

ખાસ સૂચના અવશ્યકાંચો.

૧-હવે પછીનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલાશે.—આજુ ૧૯૮૦ ના વર્ષમાં નાકજલદ સ્વામી રામતીર્થ ત્રય ત્રીજાનાં તથા આ ગ્રંથનાં મળાને પૂર્ણ આશરે ૧૩૫૦ થી પૂટતાં દોઢસોક પૃષ્ઠનું પુસ્તક તૈયાર થતાં બનતાં સુધી તે આવતાં આસો-મોસમાં વી. પી. થી મોકલીને સંવત ૧૯૮૧ ના નવા વર્ષનું લવાજમ (સાદાં પૂઠાં માટે રૂ. ૪, અને પાકાં પૂઠાં માટે રૂ. ૫,) મંગાવી લેવાશે. માટે ૧. જેમને તે સાલથી નવા આહક થયું હોય, ૨. જેમને તે સાલથી આહકમાં ન રહેવું હોય, ૩. જેમને સાદાં પૂઠાંમાંથી પાકાં પૂઠાંના વર્ગમાં જવું હોય, ૪. જેમને પોતાના શિરનામામાં ફેરફાર કરાવવો હોય, ૫. જેમને બીજું કંઈ લખવું પૂછવું હોય, તેમણે તે બાદરવા માસની આખર સુધીમાં લખી મોકલવા તરફી લેવી.

૨-વી. પી. પાણી વાળનાર છેલ્લું પુસ્તક ખોશ-ઉપર મુજબ સવેળા સૂચના અપાયા છતાં એવું જે કંઈ લખવાનું હોય તે જેઓ એ મુદત સુધીમાં નહિ લખી મોકલે, અને વી. પી. મોકલાયેથી પાણી વાળશે, તેઓ તેની તુકશાની બદલ તેમના તે (સં ૧૯૮૦ ના છેલ્લા) પુસ્તક ઉપરનો સમગ્રો હક થુમાવશે; અને પછી આક આના મોકલ્યા વિના એ પુસ્તક મેળવી શકશે નહિ.

૩-અગત્યની સૂચના:—અથમાળાના વી. પી. ભેગાં આ સંસ્થાનાં બીજાં પુસ્તકો નાકલવાનું અગવડભર્યું હોવાથી બીજાં પુસ્તકો ભોંયે તેમણે તે જુદાંજ મંગાવવો.

૪-અમદાવાદના આહકોને—ઉપર જણાવેલું પુસ્તક અમદાવાદના આહકોને પણ વી. પી. થીજ મોકલાશે; અને જેઓ મોડામાં માડું દિવાળી સુધીમાં પોતાનું લવાજમ અમદાવાદના કાર્યાલયમાં પહોંચાડી દેશે, તેમની પાંસેથી ચાર આના ઝોછા મેવાશે. ઉપરાંત વી. પી. ખર્ચના પણ બે આના તેમને બચી જશે. ૧૯૮૦ નું છેલ્લું પુસ્તક તૈયાર થયેલું હશે તો તે પણ પૈસા ભરતી વખતે તેમને મળી જશે.

૫-આફ્રિકાનાં આહકોને—આફ્રિકાનાં આહકોને પ્રત્યેક પુસ્તક નવા વર્ષથી જીજ્ઞાસુ કરાવીને મોકલવાનું રાખેલું હોવાથી વધારાના પોસ્ટેજ વગેરે સાથે તેમણે પૂઠાં પૂઠાંના સં ૧૯૮૧ ના લવાજમતરીકે શીલ્ડીંગ ૭) અને પાકાં પૂઠાંના લવાજમ ત્રીકે શીલ્ડીંગ ૮) મોકલવાના છે. એ સિવાય જેમને સંસ્થાનાં બીજાં પુસ્તકો પણ લાવવાં હોય તેમણે આ પુસ્તકની છેવટે આપેલી યાદીમાં જણાવ્યા મુજબનું મૂલ્ય, તેજ તેમજ પેકેટ દીક રજીસ્ટર્ડ ખર્ચના ૦) ગણતાં જે રકમ થાય તેના અગીઆર નાને હિસાબે થાય તેટલા શિલ્ડીંગ મોકલી આપવા.

૬-એક નવી યોજના—નવા વર્ષથી આ ગ્રંથમાળામાં એક યા બે વર્ષને માટે ૧૦ થી ૧૨ વાળા એક નવો વર્ગ ઉમેરીને તે વર્ગમાં આહક થનારને તેટલા પાણીમાં વધુ પુસ્તકો આપવાની યોજના ઉપર વિચાર આવે છે. તે બે યોગ સમ- નક્કી થશે તો તેને લગતું એક જૂદું ઓપાનીયું છપાવીને આ પુસ્તક સાથે મોકલાશે.

નવાં નીકળેલાં પુસ્તકો

૧-શ્રીજ્ઞાનેશ્વરીભગવદ્ ગીતાની નવી આવૃત્તિ

શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ ગીતાની બીજી આવૃત્તિ ગયા વર્ષમાં નીકળીને થોડાં માસમાં ખપી જવાથી સેક્રેટરી જણુને એ 'પુસ્તક નહિ મળેલું'. ઇશ્વરદ્રુપાથી હવે તે ત્રીજી આવૃત્તિ તૈયાર થઈ ચૂકી છે. આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં બનતું મશોધન કરવા આવ્યું છે, અને બીજી આવૃત્તિના ધોરણે તે છપાઈ છે. એવું કદ પાખટ ૫૪ ૭૦૦ ઉપરાંતનું, પૂંકાં પાકાં કાપડી, તથા મૂલ્ય અમદાવાદમાં રૂ. ૨૧૧ અને રેશા પૂંકા સાથે રૂ. ૩) રાખવામાં આવ્યું છે. મુંબઈ અને બીજાં સ્થળો માટે તેનું મૂલ્ય અનુક્રમે રૂ. ૩૫ અને સવાત્રણ છે. પો. જૂકું.

દિવાળી સુધી અમદાવાદ તેમજ મુંબઈમાં ચાર આના ઓછા લેવાશે.

૨-શ્રી ભજનસાગર-૧૨મી આવૃત્તિ

ભજનસાગરની છઠી બે આવૃત્તિઓ આગળ આ સંસ્થા તરફથી નીકળી હતી એ પછી એની બીજી પણ અનેક આવૃત્તિઓ એ પુસ્તકના પ્રયોગ-મુંબઈ નરનાર યજ્ઞના મંદીરની ભજનમંડળીના ઉપદેશક લક્ષ્મણ શ્રી ભદ્રવજીભાઈએ પ્રસિદ્ધ કરાવી હતી. જેમ જેમ આવૃત્તિઓ નીકળતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ તેમાં અતિમ ભજનો, લાવણીઓ વગેરે પણ ઉમેરતા રહ્યા છે અને પુસ્તકનું કદ વધતું ચાલ્યું છે; પરંતુ મોટી સંખ્યામાં વખતો વખત છપાવવા વેચવાની વ્યવસ્થાને અવરોધ આ પુસ્તક (તેની છેલ્લી ૧૧ મી આવૃત્તિ) તેનું જાપેડું મૂલ્ય રૂ. ૧૧૧ આપવા છતાં પણ જેને જોઈએ તેને છટથી મળી શકતું નહિ. આ અગવડ દૂર થઈ પુસ્તક સર્વ કોઈ સ્વરૂપ મુદ્રે અને છટથી મળી શકે એથી શ્રીભદ્રવજી મહારાજ પણ રાજી હોવાથી આ આવૃત્તિ આ સંસ્થાએ પ્રસિદ્ધ કરી છે; અને હવે પછી પણ જરૂર જણાશે તે તેમ તેની આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ કરવા ધારી છે.

આ આવૃત્તિનું કદ ૬૪૫x૮૮ નું, કોગળો જાડા-મજબૂત-સ્વદેશી, અક્ષર એ ૫૪૦ સંખ્યા ૨૦૦ ની, તથા પૂંકું પાકું કાપડી હોવા છતાં મૂલ્ય માત્ર ૧૧૧ નું મુંબઈ વગેરે બહારનાં સ્થળો માટે ૧૧૩ છે. દિવાળી સુધી એક આના ઓછા લેવાશે.

દિવાળી સુધીમાં નીકળશે

અખાની વાણી—નવી આવૃત્તિ.

ગિરીધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ.

બંકિમ નિબંધમાલા.

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો—નવી આવૃત્તિ.

મહાન અકબર—નવી આવૃત્તિ.

નિવેદન

વિવિધ ગ્રંથમાળાના ૧૬૧ થી ૧૬૬ માં અકરૂંચે ક્રાન્સના મહાન દેશભક્ત નેપોલિયન નાપાર્ટનું આ વિસ્તૃત વૃત્તાન્ત પાકકબંધુઓની મેવામાં મપ્રેમ રજુ થાય છે.

અગાઉ સંવત ૧૯૭૦ માં આજ ગ્રંથમાળાદ્વારા આ જગપ્રસિદ્ધ વીરકેસરીનું જે ક્ષિપ્ત ચરિત્ર અપાયું હતું; તેમાં નહિ આવેલા એવા અનેક આકર્ષક પ્રસંગો, રસપ્રદ યુદ્ધો અને બીજી જાણવા જેવી પુષ્કળ હકીકતો આ ચરિત્રમાં સમાયલી હોવાથી; ગણા ચરિત્ર કરતાં આનું કદ જેમ ચારગણું થયું છે; તેમ તેની મનોરંજકતા તે ઉપકારકતા પણ તેટલીજ વધી છે. કલ્પિત અને અદ્ભુત નવલકથાઓ કરતાં વાં ખરી હકીકતોવાળાં આકર્ષક, અને ઉચ્ચ ભાવોને જગાડે તેવાં જીવનચરિત્રોના ચત્રમાં જે હિન રહેલું છે, તે સંસ્કારી પાઠકોને સમજાવવું પડે તેમ નથી. આગલા ક્ષિપ્ત ચરિત્રની ભૂમિકામાં તેના મૂળ લેખક શ્રીયુત ઇર્લેન્ડના નરકેસરી નેપોલિ-ના જીવનચરિત્રની ઉપકારકતા તેમજ તેના વિસ્તૃત વૃત્તાન્તની વિશેષતા વર્ણવતાં ખ્યું છે કે—

“જાપાનની પાઠશાળાઓમાં સૌથી પ્રથમ અભ્યાસનું પુસ્તક નેપોલિયન યોનાપાર્ટનું જીવનચરિત્ર ગણાય છે આ અસાધારણ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર છે પણ એવુંજ. એવું અધ્યયન પ્રત્યેક બાળક, યુવા અને વૃદ્ધ પુરૂષે અવશ્ય કરવું જોઈએ.

x x x x x x x

ઉક્ત જીવનનાં વીસ પચીસ વર્ષ એવી અસાધારણ ઘટનાઓથી ભરેલાં છે કે મીઠું-મરચું મેળવ્યા વગર તેનો ઇતિહાસ વર્ણવવામાં આવે તોપણ હાલના પુસ્તકથી તે ગ્રંથ દશગણો મોટા યામ! નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર આ પુસ્તક જેવડા દશ ભાગોમાં લખનાર સર વૉલ્ટર સ્કૉટને કોઈએ પૂછ્યું કે તમે આનું લાંબું જીવનચરિત્ર કેમ લખ્યું? ત્યારે તેમણે જવાબ આપ્યો કે, એથી નાનું લખવાનો મારી પાસે વખત ન હતો!

+ + “લૉડ રોઝમરીએ કેવળ સેન્ટ હેલેનાની કેદનું જ વૃત્તાન્ત લખ્યું છે, તોપણ તે પુસ્તક “આના અર્ધા ભાગ જેટલું થયું છે; + + જે આ ચરિત્રને હાલના કદ કરતાં પાંચ છ ગણા મોટા કદમાં તૈયાર કરવામાં આવે

“ તો તેની મનોરંજકતા પણ આથી પાંચ છ ગણી વધી જાય; કેમકે આ પુરુષના
 “ ચરિત્રની ઘટનાઓ જેટલી પણ સવિસ્તર અને પરિપૂર્ણ રીતે ચિતરવામાં આવે,
 “ તેટલે અંશે તે ચરિત્ર વધારે મનોરંજક થઈ પડે તેવું છે. ” x x

નેપોલિયનના દુરમનોએ પણ તેના અનેક ચરિત્ર લખ્યાં છે અને મિત્રોએ પણ
 તેના અનેક ચરિત્ર પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે; પરંતુ સદૃશ્ય પાડકાનો એવો મત છે કે
 નેપોલિયનના ભક્ત જી. એમ. સી. એંખટના કરતાં સારું ચરિત્ર અંગ્રેજીમાં મળતું નથી.
 અત્યુ પક્ષના લેખકોવિષે શ્રીયુત્ત ઈંદ્ર પોતાની ભૂમિકામાં ટુંકમાં કીકજ કહે છે કે:-

“ અંગ્રેજ ઇતિહાસ લેખકો તો નેપોલિયનનું ચરિત્ર લખતી વખતે પણ જાણે
 “ તેની સાથે લડવા બેઠા હોય, અને જાણે કે તેમના વિરોધી લેખથી નેપોલિયનની
 “ સેનાનો નાશ થઈ જવાનો હોય ! એવીજ દૃષ્ટનાથી તેના જીવનનું આલેખન
 “ કરતા દેખાય છે. ગોલ્ડસ્મીથ, સર વોલ્ટર સ્કૉટ, આદિના અન્યો તો નેપોલિ-
 “ મનની વિરુદ્ધમાં જ્વાળામુખી પહાડનું જ કાર્ય કરી રહ્યા હોય એવા છે. તેમાં તેની
 “ સર્વ ખરાબ વાતોને આગળ કરીને, સારી જાણતોને છુપાવવાની કોશીશ કરતાં સાધા-
 “ રણ સત્યની પણ હદ ઓળંગી જવામાં આવી છે. ટાઇ ટાઈ રથજે તો સત્યનું
 “ હનન કરીને પણ એ લોકોએ નેપોલિયનના ચરિત્રને કાળું ચિતરવાનો બન્યો
 “ તેટલો ચત્ત કર્યો છે.

અમેરિકાના એક આમલક જગપ્રસિદ્ધ પ્રેસિડન્ટ કીકજ કહ્યું છે કે, -ટેલ્લરક સમય
 માટે બધાઓને પણ છેતરી શકાય; અને કેટલકોને બધા વખત માટે પણ છેતરી
 શકાય; પરંતુ બધાઓને બધા વખત માટે તો કોઈ નજ છેતરી શકે.
 નેપોલિયનની બાબતમાં પણ એમજ થયું છે. રોમેરોમમાં પ્રસરી ગયેલા દેવને લીધે
 એ અસામાન્ય મહાપુરુષને અધમ મનુષ્યમાં ગણાવવાનું અનેક લેખકોએ લખ્યા
 કર્યું; પણ છેવટે ઉપરોક્ત એંખટ મહાશયે તેના મહાન હેતુઓ, ઉત્તમ શુભિા અને
 અસામાન્ય કૃતિઓને સ્પષ્ટ રૂપમાં રજૂ કરીને, તેમજ દેવમૂલક આરોપોના સચોટ
 સદીવા આપીને તેના જીવનપર જે પ્રકાશ પાડ્યો, તેથી છેવટે તેના સાંકડા હૃદયના
 વિરોધીઓની હલકાઇઓજ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોપર કાળા અક્ષરે નોંધાવાને તરી આવી છે !

ઉપરોક્ત મહાશય એંખટના અંધના સારાંસરૂપે, પરંતુ પદ્ધતિમાં કેટલોક ફેરફાર
 કરીને બંગાળીમાં શ્રીયુત્ત બક્ષિમચંદ્ર લાલિટી બી. એલ. તરફથી નેપોલિયનનું
 જે ચરિત્ર છપાયું હતું, તેનોજ સીધો અનુવાદ કરાવવાની પ્રથમ ધારણા હતી.
 પરંતુ એંખટ કૃત અંગ્રેજી અંથ અવલોકયા પછી ભાષા નર્મદાસકરને એમ લાગ્યું
 કે આવા અંધનો વિસ્તાર ભલે વધે, પરંતુ એંખટના અંથમાંથી હજી જે મુશ્કળ
 સારી સારી જાણતો લેવા જેવી છે તે લખને આ અંથને જેટલો સંપૂર્ણ બનાવવામાં
 આવે તેટલો તે ઉપયોગી પણ વધુ થાય તેમ છે. માત્ર પુસ્તકનું કદ વધે નહિ

તેટલા સારજ અનેક રસપ્રદ અને બોધપ્રદ બાબતો તેમાં આવતી અટકે, એ અઢીક લાગવાથી પછી તે બંધુની યોજના મુજબજ આ અંથ તેમણે તૈયાર કરવો એમ કહ્યું. આ કાર્ય તેમણે જે કાળજીથી બજાવ્યું છે, તેને માટે તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શ્રીયુત બંદિમચંદ્ર લાહિડીએ પોતાના બંગાલી પુસ્તકની શરૂમાં નેપોલિયનના સંબંધમાં ટુંકામાં જે સરસ ખ્યાલ આપ્યો છે, તેનો સારાનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે:-

“ જોગણીસમી સદીના છેલ્લા દાયકામાં ફ્રાન્સ દેશમાં એક અવનવું તોફાન પ્રબળ “ વેગથી ચાલી રહ્યું હતું. આખો દેશ ધોર અંધકારમાં ડૂબી પડ્યો હતો. રાજ્ય અને “ રાણી બન્નેનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો હતો. અસંખ્ય લોકોના પ્રાણના બલિનાં “ દાન અપાઈ રહ્યાં હતાં. રીતિ, નીતિ, વ્યવસ્થા અને સુશૃંગ્લતા, એ સર્વનો નાશ “ થયો હતો. સમગ્ર દેશમાં ભારે હીલચાલ ચાલી રહી હતી. આ બીયણ અંધકારમાં “ ઇશ્વર અને ધર્મ, એ તો ઉપહાસપાત્ર વસ્તુઓ ગણાવા લાગી હતી. અર્થાત્ સર્વના “ મનમાંથી ઇશ્વર અને ધર્મનો ભય જતો રહ્યો હતો. ધર્મપ્રચારકોને મારીને હાંકી “ કાઢવામાં આવ્યા હતા. પૈસો ન્યાં ન્યાં અનર્થના કારણરૂપ બની રહ્યો હતો. વિશ્વાસ- “ ધાતકતાનું જર પૂરેપૂરું જમ્યું હતું. ભયંકર અરાજકતાની અસ્થિપિંજરમય પૈશા- “ ચિક મૂર્તિ દેશમાં ચોતરફ ધ્રુમી ધ્રુમીને નાચી રહી હતી. જ્ઞાનહીન લોકોના સ્વે- “ ચ્છાચાર અને અનિષ્ટ વ્યવહાર પ્રક્ટી નીકળીને બીજાઓની સંપત્તિ અને પ્રાણ “ સુદ્ધાં ધુવ્વળી લેવાનું ભયંકર કૌતુક ચાલી રહ્યું હતું. સમગ્ર ફ્રાન્સમાં એક શબ્દ “ એવી વ્યક્તિ ન હતી કે જે આપત્તિ અને ચિંતા સિવાય સમય ગાળતી હોય. “ દરિદ્ર અને મૂર્ખ પ્રજાગણે, ધનમદ, સત્તામદ અને કુસમદવાળાઓની લાખો સમય “ મુધીની સતાવણી અને અત્યાચાર વેકયા પછી અત્યંત સાહસમાં આવી જઈને “ પોતાના સંપૂર્ણ શરીરબળનો એવો દુરુપયોગ કરવા માડ્યો હતો કે દેશ જાણે “ કે રસાતાળમાંજ પેસી જવાનો માર્ગ શોધી રહ્યો હતો. ફ્રાન્સમાં ચાલેલું આ “ ધોર અત્યાચારનું અવનવું તોફાનજ આજે ઇતિહાસમાં ફ્રાન્સના ભયંકર વિષ્ણવ “ (ઉચ્છવાયલ-કાન્તિ) ના નામથી પ્રખ્યાત છે.

“ છેવટે જે મહાપુરુષે પોતાની અઘોર પ્રતિજ્ઞા, અસામાન્ય વીરત્વ અને અદ્- “ શ્વત દૈશ્વલ્યવડે ફ્રાન્સને અરાજકતા અને સ્વેચ્છાચારની ધોર ચાતનામાંથી છોડા- “ વીને તથા રસાતળના માર્ગમાંથી પાછો વાળીને વ્યવસ્થા તેમજ નિયમનના શિખરે “ પહોંચાડ્યો હતો; તથા જે પરાક્રમી પુરુષે લોકરક્ષા માટે કટિબદ્ધ થઈને પોતાની “ વીરતાના પ્રજ્ઞાવર્ધી ફ્રાન્સેસનીઓને ચેતતા તથા રૈષ્ય સમર્થને તેમને સહુદયર “ તેમજ સમસ્ત પૃથ્વીમાં અમગપય બનાવી દીધા હતા; તે પુરુષ નરકસરી નેપોલિયન “ બોનાપાર્ટ હતો.

“ નેપોલિયને પોતાના દેશને માટે આત્મસમર્પણ કર્યું. પોતાના સ્વાર્થની “ તેણે કાંઈ દિવસ દરશર ન કરી. તે જનતાના અધિકારોને માટેજ સદા લડતો રહ્યો.

“ પોતાના અધિકારને અખંડિત રાખવાનો તેણે દ્વિ પ્રયત્ન કર્યો નથી. સર્વવ્યાપી
 “ ત્રિગુણાત્મકતાને અનુસરીને તેનામાં પણ માનવોચિત દુર્બળતા થોડી બધી
 “ હશે, તોપણ તે સાહિત્ય, ગણિત, વિજ્ઞાન, દર્શન, મધુર આલાપ, ઇતિહાસ, રણ-
 “ કૌશલ્ય, રાજનીતિ, વગેરે વિષયોમાં તેના સમયનો સર્વપ્રધાન પુરુષ હતો. પુરાણ
 “ સમયના પ્રધાન વીર પુરુષો-ભુલિયસ સિઝર વગેરેની સાથે તેને ખેસાડીએ તો તેની
 “ અસાધારણ પ્રતિભા આગળ એ લોકો ઝાંખાજ દેખાય. તેનું નિષ્કલંક ચારિ-
 “ ત્ર્ય, સર્વ વિષયોમાં ઉત્કૃષ્ટ ક્ષુદ્ધિ, મધુર અને તેજસ્વી વાણી, અદ્વૈતિક વીરતા,
 “ સ્વાર્થરહિત સ્વદેશસેવા, વગેરે સર્વ વાતો મનને મુગ્ધ કરનારી અને અસાધારણ
 “ પ્રતિભાના દર્શાતરૂપ હતી. તેની અનેકવિધ કૃતિ સંકેતો મુખે તેની અસાધારણ-
 “ તાની ઘોષણા કરી રહી છે. તે સંસારમાં અનુપમ વીર અને અનેક
 “ દેશોમાં ઘેરઘેર પ્રાતઃસ્મરણીય યજ્ઞ ગયો છે. તેણે કૃતઞ્ઞ ક્રાન્સવાસીઓની હાલક
 “ ધૃષ્ટાથી સિંહાસનાદ્ધ થઇને પોતાના દેશની ઉન્નતિ માટે પોતાના અસાધારણ
 “ શુભોને સદુપયોગ કર્યો અને જે ક્રાન્સ દેશમાં ધર્મનો લોપ થયો હતો ત્યાં પુનઃ
 “ ધર્મરત્નની પૂજા અને ધર્મની સ્થાપના કરી. અંતે પણ તે દેશનું હિત સાધવામાં-ફક્ત તે
 “ દેશનું જ નહિ બલ્કે મગમ યુરોપ અને સમસ્ત માનવજાતિનું કલ્યાણ સાધવામાંજ
 “ તેણે પોતાની જાતને અર્પણ કરી દીધી. જો નેપોલિયને આ મહાન ઉદ્દેશને બદલે
 “ પોતાના મિંદાસનનેજ મજબૂત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હોત; તો તેનાથી યુરોપનું
 “ રક્ષણ ન થાત, અને યુરોપનો વૈજ્ઞાનિક દીપક આજે દેદીખમાન થઇને આખી
 “ પૃથ્વીને પ્રકાશિત કરી શકત નહિ.

ઉપરોક્ત વિષયમાં મહારાજ અખટની પણ થોડીક સુંદર લીટીઓને આપીશું કે:—

“ હાલના જમાનામાં આપણને એવો રાજા કર્યા જરૂર નહિ કે જેણે પોતાના
 “ અંગત સુખવૈભવની દરકાર ન રાખતાં પોતાના દેશનાજ લલાને માટે આટલો અન-
 “ ન્યલકિતભાવ દાખવ્યો હોય. જે કોઈ ક્રાન્સવાસી નેપોલિયનને આગળખતો હતો
 “ તે તેને ચાહતો હતો, અને હવે તેનું સત્ય ચારત્ર્ય આખી દુનિયામાં જાણીતું થયું
 “ છે, એટલે પ્રત્યેક દેશનો દરેક સહૃદય માણસ તેને ચાહ્યા વિના રહેશે નહિ.

આવા એક અતિ અસામાન્ય મહા પુરુષનું વૃત્તાંત આ પુસ્તકદ્વારા પાઠકને પ્રાપ્ત
 થાય છે. ચરિત્રનાયકની એકનિષ્ઠ દેશહિતૈષિતા, દેવતાઇ કાર્યકુશળતા, ઉત્તમ આદર્શ,
 અડગ નિશ્ચયબળ, અખૂટ આત્મશ્રદ્ધા, અદ્ભુત વિચક્ષણતા, અસામાન્ય શરવીરતા,
 અને સહનશીલતા, સતત કર્તવ્યપરામણ્યતા, આશ્ચર્યકારક સમયસૂચકતા, મર્વદેશી
 વિદ્વત્તા, વીરોચિત હમારુચિ, હૃદયની વિચાળતા, વગેરે અનેક અસામાન્ય સંસ્થાઓને
 રૂપદ અને અસરકારકરીતે આ મંથ રજુ કરે છે. તેમજ ઉન્નતિને પ્રચ્છનાર દોષ પણ
 પ્રખ્યાત નાયકો, ધનવાનો, પ્રજાગર્જ, સમાજસેવકો, ઉપદેશકો, ધર્માચાર્યો, વગેરે મર્વને
 માટે મનન અને અનુસરણ કરવા જેવી ખીછ પણ પુષ્કળ બાબતો પૂરી પાડે છે.

આશા છે કે સર્વ સહૃદય વાંચનાર ભાષ્યજ્ઞેનો વિવિધ અંથમાળાના આ મર્વથી મોટા અંથતું વાચન કરીને તેની રચના અને મનોરંજકતાથી પ્રસન્ન થશે; તેમાં ઠેકઠેકાણેથી તરી આવતું શિક્ષણ મનનપૂર્વક હૃદયમાં ઉતારશે; અને ભારતવર્ષને અત્યારે કાન્તિની અમુક ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરાવવા તથા આગળ વધારવા માટે મં ગાંધી જેવો જે અપૂર્વ દોરવનાર મજ્યો છે, તેને માટે પરમકૃપાળુ પ્રભુનો આભાર માનશે. સમગ્ર પાઠકો અને માનવજંધુઓ પોતાના માનચારિત્રને અધિકાધિક ખીસવીને તે અનંત કૃપાસાગરની અધિકાધિક કૃપા મેળવે; દેશાદ્યના કાર્યમાં તેના હથિયારરૂપ બનાવવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરે, અને તેના અનંત ઐશ્વર્ય તથા માહાત્મ્યનું હૃદયમાં ધ્યાન કરીને તેના સચ્ચિદાનંદમય પદને પ્રાપ્ત કરે; એ ભાવનાપૂર્વક ઈત્તસત્

અપાડ માસ, વિ. સં. ૧૯૮૦ લિપ્તુ-અખંડાનંદ

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કુ- બાલ્યાવસ્થા	૧
૨	કુ- રાજ્યવિશ્લેષનું પરિણામ	૧૨
૩	કુ- દુલોન શહેરનો ઘેરો.	૨૬
૪	યુ- ઇટાલિ અને પારિસમાં કરેલા પરાક્રમ-૧૭૯૪	૩૩
૫	યુ- લગ્ન ૧૭૯૬	૪૮
૬	કુ- ઇટાલિયન વિગ્રહ ૪૦ સં ૧૭૯૬... ..	૫૫
૭	યુ- આરિદ્ર્યન સેનાની પૂઠ પકડવી-૧૭૯૬	૬૬
૮	યુ- મંદુઆનો ઘેરો-૧૭૯૬	૮૧
૯	યુ- મંદુઆ પડયું-૧૭૯૭	૯૨
૧૦	યુ- આરિદ્ર્યા ઉપર ચઢાઈ અને સધિ ૧૭૯૭	૧૦૯
૧૧	યુ- ઇટાલિમાં નવયુગ (૧૭૯૭)	૧૧૮
૧૨	યુ- મિસર ઉપર સ્વારી-૧૭૯૮	૧૩૦
૧૩	યુ- સિરિયા ઉપર ચઢાઈ ૧૭૯૮-૧૭૯૯	૧૫૩
૧૪	યુ- નેપોલિયનને એકરનો ઘેરો ઉઠાવી લેવો પડ્યો. ૧૭૯૯	૧૬૭
૧૫	યુ- મિસરથી પારિસમાં પુનરાગમન-૧૭૯૯	૧૮૧
૧૬	યુ- ડિરેક્ટરીનો શ્વંસ અને નેપોલિયન ક્રાન્સના પાયતપ્તના પગ થીઆ ઉપર પગ મૂકે છે. ૧૭૯૯	૨૦૦

૧૭ મું-	ક્રાન્સમાં નવયુગ	૨૧૪
૧૮ મું-	નેપોલિયનની સલાહમાટે પ્રાર્થના અને તેનો તોછડો અસ્વીકાર...	૨૨૯
૧૯ મું-	આદમ્સ ઓર્ગેની જીવું	૨૩૬
૨૦ મું-	મારે-ગોનો સંગ્રામ	૨૪૪
૨૧ મું-	હોહેન્લિન્ડેનલું યુદ્ધ	૨૫૩
૨૨ મું-	ઇંગ્લેન્ડ માથે સલાહ	૨૬૩
૨૩ મું-	ક્રાન્સમાં જાતીય સુધારણાની યોજના	૨૭૬
૨૪ મું-	નેપોલિયન જીવનપર્યંતનો ફર્સ્ટ ફ્રાન્સિયન યથો...	૨૮૩
૨૫ મું-	એમેનની સુલેહનો ભંગ	૨૯૩
૨૬ મું-	બોલોનની ઝાવણી	૩૦૧
૨૭ મું-	યુર્બેર્ન કાવત્રાનો હેવાલ	૩૧૧
૨૮ મું-	નેપોલિયન શહેનશાહ થયો.	૩૨૨
૨૯ મું-	ઇટાલિયન રાજ્યાસન મળ્યું	૩૩૨
૩૦ મું-	અહમનો રજીમ મામ	૩૪૨
૩૧ મું-	આસ્ટરસિદ્ધાંત મહાયુદ્ધ	૩૪૯
૩૨ મું-	પરરાજ્યો સાથે મૈત્રી અને ક્રાન્સનો વિસ્તાર...	૩૫૭
૩૩ મું-	જેનાનું યુદ્ધ	૩૬૯
૩૪ મું-	બર્લિનડીકી અને હાલોનું યુદ્ધ	૩૭૭
૩૫ મું-	રશિયામાં ઠેક ફ્રિડલેન્ડ સુધી	૩૮૯
૩૬ મું-	ટ્રિસ્ટની મથાક	૪૦૦
૩૭ મું-	નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાય...	૪૦૬
૩૮ મું-	પારીસ નગરીના દસ્મ	૪૧૭
૩૯ મું-	ડેનિશ રાજધાની પર અંગ્રેજોએ ચલાવેલો તોપોનો મારો...	૪૨૩
૪૦ મું-	રોપનમાં રાજ્યવિસ્તાર	૪૩૦
૪૧ મું-	સંકટમાં વધારો	૪૪૧
૪૨ મું-	શહેનશાહોનું સમલેન	૪૫૭
૪૩ મું-	નેપોલિયન ફરીથી રોપનમાં	૪૫૪
૪૪ મું-	યૂરોપના રાજાઓની નવી એકસ પી...	૪૬૨
૪૫ મું-	'એકમતનો' ઘરણું સમામ	૪૭૦
૪૬ મું-	વિયેના જતાયું...	૪૭૬
૪૭ મું-	લોગોનો ટાપુ	૪૮૦

૪૮ મું-	વાત્રામનો સંગ્રામ	૪૯૮
૪૯ મું-	શહેનશાહ બાનુ જોસેફાઇન સાથે છૂટા છોડા...	૫૦૬
૫૦ મું-	આસિદ્યાની શાહબાદી સાથે લગ્ન	૫૧૨
૫૧ મું-	રશિયા સાથે યુદ્ધ	૫૧૬
૫૨ મું-	માસ્કો તરફ પ્રયાણ	૫૨૪
૫૩ મું-	ફ્રેન્ચો મોસ્કોથી પાછા ફર્યા	૫૪૭
૫૪ મું-	લ્યુડેન અને જોઝેનના સંગ્રામ	૫૭૨
૫૫ મું-	પુનરાવલોકન	૫૯૧
૫૬ મું-	ડ્રેડન આગળ મેળવેલી વધુ ફતેહ...	૬૦૪
૫૭ મું-	સિગ્ઝિક આગળ ફ્રેન્ચોની ખુવારી...	૬૧૫
૫૮ મું-	વળી લડાઈ શરૂ થઈ	૬૩૦
૫૯ મું-	પારીસ શરણ થયું	૬૩૭
૬૦ મું-	રાજ્યાસન છોડ્યું	૬૪૮
૬૧ મું-	એલ્બા તરફ પ્રયાણ	૬૬૫
૬૨ મું-	નેપોલિયન એલ્બામાં	૬૭૫
૬૩ મું-	એલ્બાથી ક્રાન્સ	૬૮૪
૬૪ મું-	પુનઃ પારીસમાં	૬૯૨
૬૫ મું-	મિત્રરાજાઓની શત્રુતા જોવી ને તેવીજ	૭૦૦
૬૬ મું-	વોટર્સ	૭૦૯
૬૭ મું-	ખીજવારનો રાજ્યત્યાગ	૭૨૪
૬૮ મું-	શહેનશાહ કેદી બન્યો	૭૩૬
૬૯ મું-	સેન્ટ હેલેના	૭૫૧
૭૦ મું-	લોગબુડમાં પહેલું વર્ષ	૭૫૮
૭૧ મું-	કેદનું ખીજું તથા ત્રીજું વર્ષ	૭૬૫
૭૨ મું-	કેદનું ચોથું અને પાંચમું વર્ષ	૭૭૩
૭૩ મું-	છેલ્લા દિવસ	૭૮૨
૭૪ મું-	શહેનશાહનાં અસ્થિને માટે આગણી...	૭૯૪

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પાંક્તિ	આશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૮	ઝોમનુ છનનચરિત્ર	ઝો શબ્દો વાચવા નહિ.
૮	૮	૧૪ ઊકરો	૩૫ ઊકરો
૩૯	૧૪	લે કષ્ટુ	તેલે કષ્ટુ
૪૨	૭	કો	કોષ
૪૫	૨૪	શત્રુને	શત્રુને
૪૬	૧૨	સન્નતુ	સૈન્નતુ
૪૮	૧	૧૯૭૬	૧૭૯૬
૪૯	૧૫	મતે	મતે
૬૭	૧૧	ગારવ	ગૌરવ
૭૧	૧૦	(ઝો	ઝો
૯૨	૯	ધુઝગ	ધુઝર્ગ
૯૫	૩	મેળવ્યા	મેળવ્યા પક્ષી
૧૦૬	૫	તવારખ	તવારિખ
૧૧૦	૧૪	સાથી	સાથી
૧૧૦	૨૮	અગિત્રનો	ચરિત્રનો
૧૩૬	૮	પાર્વાત્ય	પૌર્વાત્ય
૧૪૩	૨૬	પોતાન	પોતાના
૧૪૬	૨૧	બ્યપારનુ	બ્યાપારનુ
૧૪૬	૨૫	સાર્વભામ	સાર્વભામ
૧૪૬	૩૩	અપ્યુ	આપ્યુ
૧૫૦	૬	નાકો	નોકો
૧૫૩	૬	સન્મના	સૈન્મના
૧૮૦	૧૨	અનાકિક	અનોકિક
૧૮૦	૧૬	નાકાઓની	નોકાઓની
૧૮૪	૩૦	પ્રેમથીજો	પ્રેમથીજો
૧૮૫	૧૮	યુ	ચયુ
૨૦૨	૧૨	સેનાપતિની	સેનાપતિની
૨૧૫	૧૬	વખતે	વખતે
૨૧૫	૧૮	ઉમેદવારતે	ઉમેદવારને
૨૩૬	૧૨	અદનજા	અદજા

૨૩૮	૨૦	ગજની	ગજની
૨૫૬	૨૪	લખનારની	પત્ર લખનારની
૨૫૭	૮	નાકાખળ	નાકાખળ
૨૮૬	૨૧	કીર્તિમાં	કીર્તિમાં
૨૯૦	૭	કીર્તિમાં	કીર્તિમાં
૨૯૫	૨૫	આલોગિક	આલોગિક
૨૯૮	૨	નૈકસૈન્ય	નૈકસૈન્ય
૩૦૭	૯	નાકાધિપતિનો	નાકાધિપતિનો
૩૨૧	૧૦	એન્ડીને	એન્ડીને
૩૩૬	૨૪	નાકસૈન્ય	નાકસૈન્ય
૩૩૭	૩	નાકસૈન્યાધિપતિ	નાકસૈન્યાધિપતિ
૩૪૭	૨૨	કર્કુ	કર્કુ
૩૫૧	૨૬	શાય	શાય
૩૬૪	૪	હતો હતો	હતો
૩૬૫	૩૨	તુર્કસ્તાના	તુર્કસ્તાન
૩૮૩	૩૦	નહ	નહિ
૪૧૨	૧૯	ટિલ્સિટની	ટિલ્સિટની
૪૧૯	૨૮	લતાઆને	લતાઆને
૪૨૧	૩૦	સાથે	સાથે
૪૨૯	૨૩	તો	તે
૪૪૧	૨૦	આપવામાં	આપવામાં આવી
૪૪૯	છેલ્લી	અલાકિક	અસૌકિક
૪૫૦	૧૮	સાડવા	ખેસાડવા
૪૬૬	૨૩	અલાકિક	અલાકિક
૪૭૮	૨૧	સરદારને	સરદારને
૪૭૮	૨૦	સાથી	સાથી
૪૮૭	૨૨	નેપોલિયન	નેપોલિયન
૫૦૪	૭	બલે	બલે
૫૨૦	૩	લશ્કરી	લશ્કરી
૫૨૧	૧૪	ઉમરાવવગ	ઉમરાવવગ
૫૨૭	૨૮	વૌરસોમાં	વૌરસોમાં
૫૪૧	૧૧	એકાએક	એકાએક
૫૪૮	૨૬	ચૂં	ચૂં

૫૫૭	૫	સાથી	મૈથી
૫૬૦	૧૮	સાથી	સૌથી
૫૬૫	૪	સૂચવા	સૂચવ્યા
૫૭૬	૧૭	નામખળ	નાકાખળ
૫૮૧	૨	શાર્ધનાં	શૌધનાં
૫૮૧	૨૦	એદમ	એદમા
૫૮૨	૧૬	આપવતું	આપવાતું
૫૮૬	હેલી	હાવાતી	હાવાતી
૫૯૩	૨૨-૨૩	આ લીટીઆમાંથી નીચતું હખાણુ છેડી નાખતુ કે	
કોઈ પણ કામમાં વિજય મેળવવાની ચારી, તેના અંગતું દરેક કામ એક પછી એ કળતાજ નહિ.			
૫૯૪	૧૭	સાથી	સૌથી
૬૦૫	૨૬	મૈચ	સૈચ
૬૦૬	૨૨	અને અને	અને
૬૧૫	૧૬	એદમ	એદમા
૬૧૭	૧૫	"	"
૬૧૭	૨૦	"	"
૬૧૮	૨૩	અસાધિક	અસૌધિક
૬૨૧	હેલી	મુદકાસથ	મુદકાસથ
૬૨૪	૬૧	ઇ	હવું
૬૨૪	૧૪	ફાકા	ધડાકા
૬૨૪	૧૫	વા	થવા
૬૭૪	૧૦	સાને	સાને
૬૮૦	૨૭	અથર્થ	આથર્થ
૬૮૫	૧૩	હર્થાજ	હાર્થાજ
૬૮૭	૧૮	સાન દાથર્થથી	સાન દાથર્થથી
૬૮૬	૨૩	સાને	મૌને
૭૩૭	૬	સા	મૌ
૭૪૩	૮	થવા	થવા
૭૬૨	૧૬	ગમ	ગમે
૭૬૪	૨	જનરલ	કે જનરલ
૭૬૬	૧૨	ગ્રાદ	ગ્રાદ
૭૭૪	૨૨	એતુ	એવું)
૭૮૨	૧૭	નાકાબવહારને	નાકાબવહારને

ફ્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિ

(નેપોલિયનનું ચરિત્ર રાષ્ટ્ર યાત્રા તે પૂર્વે ફ્રાન્સની તે સમયની તેમજ તેની પૂર્વની રિથિતિ બહુવાની જરૂર હોવાથી અને આ સંસ્થાએ અગાઉ પ્રકટ કરેલા શ્રીયુત ઇત્રવે-દાલકારવાળા સંક્ષિપ્ત ચરિત્રનું પહેલું પ્રકરણ વિષયને લગતું હોવાથી આ નીચે તે આપવામાં આવ્યું છે. સંપાદક)

રાજ્યક્રાન્તિની તૈયારી

अपि ग्रावा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् । मवभूति ।

“પત્થર પણ શેખા મોડે છે, અને વજ્ર જેવું હૃદય પણ વિદીર્ણ થાય છે.”

શુદ્ધિમાન પુરુષોનું એ કથન છે કે, આ સંસારમાં, વિના પ્રયોજને કાંઈ પણ ક્રિયા થતી નથી. કંઈ પણ ઉદ્દેશ વગર, એક તથુખડું પણ તોડી શકાતું નથી. ત્યારે પછી અતુલ શક્તિવાળા પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં, કાંઈ પણ નિરર્થક બાબત કેમ બની શકે ? જ્યારે અમે નાની નાની ક્રિયાઓને બાબુએ મૂકીને, સંસારની મોટી મોટી બાબતોપર વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે અમને આ કથનમાં એથી પણ વધુ સત્ય માણૂંમ પડે છે. શુદ્ધિમાન પુરુષોએ, મહાભારત શોધ અને યત્નોથી એમ સિદ્ધ કરવા કોશીશ કરી છે કે, સંસારની રંગભૂમિપર જે અદ્ભૂત નાટ્યપ્રયોગ થઈ રહ્યો છે, —જે આશ્ચર્યકારક તથા અસાધારણ ઘટનાઓ બનતી માણૂંમ પડે છે, તે સર્વ સંકારણ હોવાનું જણાય છે — ન પ્રયોજિત નહિ. જે પરિસ્થિતિ તથા કાળઅંકમાં એવા પ્રસંગનું આગમન થાય છે, ત્યાં તેની જરૂર હોય છે. તે સિવાય તે ઘટનાયક અંગવિહીન પ્રતીત થઈ થયાવત કાર્ય કરી શકતું નથી, અને વિધિની ઠગ્ગા પણ ત્યારેજ પૂર્ણ થાય છે. ઉક્ત પ્રસંગ કોઈને પ્રિય લાગે કે અપ્રિય, પરંતુ તેની આવશ્યકતા અને સંકારણતામાં બેશયણ સદેહ રાખવો નિરર્થક છે. પુષ્પ ખીસે છે તે પૂર્વે કળાના રૂપમાં બહાર આવે છે, એ સૃષ્ટિકર્મ શું બતાવે છે ? કાંઈ પણ પુરુષ એમ ઈચ્છતો નથી કે સુંદર પુષ્પનું સ્થાન તેવા સૈદ્ધાંથી રહિત એક કળાને પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય. સર્વની એજ ઈચ્છા હોય છે કે પુષ્પ ક્યારે ખીસે અને અમે તેના ભોક્તા થઈએ ! પરંતુ એ અભિલાષા ઉચિત નથી. કળા ન હોય તો ફૂલની આરાજ બ્યર્થ છે; અર્થાત જેમ કળાની અનિચ્છા, ખીસેલા પુષ્પના આનંદથી મતુષ્યને વચિત રાખે છે, તેવીજ રીતે પ્રતિકૂળ ઘટનાઓની અનિચ્છા, આપણને બહુકેળ સુખોથી વિમુખ રાખે છે. મારેજ પ્રતિકૂળ સંજોગોને બ્યર્થ નહિ, પરંતુ સાર્થક સમજવાયોગ્ય છે.

હવે હું આપની સમક્ષ એક મહાભારત ઘટના રજૂ કરી છું. એક એવું જીવન ચરિત્ર હું આપની પાસે મૂકવા માગું છું, કે જે એક મહાન ઘટનાચક્રનું અંગ હોવા છતાં, તેનું થોડું થોડું નિરીક્ષણ કરવું એ જોણું મહત્ત્વનું નથી. આ ઘટના તે નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું સુપ્રસિદ્ધ જીવનચરિત્ર છે. નેપોલિયનનું જીવનચરિત્ર યુરોપજ નહિ પરંતુ સમસ્ત સંસારના ઇતિહાસોમાં, એક અસાધારણ ખનાવ છે, એમ આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આપને અવશ્ય સમજશે. ન્યારે કોઈ સાધારણ ઘટના પછી, વિના પ્રયોજને બની શકતી નથી, ત્યારે નેપોલિયનના જીવન જેવો મહાન ખનાવ નિષ્કારણ હોય એ સર્વથા અસંભવિત છે.

અને એ પ્રશ્ન થશે કે, નેપોલિયનની આ સંસારમાં શું જરૂર હતી ? પરમાત્માએ એકદાર સૃષ્ટિપર શું ઉપકારો કરવા ધાર્યા હતા ? એનો જવાબ આપવા માટે, કેવા સંજોગોમાં તેનો જન્મ થયો હતો ? એ આપણે પ્રથમ જોવું પડશે. એ સમયે કયી વસ્તુની જરૂર હતી ? અને નેપોલિયનના જન્મથી તે ખામી દૂર થઈ હતી કે કેમ ? જો તેમ બન્યું હોય તોજ નેપોલિયનની હસ્તી સમપ્રયોજન હતી, અને તે ઘટના ઇશ્વરપ્રેરિત હોવી જોઈએ એમ માનવું જોઈએ, અન્યથા નહિ.

ઉક્ત વસ્તુઓ ધ્યાનમાં રાખીનેજ, નેપોલિયનના ચરિત્રસંબંધી કંઈ પણ વિશ્લેષ કરવા પૂર્વે, જે જૂમિમાં નેપોલિયનનો જન્મ થયો હતો, તે ક્રાન્સ દેશની તે સમયની સ્થિતિ કેવી હતી ? તેનો પ્રથમ ખ્યાલ આપવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે. જે પ્રસંગે ક્રાન્સમાં રાજ્યકાન્તિનો અભિ આરે બાજુએ સળગી ઉઠ્યો હતો, તે સમયથી નેપોલિયનના વાસ્તવિક જીવનનો આરંભ થાય છે. એ સમયે જૂના જર્મનાના રાજકીય તથા ધાર્મિક વિચારો લોકોના હૃદયમાંથી બીસકુલ નીકળી ગયા હતા. “કેવળ રાજાજ સમસ્ત પ્રજાના જીવન તથા એ સંપત્તિનો સંપૂર્ણ અધિકારી છે” એવા વિચારવાળું પ્રાચીન એકસત્તાત્મક રાજ્યજન એ સમયે સર્વથા નષ્ટ થઈ ચૂક્યું હતું. તે ક્રીશ્ચીયન ધર્મ જેણે એક વખત ક્રેન્ડ પ્રજાના હૃદયપર સંપૂર્ણ અધિકાર પ્રાપ્ત કરીને તેની વૃદ્ધિપર સીલ માર્યું હતું ! તે પછી આ સમયે ધૂળધાણી થઈ ગયો હતો. મોટા મોટા કોરોરો અને જમીનદાર લોકો જે એ વખત રાજાનો જમણો હાથ ગણાતા તથા સર્વ સાધારણ ઉપર પોતાનો અખંડિત અધિકાર હોવાનું માની બેઠક કરતા હતા, તેઓ સર્વે પોતાનો જીવ પડી બાંધીને ક્રાન્સની હદ બહાર જઈ બેઠા હતા, અને આરોપીઓની માફક પોતાનો પ્રાણ બચાવવાની કોઠરમાં પડ્યા હતા. દુકામાં પ્રાચીનકાળનો સર્વ રંગ બદલાઈ ગયો હતો. પ્રથમ રાજા અને સરદારોજ જે રાજ્યના માલિક હતા તે રાજ્ય હવે પ્રજાનું થઈ પડ્યું હતું. “બાળા વાક્ય પ્રમાણુજ” એ સૂત્રની જગાએ, તર્ક-શક્તિને પ્રાધાન્ય મળ્યું હતું; અને ક્રાન્સ તે સમયે એક નવા યુગમાંથી પસાર થતું હતું.

આ રાજ્યકાન્તિ, કેવળ ક્રાન્સને માટે નહિ, પરંતુ સમસ્ત યુરોપને માટે એટલી જરૂરની હતી કે તેને યુરોપના ઇતિહાસમાં હમેશાં ખાસ સ્થાન આપવામાં આવે છે. જે કાન્તિને એટલી બધી પ્રધાનતા આપવામાં આવે છે, જે કાન્તિએ એક સૈકાના ચોથા ભાગમાં આખા ક્રાન્સ દેશની કચા પક્કી નાખી, અને નેપોલિયનનું સમસ્ત જીવન જે કાન્તિનો એક ખંડમાત્ર છે, તે કાન્તિ તે શું હતી? તથા શું કારણથી અને કેવી રીતે ચર્ચ? એ સંબંધી, પણ વાચકોને કંઈક જ્ઞાન આપવું એ બહુજ રસકર અને આવસ્યક ચર્ચ પડશે.

સૈકાના વર્ષ પૂર્વે ક્રાન્સમાં બેર્લિન વંશના રાજાએ રાજ્ય કરતા હતા. એજ વંશનો લ્યુધ નામનો યૌદ્ધો રાજા ૧૭ મા સૈકાની મધ્યમાં ક્રાન્સની ગાંડીપર આવ્યો. આ એક બહુજ વિચિત્ર રાજા હતો. પોતે બહુજ પ્રજા પરંતુ નીચ વિચારનો હતો. આ રાજા ક્રાન્સની હદ વધારવાની તૃષ્ણાથી બ્યારુણ થઈને સમસ્ત યુરોપમાં ધાધમ મચાવી રહ્યો હતો; પરંતુ તે પોતાની પ્રજાના સુખની લેશ પણ કાળજી રાખતો નહોતો. યુદ્ધ માટે કંઈ દ્રવ્યની જરૂર પડે તો પોતાની દરિદ્ર પ્રજા પર તે વગર વિચારે ધડાધક કર નાખતો હતો. મારા યુદ્ધ-વિજયથી મારી પ્રજાને શું લાભ વા હાનિ થાય છે તેનો તે કદી પણ વિચાર કરતો નહોતો. એના સમયમાં ક્રાન્સની રાજ્યમર્યાદા બેઝએ તેટલી વધી ગઈ હોય તોપણ તે હુર્બોગી દેશ ગરીબ તથા દુઃખી મનુષ્યોથી ભરપૂર બની ગયો હતો. ક્રાન્સ દેશ એ સમયે જનજી એક દુઃખીઓનું હોરપીટલ હોય તેવો તે સમયે પ્રતીત થતો હતો. લ્યુધના યુદ્ધ તો ક્રાન્સની બહાર થતાં હતાં, પરંતુ તેના ધા તો ક્રાન્સની પ્રજાપરજ પડતા હતા; કારણ કે એક બાજુએ ક્રાન્સની પ્રજા યુદ્ધથી તંગ થઈ રહી હતી, અને બીજી બાજુએ ઉક્ત યૌદ્ધો લ્યુધ રાજા પોતાના દરબારની અસાધારણ શોભા માટે પોતાની રાંક પ્રજાનું લોહી ચૂસતો હતો. એમ કહેવાય છે કે, યૌદ્ધો લ્યુધને પોતાના દરબારના દગામનો જેટલો શોખ હતો તેટલો શોખ યુરોપના બે ચાર રાજાઓ સિવાય બીજા કોઈને નહોતો. તેના રાજ્યમાં પ્રજાને એક ટંકપૂરતું પણ ખાવાનું મળતું નહોતું. ઉક્ત પ્રજા કિન્તુ કૂર રાજા પોતાની પ્રજાને દુઃખી તથા કમભાગ્ય દશામાં મૂકીને ઇ. સ. ૧૭૧૫ ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૧ લીએ, આ સંસારમાંથી સદાને માટે ચાલ્યો ગયો. ૧૫ મે લ્યુધ રાજા આ વખતે કેવળ પાંચ વરસનો બાળક હતો. એથી પહેલાં આઠ વર્ષપર્યંત રૂઝુ એન્ડ ઈંગ્લિન્ડે રહે બદલે કામ કર્યું. પછી લ્યુધએ રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી; પરંતુ આ નિર્જળ રાજાની રાજ્યપદ્ધતિ શાસન કહેવાવાને યોગ્ય નથી. આ રાજાની રાજ્યપદ્ધતિને ક્રાન્સના અધઃપાતની પદ્ધતિની ઉપમા આપીએ તો અયોગ્ય ગણાશે નહિ. આ રાજાનાં આચરણ બહુજ દલગી હતાં. તે નિરંતર શાંતિ કાંઈ સ્વરૂપવતી બીજી

કંદમાં ફેસેલો રહેતો. રાજ્યશાંતિની જાને દેખરેખ રાખતી એ તો એને મન હરામ હતું—શીખ્યોજ નહોતો. આવી નિર્જાતા ધરાવનારને માથે એક દુષ્ટી અને દરિદ્ર દેશપર શાસન ચલાવનારો ભાર આવી પડ્યો હતો. ક્રાન્સ દેશ આ સમયે જો કે ઐહમા દ્યુષ્ટના લખકર દંડના લખથી ચૂપ હતો તોપણ અંદરખાતેથી તો સપૂર્ણ રીતે ખળભળા ઉઠ્યો હતો—માથું હચકવાની વાટજ જોઈ રહ્યો હતો. બસ, ઐહમા દ્યુષ્ટએ એકજ કરેલી અનિયતિન ચકિતને હવે વધુનાર કાબૂમાં રાખવા માટે હાલતો દ્યુષ્ટ મર્વયા નિર્જાન હતો, અને એ અસહ્યતાનું ફળ જે નિર્માથું હતું તે રેશને પ્રાપ્ત થયું. રાજ્યપ્રખંધ ચિચિલ ચક્ર ગયો. દજાઇ રહેલી પ્રજા નિરંકુશ થતા અવશપણે સફાળી ઉડી ઉભી ચક્ર અને દેસની શાસનપદ્ધતિ, ધર્મ, કર, વિગેરે વાપચમાં, પ્રજામાં સ્વતંત્ર વચારો ફેલાવા લાગ્યા. પ્રજાએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીઓ શરૂ કરી, અને એજ વખતે ક્રાન્સના મુખ્ય ત્રણ તત્ત્વે-તાઓએ સમસ્ત ક્રાન્સને પોતાના નવા વિચારોથી તરબોળ કરી દીધો.

ઉક્ત ત્રણ તત્ત્વેતાઓ, મૌન્ટરૅક્યુ, વોલ્ટેયર, અને રૂશો હતા. મી. મૌન્ટરૅક્યુએ ઈ. સ. ૧૬૮૯ થી ૧૭૫૫ પર્ચન્ત પોતાના 'ધી સ્પીરીટ ઓફ લોક' (નિયમ-તત્ત્વ) લેખકાગ, ક્રાન્સની તે વખતની રાજ્યપદ્ધતિનો કંઈક વિરોધ કરીને, ઈન્ડ માફકની શાસનપદ્ધતિની જરૂર જણાવી. બીજા વોલ્ટેયરે ઈ. સ. ૧૬૯૪ થી ૧૭૭૮ સુધીમાં, પોતાની દલિપપૂલકની આર્મિક બાપામાં, તે મમયના ધર્મ તથા શામનપદ્ધતિની બરોજર ખજર લીધી. વોલ્ટેયરમાં બીજાપર કટાક્ષ કરવાનું, અને નવી નવી પરિભાષા બનાવવાનું અસાધારણ સામર્થ્ય હતું. ઇતિહાસમાં એવા લેખકો વિગમ છે. તેણે જૂના વિચારોનો વિશ્વસ કરીને, વિપ્લવને માટેનો નવીન માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. રાજ્યકાન્તિનો ખરેખરો ત્રીજો દર્શનકાર રૂશો ઈ. સ. ૧૭૬૨ થી ૧૭૭૮ માં થયો. ખરી રીતે તો એણેજ હકતાપૂર્વક કાન્તિનો પાયો નાખ્યો—એણેજ એક રીતે ક્રાન્સની રાજ્યસત્તાની જડ ઉપર ખરેખરો ધા કર્યો 'મોશીયન કોન્ટ્રેક્ટ', નામના પોતાના પુસ્તકમાં રૂશોએ એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, પ્રકૃતિએ દરેક મનુષ્યને બીજાની બરોજર તથા તેના નેટલોજ સ્વતંત્ર બનાવ્યો છે.

પ્રાચીનકાળમાં મનુષ્યમમાજની પ્રકૃતિક (આશાવિક) દશામાં રાજા પ્રજા જેવું કંઈજ નહોતું. આ કાલ એકરુપા અને સ્વતંત્ર હતા; પરંતુ તત્કાલે દસ્યુ-અનાયોના બચ્ચો તેમણે પોતાની એક બીજાની સ્વેચ્છાથી પોતામાંથી એકને પોતાનો રસક નીમવાનો હથાવ કર્યો; તેનાપર પોતાની ગ્જાને ભાર નાખી તે બદલ સર્વ ને કર આપવા લાગ્યા; અને પોતાની સ્વતંત્રતાને કંઈક કમ થવા દીધી. રૂશોએ આ પ્રમાણે લખીને પ્રજાના હલકમાં દખાવ્યું કે શામન કરનારા સર્વ પુરુષો અથવા મરયાઓ જનમમાજ પોને બનાવેલી છે, અને તેથી પ્રમાજ જ્યારે પણ

મરજે ત્યારે તેમાં ઉચિત પરિવર્તન કરી શકે છે. એણે એ સાથે લેહિાને એ પણ શીખવ્યું કે સર્વ મનુષ્યો એકબીજાની ખરાબરના અને સ્વતંત્ર છે. રૂશોના આ સિદ્ધાન્તો કાન્તિના કાર્યમાં બહુજ સહાયક નિવડ્યા. એ કાન્તિનો મૂળ મંત્ર "સ્વાધીનતા, સમાનતા, અને પ્રાતુઆવ અથવા તો મૃત્યુ" હતો. રૂશોના દર્શનક વિચારોની ચાવી એમાં રહેલી હતી.

એક બાજુએ અંગ્રેસો સામાન્ય પ્રજાને આપી જાતનું શિક્ષણ આપી રહ્યા હતા, ત્યાં જ બીજી બાજુએ રાજા, દરબારીઓ, લાયાલો, તથા કીશીમન ધર્મના પાદરીઓ તે શિક્ષણરૂપી અગ્નિમાં અત્યાચાર, અન્યાય, તથા દુરાચારરૂપી ધૂતની બાકુતિઓ આપી રહ્યા હતા. ઉપર જણાવ્યા મુજબ રાજાના અત્યાચારની કંઈ હદ રહી નહોતી. રાજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ કોઈપણ કંઈ પણ કહેવાતું નહોતું. તે ચાહે તે કરી શકતો. પ્રજાની સંપત્તિ પરિવાર અને પ્રાણ સુદ્ધા રાજાની ઇચ્છા ઉપર નિર્ભર હતા. તે ચાહે તે સમયે નવીન કર નાખી શકતો. સહેનસાહની હદપાર શોખ માટે, તે પ્રજાપર નિરંતર અવનવા કર નાખતો. તેના અમીરઉમરાવો, જાગીરદારો, દાકીરો અને પટાવનોના એથી પણ ખરાબ હાલચર્ચ ચુક્યા હતા. તેમના યજ્ઞાખરા અધિકારો રાજાએ છીનવી લીધા હતા. તથાપિ પોતાના ઇલાકામાં તેમનું જોર અને અધિકાર જેવાં તેવો કાયમ હતો. ચાહે તેને તેઓ ખેલાલ કરતા અને ચાહે તેને મારી પણ નાખતા. તેમનાપર કોઈ જાતનો અકુશ નહોતો. ઇશ્વરના આ ઉપડેશ પુત્રોને શિકાર ખેલવામાં વાધો ન આવે એટલા માટે કોઈ પણ બેકુતો પોતાના ખેતરને વાડ પણ લખાવ શકતા નહોતા તે બિચારાઓને એક ટક પણ પૂરું ખાવાનું નહોતું મળતું છતાં પણ ઉક્ત જમીનદાર તથા અમીરઉમરાવ વર્ગ ત્યારે ચાહે ત્યારે પૂરો અને સડકો ઉપર કર નાખીને તેમની પાસે જો કંઈ અદ્ય હવિષા હતી તેમાંથી પણ બનતું લાંબ લેવાની પ્રશિશ કરતા હતા. ગમે તેવા મનુષ્યને વિના તપાસ ક્યેં ફેદ કરવાનો રાજાને અધિકાર હતો. ઉમરાવ લોકો પોતે પણ રાજાને ખુશી કરીને તેના આ અધિકારનો ઇચ્છાનુમાર ઉપયોગ કરી શકતા. ક્રિશ્ચીયન ધર્મગુરુઓની દલા પણ એવીજ સ્વચ્છંદી અને ખગડેલી હતી તે લોકો નામમાનના ધર્મગુરુ અથવા પાદરી હતા. ધર્મના નામે લોકોની આવકમાંથી દલાસ મેળવી રહેનો પોતાના મુખમાટે ઉપજોગ કરવો, એજ એમનું એ વખતનું મુખ્ય કર્તવ્ય યદ્યપ્ત હતું, અર્થાત્ એ લોકો તે સમયે તો સર્વ સાધારણમાં મુખને બદલે દુઃખનોજ પ્રયાગ કરી રહ્યા હતા. આ સર્વ દુર્દેશમાં સૌથી વધારે ખરાબ અને આશ્ચર્યજનક વાત તો એ હતી કે સર્વ પ્રકારના રાજકીય કરો સાધારણ અથવા ગરીબ વર્ગના લોકો પાસેથીજ લેવામાં આવતા હતા. લૉર્ડ લોકો અને ધર્મોપધિકારીઓ વિગેરે તો તેમાંથી મુક્તજ હતા.

પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં, તેમનાંજ કનિઝ બાળકો પ્રતિ આવો અમલ વર્તવ વર્ત-

વાર્મા આવે એ ક્યાંસુધી નહે ? એની પણ હદ હતી. બેહદ અત્યાચારથી ખળ-ભળાટ ઉત્પન્ન થયા સિવાય રહેતો નથી. યુદ્ધભોલમાં આપ હવા ભરગો તો તે તેમાં દયાઈ ચંપાઈને પણ નિષ્ઠ હદસુધી તો રહેજો, અને યુદ્ધભોલ પણ એથી પ્રકુલ થશે, પરંતુ અમુક હદ વટાયા પછી તેમાં જો વિશેષ હવા ભરવાનો યત્ન કરવાયા આવશે તો તે તેમાં સમાઈ શકશે નહિ; એટલું જ નહિ પરંતુ યુદ્ધભોલ આખરે યુદ્ધી જશે. અને અંદર જેમ તેમ ભરેલી હવા આપોઆપ બહાર નીકળી જશે. બસ, એ વખતથી વાલુનો દયાઈ રહેવાનો ધર્મ દૂર થઈ, તેમાં અન્યને દયાવવાનો વિપરીત ગુણ દાખલ થશે. મનુષ્યપ્રકૃતિની પણ એવીજ રીતિ છે. આપ કોઈપણ મનુષ્યપર કંઈ પણ અત્યાચાર કરશો તો બહુ વખતસુધી કદાચ તે સમીપ શકશે, પરંતુ તે મહનશક્તિની અમુક હદ હોય છે. તે હદથી વિશેષ અત્યાચાર જો તેનાપર કરવામાં આવે તો તે પછી તેને તે મદન કરી શકશે નહિ; અને તે મનુષ્યની દયાઈ જવાની પ્રકૃતિને બદલે તેમાં બીજાને દયાવવાની ભયંકર શક્તિ આપોઆપ દાખલ થયેલી આપને માલુમ પડશે. આ વખતે આપણે જેમ કહી ચકાયા કે ઉક્ત મનુષ્યમાં કાન્તિનો વેગ દાખલ થયો છે. ભયારે કાન્તિની આગિ અત્યાચારોદ્ધેષી ધૃતની આકૃતિઓ તથા ત્યાંના તે સમયના નવીન તત્ત્વવેત્તાઓના ઉપદેશથી પવનોથી ચોતરફ જોરથી ફાટી નીકળી મચકપણે સમસ્ત યુરોપની આગિ ઉગાડી રહી હતી, તે વખતે ક્રાન્તિની પણ બરોબર ઉપર જણાવી એવી રીતિ હતી.

રાજ્યકાન્તિનો પ્રકાશ

ક્રાન્તેરોધઃ પ્રગુણિતરયઃ કેન વા વારણીયઃ ?

“ કાન્તિરૂપી વેગવાળા જળપ્રવાહને કોણ રોકી શકે ? ”

પ્રથમ પરિચ્છેદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મનુષ્યની સહનશક્તિની પણ હદ હોય છે. અમુક મર્યાદા પછી તે આગળ વધી શકતી નથી. તે પછી યા તો તે મનુષ્ય મૃતપ્રાય બને છે, અથવા તો તે વ્યાધિ દૂર કરવાને તે યત્ન કરે છે. એવે સમયે તેને જો કોઈ ઉત્તમ ચિકિત્સક મળી ગયો, અને તેણે રોગચાળું ચર્ચાસ્થિત સ્વરૂપ તથા નિદાન સમજી લઈને તેનું બરોબર ઔષધ તથા સારવાર કર્યો, તો તે રોગીના યત્નો અવરૂપ સફળ થઈ તે નિરોગી બનશે; પરંતુ દુર્ભાગ્યશાત્ અગર તેને કોઈ તેવો વૈદ ન મળ્યો તો તે વ્યાધિ દિવસે દિવસે બળવત્તર નિવડી તેને નિર્માલ્ય બનાવી દેશે, અને કોણ જાણે તેને કેટલાએ વર્ષપર્યન્ત પચારીવસ રહેવું પડશે અથવા તો તેનું મૃત્યુ થશે !

રાષ્ટ્રની દશા પણ લગભગ એવીજ છે. રાષ્ટ્રને પણ એવાજ ગેજો લાગુ પડે છે.

સમય સમયપર તે જૂના જૂના રોગોથી પીડાય છે. એટલા માટેજ કદાચ આધુનિક રાજનૈતિક વિચારકોએ સિદ્ધ કરવાનો યત્ન કર્યો છે કે, રાષ્ટ્ર એ એક દેહની ઉપમાને યોગ્ય છે. જ્યાં જ્યાં અંગોમાં જેમ જરાપણ વિકાર થતાં તે શરીર રોગગ્રસ્ત થઈ પડે છે, તેવીજ રીતે રાષ્ટ્ર પણ પોતાનાં અંગો અગડવાથી ખીમાર પડી જાય છે,

જે સમયની આપણે અત્રે વાત કરીએ છીએ તે વખતે ક્રાન્સદેશ રાષ્ટ્રીય ખીમારીથી ગ્રસ્ત હતો. તે સમયે તે અસ્વસ્થ દશા ભોગવતો હતો. ચારે તરફની ખૂમો અને ફેલ પડેલા આકંઠે ક્રાન્સની આ રોગગ્રસ્ત દશાનું દુર દૂરના દેશો સુધી સર્વ કોષ્ટને ભાન કરાવ્યું હતું. જે વિદેશી યાત્રિયોએ તે સમયે ક્રાન્સ દેશનું અવલોકન કર્યું હતું તેમણે સર્વેએ મુક્તકંઠે એજ રવીકાર્યું હતું કે, બહુ નજદિકના ભવિષ્યમાં અથવા કંઈક સમય બાદ ક્રાન્સમાં બંડ મચવું જોઈએ. ક્રાન્સ દેશનાં સર્વ રાષ્ટ્રીય અંગો આ વખતે વિકારયુક્ત દશામાં હતાં. તેમાં કોણ પડ્યા હતા એમ કહીએ તોપણ ચાલશે. આ વખતે તેને એક એવા વૈદની જરૂર હતી કે જે તેના રોગને બરાબર ઓળખી તેના સત્વર હલાજ કરે. બસ એજ સમયમાં એવા એક વૈદનું ક્રાન્સમાં આગમન થયું. તે કાન્તિ-રૂપી વૈદે ક્રાન્સ દેશને રોગમુક્ત કરવા માટે જોરશોરથી બારે પ્રયત્નો કર્યા. તેણે તેનાં સમસ્ત વિકારી અંગોની એવી સરમ રીતે વાઢકાપ કરી તેમાંનો મત્તિન ભાગ કાઢી નાખ્યો કે, સમસ્ત સંસાર એ દરમ જોષ્ટને આશ્ચર્યચકિત થયો. જે વખતે ઉક્ત રાષ્ટ્રપર ઓપરેશન (વાઢકાપ) ની આ ક્રિયા ચાલતી હતી તે વખતે સમસ્ત સંસાર ઉક્ત વૈદને ચિહ્નરતો હતો. અત્તાન અને કાયર પુરુષો તેને દૂર કહેતા હતાઃ પરન્તુ વૈદ, વિદ્યામાં નિપુણ પુરુષો એમ જણાવતા હતા કે તેજ વૈદ ખરો ચિકિત્સક હતો; કારણ કે જે વૈદ પોતાનું કાર્ય કરતી વખતે રોગીના ઉદ્ધાર સિવાય ખીજા કસાની પરવા કરતો નથી તેનેજ બુદ્ધિમાનો ખરેખરો વૈદ કહે છે. બસ, કાન્તિરૂપી વૈદે પણ એવીજ રીતે કોષ્ટનું કંઈપણ સાંજળ્યા સિવાય પોતાનું કાર્ય જારી રાખ્યું. જેનું પરિણામ એ આંખુ કે ક્રાન્સરાષ્ટ્ર ઉક્ત વાઢકાપના દુઃખથી જો કે કંઈક કમજોર થઈ ગયું પરન્તુ તેનો રોગ તો નિઃસંશય સદાને માટેજ દૂરજ થયો. તેના સર્વ વિકારો નષ્ટ થયા.

ક્રાન્સનાં એ વિકૃત અંગ ક્યાં હતાં એ જાણવા માટેએટલુંજ લખવું બસ થશે કે તે સમયનો રાજા, અમીરઉમરાવો, તથા પાદરીઓ એ સર્વ રાષ્ટ્રનાં સડેલાં અંગ સમાન હતા. કાન્તિનું એજ કાર્ય હતું કે તે અંગોને નષ્ટ કરવાં; અને કાર્ય થઈ રહ્યું કે તુરંતજ કાન્તિરૂપી વૈદ ક્રાન્સ છોડીને કૃતાર્ય થઈને આવ્યો ગયો.

ઉપર જણાવ્યું તેમ એ વખતની દશા જોષ્ટને ક્રાન્સની મુલાકાત લેનારા વિદેશી યાત્રીઓનીજ એ ખૂસ નહોતી કે ક્રાન્સમાં થોડા વખતમાં બંડ થશે; પરન્તુ ક્રાન્સની અંદરના વિદાનોની પણ એજ ભવિષ્યવાણી હતી, એટલુંજ નહિ પરન્તુ દુગમારી, લંપટ, તથા નિર્બળ રાજા પંદરમો દુષ્ટ પણ મરતી વખતે એજ કહી ગયો હતો કે મારી પાછળ મહા વિપ્લવ થશે. આવી ભવિષ્યવાણીનું કથન કરનાર એ રાજાનું

કલગિત શરીર ઇ સ ૧૭૭૪ માં આ સસારમયી નષ્ટ થયું

હવે ગત્યનો ભાર મોળમાં ધ્યુષ્ટને માથે પડ્યો જે વખતે તેનો ગત્યાલોક થઈ રહ્યો હતો, તેજ મમયથી દ્રુથી આવતી આપત્તિઓની ઘોર મેળગર્જના તેના કાનો ઉપર પડી ચૂપી હતી એથી તેણે એજ વખતે ભયભીત રહીને પોતાના સહાચરોને ગોધવા માટે ચારે તરફ નજર દોઢાવી, પરંતુ ગુરુજ તેને માનૂસ પડ્યું કે ઈશ્વરે હવે એવી એકે શક્તિ નથી રહી કે જે તેને ઉક્ત ભાવિ સત્રામયી બચાવે અને કાન્તિ ફરી તીવ્રથુ છરાના ભયથી તેની રક્ષા કરે આમ માનૂસ પડતાંની સાથેજ તે ગભરાઈ ગયો, અને તેના મોમાંથી એ રાખડો નીકળી પડ્યા કે “ હે પરમાત્મનું ! આપણ માગે સધી અને રક્ષક બનો, હું હલુ એવો બાળક છું કે મારામાં આ દેશનું શામન કરવાનું અત્યારે મળ નથી.” પરંતુ ઈશ્વરે પણ આ પ્રાર્થના સાંભળી ન સાંભળી કરી નાખી માનુષ્ય કે મહિના અટક નિયમ આમળ એક વ્યક્તિની પ્રાર્થનાનું કેટલું બળ !

મોળમો ધ્યુષ્ટ જે આ કાન્તિના વખતને બદલે બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થયો હોત તો કદાચ સસારના સર્વોત્તમ રાજાઓમાં તેની ગણના થાત. તે ગમચારી, મિતબધી, પ્રગલ્ભિતની કાળજી રાખનારો, દયાળુ અને રતેહાજ હૃદયનો રાજા હતો જે સર્વ ગુણો સાધા થુ સમયમાં એક રાજાને માટે બહુજ ઉત્તમ ગણ્ય છે, પરંતુ કાન્તિના સમયમાં એવા કેવળ શાન્ત અને સુશીલ રાજાઓ કદજ કરી શકતા નથી તેઓ જુએ ■ કે પોતાનું સિદ્ધામન ડાલવા લાગ્યું છે, તોપણ તેઓ કદઈ કરી શક્તા નથી આવા સમય માટે તો, બહુજ મજબૂત અને કાન્તિને દાબી શકે એવા હૃદયવાળા રાજાની જરૂર છે, અથવા તો જે રાજા પોતાની પ્રમળ માનસિક શક્તિવડે કાન્તિને પણ માર્ગ દર્શાવનારો થઈ પડે તેવો રાજાજ આવા ઉચ્ચનપાયના વખતમાં સ્થિર રહી શકે છે કુભાગ્યે સોળમાં ધ્યુષ્ટમાં આ બેમનો એકે ગુણ નહોતો. તે ન તો મદાર હતો કે ન તેનામાં એરી પ્રમળ માનસિક શક્તિ હતી તે ગુરુતજ કોઈની સલાહને આધીન થઈ જતો હતો. સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની કે માર્ગ મદદનાની તેનામાં રાશ્તિ નહોતી

રાજા બનતાજ તેણે જોયું કે દેશની આર્થિક દશા બહુજ બગડેલી છે અને નાન્ય ભાર તદ્દન ખલી પડ્યો છે, એથી એ દારૂ દૂર કરવા માટે તેણે કદ એક ચો પ પુગોને પોતાના મુખ્ય મંત્રી તરીકે નિયત કર્યા, પરંતુ કાદ્યો પણ એ દશા સુધારી શકાઈ નહિ તેણે પોતાના રૂપાપત્ર પુરોનોની એક સભા બોલાવી અને તેમાં મોટા મોટા અમીરઉમરાવો સામેલ થયા. રાજાએ તેમની પાસે ગત્યના સુધારાર્થે ધનની સહાયતા માગી, પરંતુ તે કૃત્યન પુગોએ તે લાના રાજાને તે માટે એક પાછ પણ આપી નહિ કેવળ સુકા જવાબજ પડ્યાની દીધો ! રાજાએ ત્યારે પોતાની આવી દશા જોઈ, ત્યારે તેણે કાચાર થઈને સમસ્ત પ્રગળીય પ્રતિનિધિઓની આધારણુ સભા બોલાવી, જેમાં લોર્ડ અને પાર્લીઓ ઉપરાંત સાધારણુમાં આધારણુ પ્રગલ્ભના પ્રતિ નિધિઓએ પણ હાજરી આપી હતી ક્રાન્તના પૂર્વ ગત્યો ત કથી કોઈ કોઈ વખતે

આની જાતની રાજસભાઓ અગાઉ પણ બોલાવવામાં આવતી હતી; પરંતુ આ સભામાં કંઈક વિશેષતા હતી. લાંબા વખત સુધીના અત્યાચારો, ત્યાગ તત્ત્વવેત્તાઓએ પ્રજામાં દાખલ કરેલા નવીન વિચારો, તથા સાર્વદેશિક કાન્તિનો સિદ્ધાન્તોથી પ્રભાવિત થયેલા ક્રાન્સ દેશના મધ્યમ વર્ગના શિક્ષિત લોકો, પોતાને મારે, આ પ્રસંગને એક ઉત્તમ અવસર હોવાનું સમજતા હતા. આ સભામાં લોકો તથા પાદરીઓની ત્રણસો ત્રણસો, પરંતુ સર્વસાધારણ તરફથી હસો પ્રતિનિધિઓ હાજર થયા હતા. આ સભા અત્યાચારોથી કંટાળીને રાજ્ય પકડવાની ધુન્ધા રાખનારાઓના હાથમાં રાજ્ય સમાન હતી. જ્યાં સર્વ સાધારણને માલૂમ પડ્યું કે આપણી ફરિયાદો સંભળાવવાનો આ ખરેખરો પ્રસંગ છે, તેજ વખતે તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે આ ઉત્તમ અવસર કાંઈએ ખોવો નહિ.

ઇ. સ. ૧૭૮૯ ના મે મહિનાની પહેલી તારીખે સાધારણ રાજસભાની પ્રથમ બેઠક મળી. રાજ્યાશ્રિત લોકો (પાદરીઓ અને ઉમરાવો) સાથે શરૂઆતમાંજ સાધારણ વર્ગને લડાઇ થઇ. રાજના ઉક્ત કૃપાપાત્ર લોકોની એ ધુન્ધા હતી કે ત્રણે વર્ગના લોકો હરેક પ્રશ્નપર અલગ અલગ સ્થાનોમાં વિચાર કરે અને ત્રણેના પૃથક્ પૃથક્ નિશ્ચયો અને નિર્ણયોનું જે પરિણામ નીકળે, તે પછી એ જોઇ લેવું કે ઉક્ત બે વર્ગોના પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોનો શું મત છે ? અસ તેમના મત મુજબ તે પ્રશ્નનો ફાઇનલા સાવવો અને નીજ ગ્રેણીના લોકોના સાધારણ મતને વિશેષ વજન આપવું નહિ. સામાન્ય પ્રજા આ પદ્ધતિની વિરુદ્ધ હતી. તેમની ધુન્ધા એ હતી કે ત્રણે વર્ગના લોકો એકજ સ્થળે, એકજ સાથે એ વિષયપર વિચાર કરે. અને સૌ ફાઇનલા મત લેતાં જે તરફ વધારે મત પડે, તે નિર્ણયનો સ્વીકાર કરવો. બંનેમાં ઉમરાવો સર્વ સાધારણની બહુમતીનો લાભ ઉઠાવી દેવા માગતા હતા, ત્યારે સામાન્ય પ્રજા તેની તરફેણમાં હતી. બસ, અહીંથીજ ઝગડો ઉભો થયો. જેતુ પરિણામ એ આવ્યું કે સામાન્ય પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ દલતાપૂર્વક હાક કરીને પોતાથી બનેલી “ સાધારણ રાજસભા ” નેજ રાષ્ટ્રીય પરિપક્વ રૂપમાં ફેરવી નાખી અને એ સભાએ રાજતંત્રની સમસ્ત વ્યવસ્થા પોતાના હાથમાં લીધી; આ ફક્ત દેખીને ઉમરાવોમાંના પણ કેટલાક રાષ્ટ્રીય પરિપક્વમાં દાખલ થયા.

રાજ, તેના આશ્રિત અમીરઉમરાવો, અને તેમની હામાં હા મેળવનારા અનેક લોકો આથી મહારાટમાં પડી ગયા. રાજ્યએ પોતાના રાજકીય જીવનમાં રાષ્ટ્રીય પરિપક્વ બરવા દેવાની મના કરી; કિન્તુ રાષ્ટ્રીય પરિપક્વ વિશ્વામ તથા ધૈર્ય સાથે એક ટેનીસ કોર્ટમાં મળી, સર્વ પ્રતિનિધિઓએ હિમા ચર્ચને એ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, ન્યાંસુધી તેઓ ક્રાન્સની રાજકીય સત્તાને સુધારી લેશે નહિ ત્યાંસુધી સર્વે એક-સંપીથી અડગપણે પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખશે. રાષ્ટ્રીય પરિપક્વમાં એક બાળુએ તો આ કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું, ત્યારે બીજા બાળુએ પંચીસમાં કંઈક બીજાનું ધૂમ

ચી રહી હતી પૈરીસના લોકોને જ્યારે ખગર પડી કે રાજ તથા રાજસભા વચ્ચે વિરોધ ઉભો થયો છે અને રાજ, રાષ્ટ્રીય પરિષદથી ચીકાણ તથા ગભરાણને પોતાના રક્ષણાર્થે આગે તરફથી મોકલે મૈત્ર્ય એકમ કરે છે, ત્યારે મરવને પોતાના જાનમાનની રીકર થવા લાગી પ્રજાના મનમાં એ લય ઉત્પન્ન થયો કે, કદાચ રાજ આ સેના એકી કરેલી એના સાથે પૈરીસ નગરી તથા રાષ્ટ્રીય પરિષદને દબાવા માટે તેના ઉપર હુમલો કરશે. આથી આવા વિચારની તાત્કાલિક વાતો-મુદ્દા પ્રજામાં ફેલાવા લાગી એનું કારણ કે આજ રાત્રેજ ગળમેના પૈરીસ અથવા રાજસભા ઉપર હુમલો કરશે, તો બીજાએ તેમાં મોકલે મરચુ ઉમેરીને એવી ગપ મારી કે આજના રાષ્ટ્રીય પરિષદના સર્વ પ્રતિનિધિઓને કેદ કરવામાં આવશે આવા પ્રચારના સદેહ લય તથા અવિશ્વાસના વખતમાં પૈરીસમાં શાન્તિ ફેલાવવા માટે તેના મુખ્ય મુખ્ય પુરોની એક કમીની નિમવામાં આવી જેનું નામ 'ક્રાન્તીયનગરપ્રજામંદ્ય' સભા' રાખવામાં આવ્યું આ ઉપસભાએ જ્યારે નગરની રક્ષા કરી શાંતિ ફેલાવવાનું બીકે મહેનું ત્યારે પૈરીસના અને દેશભ્રમ નાગરિકોએ તેમની મિદાયતા અર્થે પોતાની પથુ એક સેના ઉભી કરી, જેને 'રાષ્ટ્રરક્ષક સેના' નું નામ આપ્યું આ પ્રમાણે, જેનાવડે ક્રાન્તિના આખા વખતમાં એક મહાન કાર્ય કરવનું હતું, તેની બન્ને લોકાપયોગી સરચાની સ્થાપના એની મેળેજ થઈ ગઈ !

દુર્ભાગ્યવશાત્ આ વર્ષે ક્રાન્સમાં અન્નનો પાક પણ થોડો થયો હતો દેવનોજ કંઈ કોઈ હોય એવું જણાતું હતું રાજનૈતિક ઝગડામાં પડવાથી કેટલાક ખેતીનું કામ ન કરી શક્યાં એવું પરિણામ એ આવ્યું કે દેશમાં અન્નનો દુર્ભાગ પડ્યો પૈરીસપર આની ભારે અસર થઈ દારણ કે ગામડાંઓના અમખ્ય લોકો પણ અન્નના વાખાથી ત્યાં આવીને વસ્તા હતા, પરંતુ આ અશાન્તિમાં તેમને રાશ્ત્ર પણ કપાથી મળે ? તેઓએ રાષ્ટ્રીય પરિષદ સમક્ષ જઈ જૂમ મારવા માંડી અને નગરપ્રજામંદ્ય સભા પાસે પણ પોતાની ફરીયાદ કરી પરંતુ જે સમયે અન્નના વાખા પડવા આવ્યા હતા, તેવે વખતે તેમને ફાણ અનાજ આપે ? આ રિથતિમાં ઉક્ત અશાન્ત જનમમ્દમાં કોઈએ જેતેરોથી એવી જૂમ ઉભી કે "આપણે માટે અન્ન વિશેષેનો પ્રમથ કરવા માટે શ્રી નૈકર નામના મંત્રીએ, રાષ્ટ્રીય પરિષદની તુરત સભા ઓલાવવાની મહાદ આપી હતી, ત્હેને રાજ્યએ પદમદ્ય કર્યો છે " પડી શું પૂછ્યું ? એ જૂમે બળનામાં ઘી હોમવા જેવી દશા કરી. 'હર એક મનુષ્યના મનમાં એ બાજતનો જદો લેવાની વેગની લાગણી ઉભી થઈ સામાન્ય મનુષ્યની આ દશા જોઈને, એક મજાના ફોણએ એવી જૂમ મારી કે, જેકિતામાં રાજ ન્યાય અન્યાયનો વિચાર કર્યા વિના પોતાની કન્યાનુમાર અનેક પ્રીઓને વરચોના વગેરે સુધી કેદ કરે છે, તે મદાદુર્ગનો આગે આપણે નાશ કરવાની જરૂર છે આ મદાદુર્ગનું નામ 'નેરદાઇ' હતું. નેરદાઇવા નામે સર્વ લોકો ઉપર એવી

જાદુઈ અસર કરી નાખી કે, તે વર્ષના જુલાઈ માસની ૧૪ થી તારીખે, ત્રીશ હજાર માણસો તે તોપોથી સુરક્ષિત થયેલા પ્રાચીન કાલેન્ડા ઉપર તૂટી પડ્યા અને તેના પ્રમુખકર્તા અધિકારીને મારી નાખી, કિલ્લો પોતાને સ્વાધીન કર્યો ! અને આખરે તે નિરંકુશ બળવાખોરો રાજ્યની પ્રચંડ પ્રજાને જીતી જીતી સવાડીનેજ પાછા પૈરીસ આવ્યા.

આ પ્રમાણે જનસમૂહે જ્યારે પોતાનું બાહુબળ દેખાડ્યું ત્યારે રાજા તથા તેના કૃપાપાત્ર અમીરઉમરાવો અને પાદરીઓ, મહાન ચિંતામાં પડી ગયા ! સર્વ સાધારણુને શાન્ત કરવાનો અન્ય ઉપાય રાજાએ ન જોયો એટલે તેણે લોર્ડ તથા પાદરીઓને એવી આજ્ઞા કરી કે તેઓએ પણ રાષ્ટ્રીય પરિપદ્ધતિ સામેલ થવું. રાજાએ કહ્યું કે આમ કરવાથી પોતાને માથેનો ભય ઓછો થશે. બીજી બાજુએ લોર્ડ તથા પાદરીઓ પણ એમ સમજ્યા કે હવે કંઈ પણ ઉદારતા કે છૂટછાટ મૂક્યા વિના પ્રજા આપણો દેડો છોડશે નહિ. તેઓએ પણ રાષ્ટ્રીય પરિપદ્ધતિ ઉભા થઈને પોતપોતાના વંશપરંપરાનો જૂમિનો કર તથા દર્શાવેલો હક્ક છોડવા માંડ્યો. ખસ. તા. ૪ થી ઓગસ્ટને દિવસે એક રાજા સિવાય ક્રાન્સનિવાસી બીજા સર્વ મનુષ્યોને તે દિવસની પરિપદ્ધતિ એકજ સપાટીપર લાવી મૂક્યા ! ક્રાન્તિનો આ પ્રથમ મહા વિજય હતો. એ પછી બાવીસ દિન વ્યતીત થતાં પરિપદ્ધતિ પ્રજાની અધિકારોને હંદોરે પીટાવ્યો. જોડારા સર્વ મનુષ્યોની સમાનતા તથા સ્વતંત્રતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો અને સાથે સાથે એ પણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું કે, રાજ્યક્રાન્તિનું મધ્યમિંદુ રાષ્ટ્રમાંજ હોવું જોઈએ. કોઈ ખાસ વ્યક્તિમાં નહિ, અર્થાત્ રાષ્ટ્રની સંમતિ એજ રાજ્યનિયમ. અન્ય નહિ.

પરિપદ્ધતિ આ વ્યવસ્થા બની રહી હતી, પરંતુ જૂખ્યું પૈરીસ તો ખોરાક વિનાજ તરફડતું હતું ! પીડિતોને જ્યારે એમ જણાયું કે, હવે કંઈથી પણ અન્નની આશા રહી નથી, ત્યારે તે જૂખ્યા કૃતરાઓની માફક રાજાના મહેલોપર તૂટી પડ્યા, અને રાજાના સમસ્ત રક્ષકોને પગતળે કચરીને તેઓ ઠેક રાજાની પાસે પહોંચી ગયા અને તેને પરિવારસહિત ગાડીમાં બેસાડીને પૈરીસમાં લઈ આવ્યા ! જનસમાજની આ સાહસિક એકાદી ક્રાન્સના રાજાનું સિંહાસન કંપવા લાગ્યું ! પ્રજાની આવી તોફાની વલણ જોઈને, રાજાના માનીતા સમસ્ત અમીરઉમરાવ તથા પાદરી લોકો પણ સ્તબ્ધ બની ગયા, અને ભયના માર્યા કંપવા લાગ્યા ! જ્યાં તેમના આશ્રયદાતા રાજાને પણ ઉપાડી લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં પછી તેઓ કેને આશરે રહી શકે ? એક પછી એક તરતજ સમસ્ત પાદરીઓ તથા લોર્ડોએ ક્રાન્સની હદ છોડવા માંડી. જાને પોતાનો જીવ બચાવવાની શીકર આવી પડી, અને જ્યાં રસ્તો મળ્યો ત્યાં ભાગવા માંડ્યું. પરિપદ્ધતિ પણ આ તકનો ખરેખરો લાભ લીધો. ચર્ચ (ધર્મમંદિર)ની સમસ્ત જમીન, જે પહેલાં પાદરીઓના અધિકારમાં હતી, તે સર્વ રાષ્ટ્રના કબજામાં લઈ લેવામાં આવી, અને નાસી ગયેલા ઉમરાવોની સંપત્તિ પણ રાષ્ટ્રની સંપત્તિમાં મે-

ળવી દીધી. માત્ર ત્યાં રહેલા સ્વતંત્ર અને ઉદાર વિચારના પાદરીઓના નિર્વાહ માટે રાજ્યસભામાંથી વ્યવસ્થા કરી આપવામાં આવી.

આવા સર્વ નાનાં નાનાં પરિણામો પશ્ચાત્ ઇ. સ. ૧૭૮૧ ના માર્ચમાસની ૧૪ મી તારીખે રાષ્ટ્રીય પરિષદે ક્રાન્સ દેશની એક નવીન સંપૂર્ણ રાજ્યસભા બનાવી. આ નૂતન સંસ્થાના નિયમાનુસાર રાજ્ય જો કે દેશનો મુખ્ય શાસનકર્તા તરીકે ગણાવા લાગ્યો. તેાપણુ રાજ્યપ્રમુખ માટે સમસ્ત રાજનિયમોને જાનાવનારી તથા સમસ્ત પ્રજાને અભિપ્રાય પ્રગટ કરનારી એક વ્યવસ્થાપકસભા નિમત્રમાં આવી. આ નવીન સંસ્થાને બનાવીને, ક્રાન્તિને ઉઠાવનારી રાષ્ટ્રીય પરિષદ વડી ગણ. અહીંયાં ક્રાન્સની રાજ્યક્રાન્તિની પૂર્વપીઠિકાની સમાપ્તિ થાય છે.

ભયંકર પુનરેજ

વિવેકપ્રદાનાં મહંતિ ધિનિપાતઃ શતમુલ્હઃ । મર્ત્યહરિઃ ।

વિવેકથી મુક્ત થએલાઓનો અનેક પ્રકારે અવધાત થાય છે.

જૂની રાષ્ટ્રીય પરિષદ સમાપ્ત થઇ નવી વ્યવસ્થાપકસભા નિર્માણ; તેણે પોતાનું કામ એ નિયમથી શરૂ કર્યું કે વ્યવસ્થાપકસભામાં રાષ્ટ્રીય પરિષદના સભાસદોમાંથી કોઇને લેવા નહિ. આથી વ્યવસ્થાપકસભાએ પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું તે વખતે તે નવીન વિચારવાળા નવયુવક પુરોધાથીજ બરપૂર હતી, ઉક્ત ઉ સાહી નવયુવકોના વિચારો પણ જે ભાગમાં વહેંચાયલા હતા. એક પક્ષવાળાઓ નવીન સંસ્થાના પક્ષ-ખાતી દોષ એવી ધ્રુજા ધરાવતા હતા કે, ક્રાન્સનું અસથી રાજ્ય, રાજ તથા વ્યવસ્થાપકસભાના સમિલિત અધિકારમાં રહે, બ્યારે બીજાઓ એવા વિચારવાળા હતા કે ક્રાન્સની શાસન સંસ્થા અમેરિકાની માફક પ્રજાના પ્રતિનિધિઓના સ્વતંત્ર અધિકારમાં રહેવી જોઇએ. રાજ્યને પ્રજાના નાયક તરીકે રાખવાની કંઈ જરૂર નથી. આવા વિચારવાળાઓને " મિનિસ્ટર " કહેવામાં આવતા. આ પ્રમાણે જો કે નિયમક-સભાના બંને વિચારોમાં કંઈક અતબેદ જરૂર હતો, અને એ પ્રકારે પરસ્પરના વિરોધની સાગમી પ્રથમથીજ પરિષદમાં વિદ્યમાન હતી, તથાપિ શરૂઆતમાં તેા તે મન-જેડે કોઇ વિશેષ સ્પષ્ટરૂપ ધારણ કર્યું નહિ. એનું એક કારણ તેા એ હતું કે જોની સાથે પરસ્પર અવરોધ થવાનો પરિણામે ભય હતો. હજી ઘણાંજે એવા ઉમરાવો ક્રાન્સમાં મોતુદ હતા કે જોએ રાજ્ય માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા પણ તૈયાર હતા, અને રાજ્ય પણ તે વખતે રાજધાનીમાંજ વિદ્યમાન હતો. વળી આ આંતરિક શત્રુઓના ભય ઉપરાંત બહારના આક્રમણનો પણ પરિણામે અત્યંત ભય હતો ।

બ્યારથી ક્રાન્સમાં રાજ્યઓના અનુચિત અભ્યાસરોને ઉઠાવનારી ક્રાન્તિનો

પ્રારંભ થયો; ત્યારથી યુરોપનાં સમસ્ત રાજ્યોની શુદ્ધિ પણ ઠેકાણે આવી, અને તેઓ જાગૃત થઈ ગયાં. પોતાના પ્રભાવની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાવાળા હોવા છતાં ભયથી કંપતાં હૃદયોથી તેઓ આ સર્વ ઘટનાઓને સાવધાનીથી ક્રમશઃ નિહાળતાં હતાં. તેઓ જાણતાં હતાં કે ક્રાન્સના રાજ્યનું પદ્મચુત થવું, એ યુરોપનાં સર્વ સિંહાસનોને ડાકાવવાનું કારણ નિવડશે. એક દેશમાં એ પ્રગ્લનો રાજપ્રતિનો વિરોધ સફળ નિવડે, તો અન્ય દેશોની પ્રગ્લનું પણ તે માટેનું સાદસ કેટલું બધું વધી જશે, તે તેઓ બહુ સારી રીતે સમજતાં હતાં; આથી તેઓ સોળમા સ્વૃષ્ટની રક્ષાથી પોતાની રક્ષા, અને તેના પરાજયથી પોતાનો પરાજય માનતાં હતાં.

જ્યારે રાજ્યને પેરીસમાં કેદ કર્યો છે, એ વાન પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ, ત્યારે સમસ્ત યુરોપનાં રાજસિંહાસન ડાકવા લાગ્યાં ! ઝ્યારૂયાએ પ્રથીયાની સાથે મળીને તરત-જ ક્રાન્સપર આક્રમણ કર્યું. પરિપદે પણ તા. ૨૦ એપ્રિલ ૧૭૯૨ માં, ઉક્ત બંને રાજ્યોવિરુદ્ધ યુદ્ધની આઘોષણા પ્રકટ કરી; અને મી. લા ફેયટ આદિ વીર સેનાપતિઓની સેનાસહિત તેમની સાથે યુદ્ધના રણમાં ઉતરવાની તૈયારી કરી. પ્રારંભમાં તો ક્રાન્સની સેના સમરભૂમિમાં ટકી શકી નહિ, અને શત્રુઓના મોટા સૈન્યનો માર ખાતાં ખાતાં રાજધાની તરફ પાછી હટી. આ વિજયથી શત્રુઓના સેનાપતિઓનો ઉત્સાહ બહુ વધી ગયો, અને ક્રાન્સ દેશને હવે પોતાના હાથમાં આવ્યો સમજીને, તે લોકોએ ક્રાન્સનિવાસીઓનું અપમાન કરી તેમને પ્રકટપદ્મ ધમકાવવાનું શરૂ કર્યું. પોતાતા ઢંદરામાં તેમને હાથ આધેરી જાતિતરીકે સંબોધવામાં આવ્યા, અને તેના નામપર હુકમો કાઢવાનું શરૂ કર્યું. વિદેશીઓના આ ગર્વયુક્ત વ્યવહારથી ક્રાન્સના પ્રત્યેક દેશભક્ત પુરુષોની નસોમાં નવું ભોલી રેગણું. એક અન્યદેશીય સેનાપતિ ક્રાન્સ રાજ્યનું અપમાન કરે, એ ક્રાન્સ નિવાસીઓથી સહન થઈ શક્યું નહિ. તેમનાં હૃદય આવેશથી ઉભરાવા લાગ્યાં, અને એથી ક્રોધાન્ધ થઈને તેમણે જે કંઈ કર્યું તે યાદ કરતાં શરીરનાં રોમાંચ ઉભાં થયા વિના રહેતાં નથી ! સર્વ સાધારણ પ્રગ્લએ જ્યારે જોયું કે તેઓ શત્રુઓની સેનાને કંઈ પણ કરી શકે એમ નથી, ત્યારે તેમણે પોતાનો રોષ શત્રુઓના અદરખાનેના પક્ષપાતીઓ ઉપર કાઢવો શરૂ કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૯૨ ના ઓગસ્ટ માસની ૧૦ મી તારીખે, પેરીસના બજારોમાં એકત્રિત થએલા સર્વ પ્રાન્તોના લોકોએ રાજ્યના નિવાસસ્થાન-પર હુમલો કર્યો, અને રાજ્યના સમસ્ત રક્ષકોને મારી નાખ્યા. આખરે રાજ્યે પોતાને નિરાશ્રિત અને એકલો પડેલો જોઈને પોતાના પરિવારસહિત નિયામક પરિપક્વના મકાનનો આશ્રય લીધો. પરિપદે રાજ્યને આશ્રય તો આપ્યો, પરંતુ કેટલાક સમયપર્યંત તેના સર્વ અધિકારોથી તેને વ્યુત કરીને કારાગૃહે નાંખ્યો, અને શાસન સંસ્થાને ફરી બદલવાને માટે દેશના પ્રતિનિધિઓની વળી એક વિચા-

રક્ષણ બોલાવવામાં આવી. આ અરસામાં શત્રુઓ પણ રાજધાનીથી પાસે આવી પહોંચ્યા. લોકોનું ભ્રેશ આથી બમણું થઇ ગયું, અને જે દૂરતા સાધારણ રીતે મરણીયા મનુષ્યમાં દાખલ થાય છે, તેવી દૂરતા તેમનામાં આવી ગઇ. આ સમયે ત્યાંની સામાન્ય પ્રજાએ જે એક ઘોર પાપ કર્યું હતું તે ઇતિહાસમાં આજે મળે-અરના "સર્વવધ" ને નામે ઓળખાય છે.

સપ્ટેમ્બરનો હત્યાકાંડ રાજનૈતિક સંસારના જીવનમાં લોહીથી ખરડાયેલો એક મહા દુષ્ટ પ્રસંગ છે. એ સમયે આવેસથી અંધ થયેલા પેરીસના જનસમૂહે જે ઘોર કતલ ચલાવી હતી તે યાદ આવતાં આજે પણ રોમાંચ ખડા થાય છે ! તે દિવસની ઘટનાએ આ સરસ રીતે સિદ્ધ કર્યું હતું કે, સાધારણ યોગ્યતાવાળા પરંતુ સામાન્ય પ્રજાને ભડકાવવાની શક્તિ ધારણ કરનારા પુરુષો સંસારમાં જોડેલો ઘોર અત્યાચાર કરાવવા ધારે તેટલો કરાવી શકે છે. "મારા" નામનો એક પત્રકાર, જેની જીભ આગ જેવી, અને જેનું હૃદય આગની ભટ્ટી સમાન હતું; તે પેરીસના લોકોને બહુજ બહેકાવતો ફરતો હતો. ઉજ્જરાયલા લોકોએ કુબીન કેદીઓને સર્વ કાશગૃહોમાંથી કાઢી કાઢીને તેમનાં ગળાં કાપી નાખ્યાં ! જેનાપર જરા પણ મદદ ઉત્પન્ન થયો કે તરતજ તેનું માથું ધડથી અલગ કરવામાં આવતું ! એમ કહેવાય કે આ ઘોર હત્યાકાંડમાં ઓછામાં ઓછાં ૧૪૦૦ મનુષ્યોને કાપી નાખવામાં આવ્યાં હતાં. હાલમાં જેમ સ્વર્ગના નામપર દેવીઓને પશુઓનો ભોગ આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે સ્વતંત્રતા દેવીને નામે આ સર્વ સોંકરો મનુષ્યોનો નિરર્થક વધ કરવામાં આવ્યો હતો.

સપ્ટેમ્બરના આ હત્યાકાંડ, ક્રાન્સમાંજ નહિ પરંતુ સમસ્ત યુરોપમાં એક પ્રકારનો ત્રાસ ફેલાવી ચૂક્યો ! વિદેશી રાજ્યોનાં મિંદામનો મૂળમાંથી શિથિલ થવા લાગ્યાં ! જુદિમાન પુરુષોના હૃદયમાં ક્રાન્તિમાટે ધૂણા ઉત્પન્ન થવા લાગી. ક્રાન્સમાં આ ખુનરેજનું એ પરિણામ આવ્યું કે, રાજના પક્ષપાતીઓની સર્વ દિલચાલો એકદમ દબાઇ ગઈ, તેમની જીતિઓ સર્વથા ભયભીત થઇ ગઈ, આરે તરફ બીમત્ત્વ રસ વ્યાપી રહ્યો ! આ સર્વ બેઠને રાષ્ટ્રીય સાસકમળાના કંઇ એક સલાસદોને પણ આ ભયભરેલા રાજ્ય માટે ધૂણા ઉત્પન્ન થઈ !

આ ઘોર હત્યાકાંડની પછી દેશની લાવિ રાજમંરથાને સ્થિર કરવાને માટે એક રાષ્ટ્રીય વિચારક સલા બોલાવવામાં આવી અને નિયામક સભાને સમાપ્ત કરવામાં આવી. ઇ. મ. ૧૭૬૨ ની તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરે વિચારકસલા સ્થાપન કરવામાં આવી; અને તેણે યાત્રુ પરિસ્થિતિપર વિચાર કરવા માંડ્યો. લાંબો વિચાર કર્યો પછી સભાએ નક્કી કર્યું કે ક્રાન્સમાં પ્રજાતંત્રરાજ્યની સ્થાપના કરવી અને એટલે-ત્ર રાજ્યનો આજથી નાશ કરવો. પ્રજાનંત્ર રાજ્યની સ્થાપનાના દિવસથી નવો સંવત

શર કરવામાં આવ્યો. જોને લોકો “સ્વતંત્રતા” એ વર્ષ નામથી ઓળખવા લાગ્યા.

ઉક્ત કાર્ય કર્યા પછી વિચારકસભા એક વિશેષ ધોર કાર્ય કરવા તત્પર થઈ. ક્રાન્સના કેદી રાજ્યે વચ્ચે એક વખત કેદમાંથી નીકળી જઈ ભાગી જવાની ચેષ્ટા કરી હતી; પરંતુ ક્રાન્સની બહાર જતા પૂર્વે તેને પકડવામાં આવ્યો. તેને પેરીસમાં ફરી કેદ કરવામાં આવ્યો. હવે તેનું નશીબ તેની પાછળ ફરી વળ્યું. પ્રથમ એ પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે આ રાષ્ટ્રીય વિચારકસભા રાજના અપરાધની તપાસ ચલાવી શકે કે નહિ? સભાએ પોતે એ બાબતમાં નિશ્ચય કર્યો કે રાજપર કેસ ચલાવવાનો તથા તેનો ફેસલો આપવાનો સભાને અધિકાર છે. તરતજ એક અધિકારીની માફક રાજને સભામાં ઉભો કરવામાં આવ્યો, અને તેને કેટલાક પ્રશ્નો પછુ પૂછવામાં આવ્યા. ગામ તથા રાજના પક્ષપાતી વખીલોએ રાજને નિરપરાધી સિદ્ધ કરવાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા. રાજ્યે ન્યાય તથા મનુષ્યપણાની માગણીથી સભાને અપીલ કરી પરંતુ આ વખતે ઉપચારસભા વિચારસભા નહોતી; પરંતુ ખાસ ગંભીરિય રચા-યક્ષી અત્યાચારસભાનો નમુનો હતી. મનુષ્યત્વ તથા ન્યાયનું નામસરખું પણુ તે જાણતી નહોતી, તેના મનથી તો તેનું મૃત્યુ સરખાવતું હતું. એથી ઉક્ત સભાએ એક લંબાણ ચર્ચા પછી રાજને ક્રાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યો; અને તે પ્રમાણે તે સત્યપરાયણ પરંતુ નિર્જાળ રાજ સોળમાં સ્થૂંધનો ફૂંખદાયક રીતે અંત આવ્યો.

સપ્ટેમ્બરના દર્યાકાંડનું દશ જવા છતાં જ લોકો ક્રાન્તિના પક્ષપાતી હતા, તેમનાં દિલ પછુ રાજનો આવા પ્રકારે થયેલો વધ સાંભળી ઘુણિત થયાં ! આવા વ્હાનિ ઉત્પન્ન કરે એવા હૃદયભેદક બનાવથી પ્રત્યેક દયાળુ પુરુષોનાં હૃદયો ત્રાસી ગયાં ! અનંતકાળથી સ્થાપિત થયેલી રાજશક્તિની ચિતા, ક્રાન્સરૂપી મ્મશાન-ભૂમિમાં લસીમૂત થતી જોઈને યૂરોપનાં અનેક સામ્રાજ્યોનાં ગાત્ર શિથિલ થઈ ગયાં ! સમસ્ત ક્રાન્સમાં ક્રાન્તિના ગાત્ર ભેચારજ પક્ષપાતી રહી ગયા. આ પ્રસંગને એક પ્રકારની દૈવી સહાય સમજીને નાસી ગયેલા અખીર ઉમરાવોએ અન્ય રાજ્યોને ઓત્સાહિત કરીને નવીન સેનાના બળથી ક્રાન્તિને દાબી દેવાની ફેશીશ કરવા માંડી. ઇંગ્લેંડ, પ્રશિયા, ઝારસ્ટ્રીયા, તથા અન્ય કઈ એક નાનાં રાજ્યોએ મળીને ક્રાન્સની રાજધાની પેરીસને તોએ કરવાનો તથા ક્રાન્તિનાં મૃત્યુ-દુન્ડુલિ વગાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. બહારવાળાઓની આ વક્ષજી જોઈને ક્રાન્સમાં રહેતા રાજકીય પક્ષના મનુષ્યોએ પછુ પાછું પોતાનું માથું ઉંચકવા માંડ્યું.

બહાર તથા અંદર જન્ને બાળુથી તંગ થયેલી ક્રાન્તિએ હવે પૂર્વથી પછુ વધારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું ! સૌ કોઈને પોતાના શત્રુ દેખીને ચારે તરફથી નિરાશ થયેલા મનુષ્યની ‘શરીરં પાતયામિ વા કાર્યં સાધયામિ’ વાળા આલસિક સ્થિતિ જોવી રીતે યદ જન છે, તેવો દશા ક્રાન્સની ક્રાન્તિની અર્થ !

જ્યારે તેણે તો જાણ્યું કે, હવે અંધારું મારે બચવાનો કોઈ ઉપાય નથી, તે વખતે તે બીજાનું લોહી ચૂંચવામા પાછી પાની કરે કે ? ચારે તરફનું આક્રમણ જોઈને ઉક્ત વિચારકમંજીએ જે ઉપસલાઓ નિયત કરી ક્રા-સની અંદરના રાજકીય પક્ષના અનુયાયીઓને દેખાવવા માટે એક 'ક્રાન્તિ-ન્યાયાલય' અને બહારના પ્રકટ શત્રુઓને દેખાવવા માટે 'લોકરક્ષક સભા' સ્થાપવામા આવી ક્રાન્તિ-ન્યાયાલય, ન્યાયાલય નહિ પરંતુ યમાલયનું હતું પાંચ પાંચ મીનીટમાજ એક ગુન્હેગારના ગુન્હાઓનો નિર્ણય કરવામા આવેલો હતો. ગુન્હેગારને રજુ કરતાની સાથે પ્રથમ એ પ્રશ્ન પૂછવામા આવેલો હતો કે તમે કોઈ ખાનદાન-કુલીન ગામાપના પુત્ર છો ? અર્થાત્ અમીરઉમરાવ કે સરદાર છો ? જવાબ મળતો કે "હા" એટલે તુરંતજ મુખ્ય જજને કેમને આપેલો કે "બમ છે-પૂરાવો મળી ચૂક્યો ફાંસીએ ચઢાવો અને બીજો ગુન્હેગાર લાવો." બસ આવી રીતેજ ગુન્હેગારના ભાગ્યને શીત્ર નિશ્ચય થઈ જતો, અને રાજ એવા સેક્ટર કહેવાતા ગુન્હેગારોને ફાંસી દેવાતી !

ઉપર જણાવેલી બીજાસ લીલા કોઈ પણ અંધ બની ગયેલા અત્યાચારી રાષ્ટ્રના ત્રાસદાયક નમુનારૂપ છે. રાષ્ટ્રરૂપી મિહ જલદી કોષમાં આવેલો નથી, પરંતુ જ્યારે તે કોષાયમાન થાય છે, ત્યારે સમસ્ત પાર્શ્વિક અને દિગ્ગજ શક્તિઓ એકત્ર થઈને કાર્ય કરે તોપણ તેને શાન્ત કરવો અશક્ય થઈ પડે છે એ સિદ્ધાંત તો ન રીમાલુ-ન છોડાલુ એજ ઉત્તમ છે તેને શાન્તિપૂર્વક પોતાની ઉત્પત્તિ કરવા દેવી એજ ઠીક છે એક વખત પણ તેની ગતિને રોકી-એકનાર પણ તેની સ્વાભાવિક ચાલમા અડચણ નાખી-કે તરતજ તે કોષાયમાન બની જશે રાષ્ટ્રોનો રોષ એ કંઈ જોવી તેવી વાત નથી રહેના રાષ્ટ્રોના અત્યાચાર તથા તીવ્ર યોદ્ધા સામે ગમનબેદી પર્વત તથા અચૂત વિસ્તૃત સમુદ્ર પણ વશ થીજ નથી એવા એકાદ રાષ્ટ્રની સામે એકત્ર થયેલાં સૌ રાજ્યો કે રાજાઓ પણ તણવત્ છે એવે વખતે રાષ્ટ્રના કોષાગ્રિમા જે કંઈ પડ્યું તે નિઃશય ભસ્મીભૂતજ થવાનું

સાષ્ટાંગરના હાયાકાંડ તથા રાજવધના ધોર કુકમથી વિચારખસલાના કંઈ એક નેતાઓ ખિન્ન થઈ ગયા અને આ અત્યાચારથી ગભરાઈ ગયા તેમણે અ અ અ ચારે તથા નનીન ન્યાયાલય અને લોકરક્ષક ઉપસલાની વિરુદ્ધમાં પોતાનો અવાજ ઉઠાવ્યો. કોષાતુર થયેલા ગાંધે તથા પેરીસના અંધ બનેલા જનસમૂહ-તેમના પ્રતિનિધિ રામરખેર આદિ ક્રાન્તિના ગરમ દળના નેતાઓએ આ તરમ પાર્શ્વિક પોતાના સ્થાનથી પદચ્યુત કરી અને એ પાર્શ્વિક મમસ્ત નેતાઓને વીણી વીણીને ફાંસીએ ચઢાવવામાં આવ્યા ! આવી રીતે અત્યાચારની મસ્તીમાં ચડેલા રાષ્ટ્રની પાસે શાન્તિની વાત કેવડ અમલગતિત થઈ પડી હતી જોને તે વખતે 'ગિગડ' પાર્શ્વિક દેવામા આવતી હતી તે નર્મદીએ અસભવિત કાર્ય હાથ ધરવાની કાંઈચથ

કરી, જેમ કરતાં તેઓ પોતેજ મમાત્ર ચઇ ગયા ! આ બધા માટે દુષિન કાણ હતું ? આ સર્વ હત્યાઓનું પાપ કેને માથે ગણાય ? નિઃસંશયપણે એનો એજ જવાબ આપવો પડશે કે જેમના દબાણથી જેમના બુલ્લમથી ક્રાન્તિનો આરંભ થઇ તેણે આ ભયંકર રૂપ ધારણ કર્યું, તેઓજ આ પાપને માટે ખરેખરા જવાબદાર છે.

નર્મદળતા રિધ્વસ કરીને એ ગર્મદળે પોતાનું અમાધત રાજ્ય શરૂ કર્યું. ગર્મ વિચારક સભાએ ઝાંથી પ્રથમ દુષ્ટ કાર્ય એ કર્યું કે તેણે રાણીને વધ કર્યો ! અને તે પછી બીજી કાર્ય ક્રીશ્ચીયન ધર્મને હિડાડી મૂકવાનું કર્યું ! વિચારક સભાની આગાથી ક્રીશ્ચીયન મંદિરોમાંની મૂર્તિઓ કાઢી નાખવામાં આવી ! સભાએ એટલું કર્યા પછી, જાણે હજીએ અધુરું રહ્યું હતું તે પેરીસના જનસભાએ પૂરું કર્યું ! પાદરીઓએ પોતપોતાના પદનાં રાજનામાં આધ્યા. “ક્રાન્સના પાયિવ રાજની સાથે સ્વર્ગના રાજનો પણ નાશ થવો જોઇએ.” એ વિચાર ચારે તરફ ફેલી ગયો અને આ પ્રસંગ-આ વાતક ઘટના-અનતાની સાથે ક્રાન્તિનું લયનક્રમ લયાનક તથા નીચમા નીચ સ્વરૂપ પ્રકટ થયું ! ન્યા ક્રીશ્ચીયન દેવોની પૂજા થતી હતી ત્યાં તર્ક, પ્રતિ અને સ્વતંત્રતાદેવી તથા સમાનતાદેવીની જ મૂર્તિઓ ચારે તરફ પૂજવા લાગી.

જે લોકો એજા ગરમ હતા, જેઓની કંઇક રૂચિ શાંતિ તરફ વળેલી હતી, અને જેઓ એમ સમજતા હતા કે હવે હવે યર્ષ-ધણી હત્યાઓ યર્ષ ગઇ છે, તેઓના રુધિર ક્રાન્તિરૂપી વિકાળ રાક્ષસીની ઉન્નર મૂર્તિ માટે જરૂર થઇ પડ્યાં. ઉક્ત સર્વ સંકેપોને ફાસીએ ચઢાવવા એ ગરમ વિચારના નેતાઓનું ત્રીજું પાપ-કર્મ હતું, વિચારકમભામાં આ વખતે અત્યંત ઉમ્ર વિચારના સભામંદો બાકી રહ્યા હતા. જેમન મા દયાનો હેશ પણ અસ્ત હતો, તેમને સર્વેને દેશદોષી ગણીને ફાસીએ ચઢાવવામાં આવ્યા, ઉક્ત બાકી રહેલા સભાસદોનો નેતા રોમરપ્યેર હતો. જ્યારે મર્વે સામા થનારા મરી ગયા, ત્યારે તેણે (પ્રભ પામે) વિજય દિવસ મનાવ્યો. પેરીસમાં તેની પૂજા થવા લાગી-તે પોતાને ક્રાન્મનો રાજ સમજવા લાગ્યો.

અત્યાચારની પગલાણ થઇ ચૂકી, ‘હવે શાન્તિ થવી જોઇએ’ એવો અવાજ ગારે તરફ પાછો ઘૂમવા લાગ્યો. અમુક લાગો મિત્રામ, હવે મર્વન શાન્તિ તથા સ્થિરતાની ઇચ્છા પ્રકટ થવા લાગી. મનુષ્યમૃત । આખર મનુષ્યમૃતિજ છે, તે કંઇ સદૈવ રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરતી નથી ચારે તરફ ઉન્નરી લહેરો હિંચા લાગી. ક્રાન્તિકાર્યલય, લોકરક્ષકમભા, - તથા વિચારકસભાના ગરમ નેતાઓ, લોકમાં અપ્રિય થવા લાગ્યા. એ ઉભરી લહેરનું પ્રથમ પરિણામ એ આવ્યું કે ગર્મદળના નેતા રોમરપ્યેરની પછુ એજ ગતિ રૂપ, કે જે ગતિને એણે પોતાની પ્રવેના સંકેડો લોકોને પહેલાડ્યા હતા. કેરવાયલી બાજનું બંલું પરિણામ એ આવ્યું કે, વિચારકસભાએ ‘નવી સગદાર’ નું એક બીજું ઝોડું ઉભું કર્યું. જેમાં સામનકાર્યમાં લોકસત્તાની અસર

પૂર્વેની સલાઓના જોટલી નહોતી. આ નવીન સંસ્થાદ્વારા ચાસનનો મુખ્ય ભાર એક પ્રધાનમંડળને સોંપવામાં આવ્યો; જેના પાંચ સલાસદો નિયત કરવામાં આવ્યા, અને તેમને મદદ કરવા તથા તેમની શક્તિઓને મર્યાદિત કરવા માટે બીજી બે સલાઓ રચાવવામાં આવી. એકતું નામ 'પાંચસોની સલા' અને બીજીનું નામ 'ત્રણોની સલા' રાખવામાં આવ્યું. ઉક્ત બન્ને સલાઓનો સંબંધ એવો સ્થિર કરવામાં આવ્યો કે, જેના વડે તે બન્ને એક બીજાને તથા પ્રધાનમંડળને પણ મર્યાદામાં રાખે. વિચારકસલાએ એ સાથે જો પણ નિશ્ચય કર્યો કે, નવી સ્થપાવેલી પ્રતિનિધિ સભાના કે સલાસદો પૂર્વેની વ્યવસ્થાપકસભામાંના હોવા જોઈએ. આ નવા બૃત્તનો પડઘો પડવાની સાથેજ, ફ્રેંચ પ્રજામાં નવી આગ દાખલ થઈ. હવે લોકો કહેવા લાગ્યા કે વિચારકસલા વળી પાછી જુના કે સલાસદોને નવા બંધારણમાં લઈને લખાંડ કરી ક્રાન્તિ ફેલાવવાની કોશીસ કરે છે ! આ વાત ફેલાતાં તુરતજ પેરીસના જનસમૂહો વિચારકસલાપર હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પેરીસની નજીકના બંધારના લોકો પણ આ કાર્યમાં સામેલ થયા, અને આશરે એંશી હજાર લોકોએ એકત્ર થઈને વિચારકસલાના મકાનપર હુમલો કર્યો !

વિચારકસભાને આ ખબરો પહોંચતાંની સાથેજ તેમાં ભારે ખળભળાટ મચી ઉઠ્યો. પહેલાં તો સર્વે સલાસદો બહુજ કરી મયા; પરંતુ પાછળથી તેમણે નિશ્ચય કર્યો કે જો તેમ થાય તોપણ 'આપણે આપણી જગા છોડવી નહિ' અને સત્યને માટે ગ્રાણ્ય જાય તોપણ તેની પરવા કરવી નહિ. વિચારકસભાએ પોતાની રક્ષા માટે સેનાપતિને બોલાવ્યો અને તુરત હાજર થવા કહ્યું. સેનાપતિ ગભરાયો. તેણે કહ્યું કે "તેની સેના પેરીસનાજ લોકોપર હાથ ઉઠાવશે કે કેમ એ એક શંકા છે ! એથી તે આપારે તો તેનો આશ્રય લઈ શકે એમ નથી. હા, એક સાધન છે અને તે એ કે હું કોર્સિકાના એક નવયુવકને જાણું છું. જો તે યુવક આ મમયે વિચારકસભાના રક્ષણમાટે તત્પર થાય તો કંઈક બની શકે એમ છે, એના સિવાય અમને આ લયથી બીજું કંઈ બચાવી શકે એમ નથી. તે નવયુવકને તુરતજ બોલાવવામાં આવ્યો. તેણે વિચારકસભાની આગા લઈને તેની રક્ષા કરવાનું પણ લીધું; અને થોડીએક સેના, ઘોડા તથા અઓની સહાયતાથી ૮૦,૦૦૦ રાજ-દ્રોહીઓની સામે ઝંપલાવ્યું. ચારે તરફ તેની તોપોના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા ! એ મર્વે બેરીનાદ વચ્ચે એજ એક ચઢઃ સર્દના મુખમાંથી નીકળતો હતો કે,-

નૌપોલિયન બોલાયાટ

આ નવયુવક કોણ હતો ? તેનું સવિસ્તર જ્ઞાનત હવે પછીનાં પૃષ્ઠોમાંથી મળશે.

સમ્રાટ નેપોલિયન ઇ સ ૧૮૧૫

નેપોલિયન ૧૪ વર્ષિયા વિદ્યાર્થી

LIBRARY

મહાન નેપોલિયન

અમનું જીવનચરિત્ર

પ્રકરણ ૧ લું-બાલ્યાવસ્થા

ઈ૦ સ૦ ૧૭૬૯-૧૭૯૧

દેશના પુનરુદ્ધારને માટે નમુનેદાર માતાઓની જેટલી જરૂર છે તેટલી ખીજ કશાની નથી.

નેપોલિયન

નસ દેશમાં એક અપૂર્વ લયનક વાવાઝોડું પ્રચડ વેગથી વાહ રહ્યું છે, આખા દેશમાં ઘેર અધકાર છવાઈ રહ્યો છે, રાજા અને રાણીનો શિર-ચ્છેદ કરવામાં આવ્યો છે; અસંખ્ય મનુષ્યોની કંતલ થઈ છે, અને વ્યવહાર, નીતિ, અને કામદાનાં બંધનો છિન્નભિન્ન થઈ ગયાં છે. સારાંશમાં સમગ્ર ક્રાન્સના સામાજિક પાયા મૂળમાંથી હાલી ગયા છે; અને ધર્મ તથા ઈશ્વર અને કેવળ ઉપહાસને પાત્ર બની રહ્યા છે. પુરોહિતવર્ગ પણ પદપ્રદ થઈ ગયો છે. લાયકર અરાજકતાની હાડપિંજર જેવી પૈશાચિક મૂર્તિ આ વાવાઝોડાની સાથે આખા દેશમાં ભ્રમીય વૃત્ત કરતી ધ્રુવ લાગી છે. જ્ઞાનદીન જનસમૂહની છુટકાટ અને ખુનીવૃત્તિને લીધે આ પ્રમાણે ક્રાન્સ દેશે લયનક રચાનું સ્વરૂપ ધારણ કરવાથી ત્યાં નિશ્ચિંતપણે અને વિના દરકતે રહી રાકાવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. નિર્ધન અને અશિક્ષિત લોકવર્ગ ઉપર ક્રાન્સના ઉમરાવ અને શ્રીમંત વર્ગે લાંબા સમયથી જે કૂર અત્યાચાર ચલાવ્યા ક્યો દતો, તેને પરિણામે તે કચરાયલા, હીણાયલા લોકવર્ગે અસાધારણ બળપૂર્વક ઉઠાળો

માર્ચો, અને તેઓ હવે પોતાના બળનો ઉપર ઢલો તેવો ખરાબ ઉપયોગ કરવા લાગ્યા છે. આમ કરીને તેઓ પોતાના સ્વેચ્છાનોજ વિનાશ કરવા તત્પર થયા છે. આ લશ્કરનાં વાવાઝોડાને અથવા લોકવર્ગના બળવાન અબ્યુઝનાને ઇતિહાસમાં કેન્દ્ર રાજ્યવિસ્તર એવું નામ આપેલું છે.

આ અરાજકતામયી અને ચારે દિશાએ ફેલાયલા સ્વેચ્છાચારના પળમાંથી ક્રાન્સનો ઉદ્ધાર કરનાર-નેને વિનાશના સુખમાં ધસી જતો અટ્ટાલીને ઉત્તરિને શિખરે બેમા-
નનાર અતીક્રિક પ્રતિકાશાળી મહાપુરુષ કોણ ? સામાન્ય પ્રજાવર્ગના કિતનું સંરક્ષણ કરવા તત્પર થઈને તે અર્થે અમાધારણુ વીરત્વ દર્શાવનાર, પોતાના પરાક્રમના પ્રભા-
વથી ક્રાન્સ દેશની પ્રજામાં નવજીવન પ્રેરનાર, તેમના રુધિરમાં વીરત્વનો સચાર કરનાર, તથા તેમને ક્ષાત્રમદ્યથી ઉત્તેજિત કરીને આખા જગતની લડાયક પ્રજાઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ સ્થાન અપાવનાર વીરપુરુષ કોણ ? તે વીર કેસરી નેપોલિયન બોનાપાર્ટ.
સ્વેચ્છાના ક્રમ્યાણુનેમાટે તેણે આત્મમસિદ્ધાન આપ્યું હતું-કદિ પણ સ્વાર્થ તરફ તેણે દષ્ટિ કરી નથી. તેણે સામાન્ય પ્રજાવર્ગના અધિકારના રક્ષણમાટે જીવનપર્યંત યુદ્ધો કર્યા હતાં પણ પોતાનો અધિકાર જાગવી રાખવાને માટે તેણે કદિ આગળી પણ ઉઘી કરી નથી. માનવજાતિના સ્વભાવસિદ્ધ દોષો તેના ચારિત્ર્યમાં પણ દેહી, પરંતુ એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે માહિત્યમાં તેમજ ગણિતશાસ્ત્રના વિષયોમાં વિદ્યા નમાં તેમજ દ્વિસ્મૃત્તિમાં, ઇતિહાસમાં તેમજ વાર્તાવાનુષંગમાં, યુદ્ધકૌશલ્યમાં તેમજ રાજનીતિશાસ્ત્રમાં આધુનિક યુગના મહાપુરુષોમાં ગર્વથી પ્રથમ સ્થાન નેપોલિયનનું જ છે પ્રાચીન યુગના યુગોપીય મહાપુરુષો જેવા કે જુલિયસ સીઝર વગેરેની કક્ષામાં નેપોલિયનને બેમાડીએ તો તેઓ બધા એની અમામાન્ય પ્રતિભા અગળ છેક નિરનેજ બની જાય છે તેનું નિઃકલ્પક ચરિત્ર, તમામ વિષયોમાં તેની પ્રારશિતા, તેની અમૂલ જેવી મધુર હતાં પ્રતાપપૂર્ણ વાણી, તેનું અતીક્રિક વીરત્વ, તેની નિરસ્વાર્થ સ્વદેશ સેવા-એ મર્વ લક્ષણો કે જે પણ તટસ્થ નિરીક્ષકને એકદમ મેદિન કરી દે છે અને તેની અમામાન્ય પ્રતિભાનું દર્શન કરાવે છે. તેની આજ્ઞાસુધી જગત વાર્ષ રહેલી કીર્તિ, તેના અમધારણુ સામર્થ્યની અચત રપટ જાણમાં માત્રી આપી ગઈ છે. તેની કક્ષામાં હોયો ગઈ ચોક એવો એક પણ એનિદાગિક પુરુષ અદ્યપિ પર્યંત બીજાને ઝાઈ મૂકેપમાં થયો નથી. દુર્દશાએ પડેનેલા દેશો દેશમાં નેપોલિયન પૂજનીય હર્ષ પડ્યો છે. તેનો એક અવજો આજાર માત્રી ગેદેલી ક્રાન્સની પ્રજાની માજની ઝીકારીને તે દેશનું રાજ્યતંત્ર પોતાના હાથમાં લીધા પછી સ્વેચ્છાનો ઉત્કર્ષ કરવા માટે તેણે પોતાની અમાધારણુ શક્તિઓને સદુપયોગ કરવામાં બાકી ગાળ્યું ન હતું. જે ક્રાન્સ દેશમાંથી ધમને દેશનિકલ કરવામાં અપ્યો દનો ત્યાં તેણે રુધિરોપામનની યુન સ્થાપવા કરી, અને એમ કરતાં કરતાં પોતાના દેશનું કાળજી

સાધવામાંજ-એકલા સ્વદેશનુંજ નહિ પણ સમગ્ર યુરોપનું, સમગ્ર પ્રજાવર્ગનું કલ્યાણ સાધવાના મહાયત્નમાંજ તેણે આખરે આત્મબલિદાન આપ્યું. જો આ મહાન ઉદ્દેશના બદલામાં નેપોલિયને ફ્રાન્સ દેશના સિંહાસન ઉપરનો પોતાનો અધિકાર દબ કરવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો હોત, તો કદાચ રૂશીઆની સર્વલક્ષી સત્તામાંથી યુરોપનું રક્ષણ થતુંજ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું હોત; અને તેમ થતાં યુરોપના વિજ્ઞાનનો જે પ્રદાશ આજે આખા જગતને દેદીપમાન કરે છે તે સમય કદાચ આવ્યોજ ન હોત !

પોતાના ઉંચા પર્વતોનાં શિખરોરૂપી મસ્તકવડે જાણે જૂમધ્ય સમુદ્ર ઉપરથી આકાશને ઉંચે ટેલી દેતો હોય એવો કુદરતની રમણીય શૌભાવડે અલકૃત થએલો કોર્સિકાનો દ્વીપ આજે પણ જૂમધ્ય સમુદ્રને ખેડનાર નાવિકોનાં નેત્રને પ્રત્યેક સમયે પોતાના તરફ આકર્ષે છે. એ દ્વીપ નેપોલિયનની જન્મભૂમિ તરીકે ઇતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે, અને જો કે સમયના જવાની સાથે નેપોલિયન અને તેનો ફીર્તિ-કલાપ કાંઈક ઝાંખાં થતા આવ્યાં છે, તોપણ આજ દિનસુધી એ દ્વીપ તરફ છેક દૂર પ્રદેશોના લોકો પણ આકર્ષાય છે ! એક પિત્તળની તોપ હજી પણ ત્યાં અત્યંત કાળજીપૂર્વક સાચવી રાખવામાં આવી છે. એ તોપ બાળક નેપોલિયનના ત્રિતાલનું સાધન હતી. તેનું વજન આશરે ૩૦ શેરડું છે. એ દ્વીપના એન્જિનિયરો શહેરમાં ૪૦ સં ૧૭૬૬ ની સાલમાં ઓગસ્ટની ૧૫ મી તારીખે નેપોલિયનનો જન્મ થયેલ હતો. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે તેના જન્મ વખતે તેની માતાએ જે વસ્ત્ર ઓઢ્યું હતું તેના ઉપર દલિયડના મહાન રણસંઘામનાં તથા તે સમયના વીર પુરુષોનાં ચિત્રો અંકિત કરેલા હતાં અને તેથી કરીને નેપોલિયને આ સંસારમાં પ્રથમ શ્વાસ લેતાંજ જે કાષ્ટ જોયું હોય તો તે યુદ્ધ સખધી ચિત્રોથી અંકિત થએલું વસ્ત્રજ હતું. તેની માતાનું નામ લેટિશિયા ર્બોલિની હતું. તે આખા કોર્સિકા દ્વીપની મહિલાઓમાં સવથો શ્રેષ્ઠ સૌન્દર્યવાન, શુદ્ધિમતી અને સુશિક્ષિત બાઈ હતી. નેપોલિયનના પિતાનું નામ ચાર્લ્સ બોનાપાર્ટ હતું. તે એક અસલી ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મેલો, શરાર દેખાવડા, પ્રતાપશાળી અને અત્યંત મનોમજબાજો પુરુષ હતો. કુટુંબની અમલદારી આલી આવેલી શ્રીગંતાઈ ધસાતી આલવાથી તેને પોતાના શુદ્ધિ-બળવડેજ પોતાનું ભરણ પોષણ કરવાની જરૂર પડી હતી. વક્રીય તરીકે તેણે સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી અને તેને આવક પણ તેના બહોળા કુટુંબને સારી રીતે પોષી શકે તેવી બહેાળી થતી હતી. અસલની ખાનદાનીને લીધે સમાજમાં પણ તેને સારી પદવી પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તેનું મનોમજ, જે કાર્યનો પ્રસંગ આવતાં કદિ પશુ શિથિલ થતું નહિ તેના વડે દેશમાં તેના વગવસીલો પણ ધણે હલો. ચાર્લ્સ અને લેટિશિઆને બધાં મળી તેર સતાન થયાં હતાં, જેમાંનાં આઠ જીવ્યાં હતાં.

૪૦ સં ૧૭૬૭ ની સાલસુધી કોર્સિકા એ ઇટાલીના તાબાનો દ્વીપ હતો અને

તેની ભાષા, તેની અઘડીય ભાવનાઓ તથા રીતરિવાજો તદ્દન ઇટાલિયનજ હતા. ૪૦ સં ૧૭૫૭ માં ફ્રેન્ચ સેનાએ આ પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું અને ફેટાલક ખૂતખાર યુદ્ધો પછી ત્યાંના વતનીઓને ક્રાન્સના આધિપત્યને તાબે થવું પડ્યું જે વખતે ડૉર્સિંકની સ્વાધીનતામાટેના યુદ્ધોમાં તેના પુત્રોનું ખૂન રેડાવું હતું, તે વખતે આર્મીને પરફેર થોડાજ મમય થયો હતો અને તેને એકજ પુત્ર જોઈએ હતો. સ્વ દેશમેવાથી પ્રેરાઈને તેણે એકદમ વડીનાતના ધધાને બાલુએ મૂકી સમશેર લીધી અને જનરલ પાઓલિના પૈન્યમાં સામિન થયો. લેટિસિયા તે વખતે ગભવતી હતી અને તેને છે ના દિવસ જન્મ હતા, છતાં યુદ્ધના અને પરાજયના બાહિક પ્રસંગોમાં પણ તે પોતાના પતિ સાથેજ રહીને પતિના લશ્કરની સાથે તે ધણીવાર થોડા ઉપર લાખી જોખમભરેલી મજનો કરતી હતી તેની પ્રસૂતિનો સમય પામે આવતા તે 'ઝેન્સિયો' માં આવીને રહી યુદ્ધ પણ તે સમયે પૂરે થયું હતું અને ડૉર્સિંકા ઇટાલિયન મળીને ક્રાન્સના તાબાનો પ્રદેશ ગણાવા લાગ્યો હતો જે નેપોલિયન એજ મહિના પહેલે જન્મ્યો હોત તો તે તે જન્મથી ફ્રેન્ચ ન ગણાતા ઇટાલિયનજ ગણાત.

નેપોલિયનના જન્મ પછી તેનો પિતા ધણી વર્ષ છુટ્યો નહિ આ બનાવથી તેની માતાના શિર ઉપર આઠ માળખના પોપણુ અને સિસ્ટણની જનાનગરી આવી પડી તેની પાસે દ્રવ્ય તો થોડુજ હતું પણ આ મુરકેન કામને સારી રીતે પહોંચી વળે તેનું અગ્રાધ મનોબળ અને દૃઢ ચારિય તેની પામે હતા. જ્યારે ક્રાન્સના ગમ્મએ ડૉર્સિંકા ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યાર તેના પિતાએ તથા બીજા દેશભક્તોએ એકત્ર થઈને સ્વદેશની સ્વનત્રતા રક્ષણમાટે કેવાં કેવાં યુદ્ધો કર્યા હતા તેની વાતો તે પોતાના પુત્રને કહેતી તેમજ નેપોલિયન મર્મમાં હતો તે વખતે પોતે થોડું બેસીને એક પર્વતથી બીજા પર્વત ઉપર અને એક જગનમાંથી બીજા જગમમાં પોતાના પ્રિય પતિની માથે ઝુક કરતી હતી તેનું વર્ણન પણ તે પોતાના પુત્રની આગળ રતી બાળક નેપોલિયનનું હતું આની વાતો સાંભળીને વીરરસથી ભરપૂર થઈ જતું આ પ્રમાણે ગર્ભાંતી તેમજ જન્મપણની અવસ્થામાંજ તેના હૃદયમાં ક્ષાત્રગ્રણના બીજ વ્યાપ્ત ચૂક્યા હતા.

નેપોલિયન હમેશાં પોતાની માતા તરફ અત્યંત માન અને પ્રેમની દૃષ્ટિથી જોતો. તે વારવાર કહેતો કે આમાં કુટુંબ જે ઉન્નત દશાએ પહોંચી શક્યું તે તેણે અમને આપેલી નાનીરિક, માનસિક અને નૈતિક દેગવણીને લીધેજ છે આ આભારની લાગણીની અસર તેના હૃદય ઉપર એટલી ઉડી હતી કે તે ધણીવાર કહેતો કે 'બાળકને અરે! વા અરે! બનાવવલું કામ થયું અરે તેની આત્મજન છે' ક્રાન્સમાં તેને કાંઈક સત્તા મળતાં તેણે પડેતું કામ એ કર્યું કે ફ્રેન્ચી જે જે પ્રકારનાં મુખ અને આરાધનાં માધનો મળી શકે તે પોતાની માતાને અપવામાં તેણે જના પણ આપ

રાખી નહિ અને જ્યારે ક્રાન્સનું રાજ્યતન તેના હાથમા આવ્યું ત્યારે સ્ત્રી કેળવ
હીતો બહોળો ફેનાવો કરવા માટે તેણે તરતજ ચાંપતા ઉપાયો લીધા તે કહેતો કે
ક્રાન્સ દેગના પુનરુદ્ધારમાટે જેટલી જરૂર નમુનેદાર માતાઓની છે તેટલી
બીજા કુશાની નથી

નેપોલિયનને બધા મળીને સાત લાખબેન હતા તેમનાં નામ અને જન્મસાલ
નીચે પ્રમાણે છે (૧) જોર્જ ૧૭૬૮ (૨) નેપોલિયન ૧૭૬૯ (૩) લુશિયેન ૧૭૭૫
(૪) ઇલીઝા ૧૭૭૭ (૫) લૂઈ ૧૭૭૮ (૬) પૌલિન ૧૭૮૦ (૭) ટેરેસિન ૧૭૮૨ (૮)
જેરોમિ ૧૭૮૪

નેપોલિયન નાનપણમા બાળકને યોગ્ય પ્રકૃષ્ટતાવિનાનો અને એકાતગ્રિય હતો
તેને પોતાની વયના છોકરા જોડે રમવું ગમતું નહિ જ્યારે તેના ભાઈ બહેનો
આનંદોન્મત બનીને કીકીઆરીઓથી બગીચા, વરતું આગણ અને આકાશ ગજવી
મૂંઝા આરે દિશાએ દોડદોડ કરી મૂકતા, ત્યારે નેપોલિયન એકાંતમા કાંઈક ઉડ
વિચારમા નિમગ્ન જણાતો તેના માર્ગમા સહજ પણ વિધન આવે તે નવાઈ સદન
થઈ શકતું નહિ તેનો સ્વભાવ એવો સ્વાભિમાની હતો કે કાંઈપણ પ્રકારની શિક્ષાના
લયથી તે નમ્મુ આપતો નહિ એક દિવસ બીજા એક છોકરાના અપરાધને માટે
તેને શિક્ષા કરનામા આવી ત્રણ ત્રણ દિવસસુધી તેણે શિક્ષા સહન કરી પણ ગુન્હે-
ગાર છોડાવતું નામ તેણે પોતાને મોડેથી પ્રપ્ટ થયું નહિ પાંચ વર્ષની વયે તેને
નિશાળે બેસાડવામા આયો હતો, અને દશ વર્ષની જિમ્મરે તે લશ્કરી શાળામાં દાખલ
થયો આ વાતને ચાલીશ વર્ષ વીત્યા પછી નેપોલિયને આ પ્રસંગવિષે કહ્યું હતું કે
મારી માતાથી વિખૂટા પડતી વખતે જે મનોવ્યથા મને થઈ હતી તેનું મને હજી
પણ વિસ્મરણ થયું નથી

લશ્કરી પાઠશાળાના ધનવાન અને હિમરાવ કુટુંબોના છોકરાઓ નેપોલિયનનો
ટાપટીપ વગરતો અને સાદો પોશાક બોધને તેની અવગણ કરતા તેમને શી ખમર કે આ
સાદા વપરાવાળો છોકરો આગળ જતા દેશમાંથી જન્મપ્રાપ્ત અમીરીને હાંકી કઢાડી
લાયકાતથી ઉત્પન્ન થતી અમીરીને તેનું સ્થાન આપશે !

નેપોલિયન તે છોકરાઓ સાથે ઝાઝો લગતો નહિ તે હમેશા પોતાના પુસ્તકો
અને નકશાઓમાજ મગમૂન રહેતો હતો થોડા મગમગાજ તે પોતાની પ્રતિભાવડે
વિદ્યાતયના શણગારરૂપ નીવડ્યો અને ત્યાના તમામ વિદ્યાર્થીઓમાં પહેલું સ્થાન
પામ્યો ત્યાર પછી તેના નાના પ્રમરના ગુણથી આકર્ષાઈને બધા વિદ્યાર્થીઓ તેના
પ્રત્યે માનની નજરથી જોવા લાગ્યા ગણિત, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, માહિત્ય તમામ
વિષયોમા તેણે એવી નિપુણતા મેળવી કે અદ્ય સમયમાજ તે પોતાના વિદ્યાર્થયને
ગર્વ ઉત્પન્ન કરાવે એવા એક બૂપણરૂપ મનાવા લાગ્યો એ અસ્સમા તેણે પોતાની

માતાને એક પત્ર લખ્યો હતો તેમાં એક ઠેકાણે એવું લખ્યું હતું કે “ હું મરે તાલવારે અને ગળવામાં * હોમર રાખીને હું જમવામાં મારો રસ્તો કાપી કહાડીશ ”

તે કદિ રમવામાં વખત ગાળતો નહિ. અવકાશનો વખત પણ તે યુસ્તકશાળામાં જઈને અભ્યાસમાં જ ગાળતો. જે દિવસે તે કાંઈ પણ નવું ન શીખવા પામ્યો હોય તે દિવસે તે પોતાના મનથી ધણો પરતાવો હતો. આ સમયે પ્લુટાર્કનાં જીવનચરિત્રોનો અભ્યાસ તે એવો તો એકાગ્રચિત્તે કરતો કે ગ્રીસ અને રોમન મહાશાળ્યના આગેવાન પુરુષો, તેમનાં વીરરસપૂર્ણ પરાક્રમે તેમજ મોટાં મોટાં સામ્રાજ્યોના અભ્યુદય અને અધઃપાતવિયેના ચિંતનમાં તે ગરકાવ થઈ જતો. મનને વશ કરવાના અભ્યાસથી તેણે મનોનિમ્મલનો ગુણ પણ એટલે દરજ્જે ઢેળ્યો હતો કે અધરામાં અધરા વિષયને પણ તે એકાગ્રતાના પ્રભાવથી સહેલા બનાવી શકતો. એક વખત ગણિતનો ધણો જ કઠિન પ્રશ્ન તેના શિક્ષકે વર્ગ આગળ મૂક્યો અને તેનો ઉત્તર શોધી કહાડવા માટે નેપોલિયને બોલેર કલાકસુધી પોતાના ઓરડામાં બેસીને લાગલાગટ વિચાર કર્યો હતો. લાગલાગટ ધણીજ લાંબા સમયસુધી શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ સહન કરવાની અદ્ભુત શક્તિ એ તેની મુખ્ય ખાસિયત હતી અને તે તેની ભવિષ્યની જિંદગીમાં પણ કાયમ રહી હતી. વળી તે અત્યંત નીતિ-પરાયણ અને આસ્તિક હતો.

૪૦ સં ૧૭૮૪ ના સિયાળામાં યુરોપમાં સર્વત્ર ખરડના ચર જામી જવાથી ખેતરોમાં ફરવાનું તથા રમવાનું બંધ થઈ જવાથી બિયેનની લસકરી પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે કંઈ જાતની રમત રમીને આનંદ અને વ્યાયામ મેળવવા કે જેથી શરીરના આરોગ્યમાં જરૂરિયાત અસામાન્ય શુદ્ધિવાન નેપોલિયને આ વખતે એક નવીજ જાતની રમત શોધી કહાડી. ખેતરોમાં જાયેલા ખરડના ટગલાઓને એકત્ર કરીને તે વડે ખરડના કોટકિલ્લા બાંધવાની તેણે પોતાના સોબતીઓને મૂચના દરી. ગિદ્દા બાંધવાને લગતું અજિતશાસ્ત્ર તથા ખીજ એ કાયને લગતા વિષયોનો નેપોલિયને એવો તો સરસ અભ્યાસ કર્યો હતો, કે તેની દેખરેખ અં મહદ મુજબ વિદ્યાર્થીઓએ બાંધેલા ખરડના કોટકિલ્લા અને યુરજ વગેરેની રચના જોઈને મનિક વિદ્યાલયના મુખ્ય શિક્ષકને પણ તેની અદ્ભુત શુદ્ધિ અને પ્રતિભાની એકે અજાણે પ્રથમા દર્શાવે વગર ચાલ્યું નહિ. કોટકિલ્લા બાંધાઈ રહ્યા પછી વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓના નેપોલિયને બે પણ બનાવ્યા. એક પસને માથે તે કિલ્લા ઉપર દુમરો કરવાનું અને બીજા પસને માથે તેનો બચાવ કરવાનું કામ હતું. નેપો-

* પ્રાચીન ગ્રીક ગદ્યના દનિદારરૂપ ઇલિયડ નામક મહાકાવ્યનો કવિ. જમવાના મહાકાવ્યોમાં તેની ગણના થાય છે.

લિયન પોતે એક પક્ષનો નેતા બનીને કાંઈવાર હુમલો કરનાર પક્ષને ઉત્સાહ આપતો તો બીજી વાર સંરક્ષક પક્ષને શરૂ ચડાવતો. આ પ્રમાણે કેટલાંક અઢવાડીઆંમુધી તોપના ગોળાને ઠેકાણે બરફના ગોળાથી મૃત્તિમ યુદ્ધ ચાલ્યું અને આ યુદ્ધમાં ઘણા છોકરાઓને બરફના ગોળાઓથી થોડી ઘણી ઇજા પહોંચી હતી. આ યુદ્ધ પ્રસંગે એકવાર એક છોકરાએ સેનાપતિ નેપોલિયને કરેલી આજ્ઞાનું પાલન કર્યું નહિ. તે ઉપરથી નેપોલિયને તેજ ધડીએ તેને બરફના ગોળાનો એવો તો સખ્ત પ્રહાર કર્યો કે તે ભોંયપર ગમડી પડ્યો અને તે પ્રહારની નિશાની તેના શરીર ઉપર તે જીવેલા ત્યાંમુધી રહી !

નેપોલિયનના ચરિત્રનું મહત્ત્વ સારી રીતે સમજી લેવાને માટે તેના બાળપણના થોડાક પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરીશું. સમય જતાં જ્યારે એજ નેપોલિયન ફ્રાન્સ દેશનો સાર્વભૌમ સમ્રાટ બન્યો, ત્યારે બચપણમાં જોને તેણે બરફના ગોળાનો માર માર્યો હતો તે બિચારો દારિદ્ર્યના પંજામાં સપડાઈને તેમાંથી છટવાની લાલસાથી શહેનશાહ નેપોલિયનને મળવાને આવી ઉભો. નેપોલિયન તેનું નામ બૂલી ગયો હતો તેથી તેણે પોતાના હજૂરીને કહ્યું કે “આવનારને પૂછો કે નાનપણના સમયની યાદગીરી તાજી કરી આપે એવો કોઈ પ્રસંગ તું કહી શકીશ ?”

હજૂરી જવાબ લાવ્યો કે મળવા આવનાર માણસ કહે છે કે “મારા કપાળ ઉપર આ ઉંડા પ્રહારની નિશાની છે તે પ્રહાર મને શહેનશાહ પોતે કર્યો હતો.” નેપોલિયન તે સાંભળીને હર્યો અને બોલ્યો, “ખરી વાત છે. મેં મારેલા બરફના ગોળાનો એ નિશાની છે. તેને જલ્દી તેડી લાવો.” તે દીન, કંમલ પુરુષને શહેનશાહ નેપોલિયનની ખાસે હાજર કરવામાં આવ્યો અને તેજ ધડીએ તેની તમામ મન-કામનાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ.

નેપોલિયનના અક્ષર ઘણાજ ખરાબ હતા. જ્યારે તે શહેનશાહ થયો ત્યારે જિયેન શહેરના વિદ્યાલયનો અક્ષર શીખવનાર ગરીબ માસ્તર તેની આગળ હાજર થયો અને સારી નોકરીને માટે પ્રાર્થના કરી. શહેનશાહ નેપોલિયને કૃત્રિમ ક્રોધ કરીને ગંભીર અવાજે તેને કહ્યું, “આપ મારા શિક્ષક હતા. છતાં મારા અક્ષર તરફ આપે તે વખતે જરા પણ લક્ષ આપ્યું ન હતું. આ જોસેફીનને પૂછી જુઓ કે મારા અક્ષર કેવા ખરાબ છે !” આ વચન સાંભળીને જોસેફીનને પોતાની મેહક ચતુરાઈથી મનોહર હાસ્ય કરીને જવાબ આપ્યો. “માસ્તર સાહેબ ! શહેનશાહના પત્રો ઘણાજ રમણીય છે.” આ સાક્ષી સાંભળીને નેપોલિયન હસી પડ્યો અને તે શિક્ષકે પોતાનું બાકીનું જીવન સુખ્યચેનમાં ગુમ થયું.

નેપોલિયન જિયેનની પાક્યાળામાં બસુનો હતો તે વાતને ઘણાં વર્ષ વીતી ગયા પછી જ્યારે સમગ્ર યુરોપની પ્રજાઓ સમ્રાટ નેપોલિયનને કચરી નાખવા માટે યુદ્ધની

તૈયારી કરવા લાગી હતી, તે વખતે એજ ધિયેન શહેરનાં મેદાનોમાં જ્યાં તેણે પોતાના જીવનના પ્રભાતમાં જરફના કોટકિલાની રચના કરીને જરફના ગોળાવડે કૃત્રિમ યુદ્ધ કર્યું હતું, ત્યાં-ને પોતાના જીવનની આખરની ધડીએ ખરેખરી તોષા અને દારૂગોળાઓ લઇને તૈયાર થઇ ઉભો હતો. આવે અસીને પ્રમંત્રે પણ તેને નાનપણની એક વાત યાદ આવી ગઇ. તેણે એક ડાહીને સોધી કહડાવીને તેની મુલાકાત લીધી નેપોલિયન જ્યારે બહુનો હતો ત્યારે તે સ્ત્રી પાસે તે દૂધ તથા ફળ વેચતો લેતો શહેનશાહ નેપોલિયને તેને પૂછ્યું કે 'બોનાપાર્ટ' નામનો 18 છાંરો તને યાદ છે? તે અહિંની નિશાળમાં બહુનો હતો.'

ડાહી—હા, જગમર યાદ છે.

શહેનશાહ—નેણે તારી પાસેથી જે કાંઈ લીધું હતું તેના પૂરેપૂરા પૈસા તને આપ્યા હતા કે ?

ડાહી—હા, પૂરેપૂરા પૈસા આપતો એટલુંજ નહિ પણ બીજા છોકરાઓ માલ લઇને મને ઉતરવાનો વિચાર કરતા તેમની પાસેથી પણ તે મને પૈસા અપાવતો.

શહેનશાહ—કદાચ તે થોડાક માવની કિંમત આપી બૂધી ગયો હશે. આ મોના મહારાની ટાયગા હું તને આપુ છું. અને જો મારે તારું કાંઈક દેવું ગ્રહી ગયું હોય તો આજે હું તે ચૂકવું છું.

ત્યાર પછી શહેનશાહે પોતાના મોનતીઓનું ધ્યાન એક જાડ તરફ દોરવું અને કહ્યું કે "નાનપણમાં આ જાડ નીચે બેસીને અત્યંત આનંદસહિત "જેરુમલેમ દીધીવરવ" નામનું પુસ્તક હું વાંચતો હતો કેટલી બધી વાર છિનાગામાં સાંજને મમપે આ જાડ તળે બેસીને પેલા દૂનના ગામડાના દેવળના ઘટના ટકોરા હું સાંભળતો અને અપાર આનંદ અનુભવતો." આ પ્રમાણે નાનપણનાં મુખ્યમય સ્મરણો તાજ કરનાર દરેકની ખિન્ન મનથી રમ્મ લઇને શહેનશાહ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને ધમાડો તથા મર્વસંહારક ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવતી તોપોથી છનાપના, મુદ્દનિનાદથી ગાજી રહેલા રણસેનમાં અદસ્ય થઇ ગયો.

ધિયેનના વિદ્યાલયમાં નેપોલિયન પાંચ વરસસુધી બપ્પો હતો. રત્નઓમાં તે ટર્મિકા જતો અને ત્યાનાં પર્વતો તથા ખીણોમાં પરિભ્રમણ કરીને એકતોને મોટાથી કાન્મે ડોસિંકા ઉપર આક્રમણ કર્યું તેને લગતી વાનો સાંભળવામાં કાળ વ્યતીત કરતો. આટલી નાની વયમાં પણ નેપોલિયને પોતાના ગુણનું એવું ચેક્યું દર્શન કરાવ્યું હતું કે ટર્મિકાના સુપ્રમિદ, વયોવૃદ્ધ યોદ્ધા પ આલિએ તેને કહ્યું કે "ઓ નેપોલિયન ! તું આજના માણસો સાથે જરાએ મળતો આવતો નથી ! ચૂટાડે" વણવેતા પ્રતીન પીર પ્રુઓ મારે હું આજેનું મળતો આવે છે !

નેપોલિયન જ્યારે ધિયેનના ટ્રેનિક વિદ્યાલયમાં બહુનો હતો ત્યારે એક પરીક્ષા

વખતે પોતાના જવાબમાં તેણે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પદમાં કાંઈક લખ્યું હતું, અને એક રાજાને દાવે ચાલતી શાસનપદ્ધતિને વખોડી કઢાડી હતી. આને માટે તેના શિક્ષકે તેને ધણો સખ્ત ઠપકો આપ્યો હતો અને તેણે લખેલા કાગળોને બાળી નાખવાની આજ્ઞા કરી હતી. ત્યારપછી ઘણે વર્ષો જ્યારે નેપોલિયન ફ્રાન્સના સામ્રાજ્યનો 'કર્ટ ફ્રાન્સ' નીમાયો ત્યારે તેણે પોતાના જૂના શિક્ષકને મળવા બોલાવ્યો, જ્યારે તે શિક્ષક તેની આગળ હાજર થયો ત્યારે તેને યોગ્ય આદરમાન આપ્યું પણ વાતચીત પૂરી થયા પછી નેપોલિયને તેને કહ્યું, કે પેલા કાગળો બાળી નાખવામાં આવ્યા ત્યારથી આજસુધીમાં જમાનો ઘણો બદલાય ગયો છે. ત્યારપછી પોતાના નાના ભાઈ જોસેફને એજ શિક્ષકના હાથમાં સોંપવામાં આવ્યો.

તે સમયે ફ્રાન્સમાં બાર પ્રાંતિક યુદ્ધવિદ્યાલયો હતાં અને તે પ્રત્યેક વિદ્યાલયમાંથી દર વર્ષે સાતમાં સારા ત્રણ વિદ્યાર્થીઓને પારિસના મુખ્ય યુદ્ધવિદ્યાલયમાં મોકલવામાં આવતા. આ નિયમ પ્રમાણે નેપોલિયનને પંદર વર્ષની હિમ્મરે સ્થિતિનના વિદ્યાલયમાંથી પારિસના યુદ્ધવિદ્યાલયમાં મોકલવામાં આવ્યો. આ વિદ્યાલયમાં ફળવાન લોકોના હોકરાઓનેજ દાખલ કરવામાં આવતા. તેમના યોગ્યની બરદાસ્ત લેવા માટે, તેમનાં દધિયાર સ્વચ્છ રાખવા માટે તથા એવાં એવાં બીજાં પરચુરણ કામ માટે દરેકને નોકર આપવામાં આવતા, અને વિદ્યાર્થીઓ અત્યંત સુવાળી તળાકિયા ઉપર સૂકને તથા સ્વાદિષ્ટ ભોજન જમીને સપૂર્ણ એશઆગમરાળું છવન ગુમારતા. પંદર વર્ષની વયનો એવો કોણ હોકરા હોય કે જેને ઉપર ક્યાં એવાં સુખનાં સાધનો પ્રિય ન હોય ? પણ નેપોલિયન આ વિદ્યાલય છવનનો કદો થયું હતો. તેણે ત્યાંના ગવનર ઉપર જવલત લાપામાં એક અરજ પત્ર લખી મોકલ્યો. કે "સૈનિક વિદ્યાલયમાં નોકરો રાખવાનો રિવાજ રદ કરવાની જરૂર છે. યોગ્યની માવજત, દધિયાર સાફ કરવા, અને એવાં બીજાં નાના પ્રકારનાં કામ જે હમણાં નોકરો પામે કરાવવામાં આવે છે તે કામ જતેજ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને ફરજ પાડવી જોઈએ. ખેરાકતી બાબતમાં તથા બીજા શારીરિક પરિશ્રમ સહન કરવાની બાબતમાં વિદ્યાર્થીઓને અત્ય રથીજ સાદા અને શ્રમસહિષ્ણ બનાવવામાં નહિ આવે તો યુદ્ધ સમયે પડતી મુશ્કેલી, અને તનતોડ મહેનત તેઓ કેવી રીતે સહન કરી શકશે ?" અવિષ્યમાં નેપોલિયને પોતે ફ્રાન્સેન્ટલો શહેરમાં સ્થાપેલી મુદ્દ પાકશાળામાં ઉપર દેલો તેવોજ નિયમ રાખ્યો હતો. એ વિદ્યાલય પોતાનું કામ ઉત્તમ રીતે બજાવતું હતું અને લોકોમાં પણ તેની પ્રશંસા થતી હતી અવિષ્યમાં નેપોલિયને અસાધારણ લોકપ્રિયતા સપાદન કરી હતી તેનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે પોતે કદી ન શકે એવું કોઈ પણ કામ કરવાની તે બીજાને આજ્ઞા કરતો નહિ; અને પોતે કામ બીડી ન શકે એવા જોખમમાં ઉતરવાને તે કદિ પણ

પોતાના તાબાના અમલદારોને મોકલતો નહિ.

એક દિવસ અમુક ઉત્સવને પ્રસંગે નાનો નેપોલિયન માર્સેલ્સ ગયો હતો. ત્યાં સાંજની રમણીય વેળાએ ધણા યુવાનો અને યુવતીઓ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને આનંદપૂર્વક નૃત્ય કરતા હતાં. તેમણે નેપોલિયનને તેમના આનંદોત્સવમાં જોડવાનું નિમંત્રણ ક્યું. તે ઉપરથી તેણે સખ્ત લાપ્યામાં જવાળુ આપ્યો “નાન્યા મુઘાધી કદિ મનુષ્યત્વ આવતું નથી.” ખરું જોતાં નૃત્ય તથા બીજા વિનોદને તે છેવટ સુધી ધિક્કારતો હતો.

નેપોલિયન ત્યારે સોળ વર્ષનો થયો તેવામાં તેના પિતાનો દેહાંત થયો. એજ વર્ષમાં તેને મૈનિક વિભાગમાં સહકારી લેફ્ટેનન્ટની જગ્યા પ્રાપ્ત થઈ. એ અરમામાં તે એકવાર સખ્ત મંદવાડનો ભોગ થઈ પડ્યો. તેની આર્થિક સ્થિતિ પણ સારી ન હતી, અને પરદેશમાં એક વીધીના સૌથી ઉપલા ક્ષતરીઆમાં-શરીરે વ્યાધિગ્રસ્ત અને પૈસે ખાલી હોવાથી ઘણી દવાજનક હાલતમાં આવી પડ્યો હતો. એક સહૃદય બાઇના સાંભળવામાં આ વાત આવતાં તેણે પરાપક્ષરજ્ઞતિથી પ્રેરાઈને નેપોલિયનની મેવાથાઈરી કરી તેને સાન્ને કર્યો. પાઠગથી ધણે વર્ષે જ્યારે ફ્રાન્સની પ્રજાએ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક નેપોલિયનને રાજમુકુટ અર્પણ કર્યો ત્યારે આ સ્ત્રીએ તેના ઉપર અભિનંદનનો પત્ર લખીને પોતાનો હર્ષ પ્રદર્શિત કર્યો. તેની સાથે પોતાનું જીવન દારિદ્ર્ય અને વિપત્તિને લીધે અધકારમય બની ગયું હતું તેના પણ તેણે ઇસારો કર્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાની સાથેજ શહેનશાહ નેપોલિયને તે બાઇને ૧૦૦૦૦ ફ્રાન્કનો એક મોકલી દીધો અને લખ્યું કે ભવિષ્યમાં પણ તમે જે કંઈ માગણી કરશો તે હું પૂરી કર્યા વગર રહીશ નહિ.

આટલી નાની વયે પણ નેપોલિયને પોતાનાં મનોહર સંલાપણુ, સાધુતા, અવિરત પરિશ્રમ, અને અનેક ત્રિપયોમાં પારદર્શિતા વગેરે ગુણોવડે પારિસનાં ઓપુરુષોનો પ્રેમ સંપાદન કરી લીધો અને ત્યાંનાં પહેલી પંક્તિના અમલદારો, પંડિતો અને સન્નારીઓનું લક્ષ તેના તરફ ખેંચાયું. નેપોલિયને આગળ આલતાં જે પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે તે કંઈ આકસ્મિક કે ક્ષાઢ દેવી ધટનાના પરિણામે નથી મેળવી. અસાધારણ ગુણસમૂહ અને આત્મચેષ્ટાના પ્રભાવવડેજ તે જગતના ઇતિહાસમાં સર્વોત્તમ સ્થાન મેળવી શક્યો છે. યુદ્ધક્ષેત્રમાં તે જેવો અદ્વિતીય હતો તેવોજ તે મંત્રણામંદિર (કેમિનેટ) માં હતો. જે તેણે સાહિત્યનો વિષય પોતાનો કર્યો હોત તો તેમાં પણ તે સાહિત્ય-સમ્રાટનું પદ પ્રાપ્ત કર્યા વગર ગ્રહેત નહિ જે જાહેરનામાં તેણે પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તે વાંચતાં રોમાંચ યાચ છે અને નિર્જળ મનુષ્યોમાં પણ વીરરસનો સંચાર કરે છે. તે નિઃસ્વરૂપ જોઈ એક પ્રકારે જનજાણુઓ પોતાની અનિચિત્તવડે આવી પૃથ્વીને સળગાવી મૂકવા માટે લગ્નકર અગ્નિના પ્રવાહનું વચન કરી રહ્યો હોય એવો વાંચનારને

ભાસ ચાય છે. ઇતિહાસમાં પણ તેની નિપુણતા અસાધારણ હતી. તેનાં જાહેરનામાં અને પ્રસિદ્ધ થએલાં ભાષણો વાંચતાં ખાત્રી ચાય છે કે તેણે મોટાં સામ્રાજ્યોના અભ્યુદય અને અધઃપાતનાં કારણોનો ખડખડ ઉત્તમ રીતે અભ્યાસ કર્યો હોવો જોઈએ. પાર્સના વિઘ્નાલયના ઇતિહાસના ગ્રેફસરે તેની ઇતિહાસના વિષયમાં પરીક્ષા લીધી હતી. તેના જવાબથી તેને એટલો ખર્ચો સંતોષ થયો હતો કે તેણે નેપોલિયનના ઉત્તરપત્ર ઉપર એવી નોંધ કરી કે “ આ છોકરાને પ્રારબ્ધવશાત્ અનુકૂળ સંજોગો મળશે તો તે જગતમાં નામના કર્યા વગર રહેશે નહિ.”

પ્રકરણ ૨ જું-રાજ્યવિપ્લવનું પરિણામ

(૯૦ સં ૧૭૯૧ થી ૧૭૯૩)

રાષ્ટ્રવિપ્લવ એ ઈશ્વરના કાપને લીધે માનવસમાજને થતો એક મોટામાં મોટો શિક્ષા છે. નેપોલિયન

વે ૧૭૯૦ ની યાદગાર સાત નજીક આવવા લાગી. ૧૭૯૬ ની સાલમાં જે જમવિખ્યાત ફ્રેન્ચ રાજ્યવિપ્લવનો પ્રારંભ થયો હતો, તેણે હવે ધીરેધીરે અત્યંત ઉમ્મ સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું. ઉમરાવ વર્ગ અને મૈન્યના મુખ્ય મુખ્ય અમલદારો રાજકુટુંબના પક્ષપાતી હતા. સામાન્ય મૈનિમાં તથા જનસમુદાય પ્રજાસત્તાક તંત્રના પક્ષમાં હતા. આપણે ગયા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે નેપોલિયનનું વલણ

પ્રથમથીજ જનમત્રાસ ખાનદાની અને ઉમરાવોની અનિષ્ટિત સત્તાની વિરુદ્ધ હતું. આવે પ્રમત્તે ગમે તે ઠેકાણે, ગમે તેવા વચીલાવાળા અને સત્તાવાળા માણસોના મલિનતા તે પોતાના અભિપ્રાયો ભક્ત કરીને અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યની સખ્ન ભાષામાં દિમાયત કરીને ધણીવાર જોખમમાં પડ્યું આવી પડતો હતો. હવે જે સમયની આપણે વાત કરીએ છીએ તે વખતે યુગના યુગ થયાં દબાયલા, કચરાયલા, તિરસ્કારને પાત્ર થયેલા લોકવર્ગના કોષિ ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. નીતિ, ધર્મ, કાયદો, પવિત્રતા વગેરેના બધાં આ ભયંકર ભરતીના આઘાતથી છિન્નભિન્ન મથ ગયાં હતાં. ઉચ્છ્રાંબલ લોકસમુદાયે ખારટાછલતું કારાગૃહ જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યું હતું. જે પ્રયત્ન વાવાઝોડાએ કાનસની પ્રજાને ઉન્નતિ અને ક્રિયાના માર્ગમાંથી ઉપાડીને વિનાશના મુખમાં ઝંપલાવી દીધી તે વાવાઝોડું હવે પુષ્કળ વેગથી આખા દેશમાં ધૂમવા લાગ્યું હતું. દુઝીદણિવાળા અને પ્રજાની સુઅવસ્થાના નિયમોથી અજ્ઞાત મનુષ્યો આ તોફાની વાયુને વસંતઋતુના પવનની સિંગધ અને મુખકર લહરીઓ સમજીને પ્રેમથી વધાવી લેતા, અને તેના આઘાતથી દેશમાં ફેલાયેલા કષ્ટમય વાયુ દૂર થઈ જશે એવી ખોટી આશામાં લગતા હતા, પરંતુ તીક્ષ્ણ શુદ્ધિસંપન્ન, દુરદર્શી વિદ્વાનોના કાન ઉપર ભવિષ્યમાં નીપજતાર પ્રગટીય વિનાશના પડખા અત્યારથી પડવા લાગીને તેઓ સહકુટુંબ રક્ષણ માટે વિદેશ નાસી જવા લાગ્યા હતા.

આ સમયે એક રમણીય સંધ્યા સમયે મોશીયો નેકર, જે ક્રાન્સનો તીબેરી-ખાતાનો સુપ્રસિદ્ધ પ્રધાન હતો તેનો અહેસ લલકાદાર રાશનીથી શોભી રહ્યો હતો, અને પારિસ નગરની ઉત્તમોત્તમ ઘોડાગાડીઓ એક પછી એક તેના દરવાજામાં પ્રવેશ કરતી હતી. લગ્ન કપાળ અને ગંભીર અવાજને માટે જાણીતો તેમજ વિવિધ વિષયોમાં નિપુણતાવાળો મિરાબો, પ્રસિદ્ધ રાજનીતિજ ટેલિરેન્ડ, બ્યોર્ન વોશિંગ્ટનનો મિત્ર અને અગ્રણી રાજનીતિજ સેનાપતિ લા ફાયેટ, વગેરે ક્રાન્સના આગેવાન પુરુષો અને સ્ત્રીઓવડે તેમજ ક્રાન્સના મોટા મોટા તત્ત્વજો, રાજપુરુષો, ઉમરાવો, શ્રીમતો વગેરેથી આજે મોશીયો નેકરનું દિવાનખાનું શોભી રહ્યું હતું. નેકરની પુત્રી મેડમ ડી. સ્ટીલ પોતાના સર્વોત્તમ વસ્ત્રાલંકારથી સુમનિજત બનીને ધરતી અધિશાની દેવી-રૂપે પોતાના સૌંદર્ય અને ગુણવત્તે અને વિશેષ કરીને પોતાના મોહક સંભાષણથી પરોણાઓના ચિત્તને પ્રસન્ન કરી રહી હતી. તે અને ત્યાં નિમંત્રિત થયેલી લાવણ્ય-વતી જોસેફાઇન અને પીયાનો વગેરે જાળવીને સુશલિત નાદસ્તરીવડે પરોણાઓના સત્કાર કરી રહી હતી. એ સમયે ત્યાં બે પુરુષો દાખલ થયા. આ અમૃતમય સંગીતના શ્રવણમાં કાંઈને વિક્ષેપ ન થાય તેટલા માટે તેઓ લેસ પશુ અવાજ કર્યા વગર ગુપ્ત-રૂપે દિવાનખાનાના બારણા આગળનીજ બેડક ઉપર બેસી ગયા. એમાંનો એક વયો-વૃદ્ધ, અત્યંત સાદા પોશાકવાળો પશુ માનનીય અને લગ્ન આકૃતિવાળો આમિ દેનલ હતો. દષ્ટિમાત્રથી બધાએ તેને ક્રાન્સદેશના બ્રૂનશ્વર, સુવિખ્યાત તત્ત્વજ તરીકે ઓળખી લીધો. પશુ તેની સાથે આવેલા તરુણને કાંઈએ ઓળખ્યો નહિ. તે પાતળો, ફિક્કો અને નાજુક દેખાતા બાધાનો તરુણ હતો.

સંગીત પૂર્ણ થતાં આમિ મેડમ ડી સ્ટીલ પાસે ગયો અને પોતાની સાથે આવેલા યુવકનું તેની સાથે ઓળખાણ કરાવ્યું કે એનું નામ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે. નેપોલિયનનું અપરિચિત નામ સાંભળીને તેના તરફ કાંઈએ લક્ષ આપ્યું નહિ, પણ સુદ્ધિમાન મેડમ ડી. સ્ટીલ નેપોલિયનના પ્રથમ મહાપણથીજ તેના વાદ્ધમાર્ગ અને રૂપમાધુર્યથી આકર્ષિત થઈ અને તેની સાથે ઉલટભરે વાત કરવા લાગી. નેપોલિયનની વાણીમાં અસામાન્ય આકર્ષક શક્તિ હોવાથી થોડી-વારમાં જોસેફાઇન પણ તેમની પાસે આવીને બેઠી અને તેમના વાર્તાલાપમાં ભાગ લેવા લાગી. એમ કરનાં કરતાં ઘણાં પ્રનિશ્ચિત ઓપરુષો તેમના તરફ ખેંચાયાં અને તેમની આસપાસ ઉભાં ઉભાં મધુર વાર્તાલાપ શ્રવણ કરવા લાગ્યાં. પ્રત્યેક પગે તેમની સંપ્રદામાં વધારો થતો ગયો. ત્યાં ઉભેલા નિશપ આંધ્ર આટને ઇંગ્લંડના રાજનીતિજ પુરુષો-ફ્રાન્સ અને શેરિફનના આ પ્રસંગે વખાણ કર્યાં. ફ્રાન્સે પોતાના બાપજીમાં જીવા વિચાર જાહેર કર્યા હતા કે “ફ્રેન્ચ મેનાએ પોતાના ઉપરી અમલદારોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને સામાન્ય લોકવર્ગ ઉપર ગોળીમાર કરવાની ના પાડીને યુગના

તમામ સૈનિકોને માટે અનુકરણીય આદર્શ રખા કર્યો છે. તેમણે બતાવી આપ્યું છે કે મનુષ્યો સૈન્યમાં જોડાયા છતાં પણ બંધુભાવ અને સ્વમતિ પ્રેમનાં બંધનોને ઉઠાડે કરી શકતા નથી.”

આ શબ્દો બોનાપાર્ટના કે તરતજ નેપોલિયને સમગ્ર માણસો સાંભળે તેવી રીતે તેનો સખ્ત ભાષામાં જવાબ આપ્યો. તેણે કહ્યું, “ મહાશય! આપના મતનું મારે હાથે ખંડન થતું હોય તો ક્ષમા કરશો. જે મત કોઈપણ પ્રકારની શાસનપદ્ધતિથી વિરુદ્ધ છે તેનું ખંડન કરવા જતાં કદાચ મારું અપમાન થાય તો પણ ભલે; પરંતુ મૂંઝે મોઢે આ અસત્ય અભિપ્રાય સાંભળી શકીશ નહિ. આપણા દેશમાં જે અત્યાચાર અને અસત્ય પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે તે દૂર થાય, અમુક વર્ગના લોકો પર પૂર્વથી જે એક હથ્થીસત્તા બોગવતા આવ્યા છે તેનો અંત આવે, અને અમુક ઔદ્યોગિક લોકોએ ગેરકાયદેસર, નીતિવિરુદ્ધ મૂંઢવી લીધેલા હક્કનું ખંડન થાય એવી તો પણ બીજાઓની માફકજ અભિલાષા રાખું છું; પણ હેરા બાર મહિના થયાં હોય વર્ગની નિરંકુશતા અને અત્યાચાર એટલે દરબજે વધી ગયાં છે, અને આપણા દેશને નેતાઓ પરસ્પરમાં કલહ કરીને એવા વિભાજન યથા ગયા છે, કે જે આ પ્રસંગે ચારિ અને નિયમબદ્ધ શાસન પ્રજાકીનું રક્ષણ કરવું હોય તો મારો એવો દૃઢ અભિપ્રાય છે કે બીજા કોઈપણ સમય કરતાં અત્યાચાર સૈન્ય ઉપર વિશેષ સખ્ત અંકુશની સૌથી પહેલી અને સૌથી વધારે જરૂર છે. મારે કહેવું પડે છે કે જે આપણા સૈનિકોને તેમના અમલદારોની આજ્ઞાનું જરાપણ બંધબંધા વગર અને તાત્કાલિક પાલન કરવાની ફરજ પાડવામાં નહિ આવે તો નિશ્ચયપૂર્વક માનજે કે થોડાજ સમયમાં આપણે લોકવર્ગની નિરંકુશ અરાજકતાના બોગ યથા પડીશું. પારિસ નગરમાં લોકવર્ગનો અત્યાચાર દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય છે અને જે તેને પ્રજા સત્તાના પ્રભાવવડે એકદમ દાબી દેવામાં નહિ આવે, અને સમાજની સુબ્યવસ્થાને દૃઢતાથી રક્ષણ કરવામાં દિશ્વળ થશે તો તેનું પરિશ્રમ એ આવશે, કે એકલા પાટનગરમાંજ નહિ અટકતાં આખા દેશમાં અરાજકતા ફરી વળશે અને જેઓ આપણે દેશની સ્વાધીનતાના સાચા રક્ષકો છે, શિક્ષિત અને સ્વદેશહિતૈષી છે અને જે અત્યાચાર સ્વદેશના યેશમાટે તનતોડ પરિશ્રમ કરી રહ્યા છે તેઓ લોકવર્ગના અશિક્ષિત નેતાઓનાં ટોળાંઓમાં અટવાઈ જશે; અને એ ઉદ્દેશયથી નિરંકુશ લોકો મોટું સ્વાધીનતાના પોષક કરશે પણ વાસ્તવિક રીતે તેમની ફરતા અને અત્યાચાર રાત્રી પશુઓની અથવા જંગલી મનુષ્યોની ફરતાને અથવા તો પ્રાચીન કાળમાં યથા ગમેલ નિર્દયતાના અવતાર સ્વરૂપ પીનીરોની ફરતાને પણ વિસરાવી દેશે.”

આ પ્રમાણે નેપોલિયને એવા તો અણુત્વસ્યક અવાજથી ચોંટાતો અભિપ્રાય

૧ એ નામનો રામન પાદશાહ હતો. યુરોપમાં તે નિર્દયતાની મુતિરૂપ મનાય છે.

બહાર કોર્ષો કે તે સાંભળીને સર્વના મનમાં એક નવીન ભાવનો સંચાર થવા લાગ્યો. તે બોલતો ગયો ત્યાંસુધી સધળાએ શાંતિથી સાંભળ્યા કર્યું. સર્વની દૃષ્ટિ તેના દ્વિષ્ટા ચહેરા ઉપર કરી રહી. ટલિરેન્ડને ગિરાબો વારંવાર ઇસારતથી કહેવા લાગ્યો કે નેપોલિયન ને કાંઈ કહે છે તે સત્યજ છે. નેકર અને લા ફાયેટનાં અંતઃયત્ન આગળ નેપોલિયને પોતાની જ્વલંત ભાષામાં વર્ણવેલું વિપત્તિનું ચિત્ર જાણે અત્યારેજ ખડું થયું હોય તેમ તેઓ ચિંતાતુર ચહેરે તેના ચબ્દો સાંભળવા લાગ્યા. ત્યારે કેટલાકોએ પ્રગાઢીય સ્વાતંત્ર્યની વિરુદ્ધ દર્શાવાયલા વિચારો સાંભળી ગુસ્સે થઈને ચાલવા પશુ માંડ્યું; પરંતુ આપણે હવે પછી જોઈશું કે તેના કહેલા અક્ષરે અક્ષર સાચા પડ્યા. ત્યારે તે બોલી રહ્યો ત્યારે મેક્ઝ ડી. સ્ટ્રીલે આખિ. રેનલ પાસે નેપોલિયન જેવા એક રાજનીતિજ પુરુષ સાથે પોતાનો પરિચય કરારી આપવા માટે તેના ખરા અંતઃકરણથી આહાર માંગ્યો અને પોતાના પિતા તથા તેની સાથે ઉમેલા ખીજા ગૃહસ્થો તરફ જોઈને તે ગંભીર અવાજે બોલી, “ગૃહસ્થો! જે અત્યંત મહત્વનું સત્ય તમારી આગળ આજે પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું છે તેના તરફ તમે લક્ષ આપશો એવી હું આશા રાખું છું.” આ પ્રમાણે માત્ર એકપીસ વર્ષના નેપોલિયને ફ્રાન્સ દેશના અલંકાર તુલ્ય અને સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓના મંડળમાં સર્વનું ધ્યાન ખેંચે એવું ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ બનાવ બન્યાને થોડા દિવસ પછી નેપોલિયન લાંબી રજા લઈને પોતાને દેશ ફાંસિંકા ગયો. ત્યાર પહેલાં થોડા વખત આગમ્ય તેને મુખ્ય લેફ્ટેનન્ટની પદવીએ ચડાવવામાં આવ્યો હતો. ઘેર પહોંચતાંજ તેણે પાછો એકાગ્રતાથી પોતાનો અભ્યાસ જારી કર્યો. ધરના સૌથી ઉપલા માળનો એક એકાંત નિઃશબ્દ ઓરડો તેણે ખસદ કર્યો અને ત્યાં તે પોતાનાં પુસ્તકો સાથે સમય ગાળવા લાગ્યો. વિશ્રાંતિને માટે તે કોઈ કોઈવારજ બહાર જતો; ખરે જોતાં વિશ્રાંતિની તેને ઈચ્છાજ થતી ન હતી. તેમ તેને મળવા પશુ લાગ્યેજ કાંઈ આવતું. અભ્યાસમાં તેની એકનિષ્ઠા એવી તો સરસ હતી કે તેના કારણે ભવિષ્યમાં અતિ મહત્વનાં કાર્યો થવાનું કાંઈ દેવતાએ તેને કહેલું હોત તોપણ એથી વધારે પરિશ્રમ તેનાથી બની શક્યો હોત નહિ.

એક દિવસ સવારમાં તે વહેલો ઉઠીને પોતાની વિચારસૂત્રિમાં રમણ કરતો કરતો દરિયા કિનારે ફરતો હતો એવામાં તેને એક લસકરી અમલદારનો મેળાપ થયો. નેપોલિયને તેને પોતાની સાથે ફરવા આવવાનો આગ્રહ કર્યો. કિનારેથી થોડે દૂર એક મઝવો હતો. બેઠે જણ્યું તે મઝવામાં બેઠા અને નેપોલિયને આરવાઓને અખાતના સામા કિનારા તરફ હાકવા કર્યું. મઝવો ચાલવા માંડ્યો તે આગમ્ય નેપોલિયને ગજવામાંથી દોરાતો દડો કહાડ્યો અને તેના એક છેડા કિનારા પર કાંઈ ચીજ સાથે બાંધી લીધો. પછી પોતે દડો હાથમાં લઈને મઝવામાં બેઠો અને તે સામે

કિનારે પહોંચ્યો તે દરમિયાન તેણે અખાતની પહોળાઈનું ખરાબર માપ કઢાડી લીધું. આવા પ્રકારની ગુમતમાં નેપોલિયનના સોખતીને બિલકુલ મજા પડી નહિ અને આવા ચક્રમ માણસ સાથે ફરવા આવવા માટે તે પરતાવા લાગ્યો. તેઓ કિનારે પહોંચ્યા એટલે નેપોલિયન કહે કે ચાલો, આપણે આ ટેકરી ઉપર ચડીએ અને ત્યાં રહીને ઝંજીરો શહેરનું દિગ્દર્શન કરીએ. ગેલો અમમદાર કહે કે મને શૂં લાગી છે, મારે ઘેર ખાવાનું ટાકું પડી જશે; પણ નેપોલિયને ટેકરીપર ચડવાને સંકેપ છોડ્યો નહિ.

આ પ્રસંગનું વર્ણન નેપોલિયન પોતે નીચે પ્રમાણે કરે છે:—“મારા સંગાથી ને આવી જાતની શોધખોળમાં બિલકુલ રસ પડતો નહિ તેથી તે મને વારંવાર પાછાં ફરવાનું કહ્યા કરતો. જ્યારે હું તેને અખાત આટલો પહોળો છે એવું કહેતો ત્યારે તે બોલતો કે ગમે બહુ શૂખ લાગી છે; મારું ખાવાનું ટાકું થઈ જતું હશે. આ ટેકરી ઉપર તોપ ગોઠવી હોય તો શહેરના અમુક મકાન અથવા અમુક મિનારાની ટોચ ઉપર ગોળા ફેંકી શકાય ખરો, એવું હું જ્યારે તેને કહેતો ત્યારે તે બોલતો કે ભાઈ સાહેબ, એ તો ખરું પણ હું મારા શૂખ્યો આવ્યો છું. આખરે ધણી દિવસ ચડી ગયા પછી અમે નીચે ઉતરીને ઘેર ગયા પણ તે ખિયારાના મિત્રોએ તેની વાટ બેંધને જગી લીધું હતુ અને તેને માટે કશુંએ રહેવા દીધું ન હતું. હવે પછી કેવા માણસની સોખત કરવી અને કયે વખતે ફરવા નીકળવું તે વિષે વધારે સાવચેત રહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.”

પરંતુ આપણે આગળ ઉપર જોઈશું કે નેપોલિયને કરેલું અવલોકન ફોક્સ ગ્રુ ન હતું. થોડાજ વખત પછી અંગ્રેજ મેનાએ એજ ટેકરીનો કબજો લીધો અને તે સમયે તેમની સામેના યુદ્ધમાં નેપોલિયને રમતમાં ને રમતમાં મેળવેલી માહિતી તેને બહુજી ઉપયોગી થઈ પડી.

નેપોલિયન કોર્સિકામાં રહ્યો તે દરમિયાન તેણે લશ્કરી અમલદારોની એક સભા સ્થાપી અને જે રાજનૈતિક મહા પ્રશ્નોવિષે તે સમયે આખા યુરોપમાં ખગલળાઈ મચી રહ્યા હતા તે વિષે અંદર અંદર ચર્ચા કરવા માંડી. તેના રાજનૈતિક વિચારોમાં લોકરવાતંત્ર્યનો પ્રયજી પક્ષપાત જણાઈ આવતો હતો, તોપણ તે નિરંકુશતા અને નીતિાનયમેના ઉત્સાહનનો સખત વિરોધી હતો. એ અરસ માં પારિસ નગરમાં હાહાકાર વર્તાવા લાગ્યો હતો અને ત્યાં ચાલતા કસાઈખાનાના નવા નવા સમાચાર દરરોજ આવવા લાગ્યા હતા. આથી કરીને નેપોલિયન જે પ્રથમથીજ અરાજકતાનો શત્રુ હતો તે હવે તેના કદો દુશ્મન બની ગયો અને તે પોતાના વિચાર નિરૂપણે જાહેરમાં મૂકવા લાગ્યો. સ્વિસેટી નામના તેના એક દુશ્મને પારિસની સરકારને તેના વિષે આડી આંધી અને તેને રાજદ્રોહી ઠેરવ્યો. તે ઉપરથી નેપોલિયનને પછીને પારિસ

લઈ જવામાં આવ્યો પણ ત્યાં તે નિર્દોષ હતો છટી ગયો.

નેપોલિયનના હૃદયની ઉદ્વેગતા ત્યાર પછીના એક બનાવવડે સારી રીતે જાહેરમાં આવી જે શત્રુએ તેના વધ કરાવવાના હેતુથી સરકાર આગળ તેની ચાડી ખાધી હતી તેજ ઝલિસેટી હવે રાજ્યવિશ્લેષકારી નેકામિન પટ્ટની આખમાં ખૂચવા લાગ્યો અને તેને પટ્ટીને તેનો શિરચ્છેદ કરવાનો હુકમ થતાજ પોલિસના અમલદારો તેની પાછળ પડ્યા બચવાનો બીજો ઉપાય નહિ હોવાથી ઝલિસેટીએ 'પર્થન' નામે એક સ્ત્રીના ઘરનો આશ્રય લીધો નેપોલિયને તરતજ તે બાંધને ઘેર જઈ કહ્યું કે ઝલિસેટી તમારો ઘરમાં છુપાએલો છે તે બાંધએ તે વાતની ના કહી એટલે નેપોલિયન વધારે આશંકા ન કરતાં ત્યાંથી આપ્યો ગયો બીજો દિવસે મળસ્કામાં તે બાંધ અને તેના નોકરના ચોરાકામ સતાવ્યો ઝલિસેટી પારિસ છોડીને ચાલતાં થયા જ્યારે તેઓ ચોરાકામ બાંધન ગયા ત્યારે તે બાંધના હાથમાં કાંઈએ આવીને એક ચિઠ્ઠો આપી તે નેપોલિયનની લખેલી હતી તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું -

"હું તમારો છોતગયો છું એમ તમે સમજતાજ નહિ પણ કાલે ઝલિસેટી ત્યાં મતાવેલો હતો તેની અને પૂરેપૂરી ખબર હતી ઝલિસેટી ! તે મારા તરફ જે અન્યાય કર્યો હતો તેનું વેર લેવાની મારી ઈચ્છા હોત તો હું લઈ શકતુ આજે તું વિચાર કર કે કોનું વર્તન સદાચારયુક્ત છે ? જા, તું સુખેથી પનાયન કર હવે તું વધારે પવિત્ર વિચારોનું સેવન કરીને સુખેથી ફાવે ત્યાં ગુરૂજો મારા મેલેથી તારે વિશે કાંઈને કશી જાણ થવા પામતો નહિ તું હવે તારો કરેલા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરજે અને તને નારી જવા દેવાનો મારો શુભ ઉદ્દેશ મમજવાનો ચલન કરજે મેડમ પર્થન ! ધણા દુશીઆર રહેજો અને જે જે શહેરમાં થઈને પમાર થાઓ ત્યાં વધારે વખત થોમતા નહિ કન્યાશુ થાઓ."

ઝલિસેટીએ તેના ઉપર મૂકેલા અનાપમાથી નિહાન કર્યા પછી નેપોલિયન પારિસમાં બે ત્રણ મહિના રહ્યા તે ત્યાં ઘણાજ થોડા ખર્ચ ઉપર નિર્વાહ કરતો અને ગરમન કે વિજ્ઞાસમાં જન્મ પણ વખત વા પૈસો ગુમાવતો નહિ તે પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત અવ્યયનમાં તથા પ્રતિષ્ઠા માણ્યો સાથે વાત ચીન કરવામાંજ ગાળતો હતો.

હવે ૧૭૯૨ ની માલ આવી પહોંચી એ વર્ષમાં વિનાશની બપોર પેશામિક મૂર્તિ અવતર લખાનક સ્વરૂપ ધારણ કરીને મારે દિશાએ વિપત્તિ, ખૂન, બૂખમરો વગેરે વર્ષાવતી પારિમના ગળચાર્ગ ઉપર ધૂમવા લાગી એજ વર્ષના જૂન મામતી ૨૦ મી તારીખ જે દિવસ ક્રાન્સના ઇતિહાસમાં ચિર સ્મરણીય રહેશે, તે દિવસે સવારે નેપોલિયન એક મિત્રની સાથે મેન નદીને કિનારે બ્રમણ કરતો હતો એ વખતે

+ કેમકે ક્રાન્સમાં તે વખતે રાજદ્રોહીઓનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવતો ૧૭૯૦ કાં

હૃદયને કંપાવે અને શરીરમાંના સ્ફિરને થીજતી નાખે એવો દેખાવ તેની નજરે પડ્યો. તેણે જોયું તો પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને હોકસાઓના મુમુદાયનો પ્રવાહ પહાડી નદીના પૂરની માફક પારિસ નગરના રસ્તા ઉપરથી ચાલ્યો આવતો હતો. અહા ! તે દરેકનું કાણુ ખ્યાન કરી શકે ! તેઓ જૂઝ્યાં વરુ જેવી ભયાનક કીકીઆરીઓ કરતા, ક્રોધથી ગાંઠા બન્યા હોય તેવી વિચિત્ર ત્રાસદાયક મુખાકૃતિ અને હાથના ચાળા કરતા, અને હાથમાં દરેક પ્રકારનાં આયુધને વીજના—નરપિચાચના ટોળાની માફક પારિસ નગરીના રાજમાર્ગ ઉપર ચઢને તેમના નજરકેદ કરેલા રાજના નિવાસ તરફ ધસ્યા જતા હતા. તેઓ શું કરવા જાય છે તે મારી રીતે જોઇ ગયાય તે માટે નેપોલિયન પણ તેમની આગળ આગળ દોડવા લાગ્યો. તેણે જોયું તો લગભગ ત્રીસ હજાર ગંદા મવાસીઓનું ટોળું દુધભેરિમના બગીચામાં દાખલ થયું; રાજમહેલના દરવાજા આગળ મધમાખીઓની માફક તેઓ ઉભરાવા લાગ્યા. આ ઉરો-રાખવા માણુઓએ અપમાન અને શરમથી નિસ્તેજ થએલા રાજાને માથે જોકોમિન પક્ષની રાત્રી ટોપી પહેરાવી ન્યાય અને નીતિના પવિત્ર કાનુનેાને પગતળે કચરી નાખનાર ઝંનુની મવાસીઓએ દરેલો એ અત્યાચાર અને રાજપક્ષર્તાના બેદાય જોઇને નેપોલિયનનું લોહી ઉઠગી આવ્યું. ગજરક્ષકોએ આ રો બદમાસો ઉપર બંદુક હોડવાનું પોતાનું કર્તવ્ય વિચાર્યું નહિ તે વાત તેનાથી મહાન ન થઇ શકવાને લીધે તે કોવ અને ઘૂણાપૂર્વક ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

તે દિવસથી પારિમના રાજમાર્ગ ઉપર દરેરાજ અન્યાયયુક્ત અને રવાડાં ઉઠાં કરી નાખે એવાં ત્રામગાયક નવાં નવાં પાપ જાહેર રીતે થતા લાગ્યાં. લોકવર્ગને હવે ખાત્રી થઇ હતી કે રાજા શક્તિહીન થયો છે; અને હવે તેમની નિરંકુશતાને અટકાવનાર કોઈ રહ્યું નથી. નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયો કેટલેક અંશે દરવામાં આ પ્રમો જટલે અંશે કારણબૂત થયા હતા તે આપણે પત્રી વિચારીશું.

એમ કરતાં કરતાં ઝોગરટ માસની દશમી તારીખનો સર્વ ઉગ્યો. અહા ! તે દિવસની ભયાનકતાનું વર્ણન કોની કેનમ કરી શકે ? રાજમાર્ગ ભયકર કોલાહલ મચાવના અસંખ્ય મનુષ્યોના સમુદાયથી પરિપૂર્ણ થયો હતો. પ્રસન્ન સાગરના પ્રવાહની માફક આ નરપિચાચોના સમુદાય અનિવારિતપણે દુધભેરિમના ગજમહેલ તરફ ધસ્યોજ જતો હતો. તેઓ રાજમહેલમાં વગર પ્રતિમધે દાખલ થયા. રાજા રાણીને તથા બાદશાહી કુટુંબનાં અન્ય સ્ત્રીપુરુષોને તેમના પૂર્વજોના નિવાસ છોડીને જવ સહને નાસવું પડ્યું અને તેમની પાછળ હજારો લોકો સ્ત્રીઓઆરીઓ પાડતા, તિરસ્કારયુક્ત તાળાઓ પાડતા, તેમને અનેક પ્રકારનું અપમાન પહોંચાડતા દોડવા લાગ્યા. બધાં માર્ગ પ્રાચુરસણ કરવાને માટે લાચાર થઇને તેમણે સજાગૃહનો આશ્રય લીધો અને તેમ કરીને થોડા દિવસને માટે પોતાનો જાન બચાવ્યો. પણ

તેમના નિમકલક્ષણ અંગરક્ષકોની તો લોકોએ નિર્દયપણે કતલજ કરી. આવી રીતે આ પાપકાંડનો આરંભ કર્યા પછી પોતાના પૈશાચિક કૃત્યોની પરાકાષ્ઠાનું જગતને દર્શન કરાવવા માગતા હોય તેમ કતલ કરવામાં આવેલા અંગરક્ષકોનાં લોકોથી નીગળતાં માથાંને ધારીઆં અને ભાલાની અણીઓ ઉપર ચડાવીને આ નરપિંશાયો પારિસ શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર ધૂમવા લાગ્યા. આ ખીલાસ દેખાવ નેપોલિયનની નજર આગળ બન્યો હતો અને તે જોઈને તેનું ઉદાર હૃદય ક્રોધ, તિરસ્કાર અને શરમની તીવ્ર લાગણીઓથી ભરૂંકી ઉઠ્યું.

આ પૈશાચિક ઘટનાઓની અસર નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયો ઉપર થયા વગર રહી નહિ. અસહ્યથીજ તેનું વલણ જનસ્વાતંત્ર્ય તરફ હતું. ઈંગ્લંડની નિયમ-બદ્ધ શાસનપદ્ધતિ જેને લીધે રાજ્ય વહીવટમાં લોકવર્ગનો પૂરતો ભાગ હતો તેને માટે નેપોલિયનને ધણું આન હતું; અને અમેરિકાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યની તો તેનાથી પણ વિશેષ પ્રશંસા કરતો હતો. પણ ઉપર વર્ણવેલા બનાવો જોતાં તેની ખાતરી થઈ કે ફ્રાન્સની પ્રજા એટલી બધી અવનત અને અધિકારમાં છે કે તેઓમાં પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતાની મેજે સલાવવાની યોગ્યતા છેજ નહિ; એટલુંજ નહિ પણ તેઓને નિયમમાં રાખવાને માટે અસામાન્ય કુશળતાવાળા નિયામકની ઘણીજ જરૂર છે. જે રાજ્યોનો લોકસમુદાયે હચેંદ કર્યો હતો તે એવા નિર્વીર્ય, લપટ, સ્વાર્થી અને પ્રજાપીડક હતા કે તેને માટે તો નેપોલિયનને લેશ માત્ર પણ મહાતુષ્ટિ હતી નહિ; પણ તેની સાથે અસંસ્કૃત લોકવર્ગની નિરંકુશ સત્તાનાં લયાનક પરિણામો જોઈને તેના તરફ પણ તેને ઘૂણા ઉત્પન્ન થઈ હતી.

નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાયોનું નિષ્પક્ષપાતપણે દર્શન કરવા માટે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની ધણીજ અગત્ય છે. એક બાલુએ પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય તરફ પ્રયત્ન પક્ષપાત, પણ તે પ્રજા અસંસ્કૃત હોઈ સ્વતંત્રતા લેવા જતાં નિરંકુશ બનીને જ્ઞાત નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને અનર્થ ન ઉપજાવે તેને માટે સાવધાનતા, એ જેહ પરસ્પર વિરુદ્ધ ભાવનાઓનો અધિકાર નેપોલિયનના રાજનૈતિક જીવનમાં પહેલેથી છેવટ સુધી જોવામાં આવે છે. બ્યારે તેના હાથમાં રાજ્યતંત્ર આગ્યું ત્યારે રાષ્ટ્રવિસ્તરણ ઉત્પન્ન કરનાર જેકોબિન પક્ષને તેણે દટતાથી દબાવી દીધો; અને ફ્રાન્સના રાજકર્તાની અપ્રતિહત સત્તા સ્થાપિત કરી, પરંતુ તેની સાથે રાજ્યવહીવટને લગતા તમામ વિમાનો તેણે સર્વને માટે ખુલા મૂક્યા અને વર્ણુ તથા પદ્ધતિનો વિચાર રાખ્યા વગર અધિકાર, સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા દરેક જણ પોતપોતાની ખરી લાચકાત પ્રમાણે વગર હરકતે પ્રાપ્ત કરી રાકે એવું રાજ્યવહારણુ તેણે લવિષ્યની પ્રજાને માટે ઘડી આપ્યું. તે ખુલ્લી રીતે કહેતો કે ધર્મભાવના અને સંસ્કૃતિ વગર ફ્રાન્સની પ્રજાને ખીજ પ્રજાસત્તાક પ્રજાની માફક સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર ભોગવવા લાયક ગણી

રાકાયજ નહિ. પોતાની અપ્રતિહત સત્તાના બળથી તેણે નિરકુશતા અને અરાજ-કતાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખી પણ તેની સાથે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની શક્તિવાળા માણસો સમાજની જે ઇચ્છીમાંથી મળી આવ્યા ત્યાંથી વીણી લાવીને તેમનાવડે તેણે પોતાના દરખાસને અલંકૃત કર્યો. રાષ્ટ્રવિશ્વના જમાનામાં ફ્રાન્સની પ્રજામાં ધર્મભાવના, નીતિપરાયણતા કે સંસ્કૃતિ એમાંનું કંઈ હતું જ નહિ. જેને ઈશ્વરકૃત કે મનુષ્યકૃત દોષ પણ પ્રકારના કાયદાનો લાયક હતો નહિ; એવી પ્રજાના હાથમાં સ્વાધીન રાજ્યતત્ત્વ આપતા અનર્થ નીપલ્યા વગર રહેશે જ નહિ એવી નેપોલિયનને તેમજ લા ફાયેટ જે ફ્રાન્સના દીર્ઘદર્શી અને નિપુણ યુરોપમાં એક મનાતો હતો તેને ખાતરી હતી

પારિસમાં થએલા ભયંકર હત્યાકાંડનું દર્શન કર્યા પછી નેપોલિયન ફોર્સિકા ગયો પણ આ વખતે તેના રાજનૈતિક વિચારોમાં ઉપર જણાવ્યો તેવો ફેરફાર થવા પામ્યો હતો. નેપોલિયને ફ્રાન્સ છોડ્યું ત્યાં પછી યોગજ દિવસમાં ઉન્નત થએલા લોકોએ પોતાના રાજ્યરાણીનો શિરચ્છેદ કર્યો, અને ત્યાંની અરાજકતાનો અવકાર દિવસે દિવસે વધારે ઘાટો અને ભયંકર બનવા લાગ્યો. ફ્રાન્સમાં ફરેલા જવાળા-મુખીના ધડાકા ધૂંસપના એકે એક રાજ્યમાં સભળાયા હતા અને તેઓની પ્રજાઓ મધ્ય રએને ફ્રેન્ચોનું અનુકરણ કરે એવી દરેક રાજ્યને દહેશત યેડી હતી. ફ્રાન્સમાં મમીપરચ છગ્ગડના રાજપુરોહા આ બનાવોનું ચિંતાપૂર્વક અવલોકન કરતા હતા અને તેઓમાંના એક પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ઇંગ્લંડના સૈનિક બળથી ફ્રેન્ચોને નરમ પાડવા અને તેમના પદમજ થએલા રાજ્યરશને ફરીથી સિદ્ધાસન ઉપર સ્થાપિત કરવો આ યોજના ધૂંસપના બીજા રાજ્યોએ પણ વધાવી લીધી અને પરિણામે એવતા ફ્રાન્સ ઉપર યોગજ વખત પછી ચારે દિશાએથી આક્રમણ શરૂ થયાં.

હવે આપણે ફોર્મિકા તરફ નજર કરીએ ૧૭૬૬માં ફ્રેન્ચ મેનાએ ફોર્સિકા ઉપર આક્રમણ કરીને તે દ્વીપ પોતાને સ્વાધીન કરી લીધો હતો એ વખતે ફ્રેન્ચોની મામે યુદ્ધ કરનાર ફોર્સિકન મેનાપતિ જનગણ પાઓલિ હતા એ આપણે જોઈ ગયા છીએ જનરલ પાઓલિએ પોતાના દેશની સ્વાધીનતા ઝુંટની લેવા આવેલા ફ્રેન્ચો સામે આખર ચુંધી યુદ્ધ ઠપું અને આખરે લાચારીથી તેને તાબે થવું પડ્યું હતું. છતાં પણ ફ્રેન્ચ મરકાએ એજ પાઓલિને ફોર્સિકાનો મવનગ નીચો અને તે ફ્રેન્ચ મતા નીચે ગઈને પોતાના સ્વદેશનું શાસન કરવા લાગ્યો. એજ ફોર્મિકાવાસી નેપોલિયનની યોગ્યતાની આજણ જતાં ફ્રેન્ચોએ કદર કરી અને હતનાગ પ્રજાએ હતાયલી પ્રજામાંના એકને પોતાનો શાસનકર્તા બનાવ્યો એ પણ આપણે હવે પછી જોઈશું.

ફ્રાન્સમાં ચાલી ગયેલું અપેર જેને પાઓલિના હૃદયમાં પ્રમાણ રહેલી વરની લામણીને ઉત્તેજન મળ્યું. તેને એવું લાગ્યું કે ફ્રાન્સ કરતાં ઇંગ્લંડનું શરૂ લેવાથી

પોતાના દેશનું હિત વધારે સારી રીતે જાળવશે. આવા ઠરાવ ઉપર આવીને તેણે કોર્સિકાનો દ્વીપ ઇંગ્લંડને સ્વાધીન કરી દેવાનું કાવત્રુ રચ્યું. આ વિશ્વામથાત પાઓલિની કીર્તિને સદાને માટે કલ્પકિત કરે છે. નેપોલિયનનો પિતા પાઓલિનો મિત્ર હતો અને આ ઉછરતા પોદ્દાની શક્તિ તે સારી પોંડે જોઈ શક્યો હતો. તેથી તેણે નેપોલિયનને પણ આ કાવત્રામાં જોડાવા માટે ધણું દમાણુ કર્યું; પરંતુ નેપોલિયન જેવા ઇતિહાસના અભ્યાસકર્તા ભવિષ્યના બનાવોનું વધારે સ્પષ્ટ દર્શન થયું હતું. તેણે આ કાવત્રામાં જોડાવાની ધરીને ના પાડી એટલુંજ નહિ પણ પાઓલિને પણ વિશ્વાસવાતના પાપમાંથી ઉગારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે પાઓલિને સમજાવ્યું કે ભાષા, રીતરિવાજ અને ધર્મભાવનાઓમાં કોર્સિકા ઇંગ્લંડ કરતાં ક્રાન્સ સાથે વધારે નિકટનો સબંધ ધરાવે છે. પોતાના રાજ્યકર્તાઓ આકૃતમાં હોય તે પ્રસંગે તેમને સહાય કરવાની દરેક સાચા દેશજનની ફરજ છે, પરંતુ પાઓલિને જૂના વેરે ઉત્ક્રેયો હતો અને તેણે ઇંગ્લંડ સાથે કરાર પણ કરી લીધો. ઇંગ્લંડને એટલુંજ જોઈતું હતું. તેથી અંગ્રેજ મેના અને લગાયક વહાણો આવી પહોંચ્યાં અને એન્જે-શિયોનો કિલ્લો અને આખો કોર્સિકાનો ટાપુ તેમને સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો. આમ થવાથી એક વાવાઝોડાવાળી અધારી રાત્રે નેપોલિયને થોડાક ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ સાથે મજવામાં બેસીને એન્જેશિયો શહેર આગળ આવેલો ઉપસાગર ઓળંગ્યો અને અંગ્રેજ સેનાની જાવણી પાસેની ટેકરીની તળેટી આગળ ઉતરીને તેઓ રાતોરાત આ ટેકરી ઉપર ચડી ગયા, અને ઉઘતી અંગ્રેજ સેના ઉપર જાણે માર્યો. વાચકને યાદ દશે કે થોડાક સમય ઉપર નેપોલિયને આ અખાત, ટેકરીઓ અને તેની આસપાસના પ્રદેશની ભૌગોલિક રચનારિષે માહિતી મેળવી હતી તે આ વખતે તેને ઘણુંજ ઉપયોગી થઇ પડી. દુસ્મનના અણુધાર્યા હુમલા સામે અંગ્રેજો ટકી શક્યા નહિ, અને નેપોલિયને એન્જેશિયોના કિલ્લો કબ્જે કર્યો; પરંતુ જે મજવામાં બેસીને પોતે આવ્યો હતો તે પત્રનના તોફાનને લીધે કિનારેથી દૂર ધસડાઇ ગયા હતા અને સત્રાર પડતાં એકત્ર થયેલા અંગ્રેજ અને કોર્સિકન લશ્કરે તેને કિલ્લામાં ઘેરી લીધો. તેમની રિયતિ હવે ઘણુંજ ભયંકર થઇ પડી. તેમની પામે જોરાકતું લેશમાત્ર પણ સાધન ન હતું, કેમકે કિલ્લામાં ધેરાઇ જવાની તેમણે વકી રાખી ન હતી. તોપણ પાંચ દિવસ સુધી નેપોલિયને અને તેની સાથેના બહાદુર માણસોએ લાચારીથી પોતાના થોડાઓના માંસ ઉપર નિર્વાહ કરીને પોતાનો બહાદુરીથી અચાવ કર્યો. પણ ત્યાર પછી તેનો મજબો પાછો આવી પહોંચ્યો અને નેપોલિયને કિલ્લો છોડ્યો. હવે પાઓલિનો પક્ષ દિવસે દિવસે મજબૂત થતો ગયો અને નેપોલિયન તથા તેનાં કુટુંબને દેશનિકાલ કરવાનો હુકમ નીકળવાની તૈયારી થવા લાગી; પણ નેપોલિયનના કુટુંબ સાથે પોતાનો જૂનો સંબંધ વિચારીને પાઓલિ કંઈમ લેલિશિયા (નેપો-

શિયનની માતા) પાસે ગયો અને વિશ્વાસઘાત કરીને કોર્સિકાનો ટાપુ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવાના કાયદામાં જોડવા માટે તેને ઘણી સમજૂતી, પણ નેપોલિયન જેવા યુવની માતાને છાજે એવી દૃઢતાથી તેણે જવાબ આપ્યો કે " હું માત્ર એજ કાયદાઓ જાણું છું—એક કાયદો કર્તવ્યનો છે અને બીજો ધર્મજન્ય અને નેકનો છે. " આ વાતચીત પૂરી થતાંજ નેપોલિયનના કુટુંબ સામે દેશનિકાલનો દુક્રમ પસાર થયો. હવે પોતાની જન્મભૂમિ ઉપરનો રત્ન જતો કરીને પોતાનો અને કુટુંબીઓનો જન બચાવવાને માટે સતેશરાત નાસી ગયા વગર નેપોલિયનને માટે બીજો માર્ગ રહ્યો નહિ. તેણે દોડીને પોતાની માતાને ખજર આપી કે પાઓલિના પક્ષના હજારો ખેડૂતો દરેક પ્રદારનાં હથિયાર લઈને તેમના ઘર ઉપર હુમલો કરવા ચાલ્યા આવે છે. નેપોલિયનની માતા તથા તેનાં બાળપણના સાથે જે કષ્ટ આવી વખતે સાથે લઈ શકાય તે લઈને નાહ્યાં. સોડાએ આવીને તેમનું ઘર લુંટ્યું અને તમામ રામરચીલાંના ભાગી દોડીને ચૂરા કરી નાખ્યા. થોડા દિવસમુધી તો તેઓ બિચારાં નિરાશાર હાલતમાં દરિયા કિનારે બટક્યાં, તે દરમિયાન તેમને ક્રાન્સ લઈ જવાની નેપોલિયને વ્યવસ્થા કરી.

મધ્યરાત્રિનો સમય હતો, આખું જગત સાંત નિસ્તબ્ધપણે સૂતું હતું. નેપોલિયનના જમીનદોસ્ત યદ્ય ગમેલા ઘરની નજીકના દરિયાકિનારે એક હોડી ધણીજ ચૂપડીથી લાવવામાં આવી અને એક ઝાંખા દીવાના પ્રકાશની મદદથી સાંતિ ગમગિની, ગરીબાઈ, અને તેનાં અનુમગી અનેક વીતંક મહન કરવાને બોનાપાર્ટ કુટુંબ તે મજવામાં ખેડું. બે ચાર પેઢીઓ, એજ તેમની કુલ મિલકત હતી. અધકારભર્યા દરિયામાં મજવા હંદારાયો. આ નિરાશાર, અનાથ, ગરીબ નાસનારાઓને શી ખજર કે બચિષ્યમાં તેઓ ચૂરોપનાં રાજ્યાસનો કોલારવાને સરખાયા છે અને તેમની કીર્તિ આખા જગતમાં ફેલાવાની છે ! મજવામાં તેઓ એક નાના વહાણમાં બેઠાં અને બૂમધ્ય મધુદ્ર આગંગીને તેઓ નાકસ બંદરે ઉતર્યાં. ત્યાંથી તેઓ માર્મે-દસ ગયાં અને નેપોલિયનની ઉજામાંથી લાગ્યેઆએ તેમને છોડ્યા ત્યાંથી તેઓ નિર્ધનતાને લીધે અનેક પ્રદારની મુશીબતો વેઠીને દુઃખના દહાડા દહાડવા લાગ્યાં. આ બનાવ બન્યા પછી તેઓ ક્રાન્સનેજ પોતાનો દેશ માનવા લાગ્યાં અને ફ્રેન્ચોમાંજ તેમની ગણના થવા લાગી.

અંગ્રેજોએ કોર્સિકાને કબજે લીધો પણ તેમનો અમલ ત્યાં એથી વધારે વર્ષ ટકી શક્યો નહિ. કોર્સિકાના રહીશો તેમના નવા રાજ્યકર્તાઓથી ધોરાજ વખતમાં કંટાળ્યા ગયા, કેમકે બાપા રીતરિવાજ ધર્મભાવના વગેરે ચિત્તચેદન તેઓ અને અંગ્રેજો વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલું અંતર હતું. જેન જેતામાં આખા કોર્સિકામાં અંગ્રેજો માટે બજાવો ફેલાઈ ગયો અને જેટલી ત્વરાથી તેમણે આ ટાપુને

કમળે લીધો હતો તેના કરતા પણ વધારે ત્વરાથી તેમને ત્યાંથી ચાલના જવું પડ્યું. આ બનાવ બન્યા પછી માત્ર એકજવાર નેપોલિયન ડોસિંકા ગયો હતો પણ જ લોકોનું રક્ષણ કરવા જતા તેને સખ્ત અન્યાય મળ્યો હતો તેમને તો તે ચાલી શક્યોજ નહિ તોપણ તેની આખરની ધડીસુધી તેની જન્મભૂમિની દુરતની ગમણીય શોલાનું ચિત્ર તેના સ્મરણમાંથી ખસ્યું ન હતું, અને ત્યાંની મીઠી ટેકરીઓ, રંગબેરંગી આકાશ અને ભગ્નકુળોનું લાગણીને ઉશ્કેરે એવી ભાષામાં બ્યાન કરતો હતો તેના શત્રુઓ તેને વર્ણવે છે તેવો તે જડ અને નિષ્કુર હતોજ નહિ. ઉચી કવિત્વ શક્તિ તીક્ષ્ણ ગ્સેન્દ્રિયતા અને પ્રૌઢ ગણિતશુદ્ધિ એ બધું તેના સ્વભાવમાં સમિલન થયું હતું.

હવે આપણે પાછા ફ્રાન્સ તરફ નજર કરીએ. રાષ્ટ્રવિસ્તરણને લીધે એ દેશની અવસ્થા દિવસે દિવસે વધારે ને વધારે ગોચનીય મતી હતી આખો દેશ અશાંતિ, અરાજકતા, નિર્ધનતા અને ભૂખમરાથી ત્રાણ ત્રાણ પોકારતો હતો જેમણે ચિરકાળથી ચાલી આવેલી રાજસત્તાનું ખડન દરીને નવીન પ્રકારની શાસન પદ્ધતિની શરૂઆત કરી હતી તેમનામાં આ કાર્યને માટે જોષ્ઠતી શક્તિ, મર્થદક્ષતા, સમૃદ્ધિ અનુભવ એમાંનું કશું ન હતું. રાષ્ટ્રવિસ્તરણને જન્મ આપનારા લોકો તે સમયે થઈ ગયેના રૂસો, વૉલ્ટેર વગેરે લોકપ્રિય લેખકોનાં વાક્યો મોઢેથીજ બોલી જાયતા હતા તેઓ કહેતા કે 'આ જગતમાં બધાએ મધુર્ણ રીતે સ્વતંત્ર છે' 'સર્વમાં સ્વમાન અને આત્મગૌરવની ભાવનાઓ જાગૃત થઈ છે' વળી તેઓ કહેતા કે 'ધર્મિય છેજ નહિ અને તે હોય તોપણ તેણે માત્રપણ અમુક વ્યક્તિને લોહસમુદાયનો રાજા બનાવીને પેદા કર્યો નથી અને તેથી કરીને તે વગર હરડતે વશપરપરા પ્રમાણે ગળ્યપદ ભોગવવાનો હક્ક ધરાવે છે એવો કોઈ સૃષ્ટિનો નિયમ છેજ નહિ બધા માણુમો સ્વતંત્ર છે એ સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરીનેજ લોકોએ પોતાના સુખ અને રક્ષણને માટે સમાજની માળક અવસ્થા હતી તે વખતે એક યોગ્ય વ્યક્તિને ગજસત્તા આપી હતી પણ જો તેઓને એનું માનૂમ પડે કે એ રાજા લોકોના કલ્યાણ તરફ દષ્ટિ કરતો નથી તો તેને પદઘટ્ટ કરવાનો લોકોને પૂરનો અધિભર છે' વળી તેઓ કહેતા કે 'વશપરપરાથી ચાલતી આવેલી કુનીનતાને લીધે કુનીન કહેવાતા (પણ ખરી ચોખ્ખા વગરના) લોકો સમાજમાં આટલો બધો માનમગતમો શામાટે હોવો જોઈએ? આ જગતમાં સનગા મનુષ્યો મરખા છે અને સર્વના અધિકાર પણ સરખાજ છે' આવા આવા સમાનતા અને સ્વાધીનતાના મદામતો ફ્રાન્સના હૃદયમાંથી જન્મ પામ્યા અને ક્રમે ક્રમે તેમના તરફ આખા યુરોપની સમાજ ઉપર અમર કરતા લાગ્યા લાગ્યાતુલા ઝુપડા અને અધિકૃતમય ખીણોનાં ઉંડાણોમાં કામ દગ્તા મજૂરોથી માટીને લોકોથી લરપૂર થએલા ગાજમાર્ગ અને કરખાનાઓ-

માંથી પણ આ ભાવનાઓનો ધીરે ધીરે સંચાર થવા લાગ્યો, અને સમય જતાં તેનો વેગ ધણે બળવાન થતો ગયો. આ તરંગના આઘાતથી ઈંગ્લેન્ડ અને સ્વતંત્રતાને માટે અધીરું બનેલું આર્થર્લેન્ડ કંપવા લાગ્યાં, અને આખા યુરોપખંડનાં નાનાં મોટાં તમામ રાજ્યાસનો ડોકલવા લાગ્યાં. આ નવા વિચારતરંગને દમાવી દેવાને અને સદાકાળથી ચાલતો આવેલો રાજા, ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓનો અધિકાર તેનીને તેવીજ રીતિમાં જળવી રાખવા માટે ક્રાન્મના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની વિરુદ્ધ યુરોપના તમામ રાજ્યોએ એકસંધી કરી, અને ધીમી પરંતુ મજબૂત ગતિથી તેઓનાં સંયુક્ત સૈન્યો પારિસ તરફ ફેરવ કરવા લાગ્યાં. ક્રાન્મથી નાસી ગયેલા હજારો ઉમરાવો અને રાજાના પક્ષકારો પણ પોતાના સ્વાર્થને માટે આ સંયુક્ત સૈન્યમાં સામેલ થયા. તેઓમાંના જે દજી લગી ક્રાન્સમાં રલા દતા તેઓની ઉશ્કેરણીથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રની સામે બળવાની લાગણી ક્રાન્સના મોટાં મોટાં શહેરોમાં ફેલાવા લાગી હતી. આ પ્રમાણે ક્રાન્સ ઉપર વિપત્તિનાં વાદળાં ઘેરાતાં હતાં. ચારે દિશાએથી શત્રુઓનાં અને સ્વદેશના શત્રુ બનેલા ફ્રેન્ચ ઉમરાવોનાં સૈન્ય ક્રાન્સ ઉપર ધરખાં આવતાં હતાં; અને દેશનો અંદર નિર્ધનતા, ભૂખમરો અને સ્વદેશદ્રોહ પ્રજાકીય શક્તિને ક્ષીણ કરતાં હતાં.

હવે જે ભયંકર વિમુક્ત શરૂ થવાનો હતો તેમાં એક બાલુએ રાજાના પક્ષકારો અને બીજી બાલુએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષકારો હતા. ક્રાન્મના રાજાના અપમાનમાં સર્વ દેશના રાજ્યોનું અપમાન છે એવું સમજીને યુરોપના રાજ્યઠતાઓએ ક્રાન્સના લોકોના સ્વાધીનતાના અભિલાષોને પણ તણે કચરીને, ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રવિશ્વવને દબાવી દબને ત્યાંના માણ રાજાના વંશજોને ક્રાન્સના ગળ્યાસન ઉપર પુનઃ સ્થાપિત કરવાની અથવા જો તેમ ન બને તો આ પ્રયાસમાં આત્મવિસર્જન કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

આ ફરાવ પ્રમાણે ઔરિદ્યના રાજાએ ક્રાન્સ ઉપર આક્રમણ કરવાને માટે નર્ધટાલિમાં મોટું સૈન્ય એકત્ર કર્યું અને અગ્રેજ સેનાએ દુલોન ઉપર નિશાન તાકવા માંડ્યું. દુલોન એ ભૂમધ્ય મહાદેને કિનારે આવેલું ક્રાન્સનું જદર છે અને તે સમયે ક્રાન્સનાં લઘાયક વહાણો અને તોપખાનાનું તે મુખ્ય ગચક હતું. ત્યાંની જાદોમાં પચાસથી વધારે લઘાઈનાં વહાણો હતાં અને તેના યુદ્ધલંડારમાં જમીન ઉપરની તેમજ દરિયાની દરેક પ્રકારની લઘાઈને લગતા સરંજામનો મંજલર જથ્થો ભરી રાખેલો હતો.

દુલોન શહેરની વસ્તીનો મોટો ભાગ પણ પદમહથ થયેલા રાજતંત્રના પક્ષનો હતો. ક્રાન્સના બીજા લાગભાથી નાસી આવેલા લગભગ દશહજાર રાજલોકી પુરુષો

ત્યાં આવી વસ્યા હતા. તેમણે ત્યાંના રાજલક્ષ્મી લોકો માથે ઝીંક્ય કરીને આખું શહેર, યુદ્ધમામત્રીનો ભંડાર, વહાણો, કિલ્લા તમામ અંગ્રેજ અને રોયના નૌકા, મૈન્યને સ્વાધીન કરી દીધાં. તેમનો ઉદ્દેશ એવો હતો કે જો અહિં ફત્તેહ મળે તો આજ પ્રમાણે કાન્સના બીજાં શહેરોમાં પણ દાવાનળ સળગાવીને ધૂરોપના એકત્ર થયેલા ગળગોની મદદથી પ્રજાસત્તાક ગળગને કચરી નાખવું તેમને પોતાના હથિયા-રના ભેરથી એવું માખીત કરવું હતું કે રાજા અને હિમરાવ વર્ગના ચાલ્યા આવેના અધિકાર ઉપર હાથ નાખવાનો સાધારણ લોકવર્ગનો બિલકુલ હક્ક નથી, તેઓ તો માત્ર રાજા તથા હિમરાવોની સેવા કરવાનેજ જન્મ્યા છે.

આ વિશ્વાસનાતના સમાચારથી રાષ્ટ્રવિશ્લેષ કરનારા ગળગુરુઓના મનમાં ક્રોધ અને ભયનો મંચાર થયો. દુલોન શહેર ફરીથી કમળે કરીને ત્યાંથી અંગ્રેજો, રોયની-આર્ટી, નેફમતા લોકો તથા ત્યાં ખીમ જો જો પરદેશીઓ હતા તેમનાં મૈન્યોને હાંકી કહાડવા એવો તેમણે ઠરાવ કર્યો. અંગ્રેજ મૈન્ય જો સ્થાનનો કબજો લે તેમથી તેને મારી હડાવવાનું કામ જેટું તેટું ન હતું. તેમાં વળી જ્યારે તેમને પોતાના અજીવ્ય નૌકામૈન્યની, દુલોન જેવા અમેઘ દિલ્લાની અને બરપૂર યુદ્ધમામત્રીની સહાયતા હોય તો તેવા મંજોગો વચ્ચે તેમને મારી હડાવવાનું કામ અમાધારણ સાહમ-ભરેલું જાણી શકાય, પરંતુ જે કાર્ય અનુભવી સેનાપતિઓ ન કરી શક્યા તે ચોરીશ વર્ષના જુવાનીઓએ સપાદન કરીને પોતાની કીર્તિની ઇમારતનો પાયો ફેરી રીતે નાખ્યો તે આપણે હવે પંજીના પ્રકરણમાં જોઈશું.

પ્રકરણ ૩ જું-દુલોન શહેરનો ઘેરો (૧૭૯૩)

“હાઈ પુરુષો દેહાન્ત ચતા પહેલા અનેકવાર મરણ પામે છે, પણ શરાઓ તો એકજવાર મૃત્યુનો સ્વાદ ચાખે છે. મેં જેટલી આશ્ચર્યકારક વાતો સાંભળી છે તેમાં કોઈય વધારે આશ્ચર્યકારક વાત એ છે કે માણસો મોતથી ડર છે તેમણે મોતથી ડરકુળ શાને ભેઠ્યે ? તેઓ ભણે છે કે મૃત્યુ અનિવાર્ય છે અને તે આવ્યા વગર રહેવાનું નથી ત્યારે પછી મોતનો ભય જ શો છે ?”

સોક્સપિયર

તે આપણી નજર આગળ આ મહાપુરુષના જીવનના વિચિત્ર ઘટનામય નાટકના નાના પ્રકારના દેખાવોની શરૂઆત થાય છે. દુલોન શહેરમાંથી અગ્રેએને હાંકી કઢાડવા માટે ૪૦૦૦૦ ફ્રેન્ચ મૈનિકાઉ લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું હતું. દુલોનને ઘેરીને આ ફ્રેન્ચ ત્રણ મહિનાઓ પડી રહ્યું પણ ત્યાંનો અમેલ કિલ્લો જીતે નાહો. જિલ્લાહટર એલુ નામ આપવામાં આવ્યું હતું, અને જીતે અગ્રે-એએ સપૂર્ણ રીતે અમેલ બનાવી દીધો હતો, અને જે કિલ્લાવડે આખા શહેરનો તથા બંદરનો ખચાવ થઈ શકે તે, તે તેમના હાથમાં આવ્યો નહિ.

ફ્રાન્સની પ્રજામતાક સરકારે એલુ કે ત્રણ મહિના વીતી ગયા તોપણ કંઈ કાર્ય થયું નથી; ત્યારે તેમણે નેપોલિયનને સિગેડિયર જનરલની પદવી આપીને તોપખાનાના ઉપરી તરીકે દુલોન મોકલ્યો. તેણે આવીને એલુ તો ફ્રેન્ચ લશ્કર મેનાપતિની આજ્ઞા પ્રમાણે દુરમનના ગોળાની મર્યાદાની બહાર સવાયત અંતરે શહેરને ઘેરીને પડ્યું હતું અને ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ પોતાની તોળોને એવે ઠેકણે ગોઠવી હતી કે તેમને ગોળા જે દેહાલે પડે તો જીતે તેને આગળે અંતરે પણ જઈ શકે નહિ. દુલોન શહેરને જીતવાની આવી લેવારીઓ જીતે નેપોલિયન તો વિરિમતજ થઈ રહ્યો.

તેણે નમનાથી પરંતુ દરતાથી “ડોન્વેન્શન” (વિચારક સભા) ને લખી જણાવ્યું કે દુલોન શહેર ઉપર હલ્લો ન કરતાં નાના જમાન્ટર ઉપરજ લશ્ક આપવાની અત્યારે જરૂર છે એ કિન્નો જે એકવાર આપણા કમજમા આવે તો તેના જુરજ ઉપરથી આપણે ગોળાનો એવો વરસાદ વરસાવી શકીએ કે જીતે લીધે અગ્રે-એ

તોકામૈન્યથી એક પળવાર પણ જંદરમા ટકી શકાશે નહિ, અને તોકામૈન્યની સહાય મગર અગ્રેજો શહેરનો બચાવ કરી શકનાર નથી. આવી રીતે જે દાવપેચથી વૉશિ-ગટને અગ્રેજોને ખોસ્ટનમાથી નસાડયા હતા તેજ દાવપેચથી નેપોલિયને દુલોનને છુવવાની ધારણા બાધી

પણ વૉશિગટન કરતાં નેપોલિયનનું કામ વધારે વિષ્ટ હતું. એક તો અગ્રેજો તેનો દાવ એતી ગયા હતા. ખીજું કેન્ય લગ્નના લગભગ તમામ સેનાપતિઓ તેના વિચારને મળતા ન હોવાથી તેને આ મહાભારત કામ એકલે હાથેજ કરવાનું હતું.

તેણે થોડાજ દિવસમા દિ'નાને તોડી નાખે એવી ૨૦૦ મોટી મોટી તોપો બનાવી મળી શકી ત્યાંથી એકઠી કરી. ઉત્સાહ અને શક્તિનો જાણે તેનામા અખૂટ ભંડાર ભરેલો હોય એવી રીતે તે કામ કરવા માડ્યો પણ એ તોપોને દિ'નાની નજદીક ગોઠવવીજ કેવી રીતે તે મોટા સવાન હતો. ચતુરો દિ'નાના બાકારામાથી ગોળા અને ગોળાનો અખૂટ વરમાદ વરસાવતા હતા કેની મગદૂર કે આવા ધગધગતા ગોળાઓની ઝડીની સામે ઉમા રહીને તોપો ગોઠવી શકે ? પણ જ્યેને દેશસેવા કરવી છે તેણે તો જોખમ, મુશીબત અને મૃત્યુની પરવા કરવીજ ન જોએ નેપોલિયન પણ નિઝરપણે પોતાની જિંદગીને સ્વદેશસેવા આગળ પુ-છ બજીને કાન્યની સેવા કરવા તત્પર થયો ગોળાઓ અને ગોળીઓના ધમકોટની વચમાં જાને ઉભા રહીને તેણે તોપો ગોઠવવાનું ચણતર કામ શરૂ કરાવ્યું અને પાંચ છ જખરી તોપો તો શત્રુના બાધકામ અને દિ'નાની દિવાલની છેક લગોલગજ ગોઠવી દીધી. પોતાની જાતની મલામતીની લેશમાત્ર પણ પરવા તેણે કરી નહિ તેના એકાદ બે થોડા માર્યા ગયા અને એક અગ્રેજ સિપાઇએ તેની જાંવમા સગીનનો એવો તો પ્રહાર કર્યો કે કદાચ તેનો પગ કાપી નાખવો પડ્યો એવી ડોકટરોને દહેશત હતી. પણ તે છતાં ચતુરોના મારાની સામે, હાથોહાથની લડન લડના જાહેરે પણ તોપો ગોઠવવાનું કામ ચાતુજ રથુ એક ખરેખર વીર પુખ્તની માફક ધારતી ભરેલી જગ્યાએ જાને ઉભા રહીને તે પોતાના સૈન્યને પાણી ચડાવવા લાગ્યો એક દિવસ તે એક તોપ પાસે ઉભો ઉભો યુદ્ધ ચલાવી રહ્યો હતો, તેવામા એક ગોલદાજ ચતુની ગોળાથી વીંધાઇ ગયો અને જે લોખડના ગજવડે તે દેગી દેગીને તોપમાં દાડ ભરતો હતો તે ગજ તેના લોહીથી ખરડાઇ ગયો પરંતુ નેપોલિયન એક પળનો પણ વિલંબ ન કરતાં મરનારની જગ્યાએ જાને ઉભો રહ્યો અને તે લોહીથી ખગડાયેલો ગજ પોતે પકડીને તોપમાં દાડ ભરવા લાગ્યો અત્યુ અમા-ધારણુ સાહસ અને ધૈર્ય જોઇને તેના સિપાઇઓ પણ મરતવાના આવેશમા આવી જાહેરે પોતાના સેનાપતિનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા નેપોલિયન ધણીવાર કહેતો કે “ હુ મૃત્યુની જરા પણ ડરતો નથી જ્યારે ત્યાં મરવુંજ પડવાનું છે તો

પછી તેને મારે આગળથી શામાટે રૂં રાખવો ? ”

આ પ્રમાણે દુલોનના ઘેરાતું કાર્ય ધમધાધાર ચાલી રહ્યું હતું તેવામાં પરિ-
સથી પદર માડીઓ કેન્દ્રીય ઇલેક્ટ્રીમાં આવી ચડી, અને તેમાંથી માડ માણે
ઉતર્યાં. તેમણે દરેકાનું પોતાક પહેર્યો હતો અને સમૂહવિધેય કરનાર સરકાર
જાણે પોને પ્રતિનિધિઓ દોષ તેમ તેઓ રાક્ષસ સેનાધિપતિ પામે ગયા અ
તેઓમનિ એક વક્તા બોલ્યો:—“ નાગરિક મેનાપતિ ! અમે પારિમથી આવીએ છીએ
પ્રગતસત્તાક મગ્ધર તમને પૂછે છે કે આટલો બધો વખત યથો તોપણ હજી તં
દુલોન શહેર કેમ છતી રહ્યા નથી ? શામાટે હજીસુધી અમેજના લડાયક વહા
જોને લાંગી તોડી નાખવામાં આવ્યાં નથી ? તમે આ કામ કરવાને નાલાયક ઠપ
છો. મારે તેમણે બીજા બહાદુર સ્વરેશ મેવકોને મોકલ્યા છે. અમે તેઓની આગ
મુખ્ય આગ્રા છીએ અને તેમની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાને ટમટમી રહ્યા છીએ. અમે
પારિમના સ્વયંસેવક ગોલદાએ છીએ. અમ, અમને તોપો આપો અને કામે સવાર
પહેર અમે શત્રુની મામા ધમી જઈશું. ”

આવાં દમદમાવાળાં વચન સાંભળીને સેનાધિપતિ તો ગમરાઈજ ગયો પણ
નેપોલિયને તેના કાનમાં કહ્યું, “ તમે ગભરાશો નહિ. એ સાહેબોને તમે મારા હાથમાં
સોંપી દો; હું બધું જોઈ લઈશ. ” આમ કહીને નેપોલિયન અધારી રાતનો સાલ
લઈ થોડાક બહાદુર માણસો પોતાની માથે રાખીને મસુદ તીરે ગયો અને ત્યાંની
એક અતુકળ જગ્યાએ તોપ જોડવાની પેરવી કરવા લાગ્યો.

બીજે દિવસે નેપોલિયન પેલા નવા આવેલા વીરપુરુષોને દક્ષિણ કિનારે લઈ ગયો.
પોતે ગાઢવેલી તોપો તેમને ખતાવી અને અમેજનેતું એક લડાયક વહાણ જે સવારનાં
જાણું જાણું દેખાતું હતું તેના તરફ આગળી કરીને કહ્યું કે આ તોપોના ગોળાથી
એ વહાણને ફાડી દો. પણ શત્રુની ગોળીઓ ધડાધડ પડી રહી એવી જગ્યાએ
પોતાને ઉમેવા જોઈને પેલા સાહેબો તો ભયભીન થઈને આસપાસ જોવા લાગ્યા,
અને ગભરાતા ગભરાતા નેપોલિયનને પૂછવા લાગ્યા કે આપણને દુરમનની ગોળીઓ
ન વાગે એવી ટાંઈ ઉભા રહેવાની જગ્યા નથી ? એટલામાં તો તેમના ઉપર પેલા
લડાયક વહાણની તમામ તોપોમાંથી વજ્રનાદ કરતા એકસામટા ગોળાઓનો વરસાદ
થવા લાગ્યો. હવે તેઓને માવજ પડ્યું કે આપણે ધારતા હતા તેવી આ રમત
નથી. તેથી તેમણે તો ઉભી પૂછડીએ નાસવાજ માડ્યું ! નેપોલિયન આ દેખાવ ધોડા
ઉપર બેઠો બેઠો જોવા લાગ્યો પણ તેના જબીઝ ચહેરા ઉપર દારૂપની એક રેખા
પણ પ્રકટી નહિ

એમ કરતા કરતાં છેવટનો સયોદ દમલો કરવાની સવળી તૈયારી થઈ ચૂકી
૧૭૯૩ ના ડિસેમ્બર માસની ૧૭ થી તારીખે મધ્ય રાતે દુલોનના દિશા ઉપર

આક્રમણ કરવાની ફ્રેન્ચ સેનાને આઘા આપવામા આવી મધ્ય રાત્રિનો સમય હતો; આકાશ ધાડા વાદળોથી છવાયેલ ઘેર અધકાર વ્યાપી રહ્યો હતો, મુસળધાર રસાદ વરસતો હતો, પવન પ્રમળ વેગથી સુસવાટ કરતો વાતો હતો, નેપોલિયને તોતીની તીક્ષ્ણ શુદ્ધિરૂઝે સઘળા પ્રકારની તૈયારી કરી રાખી હતી અને ફ્રેન્ચ સેનામા દમ્ય ઉત્સાહ અને શૌર્યનો સચાર કર્યો હતો દાઝણુ સગ્રામમાં ઝુકાવવા માટે હિં પક્ષ કમર ખાધીને ઉત્સાહભેર સંજ્ઞા થયા હતા સત્ર મૈન્યને ગભરાટમા ખવાના હેતુથી નેપોલિયને દુલોન શહેર અને કિલ્લા ઉપર ખૂંધી બાજુએથી એક-ભટ્ટો હમલો કરવાની આઘા આપી તેની વજ્જનાદ કરતી તોપોદ્વારા થોડાજ યાકમા નાના જીલ્લાદર ઉપર ૮૦૦૦ ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવવામા આગ્યો અને થી કરીને તેની અડગ દિવાલો ચૂર્ણ થઈ ગઈ મધ્ય રાત્રિના ગાઢ અધકારમાં, વાઝોડા અને વરસાદની ઝડીની વચ્ચે અગ્રેજોની તોપોમાથી છૂટતા ધગધગતા ગોળાઓ સામે મૃત્યુની લેશમાત્ર પણ દરકાર કર્યા વગર ફ્રેન્ચ સેના વીરહાક કરતી જુઓની તોપોના મુખમુખી ધસી ગઈ, અને તેમની બહુકા અને તોપોમાથી છૂટતા ગોળા અને ગોળાઓના મારથી ફ્રેન્ચોની આગળી હાર ભેનભેતામા જમીન-રેત થઈ ગઈ પણ તેથી લેશમાત્ર પણ પાછા પગના ન કરતા બીજી હાર આગળ ભી અને તે પણ અગ્રેજોના તોપોના પ્રનયાગ્રિમા રનાહા થઈ ગઈ ખાઇઓ, મૂકાઈ અને ધવાયના સૈનિકોનાથી ભરાઈ ગઈ ભરતીના મોળની માફક ફ્રેન્ચ સેના ફરી રીને ખડકની માફક અડગ રહેતી અગ્રેજોની તોપોની ઉપર ધસી આવી અને દરેક સખતે તેમના ધગધગતા ગોળાના મારથી જિન્ન લિન્ન થયા લાગી આવા દારુણ સગ્રામમાં નેપોલિયનમા જાણે દૈવી શૌર્યનો સચાર થયો હોય તેમ તે ચારે દિશાએ ત્રી વળતો હતો જાણે આજે પોતાના જીવનનું મનિદાન આપીને પોતાના દેશનું નાક ધોઈ નાખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો હોય એમ નિડગપણે અગ્રિના વરસાદની મામે તે ભેભેલો ભોવામા આવતો હતો તેની આસપાસ ઘુમન યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું-ફ્રેન્ચ સેનાની હારની હાર ધાસની માફક કપાઈ જતી હતી ડેટનાક કનાક વીતી ગયા, પરંતુ હજી એક પણ પક્ષે નમ્યુ આપ્યું ન હતું એક ટેકાણે ઉભાં ઉભાં તેના ભોવામાં આવ્યું કે અગ્રેજોના મારથી ફ્રેન્ચ સેના થલી ગઈ છે, અને પાછી હડવાની તૈયારીમા છે તેજ વખતે એક બીજી ટુકડી લઈને તેણે અગ્રેજ સેના ઉપર પ્રયત્ન ધસારો કર્યો કેાની મગદૂર કે આ ધમારાની સામે ટકી શકે ? કેાની મગદૂર કે તેમને એક પગનાર પણ રોડી શકે ? અગ્રેજોની તોપોમાથી અચિત્ત ગોળાઓ છૂટવાજ જતા હતા, ફ્રેન્ચ ચોદાઓના રામ પટાપટ પડવાજ જતા હતા, પણ ખાડી રહેલા ચોદાઓ પોતાના સેનાપતિનું અનુમરણ કરીને ક્ષાત્રમદથી હિન્મત ખતીને આગળ અને આગળજ ધસ્યા જતા હતા એમ કરતાં કરતાં છેવટે નેપોલિયનની

કરવામાં આવશે.

સવાર થયું ત્યારે રાત્રિના અધિકારમાં થયેલા રોમાંચ કરે એવા કૃત્ય ઉપર સર્વની નજર પડી. શહેરના રાજમાર્ગ લોહીથી ખરડાઇ ગયેલા હોવાથી જાણે તેમના ઉપર લાલ રંગની ચાદર પાથરી હોય તેવા દેખાતા હતા. અસંખ્ય સખના દગલા અને નિખૂટા ચાંદ્ર ગયેલા અવયવોના ટૂંકડાથી રસ્તા ભરાઇ ગયા હતા. જીવતા રહેલા પુરવાસીઓ ભયભીત થઇને આશ્વસ્થાન શોધતા રાજમાર્ગમાં નાસ ભાગ કરતા હતા. અસંખ્ય મકાનો તોપોના મારથી ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઇ ગયા હતા. આખા શહેરનો દેખાવ મનુષ્યોની નીચ, નિર્દય પ્રવૃત્તિના ભયાનક ચિત્રરૂપ હતો. આટલું થયું તોપણ હજી ફ્રેન્ચોની તોપોની ગર્જના આકાશને ફાટી નાખતી હતી અને ખડેર જેવા થયેલા શહેર ઉપર અને ભયભીત થયેલા નગરવાસીઓ ઉપર અગ્નિની વૃદ્ધિ કરતી હતી.

નાના જીપ્સાટરને કબજે કરીને નેપોલિયને પોતાનું એક મહાન સાધ્ય સિદ્ધ કર્યું; તોપણ તેણે એક પગની વિશ્રાંતિ લીધી નહિ. વિજયથી થતી તૃપ્તિ કે નરહત્યાથી થતો પશ્ચાત્તાપ એ એમાંથી એકનો પણ વિચાર કરવાનો તેને અવકાશ ન હતો. હવે તેણે પોતાની તોપો અગ્રેજોના લડાયક વહાણો તરફ ફેરવી અને તેમને તે દરેક ઢેકાણેથી છિન્નભિન્ન કરવા લાગ્યો. તે જોનામાંજ અગ્રેજ નૌકામેતાધિપતિએ દુર્મૈનના યુદ્ધ ભડારમાંથી જેટલી સામગ્રી લૂટાઇ તેટલી લૂંટીને પદ્મયન કરવાની આજ્ઞા કરી. દુર્મૈનનાં જેટલાં વહાણ તેમનાથી પોતાની સાથે લઇ જવાય એવાં હતાં તેમાં ખિચારા હલકાગય, રાજભક્ત દુર્મૈનવાસીઓને ભેસડવામાં આગ. ખાટીનાં જે વહાણ સાથે લેવાય એવા ન હતાં તેમને એક સ્થળે એકત્ર કર્યાં. એવા ખાટીશ વહાણ એક માથે રાખીને તેમની વચમાં જવાલાચાલી પદાર્થોથી ભરેલું એક વહાણ મૂક્યું અને સતના દશ વાગ્યે તેને આગ લગડવામાં આવી. જાણે એક જવાલામુખી પર્વત ફાટ્યો હોય તેમ ગોદીના મધ્ય ભાગમાંથી અગ્નિના ગોરેગોટ નિકળવા લાગ્યા અને તેના લાડાથી ખરા બપોર જેવું અજવાળું થઇ ગયું. જોન જોનામાં એક પછી એક વહાણ મળગવા લાગ્યાં અને થોડી વારમાં બધાંજ જગાને ભસ્મ થઇ ગયાં.

એક બાજુએ જ્યારે અગ્રેજો પચાસન કરવાની તૈયારી કરતા હતા, ત્યારે વિજયો-મત ફ્રેન્ચો પોતાની તોપોનો મારો ચાતુ રાખીને નાસતા શત્રુને ગભરાવવાની અને બની શકે તેટલાને જીવતા ન જવા દેવાની પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. હવે રાજના પક્ષના ફ્રેન્ચોની રિયલિટ ધણી દયાબળક અને ભયભરેલી હતી. જે પરદેશીઓને તેમણે પોતાની કુમકે બોલાવ્યા હતા તેઓ આત્મા જતા હતા અને હવે કોષિન્મત થયેલા ફ્રેન્ચ પ્રબલતાક રાજ્યને હાથે તેમની અને તેમના કુટુંબોની પૂરેપૂરી પાલખાવી ચશે એમાં કશો શક ન હતો. તેઓ હવે અગ્રેજોને કાલાવાલા કરતા હતા કે અમને સાથે લઇ જાઓ.

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને પુરુષોનાં ટોળાં ભયભીત થયેલાં દરજીની માફક અંગ્રેજોનાં વહાણોના આશ્રય લેવાને ખંદર તરફ દોડી આવતાં હતાં. હજી તેમના ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ ચાલુજ હતો. તેમના ગોળાથી નાસ્તી છૂટતા રાજભક્તોની અનેક હોડીઓ સમુદ્રમાં ઉધી વળી ગઈ અને સ્ત્રીઓ તેમના પતિથી અને બાળકો તેમનાં માતાપિયો વિખૂટાં પડી ગયાં. શહેરના રાષ્ટ્રવિધ્વવકારીઓ પણ રાજભક્તો ઉપર વરસી માફક તૂટી પડ્યા. આખા શહેરમાં આગ અને કનક જાગ્યાં અને હજારો કન્યાઓ તથા સ્ત્રીઓની લજ્જા છૂંટાઇ. દુલોનના મુદ્દ ભંડારમાંથી અંગ્રેજોએ લેવાયું તેટલું કીધું અને બાકીનાં દારૂ ગોળાથી ભરેલાં બે વહાણો તેમણે સગમાવી મૂક્યાં તેના ધડાકાથી જાણે ધરતીકંપ થયો હોય તેમ આસપાસના પરંતો પણ કંપના લાગ્યા.

આ પ્રમાણે અંગ્રેજો દુલોનમાંથી પલાયન કરવા લાગ્યા એટલે ચાલીશ હજાર ફ્રેન્ચો સમુદ્રની ભરતી જેવા વેગથી શહેરમાં પેાડા. અંગ્રેજોનાં અને રોપનનાં વહાણો લગભગ વીશ હજાર ચૂકચૂક, નિર્ધન, હતભાગ્ય ફ્રેન્ચોને લઇને સમુદ્રમાં હંકાર્યાં અને જોનજોતામાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

વિજયોન્મત સૈનિકોના જુદામંથાથી નગરવાસીઓનું રક્ષણ કરવાને નેપોલિયન તથા સેનાધિપતિએ બનગો પ્રયાસ કર્યો પણ પૂરેપૂરો સફળ થયો નહિ. તેમણે કેટલાં દિવસમુધી પોતાથી બની શકે તેટલાં પાપાયરણ કરીને રાખતો પક્ષ લેનાર નગરવાસીઓ ઉપરના રૈરની લાગણીને તૃપ્ત કરી. આ પૈસામિક અપકૃત્યો જોઇને નેપોલિયનહ ઉદાર અને દયાળુ હૃદય ધણુંજ દુખાયું, અને પોતાના શિર ઉપર જોખમ લઇને કેટલાક નિર્દોષ નગરવાસીઓના પ્રાણ તેણે ખચાવ્યા.

વિચારકસભાના પ્રતિનિધિઓએ કરેલા દુલોનની જીતના રિપોર્ટમાં નેપોલિયનની સેવાનો દશો ઉદ્દેશ કર્યો ન હતો, તેમણે તેનું નામ ફ્રેન્ચ મૈન્યના તમામ અમલદારોમાં જાણીતું થઇ ગયું અને તે તેમનો સર્વનો ઉચો અભિપ્રાય સંપાદન કરી શક્યો. દુલોનની જીત પછી તે એકવાર ફ્રેન્ચ સેનાપતિ જનરલ ડુગોમિયરની સાથે માર્સેઈમ ગયો હતો. ત્યાં બીજા કેટલાક લશ્કરી અમલદારો પણ હાજર હતા. તેમાંના એકે તેની સ્ત્રીના જોડી નાણુક ચરીરરચના જોઇને મસ્કરીમાં જનરલ ડુગોમિયરને પૂછ્યું કે “આ નાનકડો અમલદાર કોણ છે અને તમે તેને ક્યાંથી ઉપાડી લાગ્યા છો ?” જનરલ ડુગોમિયરે ગંભીર અવાજથી જવાબ આપ્યો કે એ “અમલદારનું નામ નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે અને હું તેને દુલોનના ઘેરામાંથી ઉપાડી લાવ્યો છું. દુલોન જતાયું તે એનાજ પરાક્રમ અને શુદ્ધિનું પરિણામ છે અને એક દિવસ એવો આવશે કે એ નાનકડો અમલદાર આપણા સર્વ કરતાં મોટો છે તેની સર્વને ખાતરી થશે.”

પ્રકરણ ૪ થું

ઠટાલિ અને પારિસમાં કરેલાં પરાક્રમ. ૧૭૯૪

લોન શહેર આગળ પરાભવ પામ્યા પછી ઇંગ્લંડ અને સ્પેનનાં નૌકાસેન્ય ક્રાન્સના દક્ષિણ કિનારા પર આવેલાં બંદરો ઉપર આક્રમણ કરીને તેમના બને તેટલા નાશ કરીને પોતાની નજીક યંત્રેથી પ્રતિજ્ઞાને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં. ઠંડી, પવનનાં તોફાન અને વરસાદે જાણે શત્રુઓની સાથે સધિ કરી હોય તેમ તેઓ પણ દુઃખી થએલા ફ્રેન્ચોની આક્રમક વધારો કરવા લાગ્યાં. ઇંગ્લંડ અને સ્પેનનાં લડાવટ વહાણો બૃમધ્ય સમુદ્રમાં ધૂમતાં અને જો જો બંદરો અરક્ષિત હતાં તેમના પર આક્રમણ કરતાં. આ વિપત્તિમાંથી તેમને ઉગારવાને નેપોલિયનને મોકલવામાં આવ્યો.

હુલોનના ઘેરામાં જે અદ્ભુત ઉત્સાહ અને કાર્યકુસળતાવડે તેણે કાર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી તેનો પોતાના દેશબાંધવોના રક્ષણને માટે આ સ્થાને તેણે ફરીથી ઉપયોગ કર્યો. શિયાળાની સખ્ત ઠંડી, ઠંડા વાયુના યુગ્મવાદ અને વરસાદની ઝડી—કશાને ન ગણકારતાં તેણે ક્રાન્સના દક્ષિણ કિનારાની એકેએક ભૂશિર, ઉપરાગર અને ટેકરીઓનું નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું. આવી પ્રતિકૂળ ઋતુમાં સાધારણ શારીરિક સંપત્તિવાળા મનુષ્ય તો મરણનોત્ત થયા વગર રહેજ નહિ; પણ નેપોલિયનની માનસિક શક્તિ અને તેનો ઉત્સાહ એવાં અસાધારણ હતાં કે તેમના પ્રભાવથી આ મોલીશ વર્ધતો, નાજુક બાંધાતો યુવક લેશમાત્ર પણ વિશ્રાંતિ વગર અથાગ માનસિક અને શારીરિક પરિશ્રમ સદત્ત્વ કરવાને શક્તિવાન થયો હતો. વરસાદથી તરબોળ થયે તે આજો દિવસ ધોડે બેસીને ભટકતો; રાત્રે માછીઓનાં ઝુંપડાંમાં જે ચૂકુંપાકું અન્ન મળી શકતું તે ઉપર નિર્વાહ કરતો અને રાત્રે તેમના ભાગાવટાં ખાટલા ઉપર બે ચાર કલાકની નિદ્રા લેતો.

જે દાયકા કરતાં ધીન્ન માણસોને વરસનાં વરસ લાગે તે તેણે બે ચાર અડવાડીઓમાંમાંજ પૂરું કરી નાખ્યું. આટલી દૂંધી મુલતમાં તેણે એવી વિચ્છાળ ને. ૩

અને વિગતવાર યોજનાઓ ઘડી કઢાડી અને તેમને અમલમાં મૂકીને એવું આશ્ચર્ય-કારક પરિણામ નિપજાવ્યું કે આપણા માન્યામાં પણ આવે નહિ. તેની સાથેના ખીજા લશ્કરી અમલદારો અરણ્યોમાં અને ખેતરોમાં ભ્રમણ કરતા, અથવા ગલ લઇને માછલી મારવાની રમત કરતા અથવા તરુણીઓ સાથે નૃત્યક્રીડા કરતા; ત્યારે નેપોલિયન પોતાને મેંપેલા કાર્યને કૃણાભૂત કરવાને લગીરથ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો તેણે કિનારા ઉપર રાખેલા તોપખાનાને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું; એક વિભાગ અગત્યનાં બંદરોમાં રહેતાં લઘુચક્ર વહાણોનું રક્ષણ કરવા માટે, બીજો વિભાગ કાન્સનાં વ્યાપારી વહાણોને સુરક્ષિત કરવા માટે અને ત્રીજો વિભાગ દેશની ઉંચી ભૂમિઓ ઉપર ગોઠવીને તે વડે કિનારે કિનારે ફરતાં વહાણોના રક્ષણ માટે રાખીને આખા દક્ષિણ કિનારાને ભયમુક્ત કર્યો; અને તેમ કરીને આવા બારીક પ્રસંગમાં પોતાના દેશના વ્યાપારને સુરક્ષિત કર્યો.

આ દુર્ઘટ કાર્ય માત્ર બેજ મહિનામાં સમાપ્ત કરીને નેપોલિયન સને ૧૭૯૪ના માર્ચ માસમાં ઇટાલીમાં આવેલા નાઇસ શહેરમાં ત્યાં ફ્રેન્ચ સેનાએ પકાવ નાખ્યો હતો ત્યાં જઈ પહોંચ્યો.

વસંતઋતુનો પ્રારંભ થયો છે. કુદરતે શીતઋતુનો ખડખડો પોશાક ત્યાગ કરીને ઋતુરાજ વસ્ત સાથે સમાગમ કરવા માટે મનોહર વસ્ત પરિધાન કરીને પોતાની રમણીયતાનું દર્શન કરાવવા માંડ્યું છે. આપ્સ પર્વતના તટ ઉપર ઉગેલાં વૃક્ષો અને લતાઓ ઉપર હવે કુમળાં પાનની ટીથીઓ ફૂટવા લાગી છે. વૃક્ષે વૃક્ષે અને વેલીએ વેલીએ નાના વર્ણનાં પુષ્પનાં ઝૂમખાંઓથી આપ્સ અરણ્ય લગભગ ડાંપની શોભા ધારણ કરી રહ્યું છે. એ પત્ર પક્ષવ અને પુષ્પો ઉપર એસીને મધુર કંઠવાળાં પક્ષીઓ અને મધુકરો વનરચનીને ગમતી રહ્યાં છે મધુમણિમણી ઝૂંબણાદ કરી, મકનઢ ચૂસતી પુષ્પે પુષ્પે શ્રમણ કરવા લાગી છે. સુશ્વેદુક્ત અને શીતલ પવનની સુખકર લહરીઓ પક્ષીઓના ઝુંબારને અને પુષ્પોના પરિમલને આરે દિશાએ પ્રસરાવી રહી છે.

આ પ્રદેશની આવી અપૂર્વ શોભાનું દર્શન કરીને નેપોલિયનનું કવિત્વપ્રિય, રમિકહૃદય મુન્ધ થઇ ગયું. ગયા સિયાળામાં કરેલા બેદર પરિશ્રમને લીધે તેનું શરીર લેવ ઈ ગયું હતું અને રંગ ફિક્કો થઇ ગયો હતો. વિદ્યાનિ લેવાનો અને તેના વૃદ્ધી ગએલા શરીરને મશકત કરવાનો આ પ્રસંગ ધણે સાંગે હતો. ખર્તા તેણે એક પણ દિવસનો આરામ ભોગ્યો નહિ. નાઇમ પહોંચ્યાનાંવારનેજ તેણે પર્વતની એકેએક ખીણ અને નદીઓની ભૌગોલિક રચના વિશેની તથા પોતાના અને શત્રુના મૈત્ર્યની સંખ્યા, જમ્યા, વ્યવસ્થા અને મુશ્કસામગીરી વિગતવાર આલિતી બેઠવવા માંડી. તે આખો દિવસ ઘોડે બેઠીને આસપાસના પ્રદેશોમાં ફરી ફરીને મેન્દ્રપ્રતિ તરિક્કી નજરથી

અવલોકન કરતો અને રાત્રે વિશ્રાંતિ ન લેતાં નકશાઓ લઈને પ્રત્યેક નદી, ખીણ અને ટેકરીઓની રચનાનો અભ્યાસ કરીને ફ્રેન્ચ સેનાને ક્યે ઠેકાણે ગોઠવ્યાથી ફાવતું આવે, અને ક્યાં જતાં તે જોખમમાં આવી પડે તે સંજોગો સઘળી યોજનાઓ તે પોતાના મનમાં ઘડી રાખતો. બે ત્રણ કલાકની દુંકી નિદ્રા લઈને સવાર પડતાં પાછો ઓતો એજ ક્રમ જારી રાખતો. આમ કરીને તે થોડાજ વખતમાં આલ્પ્સ પર્વતની વિકટ કરાડો, નદીઓનાં વહેણ અને રસ્તાઓથી માહિતગાર થઈ ગયો. આ વખતેના તેનો દેખાવ તે સમયના ફ્રાન્સના ફક્કડ યુવાનોથી તદ્દન જુદાજ પ્રકારનો હતો. શરીરે પાતળો, એકવડા કેદાનો અને તેમા વળી અત્યંત પરિશ્રમથી સૂકાઈ ગયેલો, પાતળું મોં, અણીદાર નાક, શીકો વર્ણ, કાળજી વગર હિમા હોળિયા વાળ, સ્ત્રીના જેવી નાબુક આગળીઓ, એ સર્વ જોતા અજાણ્યો માણસ તેનામાં છૂપાયેલા અગાધ સામર્થ્યને કળી શકતો નહિ. માત્ર તેની અજાણી આખ તેનામાં રહેલા પ્રતાપામિની સાક્ષી પૂરતી હતી.

નેપોલિયન જ્યારે નાઈસની ઊવણીમાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે ફ્રેન્ચ લશ્કર કાંઈ પણ લશ્કરી હિલચાલ કર્યા વગર સમુદ્ર કિનારે આવેલા આલ્પ્સ પર્વત ઉપર ખાઈ-ઓમા પડાવ નાખીને બેસી રહ્યું હતું. તેમની સામે ઓસ્ટ્રિયા અને સાર્ડિનિયાનાં, સંજ્યામાં ફ્રેન્ચોથી અનેક ગણાં મોટાં મૈત્ર્યે તેમના ઉપર પૂરી પડવાનો લાગ જોતાં બેડાં હતાં. ફ્રેન્ચ મેનાધિપતિ અતુલવો તો હતો પણ ધરડો હોવાથી નિર્મળ થયેલો અને સચિવાના દરદથી પીડાતો હતો. નેપોલિયને ઊવણીમાં આવ્યા પછી ત્રણ અક-વાડીઆની અદર પોતાનો ઉત્સાહ, તેજસ્વિતા અને કાર્યતત્પરતાના પ્રભાવથી આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં વિદ્યુતવેગે ફાટમદનો મચાર કર્યો. એટલા થોડા વખતમાંજ આખી ફ્રેન્ચ સેનાએ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈને નેપોલિયને ખતાવેલા જૂદે જૂદે રસ્તે થઈને ચતુર્મૈત્ર્ય ઉપર આક્રમણ કરવાને ફૂંચ કરી.

ઓસ્ટ્રિયાનું વિશાળ મૈત્ર્ય મોટી ઊવણી નાખીને નિરાતે આરામ લેતું પડ્યું હતું. તેમની દક્ષિણે આવેલા છટાલિના ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાંથી તેમને ખોરાકની પૂરતી સામગ્રી મળ્યા કરતી હતી, અને તેઓ ખાઈપીને એશઆરામ કરના હતા. તેમને લેશમાત્ર પણ ખમર ન હતી કે ફ્રેન્ચ સેના વટોળાઓની ઝડપથી તેમના તરફ ધસી આવતી હતી. જનરલ માસેના પદર હજાર માણસો લઈને હથે રસ્તે થઈને રોઝા નદી ઓળંગીને ચતુના પાછલા લાગ ઉપર દુર્ગવો કરવા આવતો હતો. સેના-ધિપતિ જનરલ કુમરન્સિયન દશ હજાર માણસ સાથે તેમના આગલા ભાગ તરફ આગળ વધતો હોય; અને નેપોલિયન પોતે ખીજાં દસ હજાર માણસો લઈને જૂમખ્ય સમુદ્રને કિનારે થઈને ચતુને છટાલિમાંથી મળતાં અનાજ વગેરે અટકાવવા અને તેમને નામતા અટકાવવાને હોયો હતો.

ઉપર કહેલી યોજના પ્રમાણે શત્રુમૈત્ર્ય પર એવો જોસભર હુમલો થયો કે થોડાક ખૂનખાગ સુધી થયા પછી તેમને પોતાના મચક છોડીને નાસવું પડ્યું અને ફ્રેન્ચોના હાથમાં તેમના અનાજના ભડાર તથા દારૂખાનું વગેરે સામગ્રી આવી ગઈ. મે માસની આખર પહેલાં તો ફ્રેન્ચોની જયધ્વજ દક્ષિણ આફ્રિકાના એકેએક શિખર ઉપર ફરકવા લાગી આવી ત્વરિત અને અસાધારણ ફેરફારના મમાયાર પારિસમાં વિજ્ઞાને વેગે પહોંચી ગયા. તેનો અર્થો યથા મેનાધિપતિને મળ્યો પણ લશ્કરમાં બધાને સારી પેઠે અમર પડી ગઈ હતી કે એક બીજા પુરુષની ભુદ્ધિ અને સાહસથી આ પગિણામ આપ્યું હતું. આ પ્રમાણે બીજી વાર નેપોલિયનને તેના પરાક્રમને માટે જાહેર યત્ન મળ્યો નહિ તોપણુ ફ્રેન્ચ મેનામાં તેનું માન અને ગૌરવ તો દિવસે દિવસે વધવાજ સાબ્યા હતું.

હજી પણ નેપોલિયન આસપાસના પ્રદેશની બૂગોળરચના, લશ્કરને દ્રવ્ય ટરાવવાના અને ખોગદ વગેરે મેગવવાના સાધનનો અભ્યાસ કરવામાં લાગલાગટ મડયોજ નહોતો હતો તેના મનમાં હમે દહ વિશ્વાસ એવો હતો કે પોતે મહાન કીર્તિ મેગવવા મગજથો છે અને તે દિશામાં તેનો પ્રયામ આપુજ હતો.

આ પ્રમાણે નેપોલિયન સ્વદેશમેજ કરવા માટે ગતદિવસ ક્રેમર પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો, તેવામાં તેને એકાએક કેદ કરીને લઈ ગયા અને સારે નગીએજ માણુકડ નો શિલામથો તે ઉગરી ગયો ગયા શિયાળાયા તે જ્યારે બૂમધ્ય સમુદ્રને કિનારે આવેના બદરેનું રક્ષણ કરવા માટે નાના પ્રતજના ઉપાયની યોજના કરતો હતો તે વખતે તેણે એક કેદખાનાને મમારવાની આઘા કરી હતી તેનો વિચાર એવો હતો કે જો મહાન દારૂજોગો જગી રાખરા માટે યી ઉપયોગમાં આવશે તેની આઘા પ્રમાણે તે મહાનની મરાજત થવા લાગી. પણુ કોઈ દુરમને શત્રુવિધ્વજ ગિરુી મરજરના અધિકારીએને એવું બેરબુ કે દેમહિતથી નમગવાસીએને કેદ કરવાને માટેજ નેપોલિયન એ મમનની મગમન કગલે છે તે મમથે ક્રાન્મની એવી જોડનીજ અવરથા હતી કે આ અપવાદની મત્યાસત્પતાનો નિર્ણય કર્યા વગરજ તેરે મિમનને મર્નેલ્સના કેદખાનામાં બદીરાન બનારીને પૂરી દીધો પછી દિવમસુધી કેદખાનાનો સખત લુનમ મદન કર્યા પછી તે નિર્દોષ થયો રાત્રિના એ વાગ્યે આ મુલ સમાચાર તેને પહોંચાડના માટે એક લશ્કરી અમલદાર તેની કોટડીમાં દાખલ થયો અને લુએ છે તો નેપોલિયન ત્યાં કેદખાનામાં પણુ પુસ્તકો અને નકગાએજ લન્ને અલપારા કરતો બેઠો હતો ! આવે વખતે જ્યારે પોતાની મરદન જલવાદની છીધી કષ ધડીએ ટપાર્ધ જરો તેનીજ માત્ર તે ગહ જોનેા હતો ત્યાજ પણુ તેને સ્વરથ મિતે એકામતાથી પોતાની સેનાપતિ તરીકેની યોગ્યતામાં શુદ્ધિ કરતો જોઈને મહાન નેપોલિયન તરફ યાનુને પણુ બક્તિભાવ અને પ્રશ્નમાં ઉત્પન્ન થયા વમર ગદે નહિ.

પેલા અમલદારે તેને પૂછ્યું કે તમે હજી હાંધી ગયા નથી ? નેપોલિયન કહે, " હું હાંધી ગયો હતો અને પાછો જાઓ પણ છું. " તેણે પૂછ્યું, " એટલા વહેલા કેમ હડયા ? " નેપોલિયન કહે, " એ કે તણ કલાકની વિધ બસ છે. "

જ્ઞાન સંપાદન કરવાની અગત્યવિષે નેપોલિયનના પોતાના અભિપ્રાયના સંબંધમાં તેના જીવનને લગતો એક બીજો પ્રસંગ લખએ. એકવાર દુલોનના ઘેરા દરમ્યાન તેના નાનો ભાઈ જુઝ તેને મળવા આવ્યો હતો. એકે ભાઈ સવારમાં ફરતા હતા તેવામાં એક ફ્રેન્ચ પક્ષેણુ અંગ્રેજોનાં બાંધકામો ઉપર હલો કર્યો અને એકે પળવારમાં બંસેં ફ્રેન્ચોનાં મૂકાં જમીનપર રક્ષણતાં થઈ ગયાં. આ દેખાવ જોઈને નેપોલિયનને ધણો ખેદ થયો અને તેણે પોતાના ભાઈને કહ્યું, " અફસોસ ! આ લોકોના જાનની નાહક ખુવારી થઈ ગઈ. જો કાંઈ પ્રવીણ મેનાપતિ તેમને નેતા હોત તો આવું પરિણામ આવત નહિ, મારે ભાઈ, આ ઉપરથી શિખામણ લેજે કે જોગ્યાને ધીજાઓના સરદાર થવાની અભિલાષા હોય તેમને જ્ઞાન મેળવવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. " નેપોલિયન હમેશાં પોતાનું જ્ઞાન વધારવાની પ્રવૃત્તિ કર્યાજ કરતો હતો. તે એટલે કુધી કે તેના દરબારમાં આવતા મોટા મોટા પડિતા પણ તેનું અનેક વિષયોમાં અગ્રાધ જ્ઞાન જોઈને તેની આગળ માથું નમાવતા હતા. જ્યારે તે એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ફરતો ત્યારે તે એક નાની સરખી લાઈ-સેરી સાથેને સાથેજ રાખીને ફરતો હતો. યુદ્ધક્ષેત્રમાં પણ આ નિયમનો કદિ પણ ભંગ થતો નહિ જે રથમાં બેસીને તે પ્રયાણ કરતો હતો તેની અંદર અનેક વિષયોના ગ્રંથો અને લખવાની સામગ્રી ગપ્પા વગર રહેતોજ નહિ. પ્રારબ્ધયોગે આજ એ રથ લંડનના બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ (સંગ્રહસ્થાન) માં પડ્યો છે. વૉટર્સના મંત્રામ પછી રણક્ષેત્રમાંથીજ તે અંગ્રેજ મૈન્યના કબજામાં આવ્યો હતો.

નેપોલિયનને ફ્રાન્સની પ્રજાસત્તાક સરકારે નિર્દોષ ઠરાવીને બંદીખાનામાંથી મુક્ત કર્યો તોપણ તેને સ્વિગેડિયર જનરલના પદ ઉપરથી નીચો ઉતારીને પાયદળ મૈન્યના ઉપરી તરીકે તેની નિમણૂક કરી; પરંતુ નેપોલિયન કાંઈ નિર્માલ્ય ન હતો કે આ અપમાન ગળી જઈને નોકરી ઉપર હાજર થાય. પ્રજાસત્તાક સરકારે તેની અમલ સેવાની કદર ન કરતાં આવું અનિચારી કૃત્ય કર્યું તેથી પોતાને ભારે અપમાન થયું માનીને તેણે તરતજ રાજીનામું લખી આપ્યું અને પોતાની માર્ગ તથા ભાઈ બહેનો માર્મેંસ રહેતા હતાં ત્યાં આવ્યો ગયો. પરંતુ ત્યાં પણ તેણે ચાલુ રાજ્ય વિશ્લવની તેમજ ખૂતકાળના રાજ્યવિશ્લવોના ઇતિહાસનું તથા રાજ્યશાસ્ત્રન પદ્ધતિના આશ્રયનું અધ્યયન તેણે જારીજ રાખ્યું હતું. આવી પ્રવૃત્તિમાં ૧૭૮૪નું વર્ષ પૂરું થયું.

કેટલાક સમયકુધી નિઝ્લોગી બેસી રહેવાનો તેને કંટાળો આવ્યો. તેથી નોકરી શોધવાને તે બીજાવાર પારિસ આવ્યો. ધણી ફાંદાં માર્યાં. તોપણ તેને નિરાશ થવું

પડ્યું. આ વખતે તેને તુર્કિસ્તાન જઈને ત્યાંના મૈન્મમાં દાખલ થવાનો વિચાર પણ આવ્યો હતો.

નેપોલિયન જ્યારે નોકરીની શોધમાં પારિસની લશ્કરી ઓફિસોનાં પગથીયાં ઘસતો હતો તે વખતની તેની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી દયામણી હતી ત્યાગપત્રી ઘણે વર્ષે પદમ્પટ થઈને તેને સેટહેલેનાના ટાપુમાં ૩૬ કરવામાં આવ્યો ત્યારે એક રાત્રે તેને બિચકુચ નિદ્રા ન આવવાથી વાતો કરીને રાત આળવાની ઇચ્છાથી તેણે પોતાના વિષેની જૂની વાતો કહેવા માંડી પોતે ઉન્નત અવસ્થાએ પહોંચ્યો ત્યારે પહેલાં એકવાર તે કેવા દારિદ્ર્યમાં મડતો હતો તેનું તેણે નીચે મુજબ વર્ણન કર્યું હતું -

“આ વખતે એક દિવસ મારા મનમાં અત્યંત નિરાશા ઉત્પન્ન થઈ ઘોર નિરાશાનું જોર એટલું બધું વધી ગયું કે તેથી માગ મગજની તુલનાશક્તિ પણ હુ શુભાવી બેઠો મારું જીવન અને ભાગ્ય પણ લાગવા માંડ્યું ત્યાર પહેલાં થોડાજ વખત પર મને મારી માતાનો કાગળ મળ્યો હતો તે પણ પોતાના દહાડા અત્યંત કમાલિયતમાં કહાડી રહી છે, એવા ખેદાશરક સમાચાર તેમાં લખ્યા હતા તે બિચારી વખાની મારી પોતાનાં બાળકોને લઈને ફ્રાંસિઝમાંથી નાસીને માર્સેલ્સમાં આવીને વસી હતી, પણ પોતાના બહોળા કુટુંબના બરજીસાવણું સાધન તેની પાસે ન હતું. તે જમાનામાં ફ્રાન્સના લેમિની અત્યંત નિરુચ અવસ્થા હતી અને દરેક પ્રકારના પાપાયરણ અને અનીતિ સીપુરોમાં મામાન્ય થઈ ગયા હતા એટલે નુધી કે અધિક આચરણ પાપ છે એવી ભાવના પણ ધસાર્ધ મળી હતી મારી માતા માન તેના દહ સાધુચરિત્ર અને સરગુણના બળથીજ પોતાની પુનીઓની પવિત્રતા સાચવી રહી હતી તે નોકરી વગર રખડતો હતો મારી પાસે જે કાંઈ નાણું હતું તેમાનો મોટો ભાગ હુ ખરચી ચૂક્યો હતો મારા મગજમાં હવે માન એકજ ડાંતર બાકી રહ્યો હતો તે વખતે માગ મનમાં એકાએક એવાજ વિચાર આવ્યો કે આ જિંદગીનું ભવિષ્ય જ્યારે ઘોર અધકારમાં દટાવ્યું અને વર્તમાન સમયની વિટબણા અમલ છે, તો એવી અવસ્થામાં જીવવા કરતાં આ જિંદગીનો અંત લાવીને કુળના કારાચરમાંથી મુક્ત થવું એજ બહેતર છે આવો ભયંકર વિચાર કરીને હું મેન નદીને કાંઠે આપસાત કરવાનો લાગ શોધતો બેઠકતો હતો વળી વિચાર આવ્યો કે અત્મમદત્ત્યા કરવી એ તો બાવલાનું કામ કદેચાપ પણ વળી પાણુ ચાતુ કુખ સામરી આવતું અને આપસાત કરવાના મક્કપને પ્રદિ મગની આવી અવસ્થામાં જે કુ થોડાજ વખત એકસા રહ્યા હોત તો જરૂર મે નદીમાં જૂમકો મારીને આપસાત કર્યોજ હોત પણ એવામાં હું એકાએક એક ગાજસની સાથે અચાકા પડ્યો તેનો પોચાક સામાન્ય મજૂરના જેવો હતો તેણે મને તરતજ ઓળખી કહાડ્યો અને મારી કાંઠે બાકી પડ્યો પછી તેણે પૂછ્યું,

“ જાણુ નેપોલિયન ! તને હું ખીજવાર મળવા લાગ્યરાણી થયો તેથી આજે મને કેટલો હર્ષ થાય છે ? ” તેનું નામ ડિમેસિસ હતું. તે તોપખાનાના મૈન્યમાં મારો સોખતી અને જૂનો મિત્ર હતો. અમે એકજ મૈનિક વિભાગમાં નોકરી કરી હતી. ક્રાન્સમાં રહેવું તેને અત્યંત વિપત્તિ અને દહેશતભરેલું લાગવાથી તે પરદેશ જતો રહ્યો હતો અને હમણાં તે પોતાની ઘરડી માતાને મળવા માટે ગુપ્ત વેશે ક્રાન્સ પાછો આવ્યો હતો. તે મારી પાસેથી ચાલ્યો જતો હતો એટલામાં તે એકાએક ચંબ્યો અને મારા લણી જોઇને બોલ્યો, ‘ પણુ નેપોલિયન ! તને આ શું થયું છે ? તું મારા બોલવા તરફ લક્ષ્ય આપતો નથી. મને જોઇને તું રાજ થયો હોય એવું મને લાગતું નથી. શું તારે માથે કોઇ પ્રકારની આફત છે ? જાણે તું ગાંડો બની ગયો હોય અને આપઘાત કરવાના વિચારમાં હોય એવાં તારાં લક્ષણ દેખાય છે. ’ મારા મનનો વિચાર તે પૂરેપૂરો જણી ગયો હતો તેથી હવે મારાથી તેની આગળ કશી વાત ગુપ્ત રાખી શકાઇ નહિ. મેં મારું હૃદય બોલીને બધું વર્તાત તેને માંડીને કહ્યું. આ સાંભળીને તેણે કહ્યું. ‘ આહો ! તારે આટલુંજ દુઃખ છે ને ? એ કશા હિસાબનું નથી. ગભરાઇશ નહિ ! એમ કહીને તેણે મારા હાથમાં એક કાથળાં મૂકી અને બોલ્યો, ‘ એમાં જ હજાર સોનાના *ડૉલર છે. આ રકમ તને આપવાથી મને કોઇ જાતની અગવડ પડવાની નથી અને એ વડે તારી માનું સંકટ તો દૂર થશે. ’ આ નાણું લેવાની તે ધડીએ મને કેમ ઇચ્છા થઈ આવી તે તો હું અત્યારે પણ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી, પણ તે વખતે એક ગાંડાની માફક મેં તે કાથળાં તેના હાથમાંથી લીધી અને હર્ષથી ઘેલો બનીને મારી ગરીમડી માને તે નાણું મોકલી દેવાને વીજળીને વંજે હોને રત્તે દોડ્યો. જ્યારે મારી માને તે રકમ હું મોકલી ચૂક્યો ત્યારેજ મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે અરે ! આ મેં શો અન્યાય કર્યો ! જે જગ્યાએ મને ડિમેસિસ મળ્યો હતો ત્યાં હું દોડી ગયો પણ ત્યાં તે ન હતો. ત્યાર પછી ઘણા દિવસ સુધી મેં સવારથી સાજા સુધી તેની જોળ કર્યાં કરી. પરિસમાં જ્યાં જ્યાં તેનો મુકામ હોઈ શકે એવું મને લાગ્યું ત્યાં બધે હું તપાસ કરી આવ્યો પણ મારી મહેનત ફાકટ થઈ. મારી ચઢતી અવસ્થા થઈ અને મારા હાથમાં સત્તા આવી ત્યારે પણ મેં તેની ઘણીએ શોધ કરાવી પણ કાંઈ બાબત નીકળે નહોતી. પરંતુ આજે તારાં પગલાંની અણી પર આવ્યું હતું તેજામાં, પાછો ડિમેસિસનો મને એકાએક મેળાપ થઇ ગયો. તેના સમાચાર પૂછવાનો અને મારા તે વખતના વર્તન વિષે તેણે શો મત બાંધ્યો હતો અને આટલાં પદર વર્ષ સુધી આ માટે તેનું નામ સરખું પણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું નહિ તે પૂછવાનો

* ડૉલર સોનાના તેમજ ચાંદીના પણ થતા હતા. હમણાં ચાંદીના ડૉલરની કિંમત રૂ. ૩-૨-૦ જેટલી છે.

હવે મારો વારો આ-થો હતો તેણે કહ્યું કે 'મારે પૈસાની જરૂર હતી નહિ તેથી મેં તારી પાસે માન્યા નહિ જો કે મારી ખાતરી હતી કે મેં માગ્યા હોત તો તું તત્કાળ આપ્યા વગર રહેતજ નહિ પણ મને બીજી એટલી જ હતી કે જો હું તારી પાસે આવીશ તો તું મને એ છ હજાર ડૉલર બળાતકારે આપ્યા વગર અને મારો એકાંતવાસ છોડાવીને તારી નોકરીમાં રાખ્યા વગર રહીશજ નહિ' તે શહેરના કાલાહલથી દૂર એકાંત સ્થળમાં સુદૂર માગ બગિચા બનાવીને શાંતિમય અને પરમસુખમય જીવન ગાળતો હતો તેણે પોતાના એક મિત્રને અત્યંત દુ ખના વખતમાં છ હજાર ડૉલર આપ્યા હતા પણ હવે તે મિત્ર એ- સફેદશાહ હતો તેથી તેણે જેગ્જૂનમથી તેના હાથમાં સાંકે હજાર સોનાના ડૉલર મૂકીને પોતાનું કરજ અદા કર્યું તેને બાગ બગીચાનો શોખ હોવાથી મેં તેને વાર્ષિક છ હજાર ડૉલરના પગારથી બાદશાહી બગીચાઓનો ઉપરી બનાવ્યો અને તેના લાઇને પણ સારી જગ્યાએ દાખલ કર્યો.'

" મહાન ઈશ્વરના અત્યંત ગૂઢ નિયમોની પ્રજ્ઞા અસર હું મારા જીવનમાં દરેક જોનો આવ્યો છું એ ગૂઢ નિયમોમાંના કોઇ એક નિયમના પ્રભાવથી મારા બે મિત્રો, જેઓ બાળપણમાં મારા મહાબાપી હતા અને જેમની સાથે હું દંડ સ્નેહના બંધનથી જોડાયેલો હતો તેમણે મારા ભવિષ્ય ઉપર અદ્ભુત અસર નીપજાવી છે. મિસિસે મને આપવાત કરતા અને ફિલેપ્પોએ મને 'સેટ જીન ડી એકર' જીતતો અટકાવ્યો જે મારા કાર્યમાં ફિલેપ્પો આડો આવ્યો ન હોત તો પ્રાચ્ય જગતના દરવાજા જેવું તે શહેર મેં જીત્યું હોત હસ્તશું પણ મારા હાથમાં આવત અને એશિયા ખંડમાં હું એક વિસ્તીર્ણ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી શક્યો હોત "

હવે ક્રાન્સની દક્ષિણ સીમા અને ઈટાલિયા ઉત્તરના પ્રદેશ વચ્ચે પડેલી ફ્રેન્ચ મેના તરફ પાછા નજર કરીએ એ જૈન્યને જીવન આપનાર નેપોલિયન હવે ત્યાં ન હતો ઈટાલિયા વારંવાર પરાજય પામીને તે સેનાએ હવે પાછા પગલા કરવા માડ્યો હતા પારિસના મત્તાધિમારીઓને લાગતું કે ક્રાન્સની પ્રતિષ્ઠા બચાવવાનો બીજો કશો ઉપાય ગ્રહો નથી ત્યારે તેમણે આખરે નેપોલિયનને તેડા યો તેણે એ પ્રદેશમાં પોતાના નિવાસ દરમ્યાન મેળવેલી સ્થાનિક માહિતી, યુદ્ધશાસ્ત્રનું તેનું ઉકું જ્ઞાન અને અનુભવ અને તેના અત્યંત સુસજ્જીત મગજમાં ભરેલી અખૂટ યોજનાઓ એ સર્વના પ્રભાવથી તે થોડાજ વખતમાં પારિસના મત્તાધિમારીઓને તેના બની ગયો.

નેપોલિયન પ્રધાનમંડળના (કમિટી ઓફ પબ્લિક સેફ્ટી) તમામ સભાસભ્યો કરતા વયમાં નાનો અને દેખાવમાં છોશરા જેવો દેખાતો હતો તોપણ તેની ગભીર વિચારશીલ મુખામુતિવડે તેણે આપેલી સલાહ સચનાઓ બધાને માન્ય રાખતી પડી અને ઈટાલીમાં પોતે હતો તે દરમ્યાન તેણે જે સ્થાનિક માહિતી મેળવી હતી તેને આધારે ફ્રેન્ચ જૈન્યને ઠપી કરી જગ્યાએ ઝાડવી દેવું તે વિષે તેણે એવી તો આજ્ઞા

જના રજૂ કરી કે તેને અમલમાં મૂકતાંની સાથેજ આસ્ત્રિયાનું મૈન્ય આગળ
 હતું અટક્યું અને ફ્રેન્ચ મૈન્ય જો કે પોતાના શત્રુઓથી નાનું હતું તોપણ પોતાનો
 યાવ કરવાને શક્તિવાન થઈ ગયું. આ પ્રમાણે પારિસમાં રહ્યા રહ્યા જ્યારે નેપો-
 લ્યન ફ્રેન્ચ મૈન્યની પરિચાલના કરતો હતો તે વખતે પણ જ્યારે તેને અવકાશ
 મળ્યો ત્યારે પોતાનું જ્ઞાન વધારવા તે ચૂકતો ન હતો.

ફ્રાન્સના લોકોનું નીતિનું ધોરણ તે સમયે ધણ જ હલકું થઈ ગયું હતું અને
 જમાનામાં તમામ યુવકો જ્યારે વિષયલપટતામાં ગરકાવ થઈ ગયા
 તા, ત્યારે નેપોલિયન એક સાધુની બરોબરી કરી શકે એવી દૃઢ અને
 મજબૂત નીતિ જાળવી રહ્યો હતો તેવું કારણ વિચારવા જેવું છે. હાલ જેને
 ૧૫જો ધર્મ હૃદયે છીએ તેવા ધર્મના સરકાર તેના હૃદય ઉપર પડેલા ન હતા.
 રમોઝમાં થતી શિક્ષાનો ભય જે ધણા માણસોને પાપ કરતાં અટકાવે છે તેવો
 હિં જાતનો ભય અથવા તેનો વિચાર સરખો પણ તેને આવતો ન હતો, પરંતુ
 ના મનમાં એવી પ્રમળ મહત્વાકાંક્ષાનો અને પોતાની નામના યાવ એવાં પરાક્રમે
 રવાની અભિલાષાનો વેગ એવો અદ્ભુત હતો કે તેમની આગળ વિષયવામના
 ૧ શુ પશુ બીજે મામાન્ય વિચાર પણ તેના મગજમાં આવી શકતો ન હતો, અને
 ની સાથે તેનું મન કુદરતી રીતે એવું સુસરૂત હતું કે ધર્મશાસ્ત્રની મદદ વગર પણ
 કર્તવ્ય છે અને શુ અકર્તવ્ય છે તેનો વિવેક તે આપોઆપ જ કરી શકતો હતો.

આ વખતે પારિસમાં ભયકર અરાજકતા અને હડહડતી નિરકુશતાનું રાજ્ય
 શાંતી રજૂ હતું અને તેથી કરીને રાત પડી ગયા પછી પણ શહેરના રાજમાર્ગ
 ઉપર ચાલતું ધણ જ જોખમ ભરેલું ગણાતું હતું. એવામાં એક રતેહી માદો પડ્યો
 અને નેપોલિયન તેને જોવા ગયો. રાતના દશ વાગ્યા પછી તેની માદગીએ ગભીર
 સ્વરૂપ લીધું. ડોક્ટરને બોલાવવા જવા માટે આવા જોખમ ભરેલા સમયમાં ઘર
 બહાર નીકળીને પોતાના ઉપર સકટ વહોરી લેવાની ધરના કોઈ પણ તોફરે ઇન્છા
 ખતાવી નહિ. વરસાદ પણ મુશ્કેલધાર વરસતો હતો. નેપોલિયનથી આ અવરથા
 જોઈ શકાઈ નહિ તે પોતાની સલામતીનો નિલકુલ વિચાર ન કરતા ધરમાં કોઈને
 કરી વાન કર્યા વગર એકલો બહાર નીકળી પડ્યો અને આ ધોર અધારી ગને
 ૧૨૨૬થી તરબોળ બનીને ડોક્ટરને તેડી લાવ્યો આવી હિદાયત, પરમાર્થ જાવના
 નને આત્મત્યાગનો જુસ્સો એ સર્વ ઉમદા ગુણો નેપોલિયનમાં સ્વાભાવિક રીતેજ
 ટતા તે જમાનામાં ફ્રાન્સની અદર કોઈ પણ જાતનો ધર્મ તો હતોજ નહિ ખિસ્તી
 ધર્મ તિરસ્કારને પાત્ર થઈ ચૂક્યો હતો અને દેવાલયોને લોકોએ કા તો તેડી પાડ્યા
 હતાં અથવા તો વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળાઓ તરફ તેમનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો
 હતો. વળી આત્માના અવિનાશીપણાને તો કોઈ માનતુંજ નહિ. આવી વસ્તુ-રિયાત

હોવાથી આરિયના સંઘટનમાં ધર્મની જે સહાયતા મળે છે તે હાલ નેપોલિયન મળ્યો નથી. છતાં પણ તેનું હૃદય સ્વાભાવિક રીતેજ ભક્તિથી ભરપૂર હતું. વિચારશીલ અને મંભીર હતો અને કુદરતની ભવ્યતા અને મહનતાની તેના હૃદય ઉપર ઉંડી અસર થતી હતી. જગતમાં સર્વથી મહાન બનીને અમર કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવી એજ વિચાર તેના મગજમાં ધ્રુમતો હતો અને તેજ દિશા તરફ તેના જીવનનો પ્રવાહ એક, અવિચ્છલ ધારાએ વહેતો હતો. તેની જીવાનીમાં પણ તેને કોઈ જાતનો મોહ હતોજ નહિ અને ધડપણમાં પણ તે કહેતો કે મારી આખી જિંદગીમાં મેં ધણીજ ચોડીવાર વિધવસુખ લીધું છે અને તે પણ માત્ર જોસેફાઈનન પ્રેમને લીધેજ.

હવે આપણે ફ્રાન્સના આંતરિક ઇતિહાસનું અને ત્યાંની નવીન શાસનપદ્ધતિનું અવલોકન કરીએ. આ સમયે ફ્રાન્સની “જાતીયસમિતિ” એ નવીન શાસન પદ્ધતિ ધરી કઢાડી હતી. આ નવીનપદ્ધતિ મુજબ ફ્રાન્સના રાજ્યતંત્રના તેજા તરીકે કોઈ પણ એકજ માણસને સભાપતિ (પ્રેસીડેન્ટ) ન બનાવતાં પાંચ ચોથ માણસોની એક સભાનું બંધારણ કરવામાં આવ્યું હતું; અને એ સભાના સભાસદોને “ડાઇરેક્ટર” એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. રાજકારભારની તમામ પ્રકારની સત્તા અને જવાબદારી એ પાંચ જણની હતી. કાયદા ધડવાતું કાપી બીજા બે સભાસભાના હાથમાં હતું. એકનું નામ “ગ્રામીન સમિતિ” અને બીજાનું નામ “પ્રતિનિધિઓની સભા” અથવા “પંચશતી સમિતિ” હતું. પહેલી સભામાં ૨૫૦ સભાસદો હતા અને બીજામાં તેના નામ પ્રમાણે ૫૦૦ સભાસદો રાખ્યા હતા.

અત્યાર સુધીમાં ઘડાઇ ગયેલાં તમામ રાજ્યમંથારણો કરતાં આ બંધારણ સર્વથી સાફ અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ધોરણપર ઘડાયું હતું. તેના બે ઉદ્દેશ હતા. એક તો ફ્રાન્સ ઉપર આક્રમણ કરવા આવેલા વિદેશી રાજાઓના સૈન્યથી અને દેશમાં વસતા રાજભક્તોનાં કાવત્રાથી દેશનું રક્ષણ કરીને પ્રજાસત્તાક રાજ્યપદ્ધતિ જાળવી રાખવી અને બીજું જેકોબિન પદ્ધતિના દેશમાં જે કેવળ અંધેર અને અરાજકતાજીવ પ્રવર્તતી રહ્યા હતા તેમની નિરંકુશતામાંથી પણ દેશનો બચાવ કરવો. હવે આ વખતે ફ્રાન્સની પ્રજામાં રાજનૈતિક વિચારોના ધોરણથી જોતાં ત્રણ પક્ષ પડી ગયા હતા. એક પક્ષ રાજભક્તોનો હતો. તેઓ વિદેશી રાજાઓની સહાયથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યને તોડી પાડીને પદ્મજાલ યથેચ્છા છુટોળ વંશીય રાજાઓનો પુનઃ રાજ્યાભિષેક કરવા ચાહતા હતા; બીજો પક્ષ રાષ્ટ્રવિપ્લવકારી જેકોબિન લોકોનો હતો; તેઓ આજીવ જનસમાજને બાંગી તોડીને એક નવીન પ્રકારની સમાજ ઉત્પન્ન કરવા ઉત્સુક હતા; અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું રક્ષણ કરવું, રાજ્યમંથારણમાં એ સમાજનીતિમાં સુધારણા કરવી છતાં વિચ્છેદન કરવો અને રાષ્ટ્રવિપ્લવનું ઉપશમ-

રણુ' એવો મત ધરાવનાર એક ત્રીજો પક્ષ હતો.

ઉપર કહેલું નવીન રાજ્યપ્રધારણુ ત્યારે લોકવર્ગની સલાહ આર્ગ મંજૂરી માટે રજૂ કરવામાં આવ્યું ત્યારે લોકોએ તથા લશ્કરે એકેએ તેને વધવા લીધું. પણ ખુદ પારિસ નગરમાં એની વિપરીત અસર થઈ. રાજલક્ષ્મી અને જોકેઝિન પક્ષના તોફાનેઓ અત્યારસુધી એકબીજાના કદા રાત્રી હતા તેઓ આ નવીન રાજ્ય-પદ્ધતિની સામે લડત કરવામાં એક થઈ ગયા. દરેક પક્ષ એમ સમજતો હતો કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ થતાં અમારો પોતાનો હેતુ સફળ થશે. પારિસ શહે-રના ૯૪ વિભાગમાંથી ૪૮ વિભાગ આ નવા ખરડાની તરફેણમાં અને ૪૬ વિરુદ્ધ પડ્યા. પ્રજાકીય સમિતિએ તે ઉપરથી આ ખરડાને વધુમતે મંજૂર થએલો જાહેર કર્યો અને તરતજ તેનો અમલ કરવા માંડ્યો. આથી વિરુદ્ધ પક્ષના લોકોએ રાજ્ય-પ્રધારણુ કરવા માંડ્યાં. પારિસના હલકા વર્ગના લોકોને કોઈ પણ જાતનું તોફાન કરવાનું પસંદ હતું તેથી તેઓ પણ રાજલક્ષ્મીના પક્ષમાં જાળ્યા, અને પ્રજાકીય સૈન્ય પણ બળવાંખોરોની સાથે સામેલ થયું અને આખા રાજનગરનું વાતાવરણ બળવો અને તોફાનથી ભરપૂર થઈ ગયું.

હવે પ્રજાકીય સમિતિની સ્થિતિ ધણીજ લયભરેલી થઈ પડી; કારણ કે તે જમા-નામાં મનુષ્યજીવનની કિંમત ધણીજ વધુ ગણાતી હતી અને મનુષ્યરક્તનો પાણીની માફક દુર્બલ થયો હતો. વળી સામા પક્ષમાં અશિક્ષિત, લટકેલ મવાલીઓ કે કાચી ઉમરના છોકરાઓ ન હતા કે તેઓ માત્ર ચીચીબારીઓ પાડીને અથવા તેમના ઘર ઉપર પથરા નાખીને બેસી રહે પણ તેમના પક્ષમાં ચાળીશ હજાર તાક્ષીમયાજ યોદ્ધા પૂરતો દારૂગોળો અને તોપખાતું હતું. તેમના આગેવાનો અનુભ-વથી ધડાયલા સેનાપતિઓ હતા. આ બળવાન શત્રુઓની સામે મોક્ષવાને પ્રજા-કીય સમિતિ પાસે માત્ર પાંચ હજાર સિપાઈઓ હતા અને તેઓ પણ અણીની વખતે શત્રુને મળી જશે કે નહિ તેનો સંદેહ હતો. પ્રજાકીય સમિતિએ એ પાંચ હજાર માણસો સાથે જનરલ મેનુને મોકલ્યો. શું થાય છે તે જ્ઞેવાની ખાતર નેપો-લિયન પણ એ સૈન્યની સાથે ગયો; પરંતુ એ નરમ હૃદયનો સેનાપતિ શત્રુની મોટી સંખ્યા જોઈનેજ ડરી ગયો અને લડવા વગર પાછો હડ્યો. આ બનાવ બનતાંજ પારિસના રાજમાર્ગ કુતેલના ચોકાટથી ગાજી ઉડ્યા અને હવે બળવાખોરોને ખાતરી થઈ કે લશ્કરના માણસો લોકો ઉપર ગોળીચાર કરશે નહિ.

આ પ્રમાણે લયભીત થએલા પારિસ શહેર ઉપર રાત્રિની ઠાળી, શોકાતુર આદર પથરાતી હતી અને હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવાને પ્રજાકીય સમિતિના સલા-મદો ધડકતે દૈયે મંત્રજાગૃહમાં બેઠા હતા. શું થાય છે તે સાંભળવાને નેપોલિયન પણ ઝડપમાં જઈને બેઠો હતો. સમિતિએ જનરલ મેનુને બરતરફ કર્યો અને

તેની જગ્યાએ ખારામને નીચે, સમય ધણેજ ખારીકે હતો. જળવાખોરોની સામે યુદ્ધ એ અસંભવિન હતું અને જો મામે યતાં પરાજય થયો તો મરણજી નીપજવાનું એમાં પણ શક ન હતો. ખારામ મહારાણે પણ આ વખતે તેને નેપોલિયન માદ આપ્યા. તે પણ દુલોનના ઘેરામાં હાજર હતો અને તેણે નેપોલિયનનું સાહસ, શુદ્ધનિપુણતા વગેરે જોયા હતાં. તેથી તેણે કહ્યું, “જો આ અણીને વખતે આપણું રક્ષણ કરી શકે એવો કોઈ હોય તો માત્ર એક જ માણસ છે અને તે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ છે.”

નેપોલિયનને તરતજ મલામાં બોવાવવામાં આવ્યો. ખારાસે તેનાં વખાણ કરેલાં તે ઉપરથી મલામદો એવું ધારતા હતા કે નેપોલિયન રાક્ષસી કદનો, લડાયક અત્યંત અને કઠક દેખાવવાળો માણસ હશે પણ મોટા આશ્ચર્ય માથે તેમણે જોયું કે તે તો એક નાજુક બાધાનો, ફિક્કા ચહેરાનો, કેમજી આવરાળો અને દેખાવમાં અદારેક વર્ધની ઉમ્મગનો જુવાનીઓ છે. પ્રમુખે તેને પૂછ્યું કે “તમે પ્રગટીય અભિતિનો બચાવ કરવા તૈયાર છો?” અને તેટલો હુ કે જવાબ આપવાની નેપોલિયનને દેવ હેવાથી તેણે કહે કહેજો જવાબ આપ્યો કે હા, એક પગવાર વિચાર કરીને પ્રમુખે તેને ફરીથી પૂછ્યું કે “આ કામમાં રહેલું ગભીર જોખમ તમે બરાબર સમજ્યા છો?” નેપોલિયનના તીવ્ર દૃષ્ટિપાત આગળ બચકા માણસો હોભ પામ્યા વગર રહેતાજ નહિ, પ્રમુખ તરફ તેવો એક વીજળી જેવો દૃષ્ટિપાત કરીને તેણે કહ્યું, “હું એ જોખમ પૂરેપૂરું સમજ્યો છું અને જે કામ હું માથે લઉં છું તેને ખાર પાડ્યા વગર રહેતોજ નથી.” આ અસાધારણ અભિભાશાળી પુરુષના અરાજમાં એવી એક ગૂઢ શક્તિ રહેલી હતી કે તે વડે તેણે બધી મલાની શ્રદ્ધા તરતજ મંપાદન કરી લીધી આવા દિવસે ઉરકેરે એવા પ્રસંગમાં પણ શાંત, ગભીર અને હરેલપણે તેણે જે ઉત્તર આપ્યો હતો તેથી આખી સભાને એમજ લાગ્યું કે આપણી આગળ એક અસાધારણ સામર્થ્યવાન પુરુષ ઉભેલો છે. થોડીક જરૂરની વાતચીત કરી લીધા પછી તેણે કહ્યું કે “મારી એક સરત મંજૂર રાખશો તોજ હું આ કામ માથે લઉં કે સૈન્યનું ઉપરીપણું મારા એકલાનાજ હાથમાં રહેવું જોઈએ.” આવા કટાકટીના વખતમાં તકરાર કરવાનો અવકાશ ન હોવાથી સભાએ તેની મરત મંજૂર રાખી.

દુલોનના ઘેરા વખતે અને ઇશ્તિની લડાઈઓમાં નેપોલિયને જે શુદ્ધિમળ, સાહસ અને કાર્યતત્પરતા બતાવ્યા હતાં તેનો યશ ખીજતે મળ્યો હતો, પણ હવે આ મહાપુરુષની બાહોશી અને કાર્યતત્પરતા પારિસ નગરના લોકો નજરોનજર જોઈ શક્યા. પારિસથી પાંચ માઈલને અંતરે એક તોપખાનું હતું ત્યાંથી તોપો લઈ આવવાને નેપોલિયને ઘરકરી થોડેસ્વારો મોકલ્યા અને જળવાખોરો સામે થયા

છતાં તેઓ રાતોરાત પચાસ તોપો જેટલી લાવ્યા. દુષ્કલેરિસના રાજબચનની આસપાસ નગરની સાથે સંબંધ ધરાવતા, નાના પ્રકારનાં વૃક્ષોથી મુશોસિત થએલા અનેક રાજભાગ હતા. એ તમામ રસ્તે ચઢને ઉપરોક્ત મહેલની નજીક આવી સકાતું હતું. નેપોલિયને પોતાની તોપો એવી એવી જગ્યાએ ગોઠવી દીધી કે બળવાખોરોનું નૈ-ય એમાંના કોઇ પણ રસ્તેથી આવી શકે નહિ અને આવવા બધ તો એ તોપોના ગોળાથી વીધાયા વગર રહે નહિ. તે મિવાય મહેલથી થોડે થોડે અંતરે આવેલા તમામ પૂક અને રસ્તાઓ ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવી શકાય એવી તમામ જગ્યાએ તેણે ગોળા અને છરાયી ભરેલી તોપો ગોઠવી દીધી.

આખી રાત આ યુવાન સેનાપતિએ પળનો પણ આરામ લીધો ન હતો. ધડીમાં અહિં તો ધડીમાં બીજે ઠેકાણે એમ રથજે સ્થળે જઈને તે યોદ્ધાઓને મુચના આપતો હતો અને તેમના હૃદયમાં ઉત્સાહ અને વીરરસનો સંચાર કરતો હતો. કેવા બળવાન શત્રુ સામે લડવાનું છે તેની તેને પૂરેપૂરી ખબર હતી. માત્ર પચિત્ર હજાર માણસોની મદદથી અનુભવી સરદારોવાળા અને ઉચામાં ઉચાં હથિયારવાળા ચાલીશ હજાર તાલીમખાજ યોદ્ધાઓની સામે તેને ટક્કર લેવાની હતી. બધી તૈયારી કરી રહ્યા પછી નેપોલિયને આસો ખંદુકા મંગાવી અને એક એક મલાસદને એક એક ખંદુક આપી. આથી કરીને તેમને નેપોલિયનની દડતાની અને આવડતી કાસના યુદ્ધના જ્ઞાનની પૂરેપૂરી ખાત્રી થઈ. જ્યારે રાત્રિનો અંધકારમય પડદો ધીરે ધીરે ઝોલો થતો ગયો અને અરુણોદયથી પૂર્વ દિશાનું આકાશ રંગામ ગયું ત્યારે મર્જના જીવામાં આવ્યું કે નેપોલિયનના અવિદ્યાત પરિશ્રમને પરિણામે દુષ્કલેરિસનો મહેલ એક ક્ષિત્તે બધીવાળો ઢાંકરી ડાવણીના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો હતો.

હવે પારિસમાં ધંટનાદ થવા લાગ્યા, હજારો મનુષ્યોનાં યોળાં એકઠાં ચતાં ગયાં, અને દુષ્કલેરિસના મહેલ તરફ દૃઢ શરૂ થઈ સહામતે ધડકતે દેશે મૌનપણે બેઠા બેઠા શત્રુના હુમલાની રાહ જોવા લાગ્યા. નેપોલિયન પણ શત્રુને આવકાર આપવાની તમામ તૈયારી કરી નાખ્યા પછી ફિક્કે અને ગંબીર ચહેરે તેમની રાહ જોતો બેઠો હતો. તેનો નિશ્ચય એવો હતો કે શત્રુઓ પહેલો ગોળામાર કરે ત્યાર પછી આપણે તેનો જવાબ વાળીએ; પણ પહેલો ધા કર્યોની જવાબદારી જનુને માથે રાખવી.

હવે ચારે દિશાએથી શત્રુદળ ખગલ ફરકાવતું અને યુદ્ધનાં ગીત ગાતું ગાતું રાજમહેલ તરફ આવવા લાગ્યું. વિજયની તેમને પૂરેપૂરી ખાત્રીને લીધે તેઓ નેપોલિયનની તોપોનું નિશાન થઈ શકે એટલા બધા નજદીક આવી પહોંચ્યા અને તેમની આગલી હારે ગોળામાર શરૂ કર્યો. તરતજ નેપોલિયનની તોપોમાંથી પણ પ્રલયાગ્નિ વરસવા લાગ્યો. તેની દરેક તોપ શત્રુ ઉપર સચોટ, પ્રાણુધાતક અને નિર્દય ગોળાઓની વૃષ્ટિ કરવા લાગી; અને માણસોથી ખીચોખીચ ભરાયેલા રસ્તાઓ

ઉપર છરા અને ગોળાની ઝડી મચી રહી. મરેલા અને ધવામય થોદાઓથી સડકો છવાઈ ગઈ. શત્રુની હાર વૂટી-નાસભાગ થઈ પણ નેપોલિયનની નિર્દય તોપોના ધડાકા ચાલુજ રહ્યા. તેઓ નાડા પણ તેમની પાછળ ચમના દૂત જેવા આવતા ગોળાઓથી હળવે પડકાર ગયા. પારિસના રાજમાર્ગમાં હાહાકાર વર્તાઈ ગયો. હજી રાજમહેલની ચારે દિશાએથી ધગધગતા ગોળાઓ છૂટ્યાજ નતા હતા. શત્રુઓ નાતે મોટે અનેક રસ્તે ચઢને નાડા પણ એકે રસ્તે એવો ન હતો કે જ્યાં નેપોલિયનની તોપનો ગોળો ન પહોંચે શત્રુને નાસતા જોઈને નેપોલિયને પોતાના નાના સૈન્યને તેમની પૂઠ પકડવાની આજ્ઞા આપી; પરંતુ વગર ગોળીના આક્ષી બારજ કરવા એવું તેમને સાથે સાથે કહી રાખ્યું હતું. બચબીલ ચએલા લોનો નાસવા લાગ્યા અને તેમની પાછળ ખંડુકાના આક્ષી બાર ચતા ગયા. એમ કરતા એક કલાકની અંદર શત્રુમન્યનું નામનિશાન ન રહ્યું. પછી નેપોલિયને શહેરના જૂદા જૂદા વિભાગોમાં લસ્કરનાં ચણાં એકાઠ્યા અને ફરીથી બંખેડો ચલાવવા ન પામે તે માટે નગરવાસીઓના હથિયાર જપ્ત કર્યા. ધાયલ ચએલાએને દવાખાનામાં લઈ જવાનો અને મરેલાઓને દફન કરવાનો તેણે હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે તમામ કામ પૂર્ણ કરી રહ્યા પછી જાણે કરો મહત્ત્વનો બનાવ બન્યોજ ન હોય તેમ પોતાના હમેશના સાંત, ગબીર અને ફ્રીકે ચહેરે તે દુષ્કેરિસના રાજમહેલમાં દાખલ થયો. હવે પ્રજાકીય સભિનિએ નેપોલિયનને માનથી વધાવી લીધો અને તેણે પોતાનાજ શુદ્ધિબળ અને ધરાક્રમથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રનું રક્ષણ કર્યું છે એવો સર્વાનુમતે દર્શાવ પસાગ કર્યો. નેપોલિયનને ક્રાન્સના સ્થાનિક સૈન્યના મેનાધિપતિનું પદ મળ્યું અને રાજનગરનું મરક્ષણ અને શાસન કાર્ય પણ તેનેજ સોંપવામાં આવ્યાં. પાંચ ડાહરેકટરો ઉપરથી ડાહરેકટરી એવું નામ આપીને નેપોલિયને નવું રાજ્યબધારણ ધડી આપ્યું પણ યોડાજ મહિનમાં તેણે લેશ માત્ર પણ રક્તપાત કર્યો વગર દેવળી નૈતિક બળથી એ રાજ્યતંત્રને હિયવાતી નાખ્યું.

આ પ્રમાણે બળવાખોરોનો પરાજય થયાથી રાજના પક્ષકારોને સખત ફટકો વાગ્યો અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પાયા સુદઢ થયા, પરંતુ આ ફતેહને વખને પણ નેપોલિયને પોતાના હમેશનો હિદાર સ્વભાવ જળજી રાખ્યો હતો. તેણે પોતાના વગથી બળવાખોરોને માત્રી આપવાનો ઠગાવ પસાર કરાવીને જનરલ મેનુને દેશદ્રોહી તરીકે વધરતબ ઉપર જતો બચાવી લીધો.

આ ફતેહથી નેપોલિયનના દરજ્જામાં અને માન ગરતનામાં ઘણો વધારો થઈ ગયો. હજી તે માત્ર પચીશજ વર્ષની ઉમરનો હતો. પણ તેનો અસાધારણ દેશ સેવાને લીધે લોકોમાં તે માનનીય થઈ પડ્યો. નેપોલિયનની આ ચડતી દશા કાર્લ અલ્ફરિમક દેવથેગનું પરિણામ ન હતું; પણ તેણે સુદ પાઠરાજામાં કરેલો તનતોડ અબ્યાસ,

સરકરી અમનદાર થયા પછી યુદ્ધશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવવા પાછળ તેણે લીધેલી લાગત મહેનત, દુહોનના ઘેરા વખતે તેણે બતાવેલાં કાર્યતત્પરતા, ઉત્સાહ, અને નીડરતા, ક્રાન્તિના કિનારાનું રક્ષણ કરતી વેળા કંડા પત્રનના સુસવાટ અને વરમાદની સખત ઝડીઓમાં લીધેલો પરિશ્રમ અને આદ્ય પર્વતના ધાટનો આગ્રિદ્રવાના મૈન્ય સામે બચાવ કરવાનો તેનો અવિચાત ઉદ્દોગ, આ મર્વના ફળ તરીકેજ આ ચડતી દયા તેને પ્રાપ્ત થઈ હતી.

આ પ્રમાણે તેની અવરયા સુધરી અને તેની આવક વધી કે તગતજ તે પોતાની માનાને મળવા માર્સેફ્સ દોડી ગયો અને તેને માટે તથા પોતાનાં લાઘ્યમહેનોમાટે તમામ પ્રકારનાં સુખનાં સાધનો આપી આવ્યો, અને ત્યાર પછી આખર સુધી તેણે તેમના સુખને માટે કાગજ રાખી હતી.

હવે જે જગ્યાએ તેની નિમજ્જક થઈ હતી તે અત્યંત જોખમભરેલી હતી અને તેને હમેશા અત્યંત શુદ્ધિ, ચતુરાઈ અને નૈતિક બળનો ઉપયોગ કરીને કામ લેવું પડતું હતું. ગળના પક્ષકારો તથા જોકેમિન મડળના લોકો ધણીજ ઉત્કેશઈ ગયા હતા નવું રાજ્યતત્ત્વ હજી દૃઢ થયું ન હતું અને તેનો પ્રભાવ હજી લોકો ઉપર પૂરેપૂરો પડ્યો ન હતો. પરિસમાં દુર્વ્યવસ્થા અને અધેર ચાલી રહી હતું. રાષ્ટ્ર-વિખતવને લીધે હજારો-લાખો માણસો ધધા વગર રખડતાં થયાં હતા અને પાટ-નગરમાં જૂખમરો આવતો હતો. જૂખે મળતી ટ્રેડતનો નિર્વાહ કરવાનો ખોત્તો, સરકારી તિજોરી ખાલી છતાં નવા રાજ્યતત્ત્વને માથે આપી પડ્યો હતો આ અશુભ વખતે નિરુદ્યતાને દમાવી દેવામા નેપોલિયને દૃઢતાની સાથે શુદ્ધિનો અને દયાનો પથ પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૫ મું-લગ્ન ૧૯૭૬

પર દલા પ્રમાણે ઉત્સાહ, કુરુળના અને મહદ્વત્તાથી નેપો
 કિયને પાન્નિ નગરીનું ગભ્યતત્ર અવાવવા માડયા પડી
 અ પ સમયમા તે મર્વને અત્પત પ્રિય યદ પડયો અને તેનું
 નામ પારિમમા ઘેરઘેર ગવાવા લાગ્યું તેની નાણુક આકૃતિ,
 સુદૃઢ કાતિ હમમુખો અને મેદદક અદેરો અમાગ ઉત્તમાક
 અને તેજસ્વિતા વગેરે વિવિધ ગુણુવડે તેણે મર્વનું લક્ષ
 પોતાના તરફ ખેંચ્યું અને મર્વના હૃદય ઝૂતી લીધાં

આ વખતે પારિમમાં લયદગ મોત્રવારી અને ભૂખમ્માને બીધે દળરો કુત્રોની
 દુર્દશા થઈ હતી દરેક જનના ધધારોજગ્રાગ જાણ યદ મયા હતા, આથી કરીને
 મહેનત મજૂરી કરીને નિર્વાદ કરનારા માણુમોને યુગ્મનનું લેશ પણ માધન રહ્યું
 ન હતું શ્રીમતો પોતાની દોહતનો નાન થના થના જે કાંઈ બન્યું હતું તે લઇને
 પરદેશ નાસી જતા હતા તથા નવીન ગત્યતત્રતો અમન બગમર જામ્યો ન હતો
 આ સમયે લોશ કાયદાને માન આપતા ન હતા સર્વત્ર અઘેર અને અધાધુધી
 પ્રવર્તી રહ્યાં હતા બદમાસ અને બળાસખોર લેખિતી નિઃશતાને વધ ગમવાતું
 એક માન સાધન નેપોનિયનનું તોપખાનુજ હતું તેની ઓખ્યાનજ ધાક લેખિતમા
 બેસી ગઇ હતી નેપોનિયને યોગજ નખનમાં નેશનલ ગાર્ડ (પ્રજાકીય રક્ષકોનું
 મૈન્ય) નામના મૈન્યને સુન્યવસ્થિત મ્યું અને તેની મદદથી રહેઠોમો સુનેકશાતિ
 જાળવી રાખ્યા પણ એટલાથીજ તેનું કામ પૂર્ણ થયું ન હતું શિસાના લયથી
 બડમખેડાએ દયાની દબને અને લવિષ્યમા ચતા અટમરીને નેપોનિયન સતુષ્ટ થયો
 નહિ, પણ ભૂખમગથી પીડાતો મૈયત તરફ દયા અને સહાનુમતિ દાખવીને તેમનાં
 દુખ દૂર કરવાને તેણે જનતો પ્રમાસ કર્યો અને એજ કાર્યને લીધે તેણે આરભ
 થીજ પારિમની પ્રજાની અમાગ પ્રીતિ સપાદન કરી તે જાતે મરીમ કમાલ લેખિતાના
 હુપડામાં તેમજ અધકાર અને દુર્ગંધમય ભોયસગ્રોમો જતો અને તેમની દુખમય
 સ્થિતિ નજરોનજર જોતો આવી દુખમય અવસ્થા જોઇને તેનું ડામણ હૃદય પીગ
 જતું અને તેની આંખમાથી દયાના આસુ ટપપતા મરીમ, દુખી લેખો પાસે બેસીને

તેમની સાથે પ્રેમથી વાતચીત કરીને તેમને દિવાસો અને નીતિપૂર્ણ ઉપદેશ આપતો. તેણે ગરીબોમાં અનાજ અને બાળવાનાં લાકડાં મરત વહેંચાયાં અને પોતાના આરામ અને સુખની તિસમાત્ર પણ પરવા રાખ્યા વગર અનેક રીતે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવાને અવિશ્રાંત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો.

એક દિવસ મેડમ પાર્મનને ઘેર જમવા જવાનું નેપોલિયનને નિમંત્રણ હોવાથી તે ત્યાં જતો હતો. તે ગાડીમાંથી ઉતર્યો તેવીજ એક અનાથ સ્ત્રી તેની પાસે આવી અને પોતાના દુઃખની કદાણી કહેવા લાગી. જૂનમરાથી તેનું શરીર હાડપિંજર જેવું બની ગયું હતું; શરીર ઉપર મેઝા, ચીયરેહાસ વગેરે વીંટ્યાં હતાં. શોક અને લાંબા વખતની જૂખથી તેનાં સ્કાયલાં રતનમાં દૂધડું એક ટીપું પણ ન હતું. તેની નિસ્તેજ ધએલી આંખોમાંથી અથુ ટપકનાં હતાં અને હાથમાં તેનું મરી ગયેલું ધાવણું બાળક હતું. શોકથી લગભગ ગાંડી બની ગયેલી તે સ્ત્રી ચોધાર આંસુએ રડતી ગઈ અને નેપોલિયનને પોતાનાં વીતકની વાત કહેવા લાગી; તેણે કહ્યું કે “આ ઊંકર જૂએ મરી ગયું છે. મારો ધણી કેટલોક વખત યયાં મરણ પામ્યો છે અને ઘેર પાંચ ઊંકરાં જૂએ ટળવળે છે. જો મને તાત્કાલિક મદદ નહિ મળે તો તેમને બધાને લાંબેને હું નડીમાં ફૂંપી મરીશ.” આ કમકમાટી ઉપજાવે એવો દેખવ નેમને નેપોલિયનનું હૃદય પીમગી ગયું. તેણે તે બાઇનું સરનામું લખી લીધું અને તેને તરતને માટે થોડા પૈસા તથા થોડા વખતમાં મદદ કરવાનું વચન આપીને તે પરા-જ્યાઓથી ભરાયલા સુશોભિત દિવાનખાનામાં કાપડ થયેા. એક બાલુએ પોતાના મિત્રોની વિલાસપરાયણતા અને ધનવાન લોકોના વૈભવ તથા લખવટ ખર્ચ, અને બીજા બાલુએ ગરીબોની વિટબણા એ બેની સરખામણી કરતાં તેના મનમાં દયા-ભાવ પ્રમળપણે જાગૃત થયો અને તેના હૃદયને ધણેજ એક ચચા લાગ્યો. ભોજન ચાલ્યું તે દરમિયાન તેની મુખાકૃતિ ધણીજ સ્થાન અને મજીર લેમને સરજાને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. જમીને તરતજ તે ઘેર ગયો અને તપાસ કરનાં તેને માત્રમ પડ્યું કે પેની સ્ત્રીએ કહેલી હકીકત અક્ષરે અક્ષર ખરી હતી. તે ઉપરથી તે દયાયાન સ્ત્રી અને તેનાં ઊંકરાંના ગુજરાનનો ખર્ચ તેણે પેતે ઉપાડા લીધો. તેનો ઊંકરીઓને તેણે પ્રવાસ કરીને પોતાના મિત્રોથી સીવણકામ આપ્યું અને એ રીતે નેપેલિયન તે બાઇ વગરનાં બાળક નો ધર્મનો પિતા થયો. આવા અવા પ્રસંગો નેપોલિયનના જીવનમાં અનેકાનેક જોવામાં આવતા હતા અને કેન્સો તેને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે ચાહતા હતા તેનું કારણ પણ આજ હતું.

હવે આ વખતે પારિસના ઉંચાદરજના લોકોના મુકળમાં એક યુવાન મહિલા પોતાના મળતાવડા સ્વભાવ, અનુયમ લાવણ્ય, માનસિક સૌંદર્ય અને કુલિનતાને લીધે બાળપણથી યશ સુખી હતી. તે અઠ્ઠવીસ વર્ષની વિધવા હતી. તેનો પતિ વાઇકાઉન્ટ ને. ૪

બોહાર્નેસ રાષ્ટ્રવિધ્વંસના બુદ્ધિમત્તો બોગ યદને વધરતજ ઉપર મરણુ ધામ્યો હતો. એકવાર આ મહિલાને નેકરના દિવાનખાનામાં નેપોલિયન મળ્યો હતો. તેનું નામ જોસેફાઈન હતું. તેનો જન્મ અમેરિકાના વેસ્ટઈન્ડીઝ ટાપુમાં થયો હતો. વાઈકાઉન્ટ બોહાર્નેસ ત્યાં કામ પ્રસંગે જઈ ચડ્યો અને આ બાલિકાના અસામાન્ય રૂપવાવડપથી મોહિત થતા તેને પરણીને પારિસ તેડી લાવ્યો. હવે વખતે તે છેક બાલિકાજ હતી ફ્રાન્સની ભાગ્યહીન રાણી મેરી એન્ટીઓનેટ સાથે તેને સહીપણા થયાં અને રાજ રાણીનો વધ થનાંતી સાથે જોસેફાઈનનું સૌભાગ્ય પણ નષ્ટ થયું. પોતાની મિલકત માંથી જે કાંઈ બચવા પામ્યું તે લઈને જોસેફાઈન પોતાની પુત્રી હોર્ટેન્સ અને પુત્ર યુજીનની સાથે પારિસ આવીને રહી હતી. તેના મૈદ્યની લલકથી અને તેના નાના પ્રકારના માનસિક સફળ્યોથી પારિસનાં કુલવાન કુટુંબોમાં તે ધણી માનીતી ઘર્ષ હતી.

પારિસના લોકો ફરીથી હુલસ ન મચાવે તે માટે નેપોલિયનને લોકોનાં હથિયાર જમ કરવાનો પ્રમુખીય સમિતિ તરફથી હુકમ થયો હતો એ આગાને અમલમાં મૂકતાં તેને મરનાર વાઈકાઉન્ટ બોહાર્નેસની તલવાર પણ જમ કરવી પડી હતી. એક દિવસ એ તલવાર પાછી મેળવવાના આશાએ જોસેફાઈનનો પુત્ર યુજીન નેપોલિયનની પામે આવ્યો. તે બાગ વર્ષની વયનો, પરમ સુદર અને જીદિવાન બાળક હતો. તેણે પિતૃમક્તિથી ગદમદ ચરે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની તલવાર પાછી મેળવવાને નેપોલિયનને અજીજ કરી તેના વાણી અને મૈનદર્શથી નેપોલિયન મોહિત થયો અને તે પિતૃત્વસહ પુત્રની માગણી પાછી ટેલી શક્યો નહિ. તેણે તરતજ તે તલવાર મગાવી, પોતાને હાથેજ યુજીનને આપી, અને તેના આ હાર્યને માટે તેને ધણી શામાશી આપી પિતૃભક્ત પુત્રે પિતાની તલવારને છાતી સરસી ફાંપી. તેની આંખ-માંથી એવાર અમુક ટપકવા લાગ્યા. પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને માટે એક વાક્ય પણ તે બોલી શક્યો નહિ. બોલ્યા વગર નેપોલિયનને નમસ્કાર કરીને તે બાળક આંસુથી બીજબધી આમે ધેર જવા નીકળ્યો. એક સ્વર્ગસ્થ પિતા પ્રત્યેનો તેના પુત્રનો આશો ભક્તિભાવ જોઈને નેપોલિયનના હૃદય ઉપર ધણી ઉઠી અમર ધર્મ અને જે માતાએ પોતાના પુત્રના આરોગ્યને આલું મધુર બનાવ્યું હતું તે માતાના પણ તેને વિચાર આવવા લાગ્યા.

વિધવા જોસેફાઈન પોતાનાં પુત્રપુત્રીને અત્યંત પ્રેમથી ચાહતી હતી. તેમના મિત્રાષ આખા મસારમાં તેને ગિચારીને બીજી કાંઈ દ્રવ્યજ નહિ. સુપ્રસિદ્ધ યુવાન મેનાપતિએ તેના પિતૃહીન પુત્ર તરફ જે શૈજન્ય બતાવ્યું તે જોઈને તેના અંતઃ-રણમાં પણ નેપોલિયનને માટે સહભાવ જાગ્યો અને પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવવાને નેપોલિયન પાસે જવાની તેને પણ હઠજા સહ. બીજો દિવસ પતિવિદોષી શોકાદર વિધવા જોસેફાઈન શોકમાં વચ્ચ પડેરીને આડીમાં બેસીને નેપોલિયનને ધેર ગઈ અને

તેણે પોતાના સ્વાભાવિક, મધુર કંઠથી નેપોલિયનને પોતાનો આભાર દર્શાવ્યો. આભાર દર્શાવતી વખતે લાગણીના આવેગને લીધે તેનો સ્વર કંપવા લાગ્યો હતો. તે ઓનું રૂપમાધુર્ય, વાણીની છટા, અને તેનો પ્રગળ પુનઃપ્રેમ-એ સર્વ જોઈને નેપોલિયનનું હૃદય ડોલવા લાગ્યું. તેણે પણ પોતાની સભ્યતા દર્શાવવાને માટે જોસેફાઈનની મુલાકાત લીધી. એમ સભ્યતાનો વિનિમય કરતાં કરતાં તેમનો માઠ પરિચય બંધાયો અને પરિચયમાંથી પરસ્પર પ્રેમનો ઉદય થયો.

જોસેફાઈન નેપોલિયનથી બે વરસે મોટી હતી. આ વખતે તેની ઉંમર અઠાવીશ વર્ષની હતી તોપણ રમણીઓના રૂપમાધુર્યનો વિનાશ કરનાર કાળચક્રનો હાસરો તેના રૂપ યૌવનનું હરણ કરવામાં પરાજય પામ્યો હતો. હજી તેના એકેએક અવધ-વની ખુબસુરતી બાળપણમાં હતી તેવી ને તેવીજ જળવાઈ રહી હતી. તેનું મૌનદર્શન અને પ્રકૃષ્ટતા જોઈને તેને હરકોઈ માણસ યૌવનના પૂર બહારમાં આવેલી નવયાવના ધાર્યા વગર રહે નહિ.

આજ અરસામાં જોસેફાઈન એક સખીને પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં તેણે પોતાના લક્ષ સંબંધનો ઉલ્લેખ કરતાં લખ્યું હતું કે:—

“મને પુનર્લક્ષ કરવાની દરેક જાણ અતિ આમલ સાથે લક્ષમણ કરે છે; મારી સખીઓ પણ મને એજ સલાહ આપે છે; મારી એક નજીકની સગી પણ મને પુનર્લક્ષ કરવા માટે દબાણ કરે છે અને મારાં છોકરાં પણ હું પુનર્લક્ષ કરવાની સંગતિ આપું તે માટે માગ કાલાવાલા કરે છે. સેનાપતિ બોનાપાર્ટને તમે એકવાર મારાજ ધરમાં મળ્યાં હતાં. (મારા સ્વર્ગસ્થપતિ) અલેક્ઝાન્ડર બોલેનિસનાં આપવિદ્યાણું બાળકોના પિતાનું સ્થાન લેવા અને તેની વિધવા પત્નીના પતિનું સ્થાન લેવા જો કોઈ પુરુષમાં યોગ્યતા હોય તો તે એકલો બોનાપાર્ટજ છે. હું પણ તેના ઉડા જ્ઞાનની અને નિઃસીમ ધૈર્યની પ્રશંસા કરું છું. તે લગભગ દરેક વિષય પર ધણી કુશળતાથી વાતચીત કરી શકે છે. તેની બુદ્ધિ પણ અત્યંત તીક્ષ્ણ છે. બીજો માણસ પોતાના મનના વિચાર પૂરેપૂરા દર્શાવે ત્યાર પહેલાં તો તે ઝટ લઈને સમજી જાય છે. પણ જો જો માણસો તેના સહવાસમાં આવે છે તેમના ઉપર તે કંઈક એવી સત્તા અવાવવા માગે છે કે તે જોઈને હું તેનાથી કંઈક ભય પામું છું. તેની તીક્ષ્ણ દષ્ટિમાં એવું અમાધારણ અને ગૂઢ સામર્થ્ય છે કે તેના પ્રતાપથી રાજ્યના ડિરેક્ટરો પણ અંજાઈ જાય છે તો હું એક અજાણા તેનાથી લાયભીત થાઉં તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

“ઝાઈરેક્ટર બેગસનું કહેવું એવું છે કે જો હું બોનાપાર્ટ સાથે લક્ષ કરું તો છટાવિમાં મૂકેલા સૈન્યના સેનાધિપતિનું પદ તેને જરૂર પ્રાપ્ત થઈ શકશે. ગઈ કાલે એજ બાબત વિષે મારે તેની (બોનાપાર્ટ) સાથે વાતચીત થઈ હતી. તે ઉપરથી તેણે કહ્યું કે ‘શું એ લોકો એમના મનમાં એમ સમજે છે કે ઉમે દરજ્જે અડવામાં હું

એમની મદદની દરકાર રાખું છું? એ તેમનો ખોટો ખ્યાલ છે. એક દિવસ એવો આવશે કે મારી મદદની તેમને જરૂર પડશે અને જો હું તેમને મદદ કરવા જોડાઈ મહેરબાની બતાવીશ તો તેઓ પોતાને ધણી ભાગ્યશાળી માનશે.' આ તેના આત્મવિશ્વાસ વાળું તર્ક શું ધારે છે? પોતે એક સાધારણ સેનાપતિ છતાં દેશના રાજકર્તાઓને મદદ કરવાની ધારણા ધરાવે છે! પણ ખરેખર, એ બનાવ પણ તેનું સામર્થ્ય જોતાં અસંભવિત નથી લાગતો. કાણુ જાણે કેમ પણ તેના આત્મગૌરવથી હું પણ અંબાદ જાઉં છું અને એટલે મુધી માનું છું કે આ અસાધારણ પુરુષ જે કાર્ય કરવાનો સંકલ્પ કરશે તેને સિદ્ધ કર્યા વગર રહેશે નહિ; અને તેની કદપનાશક્તિ એવી કળપ છે કે તે શી થી યોજનાઓ ધરી કહાડશે તે કહી શકાયજ નહિ । ”

એમેકાઇને પોતાના આધુર્યના પ્રભાવથી નેપેલિયનના હૃદયમાં જે પ્રેમનું પ્રબળ અદાલત ગમ્યત કર્યું હતું તેના વેગ ધણી બળવાન હતો તોપણ તેનાવડે નેપોલિયનના ઉચ્ચ અભિલાષો દમાઇ જતા ન હતા. તે એમેકાઇનના પ્રેમને આખો દિવસ હૃદયમાં બળપૂર્વક દબાવી રાખીને પોતાના ધધાને તથા અભ્યાસને લગતાં તમામ કામકાજ સંગોપાંગ રીતે પૂર્ણ કરતો; અને સંજ પડતા તેના પ્રેમતરંગમાં તરબોળ બનીને તેના મહેલમાં હાજર થતો. ત્યાં પારિસના અનેક શુદ્ધિસંપન્ન અને પ્રસિદ્ધ પ્રુપ્રોના સમાગમમાં તે આવતો અને તેમને સર્વને પોતાની શુદ્ધિના પ્રભાવથી અને વાણીની છદાથી મોહિત કરી નાખતો, અને તબ્યારી એમેકાઇન । તે તો નેપોલિયનના અમાધારણુ આધુર્યની જાળમાં દિવસે દિવસે વધારે જકડાઇ જવા લાગી.

આખરે ૬૦ સં ૧૭૯૬ ના માર્ચ માસની છઠી તારીખે નેપોલિયન અને એમેકાઇન લમસુરથી જોડાયાં. નેપોલિયન તે વખતે છઠ્ઠી વર્ષની વયનો હતો. એમનું લગ્ન સર્વાંશે રતેહલમ હતું, કારણ કે એક જણુ પ્રેમમુગ્ધ હતાં. નેપેલિયનના હૃદયમાં રાજ્ય અને તેના મનને સર્વદા રોકાએલુ રાખતા ઉચ્ચ અભિલાષોથી ખીળે નંખરે એમેકાઇન તેના હૃદયની અધિષ્ઠાની દેવી તરીકે સ્થાપિત થએલી હતી. તે સમયે નાસ્તિક થએલા ફ્રાન્સ દેશમાં લગ્નવિધિમાંથી ધાર્મિક તરફને કહાડી નાખવામાં આવ્યું હતું. તે વખતે સ્ત્રી અને પુરુષ એકત્ર થઇને સાસારિક કાર્યોનો નિર્વાહ કરવા મંમત યાગ એવું નામ લઇ એવું મનાતું હતું; અને તેઓ પોતાની મરજીમાં આવે ત્યાંસુધી આ કરારનું પાલન કરતાં અને મરજીમાં આવે ત્યારે સુકત પણ થઇ શકતાં. ફ્રાન્સમાં તે વખતે ધર્મમંદિરો રૂઢ કરવામાં આવ્યાં હતાં. તેથી કરીને સ્ત્રીપુરુષને લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થતી ત્યારે પારિસના રાજકીય લમનાં દ્વંતરમાં તેમના લગ્નકારની નોંધ કરવામાં આવતી અને તેના ઉપર એક પક્ષના એ ત્રણ મુએચ્છાની સાક્ષી કરવામાં આવતી. આવીજ વિધિથી નેપોલિયન અને એમેકાઇનનાં લગ્ન પણ થયાં. પણ

તેઓ બનતે આવે શુદ્ધ લક્ષણો પસંદ ન હતી. લક્ષ્ય એ ધર્મોત્તમ ગંભીર અને પવિત્ર સંબંધ છે એવી એ ખેલતી માન્યતા હતી. સ્વાભાવિક રીતે બેઠે જથ્થુ વિચારશીલ અને ગંભીર હોવાથી ધર્મશીલ સત્તાના છત્ર નીચે રહેવાની જાત રાખતાં હતાં. તેમની આસપાસ હાહોરતી નારિતકતા અને નીતિમૃદતા પ્રચરી રહેતાં છતાં પણ બેઠે સ્વાભાવિક રીતે ખ્રિસ્તી ધર્મના ભય અને માનનીય તરફ તરફ લક્ષિતઆવથી જોતાં હતાં. જ્યારે ક્રાન્સના ચહેનાશાહ તરીકે નેપોલિયનના રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તેણે ક્રાન્સમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરી અને જોસેફાઈન સાથે ધર્મવિધિ પ્રમાણે ક્રાઉનસ દિશને દાથે ફરીથી લગ્ન કર્યાં.

જોસેફાઈનને વિષે નેપોલિયન કહે છે કે “જોસેફાઈનને જોતાં વારંવાર હરકોઈ માણસ તેને ચાહ્યા વગર રહેજ નહિ. તેનો સ્વભાવ ધર્મોત્તમ સરળ હતો. ચારિત્ર્ય ધણું પવિત્ર હતું. હૃદય ધણું ઉચ્ચ હતું અને રસિકતામાં તે સ્ત્રીજાતિના સચ્ચુગારૂપ હતી. શરીરને સુશોભિત કરવાની કળામાં તે સર્વોપરિ હતી અને શરીર સુંગારની નવનવીન પદ્ધતિઓના તેણેજ પ્રચાર કર્યો હતો. તે ગમે તેવી રીતે વસ્ત્રાલંકાર પહેરતી તોપણ તેના શરીર ઉપર તે દીપ્તી નીકળતા હતા. તે ઉપરાંત તે જ્વાના ચઢામાગર જેવી હતી, અને આખા ક્રાન્સમાં તે સર્વથી મુંદર અને સર્વ વાતે ગ્રેષ્ઠ હતી. જેટલાં વર્ષ હું તેની સાથે રહ્યો તેટલા વખતમાં મેં તેને કદિ પણ તેના દરજ્જાને ન જોભે એવું કામ કરતી જોઈ નથી. મારા ચારિત્ર્યની દરેક દંડે બાબુડું તેણે સાફ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને એ જ્ઞાનના સદુપયોગ કરાવી શકે એવી તેનામાં તીવ્ર સુધ્ધિ હતી. તેણે કોઈ દિવસ પણ યુજનને ચાટે અને કશી લલામણ કરી નથી અથવા જ્યારે જ્યારે મેં યુજન ઉપર અનુગ્રહ કર્યો હશે ત્યારે તેણે કદિ મારે આભાર માન્યો નથી. જ્યારે જ્યારે મેં યુજનને અનેક પ્રકારનાં સન્માન અને ખિતાબો આપ્યા હશે ત્યારે પણ તેણે કદિ પોતાની હમેશની પ્રસન્નતા કરતાં વધારે પ્રમન્નતા ખતાવી નથી કદાચ કે તે સારી પેઠે માનતી હતી કે યુજન તેના એક્સીનેજ નહિ પણ અમારો ખેલનો પુત્ર છે અને તેને મળે હું જે કંઈ કરું તે એક પિતા તરીકેના કર્તવ્ય કરતાં વિશેષ નથી. તેને એવી ધ્રુષ્ણ હતી કે હું યુજનને મારા વારસ તરીકે જાહેર કરું.”

“જોસેફાઈનને પેટે એ મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હોત તો મારા સુખની મણા રહેત નહિ અને તથા કરીને રાજગાદી મારા વંશમાં કાયમની રહી શકત. મારા અને જોસેફાઈનના સંતાન ઉપર જેટલો પ્રેમ ક્રાન્સના લોકો રાખત તેટલો મેરી લુઈસી (નેપોલિયનની બીજી પત્ની) ના પુત્ર ઉપર રાખત નહિ; અને જે કાર્યથી મારો વિનાશ થયો તે કાર્ય મેં કદિ કર્યું ન હોત. (જ્યાં પછી કોઈએ મનુષ્યસુધ્ધિ ઉપર આધાર રાખ્યો નહિ અને જીંદગીની છેલ્લી ઘડી સુધી અમુક માણસ સુખી છે કે દુઃખી છે તે નક્કીપણે કહેતું નહિ.) જ્યારે જોસેફાઈનને તેના વંધ્યત્વની જાણ

યદ કે તરતજ તેનું લવિષ્ય તે ચેતી ગઇ. તે સારી પેઠે જાણતી હતી કે સતતિતો જન્મ થયા વગર દેવતાનું ચથાર્થ લગ્ન થયું કહેવાયજ નહિ જેમ જેમ મારી ઉન્નતિ થતી ગઇ તેમ તેમ તેની ચિતા વધતી ગઇ અને તેણે મારા પ્રત્યે અત્યંત ગાઢ પ્રેમ રાખવા માગ્યો x x x x '.

‘રાજનૈતિક કારણને લીધે મારે જોસેફાઇનનો ત્યાગ કરીને ખીજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવું પડ્યું તેનો ત્યાગ કર્યા પછી પણ તેના પ્રત્યે મારો રોહ ઓઠો થયો ન હતો તે ભાગ્યશાળી સ્ત્રી મારા ઉપર પડેલી છેલ્લી આશ્વજીવિતા * જીવી નહિ એટલું સારું થયું તેનો મેં બળા કરે ત્યાગ કર્યો તોપણ મારી સાથે દેશનિકાલ થવાને તેણે અત્યંત શુદ્ધ રોહપૂર્વક વિનંતિ કરી હતી અને તેના પ્રત્યેની મારી વર્તણૂકની પ્રશંસા કરી હતી અગ્રિમ ઇતિહાસકારોએ અને એક નિહુર રાક્ષસ તરીકે વર્ણવ્યો છે પણ મારા જેની સહૃદયતા અને પ્રેમભાવના એક રાક્ષસમા હોઇ શકે ખરા? માણસ પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે તથા પોતાના લાખાનાં મનુષ્યો પ્રત્યે જે પ્રકારનું વર્તન ગણે છે તે ઉપરથી પણ તેના ચારિત્ર્યની ગુના ચક્ર શકે છે ’ +

* નેપોલિયનને એટલા દીપ્તિમા કેદ કર્યો તે વખતેજ એ સ્ત્રીનું મરણ થયું ત્યાંપછીતો તેનો ઘોટનુંના સગામમા પરાજય અને સેટ હેનેનાના ટાપુમાં મૃત્ત નજરકેદ જેવાને તે જીવી ન હતી

ભાગ ૬૦

+ નેપોલિયને પોતે હાથે લખેલા અને તેમના ધણીખરા તો તે ઉપર દરજ્જે ચક્ર્યો ત્યાર પહેલાના લખાવવા લગભગ હસે કામળો જે તેના ભાઈ જોસેફ બોનાપાર્ટે ધરૂંજી મુરોલીએ સાચવી રાખ્યા હતા તે મારી સહાયથી ફ્રાંક્રીકેલિયાની સરકારી ટકસાળમાં જાળવી રાખ્યા છે (જે દમણી હાથમાં છે) તે મગરોમાંથી ઉપરનું અવતરણ લીધેનું છે અને એ તમામ પત્રો નેપોલિયનના ચારિત્ર્ય, વિચાર અને અભિપ્રાયને તેના સત્ય સ્વરૂપમાં જાહેર કરે છે કેમકે એ પત્રો તેણે પોતાના ભાઈને ખાનગી લખેલા હતા (જોસેફ અંતરના ટિપ્પણનો સારાચ) ભાગ ૬૦

પ્રકરણ ૬ ટું-ઇટાલિયન વિગ્રહ ई० સં० ૧૭૯૬

પોલિયનનું લક્ષ્ય થયું ત્યાર પહેલાં ચોડાજ દિવસ અગાઉ ઇટાલિમાં પોલી ફ્રેન્ચ સેનાના સેનાપતિની જગ્યાએ તેની નિમણૂક થઈ. તેને આ પદનો આપતી વખતે એક ડિરેક્ટરે ટીકા કરી કે “આ જોખમ ભરેલા કાર્યમાટે અને વયોદૃઢ સેનાપતિઓ ઉપર અધિકાર ચલાવવા માટે તમે હજી ઘણા નાના છો.” નેપોલિયને તરતજ તેને જવાબ પર-આવી દીધો કે “એક વર્ષની અંદર કાંતો હું ચરડો થયો હોઈશ અથવા તો હું મરી ગયો હોઈશ.” બીજા ડિરેક્ટરે કહ્યું કે “અમે તો તમને માત્ર સૈન્યજ આપીએ છીએ. આપણાં લશ્કર, ખોરાક, અને વસ્ત્ર વગરનાં થઈ ગયાં છે તે ખરીદવાને અમે તમને નાણાં આપી શકતા નથી.” નેપોલિયને તેને પણ જવાબ આપી દીધો કે “મને માત્ર સૈન્યજ આપો; એ સિવાય બીજું કંઈજ નહિ જોઈએ; અતે પરિણામમાટે મને જવાબદાર ગણાવો.”

લક્ષ્ય કર્યા પછી પોતાની નવવિવાહિતા પત્નીને પારિસમાં રાખીને નેપોલિયન ઇટાલિની ઝાવણીમાં જવા માટે ઉપડી ગયો, પણ ત્યાં જતાં પહેલાં માર્સેઈસ જઈને પોતાની માતાને મળી આવ્યો. આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કર ખોરાક અને પૂરતાં વસ્ત્ર વગર દરેક પ્રકારની મુશીબતો વેડતું આલ્પ્સ પર્વતનાં શિખરો ઉપર પહોંચી હતું. તેમની આમવાસ શત્રુઓનું વિશાળ સૈન્ય ચોતગ્ર પથરાયેલું હતું. ઇટાલિના ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાંથી શત્રુઓને ખોરાકની મામમી પૂરતા જગ્યામાં મળી આવતી હતી, ત્યારે બિચારા નિર્બળ અને ભયવસ્ત્ર થએલાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યના લશ્કર પાસે પેટ પૂરવું અન્ન અને શિયાળાની મખત ઠંડીમાં શરીર ઢાંકવા જેટલાં વસ્ત્ર પણ ન હતાં. આવી અવસ્થામાં નેપોલિયને આવીને સેનાપતિપણું ગ્રહણ કર્યું.

એક બાજુએ ફ્રાન્સનું ઉઠરતું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય અને બીજી બાજુએ યુરોપના અસિદ્ધ નૃપતિઓ વચ્ચે ચાલેલા લાંબા યુદ્ધના રણક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં આપણે એકે પછીને પરસ્પર કબલ કરવાના મૂળ કારણોનો વિચાર કરવા માટે પણ સજીવવાર થોડીએ.

અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોનું અનુકરણ કરીને ફ્રેન્ચોએ પ્રજાસત્તાક રાજ્યનંતની સ્થાપના કરી હતી. અને તેમ કરવાનો તેમને હક્ક ન હતો એમ ઐઘ્યી કહી શકાશે

નહિ જમાના ને જમાના થયા વિષય પટ રાખ્યો. અને નિરકુશ ઉમરાવો લાખો
મરીમ લોકોનું જીવનરક્ષા ચૂસીને પુષ્ટ થયા હતા તેથી આખરે તેમનો લુહમ ન
સહન થવાથી ટેવતે તેમની સત્તાનો નાશ કરીને પોતાનું શાસન પોતાના હાથમાં
હોધુ એમાં તેમણે કશું ખોટું કર્યું ન હતું તેમને શાસનકાર્યનો અનુભવ ન હતો,
અને રાજ્યતંત્રની વિદ્યાથી તેઓ અજાણ હતા તેથી કરીને શરૂઆતમાં તેમણે ઘણી
ભૂલો કરી એ વાત ખરી અને જ્યારે તેમણે પોતાના દેશની આસપાસ ચારે બાજુ
એથી ધસી આવતા શત્રુૈન્ય જોયા અને દેશની અંદર રહેતા રાજાઓનો ભય
જોયા ત્યારે કોન અને આત્મસંરક્ષણની દૃષ્ટિને વશ થઈને તેમણે નહિ મગા જેવા
અનેક કાર્ય કર્યા એ વાત પણ ખરી પરંતુ તેમને ઉશ્કરનાગ ટાણું તેઓ તો માત્ર
પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતાની મેજે ચલાવવાનો હક્ક માગના હતા અને તેમ કરતા જ્યારે
તેમના પાડોશીઓ તેમને ઉપનય મગા લાયા ત્યારે મરણીયા થએલા વાઘની માફક
તેઓ પોતાના શત્રુઓ ઉપર ટૂંકી પડે એમાં શું આશ્ચર્ય? બીજી બાજુએ ક્રાન્સમાં
થતા રાજનૈતિક પરિવર્તનથી યુરોપના રાજાઓ ભયભીત થયા જે ક્રાન્સની પ્રજા
પ્રજાસત્તા રાજ્યની સ્થાપના કે વામાં વિજયી થાય તો તેજ દહ કે યુરોપના એકેએક
રાજાને રાજ્યાસન છોડવાનો વખત આવે એવી ધારતી તેઓને પેલ થઈ ઈંગ્લાંડ
અબળળી ઉઠ્યું સ્વતંત્ર્યમાટે અતીશ થયેલા આચર્યે કના મદવતાં મુપકામાંથી અધ
કારમય કોનસા અને લોખંડની ખાણોમાંથી તથા મનુષ્યોથી ઉમરાજ જતા નગરોમાંથી
સ્વાત થ અને સમાનતાના પોખર થવા લાયા પ્રજાપતાક રાજ્યની આવના પારિ
સના હાથમાંથી જન્મ પામી અને મમય જતા યુરોપનું એકેએક રાજ્યાસન કોનાવવા
લાગી આ નવીન સત્તાનો નાશ કરશે અથવા તેને હાથે પોતાનો વિનાશ થવા દેશે
એ એમાંથી એક પરિણામ સ્વીકાર્યા વગર ચૂંટાપના રાજકર્તાઓને હવે છુટકો ન હતો
રાજામતાક રાજ્યતંત્રના હિમાયતીઓની મહાનજૂતિ યુરોપના રાજાઓની તરફેણમાં
હતી અને તમામ દેશોનો લોખંડમુલ્ય પ્રજામતાક રાજ્યનો જન્મ છુટકો હતો આ
કારણથી નેપોલિયનનું એ યુરોપના જે જે શરેરમાં જતું ત્યાના લોકો તેને પ્રેમથી
વધાવી લેતા હતા પરંતુ બીજી બાજુએ ખુબ ક્રાન્સમાંજ રાજ્યના રાજાઓ વિરેથી
રાજાઓ ક્યારે પોતાના દેશમાં દાખલ થાય અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને કચરી નાખીને
રાજાસત્તાની પ્રજા સ્થાપના મે તે શુભ દિવસની તાજ જોના મેઘ અવી વરુનિશ્ચિતિ
ટોનાથી એ તરફ ક્રાન્સમાં વિજયી થએલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના મિદ્ધતિ યુરોપના
રાજ્યાસનોના પાયાને ઠિથિત કરી રજા લાગ ત્યારે બીજી બાજુએ યુરોપન રાજાઓના
સંયુક્ત મે પો સગીન અને તે પોના જોર ઉપર નિર્જર રહીને ક્રાન્સની સહદ
ઓળંગીને તેનાં શહેરો ઉપર દાણોળાનો વરસાદ વરમાવતા થમ તેની સ્વાલિ
માની પ્રજાને તેના પદપ્રદ થએલા રાજવશો વિરેથી પ્રજાની આઘાતુમર સિદ્ધાસન

પર બેસાડવાની ફરજ પાડવાને પારિત્ર તરફ ધસી આવતાં હતાં. આ પ્રમાણે બેઠે પડે આત્મસંરક્ષણ કરવાને યુદ્ધ આરંભ્યું હતું. ફ્રેન્ચો પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતે ચલાવાના અને પોતાને મન માનવું રાજ્ય બધારણુ પમંદ કરવાના વાજખી હક માટે લડવા તત્પર થયા હતા. ત્યારે બીજી બાજુએ લાવિશ્યર્મા પોતાની રાજ-સત્તાને આધાન ન પહેાંચે તેને માટે યૂરોપના રાજ્યોએ શસ્ત્ર ધારણુ કર્યા હતાં. ક્યા પક્ષનું કહેવું વધારે ન્યાયપુરઃસર છે તેમાં ભલે મતભેદ હોય પણ એટલું તો ખરૂં જ કે જ્યારે ફ્રાન્સના પાડોશી રાજ્યો પોતાના સૈન્યના બળથી ફ્રાન્સમાં દાખલ થઈને તેની પ્રજાના વાજખી હક ઉપર તરાપ મારે તો તેઓ પોતાના સ્વમાનની ખાતર આજ્ઞાન્ત સુધી લડવા તત્પર થાય એ સ્વાભાવિક જ છે. જ્યારે અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોએ ઇન્ડિયની શુંખલા તોડી નાખી ત્યારે યૂરોપ અને અમેરિકાની વચ્ચે વિશાળ મહાસાગર આવેા હતા તેથીજ તેમનું રક્ષણ યથું, નહિ તો યૂરોપના રાજ્યો ત્યાં પણ જરૂર લડવાને ગયા હોત. ફ્રાન્સની પ્રજાએ ક્યા પ્રકારનું રાજ્યતંત્ર રાખવું તેનો ઉપ-દેશ પોતાના હથિધારના જોરથી આપવા જવાનો યૂરોપના રાજ્યોને હક હતો ખરો ?

જ્યારે નેપોલિયન ઇટાલિ તરફ જવા નીકળ્યો ત્યારે ફ્રાન્સની પશ્ચિમ તરફની સરહદ ઉપર આસ્ટ્રિયાનું બે લાખ માણસોનું સૈન્ય ઝંઝૂમી રહ્યું હતું અને આસ્ટ્રિયાના પ્રાદેશો પોતાનાં ઇટાલિનાં તાબાનાં રાજ્યમાંથી એંશી હજાર માણસોનું સૈન્ય તૈયાર કરીને તેને ફ્રાન્સની દક્ષિણ હદ ઉપર મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. દરિયા કિનારે ઇંગ્લંડનું અજબ નૌકાસૈન્ય ફ્રાન્સનાં એકેએક બંદરની ખપર લેતું હતું અને જે બંદર સુરક્ષિત ન હતાં તેનો નાશ કર્યો જતું હતું. આ પ્રમાણે ત્રિયાર્ધ ફ્રાન્સ ચારે દિશાએ ઘેરાયું હતું. તેની તિજોરી ખાલી હતી દેશમાં કુષ્ઠાળ અને બૂખમરો ડોળા ધુરંદાવી રહ્યા હતા અને રાજના પક્ષના લોકો બળવો કરવાનો લાગ શીધી રહ્યા હતા. આવી અણીના વખતે ઈશ્વરે આ લાગ્યહીન દેશને એક સમર્થ પુરુષ મેળવી આપ્યો અને તેણે પોતાનાં અસામાન્ય બુદ્ધિ અને સાહસથી બાજી કેવી પક્ષટાવી નાખી તેનો શોમાંચ કરે એવો ઇતિહાસ હવે શરૂ થાય છે.

નાઇસ શહેર પાસે આવેલી ફ્રેન્ચ લશ્કરની હાવણીમાં આવીને નેપોલિયને જોયું તો માત્ર ત્રીશ હજાર માણસોવડે તેને એંશી હજાર જેટલા શત્રુસૈન્ય સામે બાથ લીડવાની હતી એટલુંજ નહિ; પણ એ ત્રીશ હજાર ફ્રેન્ચો નિરાશાની અણીપર આવેલા અને લૂખે દુર્ગંજ બનેલા હતા તેમનાં વસ્ત્રો ફાટી ગયેલાં હતાં. ઘોડાઓ ધાસ ચંદી વગર મરી જવા આવ્યા હતા, તોપખાના માટે જોઇતો દારૂઓળા હતા નહિ અને ફ્રાન્સની ખાલી તિજોરીમાંથી આર્થિક સહાય મેળવવાની આશા વ્યર્થ હતી.

યુવાન સેનાધિપતિએ હોદ્દા ઉપર આવતાંવારનેજ સેનાપતિઓની એક સલા બોલાવી. ધરડા અનુમતી સેનાપતિઓ આવો મૂછ વગરનો, નાદાન છોકરા જેવો સેનાધિપતિ

જોઇને પ્રથમ તો મૂઝમાં હસ્યા પણ એક કલાકમાં જ તેમને સમજાઇ ગયું કે આપણે સર્વ કરતાં એ શ્રેષ્ઠ છે અને એની જ આગેવાની નીચે લડીને આપણે જરૂર વિજયી થઇશું. તેનો અથાગ ઉત્સાહ, અગ્ર આત્મશ્રદ્ધા, ગમે વખતે તે ઇટાલિમાં હતો તે દરમ્યાન અબ્યાસ અને શોધખોળ કરીને તેણે મેળવેલું સ્થાનિક જુગોળવિષયક જ્ઞાન તેની થોડું જોલવાની અને ળીજીને ઝાઝી છુટ નહિ આપવાની ટેવ અને તે ઉપરાંત તેણે નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય એ સર્વવડે તે મોટા, અનુભવી, અનેક યુદ્ધોમાં ઘડાયેલા, અને જીવિમાન છતાં નીતિશ્રદ્ધ સેનાપતિઓ ઉપર થોડાજ વખતમાં તેનો પ્રભાવ પડી ગયો.

તે અત્યંત મિતાહારી હતો. દારૂને તો તે કદિ અડતોજ નહિ. જુગાર અને લાંચરૂપતનો પણ તેને અત્યંત નિરસકાર હતો. વિષયવાસનાનો તેણે એકાધાગીની આકે સંયમ કર્યો હતો. નાઇસ શહેરની પરમ રૂપવતી વારાંગનાઓએ આ યુવાન સેનાધિપતિને પોતાની મોહનગમાં રસાવવાનો ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ. પૈસાનો તેને લેરામાત્ર લોભ ન હતો. ખીજ સેનાપતિઓ લશ્કરના ખર્ચમાંથી લાખો રૂપીઆ મારી ખાતા ત્યારે નેપોલિયન દિગ્વિજય કરીને પણ ખાલી હાથેજ સ્વદેશ પાછો કર્યો હતો.

આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને તેણે, ધણાં વર્ષ પછી એકવાર કહ્યું હતું કે “મારે અતલ રહેવાનો અને નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય જળવી રાખવાની જરૂર એટલા મટે હતી કે જ્યારે હું ઇટાલિના લશ્કરનો સેનાધિપતિ થઇને ગયો ત્યારે હું એક યુવાન હતો અને મારાથી મોટી ઉંમરના સેનાપતિઓ ઉપર મારે પ્રભાવ પાડવાનો હતો. આથી કરીને હું ઉંમરમાં તેમનાથી નાનો છતાં પણ નીતિમાં મોટો છું એવી જાણ મારે તેમના સન ઉપર પાડવી હતી, જો આ પ્રમત્તે હું પાર્થિવ લાલચે ને વશ થયો હોત તો જરૂર મેં મારી સત્તા ગુમાવી હોત.”

હવે પ્રશ્ન એ યાય છે કે આ યુવાન સેનાપતિને નીનિ અને સદાચારના આવા ઉંચા આદર્શ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થયા ? ક્રાન્સમાં +ખ્રિસ્તી ધર્મની મુશ્કેલીય ત્રિમૂર્તિને ટોચે બ્વલિયાર, અધર્મ અને જુગાર એ ત્રીણ ત્રિમૂર્તિની પ્રતિજ્ઞા થયેલી હોવા છતાં નેપોલિયનનું ચારિત્ર્ય તેના જમાનાના માણસોના ચારિત્ર્યને સુખમતે તદ્દન નિષ્કલંક હતું એમ કહેવાને દરકન નથી. તે પોતે કહે છે કે મારા દૃશ્યમાં જે કાંઈ પવિત્ર અને ઉદાર લાવનારો હોય તો તે મને મારી માત્ર પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ હતી.

નેપોલિયનની જનની લેટિસિયા અમાધારજરીતે સુમટાજા સમારી હતી. જ્યારે

+ ખ્રિસ્તી ધર્મ પ્રમાણે હિંદુ. સુસકારદેવ અને પવિત્ર આત્મા એ ત્રણ ત્રિમૂર્તિ મનાય છે.

તેણે તેના બીજા પુત્ર નેપોલિયનને જન્મ આપ્યો અને ઈશ્વરનો આભાર માનીને તે કુમળા બાળકને પોતાની ગાદીમાં લીધા ત્યારે તે પોતે માત્ર ઓગણીશજ વર્ષની હતી. પોતાના પ્રતિભાશાળી પુત્રને તેને માટે સરળપણા સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાનને યોગ્ય ઠેગવણી આપનાર આ યુવાન માતાજી હતી. જે બાળકે ભવિષ્યમાં રાજદંડ ધારણ કર્યો, લલભલા મુકુટધારીઓનાં સિંહાસનો ઉચ્ચાવી નાખ્યાં અને જેની અપ્રતિહત તલવારે ચતુરંગ સૈન્યોની ધાસની માફક કાપણી કરી નાખી તે કુમળા હાથ તે માતાને-જ ગળે વીંટળાઇને લાડતા હતા. જેની આઠા આખા યુરોપખંડને હલમલાવી નાખતી, જેના + જયસંત અને ઉત્તેજક શબ્દો સાંભળીને રણસંગ્રામમાં એક પછી એક પ્રજાઓ રથધેધી થઇને કૂદી પડતી તે બાળકને "મા" અને "બાપા" શબ્દોના ઉચ્ચાર શીખવનાર તેજ હતી. જે પગે ભવિષ્યમાં મિસર દેશના રેતાળ મેદાનોમાં કુચ કરી, જે પગ ફિશિયાના રુધિરસ્નાવિત અને ખરદૂધી ઢંકાયલા પ્રદેશોમાં ફૂર્પાં અને જે પગ ધડપણુ અને માંદગીથી નિર્મળ બનીને સેંટ હેલેનાના ઉર્જા અને ખડકાળ જમીન ઉપર ટચમચ ટચમચ ગતિથી ચાલ્યા તે પગને પ્રથમ ચાલતાં શીખવનાર તેજ હતી. આસપાસની આખી આલમ જ્યારે પાપ અને અનીતિમાં ગરકાવ ઘસ હતી ત્યારે, પોતાના પુત્રના હૃદયમાં સ્વમાન અને સુનીતિનાં બીજ વાવનાર તથા તેને વિષયી અને ભુગારી બનતો બચાવનાર તેજ આદર્શ માતા હતી. તેનાજ સદુપદેશના પ્રતાપે નેપોલિયને એક ક્ષણવાર પણ નૈતિક સીમાયું ઉલ્લંઘન કર્યું ન હતું અને તેની રાજસભા, જે આખા જગતમાં સર્વથી વિરોધ ભય હતી તે હજી પણ નીતિ અને સૌજન્યને માટે આદર્શરૂપ મનાય છે.

લેટિશિયાની ધર્મભાવના તે સમયના બ્રજ થએલા ખ્રિસ્તીધર્મ કરતાં એવી સાચી અને પવિત્ર હતી કે તેના છુદ્ધિમાન પુત્રને પણ એ ધર્મને સન્માન આપવું પડ્યું. એજ કારણથી ક્રાન્સની પ્રજાને નારિતકતા, બ્રજતા, લંપટતામાંથી વાળીને ધર્મની સુશીતળ, પવિત્ર અને જીવનપ્રદ હાથ તરફ ફરીથી લઈ જવાની નેપોલિયનને પ્રેરણા થઇ. તેની આઘાથીજ દેવાલયોમાં ઘંટનાદ થતા લાગણ, હજારો નગરવાસીઓ ભકિતભાવ ધારણ કરીને દેવળમાં ફરીથી જતા થયા અને લમ તથા અંત્યેજિની કિયાઓ ફરીથી ધર્મવિધિ પ્રમાણે થતા લાગી. આ સર્વ ચમત્કારિક ફેરફાર કરનાર અને નારિતક ક્રાન્સને એક કલાકમાં ખ્રિસ્તી બનાવનાર બીજી કો-ઇજ નહિ પણ નેપોલિયનની દેવીતુલ્ય માતાજી હતી નેપોલિયનના આઠા-પત્રમાં તેનાજ કેમળ, મધુર અને હૃદયદ્રાવક અવાજનો રણકો સભાળાયો હતો ધન્ય છે એવી આદર્શ માતાને ! ધન્ય છે એ નેપોલિયનની જનેતા લેટિશિયાને !

હવે પાછા આપણે પ્રસ્તુત વિષય તરફ વળીએ. આસિરૂમાના લશ્કરનો પરાજય કરવાની યોજના કરવાને નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓને એકઠા કર્યા. અતુભવી

સેનાપતિઓ દાદીમૂઝ વગરના સેનાપતિને જોઈને ખીજવાયા હતા. તેમનાં એક નેપોલિયનને સલાહ આપવાની દિશત ચલાવી પણ નેપોલિયને તેને એકદમ ચૂપ કરી દીધો અને કહ્યું, “ ગૃહસ્થો ! યુદ્ધ ક્ષણોના હજી જવો જોઈએ તેવો વિશ્લેષ થયો નથી. શત્રુને અગાઉથી ચેતવણી આપીને લડાઈ કરવાનો જમાનો તો હવે વીતી ગયો છે. આપણે તો તેમની ઉપર વજની માફક તૂટી પડીને તેમના કટકે કટકા કરી નાખવાની જરૂર છે. શત્રુના લશ્કરમાં અનુલભી સેનાપતિઓ છે, પરંતુ મારા દાવપેચ આગળ તેમનો અનુભવ કશાજ કામમાં આવવાનો નથી. મારા શબ્દો યાદ રાખજો. મારા સૈન્યના પહેલાજ ધસારાની સાથે તેઓ ગલરાટમાં પડી જશે અને પોતાના યુદ્ધકળાનાં પુસ્તકોને નિરુપયોગી ગણીને મગમાવી મૂકશે. મારા પહેલાજ યુદ્ધની માથે યુદ્ધકળાનો નવીન યુગ મંડાશે અને સૂર્યનો ઉદય થતાં અધકાર નાસે તેમ તેઓ પલાયન કરી જશે. ”

આદિદ્વયા અને સાર્વિનિયાનાં સંયુક્ત સૈન્યો જૂદે જૂદે ઢેકાણે ડાવણીઓ નાખીને પડ્યાં હતાં. નેપોલિયનની કુક્ષિત એરી હતી કે પોતાનાં ત્રીસ હજાર માણસોવડે પશ્ચિમ ત્વરાથી કુચ કરીને શત્રુઓનાં વિલક્ષ સૈન્ય એકંત્ર થવા પામે તે પહેલાંજ એક પછી એક સૈન્ય ઉપર તૂટી પડીને તેમનો વિનાશ કરી નાખવો.

વગર વિશ્લેષે ફ્રેન્ચ સેનાએ કૂચ કરવા માંડી. નેપોલિયન રાતદિવસ ઘોડા ઉપરજ પમાર કરવા લાગ્યો. તેને આદાર કે નિદાને માટે કામમાંથી અવકાશ કઢા કરાવી જરૂર જણાતી નહિ. તેનો જુરસો સેનાપતિઓમાં અને આખા સૈન્યમાં ફેલાઈ ગયો હતો અને તેમનામાં પણ એર પ્રકારની ચેતના આવી ગઇ હતી. તે દરેકે દરેક ટુકડીની મુલાકાત લેતો, સિપાઇઓ સાથે સહાનુભૂતિથી વાતચીત કરતો અને તેમના દુઃખનો અંત તથા યશ પ્રાપ્તિ કરવાનો સમય નજીક આવ્યો છે એમ કહીને તેમને ઉત્સાહ આપતો. વર્થતન્ત્રવુ બેઠી હતી. તેની અને તેના શત્રુઓની વચ્ચે ખરફની નદીઓ અને ખરફથી ઢંકાયેલાં આદિપ્ત પર્વતનાં શિખરો આવેલાં હતાં. તેને ઓથે રહીને શત્રુઓને તેની દિશ્યાક્ષની ગણુ ન થાય તેવી રીતે તેણે પોતાના સૈન્યને તૈયાર કર્યું. લશ્કરને જૂદે જૂદે રસ્તે ચઢને મુકરર કરેલે વખતે અને મુકરર કરેલી જગ્યાએ લાવવામાં હજારો કુદરતી અંતરયો હતા અને હારે જોખમ એવાનું હતું. પણ નેપોલિયનને કશાની પરવા ન હતી. મુકરર કરેલે વખતે ફ્રેન્ચ સેના અનેક ટુકડીઓમાં વિલક્ષ ચઢને પોતપોતાના સેનાપતિ સાથે જૂદે જૂદે રસ્તે ચઢને મુકરર કરેલી જગ્યાએ આવી મગવા માટે ચાલતી યઇ. કંડા પરનનાં સૂક્ષ્મ વાટ તથા કરા અને વરસાદના મારને ન ગણુકરતું ફ્રેન્ચ લશ્કર આદિપ્તની ખીણોમાં ચર્ધ વેગઅંધ વહેતી નદીઓ ઝાળગળીને બૂખ અને ઉત્તમગરને લુપ્તકારતું હર્ષજોર આગળ વધવા લાગ્યું. જોઓ ચાક્યા તેઓ અને જલદીથી નહિ ખેંચી જવાય

તેવી ભારે તોપોને રસ્તામાં રહેવા દધને તેઓ આગળ દૂર કરતા ગયા. અગીઆ-
રમી એપ્રિલની રાત્રિએ મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો, અને જ્યારે આસિદ્રયાન લશ્કર
પોતાના તંબુઓમાં સુખ્યેનથી ઉઠતું હતું ત્યારે નેપોલિયનનું લશ્કર બીને વચ્ચે,
બેકડિ વહેતી નદીઓ આગળીને તથા કાલ્વયો ભરેલી ખીણો ખુંદીને અને લપ-
સણી ટેકરીઓ ઉપર ચઢીને સવાર થવા પહેલાંજ ચતુની લગોલગ આવી પહોંચ્યું.
આરમી એપ્રિલનું મળસ્કું થતાં નેપોલિયન ચતુની ખાવણીની પાછળ આવેલી ટેકરીની
ટોચ ઉપર આવી લાગ્યો ત્યાં રહીને તેણે નીચે દષ્ટિ કરી તો ચતુઓ નિશ્ચિંતપણે
ટેકરીની તળેટીમાં આવેલા મોન્ટિનોટ ગામ આગળ ધસપસાટ ઉંધતા હતા. હજી
અરુણોદય થવાને ધણીવાર હતી. એક પળવારમાં તેણે પોતાના સૈન્યની વ્યૂહરચના
એવી કુશળતાથી કરી નાખી કે ચતુસૈન્યને બધી બાજુથી ઘેરી લેવામાં આવ્યું.
પોતાનું સૈન્ય લાંબી કંટાળાભરેલી હામજલ કરીને ચોકિતું હતું તોપણ નેપોલિયને
તેમને જરા સરખો આરામ લેવા દીધો નહિ. આસિદ્રયા અને સાઈનિયાના સંયુક્ત
સૈન્ય ઉપર ફ્રેન્ચ સેના વાવાઝોડના વેગથી બધી બાજુએથી તૂટી પડી. ચતુઓ
અમકયા-કાંમા વખત સુધી મરણીઆ થઈને લડ્યા, પણ ફ્રેન્ચે ત્રીશ હજાર અને
ચતુઓ દશ હજારજ હતા. એટલે તેમને હારવુંજ પડ્યું. આ યુદ્ધમાં થએલી
કતલ કમકમાડી ઉપગમે એવી હતી. કુમલો કરતા ધોડાઓની વીરહાડ, ધવાયલા-
ઓની ઘીઘીઆરીઓ, ઢોડતા ધોડાઓની ખરી નીચે કચરાતા વીર પુરુષોનાં જૂમરાણુ,
કાલ્વમાં રગદોળાતા અને ભારે તોપોની ગાડીઓ નીચે પીલાતા સૈનિકોના કચ્ચરધાણુ
થએલા દેહ, અનાથ વિધવાઓ અને નાનાં બાળકોની હાય-આવાં આવાં અનેક
ખીલતસ દશ્યો સંસ્કૃતિનો ગર્વ રાખતી માનવપ્રજાના ઇતિહાસમાં કલંકરૂપજ છે.

આસિદ્રયા અને સાઈનિયાના સૈન્ય બહાદુરીથી લડ્યાં પણ અતે ફ્રેન્ચોના
મારથી છિન્ન ભિન્ન થઈને રણભેત્ર ઉપર ત્રણ હજાર હજારલા અને ધવાયલા
સાથીઓને રક્ષણતા મૂકીને પલાયન કરી ગયાં. મુખ્ય સેનાધિપતિ તરીકે નેપોલિયનનું
આ પહેલુજ યુદ્ધ હતું અને તેમાં તેનો સંપૂર્ણ વિજય થયો. આ પનાવ બન્યા
પછી ધણે વર્ષ તેણે આસિદ્રયાના ચહેનશાહને કહ્યું હતું કે મારી કુલીનતાનો
પ્રારંભ મોન્ટિનોટના રણસંગ્રામમાં થયો હતો.

આસિદ્રયાનું સૈન્ય રેગો તરફ નાહું કમકે ત્યાંથી તેમને સહાય મળવાની આશા

* આસિદ્રયાની રાજકન્યા સાથે નેપોલિયનનું લગ્ન થવાનું હતું. નેપોલિયન રાજવંશી
અને ઉમરાવ કુળનો ન હતો, તેથી કરીને પોતાના જમાઈને બમે તેમ કરીને ઉમરાવ
કુળમાં જન્મેલો સિદ્ધ કરવા આસિદ્રયાને ચહેનશાહ ફાંકી મારતો હતો. નેપોલિયનને
કુલીનતાના મિત્ર્યાલિમાન તરફ તિરસ્કાર હતો તેથી તેણે ઉપલો જવાબ આપ્યો હતો.

દુની અને મિલ્કાન શહેરનો જ્યાવ કરવાની જરૂર હતી સાર્ડિનિયાના લશ્કરે પોતાની રાજધાની ટ્યુરિનનું રક્ષણ કરવા મિનેસિમોનો રરનો પાડ્યો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને બેઝને છટા પાડ્યા પોતાના યાકેલા મૈન્યને યોગ્ય કલાકેનો આરામ લેવા દીધે અને પોતે એક ક્યાકેનો પણ આરામ ન લેતાં, નેપોલિયને શત્રુની પૂઠ પકડવાની તૈયારી કરી પોતાનું મૈન્ય વિજયોન્મત હોય અને શત્રુઓ પરાજયથી નાહિ મત થએલા હોય એવીને એવીજ હાલનમાં તેણે શત્રુ મૈન્ય ઉપર આક્રમણ કર્યું એપ્રિલની તેરમી અને યોદમી તારીખ અવિરત સમામમાં વ્યતીત થઈ શત્રુઓ મજબૂત કિલ્લામાં ગલીને અને રેન્ડાઓ ઉપર મોરચા બાધીને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન પોતાના લશ્કરની સુચીમનોમાં સમાન ભાગ લેતો હતો અને પોતાના જનને પણ જોખમમાં મૂકીને તેમને જ ચડાવતો હતો. ડેંગો અને મિનેસિમોનાં યુદ્ધોમાં શત્રુઓનો પૂરેપૂરો પગજય થયો, અને તેમની તોપો તથા યુદ્ધ સામગ્રી વિજયી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આ નાં નેપોલિયને પ્રથમ કર્યું હતું તે પ્રમાણે તે શત્રુસેના ઉપર વળની માફક તૂટી પડ્યો અને વળપાતની માફક તેમનો સહાર કરી નાખ્યો. ત્રણ દિવસમાં તેણે ત્રણ તુમુષ સમામ કર્યા અને ત્રણેમાં તેણે પૂરેપૂરો વિજય મેળવે.

પરંતુ હજી નેપોલિયનની સ્થિતિ લાલચેલી હતી વિખરાયનું શત્રુમૈન્ય પાછું તેની આસપાસ એકત્ર થતું હતું તેને જો તેમ કરતું સવેળા ન અટકાવે તો તેના નાનકડા મૈન્યનો અચરધાણ નીકળી જાય તેમ હતું એક દિવસ આગમથી કે એક કલાકના પણ વિનયથી ફ્રેન્ચ સેના મપડાઈ જાય એવી બાજુ હતી આથી તેણે આગળ વધવાનું જારી રાખ્યું લાગતા જુદાં કરવામાં અને ઉપરાઉપરી લાકાઓ લડવામાં સિપાઈઓને સીધું આપી શકાયું ન હતું, તેઓ ભૂખ્યા અને લગલગ વચલીન હોનાથી તેમણે લૂટફાટ નવા માડી પણ નેપોલિયનને ઉદ્દેશ છટાલિના લોકોની પ્રીતિ મેળવવાનો હતો. ઈંગ્લિન્ડના લોકો ફ્રેન્ચોને જીતનાર નહિ પણ મરીબ રૈયતને જીતી રાજાઓના જીવનમાંથી છોડાવનાર મણે એવો તેનો ઉદ્દેશ હતો તેથી તેણે લૂટ ચલાવનાર સિપાઈઓને સખ્ત શિક્ષા કરી.

ઉપર કલા મુજબ આગળ વધતો વધતો નેપોલિયન શોગળ વખતમાં છટાલિની મનહદ ઉપર આવેલા પર્વતોનાં શિખર ઉપર આવી પહોંચ્યો ત્યાં રહ્યા રહ્યા છટાલિનાં રણીઆમણા મેદાનોનું અવનોખન કરતા તેનું કવિ વપૂર્ણ હૃદય આનન્દોન્મત બની ગયું વિદ્યાગ ખીણોમાં નાના પ્રમારના જુઓ, દ્રાક્ષથી ઝૂંપી રહેલા બગીચા તાજલીતા પાકથી ઉભરાઈ જતાં જેતરાં તેમની વચમાં આવેલાં શાંતિમય નાના નાનાં સુદર ગામડાંઓ એ સર્વની અપૂર્વ શોભા તેની દષ્ટિએ પડી વળી એ ખીણોમાં રૂપેરી કારની માફક સૂર્યકિરણથી ચળકાટ મારતી અસખ્ય રમણીય નદીઓ કાંઈ ઠેમણે અગ્ન્ય અને જેતરાં પાસે ચઢેને સર્પાકારે વહેતી કાંઈ ઢેકાણે પર્વતોની

હારોને ઓથ અદસ્ય ચર્ચ જતી તો કોઇ ઠેકાણે ઈટાલિનાં ધન અને મનુષ્યથી ભર-
પૂર શહેરો આગળ ચઢને વહી જતી હતી ઠેકાણે ઠેકાણે જરૂરી હંકાયલાં શિખરોને
લીધે વૃદ્ધ દેખાતા પર્વતોની હાર નજરે પડતી હતી. નેપોલિયને ઘોડે બેઠાં *
મીઠર અને સીપીઓ, ઝેકાઇ અને હોરેસિઓની અપૂર્વ શોભામય લીલાશ્રમિતું
ચોડીવાર નિરીક્ષણ કર્યું.

પણ હમણાં તેને પ્રકૃતિની લીલાનું દર્શન કરવાનો અવકાશ ન હતો. દરેક
દિશાએથી શત્રુસૈન્યરૂપી વાદળો એકત્ર થયે જતાં હતાં. ફ્રેન્ચ સેના પર્વતોની સાંકડી
ખીણોમાં ચઢને ઈટાલિનાં રણીયામણાં મેદાનોમાં દાખલ થઇ. એક ટુકડીને આસ્ટ્રી-
યાના સૈન્યની પૂંકે પકડવા મોકલીને નેપોલિયન સાડિંનીયાની રાજધાની તથુરિન તરફ
આગળ વધ્યો. અદારમી તારીખે કેવા આગળ મોરચો નાખીને પડેલા આફ હબર
માણસોના માડિંનિયન લશ્કર સાથે યુદ્ધ કર્યું. માડિંનિયનો મરણીઆ ચઢને લટક્યા.
અંધારૂ થતાંસુધી તોપોના ધડાકો સંભળાયાજ નથા. અંધારૂ થતાં યુદ્ધ ખપ પડ્યું.
ફ્રેન્ચોએ પોતાનાં હથિયાર ઉપરજ સૂઝને રાત્રિ કહાડી. પણ શત્રુઓ તો રાતોરાત
લાગી ગયા. જયનાદ કરતી ફ્રેન્ચમેના આગળ વધી. હવે તેમના માર્ગમાં એક ઉડી
અને અત્યંત વેગળ ધ વહેતી નદી આવી. તેને પેલે કિનારે શત્રુસૈન્ય મજબૂત
મોરચા બાધીને પડ્યું હતુ. ફ્રેન્ચસેનાની પાછળ આસ્ટ્રીયાના સૈન્યનો જમાવ થયેજ
જતો હતો. ફ્રેન્ચોએ આટલી મોટી ફતેહ મેળવી છતાં તેમની સ્થિતિ લયભરેલી
હતી. રાત્રે સેનાપતિઓની એક સજા મળી અને નેપોલિયને ઠરાવ કર્યો કે લશ્કર
ચાકલું છે, છતાં પણ સવાર પડતા પહેલાંજ પૂલ ઓગળીને શત્રુઓ ઉપર તૂટી
પડવું. સવાર થતાંજ ફ્રેન્ચ સેનાએ પૂલ ઓગળ્યો પણ તેમને સાર નસીમે શત્રુઓ
તેમની આગળ આગળ લાગી ગયા હતા. નેપોલિયને તેમને મોન્ડોવી આગળ પકડી
પાડ્યા અને એકે દુમ્મય સમામ થયો. અહિં પણ નેપોલિયનનું શુદ્ધિબળ ફાવ્યું.
તોપો અને વાવટા છોડીને શત્રુઓ નાકો. નેપોલિયને તેમના પૂઠ લીધી અને રાજ-
ધાની તથુરિનથી માત્ર વીસ માઈલને અંતરે આવી પહોંચ્યો.

હવે તે રાજધાનીમાં ઉચ્ચપાયસ થયા હાગી. રાજનૈતિક વિષયમાં પ્રજામતાક
ગળ્યતત્વના પક્ષના ઘણા માણસો તથુરિનમાં હતા. તેઓ પણ ફ્રેન્ચોની માફક
પોતાના રાજ અને ઉમરાવોને પદ્મ્યુત કરવાની ઉમેદ ગખતા હોવાથી નેપોલિયનને
આવકાર આપવાને ઉત્સુક બની ગયા. બીજી જાણુએ રાજકુટુંબ અને ઉમરાવ વર્ગમાં
ગભરાટ ફેલાયો. સાડિંનિયાનો રાજ લયભીત બની ગયો. ઇંગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રીયાના
રાજપ્રતિનિધિઓએ તેને ધણોએ સમજાવ્યો કે ગાડાની માફક મોતના મોઢામાં
ધસ્યો આવતો નેપોલિયન જરૂર માર્યો જશે પણ તેની દિમત રહી નહિ. જો તેને

પરાજય યાવ અને ઇંગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રિયા તેનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક સરકાર તેના રાજ્યની અને તેની દુર્દશા કરે એ ઉધાકુંજ હતું. તેણે અંગ્રેજો સાથે મૈત્રી કરીને ફ્રાન્સનાં શહેરોનો વિનાશ કરવામાં લાગ લીધો હતો; ફ્રાન્સના દેશરોહીઓને આશ્રય આપ્યો હતો અને ફ્રાન્સમાં ત્યાંની સરકાર સામે કાવત્રાં કરાવ્યાં હતાં. એજ ફ્રેન્ચો હવે તેની રાજધાનીની નજીક આગ્યા હતા તેથી તેણે દિવસ છોડી દીધી અને નેપોલિયનને શરણ મેળવવાનું કનૂય કર્યું. આ બાબતે નેપોલિયનને પોતાની સ્થિતિની ખબર હતી. તે સ્વદેશથી થયેલ દૂર આવ્યો હતો, તેના લશ્કરને હજી પેટ પૂરતું ખાન અને વસ્ત્ર અપાયાં ન હતાં અને આપવાનાં સાધન પણ ન હતાં. બીજી તરફ શત્રુઓનું જગ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતું હતું. આથી કરીને સાર્ડિનિયાના રાજા તરફથી આવેલી સલાહની આગળીને નેપોલિયને મનથી નો વચાવી લીધો પણ બહારથી તેના એકથીએને આવરી જ કાપે દયરિનને તોપને ગોળે હિંગની દેવામાં આવશે એવી ખાલી કમળી આપીને તેમની પાસે મન માનતી મરતો કરાવી લીધી. એ સરતોની રૂએ નેપોલિયને શત્રુના કેટલાક કિલ્લા, યુદ્ધગ્રામ યુદ્ધ મામત્રી તથા તમામ રાજમાર્ગનો વહીવટ મેળવ્યાં ત્યાર પછી તેણે પોતાના લશ્કરમાં નીચે મુજબનું શરતન યથાવે એવું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું:—

“ યોદ્ધાઓ ! હેલા પંદર દિવસની અંદર તમે છ યુદ્ધોમાં ફતેહ મેળવી છે. તમે શત્રુના એકથીમ વાવડા, પચાસ તોપો અમલની જગ્યાએ અને પિડમેન્ટનો સારામાં સારો પ્રેસ છની રાક્યા છે. તમે શત્રુનાં પંદર હજાર માણ્યોને કેદ પકડ્યાં છે અને દશહજાર માણ્યોને માર્યા અથવા ધારણ કર્યાં છે. તમે તમારી ખડા-દુરીથી રોયેડ અને ફ્રાન્સ નદી ઉપર લાગી ફ્રેન્ચ મેનાની જરોનરી કીવી છે. તમે તફન ઉરાસ અને બૂખ્યા હતા પણ હવે તમે તમારી જરૂરીયાનો મેળવી લીધી છે. તમે વગર તોપોએ લાગ્યો છતાં છો; વગર પૂલે નદીએ ઝોળગી ગયા છો; પગરખાં વગર લાંબી મન્યો કરી છે, અને બૂખે પે, વગર તંબુએ પડી રહ્યા છો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યના યોદ્ધાઓજ-સ્વાધીનતાના રક્ષકોજ આવી સેરા બળતરી યોદ્ધા પણ મારા યોદ્ધાઓ ! અટકુ કર્યા છતાં પણ જો હજી થાણું કામ આપી રહેતું હોય તો તમારો પરિશ્રમ હજી સફળ થયો કહેવાય નહિ હજી દયરિન અને મિત્રાન આપણે જીત્યાં નથી. મારા માત્રગવામાં આવ્યું છે કે તમારામાના કેટલાક નાદિમન થયા છે. પણ હું તે માની રાકતોજ નથી. મોન્ટેનોટ અને મિલેસિમેર ડિગો અને મોન્ટાવીના સમામોમાં ફતેહ મેળવનારા યોદ્ધાઓ ફ્રેન્ચ નામને વિશેષ કીર્તિ અપાવવાને નવથી રહેલા હોવા બેધેએ. પરંતુ હું તમારો મેનાર્પિત યથાને તમારા શત્રુઓને જ અપાવું તો તમારે પણ મારી એક સરત કનૂય કરીજ: પડશે. તે મરત એ છે કે જે જે પ્રજાઓને તમે તેમના રાજ્યોના બુદ્ધિમાંથી મુક્ત કરો તેમનું તમારે

કાણુ કરવું અને તેમના ઉપર લેશમાત્ર પણ અત્યાચાર કરવો નહિ. જે મેં તેમ નહિ કરે તો તમે દૈયતને મુક્તિ આપનારા ન ગણાતાં પ્રજાપીડક ગણાશો. મારા હાથમાં ફેન્યૂ પ્રજાએ જે સત્તા મૂકી છે તે સત્તાનો ઉપયોગ કરીને હું ન્યાય અને કાયદાનો અમલ કરીશ અને તમને દયા અને સૌજન્યના કાનુનોનું પાલન કરવાની ફરજ પાડીશ. હું દંડ કરનારાઓને તો હું ગોળીધીજ ઠર કરાવીશ.

" ઈટાલિની પ્રજાઓ ! ફેન્યૂ સેના તમને રાજકર્તા નહિ પણ તમારી બેડીએ કોડી નાખવા આવે છે. ફેન્યૂ કોર્ટના દુશ્મન નહિ પણ તમામ પ્રજાઓના મિત્રો છે. તમે તેમના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો. તમારી માલમિલકતને, તમારા ધર્મને અને તમારા રીતરિવાજોને અમે જરાએ અપમાન પહોંચાડીશું નહિ. અમે તમારી સાથે લડીશું તોપણ ઉદાર દિલના દુશ્મન તરીકે લડીશું. અમારે દૈયતની સાથે લડવુંજ નથી; તમે અમારા દુશ્મન નથી પણ જે જીલમગાર રાજાઓએ તમને હાસંત્યમાં જકડી રાખ્યા છે તેઓજ. અમારા દુશ્મન છે તેઓજ."

प्रकरण ७ मुं

आस्ट्रियन सेनानी पुंठ पकडवी. १७६६

“अस भवित” जे शब्द फ्रेन्च भाषात नथी नेपोलियन

डिनियाना राज साबे नेपोलियन जे सपि करी ते तेना वरभरना मोटा वागने नापसद हती तेजो तो राजने पदभ्रष्ट करीने प्रग सत्ताक राज्य स्थापवा टमटमी रखा हता साडिनियाना लोकि पक्ष नेपोलियननी प्रार्थना करता इहेता हता के तमे सगति आपो ते अभे प्रगसत्ताक राज्य जनाचीजे जने फ्रान्सना सदाना मित्रा यक्षजे जे ते मोटयी हा लक्ष्यो होत तो तेम यवाने विजय न

हता, पक्ष अपसाधात्यु राजनैतिक दीर्घदृष्टि वापरीने आ छळाछळा विचाराने तेजे अनुमोदन आपु नहि ते गजुतो हता के छटासिनी आशिक्षित जने राजपत नथी मिनवडिक् प्रग पोतानु राज्य पोतानी जेजे यनाववा जता फ्रेन्चोनी भाडके लया नक राजद्विषद करी नाभशे जेथी करीने तेजे धष्टी समसमकताथी लोडाना मोटा उत्साहने हंडो पाड्यो ते राजनैतिक सुधारणाने पसद करतो हता पक्ष राज्यपति वर्णनने धिक्क रतो हता आगता, गज्जो जने डिमरावो होक्षत, सत्ता जने प्रति छाने पोतानीज करी जेथ हाता जने लोकवर्ग तो तेमनु दासत्व करवा मोन भरण्या छे जेवे दावो करता हता जे मान्यतातु भडन थाय जने लोकवर्ग दासत्वमाथी मुक्त थाय जेवु ते छळतो हता, पक्ष राजना सिद्धासने डिधवाची नाभीने जने असकृत, गिन जनुकवी लोडाना दासर्ग राजसत्ता भुडाने आ हेर हार करवो नहि पक्ष राजना अधिकारनी साबे लोडानी स्वाधीनताना अशानी मिला पट करीने लोडाने राजकारणारमा धीरे धीरे यधारे जवागदारी आपता जछने जे सुदह जने सुव्यवस्थित राज्यतत्र डिपजवीने लोडानी जीनती जलिनापाजोने पोपक्ष मजे जेव ते छळतो हता

नेपोलियन पोते धष्टीज छटादार वाषामा लजे छे के “जे लोकहित तज नजर राभीने, छदार राजनीति जभ्त्तार करीने छिजडे फ्रेन्च प्रगसत्ताक राज्यने पोताना मित्र तरीक गपु होत तो फ्रान्स जने आपा युरोपु आरब्ध हेव सुधरी

નત ! જે ઇચ્છા કે તેમ કહ્યું હોત તો કાન્સમાં ડેરેર વધત્તો હોત ન થયા હોત, લોહીની નદીઓ ન વહી હોત, યુરોપના રાજ્યો ભયભીત થાત નહિ અને ક્રોધ કરીને લોકમતમાં ફેરફાર થતા, યુરોપનાં રાજ્યોને રાષ્ટ્રવિપ્લવનો સખ્ત આયોગ લાગ્યા વગર x રાજ્યમત્તાક રાજ્યો સુવ્યવસ્થિત રાજ્યપ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરત. "

નેપોલિયને શત્રુરાજ્યના જીતાયલા વાવટાઓ સાથે સેનાપતિ મુરાને પારિસ મોકલ્યો. આવી અણધારી ફતેહથી આખા શહેરમાં હર્ષના ઉત્સવ થયા અને ત્યાં ત્યાં નેપોલિયનનાં યશોમાન થવા લાગ્યાં. મુરાએ વિજયનાં ચિન્હો ડિરેક્ટરોની સલાહ આગળ રજુ કર્યાં તે વખતે ખીજ દેશોના રાજપ્રતિનિધિઓ પણ હાજર હતા. પ્રજ્ઞસત્તાક રાજ્યની સેનાએ મેળવેલી ફતેહથી દુનિયાની નજરમાં તેમનું ગારવ ધણ વધી ગયું.

નેપોલિયન આવાં ઝંકટથી ભરેલા રજુસામોમાં રાતદિવસ રોકાયો હતો, તે છતાં પણ તે પોતાની નવવિવાહિતા પત્નીને ભૂલી ગયો ન હતો. લગભગ રાત દિવસ સુધી તો તે ચેટ ભરીને જમ્યો ન હતો, તેમ નિરાતે ઉઘો ન હતો, ધરીર પરનો ડગલો કે જોડા પણ ઉતાર્યા ન હતા તે છતાં પણ તે પોતાની સ્ત્રીને ટૂંકા પણ અત્યંત પ્રેમપૂર્ણ પત્રો લખવાને ચૂક્યો ન હતો. જોએફાઈન પ્રત્યે આવી માયાળુ ભૂલભૂલક તેણે આખા જીવનપર્યંત રાખી હતી અને તેની સાથેનો લગ્નસંબંધ રદ કર્યા પછી પણ તેનો સદાયવહાર તો પ્રથમના જેવોજ કાયમ રાખ્યો હતો.

સાઈડનિયા સાથે સધિ કર્યા પછી નેપોલિયને પોતાનાં મૈન્યસહિત પાર્માના રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંના રાજ્યએ આસ્ટ્રિયાનો પક્ષ છોડી દહને નેપોલિયનને સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. તેણે પણ કાન્સ ઉપર આક્રમણ કરવામાં આસ્ટ્રિયાના રાજ્યને સહાય આપી હતી તેથી લડાઈના ખર્ચના પેટામાં તેની પાસે દર લેવો હિચિત હતો. ત્યાંથીસો આદિના ડોલર, સોળસો લગ્નચક થોડા, અનાજનો સારો જથ્થો અને તેની ચિત્રશાળામાંના વીસ સર્વોત્તમ ચિત્રો એટલા વાતા લઈને નેપોલિયને તેની સાથે મધિ પકરી. નેપોલિયને તેની પાસેથી ચિત્રો પડાવી લીધાં તેને માટે ફેટવાક ઇતિહાસકારો તેને વખોડે છે. એ વીમમાના એકજ ચિત્રને માટે પાર્માના રાજ્યએ નેપોલિયનને એ લાખ ડોલર આપવા માડ્યા પણ તેણે તેનો સ્વીકાર કર્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે "પૈસા તો થોડાજ વખતમાં ખર્ચાઈ જશે પણ સર્વોત્તમ ચિત્રકળાનાં નમુનેદાર ચિત્રો અનંતકાળપર્યંત પારિસની શાલામાં વૃદ્ધિ કરશે અને ત્યાંના રહેવાસીઓને એવાં ઉમદા ચિત્રો અકિત કરવાની પ્રેરણા કરતાં રહેશે." જીતાયલા રાજ્યો પાસેથી દર તરિકે દ્રવ્ય, થોડા વગેરે વસ્તુઓ લેવાનું જ્યારે કાયદેસર ગણાય છે ત્યારે

ચિત્રોમાં એવું શું છે કે તે લેવા માટે નેપોલિયનને વખોડવો જોઈએ ? ચિત્રો પણ એક પ્રકારની મિત્રતા છે રાજ્ય પાસેથી દ્રવ્ય લેતાં એ દંડનો બોલો તેની ગરીબી નિયત ઉપર પડે છે ગભ્રીઓ પોતાના લોકમાટે લટે અને તેના દંડનો બોલો રાહી નિયત મદન કરે એ કેવો ન્યાય ? નેપોલિયન જે પ્રકારનો દંડ લીધો તેનો બે લગાઈ ઉભી કરનાર પાર્માના રાજાના ઉપરજ પડ્યો હતો. બને ઇતિહાસકારો ગમે તે મત આપે પણ એટલું તો ઉધાડુજ છે કે નેપોલિયન ધનલોભી ન હતો, ક્રાન્તી કીર્તિ અને શોભા વધે એવી તેની અભિમાયા હતી, તેની ગમવૃત્તિ ધણીજ સુસરત હતી, અને તેનો ઉદ્દેશ પણ ઉચ્ચ પ્રકારનો હતો.

નેપોલિયન ત્યાંથી આસ્ટ્રિયાના મૈન્યને પોતાની આગળ આગળ ધકેલતો વધ્યો ગયો. બે ત્રણ જન્મોએ શત્રુનો પરાભવ કરતો તે લોનાર્ડિના ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં દાખલ થયો. ત્યાંના લોકો પણ પોતાના રાજાના અમતથી કટાક્ષા હતા અને મળસૂતાકે રાજ્ય સ્થાપવાની ઉમેદ ગમતા હતા. પોનદીને સામે કિનારે આસ્ટ્રિયાનું ભરતર પડ્યું હતું, પણ નેપોલિયન આવાકાથી તેમની સરત ચૂકાવીને નીચાણેથી નદી ઝોળાળી ગયો. આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ બોનપાર્ટે પણ તેની પાછળ કુચ કરી અને બેઉ ભરતરને ફ્રાન્સિઓ ગામ આગળ બેઠો થયો. સહેરના મિનારા, ધરની ખારીઓ અને હાપર ઉપર ચઢી ચઢીને આસ્ટ્રિયનોએ ફ્રેન્ચો ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવ્યો, પણ તેઓ મોતને ન ગણુકારતાં શત્રુઓને સગીનથી વીધતા આગળ વધ્યા, અને અંતે આસ્ટ્રિયનો નાકા ફ્રેન્ચોએ નાસતા શત્રુની પૂઠ લીધી અને મે માસની (૧૭૯૬) ૧ મી તારીખે તેઓ અડાર નદીને કિનારે આવેલા લોદી નામના ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા નદીને સામે કિનારે આસ્ટ્રિયનો ૩૨૦૦૦ પાયદળ, ૪૦૦૦ રોડેન્વાગ અને ૩૦ હારે તોપો સાથે ફ્રેન્ચોનો સત્કાર કરવા ઉભા હતા, અને વચમાં માત્ર એક ઘણો સાંકડો પૂછ હતો યાકેલી અને ધનાયલી ફ્રેન્ચ મેના લોદી ગામમાં પેરી અને પોતાના જે યુવાન સેનાપતિને તેઓ હવે અજન્મ્ય માનવા લાગ્યા હતા તેની આગળી રાહ જોતા ઉભા શત્રુઓ સામે કિનારેથી તેમના ઉપર ગોળાઓ વરસાવવા લાગ્યા તેના માગથી બચવાને નેમણે સહેરના મકાનોની દિશાલોતો આશય લીધો.

પ્રારબ્ધ ઉપર નેપોલિયનને એવી ચૂસ્ત શ્રદ્ધા હતી કે જ્યની તેના મન ઉપર કરી અમરજ થતી ન હતી તેણે તરતજ તોપના ગોળા અને બુલુની ગોળાઓના વરસાદ સામે નિડરપણે ઉભા રહીને શત્રુમૈન્યનું નિરીક્ષણ કરી લીધું ફ્રેન્ચસેના પૂછ ઝોળાળી ન શકે તેટલા માટે આસ્ટ્રિયન સેનાપતિએ ધણીજ ચતુરાઈથી પોતાની તોપો ગોઠવી હતી અને હજારો આજ્ઞાદ નિશાનમાજ ચોદાએને પૂર ઉપર ચારે બાજુએથી ગોળાઓની અજબધારા કરવાની સૂચના કરી હતી તે ધારત તો નેપોલિયનના આવતા પહેલાં સહેલાઈથી એ પૂલને તોડી સમત, પણ પોતે પમદ કરેલી જગ્યાને

લાગી. આગલી હાર તો એક વણુ વારમાં ધાસની માફક કપાઈ ગઈ અને મૂડાંઓને લીધે પાછળ આવનારાઓને આગળ વધવું સુસ્કેલ થઈ પડ્યું; પરંતુ ધગધગતા લોખંડ અને સીસાની ઝડીની સામે મોતને તરજીવણી ગણીને બહાદુર ફ્રેન્ચો આગળ ને આગળ ધસ્યા ગયા અને પૂલના મધ્ય ભાગ સુધી આવી પહોંચ્યા. શત્રુની તોચ અને ખંડુકાનો માર જે ચાલુજ હતો, તે હવે અસલ થઈ પડ્યો. જાણે ધગધગતો જ્વાળામુખી ફાટ્યો હોય અને ફ્રેન્ચો ઉપર પ્રલયાગ્નિ વરસાવી રહ્યો હોય એવે તોયોનો માર થવાથી તેઓ ચંબ્યા અને પાછા હઠવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. નેપોલિયન તેમની વચમાંજ હતો. તેણે તરતજ વાવટો પકડનારના હાથમાંથી વાવટો ઝૂંટવી લીધો અને “તમારા સેનાપતિની પાછળ પાછળ ચાલો” એવો પોકાર કરીને ધ્રુમાડથી અને ગોળાઓની વૃષ્ટિથી ચોમેર હંકાઈ ગએલા પૂત ઉપર ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. તેની પાછળ લેની, ચામેના ગાર્દિયર વગેરે વીર સેનાપતિઓ ધસ્યા અને પોતાના પુવાન મેનાધિપતિના ઉદાહરણથી શરના આવેશમાં આવી ગએલું વીંધાણ, રશિયથી ખરડાયેલું મૈ-ય પણ કીકીઆરી કરતું પૂલ ઉપરથી પસાર થતા લાગ્યું. હવે કોની મગદૂર કે તેમને અટકાવી શકે? વીરચૂડામણિ નેપોલિયનને ખાળવાની કોનામાં તાકાત હતી? તેજ ધડીએ ફ્રેન્ચ સ્વારો પણ શત્રુના તોપખાના તરફ પાછળની બાજુએથી ધસારાખંધ આવવા લાગ્યા; દારૂગોળાનો પૂત્રકોટ તો હજી ચાલુજ હતો પણ ફ્રેન્ચ મેના વેમખંધ વહેલી નદીની ત્વરાથી સાંકડા પૂલની ઉપર ધપતે પસાર થઈ મઈ, અને આસ્ત્રિયન ગોલંદાઓને નિર્દયપણે સંઘીનથી વીંધી નાખ્યા લાગી. એક પક્ષ વચ્ચે દારણુ સંચામ શર થયો. આસ્ત્રિયનો મરણીયા થએલા વાવની માફક લડ્યા, પણ નેપોલિયનના વીરવહિનની સામે ટકવું સુસ્કેલ હતું. પોતાના ચક્રિ કરી નાખે એવા છેલ્લા પરાક્રમથી ઉન્મત્ત થએલા ફ્રેન્ચો તોપો અને ખંડુકામાંથી તેમના ઉપર જાણે પુષ્પવૃષ્ટિજ થતી હોય તેમ બેધકક સિંહેની માફક ઝૂંઝ્યા.

પ્રમુખ યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું અને કાનના પડદા પાડી નાખે એવા તોપોના ધડાક થયા જતા હતા તે વખતે એક મેનાપતિના જોવામાં આવ્યું કે દુશ્મનની અમુક તોપ ફ્રેન્ચોનો કચ્ચરધાણુ કઢાડી નાખે છે. એક લસકરી અમલદાર ધીર સત્રામની વચ્ચે ધપતે દોડતે ઘોડે નેપોલિયનની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે તે તોપને પકડી લેવાને અમે ધણે યતન કર્યો પણ બ્યર્થ ગયો માટે એક છેલ્લી વારનો યતન કરાય તો સારું. નેપોલિયન કહે, “એમાં શું? ચાલો ત્યારે, આપણે તેને હમણાજ ચૂપ કરી દઈએ” પાસે ઉભેલા ઘોડેસ્વારો તરફ કરીને તેણે કહ્યું, “ચાલો તમારા સરદારની પાછળ” જાણે વરધોડામાંજ જતા હોય તેમ તેઓ ગોળા અને ગોળાઓના ધ્રુમકોટની સામે હરખોર ધસ્યા અને તોપસુધી દોડી ગયા. તેમની સમશેરો આસ્ત્રિયન ગોલંદાઓની ગરદન પર ફરી વળી અને તેજ તોપનો ઉપયોગ શત્રુઓ ઉપર થતા લાગ્યો.

આંત્રિક રાષ્ટ્રી સાથે ગજમહેલ છોડીને આવતો થયો તેમના ગયા પછી લેબાએ પોતાની સ્વાધીનતાની લાગણી ઉત્સાહભરે જાહેર કરી અને નેપોલિયનને પોતાના ઉદ્ધાર કરનાર તરીકે પ્રેમથી વધાવી લીધો, અને ગજમહેલની દિવાલ ઉપર એક પાટીનું લગાવી દીધું કે “ આ મહાન ભાડે આપવાનું છે હકીકત માટે ફ્રેન્ચ કમિશનરને લખો ”

મે માસની ૧૫મી તારીખે એટલે મોન્ટેનોટના સંગ્રામ પછી એક મહિને નેપોલિયન ફ્રેન્ચને ૩ કો વખાડતો મિલન શહેરમાં દાખલ થયો આખા ઇટાલિના દેશભરે તેની સુધાકાંતે આખ્યા તેમને પણ એવી આશા હતી કે નેપોલિયન તેમને રાજાઓની ધૂમરીમાંથી મુક્ત કરીને સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર સ્થાપવામાં મદાય આપશે શહેરમાં તેને મત્કાર કરવાને કમાનો અને તોરણો આધવામાં આપ્યા અને જ્યારે તેની સ્વારી પસાર થઈ ત્યારે પુરુષોએ હર્ષનાદ કર્યા અને મિલન શહેરની સુદરીઓએ તેના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરી

મોડેનાનો રાજા પણ તેને શરણે આ ગયો અને તેની પામેથી દડ તરીકે વીમ લાખ ઝાંકર અને તેની ચિત્રશાળાના વીસ ઉત્તમોત્તમ ચિત્રો લેવામાં આવ્યાં આ મહિનો કરાર જ્યારે લખાતો હતો ત્યારે એક ફ્રેન્ચ અમલદાર નેપોલિયન પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ મોડેનાના રાજાનો લાઇ આઠ લાખ સોનાના ઝાંકર લાગ્યો છે અને તે તમને એટલું આપવા ઇચ્છે છે આગે પણ તમને સલાહ છે કે તમે તેનો સ્વીકાર કરો એમાં શું ? એના બદલામાં રાજાના દડમાંથી કાપક એણે ૨૨૦૦ નેપોલિયન જવાબ આપ્યો કે ‘ હું રાજાનો આભાર માનું છું પણ એ નાણું લઈને તેના દમાણ નીચે આવવા ચહાતો નથી ’ દડની ફેલ રકમ લશ્કરની તિને ઝીમાં જમા થઈ અને નેપોલિયને એક દમડી પણ લીધી નહિ

હવે નેપોલિયને એક ખીચી બનકત મહેરનામું પ્રખર કર્યું તેનાથી ફ્રેન્ચસેનામાં અપૂર્વ રોષ અને ઉત્સાહનો સચાર થયો અને ઇટાલિના તમામ લોકોની પ્રજા વ્યવસ્થાશક્તિ ઉપર બીજાની જોવી બાબત અસર થઈ,

“ યોદ્ધાઓ ! તમે ૧ એપ્રિલના પર્વતમાંથી વેગમધ ધડધાડ વહેતી નદીની પેઠે ત્વરાથી ઇટાલિના મેદાનોમાં ધસ્યા આપ્યા છે તમારી ગતિમાં અટકાવ કરવાનો જેમણે યત્ન કર્યો તેમને સડને સૂકા પાંદડાની માફક તમારી આગળ આગળ ધકેલના તમે ફ્રેન્ચને આપ્યા આ પા છે તમે અસ્તિત્વની બેડીઓમાંથી અને ત્યાંના રાજાના જીવનમાંથી પિડ્મેન્ટ પ્રદેશની પ્રજાને મુક્ત કરી છે, મિલન શહેર તમે છૂટી લીધું છે અને આખા લેબાડિંગ આતમા પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ત્રિગી ધ્વજ ફરફરી રહી છે પામો અને મોડેનાના રાજાઓ તમારી મહેરમાનીને લીવેજ પોતાનાં સિદ્ધાંતો

ઉપર કાયમ રહ્યા છે જે મૈત્ર્ય એક દિવસ ગર્વથી છટી જમને તમને ડરાવતુ હતું તેને નાસવાનો, તમારા કોધાગ્નિમાંથી પોતાનું રક્ષણ કરવાનો માર્ગ રહ્યો નથી વેગવતી સો નદી અને આદ્ય પર્વતની માફક છટાવિના ટોટકિ-નારૂપ મનાતી બીજી નદીઓ તમારા ધસારાને એક દિવસ પણ ખાળી શકી નથી દુદરતી દિવાન જેવા આદ્ય પર્વતે પણ તમને નમ્રતા અદિત માર્ગ આપ્યો છે તમારા આ પરાક્રમથી આજે તમારા અમરત દેશમાં આનંદોત્સવ ચર્ષ રહ્યો છે મગકારની આગાથી તમારા માનમાં આજે મહોત્સવ કરવામાં આવ્યો છે આજે તમારી માતાઓ, તમારા પિતાઓ, તમારી બહેનો, પત્નીઓ અને તમારા સર્વ મિત્રો તમારી કૃતેદથી પોતાનો હર્ષ પ્રદર્શિત કરી રહ્યા છે, અને તેઓ તમારા કુટુંબીઓ છે એમ જહેતાં તેમની છાતી ગર્વથી ફૂલાઈ જાય છે ”

“ ચોદાઓ ! તમે ઘણું કહ્યું છે એ વાત ખરી પણ તમારે માટે હજી ઘણું કાર્ય કરવાનું બાકી છે શુ તમારાં સત્તાનોતે—તમારી ભવિષ્યની પ્રજાને તમે એમ કહેવા દેશો કે અમારા પૂર્વજોને સમાધોમાં જય મેળવતા આવડ્યો પણ જય મેળવ્યા પછી જે કર્તવ્ય કરવું જોઈએ તે નજ આવડ્યું ? શુ લોખાડિં આપણું x કુપુઆ ચરો ? નહિ, નહિ, તેમ કદિ બનશે નહિ આપણે હજી વગર આરામે લાંબી કૃત્ય કરવાની છે. હજી શત્રુઓને પગતળે કચરવાના છે, હજી અક્ષય કૃતિ મેળવવાની છે અને આપણને વિનાશકારણ ઉપદ્રવ કરનાર ગર્વિષ્ટ રાજાઓને આપણી સમસેગનો સ્વાદ અખાડવાનો છે ક્રાન્સમાં ગતિદ્રોહ અને અદર અદરના કનહ કરવાની ઉચ્છેદણી આપનારાઓ ! અમારા રાજનૈતિક આગેવાનોના ખૂન કરાવનારા કસાઈઓ ! અમારા ટુલોન શહેરના વહાણોને સળગાવી મૂંઝારાઓ ! હવે તમારે ભયથી ચચર ક પતુ પડશે વેર લેવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે પણ મૈત્ર્ય લેશમાં ગભરાવું નહિ અમે જ્યાં જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાંના લોકો સાથે હમેશા બધુભાવ રાખીએ છીએ અને ખાસ કરીને ૧ સિપિયો અને જૂટસની જન્મભૂમિના (ઇટાલી) લોકો તો અમારા સગા ભાઈ જેવા છે, કારણ કે તેમના રેનદેશવત્સલ મહાપુરુષોને અમે અમારા આદર્શરૂપ માનતા આવ્યા છીએ રોમના પિટાનની પુન સરથાપના કરવી, રોમનુ ગૌરવ વધારનાર

x થિજનો મહાન વિજેતા હનિમાન છટાવિ જીતવા આ પો હતો તેણે ઇટાલીના મૈત્ર્યને અનેક યુદ્ધમાં હાર અવડાની પણ આજસથી અથવા ગમે તે કારણથી તે કુપુઆથી અગળ વધી શક્યો નહિ અને તેથી રોમ શહેર ઉપર આક્રમણ ન કરતા સ્વદેશ પાછો ફર્યો ત્યાર પછી ઝામાના રણમગ્રામમાં રોમન મેનાપતિ મિપિયોએ તેને પગજાય કર્યો હતો મેથોનિયનનું હેતુ એવું છે કે આપણે હનિમાનની માફક લોખાડિંથી અટકી જવું નહિ

ભાગ ૬૦

૧ રોમન પ્રબલસત્તાક રાજ્યનું રક્ષણ કરનાર વીરપુરુષો

મહાપુરુષોની મૂર્તિઓને તેમના અસહ્ય સ્થાનકે ફરીથી બેસાડવી અને સૈનાના સૈકા થયા પરાધીનતાને લીધે વીર્યહીન, તેજહીન થએલી રામન પ્રબળને જાગૃત કરવી—એજ અમારી હેતુનું લક્ષ્ય છે. દાર્પની સિદ્ધિ ચતાં રામના ઇતિહાસમાં એક નવો યુગ મંડારી-મારા યોદ્ધાઓ ! યુરોપના દેશોમાં સર્વથી રમણીય દેશનો ઉદ્ધાર કરવાનો અક્ષય યશ તમારે પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ફ્રેન્ચ પ્રજા સર્વો શ્રેષ્ઠતંત્ર અને આખા જગતમાં સ્વતંત્રતા માટે માનનીય ગણાયેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા લડાઇઓનાં ખીજનો સમૂહો નાશ કરીને યુરોપમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવશે. આ મહાન કાર્ય સિદ્ધ કરીને જ્યારે તમે સ્વદેશ સિધાવશો ત્યારે તમારા દેશપ્રાંધવો તમને ઉદ્દેશીને કહેશે કે “આ યોદ્ધો ઇટાલિના વિજયી સૈન્યમાંનો છે.”

મગજને શૂંચવી નાખે એવી રાજ્યતંત્રની ઉપાધિ અને યુદ્ધની ગગનભેદી ગર્જના અને ફાલાહલની વચ્ચે નેપોલિયન આર્ચા તેજસ્વી અને ઉન્માદકારી જાહેરનામાં, નહિ માની શકાય એવી ઝડપથી સડસડાટ લખી રહ્યાં. તે લખાયા પછી વીરા વપે” સે” હેલેનામાં તેનું એક જૂનું જાહેરનામું કાઢ્યે વાંચી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી નેપોલિયન બોલી ઉઠ્યો કે “આટલું છતાં પણ મને લખતાં નહોતું આવડતું એમ કહેવાની તેઓ (વિરુદ્ધ પક્ષના ઇતિહાસકારો) મૂર્ખાઈ કરે છે.” કેટલાક તો એટલી હદ સુધી કહે છે કે તે પૂરેપૂરા નિરક્ષર હતા—તેને પૂરી જોડણી પણ આવડતી ન હતી. પરંતુ અંદર જેતાં તે પરિપક્વ અને મધીણ સાક્ષર હતા. તેની માનસિક શક્તિઓ અને તેનું છુદ્ધિવિષયક જ્ઞાન ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારનાં હતાં. લાગલાગટ પ્રખર અભ્યાસ કરીને તેણે પોતાની મગજ શક્તિને આરીરીતે ફળવી હતી તે વ્યાકરણના નિયમોની દરકાર કરતો નહિ અને એ વાત ખરી છે. તે પોતે કહે છે કે “રાજધાર્ય જેવા વધારે અગત્યના કાર્યમાં પડેલા માણસને વ્યાકરણના નિયમો જાળવવાની કુરસદ હોતી નથી. દલમ કાગળ ઉપર ઉતારી શકે તેના કરતાં પણ વધારે ઝડપથી તેના મગજમાંથી વિચારોનો પ્રવાહ વહેવો જોઈએ. તેણે તો વાક્યોને ઠેકાણે શબ્દોમાં અને શબ્દોને ઠેકાણે અક્ષરોમાં પોતાના વિચારને સમાવવા જોઈએ.” આવીજ ઝડપથી નેપોલિયન લખતો તેના અક્ષર નહિ વાંચી શકાય એવા લીટા જેવાજ દેખાતા—કેઈ કેઈ વાર તો તે પોતે પણ ઉકેલી શકતો નહિ.

નેપોલિયનને ૬૭ પારિસના ડિરેક્ટરો તરફથી લુદ્ધના ખર્ચને પેટે એક દમડી પણ મળી ન હતી, તેથી તેને લશ્કરના ખર્ચનો નિબાવ છતાપણ શહેરો પાસેથી દંડની રકમ મેળવીને તેમાંથી કરવો પડતો. લોકો પાસેથી દંડ લેવો અને તે છતાં પણ તેમની પ્રીતિ જાળવી રાખવી એ કુર્ષ્ટ કાર્ય નેપોલિયને પોતાના લુદ્ધિજનથી વાળીની મિલકતથી, લોકો પ્રત્યે પ્રેમની ધાગણીથી અને તે ઉપરાંત પોતાના નિબંધક

ચારિત્ર્યના પ્રભાવથી સિદ્ધ કર્યું. મિત્રનના લોકોએ તેને ખુશીથી દંડ આપ્યો. તે વડે તેણે પોતાના આજ સુધી વાસ્તવિક રીતે જૂને મરતા અને ચીથરેલા યજ્ઞેલા મૈત્ર્યને અન્ન અને નવા વસ્ત્ર અપાવ્યાં. ધાયલ યજ્ઞેલા યોદ્ધાઓની સારવાર માટે તેણે દવાખાના સ્થાપ્યાં અને પોતાના લશ્કરની તિમ્મેરીમાં સારી રકમ એકઠી કરી. તે ઉપરાંત દેશાવર ગએલા પિતા પોતાનાં ગરીબ બાળકોને માટે ઘેર નાણું મોકલાવે તેમ તેણે દૈન્ય લાખ ડૉલર પારિસના ડિરેક્ટરોને મોકલાવ્યા અને હાઇન નદીને કિંદિ ફ્રેન્ચ સેનાપતિ મુરો બિચારો નાણાં વગર તંગીમાં આવી પડ્યો હતો તેના લશ્કરના પોષણને માટે તેણે પચીસ લાખ ડૉલર મોકલ્યા. ધનનો સમ્રદ કરવાની નેપોલિયનના જેવી મરસ તક જગતમાં કોઇને મળી નથી તે છતાં પણ પોતાના મજવામાં એક પાઈ પણ ન મૂકે એવો બીજો કોઈ વીરનો જણાયો નથી.

વળી તેણે મિલન શહેરને માટે સુવ્યવસ્થિત મ્યુનિમિપલ રાજ્યતંત્ર ધડી કહાડ્યું અને આખા લોનાર્ડિના મેદાનના રક્ષણને માટે તાત્કાલિક પકિલ લશ્કરી બંદોમસ્ત કરી દીધો. કોઇ પણ મનુષ્ય સહન કરી ન શકે એવો શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ એક મહિનાસુધી લાગ્યાગટ ઉડાવ્યા પછી તેણે ઉપર કહેયું કુર્બાન કાર્ય માત્ર પાંચજ દિવસમાં પૂર કરી નાખ્યું. તેના મગજની એક વિલક્ષણ પ્રકૃતિ ન હોત તો આવો પરિશ્રમ તે કરી શકતજ નહિ. તે પોતેજ એક પ્રમગે કહે છે કે “મારા મગજમાં જૂદા જૂદા વિષયોને માટે નોખા નોખા ખાનાં હોય તેમ દરેક વિષયને તેના ખાનામાં હું ગોડવી દઉં છું. મારે અમુક બામતનો વિચાર ન આવવા દેવો હોય તો હું તે બામતનુ ખાતુ બધ કરી દઉં છું. આથી કરીને મારા મગજમાં વિચારોનો શુભવાડો ચલા પામતો નથી મારી નામરજી છતાં માગ મગજમાં વિચાર આવ્યા કરે અને તેથી કરીને મને ઉધ ન આવી હોય એવું કદિ બન્યું નથી મારે ઉધવું હોય છે ત્યારે હું મારા મગજના તમામ ખાના બધ કરી દઉં છું એટલે મને તરતજ ઉધ આવી જાય છે. મારે જ્યારે આરામની જરૂર હોય ત્યારે ગમે તે વખતે હું ઉંઘી લઉં છું અને લગભગ ઉંઘવાનો સકલ્પ કરતાંનીજ સાથે મને ઉધ આવે છે.” કોઈ વાર છેવટનું પરિણામ લાવી ચૂકે એવાં યુદ્ધોની તંયારી કરવામાં દિવસના દિવસ અને રાત્રિની રાત્રિસુધી એક ઝોડ પણ લીધા વગર કામ કર્યા પછી તોપોના ધડાકા અને યોદ્ધાઓની વીર હાકનો લયાનક ક્રેવાદલ ચતો હોય તેવે વખતે તે નિરાતિ ઉધ કહાડતો, હોય એવા દર્શાત જોવામાં આવ્યા છે. આવો અદ્ભુત સંયમ નેપોલિયન જેવો રાજયોગીજ કરી શકે.

ઉપર વર્ણવેલાં યુદ્ધોના વિકટ મામલા વખતે, અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ અને જળજી છતાં તેના શુદ્ધિવિષયક બધારણ્યા કેવો વિઝાસ ચલા કરતો હતો તે ચારિત્ર્યની નામના પ્રસિદ્ધ ગણિતશાસ્ત્રી ઉપર તેણે લખેલા એક પત્ર ઉપરથી જણાઈ

આવે છે. તે લખે છે કે, — “આત્મા સુધી ઇશાલિના વિદ્વાનોની જોષએ તેની કદર કાઢી
કરી નથી — રાજાઓ અને ધર્મગુરુઓના લયને લીધે તેઓ મિથ્યા દમાઈ છુપાઈને
પોતાની અબ્યામની ઓરડીમાં લરાઈ બેઠા છે. પણ હવે તેમ બનતો નહિ ધર્મના
જીવંતો અને રાજાની જીવંતગાર મત્તાનો હવે અંત આવ્યો છે. હું માહિત્યસેવ-
કાને અને વિદ્વાનશાસ્ત્રીઓને એકઠા મળવાનું નિમત્રણ કરું છું. હું તેમને કહું છું
કે તમે એકત્ર થઈને પરસ્પર ચર્ચા કરો અને માહિત્ય, કળા અને વિદ્યાનામાં નવું
એતન લાવવાને માટે શુ શુ કરવું જોઈએ તેની એક યોજના ઘડીને મારી આગળ
ગળું કરો. તેઓમાંથી જેમને કાન્ય આવવાની ઇચ્છા હોય તેમને હું ખાત્રી આપું
છું કે ફ્રેન્ચ મરકાર તરફથી તેમને મન્માન મળશે. બાહોશ ગણિતવેત્તા, કુશળ ચિત્ર-
કાર અથવા માહિત્યના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં પ્રવીણતા પામેલો પડિત કાન્ય આવીને
રહે તે જોઈને ફ્રેન્ચ પ્રજાને જેટલો મર્વ થશે તેટલો મર્વ એક વિગણ પ્રાંત અથવા
ધનવાન નગરની છત્તથી થશે નહિ.”

નેપોલિયનની આ પ્રમાણે ઝડપથી ઉન્નતિ થતી જોઈને પાર્લિસના ડિરેક્ટરોનાં
મનમાં ભય પેદા થયો. તેમણે એક બીજા સેનાપતિને નેપોલિયનના જેટલીજ મત્તા
આપીને મોકલ્યો અને એવી આજ્ઞા કરી કે લસકરના બે વિભાગ કરવા અને એક
એક વિભાગ તેઓ પોતાના તાબામાં ગણે. નેપોલિયનને પોતાના લસકર માથે x
પોપના રાજ્યો ઉપર આક્રમણ કરવાનો હુકમ કર્યો. નેપોલિયન આ હુકમ વાંચીને
તરતજ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનું રાજનામું મોકલી દીધું અને લખ્યું કે “ બે સારા
સેનાપતિ જરૂર એક નગરો સેનાપતિ વધારે ઉપયોગી છે ” રાજનામું જોતાજ ડિરે-
ક્ટરો ગભરાયા અને ઉપની નિમણૂક રદ કરી હવે તેણે પાછી આસ્તિત્વ સેનાપતિ
બોનુની પૂઠ લીધી. બોનુએ નેપોલિયનને આગળ વધતો અટકાવવાને મદુઆના
અભેદ કિલ્લામાં પોતાના પદર હજાર માણસોનું મૈન્ય રાખ્યું હતું. આવા મજ-
બૂત કિલ્લાને અને આટલા મોટા શત્રુમૈન્યને પોતાની પાછળ રહેવા કદને નેપો-
લિયન કદિ આગળ વધજેજ નહિ, અને મદુઆનો કિલ્લો તે જીતે તોપણ તેને ત્યાં
લાખા અમયસુધી રોકાઈ રહેવું પડશે એવી તેને ખાત્રી હતી

— વિદ્વાન (માન્ય) ના અભ્યાસથી છુદ્ધિ સ્વતંત્ર થતી અને તેથી કરીને
ધર્મના વહેમોને અને એ વહેમ ઉપરજ નિર્વાહ કરનારા ધર્મગુરુઓની પ્રતિજ્ઞાને
આધાર લાગતો ધર્મગુરુઓએ ગળાઓની સાથે એકત્ર કરીને વિદ્વાનની શોધખોળને
અટકાવવાનો યત્ન કર્યો અને મેકડો પડિતો (મેનર, મેક્ન, મેલેપિયો) ને જીવતાને
જીવતા બાળી મૂક્યા હતા અથવા જન્મસુધી કારાગૃહમાં પૂરી રાખ્યા હતા ૧૭૭૦ ૬૦

x ખ્રિસ્તી ધર્મનો સુખ્ય ધર્મગુરુ એના તાબામાં ઈશાલિનો કેટલોક પ્રદેશ હતો.

નેપોલિયને મિલન શહેર છોડ્યું તેને બીજેજ દિવસે તેના આસપાસનાં ગામડાંમાં ધર્મશુરુઓની ઉરેકરણીથી લથકર બળવો ઉભો થયો. ધર્મશુરુઓ અને રાજકર્તાઓ હમેશાં એક બીજાની સત્તાના રક્ષણને માટે પરસ્પર સહાય કરતા આવ્યા હતા. ચોડાજ વખતમાં બળવો ગામેગામ ફેલાઈ ગયો. નેપોલિયને જોયું કે એક કલાકની દીક્ર કરવા જેવો વખત નથી. તે બાર દબાર માથુસો અને છ તોપો લઇને બળવાખોરોની સામે ગયો. દયા ખતાવવાનો આ વખત ન હતો તેથી તેણે પોતાના સૈન્યને શત્રુ ઉપર તૂટી પડવાની આજ્ઞા કરી. તાલીમગાજ ફ્રેંચ 'ચોદાઓ અને બિનકલાયતી ગામડીઆઓની લડાઈ જાઓ વખત ચાલીજ નહિ. તેઓ ધામની માફક કપાઈ ગયા અને બીજા બળવાખોરોના મનમાં દહેશત ઉપજાવવાને ગામને આગ લગાડવામાં આવી. ત્યાર પછી નેપોલિયનનું સૈન્ય તરતજ ચતુના સધિરથી ખરડાયલી તલવારો સાથે પાવિયા શહેર આગળ આવી પહોંચ્યું. એ શહેર પણ બળવાખોરોનું મથક હતું. ત્યાંના માથુસોએ તાળે ચવાની ના પાડી એટલે તરતજ શહેરની દિવાલોને તોપોને ધડાકે ઉડાવી દેવામાં આવી અને નદીના પૂર માફક ફ્રેંચ સૈન્ય શહેરમાં દાખલ થયું અને નેપોલિયને તેમને શહેર લૂંટવાની અને બળવાખોરોની નિર્દયપણે કતલ કરવાની રજા આપી દીધી.

પાવિઆના લયનક દર્શાતથી લોકોમાં એટલી ધાક ખેસી ગઈ કે ત્યાર પછી તેમણે ઉંચું ડોકું કરવાની દિમતજ ચલાવી નહિ. નેપોલિયનને નિર્દયતા કદિ પસંદજ ન હતી પણ તેમ કર્યા વગર તેને હલાજ ન હતો. માથુસોના જીવ બચાવવાને માટે શસ્ત્રવંદને જેમ તેના અવયવ ઉપર નસ્તર ચલાવવાની જરૂર પડે છે તેમ પોતાની આસપાસ એકઠા થયેલા શત્રુઓ સામે બચાવ કરવા માટે તેને આવું સખ્ત પગલું ભરવું પડ્યું. તે પોને કહે છે કે “જો મેં કોઇ પણ શહેરમાં કતલ અને લૂંટકાટ ચલાવી હોય તો તે માત્ર પાવિઆમાંજ મેં લશ્કરને ચોષીમ કલાકસુધી ફાવે તેમ નિર્દય વ્યવહાર ચલાવવાની રજા તો આપી હતી; પણ ત્રણજ કલાક થયા પછી મારાથી આ જીભ જોઇ શકાયો નહિ તેથી મેં તાબડતોજ મિપાઇઓને તલવાર આન કરવાની આજ્ઞા આપી.”

બ્યારે પાવિઆમાં ઉપર પ્રમાણે મારકાપ ચાલતી હતી તે વખતે આ અસાધારણ માથુસને શહેરના વિદ્યાલયની મુલાકાત લેવાની વૃત્તિ થાય એ પણ તેની વિશ્વક્ષણતાનું એક દર્શાત છે. પાવિઆના સુવિખ્યાત વિશ્વવિદ્યાલયની તેણે મુલાકાત લીધી અને એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં તે ઝડપપથે ફરી વળ્યો. તરવગાનના વર્ગમાં જઇને તેણે વિદ્યાર્થીઓને પૂછ્યું કે “નિદ્રા અને મૃત્યુ વચ્ચે શો તફાવત છે ?” વિદ્યાર્થી ગુચવાયા અને પ્રોફેસર તરફ જોવા લાગ્યા. વિદ્વાન પ્રોફેસરે વિદ્યતાભર્યું વિવેચન કરવા માંડ્યું પણ નેપોલિયનને તરવગાનના શંકાભર્યા સિદ્ધાંતો માટે જાઓ

સદલાવ નહિ હોવાથી પ્રેક્ટિસરનું વાક્ય પૂરે મધુ ત્યાર પહેલાં તો તે ચાલ્યો ગયો. પછી તે ગણિતના વર્ગમાં ગયો. ગણિત તેના પ્રિય વિષય હતો તેથી તે પ્રમન્ન થયો. તેણે વિદ્યાર્થીના હાથમાંથી એક પુસ્તક લીધું અને એક ઘણાજ અધરા પ્રશ્ન પૂછ્યો. એક ઘણાજ ચાલાક વિદ્યાર્થી તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. નેપોલિયને તેના દાખલો જોઈને કહ્યું કે “તમારી જૂન છે” પણ તેણે કહ્યું કે “નહિ મારો જવાબ અરો છે.” નેપોલિયને તેના હાથમાંથી સ્ટેટ લીધી અને પોતે તે દિસાખ ગણ્યો. ગણ્યતાં ગણ્યતાં તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ જે તેણે બધાનાં દેખતાં તરતજ દબૂલ કરી. ત્યાંથી તે માયન્ડના વર્ગમાં ગયો સાયન્સના જગવિખ્યાત * પ્રેક્ટિસર વોલ્ટાને તેણે પ્રેમથી આલિનન દીધું. વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રમુખે તેને જે માનપત્ર આપ્યું, તેમાં તેણે કહ્યું હતું કે “મહાન ચાર્લ્સ પાલ્સાહે આ વિશ્વવિદ્યાલયનો સ્થાપના કરી હતી અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે મહાન નેપોલિયન જેને ઉચ્ચતમ અવરચાએ પહેંચાડશે.”

પછી તેણે વેનિસની ખબર લીધી. ત્યાંના આગેવાનોએ તેને પ્રમન્ન કરવાને આગ્રહ ડાવરની હાથ આપવા માંડી પણ તેણે ધસીને ના પાડી. પોતાની ખાનગી મિલકત વધારવાની તેને આવી અનેક તક મળી છતાં પણ તેણે એક પાર્સિસરખી લીધી નથી. તેના મિત્રો કહેતા કે ડિરેક્ટરો તમારો દ્રવ્ય કરે છે અને તમને કશો બદલો આપવાના નથી પણ તેણે એ વાત કાને ધરી નહિ તેણે જે ધન મેળવ્યું હતું, જે ચિત્રો મેળવ્યાં હતાં તે મર્ચ પારિમને માટેજ હતાં તે કહેતા કે “દરેક જાણુની અભિલાષાઓ જૂદી જૂદી હોય છે. મારી કીર્તિ એજ મારી દોલત છે.”

એક દિવસ નેપોલિયન આસ્ટ્રિયાના ઝેન્યની પૂઠે જતો હતો તેવામાં તેને માયામા સખ્ત વેદના થવા લાગી. તેથી થોડાક માણસોને માથે રાખીને પાસેના એક ખાધી મહેલમાં ગયો અને ગરમ પાણીથી પગ સેકવા બેઠો થોડીજવારમાં એક પરેરેગીરે આવીને ખબર આપી કે “આસ્ટ્રિયનો આવે છે. માવધાન થાઓ.” બચવાનો બીજો ઉપાય ન હોવાથી એક પગે જૂદ પહેરેતો અને બીજો જૂદ હાથમાં લઇને તે બારીએથી બૂસકા મારીને નાહો અને જ્યાં પોતાનું ઝેન્ય હતું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. પોતાના સેનાપતિને આવી હાલતમાં જોઈને મિપાઇઓનું ખૂન ઉઠગા મધુ અને તેઓ રાત્રીની સામા ગયા પણ તેઓ તો ક્યારનાએ નાસીજ ગયા હતા. આ ઉપરથી નેપોલિયન સમજી ગયો કે દિવ્યકારા ચતુરોએ તેનો જીવ લેવાની તદ્દમીર કરી દશે તે દિવસથી તેણે ૫૦૦ ચુનદા સ્વારોનું અગ્રદુક મેન્ય રાખ્યું. જેમણે ઓછામાં ઓછાં ૬૫ વર્ષ નોકરી કરી હોય અને રજાસંભાગમાં અત્યંત પરાક્રમ દાખવ્યું

* ગણિતમાં જેમ ન્યૂટન અદિતીજ હતા તેમ ગિલ્લના વિષયમાં વોલ્ટા હતા. ૬.

હોય તેમનેજ આ સૈન્યમાં દાખલ કરવામાં આવતા. નેપોલિયનના “ હમ્પિરિયલ ગાર્ડ ” નામનું ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય જે અલ્પ કીર્તિ મેળવી ગયું છે અને લવિષ્યમાં જેના પરાક્રમથી યુરોપ ચરચર કંપતો હતો તે સુપ્રસિદ્ધ સૈન્યની આ પ્રમાણે ઉત્પત્તિ થઇ.

નેપોલિયન ત્યાર પછી આસ્ટ્રિયન સૈન્યની પૂઠ પકડે અને થોડુંક આગળ જતાં મંટુઆ શહેરની નજીક આવી પહોંચે. શહેરથી થોડે દૂર, મિનસિઓ નદી એક સરોવરને મળીને ધણી વિપુલ જળી જતી હતી. તેના મધ્ય ભાગમાં એક ખેટ હતો, અને તેના ઉપર એક મજબૂત કિલ્લો હતો. કિલ્લાની ચારે બાજુએ નદી ધડધડાટ વહેતી હતી, અને તેના જળમાં કિલ્લાના હિંચા છુરોનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું. મનુષ્યના સમાગમથી દૂર હોવાથી જાણે તેના આક્રમણ કરવાના પ્રયત્ન તરફ તિરસ્કાર પુકા ઉપહાસ કરી રહ્યો હોય તેમ તે કિલ્લો ખેટની વચ્ચેમાં અડગપણે ઉભો હતો. નદીને કિનારો ખેટ અને કિલ્લાની સાથે પાંચ વિશાળ પૂલવડે સંધાયેલો હતો અને તે પૂલને મજબૂત તોપોવડે સુરક્ષિત કરવામાં આવ્યો હતો.

આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ બોલુ લોદીના સંગ્રામમાં પરાજિત થયા પછી નેપોલિયનની આગળ આગળ નાસતો હતો. તેણે મંટુઆના કિલ્લામાં નેપોલિયનનો માર્ગ રોકવાને વીસ હજાર માણસોનું સૈન્ય રાખ્યું હતું. નેપોલિયને કિલ્લાની પાસે આવીને જોયું તો લોકો કિલ્લાને અબેઘ માનતા હતા તે વાત ખરી ચાલુ પડી. હુમલો કરીને કિલ્લો સર કરવાનું અસંભવિત હોવાથી નાઇલાજે તેને ઘેરો ધાલવાની જરૂર પડી.

એ દરમિયાન પોતાના સૈન્યમાંથી એક ટુકડી લઇને નેપોલિયને પોપ મહારાજની ખબર લીધી. રસ્તામાં નેપોલિયનને જળવાન રાખ્યું આવ્યું. ત્યાંના રાજા આસ્ટ્રિયા સાથે ક્રાન્સની સાથેના યુદ્ધમાં જોડાયો હતો અને તેની પાસે સાઠ હજાર માણસનું જળવાન સૈન્ય હતું. આવા જળવાન શત્રુ સામે નાની ફોજ લઇને લડવામાં જોખમ હતું, પણ નેપોલિયનના રાજાને આસ્ટ્રિયાના પક્ષમાંથી છૂટો કરવાની જરૂર હતી. ત્યાંના રાજા નેપોલિયનની ઉપરાઉપરી ફતેહથી ગભરાઇ ગયો તેથી તેણે મંધિનું કહેણ મોકલ્યું અને નેપોલિયને સમય વિચારીને તે કબૂલ રાખ્યું. હવે પોપ મહારાજ નિરાધાર થઇ ગયા. તેના બેઠિ મિત્રો નેપોલિયન અને આસ્ટ્રિયા પૈકી અત્યારે તેની વહારે આવે એવી હાલતમાં કેમ ન હતા. તેણે તરતજ નેપોલિયનને કાલાવાલા કરવા માંડ્યા. ચાલીશ લાખ ડોલર, ત્રણ ચાર ફળદ્રુપ ગ્રાંત, ૧૦૦ સર્વોત્તમ ચિત્રો અને મૂર્તિઓ અને ૫૦૦ જૂની હસ્તલિખિત પોથીઓ એટલાં વાર્તા લઇને નેપોલિયને તેની સાથે સંધિ કરી. પોપની રૈયત તો તેના અધેરથી કાપર થઇ ગઇ હતી તેથી તેની સત્તાનો સત્વર અંત આવે અને રાજનૈતિક સ્વાધીનતા મળે એવું ઇચ્છતી હતી. પણ રાન્ય-પરિવર્તન કરવાની નેપોલિયનને જરા પણ ઇચ્છા ન હતી. તે તો માત્ર સુલેહની

भातरम लडनेो हतेो

दरउनिनु रान्य आ युद्धमा तटस्थ रह्यु हतु पणु छगउ तेनी तटस्थतानी
हरनर न करता तेनाज नहर आगण क्रान्तना व्यापारी वद्राखेो लूटयां हतां छगउ
समुद्रनी दुव मालकीनो दावो करतु हतु अने पोताना समुद्रना राज्याभां कोछनी पणु
आनगी मिटकतनी परवा करतु नहि. त्तारे नेपोलियने जमीननी माविभनेो दावो
करीने छगउनी मिटकतने जथा जेवाभां आरी त्याथी लूटना माडी लूट करवानु
पाप जेठजे कथुं हतु अने जेभांथी जेक पणु पसनेो जयाव करी शमाय जेम नथी

आ प्रभावेो वीम दिवमभा महुआनी आनुमानुनो मुनक सर करीने अने
तेना धेर वषने आस्ट्रियाना मित्ररा नो तरक्षी पोताने उपद्रव न थान तेना
पाडो जहोमस्त करीने नेपोलियन महुआ पाडो आओ

आरी आनी लयकर लडाइयो लडवानेो नेपोलियननेो उदश मात्र पोताना
देशनु रक्षयु करवानेो हतेो तेना देशने लु भी शुभेन वशीय राग्नओनी जेडी
स्वीडरवाणी हरज पाडवाने धुरोपना रान्यओ जगवान सैन्यो मदित क्रान्त उपर
यश करवा घसी आवा हता तेमनेो पराभव कथा सिवाय क्रान्तनेो जयाव
थछ थके जेम न हनेो ते वारवाज शत्रुओने जडेर करेो के हू तो तभारी माथे
मनाह कवा राछ छु, अने शत्रुराज्यने जलथा पछी जे ते धारत तो तेने जम
करी लेत पणु तेम न वरता ते धण्डी विदार सरते तेनी साथे सजि करते
अने ते शान्त मात्र ओलीज के तेमजे क्रान्तनेो उपद्रव करवेो नहि

ते जभागे सेट देवेनाभा हनेो त्तारे ला कामासे तेने कथुं के " आरी उपरा
उपरी कीर्निमत कतेये मेज याथी तभारे यश आप्पी हुनियाभां ईनाछ गथेो
जल्लुनि तमने धखेो मतोय थयो हसे नहि वाइ " नेपोलियने जवाग आओ के
' जराओ नहि जेओ जेम मानता होय तेमने अमारी योदाओनी जियतिनेो
ज्यान नथी जेक इतेद मेज या पछी भीजे ज्विसे भीज युद्धनी त्तवारी क
वाभा गछ डाननी इतेह हू तगतज जूडी जतो जविष्यना जेजम अने सुधीम
तेनु मित्र मारी आंष आगज भडु ने भडुज रहेतु तेथी भने जेक पगनी पण
विमानि मजली नहि ' पु

आ उपरथी रथ ट मजमय छे के भीज रान्यो क्रान्तने री करीने नूनी
नान्य पद्धतिभा धोडी पाडवा मागता नेमनाथी पोताना देखने जयाववा मागे
नेपोलियनने महा जितिन रहेतु पड्यु हतु पोताना अगन लोक माटे के भीज
हेजाने पोताना देखना शान्त जनाववा माटे नदिज.

પ્રકરણ ૮ મું-મંદુઆનો ઘેરો ૧૭૯૬

મં. ૧૭૯૬ ના જુલાઈ મંસના પ્રારંભમાં મંદુઆ તરફ આખા ચૂરોપનું લક્ષ એવાયું અને તેની આગપાસના નજીકના પ્રદેશોમાં ઘણીજ ટૂંકી મુદતમાં ઉપરા ઉપરી દારુણુ યુદ્ધો થયાં.

નેપોલિયને અત્યાર સુધી લાંબી લાંબી કુચ કરી હતી પણ તે દરમ્યાન તેણે પોતાના લશ્કરને તંજુ પૂરા પાડ્યા ન હતા.

તેના મિપાઇઓ આખો દિવસ દમનજલ કરીને વરમાદથી તરબોળ થએલાં કપડાં સહિત ઠંડા પવનનાં ઝાપટાંમાં ભીની જમીન ઉપર સખતે રાત્રિ પસાર કરતા. નેપોલિયનના દર્શાતનું અનુકરણ કરીને આખા ચૂરોપની પ્રજાઓએ હવે તજુ વાપરવાનો રિવાજ કઠાડી નાખ્યો છે.

તેના અમલતા ત્રીમ હજાર મિપાઇઓમાંથી હવે પદર હજાર થાડી રહ્યા હતા, પણ ક્રાન્સથી આવેલાં નવા માણુઓની ભરતી થવાથી તેની પાસે પાણું કુદ ત્રીસ હજાર માણુઓનું મૈન્ય થયું હતું. તેની સ્થિતિ ઘણીજ ભય ભરેલી હતી. થોડા વખતને માટે તાબે થએલો ઇટાલિનો ઉમરાવ વર્ગ બળવો કરવાની તક શોધ્યાજ કરતો હતો અને તેનો સપૂર્ણ વિનાશ કરવા માટે આસ્ત્રિયાનો રાજા બળવાન મૈન્ય એકઠું કરતો હતો. લોદિના અને તેની પહેવાના સંગ્રામોમાં આસ્ત્રિયાના મોટા સૈન્યનો કચ્ચરધાણુ નીકળી ગયો તોપણુ એવા અનેક સૈન્યો ઉમાં કરવાનું તેનામાં મામથઈ હતું.

મેનાધિપતિ ઓશુને ઉતારી પાડીને તેને ઠેકાણે સેનાપતિ વર્મસગની નિમણુક કરવામાં આવી અને તેને સાડહજાર માણુઓનું મૈન્ય આપીને ઇટાલિ તરફ રવાના કરવામાં આવ્યો. સેકડો યુદ્ધો લડતાં લડતાં એ વર્મસરને પગાંઆં આજ્યાં હતાં અને સેનાપતિ તરીકે તેણે ઘણી સારી પ્રતિષ્ઠા મેળવી હતી મંદુઆથી ઉત્તરમાં સાડ માઇલને અંતરે ગાર્ડા નામનું સરોવર છે અને તેની આસપાસ ટાઇરોલિયન પર્વતોની દાર આવેલી છે. એ સરોવરની ઉત્તરે ટ્રેન્ટ કરીને મજબૂત કિલ્લેખંદી શહેર છે. ત્યાં વર્મમરે પોતાનું સાડહજાર માણુઓનું મૈન્ય એકત્ર કર્યું. તેની ધારણા ને. ૬

એવી હતી કે આ સૈન્ય લઇને તાબડોલ મંદુઆ પહોંચી જવું અને નેપોલિયન ઉપર એક બાલુએથી પોતે અને બીજી બાલુએથી મંદુઆનાં વીરહનર માણસોએ સામરો દહાડો કરવો. તે છુટ્ટા સેનાપતિએ પોતાના વિશાળ સૈન્ય તરફ દૃષ્ટિ કરીને હડે કલેજે કહ્યું “હવે એ પોરીઓ સપાડાશે ખરા.” પણ તેને દહેશત એટલીજ હતી કે વખતે તે છટકી જાય. તેથી કરીને નેપોલિયનને નાસી જવાના તમામ માર્ગ ખાંધે દરવાની તેણે તદબીર રચી. તેણે પોતાના લશ્કરના ત્રણ સરખા ભાગ કર્યા, જનરલ કવાડોનો વિશ્વને વીરહનર માણસો આપીને ગાર્ડ સરોવરને પશ્ચિમ કિનારે થઇને મંદુઆ તરફ જવાની આગા કરી. પોતે બીજાં વીરહનર માણસો લઇને સરોવરને પૂર્વ કિનારે થઇને મંદુઆ તરફ જવા નીકળ્યો અને જનરલ મેલાને પાકીનાં વીરહનર માણસો આપીને સરોવરની ધારે ધારે આવેલા એકિન પર્વતની બીજી બાલુએ થઇને મંદુઆ આવવાને મોકલી દીધો. આ ત્રણે સૈન્યો ધારે તો એકજ મજલ કરીને એકઠાં થઇ સકે. પોતાના જળવાન લશ્કરના ભાગ પાડીને આસ્ટ્રિયન સેનાપતિએ મોટામાં મોટી ભૂલ કરી, અને આભાક નેપોલિયન તેનો લાભ લીધો.

૩૧ મી જુલાઇની રાત્રે નેપોલિયનના જસુએએ આ સમાચાર આપ્યા. તરતજ ઘેરે ઉઠાવવાની તેણે પોતાના લશ્કરને આગા આપી. એક કલાકમાં તેની ડાવણી ગતિમાં આવી ગઇ. આખી રાત કોઇ ઉંઘ્યા નહિ દરેક જણ અંધકારનો લાભ લઇને પોતપોતાને કામે મંડી ગયા. મંદુઆની દિવાલોને જમીનદોરન કરવાને નેપોલિયન ધરુ ખર્ચે અને ઘણી મહેનતે મોટી મોટી તોપો ગોઠવી દીધી હતી અને દારૂગોળાનો પુષ્કળ ભંડાર એકઠો કર્યો હતો. આ અણુધાર્યુ વિધન ન આશ્ચર્યો રોત તો યોગજ દિવસમાં તે મંદુઆ સર કરત પણ હવે એ તોપો અને દારૂગોળા શત્રુને દાખ ન જાય મારે તેનો નાશ કરવો પડ્યો. તોપોનાં ગાર્ડ વગેરેને સજાગવી મુક્યાં. દારૂના દળને કાયજા તળાવમાં ફેંકી દીધા. તોપોના મોટામાં ખીણા મંડીને નકામી કરી નાખી. મધરાત પહેલાં તો દૂર દરવાની સપળી તૈયારી થઇ ગઇ, અને રાતરાત લશ્કરે ચાલવા માંડ્યું. આદમ્સ પર્વત ઉપરથી છુટી પડતા બરફના ડુંગરની માફક મિચાળ જનરલ ‘કવાડો’નો વિશ્વના સૈન્ય ઉપર છુટી પડવાને તેઓ ચાલતા થયા. મચાર પડી ત્યારે તાબે થવાની અણીપર આવેલા, ભૂમે મરતા મંદુઆના લશ્કરે ફેન્સ ડાવણી આધી જોઇ અને મરત અચારા અને રાખ જોઇને તેઓ અચંખામાં ગરજાવ થઇ ગયા.

સવારના આઠ વાગે જનરલ કવાડોનો વિશ્વ નિર્ધિત થયે દૂર કરતો હતો. તેને રવખામાં પણ ખ્યાલ ન હતો કે શત્રુ તેની ગામે લેમગઇ થયેલો આવે છે. એક કલાકમાં એકાએક પ્રચંડ વરોળાઓની માફક તેના દિગ્બળ થયેલા લશ્કર ઉપર ફેન્સો

તુડી પડ્યા. જો આસ્ત્રધનો નાથ ન હોત તો તેમના ટુકડે ટુકડા થઈ જાન. થોડી વાર લઈને તેઓ પર્વતોની કરાડોમાં ભરાઈ ગયા. તોપણ તેમનાં ધણાં માણસો કષાઈ ગયાં અને કદ પકડ્યાં. એજ સરોવરને પૂર્વ કિનારે કુચ કરતાં બેઠે આસ્ત્રધન લશ્કરોએ તોપોના ધડાકા માંભળ્યા પછી શું કહે ? મંદુઆ આગળ નેપોલિયને ધણીજ કિમતી યુદ્ધ મામત્રી એકઠી કરી હતી અને ભારે ખર્ચ કરીને તોપો ગોઠવવાનાં ચણતર કામ કરાવ્યાં હતાં, તેથી તેમને છોડીને તે જનરલ કરાડોનો વિચ ઉપર હલ્લો કરશે એ વાત તેમના માનવાર્મા આવે એવી ન હતી. તોપણ જનરલ વર્મિયરે અને મેક્સાએ પોતાનાં મૈત્રીને ગાર્ડી સરોવરના નીચાણના ભાગમાં એકઠાં કરવાને ત્વરાથી હોડવા માડ્યું. આ બાબતે તેઓ ભેગા થયા પામે, ત્યાજ પહેલાં તેમને ખોખરા કરી નાખવાને નેપોલિયને તો પોતાના સૈન્યને વાસ્તવિક રીતે હોડવાનીજ આજ્ઞા કરી; કારણકે તેમના ઉગરવાનો આચાર માત્ર તેમની ઝડપ ઉપર જ હતો. તેણે લશ્કરને ઉતાવળા અવાજે કહ્યું, “મિપાઇઓ ! આજની કંતેહ તમારે તમારા પગના જોરથી મેળવવાની છે. મિલકતુલ ડરશો-નહિ. ત્રણજ દિવસમાં આસ્ત્રધનોના આપણે ભુકા કહાડી નાખીશું. હું મારો બોલ કેવો પાળુ છું તે તમે સારી પેઠે જાણો છો.”

ભૂખ, તરમ, ચાક, અને નિદ્રાને-કથાને ન ગણકારતા, તથુરાવડીના બોળ વગરના ફ્રેન્ચ મિપાઇઓ ઝડપથી હોડવા ગયા. આખો દિવસ અને ત્યાજ પછીની રાતના બે પ્રહર સુધી તેમણે મજાત કરી મથરાતે નેપોલિયને પોતાના થાકેલા લશ્કરને એક કલાક લોંબપર લાખા થવાની રજા આપી પણ પેઠે એક પળવારનો પણ વિસામો લીધો નહિ.

૩૧ થી જુલાઈની મથરાતે મંદુઆ છોડ્યું ૧ થી ઓગસ્ટની મથરાતે આજ પાંચે ક્વાડોનોવિશતા લશ્કરને પૂરૂં કર્યું અને ૩ જી ઓગસ્ટની મથરાતે જનરલ મેયા પોતાની સામે અમેઘ હારમધ ધસી આવતી ફ્રેન્ચનેનાને જોઈને ચકિત થઈ ગયો. વર્મિયરનાં પાંચ હજાર માણસો તેને આવી મળ્યાં હતાં અને વર્મિયર પોતે પણ થોડાજ માઇલને અંતરે તેની માથે બેઠાઈ જવાને ઝડપથી ચાલ્યો આવતો હતો.

એક પળનો પણ વિચળ કરવા જેવો વખત ન હતો. દ્રક પછી જનરલ રાખ્ટોમાં તેણે પોતાના મૈત્રીને વર્તમાન સ્થિતિથી વાકેફ કર્યું, અને કહ્યું કે મરણીઆ થઈને લડજો. તમારી કંતેહ થશે એમાં જરાપણ શક નથી. તેના ગળેટા ઉપર આખા લશ્કરને જીંપણું વિશ્વાસ હતો તેના એક ઇસારાની માથે તેઓ દોડી જવા તૈયાર હતા. નેપોલિયને દુમલો કવવાની આજ્ઞા આપનાની માથેજ તેઓ ચાતુ ઉપર ગાંડાની માફક માહોમ કરીને તુડી પડ્યા. આસ્ત્રધનોનું પણ મતીય અભિમાન જગૃત થયું અને એક દુમ્મલ યુદ્ધ ચડી રહ્યું. નેપોલિયન જાણે રોનરંજની

રમત રમતો હોય તેમ યુદ્ધની બાજુ નિહાળતો હતો. શત્રુની નમણી બાજુ તેની શકગબાજુ જેની આખે જોઈ લીધી અને તે બાજુએ જોવો પ્રયત્ન ધસારો કર્યો કે આસ્ત્રિયનોની વ્યવસ્થાના તુટી. તેઓ નાકા અને ફ્રેન્ચ સ્વારોએ તેમની પાછળ માઇલના માઇલ સુધી દોડીને હજારોને ઝટકાવી નાખ્યા, અને ઘોડાની ખરીઓ તો છૂટી માર્યા.

અંધાર થતા સુધી યુદ્ધ આટલું. રાત પડતાં ત્રણ ત્રણ દિવસની સખત જહેમ-તથી ચાકીને લોથ થએલા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ મુઠ્ઠાઓના ઢગવાઓની વચમાં લો-હીથી લદમદ થએલી જમીન ઉપર લાંબા થયા. મુઠ્ઠા અને તેમની કતલ કરનાર બેઠે અડોઅડ સૂતા અને આખા દિવસની કતલની ભયાનકતાનું ગાઢ નિદ્રાને લીધે તેમને વિસ્મરણ થઈ ગયું. પણ હજુ નેપોલિયનને ઉધવાની પુરસદ ન હતી. સવાર પડતા પહેલાંજ ખીજ વધારે જળવાન સૈન્ય સાથે ટકર લેવી પડી તેની તેને ખાતરી હતી. આખી રાત તે દોડતે ઘોડે ધૂમ્યો અને ખીજ દિવસના યુદ્ધને માટે તૈયાર થયો.

જનરલ મેનાના વિખરાયલા સૈન્યના બચેલા સિપાઇઓ વર્મસરને જઈ મળ્યા હતા નેપોલિયનના મુકામથી પાંચ માઇલને અંતરે એ જુઝર્ગ પોલો ત્રીશ હજાર માણુઓને વ્યથ રચનામાં ગોઠવીને તેની રાહ જોતો ઉભો હતો મોટા મજસામાં ફ્રેન્ચસેનાએ પાછી કુચ કરી પોતાના લશ્કરની જૂની જૂદી ટુકડીઓ પૂર ઝડપથી કુચ કરે તે માટે ચારે તરફ નેપોલિયન ઘોડો દોડાવતો હતો. ઘણીજ અગત્યની સૂચનાઓ ખીજ સ્વારો મારફતે મોકલવાનો આ નખત ન હતો. આ દરમજલથી તેના એક પછી એક પાંચ ઘોડા મરણુતોન થઇને પડ્યા સેનાપતિના ઉત્સાહનો એવ આખા લશ્કરને લાગુ પડ્યો નો સવાર પડતાં બેઠે લશ્કરનો મોટો થયો અને પરિણામે આસ્ત્રિયનોએ રણુક્ત્રમાંથી નાસવા માંડ્યું. અંધાર થતા સુધી ફ્રેન્ચ સ્વારો તેમની પાછળ પડ્યા અને તેમને નિર્વચણે કાપી નાખ્યા.

એક અડાડીઆનીજ વાત પર આ આસ્ત્રિયન સૈન્ય રણુનાથ વગાડતું, ધ્વજ ફરકાવતું પૂરે ભલકામાં ફ્રેન્ચી નીકળ્યું હતું, વિજયની તેમને પૂરેપૂરી ખાતરી હતી પણ માત્ર ૭૪ દિવસની અંદર ધવાયલા, કપાયલા અને કેદ થએલાઓ મળીને કુલ ચાળીસ હજાર માણુસો તેમણે ગુમાવ્યા આ પ્રમાણે આસ્ત્રિયન સૈન્યની ખીજવાર મગધાણી થઇ ગઇ નેપોલિયનના આ જગમાં બધા મળીને સાત હજાર ગિપાઇ મરાયા.

આ પ્રમાણે ૭ દિવસનો જંગ ખતમ થયો. આ અનખમ જેવી ફતેહનું મુખ્ય કારણ નેપોલિયનનું શુદ્ધિબળજ હતું, આવા અમાધારણ પરાક્રમ જગતમાં કતિહાસમાં ખીજે કાષ્ટ સ્થગે જોવામાં આવ્યાં નથી. હવે ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ તેમના અનખ્ય સેનાપતિ ઉપર જોદદ પ્રેમ અને વિશ્વાસ રાખવા લાગ્યા લોહીના મગામ ગાંધી જેમ તેમણે નેપોલિયનને " નાનો નાપક " નામ આપ્યું હતું તેમ હવે તેમણે

તેને એક પદવી ઉંચે ચઢાવીને “નાનો જમાદાર” એવું નામ પાડ્યું.

આસ્ત્રિયાતું લશ્કર નેપોલિયનને કચરી નાખવાને આજુ આવે છે એ સમાચાર ઇટાલિમાં ફેલાઈ જતાંજ રોમ, વેનિસ અને નેપલ્સ વગેરે રાજ્યોએ તેમના કોલક-રાર તોડ્યા અને હવે નેપોલિયન જરૂર માર્યો જશે એમ જાણીને તેઓ તેના શત્રુના પક્ષમાં જળ્યા. પવિત્ર પોપ મહારાજે વચન તોડ્યું. હવે તેઓ આસ્ત્રિયાનો પરાજય જોઈને ગમરામાં અને નેપોલિયનને પગે પડવા લાગ્યાં. પોપ મહારાજનો વયોવૃદ્ધ પ્રતિનિધિ તો નાના બાળકની માફક દીનતાપૂર્વક રડી પડ્યો. પણ ઉદાર દિલના નેપોલિયને સર્વને માફી આપી. માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે હવેથી તમારા ઉપર સખત નાખેના ગણત્રામાં આવશે. માત્ર એકલા લોઆર્ડિના લોકોજ પોતાનો નેક જળવી રહ્યા હતા, નેપોલિયને તેમનો આઝાર માન્યો અને તેઓ સ્વરાજ માટે થોડા ઘણા છે એવો મત દર્શાવ્યો.

છેલ્લી લડાઈએ દરમ્યાન લશ્કરના પહેરેગીગે જરામર ચોપી કરે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાને નેપોલિયન છૂપે વેશે બહાર નીકળી પડ્યો હતો. એક સિપાઈ નાકું સાચવતો હતો તેણે તેને અટકાવ્યો અને કહ્યું કે તમે ગમે તે હો કદાચ સેના-ધિપતિ પોને હા તોપણ હું-તમને જવા દઈશ નહિ. આવી કર્તવ્યપરાયણતાથી પ્રમન્ન થઈને નેપોલિયને તેને અમલદારની પદવી આપી.

ત્યાર પછી નેપોલિયન બીજવાર મંદુઆ પામે જઈ પહોંચ્યો. ગયા વખતની તેની બંધી મહેનત ધૂળધાણી થઈ ગઈ હતી શત્રુએ તેનાં બાંધકામ લાંબી નાખ્યાં હતાં, તેની તોપો ધમડી ગયા હતા અને શહેરમાં જોઈએ તેટલું અનાજ તથા પુષ્કળ દારૂગોળો લઈ આવ્યા હતા. નેપોલિયન પાસે ઘેરો ધાલવાનાં પૂરતાં આધન ન હતાં અને આસ્ત્રિયાનો ત્રીજી વાર આવરો એવી વકી હતી, હજી ત્યાંના બાદશાહનો નિ-શ્ચય કંઈ ન હતો. તે હજી પણ ક્રાન્ત્ય સાથે સલાહ કરવાની ઘસીને ના પાડતો હતો. “ક્રેન્ચ પ્રજામત્તાકો નાજ કરવોજ જોઈએ.” એવા શબ્દો તેના વાવટા ઉપર તેણે ચીતરાયા હતા. નેપોલિયને પોતાના મૈન્યથી ત્રણમણી મોટાં બે આસ્ત્રિયાન સૈન્યનો કન્ચર ઘાણી કહાડી નાખ્યો, તોપણ હજી આ ઉગતા પ્રજામત્તાક રાન્ત્યને કચરી નાખવાને આસ્ત્રિયાએ પોતાતું તમામ સામર્થ્ય એકત્રી કરીને ત્રીજી વારની તૈયારી કરવા માંડી. ત્રણજ અડવાડીઓની અંદર વર્ગસર પચાવન હજાર માણોની ફ્રાન્સ લઈને બીજવાર ટ્રેન્ટ આવ્યો. મંદુઆનાં વીગ હજાર માણો મળીને તેની પામે કુલ પોણા લાખ માણસ હતાં, નેપોલિયનને પારિમથી નવું લશ્કર મળું હતું પણ તે માત્ર ગઈ લડાઈની જોડ પૂરી કરવા પૂરતુંજ હતું. એટલે તેની પામે તો ત્રીમજ હજાર સિપાઈઓ હતા.

ક્રેન્ચો રાઈસાલ શહેર ઉપર હુમલો ન કરી શકે તેથી વર્ગમરે પચીસ હજાર

માણુસેને ટ્રેન્ટથી દક્ષિણે દશ માઇલને અંતરે મજબૂત રચણે મૂક્યા અને પોને ત્રીસ હજાર માણુમે લઇને મંડુઆ તરફ ચાલ્યો. શત્રુને આ પ્રમાણે છટા પડેલા મણુને નેપોલિયન ખુશખુશ થઇ ગયો. તેણે ટ્રેન્ટ નજીક પડેલા સૈન્ય તરફ વીજળીને વેગે ફેંચ કરી અને એક પગનો પથુ ત્રિશમ કર્યા વગર ૪થી સપ્ટેમ્બરે તેના ઉપર તૂટી પડ્યો. ઘોર યુદ્ધ થયું અને આસ્ટ્રિયન સેનાનો બૂકા નીકળી ગયો. નેપોલિયન ટ્રેન્ટ શહેરમાં વિજયને કડક વસાડેલો દાખલ થયો, અને ત્યાં તેણે એક જ્વલંત જનહરનામું પ્રકટ કર્યું. તેમાં તેણે લેકોને ખાત્રી આપી કે હું છતવાને માટે નહિ પણ સલાહ કરવા માટે લહું છું, પણ મારા દેરાના શત્રુઓ સલાહ કરવા શરૂ નહીં, કેન્સે ટાઈપથુ પ્રદેશના લોકોના દુશ્મન નથી. પણ આસ્ટ્રિયાના પાલકાદ જેને ઈંગ્લેંડ પોતાનું નાણું આપીને લડવાને ઉશ્કેરે છે, તે ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના મામે લડવાનો અડગ નિશ્ચય પકડી એડા છે. જો લોકો મારી મામે હથિયાર નહિ ઉપાડે તો તેમના જનમાલ અને તેમના રાજનૈતિક હક્ક હું જનજીવિશ. આવા કટાકટીના મામલા વખતે પણ તેણે લોકોના આગેવાનેને એકલા કર્યા, તેમના રાજનૈતિક રાજ્યતંત્રની વ્યવસ્થા કરી આપી અને તેમને રાજ્ય વહીવટ તેમના પોતાના હાથમાં સોંપી દીધો.

આ બધું કામ તેણે એકજ દિવસમાં પતાવી દીધું અને પાંચમી સપ્ટેમ્બરની રાતે વર્મરના ત્રીમ હજાર માણુમેની ફેજ ઉપર જાણે મારવાને તે નીકળી પડ્યો. સાડ માઈલની મજલ તેના લશ્કરે ૩૬ કલાકમાં કરી નાખી અને સાતમી સપ્ટેમ્બરની સવાર પહેલાં તો વર્મસર નેપોલિયનની તોપોના ધડાકા સાંભળ્યા. આવી અપૂર્વ દર્શિયારીથી તે ખૂબ મેનાપતિ ગમગયો તો ખરો તોપણ બનતી ઝડપથી તેણે પોતાના સૈન્યને વ્યૂહમાં ગોડવી દીધું. નેપોલિયને તેને તૈયાર થવાને માટે એક પગ વાગેલા પણ વખત ન આપનાં દુમસો શરૂ કર્યો. નેપોલિયન અપરાજિત છે એવી બેલ સૈન્યને ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી. કેન્સેને કિસાહ તેમણે ઉપરા ઉપર મેજવેકી ફેલેહને લીધે બેદદ વધી ગયો હતો; ત્યારે ખીજ બાલુએ વારંવાર પરાજય થવાથી આસ્ટ્રિયનોનો જુરનો અને હિંમન નરમ પડી ગયાં હતાં. આગલાં યુદ્ધોમાં જ યકું હતું તે આ યુદ્ધમાં પણ થયું. આસ્ટ્રિયનોએ મખ્ત હાર ખાધી અને પોતાનાં પચાસ હજાર માણુમાંથી માત્ર માત્ર હજાર માણુસો લઇને ગિયારો વર્મસર મંડુઆ તરફ નાગે. તેના નાસના સૈન્યને તોપોના ગોળાથી જિન્ન જિમ કરેલો નેપોલિયન ભવાનક જુરમાથી તેની પાછળ દોડ્યો. ત્યારે વર્મસર મંડુઆની નજીક આવી પડે, કેન્સે ત્યાં કિણમાંનું સૈન્ય તેની વડારે આજુ. સંયુક્ત સૈન્યો માથે નેપોલિયને સાંપ વખત સુધી દરજી સંમામ અચ્છો અને આખરે આસ્ટ્રિયનો એકેકે ટેકાનેથી માર ખાઈને જ નાજ પોતરતા નાજ અને કિલામાં ભરાઈ ગયા. વર્મસર પોરી-

આને સપડાવવા જતા” પોતેજ પોરીઆને હાથે મંદુઆના કિલ્લામાં ઘેરાઈ ગયો. આ પ્રમાણે બીજે દસ દિવસનો જંગ ખતમ થયો. દસજ દિવસમાં નેપોલિયને પોતાના સૈન્યથી ખમણા આસ્ત્રિયન લશ્કરનો ત્રીજવાર જૂકો કહાડી નાખ્યો. હવે આખું રણક્ષેત્ર તેને માટે ખુલ્લુ થઈ ગયું હતું. મંદુઆ સર કરતી વેળા તેને ઉપદ્રવ કરે એવો અંક પણ દુશ્મન ન હતો. આવી ઉપરાઉપરિ યશસ્વી અને આશ્ચર્યકારક ફતેહની પરપરા જોઈને આખો યુરોપ ચકિત થઈ ગયો.

ઉપર વર્ણવેલી લડાઈએ દરમ્યાન એકવાર નેપોલિયનની પાસે એક સિપાઈ આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ સાહેબ ! અમે આટલી આટલી લડાઈએ જીત્યા તોપણ જુઓ, અમારાં કપડાં કેવાં ચીથરેહાલ છે ?” લશ્કરમાં અસતોપની લાગણીને મૂળમાંથીજ દાખી દેવાને માટે નેપોલિયને પોતાની સ્વાભાવિક સમયસૂચકતા વાપરીને જવાબ આપ્યો કે “ મારા બહાદુર મિત્ર ! આ ફાટલાં કપડાંમાંથી તારા આખરૂં ભર્યાં જખમો જેવા ખુલ્લા દેખાય છે તેવાં નવાં કપડાં પહેર્યા પછી નહિ દેખાય.” આ જવાબની અસર લશ્કર ઉપર એવી જાદુઈ થઈ કે આરે દિશાએથી વાહ ! વાહ ! ના પોકાર થઈ રહ્યા આ વાત આખા સૈન્યમાં વાને વેગે ફેલાઈ ગઈ અને નેપોલિયન તરફ સિપાઈઓનો પ્રેમ હતો તે કરતાં ઘણોજ વધી ગયો.

એજ લડાઈએ દરમ્યાન એકવાર નેપોલિયન પોતાની મુખ્ય ટુકડીથી ઘણો આગળ નીકળી ગયો. તે આખા દિવસનો અપવાસી હતો અને ઉપરાઉપરિ ઘણી રાતના ઉઝગરા પણ થયા હતા. આવા વખતે એક સામાન્ય સિપાઈએ પોતાના એકજ સૂઝા શેટલામાંથી નેપોલિયનને અરધો શેટલો ખાવા આપ્યો અને બેઠે જણુ જમીન ઉપર સાથે સાથે સૂતા. આ વાતને દસ વર્ષ વીતી ગયા પછી નેપોલિયન ક્રાન્સનો સત્રાટ્ થયો અને એકવાર બેરિશ્યમમાંથી તે પસાર થતો હતો ત્યારે પેલો સિપાઈ તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ સાહેબ ! આપને યાદ છે કે આપ એકવાર જૂખ્યા હતા ત્યારે મેં મારા ભાયામાંથી આપને અડધો શેટલો આપ્યો હતો ? આજે મારેજ ધરડો ખાપ અન્ન વગર ટળવળે છે તેને માટે શેટલો માગવા હું આપની પાસે આવ્યો છું.” નેપોલિયને તેજ ઘડીએ તે ડાસાને પેન્શન ખાંધી આપ્યું અને તે સિપાઈને લેફ્ટેનન્ટને દરજ્જે ચઢાવી દીધો.

એકવાર યુદ્ધના આરંભ મામલા વખતે નેપોલિયન શરના આવેશમાં સાધારણ સિપાઈની માફક ઘણીજ જોખમીરેલી જગ્યાએ ઉમો હતો. એક યુદ્ધર્મી સિપાઈ સેનાધિપતિની લાગભરેલી રિયતિ જોઈને તેનું કાંડું પકડીને બોલ્યો, “ બાલુએ જાઓ.” નેપોલિયને તેના તરફ કરડી નજરે જેવા માંડ્યું તોપણ તેથી ન ડરતાં તેણે કયું, “ જા તમે કપાઈ જશો તો અમને માતમાંથી કોણ બચાવશે ?” એમ કહીને બંદુકની ગોળીઓ અને નેપોલિયનની વચ્ચે પોતાની પહોળી

છાતી ધરીને તે ઉભો રહી બીજે દિવસે નેપોલિયન તેને પોતાની પામે બોલાવ્યો અને સિપાઈમાંથી એકદમ અમત્સદાર બનાવી દીધો.

નેપોલિયનની પ્રતાપી મુખાવૃત્તિથી અને તેની અસામાન્ય બુદ્ધિને લીધે મેનાપ-તિઓ તેનાથી ડરીને ચાલેના અને તેની સાથે જરાપણુ છૂટ લેવાની દિમત કરતા નહિ પણ સિપાઈઓ તો જેમ બાપની પામે બાળક દોડી ગય તોમ તેની પાસે જતા આસ્ત્રિયનો સાથેના એક તુચ્છત યુદ્ધ વખતે નેપોલિયને સન્નુર્મન્યની નજગી બાબતુ જોઈ લીધી અને તે દિશા તરફ હલ્તો કરવાની તે આજ્ઞા આપવાની તૈયારી મંજૂર હતો એટલામાં એક સામાન્ય સિપાઈ તેની પામે દોડતો આવતો કહેવા લાગ્યો કે “ સાહેબ ! પેલી બાબતુએ એક ઘોડેચારની ટુકડી મોકલેલી તો આપણે જાણ્યો જાણ્યો.” સામાન્ય સિપાઈમાં આવી અસાધારણ યુદ્ધકુશળતા જોઈને નેપોલિયન ચિંતિત થઈ ગયો અને બોલ્યો “ જો બદાદર ! મારા મનની વાત તુ ક્યાંથી જાણી ગયો ? ” તે સિપાઈએ કહ્યું તેમજ થયું આસ્ત્રિયનો હાથા બીજે દિવસે નેપોલિયને તે સિપાઈની તપાસ કરાવી પણ તે તો એક ગોળાથી વિચાલને માર્યો ગયો હતો. જો જાણે હેતુ તો તે પણ નેપોલિયનના મૈન્યના નામાકિન સેનાપતિઓમતિ એક નીવડત તેના મળણના સમાચાર માણગીને નેપોલિયન-ઉડી દિવગીરીમાં મરમવ થઈ ગયો.

૯૭ પણ આસ્ત્રિયાને મદદ ઉતર્યો ન હતો, તેમ ક્રાન્સને કચરી નાખવાનો તેનો નિશાંય ડગે ન હતો આવા અગ્ર નિશ્ચયને અને આવા અસાધારણ ઉત્સાહનો ઉપયોગ જો અસ્ત્રિયાના ખાદશાહે સારા કાર્યમાં કર્યો હોત તો તે ધન્યવાદને પાત્ર થાત, પરંતુ ભયકર દુરાચરને વળગી રહીને તેણે ક્રાન્સ સાથે સનાહ કરવાને ના પાડી ઈંગ્લંડ કે જેના વડાણુ અને લશ્કર જ્યાં જવાય ત્યાં જઈને ક્રાન્સને ઉપદ્રવ કરતા હતાં તેજ આ વિચલિત મૂળ ઉપાદેશ હતું, અને તેનાજ ઉત્તેજનથી, તેનીજ ભારે લાંચને વશ થઈને આસ્ત્રિયાનો રાજા પણ આ યુદ્ધમાંથી હાથ ઉઠાવતો ન હતો આસ્ત્રિયાના પ્રધાનમંડળને પણ યુદ્ધ કરવાની મંજૂરી અપાવવા ઈંગ્લંડજ ઉશ્કેર્યું હતું અને આસ્ત્રિયાને મદદ કરવા માટે છૂટે હાથે નાણાં વેરતું હતું સ્વાધીનતાની ઉપામક, રાજાઓના બુ મની કદા ચતુ જેવી ઈંગ્લંડની ઉદાર પ્રજા આ યુદ્ધથી વિરુદ્ધ હતી અને સનાહ કરી દેવી જોઈએ એવો પોકાર ઉઠાવતી હતી પણ ત્યાંજ રાજકુટુંબ અને ત્યાના ઉમરાવો જ્યાંસુધી ક્રાન્સ પોતાના રાજાઓનો અમત ન રવીકારે ત્યાંસુધી સવાહ નજ કરવી એવો દૃઢ સંકલ્પ લઈ બેસા હતા.

નવું મૈન્ય ઉઠુ કરવાને માટે આસ્ત્રિયાના ખાદશાહે પોતાનું તમામ સામર્થ્ય ખરચી નાખ્યું, અને એક મહિનાની અંદર એક લાખ માણુમનું સૈન્ય તૈયાર કર્યું લશ્કરના વાવટાનું ભરતકામ રાણીએ પોતાને હાથે કર્યું અને તે વાનટા તેણે પોતાને હાથે

લશ્કરને અર્પણ કર્યો. પુરુષોને શર ચડાવવા માટે સ્ત્રીઓએ પોતાના મોહક હાથનો અને મોડી વાણીનો પૂરતો ઉપયોગ કર્યો. 'આલ્વિન્ડ' નામનો એક નવો સેનાપતિ ૭૫૦૦૦ સિપાઈઓ લઈને મંદુઆ તરફ ચાલતો ચયો અને મંદુઆના ૨૫૦૦૦ સિપાઈઓ મળીને કુલ એક લાખ માણસોનું સૈન્ય નેપોલિયનની બેઠે બાજુએ આવીને ઉભું.

હવે તેની સ્થિતિ ઘણીજ લયકર હતી. ફ્રાન્સથી તેને થોડું સૈન્ય મળ્યું હતું પણ તે યથેલી જોટ પૂરી કરવા જેટલુંજ હોવાથી તેની પાસે ત્રીસ હજાર માણસો હતાં. લશ્કરી તિબેરી લગભગ ખાલી થવા આવી હતી અને ઉંચા ઉપર ફતેહો મેળવ્યા છતાં પણ તેના સિપાઈઓને હજી અનવચનને માટે તંગી વેડવી પડતી હતી. તેમનામાં પણ અમતોષ ફેલાવા લાગ્યો હતો.

નેપોલિયનને પોતાની લયભરેલી સ્થિતિની પૂરેપૂરી ખબર હતી; પરંતુ થોડાજ વખતમાં ચવાના લયકર સગ્રામની તૈયારી કરવા માટે તેના ઉત્સાહ અનેક ગણે વધી ગયો. તેના મિત્રો અને શત્રુઓ, બેઝને ખાત્રી હતી કે હવે તેનું આવી બન્યું. છેલ્લી લડાઈઓના અનુભવથી આસ્ત્રિયનો ચેતી ગયાર હતા તેથી તેમણે પોતાના સૈન્યના વિભાગ કરવાની ભૂલ ત્રીજી વાર કરી નહિ. પોતાનાથી લગભગ અડી ગણ મોટું સૈન્ય સામેથી આવતું હતું અને લડાઈ વખતે વર્ષસર મંદુઆના કિલ્લામાંથી નીકળીને તેના લશ્કરના પાછલા ભાગ પર તૂટી પડવાનો લાગજ જોયા કરતો હતો. આથી નેપોલિયનને પણ દહેશત લાગી કે હવે ટકી શકાશે નહિ, તોપણ જાણે પોતાને ફતેહની પૂરેપૂરી ખાત્રી હોય એવો દેખાવ તે લશ્કર આગળ કરતો હતો.

આ વખતે નવું લશ્કર મગાવવા માટે તેણે ફ્રાન્સના ડિરેક્ટરોને જે અરજી લખી હતી તે તેની લાજની છતાં અને હૃદયના ગાંભીરિના લગ્ન દષ્ટાંતરૂપ છે. તેણે લખ્યું કે 'આપણા ઉપા દરજ્જાના તમામ અમલદારો અને મારામા સારા સેનાપતિઓ કપાઈ ગયા છે અથવા ધનલ થવાથી નકામા બની ગયા છે ઈટાલિયન સૈન્ય જે શત્રુ સૈન્યને મુકાબલે મુકીલર કઠી શકાય તે તદ્દન થકી ગયેયુ છે. મિલેસિપો અને લોર્દેના સં-ગ્રામવીરો તેમના દેશની લડતમાં કપાઈ ગયા છે અને જે જીવતા છે તેઓ દવાખાનાં-ઓમાં પથારીવશ છે મારા સૈન્યની પાસે હવે તેની પાછલી કીર્તિ અને દ્વિમત સિવાય બીજું કંઈ રહ્યું નથી. જે બહાદુર માણસો મારી પામે છે તેમને માટે મોત સિવાય હવે બીજા કશાની આશા નથી. બહાદુર ઓગેરો અને રજુધીર માસેનાના દિવસ પણ ભરાઇ ચૂક્યા છે. આવા મહાદુર યોદ્ધાઓનો વિનાશ ચવાનો છે તે જોતાં મને મારા પોતાના અરજીને માટે કશી ચિંતા રહેતી નથી. મારા લશ્કરે તેની ફરજ પૂરેપૂરી બજાવી છે અને હું મારી બાજુઓ જાહે છું. લડાઈ ખાતાના વડા પ્રધાને જે મદદ આપવાનું મને વચન આપ્યું હતું તેના ચોથા ભાગની મદદ પણ મને આજ સુધીમાં મળી નથી.

મારી તમીચત એવી લાસ રઈ ગઈ છે કે થોડે બેસતાં પણ મને મુશીબત પડે છે. મારી પાસે હવે મારી હિમત સિવાય બીજી કશું સાધન રહ્યું નથી અને જે જગ્યાએ તમે મને નીચે છે તેને માટે તે એકલીજ બસ છે લશ્કર મોકલો, નહિ તો ઇટાલિ ગયુંજ જાયુંજે !”

એક બાલુએ તેણે ડિરેક્ટરોને આ પ્રમાણે લખ્યું ત્યારે બીજી બાલુએ પોતાનાં લશ્કર સાથે જૂદાજ પ્રકારનું સલામતું કર્યું, અને તેમને પાણી ચડાવવાને માટે તેણે પોતાની તમામ ચિતાઓને છુપાવી રાખી. તેણે કહ્યું “આપણે હવે એક છેલ્લેજ ચત્તન કરવાનો છે અને ઇટાલિ જતાયુજ જાયુંજે દુશ્મનો આપણા કરતા સખ્યામાં ચઢીઆતા છે પણ તેથી ગભરાતો નહિ તેમનામાંના અડધા અડધ માણસો મિન અનુભવી ગામડીઆઓ છે અસ્થિન્નનો પરાજય ચર્તાજ મરુઆ પડવાનુંજ અને તેથી આપણે ઇટાલિ જીતીશુ એટલુંજ નહિ પણ ચડને સલામત કરવાની દરજ પશુ પાડીશું.”

જે મહિનામાં આસ્ટ્રિયાનો ખાદશાહ પોતાના મૈન્યનો જમાવ કરતો હતો તે મહિનામાં નેપોલિયન એક પળવાર પણ હરીને બેઠો ન હતો તેને પોતાની આસપાસના રાજ્યો અને નગરોની સાથે દોસ્તીના કાલકરાર કરવા હતા, અને દુશ્મનાવટ મતાવે એવાં રાજ્યોને નિશ્ચય કરવા હતાં ડિરેક્ટરોની મરજી વિરુદ્ધ તેણે ઘણાં કરારનામાં આપી અને લખ્યું કે જો તમે તમારા સેનાપતિના હાથમાં ડુલ સત્તા નહિ સોંપો તો ઇટાલિ ગયુંજ જાયુંજે. પોપના અધેરથી કાયર થએલા રાજ્યોના લોકોને તેણે સ્વરાજ આપ્યું લોકો તેના ઉપમાર નીચે આવી ગયા અને તેમની વફાદારી દબ થઈ ઇટાલિમાંથી અનેક માણસો તેના લશ્કરમાં જોડાયાં અને તેના દુશ્મનની સામે બદાકુરીથી લડ્યાં વિશ્વામ અને સ્વાધીનતા શું નહિ કરે ? સ્વાધીનતા મળવાથી ઇટાલિની નામદ ગણ્યાતી પ્રજા એકદમ લડાયક બની ગઈ અને શરવીઁ ફ્રેન્ચોની સાથે આસ્ટ્રિયાની સામેના યુદ્ધોમાં ઝૂંઝવા લાગી

ઇટાલિના રાજ્યો સાથે કાયકરાર કરવામાં, ત્યાંના નગરવાસીઓની પ્રીતિ સંપાદન કરવામાં આ સત્તાવીસ વર્ષના યુવાને વયોવૃદ્ધ અને ઘડાયેલા રાજનીતિક પુરુષને પણ લગ્નવે એવી દુનૈહ, ડહાપણ અને ઉદારતા બતાવ્યાં તેથી કરીને ડિરેક્ટરો પાસેથી તેને સહાય મળી ન હતી તેની જોડ તેને ઝાઝી જણાઈ નહિ પણ તેની સાથે ઇટાલિના લોકોનું રાજ્યપરિવર્તન કરવાનું વલણ તેણે દબતાવી દમાવી દીધું. નહિ તો પારિસમાં ૧૭૮૮ની સાનચા જે ભયકર ઘટના થઈ હતી તે ઇટાલિમાં ચાત, ઉમરાવવર્ગ ઉરકેનાઈ જત અને તેની રિયતિ જે ભયકર તો હતીજ ને છેકજ નિરા

* આવી રાજનીતિ ઐરિશ રાજ અખિતવાર કરત તો હિ દની ૩૦ કર્નાડની વરતીમાંથી નર્મન સામે લડવા માટે કેટલા સૈન્ય લલા થયા હોન ?
૯૧૦ ૩૦

રાજનક થઈ પડત. એક બાલુએ લોકોને સ્વાધીનતા આપવાની વૃત્તિ; પણ તેઓ નિરંકુશ ન બની જાય તે માટે તેમના ઉપર અંકુશ રાખવાની પણ જરૂર; આ બે પરસ્પર વિરુદ્ધ વિચારોનું સમતોલપણું જાળવવાની કુશળતા નેપોલિયનમાં હતી તેથી રાજનીતિમાં પુરુષ તરીકે તેને ઊંચામાં ઊંચું સ્થાન મળ્યું જોઈએ.

આટલી બધી ઉપાધિઓ વચ્ચે નેપોલિયન પોતાની જન્મભૂમિ ફ્રાંસિકાને ભૂલી ગયો ન હતો. અંગ્રેજોની ઝુસરીમાંથી તેને મુક્ત કરવાને તેણે એક વહાણનો કાર્ગીલો રવાના કર્યો હતો. નેપોલિયન પોતાની અપ્રસિદ્ધ જન્મભૂમિને માટે ખાસ પ્રેમ રાખતો ન હતો એવો આક્ષેપ મૂકતાં રકૉટ લખે છે કે “નેપોલિયન સિદ્ધના બચ્ચાની માફક ઘેઠાંનાં ટોળાંને વીખેરતી વખતે અને શિકારીઓનો નાશ કરતી વખતે જે પર્વતની ઝૂકામાં પોતે જન્મ્યો હતો, તેને તદ્દન વીસરી ગયો હતો.”

પણ સેન્ટ હેલેનામાં નેપોલિયને પોતે એક પ્રસંગે કહ્યું હતું.—

“જ્યારે રાજનૈતિક વિષયના વિચાર મારા મનમાં નથી હોતા અથવા મારા ઉપર જાપતો રાખનાર અમલદારના અપમાન ભરેલાં વચનોને હું ભૂલી જાઉં છું, ત્યારે મારા બાળપણની સ્મૃતિઓ મારા મનમાં એકસામટી જગૃત થઈ જાય છે. માનવજીવનમાં સંબંધી મારી તે સમયે જે ધારણાઓ હતી તેવું મને ફરીથી સ્મરણ થાય છે. હમેશાં જ્યારે જ્યારે મારા મનને સંપૂર્ણ શાંતિ હોય છે ત્યારે મને એમજ લાગે છે કે જે રાજનૈતિક વખતમાં ન પડ્યો હોત, અને મારી સ્ત્રી અને પુત્રની સાથે મારા એન્જે-શિયોના બાપોતી ઘરમાં માત્ર પાંચસેજ પાઉન્ડની આવક ઉપર નિર્વાહ કરતો હોત તો હું જગતમાં સર્વથી વધારે સુખી હોત. મોન્થોલન ! તે સ્થાન કેવું રમણીય હતું તે તને યાદ છે ? તું પાઈ લાઇન સાથે દોડતો અને સારી સારી દ્રાક્ષના ઝુમખા તોડી ખાતો ! કેવા સુખના દિવસ ! તે દિવસ વહી ગયા ! x x x મને તે સ્થાનની સ્મૃતિ હજી એવી ચોક્ખી છે કે આંખો મીંચીને પણ હું દરેકે દરેક જગ્યા ઓળખી શકું. જે ક્ષેત્રોમાં મારા સ્વદેશપ્રાધવો સ્વતંત્રતાને માટે યુદ્ધી લડ્યા હતા તે ક્ષેત્રોમાં હું જનરલ પાઓલીની સાથે ફરતો તે મને ખરાબર યાદ છે. તેની અસર હજી મારા હૃદયમાં પ્રબળ અંદોલન ઉત્પન્ન કરે છે. આવ, મોન્થોલન, મારી પાને આવીને મારી છાતી ઉપર તારો હાથ મૂકી જો. જો તે કેવી ધડકે છે ?”

મોન્થોલન લખે છે કે “ખરેખર તેની છાતી જોરથી ધડકતી હતી. તેના મનમાં લાગણીનો ઉદય થતાં તેના આખા શરીરમાં એક પ્રકારના વિજ્ઞાનિક પ્રવાહનો સંચાર થતો હતો એ વાતને હું જાણુનો ન હોત તો અમને તેની છાતી ઉપર હાથ મૂકતાં આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતજ નહિ.”

*સેન્ટ હેલેનામાં તેના તરફ ધણી અપમાનભરેલી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી હતી.

પ્રકરણ ૧ મું-મંડુઆ પહચું. ૧૭૯૭

વેખર માસના આરભમા આસ્તિત્વન લશ્કરે કુચ શર કરી હડ પવનના સુસવાટ વાતા હતા, અને પર્વતોનાં શિખર ખરકથી સફેદ બન્યા હતા, પરંતુ તેમને કુચ કર્યા વગર ઈનાજન ન હતો, કારણ કે જો મટુઆ પડે તો તેની સાથેજ ઇટાલિયા આસ્ટિયાના અમનનો પથ અત આવે

આ બાબુએ નેપોલિયન મટુઆ ઉપર સખતમાં સખત દમાલુ કર્યો જતો હતો. ચહેરમા અનાજ ખૂટયુ હતુ. નીડર અને છુગ વર્ષસર પોતાના તમામ ગોડાઓની કતલ કરાવીને તેમના

આથેલા માસ ઉપર નિર્વાદ કરવા માડ્યો. આખરે તે પથુ ખૂટવા આવ્યું ત્યારે તેણે ધણીજ કુનેદ વાપરીને 'આલ્વિન્ઝ'ને પેગમ પહોચાડ્યો કે જ અહવાડીઆથી વધારે સુદત સુધી મારાથી ટકી શકશે નહિ

આસ્તિત્વન સૈન્યની હિલચાલ તપાસવાને અને બને તો તેમને રાક્ષી રાખવાને નેપોલિયને જનરલ લેમોઇને ખાર હજાર માણસ આપીને મોકલ્યો. તેણે ટ્રેન્ડ શહેરથી દક્ષિણે થોડક દર બે પર્વત વચ્ચેની સાકડી ખીણમાં મજબૂત જગ્યા જોઇને પડાવ નાખ્યો. પાંચ શત્રુઓની મોટી સખ્યાને લીધે તેને પછા હાલું પડ્યુ અ આકલના સમાચાર મળતાજ નેપોલિયન પોતાના નૈન્યને હિમત આપવાને માટે લાને વેગે દોડી ગયો. જનસ્વભાવનો તેણે જે ઉંડા અધ્યામ કર્યો હતો અને લશ્કરને ઉત્તેજિત કરવાની તેનામા જે ખાસ કુશળતા હતી તેનો આ અમગે તેણે મારો પરિચય કરાવ્યો આ વખતે તો દરેક જગે મરણીયા ચર્મને લટવા વગર બચવાનો એકે પ્રલાભ નથી એમ જાણીને આખા લશ્કરને ગોળ કુડાળામા એકઠા કર્યું અને તેમની વચમાં પોતે ઉભો દરેક સિપાઇની નજર તેમના પરમગ્રિય સેનાધિપતિના રૂપ અને કામના પ્રસારાને લીધે મુગ્ધ ચર્મ મચ્છેલા ચહેરા ઉપર પડી તેણે મખત અને દિલગીરી તરેલા અવાજે કહ્યું, " સિપાઇઓ ! હું તમારાથી પછો નાગમ થયો છું જે જગ્યાએ રહીને મોડાજ માનુસો જાદુદુરીથી જીતીને આખા લશ્કરને ખાળા એ તેની

પ્રસંગ તેની જિંદગીમાં આ પહેલોજ હતો. તેની અહદથા હવે પક્ષટાઇ હતી. તેના સિપાઇઓ પણ ગંભીર અને ગમગીન બની ગયા. આવી ઉપરાઉપરિ ફૂટેહો મેળવ્યા નામોશીથી પાછા હડયું અથવા વધારે નામોશી સાથે શત્રુને તાબે થવું એ બે સિવાય ત્રીજો માર્ગ રહ્યો ન હતો. બીજી રાત ગઇ. તોફાન હવે શમી ગયું હતું અને બરફથી ઢંકાયેલા પર્વતો ઉપર ચાંદરણું પથરાયું હતું. એકાએક નેપોલિયને સિપાઇઓને કુચ કરવાની આજ્ઞા આપી. વેરોના શહેરનો પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો જે ક્રાન્સ તરફ પડતો હતો તે ઉઘડ્યો અને ફ્રેન્ચસેના શાંતિથી બહાર નીકળીને ચાલવા લાગી દરેક જણના ચહેરા ઉપર ઉદાસીનતાનું વાદળું છવાયું હતું. તેમને ભારે નામોશી સાથે આખરે પાછા હડવાની જરૂર પડી, તેથી તેઓ તદ્દન નિરુત્સાહી અને શરમથી મરવા જેવા થઇ ગયા હતા. એવામાં એકદમ બધાની અનાયમી અને ગભરાટની વચ્ચે નેપોલિયને કુચ કરવાની દિશા ફેરવા અને ક્રાન્સ તરફ ન જતાં એડિન્ગ પર્વતની ખીણ તરફ ચાલવા માંડ્યું તે પોતાના લશ્કરને ક્યાં લઈ જતો હતો તેની કોઈને સમજ પડી નહિ; પણ તેઓ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉતાવળે પગલે ચાલ્યા અને મધરાત પહેલાં ચૌદ માઈલની મુજબ કરીને આસ્ટ્રિયન સેનાની બરાબર પાછલી બાજુની નજીક આવી પહોંચ્યા. અહિં તેમણે માઈલના માઈલસુધી વિસ્તરાયેલી મેળવણી જમીન બેઠા. તેની ઉપર જવા આવવા માટે સાંકડા પૂલ જેવા રસ્તા બનાવ્યા હતા, આ રસ્તા સાંકડા હોવાને લીધે શત્રુની સખ્યા ગમે તેટલી મોટી હોય તોપણ કશા ખપમાં આવે એવી ન હતી, કેમકે બેઠે મૈન્યનો મુખ ભાગજ સામ સામો આવી થકે એમ હતું. ફ્રેન્ચ લશ્કરમાના ચાલ્યા સિપાઇઓ નેપોલિયનની સુક્તિ સમજી ગયા. આખા મૈન્યમાંથી હર્ષના પોક્કર થઇ રહ્યા અને અત્યંત નિરાશાને ઠેકાણે તેમના હૃદયમાં નવનંત ભુરખો પ્રદીપ્ત થયો.

મધરાત થઈ હતી. આસ્ટ્રિયન મૈન્યના તાપણાં માઈલના માઈલસુધી પથરાયાં હતાં. ચિંતા અને પરિશ્રમથી લેવાઈ ગયેલો અને તીવ્ર વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયેલો નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ ક્ષુભિત થયા વગર એક ટેકરી ઉપર ચઢીને શાંત ચિત્તે પોતાના મૈન્યનું અને તેમણે લીધેલી જગ્યાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો તેને ચારે દિશાએથી ઘેરી વળેલા શત્રુઓનાં ચાળાણ હબર માણુમો સાથે લડવાને તેની પાસે માત્ર તેજ હબર માણુસો રહ્યાં હતાં, પણ હવે આખી ફ્રેન્ચ સેનામાં બેહદ ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો હતો અને આ સુદમાં તેમનો વિજયજ થશે એવું તેમના મનમાં પકકું ઠસી ગયું હતું.

ઉપર કહેલા ભેજવાળા પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં આર્કોલા નામનું ગામ હતું. સાંકડી, ઉંચી પાળો ઉપર ચઢીને તેમાં દાખલ થઈ રાકાણું હતું. તેની નજીકમાં એક નદી વહેતી હતી અને તેના ઉપર નાનો, લાકડાનો પૂલ બાંધ્યો હતો. આસ્ટ્રિયન

ક્રેન્ચસેનાની સ્થિતિ એવી લયકર હતી કે મિલન પાવિઆ અને લોદીના દવાખા-
નાઓમાં પડેલા ક્રેન્ચ ચોદ્દાઓ પોતાની રાજ્ય ખુશીથી લસ્કરમાં આવીને હાજર થયા
હતા. ઘણા તો સૂઝાઈને હાડપિંજર જેવા બની ગયા હતા અને તેમના ઘા હજી
પૂરા રૂઝાયા પણ ન હતા. પોતાના ધાયલ થએલા મિત્રોને આવી હાવતમાં આવેલા
જોઈને આખા સૈન્ય ઉપર અદ્ભુત અસર થઈ એક બાબુએ તેમનો પોતાની ધારતી
ભરેલી સ્થિતિનું તેમને પૂરેપૂરું જ્ઞાન થઈ ગયું ત્યારે ખીજી બાબુએ સ્વેશભડિત
આવું જવલંત દશાત જોઈને તેમને ચચાતન ચડ્યું. શત્રુઓ વધારે સખ્યામાં એકા
થાય ત્યાર પહેલાજ નેપોલિયને યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આસ્ત્રિયનો ચાળીસહજાર
અને ક્રેન્ચો પદર હજાર હતા

નેપોલિયને ન્યારે પોતાના જમીનપર સતેલા સિપાઈઓને કુચ કરવાને જમ્યત
કર્તા ત્યારે રાત્રિનો ચોર અધકાર ચોતરફ છવાઈ રહ્યો હતો, અને ઠંડા પવનના
સુસવાટ જોરથી વાતા હતા. આ ક્રમ અત્યંત જોખમભરેલું હતું. પદર હજાર
ક્રેન્ચોને શત્રુના ચાળીસ હજાર સિપાઈઓના અભેલગ્યું ઉપર આધળાની માફક
તૂટી પડવાનું હતું. આગતા દિવસના વરસાદને લીધે રસ્તામાં એટલો કાદવ થયો
હતો કે તેમનાથી પોતાની તોપો સાથે લઈ જવાનું અને તેમ ન હતું આંખો દિવસ
જયાનક કતલ ચાલી ચુકેલી કારમી કાઠીઆરી, લડવૈયાઓની વીરહાક અને ધાયલ
થએલાઓની ચીસાચીસ પવનના સુસવાટ સાથે જળી જતા હતા. આખી રાત બરફ
વરસ્યું અને ક્રેન્ચ સિપાઈઓ તેમના સુખ ઉપર પડતા કરાની વૃષ્ટિથી કાયર કાયર
થઈ ગયા અધારે થયા પછી વરસાદથી તરબોળ થએલા, ટાંઢથી ઠરી ગએલા અને
આંખો દિવસ લઢી લઢીને ચાકીને લોચ થએલા સિપાઈઓ લોહીથી ખરડાયલા બરફ
ઉપર મુઝાઈઓ અને મરવા પડેલાની સાથે આરામ લેવા સતા. જેમાંથી એક પક્ષે
જીત મેળવનાનો કાવો કર્યો નહિ તેમ પોતાનો પગજ્ય પણ સ્વીકાર્યો નહિ

ધોર અધારી રાત, ઠંડા પવનના સુસવાટ, કરાનો વરસાદ, અને તેની સાથે
રણક્ષેત્રનો ખીભત્સ દેખાવ એનું વર્ણન તો શું પણ કલ્પના કરવી પણ અસંભવિત
છે. માધ્યમના માઈલસુધી વિસ્તરાયેલા રણક્ષેત્રમાંથી ધાયલ થએલા સિપાઈઓના
કરણ્ય પે કાર આખી રાત સજળાયા કર્યા આરામના સાધનોથી ભરેલા ઘરમાં, ખર
ઘસત લેનાર કુડખીઓની હાજરીમાં પણ મરણ કુ ખલ્લયક લાગે છે, ત્યારે ઠંડા બર-
ફના તકીયા ઉપર માથું મૂકીને ધાની વેદનાથી રીખાઈ રીનાઈને મરતાં આ બહાદુર
માણસોને કેટલું કષ્ટ થયું હશે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે નેપોલિયનનાં બે હજાર
અને આસ્ત્રિયાનાં તેથી પણ વધારે માણસો જમીનદોસ્ત થઈ ગયા હતા

સવાર પડી અને નેપોલિયનને માન્ય પડ્યું કે શત્રુના સખ્યા વધારે થયા કરે
છે તેથી તેણે વેદના ચઢેરના કિલ્લાનો આશ્રય લીધો. દુરમનો આગળથી પાછા હાવાનો

પ્રસંગ તેની જિંદગીમાં આ પહેલોજ હતો. તેની પ્રહરણા હવે પકટાઈ હતી. તેના સિપાઈઓ પણ ગંભીર અને ગમગીન બની ગયા. આવી ઉપરાઉપરિ ફતેહો મેળવ્યા નામોશીથી પાછા હંડવું અથવા વધારે નામોશી સાથે શત્રુને તાબે થવું એ બે સિવાય ત્રીજો માર્ગ રહ્યો ન હતો. ખીજી રાત ગઈ. તોફાન હવે શમી ગયું હતું અને અરધી ઢંકાયલા પર્વતો ઉપર ચાંદરણું પથરાયું હતું. એકાએક નેપોલિયને સિપાઈઓને કુચ કરવાની આજ્ઞા આપી. વેરોના શહેરનો પશ્ચિમ તરફનો દરવાજો જે ક્રાન્સ તરફ પડતો હતો તે ઉઘડ્યો અને ફ્રેન્ચસેના શાંતિથી બહાર નીકળીને ચાલવા લાગી. દરેક જણના ચહેરા ઉપર ઉદાસીનતાનું વાદળું છવાયું હતું. તેમને ભારે નામોશી સાથે આખરે પાછા હંડવાની જરૂર પડી, તેથી તેઓ તદ્દન નિરુત્સાહી અને શરમથી ભરવા જેવા થઈ ગયા હતા. એવામાં એકદમ બધાની અગ્યપ્રી અને ગભરાટની વચ્ચે નેપોલિયને કુચ કરવાની દિશા ફેરવા અને ક્રાન્સ તરફ ન જતાં એડિજ પર્વતની ખીણ તરફ ચાલવા માંડ્યું તે પોતાના લશ્કરને ક્યાં લઈ જતો હતો તેની કોઈને સમજ પડી નહિ; પણ તેઓ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉતાવળે પગલે ચાલ્યા અને અંધરાત પહેલાં ચૌદ માઈલની મજલ કરીને આસ્ટ્રિયન સેનાની ખરાબર પાછલી બાજુની નજીક આવી પહોંચ્યા. અહિં તેમણે માઈલના માઈલસુધી વિસ્તારાયેલી ભેજવાળા જમીન જોઈ. તેની ઉપર જવા આવવા માટે સાંકડા પૂલ જેવા રસ્તા બનાવ્યા હતા, આ રસ્તા સાંકડા હોવાને લીધે શત્રુની સખ્યા ગમે તેટલી મોટી હોય તોપણ કશા ખપમાં આવે એવી ન હતી, કેમકે બેડે મૈન્યતો મુખ ભાગજ સામ સામો આવી શકે એમ હતું. ફ્રેન્ચ લશ્કરમાના ચાલાક સિપાઈઓ નેપોલિયનની યુક્તિ સમજી ગયા. આખા સૈન્યમાંથી હર્પના પોશ્વર થઈ રહ્યા અને અત્યંત નિરાશાને ઠેકાણે તેમના હૃદયમાં જવલંત ભુસ્તો પ્રદીપ થયો.

અંધરાત થઈ હતી. આસ્ટ્રિયન સૈન્યનાં તાપણાં માઈલના માઈલસુધી પથરાયાં હતાં. ચિંતા અને પરિશ્રમથી લેવાઈ ગયેલો અને તીવ્ર વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયેલો નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ ક્ષુલિત થયા વગર એક ટેકરી ઉપર ચઢીને શાંત ચિત્તે પોતાના સૈન્યનું અને તેમણે લીધેલી જગ્યાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો. તેને ચારે દિશાએથી ઘેરી વળેલા શત્રુઓનાં ચાળાશ દબ્બર માણસો સાથે લલ્લાને તેની પાસે માત્ર તેજ દબ્બર માણસો રહ્યાં હતાં, પણ હવે આખી ફ્રેન્ચ સેનામાં બેહદ ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો હતો અને આ યુદ્ધમાં તેમનો વિજયજ થશે એવું તેમના મનમાં પકકું ઠરી ગયું હતું.

ઉપર કહેલા ભેજવાળા પ્રદેશના મધ્ય ભાગમાં આર્કોલા નામનું ગામ હતું. સાંકડી, લંચી પાળો ઉપર થઈનેજ તેમાં દાખલ થઈ શકાતું હતું. તેની નજીકમાં એક નદી વહેતી હતી અને તેના ઉપર નાનો, લાકડાનો પૂલ બાંધ્યો હતો. આસ્ટ્રિયન

લશ્કરની મુજબત દુકડીએ ત્યાં પહોંચી ક્યો હતો અને એ રથજ એવું અગત્યનું હતું કે સત્રુના હાથમાંથી તે મૂટવી લેવાની ધણીજ જરૂર હતી. સવાર થતાં પહેલાંજ નેપોલિયનનું સૈન્ય સાંકડી પાળે ઉપર સંજ્ઞા હારમંધ ચાલતું થયું અને તેમને ખાજવા આવેલા આસ્ત્રિયનો સાથે ઘોર સંગ્રામ શરૂ થયો. ફ્રેન્ચો હર્ષનાદ કરતા પૂર તરફ ધસ્યા કે તરતજ આસ્ત્રિયાની તોપોમાંથી પ્રલયાગ્નિ વરસવા લાગ્યો. ફ્રેન્ચોની પહેલી હારના તો પળવારમાં કુસ્ત્રી પુસ્ત્રી ઉડી ગયા. નેપોલિયને પોતાના હાથમાં વાવટો પકડી લીધો અને “ લોદીના સિંહો ! ચાલો તમારા સરદારની પાછળ ” એવો પોદાર કરીને તે આગળ ધસ્યો. જ્વાળામુખીના મુખમાંથી નીકળતા ધગધગતા અંગારા જેવા ગોળા અને ગોળાઓની સખત ઝડી તેમના ઉપર ચારે તરફથી થવા લાગી તોપણ તેની વચ્ચેથી તે પોતાની દુકડીને મોખરે રહીને પૂલના મધ્ય ભાગસુધી તો આવી પહોંચ્યો. અહિં આત્મા પછી તો તોપોનો મારો એવો અસહ્ય થવા લાગ્યો કે ફ્રેન્ચોની હાર વૂટી અને નાનાનામ ચર્ચ રહી. પૂલમાંથી પૂલ છવાઈ ગયો અને મધરાતના જેવો અધકાર થઈ ગયો. પહેલા સિપાઈઓને પોતાના પગ તણે છૂંટતા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ અવ્યવસ્થિતપણે નાસવા લાગ્યા. ઉંચા પહોંચવાન જેવા સિપાઈઓએ નેપોલિયનને નાના અમ્મ્યા મારફત ઉંચકી લીધો અને સર્વજાણી તોપના મારમાથી તેને બચાવવાને પોતાના જાનની દરકાર કર્યા વગર તેને લટકે નાંધા; પરંતુ તેમની આસપાસ મઝી રહેલી ધક્રાધક્રીમાં તેઓ પાળ ઉપરથી ઉમઘી પડ્યા અને નેપોલિયન કાલ્વર્માં મઝી ગયો. આસ્ત્રિયન થોડાંઓ તેની નજીકજ આવી પહોંચ્યા હતા પણ આ અંધકાર અને ગરબડ છતાં ફ્રેન્ચ થોડાંઓને ખબર પડી મઝ કે તેમના પ્રાણાધિક પ્રિયસેના પતિનો પત્નો નથી. “ આપણા સરદારની વડારે દોરો રે દોરો ! ” ની ખૂમ આખા લશ્કરમાં ફેલાઈ મઝ. દરેકે દરેકના કલ્વર્માં નવું ચેતન આવી ગયું. નાસતા સિપાઈઓ પાછા ફર્યા અને મોતને તુચ્છકાંતા પ્રયત્ન સુસાવાદાનેર પૂલ તરફ મરજીબ થઈને દોડ્યા, નેપોલિયનને તેમણે બચાવી લીધો અને આઠાંધા સર થયું.

નેપોલિયને વેરોના ખાલી થયું તેના કુમાચાર અસ્ત્રિયન સેનાપતિને ખીન્ને દિવસે મજરકામાં મળ્યાં પણ ત્યારપછી થોડીજ વારમાં તેની તોપોનો મર્જના સાંમગીને લે દિગ્મુઠ બની ગયો. પોતાના સત્રુના જીવિજગની તેને ધણીજ રહેચત હતી અને તેથી તરતજ તેણે પોતાના સૈન્યને કૂચ કરવાનો આજ્ઞા આપી. આખો દિવસ સાંકડી પાળ ઉપર ફ્રેન્ચ અને આસ્ત્રિયન દુકડીઓના અમમાન સામાપામી પ્રગટ વેરથી અચળા ગયા. થોડાજ દિવસપર નેપોલિયને આપેલા કપડાનો કપ સિપાઈના કલ્વર્માં ખડકમા ફરેલો હતો તેથી એકેએક જાણી સિંદની મારફત લડતો લડે. નેપોલિયન મારે તરફ પૂમનો હતો અને બહુકી એળાએ તેના માથની નજીક થઈને લખકજીત કરતી ચાલી જતી હતી. સરદાર લેની અગથી લક્રાઈઓમાં જાનથી મારથી પ્રિય.

નના દવાખાનામાં પડ્યો હતો ત્યાંથી તે દોડ્યો. આવી પડેલો. તેના ધા હજી રૂઝાયા ન હતા. આ લગાઈમાં નેપોલિયનને ખ્યાલતાં તેને ખીજા ત્રણ જખમ વાગ્યા પછી તે પોતાના વહાલા સરદારની પાસેથી લગાઈ પૂરી થતાં સુધી ખરગોળ નહિ.

નેપોલિયને એવા અનેક વીર પુરોને પોતાના પ્રેમના ગાદુધી વગ કરી લીધા હતા. મુરિઓન પછી તેમાંનો એક હતો. નેપોલિયનની સામે યુદ્ધગતો તોપનો ગોળો આવતો જોઈને એ મુરિઓન છત્રગભોર આગળ આવ્યો. અને તે પ્રાણઘાતક ગોળાને તેણે પોતાની છાતી પર ઝીલી લીધો. આવી તેના પોતાના તો દુકડે દુકડા થઈ ગયા પછી પોતાના જનના ભાંગ તેણે નેપોલિયનને ખ્યાલ્યો. અંધારે થયાથી થોડાક કલાક ચોદાઓ છટા પડ્યા પછી સવાર થતાજ પાછો દારુણ સંગ્રામ ચાલુ થયો. ધડાયલા તાલીમખાજ ફ્રેન્ચોએ હમરો ખિનકવાયતી આસ્ત્રિયનોને સંગીનથી વીધી વીધીને કાદવમાં ઉથલાવી પાડ્યા. પાછી રાત પડી અને વળી ત્રીજે દિવસ ઉઘ્યો, અને વળી પાછા શિશરી કુતરાઓની મોઢક ફ્રેન્ચો શત્રુઓ ઉપર તૂટી પડ્યા. આ સંગ્રામમાં નેપોલિયનનો ઘોડો જખમી થયો અને તેને કાદવમાં ફેંકી દેને નાહો. તે કાદવમાં ગળામુધી મરડી ગયો. 'હાં તો કાદવમાં મરડી જઈને અથવા તો આસ્ત્રિયન સ્વારની તલવારથી પોતાનું મરણ નીપજશે એવી તેને ખાતરી હતી. પછી તેના મૈન્યને આ વાતની ખબર પડી ગઈ. તેઓ ખીજવાર તેની બહાર દોડી આવ્યા અને તેને ખ્યાલી લીધો. આખો દિવસ યુદ્ધનો ભરતીઓટ ચાલ્યાજ કર્યો. પાછું નેપોલિયને પોતાનું શુદ્ધિખજ અજમાયું. તેણે કેદ પકડાયલા શત્રુઓની અને તેમનાં કપાયલાં માણસોની ઘણીજ સંભાળથી ગણતરી કરી. તેની ખાતરી થઈ કે પોતાનું મૈન્ય શત્રુમૈન્યના પોણા ભાગ કરતાં ઓછું નથી.

હવે શત્રુની સાથે આખરનું યુદ્ધ કરવાને ખુદા મેદાનમાં ઉતરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. તેના મૈન્યનો ઉત્સાહ વધી ગયો હતો અને શત્રુઓ તેટલાજ પ્રમાણમાં નાહિંમત ખન્યા હતા. ત્રણ દિવસના લાગટ યુદ્ધથી એકે તરફના ચોદાઓ થાકી ગયા હતા અને લગાઈ પૂરી થાય એટલુજ ઈચ્છતા હતા.

મધરાત થઈ હતી પછી નેપોલિયનની શૂખ અને નિદ્રા જોઈ ઉડી ગયાં હતાં. તે ઘોડે બેસીને સૈન્યને દરેક ચાલુ કરી વળ્યો અને વાણીની મીઠાશથી અને ઉત્તેજક શબ્દોથી સજ્જા સિપાઈઓમાં ઉત્સાહ વધારવા લાગ્યો. તેના આજ્ઞાની તમામ સજ્જિતો આવતી કાલના ભાગીરથ પ્રયત્નમાટે ગજૂત થઈ હતી. એ વાગે તેણે પોતાના ચાકેલા, ધવાયલા અને ફીણ થયેલા મૈન્યને કાચી નિદ્રામાંથી જગાડ્યું અને બુદ્ધિમાં ગોડવી દીધું. ઠંડી સખત હતી અને તેના હારખંધ ઉભેલા સિપાઈઓ થર થર ધ્રુજતા હતા. તેની સાથે ધુમ્મસ પછી વરસવા લાગ્યું હતું. શત્રુને ગભરાટમાં ને. ૭

નાખવા માટે નેપોલિયને એક અગમ્ય નેવી યુક્તિ રચી ચૂકી દેહાડેના પચાસ સ્વારોને કાદવવાળી જમીનમાં થઇને યંત્રના પાછના ભાગ તરફ જઈ દૂપાઇ રહેવાની આજ્ઞા આપીને મોટાવા. એ દરેકને અડકેક રણસિંગડુ પશુ તેણે આપ્યું હતું.

હવે તેણે યંત્રમૈન્યના તમામ આગના ભાગ ઉપર પ્રચંડ ધસારો કર્યો તો પોના ધડાકા સખ્ત થવા લાગ્યા કે તરત રેલા સ્વારો પોતપોતાના રણસિંગડા વગાડીને યંત્રઓ ઉપર તૂટી પડ્યા આથી આસ્ત્રિયનો એવું સમજ્યા કે નેપોલિયનના તમામ ધોડેસ્વારો સાથે સેનાપતિ મુરા ધસ્યો આવે છે તેમનામા ભારે ગભરાટ ફેલાયો તેમની બ્યૂટરચના છિન્ન છિન્ન થઈ ગઇ અને તેઓ જીવ લઇને ચારે તરફ નાસવા લાગ્યા નાસતા યંત્રની પાછળ રેલો પશુ જેમપૂર્વકે દોડ્યા, અને સાજ પડતા પહેલાં આરિવન્નિઝ આસ્ત્રિયાના પર્વતો લશ્ચી નામચ નામ્યો આ યુદ્ધમા તેના આશરે ત્રીશહજાર માણસો ધૂળ ચાટતા થઇ ગયા હતા. હવે નેપોલિયન વિજયવેળા ફરકાવતો, રણુવાઈ વગડાવતો વેરોના સહેરમા ફરીથી દાખન થયો નગરવાસીઓએ તેને આશ્ચર્ય અને ઉમંગસહિત વધાવી લીધો તેના અસાધારણ સૌર્ય અને જીદિરૈજાવથી તેના દુરમનો પશુ ચમ્તિ થઇ ગયા અને તેના મિત્રોના જેદનીજ તેની પ્રશ્નસા કરવા લાગ્યા આ પ્રમાણે તેણે છેલ્લા આઠ મહિનામા તેના મૈન્યથી બમણી મોગી ચાર ચાર આસ્ત્રિયન સેનાનો કચ્ચરવાણુ કહાડી નાખ્યો પરિસના કિરેન્ડરોને તેણે આ લગ્નછનો હેવાવ લખી મોકલ્યો તેમાં તેણે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાને માટે ધણુજ થોડું લખ્યું હતું, ખર્ષા યશ પોતાના લશ્કરનેજ આપ્યો હતો તેણે લખ્યું હતું કે આર્કોનાની વાઈ કરતા વધારે રસાકસીવાળી અને વધારે યરાતનથી વડવામા આવી દોવ એવી લડાઈ કદિ થઈજ નથી મારી પામે હવે ગવ્યા ગાવાજ સરહારો ન્તા છે તેમનું સૌર્ય અને તેમની સ્વદેશભક્તિ અપ્રતિમ છે "

આટલી બધી જળજ છતાં નેપોલિયને મુકરેનની વિધવાને ઝિનાસાનો પત્ર લખવાનો અરકાચ મેજ થો તે લખે છે કે "તેના મરણથી તમે તમારા પ્રિય પતિ વગરના થયાં છો અને હું સાચા, દિવોગ્નન મિત્ર વગરનો થયો છું પણ તેના મરણથી આખા દેશને એક જીદિમાન અને નિડર સેનાપતિની ખોટ પડી છે જો તમને અને તમારા નાનકડા બાળકને સહાય કરવા જેતુ મારા વાચકનું કામ હોય તો તમને મારી પ્રાર્થના છે કે મને બેલાઇક લખજો "

યુદ્ધની લયકર પરિણામોનો અત લોહીથી ખરગ્રાવણા નજીરોમાંજ નથી પણ તેની અગર ધણે દુનુધી લાગુ પડે છે આર્કોનાના કાદવવાળા પ્રદેશમાં વીમ તમાર માખમેના પ્રાણુ ગયા યુદ્ધના દોષાદન અને તોપોની ગર્જના સમી ગત પડી ત્યાંથી ધણે દુઃ આવેના તાન્સ ઓ આસ્ત્રિયાનાં હજારો ધરમાંથી અનાથ

વિધવાઓ અને નખાપાં બાળકાના કરુણ વિલાપ નીકળવા લાગ્યા.

આવા લયંકર સંજોગમાં નેપોલિયનને દિવાસાના પત્રો લખવાનો ફવી રીતે અવકાશ મળ્યો હતો તે સમજી શકાતું નથી. છતાં આકાશના યુદ્ધ પછી તેણે એક દિવાસાપત્ર લખ્યો હતો તેમાં તે લખે છે કે "તે વીર પુરુષની માફક શત્રુના સાથે સામી છાતીએ લડતાં મરણ પામ્યો છે. આવું મોત કેને નહિ ગમે ? જગતના નિંદા, શત્રુઓની ઈર્ષ્યા અને મનુષ્યના હૃદયમાં વસતી અનેક પાપમય વૃત્તિઓથી નીપજતા કલેશ સદન કરવાને હું શામટે જીવ્યો હોઈશ એમ કહેનાર માણસો શું જગતમાં ઓછા છે ?" સત્તાવીશ વર્ષો, ભરજીવાનીમા, ચારે દિશામાં પેતાનો યશ ગવાતો હતો તે વખતે પણ નેપોલિયનના હૃદયમાં હિંદાસીનતાનાં છ.યા જણાતી હતી.

આસ્તિત્વનો નાશતા હતા અને તેમનો સંહાર કરતી ફ્રેન્ચ તોપોની ગર્જના તો આજુબુજ હતી તે વખતે નેપોલિયન પ્રાણાધિક પ્રિયતમા જોસેફાઇનને પત્ર લખવા બેઠો. તે પત્ર તેની હાથ પ્રમાણે "વાક્યોને કેકાણે શબ્દો અને શબ્દોને કેકાણે અક્ષરો" વાપરીને લખાયો હતો. તે પત્ર જોસેફાઇનના હાથમાં પહોંચ્યાગ્વાને એક સ્વાર પૂર વેગથી થોડો દોડાવતો સ્વાના થઇ ગયો. તે પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો:—

"મારા હૃદયનો ફેવી જોસેફાઇન ! આખરે હું જીવનો થયો છું. મૃત્યુ હવે મારાથી દૂર નાસી ગયું છે અને મારા યશ તથા માનના અભિલાષ હજી તેમને તેવાજ રહ્યા છે. શત્રુની દાર થઇ છે. આજકાલમાં મંદુઆ પણ મારા હાથમાં આવશે. તેમ થતાંજ તારો પતિ તને માઠ આલિંગન દેવા અને તેના નિઃસીમ પ્રેમનાં અનેક પ્રમાણો ખતાવવા તારી પામે આવી પહોંચશે. હું જરા યાકી ગયો છું. મને વારવાર માઠ કરજે. જો તારો પ્રેમ જરાક પણ કમી કરીશ તો તું મારા તરફ નિષ્ઠુર અને અન્યાયી થઇ કહેવાઇશ. પણ હું નિશ્ચયપૂર્વક માનું છું કે, જેવો હું તારો પ્રેમલેસા પ્રિયતમ છું તેવીજ તું પણ મારી ચિરકાળપર્યંત સંહયરી રહીશ. જે હૃદયો પ્રેમ, સમાનવૃત્તિ અને અનુકંપાવડે સલગન થયાં છે તે મૃત્યુ સિવાય બીજા કશાથી વિખૂટાં પડશે નહિ. તારી તબીયતના સમાચાર લખજે."

આ અલૌકિક પુરુષમાં એક વિચિત્ર પ્રકરનો વહેમ દઢ થઇ ગયેલો જોવામાં આવે છે. તે માનતો કે હું પ્રારબ્ધને અધીન છું—મને મારા કરતાં વધારે ખજવાન શક્તિ મારા જીવન માર્ગ ઉપર દોરી જાય છે. તે પોતાની જિંદગીને તુરંજ માનતો હતો અને મરણના વિચારથી તેને લેશમાત્ર પણ લય ઉપજતો નહિ. તે પોતેજ કહે છે કે "હું મારા પ્રારબ્ધના હાથમાં પૂતળા જેવો છું. મારું પ્રારબ્ધ મને જ્યાં ધસડી જાય ત્યાં હું ધસડાઉં છું. મોતની હું જરાએ ચિંતા કરતો નથી. માણસના આયુષ્યની અવધ આવે ત્યારે તેને ગયા વગર છૂટકાજ નથી." એક તેને પૂછ્યું કે "પ્રારબ્ધવાદી છો ?" તેણે કહ્યું, "હા, યુસલમાનોની માફક હું ફિસ્મતને માનું—

છુ. પહેલેથી જ મારી આવી માન્યતા છે કિસ્મતમા જે નિર્માયુ હોય તેજ થાય છે." નાલિગો હુ તમને એક દૃષ્ટાંત આપુ દુષોનના વેરા વખતે એક સરદાર પોતાની ભત્રીજા ધણુજ જતન કરતો હતો એકવાર અમારી તોપનો ગોળો ફેટલે સુધી પહોંચે છે તે અમે તથાગતા હતા રખેને શત્રુની તોપનો ગોળો પોતાને વાગી બેસે તે માટે તે બીતને ઓથે હોયો રહી નીચો વળાને જોતો હતો એટલેમાજ એક ગોળો આવ્યો અને તેના છૂદ્ધક થઈ ગયા ને તે નીચો ન વળ્યો હોત અને મારી માફક ટદાર ઉભો રહ્યો હોત તો તેને કરી ઇજા થાત નહિ," સેટહેલેનામાં તે મહિા પડ્યો ત્યારે એ મીરાએ તેને દવા ખાવને કહુ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે "જે પ્રારબ્ધમા નિર્માયુ થઈ ચૂક્યું છે તે બન્યા વગર મેનાગ નથી આપણા આયુષ્યના દિવસ પહેલેથીજ મુકરર થયેલા છે ' નેપોલિયન આવો ચુસ્ત પ્રારબ્ધવાદી હતો છતાં ઉચ્ચ પુરુષાર્થી હતો એ ધણુજ વિરમયમનક છે x

તેના હજન વખતે તેને જોસેફાઇનની હબિવાળુ એક મુદગ હૅફ્ટ લેટ મળ્યું હતું જોસેફાઇન તરફ તેનો એટલો તો ગાઠ પ્રેમ હતો કે તે લોફ્ટને હમેશા પોતાના હૃદય

x વેદાન્તની વિદ્યાળ દૃષ્ટિને આમાં આગમ્ય લાગે તેમ નથી પૂર્વજન્મના દૃઢ મતકારેએ અથવા તો વતમાન જન્મના બેટાળા ગ્રથસેવને આવા ઉચ્ચ વિચાર તેનામાં ઉગતી ઉન્નતમાજ ઉગાડેલા હોવા જોઈએ નેપોલિયનની દેહહિતરિવતા અને ધીજ ઉચ્ચતા તરફ જોતાં પણ ઉપર જણાવેલી તેની માન્યતા તેની કક્ષાને બધે પેગતી છે હલકી કક્ષાના, પોપટીયા જાનવાળા, પાખડી તેમજ એદી આજમુઓ પણ આવા સજ્જો મોને છે અને અતિ ઉચ્ચ કક્ષાનામાં પોતાની ઉડી આધ્યાત્મિક મમજાવને લીધે અથવા સ્વપ્રતિને તેમજ બદારના બનાવેને ઉડી નિરીક્ષણુ શુદ્ધિથી નિગમવાની યોગ્યતાને લીધે આ વાતને એક પૂર્ણ મત તરીકે કહે છે. જમતની સ્વરથાપક મળાને ફેટનો મોટો હાથ મનિયાનાં મોટા ામોમા મેને હોય છે પામર અને વિપવીની કક્ષા જોળાગીને જાગમુ અથવા જવનુક્તાની દશાએ પહોંચેલા માણસો જે શાષ નિષ્કામ કર્મ, લોકનેના, પ્રવુલકિત, જાનાપાસ, લોકસમદ કે સ્વભાવસિદ્ધ કર્મો કરે જગે છે તે અન્ય સામાન્ય મનુષ્યો જતા વિશેતાવાળાં હોવા છતાં પણ સામાન્ય મનુષ્યોના જેટલી વધા અહમનતા તેમનામાં નથીજ હોતી, અને તે નથી હોતી તેથીજ તેવા કર્મોમા નિમિત્ત તરીકે યોગ્યસને તેઓ લાભચાળી બને છે અને કર્તૃત્વાભિમાન ન હોવાથીજ અજિમનીઓ કરતાં તેમના કામો વધારે સમય અને મહરનાં હોય છે છતાં તેઓ તેમાં પ્રારબ્ધો અથવા જગદયસથાપક મતોનોજ કુનાગ કરાવનાગ કહી ઉચ્ચ સત્યનું પાતન કરે છે અને અહકારીઓ કુનાગ પણ તે અર્તાપણામાં તેઓ ઘણુ વધારે દિત તથા આનદ અનુભવે છે

ઉપર ધારણ કરતો હતો. યુદ્ધમાં તેમજ ઘોર અંધારી રાત્ર તે પોતાની પ્રિયતમાની જીનીને ગ્રેમપૂર્ણ દષ્ટિએ નિહાળતો હતો. એક દિવસ તેણે બેનેફાઇનને લખ્યું હતું કે “ ગ્રેમમયિ ! તેં કયી મોહિનીવડે મને વશ કરી લીધો છે ? કયી કરામતથી મારા અસ્તિત્વને તારામાં મમાવી લીધું છે ? મારી ગ્રેમની પતળી ! મારા પ્રારબ્ધમાં શું નિર્માણ થયું છે તે તો હું જાણતો નથી. પણ મારું પ્રારબ્ધ મને તારાથી વધારે સમયસુધી દૂર રાખશે તો તે હવે મારાથી સહન થશે નહિ. જીવનસહચરિ ! હું કેાની સાથે તારી તુલના કરું ? આ દુઃખમય જીવનમાં મારી સાથે રહીને વિચરણ કરવા તું સરખા છે. જે દિવસે તારા હૃદયમાંથી ‘મને જાણાકારે કંઠાડી મૂકવામાં આવશે તે દિવસે મારા જીવનનો અંત આવ્યો જાણજે.”

એક દિવસ તે લોકેટનો કાચ લાગી ગયો નેપોલિયનને તેથી અશુભની શંકા પેસવાથી બેનેફાઇનના સમાચાર લાવવા માટે એક સ્વારને તેણે દોડતે ઘોડે પારિસ મોકલ્યો હતો.

તેના આવા ચુકુ બેતાં બેનેફાઇનના હૃદયમાં તેને માટે પ્રખળ ગ્રેમ જાગૃત થાય એમાં કશું આશ્ચર્ય જેવું હેજ નહિ. બેનેફાઇન પણ તેને વિષે કહે છે કે “નેપોલિયન અત્યંત મોહક પુરુષ છે.”

ડોસ આંક આપ્રેન્ટિસ કહે છે કે “નેપોલિયનની હાસ્યમય સુખાટિતિનું વર્ણન કરવું અત્યંત છે. તેના આત્માનું તેજ તેના હોઠ અને નેત્રમાં પ્રતિબિંબિત થયું હતું.”

x શહેનશાહ બેનેફાઇન કહે છે કે “નેપોલિયનને હું જેટલો આહતો હતો તેટલો હું ખીન્ન દેાઈને આહતો નહિ.”

ડ્યુક ઓફ વિમેઝા કહે છે કે “ હું મારા સમયના યુરોપના તમામ રાજ્ય-કર્તાઓને જાણ્યું છું મારા રાજનૈતિક દગ્ગજને અંગે મારો તેમની સાથે પરિચય છે એટલુંજ નહિ પણ ઇતિહાસમાં મશહૂર થયેલા ધણીક અગ્રણીઓ સાથે તેમના ખરોખરીના માણસ તરીકે લગભગ વખતથી રહેતો આવ્યો છું. તેમની તુલના કરવાના મને ધણી સાગ પ્રમજો પ્રાપ્ત થયા છે, પણ નેપોલિયન સાથે તેઓમાંના કોઈની પણ સરખામણી કરી શકે એવું હેજ નહિ જેઓ આથી વિરુદ્ધ મત ધરાવતા હોય તેઓ ખરે જોતાં નેપોલિયન વિષે કાંઈ જાણતાજ નથી.”

ડ્યુક ઓફ લખે છે કે “ તેનામાં એવી અનેક પ્રકારની અમાધાગ્ય શક્તિઓ છે કે જેમની માત્ર એક શક્તિના પ્રભાવથી પણ હરકોઈ માણસ ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે. તે તેના જમાનાનો સર્વોચ્ચ નેતા છે. તે આખા દેનના કારોગારનું સુકાન ધરાવે છે અને રાજ્યના દરેક દરેક ખાતા ઉપર નજર રાખે છે. તેના મોટા મોટા પ્રધાન તેના હાથ નીચેના કારકુન જેવા છે. આટલું જતાં પણ મોટા

મોટાં રાજ્યોને પોતાના હાથમાં રમાડનાર અને આખા જગતનો ધન સંબંધી પ્રયત્ન પોતાની આંગળીના વેદા ઉપર ગણી કઢાડનાર આ મહાપુરુષ પોતાના ઘરસંસારની ઝીણામાં ઝીણું બાળતો ઉપર પશુ ધ્યાન આપી રાકે છે.

આરિદ્રયાનાં ચાર ચાર વિશાળ સૈન્યો મુજબાણી થઈ ગયાં તેપણુ હજી ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સાથે સલાહ નહિજ કરવી, એવો ત્યાંના સહેનસાહનો અને પ્રધાન મંડળનો ને નિશ્ચય હતો તે હજી ડબ્બો ન હતો. નેપોલિયનની સામે મોકલવા માટે પાંચમું લશ્કર ઉભું કરવાની તૈયારીઓ તેમના તરફથી પ્રુતઃ થવા લાગી. આ ઘટનાઓને લીધે ઈટાલિમાં પ્રયત્ન ક્ષોભ ફેલાયો હતો. ઉમરાવવર્ગ અને રૈયતનાં હૃદય એક બીજાથી વધારેને વધારે વિમુખ બનતાં જતાં હતાં. આરિદ્રયા અને ઈંગ્લેન્ડે વેનિસ, નેપલ્સ વગેરે રાજ્યોને નેપોલિયનની સામે લડવાને અને ઈટાલિમાં ભ્રેરભેર ફેલાતા સ્વતંત્રતાના ભુરસાને દાખી દેવાને રાજબટપટ કરવામાં કયાશ રાખી નહિ. આથી કરીને આત્મરક્ષણને માટે પ્રજાસત્તાક રાજ્યોને માટે ઉત્સુક થએલી ઈટાલિની પ્રજાની પ્રીતિ સંપાદન કરવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે આરિદ્રયામાં નવું સૈન્ય ઉભું કરવાની તૈયારી ચાલતી હતી ત્યારે પોપ મહારાજ પશુ તેમનું સૈન્ય એકઠું કરતા હતા. એકવાર તો નેપોલિયને તેને ક્ષમા આપી હતી પણુ હવે તેણે પોપ મહારાજને સખત ધમકીભરેલો સંદેશ મોકલાવ્યો કે “ રોમને હવે અમારી સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું છે ત્યારે અમે પણ તૈયાર છીએ. પણુ મનુષ્યજાતિ તરફનું માફ કર્તવ્ય વિચારીને એકવાર ફરીથી પોપ મહારાજને ક્ષમાપણુ વાપરવાની મલાહ આપું છું. માફ લશ્કર પાણુ સામર્થ્યવાન છે અને જો હું ધારીશ તો પોપની રાજસત્તાનો (ધાર્મિક નહિ) નાશ થયોજ જાયજો. તે છતાં પણુ હજી તેમની સાથે સલાહ કરવા ક્રાન્સ ઉત્સુક છે. હું સલાહ કરીને આ વિમુક્તો નિવેડો લાવવા ધણો ઉત્સુક છું. હવે મને લડાઈનો લય નથી તેમજ કીર્તિની તુણા નથી.” પણુ પોપ મહારાજે આરિદ્રયાના લશ્કરી બળ ઉપર હજી નિર્ભર રહીને આ ધમકીને લેખવી નહિ. એમ કરતાં કરતાં એક મહિનો થીતી ગયો અને આરિદ્રયાનું પાંચમું બળવાન સૈન્ય મંડુઆની મદદે ઈટાલિ તરફ ચાલતું થયું. હવે વર્ગસરને ગળે પાણી આવી ગયાં હતાં અને તેનાથી વધારે દિવસ ટકી રાકાય એમ હતુંજ નહિ.

નેપોલિયનના કહેવાથી જોએફાઈન તેની સાથે જાવણીમાં આવીને રહી હતી. તેની કાળજી અને પ્રયત્નથી તેની લયડી અએલી તખીયત પાછી સુધરવા લાગી હતી. એકવાર ખેડ વાર્તાવિનોદ કરતાં હતા તે દરમ્યાન નેપોલિયને સ્ત્રીજાતિના સ્વાભાવિક દોષો મણાવ્યા. તે સંલગ્નને જોસેફાઈનથી રહેવાયું નહિ; બેથી ખેડ વચ્ચે પુઠ્ઠળ વાદવિવાદ ચાલ્યો. તેણે પોતાની બલિતો પણુ લઇને પોતાના પતિને ખૂમ હંકાર્યો.

તેની દલીલ સાંભળી લીધા પછી નેપોલિયને મધુર, મૃદુ હાસ્ય કરીને કહ્યું, “પ્રિયે! શું બધી સ્ત્રીઓ તારા જેવી છે? તારી સાથે કાંઈ પણ સ્ત્રીની સરખામણી કરી શકાય એમ નથી.” આ શબ્દોથી તેમના વિચારોનો અંત આવ્યો.

વાયકોને મૅડમ ડી. સ્ટીવનું નામ તો યાદ હતો. તેણે એક દિવસ નેપોલિયનને કહ્યું કે “લેટકા કહે છે કે તમે સ્ત્રીઓના પક્ષપાતી નથી.” નેપોલિયને તરતજ દૂર્ઘ વાક્ય બોલવાની પોતાની ટપ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે “મારી સ્ત્રી તરફ મને અત્યંત પ્રેમ છે.” તે વારંવાર કહેતો કે “પવિત્ર આચરણવાળી સ્ત્રીના સહવાસ પુરુષની મનોવૃત્તિને પવિત્ર બનાવે છે.” વળી એક પ્રસંગે તેણે કહ્યું હતું કે “મને સ્ત્રીસુખ સંબંધી વિચાર કરવાનો અવકાશજ નથી; અને એ દિશા તરફ વળવાથી માણસ ઉચ્ચ સ્થાન તેમજ યશ મેળવી શકતો નથી. મારા જીવનનો માર્ગ મેં આગળથીજ નિર્માણ કરી રાખ્યો છે. જગતની અપસરા જેવી એહક કાન્તિવાળી રમણીઓ મારી પાસે આવે—અને અત્રે પણ (મિલન-શહેરમાં) તેની કુંદરીઓનો અભાવ નથી—તોપણ તેઓ મને મારા મુકરર કરેલા નિશ્ચયમાંથી તલમાત્ર વિચલિત કરી શકે નહિ.”

નેપોલિયનના હાથ નીચે આ વખતે અધાગ ફાસત હતી તોપણ તેની ખાનગી જિંદગી ઘણીજ સાદી અને ઘણીજ ઓછી ખર્ચાળ હતી. તેના તાખાના બીજા સેનાપતિઓ વિદ્યાર્સવંશવમાં મધ્યમૂલ રહેતા હતા; ત્યારે તેમનો સેના-ધિપતિ નેપોલિયન પોતાની સ્ત્રી સાથે ઘણીજ કરકસરથી રહેતો હતો. તેના અનેકગણા કામમાંથી જો તે જરા પણ વિશ્રાંતિ કે વિનોદ મેળવતો હોય તો તે માત્ર જોસેફીનની સાથે એકાદ કલાક નિર્દોષ આનંદમાં પસાર કરીનેજ મેળવતો. લશ્કરને જ્યારે એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને જવું પડતું ત્યારે જોસેફીન પણ પોતાના પતિની સાથેને સાથેજ જતી, માત્ર લગ્નને પ્રસંગે તેને કાંઈ સજામત જગ્યાએ મોકલવી પડતી.

આ વખતે નેપોલિયનનો દેખાવ ઘણીજ નિરતેજ જની ગયો હતો. તેના ગાલમાં ખાડા પડ્યા હતા અને શરીરમાં માત્ર હાડકાંજ ખાકી રહ્યાં હતાં. ફક્ત તેની તેજ-સ્વી આંખજ તેના હૃદયમાં છુપાયેલી અગાધ શક્તિની સાક્ષી પૂરતી હતી.

હવે ૧૭૯૭ ના જન્યુઆરી માસની બારમી તારીખ આવી પહોંચી. ઠંડી સખ્ત હતી અને ઠંડા પવનના મુસઘાટ જોસેફને વાતા હતા. પર્વતોનાં શિખર સફેદ બરફથી ઢંકાર્ત ગયાં હતાં, અને નદીઓના પ્રવાહમાં મોટાં મોટાં ગચ્છીઆં જોસેફ તણાયાં જતાં હતાં એવામાં સાંજે નેપોલિયનની ઊવણીમાં એક સ્વારે મારને ઘોડે બાવીને સમાચાર આપ્યા કે આસ્ટ્રિયન સૈન્ય રિવોલીના મેદાનમાં એકઠું થયું છે. તેજ પગે બીજે સ્વાર સમાચાર લાગ્યો કે દુસ્મનના લશ્કરનો એક બીજો વિભાગ મંદુઆ

તરફ ઝડપમાં પંસી આવે છે. હવે શું કરવું તે અધરો સવાલ થઈ પડ્યો. નો એ બેઉ લશ્કરોને બેમાં થવ જોઈતો વખત મળે અને મંદુઆમાં રહેવું સૈન્ય તેના ઉપર ખીણ બાલુએથી હાર્યો કરે, તો તેના સૈન્યમાંથી એક પણ માણસ બાગ્યેજ જીવતો કાન્સ જવા પામે એવી રચિત આવી પડે. નો તે રિવોલીવાળા સૈન્ય ઉપર હુમલો કરવા નવ તો પેલું સૈન્ય મંદુઆ પહોંચી નવ અને તેથી કરીને તે શહેરને કબજે કરવાનો બધો પરિશ્રમ ધૂળધાણી નવ; પરંતુ શું કરવું તેનો વિચાર કરવામાં નેપોલિયને એક મિનિટ પણ યુગાવી નહિ. તેને માટે માત્ર એકજ માર્ગ હતો. આસ્ટ્રિયનો કહેતા કે “ક્રેન્ચો કુચ કરતા નથી પણ ઉઠે છે.” વાવાઝોડાની ત્વરાથી તે પોતાના ત્રીસ હજાર માણસો સાથે દોડ્યો અને નહિ માની સકાય તેટલા વખતમાં તો શત્રુના જીવણી પાસે આવેલા, બરફથી ઢંકાયેલા પરંતોના શિખરો ઉપર જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં રહીને તેણે જોયું તો શત્રુની જીવણી માર્ગલના માછલ સુધી પથારી ગઈ હતી. તેણે તીક્ષ્ણ નજરથી ગણતરી કરી લીધી કે તેમની સંખ્યા ૫૦ હજારની હોવી જોઈએ. વળી તેણે ખીજું પણ જોઈ લીધું કે તેમની તોપો હજી આવી પહોંચી નથી, તેથી તેણે વગર વિલંબે હુમલો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

સત્તારના ચાર વાગે નેપોલિયનની તોપોના ઘડાકાથી આસ્ટ્રિયન લશ્કર ઉંધમાંથી બેળાકણું નાગી ઉઠ્યું. આહા! રિવોલીનો રણસ ગ્રામ! આજો દિવસ બેઝ પક્ષે લયંકર કતલ ચલાવી. કોઈ વાર ક્રેન્ચો કહેતા તો કોઈ વાર આસ્ટ્રિયનો કહેતા. નવ અને પરાજયનો ભરતી ઝોટ નેપોલિયન પોતાના સ્વભાવગિદ્ધ શાંત, ક્ષોભરહિત ચિત્તથી જોતો હતો. પણ આખરે આ યુદ્ધમાં તેણે જીલ્લિબળ ફાટ્યું અને રાત પડતાં શત્રુએ અવ્યવસ્થિતપણે ચારે દિશાએ નાસતા જણાયા. ક્રેન્ચોની તોપોએ તેમને કમચરકાણુ વાગી નાખ્યો અને માછલના માછલ સુધી આપા મેદાન ઉપર તેમનાં મુઠ્ઠાં રાજનાં થઈ ગયાં. નેપોલિયન કહે છે કે “આસ્ટ્રિયનોની બૂલદરચના બૂલ વગરની હતી પણ તેમનો પરાજય ચલાવું હારણ એજ હતું” કે તેમને મિનિટ મિનિટનો શત્રુપયોગ કરતાં આવડ્યો નહિ.”

આ યુદ્ધમાં નેપોલિયનના ત્રણ ધોડા હજીયા અને ત્રણવાર તે મરતો મરતો બચ્યો; તોપણ તેણે પોતાના જનની દરકાર કરી નહિ. લયંકરમાં લયંકર જગ્યાએ શત્રુઓના ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે ઉભા રહીને તે પોતાના ચેદાઓને શર ચડાવતો ગયો. એકવાર તો તેણે સૈન્ય શત્રુઓથી ચારે દિશાએ ઘેરાઈ ગયું. હવે શત્રુની સળંગ સળગી હારને બેદીને નાસવાનો પણ માર્ગ રહ્યો નહિ. આવે આજીને વખતે. રેલી રચાવવિદ્ધ સળગવિદ્ધકા. કામ આજી. તેણે રતતલ મુલે. હનો સફેદ વાત્રો શત્રુનો સેનાપતિ જોઈ શકે તેમ જતાવી દીધો; અને તેને કહે-વડાબુ” કે મને હમણાજ પારિસથી અગત્યના હુકમો મળેલા છે તેને અંગે આપણી

વચ્ચે અડધો કલાક વાતચીત થવાની જરૂર છે; માટે તેટલો વખતે યુદ્ધ થોભાવવું જોઈએ. આશ્વિનિજ આ જળમાં સપડાયો. તોપના ધડાકા બંધ થયા અને થોદાએ બંદુકોને ટેકા દબને થાક ખાતા ઉભા. નેપોલિયનનો સેનાપતિ 'જૂનો' શત્રુની છાવણીમાં ગયો અને શત્રુ કબૂલ રાખે નહિ એવી સરતો ખતાવીને રકડક કરવામાં અડધો કલાક કલાડી નાખ્યો. નેપોલિયને તે દરમ્યાન પોતાના સૈન્યને નવી આકૃતિમાં ગોઠવી દીધું અને પછી જે સંગ્રામ શરૂ થયો તેમાં આસ્ત્રિયનોથી ટકાયું નહિ અને તેઓ રણક્ષેત્ર છોડી નાસવા લાગ્યા.

શત્રુઓ નાહા ત્યાર પછીનો રણક્ષેત્રનો દેખાવ અત્યંત ભયાનક ધર્ષ પડ્યો. પાયદળ, ઘોડેસવાર, તોપો, સામાનનાં ગાડાં બધાનો ગોટાળો થઈ ગયો. સાંકડા રસ્તામાં નાસવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ; અને પાછળથી ફ્રેન્ચોની તોપોના ગોળા આવી આવીને માણુસોના ટાળામાં મોટાં મોટાં ખડોરાં પાડવા લાગ્યા. નજીકે કાંઈ જવાળા-મુખી ફાટ્યો હોય અને તેના મુખમાંથી પત્થર અને અંગારા ચારે તરફ ઉડે તેમ આસ્ત્રિયનોના શરીરના ટુકડા ચારે તરફ ઉડવા લાગ્યા. ચારે દિશાએ પ્રલય ધર્ષ રહ્યો.

તોપણ હજી નેપોલિયનને આરામ લેવાનો વખત ન હતો. વીસ હજાર આસ્ત્રિયનો મંદુઆ તરફ દોડતા હતા. તેમની પાસે અનાજ અને યુદ્ધસામગ્રીનો પુષ્કળ ભંડાર હતો. જે તેઓ મંદુઆમાં દાખલ થયા પામે તો તેની બધી મહેનત ખરબાદ જાય એ નક્કી હતું. તેણે ગઈ રાત્રે આખી રાત ઝડપથી કુચ કરી હતી, અને આખો દિવસ દારુણ યુદ્ધ કર્યું હતું. તેથી તેણે પોતાના થાકેલા સૈન્યને થોડાક કલાકનો આરામ લેવા દીધો પણ પોતે એક પગ વારનો પણ આરામ લીધો નહિ. હજી તેના સૈન્યને માથે ભયનું વાદળ ઝડપતું હતું. તેનામાં ચિંતા એટલી બધી તીવ્ર હતી કે જ્યારે બધા ઉઘવા પડ્યા હતા ત્યારે પોને ઉડા વિચારમાં નિમગ્ન થઈને આંદા મારેને હતો.

મધ્ય રાત પછી તરતજ ફ્રેન્ચો ઉપડ્યા અને બાકીની આખી રાત અને પછીનો આખો દિવસ હડમજલ કરના સાંજ પહેલાં મંદુઆની નજીક આવી લાગ્યા. મંદુઆની દિવાલો ઉપરથી ફૂટતી તોપોના ધડાકા તેમણે દૂરથી સાંભળ્યા. નેપોલિયનના સાંતા નાનકડા સૈન્ય ઉપર બેઉ બાજુએથી હુમલો થઈ ચૂક્યો હતો. નેપોલિયનને ત્યાં આવતાં એકજ કલાકનો વિલંબ થયો હોત તો આસ્ત્રિયનો મંદુઆમાં દાખલ થઈ જત; પણ વિજળીની ત્વરાથી તે આવી પહોંચ્યો. વટોળાઆના ઝપાટાની સામે છાંત્રાં ઉડી જાય તેમ તાલીમગ્રાજ ફ્રેન્ચોએ મિનકવાયતી આસ્ત્રિયનોને ઉડાવી દીધા અને વર્ષસરને પાંધું કિલ્લામાં ભરાઈ જવું પડ્યું. આ પ્રમાણે આસ્ત્રિયાના પાંચમા લશ્કરની મિટી દાણાદાણા ધર્ષ ગઈ, અને સંકટનું ભયસરક વાદળ જે તેની આસ-પાસ ઘેરાયું હતું તેને નેપોલિયને ત્રણ દિવસમાં વિખેરી નાખ્યું.

ફ્રેન્ચો હવે મિન દરીફ યધને મંદુઆની સામે ઉઠા રહ્યા. આવી ક્ષેત્રના સમાચાર સંભળીને જગત આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયું; અને હજી પણ યુદ્ધકળાના નિપુણ સેનાપતિઓ કહે છે કે આવાં ઝગડતાં પરાક્રમ નેપોલિયન સિવાય બીજા કોઈ પણ વીર પુરુષે કર્યા હોય એવું આખા જગતનાં યુદ્ધોની તથા રખ જોતાં માલૂમ પડતું નથી.

હવે નાઇલાને વર્મસરને નેપોલિયનને સરણે આવોતી જરૂર પડી. તેણે પોતાના એક દૂતને ફ્રેન્ચોની ધાવણીમાં મોકલ્યો. નેપોલિયને ક્યા અને ઉદારતાભરેલી સરતે મક્કાહ કરવાનું વચન આપ્યું અને વૃદ્ધ સેનાપતિ વર્મસરના મનમાં એણું ન આવે અને તેના દરજ્જાને હલકું ન લાગે તે માટે ૨૦૦ સ્વાર, ૫૦૦ પાયદળ અને છ તોપો સાથે જવાની રજા આપી, અને કહ્યું કે તે આજે મંદુઆ છોડે કે મહિના પછી છોડે પણ આના કરતાં વધારે કઠોર અથવા વધારે ઉદાર સરતો હું કરનાર નથી. વર્મસરે પોતે આવી ઉદાર સરતોની વજી રાખી ન હતી તેથી તે નેપોલિયનનો ઉદારતા જોઈને ચકિત થઈ ગયો અને નેપોલિયનને ડેર દધને ચારી નાખવા માટે પોષ મહારાજે જે કાવત્રું રચ્યું હતું તે સંમંધી તેને ચેતવણી આપીને તેણે આ ઉપકાર રતો બદલો વાળ્યો.

બીજેજ દહાડે સવારમાં મંદુઆનો કિસ્સો નેપોલિયનને સ્વાધીન કરી દેવામાં આવ્યો; અને આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યો. ધણી સમયના જૂખ-મરણે લીધે દુર્બળ થયેલા આસ્ટ્રિયનો શરમતે લીધે નીચું માથું કરીને ફ્રેન્ચ સેનાપતિના પગ આગળ પોતાનાં હથિયાર મૂકતા ગયા પણ આ વખતે નેપોલિયન પોતે ત્યાં ન હતો. વર્મસરની તડવાર લેવાને તેનો હક્ક હતો. પણ પોતાના દુશ્મનોની નામોશી જોવી એ તેના ઉદાર દિલને પસંદ ન હતું. આસ્ટ્રિયનોએ તેની સાથે અનેક રીતે ક્ષત્રુત્વ બતાવ્યું હતું તોપણ તેમની દુર્દશા જોવા હાજર રહેવું એ તેને ધણું હલકું વાગતું હતું, અને તે ઉપરાંત વયોવૃદ્ધ વર્મસરને મસ્તક નખાવીને પોતાની તલવાર ચઝુના હાથમાં મૂકી પડે અને તેમ કરનાં તેના હૃદયને જે દુઃખ થાય તે જોવું એ તો તેનાથી બને તેવુંજ ન હતું. એ માટેજ તે પોતે ત્યાંથી દૂર જતો રહ્યો હતો. આવી અપૂર્વ ઉદારતાને લીધે નેપોલિયનના શત્રુઓ પણ તેને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા.

હજી પણ આસ્ટ્રિયાનો પાદસાહ ફ્રાન્સ સાથે મુલેહ કરવા નારાજ હતો. નેપોલિયને તેનાં પાંચ પાંચ ફ્રેન્ચોનો ધણુ ક્હાડી નાખ્યો, મંદુઆનો અમેલ કિલ્લો જીતી લીધો. અને આખા ઇટાલિમાં ફ્રાન્સની ત્રિરંગી જ્વજન ઉડવા લાગી; તોપણુ હજી ફ્રાન્સ સાથે યુદ્ધ કરવાનો તેનો અંકડો ઝખો નહિ. હજી પણ ફ્રાન્સના ઉત્તરતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને કચરી નાખવાને તે ફરીથી પ્રયત્ન કરવાની તૈયારી કરતો હતો.

નેપોલિયનને દિગ્વિજય કરવો ન હતો તેમ યરાનો પણ સ્પૃહા ન હતી. ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ કરવાને તત્પર થયેલા યૂરોપના રાજાઓના આક્રમણમાંથી પોતાના દેરાતું રક્ષણ કરવાનોજ માત્ર તેનો ઉદ્દેશ હતો; પરંતુ શત્રુરાજ્યોનો ગર્વ ચૂર્ણ થયા સિવાય તેઓ ફ્રાન્સના નવા રાજ્યબંધારણને કબૂલ કરી તેની સાથે સલાહ કરે એ આશાજ વ્યર્થ હતી. નેપોલિયનની જ્યારે પૂર્ણ ખાતરી થઈ કે આસ્ત્રિયાનો પાદશાહ ફ્રેન્ચો તરફતું પોતાનું વેર ઓછું કરતો નથી ત્યારે તેણે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો કે હવે તો આપણેજ આસ્ત્રિયા ઉપર ચડાઈ કરવી અને વિથેના સર કરીને ત્યાંના રાજમહેલમાંજ ગર્વિષ્ટ આસ્ત્રિયન રૂપતિને ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડવી. આ સંભામના આરંભમાં નેપોલિયને આવું જનવાની વક્તી રાખી ન હતી પણ સંમેલોએ અથવા તો તેના કહેવા પ્રમાણે, કિસ્મતે તેને માટે આ માર્ગ ખુલ્લો કર્યો.

પરંતુ પોપ મહારાજે પણ યાજ્ઞાશ હજાર માણસોનું સૈન્ય એકઠું કર્યું હતું અને નેપોલિયન આસ્ત્રિયા તરફ કુચ કરે તો તેના સૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર આક્રમણ કરવાની તક જોયા કરતો હતો. તેથી નેપોલિયન પ્રથમ તેના તરફજ વળ્યો. પોપની રૈયતને જાહેરનામાદારા તેણે જાણાવી દીધું કે અમે તમારા ધર્મને જરા પણ અપમાન પહોંચાડીશું નહિ. અમારા એક હાથમાં તલવાર છે પણ બીજા હાથમાં સુવેદનું ચિન્હ ઓલિવ ઝાંઝી શખા છે. નેપોલિયન માત્ર આઠ હજાર માણસો સાથે પોપના રાજ્યમાં દાખલ થયો. પોપનું સૈન્ય તેની સામે ટકી શક્યું નહિ. નેપોલિયન જે શહેરમાં ગયો ત્યાંના ધર્મગુરુઓ તરફ તેણે એવી દયાળુ વર્તણૂક ચલાવી કે તમામ રૈયત તેને ચલાસ લાગી. ફ્રાન્સના પણ ધણા ધર્મગુરુઓ નાસીને અહિં આવ્યા હતા અને ભૂખે મરતા હતા. તેમના નિર્વાહ માટે પણ તેણે વ્યવસ્થા કરી. પોપ તેને શરણે આવ્યો અને નેપોલિયને પોતાની ઉપરી સરકારની મરજી વિરુદ્ધ પોપ સાથે સુવેદ કરી. તે જ્યારે હારેલા શત્રુ સાથે સલાહ કરતો ત્યારે માત્ર એટલીજ શરત કરતો કે તમારે અમારા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ઉપદ્રવ કરવો નહિ. આવી ઉદાર શરતો જોઈને પોપ પોતે પણ ચક્રિત થઈ ગયો. જેઓ રોમન કેથોલિક ખ્રિસ્તી ન હતા તેમની સામે પોપ મહારાજ ધણાજ કઠોર કાયદાઓ અને શિક્ષા-ઉપયોગ કરતા હતા. નેપોલિયને તે રદ કરવાની પ્રાર્થના કરી. તેણે પોપ સાથે ધણીજ માનભરેલી વર્તણૂક રાખી હતી અને સલાહની શરતો ઘડતાં પણ ધણીજ ઉદારતા બતાવી હતી; તોપણ તેના નામને કલંકિત કરવાને તેના શત્રુઓએ ધણીજ બદનકી ભરેલી પત્રિકાઓ છપાવીને આખા યૂરોપમાં ફેલાવી દીધી. યૂરોપની કેથોલિક પ્રજાને તેની સામે ઉત્તેજવાના હેતુથી એમાં એવું લખાણ પ્રકટ કર્યું હતું કે તેણે પૂજ્ય પોપ મહારાજના સફેદ વાળ પકડીને તેમને આખા ઝોરડામાં આમ તેમ

ધસડયા હતા. એવું એક લખાણ નેપોલિયનના વાંચવામાં આવ્યું હતું. તેમાં તેને મહાપાતકી બ્વલિયારી, લોહીનો તરસો રાક્ષસ જેવો ચીતર્યો હતો. એ વાંચીને તે પુષ્કળ હસ્યો; તે ઉપરથી એક માણસને ઘણી નવાઈ લાગી તેને તેણે જવામ આપ્યો કે-

“ આપણા માથા દોષ કેમ પ્રકટ કરે તોજ આપણને રીસ થડે. આખું જગત જાણે છે કે * વિધવવામના તરફ કુદરતીરીતે મારું વલણ છેજ નહિ, અને વળા હું એટલો ક્રમશઃજમાં ગૂંચાયલો રહું છું કે એવા દુર્ગુણનો વિચાર કરવા જેટલી મને પુરસદ પણ નથી; તોપણ આ લખાણમાં જે વાતો લખી છે તેને સાચી માનનારા લોકો દુનિયામાં નથી એમ નથી. પણ આપણે કરીએ શું ? કાષ્ટના મગજમાં એવોજ તરંગ આવે કે મારે આખે ઘરીરે વાળ ઉગ્યા અને હાથે પગે વડના જેવા નખ ઉગ્યા અને એવી વાત તે છપાવે તો તેને પણ સાચી માનનારા લોકો નીકળી આવે પણ તેમાં આપણે કરીએ શું ? એવી બાબતોનો અતિશય ચમ્મ ચક્ર નહિ. ”

* તે બ્વલિયારી હતો અને તેની હાથાણીમાં સંખ્યાબંધ મુદ્દરીનો રાખતો હતો. એનો મિત્રો આદોષ તેના ઉપર ચૂકવામાં આવ્યો હતો. * ૧૮૦૦ ૬૦

પ્રકરણ ૧૦ મું

આસિદ્રૂયા ઉપર ચડાઈ અને સંધિ ૧૭૬૭

દુઆ પ્રાચીન સમયના જગવિખ્યાત કવિ વર્ત્તિલની જન્મ-ભૂમિ હતી; પણ સૈકાના સૈકા થયાં દોલત અને વિપવ વાસ-નામાં મશગૂલ થએલી ઇલાકિની પ્રગતે તેમજ તેમના ઉપર રાજ્ય કરનાર આસિદ્રૂયનોને આ મહાન કવિનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું, અને શહેરમાં તેને માટે એક પણ સમારકમિન્દ ઉભું કરવામાં આવ્યું ન હતું. નેપોલિયનને રણસંગ્રામ કરતાં મુઠેહના સમયમાં ખીલી નીકળતી કળાને માટે ધણું માન હતું તેથી આ યુદ્ધના ભયાનક કોલાહલ અને ઉપાધિઓ છતાં, તેનો વિનાશ કરવાની બાજુ ચારે તરફ ગોડવાયલી છતાં તેણે વર્ત્તિલની યાદગીરી જળવી રાખવાને એક ભવ્ય શેઠે અણુવણની અને તે કવિવરના માનમાં એક જાહેર ઉત્સવ પજાવવાની યોજના કરી. તેમ કરવાનો તેનો હેતુ એટલોજ હતો કે નિઃસત્ત્વ થએલી ઇલાકિયન પ્રજા પોતાના પ્રતાપી પૂર્વજોનું અવગરણ કરવા પ્રેરાય. તેણે જે જે દેશ જીત્યા ત્યાંના સાહિત્યની, કલાની, વ્યાપારની અને ઉદ્યોગની ખીલવણીમાટે તાબડોલો ઉપાયો લીધા હતા. એથી કરીને નેપોલિયન દેશો જીતનારજ નહિ પણ જીતાયલા દેશોનું કલ્યાણ સાધનાર ફિરસ્તો હતો.

પછી તેણે વિચેના ઉપર ચડાઈ કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. આ કાર્ય કાંઈ જેવું તેવું નહોતું. આસિદ્રૂયાની કુલ વસ્તી એ કરોડ માણુમેની હતી અને તેની પામે માત્ર પચાસ હજાર માણુસોનું સૈન્ય હતું. વળી આસિદ્રૂયન પ્રજા લગાયક, પરાક્રમી અને પ્રતિષ્ઠિત હતી. વિચેના શહેરના રક્ષણ માટે અબેઘ કિલ્લો બાંધવામાં આવ્યો હતો. સૈકાના સૈકા થયાં અનેક રાજ્યોએ પરિશ્રમ લખને તેને એવો મજબૂત બનાવ્યો હતો કે રાણી મેરિયા થેરેસાએ બળવાન તુર્કસેનાને પણ તેની દિવાલ આગળથી નામેશી સાથે પાંચી હાવી હતી.

દસ હજાર સિપાઈઓની ફોજને નેપોલિયને ઇલાકિના બદામસ્ત માટે રહેવા

દીધી અને બાકીના ચાળીશ હજાર ચોદાઓ સાથે તે આગળ વધ્યો. કુચ કરતી વખતે તેણે પોતાના મૈત્ર્યમાં નીચે પ્રમાણે વીરરક્તથી ભરપૂર બહેરનામું પ્રકટ કર્યું અને તેના પડયા રજુશિગડના તીવ્ર નિનાદની માફક આખા યૂરોપમાં સંભળાઇ ત્યાંના તમામ રાજાઓના હૃદય ધડકવા લાગ્યાં.

■ ચોદાઓ ! ચોડાજ વખત પર પૂરાં યજ્ઞેષાં યુદ્ધોમા અમુક કીર્તિ મેળવી છે તમે ૧૪ સપ્તમોમા અને બીજાં નાનાંમોટાં મળીને ૭૦ યુદ્ધોમા વિજયી થયા છો; તમે એક લાખ કરતાં વધારે રાત્રુઓને કેદ પકડ્યા છે, શત્રુની બે હજાર મોટી અને પાંચસો નાની તોપો તમે જીતી લાવ્યા છો, આ આખા વિશ્વનો તમામ ખર્ચ તમે પોતે પ્રાપ્ત કર્યો છે એટલુંજ નહિ પણ તમે તમારા દેશની તિબેરીમાં ૬૦ લાખ ડૉનર મોકલી શક્યા છો. મુઠાલિના મુખસિદ્ધ ચિત્રકારો અને શિલ્પીઓએ ગયા ત્રણ હજાર વર્ષ થયાં અકિત કરેલાં ભવ્ય અને ઉત્તમોત્તમ ચિત્રો અને મૂર્તિઓમાથી ત્રણસે ચિત્રો અને મૂર્તિઓ તમે તમારા પાટનગર પારિસને શજીમારવા મોકલી દીધા છે. તમે યૂરોપનો સાથી સારામાં સારો પ્રદેશ જીતી લીધો. મહા વીર સિંહદરની લીલામુમિ માસિડોનિયાની સામેના અઢિયાટિક ઉપસાગરને કાઠે તમારાજ પ્રતાપથી આગે ક્રાન્સની ત્રિરગીધ્વજ સૌથી પહેલીવાર ઉડતી જોવામાં આવી છે, પરંતુ હજી આના કરતા પણ વિશેષ યજ્ઞોન્નતિ તમારા પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ થએલાં છે. મને વિશ્વાસ છે કે તમે તેને માટે નાસાયક નિવડશે નહિ ક્રાન્સના ઉછરતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને નિર્મૂળ કરવા જે જે રાજાઓ એકન થયા હતા તેમાંથી હવે આપણી સામે એકલો આસ્ત્રિયાનો રાજાજ બાકી રહ્યો છે આપણી સાથે સનાહ કરવાની તેને ફરજ પડ્યા માટે હવે આપણે તેના રાજ્યના છેક બહરના લાગમાં દાખલ થયા સિવાય છૂટકા નથી. ત્યાં તમે એક બહાદુર પ્રજાને એવા પામરો. તેમનાં ધર્મજ્ઞ, તેમનાં રીતરિવાજોને તમે માન આપજો, અને તેમનાં જાન-માલને પવિત્ર ગણીને તેમને હાથ લગાડતા નહિ. બહાદુર હંગેરિયન પ્રજાને દેવતંત્રતા આપવા તમે જાઓ છો તે બરોબર યાદ રાખજો. ”

આસ્ત્રિયાના પાદશાહે પોતાના ભાષ આર્યક્યકે આર્ક્ષને હવે સેનાપતિ નીમ્યો હતો. તેને માટે તેનો ઉદાર દિનનો અને મહાનુભાવ પ્રનિરપધીં નેપોલિયન જે ઉદગાર કહાડે છે તે જોતાં તે ધણીજ ઉચી કાટિનો અને નિષ્કલક અરિનો રાજકુમાર હતો એમ જણાઇ આવે છે. તેણે અત્યાર આગમ્ય લાઇન નહોતે કિનારે થએલાં યુદ્ધોમા સારી નામના મેળવી હતી. ૫૦ હજાર સિપાઇઓની ફોજ તેને આપરામાં આવી હતી અને તેને મદદ કરવા માટે બીજા ૪૦ હજાર મિપાઇઓ તેના તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા હતા યૂરોપમાં હવે સર્વને ખાત્રી હતી કે વિજયથી છડી ગએલો નેપોલિયન આસ્ત્રિયામા નહિ પણ મિલુનાજ મુખમાં ધસ્યો જાય છે. પણ

ધણાજ વિચાર કરીને, શત્રુપક્ષ તેની સામે કેવા કેવા સંભોગો ઉત્પન્ન કરશે, તેમનાં સૈન્ય ક્યાં ક્યાં એકઠાં થશે તે સર્વનો પૂરતો વિચાર કરીને નેપોલિયને પોતાના કાર્યક્રમ ઘડી કઢાડ્યો હતો એક બાજુએ વીરશિરોમણિ નેપોલિયન અને બીજી બાજુએ મહાવીર આર્સનાં યુદ્ધનું પરિણામ જોવા માટે આખો યુરોપ ઉત્સુક બની રહ્યો હતો.

હજી શિયાળાનો અમલ ઉતર્યો ન હતો. આદ્ય પર્વતનાં શિખર હજી બરફથી ઢંકાયેલાં હતાં. ઠંડા પવનનાં તોફાન હજી ચાલુજ હતાં. આથી કરીને સર્વને ખાતરી હતી કે વસંતઋતુ એસતાં પહેલાં નેપોલિયન પ્રયાણ કરશે નહિ. પણ તે ઘણાજ વિલક્ષણ પ્રકૃતિનો માણસ હતો. ઠંડા પવનનાં તોફાન જોસજેર ચાલતાં હતાં, વરસાદ મુસળધારે વરસતો હતો અને રાત્રી પશુઓની પણ બહાર નીકળવાની દિશ્મત ચાલતી ન હતી; તેવે વખતે નેપોલિયને પોતાના સૈન્યને કુચ કરવાની આજ્ઞા આપી. થોડેક દૂર ચાલ્યા પછી તેના જોવામાં આવ્યું કે એક અત્યંત વેગવતી વિશાળ નદી ગર્વોન્મત્તપણે તેના માર્ગમાં અટકાવ કરતી વહેતી હતી. તેની સામે આસ્તિત્વન સેના સજ્જ થઇને તેના આવવાની રાહ જોતી ઉભી હતી. તેમની આસંખ્ય તોપો એવી અત્યુચ્ચાઈએ ગોઠવી હતી કે તેમાંથી છૂટતા ગોળા નદીના પ્રવાહ ઉપર બધે કેઠાણે પડી શકે. પાયદળની હારની હાર મૂર્ચના તેજથી અગારા ભારતી સંગીન હાથમાં લઇને નદી જોળંગવાનું સાહસ કરનાર શત્રુને ગોળાઓના વરસાદથી વધારી લેવાને સજ્જ થઇને ઉભી હતી. તેની એક બાજુએ સંખ્યાબધ ધોડેસ્વારો હથુ-હથાટ અને ચત્તચનાટ કરતા ધોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇને શત્રુ ઉપર ધસારો કરવાને સેનાપતિની આજ્ઞાની રાહ જોતા ઉભા હતા.

આ બાજુએ ફ્રેન્ચ સૈન્ય કાદવથી ભરેલા રસ્તાઓ અને પર્વતોની સાંકડી નાળામાંથી મગ્ન થઈને ચાલ્યું હતું. જ્યારે તેઓ નદીકિનારે આવી પહોંચ્યા ત્યારે તોફાન શમી ગયું હતું અને સ્વચ્છ શૂરા આકાશમાં સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો હતો. તેમના પોશાક ફોટા, કાદવથી ખરડાયેલા અને વરસાદથી ભીજાયેલા હતા. વેગબંધ વહેતી નદી, ઘાંગોળાથી ભરેલી તોપોની હાર, શત્રુના ચત્તચનાટ કરતા પાણીદાર અને પુષ્ટ ધોડાઓ અને મજબૂત આંધ્રોમાં ગોડવાયેલું પાયદળ જોઇને નેપોલિયને તરતને માટે નદી જોળંગવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, અને શત્રુની તોપના ગોળા ન પહોંચે એટલે દૂર જઇને સિપાઇઓને રમોષ કરીને જમી લેવાની રજા આપી.

ચાલ્યા સિપાઇઓ ખુશખુશ થઇ ગયા લશ્કરી જાવણીને બદલે ઉજાણીને દેખાવ થઇ રહ્યો. કેટલાક પોતાનાં હથિયાર બાજુએ મૂકીને લીલી દરિયાળી જમીન ઉપર આનંદથી આજોટવા લાગ્યા. કેટલાક ચૂલા સળગાવીને રસોઇ કરવા મંડી ગયા. એક પળવારમાં ફ્રેન્ચ સેનાએ સંહારક સ્વરૂપનો ત્યાગ કરીને શાંત વાવ ધારણ કર્યો. જલદણથી શીતળ થએલા વાયુની લહરીઓના સ્પર્શથી તેમનો ચાક ઉતરી ગયો.

આર્યકૃષ્ણ આદર્શ એમ સમજ્યો કે નેપોલિયનનું મૈત્ર્ય થોડો વખત આરામ લીધા પછી નદી ઓળંગવાની તૈયારી કરશે. તેથી તેણે પણ પોતાના લશ્કરને ખાંધ પીને તાજાં થવાની રમ આપી. આથી કરીને આસ્ટ્રિયન સૈન્ય વ્યૂહરચનાનો ભગ કરીને નદીથી થોડે દૂર આવેલી પોતાની ઊવણીમાં ગયું. થોડીજ વારમાં નેપોલિયનની રજુ તુરીનો અવાજ સંભળાયો. ફ્રેન્ચ લશ્કરને તો આજ્ઞા મળતાંની સાથેજ ઝટપટ તૈયાર થવાનો અભ્યાસ પડી ગયો હતો. તેઓ એક ક્ષણવારમાં હથિયાર ધાંધને હારખંધ નદીમાં ફેલી પડ્યા અને આસ્ટ્રિયન સેના સાવધાન થાય ત્યાર પહેલાં તો અડધી નદી ઓળંગી ગયા. હવે તેમને કિનારા ઉપર પગ મૂકતા અટકાવવાનું કામ આસ્ટ્રિયનોનું હતું. બેઉ પક્ષ વચ્ચે ઘોર ઝઘામ ચરૂ થયો. પરિણામે નેપોલિયન જીત્યો અને તેનું સૈન્ય સામે કિનારે જઈ પહોંચ્યું. આસ્ટ્રિયનો, ગભરાટમાં પડી ગયા અને અવ્યવસ્થિતપણે ચારે દિશાએ નાસવા લાગ્યા. તેમનામાંના હજારો યોદ્ધાનાં શબ નદીકાંઠે રજળતાં થઈ ગયાં. નેપોલિયને તેમની પૂંક લીધી. રસ્તામાં જ્યાં જ્યાં કિલ્લો આવે અથવા પર્વતની સાંકડી નાળ કે નદી આવે ત્યાં ત્યાં તેઓ નેપોલિયનના સૈન્યને અટકાવવાનો મહાભારત યત્ન કરતા પણ દરેક સંગ્રામમાં પરાજય પામીને તથા અનેક યોદ્ધાઓનું બલિદાન આપીને દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતા તેઓ પાછા અને પાછાજ હઠતા ગયા. આમ છતાં નેપોલિયન રાક્ષસી ઝૂપથી તેમને પકડી કઢાડતો અને તેમના દળને નાશકારક ઝાળાઓના મારથી છિન્નભિન્ન કરી નાખતો. એમ કરતાં કરતાં તેઓ પર્વતની તળેટીસુધી આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી પાછા હડીને તેઓ સીધી ટેકરીઓ ઉપર ચડ્યા. આખરે બેઉ સૈન્ય સનાતનકાળથી બરફ વડે ઢંકાયેલા આદર્શ પર્વતનાં શિખર ઉપર એકઠાં થયાં. આ ઢેકાણે નાસતી આસ્ટ્રિયન સેના હિંમત પકડીને દુશ્મનો સામે યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થઈને ઊભી રહી. આ સ્થાન તેમને માટે અનુકૂળ હતું. આસપાસ ધણે દૂર સુધી બરફથી ઢંકાયેલો પર્વતનો અંદેશ ફેલાયેલો હતો અને તેના સીધા લપસણા ટેકરાઓ ઉપર ફ્રેન્ચ સ્વારોથી ચક્રાવ એવું નહોતું. અહિં આસ્ટ્રિયનોએ મોરચો નાખ્યો અને જીવપર આવીને એક છોડો યત્ન કરવાને તૈયાર થઈને ઊભા. તેમની પાછળની બાલુએ બરફથી છંચાયેલી, દિવાલ જેવી સીધી અને ધારવાળા અડકવાળી પર્વતની બાલુએ હતી અને એવા વિકટ રસ્તા ઉપર ચઢને શત્રુની તોપોના માર આગળ નામવાનું અશક્ય હતું. તેથી જીવનું કે મરણ એવો નિવચ કરીને તેઓ હવે લડવાને તૈયાર થયા. દારવિસ પર્વતના શિખર ઉપર આ ભયાનક સંગ્રામનું છેવટ આવવાનું હતું. આવા દાગજી મુકીને માટે આ સ્થાન પણ યોગ્યજ હતું. ઉપર સ્વચ્છ અને હિમથી બરફર થયેલું આકાશ હતું, ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા, અને બેઉ પક્ષના યોદ્ધાઓ એક બીજા ઉપર દૈત્યોની માફક કુદી પડતા હતા. તોપોની ગજના વાદળાઓથી પણ વધારે ઊંચાઈએ સંભ-

બાવા લાગી. જોતજોતામાં બરફથી ઢકાયલા પર્વતના શિખર મનુષ્યરૂપથી રચાઈ ગયાં. મરી ગયેલા અને મરવા પડેલા સિપાઈઓના ઢગના ઢગ જામી ગયા અને બરફમાં લાંબા વખતસુધી સચવાઈને મનુષ્યની જાતભાઈ પ્રત્યેની નિર્દયતાની સાબીતી આપતા થયા. આર્યક યાત્રી પાછા હાલવા માંડ્યું પણ ફ્રેન્ચો તેના નામતા મૈનપને રિમેગતા, તેમના ઉપર ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવતા તથા હજારો મણુનાં બરફના ગચ્છીયા ગચ્છાવીને એકીવખતે સેકડો માણુસોનો કચ્ચરધાણુ ઢહાડતા તેમની પાછળ દોડતાજ ગયા છિન્નભિન્ન થયેલી આસ્ત્રિયન સેના હવે નીચેની ખીણોમાં આવી પહોંચી, અને આસ્ત્રિયાની હદમાં દાખલ થઈ હવે જૂદી બાબા, જૂદા રીત-રિવાજ અને જૂદાજ પ્રકારના કુદરતના દેખાવ ફ્રેન્ચોનો નજરે પડ્યા હવે ઇટાલિ બહે દૂર પાછળ રહી ગયો હતો અને તેઓ આસ્ત્રિયાની રાજધાની વિચેના તરફ ઝડપથી દોડ્યા જતા હતા.

નેપોલિયન હવે તે શહેરની છેક પાસે આવી પહોંચ્યો. હજી પણ કોઈ રીતે સલાહ થાય તો સારૂ એવું તે અંત કરણથી ઇચ્છતો હતો તેથી તે વિનંતી થયો હતો, અને આસ્ત્રિયન સેનાને ધાસની માફક ઉઘરી મૂકતો આવ્યો આવેલો હતો તોપણ તેણે આસ્ત્રિયન રાજકુમાર ચાર્લ્સને સુલેહનું કહેણ મોકલ્યું અને તેને એક પત્ર લખ્યો કે —“સેનાધિપતિ ! યરવીર પુરુષો યુદ્ધ કરતા દેવ છે તે વખતે પણ અંત કરણથી તો સુમેદનેજ ચલાય છે. આ લડાઈ છ છ વર્ષ થયા નથી આલી ? આપણે જાનિલાઈઓની પૂરતી કતલ નથી કરી ? આપણે મનુષ્યજાતિને પૂરતું કદ નથી આપ્યું ? હવે તો આ યુદ્ધનો અંત આવવોજ જોઈએ. ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સામે જે જે રાજ્યો લડવા મેદાન પડ્યાં હતા તેમણે બધાએ તનવાર આપ્યું કરી છે અને એકતું આસ્ત્રિયાજ બાકી રહ્યું છે x x x x આ યુદ્ધનું ગમે તે પરિણામ આવે તે પણ એટલું તો સ્પષ્ટજ છે કે એકે પક્ષનાં હજારો મણુમોનાં માણુ જરી આપણે હવે એ યુદ્ધનો નિવેડો લાવવો જોઈએ કારણ કે પ્રજાસત્તાકનો અંત આવે છે ત્યારે યુદ્ધનો પણ અંત હોવો જોઈએ આપ સેનાપતિ હો અને પાદશાહ હતા બધું હો ! જે નીચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના મંત્રીઓ અને બીજા અમનદારો ગ્રેગય છે તેની આપને અમર થી ન જોઈએ. મનુષ્યજાતિ ઉપર ઉપદ્રવ કરવાની આપને ઇચ્છા નથી ? આસ્ત્રિયાનું રક્ષણ કરવાની આપ ઇચ્છા રાખતા નથી ? આપ બાહુમળથી સ્વદેશનું રક્ષણ નહિજ કરી ચક્રો એવું મારું કહેવું નથી પણ તેમ કરવા જતાં આપના દેશને શું ઝોછી હાનિ થશે ? મેં નમ્રતાપૂર્વક મલાહ માટે પ્રાર્થના કરવાની પદ્ધતિ કરી છે તેને પરિણામે માત્ર એકજ માણુસનો પ્રાણ મચવા પામશે તો યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યાથી પ્રમથ થતા વિપાદમય થય કરતા મને તેથી વધારે ગૌરવ ઉત્પન્ન થશે.”

આરી ઉદારતાબરેલી માગણીનો રાજકુમાર ચાલ્યો નીચે મુજબ જવાબ આપ્યો -
 “મને જે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું છે તેમાં યુદ્ધનો અત્ત લાવવાની તેમજ યુદ્ધનાં કારણોની પરીક્ષા લેવાની સત્તાનો સમાવેશ થતો નથી. આ કાર્ય મારા અધિકારની બહારનું છે. તેથી કરીને હું આપની સાથે સનાહનો દાખ પણ જાતનો કોલકરાર કરી શકતો નથી.”

જાતની અપી પર આવેલા નેપોલિયને સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી, પરંતુ આસ્તિત્વનાં યુદ્ધ કરતા પ્રજાસત્તાક લોકસ્વાતંત્ર્ય તરફ વિશેષ તિરસ્કાર હોવાથી તેણે સલાહ કરવાની નોકીઓ ના પાડી. તરતજ નેપોલિયનની તોપોની ગર્જના થઈ યદ્યપ્તે ટેકરીઓ અને ખીણો ઉપર યદ્યપ્તે શત્રુ સૈન્યને પોતાની આગળ ને આગળ ધકેલતો અપ્રતિહત ગતિથી તે વિષેના તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં નદી આવતી, જ્યાં જ્યાં પર્વતની સાકડી નાળ આવતી, જ્યાં જ્યાં કિલ્લેબંદી નગર આવતું ત્યાં ત્યાં આસ્તિત્વનો ઉખાર રહેતા પણ ખૂનખાર યુદ્ધ કર્યા પછી છેવટે તેમને નાસવું જ પડ્યું અને તેઓમાના હજારો માણસો ઘાસની માફક કપાઈ જઈ ફ્રેન્ચ સ્વારાજના દોડતા ધોડાઓની ખરીઓ નીચે છુદાઈ મરતા એમ કરતાં કરતાં ન્યુમર્ટ નામની સાકડી પર્વતની નાળ આરી અહિં પશુ આસ્તિત્વનો થઈ અહિં પશુ મનુષ્યરક્તની નદી વહેવા લાગી અને હજારો યોદ્ધાઓનો સહાર થયો. નેપોલિયનને રોકવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા ગયો. આસ્તિત્વનોથી ફ્રેન્ચોનો માર સહન થયો નહિ તેઓ પાછા હટીને “સાકડી નાળમાં ભરાઈ ગયા. ગજગટને લીધે અન્યવશિતપણે નાસવા હજારો માણસો, અનાજ અને તોપોનાં ગોળાં, તથા નાસતા ધોડેસ્વારો અને પાયદળને લીધે તે સાકડો રસ્તો ખીઓખીઓ ભરાઈ ગયો અને જવાનો માર્ગ રજો નહિ ફ્રેન્ચોની તોપોના ગોળાઓએ શત્રુદળને વીધી વીધીને માર્ગ ખુલ્લો કર્યો અને તેમના સ્વારાજ્યે હજારો આસ્તિત્વનોને બચાવી માફક કાપી નાખ્યા. એ નાજ બહુજાં લાગી હતી આખે રસ્તે બપોર કાપામપી ચાલી અને ફ્રેન્ચો આસ્તિત્વનોને સર્કા પાંદોળની માફક પોતાની આગળ ધકેલતાં દુનિયાને રહેર પાતે આવી પહોંચ્યા. રહેરની આસપાસ આવેલી ઉચી ટેકરીઓ ઉપરથી દુર્ગમનવડે વિષેના નગરના મિનારા અને મંદિરોનાં શિખર જોઈ ઘડતા હતાં અહિં એક દિવસ વિશ્રાંતિ લઈને ફ્રેન્ચો પુનઃ આગળ ચાલ્યા. ચાલ્યાં વિષેનામાં અનેક કિલ્લા તરફ પોતાના સૈન્યના અરસો સાથે નાહો હવે વિષેના નગરમાં અત્યાચાર મની રજો. રાજા, ઉમરાવો અને ખીમતો શિહારી રૂતરના બપોથી નાસતા દરજીની માફક હમરિનાં જતોનો આગ્રહ લેવા નાસવા લાગ્યા રાજધાનીની દોડતાં અને બપોળીન યજ્ઞેલા લોકોને લઈ જવાને અનુમતિ નહીંમં હજારો નામો રોડોડ કરવા લાગી. આસ્તિત્વની રાજકુમારે મેરી લુઇસી જે તે વખતે માત્ર ૭ વર્ષની હતી તે પણ તેના બવિધના ભનાર નેપોલિયનના નથી

નાસી જનાર રાજકુટુંબમાંની એક હતી. સામ્રાજ્યની તમામ સેના હવે રાજધાનીનું રક્ષણ કરવા માટે એકત્રિત થવા લાગી. કિલ્લાનો પુનઃ સંસ્કાર કરવાનું કાર્ય શરૂ થયું. રાજમાર્ગ બંધ થઈ ગયા. ત્યાં તો માત્ર નાસલાગ કરતા લોકોનો જ સમુદાય જોવામાં આવતો હતો. જગ્યાવ કરવાની તૈયારી કરવાનો વખત મેળવવા માટે આદર્શ ૨૪ કલાક મુઠી યુદ્ધ બંધ રાખવાની નેપોલિયન પાસે માગણી કરી. પણ તે કાંઈ કાચો ન હતો. તેણે જવાબ આપ્યો કે મારો વખત ધણો કિંમતી છે. તમે લડતા જાઓ અને સલાહના કોલકરાર કરતા જાઓ. તેજ વખતે તેણે આસિદ્યાની દૈયતને માટે એક જવલંત જહેરનામું પ્રકટ કર્યું અને આસિદ્યાના જે જે ભાગમાં થઈને પોતે આવ્યો હતો ત્યાં બધે તેની નકલો ફેલાવી દીધી. તેણે દૈયતને ખાત્રી આપી કે હું તમારો મિત્ર છું. હું તમારા દેશને છતવા આવ્યો નથી. પણ તમારી પાસે સલાહ માગવા આવ્યો છું. આસિદ્યાની સરકારે ઈંગ્લંડની બારે રૂશવતથી લલચાઈને ફ્રાન્સની સાથે વિનાકારણે, ગેરકાયદેસર લડાઈ ઉભી કરી છે, પણ આસિદ્યાના લોકો સાથે મારે વૈર નથી. હું તો તેમનો રક્ષક છું. તેમના ધર્મને, તેમના રાજનૈતિક હક્કને પૂરતું માન આપવામાં આવશે. તેમના જનમાલને પવિત્ર ગણવામાં આવશે. નેપોલિયને પોતાનો બોલ પાળ્યો હતો. તેના ચોદાઓએ પણ સેનાપાત્રનું અનુકરણ કરીને નિઃશસ્ત્ર આસિદ્યાનો સાથે બંધુભાવજ રાખ્યો, અને પૂરતી કિંમત આપ્યા વગર લોકો પાસેથી તેમણે કોઈ પણ ચીજ લીધી ન હતી.

હવે તો આસિદ્યાના લોકો પણ સલાહ કરી દેવાને માટે છયોડ માગણી કરવા લાગ્યા. આર્થ કચ્કે પાદશાહને જણાવી દીધું કે લશ્કરી બળથી પાટનગરનું રક્ષણ થઈ શકે એમ છેજ નહિ. હવે ઈંગ્લંડની પરવાનગી વગર આસિદ્યાના પાદશાહને સલાહ કરવાની જરૂર પડી, અને એક રાજદૂતે આવીને નેપોલિયનને પ્રાર્થના કરી કે સલાહના કોલકરાર નક્કી કરવાને પાંચ દિવસની મહેતલ આપો, અને યુદ્ધ બંધ રાખો. આ માગણીનો નેપોલિયને જે જવાબ આપ્યો હતો તે તેના ઉદાર અંતઃ-કરણનો સ્પષ્ટ સાબિતી આપે છે. તેણે કહેવડાવ્યું કે “મારી વર્તમાન સ્થિતિ એવી છે કે યુદ્ધમાં એક ઘણું વારનો પણ વિલંબ થાય તો તેથી મારું સૈન્ય ધણીજ મુશીબતમાં આવી પડે. તોપણ જે આટલું આત્મસમર્પણ કર્યાથી જનસમાજના સુખને માટે જે સલાહ ઈષ્ટ અને આવશ્યક છે તે જે થઈ શકે એમ હોય તો આપની માગણી કબૂલ કરવા માટે મને લેશમાત્ર પણ ખેદ થતો નથી.”

નેપોલિયન હવે વાસ્તવિકરીતે ફ્રાન્સનો ચક્રવર્તી સમ્રાટજ બની ગયો હતો; તેથી તેણે આ સલાહના કોલકરાર માટે ફ્રાન્સના ડિરેક્ટરોની ચંબૂરી માગી નહિ, તેમ કરારનામા ઉપર સહી કરવાને માટે કોઈ પણ વડા અધિકારીના આવવાની રાહ પણ જોઈ નહિ; પરંતુ સલાહના કરારનામા ઉપર પોતાનીજ સહી કરી અને તેમ કરીને.

આસ્ટ્રિયાના સમ્રાટની સાથે પોતાની સમાનતાનો અધિકાર સિદ્ધ કર્યો.

સલાહના કાલકરારમા પહેલી સરત એ હતી કે “આસ્ટ્રિયાનો નૃપતિ ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને મંજૂર રાખે છે.” નેપોલિયન એકદમ ગર્વસંહિત બોલી ઉઠ્યો કે “એ સરત કહાડી નાબો. ક્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સૂર્ય જેવું દેદીપ્યમાન છે, માન આધળાએજ તેને જોઈ શકતા નથી, અમે સ્વતંત્ર છીએ અમારી મરજીમાં આવે તેને અમારા રાજ્ય બનાવીએ અને અમારી મરજી આવે તેવું રાજ્યતંત્ર રચાવિત કરીએ તેમા મંજૂરી આપનાર તમે કોણ ?” આ વખટે કેવળ અઠકારનાજ ન હતા, પણ બહુ ભવિષ્યની ઘટનાઓનો તેને ચોકબો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તેવી રીતે તે બોલ્યો હતો. ત્યાર પછી તેણે કહ્યું કે “કદાચ ભવિષ્યમાં ક્રાન્સની પ્રજાને એવી ઇચ્છા થાય કે આપણે અમુક માણસને આપણા રાજ્ય બનાવીએ તો આસ્ટ્રિયાનો રાજા કહેવા ઉભો થાય કે મને એ મંજૂર નથી, હું તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યનેજ મંજૂર રાખું છું” આ કાલકરાર મુજબ ક્રાન્સ અને આસ્ટ્રિયા વચ્ચે રીત પ્રમાણે સલાહ થઈ. ઇતિહાસમા તેને ‘કેમ્પો ફોર્મિઓની નધિ’ એવું નામ આપ્યું છે. એ સલાહ મુજબ ક્રાન્સની પૂર્વ સીમા હર્ષન નદીના કિનારાસુધી સુકરેર થઈ અને ઇટાલિના ઉપરાજ્યો આસ્ટ્રિયાને પાછા આપવામા આવ્યા.

નેપોલિયન આસ્ટ્રિયા ઉપર ચડાઈ કરતી વખતે વેનિસના રાજાને તટસ્થ રહેવાનું કહી ગયો હતો, પરંતુ તેણે પોતાનું વચન તોડ્યું એટલુજ નહિ પણ તેના હાથ નીચેના ઉમરાવવર્ગે અને ધર્માધ, લેબી ધર્મચુરુઓની ઉશ્કેરણીથી ખીજવાયના લોકોએ અનેક નિશાએ ફ્રેન્ચોની કતલ કરી અને દવાખાનાઓમા મૂસી જઈને જખમી થએલા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને ખજારથી મારી નાખ્યા. હવે આ અન્યાયારતું વેર લેવાને નેપોલિયન વેનિસ તરફ ધસ્યો. ત્યાંના રાજા અને ઉમરાવવર્ગ ગભરાઈ ગયા. તેમણે તેની આજ્ઞા કરવા માંડી, તેના પગ આગળ અથાથ દોમત દાલવવા માંડી પણ તેણે તિરસ્કારપૂર્ણ જવાબ આપ્યો કે “તમે મારા બાળકોના દગાથી ખૂન કર્યા છે. આખા જગતની દૌષ્ટ તમે મને આપો તોપણ તમે જે અન્યાયાર કર્યો છે તેનો બદલો વગી શકશે નહિ તમારા વાવલાને હું ખૂન ચાટવો કરીશ. ચાલ્યા જાઓ.” દાવાનગ જેવું નેપોલિયનનું મૈન કોષ અને વૈરથી ઉન્મત્ત થઈને તોપોની ગર્જના કરતું વેનિસ પાસે આવી પહોંચ્યું. રાજાએ આત્મરક્ષણને માટે ક્રાન્સના ડિરેક્ટરોને લારે લાય આપીને નેપોલિયન ઉપર મનાઈદુક્રમ મોકલાવ્યો. પણ તેણે કથાની દરકાર ન કરતાં વેનિસ મર કહ્યું. લોકોએ તેને દર્પના પોકારથી વધાવી નધિો નેપોલિયને વેનિસમાં પ્રજાકીય રાજ્યતંત્રની સ્થાપના કરી. અહીં રીતે તેણે જીતોઆ શહેરને પણ સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર આપ્યું. તે જ્યાં ગયો ત્યાંની પ્રજાની રાજનૈતિક અને અન્ય વિષયક ઉન્નતિ કરતો ગયો, અને લોકોએ તેને પોતાનો ઉદ્ધાર

કરનાર માનીને તેના ઉપર પ્રેમ અને સન્માનની વૃદ્ધિ કરી.

આ પ્રકરણમાં વર્ણવેલા બનાવો બનતાં માત્ર દોઢજ મહિનો થયો હતો. બળવાન સૈન્યની સામે ટક્કર લઈને નેપોલિયન સેંકડો માધ્યસુધી શત્રુના રાજ્યમાં પેસી ગયો. ગોળાઓ અને ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે તે અનેક નદીઓ ઓળંગી ગયો. કમ્બરપૂર ખરકમાં પોતાની ભારે તોપો સાથે આલ્પ્સ પર્વતના વિકટ ઘાટ ઉપરથી પસાર થયો. આસ્ત્રિયાનાં બળવાન સૈન્યને તળીયાઝડક કરી નાખ્યાં. ત્યાંના ગર્વિષ્ઠ રાજાના ગર્વનું, ચૂર્ણ કરીને તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. વેનિસની પ્રજાને જૂદમગાર રાજાની બેડીમાંથી મુક્ત કરી અને જીનોઆનું રાજ્યતંત્ર ફેરવી નાખ્યું.

તે હવે મિશનના રાજમહેલમાં રહેવા લાગ્યો. નેસેશાઈન પણ ત્યાં આવી હતી. ઈટાલિનાં અનેક રાજ્યો હવે તેની કૃપાની પ્રાર્થના કરતાં હતાં અને આખા યુરોપનું ભવિષ્ય તેના એક શબ્દ ઉપર અવલંબતું હતું. યુરોપના કેઈ પણ રાજા કરતાં તેનું સામર્થ્ય વિશેષ થયું ગયું હતું. ઈટાલિની પ્રજા તેને એક દેવ તરીકે પૂજતી હતી. તેનું અસાધારણ પરાક્રમ અને તેને મુકાબલે વિચિત્ર દેખાતી એક સ્ત્રીને શોભા આપે એવી તેની નાજુક આકૃતિ સર્વને મોહ ઉપજાવતાં હતાં. તેણે પોતાના બાહુ-બળના પ્રતાપથી ક્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની ઇચ્છા સિવાયના તમામ દેશોને ફરજ પાડી. એકતું ઇચ્છાંજ્ઞ સમુદ્ર અને અજન્મ નાકામૈન્યથી સુરક્ષિત હોય નિડરપથે ક્રાન્સને રંગડતું હતું. તેનાં વહાણ ક્રાન્સના એકે એક ખંડર ઉપર ઓળંગાળા ફેંકીને, જનમાલનો નાશ કરીને લેકાને ત્રાણ ત્રાણ પોકારાવતાં હતાં. નેપોલિયનના હારકરથી તેને ડરવાતું પ્રયોજન ન હોવાથી ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સાથે સંધિ કરવાની તે ધસીને ના પાડતું હતું.

પ્રકરણ ૧૧ મું-ઈટાલિમાં નવયુગ (૧૭૯૭)

ન્યાય અને કરારનું યથાવિધિ પાલન કર્યા વગર જો પ્રજાઓનું એકલ
સંભવતઃ જ નથી નેપોલિયન

વે નેપોલિયનને હાથે ઇટાલિના નૂતન યુગનો પાયો નખાયો
તેણે આ વખતે અને ત્યાર પછી પણ એ દેશની ઉન્નતિ કરવાને
અનેક ઉપાયો યોજ્યા તેણે ઇટાલિને આસ્ટ્રિયાના સ્વેચ્છાચારમાથી
મુક્ત કરીને ઉત્તરના માર્ગ તરફ પ્રેર્યો ઇટાલિના ઇતિહાસમા એક
સમય એવો હતો કે આખો યુરોપ તેને હાથ જોડીને નમન કરતો

તેના ચરવીર પુત્રોનો પ્રતાપાગ્રિ આખી પૃથ્વીને સ્વાહા કરવાની અભિલાષા રાખતો
હતો. પરંતુ તે સુખના દિવસ વહી ગયા હતા ઇટાલિની પ્રજા ઉપર હવે તો દુઃખની
અધકારમય રાત્રિ ફરી વળેલી હતી નેપોલિયનને તે દેશને બંધનમુક્ત કર્યો તે વખતે
તેની જૂઠ્ઠી ઉપર એક પણ વીરપુરુષ પેદા થતો ન હતો આખી પ્રજા નિર્વીર્ય
અને સ્વાભિમાન રહિત થઈ ગઈ હતી. ઇટાલિયન લોકો પરદેશીઓની બેડીઓ પહે
રીને નૃત્યગીત, અને વિલાસવૈભવમાં મસગૂલ જની ગયા હતા. તેમના સ્વતંત્રતાના
લુપ્ત હોલવાઈ ગયા હતા પરાધીનતા હવે તેમને ખૂચતી ન હતી તેઓમા સા-
મર્થ્ય, જાગૃતિ અને સંપદાઓનું કશું ન હતું તેજ કારણથી તેઓ આસ્ટ્રિયાના
પગ તળે કચરાતા હતા તોપણ તેમની સામે થતા નહિ. પોતાનો અક્ષતોડ જાહેર
કરવાની પણ હિમત ચલાવતા નહિ. તેઓ પોતાપર રાજ્ય કરનાર સનાથી
પ્રજાના ગુણગાન કરતા અને તેમના પગ આટીને ફૂતાર્થ થતા નેપોલિયન
તેમના જાતીય જીવનનો નવયુગ પ્રવર્તાવ્યો એક હાથે તેણે તેમના ઉપરના આસ્ટ્રિ-
યાના અત્યાચારને નિર્મળ કરી નાખ્યો અને બીજે હાથે ઇટાલિની પ્રજા સમક્ષ
પ્રજાકીય રાજ્યતંત્રને બધું આદર્શ રજૂ કર્યો ઇટાલિના રાજાઓના સ્વેચ્છાચારને
અકુશમાં રાખી “પ્રજાના કટ્યાણને મારેજ રાજાનું પ્રયોજન છે” એવી
ઉદાર અને કલ્યાણકારક રાજનીતિનો રાજા અને પ્રજાને એકત્રે ઉપદેશ આપ્યો. ઉમ
રાવવર્જના અનેક મૈમથી આત્મા આવેલા જુ મમાથી લોકવર્ગને મુક્ત કરીને
તેમને તેણે મનુષ્યની સમાનતાના મૂળ મત્રની દીક્ષા આપી. નિજેતન ધર્મના ઇટા-

લિને ઘેર નિદ્રામાંથી જાગૃત કરીને તેમની જાતીય એકતા દબ કરવાનો પ્રયાસ આદર્યો. તેમનામાં આત્મરક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય આવે તેટલા માટે તેમને લશ્કરી તાલિમ આપવા માંડી. આ કાર્યને માટે આસ્ટ્રિયનો તેનો ઉપહાસ કરવા લાગ્યા. આસ્ટ્રિયનો બોલતા કે " ઇટાલિના લોકો ગાય, નાગ, વિદ્યા અને શુદ્ધિના વિષયોમાં પ્રવીણ ગાય, પણ તેઓ સુદ્ધ તો કરી શકેજ નહિ; પીરત્વ ખતાવી શકેજ નહિ. તેઓ ખીકણુ છે, નામર્દ છે અને અમારું ઘસતવ કરવાને માટેજ સરખાયા છે." સ્વાર્થી પ્રજાઓ ! સખૂર કરો. આખા જગતમાં હવે મનુષ્યની સમાનતાનો પવન ફૂંકાયો છે અને અમેરિકામાં પ્રજાકીય સ્વાતંત્ર્યના દુન્દુભિનાદ ગાજી રહ્યા છે. અંધ-કારના આચાર વિરમ્યા છે અને પ્રજાતંત્રી કુંકુમ પળ્યા પડ્યા લાગ્યા છે.

નેપોલિયન પોતે એક પ્રસંગે કહે છે કે " મેં ઇટાલિના લોકોને શુદ્ધવિદ્યા શીખવવા માંડી હતી અને પરિણામે હજારો યુવાન ઇટાલિયનોની મારા સૈન્યમાં ભરતી થઈ હતી. તેઓ રથસંઘ્રામમાં ફ્રેન્ચોના જોટલુંજ શૌર્ય ખતાવતા હતા અને એવા વદાદાર હતા કે વિપત્તિના વખતમાં પણ અમારો ત્યાગ કરતા નહિ."

ઇટાલિના મહાપુરુષો તરફ ભક્તિભાવ ખતાવીને નેપોલિયને મહાકવિ વર્જિલનું સ્મારક ઉભું કર્યું એ વાતનો ઉલ્લેખ આગળ થઈ ગયો છે. તેવીજ રીતે તેણે ઇટાલિના વિદ્વાનોને પોતાના દેશનાં સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન વગેરેની અભિવૃદ્ધિ કરવાની યોજના ધડવાતું સૂચન કર્યું હતું તે વાત પણ વાચકોને યાદ હશે.

નેપોલિયને ઇટાલિમાં અનેક નહેરો, પૂલ અને ધર્મમંદિરોની રચના કરાવી. પારિસથી મિલનસુધી એક વિશાળ અને લશ્કરને જવા આવવામાં ઉપયુક્ત થઈ પડે એવાં પાકી સડક બંધાવી. અનેક નગરની અને બંદરોની ઉન્નતિ કરી. આર્કિ-આદિક ઉપસાગરને કિનારે આનંદોના નામનું એક બંદર છે. તેનું રક્ષણ કરવાને, ત્યાંના બાપારની અભિવૃદ્ધિ કરવાને તેમજ તેની ગાદીમાં સંખ્યાબંધ વહાણ રહી શકે તે માટે નેપોલિયને મહાભારત પ્રયત્ન કરીને મોટા પાયા ઉપર એવાં મજબૂત બાંધકામ કરાવ્યાં, કે અવાપિ તે સ્થાન તેની પ્રતિભાની અને ભવિષ્યદર્શિતાની શુલ્ક અવાજે સાક્ષી પૂરે છે. ઇટાલિમાં વસતી ચાહુદી ગ્રજા સૈકાના સૈકા થયાં તિરસ્કાર અને જુદમને લીધે પશુની અવસ્થા ભોગવતી હતી. નેપોલિયને તેમને પણ ઇટાલિની અન્ય પ્રજાઓની સમાન કક્ષામાં બેસાડ્યા. સ્વિટ્ઝર્લેન્ડમાં થઈને પાકી સડકો બાંધવાના ઇરાદાથી તેણે ત્યાંની સરકાર સાથે મસલત ચલાવી અને તે સડકો કયે કયે ઠેકણેથી લઈ જવી અને તેના શે ખર્ચ ચાખ તેની તપાસ કરવાને ખાણેશ ઇજતે-રેને મોકલ્યા. આ પ્રમાણે જે સમયે ઇટાલિનો ઉત્થર્વ કરવાને માટે નેપોલિયન અનેક દિશાએ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો ત્યારે ઈંગ્લંડને પણ તે વિસર્ગો ન હતો. ઈંગ્લંડે સમુદ્ર ઉપર નિરંકુશ અધિકાર મેળવ્યો હતો તેનું તે ધણીજાં જિનાનકિત

અવલોકન કરતો હતો. આ બળવાન યુવના બળને ક્ષીણ કરવાને તેણે જૂમધ્ય સમુદ્રમાં આવેલા દ્વીપોનો કમળે લેવાનો ઠરાવ કર્યો. તેણે પારિસના ડિરેક્ટરોને લખ્યું કે “એ દ્વીપો આપણા હાથમાં આવે તો ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં ક્ષીણ થતા તુર્ક સામ્રાજ્ય ઉપર આપણે નમ્મર રાખી શકીએ, અને ઇંગ્લંડનો મમુદ્ર ઉપરનો અધિપતિ લગભગ નિરુપયોગી બનાવી દઈએ. અંગ્રેજોએ આફ્રિકાની દક્ષિણનો ભાગ મેળવ્યો છે તે ભલે તેઓ ભોગવે બે આપણે મિસર દેશનો કમળે લઈએ તો ત્યાંથી આપણે હિંદુસ્થાન સાથે સીધો સંબંધ રાખી શકીશું. હિંદુસ્થાનમાં આપણે જન્મતમાં મારામાં સારું ગણાય એવું સરથાન (કોર્પોરેશન) બનાવી શકીશું.” x

પરંતુ બીજી તરફ આસિટ્રીયનો હજી પણ પોતાના આખા શબ્દનું લશ્કરી બળ એકત્ર કર્યા જતા હતા અને થોડા વખત પર જે સધિ થઈ હતી તેનું ઉત્કૃષ્ટ નિરાકરણ કરવામાં તેમણે બાણી બોધને હજાર પ્રકારના વાધા ઉઠાવવા માંડ્યા. તેમણે એવી સરતો રજુ કરવા માંડી કે તે નેપોલિયન કદિ મજબૂર રાખેજ નહિ, અને તેની સાથે એવી ધમકી આપી કે આફ્રિકાની સાથે રૂશિયા બેઠારો અને પછી ફ્રાન્સને આના કરતાં પણ વધારે આકરી સરતો કમળ કરવી પડશે. એક આસિટ્રીયન એલેગીએ તો એટલે મુખી અપમાનસૂચક શબ્દો કલા કે “લુઓ, આસિટ્રીયા સલાહ કરવા તૈયાર છે અને જે માણસ પોતાની યુદ્ધની મહેન્ટાઓને તૃપ્ત કરવા માટે પોતાના દેહનું અદિત કરવા તૈયાર થયો તેના તરફ (નેપોલિયન તરફ) સખ્ત પગલાં ભરશે.” નેપોલિયને આ ઉદ્ગાર કહી પેટે કોધની લેશમાત્ર નિશાની બતાવ્યા વગર સાબળ્યા પછી તે ઉભો થયો અને અમરાઈ ઉપરથી એક સુદર બિલોરી કાચનું વાસણ હાથમાં લઈને બોલ્યો, “શ્રદ્ધાઓ ! અજ્ઞાત આપણી સલાહ રહ થઈ છે અને તમારા દેશની સાથે હું લડાઈ બહાર કરું છું. પણ યાદ રાખજો કે જેમ આ વાસણના ધૂંદા ફરી નાખું છું તેમ તમારા રાજ્યની રાજસત્તાના ધૂંદા મહાનામાં ચૂંચૂંદા ફરી નાખીશો.” એમ બોલે તે વાસણ તેણે જોડથી બોયપર પછાડ્યું અને સર્વને નમન કરીને ચલતો થયો. પોતાની હમેલાની ત્વરાથી તેણે આર્ચડયુક ચાર્લ્સને સંદેશો મોકલ્યા કે ચોવીસ કલાકમાં યુદ્ધ શરૂ થશે. આસિટ્રીયનો ગભરાઈ ગયા અને મીજેજ દિવસે સલાહના કરારનામાં ઉપર આખરનો સદી સિદ્ધી કરવામાં આવ્યો. નેપોલિયનની જે માગણીઓ આસિટ્રીયનોને ના પસંદ હતી. તેમાંની એક એ હતી કે મલા ફાયેટ નામનો પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રનો હિમાયતી જે આસિટ્રીયાના

x આ આજથી સો વર્ષથી પણ અગાઉની વાત છે કે જ્યારે અમેલેનો કાણુ દિવસ પર પૂરો જાયો ન હતો અને અમેલે ત્યાં ફ્રેન્ચો બને દિવસ જમાવડ કરવા મથી રહ્યા હતા.

+ એજ લા ફાયેટ પાછળથી આ ઉપક્ષરના બદલામાં નેપોલિયનને પદમંથ કર-

અંદીખાનામાં સડોના હોતો તેને મુક્ત કરવો.

‘કેરપો ફેર્નિઓ’ની સલાહ કરતી વખતે રકઝક ચાલતી હતી તે દરમ્યાન નેપોલિયનને અંગત લાલ આપીને લલચાવવાને યુક્તિપૂર્વક અનેક પ્રલોભનો આપવામાં આવ્યા હતાં. વાસ્તવિકરીને આખા યુરોપની દોલત, કરોડો સોના મહોરની લાંચ તેની આંગળ ધરવામાં આવી પણ તેનું ટેકી દૃઢ્ય ડગ્યું નહિ. એકલા વેનિસેજ પંદર લાખ સોના મહોર આપવા માંડી. તેણે દસીને ઉપકાર સાથે ના પાડી. આસ્ત્રિયાના પાદશાહે તેને અઢી લાખ માણસની વસ્તીવાળું નાનું સરખું રાજ્ય વંશપરંપરાને માટે આપવા માંડ્યું પણ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે મને ફ્રેન્ચ પ્રજાએ જે માન આપ્યું છે તે સિવાય ઈગ્ગ માનની કે ઈનામની મને સ્વૃહા નથી.

ઈટાલિની પ્રજા ઉપર નેપોલિયને જે ઉપકાર કર્યા તેના બદલામાં તેમણે પણ પોતાની કૃતજ્ઞતા દર્શાવી. આ વખતે અને ભવિષ્યમાં પણ જ્યારે તે ઈટાલીમાં ગયો હતો ત્યારે લોકસમુદાયે તેને અત્યંત આદરપૂર્વક વધાવી લીધા હોતો. તેના જવાના માર્ગમાં અગણિત મનુષ્યોનો સમુદાય એકઠો થતો, ઉત્સવસચક મોટા મોટા અગ્નિકુંડ સળગાવવામાં આવતા, આવકારદાયક તોપોની મર્જનાથી આકાશ ધમધમી ઉડતું, માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે પુષ્પોનાં અને લીલાં પત્રોનાં તોરણ બંધાતાં, સુંદરમાં સુંદર કુમારિકાઓ હારખંધ ઉભી રહીને તેના ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતી અને “નેપોલિયન ધણ્ય જીવો” એવા પોકાર હજારો માણસોને મોટેથી નીકળતા.

નેપોલિયને જેમ અનેક લેકાપકારક કાર્યોદ્ધાર જનસમૂહની પ્રીતિ સપાદન કરી તેમ જોસેફાઇને પણ તેના અઘાતિક રૂપલાવણવડે અને તે કરતાં પણ પોતાના આરિગ્યના માધુર્યવડે ઈટાલિની કુલવતી મહિલાઓનાં ચિત્ત ચોરી લીધાં હતાં. નેપોલિયન કહે છે કે “હું રાજ્યો ઉપર અધિકાર જમાવું છું અને જોસેફાઇને લેકાના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવે છે.”

ઈટાલિની પ્રજા તે સમયે નીતિ અને શીયળને ઓળખતીજ ન હતી. વ્યભિચાર તો દૃષ્ય નહિ પણ રૂપવતી સ્ત્રીનું ભૂષણ હોય એવી તેમની માન્યતા થઇ ગઇ હતી ! નેપોલિયનને લોભાવવા માટે અપ્સરા જેવી કાંતિવાળી અનેક ઈટાલિયન સુંદરીઓએ ફાંદાં માર્યાં, પણ આ મહાયોગીનું મન કનકથી તેમજ કામિનીથી વચન થયું નહિ.

નેપોલિયનની વધી ગએલી સત્તા જોઇને પારિસના ડિરેક્ટરોને પણ અદેખાઇ આવવા લાગી. તેથી તેમણે તેની આમપાસ જાણસો રાખ્યા. જોસેફાઇને માયાઓથી અને બહુ બોળી રોવાથી તે પણ તેમને ધણી વાતો કહી દેતી. આથી નેપોલિયને વામાં સાધનમૂત થયો હતો !

તેને રાજનૈતિક ભેદ કહેવાનું છોડી દીધું. તે પોતે તો સાચા માણસને લેશમાત્ર પણ ભેદ આપે એવો ન હતો. બીજા માણસ પાસેથી તેના હૃદયની છુપી વાતો કઢાવી લેતો પણ તેના ચહેરા ઉપરથી કે મુખરેખા ઉપરથી ચાલાકમાં ચાલાક માણસ પણ લેશમાત્ર તેનો ભેદ પામી શકતો નહિ.

ઇટાલિની પ્રજાને પણ ફ્રાન્સની માફક પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાની ધણી હોંસ હતી અને નેપોલિયનની અનુમતિમાટે વારંવાર પ્રાર્થના કરતી હતી. પણ તેને પૂરી ખાતરી હતી કે જમાના ને જમાના થયાં રાજ્યઓની સત્તા નીચે દબાયલા અશિક્ષિત, અને રાજકાળના બિનઅનુભવી ઇટાલિના લોકો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય જાળવી શકશે નહિ અને સ્વતંત્રતા લેવા જતાં નિરંકુશ ખતી જઇને ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રવિશ્વ વખતે થએલી ભયકર હોનારતની પુનરાવૃત્તિ કરશે. તેથી તેમને રાજના અમલ નીચે રહેવા હમને તેમને ધીમે ધીમે રાજકારભારમાં વિશેષ જવાબદારી અને અધિકાર મળતાં રહે તેવી નેપોલિયને વ્યવસ્થા કરી.

ઇટાલિ વિષે તે એક પ્રસંગે કહે છે કે “ ઇટાલિ અનેક નાનાં નાનાં રાજ્યોથી વિભક્ત થએલો છે અને તેમાંના રાજ્યની પ્રજા બીજા રાજ્યની પ્રજા તરફ તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે. તેઓ એમ સમજે છે કે અમે બધા કરતાં ગ્રંથ છીએ. અત્યારે તો આખા ઇટાલિને સંયુક્ત કરવાનું અસંભવિત છે. થોડા સમયસુધી એક રાજના કાયદેસર અધિકાર નીચે રહેવાથી તેમની આત્મકલક કરવાની ટલિ ઝોછી થશે અને એક બીજા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખતાં થીખશે. તેમ થયા પછી આજો ઇટાલિ દેશ એક થશે અને તેઓ પોતાના પ્રાચીન કાળના ગૌરવનું પુનર્દર્શન કરાવતાં થશે ત્યારે હું તેમને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપીશ, પણ તેમ થતાં હજી વીસ વર્ષ લામશે. પણ મેણે જાણે બિવિખ્યા શું નિર્માણ થયું છે? આ તો માફ જગત-સ્વપ્ન છે. ”

નવેબર માસના ૧૭મી તારીખે રાસ્ટ્રામાં મળનારી યુરોપીય રાજ્યોની પરિપ-દમાં બેસવા માટે તેણે મિલન છોડ્યું. ફ્રાન્સનું પ્રતિનિધિપત્ય કરવા માટે તેને કુલ અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો. મિલન નગર છોડતી વખતે તેણે લેખાને નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યો હતો:—

“ અમે તમને સ્વતંત્રતા આપી છે પણ તેને ખૂન ચલવી જાળવી રાખજો. તમારા ઉચા બિવિખને માટે થોડા થવા સાર તમે ઝડપણીલેસા અને પ્રતિદા જાળવાય તેવા કાયદા થાજો, અને તેમનું કિત્સાદથી પાલન કરજો. જ્ઞાનનો દેલાવો કરજો અને ધર્મને સન્માન આપજો. તમારા નૈ-યમાં સ્વાધીનતાના જુસ્માવાળા મોહાઓનેજ દાખલ કરજો. તમે બજાવાન છો એવી દંડ ભાવના રાખજો અને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકેના તમારો દરજ્જો જાળવજો. તમારામાં કુસંપ હતો અને ધણા

સૈકાના જુદમથી તમારું સત્ત્વ નીચોવાઈ ગયું હતું તેથી અમારી મદદ વિના તમે સ્વતંત્ર થઈ શકત નહિ. પણ થોડાજ સમયમાં, જો તમે નીતિપરાયણ રહેશો, તો કોઈ પણ પ્રજા તમારું સ્વાતંત્ર્ય ઝુંટવી શકશે નહિ. ત્યાંસુધી ક્રાન્સની મહાન પ્રજા તમારું રક્ષણ કરશે. ”

નેપોલિયન રાસ્ટા ગયો પણ ઝાંઝો વખત થોડા વગર પાછો ચાલ્યો આવ્યો. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક અને ચોળનાઓ ઘોળાયા કરતાં હતાં. એક રાજનૈતિક પુરુષ જેણે તેને આ પ્રસંગે જોયો હતો તે કહે છે કે આ અસાધારણ પરાક્રમ કરનાર મહાપુરુષને મેં ધારી ધારીને જોયો અને મને એમ ખાતરી થઈ કે હજી આટલેથીજ તેનો કાર્યક્રમ અટકનાર નથી. x x x તેના વિચારશીળ મગજમાં અને તેના સાહસિક હૃદયમાં એવી ચોળનાઓ ધડતી હોવી જોઈએ કે જેની અસર આખા યુરોપના હવિષ્ય ઉપર થયા વગર રહે નહિ.

મિલન આખા પછી તરતજ તેણે પોતાના સૈન્યની વિદાય લઈને પારિસ જવાની તૈયારી કરી. તેણે તેમને કહ્યું કે “ થોડાઓ ! કાલે હું તમારાથી છૂટો પડીશ. તમારાથી વિખુટા પડતાં મને દિલ્લાસો માત્ર એટલોજ રહે છે કે આપણે ફરીથી એકઠા થઈશું અને હું તમને નવાં પરાક્રમો કરવા દોરવીશ. જ્યારે તમે જીતેલા રાજાઓ વિષે અને જેમને તમે સ્વતંત્રતા આપી છે તે લોકોવિષે વાતો કરો ત્યારે યાદ રાખજો કે હવે પછીનાં યુદ્ધોમાં આપણે એથી પણ વધારે મહત્ત્વનાં કામો કરીશું. ”

ડિસેમ્બર માસની સાતમી તારીખે નેપોલિયન પારિસમાં આવી પહોંચ્યો. તેના યશની સુવાસ દેશમાં ઘેરે ઘેર ફેલાઈ ગઈ હતી. તેને જોવા માટે આખું પારિસ ઉત્સુક હતું. ઘણાએ તેને જોયો ન હતો. તેને જોવાને માટે રાજમાર્ગ ઉપર, બગીચાઓમાં અને નાટકશાળાઓમાં લોકોનાં ટોળાંટોળાં એકઠાં થતાં. પણ તે કાંઈની નજરે પડતો નહિ. ઝાંઝો બહાર નીકળતો નહિ અને બહાર જતો ત્યારે એવાં સાધારણ કપડાં પહેરતો કે લેદિા તેને ઝાળખી શકતા નહિ.

પારિસના ડિરેક્ટરો તેની સત્તા જોઈને હચમચી અને શંકાસ્પદ થયા તો હતા, તોપણ લોકસમુદાયની ધમ્મજાની વિરુદ્ધ થતાં તેઓ ડર્યા. આખું પારિસ ક્રાન્સનું ગૌરવ વધારનાર અને તેનું રક્ષણ કરનાર વીર પુરુષને માન આપવા ઉત્સુક થયું હતું. તેથી નેપોલિયનને જાહેર સન્માન આપવા માટે ૧૦ મી ડિસેમ્બરનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો. આ સમારંભમાટે લકઝેબર્ગનો રાજમહેલ ચણગારાવા લાગ્યો. અનુરાગ્યો પાસેથી નેપોલિયને જીતેલી રંગરેંગી પ્લમ્બો દિવાલો ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે લટકાવવામાં આવી હતી. એક ઈંગ્લી, મુંદર વેદી ઉપર ક્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર વહન કરનારા પાંચ ડિરેક્ટરો પ્રાચીન કાળના રોમન સેનેટરોના પોશાક પહેરીને બેઠા હતા. તેમની ચારે બાલુએ દેશ વિદેશના એલ્બીઓ, મંત્રીઓ, અને બેક + સભા-

ઓના સલાસદો બેઠા હતા. દરબાર હોલની ચારે બાજુએ આવેલા ઝરખાઓ પારિસના આગેવાન પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોથી અને ચૌ-દર્શવતી મહિલાઓથી ચીકાર ભરાઈ ગયા હતા. વખતો વખત યુદ્ધનાં વાહત્રોમાંથી વીરરસપૂર્ણ મુર નીકળતા હતા, અને નેપોલિયનના માનમાં ફેડવામાં આવેલી તોપોના અવાજથી તેમજ હજારો મનુષ્યોના એકસામટા હર્ષનિનાદથી દિશાઓ આજી ઉઠતી હતી. નેપોલિયનનાં પરાક્રમની હકીકતથી બધાએ વાકેફ હતા; હવે તો-તેને નજરો નજર જોવાનેજ સર્વ ઉત્સુક બન્યા હતા. દિવાનખાનામાં, આંગણામાં અને નજીકના રાજમાર્ગ ઉપર લોકોની ઠંઠ જમી હતી. એવામાં રજુશિંગડાનો અવાજ થયો અને નેપોલિયન આવે છે એ વાત લોકોમાં જાહેર ચર્ચ. તેનાં દર્શન કરવાને હજારો નેત્ર આગુર બની ગયાં હતાં. તેણે ધણોજ સાદો પોશાક પહેર્યો હતો. તેની સાથે ટેલિરેન્ડ તથા તેના અંગરક્ષકો આવતા હતા. તેને જોતાજ ચારે બાજુએથી એવા હર્ષનાદ થવા લાગ્યા કે તેમાં તોપોના ગડગડાટ પણ ડૂબી ગયા. હજારો માણસો એકઅવાજે તેના દીર્ઘાયુષ્યની કામના કરવા લાગ્યા.

ટેલિરેન્ડે નેપોલિયનનું જાહેરમાં ઓગળાવું કરાવતાં કહ્યું કે:-“ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના આરંભના સમયમાં અમુક વ્યક્તિ અત્યંત બળવાન થવાથી શહેરીઓની સમાનતાને નાશ કરવા તત્પર થાય છે. નેપોલિયનની વધતી જતી સત્તા જોઈને મને તેને માટે પણ એવાજ પ્રકારનો અંદેશો રહેતો હતો. પણ થોડા સમયમાંજ મને મારી બૂધ સમજાઈ ગઈ. જ્યારે તેણે ચારિત્ર્યમાં વિદ્વાસપરાયણતા તરફ વિરાગ, અભ્યાસ પ્રતિ દૃઢ અનુરાગ અને અહંકાર તથા એવી બીજી નીચ પ્રવૃત્તિઓ તરફ સખત તિરસ્કાર એવા એવા અનેક સફળતા હું જોઈ હું ત્યારે તેણે ઉચ્ચાભિધાય જોઈને ભયભીત ન થતાં હું એવી આશા રાખું છું કે એક દિવસ આખી પ્રજાના હસ્તાણુમાટે એના ઉચ્ચાભિધાયને વિશેષ જન્યુત કરવાની જરૂર પડશે. તેણે દિનપ્રતિદિન વધતા જતા સામર્થ્યમાં ભય રાખવા જેવું કંઈ નથી એક-હુંજ નહિ, પણ તેમાં આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાના ઉદ્ધારની આપી રહેલી છે.”

નેપોલિયનને આતું અસામાન્ય સન્માન મળ્યું તોપણ તેણે ચિત્તની સ્થિરતા લેશમાત્ર પણ ક્ષુભિત થઈ ન હતી. તેણે જિલા થઈને ફ્રેન્ચ પ્રજાને જે ઉત્તર આપ્યો તેમાં પોતાનાં વખાણનો અથવા પોતે કરેલાં મહાન કાર્યનો ઉલ્લેખ પણ કર્યો નહિ. તેના ભાવણના ચબ્દે ચબ્દે સાંભળવા માટે લોકોની ઉત્સુકતા એટલી બધી વધી ગઈ કે ચારે દિશાએ જંબીર યાત્રિ પથરાઈ ગઈ. તે બોલતો બંધ રહ્યો. એટલે ધાનને બદલો કરી નાખે એવા પોક્કર અને તાજાંઓના મગ્ગડાટથી તેને વધારી લેવામાં આવ્યો. “ નેપોલિયન ધણુ જીવો ! ” “ ઇટાલિનો વિજેતા ” “ ફ્રાન્સનો ઉદ્ધારક ” “ યુરોપમાં સુલેહ પ્રત્યાવનાર નેપોલિયન ” એવા અનેક પ્રકારના પોક્કર ચારે દિશા-

એથી થયા. ડિરેક્ટર બારાસે કહ્યું કે “કુદરતે પોતાની તમામ શક્તિઓને એક શરીરમાં ભરીને નેપોલિયનને ઉત્પન્ન કર્યો છે.” પછી તેણે નેપોલિયન તરફ ફરીને કહ્યું કે “ફ્રાન્સની મહાન પ્રજાનું હૃદયડાનું અપમાન કરનાર પ્રજાને શિક્ષા કરીને, યુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરીને તમારા જીવનને અલંકૃત કરજો. લાંડના, પ્રધાન-મંડળને એવો ભય ઉત્પન્ન કરજો કે ફ્રાન્સની સ્વતંત્ર પ્રજાના સામર્થ્યની તુલના કરતાં બીજી પ્રજાઓ વિચાર કરે. ઈંગ્લંડ દેશની ઉદાર પ્રજા એકે અવાજે તમારો સત્કાર કરવા તૈયાર છે.” *

વયમાં વયમાં ફ્રાન્સનું પ્રગતીય સંગીત ગવાતું હતું. લોકોનાં હૃદય પૂરબેસથી ઉભરાઇ ગયાં હતાં. આ પ્રસંગે ડિરેક્ટરો પણ તેમની નેપોલિયન પ્રતિની ઈર્ષ્યા ખૂલી ગયા અને લાગણીને વશ થઇને તેમણે પાંચે જણે તેને પ્રેમાશ્રિંગન દીધું. રજુ-શિંગરોના નિનાદ, તોપોની ગર્જના અને અગણિત મનુષ્યોના પોકારથી આકાશ ગાળી ઉડ્યું. એક ઇતિહાસકાર કહે છે કે “આ પ્રસંગે એકે એક માણસ હર્ષોન્મત્ત બની ગયો હતો અને તેજ વખતથી આજો ફ્રાન્સ દેશ એક અસાધારણ શક્તિ-સપ્ન મનુષ્યને અધીન થઈ ગયો હતો.”

પારિસ નગરમાં ત્યાંના પ્રસિદ્ધ પડિતો અને વિદ્યાનીઓતું એક પ્રતિષ્ઠિત મંડળ હતું. નેપોલિયનને એ મંડળે પોતાનો સલાસદ ગણ્યો અને ત્યાં પધારવાતું તેને નિમંત્રણ મોકલ્યું. તેના જવાબમાં નેપોલિયને લખ્યું કે “આ મંડળનાં સુપ્રસિદ્ધ સભાસદોના નિમંત્રણથી મને ઘણું માન મળેલું હું માનું છું તેમની કક્ષામાં ઉભા રહેવાની મને ઈચ્છા હોય તો મારે ઘણું વપસુથી તેમના સિધ્ધ થઇને અધ્યયન કરવાની જરૂર છે એમ હું સારી રીતે જાણું છું. જે વિજય મેળાવ્યા પછી કદિ પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો ન પડે તેજ-એટલે કે અજ્ઞાન ઉપર મેળવેલો વિજય જ યથાર્થ વિજય છે. જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને યુદ્ધનો વિકાસ થાય એવી પ્રવૃત્તિ દરેક જનસમાજને માટે અત્યંત આવશ્યક અને પ્રશંસનીય છે. મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેટલું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવું અને પોતાનાજ સ્વતંત્ર પ્રયાસથી નવા વિચારો ઉત્પન્ન કરવા એમાંજ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું ખરેખરું ગૌરવ રહેલું છે. એવી ધારણા આજથી થરી જોઇએ.”

પારિસમાં આવ્યા પછી નેપોલિયને લશ્કરી અમલદારોનો પોશાક કઢાડી નાખ્યો અને બીજા સુદડી અમલદારોનો પોશાક પહેરવા માંડ્યો. તે પેટે ઉપરોક્ત સભામાં હમેશાં એક તરવણ અને વિદ્યાની તરીકે હાજર થતો હતો. તેની યુદ્ધિ એવી સર્વ-

* અત્રે ધ્યાનમાં રાખવાતું એ છે કે ઇંગ્લંડનો પ્રભાવ નેપોલિયન તરફ પ્રેમની નજરથી જોતો હતો. માત્ર ત્યાંના ઉમરાવો, પ્રધાનમંડળ અને ધર્મગુરુએનેજ તેના તરફ નેર દષ્ટ.

માહી હતી કે દરેક દરેક વિષય ઉપર તે અધિકાર મેળવી લેતો અને જે જ્ઞાન મેળવવા માટે ઈચ્છાઓએ વર્ષનાં વર્ષ ગાળ્યાં હોય તેનું તારતમ્ય તે એક કલાકમાં સમજી જતો. જોટલી ત્વરાથી તેણે રશ્યસંગ્રામમાં પોતાનું સર્વોપરિપક્વ સ્થાપિત કર્યું તેટલીજ ત્વરાથી તેણે વિદ્યાના વિષયોમાં પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠા એસાડી દીધી.

યુર્બેન વંશીય રાજાઓને ફરીથી રાજ્યાસનપર બેસાડવા માટે રાજાના પક્ષકારોએ આ વખતે પાછો ભારે પ્રયાત્ન કર્યો. નેપોલિયન રાજસત્તાક રાજ્યને વિરોધી ન હતો; પરંતુ યુર્બેન વંશીય રાજાઓ પ્રજાવર્ગને કચરીને માત્ર ઉમરાવોની વિલાસ-પરાયણતાને પોષતા હતા તેથી તેઓને ફરીથી અમલ ન થાય એવી તેની ઈચ્છા હતી. આવા હેતુથી તે હમેશાં ડિરેક્ટરોને સલાહસૂચનાઓ આપતો. તેઓ પણ જ્યારે ગૂંચવાતા ત્યારે તેને પોતાના મંત્રણાગારમાં બોલાવતા અને વિકટ રાજનૈતિક પ્રશ્નોવિષે તેની સલાહ લેતા. એવે પ્રસંગે તે પોતાની કસબ અને ગંભીર મુખ્ય-કૃતિવડે તેમજ સર્વોપરિ શુદ્ધિના પ્રભાવવડે અનુભવી ડિરેક્ટરો ઉપર પણ પોતાની નૈતિક સત્તા બેસાડી શક્યો અને એક પિતા પોતાનાં બાળકોને સૂચના આપે એવી ઢબથી તે વયોપૃથક્ક ડિરેક્ટરોને સૂચના આપતો અને તેઓ પણ તેના શુદ્ધિવૈભવથી ખુશ થઈને તેની સૂચનાઓ વગર તકરારે માન્ય રાખતા.

હવે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સાથે એકલા ઇંગ્લંડ સિવાય આખા યુરોપે સલાહ કરી હતી. ઇંગ્લંડ હજી પણ તેને ઉપદ્રવ કરવામાં બાકી રાખતું ન હતું; ફ્રાન્સ સાથે સલાહ કરવાની તે લેશ પણ વશજી બતાવતું ન હતું એટલુંજ નહિ પણ ફ્રેન્ચ પ્રજાને તેમના પદમજ થયેલા રાજાઓનો અમલ સ્વીકારવાની દુરજ પાડવાના હેતુથી તેની સાથે લગાઇમાં કિતરવાને યુરોપના તમામ રાજ્યકર્તાઓને તે ઉશ્કેર્યા કરતું હતું. ઇંગ્લંડે પોતાના અજન્ય નૈઋત્યસૈન્યના બળવડે ફ્રાન્સનો પરદેશ સાથેના બાહ્ય તદ્દન તોડી નાખ્યો હતો. ફ્રાન્સના સૈન્યની તેને ખીક ન હતી, કેમકે સમુદ્ર-કિનારાવડે પોતે સુરક્ષિત હતું. આથી કરીને તેના વહાણ એવડક ફ્રાન્સના બંદરો ઉપર ધસ્તા આવતા અને બને તેટલું તુકચાન કરીને આક્રમ્ય જતા. આથી કરીને હવે આત્મસંરક્ષણને માટે ખુદ ઇંગ્લંડ ઉપરજ સ્વારી કરવાની પારિતના ડિરેક્ટરોને દુરજ પડી અને તેમણે નેપોલિયનને સેનાધિપતિનું પદ આપ્યું. આ પ્રમાણે પર રાજ્યને યતવા માટે નહિ પણ સ્વદેશનું રક્ષણ કરવાને માટે નેપોલિયનને ખીજવાર સુદ કરવાની જરૂર પડી. તેણે ઇંગ્લંડની સામેના ફ્રાન્સના કિનારાનું બારીબારી અવલોકન કર્યું. ત્રણ સેનાધિપતિઓને સાથે લઈને તેણે આઠ દિવસગ્રામી કિનારા ઉપર પ્રમથક કર્યું. સમુદ્રકિનારે આવેલી જગ્યાઓ, કિલ્લાઓ, બંદરો, વહાણો, સર્વને તપાસી લીધા; ખલાસીઓ માછીઓ, વગેરે સાથે પુષ્કળ

મસલત ચલાવી. ઇંગ્લંડ ઉપર ચલાવ કરવામાં કેટલું જોખમ સમાયેલું છે તેની ડહાપણપૂર્વક તુલના કરી અને ડિરેક્ટરોને જણાવ્યું કે ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાનું કામ ધણું જ જોખમભરેલું છે. હું તે માથે લાઇ ચકીય નહિ. આવું દેખીતું જોખમ ખેડીને મારા સુંદર દેશને હું સંકટમાં મૂકીશ નહિ.” પણ તેની સાથે ઇંગ્લંડની સત્તા ઉપર સખત પ્રહાર કરવાની તેણે એક ખીજ સુલભ યોજના ઉભી કરી.

મિસર દેશ જો ફ્રાન્સના હાથમાં આવે તો ત્યાં રહ્યાં રહ્યાં જો વિશાળ સામ્રાજ્ય ઇંગ્લંડ હિંદુસ્તાનમાં મેળવતું હતું તેના ઉપર ત્રાપ મારી ચકાય, એ વિચાર કેટલાક વખતથી તેના મનમાં રમ્યા કરતો હતો. મિસર સંબંધી પૂરતી માહિતી મેળવવા માટે તેણે બજારમાંથી તેમજ પુસ્તકશાળાઓમાંથી ગાડાંનાં ગાડાં ભરાય એટલાં પુસ્તકો મંગાવ્યાં. અસાધારણ ત્વરાથી તે બધાં પુસ્તકોને તે જોઈ ગયો અને તેના માનસિક સંબંધસ્થાનમાં મિસર દેશને લગતી દરેક દરેક ઉપયોગી બાબત ભરી લીધી. એમાંનાં ઘણાં પુસ્તકો હજી પણ પારિસની પુસ્તકશાળાઓમાં મોજૂદ છે અને તેમના હાંસિયામાં નેપોલિયને પોતાના હાથે જ ટિપ્પણો લખ્યાં છે, તે જોતાં તેનાં અસામાન્ય બુદ્ધિ અને સામર્થ્યનો ખ્યાલ આવ્યા વગર રહેતો નથી.

આટલું છતાં પણ નેપોલિયનની સત્તાને દિવસે દિવસે વધતી જતી જોઈને ડિરેક્ટરો મનમાં ગભરાવા લાગ્યા કે રખેને તે પોતાના સામર્થ્યવડે તેમની સત્તાને ઉથલાવી નાખે અને ફ્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર પોતાના હાથમાં લઈ લે. તેથી તેને વગર વિચારે કેદ કરવા માટે પોલિસ વિભાગના પ્રધાન પુચને હુકમ કર્યો. તીક્ષ્ણ બુદ્ધિસંપન્ન હુશી જવામ આપ્યો કે “નેપોલિયન બોનાપાર્ટ એવો માણસ નથી કે તેને કેદ કરી શકાય, તેમ હુશ પણ એવો માણસ નથી કે આવું કામ કરવાને તૈયાર થાય.” પણ અફસોસની વાત એ છે કે એજ માણસ ભવિષ્યમાં વિશ્વાસઘાત કરીને નેપોલિયનને પાયમાલ કરનાર નીકળ્યો !

ખીજી તરફ આખા યુરોપમાં સ્વતંત્ર રાજ્યતંત્રને પસંદ કરનારા લોકો નેપોલિયનને સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરનાર માનીને તેના ચણની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા હતા. દરેક દેશની પ્રજા તેને પોતાનો રક્ષક અને શુભેચ્છક માનતી હતી. ખુદ ઇંગ્લંડમાં પણ એવો એક બળવાન વર્ગ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેઓ રાજની આપખુદી સત્તા અને ઉમરાવ વર્ગના તોરથી કટાણી ગયા હતા. તેઓ હમેશાં નેપોલિયનની પ્રશંસા કરવાનું અને રાજનૈતિક ચર્ચાઓ વખતે તેના પક્ષ લેવાનું ચૂકતા નહિ. તેની અસામાન્ય બુદ્ધિ, એક સાધુના જેવી નીતિ, અચાગ ઉત્સાહ, તેનાં બાપણનાં પ્રત્યેક વાક્યની અદ્ભુત છટા, અને યશસ્વી પરાક્રમે લીધે લોકો તેના ઉપર અત્યંત આકર્ષીત થઈ ગયા હતા. ઇંગ્લંડ ઉપર નેપોલિયન ચઢી આવનાર છે એ વાત પ્રસિદ્ધ થઈ હતી અને ઇંગ્લંડની રાજસત્તાને તે કટો અને બાંકર ચત્રુ મનાઈ ચૂક્યો હતો; તો

પણુ ત્યાંની રૈયતમાંના એકે એક માણસનું હૃદય તેના તરફ પ્રેમથી આકર્ષાતું હતું. + લોહોની પ્રીતિનું આતું વધણુ જોઈને રાગનું સિંહાસન ડોલવા લાગ્યું. ઉમરાવ-વર્ગમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. લોર્ડ ચેમ્બર્લે, જે તે સમયે ઇંગ્લંડનો મુખ્યપ્રધાન હતો તેણે એકવાર સત્રે સાચી હકીકત જાહેર કરી હતી કે " જો આપણે ફ્રાન્સ સાથે ન્યાયથી વર્તવા જઈએ તો ઇંગ્લંડનું રાજ્યતંત્ર ચોરીશ કલાક પછી ટકી રહે નહિ. "

હવે આવા પ્રકારના લોકમતને ફેરવવાની તથા નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા ઉપર પ્રહાર કરવાની ઇંગ્લંડના રાજદારી પુરોગામે જરૂર પડી. તેથી કરીને તેમણે એ કાર્ય પાછળ પોતાની શક્તિનો તથા ધનનો છૂટથી ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. જેને પરિણામે ઇંગ્લંડમાંથી નેપોલિયનની નિંદા તથા બદનમીથી ભરેલાં હજારો ચોપાનીઆં બહાર પડવા લાગ્યાં. તેમાં તેને અત્યંત બચિઆરી, નિર્દય, લોભી, કંલુષ, મનુષ્યોની ક્તલ કરવામાં આનંદ માનનારા હૃદયતા રાક્ષસ જેવો વર્ણવ્યો હતો. ઇંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રો આવાં નિંદાવાક્યથી ભરાઈને બહાર પડતાં હતાં. આ નિંદાવાહ તરફ જે ઉદારતા ભરેલી બેપરવાઈ તેણે બતાવી હતી તે જોતાં આપણને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. તે પોતે કહે છે કે ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે મારી બદનમીથીભરેલું સહિ-ત્વ મારી પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચાડવાના હેતુથી યુરોપમાં સર્વત્ર ફેલાવી દીધું છે, પણુ તેમાંનું એક પણુ ચોપાનીયું માત્ર એકજ જમાના પછી જોવામાં આવશે નહિ. જ્યારે તેમને જવાબ આપવા માટે અને મારા મિત્રો તરફથી ક્ષમાણુ કરવામાં આવે છે ત્યારે હું તેમને એટલુંજ કહું છું કે મેં યુદ્ધોમાં મેળવેલા વિજય અને પ્રાપ્તિનાં ફલ્યાણુને માટે કરેલા પ્રયાસ એજ તેમને માટે સારામાં સારો જવાબ થઈ પડશે આ નિંદામક ચોપાનીઆં કાળના અધકરબ્યાં ઉડાણુમાં વિધીન થઈ જશે અને સાધારણુ પ્રાજવર્ગના કલ્યાણુને માટે મેં જે પ્રયામ કર્યા છે, * તેમને માટે જે કાયદાઓ ધડયા છે, તે અનેક સૈકાઓસુધી વંશપર પરાને માટે કાયમ રહેશે અને બલિષ્ઠના પતિહાસારો મારા ઉપર યુગરેલા ગેરહિંસાફનો બદ-લો વાળશે. ધન્ય છે નેપોલિયનને ! ધન્ય છે તેની ઉદારતાને ! તેની બલિષ્ઠવાણી અસુરે અસુર સાચી પડી છે. આજે એકે એક દેશમાં અનેક માણસો તેના પીરતની

+ નેપોલિયન તરફ ઇંગ્લંડની રૈયતની કેટલી પ્રીતિ હતી તેની સાબીતી એ છે કે ત્યારે થોડા વખત પછી ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થઈ આખી પ્રાજએ હર્ષમાં આવી જઈને ઉત્સવ કર્યો હતો. તેની સાથે જલવામા પ્રાજ તો તદ્દન નારાજ હતી.

ભા.૦ ૬૦

* એ કાયદાઓ આજ પણુ ફ્રાન્સમાં ચાલે છે અને બીજા પ્રાજઓએ તેમનું અનુક-રણ કર્યું છે.

ભા.૦ ૬૦

તથા ગુણની પ્રશંસા કરેછે. સ્વતંત્રતાના એકે એક ઉપાસકને મન તે દેવતુલ્ય પૂજનીય થઇ પડ્યો છે.

પારિસમાં ૨૧ મી જાન્યુઆરીના દિવસ રાજાના વધની જયંતિ તરીકે જાહેર ઉત્સવમાં ગણાતો હતો. નેપોલિયનના ઉદાર દિવસે આ જંગલીપટ્ટું પમંદ ન હતું. તે કહેતો કે એ ઘણાજ શોકપૂર્ણ પ્રસંગ છે અને તેની વાર્ષિક જયંતિ ઉજવીને હર્ષ જાહેર કરવો એ શરમભરેલું છે. જો જયંતિજ ઉજવવી હોય તો આપણી પ્રજાએ મેળવેલી ફતેહોનીજ ઉજવવી જોઈએ. પણ ડિરેક્ટરોએ તેને જાણ્યું કે તમે આ પ્રસંગે હાજરી નહિ આપો તો તેવી લોકના મન ઉપર અવળી અસર થશે અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યને હાનિ પહોંચશે. આથી કરીને તે ત્યાં ગયો. લોકો તેનેજ જોવાને માટે આતુર હતા. તે આવ્યો એટલે તેની પ્રતિભા આગળ ખીજ બધા ઝાંખા પડી ગયા. અને નેપોલિયન ધણું જીવો' ના પોકાર થવા લાગ્યા. રસ્તામાં લોકો ધ્રોણ બોલતા હતા કે 'આપણે નાના નાયકને (નેપોલિયનને) આપણો રાજા બનાવીએ અને પેલા વફાલોને ઝાકુ આપીએ તો કેમ ? ડિરેક્ટરોને આથી દહેશત લાગી અને તેથી તેમણે નેપોલિયનને મિસર જવા માટે બારે ઉલટથી અનુમતિ આપી, તેમજ અત્યંત ઉત્સાહ-પૂર્વક તૈયારી કરવા માંડી. તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક એવી આશા રાખતા હતા કે આટલે દૂર જવાથી તે લાગ્યેજ જીવતો પાછો આવશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું-મિસર ઉપર સ્વારી ૧૭૯૮

ગ્રંથ ઉપર સ્વારી કરવાની તળવીજ આલની હતી ત્યારે પણ નેપોલિયને પોતાના સેક્રેટરીને કહ્યું હતું કે “ જો આ કાર્ય દુર્ઘટ માલમ પડશે તો એજ સૈન્યવડે એ પછે મિસર જઈશું. ” ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી લઈ જવામાં અત્યંત જોખમ મમાવણું છે એવું ડિરેક્ટરોને જાહેર કરતી વખતે તેકે મિસર ઉપર સ્વારી લઈ જવાનો આગ્રહ કર્યો, અને કહ્યું કે “ એકવાર જો આપણો અધિકાર એ પ્રદેશમાં વડ થાય તો જુમખ સમુદ્ર તો ફ્રાન્સનું એક સરોવરજ બની જાય, પૌરાણ્ય નદેશો ના તમામ વ્યાપારીમાર્ગોનું કેન્દ્રસ્થાન કેરો થઈ પડે, અને હિંદુસ્તાન સાથેના વ્યાપાર

આફ્રિકાની દક્ષિણેથી ન આવતાં વાતા સમુદ્રમાં થઈનેજ આવવા લાગે. ત્યાંથી સાઠ હજાર માણસો લઈને હું-સિંધુ નદી આગળીને હિંદુસ્તાનમાં ગામત થઈ અને અંગ્રેજોથી અસંતુષ્ટ થઈલી ત્યાંની દેશી પ્રજાને મુક્ત કરી અંગ્રેજોત ઉદ્ધારી લોકો દહાડું, અને હિંદુસ્તાનની પ્રજાનું દરેક પ્રકારે કલ્યાણ થાય એવું ઉદાર રાજ્ય-તંત્ર ત્યાં પ્રવર્તાવું ત્યાંના લોકો આપણને દામત્વર થી અને જૂદમમાંથી મુક્તિ આપવાનાર તરીકે આશિષ આપશે. આર્મિનિયા અને મિરિયાના ખ્રિસ્તીઓ જોખને તુર્ક લોકો થણા જમાના થયા પીકના આભ્યા છે તેઓ આપણા સૈન્યમાં જોડાશે અને એવી રીતે આપણે આખા જગતનું ભાવિ પક્ષકારી નાખીશું. ”

સામા પક્ષનાં ઇતિહાસકારો એવી તકરાર લાવે છે કે નેપોલિયનને મિસર દેશ ઉપર સ્વારી કરવાનો જો હક્ક હતો ? પણ ત્યારે મરીખડા હિંદુસ્તાનને શસ્ત્રના બળથી જીતી લેવાનો ઇર્થકને શો અધિકાર હતો ? હિસરપૂર અને માન્ચેન્સ્ટરની પેદાશોથી ખરેખર હજારો વહાણ મુંબઈ અને કલકત્તાનાં ખદરોમાં દબલ થાય છે અને હંદની દોકતથી પોતાના સ્વદેશમાં દોલતની રેલદેલ કરી મૂકે છે તે દયા હકકી ? નેપોલિયનનો મિસર જવાનો હેતુ તદ્દન જૂદ પ્રકારનો હતો. તે રંકે પ્રજાને જીતવા નહિ પણ જુદમગાર રાજ્યોની બેરીઆમાંથી તેને હોડાનવાને અને ઉત્તમ બનાવવાને જતો હતો.

મિસર દેશની પ્રાચીન જાહોજલાલીનાં અવશેષ અને સ્મરણ્યિન્દો હજી પણ મુધરેલી દુનિયાની પ્રશસા પામે છે અને વર્તમાન સંસ્કૃતિનો ગર્વ રાખતી પ્રજાઓને પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. તેનો ઉત્તર કિનારો ભૂમધ્ય સમુદ્રથી અને પૂર્વ કિનારો રાના સમુદ્રથી અર્ધાંશિત થયેલો છે. આફ્રિકાના અગ્રેયર પ્રદેશોમાંથી આવતી નાઈલ નદીનો વિશાળ પટ વ્યાપારને માટે મિસર દેશને અનુકૂળ બનાવે છે. તેની રસાળ જમીન એજ નદીના કાંપની બનેલી છે. પણ સમુદ્રકિનારેથી થોડે દૂર જતાં રસાળ પ્રદેશ છેક સાંકડો બનતો જાય છે અને તેની બેઉ બાજુએ આવેલાં રેતાળ અને ઉજળડ રણમાં સમર્પ જાય છે. એ પ્રદેશમાં વરસાદ મિલકુંદ વરસતોજ નથી. વરસાદનું એક પણ ટીપું પડ્યા વગર વર્ષોનાં વર્ષ વહી જાય છે. ઓક રાખઓના સમયમાં એટલે અઢી હજાર વર્ષ ઉપર ત્યાં બે કરોડ માણસની વસ્તી હતી, પણ વર્તમાન સમયમાં રાજ્યકર્તાઓના જીવનને લીધે અને રૈયત ઉપર પડતા રાક્ષસી ત્રાસને લીધે વસ્તી ઘટી જઈને માત્ર પાંચ લાખ માણસોજ રહ્યાં છે. અઢારમા સૈકાના અંતરમાં એટલે નેરોલિયનના સમયમાં એ પ્રદેશ તુર્ક લોકોના હાથમાં હતો. અને ખીજે સતાપારી વર્ગ મ.મે.નુક લોકોનો હતો. તેઓ પણ રૈયતને પીડવામાં બાકી રાખતા નહિ થોડેસ્વારી કરવા અને લૂટફાટ ચલાવવી એજ તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ હતી. તેમણે સરદારો હયાહિમ અર મુરાદ બે નામના બે સેનાપતિઓ હતા અને તેઓજ આખા મિસરના કુલ માલિક હતા એમ કહીએ તો ચાલે. આ તુર્ક અત્ર મ.મે.નુક સિવાયના ખીજ રહેવ.સીઓની દુદશામાં કથી મણા ન હતી. ઉપર કોલી બે જાતિઓની સેવા કરવા અને આઠા ઉડારવા સિવાય તેમને માટે જિંદગીનું કશું પ્રયોજનજ ન હતું.

નેરોલિયનની ધારણા એવી હતી કે આ તમામ અત્યાચારને અંત લાવવો, અધિકારમાં સડતા મિસરવાસીઓને સંસ્કૃતિનો ચેતનવદ પ્રકાર આપીને તેમનામાં જ્ઞાન મેજવવાની વૃત્તિને પ્રદીપ કરવી અને ત્યાં એવા કલ્યાણકારક રાજ્યપત્રની સ્થાપના કરવી કે જેથી એ લોકો સુખ અને ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરી શકે અને પોતાનું નામ તમામ પાર્શ્વ પ્રદેશોમાં ઉદાર કરનાર તરીકે ચિરસ્મરણીય રહે. (વળી એજ અવનત પ્રજાઓ તેના આહાર નીચે અડીને તેના સૈન્યમાં જોડાય, તેમની મદદથી હિંદુસ્તાનમાં ઇ-લકે મેળવેલા સામ્રાજ્ય ઉપર પ્રકાર કરી શકાય અને પોતાને સમુદ્રના કુલ માલિક માનતા ઇ-લકે ખુબર પડે કે તેના ગર્વ ઉતારે એવી અન્ય પ્રજા છે ખરી આ યોજનાઓ પ્રણી મહાન અને લગ્ય હતી પણ તે પૂર્ણ કરવાની ઇચ્છા રની મરજી ન હતી.

પરદેશ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરવામાં બે સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને કલાને મદદ આપવામાં આવ્યું હોય તો પ્રથમ નેરોલિયનેજ આધુન એમ કબૂલ કરવું

પડશે. તેણે ચૂંટી કઢાડેલા છેતાળીશ હજાર પોલીસોનું અને પોતે પસંદ કરેલા સર્વોત્તમ લશ્કરી અમલદારોનું સૈન્ય એકત્ર કર્યું. એ સૈન્યની સાથે સર્વશ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રીઓ, ઇજનેરો અને જૂગોળવેત્તાઓને પણ લેવામાં આવ્યા હતા. વિજ્ઞાન, પ્રાચીન ઇતિહાસ અને જૂગોળ વિગેરેને લગતી તોષણોળ કરવાનાં સાધનોનો પુષ્કળ ભંડાર પણ સાથે રાખવામાં આવ્યો હતો. એકે એક પ્રકારની કળાનો ખાસ અનુભવ ધરાવનારા સુનંદા કારીગરોને આખા યુરોપમાંથી-ત્યાંથી મળ્યા ત્યાંથી વીણી વીણીને સાથે લીધા હતા. પૂર્વના પ્રદેશોના જૂદા જૂદા ભાષાઓની લિપિઓનાં ખીખાં, છાપ-ખાનાને લગતો તમામ સરસામાન અને છાપનારાઓને સાથે લીધા. મોટા મોટા પડિતો અને વિજ્ઞાનીઓ, પોતાને ક્યાં લઇ જવાના છે તે તેમના જાણવામાં ન હતું છતાં તેઓ ધણી આતુરતાથી નેપોલિયનની સાથે જવાને તૈયાર થયા. આવી સામગ્રી સાથે કોઈ પણ સેનાપતિએ પરદેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું નથી.

આ બધી તૈયારી કરવામાં નેપોલિયને પોતાની અચાગ કાર્યકુશળતાનો અને મામમ્યનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. તેની ઑફિસમાંથી ઉપરાઉપરિ આદાઓ છૂટવા લાગી. રાત અને દિવસ કામ કામ અને કામમાં તે મશગૂલ થઇ ગયો. દરેક ખાતા ઉપર તે જાતે હેમરેખ રાખતો, ઝડપથી ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી વળતો, પડિતો અને સેના-પતિઓ સાથે મસલત કરતો, વઢાણોનો જમાવ કરતો અને જરૂરની વસ્તુઓનો મગ્ગ કરાવતો. તેની સર્વત્રાહી બુદ્ધિ ઝીણામાં ઝીણી બાળતની પણ વ્યવસ્થા કરવા ચૂકી ન હતી.

પરંતુ આ બધી તૈયારીઓ ધણીજ ધૂખી રીતે કરવાની જરૂર હતી. પોતે ક્યાં જવાનો છે તેની હિચકડને ખમર પડી જાય તો તે પોતાના અમ્ય નૌકાસૈન્યવડે તેને જતોજ અટકાવે અને માગેલુક બેઠોને આગળથી ચેતવણી આપીને તેમને લડા-ઇની વધારે સારી તૈયારી કરવાની તક આપે. માટે તમામ યોજનાઓ બધનારણે ધડાતી હતી અને રવારીની દિશા તથા કાર્યક્રમ પૂરેપૂરાં યુક્ત રાખવામાં આવ્યા હતાં.

ક્રાન્તની જૂદી જૂદી આર જ-પાએ સૈન્ય અને વઢાણોને એકત્ર કરવામાં આવ્યાં. હુલોન અને છતોઆ પણ તેમાંનાં સુખ્ય કેન્દ્ર હતાં. પરંતુ નેપોલિયન કુદને માટે મોટા પાયા ઉપર તૈયારી કરે છે એ વાત તો યુક્ત રહે એમ ન હતું. આખા યુગ-પમા તે વાને વેગે દેખાઇ ગઈ અને તે વિષે અનેક પ્રકારની વિચિત્ર અટકાએ થવા લાગી. નેપોલિયને પોતાનો કાર્યક્રમ એટલે સુધી યુક્ત રાખ્યો હતો કે લશ્કરને તો શુ પણ સેનાપતિઓને પણ પોતે ક્યાં જવાના છે તેની જરાએ ખમર પડી ન હતી. દરેકના મનમાં એજ પ્રશ્ન ઉઠતો હતો કે “નેપોલિયન જાય છે ક્યાં ?” કોઇ કહેતા કે તે “કાળા સમુદ્ર તરફ જાય છે”-“હિંદુસ્તાન જાય છે”-“સુએજની નહેર બોદાવવા જાય છે.”-“આયર્લેન્ડ જાય છે”-“લંડન તરફ જાય છે.” ઇંગ્લંડના

તૈયારી કરીને સૈન્યસહિત પ્રયાણ કરવા માટે તે વહાણ ઉપર આરૂઢ થયો. આક્રમક નિર્માણ અને મેઘધુક્ત હતું. નેપોલિયન પોતાના સાવકા પુત્ર યુજિન સાથે એરિચેન્ટ નામના ગંગાવર વહાણમાં બેઠો. તેનું વિશાળ નૌકાસૈન્ય અર્ધ ચંદ્રાકૃતિમાં ગોઠવાઈને અદાર માઈલસુધી વિસ્તરાયું હતું. આવા કદાવર વહાણોનો આદલો મોટો સમૂહ અગાઉ કદિ પણ સમુદ્ર ઉપર પ્રયાણ કરવા નીકળ્યો ન હતો.

નેસેફોન અને નેપોલિયનનો આ વખતનો રિયેમ ધણેજ કરુણાળનક હતો. તેણે એક ઢિંચી અદારી ઉપર બેઠાં બેઠાં આંસુથી ભરાઈ ગયેલી આંખે નેપોલિયનને રામરામ કર્યા, અને દૂર જતાં વહાણ છેક નાનાં બનતાં બનતાં છેક દૂરના ક્ષિતિજમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં ત્યાંસુધી તેણે તેમના તરફ મીઠ માંડીને જોયા કર્યું. પોતાના પતિની સાથે જવાની તેને તીવ્ર ઇચ્છા હતી પણ મિસરમાં પ્રવાસ કરતાં સદન કરવાનાં ભારે સંકટનો તથા જોખમનો વિચાર કરીને નેપોલિયને તેની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી નહિ.

માર્ગમાં ઇટાલિના કિનારા આગળથી પસાર થતાં નેપોલિયને દૂરનિન મંગાવીને ત્યાંના બરફથી ઢાંકાયેલા પર્વતો જોઈને કહ્યું “આજ પર્વતોની પાસેના મેદાનોમાં મેં ધણીવાર ફ્રેંચ સૈન્યને વિજય અપાવ્યો છે. એના એજ ચોક્કસો આજે મારી સાથે છે તો કૃતેક ધરીજ જોઈએ” નવીન વિચારોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ, ઉત્સાહ અને વફાવદશક્તિવડે તે સર્વને ચક્રિત કરી દેતો. પ્રાચીન કાળનો ઇતિહાસ તેની આંખ આગળ રમી ગયો હતો. તેથી માર્ગમાં આવતા દરેક ટાપુ, અખાત અને બુશિરને લગતા ઐતિહાસિક પ્રસંગો તેને તરતજ યાદ આવી જતા. ઝલુ સરી હોવાથી તે ધણીવાર વ્રતક ઉપર બેસતો અને તેની આસપાસ તેની વાર્તાઓ સાંભળવાને આવુર માણસોનું ટોળું હમેશાં ગદમેહુજ જોવામાં આવતું. લગભગ દરેક વિષયથી તે માહિતગાર હતો અને જૂઠા જૂઠા વિષયમાં પ્રવીણ મનતા પડિતો પણ તેનું અગ્રાધ જ્ઞાન અને દરેક વિષયને તરતજ સમજ જવાની તેની શક્તિ જોઈને ચોંકિત થઈ જતા. પડિતો અને વિદ્વાનયશોઓ તેની પાસે હમેશાં બેઠેલાજ દેાય. તે વારાફરતી દરેક વહાણમાંથી વિદ્વાન લોકોને પોતાની પાસે લેવા લેતા. તેમને પોતાની પાસે બેગાડીને જમાડતો અને વાતોનો પ્રસંગ કહાડીને તેમના જ્ઞાનના ગાંઝીયંની પરીક્ષા કરી લેતો. સામા માણસની શુદ્ધિની પરીક્ષા ને અદ્ભુત ત્વરાથી કરી શકતો. પ્રવાસમાં પણ તેણે એક પણ ગુમાની નથી. શુદ્ધિવિષયક વાર્તાવિતોદ, વાપન અને તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક વિવાદ કરવામાં તેનો સમય વ્યતીત થતો હતો. નેપોલિયન સુસાદરી દરમ્યાન પોતાની સાથે ગાડું ભરણ્ય તેટલાં પુસ્તકો રાખતો અને બે પાંચ મિનિટનો અવકાશ મળતાં પણ કાંઈક વાંચી લેતો એ બળીતી વાન છે. ભાષાને તે અદ્ભુત્ય આપતો નહિ; માત્ર વિચારવુંજ પ્રાપાન્ય તે. સ્વીકારનો. અવનચરિત્રો, ઇતિહાસ, જૂગોળ, તત્ત્વજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર અને વિદ્યાનત્રિ જૂદી જૂદી રાખનાં પુસ્તકો એટલા ઉપરજ તેની પ્રીતિ હતી. નવસંકષાના વાચન

ઉપર તેને ઘણાજ તિરસ્કાર હોતો. દોડાક અવકાશ મળતો ત્યારે ધાતાકગણુનાના કઠિન દાખલાઓ ગણુનો. તેમાંજ તેને વિશ્રાંતિ મળતી હતી. અઠાવિંચ વર્ષના યુવાન નેપોલિયને જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર જોટલું અગાધ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું કે વયો-વૃદ્ધ પડિતો પણ તેની આગળ માથું નમાવતા. જમ્યા પછી નક્કમાં ગપાટાં મારવાને બદલે એક વાતસલા રચાતી. દરરોજ નવા નવા વિષયો ઉપર પડિતો વિવાદ કરતા. દાખલા તરીકે “પૃથ્વીને ઉત્પન્ન થયે કેટલાં વર્ષ થયાં હશે?” “અન્ય ગૃહો ઉપર વસ્તી હશે કે નહિ?” “પૃથ્વીનો પ્રલય શાથી થશે? પાણીથી કે અગ્નિથી?” “સુસંવર્ણ અને ખિસ્તી ધર્મની વુલના”-એવા એવા. અશ્રો વિદ્યાવિલાસી નેપોલિયન પડિતો આગળ રજૂ કરીને ચર્ચા કરેલો.

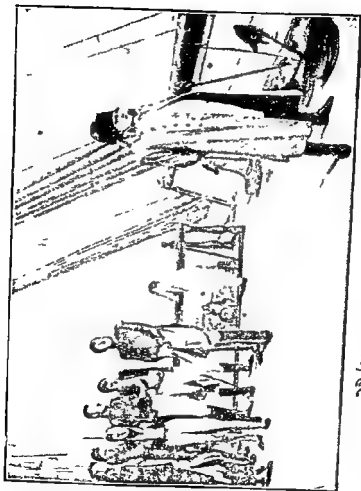
માર્ગમાં માલ્ટાનો દ્વીપ આવ્યો. એ દ્વીપ કેટલાક સૈન્યથી ખિસ્તી “સધુ ચોદા”-ઓના હાથમાં હતો. નેપોલિયને તેમની સાથે અગાઉથીજ જોડવણ કરી દીધી હતી તેથી તેમણે લડાઈનો દેખાવ કરવા માટે બેચાર નામની તે પો દોડીને આખો દ્વીપ અને તે ઉપરનો પ્રચંડ પુરાતન કિલ્લો તેને હસ્તક કરી દીધો. ત્યાંના વહાણો ઉપર સંખ્યાબંધ તુર્ક શુલાભો કામ કરતા હતા. નેપોલિયને તેમને છૂટા કર્યા અને દરેક વહાણમાં થોડા થોડા મોઢવી દીધા. તેનો હેતુ એવો હતો કે એ શુલાભો ફ્રેન્ચોના સહવાસમાં આવીને ફ્રેન્ચો કેવા ઉદાર અને મિલનસાર છે તે જાણી શકે અને મિસર ગયા પછી ત્યાંના વતનીઓના મનમાં ફ્રેન્ચોવિષે સદ્ભાવ ઉત્પન્ન કરવામાં મદદગાર થઈ પડે. જાણે પોતે પ્રથમથીજ કેવળ રાજનૈતિક વ્યવહારમાંજ રોકાયે હોય તેટલી સહેલાઈથી તેણે માલ્ટા દ્વીપનું રથાનિક રાજતંત્ર એક અકવાદીઆમાં થાળે પાડી દીધું અને આગળ પ્રયાણ કર્યું. ફ્રેન્ચોને અંગ્રેજ નૌકાસૈન્ય સાથે અથડાઈ પડવાની પૂરેપૂરી ખાતરી હતી તેથી તેમણે પૂરતી તૈયારી રાખી હતી નેપોલિયનની આજ્ઞા હતી કે એક પણ અંગ્રેજ વહાણ જોવામાં આવે તો તેના ઉપર મરણીઆની માફક એક્સામટા’ વૂટી પડવું અને યાદોમ કરીને તેના ઉપર ચડી જવું. દરેક વહાણ ઉપર તેણે પાંચસો નિશાનખાજ ચોદાઓ મૂકી દીધા હતા અને તે પોપેવડે નિશાન તાકવાનો તેમનો દરરોજ મહાવરો કરાવવામાં આવતો હતો. ફ્રેન્ચોનાં વહાણ ક્રાન્સથી ઉપડી ગયાં છે એવા સમાચાર મળતાં અંગ્રેજ નૌકાધિપતિ નેવ્સન આમતેમ બધે ભાગ્યો પણ કાંઈ વળ્યું નહિ. તેઓ ક્યાં જતા હતા તેની થોડાક વિશ્વાસપત્ર ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ સિવાય કોઈને પણ ખબર ન હતી. જ્યારે આફ્રિકાના કિનારા દર ક્ષિતિજમાં દેખાવા લાગ્યા ત્યારેજ ભરમ ફૂટવા લાગ્યો. નેપોલિયને રાત્રે પોતાના કુબ્જિનમાં સેનાપતિઓ તથા વિદ્યાનીઓની સલાહ લીધી અને મિસરના પ્રખ્યાત વિશ્વ-વિદ્યાલયવિષે ચર્ચા કરવા માંડી. એક રાત્રે તો અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોનાં વહાણ પંદરજ માઈલને અંતરે આવી ગયાં અને અંગ્રેજોનાં વહાણમાંથી સંઘા આપવાને

ફૂટતી તોપોના અવાજ પણ ફ્રેન્ચોએ સાંભળ્યા, પણ વળું ધુમ્મસ વરસતું હોવાથી એકે અથરાઈ પડ્યા વગર પસાર થઈ ગયા.

બુલાઈ માસની ૧ લી તારીએ સમુદ્રના જળમાંથી મિસરના રેતાળ કિનારા મહાર આવતા દેખાયા. તેઓ હવે સ્વદેશથી આશરે બે હજાર માઈલ દૂર આવ્યા હતા. પવન અનુકૂળ હોવાથી તેઓ કિનારા પાસે જતા ગયા અને ધીમે ધીમે અલેક્ઝાન્ડ્રિયાના ઉચા મિનારાનાં ચિખર, ક્લિબ્યાપેટ્રાની સોય વગેરે દેખાવા લાગ્યાં અને ભાવપ્રધાન ફ્રેન્ચોના હૃદયમાં પાર્વાત્ય જહોજવાલીનાં ભવ્ય સ્વપ્ન જગૃત થતાં ગયાં. અલેક્ઝાન્ડ્રિયા ખંડરથી ત્રણ માઈલ દૂર એક અખાત આગળ ફ્રેન્ચોએ વહાણુ લાંગર્યાં. નેહસન તેમને તોષતો તોષતો આજ જગ્યાએ બેજ દિવસ પહેલાં આવી ગયો હતો અને ત્યાંથી રાઈનલેન્ડની સાયુધધુની તરફ ચાલ્યો ગયો હતો.

સાજ પડવા આવી હતી પવન પણ ભેરથી વાવા લાગ્યો હતો અને સમુદ્ર પણ તેની સાથે ભેરથી ઉછળતો હતો; પરંતુ સમુદ્રમાં આથી પણ કદાચ વધારે ભયંકર તોફાન થવા પામે અથવા નેહસન આવી પહેાંચે એવી દૃદેશતથી એક પગનો પણ વિલપ કર્યા વગર ખનતી ઝડપે કિનારા ઉપર ઉતરી જવાની નેપોલિયને આજ્ઞા કરી. વહાણુમાંથી મજવામાં બેસીને કિનારા ઉપર ઉતરવાનું કાર્ય શરૂ થયું. થોડાંએને પણ વહાણુમાંથી ઉતારવામાં આવ્યા. આ કામ બધું મુશ્કેલ હતું. પ્રથમ થોડાકને મહવા સાથે બાંધીને કિનારા તરફ દોર્યા એટલે બાકીના થોડાઓ હારમાં આસવાને દેવાયલા હોવાથી પાછળ પાછળ આવ્યા. જેમ જેમ તેઓ કિનારે પહોંચતા ગયા તેમ તેમ તેમના સ્વારોને સોંપાતા ગયા. સવાર ચનાં તોફાન નરમ પડ્યું અને આફ્રિકાના રેતાળ કિનારા ઉપર સ્વાર, પાયદળ અને તોપખાનાયુક્ત ભવ્ય સેના સંજગ થઈને તેના સેનાપતિની આજ્ઞાની ચઢ બેતી હતી. ઉતરવાનું કાર્ય ચાલતું હતું તે વખતે દૂરથી એક વહાણુનો સદ કંપાયો. કદાચ અંગ્રેજોનું વહાણુ હોય એવો શક પડવાથી નેપોલિયન બોલી ઉઠ્યો, “ઓ મારા કિસ્મત ! તું મારો ત્યાગ કરવા બેઠું છે ? મારે થોડાજ સમય બોધએ છે.” પણ તે ફ્રેન્ચોનું જ વહાણુ નીકળ્યું. ઉતરવાનું હજી ચાલુ હતું તેટલામાં તો નેપોલિયને ત્રણ હજાર માણસોને દરિયાના લાકડા ઉપર બૃહદ્રચનામાં ગોઠવી દીધાં અને તુરં લેક્કાને ખચાવની તૈયારી કરવાનો વખતજ ન મળે તેટલા માટે તેણે અલેક્ઝાન્ડ્રિયા તરફ ઝડપથી દૂર કરવા માંડી. વખતની કિંમત સમજવામાં તેની ખરોખરી કોઈથી થઈ શકે એમ નથી. તેણે એકવાર એક શાળાની મુલાકાત લેતી વખતે વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપ્યો હતો કે “વખતની એકેએક પળ લવિષ્યના છવનમાં મોટાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.” તેણે આ સૂત્રનું પોતાના છવનમાં ચચાર્ય રીતે પાલન કર્યું હતું.

વહાણુમાંથી ઉતરવા પહેલાં નેપોલિયને નીચે પ્રમાણેની આજ્ઞાપત્રિકા પોતાના

નેપોલિયન જહાજ ઉપર અલેક્ઝાંડ્રિયાના બદરમા

સૈન્યમાં પ્રકટ કરી હતી:-“યોદ્ધાઓ ! આખા જગતના વ્યાપાર અને સંસ્કૃતિ ઉપર અગણ્ય અસર થઈ શકે એવા પ્રકારનો વિજય મેળવવાનું કાર્ય તમે હવે હાથ ધરો છો. તમે તેના વડે ઇચ્છાંક ઉપર એક સમ્પત પ્રહાર કરી શકશો. જે લોકોની સાથે આપણે સમાગમમાં આવવાનું છે તેઓ મુસલમાન ધર્મ પાળનારા છે. તેમના ધર્મનો પહેલો સિદ્ધાંત એ છે કે “ ઇશ્વર એકજ છે અને મહામદ તેનો પયગાંબર છે. તમે તેમના આ મતની વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારતા નહિ. યાહૂદીઓ અને કેથોલિક ઇસલામના સાથે તમે જેવી ઉદારતાથી વર્ત્યા હતા તેવીજ રીતે તેમની સાથે પણ વર્તજો. તમે તમારા પોતાના ધર્મગુરુઓને જેવું સન્માન આપો છો તેવુંજ આ લોકોના મુદ્દિતઓને અને ઇમામેને આપજો. તમારા બાઇબલના ધર્મવિધાનોમાટે તેમજ મુસા અને ખ્રિસ્તની આગાઓમાટે તમે જે પૂજ્યભાવ રાખો છો, તેટલોજ પૂજ્યભાવ કુરાન અને તેના વિધાનો માટે બતાવજો. રોમન યોદ્ધાઓ તમામ ધર્મનું માન સાચવતા હતા; વળી અહીના રીતરિવાજ કે જે આપણા યુરોપના રીતરિવાજોથી તદ્દન જુદાજ પ્રકારના છે, તેમને માન આપવાનો અભ્યાસ પાડજો. સ્ત્રીમતિ તરફ આપણે જે સદ્ભાવ અને અદ્વય રાખીએ છીએ તેટલે દરજ્જે અહિંના લોકો નથી રાખતા; તોપણ સ્ત્રીની પવિત્રતાને જોરજુલમથી બ્રષ્ટ કરનાર તો સર્વત્ર રાક્ષસતુલ્યજ મનાય છે. લૂંટફાટથી કદાચ અમુક વ્યક્તિને ધન મળે પણ તેથી આખા સૈન્યની આબરૂને હાનિ પહોંચે છે. નિર્વાહના સાધનનો નાશ થાય છે અને જે લોકોની પ્રીતિ મેળવીને તેમને પોતાના સહાયક બનાવવામાંજ આપણું હિત છે. તેઓ આપણા શત્રુ બની જાય છે.”

પ્રભાતનો સૂર્ય પૂરો ઉગ્યો ન હતો તેટલામાં નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડ્રિયા ઉપર આક્રમણ શરૂ કર્યું. મામેનુક યોદ્ધાઓએ અતિશય બહાદુરીથી લઢવા માંડ્યું અને શત્રુને બંદુકોની ગાળીઓ તથા વીરહાકથી વધાવી લીધા; પરંતુ પાશ્ચાત્ય સુદૃઢપદ્ધતિ આગળ એકલી બહાદુરી કામ આવતી નથી. ફ્રેન્ચો નદીના પૂરની માફક ધસારાખધ નગરમાં દાખલ થઈ ગયા અને તેમના ધસારા આગળ ધાસતી માફક ધકેલાતા મામેનુક લોકો યોદ્ધીજ વારમાં અદશ્ય થઇ ગયા. પૌર્વાત્ય પ્રદેશ ઉપર ઘણીજ સહેલાઇથી ફ્રેન્ચોની વિજયધ્વજા ઉડવા લાગી. પૂર્વના પ્રદેશ પાશ્ચાત્ય પ્રદેશના અધિકાર નીચે આવી જાય એવી વિધાતાનીજ યોજના હોવી જોઇએ. બધા માણસો જેમ નેપોલિયનની મહાતુલાવતા જોઇ મુગ્ધ બનતા હતા, તેમ માદ્રાથી આણેના તુર્ક મુસામે પણ મુગ્ધ બન્યા હતા નેપોલિયને તેમને છૂટા કર્યા અને પોતાનો તેમ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજાવ્યો. એ લોકો ટોળાબધ આખા અલેક્ઝાન્ડ્રિયા નગરમાં બધે વિખેરાઇ ગયા અને પોતાના સ્વધર્મીઓ આગળ નેપોલિયનની ઉદારતાનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. ફ્રેન્ચસેનાને પણ તેમના સેનાપતિની ઉદારતા અને રાજનૈતિક અભિપ્રાય-

ની અસર થઈ હતી તેથી તેમણે લેવામાન પણ નગરની પ્રજા ઉપર જૂઠ્ઠા ક્યો નહિ, તેથી ત્યાની ક્યારાથી, ગુલામની હાલત ભોગવતી રૂંચત ફ્રેન્ચોની ઉદારતા, દયા અને ન્યાયપરાયણતા જોઈને ચક્રિત થઈ ગઈ. આરબો અને મિસરવાસી કૌપટ લોકો એકે અવાજે નેપોલિયનનાં ગુણગાન કરવા લાગ્યા પૂર્વના પ્રદેશોને માટે તે તદ્દન નવા પ્રજારનો નિર્જેતા માલમ પડ્યો છતાંયલી પ્રજાને રજાક ઠનાર નહિ પણ તેમને દાસત્વમાંથી મુક્ત કરનાર અને તેમનું કલ્યાણ કરનાર નીવડ્યો જે દિવસે નેપોલિયને ચિમરની ભૂમિ ઉપર પગ મૂક્યો તે દિવસ તે દેશને માટે ધણેજ શુભ હતો અને તેણે ધડેલી યેજનાઓનો જો સિદ્ધિ થઈ હોત તો ખરેખર તેણે મેળવેલી છત પૂર્વના પ્રદેશોને માટે ધણીજ ઉપકારક થઈ પડત તેણે મિસરવાસીઓને માટે એક જ્વલત જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું - ' મિસરવાસીઓ ! તમને મારા સન્નુઓ એમ કહેશે કે હું તમારા ધમનો ઉન્નત કરવા માટે આવ્યો છું. પણ તેમનું કહેવું જરાયે માનતા નહિ. તેમને સભળાવી દેજે કે હું તમને તમાજ વાજબી રાજનૈતિક અધિકાર પાછા અપાવવા, તમારા ઉપર જૂઠ્ઠા કરનારાઓને શિક્ષા કરવા અને મહામદના શુદ્ધ ધર્મને નવું જીવન અપાવવા આવ્યો છું તેમને કહેજે કે મામેનુક લોકો ના કરતા હું ઈશ્વરને તેના પરમખરને અને તુરાનને વિશેષ સન્માન આપું છું તેમને કહેજે કે ઈશ્વરના દરબારમાં સઘળા માણસો સમાન છે, માત્ર જો તકલ્લત હોય તો તે માત્ર જ્ઞાન, શક્તિ અને મહાઆરમાજ રહેતો છે, તમારા કરતાં મામેનુક લોકોમાં એવો કયો વિશેષ સરગુણ છે કે તેઓ જીવનના તમામ પ્રકારના સુખ અને અશ્વર્થ એકના પોતાનાજ કરી બેસે છે? જો ઈશ્વરે મિસર દેશ તેમના એકનાનાજ વેલાન અને ઉપભોગને માટે તેમને અર્પણ કર્યો છે એવું તેઓ માનતા હોય, તો તેમને કહેજે કે તમારી મનિકીતો દસ્તાવેજ મતાવે મિસરમાં જે કંઈ સુખપ્રદ હોય તો તે બધુંજ તેમના એવાનું ! સરી જમીન હોય તો તે મામેનુક લોકોની. સુદર ઝી, મકાન, ઘોડા કાષ્ટ પણ હોય તો તે તેમનાજ ! પણ ઈશ્વર ન્યાયપરાયણ અને દયાળુ તેની આગ્રાથી હવે મામેનુક લોકોની જીતમજાગિરીના દિવસ બરાબર ચૂક્યા છે. જેઓ અમારા પક્ષમાં આવશે તેમનું અને રીતે કલ્યાણ થશે જેઓ તટસ્થ રહેશે તેમને પણ લાજજ છે કરણ કે તેમને અમારી નીતિ અને ન્યાયપરાયણતાની પરીક્ષા કરવાની તક મળશે અને તેઓ પણ અમારા પક્ષમાંજ છેડે જોડાશે. પણ જેઓ મામેનુક લોકોને પક્ષ લઈને અમારી સાથે લડવા તત્પર થશે તેમની તો પાપમાલોજ અવી જાણીએ "

આ જાહેરનામું વાંચી મિસરવાસીઓ નેપોલિયન તરફ સ્વાઆવિરૂપિત અનુગમ રાખવા લાગ્યા આરબ લોકોએ ત્રીસ ફ્રેન્ચોને કદ પકડ્યા હતા તેમને તેમણે છોડી મૂક્યા અને નેપોલિયનને કહેવાનું કે મામેનુક લોકોની સામે યુદ્ધ

કરવામા અને તમને મદદ આપવા તૈયાર છીએ

છેલ્લા યુદ્ધમાં ત્રીસ ક્રેન્ચ થોદાઓ મરાયા હતા. પોમ્પિનો સ્તબ જે અનેક સૈંદા થયા આખા જમતુની ચિત્તવૃત્તિને પોતાના તરફ આકર્ષી રહ્યો છે તેનાજ તળીઆ આગળ નેપોલિયને આ ત્રીસ થોદાઓના શમને ઘણી ધમધૂમ સાથે દટાવ્યા અને તેમનાં નામ એ સ્તબ ઉપર ક્રાતરાળ્યાં આપું લસકર પોતાના સ્વર્ગસ્થ સોખતી-ઓનું અહોભાગ્ય જોઈને તેમના સુખની ઈર્ષ્યા કરવા લાગ્યું કદા પ્રતારના કાર્યથી મતુખ્યતા હૃદયમાંના ઉગમાં ઉડા જાગને સ્પર્શ કરી શકાય છે તે જાણી લેવાની આવી નેપોલિયન પૂરેપૂરી જાણુતો હતો

મતુખ્યની કુદ્દિના વિકાસની જુદી જુદી શ્રેણીઓની જરૂરિયાતો જોતા ધર્મનાં દરેક સ્વરૂપ જરૂરના છે એવું માનીને નેપોલિયન તમામ ધર્મ તરફ માનભરી નજરથી જોતો હતો ધર્માંધતાને પરિણામે પ્રચલિત થએલી નહિ માની શકાય એવી તદ્દન અસહવિત આખતોવિષે પણ તે કદિ તિરસ્કારયુક્ત જિજ્ઞાસુ કદાહતો નહિ આજ દેતુથી તે મુસલમાન ધર્મ તરફ પણ સહભાવ રાખતો હતો તે મુસલમાન ધર્મ પાળવાનો ઢોંગ કરતો હતો એવો આશ્લેષ વિરુદ્ધપક્ષ તરફથી તેના ઉપર મૂકવામા આવે છે નેપોલિયન પોતેજ તે વિષે કહે છે કે “ મે તેવો ઢોંગ જરા પણ કર્યો નથી હું નમાજ પઢવા માટે મરિજદોમાં ગયો નથી મે દાદ્નો ત્યામ કર્યો નથી, તેમ સુન્નત પણ કરાવી નથી, એટલું ખરૂં કે હું મુસલમાન ધર્મ તરફ અને પેગમ્બ મહમદ સાહેબ તરફ સહભાવ ધરાવું છું એવું મે જાહેર કર્યું હતું અને હજી પણ મારે તે મત ધાયમ છે.” તે મુસનમાન ધર્મને એક અદ્વિત્ય જર્તાય બળના મૂળ તરીકે માનતો હતો.

તે અનેકઝાન્ડુયામા માત્ર છજ દિવસ રહ્યો, પણ એટલી ટુકડી મુદતમા પણ તેણે ત્યાની પ્રજાને માટે ન્યાયી હાયદાઓ ધડવામા તેમનું રક્ષણ કરવાની બ્યવસ્થા કરવામા અને ત્યાની કુદરતી પેદાશોનો કેવી રીતે સારામા સારો ઉપયોગ થઈ શકે તેને લગતો બદોમસ્ત કરવામા અચાગ પરિશ્રમ લીધો ક્રેન્ચો ત્યાં દાખલ થયા તેજ પળથી કારી ગરો, ઈજનેરો વગેરે ધમધોકાર કામ કરવા મડી મયા અને અનેકઝાન્ડુયાનાં લગભગ સ્મશાન જેવા જ્ઞાત, નિઝેલ જની ગએલા જાગરોમાં ચૂરોપની ચેતનમય જાગૃતિ આવી ગઈ બદરની સુધારણા, કિલ્લાની મરામત, કારખાનાઓ, નિશાળો વગેરેની સ્થાપનાઓ ચવા લાગી અને ત્યાના પ્રાચીન ઇતિહાસને લગતી સોધખોળનું કાર્ય શરૂ થયું. શહેરનું રચાનિક સંવ્યતન ત્યાનાજ બાહોશ આગેવાનોના હાયમાં સોંપી દેવામાં આ યુ, પણ મિસરના પ્રારબ્ધમાં આવો અબ્મુદય લખાયો ન હતો નેપોલિયનની ઉદાર યોજનાઓ ધૂળમા મળી ગઈ અને તે દિવસથી આજ એક સૈંદા થયા મિસરની પ્રજા અજ્ઞાન, ગરીબાઈ, લુદ્ધ અને અવનતિના અધારામા મડયાજ કરે છે.

વિદ્વાનો પણ ભયને પ્રસંગે ઘણીજ વખાણવાલાયક દિગ્ગત બતાવતા હતા. આ પ્રમાણે સાત દિવસસુધી અનેકવાર શત્રુની સાથે સખત ઝપાઝપી કરતા કરતા તેઓ કેરો શહેરની નજીક જવા લાગ્યા.

પરિમા દિવસની આખરે નાઈન નદીનો પ્રવાહ રેતીના ટેકરાઓની વચ્ચે રૂપાના પતરાની માફક ચળકતો સર્વના જોરામાં આવ્યો. તેને કંઠે ફળ ફૂલથી ઝૂંપી રહેલાં અસખ્ય ગ્રહો પ્રવાસીઓના મનનું રંજન કરતાં હતાં. વૃક્ષની ડાળીઓમાં લપાકતે હળરો મધુર કંઠવાળાં પક્ષીઓ કલરવ કરી રહ્યા હતાં. પ્રકૃતિની રમણીય શોભાનું દર્શન કરતા આખા ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં આનંદના ઉદ્ગાર નીકળવા લાગ્યા અને ધણે દિવસે કુદરતનું બદલાયલું સ્વરૂપ જોઈને તેઓ હર્ષધેરા થઈ ગયા. બ્યવસ્થા બળવવાનો આ વખત ન હતો. હળરો સિપાઈઓ નાના બાળકની માફક નદીમાં ફેંદી પડ્યા અને તેનું સ્વચ્છ પાણી પીને તથા તેમાં આનંદપૂર્વક તરીને પોતાના આગલા દિવસોની વિટબણાઓ આ સ્થિતિસ્થાપક મનોવૃત્તિવાળી ફ્રેન્ચ પ્રજાના બાળક બૂલી ગયા.

પણ આ આનંદનો અવસર લઈને વખત ટકયો નહિ દ્વિતી રેતીનું વાદળું ઉઠતું માલમ પડ્યું અને સેકડો ધોડાઓની પડછીનો અવાજ સંભળાયો. જોત જોતામાં ઝળકતી તનવારાવાળા, દેવોના જેવી હલ્લ વિદારક ચીસ મારતા મામે-ભુક સ્વારોની એક ટોળી રાક્ષસી ઝડપથી ધસી આવતી જણાઈ એકદમ પડવમતો અવાજ થયો અને રમતા, તરતા સિપાઈઓ પટાપટ બહાર આવીને ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવેલ ગયા એક ક્ષણવારમાંજ નદીના પ્રવળ પૂરના વેગથી શત્રુનો ધસારો શરૂ થયો. પણ અડગ ખડકની સામે અથડાતા મોખની માફક તે ફેંકટ ગયો ફ્રેન્ચોની એક હાર પણ ડગી નહિ. શત્રુના ધોડાઓની છાતીની સામે તીક્ષ્ણ અણી-આળી સગીનેતો કોટ બની ગયો હતો તે જોઈને ધોડાઓ પાછા હઠ્યા નહુક અને તોપોના જગજગથી જેવા અગ્નિના વરસાદ આગળ સેકડો ધોડાઓ અને સ્વારો ધ્રુવમાં નાખેલ ગયા અને જેઓ જીવતા રહ્યા તેઓ આંધ્યા હતા તેદલીજ ત્વરાથી પલાયન કરી ગયા.

જોવામાં આવજયો બંધા વહાણો નામલ નદીને કંઠે કંઠે મુસાફરી કરતાં કરતાં એ રથજે આવી પહોંચ્યા. નેપોલિયને પ્રથમથીજ માર્ગની ગણતરી કરીને તેમને આવવાનો વખત મુકરર કર્યો હતો તે પ્રમાણે તેઓ વખતસર આવી પહોંચ્યા હવે આખા ફ્રેન્ચના ભાગમાં પરિવર્તન થઈ ગયું. નિરાશ્યા અને ખેદને ટેકાણે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો આનંદી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ વર્તમાન સમયના સુખમાં આગલા અકેવાડીઆનાં કષ્ટ બૂલી ગયા સાત દિવસસુધી તેમણે નાઈલને કિનારે કિનારે કુચ કરી. રસાળ પ્રદેશ છતાં ત્યાંના રહેવાસીઓનું દારિદ્ર્ય જોઈને તેમને ઘણીજ પૃથ્થુ

ઉત્પન્ન થતી. માર્ગમાં જે જે ધર આખ્યાં તે સવળાં પાંદડાનાં ખનાવેલાં ઝુંપડા જેવાં હતાં અને તેમાં રહેનાર લોકો તદ્દન કંગાલ હતા. આનું કારણ શાધી કાઢવા માટે નેપોલિયન એક ઝુંપડાની અંદર ગયો. ધરનાં માણસોને અભયદાન આપીને તેમની કંગાનિયતનું કારણ પૂછ્યું. ધરધણીએ જવાબ આપ્યો કે “સાહેબ, મેં જાતમહેનત કરીને થોડુંક ધન મેળવ્યું હતું અને આ ઝુંપડાને હાલના કરતાં વધારે સારી હાલતમાં મૂક્યું હતું. થોડાજ દિવસમાં એ સમાચાર ફેરા શહેરમાં પહોંચી ગયા. મેં ધણું ધન પેદા કર્યું છે એમ જાણીને મારી પાસેથી પૈસા ખુચવી લેવાને મામેલુક લોકામાંના ફેટલાક અહિં આવી પહોંચ્યા. મેં તેમને ધન આપવા માંડ્યું પણ તેથી તેમને સતેપ થયો નહિ. મને તેમણે ધણો રીવાજો. હું તેમને મારી બધી દેલત આપી દઉં એવા ઈરાદાથી ધાતકી મામેલુક લોકોએ મને રીવાજવામાં બાકી રાખી નહિ અને તેની નિશાની આ રહી મારો પગ બાગી ગયો છે અને આખી છાંદગીને માટે હું લંગડે બન્યો છું. મારી પાસે જે કાઈ હતું તે ખુદ તેમને આપી દીધું. ત્યાર પછી હું જેમ તેમ ગુજરાન ચલે એટલુંજ કમાઉં છું. બધા લોકોની મારા જેવીજ દશા છે. અવી સ્થિતિ હોવાથી અમે ઉલ્લસ કરતા નથી, એ નરપિશાચોનો જીલ્મ એટલે સુધી છે કે તેમની ઈચ્છાવિરુદ્ધ અમે અમારા શરીરનું અથવા સ્ત્રી કે પુત્રગુનીવું પણ રક્ષણ કરી શકતા નથી.” આ વૃત્તાંત સાંભળીને નેપોલિયનને ધણોજ ખેદ થયો.

આખર જીલ્લ માર્શની ૨૧ મી તારીખે ફ્રેન્ચસેના યંત્રપક્ષના સ્વારો સાથે ઉપર કઢી તેવી વખતો વખત કપાકપી કરતી ફેરા નગર પાસે આવી પહોંચી. અહિં તેમનો સંગ્રહ કરવા માટે મુરાદ બેએ એક બળવાન સૈન્ય સજ્જ કરી રાખ્યું હતું. ઉવટના સુદ્ધને માટે ધણા ખરા મામેલુક સ્વારો આ ઠેકાણે એકત્ર થયા હતા. તેમની સંખ્યા દમ હજારનાં હતી. આ મદોનમત, બલિષ્ઠ સ્વારોની મદદમાં ચોવીસ હજાર પાયદળ મિષાઇઓનું સૈન્ય મજબૂત મેદાનો નાખીને પડ્યું હતું. ફેરા નગર નાજલને પૂર્વે નિનારે આવેલું છે અને નેપોલિયન નાઈલને પશ્ચિમ કિનારે કુચ કાંતે હતો. ૨૧ મી જુલાઈએ તેણે પોતાનું સૈન્યને સવાર પડતા પહેલાંજ કુચ કરવાનો હુકમ કર્યો અને મિસરના સ્વચ્છ આશ્રયમાં જતાં સુધીને ઉદય થયો ત્યારે ફેરા નગરના ગમનનું જી મિનરનાં શિખર અને નિસ્તીમ મેદાનની વચમાં પર્વતોની માફક ઉમેલા પ્રચંડ પિરામિડો તેમની દૃષ્ટિએ પડવા લાગ્યા. દેખાવની ભવ્યતાની છાપ જાણે તેમના હૃદય ઉપર પ્રગળપણે પડી હોય તેમ આખું સૈન્ય એકાએક ચળ્યું. નેપોલિયનને ચહેરા શૈર્ષ અને ઉમંગને લીધે તેજસ્વી દેખાવા લાગ્યો. તેણે મૈન્યને મળે ધીને કહ્યું, “થોડાઓ ! આ પિરામિડનાં શિખર ઉપર

જે તેની યોજનાઓ સફળ થઈ હોત તો મિમર આજે ધનાઢ્ય અને સંસ્કૃતિવાળો દેશ બન્યો હોત. નાઇલને કિનારે મોટા મોટા વ્યાપારથી આપ્તાદ થએલાં નગર વસ્તી હોત અને ત્યાંના હાથ દેખાય છે તેવા સાંત, નિર્જીવ કિનારા આગળ હજારો વહાણોની આવજા અને લાખો કરોડો રૂપીઆની ઉચ્ચપાયેલ થતી હોત. જે કે તેમ તો ન બન્યું, તોપણ નેપોલિયનના એ દેશમાં આવવાથી તેની પ્રજાને અપૂર્વ પ્રોત્સાહન મળ્યું; અને એ દેશની કુદરતી પેદાશોનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવા માટે, ત્યાંની પ્રજાના સાહસને તથા વ્યાપારઉદ્યોગને ઉત્તેજિત કરવા માટે મનુષ્ય-પ્રયત્ન અને મનુષ્યશુદ્ધિથી જે કંઈ થઈ શકે તે મર્ત તેણે કર્યું.

જુલાઇ માસની છટ્ટી તારીખે નેપોલિયને કેરો નગર તરફ દૂર કરવાની તૈયારી કરી. તેના માર્ગમાં માડ માઇલનું રેતાળ રણ આવતું હતું. ચારે દિશાએ ક્ષિતિજ સુધી રેતીના ટમલા સિવાય બીજું કંઈજ નજરે પડતું ન હતું. સૂર્યનાં પ્રખર કિરણ અગ્નિનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા હતાં. એક પછી લીધું ઝાડ કે લીંબોતરી-વાળી નાની સરખી જગ્યા પછી જોવામાં આવતાં નહિ. આવી મરુભૂમિમાં થઇને તેણે મૈન્ય પસાર થવા લાગ્યું. તેઓ ઠંડા પ્રદેશમાં જન્મેલા અને ઇટાલિ જેવા રળિયામથ્થા દેશમાં ફરેલા હોવાથી તેમને આ પ્રવાસ અત્યંત વિષમ લગ્યો. રસ્તામાં કેટલાકે તો તાપ અને શ્રમથી તડકીને મરવા લાગ્યા; પણ આજુ મૈન્ય તો આગળ તે આગળ વધતું ગયું. આ પ્રસંગે સામાન્ય સિપાઇને પડતી દરેકે દરેક મુશ્કેલીનું નેપોલિયને પોતે સહન કરી હતી. તે યોદ્ધા ઉપર ન બેસતા નિપાહઓની સાથે પગે ચાલતો હતો. તેઓ જે ખાતા પીતા તેજ તે પોતે પણ ખાતો અને રાત પડતાં સિપાહઓની સાથેજ રેતીના બિછાના ઉપર સૂતો હતો. બધાના સૂવા પછીજ તે સૂતો અને બધા જમી રહ્યા પછીજ તે જમતો હતો. સંઘળાના ઉકતા પાઉલાં તે ઉકતો અને પોતાના મૈન્યની જરૂરિયાતો પૂર્ણ કરવાને બનતો પ્રયત્ન કરતો. આજ કરણને લીધે સિપાઇઓ તેના ઉપર ફિદા થઈ જતા અને તેણે રક્ષણ કરવાને પોતાનો જાન આપવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. સિપાઇઓ તાપ, તરસ, શૂષ્ક અને પરિશ્રમથી કાયર કાયર થઈ ગયા હતા, અને પારિસના રાજકર્તાઓએ તેમને આવા પ્રદેશમાં મોકલ્યા તે માટે તેમના ઉપર ગાથો વરસાવતા હતા તોપણ નેપોલિયનની વિરુદ્ધ તે એક શબ્દ પણ બોલવામાં આવતો ન હતો. એટલો બધો તેણે પોતાના મૈન્યના હાથ ઉપર અધિાર બેસાડી દીધો હતો.

માર્ગમાં તેમની ઉપર ધણીવાર મામેનુક મોડેરવારો દુમસો કરવા આવતા અને વિગળીની ઝડપથી તરતજ અદરશ થઈ જતા. આવા વિચિત્ર પ્રદારના આ-કર્મણથી ફ્રેન્ચોને પણ ઉપદ્રવ થતો. તેઓ જેમ જેમ નાઇલ નદીની નજીક આવતા ગયા તેમ તેમ ઉપર દંતા તેજ દમલા વધારે પ્રમગ સ્વરૂપમાં અને વારવાર થવા

લાગ્યા. આ સ્વારોના દેખાવ અને તેમની નિડરતા બધા ઉપજાવે તેવાં હતાં. દરેકની પાસે પાણીદાર અરખી ધોડા હતા. હથિયારમાં તલવાર, પિત્તોલ, પાંદુક અને નાની હલકી તોપ એટલાં તેઓ રાખતા હતા. ધોડે બેસવાનો તો તેમને બાળપણથીજ અભ્યાસ હતો. લલકાદાર પાઘડી, તેની ઉપર ખોસેલી કલ્લગીઓ, જરીયાનનો પોશાક અને ઝળકતી તલવાર સાથે આ બયાનક ચોદાઓ આકાશ ફાડી નાખે એવી વિકરાળ ચીસ પાડતા નદીના પ્રમળ પૂરની પેઠે એકાએક ધસી આવતા. દોડતે ધોડે ગોળીમાર કરતા, એકદમ ધોડાને અટકાવતા અને તેમને પાછા વાળીને આવ્યા તેવીજ ત્વરાથી રેતીના ટેકરાઓની પાછળ અદૃશ્ય થઈ જતા. રેતાળ પ્રદેશથી પછુ તેમની ત્વરા ઓછી થતી નહિ. તેમના ધોડાની ખરીઓના આઘાતથી ઉડતી રેતીના ધન વાદળાં ખની જતાં. તેમને ઓથે રહીને ગોળીમાર કરીને તેઓ નિડર-પછે ચાલ્યા જતા. શત્રુસૈન્યમાંથી જો કેટલાંક મિપાછાં ત્રિપુટા પડી જતા તો તેમના ઉપર આ સ્વારો દૈત્યનો માફક વૃદ્ધી પડતા અને તેમના ટૂંકડે ટૂંકડાં કરી નાખતા. આવા વિચિત્ર પ્રકારના અણુધાર્યા હુમલા સામે બચાવ કરવા માટે નેપો-લિયને તદખીર શોધી કઢાડી તેણે પોતાના સૈન્યને પાંચ ચોરસ આકૃતિમાં ગોડવી દીધું. દરેક ચોરસને ચારે ખૂણે તોપખાતુ ગમ્યું. દરેક ચોરસ આકૃતિની ચારે ખાતુએ સિપાઈઓને છ છ હારમાં ગોડવીને વચમાંની ખાલી જગામાં ખોરાકની મામઝી, લડાઈને લગતો સામાન, તથા સેનાપતિઓ અને વિદ્વાનોને ગમવાની ગોઠ-વણુ કરી હતી. આખે રસ્તે આજ ક્રમ પ્રમાણે આખુ લશ્કર પદ્ધતિસર કુચ કરતું હતું. કુચ કરતી વખતે સઘળાના મુખ એક તરફ મ્હેતાં હતા પણ શત્રુનો હુમલો થતાજ તેઓ એકદમ અટકતા અને ચારે હારના સિપાઈઓ ચારે દિશાએ મોં કરીને ઉભા રહેતા આગલી હારના મિપાઈઓ જમીન ઉપર ઘુટણુ ટેક-વીને પોતાની સગીન આગળ ધરીને ઉભા રહેતા. એથી કરીને પાછળની હારના સિપાઈઓ તેમના માથા ઉપર થઈને શત્રુ ઉપર ગોળીમાર કરી શકતા આવી બધું રચનાને લીધે મામેલુક સ્વારોના હુમલાને તેઓ તુરંત જોવા મળુવા લાગ્યા; અને જ્યારે જ્યારે તેઓ ધસી આવતા ત્યારે આખા લશ્કરમાં હમાહમ થઈ રહેતી. મામેલુક સ્વારો દરથી નજરે પડતા એટલે દરેક વિભાગના સેનાપતિ આજ્ઞા કરતા કે “સાક્ષરો અને ગધેડાઓ બંનેને વચમાં રાખો, અને ચોરસ આકૃતિમાં ગોડવાઈ જતો.” હકીકત એવી હતી કે સાક્ષરોને જેમના માટે તથા તેમનાં પુરતકાં અને ચોષખોળને લગતો સરસામાન હિંચકવા માટે તેમને ગધેડાંઓ આપ-વામાં આવ્યાં હતાં. ઉપર કહેની આજ્ઞા થતા તમામ મિપાઈઓ ખડખડ હમી પડ્યા. તેઓ મરકરીમાં ગધેડાંઓને અડવા સાક્ષરો કહીને આખે રસ્તે ગમમત કરતા હતા; તોપણ તેઓ વિદ્વાનો તરફ હમેશા માનભરી વર્તણુક રાખતા હતા, અને

છે. " યોદ્ધાઓનાં હૃદયમાં રણોન્માદ ઉભરાઈ જવા લાગ્યો. શર ચડાવે એવાં રણુ-વાદનાં સંગીતથી રણુધેના બનીને ચતુર્સૈન્યતરફ તેઓ ગાંડાની માફક દોડી જવા લાગ્યા. પિરામિડોની આસપાસનું આખું મેદાન હથિયારમય યોદ્ધાઓથી ચીકાર ભરાઈ ગયું હતું. ઝળકતાં હથિયારવાળા દસહજાર સ્વાર અને તે વળી પૂર્વની લડા-યક પ્રજાઓના રિવાજ મુજબ પૂરબલકામાં સભ્ય થએલા હોવાથી તેમનો દેખાવજ ચતુરને ભયભીત કરવાને પૂરતો હતો, પણ ફ્રેન્ચો વગર સફાવે, પાય અબેઘ ચોરસ આકૃતિમાં ગોડવાઇને નિડરપણે આગળ વધ્યા. તેઓ માટે ચતુરની છાવણી ઉપર ધસી ગયા વગર ખીન્ને ધવાજમ ન હતો. ત્યાં ચોરીશ હજાર સિપાઇઓ હારમધે ઉભા હતા. ફ્રેન્ચસેનાની બૃહદચમાને બેઠી નાખવાને તેમનું ભયંકર તોપખાનું પણ તૈયારજ હતું અને તેમનામાં જરા પણ ભંગાણુ પડે તો તેમના ઉપર ચમદ્વતની માફક વૃદ્ધી પડવાને દશ હજાર પાણીદાર આરબી ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થએલા મદોન્મત મામે-લુકો દમદમી રહ્યા હતા.

નેપોલિયનને માટે આ પ્રસંગ ઘણોજ ચિતાભરેલો હતો. તોપણ તેણે હમે-શના શાંત સ્વભાવ પ્રમાણે દરમિનવડે ચતુર્સૈન્યનું નિરીક્ષણ કરાવ માંડ્યું. તેની આજ્ઞાક આખે ચતુરની નળણી બાલુ એકદમ શોધી કહાડી. તેણે બેઠે લીકું કે ચતુરની તોપો ગાડીઓ ઉપર ગોડવેલી નથી તેથી કરીને જે બાલુ તરફ તેમને ગોડવી છે ત્યાંથી ખીછ બાલુ તરફ તેમને ખસેડાય એમ નથી ખીજા ધણા સેનાપતિઓ સારાં સારાં દરમિનવડે ચતુર્સૈન્યને તપાસતા હતા તોપણ કોઇથી આવી જરૂ-રની શોધ થઈ ચકી નહિ. નેપોલિયને તરતજ બાજુ બદલી પિરામિડની જમણી બાલુ તરફ ચોડુક આગળ વધીને ચતુર સૈન્ય ઉપર એક બાલુએથી હુમલો કરવા માટે તેણે સેનાપતિઓને હુકમ કર્યો. આમ કરવાથી તેના મેન્ય ઉપર ચતુરની તો-પનો એક પણ ગોળો પડી સંકે એમ ન હતું.

મુરાદ જે પણ ઘણોજ ચાલાક અને નિપુણ સેનાપતિ હતો. નેપોલિયનના સૈન્યે શા હેતુથી દિવા બદલી તે સમજી જતા તેને જરા પણ વાર લાગી નહિ. તેણે ડહા-પણુ વાપરીને તરતજ પોતાના સ્વારોને ચતુર ઉપર ધસી જવાની આજ્ઞા કરી. ગર્વોન્મત મુરાદ જે એ હતું. "હવે જો, અમારો સમ્રાટ ! આ નાપાક ફતરાઓને તો અમે ચીભડાંની માફક કાપી નાખીશું."

આ વખતનો દેખાવ ઘણોજ ભયંકર હતો. બલકાજંધ પોશાકમાં સજ્જ થયેલા દશહજાર સ્વાર આખા જગતમાં સારામાં સારા ગણાય એવા પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઇને, તેમને પૂર વેગથી દોડાવતા સમુદ્દની પ્રચંડ બરતીની માફક રણોન્મત બનીને ધસી આવતા લાગ્યા. તેમની વિકરાળ ચીમોથી અમ્મદાદ બાજુ ઉડ્યું અને તેમના પગના આધાતથી ધરતી ધ્રુજવા લાગી તેમની ટક્કર છીંતવા માટે ફ્રેન્ચ મેના

વજની દિવાલની માફક અમેલ ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાયેલી હતી રહી. જગતના દોષ પશુ રણસત્રામમાં આના કરતાં વિશેષ પ્રયંત્ર ધસારો થયો નથી. લાંબા વખત સુધી પ્રાણુધાતક સત્રામોમાં ટવાઈ ગયેલા ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓને પશુ આ પ્રસંગ ધણોજ લયકર જણાયો. આ અખતમા સખત આક્રમણની સામે ટકી શકાશે કે નહિ એ શક્યમંદ હતું—લગભગ અશક્યજ હતું. આખા સૈન્યમાં જબીર શાંતિ પ્રસરી રહી. માત્ર સેનાપતિઓની આરા મિવાલ બીજો એક પશુ ચબ્દ ત્યાં સંભળાતો નહિ. સિપાઈઓ નિઃશબ્દપણે ખભે ખભા અડકીને પોતાની સગીનોને આગળ ધરીને આ પ્રયંત્ર શત્રુસૈન્યના સમામમની વાટ જોતા હતા રહ્યા.

ખંડુક અને તોપના ગોળા પહોંચે એટલા નજીક તેઓ આવ્યા કે તરતજ ચોરસ આકૃતિઓના ચારે ખૂણાઓમાંથી ઘાડગોળાનો અખડ વરસાડ વરસી રહ્યો. તેના પ્રહારથી ધાયલ થયેલા સેકડે ઘોડાઓ તેમના સ્વારસહિત રેતીમાં રાંજાઈ ગયા, અને તેમની પાછળના ઘોડાઓના પગ નીચે ફાંદાઈ મુઝ્યા. મૂળ અને ધૂમાડાનો ધૂમકોટ બની ગયો, પશુ ફ્રેન્ચ સેના તેમની સામે આવેલા પિરામિડના સુદઢ પાયાની માફક અડગ હતી રહી. મામેલુક સ્વારોના તરંગ ઉપર તરંગ ખડકની પેઠે હોબેલા ફ્રેન્ચ લશ્કર ઉપર અથડાતા ગયા. ક્રોધ અને નિરાશાથી ગાંડ થયેલા મામેલુક યોદ્ધાઓ મરણીઆ થઇને ચાહોમ ઝૂકાવીને ટૂરી પડ્યા. તોપણ તેઓ શત્રુની સંજ્ઞા હારને ભેદી શક્યા નહિ. તેમણે પોતાની પિસ્તોલો અને બુકો ફોડવા માંડી અને જમીન પર ગમડી ગયેના યોદ્ધાઓએ પેટે ચાલીને ફ્રેન્ચ સિપાઈઓના પગ ઉપર તલવારના પ્રહાર કરવા માડ્યા. શરાતન એ મામેલુક લોકોમા એકજ વખાણુવા લાયક ગુણ હતો અને તેમણે આ યુદ્ધમા તેની પૂરેપૂરી સામિતી આપી.

પશુ નેપોલિયનના ક્વાયતી ગોલ્દાનેના અવિરત અગ્નિવર્ષણના પ્રતાપથી તેમની સખ્યા ક્રમે ક્રમે ઓછી થતી ગઇ, તેથી કરીને આખરે નિરાશ થઇને તેઓ તદ્દન અઅસ્થિતપણે જીવ લઇને નાઠા. જે સ્વારો પૂરેપૂરા અગ્નિત મનાતા હતા તેમની આવી દુર્દશા જોઇને પામલ્લ પશુ નાસવા લાગ્યું. આખા શત્રુસૈન્યમાં ત્યાં ત્યાં ગલરાટ અને લય ફેલાઇ ગયો. લયબીત થઇને નાસતા સ્વારો અને સિપાઈઓથી દિશાઓ ભરાઈ ગઈ. પ્રાણુ બચાવવા માટે હજારો માણસોએ નાઇલ નદીમાં ઝપલાવ્યું પશુ કરાની માફક વરસતી ફ્રેન્ચોની ગોળાઓથી વીધાઈ વીધાઇને તેઓ માર્યા ગયા અને નાઇલનુ પાણી તેમના રક્તથી રંગાઇ ગયું. વિજયી ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓએ નામતા શત્રુની પૂક પકડી અને તેમના ઉપર તોપોનો મારો જારી રાખ્યો. તેઓ ચારે દિશાએ વિખેરાઈ ગયા અને તેમની ખુઆરી પશુ ધણી લયકર થઇ. બયોર થવા પહેલાં તો આખું મામેલુક સૈન્ય હતું ન હતું થઇ ગયું અને આખું મેદાન ધાયલ થયેલા અનેકપાઇ ગયેલા સિપાઈઓથી જવાઈ ગયું. અનર્ગળ દોષતથી ભરેલી

તેમની હાવણી ફ્રેન્ચોને હાથ આવી. કિંમતી હથિયાર, કિનખાખથી ભરેલા શાલગેટા, પાણીદાર આરમ ધોડા અને સુવર્ણસુદ્રાઓના ભંડાર એ સર્વ ફ્રેન્ચોને પ્રાપ્ત થયાં. કેટલાક દિવસસુધી નદીમાં ડૂબી મૂએલા મામેલુકોનાં ઘરેણાં તેમણે વીણ્યાજ કર્યાં. આ યુદ્ધમાં ફ્રેન્ચોનાં માત્ર સોજ માણસો હણ્યાં હતાં. નેપોલિયને પોતાના બહાદુર શત્રુના સૌર્યની ધણી પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે “એ ફ્રેન્ચ પાયદળ સાથે આ સ્વારોને હું નેડી ચડ્યો હોત તો આખું જગત જીતતાં અને મુસ્કેલ પડત નહિ.”

આ યુદ્ધ પછી નેપોલિયન હવે આખા મિસર દેશનો અધિપતિ થઈ પડ્યો. તેણે તરતને માટે મુરાદ બેના ઉદ્ધાનગૃહમાંજ મુકામ કર્યો. આખા દેશની ગરીબ રૈયતને લૂંટી લૂંટીને પેદા કરેલી અનર્ગળ દોલતથી તથા અનેક અમૂલ્ય રાચરચીલાંથી મુરાદ બેએ તે મહેલને સુશોભિત કર્યો હતો. એક બાજુએ જ્યારે આખો દેશ કંગાલ થઈ ગયો હતો ત્યારે ત્યાંના રાજાના વિલામની સામગ્રીમાં કશી પણ ઉણપ ન હતી. તે બેઠાને સર્વને નવાઈ લાગી. સ્વાદિષ્ટ દ્રાક્ષથી ઝુકી રહેલા લતામંડપોમાં અને કિંમતીમાં કિંમતી મિઠાઈઓથી ભરેલા ઓરડામાં ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ છૂટથી ધૂમવા લાગ્યા. બધાએ ખવાય તેટલું ખાધું અને સાથે રખાય તેવું કેચળાઓમાં ભરી લીધું. પિરામિડના સંગ્રામના સમાચારથી આખા આફ્રિકામાં અને દેહ એશિયાસુધી ફ્રેન્ચ ચોદાઓની ધાક બેસી ગઈ. નિર્દય, વિપવસ પટ અને ભુદ્ધી મામેલુક લોકોને આખો મિસર દેશ ચિહ્કારતો હતો તોપણ તેઓ જગતમાં અપરાજિત છે એવું તો મનાઈ ગયુંજ હતું. તે બળવાન મામેલુક લોકો નેપોલિયનના બુદ્ધિમળ આગળ એક કલાકમાંજ સવારના પહોરના ધૂમસની માફક ઉડી ગયા. આફ્રિકા અને એશિયા બેઉ ખંડના વ્યપારનું કેન્દ્રસ્થાન કેરો હતું. હજારો વ્યાપારી કાફલાઓ ત્યાં હમેશા આવતા જતા. તેમની મારફતે આ સમાચાર દૂરદૂર ફેલાઈ ગયા અને નેપોલિયનનું નામ ચૂરૌપની માફક પૂર્વના પ્રદેશમાં પણ જાણીતું થઈ ગયું. મિસરના કિનારા ઉપર પગ મૂક્યે તેને માત્ર એકનીશજ દિવસ થયા હતા; એટલી વારમાં તો તે આખા દેશનો સાર્વ-ભામ અધિપતિ થઈ ગયો. મિસરવાસીઓએ તેને પોતાના મિત્ર અને મુક્તિદાતા તરીકે વધારી લીધા. મામેલુક ઉમરાવોની બેગમો હજી કેરોમાંજ હતી. નેપોલિયને તેમના તરફ ધણીજ માનભરી વર્તણૂક રાખી. મુરાદ બેની બેગમ પાસે તેણે પોતાના સાવકા પુત્ર બુર્જિનને મોકલ્યો અને કુહેવડબું કે તમે નિર્ભય રહેજો. તેની તમામ મિલકત તેનાજ હાથમાં રહેવા દીધી અને તેની બીજી ઈચ્છાઓ પણ પૂર્ણ કરી.

કેરો નગરમાં ત્રણ લાખ માણુમની વસ્તી હતી. તેમની હાલત કંગાલ અને સર્વાશે અનર્થ હતી. તેમને અધ્યાત્મસુધીનો અનુભવ એવો હતો કે જિંદગી પ્રગળે જના-મલી પ્રગળે લૂંટલાટ કરીને રંગડવીજ ભોષે. શહેરમાં પણ અરાજકતાને લીધે અત્યાચાર થવાજ ભોષે. પણ નેપોલિયને તો સર્વને અભયદાન આપ્યું અને શહેરમાં

રૈયતના જનમાલનું રક્ષણ કરવા માટે ખાસ બંદોબસ્ત કર્યો. નવા જીનેલા દેશને ઉન્નત અને આબાદ કરવા માટે તેણે પોતાની અંદરુત બુદ્ધિ અને કાર્યદક્ષતાનો ઉપયોગ કર્યો.

એક પણ જરૂરી બાબત તેના ખ્યાન બહાર રહી નહિ. મસ્જીદો, સ્ત્રીઓનાં અંતઃપુર, સ્ત્રીજાતિની હાલત, દેશની લૌકિક અને ધાર્મિક સંસ્થાઓ, ખેતી કલા અને વિજ્ઞાનવિષયક સ્થિતિ-સારાંશમાં ત્યાંની પ્રજાને સર્વાંગે ઉન્નત અને આબાદ કરવા માટે તેણે પ્રમજીવનનાં એકે એક અંગની તપાસ કરવા માંડી. તે આગેવાન આરબ લોકોને ઘેર જતો અને તેમની ખાત્રી કરી આપનો કે હું તમારો શત્રુ નહિ પણ મિત્ર છું, તમારા ધર્મમાં મને ઘણું માન છે, તમારા હક્ક જાળવવાનો મારો નિશ્ચય છે અને મિસર દેશની નષ્ટપ્રાય થએલી અસહી કીર્તિ પાછી ઝળકી નીકળે તે જોવાને હું ધણો આતુર છું. તે કહેતો કે હું મિસરનો રાજા કે માલિક નથી. તેણે ત્યાંનું રાજ્યતંત્ર સર્વાંશે ત્યાંના વતનીઓના હાથમાં રહે એવા ધોરણ ઉપર સુવ્યવસ્થિત કરી દીધું. તેણે રૈયતનો વિશ્વાસ અને સન્માન સંપાદન કરી લીધા. કાયદાઓ ધડવા માટે તથા રાજ્યવહીવટને માટે તેણે કેરોના આગેવાન લોકોની એક પરિષદ બોલાવી અને રાજ્યના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં એવી ઉપસભાઓની યોજના કરી અને દરેક ઉપસભા પ્રમજીય પરિષદમાં પોતપોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલે એવું બધારણ ધડ્યું. લોકોમાં યુરોપનાં જ્ઞાન અને હુન્નરકલાનો ફેલાવો કરવા માટે મિસરના સુપ્રસિદ્ધ વિશ્વવિદ્યાલયનો પુનઃકાર કર્યો. ત્યાંના કેટલાક વિદ્વાનોને મિસરનો શુદ્ધ નકશો તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું. કેટલાકને દેશની કુદરતી પેદાશોની તપાસ કરી, તેને કેવી રીતે ખીલવી શકાય તથા દેશની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શકે તેની યોજના ધડવાનું કામ સોંપ્યું, કેટલાક વિદ્વાનોને દેશનાં પ્રાચીન ખડિ-ચેરાને હળતી શોધખોળ કરીને દેશના ઇતિહાસ ઉપર નવો પ્રકાશ પાડવાનું કામ સોંપ્યું. કેટલાક વિદ્વાનોને લોકોની સામાજિક હાલતનો અભ્યાસ કરવાનું કામ સોંપ્યું. એ ઉપરાંત તેણે નવાં નવાં કારખાનાંઓ ઉઘાડ્યા, રસ્તાઓ બંધાવવા માંડ્યા, નહેરો બોલાવી, કાપડ વણવાની મીલો ઉભી કરી અને ખેતીવાડીમાં ધણો સુધારો કરાવ્યો.

નેપોલિયનની ત્રિશાળ યોજનામાં કેવી કેવી બાબતોનો સમાવેશ થતો હતો તેનો ખ્યાલ તેણે વિશ્વવિદ્યાલયના પડિતો આગળ રજૂ કરેલી કેટલીક કામગીરીઓ ઉપરથી સારી રીતે આવી શકે છે. પવનચક્કી અને જળચક્કીઓની સારામાં સારી રચના શોધી કઢાડો. ફાસ્ટના વાવેતર માટે અનુકૂળ પ્રદેશ નક્કી કરો; કેરો નગરને માટે પાણી પૂર પાડવાના ઉપાય નક્કી કરો; રણના જુદા જુદા ભાગમાં દૂવા બોલાવવા માટે જગ્યાઓ ચુકરર કરો, નાઈલના પાણીને ઠંડું કરવાના અને તેનું ખરક બનાવવાના ઉપાય શોધી કઢાડો, કેરો નગરમાં તેમજ ખીજાં શહેરોમાં જે કચરો

એકઠો યએલો જિ તેનો નફાકારક ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે વિષે વિચાર કરો; ખંડુકનો દારૂ બનાવવાનાં દ્રવ્યોની શોધ કરો; ઇજનેરો, નકશા દોરનારાઓ અને વિદ્યાનીઓ આખા મિસર દેશમાં બધે ફરી વળવા લાગ્યા. આલેક્ઝાન્દ્રિયા, હેરા, રોઝેટા વગેરે શહેરોની સંસ્કૃતિ સાક્ષતી ધંટીઓમાં ઝીણો લોટ દળાવા લાગ્યો. રોટલી બનાવવાનાં ધરખાનાં ગ્રંથપાવાથી રોટલી પણ સસ્તે બાવે વેચાવા લાગી. સાંવજનિક દવાખાનાઓ સ્થપાયાં અને એક એક દરદીને માટે એક એક જૂદા પથારી રાખવામાં આવી. સુરોખાર અને ખંડુકનો દારૂ બનાવવાનાં ધરખાનાં ધમધમકાર ચાલવા લાગ્યાં. સંચાને લગતો લોખંડનો સામાન બનાવવાની તથા જાતજાતનાં ખીખાં બનાવવાની “ફાઉન્ડ્રીઓ” સ્થપાઈ. જુદા જુદા પ્રકારના પરચુરુષ ઉદ્યોગ ખીલવા લાગ્યા. ધૂરૌપ અને મિસર વચ્ચે યાનનો પરસ્પર વિનિમય થવા માટે ફ્રેન્ચ અને અરબી બેઉ ભાષાઓનાં સાહિત્ય પ્રકટ કરવા માટે એક ‘કાપખાતુ’ સ્થાપ્યું. ઉદ્યોગના દરેક દરેક વિભાગમાં નહિ માત્રી યકાય એવી અદ્યુત ચેતના આવી ગઈ. નેપોલિયનની યુદ્ધિ, જે કદિ થમને લેખવતીજ નહિ અને કાર્યનો પ્રસંગ ઉભો થતાં પૂરે જોસથી બમૂકી નીકળતી તે આ પ્રમાણે મિસર દેશના કદયાણુને માટે તમામ કાર્યોની પ્રેરણા અને પરિચાલના કરી રહી.

અનેક મેદા ચર્ચા અસાન અને નિષ્ક્રિય થઈ પડેલા મિસર માટે આ ધણે શુભ અવસર હતો. તેની ભાગ્યરેખા બદલાવા લાગી હતી, અને જો આ પ્રમાણે થોડાંક વખતસુધી આવી પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી હોત તો એ દેશ આજે જે અધમ હાલતમાં છે તેવો હાલતમાં હોત નહિ. રાતા સમુદ્ર અને હેરા નગર વચ્ચે લાખી નહેર ખોદાવવાનો અને સુએઝ આગળ જુમખ સમુદ્ર અને રાતા સમુદ્રને જોડી દેવાને ખીજી નહેર ખોદાવનાે માર્ગ નક્કી કરવામાં આવ્યો તથા તેમના ખર્ચનો અંદાજ પણ ગણવામાં આવ્યો. આ કાર્યમાં બે કરોડ અને પાંચ લાખ ફ્રેન્કના ખર્ચની અને બે વર્ષની મહેનતની જરૂર હતી. જો એ કાર્ય પૂર્ણ થયું હોત તો આજે જે જહોજહાલી સંપુક્ત મલ્લોમાં મિસિસિપ્પી અને આદિયો નદીને કિનારે આવેલા પ્રદેશ બોગવં છે તેવીજ જહોજહાલી મિસરવાસીઓ પણ બોગની યક્ત પણ એ ત્રાખ તેના પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ થયું ન હતું.

યૂરોપવાસીઓ તેમના સુખને માટે, તેમના દેશની સુધારણાને માટે પરિશ્રમ લેતા હતા. તે બધું જોઈને મિસરવાસીઓ નેપોલિયનને પેગંબરનો સુપાત્ર પુત્ર અથવા અધ્યાહનો પ્રેમપાત્ર કહે એમાં નવાઈ પણ શી? તેના તરફ તેમની ભક્તિ એટલી હદસુધી વધી ગઈ કે મરિજદોમાં જાહેર પ્રાર્થના વખતે પણ તેનાં મુશ્મુગન થવા લાગ્યાં. તેઓ નિમાજ વખતે બોલવા લાગ્યા કે:—સમુદ્ર માર્ગનાં જોખમમાંથી અને શત્રુઓના વૈરમાંથી તેને સહિસલામત રાખનાર કોણ? તે અલ્લાહ—મહાન અલ્લાહ છે. પશ્ચિમના બહાદુર પુરુષોને નાઇલને કિનારે ક્ષેમકુચળ લાવનાર કોણ? તે અલ્લાહ છે. માથેલુક લોકોએ તેમના ઘોડાઓ ઉપર, જળવાન પાયદળ ઉપર, અને તોપો ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો હતો પણ વિજયલક્ષ્મીના આં માનીતા પુત્રે તેમના સૈન્યને નષ્ટભટ્ટ કરી નાખ્યું. જેમ પ્રભાતના સૂર્યનાં કિરણ ધુમસનો નાશ કરી નાખે છે તેમ આ બહાદુર લોકોએ માથેલુક સૈન્યનો નાશ કરી નાખ્યો કારણ કે તેઓ અલ્લાહના ખ્યાલ છે.”

લોકોની પ્રીતિ મેળવવા તથા તેમના જાતીય લક્ષણોના વધારે પરિચય મેળવવા માટે નેપોલિયન તેમની ધર્મક્રિયાઓમાં તથા જાહેર ઉત્સવોમાં ભાગ લેતો. સ્થાનિક રાજ્યતંત્ર તો આગેવાન આરમોના હાથમાં જ તેણે સોંપી દીધું હતું; તોપણ તેઓ નિષ્પક્ષપાતપણે કાયદાઓનો અમલ કરે તે વિષે તે ખાસ કાળજી રાખતો હતો. ઘણાં લાંબા વખતથી રણમાં પ્રવાસ કરતાં વ્યાપારી કાફલાઓને લૂંટારાઓ રંજાડતા હતા. તેમને માટે તેણે સખ્ત ઉપાયો લીધા. આખા દેશમાં કોઈને પોતાના જાનમાલની ધાસ્તી રહી નહિ. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ પણ તેમના સેનાપતિનું અનુકરણ કરીને લોકો સાથે છૂટથી બળવા લાગ્યા અને ધણીવાર તેઓ તેમને ઘેર જઈને આનંદથી વાર્તાલાપ કરતા અને તેમના ક્રમમાં મદદ પણ કરતા.

એકવાર નેપોલિયન શેખ તથા ખીજ આબડ્દાર લોકો સાથે વાતો કરતો હતો એવામાં સમાચાર આવ્યા કે દેલ્હાઠ લૂંટારાઓ એક ગરીબ ખેડૂતનું ખૂન કરીને તેનાં ઘેર હાંકી ગયા છે. નેપોલિયને તરતજ ત્રણસો સ્વાર અને ખસેં ઉઠતું લશ્કર તે બદમાસોને પકડીને શિક્ષા કરવા મોકલી દેવાનો હુકમ કર્યો. આ સાંભળીને એક શેખે કટાક્ષમાં કહ્યું કે “ તું તે ખેડૂત તમારો સગો ભાઈ હતો કે તેના મરણથી તમને આટલું લાગી આવે છે? ” નેપોલિયને જવાબ દીધો કે “ તે ખેડૂત મારા ભાઈ કરતાં પણ વધારે હતો. તેનું રક્ષણ કરવાનું કામ ઈશ્વરે મને સોંપ્યું હતું. ” આ જવાબથી શેખ આમો જની ગયો. તેણે કહ્યું “ તમે તો ઈશ્વરના પ્રેરિત પેગંબરની માફક બોલતા જણાઓ છો.”

તુર્કસ્તાનના સુલતાનની ઉચ્ચેરણીથી નેપોલિયનનું ખૂન કરવાની ધણીવાર ડ્રોશ્ય કરવામાં આવી હતી, પણ પુત્રો પોતાના પિતાનું જેટલી કાળજીથી રક્ષણ કરે તેટલીજ કાળજીથી મિસરવાસીઓએ તેમના વહાલા નેપોલિયનના જાનનું રક્ષણ કર્યું, અને

જાવનાખોરની બાજુ બર્થ ગઇ

આવી અદ્ભુત ફતેહના આનંદમય અવસરની વચ્ચે ફ્રેન્ચ મૈન્ય ઉપર એક અણુધાર્યો, નહિ ફ્રેન્ચી સકાય એવો કારી લા પડ્યો અણુકરના ઉપસાગર આગળ તમામ ફ્રેન્ચસેના વહાણમાં ઉતરી રહે એટલે તરતજ વહાણોને સલામતીભરેલી જગ્યાએ લઈ જવાનો નેપોલિયને હુકમ કર્યો હતો, પણ ફ્રેન્ચ નાકા સેનાધિપતિ નેપોલિયનની સલામતી માટે ઘણીજ કાળજી રાખતો હતો તેથી તેણે વિચાર્યું કે આવા અગત્યના અને દુરના પ્રદેશમાં તેની સ્થિતિ તદ્દન નિર્ભય છે એવા સમાચાર ન મળે ત્યાંસુધી વહાણને અહિંને અહિંજ રાખવા જોઈએ, કેમકે કદાચ તેનો પરા જય થાય તો તે પોતાના વહાણની મદદથી સ્વદેશ જઈ શકે આવા વિચારથી તેણે મોટા મોટા વહાણને અણુકરના ઉપસાગરમાંજ રહેવા હીધા હતાં માત્ર નાના વહાણોજ અને ફ્રેન્ચિઝના બહારના મોકલાયા હતાં નેપોલિયનને આ વાતની ખબર પડતાંજ તેણે હોડને ધોડે સદેશો કહાવ્યો કે એકદમ વહાણને અલેક્ઝાન્ડ્રિયાના બહારમાં દાખન કરી દેવાં પણ આ સ્વારને માર્ગમાં ઝનુની આરમ લોકોએ દાર કપોં અને કદાચ તે જીવતો પહોંચે હોત તોપણ વખતસર તો જઈ શકતજ નહિ

એ દરમ્યાન અંગ્રેજ નૌકાસેનાધિપતિ નેલ્સનને સમાચાર મળ્યા કે ફ્રેન્ચો મિસર દેશમાં દાખન થઈ ચૂક્યા છે, એટલે તરતજ તે ફ્રેન્ચોનાં વહાણને શોધતો અણુકરના ઉપસાગર પાસે આવી પહોંચ્યો, અને તમામ ફ્રેન્ચ કાફલાને પોતાનાં સખ્યાબંધ વહાણોવડે ઘેરી લીધો તેણે એવી તદ્દન નવી અને સાદી પદ્ધતિથી યુદ્ધની શરૂઆત કરી કે તેનો વિજય થશે એ વાત પહેલીજ પળે જાહેર થઈ ગઈ શત્રુને છૂટા પાડીને તેમના અણુક બાગ ઉપર એકસામંદો હલ્લો કરી પોતાની મોટી સખ્યાના બળથી તેનો પરાજય કરવાની નેપોલિયનનો રીત નેતરને નૌકાયુદ્ધમાં મહાપુ કરી. આથી કરીને એકએક ફ્રેન્ચ વહાણની સામે બપ્પે અંગ્રેજ વહાણ આવી ગયાં તેનાં એક અમલદારે હર્ષમાં આવીને કહ્યું કે “આપણે જીતીશું તો જગતમાં આપણે માટે શું બોલાશે ?” નેલ્સન કહે “અહિં ‘તો’ શબ્દ છેજ નહિ આપણે જીતવાનાજ” અને થયું પણ તેમજ

ફ્રેન્ચો વેરાયલા સિંહોની માફક મરણીઆ થઈને લલ્યા પદર કંતાકસુધી તેમણે પોતાનાથી સખ્યામાં બમણા દુસ્મનો સાથે લાગલાગટ ટકર લીધી રાત્રિનો ઘોર અધકાર છવાઈ રહ્યો હતો અને તેની અદર સળગતાં વહાણોના લાડકા જવાળામુખીનો દેખાવ આપતા હતાં સમુદ્ર ઉપર કદિ આવી ખૂનખાર અને ભયકર લગાઈ લાગેજ થઈ હશે રાતના અગ્નીઆર વાગે નેપોલિયનનું ગળવર ઓરિયન્ટ વહાણ સળગી ઉડ્યું તેની અદર હળશે મણુ ઘરખાનાનો લાડાર હતો તેને આગ લાગતાં એવો પ્રયત્ન થયો કે જેથી પછના વહાણ કપવા લાગ્યાં અને ખનાસીએ

એવા દિગમૂઢ યર્ષ ગયા કે થોડી વારસુધી યુદ્ધ બંધ રહ્યું અને સર્વત્ર સ્થગનવત્ લયકર શાંતિ ફેલાઈ ગઈ. પણ રાત્રિના ઘોર અંધકારમાં પાછી ભયાનક જાગૃતિ થઈ ગઈ. સવાર થઈ તોપણ યુદ્ધ શમ્યું નહિ. આખરે બપોર થયા ત્યારે ફ્રેન્ચ કાફલાનો પૂરેપૂરો વિનાશ થઈ ગયો. તેમનાં માત્ર ચારજ વહાણ નાસી છૂટ્યાં. નેલ્સનનાં વહાણને ઘણું નુકસાન થયું હતું તેથી તેનાથી તેમની પૂઠ લેવાઈ નહિ.

લડાઈની શરૂઆતમાં જ ફ્રેન્ચ નોકાસેનાધિપતિ તોપના ગોળાથી ચીંધાઈ ગયો, તોપણ તે તુતક પરથી ખસ્યો નહિ. તેણે કહ્યું કે "સેનાધિપતિએ તો મુઠ્ઠા કરતાં કરતાં જ આજુબાજુ કરવો જોઈએ." નેલ્સનને પણ જખમ લાગ્યો હતો, પણ બીજા ઘવાયલા ખલાસીઓને પાટા બાંધવામાં આવે ત્યાર પહેલાં પોતાની સારવાર કરવાની હાકલોને તેણે મના કરી.

લશ્કરની ખોરાક તથા બીજા સામાનથી ભરેલાં ફ્રેન્ચ વહાણો અમેરિકાકિયાના બંદરમાં સલામત રહ્યાં. નેલ્સનથી ત્યાં જવાય એમ ન હતું. સમુદ્રમાં ધણી મોર્ચિસ સુધી ભાગેલાં વહાણના હુકમ અને સિપાઈઓનાં કપાયલાં, વિરૂપ થયેલાં મુઠ્ઠાં તરવા લાગ્યાં. માત્ર એક જ મહિનાની વાતપર જ લગ્ય ફ્રેન્ચ કાફલો દુલોનથી નીકળીને અહિં આવ્યો હતો તે હતો ન હતો થઈ ગયો. અંગ્રેજોનાં એક હજાર અને ફ્રેન્ચોનાં પાંચ હજાર માણસો મરાયા અને ત્રણ હજાર કેટ પકડાયાં.

ફતેહ પૂરેપૂરી થઈ રહ્યા પછી નેલ્સને ફરેક વહાણના ખલાસીઓને એકલા થઈને પ્રાર્થના કરવાની આજ્ઞા કરી. અનુધ્યનું હૃદય કેવા વિચિત્ર પ્રકારનું છે? ક્રાન્સની પ્રભાને પ્રભસતાક શબ્દતંત્રનો તમાગ કરીને રાજની સત્તાનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પાડવાના હેતુથી ઇંગ્લંડ તમામ સુધરેલાં પ્રદેશોને લડાઈઓથી રંગી રહ્યું હતું; છતાં આ ખૂનખાર લડાઈ પછી જ્યારે હજારો પ્રભુનાં બાળકોનાં કપાયેલાં છુંદાયેલાં મુઠ્ઠાં સમુદ્ર ઉપર રહી જતાં તે વખતે પણ જાણે કશું પાપ કર્યું નથી તેમ ઠંડે કલેજે, ખુલા દિલથી વિજયને માટે ઈશ્વરનો આજ્ઞાર માનવાને પ્રાર્થના કરવામાં આવી ! ઇંગ્લંડમાં પણ હજારો હાકિતમાન (!) આત્માઓએ આ ફતેહને માટે ઈશ્વરના આભારસૂચક પ્રાર્થના કરી !

આ પ્રમાણે ઇતિહાસમથકુર નામલ નદીનું યુદ્ધ પૂરું થયું. તેમાં ઇંગ્લંડનો પૂરે-પૂરો વિજય થયો હતો. તેના ચોક્કાઓનું આ પરાક્રમ તેને ગર્વ ઉપજાવે એવું હતું; પરંતુ કહેવું જોઈએ કે માનવજાતિના એકને વધારેમાં વધારે હાનિ કરે એવું યુદ્ધ જો જગતમાં થયું હોય તો તે અજબ યુદ્ધ છે. પુનર્જીવન પામતા જિયારા મિસર દેશને તો આ લડાઈથી એક ધણેજ કારી લાગ્યો. તેના વેરાન કિનારા ઉપર હમણાં હમણાં જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો થોડો થોડો ઉગમ થવા લાગ્યો હતો તેને ટેકાણે પાછો મધ્યરાત્રિનો ઘોર અંધકાર છવાઈ ગયો, અને તેને પરિણામે એશિયા અને આફ્રિકાની પ્રજાઓ ઉપર નિર્દય અને ભુલમી અધિકારની બેડીઓ પ્રથમની માફક જ બંધાઈ ગઈ.

નેપોલિયને જોઈ લીધું કે આ દારથી મારી તમામ શુભ આશાઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ, યુરોપની સાથેના મારો સબધ તૂટી ગયો, હવે ત્યાંથી લશ્કરી સામગ્રી આવી શકવાની નથી અને જરૂર પડે તો પણ સ્વદેશ જવાબ એમ નથી, હવે મિસર દેશમાં તે વાસ્તવિકરિતે તે ફેદી બની ગયો છે. આવા બચકર સમાચાર મળ્યા હતા પણ તેની સાંત મળીર મુખાકૃતિમાં નિરાશા કે હોશની એક રેખા પણ જણાઈ નહિ. લશ્કર નાહિ મત બની જાય એવો એક શબ્દ પણ તેના મુખમાંથી નીકળ્યો નહિ. ઉત્તરુ તેણે કહ્યું, " હવે આપણને આથી પણ વધારે મહત્વના કામ કરવાનો ઉત્સાહ મળશે. આપણે મિસર દેશને મહાન પ્રજા બનાવી શકીશું "

આ ફતેહના સમાચારથી યુરોપના તમામ રાજાઓ ખુશાલીમાં આવી ગયા હતા. તેમને તેમની ઉંચી પદવી અને ભારે ધનમાં આપ્યા બીજા રાજાઓ તરફથી પણ તેને ધણાજ ભાર ધનમાં મળ્યા. યુરોપ ખડમા રાજાઓનું જોર વધ્યું, તેપોલિયનના પ્રહારથી અધમુદ્ધ થયેલી તેમની જીતમગાર રાજસત્તામાં નવો જીવરસો આવવા લાગ્યો, પરંતુ થોડા સમયથીજ સ્વતંત્ર થયેલો બિચારો પ્રજાવર્મ હતાશ થઈ ગયો. ઇંગ્લેન્ડે ક્રાન્સને કચરી નાખવાને નવા કોલકરારો કરવા માગ્યા. ઇંગ્લેન્ડના આ પરાકંમથી રાજાઓ પ્રદુલિત થયા અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યોની પ્રજાના મનોરથ પડી લાગ્યા.

આ પરાજય ક્રાન્સને માટે ધણાજ સખ્ત પ્રહારરૂપ હતો. નેપોલિયને બહારથી ઉડા શાંતિ અને ધૈર્ય બતાવ્યાં પણ મનથી તો તેને ઘણો ઉદ્વેગ થયો. પગવાર તે ઉડા વિચારમાં પડી ગયો અને બોલી ઉઠ્યો કે " અરે હતભાગ્ય * ખૂં ! આ તે શું કહ્યું ? " પણ તરતજ તેની સમયસચકતા અને આત્મબળ પાછા જાગૃત થયા. લશ્કરને હિંમત આપી, આ પરાજયથી ચવાનાં તમામ દુખદ પરિણામ તે તરતજ કળી ગયો હતો, પરંતુ આવી બચકર નિનાશને પ્રસંગે પણ તેણે પોતાનું દુખ વિસારે પાડ્યું અને મરનાર નીકાસેનાધિપતિની વિધવાને તે દિલ્લાસાનો પત્ર લખવા બેઠો. એ વાત ઉપરથી તે કેવો સહૃદય હતો તે જણાઈ આવે છે. તેના શત્રુઓ તેને નિષ્કુર રાક્ષસ કહે છે પણ નિષ્કુર માણસ અણબળે પણ પોતાની પાયમાલી કરનાર માણસની વિધવાને તેણે લખ્યો હતો તેવો અનુકંપાભર્યો પત્ર લખી શકેજ નહિ.

ફ્રેન્ચ પ્રજા એક ધણીજ આનંદી પ્રજા તરીકે જાણીતી છે. પોતાના પ્રજાકીય સ્વભાવને લીધે ફ્રેન્ચ ચોદાઓ પણ આ આફતનો ધા થોડા વખતમાં વિસરી ગયા. યુરોપ પાછા જવાનો માર્ગ બધ થઈ ગયો એ વાતથી તેઓ હતાશ થયા હતા તો પણ પાછા તેઓ હતા તેવા આનંદો બની ગયા, અને નેપોલિયનને મિસરની મુધા-રણાના કામમાં સહાય આપવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૩ મું-સિરિયા ઉપર ચઢાઈ ૧૭૯૮-૧૭૯૯

રામિડના યુદ્ધ પછી નેપોલિયન મિસર દેશનો કુલ માલિક બની ચક્રો હતા તોપણ તેને હજી ઘણું કાર્ય કરવાનું બાકી હતું. તેના માર્ગમાં હજી ઘણું વિઘ્ન હતું અને માથા ઉપર સંકેતનાં ધોર વાદળાં ઝમૂમી રહ્યાં હતાં. મુરાદ બે પોતાના સન્યના અવશેષ સાથે મિસરના ઉત્તર ભાગમાં નાશી ગયો હતો. તેને ત્યાંથી મારી હાથવધાને નેપોલિયને જનરલ ડીસેને મોકલ્યો. તેણે તે પ્રદેશ છતી લીધો અને ત્યાંના લોકો સાથે

એવું તો દયા અને પ્રેમભર્યું વર્તન રાખ્યું કે હજી પણ એ દેશના વતનીઓ એ બધા ફ્રેન્ચ સેનાપતિને યાદ કરે છે.

મિસરવાસીઓમાં હજી પણ આમેલુક લોકોના મિત્રો ધણા હતા. તેઓ નેપોલિયનની સત્તા જરાક લીધી પડે તો તરત બળવો ઉઠાવવાની રાહ જોતા હતા. ખીજી બાજુએ નાઈલની દરિયાઈ ફેલ્ડથી ઉત્તેજિત થએલું ઇગ્ઝંડ ફ્રાન્સને કચરી નાખવાને નવાં હથિયાર ધરી રહ્યું હતું. તેના એલમીઓએ તુર્કસ્તાનના સુલતાનને ફ્રેન્ચો ઉપર આક્રમણ કરવાને ઉશ્કેર્યો અને ધન, લશ્કર, દારૂગોળા, નૌકાસૈન્ય વગેરે તમામ યુદ્ધ સામગ્રી પૂરી પાડવાનું ઇગ્ઝંડે તેને વચન આપ્યું. રશિયાનો ઝાર પણ તેની સાથે જોડાયો. એ પ્રમાણે ઇગ્ઝંડ, તુર્કસ્તાન અને રશિયાની ત્રિપુટિ નેપોલિયનનો વિનાશ કરવાને તૈયાર થઈ. મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ પોતાનાં જૂનાં વેર બૂલી ગયા અને જે અગ્રસત્તાક રાજ્યનંત્રને તેઓ શત્રુરૂપે માનતા હતા તે રાજ્યો ઇગ્ઝંડની સાથે લડવામાટે વેરભાવ વિસારીને બંધુભાવથી એકત્ર થયાં. કાળા સમુદ્રમાં થઈને રશિયાનો બળવાન કાફલો હેલિસ્પોન્ટની સામુદ્રધુની આગળ આવી પહોંચ્યો. ઇગ્ઝંડનું વિજયી નૌકાસૈન્ય તેને આવી મળ્યું. આવકારની તોચોના ધડાકા તુર્કી વહાણોમાંથી થયા. કિનારા પર ભેગા થએલા હબરો ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોએ હર્ષનાદ કર્યા. ખ્રિસ્તીઓનો ફ્રાન્સ અને મુસલમાનોનો અર્ધચંદ્રાકૃતિવાળો વાવટો સાથે સાથે ફરકવા લાગ્યા. ધર્મનાં હડહડતાં વેર, રશિયા, ઇગ્ઝંડ અને તુર્કસ્તાનના એક બીજા માટેના અગ્રપાય વિદેષ આ વખતે વિસારે મૂકાયા; કેમકે તેઓ એક બીજાને જીટલા ધિક્કા-

રતા હતા તે કરતા પશુ ઝાર અને સુલતાનના રાજ્યમુકુટને તેમની આપખુદી રાજ્ય-
મત્તાને ધારતીમા મૂકનાર ફ્રેન્ચ પ્રજામત્તાકે રાજ્યને વિશેષ ધિક્કારતા હતા.

તુર્કિસ્તાનના સુનતાને ૨૦,૦૦૦ માણસોનું સૈન્ય એકઠું કર્યું હતું તેને ઇંગ્લંડ
અને રશિયાના સયુક્ત કાફલાવડે, તેમનીજ તોપોના રક્ષણ નીચે મિસરને કિનારે
ઉતરવાનું હતું ખીલુ બળવાન સૈન્ય સિરિયાના રજુમાં થઇને જમીન માર્ગેથી
મિસરમા દાખલ થવાનું હતું ઇંગ્લંડે અને ફ્રાન્સના પદબ્રજ થએલા છુર્બોન વશીય
ગળના એલમીઓએ આ સૈન્યને દારૂગોળા અને લશ્કરી ઈજનેરો પૂરા પાડવામા
પુષ્કળ ધનનો વ્યય કર્યો ખીલુ બાલુએ યૂરોપમાં ફ્રાન્સની સાથે યુદ્ધ કરવાને, તેને
ઈટાલિમાંથી મારી કઢાડવાને બની શકે તો ખુદ ફ્રાન્સ ઉપરજ ચઢાઇ કરવા માટે
આસ્ટ્રિયા તથા ખીજા રાજ્યો એકન થયાં આવી વિપત્તિના સમયમાં નેપોલિયનની
મદદે પારિસથી સૈન્ય મોકલાવાનું અસંભવિત હતું ફ્રાન્સની ઉપર ચારે બાલુએ તેના
અનુચો દમટમી રચા હતા, અને નેપોલિયન પશુ તેની આસપાસ એકત્ર થએલાં
બળવાન સયુક્ત સૈન્યોને દાથે હાર ખાઇને માર્યો જશે એ વાત બધાને હવે નિ
સદેહ લાગતી હતી.

આ પ્રસંગનો લાભ લઇ મુરાદ બેએ લયકર કાવત્રુ રચ્યું એક મુકરર કરેને
વખતે આખા મિસર દેશમાં જ્યાં જ્યાં ફ્રેન્ચો રોય ત્યાં બધે તેમના ઉપર એકસામટા
તુટી પડીને તેમને ખજરથી, તલવારથી કતલ કરી નાખવાની બાજી રચાઇ, પશુ
જેમ જેમ વિપત્તિનું વાદળ ઘેરે બનતુ ગયુ તેમ તેમ નેપોલિયનની છુદ્દિનો પ્રકાશ
પશુ જવલત તેજથી લજ્જી ઉડ્યો બળવાની ચરઆત ફેરોમા થઇ પશુ તોપો
અને બુકોના પ્રભાવથી બળવાખોરો વિખેરાઇ ગયા શહેરમા ખૂનખાર કતલ ચાલી
તોપોના ગોળાથી મરિજદો અને મિનારાઓના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા અને એવો હાહાકાર
મચી રહ્યો કે આખો મિસર દેશ ફ્રેન્ચોની ધાકથી ફાપાળે ચૂપ થઈ ગયો ફ્રેન્ચ
સિપાઇઓની થએલી કતલનું નેપોલિયને લયકર વેર લીધુ તેની તોપોની ગળ્ગનામાંથી
પ્રતિશ્વનિત થતા તેના સામર્થ્યની અમર થઇ બળવાખોરોના હાજી ગગડી ગયા અને
પછી ન્યારે નેપોલિયન ઇંગ્લંડ અને રશિયાના સૈન્ય સાથે બાથ લેવાની તૈયારી
કરવા લાગ્યો ત્યારે આખો મિસર દેશ ચૂપાઈથી તમારો જોતો બેસી રહ્યો, પશુ તેની
મામે માયુ ઉચકવાની હિંમત ચાલી નહિ આવી વિપત્તિને વખતે સખ્તાઇ વાપરવાની
તેને જરૂર હતી કેમકે ત્રીજી હજાર સ્વદેશ બધુઓની સલામતી તેને માથે હતી જે
તેણે બળવાખોરો તરફ દયા બતાવી હોત તો તેના અને તેના સિપાઇઓનાં હાડકાં
મિસરના રજુમા રઝળા જાતુ યુદ્ધ એટલે પશુતા અને કસાઈખાતાનું ચોટ પાયા ઉપર
રચાયલુ પ્રદર્શન છેડે ઇંગ્લંડનો સેનાપતિ ડયુક ઓફ વેલિંગ્ટન એક પ્રસંગે કહે છે કે
“કામળ લાગણીવાળા માણસને ચોદાના કાર્મમાં માયુ મારવાનો હક્ક નથી.”

આ વાતમાં ઘણુંજ સત્ય છે. એકવાર યુદ્ધ શરૂ કર્યા પછી અનિશ્ચયે પણ દૂરતા વાપર્યા વગર ચાલતુંજ નથી. તોપના ગોળા વરસાવતાં ગ્રેમ અને દયાને તિલાંજલિ આપીજ પડે છે. ઘોડેસ્વારનો ધસારો વગર ભુસ્સાએ થઈ શકતોજ નથી. એકવાર શહેર ઉપર ગોળા ફેંકવા માંડ્યા કે પછી તે કુમળા બાળક ઉપર કે નિર્દોષ કુમારિકા ઉપર પડે છે તેનો વિચાર કરવાનો અને એવા નિર્દોષ આત્માઓને બચા ન થાય તેની ઢાળજી રાખવાનો અવકાશજ હોતો નથી. યુદ્ધની સાથે વળગેલાં આ પરિણામો અનિવાર્ય અને ભયંકર છે પણ જ્યાંસુધી મનુષ્ય પ્રગ્ન પરસ્પર યુદ્ધ કરતુંજ નહિ એવો સંકલ્પ નહિ કરે, ત્યાંસુધી આવી પૈશાચિક દૂરતા જગત ઉપર ચાલાજ કરવાની)

૧૭૯૯ ના જાનેવારીમાં સમાચાર મળ્યા કે એક બળવાન તુર્ક લશ્કર જેને ઈંગ્લેંડે યુદ્ધ સામગ્રી અને દારૂગોળા પૂરાં પાડ્યાં હતાં તેણે સિરિયાના રણની સીમા ઉપર આવેલા મિસર દેશના એક આરિસ નામના ગામનો કબજો લીધો છે, અને અંગ્રેજ નૌકામૈન્ય તેમને પૂરતી મદદ આપે છે. નેપોલિયને વગર વિલંબે આ સૈન્ય ઉપર આક્રમણ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેને દોઢસો માઇલના વિસ્તારવાળા રણમાં થઇને પસાર થવાનું હતું પરંતુ તેનો નિશ્ચય ડગ્યો નહિ. સિરિયાનો અત્યંત જીલ્મી પાદ-ચાહ જેને તેની દૂરતાને લીધે “એકમેટ કસાઇ” એવું નામ મળ્યું હતું તેની ખિસ્તી રૈયત તેના અન્યાયારથી ત્રાણ ત્રાણ પોકારતી હતી તેથી નેપોલિયનને એવી આશા હતી, કે જો એકવાર એ પ્રદેશમાં જવાય તો હજારો ખિસ્તીઓ તેના સૈન્યમાં જોડાય અને તેમની મદદથી પોતે મુલકને જીતતો જીતતો ઠંક હિંદુસ્તાનસુધી પહોંચી જાય; અને હિંદુસ્તાનમાંથી ઈંગ્લેંડના અધિકારની જડ ઉખેડી નાખે. આવા અત્યંત સાહસિક કાર્યને માટે તે માત્ર દસ હજાર માણસો લઇને જવા તૈયાર થયો, અને પાંચ દિવસ અત્યંત કબેશ વેડીને આખું રણ ઓળંગીને એક આરિસ સુધી પહોંચી ગયો. તે નાતું પણ મજબૂત કિલ્લેજદી શહેર હતું. આસપાસનાં ગામડાંઓની રૈયતનો દેખાવ અત્યંત કમીલિયત અને અધમતા સૂચવતો હતો. નેપોલિયન ત્યાં મધરાત્રે આવી પહોંચ્યો અને તુર્ક યોદ્ધાઓ તોપોના ધડાકા અને પ્રાણુધાતક ગોળાઓના વરસાદથી જાગી ઉઠ્યા. તેમણે યુદ્ધ તો કર્યું પરંતુ ફ્રેન્ચોના પરાક્રમ આગળ તેમના હાથ નીચે પડ્યા, અને તેઓ જીવ લઇને નાહા કિલ્લામાં બે હજાર તુર્ક સિપાઇઓ હતા તેઓ કેદ પકડયા. હવે આ કેદીઓની થી વ્યવસ્થા કરવી તે એક મોટા સવાલ યઇ પડ્યો. નેપોલિયનના ચોતાના સિપાઇઓનેજ પેટપૂરતું અન્ન મળતું ન હતું તેમાં આ બે હજાર કેદીઓને ખવરાવવું શું ? તેના લશ્કરની સંખ્યા ઘટુની સંખ્યાની સાથે સરખાવતાં એટલી નજીવી હતી કે આ કેદીઓ ઉપર જામો રાખવાને માણસો લાવવાં ક્યાંથી ? અને મુશ્કેલીનો વખત આવતાં તેઓ બળવો ન કરે તેનો શા ભરોસો ? તેમના વચન ઉપર તેમને દ્વંદ્વ નકવા એ પણ સલાહભરેલું ન હતું; ધરણ કે તેઓ

તરતજ ગુર્કસેનામાં જોડાઈ જાય અને તેમની સખ્યા જે અનેકગણી વધારે તો હતીજ તેમાં વિશેષ વધારો કરે નેપોલિયનની જગ્યાએ બીજો માણસ હોત તો આ એ હજાર નિશ્ચય ફેદીઓની કતલ કરાવત પણ તેના દયાળુ અને ઉદાર હૃદયને આ પગલુ ધણજ પૈશાચિક લાગ્યું તેથી તેણે ફેદીઓ પાસેથી એવું વચન લીધું કે અમે કદિ ફ્રેન્ચોની સામે શસ્ત્ર ધારણ કરીશું નહિ અને એટલુંજ કહીને તેમને છોડી મૂક્યા. દગાનાજ તુર્કો તેના ભોળપણને હસવા લાગ્યા તરતજ તેઓ “કમાઇ” ના સૈન્યમાં ભળી ગયા અને તેમને જીવનદાન આપનાર નેપોલિયનના સૈન્યનો વિનાશ કરવામાં સહાયજૂત થયા.

ફ્રેન્ચ સૈન્યે ત્યાંથી આગળ વધીને મિરિયાના ગામ સહેર તરફ પ્રયાણ કર્યું. થોડાજ દિવસમાં તેઓ તે શહેરની નજીક આવી પહોંચ્યા. અહિં તેમનો બીજી તુર્ક સેના સાથે ભેટો થયો એ સેનાનો નેતા “કમાઇ” પોતે હતો તોપણ ફ્રેન્ચ સેનાના પ્રમુખ ધમારા આગળ તુર્કોથી ઉભા રહેવાનું નહિ તેમનો પરાજય થયો અને તેમની તમામ યુદ્ધ સામગ્રી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવી પણ આ નાના સરખા બહાદુર સૈન્યના માથા ઉપર બીજાં વિપત્તિના વાદળા ઝડપથી એકઠા થવા લાગ્યા હતા.

ઇંગ્લેન્ડ તેના અજય્ય નૌકાબળની મદદથી લસકર, દારૂગોળો, યુદ્ધસામગ્રી, ધૂરોપિયન ઈન્જનેરો વગેરે મિરિયાના કિનારા ઉપર ઉતારવું અને નેપોલિયનને આગળ વધતો અટકાવવાને બનતી સહાય આપવું હતું. તુર્ક અને રૂશિયન કાફલા બધા કિનારા ઉપર અમથ કરી રહ્યા હતા અને તેથી કરીને નેપોલિયનને અને ફ્રાન્સિયાથી ખોરાકી તથા બીજી સામગ્રી મળતી અટકી ગઈ હતી ત્રીજા હજાર તુર્ક લોકોનું બળવાન પોડેસ્વાર અને પાવલો સૈન્ય દમારકસમાં ભેટું થયું હતું અને મિરિયાની એકેએક ખીણમાંથી હજારો ઝળકતી તલવારવાળા તુર્કો તુર્કસેનાની સખ્યાનો વધારો કરતા હતા બળવાન યંત્રુની સામા નેપોલિયન દશજ હજાર માણસો લઈને નિડરપણે આગળને આગળ દોડ્યો જતો હતો તેના વડેર વિનાશ થયો એવી તેના યંત્રુઓને તેમજ મિત્રોને ખાતરી થઈ હતી. હવે તે પ્રાચીન ગ્રીક નગરની દિવાલો પાસે આવી પહોંચ્યો તેની પામે ભારે તોપો ન હતી તેણે અને ફ્રાન્સિયાથી થોડી તોપો મંગાવી હતી પણ માર્ગમાં અંગ્રેજ નૌકાઓએ તેમને પકડી લીધી હતી તેની આસપાસ ચારે દિશાએથી યંત્રુસૈન્યનો જમાવ થતો જતો હતો. દરિયાકિનારો તેમનાં વહાણોથી જ્યાં જ્યાં ગયો હતો અને ચારે દિશાએથી થોડી આવતા પોડેસ્વારોથી ધરતી ધ્રુજતી હતી. તેના જવાબ માત્ર તેની ત્વરામાંજ હતો, યંત્રુઓ ભેગા થાય ત્યાર પહેલાં તેમને છૂટા છૂટા પકડી પકડીને પરાસ્ત કરવા એજ માત્ર બચવાનો ઉપાય હતો. તેણે તરતજ જાણ ઉપર દોડ્યો દિવાલ તોડીને ફ્રેન્ચો અદર દાખલ થયા. નાહક યંત્રુસૈન્ય ન થાય એવા દેવથી તેણે જાણના મુખાને તાબે થવા દરમાથ્યું. પણ તે જગથી તુર્કો સરેરા

લાવનાર માણસનું ખૂન કરાવી તેનું લોહીથી નીંગળતું માથું એક ખૂરજ ઉપર લટકાવ્યું. ફ્રેન્ચોનાં લોહી ઉઠ્યા ગયાં. ઉસ્કરાયલા વાઘની માફક તેઓ તુર્કો ઉપર તૂટી પડ્યા. શરીરો શરીરો હાહાકાર મચી રહ્યો. નેપોલિયનથી આ કસાઇખાતું દેખી ખમાયું નહિ. તેણે પોતાનાં માણસોને ખામોશી રાખવાનો ઉપદેશ કર્યો.

બીજા નગર ફ્રેન્ચ સેનાના હાથમાં આવ્યું. કેદ પડ્યાયલા સિપાઇમાં પેલા દગાખોર તુર્ક લેકો જેમને એલ આરિસમાં જીવનદાન આપીને નેપોલિયને છોડી મૂક્યા હતા તેઓ પણ જોવામાં આવ્યા. નેપોલિયન તેમને જોઈને ધણી મુંઝવણમાં પડી ગયો. તેઓને છોડી મૂકતાં તેઓ ફરીથી-યુદ્ધ નહિ કરે તેની શી ખાત્રી ? હવે એમનું કરવું પશુ શું ? જીવતા રાખીને તેમને ખવડાવવું શું અને તેમના ઉપર જાપ્તો પણ શી રીતે રાખવો ? છેવટે આ સવાલનો નિર્ણય કરવાનું કામ તેણે સેનાપતિઓની સભાને સોંપ્યું. તેઓ ત્રણ દિવસસુધી ઘણો વિચાર કરીને એવા ઠરાવ પર આવ્યા કે તેમને મારી નાખ્યા વગર છુટકોજ નથી. નેપોલિયને પ્રથમ તો આ ઠરાવ નામંજુર રાખ્યો પણ આખરે નિરુપાયે તેને આ રસ્તો લેવો પડ્યો અને તે જોવ્યની લુચ્ચાઓને ગાળાથી મારવામાં આવ્યા. આ કૃત્ય નેપોલિયનના ચારિત્ર્ય ઉપર એક કાળું કલંક છે એમ તેના વિરોધીઓ પૂરવાર કરવા મથે છે. તેના જવાબમાં નેપોલિયને પોતે એકવાર કહ્યું હતું કે હું જેવી વિપત્તિમાં હતો તેવી વિપત્તિમાં ફ્રેન્ચ સૈન્યના સંરક્ષણને માટે એવું પગલુ લઈ વગર મારે છુટકોજ ન હતો. મારા સિપાઇઓ મને મારા પુત્રો જેવા વહાલા હતા અને ફરેક સેનાપતિએ એમજ સમજવું જોઈએ. તેમના પ્રાણ રક્ષણની જવાબદારી મારે સિર હતી. તુર્ક લેકોએ કેદીઓ તરફ ક્યા ખતાવી નથી. તેમણે મારો મુલેહનો સદેશ લાવનારની પણ કતલ કરી હતી. જે કામ મેં કર્યું તે કામ આવા સંજોગોમાં વેલિંગ્ટન કે ખીન્ને કોઈ પણ સેનાપતિ કર્યા વગર રહેતજ નહિ.”

આ કૃત્યવિષે ભત્રિજની પ્રજા ગમે તે તુકના કરે પણ એટલું તો ઉધાડુંજ છે કે નેપોલિયનને કંરતા પ્રિય ન હતી. મુદ્દને અંગે જે લાતકીપણું નાઇજાને કરવું પડે છે તેમાંનું આ એક હતું. યુદ્ધ એક અસંખ્ય જાતિની પ્રવૃત્તિ છે અને તેને અંગે આવા દગાખોર તો શું પણ નિર્દોષ માણસોને પણ અવલુંનીચ વ્યથા થયા વગર રહેતી નથી. આ કેદીઓને નેપોલિયને જીવતા છોડી મૂક્યા હતા એમ જેઓ કહે છે તેઓ એમ પણ શા માટે નથી કહેતા કે નેપોલિયને લગાઇ બંધ કરવી હતી, તુર્ક લેકોને તાજે થવું હતું અને ઈંગ્લેન્ડ, રશિયા આસિદ્યા તેના દેશને જે અપમાન પહોંચાડતા હતા તે ખમી લેવું હતું ! ઇંગ્લેન્ડ ફ્રાન્સનાં ચહેરો ઉપર તોપોના ગોળા વર્ષાવતું હતું, તેનાથી હમરો કુમળાં ખાગકો, અને ઓઝોની હત્યા થતી હતી, યુરોપના રાજ્યો એકત્ર થઈને ફ્રાન્સને તેના પ્રજાપીડક પદમ્પટ થયેલા

રાજનેજ પાછો તખ્તનશીન કરવાની ફરજ પાડવા માગતા હતા તે તેના બદલામાં નેપોલિયન હિંદુસ્તાન તરફ જવા મથતો હતો; કેમકે સમુદ્રથી અને બળવાન નૌકા-સૈન્યથી સુરક્ષિત રહેલા ઇંગ્લંડ ઉપર પ્રહાર કરવાનું તે એકલું જ રથજી હતું. ન્યા-યની દૃષ્ટિએ જોતાં આ યુદ્ધની તમામ જવાબદારી લગાઇ ઉભી કરનાર પક્ષને માથે છે અને પોતાનો ખર્ચાવ કરનાર ફ્રેન્ચોને શિર નથી.

ખ્રિષ્ટિય પાત્રિમેન્ટમાં તેમજ પ્રજાસમસ્તમાં એક બળવાન પક્ષ હતો તેઓ સ્વતંત્રતા અને રાજનૈતિક સુધારણાના હિમાયતીઓ હતા. તેઓની સહાનુભૂતિ ફ્રેન્ચો તરફ હતી. આ લગાઈ ગેરવાજબી અને રાજનીતિવિરુદ્ધ છે એવા સખ્ત પોકાર તેઓ ઉઠાવતા હતા. પણ રાજ અને ઉમરાવોના વગવસીલા આગળ તેમનું ચાલુ નહિ. અને ફ્રેન્ચો ઇંગ્લંડની જોડકાંમીને સહેલાઈથી તાબે ચામ એવા ન હતા તેથી યુરોપમાં અને તેની સાથે સખધ ધરાવતા તમામ દેશોમાં મનુષ્યરક્તની નદીઓ વહેવા પામી એક અજેજ ઇતિહાસકાર લખે છે કે “તેઓને જીવતા ઊડી મૂકવા એજ મહેલામાં સહેલો માર્ગ હતો.” એનો અર્થ એટલોજ કે ફ્રેન્ચોએ લંબુ ન હતું અને ઇંગ્લંડની આગળે તાબે ચલુ હતું. તે સમયની લોકશયિતિ જોતા, ખુદ ઇંગ્લંડનાજ પ્રજાવર્ગનો લોકમત જોતા ક્રાન્સને પોતાને મનગમતુ રાજ્યતંત્ર પસંદ કરવા દેવુ એજ ઇંગ્લંડને માટે સહેલામાં સહેલો માર્ગ હતો” પણ જો તેમ કંવા દેવામાં આવે તો ત્યાંના (ઇંગ્લંડના) રાજકર્તાનું સિદ્ધાસન અને ઉમરાવોના મહેલ રાષ્ટ્ર-વિખેતવની ભરતીના આધારથી ઉચલી પડ્યા વગર રહે ખરા કે ? અરેરે ! માણસનાત !

પુરિયેન જો એક વાર નેપોલિયનનો સેક્રેટરી હતો અને પાછળથી ક્રાન્સની ગાદીએ આવેલા ૧૮માં લુઇસેના માનીતો અને ખુશામતખોર પ્રધાન થયા પછી નેપોલિયનનો કટ્ટો શત્રુ થયો હતો, તેણે નેપોલિયનના જીવનના કેટલાક પ્રસંગોની નોંધ ધણીજ સખ્ત ભાષામાં અને વૈરભાવથી પ્રેરાઈને લખી છે, તે પણ આ પ્રસંગવિષે લખતાં છેવટે કહે છે કે “મે તમામ સત્ય અને ખરેખરું સત્યજ જાહેર કરુ છે એ કેદીઓનું” શું કરવુ તેનો નિર્ણય કરવાને મળેલી સલાઓ વખતે હું હાજર હતો અને જો મને મત આપવાનો અધિકાર હોત તો તેમને મારી નાખવા જોઈએ એવો મત હું પોતે પણ આપત ખુદમાં ધચ્છીવાર અનેક માણસોના લાભની ખાતર ખાનગી મા-ણસોના સુખની દરમર કરી શકાતી નથી અને દયાની કામળ લાગણીને બજાટકારે કામી દેવી પડે છે. નેપોલિયનનો આ વખતે આવી કડોડી રિયતિ હતી કે નહિ તેની તુલના કરવાનું હું ભવિષ્યની પ્રજાને સોપું છું. હું નિશ્ચય પૂર્વક કહું છું કે તેની એવી રિયતિ હતીજ અને સલાએ સર્વાનુમતે આ કસાવ પસાર કર્યો હતો એ વાતથી મારી વાતને ટેકા મળે છે. મારે સત્યને ખાતર કહેવુંજ જોઈએ કે નેપોલિયને નાઈનાજેજ મજુરી આપી અને આ ઘેર કૃત્યથી તે પછોજ દિલગીર થયો હતો.”

સર વૉલ્ટર સ્ટૉટ પણ નેપોલિયનના વિરુદ્ધ લેખકામાંનો એક છે. તે પણ લખે છે કે આ કૃત્ય નેપોલિયનના ચારિત્ર્ય ઉપર કાળા કથંકરૂપ છે, તોપણ તેના સ્વ-ભાવમાં લક્ષ્યગત કૂરતા હતી અને તેથીજ તેણે આ કતલ કરાવી એવું માનવાને આધાર નથી. કેમકે તેના જીવનનો આખો ઇતિહાસ બેતાં તેનામાં કૂરતાની નિશાની નજરે પડતી નથી અને તેનો સ્વભાવ દયાળુ હતો એવું પૂરવાર કરનારા ઘણા પ્રસંગો સુવિદિત છે.”

બીજા નગરથી નેપોલિયને એકર તરફ પ્રયાણ કર્યું. સિરિયાનું તે સૌથી ઉપયોગી સુહનું સ્થળ હતું. તેનો કિલ્લો ધણેજ મજબૂત હતો અને એકમેટ ‘કસાઈ’ એ યૂરોપી યુદ્ધસામગ્રીવડે તેને સુસજ્જિત કરીને પોતાનું તમામ સૈન્ય ત્યાં એકત્ર કર્યું હતું. નેપોલિયનનો સહાધ્યાયી ફ્રેન્ચ ઈજનેર જે બુર્બોન રાજાઓના પક્ષનો હતો તેણે પેતાની નિપુણતાથી કિલ્લાને અધિક મજબૂત બનાવી દીધો હતો, અને રક્ષણ આપનાર નેના પણ તેજ હતો. સિરિયાને સમુદ્રકિનારે અંગ્રેજોનો સેનાપતિ સર સિડની સ્મિથ નોકાઓ લખને બ્રમણ કર્યાજ કરતો હતો. નેપોલિયન નજીક આવતો જાય છે એવા સમાચાર એકમેટ ‘કસાઈ’ એ તેને મોકલાવ્યા એટલે તરતજ તે યૂરોપિયન ઈજનેરો, ગોલ્દાઓ અને દારૂગોળો લખને એકરના ડકામાં દાખલ થયો. નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી કેટલીક તોપો મંગાવી હતી તે તમામ તોપોનું વહાણ તેના કમન-સીમે સિડની સ્મિથે રસ્તામાંથી પકડી લીધું અને તેજ તોપો એકરના શુરજ ઉપર ચઢાવવામાં આવી. આ નુકયાન તેને માટે ઘણુંજ હતું તોપણ નિરત્સાહી થયા વગર ઘેરો ધાલવાને જરૂરનું ચણતર કામ તેણે શરૂ કર્યું. હજી પણ સલાહ કરો ખેડે પક્ષને લાભ છે એવો સંદેશો તેણે એકમેટ કસાઈને કહેવડાવ્યો. પણ અસમ્ય પ્રજ્ઞતા જાતીય સ્વભાવ અનુસાર તે દૂતનું ખૂન કરવામાં આવ્યું. તે ઉપરથી નેપોલિયને સિરિયાની પ્રજાની જાણ માટે એક બહેરનામું પ્રકટ કર્યું. તેનો ભાવાર્થ નીચે મુજબ હતો:- “હું સિરિયામાંથી માંહેલુક અને પાશાના સૈન્યને કહાડી મૂકવા આવ્યો છું. મારા ઉપર મિસરમાં હુમલો કરવાનો તેમને કશો હક્ક ન હતો. હજાર્ત તેમણે ઉભી કરી છે તો હું લલવા માટે તેમના ઘરને બારણે આવ્યો છું પણ રૈયતે મારાથી જરા પણ ડરવાનું પ્રયોજન નથી. તમે તમારા ઘરમાં નિશ્ચિતપણે રહેજો. જેઓ નાસી ગયા છે તેઓ સુખેથી પાછા આવે. તેમની મિલ્કત તેમને સ્વાધીન કરવામાં આવશે. મારી ઈચ્છા છે કે તમારા કાજો ન્યાયની વ્યવસ્થા કરે, ધર્મનું રક્ષણ થાય અને તેની પ્રતિષ્ઠા જળવાય. સુસહમાનો તેમના રિવાજ પ્રમાણે અરિજદોમાં જઈને ઈશ્વરપ્રાર્થના કરે. દરેક પદાર્થ આપણને ઈશ્વરદ્વારા મળેલા છે અને વિજય આપનાર પણ તેજ છે પણ શાંત અને બીકના દર્શાતથી તમારે જાણવું જોઈએ કે મારા શત્રુઓને માટે હું જેવો કાળરૂપ છું તેવોજ મારો મિત્રો તરફ પ્રેમાળ છું અને

ખાસ કરીને ગરીબ લોકો તરફ હું હમેશાં દયા રાખું છું અને તેઓને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરું છું.”

એવામાં પૂર્વ દેશોની પ્રજા ઉપર પડેલા પ્રભુના શાપરૂપ મરકીતો રોજ ફ્રેન્ચ હાલણીમાં ફાટી નીકળ્યો. આ આકૃતિ તદ્દન નવી જાતની હતી અને તેથી સૈન્ય લયલીન થઈ ગયું. સિપાઈઓ એવના કરથી તેમના, માદા સોજતીઓની સારવાર કરવા નાં પાડતા અને ડોક્ટરો પણ માદાઓની પાસે જતા નહિ અને તેમને બિચારાને એમને એમ મરવા દેતા. નેપોલિયને તરતજ લશ્કરી દવાખાનામાં જવા માંડ્યું અને ત્યાં તે માંદાઓના ખાટલા પાસે બેસતો, તેમના તાવથી ધગધગતા હાથને પંપાળતો, તેમની લોહીપરથી નીંગળતો ગાંઠો ઉપર પ્રેમથી હાથ મૂકતો અને તેમને આરામ અને વૈદ્ય મળે એવા મીઠા શબ્દો કહેતો. મરવા પડેલા સિપાઈઓ પોતાના ગૂરા અને માતાના જેવા પ્રેમાળ સેનાપતિ તરફ અશ્રુભીની આંખે જોઈ રહેતા અને તેના ઉપર આગીવાદ વર્ષાવતા. આથી કરીને તેમનામાં નવી હિંમતનો સંચાર થતો અને ધણક તે સાબળ થઈ જતા. નેપોલિયનની આવી વર્તણૂક જોઈને ડોક્ટરો ચરમાવા અને તેમણે પણ કાળજીપૂર્વક પોતાની ફરજ બજાવવા માંડી. સિપાઈઓને પણ હિંમત આવી અને તેઓ પણ પોતાના સેનાપતિનું અનુકરણ કરીને માંદાઓની સારવાર કરવા લાગ્યા. એમ ચર્તા મરકીતું જોર નરમ પડ્યું એકવાર એક ડોક્ટર નેપોલિયનને શિખામણ આપવા ગયો કે તમે તમારા જાતને જોખમમાં નાખો છો એ ધણું અવિચારી કામ કરો છો તેણે જવાબ આપ્યો કે “એ મારી ફરજ છે. હું સેનાધિપતિ છું.”

નેપોલિયને હવે એકરને ઘેરા બાલીને છતવાડું કામ ધમધાકાર આગળ ચલાવ્યું. જો એકર તેને હાથ જમ્યો તો સિરિયાનો તે કુશ માત્રિક થઈ પડે. આસપાસના પ્રદેશોની ખિસ્તી પ્રજા મુસલમાનોના જુદાથી ત્રાસ પામી ગઈ હતી અને નેપોલિયન એકર છોડે તો તેઓ બધા તેના પક્ષમાં જોડાવા માટે તૈયારજ હતા. દયામણી, રાંકડી રૂપત નેપોલિયનને ફતેહ મળે એવી પ્રાર્થના કરી રહી હતી. આ યુદ્ધમાં નેપોલિયન માણસજાતની સ્વતંત્રતામાટે લડતો-લડતો અને યુરોપના સંયુક્ત રાજ્યોના જુદા રાજસત્તાના તરફથી લડતા હતા એ ઉદાકુંજ છે. જ્યારે તે એકર ઉપર દબાવ કરતો હતો ત્યારે બીજા બાજુએ તેનો વિનાશ કરવા માટે એટલા પાયા ઉપર તૈયારી ચાલી રહી હતી. આખી મુસલમાન આદમ “ખિસ્તી ફૂતરા” એ શાને ધર્મયુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ હતી. એકરને હોડવગા માટે જંગી ફાજ તે તરફ કુચ કરવા લાગી. મિસરમાંથી નાતી આવેલા વિકરાળ કાગળ વચન જેવા મામેયુદ્ધ અને રખૂમાં વસતી બપોર બેદુષ્ટન જાતના ટોળેટોળાં આ સૈન્યમાં દરરોજ જરતી કરતાં હતાં.

એકર શહેરમાંની તુર્કી ફૅજ નેપોલિયને ચણુવેલાં બાધકામો ઉપર રાતદિવસ લાગલાગટ હુમલો કર્યાજ કરતી. તેમની સાથે મુદ્દ આરંભ્યે દસ દિવસ થયા નહિ એવામાં સમાચાર આવ્યા કે એક મોટી તુર્કી ફૅજ આવી પહોંચે છે. નેપોલિયન પાસે માત્ર આઠજ હજાર માણસો હતાં. તેણે આ વખતે પણ પોતાની હમેશની ત્વરાથી કામ લીધું. એકરનેા ઘેરો ચાલુ રાખ્યા માટે બે હજાર માણસો રહેવા દધને પોતે છ હજાર માણસો સાથે શત્રુઓની સામે જવા તૈયાર થયો. શત્રુ પૈન્યમાં ત્રીશ હજાર માણસો હતાં, તેમાં બાર હજાર તો વણુજ ઝડુની અને તાલિમખાજ ઘોડે-સ્વાર હતા. નેપોલિયને સેનાપતિ ક્લેમરને ત્રણ હજાર માણસો આપીને પોતાના પૈન્યની આગળ મોકલ્યો અને પોને તરતજ તેની પાછળ નીકળી પડ્યો.

ક્લેમર ૧૦ મી એપ્રિલે એક સાંકડી ખીણમાં ચઢને ટેમર પર્વતની તળેટીએ આવેલા વિસ્તીર્ણ મેદાનમાં દાખલ થયો. સૂર્યોદય થતો હતો અને તેજસ્વી સૂર્ય પાલે-સ્ટાઈનની ટેકરીઓમાથી ધીરે ધીરે ડોડીયું બહાર ફહાડતો હતો. તે વખતે ક્લેમરે પોતાની સામેતુ આપું મેદાન શત્રુદળથી છવાયલું દ્રીહું. દમદમાવાળા ધ્વજઓ, સ્વારોની કલગીઓ, સુશોભિત પાખડીઓ, ઝળકતાં હથિયાર, ચનચનાટ કરતા સુંદર સાજવાળા પાણીદાર અરબી ઘોડા, આવો પૂર્વના દેશોની દમ મુજબ આખા લશ્કરનેા ભગકાદાર રૂઆમ જોઇને ફ્રેન્ચોની આખો ઝંખવાઈ ગઇ. વૃક્ષોએ પોતાનો ભોગ થઇ પડેલી નાનકડી ફ્રેન્ચ સેનાને મેદાનમાં આવેલી જોઇને આકાશ ફાડી નાખે એવી વૈર અને હર્ષસૂચક ગર્જના કરી. સંખ્યામાં ગમે એટલી ચઢીઆતી શત્રુમેનાને પીક ન બતાવે એવા ટેકી અને અડગ આત્મશ્રદ્ધાવાન ફ્રેન્ચ યોદ્ધાઓ હવે પોતાની અભેદ ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાવા લાગ્યા. પણ તેમને તેમ કરવાનેા વખત મળે તે પહેલાં તો શત્રુનું તમામ ઘોડેસ્વારોતુ સૈન્ય ઝગડતી નાગી તલવારો સાથે દૈત્યોના જેવી બયાનક ચીસ પાડતું વાવાઝોડાના વેગથી ધસી આવ્યું. દરેક ફ્રેન્ચ સિપાઇને ખખર હતી કે તેની સલામતીનેા એક માત્ર આધાર તેની સ્થિરતા ઉપરજ રહેલો છે અને તેઓ ખમેખમો અડકાડીને ખડકની માફક અડગ ભાવે ઉભા રહ્યા.

ઘોડાને સંગીનની તીક્ષ્ણ અણીની સામે દોડતી યજ્ઞતોજ નથી. તે ત્યાંસુધી જાય છે ખરો પણ આત્મચરણ કરવાની વૃત્તિને લીધે તે પાછો હડે બે અને સ્વાર એડીઓ મારીને આગળ ધકેલેા તો ઉછળે છે, આગલે પગે ઉભો થય છે, ચકકર ફેરે છે પણ આગળ તો જલેજલ નથી! આગળ સંગીન ધરીને ઉભેલા ફ્રેન્ચો તરફ ઘોડેસ્વારોનેા ગંજાવર સમુદાય ધસી આવ્યો પણ નજીક આવનાં જવાળામુખીની માફક અગ્નિનું વમન કરતી તોપો અને બંદુકોએ તેને વધારી લીધો અને પહેલેજ તરફ સેંકડો ઘોડાઓ તેમના સ્વાર સહિત ધુળમાં રોગામ્ત ગયા અગ્નિ વર્ષાવતા નાના મગખા છવતા ડિલ્હાની માફક ઉભેલી ચોરસ આકૃતિની દરેક બાજુએ તીક્ષ્ણ

મંગીનોનો કાટ બની ગયો હતો, તેથી કોઈ પણ ઉપાયે તેમની વ્યૂહરચનાનો ભંગ થઈ શક્યોજ નહિ. છ કલાકસુધી આ નાના મૈત્ર્યે પોતાનાથી અનેક ગણા શત્રુઓ સામે ટક્કર લીધી. શત્રુની તોપોએ તેમની સજ્જા સજ્જી ગોઠવાયલી દ્વારને તોડવાનો યત્ન કર્યો. ધોડેસ્વારોએ પણ તેમના વ્યૂહને ભેદવામાટે ચારે બાજુએ ઉપરા ઉપરિ ધસારા કર્યાજ કર્યા પણ ફાટ. એ દરમ્યાન ફ્રેન્ચોની તોપોએ શત્રુનો ઝેટલો મંદાર કર્યો કે તેમની આગળ મરેલા ઘોડા અને સ્વારોનો કાટ બની ગયો.

આ મનુષ્યોથી બનેલી દિવાલની પાછળ તેઓ તૂટેના ઝડુની હુમલા સામે નિડર-પણે ઉભા રહ્યા. એમ કરતા કરતાં સાત કલાક પૂરા થયા પણ લડાઈ તો એકે સરખી રીતે ચાલુજ રહી. ખરા બપોર થયા અને સૂર્યનાં પ્રખર કિરણુ લગભગ ચાકી જવા આવેલા ફ્રેન્ચોના માથા ઉપર તપવા લાગ્યા. તેમનો દારૂગોળો પણ ખૂટવા આગ્યો. તેમણે શત્રુઓની હારે ખુબારી કરી હતી તોપણ તેમની મખ્યામાં ફેખીતો ધટાડો થયો ન હતો. આટલુ છતાં પણ તેઓ જીવંત આવીને લડતા હતા અને મરતાં મરતાં ધણામાં ધણા શત્રુઓનો સંહાર કરીતેજ મરતુ એવો અડગ નિશ્ચય કરીતે ઉભા હતા.

આવા અણીના મામલા વખતે નેપોલિયન પોતાના ત્રણ હજાર માણસો સાથે રણુસેત્રની નજીકના ટેકરાઓના ચિખર ઉપર એક વાગે આવી પહોચ્યો. તેણે નીચે નજર કરી તો આખુ મેદાન અમશ્વિત યોદ્ધાઓથી ભરપૂર માત્રમ ૫૩૫ અને બર-તીનાં મોજની માફક મનુષ્યનો સમુદાય ધડીમા એક દિશાએ તો ધડીમા તેથી ઉલટી દિશા તરફ ધકકેલાતો હતો જેઉ પછનાં સૈન્ય પૂમાડે અને પૂળના પૂઝોટથી હકાઈ ગયા હતા. તેની અદરથી તેણે મૈત્ર્ય રિથર ડાઘા જેવુ માલમ પડ્યું; અને તેમાંથી લાલ પ્રકારના ઝમકારા નિમ્મિત રીતે ચતા જણાયા તે ઉપરથી તેણે પોતાના સૈન્યને ઝાળખી કલાડયુ આવે પ્રમગે ધણાજ અગત્યના ઉપાયનો અત્યત ઝડપથી નિર્ણય કરવાની તેનામાં કુદરતી બક્ષિસ હતી. તેણે તરતજ પોતાના સૈન્યને બે ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવી દીધું અને કહેમરના મૈત્ર્યની પાસે આવતાં આખુ હરાર ત્રિકોણાકૃતિમાં આવી જાય એવી વ્યૂહરચના કરીતે તે આગળ વધ્યો. (આન છ હજાર માણસો વડે આખા જમતમાં સર્વથી વધારે ઝડુની અને મરણીયા ગણાતા ત્રીટ હજાર માણસોને ઘેરી લેવાનુ તેણે અપૂર્વ સાહસ આદર્યું.)

તેની જેઉ ટુકડીએ ધણીજ સાવધાનતાથી પોતાના આત્માની શત્રુને ખબર ન પડે એમ આગળ ચાલી. એમ કરતાં કરતાં તેઓ છેક નજીક આવી પહોચ્યા. એકા-એક ટેકરી ઉપરથી ટૂટી તોપની પ્રચડ ગર્જના કલેવરના ચાકેલા યોદ્ધાઓને કાને પડતાં સર્વને હર્ષ અને આશ્ચર્ય પેદા થયાં. તે તોપની ગર્જનામાં તેમની વારે આવેલા નેપોલિયનને સિંહનાદ સંભળાતો હતો. હર્ષથી ઘેલા ઘએલા સિપાઈઓના

સમૂહમાંથી “એનાપાર્ટ” “એનાપાર્ટ” ના એકસામટા હિંદુગાર સંભળાયા. એ નામથીજ દરેકના હૃદય ઉપર જાદુઈ અસર થઈ. ધવાયલા, લોહીથી ખરડાયલા પોદા-ઓની આંખમાં હર્ષનાં, આહારનાં આસુ તરી આવ્યાં તેમનો ચાક એકદમ ઉતરી ગયો. હવે ખચાવ કરીનેજ બેસી ન રહેતાં તેમણે આવેશને લીધે ધ્રુજતે હાથે પોતાની સગીતો કચકચાવીને પકડી અને એક વીરહાક મારીને સનુસમૂહ ઉપર મરણીયા થઈને તૂટી પડ્યા. વજ્જી દહતાથી આત્યારસુધી ટકી રહેલા ફ્રેન્ચોની હિંમત બેઠને તુર્ક સિપાઈઓ નાહિંમત તો ચવાજ આવ્યા હતા, એવામાં આ ધસારો બેઠને તેઓ વિદ્વંસ બની ગયા અને બૃહભંગ કરીને નાસવા લાગ્યા. આખા મેદાન ઉપર દરિયાનાં મોજાની માફક પથરાઈ ગયેલું તેમનું વિશાળ સૈન્ય નેપોલિયનના તાજા પોદાઓની દિવાલ સાથે અચડાઈને આ પ્રમાણે પાછું વળ્યું. તુર્ક સૈન્યમાં આ પ્રમાણે ભંગાણુ પડતાં જે અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ તેની કલ્પના પણ થઈ શકે તેવી નથી. ઘોડેસ્વાર, પાયદળ, તોપખાનું, સરસામાનનાં ગાડાં વગેરેની અથડા અથડી થઈ રહી અને ફ્રેન્ચ સૈન્યમાંથી તોપોના ઉપરાઉપરિ ધડાકા થતા ગયા. ગોળીઓ અને ગોળાઓની અખંડ ઝડી મચી રહી અને ફ્રેન્ચોની સગીતો મનુષ્યરક્તથી રંગાઈ ગઈ.

ફૂટન મુરા, જેને નેપોલિયન બહાદુરમાં બહાદુર માણસ તરીકે વર્ણવે છે તે શરવીર મુરા પણ હવે પોતાના ઘોડેસ્વારોની પલટણ સાથે આવી પહોંચ્યો હતો. શરીરે રાક્ષસી કદનો અને અત્યંત બલકાદાર લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થયેલો મુરા તેની ઉચાઈ અને સફેદ કલ્મીને લીધે આખા સૈન્યમાંથી ઝાળખાઈ આવતો હતો. તેના બહાદુર સ્વારોએ નાસતા તુર્કો ઉપર ધસારો કર્યો અને તલવારોની રમઝટ મચા રહી. શરવીર મુરાની પ્રચંડ આકૃતિ ચત્તચત્ત કરતા અથ ઉપર બેસીને તલવારનો પ્રયોગ કરતી ચોતરફ ધૂમતી જણાતી હતી.

ફ્રેન્ચ સેનાની પૂરેપૂરી ફતેહ થઈ અને ધગધગતા અગારા જેવો દેખાતો સૂર્ય લેબેનેનના પર્વત પાછળ બરાઈ જાય તે પહેલાં મિસર ઉપર આક્રમણ કરવા જનાર અને પોતાને અપરાજિત માનનાર ગર્વોન્મત તુર્ક સેનાનો કચ્ચરધાણુ તીકળી ગયો. ચારસો ઉંટ અને ખીજા સરમામાન સહિત આખી તુર્ક જાવણી ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવી.

૭ હજાર માણસોએ મેદાન ઉપરના પુલા રણસંગ્રામમાં પોતાનાથી અનેકગણા મોટા સૈન્ય ઉપર મેળવેલી આ મહાન ફતેહની નોંધ લેતાં દત્તિહાસકારો પણ આશ્ચર્ય પામે છે. આ ફતેહથી નેપોલિયનનો સિરિયામાં આવવાનો દેખીતો હેતુ સિદ્ધ થયો પણ તેના સર્વગ્રાહી અને ચોજનાદટક મગજમાં હજી ધણી ધણી બચ ચોજનાઓ ધમતી હતી. તેણે એકર પાછા આવીને તે ચહેરને સર કરવાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ ઉત્સાહથી કરવા માંડ્યો. એકવાર ફરતા ફરતા તેણે પોતાના સેક્રેટરી જુરિયેનને કહ્યું કે

“પૂર્વની પ્રબળોદના ભવિષ્યનો આધાર એકરના જતાવા ઉપર રહેલો છે. ને એ શહેર જતાય તો ઇસ્તાંબુલ, ડમાસ્કસ વગેરે અનેક નગર એક પછી એક જતી શકાય * અને મુસલમાની રાજ્યથી અસંતુષ્ટ થએલા લોકો મારા સૈન્યમાં ઉમેરા જાય જશે. હું તેમને કહી દઈશ કે તમારી બેડીઓ તૂટી છે અને પાદાના જુદા રાજનો અંત આવ્યો છે. હજારો ખ્રિસ્તીઓ એકરના પડવાની જ રાહ જુએ છે. તેઓ સહાય આપવા તૈયાર છે.”

આવા ભવ્ય મનોરથોવડે પ્રોત્સાહિત થઇને તેણે એકર શહેરને જતી લેવા માટે સતત ઉદ્યોગ ચાલુ રાખ્યો; પણ ખીજ ખાલુએ દિલ્લાનો ખચાવ અંગ્રેજ, ટુર્ક અને રશિયાનાં વહાણ તથા યુરોપિયન ઈજનેરો અને સેનાપતિઓ તેટલાજ શીર્ષ જીવિજન અને વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને કરતા હતા. એકરની દિવાલ પાસે રાતદિવસ આવી રહેલી ‘પુનરેજ્જુ’ વર્ષુન થઇ શકે એમ નથી. નેપોલિયને મને તે તદખીર કરીને વહાણ મારફતે અલેક્ઝાંદ્રિયાથી તોપો મેળવી અને શહેરની દિવાલોને જમીનદોસ્ત કરી નાખી. શહેરમાં રસ્તાઓ અને મકાનો ઉપર બોંબોળા વરસવા લાગ્યા અને સેંકડો મકાનોના ચૂંચૂરા થઇ ગયા. આ ધૂમકાંટની વચમાં ધૂમાડાથી ઘણા થએલા મુખવાળા બેડે પડ્યા થોડાઓ દૈત્યોની મારફ એકબીજા ઉપર તૂટી પડવા લાગ્યા. એક ખાલુએ તોપોની અવિરત ગર્જના અને ખીજ ખાલુએ તલવારો અને સંગીનોની રમઝટ મચી રહી.

ફ્રેન્ચોએ દિવાલની નીચે બોડી બોડી સુરંગ બોદી અને તેમાં સેંકડો ટાયગા દારૂ ભરીને સળગાવી મૂક્યો. જ્વાળામુખીના જેવા ધમાકાની સાથે ખૂરળોના ટૂંકા અને મનુષ્યોનાં શરીર આકાશમાં ઉડવા લાગ્યાં. પૂજ અને ધૂમાડાથી આકાશ છરાઈ ગયું અને અંધકાર થઇ ગયો. એવા અંધકારની વચ્ચે ફ્રેન્ચોએ માનવ જાન કરી * શકે તેવો પ્રયત્ન ધસારો કર્યો અને સામા પસે પણ તેટલાજ નિહરતા અને દહતાથી તેની ટકાર શીધી.

સિદ્ધિ રિમથે એકરનો ખચાવ કરવા માટે એક પ્રીય સેનાપતિ ઉપયોગમાં લઈ શકે તેવી તમામ યુક્તિઓને ઉપયોગ કર્યો. ફ્રેન્ચ મિષ્ટાન્નો સ્વોય જવા આગુર છે અને ફ્રેન્ચ નીકાસૈન્યનો નાશ થતાથી તેમની સ્વોય જવાની આશા તદન પડી લાગી છે એ વાતની તેને ખજર હતી. તેથી તેણે એવું ‘ગ્રહેરનામું’ પ્રગટ કર્યું કે નેપોલિયનને તજને ઘેર જવા માટે જોટલા ફ્રેન્ચ સિપાઈ પુછી હશે તેમને સર્વને અમે સહિસહામત અમારાં વહાણ મારફતે ધન્ય પહોંચાડવાનું વચન આપીએ છીએ. આ નગરનામાની સંખ્યાજધ નકલો છપાવીને ફ્રેન્ચ સિપાઈઓના દાખમાં આવે એવી રીતે દિલ્લા ઉપરથી ફેંકી. તે એમ માનતા હતા કે મનુષ્યને અનમન્ય

* એ સ્થળ વર્તમાન અને દિલ્લી માનીતલ છે.

કરતાં કશું વધારે પ્રિય હોતું નથી. ઝી છોકરાં સાથે સુખમય સંસાર ભોગવવા કરતાં વિશેષ સુખ ખીજા ચામાં છે ? તે એમ ધારતો કે ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને, સ્વદેશ જવાની તક મળે તે કરતાં વધારે જળવાન પ્રવોહન ખીજું શું હોઈ શકે ? તેણે આથી કરીને એવી આશા રાખી હતી કે નેપોલિયનનું તમામ સૈન્ય મારી પાસે આવીને ઉભું રહેશે અને તેમ ચર્તાજ તે ફસાઈ જશે. પણ ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ અને તેમના સેનાપતિ વચ્ચેનો સ્નેહ એવો દઢ હતો કે આખા લશ્કરમાંથી એક પણ સિપાઈએ સ્વદેશ જવાની ઇચ્છા બતાવી નહિ. આ જાહેરનામાના જવાબમાં નેપોલિયને પણ એક ખીજું સામું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. તેમાં એવું જણાવ્યું હતું કે અંગ્રેજ સેનાપતિને ગાંડપણ લાગુ પડ્યું છે. આથી સિસ્ટિન સ્મિથને એવો શ્રુત્સો અડ્યો કે તેણે નેપોલિયનને દંડપુદ્ધ કરવાનું કહેણ મોકલ્યું. યુવાન ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ આ કહેણનો સગવળ જવાબ આપ્યો કે “ જો સિસ્ટિન સ્મિથ અંગ્રેજ સેનાપતિ માર્લ્-બરોને તેની કબરમાંથી ઉઠાડીને મારી સાથે લઢવા મોકલવા ખુશી હોય તો તેને સમાવડીઓ સમજીને હું વિચાર કરીશ. પણ મ્યાન બહાદૂર સ્મિથ સાહેબને પોતાનેજ બાહુબળ બતાવવાની ઇચ્છા હોય તો મારી પક્ષટણુમાંના એક પહેલવાનને મોકલવાનું અને તેની સાથે તેઓ લલે બાહુબળ અજમાવે. ”

આ ઘેરામાં એક બહાદૂર ફ્રેન્ચ સેનાપતિ તોપના ગોળાથી જખમી થયો. નેપોલિયન દિવસમાં બે વાર તેની ખબર લેવા જતો. આ ધાયલ સેનાપતિ ઉપર તેનો એટલો પ્રભાવ પડી ગયો હતો કે ગમે તેટલી બેથુદ્ધ અવસ્થામાં પણ નેપોલિયન આવે છે એટલું સાંભળતાંજ તે શુદ્ધિમાં આરી જતો અને સનેપાતની લવરી ન કરતાં હુશિયારીથી વાત કરતો.

નેપોલિયનને તેના સિપાઈઓ કેટલા સ્નેહથી આહવા હતા તેનાં ઉમદા ઉદાહરણ એકરના ઘેરાના પ્રસંગોમાંથી મળી આવે છે. એકવાર તે પોતાની લશ્કરી ખાઈઓ પાસે ઉભો રહીને સૂચનાઓ આપતો હતો. એવામાં શત્રુનો ધગધગતા પદાર્થથી ભરેલો બેંબગોળો તેના પગ આગળજ આવીને ફૂટ્યો. બે સિપાઈઓ તેની બમલ-રેલી હાલત જોઈને એકદમ તેની પાસે દોડી ગયા અને બેઉ જણે મળીને પોતાના કદાવર ચરીરવડે તેને એવો ઢાંકી દીધો કે તેના શરીરને જરાપણ આંચ ન આવે. તે ગોળો એટલા જોરથી પૃથ્વી સાથે અથડાઈને ફૂટ્યો કે જમીનની અંદર એક ઉંડો ખાડો પડી ગયો અને ત્રણે જણે તેની અંદર લોટપોટ થઈને ગજડી પડ્યા. તેમાંના એક સિપાઈને તો સખ્ત ઇંજા થઈ. નેપોલિયનને તો સહેજસાજ વાગ્યું. સિપાઈઓનો આત્મત્યાગનો લુસ્સો જોઈને તે ખુશ થઈ ગયો અને તેમને તરતજ હંચી પાયરીએ ચઢાવી દીધા.

નેપોલિયન પોતે એક પ્રસંગે કહે છે કે “ મારે માટે મારા સિપાઈઓએ

એવા ઉમ આત્મબલિદાન આપ્યા છે કે તેવા બીજા કોઈ પણ સેનાપતિને માટે તેમના લન્કરના સિપાઈઓએ આપ્યા નથી. અકોલાના સમામમા કર્નલ મુછરાએ મને પોતાના શરીરવડે ઢાંકી દીધો અને જે જોળો મારા ઉપર પડત તે તેણે પોતાના શરીર ઉપર ઝીલી લીધો અને મારા પગ આગળજ મરણ પામ્યો. તેના લોહીથી મારું મોં ખરાબઈ ગયું. મારી વિપત્તિના પ્રસંગે વખતે પણ મારા સિપાઈઓએ મારા તરફ વિશ્વાસઘાત કર્યો ન હતો. તેમની વફાદારી આછી થઈ ન હતી તેમણે મારા પ્રત્યે જેટલી ભક્તિ દાખવી છે તેટલી ભક્તિ કોઈપણ લશ્કરે તેના મેનાપતિ તરફ દાખવી નહિ હોય. તેમની નાડીમાં લોહીનું એકપણ ટીપું રહેતા સુધી તેઓ “ નેપોલિયન ધણુ જીવો ” એવો પોકાર કરતા તે પોતે પણ સિપાઈઓ તરફ અત્યંત પ્રેમ રાખતો અને કહેતો કે “ મારા સિપાઈઓ મારા દીકરા ખરાબર છે.”

પ્રકરણ ૧૪ મું

નેપોલિયનને એકરનો ઘેરો ઉઠાવી લેવા પડ્યો. ૧૭૯૯

મ કરતાં કરતાં એકરના ઘેરામાં એ માસ પૂર્ગ થયા. નેપોલિયનનાં આશરે ત્રણ હજાર માણસો લેગ અને શત્રુને હાથે માર્યા ગયાં હતા. અને દવાખાનાં બિમાર અને ધાયલ થએલા સિપાઇઓથી ભરાઈ ગયાં હતાં. તોપણ નેપોલિયને પ્રયત્ન નરી રાખ્યો. તે કહેતો કે "યુદ્ધમાં લાગલાગટ મંડ્યો રહેનારજ હમેશાં વિજય મેળવે છે." પણ હવે તેના ગોળા ખૂટવા આવ્યા. તેના વગર યુદ્ધ કરાવજ શી રીતે? પણ અહિં વળી પાછી તેની ફળદૂપ બુદ્ધિએ અદ્ભુત ઉપાય શોધી કહાડ્યો. તેણે એક ટુકડીને સમુદ્રને કિનારે મોકલી અને

નજી તેઓ તોપ ગોઠવવાને અણુતર કામ કરતા હોય એવો ડોળ કરવા લાગ્યા. સિડનિ રિમથ તરતજ પોતાનાં વહાણુ લખને ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તે ટુકડી તરફ ગોળાને અજસ્ર વરસાદ વરસાવ્યો. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ હસતા હસતા શત્રુના ગોળાઓને એકઠા કરતા ગયા. x નેપોલિયને એક એક ગોળા દીક પાંચ ફ્રેન્ચનાં ધનામ આપવાનું જાહેર કર્યું હતું. આ યુક્તિથી તેની પાસે પુષ્કળ ગોળા ભેગા થયા. ન્યારે તે ખૂટવા આવ્યા ત્યારે ફરીથી એનો એજ ઉપાય લેવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે કેટલાક વખત સુધી શત્રુનાજ ગોળાનો ઉપયોગ કરીને નેપોલિયને તેમની સાથે યુદ્ધ નરી રાખ્યું.

હવે મે માસની શરૂઆત ચર્ચ ચૂકી હતી. એક દિવસ સમી સાંજે સિતિજમાં ઘણે દૂરથી ત્રીસ વહાણો દેખાયાં. જધા તેમના તરફથી આતુરતાથી જોવા લાગ્યા. આ દેખાવથી બેઉ પક્ષનાં માણસોમાં અત્યંત આતુરતા ઉત્પન્ન થઈ. ફ્રેન્ચો સમજતા

x યુદ્ધમાં ફેંકાતા ગોળા તો ફાટીને ધમસાણુ વાળી દે, પણ આ સ્થળે સમુદ્રનો કિનારો હોવાથી કાદવજીયક હશે એટલેજ ગોળાઓ ફાટવાને બદલે ઠંડા પડી જઈ તેને વીણી લેતા હશે.

સંપાદક

હતા કે એ વહાણુ અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી અથવા ક્રાન્સથી તેમની મદદે આવતાં હશે. યોગ્યતા હરકરને એવી આશા ઉત્પન્ન થઈ કે તે વહાણુ તેમના પહોંચાં હશે. અને હવે તેમને પૂરતી સુલસામગ્રી તથા મદદ મળી ચકશે. આખરે તે વહાણુ તુર્કસ્તાન અને ઇંગ્લંડનાં નીકળ્યાં અને તેથી ફ્રેન્ચો નિરાશ થઈ ગયા આ નવા અવનાર વહાણુની અદર આર હજાર સિપાઈઓ અને પુરુષા સુલસામગ્રી હતી.

આ તાલુ નરકર સુલસામગ્રી સહિત કિનારે ઉતરે તે પહેલાં એકરને સર કરવું તેજ માત્ર હવે નેપોલિયનને માટે ઉગરવાનો માર્ગ હતો તેણે મજૂરી કરી કે તેમને કિનારે આવતાં ઓઠામાં ઓઠા છ કલાક લાગશે. તેથી તેણે એકરના કિલા ઉપર તરતજ હલ્લો કરવાની આજ્ઞા આપી. સાંજ પડી ચૂરી હતી, અને અધકાર પથરાયો હતો. તે વખતે ફ્રેન્ચ ચેલ્સો મરુણીયા થઈને દહ પગને ખાઈઓમાંથી બહાર નીકળ્યા દિવાનમાં એક ઠેકાણે મોટું મનાર પડ્યું હતું. તે તરફ ફ્રેન્ચો ફેસરીમાં કરીને ધસ્યા. તુર્કોએ જોયું કે હવે ચોક્કસ કલાક ટકી રહીશું તો આપણે છુટકારો જરૂર થશે એમ ધારીને તેઓ પણ દહ નિશ્ચયથી લડવા લાગ્યા. ફ્રેન્ચો દિવાલ પસાર કરીને ઠેક પાછાના બગીચાસુધી ધુસી ગયા. પણ આ ઠેકાણે એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં ખજર લઈને ઝુનુની ટુર્બાન ટાળી તેમની સામે ધસી અબ્દુલ્લેહવારમાં ફ્રેન્ચોનાં માથા ધડથી જૂદા થઈ ગયા. એકમેટ કસાઈએ એક એક ફ્રેન્ચ સિપાઈના માથા ઠીક લારે ઇનામ આપવા મંડવું. ચોડીવારમાં તેના પગ આગળ લોહીથી નીગળતાં માથાને દગલો થઈ ગયો. ઘરરીર અને ઉદાર શુદ્ધિવાલો સિંહની રિમય પણ આ દેખાવ જોવા લાગર હતો અને તેને પોતાના તુર્ક મિત્રોનું કૃત્ય જોઈને હલ્લીજ ગયાં ઉપજી. પણ યુ કરે "મુલકીય સ્વત તતાના જુસ્સાને દાખી દેવા મટે તે લડતો હતો અને એવા કાર્યને માટે અમબ્ય તુર્કની તલવાર એજ તેને માટે સારામાં સાફ હથિયાર હોઈ ચકે. અમેરિકામાં પણ ૧૮૬૦ ના અરસામાં સીડી ગુલામેને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવા માટે સ્વત તતાના દિમાય-તીઓ અને ગુલામીના દિમાયનીઓ વચ્ચે સુલ થયું ત્યારે પણ અસબ્ય રાતા ઇન્જ-મનોના જગડી હથિયારનીજ મદદ સાથે લીધી હતી. "કસાઈ"ના હાથમાંથી તેની ખૂની અને પ્રગળીક તલવાર ચૂટવી લેવા નેપોલિયન લડતો હતો, ત્યારે સિંહની રિમય તુર્ક અને રુશિયાની સાથે જોડાઈને તે તલવાર તેના હાથમાંજ રહે તે અર્થે ક્રાયાઈ કર્યો હતો.

સર સિંહની રિમયે સિરિયાની ખિસ્તી પ્રગળોને માટે એક જાહેરનામું મોકલ કરી તેમાં મજ્હાગ્યું હતું કે "સ્વઅઘ્દી નાસ્તિક" ના ઉપર વિશ્વાસ ન કરતાં એક 'ખિસ્તી નાહદ' ના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખજો, પણ જ્યારે પોતાની રૂતબ થઈ ત્યારે એ "ખિસ્તી નાહદ" ને પોતાનું વચન જરા પણ યાદ ન અન્યુ. તે બિચારાઓને

તેણે દયા કે અનુકંપાનો એક સુખન પણ ન કહ્યો અને તેમને ધાતકી તુકોની તલવારવડે રેંસાઈ જતા રહેવા દધને ચાલતો ગયો.

ફ્રેન્ચ લશ્કરની એક પછી એક ટુકડી દિવાલ તરફ ધસી ગઈ પણ દરેકને ભયંકર ખુઆરી સાથે પાછા ઢંઢું પડ્યું. દરેક કલાકે યંત્રનું બળ વધવા લાગ્યું અને કિલ્લાની દિવાલો ઉપરથી વરસતા અગ્નિના વરસાદથી નેપોલિયનનું ફ્રેન્ચ આંખું ચતું ગયું. હજારો માણસો અભ્યવસ્થિતપણે લઢતા હોય એવી હાથોહાથની લડાઈમાં યૂરોપિયન સિપાઈની સંગીન, તુકોની તલવાર આગળ કામ આવી નહિ; તેમજ તુકોના જનૂનની સામે યૂરોપિયન યુદ્ધપદ્ધતિ નિષ્ફળ નીવડી.

હવે નેપોલિયને કૃતેદની આશા છોડી દીધી. ઘણીજ દિલગીરીની સાથે તેણે યુદ્ધ બંધ કરવાની તૈયારી કરી. વળી એક બીજું બળવાન તુર્ક સૈન્ય ઇંગ્લંડ અને રશિયાનાં વહાણુ મારફતે થોડાજ વખતમાં મિસરના કિનારા ઉપર આવી પહોંચશે એવા સમાચાર તેને મળ્યા હતા. તેનો તાબડોતોબ પરાજય કરવાની જરૂર હતી અને એક પળનો પણ વિલંબ કરવામાં તુકમાન હતું. જો અણકરના ઉપસાગરમાં તેનાં વહાણુનો નાશ થયો ન હોત તો તે રહેલાઈથી એકર જત્યો હોત, અને તેમ થતાં જગતના ઇતિહાસમાં કેવાં સુંદર પરિવર્તન આવતે તોની કલ્પના કરતાં મગજ ગૂંચવાત જાય છે. સિફ્તિ સ્મિયનાં અજય પરાક્રમ, ધૈર્ય અને કાર્યદક્ષતા વચ્ચે આડાં આગ્યાં ન હોત તો તે પોતાના વહાણુની મદદ વગર પણ એકરને જીતી શકત અને “કસાઈ” ની ખૂતી રાજસત્તાને અંત આવ્યો હોત. આ પ્રમાણે તેણે ધણા વખત સુધી સેવેલી તેના જીવનની વહાલામાં વહાલી અભિલાષા નજર ચર્ચ ગઈ. એશિયાના કરોડો વતનીઓ જેઓ અધમમા અધમ શુલાભી હાલતમાં સડતા હતા તેમની ખેડી-એને તોડી નાખવાની અને રૈયતને તેમની શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો પૂર્ણ અવકાશ આપે એવું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની અભિલાષા એક એગજુત્રીય વર્ષના યુવાનને માટે ખરેખર ઘણી ઉચ્ચ પ્રકારની કઠી શકાય. પણ તિઆરી એશિયાની પ્રજા ઉપર ઈશ્વરનોજ કોપ હોવો જોઈએ કે જેથી નેપોલિયન જેવા દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળા પુરુષના સંકલ્પની સિદ્ધિ ન થઈ.

મનુષ્યનાં કર્મ અને તે કર્મ કરવાના હેતુની નોંધ લેવી એ ઇતિહાસ લખનારનું એક કર્તવ્ય છે. પણ માણસના હૃદયમાં ઘણીવાર એવા પરસ્પર વિરુદ્ધ હેતુઓ જોવામાં આવે છે કે તેમનું પૃથક્કરણ કરવામાં બૂલ ચવાનો સંભવ છે.

જે સેનાપતિ અતિ લોભથી પ્રેરાઈને વગર કારણે શાંતિમય પ્રદેશ ઉપર આક્રમણ કરી, ત્યાંની પ્રજાને તોષ અને તલવારના ભેરથી હરાવીને તેમની દેલતવડે પોતે અને પોતાના ખુશમતીઆઓ મોજ માણે તેટલા માટે ગરીબ રૈયત પાસેથી હરેક ઉપાયે પૈસા નીચોવી લે છે, અને ગંદકી, અધકાર અને દારિદ્ર્યથી ભરેલાં ડુંપડાંઓમાં તે

જીતાયલી પ્રજાને નરકમય જીવન ગાળતી કરે છે, તેવા જીતનારાઓ ખરેખર તિરસ્કારને પાત્ર છે; પણ એવા સેનાપતિની ક્રાંતિમાં નેપોલિયનને મૂકવો કે નહિ તેની તુલના કરવાનું અમે વાચકોનેજ સોંપીએ છીએ. અલબત્ત, તેનામાં મનુષ્ય તરીકેના સ્વાભાવિક દોષ હશે, પણ મિસરમાં તેણે જે કાર્યો કર્યા હતાં તે બેતાં જણાય છે કે ગરીબીની દૈયતને ગળે દાસત્વની સાંકળો બાંધવા સારું નહિ, પણ તેમની સાંકળોને તોડવા માટે તે ગયો હતો. તેમને અવનત કરવા નહિ પણ ઉન્નત કરવા ગયો હતો; તેમની પાસેથી ધન નીચોવી લેવા નહિ પણ તેમને સમૃદ્ધ કરવા ગયો હતો. તેમની આજીવિકા અને ઉદ્યોગો ઉપર કુદોડી મારીને પોતે અને પોતાના દેશીઓ ધનવાન થાય અને વિવિધ પ્રકારના વિલાસ બોગવે તે માટે નહિ, પણ જીતાયલી પ્રજામાં નવું ચેતન પ્રેરીને તેમનામાં ઉદ્યોગ અને હુન્નરકળાની ખીલવણી કરવા ગયો હતો. નેપોલિયનમાં જે મદ્દેચ્છા હતી તે માત્ર આજ હતી અને તે ધણી ઉદાર અને બંધ હતી.

આ વાતને વીશ વર્ષ વીતી ગયા પછી સેન્ટ હેલેનામાં નેપોલિયને પોતાની જીવાનીની સ્વમસૃષ્ટિવિષે વાત કહાડી હતી. તેણે કહ્યું હતું કે “જો એક જીતાયું હોત તો ફ્રેન્ચસેના પળવારમાં અલેખ્યો અને ડમારકસ પહોંચી જત, ત્યાંથી કેન્સ્ટેન્ડીનોપલ અને હિંદુસ્તાનને પણ જીતી લેતાં વાર લાગત નહિ. એમ થયું હોત તો આખા જગતનું પ્રારબ્ધ ફરી જત.”

નેપોલિયન પોતાને વિષે કહે છે કે “હું મોટા મોટા પરાજય પામવાનો છું એવું અગાઉથી બાણીનેજ કુદરતે મારું મન એવું વજ જેવું ધડ્યું છે કે બારે તોફાનોથી પણ તેની શાંતિનો ભંગ થતો નથી.” એકરનો પરાજય તેણે એવી શાંતિથી સહન કર્યો કે તેના અંગત મિત્રો પણ તેનામાં નિરાશાની એક રેખા સરખી જોઈ શક્યા નહિ. તે એવો અસામાન્ય ઉદાર પ્રકૃતિનો હતો કે રાત્રીના પણ ઉમઠા ચુણની કદર કરતો. સિડનિ સ્મિથે તેના મનોરમ ધૃણધાણી કરી નાખ્યા તો પણ તેના તરફ તેણે કદિ વૈરભાવ વ્યક્ત કર્યો ન હતો. વર્ષસર સાથે તેણે ઇટાલીમાં અનેક દારૂ સંગ્રામ કર્યા હતા. તેને વિષે પણ તે કહેતો કે તે ઘણા બહાદુર અને ઉદાર છે. વળી વર્ષસરના પરાજય વખતે પણ તેણે તેના તરફ નિકટના મિત્રના જેવો ભાવ રાખ્યો હતો. યુદ્ધ કરતી વખતે તે જાણે પોતાના પ્રતિસ્પર્ધી સાથે શત્રુજની રમત રમતો હોય તેમ તેના તરફ તદ્દન નિર્વેરપણે વર્તતો હતો. તે એમજ સમજતો હતો કે પ્રજાનું હિત સાચવવા માટે જેટલા ઉત્સાહથી હું લડું છું તેટલાજ ઉત્સાહથી રાજાઓ તેમનું પોતાનું હિત સાચવવા લડે એ સ્વાભાવિક છે. એકવાર રશિયાના આરને પોતાના ઉપર અંગત વૈર રાખતો બોધને નેપોલિયનને ધણુંજ આશ્ચર્ય લાગ્યું હતું. એક શત્રુજ રમનાર પ્યારું મહાત યત્તાં જોખીજવાઈ જાય તો તે બોધને તેના

હરિક્ષને જેવું આશ્ચર્ય થાય તેવુંજ આશ્ચર્ય ન્યારે તેના પ્રતિરૂપર્ધીઓ તેના તરફ અંગત દ્વેષ રાખતા ત્યારે તેને થતું. આતું કારણ એ છે કે ન્યાયપરાયણતા, ઉદારતા, મહાનુભાવતા—આ બધા સદ્ગુણો તેનામાં સ્વાભાવિક હતા. તેણે પોતાના હૃદયને કેળવીને પોતાની યોગ્યતા વધારી ન હતી; પણ તેનામાં એ યોગ્યતા જન્મથીજ હતી.

મે માસનો ૨૦ મી તારીખે એકર છોડી જવાનો વિચાર તેણે જાહેર કર્યો. આદરેલું કાર્ય છોડી દેવાનો તેનો આ પહેલોજ પ્રસંગ હતો. જાવણીનો સામાન, તોપો અને માંદા સિપાઇઓને પ્રથમ રવાના કરવામાં આવ્યા અને તુર્ક લોકોને ખબર ન પડે તે વાસ્તે શહેર તરફ આખરે સુધી તોપનો માર ચાલુ રાખ્યો. પ્લેગ તથા યુદ્ધમાં તેનાં એકંદર ત્રણ હજાર માણસો માર્યા ગયાં હતાં. તોપણ તેણે સિરિયા ઉપર આક્રમણ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ સિદ્ધ કર્યો હતો. તેણે તુર્કોના બળનો સંપૂર્ણ નાશ કર્યો હતો; એકર શહેર ખંડિયેર બની ગયું હતું અને મિસર દેશને તુર્ક લોકોના આક્રમણના લયમાંથી મુક્ત કર્યો હતો, તેના મનની હંડી આશાઓ ધૂળ મળી ગઈ હતી, પણ સૈન્યને તેની જાણ ન હતી. તેથી તેઓ તો જાણે તેઓની જીતજ થઈ હોય તેવા ઉત્સાહથી પાછા ફર્યા. રોડસથી નીકળેલું એક લશ્કર થોડાજ સમયમાં મિસરને કિનારે ઉતરવાનું હતું તેની સુલાકાત લેવા તેઓએ ઉલટબેર મિસર તરફ કુચ કરી.

નેપોલિયનનાં દવાખાનાંઓમાં માંદા અને ધાયલ થએલા મળીને બાર સો સિપાઇઓ હતા. તેમને થોડા ઉપર તથા ડોળાઓમાં બેસાડીને લઈ જવાના હતા. નેપોલિયને પોતાનો થોડો પણ ધાયલ સિપાઇને બેસવા આપ્યો અને પોતે નીચામાં નીચાં દરજ્જાના સિપાઇની સાથે ગરમ ધગધગતી રેતીમાં પગે મુસાફરી કરી. ફ્રેન્ચો એકર છોડીને ચાલ્યા જાય છે આ સમાચારથી સિરિયાની તમામ ખ્રિસ્તી પ્રજાઓમાં હાહા-કાર થઈ રહી એકમેટ કસાર્ધ હવે તેમની એવજાદારી માટે સખ વેર લેશે એવી તેમને ખાતરી હતી. અંગ્રેજ, તુર્ક અને રશિયાએ ફ્રેન્ચો ઉપર જીત મેળવી ખરી પણ તે જીતથી બિચારી સિરિયાની પ્રજા ઉપર ગુલામગિરિનાં બંધન વધારે કઠોર થયાં અને નિર્દય તુર્કોએ ન્યારે તેમના ઉપર લયંકર વેર લીધું ત્યારે તે બિચારાં સ્ત્રી, પુરુષો અને બાળકોએ આખી ખ્રિસ્તી આલમનાં હૃદય દ્રવી જાય એવો આત્મનાદ કર્યો; પણ તે અવાજ દોષ્ટએ સાંભળ્યો નહિ.

એકરથી ઉપડીને ફ્રેન્ચ સેના પાછી જઈ શહેરમાં દાખલ થઈ ત્યાંના દવાખાનામાં પ્લેગથી પીડાતા અનેક સિપાઇઓ હતા. નેપોલિયન નિડરપણે દવાખાનાના એકેએક વિલાગમાં ફરી વળ્યો અને તમામ માંદા સિપાઇઓ સાથે સહાનુભૂતિથી વાતચીત કર્યા પછી તેમને પોતાના લશ્કર સાથે લઈ જવાનો બંદોબસ્ત કરવા લાગ્યો. ત્યાં સાત સિપાઇઓ મરવાની અણીપર હોવાથી તેમને બીજા ઠેકાણે લઈ જવાય એમ

હવે નહિ. તેમનું શું કરવું તે વિષે તેણે ઘોડીવાર સુધી ઘણીજ કાળજીપૂર્વક વિચાર કર્યો. તેમને અહિં મૂળી જવામાં ભય એ હતો કે તુર્ક લોકો કેદીઓને ધાતકીપણે શીખાવી શીખાવીને ભારી નાખતા એ વાતની તેને ખબર હતી. આથી ઘણીજ દિલ-ગિરી સાથે એ સાત જથ્થેને એરે દઈ ભારી નાખવાનો તેણે વિચાર કર્યો. તેઓને તુર્ક લોકો અત્યંત શીખાવી શીખાવીને ભારી નાખે તે કરતાં તેઓ સુખેથી મરે એ વિચાર તેને વધારે સારો લાગ્યો. તેમને જીવવાની આશા તો હતીજ નહિ. તેણે નામલાજે, અત્યંત એકાદિત ડોક્ટરને કહ્યું કે “એમને અશીશુની ગોળી ખવરાવીને તરતજ છોડવી શકાય તો તેઓ નિર્દય તુર્ક લોકોના હાથમાં જતા ખયે.” ડોક્ટરે જવાબ આપ્યો કે “મારો ધધો દર્દીને દર્દમાંથી મુક્ત કરવાનો છે, તેમની હાથ કરવાનો નથી.” નેપોલિયને પછી વિચાર કરીને તેમના રક્ષણને માટે પાચ સો માણસો ત્યાં રહેવા દીધાં અને તેઓ પ્રાણુ છોડે ત્યારપછીજ જાફા છોડવું એવી તેમને આજ્ઞા આપી. તેણે સિપાઈઓને એર આપીને ભારી નાખવાનો એકવાર વિચાર જાહેર કર્યો તે માટે તેના વિરોધીઓ તેની અત્યંત નિદા કરે છે. અનમત, ધર્મની દૃષ્ટિથી ભોતા તેનો આ વિચાર કદાચ બૂલભરેલો હશે તોપણ તે નિર્દય સ્વભાવનો હતો એમ તો સાબિત નથીજ થતું. જો તે નિર્દયજ હોત તો મોતની અણીપર આવેલા માણસોના રક્ષણ માટે આટલી કાળજી ન રાખતાં તેમને પડ્યા રહેવા દઈને ચાલતો થાત. આ ખામત વિષે સામા પક્ષે તેની એટલી બધી નિદા કરી હતી કે એકવાર સેન્ટ હેલેનામાં વાત નીકળતાં નેપોલિયને કહ્યું હતું કે “જો તેમને અશીશુ આપવામાં આવ્યું હોત તો તે કામને હું પાપ માનતો નથી. હું તો એમ માનું છું કે એ કામમાં પુણ્ય હતું. તેઓ મોતની અણીપર હતા. તેથી તેઓ જીવે એમ તો હતુંજ નહિ. તેમને એવી હાલતમાં નિરાધાર મૂકીને ચાલ્યા જવું અને તુર્કોને હાથે ઘણીજ ભયંકર રીતે તેમને કતલ થવા દેવા, એ કામને હું તો નિર્દય માનું છું તેથી હાલતમાં આપણે હાલએ તો આપણે પોતાને માટે શું ઇચ્છીએ એનો વિચાર કરીને તે પ્રમાણજ સેનાપતિએ પોતાના સિપાઈઓ સાથે બવહાર કરવો જોઈએ. જેની શુદ્ધિ ટેકાણે હોય એવો કોઈપણ માણસ આવા સંજોગોમાં થોડા કલાક વધારે જીવીને પણ જેવા તુર્કોની ફરતાનો ભોગ થઈ પડ્યા કરતાં સુખપૂર્વક મરણ પામવાનું પસંદ કર્યા વગર રહેજ નહિ. પિતા પોતાના પુત્ર ઉપર જેટલો પ્રેમ રાખી શકે તેટલાજ પ્રેમથી હું મારા પુત્રને ચાહું છું પણ જો તેજ પુત્ર આવી હાલતમાં હોત તો હું તેને માટે પણ એવોજ ઉપાય જતાવત. હું પોતે એવી હાલતમાં હોત અને જો મારી શુદ્ધિ ટેકાણે હોત તો આવા પ્રકારનો જીવનકેસરો હું પોતે પણ આગ્રહસહિત માગી લેત. તે વખતે સૈન્યની સ્થિતિ એવી હતી કે તેમના રક્ષણને માટે એક લશ્કરી ટુકડી મૂકી જવાની સગવડ ન હતી. તોપણ આખરે તેમને ૫૦૦ માણસોની ટુકડીના રક્ષણ નીચે મૂકીને

જ હું ગયો હતો. તેમને અશીષ ખવરાવી મારી નાખવાની જરૂર મને જણાઈ હોત તો હું *લશ્કરી અમલદારોની એક સલા બોધાવત, આવું પગલું લેવાની જરૂર છે એવું તેમને કહેત અને આવું કામ કરવામાં આવ્યું છે એવું ખુલ્લે ખુલ્લું જાહેર કરત તેને કદિ પણ શુભ તો રાખતજ નહિ. + જો મારા સિપાઈઓને છૂપી રીતે ઝેર દધને મારી નાખવા જેટલી નિષ્કૃપતા મારામાં હોત અને મારા ધાયલ થએલા અને મરેલા સિપાઈઓનાં શરીર ઉપર યધને મારી ગાડી ચલાવી જાઉં એવો જો હું કસાઈ હોત, તો જેવા અદ્વિતીય શૌર્ય અને ઉત્સાહથી મારા સિપાઈઓ મારે માટે લડ્યા હતા તેમ લડત ખરા કે ? સિપાઈઓને ઝેર દધને મારી નાખવાનું કામ મને તેવું ના દલાજે કદ્યું છતાં તે છુપી રીતે કદ્યું તેટલાથીજ તે શુન્હાતું સ્વરૂપ ધારણ કરત. એકવાર તેમ ક્યાં પછી બીજી વાર એવું પાપાચરણ કરવાને હું જીવતો રહેવા પામનજ નહિ. જતાં જતાં એકાદ સિપાઈ મને ગોળીથી માર્યા વગર રહેતજ નહિ. ધાયલ થએલા માંથી પણ કે.ઈ પડ્યો પડ્યો અને ગોળીથી મારી નાખતજ. મારા સમગ્ર રાજ-નૈતિક જીવનમાં મેં કદિ પાપાચરણ કદ્યું નથી. જો મેં તેમ કદ્યું હોત તો અત્યારે મારી આ દયા ન હોત. ક્રાન્સનું સિંહાસન મેળવવાને તલપી રહેલા જુઓન રાજાઓને હું સહેલાઈથી મરાવી શકત. મારે તો માત્ર અનુમતિજ આપવાની હતી. મારા એક શબ્દની સાથે તેઓને આ દુનિયા હોડવી પડત. છતાં પણ ત્યારપછી મેં આ વિષે ધણું વિચાર કર્યો છે અને હવે મારો અભિપ્રાય એવો છે કે માણસના પ્રારબ્ધમાં મને તેટલું સુખ હોય, અથવા દુઃખ હોય તોપણ તેને કુદરની રીતેજ તેવું જીવન પૂરું કરવા દેવું જોઈએ. મારો એક મિત્ર અત્યંત વેદનાથી પીડાતો હતો અને દુઃખમાંથી છુટવાને વારવાર ઝેરની માગણી કરતો હતો. તેને મેં કદ્યું હતુ કે 'મને તારા ઉપર દયા તો આવે છે પણ તેમાં બીજો ઉપાય નથી. આખર સુધી તારે પીડા રહત કરવીજ પડશે' "

સર જૅમર્ટ વિદ્વસન નામના વિદ્વાને લખ્યું કે નિર્દય અને હત્યાશ નેપોલિયને પોતાના કામનો બોજો એકાએક કરવા માટે પાંચસો અને એસી ધાયલ થએલા માંદા સિપાઈઓને જાકા શહેરમાં ઝેર દધને મારી નાખાવ્યા. આ લખાણનો બધે પ્રચાર કરવામાં આવ્યો અને તેમાં લખેલી વાતને યુરોપ અને અમેરિકાના લોકોએ સાચી માની અને આવીજ જાતનાં લખાણથી ખોટે રસ્તે દોરવાધને હજી પણ ધણા મણસો નેપોલિયનને વિષે બોગે અભિપ્રાય બાધતા હશે; પરંતુ પાછળથી વિદ્વસનને પોતાની બૂલ સમજાઈ અને તે નેપોલિયનના પક્ષમાં લળી ગયો. એકવાર એજ વિદ્વસનની

* જાકામાં તુડ કેદીઓને ગોળીબાર કરવા કે નહિ તે સવાલનો નિર્ણય કરવાનું કામ તેણે અમલદારોની સલાનેજ સોંપ્યું હતું.

+ આ મિથ્યા વચન નેપોલિયનના વિરોધીઓનાં છે.

તેના સાંબળતાં કોઈએ નિંદા કરી પણ ઉદાર બુદ્ધિવાળા નેપોલિયનથી તે સહન થયું નહિ, તેથી તેણે કહ્યું કે કદાચ લખનારે લાગણીના આવેશમાં લખી દીધું હોય અથવા તેને કોઈએ ખોટી ખબર આપી હોય અને હવે તે પસ્તાતો હોય એમ પણ કેમ ન બને ?

નેપોલિયન પોતે એક પ્રસંગે કહે છે કે “ મેં કદિ પાપ કર્યું નથી એટલુંજ નહિ પણ પાપ કરવાનો વિચાર સરખોએ કર્યો નથી. હું હંમેશાં પચાસ સાક લાખ આણસોનો પ્રેમ સંપાદન કરતો આવ્યો છું અને તેમની પ્રથંસાના પ્રતારે આગળ વધ્યો છું. બલેને સામે પક્ષ મારી યાચ તેટલી નિંદા કરે પણ મારી પ્રતિજ્ઞાને માટે મને જરા પણ લય નથી. બલિષ્ઠની પ્રજા અને ન્યાય આપ્યા વગર રહેશેજ નહિ. આખરે સત્ય જાહેર થશે અને મેં જે લોકોપકારક કર્યો કર્યા છે તેમની સાથે મારા નેપોની તુલના થશે અને તેનું શું પરિણામ આવશે તે વિશે મને ખિંતા છેજ નહિ ”

એક પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર જે નેપોલિયનની સાથે આ સ્વારીમાં હાજર હતો અને જેણે માદા અને ધાયલ થએલા સિપાઇઓની સેવા કરવા માટે અવિરત પરિશ્રમ દર્શાવ્યો હતો, સિપાઇઓની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે સેનાપતિઓને વારંવાર સૂતા ઉઠાડતો હતો અને તેની સૂચનાનો તાત્કાલિક અમલ કરવામાં ન આવે તો તરતજ તે નેપોલિયન પાસે જઈને ફરિયાદ કરતો. તે ડૉક્ટરે પોતાનું એક વૈદ્યકીય પુસ્તક નેપોલિયને માદા સિપાઇઓની લીધેલી ખરદાસ્ત માટે પોતાનું સન્માન પ્રદર્શિત કરવાના હેતુથી તેને અર્પણ કર્યું હતું. એક બીજો ડૉક્ટર લખે છે કે “ નેપોલિયનના સ્વભાવની ખરી મહત્તા વિપત્તિના વખતમાં જણાઈ આવતી હતી. તે સેકડોવાર જરા પણ અચકાયા વગર પ્લેગનાં દવાખાનાંઓમાં જતો. તે પ્લેગથી પીડાતા રોગીઓના ઓરડાઓ તપાસતો અને તેમની સાથે એક નિકટના મિત્રની માફક પ્રેમથી વાતચીત કરતો. બ્યારે પ્લેગનું જોર ધણુજ વધી ગયું અને બધા દોષા (ડૉક્ટરો પણ) કરવા લાગ્યા તેવે વખતે તેણે પોતાની હિંમતનો દાખલો આપીને સર્વનો લય દૂર કર્યો, માદાઓને ધૈર્ય આપ્યું અને ડૉક્ટરોને માદાઓની સારવાર કરવા માટે ઉત્તેજિત કર્યા.

હવે સૈન્ય જાફાથી આગળ ચાલ્યું. માર્ગમાં અનેક માદા અને ધાયલ સિપાઇઓ મરતા ગયા નેપોલિયન અને તમામ સરદારો પગે ચાલતા હતા તોપણ માદાઓને માટે પૂરતા ઘોડા ન હતા. તોપો જેવનાર ઘોડા પણ આજ કામમાં રોક્યા અને તોપોને રેતીમાં દાટી દીધી. કોઈ કોઈને સહાનુભૂતિ આપે એવો આ વખત ન હતો. અત્યંત વિદગ્નજાથી હૃદયમાંથી દયા અને બીજી કોમળ વૃત્તિઓ ક્યારાઈ જાય છે. દરેક જથ્થા માત્ર પોતાનીજ સલામતી માટે ઉત્સુક હતો. મનુષ્યસ્વભાવને પ્રજ્ઞ કરી નાખે એવા સળોગાનું અને બુદ્ધતી લયાનકતાનું ખરેખરું દર્શન આ પ્રસંગે થતું હતું. આ દેખાવ જોઈને નેપોલિયનનું હૃદય ઘણું ખિન્ન થતું. તે ધગધગતી રેતીમાં

વગર છત્રીએ સિપાઇઓની સાથે ચાલતો હતો. એવામાં તેણે એક હૃદયપુષ્ટ અમલદારને ઘોડે બેસીને કુચ કરતો જોયો અને માંદા સિપાઇઓને માટે પોતાનો ઘોડો આપવાની તે ચોક્કસ ના પાડતો હતો. આ જોઇને નેપોલિયનને એટલો ક્રોધ ચઢ્યો કે તત્કાલની મુઠ્ઠા પ્રહારથી તેણે તેને જમીનદોસ્ત કર્યો અને તેના ઘોડા ઉપર તેણે પોતાને હાથે એક માંદા સિપાઇને બેસાડ્યો. લશ્કરના તમામ સિપાઇઓએ તેને હર્ષના ઉદ્ગારથી વધાવી લીધી.

પ્લેગવાળા દરદીઓને લશ્કરથી દૂર ચલાવવામાં આવતા હતા અને રાત્રે તેમનો મુકામ પણ અલગ કરવામાં આવતો. તોપના ગોળા સામે બેઠકપણે ધસી જનારા સિપાઇઓ પણ તેમનાથી દૂરને દૂરજ રહેતા. આત્મસંરક્ષણ કરવાની વૃત્તિનું બળ એટલે દરબજે વધી ગયું હતું કે માંદાઓને જરા પણ મદદ કરવા તેઓ ના પાડતા હતા. માત્ર એકસો નેપોલિયનજ પ્લેગવાળા દરદીઓની પાસે પોતાનો તંજુ રાખાવતો. તેમને સાફ જોઇતો બદોબસ્ત થયો છે કે કેમ તે જોવા માટે હંમેશાં રાત્રે તેમની ફરેકની મુલાકાત લેતો. સવારે પણ જાણે એક પિતા પોતાના પુત્રોની સંભાળ લેતો હોય તેટલી કાળજીથી તેમને ધણીજ જતનથી ઘોડા ઉપર બેસાડાવતો. જેની કાર્તિ આખા જગતમાં ફેલાઈ ગઈ છે એવા દિગ્ગિજયી સેનાપતિને પોતાના જેવા કુદ્ર સિપાઇઓ તરફ આટલો પ્રેમ રાખતો જોઇને તેઓ તેને દેવતુલ્ય ચહાતા. તે તેમના પ્રેમને માટે યોગ્ય પણ હતો. * હજી પણ પારિસના અપંગાત્રમમાં જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ પૂરી કરતા તેના કોઇ કોઈ સિપાઈ જોવામાં આવે છે અને આટલે વર્ષે પણ તેઓ તેનું નામ સાંભળીને એકદમ ઉત્સાહપૂર્વક તેનાં વખાણ કરવા મંડી જાય છે. માણસોનો જેટલો પ્રેમ નેપોલિયને સપાદન કર્યો છે તેટલો લાગ્યેજ ખીજા કોઇ પ્રાચીન અથવા અર્વાચીન પુરુષે કર્યો હશે. જે લોકો તેને સૌથી વધારે ઓળખતા તે તેને સૌથી વિશેષ પ્રેમથી ચહાતા હતા.

આખરે ત્રણ મહિનાની ગેરહાજરી પછી ફ્રેન્ચસેના કેરો નગરમાં પૂરે દમા-મથી દાખલ થઈ. સિપાઇઓમાં હવે ભારે અસતોષ ફેલાઈ ગયો હતો. તેમને સ્વદેશ છોડ્યે એક વર્ષ અર્ધ ગયું હતું. પૌર્વાત્ય પ્રદેશમાં સામ્રાજ્ય સ્થાપવાની યોજના પડી ભાગવાથી નેપોલિયન પણ હવે સ્વદેશ જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો; પણ મગ્ગડ અને રૂસિયાની મદદથી એક બળવાન તુર્કસેના મિસરને કિનારે ઉતરવાની તૈયારી કરતી હતી. આ બળવાન શત્રુસૈન્યને પરાસ્ત કર્યા પહેલા સ્વદેશ જવાનો વિચાર તેણે માડી વાળ્યો એ લશ્કર કર્યા અને ક્યારે ઉતરવાનું હતું તેની તેને ખબર ન હતી તેથી તે રાહ જોતો બેઠો.

ઘોડા દિવસ પછી એટલે લુલાઇ માસમાં એક દિવસ સાંજને વખતે એક ધૂળથી

દંડાયલો ઘોડેસ્વાર મારતે ઘોડે અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી આવી પહોંચ્યા. તે એવા સમાચાર લાવ્યો કે “અયુકરના ઉપસાગર આગળ એક બળવાન નૌકસૈન્ય આવી પહોંચ્યું છે. અદાર હજાર હથિયારગ્રંથ ઝનુની તુર્ક સિપાહઓ કિનારે ઉતર્યા છે, તેમની પાસે પુષ્કળ તોપખાતું છે, તેમની પાસે અગ્રેજ અને ફ્રિચન સેનાપતિઓ છે અને મુરાદ બે પોતે માનેલુક સ્વારોત્તું સૈન્ય લઈને તેમની સાથે જોડાઈ જવાને માટે ઝડપથી ચાલ્યો આવે છે.” આ પ્રમાણે આખરે જે વિપત્તિનું વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું હતું તે હવે કડાકા ધડાકા સાથે આવી પહોંચ્યું.

આ વખતે ફ્રેન્ચ લશ્કર આખા મિસર દેશમાં ચારે દિશાએ છૂટું પડ્યું હતું. ફેટહુક કેરો નગરથી આઠસો માઈલ દૂર હતું. થોડુંક અલેક્ઝાન્ડ્રિયામાં હતું. થોડુંક તુર્ક લોકોને આવતા અટકાવવાને સિરિયાની હદ ઉપર હતું. તેથી નેપોલિયન પાસે તરતને માટે કામ આવે એવા માત્ર આઠજ હજાર માણસો હતા. જૂઠાં જૂઠાં મથકાના સેનાપતિઓને માટે નેપોલિયને રાતના ત્રણ વાગ્યાસુધી જાગીને ટુકડો લખીને રવાના કરી દીધા. ચાર વાગે ઘોડે બેસીને હાવણીમાં ગયો અને તરતજ તેના લશ્કરે ઝપાટાગ્રંથ કુચ કરવા માંડી. આ વળગેલી સિપાહઓ બૂખ્યા અને તરસ્યા, ઉના ધમધગતાં રણમાં ચઢને બાળી નાખે એવો સૂર્યનો તાપ છતાં આખા જગતને ચકિત કરી નાખે એવી ત્વરાથી માત્ર સાતજ દિવસમાં અયુકરના ઉપસાગર નજીક આવી પહોંચ્યા.

ઈ. સ. ૧૭૯૬ ના જુલાઈ માસની ૨૫ મી તારીખે માત્ર આઠજ હજાર માણસો લઈને નેપોલિયન મજબૂત મેરચોનાખીને પડેલી તુર્ક સેનાની સન્મુખ આવી પહોંચ્યા. તે વખતે મધ્યરાત્રિ ચર્ચ હતી. મેઘન અને સમુદ્ર ઉપર ચંદ્રકિરણો પથરાઈ ગયાં હતાં. નેપોલિયને એક ઉંચી જગ્યા ઉપર ઉભા રહીને જોયું તો અદાર હજાર તુર્ક સિપાહઓ ધમધમાટ ઉંચ લેતા હતા. તેમની ત્રણે જાણુએ સમુદ્ર હતો અને બાકીની એક જાણુએથી પોતાનું રક્ષણ કરવાને તેમણે મજબૂત દિવાલો ઉભી કરી હતી. પાસેના ઉપસાગરમાં તેમણે નૌકસૈન્ય નિડરપણે ઉણું હતું. નેપોલિયનની અનુભવી આંખે યત્રુના પાયદળનો, તોપખાનાનો અને સ્વારોની સંખ્યાનો અસદો કરી લીધો. વળી તેઓ ખીજ સૈન્યની તથા ખીજ યુદ્ધસામગ્રીના આવવાની સહ જોતા હોય એમ લાગ્યું. નેપોલિયનનો સરદાર કલેજર પોતાનાં બે હજાર માણસો લઈને હજ આગ્યો ન હતો. તો પણ તેની રાક ન જોતાં તેણે યત્રુ ઉપર તાબડોલો હુમલો કરવાનો ઠરાવ કર્યો.

આ યુદ્ધમાં એક પક્ષનું બળ તદ્દન અસમાન હતું. તુર્ક લોકો ધણીજ ઝનુની અને નિડર જાન છે, અને વળી તેમના બળનો ઉપયોગ કરનારા બાહોય અગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ ધજનેરો હતા. આજ જગ્યાએ એક વર્ષની વાત ઉપર નેપોલિયન ઉતર્યો હતો.

જ્યાં અચારે શત્રુનું નોકસૈન્ય દમામભરે લગરાયું હતું તેજ જગ્યાએ તેનાં વહાણોના શત્રુએ ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા હતા. આ દેખાવ જોઇને તેના હૃદયમાં વેરનો દાવાગિન સળગી ઉઠ્યો. આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપર ધણીજ મહત્ત્વની બાબતોનો આધાર હતો. તેની હાર થઈ તો તેનો પૂરેપૂરો વિનાશ થવાનોજ. સહેજસાજ જીત થઈ તો યુદ્ધ લંભાય અને તેથી જો તે પૂરેપૂરો વિજય મેળવ્યા વગર કાનસ જાય તો તેની પ્રતિપ્દાને હાનિ પહોંચ્યા વગર રહેજ નહિ. જો આજ યુદ્ધમાં શત્રુદળનો કચ્ચરધાણુ નીકળી જાય તો તે હાર ખાઇને નહિ પણ અપરાજિત ગણાઇને સ્વદેશ પાછો ફરે. મિસરમાં રહેના ફ્રેન્ચોને સલામતીમાં મૂકી જાય અને કાનસમાં ચાલી રહેલી અવ્યવસ્થિત સ્થિતિને ક્ષીધે કાંતિ મેળવવાના નવા માર્ગે તેને માટે બેશક ખુલ્લા થાય. જ્યારે તે આ પ્રમાણે ઉભો ઉભો શત્રુસૈન્ય તરફ દૃષ્ટિ કરીને વિચાર કરતો હતો તે વખતે તેના બહાદુર સેનાપતિ મુશ તેની પાસે ઉભો હતો. પોતે ધણીજ ઉચ્ચ અવસ્થા ભોગવવાને અને ધણાં મહત્ત્વનાં કામ કરવાને સરખયો છે એવી તેની હઠ માન્યતા હતી, અને આ માન્યતાએ તેના મન ઉપર આ પ્રમત્તે એટલો અધિકાર જમાવ્યો કે તેણે પાસે ઉભેલા મુશને કયું, “આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપર જગતનું પ્રારબ્ધ અવધાય છે.” બહાદુર મુશ નેપોલિયનના જટલો દુરદર્શી ન હતો. તેથી તેણે કહ્યું, “અશ્વત્થ, આપણા લશ્કરનું પ્રારબ્ધ તો તેના ઉપરજ અવધાય છે. ફરેક ફ્રેન્ચ સિપાઇ અત્યારે જાણે છે કે જો હું છતીશ નહિ તો મારે મરવુંજ પડશે, અને તેથી મજબૂતમાં સજ્જડ ધસારો તુર્કસૈન્ય ઉપર મારા સ્વાર કરશે તેની ખાત્રી રાખજો.”

પૂર્વ દિશામાં સૂર્યનો કાષ્ઠક ઝાંખો ઉગસ થવા લાગ્યો હતો એવા સમયે પોતાની યાવજી ઉપર ધડાધડ વરસતા ઝોંચ ગોળાના આઘાતથી અને તોપોના વજનનાં દથી ઉઘતી તુર્કસેના સફાળી જાગી ઉઠી, અને જગતનાં અત્યંત દારણુ યુદ્ધમાં ગણી શકાય એવું યુદ્ધ શરૂ થયું. નેપોલિયનની બુદ્ધિની ભયાનક તેજસ્વિતા પૂરે જોસમાં બહુકી નીકળી તે એક નાની ટેકરી ઉપર પૂર્ણ સાતિથી, અનુબ્ધ ચિત્તે ઉભો ઉભો આ વખતે પોતાના અપ્રતિહત બુદ્ધિબળથી સેનાપતિઓનો નિયામક બનીને શત્રુનો મહાર કરવા લાગ્યો. તુર્ક લોકો બહાદુરીથી પોતાનો બચાવ કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજ સેનાપતિઓ તેમના નેતા હતા મર સિડનિ રિમથ પોને મુખ્ય સેનાપતિ હતો. તો પણ તેમનું કાંઈ વળું નહિ. ફ્રેન્ચ ચોક્કસઓનો ધમારો વિકરાળ વરના ધસારા જવો હતો અને તેમને હાથે તુર્ક સિપાઇઓનો હરણુની મારફત સંહાર થવા લાગ્યો. આજ જગ્યાએ અમારાં લગ્ન વહાણોનો નાશ થયો હતો એ વાત યાદ આવવાથી એકેએક ફ્રેન્ચ સિપાઇનાં હૃદયમાં ક્રોધાગ્નિ લાગુકી ઉઠતો હતો. કાનસના પ્રજાસત્તાક સંભળ્યો નાશ કરવા ચૂરોપના રાજાઓ એકઠા થયા છે તે વાતનું સ્મરણ થવાથી

તેમની નસેનસમાં ખૂન ઉછળી આવતું હતું. માત્ર હજાર હજાર ફ્રેન્ચો, ઇંગ્લેન્ડ, રશિયા અને તુર્કિસ્તાનના સંયુક્ત સૈન્ય ઉપર વૃદ્ધી પડતા હતા એ વિચારથી તેમણે હૃદય અહંકારથી ધૂધાવું હતું. તેમના ધસારાનો ભુસ્તો અને યુદ્ધનિપુણતા ભેદને તુર્કિસેનામાં ગભરાટ ફેલાવા લાગ્યો. તેમનો વ્યૂહ બેદાયો અને સિપાઈઓ અને સ્વારો એક બીજા સામે અચડતાં બચકર ગોટાલો ચર્ષી ગયો. અદ્ભુત ત્વરાથી તોપો ભરી ભરીને ફાડવાના કામથી ટેવાયલા ફ્રેન્ચ ગોલંદાઓએ તેમના ઉપર ગોળા, ગોળીઓ અને ભેંમગોળાની અખંડ ઝડી ચલાવી મૂકી. સંખ્યાગણ તુર્કોના શરીરના ટુકડે ટુકડા ચર્ષી ગયા. સેંકડો માણસો તલવાર અને સંગીનના પ્રહારથી ધાસની માફક કપાઈ ગયાં અને નાસવા જતાં ઘોડાની ખરીઓ નીચે છુદાઈ મુખ્યાં. હઠાતે તુર્ક સિપાઈઓએ પ્રાણ બચાવવાને સમુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું અને કિનારેથી તથા માધ્યમે અંતરે ઉભેલાં વહાણમુખી પહેંચી જવાને સ્વારો અને સિપાઈઓ સમુદ્ધમાં ગાંડાની માફક તરફડીમાં મારવા લાગ્યા; પરંતુ નેપોલિયને ચમરાજના જોવા થાંત, ગંભીર પણ બયાનક બાવ ધારણ કરીને તેમના તરફ તોપોનો એવો મારો ચલાવ્યો કે સમુદ્ધ ઉપર ઘણે દૂરસુધી કરાના ઝાપટાનો માફક ગોળા અને ગોળીઓની એકસામટી રમઝટ મચી રહી. જમીનમાર્ગે યત્રુથી નસાય એમ હતુંજ નહિ; તેમ તેઓ શરણે આવે એવા પણ ન હતા. આ બાળુએ ક્રાન્સની ગએલી કીર્તિ પાછી મેળવવાની નેપોલિયને જવજંત પ્રતિષ્ઠા લીધી હતી. સેનાપતિ મુરાએ પણ પોતાનું વચન પાળ્યું. યત્રુસૈન્ય જ્યાં ઘણુંજ મજબૂત અને અભેદ વ્યૂહ રચીને ઉભું હતું ત્યાં તેના સ્વારો ધસી ગયા અને મુરા પોતે મરણીઓ થઈને ઘોડો દોડવતો જ્યાં પાશા પોતે અને તેના મેનાપતિઓ ઉભા હતા ત્યાંમુખી ધુસી ગયો. ગર્વિષ મુશ્તતાન તેના તરફ પિસ્તોલ હોડે તે પહેલાં તે મુરાની લોહીથી ખરડાયેલી તલવારના ઝાટકાથી તેના જમણા હાથ ઉડી ગયો અને તેને જીવતો કેદ પકડીને નેપોલિયનની પાસે મોકલી દેવામાં આવ્યો.

સાંજના ચાર વાગતા પહેલાં તમામ તુર્કસૈન્યનો નાશ થઈ ગયો, માત્ર એ હજાર કેદ પકડાયા, અને બાકીના તમામ માર્યા ગયા અથવા સમુદ્ધમાં ડૂબી મુખ્યા. સિઝનિ રિમચ પોતે પણ ઘણી મુશીબતે કેદ પકડાતો ખચે. તુર્કોની નાસાનાસ વખતે એક મજવામાં બેસીને તે નાદો અને પોતાના વહાણમાં જઈ પહેંચ્યો. અણુકરના ઉપસાગરમાં ખાર હજાર તુર્કોનાં મુઝાં તરતાં ચયાં; પરંતુ થોડાજ મહિના ઉપર એજ દેશણે તેટલાજ ફ્રેન્ચોની પણ એવીજ દશા થઈ હતી. યત્રુસૈન્યનો પૂરેપૂરો વિનાશ બે કોઈ મુશ્કેલીમાં થયો હોય તો તે માત્ર આજ યુદ્ધમાં થયો હતો. અણુકરના નૌકાયુદ્ધમાં ઈધરે ફ્રેન્ચો તરફ તીખી નજર કરી હતી, પણ આ યુદ્ધમાં ક્રાન્સના યત્રુએ તરફ પણ તેની દષ્ટિ તેજીજ ઉઘ ચર્ષી હતી.

હવે મિસરમાં લગ્નપત્નિ નામનિશાન રહ્યું ન હતું. હવે કોઈ પણ શત્રુ સાથે લડવાનું બાકી ન હતું, તેમ કોઈ પણ દિશાએથી મિસર દેશ ઉપર આક્રમણ થાય એવો સંભવ પણ ન હતો. હવે તો માત્ર નવા સંસ્થાનની અદરની વ્યવસ્થાનું કામ નેપોલિયને ખતાવેલી દિશાએ કર્યા કરવાનું હતું અને તેમાં ખાસ અસાધારણ શુદ્ધિની જરૂર ન હતી.

પણ આટલા બધા બહાદૂર સિપાઇઓના બન તથા જહેમતને બોગે નેપોલિયને મિસર છુટ્યો તો ખરો, પરંતુ તે કળપદનીવડયો નહિ. તેના નીકાસેન્યનો નાશ થવાથી ક્રાન્સ સાથેનો તેનો સબંધ તૂટી ગયો હતો અને તેથી હવે હિંદુસ્તાન ઉપર સ્વારી કરવાના વિચારને માટે ખુલ્લે અવકાશ ન હતો. આખા બૃમધ્ય સમુદ્રમાં ઈંગ્લેન્ડ, રશિયા અને તુર્કિસ્તાનનાં લડાયક વહાણો ચારે દિશાએ ધૂમતાં હોવાથી મિસરદેશ ફ્રેન્ચોને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે એમ ન હતો. વળી તેઓની દહેશતને લીધે તેઓથી ક્રાન્સ પાછા જવાય એમ પણ ન હતું. આથી કરીને ફ્રેન્ચો જો કે વિજયી થયા હતા તોપણ તેમણે પોતાને હાથે પોતાની આસપાસ એવી દિવાલ માધી લીધી હતી કે જે દિવાલવડે તેઓ શત્રુના હુમલાનું નિવારણ કરી શકે તોપણ તે દિવાલના બહાર તેઓથી નીકળાય એમ ન હતું.

ઉલ્લા દશ મહિના થયાં તેને યુરોપવિષે જરા પણ ખાતરીભર્યા સમાચાર મળ્યા ન હતા. સિફ્તિ સ્મિથે કહ્યું તો એક ગૃહસ્થને યોગ્ય સૌજન્યથી પ્રેરાઈને અથવા તો ક્રાન્સ ઉપર એકસામટી આવી પડેલી વિપત્તિઓના સમાચાર આપીને વિજયી નેપોલિયનને તેના પૂરેપૂરા વિજયની પળે નિરાશા ઉપજાવવાના હેતુથી, તેને ધણાજ માઠા સમાચારની વિગતોથી ભરપૂર વર્તમાનપત્રોની ફાઈલ મોકલાવી, અને ત્યાર પછી તરતજ શત્રુપક્ષે નીકાસેન્ય ઝપાટાબંધ અદસ્ત થઈ ગયું.

નેપોલિયને આખી રાત બેસીને તે વર્તમાનપત્રો ધણાજ ધ્યાનથી તપાસ્યાં. તેમાંથી તેને માલૂમ પડ્યું કે ક્રાન્સમાં અવર્ણનીય ગેરવ્યવસ્થા ચઢ ગઈ હતી. કાયરેક્ટરોની નિર્બળ રાજસત્તા એવા મૂખાંઠભરેલાં કામ કરતી હતી કે આખી પ્રજાનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ તે ગુમાવી બેઠી હતી. આખા દેશમાં નાના પ્રકારના કાવત્રાં અને ચુપ રાજનૈતિક હત્યાઓ થતાં હતાં. વળી ક્રાન્સને યુરોપ સાથે ખીજ વારની લડાઈ જગી હતી. આરિદ્ર્યાએ ઇટાલી સર કરી લીધી હતો, અને વિદ્વલ બનેલા ફ્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સીમા ઉપર શત્રુરાજ્યોના ઐન્યનો જમાવ થવા લાગ્યો હતો.

આ સમાચાર વાંચ્યા પછી તેણે પોતાના સેક્રેટરી શુરિયેનને કહ્યું, “મારી આગાહી આખરે ખરી પડી. મૂખાંઠોએ ઇટાલિ ખોડ્યું. મારી તમામ ફતેહ બરબાદ ગઇ. આપણે હવે વગર વિલબે ક્રાન્સ જવું જોઈએ અને હજી બગડેલી બાજી સુધરે તો સુધારીને ક્રાન્સને વિનાશમાંથી બચાવી લેવો જોઈએ.”

નેપોલિયનમાં ખાસ વિલક્ષણતા એ હતી કે જ્યારે જ્યારે તે અમુક નિશ્ચય પડતો

ત્યારે સવાલની દરેક બાજુનો વિચાર તે ધણીજ ઝડપથી કરી લેતો અને તરતજ પરિણામ શુ આવશે તે પણ કળી શકતો. બીજા માણસો ધણા સમયસુધી શાંતિથી ઉઠા વિચાર કર્યા પછી પોતાના નિશ્ચયોમાં જે શાણપણ અને દીર્ઘદર્શિનું દર્શન કરાવતા તેટલુંજ શાણપણ અને તેટલીજ દીર્ઘદષ્ટ તેના એક પળવારમાં ધડી કાઢેલા નિશ્ચયોમાં જોવામાં આવતા. લઢાઈના વિકટ મામલામાં, પળે પળે બદલાતા અને નવા ઉભા થતા સંજોગોમાં તે કદી પણ ગુચવાતો નહિ. શુ કરવું તેના વિચાર કરવાને એક પળવાર પણ તે ચોલતો નહિ, પણ ધીમેથી પાંકો વિચાર કર્યા પછી પણ આખરે જે માર્ગ તેને જડી શકે તેજ માર્ગ તે એકદમ શોધી કઢાડતો અને મનમાં જરા પણ અદેરો લાગ્યા વગર તેનો અમલ કરતો આ પ્રમાણે સ્વાભાવિક પ્રેરણાથી તાત્કાલિક પણ ખરા નિશ્ચય કરવાની તેની અદ્ભુત શક્તિ એ તેના અસામાન્ય સામર્થ્યની એક મુખ્ય ચાવી હતી. તેની કાર્યદક્ષતા પણ તેની અસાધ્ય હતી. આથી કરીને જે કાર્ય કરવાને બીજા માણસોને દિવસના દિવસ લાગે તે કામ તે થોડા કલાકમાંજ ઉઠેલી નાખતો.

આ વખતે પણ તેણે એક પળવારમાં ફ્રાન્સ જવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો. ક્યે માર્ગે મુસાફરી કરવી, મિસરના મૈન્યનુ શુ કરવું, અંગ્રેજ નાકાઓની સરત કેવી રીતે ચૂકાવવી, કોને કોને સાથે લઈ જવા, એ બધું તેણે એકદમ નક્કી કરી દીધું. તેણે પોતાના અગત સલાહકારોને પોતાનો નિશ્ચય જણાવી દીધો પણ એમાંની લેશમાત્ર પણ ખમ્ જાનુના નીકામૈન્યને મળવા પામે નહિ તેને માટે સધળા યોજના પૂરેપૂરી ગુપ્ત રાખવાની સચના કરી, અને બે નાનાં વહાણ તથા ચારમો માણુઓને બે મહિનાસુધી ચાલે તેટલું સીધું તૈયાર કરવાનો પણ હુકમ કરી દીધો.

ત્યાર પછી તે કેરો તરફ જવા નીકળ્યો અને ૧૦ મી ઝાગરે સમરવિજયી સેનાપતિ તરીકે પૂર કમામથી નગરમાં દાખલ થયો. પોતે ફ્રાન્સ જવાની તૈયારી કરે છે એ વાતની તેણે મૈન્યને બિલકુલ જણુ થવા દીધી નહિ થોડા દિવસ નાઇટ નદીના પ્રદેશમાં પરિક્રમણુ કર્યા પછી ગણુ ઝોગ્રાફીને ધણીજ ઝડપથી તે રસ્તે મી ઝાગરે અને ફ્રાન્સમાં આવી પહોંચ્યો. અધારી ગતે થોડા વક્રાદાર અનરહુકો અને આઠ સોનતીઓને સાથે લઈને તે ઉપમાગરના એક એકાત ભાય આગળ ગયો. તેઓ કયા જતા હતા તેની કાંઈને કહી ખમ્ જ નહતી. ત્યાં આગળ બે વહાણ તેમની રાહ જોતા ઉભા હતાં. પછી ત્યાં આગળ નેપોલિયને ફ્રાન્સ જવાનો પોતાનો ઉદ્દય જાહેર કર્યો. આખર મંડગમાં આનંદ આનંદ થઈ ગયો. તેઓ ગુપ્તગુપ્ત મળવામાં બેસીને વહાણ આગળ ગયા બધા વહાણમાં બેસી ગયા એટલે તરતજ સદ ઊડવામાં આવ્યા અને સવારનો ઝાખો પ્રકાશ થયો તે વખતે તે મિસરના રેતાગ ઈનાગની રેખા સમુદ્રના મિતિગમાં અદરથ થઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૫ મું-મિસરથી પારિસમાં પુનરાગમન ૧૭૯૯

પોલિયને મિસર ઉપર કરેલી રવારીની યોજના માતુષી બુદ્ધિ-થી ધણીથી મહાન યોજનાઓમાંની એક હતી, પણ જે મંજોગો વચ્ચે તે ક્રાન્સ પાછો આવ્યો તે સંજોગો જોતાં તેના નૈતિક બળનું અને ભવ્યતાનું વિશેષરૂપે દર્શન થાય છે. તેના નૌકાગ્રંથનો નારા થયો ત્યારથી પૂર્વ દિશા તરફ આગળ વધવાનો સલાહ તો ઉડીજ ગયો હતો. તેનું મન્ય વારતવિકરીતે મિસરમાં કેદ પકડાયું હોય એવી હાલતમાં

હતુ. હવે તો સારામાં સારો ભાગ એજ હતો કે તેણે ક્રાન્સ જવું અને ત્યાં પોતાની પ્રતિભા વાપરીને મિસરના લશ્કરને મદદ મોકલાવવી. આથી કરીને તેના સ્વદેશ પાછા ફરવાના વિચારને પુષ્ટિ આપનાર તેની પોતાના મૈન્ય તરફની લાગણી હતી. નાહલાજે તેમને એકલા મુકી જવાની તેને ફરજ પડી હતી. જો તે સહિસલામત ક્રાન્સ ન પહોંચી શકે તો તેમાં એકલી તેની પોતાનીજ નહિ પણ તેના લશ્કરની સલામતીને પણ જોખમ પહોંચે તેમ હતુ. આજ કારણથી તેને મધણી યોજનાઓ ગુપ્ત રાખવાની જરૂર હતી. જો ધનુને લેશમાત્ર પણ ખાતમી મળે તો તેઓ સમુદ્રમાર્ગ ઉપર સખ્ત દેખરેખ રાખે અને તેને જતો અટકાવે. આ સંજોગો જોતાં તેના ધીટ સાહસને માટે તેને આખુ જગત ધન્યવાદ આપે છે.

આ માહમુમાં રહેલી નૈતિક લાવનાનો આપણે જરા વિચાર કરીએ. ત્રણ કરોડ મનુષ્યોની બનેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા છેલ્લાં દસ વર્ષથી લય કર સામાજિક સનિપાતથી પ્રભુબ્ધ અને જિન્ન બિન્ન થઇ ગઈ હતી. એવું એક પણ પાપ ન હતું કે જે તે દત્તભાગ્ય દેશમાં ન બન્યું હોય. મનુષ્યના હૃદયમાં જે જે આસુરીવૃત્તિઓ ઉદ્ભવી શકે છે તે તમામ દુર્વૃત્તિઓ દાવાનળની માફક ચહેરે ચહેરે અને ગામેગામ ફરી વળી હતી. શ્રીમતોના સુશોભિત મહેલનાં ખડિયેર થઇ ગયાં હતાં અને રળિયામણાં ખેતરો ઓઝો, પુરુષો અને બાળકોનાં લોહીથી રંગાઈ ગયાં હતાં. લૂટફાટનું કામ મોટા પાયા ઉપર ચાલી રહ્યું હતું અને હજારો સુખી કુટુંબો કંગાલ બનીને ભિખારીની હાલતમાં રવડાં હતાં. નીતિભંગ અને વ્યભિચાર કાયદેસર મનાઇ ગયાં હતાં અને

અલબેલી ફ્રેન્ચ પ્રજા અધમ બ્રષ્ટ વારગિનાના બીલત્સ આવાસતુલ્ય બની ગઇ હતી. કાયદાએ વાસ્તવિકરીતે પોતે પોતાનોજ વિનાશ કર્યો છે અને તેના ફેસલા લોક-મમૂહના તાસદાયક સીચીઆરીને અનુકૂળ થવા માટે ધડીમાં આ બાબતુએ તો ધડીમાં બીજી બાબતુએ ઢળતા હતા. તેની શૂલ જતાવનારને ચૂપ કરવાને માટે એકજ સમગ્ર દલીલનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, અને તે માત્ર મનુષ્યરક્તથી રાતદિવસ હરપૂર રહેતી ગટરોવાળું વધરચાનજ હતું. આજ હથિયારથી સમાલોચના કરનારની જીભ અને કલમ અકુચમાં રહ્યા હતાં. રાજ રાજ નવા રાજ્યખંધારણો ધડાતા. જાતીય વિદ્રોહ આખા દેશમાં દાવાનળની માફક સળગી રહ્યો હતો. રાજના પક્ષકારો અને રાષ્ટ્રવિશ્લેષ કરનાર પક્ષ નિરાશાથી ગાડા બનીને એક બીજાના ગર્ગા રેસી નાખતા હતા. આ પ્રલયામિતે યુરોપના રાજ્યો સઠારી આપતા હતા અને ક્રાન્સને પોતાના ભરકર અને લડાયક વહાણોવડે ચારે દિશાએ ઘેરી વળતા હતા.

ક્રાન્સની પ્રજાના સામાજિક ઇતિહાસનાં પાનાં લખાનક અને અમલ અત્યાચારની માફકી પૂરે છે. અનેક સૈન્ય ચર્ચા રૈયત, રાજ અને ઉમરાવવર્ગના જુલમની ધાણીમાં તે પ્રજા પીલાઈ હતી. આખરે આ દમાણુ છેકજ અસલ ચમ પડ્યું. કોષના આવે-સમા આવીને લોકોએ પોકાર કર્યો કે “ અમે લાખો માણસો તમારી વિપલ પટતાની મામતી પૂરી પાડીશું નહિ, તમારી તમાખી સહન કરીશું નહિ ” રાજ અને ઉમરા-વાએ પ્રતિધ્વનિ કર્યો કે “ તમારે તે સહન કરવાજ પડશે. અમે તમારા ખમડાટ ફેફડાને લેખવતા નથી ” પોપ મહારાજના સલામડપમાથી ગભીર ગર્જના નીકળી કે “ લોકોએ સહન કરવું જ પડશે ” વિચેનાના રાજ્યપ્રાસાદમાંથી, ફેશિયાના ઝારના ધુમટવાળા મહેલમાંથી, અને તુર્કસ્તાનના સુલતાનના વિલાસપૂર્ણ જતાનખાનામાંથી પણ એવોજ પ્રતિધ્વનિ નીકળ્યો, અને તે સર્વના કરતાં વિશેષ ગભીર, પ્રચંડ, અને દહતાપૂર્ણ સિહનાદનો સ્વતંત્રતાના ઉપાસક, સુખવસ્થિત રાજ્યતંત્ર ભોગવતા સુખી ઇંગ્લંડે કર્યો કે “ લોકોએ સહન કરવું જ નોંધશે. ”

આના પરિણામે ધણી વર્ષસુધી દમાઇ રહેલો જાણામુખી ક્રાન્સમાં લખાનક ધડાકા સાથે ફાટ્યો અને તેમાંથી ધડધડાટ વહેતો લાવાનો ગ્સ આખા યુરોપમાં મચરાચગ વહેવા લાગ્યો ચારે દિશાએથી ચતુર્યોવડે વેરાયલા અને પોતાનાજ દેશના જુલમી કાયદાઓથી કચરાચના લોકોના કોષની સીમા ન રહી. તેઓ નિગાશથી, અપમાનથી ગાડા બની ગયા. પોતાની તુલનાશક્તિ ખોઇ બેઠા ઉમરાવોના મહેલ તેમને ગેરવાજબીકર, અને દાસત્વનાં ચિન્હરૂપ દેખાવા લાગ્યા. ધિકાર અને ઘેરથી પ્રજાવિત ચમને તેઓ દેત્યોની માફક ઉમરાવોના અને શીમતોનાં નિવાસસ્થાનપર તૂટી પડ્યા અને તેમને જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યાં. રાજમહેલ કે જ્યાં મોકાના મંદિરા થયાં રાજ્યનો નીતિ અને ધર્મવિરુદ્ધ વિપલોગ ભોગવતા આવ્યા હતા તે પ્રજાના

દાસત્વની નિશાની તરીકે ગણાયા અને ઉરકેરાયલા લોકોએ તેમને પથ ભાંગી તોડીને પાયમાલ કરી નાખ્યા. રાજાની આપણુદી સત્તાને એકે બપોટે તોડી નાખીને ફ્રેન્ચ-એ અરાજકતા અખિતયાર કરી. ઈરાજગિત સુવર્ણચુકટ અને રાજદંડ ધારણ કરનાર રાજા, તેના દરબારમાં રહેનાર શ્રીમંત ઉમત્તેવો અને બલિયારિણી મુદરીઓ અદસ્ય યજ્ઞ ગયા અને કારખાનાઓના ધૂમાડામાંથી, લોખંડની ખાણોના ઉડાણમાંથી તથા દરિદ્રતાથી ભરેલાં ગંધાતાં ઝુંપડાંઓમાંથી, મંદો, અસંસ્કૃત, બીભત્સ, અને અનુબ્ધરક્તનો તરસો હઝાર માયાંવાળો ભયાનક રાક્ષસ નીકળી આવી રાજાને રથાને આવીને બેઠો. ક્રાન્સે રાજસત્તાનો નાશ કર્યો પણ તે સુવ્યવસ્થિતિ, કાયદેસર, સંગીન પ્રજાતંત્ર રચાવી શક્યું નહિ. એક જુલ્મી રાજાને ઠેકણે ઉરકેરાયલા, અર્ધ-થેલા તથા અભણ લોકસમૂહની સત્તા સ્થપાઈ.

ખાસ કરીને છેલ્લાં દશ વર્ષથી ક્રાન્સની આવી સ્થિતિ હતી. લોક વર્ગ હવે દુઃખથી કંટાળી ગયો હતો અને છૂટકારાની રાહ જોતો હતો. પણ આખી પ્રજાનો નેતા બની શકે એવા પ્રતિભાશાળી વીરપુરુષનો અભાવ હતો. રાજ્યતંત્ર લોકોના તિરસ્કારનો પાત્ર થયું હતું અને તેની લગામ ટીલી પડી હતી. ક્રાન્સમાં સર્વત્ર અંધેર અને પૂરેપૂરી પાયમાલીનાં ચિન્હો નજરે પડતાં હતાં. ધણા લોકોનાં હૃદય હવે બોનાપાર્ટને માટે ઉત્સુક થયાં હતાં. “બોનાપાર્ટ” ક્યાં છે? છટાલિ અને મિસર જીતનાર બોનાપાર્ટ” ક્યાં બેસી રહ્યો છે? જો આપણને આ વિપત્તિમાંથી છોડાવવાને કાર્પ સમય” હોય તો એકલો નેપોલિયનજ છે” એવા ઉદ્ગાર ધણાં માણસોને મોઢથી અનેક ઠેકણે નીકળવા લાગ્યા અને આખી પ્રજા છૂટકારાની આશાએ તેના એકલાનાજ તરફ જોવા લાગી.

આવા વિકટ પ્રસંગોમાં, નિપોલિયન જે ત્રણજ વર્ષ પહેલાં તદ્દન અપ્રસિદ્ધ અને વગવસીલા વગરનો હતો તે હવે પોતાના દેશને નામેાશી લગાડનાર, કંગામ રાજ્યતંત્રને ઉચલાવી નાખવાને દેશમાં પ્રવર્તાયલી અરાજકતાનો નાશ કરવાને, વિદેશી રાજ્યોના હુમલાનો પ્રતિકાર કરવાને અને ચાર કરોડ મનુષ્યોનો વિનાશ થતો અટકાવવાને સ્વદેશ જવા તૈયાર થયો. આ સાહસ ધણુંજ ગંભીર અને પ્રશંસનીય હતું અને તેના ઉદ્દેશ ધણોજ ઉદાર હતા. તેને જે શત્રુઓની સામે પોતાની શક્તિ અજમાવવાની હતી-એક તો રાજાનો પક્ષ લઇને લડનાર યુરોપના સંયુક્ત રાજ્યો અને બીજો પારિસનો અશિક્ષિત લોકવર્ગ. છતાં પણ અત્યંત શાંતિ અને અડગ આત્મવિશ્વાસ રાખીને તેણે આ સાહસ ઉઠાવ્યું. તેના અલૌકિક જીવનમાં આ એક સૌથી મહત્વનો પ્રસંગ છે. સામા પક્ષવાળાઓને મહાત કરવા માટે તેણે પોતાની સાથે લશ્કર રાખ્યું ન હતું. તેણે ધણાં છુપાં અને વ્યાપક કાવત્રાની જાગ રચી ન હતી.

તે પોતાની બુદ્ધિ અને શક્તિ ઉપર તથા લોકોના મોટા ભાગની સહાનુભૂતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ક્રાન્સનું અવ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર પોતાના હાથમાં લેવાને માટે લગભગ એકલો જ જવાને માટે તૃપ્ત થયો. આના કરતાં વધારે ગંભીર સકટ તેણે કદિ પણ ખેડ્યું નથી. જેમ મધપૂડાને કોઈ તોડવા જાય ત્યારે તેનું શી રીતે રક્ષણ કરવું તથા કોના ઉપર વેર લેવું તેની કશી સૂઝ ન પડતાં હજારો મધમાખીઓ મધપૂડામાંથી બહાર નીકળીને ચારે દિશાએ ભણુભણાટ કરી મૂકે છે; તેમ અણુકરના સત્રામ પછી ઇંગ્લેન્ડ, રશિયા અને તુર્કસ્તાનનાં હજારો લડાયક વહાણો આખા ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં ઘૂમવા લાગ્યાં હતાં. તેમની નજર ચૂકાવીને શી રીતે ક્રાન્સને કિનારે પહોંચવું એ પણ એક ગંભીર પ્રશ્ન હતો. ખીજા બાળુએ ક્રાન્સની વધભૂમિ મનુષ્યરક્તથી ભીનીને ભીની જ રહેતી હતી. ઉત્કૃષ્ઠ અને ઉચ્છેદશક્તિ લોકવર્ગના અભિપ્રાયની સામે ધનારને માટે એજ ધ્યાન નિર્માણ થયું હતું. પોતાની ખેડમા સતેલા સિંહની દાઢમા હાથ નાખવા જેવું આ માહમ હતું અને તે નેપોલિયને એકલે હાથે માથે લીધું હતું; પણ સ્વદેશસેવા કરવા માટે જેનું હૃદય વ્યાકુળ બની ગયું છે તે શું પોતાની સલામતીના વિચાર કરીને બેસી રહેશે? તે શું વિપત્તિથી ડરી જઠને પાછી પાની કરશે?

૧૭૯૬ ના ઓગસ્ટ માસની ૨૨ મી તારીખે રાત્રે દર વાગે નેપોલિયન ક્રાન્સ જવા માટે વડાણમાં બેઠો. તારાના પ્રતિબિંબ ભૂમધ્ય સમુદ્રના શાંત, તરંગરહિત ખૂરી આરસી જેવા જળરાશિમાં પડતા હતાં અને તેને બેઠીને તેનું વહાણ ક્રાન્સ તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યું. તેના અનુસંગીઓ પોતે સ્વદેશ જવા નીકળ્યા છે એ વિચારથી હર્ષવેશ બની ગયા હતા; પણ નેપોલિયન વિચારમા ગરકાવ થઇને શાંત મુખમુદ્રા ધારણ કરીને વૃતક ઉપર ઉભો ઉભો અદૃશ્ય થઈ જતા મિસરના કિનારાની રેખા નિહાળતો હતો. તેના અશુભ ચિત્ત ઉપર હર્ષ કિંવા ગ્લાનિ બેમાથી એકની પણ અસર થતી ન હતી. પૂર્ણ શાંત અને ગંભીર ભાવે તે એકલો એકલો વિચાર કર્યો જતો હતો અને એવે પ્રસંગે એના મનમાં ઉત્પન્ન થતા વિચારનું જ્યારે જ્યારે આપણને કાંઈક દર્શન થઈ જાય છે ત્યારે તેમાં ભવ્યતાની ઉડી છાપ જોવામાં આવે છે.

નેપોલિયન પોતાના સિપાઈઓ સાથે વારવાર ફટકી વાતચીત કરતો, છતાં પણ તેના ચારિ-યના પ્રભાવથી તેઓ અજાઈ જતા અને તેના તરફ માત્ર પ્રેમથી જ નહિ પણ સન્માન અને ભક્તિભાવથી જોતા હતા. તેની રીતમાતમાં વૃમાખીની છાયા ન હતી તે પણ તેનું રચાન તેની આસપાસનાં બધાં માણસો કરતાં પણ ઉચી ભૂમિમાં ઉપર હતું. તેના સિપાઈઓ અને સરદારો ગંદકાનાં પાનાંનું, મદિરાનું, અને સુદર ઓળીને લગતા વિચારોનું સેવન કર્યા કરતા; પરંતુ નેપો-

સિયનના મનમાં તો પ્રબળતંત્રાણા મહારાજ્યો સ્થાપવાની, અમર કીર્તિ મેળવવાની અને પ્રબળનાં પ્રારબ્ધ ધણવાની યોજનાઓ રચાતી હતી. તેના ઉત્તમોત્તમ સરદારો પણ તેના શરીરના અવયવની માફક તેના આત્માના આદેશને અધીન હતા. તેઓ તો માત્ર તેની આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવકો હતા. તેના હૃદયમાં ચાલતા વિચારોની આવી તેમની પાસે ન હતી. મનુષ્યસ્વભાવને માટે નેપોલિયન 'મલોજ દસકો અભિ-પ્રાય ધરાવતો હતો અને તેથી કરીને જ્યારે જ્યારે તે રાખતા ચારિત્ર્યમાં દોષ જોતો ત્યારે હમેશાં કહેતો કે માણસગતની નિર્બળતા જોતાં એવા દોષને ક્ષમ્ય ગણવા જોઈએ. તેને ભારે ભારે ઈર્ષ્ય કરનાર તરફ પણ તેને કદિ વેરભાવ ઉપજતો નહિ. તેનો એકચારનો અંગત મિત્ર અને પાછળથી તેનો કદો ચતુ ખનેલો જુરિયેન પણ જણાવે છે કે " નેપોલિયનમાં ક્રૂરતા, દ્રોષ અને વેરભાવ ન હતાં. તે બાળકો પર ઘણો પ્યાર રાખતો અને કુદ માણસોમાં બાળક તરફ પ્રેમની વૃત્તિ જોવામાં આવતી નથી. હું જે કહું છું તે સત્ય કહું છું અને પાકો વિચાર કરીનેજ કહું છું."

નેપોલિયનનાં વહાણ અફ્રિકાનો કિનારો છોડીને રાતોરાત ઉપડી ગયાં. સર્વને આજ્ઞા હતી કે સવાર પડતા પહેલાં અલેક્ઝાન્ડ્રિયાથી ઘણે દૂર નીકળી જઈશું અને તેમ થવાની જરૂર પણ હતી; કારણ કે એટલામાં અંગ્રજોનાં ધણાં લડાયક વહાણ ધૂમતાં હતાં, પણ મધરાત થયા પછી કમનશીબે પવન ધીમો પડ્યો અને ઘોડીવા-રમાં તો તદ્દન પડી ગયો. આથી કરીને સવાર થયું ત્યારે તેઓને જણાયું કે આપણે બહુ અંતર કાપ્યું નથી. સર્વના મનમાં પકડાઈ જવાની ચિંતા પેડી અને તેમને આનંદ ભમના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. તેઓ નેપોલિયનને કહેવા લાગ્યા કે આપણે મિસર તરફજ પાછા જવું જોઈએ, પણ તેણે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવ્યો નહિ. તેણે જવાબ દીધો કે "તમે ફિકર રાખશો નહિ; આપણે નિર્વિધે ક્રાન્સ પહોંચીશું." નૌકા-ધિપતિનો વિચાર એવો હતો કે ક્રાન્સ જવાના દુષ્કામાં હું કે માર્ગે વહાણ હંકારવું. પણ આ વિચાર પણ નેપોલિયને નામ જૂર કર્યો. તેણે કહ્યું કે " નહિ. અફ્રિકાને કિનારે કિનારેજ વહાણને ચાલવા દો, અને સાડિંનિયાના ટાપુથી સીધી લીડીમાં આવીએ નહિ ત્યાંસુધી બીજાં વહાણનો અવરજવર ન હોય તે રસ્તેજ જવું; કારણ કે જો અંગ્રેજોનાં વહાણ આવી પડે તો આપણાથી જલદીથી કિનારા ઉપર ઉતરી જવાય અને આપણી સાથે રાખેલી નાની તોપો અને મુઠીભર માણસો વડે આપણો ખયાવ કરતા કરતા આપણે ટ્યુનિસ બદર સુધી જમીનમાર્ગે જઈ શકીશું અને ત્યાંથી આપણને સ્વદેશ જવાની અનુકૂળતા મળી આવશે."

આ જોખમભરેલા પ્રવાસમાં નેપોલિયને અનેક પ્રકરનાં સંકટ સહન કર્યાં. અંગ્રેજોને હાથે કેદ પકડાઈને ત્યાંના કોઈ કેદખાનામાં જંદોવાન થયું એ મોટામાં મોટી દહેશત હતી. વીસ દહાડાસુધી પવન એવો પ્રતિકૂળ રહ્યો કે તેઓ પૂરા ત્રણસો

માધ્યમ પણ આગળ જઈ શક્યા નહિ. બધા નાદિમત થઈ ગયા અને જરૂર પડ-
 ડાઈ જઈશું એવી તેમને ધાસ્તી પેડી. તેથી તેઓ અલેક્ઝાન્ડ્રિયા પાછા જવાય તો
 ઠીક એવું કહેવા લાગ્યા, પણ નેપોલિયન તો આ વિકટ મામલામાં પણ શાંત અને
 અહુબ્ધ ભાવે તેમને કહેતો કે “ આપણે જરૂર નિર્વિધ્ને ફ્રાન્સ પહોંચીશું. ગમે તે
 સંકટ આવી પડે પણ જે સાહસ આપણે ઉઠાવ્યું છે તેને છોડી નજ દેવું એવો મારો
 દૃઢ નિશ્ચય છે. મારું કિસ્મત મને દગો નહિજ દે.”

નેપોલિયન પ્રારબ્ધવાન હતો એવી સર્વની માન્યતા છે. તેના સેક્રેટરી જુરિયેન
 આ પ્રવાસ વખતે પણ તેની સાથે હતો તે લખે છે કે “ અમુક માણસો પ્રારબ્ધ-
 વાન હોય છે અને તેમની આખી જિંદગીસુધી તેઓ પ્રારબ્ધના ભેરથી ફાવી જાય
 છે એવી લોકમાન્યતા છે. હું તે માનતો નથી. પણ નેપોલિયન એવા એવા ખારિક
 સંજોગોમાંથી પસાર થઈ ગયો હતો, તથા ધણીવાર એવો જરા જરા માટે બચી
 ગયો હતો કે તે હું જ્યારે યાદ કરું છું, ત્યારે મને પણ એમજ લાગે છે કે લોકો
 તેને પ્રારબ્ધવાન ગણે તેમાં આશ્ચર્ય નથી. ‘પ્રારબ્ધના આ પૂતળાં’ મેં લાંબા વખત
 સુધી નિરીક્ષણ કર્યું છે અને હું એવા ઠરાવપર આવ્યો છું કે લોકો જેને કિસ્મત
કહે છે તે ખરું જોતાં તેની છુદ્દિજ છે તેની કતેદ એ તેની દુરદર્શિતાનું, સાચી
 ગણ્યતરી કરવાની અને ત્વરાથી ડહાપણબરેલા નિશ્ચય ધરી કહાડવાની શક્તિનું
 અને નિઃસીમ સાહસનુંજ પરિણામ છે. દાખલાતરીકે મિસરથી ફ્રાન્સ જતી વખતે
 નૌકાપતિની સલાહનો તેણે દૃઢતાથી અનાદર ન કર્યો હોત અને તેણે ખતાવેલા
 સામાન્ય માર્ગે તે ગયો હોત તો તે બચત ખરો કે ? બચું કરીને તે કેદ પકડાય
 વગર રહેતજ નહિ. હવે આમાં એના કિસ્મતનો પ્રતાપ હતો કે એની દુરદર્શિતા
 અને છુદ્દિનો ? ”

આવા શકમંદ સંજોગોમાં તે પોતાના મનને લેણમાત્ર પણ ક્ષુભિત કે બચ્ચ ન
 કરતાં સમુદ્રના જેવી મંજીર શાંતિ ધારણ કરીને અને પોતાની તમામ શક્તિઓનો
 પૂરેપૂરો સંયમ કરીને સમય બ્યતીત કરતો હતો. તેની પાસે ચૂંટી કહાડેલાં પુસ્તકોનો
 સંગ્રહ તો હમેશાં સાથેજ રહેતો. કલાકના કલાક તે વાંચવાલખવામાં ગાળતો;
 અને યાકતો ત્યારે મનને વિનોદ આપવા માટે જુમિતિના કદિન ગ્રંથો છોડતો, રસા-
 યનશાસ્ત્ર તથા એવા બીજા કિયાતમક વિષયમાં સરોધન કરવામાં ગ્રંથાતો
 અને પોતાની સાથે રાખેલા પડિતો સાથે ગાનચર્ચા કરતો. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના
 અભ્યાસમાં તેના આત્માની તમામ શક્તિઓ કેન્દ્રીભૂત બની મર્ષ હતી. બાજ
 અરસામાં તેણે ગાદબલ અને કુરાનનું તત્ત્વજની દૃષ્ટિથી અવલોકન કર્યું અને ખ્રિસ્તી
 અને ઇસ્લામી ધર્મના વિરોધાત્મક સિદ્ધાંતોનું, પ્રયત્નરણ કરવા માંડ્યું. ઇસુ ખ્રિસ્તે
 આપેલા ઉપદેશના નૈતિક સિદ્ધાંતોની ઉચ્ચતાની તેના મન ઉપર ધણી ઉંડી અસર

ચર્ચા તે એટલે સુધી કે તેણે ગંજીનાં પાનાં ટીયતા પોતાના મિત્રોને પાસે બોલાવીને ધસુની વાણીની છટા અને તેના નૈતિક સિદ્ધાંતોની ખુબી તરફ તેમણે ધ્યાન ખેંચ્યું. તેમાંના એકે જરાક કટાક્ષમાં કહ્યું કે એમ કરતાં કરતાં તમે એક દિવસ ભક્ત બની જશો. નેપોલિયને ઉત્તર આપ્યો કે “હું ઇચ્છું છું કે હું તેવો થાઉં. જેમને ધર્મની સત્યતા ઉપર આડગ વિધાસ હશે તેમને ધર્મદ્વારા કેટલું બધું આધારાન મળતું હશે?”

એક દિવસ તુતકે ઉપર બેઠા બેઠા કેટલાક અમલદારો ઈશ્વરના અસ્તિત્વવિષયે ચર્ચા કરતા હતા. તેઓમાંના ઘણાકે નાસ્તિક હતા. આકાશ સ્વચ્છ હતું, તારા ઝગઝગી રહ્યા હતા, અને ઈશ્વરની ક્ષરીગિરીની ભવ્યતાનું દર્શન થતું હતું. ઈશ્વરે સૃજેલા તારા અને ચંદ્ર તેમનાં તેજસ્વી કિરણથી જગતને દીપાવી રહ્યા હતા. પેલા અમલદારોની નાસ્તિકતાભરેલી તોછડી દલીલો તેને કાને પડી. તે પોતાનાજ વિચારમાં ગુલતાન થઈ ગયો હોય તેવો દેખાવ કરીને આમતેમ આંટા મારતો હતો અને ચર્ચામાં કશો ભાગ લેતો ન હતો. એકાએક તે તેઓની વચ્ચે આવ્યો અને બોલ્યો, “તમારી દલીલ ઘણી સુંદર શબ્દોમાં ગોઠવેલી તો છે પણ અને કહેશો કે જે તેજસ્વી ગોળાઓ આપણા માથા ઉપર નેપ્રત્યે છીએ તેમને કોણે પેદા કર્યા?” કોઈથી જવાબ ન આપાયો. નેપોલિયન પાછું પહેલાંની માફક મૌન ધારણ કરીને ફરવા લાગ્યો અને પેલા ગૃહસ્થોએ વાતનો વિષય બદલ્યો.

આ પ્રમાણે બાઈબલનો ઉઠો અભ્યાસ કર્યા પછી તેને ખ્રિસ્તી ધર્મની ખુબીઓ અને મહત્ત્વ સમજવા લાગ્યાં. શરૂઆતમાં તો માત્ર પારકા મત તરફ ઉદારભાવ રાખવો એવોજ તેનો સિદ્ધાંત હતો. તેના મનથી ખ્રિસ્તી, યાહુદી અને ઇસ્લામી ત્રણે ધર્મ સરખાજ હતા; પણ હવે તેને ખ્રિસ્તી ધર્મની શ્રેષ્ઠતા જણાઈ અને ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં પ્રવૃત્તિનો બોલો જેમ જેમ વધતો ગયો તેમ તેમ તે ધર્મવિષેનો તેનો સદ્ભાવ પણ વધતોજ ગયો. આખરે નાસ્તિક લોકોના ઉપહાસને ન ગણીકારીને પોતાની લોકપ્રિયતાને નેપ્રમર્શ નાખીને, પોતાના મિત્રો અને શુભેચ્છકોની સલાહને તરછોડીને તેણે નાસ્તિક ક્લાસમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃ સંસ્થાપના કરી, કારણ કે તેની એવી દૃઢ માન્યતા હતી કે કોઈપણ રાજ્યની સુસ્થિતિને માટે ધર્મની ઘણીજ અગત્ય છે. એકવાર સેંટહેલેનામાં તેણે પોતાની જ્વલંત અને અનનુકરણીય છટાદાર ભાષામાં કહ્યું હતું કે “જીસસ તરવડ ન હતો. તે પોતાનાજ સિદ્ધાંતોના જ્વલતા આદર્શરૂપ છે. તેના શબ્દો અને સિદ્ધાંતો અપૂર્વ છે. જીસસનો ઉદ્દેશ ઈશ્વરનું ગૌરવ રહસ્ય અને આત્માને લગતા ગૂઢ નિયમોને પ્રકટ કરવાનો હતો. તેની ભુદ્ધિ અને તેનું આત્મજળ અમાનુષી છે. સિકંદરે, સીઝરે, ચાર્લમેને અને મેં મોટાં મોટાં રાજ્યો રચાયાં તો ખરા, પણ અમારાં રાજ્યોનો આધાર કોના ઉપર હતો? અમારા બધા

ઉપર પણ હમણે જે રાજ્ય પ્રવર્તાવ્યું છે તેનો આધાર પ્રેમ ઉપર છે, અને અત્યારે આટલે વર્ષે પણ તેને માટે પ્રાણ પાથરવા લાખો માણસો તૈયાર છે. માર્કે યુ ? હું અગ્રણે મરણ પામીશ અને માન સરી ને કીજ કાતરી ખાશે. એકવાર જે મહાન નેપોલિયન કહેવાઈ ગયો તેની આ દલા ચલાવી. માત્ર લય કર પતન અને હાસલ સનાતન ધર્મ રાજ્ય, જેનો વિસ્તાર, જેની લોકપ્રિયતા દિવસે દિવસે વધતો જાય છે તે જેની વચ્ચે કેટલું અપાધ અતર છે ?

તેના ધર્મમળધી વિચાર તેના નીચેના ઉગારવડે સારી રીતે મમજી રા કાગે — ધર્મભાવના એવું અદ્ભુત આધ્યાત્મન આપે છે કે તેને ઈશ્વરીય પ્રમાણ જહી ગકાય જે આપણી પાસે એ ભાનના હોત તે અત્યારે આપણને કેટલું આત્મમળ મળત ? મારી આખી દારકાદિ જે મોટા મોટા તોફાનોથી ભરપૂર અને અસામાન્ય હતી, તે દરમ્યાન મે એક પણ પાપ કર્યું નથી તેના જદવાનો શુ ટું હક નથી ધરાવતો ? હું ઈશ્વરના દરમારમા જરા પણ ડર રાખ્યા વગર ઉભો રહેવા તૈયાર છું દૂરતાભરેલી, અને ધરાદાપૂર્વક રેવી હતાઓથી, ખૂન કરાવવાના અને ડર દેવાના વિચારોથી મારો અતરાત્મા ક્ષમિત થયો નથી, ત્યારે માતા જેવું જીવન મળનારા રાજનૈતિક પુરોમાં એવા દોષ ધણા માધાગજ છે હું તો માન મારા દેશની મહત્તા, મારા દેશની કીર્તિ અને માન દેશનું સામર્થ્ય નધે એવું જ ઈચ્છતો હતો. તેજ ઉદેગની સિદ્ધિને માટે મે મારી તમામ માનસિક શક્તિનો અને કાર્યદક્ષતાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. મારી તમામ પ્રવૃત્તિઓ તેજ દિશા તરફ હતી એને પાપ કહી શકાયજ નહિ હું તો તેને પુણ્ય મમજી છું એની સાથે મારા જીવ નની છેલ્લી ધડીએ મને પરલોકમાં સુખ યાત્રિ મળશે એવી શુભાશાનુ આશ્વાસન મળે તો હું કેવો કૃતાર્થ થાઉં ! *

પણ થોડીવાર પછી તેણે કહ્યું, પરંતુ ત્યારે મૂર્ખાંધભરેલા શત્રુઓ આપણને ધર્મના સત્યો મમજાવવામાં આવે અને જેમણે કર્તવ્ય ધર્મનો ઉપદેશ કરવાનું છે, તેમનેજ જ્યારે અવશ્ય આવશ્યક કરતા જોએ ત્યારે તેમના ઉપદેશ આપણા હૃદય ઉપર શી રીતે અસર કરી શકે ? x મારી આસપાસના ધર્મગુરુઓ કહે છે કે આ જગત મિથ્યા છે, અહિંનો આનંદ મૂકો

* ખ્રિસ્તીઓમાં મરની વખતે એવો રીવાજ છે કે ધર્મગુરુ ઉપેશ તથા આશ્વાસન આપે છે તેને ઉદ્દેશીને નેપોલિયને આ વાત કહી હતી. સુપાદક

x આપણા દેશમાં પણ જગતને જુદું કહેનારા પડિતો અને આચાર્યો રિબોને પૈસે મજદૂર નથી બનતા ? અને પૈસાને માયા કહેનારા સાધુઓ શિષ્યોની ખુશામત કરતા નથી જોવામાં આવતા ?

છે પણ તેજ ધર્મશુરુઓને હું પરધનનું હરેક રીતે હરણ કરવામાં કુશળ બેઠું છું."

ચાલીશ દિવસમુધી તેનાં વહાણુ પ્રતિદૂળ પવનને લીધે આમ તેમ ધકોલાયા કર્યાં. આખરે ૧ લી અક્ટોબરે તેમણે કૅસિંકા ટાપુને ખડકાળ કિનારો જોયો અને એજેશિયોના બદરનો તેમને આશય મળ્યો. નેપોલિયન આવ્યો છે એ સમાચાર વિજ્ઞાને વેગે આખા શહેરમાં ફેલાઈ ગયા અને પોતાનાં યસસ્વી દેશખંધનું દર્શન કરવા માટે હબ્સબૅર્ગ લોકો બદર ઉપર એકઠા થયા. થોડાં વર્ષ ઉપર એજ લોકોએ તેનું ધરખાર ભાંગી ફેડીને લૂંટી લીધું હતું અને નેપોલિયનની માતા લેટિશિયાને તેનાં છોકરાંઓ સાથે નિર્ધન અનાથ અવસ્થામાં હાંકી મૂકી હતી. એજ લોકો આજે હર્ષનાદથી તેને વધાવી લેતા હતા. પણ નેપોલિયનને મન નિંદા અને સ્તુતિ બેઉ સમાન હતાં. નિદાથી તે જોમ ખિન્ન થતો ન હતો તેમ સ્તુતિથી તે ફેલાઈ જતો ન હતો. તેઓએ થોડા દિવસ ત્યા રહીને સીધું સામાન વગેરે ભરી લીધા પછી ૭ મી અક્ટોબરે પાછી તેમની જોખમભરેલી મુસાફરી શરૂ કરી. બીજે દિવસે સાંજે સૂર્યાસ્ત વખતે પશ્ચિમાકાશમાં અગ્નેનેતો એક કાફલો સ્પષ્ટ રીતે જોવામાં આવ્યો. નૌકાપતિએ તાબડોલ કૅસિંકા તરફ પાછા જવાનો આમહુ ક્યો. પણ નેપોલિયનને ખાતરી હતી કે તેમ કરવા જતાં ઉઘટા પકડાઈ જાયું તથી તેણે જવામ આપ્યો કે "કૅસિંકા તરફ જતું એ મીઠા ઈન્કાંડ જવા બદોબર છે. મારે તો ક્રાન્સ જવું છે. માટે તમારા સહ ઉકેલો. દરેક જણને તેની મુકરર જગ્યાએ ઉભો રાખો. વાયબ્ય કોણુ તરફ હકારો. કર્યા વગર આગળ જાઓ." રાત અધારી હતી અને પવન પણ અનુકૂળ હતો. વહાણુ ઝપાટાખંધ શત્રુના કાફલાની વચમાં ઘસેને ક્રાન્સ તરફ જવા લાન્માં. દરેક પલે તેમને પકડાઈ જવાની ધારતી હતી. નેપોલિયન સિવાય દરેક જણે આખી રાત ઘણીજ ચિંતા અને વ્યાકુળતાસહિત પમાર કરી. તેણે તો દરાવજ કરી રાખ્યો હતો કે અણીને વખતે મછવામાં ફેદી પડવું અને તેમાં બેસીને પણ અધારાનો લાલ લસને ક્રાન્સ તરફ પ્રમાણુ કરવું. અશુભ્ય ચિત્ત અને લેશમાત્ર પણ ગભરાટ વગર તેણે મછવો તૈયાર રખાવ્યો. સાથે કોને કોને લઈ જવા તેમનાં નામ પણ નક્કી કર્યા અને જરૂરના કાગળો જૂદા પાડીને એક જૂદું બહલ બાધી રાખ્યું. આખી રાત કોઇને નિદ્રા તો આવીજ નહિ. કાં તો તેઓ થોડા વખતમાં પોતાના કુટુંબ બેગા થવાના અથવા તો ઈગ્ન ડના કેદખાનામાં સડી સડીને મરવાના. આવા ભય કર મામલામાં પણ નેપોલિયનના ચેહેરા ઉપર લેશમાત્ર પણ ગભરાટ કે વ્યાકુળતા જણાઈ ન હતી. બીજે દિવસે મવાગ ચતાં ઉગતા સૂર્યના મંદ પ્રકાશમાં ક્રાન્સના દક્ષિણ કિનારે આવેલા પર્વતોનાં શિખર દષ્ટિએ પડ્યાં અને શત્રુનો કાફલો અગ્નિકોણમાં દર

ક્ષિતિજ્ઞમાં અદૃશ્ય થઈ જતો દેખાયો. ફ્રેન્ચો જમ્યા પ્રવાસીઓમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો, પણ નેપોલિયન શાંત અશ્રુજન્યલાવે લેશમાત્ર પણ લાગણીનો આવેશ બતાવ્યા વિના પોતાના સ્વદેશના કિનારા તરફ જોતો હોતો હતો. તેજ દિવસે આઠવાગે તેના વહાણુ ફ્રેન્ચુ બંદર પાસે આવી લાગ્યાં આ પ્રમાણે પચાસ દિવસસુધી જૂઝમ્મ સમુદ્રના તરંગ ઉપર ઝોઠાં ખાધા પછી, ચતુઓના સમુદાય દારૂલાની વચમાં યજ્ઞને, તેમની નજર ચૂકાવીને નેપોલિયન ક્રાન્સ આવી પહોંચ્યો.

તેની આ અજાણ્ય જેવી સફરને હજારો ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સનાં વર્તમાનપત્રોમાં અનેક ચિત્રો પ્રકટ થયાં. લડનથી પ્રકટ થતાં એક વર્તમાનપત્રમાં એક એવું ચિત્ર છપાયું હતું કે તે જોઈને નેપોલિયન પોતે પણ પુષ્કળ હસ્યો હતો અંગ્રેજ નૌકા ધિપતિ લોર્ડ નેલ્સન બહાદુર હતો ખરો, પરંતુ મનુષ્યની ટ્રેનીક નિર્મળતા તેનામાં પણ હતી એ જાણીતી વાત છે તે ચિત્રમાં નેલ્સનને નેપોલિયન ઉપર ચોક્કી રાખતો ચિત્રો દોરે છે પણ લેડી હેમિલ્ટનના સૌન્દર્યમાં તે એવો ચુલ્લતાન બની ગયો હતો કે નેપોલિયન તેના બે પગ વચ્ચે ઘસીને પસાર થઈ ગયો આની મતનમનુ તે ચિત્ર હતું, અને તેમાં અતિશયોક્તિ વગરનું શુદ્ધ ઐતિહાસિક સત્ય હતું જ્યારે નેપોલિયનના વહાણુ પ્રતિકૂળ પવનને લીધે જૂઝમ્મ સમુદ્રના કિનારા પાસે આમ તેમ ઝોલાં ખાતા હતાં, ત્યારે નેલ્સન તેની મહાન ફેલેહના પારિતોષિકરૂપ જ્ય કલગીથી શણગારાઈને લેડી હેમિલ્ટન સાથે વિષમવપદ અને વિલાસપરાયણુ છટાલિના રાજ્યઓના રાજ્યમહેનમાં થયેલું વિહાર કરતો હતો નેપોલિયન કહેતો “જીતિના થોડા પાપ લોગ આપ્યા વગર મનુષ્ય વિલાસ લોગવી રાતોગ નથી.”

નેપોલિયનના વહાણુ ઉપર તેના આગમનસૂચક ધ્વજ ચડાવવામાં આવી વહાણુ હાથે કરે તે પહેલાં તે અસખ્ય લોકો સમુદ્રતટ ઉપર એકાં થઈ ગયા. હજારો માણુઓની બંદરો મળ્યા તેના વહાણુને ચારે દિશાએથી વેરી વળ્યા હર્નાદથી કિનારો માણુ રહ્યો. ત્યારે તેણે કિનારા ઉપર પગ મૂક્યો ત્યારે “હિટાલિ અને મિસર જીતનાગ વીર કેસરી નેપોલિયન થાઈ જશે” એવા પોદાર અસખ્ય મનુષ્યોના મુખમાંથી નીકળ્યા.

લોકો દેશમાં આવી રહેલી અચાનકતાથી ટાલર થયા હતા આરિદ્ય તેમજ દેશ ઉપર આક્રમણ કરનાર એવી ધાર્તીથી તેઓ કુપતા હતા તે અદ્વિતી વખતે જેના ઉપર તેઓ સંપૂર્ણ રીતે વિશ્વાસ રાખી રહ્યાં એવા મુક્તિદાતા જાણે પાલોઝ માંથી તેમની વધારે દોરી આવ્યો હોય તેમ નેપોલિયનને આવેલો જોઈને તેઓ દર્શનમાં આવી મયા કવાર-ટાઇનના દાયદાઓનો ભગ કરવાને લેતા તૈયાર થયા તેમને સત્તાવાળાઓએ કશું કે એ વહાણુ પેગલાળા પ્રદેશમાંથી આવે છે, ત્યારે લોકોએ જ્યાં જાણ્યો કે “અમારા દેશમાં આગ્રિયનો આવે તે દરતાં

પ્રેમ આપે તો લસે આવતો " એમ કહીને લોકસમૂહ નેપોલિયન તરફ ઉતર્યો અને તેઓએ તેને હમંગમેર કિનારામુધી ખેંચી આપ્યો. લોકોના હૃદયમાં લાગણીનો પ્રવાહ ઉછળી રહ્યો. આખા ગામમાં તેના આવ્યાના સમાચાર ફેલાઈ ગયા. સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકોની બંદર ઉપર ઠઠ જમી ગઈ. ધાયલ યએલા સિવાઈઓ આ સમરવીરનું દર્શન કરવાને દવાખાનાંઓમાંથી લયડીઆ ખાતા દોડી આવ્યા.

પછી તેના આવ્યાના શુભ સમાચાર તાર મારફતે પારિસ પહોંચ્યાકલામાં આવ્યા. તાર હ મી અક્ટોબરે સાંજના પારિસ પહોંચ્યો. તે વખતે ડાયરેક્ટરના પ્રમુખને ઘેર મિલખાની હતી. નેસેશ્વરન પછુ ત્યાં હતી. પાટનગરના તમામ આગેવાન પુરુષો ત્યાં હાજર હતા. આ સમાચારથી આખું પારિસ ખળભળી ઉઠ્યું. જેઓ નિર્મળ રાજ્યતંત્રનો લાભ લઈને સરકારી નાણાં ઉચાપત કરી ગયા હતા તેઓ લયલીત થઈ ગયા. નેપોલિયનના શુદ્ધિખળથી અને તેની અસાધારણ લોકપ્રિયતાથી તેઓ વાકિફ હતા. તેમને મોટી ધાસ્તી એ હતી કે નેપોલિયન ખીજે રાષ્ટ્રવિશ્લવ કરાવશે અને તેમની સત્તા તેમના હાથમાંથી જતી રહેશે. કાન્સનો ઉદ્ધાર કરે એવો વીરપુરુષ આવા અણીના વખતમાં ઈશ્વરે મોકલ્યો તે જાણીને કેટલાક ધણા રાજી થયા.

એકાએક આ અણુધાર્યા સમાચાર માલખીને નેસેશ્વરનનું હૃદય અત્યંત લાવાવિષ્ટ થઈ ગયું. તે મિજલસમાંથી ઉઠીને તરતજ ઘેર આવી અને પોતાની પુત્રી હોર્ટેન્સ અને દીયેર લઈની સાથે ગાડીમાં બેસીને પોતાના પ્રિયતમને મળવા માટે ફેણુ જવા નીકળી. નેપોલિયન પછુ લગલગ તેજ વખતે પારિસ જવા નીકળ્યો. તેના આગમનના સમાચાર સર્વત્ર ફેલાઈ ગયા હતા. રાજમાર્ગની ખેડિયાળુએ તેનો સત્કાર કરવા માટે અસખ્ય માણસો એકઠાં થયાં હતાં રાત્રે તેના માનમાં આખે રસ્તે રોશની કરવામાં આવી. જ્યાં જ્યાં તેની સ્વારી આવી પહોંચતી ત્યાં ખુબે લોકો તેના માથા ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા. માર્ગમાં આવતાં શહેરના લોકોએ પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરવા માટે લીલાં પાતરાં અને પુષ્પોનાં સુદર તોરણ તથા લલમદાર કમાનો ખાંધી હતી.

નેપોલિયને ક્ષિયો શહેર આગળથી પારિસ જવાનો સરળ માર્ગ હોડીને આડે માર્ગે પોતાની ગાડી દકાવી. આ બાબતુએ જ્યારે નેસેશ્વરન ત્યાં આવી પહોંચી ત્યારે તેને માલુમ પડ્યું કે નેપોલિયન તેના આવતા પહેલાં થોડાજ કલાક આગમ્ય પારિસ જવા ઉપડી ગયો હતો. આ સમાચાર સાંભળીને તેના સત્તાપનો અને તેની નિરાશાનો પાર ન રહ્યો. તેણે બિચારીએ અઢીસો માર્છલની મુસાફરી રાત અને દિવસ લાગલાગટ કરી હતી. નિશ કે આહારમાટે પછુ તે ગાડીમાંથી ઉતરી ન હતી. તેના મનમાં અનેક પ્રકારની શક અને ચિંતાની ગડમથલ થતી હતી. ધણી મહિનાથી તેને તેના પ્રાણાધિક પ્રિવર્પિત તરફથી એક પછુ પત્ર મળ્યો ન

હતો. નેપોલિયનના તમામ યુદ્ધોને માર્ગમાં અંગ્રેજોએ અટકાવ્યા હતા. તે ઉપરાંત તે સારી પેઢે જાણતી હતી કે ધણી માણસો તેની અદેખાઈ કરતા હતા અને તેમણે તેની ચાલચલગતવિષે ઘણી ખોટી અફવાઓ ફેલાવી હતી. તેને ખબર હતી કે એજ અદેખા લોકો તેના જઈ પહોંચતાં પહેલાં નેપોલિયનની આગપાસ ભેગા થઈ જશે અને તેને જૂઠી જૂઠી હજાર વાતો કહીને તેના કાન ભરશે. આટલાજ માટે તેના શત્રુઓમાંથી કેાઈ તેના પતિને મળવા પામે ત્યાર આગમ્ય તે પોતેજ તેને મળાને તેને વિષે ઉડેલી અફવાઓના સાચા ખુલાસા આપવા માગતી હતી. આટલાજ માટે તેણે આટલી લાંબી યુદ્ધકરી કરી. પણ જ્યારે તે પોતાના પતિને નજ મળી શકી અને હવે તે પારિસ તરફ ગમે તેટલી ઝડપથી જાય તોપણ તેના પતિના પહેલાં તો પારિસમાં નજ પહોંચી શકે એ જાણીને તેની નિરાશાની સીમા રહી નહિ. આ વખતે આખા ફ્રાન્સમાં ખિચારી જોસેદાઈનના કરતાં વધારે દશમણી હાલત બીજી જાણેજ કેાઈ સ્ત્રીની હશે.

હકીકત એવી હતી કે પારિસ નગરની સંખ્યાન્ત મહિલાઓને જોસેદાઈનની એક-દમ વધી મએલી ઉચ્ચ અવસ્થા જોઈને તેના ઉપર અદેખાઈ આવતી હતી. નેપોલિયનની પત્ની તરીકે તેણું માન વધી ગયું હતું. નેપોલિયનના હૃદય ઉપર તે ઘણે અધિકાર ભોગવતી હતી એ વાત જાણીતી હતી. તેથી કરીને મોટા મોટા સેનાપતિઓ રાજનીતિય પુરુષો, તરવર્જિતકો તેની ખુશામત કરતા હતા. તેની વાણીની મીઠાઈ, અનુપમ મોહક કાલિ, ચારિત્ર્યની પ્રતિમા વગેરેને લીધે તે જ્યાં જતી ત્યાં આદર પામતી અને મર્વનાં હૃદય જીતી લેતી. આમ હોવાથી તેનો દેખ કરનારની સંખ્યા ઘણી હતી. નેપોલિયનનાં બાઈએન પણ તેને જોઈને બળતં હતાં. આથી કરીને બાઈએ જાણીને એવી અફવા ફેલાવી કે તે પોતાના પતિને વિસરી ગઈ છે. પણ માણસોની સાથે અયોગ્ય અવધાર રાખે છે અને પોતાના ચારિત્ર્યને તથા પોતાના પતિની આપડને કલકિત કરે છે.

નેપોલિયનને પણ જોસેદાઈનના પત્રો ધણી વખત થયાં મળ્યા ન હતા. એકવાર મિસરમાં તેના મરદાર જૂનોએ પારિસના નિવાસીનાના ગેઝેટની કેટલીક ઉઠતી વાતો સાંભળી. નેપોલિયનને તે યુક્તિઓ કહી હતી. આથી તેના ચિત્તને પણ પહોં દોમ થયેલો અને ખિલ્લાયવા સિંદની માફક તે મોટે મોટે પગે ઓરડામાં ફરતો ફરતો બગરોડો કે " શા માટે હું એ સ્ત્રીને આટલો બધો આદર છું ? શામાટે તેની મૂર્તિને મારા ઉદયમાંથી ઉખાડી શકતો નથી ? જસ, હું તેની સાથેનો મારો લગ સંમથ નોડી નાખીશ. " તેણે યુસ્તાના આવેલમાં જોસેદાઈનને એક પદ લખ્યો. તેમાં તેણે બખિચારિણી કહીને તેણે ઘણો નિરક્ષાર કયો હતો. કમનગીએ આ પદ અંગ્રેજોના હાથમાં ન જતાં જોસેદાઈનને મળ્યો હતો. આ ધરખુને લીધે બપોરે તે લીવો

થહેરમાં નેપોલિયનને ન મળી થકી ત્યારે તેનું હૃદય ચીરાઈ ગયું. તે તરતજ પારિસ જવા નીકળી. તેનું સુંદર વદન વિપાદમય બન્યું હતું, હૃદય શોક અને ચિંતાથી વલો-વાર્ધિ ગયું હતું. તેના મનમાં એકજ વિચાર આવતો હતો કે “મેં કશો અપરાધ કર્યો નથી છતાં બીજાઓનું કહેણ સાંભળીને શું તે મારો ત્યાગ કરશે ? શું તે મારો ખુદાસો સાંભળ્યા વગરજ અને તરછોડી કઢાડશે ? હાય !-મારા સુખનો સર્વ અસ્ત પામ્યો !-હવે તેના ફરીથી ઉદય, થંવોનો નથી” અને આ વખતે નેપોલિયનના મનની કેવી અવસ્થા હતી ! નેસેફાઇન તેને પ્રાણુધિક પ્રિય હતી. નેસેફાઇન તેના હૃદયની અધિ-ષ્ટ્રી દેવી હતી. હા ! તે દિવસ ચાલ્યા ગયા. હવે સંસારમાં તેનું કાણુ રહ્યું ? તે ચીરાતે હૈયે પારિસ તરફ પ્રયાણુ કરતો હતો. લોકો તેને જોઈને પોતાના અંતરને આનંદ જાહેર કરતા હતા. તેમના આનંદધ્વનિથી ચારે દિશાઓ ગાજી ઉઠતી હતી; પરંતુ એથી કરીને નેપોલિયનના હૃદયનો વિપાદ અને વ્યાકુળતા લેરામાત્ર પણ ઓછાં થયાં નહિ. તેનું મન તે તરફ લાગતુંજ નહિ. તેના તો વારંવાર એજ વિચાર અબ્યા કરતો કે હું ક્યાં જઈ છું ? પારિસમાં હવે મારે માટે શું સુખ છે ? જેને મેં મારા હૃદયની તમામ લક્ષ્મી અર્પણુ કરી તેજ વિશ્વાસવાતિની નીકળી ! તે મારા તરફ જે પ્રેમ બતાવતી હતી તે ખરેખરી તેની ઇચ્છાજ હતી ! હાય ! આ જગ-તમાં પ્રેમનો બદલો છેજ નહિ !”

આવા આવા દુઃખદ વિચારોથી તેનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. જે અમાત્યથી જુસ્સો તેની દરેક પ્રવૃત્તિમાં ઉછળતો જેવામાં આવે છે તેના તેજ જુસ્સો તેના નેસેફાઇન તરફના પ્રેમમાં પણ હતો. તેના પ્રેમપ્રવાહ છીઝે નહિ પણ ધણોજ ગંભીર અને અગાધ હતો. જગતમાં તેને એજ પદાર્થ પ્રિય હતા—કીર્તિ અને નેસેફાઇન. પ્રથમ કીર્તિ અને ત્યાર પછી મૂર્તિમાન કીર્તિરૂપ નેસેફાઇન તેના હૃદય ઉપર અધિકાર ચકાવતી હતી.

આવી અવસ્થામાં તે પારિસ આવી પહોંચ્યો અને પોતાના ઘરમાં દાખલ થયો. હૃદય જેને માટે ઉછળી રહ્યું હતું તે મૂર્તિને તેનાં નેત્ર શોધવા લાગ્યાં, પણ તે ક્યાં હતી ? ગૂઢ થત્ય હતું ! આ ઉપરથી નેપોલિયનની ખાતરી થઈ કે નેસેફાઇન અપ-રાધિની હોવાથી તેના આબ્યાની ખબર પડનાંજ ઘરમાંથી નાસી ગઈ છે અને હવે તે પોતાનું મેં તેને બતાવી શકશેજ નહિ.

તે વ્યાકુળ બનીને ઘરમાં ફરતો ગયો, અને આતુર નેત્રે વારંવાર ખારીએ જાહેર કદાચ બગીચાના લતામંડપમાં છુપાયેલી તેની પ્રિય મૂર્તિનું દર્શન થઈ જાય એવી આશાથી તે ચારે બાજુએ જોવા લાગ્યો. તે વખતે નેસેફાઇન તરફ દેવ રાખનાર એક માણસે ટકાર કરી કે “નેસેફાઇન તેનું મોહાત્મ લઈને હમણાં આવી પહોંચશે. તે આપને બે શબ્દો કહેશે કે તરતજ આપના મનનો સંદેહ દૂર થઈ જશે. આપ

તેને ક્ષમા આપશે અને આપનો સસાર ફરીથી સુખશાંતિમય બની જશે.”

નેપોલિયને જવામ આપ્યો કે “ તેમ કદિ પણ જનશે નહિ. ” પછી હૃદયના ઉછળતા હુસ્સાને વધ ચઢતે તે લાંબે લાંબે પગલે ઓરડામાં આટા મારવા લાગ્યો. વળી ઉભો રહીને તે ધણીજ દૃઢ અવાજે બોલ્યો, “ તમે મને ઓળખો છો ? નો હું મારી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન નહિ કરી શકું તો હું મારા હૃદયને ચીરીને આગમાં નાખી દઇશ. ”

તે પોતેજ કહી ગયો છે કે “ મનુષ્યનું હૃદય એ ધણીજ વિરમજનક પદાર્થ છે. ” ઉપર કહેલું સલામણુ થયા પછી એટલે તેને પારિસમાં આવ્યાને બેજ કલાક થયા પછી જ્યારે તેનું હૃદય સાંસારિક કલહને લીધે ચીરાઇ જતું હતું, તેના આત્મા અત્યંત કુલ્લિત થયો હતો તેવીજ સ્થિતિમાં ત્યાંથી ઉઠીને નેપોલિયન ડિરેક્ટરને મળવા માટે તથા ક્રાન્સના વર્તમાન રાજ્યતંત્રમાં પરિવર્તન કરવાની યોજનાઓ લઝવા માટે લફડે ખર્ચના રાજમહેલ તરફ આવતો થયો. હવે તેના હૃદયમાં પ્રજ્વળન-નિત પગિતાપની છાયા સરખી પણ ન હતી, ક્રાન્સની સ્થિતિ કેવી રીતે સુધારી શકાય તેનું જ ચિંતન તેના હૃદયમાં આવી રહ્યું હતું. તેની કાંતિ ફિક્કી હતી, તેના ચહેરા વિષાદગ્રસ્ત હતો અને સુખમુદ્રા વિચારમય હતી, પરંતુ પોતાની મહેન્દઝ પાર પાડવાને તેનો દૃઢ સકલ્પ શિથિલ થયો ન હતો. તેના અદ્યત્ત ઉત્સાહમાં અને કાર્યકારિણી શક્તિમાં જરા પણ ન્યૂનતા ન હતી. જોસેફાઇન હજી તેને પ્રાણાધિક્રિય હતી. તે તેને પૂજતો હતો પણ તેજ વખતે તેને ધિક્કારતો પણ હતો. તેના પ્રેમનો વેગ જોડેલો પ્રમળ હતો તેટલોજ તિરસ્કાર પણ ઉઘડતો. એક પળે જોસેફાઇનને દૃઢ આનિગન દહતે તેને પ્રેમોખ્યુ ચુબનો કરે પણ બીજીજ પળે જાણે તે કોઈ બચાનક સર્પિણી દોષ તેમ તેને તિરસ્કારપૂર્વક તરડાડી નાખે એવો તે હતો.

પરંતુ કાર્તિ તો તેને મનથી જોસેફાઇનના કરતાં પણ વધારે પ્રિય હતી તે દેરીના ચરણમાં તે નિશ્ચય શ્રદ્ધાલક્ષિતથી નમન કરતો હતો. કાર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની યોજનાઓમાં પૂર ઉત્સાહથી ઝપલાવીને તે પોતાના સાંસારિક કલેશને વિસારે પાડવા લાગ્યો. લફડેખર્ચના રાજમહેલની સીડી ઉપર જ્યારે તેણે પગ મૂક્યો ત્યારે ફેટલાક પહેરેગીરો જે તેની સાથે ધટાવિ ગયા હતા તેમણે તેને તરતજ ઓળખ્યો અને “ બોનાપાર્ટ વલ્લુ જીવો ” એવો ઉલટબેર પોકાર કર્યો. આ પોકારનો પ્રતિધ્વનિ રાજ-મહેલના વિશાળ ઓરડામાં મેઘમર્ગનાના ગબીર ધ્વનિની માફક સધળે સમજાયો અને ડાહરેકટરોને તે નિનાદમાં પોતાના વિનિષ્ઠાતની નિશાની અને પોતાની સત્તાલોપના ચિન્હ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થયા. માર્ગમાં જતા આવતા લોકોએ એ પોકાર ઝીલી લીધો અને શેરીએ શેરીએ તેના પ્રતિધ્વનિ સંભળવા લાગ્યા. નાટકશાળાઓમાં, નાટકો અને મૂર્ગીનશાળાઓમાં સંગીતના જલસા અધવચ બંધ કરવામાં આવ્યા અને ત્યાં

હાજર રહેલા પ્રેક્ષકોને બોનાપાર્ટ આવી પહેાંચ્યો છે એ સમાચાર રંગભૂમિ ઉપરથી જાહેર કરવામાં આવ્યા. એ સંખ્દ કાને પડતાજ સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકો ટપોટપ ઉભાં થયાં અને હર્ષનાદ કરીને તેમણે પોતાનો આનંદ જાહેર કર્યો. જાણે પારિસ નગરની પ્રજાને દૈવયોગે તેમનું બોવાયદું રત્ન પાછું મળ્યું હોય તેમ આખું શહેર આનંદ અને ઉત્સાહથી ગાંડું બની ગયું.

પારિસ નગરમાં એકદમ ભારે ખળભળાટ મચી ગયો. નેપોલિયન મિસર ગયો સ્વારથી ફ્રેન્ચ લોકોનો યુદ્ધમાં ઉપરાઉપરિ પરાજય થયો હતો, અને તેમાં અણુકરના નૌકાયુદ્ધમાં તેમના નૌકાસૈન્યનો નાશ થયાના સમાચાર જ્યારથી દેશમાં આવ્યા સ્વારથી તેઓ હતાશ થઈ ગયા હતા. ટેમર પર્વતની તળેટીમાં અને અણુકરના રણસંગ્રામમાં ફ્રેન્ચ શેઠાઓએ વિજય મેળવીને ફ્રેન્ચોની પ્રતિજ્ઞાનું રક્ષણ કર્યું છે એ સમાચાર લાવનાર પશુ નેપોલિયનજ હતો. એ ફતેહની ખબર પડતાજ લોકો હર્ષોન્મત બની ગયા. શહેરના દરેકે દરેક લતામાંથી મંગળ ધંટનાદ સંભળાવા લાગ્યા; હર્ષસૂચક તોપોના ધડાકા ઉપર ધડાકા થવા લાગ્યા અને હર્ષોન્મત અલબેથી પારિસ નગરી પોતાના ભવિષ્યના પતિનું દર્શન કરવાને આતુર બનીને એક હાથમાં ઝળહળતી દીપમાળા અને બીજા હાથમાં પુષ્પોનો ચાળ લઇને તેને વધાવી લેવાને સુદર વસ્ત્રાભૂષણ સજ્જને બહાર નીકળી. અણુકર અને ટેમરનાં નામ દીપમાળામાં અક્ષરના આકારમાં ઝગઝગતા દીવાઓને ગોઠવીને પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં. આખું શહેર ગાંડું-ધેલું બની ગયું અને અગાઉથી જરા પશુ તૈયારી કરવામાં આવી ન હતી તોપણ શહેરમાં બધે ધણાજ ઠાઠમાડથી જાહેર ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો.

આ સમયનું ફ્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોના ધોરણ ઉપર રચવામાં આવ્યું હતું. દરેક માત્ર એટલોજ હતો, કે એક પ્રમુખને ઠેકાણે ફ્રાન્સમાં પાંચ ડાઇરેક્ટરો હતા. કાયદા ધડનારી અને તેમનો અમલ કરનારી સભાનું નામ “હાઉસ ઓફ એન્-શન્ટસ” હતું અને લોકોના પ્રતિનિધિઓની સભાને “પાંચસોની સભા” એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વાભાવિક રીતે એ પાંચે ડાઇરેક્ટરોમાં મતભેદ હતો. તેઓ હમેશાં અંદર અંદર કલહ કરતા અને દરેક જણને સોયી વધારે સત્તા પચાવી લેવાની અભિલાષા હતી. રાજ્યના પદ્ધતિ, પ્રજાવર્ગના સ્વાતંત્ર્યનો દિમાયતી જેકાબિન પસ અને પ્રજાકાય રાજ્યતંત્રની દિમાયત કરનાર ઠરેલ રાજનીતિજ પસ એવા ત્રણ જૂદાપસ હોવાથી રાજ્યતંત્ર વગર હરકને, વગર વિદ્રેષે સરળપણે ચાલી શકતું જ નહિ. તેઓ દરેક કાર્યમાં એકબીજાની આડે આવતા અને પરિણામે સમગ્ર રાજ્યતંત્ર સત્તાહીન અને પ્રતિષ્ઠાહીન બની ગયું હતું.

નેપોલિયન જે દિવસે પારિસમાં આવી પહેાંચ્યો તેને બે દિવસ અને બે રાત્રિ

વીતી ગઇ પણ નેસેફાઇન આની શક્તિ નહિ ત્રીજે દિવસે રાત્રે બાર વાગ્યાના સુમારે નેસેફાઇનની ગાડીનો અત્રાજ નેપોલિયનના મકાનના આગળના સભળાયો. તે જાગતો જ હતો માલવત્સવ યુજિન પણ અત્યંત ઉલ્કાસહિન માની રાહ જોતો હતો. ગાડીનો અવાજ સાંભળતાજ તે ઉતાવળે પગને બહાર આપ્યો અને ઉમળકાસહિત અને ભેગી પડ્યો. હલકાગી નેસેફાઇનના હૃદયમાં પુનસ્નેહનો જુઆળ ઉઠ્યો. તેના પ્રેમાળ સ્પર્શથી તેનું ગાત્ર પુલકિત થઇ ગયું થોડી વારસુધી તો તેના સધળા પરિશ્રમ ઉતરી ગયો અને ઉદ્વેગ પણ વિસારે પડ્યો. પળવાર પછી તેનો પુનસ્નેહનો ઉભરો કાંઇક શમી ગયો અને તેણે પોતાની આસપાસ જોયું, પણ ત્યાં નેપોલિયન ન હતો. તેને આશા હતી કે આટલી લાંબી સુદત પછી તેઓ મળતા હતા તેથી તે પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ તેને લેવાને સામે આવશે તેમના લગ્ન પછી તેઓ સાથે રહેતા હતા તે દરમ્યાન જ્યારે જ્યારે નેસેફાઇન બહારથી આવતી ત્યારે નેપોલિયન હમેશા તેને લેવામાટે સામે આવતો અને પોતાને હાથે તેને ગાડીમાંથી ઉતારીને ઘરમાં તેડી જતો તે સવાર સાજ અમરતી ફરીને આવતી તે વખતે પણ નેપોલિયન તેના તરફ આવો સફળવહાર કરવા ચૂકતો નહિ આજે દોઢ દોઢ વપ થયા તેમણે એક બીજાનું મો જોયું ન હતું, એક બીજાને અવાજ સાંભળ્યો ન હતો અને તેઓ જ્યારે છૂટા પડ્યા હતા ત્યારે પુનઃ ક્યારે મળાશે તે નિશ્ચિત ન હતું તે છતાં બિચારી નેસેફાઇન પોતાનાજ ઘરના આગળના પતિની અશુભાનીતી બનીને એકલી અટૂલી ઠબી છે ! અને નેપોલિયન પોતાની ત્રણપરિતિ જૂઠી જઘને હૃદયને કોરો ફરીને ઘરમાંથી બહાર આવતો નથી !

પતિપ્રેમવેલી નેસેફાઇને જ્યારે જોયું કે પોતે આવી છે એવું તેનો પતિ જાણે છે તે છતાં પણ તેને મળવા માટે બહાર આવતો નથી ત્યારે પતિવિરહથી જર્જરિત થયેલું તેનું કામળ હૃદય વિશેષ તીરાવા લાગ્યું તેનું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું તે પોતાનીજ મેળ ગાડીમાંથી ધીરે ધીરે નીચે ઉતરી યુજિને પોતાની ધૂજલી આકુળ ખતેલી સ્નેહાળ માતાને ટેકા આપ્યો અને તેને લઇને ધીરે ધીરે મીડીના પગથીઆ ચડવા લાગ્યો તેઓ બેઉ પોતપોતાના મનમાં સમજી ગયા હતા કે કાંઈક બારે વિપત્તિ તેમના ઉપર પડવાની છે બેઉ જણ નિશ્ચંદ્રપણે ધીરે પગને, અત્યંત દીનબાવે બોલ્યા માલયા વચર જાણે ચોરની માફક પરાયા ઘરમાં પેસના હોય તેમ તેઓ અદર ગયા

જે ઔરઝામાં એકવાર નેસેફાઇને પોતાના પતિનો કેટલો પ્રેમ, કેટલું સન્માન, કેટલી આજ્ઞા અને કેટલા લોક અનુકર્યા હતા તેજ ઔરઝામાં દાખલ થવા માટે તે જતી હતી ગયું આજ તેના આગળા બધે હતાં નેસેફાઇને ધૂજલે હાથે બારણું ઉઘાડ્યું અને જોયું તો નેપોલિયન અદ્ય વાળીને તેની સામે પથરની ખર્નિની માફક

નિશ્ચેષ્ટપણે ઉભો હતો. તેનો ચહેરો ફિક્કો હતો અને હોડ દબાથી દબાવેલા હતા. તેના હૃદયમાં ધ્વજાનો અગ્નિ પ્રગ્વળી રહ્યો હતો. તેણે જોસેફાઇન તરફ ક્રોધભર્યો, તીવ્ર દષ્ટિપાત કર્યો અને પછી તેના હૃદયને વિદારી નાખે એવા અંજનના પ્રહાર જેવા શબ્દો કહ્યા કે “બાઈ, મારી મરણ એવી છે કે તમારે અત્યારે ને અત્યારેજ માલ-મેસનવાળા ઘરમાં રહેવા જવું.”

આ શબ્દો જોસેફાઇનના હૃદય ઉપર વજ્રવ્યાત જેવા મર્મવિદારક યઈ પડ્યા. સાંભળતાંની સાથેજ તે ત્યાંને ત્યાં બેભાન થઇને જમીન પર ટળી પડી. યુજિને તેને ઝાલી લીધી. પછી હોર્ટન્સ અને યુજિન બેઉએ મળીને તેને તેના પોતાના ઓરડામાં લઇ જઇને સુવાડી. તેમનાં નેત્રમાંથી પણ ચોંધાર આંસુ ટપકતાં હતાં. નેપોલિયનનું હૃદય શુષ્ક બની ગયું હતું, પણ આ વખતે જોસેફાઇનના પવિત્ર અને રમણીય મુખ-અંદરને જોતાંજ તેના હૃદય ઉપર જામેલું પથરનું પડ ભેદાઇ ગયું; તેમાં રહેલા પ્રેમના અસલી પ્રવાહે બહાર નીકળવાને ઉછળેા માર્યો અને તેના હૃદયને પ્રેમથી પરિપૂરિત કરીને તેનાં નેત્ર અને મુખદ્વારા બહાર વ્યક્ત થવા લાગ્યો. નેપોલિયને મમતપર ચડીને આ પ્રેમપ્રવાહને પોતાના હૃદયમાંજ દબાવી રાખીને બહારથી કંઇયે હૃદયના દેખાવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, પણ તેમ બની શક્યુંજ નહિ. તે ઉપરાઉપરિ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂકતો મૂકતો ઓરડામાં આંઠા મારવા લાગ્યો. તેને ક્ષણવાર એવું પણ લાગ્યું કે “મેં ઘણું જોડું કર્યું. જોસેફાઇનને એ વિષે પૂછવાની જરૂર હતી. આ જગતમાં કેવાં કેવાં વિચિત્ર પ્રકારનાં માણસો છે અને તેમાંના કેટલાક વિધ્નસંતોષી લોકોએ પોતાની ખૂરી ઈચ્છા પાર પાડવાના હેતુથી તેને વિષે જોડી અફવા ઉઘાડી હોય એ પણ બનવા જોગ છે.” વળી બીજીજ પળે તેના હૃદયમાં ધૂમાઇ રહેલા ક્રોધે તેને ઉશ્કેર્યો અને તે બોલ્યો, “નહિ, નહિ. શા માટે લોકો જૂડી વાતો ઉઘાડે ? જોસેફાઇન નક્કી વિશ્વાસઘાતી છે અને મારે તેના ત્યાગજ કરવો પડશે.” એના મનમાં એમજ હસી ગયું હતું કે જોસેફાઇનને તેને દગ્યો છે અને પોતાના તરફ ધણી લોકો મોહ-ભરી દષ્ટિ નાખે તેવી રીતે વર્તીને તેણે પોતાની તથા પોતાના પતિની આખરને કલક લગાડ્યું છે. પોતાના પ્રેમનો આલો નીચ બદલો મળેલો જોઇને તેના અભિ-માની હૃદયને ધણેા સખ્ત પ્રહાર લાગ્યો હતો અને તેથી જોસેફાઇનને ક્ષમા નજ આપવી એવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

જોસેફાઇનના અંતરનો પરિતાપ કેટલીક વારે દ્રવીભૂત થઇને તેનાં નેત્રદ્વારા અત્યુ-ચ્ચે પુષ્કળ પ્રમાણમાં બહાર નીકળી ગયેા ત્યારે તેના હૃદય પરનો ભાર કંઈક ઓછો થયો. તે વખતે મધરાત થઇ ગઇ હતી. આવી ઘોર અંધારી રાતે તે પોતાના પતિની આજ્ઞાનું પાલન કરવા તૈયાર થઈ. છેલ્લા કેટલાક દિવસમાં નેપોલિયનને મળવાની લાલસાથી તેણે આહાર કે નિદ્રા લીધા વગર ગાડીમાં બેસીને દમનજલ કરી હતી.

ધેર આવતાં તેના ઉપર વજનાત યથો. જરાક સ્વસ્થ થતાં તેણે ધર છોડી જવાની તૈયારી કરવા માંડી અને પોતાનાં પુત્રપુત્રી સાથે પતિના સુદર મકાનને છેલ્લી સલામ કરીને સીડીનાં પગથીયાં ઉતરવા લાગી. પોતાના પતિની આગાને અધીન થવામાં, તેના અભિલાષને અનુકૂળ થવામાંજ તે પોતાનું સુખ સમજતી હતી. પતિની હઝારને સંપૂર્ણરીતે અધીન થવું એજ પોતાનું કર્તવ્ય છે એમ તે માનતી હતી. તેથી કરીને પતિપ્રત્યે લેદરાત્ર કોષ કે અભિમાન લાવ્યા વગર માત્ર તેની આગાને માથે યડાવીનેજ પતિવ્રતા જોસેદાષ્ટન પતિગૃહ છોડવા તૈયાર થઈ.

માથમેસન પારિસથી જાર માઈલ દૂર હતું. નેપોલિયન એમ ધારતો હતો કે જોસેફાઈન ત્યાં જવા માટે સવારમાં નીકળશે. પણ જોતો તેને સ્વપ્નેપણુ ખ્યાલ ન હતો તે બનાવ તેણે પોતાની નજર આગળ બનતો જોયો. પ્રથમ તો તે ચક્રિત થઈ ગયો. તેના હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થઈ. અભિમાન ઓગળી ગયું. તે કહે છે કે “મારું હૃદય એણું છે કે મારાથી કાંઈનાં આંશુ નિબુરપણે જોઈ શકાતાંજ નથી.” તે બહાર આવ્યો. સરમ અને કાંઈક અભિમાનને લીધે તેણે જોસેફાઈનને કાંઈ કહ્યું નહિ, પણ યુજિનને અઝડસહિત કહ્યું કે તમે બધાં ધરમા આવીને વળી કરીને સૂઈ જાઓ. પતિપ્રશયણુ જોસેફાઈન વગર આનાકાનીએ પાછી વળી. બધાં ધરમાં ગયાં. જોસેફાઈને તે રાત્રિ પોતાના ઓરડામાં અત્યંત સતાપ કરવામાં પસાર કરી. નેપોલિયને પણ તેના જેવીજ હાલતમાં ખીજા ઓરડામાં આખી રાત પધારીમાં તરફડ્યાં કર્યાં. બેમાથી કાંઈની આંખ મીચાઈ નહિ સવાર પડી તે દિવસ પણ એમને એમ મનોબ્યથામાં પમાર થયો. રાત પડી અને પાછો દિવસ ઉગ્યો પણ દૃષ્ટીના અમોઘા લાગ્યા નહિ. બેડનાં હૃદય વિરહાગ્રિથી ધમધમી રહ્યાં હતાં. બેઉ હૃદય એક ખીજા તરફ ખેંચાતાં હતાં; બેઉ એક ખીજા માથે પ્રેમાલિંગનમાં બધાંજ જવા તૈયારી રહ્યાં હતાં. પણ નેપોલિયન સરમ અને અભિમાનને લીધે અચક્ષતો હતો અને જોસેફાઈન ખીજને લીધે પતિની પાને જઈ શકતી ન હતી !

પણુ એકવાર હૃદયમાં પ્રેમનો તરંગ ઉછળવા લાગ્યા પછી તે ખાલ્યો રહેનોજ નથી. લગ્ન, અભિમાન, બધ બધાંય તેના ધસારા આગળ તૂટી જાય છે. નેપોલિયનના હૃદયમાં એક બાલુએ પ્રેમ અને ખીજ બાલુએ અભિમાનનો વચ્ચે ભયંકર સગ્રામ મચી રહ્યો હતો; પણ ત્રીજો દિવસે આખરે પ્રેમનો સંપૂર્ણ વિજય થયો. અભિમાન હટતી ગઈ. તેણે પત્નીને બોલાવવાની પહેલ કરી. તેણે ધીમેથી જોસેફાઈનના ઓરડાનું બારણું ઉઘાડ્યું. એણું તો તે બિચારી દીન વેણે, અત્યંત વિષાદપૂર્ણ ભાવે એક ખુરશી ઉપર લમણે હાથ દબાવે શોકસમુદમાં ગૂઢાવ થઈ ગયેલી હાલત ચાલ્યા વગર દયામણી હાલતમાં બેઠી હતી. તેની સામેના ટેમલ ઉપર કેટલાક કાગળો પડ્યા હતા. એ પ્રેમપૂર્ણ પત્રો નેપોલિયને તેના ઉપર સૂખના સમયમાં

લખ્યા હતા. તે પત્રો તે કાંઈ કાંઈવાર વાંચતી હોય એમ જણાતું હતું. પુત્રી હોટેલ-સ માનો સંતાપ જોઈને અત્યંત વ્યાકુળ બની હતી અને આ વખતે તે વિવાદપૂર્ણ બાંહે માધી થોડે દૂર એક ખારી પાસે પૂતળીની માફક નિશ્ચેષ્ટ ઉભી હતી. શોકની છાયા તે દુઃખી કુટુંબના મુખ ઉપર પથરાઈ રહેલી હતી. નેપોલિયને આરણ્ય એટલું ધીરથી ઉગ્રાડ્યું કે તેનો અવાજ જોસેફાઈને સાંભળ્યો નહિ. તે ધીરે પગથે, દીનભાવે તેની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. તે શોક અને દુઃખને લીધે કંઈક બેભાન હાથતમાં બેઠો હતો. પોતાની પાસે કાણુ ઉઠ્યું છે તેની તેને કશી ખબર ન હતી. નેપોલિયનને આવનો જોઈને હોટેલ-સ ત્યાંથી મુખપુપ ચાલી ગઈ. નેપોલિયને જોસેફાઈને પાસે જઈને રોડપૂર્ણ કરુણ સ્વરે “જોસેફાઈને” એવો ઉચ્ચાર કર્યો. તે પરિચિત મધુર અવાજને પોતાની નજીકમાંથી આવતો સાંભળીને એકાએક ચમકી ઉઠી. તેણે નેન ઉંચાં કરી એકું તો તેના પ્રિય-તમ પતિ જણે તેની ક્ષમા માગતો હોય તેમ દીનભાવે તેની પાસે ઉભો હતો. તેની રડી રડીને સૂજી ગયેલી આંખોમાં ફરીથી આંસુનું પૂર ઉમરાયું. વીણાના કોમળ ઝલુકાર જેવા મધુર સ્વરે “મારા પ્રિયતમ” એવા કરુણ પ્રેમપૂર્ણ શબ્દો તેના મુખમાંથી નીકળ્યા. એ સાંભળીને નેપોલિયનનું હૃદય પથ્થુ દ્રવી ગયું. “મારા પ્રિયતમ” એજ શબ્દોથી તે તેને બોધાવતી હતી અને તે શબ્દો ફરીથી નેપોલિયનને કાને પકડતાં તેના હૃદયમાં જૂતકાળના પ્રેમ અને મુખનાં સ્મરણો તાજાં થયાં. જોસેફાઈનેની આંસુભરી આંખ જોઈને તેના હૃદયમાં કારી જખમ વાગ્યો. તેણે હાથ પહોળા કર્યા અને જોસેફાઈને તેની છાતી નજીક આવતાં બેઠી હૃદય એકમેક ચમક ગયાં. તેણે જોસે-ફાઈનેની દેહલતાને બાકુ બંધનથી છાતી સરસી જકડી લીધી અને જોસેફાઈને પોતાની કરલતા નેપોલિયનને ગળે વીંટળીને તેની છાતી ઉપર માથું મૂકીને હર્ષ અને વિવાદથી અભિમૂત થઈને ડૂસકાં બરી બરીને રડવા લાગ્યો. તેનાં અશ્રુથી નેપોલિયનનું વિવાદજ્ઞ હૃદય શીતળ થયું. તેના કંઠથી હૃદયે ઓના કોમળ હૃદયમાં પ્રવેશ કરીને કોમળભાવ ધારણ કર્યો. તેના માધુર્યથી તે મુગ્ધ થયો, અને માહાત્મ્યવડે પરા-જિત થયો. પછી તેના હોઠ ઉઘડ્યા. બેઠેલ પોતપોતાના અનોભાવ સરળપણે જણા-વ્યા. પોતે લોકોની ખોટી અફવાથી કેટલો બ્રમિત થયો હતો તે જણવાથી નેપોલિયને પોતાનો દોષ કબૂલ કર્યો અને જોસેફાઈને તરફ અજાણેલી નિખુર વર્તણૂકમાટે પશ્ચા-ત્તાપ કર્યો. જોસેફાઈને પતિપ્રેમ પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને મુખી થઈ અને પાછળ દુઃખ બૂલી ગઈ. ફરીથી પાછો સુખનો સૂર્ય તે કુટુંબ ઉપર પ્રકાશવા લાગ્યો અને દુઃખની શોકમય છાયા દૂર થઈ ગઈ. જાણે તેમના વચ્ચે કંઈ પણ વૈમનસ્ય થયુંજ ન હોય તેવાં તેઓ પુનઃ મુખી થયાં અને એ સુખ અને રોડ તેઓના અંતકાળસુધો કાયમ રહ્યો.

પ્રકરણ ૧૬ મું

ડિરેક્ટરીનો ક્વૉસ અને નેપોલિયન ફ્રાન્સના પાયતખ્તના
પગથીઆ ઉપર પગ મૂકે છે. ૧૭૯૯

“ યાદ રાખજો કે હું રણક્ષેત્રમાં રણદેવતા અને સૌભાગ્યની સાથે એકતા કરીનેજ
આગળ વધુ છું.” નેપોલિયન.

ન્સને અરાજકત્વ મંડી મુક્ત કરવાની પોતાની યોજનાઓની
સિદ્ધિને માટે હવે નેપોલિયન વિશેષ હિંમતથી પુરુષાર્થ કરવા
મંડ્યો. દેશનું રાજ્યતંત્ર ચલાવવાને યોગે સર્વ રીતે ચેત્ય
છે એવું તે સારી રીતે સમજતો હતો. પોતે રાજ્યની લગભગ
હાથમાં લે તો તેમાં સમસ્ત પ્રજા તેને એ કામમાં અનુમો-
દન આપશે અને તેની દરેકે દરેક યોજનાનો સ્વીકાર કરશે
એવી પણ તેને પક્કી ખાતરી હતી. આટલું છતાં પણ ડિરે-
ક્ટરીને તેમના અધિકારના સ્થાનમાંથી પદમહત્ કરવા અને

ખેડે પ્રજાક્રોધ સભાઓ ઉપર અખિતયાર મેળવવો, એ કામ કાંઈ જલ્દી તેણે ન કર્યું.

તે પણા દિવસસુધી તો શહેરમાં તદ્દન અપ્રસિદ્ધપણે, લોકોનું ધ્યાન પોતાના
તરફ ન આકર્ષાય તેવી રીતે રહેવા લાગ્યો. લશ્કરી પોષાકને બદલે નેશનલ ઇન્સ્ટી-
ટ્યુટના સભાસદનો પોષાક તેણે ધારણ કર્યો. તે કાંઈ દોષવાર તુકી તત્તવાર લટ-
કાવતો તે જોઈને પારિસની કલ્પનાશીલ પ્રજાના મનમાં પિરામિડ, ટેમ્પલ પર્વત અને
અશુકરના સંગ્રામમાં તેણે મેળવેલા વિજયની સાદગીરી તાજ મતી હતી. તે દમર
ખાસ કાળજી રાખીને વિદ્વાનોના સમાગમમાં આવતો; તેમને પોતાને ઘેર નિમંત્રણ
કરતો. સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનના વિષયોપર તેમની સાથે તે ચર્ચામાં ઉતરતો પણ
રાજનૈતિક વિષયને દૃઢ પણ છોડતો નહિ.

પક્કી તેણે પારિસની પ્રજાના આગેવાનોની પ્રીતિ અને મૈત્રી સંપાદન કરવાનું
પરવી કરવા માંડી. સૈન્યમાં તેની લગભગ બરોગરી કરી ચકે એવા બે સેનાપતિઓ
હતા—એક મેરો અને બીજો બર્નાડો. મેરોને આત્માચાલક ધણી પ્રિય હતી. નેપો-

લિયને તે રસ્તે તેને પોતાનો કરી લીધો; પરંતુ ખર્ચાડો એવો ન હતો. તે એકવાર એમ પણ બોલી ગયો હતો કે “આ પચીસ છતીસ વર્ષનો જુવાનીઓ જાણે મોટો અનુભવી અને વયોરુદ્ધ હોય તેવો ડાળ કરે છે પણ મને લાગે છે કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને તે લવિષ્યમાં ધણું નુકસાન પહોંચાડનાર નીવડશે.” આથી કરીને ખર્ચાડોને નેપોલિયન પોતાના પક્ષમાં લઈ શક્યો નહિ અને આ બેઉ રાજપુરુષો એક બીજા તરફ ડાળા ધૂરકાવતાજ રહ્યા.

આત્મસ્થાવાના લોભી મોરારેને નેપોલિયને ભેટ દાખવ આપેલા હીરાજીત ખંજરવડે તેમના વચ્ચેની મૈત્રી વધારે દૃઢ થઈ. હવે નેપોલિયને જાહિયરને પોતાને ઘેર જમવા નોતર્યો. તુર્ક લોકો તેમની પાંચડીએ જવાહીર જમાવતા હતા તે વિષે વાત નીકળી. નેપોલિયને તરતજ તેને એક હીરાજીત ધૂવ (અથકાર)ની ભેટ આપી. એજ પ્રકારની ભેટ તેણે પોતાના જૂના મિત્ર ડીસેને પણ આપી. આવી રીતે આ બે આગેવાન પુરુષોને નેપોલિયને મહાખતના બંધનથી બાંધી લીધા.

“પ્રાચીન સમિતિ” અને “પાંચસો પ્રતિનિધિઓની સભા” એ બેઉ રાજનૈતિક સભાઓના રક્ષકોના સેનાપતિ પણ અગત્યનો માણસ હતો. નેપોલિયને તેને પોતાને ઘેર ખાસ નિમંત્રણ મોકલ્યું. વાતનો પ્રસંગ કહાડીને નેપોલિયને તેને કહ્યું, “તમે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સ્તંભરૂપ થઈને તમારી આંખ આગળ પેના વકીલો (ડિરેક્ટરો) ને હાથે તેનો નાશ થવા દો છો? મારી સાથે સામિથ થાઓ અને તેનું રક્ષણ કરવામાં મને મદદ કરો.” એમ કહીને તેણે એક તુર્કી તલવાર તેને ભેટ તરીકે આપી અને કહ્યું કે “આ તલવાર મેં પિરામિડના યુદ્ધ વખતે ધારણ કરી હતી. મારા પ્રેમ અને વિશ્વાસની નિશાની બદલ હું તમને એ ચીજ અર્પણ કરું છું.” આ કિંમતી ભેટ નેપોલિયનની ઉદારતા અને વિશ્વાસના ચિન્હ તરીકે પોતાને મળી તેથી તે માણસ ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને બોલ્યો, “ચાલો, આપણે એ પાંચ વકીલોને તદીમાં ફેંકી દઈએ.”

આ પ્રમાણે નેપોલિયને જૂદા જૂદા પક્ષના રાજપુરુષોને ખરી હકીકત સમજાવીને તેમજ પ્રેમ કરીને હાથ કરી લીધા. ક્રાન્સમાં તે વખતે ત્રણ રાજનૈતિક પક્ષ પડી ગયા હતા. એક પક્ષ અસલી રાજમતાનો પક્ષપાતી હતો. કોઈ પણ ઉપાયે પદ્મપ્રદ યજ્ઞના રાજ્યોને ફરીથી રાજ્યામન પર સ્થાપિત કરવાને તે પક્ષના લોકો ઊત્સુક હતા. બીજા પક્ષમાં જોકામિન લોકો હતા. તેઓ હઠહડના રાષ્ટ્રવિશ્વવતી તરફેણમાં હતા. પારિસના નીચા વર્ગના લોકો તથા તમામ અશિક્ષિત, અસંસ્કૃત લોકો આ પક્ષમાં હોવાથી તે ઘણો બળવાન હતો. ત્રીજા પક્ષમાં કરેલ, વિચારશીલ પુરુષો હતા. તેઓ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના પક્ષમાં હતા. આ ત્રણમાંના બીજા પક્ષનો આગેવાન બેરાસ નામનો ડિરેક્ટર હતો અને ત્રીજા પક્ષનો નેતા સિયાઈ હતો. આ

એ જણ તથા રૂઠા, ગોઢિયર અને મોલિન્સ મળીને પાંચ ડિરેક્ટરો ક્રાન્સનું રાજ ચલાવતા હતા.

નેપોલિયનનું વક્ષણ વિચારશીલ અને ઠરેલ સ્વભાવના પ્રજ્ઞમતાક રાજ્ય-તંત્રના પક્ષકારોની તરફેણમાં હતું. એ પક્ષના આગેવાન સિયાઇને તેણે પોતાનો કરી લીધો. સિયાઇએ કહ્યું કે આપણા બચાવમાટે શુદ્ધિમળ અને લરકરી બળની જરૂર છે અને નેપોલિયનમાં એ બેઉ હતાં. તેને મિસરથી પાછા આવ્યે પંદરજ દિવસ થયા એટલામાં તો તેણે બેઠ લીધું કે જે “ફળ ગયે વર્ષે પાકયું ન હતું” તે હવે “પાકી ગયું છે.” હવે એ મહાન રાજનૈતિક યુદ્ધ માટેની તેની યોજનાઓ પરિપક્વ થઈ ચૂકી. એ કાર્યમાં જેમની જેમની સહાયતા લેવાની હતી તેમની સર્વની ખરા દિલની સહાનુભૂતિ અને સહકાર તેણે મેળવી લીધાં હતાં. હવે તો માત્ર સેના-પતિની માફક જૂદા જૂદા સૈન્યસમૂહને આગાજ આપવાની બાકી હતી. તે આગા મળતાંજ તેના તામાના સરદારો તેણે બતાવેલી દિશામાં ધસી જવાના હતા અને તેની આગાનું અક્ષરે અક્ષર પાલન કરવાના હતા. જે કે તેની ધારણાંચાતુ રાજ્ય-તંત્રને ઉચ્ચાતી નાખીને સત્તારહિત કરી નાખવાની હતી, તોપણ જેમ ચતુર સેના-પતિ યત્નની તોપોતો તેમના ઉપરજ પ્રયોગ કરે છે તેવીજ કુશળતાથી નેપોલિયને આશુ કાયદાઓનો પણ પોતાના હાલમાં ઉપયોગ કરવાનો છાટ ધડ્યો હતો. આવી સારી છતાં અત્યંત સાદસિક અને સફળ નીવડે એવી રાજનૈતિક યોજના નેપોલિયન સિવાય બીજો કોઈ કરી પણ શકે નહિ અને સફળ પણ થાય નહિ.

આખા પારિસ નગરમાં અત્યંત ઉત્સુકતા આવી ગઈ હતી. કાંઈ અદ્ભુત બનાવ બનવાનો છે એવા બહુકારા સર્વને કાને પડતા હતા; અને એ કાર્ય નેપોલિયનજ કરનાર છે એ વાત પણ ઉઘાડી હતી. શું થવાનું છે અને તે ક્યારે અને કેવી રીતે થવાનું કે તેની કોઈને ખબર ન હતી. પ્રાચીન સમિતિનું વક્ષણ હમેશાં સંરક્ષક રાજ-નીતિ તરફ હતું, અને એક વાર જેકોબિન પક્ષના અમલ દરમ્યાન તેમણે ક્રાન્સમાં આલી રહેલી ભયંકર અરાજકતા અનુભવ્યા પછી નેપોલિયન જેવા દૃઢ નેતાનું અનુસરણ કરવા તેઓ પોતેજ બહુ રાગી હતા. નેપોલિયન જે દરખાસ્ત લાવે તેને એકદમ પસાર કરવા તેઓ તૈયાર થઇને બેઠા હતા. પ્રતિનિધિઓની સભાની રચના પ્રજ્ઞમતાક રાજ્યના ધોરણે ચઢેલી ટોવાથી તેની અદર બહુ ઝડુની, અસંરૂત, અને અસંખ્ય સમાસદો હતા અને પોતાનું આધિપત્ય સ્થાપિત કરવા માટે હમેશાં ધમપજાડ કરતા હતા પણ પ્રાચીન સમિતિના પ્રમુખ કાર્નોની પૂર્ણ સહાનુભૂતિ નેપોલિયને અત્રાઉધીજ મેળવી લીધી હતી; અને પ્રતિનિધિઓની સભાનો અમલ તેનો ભાષ લેલિયન બોનાપાર્ટન હતા. બેઠ સભાઓનું અધિવેશન દુલિખસંતા રાજ્ય-મહેલમાં થતું હતું, પરંતુ આતુ કાયદા પ્રમાણે બેઠ ધારાસભાઓએ કર્યા મળતું

તેનું સ્થળ નક્કી કરવાનો અધિકાર પ્રાચીન સમિતિને હતો.

નેપોલિયન મિસરમાં દિગ્વિજય કરીને આવ્યો હતો. તેનો યશ મહાન સિકંદરના યશની માફક દિગંતમાં ફેલાઈ ગયો હતો; તેથી કરીને પ્રસિદ્ધ સેનાપતિઓ અને શહેરના મુખ્ય મુખ્ય લશ્કરી અમલદારો તેની મુલાકાત લેવાને ધણા ઈતેમસ-હતા. રાજધાનીમાં જે સૈન્ય હતું તેને એકવાર જોવા આવે તેમાં સિપાઈઓ અને સેનાપતિઓ પોતાને માન સમજતા હતા. તેથી તેમણે નેપોલિયનને પોતાના મનની ઇચ્છા જણાવી. જાહેરમાં એ વાત પ્રકટ ન થાય તેવી રીતે તેણે દરેક સેનાપતિને જણાવી દીધું કે હું મી નવેંબરે સવારમાં હું સૈન્યની મુલાકાત લઈશ, અને તેમની ક્વાયત જોઈશ. તેજ દહાડે સવારના છ વાગે પ્રાચીન સમિતિનું અધિવેશન થવાનું હતું અને પ્રતિનિધિઓની સભા અગીઆર વાગે મળનાર હતી. આ પ્રમાણે હું મી નવેંબરનો દિવસ નેપોલિયને પોતાના રાજનૈતિક સંભાષને માટે મનમાં મુકરર કરી રાખ્યો હતો. આ બધી જોડવણી એવી સંભાળપૂર્વક કરવામાં આવી હતી કે લોકોનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયજ નહિ અને તે દ્વારા નેપોલિયન પોતાનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનો છે એવો કાંઈને શક જામજ નહિ. આ પ્રમાણે ઉવટનો હલ્લો કરવાને નેપોલિયને પોતાના કાચીનાં સહાયક અગોને બહુજ સુક્તિપૂર્વક જોડવી દીધાં; અને જે સુક્તિથી જરા પણ પૂનઃ રેડયા વગર મહાન વિજય મેળવવાનો હતો તેની જરા પણ તેણે કાંઈને ખબર પડવા દીધી નહિ.

પછી હું મી નવેંબરનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. સૂર્યોદય પહેલાં ધણા કલાક આગમયથી પારિસ નગરની પ્રજા જગૃત થઈ હતી. આજે જાણે એક મહોત્સવ થવાનો હોય તેવો ખળભળાટ મઝી રહ્યો હતો સવાર થવા પહેલાંજ મૈનિકવાદ અને લલિત સંગીતનો આરભ થઈ ચૂક્યો હતો. પાયદળ લશ્કરના સિપાઈઓ લબકાદાર લશ્કરી પોશાક પહેરીને રણવાદ્ય સાથે હારખંધ ચાલવા લાગ્યા હતા. તેમની મુશોભિત ધ્વજઓ, તેમની ચામવાની લડાયક દમ અને તેમનું મુદ્દસંગીત જોઈને લોકો મુગ્ધ થતા હતા. પાયદળની પાછળ ઘોડેસ્વારોની દારની દાર ચનચતાટ કરતા પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર બેસીને ઝડપથી ચાલી આવતી હતી. સ્વારોના રમણીય શિરપેચ, શ્વરતાનભરી દેહીખમાન કાંતિ, વગેરે ધણાં મનોહર લાગતાં હતાં શહેરના ફરસમંદી રસ્તાઓ ઘોડાની પડછીના અવાજ, તોપોનાં ગાડાંના ગડગડટ, સિપાઈઓનાં પગલાંના ધગધારા તથા મુદ્દવાદ અને સંગીતથી ગાજી રહ્યા હતા. આજે લશ્કરનો આનંદ માતો ન હતો. આજે દિગ્વિજયની નેપોલિયન તેમની ક્વાયત જોવા આવનાર હતો. ઘોડાજ વખતની અંદર નેપોલિયનનું ધર લબકાદાર લશ્કરી પોશાકમાં સજ્જ થયેલા વિખ્યાત સેનાપતિઓથી ભરાઈ ગયું. તેની મુલાકાતે આવનાર લોકોની સંખ્યા એટલી બધી હતી કે એકે એક આરડો ચીકાર થઈ ગયો હતો અને ધણાને ધરમાં લેખા

રહેવાની જગ્યા ન મળવાથી બહારના રાજમાર્ગ ઉપર તેની આવવાની રાહ જોતા ઉભા હતા.

અગાઉથી કરી રાખેલા સંકેત પ્રમાણે તેજ દિવસે સવારના ૭ વાગે પ્રાચીન સમિતિનું અધિવેશન કરવાનો વખત મુકરર કરવામાં આવ્યો હતો. એ સભાને પ્રમુખ ધર્મો તથા ધણાખરા સભામંદો નેપોલિયનના પક્ષના ચલા હતા. તેમણે તરતજ એવો ઠરાવ પસાર કર્યો કે રાજધાનીના તમામ મૈન્યનું સેનાપતિપણું નેપોલિયનને આપવું કે જેથી કરીને શહેરમાં સુલેહધાંતિ જળવાઈ રહે. વળી એક બીજો ઠરાવ એવો પસાર કર્યો કે આજથી સેન્ટ ક્લૉડના નામના રાજમહેલમાં આ સભાનું તથા પ્રતિનિધિઓની સભાનું અધિવેશન કરવામાં આવશે. આ મંત્રન પારિસથી થોડા માર્ગધને અંતરે હતું. ત્યાં થું થું થાય છે તેના સમાચારથી પારિસનો અધિકૃત લોકવર્ગ તરતજ માહિતગાર ન થાય એવા હેતુથી સ્થળનો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો. તેમ ન કર્યું હોત તો જે રાજનૈતિક તોફાન સભાગૃહમાં ઉત્પન્ન થનાર હતું તેના સમાચાર લોકોમાં ફેલાઈ જતાં લોકો ઉત્ક્રાંત જઈને હુલ્લડ મચાવત; અને લશ્કરી મળથી તેમને દગાવી દેવાની જરૂર પડત અને તેમ કરવાથી ધણા મનુષ્યોની નાહક હત્યા કરવી પડત. આ ઠરાવની નકલ લઈને પ્રાચીન સમિતિનો પ્રમુખ જાતેજ નેપોલિયનને ઘેર ગયો. તે આજ્ઞાપત્ર લેવાને નેપોલિયન તૈયાર થઈનેજ બેઠો હતો. પોતાના ઘરમાં એકત્ર થયેલા સત્તાધારી પરાણુઓને સંબોધીને તેણે હઠ અને સુરપટ અવાજે તે આજ્ઞાપત્ર વાંચી મંજૂરાવ્યું અને કહ્યું, “ગૃહસ્થો ! પ્રજાસત્તાક રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં તમે અને મદદ આપશો ?” તેમણે પોતાની તકવારો મ્યાનમાંથી બહાર કઢાડીને એકે અવાજે પોશાર કર્યો કે અમે તેમ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈએ છીએ.

પસ, તેજ ઘડીએ નેપોલિયનની જીત થઈજ ચૂકી. તેને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ પોતાના નેતા તરીકે સ્વીકારી લીધો. હવે તો માત્ર આ તકનો લાભ લઈને વિજયની પરિપૂર્ણતા કરવાનું જ બાકી રહ્યું હતું. આ સમાચાર મેદાનમાં નેપોલિયનના આવવાની આતુરતાથી રાહ જોતા સૈન્યને પહોંચાડવામાં આવ્યા. તેમણે યગનબેદી હર્ષનાદ કરીને પોતાના પરમપ્રિય નેપોલિયનની સેનાધિપતિ તરીકેની નિમણૂક વધારી લીધી. હવે તેની મામે માથું ઉચકવાની હિમત ચલાવવા જેટલી તેના કોષ પછા પ્રતિરૂપ ધર્મમાં તાકાત ન હતી. આટલું ચલા પછી તેણે આ દાર્દને પૂર્ણ રીતે સફળ અને ચક્રવર્તી બનાવવામાં પોતાના તમામ મનોમજાજો અને બુદ્ધિમજાજો ઉપયોગ કર્યો.

પછી નેપોલિયન ધોડેરવાર થઈને દુલિપસર્જના રાજમહેલ તરફ જવા નીકળ્યો. તેની સાથે પંદરસો ધોડેરવારનું લશ્કર અને આંખને આંજી નાખે એવા પ્રતાપવાન સેનાપતિઓ હતા. વખતે જરૂર પડે તેટલા માટે તેણે આટલું મૈન્ય પોતાના મહાનની પામેજ પડેલેથીજ રાખ્યું હતું. એકાએક આ રમણો પારિસના આમર્થ્યચક્તિ

યએલા લોકોની નજર આગળ યદને એક સ્વપ્નની માફક પસાર થઈ ગયો. કિતખા-ખના બલકાદાર વાવટા, સરદારોના અને તેમના થોડાના કસબી સાજ અને તેને મુકાબલે નેપોલિયનના તદ્દન સાદા પોશાકના લબ્ધતા વિશેષ લબ્ધ લાગતી હતી અને બધા લોકોની નજર તેના ઉપર જ ઠરતી હતી.

બાણે પોતે મુકુટધારી નૃપતિજ હોય તેવા દમામથી અને રાજસત્તાથી નેપોલિયન પ્રાચીન સમિતિના સભાગૃહમાં દાખલ થયો. સભાસદો તેના એકાએક દેખાવથી અને તેના પ્રૌઢ સામર્થ્યના પ્રત્યક્ષ દર્શનથી ચકિત થઈ ગયા. તેણે પોતાનો નવો હોદ્દા ધારણ કરતાં સભાને સંબોધીને કહ્યું કે “ તમે આખી પ્રજામાંથી સૌથી વિશેષ શાણા અને રાજનીતિનું પુરુષો છો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ થતો અટકાવવાને શાં શાં પગલાં લેવાં જોઈએ તેનો નિર્ણય કરવાનું કામ તમારું છે. હું મારા સરદાર સાથે તમને મદાય આપવા આજે હાજર થયો છું. તમે જે કાર્ય મને સોંપ્યું છે તે હું પ્રમાણિકપણે અદા કરીશ. અત્યારે આપણે શું કરવું તેને માટે પાછલા ઇતિ-હાસનાં દૃષ્ટાંત જોતા નહિ. અદારમા સૈકાના જેવો મામલો પૂર્વે કદિ ઉભો થયો નથી અને હાલના જેવો મામલો આખા અદારમા સૈકામાં પણ ઉપસ્થિત થયો નથી.”

નેપોલિયનની સેનાધિપતિ તરીકેની નિમજ્જકની ખબર પ્રાચીન સમિતિએ પાંચ ડિરેક્ટરોને કહેવડાવી એટલે તરતજ સિયાઈ, ડૂકોએ પોતપોતાના હોદ્દાનાં રાજનામાં આપી દીધાં. બાકીના ડિરેક્ટરોએ વાંધો લીધો. ઝંરાસે પોતાના ખાનગી સેક્રેટરીને નેપોલિયન પાસે પોતાનો વાંધો દર્શાવવાને મોકલાવ્યો. બાણે ક્રાન્સ દેશ પોતાને પૂર્વજો તરફથી વારસામાંજ મળ્યો હોય અને પોતે તેનો વહીવટ ડિરેક્ટરોને સોંપી ગયો હોય તેમ રાજનો ફવાજ ધારણ કરીને નેપોલિયનને કહ્યું, “ જે અ.ખાદ અને રમણીય ક્રાન્સ હું તમને સોંપી ગયો હતો તે ક્યાં છે ? હું ગયો ત્યારે બધે સુલેહ-શાંતિ હતી અને આવું છું ત્યારે લડાઈઓ જોઈ” છું. હું ક્રાન્સને તમામ લડાઈઓમાં વિજય અપાવીને ગયો હતો અને આવું છું ત્યારે તેની દાર થયેલી જોઈ” છું. દેશમાં જુદી દર અને કંગાલીયતજ મારી નજરે પડે છે, મારા એક લાખ સમર વિજયી થોડાઓ ક્યાં ગયા ? દેશની આવી ખરાબી થાય તે ચાલવા દેવામાં નહિજ આવે.”

આ જવાબથી ઝંરાસ ગભરાઈ ગયો. તેણે પણ નામલાજો રાજનામું આપ્યું. હવે બાકીના બે ડિરેક્ટરો લાચાર થઈ ગયા. તેઓ નેપોલિયન પાસે ગયા અને ત્યાં પણ તેમણે રાજનામું આપવાની આનાકાની કરી. નેપોલિયને તેમને તરતજ પરહેજ કરીને લક્ષ્મીજીના મહેલમાં કેદ રાખવાનો હુકમ કર્યો.

તેજ દિવસે અગીઆર વાગે અત્યંત ખજલખાટ અને ઉરકરાયલી હાલતમાં પ્રતિનિધિઓની સભા મળી. એ સભાનું અધિવેશન હવેથી સેન્ટ ક્લાઉડના મહેલમાં કરવું એવો જે ઠરાવ પ્રાચીન સમિતિએ પસાર કર્યો હતો, તે નેપોલિયનના ભાઈ

લૂશિયને વાંચી સંભળાવ્યો. આ ઠરાવ કાયદેસર હતો. તકરાર કરવાનો અવકાશ હતો-
જ નહિ. નેપોલિયન સૈન્યનો માનીવો હતો. રાજ્યનું તમામ લશ્કરીબળ તેની એક
આગળીના ઇસારાને તાબે હતું. એની સામે યુદ્ધ એ કેવળ અસંભવિતજ હતું. તેણે
તમામ બાજુ ધણીજ કુનેહથી ગોઠવીને પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી દીધું. અગ્નીઆર વાગે
ડિરેક્ટરોના અમલનો અત અશ્વચ્છ. આખા સૈન્યે પોતાના દેવાના ઉમળકાથી એકેકે
અવાજે નેપોલિયનને પોતાનો નેતા માની લીધો હતો. “ નેપોલિયન ધણું જીવો ”
એવા પોકારથી પારિસ નગર ગાજી રહ્યું હતું. પ્રાચીન સમિતિ તેના હાથમાં હતી.
પ્રતિનિધિઓની સભામાંથી પણ ધણા સભાસદો તેના પક્ષમાં હોઇને તેની આગાને
નિ શંકપણે અનુસરવા તૈયાર હતા. શાંત, મંજીર, મજર નેપોલિયન પોતાની શક્તિ-
ઓને સારી રીતે સમજતો હોઇ, સેનાપતિઓને, રાજનીતિજ પુરોગાને અને લોકવર્ગને
પોતાના શત્રુજનાં મોરાં જેવા સમજતો, જાણે દુલિયર્સના રાજમહેલનો તે વંશ-
પરપરાનો માલિક હોય તેમ તે ભગ્ય પ્રાસાદમાં દાખલ થયો.

રાજ્યના તમામ પક્ષના લોકોએ નેપોલિયને મેળવેલી રહેલ તરફ અતુમતિ દર્શાવી.
તે દિગ્વિજયથી સેનાપતિ હતો તેથી સિપાઇઓએ હર્ષના પોકાર કર્યા અને તોપો
દોડીને પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. વળી તે એક વિદ્વાન અને વિદ્યાવિલાસી હતો;
મનુષ્યશુદ્ધિનો ઉચ્ચતમ વિકાસ કરાવવા અને તેના દ્વારા ઉત્તમોત્તમ કાર્યો કરાવ-
વાને તે પ્રેત્સાહન આપતો હતો. તેથી પારિસની રૂઝિતમમાંજ તેને અભિનંદન
આપ્યું. ફ્રાન્સનો તરજી વર્ગ ન્યારે વિષયક્ષંપદતામાં, મદિરાપાનમાં અને નૃત્યવિલાસમાં
શુલ્કતાન ખની ગયો હતો તે જમાનામાં અપ્સરાઓને લગ્નવે એવી સૌન્દર્યવાન રમ-
ણીઓના લાવણ્યથી જે લલચાગો ન હતા, લાખો રૂપીઆની લાયકી જેનું નીતિબળ
હયુ ન હતું, ઇન્દ્રિયવિલાસની મોહનીના પ્રલોભને જેને સતત પરિશ્રમ અને રવિદેશ-
સેવાના વ્રતમાંથી અક્ષિત કર્યો ન હતો તે નેપોલિયનને આખા દેશના ચારિત્ર્યવાન
અને દુલિન પુરોગાએ અંતઃકરણથી વધાવી લીધો. નેપોલિયન કાયદાનો અને સુલેહનો
દહ અને અડગ દિમાયતી હતો. તેથી અરાજકતાથી કંટાળી ગયેલા રાજનીતિજ
પુરોગાએ તેને દેશનો ઉદ્ધાર કરનાર માન્યો. અસંખ્ય દલ્લઓથી, ને જીવમથી ત્રાસ
પામેલી સ્ત્રીઓએ અને કુમારિકાઓએ તેના ઉપર આશીર્વાદ વર્ષાવ્યો. આ પ્રમાણે
આખા દેશના રાજનીતિજ, માહિત્યવિલાસી, વિજ્ઞાનવિદ, ચારિત્ર્યવાન અને દુલિન
લોકો પોતાની મહાનુજ્જ્વલિ જાહેર કરવા તેની પાસે આવવા લાગ્યા. મરવને એમજ
લાગુ કે ગોચ જગ્યાએ ગોચ વ્યક્તિની નિમલક થયેલી છે.

પછી ખીજ દિવસના કાર્યને માટે જોઈતી નૈવારી નેપોલિયને રાતો રાત કરી
નાખી. યદેરનાં અગત્યનાં સ્થળોમાં બહાદૂર સેનાપતિ મુરા, સમરવીર લ્યની, સેનાપતિ
મોરા વગેરેને લશ્કરની મજબૂત દુકાડીઓ સાથે ગોઠવી દીધા. યદેરનો નેકાખિન વર્ષ

વખતે હુલ્લડ મચાવે એવી ધાસ્તી હતી. તેને માટે નેપોલિયન ઝીણામાં ઝીણી વાતનેા પણ બદોખરત કરવા ચૂક્યો ન હતો. તે પ્રારબ્ધમાં શ્રદ્ધાવાન હતો તોપણ ભવિષ્યમાં જે જે નવા નવા સંજોગો ઉભા થવા પામે તેની અગાઉથી ગણતરી કરીને પૂરેપૂરી સાવચેતી રાખવામાં તે ક્યાંય રાખતો નહિ. આખી રાત પારિસમાં બારે અળભળાટ મચી રહ્યો હતો તોપણ લશ્કરની ધાકથી હુલ્લડ ચવા પામ્યું નહિ. આવતી કાલે નેપોલિયન નવાજૂની કરશે એ ત્રણે પક્ષના લોકો જાણતા હતા; પણ તે શું કરવાનો છે તેની કોઈને ખબર ન હતી. જેકોબિન પક્ષના આગેવાનો પ્રતિનિધિઓની સભામાં બારે તકરાર લેશે એવી તેને ખાતરી હતી અને તેને એક શુભેચ્છકે સલાહ પણ આપી કે રાતોરાત એ પક્ષના ચાલીય આગેવાનોને કેદ કરવા; પણ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે “પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને માન આપવાના મેં આજ સવારેજ સોમંદ લીધા છે.” જે એ સભાનું અધિવેશન પારિસમાં થયું હોત તો જરૂર હુલ્લડ થાત અને મનુષ્યરક્તની નદીઓ વહેવા પામત, પણ સભાને દૂર લઈ જવાથી અને લશ્કરની ધાકથી એ મોઠો બનાવ બનવા પામ્યો નહિ.

આવા અત્યંત ચુંચવણબરેલા અને જીવ સંટાસટના પ્રસંગમાં પણ નેપોલિયન તેની પ્રિય જોસેફાઇનને જૂલ્યો ન હતો. આખા દિવસમાં એવા પ્રસંગો ઉભા થતા હતા કે આવતી કાલે નેપોલિયન રાજ્યાસનપર ચડશે કે ફ્રાંસીને લોકો લટકશે તે અનિશ્ચિત હતું. તેવે વખતે પણ તે કલાકે કલાકે તમામ સમાચાર જોસેફાઇનને ટુંકામાં, ઉતાવળથી લખી મોકલતો. મોઢી રાત્રે તે પોતાને ઘેર ગયો ત્યારે પણ તે ઉત્સાહથી બરપૂર હતો. સવારથી આખરસુધીની બધી ઝીણી ઝીણી વિગતો તેણે જોસેફાઇનને કહી. એક કલાક આરામ લીધો અને સવારમાં પોતાના રસાલા સાથે સેન્ટ કલાઉડના મહેલ તરફ જવા નીકળ્યો.

આજે ૧૭૯૯ ના નવેબર માસની ૧૦ મી તારીખ હતી. સેન્ટ કલાઉડના મહેલમાં એક ઓરડો નેપોલિયનની પોતાની ઑફિસ માટે, બીજો પ્રાચીન સમિતિના અધિવેશન માટે અને ત્રીજો પ્રતિનિધિઓની સભાને માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. પોતે આખી પ્રજાની અનુમતિથી દૌ-સલની પદવી ધારણ કરવાનો છે એવી તેને ખાતરી હોય તેમ તે પોતાના કાર્યાલયમાં પોતાના સેનાપતિઓ, અને અંગરક્ષકો સહિત દાખલ થયો. તે રાજસત્તાનો લોબી છે અને તેથીજ તેણે આ કાવત્રું ઉત્તું કર્યું છે એવો તેના ઉપર આરોપ મૂકીને જેકોબિન પક્ષના સભાસદોએ તેનો આજે વિનાશ કરવાનો દંડ સંકલ્પ કર્યો હતો. ગઈ રાત્રે તેમણે પોતાની સત્તાને મજબૂત કરી હતી. આજે તેઓ નેપોલિયનને પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો શત્રુ ઠરાવવાના હતા. આવા સંજોગોમાં ખેડ સભાઓનું અધિવેશન થયું. જેકોબિન પક્ષનો અને પ્રતિનિધિઓની સભાનો વૈરભાવ જોઈને પ્રાચીન સમિતિના સભાસદો પણ ડરી ગયા. તેમણે

જ્યારે જોયું કે પ્રતિનિધિઓની સભાનું વલણ નેપોલિયનનો વિનાશ કરવા અને ચાલુ રાજ્યતંત્રનું રક્ષણ કરવા તરફ છે ત્યારે થોડાજ સમયપર પ્રવર્તેલા રક્તપ્રવાહનું સ્મરણ કરીને નેપોલિયનનો ત્યાગ કરવામાંજ પોતાનું કૈય છે એવું તેઓ માનવા લાગ્યા. વૈરભાવથી ઉદ્દેશાયલા સભાસદોની દુષ્પ્રવૃત્તિની ભરતી આગળ નેપોલિયનના પક્ષકારો ધાસતી માફક તણાઈ જવા લાગ્યા. જીવનમરણના સંધિસ્થાનમાં ઉભા રહીને પોતાની સમયસૂચકતાના પ્રભાવથી હારની અણીપર આવેલા પોતાના સૈન્યને જોણે અનેક તુચ્છ રણસંઘર્ષોમાં વિજય અપાવ્યો હતો તે નેપોલિયને આજે પથુ પ્રલયકાળના મહાસાગરની માફક પ્રત્યુષ્ઠ થએલા સભાગૃહમાં પોતાની સમયસૂચકતાનું, અગાધ હુદ્દિસામર્થ્યનું અને દૃઢ મનોબળનું દર્શન કરાવ્યું.

પોતાના માથા ઉપર ઝડપી રહેલી વિપત્તિનું મહત્ત્વ જોઈને થોડાક નિમકહતાક અંગરક્ષકો અને લશ્કરની એક ટુકડી લઈને તે પ્રથમ પ્રાચીન સમિતિના સભાગૃહમાં દાખલ થયો. તેના સિપાઈઓ પોતાનાં તીક્ષ્ણ અને તેજસ્વી ચંચળતા ચળકાટ સભાગૃહમાં પડે એવી રીતે ઉતરા આગળ, પોતાના સામર્થ્યના ગર્વસંહિત છાતી કઢાડીને ઉભા રહ્યા. નેપોલિયનને એકાએક પોતાની સમક્ષ ઉભેલા જોઈને તથા તેના અંગરક્ષકોનું વીરત્વ જોઈને સભાગૃહો શાંત અને સ્તબ્ધ બની ગયા. નેપોલિયનના પક્ષકારોના હૃદયમાં આશાનો ઉદય થયો. તેણે સભાને સંબોધન કરીને કહ્યું કે “સરજીવ-રથો ! આપણે એક હયાનક જવાગામુખી પરત ઉપર ઉભા છીએ. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર જોખમમાં છે એ આપ સર્વેએ નક્કી કર્યું છે અને આજેજ મને મર્યાદા દેવાનો છે. મેં આપની ઈચ્છા પૂર્ણ કરી છે. પણ હમણાં મારા તરફ તમે તિરસ્કારસૂચક હિંમત કઢાડો છો. તમે બધા મને x સીઝર અને * ક્રોએલની ઉપમા આપો છો. પણ વર્તમાન સમયના કોઈ પણ રાજ્યપ્રકરણી બનાવ સાથે જૂતકાળના બનાવની સરખામણી ચર્ચ શકે એમ હેજ નહિ. વિપત્તિ તમારી પાસેને પાસે આવતીજ નય છે; વિનાશનો સંહાર દિવસે દિવસે વધતોજ નય છે. હાલમાં ખરૂં પૂછો તો આપણા દેશમાં કોઈ પણ જાતની ચાસનપ્રણાલિ હેજ નહિ. ડિર-

x દિવિજયી રોમન સેનાપતિ હતો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો મુખ્ય પુરુષ હોવા છતાં તેણે પોતાની મરજી પ્રમાણે કુલમત્તા હાથમાં લઈને રાજ્યતંત્ર ચલાવ્યું હતું. એવો આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

* ક્રોએલને તેના જુદામી રાજાના જુદામીથી હોડારનાર, રાજાની આપણી સત્તાને તોડનાર વીર પુરુષ હતા. પણ પાછળથી તે એટલો બળવાન બની ગયો કે જે રાજાની માને તેણે યુદ્ધ કર્યું હતું તેના કરતાં પણ વિશેષ સ્વેચ્છાચારી નીવડ્યો અને રાજ્યતંત્ર પથુ તેનાથી કંટાળી ગઈ. પણ તેના લશ્કરી બળ આગળ તેણે ચાલુ નહિ.

કટરોએ પોતપોતાના હોદ્દાનાં રાજનામાં આપી દીધાં છે. પ્રતિનિધિઓની સભામાં ઉત્પાત થઈ રહી છે. પારિસમાં વિદ્રોહનો અગ્નિ પ્રગ્લ્ભ રહ્યો છે અને સળગી ઉડવાની તૈયારીમાં છે. પદ્મપ્રદ રાજના દ્વેષી પ્રગ્લ્ભને બળવો કરવા ઉશ્કેરી રહ્યા છે. લોકોને ઉશ્કેરનારા લોકો મયા જમાનાના દેર અને હત્યાકાંડનું ભયંકર નાટક બીજી વાર બજવવા ઉત્સુક છે. પણ તમે કરશો નહિ. હું આ મારા હથિયારબધ મિત્રોની મદદથી તમારું રક્ષણ કરવા સજ્જ થઈને ઉભો છું. પ્રગ્લ્ભનાં રાજ્યનું રક્ષણ કરવા ઉપરાંત બીજી કોઈ પણ જાતની મને અલિલાપા નથી. જે સ્વાતંત્ર્ય અને મનુષ્ય માનના સરખાપણા માટે આપણે આટલા આટલા બેગ આપ્યા છે, આટલું આટલું કષ્ટ સહન કર્યું છે તેનું હું રક્ષણ કરીશ એવા હું આપની મમક્ષ સોગંદ લઉં છું.”

એક સભાસદ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો કે આજુ શાસનપ્રણાલિને પણ જળવવી પડશે. નેપોલિયને એક પણ વાર વિચાર કરી લીધો. આજુ શાસનપ્રણાલિને જળવવી શકાયજ કેવી રીતે? જેનો ઉત્તર કરવાને માટે તો તે આટલો પરિશ્રમ લે છે તેને મગિાપાંગ સાચવી રાખીશ એવા સોગંદ કે કદિ લઈ શકેજ નહિ. તેણે મેઘગંભીર સ્વરે જવાબ આપ્યો કે “આજુ શાસનપ્રણાલિ? એમાંનું અત્યારે કાંઈ છેજ નહિ. જે દિવસે કાર્યવાહક સભાએ ધારાસભાનો અધિકાર તોડી પાડ્યો તે દિવસે તમે તમારે હાથેજ તમારી શાસનપ્રણાલિના મૂળમાં પ્રહાર કર્યો છે. જે દિવસે ધારાસભાએ કાર્યવાહક સભાની સ્વતંત્રતામાં દબલ કરવા માંડી તે દિવસથી તમારી શાસનપ્રણાલિનો નાશ થઈજ ચૂક્યો છે. વળી જે દિવસે ધારાસભાએ અને કાર્યવાહક સભાએ લોકોએ ચૂટી કહાડેલા પ્રતિનિધિઓને નાકબૂધ કર્યા, તે દિવસે એ પ્રાણુલિનું જે કાંઈ અવશિષ્ટ રહ્યું હતું તે પણ હતું ન હતું થઈ ગયું છે. તમારી હાલની શાસનપદ્ધતિ તો માત્ર ઉપહાસનો વિષય બનવા જેવીજ રહી છે-અથા તેનો ઉલ્લેખ કરે છે પણ કોઈ તેને સન્માન આપતું નથી.”

આ સંભાષણ ચાલતું હતું તેવામાં સમાચાર આવ્યા કે પ્રતિનિધિઓની સભામાં નેપોલિયનને દેશના કાયદાના રક્ષણની બહાર મૂકવાનો ઠરાવ મૂકવાની તૈયારી ચાલે છે અને એ ઠરાવ બાબત સભાસદોના મત લેવાનું કાર્ય કરવા માટે અધ્યક્ષને દયાથી કરવામાં આવે છે. અધ્યક્ષ નેપોલિયનનો ભાષ લૂશીયનજ હતો. આ ઠરાવ બે એક વાર પસાર થતા પામે તો નેપોલિયનનું આવી બને અને તેની જીવનકથા અદ્વિતીયજ સમાપ્ત થાય. આ રોમાચિત કરે એવી ભયંકર ખખર સાંભળીને તે બોલી ઉઠ્યો કે “જે વીચ કરેડ સુવર્ણમુદ્રા આપતાં પણ મારા મેનાપનિ તેને કોઈ મારી પાસે તેડી લાવે તો હું તે આપતા અચકાઉં નહિ.” તોપણ તેણે હિંમત છોડી નહિ. તેણે સમાને સબોધીને કહ્યું કે “જે કોઈ પણ સભાસદ પરદેશી રાજ્યોના દ્વેષીની સમજૂતી મને કાયદાના રક્ષણની બહાર મૂકવાનો પ્રયત્ન કરશે તો હું તરતજ મારા ને. ૧૪

તેજસ્વી હથિપારવાળા મિત્રો (સિપાઇઓ) નો આશ્રય લઇ, જુઓ, તે પારણા આગળજ ઉભા છે. યાદ રાખજો કે હું રણસેનામાં રણસેવતા અને સૌભાગ્યવદ્ધમીની સાથે એકના કરીનેજ આગળ વધું છું. ”

એમ કહીને તે તરતજ સભાગૃહ છોડીને પ્રતિનિધિઓની સમાના ઓરડા તરફ ચાલ્યો. તેના અગમ્યુકા તેની પાછળ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં તેને ઓગેરિયો મળ્યો. તે નેપે નિયનનો એક ધરોજ બહાર સેનાપતિ હતો તોપણ તેની બમબરેલી અવસ્થા જોઈને ખીકને લીધે તેનો ચહેરો વિચર્યું બની ગયો હતો અને તે ચરચર ધૂળતો હતો. તેણે કપને સ્વરે નેપોલિયનને કહ્યું, “ આરે એક બમબર આફત વહોરી લીધી છે ” નેપોલિયને સ્થિર ચિત્તે જવાબ આપ્યો, “ અર્કિલ્લાના રણસત્રામ વખતે આના કરતાં પણ વધારે બયાનક સ્થિતિમાં હું હતો. ધૈર્વ રાખો, અકાલા કલાકમાંજ બધી બાજુ બદલાઈ જશે. ”

એમ કહીને તે પ્રતિનિધિઓના સભાગૃહમાં દાખલ થયો. તેના અમરક્ષકો પારણા આગળ પૌરુષજનિત ગર્વસંહિત ઉભાડી તનવારે ઉભા રહ્યા. નેપોલિયનને જોતાજ તમામ સભાસદો ગાડાની માફક ખળભળી ઉઠ્યા. આ પળ એવી હતી કે તેના છુદ્ધિવૈભવ સિવાય ખીજ કંતાથી તેનું રક્ષણ થઈ શકે એમ હતુજ નહિ. “ તું તારા અનમાં શું સમજે છે ? ” “ સ્વેચ્છાચારીનો અત લાવો, ” ચાલ્યો જ, “ ફર જ ” એવા ધમકીભર્યા ઉત્તર આરે તરફથી નીકળવા લાગ્યા. સભાની તે સમયની અવસ્થાનું વર્ણન કરતા તે કહે છે કે “ ધ્રોણસની યુદ્ધમાં પૂરાઈ રહેલો વાયુ એકાએક બહાર નીકળે અને જે પ્રમત્ત તોફાન ચવા લાગે તે તોફાનનો ખ્યાલ કરવાથી આ સભાગૃહના ઉત્પાતનો કાંઈક ઝાખો ખ્યાલ આવી શકે. ”

નેપોલિયને સમાને સમોધીને બોલવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેનું બોલ્યું સાંભળજ દાણું ? સભાસદો કોંઈના પોકાર કરતા કરતા તેની આસપાસ એકન ચક્ર ગયા, તેનો જન જોખમમાં છે એમ જાણીને તેના અમરક્ષકો ત્વરાથી બહાર ધસી આવ્યા, અને તેની આરે દિશાએ ફરી વળ્યા. એક સભાસદ તેની હાતીમાં ખજર ઘોચવા જતો હતો પણ તેના અમરક્ષકોએ તેનો હાથ એકદમ પકડી લીધો. તેઓ તેને સભાગૃહમાંથી સદિમત્વાગત બહાર લઈ ગયા પણ સભા યાંત થઈ નહિ નેપોલિયન દાદરના પગથીયા ઉતરતો હતો એટલામાં એક જણે ખમર આપી કે બધા મહામંદો તમારા ભાઈ લશ્કીવન ઉપર તૂટી પડ્યા છે; અને તેને મારી નાખ્યા વગર નહિ રહે. તેજ ધડીએ નેપોલિયનની આગાથી સિપાઇઓની એક ટુકડી લીજળીને વેગે સભાગૃહમાં ધસી ગઈ અને “ તમારા ભાઈની આગાથી ” એવું લશ્કીવનને કહીને તેને પણ સદિમત્વાગત બહાર લઈ આવ્યા. બેઠે ભાઈ ઘેડે ગેડા અને ત્યાં લશ્કર ઉતું હતું ત્યાં આગળ જવા લાગ્યા. રસ્તામાં યુદ્ધીયને કહ્યું, “ આજથી

પ્રતિનિધિઓની સલાનો લાંચ થયો છે એમ હું તમને મારા હોદ્દાની રૂએ જણાવું છું. સભાગૃહ ખૂલીઓથી ભરપૂર થઈ ગયું છે. હું તમને આવાહન કરું છું કે તમે ત્યાં જઈને તેમને ત્યાંથી હાકી કહાડો.”

નેપોલિયને સૈન્યને સંબોધીને કહ્યું, “ ચોદાઓ ! કેમ ? હું તમારા ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખું કે ? ” તેમણે એકેકે અનાજે ગર્જના કરીને જવાબ આપ્યો કે “ બોનાપાર્ટ ધણું જીવો.”

સેનાપતિ મુરા લક્ષ્મરની એક ટુકડી લઈને સભાગૃહ તરફ ચાલતો થયો. મુરા નેપોલિયનના એક વજ્ર સમાન હોતો અને જેના તરફ એ વજ્રનો પ્રહાર થયો તેની પાંચમાલીજ યદ્ધ જાણવી. મુરાનો ધસારો જેવો તેવો નથીજ એનો સર્વત્ર અનુભવ હતો. તેની પકડમ વાગી. ઝળકતી તીક્ષ્ણ સંગીનોવાળા તાલમયાજ સિપાઈઓ હારખંધ આગળ ધસ્યા. સભાગૃહમાં નાસભાગ યદ્ધ ગઈ. સભાસદો ખારીએથી ફૂટી ફૂટીને જીવ લઈને નાકા. એક પગવારમાજ મનુષ્યોના કાલાહલથી ગાજી રહેલું સભાગૃહ શાંત શમશમાકાર ખની ગયું. નાસતા સભાસદો તરફ ગોળીખાર કરવાની આજ્ઞા આપવા એક જણે નેપોલિયનને સૂચના કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે “ નહિ, મારી ધૃષ્ટિ એવી છે કે મનુષ્યરક્તનું એક ટીપું પણ આજે પડવું ન જોઈએ. જોએ તેને અને તેના બાઈને મારી નાખવા તત્પર થયા હતા તેઓ સહિસકામત નાસી જવા પામ્યા !

સાંજે નેપોલિયને ઉપર કહેલી ખેડ સભાઓનું ફરીથી અધિવેશન કરાવ્યું. આ વખતે જોએ તેના પક્ષના હતા તેઓજ માત્ર હાજર થયા હતા. તેમણે સર્વાનુમતે ફરાત પસાર કર્યો કે નેપોલિયને બજાવેલી સ્વદેશસેવામાટે તેને ધન્યવાદ આપવો. ત્યાર પછી એજ સભાએ પાંચ ડિરેક્ટરીની સચાથી ચાલતી શાસનપદ્ધતિ રદ કરી. તેમની જગ્યાએ નેપોલિયન, સિમાઈ અને ફ્રાન્કેને ફ્રાન્સની પદવી આપીને તેમની નિમણૂક કરી. ફ્રાન્સની રાજ્યવ્યવસ્થામાટે નવી શાસન પદ્ધતિ નક્કી કરવા ખેડ સભાઓએ ચૂંટી કહાડેલી પચીસ પચીસ સભાસદોની બે કમિટીઓ નિમવામાં આવી.

સાંજે પારિસમાં એવી અફવા ફેલાઈ કે નેપોલિયનને નિષ્ફળતા મળી છે. આ સમાચારથી શહેરની પ્રજામાં ભારે અભરાટ ફેલાઈ ગયો. તમામ વર્ગના લોકો રાષ્ટ્ર-વિપ્લવથી ઉત્પન્ન થયેલી અરાજકતા અને પૈથાચિક હત્યાકાંડથી ત્રસી ગયા હતા, અને તેઓ પોતાની આશા અને ભરોસો માત્ર નેપોલિયન ઉપરજ રાખી બેઠા જાનું રાજ્યતંત્ર બદલાઈ ગયું જે તે સમાચાર તથા નેપોલિયને પોતાની હુમેશ્વર પ્રમાણે ઝડપથી લખાવેલું જ્વલંત જાહેરનામું રાત્રે નવ વાગે પ્રજાની માટે વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યાં. લોકોએ આ સમાચાર સાંભળીને એકેઅનાજે પોતાનો સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો. તમામ કાર્યની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરીને રાતના ત્રણ

વાગે નેપોલિયન ગાડીમાં બેસીને પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યો. આખે રસ્તે તે પોતાના વિચારમાં એવો ગરકાવ યદ્ય ગયો હતો કે તે પોતાના ખાનગી સેક્રેટરી જુરિયેન સાથે એક સપ્ત પથ્રુ બોલ્યો ન હતો.

ચાર વાગ્યાને સુમારે તે ગાડીમાંથી ઉતરીને ઘરમાં ગયો. જોસેફાઈન અત્યંત આતુરતા અને ચિંતાસંહિત તેની આવવાની રાહ જોતી બારીએ બેસી રહી હતી. આગળના ઉપરાઉપરિ બન્યા જતા અગત્યના બનાવોથી અને દારુણ જોખમ તથા બયાનક ઉત્પત્તથી ભરપૂર દિવસમાં શી શી ઘટનાઓ યદ્ય હતી તે વિષે જોસેફાઈનને નેપોલિયનથી ખબર અપાઈ ન હતી. તેને આવેયો જોતાં તે રોડીને સામે ગઈ નેપોલિયને તેને ઢાંતી સરસી ચાંપી અને આખા દિવસના બનાવોનો સારાંશ તેને કહી સમજાવ્યો, અને કહ્યું કે " પ્રિયતમે, આજથી હું વાસ્તવિકરીતે ક્રાન્સના સિંહાસને બેઠો છું. પથ્રુ સૌથી પ્રથમ મારી પ્રિયતમ જોસેફાઈનજ પોતાના સુમધુર સ્વરથી મને અમિનદન આપે તેટલા માટે મારી નવી પદ્ધતી પ્રદર્શ્ય કર્યા પછી હું કોઈ સાથે એક અશ્વર પથ્રુ બોલ્યો નથી. નેપોલિયનના પ્રેમની સુકોમળતા અને દારુણ જોસેફાઈનના લઘુ બહાર ગયાં નહિ તેજ દારુણથી તે કહે છે કે " નેપોલિયનના જોટલી મોહકશક્તિ જગતમાં બીજા કોઈ પથ્રુ પુરુષમાં નથી. " તે વખતે ચાર વાગી ગયા હતા. બીજે દિવસે સવાર ચર્તા પ્રગલ્ભતાકે રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરનારા બગી રથ કાર્યમાં નેપોલિયન રોકાવાનો હતો થોડી મિનિટનો આરામ લેવા માટે તે પર્વગપર લાગે ગયો. સત્તા સત્તા તે હસીને બોલ્યો, " જોસેફાઈન, અત્યારે સૂઈ જ આવતી કાને આપણે લક્ષ્મણના રાજમહેલમાં સંપ્રથિ "

આ વખતે તેની ઉંમર માત્ર ત્રીસજ વર્ષની હતી. છતાં નહિ માની શકાય એવી સુશીલતા અને જીવ સરોસટના જોખમભર્યા સન્નેગો વચ્ચે, પોતાના એકલા જુદી વૈભવ ઉપર અકગ વિદ્યસ રાખીને તથા કરોડ મનુષ્યની વિશાળ પ્રજાને માટે નવું રાજ્યતંત્ર રચીને તેને સુવ્યવસ્થિત કરવાનું ભગીરથ કાર્ય અને તેની સંધર્મી જવાબદારી તે પોતાને માથે લેતાં અચકાયો નહિ તેની જુદીની પુર્ણતમ કળાનું દર્શન કરાવે એવો જો તેણે વિજય એળવ્યો હોય તો તે આ પ્રસંગે જ હતો તેના જીવનના બીજા કોઈપથ્રુ પ્રમગમાં તેની જુદીનો પ્રકાશ આટલો જવતંત્રપણે ઝળકી નીકળ્યો નથી અનન્ત, આ બનાવવિષે તુલના કરવામાં ઇતિહાસકારો એકમત બાધતા થાય એવે વખતે આવવાને હજી ઘણા જમાનાની વર છે. ફેટલાકે લોકો કહે છે કે તેણે આ કાર્ય કરીને પ્રજાના કાયદા અને સ્વાતંત્ર્ય ઉપર એક અક્ષમ્ય અત્યાચાર કર્યો છે, ત્યારે બીજા એવો મત દર્શાવે છે કે અગમ્યતા અને નીતિબદ્ધ થએલા રાજ્યતંત્રને ઉચ્ચલાની નાખવાની જરૂરજ હતી. ગમે તેમ હોય પથ્રુ એટલું તો ઉઠાડુંજ છે કે નેપોલિયને જે કાર્ય કર્યું હતું તેમાં પ્રજાના અત્યંત મોટા ભાગની

પૂર્ણ સંમતિ હતી.

આ કાર્યને માટે ધણા માણસો તેની નિંદ્રા કરે છે. પણ જો તેણે પોતાના હાથમાં રાજ્યની લગામ લીધી ન હોત તો જે રક્તપ્રવાહથી આખો ક્રાન્સ દેશ અનેક સમયથી કલકિત થતો આવ્યો હતો તે પ્રવાહ કદિ બંધ પડત ખરો કે? પ્રજાના જનમાલની સલામતી સચવાત ખરી કે? અને એ દેશનું સ્વાનંત્ર્ય પણ સાંખો વખત ટકી શકત ખરું?

માત્ર રાષ્ટ્રવિપ્લવકારી જોકાગિન વર્ગ સિવાયના તમામ લોકો આ ફેરફારની તરફેણમાં હતા. છેલ્લાં દશ વર્ષથી લોકોએ એવાં એવાં કાયદાવિરુદ્ધ કાર્ય અનુભવ્યાં હતાં કે તેથી કરીને નેપોલિયનનું આ કાર્ય રાજ્યના કાયદાવિરુદ્ધ છે કે નહિ તે તરફ નહિ જોતાં તેનું પરિણામ સાફ આવશે એવી તેમની ખાત્રી હોવાથી તેમણે તેમાં પોતાની સંમતિ આપી. આખા ક્રાન્સમાં બધે ઠેકાણે નવા રાજ્યતંત્રને લોકોએ વધાવી લીધું. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન, જે અનેકવાર નેપોલિયન ઉપર આક્ષેપ મૂકવા ચૂકતો નથી તે પણ આ પ્રસંગની નોંધ લેતાં લખે છે કે:—

“ નેપોલિયને પોતાના વિજય પછી ચતુષ્પક્ષ તરફ જે રહેમ નજર રાખી હતી તે જોતાં તેને સીઝરની કાટિમાં મૂકવો જોઈએ. તેનો અમલ વિદાધીઓની કલકથી કલકિત થયો નથી; થોડાંજ માણસોને ના છૂટકે કેદ કર્યા હતાં. ક્રાન્સના ક્રાન્સલ તરીકેની તેની કારકીર્દી દયા અને ઉદારતાના અનેક કાર્યોથી ઝળકી રહી છે. તેણે આ સત્તા ગ્રાસ કરવા માટે મનુષ્યરક્તનું એક ટીપું પણ પડવા દીધું નથી; એટલુંજ નહિ પણ એક પણ માણસને ઝાડો વખત કેદમાં રાખ્યો નથી. તેના વિજય એ વાસ્તવિકરીતે નિષ્કુરતા ઉપર દયા અને મનુષ્યભાવે મેળવેલો વિજય છે; અને ક્રૂરતા વાપરીને મેળવેલા વિજય કરતાં શાશ્વત્વ અને રહેમિયતથી મેળવેલો વિજય વધારે સ્થાયી છે એવું ચિરસ્મરણીય દર્શાવે તે મૂકી ગયો છે. ”

પ્રકરણ ૧૭ મું-ફ્રાન્સમાં નવયુગ

નેપોલિયન ફ્રાન્સલ થયો.

“ જ્યો લોકોને કાલા માટે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટેજ તેમના ઉપર રાજ્ય કરતા હોય તેઓજ લોકોને અજ્ઞાન રાખવાની ઈચ્છા કરે છા જ્ઞાન લોકવર્ગને માટે અહિતકર થયારે થઈ પડે કે જ્યારે રાજ્યકર્તા પ્રજાના કલ્યાણની વિચાર વર્તન કરીને તેને નહિ ઇચ્છવા જોય હાલતમાં લાવી ચૂકે અથવા જ્યારે સમાજના પહોત વર્ગને કાલીયતમાં સડવા દે ત્યારેજ આવા સનેગી ઉભા થાય ત્યારે જ્ઞાનને લીધે પ્રજામાં પોતાનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન જુરસો બન્યત થાય છે ” નેપોલિયન

જની પ્રજાએ પ્રજાસત્તાક નામ સ્થાપવાનો પ્રયોગ કરી જોયો પણ તેમાં તેને પૂરેપૂરી નિષ્ફળતા મળી. પોતાનું રાજ્યતત્ત્વ પોતાની મેળે અવાવવા જેટલું તેમનામાં યાન પણ ન હતું, તેમ ચારિત્ર્યમળ પણ ન હતું અનેક જમાનાઓથી જુરમ અને અત્યાચાર નીચેથી કચરાઈને તેઓ એક એવા ઉઠા ખાડામાં ગરકી ગયા હતા કે તેઓને એકજ દિવસમાં સ્વતંત્ર પ્રજાને ચોંચ ખનાવવાનું અશક્ય હતું સ્વરાજ ભોગવવાને યોગ્ય થવા માટે તેમને કેળવણીની, ગળનૈતિક જુરસાના વિકાસની અને ચારિત્ર્યમળ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર હતી આવા કેટલાક ગુણની ખામીને લીધે તેમણે રાજ્યની સત્તાનો નાશ કરીને સ્વતંત્રતા મેળવી તો ખરી, પણ તેનો ઉપયોગ કરી શક્યા નહિ. ફ્રાન્સની કુપ વસ્તીમાંથી સત્તાણુ ટકા મળ્યો તદ્દન નિરશ્વર હતા ધર્મ અને નીતિના નિયમો ધર્મોષ લોકોની ઘેલછા જેવા મળ્યું અને ઉપહાસને પાન થતા હતા સમાજદર્માં મત આપવાની જવાબદારી અને ગાલીચને તો માત્ર બળુગુજ નહિ અને પોતાના કરતા સામા પક્ષના મત વધારે હોય તો તેને ખુશીથી તાબે ચડુ જોઈએ એ વાતનો તો કાંઈને ખ્યાલ પણ ન હતો

સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનારી પ્રજામાં આ જતના ગુણ આ-વશ્યક છે અને તે ન હોય તો તેઓ પોતાને હાથેજ પોતાનો વિનાશ કરી ચૂકે છે. ફ્રાન્સની પ્રજાને રાજનૈતિક વિષયમાં મત આપવાની, પ્રતિનિધિઓ ચૂંટવાની, ચૂંટણી

વખતે કાયદેસર અને વાજબી સ્પર્ધા કરવાની અને પ્રતિનિધિઓના કાર્યની સમા-
લોચના કરવાની કદિ પણ તાલિમ મળી ન હતી. જે લોકોને મત આપવાનો અધિ-
કાર પ્રાપ્ત થયો હતો તેઓ કદિ પણ પોતાના પ્રતિનિધિની ચોગ્યતાનો વિચાર કરીને
મત આપતા નહિ. ધણીવાર તો સુશિક્ષિત લોકો પણ ચાલવાના આગસને લીધે
અથવા મત આપવાની જગ્યાએ રખેને કોઈ સાથે ટપો ફિસાફ થાય તેની ખીકને
લીધે મત આપવા જતા ન હતા. આથી કરીને જ્યાં મતની ગણના થતી હતી ત્યાં
આગળ ધણીખરા અસહ્ય માણસોજ જતા, અને પોતાની મરજીમાં આવે તેને પ્રતિ-
નિધિ ચૂંટી કઢાડતા. ધણીખરી વાર ચોગ્ય માણસની ચૂંટણી થતી ન હતી. સાધા-
રણ મૂર્ખ લોકો એકલા વાફ્યાતુર્યવડે અંજલિ જઈને તેવા વાચાળ માણસને ચોગ્ય
ધારીને તેનેજ પોતાના મત આપી દેતા. ધણીવાર તો જેનાવડે પોતાનો અંગત
સ્વાર્થ સધાવાની વકી હોય તેવાનેજ ચૂંટણીમાં આવતા. આવી રીતે મત આપવાથી
સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર કલ્યાણનું નહિ પણ આત્મવિનાશનું સાધન થઈ પડે છે. વળી
મત આપતી વખતે મારામારી પણ થતી. એક માણસે અમુક ઉમેદવારને મત આપ્યો
તે જો ખીજને નાપસંદ હોય તો ખેડ જણુ લડી પડતા. અમેરિકામાં પ્રમુખ અને
સભાસદોની ચૂંટણી વખતે ઉમેદવારો તથા તેમના પક્ષકારો વચ્ચે ભારે રસાકસી થાય
છે અને ધણીવાર હળશે મત આપનારાઓ હોવા છતાં વિજયી ઉમેદવાર ખડુજ થોડા
મતે જીતી જાય છે. તે છતાં પણ સામા પક્ષના લોકો ખુશીથી ચૂંટાયલા ઉમેદવારને
કબૂલ રાખે અને લેશમાત્ર પણ કડવાશની લાગણી તેના તરફ ખતાવતા નથી.
ચૂંટણીનું પરિણામ બહાર પડે કે તરતજ વિજયી ઉમેદવારને તેનો પરાજિત થયેલો
પ્રતિસ્પર્ધી પોતેજ અભિનંદન આપે છે. તેઓ જાણે છે કે મત આપવાની પ્રથાનો
એવો નિયમજ છે કે એક પક્ષ જીતેજો જોષએ અને સ્વાભાવિકરીતે ખીજ પક્ષની
હાર થવીજ જોષએ. પણ મત ગણના પૂરી થયા પછી વિજયી અને પરાજિત પક્ષ
વચ્ચે એક પળવાર પણ સ્પર્ધાનો કાવ રાખવો એ અયોગ્ય છે. તે વખતે તો બધાએ
એમજ જાણુ જોષએ કે અમુક વ્યક્તિએ અથવા અમુક પક્ષે આ ઉમેદવારને ચૂંટ્યો
નથી પણ આપણે બધાએ મળીને તેને ચૂંટી કઢાડ્યો છે. ચૂંટાયલા ઉમેદવારે પણ
યાદ રાખવું જોઈએ કે જે અધિકાર તેના હાથમાં મુકવામાં આવ્યો છે તે સ્વાર્થ
સાધવા માટે નહિ પણ સ્વદેશની સેવા કરવા માટે, લોકવર્ગના કલ્યાણને માટે મક-
વામાં આવ્યો છે. ક્રાન્તના લોકોમાં આવી ભાવના કેળવાયલી નહિ હોવાથી તેમના
છેલ્લાં દશ વર્ષના રાજનૈતિક ઇતિહાસમાં ઉપરાઉપરિ રાષ્ટ્રવિપ્લવ સિવાય ખીલું કાંઈજ
થયું ન હતું. કાયદાના બળનું નહિ પણ ચારીરિક બળનુજ આધિપત્ય ચાલતું હતું.
રાજ્યમાં જેઓ ખીજ કરતાં વિશેષ ચક્રિયાન હતા તેઓજ રાજ્યનાં સૂત્ર પોતાના
હાથમાં ચૂંટવી લેતા અને વધરતાં, દેશનિકાલ અથવા કેદની શિક્ષા, મિલકતને જમ

કરી લેવાની ધમકી, એવાં એવાં આસુરી હથિયારની મદદથી પોતે મેળવેલી સત્તાને સાચવી રાખતા.

દશ વર્ષમુધી આઝી રહેલી આવા પ્રકારની લયપાનકે અરાજકતાથી આખો દેશ ત્રાસ પામી ગયો હતો, અને છુટકારાને માટે આપુરતાથી રાહ જોતો હતો. આ અવસ્થામાંથી પ્રગ્નતો ઉદ્ધાર કરવાને એકલો નેપોલિયનજ સમર્થ હતો. આખી પ્રગ્ન તેને મોટે અવાજે પોકારતી હતી અને રાજ્યની સત્તા પોતાના હાથમાં લઇને અઅવસ્થા અને અધેરને દેઝાણું ન્યવસ્થા અને કાયદાનો અમલ ફરીથી સ્થાપિત કરવાને આજીજી કરી રહી હતી. આખી પ્રગ્નની એકે અરાજકતાને કરવામાં આવેલી માન-હુને તાબે થઇને જે વ્યક્તિ રાજ્યની શાસન પોતાના હાથમાં લે તેને રાજ્યસત્તા પચાવી લેનાર, સત્તાનો લોભી કહી સકાયજ નહિ. નેપોલિયન યશભોભી હતો. પણ તેની અલિસાપા જે પોતાના દેશનું ગૌરવ વધારવાનીજ હોય; જે સત્તા તે ઇચ્છતો હતો તેનો ઉપયોગ જે તેણે લોકવર્ષની શુદ્ધિનો વિકાસ કરવામાં, તેમને સમૃદ્ધ કરવામાં, તેમનામાં સ્વમાનનો ભુસ્સો પેદા કરવામાંજ કર્યો હોય તો તેવા નેપોલિયનની ગણના, જગતના બીજા રાજાઓ જેમણે પ્રગ્નને અવનત કરીને, કચરીને, નિર્ધન કરીને, શુદ્ધાત્મ જેવી બનારીને પોતે એકલાએજ મોજશોખ માણ્યા હોય તેવાઓની પકિતમાં કરવી ઘટતી નથી. નેપોલિયનને જગતના મહાન સેનાપતિઓ, મહારાજાઓના સ્થાપનારાઓ અને પ્રગ્ન માત્રના આશીર્વાદસહિત રાજ્યાસન પ્રાપ્ત કરનારા રાજાઓની પકિતમાં મુકવો જોઇએ. આવા દરિયુંકુથી તેની તુલના કરવા જતાં તે આખા જગતમાં અદ્વિતીય જાણાય છે અને તેની નીતિ અને ન્યાયપરાયણતા જોતાં સંયુક્ત રાજ્યોને સ્વાધીનતા અર્પનાર એકલો વૈશિષ્ટનજ તેની બરાબરી કરી શકે છે. જગતના આધુનિક સમયના અન્ય ચક્રવર્તીઓ તેની સાથે સરખાવતાં ધણાજ ઝાંખા અને પામર હરે છે.

ફિરકટરોના અમલનો અંત આવ્યો તેને બીજે દિવસે સવારમાં લક્ષ્મણમર્ગના રાજમહેલના એક ઓરડામાં નેપોલિયન, સિયાષ અને રૂક્ષ જેઓ ત્રણ કાન્સના પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યના નવા કાન્સલો ચૂંટાયા હતા તેઓની એક કમિટિ મળી નેપોલિયન પોતાની મેજે પરેલેથીજ પ્રમુખની જગ્યા લઇને બેઠો હતો, સિયાષ આથી નારાજ થયો. તે એમ સમજતો હતો કે હું ત્રણે અનુભવી, વયોવૃદ્ધ અને પ્રસિદ્ધ રાજનીતિજ પુરું તેથી કરીને બીજા બે કાન્સલો અનેજ પ્રમુખપદ આપશે અને નેપોલિયન તો માત્ર લશ્કરના સેનાપિપતિપણાથીજ સતોષ માનતો. પણ જ્યારે તેણે પોતાની ધારણાથી તડન વિપરીત બનેલું જોયું ત્યારે તેણે કહ્યું, "શુદ્ધિ, આપણા ત્રણમાંથી પ્રમુખસ્થાન કોને આપીશું ?"

રૂક્ષે જવાબ આપ્યો કે, "જરૂર બોનાપાર્ટનેજ. તે પરેલેથી પ્રમુખની પુરતી

ઉપર ખેડવાજ છે અને આપણા સર્વનું રક્ષણ કરવાને તે એકલાજ સમર્થ છે.”

નેપોલિયને કહ્યું, “ ભણે, ત્યારે તેમ કરો. હવે ચાલો, આપણે આપણા કાર્યની સરચૂંત કરીએ. ”

સિયાઇને દ્રવ્યનો ધણો લોભ હતો. તે ઝોરડામાં પડેલા એક પેટી જેવા પદાર્થ તરફ નેપોલિયનનું લક્ષ્ય ખેંચીને તેણે કહ્યું, “ તમે આ સુંદર પદાર્થ જોયો ? ” નેપોલિયનનું હૃદય ક્વિત્વપ્રિય હોવાથી તે એમ સમજ્યો કે જે પદાર્થ સિયાઇ ખતાવે છે તે પ્રાચીન રાજ્યોની મિલકતનો અવશેષ હશે. પણ સિયાઇએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું કે “ હું તમને આજે એક ઈર્ષ્ય ભેડ કહી દઉં છું. અમને ડિરેક્ટરોને એવી દહેશત રહેતી કે રાજ્યની ઉચ્ચપાયાધિકારી લીગે, વખતે અમે પદ્મપદ યથા જગ્યાએ અને નિર્ધારિત હાલતમાં અમારે ઘેર બેસવાનો વખત આવે તેવી કરીને અમારી આખર સાચવવા માટે સરકારી ત્રિગ્ગેરીમાંથી દશ લાખ ફ્રેન્ક અમારે માટે અમે છાનામાના અનામત રાખી મૂક્યા હતા. હવે ડિરેક્ટરો તો ઉજ નહિ. માટે એ દ્રવ્ય ઉપર આપણે ત્રણનો હક્ક છે. ” હવે નેપોલિયનને સમજ પડી. જેણે કરોડો ફ્રેન્કની રકમોને એક વાર ઠોકર મારી હતી તેને મન તેનીય હળવર ફ્રેન્ક કયા હિસાબમાં ન હતા. તેને ડિરેક્ટરો ઉપર તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. જેના હાથમાં પ્રભુએ રાજ્ય-તંત્ર સોંપ્યું હતું તેઓજ ચોર ! એવા દેશનો અધઃપાત કેમ ન થાય ? તોપણ તેણે પોતાના મનનો ભાવ શુભ રાખીને કહ્યું કે “ ગૃહસ્થો, જો આ વાત મને મારા હોદ્દાની રૂએ જણાવશે તો હું તો એમજ કહીશ કે એ રકમ સરકારી ત્રિગ્ગેરીમાં મોકલી દો. પણ અત્યારસુધી હું એમાંનું કંઈ જાણતોજ ન હોઉં એમ સમજી તમે બેઠે જૂના ડિરેક્ટરો હોવાથી બેઠે જણ એ રકમ વહેંચી લો તો તેમાં હું દખલ નહિ કરું. પણ આજે ને આજે વહેંચી લેજો. આવતી કાલે નહિ લેવા દઉં. ” બેઠે જણ ચેતી ગયા અને તેમણે તે દ્રવ્ય વહેંચી લીધું. પણ સિયાઇએ મોટો ભાગ પડાવી લીધો તે વિષે ડૂંકા નેપોલિયન પાસે આવીને ખળગત લાગ્યો.

પછી તે દિવસના કાર્યનો આરંભ થયો, પણ ઉપર જણાવેલા ખનાવને લીધે નેપોલિયન તેના સહભાગીઓ ઉપર નિઃશકેપણે અધિકાર ચલાવવા જેવી સ્થિતિમાં આવી ગયો હતો. તેના અડગ પ્રમાણિકપણા આગળ અને નૈતિકખળના તેજ આગળ તેઓ ડગાઈ ગયા હતા. કાયદા પ્રમાણે તેમને પચીસ પચીસ મહાસદોની કમિટીની સાથે મળીને લોકોની આગળ રજૂ કરવા માટે નવી ચાસનપદ્ધતિનું સ્વરૂપ ઘડવાની સત્તા આપી હતી; પરંતુ નેપોલિયનનું શુદ્ધિજન, તેનું અગ્રાધ જ્ઞાન, તમામ ગૂંચવણભરેલા વિષયમાં જિંડા ઉતરીને તેના તાત્કાલિક નિકાલ લાવવાનું સ્વાભાવિક અંતઃપ્રેરણાનું ખળ-એ તમામ પ્રકારની શક્તિઓ આજની સભામાં યજેલી ચર્ચાને પ્રસંગે એવી તો ઝળકી નીકળી કે તેના સહભાગીઓ ચકિત થઈ ગયા.

તેની સર્વોપરિ ચક્રિત આગળ પોતાનું પામરપણુ તેઓ પ્રત્યક્ષ નોંધ લઇયા.

તે દિવસનું કાર્ય પૂર્ણ થયા પછી ત્રણે ફ્રાન્સનો પોતપોતાને ઘેર ગયા. સિ-
યાઇ સાજના ઇટલાક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના આગેવાનો સાથે જમવા બેઠો હતો તે
વખતે નેપોલિયનવિષે વાત નીકળતા તેણે કહ્યું કે “શુદ્ધરથો, આજથી આપણે
પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો અત આવી છે. આજ તેના ઇતિહાસનું છેવટનું પ્રકરણ પૂરે
થયું છે. આજ મે એક એવા પુરુષ સાથે વાતચીત કરી છે કે જે એક મહાન મેના-
પતિ છે એટલુંજ નહિ પણ જે દરેકે દરેકે કાર્યવિષે આદિતી ધરાવે છે અને દરેક
કાર્ય કરી લેવાની શક્તિ ધરાવે છે. તેને કોઈની સલાહની તેમજ કોઈની મદદની
જરૂર નથી. તે રજૂસઆમમા ઝેન્ઝની વ્યૂહ રચનામાં કુશળ છે એટલુંજ નહિ પણ
રાજનીતિમાં, કાયદા ધર્યામાં, રાજ્ય ચલાવવામાં પણ તેટલોજ કુશળ છે. મુદ્દના
વિષયને લગતું તે જેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે તેટલુંજ જ્ઞાન રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાના
તમામ કાર્યોને સંબંધે ધરાવે છે તે સુવાન, દૃઢનિશ્ચય અને સ્થિર શુદ્ધિવાળો છે.
તેથીજ હું તમને કહું છું કે આજથી આપણા પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો અત આવી છે.”

આ સાંભળીને એક જણે કહ્યું, “જે તે પોતાની મરજી પ્રમાણેજ અમન ચલા-
વવા લાગશે તો આપણે * છુટસના ખંજરનો ઉપયોગ કરીશું.”

સિયાઇએ કહ્યું “તેમ કંવા જતાં આપણે યુર્મોન વસના રાજાઓના પગમાં
સપડાઈશું અને એ પરિણામ વગી વધારે બચકર છે.”

નેપોલિયને તેજ વહીરી ફ્રાન્સના કક્ષાણને અર્થે પોતાની તમામ માનસિક
શક્તિઓને અવિભાજિતપણે વાપરવા માંડી. રાજ્યપત્રની નવેમરથી વ્યવસ્થા કરવાનો
તથા રાજ્યને લગતા તમામ પ્રશ્નોના વહીવટનો બાર તેણે પોતાને માથે લીધો.
ગતદિવસ કામમાં ને કામગાજ મચગૂઠ ચર્ચાગેલ કામના બોળની અને પરિશ્રમની
તેના શરીર અને મન ઉપર કથીજ અસર થતી નહિ દરેકે દરેકે વિષય તેને સરખી
રીતે પરિચિત હતો. એટલી વ્યવસ્થા, પોલિસખાતુ, રાજનીતિ, સૈન્ય, નૌકાસૈન્ય
વગેરે જે જે બાબતો ઉપર ફ્રાન્સની આબાદીનો આધાર હતો તે તમામ વિષયો
તેણે પોતાની સર્વશ્રાદ્ધી શુદ્ધિવડે હસ્તામલકવત્ કરી લીધા.

ફ્રાન્સમાં રાષ્ટ્રવિપ્લવ જળ્યા પછી અમ ખ્ય માણસો પોતાનો પ્રાણ બચાવવા
માટે પરદેશ નાસી ગયા હતા તેઓ પરદેશમાં રહ્યા રહ્યા પ્રજાસત્તાક રાજ્યને ઉપદ્રવ
કરવાની ચેષ્ટા ન કરે તેટલા માટે માજી ડિરેક્ટરોએ તેમની સ્ત્રીઓ, છોકરાંઓ,
બાપાઓ, બહેનો વગેરે તમામ મુલસિબધીઓને તેમના પરદેશ નાસી ગએલા સગા-
ઓની સારી ચાલચલગતની જાગિનગિરી તરીકે કેદ કર્યા હતાં તેઓ પોતે નિર્દોષ

* સીકર થણે સપાવાન થયે ત્યારે છુટસ વગેરેએ મળીને તેને સલામદમાં ખજ-
રથી મારી નાખ્યો હતો.

હોવા છતાં ડિરેક્ટરોની કૂતરાનાં ભોગ ચમને કેદખાનામાં દુઃખમય જીવન ગુજારતાં હતાં. નેપોલિયને તરતજ એ કાયદો રદ કર્યો અને ગામે ગામ સ્વારો દોડાવીને ખિયારાં હતલાગ્ય કેદીઓને બંધનમુક્ત કરાવ્યાં.

આ જમાનામાં ક્રાન્સ દેશમાં ધર્મશુરુઓ તરફ નિર્દય વર્તન ચલાવવામાં આવતું હતું. તેઓ ખ્રિસ્તીધર્મ વિરુદ્ધ ચપચલેવા ના પાડતા તો તેમને કેદ કરવામાં આવતા. હજારો ધર્મપ્રાણુ-ધર્મશુરુઓ આવી રીતે સ્વધર્મની ખાતર કેદમાં સડવાનું પસંદ કરતા. વળી ધણી પરદેશ નાસી ગયા હતા અને ધરખાર વગર નિરાધાર હાલતમાં રજળતા હતા. નેપોલિયને તેમના ઉપર ચતો જુલમ અટકાવ્યો અને તેમના ઉપર પોતાની સત્તાની બળવાન અને સંરક્ષક ઢાલ ધરી. કેદીઓને બંધનમુક્ત કરાવ્યા અને પરદેશ નાસી ગયેલાઓને અભયદાન આપીને પાછા સ્વદેશમાં ખોલાવી લીધા. તે દિવસથી ક્રાન્સમાં મનુષ્યના વ્યક્તિગત ધર્મના સિદ્ધાંતોને માન આપવાનો અને લોકોને પોતાની મરજી મુજબ ધર્મનું પાલન કરવા દેવાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો. આ કાયદાના અમલથી વીરહજાર કમનસીબ ધર્મશુરુઓ જેઓ પરદેશમાં ભિક્ષાટ્વિત્તિ કરતા રજળતા હતા, તેઓ પોતાના દેશમાં પાછા આવ્યા અને સુખ્ય ક્રાન્સની ઉદારતાનાં અને દયાનાં વખાણુ ગામે ગામ અને શહેરે શહેરમાં કરવા લાગ્યા. ક્રાન્સના ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં લોકોનું વલણુ હજી પણ ધર્મ તરફ હતું. તેમણે આ ધર્મશુરુઓને પ્રેમથી આવકાર આપ્યો અને અસંખ્ય એકુતોના ધરોમાં લોકો આબારના આંધુ ટપકાવીને પોતપોતાની પ્રાર્થનામાં નેપોલિયનનું નામ સામેલ કરવા લાગ્યા.

ક્રાન્સમાંથી ખ્રિસ્તી ધર્મનો જાહેર રીતે અલિખ્ય કરવામાં આવ્યો હતો; અને તેથી કરીને રાષ્ટ્રવિપ્લવકારી સત્તાના આદેશથી દેવળ બંધ કરવામાં આવ્યાં હતાં અને રવિવારને વિશ્રામવાર તરફિ પાળવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત ખ્રિસ્તીધર્મનું બીજી શકે તો નામનિશાન જુસી નાખવાના હેતુથી દસ દસ દિવસે એક દિવસ વિશ્રાંતિ અને જાહેર ઉત્સવ તરફિ પાળવાનો હુકમ થયો હતો. રવિવારને દિવસે હુકમ બંધ રાખનાર તથા તે દિવસે ધર્મની આઘાતુસાર વિશ્રાંતિ લેવીજ નેહએ એવું લેશમાત્ર પણ વલણુ બતાવનારને ભારે દડ કરવામાં આવતો હતો. નાસ્તિક થયેલા ક્રાન્સમાં ખ્રિસ્તી ધર્મની પુનઃ સરચાપના કરવાનો નેપોલિયનનો ધણી વખતથી નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો હતો. તોપણ તેને ઘણી સાવધાનતાથી એ કામ કરવાની જરૂર હતી. પ્રથમ તો તેણે એવી આગ પ્રકટ કરી કે કોઈ પણ માણસ ઉપર તેની ધર્મની માન્યતામાટે અથવા ધર્મના પાલન માટે કાયદાનો અકુદા મૂકવામાં આવશે નહિ. આ હુકમ પ્રકટ થતાંજ તેની સામે સખ્ત વિરોધ બતાવવામાં આવ્યો. આજુ પારિસ હડહડતું નાસ્તિક થઇ ગયું હતું. સેનાપતિઓ, રાજ-

નીતિન પુરુષો, પડિતો અને દાર્શનિક ધર્મનો તિરસ્કાર કરતા હતા. તેમણે વાધો ઉઠાવ્યો; પણ નેપોલિયન દંદ રહ્યો. પ્રજાને સામાન્ય વર્ગ તેની તરફેણમાં હતો અને તેથી હિંમત પક્ષી ભોગવતા નારિતક વર્ગનું કથુ આદ્યું નહિ.

અસામાન્ય ચતુરાઈથી તેણે બાહોશમાં બાહોશ માણુએને રાજ્યની નાની મોટી અનેક જગ્યાએ રોકી દીધાં. દરેકને પુષ્કળ કામ સોંપવામાં આવ્યું અને દરેક ઉપર તે પોતાની તીક્ષ્ણ આંખે દેખરેખ રાખવા લાગ્યો. કાયદા ઘડવાના પ્રત્યેક અંગ વિષે તથા આખા રાજ્યવહીવટના ચત્રના દરેક પેટા લાભવિશે તે પોતાની અંતઃપ્રેરણાના બળથી તરતજ માહિતગાર થઈ જતો. અર્થ (નાણું) વિભાગના મંત્રીને અડવાડી-ઓમાં તથા વખત પોતાની પાસે બોલાવતો અને તેમ કરીને તેણે પહેલાંના અધિકારીઓએ આવકમળવકના હિસાબમાં કરેલા ગોઠણા શોધી કઢાડ્યા અને ફરીથી ચતા અટકાવ્યા.

રાજ્યની ત્રિજેરી ખાલી થઈ ગઈ હતી. નેપોલિયને તરતજ તેને પાછી તર કરવા માંડી. લશ્કરના સિપાઈઓને ધણી વખતથી પગાર મળ્યો ન હતો. તેઓ બૂખ-મરો વેડતા હતા અને બળવો કરવાનો વિચાર કરતા હતા. નેપોલિયને તેમને એકાઠી કરીને ઉત્તેજન અને સહાનુભૂતિથી ભરપૂર શબ્દોમાં એવું ભવલંત બાપણુ આપ્યું કે સ્ત્રીચરેદાસ વસ્ત્રવાળા, અને પૂરતા ઝોરાક વમર દુર્બળ ચએલા સિપાઈઓ ઉત્સાહથી પોતપોતાના લશ્કરી વારંદા નીચે જઈને ઉભા, અને થોડાજ દિવસમાં અનાજ અને કપડાંથી ભરાયેલા ગાડાઓ ચારે દિશાએથી પારિસમાં આવવા લાગ્યા. ક્રાન્સનું મોઢાચૈન્ય કંગાલ હાલતમાં હતું અને ઘણા કાફલાની બાંકિ તેને બંદરોમાં ભરાઈ રહેવું પડ્યું હતું. નેપોલિયનની આગાથી ક્રાન્સના એકેક બંદરમાં હથોડાના ધા સંભળાયા લાગ્યા. થોડાજ વખતમાં બળવાન ઠેકેલો તૈયાર થયો અને તે દ્વારા મિસરમાં રહેલા મૈન્યને મદદ મોકલવામાં આવી. આવો ઉમ પરિશ્રમ અગાઉ કાઈ મનુષ્યે કર્યો ન હતો. આખા ક્રાન્સમાં કાંઈક અફસુતજ ચેતન હરે આવી ગયું. જે વખતે નેપોલિયન આવાં વિવિધ કાર્યો કરવા લાગ્યો હતો, જેમાંનું પ્રત્યેક કાર્ય એવું મહત્વનું હતું કે સામાન્ય શક્તિવાળા માણુએ પોતાનું તમામ હૃદય તેમાં એકમાંજ રોકવું પડે, તેજ વખતે તે દરરોજ પોતાના સહભાગી ક્રાન્સયો અને કમિટીઓની સાથે નવું રાજ્યતંત્ર ઘડવાના કામમાં પશુ બેસતો હતો.

તથા અડવાડીઓની અંદર નવું રાજ્યખંધારણુ પ્રજા સમક્ષ રજૂ કરવા જેવા સ્વરૂપમાં તૈયાર થઈ ગયું. મિયાદએ જે કાર્યો ખરડા તૈયાર કર્યો હતો તેમાં મુખ્ય સત્તા ત્રાંસ પ્રલેકટર નામના સર્વોપરિ અધિકારીને આપવામાં આવી હતી. તે પોતાનો હોદ્દો જીવનપર્યંત બોજવે, તેને પચાસ લાખ ફ્રેન્કનું વાર્ષિક વેતન મળે અને તે બાદ-શાહને યોગ્ય તમામ બાબ હાડમાઈથી રહી થકે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી;

પણ તેને ખરેખરી રાજસત્તા આપવામાં આવી ન હતી. સિયાઈ એમ ધારતો હતો કે નેપોલિયન આટલાથી રાજ રાજ થઈ જશે પણ તેણે તો એ ખરડાને તોપને ધડાકે ઉડાવી દીધો. તેણે કહ્યું કે " શું તમે એમ માનો છો કે કોઈ પણ બુદ્ધિમાન અને સ્વાલિમાની પુરુષ આવી પદવી કે જેમાં જૂંડની માફક પડ્યા પડ્યા ખાવાનોજ અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે તેના સ્વીકાર કરે ? " પછી તેણે એક નવો ખરડો તૈયાર કર્યો. તેમાં ટ્રાંક ધલેક્ટરની પદવીને ઠેકાણે નેપોલિયન મુખ્ય ફ્રાન્સલની પદવી દશ વરસ સુધી ભોગવે એવી સરત હતી. અને તેનું વાર્ષિક વેતન પાંચ લાખ ફ્રેન્કનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું. તેના હાથ નીચે જે ઉપ ફ્રાન્સલ નીચા અને તે પદવી કબિરેરાઈ અને લેખન નામના જે રાખસોને આપવામાં આવી. નેપોલિયન જે જે કાયદા રજૂ કરે તેમની કાયદા તરીકે ગણના થાય તે પહેલાં ટ્રિબ્યુનલ, લેજિસ્લેટર અને સેનેટ એ ત્રણ સભાઓની સંમતિ મળવી જોઈએ એવું પણ ધોરણ રાખવામાં આવ્યું.

નેપોલિયન નવા રાજ્યવંધારણ પ્રમાણે ફ્રાન્સનો વડો ફ્રાન્સલ નીમાયો. તે વંધારણ એવી કુનેદથી ધડવામાં આવ્યું કે સાધારણ શક્તિવાળો માણસ જે નેપોલિયનની જગ્યાએ હોત તો ફ્રાન્સમાં પ્રગ્ને સ્વાધીન રાજ્યતંત્ર ચાલત. પણ તેના હાથમાં તો તે અનિયતિત રાજસત્તાના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયું. તેની માનસિક શક્તિનો પ્રભાવ એવો પ્રચંડ હતો કે ટૂંક મુદતમાં તમામ સભાઓ તેના હાથમાં એક રમકડા જેવી બની ગઈ; કેમકે જે જે યોજનાઓ મંજૂરીમાટે આ ત્રણે સભાઓ સમક્ષ તે રજૂ કરતો તે કાં તો દેખીતી રીતેજ પ્રગ્ને હિતકારક હતી; વળી સામા પક્ષને સમજાવવાની તેની શક્તિ પણ એવી અદ્ભુત હતી કે ટ્રિબ્યુનો, લેજિસ્લેટરો, અને સેનેટરો, ત્રણે સભાઓ આગળ જ્યારે જ્યારે તે નવી દરખાસ્ત રજૂ કરતો ત્યારે તે મંજૂર થયા વગર રહેતી નહિ.

ગમે તેમ કરીને ફ્રાન્સનું ગૌરવ વધારવું એજ નેપોલિયનનું લક્ષ્ય હતું એમાં કશો શક નથી. એ હેતુની સફળતામાટે તે હરેક પ્રકારનાં અંગત સુખનો કે સ્વાર્થનો ભોગ આપવાને તૈયાર રહેતો. એ હેતુની સિદ્ધિ થાય તોજ પોતાને ખરા યથ મળ્યો એમ તે માનતો હતો. ભારેમાં ભારે રકમની લાંચથી તે લલચાતો નહિ. વિષયભોગની મોહિનીથી તે ચલિત થતો નહિ અને પોતાના એક માત્ર લક્ષ્યમાંથી કદિ પણ મન ખસેડતો નહિ. જે જે બાજતો ફ્રાન્સને કલ્યાણકારક નીવડે એવી હતી તે તમામ બાજતો તેણે પોતાની વિજ્ઞાન અને સર્વશાહી બુદ્ધિવડે ગ્રહણ કરી લીધી, અને આખા યુરોપમાંથી બાહોશ માણસોને વીણી વીણીને શોધી લાવીને તેમને પોતાના કાર્યમાં સામેલ કરી દીધા. છતાં પણ તે બધા તેની આગળ બાળક જેવા હતા. મોટા મોટા રાજનીતિજ પુરુષો તેની પાસે એક કારકુન જેવા થઈ જતા. જેને કદિ

પણુ શ્રમ લાગતોજ નથી એવી શારીરિક શક્તિ અને અમાધ સામર્થ્યવાળી માનસિક શક્તિઓવડે તે આ લગીરથ કાર્ય પૂર્ણ કરવા માટે રાતદિવસ કામ કરવા લાગ્યો તેની કાર્યકારિણી શક્તિ જોઇને તેના સમકક્ષીન પુરુષો આશ્ચર્યચકિત થઇ જતા અને હજી પણ આખું જમત વિસ્મય પામ્યા વગર રહેતુ નથી તેના તામાના માણસો તેના યત્ર જેવા હતા મને તેટલી કુનેહથી રાજ્યખાવારણુ રચાયુ હોય તોપણુ તેની સાહસિકતાના સ્વતંત્ર વ્યાપારને કથી દબલ થતી નહિ તેની સાથે કામ કરનારા માણસો કહે છે કે અમે તેની શુદ્ધિની લબ્યતા જોઇને અનર્પજ જન્યએ છીએ

ધણા એમ કહે છે કે નેપોલિયને પોતાના લશ્કરીનળવડે ફ્રાન્સના "પ્રથમ ડોનસન" ની પદવી પ્રાપ્ત કરી. પણ ખરૂં જોતા તેમ નથી. તેને દશ વર્ષની મુદતને માટે "પ્રથમ ફ્રાન્સલ" નો અધિકાર આપવો વાજબી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાને માટે સમસ્ત પ્રજાના મતાધિકારીઓના મત લેવાયા હતા તેમાં તેના તરફ ૩૦૧૧૭૦૦ મત હતા અને વિરુદ્ધમાં માત્ર ૧૫૬૨ મત અપાયા હતા આ ઉપરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે કે તેને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાએ પોતાના રાજ્યકર્તા તરીકે પસંદ કર્યો હતો નેપોલિયનને આ રીતે જે સત્તા પ્રાપ્ત થઈ તે તેણે પચાવી લીધી એમ તો નગ કહી શકાય આખી પ્રજાના સચુક્ત અવાજે તેને એ પદવી આપી હતી આ મિથ્યા આરોપનો નેપોલિયન અહકારભરેલો પણ વાજબી જવાબ આપે છે તે કહે છે કે "મે રાજ્યમુકુટ ઝૂટવી લીધો નથી તે રસ્તામાં પડેલો હતો મે તેને મારા હાથમાં લીધો અને પ્રજાએ તે મારા માથા ઉપર મૂક્યો છે" ફ્રેન્ચ પ્રજાએ કરેલી તેની પસંદગી પણ નવાઇ ઉપજાવે એવી નથી ફ્રેન્ચોએ નેપોલિયનને આ સ્થાન ન આપ્યું હોત તો જે પ્રકારનું રાજનત્વ ત્યાં તે વખતે પ્રવર્ત્યું હોત તેમાં રહેવા કરતા નેપોલિયનના રાજમાં વસવાનું કાણુ પસંદ ન કરે ? તેણે પોતાની ધર કીર્દિ દરમ્યાન જે અમણ્ય લોકોપયોગી કાર્યો કર્યા છે તે જેમ જેમ આપણે જોતા જઈશુ તેમ તેમ ફ્રેન્ચ પ્રજાએ કરેલી પસંદગીમાં સમાયલુ હતાપણુ આપણા ધ્યાનમાં આવતુ જશે

હવે નેપોલિયન અને જોસેફાઇન સાધારણ મક્કન ઊડીને ટૂલીયર્સના બાદશાહી રાજમહેલમાં રહેવા જવાનાં હતાં એ મહેલને એકવાર પારિસના ઉશ્કેરાયલા લોકોએ તોડીફોડીને પાચમાલ કરી નાખ્યો હતો તેને હવે બાદશાહી ઠાઠાઠાથી ફરીથી ચણ-ગારવામાં આવ્યો, અને પૂર્વે હતો તે કરતા પણ તે વિશેષ લબ્ધ બની ગયો

ફ્રાન્સનો માજી રાજા લુઇ ઊમરાવોનો રાજા હતો તે કેવળ પોતાના અને ઉમરાવોના સ્વાર્થ તરફજ દષ્ટિ રાખતો હતો. માત્ર તેમને એકલાનેજ માટે માન અને ધન પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગ તેણેલા રાખતો હતો સામાન્ય અને નીચા દરજ્જાના લોકોના આરબ્ધમાં તો તેમનુ દાસત્વ કરવાનુજ લગાય હતુ ફ્રાન્સના રાજાઓ સામાન્ય

વર્ગના લોકોના સુખ તરફ તદ્દન બેદરકાર હતા. ઉમરાવો ધનવાન થાય અને હરેક પ્રકારના વિષયભોગ ભોગવે તેટલા માટે જિયારા લોકોને અચાન, નિર્ધન અને સત્તા-હીન બનાવી દેવામાં આવ્યા હતા. પણ નેપોલિયન તો લોકોનો રાજા હતો. તે પણ રૈયતમાનો એક હતો. લોકોની પસંદગીથી રાજ્યાસનપર બેઠો હતો. તેણે સામાન્ય લોકવર્ગની બુદ્ધિને અને મહેત્તજોને પૂરતો અવકાશ મળે તેટલા સારૂ તમામ માર્ગ ખુલ્લા કરી દીધા. તેઓ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે યશ અને ધનની પ્રાપ્તિ કરી શકે તેટલા માટે તેમને પૂરતી અનુકૂળતા કરી આપી. તેના રાજ્યમાં બુદ્ધિ અને ઉદ્યોગ એ બે ગુણ જન્મનામાં હોય તેઓજ કુલીન અને ઉંચા વર્ગના બનાવા લાગ્યા. તેમના સિવાય બીજા પ્રકારની એટલે જન્મ અને ધનથી ઉત્પન્ન થએલી કુલીનતાનો જન્મનો ખતમ થયો. કાયદાની નજરે સર્વ મનુષ્ય સમાન ગણાવા લાગ્યા. નાના મોટા સર્વને એકજ ન્યાયમંદિરમાં ઉભા રહેવું પડતું અને સર્વને સરખોજ ઈન્સાફ મળતો. અસલના વારામાં ઉમરાવો અને શ્રીમતો કરમંથી સુક્ત રહેતા અને કરતો સધળો બોલો લોકવર્ગ ઉપરજ પડતો હતો. હવે મિલકત અને આવકના પ્રમાણમાં કર નંખાવા લાગ્યા. અમીરોના ખાસ અધિકાર રદ થઈ ગયા અને રાજ્યમાં એવો એક પણ હોદ્દો ન હતો કે જે મેળવવાને ગરીબમાં ગરીબ માણસ પણ અભિલાષ ન રાખી શકે. માત્ર ગુણવુંજ સન્માન થવા લાગ્યું. લોકો પોતે પસંદ કરેલા કૉન્સલને માટે ધણા મગરૂર થવા લાગ્યા. તે કૉન્સલ કહેવાય કે બીજા કોઈ નામે ઝોજખાય પણ સર્વોપરિ સત્તા તેનાજ હાથમાં રહે એમ તેઓ ઇચ્છતા હતા. પોતાનો માનીતો નેપોલિયન ઉમરાવોએ પસંદ કરેલા રાજાઓ કરતાં વધારે સત્તાવાન થાય, વધારે સન્માન પામે અને વિશેષ ઠાકમાઠથી રહે એવું તેઓ અંતઃકરણથી ઇચ્છતા હતા. નેપોલિયનનો દરજ્જો વધે એવી દરેક દરખાસ્તને તેઓ અનુમતિ આપતા હતા. તેવું ખરૂં કારણ આજ છે. તેની કીર્તિમાં લોકોની કીર્તિ હતી, અને યૂરોપનો ગર્વિંદ્રમાં ગર્વિંદ્ર રાજા તેના વૈભવ આગળ ઝાંખો પડી ન્યથ એ જોઈને તેમને ભારે ખુશાલી ઉપજતી હતી, કેમકે તે તેમનો પોતાનો બનાવેલો રાજા હતો.

સને ૧૮૦૦ ના ફેબ્રુઆરીની ૧૯ મી તારીખે આખું પારિસ શહેર ખળભળી ઉઠ્યું. આજે લોકોનો રાજા બાદશાહી મહેલમાં રહેવા જવાનો હતો. તે આદલાદળનક દેખાવ જોવાને બધું શહેર ઉમંગમાં આવી ગયું હતું. તેની બુદ્ધિના અને આરિચ્છના તેજથી તેના બીજા બે સહભાગી કૉન્સલો તો ઝાંખાજ પડી ગયા હતા. તેમને કોઈ પૂછતું પણ નહિ અને તેમના તરફ કોઈ જોતું પણ નહિ. આવું પરિણામ આવશે તે સિવાય અગાઉથીજ જાણી ગયો હતો. તેમનું કામ તો માત્ર નેપોલિયન કહેત્યારે સલાહજ આપવાનું હતું અને એવો વખત જવલેજ આવતો.

જે દિવસે તે દુલીયર્સના રાજમહેલમાં રહેવા જવાનો હતો તે દિવસે તે હમેશા કરતાં વધારે વખત સુધી સર્પ રલો હતો તેનો ખાનગી સંકેટરી દુરિયેન તેના સુવાના ઝોરડામાં ગોળ ત્યારે તે ધસધસાટ ઉઘતો હતો. જમ્યા પછી તેણે દુરિયેનને કહ્યું, “તમે મારા કરતાં વધારે ભાગ્યવાળા છો. આપણે આજે દુલીયર્સ જવાનું છે. તમે તે તમારી હમેશની હજી પ્રમાણે જમ ચકરો. પણ મારે દો સ્વારી કઢાડીને હજી દમાથી જવું જોઈએ. મને એ નાપસંદ તો છે, પણ લોકોને રાજ્ય કરવાને ખાલ કાકામાંની જરૂર છે. ડિરેક્ટરો ધણાજ સાદા હતા. એથી તેમનો પ્રભાવ લોકો ઉપર પડતો નહિ. લશ્કરી ડાયરેક્ટરો કુ સાદાજ રાખતો તે આવતું, પણ સહેરમાં, અને રાજમહેલમાં ખાલ દમામથી લોકોનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે.”

પછી નેપોલિયન ભભકાદાર ગાડીમાં બેઠો. તેની આમવાસ ખીજા એ ક્રાન્સલે બેઠો હતા પણ તેઓ તેના નોકર જેવા દેખાતા હતા. આરિદ્યાના બાદશાહે કેમ્પો-ફોર્નિચિની સધિ પછી ધણાજ કિમતી અને દૂધ જેવા ધોળા છ ધોડા નેપોલિયનને બેઠે આપ્યા હતા, તેમને આજે જોડવામાં આવ્યા હતા. તેની ગાડીની પાછળ મુખ્ય મુખ્ય લશ્કરી અમલદારો તેજસ્વી પોશાકમાં ઝગઝગતા આયુધ ધારણ કરીને ઘોડેસ્વાર થઈને આવતા હતા. તેમની પાછળ સમસ્ત ફ્રેન્ચમેનમાંથી વીણી કઢાડેલા છ હજાર યોદ્ધાઓ પૂરે લશ્કરી દમામમાં આવતા હતા. તેના રસ્તાની બેઠે બાલુએ દારૂનધ વીથ હજાર યોદ્ધાઓ ઉભા હતા. બગીચા, રસ્તા, ગરબા, બારીઓ અગાસીઓ અને ધરનાં છાપરાં ઉપર તેને જોવા ઉભેલા માણસોની કંક જામી હતી. તેઓ આજે વીર શિરામણિ, સૈન્યનો પ્રાણાધિક પ્રિય અને પ્રજાના પમદ કરેલા રાજાને રાજમહેલમાં જતો જોવાને ઉભા હતા, કે જે મહેલમાંથી તેમણે પોતાને હાથેજ પ્રાચીન રાજ્યોને હાકી કઢાડ્યા હતા. તેની ગાડી નજરે પડતી કે તરતજ “પ્રથમ ક્રાન્સન ધણુ છવે” એવી ગગનભેદી મર્જના સભળાતી લોકોની કંપનાને ઉશ્કેરવાને, તેમનો સ્વદેશ-પ્રેમ જાગૃત કરવાને અને પોતે મેળવેના વિજયની યાદગિરી તાજ કરાવવાને નેપોલિયને આ પ્રસંગે પૂરતી સામગ્રી તૈયાર રાખી હતી. મહેનની સીડીના પગથીઆં આગળ આવતાં તે ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો અને પોતાના સહબાગીઓને પડતા મુકીને ઘોડેસ્વાર થયો, અને તેની સામે પૂરે ભભકામાં ઉભા કરેલા લશ્કરની મલામતી લેના ગયો. વીર કેમરી મુરા તેની જમણી બાલુએ હતો અને લાની ડાબી બાલુએ હતો. તેની ગાથે ખીજા પશુ અનેક સત્રામવીર સેનાપતિઓ હતા તેમના ચહેરા ઉપર દેખાતી જખમની નિશાનીઓ અને તડકાથી થએલો તેમનો સ્વામવર્ણ એ તેમના ખૂનખાર ચુકો અને ઉઝ પરિશ્રમની સાક્ષી પૂરતાં હતાં. લોહિ, આર્દ્રોલા અને રિવોલીના સંગ્રામોમાં વપરાયેલા વાવટાઓ, જેઓ તોપના દારૂથી કળા પડી ગયા હતા અને ગોળાઓ વાગવાથી જેમનાં ગીથરે ગીથરા નીકળી ગયાં હતાં તેમને

ઉપર કહેલાં યુદ્ધોમાં હાજર રહેલી ત્રણ દુકડીઓ પકડીને ઉભી હતી. નેપોલિયને ટોપી ઉતારી અને ક્રાન્સની વિજયત્રીનાં આ ચિન્હોને ભક્તિભાવથી નમન કર્યું. આ સમયાનુકૂલ અને 'સૌન્દર્યસચક કાર્ય' જોતાંજ લોકોએ હર્ષનાદ કર્યો અને પછી નેપોલિયને રાજમહેલમાં દાખલ થઈને સમાગ્રકમાં તેને માટે સુકરર કરી રાખેલું આસન ગ્રહણ કર્યું.

તેણે પોતાના અધૌકિક પ્રતિભાના બળથી બાહોશમાં બાહોશ અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિવાન પુરુષોને વીણી વીણીને તેમને કામે લગાડ્યા. ટેલિરેન્ડને પરરાજ્ય વિષયક મંત્રીનું, કાર્નેતે બુદ્ધિભાગના મંત્રીનું, ફાઇને પોલિસવિભાગના મંત્રીનું, અને એલિયનને ન્યાયવિભાગના મંત્રીનું પદ આપ્યું. કેટલાક લોકોએ આ નિમણૂક સંબંધી વાંધો ઉઠાવ્યો. એક જણે કહ્યું કે "ટેલિરેન્ડ અસ્થિર મનનો છે. તે જેની ચઢતી કળા જુએ છે, તેની આગાહી ઉઠાવે છે." નેપોલિયને કહ્યું, "બલે તેમ હોય પણ પરરાજ્ય વિભાગના મંત્રીનું કામ કરવાને તેના કરતાં વધારે બાહોશ માણસ મળી શકે એમ છેજ નહિ." બીજાએ કહ્યું કે "ફાઇ તો જૂઠો અને બેધારી તલ્લવાર વાપરે એવો છે." નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે "પોલિસ વિભાગના મંત્રીનું કામ કરવાને એકલો તેજ યોગ્ય છે. આપણે નવા માણસો પેદા કરી શકતા નથી. મારે તો દેશમાં જે માણસો છે તેમાંથીજ પસંદગી કરવાની છે. એક બાહોશ માણસની મનોવૃત્તિઓને અને તેના વર્તનને યુક્તિથી પલટાવી નાખીને તેના દ્વારા લોકહિતનું કાર્ય કરાવતાં મને આવડે છે."

જ્યારે જ્યારે માછ ડીરેક્ટરોને નાણાંની તંગી પડતી ત્યારે દેશના ધનવાન લોકો પાસે જોરજુલમથી સરકારી લોનો લેવડાવીને તેઓ ત્રિજેરી ભરપૂર કરતા. નેપોલિયને આ રિવાજ રદ કર્યો. તેણે પારિસના શ્રીમન્તમાં શ્રીમંત એવાં સીતેર શેડીઆઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. નવા રાજ્યખંધારણનું ધોરણ તેમને ખુલા દિલથી સમજાવ્યું અને સરકારને નાણું ધીરવા વિનંતિ કરી. સ્થાયી અને વાજબી ફાયદાઓ ઉપર ધ્યાયલા રાજ્યખંધારણ ઉપર તેમને વિશ્વાસ બેઠો અને તેમણે ધણીજ ખુશીથી ૨૦ લાખ રોકર ધીર્યા. આ રકમ તો માત્ર ચોડાજ દિવસ ચાલે એટલી અને તાત્કાલિક ખર્ચને મટીજ લીધી હતી. રાજ્યના ખર્ચના નિભાવમાટે રૈયત ઉપર તેમની મિલકતના પ્રમાણમાં વાજબી કર મકવામાં આવ્યો અને લોકો ધણીજ ખુશીથી તે કર આપવા લાગ્યા.

નેપોલિયનને કુલીનતાનું અભિમાન પસંદ ન હતું. પોતાના ઉંચા દરજ્જાને તોર ન હતો. સામાન્યમાં સામાન્ય સિપાઈ સાથે પાસે બેસીને તેની સાથે ગ્રેમપૂર્વક તે વાતચીત કરતો હતો. મનુષ્યમાત્ર સૈમાન છે અને અમુક વર્ગના લોકોને ચોક્કસ અધિકાર હોવા બેઠાંજ એવી સ્વાર્થપરાયણ માન્યતાઓને તે ધિક્કારતો હતો. તેની

બહેન ફેરોનાઇન સેનાપતિ મૂરાનાં પરાક્રમ જોઇને તેના ઉપર મોહિત થઇ હતી મૂર આનંદાન કુળનો હતો નહિ તોપણ નેપોલિયને એ લગ્નમાટે પોતાની સમતિ આપી લગ્ન વખતે તેણે પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે પોતાની બહેનને સારી લગ્નમેટ આપવી જોઇએ તે શુ આપવું તે વિષે તેને ધણી ચિંતા હતી ચર્ચ પોતે દિગ્વિજયી થયો હતો અને લાખો ડ્રોડો સેનામહોર તેના પગ આગળ અથડાતી હતી તોપણ તેની ખાનગી તિબેરી તો ખાલી જ હતી જોસેફાઇનના આગલા ધણીએ તેને લગ્ન વખતે એક ધણીજ કિમતી માળા બેટ આપી હતી તેણે આ વખતે તે માળા નેપોલિયનના હાથમાં મૂકી, અને નેપોલિયને પોતાની બહેનને તેના લગ્નને દિવસે પહેરાવી જોસેફાઇનની ઉદારતાનું અનુકરણ કરે એવી ફેટલી થોડી સીએ આપણા દેશમાંથી મળી આવશે ?

એવામાં એક અત્યંત ખેડકારક સમાચાર આવ્યા કે અમેરિકાનો સુપ્ર મહાત્મા બર્નાર્ડ વૉશિંગ્ટન પરલોકવાસી થયો છે નેપોલિયને તરતજ નીચે મુજબ આજ્ઞા પત્રિમ પ્રકટ કરી - “ મહાત્મા વૉશિંગ્ટન પરલોકવાસી થયો છે પોતાના દેશને સ્વાધીનતા અપાવનાર અને રાજસત્તાના અત્યાચારની સામે લડત લડનાર તે એક મહાપુરુષ હતો આખી પૃથ્વીના સ્વાધીનતાને ચઢાનારા તમામ લોકો તેના સ્મરણને ધણાજ પ્રેમ અને ભક્તિપૂર્વક હૃદયમાં સાચવી રાખશે, અને ખાસ કરીને ફ્રેન્ચ ચોદાઓ જોઓ સદ્ગત વૉશિંગ્ટન અને અમેરિકન ચોદાઓની માફક સ્વાધીનતા અને મનુષ્યમાનની સમાનતાના રક્ષણુક ડયા છે, તેમને તો તેનું સ્મરણ વિશેષ પ્રીતિભાજન થવું ધટે છે માટે એ મહાત્મા તરફ આપણી લક્ષિતા ચિન્હ તરીકે ગ્રંજસત્તાકે રાજ્યના તમામ વાવટાઓ અને ધ્વજો ઉપર દશ દિવસસુધી કાળી પટ્ટી ચોટાડનાની પ્રથમ ઓન્સન આજ્ઞા કરે છે ”

નેપોલિયને જે રાજનીતિ અખિતયાર કરી હતી તેના સબધમાં તે કહે છે કે “ જોઓ પોતાના એકનાનાજ સુખને માટે રાજ કરવા ચઢાતા હોય અથવા રૈયત માંના સામાન્ય લોકવચને ઠગવા ઇચ્છતા હોય તેઓજ જનસમૂહને અજ્ઞાન દશામાં અને અધમારમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે જનસમૂહ જેમ જેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેતો જશે તેમ તેમ તેઓ ખચદાનુ પ્રયોજન સમજવા લાગશે અને તેમનું પાનન કરવાની અમત્ય વધારે વધારે સ્વીકારવા લાગશે તેમ કરવાથી સમાજનાં સુખ અને આત્મા દીની વૃદ્ધિ થતા લાગશે અને તેનું બધારણ વિશેષ સુદૃઢ થતું જશે માત્ર જ્યારે રાજસત્તા જનસમૂહના હિતની વિરુદ્ધ વર્તન કરીને તેમને કોડી હાલતમાં મૂકી દે છે, અથવા તો તેમને પોતાના સ્વાર્થને ખાતર દુષ્કારિયમાં ગરમાવ કરી નામે છે તેવાજ મજેગોમાં જ્ઞાન તેમને “આત્મરક્ષણાર્થે” રાજસત્તાની સામે થવા ઉત્કેરે છે મે જે કાયદાઓ ધડ્યા છે તે ધણી સરળ છે અને અગાઉના

કાયદાઓ કરતાં જનસમૂહના હિતનું વિશેષ રક્ષણકર્તા છે. મેં પ્રવર્તાવેલી કેળવણીની પદ્ધતિ એવી છે કે તેથી લવિષ્યની પ્રજા સુસંસ્કૃત થયા વગર રહેશે નહિ. મારા રાજ્યમાં ગુન્હાનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું થવાનું આજ મુખ્ય કારણ છે. એથી ઉધડું તમે જોશો તો ઈંગ્લેન્ડમાં ગુન્હાની સંખ્યા લયંકર રીતે દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. એમાંથી ક્યા દેશનાં રાજ્યપંધારણ અને રાજનીતિ એજ છે તે નક્કી કરવાને આટલુંજ ઉદાહરણ પૂરતું છે.”

“અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યો તરફ જરા નજર કરો. જુઓ, બહારના કોઈ પણ જાતના પ્રયત્ન કે જોરજૂદમ વગર આખી પ્રજા ઉન્નતિના માર્ગ તરફ પ્રગતિ કરતી ચાલે છે. દરેક જણ સુખી અને સંતુષ્ટ છે. જનસમૂહની ધૃષ્ટિ અને તેમનું કલ્યાણ એજ ત્યાંની રાજનીતિનો મૂળ મંત્ર છે. ત્યાં જો રૈયતની ધૃષ્ટિ અને હિતની વિરુદ્ધ રાજનીતિ અખિત્યાર કરવામાં આવે તો તરતજ સુખ અને શાંતિને બદલે નિરંકુશતા અને અરાજકતા ઉત્પન્ન થાય. ગુન્હેગાર માણસોની સંખ્યા એકદમ વધી જાય; જ્યારે ક્રાન્સનું રાજ્યતંત્ર મેં હાથમાં લીધું ત્યારે બધા એવી ધૃષ્ટિ રાખતા હતા કે હું ક્રાન્સનો વૉશિંગ્ટન થાઉં. એ બધું મોઢેથી બોલતું તો સહેલું છે, અને ખાસ કરીને જોએ એવું બોલે છે તેઓ દેશ, કાળ અને પાત્રાપાત્રતાનો વિનાશ કર્યા વગરજ બોલે છે. જો ક્રાન્સની પરિસ્થિતિ અમેરિકા જેવી હોત તો હું સ્વાભાવિકરીતેજ વૉશિંગ્ટન જેવો થાત અને હું વૉશિંગ્ટન જેવો ન થાઉં તો બીજા કોના જેવો થાઉં તે પણ હું સમજી શકતો નથી; પરંતુ એજ વૉશિંગ્ટન જો ક્રાન્સમાં જન્મ્યો હોત, અને હાલ છે તેવા આબ્યંતરિક કુસંપ અને બહારનાં આક્રમણ સાથે તેને કામ લેવાનું હોત તો તેણે જે રાજનીતિ અમેરિકામાં ધારણ કરી તે ક્રાન્સમાં લાગુ પાડી શકતજ નહિ અને જો તે તેમ કરવા ગયો હોત તો તેને જરૂર નિષ્ફળતાજ મળત. એવી રાજનીતિનું પરિણામ એ થાત કે ક્રાન્સમાં અશાંતિ વધારે સમયસુધી ધર કરીને રહેત. મારી આસપાસ દેશને તુકશાન પહોંચાડવાને શત્રુ રાજાઓ ટમટમી રહેલા છે. તેથી મારે તો “રાજસુકુટધારી વૉશિંગ્ટન” થયા વગર બીજો ઉપાયજ નથી. તેમ કરીને મેં વૉશિંગ્ટનની સહાયતા, નિઃસ્વાર્થતા અને શાણપણનું દર્શન કરાવ્યું છે.”

આ પ્રમાણે જ્યારે નેપોલિયન ક્રાન્સની જનસમાજને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં, સૈન્યને નવેસરથી બળવાન બનાવવામાં, નૌકાસૈન્યને સ્વદેશના રક્ષણને માટે સજ્જ કરવામાં, પરરાજ્યો સાથે રાજનૈતિક સંધિકરાર વગેરે કરવામાં શકાયો હતો તેજ વખતે તે દેશની આબ્યંતરિક સ્થિતિમાં સુધારણા કરવાની વિશાળ યેજનાઓ પણ અમલમાં મૂકે જતો હતો. પ્રથમથીજ તેને લવ્ય ધમારતોનો ધણો સોખ હતો અને મિસરના પ્રવાસ દરમ્યાન ત્યાંની પ્રાચીન ઐતિહાસિક ધમારતોનું નિરીક્ષણ કર્યાથી

તે શોખ સુસંસ્કૃત થયો હતો. પારિસની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય અને જનસમાજને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડે એવી ભવ્ય ઇમારતો બંધાવવાનું કાર્ય હવે તેણે શરૂ કર્યું અને તે ઇમારતો આજ દિનસુધી તેની શુદ્ધિનું રમરણ જળજી રાખે છે. આજે પણ પારિસની સર્વત્રેખ શોભાયમાન ગણાતી કેટલીક ઇમારતો તેનીજ બધાવેલી છે. એ ઉપરાંત તેણે રાજ્યમાં સંખ્યાગ્રંથ નહેરો, પૂલો અને પાકી સડકો બંધાવી છે. આ દરેક કાર્યને પ્રેરનાર તેનીજ સર્વોપરિ શુદ્ધિ હતી. આ સર્વ લેઝિપયોગી કાર્યો જોતાં અને ક્રાન્સમાં આવા અણીના સમયમાં તેણે જે સુખવસ્થા પ્રવર્તાવી તે વિચારતાં તેના કદામાં કદા ચતુને પણ તેની શુદ્ધિ અને શાશ્વત્વની પ્રશંસા કરવી પડે છે.

ક્રાન્સના એક લીય વરતીવાળા પ્રદેશમાં રાજઅકતોનો એક બળવાન સમુદાય રહેતો હતો. ઈંગ્લંડ તરફથી તેમને હથિયાર, દારૂગોળો તથા દ્રવ્ય પૂરાં પાડવામાં આવતાં હતાં. ડિરેક્ટરોએ તેમને તાબે કરવાનો ધણીવાર પ્રયત્ન કરી જોયો હતો પણ તે તફન બ્યર્થ ગયો હતો. નેપોલિયન ક્રાન્સથી તરીકે સ્થિર થયો કે તરતજ તેણે તે પક્ષના આગેવાનોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, અને તેમને સહિસલામત પાછા મોકલવામાં આવશે એવું વચન આપ્યું. તેમની સાથે મુલાકાત લેતી વખતે તેણે તેમને કહ્યું કે "ક્રાન્સનો વિનાશ અને અધઃપાત અટકાવવો અને આપણા અગ્નિ-વરિયન થએલા દેશમાં પુનઃ સુલેહશાંતિ પ્રવર્તાવવાં એજ મારો ઉદ્દેશ છે. તેની દક્ષીણ તેના સૈન્યના જોવીજ સમોદ હતી. તેણે કહ્યું "તમે આત્મરક્ષણમાટે લડતા હો તો તમારે લડવાનું પ્રયોજન નથી. હું તમને ઈજા કરીશ નહિ અને તમારા હક્ક જળજીશ. તમે રાજ્યોને પુનઃ સ્થાપિત કરવા લડતા હો તો પણ તમારું લડવું નિષ્પ્રયોજન છે; કેમકે દેશની સમસ્ત પ્રજાની ઇચ્છાવિરુદ્ધ યોગ્યથાનાં માર્ગસેએ લડવામાં અને તેમને ચઢના બળથી મહાત કરવાની કોશિશ કરવામાં શું તમારી શોભા છે ! તમે જુઓ છો કે પ્રજાને ધણીજ મોટા ભાગ રાજની વિરુદ્ધ છે." તેઓ મહાત થઈ ગયા. તેમણે પોતાનાં એકલાં હથિયારજ નહિ પણ પોતાનાં હૃદય પણ નેપોલિયનને અર્પણ કર્યાં. આવી રીતે તેણે આખા દેશમાંથી આભ્યંતરિક વિદ્રોહની જડ મૂળમાંથી ઉખાડી નાખી.

પ્રકરણ ૧૮ મું

નેપોલિયનની સલાહમાટે પ્રાર્થના અને તેનો તોછડો

અસ્વીકાર. ઇ૦ સ૦ ૧૮૦૦

નેપોલિયને પોતાની ઉદાર અને શાણપણબરેલી રાજનીતિથી ફ્રાન્સમાં સળગી રહેલો અંદર અંદરનો કંસહ સમાવી દીધો. આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા સંયુક્ત થતાં બહારના આક્રમણની સામે આત્મરક્ષણ કરી શકે—એવી બળવાન થઈ ગઈ. યુદ્ધ એ મનુષ્યની હત્યા કરાવવાનું અને પ્રજાનાં નાણાંનો દુર્વ્યય કરવાનું સાધન છે; અને તે આશ્ચર્યંતરિક ઉન્નતિમાં મોટા વિધનરૂપ છે. નેપોલિયનને યુદ્ધ કાર્યમાં આખી જિંદગી રોકાવું પડ્યું હતું. તોપણ તે તેને ધણોજ ધિક્કારતો હતો વિનાશક કાર્યના

કરતાં તેને સયોજક કાર્ય વિશેષ પ્રિય હતું. જાતબાધએની ક્ષતિ કરાવનાર કરતાં પોતે તેમનો કલ્યાણકર્તા ગણાય એ તેને વધારે પસંદ હતું. તેણે જે જે યુદ્ધો આદર્યાં હતાં તે બધાં આત્મસરક્ષણને અર્થેજ હતાં. પણ હવે ફ્રાન્સ પગભર થઈ હતું. નેપોલિયનની પોતાની સત્તા નિરંકુશ હતી અને પ્રજાનો તેના ઉપર નિઃશીભ પ્રેમ હતો. તે ધારત તો આખી પ્રજાની સમૃદ્ધિ યુદ્ધ કાર્યમાં ખરચી શકત; પરંતુ આવે વખતે જ્યારે તેની સત્તા પૂર્ણ કળાએ હતી તે વખતે તેણે ઈર્જાંડ અને આરિદ્રયાના રાજ્યોને સુલેહની પ્રાર્થના કરી અને પોતાને સુલેહશાંતિ દેટલી પ્રિય છે તે સચોટરીને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. આ કૃત્ય તેના ઉદાર દિલની સાખિતી આપે છે. જો તેનામાં અભિમાન હોત તો તે એમજ કહેત કે હાઈડ્રે બી કરનાર તેઓ એ જણ હતા માટે સુલેહની પ્રાર્થના તેમના તરફથીજ ચલી બેઠીએ.

આ ઉદ્દેશથી તેણે ઈર્જાંડના રાજા જ્યોર્જ ત્રીજાને પોતાને હાથે એક પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું કે “ જેયુદ્ધથી છેલ્લાં ચાર વર્ષ થયાં જગતની પાવમાધી થયાય છે તે શું ચિરકાળસુધી ચાલ્યાજ કરશે? શાંતિ સ્થાપન કરવાના શું કાંઈ ઉપાય

નથી. ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ—યૂરોપની બે ગૌથી વધારે મુસસ્કૃત પ્રજાઓ જેમણે પોતાના સ્વાતંત્ર્યના રક્ષણમાટે જોઈએ તે કરતાં વિશેષ જળ સચિત ક્યું છે, તેમણે થુ મિથ્યા કીર્તિલોભની ખાતર વ્યાપાર, આબ્યતરિક ઉત્પત્તિ અને અસખ્ય કુટુંબોની શાંતિનો નાશ થવા દેવો જોઈએ? શાંતિ સર્વ જરૂરતા વિશેષ આવશ્યક અને વિશેષ કીર્તિપ્રદ છે એ વાત બેઉ પ્રજાઓના મનમાં ઉતરતી નથી એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે? આપ તો સ્વતંત્રતાને પૂજનારી પ્રજાને સુખી કરવાના ઉદ્દેશથીજ તેના ઉપર રાજ કરો છો તેવી આપને તો આ વિચારમાં કશું નવીન હોવું નહીં જોઈએ.”

સુલેહની મામણીમાટે લખાયેલા આવા ઉત્તરતાબરેલા પત્રનો જાતે જવાબ લખવાનું ઈંગ્લેન્ડના રાજાને યોગ્ય લાગ્યું નહિ. તેમણે પોતાના ખ્યાનગી મત્રીનેદાથે સખત આક્ષેપયુક્ત પત્ર લખાવેલ તે એવો તોછડા અને અપમાનપ્રદ હતો કે તે વાંચીને આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાનું લોહી ઉઠાણી આવ્યું. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે “જો ફ્રાન્સને સત્તાહજાર કરવી હોય તો તે સનાહની ચચાર્થતા અને સ્થિતતાની નિશાની તરીકે જે રાજાઓએ અનેક મૈકાસુધી દેશને આપાદ રાખ્યો હતો, અને પરશોન્યોમા તેનું ગૌરવ જળવી રાખ્યું હતું તેમને ફરીથી સિદ્ધાસન ઉપર સ્થાપિત કરવા ફ્રાન્સે તૈયાર થવું જોઈએ એટલું કાર્યથીજ હમણાં તેમજ ભવિષ્યમાં પણ સનાહ થઈ શકશે.”

આ પત્ર વાંચીને હજોઈ માણસને ક્રોધ થઈ તોપણ નેપોલિયને શાંતિથી અને અને નમ્રતાપૂર્વક પોતાના મત્રી રેનિરેન્ડારા તેનો જવાબ લખાવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે—

“ફ્રાન્સે લગભગ ઉભી કરી નથી એ તો ઉધાડુજ છે, એટલુંજ નહિ પણ રાષ્ટ્રવિપ્લવની હરખાતથીજ ફ્રાન્સે પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જાહેર કર્યું હતું કે અને શાંત સાથે લડવા ચલાતા નથી, અમારે રાજ્યો જોઈતાં નથી અને ખીજા તમામ રાજ્યોની સ્વતંત્રતાને માન આપીએ છીએ, અને સરખાતમાં પોતાની આબ્યતરિક ખાખતોમાં ફ્રાન્સ એવું હસાયતું હતું કે જો તેને જાદારથી ઉપદ્રવ કરવામાં આવ્યો ન હોત તો તે ઉપર કોટી નીતિનું પાન કર્યા વગર રહેતજ નહિ.”

“પણ રાષ્ટ્રવિપ્લવ ચલાવી સાથેજ આખા યૂરોપના રાજાઓ એકલા ફ્રાન્સને કચરી નાખવાને એકત્ર થઈ ગયા. તેમની દુત્તમનાવટ અને તેમનો ઉપદ્રવ જાહેર કવ મા આવ્યો ત્યાર પહેલાં પણ તેમણે સરખાત તો કરી દીધીજ હતી. તેમણે ફ્રાન્સમાં આત્મ-તદ્દ કલેવરને કાવજો રેખા, પ્રજામત્રીક રાજ્યના ડુનુઓને પોતાના રાજ્યમાં આવડ આપ્યો, ફ્રાન્સના રાજ્યનિનિષિઓનું અપમાન કરીને ફ્રેન્ચપ્રજાને અપમાન પહેલાં કરવામાં આવ્યું અને તેમ કરવામાં ઈન્કે પડેલ કરી

હતી. આખરે લડાઈ બહેર થઈ ત્યાર અગાઉવીજ ફ્રાન્સની સ્વતંત્રતા, પ્રતિષ્ઠા અને સલામતી ઉપર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો. ”

“આ પ્રમાણે જ્યારે ફ્રાન્સ ઉપર ચારે દિશાએ આક્રમણ શરૂ થયાં ત્યારે આત્મ-રક્ષણ કરવાને માટે પોતાના તમામ સૈનિકગણનો અને પોતાના પુત્રોના પરાક્રમનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યા વગર તેને છુટકાળ ન હતો. આ બારીક પ્રસંગે ફ્રાન્સે જેટલું ધૈર્ય બતાવ્યું છે તેટલો વિવેક અને ખામોશ કદાચ ન બતાવ્યા હોય તો તેનું કારણ એટલુંજ છે કે ઈંગ્લેન્ડે તેનો નાશ કરવાનો દંઢ સંકલ્પ કરીને તે અર્થે પોતાના તમામ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો હતો.”

“દરેક પ્રજાને પોતાને મનગમતું રાજ્યતંત્ર પસંદ કરવાનો અધિકાર છે એ વાતની ઈંગ્લેન્ડના રાજ્યથી ના પડાય એમ હેજ નહિ; કારણ કે પ્રજાના આ અધિકારના પ્રતાપેજ તેઓ રાજ્યાસનપર બેસી ચઢ્યા છે. આ નીતિ ઉપરજ તમામ રાજનૈતિક સમાજની સ્થિતિનો આધાર છે. ઈંગ્લેન્ડનો રાજા આ મૂળ નીતિનો સ્વીકાર કર્યા પછી ફ્રાન્સના આંતરિક રાજ્યતંત્રમાં પે તે કયા અધિકારથી હસ્તક્ષેપ કરી શકે તે પ્રથમ ટોન્સલથી સમગ્રતું નથી. પરરાજ્યના આબ્યંતરિક રાજ્યતંત્રમાં દખલ કરવાની નીતિ જેટલી ફ્રાન્સને ગુક્સાનકારક છે તેટલીજ ઈંગ્લેન્ડને અને ઈંગ્લેન્ડના રાજાને પણ ગુક્સાનકારક છે; કારણ કે ઈંગ્લેન્ડનો રાજા જેમ ફ્રાન્સને તેના પદબ્રજ કસાયલા રાજાને પાછો ગાદીએ બેસાડવાની ફરજ પાડવા બંધ છે, તેમ ઈંગ્લેન્ડે પણ મયા મૈકામાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય રચાધું હતું તેનો ફરીથી સ્વીકાર કરવાની અથવા જે સ્ટુઅર્ટ રાજાઓનો ઈંગ્લેન્ડની ગાદી ઉપર જન્મસિદ્ધ હક્ક છે છતાં પણ ત્યાંની પ્રજાએ જેમને પદબ્રજ કરી દીધા છે તેમના વશબોને ફરીથી ગાદીએ બેસાડવાની ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાને પણ ફરજ પાડી શકાય. ”

આ ફટકો એવો આનાદ હતો કે ઈંગ્લેન્ડથી તેનો જવાબ આપાયો નહિ. ઈંગ્લેન્ડના પ્રધાને મિગ્જા બોઇને પહેલાના કરતા વધારે ક્રોધ અને કટુતાબરેલો પત્ર લખીને જણાવ્યું, કે ફ્રાન્સના રાષ્ટ્રવિશ્વવકારી જેકોબિન લેકોને હાથે બીજાં રાજ્યોને ગુક્સાન ન થાય તેને માટે ઈંગ્લેન્ડ લડ્યું છે અને લડશે. આ જવાબથી નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ નિરાશ કે દિલગીર થયો નહિ તે સુલેહ કરવા માગતો હતો પણ લડાઈથી ડરતો ન હતો. તેનો દંઢ વિશ્વાસ હતો કે તમામ પ્રજાના નિષ્પક્ષપાત લેકો મારા તરફ સહાનુભૂતિ રાખ્યા વગર રહેશે નહિ. વળી તે જાણતો હતો કે ઈંગ્લેન્ડે જે ઉદ્ધત અને અપમાનપ્રદ જવાબ વાળ્યો છે તેની અસરથી આખી ફ્રેન્ચ પ્રજા વગર અપવાદે પ્રાણાન્તસુધી લડવાને દંઢ સંકલ્પ કરીને તૈયાર થઈ જશે. તેણે કહ્યું, “ ઈંગ્લેન્ડને લડાઈજ બેઠએ છે. આપણે તેની ધમ્મી પૂરી કરીશું. બસ. પ્રાણાન્ત સુધી લડીશું.”

આવા સભોગો વચ્ચે યુરોપમાં પાછો બીજી વાર દાવાનજ સળગ્યો નેપોલિયન શતિ મત્ર બહુનિ તેનું નિવારણ કરવાનો યત્ન કર્યો પણ વ્યર્થ ગયો કેમકે યુરોપના રાજાઓને અને ખાસ કરીને ઈંગ્લેન્ડના રાજાને તથા ઉમરાવોને તેમની દોલત, તેમના વૈભવ, તેમના ખાસ હક્ક, સામાન્ય લોકો કરતાં તેમનો ઉચ્ચ પ્રમાણે દરજ્જો એ સર્વને મનુષ્યની મમાનતા અને સ્વાધીનતાનો ભેરી નાદ કરતા ક્રાન્સ તરફથી ધાસ્તી હતી.

ઈંગ્લેન્ડના રાજાનું રાજ્યાસન, ત્યાંના ધર્મગુરુઓની અથાગ દોલત અને ત્યાંના ઉમરાવોની વિસ્તીર્ણ જાગીરો, એ નહેતો આધાર આ લડાઈના પરિણામ ઉપર હતો ક્રાન્સમાં ઉમંગવ લોકોના અમુક ખાસ અધિકાર જે રદ થાય અને તેની સાથે મનુષ્યની સમાનતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારાય તો તેનું પરિણામ એ થાય કે ઈંગ્લેન્ડના રાજાનું રાજ્યાસન અને ત્યાંના ઉમરાવોના ઉમરાવપદ એક સામાજિક ધરતીક પના ન્યાયકાંની પેઠે ડાલવા લાગે તો વખતે ઈંગ્લેન્ડનું રાજપત્ર, રાજા, ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓનાજ હાથમાં હવે ક્રાન્સના ગૃહવિસ્તારથી તેમનું સર્વસ્વ જોખમમાં હતું. તેમણે ક્રાન્સના રાજાઓને દશ વર્ષ થયા પછી વગરના રખડતા જોયા હતા ક્રાન્સના ઉમરાવોની જાગીરો પ્રજાએ જપ્ત કરી લીધી હતી અને તેઓ ભિખારી વેશ પરદેશમાં ભટકતા હતા ધર્મગુરુઓની પણ એજ દશા થઈ હતી તેઓને પણ વિલાસરૂઢવ વગરના બનીને ખેડુતાના કુપડાંઓ આગળ જઈને ભિક્ષારેહી કરીને પેટ ભરવાનો વખત આવ્યો હતો. પારકાની મહેનતે મોજ મારનારા, અને પ્રજાના મોગા ભાગને પેતાના પગ તળે દબાવીને રાજની તમામ સત્તા પોતાના એકધાના હાથમાં રાખતાજ ઈંગ્લેન્ડના ઉમરાવવર્ગને માટે આ દર્શાવેલ ભયભરેલું હતું અને ત્યાંના રાજાને પણ ધાસ્તી ઉપજાવનાર હતું ઈંગ્લેન્ડના લોકવર્ગની સહાનુભૂતિ કેન્સા તરફ હતી તેથી એકે પ્રજાએ વચ્ચે મિત્રભાવ ન થાય અને નેપોલિયન જે સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના નક્કે તરીકે ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાનો વહાલો શ્વષ્ પડ્યો હતો તેના તરફ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય, એવા પગલા લેવાની ઈંગ્લેન્ડના રાજાને તથા ઉમરાવ વર્ગને જરૂર હતી.

પણ જગતના કોઈ પણ દેશનો નિષ્પક્ષપાત માણસ નેપોલિયન તરફજ સહાનુભૂતિ ધરાવશે કેન્સાએ ક્યુ રાજ્યતત્ત્વ પમદ કરતું તેનો આદેશ કરવાનો તેના પાંડે શીઓને અધિકાર ન હતો છતાં તેઓ તલવારના ભેરથી તેને ધમકાવી રહ્યા હતા તેનાં મદદો ઉપર યોગ્યોળા વર્ણવતા હતા તેનો આધાર નષ્ટ કરતા હતા નેપોલિયન તેમના આક્રમણને હાથવડાવવાને બળવાન હતો તોપણ મનુષ્યભૂતિની નાહક ક્ષતિ ન થાય તેના માટે તેણે સુલેહની પ્રાર્થના કરી પરંતુ ઈંગ્લેન્ડના દરબારમાંથી યુદ્ધના આવાહનની મતવખનોજ જવાબ મળ્યો આસ્ટિયાએ ક્યુ કે ઈંગ્લેન્ડની પરવા નહીં વગર અમારા એકવાથી સંપાદ કરી શકાય નહિ આ પત્રવ્યવહાર ચાલતો

હતો તે દરમ્યાનજ ત્રણ લાખ માણસોનું બળવાન સૈન્ય ક્રાન્સ તરફ જૂદી જૂદી દિશાએથી ધસી આવવા લાગ્યું. હવે નેપોલિયનને દેશનું રક્ષણ ક્યાં સિવાય છટકાનું ન હતો અને તેણે તે કાર્ય રૂઢી રીતે કર્યું.

નેપોલિયન અને ઈંગ્લંડના રાજા વચ્ચે ચાલેલો પત્રવ્યવહાર વાંચીને ઈંગ્લંડના ધણી લોકો તેના અનુરાગી થયા અને ફ્રાંકસ, શેરીડન વગેરે ઉદાર સુદ્ધિવાળા રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોએ પ્રધાનમંડળની સાંકડી, સ્વાર્થપરાયણ અને પિટિસ પ્રખ્તને નીચું નેવરાવે એવી રાજનીતિ ઉપર સખ્ત આક્ષેપ કર્યા. પાર્લામેન્ટમાં હુબેશ મચી રહી. આ ઉદાર પક્ષ તરફથી ફ્રાંકસની અને સામા પક્ષ તરફથી મુખ્ય પ્રધાન પિટની વફતતા ગાજી રહી. અતે પિટનો જય થયો અને ઈંગ્લંડની સરકારે ક્રાન્સની સાથે સુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું.

નેપોલિયનના આરિત્યમાં દહતા અને દવાણુતાની ધણીજ અફલુત મિલાવટ થએલી જોવામાં આવે છે. એક ત્રીશ વર્ષના પુરુષે પોતાના ધનના જોરથી એક સોળ વર્ષની સુન્દર સ્ત્રીની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુથી તેની મરજી વિરુદ્ધ તેની સાથે લગ્ન કર્યું. તે સુન્દરી પોતાના ઔઠ વચના પતિને પોતાના હૃદયની પ્રીતિ અર્પણ કરી ચકી નહિ. પુરુષે જ્યારે જોયું કે તે સ્ત્રી ધનને વશ થતી નથી ત્યારે તેણે તેનું ખૂન કર્યું અને એ અપરાધને માટે તેને કાયદા પ્રમાણે દેહાન્ત દહી શિક્ષા કરવામાં આવી. આ કમનશીબ માણસની સાથે ક્રાન્સનાં અનેક પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબો સગપણથી જોડાયેલાં હતાં તેથી તેને મારી અપાવવા માટે નેપોલિયન ઉપર ધણાં માણસો તરફથી સિફારસ, દયાણુ અને આજીજી થવા લાગી. વળી તેઓમાંનાં કેટલાંક જોસેફાઇનનાં સગાં હતાં. તેમનાં આગ્રહથી જોસેફાઇન પણ તે માણસને મારી આપવા માટે નેપોલિયનને કાલાવાલા કરવા લાગી. નેપોલિયને તેને જવાબ આપ્યો કે "હું એ માણસને કેવી રીતે મારી આપી શકું ? એ પોતાની દોલતવડે એક ખાળાનો પ્રેમ ખરીદવા માગતો હતો. તેમા નિષ્ફળ થયો ત્યારે તેનું ખૂન કર્યું". એવા માણસને હું ક્યાંને પાત્ર માનતો નથી. જો હું એવા માણસને મારી આપુ તો કોઇ પણ પરણેલી સ્ત્રીની જિંદગી સદામત નહિ રહે." જોસેફાઇને કહ્યું, "મિત્રતમ, તમે હવે દગ્ગે ચડ્યા પછી મેં જે કાંઇ તમારી પાસે માગ્યું હોય તો તે આજ છે. તમે મારી આટલી પ્રાર્થના નહિજ તરછોડો એવી મને આશા છે." નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, "જોસેફાઇન ! હું તમારી માગણી સ્વીકારી શકતો નથી. જ્યારે તમારી પણ પ્રાર્થનાને વશ થઇને હું ન્યાય માર્ગમાંથી મ્યુત થયો નથી એ વાત જ્યારે લોકોમાં જાહેર થશે ત્યારે મારે હાથે આવો અન્યાય કરવવા કોઇ પણ પ્રાર્થના કરશે નહિ."

યુર્બેન વશીય રાજાઓએ નેપોલિયનને પોતાના પક્ષમાં લેવા ધણાં ફ્રાંકાં માર્યાં. ભારે રકમની લાંચ, મોટી મોટી પદ્ધતિઓ વગેરે જ્યારે ફ્રેમટ થયાં ત્યારે સ્ત્રીનું

મોહાસ વાપરતાં પણ તેઓ અચકાયા નહિ. એક લખટ અને નિર્લજ્જ, ઉમરાવ સ્ત્રીને તેમણે નેપોલિયનને ઘેર મોકલાવી. તેણે જોમેકાષ્ટન સાથે બેનપણા કરવા માગ્યા અને નેપોલિયન સાથે લગ્ન લગ્નને વાત કરવા લાગી. પણ તેણે તેને તરતજ ક્રાન્તી હદપર મોકલાવી દીધી.

નેપોલિયન લોકપ્રિય હતો પણ લોકોની મરજીને તાબે થઈને તેણે લોકપ્રિયતા મેળવી ન હતી. આસપાસ ચારે દિશાએ વિપત્તિનાં વાહણાં ઘેરાતાં હતાં. એકલા ક્રાન્તી સામે ઈલડનાં નાણાંથી લલચાયલાં અનેક રાજ્યો સધી કરીને તેના વિનાશ કરવા તત્પર થયા હતા. આવા મયુક્ત બગ મામે ટકવું હોય તો આખર ગળ્યતુ બળ એકજ માણુમના હાથમા હોવું જોઈએ, અને એ નીતિને નેપોલિયન અનુસર્યો હતો. તેની યુદ્ધનીતિવિષે તે કહે છે કે "મેં પરારાજ્યો જીત્યાં હશે તો તે આત્મરક્ષણ કરવા માટેજ અમે જીતાઈએ નહિ તેટલા માટે અમારે ખીજાં રાજ્યો જીતવાની જરૂરજ પડતી હતી. ચારે દિશાએ લડાઈનાં વાજ વાગી રહ્યાં હતાં તેવે વખતે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નિયમ મુજબ રાજ્ય કરવાની મારી મરજી જતાં તેમ કરવું મને વાજમી લાગ્યું ન હતું. દેશના રક્ષણને માટે નિર્સીમ ક્ષમતાસ પૂનઃ રાજની જરૂર હતી. જતાં પણ ક્રાન્તિમાં મનુષ્યની સમાનતા જોડેલે અશ્વે જળવાતી હતી તેટલી ખીજા કોઈ દેશમા જળવાઈ ન હતી."

"દરેક માણસ કેવળથી લઈ શકે એવી રીતે કેળવણીનાં દાર ખુલાં મૂક્યાં એ એક મારો મહાન ઉદ્દેશ હતો. મેં જે કેળવણીની સંખ્યાઓ સ્થાપી હતી તેમને એવા ધોરણ પર સ્થાપી હતી કે તેમની મારફતે દરેકને મફત અથવા ઘણેજ ઓછે ખર્ચે કેળવણી મળી શકે. મેં રાજ્યનાં તમામ સમૃદ્ધિસ્થાન પ્રજાના ઉપયોગમાટે ખુલ્લાં મૂક્યાં હતાં. લોકોને અગાન અને વહેમવડે પણ જેવાં ન જતાવતાં તેમને જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો હતો. ઈંગ્લેન્ડનાં પ્રજા જે સ્વતંત્રતાને ચઢાય છે તેને પોતાના વાંટજુના વિવ્યભાટે એકવાર પશ્ચાત્તાપ કરવાને વખત આવશે. એ હોદ્દાથી યુરોપની પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાને નુકસાન પહોંચ્યું છે અને મનુષ્યજાતિને પીડી નાખવાને તૈયાર થએલા નિરકુલ રાજ્યોનાં હાથમા આખો યુરોપ આવી ગયો છે."

હવે હવળ રહીયન સિપાઈઓ ક્રાન્તિમાં કેદ પડ્યા હતા તેવીજ રીતે ઈંગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રિયાનાં હાથમાં ધણા ફ્રેન્ચ ફેદીઓ પણ હતા નેપોલિયને એવી મામણી કરી કે મને મારા ફ્રેન્ચ ફેદીઓ પણ આપો તો હું રહીયન ફેદીઓને છૂટા કરું. પણ રહીયન ફેદીઓ છૂટા થાય તેમાં ઈંગ્લેન્ડને કે આસ્ટ્રિયાને અંત લાભ ન હતો તેથી તેમણે પોતાના મિત્ર ગળ્યતુ ફેદીઓને મુક્ત કરવા ફેદીઓની સાદાપદથી કરવાની ના પાડી. બેઠની નીચતા જોઈને નેપોલિયનને ઘણું ગુસ્સો ચડ્યો. તેણે કહ્યું, "જે રહીયને ઈંગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રિયાની ઉત્કેરણીથી ફ્રેન્ચોની સામે લડવામાં બેઠે"

સહાયશ્રુત થયા હતા, તેમણે જે જય મેળવ્યા તેમાં રશીયનોનો પણ ભાગ હતો. તેમને બંધનમુક્ત કરાવવાને તેમનાજ મિત્રો આનાકાની કરે છે. શરમની વાત છે !” એમ કહીને તેણે તમામ રશીયન કેદીને છૂટા કરીને દરેકને નવો પોશાક અને હથિ-આર આપીને તેમના રાજ પાસે મોકલી દીધા. રશીઆનો ઝાર જે ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયા સાથે મળીને ફ્રાન્સ તરફ સૈન્યસહિત કુચ કર્યો જતો હતો; તેના ઉપર નેપોલિયનની ઉદારતાની સચોટ અસર થઈ. તેણે નેપોલિયનને એક ધન્યવાદનો પત્ર લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે “હું તમને આ ઉપરથી જણાવી દઉં છું કે હું ઈંગ્લંડથી ધણો નારાજ થયો છું. તે રાજ્યોના અસ્પરસના કાયદાની એકેએક કલમનો ભંગ કરે છે અને પોતાના અહંકાર અને સ્વાર્થ સિવાય બીજા કોઈ ઉદ્દેશ-ને ધ્યાનમાં લેતું નથી. હું તેના અન્યાયી વર્તનનો અંત લાવવા માટે તમારી સાથે જોડાવા માશું છું.” ઝારે તરતજ ઈંગ્લંડ સાથેની સલાહ રદ કરી, અને ફ્રાન્સ અને રશીયા વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી બંધાઈ. પછી નેપોલિયને પ્રશિયા સાથે સલાહ કરવા માટે પોતાનો દૂત મોકલ્યો અને રશીયાની માફક પ્રશિયાએ પણ તેની સાથે સલાહ કરી દીધી. ફ્રાન્સની સાથે ગ્રાણ્ડ-અલિયન્સની સંઘર્ષ કરનાર ઈંગ્લંડ એકલુંજ હવે સલાહ કરવા નારાજ હતું અને તેની ઉશ્કેરણીથી આસ્ટ્રિયા પણ ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર પોતાનું સૈન્ય ઉતારવાની તૈયારી કરતું હતું.

હવે નેપોલિયનની ઉદારતાની સાથે ઈંગ્લંડના સેનાપતિ લોર્ડ નેલ્સનની ઉદારતા(1)ની સરખામણી કરી લઈએ. નેપલ્સના સ્વતંત્ર વિચારવાળા લોકોએ રાજની સામે બળવો કર્યો પણ તેમાં તેઓ ફાળ્યા નહિ. અંગ્રેજ સરકારની બાંહેધરી વચ્ચે તેઓ એવી સરતે તાબે થયા કે અમારા જનને તુક્કસાન કરવું નહિ અને અમને ફ્રાન્સ જવાની પરવાનગી આપવી. આ કરારનામા ઉપર બ્રિટિશ પ્રતિનિધિએ સહી કરી, પણ તેજ ઘડીએ સેનાપતિ નેલ્સન અણુકરના જંગમાં ફોર્સ મેળવીને પોતાની માથુક લેડી હેમિલ્ટન સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ કરાર રદ કર્યો અને તાબે થએલા લોકોને-આર વરસના બાળકથી માંડીને ઘરડાં ઓપરુષોને સુદાં ફાંસીને લાકડે લટકાવી દીધા ! નેપોલિયને પોતાના મરવા પડેલા સાત સિપાઇઓને જેર આપવાનો વિચારજ કર્યો તેટલા માટે તેને ફજેત કરી નાખ્યો; પણ જે દોષ નેલ્સન ઉપર તેનું જીવનદગ્ધાંત લખનારા મૂકે છે તેવા કોઈ દોષ નેપોલિયનમાં હોત-જેવા કે શીયજવતી ધર્મપત્નીને રજળતી મુકીને એક નિર્લજ્જ કુલદાના પ્યારમાં ચલતાન બની જવું, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કરેલા કાયદાકરના ભંગ કરેલા, સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને છોકરાંઓને પણ ઉશ્કેરાયલા લોકોને હાથે કતલ થવા દેવા, વગેરે દોષ હોત ત્યારે તો નેપોલિયનને કેટલો ફજેત કર્યો હોત ! છતાં ઈંગ્લંડ નેલ્સનની યાદગીરીમાટે સ્મરણસ્તંભો રચાવે છે અને નેપોલિયનને બિવિખની પ્રજા મૃણાસહિત યાદ કરે તેવા ચત્ન કરે છે.

પ્રકરણ ૧૯ મું

આદેશ ઓળંગી જવું

ચોલિયને કરેલી સલાહની માગણીને ઇંગ્લેન્ડે તિરસ્કાર અને અભિમાનથી તરછોડી નાખી અને આસિર્યાએ પણ તેને અસ્વીકાર કર્યો તેથી હવે તેણે તેઓના હુમલાને પાછા હાંવવા માટે હમેશની માફક ઉત્સાહભરે તૈયારી કરવા માંડી પણ મહામહિરમાં તે સ્વદેશરક્ષણનો વિચાર કરવા લાગ્યો તેટલામાં તે ક્રાન્સને ચારે દિશાએથી ઘેરી વળીને તેના ઉપર નિર્દયપણે આક્રમણ કરતા ચતુષ્કોણી તોપોની ગળ્ગના તેના કાન પર અથડાવા લાગી. ઇન્કડના નૌકામૈન્યે ક્રાન્સને સમુદ્રકિનારે ઘેરી બંધને તેના વ્યાપારનો નાશ કરવા માડ્યો, કિનારા ઉપર આવેલાં અરક્ષિત બંદરો ઉપર ગોળાઓનો વરમાદ વરસાવો અને ક્રાન્સમાં આબ્યતરિક કદબ જમાડવા માટે અદનજક નાણું અને યુદ્ધસામગ્રી ક્રેન્ચ પ્રજાસત્તાક ગાળવના ચતુષ્કોણે પૂરી પાડીને ક્રાન્સને ઉપદ્રવ કરવા માટે મનનું કર્યું. ઉત્તર તરફથી દોઢલાખ સિપાઈઓના મૈન્ય સાથે આસિર્યાનો સેનાપતિ માર્ચલ ક્રેન્ચ આવતો હતો તેની પાસે સારામાં સારી અને બારેમાં બારે તોરો હતી ઇટાલીમાં સેનાપતિ નેતાની સરદારી નીચે ૧૪૦૦૦૦ માણસોનું મૈન્ય એકન થયું હતું. તેમના આક્રમણ સામે ત્યાંના ગણ્યા ગાંડ્યા ક્રેન્ચ પેદાઓ નાસી ગયા હતા અને બાકીના ધેરાઈ જઈને બુખે મરવાની અણી પર હતા. ક્રાન્સના સમુદ્રકિનારાની આમપાસ ઇંગ્લેન્ડના અસંખ્ય વડાઓ ભમતા હતા આ પ્રમાણે બધી બાલુએથી ક્રાન્સને સંજોગ રીતે ઘેરી લીધું હતું.

નેપોલિયનને પોતાના યુદ્ધકૌશલ્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. તેણે લોદીમાં રંગ-દોળાતાં મનુષ્યોની ખાતર કરેલી સલાહની માગણી વ્યર્થ ગણી ત્યારે હવે તેણે બીજા ઉપાય તરીકે પોતાના દેશના એકન થએલા ચતુષ્કોણે ઉપર પ્રદાર કરવાની પોતાના અખૂટ ઉત્સાહથી અને પ્રચલ કાર્યશક્તિથી એવી તૈયારી કરવા માંડી કે તેના ચતુષ્કોણે તેને " એક લાખ માણસ " એવું ઉપનામ આપ્યું, કારણ કે તે ત્યાં જતો ત્યાં માત્ર તેની હાજરીથીજ એક લાખ માણસનું જગ તેના સૈન્યમાં આવી જતું.

પછી ક્રાન્સની પ્રજાને માટે તેણે નીચેની ઘોષણા પ્રગટ કરી અને તેને તીવ્ર, ઉત્સાહક રજુકર આખા દેશની ખીણ ખીણમાં અને ટેકરીએ ટેકરીએ ગાણ રહ્યો. "ફ્રેન્ચ! તમે સલાહ કરવા ધણા ઉત્સુક હતા. તમારી સરકારે તેથી પણ વધારે ઉત્સુકતાથી સલાહની માગણી કરી હતી. ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળે પોતાની દુષ્ટ રાજનીતિ ઉઘાડી પાડી છે. ક્રાન્સમાં કુસંપ કરાવવો, તેના વ્યાપારનો નાશ કરવો, ખતી શકે તો યુરોપના નકશામાંથી તેણે નામનિશાન ભૂસી નાખવું અને નહિ તો તેને એક ઉત્તરતા દરજ્જાના તાબેદાર રાજ્ય જેવું ખતાવી મૂકવું એ તેનો હેતુ છે. યુરોપનાં તમામ રાજ્યોમાં અંદર અંદર કંડક જમાડીને, તેમનો નાશ કરીને ઈંગ્લંડ પોતે સમૃદ્ધ અને બળવાન થવા માગે છે અને આખા જગતનો વ્યાપાર પોતાનો એકલાનોજ કરી લેવા તાકે છે. આટલા માટે અડળક નાથું વેરીને અને મીઠાં મીઠાં વચનો આપીને તે લોકોને લલચાવે છે અને પોતાની કપટબળ વધારે છે."

આ ઉદ્ઘોષણાએ ફ્રેન્ચ પ્રજાનો લડાયક ભૂસ્સો જાગૃત કર્યો અને લડી શકે એવા તમામ પુરુષોએ શસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. સ્વદેશભક્તિના આવેશને લીધે અને કોઈ પણ રીતે ક્રાન્સ છોડે એવી ઉત્કટ ઈચ્છાને વશ થઈને નેપોલિયન પોતાની કાર્તિ તો વિસરીજ ગયો હતો. સેંકેડો લગાઇઓમાં ધડાએલા દોઢ લાખ સિપાઇઓનું સૈન્ય, અને પોતાની તૈયાર કરેલી યોજના સમજાવીને તેણે મેરોને ઉત્તર તરફ મોકલ્યો અને ઉત્તર તરફના રજુસંઘામમાં જનારને વધારે કાર્તિ મળવાની વકી હતી છતાં પણ પોતે માત્ર પાંસેક હજાર સિપાઇઓ, જેમાંના ધણા ખરા તો છેક નવાજ હતા તેમને લઈને દક્ષિણ તરફ જવા તૈયાર થયો. પોતાના તાબેદારને સારામાં સારું સૈન્ય આપીને જ્યાં ખરેખરી કાર્તિ મેળવવાની હતી, ત્યાં મોકલવામાં જ ઉદારતા નેપોલિયને ખતાવી છે તેનો નોંટા જગતના ઇતિહાસમાં મળી આવતો નથી.

આસ્ટ્રિયાના સેનાપતિ માર્શલ મેલા પોતાના એક લાખ અને આળીશ હજાર સિપાઇઓને ઇટાલિની ઉત્તરે આવેલા કિલ્લાઓમાં ગોઠવીને પોતે ક્રાન્સની દક્ષિણ દરેકર પ્રયત્ન વેગ અને દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક આગળ વધ્યો જતો હતો. તેના વિચાળ અને કવાયતી લશ્કરની સામે પોતાનું નાનું અને મિન અનુભવી લશ્કર ગોઠવવા કરતાં, આદ્યેસ પર્વતની દેખીતી રીતે અભેદ પર્વતમાળા ઝાળંગીને પર્વત શિખર ઉપરથી તૂટી પડતા ખરફના કુંજરના જેવા પ્રયત્ન અને સર્વનાશક વેગથી આસ્ટ્રિયન લશ્કરના પાછલા ભાગ ઉપર એકાએક તૂટી પડવું એવો નેપોલિયને ઠરાવ કર્યો. આદ્યેસ પર્વતના પ્રદેશમાં કોઇ અનુકૂળ સ્થળે લશ્કર, દારૂગોળો તથા યુદ્ધસામગ્રી એકત્ર કરવાની જરૂર હતી. પણ આ તૈયારીની શરૂઆતે ખર ન પડે તે માટે સાવચેતી રાખવાની હતી; નહિ તો આસ્ટ્રિયન સેના આદ્યેસના સાંકડા ધાટ ઘેરી લે અને તેના લશ્કરને પસાર થવું અટકાવવા વગર રહેજ નહિ. ઈંગ્લંડ અને આસ્ટ્રિયાના

જનસુસો તેની એકએક હિલચાલ તપાસીને જાહેર કરવા આલાડીથી બાતમીઓ સંધતા ફરતા હતા.

નેપોલિયને આલ્પ્સની તળેટીમાં આવેલું 'ડિજોન નામનું' સ્થળ લસકરને એકત્ર કરવા માટે પસંદ કર્યું. પણ જે રસ્તે તે પોતાનું સૈન્ય ઉતારવાનો હતો તે માર્ગ જાહેર કરી દઇને તેણે શત્રુઓને આગ્રાહ યાપ ખવડાવી. શત્રુપક્ષે આ ઉપરથી એવું અનુમાન કર્યું કે 'ડિજોનનું' ઓયું' બતાવીને નેપોલિયન પોતાનું ખરૂં યુદ્ધ કેન્દ્ર હુપાવે છે અને તેઓ મનમાં ફૂલાવા લાગ્યા કે અમે એમ છેતરાઇ જઇએ એવા નથી. લંડનનાં અને વિયેનાનાં પત્રોમાં નેપોલિયનની મૂર્ખાઇની ઉલાડી રીતે મસકરી થવા લાગી. કેટલાક જનસુસો ડિજોન જઇ આવ્યા અને તેમણે રિપોર્ટ કર્યો કે અહિં તો માત્ર થોડી દુકડીઓજ આવી છે અને તે પણ આપણને યાપ ખવડાવવાના હેતુથીજ મોકલી દશે. જેમ જેમ શત્રુપક્ષ નેપોલિયનની યોજનાને હસી કહાડવા લાગ્યો તેમ તેમ તે ડિજોન આગળ લસકર મોકલવાની વાતને વધારે જોરથી જાહેર કરવા લાગ્યો. તેણે એ સ્થળની આસપાસ જૂડે જૂડે ડેકાણે લસકર અને યુદ્ધ સામગ્રી મોકલાવી દીધી, અને એવી કુતેહથી હુપાવી રાખ્યાં કે તેના ખરા બળની શત્રુને ખમરજ પડી નહિ. ઈંગ્લંડ તો ખુશ ખુશ થઈ ગયું. તે તો એમજ સમજ્યું કે 'ક્રાન્સનું' લડાયક બળ હવે ખરી ગયું.

ક્રાન્સના અધિકાર્યમાં લીલાં દરિયાળાં ખેતરો અને ડાહ્યાથી લગી રહેલા મંડ-પોમાંથી એક એકથી ઉચે જતી સનાતન જરૂથી દંડાયલાં શિખરોવાળાં આરમ્બની પર્વતમાળા આવી રહી છે. તેની સાંકડી કરોડોમાંથી ઘોર મજા ના કરતા જળ ઘોષ નિરાંતર ઉછળ્યાજ કરે છે. કેટલેક ડેકાણે તો પર્વતની પાલુઓ દિવાલના જેવી સીધી છે અને સુદિના આરંભથી આજદિન સુધીમાં મનુષ્યનાં પગલાં ત્યાં લાગ્યેજ પડ્યાં હશે. આ દુર્ભેદ પર્વતમાળા ઓળખવાના મુખ્ય ઘાટને 'ગ્રેન્ડ ખર્નૉડ' કહે છે. સાહસિક મુસાફર ખચ્ચર ઉપર સ્વાર થઇને ધીમેથી, સાવચેતીથી, મુશ્કેલીથી સાંકડા અને સીધા રસ્તા ઉપરથી પ્રયાણ કરે છે. કાષ્ઠવાર, સાંકડા પૂલવડે આગ્રાહ ઉઠાં ક્રાતરો ઓળંગે છે; કાષ્ઠવાર પર્વતની સાંકડી કોરણુ ઉપરજ માચરી સાચરીને પગ મૂકે ત્યાં છે, એકજ પગનું ચૂંકે તો નીચેના ધારાવાળા ખડકાવડે બપાનક રાક્ષસ જેવાં દેખાતાં ઉઠાં ક્રાતરોમાં તે મજડી પડ્યા વચ્ચે રહેજ નહિ. કાષ્ઠવાર ધણું ઉચાં શિખર ઉપરથી જરૂના કુંગર જોરથી તૂટી પડે છે અને ટૂંકો, ખડો સર્વનો કચ્ચરવાળુ કરે છે તે જોઇને પ્રચસી આત્મચક્તિ થઇને ઉમો રહે છે. આ ઉજાજડ જરૂના પ્રદેશમાં થવન અને જરૂનાં વાવાઝોડાં અનેકવાર ઉત્પાન મચાવી મૂકે છે, અને બિચારાં દત્તમાઝ પ્રચસીઓ તેમના બોમ થઈને દમેઇને માટે જરૂના બિજાનામાં દટાઇ જાય છે. આવા પ્રકારની વિપતિમાંથી પ્રવામીઓને ઉગારી લેવાના

સ્તુત્ય હેતુથી પરાપકારી ખિસ્તી સાધુઓનો એક પ્રાચીન મઠ એ સ્થળે સ્થપાયેલો છે, અને તેઓ આજે સેકેડા વર્ષથી નિષ્ક્રમભાવે પ્રભુનાં વિપત્તિગ્રસ્ત બાળકોની સેવાખરદારત કરતા આવ્યા છે. આ સ્થળ યુરોપમાં સૌથી ઉંચામાં ઉંચું છે. તેની આસપાસનો દેખાવ ધણોજ ગંભીર અને ગમગીનીભરેલો છે. ઉતરવાનો માર્ગ ચડવાના માર્ગ કરતાં પણ વધારે વિકટ છે. આ ઉચ્ચ પહાડી પ્રદેશ તદ્દન વન-રૂપતિરહિત વેરાન જેવો છે. મુસાફરનાં પગલાંથી ચમકીને ઉડી જતા ગરુડ પક્ષીની ચીચીઆરી સિવાય ત્યાં ખીજ કશાનો અવાજ સંભળાતો નથી. સીધા ખડકો ઉપર ચડી જવાને ટેવાયલા પક્ષી અને વનહરિણો ત્યાં પગ મૂકવાની હિંમત ચલાવી શકતાં નથી.

દ્રેન્ય સેનાપતિ માસિનાને આસિદ્રિયન લશ્કરે જીત્યાના કિલ્લામાં ઘેરી લીધો હતો અને તેમની તોપના મારાથી છિન્નભિન્ન થઈને તે કિલ્લો પડવાની તૈયારીમાં હતો. વિજયોન્મત શત્રુસન્ય નામક નગરના દરવાજાસુધી ધસ્યું આવતું હતું. તે બળવાન સૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર ઓચિંતો ધસારો કરવા જવા માટે નેપોલિયને ઉપર ઢલો તેવો અત્યંત વિકટ માર્ગ પસંદ કર્યો હતો. જે પર્વતના ઘાટ પર ખચ્ચર પણ મુશ્કેલીથી ચાલી શકતાં, જ્યાં કદિ ગાડું તો ગયુંજ ન હતું અને જઈ શકે પણ નહિ, ત્યાં થઈને સાઠ હજાર માણસનું પાયદળ અને ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય, ભારે તોપો, ઢાંગોળો, સીધુસામાન અને ખીજ તમામ મુદ્દસામગ્રી સહિત લઈ જવું એવી તેણે કલ્પના કરી હતી. ઇલ્લક અને આસિદ્રિયા તો આ યોજનાને તિરસ્કારસહિત હસી કહાડવા લાગ્યાં.

પણ નેપોલિયન પોતાની કલ્પનાશક્તિવડે ભ્રમ યોજનાઓ ધડવામાં કૃશળ હતો એટલુંજ નહિ પણ યોજનાની ઝીણામાં ઝીણી બાબત પણ અમલમાં મૂકી શકે એવો તે કાર્યદક્ષ હતો. સેન્ટ બર્નાર્ડના ઘાટને રસ્તે ચાલીશ હજાર માણસોને લઈ જવા, બાકીનું સૈન્ય ખીજ બે ત્રણ નાના નાના ઘાટ મારફતે છટાભિમા ઉતારવું, એકાએક જાણે પોતે આકાશમાંથી ઉતરી આવતો હોય તેમ ઝડપથી શત્રુ સૈન્ય ઉપર પાછળથી આક્રમણ કરવું, આસિદ્રિયા સાથેનો તેનો તમામ વ્યવહાર તોડી નાખવો, અને પછી તેના ઉપર તૂટી પડવું, એવી તેની યોજના હતી. આમ કરવાથી ક્રાન્સનો દક્ષિણ ભાગ લાયમુક્ત થાય એટલુંજ નહિ પણ ક્રાન્સના શત્રુઓ ભયથી કંપ્યા વગર રહે નહિ.

ડિઝનની આસપાસની જગ્યાઓમાં લશ્કરની ટુકડીઓ આવતી ગઈ અને છેલ્લો ટુકડો ચતાંની સાથે આખું લશ્કર સાંકડા ઘાટના નાકા આગળ હાજર થવાની રાહ જોતું બેઠું. ઘઉં, ચિરિકટ અને અનાજનો અખૂટ ભંડાર પણ અતુક્રૂળ સ્થળોમાં ભરવામાં આવ્યો હતો. પાર્વત્ય પ્રદેશના એકે એક માણસ અને એકે એક ખચ્ચરને આગળથી પુબ્કળ પૈસા આપીને રોકી લીધાં હતાં. જાણે કોઈ મત્રના પ્રભાવથી એક-

એક ત્યાં આવીને ખડા ચર્ષ ગયા હોય તેમ હજારો હુદારો અને કારીગરોની દુકાનો રસ્તામાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઉભી થઇ હતી. તોપેનાં તથા બીજી સામગ્રી લઇ જવાનાં ગાડાને માણસો અથવા ખન્યરો હિચકી શકે તેટલા માટે તેઓ તેમના સર્વ બાગો છૂટા પાડી નાખતા હતા અને સમાર કામ કરતા હતા. વળી તેવાજ કારીગરોની એક બીજી દુકાની અગાઉથી પર્વત ઓળંગીને ફ્રેન્ચ લશ્કરની રાહ જોતી બેઠી હતી કે જેણે તે આવી પહોંચે કે તોપોને ગાડામાં ચડાવી દે તથા ધોડાના સામાન અને આયુધ વગેરેનું સમારકામ કરીને લશ્કરને સપ્લુરીતે સન્ન કરી શકે. પર્વતની બેઠે બાણુએ તમામ પ્રકારની સગવડવાળું એકેક દવાખાનું પણ ઉત્તું કર્યું હતું. નેપોલિયને એટલેસુધી દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી હતી કે સેન્ટ બર્નાર્ડ મહા બિસ્કેટ, માખણ અને દારૂનો પુષ્કળ જથ્થો આગળથી રવાના કરી દીધો હતો, તેથી જાણે ચાકલા સિપાઇઓ ત્યાં આવ્યા કે તરતજ તેમને માટે ત્યાં ખર્ષ પીને તાજા થવાની ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ તૈયારજ હતી. ફ્રાન્સની પ્રજાને મુલ્યવરિધત કરવા પોતે બાર માણસ જેટલું કામ કરતો તે વખતે આવી ઝીણી બાબતોની વ્યવસ્થા કરવાનું પણ તે કદી જુવતો નહિ. જે પરિશ્રમવડે મોટાઇ મળતી હોય તો નેપોલિયને જે કીર્તિ મેળવી છે તે તેણે સખત મહેનત કરીનેજ મેળવી છે; છતાં તેણે માનસિક બંધારણ પણ એવું હતું કે આહારનિદારહિત અવિરત પરિશ્રમ કરવામાં તે આનંદ ભોગવતો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૦૦ ના મે માસની ૭ મી તારીખે કુચ કરવાનું નિર્માણ કર્યું હતું. તે દિવસે ગાડીમાં બેસતાં તેણે પોતાની પત્નીને કહ્યું.—

“વહાણી બેસેકાઈન, સલામ. હું ઈટાલી જાઉં છું. હું તને જુલો નહિ જાઉં. અને પણા દિવસ નહિ રોકાઉં.”

તેના એક ઈસારાની સાથે ફ્રાન્સનું જામ્ય મેન્ચ મતિમાં આવી ગયું. ઝડપથી તે ફ્રાન્સમાંથી પસાર થઇને આઈસ પર્વતની તબેડી આગળ આવી પહોંચ્યું. પુદ્ધ સામગ્રીસહિત તમામ મેન્ચ નીમેસે વખતે મુકરર જામ્ય.એ હાજર થઇ ગયું. એકે એક સિપાઇ અને એકે એક સ્વાર તેની નજર આગળથી પસાર થતો ગયો. તેના પોશાકમાં, હાથીઆરમાં જરાક પણ ખામી માલમ પડતી તો ત્યાં તેને સમારવામાં આવતી. તેના જરજંત હિસાકથી બરેલા ચખ્દો આખા મેન્ચને પ્રોત્સાહિત કરતા હતા. દરેક માણસ પોતાથી બનતું કરવા તૈયાર થયો હતો. માર્શનું નિરીક્ષણ કરવા બે ઈન્જનેરોને આગળ મોકલા દવા. તેમણે આવીને કહ્યું કે કામ પાળજ મુરકેલીમરેલું છે.

નેપોલિયને પૂછ્યું, “પણ બની શકે એવું તો કે ને ?” તેમણે કહ્યું “હાથ બની શકે એવું તો કદી યામ.”

“ત્યારે તો કુચ કરવાજ માંડા,” એવો નેપોલિયને વિચારપૂર્ણ આદેશ કર્યો. દરેક સિપાઇએ પોતાનાં હથિયાર ઉપરાંત થોડાક દિવસ ચાલે એટલો ખોરાક અને પુષ્કળ કાર્તુસો હિંચકી લેવાનાં હતાં. માર્ગ અત્યંત સાંકડો હોવાથી એકજ માથુસથી ચલાય તેમ હતું. તેથી ગાડાંનાં પૈડાને છૂટાં કરીને, વચમાં વાંસ ખોસીને એ સિપાઇઓ તેમને હિંચકીને આગતા ઘોડેસ્વારો પોતાના ઘોડાને જેમ તેમ કરીને દોરી લેતા. જરાક ભૂલ થાય તો નાંચે આવેલાં અગાધ ઉંડાં કેાતરોમાં ગમડી જવાનો ભય હતો. આખી મુસાફરીમાં આ રીતે અનેક ઘોડાઓ અને કેટલાક સ્વારો પણ મૃત્યુને શરણુ થયા. એક એક તોપ એ ચવાને માટે સો સો ખન્ધર હારખંધ જોડ્યાં હતાં. તેઓ ચાકીને ચંબી જતાં ત્યારે સિપાઇઓ પાછળથી જોડથી હડસેલી આપતા. નેપોલિયને મનૂરોને મનૂરી આપવામાં કસર રાખી ન હતી. તોપણ જે કામ એકતા પૈસાના લોભથી ન થતું તે નેપોલિયનની મોહક વાણી અને પ્રોત્સાહક ચબ્દોના પ્રભાવથી થતું. સિપાઇઓ હર્ષનાદ કરીને તોપો ધસડતા. આ પ્રમાણે સીધા, સાંકડા, ખડકાળ માર્ગ ઉપર આખું ફ્રેન્ચસૈન્ય યુદ્ધના સરખમસકિત પસાર થવા લાગ્યું. જગદે અત્યંત મુશ્કેલીવાળી જગ્યા આવતી ત્યારે રણતુરીના તીવ્ર નિનાદ કરવામાં આવતા. તેમના ધ્વનિના પડધા ટેકરીએ ટેકરી અને ખીણે ખીણને ગળવી મૂકતા. નેપોલિયને મનૂરોના જેટલીજ બક્ષિસ સિપાઇઓને આપવા માંડી. પણ તેમના સેનાપતિનો જુસ્સો તેમનામાં બાપી ગયો હતો તેથી પૈસા લેવાની તેમણે સાફ ના પાડી. તેમણે કહ્યું, “અમે કાંઈ પૈસાને માટે આટલી મહેનત કરવા અભ્યા નથી, પણ તમને પ્રસન્ન કરવા અને અક્ષય કીર્તિને માટે આત્મા છીએ.”

નેપોલિયન મનુષ્યસ્વભાવનો પૂરેપૂરો પરીક્ષક હતો. મનુષ્યમાં રહેલી ઉદાર વૃત્તિઓને કેવી રીતે જાગૃત કરીને કામ લગાડવી તે કળામાં તે સપૂર્ણરીતે નિપુણ હતો. અત્યારમુધી એવો રિવાજ હતો કે જે લોકો રજુસ ગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવતા તેમને દરજ્જે તોપ ફોડનાર સિપાઇઓ કરતાં નીચો મનાતો હતો. આતું પરિણામ એ થતું કે તેઓ પોતાની જાતને મનૂર માનતા હતા; કેમકે યેદાઓની કીર્તિમાં તેમને કશો હિસ્સો મળતો નહિ. તેથી લખના વખતમાં તેઓ તોપો મૂકીને નાસી જતા. નેપોલિયને જાહેર કર્યું કે “જેઓ રજુસ ગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવે છે તેઓ પણ તોપ ફોડનારના જેટલીજ સેવા બજાવે છે. અને તેમના જેટલુંજ જોખમ ખેડે છે માટે ખેંડના દરજ્જે સરખો ગણાવો જોઈએ.” તેમણે તોપ ખેંચનારોને સિપાઇઓના જેવાજ પોશાક આપ્યો એટલે તેઓ મનૂર મટીને મગર થોડાઓ બની ગયા અને હવે રજુસ ગ્રામમાં તોપો ખેંચી લાવવામાં તેઓ માન અને મગરની માનવા લાગ્યા. હવે એ તોપો તેમને જોગમરૂપ નહિ પણ પ્રીતિપાત્ર ચર્ધ પડી. નિર્દય દેવ જેવી તોપને તેઓ પોતાની પ્રિયતમાની માફક આહતા. તેની સાથે લાડ કરતા,

ચુખ્તો કરતા અને તેના બચાવને માટે પ્રાણુની પણ આહુતિ આપવા તૈયાર થતા. આદેશના વિષ્ટ પ્રવાસ દરમ્યાન એકવાર પુષ્કળ ખરફ વરમવા લાગ્યું છતાં આ સિપાઇઓ તોપોને માર્ગમાં પડતી મૂકીને સારી જગ્યાનો આશ્રય લેવા ગયા નહિ. પરંતુ એક ભાઇ પોતાની બહેનને માથે તેમ આ બાળવડા દેખાવના મિપાઇઓ આખી રાત તોપોની જોડે સૂઈ રહ્યા તેમનામાં આ અભયજન જેવો ફેરફાર નેપોલિયનની અસાધારણ શુદ્ધિને લીધે થયો હતો.

એમ કરતાં કરતાં પર્વતના શિખર ઉપર આવી પહોંચ્યા ત્યાં તેમને માટે ખાઈ પીને તાજાં થવાની ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ કરાવેલી જોઈને સિપાઇઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ ચાલીસ હજાર ભૂખ્યા અને થાકેલા સિપાઇઓને જમાડતાં તો મરખાનદ મચી રહે, પણ નેપોલિયનની વ્યવસ્થા એવી ખામી વગરની હતી અને મિપાઇઓ ઉપર તેના એવો નૈતિક અધિકાર દબ ખેસી ગયો હતો, કે એક પણ સિપાઇ પોતાની હાર છોડીને એક તણ પણ આગળ ખસતો ન હતો. એક પછી એક સિપાઈ પોતાના ભાગનું ખાવાનું લઈને આગળ કુચ કરતો થોભવામાં તો નામોશી મનાતી હતી. માર્ગમાં ગમે તેટલી અડચણ હોય તોપણ વીસ માઇલસુધી લાંબી પથરાતી મૈન્યન હારમાં ભગાણુ ન પડે તે પગ સર્વનું લક્ષ્ય હતું ચઢાણ કરતાં ઉતરવાનું વધા-સુરેલ હતું પરંતુ આગ્રહ ઉઘડો ગયું હતું, ઝડપ અતુક્રૂણ હતી, તેથી આખું મૈન્ય વગર અડચણે ઇંદાલીનાં મેદાનોમાં આવીને ઉભું રહ્યું.

આખા મૈન્યમાં સૌથી ઉલ્લેા નેપોલિયન પોતે હતા. એક ખચ્ચર પર સ્વાર થઈને, વિચારમાં ગરકાવ થઈને તે પ્રયાણ કરતો હતો. પોશાકમાં હમેશની માફક તેણે ભૂરા ઝગો પહેર્યો હતો. તેના ખચ્ચરનો દોરનાર જે એક તરણ ખેડુત હતો તેને જરા પણ ખચ ન હતી કે દિવિજની નેપોલિયનની સેવા કરવા પોતે લાગ્યલાળી થયો હતો.

માર્ગમાં ઘણો ખરા વખત તે રાતપણે પોતાના વિચારોમાં મગ્ન થઈ રહ્યો હતો ઈગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રિયાના સમુદ્ધ મૈન્યો માંમે ટકર લેવાના વિચારમાં તેને તમામ માનસિક શક્તિઓ રોકાઈ ગઈ હતી, એક લાખ અને વીસ હજાર જેટલા ભગવાન મૈન્ય સામે મ્વાય ભરવાની યોજના ધડવાની અનેક પ્રકારની ચિંતાઓનો અને તેના પતિ તરીકેની જવાબદારીઓનો બોલો તેના હૃદય પર હોવા છતાં, આવે વખતે પણ તેના હૃદયમાં ચિરસ્થાપી વાસો કરી ગહેલી હિંમત અને અનુકંપા પ્રકટ થવા વગર રહી નહિ. તેણે પોતાના તરણ બોમીઆની પાંચેથી વાતમાં ને વાતમાં જાણી લીધું કે તે એક પર્વતનિવસી ખેડુતની કન્યાને ચાહતો હતો. તે પછી તેને ચાહતી હતી. તે સારો અને સરખા હૃદયનો હતો પરંતુ - રીજ હોવાથી પરખૂતાં અચકતો હતો.

પ્રવાસને અંતે નેપોલિયને તેને માફ ઇનામ આપ્યું અને પેન્સીવથી પોતાના

એક દ્રામીસેરીયટ ખાતાના (લશ્કરને સામગ્રી પૂરી પાડનાર) અમલદાર પર ચિઠ્ઠી લખી આપી. તે ચિઠ્ઠી ખતાવતાંની સાથેજ તે તરણુને આનંદાશ્ચર્ય સાથે ખખર પડી કે તે ચિઠ્ઠી લખનાર સેનાધિપતિ નેપોલિયન હતો, અને તેણે તેને એક ઘર અને ખેતર ઈનામમાં આપ્યાં હતાં. તે બંને માણસ પરણીને પોતાનું મનનું ધારેલું સુખ ભોગવવા લાગ્યો અને મહાન નેપોલિયનને આશીર્વાદ આપતો લાભો વખત જીવ્યો. આવા કટોકટીના વખતમાં પણ રાજકાજના કામમાંથી જોને પોતાની ઉદારતા ખતાવવાની શક્તિ થાય, તે મહાપુરુષમાં ઉદારતાનો ગુણ પ્રકૃતિગતજ હોવો જોઈએ એમાં જરાએ સંદેહ નથી.

પ્રકરણ ૨૦ મું-મારેન્ગોનો સંગ્રામ

ન્યસેના હવે એએસ્ટા નદીને કિનારે કિનારે કુચ કરવા લાગી. રળીઆમણાં ખેતરો, દ્રાક્ષના મંડપો, સ્વચ્છ ઝુપડાં વગેરેથી હવે તેમનો પ્રવાસ ધણેજ આનંદજનક થતો હતો. તેમની એક બાલુએ દેવદારનાં વૃક્ષોથી છવાયેલી એક એકથી ઉંચે જતી લચ્ચ પર્વતમાળા વિરાજતી હતી. આરિદ્યન લશ્કર વેગભરે ક્ષાન્સની હદ તરફ કુચ કરતું હતું. પોતાની પાછળ વરોળિયાની ઝડપથી દ્રેન્ય લશ્કર દોડ્યું આવે

છે તેની તેમને લેશમાત્ર પણ ખબર પડી ન હતી. આ બાલુએ દ્રેન્ય થોડાએ આદ્રેસ ઝાળગવાના પોતાના છેલ્લા પરાક્રમથી ગર્વિષ્ટ બનેલા હોવાથી અને પોતાના સેનાપતિમાં અટળ વિશ્વામવાળા હોવાથી આનંદભરે આગળ કુચ કરતા હતા. પણ આગળ જતા ખીણ સફેદ થતી ગઈ એક બાલુના પર્વતો વધારે સીધા અને ખડકાળ દેખાવા લાગ્યા. તેમની વચમાં ઘડને એએસ્ટા નદીનો પ્રવાહ શીશુના ગોટગોટ હરાડતો વેગભરે વહેતો હતો, અને તેની અને કિનારાપરના પર્વતની વચમાંનો માર્ગ અત્યંત સાફડો અને વિકટ બનતો ગયો. એવામાં માર્ગમાં પવતના ઉચા શિખર ઉપર બાધિયા પ્રચંડ દિલ્લાથી તેમનો માર્ગ રોકાઈ ગયો. એક નદીના કિનારા ઉપર ઉભેલા પિરામિડના જોયે તે ગમનચુબી ગઢ હતો, તેના મજબૂત સુરજ ઉપર ચારે બાલુએ એવી ચતુરાઈથી તોપો ગોઠવી હતી કે નીચેના ગસ્તા ઉપર એક ચક્ર પહોં ન ફેંકી શકે.

આ સમાચાર વીઝળીને વેગે લશ્કરના પાછલા ભાગમાં ભ્યાં નેપોલિયન હતો ત્યાં પહોંચી ગયા. તે તરતજ આગળ આવ્યો અને કિલ્લાની સામેના એક પર્વતપર ચઢીને નાનાં ઝડપાંનાં ઝોચા નીચે જમીન પર સૂતો અને દૂરનીથી કિલ્લા અને તેની આસપાસનો પ્રદેશ તપાસવા લાગ્યો. તેણે તરતજ રોધી મહાડ્યુ કે કિલ્લાના કરતા પણ વધારે ઉચું એક સ્થળ છે અને ત્યાં જવા માટે શત્રુની તોપનો ગોળો ન પહોંચે એવો એક સાફડો પગ રસ્તો પણ છે ત્યાં જો તોપો ગોઠવાય તો શત્રુના ગઢ ઉપર આપાદ મારો થઈ શકે. તરતજ કુચ કરવાનો હુકમ થયો. પાંચઠી અને આઠમીના બાદપર ચઢીને ટેવાયલા થોડાએ પણ સ્વારો સાથે

ચઢવા લાગ્યા. કિલ્લામાં રહેલા આસ્ત્રિયનો ચાળાથ હમ્મર ફ્રેન્ચોને તેમના ઘોડાએ સહિત કીડીઓની હારની માફક પર્વતને વળગીને ચઢતા બોધને અગમ્યભીમાં ગરકાવ થઇ ગયા. પર્વતના શિખરપર આવ્યા પછી ધણા દિવસનો ધાકેલો નેપોલિયન પથરતું ઓશીકું કરીને ઉંઘી ગયો. તેની ઉઘમાં ખલેલ ન થાય તેટલા માટે તેની આગળથી આખું લસકર પચાર ચાલુ ગયું તોપણ કોઇએ પગનો મહેજ પછુ અનુભવ કર્યો ન હતો, અને દરેકની આંખ તેના કિલ્લા, ચિન્તાગ્રસ્ત ચુક વદન ઉપર ગ્રેમપૂર્વક હતી હતી. દેખાવમાં ખડખડા, લઢી લઢીને રીલા થઇ ગયેલા સિપાઇઓ પછુ તેના તરફ આવી કામળ લાગણી બતાવતા એ દેખાવ ધણેજ હૃદયગ્રાવક હતો.

લસકર તો આવીને ગોડવાઇ ગયું પછુ હવે તોપોને શી રીતે લાવવી ! તોપખાના વગર ગઠ જતાવાનો પછુ નથીજ, એમ સમજીને કિલ્લામાંના અમલદારે સેનાધિપતિ મેલાને લખ્યું કે લસકર તો કિલ્લા પાસે આવ્યું છે પણ તેઓની પાસે તોપો નથી. તેને બિચારાને ખબર ન હતી કે તે આ પત્ર લખતો હતો તેજ વખતે અડધું તોપખાનું તો તેના કિલ્લાની પાસે થઇનેજ પસાર થઇ ગયું હતું. રાતના અંધારાને લાલ લઇને પેગની સાથે ચીંથરા વીંટાળીને, રસ્તા ઉપર સૂકું ધામ પાથરતા જઇને, અને ધરીમાં બરબાર તેલ આંજીને લેલમાત્ર પછુ અવાજ કર્યા વગર છેક શત્રુના કિલ્લાની દિવાલ પાસે થઇનેજ ફેળવાયલા ફ્રેન્ચ તોપચીઓ બધું તોપખાનું ધસડી ગયા અને થોડાજ દિવસમાં તે અભેદ કિલ્લાના ચુરજ ઉપર ફ્રેન્ચોની પ્વજ ફરકવા લાગી !

હવે સેનાધિપતિ મેલાના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. નેપોલિયન—જેના નામથી મોટા મોટા થોડાઓ ડરતા હતા તે નેપોલિયન આલ્પ્સ પર્વત ઓળંગીને તેની નજીક આવી પહોંચે છે, તેના ઓરાકી મેળવવાના માર્ગ દોડી બેઠો છે, અને આસ્ત્રિયા સાથેતો તેના વ્યવહાર કાપી નાખ્યો છે; એ સમાચાર મેલાને મળતાં તેના ગભરાટ તથા ગૂંચવાડાને પાર રહ્યો નહિ. તેને માથે ઝડુમતું બચનું વાલણું એવું અમાધારણ હતું કે તેણે પારિસ જવાની તો આશા છોડીજ દીધી પણ હવે જીવતાં સ્વદેશ જવાશે કે કેમ તેનેજ તેને સંદેહ થવા લાગ્યો. આ વખતે તેના મનમાં ધણેજ દુઃખજનક ગૂંચવાડા ઉત્પન્ન થતા હતા. તે કીર્તિના શિખર ઉપરથી પરાજયના ઊંડા ખાડામાં મગડી પડવાની તૈયારીમાં હતો. તેણે હવે પોતાનું તમામ સામર્થ્ય પાછા સહિસહમત આસ્ત્રિયા જવાનો રસ્તો મેળવવામાંજ વાપરવા માંડ્યું.

આ બાબુએ નેપોલિયનની પણ મુશ્કેલી અને ગૂંચવણો ઓછી ન હતી. શત્રુ તેની નજર ચૂકાવીને ધણે રસ્તેથી નાસી શકે એમ હતું. આથી તેણે પોતાના સૈન્યને જૂદે જૂદે ટેકણે ગોઠવી દીધું હતું. પોતાની સાથે માત્ર તેણે વીસ હમ્મર સિપાઇઓ રાખ્યા હતા. તેમાંના ધણા ખરા તો કદિ લડાઈમાં ઉતર્યાંજ ન હતા. શત્રુ પાસે એક લાખ અને વીસ હમ્મર સિપાઇઓ હતા. ગમે તે વખતે તેના ઉપર

હુમલો થાય અને તેનું બધું લશ્કર એકું થવા પામે ત્યાર પહેલાં તો તેના નાના મરખા મૈન્યના દુકડે દુકડા થઈ જાય. તેણે ઉધ, આરામ અને ખોરાકનો ત્યાગ કર્યો હતો. દિવસ અને રાત તે ઘોડા ઉપર અને ઘોડા ઉપરજ કઢાડતો. તેના જાસુસો ચારે દિશાએ ફરી વળ્યા હતા. ચતુની ઓઠોઠક દિલચાલ તે તપાસતો. હાલ લવિષ્યમા તેઓ કયો માર્ગ લેશે અને તેઓનાં સૈન્ય કેવી કેવી રીતે એકત્ર થઈ શકે તેના બધી ગણતરી તે કરતો જતો હતો. મેલા ફ્રેન્ચો ઉપર જૂદી પડવાને પોતાનું આખું મૈન્ય એક ઠેકાણે એકત્ર કરવાનો યત્ન કરતો હતો પણ કયે ઠેકાણે તેના હુમલો થશે તેની ફ્રેન્ચોને ખબર ન પડે તે માટે જૂદી જૂદી જગ્યાએ હુમલો કરવાનો ઢોળ કરતો હતો.

હવે એક સૈન્યને અથડાવાનો સમય નજીક આવ્યો. જાણી નેપોલિયને પોતાના મૈન્યને પાણી ચડાવવા માટે એક પ્રોત્સાહક જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું.

જે દિવસે તેણે પારિસ છોડ્યું તેજ દિવસે તેના વિશ્વાસુ સેનાપતિ અને જીવન મિત્ર ડિસે મિસરથી આવી પહોંચ્યો હતો. તે લલો, સાચા દિલનો અને નીતિવાન યોદ્ધો હતો. જે ઘોડા ધણા માણસોને નેપોલિયન ખરા દિલથી આદરતો હતો તેમનાં તે એક હતો. ડિસેને આવર્તા વારજ નેપોલિયનના પત્રો મળ્યા. વાંચતાની માથેજ તે પણ આદર આજીવનને જટાલિ જવા નીકળ્યો અને નેપોલિયનને આવી મળ્યો.

તેને હવે પૂરેપૂરી ખબર પડી ગઈ હતી કે ઘોડાજ દિવસમાં આખરનું યુદ્ધ થઈ જશે, કારણ કે મેલા જૂદી જૂદી જગ્યાએથી પોતાના લશ્કરને ઝડપથી એકત્ર કરવા મડી ગયો હતો. તેણે સેનાપતિ લાની અને મુરાને પોતાનો લક્ષ્યજીત ટૂંકા પેગામ મોકલ્યો કે —

“ સ્ટ્રાડેલા નદી આગળ તમારે લશ્કર તૈયાર રાખો. આઠમી કે નોવમી મેક નવમી તારીખે તમારી સામે પંદરથી અઢાર હજાર આસ્ટ્રિયનો આવી પહોંચશે. તેમના ઉપર ધસી જાઓ અને જીવતા જવા ન દેશો. મેટના મુખ્ય સૈન્ય સાથે આપણને ઉવટની લડાઈ થશે તે વખતે દુશ્મનનાં એટલાં ઓછાં માણસો હણવા પડશે. ”

ખરેખર નેપોલિયને કહ્યું હતું તેજ પ્રમાણે અઢાર હજાર આસ્ટ્રિયનો આવી પહોંચ્યા. લાની તેમને મોન્ટેમેલોના મેદાનમાં જઈ મળ્યો. આસ્ટ્રિયનોની બૃહદ્રચના ધણી મજબૂત હતી. આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર એવી યુક્તિથી તો ગાંઠવી હતી કે તેમના ગોળા આપ્પા મેદાનમાં પડી શકે. આ લશ્કરને આસ્ટ્રિયાનાં બીજા સૈન્યો જોડે મળી જતું અટકાવવાની ધણીજ જરૂર હતી. લાની પાસે માત્ર આઠજ હજાર સિપાઈઓ હતા. ઘોડા કલાક જો તે ટપી રહે તો બીજા ચાર હજાર માણસો જેઓ ચોડે દૂર હતા તે આવી મળે એમ હતું.

પોતાના કરતાં, યત્નુઓ ધણા વધારે છે અને તેઓ ભયંકર ક્તલખાનામાંજ પ્રવેશ કરે છે એમ પૂરેપૂરું બાણીનેજ ક્રેન્ચ યોદ્ધાઓ ઉત્સાહથી વીરહાક ગંગવતા યત્નુસૈન્ય ઉપર ટૂટી પડ્યા અને તરતજ ત્રણે બાણુએથી યત્નુની તોપોમાંથી તેમના ઉપર અગ્નિનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સવારના અગીઆરથી રાતના નવ સુધી ખુનખાર ક્તલ મચી રહી. ક્રેન્ચોની ધવાતો, લોહીમાં રમદોળાતી, ઝિજ્ઞાસિત થતી દુકંડીઓ વારે વારે યત્નુ ઉપર ધસી જતી. આખરે ત્રણ હજાર વીરોતું બલિદાન આપીને ક્રેન્ચો જીત્યા. યત્નુઓ ઝિન્નલજન થઈને નાદા, તેમના ત્રણ હજાર યોદ્ધાઓનાં શબ રણક્ષેત્રમાં રંજળતાં થઈ ગયાં અને છ હજાર બંદીવાન થયા. નેપોલિયન લાનીની મદદે આવવા નીકળ્યો હતો પણ બરાબર જીતની વખતેજ આવી લાગ્યો. તે તરતજ લાનીને મળવા દોડી ગયો. તે શરો યોદ્ધો હાથમાં લોહીથી નીંમળતી તલવાર લઈને મુઠ્ઠાના ઢગલા વચ્ચે ઉભો હતો. ધૂમાડો, ધૂળ અને દારૂથી તેનું મોં કાળું થઈ ગયું હતું અને તેના પોશાક ખરડાયેલા હતા તેમજ ફાટી પડ્યું ગયો હતો. નેપોલિયને તેના તરફ મગફળીથી ભેંસું અને તેને તેજ જગ્યાએ ડૂક ચોંક મોન્ટેએલોના ખિતાબ આપ્યો, કે જે ખિતાબ તેના વંશજો પણ હજી મગફળીથી ધારણ કરે છે.

આ તો યુદ્ધની ફક્ત શરૂઆતજ હતી. ખરેખરો સંગ્રામ તો હવે થવાનો હતો. પણ ક્રેન્ચો હવે જેટલા ઉત્સાહમાં આવી ગયા હતા તેટલાજ તેમના યત્નુઓ નિર-ત્સાહ બની ગયા હતા. હવે તો યત્નુની જાળ તોડીને રસ્તો કરવા માટે મરણીઆ થઈને લડવાનો મેલાએ સંકલ્પ કર્યો. આ બાણુએ નેપોલિયન યત્નુની દરેક હિલચાલને ધણીજ ચિન્તાસહિત તપાસતો એકો હતો; કારણ કે કંઈ જગ્યાએથી તેના દુમલો થશે તે સમજાતું ન હતું. ૧૪ મી જૂને સવાર પડતા પહેલાં મેલાએ ૩૩૦૦૦ હજાર પાયદળ, ૭૦૦૦ થોડેસ્વાર અને ૨૦૦ તોપો લઈને મારેન્ગોના મેદાનમાં બૂહરચનામાં તૈયાર થઈને ઉભેલા ક્રેન્ચો ઉપર પ્રવળ આક્રમણ કર્યું. ક્રેન્ચોને માથે ઘણું જોખમ હતું. પોતાનાં છ હજાર માણસો સાથે ડિસે ત્રીસ માઇલ દૂર હતો અને તેને સાંજ પહેલાં તેડવાય એમ હતુંજ નહિ, અને મદદ આવી પહોંચે તે પહેલાંજ ક્રેન્ચોના દુકંડે દુકંડા થઈ જાય એવી ધાસ્તી હતી.

પરંતુ ડિસેના તીણા ધાન ઉપર નિયમિત ફૂટતી તોપોની ગર્જનાએ અચાંપ કે તરતજ તે ચેતી ગયો કે લગાર્થ શરૂ થઈ ચૂકી છે. તેને પોતાના સૈન્યને સાવધ કર્યું અને વીજળીને વેગે રણક્ષેત્ર તરફ દુડ કરી નેપોલિયને તેણે તેડાવી મંગાવવાને સ્વાર ઉપર સ્વાર દોડાવ્યા. દરમ્યાન તોપોના અસલ મારથી ક્રેન્ચ બૂહરચના બેદાતી ગઈ. નેપોલિયનનું સૈન્ય જેમ તેમ કરીને ટકાવ કરવા લાગ્યું. આખરે તો બહાદુરમાં બહાદુર માણસથી પણ મહત્ત્વ ન થઈ શકે એવા સખત અગ્નિની ઝડી તેમના ઉપર વરસવા લાગી. ક્રેન્ચબૂહ બેદાયો. “બાજી બગડી છે-નસાય તેમ નાસો.”

એવી ખૂબ પાડતા સિપાઇઓ ચારે બાજુએ નાસભાગ કરવા લાગ્યા

રણક્ષેત્રમાં લગભગ પડયુ વ્યવસ્થા તૂટી અને બધે નામાનાસ યજ્ઞ રહી શત્રુના દારૂગોળાથી સેકરો નાસતા ચોદાઓ વીધાઈ જવા લાગ્યા નેપોલિયન મહા પ્રયત્ને બે ચાર દુકડીઓ વ્યવસ્થિત રાખી શક્યો હતો તેમને લઇને તે ધીરે ધીરે પાછો હઠતો હતો તેમની પાછળ શત્રુની ખસે તોપો લગોવગ આવી લાગી હતી કેન્ચો પગને પગને લડતા સખ્યાબધ મજાસોનો ભોગ આપીને પાછા હઠતા હતા સેના ધિપતિ મેનાએ જોયું કે કતેહ પૂરેપૂરી યજ્ઞ છે તેથી પોતાના તામાના સેનાપતિને રણક્ષેત્ર સોંપીને તે પોતે યાકેલો હોવાથી આરામ લેવા ગયો અને સ્વારો દોડાવીને યૂરોપમાં બધે સમાચાર કહેવડાયા કે મારેન્ગોના સત્રામમાં આસ્ટ્રિયનોએ પૂરેપૂરો વિજય મેળવ્યો છે પણ એક અતુલની સેનાપતિ જે આર્કીલા અને રિવોલીના સત્રામમાં હાજર હતો તે બોલ્યો કે “ મેલા જરા વધારે પડેલો આચારત છે હજી આપણું કામ પૂરું નથી થયું હજી નેપોલિયન તેલું અનામત રાખેલું લશ્કર લઇને લડના વગર રહેશે નહિ ”

એજ પછે નેપોનિયને ઝિસેની દહ વ્યૂહમદ્દ સેનાને રણક્ષેત્રમાં દાખલ થતી જોઈ ડિસે મારતે ઘોડે તેની પાંખે આવીને કહેવા લાગ્યો કે “ પરાજય તો થયો છે અને હવે મારું કામ એટલુંજ છે કે તમે સનામત જગ્યાએ નાસી જાઓ ત્યાંસુધી શત્રુને આળી રાખુ ”

જાણે પોતાના ધરમાંજ બેસી હોય તેવાજ સ્વસ્થ ચિત્તે નેપોનિયને કહ્યું, ના, ના કતેહ તો આપણીજ છે તમે શત્રુ ઉપર કુમરો કરો અને આપણું નાસવું લશ્કર તો હમણા તમારી પાછળ આપીને ઉભું સમજજો ”

ડિસે અને તેના સિપાઇઓ વિજયોન્મત આસ્ટ્રિયનોની પ્રચડ ભરતી સામે ખડાના જેવા ઉભા રહ્યા તેજ વખતે નેપોલિયનની આગાથી કેતરમેનના સ્વારોની દુકડીએ શત્રુ ઉપર ખીજી એક બાલુથી ધસારો કર્યો એક પળમાજ લડાઈનો રમ ખદતાઈ ગયા નેપોલિયન દોડને ઘોડે ચારે બાજુએ ફરી વળ્યો, અને સિપાઇઓને કહ્યું કે ‘ આપણે હવે બાહુ નાહા હવે તમારો કરવાનો આપણો વારો આવ્યો છે. ”

નાસવું લશ્કર થોડીજવારમાં વ્યવસ્થિત થઈ ગયું, અને શત્રુ ઉપર સામેથી અને બાજુએથી પ્રવળ આક્રમણ શરૂ થયું તેમનો વેગ થયો ડિસેની પાટલે ગોળાઓની ઝડી વરસાવી મુઠી તેમના ઉપર પથ્થુ તેવીજ વરસવા લાગી તેમાંની એક ઝિસેની છાતીમાં વાગી તે મરણતોત થઈને બોયપર પડ્યો અને તરતજ મરણ પામ્યો તેના સિપાઇઓને તે પ્રાણ કરતાં પથ્થુ અધિક પ્રિય હતો તેના ખૂનતું વેગ લેવા તેઓ શત્રુમૈન્ય ઉપર કોધોન્મત વાઘની માફક તૂટી પડ્યા હવે આસ્ટ્રિયનોની

નાસાનાસ કરવાની વારી આવી. ભગતીનાં પાણી ચબ્યાં હતાં તે. અસહના જેટલાજ વેગથી પાછાં વળ્યાં. થોડીજવાર ઉપર જે આસ્ત્રધનો વિજયથી ફલાઈ ગયા હતા તેઓ હવે લયલીત બનીને ગમે તેમ ભાગવા લાગ્યા. રણક્ષેત્ર ફેન્ચોનો વીરહાકથી ગાજી રહ્યું. તેઓ શત્રુનો પાછળ તીવ્ર વેગે દોડીને તેમને થેટાની માફક કાપી નાખવા લાગ્યા. નાસતાં પણ તેમનાથી આજુરક્ષણ થઈ શકે એમ ન હતું. બાર કલાકની ખૂનખાર કતલ પછી બ્યારે સાંજ પડી ત્યારે રણક્ષેત્રનો દેખાવ એવો ભયાનક થઈ પડ્યો હતો કે રાક્ષસના હૃદયને પણ કમકમાટી ઉપજાવે. વીસ હજાર માણસો ધવા-યલા, છુદાયલા, ખૂળ અને કાઢવામાં રંગોળાવતા પડ્યા હતા અને તોપોનાં ગાડાં અને સ્વારો તેમને છુડતાં, કચરતાં દોડાવે જતાં હતાં. યુદ્ધમાં બહાદુરી, ફેશલકિત અને સ્વાર્પણની કિતમ વૃત્તિઓ કેળવાય છે એ વાત ખૂબી છે પણ તેની સાથે એટલું પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે યુદ્ધમાં નિર્દય, કઠોર, રાક્ષસી વૃત્તિઓને પણ તેટલુંજ પોષણ મળે છે.

જે માણસ માત્ર શૌર્ય, કલ્પિત કીર્તિ અને દીલને ઉશ્કેરે એવા પ્રસંગોને લીધે યુદ્ધને પસંદ કરે છે તે મોટામાં મોટો ભૂર્ષ અને પાપી છે. જે માણસ યુદ્ધને અંતઃકરણથી ધિક્કારે છે, યુદ્ધનો પ્રસંગ ઉભો ન થાય તે માટે બનતો પ્રયત્ન કરે છે પણ તેમ છતાં નિકપાયે સ્વદેશના, સ્વધર્મના અને પોતાના પ્રિયજનોના રક્ષણને માટે, મનુષ્યપ્રજાનું દિત સાચવવા માટે હતાપૂર્વક યુદ્ધનો સ્વીકાર કરે છે; તેને જગત પૂજે છે અને ઈશ્વર પણ તેના સત્કર્મને વખાણશે પ્રગ્નસ્વાતંત્ર્યનો ઉપાસક મહાન ઑશિગટન યુદ્ધને ધિક્કારતો, તોપણ જરૂર પડે ત્યારે યુદ્ધમાં ભારેમાં ભારે નેપથ્ય ખેડવાને હમેશાં તૈયાર રહેતો.

મારેન્ગોના રણક્ષેત્રમાં જે ખૂનખાર કતલ થઈ તેને માટે કેને જવામદાર ગણ્યો? નેપોલિયનને તો નાહજ. આ મહાપાપનો, આ ભયાનક મનુષ્યહન્યાનો સંઘળો બોળો ઈંગ્લાંડ અને આસ્ત્રિયાને શિર છે. નેપોલિયનને તો લડાઈ અટકાવવાને બનતું કશું. પોતે હારલો નહિ હોય છતાં અભિમાન મૂટીને તેણે સલાહ માટે પ્રાર્થના કરી. તે તેના અભિમાની શત્રુઓએ તરહોડી કહાડી એટલુંજ નહિ પણ ફ્રાન્સને તેના તિરસ્કારપાત્ર રાજાનો સ્વીકાર કરવાની ફરજ પાડવા માટે તણ લાખ માણસોનું સૈન્ય બેઠે બાલુએથી આવવા લાગ્યું. ત્યારે નેપોલિયનને તો માત્ર સ્વદેશરક્ષણને માટેજ તલવાર ખેંચી અને શત્રુનો પરાજય કર્યો.

શુ આ વિજયથી તે ફલાઈ ગયો હતો? મારેન્ગોના સંગ્રામ તેનું એક મોટામાં મોટું પરાક્રમ હતું, તેના શત્રુનો સર્વ ચૂર્ણ વિચૂર્ણ થઈ ગયો હતો, અને સેનાપતિ મેલા હવે તેની દમાપરજ છવનો હતો; છતાં બ્યારે તે સમરાંગણમાંથી પોતાના તંત્ર તરફ મુડાંના ઢગલાપર યજ્ઞને જતો હતો ત્યારે તેણે વિવિધ શસ્ત્રાત્રથી વી-

ધાયલા અને તોપોના ગોળાથી કકડ કકડા થઇ ગએલાં માનવશરીરોના ડગના અને ધાયલ થએલા સિપાઇઓના ગાડેગાડા ભરેલાં જોયા ત્યારે તે ઉડી ગમગીનીમાં ઢૂબી ગયો અને થોડીકવાર ટોપી ઉતારીને નિર્ગેષ્ટ ઉભો રહ્યો.

હઠાતિ તરફ કુચ કરવા પહેલાં તેણે યૂરોપમાં સુલેહ પચરાવવા માટે પોતાથી બન્યું તેટલું કયું હજી હવે તે વિજેતા હતો છતાં પણ લડાઇ પૂરી થતાની સાથેજ પરાજિત થએલા આસ્ટ્રિયાના રાજા ઉપર નમ્રતા અને ઉદારતાભરેલો હૃદયદાવક પત્ર લખવાની પહેલ કરી તેને માટે તેના જોટલા વખાણ કરીએ તેટલા ઓઝા છે તે પત્ર નીચે પ્રમાણે છે —

“સાહેબ, પદર હજાર મુઠ્ઠા અને ઢગનાબધ લાયલ થએલા સિપાઇઓની વચમાં ઉભો રહીને આપને આ પત્ર લખુ છું અને માનવજાતિના કરુણ પોકાર તરફ લક્ષ આપવાની આપ નામદારને પ્રાર્થના કરે છું હજી પણ આપને કહું છું કે ફ્રેન્ચો અને આસ્ટ્રિયનો એક બીજના ગળા ઢાપે છે તે આપ હજી અટકાવો તો સાડે હું રણક્ષેત્રમાં છું અને આપ નામદાર તેનાથી ઘણે દૂર છો તેથી નાહક પીડાતા માનવ બહુઓમાટે આપના કરતા અને વધારે લાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથીજ મારે આપશ્રીને આ વાત લખવી પડે છે.”

આપ શાને માટે લડો છો? શું આપ ધર્મને માટે લડો છો? ત્યારે તો આપે રશિયા અને ઇંગ્લેન્ડ સાથેજ લડવું જોઇએ કેમકે તેઓજ આપના ધર્મના ખરેખરા શત્રુઓ છે શું આપ રાજ્યવિભવધારી સિદ્ધાન્તોની સામે યુદ્ધ કરો છો? તેમ હોય તો આપે જાણવું જોઇએ કે આ યુદ્ધને લીધેજ ફ્રેન્ચોને અડધા યૂરોપમાં પ્રમુખ પડ્યું છે અને તેથી તેવા વિચારોના તો હિનટો વધારેજ ફેલાવો ચાય છે અને જેમ લડાઇ વધારે લખાશે તેમ તેનો ફેલાવો હજી પણ વધારેજ થતો જશે. શું આપ યૂરોપિયન રાજ્યોની સત્તાની સમાનતામાટે લડો છો? ત્યારે તો ફ્રાન્સના કરતા ઇંગ્લેન્ડ વિશેષ અશો એ સમાનતાનો ભગ કરી રહ્યું છે, કેમકે યૂરોપની બીજી પ્રજાઓને ન્યાયીને આપી દુનિયાનો વેપાર ઇંગ્લેન્ડ પોતાનો કરી બેઠો છે x x x હમણાં આપણે આપણા તમામ ફ્રેન્ચોની પ્રવૃત્તિ બધ કરીને સુવેદની શરતો નક્કો કરીએ એમ કું ઇચ્છુ છું.”

આ સખત પરાજય પછી આસ્ટ્રિયન જાવણીમાં ફેલાયના ગલરાટનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે હવે તેમને નાસવા માટે રસ્તો રહ્યો ન હતો, અને નેપોલિયનની દયા ઉપરજ તેઓ જીવતા હતા સતોરાત સેનાપતિઓ મસનત કરીને શરણે આવવાના કરાવ પર આવ્યા, અને તેમને કેદ કરવા નહિ એ સરતે તેમણે પ્રાર્થના બાધી કરવાની કમત્તાત આપી આ સરતો ઉપર બેડ પસંદી સદીઓ થઇ અને આસ્ટ્રિયાથી છેલ્લેનો જવાબ આવતાંસુધી યુદ્ધવિરામ જાહેર થયો.

નેપોલિયને મે માસની ૭ મી તારીખે પારિસ છોડ્યું અને ૧૪ મી જુને મારે-ગોના સંગ્રામ થયો. એટલે પાંચ અડધાડિયામાં તેણે આદેસ પર્વત ઝાળ્યો અને સાઠ હજાર સિપાઇઓ જેમાંના ઘણાખરા તો નવા દાખલ થએલા હતા, તેમનાવડે એક લાખ અને વીશ હજાર આસ્ટ્રિયનોને જોર કરી નાખ્યા. આ પરાક્રમથી આખી સુધ-રેલી દુનિયા ચકિત થઇ ગઇ. દરેક ક્રાન્સવાસીનું હૃદય વાજખી મગરૂરીથી વેંત વેંત ઉછળવા લાગ્યું. નેપોલિયને પેતાનું સિંહાસન મનુષ્યહૃદયના ઉંડામાં ઉંડા ભાગમાં સ્થાપ્યું હતું અને હજી પણ ત્યાંથી તેને કાઢી ખસેડી શક્યું નથી. તેની સ્વારી પારિસમાં આવી પહોંચતાં રોશની, આતશખાજ, ધ્વજ, પતાકા, તોરણો અને કમાનોથી નગર શણગારાઇ ગયું; ગીત, નૃત્ય તમાશા અને જ્યષ્ઠનિધી માજી રહ્યું; સુંદરમાં સુંદર કન્યાઓએ તેના માર્ગમાં ફૂલ વેચ્યાં અને મુખઅના હાસ્યથી તેને વધાવી લીધા. તમામ સભાઓએ અને આગેવાન પુરુષોએ તેને અભિનંદન આપ્યાં. એકવાર આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાના આભારમૂલક હર્ષનાદ સાંભળતાં નેપોલિયને કહ્યું કે:—

“આ હર્ષનાદ જોસેફાઇનના સ્વરના જેવાજ મારા કાનને મધુર લાગે છે. આવા લેહિની પ્રીતિ હું મેળવી શક્યો તે જાણી હું પોતાને ધણો સુખી માનું છું.”

ક્રાન્સના જેવી ભાવપ્રધાન પ્રજાનાં અંતઃકરણ નેપોલિયન તરફ પ્રેમ અને ગર્વની લાગણીથી ઉછળે એમાં આશ્ચર્ય જેવું પણ નથી. માત્ર ચારજ મહિનામાં તેણે ક્રાન્સને શરમ, દારિદ્ર અને અપમાનના આડમાંથી ઉંચકીને કીર્તિના અને આ-ખાદીના શિખર ઉપર બેસાડી દીધું, અરાજકતાને ઠેકાણે વ્યવસ્થિત રાજ્યતંત્ર આપ્યું; દારિદ્ર ટાળીને પ્રજાકીય તિજોરી નાણાંથી ભરપૂર કરી; શરમભરેલા પરાજયનાં ક્લંક જૂંસીને વિજયની કલગીએ પ્રગ્લેને શણગારી પતોતી કરી અને સર્વત્ર અસં-તોષ હતો તેને ઠેકાણે સર્વત્ર પૂર્ણ સંતોષ આપ્યો. ક્રાન્સ ઉપર ચડી આવેલા શત્રુ-ઓનો પરાજય થયો હતો; તેની સામે થએલા ક્રોધકરાર વૃદ્ધી ગયા હતા અને લડા-ઇથી પીડાતી પ્રજા હવે સુલેહનાં સુખવૈભવ આશાની નજરથી જોઇ શકી હતી.

શત્રુસૈન્યની હિલચાલ, તેમના દાવપેચ અને ભવિષ્યમાં થનારા બનાવ અગાઉથી મમજી જવાની નેપોલિયનમાં કેવી આશ્ચર્યકરક શક્તિ હતી તેનું ઉદાહરણ મારે-ગો-ના રણસંગ્રામમાંથી મળી આવે છે. આ વિગ્રહની શરૂઆત થઈ તેને આગલે દિવસે નેપોલિયનના મંત્રમંદિરમાં તેના પ્રાધવેટ સેક્રેટરી જુરિયેન ગયો ત્યારે તે જમીનપર બેસીને દટાલીના નકશામાં લાલ અને ઘણી ટાંકણીઓ ખોસીને રમત કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયને તે વખતે જુરિયેનને પોતાનો તેમજ શત્રુસૈન્યનો કાર્યક્રમ સમજાવ્યો અને મારે-ગો આગળ લાલ ટાંકણી ખોસીને કહ્યું કે આ ઠેકાણેજ હું જનરલ મેલના મૈન્ય સાથે લડીશ. જુરિયેને શક્યતા ડોકું હલાવ્યું પણ ત્યાર પછી દરજ અઠવાડી-આમાં એજ મારે-ગોના રણક્ષેત્રપર વિજયી નેપોલિયનના લખાવ્યા પ્રમાણે જુરિયેન.

યુદ્ધનો હેવાલ સખવા બેઠો ત્યારે તેણે પોતાના ઉપરિના અદ્ભુત રણકૌશલ્યનો સ્વીકાર કર્યો.

મારે-ગોના મંત્રામ પહેલાં બેઝ દિવમ આગમય ઈંગ્લેંડે આસિદ્યા સાથે એવે કરાર કર્યો હતો કે આસિદ્યાએ લગાઈ પૂરબેમથી ચાલુ રાખવી, અને તેના બદલામાં ઈંગ્લેંડે આસિદ્યાને લગાઈ દરમ્યાન વગર બ્યાગે પાંચ કરોડ ફ્રાંક ધીર્યા. આ કરારનામાથી ઈંગ્લેંડની પરવાનગી વગર ફ્રાન્સ સાથે સલાહ ન કરવાને આસિદ્યા બંધાઈ ચૂક્યું હતું. હવે તે ધણી સંક્રામણમાં આવી પડ્યું. ઈંગ્લેંડને આપેતું વચન તોડી સમય નહિ અને નેપોલિયનનું મૈત્ર્ય વિચેનાના દરવાજા પાસે આવીને ઉભું રહે તો તેને ખાળવાનું આસિદ્યામાં બળ ન હતું. આથી માત્ર વખત કલાકવા માટે તેણે નેપોલિયન સાથે સલાહની શરતો નક્કી કરવાનો દેખાવ કરવાના હેતુથી રાજદંત મોકલ્યો. નેપોલિયનને ઉપલા તહનામાંની ખમર ન હતી તેથી તેણે તો પોતાની હમેશની ત્વરાથી તહનાયું ધરી કલાકયું અને તેના ઉપર ફ્રેન્ચ અને આસિદ્યાના પ્રધાનમંડળને સહી કરવીજ પડી. આસિદ્યાના શહેનશાહે આ તહનાયું સ્વીકારવાની ના પાડી અને કહેવડાવ્યું કે ઈંગ્લેંડ પણ સલાહ કરવા રાજી છે માટે ત્રણે રાજ્યોના એલમીઓની પરિપક્વ થોડાજ વખતમાં હુનેવિસે ખાતે ભરવી. આ પણ વખત મેળ વવાનીજ યુક્તિ હતી.

આવી નીચ કુટિલતા અને બેઈમાનીપણા ઉપર નેપોલિયનને ઘણો ક્રોધ તો ચડ્યો છતાં તેણે ઈંગ્લેંડ સાથે દરિયાઈ યુદ્ધ બંધ રાખવાની માગણી કરી. પણ તેની ઈંગ્લેંડે તરતજ ચોક્ખી ના પાડી. આથી નેપોલિયનને ખાત્રી થઈ કે ઈંગ્લેંડને પોતાના સુરક્ષિતપણા ઉપર વિશ્વાસ હોવાથી તેને સલાહ કરવીજ નથી, પણ પરિપક્વ પોતાના એલમીઓને મોકલીને ફ્રાન્સ અને આસિદ્યા વચ્ચેની સલાહમાં ભગ પડાવવાનોજ તેનો ઇરાદો છે. નેપોલિયને ઈંગ્લેંડની સાથે એવાપદી સલાહ કરવાડ કહેણું મોકલ્યું; પરંતુ તે પણ ઈંગ્લેંડે નાકબૂલ કર્યું.

પ્રકરણ ૨૧-મું હોહેન્લિન્ડેનનું યુદ્ધ

રેન્ગોના સમામને પૂરા મે મહિના વીતી ગયા અને સપ્ટેમ્બર મહિને ખેડો પશુ તે દરમિયાન સુનેહને માટે નેપોલિયનની તમામ મામલુશીઓને તરછોડી કહાડવામા આવી તેણે પોતે તો યુરોપમા સુલેહ જાળવવા માટે બનવું ક્યું પોતે વિજયી થયેલો છતાં પશુ નબળાવે તેણે પરા જિત થએના શત્રુગણ્યને સુનેહને માટે વિનંતિ પર વિનંતિઓ કરી કાર્તિની તેને કરી હિલુપ ન હતી વિજયી સેનાપતિને મળી શકે એની

સત્વળા કાર્તિ તે મેળવી ચૂક્યો હતો તેને તો માત્ર ક્રાન્સની જનસમાજને સુખ્ય-વસ્થિત કરવાની અને પોતાના અધિકારને મજબૂત બનાવવાની રૂપકા હતી, અને ઈંગ્લેન્ડને જે હઠેશત હતી તે એજ હતી પોતાને મામેજ બારો એક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય બળવાન અને સુદૃઢ અને એ ઈંગ્લેન્ડના ઉમરાવવર્ગને માટે અને ત્યાંની રાજ્યમતાને માટે ધણુ જ નોખમભયું હતું

આજ કારણથી ઈંગ્લેન્ડના ઉમરાવવર્ગનો નેતા પિટ્ ક્રાન્સની સાથે સલાહ કરવામા પોતાથી બને તેટલા વિશ્લેષો નાખતો હતો અને તેમ કરવામા ઈંગ્લેન્ડને નોખ મમા ઉતારવા જેવું પશુ ન હતું ક્રાન્સથી તેના વાળ પશુ વાકા થાય એમ ન હતું, અને ઈંગ્લેન્ડ તો તેના નોકાનૈયના બગવડે ક્રાન્સના વ્યાપારને પાયમાન કરવા મમર્થ હતું ફ્રાંકફર્ટ અને તેના પક્ષના અન્ય વકતાઓ યુદ્ધની વિરુદ્ધ મજબૂત નાત ચલાવતા હતા નેપોલિયનની વિરુદ્ધ અનેક પ્રકારનો અસત્ય અને હલકી નિદાથી ભરપૂર પત્રિકાઓ લેખિકામા વહેચવામા આવતી હતી તોપણ ઈંગ્લેન્ડની પ્રજા તો એમજ માનતી હતી કે નેપોલિયન તેમનો—અને હરકાષ દેવની પ્રજાનો મિત્ર જ છે. પશુ ઉમરાવોની સલામા પિટ્નો લાગવગ જયરો હતો તેથી ફ્રાંકફર્ટના શુભ આશયો મક્કળ ન થયા પિટ્ અનેક પ્રકારના કાવાદાવાથી, પ્રજા પાસેથી નાણાની ગળવર રકમનું ટેવું કરીને અને તે રકમ આસ્ટ્રિયાને ધીરીને યુદ્ધ જારીને જારી રાખ્યું તેમ કરીને ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાને ખચના બોજ નીચે કચગાનું અને યુરોપમા પચીસ વર્ષ સુધી મનુષ્યહત્યાનો દારુણ વિષદ્રવ સળગાવતું પાતડ પોતાને માથે વહેારી લીધું, પછીના યુગમા યુરોપની પ્રજામા જે અમતોય ધણું વર્ષસુધી ચાલુ રહ્યો તેનો

ઉત્પાદક પિટ્ઝ હતો.

આસ્ટ્રિયાને તો સલાહ કરવાની ધણીએ મરજી હતી. ક્રાન્સમાં નેપોલિયન પોતાનો અધિકાર જમાવે તે કરતાં તેવું સૈન્ય વિચેનાના દરવાજા આગળ આવીને ઉઠી રહે તેમાં તેને વિશેષ ડરવા જેવું હતું. પણ ઈંગ્લેન્ડે ધીરેલાં નાણાં લઈને તેની સાથે કરેલા કોલકારારનાં બંધનોથી તે એવું જઘ્ઘાસ થયું હતું કે ઈંગ્લેન્ડની સમતિ વગર સલાહ કરવાનું તેનાથી બને તેવું જ ન હતું. નેપોલિયને જોયું કે આસ્ટ્રિયા સલાહની વાતો કરીને તેને ઉડાવ્યાજ કરે છે અને એ પ્રમાણે વખતનો લાભ લઈને આસ્ટ્રિયા યુદ્ધની ફરીથી તૈયારી કરે છે અને આવતો શિયાળો ગયા પછી તે ક્રાન્સ ઉપર પહેલાંની માફક ધસી આવ્યા વગર રહેનાર નથી.

નવેમ્બર માસની ચરૂઆત થઈ પર્વતોનાં ચિખર ઉપર બરફના ઢગલા જામવા લાગ્યા અને ઠંડા પવનના સુસવાટો ચરૂ થયા. યુદ્ધવિરામની મુદત પૂરી થઈ હતી આસ્ટ્રિયાએ તેને લખાવવાની આમણી કરી, પણ નેપોલિયનને હવે ઠગી થકાય એમ ન હતું. તેણે જણાવી દીધું કે અડતાળીશ કલાકમાં તહનામા ઉપર સહી થાય તોજ યુદ્ધવિરામ આણુ રહેશે. આસ્ટ્રિયાએ વિચાર્યું કે ભર શિયાળામાં જર્મનોમાં થઈને આવવાનું જાનબંધ કામ પણ ચાણુ માણસ પોતાને માથે લેજ નહિ, અને શિયાળામાં તો ચોતે યુદ્ધની તૈયારી કરી ચકશે એવી ગણતરી કરીને તેણે નેપોલિયનના કહેણેનો અસ્વીકાર કયો તેજ દિવસે ફ્રેન્ચસૈન્યે આસ્ટ્રિયા તરફ કુચ કરી. આંચાર મહિનામાં પોતાના સૈન્યને પુનઃ સજ્જ કરવામાં આસ્ટ્રિયાના શહેનશાહે પહેલગણે ઉપયોગ કર્યો હતો. સૈન્યમાં ઉત્સાહ પ્રેરવા માટે તે બંને તેની મુલાકાત લેતો. આ વખતે ખાદશાહી સૈન્યનું સેનાપતિપણુ શહેનશાહના ખીજા ભાઈ આર્ચડ્યુક જોનને આપ્યું. નેપોલિયનની દિલચાલ તો હમેશની માફક પૂર ઉત્સાહથી ચતી હતી. પારિસની રાજદારી સ્થિતિ જોતાં તેનાથી ક્રાન્સ હોડાય એમ હતું જ નહિ, એક બળવાન લશ્કર જનરલ બૂનની સરદારી નીચે ઈટાલિમાં લાખલ થયું. તેને હાથે ત્યાંના આસ્ટ્રિયન સૈન્યનો પરાજય થયો અને તે વિચેના તરફ આગળ વધવા લાગ્યું. આ જગમાં માર્ચલ મેકડોનલ્ડે પણ આદર્સ પર્વતનું અતિક્રમણ કરવાનું સાહસ કર્યું.

સેનાધિપતિ મોરોએ પોતાની ભવ્ય સેના સાથે પ્રાંતનું નદીના પ્રદેશમાં મોરોનો માંડ્યો. ધસર અને ઇન નદીની વચ્ચે વિશાળ અને ઘાટુ જંગલ આવેલું છે. એ નિર્જન પ્રદેશમાં ધોધબધ વહેતા પહાડી ઝરા અને ઘીચ ઝાડી સિવાય ખીણું કાંઈ છેજ નહિ. આ જગલમાં થઈને એ મોટા રસ્તાઓ બનાવેલા છે. જગલના મધ્ય ભાગમાં થોડાંક કામલ ઝુપડાંએનું બનેલું હોલેન્સ-ડેન નામનું શુદ્ધ ગામકું છે. આ રથને ડિસેમ્બરની ત્રીજી તારીએ રાત્રે સાઠ હજાર ફ્રેન્ચો અને આર્ચડ્યુક જોનના સીતેર હજાર આસ્ટ્રિયનોનો ભેટો થયો.

મ્યુનિચના દેવળમાં મધ્યરાત્રિના ટકારા ચતાજ એક સૈન્યે એક બીજા ઉપર છપો મારવાના હેતુથી હિલચાલ કરવા માંડી. ઠંડો પવન બેરથી વાતો હતો અને ખરફના ચર રસ્તાએ ઉપર એવા ઘાડા ભમી ગયા હતા કે રસ્તાની નિશાની સરખી પણ રહી ન હતી. એક સૈન્ય રાત્રિના અધકારને લીધે ઝાડીમાં ગૂચવાઈ ગયાં અને તેમના અગ્ર ભાગ એકાએક એકબીજાના સાથે અથડાઈ ગયા. ત્યારે પછી જે ભયાનક ઘટનાનો આરભ થયો તેની તો કલ્પના પણ થવી મુશ્કેલ છે. કાળી ધોર રાત્રિ, ઠંડો પવનના સુસવાટ, ખરફની વૃષ્ટિ, તોપોના વળ્લનિનાદ, રાત્રિના અધકારને વિશેષ ભયાનક બનાવતા અગ્નિના ચમકારા, ગોળાના આઘાતથી કડકડા સમેત તૂટી પડતા વૃક્ષો, ખરફ અને ઝાડીમાં ગૂચવાઈ ગયેલા ભયભીત ઘોડાઓના હણહણાટ, હંફા-ભેદી યુદ્ધગીત-આ સર્વ ઉપકરણોસહિત એક લાખ અને ત્રીસ હજાર યોદ્ધાઓ એક બીજા ઉપર દૈત્યોની માફક વૃદ્ધી પડ્યા. શત્રુ કોણુ અને મિત્ર કોણુ તેની કશી ખબર પડતી નહિ. ગોલદાબો અડસટ્ટે તોપો ફેડ્યા જતા હતા. એક સૈન્યમાં ભયંકર ગોટાળો મચી રહ્યો. તલવારો અને સગીનો સામસામી અથડાવા લાગી. હજારો ઘાયલ થયેલા સિપાઈઓ ખરફમાં, ઝાડીમાં, અને કાતરોમાં રક્ષણતા યદ્ધ ગયા અને જોયો પગ ટેકવીને ઉભા રહી શકતા તેઓ દૈત્યોની માફક શસ્ત્ર ચલાવતા ગયા, કારણ કે સેનાપતિઓમાં અને અમલદારોમાં તો દેશભક્તિના ઉમદા ભાવ હોય છે ખરા પણ સામાન્ય સિપાઈઓ તો હમેશાં પાછા, બદમાસ અને અધમતાની આખરની પાયરીએ પહોંચેલા માણસોજ હોય છે તે ભયંકર તોફાની રાત્રિએ રુધિરોલાવિત અરણ્યમાં ધ્મિરની છુપી આખ કેનાં બીજાસ દસ્યો જોઈ રહી હશે ?

સવાર થયું. આકાશમાં વાદળોના ઘટાટોપ અને પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યના કતલખાનાની પ્રવૃત્તિ એક સરખી રીતે ચાલુજ રહી હતી વીસ હજાર યોદ્ધાઓ પોતાના લોહીથી ખરડાયેલી ખરફની કમરમાં દટાયા ત્યારે ફ્રેન્ચોનો દરેક બાણુએથી વિજય થયો. આરિદ્ર્યાએ પચીસ હજાર યોદ્ધાઓનો ભોગ આપ્યો અને તેતુ સૈન્ય છિન્ન ભિન્ન થઈને મન્યુષ્ય નદીની ખાણમાં નાસવા લાગ્યું નાસતા શત્રુને પણ જોળાથી વીધતા, વિખેરતા ફ્રેન્ચોએ તેમની પૂઠ લીધી અને આરિદ્ર્યાના પાટનગર વિયેનાથી ત્રીસ માઇલસુધી આવી પહોંચ્યા. હવે ત્યાના શહેનશાહે સલાહને માટે નેપોલિયનની આજ્ઞા કરવા માડી પણ તેણે તો તરતજ શત્રુના કંટેજુને સન્માન આપ્યું અને જો કે તેણે ધાર્યું હોત તો પ્રથમના કરતાં વધારે આકરી શરતો તે કરાવી શકત, પરંતુ તેણે પોતાની સ્વાભાવિક અદ્વિતીય ઉદારતા બતાવીને પ્રથમની શરતોનીજ માગણી કરી.

જનરલ મેરોને તેના અમલદારોએ કહ્યું કે શામાટે અમને આગળ વધતા અટકાવો છો ? મેરોએ જવાબ આપ્યો કે “ આપણે સલાહને મારેજ લીધીએ

છીએ અને તેટલાથીજ આપણે સંતોષ માનવો જોઈએ ”

આ પ્રમાણે ઈંગ્લંડની સંમતિ વગર આરિદ્રયાને સલાહ કરવાની ફરજ પડી; એટલે માત્ર ઈંગ્લંડ સિવાય આખા જગતમાં ફ્રાન્સનો કોઈ વૈરી રહ્યો નહિ. સુલેહની શરતોમાં નેપોલિયને એક ખાસ શરત એ કરાવી હતી કે ઇટાલિમાં જેમને રાજકીય અપરાધને માટે કેદ કરવામાં આવ્યા હોય તેમને બંધનમુક્ત કરા, અને જે જે નાનાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હસ્તીમાં આવ્યાં હતાં તેમને આત્મનિર્ણય કરવાનો હક્ક આપવો કે જેથી તેઓ પોતાનું રાજ્યતંત્ર પોતેજ પસંદ કરી શકે.

શત્રુરાજ્યોએ તેને આટલો બધો રંજાડ્યો તોપણ તેણે અપહતની શરતોમાં કશો ફેરફાર કર્યો નહિ. એવી ઉદારતા નેપોલિયન સિવાય બીજે કોઈ લાગ્યેજ નતાને. તેણે ઇટાલિમાં જે પ્રથમ યુદ્ધો કર્યાં તે પણ માત્ર મલાહ કરાવવાને માટેજ હતાં. આખરે તેણે પોતાને અને સામા પક્ષને બેઠેને માટે સ્વર્ણી રીન માનભરેલી ગણાય એવી શરતો કેમ્પોફોર્નિઓ આગળ આરિદ્રયા પામે લખાવી લીધી. જ્યારે તે મિસરથી પાછો ફર્યો ત્યારે આરિદ્રયા અને ઈંગ્લંડ એક યદ્ધ ગયાં હતાં અને ફ્રાન્સની હલ ઉપર ત્રણ લાખ માણસોનું સૈન્ય આક્રમણ કરવા તત્પર થયું હતું. તેણે મનુષ્યગતિની નાહક થતી કતલ અટકાવવાની અતલમથી પરપક્ષના સલાહમાટે કલાચાલા કર્યા પણ તેઓ એમ સમજ્યા કે એનામાં લડવાનું સામર્થ્યજ રહ્યું નથી માટે મલાહ માગે છે. એમ સમજીને તેમણે યુદ્ધ આરંભ્યું, અને નિરપરાધી ફ્રેન્ચ પ્રજા ઉપર દારૂગોળાને વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા.

આત્મસંરક્ષણને માટે નેપોલિયને બર શિયાળામાં આદ્યસ ઝોળાંએ અને મારેન્ગોના રણક્ષેત્રમાં શત્રુસૈન્યને સડા પાનવી માફક ઉગાવી દીધું. લડાઈના મેદાનમાંજ, ફેલેહની પહેળ તેણે ફરીથી સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી અને લખ્યું કે “ હું તો હજી કેમ્પોફોર્નિયોની શરતો પ્રમાણેજ મલાહ કરવા ખુશી છું. ” આ પત્ર કોઈ નિષ્કુર અને આડંબરવાળા રાજદારી લખાણની ઢગમાં લખાયો ન હતો પણ તેમાં લખનારની દયા અને સાચી નિષ્ઠા સ્પષ્ટપણે પ્રતીત થતાં હતાં.

સામા પક્ષે માત્ર વખત લેવાને માટે તેને ઉગ્રવ્યા કર્યો અને આખરે ના પાડી ત્યારે નેપોલિયનના સૈન્યને ફરીથી અરક્ષી ઢંકાવવા પર્વતો, ઘીચ જગતો અને ઠંડા પવનનાં તોફાનમાં થઇને આરિદ્રયા તરફ કુચ કરવાની જરૂર પડી. ફરીથી હોલેન્ડિન્ડનના સગામમાં શત્રુનો પરાજય થયો અને ફ્રેન્ચસેનાની તોપોના ધગધગ

+ ઉદારતા નહિ તો દુરતા તો બનાવેજ ! બોળા અમેરિકન પ્રેસિડેન્ટના ઉત્તમ ૧૪ સૂત્રો મોટે મોટયા સ્વીકારી અમેરિકના વિશ્વાસે યુદ્ધ બંધ કરનારા જર્મનીની સાથે તેનો સર્વનાશ કરનારી કેવી કેવી શરતો પાછો કરાવી લેતામાં આવી તે વાત જનપ્રસિદ્ધજ છે.

સંપાદક

આસ્ત્રિયાના સહેનશાહે રાજધાનીમાં બેઠાં બેઠાં સાંભળ્યા ત્યારે તેણે હતાશ થઈને સલાહની પ્રાર્થના કરી; પણ નેપોલિયને તેના તિરસ્કાર ન કરતાં હિદાયભાવે જવાબ આપ્યો કે “ હું કીર્તિને માટે કે પર મુલક જીતવા માટે લડતો નથી, પણ સલાહને માટેજ લડું છું અને હજી હું કેમ્પોફોર્નિયોના કાલકાર પ્રમાણેજ તમારી સાથે સલાહ કરવા રાજી છું.”

હવે આખા યુરોપ ખડે ક્રાન્સ સાથે સુલેહ કરી પણ ઈંગ્લંડે એકલે હાથે યુદ્ધ જરીજ રાખ્યું. ક્રાન્સનું નાકામીજ અલ્પ હોવાથી તે સામે પ્રહાર કરી શકતું ન હતું. સર વૉલ્ટર સ્કોટ પોતેજ લખે છે કે “ ઈંગ્લંડનો કાફલો મધ્ય દરિયામાં ધૂમી વળતો અને ક્રાન્સનો વેપાર નષ્ટ કરતો, તેની આરકને મોઝા ધોકા પહોંચાડતો અને તેના બંદરોને ઘેરી લેતો.”

આસ્ત્રિયા સાથે થએલી સલાહ પ્રગળે જાહેર કરનાં નેપોલિયને જણાવ્યું હતું કે “ શામાટે આ સલાહથી આખા યુરોપમાં બધે સુલેહ નથી થતી ? ક્રાન્સને તો એજ ઇચ્છા છે. એનેજ અર્થે ક્રાન્સનું પ્રગ્નસત્તાક રાજ્ય પ્રયત્ન કરે છે પણ તે સધળા બ્યર્થ જાય છે. આસ્ત્રિયા સાથેની સલાહમાં વિધિ નાખનાર ઈંગ્લંડનો પ્રધાન છે એ વાત યુરોપમાં બધા જાણે છે. આપણે તેની સાથે જુદી સલાહ કરવાની પ્રાર્થના કરી પણ ફાકડ. આપણને જવાબ મળ્યો કે ઈંગ્લંડ પોતાના મિત્રરાજ્યને મૂકીને એકલું સલાહ કરી શકેજ નહિ. હવે જ્યારે એ મિત્રરાજ્યે સલાહ કરી છે ત્યારે ઈંગ્લંડ પ્રતિજ્ઞાનાં અને પ્રગ્નઓનાં હકોનાં એવાં એવાં ખઠાનાં ખતાવીને હજી પણ સલાહ કરવાની ના કહે છે. આખા એશિયાનો વ્યાપાર તેના હાથમાં છે, તેની પાસે વિરતીશું સંસ્થાનો છે પણ એટલાથી તેની મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત થતી નથી. તેને તો તમામ સમુદ્રો ઉપર પોતાનો એકલાનોજ અધિકાર બેસાડવો છે.” ખ્રિષ્ટીય પ્રધાન પિટ્ટે જ્યારે આસ્ત્રિયાના પરાજયના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તે ધણે નિરાશ અને ખિન્ન થઈ ગયો અને બોલ્યો “ યુરોપનો નકશો વાળી દો. બીજા વીસ વર્ષમુધી તેને ઉઘાડવાની જરૂર નથી.”

યુરોપમાં જ્યારે ઉપરના ખનાવો ખનતા હતા ત્યારે નેપોલિયન પારિસમાં રહ્યો રહ્યો પોતાના વિશાળ રાજ્યનાં તમામ સાધનો અને શક્તિઓનો વિકાસ કરવા માટે તનતોડ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો. તેનામાં એવી અપૂર્વ શક્તિ હતી કે પોતાના માથા ઉપર અનેક કામ હોય તોપણ જે કામમાં તેને ચિત્ત પડેલું હોય તેમાં તે સંપૂર્ણ ધ્યાન લગાડી શકતો, અને તેને પતાવી દીધા પછી, નકામી ચિંતા કરીને શક્તિનો ક્ષય ન કરતાં તે પૂર્ણ ઉત્સાહથી બીજા કામમાં મંડી જતો. નિરંતર માનસિક પરિશ્રમ એ તો તેને મનથી વિદ્યાસનો એક વિષય હતો.

હવે નેપોલિયનની સર્વ વિષયોમાં પારંગત થઈ શકે એવી શુદ્ધિ જગજી નીકળી

રાજ્યની મહેસુલમાં તેણે વૃદ્ધિ કરી અને પ્રજાને સતોપ થાય એવી રીતે તમામ કરની વ્યવસ્થા કરી દીધી. ફ્રાન્સની મુખ્ય બેંકને નવેસરથી કામ કરતી કરી અને તેના વહીવટમાં નવો ઉત્સાહ રેડ્યો. પારિસથી પાંચ લાંબા, વિશાળ રાજમાર્ગ બંધાવવામાં સીત્તર લાખ ફ્રાન્કનો ખર્ચ કર્યો. લૂટારાઓ, અને લશ્કરોમાંથી છૂટા થયેલા બદમાસોનો રાજમાર્ગમાં ધણો ભય હતો. નેપોલિયને કહ્યું, “ જરા ધીરજ રાખો. મને એક બે મહિનાની મુદત આપો. પહેલાં તો હું દેશની બહાર છૂટીને સલાહ કરાવું અને પછી એ લૂટારાઓનો તરતજ ઈન્સાફ કરવા માંડી જઈશ. ” ફ્રાન્સ અને બેલ્જિયમ મને જોડનારી એક ધણીજ અગત્યની નહેર થોડાં વર્ષથી ખોદાવા માંડી હતી, પણ તેને ખોદવાના માર્ગના સવાલમાં ઈજનેરો વચ્ચે મતભેદ હતા. નેપોલિયને જાતે જાહેરે તે સ્થળનું અવલોકન કર્યું અને એ પ્રશ્નનો ત્યાં ત્યાંજ સુંદર નિષ્કર્ષ કરી આપ્યો. સેન નદી ઉપર પારિસ પાસે બે નવા પૂલ બંધાવ્યા અને આદમ્સ પર્વત ઓળંગવા માટે વિશાળ પાથર રસ્તો તૈયાર કરાવ્યો. આ બે કાર્યો અનેક સૈન્યોની નેપોલિયનની શુદ્ધિ અને શક્તિની સાક્ષી આપતાં જગતમાં વિદ્યમાન રહેશે. ઈટાલિયા મુદ્દ વખતે સેન્ટ બર્નાર્ડ મહાના સાધુઓએ ટ્રેન્ચ સૈન્યની સારી બરદાસ્ત લીધી હતી તેના આભાર માનવા નેપોલિયને ત્યાં આગળ મુસાફરોને માટે બે મોટાં મુસાફરખાનાં બંધાવ્યા અને તેની વ્યવસ્થા તે બન્ના સાધુઓને સુપ્રત કરી. આ બંધાં કાર્યોની સાથે સાથેજ તેણે ફ્રાન્સમાં દિવાની કાયદા ઘડવાનો આરંભ કર્યો. યુરોપમાંથી વીણી વીણીને સારામાં સારા ધારાવાહીઓને તોડ્યા, અને સલામત પ્રમુખરમાને બેસીને નેપોલિયન તેમની માથે કાયદાની એકેએક કતમનુ પૂચકરણ કરતો. તેની મુદ્દકાના જોટલોજ રાજનૈતિક અને કાયદાની બાબતોમાં પણ નિપુણતા જોઈને ધારાવાહીઓ પણ આશ્ચર્ય પામતા.

માંથી એવો પ્રયત્ન ધડાકો થયો કે આખું પારિસ નગર ધૂણી ઉડ્યું. આઠ માણસો તો ભાંતે ત્યાંજ મરણ પામ્યાં, સાઠ ધામલ થયાં તેમાંથી પણ પાછળથી વીસ મરી ગયાં. આસપાસનાં કેટલાંક ઘરના બૂકે બૂકા ઉડી ગયા. આવા અશીના પ્રસંગો નેપોલિયને એટલા બધા જોયા હતા કે તેથી તેને લેશમાન પણ ગભરાટ થયો નહિ. નાટક-શાળામાં સંઘળાએ આ ધડાકો સાંભળ્યો હતો તેથી લોકોને તેની સલામતીમાટે ચિંતા થઈ હતી. તેને સહિસલામત આવતો જોઈને તાળીઓના અવાજથી નાટકશાળા ગાજી ઉડી. તે શાંતિથી જોસેફાઇન પાસે બેઠો અને જોડ્યો. “આજે તો હરામખોરો મને હિઠાવી મૂકતા હતા. ચાલ, ગાયનની ચોપડી લાવ જોઈએ.”

આ ભયંકર કૃત્યથી આખા નગરમાં ખળભળાટ વ્યાપી ગયો અને નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા હતી તે કરતાં બેહદ વધી ગઈ. તેના તરફ હજારો અભિનંદનપત્રો અને રૂઝુટેશનો આવવા લાગ્યાં. આ કારસ્તાનનો પ્રથમ શિક્ષક જોકોબિન પક્ષના આગેવાનોપર ગયો. શહેરમાં તેવા ધણા હતા અને ચાલુ રાજ્યખંધારણને ઉત્થલાવી નાખવા તથા નેપોલિયનનું ખૂન કરવા માટે તેઓ હમેશાં કાવત્રાં ધડાળ કરતા હતા. પ્રજાને તેમના તરફ સખ્ત તિરસ્કાર હતો તેથી તેમના યુન્હાની પૂરતી તપાસ કર્યા વગર ક્રોધના આવેશમાં ધારાસભાએ એકસો સાઠ મનુષ્યહત્યાકરીઓને દેશનિકાલ કરવાની આગ્રા પ્રકટ કરી; પણ આ આગ્રાને અમલમાં મૂકવાનું નેપોલિયનપર ધણું દબાણ કરવામાં આવ્યું તે છતાં તેની ન્યાયશક્તિને તે રુચું નહિ. તેના ફરેક કૃત્યપર પ્રજાને બેહદ વિશ્વાસ હતો અને તે હમેશાં ન્યાય અને હકાપણથીજ વતે છે એવી સર્વની ખાત્રી હતી, છતાં તેણે દહતાથી જવાબ આપ્યો કે આ કામ પદ્ધતિસર નિમાયલી અદલતોદ્વારા કાયદેસર રીતેજ થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે આવા દિલને ઉશ્કેરે એવા પ્રસંગમાં તેણે ધણીજ શાંતિથી અને સાવધાનીથી કામ લીધું. પણ આ કાવત્રામાં જોકોબિન પક્ષના આગેવાનોનો હાથ છે તેના પૂરાવા નેપોલિયનને પૂરતા જણાયા નહિ. તેણે કહ્યું, “તેઓ યુન્હેગાર છે એમ આપણે માનીએ છીએ પણ જાણતા નથી. જે અપરાધ તમે સાબિત કરી શકતા નથી તેને માટે તમે શિક્ષા કરી શકો નહિ.” તેમને દેશનિકાલ કરવાનો હુકમ તો થયો પણ અમલમાં મૂકાયોજ નહિ. તેઓને ક્લાન્સમાં રહેવા દીધા પણ તેની સાથે તેમને એટલી તો ખાત્રી થઈ કે પોલિસની આંખ તેમના ઉપર હરહમેશ છે ને છેજ. પાછળથી માલૂમ પડ્યું કે આ કાવત્રું જોકોબિન પક્ષનું નહિ પણ જુર્બેર્ન રાજ્યોના પક્ષકારોએ ગોઠવેલું હતું. આ દારૂજી કૃત્યમાં મોટા મોટા માણસો સંડોવાયલા હતા. નેપોલિયને તેમને અનેકવાર કાયદાની તલવારમાંથી ખચાવી લીધા હતા. તેમની જમ થયેલી જગીરો પાછી અપાવી હતી. છતાં તેઓ આખું નીચ કૃત્ય કરતાં સંકાપાયા નહિ. પોલિસ કમીશનર ફ્રોસેએ ખરા અપરાધીઓને શોધી કઢાડ્યા અને તેમને ગોળીખાર

કરવામાં આવ્યા.

નેપોલિયનનું કાસળ કહાડી નાખવા માટે એવાં એવાં કાવત્રાં રચાતા હતાં કે તેમાંથી એ ખતીજ કેમ શક્યો એ બહુ નવાઈ જેવું છે. ૫૬૭૪ થએલા રાજના પક્ષકારો આનતા હતા કે જો તે ન હોય તો રાજ ફરીથી માફીએ આવી શકે. માત્ર તેના એકલાના બુદ્ધિપ્રભાવવડેજ એકત્ર થએલા યૂરોપની સામે ફ્રાન્સ ટકી શકતું હતું. તેના ચતુર્થી ફ્રાન્સ નેતા વગરનું બનાય થઈ જાય. તેમ ચર્તાજ યૂરોપના મિત્ર રાજ્યોનાં સૈન્ય લોહીની નદીઓ વહેવરાવતાં ખરિસમા દાખલ થઈને પ્રજાના તિરસ્કારપાત્ર ક્યુબેર્ન વંશીય રાજાઓને તખ્તનચીન કરી શકે. યૂરોપના નૃપતિ-મંડળને આ વાતની ખાત્રી હતી અને તેથીજ નેપોલિયનની હત્યા કરવા એક પછી એક કાવત્રાં યોજાતાં હતાં.

એવા કાવત્રાનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર લંડનમાં હતું. ત્યાં આવાં આવાં અનેક કુટિલ કારસ્તાનની યોજનાઓ હાથેલી હતી. લંડનમાં સરકારી ખર્ચે ક્યુબેર્ન વંશીય રાજાઓનો તથા તેમના મગતીઆઓનો નિભાવ કરવામાં આવતો હતો. એકવાર તેની ગાડી ઉપર ફેંકવા માટે પંદર શેરના વજનનો ભોંય બનાવવામાં આવ્યો હતો. નેપોલિયનનું ખૂન કરવા જતાં સાથે સાથે બીજાં અનેક નિર્દોષ માણસો માર્યા જાય તેની તો કાવત્રાખોરો પરવાજ કરતા નહિ. આ ભયંકર ચીજને એક ગાડીમાં મૂકી અને શક ન પડે તેટલા માટે પંદર વર્ષની છોકરીને હાથે બેસાડી. અચાનક રીતે તે બોમ ફૂટી ગયો અને તે છોકરીના એવા ચૂરેચૂરા થઈ ગયા કે તેના પગ સિવાય કોઈપણ અવશેષનો પત્તો લાગ્યો નહિ. એવા એવા નીચ કાવત્રા પોલિસે પકડીને ઉઘાડ પાડ્યાં હતાં.

ફ્રાન્સ ઉપર ચડી આવેલું આપત્તિનું વાદળ વિખેરી નાખ્યા પછી દેશમાં લૂટારાઓનો જે અસહ્ય ત્રાસ વધી ગયો હતો તેનું નિવારણ કરવાનું કામ નેપોલિયને હાથમાં લીધું. હજારો બદમાશ દારાઓ દેશમાં ટેકાણે ટેકાણે બેઠેલા હતા અને હથિયારબધ પહેરેગીરો સિવાય રાજમાર્ગ ઉપર થઈને જવું જોખમભરેલું મનાતું હતું. નેપોલિયનનું હારકર વીજળાની ત્વરાથી આખા દેશમાં ફરી વળ્યું અને લૂટ, ધાડ, કાવત્રાં કરનારાઓને પકડી પકડીને તેમને આડ બાયાધીશોની નીમેલી ખાસ ટોર્ટને સ્વાધીન કરી દીધા અને ત્યાં તેમના અપરાધને ષટ્ટી ફિલા કરવામાં આવી. નેપોલિયનના હાથમાં આ પ્રમનને લઈને કેવી ભયંકર સત્તા આવી જતી હતી તેની લોકોને કહી પરવાજ ન હતી તેમને તો દેશમાં ચાલિ અને મુખ્યવરયા જાળવે એવા બાહોસ નેતાની જરૂર હતી, અને તેણે નેતા તેમને એક નેપોલિયન મળી આવ્યો હતો. લોકો કહેતા કે “અમારું જીવન કલ્યાણ એ તે તમે સારી રીતે જાણો છો. અમારે શું કરવું તે માત્ર તમે કહો અને તે કરવા અમે તૈયાર

હીએ. ” આથી કરીને નેપોલિયનના હાથમાં નિરંકુશ રાજસત્તા આપોઆપજ આવી ગઇ. તેનો હોદ્દો તો માત્ર પ્રથમ કોન્સલનોજ હતો પણ તેના હાથમાં ચક્ર-વર્તી સીઝરના કરતાં પણ વધારે સત્તા આવેલી હતી.

મિસરથી તેને પાછા આવ્યાને માત્ર સોળજ મહિના થયા હતા, પણ એટલામાં તો તે એક સેનાપતિમાંથી ચહેનશાહની કાર્ટિએ જઇ પહોંચ્યો. દેશમાં ત્યાં ત્યાં અરાબકતા અને અધેર હતું તેને ઠેકાણે તેણે દરેક ખાતામાં સુબ્યવસ્થા અને સુલેહ-શાંતિ પ્રવર્તાવી દીધી. ઉદારતાવડે રશિયાના ઝરને તેણે પોતાનો મિત્ર કરી લીધો. લશ્કરી કુશળતા અને સાહસને પ્રતાપે આસ્ટ્રિયાનો ગર્વ ચૂર્ણ કરી નાખ્યો, અને ફ્રાન્સ સાથે આખરે સલાહ કરવાની ઈચ્છા સિવાય યુરોપનાં તમામ રાજ્યોને ફરજ પાડી. આવી સેવાના બદલામાં પ્રજાને તેના તરફ બેહદ પ્રેમ હોવાજ નોંધ્યો અને તેને તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળવા લાગ્યો. આવા મુશ્કેલીના અને અત્યંત ખારિક બનાવોથી બરપૂર સમયમાં તેને હાથે એક પણ અનુદાર કે ઇર્ષ્યામયુ કામ થયું હોય એમ ખતાવી શકાતું નથી.

સેન્ટ હેલેનામાં ખંદીવાનની અવસ્થા બોગવતાં તેણે એકવાર કહ્યું હતું કે “ મારી કાર્તિ માટે મને લેશમાત્ર પણ દેહશત નથી. બલિષ્ઠની પ્રજા મને જરૂર ન્યાય આપશે. મારા દોષની સાથે મારાં ભલાં કામોની તુલના તેઓ કરશે. જે આખરસુધી વિજયી થયો હોત તો હું જગતમાં મોટામાં મોટો માણસ ગણાત. છેક સામાન્ય હાલતમાંથી હું સ્વપરાક્રમથી જગતમાં મોટામાં મોટા પાદશાહ થઇ શક્યો અને તે પણ પાપામરણ કર્યા વગર. મારી મહત્વાકાંક્ષા ધણી ઉચ્ચ હતી પણ તેનો આધાર પ્રજાવર્ગના અભિપ્રાય ઉપરજ હતો. લોકોના વિશ્વાસ ઉપરજ રાજસત્તાનો ખરો આધાર છે એમ હું હમેશાં માનતો આવ્યો છું. જે રાજ્યનું સત્ત્વ મારા હાથમાં હતું તે મારી વ્યવસ્થા પ્રમાણે ખરી રીતે પ્રજાસત્તાક રાજ્યજ હતું. લોકોના મતના આધારેજ હું સિંહાસનપર આવ્યો હતો અને મારો મુદ્દાલેખ તો એજ હતો કે જાતિ અને કુળનો ભેદ રાજ્યના સિવાય સર્વને તેમની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કાર્ય કરવાનો અવકાશ આપવો. આને લીધેજ યુરોપનો હિમરાવર્ગ મારા તરફ તિરસ્કાર રાખે છે. છતાં ઈંગ્લેન્ડમાં તો હરકોઇ માણસ તેની શક્તિ અને લોકસેવાના પ્રભાવ-વડે હિંમ્માં હિંમ્ પદવીએ જઇ શકે છે. ખીજા દેશોએ તો નહિ પણ ઈંગ્લેન્ડે તો મને ન્યાય આપવો નોંધતો હતો. ”

નેપોલિયને ખીજા એક પ્રસંગે કહ્યું છે કે “ ફ્રેન્ચરાજ્યવિધ્વંસ એ અમુક અધિ-કારને પોતાના કરી એસનાર વર્ગના સામે જનસમૂહનો પ્રત્યાધાત હતો. હિમરાવર્ગ રાજ્યખર્ચના બોળમાંથી (એટલે તમામ જાતના કરમાંથી) મુક્ત હતો છતાં સન્માન, અધિકાર અને સારી આવકવાળી પદવીઓ તો તેમને એકલાનેજ મળી

રાકતી રાજ્યવિધ્વનના ઘડાકાથી આ એકહથ્થા અધિકારની દિવાનો ચૂર્ણ થઇ ગઇ અને મનુષ્યની સમાનતાનો યુગ મડાયો. પોત પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં સન્માન અને ધન પ્રાપ્ત કરવાના આર્ગ દરેકને માટે મોકળા થયા. પછી ફ્રેન્ચ પ્રગ્નએ નવું નાજતત્ર રચાવ્યું અને રાજદડ મારા હાથમાં ચૂક્યો. ”

ફ્રાન્સના પદવીઘટ થયેના અને દેશનિકાલ થયેલા ઉમરાવોને નેપોલિયને સ્વ-દેશમાં પાછા આવવા દીધા, તેમની મિલકતો પાછી અપાવી. જા તો તેમનાં અતઃગુણ પીગળ્યા નહિ અને તેમથી વેગનો ડબ્બ નીકળ્યો નહિ. તેઓ તો હજી ગએલો જમાનો કે જ્યારે તેઓ એકહથ્થા અધિકાર ભોગવી શકતા હતા અને સામાન્ય લોકો તો તેમણે દાસત્વ કરી શકતા તેવો જમાનો ફરીથી આવી પહોંચે તેનીજ અભિતાષા રાખી બેઠા હતા. તેઓ નેપોલિયનના દરેક કામને વખોડી કહાડતા હતા, પણ તે ખડખડની જરાએ પરવા રાખતો નહિ. તે સર્ગર્વ કહેતો કે હું મારા રાજ્યતત્ર માં ઇંધરની ક્ષમાનું અનુકરણ કરવાની જરૂર રાખું છું અને તેથી સર્વજ્ઞ શામાં કદયાણુ રહેલું છે તેનોજ માત્ર વિચાર કરું છું તેની કીર્તિનો આધાર પોતાના શત્રુઓ ઉપર વેર લેવામાં નહિ પણ તેમને પરાજીત કરવામાં તેમજ ક્ષમા આપવામાં હતો.

તેને અગે નેપોલિયનને તે પોતાનો અંગત યત્રુ માનતી હતી. હવે તે ખૂબ મહત્ત્વ. તેના બાઈ તરફથી તે હવે તેને મદદ મળવાનો સંભવજ ન હતો. તેથી તે બાહોશ અને સાહસિક રાણી બને રહ્યાના આર પામે મછ અને તેની ચાચના કરી. આ ખૂબસુરત રાણીની આજીજીથી તે કાંઈક ચક્રમ રાજ ખુદ ખુદ થઈ ગયો અને એક કાસદ સાથે નેપોલિયન ઉપર એક પત્ર મોકલ્યા. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે નેપોલિયનની રાણી સાથે રહેમથી વર્તણૂકે તે હું તમારો અંગત ઉપકાર માનીશ. વળી તેણે ઇંગ્લિશના યુવરાજ અને યુવરાણીનો પારિસમાં રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. જે ક્રેન્ચ પ્રજાએ રાજસત્તાને ફેડી દીધી હતી તેજ મોજીથી અને નવીનતામાં આનંદ માનનારી પ્રજા આજે યુવાન રાજપુત્ર અને રાણીને જોઈને હર્ષધેલી બની મછ. ત્રીય વર્ષનો નેપોલિયન આ પ્રમાણે રોજની બાજી ઉપર મોરા ગોઠવે તેમ યૂરોપના રાજનૈતિક રોજ ઉપર રાજ રાણીઓ ગોઠવવા લાગ્યો. એમ કરવામાં તેના અનેક હેતુઓ હતા. ક્રેન્ચ પ્રજાને રાજાઓ ઉપરજ તિરસ્કાર હતો. તે તેમની આગળ રાજ ચિન્હોને પૂર કાઢમાં રજૂ કર્યાંથી ઓછો દવાનો સંભવ હતો. વળી યૂરોપના રાજાઓને ખતાવવું હતું કે હું રાજા માત્રનો દુરમન નથી, અને રાજાઓને ઉચલાવીને નર્મ ત્યા પ્રજાસત્તાક રાજ્યો સ્થાપવા માગતો નથી. તેની સાથે આ કાર્યમાંથી રાજ્યકર્તાઓના અંતઃકરણને વીધે એવો પણ એક અર્થ ધ્વનિત થતો હતો કે “હે રાજાઓ ! તમે તમારો ગર્વ મૂકીને નિરભિમાની થાઓ. બુઝો, તમારા જેવા રાજાઓ તો હું જોઈએ તેટલા બનાવી શકું છું.” આ પ્રમાણે નેપોલિયને યૂરોપનાં રાજકુટુંબોમાંથી ક્રાન્સમાટેનું વૈર ઓછું કરી નાખ્યું અને તેની સાથે આજો યૂરોપ મિત્રભાવે વર્તવા તૈયાર થયો.

હવે તેણે પોતાનું તમામ લક્ષ ઈંગ્લંડ તરફ આપવા માંડ્યું. કાંઈ પણ ઉપાયે આ દહપ્રતિષ્ઠ પ્રતિસ્પર્ધાને તેનાં હથિયાર હેઠાં મૂકવાની ફરજ પડે એવું કરવાની તે યુક્તિ રચવા લાગ્યો. તેણે કહ્યું કે “ન્યામિધી ઈંગ્લંડ સાથે સુલેહ નહિ થાય ત્યાંસુધી આ સુલેહનો સંપૂર્ણ લાભ ફ્રાન્સને મળવાનો નથી. પણ ઈંગ્લંડનું રાજ તંત્ર જેમના હાથમાં છે તેમને એક જાતનો સનિપાત થયો છે. તેને મનથી કદાં પવિત્ર છેજ નહિ. તેની વર્તણૂક એટલા ફ્રાન્સ સાથે નહિ પણ યૂરોપના તમામ દેશો સાથે અન્યાયી છે; અને ન્યાં ન્યા રાજપદ્ધતિમાં અન્યાય દાખલ થાય છે ત્યાં ત્યા તેની સત્તા અદ્યજીવી નીવડે છે. યૂરોપનાં બધાં રાજ્યોએ એકસાંથી કરીને ઈંગ્લંડને નીતિ, ન્યાય, અને વિવેકને રસ્તે વળવાની ફરજ પાડવી જોઈએ.

ઈંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આવી યત્રુતા હતી છતાં નેપોલિયને ઈંગ્લંડની રામલ સોસાઈટીની લાઇબ્રેરીને કેટલાંક ધણાં કિમતી પુસ્તકો સુંદર રીતે બંધાવીને એટ મોકલાવ્યાં અને મંત્રી ઉપર એક પત્ર લખ્યો. પોતાના સિદ્ધાંતનું આન બેચે તેવી

રીતે મૂચન કરવાના હેતુથી એ પત્ર ઉપર નેપોલિયને જે મુદ્દાલેખ આપ્યો હતો તેમાં (લીબર્ટી ઓફ ધી પ્રીસ) દરિયાઈ છૂટાપછું એવા શબ્દો સુંદર રીતે છપાયા હતા.

ઈંગ્લેન્ડનો એવો દાવો હતો કે કોઈ પણ દેશનું વ્યાપારી વહાણ, ગમે તે માલ ભરીને, ગમે ત્યાં જતું હોય તોપણ તેની ઝડપી લેવાનો ઈંગ્લેન્ડને હક્ક છે. આ હક્કની બળવણીમાં જરા પણ વાંધો બતાવવામાં આવતાંજ તે તમામ માત્રની સાથે વહાણને પણ કબજે કરી લેતું. કોઈ પણ ખંદરને ઘેરો ઘાઘેલો હોય તો માત્ર આ વાત જાહેર કરવી અને તે ખંદરની નજીક પહેરો ફરવા માટે એક લગાયક વહાણ મોકલી દેવું એટલુંજ ઈંગ્લેન્ડને માટે બસ હતું. આવી રીતે અટકાવ કરવાથી કોઈ પણ દેશનું વહાણ ક્રાન્સના કોઈ પણ ખંદર આગળ આવી શકતુંજ નહિ. ઈંગ્લેન્ડની સરકારનો દાવો એ હતો કે મેંજુર કરવામાં આવેલા દરિયાઈ કાયદા પ્રમાણે આમ કરવાનો તેને અધિકાર છે. ક્રાન્સ સિવાયના બીજા તટસ્થ રાજ્યોનું કહેવું એવું હતું કે ઈંગ્લેન્ડ આ પગલું દરિયાઈ કાયદાથી અને પ્રજાઓના આલતા આવેલા બંધારણથી વિરુદ્ધ છે અને માત્ર પોતાના ચડીઆતા દરિયાઈ સૈન્યના બળથી ઈંગ્લેન્ડ આ ગેરકાયદેસર પગલું ભરવામાં ફાવે છે.

આવા સંજોગોમાં યૂરોપના તમામ રાજ્યોને સમજાવીને તેમને સર્વને પોતાના બળવાન હરિફ ઈંગ્લેન્ડની સાથે કસલ કરવા યોગ્ય દેવામાં નેપોલિયનને ધણી મુશ્કેલી પડી નહિ. ઈંગ્લેન્ડે એકવાર આખા યૂરોપને ક્રાન્સની સામે ઝોકવી દીધું હતું તે ફેરવીને હવે નેપોલિયને તેમને સર્વને ઈંગ્લેન્ડના શત્રુ બનાવ્યા અને તેમના એકત્ર થએલા બળનો ઉપયોગ પોતાના હજી સુધી અક્ષત અને અપરાજિત શત્રુ રહેલા ઈંગ્લેન્ડની સામે કરવા માંડ્યો. સમુદ્ર ઉપર તો ઈંગ્લેન્ડનું નૌકાબળ સર્વોપરિ હતું. આખા યૂરોપનું નૌકાસૈન્ય તેની સામે આવે તોપણ તે એકલું સર્વને પહોંચી વળે તેવું બળવાન હતું. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો એક મુખ્ય હેતુ એ હતો કે યૂરોપના કોઈ પણ રાજ્યને નૌકાસૈન્યમાં ઈંગ્લેન્ડનું હરિફ થવા દેવુંજ નહિ. એટલા માટે તેમણે એવો કાયદો પસાર કરાવ્યો હતો કે અમુક રાજ્યથી અમુક સંખ્યા કરતાં વધારે લગાયક વહાણ બધાયજ નહિ. નેપોલિયન ભ્યારે ચાર કરોડની વસ્તીવાળું વિશાળ ક્રાન્સનું રાજ્ય અને જગતના કોઈ પણ દેશનું સૈન્ય જેની સામે ટકી ન શકે એવું અજિત સૈન્ય અવલોકતો અને તેની સાથે માત્ર દોઢ કરોડ વસ્તીવાળા નાનકડા ટાપુ ઈંગ્લેન્ડના બળની તુલના કરતો ત્યારે તે મનમાં ઘણેજ ખીજવાતો કે આ ક્ષુદ્ર રાજ્ય આખા જગતના સમુદ્રો ઉપર અધિકાર ચલાવી શકે છે !

અંગ્રેજ પ્રજાને દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ કરતાં તેમની દોલત, બળ, હિંમત અને શુદ્ધિને માટે સન્માનને મળે છે ખરું પરંતુ કોઈ પણ તેમને ખરા મનથી ચાહતું નથી. અંગ્રેજો ગૌથી બળવાન પણ ગૌથી વિશેષ અગ્રિય પ્રજા છે. કોઈપણ એક પ્રજામાં

બધા પ્રકારના સદયુજની આશા રાખી ચક્રાય નહિ કોઇનામાં ફેટલીક ખામી હોય તો ફેટલીક ખુબી પણ હોય છે.

ઈંગ્લંડના આવા વર્તનને લીધે તેના તમામ મિત્રરાજ્યો તેનાથી છુટા પડી ગયા તોપણ તેણે એકને હાથે યુદ્ધ ભરી રાખ્યું કારણ કે યુદ્ધ તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડે એ તેની અભિમાન વૃત્તિથી સહન ચતુ નહિ, અને ખરું જોતાં તેના પરાજય પણ થશે ન હતો તેનું નૌકાસૈન્ય જ્યાં ગયું ત્યાં જ્યાં કરીનેજ આવતું નેપોલિયનના પ્રહારથી ખીખ રાજ્યોના કચ્ચગાણા નીકળી જતો, પણ ઇંગ્લંડના તગ્તા ફિન્લાન્ડ (વહાણો) ઉપર તેની કથી અસર ચલી નહિ નેપોલિયનની બુદ્ધિનો વિજય જમીન ઉપરની લડાઈમાં હતો, ત્યારે પિટની બુદ્ધિનો વિજય સમુદ્ર ઉપર હતો. ફ્રાન્સનો વેપાર તો તળીઆઝાટક ચક્ર ગયો હતો ઇંગ્લંડનાં વહાણોને આખરે ખીખે સારો શિકાર ન મળતાં તેઓ બિચારા ગરીબ માછીમારોને પણ રજાડવા લાગ્યા નેપોલિયને છટાસિના રાજ્યો પાસેથી સુદર મૂર્તિઓ અને ચિત્રો તફાડી લીધા અને ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સના માછીઓ પાસેથી માછલીઓ તફાડી લીધી, એ બેમાની કથી લૂટ ઓછી શાલા આપનારી છે તેનો ન્યાય ઇતિહાસકારો કરી બેશે.

ઈંગ્લંડે જાહેર કર્યું કે ફ્રાન્સને અને ઘેરી લીધું છે માટે દાંષ્ટ પણ દેશથી તેની સાથે વેપાર ચલાવી ચક્રાશે નહિ ઇંગ્લંડને. કાફલો ફ્રાન્સની આસપાસના દરિયામાં ઘૂમી વળતો હતો, અને કોઈ પણ દેશનું એક પણ વહાણ નજરે પડતાં તેને થોભવાની આજ્ઞાની નિશાની તરીકે તેના તરફ તોપનો એક ગોળો તાકવામાં આવતો અને એ દલેથી તે તરતજ ન અટકે તો તેના ઉપર ગોળાનો વરસાદ વરસાવી તે નિર્દોષ વેપારી વહાણને અગ્રેજ નાવિક કાયદેસર મળવેલી લૂટ તરીકે પોતાનું કરી લેતા જે તે વહાણ થોભતું તો અગ્રેજ વહાણમાંથી એકાદ જુવાન અમલદાર તેના ઉપર ચઢી જતો અને મરજીમાં આવે તે રીતે તેના ઝડપી લેતો, અને તેની સમજ મુજબ જે તે વાણુમાં દારૂગોળા જેવું જોવામાં આવતું તો તે વહાણ તેના માન સાથે જપ્ત થઈ જતું જુવાન લશ્કરી અમલદારો ઘણીવાર તોછડાં અને ઉદ્ભટ માથુરો હતા પણ ઇંગ્લંડ કહેતું કે તેની વર્તણુક સ્વીકારાયતા દરિયાઈ કાયદાઓ મુજબ વાજખીજ હતી.

યુરોપના તમામ રાજ્યોને ફ્રાન્સ સાથે મૈત્રી હતી અને ઇંગ્લંડ આ પ્રમાણે દરેક દેશના વહાણની ઝડપી લેતું તેથી બધા તેના ઉપર ખીજવાયા હતા, અને તેમણે જાહેર કર્યું કે તેની આવી ગેરકાયદેસર વર્તણુક અગ્રે સહન કરનાર નથી રશિયા, પ્રશિયા, ડેન્માર્ક, સ્વીડન, હોલેન્ડ, સ્પેન બધાએ સમુદ્ર ઉપર ચક્રવર્તી રાજ્ય ચલાવનાર ગર્વિષ્ટ ઇંગ્લંડની સામે એકસ પી કરી આ સુદર એકસ પી નેપોલિયનની બુદ્ધિને આભારી હતી રશિયાનો ઝાર પોલ, જે નેપોલિયનનો સુસ્ત પ્રશસક બની ગયો હતો તે આ એકસ પીનો આત્મા હતો હવે ઇંગ્લંડને એકને હાથે

આખા યુરોપનો સાથે પોતાનું બળ અજમાવવાનો વખત આવ્યો. આ પ્રસંગને માટે ઇસ્ટિય પ્રધાનમંત્રી રાજ્યનું તમામ બળ એકત્ર કરવામાં તેમની પ્રૌઢ શક્તિનું દર્શન કરાવ્યું. તોપણ ઈંગ્લંડના પ્રજાવર્ગમાં તો આ લગાષની વિરુદ્ધમાં અસતોપના ઉદ્ગારો નીકળવા લાગ્યા. પ્રધાનમંત્રીની સામેતો પણ પણ જાગૃત થયો. પ્રધાનમંત્રી આ લગાષમાં પ્રજા ઉપર કરોડો પાઉન્ડનું દેવું વધારી મૂક્યું હતું. પણ તે છતાં અંગ્રેજ પ્રજાનું જાતિય અભિમાન કાન્યું અને ઈંગ્લંડે લગાષમાં ઝાકાવ્યું. તેને પોતાના દરિયાઈ બળ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હતો તેથી તેને આખી આલમની પણ પરવા ન હતી.

તેનો કાફલો સર્વત્ર ધૂમવા લાગ્યો. મિત્ર રાજ્યોનાં સંસ્થાનો પાકા ફળની માફક ટપોટપ તેના હાથમાં પડવા લાગ્યા. યુરોપી રાજ્યોની એકઠી મઠ પણ લગાષ જાહેર થઈ ન હતી. તેટલામાં તો ઈંગ્લંડે જાહેર કીધું કે મિત્રરાજ્યોનાં વહાણ ત્યાં હોય ત્યાંથી પકડી લેવાં. દેશાવરના વેપારીઓને આ વાતની ખબર ન હતી. તેમનાં વહાણ સફરે નીકળી પડ્યાં હતાં. ઈંગ્લંડે તે સર્વને વગર સંકોચે પકડીને કેદ કરી લીધાં. આ પ્રમાણે શત્રુનાં અડધો અડધ વહાણ તેના હાથમાં ગયાં.

ખાલિફ સમુદ્રમાં રશિયા, સ્વીડન અને ડેન્માર્કનો મોટો કાફલો હતો. તેનો નાશ કરવા માટે નેલ્સન બળવાન કાફલ.સાથે નીકળી પડ્યો. ફ્રાંસને જાણ દારણુ દરિયાઈ સંગ્રામ થયો અને અણુકરના ઉપસાગરના યુદ્ધ કરતાં પણ વિશેષ આ પ્રસંગે નેલ્સનની પ્રચંડ શક્તિ ઝળકી નીકળી. ડેન્માર્કની પાટનગરીમાં રડારોળ થઈ રહી અને તેના હજારો યુવાન, હસમુખા પુત્રો તેમના પોતાના લોહીથી ખરડાયેલી ભૂમિ ઉપર પડ્યા.

મિત્રરાજ્યોના સેનાપતિએ આ ખૂનખાર કતલ જોઈને સુલેહનો વાવટો ખતાવ્યો. નેલ્સન આ જોઈને પ્રથમ તો જરા અચકાયો પણ તરતજ હેયું કંઈ કરી બોલ્યો, હું એક આંખે કાણુ તો છું અને મરજીમાં આવે ત્યારે આંધળો પણ થઈ શકું છું. એમ કહીને જાણે તે શત્રુનું નિશાન જોતોજ ન હોય તેમ યુદ્ધ જારી રાખ્યું. આ પરાજયથી મિત્રરાજ્યોનું બળ ઊંચિલિનન થઈ ગયું. તેજ અરસામાં રશિયાના ઝાર પૌલનું બાદશાહી મહેલમાંજ ઉમરાવોએ ખૂન ક્યું અને તેનો પુત્ર અલેક્ઝાન્ડર ગાદીએ બેઠો. પૌલના ખૂનના સમાચારથી નેપોલિયનના હૃદય ઉપર વજાલાત થયો. તેના મત પ્રમાણે આ ખનાવ ફ્રાન્સ અને એક રીતે આખા જગતને માટે આપતિ સમાન હતો. પૌલ જરા ચક્રમ તો હતો અને કાઈ વાર લગભગ ગાંઝા જેવો વ્યવહાર પણ કરતો; પણ તેના ઉત્સાહને લીધેજ ફ્રાન્સ અને રશિયા વચ્ચે એકતા સધાઈ હતી, તે હવે તૂટવાનો વખત આવ્યો.

નેપોલિયન ફ્રાન્સના જનસમાજમાં મનુષ્યની સમાનતા સાચવતો હોવાથી રશિયાનો ઉમરાવવર્ગ તેનાથી નાખુશ થયો હતો. આજ કારણથી તેમણે ઝારનું ખૂન

કરાવ્યું, અલેક્ઝાન્ડરને ગાદીએ બેસાડ્યો અને રશિયાની રાજનીતિ બદલાવી નાખી. નવા ઝારે ફ્રાન્સની સાથેના કરાર તોડીને ઈંગ્લંડ સાથે મૈત્રી બાંધી. આ બનાવો ફ્રાન્સને માટે દેખાતી રીતે વિપત્તિ સમાન હતા; તોપણ લગ્નપત્ની જલદીથી અંત લાવવામાં તે કારણરૂપ થયા. અંગ્રેજ પ્રજા આ નિરંતર ચાલતા વિગ્રહથી હવે કંપર થઈ ગઈ હતી; તેમણે હવે સુલેહ કરી દેવા માટે જોરથી માગણી કરવા માંડી; અને ચાલુ સંજોગો જોતાં ઈંગ્લંડ પોતાનું સ્વમાન યુગ્માત્મા સિવાય સલાહ કરી શકે એવી સ્થિતિમાં હતું.

મિસરમાં રહેલા ફ્રેન્ચસૈન્યને મદદ આપવાની વાત આવ્યા અધરા સંજોગોમાં પણ નેપોલિયન બૂધી ગયો ન હતો. જો ફ્રાન્સનું દરિયાર્ધ બળ ટકાવી રાખવું હોય તો મિસર તેના કપળમાં રહેવું જ એક જ એમ તે માનતો હતો. લગભગ દરરોજ ફ્રાન્સ, હોલેન્ડ, ઇટાલિ અને સ્પેનનાં બંદરોમાંથી મિસર જવા માટે સંખ્યાબંધ વહાણો બહાર પડતાં. તેમાં બોરાડોની વસ્તુઓ, દારૂ, યુદ્ધસામગ્રી, કપડાં તથા ફ્રેન્ચ વર્તમાનપત્રોની ફાઇલો કાળજીપૂર્વક મોકલવામાં આવતાં. તેમાંના ધણીક અંગ્રેજોના હાથમાં પડ્યા પડ્યા જતાં છતાં થોડાં ધણાં ત્યાં જઈ શકતાં હતાં. તે કિપરાંત ત્યાં નવું લશ્કર અને યુદ્ધસામગ્રી મોકલવા માટે પણ નેપોલિયન ધાટ ધડી રહ્યો હતો.

છેરટ બંદર આગળ તેણે એક કાફલો તૈયાર કરાવ્યો. તેમાંથી સારામાં સારા સાત વહાણ ચૂંટી કહાડીને દરેકમાં મિસર મોકલવાની વસ્તુઓ ભરી કે જેથી કરીને એમાંનાં કેટલાક યંત્રોને હાથ જાય તોપણ જે ત્યાં પહોંચે તેમાં થોડી થોડી બધી વસ્તુઓ તો મળી આવેજ. ત્યાર પછી ઈંગ્લંડને થાપ ખવડાવવા માટે તેણે એવા કાફલો બીજાં ઘણે કેકણે તૈયાર રાખ્યા. જો તેની સૂચનાનો તેના અમલદારોએ બરાબર અમલ કર્યો હોત તો આ હુકિત સફળ થયા વગર રહેતજ નહિ.

અહિં નેપોલિયનના હાથમાં કેટલી મોટી સત્તા આવેલી હતી તેના એક જાણવા જેવો દાખલો મળી આવે છે. છતાં ખુબીની વાત એ છે કે આપખુદ સત્તાની સામે યનાર ફ્રેન્ચ પ્રજા નેપોલિયનની આપખુદ સત્તાને ચલાતી હતી. તેણે પોલિસ ખાતાના પ્રધાનને એક પત્રમાં જણાવ્યું કે પારિસના એકંદર ચૌદ વર્તમાનપત્રોના અધિપતિઓને હુકમ કરો કે સરકાર તરફથી તેમને જે ખજર પૂરી પાડવામાં આવે તે સિવાય એવી જરા પણ ખજર પ્રકટ ન કરવી કે જેથી કાફલાની બીલચાલ સંબંધી યંત્રોને મારિતી મળી શકે. અત્યાર પહેલાં નેપોલિયને પદતિસર કોર્ટો મારફતે તપાસ ચલાવીને ચૌદ સિવાયનાં બાકીનાં તમામ વર્તમાનપત્રોને બંધજ કરી દેવામાં હતાં. અગમખીની વાત એ છે કે નેપોલિયન ગમે તેટલી નિરંકુશ સત્તા વાપરતો તોપણ પ્રજા તેને રાજ્યપુરણથી અધીન રહેતી. તેમને ખાત્રી હતી કે લગ્નપત્ની ફતેહમંદ બનાવવા માટે નેપોલિયનને તેવી સત્તા આપવાની જરૂર હતી અને વળી તે જે કાંઈ કરતો તે

હાપણથી તથા સ્વદેશપ્રેમથી પ્રેરાઈનેજ કરતો એવી સર્વને ખાતરી હતી. આથી કરીને પ્રજાએ જાપાના છુટાપણનો ખુશીથી ભોગ આપ્યો.

હવે ઇંગ્લંડની આંતરિક સ્થિતિ ધણીજ ચિન્તા ઉપજાવે એવી થઈ પડી હતી. લગભગ તમામ સુધરેલા દેશો તેની સામે ઉઠ્યા હતા. તેની ખેતી ખરબાદ બની ગઈ હતી, અને દેશમાં બચકર દુષ્કાળ ફેલાયો હતો. જૂને મરતા લોકોએ ઠેકાણે ઠેકાણે દુઃખડ-તોફાન કરવા માંડ્યાં; ઉમરોલોના મહેલો અને વાડી વજ્રફાઓનો નાશ કરતાં કરતાં તેમણે શહેરોમાં દાખલ થઈને હુટકાટ કરવા માંડી. ઇંગ્લંડ અને આયર્લેન્ડની જૂને મરતી પ્રજા બધી દોષ પિટને માથે મૂકવા લાગી. તેઓ ઉઘાડે છાંજે બોલતા કે આપણાં દુઃખ અને જૂખમરાણું કારણ પિટ છે. તેણેજ પ્રજાને અસહ્ય દેવું અને અન્યાયી કરના બોળ નીચે કચરી નાખી છે. ક્રાન્સ આપણી સાથે સલાહ કરવા તૈયાર હતું પણ તેમાં ફાયર મારનાર એ પિટુંજ હતો. તેમ કરીને તેણે આખા યુરોપીય વિશ્વનાં દિલ દુભાવ્યાં છે અને તેથીજ હવે આપણે માટે તે દેશો અનાજ મોકલતા નથી. પ્રધાનમંડળની સામેનો પક્ષ હવે વિશેષ જોર પર આવી ગયો અને પાર્લામેન્ટમાં પિટની સત્તા નિર્જન થવા લાગતાં તેમણે તેનાં કાર્યો અને નીતિપર સખ્ત પ્રહાર કરવા માંડ્યા. ફ્રાંકસ, શેરિડન વગેરે વક્તાઓનાં બાપણોથી સભામંદિર ગાજવા લાગ્યું.

તેમણે કહ્યું, “ મારે-ગોના યુદ્ધ પહેલાં ક્રાન્સ સાથે તમે શામાટે સલાહ ન કરી ? એ લાડાઈ થયા પછી પણ તમારે માટે સલાહ કરવાનો અવસર હતો તે પણ તમે ગુમાવ્યો. સમુદ્ર ઉપરનું યુદ્ધ મોકુફ રાખ્યા સિવાય પણ નેપોલિયને ઇંગ્લંડ સાથે નાખી સલાહ કરવાની માગણી કરી હતી તેને પણ તમે તરછોડી કઢાડી. જુઓ, તમે ક્રાન્સને પાયમાલ કરવાને આટલો આટલો પ્રયત્ન કરો છો તોપણ તે આખાદ થતું નય છે અને આપણી પ્રજા જૂને મરવાની અણીપર છે; કારણ કે ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થા ઘણી સુંદર છે અને આખા યુરોપ સાથે તેને મુલેહ છે. જગતમા તેને માટે ઘણું સારું બોલાય છે કારણ કે ઉપરા ઉપરિ વિજય મેળવ્યા છતાં તે પોતાના રાત્રુપક્ષ સાથે ન્યાય, વિવેક હાપણ અને ક્યાદી વર્તે છે. ” સામા પક્ષને વીધી નાખે એવી તીક્ષ્ણ કરગ્રાહીથી તેઓ પૂછવા લાગ્યા કે “ જે બોનાપાર્ટને પ્રધાનો ઉદ્ધત અવિચારી પોરીઓ કહેતા હતા અને થોડાજ વખતમા તે હતો ન હતો થઈ જશે એવી ગણતરી કરીને તેની સાથે મુલેહ કરવાની પરવા પણ કરતા નહિ તે બોનાપાર્ટને હવે જોયો ? ”

સામા પક્ષના એકસામટા હુમલાથી અને જૂને મરતા લોકોનાં જૂમરાણુથી પિટનું પણ ધૈર્ય ખૂટી જવા આવ્યું; પણ પોતાની અત્યારસુધીની નીતિ બદલવાનું તેની અભિમાનવૃત્તિને ખૂંચવા લાગ્યું. તે એકનો એકજ જવાબ આપતો કે જે

આપણે રાષ્ટ્રવિપ્લવકારીઓ સામે ન લડીએ તો આપણા દેશમાં પણ વિપ્લવ થયા વગર નહિ રહે પાર્લામેન્ટમાં હજી તેના પક્ષના સલાસદો તો વધારે હતા તોપણ લોકમત તેની વિરુદ્ધ હતો અને દિવસે દિવસે તેની સ્થિતિ નબળી પડી જતી હતી તેથી આખરે ઉમરાવવર્ગના માનીતા પણ લેક્ષિના તિરસ્કારને પાત્ર થયેલા પિટ્ટે પોતાના પદનું રાજીનામું આપ્યું તેનો અર્થ બધે એવોજ થયો કે આખરે ક્રાન્સ સાથે સનાહ તો કરવીજ પડશે તેથી સ્વમાન સાચવવા માટે એ ખસી ગયો પિટ્ટ જતાં જતાં પણ પોતાની જગ્યાએ મી એડિંગ્ટન નામના અપ્રસિદ્ધ અને પોતાનું પાણુ પાણી પીએ તેવા માણસની ઝાઝવણુ કરતો ગયો.

નેપોલિયને હવે જગતને જાહેર કર્યું કે જ્યાંસુધી ઇંગ્લંડને ક્રાન્સની સાથે સુરેહ કરવાની જરૂર નહિ સમજાય ત્યાંસુધી હવે તેની સાથે હાથે હાથ લદવાનો મે નિશ્ચય કર્યો છે અંગ્રેજોનું નૌકાબળ ચડીઆતુ તો હતુંજ તે છતાં તેણે જાહેર કર્યું કે ગમે તેમ કરીને હું ઇંગ્લીશ ચૅનલ ઝોનગીને છુદ્દ લડન ઉપર ચડાઈ લઈ જઈશ અને ત્યાં તેમના ધરના આગણુમાં બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળને સત્તાહના કાલખરાર કરવાની ફરજ પાડીશ આ સંકલ્પમાં સાહસ તો ધણુજ હતું અને નેપોલિયને આ વિચાર અમલમાં મૂકવાનું ધાર્યુંજ હતું કે નહિ તેમાં પણ ધણુને શક છે, પરંતુ તેમ ક્યાં સિવાય તેને માટે બીજે માર્ગજ રહ્યો ન હતો ઇંગ્લંડનું નૌકાબળ એવું અપ્રતિમ હતું કે તેની સાથે દરિયાઈ યુદ્ધનું સાહસ કરવામાં હતાપણુ હતુંજ નહિ તેમ નેક્સન ઇંગ્લીશ ચૅનલ એવી આલાકીથી સાચવતો હતો કે ક્રાન્સના બહરમાઈથી એકે મહવાઈ પણ બહાર નીકળાય એમ હતું નહિ.

ઇંગ્લંડનો પ્રજામત પોતાની તરફેણમાં વાળવાની અને આખા યુરોપની સહાઇ બ્રૂત મેળવવાની નેપોલિયનને ઘણી ઈચ્છા હતી તે માટે તેણે “મેનિટયૂર” નામના કેન્સ પત્રમાં પોતાને હાથેજ લખીને કેટલાક લેખ પ્રસિદ્ધ કરવા માંડ્યા એ લેખની ભાષા એવી અપ્રતિમ છટાદાર હતી અને તેની દલીલ એવી અકલ્પ્ય હતી કે તમામ દેશોના વાચકો લેખની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા તેણે નવા બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો માન ભર્યા શબ્દોમાં ઉલ્લેખ કર્યો અને જણાવ્યું કે તેઓ ધણુ શુદ્ધિમાન પ્રમાણિક અને શુભ આશયવાળા છે ક્રાન્સ બીજી પ્રજાના હક્ક કે સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવાને બિલકુલ નારાજ છે એવું યુરોપની પ્રજાના મન ઉપર દસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેની સાથે ક્રાન્સ પોતાના જીતેના પ્રદેશો છોડી દેવાને કેવું ગજી છે અને ઇંગ્લંડ દિલ્લો તથા યુરોપના દીપોનો મેળવેલો કમળો કેવો મક્કમણે પકડી રાખે છે તેની તુલના પણ કરી. અગ્રજ પ્રજાની સ્વાભિમાનની લાગણી ન દુખાય તે માટે તેણે લખ્યું કે ઇંગ્લંડપર ચડાઈ કરવાનું પગલું મારે નાહનાજે, છેલ્લામાં છેલ્લા ઉપાય તરીકેજ લેવું પડશે, કારણ કે અંગ્રેજ પ્રજાનું બળ અને તેની સાથે યુદ્ધ માંડવામાં

ફટવું બંધ કરીને જોખમ સમાપ્ત છે તે હું સારી પેઠે જાણું છું, પણ છેવટે તેમ ક્યાં સિવાય મારી પાસે બીજો ઉપાય રહ્યો નથી; અને જો બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે એવો નિર્ણય કર્યો હોય કે ઈંગ્લંડ કે ફ્રાન્સ એ જેમાંથી એકનો સંપૂર્ણ વિનાશ થયા સિવાય યુદ્ધનો અંત નહિજ લાવવો તો પછી ફ્રાન્સમાં એવો એક પણ પુરુષ નથી કે આ પ્રાણપાતક યુદ્ધના પરિણામે ફ્રાન્સનો પણ વધે તે માટે બારેમાં બારે પ્રયત્ન કરવામાં ક્યારા રાખે.

તેણે સુંદર અને જ્વલંત ભાષામાં પ્રશ્ન કર્યો કે “ યામાટે આ તકરારનો નિર્ણય છેવટના ઉપાયથીજ આણવો જોઈએ ? યામાટે મનુષ્યજાતિ ઉપર યુદ્ધરતી વિપાત્તઓનો અંત એકદમ ન લવાય ? યામાટે આ જે ઉ મહાન પ્રજાઓનું ભવિષ્ય જોખમમાં નાખવું જોઈએ ? ”

ફર્ટ કૉન્સલ નેપોલિયનને હાથે લખામણ, તેની બળવાન અને સંગીન દલીલ તથા લાગણીથી ભરપૂરી હતી જુરસાદાર ભાષાવાળા લેખની અમર સર્વત્ર યષ્ટ. પણ આ સમાધાનીના લેખની પ્રસિદ્ધિની સાથે ફ્રાન્સના કિનારા ઉપર નેપોલિયન પોતાના સૈનિક બળનું મક્કમપણે દર્શન કરાવવા લાગ્યો. બોલેન બંદરની નજીક એક ક્ષાપ માણસોનું મૈત્ર્ય એકત્ર થયું અને ઈંગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારીનાં ચિન્હ દેખાવા લાગ્યાં. લશ્કરને સામે કિનારે ઉતારવા માટે અશ્વખ મજબાઓ બંધાવા લાગ્યાં. નેપોલિયનની યોગ્યતા એવી હતી કે સમુદ્રના તોફાનને લીધે ઈંગ્લંડનો કાફલો વિખેરાઈ જાય કે તરત પોતાનું તમામ નૌકાબળ એકજ જગ્યાએ એકત્ર કરીને થોડા વખતને માટે ખાડીનો કાજો લઈ લેવો અને તાગડનોખ લશ્કરને સામે કિનારે ઉતારી દેવું.

ઈંગ્લંડ પણ પૂરેપૂરું જાગૃત થઈ ગયું છતાં તે ગભરાયું નહિ. લશ્કરને તાલીમ અપાવા લાગી; સિપાઈઓને લઈ જવાને સંખ્યાબંધ ગાડાં ધડાવા લાગ્યાં અને આખો ટાપુ લશ્કરી જાવણી જેવો દેખાવા લાગ્યો; પણ તેની આજ્ઞાંતરિક સ્થિતિ ધણી રોચનીય હતી. દેશમાં કુદકાળ કેર વર્તાવી રહ્યો હતો, વ્યાપાર નિરતેજ થઈ ગયો હતો અને પ્રજા ઉપર કરનો જોળે અસહ્ય હતો, આયર્લેન્ડ બળવો કરવાની તૈયારીમાં હતું, પ્રધાનમંડળે નેપોલિયનને હલકો પાડવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે છતાં ઈંગ્લંડની પ્રજા તો તેના તરફ માનની નજરથી જોતી હતી અને તેને ઉમરાવવર્ગનો શત્રુ અને સામાન્ય પ્રજાજનનો મિત્રજ માનતી હતી.

નેપોલેને એકવાર સ્ત્રીના મોહપાશમાં લપટાઈ જઈને નેપોલિયનને ફ્રાન્સ આવવાની તક આપી હતી તેને માટે તેની કીર્તિને કલંક લાગ્યું હતું. એ કલંક ઘોષ નાખવાને તેણે હવે પૂરતી હુશિયારી રાખી હતી. નેપોલિયનની દરેક હિલચાલ ઉપર તેની નજર એવી તીવ્ર હતી કે એક મજબો પણ ફ્રાન્સને કિનારેથી છૂટી શકે.

ન હતો ફ્રાન્સનું વિશાળ નૌકસૈન્ય ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈને બોલેન બદ્દ આગળ સમુદ્રાકારે લગરાઈને પડ્યું હતું. ચોથી આગસ્ટને રોજ સવાર યતાજ નેલ્સનનો કાફલો વ્યૂહમદ્દ થઈને ત્યાં આગળ આવી ઉભો અને સોળ કલાકસુધી ફ્રેન્ચો ઉપર ગોળા, ગોળીઓ અને બોંગની ઝડી વરસી રહી, પણ ફ્રેન્ચોની હોડીઓ એક બીજા સાથે સાંકોવાડે એવી મજમૂત જકડાઈ હતી કે તેનાથી એક પણ હોડી પકડી શકાઈ નહિ. પોતાનો આખરે માનમ ગઈને તેણે પૂક ફેરવી ફ્રેન્ચોએ સ્વપરા-ક્રમથી પોતાનો પરાજય થવો અટકાવ્યો તેથી તેઓની ખુલાલીનો ખાર ન રહ્યો.

પણ ખીજવારલો નેલ્સન પાછો આવશે એવી ચોક્કસ વકી હતી તેથી ફ્રેન્ચો તેનો મારી રીતે સત્કાર કરવાને તૈયાર થઈને બેઠા હતા. ખાર દિવસ પછી તે વધારે નૌકા બળ સાથે પાછો આવ્યો. અંધારી રાત્રિએ તેણે ચૂટી કહાડેલા માણસોને હોડી-ઓમાં બેસાડ્યા અને એક અત્યંત દારણુ સાહસ બેઠવાને તેમને પ્રેર્યો. હલેસાનો પણ અવાજ ન થાય તેવી રીતે તેઓ ફ્રેન્ચોના મહવાઓ પાસે આવી પહોંચ્યા. પછી તલવાર, સગીન, કુહાડા, ખંદુક વગેરે આકુષીથી સજ્જ થઈને ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો એક બીજાની ભયાનક કતલ કરવા મંડી ગયા. બેઉ પક્ષના માણસો સરીરની કે કથાની પરવા કર્યા વગર દૈત્યોની માફક લડ્યાં. ફ્રેન્ચો સ્વરક્ષણને માટે લડતા હતા. અંગ્રેજો આમટે લડતા હતા તેની તેમને પોતાને પણ ખબર ન હતી. આખી રાત ખૂનખાર કતલ ચાલી રહી. બેઉ પક્ષના હજારો યોદ્ધાઓ ખપી ગયા. સવાર પડ્યા પછી બીજી વાર માનમ ગઈ થઈને અને આ વખતે તો લગભગ હાર ખાઈને નેલ્સનને પાછા ફરવું પડ્યું. આ પરાજયથી અંગ્રેજ પ્રજાને નેલ્સનમાં જે વિશ્વાસ હતો તે ઘણું ભાંગે ઓછો થઈ ગયો, અને કદાચ ફ્રેન્ચો તેમના ધરના બારણા આગળ પણ લડાઈ કરવાને આવી પહોંચે એવી ધાર્તી વધવા લાગી નેપોલિયન કહેતો કે જુ ગમે તેમ કરીને બેઉ પ્રજાઓને હાથોહાથની લડાઈમાં ઉતારીશ ત્યાર કરોડ ફ્રેન્ચો અને દોઢ કરોડ અંગ્રેજોના યુદ્ધના પરિણામમાં મને જરા પણ શંકા નથી.

ઉપર કહ્યા તેવા બનાવો પછી સુલેહ કરવાના માર્ગમાં જે જે વિધી હતા તે એક પછી એક ઓછા થતાં ગયા. ઈંગ્લેન્ડને હવે સન્નહને માટે માગણી કરી અને તે નેપોલિયને ધણાજ વિવેકની સાથે સ્વીકારી. તેણે કહ્યું કે " જો ઈંગ્લેન્ડનેજ સલાહ કરવી હોય તો તે ધણી સહેલાઈથી થઈ શકશે. "

એકવીસમી ઑક્ટોબરે સુલેહનો કાવો ખરડો તૈયાર થયો. આ ખુદીના સમાચાર પહોંચ્યાંવા માટે એક સ્વાર દોડતે ધોડે પારિસ જવા રવાના થઈ ગયો. નેપોલિયન પોતાના ત્રણ સહકારી કૉન્સયો સાથે મંત્રણુવૃદ્ધમાં બેઠો હતો. પેલામના કમળો ફેડતી વખતે તેમની લાગણીઓ ધણીજ ઉરકેરાઈ ગઈ અને વાંચ્યા પછી તેઓ એટલા ખુદ થઈ ગયા કે એક બીજાને બેટી પડ્યા.

નેપોલિયને ખુદશા દિક્ષથી પોતાની દર્પની લાગણીને અવકાશ આપ્યો. આજનો પ્રસંગ તેના જીવનમાં અત્યંત અભિમાન ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો. બે વર્ષની અંદર તેણે ફ્રાન્સની આખ્યાંતરિક સ્થિતિને બદલવાની કોશિશ અને આખા જગતમાં સુલેહ પ્રવર્તાવી. એક ફ્રાન્સલે કહ્યું, “ હવે ઈન્ડિય સાથે સલાહ થઈ છે તો આપણે એક પ્રમુખ વચ્ચે જે વેપારને લગતી તકરારો છે તેનો પણ નિવેડો લાવી નાખીએ.”

નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, “ બહુ ઉતાવળા થાઓ નહિ. સુલેહ થઈ છે તો તેનો આનંદ ભોગવો. વેપારને લગતા કોલકારાર આપણે કરવા હશે તો કરી શકાયું પણ ફ્રાન્સના ખીલતા ઉદ્યોગોને હું નબળામાં નાખવા માગતો નથી.” સ્વદેશમાં તેની અચળ કક્ષિત જે તેના મરણપર્યંત તેવીને તેવીજ રહી હતી તે આનંદના આવેશમાં પણ દબાઈ ગઈ ન હતી.

એક દેશની રાજધાનીમાં આ શુભ સમાચાર એકજ વખતે જાહેર કરવામાં આવે તેટલા માટે સુલેહની ખબર ચોવીસ કલાકમુધી લંડનમાં દબાવી રાખવામાં આવી. ઈન્ડિય અને ફ્રાન્સના લોકો દર્પ અને ઉત્સાહના આવેશમાં ઉન્મત્ત જેવા બની ગયા. આખા યુરોપમાં હવે સુલેહ થઈ હતી. હવે દેશ દેશ વચ્ચેના વ્યાપારના માર્ગો મોકળા થવાના હતા. રાજનીતી બેઉ નગર ઝળઝળી રહ્યાં. ઈન્ડિયની પ્રજાને હવે તો તેમના હક્કમાં માતો ન હતો. સ્વતંત્રતાને માટે મરી શીડનારી ફ્રેન્ચ પ્રજાને તેઓ ચલાતા હતા. તેમના શાશ્વત અને જગતમાં સલાહસાતિનો મંત્ર બચ્ચનાર રાજ્યકર્તા નેપોલિયનને તો તેઓ પૂજતા હતા. “ બોનાપાર્ટે ધણું છલો ” ના શ્રવણીથી આખું લંડન નગર ગાજી રહ્યું.

લંડન શહેરના લોકોનું મોટું ટોળું ફ્રેન્ચ એલયીને જંગલે ગયું. તે ગારીમાં બેસીને સલાહના કોલકારારનો પોષા ખરડો દર્શાવવા લૉર્ડ હૉલસપીને ઘેર જતા હતા. ઉમંગમાં આવી ગયેલા લોકોએ તેના ઘોડા છોડી નાખ્યા અને દર્પનાદથી આકાશ ગજવતા ભરબળદમાં ધકેલે તેની ગાડી બેચી જવા લાગ્યા. આગળ જતાં ટોળામાં લોકોની સંખ્યા બેહદ વધી ગઈ અને ધમ્માચક્રી મચી રહી તેમને પોલિસથી રોકી શકાય એમ તો હતુંજ નહિ, તેથી પોલિસ ખાતાના વડા લૉર્ડ વિન્સેન્ટને લોકોના ટોળાની આગળ આગળ ચાલવું પડ્યું.

તે દિવસે અંગ્રેજ ખલાસીઓનું લોભપણ, લલાઈ અને તોછણપણું ઉદાહરણ-રૂપ થઈ પડે એવો એક નાનો રમુજ બનાવ બન્યો. ફ્રેન્ચ પ્રજાને ખારણે રાજનીતી કરવામાં આવી હતી. તેમાં સુલેહ થઈની આકૃતિમાં સૌથી વધારે તેજસ્વી દેવાઓ ગાઠવ્યા હતા. તેના તરફ ખલાસીઓનું ધ્યાન ખેંચાયું અને ત્યાં આગળ તેઓ ટોળા-ખંધ ભેગા થયા. અલણ ખલાસીઓ ‘કોન્કર્ડ’ (સુલેહ) અને ‘કોન્કર્ડ’ (જીત્યા) એ થઈને અંગ્રેજી બોલીમાં એક જેવાજ ઉચ્ચાર દેવાથી અર્થનો તફાવત સમજાયા

નહિ. તેમણે કહ્યું, " શું અમને જીત્યા ? એટલા બધા અને કાંઈ હાર્યા નથી, તે નહિ ચાલશે એમ કરતાં કરતાં અસંતોષ વધી ગયો અને તેઓ તોફાનપર ચડ્યા. ફ્રેન્ચ પ્રધાને બહાર આવીને ખરો અર્થ તેમને ધણોએ સમજાવ્યો પણ એ વાત તેમને મળે ઉતરીજ નહિ. આખરે એ અણગમતા સખ્દને ટેકાણે એજ અર્થનો 'એમીટી' (મૈત્રીસૂચક) સખ્દ મૂકવામા આવ્યો. એટલે તેમને સંતોષ થયો અને તથ્ય વાર કુરરેના પોકર કરીને તેઓ ચાલતા થયા.

ફ્રાન્સને ઉત્સવ અને આનંદ ધ્વજીડના કરતાં પણ વધારે હતો. નેપોલિયન તરફ પ્રજાની ભક્તિ અને તેનાં શાણપણ અને સ્વદેશમાં તેમનો વિશ્વાસ બેહદ વધી ગયાં. હવે તેને જે જે સત્તા લેવી હોય તે બધી સહેલાઈથી મળે તેમ હતું. પ્રજા તેને શરણે આવી હતી. તેને નહિ પસંદ કરનારા અને તેની કૃતેદથી બળનારા હવે માત્ર ઉમરાવોજ હતા.

આ હર્ષનાદના પડખા પિટું અને તેના સહકારીઓના હૃદયને કારી બા જેવા લાગતા હતા. પિટુંને ખબર હતી કે હવે ફ્રાન્સને માટે સમુદ્ર ખુલ્લો થઈ જશે અને થોડાજ વખતમાં નેપોલિયનની કાર્યકારિણી સક્તિ અને અગમ્ય ઉત્સાહના પ્રભાવે બહુધ સૃષ્ટિની પેઠે અગ્રેજ કાફલાને ટકર મારે તેવો બળવાન ફ્રેન્ચ કાફલો પેદા થશે; અને તેઓ પણ અમુદ્રમાં ચારે દિશાએ ધૂમચા લાગશે. તેથી કરીને લોકમનને વજ્ર થાને પ્રધાનમંડળને જે સલાહ કરવાની ફરજ પડી હતી તેમાં તેની નજરે ઈંગ્લેન્ડ ખારે અકલપાણ્ય જણાતું હતું.

સલાહની સરનોમા એક સરત એવી હતી કે ફ્રેન્ચોએ મિસર છોડવું; કારણ કે તેથી અમેરિકાના દિગુસ્તાનના રાજ્યની સલામતી ઓછી થતી હતી. એ સરત બેનાપાર્ટ કંગ્રસ રાખી; પણ બીજો સલાહ માલ્તાનો હતો. બેનાપાર્ટનું કહેવું એવું હતું કે અગ્રેજો પાસે જિબ્રાલ્ટર છે તે માટે માલ્તા તો તેમની પાસે રહેવોજ ન જોઈએ. વાજખીરીતે જિબ્રાલ્ટરના બદલામાં તે ફ્રાન્સને માટે માલ્તાની માગણી કરી શકે, કારણ કે તેમ માય તોજ બેઉ રાજ્યોનું બળ સરખું થઈ રહે; પણ સલાહ કરવા માટે ને ઉત્સુક હતો અને કાલકાર કરતી વખતે તે મોટું મન રાખતો તેથી તેણે કહ્યું કે બલે ઈંગ્લેન્ડ પાસે જિબ્રાલ્ટર રહે તોપણ અમે માલ્તા ઉપરનો દાવો ઊઠી દેવા ખુદી છીએ. માત્ર એ ટાણુ અને તેના ઉપરનો કિસ્મો ક્રમ તટસ્થરાજ્યને સોંપાવા જોઈએ; પણ ઈંગ્લેન્ડે તો માલ્તા અને જિબ્રાલ્ટર બેક જોઈતાં હતાં. આ વખતે નેપોલિયને બીજું મૂક્યું નહિ તેથી આખરે ઈંગ્લેન્ડે માલ્તા ઉપરથી દાવ છાંવે પડ્યો, અને તથ્ય મહિનામાં તેનો કબજો છોડવાનું ઈંગ્લેન્ડે કંગ્રસ કયું.

નેપોલિયન જણાવે છે કે " ફ્રાન્સનું તેમજ સામા પશુનું ગૌરવ સચવાય એવી સરતોએ સલાહ ચલાવી બધા એમ આશા રાખતા હતા કે હવે ખુનરેજમાં "

યુદ્ધોનો અંત આવતાં ફ્રાન્સને તેની પ્રજાકીય સંસ્થાઓની ખિલવણી કરવાનો સારો અવકાશ મળશે, પણ આ એમેનની સલાહથી ફ્રાન્સ જે આનંદમયો દરજ્જો ભોગવવા લાગ્યું તેથી તેના પાડેશીઓના મનમાં ઇર્ષ્યામિ સળગવા લાગ્યો છે અને તેથી ભવિષ્યમાં પ્રજાઓની સુખશાંતિનો ભંગ થવા વગર રહેતો નહિ; " અને થયું પણ તેમજ. નજીવાં ધરણોને લખને ફરીથી લગ્ન જાગી અને પહેલાનાં કરતાં વધારે ભયાનક સ્વરૂપમાં સળગી ઉઠી.

અમેને તરફથી આ કોલકરાર વખતે એલચીનું પદ હિંદના એક વખતના વાઇસરોય લૉર્ડ કૉર્નવાલિસને આપ્યું હતું. તેની સંજ્ઞાનતા, પ્રમાણિકતા અને એક ગૃહસ્થને શોભા આપે એવાં સુવક્ષણોને લીધે નેપોલિયન તેને માટે બહોં ઉંચો મત જાહેર કરે છે અને તેનાથી ખીજે નબરે ફ્રાંકસને મૂકે છે.

એમેનના કોલકરારનો ઉવટનો ખરડો તૈયાર થઈ રહ્યા પછી તેના ઉપર ખીજે દિવસે અમુક કલાકે સહી કરવાનું કૉર્નવાલિસે વચન આપ્યું; પણ કામના રોકાણને લીધે તેનાથી તે વખતે સહી કરવા અવાળું નહિ. દરમ્યાન કોલકરારની સરતોમાં અમુક અમુક ફેરફારો કરવા જોઈએ એવી પ્રધાનમંડળની સૂચનાનો પત્ર લખને એક સ્વાર હોડને ઘોડે પારિસ આગ્યો, પણ કૉર્નવાલિસે લખી જણાવ્યું કે સહીઓ થઈ ગઈ છે. હવે ફેરફાર નહિ થાય. એમ કહીને તરતજ તે નેપોલિયન પાસે ગયો અને દરતાવેજ ઉપર પેતાનો સહી ચિકકા કર્યો. તેને મટે નેપોલિયનને એટલું બધું માન હતું કે તેની એક સામાન્ય ઈચ્છાને કામ ચહેનશાહની મુશ્કેલી કરતાં પણ તે વધારે વજન આપે.

ફ્રાંકસને ઈંગ્લેન્ડના સ્ટુઅર્ટ રાજાઓનો ઇતિહાસ લખવો હતો. તે માટે ફ્રેન્ચ સરકારનાં દક્તરો તપાસવાની જરૂર હતી નેપોલિયનને આપ્યું દક્તરખાનું તેને ખુલ્લું કરી આપ્યું. તે કહેતો કે કૉર્નવાલિસ અને ફ્રાંકસ જેવા પાત્ર છ માણસો પોતાની પ્રજાની નીતિની છાપ ખીજ લોકો ઉપર પાડવા માટે પૂરતા છે. એવા ખીજ માણસો ઈંગ્લેન્ડમાં હોત તો ત્યાંની પ્રજા જેમાં ધણા છુપા ગુણ રહેલા છે તેનો સાથે ફ્રાન્સને હમેશા સુવેહજ રહેત અને જેઉ પ્રજાઓ સાથે મળીને ધણાં મહત્વનાં કામ કરી શકત.

પ્રકરણ ૨૩ મું

ક્રાન્સમાં જાતીય સુધારણાની યોજના

પર જણાવેલી એમેનની સલાહ યૂરોપના ઇતિહાસમાં તેની ઉત્પત્તિને માટે તથા તેના કમનશીમે થએલા ભંગને માટે ધણી મશહૂર છે. નેપોલિયને આ સલાહનો મહોત્સવ બારે ઠાકમાકથી ઉજવવા માટે ૧૦મી નવેમ્બર ૧૮૦૧નો દિવસ જાહેર કર્યો. ઈંગ્લેન્ડ અને ક્રાન્સ જે ધણી વર્ષોથી એકબીજાની પાયમાલી કરે તેવું યુદ્ધ મચાવી રહ્યાં હતાં તેમની વચ્ચે મૈત્રી થએલી હોવાથી ધણી અંગ્રેજો ક્રાન્સની મોજલી, રંગીની પ્રગલ્ભો મહોત્સવ જોવા માટે ક્રાન્સમાં આવવા લાગ્યા હતા. હહેરના ફરેક વર્ષમાં પચસાયસા સંતોષ અને આનંદને લીધે મહોત્સવની શોભામાં ધણી વધારો થયો હતો. નેપોલિયનની આઠાથી લોર્ડ કોર્નવૉલિસ સિવાય બીજા કોઇની ગાડીને શહેરમાં ફરવાની મનાઈ હતી. ઈંગ્લેન્ડના રાજ્ય પ્રતિનિધિની ગાડીને હર્બનાદ સાથે લોતાએ બાજુએ થઇ જઈને માર્ગ કરી આપ્યો. પ્રજાસ્વાતંત્ર્યનો દિવસ તક ફોક્સ પણ આ વખતે હાજર હતો. નેપોલિયને તેમનું બેઠકું અત્યંત સન્માન અને કાળજીપૂર્વક સ્થાપત કહ્યું કે જેથી ત્યાં હાજર રહેલાં તમામ માણસો ઉપર તેના હિત્ત આરિયની ઉંડી જાપ પડી.

સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં કેટલાક યુવચક્ષુભરેલા તકરારી સલાહ ઉભા થયા હતા. તેના નિર્ણયમાટે ત્યાંના પ્રતિનિધિઓ નેપોલિયનની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તેમણે પોતાની તરફના વાંધા રજૂ કર્યા પછી નેપોલિયને પોતાના જુદિયાનુયાયી નિબંધસપાતપણે એવો ઉત્તર આપ્યો કે તેઓ ધણી સંતુષ્ટ થઇને સ્વદેશ ગયા અને તે દિવસથી ક્રાન્સ અને સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ વચ્ચે ધણી સારો સંબંધ બંધાયો. એટલુંજ નહિ પણ નેપોલિયનની નીતિએ અગ્રર એ દેશના દાર્જવાહકો ઉપર ધણી સખળ થઇ. આ પણ ક્રાન્સના હરિફ રાજ્યોમાં ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરવાનું એક કારણ થઇ પડ્યું.

જે અંગ્રેજો પારિસ જોવા આવ્યા હતા તેઓ ત્યાંના સમૃદ્ધિ અને સુખચીત્તે જોઇને ઝક થઇ ગયા. ઈંગ્લેન્ડનાં જાપામાં ક્રાન્સમાટે જે હાડકો મોકલ મતી હતી તે જોતાં તેમણે અહિં અધિર, દારિય અને અસંતોષની નિશાનીઓ જોવાની વડા

રાખી હતી. પણ અહિં તો તેથી ઉલટુંજ દસ્ય નજરે પડ્યું. ઇંગ્લેન્ડમાં પિટ અને તેના રાજદારી મંડળનો એક પણ હોદ્દા તેમનાથી આ સુલેહ અટકાવી શકાય એમ ન હતું. તેથી તેમણે વખતને માન આપીને નખી જરાયું હકાપણ વાપર્યું. પ્રજા તો લગાઈથી કાયર થઈ ગઈ હતી તેથી તેમણે આ સુલેહને વધાવી લીધી, એલિઝબેથ નામનો ઇતિહાસકાર લખે છે કે “સુલેહની તરફથી લોકલાગણી વિશેષ હતી; પણ લોકો તો હમેશાં વર્તમાન કાળનોજ વિચાર કરીને દોરવાઈ જાય છે અને ખરી જુલના પાંધરા જેટલી જરૂરી હકીકતોથી તેઓ અજાત હોય છે, તેથી કરીને તેમની માન્યતામાં ખૂલ થરાનો ઘણો સંભવ છે; પણ દેશમાં જેટલાક વધારે શાણા માણસો હતા તેમને સલાહની સરતો જોઈને ઉઠા ખેદ યતો હતો અને તેઓ માનતા હતા કે તે લાંબો વખત ટકવાની પણ નથી; કેમકે ક્રાન્સની લોકપ્રિયતા અને તેના પ્રજાસ્વા-તંત્રના સિદ્ધાંતોનો ફેલાવો-એ ખેડેલું નિવારણ કરવા લગાઈ કરવામાં આવી હતી અને તે હેતુ જ્યાંસુધી સફળ ન થાય ત્યાંસુધી ભવિષ્યમાં લગાઈ થયા વગર રહે-શેજ નહિ.”

દેશના “જેટલાક વધારે શાણા માણસો” જેમનો આગ્રેવાન પિટ હતો તેમનો આ અભિપ્રાય હતો, અને સુલેહનો જેમ ખતે તેમ જલદી લાંબ કરવા માટે તેમણે અવિરત પ્રયત્ન આદર્યો અને કમનશીબે તેઓ ફાળ્યા પણ ખરા. આ પક્ષના રાજ-દારીઓનો ઉઠા આશય શો હતો તે તે વખતનો લેખક રજોટ ઉઘાડો પાડી દે છે. તે લખે છે કે “સુલેહના ખરડા ઉપર સહી થઈ તે વખતે લંડનમાં લોકોનાં ટોળાંએ હર્ષ ખતાવ્યો. ફ્રેન્ચ પ્રધાનની ગાડી ખેંચી ગયા, “બોનાપાર્ટ” ઘણું જીવો” એવા પોકાર કર્યા, તે ઉપરાંત ક્રાન્સના રાજકર્તાએ ખૂલ આપી અને માની લીધું કે ઇંગ્લેન્ડને આ સુલેહની જરૂર હતી.”

આવી આવી વિચિત્ર જંગલોની વચમાં ક્રાન્સમાં ધર્મની ફરીથી સ્થાપના કરવા માટે નેપોલિયને મહાભારત પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. આ ફેરફાર કરવા માટે અસાધારણ નૈતિકગુણની જરૂર હતી. આખા ક્રાન્સ દેશનો કેળવણીનો વર્ગ હલકડડો ના-સ્તિક બની ગયો હતો. ધર્મ, પ્રાર્થના, પ્રાર્થનામંદિર અને એવા બીજા ધર્મસૂચક ભાવો ઉપહાસને પાત્ર થતા હતા. લશ્કરના લગભગ તમામ સેનાપતિઓ પૂરેપૂરા નાસ્તિક હતા, અને મંદિર, જૂલ અને પ્રેમકેલિ એમાંજ ખરું સુખ સમજા ખેડા હતા. નેપોલિયનના અંતઃકરણમાં ધર્મભાવના ઉડું મૂળ ધાલી ખેડી હતી. તેની પ્રકૃતિ પણ વિચારવંત, કાંઈકે કિદાસીન અને ગંભીર હતી. તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ જૂલ-કાળના બેદ અને ભવિષ્યની અસ્થિરતાવિષે વિચારવા મથતી હતી. કુદરની શોભા-થીજ રળાઆમણા દેખાતા યુધ્ધમાં, ધર્મપરાયણ સાદા ગ્રામ્યવાસીઓના સહવાસમાં વ્યતીત થએલું તેનું જાળપણ અને અત્યંત ધર્મિષ્ઠ અને પવિત્ર માતાની કેળવણીના

ઉંડા સંસ્કાર, એ બે બાબતોને લીધે પવિત્ર ધર્મક્રિયાઓના દર્શનથી તેની તીવ્ર અને ઉચ્ચ કલ્પનામાં બાળપણના સંસ્કારનું ઉદ્દીપન થતું હતું.

મિસરથી પાછા આવ્યા પછી તેણે બાલમલનો ઉડે અભ્યાસ કર્યો અને તેમાં રહેલા ઉચ્ચ નીતિસિદ્ધાંતોને માટે તેને ઘણું લક્ષ્મીભાવ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. લાંબેસ તથા બીજા તરવેતાઓ સાથે તે ઘણીવાર ધર્મવિષયક અર્થમાં ઉતરતો અને તેની સમજણ દલીલવડે આ પ્રૌઢ વિદ્વાનો પછુ ચુંચવાઈ જતા. વૉલ્ટેરના તીક્ષ્ણ પ્રહાર અને બીજાં કારણોને લીધે ફ્રાન્સની નૈતિક ભાવના એવી બદલ અને કલુષિત થઈ ગઈ હતી કે બાલમલમાં બોધેલી પવિત્રતા લોકોને રુચે એમજ ન હતું. નેપોલિયનના લગભગ તમામ સહાયકો તેના આ પત્રધાથી વિરુદ્ધ હતા અને તેઓ કહેતા હતા કે તમે આ જૂનો સડેલો વહેમ દેશમાં ફરીથી ફાળવ કરવા મથો છો તે તરફ અમે નાપસંદગી બતાવીએ છીએ.

એક દિવસ તેણે મોંઘ નામના વિદ્વાન આગળ પેતાના મનના ખરા વિચાર બહાર કર્યા. "હું એક લક્ષ્મીની દૃષ્ટિથી મારા ધર્મવિષયક મતને વળગી રહેતો નથી, પણ છુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરીનેજ તેમને માન્ય રાખું છું. મારો ધર્મ ધણે સારો અને સચોટ છે. આ વિશાળ, બળ્ય અને અટપટું જગત્ હું ભલે છું અને માનું છું કે તે એમને એમ તો નજ મની રહે, પણ તેના રચનાર ગમે તે હોય, સૃષ્ટિ રચવાને તેના ગમે તે હેતુ હોય તોપણ તે સર્વશક્તિમાન આત્મા છે અને તેનું રચેલું જગત્ ક્ષીયંત્ર મનુષ્ય એવા બારિકમાં બારિક ચત્ર કરતાં ઉચ્ચ પ્રકારનું છે. માણસ માત્રને પોતાને (વગેરે તથા પોતાની બાંધબંધની હાલતને વિષે હજારો છુપી વાતો બાંધવાની ઈચ્છા હોય છે; પણ બાહ્ય જગતમાથી એ જિજ્ઞાસાને તૃપ્તિ મળતી નથી. ધર્મ એવી અનેક બાબતોના ખુલાસા આપે છે. માટે માણસને જે બાંધબંધ છે તે બાંધવા માટે બધે ધર્મનો આશ્રય લે અને તેના સિદ્ધાંતો તરફ માનની નજરથી જુએ."

આ પ્રસંગે અગે બીજા કેટલાક વાંધા બતાવવામાં આવ્યા કે પ્રજાને અમુક ભાગ એથી કેથોલિક થશે; અમુક ભાગ પ્રોટેસ્ટન્ટ મત તરફ વળશે અને તેમ થતાં સોળમાં અને સત્તરમાં સદામાં થવા હતા તેવા ધર્મના કથક અને ખુનર્વેશ ફરીથી ચર્ચ થશે; પણ નેપોલિયન કહેતો કે લોકોને ધર્મ વગર વાલી રહેજ નહિ અને દરેકને તેના મત પ્રમાણે વર્તવની છૂટ આપ્યાથી કુટુંબ ચલાવના સંભવ નહિ રહે.

આ સવાલ ધારાસભામાં બેસબેર ચર્ચા થઈ અને સામા પક્ષની દલીલોના ઉત્તર નેપોલિયને ઘણીજ સારી રીતે આપતાં જણાવ્યું કે પ્રજાના અંતઃકાળમાં ધર્મ બાવનાનાં બીજ છે. તે ઘણે દરીને પણ નાશ પામવાનાં નથી. લોકો અન્યવચિત રીતે ધર્મનો આશ્રય તો વહેલા મોડા લેવાનાજ; તો ચામાટે પદ્ધતિસર ધર્મનું પ્રધારણ તેમને માટે આપણે તૈયાર ન કરવું? વળી ધર્મશુર્યો પણ પ્રજાસંપાદ

રાજ્યની વિરુદ્ધ વિચારો જતાવે છે કારણ કે આ રાજ્યનું સુધારણું તેમને કશો લાભ મળતો નથી. તેઓ તેમના જાપદાદાના ધર્મને વળગી રહે છે એટલાજ અપરાધને માટે આપણે શું તેમને ગદિબૃત કરવા ? આ પ્રમાણે બધી રીતે તેણે સામા પક્ષને સમજાવ્યો અને જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે નેપોલિયનની દરખાસ્ત ૩૦૬ વિરુદ્ધ ૨૮ મતે પસાર થઈ.

આ રીતે તેણે એક બાબતે યુરોપમાં સુવેદ પ્રવર્તાવી અને બીજી બાબતે ક્રાન્સમાં ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરી. આમડાંની પ્રજા તો ખિચારી ધર્મ, પ્રાર્થના અને ધર્મચુરોને માટે ઉત્સુક હતી. ડિરેક્ટરોએ કાઉન્સિલની માત મેરીના જે મૂર્તિને દેવળમાંથી ખસેડીને સંપ્રદાયનામાં જોવા લાયક ચીજ તરીકે ગણવીને કેથોલિક પ્રજાનાં દિલ દુખાવ્યાં હતા; તે મૂર્તિને તેને અસત્ત્વ રચને જેમાડ્યાના સમાચરથી ધડાલિ અને ક્રાન્સની કેથોલિક પ્રજાને પણ ધણો આનંદ થયો. એજ અરમામાં નેપોલિયને પોપ મહારાજની સાથે સધિ કરવાની પેરવી કરવા માડી. પોપની પાસે લશ્કરી બળ નહિ જેવું હતું. નેપોલિયન ધારે તો એક પળમાં તેના મુદ્દ સ્વાધીન કરવા સમર્થ હતા; પણ તેણે પોપને કહેવડાવ્યું કે “મારા ઉપર આપ વિશ્વાસ રાખજો. હું ચાર્લેમેનની આક્રમક ધર્મ અને તેની સંસ્થાઓનો પોષક થઈશ.” પોપની સાથે કાલકરાર કરવા જે પ્રતિનિધિઓ થઈને જવાના હતા તેમને પણ નેપોલિયને કહી રાખ્યું હતું કે જાણે જે લાખ ચેલાઓનું સૈન્ય પોતાની પાસે હોય તેટલું તેને માન આપજો. સધિ કરવામાં મુશ્કેલીઓ ધણી હતી. કેન્સ સેનાપતિઓ અને રાજદારીઓ નાસ્તિકો હતા અને કેથોલિક સંપ્રદાય તેમના ઉપર આટલું આટલું વીર્યુ તોપણ તેમનું ભંડાવણું ઓછું કરવા તૈયાર ન હતા. આથી કરીને નેપોલિયને કહાપણ, મમયસ્યકતા અને ધૈર્યથી કામ લેવાનું હવું. આ કડિલ કામ પણ તેણે પાર ઉતાર્યું. આ બનાવને ધારાસભામાં જાહેર કરતી વખતે તેણે કોઈ કનાકસુપી જવકાંત, જુરસાદાર અને મુદાસર શબ્દોમાં અતિ સુંદર વ્યાખ્યાન આપ્યું, ધર્મને વહેમનો ઢગલો માનનારા અને ધર્મનો બહિષ્કાર કરવામાં મદદતા માનનારા તરવચિંતકો પણ નેપોલિયનની પ્રતિભા અને આત્મબળ આગળ નમી ગયા. પ્રજાવર્ગ તો પહેલેથી જ તેની તરફેણમાં હતો.

પછી તેણે આ પ્રસંગને લગતી જે જાહેર ઉદ્દેશોપણ પ્રકટ કરી તે ધણીજ ઉદાર અને સુંદર ભાવનાઓથી ભરપૂર હતી:—

= રાજ્યકાંત વખતે ધાર્મિક ક્ષલ્લોને પવિત્ર વેદીનાં ખડિયે નીચે અને ધર્મ-ભાવનાની રાખોડી નીચે દાડી દેવાની મૂર્ખનીતિ આદરવામાં આવી હતી. જે પવિત્ર અને ગંભીર વિધાનોવડે લોકો એક બીજાને “ભાઈ” શબ્દથી સંબોધતા હતા અને પુશ્કરના દરવારમાં મનુષ્ય માત્રની સમાનતા સ્થાપત થતી હતી તે વિધાનો

સત્તાધારીઓની આશાથી બધ કરવામાં આવ્યા હતા. મરવા પડેલાં માણસોને ધર્મનું આશ્વાસન કે પરલોકના સુખની આશાનું કિરણ મળતું નહિ. ખુદ ઈશ્વરનો પણ જગતમાંથી બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. હે શાંતિપ્રદાતા ધર્મના ઉપદેશકો ! તમારા મતભેદો, તમારા ઉપર પડેલી વિપત્તિઓ, તમારા દોષો, સર્વ ભૂલી જાઓ. એમજ સમજાવો કે તમારો ધર્મ તમને તમારા દેશના હિતની સાથે સનાતન બંધનોથી બાંધી લે છે. હે તરણ પુરુષો ! તમને તમારા ઉપદેશકો શીખવશે કે શાંતિનો દેવ તેજ યુદ્ધનો પણ દેવ છે અને યાદ રાખજો કે ક્રાન્સના સ્વાતંત્ર્ય માટે જેઓ રણમાં માર હો તેમના ઉપર ઈશ્વરની દાવ સદાને માટે છે ને હેજ. હે પ્રોટેસ્ટન્ટ મતના અનુયાયી નામરિકો ! દેશનો કાયદો બીજાના જેટલીજ તમારા લાલ નાચવાની પણ અપેક્ષા રાખે છે. જે પવિત્ર, નિષ્કલક અને બહુબાવના-યુક્ત નીતિના ધોરણે. અનુમાર વર્તવાનું તમે સ્વીકારો છો તે નીતિનિયમોવડે તમે સુધળા ગ્રેમબંધનથી તમારા સ્વદેશ સાથે અને માનની લાગણીથી તમારા દેશના કાયદાઓ સાથે બંધાઓ તે ઉપરાંત જે ઉદારતા અને સહિષ્ણુતા ધર્મ શીખવે છે અને જેનું પાલન કરવાની આજ્ઞા કરે છે તે બે મુજબ તમારા ધર્મના મતમત્તાંતરોમાં આચાર ન જાય તેની કાળજી રાખજો. ”

ક્રાન્સની પ્રજા પોતાની સ્વેચ્છાથી ખ્રિસ્તી ધર્મ તરફ વળી એ સમાચારથી પર-રાજ્યોને પણ ધ્રુણ સતોષ થયો. આ બનાવ તો યૂરોપમાં સુનેહશાંતિનું રાજ્ય દેવાવનાર ચિન્હ જેવો ગણાવા લાગ્યો. રશિયા, પ્રસિયા, અને આસ્ટ્રિયાના રાજાઓએ તેમનો સતોષ જાહેરમાં પ્રદર્શિત કર્યો.

૧૮૦૨ ના એપ્રિલની ૧૧ મી તારીખે આ બનાવના ઉત્સવમાં નોટર ડેમના પ્રાચીન દેવાલયમાં ભગ્ય ધર્મક્રિયા કરવામાં આવી. ક્રિયાની ભવ્યતા અને ગભીર તામાં વધારો કરવા માટે ખર્ચની કમ્બાસ રાખવામાં આવી ન હતી. ધણી સેના-પતિઓ અને અમલદારો આ ક્રિયામાં ભાગ લેવા નાખુશ હતા પણ નેપોલિયનની મત્તા અને લોકપ્રિયતા જોતાં તેમનાથી વિરોધ બતાવાયો નહિ.

આ મનાવથી કેટલાક ધર્મગુરુઓ અભિમાનથી હલકાઇ ગયા પારિસની એક પ્રખ્યાત નર્તકી ખ્રિસ્તી ધર્મમાં દાખલ થયા વગર મરણ પામી. સેટ રોચના ધર્મો પદેશકે તેની ઉત્તરક્રિયા કરવાની અને તેના ચમને દેવળના કબરસ્તાનમાં દાટવા દેવાની ના પાડી નેપોલિયને બીજાજ દિવસે “મેનિન્ટયૂર” પત્રમાં નીચેના લેખ પ્રસિદ્ધ કર્યો —

“મેરેમેલેલી કેરેરાયની અંત્યેષ્ટિની ક્રિયા કરવા માટે સેટ રોચના ધર્મોપદેશકે તેના ચિત્તની ક્ષણિક પ્રાંતિને લીધે ના પાડી છે, પણ તેના એક સદાકારી, જે વિવેકી છે તેમણે એ બાદના ચમને સેટ રોમસના દેવળમાં ધર્મને લગતી ક્રિયાઓ કરીને દાખ્યું છે. પારિસના વડા બિશપે સેટ રોચના ધર્મોપદેશકને તેમની કરજનો વિચાર

કરવાનો અવકાશ મળે અને જીસસ કાઇરો શત્રુઓને માટે પ્રાર્થના કરવાનો આદેશ કર્યો છે તેના તે પૂરતો વિચાર કરે તેટલા માટે તેને ત્રણ મહિનાસુધી તેની જગ્યાએથી સરપેન્ડ કર્યા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યાથી તેને તેના કર્તવ્યનું વધારે સારું જ્ઞાન થશે અને તે સમજશે કે આવા વહેમ જે અજ્ઞાન અને વિમૂર્તિ પામેલાં ભેગાંની પેદાશ તે વડે ધર્મનું ખરું સ્વરૂપ માર્યું જાય છે, ધર્મ કલંકરૂપ થઇ પડે છે અને આપણા રાજ્યે મંજુર કરેલા ધર્મના કાનુનીયો વિરુદ્ધ છે.”

નેપોલિયને ક્રાન્સની પ્રજાનું અનેક રીતે કલ્યાણ સાધ્યું હતું તેના આભારના ચિન્હ તરીકે તેના નામનો રમરણસ્તંભ સ્થાપવા પારિસના માજીસ્ટ્રેટોએ નેપોલિયનના અનુમતિ માગી. તેનો જવાબ તેણે નીચેના શબ્દોમાં આપ્યો:—

“પારિસના માજીસ્ટ્રેટોના હૃદયની શુભેચ્છા અને મારા પ્રત્યેના ઉચ્ચ ભાવ હું સમજી શક્યો છું અને તેને માટે આભાર માનું છું. જેમણે પ્રજાની સેવા ખમતી હોય તેમની યાદગીરીમાટે રમરણસ્તંભ સ્થાપવાની ભાવના દરેક પ્રજાને માટે પ્રશંસનાય તો છે. તમે રમરણ સ્તંભની સાથે મારું નામ જોડવા માગો છો. તે વિચારને હું વધાવું છું; પરંતુ એને માટે માત્ર જગ્યા જ નક્કી કરો અને સ્તંભની સ્થનાતું કામ ભવિષ્યની પ્રજાને સોંપજો. તમે મારી જે સેવાની કદર કરો છો તે સેવા જો તેમને પણ અમલ્યની જણાશે તો તેઓ એ કામ ઉપાડી લેશે.” ક્રાન્સની આભારવશ પ્રજાએ તેની સેવાની જે કદર કરી છે તેની સાબિતી હમણાં ઇન્વેલ્ઝિસના હુમટ નીચે મોજૂદ છે.

નેપોલિયનમાં એક અમલ્ય જેવી મોહિની હતી. એવી શક્તિ બીજા પુરુષમાં કદિ જોવામાં આવી નથી. તેની પાસે જનાર દરેક જણ એ શક્તિના ઓજસ્યથી મુગ્ધ અને દીન બની જતા. કેટલાક લશ્કરી અમલદારો તેમને પમ્પંદ નહિ આવી હોય એવી અમુક ધ્યાનતોવિષે ફરિયાદ કરવા તેની પાસે ગયા હતા. તેમાંનો એક જણ પોતાનો અનુભવ નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—

“આ માણસમાં એવી એક શક્તિ છે કે જેનું વર્ણન થઇ શકતું નથી અને જેની સામે ટકી શકાતું પણ નથી. એ શક્તિ સામાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે હું જાણતો નથી. હું તેના પ્રશંસક નથી. જે અધિકાર તેણે પોતાને હાથ કરી લીધો છે તે મને જરાએ પસંદ નથી. છતાં એટલું તો મારે કહેવુંજ પડશે કે તે બીજાઓ ઉપર અમલ ચલાવવાનેજ જન્મેલા હોય એવું તેનામાં કાંઇક છે તો ખરું. અમે તેની પાસે ગયા ત્યારે નિશ્ચય કરીને ગયા હતા કે તેની સાથે ખુદા મનથી વાત કરવી, તેની સાથે નિડરપણે રક્ષક કરવી અને આપણી ફરિયાદનું કારણ દૂર ન થાય ત્યાંસુધી તેની પાસેથી ખસવું નહિ. પણ જે રીતે તેણે અમને આવકાર આપ્યો તેમાં કાંઇક એવી મોહિની હતી કે એક પળવારમાં અમે નરમ થેંસ થઇ ગયા, અને જે અમારે કહેવું

હવે તેમનો એક શબ્દ પણ અમે જોવી શક્યા નહિ તેણે તેની હમેશની છટાદાર અને સુદાસર ભાષામાં અમારી સાથે લાગા વખતસુધી વાત કરી અને તેણે ગ્રંથણ કરેલી નીતિનું વાજમીપણ અમારા મન ઉપર ઠાવતી દીધું. અમારી દલીલોનો સીંચી રીતે પ્રતિબંધ કર્યા વગરજ તેણે અમારા અભિપ્રાય એવા અમારે ફેરવી નખ્યા કે અમે નિરુત્તર બની ગયા અમારાથી ધાર્મી પ્રમાણે કટ્ટી રક્ષક થઈ નહિ માત્ર તેનું ભાવણ અમે સંભળીને પાછા આપ્યા અને થોડીવારસુધી તો અમને પણ એમજ લાગ્યું કે અમારે માનવું જોઈ હવે અને તેનું માનવું સાચું હતું.”

એક વિદ્વાન મદિના લેડી મોર્ગન કહે છે કે “જો માણસ વિશાળ વાસ્તવ્ય જોખમજરણુ તરફ દેખાવે છે અને મોટા રચાઈ મરોની યેજનાઓ ધકે છે, જતાં લાખેમની સાથે ખગોળવિદ્યાની, ટાલમની માથે કરણ નાટકોની, ચેમિસ્ટ્રી સાથે સંગીતની, *જેરાર્ડની મથે ચિત્રકળાની અને ફરેકની સાથે સાહિત્ય અને વિદ્યાનનીડ ચર્ચા કરી શકે છે તેને મામાન્ય ડાટિનો માણસ તો કેમજ કહી શકાય.”

હવે નેપોલિયનને પોતાની તમામ હકિતો ઉપરેજ માત્ર ફ્રાન્સની ઉન્નતિમાત્ર કરવાનો અવગણ મળ્યે. તેણે શુદ્ધિવાન માણસોને વીણી વીણીને શોધી કઢાડ્યા અને તેમને પૂરતું ઉત્તેજન આપ્યું એક પણ લાયકાતવાળા મણુપને નેના બાદ શાહી ઉદાર આત્મ મળ્યા વગર રહ્યો નહિ લેખો, કલાવિધાયક, ઇચાર્ગઓ, સવને સન્માન અને પારિતોષિક મળવા લાગ્યા કેમવર્ણમટે તેણે અત્યંત પરિશ્રમ અને લક્ષ આપવા માંડ્યું નૌમસૈન્ય, વ્યાપાર ખેતી, ઉદ્યોગ યત્રાની રચના બધામાં તે ચિવટર્થ લક્ષ આપવા નાનો ને ઉપરાત અમાધારણુ નૈનિક મળ વ પરીને પ્રજામાં જે કાષ્ટ અનંતિચાન અને નિજળ બનાવે એવાં તરતો હતા તેમને વીણી વીણીને ફેર કરવા માડ્યા.

પ્રજાનું અત્યંત પ્રિય અને મુખ્ય વિનોદનું સાધન નાનકડાજાઓ હતી તમાના નિર્લજજ અને વિધવવાસનાને ઉત્તેજિત કરે એવા માયનો અને અજિનયો તથા સખ્ત નિગ્રહકાર બતાવીને તેને નેપોલિયને નાજૂ કરાવ્યા અને જે નાટકો નીતિમોલક, બળપ્રેરક અને હરેલ હતા તેમને સારૂ ઉત્તેજન આપ્યું તેનું શુદ્ધજનન સાદાર્થ નીતિ અને પરિશ્રમના ઉદાહરણરૂપ હતું ફ્રાન્સની ચાર કરોડની નરતીમાં તેના કરતાં વધારે મિત્રહાની અને પરિશ્રમ કરનાર માણસ કોઈ હતોજ નહિ. તે કદિ દારૂ પીતો નહિ. રાતદિનસ નિરતર મહેનત કર્યા પછી માન લીધુનું શરમતજ પીતો. લોકોનો તેના ઉત્તર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે હજારો માણસો તેને માટે મરી શીટવા તૈયાર હતા, અને એ પ્રેમ તેના મળ પછી પણ ટકી રહ્યો છે. હજી પણ નેપોલિયનના પ્રેમની ખાતર યુવનો મુખમાં કપતાવચા હજારો માણસો રજી છે.

* આ બધા વિદ્વાનો પોતપોતાના વિષયમાં એકા મનાવા હતા

नेपालियन ओनापार्ट-क्रान्ति प्रथम डोन्सल

પ્રકરણ ૨૪ મું

નેપોલિયન જીવનપર્યંતનો ફર્સ્ટ ફ્રાન્સલ થયો.

વે ફ્રાન્સને આખા જગત સાથે સુલેહ હતી અને નેપોલિયન સર્વાનુમતે સુનેહ પ્રવર્તક મનાવા લાગ્યો હતો આખુ ફ્રાન્સ તેના ઉપર ફદા હતુ. વળી યુરોપના દરેક દેશનો મામન્ય પ્રજા-વર્ગ તેને પોતાનો શુભેચ્છક, સરક્ષક, ઉમરાવવર્ગના અત્યાચારનો શત્રુ અને મનુષ્યજાતિની સમાનતાનો આચાર્ય માનવા લાગ્યો હતો હવે ફ્રાન્સની પ્રજાને સ્વાધીન રાજ્યત્રતની જરાએ પરવા ન હતી નેપોલિયન બળવાનમા બળવાન રાજા કરતાં પણ વધાર સત્તા ધરાવતો હતો. છતાં સ્વતંત્રતાની ઉપાસક ફ્રેન્ચ પ્રજા તેને એથી પણ વધારે સત્તા આપવાને રાજી હતી,

તેનો શબ્દ એજ કાયદો મનાતો હતો. પ્રરણ કે એણે પોતાનું રાજ્યાસન ચાર કેરોડ માણસોનાં અંત કરણના ઉઘાણમા સ્થાપિત કયુ હતુ

નેપોલિયને ઇટાલિના મધ્ય ભાગમાં પચાસ લાખની વસ્તીવાળુ એક નાનુ તરખુ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય કિંતુપન્ન કર્યુ હતુ આ નાનકડુ રાજ્ય તેની આસપાસના મળવાન મુકુટધારી રાજાઓના આક્રમણ સામે એકલે હાથે પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવાને અસમર્થ હતુ નેપોલિયનના આમપામ પણ વિદોષી રાજાઓનુ બળવાન મડળ હતુ, તેથી કરીને ઇટાલિઆ પોતાના મતને અનકૂળ અને પોતાની સાથે સદા તુભૂત રાખી શકે એવા રા અને જાળવી રાખવાનો તેને પણ રાજનૈતિક દષ્ટિએ જરૂર હતી ઇટાલિની પ્રજા અનેક સૈન્યથી પરાધીન રહેતી હોવાથી સ્વાધીન સ્વ રાજ્ય ચલાવવા જેટલેજ તેમને અનુશર ન હતો તેથી તેઓ નેપોલિયન તરફથીજ સહાયની આશા રાખતા હતા અને તેમનુ રાજ્યતંત્ર પણ તેજ રચી આરે એવુ ઇચ્છતા હતા એ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ત્રણ પ્રતિનિધિઓ તેમના રાજ્યતંત્રની વ્યવસ્થા સબધે નેપોલિયનની સનાહ લેવા માટે પારિસ આન્વા નેપોલિયનની સનાહ પેમાણે તેમનુ રાજ્યતંત્ર નક્કી કર્યુ. ઇટાલિની પ્રજાની પ્રકૃતિ અને તેમની આસ-

પાસના બળવાન રાજકર્તાઓની વિરુદ્ધ અસર, એ સઘળું ધ્યાનમાં લેતાં એ રાજ્ય-
તત્ત્વ ધણુજ ઉદાર હતું. તેમણે પોતાનો એક પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ દશ વર્ષને
માટે ચૂંટી કહાડવા, આઠ સભાસદોની અને પચોતેર પ્રતિનિધિઓના ધારાસભા બના-
વવી અને એ પ્રતિનિધિઓ ૩૦૦ જમીનદારો, ૨૦૦ વેપારીઓ અને ૨૦૦ ધર્મ-
ગુરુઓ તથા વિદ્વાનો મળીને ચૂંટી કહાડે. આ પ્રમાણે રાજ્યના તમામ અગત્યના
વર્ગોનું પ્રતિનિધિત્વ એ બધારણમાં જળવાયું હતું.

તે જમીનામાં ઈટાલિમાં તેમજ યૂરોપના ઘણા ખરા દેશોમાં તથા રાજદ્વારી પક્ષ
હતા. એક પક્ષ રાજ્યોના હિમાયતીઓના હતા. તેઓ રાજસત્તાની પુનઃ સ્થાપના
કરવા તેમજ ઉમરાવવર્ગના અસહયી ચાલતા આવેલા એકદંધ્યા ખાસ હતા તાત્કાલિક
કરવા ઇચ્છતા હતા. બીજો પક્ષ વિનીત પ્રજાસત્તાક રાજ્યની હિમાયત કરનારાઓના
હતા. તેઓ સ્વાધીનતા અને સમાનતાના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પદ્ધતિસર રાજ્ય કારોબાર
સ્થાપવા મથતા હતા. ત્રીજો પક્ષ જોકેબિન ટોળીના નામથી ઓળખાતો હતો તેમને
તો તમામ મિદ્ધતની એક સરખી વહેંચણી કરવી, સમજની અદર ધન, દરજ્જો
એ સર્વને લગતા જે કંઈ બેઠ હોય તેમને તોપને ધડાકે ઉડાવી દેવા અને લોકસમૂ-
હના વિવેકશૂન્ય લાગણીના ઉભરા પ્રમાણેજ રાજ્ય કરવું હતું. ઈટાલિ લાના
વખતથી ધર્મગુરુઓના ધાર્મિક જીવન અને આસ્તિત્વના હથિયારનેા શિકાર થઈ
પડ્યું હતું. ઘણા સમયની પરાધીનતાથી પ્રભાવે ઘીર ચૂસાઈ ગયું હતું. આવા
મુશ્કેલીના સમયમાં રાજ્યનું સુકાન ધારણ કરી શકે એવા એક પક્ષ બાહોશ
યુરુપ તેમનામાં ન હતો. એ લોકો પોતાને પ્રમુખ તરીકે ચૂંટી કહાડે એવી નેપો-
લિયનની ઇચ્છા હતી. તેઓ પોતાની નવી જવાબદારી જળવવા શક્તિવાન થાય
અને તેમને રાજ્યવહીવટની ત્રીજી સમજણ ત્યાંસુધી રાજ્યની મુખ્ય લક્ષ્ય તે
પોતાના હાથમાં રાખી બીજો બધો વહીવટ તેમના આગેવાન માણસોને સોંપવા
ઇચ્છતો હતો.

થેર્સ લખે છે કે “ આ યોગના નેપોલિયને તેની લોકશક્તિને વશ થઈને નહિ
પણ પરિણામનો વિચાર કરીને ધણુજ કદાપણુ પૂર્વક ઘડી હતી. આ બાબતના
તેના વિચાર ધણુજ શુદ્ધ, નિઃસ્વાર્થી અને ઉદાર હતા. રહેઠાના રાજ્યવહીવટની
જાનજ ઉપર ત પચાસ લાખ માણસની વસ્તીવાળા નવા રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાની
જવાબદારી તેણે એકદમ પોતાને માથે લીધી તેમાં તેની અદ્વિતીય બુદ્ધિ, કાર્યકારિણી
શક્તિ અને આત્મપ્રદાનું જેટલું દર્શન થાય છે તેટલું તેનાં બીજાં કાર્યમાં બા-એજ
થઈ શકે, અને તે વળી સને ૧૮૦૨ માં કે જે વખતે તેનું વય તેનીય વર્ષનું હતું ત્યારે.

ઈટાલિની પ્રજા જે આસ્તિત્વ સામેના યુદ્ધમાં કાન્સના વાવટાનીચે રહીને ધાસ્તી-
ભર્યા સંજોગોમાં પણ વફાદારીથી લડી હતી તેને આસ્તિત્વની જોડકામી નીચે પાછી

ધોલો મૂકવામાં તો ચોકખી દમલખાજી કરી કહેવાય. રાજ્યવહીવટમાં બિનઅનુભવી રૈયતને એક ખાલુએ જોકોબિન પક્ષનાં અને બીજા ખાલુએ રાજકિર્તિપીઓનાં કાવત્રાનો ભોગ થવા દેવામાં તો તેની પામ્યાલીજ હતી; પણ રાજ્ય વહીવટનું મુખ્ય સૂત્ર પોતાના હાથમાં રાખીને, રાજ્યની બીજા નાનીમોટી બાબતોનો વહીવટ લોકતાય-કાને સોંપ્યાથી તેમને રાજદારી તાલિમ પણ મળે અને થોડા વખતમાં તેઓ સ્વતંત્ર થવા હાથક બને તેવો સંભવ હતો. આવા સુલ આશયથી નેપોલિયને આ નવીન જવાબદારી પેતાને માથે લીધી હતી. તેના માથા ઉપર કામનું એટલું બધું દબાણ હતું કે તેનાથી ઇંટાલિ જવાય એમ ન હતું તેથી પારિસ અને મિલનની મધ્યમાં આવેલા લીયોન શહેરમાં અગમસત્તાક રાજ્યતંત્રનો સ્વીકાર કરવા માટે ઇંટાલિની રાષ્ટ્રીય પરિષદ ભરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ઇંટાલિ તરફથી ડાહર પ્રતિનિધિઓ આ પરિષદમાં હાજર થવા આવનાર હતા. તેમના સત્કારને માટે લીયોન શહેરમાં ધામધુમથી તૈયારીઓ થવા લાગી. પરિષદની બેઠકમાટે ભવ્ય અને વિશાળ મંડપને સુસજ્જિત અને અલંકૃત કરવામાં આવ્યો હતો. મિસરથી પાછા આવેલા સૂર્યના તાપથી સ્થામ બનેલા થોહાઓની પલટણો અને હર્ષમાં આવેલા તરુણ ઇટાલિયનોની અથારોહી દુકડીઓથી દેખાવની ભવ્યતામાં બેહદ વધારો થતો હતો.

સને ૧૮૦૨ ના જાન્યુઆરીની ૧૧ મી તારીખે નેપોલિયન જોસેફાઇન સાથે લીયોન આવી પહોંચ્યો. શહેરની તમામ રૈયત તેની સ્વારી જોવા માટે માર્ગની બેઠે ખાલુએ એકઠી થઇ હતી. “ બોનાપાર્ટ” બહુ જીવો ” ના પોકાર તેની ગાડીની પાછળ ચારે ખાલુએથી નીકળતા હતા. રાત્રે આખું શહેર રોશનીથી ઝગડળા રત્નું હતું. નેપોલિયન ડૉર્સિંકામાં જન્મેલો હોવાથી તેને પોતાનો દેશમાંથી વગ્નતા હતા, અને ઇટાલિયન ભાષામાં તે ધણીજ છટાથી અને રસિક શબ્દોમાં ભાષણ કરી શકતો હતો. પ્રમુખ તરીકે તેના નામનું સૂચન થતાં લોકોએ તાળીઓ અને હર્ષનાદથી આકાશ ગળવી મૂક્યું.

બીજે દિવસે પરિષદનો સમારંભ થયો. નેપોલિયન પોતાની પત્ની અને ફ્રેન્ચ પ્રધાનમંડળ સાથે તેમને માટે તૈયાર કરી રાખેલા ઉંચા મંચ ઉપર બેઠો. પછી ઇટાલિયન ભાષામાં તેણે પોતાનું પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ આપ્યું. તેની છટા, શબ્દોની પસંદગી અને ભાષણ કરવાની દમ એવાં ઉત્તમ હતાં કે તેણે પોતાની આખી જિંદગી

x “ને નેપોલિયને થોહા તરીકે નામના ન મેળવી હોત તો તે વક્તા, કવિ, પ્રચારક, અભિતચાત્રી અથવા એવી કોઇ પણ દિશામાં તેનીજ નામના મેળવ્યા વગર રહેત નહિ. શસ્ત્ર વાપરવામાં જેવો તે કુશળ હતો તેવોજ તે લખવામાં અને ભાષણ કરવામાં પણ હતો. તેની ઉદ્યોગપણાઓ, ભાષણો, પત્રિકાઓ, માનપત્રોના જવાબો, તેણે કરેલું

વક્તૃત્વકળાના અભ્યાસ પાછળજ ગાળી હશે એમ સાલાળનારને લાગ્યા વગર રહે નહિ. જે પદ તેને લોકોએ સ્વેચ્છાથી આપ્યું હતું તેનો તેણે સ્વીકાર કર્યો અને દયાલિતા પ્રગ્નસત્તાક રાજ્યને આપાદ બનાવવાના સંબંધમાં પોતાના જે જે વિચારો હતા તે પ્રતિનિધિઓને સમજાવ્યા. તેના લાપણુની વચમાં વારંવાર તાળીઓના અવાજ થયા કરતા હતા અને જ્યારે તે પૂર્વે ચલુ ત્યારે તો લાંબા વખતસુધી તાળીઓ અને હર્ષનાદથી મહારથાન ગાજી રહ્યું. નેપોલિયન ત્યાં વીસ દિવસ રહ્યો તે દરમ્યાન આ નવા રાજ્યને સુખવરિચત કરવાને પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો અને આખો વખત તેમાંજ રોકાયેલો રહેવા છતાં તે કાન્સને પણ ખૂબી ગયો ન હતો. ત્યાં બનતા બનાવો ઉપર અહિં રહ્યો રહ્યો પણ તે લક્ષ આપતો હતો એ તેના તે વખતના ખાનગી પત્રગવ-કાર ઉપરથી જણાય છે.

જ્યારે નેપોલિયન પારિસ પાછો આવ્યો ત્યારે ધારાસભાઓની ચૂટણી થયે ગઈ હતી. નવો ફિવાની કાયદો મજૂર કરવામાં અને શ્રિરત્તી ધર્મની રચાપના કરવામાં જે જે સમાસદોએ વિરુદ્ધતા બતાવી હતી તે બધા આ નવી ચૂંટણીમાં ઉડી ગયા હતા. જે નવા સમાસદો તેમની જગ્યાએ ચૂંટાતા હતા તે સંધળા નેપોલિયનનાં તમામ કાયદોને ટેકા આપે એવા હતા. એટલે હવે તેના માર્ગમાં કશી ઝુસ્સેલી કે વિરુદ્ધતાનો અથ સરખો પણ ન હતો હવે તે ખરેખરો રાજાજ હતો, અને ચૂંટાપના કે ઇ પણ રાજ્યકર્તા કરતાં તેના હાથમાં વિરોધ સત્તા મૂકઈ હતી.

હવે તેની તમામ શક્તિઓ એકજ હેતુની સિદ્ધિને અર્થે કામે લાગી હતી. કાન્સ તેની જાગીર હતી, તેજ તેના રાજ્યમુકુટ હતો અને તેમાંજ તેનું મર્વસ્વ હતું. કાન્સની ક્ષાતિમાં તેની ક્ષાતિ હતી, તેના સુખમાં તેનું સુખ હતું અને તેની આબાદી એજ તેની સનળી દોલન હતી. રાત્રિદિવસ ઉગમગસ વેડીને, સુખનો, આગમનો ભોજ આપીને, પોતાની તમામ શક્તિઓ એકજ ખેતમાં સ્થિર કરીને નેપોલિયન સરદેશને માટે જોટલી ચારિત્રીક અને માનસિક મહેનત લેતો. તેટલી મહેનત બાએજ કોઈ કુટુંબને પાલક પોતાના પેટનાં બાળમચ્છાના સુખને માટે પણ લેતો હશે. આરામની તેને પરવા ન હતી, ચરીરસુખની તેને વૃષ્ટિ ન હતી અને ઇન્દ્રિયોપભોગનો તો વિચાર કરવાની તો તેણે કદિ ધારણા સુદાં રાખી ન હતી. તેની મહેન્ટ એવી હતી કે કાન્સ તમામ પ્રકારના સદ્ગુણોમાં આદર્શરૂપ બનીને સર્વદેશોને સુખ, સ્વાસ્થ્ય અને કુચળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ બતાવે. આ વખતે નેપોલિયનનું હૃદય આવી બન્યું અભિલાષથી ઉજળતું હતું અને એ કરતાં વધારે ઉદાર અને ઉચ્ચ અભિલાષોને ઉત્તરું વસિયતનામું એ સર્વની અંદર કવિત્વ, તીવ્ર કલ્પનાશક્તિ, તાર્કિકતા, વિચાર કરવાની કુચળતા, પ્રતિભા વગેરે ઉમદા શક્તિઓનું દર્શન થાય છે. "ઈંગરેસોલ—

ભાગ્યેજ ખીજ કોઈ માનવીના હૃદયમાં સ્થાન મળ્યું હશે.

પણ તેની આ અભિલાષાની આડે આવનાર ફ્રાન્સનો બળવાન હરિફ જો કોઈ હોય તો તે એકલું ઇંગ્લંડ હતું. ઇંગ્લંડની વસ્તી દોઢ કરોડની હતી ત્યારે ફ્રાન્સની આર કરોડની હતી; પણ ઇંગ્લંડ પાસે તેના સરંચાનો હતાં અને તેનો કાફલો તમામ સમુદ્રો ઉપર અધિકાર સોગવનો હતો. નેપોલિયન કહેતા કે “ ફ્રાન્સ પણ શામાટે સંસ્થાનો ન વસાવે અને કાફલો ન બાધે ? ” ઇંગ્લંડના રાજદારીઓ કહેતા કે “ જો અમે તેમ કરવા હૃદયે તો ઇંગ્લંડ ખીજ દરજ્જાનું રાજ્ય બની જાય અને ફ્રાન્સની દયા ઉપરજ અમે જીતી રાકીએ. ”

ઇંગ્લંડનું બળ સમુદ્ર ઉપર અપ્રતિમ હતું, પણ તેણે ગર્વિષ્ઠ બનાવે પોતાના બળનો દુરુપયોગ કર્યો અને બીજી બધી પ્રજાઓમાં અપ્રિય ઘટ પડ્યું હતું. કોઈ જો એમ કહે કે ઇંગ્લંડ પોતાનું સર્વોપરિપક્વું શુભાવધાને, સમુદ્ર ઉપરનો પોતાનો અધિકાર છોડી દેવાને અને ખીજ દરજ્જાનું રાજ્ય મનવાને રાજ ન હતું તે તદ્દન વાળખી હતું; તો પછી ફ્રાન્સ પણ સરંચાનો વસાવવાની, પોતાનો વ્યાપાર વધારવાની, બીજી પ્રજાઓ સાથે દોસ્તી ઘાવા બાધવાની અને સ્વરક્ષણ કરવા માટે કાફલો રાખવાની હઠછા કરે તો તેમા તેનો પણ શો દોષ કહેવાય !

પોતાના તન્દ્ર અતાવાતી દુસ્મનાવટને લીધે નેપોલિયન કોઈ કોઈ વાર મિત્રજ ઝાઈ બેસનો પણ તેની ઉદારતા એવી લક્ષણગત હતી કે તે હમેશા પોતાના હરિફની સહારણતા જોઈ શકતો અને તેને માન આપતો. એટલી વાત એ હતી કે તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓમાં તેટલી ઉદારતા ન હતી આ જો મહાન પ્રજા વચ્ચે ચાલેલી ખૂનખાર લડાઈમાં સાત્ય અને અસત્યનું મિશ્રણ થયું હતું. તેનો ન્યાય કરવાની મનુષ્યને સત્તા નથી, એ ત્રાજવાનું સમનોદપણ જાગવવાનું તો ઇશ્વરનાજ હાથમાં છે. મનુષ્યજાતિના ઇતિહાસમાં શુદ્ધ અને અશુદ્ધ આશયોની, લોભપતાની અને સમ્યાઈની એવી બહુબ્રામણી બની ગઈ છે કે તેમાં માનવશુદ્ધિ તો ગુચવાઈ જાય છે. જગત ધણુ પામર છે. પ્રજાના ઇતિહાસમાં અનેક કરુણ પ્રકરણો છે.

ફ્રાન્સની ત્વરાથી વધતી જતી શક્તિ અને સમૃદ્ધિ જોઈને ઇંગ્લંડની ચિંતા અને બીતિમા વધારો ચતો હતો. નેપોલિયનની ક્ષયદક્ષતા અમાનુષિક હતી. તેના દરેક કૃત્યમાં ઉડું હડાપણ અને લાંબી દીર્ઘદષ્ટિ હતી. આજે લંડનમાં સમાચાર આવે છે કે તે ઇટાલિયા પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો પ્રયુષ ચૂંટાયો. પચામ લાખ માણસોનો તેના રાજ્યમાં ઉમેરો થયો ! કાલે નવી ખબર આવે છે કે તે એલ્બાના દ્વીપમાં ફ્રેન્ચોનું સંસ્થાન વસાવે છે અને સેન્ટ ઇમિલિયોને સુદ્ધ કરવાને એક ફ્રેન્ચ કાફલો તે તરફ ઉપડી ગયો છે ! ઇંગ્લંડની દહેશત વધવા લાગી. વળી ખબર આવે છે કે અમેરિકામાં મિસિસિપી નદીની ફળદ્રુપ ખીણમાં ફ્રેન્ચોનું એક

સંસ્થાન તૈયાર થાય છે.

દરમ્યાન આખું ફ્રાન્સ નવચેતનથી ભરપૂર બની ગયું છે. કારખાનાં, રસ્તા, પૂલ, કિલ્લા નહેરો કામકામ અદ્દુષ્ટ સૃષ્ટિની માફક ત્વરાથી ઉભાં થનાં જાય છે. ફ્રાન્સના એકે એક ખંદર ઉપર વહાણ બાંધનારાઓના હથોડાના અવાજ રાતદિવસ સંભળાયાજ કરે છે, અને દરેક મહિને તેનાં લગ્નચક્ર વહાણોની સંખ્યા વધતીજ જાય છે. ફ્રાન્સની પ્રગ્નમાં શક્તિનો અદ્ભુત વિકાસ થયેલો જોઈને ઈંગ્લેન્ડની પ્રગ્ન પ્રસન્ન થઈને ધન્યવાદ આપે છે. ત્યાંના રાજદ્વારીઓ તેથી લય પામીને વિચારમાં પડી જાય છે.

આટલી બધી જંગળ પોતાના માથા ઉપર છતાં હેલ્લા કેટલાક મહિના થયાં નેપોલિયન ફ્રાન્સના યુવાનોની કેળવણીને માટે વિશાળ યોજના ધકતો હતો. તેણે પોતાને હાથેજ શાળાઓની યોજના લખી અને તેમાં ચત્રાવવાનો અભ્યાસક્રમ પણ નક્કી કર્યો. વિદ્યાન તરફ તેને મજબૂત પક્ષપાત છતાં તેણે આ ટેકણે પ્રાચીન બા-પાઓના અભ્યાસને વિશેષ અગત્યનું સ્થાન આપ્યું હતું. આ બધી શાળાઓ લશ્કરી ઢબ ઉપર રચવામાં આવી હતી; કારણ કે ફ્રાન્સ જળધાન પ્રતિસ્પર્ધી રાજ્યોની વચ્ચે આવેલું હોવાથી દેશના એકે એક ગ્રામ્યસને ધર્મીયાર વાપરી શકે એવો બનાવવાની ધણી જરૂર હતી. દરેક શાળામાં ધર્મગુરુઓદ્વારા ધાર્મિક શિક્ષણ અપાતું, લશ્કરમાંથી નિવૃત્ત થએલા વૃદ્ધ અમલદારો લશ્કરી તાલીમ આપતા અને પ્રાચીન બાપાઓ તથા વિદ્યાનના વિષયો શીખવવા માટે યુરોપના સારામાં સારા શિક્ષકોને રોક્યા હતા.

કન્યકેળવણીમાટે તે ખાસ લક્ષ આપતો હતો. “ફ્રાન્સનો પુત્રહાર કરવા માટે સારી માતાઓ કરતાં વધારે જરૂરનું બીજું કંઈ છેજ નહિ,” એમ તે વારંવાર કહેતો હતો. દેશના યુવાન વર્ગને શાળાઓ તરફ આર્કર્ષવા માટે જ હજાર પ્રદર્શનો કરાવવા તેણે પચાસ લાખ ફ્રાન્કની રકમ ખર્ચવાની મંજૂરી આપી, અને તે જોઈ જવા માટે કદી શી રાખવામાં આવી ન હતી.

દાયદાના શિક્ષણમાટે દૈન્ય અને વેચકીય શિક્ષણમાટે નવ શાળાઓ સ્થાપી હુન્નર ઉદ્યોગ શીખવવા માટે “પૂલો અને રસ્તાઓની રચના શીખવવાની શાળા” એ નામનો એક શાળાના સ્થાપના કરી. આ સંસ્થાઓમાં અમુક વર્ષના ખાસ અધિકાર જેટું કંઈ હતુંજ નહિ. તમામ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને એકસરખી કાટિએ તૂકવામાં આવતા હતા અને સર્વને માટે આગળ વધવાના માર્ગ ખુલા હતા. નેપોલિયને કહ્યું, કે “આ તો હજી શરૂઆત છે; આગળ ઉપર આપણે ધણું અને વધારે સારું કરી શકીશું.”

પણ લોકોની વિરુદ્ધતા છતાં જેમ તેણે ચિત્તી ધર્મ દેશમાં ફરીથી ઘખલ કરાવ્યો તે પ્રમાણે તેની સામે સખત વિરોધ છતાં દેશની સારી રીતે સેવા બજાવ-

નાર પુરુષોને માન આપવા માટે તેણે લિજિયન ઓફ ઓનરની પ્રથા શરૂ કરી. રાજ્યક્રાંતિના મુખ્ય સિદ્ધાંત એ હતો કે માણસ માણસ વચ્ચેના તમામ ભેદને રદ કરવા. આ હેતુથી ફ્રાન્સમાં, ઉંચાનીચા દરેક માણસને “નાગરિક” એ નામ-થી જ સંબોધવામાં આવતો હતો. નેપોલિયનની ઈચ્છા એવી હતી કે લોકોમાં શૌર્યના કામો કરવાનો ઉત્સાહ વધે અને જેમણે દેશસેવા કરી છે તેમનો દરજ્જો ખીમત કરતાં વધે તે માટે કોઈ પણ પ્રકારના ઇનામની પ્રથા દાખલ કરવી. ફ્રાન્સમાં ઘણીવાર ખિતાબો અને ચાંદ ધારણ કરનારા પરદેશીઓ આવતા હતા અને લોકો તેમનાં માનસમક ચિન્હો તરફ ડેવી આતુરતાથી જોઈ રહે છે તેની નેપોલિયનને ખબર હતી. ધારાસભામાં આ વિચારની સામે સખત વિરોધ જતાવવામાં આવ્યો. સામા પક્ષની દલીલ એવી હતી કે એ બધી વસ્તુઓ માત્ર મનુષ્યજાતિના મિથ્યાભિમાનની નિશાનીઓ છે. નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે લાલે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ એ મિથ્યાભિમાનની નિશાનીઓને ધિક્કારે પણ તેણે વીરપુરુષોને ઉત્પન્ન કર્યા છે, અને પ્રજામાં અનેક સફળતા ખીલ્યા છે. ખીમત બધા દેશોમાં એનો પ્રચાર છે, પણ ત્યાં એવાં માન માત્ર ઉમરાવકુળમાં જ-એકા માણસોને જ મળે છે. આપણા દેશમાં તેમ ન કરતાં માણસની લાયકાત જોઈને એવું માન આપવામાં આવે તો શું ખોટું? અમુક માણસે લશ્કરી કે મુલ્કી ખાતામાં સારી સેવા બજાવી હોય, કોઈએ ઉમદા ગ્રંથ લખ્યો હોય, કોઈએ ઉપયોગી ચત્ર બનાવ્યું હોય કે સુંદર ચિત્ર તૈયાર કર્યું હોય તો તેવા માણસોને જાહેરમાં માન આપવું એમાં શું વીંધાજરૂર છે? વળી એ માન આપણે વંશપર પરાણ નથી આપવાના કે જેથી કરીને ખીમત દેશોમાં એ બદામની અકલવાળા સર અને જેરોનેટ કહેવાય છે તેવું આપણા દેશમાં પણ થાય. માણસને તેની યોગ્યતાના પ્રમાણમાં માન આપ્યાથી મનુષ્યની સમાનતાનો સિદ્ધાંત તૂટતો નથી; વળી આ ઈનામ ફરટો ફ્રાન્સલથી માંડીને નાનામાં નાના એકતસુધી સર્વને માટે ખુલ્લા રાખીશું. આવી આવી દલીલોથી નેપોલિયને સામા પક્ષની વિરુદ્ધતા ઓછી કરવાનો પ્રયાન કર્યો પણ જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે આ દરખાસ્ત પસાર થવા છતાં તેના વિરુદ્ધમાં ઘણા મત નોંધાયા આ માનનીય વર્ગમાં હાજર માણસો રાખવાનાં હતાં, અને તેમાં વધારે ઓછી લાયકાત પ્રમાણે ચાર વર્ગ પાડવાના હતા આ વર્ગમાં દાખલ થયાની નિશાની તરીકે એક લાલ પટ્ટી આપવાની હતી. સામાન્ય-મિષાષ, શૂદ્ર, સાક્ષર, કુટુંબ ઝરીગર, સેનાધિપતિ, સર્વને એકસરખી પટ્ટી આપવાની હતી. ફ્રાન્સને માટે આ પ્રથા એટલી જરૂરી જણાઈ છે કે સાર પછી ને દેશમાં અનેક રાજ્યક્રાંતિઓ ચર્ચર્ચ પણ લિજિયન ઓફ ઓનરની પ્રથા તો હજી ચાલુજ છે, અને હવે તો તેની પ્રતિષ્ઠા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે કુલીનતાનો ગર્વ રાખનારા ઉમરાવો અને અન્ય દેશોના બાદશાહો પણ નેપો-

લિયને સ્થાપેલું આ માન મેળવવાનો લોભ રાખે છે.

નેપોલિયનની લોકપ્રિયતાની હવે સીમા ન હતી. પ્રજા તરફથી તેના પ્રત્યેના આભાર વ્યાવહારિકરીતે દર્શાવવાને કાર્ષક થયું જોષએ એવી વાત ધણે દેઘણે ચર્ચાવા નાગી. ધારાસભામાં પણ આ વાત આવી અને પ્રમુખે પોતાના વિચાર નીચેના શબ્દોમાં જાહેર કર્યા —

“જેમણે પોતાનાં સુદર કાર્યોવડે દેશની કીર્તિમાં વધારો કર્યો હોય અથવા આપત્તિમાંથી સ્વદેશનું રક્ષણ કર્યું હોય તેવા વીરપુરુષોને જાહેર માન આપવાનો રિવાજ દરેક દેશમાં પ્રચલિત છે. આપણા દેશમાં જનરલ બોનાપાર્ટ કરતા દેશને વધારે આભારી કરનાર ખીજો કોઈ પુરુષ હોજ નહિ તેણે પોતાની શુદ્ધિ અને વીરતાવડે અસાધ્યતાના અધકારમાંથી તેમજ બહારનાં આક્રમણમાંથી સ્વદેશને મુક્ત કર્યો છે ફ્રાન્સની મહાન અને ઉદાર પ્રજા આવા ઉપકારની યોગ્ય કદર કર્યા વગર રહેશેજ નહિ. પ્રજાએ તેના પ્રત્યેના આભાર અને પ્રેમ બતાવવા માટે શું કરવું તે વિષે તેના સાથે મસલત કરવાને એક ડેપુટીશન તરતજ મોકલવામાં આવ્યું તેમણે તેનાં કાર્યોનાં અને શુજીના વખાણ ધણી સુદર જાણમાં કર્યા તે સાબળ્યા પછી તેણે તેના આ પ્રમાણે ઉત્તર વાળ્યો —

“મને જે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું તે મેં પૂર્ણ કર્યું છે એમ જાણીને યત્ના આત્મસંતોષ સિવાય બીજી કીર્તિની મને રૂપૃહા નથી. મારા સ્વદેશખુશીના પ્રેમ સિવાય બીજા ઈનામની હું ઈચ્છા રાખતો નથી. તેમના ઉપર પડતાં કુખને કુખ મારી મોટામાં મોટી વિપત્તિરૂપ આવે છું, મારા દેશની સેવા મરી શકે તેટલા માટેજ કુખ મારી જિંદગીને વહાલી ગણું છું અને મરતી વખતે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક શાસનની અચળ કીર્તિ અને આબાદી જોષને મરે તો મરણ પણ મને આકર્ષે નહિ લાગે, એવી જો મારા દેશનાધીને ખાતી થતી હોય તો મને પૂરતો સંતોષ થશે.”

ત્યારે હવે તેને આપણે તુ ^૨ દોલતની તેને દરકાર નથી, લાખો કરોડો સોના મોહોરના ઢગના તેનો આગળ ધરવામાં આવ્યા પણ તે ન લેતાં તેણે સ્વદેશને અર્પણ કરી દીધા. આરામ, વિલાસ તરફ તો તેને રુચિજ નથી સ્મરણરૂપોને પણ તે સાધ્ય નહિ પણ સાધનરૂપ માને છે તેને માત્ર સત્તાજ વહાલી છે જેનો ઉપયોગ તે લોકોના કલ્યાણમાટે કરી શકે

પરંતુ સવાન એ થયો કે તેની પાસે હાલ જે સત્તા છે તેમાં કયે રસ્તે વધારો કરવો ? તેને ક્યાં સત્તાનો ઉજ્જ્વળ હતી ? તે ચર્ચવર્તી સંજના જેટલી સત્તા ધરાવતો હતો ધારાસભા, વડીધારાસભા, અખન્દારમંજી સર્વ તેની ચરજ અધીન હતો તેની ફ્રાન્સ તરીકેની નિમણૂક દર વર્ષે માટેની હતી તેમાં કા તો બીજા દર

વર્ષનો વધારો કરી આપવો અથવા તો તે જીવનપર્યંત એ પદવી ભોગવે એવો ઠરાવ પસાર કરવો. આ બે સિવાય ત્રીજો રસ્તો ન હતો. તેને પોતાને શું પસંદ હતું તે જાણવાને પ્રજાના નેતાઓએ, અને વડીધારાસભાના સભ્યોએ ઘણાં ફાંફાં માર્યાં, પણ કશું જણાયું નહિ. તેને રાજ થવાની ઇચ્છા હોય તો તેને માથે રાજ્યમુકુટ પહેરાવવાને પણ પ્રજા તૈયાર હતી; પણ તેણે તો માત્ર એટલુંજ કહ્યું કે વડી ધારાસભાને જે કરવું હોય તે કરે. તેઓ જે કરશે તેમાં મારી સંમતિ છે.

૧૮૦૨ના મે માસની ૮ મી તારીખે નેપોલિયનની ફર્સ્ટ ડૉન્સલ તરીકેના હોદ્દાની સુદ્ધતમાં ખીજ દર વર્ષનો વધારો કરી આપવાનો ઠરાવ પસાર થયો. તેણે તેનો આભારસૂચક ઉત્તર આપ્યો.

ત્યાર પછી વડીધારાસભાની એક ખાસ બેઠક કરવામાં આવી અને તેની આગળ એ ઠરાવ રજૂ થયા. (૧) નેપોલિયનને જીવનપર્યંત ફર્સ્ટ ડૉન્સલની પદવી આપવી કે નહિ? (૨) તેના પોતાના પછી આવનાર ડૉન્સલની નિમણૂક કરવાનો અધિકાર તેને આપવો કે નહિ? ખીજ ઠરાવ પ્રમાણે કરવાથી તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ઓથા નીચે રાજસત્તાક રાજ્યતંત્ર લાવવા જેવું હતું.

આ બેઠક ઠરાવવિષે નેપોલિયનનો મત પૂછવામાં આવ્યો. તેણે મર્વની અગત્યની વચ્ચે ખીજો ઠરાવ તો તદ્દન રદજ કર્યો. આમ કરવામાં તેનો ખરો હેતુ શો હતો તે ખાખતમાં ઇતિહાસ ધખનારાઓ જૂઠાં જૂઠાં અનુમાન કરે છે; અમુક કામ કરવામાં કરનારનો ખરો હેતુ શો છે તે વિષે ચોક્કસપણે મત આપવો એ જોખમ-ભરેલું છે, પણ નેપોલિયને જે નીતિનો અંગીકાર કર્યો તેમાં તેનું નિર્ણોભીપાણું અને ઉદારતા તો જણાઇજ આવે છે. પહેલી દગખાસ્તના જ્યારે મત લેવાયા ત્યારે તેની વિરુદ્ધમાં માત્ર આઠેક હજાર મત હતા અને તરફેણમાં ૩૫૬૮૮૮૫ મત પડ્યા હતા. ઠોઠપણુ રાજ્યકર્તાની ચૂટણી આટલી બધી ભારે વધુમતીથી ભાગ્યેજ થઈ શકે.

અન્ય રાજ્યોના એલચીઓ અને પ્રજાના પ્રતિનિધિઓનાં અભિનંદન નેપોલિયન સ્વીકારે તેને માટે એક લગ્ન રાજદ્વારી મહેલસવ પાળવાનો દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો. ટૂંકલેરીસ રાજમહેલથી લફઝેખર્ગ સુધી માર્ગની બેઠા બાળુએ લમઘા-દાર લરકરી પોચાકમાં સજ્જ થએલા સિપાઇઓ હારખધ ઝોઘચાઘ મયા હતા અને તેમની વચમાં યઇને આઠ ઘોડાની ગાડીમાં બેસીને નેપોલિયન અને તેના દરગાઝીઓની સ્વારી જવાની હતી. એ દેખાવ જોવાને આખા પારિસ નગરની વસ્તી એકત્ર યઇ હતી અને તેમના હર્ષનાદથી દિશાઓ ગાજ રહી હતી. પોતાને મજેલાં અભિનંદન પત્રોના ઉત્તરમાં નેપોલિયને કયું કે:—

“ દરેક દેશજનનું જીવન તેનું પોતાનું નહિ પણ તેના દેશનું છે. ફ્રેન્ચ પ્રજાની

એવી ઇચ્છા છે કે મારે મારી આખી જિંદગી ક્રાન્સની સેવામાં અપર્ણ કરવી તે હું તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાને ખુશી છું હે સભાસદો અને શહેરીઓ! તમારા સહકારથી, અમલદારોની મદદ અને આ બળવાન પ્રજાના વિશ્વાસ અને સહાનુભૂતિવડે હું ક્રાન્સના સ્વાતંત્ર્યનું, સમાનતાનું અને તેના આગાદીનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ. જે પ્રજા સદ્ગુણોમાં ચઢીઆવી હશે તેનો જ સૌથી વધારે સુખી થવાનો હક્ક છે, અને તેના સુખમાંથી આખા યુરોપને પણ સુખશાંતિ મળશે તમામ પ્રખરની સત્તાના મૂળ સ્વરૂપ પરમાત્માની આજ્ઞાથી પૃથ્વી ઉપર ન્યાય, સમાનતા અને બળ સ્થા જળવવાની ફરજ અને ગ્રાસ થઈ છે તેને માટે હું ધરો મગફળ છું મારા જીવનની છેલ્લી ધડી આવશે ત્યારે મારી જવામદારી હું મારે માથેથી ઉતારીશ અને મારા કાર્યને માટે ભવિષ્યની પ્રજા શો મત બાધે છે તેને માટે ચિંતા રાખવાનું મને કારણ રહેશે નહિ એવી હું આજ્ઞા રાખુ છું.

ખીજે દિવસે વડી ધારાસભામાં નવા રાજ્યતંત્રને લગતા ખરડા રજૂ થયા નેપોલિયને પ્રમુખસ્થાન લીધું અને તેની એકએક કલમ વિગતવાર સમજાવી તેમાં એવી પણ એક કલમ હતી કે નેપોલિયનને તેના વારમની પમદગી કરવાની સત્તા આપની કેટલીકવાર આનાકાની કર્યા પછી ડેવટે તે તે માન્યતામાં પણ સર્વની ઇચ્છાને તાબે થશે. પ્રજામત્તાક રાજ્યતંત્રમાંથી ક્રાન્સ હવે નિરકુદર રાજસત્તા સ્વીકારવાની તૈયારી કરતું હતું તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે આમપાસના તે વખતના સંજોગો અને ક્રાન્સના લોકોની તે સમયની પ્રકૃતિ ધ્યાનમાં લેતાં ત્યાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લાગેલો વખત નથી થયો એમ હતું જ નહિ.

નેપોલિયન મિમરથી પાડો આ શો તેને પૂરા નજી વર્ષ થયાં ન હતાં તે દરમિયાન તેણે એવી મહાભારત યોજનાઓ સફળતાપૂર્વક પાટ ઉતારી કે આખી દુનિયાનો ઇતિહાસ ઉચનાવી જોતાં પણ તેની તુલનામાં મૂકી નમવ એવું ખીલું ઉદાહરણ નેવામાં આવતું નથી. કોઈ પણ માણસ આટલું મોટું કાર્ય આટલા ટુંક વખતમાં સિદ્ધ કરી શકે એ નથી.

પ્રકરણ ૨૫ મું-એમેનની સુલેહનો મંગ

પોલિયનને જીવનપર્યંત અનિયત્રિત સત્તા આપવામા આવી એ મહાચારથી યૂરોપના તમામ રાજ્યોમા સતોષની લાગણી ફેલાઈ ગઈ, કેમકે પ્રજાસત્તા રાજ્યના સિદ્ધાંતોની તેમની પ્રજા ઉપર થતી અસરની તેમને જે મોટી ધારતી હતી તે આથી ઓછી થઈ અને ફ્રાન્સ રાજ્યતંત્ર તેની આસપાસના દેશોના રાજ્યતંત્ર સાથે વધારે સામ્યતા ધરાવતું થયું. ઇંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાને પણ ફ્રેન્ચ રાજ્યપ્રતિનિધિને ખાની આપી કે આ બનાવને બ્રિટિશ સરકાર અત કરણપૂર્વક અનુમોદન આપે છે પ્રશિયાના રાજ્યો, રશિયાના ઝારે અને આસ્ટ્રિયાના રાજકર્તાએ પણ

નેપોલિયનને અભિનંદન આપ્યું નેપદ્મની ગર્વિષ્ઠ રાણીએ પણ ફ્રેન્ચ રાજદૂતને મોઢે પોતાનો સતોષ જાહેર કરતા કહ્યું કે “ જનરલ બોનાપાર્ટ મહાન વ્યક્તિ છે તેણે મને અગત તુકસાન કર્યું છે તોપણ તે શુદ્ધિમાન છે એમ તો મારે કહેવુંજ પડે છે ફ્રાન્સની અરાજકતાને અકુશ નીચે આણીને તેણે યૂરોપની સેવા બજાવી છે. તેણે પોતાની યોગ્યતાને લીધેજ પોતાના દેશનું ગાંભીર્ય ત્રાસ કર્યું છે હું મારા કુટુંબના રાજકુમારોને તેનોજ દાખલો લેવાનું શીખવું છું, અને તેની અદ્વિત કારકીર્દીનું મનન કરવાનો આગ્રહ કરું છું ”

પણ ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેની મુશ્કેલીઓ દિવસે દિવસે કપારામય વધતીજ નતી હતી. ફ્રાન્સની સાથે સનાય થયા પછી ઇંગ્લંડે પોતાના માવના વેચાણની જે આશા રાખી હતી તેમા તેને નિરાશા મળી ઇંગ્લંડનો મુખ્ય ઉદ્યોગ સુતરાઉ કાપડ અને લોખંડનો સામાન બનાવવાનો હતો પણ આ બાબુએ નેપોલિયને પોતાના દેશના હુન્નર ઉદ્યોગનો વિકાસ કરવાના હેતુથી એવો દુકમ કર્યો હતો કે જે માલ દેશમા મની ઘમ્તો હોય તે માનની પરદેશમાથી જરા પણ આયાત ન કરી. પિટ્ઝ અને તેના મંડળોને લાગવજ હતું પણ પુષ્કળ હતો નેપોલિયનને દિવસે દિવસે વધારે બગવાન બનતો જોઇને તેમનો ઇર્થ્યાગિ પ્રબલિત થયો અને તેથી જને તેઓ “ ફ્રાન્સનો લોભ ” કહેવા હતા તેની વિરુદ્ધ અંગ્રેજ વર્તમાનપત્રોમાં સખત

લખાણુ લખવા લાગ્યા. ફ્રાન્સની પદ્મપદ્મ થએલા રાજાના પક્ષકારો, જેમણે નવું રાજ્યખંધારણુ સ્વીકારવાને ના પાડી હતી અને હજી પણ એ રાજાના વંશજોને ફરીથી ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠેલા જોવાને ઇચ્છતા હતા તેમને ધણાખરાને ઈંગ્લેંડે આશ્રય આપ્યો હતો.

ફ્રાન્સની સાથેની લડાઈમાં તેઓ ઈંગ્લેંડના સહાયક હતા. એવા વિપત્તિગ્રસ્ત માણસો તરફ સહાનુભૂતિ જતાવ્યા વગર બ્રિટિશ સરકારને કેમ ચાલે ? તેમ ન કરે તો તેમની ઉદારતામાં ખામી આવે. એ પરદેશીઓને વળી દયાળુ બ્રિટિશ સરકારે પેન્શન બાધી આપ્યાં હતાં; અને એ પેન્શન લેનાર ગૃહસ્થો નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનાં કાવત્રાં રચતા હતા અને તેને જાણાથી મારી નાખવા માટે મારાઓ મોકલતા હતા. નેપોલિયન ક્રોધ સાથે ફરિયાદ કરતો કે તેનું ખૂન કરવા આવનાર મારાઓને બ્રિટિશ સરકાર તરફથી પગાર મળે છે.

પેલિટ્યર નામના એક શખસે નેપોલિયન, તેની સ્ત્રી, તેના ભાઈઓ, બહેનો સર્વને વિશે ધણી નીચમાં નીચ બદનક્ષીભરેલી પત્રિકાઓ ઇંગ્લેંડમાં છૂટે હાથે વહેંચી; તેમાં નેપોલિયનનાં કુટુંબીઓ ઉપર હલકામાં હલકા અને ભયંકરમાં ભયંકર કેમકે માટી ઉપજાવે એવા દુર્ગુણોનો આરોપ મૂક્યો હતો. એ પત્રિકાનો ફેલાવો આખા ઇંગ્લેંડમાં અને અમેરિકામાં કરવામાં આવ્યો. લોકો ઉપર તેની ધણી અસર યથા-આવા ગંધીય હેવાલનો ફેલાવો કરવામાં ધણી માણસો રસપૂર્વક લાગ લેતા; કેમકે તેમને તો ગમે તેમ કરીને નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા ઓછી કરવી હતી અને ફ્રાન્સ સાથે ફરીથી લડાઈમાં ઉતરવાની તરફેણમાં લોકલાગણી મજબૂત કરવી હતી. ઇંગ્લેંડમાં પોતાની આવી હલકી બદનક્ષીભરેલી પત્રિકાનો શામાટે અટકાવ કરવામાં આવતો નથી એવી નેપોલિયને ફરિયાદ કરી પણ જવાબ મળ્યો કે ઇંગ્લેંડમાં જાપ-ખાનાં સ્વતંત્ર છે, માટે તમારે ઇંગ્લેંડની અદાલતમાં એ વિશે કેમદેસર ફરિયાદ કરવી હોય તો કરો. આવાં ખોટાં આળ પ્રજાની લાગણીઓ ઉશ્કેરે છે અને યુરોપને ફરીથી રધિરધાવિત કરનાર યુદ્ધની આ રીતે તૈયારી ચાલે છે તે નેપોલિયન સારી પેઠે જાણતો હતો.

એમેનની સુલેહના કેલકારમાં એવી સરત હતી કે અંગ્રેજોએ અને ફ્રેન્ચોએ બેઉએ મિસર ખાલી કરવું અને અંગ્રેજોએ માસ્ટા ટાપુનો કબજો તેના અસહ માલિક સેટ જોનના નાઇટસ ટેમ્પલર્સને સોંપી દેવો. માસ્ટાનો અમેલ કિલ્લો શૂન-ધ્ય સમુદ્ર અને મિસરની આવીરૂપ હતો. તેથી કરીને એ ટાપુનો કબજો છોડતી વખતે નેપોલિયને મામી એવી સરત કરાવી લીધી હતી કે ઇંગ્લેંડે પણ તેમજ કરવું પડશે. કરાર ઉપર બેઉ પક્ષની સહીઓ થઇ ગઇ હતી. નેપોલિયને તરતજ પ્રમાણિક-પણે એક એક સરતનો અમલ કર્યો. માસ્ટાનો કબજો છોડવામાં કેટલાંક અનિવાર્ય

કારણોને લીધે ઈંગ્લંડને વિશ્વંબ થયો, પણ તે માટે આપણે તેને જવાબદાર ગણતા નથી; પરંતુ હવે તો સુલેહના ખરડા ઉપર સહી થવાને એક વર્ષ થઈ ગયું હતું. માલ્ટા છોડવાને જે હરકતો હતી તે બધી દૂર થઈ ગઈ હતી; પરંતુ હજી પણ ઈંગ્લંડનાં દરકર સિસરમાં તેમજ માલ્ટામાં પડી રહ્યાં હતાં. ઈંગ્લંડના રાજદારીઓને માલ્ટા જેવું અગત્યનું મથક છોડવાની મરજી ન હતી તેથી તેઓ ઉપલા કારારનો ભંગ કરવાને ગમે તેમ કરીને બહાનાં બોળતા હતા. ઈંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રોમાં તેમજ પાર્લામેન્ટમાં પણ એવો સવાલ ચર્ચાવા લાગ્યો કે ફ્રાન્સ આટલું બધું, ઈંગ્લંડને ધારતી ઉપજાવે એવું બળવાન થતું જાય છે તે જોતાં ઈંગ્લંડ પોતાનું વચન પાળવાને બંધાયેલું છે કે ?

આ અપ્રમાણિકતાની સામે ફ્રાન્સે ધણી ઉદારતાથી અને જુરસાથી જવાબો કહ્યો. તેણે કહ્યું, “અલબત્ત, ફ્રાન્સ બળવાન બનતું જાય છે-એક ચૂસ્ત અંગ્રેજ ઇંગ્લેન્ડ તે કરતાં તે વધારે બળવાન બને છે એ વાત ખરી પણ તેથી કરીને શું આપણને ગંભીર કાલકરાર તોડવાનો હક્ક છે ? આપણે ધરતા હતા તે કરતાં ફ્રાન્સનું બળ વધતું જાય છે તે આપણે દેખી ખમી શકતા નથી, પણ તેથી આપણે યૂરોપની પ્રજાઓની સમક્ષ કરેલા ગંભીર કાલકરાર તોડીને ઈંગ્લંડની આમરને કલંકિત કરવી જોઈએ ?”

તેપોલિયન તો અંતઃકરણપૂર્વક સુલેહજ ઇંગ્લેન્ડનો હતો. તેણે તો પોતાના દેશને સમૃદ્ધ કરવાને, તેમાં આંતરિક સુધારા કરવાને મહાભારત કામોની યોજના ધડી હતી. આલ્ફ્રેડ પર્વતને ફાડીને વિશાળ રસ્તાઓ બનાવવામાં ફ્રાન્સના હબ્સબર્ગ કારી-મરો કામે લાગી ગયા હતા. કિલ્લાઓના અને નહેરોનાં બાંધકામ તરફ તે આતુર-તાથી ધ્યાન આપી રહ્યો હતો. તેના હાથમાં અનિયત્રિત રાજસત્તા આવી હતી અને પ્રજા તેના ઉપર દ્વિધ થઈ ગઈ હતી સુલેહશક્તિનાં મીઠાં ફળ તે અનુભવતો હતો અને પોતાને યૂરોપમાં સુલેહ પ્રવર્તાવનાર માનીને મનમાં પ્રસન્ન થતો હતો. તેણે પોતાના મૈન્યને રજા આપી હતી, અને તેનું તમામ લક્ષ્ય દેશની આર્થિક ઉન્નતિ કરવા પાછળ લાગ્યું હતું. આથી કરીને લડાઈ અટકાવવા માટે તેણે ધણીજ આમોદા અને સમાધાનચતિથી બનતો ચત્ત કરી જોયો.

અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિ લૉર્ડ વ્હીટવર્થ અને તેની બાનુનું અત્યંત કાળજી અને વિનયપૂર્વક સન્માન કરવામાં આવ્યું. તેમના માનમાં લગ્ય મિજલસો કરી. તેપો-લિયનના બેઉ સહકારી ફ્રાન્સલે પણ આ નામાકિત અંગ્રેજ પરોણાઓની મહેમાની કરવા અડધા અડધા થઈ જતા હતા. ઈંગ્લંડની સાથે મૈત્રીલાવ બળવવાને આટલા બધા ચત્ત કર્યા છતાં કશું સાફ પરિણામ આવ્યું નહિ. હજી પણ સિટિશ સરકારે પોતે આપેલા વચનની વિરુદ્ધ જઈને માલ્ટાનો કમળો છોડ્યો નહિ. આખરે તેમણે

નિડરપહે માગણી કરી કે માલ્ટા તો ઈંગ્લંડને આપવોજ પડશે. નેપોલિયનને અત્યંત ક્રોધ ચડ્યો. તેણે કહ્યું, "ફ્રાન્સને સલાહ કરવી છે પણ આબરૂદાર પ્રજાને ધટે તેવી મરતે કરવી છે." તેણે અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિને મળાને તેને પોતાના વિચાર અને નિશ્ચય ખુલ્લે ખુલ્લા સંબોધામાં સમજાવી દેવાનો ઠરાવ કર્યો.

તેણે લૉર્ડ વ્હીટવર્થને પોતાના મંત્રણામંદિરમાં આવવાનું નિમંત્રણ મોકલ્યું. એક મોટા ટેબલની એક બાજુએ પોતે બેઠો અને તેની સામેની બાજુએ અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિને આસન આપ્યું. તેણે કહ્યું, "મારા ખસ અભિપ્રાયની અને લવિષ્યમાં હું કેના પગલાં લઈશ તેની આપને ખાતરી થાય તે માટે તમારી સાથે રૂનરૂમાં વાતચીત કરવાની મારી હજી છે." થઈ પોતાની અપ્રતિમ જુસ્સાદાર, મનોવેશક અને અત્યંત સ્પષ્ટ ભાષામાં તેણે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લંડના વ્યવહારનો અથવા ઇતિહાસી હેવાલ રજૂ કર્યો. ત્યાર પછી તેણે ઉવટમાં કહ્યું કે "ઈંગ્લંડની સાથે મારા સંબંધ જાળવવા માટે જે જે પ્રયત્નો કર્યા તેનો ઉત્તર મને ઈંગ્લંડે મિનભાવે આપ્યો નથી. ત્યાંના વર્તમાનપત્રો મારે માટે પેરેરેરથી ભરાયલાં લખાણ પ્રકટ કરે છે. ત્યાં આવી રહેલા ફ્રેન્ચોના પત્રોને બ્રિટિશ રાજનીતિ પ્રમાણે ન આપી શકાય એટલી બધી જલ્લબહારની છૂટ આપવામાં આવી છે. મારે ખૂન કરવા માટે કાવત્રા કરનારાઓને ઈંગ્લંડ તરફથી પેન્શનો આપવામાં આવ્યાં છે. એ લોકો વારંવાર ફ્રાન્સ આવીને અહિં આજ્ઞાતરિક કલહ ઉભો કરવાની ખટપટ કરે છે. ફ્રાન્સના પલ્લટ યએલા રાજવંશીઓને રાજકર્તાઓને ધટલું માન આપવામાં આવે છે. તેમના માણસો છટાહિ અને રિવલ્યુશનેરોમાં પણ ફ્રાન્સની સામે ખટપટ ઉભી કરવાને કાશેપ કરતા ફરે છે ઈંગ્લંડથી આવતી એકે એક વાતની લહેરમાં વેર અને અપમાનની ગંધ આગ્રે છે. હવે અમે એવી સ્થિતિમાં મુકાયા છીએ કે અમારે આમાંથી મુક્ત થવુંજ પડશે. તમારે એમનના કાલકરાર પાળવા છે કે નહીં પાળવા ? મેં મારા તરફથી તમામ સરતોનો પૂરેપૂરો એકનિષ્ઠાથી અમલ કર્યો છે. એ કાલકરાર પ્રમાણે મારે તેપક્ષ અને રામનાં રાજ્યો ત્રણ મહિનામાં ખાતરી કરવાના હતાં. મેં બેજ મહિનામાં ત્યાંના ફ્રેન્ચ લશ્કરને બેલાવી લીધું, પણ આજે દર દર મહિના થવા તોપણ હજી અંગ્રેજ લશ્કર તો માલ્ટા અને મિસરમાંથી ખસ્યુંજ નથી. આ બાબતમાં મને કમવાની કાશેપ ફેલ્ટ છે. તમારે સલાહ જોઈએ છે કે લડાઈ કરવી છે ? જો તમારે લડાઈજ કરવી હોય તો તેમ ખુલ્લે ખુલ્લું લડી દો. અમે જરા પણ કયાય રાખ્યા વગર લડવા તૈયાર છીએ જો તમારે સલાહજ કરવી હોય તો માલ્ટા અને મિસર ખાલી કરો."

"માલ્ટાનો કિલ્લો દરિયાઈ દરિયાઈ થઈને અગત્યનો છે; પણ તે કરતાં પણ હું તેને વધારે અગત્યનો માનું છું કારણ કે ફ્રાન્સનું સ્વમાન તેની માથે જોડાયેલું છે જે મહાન સુરેહનામા હિપર અને સહી દરી તેની કલમનો અમે ભંગ થવા

દષ્ટએ તો દુનિયા અમારે માટે શું જોલશે ? તેમ કરીએ તો અમારા બળ ઉપર સૌને શંકા આવે. મારો નિશ્ચય યદ્ય ચૂક્યો છે. હું તમને માલ્ટા આપું તે કરતાં પારિસ આપવાનું વધારે પસંદ કરું.”

“ સુલેહ બળવવા હું કેટલો ઇન્તેજાર છું તે વિશે જો તમને શક આવતો હોય તો મારી હકીકત સાંભળો અને પછી મારી દાનત સાચી છે કે નહિ તેની તુલના કરજો. મારી નાની ઉંમર છતાં મેં જે સત્તા અને કીર્તિ મેળવી છે, તે તમામ કીર્તિ અને સત્તાને એક જીવસંદોસટની લગાઇમાં ઉતરીને જોખમમાં નાખવા શું હું રાજી છું ? જો મારે આસ્ત્રિયા સાથે લઢવું હોય તો મારે માટે વિચેના જવાનો માર્ગ હું કરી શકું છું. જો મારે તમારી સાથે લગાઇમાં ઉતરવું પડશે તો યૂરોપ-ખંડના એકેએક રાજ્યને હું તમારાથી વિખુટું પાડવા સંકલ્પિત છું. તમે અમને ઘેરી લેશો, પરંતુ હું પણ તમને તેવીજ રીતે ઘેરી શકીશ તમે અમને યૂરોપ-ખંડમાંજ પૂરી મૂકશો તો હું પણ તમને સમુદ્રોમાંજ પૂરી રાખીશ; છતાં પણ લગાઇનું સંકળતામંદિત છેવટ લાવવા માટે એના કરતાં પણ વધારે બળ ખતાવવાની જરૂર છે. દોઢ લાખ થોદાઓનું સૈન્ય અને વિશાળ કાફલો અમારે તૈયાર કરવો પડશે. તે અમે કરી શકીશું. હું કાં તો ઇંગ્લીશ ખાદી ઓળંગીને લંડનના દરવાજા આગળ આવી ઉભો રહીશ અથવા તો મારી કીર્તિ, મારી ગિરંગી, માફે બલિષ્ઠ, માફે સર્વસ્વ લઇને મારે સમુદ્રને તળીએ ડૂબવું પડશે તો હું ડૂબીશ ઇંગ્લંડ પર ચઢાઈ કરવી એ ભયંકર સાહસ છે, પણ જો તમે મને ફરજ પાડશો તો છેવટે મારે તે પણ કરવું પડશે.”

પછી હાર્ડ વ્હીટવર્થની અભયખી વચ્ચે આ સાહસ જેડવામાં કેવાં કેવાં જોખમ સમાયલાં છે; વહાણ, સૈન્ય, દારૂગોળ તથા બીજી યુદ્ધસામગ્રી એકઠી કરવા માટે શી શી તૈયારી કરવી પડશે; અંગ્રેજ કાફલાની નજર ચૂકાવવામાં કેટલી કેટલી મુશ્કેલીઓ નડશે તે બધું ખુલા દિલથી કહ્યા પછી તેણે જણાવ્યું કે “ અમે છતીએ તે કરતાં અમારો વિનાશ થવાનો સબવ વધારે છતાં મારે તે સાહસ જેડવુંજ પડશે. તમે જુઓ છો કે અત્યારે મારી પાસે દોલત છે, સત્તા છે અને મારા દેશમાં સુલેહ છે, છતાં હું શામાટે તે સર્વને જોખમમાં નાખુ ? હવે હું ખરા અંતઃકરણથી જોતું છું કે નહિ તેનો તમે વિચાર કરી જુઓ.”

“ માટે બહેતર છે કે હું અને તમે બેઉ સુલેહની સરતો પાળીએ. તમારે માલ્ટા ખાલી કરવો જોઈતો તમારાથી માફે ખૂન કરવાનો પ્રપચ કરનારાને આશ્રય નહિ અપાય. ઇંગ્લંડનાં વર્તમાનપત્રો ભલે મારી બદનક્ષી કરે પણ પેલા કંગાલ દેશદોહી ફ્રેન્ચેને કાયદા પ્રમાણે તમારે દેશપાર કરવા જોઈએ. આપણે બેઉ એક યદ્યએ તો જગત ઉપર આપણે કેટલું બળ અજમાવી ચકીએ તેનો ખ્યાલ કરો ! હું દર વર્ષ

મહેનત કરે તોપણ તમારી ખરોખરી ન કરી શકું એવું બળવાન નૈઘરસૈન્ય તમારી પાસે છે; પણ દુનિયાના કોઈ પણ લાગમાં મારી સાથે આવવા તૈયાર હોય એવા અદ્વિતીય પાંચ લાખ ગોદાઓનો હું માલિક છું. તમારું આધિપત્ય સમુદ્ર ઉપર છે તો મારું જમીન ઉપર છે; મારે આપણે અંદર અંદર લડી મરવા કરતાં આપણાં બળ એકત્ર કરીને આખા જગતનું લાવિ આપણી હથેલીમાં રમાડીએ. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ એક સાથે તો માણસજાતનું દરેક રીતે કલ્યાણ કરી શકે.”

આટલું છતાં ઈંગ્લેન્ડે તો જૂદાં જૂદાં બહાનાં બતાવીને માસ્દા ખાલી કરી જ નહિ, અને બેડ પક્ષ વચ્ચે કડવાચ વધતી ચાલીને લડાઈની પણ તૈયારી થવા લાગી.

નેપોલિયને એમ પણ કહ્યું કે ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડની તકરારનો નિવેડો ન આવે ત્યાંસુધી જમીનગિરી તરીકે રૂશિયાને માસ્દા સોંપો. તારે પોતે પણ મધ્યસ્થ થવા પ્રુથી બતાવી. આ વાતની પણ ઈંગ્લેન્ડે ના ડહી અને કહ્યું કે તાર આ કામ માથે લેવા પ્રુથી હોય એમ અને માનતા નથી. પછી તેમણે કહેવડાવ્યું કે અમને માસ્દાનો કંબળો દશ વર્ષસુધી આપવો અને તેના બદલામાં અમે ઇટાલિના પ્રજા-સત્તાકે રાજ્યને રાજ્ય તરીકે સ્વીકારીએ. સાથે સાથે પોતાના રાજપ્રતિનિધિને સૂચના કરી હતી કે જો આ સરતો ફ્રાન્સ સાત દિવસની અંદર કબૂલ ન કરે તો ફ્રાન્સ છોડી આસ્થા આવવું. આવી અપમાનભરેલી સરતો ફ્રાન્સે સ્વીકારી નહિ અને લડાઈ જાહેર કરી છે એવી ફ્રાન્સને નોટીસ મળતા પહેલાં તો ઈંગ્લેન્ડે ફ્રાન્સનાં વેપારી વહાણો જ્યાં દોડાં ત્યાંથી પકડી લેવા માંડ્યા અને જગત ઉપર દાવાગિન ફરીથી સળગી ઊઠ્યો.

આ લડાઈમાટે નેપોલિયન જવાબદાર હતો એવું સાબિત કરવા માટે એક પણ ઐતિહાસિક પુરાવો નથી. અનેક ઇતિહાસકારો જેમાંના કેટલાક તો નેપોલિયનને ફ્રાન્સાફ આપવા કરતાં ગેરઈન્સાફ આપવાનું વધારે વધણું બતાવે છે તેઓ પણ આ બાબતમાટે તો ઈંગ્લેન્ડને જ જવાબદાર ગણે છે. દાખલાતરીકે એલિસન શું લખે છે તે જોઈએ:—“જે સંજોગો વચ્ચે આ કલહ ફરીથી ઉત્પન્ન થયો તેનું શાંત ચિત્તે અવલોકન કરતાં બ્રિટિશ સરકાર સલાહ તોડવા હદ બહાર આનુર હતી એ વાતની તો ના પાડી શકાતીજ નથી; અને એ જ દેશના અસ્પરસના બ્યવહાર જોતાં અમે-જોએજ લડાઈની શરૂઆત કરી એમ કહેવું પડશે.”

લૅંગકાઈટ લખે છે કે “સને ૧૮૦૩ ની ૧૮ મી મેને રોજ ઈંગ્લેન્ડે લડાઈ જાહેર કરી, પણ ત્યાર પહેલાં તો ફ્રાન્સનાં વહાણોને જ્યાં મળી આવે ત્યાંથી પકડી લેવાના હુકમ ફટી થયા હતા. લડાઈ જાહેર થયાના સમાચાર પારિસ પહોંચે ત્યાર પહેલાં તો ઈંગ્લેન્ડે સામસાત કરોડ ફ્રાન્કની કિંમતના માલ સાથે ખસે વહાણ કેદ પકડ્યાં. આ પ્રમાણે ખાનગી બિઝનેસ લૂંટી લેવાનું કામ વાજગી હોય કે ગેરવાજગી હોય

પણ એવો રિવાજ લાંબા વખતથી ચાલતો આવેલો હતો અને ઈગ્નંડ તે પ્રમાણે આવા સંભોગમાં વર્તન કરતું હતું.”

લડાઇ નવેસરથી સળગી તે પ્રસંગે નેપોલિયને પોતાના પ્રધાનમંડળને જે ભવ્ય શબ્દો કહ્યા છે તેનો પડઘો પ્રત્યેક ઉદાર હૃદયમાંથી પડ્યા વગર રહેશેજ નહિ. “જ્યારે અંગ્રેજો આપણને ઈંગ્લીશ ચેનલ કૂદી જવાની ફરજ પાડે છે ત્યારે આપણે કૂદીશું. ભલે તેઓ આપણાં થોડાં વહાણુ અને સંસ્થાનો પકડી લે, પણ હું તો ખુદ લંડન શહેરમાં મારી ‘હાક’ વગાડીશ. હું તેમને એવી આત્માદ શીખામણુ આપીશ કે આંખમાંથી રુધિરનાં આંસુ ટપકાવીને તેઓ આ લડાઇ ઉભી કરવા માટે પરતારશે. ત્યાંના પ્રધાનમંડળે પોતાના રાજાને આપ્પા યુરોપના દેખર્તા જુ હું બોલવાની ફરજ પાડી છે. ભૂમધ્ય સમુદ્રને માટે તો હું કંઈ પ્રાણુ આવતાસુધી લડીશ. એકવાર હું ડોવર પહોંચી જઈ તો પછી સમુદ્ર ઉપરના જીલમગારોતું આવી અન્યુજ જાણુવું. વળી જે પ્રજાથી ફ્રાન્સની ચડતી દેખી ખમાતી નથી તેની સાથે આપણે વહેણું મોકું લલવું તો પડતજ. તો હવે આત્યારેજ કાં ન લડીએ? અંગ્રેજોએ આ વખતે અન્યાય કર્યો છે. આવો અન્યાય તેઓ કદાચ ફરીથી ન પણ કરે. તેમણે સધિવ્યવહાર પણ નથી કર્યો. મને એક કાગળ પણ નથી લખ્યો. આ વાતની તો દોડી વ્હીટવર્થ ના પાડી શકતો નથી. છેલ્લા બે મહિના થયાં મારું તેઓ દરેક રીતે અપમાન કરે છે. મેં તેમને તેમના અપરાધનો લડો ભરવા દીધો છે. મેં સલાહ માટે પ્રયત્ન કરી જોયા તેમાં તેમને મારામાં નખખાઇની નિશાની જણાઇ; તેથી તેઓ એટલેમુધી ઉદ્ધત બની ગયા કે તેમણે તેમના એલચી પાસે કહેવડાવ્યું કે ‘આમ આમ કરો, નહિ તો હું સાત દિવસમાં ચલ્યો જઇશ.’ શું એક મહાન પ્રજા સાથે વર્તન કરવાની આ તેમની રીત છે?

દોડી વ્હીટવર્થને આપણે કહ્યું કે તમારે જે કહેવું હોય તે કાગળ ઉપર લખો કે જેથી કરીને તેનો કાગળ ફ્રેંચ સરકારની આગળ રજૂ કરી શકાય. ત્યાં તે કહે, ‘ના, મને તો મોટે મોટેજ વાત કરવાનો હુકમ મળ્યો છે.’ કાષ્ટ દેશમાં મોટે મોટે સધિવ્યવહાર ચલા હતા ‘આ ઉપરથી તેમની દાનત જુ હું બોલવાની અને બોલેણુ ફરી જવાની છે એમ સ્પષ્ટ નથી લાગતું? અને પાણું પોતે શું કયું તેની સાખિતી રહે નહિ તેટલા માટે મોઢા મોઢાની વાતો કરે છે! ચાર કરોડની પ્રજાને તેઓ કામદા શીખવવા આપ્પા છે પણ તેઓ ખાંડ ખાય છે. તેઓ એમ સમજે છે કે માત્ર મારી સત્તા જાળવી રાખવાને માટે હું સલાહ કરવાને આટલો અધો ધનતે-જાર છું, પણ તેમની ગણતરી જીલભરેલી છે. જરૂર પડશે તો હું વીસ લાખ માણુ-સોતું સૈન્ય ઉભું કરી ચડીશ. જો આપણે ઈચ્છીએ આ કરાર તોડવા દઇએ તો આપણી અવનતિ થઇ એમ નક્કી જાણુવું. એકવાર નમ્યા એટલે પડ્યાજ. હું તો

એટલેમુઝી કહું છું કે એ લોકોની આપજીદી અને હઠધડા વગરની માગણીઓને તાળે યવું તે કરતાં તો ફ્રાન્સની પ્રજા ઈંગ્લંડના રાજાનું આધિપત્ય સ્વીકારે અને પારિસમાં તેની રાજગાદી સ્થાપે તે વધારે સાફ છે."

"ત્યારે ઈંગ્લંડે સલાહ કરવાનું કબૂલ કર્યું" ત્યારે તેની ધારણા એવી હતી કે આપણે અંદર અંદર લડી મરીશું—આપણા સેનાપતિઓ ખળવા મચાવશે. એ લોકોએ આવી ખટપટ ઉભી કરવાને ફક્ત તો ધણાં માર્યાં પણ તેમનું કાષ્ટ ચારણ નહિ. વહેલાં મોડાં આપણે લડવું તો પડશેજ તો અત્યારે લડી લાઇએ. આપણે દરિયાઈ બંધાર થાણે પડે તે પહેલાં એકસામંદુ લડી લેવું એજ વધારે સાફ છે."

વડી ધારાસભામાં મુખ્ય પ્રધાને આ બનાવની હડીકત નીચેના શબ્દોમાં રજૂ કરી—
"જે સંસ્થાવડે ફ્રાન્સે એકવાર યુરોપનો પરાજય કર્યો હતો તે શક્તિ આજે તે ફરીથી ધારણ કરવા તૈયાર થાય છે; પણ લગ્ન ઉભી કરનાર આપણે નથી; આપણને લગ્નનું કહેણ મોકલવામાં આવ્યું છે; આપણે તેને નિરૂપણે સ્વીકારીશું અને આપણા તમામ ખળથી તેમાં મચ્છા રહીશું. આપણે દેશ ખીણવાર યુરોપની સંરક્ષિતનું મધ્યબિન્દુ બનશે. હવે ઈંગ્લંડથી એમ નહિ કહી શકાશે કે સમજા-શાંતિના અમુક નિયમો જેખમમાં છે માટે તેને લડવું પડે છે. જો એમ કહેવાનો કાષ્ટનો અધિકાર હોય તો તે આપણેજ છે. જે દેશની સરકાર ઉતરવા માટેજ સચિના સંદેશ મોકલાવે છે, લગ્નની તૈયારી કરી લેવા માટેજ સલાહ માગે છે અને કાલકરાર તોડવા માટેજ તેના ઉપર સહી કરે છે તેના ગેરવાજબી હુમલાની સામે પ્રજાઓના મૂળ લક્ષ્ય રક્ષણ કરવા લડીએ છીએ એમ આપણે કહી શકીશું. લગ્નનું નિવાન જેતાની સાથેજ આખું ફ્રાન્સ એકનિષ્ઠાથી આપણા માનીતા સરદારના વાવટા નીચે એકઠું મળ જશે. વધારે ઉસાહ અને હિમન કાણ ખતાવે છે તેને માટે તમામ પક્ષના લોકોમાં વાજબી દરિયાઈ યવા લાગશે. આપણને સર્વને બેનાપર્ડની જીદિની જરૂર છે અને આપણે માનીએ છીએ કે આપણી બલિબળની મહત્તા જાળવનાર તે એકલોજ છે."

ઈંગ્લંડ પોતાના સંસ્થામાં મક્કમ રહ્યું, અંગ્રેજ પ્રતિનિધિએ પારિસ છોડ્યું અને ફ્રાન્સના પ્રતિનિધિએ લંડન છોડ્યું. એક પ્રજાએ હવે બચાવક યુદ્ધમાં જ પ-લાવવાની તૈયારીઓ કરવા લાગી. પહેલેજ તબક્કે ઈંગ્લંડે ફ્રાન્સના ખસે વેપારી વહાણો જેમાં સાગ સાત કરોડ ફ્રાન્કનો માલ ભરેલો હતો તે કેદ પકડી લીધાં અને પછી જે મહાન યુરોપી માન સ્વદેશરક્ષણને અર્થેજ પોતાની પ્રજાને યુદ્ધને માટે સજ્જ કરી, તેના ઉજ્જવલ નામને કલકિત કરવા આખા જગતમાં ખોડી દીધોતો ફ્રેંચી કે નેપોલિયને પોતાના અદ્ભુત લોક અને જૂનરેજના શોખને તો કંઈક વગર કાંઈક લગ્ન ઉભી કરી છે. આવી નીચતાને કાળમાં કાળ અધરે નીતરીએ તોપણ આપણે છે.

પ્રકરણ ૨૬ મું—વોલોનની છાવણી

બાલકારના ભંગની જવાબદારી ઈંગ્લંડને માથે નાખે છે. તેણે લિયનને આ લગાવતું સાદસ બેઠવામાં મેળવવાનું કયુંજ ન હતું અને શુભાવવા જેવું ધણું હતું. સમુદ્ર અને નૌકામૈન્યથી સુરક્ષિત થએલા થતુ ઉપર પ્રહાર કરવા માટે તેણે ઈંગ્લિશ ખાદી ઓળંગીને ઈ:લંડમાંજ જવું જોઈએ. બધા જાણતા હતા અને તે પોતે પણ કબૂલ કરતા કે આ સાદસ શવ સરોસ હતું હતું. ઈંગ્લંડનું કામ તો ધણુંજ સહેલું હતું. એકેકપાટે તે ફ્રાન્સનાં એકેએક ખંદર ઉપર હુમલો કરીને તેનાં વેપારી વહાણોનો શિકાર કરી રાકે અને આખી દુનિયાનો બાપાર પચાવી પડે. આ લગાવથી ઈંગ્લંડને તો ફાયદો હતો. પોતાના પાડોશીને બળવાન અને સમૃદ્ધ બનતો જોઈને તેને ચિતા ઉત્પન્ન થઈ હતી પણ હવે તેના બાપારને તારાજ કરી નાખવાનો આ સરસ યોગ હતો. આવા બળવાન પ્રલેભનને વશ થઈને બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે લગાવ ફરીથી ઉઘી કરી. આખી લાલચને છતવા માટે પ્રધાનમંડળમાં બેઠનાર માણસોમાં સામાન્યરીતે જેટલું નૈતિક બળ હોય છે તે કરતાં વધારે બળની જરૂર હતી; પણ મનુષ્યમતિના કમનસીમે જોર કયું અને ઈંગ્લંડથી એ લાલચની સામે ટકી થકાયું નહિ.

ઈંગ્લંડનો અધિકાર આખા જગતમાં જામી ગયો હતો. સ્પેન, બ્રૂમખ્ય સમુદ્ર, ઈસ્ટ ઇન્ડિઝ, વેસ્ટ ઇન્ડિઝ, એશિયા, આફ્રિકા, અમેરિકા અને સમુદ્રના અસંખ્ય દ્વીપોમાં તેની ખ્વજા હોતી હતી. ફ્રાન્સની પાસે માત્ર પાર્મા, પિડ્મોન્ટ એવાં એવાં છુદ્દ રાજ્યોજ હતાં અને તેની આસપાસનાં પ્રતિકૂળ રાજ્યોની સામે તે પોતાના બાહુ-બળથી બચાવ કરી રહ્યું હતું; છતાં ઈંગ્લંડ કહેતું કે ફ્રાન્સની લોભગતિથી જગત્ ધાસ્તીમાં છે. આ વાતની ચચાર્યતાવિષે નેપોલિયને શંકા ઉઠાવી પણ તેનો ઉત્તર ઈંગ્લંડે પોતાનાં વહાણની તોપોવડે આપ્યો.

ઈંગ્લંડ—“તમે દેશનિકાલ થએલા લુર્બોન રાખની ગાદીએ બેસા છો.”

નેપોલિયન—“તમારો રાજ્ય દેશનિકાલ થએલા સ્ટ્રુઅર્ટ રાખઓની ગાદીએ

એ. ડે. " "

ઈંગ્લેન્ડ—“ પણ ફ્રાન્સનો ફર્સ્ટ ફ્રાન્સિસ મટાસિના પ્રમસતાક રાજ્યનો પ્રમુખ છે ”
નેપોલિયન—“ ઈંગ્લેન્ડનો ગળ્ડ હેનોવરના રાજ્યનો પ્રદેશ છે ”

ઈંગ્લેન્ડ—“ તમારા ઘસકર સ્વદેશીમાં છે ”

નેપોલિયન—“ તમારું ઘસકર સ્પેનમાં છે અને જિયાલ્ટરના ખડક ઉપર તો તમે કિલ્લો પણ બાંધ્યો છે ”

ઈંગ્લેન્ડ—“ તમે ઘણા લોભા છો તમે મર્યાનો વસાવવાની કાશીપ કરો છો ”

નેપોલિયન—“ પણ તમારે દલ મર્યાનો છે ત્યારે અમારે તો માત્ર એકજ છે ”

ઈંગ્લેન્ડ—“ અમે માનીએ છીએ કે તમે મિસર પડવી લેવા માગો છો. ”

નેપોલિયન—“ પણ તમે તો આખો હિંદુસ્તાન પડાવી લીધો છેજ ”

ખસ, હવે ઈંગ્લેન્ડનો ક્રોધ માતો નથી તે પોઝાર કરે છે—“ નેફસન, એકાવ તારા વહાણ ! વેલિંગ્ટન, તરકર તૈયાર કર ! આ માણસને તો દામીજ દેવો જોઈએ તેના લોભથી જગત્ની સ્વતંત્રતાને દહેશત રહે છે અગ્રેજ કતિહામખરો ! જગતને જાહેર કરો કે પરરાજ્ય પચાવી પડનાર બોનાપાર્ટ તેના લોભ અને અહંકારથી યૂરોપમા લોહીની નદીઓ વહેવડાવે છે ”

અગ્રેજ પ્રતિનિધિએ પારિસ છોડ્યું અને ફ્રેન્ચ પ્રતિનિધિ તો લડનમાં હજી હતો, તેટલામા તો લાઈ જાહેર કર્યા અગાઉ સમુદ્રની રાણીનાં (ઈંગ્લેન્ડ) આનાક સર્વેશ વહાણોએ ફ્રાન્સનાં વેપારી વહાણુ વીણી વીણીને પકડવા માડ્યા. કેટલાં વહાણુ તો માવથી ભરેલા લડનના બારામાંજ પડ્યા હતા આ દુખદ મમાચાર નેપોલિયનને કાને આવ્યા તે પહેલાં લડાઈ જાહેર કર્યાની કશી ખબર તેને મળીજ ન હતી

હવે તેને પૂરેપૂરો ક્રોધ ઉપજ્યો. આના બદલામાં તેણે કઠોર પણ ઈંગ્લેન્ડ કુ ય જોતાં વાજખી પ્રદાર કર્યો મધ્યરાત્રિએ તેણે પોલિસખાતાના વડા પ્રધાનને બોલાવ્યો અને હુકમ કર્યો કે અઢાર અને સાઠ વર્ષની વચ્ચેના જોટલા અગ્રજો રાજમા હોય તેમને એકદમ કેદ કરવા, અને ઈંગ્લેન્ડ કેદ કરેના ફ્રેન્ચોની જામીનગીરી તરીકે આપણા કમજામાં રાખવા આ સમાચારથી ઈંગ્લેન્ડના સાત સુખી કુટુંબો ઉપર દુખ અને શોકનો પ્રમળ આઘાત થયો કારણ કે હજારો પ્રવાસીઓ નિશ્ચિતપણે ફ્રાન્સમાં સહેલ માટે નીકળી પડ્યા હતા, અને તેઓ સમજતા હતા કે દુસ્મનાયદ શરૂ કરતા પહેલાં રીતસર લડાઈ જાહેર કરવામાં આવશે તેમનાં કુટુંબીઓના કલેશનુ વર્ણન કરવું અશક્ય છે ઘણા ખરા પ્રવાસીઓ કેળવાયતા અને ખાનદાન કુટુંબના હતા તેમને સ્ત્રીઓ હતી, છોકરાં હતા, લાઇઓ હતા બેનો હતી બાર બાર વરસસુધી આ કમનસીબ માણુઓને દેશવટો બોગવવો પડ્યો ઘણા મરી ગયા અને ફ્રાન્સની માગીમાં

તેમની માઠી મળી ગઈ. તેમનાં બાળકો મોટાં થયાં પણ આપતું મેં તેઓ જોવા પામ્યાં નહિ અને તેઓ જીવે છે કે મરી ગયા તેના સમાચાર આપનાર કોઈ હતું નહિ. ! વડુઓ, દીકરીઓ સંતાપથી, નિરાશથી ગળી જળીને કમોતે કરમાઈ ગઈ.

આ ઘોર સંઘામનો સૂચકાર પિંટ અમાનુષિક જુદી અને શક્તિસંપન્ન હતો, પણ તેના અંતઃકરણમાં ગ્રેમ અને દયા જેવા કામળ લાવેલો અભાવ હતો. તેને ન હતી પ્રજા અને ન હતી સ્ત્રી. પોતાના દેશનું ગૌરવ એજ તેના જીવનનો આદર્શ હતો અને પ્રીતિ, અનુકંપા વગેરે કોઈ પણ જાતની લાગણીની તેના પ્રધાત અને લાગણી-શૂન્ય હૃદય ઉપર કશી અસર થતી નહિ.

અંગ્રેજોએ તેમના ફ્રેન્ચ કેદીઓને નાના કંગાલ મઠવાઓમાં પૂરી રાખ્યા. ત્યાં તેમના ઉપર જે દુઝો પડ્યાં તેના ખ્યાલ પણ આપણને આવી શકતો નથી. નેપોલિયને અંગ્રેજ કેદીઓમાંથી જેઓ લશ્કરી અમલદારો હતા તેમનેજ કમળમાં રાખ્યા; બાકીનાઓને કિલ્લેબંદી શહેરમાં છૂટથી ફરવા હરવા દીધા. ફ્રેન્ચ કેદીઓ ઉપર થતો જુલમ જોઈને તેને ધણીવાર ક્રોધ ચડતો અને અંગ્રેજ કેદીઓ ઉપર સાદું વાગવાની વૃત્તિ થઈ આવતી, પણ તેની સ્વાભાવિક દયાળુતા હમેશાં સર્વોપર થતી અને વૈરની ધ્વજાને દબાવી દેતી. આ નરપરાધી માણસોને કેદ પકડ્યાં તે માટે સિટિશ રાજ-દારીઓએ નેપોલિયનની સામે સખત પોકાર ઉઠાવ્યો.

નેપોલિયન કહે, “ તમે નિશ્ચિતપણે દરિયામાં સફર કરતા ફ્રેન્ચોને કેદ કર્યા તેનું શું ? ” ઈંગ્લેંડે ઉત્તર આપ્યો, “ સમુદ્ર ઉપર અનુરાન્યનું જે કાંઈ હાથ આવે તે બધું પકડી લેવાનો રિવાજ છે માટે તે વાજબી છે. ”

નેપોલિયને સામો ઉત્તર વાળ્યો કે “ જમીન ઉપર અનુરાન્યનું જે કાંઈ હાથ આવે તે બધું પકડી લેવાનો રિવાજ હું હાથવ કરું છું. એટલે તે પણ વાજબીજ ગણ્યો.

તકરાર અહિં પૂરી થઈ અને નિર્દોષ માણસો કેદમાંને કેદમાંજ રહ્યા. નેપોલિયને એવી પણ દરખાસ્ત મૂકી કે આપણે જેહિ એક બીજાના કેદીઓને છૂટા કરીએ, પણ ઈંગ્લેંડે આ સરત કબજા કરે તો નેપોલિયનનો કેદ પકડવાનો હક્ક સાખીત થાય માટે આ વાતની પણ તેમણે ના પાડી. નેપોલિયને તો અંગ્રેજ કેદીઓ તરફ ધણી દિલ-સોજી બતાવી અને કહ્યું કે તમારું લાવિ તમારા દેશના પ્રધાનોના હાથમાં છે માટે તેમને તમારે અરજ કરવી જોઈએ.

સેન્ટ હેલેનામાં આ સંબંધમાં વાતનો પ્રસંગ નીકળતાં તેણે કહ્યું હતું કે “ મેં અંગ્રેજોને કેદ કર્યાં તે માટે તમારા દેશના પ્રધાનોએ જુલમટો કરી મૂક્યો, પણ લગાઇ જાહેર થયા અગાઉ અને મેં એક પણ અંગ્રેજોને કેદ પકડ્યો ત્યાર પહેલાં તમે જેટલા અને ન્યાયી હાથમાં આવ્યા તે ફ્રેન્ચોને કેદમાં પૂર્વાં તેનું શું ? જે સમુદ્ર

ઉપર તમે સર્વોપરિ હોવાથી વહાણમાં મુસાફરી કરનારા માથુસોને પકડવાનો તમને હક્ક હોય તો જમીન ઉપર હું સર્વોપરિ હતો એટલે જમીન ઉપર મુસાફરી કરનારાને પકડવાને મને હક્ક હોવો જોઈએ, છતાં પણ એક બીજાના કેદીઓને છૂટા કરવાનો મેં માગણી કરી પણ તે તમારા પ્રધાનોએ નામજૂર કરી તમારા પ્રધાનો ખરી વાત જાહેર કરતાજ નથી જ્યારે તેઓ જાણે છે કે અમુક વાત તો છુપી રહી શકે એમ નથી અને લોકો બીજી રીતે જાણી જશે ત્યારે તેઓ ના છુટકેજ સાચી વાત જાહેર કરે છે. ”

આ પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડે નેપોલિયન ઉપર સખત ફટકો માર્યો તેના જવાબમાં તેણે પણ સમયસરકતી વાપરીને તેવોજ સખત પ્રહાર કર્યો. બેઉ પ્રજાઓ આથી પૂરે-પૂરી ઉત્ક્રાંતિ ગઈ ક્રાન્સની તમામ સત્તા અને શુદ્ધિ એકના નેપોલિયનનાજ સ્થિર થઈ હતી એટલે આ લડાઈ ખરે જોતાં તેના એકતાનીજ સામે હતી ક્રાન્સ લડાઈ માટે જરાએ તૈયાર ન હતું તેના લશ્કરને રજા આપવામાં આવી હતી અને પ્રજાનું તમામ બળ અકળના સુધારાના કામો પાછળ રોકાઈ ગયું હતું. તેમાં એકાએક આ જવાબામુખી ફાટી નીકળ્યો.

નેપોલિયનની અવિરત અને નિરતર જાગૃત રહેતી ચક્રિતવડે તરતજ આખો દેશ સાવધાન થઈ ગયો. ક્રાન્સથી ઘોડે દૂર ઇંગ્લેન્ડના રાજની માલિકીનું હોનાવરણ નાનું રાજ્ય હતું અંગ્રેજ કાફલામાંથી પહેલી તોપની મર્જના થઈ તેને પૂરા દસ હિઝસ થયા ન હતા તેટલામાં તો ૨૦,૦૦૦ હજાર ફ્રેન્ચો ત્યાં જઈ પહોંચ્યા અને ત્યાંના ૧૬૦૦૦ સિપાઈઓ, ૪૦૦ તોપો, ૩૦,૦૦૦ બંદુકો અને ૩૫૦૦ ઉમદા ઘોડા કમળે ધર્યાં અને આખું હોનાવરણ રાજ્ય પડાવી લીધું, અને ઇંગ્લેન્ડને જણાવ્યું કે તમે આજે આવી કરો અને એમેનના કાલકરાર થાશે તેની જમીનગિરી માટેજ અમે હોનાવર લીધું છે, માટે હજી પણ સલાહ થઈ શકે છે, પણ ખિદિય પ્રધાને દુકો જવાબ આપ્યો કે અમારો રાજ્ય હોનાવરને માટે જર્મન ચહેનવાહની મદદ માગશે.

આ પ્રમાણે ઇંગ્લેન્ડે નેપોલિયનને લકવાની ફરજ પાડી યૂરોપના બીજા રાજ્યોને પણ તેની સામે લડવાને ઉત્કેર્યા. આથી કરીને ક્રાન્સને લશ્કરી હારણી જેટું બનાવવું પડ્યું અને નેપોલિયને કુલ સત્તા પોતાના હાથમાં લઈ લીધી અમેરિકાના સયુક્ત રાજ્યો જ્યારે સ્વતંત્ર થયાં ત્યારે અમેરિકા અને યૂરોપની વચ્ચે આટલાટિક મહાસાગર ન હોત તો તેને પણ યૂરોપના રાજ્યો કરીને બેસવા દેત નહિ.

ક્રાન્સની પાસે સરચાનો હોવાજ જોઈએ એવી નેપોલિયનની ત્રિપ બાવના હતી તે માટે તેણે મિસિસિપ્પીની ફળદ્રુપ ખીણમાં સરચાન બનાવવા માટે સ્પેનની પાસેથી જમીન વેચાતી લીધી હતી ક્રાન્સની આ કિમતી ચિદકત ઇંગ્લેન્ડ તફાવી ન ગય તે માટે તે જમીન સયુક્ત રાજ્યોને તરતજ વેચી દેવી પડી તેમ કરવામાં તેને

બારે ગુકસાન હતું પણ ખીજે ઉપાય ન હતો.

ફ્રાન્સને અંગ્રેજ કાફલો હવે ફરેક ગાલુએથી ઉપદ્રવ કરવા લાગેા તેનાં સંસ્થાનો ગયાં, તેનો વ્યાપાર તારાજ થઇ ગયો અને તેનાં અંદરો ઉપર બોમ્બેનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. અંગ્રેજ કાફલો એવો અદ્વિતીય હતો કે જ્યાં ત્યાં તેની ફતેહજ થતી. ઇંગ્લંડ તેના આ કાફલાથીજ સુરક્ષિત હોવાને નિર્મિત રહેતું અને યત્ન ઉપર આખી દુનિયામાં ત્યાં ફાવ્યું ત્યાં પ્રવાર કર્યેજ જતું હતું. ઇંગ્લંડના કિનારા ઉપર એકવાર ફ્રેન્ચ લશ્કર હતરે તોજ આનો બદલો વાળો ચકાવ તેમ હતું. પણ નેપોલિયને બ્રિટિશ પ્રતિનિધિને કહ્યું હતું તેમ " એ જીવ સંયમર હતું કામ હતું. "

પરંતુ હવે એ જીવસંયમર હતું સાદસ ખેડવા સિવાય ખીજે ઉપાયજ રહ્યો ન હતો; અને આ સહસ તેણે એવા અસાધારણ ઉત્સાહથી અને અદ્વિતીય ડહાપણ અને દીર્ઘદષ્ટિથી ઉપાડ્યું કે તેની બધી તૈયારી જોઇને જગત્ ચકિત થઇ ગયું અને ઇંગ્લંડને પણ તેની જોખમભરેલી રિયતિતું ખાન થયું. ઇંગ્લંડપર સ્વારી કરવાને માટે ઇંગ્લીશ ખાડીના કિનારા ઉપર જાદુઇ સ્ટિની ઝડપથી ગણ લાખ માથુસોતું સૈન્ય ખડું થઇ ગયું. આખા ફ્રાન્સમાં એનન આવી ગયું. જે હજાર તોપચાળા મછવા બંધાઇ ગયા અને દોઢ લાખ સિપાઇઓ, દસ હજાર ઘોડા અને ચારસો તોપોને સામે કિનારે લઇ જવા માટે બોલોન ખંદરના ડક્કા ઉતર તે મછા લાંગરાઇ ગયા. ફ્રાન્સનાં તમામ લોખંડનાં કારખાનાં ધમધોધર કામ કરવા લાગ્યાં અને સારામાં સારી અને મોટામાં મોટા કદની તરેહ તરેહની તોપો અને દારૂગોળા તૈયાર થવા લાગ્યા.

આ બધી તૈયારી ઉપર નેપોલિયન જાતેજ દેખરેખ રાખતો હતો. તેના લુસ્સાને પ્રભાવ આપીને પ્રજા ઉપર પડી ગયો હતો, અને બધામાં તેના જેટલોજ લુસ્સો જણાતો હતો. ફરેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ અને વિધિને આગળથી ગાણી લઇને તેમને પ્રતિકાર કરવાના ઉપાય પહેલેથીજ જોડવી રાખવામાં આવ્યા.

આ લાગણીને ખર્ચ ધણો ગંજાવર થઇ ગયો હતો અને તેને પહોંચી વળવા માટે પ્રજા ઉપર ખાસ કરે નાખવામાં આવ્યો. પ્રજાએ તે કરે બધી ખુશીથી આપ્યો એટલુંજ નહિ પૈસા ધણા ખરા કર્યા અને નગરોએ પોતાના તરફથી વધારાનો ફાળો આપવા માંડ્યો. ફેટલાકે નવાં વહાણ બધાવી આપ્યાં તો ફેટલાકે અમુક તોપો બંધાવી આપી. નાનકડા છટાલિના પ્રજાસત્તાક રાજ્યે પણ પોતાના તરફથી પચાસ લાખ ફ્રાંક એકઠા કરીને મોકલી દીધા. બધાનો એકંદર સરવાળો પાંચ કરોડ ફ્રાંક જેટલો થઇ ગયો.

નેપોલિયને પોતાનો મુકામ બોલોનમાંજ રાખ્યો. ત્યાં રહીને તે કિનારાની રચનાની ઝીણી ઝીણી વિખતો, લશ્તી, ઓટ અને ઝાતુની ફેરફારી સર્વતું નિરીક્ષણ કરી ને. ૨૦.

રહ્યો હતો, અને આ પ્રયત્ન સાદસને લગતી તૈયારીની દરેક વિગતની કાળજીથી વ્યવસ્થા કર્યો હતો હતો. લશ્કરના સરંજામને લગતા એકેએક કુમાલા તે બંને તપાસતો હતો અને નાનામાં નાની બાબતમાં પણ ચોક્કસાઈથી ફરકસર કરવામાં આવતી. આથી દેશનાં નાણાંપ્રકરણમાં સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા સચવાઈ હતી. ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચેના આ દારણ્ય સંગ્રામની અસર ખીમ દેશો ઉપર પણ થયા વગર રહી નહિ. રશિયાના ઝારે મધ્યસ્થ થઈને આ તકરારને પરિણામે નીપજતો બચાવ દાવાનળ અટકાવવાનું માથે લીધું. નેપોલિયને તરતજ જવાબ આપ્યો કે બચાવ દાવાનળ અટકાવવાનું મને કબૂલ છે અને તે જે નિર્ણય કરી આપે તે પણ મને કબૂલ છે. ઇંગ્લંડને આ માર્ગ પણ રુચ્યો નહિ.

નેપોલિયન પછી હાઇદર નદીના પ્રદેશનું અવલોકન કરવા માટે ઇંગ્લેન્ડનું ગયો. તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં લોકો તેના ઉપર દ્વિધા થઈ ગયા અને તેને બાદશાહી માન આપ્યું. બધે ઠેકાણેથી તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિનાં, ઇંગ્લંડપ્રત્યે તિરસ્કારનાં અને ફ્રાન્સની સાથે દૃઢ યતુવદ્દ રાખનારા રાત્રીની સામે પ્રાણાન્તસુધી લડવાનાં વચન પ્રગળાવતી તરફથી તેને મળ્યાં; પરંતુ તેની નજર તો ડકા, દારૂખાનાં, યુદ્ધસામગ્રી અને દેશનાં વિવિધ સાધનો ઉપર પડતી હતી. એક કલાક પણ તે પરિશ્રમ કર્યો વગર શુભાવતો નહિ અને પરિશ્રમમાંજ તે આનંદ માનતો. ત્યાંથી તે સીધો બોલોન પાછો આવ્યો.

ઇંગ્લંડનું મહા બળવાન નૌકાસૈન્ય તેના કિનારાનું રક્ષણ કરવું હતું છતાં જે ઇંગ્લીશ ખાડી એળગવાનો તેણે સકલ્પ કર્યો હતો તેની પહેલાંજ માત્ર ત્રીસ માઈલની હતી. ચાર કારણોને લીધે આ દારણ્ય સાદસમાં ફેલે મળી શકે એમ હતું. ઉનાળામાં ધણીવાર અડતાળીશ કલાકસુધી સમુદ્ર સ્થિર થઈ જતો હતો અને તે દરમિયાન ઇંગ્લંડના વહાણોને ત્યાં ત્યાં પડી રહેવું પડતું. આ વખતેના લાલ લઈને મહાવાઝો દ્વારા અંગ્રેજોની નજર આગળ રહીને પણ ખાડી એળગી શકાય. શિયાળામાં ધણીવાર ઘાડું ધૂમસ વરસતું હતું. તે તક સાધીને પણ અંગ્રેજો ન બોલ શકે એમ સામે પાર જઈ શકાય. એ જેલ કરતાં એક ત્રીજો માર્ગ વધારે અતુલ્ય હતો. ઇંગ્લીશ ખાડીમાં ધણીવાર ભયંકર તોફાન થતાં તે વખતે કાફલાને ખાડી ઉપરનાં ખુદ્દા સમુદ્રમાં જઈને ઉભા રહેવું પડતું. તોફાન થઈ જાય કે તરતજ સમય સાધી લેવામાં આવે તો અંગ્રેજોનાં વહાણો આવી પહોંચવા પહેલાંજ ફ્રેન્ચ મહાવા સામે પાર જઈ પહોંચે. આ ત્રણ ઉપરાંત એક ચોથો રસ્તો પણ હતો. ચાલાકીથી દિલચાલ કરીને બળવાન ફ્રેન્ચ કાફલો ઇંગ્લીશ ખાડીમાં લાવી રાખવો અને તેની તોળના રક્ષણ નીચે રહીને નાના મહાવા સૈન્યસહિત હંકારી શકાય. આ મહાભારત યોજનાને સાગોપાંગ વ્યવસ્થિત કરવા માટે તેણે લાગલાગત ત્રણ વર્ષસુધી અવિરત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો.

આટલું છતાં આ સાહસના ગંભીર સ્વરૂપનો તેના કરતાં વધારે સારો ખ્યાલ બીજા કાંઈને બાગ્યેજ હતો. ઇંગ્લંડનો કાફલો અને બીજી બાલુએ દોઢ લાખ સિપા-મુશ્કેલી ભરેલા તોપોવાળા મજબૂતો સંગ્રામ શરૂ થાય—એક અંગ્રેજ વહાણની આસપાસ સંખ્યાબંધ મજબૂતો તેને ચારે બાજુએથી ગોળાબી વીંધતા ફરી વળે અને તેની સાથે ભારે વહાણના પ્રચંડ ધસારાના વેગથી અનેક મજબૂતો ઉધા વળી જાય, બાગીને મૂકો થઈ જાય અને તેમાંથી છૂટતા ગોળાના વરસાદથી ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઈ જાય—આમ બેઠે બાલુના સંભોજો ભેટાં આ લડાઈનું પરિણામ શું આવત તે કહી શકાય એવું નથી. ફ્રેન્ચ નાકાધિપતિનો એવો અભિપ્રાય હતો કે સૌ મજબૂત અને દૃઢ હજાર માણસોના ભોગે આપણે શત્રુના કાફલાને બાલુએ હડાવીને સામી પાર જઈ શકીશું.

નેપોલિયને કહ્યું, “ એટલાં માણસ તો આપણે દરેક લડાઈમાં મુમાવીએજ છીએ; પણ એકવાર આપણું ધરકર ઇંગ્લંડને કિનારે ઉતારીથી જે લાભ થવાનો છે તે લાભ દરેક લડાઈમાં આપણને મળતો નથી.”

તેના મ.થાપર કામનો અને ચિંતાનો આટલો બધો બોલો હતો છતાં આવા વખતમાં પણ તે પોતાની લક્ષ્યબત ઉદારતા અને મહાનુભાવપણાનું ધણીવાર દર્શન કરાવતો હતો, તેથી ફરીને તેના સમાગમમાં આવનાર સર્વને તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ અને ભક્તિ ઉપજ્યા વગર રહેતાંજ નહિ. કેદ પકડાયેલો એક તરુણ અંગ્રેજ ખલાસી કેદખાનામાંથી છટકી નાહો અને બોલોન જંદર નજીક સમુદ્રકિનારે આવી પહોંચ્યો. ઝાડની ડાળીઓને એકબીજા સાથે બાંધીને તેણે એક નજીવો તરાપો બનાવ્યો અને તેના ઉપર બેસીને દરિયામાં ઝુકાવવાનું સાહસ કર્યું ! પણ એમ કરતાં તે પકડાઈ ગયો. તપાસ કરતા નેપોલિયનને માલુમ પડ્યું કે તે પોતાને માટે કંઈપણ કરતી ધરડી અને અચકત માતાને મળવા આવું સાહસ કરવા તૈયાર થયો હતો. આ કરુણ પ્રસંગથી તેનું કોમળ હૃદય પીગળી ગયું. તેણે કહ્યું, “હું જરૂર તને તારી માને મળવા જવા દેશ. આ સેનામેાહોરની કાયળી તું તેને જઈને આપજે. જે માતાએ તારા જેવા કર્તવ્યપરાયણ અને રત્નેહાળ પુત્રને કેળવ્યો હશે તે સાધારણ સ્ત્રી નહિજ હોય.”

બોલોનના ખડકાળ સમુદ્રકિનારા ઉપર જ્યાં વરસાદ અને પાવાઝાગની રમઝટ મચી રહેતી ત્યાં નેપોલિયન માટે એક નાનું ઘર બનાવ્યું હતું. આખો દિવસ રાજ-દારી પ્રકરણોમાં સખત માનસિક પરિશ્રમ કર્યા પછી રાતોરાત સેટ કંદાકેડોને મહેલ છોડીને ૧૮૦ માઇલની મુસાફરી કરીને બીજે દિવસે બપોરે તે બોલોન આવી પહોંચ્યો, અને જાણે કશોજ થાક ન લાગ્યો હોય તેમ એક પળવારનો પણ આરામ લીધા વગર તે ઢાવણીનાં તમામ ખાતાં તપાસી વળતો. ફ્રેન્ચો જે

તૈયારી કરી રહ્યા હતા તેમાં હંગાણુ પાડવા માટે અગ્રેજો અને તેટલો ઉપદ્રવ કર્યાજ ન્તા હતા. તેમની કૂઝરો કિનારા આગળ લામ્યા કરતી અને ગોળાઓનો વરસાદ અખંડ વરસામ્યાજ કરતી. શત્રુના ગોળા પોતાની આસપાસ પડ્યાજ કરતા છતાં પણ નેપોલિયનની હાજરીથી સધળા કામદારોને એવો ભુરસો આવી ગયો હતો કે મોતની પરવા કર્યા વગર તેઓ જાતા જાતા ઉલટભેર પોતપોતાનું કામ કર્યા જતા હતા. તેમના રક્ષણમાટે ચોવીસ રતલનો ગોળો ત્રણ માઇલ દૂર ફેંકી શકે એવી જમરી તોપો બનાવીને કિનારા ઉપર ગોઠવવામાં આવી. ત્યાર પછીજ અગ્રેજોનાં વહાણ ત્યાં આગળ આવતાં અટક્યાં. નેપોલિયને આ પ્રસંગે જ પરિશ્રમ લીધો હતો તેનું વર્ણન કરવા જતાં એક મોટું પુસ્તકજ નોંધ્યું. સિપાઇઓની તમીયત અને સુખને માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવામાં આવી હતી. તેમને પેટપૂરતો પચાર, સારું ખાવા પીવાનું અને કપડાં મળતાં. તેમની છાતણીઓ એક સ્વચ્છ અને સુખી શહેરના જેવી દેખાતી હતી. પોતાનો સરદાર તેમના રક્ષણને માટે કેટલી બધી કાળજી રાખે છે તે બહુની તેમનાં હૃદય આભારની લાગણીથી છલકાઇ જતાં હતાં, અને જ્યારે તે તેમની પાસે આવતો ત્યારે તેઓ હર્ષનાદથી તેને વધાવી લેતા.

મહત્વાઓ બંધાઇ ગયા, તોપો અને દારૂગોળો તૈયાર થઇ ગયાં, સૈન્ય પણ સંજય થઇ ગયું. હવે એ બધા સરંજામસહિત નિપાઈઓને તથા તેમના ઘોડા અને તોપોને કુદાળતાથી મહત્વામાંથી કિનારે ઉતારવાનો મહાવરો કરવાનું કામ ખાજી રહ્યું. કાકા ઉપર મહત્વા નવ દારોમાં ગોઠવાઈ ગયા. ઘોડાને આમકાના મજબૂત પટ્ટાવડે વચ્ચેથી મજબૂત બાંધીને ગરમડીદાર એક મહત્વામાં ઉતારતા અને ત્યાંથી માત્ર બેજ મિનિટમાં છેક નનમા મહત્વાસુધી તે ઘોડો પહોંચી જતો. આ પ્રમાણે દરેકજ ઘોડો, તોપો અને માણસોને ચડાવવા ઉતારવાની કચાયત થતી, અને ઘોડા વખતમાં મહાવરો પડી જતાં ખારવાઓ એ કામ નહિ માની શકાય તેવી કડપથી જરા પણ શૂઠચૂઠ વગર કરી શક્યા. ઉનાળામાં તેમજ શિયાળામાં ફરિયાદ બુદ્ધને લગતા દાક પેચનો મહાવરો કરવા ખારવાઓ મહત્વાઓ લઇને છેક શત્રુનાં વહાણની લગોલગ પહોંચી જતા અને ત્યાં તેમની તોપોના મોં આગળ કચાયત કરતા. શત્રુને કિનારે ઉતરતાં તેમની તોપોના માર સિવાય બીજું કંઈ પણ તુડવાન ન થાય તેના આગળ આગળથી વિચાર કરીને સંપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધી. આ કચાયત જોવા મટે નેપોલિયન બધે ઠેકાણે ફરી વળતો. કાંઈવાર ઘોડેચાર થઇને ખડક ઉપર ઉભો ઉભો તો કાંઈવાર બાકાની રેતીમાં મારને ઘોડે દોડી જઇને પોતાનાં માણસોનાં પરાક્રમ સગવડ નિહાળતો. વળી કાંઈવાર એકાદ તોપવાળા મહત્વામાં બેસીને અગ્રેજોની કૂઝર સામે તે મહત્વો કેવી રીતે લડી શકે છે તે જોવા માટે સમુદ્રમાં પણ જઇ આવતો.

નેપોલિયન જેવો સાહસિક ગોળનાઓ પડવામાં એકો હતો તેવોજ તેને અમલમાં

મૂકતી વખતે દીર્ઘદષ્ટિ અને હડાપણ વાપરવામાં પણ અદ્વિતીય હતો. કોઈને પણ જણાવ્યા વગર ઇંગ્લિશ ખાડીની સામેના ફ્રેન્ચકિનારા ઉપર પોતાના તમામ નીકાસે-ન્યને એકત્ર કરવાની યોજના તેણે મનમાં ધરી રાખી હતી, કે જરૂરને પ્રસંગે આ મહાબોલોની સાથે તે કોઈ પણ વખતે એકદમ બોડાઈ શકે. તે કહેતો કે “આપણને રાતને વખતે માત્ર આજે કલાકની અનુકૂળતા મળી જાય તો પછી આખી દુનિયાનું પ્રારબ્ધ ધડતું એ આપણાજ હાથમાં છે.”

ઈંગ્લંડને આ બધી વિશાળ તૈયારીઓની ખબર પડી હતી તેથી તેને ખરેખરી ચિંતા અને દહેશત લાગતી હતી. તેણે સમુદ્ર અને પોતાના કાફલા ઉપર પોતાની સલામતીનો મહાર બાંધ્યો હતો, પણ હવે તેને ખરી રિયલિટી જાન થવા લાગ્યું. સામે કિનારે, માત્ર ત્રીય માઇલને છેટે દોઢલાખ કવાયતી ચોદાઓ, એ હાજર તોપવાળા મહાવા, દશ હજાર ઘોડા અને ચારસો તોપો દુનિયાના અદ્વિતીય સેનાપતિ નેપોલિયનની સરદારી નીચે જરાક તક મળતાં ફેક લંડનસુધી આવી પહોંચે તો તેની ખરેખર કમખખતીજ સમજવી. “દોઢ લાખનું લશ્કર અને તેનો સરદાર નેપોલિયન”ની આટલીજ વાત બળવાનમાં બળવાન રાજ્યને કંપાવી નાખવા માટે બધું હતું. ત્યાંના દરિયા ખાતાના અમલદારોએ પણ લગભગ સર્વાનુમતે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે ધૂમસ, રાત્રિનો અધંકાર અને પ્રચાંત સમુદ્ર એવા કોઈ સંજોગનો લાભ લઈને ફ્રેન્ચ મહાવા ઇંગ્લિશ ખાડી ઓળંગી શકે એ અસંભવિત નથી.

દેશનું સંરક્ષણ કરવાના ઉપાય યોજવાની બાબતમાં પાર્લામેન્ટમાં પણ ચિંતાધી અને ભુરસાધી ચર્ચાઓ ચાલી રહી. ખાસ કરાવ કરીને સત્તરથી પંચાવન વર્ષના દરેક અંગ્રેજને હથિયાર ધારણ કરવાની ફરજ પાડવામાં આવી. ધરડો રાજ્ય જ્યોર્જ ત્રીજો અને પરદેશના લશ્કરની મદદથી પોતાનું સિંહાસન પાછું મેળવવા ફ્રેન્ચ મારન.રા છુબોન વંશીય રાજકુમારો લશ્કરનું જાતે નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા.

દક્ષિણ કિનારે ઘણે દરસુધી લયસૂચક નિશાનોની હારતી હાર દેખાવા લાગી. જરાક લયનું નિશાન મળતાં તમામ બુસિયો ઉપર મોટાં મોટાં બળતાં મળગાવવાની ગોઠવણ ચાલુ મૂકી. માતાઓ અને કુમારિકાઓ ચિંતાતુર અને લયબીત બની ગઈ; કારણ કે લડાઈના દૈત્ય જાગ્યા હતા અને જગાડનાર ઇંગ્લંડજી હતું. આ પાપની શિક્ષા તેને પૂરેપૂરી ખમવી પડી, અને હજી પણ અંગ્રેજ પ્રજા અંજાવર કર અને દેવાના બોજ નીચે એ પાપની શિક્ષા ખમ્યા કરે છે.

આવા સંજોગમાં નેપોલિયનનું ખૂન કરવાને લંડનમાં જે કાવત્રા રચાતાં હતાં તેને ઇંગ્લંડે પૂરા જિગરથી ઘણી સંગઠિત મદદ આપવા માંડી. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળે તેમને બેઠતાં નાણાં આપ્યાં અને બ્રિટિશ વહાણની મારફતે તેમને ફ્રાન્સમાં ઉતારવાની જોગવાઈ કરી આપી. જે લયકંર ગ્રાણીનાશક યંત્રની વાત આગળ આવી ગઈ

છે તેનો ખતાવનાર બદમાસ બ્યોર્જિસ કેપ્રાઉડ હજી લંડનમાં જ લમનો હતો અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડ સરકારે બહેલાં નાણાંવડે ચમન ઉડાવતો હતો. તેણે તેમજ કાઉન્સિલ ઓફ નેપોલિયન અને બીજા આગેવાન ફ્રેન્ચ ઉમરાવો અને શાહજાદાઓએ મળીને નેપોલિયન નવું કાસળ કહાડી નાખવા એક લયંકર કાવતું રચ્યું.

કાવત્રાખોરામાના ફેટલાક પારિસમાં આવીને લરાયા, ફેટલાક ક્રાન્સ અને જર્મનીની સરહદપર આવેલાં ગ્રામોમાં છટાછટાયા આવીને વરવા. જર્મનીનાં નાનાં રાજ્યોમાં જૂદી જૂદી જગ્યાએ ઇંગ્લંડના એજ ટો આવીને નેપોલિયનની સત્તા ઉથલાવી નાખવાની પેરવી કરવા લાગ્યા. તેમને બધાને ઇંગ્લંડ તરફથી પગાર અને ચાકુ ખર્ચ માટે પૂરતું નાણું મળ્યા કરતું હતું. આ જીવપર આવેલા બદમાસોએ નેપોલિયનનું કાષ્ટ રીતે ખૂન કરવા માટે અનેક કાવત્રા રચ્યાં. તેમાંના ત્રીય તો ક્રાન્સની પોલિસ પકડીને ઉધાડા પાડ્યાં. નેપોલિયનને પોતાને પક્ષ આપરે ધણો કોષ ચડ્યો. આ ખૂનીઓને ઇંગ્લંડની મદદ છે તેની તેને ખબર હતી. પ્રજાના સર્વાનુમતે ચૂંટાયેલા ક્રાન્સલને એક સામાન્ય બહારવટીઓ ગણીને તેનું ખૂન કરવા રાજવંશી શાહજાદાઓ તૈયાર થાય અને તેમાં ઇંગ્લંડ સામેલ થાય એ વાતથી તેના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. તેણે આવેશમાં આવીને કહ્યું મારે લોહી કાઢી આખોગ્રીયામાંનું પાણી નથી. એ ધુઓન લોકોને એવી નશીયત આપીશ કે મરતાંમુધી નહિ જીવે. ”

પ્રકરણ ૨૭ મું—વુર્વોન કાવત્રાનો હેવાલ

ઉન્ટ હી આરોઈ તથા બીજા દેસવટે નાસી આવેલા ફ્રેન્ચ-ઉમરાવોએ મળીને લંડનમાં મોટા પાયા ઉપર આ કાવત્રું રચ્યું. તેમાં લાખો પાઉન્ડનો ખર્ચ થયો અને તે બધા બ્રિટિશ સરકારે પૂરો પાડ્યો. ઇંગ્લંડનો નાયબ દિવાન મીઠ હેમ્ડ, જર્મન રાજ્યોના દરબારમાંના બ્રિટિશ એલચીઓ અને ક્રાન્સમાં આબ્યંતરિક કલહ જગાડનાર પક્ષ એકબીજાને જરે જર ખબર આપ્યા કરતા હતા. તથા ફ્રેન્ચ શાહજાદાઓ ઇંગ્લંડનો પગાર લઇને તેની નોકરીમાં રહ્યા હતા અને વખત આવ્યે તેમનાજ દેશીઓની સામે સભ્ય ચલાવવાની રાહ જોતા હતા.

એક બીજો ઉમરાવ હાઇનને કિનારે એક ગામમાં રહ્યા હતા અને ક્રાન્સમાં જરાક ગરબડ થાય તો અંદર દાખલ થવાને દમદમી રહ્યો હતો.

આ લેફ્ટાની યુક્તિ નીચે પ્રમાણે હતી. મજબૂત અને દૃઢ મનના મો માણસો સાથે કેડાઉડલને છુપી રીતે ક્રાન્સ મોકલવો અને નેપોલિયન તેના મુક્તમપર એટલે માલમેસન જતો હોય તે વખતે તેના ઉપર કુમલો કરવો; તેના દશ અંગરક્ષકોને વિખેરી નાખીને તેને ત્યાંજ પૂરો કરી નાખવો. આ ખૂન નહિ પણ લડાઈ છે એમ કહીને કાવત્રાખોરો પોતાના અંતઃકરણને હમતા હતા. નેપોલિયનનું ખૂન થવાથી દેશમાં ગરબડ મચી જશે અને તેના લાલ લઇને યુર્બોન વંશી શાહજાદાઓથી એકને ગાદીએ બેસાડી દેવાશે; પણ તેમ કરવામાં લશ્કરને ફાડવાની જરૂર હતી. તેનો ઉપાય પણ તેમણે કરવા માડ્યો.

જ્યારે આ કાવત્રું પકડાયું અને ખરી હકીકત બહાર આવી ત્યારે બ્રિટિશ પ્રધાનો જૂહુ બોલ્યા કે અમે કેડાઉડલને એવું કહ્યું ન હતું કે તમે નેપોલિયનનું ખૂન કરજો; પરંતુ એ બચાવ તૂલો છે. તેઓ બાજુતા હતા કે ખૂન થાય તોજ કાવત્રું ફતેહમદ થાય; અને છતાં તેમણે નાણું આપ્યું અને બીજા બધી જોઇતી મદદ આપી. નેપોલિયને કહ્યું કે એ ગૃહરથો ઉપર ઇંગ્લંડના પંચ સમક્ષ કેસ ચલાવ્યો હોય; તોપણ તેઓ જરૂર ગુન્હેગાર પૂરવાર થાય.

દુનિયામાં મોટા મજબૂતા માણસો નાની બાબતોને મોટું રૂપ આપીને એક-બીજાની અંદરમાં કરે છે તેમાં મનુષ્યસ્વભાવની નજીકથી સૌથી વધારે ઉધારી પડી જાય છે. નેપોલિયન સપાટાબધ સત્તાવાન બની ગયો તે જનરલ મોરોથી સાંખાયું નહિ. તેની સ્ત્રી ધણીજ હલકા સ્વભાવની, મિથ્યાશિમાની અને બળીયલ હતી. તેણે આગમાં ઘી હોગ્યું. હોહેન્હોલ્ડેનનો સત્રામ જીતનારને ફ્રાન્સે સૌથી વધારે માન આપવું જોઈએ એ વાત આખરે તેણીએ પોતાના ધણીના મન ઉપર કસાવી.

એક દિવસ એણે બન્યું કે જનરલ મોરોની સ્ત્રી જોસેફાઇનને મળવા મર્ષ પશુ તેને ઘોડીવાર બહારના ઝોરડામાં થોડાં પડ્યું. આથી તેને ધણો ક્રોધ થયો. તેણે ઘેર જઈને વાગ્ગેરા છોડી મૂકી. તે વખતે મોરોની મનોદશા તેની સ્ત્રીના સંભાષણને ધણી અનુકૂળ હતી. આથી તેને પણ લાગી આવ્યું અને નેપોલિયન તરફથી તેને જે સન્માન મળતું તેનો જાણે તે અસ્વીકાર કરતો હોય એવું વર્તન કરવા લાગ્યો. એક વાર તો દરબારમાંથી પણ ગેરહાજર રહેવાની તેણે તોછાવળ બતાવી. તે ઉપરથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સ્થાપનાના ઇર્ષિક મહોત્સવની મિજમાનીમાં તેને નિમંત્રણ આપાયું નહિ. આ પ્રમાણે આરંભમાં જેલની વચ્ચે જરા અન્યમનસ્ક જેવું હતું તેમાંથી હવે દુશ્મનાવટ ઉભી થઈ.

ઉપર કહેલા કારણોને લીધે મોરોને પોતાની તરફ વાળી લેવાનું કામ કાવત્રાં-ખોરોને માટે ધણું અધર્મ ન હતું, અને મોરોની સાથે લશ્કરને પણ ફોડી શકાય એમ હતું. કાવત્રાંખોરોની યોજના એવી હતી કે જેવું નેપોલિયનનું ખૂન થાય કે તરતજ રાજના પક્ષકારોએ એકદમ આખા ફ્રાન્સમાં બળવો જમાવે; દેશવટે ગએલા જુર્જેન શાહનશાહોએ ઈંગ્લેન્ડનાં નાણાં અને સૈન્યની મદદથી ફ્રાન્સની સરહદપર ચઢાઈ કરવી અને સમુદ્રકિનારે ફરતો બ્રિટિશ કાફલો પણ આ હિલચાલને પૂરતી મદદ આપે.

પરંતુ આ યોજનામાં એક અજુકારું નડતર ઉભું થયું. મોરો ચૂસ્ત પ્રજાસ-તાકવાદી હતો. તેણે તો નેપોલિયનની ફ્રાન્સલ તરીકેની નિમણૂકને પણ વખોડી કઢાડી હતી. કેમકે એમાંથી રાજસત્તા ફરીથી પ્રકટી નીકળે. પિયેચુ નામનો ફ્રાન્સનો એક જૂનો સેનાપતિ ફ્રાન્સમાં દરેક પક્ષના લોકોમાં સારો વચગાંવીનો ધરાવતો હતો. ટ્રિસ્કટરાએ તેને ફ્રાન્સમાંથી દેવનિકાલ કરવાથી તે પણ સંકેતમાં આવી વસ્યો હતો. મોરોનો તે એક વારનો મિત્ર અને લાગણીઓમાં પણ તેનો સોગતી હતો. મોરોને પણ-જવાનું કામ આ માણસને સોંપવામાં આવ્યું; પરંતુ વાતને અતે પિયેચુને સમજાયું કે મોરો જો કે નેપોલિયનની સત્તા ઉઘાટી નાખવામાં રાજી હતો છતાં રાજ્યશીલો તો તે કદો વિરોધી હતો. આ વાત કાવત્રાંખોરોને ધણી મોડી સમજાઈ, જેથી તેમણે મોરોની મદદ ઉપર જે ગજબની બાંધી હતી તે ખોડી પડી. વળી ફ્રાન્સમાં બળવો

જગાડવા માટે તેમણે કાંઈ તો માર્યા; પરંતુ તેમાં પણ તેમની મુશ્કેલી ન આવી. રાજાના પક્ષકારો અને ધર્મશુરુઓ પણ નેપોલિયનથી સંતુષ્ટ હતા તેથી તેમણે આ લોકો તરફ કશી સહાનુભૂતિ બતાવી નહિ. બે મહિના લાગવાગટ મહેનત કરી ત્યારે કેડાઉક્ષને આ કૃત્યમાં સહાય આપનારા માત્ર ત્રીસજ માણસો મળ્યા અને તે પણ બારે ધનામની આશાથીજ. આથી કરીને કાવત્રાખોરો પોતેજ ગજરાટમાં પડી ગયા. ઇંગ્લેન્ડમાં નેપોલિયનને વિષે જે લખાણ પ્રગટ થતાં હતાં તેનાથી અહિં તો ઉલટુંજ જોવામાં આવ્યું. અહિં તો આખી પ્રજા તેના તરફ એવો ઉઠો ભક્તિભાવ રાખતી હતી કે બળવો જગાડવાની આશા તેમના મનમાં ને મનમાંજ રહી ગઈ.

કાંધક ગંભીર કાવત્રું દેશમાં ચાલી રહ્યું છે એની ખબર નેપોલિયનને પણ થઈ ગઈ. કેટલાક ઇંગ્લેન્ડના મંત્રીઓ તથા ચાર જર્મન રાજ્યોમાં રહ્યા રહ્યા ફ્રાન્સમાં ચાલતી ખટપટને ઉત્તેજન આપી રહ્યા હતા. તેમણે પોતાના કાગળ-પત્ર લઈ જવા લાવવા માટે એક દેવ માણસ રાખ્યો હતો. પણ તે માણસ તો શત્રુનો પગાર ખાઈને તેમનુંજ ધર ખોદે એવો નીકળ્યો. તેની મારફતે કાવત્રાખોરોનો બધો પત્ર-વ્યવહાર નેપોલિયનને મળવા લાગ્યો. તેણે આ બધા કાગળ જૂદા જૂદા દેશોના પ્રતિનિધિઓને વંચાવ્યા. આ કાવત્રામાં મદદ કરનારા કેટલાક બદમાસોને પોલિસે પકડ્યા અને તેમને જાળીયાર કરવાનો કુક્રમ થયો. તેમાંના એકે કેડાઉક્ષના કાવત્રાની બધી હકીકત અને તેમનાં નામ કહી દીધાં. તેમાં જનરલ મોરોનું પણ નામ આવ્યું. તેમાં એવી હકીકત બહાર આવી કે મોરોએ લશ્કરને ફેડવાનું કબૂલ કર્યું હતું અને લંડનમાં વસતા રાજપક્ષકારોને ખબર આપવા તેણે પોતાના એક લશ્કરી અમલદારને પણ મોકલ્યો હતો; પણ પાછળથી તેણે પોતાના વિચાર ફેરવ્યા હતા, અને ફરફ ફ્રાન્સ તરફ પોતાની નિમણૂક થવી જોઈએ એવી મામણી કરી હતી.

પ્રથમ તો આ વાત નેપોલિયન માની શક્યોજ નહિ. તેણે પ્રધાનોની છુપી સલાહ ખોદાવી. મોરો લશ્કરનો માનીતો હતો, અને તેના ઉપર કુમરો કરવો એ તો નેપોલિયન જ્યાંને માટે પણ મોટો સવાલ થઈ પડે એમ હતું. તેના સેક્રેટરી વગવસીલા-વાળા મિત્રો હતા. તેઓ તો ઉલ્ટોજ અર્થ કરવાના કે નેપોલિયનને મોરો ઉપર ઇર્ષ્યા હતી તેથી તેણેજ એને ફસાવ્યો છે. પ્રધાનોની સલાહ એવી હતી કે ડહાપણ વાપરીને મોરો તરફ આખ આડા કાન કરવા, પણ નેપોલિયને કહ્યું કે મને દયા અને સખ્તાઈ બેઉ વાપરતાં આવડે છે મોરોએ જે કાવત્રામાં ભાગ લીધો છે તેનો હેતુ અને તેમાં જોડાયેલા માણસો બેઉ એવાં ભયંકર છે કે તેને બીજા માણસોના નેટલીજ શિક્ષા હું કરીશ.

બીજેજ દિવસે સવારમાં મોરોને પકડવામાં આવ્યો. આખા પારિસ નગરમાં ખળ-ભળાટ મચી રહ્યો. મોરોના મિત્રો કહેવા લાગ્યા કે કાવત્રું થયુંજ નથી, અને

ફ્રાન્સમાં કેડાઉડલ અને પિચેગ્રુ નામના શખસો છેજ નહિ, અને આ બંધી હકીકત ઘડી કહાડવાનો હેતુ એટલેજ છે કે તેમ કરીને નેપોલિયન ચોતાના હરિક્ષ મોરોને નિકાલ કરી નાખવા માગે છે. પોતાની આમર ઉપર આવા હુમલા થતા જોઇને નેપોલિયનને ઘણુંજ લાગી આવ્યું. તેણે કહ્યું, “ ધણીજ ભયંકર કાવત્રાનો હું ભોગ થયો છું અને છતાં તે કાવત્રાનો કરનાર હું છું એમ કહેવામાં આવે તે સહન કરવું સુસ્થ છે. ” તેથી ચોતાની પ્રતિજ્ઞાના રક્ષણની ખાતર આ કાવત્રાની જરેજર હકીકત શોધીને જાહેર કરવા માટે પૂરેપૂરા હિસાબથી તેની પાછળ લાગ્યો.

તેણે પોતે ફ્રાન્સના રાજ્યોને પદમ્પદ કર્યા ન હતા. નેપોલિયનના હૃદય અગાઉ લોકોએજ રાજસત્તાનો ખંસ કરી નાખ્યો હતો. તેણે તો લોકોની નામરજી છતાં રાજના પક્ષકારોને સ્વદેશ પાછા આવવાની રજા અપાવી અને બન્યું ત્યાંસુધી તેમની મિલકતનો કબજો પણ તેમને અપાવ્યો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને તો તેમનું અનેક રીતે ભહું કર્યું હતું; છતાં આ લજ્જાર્પના બદલામાં તેઓ તેને ઉડાવી મૂકવા માગતા હતા અને તેને કાર કરાવવા આશ્ચર્ય મોકલતા હતા.

મોરોના ઉપર તો તેને દયાજ આવતી હતી અને તેના ઉપર મારીતું ક્યાણ મૂકીને તેને છૂટા કરવાનો હતો. પણ હુપાર્ષ બેટેક્ષ બીજા કાવત્રાઓરોને પકડવા માટે ચાંપતા ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. દરરોજ નવા નવા માથુસો પકડાતા ગયા. તેમાંના બેએ તો ગુન્હાનો પૂરેપૂરો એકરાર કર્યો. તેમણે કર્યું કે આ કાવત્રામાં હયા દરજમના ઉમરાવો સામેલ થયા છે અને એક જાણીતો જુર્મેન વંશીય શાહ-જાદો નેપોલિયનના ખૂન પછી રાજપક્ષકારોનો બળવો થય તો તરત તેની સરદારી લેવાની રાહ જોતો ફ્રાન્સની સરહદપર આવી ઉભો છે.

આ સંભળીને નેપોલિયનને ઘણેજ ક્રોધ ચડ્યો. તેણે કહ્યું, “ ઠીક, હું મોરોને તેની નખખાધ અને અદેખાધને માટે ધમા આપીશ પણ આમાંનો કોઇ શાહજાદો મારા હાથમાં આવશે તો તેનો ગોળીગાર કરાવ્યા વગર નહિ રહું. ”

બીજા ગુન્હેગારો પણ પકડાતા ગયા. તેમની કબજાત ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસ સાબિત થયું કે એક શાહજાદો આ કાવત્રાનો આગેવાન છે. હજી પિચેગ્રુ અને કેડાઉડલ પકડાયા ન હતા. તેઓ પારિસમાંજ લટકતા હતા તેથી ધારાસભાએ સર્વાનુમતે એક કાયદો પસાર કર્યો કે જે કોઈ તેમને આશ્રય આપશે તેને દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવશે અને જાણ્યા છતાં પણ તેમની સંતાપ રહેવાની જગ્યા નહિ ખતાવે તેને છ વર્ષની કેદની શિક્ષા કરવામાં આવશે. સહેરના કરવાજ ઉપર સખત નીતી રાખવામાં આવ્યો. હવે તેઓ ખૂબ સંકેતમણુમાં આવી પડ્યા. કોઇ કોઈવિર માત્ર રાતની રાત સૂઈ રહેવા માટે પાંચ દસ હજાર ફ્રાન્ક તેઓ આપતા ત્યારે હુપાર્ષ રહેવાની જગ્યા મળતી. પિચેગ્રુ તો આ ત્રાસથી કાપર થઇ ગયો અને પિસ્તાલથી આપઘાત

કરવા જતો હતો પણ એક મિત્રે અટકાવી રાખ્યો. નેપોલિયનના પ્રધાનમંડળનો એક સભાસદ પિયેમ્બોર્તો જૂનો મિત્ર હતો. તેને ત્યાં તે થોડો વખત છુપાઈ રહ્યો. તે ગયા પછી પેલા સભાસદે નેપોલિયન ઉપર એક પત્ર લખીને પોતાનો અપરાધ જાહેર કર્યો. મહાનુભાવ નેપોલિયને જવાબમાં લખ્યું કે “તમે સંકટમાં આવી પડેલા મિત્રને આવા સન્નેગોમાં પોતાના જાનને જોખમમાં નાખીને ઉદારતાથી આશ્રય આપ્યો તેથી હું તમારા આરત્યવિશે ધણો ઉચ્ચે અભિપ્રાય બાંધું છું.”

આખરે પિયેમ્બોર્તે કાંઈએ ફસાવ્યો અને ત્યાર પછી કેમ્બ્રેક પણ નાસભાગ કરતાં પોલિસના હાથમાં આવી ગયો. પકડાતાં પકડાતાં પણ તેણે એક પોલિસ અમલદારને ઠાર કર્યો અને બીજાને ઇજા કરી. કોર્ટમાં પણ તે સ્વસ્થચિત્તે જરા પણ ગભરાટ વિના ઉભો રહ્યો. તેની ઝડપી લેર્તા એક ખંજર, એક પિસ્તોલ અને નોટો તથા સોના નાણું મળીને સાઠ હજાર ફ્રાન્ક જેટલું દ્રવ્ય મળી આવ્યું. કોર્ટમાં તેણે ગર્વસહિત જાહેર કર્યું કે નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનો મારો ઈરાદો હતો અને આ કાવત્રામાં યુરોપ વંશીય શાહનશાનો હું સહાયક હતો.

આ ઉપરાંત કાવત્રું તો વગર શકે સાબિત થઈ ચૂક્યું. મોરોના મિત્રો ફિક્કા પડી ગયા અને નેપોલિયન ઉપર વળી સભાએ મુખ્યારજબાદોનો પત્ર લખ્યો. તેના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે “ઈશ્વર ક્રાન્સનું રક્ષણ કરશે અને હુબોની દગાબાજીને કાવવા નહિ દે. પ્રજાએ મારે માટે ગભરાવું નહિ. જ્યાંસુધી પ્રજાને મારી સેવાની જરૂર રહેશે ત્યાંસુધી મારું આયુષ્ય લખાયાજ કરશે; પણ હું પ્રજાને એટલું કહેવા પન્હુ છું કે “પ્રજાના વિદ્યાસ અને પ્રેમ વગર જીવવામાં મને કશો આનંદ નહિ આવે, અને તેમને થાણું કશો લાભ નહિ થાય.”

નેપોલિયનને મોરો અને પિયેમ્બોર્તની ખરેખરી દયા આવતી હતી, અને તેમને શરમભરેલા મોતમાંથી બચાવવા તે ઈચ્છતો હતો. તેણે મોરોને કહેવડાવ્યું કે તમે બધી હકીકત સરળપણે જાહેર કરી દેશો તો મારી આપવામાં આવશે એટલુંજ નહિ, પણ તમે પ્રથમ સરકારની કૃપાના જે ફળ ભોગવતા હતા તે ફરીથી ભોગવી શકશો. સ્વમા આપવી એ નેપોલિયનને માટે સહેલ હતું પણ સ્વમા અને મહેરબાની સ્વીકારવી એ અભિમાની મોરોને માટે ઘણું અઘરું હતું. પિયેમ્બોર્તે યજ્ઞેલી અવદશાનો વિચાર કરતાં નેપોલિયનનું દયાળું હૃદય દ્રવી ગયું અને તે બોલ્યો, “હાલેન્ડ જીતનાર જગવિખ્યાત સેનાપતિની આ અવસ્થા !” પછી તેણે એવો મનસુબો કર્યો કે દક્ષિણ અમેરિકામાં કાયેન આગળ એક ફ્રેન્ચ સરથાન વસાવવું અને પિયેમ્બોર્તે સ્થળથી પરિચિત છે માટે તેને પૂરતાં માણસ અને દ્રવ્ય આપીને ત્યાં મોકલવો. જતું ખૂન કરવા પોતે તૈયાર થયો હતો તેજ નેપોલિયનની સ્થાવૃત્તિ અને ઉદારતાની પિયેમ્બોર્તના મન ઉપર એટલી બધી અસર થઈ કે તે નાના બાળકની માફક

જેથી તેની સારામાં સારી કિમત ઉપજે અને તે ઉપરાંત તેને મુસાફરીના ખર્ચ પણ અપાવ્યો.

કેડાઉડલ તથા તેના બીજા ભેડીદારને દેહાંતદંડની શિક્ષા થઈ. કેડાઉડલની દલતા અને બહાદરી જોઈને ખતે તો તેને ખયાની લેવાની નેપોલિયનને ઈચ્છા થઈ પણ કેડાઉડલે તો તેની માંથી, દયા, લાલચ સર્વને કાતકારી કહાડ્યાં. મરતાં મરતાં પણ તેણે જીવરના માથામાં ઘરની છૂટી ખાટલી મારીને તેનું ખૂન કર્યું. તેને તેના સૌખ્યતીઓ સાથે ગોળીબાર કરવામાં આવ્યો.

આ કાવત્રામાં પોલિનેકે નામનો એક આમરદાર માથુસ સપાડ્યો હતો. તેની સ્ત્રી જોસેફાઇન પાસે આવીને પોતાના ધણીને માટે ફરિયાર લાગી. એક સ્ત્રીને દુઃખથી ગાંડાની માફક વલોપાત કરતી જોઈને તેનું હૃદય 'પીગળ્યું' અને નેપોલિયન પાસે જઈને પોલિનેકને માફ કરવા આજીજ કરી. પોતાના હૃદયમાં જગૃત થયેલી દયાની ધ્વનિને જરાક કરડા ચહેરા નીચે છુપાવીને તેણે કહ્યું, " જોસેફાઇન, હજી તું મારા કાનુઓ ઉપર સહાનુભૂતિ રાખે છે ? જો હું તેમને શિક્ષા ન કરું તો તેઓ ફરીથી આવાં કામ કરશે અને બીજા નવા ગુન્હેગારોને ઉભા કરશે. "

જોસેફાઇન નિરાશ થઈને ચાલી ગઈ પણ તેને ખમર હતી કે નેપોલિયન થોડાજ સમય પછી બંગલાની અમુક બેલેરી આગળથી પસાર થાના છે. પોલિનેકની સ્ત્રીને એલાવીને બેઠે જણ્યું ત્યાં ઉભાં રહ્યાં અને નેપોલિયન ત્યાં આગ્યો એટલે બેઠે રહ્યાં કંઈકાં તેને પગે પડ્યાં. પોતાને આવા અધરા સંજોગમાં મૂકવા માટે જોસેફાઇનને કંપકા આપતો હોય તેમ તેના તરફ કરડી નજરે નેત્રું પણ તેના કામળ અંતકરણથી આવી કરણ રીતે કરેલી અરજ પાછી ટેલાર્ષ નહિ. તેણે પોલિનેકની સ્ત્રીના હાથ પોતાના હાથમાં લઈને કહ્યું, " લશ્કરી યાજ્ઞમાં મારા એકવારના બાળપણના સૌખ્યતી આર્મન્ડ પોલિનેકને માફ ખૂન કરવાના કાવત્રામાં જોડાયેલો જોઈને મને લશ્મી નવાઈ લાગે છે; છતાં હું તેની સ્ત્રીનાં આંસુ જોઈને તેના અપરાધ ક્ષમા કરું છું. મારા હું એટલું ઇચ્છું છું કે મારી આ નબળાઈ જોઈને તે ફરીથી આવાં કામ કરવા પ્રેરાય નહિ. પોતે જોખમમાં હિતર્થ વગર પોતાના વિશ્વાસુ અનુયાયીઓના જીવન આવી રીતે જોખમમાં રાખનાર છુર્જોન યાદગદઓ સૌથી વધારે અપરાધી છે. "

જનરલ લાગેલેને પણ દેહાંતદંડની શિક્ષા કરવામાં આવ્યો હતો. તેને ચૌદ વર્ષની ધણીજ ખૂબસુરત છોકરી હતી. પોતાના બાપની દુર્દશાથી આ બાલિકાને અસહ્ય વેદના યતી હતી. એક દિવસ તે કાંઈને કહ્યા વગર પગે ચાલતી નેપોલિયનના નિવાસ આગળ પહોંચી ગઈ; અને તેની ખૂબસુરતી, આંસુ, કાલાવાલા વગેરે જોઈને દયાળુ પહેરેગીરે તેને જોસેફાઇન પાસે જવાની રજા આપી. પોલિનેક-વાળો બનાવ બન્યા પછી જોસેફાઇનને નેપોલિયને તાકીદ આપી હતી કે હવેથી

મને એવા ગુન્હેગારોનાં સગાંને ખતાવીને મારા હૃદયને વ્યથા કરવી નહિ; પણ આ છોકરીની તીવ્ર મનોવ્યથા અને દુઃખથી તેનો ગાંડા જેવો ચર્ષ મએતો ચહેરો જોસે-
કાર્ષન અને દીકરી હોટેન્સ એથી જોઈ રહેવાયો નહિ, અને જે ઓરડીમાં થઈને નેપોલિયન પસાર થવાનો હતો ત્યાં તેને ઉભી રાખી. તેને આવતો જોઈને તે નાલુક
છોકરી જેના મગજ ઉપર મનોવ્યથા અને લાગણીના વેગથી ઘણું આઘાત થયો હતો તે નેપોલિયનને લાંબી ચંધને પગે લાગી અને બોલી, “ સાહેબ, મારા બાપને માફ કરો. સાહેબ, માફ કરો.”

નેપોલિયનને નવાઈ લાગી અને નારાજ પણ થયો, તેણે ચીડાઈને કહ્યું, “મારે હવે આવા દેખાવ જોઈતો નથી. એવું મેં કહ્યું છે છતાં તને અહિં કાણુ લાલ્યું? ચાલ, બેન, મને જવા દે.” એમ કહીને તેણે ચાલવા માંડ્યું, પણ તે છોકરી તેને પગે વળગી પડી. આંસુથી છંછકાતી આંખ, અને તેના ખૂંચસુરત ચહેરાની એકે એક રેખામાં પ્રતિબિંબ થતું ઉંડું દુઃખ દર્શાવતી તે અર્ધગાંડી બાલિકાએ ફરીથી પોત્તર ક્યો, “ માફ કરો! માફ કરો! હું મારા બાપને માટે મારી માગવા આવી છું.”

નેપોલિયને માયાળુ અવાજે પૂછ્યું, “ તારો બાપ કાણુ છે? અને તું કાણુ છ?”
છોકરીએ જવાબ આપ્યો, “ માફ નામ મિસ લાન્ડે છે અને મારા બાપને દેહાંતદહની શિક્ષા કરવામાં આવી છે.” નેપોલિયને એક પળવાર વિચાર કરીને કહ્યું, “ પણ બેન, તારા બાપનો આ બીજવારનો ગુન્હો છે. હું તારે માટે કાર્ષ કરી શકું એમ નથી.”

તે દુઃખી છોકરી બોલી, “ સાહેબ, તે હું ખુદ જાણું છું, પણ પહેલીવારના ગુન્હામાં મારા બાપા નિર્દોષ હતા. આ વખતે હું ન્યાય નથી માગતી પણ મારી માથું છું-દયા માથું છું.”

નેપોલિયનનું હૃદય દ્રવી ગયું, તેના હોઠ કંપવા લાગ્યા અને આંખ આંસુથી ભરાઈ ગઈ. તે બાળકીના હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લઈને તેને પ્રેમથી પંખાળાને તેણે કહ્યું, “ મારી બહી છોકરી! તારી ખાતર હું તારા બાપને જવા દઈ છું. હવે થયું? ઉભી ચા અને જા ”

આ ઉત્તર સાંભળતાંની સાથે તે બાળકી મર્જિત થઈ ગઈ અને નિશ્ચેષ્ટ થઈને પૃથ્વી ઉપર પડી. તેને જોસેફાર્ષનના ઓરડામાં લઈ ગયા. ત્યાં તે થોડીવારે શુદ્ધિમાં આવી. તે શકિતહીન થઈ ગઈ હતી તોપણ તે તરતજ ખારિસ જવા તૈયાર થઈ. તેના બાપને જે કેદખાનામાં પૂર્યો હતો ત્યાં તેને સહીસલામત લઈ જવાને નેપો-
લિયનના એક એ-ડી-કાં (અંબરજી) અને તેની સ્ત્રી તેની સાથે ગયાં. પોતાના બાપની ઓરડીમાં જતાંજ તે તેની કાંટે વળગી પડી. તેને ઉપરાઉપરિ દુઃખમાં આ-

છટે મોટે રડ્યો.

પણ આ કાવત્રાના મૂળ સૂત્રધાર, પોતે સલામત રહીને બીજાઓને જોખમના ખાડામાં ઉતારનાર શાહનશાહોમાંથી કોઈ પકડ્યા નહિ. તે નેપોલિયનને ખૂંચવા લાગ્યું. એક દિવસ તેણે પોલિસખાતાના પ્રધાન ફ્રેંચને તમામ શાહનશાહોનાં રહે-કાણુવિષે પૂછ્યું; તેમાંથી તેને ખમર પડી કે કાઉન્ટ ડી એન્ધિયેન પોતાની એક પ્રિયતમા શાહનશાહી સાથે જર્મનીની હદમાં સ્ટ્રેસબર્ગની પાસેના એટનહેમ નામે ગામમાં રહેતો હતો. રિમય ડેક અને ટેલર નામના સ્પિટિશ એજન્ટો પણ સ્ટ્રેસબર્ગમાં જ રહ્યા રહ્યા કાવા દાવા કરી રહ્યા હતા. માટે જે કાર્થ હોય તે આટલામાં જ હોવું જોઈએ એ કાઉન્ટ પણ છુપા વેશમાં ઘણી વાર સ્ટ્રેસબર્ગ જઈ આવતો. તે ઇંગ્લંડનો પગાર ખાતો હતો અને પોતાના જ દેશની સામે લડવાના કામમાં જોડાયો હતો. ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળ તરફથી તેને એવો કુકમ પણ મળ્યો હતો કે ક્રાન્સ પર સ્વારી કરવાનો કાંઈ પણ લાભ મળી આવે તો તેના લાભ લેવા ચૂકવું નહિ. આ પ્રમાણે તેણે ખરેખરા દેશદોહનો અપરાધ કર્યો હતો. કાવત્રાના કેસની સુનાવણી વખતે કેટલાક ગુનેહગારોએ જે જુઠાની આપી હતી તે ઉપરથી પણ આ કાઉન્ટ ઉપર શક દહ થતો ગયો અને કાવત્રાખોરોની યોજના ઉપર ઘણું અજવાળું પડ્યું.

હવે આ કાઉન્ટ અને તેના મળતીઆઓનું શું કરવું તે વિષે પ્રધાનમંડળે વિચાર કરવા માંડ્યો. તેઓ એકમત થઈ શક્યા નહિ. કેટલાકે એવી સલાહ આપી કે છુપાં માણસોદારા એ કાઉન્ટને તેના મળતીઆ અને કાગળીઆ સાથે પકડીને પારિસ લાવવો. કેટલાકે કહ્યું કે એમ કરવા જતાં જર્મનીની હદમાં જવું પડે અને ત્યાં જઈને ત્યાં વસનાર માણસને આ પ્રમાણે પકડી લાવવાથી યુરોપમાં આપણે માટે જોડું દેખાય. નેપોલિયને તેમના શુદ્ધ હેતુનો સ્વીકાર કર્યો પણ કહ્યું કે મારે આ કોઈ ઉપર અત્યારે એવી ધાક બેસાડવી છે કે થોડા વખતસુધી તેમને મૂગા મૂંગા બેસી રહેવું જ પડે.

એ ઉપરથી ત્રણસો સિપાઈઓને એકઠમ એટનહેમ જઈને તે કાઉન્ટને તેના મળતીઆઓ સાથે પરહેજ કરીને તેમને સ્ટ્રેસબર્ગ લઈ આવવાનો કુકમ ગયો, અને આ કામ થઈ રહ્યા પછી આ લશ્કરી હુકડીના અમલદારે ત્યાંના જર્મન તાબુદારોની પાસે જઈને માથી માગવી અને વિનંતિ કરવી કે જરૂરના કામમાટે તમારી પરવાનગી વગર તમારી હદમાં અમારે પ્રવેશ કરવો પડ્યો છે. આ કુકમનો તરતજ અમલ થઈ ગયો અને તે કાઉન્ટને પકડીને પારિસમાં આણ્યો. તેના ગુન્હાની તપાસ માટે લશ્કરી અમલદારોનું એક ખાસ કમીશન બેસાડવામાં આવ્યું. કાર્ટમાં તે કાલિથી અને મગફર ચહેરે બેઠો રહ્યો. નેપોલિયનના ખૂનમાં પોતાનો હાથ ન હતો પરંતુ ક્રાન્સ ઉપર ચાર્જ કરવાનો પોતાનો હસદો તેણે નિડરપણે

જાહેર કર્યો. પ્રજાસત્તાક રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે ફ્રાન્સનો કાષ્ટ પણ વતની નો ફ્રાન્સનો સામે હથિયાર ઉપાડે તો તે ગુન્હો દેહાતદંડની શિક્ષાને પાત્ર ગણાતો હતો. કાઉન્ટે ડાર્ટને વિનંતિ કરી કે “ મને એકવાર નેપોલિયનને મળવા દો ” અને નો તેને રજા મળી હોત તો તેની જિંદગી કદાચ ખચત. નેપોલિયને પણ એક અમતદારને તેને કેટલાક સલાહ પૂજવા મોકલ્યો હતો તે માણુમને પણ જરા મોડું થયું. સવાર પડતાં તો તેને મેદાનમાં લઈ જઈને સિપાઇઓની દુકડીની સામે હમો રાખ્યો અને તે સાત ગોળીઓથી વીંધાઇને મરણ પામ્યો. પોતાનું ખૂન કરવાના કાવત્રામાં તેનો હાથ હતો એવી નેપોલિયનને ખાતરી ન હોત અને યુર્બોન લોકો ઉપર ધાક બેસાડવાની તેને જરૂર ન લાગી હોત તો આ કાઉન્ટના કેસમાં તેણે દેશદ્રોહની શિક્ષાનો અમલ કરાવ્યો ન હોત. પાછળથી ખરી દુકીકત મળી આવી કે ગુન્હેગારોએ જે આગેવાનની વાત કરી તે કાઉન્ટને નહિ પણ પિયેયુને લાગુ પડતી હતી. નેપોલિયનને આ મમાયાર મળતાં તેને ધણુજ લાગી આવ્યું, પરંતુ કાઉન્ટ ખૂની નહિ તો દેશદ્રોહી તો હતોજ અને દેશની સલામતી ખાતર પણ આવી શિક્ષા જરૂરની હતી.

એક શાહજહાને દેહાતદંડની શિક્ષા થઈ, એ વાતથી આખા યુરોપના દરબારોમાં ફ્રાન્સ તરફ કોંધની લાગણી ઉપજાઈ થઈ. તેના પ્રતિનિધિઓ તરફ અવિવેકી અને લગભગ અપમાનભરેલું વર્તન થવા લાગ્યું. રશિયાના ઝાર, અલેક્ઝાન્ડરે તો નેપોલિયન ઉપર ઠપકાનો પત્ર લખ્યો. તેનો જવાબ નેપોલિયને ઝારનું હૃદય વીંધી નાખે એવા શબ્દોમાં આપ્યો. અલેક્ઝાન્ડર પોતાના પિતાના ખૂનથી ખરડાયવા સિદ્ધાસન ઉપર બેઠો હતો અને તેનું ખૂન કરનારમાંના એક પણ રાખસને શિક્ષા થઈ ન હતી. આ વાતનો માર્મિક રીતે ઇસારો કરતાં નેપોલિયને લખ્યું કે “ આ સન્નિગોમાં રશિયા જે દરત તે ફ્રાન્સે કર્યું છે, તમને હમણાં એમ કહેવામાં આવે કે માછ ઝાર પોતાના ખૂનીઓ રાજ્યની સરહદ પાસે એકઠા થયા છે તો તમે ગમે તે ભોગે પણ તેમને પકડાવો ખરા કે નહિ ? ”

આવી મનને ગૂચવણમાં નાખે એવી જગજગને લીધે નેપોલિયનને ખીન આરોપીઓ તરફ લક્ષ આપવાનું સાંભર્યું નહિ. પિયેયુને કાયેન જવા સખધે બીજી વાર કાષ્ટ કહેવામાં ન આવ્યું અને તેણે કાઉન્ટના મોતની વાત જાણી તેથી પોતાને માટે આશા મૂકી દીધી. તેનો જાહેરમાં વધ કરવામાં આવે તે તેનાથી ખમાયુ નહિ. તેથી તેણે રાત્રે ફ્રાંસો ખાઇને આપવાત કર્યો.

મોરોને બે વર્ષના કેદખાનાની શિક્ષા કરવામાં આવી. પણ નેપોલિયને તેને મારી આપવી અને તેને અમેરિકા જવું હોય તો જવા દેવાની રજા આપી. તેને પોતાની મિલકત વેચી નાખવી હતી તે વિશે પણ નેપોલિયને જાહેરખત કરાવી આપ્યો કે.

વવા લાગ્યાં; સ્વર ફેધાર્થ ગયો; અને તેના નાલુકે જાનતંતુ ઉપર લાગણીના આવે-
શના સખત આચક લાગતા ગયા. થોડીવાર પછી તેને તાણુ આવવા લાગી, આંખ
રિયર થઇ ગઇ અને નેપોલિયનના અંગરક્ષકની સ્ત્રીના હાથમાં બેઠાન થઇને ઢળ
પડી. તે શુદ્ધિમાં તો આવી પણ તેવું મગજ ગયું અને તે પિતૃભક્ત પ્રેમાળ પુત્રી
પૂરેપૂરી દિવાની બની ગઇ !

આ નરી વિપત્તિના સમાચાર નેપોલિયનને સાંજે મળ્યા. ઉદાસીનતાથી તેવું
માથું નીચું ઢળ્યું. થોડીવાર વિચારમાં રૂપી ગયો અને આંખમાં આવેતું આંસુનું
મિન્દુ લૂછીને તે બેઠ્યો, “ હાથી કમનસીમ ઊઠકરી ! આવી પુત્રીને ખાપ આવી
અપરાધી હોય છે ! હું તે ઊઠકરીની અને તેની માની સલાહ લઉં છું. ”

ખીજા ૭ આરેપીઓને પણ થોડા દિવસ પછી ફાંસા કરવામાં આવી નેપો-
લિયનનું ખૂન કરવા રચાયના જુઓન કાવત્રાનું આવું પરિણામ આવ્યું.

નેપોલિયનના આરિગ્યમાંથી કાઢી દોષ મળી આવે છે કે નહિ, તેના ઉપર કોઇ
રીતે રાજ્યસેવક, કીર્તિનો લેખ, સત્તાનો લેખ, દૂરતા, લપટતા વગેરે અપરાધો
સાબિત કરી શકાય છે કે નહિ એનીજ દૃષ્ટિથી તેના આરિગ્યને અવલોકનારા ધણા
છે, અને તેઓના હાથમાં કાઉન્ટ ડી એન્ધિયેનને ચએલી પ્રાણદંડની શિક્ષાનો
દાખલો નેપોલિયનને નિદાથી વીધી નાખવાને અને તેની ઉત્તમવક્ષ કીર્તિને કલ્પ-
કિત કરવાને સાધનરૂપ થઇ પડ્યો છે.

એનમાદ્દસોપીડિયા અમેરિકાના અને સને ૧૮૩૦ ના મધ્યે મરના કરાર્દલી-
રિબુના આક્રમક પ્રકટ થએલો લેખ વિગેરે પ્રમાણે દ્વારા નિબંધસ્વપાત હતિહાસકાર
એક થકે છે, કે કાઉન્ટને ફરમાવેલી શિક્ષાનો અમલ થયો ત્યાંસુધી નેપોલિયનને
તેની વિજયની ખબર ન હતી અને તેણે તો તેને બંધનસુક્ત કરવાના હુકમ સાથે
એક અમલદારને પણ મોકલ્યો હતો. કમનસીમે તે ધણે મોટો આવી પહોંચ્યો અને
ત્યાર અગાઉ કાઉન્ટનો અમર આત્મા ધ્રુવરના દરમારમાં પહોંચી ગયો હતો. આ
બુલને માટે નેપોલિયન અપરાધી ન હતો છતાં તેમાં નિમિત્તરૂપે પણ પોતાનો હાથ
હતો તે જાણીને તેને ધણા ખેદ થયો હતો, અને એ પાપની સર્વ જવાબદારી
ખીજાને માથે ન મૂકતાં તેણે પોતાનેજ માથે વહેરી લીધી હતી. આટલું છતાં
પણ નેપોલિયનના ગમે તેમ કરી છિદ્રોજ શોધવાં એવા સકલ્પથી તેવું જીવનચરિત્ર
લખનારાઓએ તેને ખૂની, હત્યારો કહીને અત્યંત વગોગ્યો છે. ફ્રાન્સની જ સમ-
યની રાજનૈતિક સ્થિતિ, આવા આવા અનેક કાવત્રાઓએની કપટનગ, અસપાસ
ચારે જાળુએથી ઝૂમતાં ચતુરાલ્પનોનાં સૈન્યો, ફ્રાન્સને કેઈ પણ રીતે પાપમાલ
કરવા માટે તેમના અનેક પ્રકારના કાવાદાવા એ સર્વ અધનમાં ભેતાં નેપોલિયને
લીધેલું પગલું વાળખીજ હતું. કાઉન્ટ દેસદોલી હતો; ચતુ રાજ્યનો પગાર ખાઇને

સ્વદેશની સામે શસ્ત્ર ઉપાડવા તૈયાર થયો હતો. આવો હઠહઠો દેશદોહનો આરોપ જેના ઉપર કાયદાની કચેરીમાં સાબિત થયો હતો તેને કાયદા પ્રમાણે કરવામાં આવેલી શિક્ષાને યૂરોપનો નૃપતિવર્ગ અને ઉમરાવવર્ગ ખૂનની કાટિમાં મૂકે છે.

અમેરિકામાં સ્વતંત્રતાનું પૂજન કરાવનાર મહાન વોશિંગ્ટન પણ એવાજ સંજોગોમાં મૂકાયો હતો અને એન્ડ્રી નામના એક દેશદોહીને આવાજ પ્રકારની સજા તેને કરવી પડી હતી, એટલે વોશિંગ્ટનને પણ હત્યારો કહેવો ભોજા, અને અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યે પોતાની ફતેહવડે શત્રુનાં મોં બંધ કરી નાખ્યા ત્યાંસુધી યૂરોપનો અમુક વર્ગ તેને માથે પણ એવુંજ કલક મૂકેજો હતો. અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્યને ભોખમમાં નાખ્યા વગર જો એન્ડ્રીને મરી આપી શકાતી હોત તો વોશિંગ્ટન તેમ ક્યું હોત, અને કાઉન્ટને મારી આપીને તેના જેવા સમર્થ માણસને પોતાના પક્ષમાં લઈ તેને દેશઘાતક નહિ પણ દેશમેવક બનાવવાની નેપોલિયનના મનમાં ઇચ્છા હતી, અને તે તેણે કાઉન્ટના વધ પહેલાં જણાવી પણ દીધી હતી. અણુધાર્યા બનાવને લીધે તે ઇચ્છા બર ન આવી તેને માટે નેપોલિયનના મનમાં ઉડો ખેદ થયા કરતો હતો.

પ્રકરણ ૨૮ મું-નેપોલિયન શહેનશાહ થયો.

દષ્ટિ થએલા શાહનુદ્યઓના કાવત્રાથી પ્રજાસત્તાક રાજ્યને તેઓ વધારે જાગૃત બની ગયા અને રાજ્યને વધારે સુદૃઢ અને સુવ્યવસ્થિત કરવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. બીજા હાથપર બાદશાહી કુટુંબના નમ્બીરા કાલિન્ટ એન્ડ્રિયેનને થએલી શિક્ષાથી ચૂરાપના નૃપતિ વર્ગ ચીઝાઇ ગયો અને પ્રજાની સ્વતંત્રતા તથા તેના હિમાતીઓ તરફ તેમનો દ્રવ્ય વધતો ગયો. રાજ્યોના પક્ષના આગુસોની આંખ નેપોલિયન ઉપરજ હતી. તે એકો-જ તેની અમાનુષિક સંક્રિતતા પ્રભાવથી તેમના લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં વિઘ્નરૂપ હતો. આ બાબુએ ક્રાન્સની આખી પ્રજા તેના આભાર નીચે કબાઇ હતી અને તેઓ મુક્ત-કંઠે સ્વીકારતા હતા કે તેણેજ પોતાના હાથથી અને બાહોશીથી રાજ્યમાં સુવ્યવસ્થા આણી હતી અને તેના પરિશ્રમથીજ રાજ્યની ઉત્તરોત્તર આબાદી થયા કરતી હતી.

ધારાસભાઓમાં, સ્થાનિક સભાઓમાં, પારિસ તથા બીજાં મુખ્ય શહેરોમાં સૌને મોઢેથી એકજ પ્રશ્ન નીકળવા લાગ્યો કે જેના ઉપર ક્રાન્સની સલામતીનો આધાર છે તેનેજ રાજ્યમુકુટ શામટે ન પહેરાવાય ? પાછલા અનુભવ ઉપરથી સાબત થઇ ચૂકયું હતું કે ક્રાન્સની પ્રજાની આનસિક સ્થિતિ ભેતોં લાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં, સફળતાપૂર્વક નબી સંકેજ નહિ. રાજ્યકાંતિનો મુખ્ય હેતુ એટલોજ હતો કે કેમરાવોની ખોટી શ્રેષ્ઠતા, તેમનો એકદયે અધિકાર, રાજાની નિરંકુશ સત્તા અને સામાન્ય પ્રેજાવર્ગનું ઘસતવ વગેરે જૂના જમાનાના દોષને કહાડી નાખવા અને તે હેતુ તો સર્વાંશે સિદ્ધ થઇ ચૂક્યો હતો. હવે તો નેપોલિયન ચૂરાપના બીજા નૃપતિઓની સાથે સમાન પદવીએ બેસી શકે તેટલા માટે તેને રાજસત્તા આપવાની જરૂર હતી. તેમ થાય તોજ ક્રાન્સની સલામતી અને ગૌરવ સાચવી રાકાય એમ હતું.

ક્રાન્સની પ્રજામાં તીવ્ર લાગણીના પ્રાધાન્યનો જે લક્ષણગત ગુણ રહેલો છે

सम्राट नेपालियन

કરીને લયબીત થતી, છતાં પોતાના પતિને નહું પદ મળવાથી મગરૂર થતી જોસે-
ફાઇન તેની બાજુમાં ઉભી હતી. પછી ધારાસભાના પ્રમુખે પોતાના એકવારના
સહકારી ક્રાન્સલ-પણુ હવે " સહેનચાહ નેપોલિયનને " નીચા વળીને નમન કર્યું
અને કહ્યું:-

" સાહેબ, -ચાર વર્ષ પહેલાં પ્રજાએ આપના પ્રત્યેના આભાર અને રનેહને વશ
ચક્રને આપ નામદારના હાથમાં રાખ્યાના સ્વ સેવ્યાં હતાં, અને રાખ્યાના કાયદા
પ્રમાણે આપને આપના વારસની પસંદગી કરવાનો દક્ષ પક્ષ મળી ચૂક્યો હતો.
આથી કરીને જે વધારે ભવ્ય પદવી આપને આજે અર્પણ કરવામાં આવે છે તે
ઉપરથી એટલું સચિત થાય છે કે પ્રજાને તેનું પોતાનું ગૌરવ ધણુ પ્રિય છે અને
તે આપના તરફ વધારેને વધારે માન અને ભક્તિથી જોતી જાય છે; તેની નવી
સાબિતી બતાવવાની તેને જરૂર છે. ક્રાન્સને ઈશ્વરે આપના રક્ષણ નીચે મૂક્યું ત્યારથી
તે જે સુખશાંતિ ભોગવે છે તેનો વિચાર કરતાં લોકોનાં હૃદય ઉછળ્યા વગર રહે
કેમ ? આપના આવતાં પહેલાં આપણું સૈન્યોનો બધો ઠેકાણેથી પરાજય થયો હતો,
દેશની નાણાં સંખ્યા હાથત કંગાલ હતી; જૂની ખાદશાદીનાં લાખ્યાં, તૂટ્યાં અવશેષ
માટે લોકો લડી મરતા હતા; ધર્મનો તો શું પણ નીતિનો પણ ખ્યાલ પ્રજાના
મનમાંથી ખૂંસાઈ જવા આવ્યો હતો. આવા સંકટના સમયમાં આપ વહારે આગ્યા;
આપે ક્રાન્સનાં મૈત્ર્યને વિજયશ્રીથી દીપાવ્યાં; રાખ્યાના ખર્ચમાં સુવ્યવસ્થા અને
ઘટતી કરકસર જોવામાં આવે છે તે પણ આપનોજ પ્રતાપ છે. આ પ્રમાણે ઉત્તે-
જન મળવાથી પ્રજામાં આત્મવિશ્વાસ આવવા લાગ્યો, અને તે પોતાનાં કુદરતી
સાધનોનો ઉપયોગ કરવા તરફ પ્રેરાઈ. દેશમાં ચાલી રહેલી પક્ષપક્ષી આપે સમાવી
દીધી; ધર્મની ખબર વેદીનું ક્રાન્સમાં ફરીથી દર્શન કરાવ્યું તે ખરેખર આપની
બુદ્ધિએ કરેલાં ચમત્કારિક કાર્યોમાં ગૌરી વિશેષ મહત્ત્વનું છે. જે લોકો અદર અદર-
ના વિખવાદને લીધે અધીનતા શુ તે તો સમજતાજ હતા તેઓ પણ માનવા લાગ્યા
છે કે પ્રજાની સુખશાંતિ અને કીર્તિને અર્થે જે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરે તેને
માન આપવું જોઈએ એ પણ આપના શુભ સિદ્ધાંતનું ફળ છે. "

આ સંભાષણ પૂરું થતાં " સહેનચાહ ધણું જીવે " ના હર્ષનાદ ચારે બાજુ-
એથી થયા અને આસપાસના બગીચામાં તથા જાહેર રસ્તામાં કુતૂહલથી જોતા
ઉભેલા લોકોએ તે ઝીલી લીધા. તે અવાજ બધે પડી ગયા પછી નેપોલિયન નીચે
પ્રમાણે કુદકા ઉતર આગ્યા:-

" જે જે ઉપાયોવડે દેશને સુખ થવું હોય તે સર્વમાં મારું સુખ મુખ્યત્વે
કરીને રહેલું છે. પ્રજાની કીર્તિને ખાતર આ પદવીનો મારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ
એમ તમે માનો છો તેથી હું તે સ્વીકારું છું. મારા વારસાને મારા પછી રાખ્યા-

ન આપણું કે નહિ એ સવાલનો નિર્ણય હું લોકોનેજ સોંપું છું. હું આશા રાખું કે મારા વંશજોને આ પદવી આપવામાં આવશે તો લોકોને પસ્તાવાનું કારણ હિ મળે; અને જે દહાડે મારા વારસો આ મહાન પ્રજાનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ખાવશે તે દહાડે મારો આત્મા તેમનાથી વિમુખ થશે.”

ત્યાર પછી ધારાસભાના પ્રમુખે જોસેફાઇનને ચહેનશાહ બાનુ તરીકે સંબોધન કરીને તેને અભિનંદન આપ્યું, જેનો જવાબ તેણે પોનાનાં આમુવડેજ વાળ્યો. રાજ્યાસન દહ થાય એવા તમામ ઉપાય આ પ્રસંગે યોજવા એવી નેપોલિયનની ઇચ્છા હતી; તેથી પોતાનો રાજ્યાભિષેક પોપને દાયે પારિસમાં થવો જોઇએ એવો ફરાવ તેણે કર્યો. પોપ પાયસ સાતમો તેનો મિત્ર હતો અને તેના આભારનીયે આવ્યો હતો, પણ કોઇ પણ રાજાનો રાજ્યાભિષેક કરવા માટે રોમ છોડીને જવાની કોઈ પણ પોપે મહેરમાની ખતાવી ન હતી; પરંતુ આ પોપ પોતાના પ્રતિભાષાળી મિત્રની ઇચ્છાને તરતજ તાબે થયો.

નેપોલિયનની એવી ઇચ્છા હતી કે પોતાનો રાજ્યાભિષેક થતા પહેલાં ઇંગ્લંડ ઉપર આક્રમણ કરવાની યોજનાનો અંમલ કરી દેવો. આ મહત્ કાર્યને માટે યએલી તૈયારીઓ એવી સંપૂર્ણ થઇ ગઈ હતી કે નેપોલિયન પોતે પણ વિજયની આશા રાખતો હતો. તે એકવાર ફરીથી સમુદ્ર કિનારાપરની તમામ જાવણીઓ તપાસી વળ્યો અને એક એક હોડી કરીને આખો કાફલો જોઇ લીધો. લશ્કરના તેમજ નૌકાસૈન્યના દરેક ખાતામાં તેની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન થયું હતું. પછી અંગ્રેજોના કાફલાની નજર આગળ “લીજપન આફ આનર” ના ચાંદ ધનાયત કરવા માટે સમુદ્રકિનારે એક જગ્યા મેળાવડો કરવામાં આવ્યો. નેપોલિયનને માટે કિનારા ઉપર સિંહાસન રચવામાં આવ્યું હતું તેના ઉપર તેણે પોતાની જગ્યા લીધી અને તેનું વિશાળ સૈન્ય તેની આસપાસ અર્ધ ગોળાકૃતિમાં નાટકશાળાની માફક મઠતા ઉતરી હારોમાં ગોઠવાઇ ગયું. મેટામાં મેટા કદની હજારો તોપોના ધડાકા થયા અને તેનો ધ્વનિ ઇંગ્લંડને કિનારે પણ સંભળાયો. આ દેખાવની જગ્યાતાની છાપ સર્વનાં અંતઃકરણ ઉપર પડી હતી. એવામાં ચહેનશાહ નેપોલિયનની પાસે જોકેલાં હજારો માણસોની નજર આગળ બેલીન બદરે આવતા ફ્રેન્ચ મહવાના સમૂહ ઉપર અંગ્રેજોના કાફલાએ હુમલો કર્યો, અને ખૂબ લડાઈ જમી. આ મહોત્સવના કામમાં પોતે રોકાયેલા હતા છતાં લડાઈનો રંગ કેવો જમો છે તે જોવા નેપોલિયન વારંવાર પોતાનું દરબિન તે તરફ ફેરવતો હતો. આખરે તે મહવા બદર આગળ સહીસલામત આવી પહોંચ્યા અને મહોત્સવના આનંદમાં તેથી ઝોર વધારે થયો.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ મહવા અને અંગ્રેજોના વહાણનું યુદ્ધ જોવાનો તેને ખીજવાર પ્રસંગ મળ્યો. એક વાર તે પોતાના તોપોવાળા મહવા તપાસતો હતો. સામે થોડે

અતરે અંગ્રેજોના કાફલો ઉભો હતો તેમાથી એક વેહાણુ ફ્રેન્ચોના મછવા ઉપર આક્રમણ કરવા નજીક આવી પહોંચ્યું. તેને જોતામાજ કેટલાક મછવા તેના ઉપર તૂટી પડ્યા. પોતાના વહાણુની મદદે અંગ્રેજોએ એક નાવું વહાણુ અને થોડાક મછવા મોકલ્યા. શહેનશાહ પોને નૌકાગૈન્યાધિપતિ એડમિરલ વ્યુઇનની સાથે વહાણુમાં બેસી હતો. તેણે તરતજ પોતાના વહાણુને તે તરફ હાજરવાની આજ્ઞા કરી, બધાસીઓ અને સિપાઇઓ ધણી વાર અદર અદર પૂછતા હતા કે જમીન ઉપરના યુદ્ધમાં નેપોલિયન જેવો નિહર છે તેવા ઈરિયાની લડાઈમાં હશે કે નહિ આ વાતની તેને ખબર હતી તેથી તેમને શક હર કરતાં આ એક સારો પ્રસંગ હતો.

અંગ્રેજ નાવિકોએ વાવટા અને તોરણથી રાણુગારાયનું બાદશાહી વહાણુ બેધ અને તેમાં ધણો અગત્યનો માણસ (નેપોલિયન) બેઠેલો હશે એવો તેમને શક પડવાથી તેમણે તે વહાણુને નજીક આવવા દીધું, એવા ઈરાદાથી કે પાસે આવે એટલે તોપોનો સામટો માર મારીને તેનો જૂકો કરી નાખવો. શહેનશાહ જોખમમાં છે એમ જાણીને સમુદ્રખાતાના પ્રધાને વહાણુનું સુકાન પોતાના હાથમાં લીધું અને તેની દિશા ફેરવવા જતો હતો પણ નેપોલિયને વહાણુને આમજ આલવા દેવા દઉં આગ્રહ-સૂચક દસારત કરી તે યત્નના વહાણુને દરમિયાનવડે અવલોકતો હતો એવામાં તેમની તોપો ફૂટી અને ફ્રેન્ચ વહાણુની આસપાસ ધગધગતા લોખંડના ગોળાને વરમાઈ વરસી રહ્યા, પણ તેમનાથી સમુદ્રનું પાણીજ હિઠાણું, કોઈને કશી ઇજા થઈ નહિ. ફ્રેન્ચોના તોપોવાળા મછવા સપાટાખંધ આવી પહોંચ્યા અને તેમણે ચારે બાજુએથી યત્નના વહાણુની ગોળા અને ગોળીઓથી એવી સખત મહેમાનગિરી કરી કે તેને બાજેતી ત્રેલી હાલતમાં નાસતું પડ્યું, અંગ્રેજોના મછવા પણ નાથ અને એક તો રૂબીજ ગયો. આ ઝપાઝપીમાં અંગ્રેજોના બાગથી પદર માણુઓ માર્યા ગયા અને કાંઠા ધાયલ થયા ત્યારે ફ્રેન્ચોના બે મૂઠા અને સાત ધાયલ થયા. આની અસર ઇંગ્લંડ ઉપર ધણી માડી થઈ. તેને હવે અરેબરી ધારતી પેડી. હવે સર્વને સમજાયું કે ઇંગ્લંડ ઉપર સ્વારી કરવાનું કામ મહાભારત તો હતુંજ પણ નેપોલિયને તેમાં સફળતા મેળવવા માટે મહાભારત તૈયારી પણ કરી હતી. આખા કાન્ગમાં બારે ઉત્સાહ ફેલાઈ ગયો, અને રાજ્યાભિષેક માટે બારે ધામધૂમથી તૈયારીઓ થવા લાગી. દેશમાં વાત ફેલાઈ ગઈ હતી કે આ પ્રસંગે પોપ પાંચ મ પધારવાના છે. આ સમાચારથી ધાર્મિક વૃત્તિવાળા લોકો સાનદાય થયા પોતાને હાથે રાજ્યારોહણની ક્રિયા કરાવવાના સખ-ધમાં ધારાસભામાં મતબેદ ઉભો થયો. પ્રજાએ પોતાની સ્વેચ્છાથી અને ઘરઘરે પોતાના પતકમાંથી નેપોલિયનને અર્પણ કરેલો મુકુટ પોપજ શામાટે પહેરાવે એવો ધણી સમાસમાં વાધો ઉઠાવ્યો, પરંતુ રજીસ્ટ્રેશન અને સમાચારનામાં બેઠાં સરખી રીતે પોતાનો પ્રભાવ બેસાડનાર નેપોલિયને એવી સખજ દલીલ જતાવી કે આદ્ય ઓર્ગન-

ગીને પોપ પારિસ આવે અને તમારા શહેનશાહનો રાજ્યાભિષેક; સ્વહસ્તે કરે એમાં તમારા દેશની મહત્તા ધટવાની કે વધવાની ? કારણ કે આવો અપૂર્વ પ્રસંગ ક્રાન્સના ઇતિહાસમાં ચિરસ્મરણીય રહેશે.

નેપોલિયને પોપને પત્ર લખ્યો તેમાં જથ્થાનું હતું કે ક્રાન્સમાં જ્યારથી ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થઈ ત્યારથી પ્રજાની નીતિ ઉપર લગ્ન સારી અસર થવા પામી છે અને આપના પધારવાથી તેમાં વધારો થશે. આપ માફ તથા આ મહાન પ્રજાનું હિત ધ્યાનમાં લે. તેની એક વધુ સાગિતી આપી મળશે, માટે ક્રાન્સના પહેલા શહેનશાહની રાજ્યારોહણની ક્રિયાને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવા માટે જરૂર પધારશો. એમ કથાથી આપના ઉપર અને મારી પ્રજા ઉપર પ્રજ્ઞના આશીર્વાદ ઉતરશે.

નેપોલિયનને સંતાન થયાં ન હતાં. નેસેફાઈન પોતાના પતિની ચઢતી કળા જોઈને એક બાલુએ મગર યતી પણ ખીજ બાલુએ પોતાને નેપોલિયનથી સંતાન ન હોવાને લીધે પોતાનું વંધત્વ બિવિધમાં દુઃખનું અને પોતાના પતિથી છૂટા પડવાનું કારણ મઠાવ્યું એવા ભયથી મનમાં અત્યંત સંતપ્ત થતી હતી. તેના પહેલા પતિથી તેને એક પુત્ર અને પુત્રી એમ બે સંતાન હતાં. નેપોલિયન તેમને પોતાનાં સંતાનનુદય ચહાતો હતો પણ નેપોલિયનની પછી માદીએ કાણુ આવે એ પ્રશ્ન ત્યારે ઉભો થાય ત્યારે તો તેમના તરફ નજર નજ કરી શકાય. આ કારણથી નેસેફાઈને આગળથી ચેતીને પોતાની પુત્રી હોર્ટિન્સનું લગ્ન નેપોલિયનના ભાઈ સાથે ગોઠવી દીધું કે જેથી તેમનાં સંતાન બોનાપાર્ટનું નામ ધારણ કરતાં હોવાથી ક્રાન્સની માદીને માટે હકદાર થઈ શકે અને નેપોલિયનને ખીજવાર લગ્ન કરવાની જરૂર ન પડે. પણ હમણાં હમણાં દેશમાં બધે એવી વાત ચર્ચાવા લાગી હતી કે રાજનૈતિક જરૂરીઆત જોતાં નેપોલિયન એક બાદશાહી વંશનો સ્થાપનાર થયો જોઈએ અને તેણે પોતાનું રાજ્યાસન પોતાનાજ વંશમાં આપી જવું જોઈએ; માટે તેણે નેસેફાઈન સાથેના લગ્નસંબંધ રદ કરીને ખીજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવું જ જોઈએ. નેપોલિયનની સાથેના પોતાનો સંબંધ વધારે દૃઢ થાય અને વિવાહોચ્છેદનો સંભવ ઓછો થાય તેટલા માટે નેસેફાઈનને એવી ધમ્મકા હતી કે નેપોલિયનની સાથે શહેનશાહ બાલુ તરીકે તેના પણ રાજ્યાભિષેક થાય તો સાફ. નેપોલિયન તેને ધણાજ પ્રેમથી ચહાતો હતો છતાં રાજનૈતિક જરૂરીઆતને વચ્ચે યદને તેને ખીજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવું પડશે એ વિચારને તેના હૃદયમાં સ્થાન મળી ચૂક્યું હતું. એકવાર પોતાની પ્રિયતમા પત્ની તરફનો પ્રેમ, તેનાથી છૂટા પડતાં થતી મનોવ્યથા વગેરે દુઃખદ વિચારોથી તે એવો બ્યાકુલ થઈ ગયો, અને તેના હૃદય ઉપર પ્રેમે એટલી બધી સત્તા ચઢાવી કે તેણે નેસેફાઈનને દૃઢ આલિંગન દઈને કહ્યું કે રાજનીતિ મને તારાથી છૂટા થવા પ્રેરે પણ તારા તરફ

* ખ્રિસ્તી પ્રજામાં એક સ્ત્રીની હયાતીમાં ખીજ સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરી શકાતું નથી.

મારો એવો સાચો પ્રેમ છે કે મારાથી તેમ કરી શકવાનું નથી. આટલું કહીને તેણે નેસેફાઇનને ખાત્રી આપી કે મારી સાથે તારો પણ પોપને હાથે રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવશે.

ડિસેમ્બર માસ બેસતા નોટર ડેમના લગ્ન દેવાલયમાં રાજ્યાભિષેકના સમારંભને લગતી તમામ તૈયારીઓ થઈ રહી. પોપ મહારાજ રોમથી પારિસ આવવા નીકળ્યા. ક્રાન્સમાં આખે રસ્તે તેમનું અત્યંત સન્માનસહિન સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું. ફ્રાન્સેન્સીના મહેલ આગળ નેપોલિયન રસાલાસહિત તેમને લેવાને માટે સામે આવ્યો. એક પૃથ્વીપતિ અને બીજો ધર્મશરો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રતિનિધિ એક બેટ્યા અને એક ગાડીમાં બેઠા. નેપોલિયને તેમના દરબાનને માન આપીને પોતાની જમણી બાજુએ બેસાડ્યા. તેની બધી અને નમ્રતાભરેલી કાન્તિની અને ચંબીર રીતભાતની લોકોનાં મન ઉપર ધણી સારી અસર થઈ. તેમનું દર્શન કરવા માટે તેમના મુકામના દરવાજા આગળ લોકોનાં ટોળે ટોળાં એકઠાં થતા અને લોકોની ધ્રુષ્ણને માન આપીને જ્યારે તે અરખામાં આવતા ત્યારે ઉત્સાહભરેલું દર્શન પોક્કર થઈ રહેતા. હજારો માથાંસા તેમની આગળ જમીનપર ધુટણીએ પડીને તેમને આદીર્વાદ માનતા. કેવી વિચિત્રતા ! માત્ર દશજ વર્ષ ઉપર પારિસના જ લોકોએ કેથોલિક સાધુઓને પથરે પથરે માર્યા હતા અને નિર્દયપણે ગાળાઓથી વીધી નાખ્યા હતા. તેજ લોકો આજે કેથોલિક આચાર્યને દેવતુલ્ય સન્માન આપતા થયા હતા !

નેસેફાઇન અને નેપોલિયનનું લગ્ન થયું ત્યારે ક્રાન્સમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓને રાજ્યના હુકમથી બંધ કરવામાં આવી હતી. તેથી તેઓ ધાર્મિક વિધિ પ્રમાણે નહિ પણ (મીસીસ મેરેજ) એટલે કાયદા પ્રમાણે પરણ્યા હતા. નેપોલિયનની બહેન જ્યારે મેનાપતિ મુરાને પરણી ત્યારે નેસેફાઇન સાથે ધર્મવિધિ પ્રમાણે ફરીથી લગ્ન કરવાની તેણે ઇચ્છા જણાવી હતી. આ વખતે આ ઇચ્છાને અમલમાં મૂકવાનો અને પોપને હાથે પોતાના લગ્નસબંધને પવિત્ર કરવાનો નેસેફાઇને આગ્રહ કર્યો. તે પ્રમાણે રાજ્યાભિષેકને આગલે દિવસે તેઓ ધર્મવિધિ અનુસાર ફરીથી પરણ્યા. આ પ્રસંગે નેસેફાઇન લાગણીના આવેશથી વિદુજ બની ગઈ અને તેણે કેટલો અશ્રુપાત કર્યો હશે તે બીજો દિવસે તેના રાતાં ચએલાં નેત્રો ઉપરથી આવૂમ પડતું હતું.

બીજે દિવસે ૧૮૦૪ ના ડિસેમ્બરની ૨૭ તારીખનો યાદગાર દિવસ ઉગ્યો. ઠંડી તો સખત પડતી હતી પણ જાણે વસંત ઋતુ બેઠી હોય તેમ પોતાના માનીતા નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક બેવાને પારિસની પ્રજા દર્શાવેલી બની ગઈ હતી. નોટરડેમનું દેવાલય કિમતીમાં કિમતી અર્ચકારથી, રેશમના અને ગખમલના લલકારાદાર પડાઓ વડે શય્યાગાર્યું હતું. તહેનચાહ અને સહેનચાહ બાનુમાટે લગ્ન સિંદાસન તૈયાર રાખ્યું હતું. નેપોલિયન કમચી મટેલી ગાડીમાં બેસીને ત્યાં જવા નીકળ્યો. તેના પોચાકને ઘાટ

સારામાં સારા ચિત્રકારની બાવના પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો હતો. તેની માડીની પાછળ હમરો માણસો ઉન્મત્ત બનીને જળનાદ ગજવતા હતા. તેના માથા ઉપર સુવર્ણનો બનાવેલો રોમન દબનો લોરેલ વૃક્ષના પાંદડાનો બનાવેલો મુકુટ સર્વની નજર ખેંચી રહ્યો હતો. તેનો દેવળમાં પ્રવેશ થતાં પાંચસો ગવૈયાઓએ ધાર્ણજ ગંજીર મંગીત સફ ક્યું. પોપે સ્વદસ્તે તેના માથા ઉપર પવિત્ર તેલનું સિંચન કર્યું અને તેની તલ્લવાર અને રાજદંડને પોતાના આસોર્વાદથી પવિત્ર કર્યાં. પછી જેવે રાજમુકુટ લેવા માટે પોપે હાથ લાંબો કર્યો કે તરતજ નેપોલિયને મુકુટ લઇને પોતાને હાથે પહેરી દીધો. આમાં ઉંડી રાજનીતિ રહેલી હતી અને સમા ઉપર તેની અવધૂનીય અસર થઇ. પછી તેણે શહેનશાહ બાનુનો મુકુટ હાથમાં લીધો અને તેની આગળ ધૂંટણીએ પડીને જોસેફાઇનના માથાપર અત્યંત પ્રેમસહિત નક્યો. જોસેફાઇન વિદ્યુત નેત્રે, ઉંડા ઉમળકાથી પોતાના પ્રિયતમ અને જગવિખ્યાત પતિના મુખ સામે જોઇ રહી. નેપોલિયને પણ તેની સામે તેટલીજ પ્રેમપૂર્ણ નજર નાખી. બહાવરી બની ગએલી જોસેફાઇને મસ્તક નમાવ્યું અને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા ચાલી. “શહેનશાહ ધણું જીવો” ના અસંખ્ય મનુષ્યોના મુખમાંથી નીકળતા પોશ્વર અને હમરો તોપોના કણ્ઠમેદી ગર્જનવડે આખું પારિસ નગર ગાજી ઉઠ્યું.

મનુષ્યના મદાસાગર જેવા દેખાતા પારિસ નગર ઉપર રાત્રિના પડછાયા પથરાતા હતા અને દૂધલેરીસનો ખાગ, મહેલ, સર્વ ભલકાદાર રોયનીથી ઝળહળી રહ્યાં હતાં તેવે વખતે નેપોલિયન અને જોસેફાઇન તેમનાં બાદશાહી નિવાસમાં આવી પહોંચ્યાં. જોસેફાઇનનું હૃદય હજી પણ બાવતરંગથી ઉછળતું હતું. તે કોઇ સાથે ન બોલતાં પોતાના ખંડમાં આવી મઇ અને ધૂંટણીએ પડીને રાજઓના રાજ પરમેશ્વરની સદાયને માટે યાચના કરવા લાગી. નેપોલિયન આવા દાડ અને ભલકાદાર દેખાવને ખિલકુલ નાપસંદ કરતો હતો પણ રાજસત્તાની બચ્ચતાની લોકોના મન ઉપર સારી છાપ બેસાડવાના હેતુથી તેણે આ સમારંભ કરાવ્યો હતો. એટલે તે પણ આ દિવસના કાર્યક્રમથી કંટાળી ગયો હતો. એટલે પોતાના ખંડમાં પેસતાજ અંધીરાઈથી એક નોકરને કહ્યું “ફેંકી દે આ બધાં નકામાં કપડાં!” એમ કહી એક ખુણામાં સુંદર ગખો ફેંકી દીધો, બીજા ખુણામાં બીજું વજ ફેંકી દીધું અને એ બધાના બોજમાંથી મુક્ત થયા પછી ક્યું કે આવો કંટાળાભરેલો દિવસ તો મેં કદી પણ જોયો નથી.”

અનેક જમાના થયો ફ્રાન્સના રાજનો નિવાસ અને દરબાર અધમમાં અધમ વિપયલપંટતા અને રીઢા થઇ ગએલા પાપીઓના અખાડા જેવા બની ગયા હતા. બ્રહ્માં બ્રહ્મ રિવાજોને બહારના સુંદર છાકથી મોહક બનાવવામાં આવ્યા હતા. નેપોલિયને પોતાના દરબારને નીતિ અને સદાચારના આદર્શરૂપ બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો

હતો અને તેણે આજ્ઞા કરી કે જેમનું ચારિત્ર્ય નિષ્કલંક હોય તેનાં સ્ત્રીપુરુષોનેજ બાદશાહી નિવાસમાં આવવા દેવાં. ખારીક કપડાં અને અવયવો અર્ધા ઉધાડા રહે એવી શિલામના પોશાકને તે ધિક્કારતો હતો. એકવાર તેનાં બાઇ બહેને પોતાને ઘેર મિજમલને પ્રસંગે આવા પોશાકમાં અમર્યાદ અભિનય પુક્ત નૃત્ય કર્યું ત્યારે નેપોલિયને તેમની સખત ઝાટકણી કઢાડી નાખી.

યૂરોપનો નૃપતિવર્ગ અને ક્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એ બેની વચ્ચે વિરોધનું મુખ્ય કારણ એ હતું, કે રબેને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના સિદ્ધાન્તોની અસર તેમની પોતાની રૈયતપર થાય અને તેમની રાજસત્તાને ઘેંકા પહેંચે. ક્રાન્સના રાજ્યતંત્રનું બાલ સ્વરૂપ બદલવાનો વિચાર નેપોલિયને એટલાજ માટે પસંદ કર્યો કે તેમને તે મત ટળી જાય અને યૂરોપમાં સુનેહચાંતિ જગવાઇ રહે; પરંતુ ક્રાન્સમાં ચએકો દેરદાર માત્ર બાલસ્વરૂપનોજ હતો. ફર્સ્ટ ક્રાન્સલને ડેકાણે મુકુટ અને રાજકંડ ધારણ કરનાર ચહેનશાહ રાજ્ય કરતો હતો પણ રાજનીતિ ઉપર પ્રજામતનો સર્વોપરિ પ્રભાવ તો હજી કાયમજ હતો.

શામટે ક્રાન્સની પ્રજાએ તેમના જૂના રાજ્યકર્તાઓને દેશમાંથી હાંકી કઢાડ્યા ? કારણ કે તેઓ પ્રજાને નીચોવતા હતા; કરતો બોલે એકવી પ્રજાને માથે હનેા; ઉમરાવો કરથી મુક્ત હતા અને અધિકાર અને સન્માન પ્રાપ્ત કરાય એવા સરકારી હોદાઓ ઉપર તેમના એકલાનોજ હક્ક હતો. પ્રજા તો તેમનું દાસત્વ કરવા માટેજ જન્મી હોય એમ મનાતું હતું. આખો દેશ ભૂખમરો વેડતો; પણ રાજા, તેના ઉમરાવો અને ધર્મીયાર્થો તો લખનૂટ ખર્ચ કર્યા કરતા અને સરકારી તિજોરીનું નાણું રાજાની માલિકીનુંજ મનાતું.

નેપોલિયને જે રાજ્ય સ્થાપ્યું તેની અને ઉપલાં રાજ્યની વચ્ચે દિવસ અને રાત્રિના જેટલો તફાવત હતો. તેના રાજ્યમાં વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય અને ખ્યાનગી મિશ્રિતનું કાળજીપૂર્વક રક્ષણ થતું હતું. મરકારી નોકરીમાં દાખલ થવાને દરેક માણસને સમાન હક્ક હતો. અમુક હોદાઓ અમુક વર્ગના લોકોનેજ મળે, એવો ગેરજનસાદ તેના રાજ્યમાં ન હતો. કરની વહેંચણી પણ સરખી રીતેજ થતી. પોતપોતાના ધર્મ ખાળવાની અને ખીજને ધન ન થાય ત્યાંસુધી પોતાના અતઃકરણના આદેશ પ્રમાણે વર્તવાની સર્વને છૂટ હતી. તમામ પ્રધાયના લોકોને અને માલુહીઓને પણ સર્વના જેટલુંજ માન મળતું. * સરકારી નાણાંના વહીવટમાં ઝીણામાં ઝીણી બાબતની પણ કચકચર થતી અને તેના હિસાબ માગવાનો પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને હક્ક હતો. લીજ-

* આપણા દેશમાં સરકારી અમલદાર અને સરકારી ત્રિજોરી વગેરે ચપ્પે વાપરવાની રૂઢિ દાખલ થઈ છે તે આપણા દેશની સુઘામગિરી સૂચવે છે. અંગ્રેજોમાં તેમને 'સાર્વજનિક નોકર' અને 'સાર્વજનિક ત્રિજોરી' કહેવાનો વિવાજ છે. નંબ ૫૧૦

યન આજ આનરનો માનનીય વર્ગ પણ સર્જને માટે ખુશીજ હતો. આથી કરીને નેપોલિયને સ્થાપેલું રાજ્ય અસહ્યના જેવું નહિ પણ “બાદશાહી પ્રગતસત્તાક” રાજ્ય હતું એમ કહી શકાય. ક્રાન્સમાં દરેક વિચારશીલ વ્યક્તિનો એવો મત હતો કે તે જમાનાના સંન્નેગો જેતાં ક્રાન્સને માટે આજ સારમાં સારું રાજ્યવંતન હતું. તેને આપી પ્રગતી બળવાન બહુમતીનો ટેકો હતો. હજી પણ આથી ઉઘટેા મત દર્શાવનાર બાએજ કોઇ વિચારશીલ પુરુષ નીકળી આવે. “નેપોલિયન ધારત તો ક્રાન્સમાં પ્રગતસત્તાક મહારાજ્યની સ્થાપના કરી શકત પણ સહેનશાહ થવાના લોભને વશ થઈને તેણે દેશના રાજ્યબંધારણમાં પોતાની લોકપ્રિયતાના પ્રભાવથી મનમાનતો ફેરફાર કરાવી લીધો “એમ કહેવું, એ વિચારવંત માણસનું કામ નથી. મૂરોપના રાજાઓ તેને તેમ કરવા દેતજ નહિ. જો તેણે ક્રાન્સને બાદશાહી રાજદંડથી મજબૂત ન કર્યું હોત અને જાતીય સંસ્થાઓની જાળ આખા દેશમાં પાયરી ન હોત તો ક્રાન્સને તેના વિરોધીઓ તારાજ કરી નાખત. આવા સંન્નેગોમાં દેશનું સંજ્ઞતાપૂર્વક રક્ષણ કરવાનો જે એકજ માર્ગ તેને માટે ખુશ્તો હતો તે માર્ગ અપિત્યાર કરવાને માટે નેપોલિયનને વગોવવો એ ધણુંજ બૂઝબરછું હતુ છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું-ઈટાલિનું રાજ્યાસન મઠ્ઠું

ગતા પ્રકરણમાં જણાયું તેમ નેપોલિયનની જે એવી ધારણા હતી કે ફ્રાન્સમાં રાજસત્તાની ફરીથી સ્થાપના કરવાથી આસપાસના રાજ્યોને સતોષ થશે, તે ધારણા ખરીજ પડી. માત્ર એકત્રી ઇંગ્લેન્ડ ખૂબવાળું સૌથી અગ્રણી રહ્યું આ નવી ફેરફારીથી ઇંગ્લેન્ડના મનમાંથી પણ કેટલીક નીકળી જશે એવી તે આશા નાખતો હતો તેથી તેને તે ગર્વિળ રાજ્ય તરફથી વારંવાર તોછડા જવામ મળ્યા હતા છતાં ખુનરેજી અટકાવવાના હેતુથી તેણે ફરીથી એકવાર પ્રયત્ન કરી જોયો અને રાજ્યાસને ખેસતાંજ

ઇંગ્લેન્ડના રાજાને એક પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે પ્રથમની માફકજ પોતાની સલાહ કરવાની ઇચ્છા બતાવી અને ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ મિત્રભાવે કામ કરે તો તેમણે પોતાનું અને જગતનું પણ કલ્યાણ છે એવું આગ્રહપૂર્વક જણાવ્યું તેના ઉત્તરમાં ત્યાંના પ્રધાને લખ્યું કે અમારા રાજા યુરોપના બીજા રાજ્યોની અને ખાસ કરીને રશિયાના રાહનશાહની સહમતિ વગર તમારી માગણીનો કશો જવામ આપી શકે એમ નથી ખાકી સુલેહ કરવાને તો તેઓ તમારા જોડલાજ ઉત્સુક છે આનો અર્થ એ હતો કે યુરોપના ઉત્તર ભાગમાં તોફાનની શરૂઆત થઈ હતી અને ફ્રાન્સનું ભાવિ હજી એક બીજા મહાસત્રામના પરિણામવડે નિર્ણયિત થવાનું હતું

ઈટાલિમાં જે નાનું સરખું ગ્રંજસત્તાક રાજ્ય નેપોલિયને સ્થાપ્યું હતું તેના નેતાઓને પણ ફ્રાન્સનું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા થઈ, અને નેપોલિયનને તેઓ પોતાનો સ્વદેશજીવ ગણતા હોવાથી તેને રાજ્યાસને ખેસાડવાનો વિચાર સર્વને ગમ્યો આ કાર્યને માટે તેનો અભિપ્રાય જણાવવા સાફ ત્યાંના પ્રતિનિધિઓ પારિસ આવ્યા તેમની માગણી સાંભળી લીધા પછી નેપોલિયને તેનો યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો

ફ્રાન્સ અને ઇટાલિના રાજ્ય લેવિધ્યમાં એક રહી શકે એમ નથી પણ આપણી આસપાસનાં શત્રુરાજ્યો અને અસ્થિર મનનાં મિત્રરાજ્યો તરફ જોતાં હાલ તેમની એકતા જાળવવાની રાજનૈતિક દૃષ્ટિએ જરૂર છે ઇટાલિના લોકો મને પહેલેથી લખ્યા પ્રિય છે તેમના તરફ મારો પ્રેમ છે તેને વશ થઈને કે નવા રાજ્યની જવાબદારીનો

અંગીકાર કરે છે.”

આ બનાવના સંબંધમાં પોતાના બાળપણના મદાધ્યાયી અને તે વખતના ખાનગી મંત્રી હુરિયેનને નેપોલિયને ખાનગી વાતચીતમાં કહ્યું હતું કે “આઠ દિવસમાં હું પ્રાચીન યહેનચાહ ચાર્લ્સનેનો લેખડોનો મુકુટ ધારણ કરવાને ઇટાલિ જવા નીકળીશ. ઇટાલિને માટે મારા મનમાં જે ભવ્ય યોજના ધડી રાખી છે તેની તો આ માત્ર શરૂઆતજ છે. ઇટાલિ એક મહાન રાજ્ય બની જશે અને તેમાં વેનિસથી આલ્સના સમુદ્ર કિનારા સુધીના પ્રદેશનો સમાવેશ થઈ ચકરો. ત્યાંના જૂદાં જૂદાં શહેરોના લોકો એક ખીજાને તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે અને પોતાના કનિષ્ઠપણનો સ્વીકાર કરવા કાંઈ તૈયાર થતું નથી. ઇટાલિની વસ્તુસ્થિતિ પ્રમાણે અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ રાજધાનીને માટે સૌથી વધારે યોગ્યતા રોમની છે; પણ જ્યાંસુધી પોપના હાથમાંથી રાજસત્તા દૂર થઈને માત્ર ધર્મના વિષયપરત્વેજ તેની સત્તા રહે નહિ, ત્યાંસુધી એ બનવું અશક્ય છે. પોપના હાથમાંથી તેની સત્તા લઈ લેવામાં હમણાં ડહાપણ નથી. પણ અનુકૂળ સંયોગો ઉભા થતાં તેમ કરવામાં ધણી મુશ્કેલી નહિ પડે.”

ત્યાર પછી યહેનચાહ નેપોલિયન અને યહેનચાહ બાબુ જેસેફાઈન પોપની સાથેજ ઇટાલિ જવા નીકળ્યાં, માર્ગમાં હુષ્કન શહેરમાં જ્યાં એકવાર નેપોલિયન બાલ્યાવસ્થામાં ભણતો હતો, ત્યાં તેમણે મુકામ કર્યો. દર્શના અને શોકના અનેક વિચારો આ જૂના અને બૂલાઈ ગયેલા પથ પરિચિત સ્થળને જોવાથી નેપોલિયનને થઈ આવ્યા. આગળનાં અનેક સંસ્મરણો તેના મગજમાં ત્વરાથી ઉભરાવા લાગ્યાં. તેમણે આલ્સ ઓળંગ્યો. નેપોલિયનના હાથનો આશ્રય લઈને પર્વતના ઉચ્ચ શિખર ઉપર ઉભી ઉભી જેમેફાઈન કુદરતની ભવ્ય લીલાતુ દર્શન કરતી હતી અને તેની નજીકમાં આવેલાં મારેન્જો તથા બીજાં રણસામ્રાજ્યોનાં સ્થળ બતાવીને નેપોલિયન પ્રયત્ન યુદ્ધોનાં વર્ણન ઉત્સાહભરી ભાષામાં કરતો હતો. તે માંભળીને તેનું હૃદય ભાવતરંગથી ટાલતુ હતું.

ટ્યૂરિન આગળથી પોપ મહારાજે તેમની રજા લઈ રામ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને નેપોલિયન પોતાના રસાદા સાથે મારેન્જોની રણભૂમિ તરફ ચાલ્યો. અહિં જેસેફાઈનને યુદ્ધનું દરશ બતાવવાને ત્રીશ હજાર માણસોની સેના નેપોલિયને વ્યૂહબદ્ધ આકૃતિમાં ઉભી રખાવી હતી, જેજ યુદ્ધમાં લડનારા ધણા યોદ્ધાઓ પણ તેમાં હાજર હતા. નેપોલિયને યુદ્ધને દિવસે પહેરેલો ડગલો, ટોપી અને તલવાર ધારણ કર્યાં હતાં. આઠ યોગ્યની ગાડીમાં ભેરીને રાજપુતલ રણક્ષેત્રમાં દાખલ થતાં તેમને ત્રીશ હજાર કંઈથી જ્યનાદબડે વધાવી લેવામાં આવ્યાં. આ દરમિયાન માટે આસપાસના ગ્રામ્યવાસીઓનો મોટો સમુદાય ભેગો થયો હતો. યોદ્ધાઓના ભભરાઈ

પોસાક, ઘોડાના હથુલ્લખાટ, ઝમકતા હથિવાર, તોપોની ગર્જના, અને ધૂમાડાના ધનધોર વાદળાં, એ સર્વની એકસામટી અસરથી પ્રેક્ષકોના મન ઉપર ક્રાન્તિના ઐતિહાસિક બળની ધણી સારી છાપ પડી.

એ માસની ૨૬ મી તારીખે મિલનના દેવાલયમાં નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક થયો. શાહનૈતનો મુકુટ એક ગ્રામીણ ઐતિહાસિક રાજ્યિ-હ હતું અને એક હજાર વર્ષથી સચવાઈ રહ્યું હતું. જે ખીલાવડે ઇસુ ખ્રિસ્તનો વધ થયો હતો તે ખીલાને ગોળ વાળીને તેના ઉપર હીરાજડિત સોનાનું પતર મઢ્યું હતું. યુરોપના એકવારના યુગ ક્રમશઃથી શાહમાન પાદશાહે આ મુકુટ ધારણ કર્યો હતો નેપોલિયને તે મુકુટ સ્વ હસ્તે ધારણ કર્યો અને મોટી નીચેના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા,—"ઈશ્વર અને આ મુકુટ આપ્યો છે—નેનેજ અડકશે તેની પાંચમાલી થયા વગર રહેનાર નથી."

મિનન શહેરમાં તે એક અદિનો રહ્યો તે દરમિયાન તેણે કેટલીક નિશાળ ચોળ નાઓ ધડનામાં રાતદિવસ પરિશ્રમ લીધો હતો. ઇટાલિન લોકો હજી પણ તેના અમલને પોતાના ઇતિહાસમાં સારામાં સારો યુગ માને છે.

આવા મજેગોમાં પણ ગરીબોનાં દુખ ઓછા કરવા અને ખીજને સુખી કરવા તે કેટલો વિત્તુક હતો તે નીચેના દશાત ઉપરથી જણાઈ આવે છે એક દિવસ માદ શાહી ઠાકથી કાંઈક વિરકા થઈને રાજદપતી પાસેના સરોવરના એક દાપુના એકાંત ભાગમાં બમણુ કરતાં કરતાં એક કાન જુ પડમાં પેડા તેમાં એક દરિદ્ર સ્ત્રી રહેતી હતી પોતાને બેર અવેલાં માનવતાં પરાણાંએને ન ઓળખવાથી તેણે સરળતાથી કહ્યું કે મારા ધણીને મજૂરી મળતી નથી તેથી હોકરને માટે અને ધણી ચિંતા રહે છે, અને હું રાતદિવસ વલખાં મારું છું ત્યારેજ અમારો જેમ તેમ નિભાવ થાય છે.

નેપોલિયન—"તને કેટલું નાણું મળે તો તું પૂરેપૂરી સુખી થાય?"

સ્ત્રી—"અરે સાહેબ, ધણુ નાણુ જોઈએ."

નેપોલિયન—"પણ કેટલું તે તો કહે."

સ્ત્રી—"આરસો ક્રાન્ક જોઈએ. પણ મારા જેનીને એટલી રકમ મળવાની શી આશા?" નેપોલિયને એક અત્યુચરને ઇસારત કરી એટલે તેણે તે સ્ત્રીની આગળ ત્રણ હજાર સુવર્ણના ક્રાન્કની ટગલી કરી દીધી એ જોઈ થોડીવાર તો તે સ્ત્રી આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ અને જોલી, "અરે સોડ! સોડણી! આ તો ધણુ થઈ ગયું તને મારા જેવી ગરીબ માણસીની મરજી કરતાં હા એવાં તો લાગતાં નથી." જોમે કાંઈને અત્યંત ક્રોધાગ્રસ્ત રહે કહ્યું, "ના, ના એ નાણું તારું છે હું જમીન લેજો, જોઈએ તેટલા ઘેરા બહાર રાખજો અને તારાં હોકરને સુખેથી મોટાં કરજો."

મદદને માટે ખરેખર પાંચ કેણુ છે તે બરાબર જોઈ લેવા માટે નેપોલિયન તેમ મનુષ્યસ્વભાવનું જ્ઞાન ધણુ ઉપયોગી થઈ પડ્યું હતું.

નેપોલિયને મિલન છોડ્યું તે પહેલાં હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ સર આર્થર વેલેસ્લી અને ઈંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાન વચ્ચેનો મરકારી પત્રવ્યવહાર ફ્રેન્ચ ગળસુ સોએ રસ્તામાંથી અટકાવીને તેના હાથમાં મૂક્યો. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજો દેવો વિશાળ મુલક કમળે કરી લેતા હતા તેનો વિગતવાર હેવાલ તેમાં હતો. તે વાચી નેપોલિયને ક્યું કે “બ્રિટિશ પ્રધાનો ફ્રાન્સની પાદશાહને તેની મહારાજાકાંક્ષા માટે આખા યુરોપમાં વગોવે છે; પણ હું તો યંત્રુઓ સામે દેશનો ખર્ચાવ કરવા માટે ફટલાક રાજ્યો સાથે માત્ર મૈત્રીજ બાંધું છું; તેમનાં રાજ્ય સ્વાહા કરી જતો નથી ત્યારે અંગ્રેજો તો પોતાના લોકોને માટેજ હિંદુસ્તાનમાં આખા યુરોપ જેટલું વિસ્તૃત રાજ્ય સંપાદન કરતા જાય છે! વળી તેમને પોતાનો છૂટકારો કરવા માટે હિંદુસ્તાનના લોકોએ બોલાવ્યા હોય અથવા પોતાનું રક્ષણ કરવા જતાં અમુક રાજ્ય તેમના હાથમાં આવ્યું હોય એમ પણ નથી. ખીજનો નાનો દોષ જોવો સહેલો છે પણ પોતાનો મોટો દોષ પણ જોવો અધરો છે.”

આદર્શ ઓળંગતાં એક વાર નેપોલિયન પોતાના રસાલાની આગળ થોડેક દૂરસુધી પગે ચાલ્યો હતો. ત્યાં તેને એક ગામડીઅણ મળી. તેને નેપોલિયને પૂછ્યું કે તું આટલી ઉતાવળી ક્યાં જાય છે? તે બાંધએ ક્યું, “પાદશાહ આ રસ્તેથી જવાનો છે તેને જોવા.” નેપોલિયને ક્યું, “એનામાં શું જોવાનું છે? તમારા ઉપર એક જીલમગાર રાજા રાજ કરતો હતો તેને ઠેકણે આ ખીજે તેવો આવ્યો.” તે બાંધએ ક્યું, “એમ નથી જુઓન રાજાઓ તો ઉમરાવોના રાજા હતા; અને નેપોલિયન તો અમારો રાજા છે.”

આ વાત એક માણસને ક્યાં પછી નેપોલિયન બોલ્યો, “આટલામાજ બધું રહસ્ય રહેલું છે.”

ઈસલિના વાઇસરોય તરીકે જોસેફાઇનના પુત્ર યુજીનને નીમીને નેપોલિયન પારિસ આવ્યો અને પાછો પોતાને કામે મડી ગયો. તે મિતાહારી હતો અને તેનું શુદ્ધ જીવન ધણુ સાદું હતું. સવારમાં ઉઠીને તે રાજની આજ્ઞાપત્રિકા પ્રકટ કરતો અને પછી મળવા આવેના લાયક માણસોની મુલાકાત લેતો. નવ વાગે નાસ્તો કરતો. સિમાં-તેને આઠ દશ મિનિટ લાગતી. ત્યાર પછી મંત્રગૃહમાં જમને પ્રધાનો સાથે રાજકાર્ય કરતો આ કામ સંજના છ સુધી ચાલતું. પછી જમવાનો વખત થતો. ધણી ખરી વાર રાજરાણી એકલાંજ જમતાં. જમણમાં હંમેશાં તે એકજ પદાર્થ ખાતો અને ઉપર લીલો મેવો ખાતો. જલદ દારૂને તે કદિ અડકતો નહિ જમ્યા પછી એક પ્યાલો કાફી પીતો. ત્યાંથી ફરી પાછો મંત્રગૃહમાં જતો અને આજે જે કામ થઈ શકે તેને કાલપર મુલતવી ન રાખવું એ નીતિવચન પ્રમાણે કામ કરવા મંડી જતો. વચમાં વચમાં કોઇ કોઇ વાર તે જોસેફાઇનના

ઔરંગઝાબા જઈ તેની સાથે થોડી થોડી મિનિટ વાતચીત કરી આવતો. સાંજે દરબાર ભરાતી. ત્યાં રાજ્યના અમલદારોને આવતી કાલને માટે હુકમો મળતા. લોકોના ચૂટેલા રાગનું આવું ગૃહજીવન હતું.

નેપોલિયનનો રાજ્યાભિષેક ચલો કે તરતજ પદ્મિષ્ટ થએલા હુકમ ૧૮ માં એ તેના હક્ક સામે સખત વિરોધ દર્શાવ્યો. નેપોલિયને તેનો કશો ઉત્તર ન આપતાં તેને ફક્ત “ મોનિટર ” નામના પત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો કે જ્યો કરીને આખા ફ્રાન્સના વાંચવામાં આવે. તેણે આના સંબંધમાં એકવાર કહ્યું હતું કે “ ફ્રાન્સની પ્રજાની પસંદગી એ મારો માદીપરનો હક્ક છે, અને મારા હાથમાં તદ્દત્તર હશે ત્યાંસુધી તે હક્ક જળજીશે ”

નેપોલિયનની હયાતી પછી તેના વડામાં રાજગાદી જવા દેરી કે નહિ એ પ્રશ્ન જ્યારે લોકોની આગળ રજુ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પાંત્રીય લાખ કરતાં વધુ મત તેની તરફથીમાં હતા અને માત્ર બેજ હજાર વિરુદ્ધમાં હતા. પ્રજાની આવી સર્વાનુમતિથી કોઈ રાજકર્તા રાજ્યાસને આવ્યો હોય એવો ખીજો દાખલો ઇતિહાસમાં નથી.

ઈંગ્લંડને સામે કિનારે વળી પાછું ફ્રેન્ચ-સૈન્ય અને કાફલાકી કાળું વાદળ ધેરાવત લાગ્યું. આ જોઈને ત્યાંના પ્રધાનમંડળને ખરેખરી ધાસ્તી પેડી અને તેથી કરીને ફ્રાન્સની સામે ચલાવે કેટલાક યુરોપી રાજ્યોને લક્ષ્યાવવાની તેમણે તજજીજ કરવા માંડી. આરિદ્રશ, સ્વીડન અને રશિયા, એ ત્રણ રાજ્યોએ ઈંગ્લંડની સમજાવટ સ્વીકારી અને એ ચાર રાજ્યો એકસાથે કરીને પ્રજાના ચૂંટાયેલા રાજાને ઉચ્છાદી નાખવા તૈયાર થયાં. જો એ ત્રણ ઉત્તરનાં રાજ્યો ફ્રાન્સ ઉપર સ્વારી કરે તો તેથી નેપોલિયન તેમની સામે લડવામાં રોકાય અને ઈંગ્લંડપર સ્વારી કરવાનો તેને અવકાશ મળે નહિ. આ ત્રણે રાજ્યોનો લક્ષ્યનો અર્થ ઈંગ્લંડે આપવાનું માથે લીધું. નેપોલિયનને આ દાવપેચની ખતર પડી ગઈ હતી. આવા સંજોગમાં અને ઇંગ્લંડ ખાડીમાં પેતાનું નાકામૈન્ય એકત્ર કરવામાં તેને વિવિધ પ્રકારની નિષ્ફળતા મળી હતી તેથી યત્નમાં સાથે ક્યાં લડવું-ઈંગ્લંડના કિનારાપર કે તેઓ જર્મનીની ખીણોમાંથી આવતા હોય ત્યાં આગળ, તેનો નિર્ણય કરવામાં તેણે ધણે વિચાર કર્યો. તેણે કહ્યું, “ જો દાર્લો આવી પહોંચશે તો હું લંડન જઈશ અને ત્યાં એ ચારે રાજ્યોની એકસાથેની ગોઠ તોડી નાખીશ પણ જો મારો નીકસૈન્યાધિપતિ નિષ્ફળ જશે તો હું મારી મમુદની ડાવણી ઉઠાડીને જર્મનીમાં જ લાખ માણસો સાથે દાખલ થઈશ; વિચેના અને બેનિસસુધી પહોંચી જઈશ. આરિદ્રશ અને રશિયા એકત્ર થવા પામે ત્યાર પહેલાં તો હું બેઠેને જાખરાં કરી નાખીશ. અને આ પ્રમાણે યુરોપમાં ચતિ પધ-રાજ્યા પછી પાછો ફરું સમુદ્ર તરફ વળીશ. ”

ઈંગ્લંડ જવા માટે જઈું તૈયાર હતું. માત્ર યદ્યો આવી પહોંચે તેનીજ વાર

કથું, “ સરદાર, મારી આયડીને મેં ખીજ લાવડાઓ સાથે વાત કરવાની ના કહી છે છતાં તે વાત કરે છે. તે પછી તેને મારવાનો મારો હક્ક છે. તમે સહેનશાહની મને ધમકી આપો છો પણ હું સહેનશાહને મોટે કહીશ કે સાહેબ, તમે તમારું રાજ્ય સંભાળો અને મને મારી પાછડી સંભાળવા દો. ”

આવો સીધા અને કડક જવાબ સંભળાને નેપોલિયન હસ્યો, અને તેણે કથું, “ તું જેતો સાથે વાત કરે છે તેજ સહેનશાહ છે. ”

આ સહેનશાહની સિપાઇના ઉપર બહુ ઘસારો થઈ. તે બકરાઈ ગયો. મિંદ જેવો હતો તે મેંદા જેવો થઈ ગયો અને ગરીબો અચાજે બોલ્યો, “ સાહેબ, હવે વાત બદલાઈ મઠ. આપ નામદારનો કુકમ હોય તો હું તે માથે ચઢાવીશ. ”

નેપોલિયને કથું, “ શાબાશ, તારી ઓની આશ્ચર્યકત ધણીજ ઉમદા છે. વાતચીત કરવી એ તો ઓંઓનો સ્વભાવ છે. નદીને વહેતી અટકાવાય તો તેમને વાત કરતાં અટકાવાય. જા, તને આજની સારજન્ટની જગ્યા અને પાંચસો ક્રાન્કડું ખનામ આપવામાં આવે છે. ઘેર જા, અને તારી ઓને ખુશી કર, પણ ખમરદાર તેં તેને મારી એવી ફરિયાદ જો ફરીથી મારે કાને આવી તો ચાહ રાખજો મને પણ મારતાં આવડે છે. ”

નેપોલિયન એકજ વાર કાઠને જોતો તો તેના ચહેરા તે કદિ બુલતો નહિ. ઉપરની વાત બન્યાં પછી ધણે વર્ષે ખીજ મુઠના પ્રસંગમાં તે રોડામલો હતો તેવામાં ફરીથી ચેલી ઓ તેની નજરે પડી. નેપોલિયને તેના તરફ ઘોડો દોડાવ્યો અને નજીકમાં જઈને તેને પૂછ્યું, “ કેમ બાઈ ? શી ખમર છે ? તારા વરે મને આપેલું વચન પાળ્યું છે કે તને હજી મારે છે ? ”

તે સ્નેહાળ પત્નીની આંખમાંથી આંસુ આવી ગયાં. તે નેપોલિયનને પગે પડી અને બોલી, “ સાહેબ, મારે સારે નસીબે હું તમારી નજરે પડી ત્યારથી હું તો દુનિયામાં સુખીમાં સુખી ઓ બની છું. ”

નેપોલિયને કથું, “ ત્યારે તેના બદલામાં તું સફળગીમાં સફળગી ઓ થજો. ” એમ કહી થોડી સેના મોહોર તેના હાથમાં મૂકી તે દોડતે ઘોડે ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં ઉભેલા સૈનિકોએ “ સહેનશાહ ધણું જીવો ” એવો જોરથી હર્ષનાદ કર્યો.

ઈંગ્લંડ પર સ્વારી કરવાના સંજોગમાં નેપોલિયનને લા કાસાસ સાથે સેન્ટ હેલેના માં લાખી વાતચીત થઈ હતી. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

તેણે પૂછ્યું, “ હું ઈંગ્લંડ પર સ્વારી કરવાનો હતો તેથી અંગ્રેજો ડરતા હતા કે નહિ ? ” લા કાસાસે કથું “ અંગ્રેજોની વાત તો કાણ જાણે પણ અમે તો તમારા ચેતારને પારિસમાં રહ્યા રહ્યા હસી કહાડતા હતા. ”

નેપોલિયને જવાબ દીધો, “ તમે કદાચ હસતા હસો પણ પિટ્ઠ કાંઈ હસતો ન

હતો. તેણે તો તરતજ નેપમતો અંદાજ કઢાડી લીધો અને તેથી જ્યારે ઈંગ્લંડ પર પ્રહાર કરવાને હું મારે હાથ ઉગમતો હતો ત્યારે રશિયા, સ્વીડન વગેરે સાથે સંધિ કરીને અને ગલરાવવાની તેણે તજવીજ કરી. ઇંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગને આ વખતના જેવી પૂર્વે કદિ પણ ધાસ્તી લાગી નથી. મેં એવી સંગીન તૈયારી કરી હતી કે ઇંગ્લંડના કિનારા પર ઉતારવામાં મને નિષ્ફળતા મળતજ નહિ. આખી દુનિયામાં સારામાં સારું લશ્કર મારી પાસે હતું. આરટરચિટ્ઝનો સમાગ્ર જેણે જીત્યો તેજ લશ્કર, ઈંગ્લંડ પર ઉતારવાનું હતું, ચારજ દિવસમાં હું લંડન આગળ જઈ પહોંચત, અને બ્રિટિશ રાજધાનીમાં દાખલ થાત—પણ તે અશક્ય બન્યું કરનાર તરીકે દાખલ થાત, જીતનાર તરીકે નહિ. ઈંગ્લંડમાં જેમ ત્રીજો વિશ્વયુદ્ધ મથે હતો તેમ હું પણ જાત-પણ તેના કરતાં વધારે ઉદારતાથી અને નિઃસ્વાર્થતાથી વર્તત મારા લશ્કરના ખર્ચ-ખસ્તમાં લેશમાત્ર ખામી ન હતી. લંડનમાં પણ મારા સિપાઇઓ જાણે તેઓ પારિસમાં હોય તેમજ વર્તત. અગ્રેએ પાસેથી દંડ કે લઘાઈનો ખર્ચ કર્યુંજ લેત નહિ.

“અમે તેમને કહેત કે અમે કાંઈ તમને જીતવા આગ્યા નથી પણ તમારા હાઇદ્રોનો માફક તમારા કુદરતી હક્ક અને તમારી કુદરતી સ્વતંત્રતા તમને પાછી અપાવવા આગ્યા છીએ. હું અગ્રેજ લોકોને જાહેર કરત કે તમારે સુખ અને તમારી આબાદીજ પ્રિય છે અને એ વચનને હું વળગી રહેત. બે પ્રજાઓ વચ્ચે કદી દુશ્મનાવટ હતી તે આવી રીતે થોડાજ મહિનામાં મૈત્રીના રૂપમાં ફેરવાઈ જાત, જાને એક સિદ્ધાંતથી, એક આશયથી અને એકજ લક્ષ્ય તરફ અને પ્રજાઓ પ્રગતિ કરત. આ પ્રમાણે હું યુરોપના એકેએક દેશને નવજીવન આપત.”

“આ પ્રમાણે થયું હોત તો જો દુઃખ યુરોપની પ્રજા હમણાં ખમે છે અને ભવિષ્યમાં તેને ખમવાંજ પડશે તે જ્યાં ટળી જાત. સંસ્કૃતિના પ્રચારને અર્થે સૌથી વધારે નિઃસ્વાર્થપણે સ્વાયત્તી અને પૂર્ણ ધર્માની તૈયારી પર આવેલી દોષ યોજના હોય તો તે મારીજ હતી. એ પણ એક જાણુવા જેવું છે કે મને જે વિધેા નડ્યાં તે મનુષ્યે ઉભાં કરેલાં વિધેા ન હતાં પણ કુદરતેજ ઉભાં કરેલાં હતાં. દક્ષિણમાં મને સમુદ્ર નડ્યો અને મારી યોજના ધૂળધાણી થઈ ગઈ. ત્યાર પછી રશિયાએ પોતાની રાજધાની મોસ્કોને લગાડેલી આગ અને ત્યાંજ ખરડ એ બે કારણોને લીધે મારી પાયમાલી થઈ ગઈ. આ પ્રમાણે જળ, વાયુ અને અગ્નિ એ ત્રણ કુદરતનાં તરવેા એટલે સમસ્ત કુદરતજ પોતાના કામને આડે આવીને ઉભી રહી. કારણ કે મનુષ્યપ્રજાને નવજીવન આપવું એ પણ કુદરતના દાર્પકમમાં તો હેજ; પરંતુ ઈશ્વરની કૃતિના મહાપ્રભો નથી ઉકેલાતા.”

થોડી વાર વિચારખસ્ત અવસ્થામાં બેસી રહ્યા પછી તેણે કહ્યું, “કાંઈ કાંઈ એમ ધારતા હતા કે હું માત્ર બોરી ધમકી આપતો હતો; કારણ કે મારી પાસે જે

સાધનો હતા તે મેં બધાની નજરે પડવા દીધાં ન હતાં મારી તૈયારી ઘણી સગીન અને છૂપી હતી. મારા વહાણ મેં વિખેરી નાખ્યા હતા પણ તે બધા એકદમ કાન્સના કિનારાપર એકા થવાના હતા કમમા કમ બે મહિનાસુધી તો હું ઇંગ્લિશ ખાડીને મારા કમળમા જરૂર રાખી રાકત ”

“ એક વાખ માણસો દરરોજ વહાણમા ચઢાવવા ઉતારવાની કવાયત કર્યાજ કરતા હતા. તેમનામાં પૂર્ણ ઉત્સાહ હતો અને આ સાદસ તેમને ધણુજ મનગમતુ હતુ. ધણુ અંગ્રેજોની સદાનુશ્રુતિ પણ મારા તરફ હતી. ઇંગ્લેન્ડને કિનારે ઉતર્યા પછી મારે એકજ પદ્ધતિસગ્ની લડાઈ કરવી પડત અને તેનુ પરિણામ તો સૌને ખુદ્દુજ હતુ. અંગ્રેજો પ્રત્યેની મારી રીતલાત બાકીનુ મધુ લામ કરી લેત ઇંગ્લેન્ડના લોકો ઉમરાવોની ઝૂસરી નીચે દમાયવા હતા. તેમના સ્વદેશાભિમાનને આવાત ન લાગે એવી સલાહથી હું તેમની સાથે વર્તત તો તેઓ બધા મારા પક્ષમા આવત અને તેઓ અમને તેમની મદદે આવેલા મિત્રોજ લેખત. સમાનતા અને સ્વતંત્રતાના બહુઈ મત્રો લાણીને અમે અંગ્રેજ પ્રજાની આગળ ઉભા રહેત. ”

પ્રકરણ ૩૦ મું-અલ્મનો રણસંગ્રામ

રોપના એકે એક દેશમાં નેપોલિયનની પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થાય અને લોકો તેના જીવનને, તેની કારકીર્દીને ખરાબ સ્વરૂપમાં જુએ એવી રીતનો ઇરાદાપૂર્વક પ્રયત્ન થતો આવ્યો છે. પ્રજાના પસંદ કરેલા પ્રજાસત્તાક રાજ્યના આ વૃત્તિની પકતી યર્ષ અને ક્રાન્સની માદીએ પાછા જુઓત વંશીય રાજ્યએ બેઠા, ત્યારે તેમણે પોતાના હક્ક સ્થાપિત કરવા માટે નેપોલિયનને એટલે જ બધો વગોળ્યો હતો કે ઇતિહાસકારો પણ આ

રાજ્યોના કરના માર્યા તેને ઇન્સાફ આપી શક્યા નહિ. યૂરોપના દરેક રાજ્ય તેમજ ઉમરાવોની નોકકમીની સામે પ્રજાના હક્કનો તે રક્ષક હોવાથીજ તેઓ તેના ચતુર થયા અને બધાએ મળીને તેને કચરી નાખ્યો, અને પછી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા.

અહમ અને આસ્ટરલિટ્ઝના રજીસ્ટ્રારમંડ રમરજી જગતમાં અનંત યુગમુખી કાપમ રહેશે. નેપોલિયનને સ્વરક્ષણને માટે ઇર્ષ્યાની સાથે એ યુદ્ધ કરવાની જરૂર પડી. તેણે તો સલાહની પાયાના કરીજ હતી; કેમકે સુલેહચાતિ હોય તોજ વ્યાપાર, કૃષિ અને દુન્યરઉલોગની ખીલવણી કરીને ક્રાન્સ સુખી અને બળવાન થઈ શકે, પણ ક્રાન્સ સમૃદ્ધ અને બળવાન અને તે ઇર્ષ્યાથી ખમામજ કેમ ? તેને તો લલતુંજ હતું. પોતાના કાલ્પનાના બળથી ક્રાન્સનો વ્યાપાર તારાજ કરવાની અને આખી દુનિયાનો વ્યાપાર પોતાના કાજમાં રાખવાની તેનામાં ચકિત હતી. આથી તે નારસીપાસ તો યયો, છતાં લેવામાત્ર ડ્યો વમર તે યુદ્ધને માટે પ્રોત્સાહી સજ્જ થયો. તેની અદ્ભુત તૈયારીઓ નેમને ઇર્ષ્યાને પ્રથમ અચળો લાગ્યો અને પછી બધા લાગ્યો. આ આશ્ચર્ય વાલા-ઝોડું પોતાના કિનાર ઉપર ન ઉતરે તે માટે તેણે રશિયા, આસિરિયા, સ્વીડન, અને પ્રશિયા નેડે સહિ કરી. તેમને પણ ક્રાન્સમાંથી ફેલાતા સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતોની ખાસ્તી લાગી ચુકેલી હોવાથી તેમણે ઇર્ષ્યાએ આપેલી નાજીની લાંચ ખુદીથી સ્વીકારી. એકબીજાની દૂર આવેલી જૂદી જૂદી જગ્યાએ બધા મળીને પાંચ લાખ માણસો આ એકસંધીમાં નેપોલિયન રાજ્યોએ સજ્જ કર્યાં અને બધાએ એકે વખતે

ફ્રાન્સ ઉપર તૂટી પડ્યું એવી તેમની ધારણા હતી. ઈંગ્લેન્ડે આ વખતે તેમને દર લાખ માણસે દર વર્ષે ત્રણ કરોડ ફ્રાન્ક આપવાનું વચન આપ્યું હતું. આ પ્રમાણે લશ્કર વગેરે તૈયાર થયા પછી ઈંગ્લેન્ડનાં લડાયક વહાણ ફ્રાન્સનાં બંદરોને ઘેરી વળ્યાં અને સમુદ્રકિનારે આવેલા દરેક અરક્ષિત શહેર ઉપર બોમ્બગોળાની ધૂમ વરસાવી તેને તારાજ કરવા લાગ્યાં.

ઈંગ્લેન્ડે મિસરમાં, હિંદુસ્તાનમાં, બ્રૂમખ્ય સમુદ્રના કિનારા ઉપર, પૃથ્વીના એક એક ખુણાથી બીજા ખુણા સુધી પોતાની સત્તા ફેલાવી દીધી હતી. રશિયાએ પોતાનાં રાક્ષસી પગલાંથી અડધો યુરોપ અને અડધો એશિયા દબાવી દીધો હતો. આસ્ટ્રિયાએ ઇટાલિના મોટા ભાગ ઉપર પોતાનો પંજો મૂક્યો હતો અને પ્રશિયા તથા રશિયા સાથે પોલેન્ડની લૂંટમાં ભાગ પડ્યો હતો. છતાં તેઓ બેશરમપણે બોલતા કે “ જુઓ, નેપોલિયન મહાન લોભી છે ! તેણે જીતેલા પિડમોન્ટ અને એલ્બાનો તાપુ જીતી લીધો અને લોબાર્ડોના રાજ બની ગયેલ.”

તે સમયની યૂરોપની રાજનીતિની તુલના કરતાં અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર નેપિયર પ્રમાણિકપણે કબૂલ કરે છે કે “ ટિલ્સીટની સલાહ થઇ ત્યાંસુધી ફ્રાન્સ માત્ર પોતાનો ખચાવ કરવાનેજ લડતુ હતું. જે ખૂનખાર યુદ્ધોથી યૂરોપનું સત્ત્વ નીચોવાઇ ગયું તેનું કારણ માત્ર એકજ હતું. યૂરોપનું રાજતંત્ર વચપર પડાયી અમુક અધિકારી પોતાના કહેવડાવનારા ઉમરાવોના હાથમાં રહે, કે મનુષ્યમાત્રની સમાનતાનો દાવો કરનાર પ્રજાસંઘના હાથમાં રહે. આ સલાહનો નિષ્ફળ કરવા સિવાય બેઉ પક્ષને લડવાનું બીજું કશુંજ કારણ ન હતું.”

વસ્તુસ્થિતિનું પ્રમાણિકપણે અવલોકન કરતાં નેપોલિયન ઉપર દોષારોપણ કરી ચકાવું નથી. આસપાસના બળવાન શત્રુરાજ્યો ફ્રાન્સની પાયમાલી કરવાનો દંઢ સકલ્પ લઇ બેઠાં હતાં તેમની સામે તેણે પોતાના દેશનો ખચાવ ન કરવો ? તેને લેશ માત્ર પશુ ખમર આપ્યા વગર શત્રુસૈન્ય ફ્રાન્સ ઉપર ધસ્યા આવે અને તેણે શું ઉઘ્યા કરવું ? પોતાના દેશમધુએને શું તેણે ધણાજ અગ્રિય અને જીવનગાર રાજ્યોની દયાપર છોડી મૂક્યા ? જે રાજ્યાસનપર તેને પ્રજાએ સર્વાનુમતે બેસાડ્યો હતો તે ઉપરથી તેને તેના શત્રુઓ છોડી મૂકે તો તેણે શું મૂંગે મોઢે સહન કરવું ? નિષ્પક્ષપાત ઇતિહાસકારો આવા સલાહનો માત્ર એકજ જવાબ આપે છે કે, ના.

આ એકસપી કરનાર રાજ્યોની એવી દાનત હતી કે નેપોલિયનને ખમર ન પડે તેમ તેના ઉપર ચઢાઈ લઇ જવી. લડાઇ બંદર કરવામાં આવી નહિ. આસ્ટ્રિયાનો પ્રતિનિધિ પારિસમાં બેસી રહ્યો. નેપોલિયનને પોતાની સલામતીની ખાત્રી રહે એવી જાતના તમામ ઉપાયો લેવામાં આવ્યા. તેના શત્રુઓ મનમાં ફૂલાતા હતા કે હવે તેનું આવી બન્યું. આવા મોટાં મેન્યો સામે તે એકલો શું કરી ચકરાવે છે ?

આરિદ્ર્યન સેનાપતિ જનરલ મેકે ૮૦,૦૦૦નુ સૈન્ય લઇને ચુપકીથી ફ્રાન્સ તરફ આવવા લાગ્યા. બીજી બાજુએથી રશિયાનો ઝાર અલેક્ઝાન્ડર ૧૧૬૦૦૦ (એક લાખ મેળ હજાર) માણસો સાથે જનરલ મેકેને મળી જવા પોલેન્ડમાં યાત્રે ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો આવતો હતો તેમને ખાતરી હતી કે નેપોલિયન તો સમુદ્રકિનારે તેનાથી એક હજાર માઇલને અંતરે ખોતોનમાં બેઠો છે અને તેને આપણી હિનચાલની કશીજ ખબર નહિ હોય. તેમણે ઝપાટામુઠ ફ્રાન્સનું મિત્રરાજ્ય બાવેરિયા છતી લીધું અને મ્યુનિચ તથા અલ્મ શહેરનો કબજો લઇને તેઓ દ્વાઇન નદીની ખીણમાં એકે એક અમલના મથક સાચવીને બેઠા

પણ નેપોલિયન એમ છેતરાય તેવો ન હતો. શકરામાજની માફક તે શત્રુની બધી હિનચાલ જોયા કરતો હતો. સ્વચ્છ આકાશમાં એકાએક માજવીજ અને તોફાન સહિત વરણીઓ ચઢી આવે તેમ તે શત્રુઓ ઉપર ચઢી આવ્યો

નેપોલિયને દ્વાઇન અને ડાન્યૂબ નદીઓ ઝાળગી છે તેણે આરિદ્ર્ય અને રશિયાની સાથેનો આપણો બ્યવહાર મુઠ કરી દીધો છે અને આપણા લશ્કર ઉપર પાછળથી ધસ્યો આવે છે આવા એકાએક સમાચાર મળતા આરિદ્ર્યના નરકરમાં ગભરાટ અને ભયનો પારજ ન રહ્યો. ગભરાટમાં અને બીકના માપાં તેઓ મને તેમ ભાગવા લાગ્યા, પણ નેપોલિયને પોતાની ટુકડીઓ એવી રીતે ગોઠવી હતી કે તેમ નાથી નસાય તેમ પણ હતુ નહિ, તો પછી લડવાની તો વાતજ શી , નિરાશ થઇને તેઓ પોતાની તોપો, હથિયાર, ઘોડા અને તમામ ચુદ્ધસામગ્રીસહિત ફ્રેન્ચોને હારણે આવ્યા. આ વખતે તેણે એવા દાવપેચથી પોતાના લશ્કરની હિનચાલ કરી હતી કે શત્રુની એક ટુકડીની સામે ફ્રેન્ચોની અનેક ટુકડીઓ આવીને ગોઠવાઇ જાય આવી રીતે ખુનરેણુ કર્યા વગરજ તેણે અઘનયજ્ઞ જેવો લશ્કરી વિજય મેળવ્યો. તે શી રીતે બન્યુ તે આપણે હવે જોઇએ

બોલોનમાં રહ્યા રહ્યાં શત્રુની પહેલી મજલની ખમર પડતાજ તેણે છાપખાના અને તારખાતા ઉપર અકુસ મૂકી દીધા અને કાષ્ટ પણ હપીકત પ્રકટ કરવાની મના કરી વીચ હજાર ગાડામાં બેસીને બે લાખ ફ્રેન્ચોનુ સૈન્ય એકદમ દ્વાઇનને કિનારે આવી પહોંચ્યુ. ત્યાં બધા સિપાઇઓને શત્રુની હુમ્મ્યાઇ અને એકદમ જર્મનીમાં દાખલ થવાની જરૂરીઆત સમજાવવામાં આવી એક કલાકમાંજ દર્પનાદ કરતા ફ્રેન્ચ ચોદાઓ ચાલતા થયા દરેક ટુકડીને કંપે રસ્તેથી લઇ જવી, રોજ ક્યા ક્યા અટકવુ, બધાએ ક્યા ક્યા એકમ ચલુ એ બધાની ઝીણામાં ઝીણી વિગતથી નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓને વાકેફ કર્યા ફ્રેન્ચોએ બોલોન છોડ્યુ એવી આરિદ્ર્યને ખમર પડી ત્યાર પહેલાં તો બે લાખ ફ્રેન્ચો દ્વાઇન અને ડાન્યૂબ ઝાળગીને તેમને નામવાનો રસ્તો પણ બંધ કરીને બેઠા

આ લડાઈના ગંભીર ખર્ચનો ખટોઅસ્ત કરવો એ કુશળ નાણાંચાત્રીનું કામ હતું; પણ નેપોલિયનની જીદ આ વિષયને પણ ગરાબર હાથ ધરી શકે એવી હતી. તેની લોકપ્રિયતા એટલી બધી હતી કે લોકો તેને કરોડો ફ્રાન્ક ધીરત; પણ પિટ્ તેમ કરીને કરના ભારે બોળનો વારસો ઈંગ્લંડની પ્રજાને માટે આપી ગયો છે તેમ નેપોલિયનને કરવું ન હતું. તેણે કયું, “ હું જીવીશ ત્યાંસુધી તો સરકારી લોનો અને નોટોનાં કાગળીઆં કહાડીશ નહિ. ”

આ વખતે નેપોલિયન પાસે સારામાં સારું લશ્કર હતું. એક લાખ ને છપાસી હજાર ઉત્સાહના ભરેલા અને સેનાપતિના હસારાની સાથે મૃત્યુના મોમાં ધસી જાય એવા થોહાઓ તેની પાસે હતા. ત્રણસો ચાળીસ તોપો અને આઘાદ નિશાન મારી શકે એવા કેળવાયલા ઝોલંદાએ આ લશ્કરની સાથે હતા. પણ તેની સામે એકત્ર થએલા લશ્કરનું બળ તેના કરતાં ધણું વધારે હતું. તેમાં અઢી લાખ આસ્ટ્રિયનો, બે લાખ રશિયનો, પચાસ હજાર અંગ્રેજો વગેરે હતા; અને ફ્રેન્ચ લશ્કરનો એકાદ પરાજય થતાંજ બે લાખ પ્રશિયનો સામી બાજુએ જવા માટે તૈયાર હતા.

હવે ઉવટનો અવસર પાસે આવતો હતો. જનરલ મેંક ફ્રેન્ચ દુકડીઓની જાગમાં પૂરેપૂરો ફસાઈ ગયો હતો. નેપોલિયન બહુ તપાસી વળતો. જ્યાં જોઈએ ત્યાં તે હાજરતો હાજરજ. ઉધ, આરામ અને આહાર વગર પણ તે ચલાવી લેતો. રાત-દિવસ ઘોડેસવાર યધને પવનની માફક એક ચાણેથી બીજે ચાણે તે દોડી જતો. તેનું મગજ કદિ થાકતું નહિ અને શરીર પણ થાકતું નહિ. ઠંડીમાં અને વરસાદની ઝડીમાં તે ધોધબંધ વહેતાં નદીનાળાને ઓળંગતો, બીનાં અને કાદવથી ખરડાયેલાં કપડાંનેર આખી રાત બટકતો હતો. માર્ગમાં ધણીવાર કાદવમાં યધને ભારે તોપો ધસડતા, થાકથી અધમુઆ થએલા સિપાઈઓ મગતા, તેમની સાથે નેપોલિયન એક પિતાની માફક પ્રેમથી વાત કરતો અને કહેતો કે આપણી સંખ્યા નાની છતાં પણ આપણે એવી કુશળતાથી દિલચાસ કરી શકીશું કે લડવા વગરજ શત્રુને જોર કરી નાખીશું. તેના શબ્દોમાં એવું બળ હતું કે તે સાંભળતાંજ સિપાઈઓમાં નવચેતન આવતું અને તેઓ રણધેસા બની જઈને થાક, ભૂખ, કે ઠંડી કચાને ન લેખવતાં નિર્ણીત દિશા તરફ ઉત્સાહનેર આગળ વધતા.

નેપોલિયનની મહાન યોજના પૂરેપૂરી સફળ નીવડી. માત્ર વીસજ દિવસમાં એક પણ લગાઇ લડવા વગર શત્રુનું એંશી હજાર માણસોનું સૈન્ય નકામું થઇ ગયું. થોડા હજાર આસ્ટ્રિયનો પર્વતોની સાંકડી ખીણોમાં યધને નારી મયા અને ત્રીસ હજાર માણસો ફ્રેન્ચોની ચાલાકી ભરેલી દિલચાસોમાં સપડાઇને કેદ પડ્યા. તે સિવાય ખાજીનાં જીવીશ હજાર માણસોસહિત જનરલ મેંક અડમના કિલ્લામાં પૂરાઇ ગયો. તે કિલ્લો પણ શરણ યવાની તૈયારીમાંજ હતો. પોતાના ઉપર એક પછી એક પડતા ફટકાથી

આસ્ત્રિયનો હવે એવા નાહિંમત થઇ ગયા હતા કે એકવાર તો સૌ આસ્ત્રિયનો માત્ર એક કેન્દ્ર અમલદાર અને એ સિપાઇઓને તાબે થઈ ગયા !

હવે અઘમના કિલ્લામાં ધેરાયલા લશ્કરનું પ્રારબ્ધ ભરાઇ ચૂક્યું હતું. નેપોલિયન દર કલાકે ધેરાનું દખાણ વધાર્યા જતો હતો. તાબે થયા સિવાય તેમને છુટકો ન હતો. નેપોલિયન સાથે વાતચીત કરવાને આસ્ત્રિયા તરફથી ચાહમદા મોરિસને મોકલવામાં આવ્યો. ઋતુ તો ધણીજ પ્રતિકૂળ હતી. ઇંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા. ખરફ વરસતું હતું, અને પૃથ્વીપર પડતાં પીગળી જઇને રસ્તાને કાદવમય બનાવી મૂકતું હતું. તેના ઉપર ઘોડા અને તોપોનાં ગાડાંની વારંવાર આવજા ચવાથી પણ ગરકી ભય એવો દીવ્યક થઇ ગયો હતો. નેપોલિયને પણ પોતાના સિપાઇઓની સાથે આવીજ જગ્યામાં પોતાનો સાદો તંત્ર સંપાળ્યો હતો, અને તંત્રમાં થઇને પાણી વલા કરતું હતું તેથી પાટીમાં ઉપર પણ મુખીને પોતે એકો હતો. ચાહમદા મોરિસે એવી દરખાસ્ત મૂકી કે અમને આસ્ત્રિયા જવા દો તો અમે તાબે થવા ખુશી છીએ.

નેપોલિયને હસીને જવાબ આપ્યો. “ તમારી આવી સરત કબૂલ રાખવાની મારે જરૂર નથી છે ! હું તમારી હાલતથી વાકેફ છું. તમે રશિયનોને આવવાની રાહ ભુલ્યો છો. પણ તેઓ હજી બોહીમિયા લગી નથી આવ્યા, અને આજ દિવસમાં તમારે બિનસરતે તાબે થવું પડશે. હું તમને તમારા સૈન્યસહિત આસ્ત્રિયા જવા ફરિયાદ પણ તમે જઇને રશિયનો સાથે મળી ન જાઓ અને મારી સાથે ફરીથી લડવા ન આવો તેની શી ખાતરી ? તમારા સેનાપતિઓએ મને ધણીવાર કહ્યો છે. આ વખતે હું ઇગાવાનો નથી. મારે-જોના યુદ્ધ પછી મેં તમારા સેનાપતિ મેક્લને તેના લશ્કર સાથે જવા દીધો અને તમારા રાખએ કચાદ કરવાનાં ગંભીર વચનો આપ્યા હતાં એનાં એજ માણસોને હોહેનલિન્ડેનના સંગ્રામમાં અમારી સાથે લડવા મોકલ્યાં. આસ્ત્રિયાના પ્રધાનમંડળે મારી સાથે આવો પ્રયત્ન એટલી બધી વાર કર્યો છે કે હવે હું તમારા કોઇ પણ વચન ઉપર ભરોસો રાખી શકતો નથી. આ લડાઈ મેં ઉભી કરી નથી. પહેલેથી ઉવટસુધી મારી સાથે જોડા કરવામાં આવ્યો છું. માટે તમારા સેનાપતિને જઇને કહો કે તમારી સરને હું સ્વીકારતો નથી. તમારા અમલદારોને હું જવા દઇશ પણ તમારા લશ્કરને તો હું કેદમાંજ રાખીશ. માટે ફરી વિચાર કરે, અને જલદી નિર્ણયપર આવી જાય. હું મારે વખત જરૂર લડવા માગતો નથી. જો વધારે વિલંબ કરો તો તમારી અને તમારા લશ્કરની હાલત વધારે ખરાબ થતી જશે. ”

ખીજે દિવસે જનરલ મેંક જતો નેપોલિયનને મળવા આવ્યો. પરચિત થએલા હરિદ્વની સાથે તે દમેશાં વિવેકથી અને તેને જરા પણ ઓખુ ન આવે તેવી રીતે

વર્તતો હતો. તે પ્રમાણે આ વખતે પણ તે મેંકની સાથે વર્ત્યો. તેની હમેશની છટાથી તેણે મેંકને સંધળી હકીકત કહી અને કંથુ કે માણસજાતપ્રત્યે દયા લાગીને પણ તમે તાણે થવાનું કબૂલ કરો. તમારે આજે નહિ તો અકવાડીઆ પછી તાણે થવું તો પડશેજ, પણ શહેરને હુમલો કરીને જીતતાં કેટલી ખુશમરુદી થશે, શહેરમાં ઓમગોળા વરસવાથી કેટલા નિર્દોષ રહેવાસીઓના જનમાલની ખુવારી થશે તેના વિચાર કરી તમે તાણે ચાઓ, અને આ ધાતકી ઉપાય અજમાવવાની મને ફરજ ન પડે. મેંક શરણે આવ્યો અને છત્રીત હજાર આસ્ત્રધર્મોએ તેમના હથિયાર હેઠે મૂક્યા નેપોલિયન આ દૃશ્ય એક ટેકરી ઉપર ઉભો ઉભો જોઈ રહ્યો હતો. આ અવસર તેને માટે મગફર થવાનો હતો પણ તેના શાંત અને મંભીર વદન ઉપર દર્પની કે અભિમાનની એક પણ નિશાની જણાતી ન હતી.

ક્રેન્ચ જાવણીમાં આનંદોત્સવ યર્ષ રહ્યો. શબ્દોતો ઉપયોગ કર્યા વગરજ મેળવેલી આવી મહાન ફતેહ આ પહેનીજ હતી. નેપોલિયન તરફ સિપાઈઓની પ્રેમભક્તિ હદ બહારની વધી ગઇ. કેટલાક છુટ્ટા સિપાઈઓ બોલવા લાગ્યા કે “આપણા ‘નાના હવાલદારે’” (નેપોલિયને) આ તો વળી નવોજ દાવ શોધી કહાડ્યો ! આ વખતે તો આપણી સગીનને બદલે તેણે આપણા પગના જોરથી જીત મેળવી ”

ત્યાર પછી નેપોલિયને એક જુરસાદાર ઉદ્ઘોષણ પ્રકટ કરી. તેમાં દર્શાવેલી જગી ફતેહથી અને તેની જ્વલંત ભાષાની છટાથી આજે ચૂરોપ અકિત થઈ ગયો.

“ભવ્યસેનાના યોદ્ધાઓ ! પદર દિવસમાં આપણે એક મહાન જગતે ખતમ કરી નાખ્યો છે. આપણે આપણું વચન પાળ્યું છે. બાવેરિયાને શત્રુના હાથમાંથી છોડ્યું છે અને ત્યાંના રાજા જે આપણો મિત્ર છે તેને ફરીથી તેણે રાજ્ય સ્વાધીન કર્યું છે. જે શત્રુસૈન્ય પૂર દમામથી, આપણા બળતુ માપ આક્રમ્ય વગર ઉદ્ધત બનીને આપણા દેશની સરહદપર આવવું હતું તે તારાજ થઈ ગયું છે, પણ તેથી ઈંગ્લંડને કાંઈ તુકસાન થયું નથી, કારણ કે આપણે બોલેલોનમા નથી.

“શત્રુના એક લાખ માણસો પૈકી સાઠ હજાર તો આપણા મૃદી બન્યા છે. તેઓ આપણા ખેતરોમાં મજૂરી કરશે. તેમની ખસેં તોપો, પુષ્કળ દારૂગોળાનો મરજમ અને તેણે વાવટા આપણે જીત્યા છે. સિપાઈઓ ! આ પ્રસંગે આપણે વગર જોખમે મોટી ફતેહ મેળવી શક્યા છીએ, દુનિયાના ઇતિહાસમાં ન બન્યું હોય તેવું આ કામ આપણે કરી ખતાવ્યું છે. આટલી મોટી જીત મેળવ્યા છતાં આપણે માત્ર દોઢજ હજાર માણસો ગુમાવ્યા છે. આવું ભવ્ય પરિણામ તમે તમારા સહેનશાહ પર મૂંઝા નિસીમ વિશ્વાસ, તમારી સહનશક્તિ અને બહાદુરીને લીધે આવ્યું છે. પણ શું આપણે આટલેથીજ અટકી જઈશું ? હું જાણું છું કે તમે સંધળા એક વધુ લડાઈ લડવા માટે અધીરા થયા છો. ઈંગ્લંડનાં નાણાં રશિયન લશ્કરને દુનિ-

યાના ખુણામાંથી તેણીને આપણી સામે ખડું ક્યું છે પણ નેના આપણે આવાજ હાવ કરવાના છે. જેમને હરાવવામા અને મથ મળે એવા સેનાપતિઓ પણ કમનસીમે તેમની પાસે નથી થોડામાં થોડા માણસના બોગે કેમ કેતેહ યામ તેનીજ હુ દાળજી ગાખુ છુ. મારા સિપાઇઓ મારા પુત્ર સમાન છે.”

સત્તરમી ઓક્ટોબરે નેપોલિયને થોડા ઉપર બેતાળીશ માઈલની મજન કરી અને ત્યાર પછી કાદવવાળો ડગલો ઓઢીને તેણે થોડુ ઘાસ પાથરીને એક કલાકનો આરામ લીધો. પાસેજ એક ધનાઢ્ય ધર્મચરુનો તમામ પ્રકારની વિલાસની સામગ્રીથી ભરેલો મહેલ હતો અને નેપોલિયનને પોતાના મહેમાન તરીકે સારાગવા તે ધણેજ ખુશી હતો; પણ પોતાના સિપાઇઓ કાદવમાં, બરફના તોફાનમાં ખુલ્લા મેદાનમાં પડ્યા રહે અને પોતે સુખચેનથી સુવે એવો નેપોલિયન ન હતો.

પ્રકરણ ૩૧ મું-આસ્ટરલિડ્ઝનું મહા યુદ્ધ

ને ૧૮૦૫ના અઝોર્નરની ૨૦ મી તારીખે અસ્મ આગળ આન્ડ્રિયન મૈન્ય ઘરણે આનુ. સર્વને ચક્રિત કરી નાખે એવી આ છત મેળવ્યા છતાં હજી નેપોલિયનના માથા પર લયનુ વાદળુ ઝંઝુમતું હતું. એક લાખ ને સાઠ હજાર મિપાઇઓ સાથે રશિયાનો ઝાગ અલેક્ઝાન્ડર ચાલ્યો આવતો હતો. તેના મૈન્યમા દરેક આન્ડ્રિયનો ભરતી કર્યાજ નતા હતા વળી પ્રશિયાએ પણ બે લાખ માણસો એકઠા કર્યા

હતા અને અલેક્ઝાન્ડર અને પ્રશિયાના રાજા વિલિયમે પરસ્પર મૈત્રીના પવિન સોગંદ લીધા હતા વળી ઇંગ્લેન્ડે તે ત્રીણ હજાર માણસોનું લશ્કર જર્મનીમા ઉતાર્યું હતું તે પણ ઝપાટાખંધ ચાલ્યું આવતું હતું શત્રુમૈન્યના આવા મોટા વિશાળ સમુદાયની સામા રક્ષણ કરવા માટે તેણે કા તો પાછા હંડવું નેમ્યે અથવા તો મજ ખૂત મોરચો માડીને પકાવ નાખવા નેમ્યો હતો પણ તેણે તો મૃત્યુના મુખમાં ધસી જવાનો પોતાના લશ્કરને હુકમ કર્યો તે જાણીને આખો યુરોપ ચક્રિત થઈ ગયો. નદીના પ્રમળ પૂરના વેગથી ફ્રેન્ચસેના ઝાન્યુબની ખીણમા થઇને પોતાને રાકનાર શત્રુમૈન્યના ફૂર્યોફૂર્યા ઉઘાવતી આગળ વધી નહીઓ, તોપો, કિલ્લા, શત્રુના મોરચા કાઠનાથી તેનો પ્રચડ વેગ ખળાતો નહિ આખા મૈન્યમા તેના સેનાપતિને જુસ્સો આવી ગયો લય અને શ્રમને તરણાને તોલે ગણે એવા લોખંડી શરીરના તે ચોદાઓ હતા

ત્રણ દિવસમા તેઓ બાવેગિયાની ગજધાની મ્યુનિચ પહોંચ્યા તેમના માનમાં આખુ શહેર રોશનીથી ઝગહળી રહ્યું હતું અને હર્ષનાદથી આકાશ માછ ઉડતું હતું; પણ ત્યાં એક કવાક પણ નેપોલિયને લશ્કરને ચોલાવ્યું નહિ “ આગળ ચાલો, ” “ આગળ ચાલો ” નોજ હુકમ થયો અને નદીની રેલની માફક, પાયદળ, સ્વાર અને તોપોનો પ્રવાહ ધડધાટત આગળ ચાલ્યો. આખુ આસ્ટ્રિયા ચગચર ધૂજવા લાગ્યું. ચહેનચાહ ફ્રાન્સિસ નામે અજખ્ય ફ્રેન્ચો આગળ વધતા ગયા તેમના મારથી નાસના

આસ્ત્રિયાનો અને રશિયાનો અનોફ્રાન્ડરના મૈન્યમાં ઉમેરો કરવા લાગ્યા ૧૩ મી નવેમ્બરે આસ્ત્રિયાની રાજધાની વિયેનાની નજીકની ટેકરીઓ ઉપરથી ફ્રેન્ચોની રજુ તુરીનો નાદ નગરવાસીઓએ સાબળ્યો, અને તેમના નજીકનો ચગકાટ જોયો. નગર શરણે આગ્યુ આગેવાન શહેરીઓ દયામાટે નેપોલિયનની યાચના કરવા તેની પાસે ગયા તેણે સવને ખાતી આપી કે કોઈ પણ વ્યક્તિની ખાનગી મિલકતને તેમજ કોઈના જાનને અમે ઈંગ કરીશું નહિ. મરકારી ત્રિંગેરીઓ અને તોપખાનાં હવે અમારા છે તેમાથી એક લાખ બેઠકો, બે હજાર તોપો અને દરેક પ્રકારની યુદ્ધ સામગ્રી ફ્રેન્ચોને પ્રાપ્ત થઈ. વીશ દિવસમા નેપોલિયન સમુદ્રકિનારથી દ્વારનસુધી અને આલીશ દિવસમા દ્વારનથી વિયેનાસુધી શત્રુમૈન્યને સર્જા પાનની માફક ઉઠાવતો આવી પહોંચ્યો.

આટલું છતાં પણ હજી તેની સ્થિતિ સહ્યમત ન હતી તે પોતાની રાજધાનીથી પદરસો માઇલ દૂર નીકળી ગયો હતો શત્રુમૈન્યની સગખામણીમાં તેનું લશ્કર ધણું નાનું હતું, અને પરરાજ્યના મધ્ય ભાગસુધી તે ઘૂસી ગયો હતો ફિલિપ્પમાથી આર્થ્ય-યુદ્ધ આર્સ ૭૦,૦૦૦ માણસો સાથે આલ્સે આવતો હતો શહેનશાહ ફ્રાન્સિસના મિત્રોએ ૮૦,૦૦૦ હંગેરિયનોનું સૈન્ય ઉજી વર્ધુ હતું ૧૦૦,૦૦૦ રશિયનોનાં પગલા મલબાતાં હતાં અને પાછળથી ૨૦૦,૦૦૦ પ્રશિયનો તેના ઉપર તૂટી પડે એવો સંભવ હતો લોકો કહેતા કે હવે તે વિયેનાના કિલ્લાનો આશ્રય લેશે, પણ નહિ. “આગળ ચાલો” નો તરતજ હુકમ થયો આશ્રમ લેવાને એક પળની પણ રજા આપી નહિ આમ દેખીતી રીતે તે વગર વિચાર્યું સાહસ કરતો હોય એમ લાગતું તોપણ તમામ પ્રતિકૂળ સંજોગોને ધ્યાનમાં લઇને અને કદાચ પોતાના મૈન્ય ઉપર એકાએક આદત આવી પડે તો તેને માટે પૂરતી તૈયારી રાખીને ધણી દીર્ઘ દૃષ્ટિથી તે આગળ વધતો હતો.

હવે પવનના સુસવાટ વાતા હતા અને ટેકરીઓનાં શિખર ધરફને લીધે સહેલ બની ગયા હતા છતાં તેનું લશ્કર કશાની પરવા કર્યા વગર બેધક્ક આગળ ધસતું હતું એમ કરતા પારિસથી પદરસો માઇલને અતરે અસ્ટરલિટ્ઝના મેદાનમાં તેમના શત્રુમૈન્ય માથે સમગમ થયો શત્રુનું એકદર બળ એક લાખ માણસનું હતું અને તેમના સેનાપતિની જગ્યાએ રશિયાનો ઝાર અને આસ્ત્રિયાનો પાદશાહ ફ્રાન્સિસ હતા ફેતેહની સપૂર્ણ ખાતરીથી તેઓ પૂર ઉત્સાહમાં આવ્યા હતા નેપોલિયન પાસે માત્ર સીતેર હજાર સિપાઇઓ હતા એક કલાકનો પણ વિનય થઈ શકે એમ ન હતું દરેક દિશાએથી હથિયારનો ખલખલાર સંભળાતો હતો અને દર કલાકે તોડે સ્વાર અને પાયદળનાં અગણિત ટોળા શત્રુના બળમાં વૃદ્ધિ કરવા આગ્રહે જતા હતા ડિસેમ્બરની ૧ લી તારીએ નેપોલિયને શત્રુદળ બેઠું, અને તેણે તેમની સગીન

હારો પોતાની આટલી બધી નજીક આવી પહોંચેલી જોઇ કે હવે છેવટની લડાઇનો સમય ધણો નજીક જણાયો. તેણે તેમની હિલચાલ ધણીજ લક્ષ્યથી તપાસી અને તરતજ તેમની હુમલો કરવાની પદ્ધતિનો ભેદ તેને સમજાઈ ગયો, અને આ પ્રમાણે તેમનો દાવપેચ જોઇ લીધાથી પોતાના વિજયની સંપૂર્ણ ખાતરી થતાં તેણે કહ્યું, “કાલે સાંજ પહેલાં આ લશ્કરનો આપણે પરાજય કરવાના.”

આખો દિવસ તેણે ઘોડાપરને ઘોડાપરજ કહાડ્યો. જમીનની રચનાનું અવલોકન કરતો, સિપાઇઓને ઉત્તેજક શબ્દ કહેતો, ધાયત્ર સિપાઇઓને માટે બદોખસ્ત કરાવતો; તે આખી જાવણીમાં ધૂમી વાજ્યો. ઝીણામાં ઝીણી ખાખતવિષે સૂચના આપવાની અને પોતાની સૂચનાનો ખરાબર અમલ થાય છે કે નહિ તે તપાસી જોવાની તેને ટેવ હતી. રાત પડી પણ તેના ઉલ્લેખ આકુળ રહ્યો. તે દિવસે તેના સંભારોહણને એક વર્ષ પૂરું થયું હતું. એક સિપાઇએ પોતાની સગીનની અણી ઉપર ધાસની પૂળી ચઢાવીને સળગાવી. તેની નક્કલ ખીજ બધાએ કરી. થોડીવારમાં આખી ફ્રેન્ચ જાવણી રક્તવર્ણ પ્રકાશથી ઝળહળી રહી અને તેનું અજવાળું ચતુની જાવણીસુધી જતાં તેમને પણ લય ઉપજ્યો. તે ઉપરાંત ક્ષણિક ઉત્સાહના માર્યા તમામ સિપાઇઓએ એકસામટો જયધ્વનિ પણ કર્યો. સીત્તેર હજાર કંઠમાંથી નીકળેલો આ પ્રયત્ન અવાજ અનેક જળધોધના ધોર ગર્જનની માફક ચતુની જાવણીસુધી સ્પષ્ટ સંભળાયો. નેપોલિયને ધોડો ઉભો રાખ્યો અને એક પળવાર શાંત વિચારમગ્ન ચહેરે આ લગ્ન દૃશ્ય નિહાળ્યું અને પછી પોતાના તંત્રમાં જઈને જાણે ખોલતો હોયતેટલી ત્વરાથી તેણે નીચેની ઉદ્દેશપથ્યા લખાવીને લશ્કરને જાહેર કરી.

“સિપાઇઓ ! અઠમના પરાજયનું વેર લેવા માટે રશિયનો તમારી સન્મુખ આવીને ઉભા છે. આપણી બૃહદ્રચના ધણી મજબૂત છે. એ લોકો આપણા લશ્કરની જમણી ખાલુ તોડવા જશે તેજ વખતે તેમના લશ્કરની ખાલુને તમે ભેદી શકશો. હું જાતે તમારી દુકડીઓની હિલચાલ કરાવીશ. જો તમે તમારું હમેશનું શામ્ જતાવીને ચતુને છિન્ન જિન્ન કરી નાખશો તો હું તોપોના મારાથી દૂર ઉભો રહીને તમારું તે પરાક્રમ જોવા કરીશ. પણ ફેતેલવિષે મને જરા પણ શક લાગશે તો તમારો પાદશાહ ગાળાની ઝડીની સામે આગલી હારમાં આવીને ઉભો રહેશે. આ વખતે આપણી ફેતેલ ચવીજ જોઇએ.”

કોઇ દિવસ કોઇ પણ સેનાપતિએ સિપાઇઓને ચતુનો પરાજય કરવાનો પોતાનો ખરો દાવપેચ બતાવ્યો નથી. પણ નેપોલિયને સિપાઇઓને વિશ્વાસમાં લીધા. માત્ર એકજ નિમકહરામ સિપાઈ આ આવી ચતુને બતાવી શકત, પણ જે ‘સિપાઇઓ ઉપર તે વિશ્વાસ મૂકતો હતો તેમને તે સારી પેઠે ઓળખતો હતો. તોપોના મારથી

હું દૂર સલામત જગ્યાએ ઉભો રહીશ એમ કહીને કોઇ પણ સેનાપતિએ પોતાના સિપાઈઓને પાણી ચઢાવ્યું જાણમાં નથી. સિપાઈઓની સાથે આવો અખતરો કરી શકે એવી સિપાઈઓની પ્રીતિ કોઇ સેનાપતિએ મેળવી નથી. માટે નેપોલિયન નિર્દય, લોભી અને મનુષ્યરક્તનો તરશ્યો હતો એમ કહેવાતું પાપ કદી કોઇએ પણ કરવું ઘટતું નથી. ધાતકપણાથી અને સ્વાર્થપરાયણતાથી કદિ આવો પ્રેમ મળી શકતો નથી. નેપોલિયન તેના એકે એક સિપાઈનો ખરેખરો શુભેચ્છક હતો અને તેથીજ તે સર્વની કાયમની પ્રીતિ મેળવી ગયો છે.

રાત્રિ ધણીજ ઠંડી હતી, ધૂમ મુકુળ વરસતું હતું. માઈકના માઇવસુંધી એક લશ્કરની તાપણીઓનો પ્રકાશ પથરાઈ ગયો હતો. મોડી રાતે તાપણી હોલવાઈ ગયાં અને સર્વત્ર ગાઢ અંધાર જવાઈ રહ્યો. ચાર વાગ્યામાં તો નેપોલિયન પાછો થોડા ઉપર સ્વાર થઈ ગયો. દૂરથી આવતો અરપટ અવાજ તેના ટેવાયલા કાનપર પડતાજ તે ચેતી ગયો કે શત્રુસૈન્યની હિલચાલ સર થઈ ચૂકી છે. તેના ધાર્યા પ્રમાણે તેમનો ધસારો તેના લશ્કરની જમણી બાજુ ઉપરજ થયો. આમ કરવા જતા શત્રુસૈન્યનો મધ્ય ભાગ નમજો પડી ગયો. આ તરફ ફ્રેન્ચોની રજાતુરી પણ ગરજ ઉઠી. જમીનપર સતેતા સિપાઈઓ પટાપટ ઉભા થઈને બૃહદ્બલ યથ ગયા. દરેક સિપાઈના દિનમાં ઉત્સાહ માતો ન હતો. દરેક અમલદાર પોતપોતાના કામથી વાકેફ થયો હતો. આકાશમાં હજી તારા હતા. પૂર્વમાં હજી અરુણોદય પણ થયો ન હતો.

ધીમે ધીમે તારામણ અદર્ય થવા લાગ્યા. પૂર્વાકાશમાં રતાશ પથરાઈ. થોડાજ વખતમાં રશિયનોની તોપોની ગબીર ગર્જના થવા લાગી. નેપોલિયને સુદ્ધ શરૂ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી. સરદારો પોતપોતાની જગ્યાએ ગાઢવાઈ ગયા. શત્રુના મધ્યભાગ ઉપર વાવાઝોડાના વેગથી ફ્રેન્ચો તૂટી પડ્યા અને જરા વારમા તેને છિન્ન જિત્ત કરી નાખ્યું. તેમના ઘોડેસ્વારો અને પાયદળ સિપાઈઓ વિજયોન્મત ફ્રેન્ચોના ધસારામાં અટવાઈ ગયા, છૂદાઈ ગયા. રજાણેત્રમાં ભગાણ પડ્યું અને નાસાનાસ થઈ રહી. નેપોલિયનના આદેશાદી સ્વારોની ટુકડીએ હવે પોતાની—તરવાર ભેસથી વાપરવા માડી. શત્રુની જમણી પાંખ, તેની ડાબી પાંખની કુમકે ન આવે તે માટે થોડી ટુકડીઓ ત્યાં ગમી. બાકીના લશ્કર સાથે ડાબી પાંખપર નેપોલિયન તૂટી પડ્યો અને તેની પાયમાલી કરી નાખ્યા પછી એક હેલ્વી પ્રચંડ ધસારો કરીને શત્રુની જમણી પાંખને પણ સ્વાડી દીધી. તેમના લશ્કરનો એક મોટો ભાગ ફ્રી ગયેલા સરોવરપર થઈને નામવા લાગ્યો, પરંતુ સિપાઈઓ અને ઘોડાના વજનથી ખરફ ભેસવા લાગ્યું. એટલામાં ફ્રેન્ચોની તોપોના બે ચારજ ગોળા આવી પહોંચી ખરફતુ પડ તૂટી ગયું અને બધાએ ઠંડા પાણીમાં જળસમાધિ લીધી. અલેક્ઝાન્ડરે અને ચહેનચાહ ક્રાન્સિસે નજીકની ટેકરી ઉપરથી પોતાનાં સૈન્યોની આ મહાન ખરાબી દીડી અને તેઓ નિરાશ

યદને રજુક્ષેત્રમાથી પક્ષાયન કરી ગયા ।

આરટીસિટીના સંગ્રામનું આવું પરિણામ આવ્યું. નેપોલિયન આ એક યશસ્વી ક્ષેત્ર હતી, અને તેની કીર્તિમાં એથી વિશેષ વૃદ્ધિ યદ. શત્રુને બારે તુકશાન ખમવું પડ્યું હતું. તેમના પદર હજાર યોદ્ધાઓ કપાઈ મુઆ અને વીશ હજાર બન્દીવાન બન્યા. તેમની એકસો એંશી તોપો, પિસ્તાળાચ વાવટા અને બીજો કિમતી સરસામાન ફ્રેન્ચોને હાથ આવ્યાં.

પક્ષાયન કરતા શત્રુસૈન્યનો ગહરાટ અને ગેરવ્યવસ્થાનું વર્ણન યદ શકે એમ નથી. રાત્રી રશિયન સિપાઈઓ માર્ગમાં આવતાં ગામડાં ઉપર નિર્દયપણે જૂલમ કરતા ગયા, પશુ, ફ્રેન્ચ સ્વારોએ તેમની પૂંક લીધી અને તેમનો કચ્ચરધાણુ કહાડી નાખ્યો. શહેનશાહ ક્રાન્સિસે હવે જીતની આશા છોડી દઇને નેપોલિયન પાસે સલાહની માથના કરવા શાહજાદા જોનને મોકલ્યો.

નેપોલિયન તે વખતે જાતે ઉભો રહીને પોતાના ધાયલ થયેલા સિપાઈઓને મક્કમપદ્ધતી કરાવતો હતો અને તેમને આત્માસન મળે એવા મધુર પ્રેમપૂર્ણ શબ્દ કહેતો હતો. આ પ્રમાણે દરેકે દરેક સિપાઈને પૂરતી રાહત અપાઈ રહી ત્યારેજ તે આરામ લેવા પોતાના તથુમાં ગયો. અનેક સિપાઈઓ મરતાં મરતાં પશુ આંખમાં પ્રેમાશ્રુ-સહિત તેમના વહાલા શહેનશાહની છેલ્લી આંખી કરી લેતા અને તેને આશીર્વાદ આપીને પ્રાણત્યાગ કરતા. તેમના સૂઝ હોઠ આગળ નેપોલિયન જાતે દવાનું 'પ્યાણું' ધરતો અને ઠંડીથી ધ્રુજતા સિપાઈઓને ઠંકવા માટે મરી ગયેલા સિપાઈઓના ડગલા ઉતારી લેવામાં જાતે મદદ કરતો.

નેપોલિયને શાહજાદા સાથે વિવેકથી વાતચીત કરી અને કશું કે સલાહ કરવા હું ધણો ખુશી છું અને તમારા પિતા સાથે હું આવતી કાલે વાત કરીશ. પશુ તેજ પળે નાસતા શત્રુની પૂંક પકડવાનો હુકમ તો કર્યોજ; કારણ કે તેની સ્થિતિ ધણી જોખમલરેલી હતી. હજી જૂદી જૂદી દિશાએથી લાખો માણસોના લશ્કર તેના તરફ આવી પહોંચવાને આઝી વાર ન હતી. તેના બળની અને જોખમની નેપોલિયનને પૂરેપૂરી ખબર હતી.

બીજે દિવસે શહેનશાહ ક્રાન્સિસ થોડાક અંગરક્ષકો સાથે નેપોલિયનને મળવા મુકરર કરેલી જગ્યાએ આવ્યો. તે વખતે તે એક તાપણી પાસે ઉભો હતો. તેણે શહેનશાહનો વિનયપૂર્વક સત્કાર કરતા કહ્યું કે “જે મહેલમાં હું છેલ્લા બે મહિના યયા રહ્યું છું તેમાજ હું તમારી પધરામણી કરી રહ્યું છું.”

ક્રાન્સિસે કહ્યું, ‘તમે એ રહેઠાણનો જેવો સરસ ઉપયોગ કરી બતાવ્યો છે તે બેતાં તમને તે પ્રિય લાગતુંજ નેહએ.”

પછી બેઠે નૃપતિઓએ દ્વંદ્વથી વાત કરી અને મોઢે મોઢે સુલેહની ઘરનો નક્કી ને. ૨૩

કરી નિરાશ થએલા અને પેતાના શરમભરેલા પરાજયથી ચીકાયેલા ફ્રાન્સિસે પોતાના બેવચનીપણાનો ખર્ષો બોલે ઈગ્નડને માથે નાખ્યો. નેપોલિયને કહ્યું, 'અગ્રેને બહી સ્વાર્થી પ્રજા છે આખી દુનિયાનો વેપાર પોતાના એકલાના હાથમાં રહે તે માટે તેઓ આખા યુરોપમાં દાવાનળ સળગાવે છે "

ફ્રાન્સિસને ધાર્યા કરતાં વધારે સારી સરતો મળવાથી તેણે પોતાના મિત્ર અને કક્કાન્ડને માટે પણ વફીલાત કરી નેપોલિયને કહ્યું " રશિયન લશ્કર ઘેરાઈ ગયું છે, એક પણ આશ્ચર્ય બચવનો નથી છતાં બે અનેક જાન્ડર રશિયા આત્મા ભય એવું આપ વચન આપતા હો તો હું મારા લશ્કરને આમળ વધતું અટકાવું " ફ્રાન્સિસે તે પ્રમાણે વચન આપ્યું.

ખીજે દિવસે નેપોલિયને પોતાના એક સરદારને ઝાર પાસે મોકલ્યો તેણે તેના યુદ્ધ-કૌશલ્યનાં ધણાં વખાણ કર્યાં અને આગળે દિવસે ફ્રાન્સિસે કરેલી સુલેહની સરતો કબૂલ રાખી તેમ થતાજ યુદ્ધ બંધ થયું અને બેઉ રાજ્યનાં જૈન્યના ખાકી રહેલા સિપાઇઓ પોતપોતાના વતન તરફ ચાલતા થયા.

નેપોલિયન વિયેના તરફ પાછો ફરતો હતો તેવામાં રસ્તામાં ધાવળ થએલા આ રશિયન સિપાઇઓનો એક સમુદાય જતો તેના જોવામાં આવ્યો તે તરતજ ગાડી માંથી નીચે ઉતર્યો અને સ્વદેશને માટે લોહી રેડનારા એ વીરપુરુષોને પોતાની ટોપી ઉતારીને માન આપ્યું પોતાની સામે યુદ્ધ કરનાર સામા પક્ષના પોદ્દાઓ તરફ આવો તેના સહભાવ જોઇને શત્રુઓના દિનમાંથી કાતો નીકળી ગયો અને તેઓ પણ તેને પ્રેમ અને માનસહિત ગમ્યા.

ફ્રાન્સના શત્રુઓએ બેવચની થઇને તેની સાથે લઢાઇ ઉભી કરી હતી પોતાના દેશને ખત્યાવ કરવા માટે તેને લાવું પડ્યું અને તેમાં કરોડો ફ્રાન્કો ખર્ચ થઈ ગયો, સુલેહના સમયમાં ખીનની શકાય એવા હુન્નરઉદ્યોગ અટકી પડ્યા અને સાત હજાર ફ્રેન્ચોના જાનની ખુવારી થઈ આશ્ચર્યને લઢાઇને તમામ ખર્ચ આપવો પડ્યો ખાવેરિયા તથા ખીજા નાનાં મિત્ર રાજ્યોની સીમા વધારી અને તેમ કરીને ફ્રાન્સ અને તેના હરિફ રાજ્યોની વચ્ચે તટસ્થ રા તોડેલી મળખૂત દિવાલ બાધી દીધી સુલેહના કાલકરારપર સહીઓ થઈ ગયાં પછી નેપોલિયને પોતાના લશ્કરમાં એક ભઠે રનામું ફેર પુ. તેમાં તેણે સિપાઇઓને ધણી શામાથી આખી અરેલાઓની કીર્તિ જાળવી રાખવાનું વચન આપ્યું અને સ્વદેશ પાછા જતી વખતે માર્ગમાં કાઢને કશો ઉપના કરવો નહિ એવી આજ્ઞા કરી.

પોતાને હવે પારિસ જવાની ધણી ઉતાવળ હોવાથી માર્ગમાં મિત્રોનાં અભિ નદન સ્વીકારવા ન થોભતાં નેપોલિયન પૂરે વેગે ચાલતો થયો, પણ લશ્કરે તો રાજના બાર માર્ધલ લેજે કુચ પ્રીને આતમથી આવવું એવી સૂચના તે કરતો ગયો.

પારિસના શહેરીઓએ તેનો સત્કાર કરવા માટે બારે દાઢી તૈયારી કરી હતી પણ તે તો રાત્રે ગુપ્તગુપ્ત ચોતાના નિવાસમાં દાખલ થઈ ગયો. લોકો નિરાશ થયા, ખીજે દિવસે તેઓ તેને રૂમરૂમ મળવા ગયા અને તેને સુમારકપાદી આપતા પોતાને ચએલી નાસીપાસી દર્શાવી. નેપોલિયને તેનો નીચે પ્રમાણે માદગાર જવામ આપ્યો -

“ જો હું હાર ખાધને આવ્યો હોત તો હું જાહેર રીતે શહેરમાં દાખલ થાત અને તે વખતે પારિસના શાણા શહેરીઓ મારો સત્કાર કરત, તો તે ઉપરથી આપણા શત્રુઓને ખાતરી થાત કે હું હારીને આવું કે જીતીને આવું, તોપણ તમારો મારા તરફનો પ્રેમ એકસરખોજ કાયમ રહે છે. આ પ્રસંગે હું જીતીને આવ્યો છું તેથી તમે મને માન આપો તો દ્વાય તેઓ તમારા ઉપર ખુશામતનો આરોપ મૂકે અને તે હું જોવા નથી ઇચ્છતો. ”

ફ્રાન્સની સામે ઈંગ્લંડના મુખ્ય પ્રધાન પિટ્ટે પોતાના બુદ્ધિબળથી જે મગ્નપૂત એકસ પી રચી હતી તેને નેપોલિયને આમ એકજ અપાટે તોડી નાખી. આરટિલિટ્ઝના સત્કારના સમાચારથી પિટ્ટના હૃદયમાં કારી લાગી ગઈ. તેણે યૂરોપના નકશા તરફ શોકાક્રુર નજરે જોયું અને કહ્યું, “ હવે અધ્યા મૈક્રસુધી આ નકશો વાળી રાખીયું તો આવશે ” તેની તમીયત લયડતી ગઈ અને ૨૩મી જાન્યુઆરી ૧૮૦૫ ને રાજ “ અક્સીસ ! મારા દેશ ” એવો નિરાશાપૂર્ણ ઉદ્ગાર કહાડતા તેણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

એલિસન નામનો અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર લખે છે કે “ ફ્રાન્સમાં રાજ્યકાન્તિની શરૂઆત થઈ ત્યારથીજ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વિચારોના પ્રચારને રોકવા માટે યૂરોપના રાજ્યોએ જે જે એકસ પી કરી હતી તેનો મૂળ સ્ત્રધાર પિટ્ટ હતો. ”

નેપોલિયને પોતાના સિપાઈઓ તરફ જે ઉદારતા બતાવી તે પણ તેની કૃતેદના જેવીજ લગ્ય હતી. લગાઇમાં હુલ્લાયલા સિપાઈઓ અને અમલદારોનાં બાળકોને તેણે તરતજ દત્તક લઈને પોતાનાં બાળકો જેવાં ગણ્યાં, અને તેમનો નિર્વાહ અને કેળવણીનો ખર્ચ દેશ આપે એવી ગોઠવણ કરી. તેઓ બધા પાદ શાહના બાળક કહેવાતા અને તેમને પોતાના નામની સાથે નેપોલિયનનું નામ લખવાની દૃઢ આપી. સેનાપતિથી માડીને સામાન્ય સિપાઈની વિધવાને ૬૦૦૦ થી ૨૦૦ ફ્રાન્ક સુધીના વાર્ષિક પેન્શન તેણે બાધી આપ્યા અને ઘાયલ ચએલાઓને પણ સારો બદલો આપ્યો.

આવા લગાઇના મામલામાં પણ નેપોલિયન પોતાની ગ્રિમ પત્નીને દુકા પણ પ્રેમપૂર્ણ પત્રો લખવાની કુરસદ મેળવતો. તે પત્રો કોઈવાર પડઘમપર કે ઘોડાના જીન પર કાગળ મૂકીને તેની આસપાસ તોપોના ગોળા ઉડતા હતા તેવે વખતે લખાયેલા હતા; અને એટલી ઝડપથી લખાયા હતા કે તે વાંચવાને જોસેફાઇનને

તેની બધી અક્કન વાપરવી પડતી અલ્મ અને આસ્ટર્લિફ્ટના સમામે વખતે આવી રીતે લખાવના કેટલાક પનો ગ્રામ થયા છે તેમાંના થોડાક નીચે ટાકરામાં આવે છે એ પનો ઉપરથી સામિત થાય છે કે નેપોલિયનના, જનવત છુદ્ધિવૈભવની તળે તેની પ્રેમની કામળ લાગણીઓ દર્શાવે ગઈ ન હતી

“ મારી શાણી જોસેફાઈન, ૬ ધણો ચાકી ગયો છું આજુ અડવાડિયુ વરગા દર્માં તરખોળ થઈને મારે કામ કરવું પડ્યું છે મારા પગ અડકાઈ જવા આવ્યા છે આથી મારી તળીયત પણ જરા ખગડા આવી છે આજે મેં સહેજ આરામ લીધો છે મારી ધારણા સફળ થઈ છે મેં આસ્ટ્રિયનોને માત્ર મારી કૃત્ય કરવાની ચાનાકીથી દરાવ્યા છે તેમના સાક હળવર સિપાઈઓ, ૧૨૦ તોપો, ૮૦ વાવટા અને ૩૦ સેનાપતિઓ મારે હાથ આવ્યા છે આજે હું રશિયાના વશકરની પૂઠે જઈ છું તેમનું પણ આવી બન્યું છે મેં માત્ર પદરસો માણસ ગુમાવ્યા છે અને તેમાંનાં બે તૃતીયાંશ તો સહેજ ધાયતજ થયા છે સત્તામ મારી જોસેફાઈન એક હળવર પ્રેમવાક્યો સાથે ”—નેપોલિયન ૧૬-૧૦-૧૮૦૫

ધણો વખત થયા તારા સમાચાર મને મળ્યા નથી એકદમ, સ્ટેટગર્ડ અને મ્યુનિચમાં થએલા મુદ્દર જલસા અને મિંગળાનીઓથી મારા સિપાઈઓ વરસાદ અને કાદવમાં તેમણે કરેલો પરિશ્રમ અને તેમના જખમ પણ ભૂલી ગયા છે હું આજે વિચેના જઈ છું રશિયનો હાર ખાઈને શરમીદા થઈને ચાનતા થયા છે હું તને મળવાને વણાજ ઉત્તરક થયો છું સત્તામ મારી પ્રિયતમા ' નેપોલિયન ૧૦-૧૨-૧૮૦૫ નીચેના પત્રમાં રમુજપણા ઉપરાંત તેને જરાક એણે આજુ હોય એમ પણ લાગે છે

‘ મારા નેકનામદાર રાણીજી ! તમે સ્ટ્રેસમર્ગ જોડ્યું ત્યારપછી તમારો એક પણ કાગળ નહિ ? મને જરા પણ ખબર ક્યાં વગર તમે મ્યુનિચ, બેકન સ્ટેટગર્ડ બધે ફરી આવ્યા ! તમારું આજુ વર્તન સ્નેહીતે ન થોડું હજી ખૂન છું રશિયનો ગયા સનાહ થઈ છે તમારા હૃદય હોદા ઉપરથી જરા નીચે ઉતરીને તમારા સેવકનો વિચાર કરવાની કૃપા મરજો ’ નેપોલિયન ૧૦-૧૨-૧૮૦૫

પ્રકરણ ૩૨ મું

પરરાજ્યો સાથે મૈત્રી અને ક્રાન્સનો વિસ્તાર

રેનાયી નીકળીને પારિસ આવતાં નેપોલિયનને માર્ગમાં જોસેફાઈનનો મેળાપ થયો. તેઓ પારિસ પહોંચ્યાં ત્યારે મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી. તે પરખાઈ ટૂંકલેરીસ ગયો અને ઉતાવળે પગલે દાદરનાં પગથીયાં કુદાવતા મંત્રગૃહમાં દોડી ગયો. તેણે કપડાં પણ ઉતાર્યાં નહિ, એક પગવાર પણ આરામ લેવા પથંગપર પડ્યો નહિ, પણ આવતાંની સાથેજ તેણે પોતાના ફિનેન્સ મિનિસ્ટર (નાણાં ખાતાના

પ્રધાન) ને તેડવી મંગાવ્યાં. ક્રાન્સની બેંકની સ્થિતિવિષે ખારિક તપાસ કરવામાં તેણે તેની સાથે રાત્રિનો બધો વખત કહાડ્યો. એ બેંકના નાણાંસંબંધી વહીવટમાં ઘણાં ગુંચવાડાં ઉત્પન્ન થયો હતો, તે તેણે બોલોન રહ્યાં રહ્યાં જાણી લીધું હતું. અદ્દમ અને આસ્ટર્લિંટઝના સત્રામની તૈયારી કરવાની ભારે ઉપાધિઓની વચમાં તેણે નાણાં ખાતાના પ્રધાનને સખ્ત કપકોનો પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે જે કે હુંડીઓ અને જોયરીયાં બહાર પાડતી વખતે નાણાંનો બૂલમરલો અદાજ કર્યો છે. એમ કરવાથી દેશના વ્યાપારની પાયમાલી થવા વગર રહેજ નહિ. છેવટમાં તેણે લખ્યું કે “મારે મારા બાલુ મંજેગોને વશ થઇને જાવણીઓમાં અને દૂરની સ્વારીઓમાં રોકાઇ રહેવું પડે છે તેથી મને અસંત સંતાપ થાય છે. જો મારે તેમ ન કરવું પડતું હોત તો બેંક, ઉદ્યોગ, અને વ્યાપારની સંગીન ખીલવણી એ વિષયો જે મને અત્યંત પ્રિય છે તેમાંજ હું મારું સધળું ધ્યાન પરાવત.”

ખીજે દિવસે અગીઆર વાગે નાણાંખાતાના મંત્રીઓની સભા બોલાવી. નેપોલિયન સમીપ તેમને નવ કલાકસુધી ચર્ચામાં લાગલાગટ રોકાવું પડ્યું. ત્રણ ત્રણ મહિનાસુધી કંડીમાં, વરસાદમાં, રાતદિવસ સખત શારીરિક પરિશ્રમ લીધા પછી યુદ્ધમાંથી પરતારીને તરતજ એક પળનો પણ આરામ લીધા વગર સખતમાં સખત માનસિક પરિશ્રમ કરવા મંડી જાય એવો વીર નેપોલિયન એકલોજ છે. ભાગવામાં નહિ પણ જોડવામાં આ અસૌક્રિક પ્રકૃતિના પુરુષને વિશેષ આનંદ થતો હતો. લગ્ન-

ઇતી ખૂનખાર કતલને તે પસંદ કરતો ન હતો. આગો અને શહેરો ઉપર આગ વરસી રહી હોય, સ્ત્રીઓ અને બાળકો ગિયારા બચનસ્ત હરિણની માફક નાસભાગ કરતા હોય, રણધેના સિપાઇઓના સમુદાય એક ખીખના લોહીની નદીઓમાં ઝીલતા હોય એવા દેખાવોથી તેના સુદર અને સુસરકારી આત્માને તૃપ્તિ થતી ન હતી તેના દયાળુ સ્વભાવને, તેની તીક્ષ્ણ જીવિતે અને તેની સર્જિતિ પામેલી રસમતાને માટે ચિરસ્મરણીય રહે એવી ભવ્ય અને લોકકલ્યાણકારક સરચાઓ, યોજનાઓ અને ઇમારતોની રચના કરવાનું વધારે અનુકૂળ હતું તે એક પૂરેપૂરો અનુભવ હતો, રાક્ષસ ન હતો. મરતા સિપાઇઓની કારમી ચીસો તેના કાનને સગીતના જેવી મધુર લાગતી ન હતી હમેશા લડાઈ પૂરી થયા પછી તે દયાના ફિરસ્તાની માફક રણક્ષેત્રની તપાસ લેવા ફરતો ત્યારે ધવાયના, છુદાયના મરેલા અને મરવા પડેના મર્દાની ચહેરાવાળા અખર જીવાનોને જોઇને તેને ધણેજ સતાપ થતો, પણ તેના હડીવા શત્રુઓએ તેને કરીને બેસવાનું દીધા નહિ અને તેને પોતાની અડધી અડધ શક્તિ તેમના હુમલાને બાળવામાં વાપરવાની ફરજ પાડી.

ઉપર જણાવ્યું તેમ ફરી પણ લડાઇઓ જીતીને નેપોલિયને ઈંગ્લેન્ડ સિવાય તમામ રાજ્યોને સુલેહ કરવાની ફરજ પાડી. ઈંગ્લેન્ડના લોકોનો સખત વિરોધ છતાં ત્યાંની સરકારે પ્રજાસત્તાક ક્રાન્સ સાથે અવિરતપણે લડાઇ ચાલુજ રાખી નેપોલિયન ક્રાન્સને ખદને પાદશાહ થયો પણ તેથી ક્રાન્સના રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાન્તો-પ્રવચનો સ્વતંત્રતા અને સમાનતા તે તો તેના તેજ રસા હતા નેપોલિયન પાદશાહ હતો પણ લોકોએ પસંદ કરેલા પાદશાહ હોઇને દેશનો કારેભાર લોકમતને આધારે જ ચાલતો હતો. ઉમરાવોએ પોતાના કરી લીધેના અધિકારનું ઔરવ હલકું કરવું અને અનુભવમાત્રની સ્વતંત્રતા અને સમાનતાનું ધોરણ સ્વીકારી સામાન્ય પ્રજા-વર્ગની ઉન્નતિ કરવી એજ નેપોલિયનનું જીવનવ્રત હતું.

લડાઈ પૂરી થયા પછી આસ્ટ્રિયા, રશિયા તથા ખીજ યુરોપીય રાજ્યો સાથે સુલેહની સરતો નક્કી કરવાની તથા ખીજ એટલી બધી વિવિધ પ્રકારની યુદ્ધને લગતી ચિંતાઓ તેને માથે હતી કે તેવી લાગ્યેજ ખીજ કાંઈ માણસે સહન કરી હશે તેનું ચિંત આ જગજગતે નિવેડો લાવવામાં રોકાયેલું હતું તે વખતે કદાચે જોયી ઉત્તેજન મળે અને તે લોકોપકારક નીડે એવી ભવ્ય કૃતિઓની રચના કરાવવામાં માત્ર શોખને લીધેજ નહિ, પણ એવી પ્રવૃત્તિની જાણે તેને લગની લાગી હોય તેમ તે કામે લાગી ગયો તેના એકત્ર થયેલા શત્રુઓની સામે લડતાં તેને જ્યારે જ્યારે થોડો ધણો અનકાશ મળતો ત્યારે તે રાજ્યાનીમાં તેમજ રાજ્યમાં બધે ફરી વળતો તે જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં ત્યાં પ્રજાની નૈતિક, માનસિક કે શારીરિક સ્થિતિમાં સુધારણા કરવાની સુંદર બાવનાઓ તેના મગજમાં ઉભય પામતી પારિસમાં તથા

ક્રાન્સના અત્યંત દૂરના પ્રદેશોમાં પણ તેનાં પગલાંની નિશાનીઓ હજી જળવાઈ રહી છે અને તે તેની પરોપકારવૃત્તિ તથા વિશાળ બુદ્ધિનો પૂરાવો આપતી ઉભી છે. એક વારનાં સુંદર પણ તે વખતે જીર્ણ દશામાં પડું પડું થઇ ગયેલાં દેવળો અને ઇમારતોનો તેણે પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો. અહમ અને આસ્ટર્લિફ્ટ્ઝમાં ફ્રેન્ચ ચોક્કાઓએ કરેલાં પરાક્રમેનું સ્મરણ જળવી રાખવા શત્રુની તોષોને માળીને તેના સ્મરણસ્તંભ રચાવ્યો અને તેના ઉપર તે યુદ્ધોનાં દશ્યો કેતરાવ્યાં. ક્રાન્સ સુરેહમાટેજ લઠવું હતું તેથી એ સ્તંભના શિખર ઉપર સુલેહચાંતિની દેવી કહીને તેની મૂર્તિ ગોઠવવાનો નેપોલિયનને વિચાર હતો; પણ ફ્રેન્ચ પ્રજાએ સુલેહના દેવ તરીકે બાદ-શાહી પોશાકમાં ખુદ નેપોલિયનનીજ મૂર્તિ તે સ્થળે બેસાડી. પચીસ વર્ષસુધી યૂરોપને લોહીથી તરબોળ કર્યા પછી આગળ ઉપર 'ઇગ્લંડ' અને તેનાં મિત્રરાજ્યો જ્યારે નેપોલિયનને પદમ્પદ કરીને ક્રાન્સના માથાં જુઓનવંશીય રાજાઓને ગાદીપર બેસાડવામાં શક્યાં, ત્યારે તેમણે પ્રજામતથી ચૂંટાયલા એ રાજાની મૂર્તિને ત્યાંથી ગળાડવી પાડી હતી; પણ ફ્રેન્ચોના હૃદયમાં જે મૂર્તિ સદાને માટે અંકિત થયેલી હતી તે તો નજ ઉઝોડી શકાઈ. અંતે પાછો એ રાજાઓને એ પ્રજાએ ફરીથી દેશ-વટે આપ્યો અને નેપોલિયનની મૂર્તિને પાછી તેની અસલ જગ્યાએ બેસાડી છે. હવે મગદૂર નથી કે પ્રજાની પ્રેમભક્તિના એ સ્મારકને કાષ્ટ પોતાનો અપવિત્ર હાથ લગાડી શકે.

લાવરે અને ટૂકલેરીસને આખી દુનિયામાં સુંદરમાં સુંદર ગણાય એવા લગ્ન મહેલથી સાંધી દીધાં. એ મહેલ અસલના વિપયલ્પટ રાજાઓ, ઉમરાવો અને ઉમરાવનહીઓના વૈભવવિલાસને માટે નહિ પણ લલિત કળાને પોષવા તથા તે કલાને લોકોને લાભ આપવા બંધાયેલા હતા. સેન નદી ઉપર ખીજા બે નવા પુલ બંધાવ્યા. રાજ્યમાં જળમાર્ગનો વિસ્તાર કરવા માટે લાંબી નહેરો ખોદાવી. હજી પણ પ્રવાસીઓ જેમને જેમને ચકિત થાય છે એવા વિશાળ રાજમાર્ગ બંધાવ્યા અને અનેક સહેરોને એવા રાજમાર્ગોવડે જોડી દીધાં. આ લોકપ્રકારક કાર્યોના તેને શોખ હતો; એવાં કાર્યો કરવાથી પ્રાપ્ત થતી અક્ષય કીર્તિની તે આકાંક્ષા રાખતો હતો. તેનું નામ ફ્રાન્કાસમાં ચિરંજીવ રહી ગયું છે. આ પ્રમાણે તેની પરોપકાર વૃત્તિની નિશાનીઓ દીર્ઘકાળે પણ જૂંસાય તેવી નથી; પરંતુ તેની હયાતીમાં તો આખો યૂરોપ તેની સાથે કેડ બાંધીને લડવા તૈયારજ હતો. તે લગ્નઓમાં રોકાપડેો હતો તે વખતે પણ સ્વદેશના રક્ષણમાટે તેને ચાર લાખ સિપાઇઓનું લશ્કર નિરંતર રોકી રાખવું પડતું.

તે પરુલેથીજ ગંભીર અને વિચારશીળ હતો, ધર્મ તરફ તેનું સ્વાભાવિકરીતે વલણ હતું, જુવાનીમાં પણ તે ધણેજ ઠરેલ અને પૂર્ણ નીતિપરાયણ હતો. તે

જમાનામાં નારિત્ક જેવા બની ગએલા યુરોપમાં તેની મસ્કરી થતી તોપણ તે કહેતા કે માણસમતને ધર્મની ઘણીજ જરૂર છે; માત્ર દેશમાં સુલેહશાંતિ બાળવા માટેજ નહિ પણ દરેકના આત્માના કલ્યાણને માટે પણ ધર્મ આવશ્યક છે. એક કન્યાશાળાના કાર્યક્રમમાં બાળકોએ “અઠવાડિયામાં બેવાર પ્રાર્થના” કરતી એવું લખેલું હતું. તે કાર્યક્રમ બ્યારે નેપોલિયનને બતાવવામાં આવ્યો ત્યારે “અઠવાડિયામાં બેવાર” ને છેડીને “દરરોજ” એવો શબ્દ તેણે લખ્યો હતો. એક વાર તેના એક સેનાપતિએ કહ્યું, “સાહેબ, તમે પણ ઈશ્વરને માને છે અને હું પણ માનું છું; પરંતુ ઈશ્વર તે શી વસ્તુ છે? તેને વિશે આપણે શું જાણીએ છીએ? આપણે તો તેને જોયો પણ નથી.”

નેપોલિયને જવાબ દીધો, “અમુક માણસ શુદ્ધિમાન છે એમ તમે સાચી જાણો છો? તમે તેની શુદ્ધિને તમારી આબોધી જરા પણ જોઈ ચકો છો? નહિજ. આપણે તેની શુદ્ધિના કામ જોઈએ છીએ. તેથીજ આપણે તેને જાણીએ છીએ અને ખાતરીપૂર્વક કહીએ છીએ કે આવા કામના કરનારમાં શુદ્ધિ છે. લડાઈમાં ધણીવાર આપણે સેનાપતિના દાવપેચન સમજી રહીએ પણ તેની પદ્ધતિઓની ચાતુરીબરેદી હિતચાલ ઉપરથી આપણને ખાતરી થાય છે કે સેનાપતિ અક્રનવાન માણસ છે. ધણીવાર લડાઈઓમાં તમે મુકાએ છો ત્યારે મને જાણતા આવે છે. શા માટે? તમને મારી શુદ્ધિમાં સ્વાભાવિકરિતે શ્રદ્ધા છે. તેરીજ રીતે મને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા છે અને અત્યંત પ્રેરણાના બળથી હું “ઈશ્વર!” એવો ઉદ્ગાર મારા મુખમાંથી નીકળી જાય છે.”

તે જમાનામાં કેળવણી આપવાનું કામ ધર્મશુરોએના હાથમાં હતું. તેઓ પણ જૂના વિચારના અને નવી પ્રગતિથી તફાવત વિરુદ્ધ હતા. એવા શિક્ષકને હાથે કેળવણી આપનારો નવા વિચાર, નવો જુરતો, સ્વતંત્ર ભાવના અને પૃચ્છ શુદ્ધિ વગેરે શુભને ઉદ્ભવ થાયજ કેની રીતે? એટલા માટે સારા શિક્ષક કેળવણીને તૈયાર થાય તે સારૂ નેપોલિયને એક ખાસ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપ્યું. રાજ્યમાં શિક્ષકોને દર જાતે વધાર્યો અને તેમને પગાર પણ ઉદાર હાથે આપ્યો. સામાન્ય વર્ગના લોકોની કેળવણી પાઠગ આરી રીતે તેણે ખાસ લક્ષ આપવા માંડ્યું.

૧૮૦૬ ના જન્યુઆરીથી જુલૈઈ સુધીમાં તે આવા અનેકવિધ લેક્ચરર કામોમાં રોકાયો હતો. દરમ્યાન ઇંગ્લંડના બળવાન ક્રાંતીવાદી નિરંતર હુમલાની મામે રાજ્યને ખચાવ કરવાવાનું કામ તો ચાલુને ચાલુજ હતું. વળી તેજ વખતે યુરોપના જૂદા જૂદા રાજ્યો સાથે ધણીજ અમત્યની સંધિની સરતોવિરોધી ચર્ચા પણ ચાલતી હતી.

પરંતુ લાખની વસ્તીનું જીવોઆનું નાનું સરખું રાજ્ય હતું. ત્યાંના લોકોએ

પણ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાન્તો સ્વીકાર્યા હતા. એવું નાનકડું રાજ્ય પોતાનાજ બાહુબળથી આસપાસના બળવાન રાજ્યો સામે ટકી શકે નહિ, એવું ત્યાંના વતનીઓને સમજાયાથી તેમણે આ રાજ્ય ક્રાન્સની સાથે જોડી દેવાની નેપોલિયનને વિનંતિ કરી, અને કહ્યું કે કોઈ પણ જાતના બહારના દબાણથી કે બીજાની સમજવટથી નહિ પણ અમારી સ્થિતિનો વિચાર કરીનેજ અમે આ માર્ગ પસંદ કરીએ છીએ. તેમની ઇચ્છાને માન આપી છતાં આને ક્રાન્સની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું.

એંદ્રી લાખની વસ્તીનું નેપલ્સનું રાજ્ય હતું અને ત્યાં બુર્બોન વંશીય રાજાઓ રાજ કરતા હતા. તેમણે અનેકવાર નેપોલિયનના સામે પક્ષને મદદ કરી હતી. તટસ્થ રહેવાનાં વચનો આપ્યા છતાં બેઈમાનથી તોડ્યાં હતાં. છતાં પણ નેપોલિયન એ રાજ્ય તરફ લાડાઈને અંતે વારંવાર ક્ષમા ખતારી હતી. આસ્ટર્લિંદ્રઝના સંગ્રામ વખતે તે ક્રાન્સથી ઘણે દૂર ગયો છે એમ જણીને નેપલ્સના રાજાએ વગર કારણે અંગ્રેજો અને આસ્ટ્રિયાના સૈન્યમાં પોતાનાં પચાસ હજાર માણસનું સૈન્ય સામેલ કર્યું અને ક્રાન્સ ઉપર ચડાઈ કરી હતી. આ દગલખાજની ખમર તેને આસ્ટર્લિંદ્રઝનું સુકું પૂરું થયા પછી પડી.

નેપોલિયન જાણે બહારવટીઓ હોય અને આબરૂબરેલા વ્યવહારને માટે તે છેકજ નાલાયક હોય તેમ યૂરોપના રાજાઓ તેની સાથે વર્તતા હતા. તેની સાથે કરેલા અત્યંત ગંભીર કોલકરારને પણ તેઓ કાગળના ચીથરા જેવા ગણતા. ક્રાન્સમાં બળવો જગાડવા અને આભ્યંતરિક કલહ ઉભો કરવા તેઓ વારંવાર ખટપટ કર્યાજ કરતા હતા. રણક્ષેત્રમાં તેમજ રુલામદિરમાં તો તેની ન્વલંત શુદ્ધિ આગળ તેઓ કુદ્ર પ્રાણીઓની માફક દબાઈ જતા હતા; પરંતુ લાગ આવે ત્યારે નામદની માફક તેની પીક પાછળ ધા કરવાને તેઓ ચૂકતા નહિ. ચાર કરોડની વસ્તીવાળા સ્વતંત્ર પ્રજાએ સર્વાનુમતે પસંદ કરેલા નેપોલિયનને યૂરોપના આપખુદ સત્તા ધરાવનારા રાજાઓ રાજાજ ગણતા નહિ. ઇંગ્લંડ તેને જનરલ ઓનાપાર્ટ કહેતું અને કેટલાક રાજાઓ તો મીસ્ટર ઓનાપાર્ટ કહેતા. કોઈ પણ રીતે તેના નામની સાથે રાજાની પદ્ધતિ ન જોડાય તે માટે તેઓ તેમના રાજદારી વ્યવહારમાં તેને માટે ગમે તેવો હલકો ચબ્દ વાપરતા. તેની કીર્તિને કલકિત કરવા તેની હલકામાં હલકી બદનક્ષી ભરેલી પત્રિકાઓ આખી દુનિયામાં તેઓ ફેલાવતા. તેના ઉપર છાકટાપણાનો, વ્યસિ-આરેનો, ખૂતનો, એવા અનેક રીઝ આરેઓ મૂકતા. તેનું ખૂન કરવા માટે ભયંકર યત્રો અને ટેર બનાવનારા માણસોને અને તેની છાતીમાં ખજર લોકવાનાં દાંતનાં કરનારાઓને તેઓ ઉદારતાથી આશ્રય આપતા. આટલું છતાં પણ નેપોલિયન તો પોતાનું કામ શાંતિથી કરેઈજ જતો અને આવાં આવાં અનેક કારસ્તાનોને પહોંચી વળતો. તેમાં તેનું ભવ્ય અને અસાધારણ નૈતિક બળ જણાઈ આવે છે.

તેણે નેપોલિયનને પણ વાર મારી આપી હતી હવે તેની સહનશીનતાની હદ આવી ગઈ તેણે ઘાહેર ઠંડું કે "આજથી નેપોલિયન રાજ્યો રાજ કરતા બધું થયા છે મારા રાજ્યની સલામતીમાં અને યુરોપની આમરના રક્ષણને માટે હવે તેમની દરતી રહેવી જોઈતી નથી." તેણે તરતજ પોતાના નાના બાઈ જોસેફને લખ્યું કે 'તમારે ફેશન-આરી માસના પહેલા અપવાદીઆમાં નેપોલિયન જઈને તેના ધુરંધર ક્રાન્સની ધ્વજ ચડાવી દેવી અને સનાહ કરવાની કે યુલિયસની કાંઈ પણ સરત સાબળવીજ નહિ નેપોલિયન ગાદી હુ તમને આપવા માગુ છું અને તમને ન રહે તો હુ ખીજા કોઈને આપીશ, પણ જુઓન રાજ્યોનો પણ તો હવે ત્યાં નજ જોઈએ" જોસેફ ૧૭૩૭ ઇ.સ.માં નેપોલિયન ગયા તેને જોતાજ ત્યાં અંગ્રેજ લશ્કર ૭૫૬ ઇ.સ.માં નાકું ત્યાં રાજ્યકુટુંબ પણ તેમની સાથે ગયું, અને જોસેફ નેપોલિયનના રાજ ગયા આ કામમાં આખો યુરોપ તેના ઉપર ક્રોધે બારો અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન તેને મટે સખત સંદેશો દીકા કરે છે નેપોલિયનના તમને અપરાધ તે કબૂલ કરે છે, પણ તે લખે છે કે એવા અપરાધને માટે નેપોલિયન તેની પાસે બારે ૬૩ ઇ.સ.માં પછી તેની ગાદી જુટવી લેવા માટે નેપોલિયન પાસે સખત કારણ ન હતું!

આવા કૃત્યથી પોતાના ઉપર આખા યુરોપનો ક્રોધ ઉતરશે અને તેની સ્થિતિ વધારે ગુચ્છવશું કરેલી થઈ પછી તે નેપોલિયન જાણતો હતો, પણ નેપોલિયનના રાજ્ય જોવા બેવચની પાડોલીને લવિષ્યમાં ખરી અણીને વખતે પાછળથી ધા કરવા માટે રહેલા દેવો તેમાં પણ અત્યંત જોખમ હતું પહેલા કરતા પાછડું જોખમ તેને વધારે લાગ્યું, અને તેની ધારણા ખરી હતી આ પ્રસંગ પછી તેણે એક દહ સિદ્ધાંત બાંધ્યો કે જ્યારે આખો યુરોપ તેની સામે લડવા એકસ પી કરી મેડો છે અને તેના ઉપર તૂટી પડવાની સારી તકનીજ શક્ય છે, ત્યારે ક્રાન્સની સલામતીને માટે તેની આસપાસનાં રાજ્યો તેના મિત્રોનાં હોવા જોઈએ અને તેમને બને તેટલા મજબૂત બનાવી દેવા જોઈએ

ક્રાન્સના ઇશાન કાણમાં નીચો અને બેજવાળો હોલેન્ડ દેશ છે તેના કટલોક લાગ તો સમુદ્રની સપાટી કરતાં પણ નીચો છે અને દરિયાનો ઘસારો ન નાચે તે માટે ઘણી જગ્યાએ મજબૂત બંધ ગાંધી લીધા છે ત્યાંના લોકોએ પણ ક્રાન્સનું અનુકરણ કરીને ઉમરાવોના દયાળુમાંથી મુક્ત થવા રાજ્યવિધ્વંસ કર્યો હતો ૧૭૯૭ અને તેના મિત્રરાજ્યો તેને પણ ક્રાન્સની માફક સત્તાવત્તા લાગ્યાં તેના સરચાતો જુટવી લીધાં, તેના વેપારની પાયામાંથી કરી નાખી અને તેના બંદરોને ઘેરી લીધાં શત્રુરાજ્યોના સૈન્ય સમુદ્રની બચ્તીની જેડે તે નાનકડા દેશ ઉપર કરી વળ્યાં હોલેન્ડ તેમની સામે એકને હાથે દકકર લેવા અસમર્થ હતું તેણે ક્રાન્સની મદદ માગી. તેની મદદથી હોલેન્ડે પોતાનો બચાવ કર્યો, અને શત્રુઓને મારી હરાવ્યા જ્યારે ક્રાન્સે

રાજ્યતંત્રમાં ફેરફાર કર્યો ત્યારે હોલેન્ડને પણ તેમ કરવાનું મન થયું. એકસરખી ભાવનાવાળાં આ બેઉ રાજ્યોને એકબીજાની મદદ જરૂરની હતી. હોલેન્ડે નેપોલિયનના ભાઇ લૂઇ બોનાપાર્ટને પોતાના રાજ્ય તરીકે પસંદ કર્યો. લૂઇ ધણે શુદ્ધિશાળી અને નીતિપરાયણ માણસ હતો. નિંદ્રાળુઓ પણ તેનું શૂંકું બોલી શકતા નથી અને તેની પ્રજા તો તેને દિલોગ્નતથી ચહાતી હતી.

નેપોલિયને પોતાના બાળકની પેઠે ઉછેરેલું ઇટાલિયનું નાનકડું રાજ્ય પોતાના સાથમાં પુત્ર યુજનને સોંપ્યું હતું. તેનાથી ઇટાલિની પ્રજા ઘણી સંતુષ્ટ હતી. હજી પણ તેઓ આ જમાનાને પોતાના દેશના ઇતિહાસના સારામાં સારા યુગ તરીકે ગણે છે. યુજન હમેશાં નેપોલિયનની શિખામણ અને તેણે આદરેલી નીતિ પ્રમાણે જ રાજ્ય કરતો હતો. તેને વિષે એલિસન લખે છે કે “ત્યાંના લોકોને પોતાના દેશની વધતી જતી ક્ષતિમાં, તેમના ઉલ્લોગનો વિગ્રહ થવામાં, અને કામ કરવાનું ક્ષેત્ર વધારે વિશાળ બનવામાં, એ ત્રણ શુભ પરિણામરૂપે જ તેમને આ નવી રાજ્યવ્યવસ્થાનું અસ્તિત્વ જણાતું હતું. તમામ હોદ્દાઓ, તેમજ સન્માન અને સારા પગારની જગ્યાઓ ત્યાંના દેશીઓને જ મળતી. લાગ્યે જ કોઇ પરદેશી માસ્ટર્સ્ટ્રેટ કે મુલ્કી ખાતાનો અમલદાર ત્યાં જોવામાં આવતો.”

પિકેમોન્ટના રાજ્યમાં પંદર લાખ માણસની વસ્તી હતી. આસ્ટ્રિયાની બેડીમાંથી તેઓ છૂટ્યા તથી તેઓ ક્રાન્સના આભાર નીચે આવ્યા હતા. તે લોકો પણ પોતાની રાજપુશીયી ક્રાન્સના રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયા. આ બધાં રાજ્યોની જવાબદારી ભેતી વખતે નેપોલિયને ધારાસભાને જણાવ્યું હતું કે આપણે હોલેન્ડ, ઇટાલિ, જર્મની સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ એ અનેક મુલ્કોને એક રીતે ઇત્યાં છતાં આપણે તેમાંના એક સિવાય બીજા કોઇને અડક્યા નથી; અને તે એકને પણ ક્રાન્સની પ્રતિષ્ઠા જળવવાની ખાતરજ, જર્મની અને આસ્ટ્રિયા પેલેન્ડ ખાઈ ગયાં, રશિયાએ તુર્કેસ્તાન પાસેથી કેટલાક પ્રતિ પડાવી લીધા, ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાનમાં પોતાનું રાજ્ય જમાવ્યું. આથી કરીને આપણે પણ જે કાંઈક ન રાખીએ તો બળનું ત્રાજવું છેકજ આપણી વિરુદ્ધ નમી જાય; છતાં આપણે તો ધણાંખરાં રાજ્યોને તેમના પરરાજ્ય સાથેના સંબંધ સિવાય બીજી બધી બાબતમાં સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર રહેવા દીધાં છે.

ઇટાલિમાં અનેક નાનાંમોટાં રાજ્યો હતાં. તેઓ કોઇ પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી શકે એવાં ન હતાં. નેપોલિયનની એક અભિલાષા એવી હતી કે એ બધાં રાજ્યોને એક કરીને ઇર્જુશીર્જુ યર્ષ મયેલી પ્રાચીન રોમન ચક્રવર્તીઓની પારનગરી, યૂરોપીય સંસ્કૃતિની જનની રોમ નગરીને ઇટાલિનું મધ્યગિંદુ બનાવવું. ઇટાલિના લોકો પણ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય પાઠ્ય આટલા વેચા યર્ષ ગયા હતા કે પોતપોતાના રાજ્યોને પદમથ કરવાને માત્ર નેપોલિયનની સંમતિની જ રાહ જોતા હતા. જ્યાં જ્યાં ક્રાન્સનું

લશ્કર જતું ત્યાં ત્યાં તમામ લોકો તેમને પોતાના મિત્રો અને બંધનમુક્ત કરનારાઓ ગણતા; પણ આખા યુરોપમાં રાજ્યક્રાંતિનો દાવાનળ સળગાવવાની નેપોલિયનની ઇચ્છા ન હતી. તેની આંખે તે એટલું પણ મામતો હતો હતો કે યુરોપના અન્ય રાજ્યોએ ફ્રાન્સને તેના પદ્મજીત યોદ્ધા અગ્રિય રાજ્યોને પાછા બોલાવવાની ફરજ ન પાડી. ઉપર કહેલી તમામ સધિઓ અને ગોઠવણો ૧૮૦૨ અને ૧૮૦૬ ની વચ્ચેના વખતમાં થઈ હતી.

યુરોપમાં તે વખતે ફ્રાન્સ આ દરજ્જે પહોંચ્યું હતું. એલિસન લખે છે કે "ત્યારે ઈંગ્લંડ પોતાના બળવાન હાથ પૃથ્વીના બેડે ઝોળાર્થે ઉપર પ્રસારતું હતું ત્યારે ફ્રાન્સ યુરોપના સારામાં સારા અને ફળદ્રુપમાં ફળદ્રુપ પ્રતિભે પોતાના પંખમાં ઉપાવતું હતું. આવા બે હરિફ રાજ્યો વચ્ચે જીવસંગ્રાસટન યુદ્ધ થયા વગર રહેજ નહિ." હવે આ કથનમાં કેટલું સત્ય છે તે આપણે તપાસીએ. ઈંગ્લંડ આખી દુનિયામાંથી પ્રતિભા, ગળ્યો અને દીપો જીતી જીતીને પોતાના રાજ્યને વધારતું હતું. તેની ધ્વજા હિંદુસ્તાનમાં, આફ્રિકામાં, ઉત્તર અમેરિકામાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને ત્રણે મહાસાગરના દીપો ઉપર ફરકતી હતી. તેણે રશિયા, સ્વીડન, પ્રશિયા, આસ્ટ્રિયા, નેપોલ, પોર્ટુગાલ તથા અનેક નાનાં રાજ્યોની સાથે ફ્રાન્સની સામે લડવાના કોલકરાર કર્યા હતાં, છતાં નેપોલિયન અત્યંત લોભી છે એમ કહીને ઈંગ્લંડ આખી દુનિયામાં તેને ફળેત કરતું. નેપોલિયને ત્રણ ચાર હુકમ રાજ્યો ફ્રાન્સ સાથે ત્યાના લોકોની મરજીથી જ જોડી દીધાં અને હોલેન્ડ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ અને ઇટાલિ સાથે એકબીજાનો બચાવ કરવાના કોલકરાર કર્યા તેનેજ માટે તેને લોભી કહેવો, એ તો બાપાનો દુરપયોગ માત્ર છે. તેણે તો પોતાના ઘરને લૂંટારાઓથી બચાવવાને ફક્ત વધારે મજબૂત તાણું માર્યું હતું.

હવે નેપોલિયનના પ્રારબ્ધમાં એક અનિવાર્ય આકૃતિ નિર્માણ થયેલી હતી. તે પોતે પણ તેનાથી અજાણ્યો ન હતો. યુરોપનો ઉમરાવવર્ગ અને નિરંકુશ સત્તાધારી નૃપતિઓ પ્રગ્નસત્તાક ફ્રાન્સના કદા શત્રુ હતા. જો નેપોલિયને સ્વદેશનો બચાવ કરવા માટે ફ્રાન્સની સીમાનો વિસ્તાર ન કર્યો તોત અને પોતાની સાથે સહાનુશ્રૂતિ રાખનારાં રાજ્યો સાથે એકસાંથી ન કરી હોત તો યુરોપના રાજ્યો તરતજ ફ્રાન્સને પાછું જૂના રાજ્યની યુગ્માંથી નાખત, અને નેપોલિયનને નર્મ કહેત; પણ તેમ કરવા જતાં બીજી ઉપાધિ ઉભી થઈ. સમાન અધિકારના સિદ્ધાંતનો ફેલાવો કરવા જતાં અને કેટલાક રાજ્યોને ફ્રાન્સની દિવાલને ટેકાણે મૂકતાં તે ગાળ્યો ઉતરી વધારે કોપે બગવા. ઈંગ્લંડ સિવાય યુરોપના બધા રાજ્યો તે વખતે નિરંકુશ મત્તા ભોગવતા હતા. સ્વતંત્રતામાં ઈંગ્લંડ અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોથી જ બીજો નંબર આવતું હતું. છતાં ત્યાંનો ઉમરાવવર્ગ ફ્રાન્સની પ્રગ્નસ્વાતંત્ર્યની બાવનાથી પહોંચ

કરતો હતો. ખુદ પાર્લામેન્ટમાં પણ સારામાં સારા વક્તાઓ રાજ્ય કારોબારમાં લોકોને વધારે દિરસો મળે એવા સુધારાની જોરથી માગણી કરતા હતા. આયર્લેન્ડ ખળવે કરવાની તૈયારીમાં હતું. વળી નેપોલિયનને તેની ગંજિતને કામે લગાડવાની ખુરસદ મળે તો તે ક્રાન્તિનું ખળ એટલું વધારી દે કે ઇંગ્લંડનું સમુદ્ર ઉપરનું સામ્રાજ્ય પણ ખોવાનો વખત આવે. આવાં આવા કારણોને લીધે સ્વતંત્રતાનું ઉપસક ઇંગ્લંડ પ્રજાના સ્વાતંત્ર્યને કચરી નાખવા કે કાંઈકની તૈયારી કરનાર નિરંતર રાજ્યોની જોડે સામેલ થયું હતું.

આખરે તેમની તે ધારણા સફળ થઈ, અને નેપોલિયનને બધાએ મળીને કચરી નાખ્યો; પણ તેના પરિણામે હવે યુરોપની દશા થી છે તે જુઓ. હમણાં ત્યાં બે પ્રકારનાં માણસો વસે છે. જૂલમ કરનાર અને જૂલમ ખમનાર (x નેપોલિયન કહેતો કે “એક દિવસ એવો આવશે કે ઇંગ્લંડને વોટરુની જીતમાં રૂબુ પડશે” વોટરુ! અભયબળ જેવા સંજોગથી પ્રારંભ થાયું અને નેપોલિયનની પૂરેપૂરી હાર થઈ. છતાં હારનારની કીર્તિ જરા પણ ઝાંખી ન થઈ, અને જીતનારની કીર્તિ હતી તે કરતા વધી નહિ એકની કીર્તિ અત્યુચ રહેશે ત્યારે બીજાની તેની જીતની નીચેજ દટાઈ જશે એક અંગ્રેજ લખે છે કે “જ્યારે મેં વોટરુના મત્રામતુ પરિણામ જાણ્યું ત્યારે મને થયું કે દુનિયાની પ્રગતિ છ જમાના પાછળ હડી ગઈ.”

પોતાની હાલતની સ્થિતિ અનિશ્ચિત હોવાની વાત નેપોલિયન મારી પેઠે જાણ્યો હતો. એટલા માટેજ સમુદ્રકિનારા ઉપર એક ઘણો મજબૂત કિલ્લો બધાવવાની તેણે જોસેફને આશ્રય સાથે સૂચના કરતા લખ્યું હતું કે “એ કામ પાછળ દરવર્ષે પચાસથી સાઠ લાખ ફ્રાન્કનો ખર્ચ કરવો પડે તો કરવો, કે જોઈ કરીને કદાચ બે કે ત્રણ વર્ષ પછી તમે એ કિલ્લાનો નિશ્ચિતપણે આશ્રય લઈ શકો. આપણા માથા ઉપર બે, ત્રણ, કે ચાર વર્ષ પછી શી શી વિપત્તિઓ પડવાની છે તેની અત્યારે તમને કે મને ખબર નથી, પણ આપણે મૈકાઓ સુધી તો ટકી રહેવાના નથીજ.” પોતાના ઉદયની પૂર્ણ જહોજશાવીમાં તેણે એક મિત્રને લખ્યું હતું કે “જીંગીની વારાફરી વિચિત્ર છે કદાચ મારોજ એકરો એવી હાલતમાં આવી પડે કે છ હજાર ફ્રાન્કની વાર્ષિક આવકથી પણ ને પોતને નશીમદાર માને.”

આ બનાવો બન્યા ત્યાર પહેલાં બાગ વર્ષ અઝાકે સ્પેન અને ક્રાન્સ વચ્ચે

x ઇશ્વરની કૃપાથી છેલ્લા મહાયુદ્ધને પરિણામે રશિયન પ્રજા એ યુનાનીમાંથી છટી છે અને દુનિયામાં સર્વત્ર મુઠીચાદ અને તેની યુવામીપ્રત્યે ધિક્કાર ફેલાવા માડ્યો છે પોતાના ફાટાને માટે પ્રજાના સત્યાનાથ વાળનાગ સમ્રાટો રશીયા, જર્મની, ટુર્કિસ્તાન અને ઇંગ્લંડમાંથી દૂર થયા છે, અને હિંદુસ્તાન પણ અંગ્રેજોના અન્યાયને અથવા તો તેમના રાજ્યને ટાળવા ઇચ્છી ગયું છે

એવો કગર યેા હતા કે લગ્ન વખતે રોને ક્રાન્સને અમુક લશ્કર પૂરું પાડતુ ત્યાર પછી તે સરતમાં એવો ફેરફાર કર્યો કે લશ્કરને બદલે દર વર્ષે સાડામાત કરોડ ક્રાન્સની ખડકી આપતી એક તટસ્થ રાજ્ય આ પ્રમાણે પેતાના હાથને ખડકી આપે તે ઇચ્છાથી સહન થયુ નહિ રોનેની હાલત સુધી વચ્ચે સોપારી જેવી થઈ જો ખડકી આપતી ચાતુ રાખે તો ઇંગ્લંડનો માર્કેલો તેના બદલે નારાજ કરી નાખે અને જો બંધ કરે તો ક્રાન્સ તેને જપ્ત ન કરે લામા વખતસુધી ઇંગ્લંડ અને રોને વચ્ચે શંકાક્રાંતિ આવી એવામાં ઇંગ્લંડે લગ્ન મહેર કર્યા વગરજ રોનેનાં વેપારી વહાણો નમા દોકાં ત્યાંથી પકડવા માંડ્યા ચાર વેપારી વહાણ માનથી લરેલાં કેડિંગ બહેર જતાં હતા તેના ઉપર અંગ્રેજોના ચાર લગ્ન વહાણોએ કુમનો કર્યો એકને તો તોપને ગોળે ઉડારીજ દીધુ અને તેમાં બેઠેલા અડીસો માણસો ડૂબી મુઆ ખાકીનાં ત્રણને કેદ પકડ્યાં તેમાંનાં પશુ ધણા માણસોના જન લીધા આ પ્રસંગે ઇંગ્લંડને એકદર વિખર પાય કરોડ ક્રાન્સનો મળ્યો

આ કૃત્યને માટે ઇંગ્લંડની પાર્લામેન્ટમાં ખૂબ ચર્ચા થઈ. ફ્રાન્સ, એન્વિલ વગેરે આગેવાનો અને ધણા ખરા લોકો આ કૃત્યને વિકારવા લાગ્યા અને તેને અત્યુદાન આપીને પ્રધાનમંડળે પ્રજાની આખરને ભારે બદો લગાડ્યો છે, એવો સખન આલેખ મૂક્યો. પ્રધાનમંડળે તો હમેશાં એકજ જવાબ ગોખી રાખ્યો હતો કે આ પગલું સંકારજી અને જરૂર હતુ રોને તરતજ ઇંગ્લંડની સાથે લગ્ન મહેર કરી ક્રાન્સ અને રોનેનો માર્કેલો દ્વાલચરની બુચિર આગળથી પસાર થતા ઇંગ્લંડ નોમનૈન્ય ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને દારુજી મુદ્દ સદે થયુ ક્રાન્સ અને રોને બેઠેલા વહાણોનો સપૂર્ણ નાશ થઈ ગયો. આગળથીય વહાણ કેદ પકડ્યાં અને સાતેક વહાણ તાંત લાગીવડી હાલતમાં નાસીને કેડિંગ બહેર જઈ પહોંચ્યા આ બનાવ ૧૮૦૫ ના એક ટાપરની ૨૧ મીતારીએ એટલે અત્ય આખળ આસ્તિયનો શરણે આત્યા તેને મીજેજ દિવસે બે થો પરિણામે ઇંગ્લંડનો સમુદ્ર ઉપરનો અધિકાર કાયમ રહ્યો અને તેના ઉપર આક્રમણ કરવાનાં નેપોલિયનના સ્વપ્ન ઉડી ગયાં હવે તો ઇંગ્લંડ પ્રહાર કરે તેની સામે પોતાનો બચાવ કરવાનુંજ તેના હાથમાં રહ્યું, અને તેથી કરીને ક્રાન્સની આસપાસ મિનરાજ્યોનો મળજીત કોટ તેણે ગોઠવી દીધો

પરતુ દ્વાલચરનો પરાજય આસ્ટિવદ્વજના વિજય આગળ બૂનાઇ ગયો દરિયાઇ સમામની ગજના તો સમુદ્રના મજનમાંજ સમાઇ ગઈ, પણ નેપોલિયનના અપરા જિત મૈન્યના ધરણી ધૂજવતા પગલાંનો અવાજ યુરોપની એકે એક રાજધાનીમાં સંભળાયો. આસ્ટિવદ્વજના આગતથી હતાશ થઈને પિટ મરજી પામ્યો તે પછી લોકમતનુ પૂરે ફ્રાન્સની તરફજીયા એલુ પ્રવળ હતુ કે આખરે સહનને વચલુ પડ્યું અને ફ્રાન્સ મુખ્ય પ્રધાન થયો તેને અને નેપોલિયનને મૈત્રી હતી ઇંગ્લંડનો લોક

વર્ગ પશુ સહ કરવાની તરફેણમાં હતો. આ પ્રમાણે સભેગો અનુકૂળ થયા હતા અને હવે ફરીથી સુલેહ થઈ શકશે એવી નેપોલિયન આશા રાખવા લાગ્યો.

ફ્રાંકસ મુખ્ય પ્રધાન થયા પછી એક ચંડાળ તેની પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે મને રાજ આપો તો હું જઈને નેપોલિયનનું ખૂન કરું. આવા માણસોને પ્રથમ પ્રધાનો તરફથી ઉત્તેજન મળતું હતું, તેથીજ આ માણસે તેની પાસે આવવાની, અને આવી વાત કરવાની હિંમત ચલાવી. ફ્રાંકસે તેને કે પકડાવ્યો અને ફ્રેન્ચ સરકારને ઉદ્ધરતા ભરેલો પત્ર લખ્યો. આ સૈન્યની નેપોલિયનના મન ઉપર ઘણી અસર થઈ અને તેણે ફ્રાંકસની મુક્તકંઠે સ્તુતિ કરી તેણે કહ્યું કે “મિસ્ટર ફ્રાંકસને કહેજો કે ગમે તો તમારા રાજની નીતિને લીધે ખેડ દેશ વચ્ચે લડાઈ ચાલુ રહે અને ગમે તો ખેડ પ્રજાની મરજીને અનુસરીને તેની તરત પતાવટ કરવામાં આવે; પરંતુ તમારા આ કૃત્યથી તો હું ધણોજ પ્રસન્ન થયો છું.” આ સંદેશો ફ્રાંકસને મળતાંજ તેણે નેપોલિયન પર સરળતાથી મૈત્રીનો પત્ર લખ્યો અને સલાહની માગણી કરી. નેપોલિયને તેટલીજ સુમનતાથી તેનો સ્વીકાર કર્યો.

પશુ સલાહની સરતોનો નિર્ણય કરવામાં ઘણી મુશ્કેલીઓ હતી. ક્રાન્તિમાં નેપોલિયનનો પ્રભાવ એટલો બધો હતો કે તે તો જે કંઈ સરતો નક્કી કરે તે ફ્રેન્ચ પ્રજા મંજૂર કરે એમજ હતું, પણ ફ્રાંકસની રિયતિ જૂદા પ્રકારની હતી. તેની આસ-પાસ એક તત્ત્વ એવું અનિષ્ટ હતું કે તેમને તો સલાહજ કરવી ન હતી તેમનું બળ જેવું તેવું ન હતું. લડાઈ દરમ્યાન ઈંગ્લેન્ડે ક્રાન્તિનાં તેમજ તેનાં મિત્રરાજ્યોનાં ધણાં સંરંધાનો છૂતી લીધાં હતાં. ઈંગ્લેન્ડે તે છોડવાં ન હતાં. પણ ફ્રેન્ચે જે મુલક છૂટ્યા હતા તે તો તેણે છોડીજ દેવા, એવી ઈંગ્લેન્ડની માગણી હતી. આ ઉપરાંત એક બીજી પણ તકરારી બાબત હતી. ઈંગ્લેન્ડે એવી ઇચ્છા હતી કે અમારાજ દેશનાં દારખાનાં આખી દુનિયાને તૈયાર માલ પૂરા પાડે અને આખી દુનિયાની પ્રજાઓ અમારી માલક થાય; વળી દેશવર તો જનો આવતો માલ પણ અમારાજ વહાણ લઈ જાય અને લાવે. નેપોલિયન સલાહ કરવા ઉત્સુક હતો પણ ક્રાન્તિને ઈચ્છા હતું તાબેગાર અને લૂટનાર બનાવવા માગતો ન હતો. ક્રાન્તિના ઉદ્ધરતા ઉદ્યોગને ઈંગ્લેન્ડની દરિયાકાંઠાથી બચાવવા માટે પોતાનાં બંદરોમાં આયાત થતા ઇંગ્લિશ માલ ઉપર જંગમ મૂકીજ નોંધે, એમ તે ચુસ્તપણે માનતો હતો. જે અમારાં યત્ર વ્યાપારની નીતિએ હિંદુસ્તાનની પાયમાલી કરી નાખી તે નીતિ તેને પસંદ ન હતી. તેને તો ક્રાન્તિના ઉગતા ઉલોગોનું રક્ષણ કરવાને માટે જકાનફી દિવાલની આડ બાંધવી હતી જે ઈંગ્લેન્ડને પસંદ પડે એમ હતુંજ નહિ. આવા સંભેગોમાં નેપોલિયને ફ્રાંકસને પોતાના પ્રધાન મારફતે કહેવડાવ્યું કે “ઈંગ્લેન્ડે જે કંઈ જીત્યું હોય તે લહે તેની પાસે રહે અને અમારી પાને હાલ છે તે કરતાં અમે કંઈ વધારે

લેવા માગતા નથી. વળી તમારા દેશને વ્યાપારને લગતા ખની શકે તેવા અમુક ફાયદાઓ આપવાની સાથે ક્રાન્સના ઉદ્દેશને હાનિ પહોંચે એવી તો કોઈ પણ સરત અમે કબૂલ કરનાર નથી. અમારા દેશના ઉદ્દેશના રક્ષણ માટે તો અમારે પરદેશના માલને કાં તો આયાત થતો સદંતર અટકાવવો પડશે અથવા તો તેના પર જકાત નાખવી પડશે. અમારા દેશમાં અમે અમારી મરજી મુજબ વર્તીએ અને કોઈ પણ હરિક પ્રજા તેમાં હરકત કરી શકે નહિ.

ફ્રાંક્સ અને નેપોલિયન વચ્ચે જે વિવેકભર્યો પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો તે અરેખર આત્માને સંતુષ્ટ કરે તેવો છે. દરેક સરકારી કાગળ જોડે ફ્રાંક્સ પોતાના તરફથી મિત્રભાવે ખાનગી પત્ર પણ મોકલતો અને નેપોલિયન તરફથી તેને પણ તેવાજ રૂપમાં ઉત્તર મળતો. લડાઈની શરૂઆતમાં નેપોલિયને ધણી અંગ્રેજ ગૃહસ્થાને ૪૬ પકડ્યા હતા. ફ્રાંક્સે તેમને છૂટા કરવાની પ્રાર્થના કરી, જેનો નેપોલિયને તરતજ સ્વીકાર કર્યો; અને તેના બદલામાં ફ્રાંક્સે તેટલા ફ્રેન્ચ કેદીઓને પણ મુક્ત કર્યા.

વળી બીજી પણ એક મોટી મુશ્કેલી સંભાળી વચમાં આવીને ઉભી નેપોલિયને ઈંગ્લંડના રાજાનું હેનોવર જીતી લીધું હતું અને આસ્ટર્લિંડના યુદ્ધ પછી તે મુશ્કેલ તેજ પ્રશિયાને આપી દીધો હતો. ઈંગ્લંડે પોતાની પ્રતિષ્ઠાની ખાતર હેનોવરની માગણી કરી. પણ પ્રશિયાનો રાજા તે પાછું આપે એવો ન હતો. તેના બદલામાં તેને બીજું કંઈક આપવાની ગોઠવણ નેપોલિયન કરતો હતો અને રાજાખટપટની જાળ ધણી શુભવાઈ ગઈ હતી, તેવામાંજ ફ્રાંક્સ એકાએક માંદો પડ્યો અને મરણ પામ્યો. જગતની સુલેહચાતિ પણ તેની સાથે તેની કબરમાંજ દટાઈ. ઈંગ્લંડનું પ્રધાનમંડળ બદલાઈ ગયું અને સુલેહના વિરોધીઓનું નેર વધ્યું. ઈંગ્લંડ તરફથી નવા નવા વાંધા ઉઠાવવામાં આગ્યા અને પારિસ આવેલા અંગ્રેજ એલચીઓએ પરદેશ જવાના પરવાના માગ્યા. સલાહની વાત ઉઠી ગઈ અને ઈંગ્લંડના રોડે યાત્રા કરના વેપારીઓ લડાઈની વત્તામણીથી આનાંદમાં આવીને હાથ હાથ ફેરવવા લાગ્યા.

ફ્રાંક્સના મરણને નેપોલિયન પોતાના ઉપરની મોટામાં મોટી આપત્તિરૂપ ગણે છે. તેના ચારિત્ર્ય માટે તેણે ધણીજ ઉચો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે. તે કહે છે કે “જો તે જીવ્યો હોત તો જુદાજ પ્રકારના બનાવ બનવા પામત. પ્રજાપણનો વિગ્રય થાત અને યુરોપમાં નવીન યુગ મંડાત.”

પ્રકરણ ૩૩ મું—જેનાનું યુદ્ધ

ળા પાછા ઇંગ્લંડ, રશિયા, અને પ્રશિયા નેપોલિયનની સામે લઢવા માટે એકત્ર થયાં. લડાઈ ચાલુ કરવાને તેમની પાસે કશું બહારથી બતાવવા જેવું પશુ બહાતું ન હતું. નેપોલિયન ક્રાન્તીના આંતરિક વિકાસ કરવા પાછળ મંડ્યો હતો અને તેને માટે સુલેહની જરૂર હતી. તેણે આટલી મોટી છત મેળવી છતાં સલાહ કરતી વખતે તેણે એવી નરમાશ બતાવી હતી કે તે જોઇને આ ત્રણે રાજ્યોએ શરમાવું જોઇતું હતું. તે ઉપરાંત “ મોનિટ્યૂર ” પત્રમાં—ધણું કરીને નેપોલિયનનોજ લખેલો એક સમર્થ લેખ પ્રકટ થયો. યુરોપે તેનો ઉત્તર

લડાયક વહાણોની તોપોના ધડાકાથી અને ઘસઘસાતી આખો. તે લેખનો મુખ્ય ભાગ આ પ્રમાણે છે.—“ ક્રાન્સ અને રશિયાએ લઢવુંજ શામાટે જોઇએ ! બેકે પૂરેપૂરાં સ્વતંત્ર રાજ્યો એક બીજાને તુકડાન કરવાને બદલે અરસ્પરસ લાગ આપવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. જો ક્રાન્સના શહેનશાહે ઇટાલિમાં ઘણી લાગવગ મેળવી હોય તો રશિયાનો ઝાર ઇરાન અને તુર્કસ્તાનમાં એથી પણ વધારે સત્તા ધરાવે છે તેનું શું ? ક્રાન્સે પોતાની સત્તા કેટલે સુધી વધારવી તે નક્કી કરવાને હક્ક જો રશિયાના ઝારને હોય તો પછી રશિયાએ કેટલેસુધી આગળ વધવું તે ક્રાન્સનો શહેનશાહ નક્કી કરી શકે કે નહિ ? રશિયા પોતેન્ડ પચારી બેઠું છે અને ક્રિમિયા, કાકેસસ અને ઇરાનની ઉત્તરનો પ્રદેશ પણ તેણે દબાવ્યો છે, છતાં ક્રાન્સની પાસે બેલિજ્યમ અને હાઇનના પશ્ચિમ કિનારાનો પ્રદેશ છે તે રશિયાની આંખમાં ખૂંચે છે ! એક હરિક્ રાજ્ય પોતાનું બળ વધાર્યો કરે તો પછી સ્વરક્ષણને માટે ક્રાન્સને પણ પોતાનું બળ વધારવાનો હક્ક ખરો કે નહિ ? નહિ તો છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં દરેક રાજ્યે જે કાંઈ મેળવ્યું હોય તે બધા ઉપરથી દરેક પોતપોતાનો હાથ ઉઠાવવો એવો ઇરાવ બધાં રાજ્યો કરતાં હોય તો તે પણ ક્રાન્સને કમજ છે. પોતેન્ડને તેની સ્વતંત્રતા પાછી આપો, વેનિસ પાછું તેના શહેરીઓને સોંપી દો, ટ્રિનિટાટ સ્પેનને પાછું આપો, સિલેન વલંદાઓને આપો, કાકેસસ અને જ્યોર્જિયા ઇરાનને આપો. મેમુર દીપુ

સાહેબના શાહુજીદાઓને આપેા મરાઠા રાજ્યેા તેમના અસહ રાજ્યકર્તાઓને આપી દેા. આટલું કરેા અને પછી ક્રાન્સને તેની નૂતી હદસુધી હરી જવાનું કહેવા આવેા. ક્રાન્સના લોકોને વગોવવાની, તેા હમણાં હમણાં ચાલુ રહેજ પડી ગઇ છે. જો ક્રાન્સે જીતેલો ખર્ચો મુલક પોતાને કબજે રાખ્યો હોત તો અરધું આંસ્ત્રિયા, વેનિસ, લોર્વેન્ડ, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ બધુંજ તેની પાસે હોત. છતાં ક્રાન્સે તો પોતાની હદ દ્વાર નદીવડેજ બાંધી લીધી છે. ”

અશ્વમના સંગ્રામ વખતે લડાઇની જરૂરીઆતને લીધે પ્રશિયાની હદમાં યદને એક લશ્કરી ટુકડી મોકલવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી હતી, અને તેમ ક્યાં સિવાય તેને ખીજો પ્રધાન ન હતો. આ હકીકત પ્રશિયાના રાજાને બજાવવા માટે તથા તેની મરી માગવા માટે નેપોલિયને પોતાના એક સેનાપતિને ખાસ બર્લિન મોકલ્યો હતો. રાજાએ તો જરા તોછડાઇ બતાવીને આ વાત બાબુએ મૂકી પણ તેની ખૂમ-સુરત અને શરવીર રાણીએ રાજ્યના તમામ લડાયકવર્ગને ઉશ્કેર્યો અને કહ્યું કે આવા અપમાનની શિષ્ટા તો તલવારથીજ કરવી જોઇએ. ક્રાન્સની સાથે લડાઇમાં ઉતરવાનું આ સિવાય પ્રશિયાને ખીલું કશું ધરણું ન હતું.

યૂરોપમાં : હાલની આફક તે વખતે પણ જે વર્ગ હતા—ઉમરાવવર્ગ અને સામાન્ય જનસમૂહ, નેપોલિયનના વિજયમાં જનસમૂહનો વિજય હતો. રશિયાનો ઝાર જીવાન, મહત્વાકાંક્ષી અને કરોડોની વસ્તીવાળા મુલકનો નૃપતિ હોવાથી આસ્ટરિજી-ટર્જના પરાજયનું કલંક ધોઇ નાખવા ધણેા આનુર હતો. પ્રશિયાને તેની શરવીર અને જાનવલ્લમાન રાણી ઉશ્કેરતી હતી અને પુત્રીનો પાંચમો લાગ કપાલી બેસનાર ઇંગ્લંડ ‘ ક્રાન્સના અપાર લોકોની સામે ચાલુ પોકાર કર્યાજ કરતું હતું.

પ્રશિયાનું જે લાખ માણસોનું મૈત્ર્ય ત્યાંના રાજા ફ્રેડરિક વિલિયમની સરદારી નીચે ક્રાન્સ તરફ ચાલતું થયું. ” આપણે તો દરેક દાયદેસર રાજ્યના હિતાયે લડીએ છીએ. માટે તેવા તમામ રાજાઓએ આ કામમાં મદદ કરવી જોઇએ. ” પ્રશિયાના રાજાનો આ સંદેશ હતો. રશિયાના ઝારે પણ અમંપ્ય જંગલી અને ઝુતુની રશિયનોને સાથે લઇ પોલેન્ડમાં યદને પ્રશિયા માથે એકત્ર થવા માટે ઉતાવળે પગલે કુચ કરવા માંડી. તેની પાસે પણ જે લાખ માણસો હતા. ઇંગ્લંડનાં વહાણ તેવા રિવાજ પ્રમાણે ક્રાન્સનાં બંદરોની ખુબર લેવા લાગ્યાં અને તેણે પોતાનાં નાણાં તથા લાગવગવડે ખીજાં પણ કેટલાંક રાજ્યોને આ જળવાન એકસંધીમાં ઉતાર્યાં.

ક્રાન્સની આસપાસ ઘેરાતાં તોફાનનાં વાદળાં નેપોલિયને ઉઝા ખેદમહિત બેસાં. હમણાંજ તેણે એક વિચાર પૂરો કર્યો હતો અને હારેલા ઇતુઓ સાથે અપૂર્વ ઉદારતા બતાવી હતી. કાયમની સલાહ કરવાની તે આજ્ઞા રાખતો હતો. તેને બદલે યુદ્ધનો ભેરીનાદ સાંભળી તેણું હૃદય ખિન્ન તો થયું પણ તરતજ તેડુ આત્મમજા

ઝળકી નીકળ્યું. એક કલાકમાં જ નિરાશાપૂર્ણ વિચારોને ફેકી દઈને સિંહની માફક યાજ ખખેરીને તૈયાર થઈ ગયો. હોલેન્ડ અને નેપલ્સમાં રાજ્ય કરતા પોતાના ભાઈઓને તેણે લખ્યું કે “ તમે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. આ લડાઈનો જલ્દીજ અત આવી જવાનો છે. પ્રશિયા અને તેના મિત્રો ગમે તે હશે તોપણ તે ખધાને હું કચરી નાખીશ. આ વખતે હું યુરોપની સાથે છેવટનો ફેસલો કરી દઈશ. ખીન્ન દશ વર્ષસુધી તેઓ ઉચી ડોકી ન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હું મારા શત્રુઓને લાવી મૂકનાર છું ”

પછી તેણે પોતાના ઔરડાનાં ખારણાં ખાધ કરીને અડતાળીય ક્યાકસુધી બેસીને લડાઈની યોજના અને તેને લગતી ઝીણામાં ઝીણી વિગત લખીને નક્કી કરી દીધી. ત્યાર પછી લાગલાગટ બે દિવસસુધી બેસીને આશરે બસે કાગળો તેણે લખાવ્યા. આ ખધા કાગળો સચવાઈ રહ્યા છે. રાજ્યો અને સૈન્યોની બ્યવસ્થા કેમ કરવી તેના પાંક શીખનારને માટે તે આદર્શરૂપ છે. રાજના માઠ માઈનની મજલ કરીને જ દિવસમાં બાદશાહી સ્વારોનું લસ્કર હાઈનને કિનારે પહોંચી ગયું. ૧૮૦૬ના સપ્ટે-બરની ૨૪ મી તારીખે મધરાતે નેપોલિયને પણ પારિસ છોડ્યું. ફ્રાન્સની હલસુધી જોસેફાઈન તેની સાથે આવી હતી. છુટાં પડતી વેળા તેની આખમા આંસુ ભરાઈ આવેલા જોષ એક પળવાર નેપોલિયનનું હૃદય પણ કુબ્ધ થયું, અને એક સ્નેહપૂર્ણ ચતિમાં હોવી જોષએ તેવી કામળ લાગણીઓ તેનામાં ઉભરાઈ આવી.

નેપોલિયને લશ્કરની સરદારી લીધી અને હમેશની માફક ચાલાકીભરેલી હીલ-આલો કરીને શત્રુસૈન્યને ગુચવી નાખ્યું. પોતાનું બધું લશ્કર શત્રુની પાછળ લાવીને તેમને અનાજ તથા યુદ્ધસામગ્રી મળવાનો તથા પરાજય વખતે નાસવાનો માર્ગ તેણે બંધ કરી દીધો. હવે તેને ફતેહની પૂરેપૂરી ખાત્રી હતી, તોપણ નાહક મતુબ્ય-હત્યા ન થાય તેટલા માટે પ્રશિયાના રાજાને એક પત્ર લખ્યો તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે તમે મારી આગળ ટકી રાકવાના નથીજ. આપણે લડીએજ શામાટે ? મારા હમ્મરો પુત્રોના લોહીથી મેળવેલી ફતેહ ઉપર મને ગ્રાહ નથી. હજી તમને કશું વડસાન થયું નથી. હજી તમારે માટે સ્વમાન સચવાય એવી સલાહ કરવાનો વખત છે એક મહિના પછી પણ તમારે સલાહ લેા કરવી પડશે પણ તે વખતે તમારી સ્થિતિ બદલાઈ મઈ હશે માણસોની વિના કારણ કતલ થતી અટકાવવા સિવાય આ પત્ર લખવાનો મારો કશો હેતુ નથી, પરંતુ તેનો પ્રશિયાના રાજા તરફથી કશો જવાબ મળ્યો નહિ. જે અમલદારના હાથમાં એ પત્ર ગયો હતો તેણે તે પોતાના રાજાને લડાઈને દિવસેજ આપ્યો એમ કહેવાય છે.

પ્રશિયન લશ્કર જેના અને ઑર્સ્ટેટના મેદાનમાં મજબૂત મોરચો બાંધીને પડ્યું હતું. નેપોલિયન પોતાના સૈન્યના આગલા ભાગ સાથે ત્યાં આમળ તેરમી અક્ટોબરે

સાજે આવી પહોંચ્યો. આગ્રસ સ્વચ્છ હતું અને આયમતા સૂર્યનાં કિરણ એક લાખ પ્રશિયન ચોદાઓનાં ઝળકતાં શસ્ત્રોપર પડીને ચમકી રહ્યા હતાં. અદાર હળાર સ્વાશે તેજ અને પાણીદાર ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈને હારખ ઉભા હતા. ત્રણસે ભારે તોપોનો સમૂહ ગોડવાઈ ગયો હતો. પ્રશિયન ફોજનો અગ્ર ભાગ પાસેની સીધી અને ઉચી ટેકરીપર હતો. નેપોલિયને ત્યાંથી તેમને ભારી હડાવીને ટેકરી કબજે કરી લીધી અને આખી રાત દારુણ પરિશ્રમ કરીને ભારે ભારે તોપોને ટેકરીને મથાળે લાવીને ગોડવી દીધી. સિપાઈઓને ઉત્તેજન આપવા નેપોલિયન પોતે હાથમાં શ્વાસ લઈને રસ્તો સરખો કરવા માટે સુરંગ ફોડવા અને તોપ ખેંચવા મંડી ગયો, અને આશ્ચર્યનો જે કામને અસંભવિત માનતા હતા તે થઈ ગયું. સવાર પડતાજ હેવટની લડાઈ થશે એમ હોવાથી છુટી જવાઈ ફ્રેન્ચ ટુકડીઓને આ જગ્યાએ જોડાવી લાવવા સ્વાર પર સ્વાર હોડાવી મૂક્યા. આખી રાત ફ્રેન્ચ લશ્કર આવતું ગયું. પ્રશિયનોને પાછળથી ઘેરી લેવા નેપોલિયને પોતાના જે સરદારોને આખી રાત કુચ કરવાનો હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે આવતી કાલે કરવાની જળ-રહેત લડાઈને માટે બધી વ્યવસ્થા કર્યા પછી તે નિરાંતે પારિસની એક કન્યાશાળાનો અભ્યાસક્રમ અને નિયમો ઘડવા બેઠો. આ અગમ્ય જેવા પુરુષના મગજનું બધારણ કેવું વિશિષ્ટ પ્રકારનું હતું તે આ બનાવ ઉપરથી પણ સારી રીતે સમજાય છે. લડાઈના જોખમભરેલા મામલા વખતે પણ પોતે સ્વસ્થ ચિત્તે બીજાં કામ કરી શકે છે એવો દેખાવ કરવાનો તેનો હેતુ ન હતો. તે ગમે તેવા અગત્યના વિષયમાંથી પણ ચિત્તવૃત્તિને ખેંચી લઈને તેને પૂર્ણ એકાગ્રતાથી ધીરજા ધાપવમાં પરંપરી શકતો. યુદ્ધ ઉપર તેને કદી મોહ હતોજ નહિ. તેની શુદ્ધિને, તેની કેળવણી રસમતાને દેશની આંતરિક ઉન્નતિનાં કાર્યો વધારે અનુકૂળ હતાં અને એવા પ્રકારનાં જે જે સંગીન સુધારણાનાં કાર્ય તેણે કર્યાં છે તે શઘળાં તેને લડાઈના વખતમાંથી ગમે તેમ કરીને ઘોડો ઘોડો વખત બચાવી-નેજ કરનાં પડ્યાં છે. યુરોપના રાજાઓએ તેને પોતાની તલવાર ખાંભુએ મૂકવા દીધીજ ન હતી.

મધ્યરાત્રિ થઈ હતી. તેના લશ્કરની આસપાસ રતુરો-વની અમંખ્ય તાપણીઓ ઉઠ દટિમયાંદાનુધી ઝળુટી હતી. તે કારણે એકીને સામાન્ય સિપાઈની માફક એકાદ ક્ષાક આરામ લેવા જમીન ઉપર નીતો ઢો. સ્વદેશથી તે સેકોઃ માઈન દૂર હતો. આવતી કાલની લડાઈના પરિણામપર તેના રાજ્યનું જાવિ અવલનનું હતું. જાતમાં તૈયારી જાગવાન ગણનાં પણ રાજ્યો-ઈંગ્લંડ, પ્રશિયા અને રશિયા એ ત્રણ એકત્ર થઈને લડવા આત્મા હતાં. જે દાર યાવ તો સીકન, આશ્ચર્ય અને બીજાં નાનાં મન્યો પણ પ્રળના ચૂટેલા રાજા ઉપર વીર પડે અને તેની ધાપમાંથી કરી

નાખે એમ હતું.

એવામાં શત્રુની છાવણીમાં જતા કેટલાક વચ્ચાળ અજાતના પેગામો તેનાં માથુ-સોએ જુંટની લઇને તેના હાથમાં ચૂક્યા. ઉંઘમાંથી ઉડીને તે કામળા તાપણીને અજ-વાળે વાંચવા બેઠા. તેમાં માઠા સમાચાર હતા. દુશ્મનની લગ્નધર્મી કરીને રપેન કરીને ઇજિપ્તના પક્ષમાં ગયું હતું, એટલુંજ નહિ પણ ક્રાન્સ અને રપેનની વચ્ચે આવેલો પિરીનીઝ પર્વત ઓળંગીને રપેનનું લશ્કર નેપોલિયનની મુસ્કેટીઓમાં વધારો કરવા માટે ક્રાન્સમાં આવવાની તૈયારી કરતું હતું. આ પેગામ વાંચીને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે “ રપેનની માઠી ઉપર જુર્બોન રાજ્યોને ઠેકણે મારા વશનો રાજ્ય બેસશે. ” તેમ કર્યા મિવાય તેની સ્થિતિ સલામત ન હતી. તે દિવસથી રપેનના રાજ્યોનું ભાવિ નિર્માણ ચઇ ગયું. પેગામ વાંચીને તરતજ તાપણી તરફ પગ રાખીને જાણે પોતાના મહેલમાંજ સૂતો હોય તેમ તે વસઘસાટ ઉંઘી ગયો.

ચાર વાગતા ઉડીને પાછો તે ઘોડા ઉપર સ્વાર થયો. ઘાડું ધુમ્મસ વરસતું હતું તેને ઓથે બધું ફ્રેન્ચ લશ્કર વ્યૂહબદ્ધ ચઇને ઉજું રહ્યું. તેમની પામે ચઇને ન્યારે ન્યારે નેપોલિયન પસાર થતો ત્યારે “ શહેનશાહ ધણું જીવો ” એવી દીર્ઘ ગર્જના થતી. ઠંડીથી કરી ગએલા ધૂનતા સિપાઇઓ હેઠી આગાની રાહ જોતા ઉભા રહ્યા. છ વાગે મુદ્દ થરૂ થયું અને મંગીન ફ્રેન્ચ કુકડીઓએ પોતાના ધસા-શથી શત્રુસૈન્યના વ્યૂહને એકેએક ઠેકણેથી બેદી નાખ્યો.

ત્યાર પછી કક્ષમથી જેનું વર્ણન થઈ શકે નહિ અને કદપનામાં પણ જોતો ખ્યાલ ન આવી શકે એવું ટુમુલ મુદ્દ થરૂ થયું. આઠ આઠ કલાકસુધી નેપોલિ-યનના થોદાઓ અને પ્રશિયાના માજી રાજા મહાન ફ્રેઝરિકની તાલીમ લીધેલા થોદાઓ દૈયોની માફક લડ્યા. રજીસ્ટ્રેન મુઝાઈથી ઢંકાઇ ગયું. ધાયલ થએલા અને દોકતા સ્વારોની અડફટઆ આવીને છંદતા કચરાતા સિપાઇઓની ચીસો અને લડ-વૈયાઓની વારહાકનો બચંકર કોલાહલ તોપોનાં ધોર ગર્જન નિરંતર થમા કરતાં તો પણ આખા રજીસ્ટ્રેનમાં સળગાતો હતો. સમુદ્રની બરતીનાં મોળની માફક એક સૈન્ય કોઈ વાર આ બાબુએ તો કોઇ વાર તેથી ઉલટી દિશામાં ધોકલવા લાગ્યાં. બપોર થતાં તો પ્રશિયન સેનાધિપતિને પોતાનો ■ પૂર્ણ વિજય થશે એવી પ્રતીતિ થઇ, પણ થોડાજ વખત પછી તેને પોતાનો મત ફેરવવો પડ્યો, અને પોતાના પાછા હઠતા લશ્કરને ભયાનક ફ્રેન્ચ સ્વારો ઘાસની માફક કાપી નાખે અને તોપખાનું, સ્નાર અને પાયદળનો ભારે ઓટાળો ન થઇ જાય તેને માટે તેને તૈયારી કરવી પડી. પ્રશિયન સૈન્યનું બળ ખૂટવા આવ્યું હતું; તેમનામાં ભગાણ પડવાની તૈયારી હતી, પણ નાસતા લશ્કરની પાછળથી વીસ હજાર પ્રશિયનોનું અનામત રાખી મૂકેલું લશ્કર આગળ આવ્યું અને પરાજયનો વેગ ચંબ્યો નેપોલિયન ટકરીપર ઉભો ઉભો

રણુક્ષેત્રોને એકએક ભાગ તપાસતો હતો અને સૈન્યની પ્રયત્ન શક્તિનું યુક્તિપૂર્વક નિયમન કરી રહ્યો હતો. ખાર હળર ખાદ્યશાહી ઘોડેસ્વારોની પથદંડા કે જોણે પોતાના અજબ ધસારાથી આખા યુરોપમાં નામના મેળવી હતી તે આટલો બધો વખત તેની આગામી આગુરતાથી રાહ જોતી હતી હતી. હવે તેનો ઉપયોગ કરવાનો વખત આવ્યો. બાશ્પીને નેપોલિયને સેનાપતિ મુરતે આજ્ઞા કરી. ખાર હળર તલવારો ઝળકી રહી. ખાર હળર દોડતા ઘોડાઓની પકડીનો અવાજ પ્રયત્ન જળધોધની ગર્જનાની માફક ચારે દિશાએ ગાજી રહ્યો. તેમના ધસારાથી પૃથ્વી ધમધમી રહી. એક પથ-જારામાજ થવાનું હતું તે થઈ ગયું. પ્રશિયન લશ્કર તેમની આગળ સૂઝા ધાસની માફક હોડી ગયું. નાસતાં માણસોપર ખાર હળર મદોન્મત સ્વાર હાયમા લોહીથી નીગળતી સમરોશ લઇને પ્રયત્ન વેગથી ધસી ગયા. બીજી તરફ મિચારા હતભાગ્ય પ્રશિયનો ઉપર ટેકરી ઉપરથી પથુ ધમધમતા જોળાનો વરસાદ વરસતો હતો. તેમને માટે નાસી જવાનો એક પથ માર્ગ નેપોલિયનની ભયાનક છુદ્ડિએ રહેવા દીધો ન હતો. તેઓ ન્યાં ગયા ત્યાં તેમને શત્રુઓએ જોળાઓથી વધાવી લીધા. નાસતું લશ્કર પાણું ક્યું અને અંદર અંદર પથુ ભલકર અથડા અથડી મચી રહી.

જેનાથી ખાર માઇલને અંતરે ઓર્ડેટ આગળ એક બળવાન પ્રશિયન ફોળે પડાવ નાખ્યો હતો, તેની પથુ આવીજ વલે થઇ. તેઓ નાસીને જેનાથી નાસી આવતા સિપાઇઓની સાથે અથડાઇ પડ્યા. રસ્તા ભરાઇ ગયા. નાસવાનો માર્ગ રહ્યો નહિ અને ઉપર જોળા, જોળીઓ, બોન વગેરે અગ્નિનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. રાત પડી, અધકાર થયો, પથુ કતલ તો આજુજ રહી. પ્રશિયનો ચારે બાજુએ ધેરાઈ જવાથી બહાવરા બનીને નાકા. નાસતા હળરોની કતલ થઇ મઇ. પ્રશિયાનો રાજ પોતે પથુ કેદ પકડાઇ જવાના ભયથી કાંદાની વાડો ફેદાવી ફેદાવીને નાકો અને છેક મવારના પાંચ વાગે બહુ મુશ્કેલીએ સલામત જગ્યાએ જઇ પહોંચ્યો.

આ ખૂનખાર લડાઈમાં વીસ હજાર પ્રશિયનો કપાઇ ગયા અને તેટલા બીજા કેદ પકડાયા. નેપોલિયને પોતાના રિવાજ પ્રમાણે નાસતા શત્રુસૈન્યની પૂઠ પકડવાને ચારે દિશાએ સેનાપતિઓને મોકલી દીધા. પછી મોડી રાતસુધી ઘાયલ ધએલા-ઓની પોતાને હાથે માવજત કરી. તે પોતાને હાથે તેમને પાખી પાતો અને ગ્રેમથી હાથ ફેરવીને મરતા યોદ્ધાઓને દિલાસો આપતો. સિપાઇઓ પણ તેનો ગ્રેમ જોઇને મરતા મરતા પથુ છેલીવારનું તેનું મોં જોઈ લેતા અને જવાપ તે તેની સેવામાં જતને દોમવાની બીજી તક મળે તેટલા માટે જીવવાની ઈચ્છા કરતા.

હત થયા પછી તેનો લાભ લઇ લેવા માટે નેપોલિયન અસામાન્ય ત્વરાથી શત્રુની પૂઠ ભેદા. ચોદ દિવસમાં પ્રશિયન લશ્કરનો ખાખી રહેલો ભાગ કેદ પકડાયો અને તેમના તમામ દિલા ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવી ગયા. રાજ નાગીને રૂચિપાની

હદમાં ઝરની આવ્યાની રાહ જોતા બેઠા. પ્રશિયા ઉપર તો ખરેખર વજ્રપાતજ થયો હતો. આપું મોટું બળવાન સૈન્ય આટલી ટુંક સુદ્ધતામાં ધૂળધાણી થઈ ગયાનો બીજો દાખલો જગતના ઇતિહાસમાંથી જડતો નથી. નેપોલિયને પારિસ છોડ્યું તેને એકજ મહિનો થયો તેટલામાં તેણે શત્રુનું જે લાખ માણસોનું લશ્કર તારાજ કરી નાખ્યું, તેના અમેઘ ગણાતા કિલ્લાઓ જીતી લીધા અને બર્લિન શહેરમાં પ્રાચીના રાજની પેઠે નિશ્ચિતપણે જઈ બેઠો. આ સમાચારથી આખા યુરોપમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો, કારણ કે આ બનાવ ખરો નહિ પણ એરેમિયન નાઇટ્સ જેવી અસંભવિત નવલકથામાં હોય એવો લાગતો હતો. રશિયાનો ઝાર કહેતો કે “ એ માણસની સાથે લડતા આપણે રાક્ષસની સામે લડતા બુદ્ધિઓ જેવા દેખાઈએ છીએ.”

પ્રશિયામાં વેમર નામનું ઐતિહાસિક નગર હતું. હિંદુસ્તાનમાં જેમ કાશીવિદ્યાપીઠ છે તેમ પ્રશિયામાં વેમર ગણાય છે. ગિટ્ટે, ચિલ્ડર વગેરે જગવિખ્યાત જર્મન કવિઓ ત્યાંના વતનીઓ હતા. તેનો રાજ્યકર્તા પણ એક પ્રશિયન સેનાપતિ હતો. ‘જેના’થી નાસતું પ્રશિયન લશ્કર અને તેમની પાછળ આવતું ફ્રેન્ચ લશ્કર બેઉ આ નહેરમાં ભેગા થઈ ગયા. રસ્તા લોહીથી લપસણા બની ગયા. ગોળા અને બોમ્બના મારથી સારાં સારાં મકાનના બૂકા ઉડી ગયા. શહેરમાં કાલાહલ અને કતલ મચી રહી ત્યાંના ડ્યૂકની પત્ની બેબાકુળા બનીને નેપોલિયનની યાચના કરવા લાગી. તેણે જવાબ આપ્યો કે “ બાઈ! લડાઈ શુ છે તે હવે તમે સમજ્યા ? ”

શત્રુની સાથે વિનયથી વર્તન કરીને તેને વશ કરી લેવો એજ તેની વેર લેવાની રીત હતી. તેણે ડ્યેસ સાથે ધણુજ વિવેકભર્યું વર્તન ચલાવ્યું અને ધાયલ થએલા પ્રશિયન સિપાઈઓને પણ મલમપટ્ટા કરવાની ખાસ સમજૂ કરવાનો કુકમ કર્યો. એક ટ્રોલિક સાધુએ આ કામમાં અધ્યાગ પરિશ્રમ લીધો તે બદલ તેને સારું મનામ પણ આપ્યું.

અક્ટોબરની ૨૮ મી તારીખે તે ભારે દુબખાથી બર્લિન શહેરમાં દાખલ થયો, અને ત્યાંના રાજના મહેલમાંજ તેણે ઉતારો કર્યો. પ્રશિયાએ પોતેજ લડાઈ ઉભી કરી હતી તેથી જીતનાર તરીકે તે હવે ખરી રીતે આખા રાજ્યનો માલિક થયો હતો, તોપણ તેણે પોતાની લક્ષ્યમત સભ્યતા અને ઉદારતા વાપરીને રાણીના ઓરડામાં કોઈને પેસવા દીધા ન હતા. તે પોતાના તમામ ખાનગી અને રાજદારી કાગળો જેમના તેમ મૂળીને નાસી ગઈ હતી. લડાઈને ઉભી કરનાર ખરું જોતાં તેજ હતી. તે ધણીવાર પડે ધોડેસ્વાર થઈને પોતાની ખૂમસુરતીથી અને શરાતન ચઢાવે એવા રાબદોથી સર્વને ઉચ્કેરતી હતી.

નેપોલિયન મહાન ફ્રેન્ચિઝની દરગાહની સુલાકાત લેવા પોટ્સડામ ગયો. તે અદ્ભુત સૌર્ય, શક્તિ અને હદતાવાળા મહાન વીરનરની કબરને જોતાં તેણે અતઃકરણ બંબીર ભાવથી બરપૂર થઈ ગયું અને ચોડીવાર સુધી તે એક અક્ષર પણ બોલી

શક્યો નહિ ફ્રેડરિકની તલવાર ત્યાં લટકતી હતી નેપોલિયને તેને નીચે ઉતારી, ધારી ધારીને જોઈ અને પોતાના એક સેનાપતિને ક્યુ —

“સ્પેનના એલચીએ મને ક્રાન્સની તલવાર ભેટ આપી હતી ઇરાનના એલચીએ મને જંગીસ ખાનની તલવાર ભેટ કરી હતી આજે હું મહાન ફ્રેડરિકની તલવારને મારા વિજયના સ્મરણચિન્હ તરીકે ગ્રહણ કરું છું અને મેં કરોડ ક્રાન્સને દડ લઈને પણ હું તે પાછી આપીશ નહિ એ તલવાર તો પારિસના સ્વતંત્રતાના જરો અને જગતના આ મહાન સેનાપતિના રાજ્યને વૃદ્ધ સિપાઈઓ પૂજ્યભાવથી જોતા રીખશે.”

આ રીતે નેપોલિયને માત્ર એકજ મહિનામાં પ્રશિયન રાજ્યસત્તા ઉઘાટી નાખી, તેના સૈન્યને તારાજ કરી નાખ્યું અને આખો પ્રદેશ છતી લીધો આ સમાચારથી યૂરોપની તમામ રાજસભાઓ અને ઉમરાવોમાં ભારે ધારતી પેડી નેપોલિયન રાજ્ય ક્રાંતિનો પુત્ર, બેકુત અને ઉમરાવ બેઉના સમાન હક્કોનો મિલ્કતો ફેલાવનાર અને મોટા મોટા મર્વિંદ્ર રાજ્યોને પદ્ધતિ કરી નાખવાવાળો અદ્ભુત માણસ હતો. ક્રાન્સમાં દરેક માણસ મગજતો હોનો કે રોનત, સત્તા અને મનમાં મેળવવાના તમામ માર્ગ તેને માટે ખુલા છે તે પોતાની આનસિક અને શારીરિક શક્તિઓવડે રાજ્યમાં ઉઘાડા ઉઘો હોલો મેળવી શકે છે. આ વિચારથી તેના હૃદયમાં સુદર અભિનાયાઓ જન્મતી અને યુદ્ધને પ્રસંગે તેના હાથમાં અનુભવ જેવું બળ આવતું આખા ક્રાન્સની તે વખતે દડ આન્યતા હતી અને હજી પણ તે તેવીજે તેવીજ કાયમ છે કે નેપોલિયન પ્રભાવગર્ભો મિત્ર અને તેમના હક્કોને તક્કે હતો સ્વતંત્રતા અને સમાનતાના વિચાર બીજા રાજ્યોની નામરજી છતાં લડાઈના પ્રમોદાસ ધીરે ધીરે પરશ-ન્યોમાં પણ દાખલ થતા હતા એક પ્રશિયન સેનાપતિ પોતાના એક પત્રમાં લખે છે કે ‘ફ્રેન્ચો ઓર્ગેનિક રીતે લટે છે તેમનામાં જે અવર્જનીય ઉત્સાહ છે તેનો અથ પણ આપણા સિપાઈઓમાં નથી, અને હોય પણ ક્યાંથી ? જે સિપાઈઓને મારી ધકેલીને લડાઈમાં મોકલ્યા હોય અને તેઓ જાન જોખમમાં નાખીને લટે છતાં તેમને કીર્તિ મેળવવાનો સબબ પણ ન હોય તેવાની ખાસેથી બીજી શી આશા તાપી શકાય ?’ ખુદ પ્રશિયાના રાજ્યને પણ સમજાયું કે તેના લશ્કરમાં પણ સમાનતાનું ધોરણ દાખલ કર્યા વગર તેનાથી ક્રાન્સની સામે ટકા રાખવાનું નથી. આ રીતે ન્તાં ન્યા ક્રાન્સનું લશ્કર જતું ત્યાં ત્યાં ઉદાર વિચારોનો પ્રચાર થયા વગર રહેતોજ નહિ.

આના દારુણ કુદીમાં રોડાયા છતાં કેમ કેમચરે ચોડે ચોડે અવસ્ય મેળવીને નેપોલિયને મેડેલેનનું જાંબ દેવાનું આમવાની યોજના રચી. ‘જેના’ વગેરે યુદ્ધસ્થળોમાં હાજર ગેલ્લા અમલદાર તથા સિપાઈઓનાં નામ આરસની તક્તીઓ ઉપર અને મુઝેલા યોદ્ધાઓનાં નામ સોનાની તક્તીઓ ઉપર કાતવાઈને તે વડે એ દેવાલયને જીવત સ્વદેશોમનું મંદિર બનાવવાનું હતું.

પ્રકરણ ૩૪ મું-વર્લિનડિક્રી અને ફ્લાઉનું યુદ્ધ

નાના સંગ્રામમાં પ્રશિયન મૈન્યની ધૂળધાણી થઈ ગઈ અને ત્યાંના રાજા ફ્રેડરિક વિલિયમ પોતાના મૈન્યના અવશેષ સાથે છેક દૂરના પ્રાંતમાં ભરાઈ બેઠો. તેણે જેમ તેમ કરીને પચીસ હજાર માણસો એકઠાં કર્યા હતાં. મહાન ફ્રેડરિકે તૈયાર કરેલા થ્રમ, બેખમ અને મોતને પણ ન લેખવે એવા લોખંડી સિપાઈઓમાંથી હવે આટલાજ ખચવા પામ્યા હતાં. આટલું છતાં પણ હજી તેના દુરાગ્રહ જોવા ને તેવોજ હતો. પ્રશિયા, રશિયા અને ઈંગ્લેંડે ફ્રાન્સની સાથે વગર કારણે લડાઈ ઉભી કરી. નેપોલિયને તેમને ત્રણને એકઠાં થવા દીધા

હોત ત્યારે તો શત્રુના અનેકગણા સૈન્ય આગળ તે માર્યોજ જાત; પણ તેણે તો વિજયવાની ત્વરાથી પ્રશિયાના લશ્કરને ઘેરી લીધું અને પોતાને જીતવાની ખાત્રી હતી છતાં તેણે પત્ર લખીને સલાહની માગણી કરી. ત્યાર પછી જેનાલું યુદ્ધ થયું અને આખો પ્રશિયા નેપોલિયનના હાથમાં આવી પડ્યો; છતાં તેણે ખીજવાર સલાહની માગણી કરી અને આ વખતે તેણે ફ્રેડરિક પાસે પોતાના સરદાર રૂરોને મોકલ્યો; પરંતુ આ વખતે પણ ‘રશિયાનું’ અસખ્ય સૈન્ય પોતાની કુમકે આવી પહોંચ્યું છે અને તેમની મદદથી શુભાવેલી સ્થિતિ પાછી મેળવી શકશે” એમ ધારીને તેણે નેપોલિયનની માગણીને તોછડાં અસ્વીકાર કર્યો. રશિયાનો જાર ભારે ઉલટમાં આવીને પોતાનાં નિઃસ્ત્રીમ રાજ્યનાં તમામ સાધનો એકત્ર કરવા લાગ્યો હતો અને ઈંગ્લેંડ પણ ફ્રાન્સનાં બંદરોને રંજાડવા ઉપરાંત નાણું, દારૂગોળો અને લશ્કર મોકલાવ્યા કરતું હતું. શિયાળાનો અમઘ શરૂ થઈ ચૂક્યો હતો. નેપોલિયન ફ્રાન્સની હદથી એક હજાર માઈલ દૂર આવ્યો હતો. શત્રુમૈન્ય પોલેન્ડની બરફથી ઢાંચલી ટેકરીઓ અને જંગલોમાં પડ્યાં હતાં અને વસંતઋતુ એસતાંજ તીડનાં અસખ્ય ટોળાંઓનાં માફક ફ્રેન્ચો ઉપર તૂટી પડવાની રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં.

નેપોલિયનના અત્મંત આશ્ચર્યકરક વિજયથી ચમકીને અને ક્રોધે ભરાઈને ઈંગ્લેંડે હવે એક એવું પગલું લઈ્યું, કે જે પ્રજાઓના સામાન્ય હક્ક ઉપર તરાપ મારવા જેવું હોવાથી આખી સુધરેલી દુનિયાએ તેના આ કૃત્ય તરફ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો. મે

રાજ્યો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હોય ત્યારે પણ દરેકોએ તથા મુઠ્ઠામઠી સિવાય કોઈ પણ પ્રકારનો માલ જરીને દરેક તટસ્થ રાજ્યનાં વહાણ એકના રાજ્યના બંદરેથી ખીજના બંદરે જઈ શકે એની તો કોઈથી ના પાડી શકાય એમ હજી નહિ. ઇંગ્લંડ પોતાના કાફલાવડે દરિયા ઉપર એકદમથી અધિકાર ભોગવતું હોવાથી તેણે જાહેર કર્યું કે ક્રાન્સ અને તેનાં મિત્રરાજ્યો સાથે કોઈ પણ પ્રજાથી વેપાર કરી શકાય નહિ અને શત્રુરાજ્યોનાં વહાણ, માલમિલકત અને જિનલગાયક મુસાફરોને પણ કેદ કરી લેવામાં આવશે.

આ બાબતવિષે પરરાજ્ય આતાના ફ્રેન્ચ પ્રધાને ઘણાજ બાહોશીભરેલો રિપોર્ટ રજૂ કર્યો. તેમાં છેવટે લખ્યું હતું કે આત્મરક્ષણ કરવાને આપણને કુદરતી રીતે હક્ક હોવાથી આપણે પણ એના એજ ઉપાય યોગ્યતા જોઈએ. જે ઇંગ્લંડ નિઃશસ્ત્ર ફ્રેન્ચ શહેરીઓને, અને તેમની માલમિલકતને, અને વેપારીઓનાં વહાણોને કેદ પકડી લે છે તો આપણે પણ તેમને તેજાજ બદલો આપવો અને જ્યાંથી મળી આવે ત્યાંથી અંગ્રેજોને કેદ પકડવા તથા તેમની મિલકત લૂંટી લેવી. સુધરેલી પ્રજાઓએ એક ખીજા વચ્ચેના બ્યવહારમાટે જે નિયમો સ્વીકાર્યા છે તેને ઇંગ્લંડ માન આપે; ખાનગી મિલકત અને જિન લગાયક શહેરીઓ ઉપર જીતનો અધિકાર લાગુ પાડી ન શકાય એમ તે કબૂલ કરે ત્યારેજ આપ નામદારે (નેપોલિયને) આ સખત પણ ગેરવાજબી નહિ એવો બ્યવહાર બંધ કરવો એવી હું બહામણ કરું છું.

આ રિપોર્ટમાં સચ્ચેલા નિયમ મુજબ નેપોલિયને પોતાનું સુવિખ્યાત જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું અને તે બર્લિન શહેરમાંથી પ્રકટ થયેલું હોવાથી “બર્લિન ડિફી” કહેવાય છે. તે પ્રખ્યાત દસ્તાવેજ નીચે પ્રમાણે છે:—

બાદશાહી ડાવણી, બર્લિન

૨૬ મી નવેમ્બર ૧૮૦૬

“ફ્રેન્ચ પ્રજાનો સહેનશાહ અને પ્રદાસિતો રાજા નેપોલિયન નીચે જણાવેલી બાબતોની નોંધ લે છે:—

“૧ તમામ સુધરેલાં રાજ્યોએ સ્વીકારેલા કબજાની ઇંગ્લંડ અવગણના કરે છે.”

“૨ શત્રુરાજ્યની દરેક વ્યક્તિને તે દુરમન મળે છે અને લગાયક વહાણોના ખર્ચા-સીએનેજ નહિ પણ વેપારીવહાણોના ખાસવાઓ તથા વેપારને અંગે મુસાફરી કરતા વેપારીઓને પણ કેદ કરી લે છે.”

“૩ જીતનો અધિકાર સાધારણ રીતે જીતાવશા શત્રુરાજ્યની સરકારી મિલકતને લાગુ પડી શકે છે, પણ ઇંગ્લંડ તો ખાનગી ગૃહસ્થોની અને વેપારીઓની મિલકતને પણ જીતના અધિકારની રૂએ પોતાને સ્વાધીન કરી લે છે.”

“૪ સુધરેલી પ્રજાઓના બ્યવહાર પ્રમાણે શત્રુનાં માત્ર કિલ્લેબંદી બંદરો

ઉપર કાઢવાનો પહેરો રાખી શકાય પણ ઈગ્ધંડ તો એકેએક સામાન્ય બંદર, ડાકા અને નદીઓનાં મુખ ઉપર પણ કાઢવો ગોઠવી તમામ વ્યવહારને રૂંધી નાખે છે.”

“૫ બંનાં ઈગ્ધંડનું એક પણ વહાણ હોતું નથી એવી જગ્યાઓને પણ તે ઘેરાયલી જગ્યાઓની ગણતરીમાં ગણે છે; જો કે ખરી રીતે તો જે જગ્યાએ જતાં નેખમ વેડવું પડે એવી રીતે જે જગ્યાને ઘેરી લીધી હોય તેનેજ ઘેરાયલી ગણવી નેમ્મએ.”

“૬ ઈગ્ધંડનું આખું નૌકાસૈન્ય પણ જેને ઘેરી ન શકે એવી જગ્યાને પણ તે ઘેરાયલી જગ્યામાં ગણે છે. દાખલાતરીકે ક્રાન્સનો તમામ સમુદ્રકિનારો.”

“૭ બંદરો ઘેરવાના હકકનો ભયંકર દુરુપયોગ કરવામાં ઈગ્ધંડનો એકજ હેતુ રહેલો છે, અને તે જૂદા જૂદા દેશો વચ્ચેના વ્યવહાર અટકાવી દબને આખા યુરોપના દુનિતર ઉદ્યોગની પાયામાધી કરીને પોતાના દુનિતરઉદ્યોગ અને વેપારની આબાદી કરવી.”

“૮ ઈગ્ધંડનો સ્પષ્ટ રીતે એવો હેતુ હોવાથી જે કાંઈ તેનો માલ યુરોપ-ખંડમાં ખરીદશે અગર વેચશે તે ઈગ્ધંડને તેના પ્રપંચમાં સહાય આપતો હોવાથી તેનો મળતીઓ કહેવાશે.”

“૯ ઈગ્ધંડની આવી વર્તણૂક હાલના કરતાં અસહનતા વખતની અસહ્ય પ્રજાઓને વધારે થોડા છે, કેમકે તેથી કરીને ખીજાં તમામ રાજ્યોને તુકમાન થાય છે અને તેને એકલાને લાભ થાય છે.”

“૧૦ જ્યારે શત્રુરાજ્ય ન્યાયના નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે અને સામાજિક સંસ્કૃતિના પરિણામરૂપ ઉદાર ભાવનાઓને ખાલુએ મૂકી દે. ત્યારે તેની સામે તેના જેવાંજ રાજ્યોનો ઉપયોગ કરવો અને તે જે રીતે લડતું હોય તેજ રીતે તેની સામે લડવું એજ કુદરતી કાયદો છે.

“આ બધી ખાખતોનો વિચાર કરીને અમે એવો ઠરાવ કરીએ છીએ કે સમુદ્ર-વ્યવહારને માટે જે કાયદાઓ ઈગ્ધંડે સ્વીકાર્યા છે તેવાજ કાયદાનો ઉપયોગ તેની પોતાની સામે કરવો.”

“લડાઈના નિયમ સમુદ્ર ઉપર અને જમીન ઉપર એકજ હોવા નેમ્મએ, કાંઈ પણ પ્રકારની ખાનગી મિલકતને જીતનો અધિકાર લાગુ પાડીને જપ્ત કરી ન લેવાય, બિનલડાયક માણસોને કેદ ન કરી શકાય અને માત્ર કિલ્લેબંદી બંદરો કે સ્થળો જમને ઘેરી લેવાને પૂરતું મજબૂત નૌકાસૈન્ય ગોઠવું હોય તેમનેજ ઘેરાયલાં બંદરો તરીકે ગણી શકાય. આ કાયદાઓને જ્યાંસુધી ઈગ્ધંડ ન સ્વીકારે ત્યાંસુધી આ આઝા-પત્રિકાનું ઘોરણ આખા ક્રાન્સના રાજ્યમાં રાજ્યનીતિના પાયા તરીકે ગણવું એવો અમે હુકમ કરીએ છીએ.”

“આ ઉપરથી અમે એવી આઝા પ્રકટ કરીએ છીએ કે:—

“ ૧ બ્રિટિશ ટાપુઓને ઘેરી લીધેલા પ્રદેશ તરીકે ગણવા ”

“ ૨ બ્રિટિશ ટાપુઓ સાથે કોઈ પણ જાતનો વેપાર કરવાની તથા કરોડો પણ વ્યવહાર રાખવાની મના કરવામાં આવે છે; તેથી કરીને ઇંગ્લંડના અથવા ત્યાંના કોઈ પણ રહીશના કાગળો અને બેંગીઓ તથા અંગ્રેજી ભાષામાં લખાયેલું કોઈ પણ લખાણ ટપાલ મારફતે ન પહોંચાડતાં જપ્ત કરી લેવામાં આવશે. ”

“ ૩ કોઈ પણ અંગ્રેજ ગમે તે દરજ્જાનો હશે, લડાયક હશે કે મિનસકાયક હશે તેોપણ યુરોપ ખંડના કોઈ પણ ભાગમાં અમારા કે અમારા મિત્રરાજ્યના લશ્કરના જોવામાં આવશે તો તેને લડાઈના કેદી તરીકે કેદ કરવામાં આવશે. ”

“ ૪ ઇંગ્લંડના કોઈ પણ રહેવાશીની માલની વખાણે, તેનો તમામ પ્રકારનો માલ તથા તેની કોઈ પણ જાતની મિલકત, તેમજ ઇંગ્લંડમાં અને તેનાં સંસ્થાનોમાં ખતેલી કોઈ પણ ચીજને લડાઈના વાજખી શિકાર તરીકે ગણીને કબજે કરવામાં આવશે. ”

“ ૫ ઇંગ્લંડમાં ખતતા માલનો વેપાર કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે. ઇંગ્લંડના કોઈ પણ વેપારીના માલને તથા તેનાં અગર તેનાં સંસ્થાનોનાં કારખાનાંની પેદાશને લડાઈનો વાજખી શિકાર ગણવામાં આવશે. ”

“ ૬ આ પ્રમાણે લડાઈનો શિકાર ગણીને જપ્ત કરેલા માલમિલકતની કિંમતનો અડધો ભાગ, જે વેપારીઓનાં વહાણ અગર માલ ઇંગ્લંડે જપ્ત કરી લીધાં હોય તેમને નુકસાની બદલ આપવાનો બદોમસ્ત કરવો. ”

“ ૭ આ હુકમ પ્રકટ થયા પછી ઇંગ્લંડ અગર તેનાં સંસ્થાનોમાં પરખાયાં આવતાં વહાણોને કોઈ પણ ખંડરમાં દાખલ થતાં અટકાવવામાં આવશે. ”

“ ૮ કોઈ પણ વહાણનો માલિક ખોટી દરજીકત આપીને ઉપલા કાનુનના અમલમાંથી છટકી જવાની કોશિષ કરશે તેને કેદ પકડવામાં આવશે અને ઇંગ્લંડની મિલકત તરીકે તેના તમામ માલ સહિત જપ્ત કરવામાં આવશે. ”

“ ૯ આ હુકમના વહીવટના સંબંધમાં આપણા રાજ્યમાં અગર આપણા લશ્કરે કબજે કરેલા સુલકમાં કોઈ પણ તકરાર કે મતભેદ ઉભો થાય તો તેનો ઉત્ક્રાંતો નિર્ણય પારિસની લડાઈના શિકારની કચેરીદ્વારા કરવામાં આવશે. ઇટાલિયા રાજ્યમાં તેવા પ્રકારના તકરારી સત્તાલનો નિર્ણય મિલનની તેવી કચેરીદ્વારા થશે. ”

“ ૧૦ પરરાજ્ય વિલાયત પ્રધાનને યુરોપ આપવામાં આવે છે કે તેણે રૂપેન, નેપેલ્સ, હોલેન્ડ, પ્રુશિયા અને બીજાં આપણાં મિત્રરાજ્યો જેમની રૈયતને આપણી માફકજ ઇંગ્લંડના સમુદ્રવ્યવહારને લગતા કાયદાના અન્યાયી અને જંગમદી ધોરણથી અમલ પડે છે તેમને બંધાને આ આજ્ઞાપત્રિકાની ખમર કરવી. ”

“૧૧. આપણી પરરાજ્ય વિભાગના, યુદ્ધ વિભાગના, સમુદ્ર વિભાગના, નાણાં વિભાગના અને પોલિસ વિભાગના પ્રધાનોને તથા પોસ્ટ માસ્ટર જનરલોને ખર્ચ આપવામાં આવે છે કે તેમણે પોતપોતાના ખર્ચામાં આ આગાધનિકાનો ખર્ચાખર્ચ અમલ કરવો.”

(સહી) “નેપોલિયન”

ઈંગ્લંડને તેના કૃત્યના અદલામાં તેના જીવોજ સખત પ્રહાર કરવાના કાર્યને કેટલાક લોકો રાજનીતિની કુશળતા કહીને વખાણે છે, તે કેટલાક તેને નહિ સહન થઈ શકે તેવા આપણુદ સત્તાના કૃત્ય તરીકે વખોડી કહાડે છે. અલ્પજાત શત્રુ એક ગાલપર પ્રહાર કરે તો આપણે તેને ખીંચે ગાલ ધરવો, એવું ખ્રિસ્તી ધર્મનું નીતિસૂત્ર અહિં નથી પળાયું. અહિં તો પ્રહારને સાટે પ્રહાર કરવામાં આવ્યો છે. યુરોપખંડમાંથી અંગ્રેજી માલને ખલિજકાર કરવાથી નેપોલિયન આખા યુરોપની પ્રજાને ઈંગ્લંડનાં કારખાનાંના માલિકો અને વેપારીઓથી સ્વતંત્ર કરવાની આશા રાખતો હતો. ઈંગ્લંડનાં સંસ્થાનોમાંથી આવતી ખાંડનો ખલિજકાર કરવાથીજ ક્રાન્સમાં ખીટકમાંથી ખનાવવાનો ઉદ્યોગ ખીટી શક્યો છે.”

સ્વદેશી વસ્તુઓના ઉપયોગ માટે નેપોલિયન કેટલી કાળજી રાખતો હતો તે નીચેના પત્ર ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આ પત્ર ખર્ચિન ડીકી પ્રકટ થયાંને બે દિવસ થયા પછી તેણે પોતાના એક સેનાપતિને લખ્યો હતો.

“તમારા કુટુંબની સ્ત્રીઓ સ્વિટ્ઝર્લેન્ડનીજ આ વાપરે તેને માટે ખાસ ચાનક રાખજો. તે સ્ત્રીનાં આના જેવીજ સારી છે. આપણા દેશમાં જે કાંઈ ખર્ચ છે તે અરખરતાનથી આવતી ટોંચી કરતા જરા પણ ઉતરતી થી. અમુક દેશનદાર સ્ત્રી-સ્ત્રીની માફક રાજનૈતિક બાબતોવિષે ડાહી ડાહી વાતો કરવા કરતાં તેઓ ઉપલી સ્વદેશી સ્ત્રીને વાપરે તો વધારે સાફ. તેમના પોપાકનો કોઈ પણ ભાગ ઇંગ્લંડની ખનાવટનો ન હોય તેના તેમણે કાળજી રાખવી જોઈએ. મુખ્ય અમલદારોની સ્ત્રીઓ વ્યતને સારા દાખલો નહિ બેસાડે તો પછી ખીજની પાસેથી મારે શી આશા રાખવી? ચાલ રાખજો કે અત્યારે ક્રાન્સ અને ઈંગ્લંડ વચ્ચે જીવસંઘર્ષની હરિકાઈ ચાલી રહી છે મારી આસપાસના માણસો મને દિલોગ્ન-નીથી ટેકા આપે એટલી તો હું આશા રાખીજ શકું.”

નેપોલિયને જાહેર કરેલી ખર્ચિન ડીકીના જવાબમાં ઈંગ્લંડે પ્રથમના કરતાં પણ વધારે ઉદ્ધતાઈ અને જીદમાટલારેલું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. એ હુકમની રૂયે ક્રાન્સ અને તેના મિત્રરાજ્યોના તમામ વેપાર, ઉદ્યોગ અને મસુદપર્ષટનને પૂરેપૂરો ધક્કો પહોંચ્યો. નેપોલિયને તેના જવાબમાં ખીલું મિલન ડીકી નામનું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું. આ બે કામને માટે તેના પર મખતમાં મખત આક્ષેપ મૂકવામાં આવે છે કે

તેણે એક નવ્ર અને કોણને પણ ઇન્ટ ન કરે એવા (1) રાજ્ય (ઇંગ્લેન્ડ)ની સામે વગર કારણે ધણુજ લુલમી વર્તન ચલાવ્યું હતું. પાર્લામેન્ટમાં પણ એ સમયે પુષ્કળ ચર્ચા થઈ પણ બેઉ પક્ષના વક્તાઓ શૂલીજ ગયા કે ક્રાન્સના બદર, વેપાર, અને સમુદ્રપર્ચટન ઉપર નહિ સહન થાય એવું દગાણું કરીને અને તેના બિનવડા ચક્ર વઢાણ તથા પ્રવાસીઓને કેદ કરીને ઇંગ્લેન્ડ અન્યાયી અને સુધરેલી પ્રાન્ત ન થટે એવું વર્તન કરવામાં પહેલ કરી હતી.

નેપોલિયનને હવે એવી ખબર મળી કે તેના મૈન્યનો ઉત્સાહ કમી થતો જાય છે અને તેઓ આરામના સાધનોથી ભરેલી હાવણીઓ છોડીને પોલેન્ડના મત્સ્ય પ્રદેશમાં જવા નારાજ છે. આ સંભળતાંની સાથેજ તે આરડામાં ફરતો ગયો અને નપુ સકને પાણી ચઢાવે એવું જ્વલત જાહેરનામું પોતાના મંત્રીને નખાવતો ગયો.

‘સિપાઇઓ’ આજથી એક વર્ષ ઉપર તમે આસ્ટર્નિંદ્રના રથુક્ષેત્રમાં ઉભા હતા તમને જેતાજ રશિયનસેના લયલીત ચક્રને પનાવન કરી મઠ અને ઘેરાઈ મઠ તેટલી તમારે તામે ઘઈ બીજેજ દિવસે તેઓ સનાહની યાચના કરતા આન્યા પણ તેમણે આપણને કયા આપણી ઉત્તરતાને લીધે તેઓ આપણા સપાટામાંથી ત્રીજ વાર ખસી ગયા કે તરતજ તેમણે ચોથીવાર લઢવામાંટે એકસપી કરી પણ તેમના જે મિત્ર (પ્રશિયા) ઉપર તેઓ ગાજતા હતા તે તો હવે હતો ન હતો થઈ ગયો છે તેની રાજધાની, તેના ફિરા, તેઓ દાન્ગેજો બધુએ હવે આપણા હાથમાં આવી ગયું છે મોગી મોગી નદીઓ, પોનેન્ડના ખરકથી ભરેલા ઉત્તરક મેદાન શિયાળાના ખરકના તોફાન કગાથી તમારો વેગ ખાળ્યો ખળાયો નથી તમે ફરેકે ફરેકે વિધનને છૂતી ચઢ્યા છો તમારી સામે કોઈ પણ રતુ ટકી શક્યો નથી.’

“પોનેન્ડની પ્રાચીન ઐતિહાસિક રાજધાનીને રશિયનો તમારી સામે ખચાવી ચઢ્યા નથી આજે તમારા દેશનો વાવગે વિસ્તર્યુદ્ધા નદીના કિનારા ઉપર ઉડ્યા લાગ્યો છે, પણ જ્યસિધી પૂરેપૂરી સનાહ ન થાય, આપણા મિત્રરાજ્યોના હક્ક નિર્ભય ન થાય અને આપણને વ્યાપારની સ્વતંત્રતા તથા આપણાં સરચાનો પાછાં ન મળે ત્યાંસુધી આપણે કદિ પણ તનવાર ન્યાન કરનાર નથી પ્રાન્તોનાુ ભાવિ ધડનાની સત્તા રશિયાને કોણે આપી? આપણી નાજબી અલિતાપાઓને કચરી નાખવનો તેમને શો હક્ક છે? જોઈ લઇશુ આપણે છીએ અને તેઓ છે તદ રાખજો કે તમે આસ્ટર્નિંદ્રનો જગ છૂતનાર પીરો છો.”

તેનો ખાન II મંત્રી જુરિયેન વખે છે કે આ જાહેરનામું લખાવતી વખતે તે ખરેખર ભાવાવેશમય બની ગયો હતો અને એટલી ઝડપથી લખાવતો હતો કે લખવામાં ધણુજ ઉનાવળ કરવી પડતી.

આ જાહેરનામાની લરકગના ઉપર વિળીના જેવી અપ્પર થઈ તેના ચખનાદનો

ખનિ એકેએક સિપાઇના હૃદયને ઉશ્કેરવા લાગ્યો. સિપાઇઓ ભારે ઉલટમાં આવી ગયા. તેમનો બખડાટ ફફડાટ બંધ થઇ ગયો અને દડમજલ કરવા તેઓ આગળ વધ્યા. નેપોલિયનની સાથે કુચ કરતા સિપાઇઓ તો થાક, ભૂખ બધુંએ વિસરી ગયા અને રણધેલા બનીને શત્રુને ભેટવા ટમટમી રહ્યા. તેના ઉપર સિપાઇઓનો એવો બેહદ ખાર હતો, તેના નેતાપણામાં તેમનો એવો અડગ વિશ્વાસ હતો કે તેઓ ભૂખ્યા ભૂખ્યા ઉઘાડે પગે, થાકને ન ગણકારતાં ગાંડની માફક મજલ પર મજલ કરતાજ ગયા. શિયાળાના ઠંડા પવનના સુસડાટ તેમની આસપાસ વાતા હતા. ભારે તોપોનાં પૈડાં ખરક અને કાદવમાં ગરકી જતાં હતાં, છતાં તેઓ તેમના અપરા-નિત સેનાપતિના જોડે હરખભેર આગળ વધતા હતા. તેઓ તે સમયે જૂત-કાળની મુશ્કેલીઓનું ગર્વથી સ્મરણ કરતા હતા. અને ભવિષ્યમાં પરાક્રમે કરી બતાવવાની તક ક્યારે મળે તેની ઉત્સુકતાથી કલ્પના કરતા હતા.

રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા મળીને આખું પોલેન્ડ ખાઇ ગયાં હતાં. એ કૃત્યની નીચતા એવી અધમ હતી કે જગત એકે અવાજે તેને વર્તમાન યુરોપનું કાળામાં કાળું કલંક મણે છે. નેપોલિયન આવ્યાની ખબર ચર્તાજી જુલમથી ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારતા પોલેન્ડવાસીઓએ તેને પોતાના મિત્ર તરીકે વધાવી લીધો અને તેને અરજ કરી કે જો તમે અમને અમારા જુલમગાર માલિકીના પંજમાંથી છોડાવો તો અમારી દોહલ અને અમારી જિંદગી પણ અમે તમને અર્પણ કરીએ. નેપો-લિયનનો ન્યાં ન્યાં મુકામ ગયો ત્યાંના લોકોએ હર્ષનાદથી આકાશ ગજવો મૂક્યું અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે અમને શરૂ આપો તો અમે પણ તમારા આશ્રય નીચે રહીને અમારી સ્વતંત્રતામાટે લડીએ. નેપોલિયન ઘણો ગુંચવાઇ ગયો. તે ન્યારે વોર્સો શહેરમાં ગયો ત્યારે ત્યાંના આગેવાન શહેરીઓનું એક પ્રતિનિધિમંડળ તેની રૂબરૂમાં ગયું અને અરજ ગુમરી કે અમને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે સ્વીકારો અને તમારા કુટુંબમાંથી મને તેને અમારા રાજ તરીકે નિયુક્ત કરો. નેપોલિયને તેમને ઘણાજ સુંદર જવાબ આપ્યો:—

“પોલેન્ડને તેના ત્રણ પાડેથી રાજ્યોએ ઊંઘભિન્ન કરી નાખ્યું તે કાન્સે કદિ મંજૂર રાખ્યુંજ નથી; તોપણ જ્યાંસુધી તમે તમારી સ્વતંત્રતાને ખાતર હાથમાં હથિયાર લઇને તથા તમામ પ્રકારના બોગ આપીને પ્રાણાન્ત સુધી લડવામાટે તૈયાર ન થાઓ, ત્યાંસુધી હું તમને સ્વતંત્ર પ્રજા તરીકે જાહેર કરી શકું નહીં. તમારા અંદર અંદરના કલ્તર્યા આડે તમે તમારા દેશનું ખરું હિત ભૂલી ગયા હતા એવો તમારા ઉપર દોષ મૂકવામાં આવે છે. તમારા ઉપર યુગરેલી વિપત્તિના કારણોનો વિચાર કરીને તેમાંથી સારો ધરો લો અને વધારે શાણા થાઓ. દેશમાં સંપ વધારો અને જગતને

જણાવો કે પોલેન્ડના તમામ પ્રજાની રનેરગમાં એકજ ભાવના ઉછળી રહી છે અને તે ઇતિહાસિક વ્યક્તિઓરૂપે હવે નથી, પણ એક સુદૃઢ પ્રજા બની ગઈ છે.”

તેમના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યું, “ એ લેખિ મને ગમે છે, તેમનો ઉત્સાહ જોને હું રાજી થાઉ છું, અને તેમને સ્વતંત્રતા અપાવવા પણ રાજી છું, પણ પોલેન્ડને રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા એ ત્રણે મળીને તફાવી લીધા છે તેથી કરીને પોલેન્ડનો પક્ષ લેતાં એવો તો દાવાનજ સજગે કે પછી તે ક્યારે અટકે તે કહી શકાય નહિ અને તેમ કરવા જતા ફ્રાન્સનું હિત જોખમમાં આવી પડે ”

આ વાત સાંચી હતી તેની સ્થિતિ ધણીજ જોખમભરેલી હતી ફ્રાન્સથી તે એક હળવર કરતાં વધારે માઇલ દૂર નીકળી ગયો હતો ઉત્તર તરફથી રશિયાનું અસખ્ય માણસોનું સૈન્ય તેના ઉપર ઝડપી રતું હતું પ્રશિયા પણ પોતાને લાગેતું નાક ધોવાનો લાગ મળે તેનીજ રાહ જોઈ રહ્યું હતું. આસ્ટ્રિયાએ પણ એ થી હળવર માણસો તૈયાર કર્યા હતા અને નેપોલિયનનો એકાદ વાર પરાજય થાય તો તે પણ તેના ઉપર તૂટી પડે એ ચોક્કસજ હતું આથી કરીને પોલેન્ડને મુક્ત કરવા જતાં તેના ત્રણે રાષ્ટ્રોએ એવા કોષે ભરાય કે પછી સનાહ થવાનો સંભવ ધણો ઓછો થઈ જાય, અને સલાહભાટે તો તે લડતોજ હતો, તેથી તેણે પોલેન્ડના પ્રતિનિધિમંડળને કહ્યું કે “ મારા કુટુંબીઓભાટે નાજ્યામન માનવા હું નથી આન્યો તેમને મારે રાજ્ય આપવાં હશે તો મારી પામે ધણા છે ”

રિયાયાની સખત ઠડી અને ખરફનાં તોફાન છતાં નેપોલિયનનું સૈન્ય યંત્રુઓને સૂઝ વાગની માફક ઉઘવતું આગળ વધ્યું કોઈ કોઈવાર પોણા પોણાસો માઇલના વિસ્તારમાં ગોળાવાવના રાત્રુના તોપખાનાની સામે થઈને, તેમના ગોળાઓના વરસાદમાં થઈને ફ્રેન્ચો પસાર થતા કસાથી તેમનો વેગ અટકતો નહિ જન-યુઆરીની ગરમા-તમાં તેઓ વિસ્તરૂદ્ધાને કિનારે આવી પહોંચ્યા અને નદીને કિનારે દોહસો માઇલ જેટલી નાખી ધાનશીના આકારમાં પગ નાખ્યો સિપાઈઓએ જગલો નાખીને ઝુપડાં બનાયા ઝાવણીની રચના કોઈ સુધારિત શહેરના જેવી થઈ રહી ત્યાં તમામ પ્રજાના આરોગ્યનાં અને સુખના સાધનોનાં અને મોંઘાઓમાટે સગવડવાળાં દવાખાનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી સિપાઈઓનો નવરાગનો વખત કવાયત અને વરગી રમતગમતોમાં મુખ્યર્થક પસાર થતો હતો નેપોલિયને દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને સિપાઈઓને માટે દરેક પ્રકારની જરૂરની વસ્તુઓ આગળથી તૈયાર રખાવી હતી પોતાના હુખની તેને પરવા ન હતી હજી પણ તે દરરોજ ઝાવણીને નાક નાકે વરસાદથી બીજાઈને અને કાઢવથી ખરડાઈને ફેરા મારતો દનો અને સિપાઈઓ તેના આ પરિશ્રમ તરફ આજ્ઞાની લાગણીથી જોતા હતા “ મારા સિપાઈઓ મારા પુત્રો

છે," એમ તે કહેતો. તેમનાં સુખ અને સલામતીને માટે બરફનાં તોફાન, ઉમંગરો, શ્રમ કશાની પરવા કર્યા વગર તે રાતદિવસ મહેનત કરતો અને તેથીજ તેણે જેટલો માણસોનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો હતો તેટલો ખીજા કોઈ માણસે કદિ પણ કર્યો નથી.

વૌરસોના લશ્કરી દવાખાનામાં જ હજાર દરદીઓની સગવડ કરી હતી અને તેવાં દવાખાનાં છાવણીમાં થોડે થોડે અંતરે ગોઠવી દીધાં હતાં. માંદા અને ઘાયલ સિપાઇઓની અત્યંત પ્રેમ અને કાળજીથી માવજત ચાલી હતી. દરેક દવાખાના ઉપર એક અધ્યક્ષ રાખ્યો હતો અને દરદીને માટે જે હાંપ જોઈએ તે ખરીદવા માટે તેને રોકડ રકમ આપવામાં આવી હતી માંદાઓને ધર્મનું આશ્વાસન મળે તે માટે દરેક દવાખાનામાં એક એક ધર્મગુરુની પણ નિમણૂક કરી હતી. સહેનશાહ તરફથી તેને ખાસ આજ્ઞા થઈ હતી કે માંદાની માવજતમાં જરા પણ બેદરકારી જોવામાં આવે તો મને જાહેર કરવું. નેપોલિયન પોતાના “યુગ સમાન” સિપાઇઓ માટે આવી હલ બહારની કાળજી પૂર્વક મહેનત લેતો હતો. સિપાઇઓની તમામ મુશીબતોમા તે ભાગીદાર થતો. તેના પોતાનો મુકામ તેમનાથી વધારે સારા સ્થળમાં ન હતો. એકજ એરડામાં તે જમતો, સૂતો અને કચેરી પણ રાખતો.

જનન્યુઆરી મામ તેની ઉઝ ઠંડી અને બરફના તોફાનસહિત પસાર થવા લાગ્યો. એકથી બે લાખ માણસોનું ફ્રેન્ચ લશ્કર બર શિયાળામાં વિસ્થૂલાને કિનારે પડ્યું હતું અને આખો યુરોપ આ ભય દેખાવ તરફ અભયબળીથી જોઈ રહ્યો હતો. રશિયાના ઝંરે ફ્રેન્ચો ઉપર છાપો મારવાનો ચત્ન કર્યો. તેણે પોતાના સૈન્યને યુપયુપ ખસેડ્યું, પણ ચાલાક નેપોલિયન તૈયારજ હતો. અને છાપો મારવા આવનાર ઉપર તેણેજ છાપો માર્યો !

એક પછી અનેક યુદ્ધો થયાં. રશિયનો અડગ દૃઢતાથી અને ફ્રેન્ચો ઉજાગતા ઉત્સાહના વેગથી લડ્યા. જ ગમે જ મલે, ખીણે ખીણે, બરફથી ભરેલી નદીઓને કિનારે રશિયનોએ તોપો ગોઠવી હતી અને ફ્રેન્ચો ઉપર અનેકવિધ અગ્નિનો વરસાદ વરસાવતા હતા; પણ તેમના સેનાપતિના બળપ્રેરક ઉદાહરણથી ચરના આવેશમાં આવેલા ફ્રેન્ચો મોતને ન લેખવતા આગળ ધસતાજ ગયા. લોહીથી બરફના ઢગલા રંગાઈ ગયા. બરફના પ્રવાહની સાથે અસંખ્ય મુઠ્ઠાં ધસતવા લાગ્યા. સિપાઇઓ દિવસે લડતા અને રાત્રે ગરફની પચારીપર આકાશના ખુલ્લા છત નીચે સૂતા.

આવી રીતે લડતા લડતાં નેપોલિયને રશિયન લશ્કરને વિસ્થૂલાને કિનારેથી બસે ચાલીશ માઈલ દૂર હાંકી કહાડ્યું. આખરે પાછા હઠતા રશિયનો દલાકિના મેદાન આગળ થોભ્યા. ઠંડી તો સખત પડતી હતી, અને રાત અંધારી હતી. ચાકીને લોથપોથ થએલા રશિયનો ખીજે દિવસે ચવાના યુદ્ધને માટે પોતાને અનુકૂળ જગ્યાએ

ગોઠવ. ધ ગયા. એ તથા માદલસુધી થોડીક ઉચાઈની ટેકરી હતી. તેના ઉપર તેમણે પોતાની પાંચસો તોપો ગોઠવી અને લશ્કરે પણ બેવડી હારમાં ગોઠવાઈને રાતને માટે બરફના પાયરણાપર પડાવ નાખ્યો. નેપોલિયનનું લશ્કર પણ અંધારી રાતે જેમ તેમ રસ્તો શોધતું ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તેણે પોતાની બંને તોપો યંત્રસૈન્યને બેઠે એવી રીતે રાતોરાત ગોઠવી દીધી. ટેકરી ઉપર ૮૦૦૦૦ રશિયનો સૂતા હતા અને નીચેના મેદાનમાં ૬૦૦૦૦ ફ્રેન્ચો પડ્યા હતા. આ પ્રમાણે બેઉ સૈન્ય બહુજ નજીક આવી ગયાં હતાં. બેઉ પક્ષના પહેરેગીરો એક બીજાને બંદુક અડકાડી શકે એટલા નજીક હતા.

અંધારી રાત, બરફની વૃષ્ટિ, પવનના સુસવાટ, આકાશમાં ઘસઘસાતાં વાદળોના ગાબડાં, અંધારી રાતે બૂદમાં ગોઠવાઈ જતા ધોડેરવારોને અને પાયદળનો તાપણી ઝોના પ્રકાશવડે દેખાતો જૂતાવળી જેવો દેખાવ, અને સેંકડો નદીઓના ખનિ જેવો હજારો સિપાઈઓનો ગંભીર, અરપટ ખનિ-એ સર્વવડે રણસેનનો દેખાવ ખીલામણો બન્યો હતો. આવતી કાલે એક બીજાની છાતીમાં બરછી ધોઆનારા બેઉ પક્ષના સિપાઈઓ અત્યારે થોડલા અને બૂખ્યા હોવાથી તેમની કુદરતી દ્યાણુ દૃષ્ટિ થોડીવાર માટે નગરૂત થઈ અને તેઓ એક બીજા સાથે વિવેકથી અને માયાથી વાત કરતા કરતા સુઈ ગયા. નેપોલિયને ખુરસી ઉપર એક કલાક આરામ લીધો અને પછી થોડે બેસીને કંઠીથી ચરચર મૂંઝતા સિપાઈઓને લકાઈને માટે બૂદબૂદ કરવા મંડી ગયો.

સવાર થયા પહેલાં તો તોપોનો મારો શરૂ થઈ ગયો. સાતસો તોપોની એક સામટી ગળ્ગનાથી પૃથ્વી ધૂંજવા લાગી, અને કાનને બહેરા કરી નાખે એવા મેગ-ગળ્ગના કરતાં પણ વધારે હાથકર અને તીવ્ર નિનાદથી આકાશ ફાડી જવા લાગ્યું. બેઉ પક્ષના થોડાએ જાણા અને જાણાઓની ઝડી સામે મરદાસથી સામી છાતીએ ઉભા રહેતા. ટુકડીઓ અને આખીને આખી પથરણો પણ અદરશ થવા લાગી. આકાશ ધૂમ્રમય બની ગયું. અંધકારમાં યંત્ર અને મિત્ર ન ઝાળખાવાથી સ્વારો ફાવે તેમ ઘસારો કરતા હતા અને તોપચીઓ તથા સિપાઈઓ ગમે તેમ તોપો અને બંદુકો તાકતા હતા. સવાર થઈ, બપોર થયા, અને સાંજ પડી તેપણુ દારણુ સંગ્રામ પૂરે જોસમાં મચી રહ્યો. નેપોલિયન આખો દિવસ થોડા ઉપરને થોડા ઉપરજ રહેતો રહ્યો અને ત્યાં જ્યાં ધારતી જેવું લાગે ત્યાં ત્યાં હાજર થઈ જતો.

લગાઈ દરમ્યાન નેપોલિયનને સમાચાર મળ્યા કે એક દેવડનું મકાન જેનો કબજો બહો જરૂરનો હતો તે યંત્રના હાથમાં ગયું છે. તેણે તરતજ યોગ્યને એડી મારી અને પોતાનાથી અનેગણા રશિયનોના ધસારાથી પાછી દડતી ફ્રેન્ચ ટુકડી આગળ દોડી ગયો. તેની હાજરીથી અને તેના ઉત્તેજક શબ્દોથી પાછા હતા સિપા-

ધર્મોમાં નવો જુસ્સો આવી ગયો. તેઓ તરતજ મળખૂત હારમાં ગોઠવાઈ ગયા, અને “ શહેનશાહ ધણું જીવો ” ની ગર્જના યુદ્ધનો કોલાહલ છતાં પણ ચોતરફ સંભળાવા લાગી. ફ્રેન્ચો મરણીઆ થઈને ધગધગતા ગોળા અને ગોળાઓની ખરેખરી ઝડીમાં થઈને ધસી ગયા. આ પ્રમંથે એક જૂદા સિપાઈ નેપોલિયનના જોવામાં આવ્યો. તેનું મોં ઘરૂની ઝીણુ ઉડવાથી કાળું મેસ થઈ ગયું હતું, કપડાં લોહીથી ખરડાઈ ગયેલાં હતાં, તેનો ડાબો હાથ ગોળાથી ઉડી ગયો હતો અને તેમાંથી લોહી ટપક્યા કરતું હતું; છતાં તે બહાદુર નર હારમાં ધ ગોઠવાઈ જતા સિપાઈઓમાં સામેલ થવા દોડી જતો હતો. નેપોલિયને કહ્યું, “ ઉભો રહે ! ઉભો રહે ! દુશ્મનામાં જઈને પ્રથમ પાટો બધાવ. ” સિપાઈએ જવાબ આપ્યો કે “ હું મર્યાદા નહિ, દેવળાનું મકાન જીતાયક પછી થઈ રહેશે. ” એમ કહીને તે ધૂમાડાના વાદળામાં અદૃશ્ય થઈ ગયો. એક નજરે જોનાર કહે છે કે પોતાના તરફ સિપાઈઓની આવી હલ્ક-દ્રાવક ભક્તિ જોઈને નેપોલિયનની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં.

હડાઈ શરૂ થયાને અઢાર કલાક થઈ ગયા. ધોળું ખરફ રકતથી રંગાઈ ગયું અને મેદાન સુડાંથી અને ધાયલ થએલાઓથી ભરાઈ ગયું. જિન્ન બિન્ન થએલા અવય-વોવાળા, પ્રહારની તીવ્રવેદના અનુભવતા હજારો સિપાઈઓ જમીનપર તરફડતા હતા અને ગાંડાની માફક દોડતા સ્વારોના ધસારા નીચે છૂંદાઈને અટવાઈ જતા હતા. હડાઈના ભારે કોલાહલ વચ્ચે પણ તેમની દારમી ચીસો સંભળાતી હતી. પાસેનાં ગામડાં ભડભડ બળવા લાગ્યાં હતાં. આગના અજવાળાથી નિર્દય યુદ્ધની ભયાનક-તામાં વધારો થતો હતો. આગથી સળગતાં અને ગોળાઓથી ભાંગી જતાં ઘરોમાંથી નાસીને ઝીઓ અને બાળકા ખેતરોમાં ગયાં તો ત્યાં પણ તેઓ માર્યાં જતાં હતાં છતાં હજી યુદ્ધ તો ચાલુજ હતું.

અધારૂ થવા આલ્યું હતું અને નેપોલિયન ફરીથી જીતાયલા દેવળમાં શાંતિ અને દહતાથી ઉભો ઉભો યુદ્ધ જોતો હતો. મુખ્ય સેનાપતિઓનાં મુખ ઉદાસીન અને ચિંતાતુર બન્યાં હતાં. તેઓ તેને સદ્ગમત જગ્યાએ જતા રહેવા માટે અત્યંત બચ્ચ-તાથી આજીજી કરતા હતા. તેની આસપાસ ગોળા વરસતા હતા અને જોઈતી ધડાધડ ફાટતા હતા. પણ કોઈનું ન સંભળતાં તે જોખમની વચમાં ઉભો રહ્યો. તેણે પોતાનો જુસ્સો અને દહતાની જાણ સિપાઈઓના મન ઉપર મચોટ રીતે પાડીને થનુના મારથી જિન્નબિન્ન થતા સૈન્યને ફરી ફરીને આગળ ગોકસ્થાન કર્યું. ત્રીજા હજાર રશિયનો, દસ હજાર ફ્રેન્ચો અને દસ હજાર અશ્વોનાં સુડાં રણક્ષેત્રમાં રજાળતાં થઈ ગયાં હતાં અને તેમની ચીચીઆરીથી દિશાઓ ભરાઈ ગઈ હતી.

એમ કરતાં કરતાં દસ વાગવા આગા. અડધો અડધ રશિયન સૈન્ય કપાઈ ગયું હતું. એટલામાં ધણે દૂરથી ઝપાટાબંધ કૂચ કરતું નવું ફ્રેન્ચ લશ્કર આવી

પહોંચ્યું, અને યુદ્ધનો રત સ્પષ્ટ રીતે બહાષ મયો. રશિયનોથી હવે ટકાયું નહિ. પણ મહાન નેપોલિયનના મૈન્ય સામે પોતે આખો દિવસ ટકી રહ્યા. તેથી જુલાઈને જીતના યોદ્ધા કરતા તેઓ દૂર ચાલ્યા નયા. ફ્રેન્ચોએ તેમના લોહીના હિમ બલિદાનથી જીત તો મેળવી; પરંતુ તેઓ પણ ચાકીને લોચ ચએલા હોવાથી શિયાળાની રાતમાં લોહીથી ખરડાયલા ખરડા ઉપર જે કાંઈ આરામ મળી શકે તે લેવાની તેમને પણ જરૂર પડી. નેપોલિયનનું હૃદય શોકથી વિદુલ થઈ ગયું હતું. આજના જેવો નાસઘાયક દેખાવ તેણે કદી પણ નજરે નોંધ્યો ન હતો. લડાઈ પૂરી થયા પછી તે હમેશાં ધાયસ ચએલાની સારવાર કરવાના કામમાં નોડાઈ જતો અને પોતાને હાથે તેમને હવા વગેરે પાતો. તેનો સારો દાખલો નોંધને સેવકવર્ગ પણ સિપાઈઓની ભાવપૂર્વક માવજત કરતા. ધાયસ ચએલા રશિયનોપ્રત્યે પણ તેણે તેટલીજ હથા ખતાવી અને તેમની પણ સારવાર કરવામાં આવી.

લોહીથી ખરડાયલા અને ગુડાના ઢગલાથી ભરેલા રણક્ષેત્રમાં અને તેને અનેક-વિધ ચિતાઓ હતી છતાં પણ તેને પોતાની પતિપરાયણ પત્ની માદ આવી. તેણે જિતાવળથી ડુંકો પત્ર લખી કહાડ્યો અને દોડતે ઘોડે પારિસ જઈને નેસેશાઇનને તે પત્ર પહોંચાડવા એક સ્વારને રવાના કર્યો.

ખીજો દિવસે સવારે રણક્ષેત્રનો ખીલત્સ દેખાવ તેના ખરા સ્વરૂપમાં મર્વની નજરે પડ્યો. આખીસ હગર ચોદાઓનાં છિન્નભિન્ન ચએલાં રામ, કાગિલી તોપો, તલવારો, ગોળાઓ, ઘોડાના અવયવોના ઢુકડા, ફૂટા પડી ગએલા હાથ, પગ અને માર્યાના ઢગલા નોંધને નેપોલિયનનું હૃદય ભરાઈ ગયું. તેણે કયું કે “આ દેખાવ નોંધને રાગઓને સુધેહ તરફ પ્રીતિ અને યુદ્ધને માટે તિરસ્કાર અને ભય ઉત્પન્ન થવા નોંધમે.”

પ્રકરણ ૩૫ મું-રશિયામાં ઠેઠ ફ્રિડલેન્ડ સુધી

પોલિયન હવે આશા રાખતો હતો કે આટલું લોહી ગડ્યા પછી રશિયાના અને પ્રશિયાના નૃપતિઓને વધારે નબલત્યા કરાવવાની અપેક્ષા નહિ રહે, અને તેઓ સનાહની માગણી કરતા આવશે તમામ ઇતિહાસકારો ઓળખે છે કે આ વિગ્રહની ચર-આત નેપોલિયને કરી ન હતી અત્યારસુધી પણ તે માત્ર આત્મરક્ષણ કરવા જ લડતો હતો 'જેનાનો' મઆમ થયો ત્યાર અગાઉ પણ પ્રશિયાના રાજાને તેણે સનાહતુ ડોરેણુ મોટાદુરુ હતુ, અને તેના તરફ પ્રશિયાના ગળતએ વલ્લખ ન આવ્યું

તેથીજ જેનાનો દારણુ સમામ થયો ત્યારપછી પણ તેણે તરતજ લડાઈના મેદાનમા અને લોહીની નીચ તથા મૂઠાના ઢગલાની વચ્ચે હોલા રહીને બીજો પત્ર લખ્યો અને નાહકે ડપાઈ મગતા માનવબધુઓ તરફ દયા લાવવાની ફરીથી અગળ કરી, પરંતુ આ અરજને પણ ખતકારી કહાડીને છુપી ગીતે પોતાનું મૈન્ય મગળ કરીને તેમણે નેપોલિયનની જાવણી ઉપર હુમલો કર્યો નેપોલિયને તેમને ૨૪૦ માઈલસુધી પાછા હાવીને આપલોના મેદાનમા સખત હાર ખવડાવી હવે તેમના તરફથી સુમે હતુ કહેણુ આવે એવી આશા રાખીને તેણે પાચ દિવસસુધી ગાહ જોષ પછી પોતાની અભિમાનના ઈતિને તેણે ઉદારતાથી દમાવી અને સ્વમાનને ધારે મૂકીને તેણે ફરીથી એક પત્ર લખ્યો, પણ તેના ચતુઓએ તેની ઉદારતાનો અવજોજ અર્થ કર્યો કે હવે તેનામાં લડવાની શક્તિ હશે નહિ માર્ગજ સવાહ મામતો આવે છે આથી રશિયાએ પોતાના ઉત્તર પ્રદેશોમા અસખ્ય અસખ્ય માણુઓને એડાં કરીને વળા પાછી સુદની જોસભેર તૈયારી કરવા માંડી સ્વીડનના રાજાએ તો એટલેસુધી રખ્યુ કે ક્રાન્મના બુર્મેન રાજાએના ખરા હક્કની લડાઈમા આપણે ખુદી ગીતે તેમના પક્ષમા જોડાવુ જોષએ, ડાગણુ કે તેમાજ પદ્ધતિમગ રચાયલાં તમામ રાજ્યોનુ હિત સમાયલુ છે

યૂરોપના રાજાઓની એવી ઉદ્ધતાબભરેલી માન્યતા હતી કે ક્રાન્સને પોતાનો રાજા અને રાજ્યતત્ત્વ પસદ કરી લેનાનો હક્ક નથી, અને તેને લીધેજ યૂરોપમાં

સલાહ ચાય એ અસંભવિત હતું. આખા યુરોપમાં સૌથી બળવાન અને ગર્વિષ્ટ ફ્રેન્ચ પ્રજા શુ ખીમની અપમાનભરેલી આજ્ઞાને તાબે થઇને તેઓ કહે તે રાજની ધુસરી નીચે ગરદન નમાવે? નેપોલિયને એકવાર ખરખરે સત્ય કહ્યું હતું કે “જો કદાચ યુર્બેર્ન રાજાઓ ક્રાન્સની ગાદીએ ફરીથી આવે તો એક લાખ ફ્રેન્ચોનાં મુઠાં ઉપર થઇને તેમને આવડું પડશે.” આખરે યુરોપના આપખુદ રાજાઓનાં એકત્ર થએલાં સૈન્યોની પાછળપાછળ તેઓ પારિસમાં પાછા આવ્યા તો ખરા, પણ તેક્યારે? આખો યુરોપ લોહીથી ખરડાયો અને દશ લાખ ફ્રેન્ચો સ્વમાનના રક્ષણ માટે મૃત્યુના મુખમાં હોમાયા ત્યાર પછીજ; પરંતુ તે છતાં પણ આજે એ રાજાઓનું નામનિશાન રહેવા પામ્યું છે? આજે ક્રાન્સની ગાદીએ કાણ છે? પ્રજાની મરજી ઉપર એકલા પાસવબળનું દબાણ લાંબો વખત ચાલી શકતુંજ નથી.

આસ્તિત્વા ક્રાન્સની સાથે ધણીજ મહીર કાલકરારથી બંધાયેલું હતું, તો- પણ ત્યાંના રાજની અંદરખાનેથી મરજી લડાઇતું બહાનું શોધવાની હતી. તેણે નેપોલિયનને લખ્યું કે મને મધ્યસ્થ નીમો તો હું સલાહની સરતોનો નિર્ણય કરાવી આપું. નેપોલિયન તેનાથી છેતરાય એવો ન હતો. તે સમજી ગયો કે આસ્તિત્વા સલાહ ન કરાવતાં ઉલટા નવા વાધા ઉભા કરશે. તેથી તેણે જવાબ આપ્યો કે જે રાજ્યે પોતાની દોલત અને મોટાઇ ખીખાં રાજ્યોને સ્વાહા કરીને મેળવી છે, તે રાજ્ય સલાહ કરાવવાને બદલે નવાં વેર અને કુસંપ ઉભાં કરાવવાનાંજ બહાનાં શોધ્યા કરશે. તેજ વખતે તેણે પારિસમાં ખીજું એક લાખ સિપાઇઓનું લશ્કર ઉજું કરવાની મુખ્ય પ્રધાનને આજ્ઞા કરી, કે જેથી કરીને જર્મનીમાં પડેલા એક લાખ માણસો ઉપરાંત ખીજી તેટલીજ બળવાન ફ્રાન્સ તૈયાર થએલી જોઇને આસ્તિત્વા ડરતુંજ રહે. આવી સમયમૂલકતા વાપરીને નેપોલિયને આસ્તિત્વાને પોતાની સામેની એકસંધીમાં જોડાતું અટકાવ્યું.

સ્પેનનો યુર્બેર્ન વંશીય રાજા પણ ક્રાન્સ ઉપર વૂઠી પડવાની તક શોધ્યા કરતો હતો. નેપોલિયન પોતાના રાજ્યથી ધણે દૂર છે અને તેના અસખ્ય કુશ્મનો વચ્ચે ઘેરાઈ ગયો છે એમ ધારીને તેણે બેવચની થઇને લશ્કર તૈયાર કર્યું અને “જેના”નું યુદ્ધ થયું તેને આગેજ દિવસે તેણે પોતાની રૈયતને લશ્કરમાં જોડાવાની જાહેર આજ્ઞા પ્રકટ કરી; પણ “જેના”ના સઆમના ચોંઠાવનારા પરિણામથી તે પાછો ડરી ગયો અને પોતે નિર્ણય હોય અને નેપોલિયનનો દિતેન્દ્ર હોય તેમ તેણે જણાવ્યું કે સ્પેનમાં જે લશ્કર તૈયાર થયું છે તે માત્ર ક્રાન્સને મદદ કરવાને માટેજ ઉજું થયું છે. નેપોલિયનને સ્પેનના રાજાનો છુપો પત્રવ્યવહાર તેના જાન્યુસોએ પહેંચાડી

૧ આ પુસ્તક રચાયું ત્યારે પાછો એ આગલા રાજવરણે અમલ નહ થઇ નેપોલિયનનો વંશજ ક્રાન્સનો રાજ બન્યો હતો.

દીધો હતો તેથી તે મનમાં હસ્યો. અને જાણે પોતે છેતરાતો હોય તેમ રોયનના રાજાને આભારનો પત્ર લખીને તેના લશ્કરને ફ્રાન્સમાં આવવા દીધું; પણ તેને ફ્રેન્ચ લશ્કરની વચમાં સાચવીને રાખ્યું.

આ પ્રમાણે રોયનના રાજાએ વારંવાર બેઠામની ખતાવી તેથી આખરે તેને પણ પદબ્રષ્ટ કરવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી અને તેમ કરવા જતા તેની પોતાની પણ પડતી થઈ. જો તેણે એ રાજાને રોયનની ગાદી ઉપર રહેવા દીધો હોત તો-પણ વહેલુ મોકુ પરિણામ તો એનું એજ આવત નેપોલિયન ઉન્નતિના શિખર ઉપર પહોંચશે અને ત્યાંથી તેનું પતન થશે એવું પ્રારબ્ધની પોથીમા નિર્માણજ થઈ ચૂક્યું હતું. ઉંડામાં ઉંડી દાર્બદ્રષ્ટિથી અને કાર્યદક્ષતાથી પણ તેના અધ.પાત અટકાવી શકાય એવો હતોજ નહિ. જો નેપોલિયને પોતાના અંત.કરણને વેચીને યુરોપના રાજાઓની મૈત્રી સાધી હોત અને તે લોકોના રાજા મટીને ઉમરાવોનો રાજા થયો હોત તો તેના તરફ નૃપતિ વર્ગનો દ્રેષ ઓછો થાત, પણ તેમ કરવા જતાં તે લોકોની પ્રીતિ ગ્રામવત. ઉચ્ચ કક્ષાના મનુષ્ય તરીકે નેપોલિયનને પોતાના આદર્શથી ભ્રષ્ટ થવા કરતાં વિનાશનેજ વધારે પસંદ કર્યો. તે પડ્યો, પણ જગતમાં પોતાના લગ્ન જીવનની ચિરમરણીય છાપ મૂકીને અને પ્રજાના અત ક-રણમાં હમેશનું રથાન પ્રાપ્ત કરીને પડ્યો. તે પોતેજ કહે છે કે “ સેટ હેલેના તો મારા પ્રારબ્ધમાં પહેલેથીજ નિર્માણ થઈ ચૂક્યો હતો.

બેઠે પક્ષ નવેસરથી યુદ્ધની તૈયારી કરવા મડી પડ્યા હતા. દરમ્યાન શિયાળાનો અમલ ઉતરવા અભ્યો. નેપોલિયન સિપાઇઓની સાથે જાવણીમાંજ રહેતો હતો અને દરેક પ્રકારની મુશીબતો જાતે સહન કરીને તેમને પણ સહન કરવાનું શીખવતો. એકવાર તેના ભાઈ જેસેફે લખ્યું કે અમને નેપલમાં લશ્ચી વિટબણા પડે ■ તેના જવાબમાં તેણે લખ્યું કે —

“ આજે એ મહિના થયાં મારા લશ્કરના અમલદારોએ શરીરપરથી કપડાં ઉતાર્યાં નથી, કેટલાકને તો ચાર ચાર મહિના પણ થઈ ગયા છે. મેં પોતે પણ પખવાડિયું થયા જૂટ ઉતાર્યાં નથી. અમે કાદવ અને બરફમાં પડ્યા રહીએ છીએ. રોટી અને દારૂનું મો જોતા નથી. જટાકા અને માસ ઉપર નિર્વાહ કરીને લાંબી લામી કુચ કરીએ છીએ. આરામ શુ છે તે અમે જાણતા નથી. ગોળાઓના ઝડીની વચમાં સગીનથી યુદ્ધ કરીએ છીએ અને ધાયલ ચએલા સિપાઇઓને પણ ‘અસે’ બસે માઇલસુધી ઠંડા પવનના ઝપાટા લાગે તેવી રીતે બરફ ઉપર ધકેલવાની ગાડીઓમાં નાખીને લઈ જવા પડે છે ”

નેપોલિયન આ સમયે પોતાના રાજ્યથી દોઢ હજાર માઇલ દૂર હતો અને અહિંના કામને અચાગ જોજો તેને માથે હતો તે છતાં પણ તે જાવણીમાં રહ્યો

રહ્યો પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થામાં નિરંતર લક્ષ આપતો હતો. દર અડવાડીએ દરેક ખાતાના પ્રધાનોની ટપાલ તેને મળ્યાજ કરતી. તે આવે કે તરતજ તે વાંચી નાખતો અને કીણામાં કીણી બાજતોવિધે પણ પોતાના જવાબમાં સૂચનાઓ કરતો. કાષ્ટએ તેની સ્તુતિની કવિતા રચી હતી અને તે નાટકચાળાઓમાં ગવાતી હતી. તેની રસમત'ને તે રૂચી નહિ. તેથી તેને કેકાણે વધારે ઉદાર ભાવનાઓવાળી અને જેમાં પોતાનાં વખાણુ ઓછાં આવે એવી કવિતા ગવડાવવાની મૂચના કરી. તેણે ક્યું કે "પ્રજામાં ઉત્તમ અને પ્રબળ ભાવનાઓ જાગૃત થાય એવી કવિતા એજ મારી સારામાં સારી સ્તુતિ છે."

કેળવણી ખાતાની સુધારણા તરફ તો તે અત્યંત ઝળઝળપૂર્વક લક્ષ આપ્યો કરતો હતો. કન્યાકેળવણીની એક સંસ્થાને અગ્રે તેણે કેળવણીખાતાના પ્રધાનને લખ્યું કે "આ શાળામાં કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાનો હેતુ એ છે કે તેઓ આદર્શ કુમારિકાઓ, આદર્શ પત્નીઓ અને આદર્શ માતાઓ થાય. તેમને એવી રીતે કેળવજો કે તેમનામાં પૃત્તક જીવિ કરતાં અદ્ધનો વિકાસ વધારે થાય. ઓઓના મગજની કટલેક અંશે નિર્જળતા, તેમના વિચારની અસ્થિરતા, સમાજ-જીવનમાં તેમને માટે કુદરતે નિર્માણ કરેલુ સ્થાન અને ગમે તે વ્યવસ્થામાં ઉશ્ચરના ન્યાયીપણા ઉપર અઢા રાખીને શાંતિ ધાગણ કરવાની તથા બીજાના દોષને પ્રેમ અને ઉદારતાપૂર્વક સમાદિષ્ટિથી જોવાની તેમની દેવ, એ બાજતો તેમને માટે ખાસ અગત્યની હોવાથી સ્ત્રીકેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણ ખત્તુ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. એ કન્યાઓ શાળા છોડે ત્યારે દેશનદાર રમણીઓ નહિ પણ સુશીલ સત્તારીઓ નીવડે અને તેમની માહકશક્તિ તેમના શરીરની ખુબસુરતીમાં નહિ પણ તેમના ઉંચા પ્રકારના શુભમાં રહેલી હોય એ જોવાને હું પણ ઉન્નક છું."

તેણે આમદૂર્વક મૂચના કરી હતી કે "કન્યાઓએ ઈતિહાસ, સાહિત્ય, પોતાની આસપાસના લોકોમાં મૂળ ઘાલી ખેડેલા વલ્લેઓને દૂર દરવા બેઠકું લૈાતિકશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, થોડુંક વૈદક, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, નૃત્ય-પણ તે નાટકની ઢગનું નૃત્ય નહિ-વાચન અને તમામ જાતનું શીવપ્રકામ શીખવું જોઈએ. તેમના ઓરડાને શુભમાર તેમને પોતાને દાયેજ સજી લેતાં આવડવું જોઈએ. પોતાનાં મોજાં, કપડાં, ટોપીઓ, વાજના ઉપયોગની સૌંદર્યવર્ધક વસ્તુઓ, ખાજોનાં કપડાં, એ બધી વીએ તેમણે જાનેજ જનાવી લેવી જોઈએ. આ તરજુ ઠાકરીઓને આગળ જતાં ઉપયોગી ઓઓ અએલી જોવા હું ઇચ્છું છું."

કાવણીમાં અને રાજધાનીથી દેક દબર માધલ દર છતાં તેની સર્વમારી જીવિ અને અદમ્ય દાર્શનિકી શક્તિવડે રાજ્યની દરેક બાજત તેના ખ્યાન બહાર વતી નહિ.

વર્તમાનપત્રોના સમ્બંધમાં તેણે એ વિષયની સાથે સમ્બંધ રાખનાર પ્રધાનને વખ્ય કે ' સાહિત્યને સરળતાપૂર્વક ઉત્તેજન આપવું હોય તો એવું એક પત્ર ચલાવવું જોઈએ, કે જેમાં પ્રગટ થતી સમાલોચનાઓ શુદ્ધ હોતુવાળી, ચાહુ વર્તમાનપત્રોમાં જોનામાં આવતા પદ્ધતિથી તેમજ તોછડાંભરેલા આક્ષેપોથી મુક્ત અને નિઃસ્પર્શ હોય. હાલમાં જે સમાલોચનાઓ લખાય છે તે મિનઅનુભવી અને સામાન્ય શક્તિવાળા હોવા છતાં પોતાને વિકાસમાં અપાવનાર લેખકોને પણ માર્ગદર્શક થતી નથી, તેમ તે તેમની કલમ પર અકુશ પણ મૂકી શકતી નથી વળી તે ખરેખરી ચોખ્ખતાવાળા વિદ્વાનોની કદર પણ કરી શકતી નથી તેઓ તો માત્ર લેખકને ઉતારી પાડીને તેમને નિઃસાહી બનાવી દે છે જેમાં ભાષાની છટાની સાથે શુદ્ધિનો ઝળકટ હોય, અને જેમાં ગુણ અને દોષની વિવેકપૂર્વક સમીક્ષા થતી હોય, એવા લેખ લખાવા જોઈએ કોઈનામાં શોષાશ્ચાહી ચોખ્ખતા હોય તો તે પણ શોષી છાડીને સમાલોચનામાં તેના કદર થવી ઘટે છે '

ક્રાન્સના વિશ્વવિદ્યાનયોની સુધારણાના અગ્રધર્મા તેણે લખ્યું કે ' તમારે સાહિત્યના શિક્ષણને માટે એક વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવાની ચોજના ધરી કાઢવી જોઈએ સાહિત્ય એટલે માત્ર નાવ્યો અને નવસંધ્યાઓ જ નહિ પણ તેમાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળનો પણ સમાવેશ કરવો. તેમાં ઓછામાં ઓછા ત્રીસ પ્રોફેસરોની ગોઠવણ કરવી અને તે એવા હોવા જોઈએ કે બહુવિધ ઉપરાત વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી અભ્યાસને લગતી પણ ઉપયોગી સૂચનાઓ આપી શકે કોઈને અમુક યુગના સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવો હોય તો તેણે કયા પુસ્તકો જોવા અને કયા પ્રાચીન લેખો, સમરચુસ્ત ભો તથા ઇમારતો તપાસવી કોઈને પરચમાં મુસાફરી કરવા જવું હોય તો ત્યાંનું રાજ્યમંદારણ સાહિત્ય, તે દેશની કુદરતી પેદાશ વગેરે બામતોની આહિતિમાટે કયા પ્રોફેસર પાસે જવું તે સર્વને જાહેર કરી દેવું જોઈએ "

' ધણીજ અફસોસની વાત છે કે આવા વિશાળ દેશમાં કોઈ યુવકને પોતાનું જ્ઞાન વધારવું હોય અથવા અમુક વિષયમાં પ્રવીણતા મેળવવી હોય તો તેને ધણી વખત મુધી ખરા માર્ગદર્શકને અભાવે અધારામાં ફાંફા મારવા પડે છે અને પોતાને જોઈતું જ્ઞાન મેળવવાનો સત્ય માર્ગ તેને હાથ નાગે ત્યાંમુધીમાં તેને ધણી વર્ષ મિથ્યા શોધાશોધ કરવામાં ગુમાવવા પડે છે માટેજ એ ઉપર કહી તેવી સરચાઓની જરૂર ધણી વર્ષથી હું એ વિષે વિચાર ચલાવી રહ્યા છું પરણું કે અને માગ અભ્યાસમાં પણ એવીજ મુશ્કેલી નડ્યા કરે છે '

આ પ્રમાણે ક્રાન્સની સગીન સુધારણા તરફ તે નિરંતર લક્ષ આપતો હતો અને તેની સાથે જે વિશાળ જૈન્યને લઈને તે ચતુના મુનકમાં, અસખ્ય ચતુસૈન્યની વચમાં પડ્યો હતો તેના મુખસાધનો તરફ પણ તેની કાળજી ઓછી ન હતી.

તેના લશ્કરને ખોરાક, વસ્ત્ર અને આરામનાં સાધનો યથેચ્છ મળ્યેજ નતાં હતાં. બિચારા રશિયનો ભૂખમરો પેડતા હતા. તેઓ ધણીવાર આસંપાસના તાલુકાઓમાં નિઃશ્વપણે ઘૂંટકાટ અને ભેરણુલભ કરતા અને કોઈ કોઈ તો ફ્રેન્ચોની છાવણીઓમાં પણ આવી પહોંચીને સિપાઇઓ પાસે રોટલી માટે બીખ માગતા. તેઓ ઇશ્વારતથી કહેતા કે અમે કેટલાક દિવસના ઉપવાસી છીએ. ફ્રેન્ચો તેમનો પ્રેમથી સત્કાર કરતા અને પેટ ભરીને ખવરાવતા.

પારિસના ઉદ્યોગને ઉત્તેજન આપવા માટે નેપોલિયને જરૂરિયાત જોડા, ખૂદ, થોડાનાં જીન, તોપોની ગાડીઓ વગેરે ત્યાંજ બનાવવાની વરદી આપી હતી. એ બધી વસ્તુઓ ક્રાન્સથી પોલેન્ડ સુધી લાવવાની હતી. રસ્તામાં ઝૂંટારાનાં અસંખ્ય ટોળાં લમતાં હતાં અને કાદવથી ભરેલા મોટા મોટા ધરા આવતા હતા. મારેન્જોનાં ધુલુ વખતે તોપોનાં ગાંઠાં ખેંચનારને પાણી ચલાવવા માટે નેપોલિયને તેમના દરબારમાં વધારો કર્યો હતો. તેમ આ વખતે ભારદારી ગાંઠાં હાંકનારને પણ લશ્કરી પોશાક વગેરે આપીને તેમની સ્વમાનરૂતિને તેણે જાગૃત કરી. તેઓ બિચારા અત્યારસુધી રોજબા મજૂર જેવા હતા. હવે તેમને લશ્કરી પોશાક મળ્યો અને તેઓ પણુ સૈન્યના અંગજૂન ગણાવા લાગ્યા તેથી જે કામ તેઓ પહેલાં માત્ર પગારને માટે કરતા હતા તે હવે દેશાભિમાનની લાગણીપૂર્વક કરવા લાગ્યા.

આવાં આવાં અનેકવિધ કાર્યોમાં નેપોલિયન લગ્ન હોડાવતો હતો. પોલેન્ડના ખરફમય પ્રદેશમાં પડેલી તેની છાવણી ઉપર આખા યૂરોપની આંખ ઠરી હતી. તેનાં મહાભારત કાર્યો અને તેની કાર્યદક્ષતા જોઇને તેના શત્રુઓ લમલીત થઇ ગયા હતા. આટલે દૂર રહ્યાં રહ્યાં પણ જાણે તે દુધભેરીસ મહેલમાં બેઠો હોય તેવી રીતે તે પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થા ગળળવી શકતો હતો. જ્યાં આટલો બધો કામનો જોગો છતાં ઝોઝામાં ઝોઝા દિવસમાં એકવાર અને કોઇવાર તો દિવસમાં બન્ને વખત પોતાની પ્રિય પત્નીને પત્રો લખતો.

સાવકી પુત્રી હોર્ટેન્સિયુ લમ તેના નાના ભાઇ લૂઇ સાથે થયું હતું. તેમનો નાનો પુત્ર જેનું નામ પણુ નેપોલિયનજી પાડ્યામાં આવ્યું હતું તે સહેનશાહ નેપોલિયનને પ્રજ્ઞાળ વહાલો હતો. તે પાંચ વર્ષનો પરમ સુંદર બાળક હતો અને નાનપણથીજ તેનામાં ચારિત્ર્યની લબ્યતાનાં ચિન્હ નજરે પડતાં હતાં. નેપોલિયનને પોતાને મંતાન નહિ હોવાથી આ છોકરાને પોતાનો વારસ ઠરાવવાની તેને ઇચ્છા હતી; પરંતુ આ બાળક એકાએક મરણુ પામ્યો અને નેપોલિયનની તે આશા વૃથા ગઇ. તેના પ્રેમળ હૃદયને આથી સખત મહાર લાગ્યો. તે એ હાથમાં માથું ઢાંકીને લાંબા વખતસુધી અત્યંત ઉદ્વેગમથી વિચારોમાં ગરકાવ થઇને બેસી રહ્યો. તેને જોલાવવાની પણુ કોઇની કિંમત ચાલી નહિ.

નેપોલિયન આખા યુરોપમાં બલિષ્ઠ રાજ્ય હતો છતાં તેને વારસ ન હતો. તેના મરણ પછી ફ્રાન્સમાં ફરીથી અદર અંદરનો ક્ષલ્લ જાગે એવા ચિન્હ સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં. તે ધણીવાર બારે ખેદ સાથે પોતાના મન સાથે બોલતો કે “ આ બધું રાજ્ય મારે કેને સોપી જવું ? ” હાર્ટેન્સના પુત્ર ઉપર તેણે આશા બાધી હતી. હવે જોસેફાઇન સાથેના લક્ષ્મણ ૨૬ કરીને બીજાવાર લગ્ન કરવાનો દુઃખદ પ્રશ્ન ફરી પાછો ઉભો થયો. એક બાલુએ જોસેફાઇન તરફ તેનો અગાધ પ્રેમ અને બીજા બાલુએ પોતાને વશ કાયમ રાખવાની તેની પ્રત્યક્ષ એ ખે વચ્ચે ખે ચતાણુ થવાથી તેના હૃદયને એવી તીવ્ર વેદના ચતી હતી કે તેનો મજબૂત મનોનિયત્ત છતાં તેના ગાવ ફિક્કા પડી ગયા અને ઉધ તેમજ આહાર કંઈ ચર્ષ ગયા. જોસેફાઇનને લવિષ્યના વિચાર આવવાથી ધણોજ મતાપ થતો હતો અને તે પણ રાતદિવસ રડી રડીને કઢાડતી હતી. નેપોલિયન વારવાર જોસેફાઇનને અને દીકરી હાર્ટેન્સને દિવાસાના પત્રો લખતો હતો.

પોપેન્ડના બરફમય પ્રદેશમાં ઊવણી નાખીને જ્યારે જૈન્યસહિત નેપોલિયન રહ્યો હતો તે વખતે તે સખતમાં સખત શારીરિક અને માનસિક પરિશ્રમ લેતો હતો અને તેની તમામ શક્તિઓ પૂર જોસમાં કામ કરી રહી હતી. પોતાની ઊવણીમાં આટા મારતી વખતે બરફ, વરસાદ અને કાદવમાં ચર્ષને તે ધણી વાર રાજના નેવું નેવું માંદલની સ્વારી કરતો. લશ્કરમાં માણસોની બરતી કરનારા માણસોની સાથે અને આટલા વિરાળ જૈન્યમાટે જોઈતી વસ્તુઓનો ગળવર જથ્થો વડી લાવનાર મારફતીઓની સાથે તે પતખવહાર કરતો. પારિસમાં જનતા દરેક બનાવપર તે નજર રાખતો, ત્યાંના રાજતત્ત્વ નિયમન અહિં રહ્યાં રહ્યાં કરતો, અને પોતાના શત્રુરાજ્યો ફરીથી લગાઇ ન કરે, મિત્રરાજ્યોને સારો બદલો મળે, અને ફ્રાન્સનું ફરીથી કોઇ અપમાન ન કરી વકે તેને માટે પોતે કેવી નીતિ અખત્યાર કરવી તે સર્વ બાળતોતો પણ વિચાર કર્યા કરતો.

ઈગિપ્તે હવે એક નવી બાજી રમવા માંડી. તેનું નૌકાજૈન્ય શાર્પનલ્સની મામુદ્-ધુની ઓળગી તુર્કિસ્થાનની નખળી તોપોનો તિરસ્કાર કરીને કોન્સ્ટન્ટિનોપલના બારા આગળ આવી ઉભુ અને દુકા, લશ્કરી ચખ્દોમાં લહેવડાવ્યું કે “ ફ્રાન્સની સાથેની મૈત્રી તોડો, તમારો કાફલો અમને સોંપી દો, અમારા પક્ષમાં જોડાઓ નહિ તો અડધા કતલક્રમાં આખા નગરના બૃહા કઢાડી નાખીશું ”

પણ તુર્કિસ્તાનના દરબારમાં જે એવચીની નેપોલિયને નીમણુક કરી હતી તે વણેજ બાહોશ માણસ હતો. તેણે એક બાલુએ આખી તુર્ક પ્રજાને જાગૃત કરી અને બીજા બાલુએ ચતુના સેનાપતિને સુલેહ કરવાની સરતોની વાતોને બહાને રાફા ગમ્યો. સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકો, ખ્રિસ્તીઓ અને મુમયમાનો સર્વ કામે લાગી

ગયા. ફ્રાન્સના ઈંગ્લેન્ડની સલાહ પ્રમાણે જોતજોતામાં જ્યાંવનાં પાંધણામ તૈયાર થઈ ગયાં અને તેમના ઉપર આથરે એક હજાર તોપો ગોડવાઈ ગઈ. ઉપરે અંગ્રેજ કાફલાને નાગોશી સાથે ત્યાંથી પાછા ફરવું પડ્યું. આ બનાવથી તુર્કસ્તાન અને ફ્રાન્સની મૈત્રી વધારે દૃઢ થઈ.

શિયાળો ઉતરી ગયો અને યુદ્ધનું મંડળ ફરીથી મંડળ્યું. રશિયા અને પ્રશિયાએ મળીને ૧૪૦૦૦૦ માણસો એકઠાં કર્યા હતાં; તેમાંથી તેઓ ગમે ત્યારે ૧૦૦૦૦૦ માણસોને યુદ્ધમાં ઉતારી શકે એમ હતું. ખીજા બાજુએ ચાર લાખ ફ્રેન્ચો માઈલોના માઈલ સુધી લંબાયેલી જાવણીમાં અને કિલ્લાઓમાં પડ્યા હતા, તેમાંથી નિમેન અને વિસ્ટુલા નદીની વચ્ચેના કેટલાક પશુ સ્થળમાં એક લાખ સાઠ હજાર માણસો એકત્ર કરી રાકાય એમ હતું. બનાળો ખેસતાંજ નેપોલિયને લશ્કરને મેદાનમાં ઉતાર્યું અને કવાયત આપવા માંડી.

જૂન મહિનો ખેસતાંજ ફ્રેન્ચ સરદાર માર્શલ નેની જાવણી ઉપર એકદમ ધસારો થયો. દોહસો માઈલસુધી લાંબીને લાંબી જાવણી નાખીને પડેલી ફ્રેન્ચ સેના એક જગ્યાએ સપાટાખંધ એકઠી થવાને ગતિમાન થઈ ગઈ. દરેક જગ્યાએ યંત્રસૈન્ય અમકાતું. તોપોના અવાજ, સ્વારના ધસારા અને તલવારોની અથકાઅથકી રાત દિવસ ચાલુજ રહેતાં. નેપોલિયનની હિલચાલ એવી ચાલાકી ભરેલી હતી કે દરેક ટેકાણે યંત્રસૈન્ય કરતાં તેનાં માણસો વધારેજ હોય. પર્વતો, ખીણો, નદીઓ, અને જંગલો આજંગતો તે યંત્રની પૂઠે પડેલા.

એક પછી એક મેદાન લોહીથી રંગાવા લાગ્યાં. જ્યાં જ્યાં ગામ આવતું ત્યાં ત્યાં રશિયનો ચોલતા અને મરણીઆ થઈને લડતા. એકાદ કલાક ગોળા અને ગોળીઓની ઝડી મચી રહેતી. મકાનો ભાગી વૃદ્ધોને મેદાન થઈ જતાં. સ્ત્રીઓ પોતાનાં બાળકોને કૂડે લઈને બાવરી બાવરી ચારે દિશાએ નાસતી. એકાદ કલાકમાં ઓખ, ગોળીઓ અને તોપના ગોળા પોતાનું કામ કરી નાખતા. મળતાં ધરેમાંથી લોહી નીંગળતા રશિયનો નાસતા. શેરીએ શેરીએ જંગ મચી રહેતા. હજારો ધરના ચૂરચૂરા થઈ ગયા. સેકડો સ્ત્રીઓ અને બાળકો પીંધાઈ ગયાં. પાકથી ભરેલાં ખેતરો સ્વારોના પગતળે ઈંદાઈ ગયાં. છતાં હજી ભયંકર વાવાઝોડું આજ અને વિનાશની વૃદ્ધિ કરતું આગળને આગળ વધતુંજ ચલ્યું. જંગલી રશિયનો નાસતા અને ઝંતુની ફ્રેન્ચો તેમની પૂઠે પકડતા. આ પ્રમાણે પાંચદિવસ સુધી રાતદિવસ યુદ્ધોની રમઝટ મચી રહી. છઠ્ઠે દિવસે ૬૦૦૦૦ રશિયનો અને પ્રશિયનો હેલ્સિન્કીના મેદાનમાં એકા થયા અને પાંચસો ભારે તોપો ગોઠવીને મજબૂત મોરચો નાખીને બેઠા. મેદાનમાં ઘખલ ચતા ફ્રેન્ચોને એકસપાટે ચીંધી નાખવાને એ તોપોને એગાઓથી ઠંડી ઠંડીને લરી હતી.

નિંદગીની લેશમાત્ર પશુ દરકાર રાખ્યા વગર ૨૦૦૦૦ ફ્રેન્ચો હાંનાદધી.

માકાશ ગજવતા તોપોનાં મોં સામે ધસી ગયા. મુરા અને ને સર્વની આગળ હતા. આ હુમલો તદ્દન સાહસિક અને અવિચારી હતો અને પોતાના સિપાઈઓની મિન-ત્રી કરતલ જોવાને સારે નસીબે નેપોલિયન તે વખતે ત્યાં ન હતો. રશિયનોની તોપોનાં મુખમાંથી પ્રલયાગ્નિ વરસવા લાગ્યો, અને તેની સામે ઉઘાડી છાતીએ ફ્રેન્ચેર નિડરપણે દોડી આવ્યા તેમની હારોની હારો ઉડી જવા લાગી. પણ લોહીથી વહેતી પીકામાં ચક્રને, મુઝ્ડાના દગલાને કચરતા પાઝવી હાનના સિપાઈઓ બેધડક આગળ ઠાકતાજ ગયા તોપોના મુખ પાસે જઈને તોપો ફેડનારને તેમણે તલવારથી ઝટકાવી નાખ્યા અને જમનાદ ગજવતા ઉભા રહ્યા.

પરંતુ એટલામાંજ ચતુના સ્વારોની પડઘીએ સંભળાઈ. રશુશિંગડાનો તીણો અવાજ સંભળાયો. સમુદ્રની ભરતીનાં મોજાનાં વેગથી દશહજાર સ્વાર ફ્રેન્ચ સેના ઉપર તૂટી પડ્યા. જમનાદ બધ ચક્ર ગયા અને જીવને જોખમે તોપોની પાસે જઈ ઉભેલા ફ્રેન્ચો ધાસની માફક કપાઈ ગયા. આ પ્રમાણે ફતેહનું મોજું કોઈવાર આ બાલુએ તો કોઈવાર સામી બાલુએ એમ ઝોકાં ખાવા લાગ્યું. રાત પડી આકાશમાં ધ્રુમડાનાં વાદળાં જામ્યા હતાં અને તેના છત્ર નીચે મનુષ્યો દૈત્યોની માફક પ્રલય મચાવી રહ્યાં હતાં. મધ્યરાત્રિ ચર્ચ ત્યારે તોપોના અવાજ બધ ચક્ર. બાર કલાક સુધી લડી થાકીને લોથપોથ થએલા સિપાઈઓ મુઝ્ડાના દગલા વચ્ચે રુધિરસ્થાપિત મેદાનમાંજ આરામ લેવા સૂતા. મોડી રાતે નેપોલિયન ત્યાં દોડતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો. ઉલ્લાસ પાંચ દિવસ થયાં તેણે ઉંઘ આહારને જાણ્યો ન હતો. વરસાદ, બરફ, કાદવની પરવા કરી ન હતી. દોઢસો માર્શલસુધી વિરતરાતી લાંબી હારમાં કુચ કરતા વિચાળ સૈન્યમાં મર્વને ઉત્સાહ આપતો તે બધે ધૂમી વળતો. એક ઘોડો અત્યંત દોડવાથી થાકીને મરી જતો ત્યારે બીજો અને તેના પછી ત્રીજો એમ અનેક ઘોડાપર સ્વારી કરતો તે વાવાઝોડાની ત્વરાથી આખા લશ્કરમાં ફેરી વળતો. હેલ્સબર્ગના મેદાનમાં તેના અતિ બહાદુર મેનાપતિઓએ અવિચારીપણે પોતાના સિપાઈઓની કતલ કરાવી નાખી તે જાણીને તે ધણોજ નારાજ ચલે.

સવાર પડતાંજ પાછાં બેઉ લશ્કર અસલ જગ્યાએ મોડવાઈ ગયાં. ફ્રેન્ચો મેદાનમાં અને રશિયનો પોતાના મોરચાની પાછળ ઉભા રહ્યા. સિપાઈઓની નાદક ખુચારી ન ચાલ તે માટે નેપોલિયન હમેશાં કાળજી રાખતો હતો. તેણે એવી કુનેદથી લશ્કરની હિલચાલ કીધી કે રશિયનોને એક પણ તોપ ફેડવા વગર તેમની મજબૂત જગ્યા-એથી ખસી જવું પડ્યું. તેઓ પાછા અને પાછા હડતા ગયા. આખી રાત તેમણે ઝડપથી અવળી કુચ કરી. બીજે દિવસે પણ તેઓ થોડેલા છતાં પાછા હડતાજ ગયા. આખરે તેમને ચોલવાની ફરજ પડી. આજે હવે તેમનું આવી મન-યું, નેપોલિયને તેમને ધકેલી ધકેલી એક નદીના વાંક આગળ લાવી મૂક્યા હતા અને તેમને પોતાના

લશ્કરની વચમાં એવા સળંગ ધેરી લીધા હતા કે તેમને માટે નાસવાનો માર્ગજ રહ્યો ન હતો.

જૂનની ૧૪ મી તારીખે સવારના પહોરમાંજ 'ફ્રિડલેન્ડ'નું યુદ્ધ શરૂ થયું. માર્શલ નેની દુકડી આગળ વધી હતી તેના ઉપર આખું રશિયન મૈત્ર્ય બાહોમ કરીને તૂટી પડ્યું. મદદ આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાં માર્શલ નેના લશ્કરના દુકડે દુકડા કરી નાખવાનો તેમનો ઇરાદો હતો. નેપોલિયને દશ માઇલને છેટે તોપોના ધમાકા સાંભળ્યા તેણે આસપાસની તમામ દુકડીઓને રણક્ષેત્રમાં તેડી લાવવા માટે ચારે બાજુએ સ્વાર દોડાવી મૂક્યા અને પોતે મારતે ધોડે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. નદીના વાંકવડે ધેરામણી રશિયન ફેંજ અને ચારે દિશાએથી દોડી આવતી પોતાની દુકડીઓને જોઈ તેના ચહેરા ઉપર આનંદ છવાઈ રહ્યો તેણે કહ્યું, "આજે મારે-જોના યુદ્ધની વરસગાંઠ છે. આજનો દિવસ આપણે માટે ફેરવેલો છે."

માર્શલ 'ને'ની પામે માત્ર ૨૬૦૦૦ માણસો હતા તેટલા વડે તે ૮૦૦૦૦ રશિય તોની સામે સવારથી અત્યારસુધી ટકી રહ્યા હતા. નેપોલિયનને ટેકરીની ટોચ ઉપર જોઈને એ સરદાર ત્યાં દોડને ધોડે આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો, "સાહેબ, જલદી કરો. મારું લશ્કર થાડી ગયું છે. મને મદદ આપો તો તમામ રશિયનોને ૮ નદીમાં ધોંસી મૂકું." તે વીર પુરુષનાં કપડાંમાં બહુકની ગોળાઓથી કાણ્યાં પડી ગયાં હતાં અને તેના ધોડા લોહીથી ખરડાઈ ગયા હતા. નેપોલિયન તેના તરફ જોઈ મગર થયો અને પછી દૂરમિનથી પોતાના અને યંત્રના લશ્કરની ગોઠવણ કાળજીથી તપાસી લીધી. એક અમલદારે સૂચના કરી કે હજી થોડા ફરાક થોભી જવું. નેપોલિયને હતાથી કહ્યું, "નહિ, નહિ, યંત્ર ફરીથી આવા સંકળમાં નહિ આવે."

સરદારોને પોતાની પાસે બોલાવીને યંત્ર ઉપર કંઈ કંઈ રીતે કુમરો કરવો તેની ચોજના તેણે પોતાના અપ્રતિમ, દુકા, હઠનાવાળા અને ખરાબર અર્થમુલ્યક યંદામાં સમજાવી લીધી. પછી માર્શલ નેના હાથ પકડીને તેને 'ફ્રિડલેન્ડ' ગામ અને તેની આગળ એકત્ર થયેલા રશિયન સિપાઈઓનો ધન સમુદાય બતાવ્યો અને કહ્યું—“આ તમારું લક્ષ્યનિદુ છે. આસપાસ નગર પણ ક્યાં વગર તમે ત્યાં સીધા પહોંચી જાઓ અને ગમે તેમ કરીને યંત્રસમૂહને બેદીને ચહેરામાં ઘૂસી જાઓ, તમામ પૂલ તમારે કમળે કરી લો. તમારી આસપાસ શું થાય છે તેની તમારે પરવા ન કરવી. તે કામ મારું અને લશ્કરનું છે.”

આખું અત્યંત સાહસિક કામ પોતાને નોપાયવું જોઈને મગર થયેલો માર્શલ ને ધોડા યોગ્યતા પોતાના લશ્કરની આજે-જાની સેવા બાંધતો થયો. નેપોલિયન તે વીર ધિરામણીની પાછળ જોઈ રહ્યો અને બોલ્યો, “આ ખરેખરો સિદ્ધ જોવા છે.” નેના ૧૪૦૦૦ સિપાઈઓ સુદદ પગલાથી ધરતી ધુળવના યંત્ર ઉપર તૂટી પડ્યા.

તેની સાથેજ અ ખું ફ્રેન્ચ લશ્કર આગળ વધવા લાગ્યું. આ દેખાવ લયાનક પણ લગ્ય હતો. હજારો મેધગર્જનાના જેવા તોપોના ધડાકાથી મેદાન ધ્રુજવા લાગ્યું.

ફિડલેન્ડ ગામ સળગી ઉઠ્યું અને માર્શલ ને તેનાં સળગતાં ઘર અને લોહીથી ખરડાયેલી શેરીઓમાં જઈ પહોંચ્યો. રાત્રિ પડી અને ત્યાર પછી દરેકની લયાનકતા અવર્ણનીય થઈ પડી. ૨૫૦૦૦ રશિયનો હથેલીયા પછી આખું લશ્કર ગભરાટમાં પડીને નદી તરફ નાસવા લાગ્યું. ફ્રેન્ચો તેમના સમૂહમાં તોપના ગોળા, બ્રેચ અને ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવી મોટાં મોટાં ગાળડાં પાડતા ગયા. નદી ઉપરના પૂલ તો માર્શલ નેના માણુઓએ અગાઉથીજ ભાગી નાખ્યા હતા. પછી તો નાસાનાસ થઈ રહી અને રશિયનોની ધાસની માફક કતલ થવા લાગી. ધણા કે તો નદીમાં ઝપલાબ્યુ. કેટલાક જ્યાં પાણી ઘટી ગયું હતું ત્યાંથી સામે કિનારે જઈ શક્યા; પણ હજારો સિપાઈઓ તથાઈ ગયા. માર્શલના માઈલ સુધી નદીના કિનારા ઉપર ફૂંચી મુએલાનાં મુઠદાં જેવામા આવતાં હતાં જેઓ તરી શકતા તેઓ પણ ગોળીઓથી વીધાઈને મરણ પામતા અને તેમના રૂધિરથી નદીનું પાણી લાલ થઈ જતું.

હવે રશિયા અને તેના મિત્રોનું બળ પૂરેપૂરું વધી ગયું. હવે બીજવાર લડવાની તાકાત તેમનામા રહી ન હતી. હવે તો રશિયન સેનાપતિઓ અને સિપાઈઓ પણ સલાહ થવીજ નોંધ્યે એવી બૂમ ઉડાવવા લાગ્યા. અલેક્ઝાન્ડરે હવે મુહવિરામ માટે પાચના કરી. નેપોલિયને ક્યુ કે આઠલો બધો પરિત્રમ અને દુઃખ વેઠ્યા પછી નિવિધના સલામતી અને સ્વમાન જળવાય એવી મનાહ કરવા દુ બલો ખુશી છુ. મા પ્રમાણે દર દિવસનો જગ પૂરો થયો.

પ્રકરણ ૩૬ મું-ટિલિસટની સલાહ

શિયાની સરહદ આગળ નિમેન નદીને કિનારે નેપોલિયને પોતાના મૈત્ર્યને થોભાવ્યું. બોલોનની છાવણી છોડ્યાને માત્ર વીસજ મહિના થયા હતા એટલામાં તે આખા યુરોપ ખડમાં ફરી વળ્યો અને એકત્ર થયેલા યુરોપના નૃપતિઓના મૈત્ર્યનો પરાજય કરી નાખ્યો. શિયાળાના બરફનાં તોફાન સમી ગયા હતા અને બનાજાની રમ-લીય શેઠા જગત ઉપર પથરાઈ હતી. ફતેહથી ઉદનાસમાં આવી ગયેલા સિપાઈઓને જ્યાં તેમનો પરમપ્રિય મરહુમ લઈ જાય ત્યાં જવા તેઓ ખુશી હતા. પણ તેના શત્રુઓનું બળ લીધું થઈ ગયું હતું. અવેફઝાદર અને પ્રશિયાનો રાજા ૭૦૦૦૦ સિપાઈઓ સાથે નદીને ઉત્તર કિનારે પડ્યા હતા. પણ ધણી ખરી તોરો અને ફાફગેલો શુભાવવાથી તેમનું લશ્કર નિઃસાક્ષી થઈ ગયું હતું. સામા કિનારા ઉપર નેપોલિયનની ધમ્મ એક લાખ અને સિતર હજાર ફતેહમદ થયેલા થોફાઓ ઉપર ગર્વસંહિત ફરફરતી હતી.

બેક મૈત્ર્યની વચમાં માત્ર નિમેન નદીજ હતી, પણ નેપોલિયને હમેશની માફક અગમચેતી વાપરીને જાણે લડાઈ ચાલુજ હોય તેમ મેરચા નાખીને, યુદ્ધસામગ્રી તથા લશ્કર તૈયારને તૈયારજ રાખ્યા હતા. પરાજિત થયેલા બેક રાજાઓ સધિવિચાર ચનાવવા ધણીજ આગુર હતા. ૨૫મી જુને પહેલી સુનામતનો દિવસ ફરાવ્યો હતો.

ગણિતશક્તિ અને કવિવૃત્તિ બેક એક માણસમાં ધણીવાર હોતાં નથી, પણ નેપે નિયનમાં બેકિયું અગમ્યજ જેવું સમિનન થયું હતું. તે પૂરેપૂરો રસદ હતો અને સૌન્દર્ય તથા ભવ્યતાનું દર્શન માગમાં ચારી રીતે કરી ચકનો. નૈતિક ભમ્તાની છાપ તેના હૃદયપર પડી ચકતી હતી અને બીજાનાં હૃદય ઉપર તેની છાપ કેમ પાડતી તેની પણ ચાવી તે જાણતો હતો. યુરોપમાં હવે સુબેદ પ્રવર્તાવવી કે યુદ્ધો મચાવીને પ્રજાનો પાપમાલો ચના દેરી વેનો નિર્જુલ કરવાને દુનિયાના બે સૌથી બળવાનમાં બળવાન રાજાઓ આજે તેને મળવાના હતા. એક વરસમુધી તેમનાં સેનાએ ખૂનખાર યુદ્ધો કર્યાં હતાં. બેક પડ્યાના મગીને બેથી અઢીલાખ માણસો સામસામાં ઉભાં હતાં. વચમાં નદીનો પ્રવાહ વધી જતો હતો. આ આમર્ષકારક દરમ

ઉપર આખા યૂરોપની દૃષ્ટિ ઠરી હતી. આ બનાવ કેવો બબ્બ થવાનો હતો તે નેપોલિયન જાણતો હોવાથી તેની બબ્બતાની છાપ ચિરકાલીન રહે તે માટે તેણે પૂરતી ગોઠવણ કરાવી હતી.

નિમેન નદીના બેઠિ કિનારાથી સમાંતરે એક વિશાળ અને બબ્બ તરાપો ગોઠવાવ્યો. તેના ઉપર કિંમતી ગાલીચા પથરાવ્યા અને તેને ચણગારીને ધણેજ સુરોલિત બનાવ્યો. તેના એક ભાગમાં બાદશાહી કાંઠનો મંડપ ઉભો કરાવ્યો. સુધળે દેખાવ અત્યંત બબ્બ અને મનોવેધક બનાવવામાં ખર્ચની હિચુપ રાખી ન હતી. બેઠિ પક્ષનાં સૈન્ય લશ્કરી દબમાં સામ સામે કિનારે ગોઠવાઈ ગયાં. આસપાસના હજારો ગ્રેક્ષકોની પશુ કંઠ જમી હતી. ઈશ્વર પશુ આ દૃશ્ય જોઈને પ્રસન્ન થયો હોય એમ દેખાયું.

બરાબર એક વાગ્યે બેઠિ કિનારેથી તોપોના ઘડાકા થયા અને તેની સાથે બેઠિ શહેનશાહ પોતાપોતાના મુખ્ય અમલદારો સાથે હોડીઓમાં બેસીને તરાપામાં રયા વેલા મંડપ તરફ જવા નીકળ્યા. નેપોલિયનની હોડી પહેલી જમ પહોંચી તેથી તે અલેક્ઝાન્ડરને લેવા માટે સામે આવ્યો. બેઠિ નૃપતિએ એક ખીજાને ભેટયા. હજારો મનુષ્યોનાં નેત્ર આ સુંદર દૃશ્ય જોઈ પ્રસન્ન થયાં અને બે લાખ મનુષ્યોના કંઠમાંથી એવો મેધગંભીર જયધ્વનિ નીકળ્યો કે તેના ઘોરમાં એક હજાર તોપોના ઘડાકા પણ ડૂબી ગયા.

બેઠિ શહેનશાહ જોડે મંડપમાં દાખલ થયા. અલેક્ઝાન્ડરે તરફાતમાંજ કહ્યું:-

“હું પશુ અંગ્રેજોને તમારા જેટલાજ ધિક્કારું છું. તેમની સામે તમે જે જે સાહસ બાદરો તેમાં હું તમારી સાથે સામેલ થવા તૈયાર છું.”

નેપોલિયને કહ્યું, “જો તેમજ હશે તો બધી ગોઠવણ સહેલાઈથી થઈ શકશે અને સલાહ પણ થઈ ગઈજ નજીવી.”

તેમની વાતચીત બે કલાક સુધી ચાલી. નેપોલિયનના અસામાન્ય બુદ્ધિ વૈભવથી અલેક્ઝાન્ડર અજાણ થયો. તેણે પછીથી એક પ્રસંગે કહ્યું હતું કે “ખીજા દોષએ એ માણસ જેટલો મારો પ્રેમ સંપાદન કર્યો નથી.” નેપોલિયને કહ્યું, “આપણે એક ખીજાનાં મન સારી રીતે સમજી શકીશું; માટે વચમાં દોષ મધ્યસ્થને રાખ્યા વિના આપણે જે વાત કરવી હશે તે રૂઝમાંજ કરીશું.”

અલેક્ઝાન્ડરની ઉમર માત્ર ત્રીશજ વર્ષની હતી. આખી દુનિયામાં જેની છાત્રિ ગવાઈ રહી છે એવો નેપોલિયન પોતાની સાથે આવી રીતે વાત કરે છે તે જોઈને તે ખુશખુશ થઈ ગયો. એવો ફરાવ થયો કે ટિલિસ્ટ શહેરના એક ભાગમાં નેપોલિયને અને ખીજા ભાગમાં અલેક્ઝાન્ડરે રહેવું. નેપોલિયને તેના સન્કારને માટે ઉમદામાં ઉમદા ચાચરગીલાં ગોઠવાવીને પોતાના પરોણાને માટે દરેક પ્રદારની મુખને. ૨૬

સામગ્રી પૂરી પાડી.

ખીજે દિવસે તેઓ પાછા તરાપા ઉપર ખીજવાર મળ્યા. આ વખતે પ્રશિયાનો કમનશીખ રાજ્ય ફ્રેડરિક પશ્ચિમ અલેક્ઝાન્ડરની સાથે આવ્યો હતો. તે સુરત ચહેરાનો, મંદ શુદ્ધિનો, અને જડ જેવો હતો. અલેક્ઝાન્ડરનો ખધો મુલક હતો તેનાજ હાથમાં હતો. તેના રાજ્યનાં તમામ સાધનો હતો તેના કાબૂમાં હતાં. તેથી તે નેપોલિયનની માથે સમાનતાના ધોરણ ઉપર સલાહ કરવા ધારે તો કરી શક, પણ ફ્રેડરિક તો વગર કાગણે લાપ્ત ઉભી કરી હતી. તેણે પોતાનું તમામ રાજ્ય ગુમાવ્યું હતું. હવે તો નેપોલિયન દયા બતાવોને જે કાંઈ પાછું આપે તેટલુંજ તેને મળે એમ હતું. તેમની વાતચીત અડધો કલાક ચાલી. બિચારા ફ્રેડરિકને એ અડધો કલાક અડધા યુગ જેવો લાગ્યો. તેણે લડાઈનાં બહાનાં બતાવવા માંડ્યાં. હારેલા શત્રુની લાગણી ન દુખાય તેટલા માટે નેપોલિયન ખોટું મન કરી એટલુંજ કહ્યું કે ઇંગ્લેન્ડના કાવા-દાવાને વશ થઈને પ્રશિયાની સરકારે યુરોપ ખંડને લાપ્તમાં સડાવ્યો એ કથન ખોટું થયું. પણ તેમણે એવો નિશ્ચય કર્યો કે ફ્રેડરિક પશ્ચિમ અલેક્ઝાન્ડરની માથે રહેવા આવ્યું.

આ પ્રમાણે તેઓ વારંવાર મળવા લાગ્યા અને જૂના મિત્રોની માફક સાથે જમતા અને થોડે બેસીને ફરવા જતા. મંત્ર ફ્રેડરિક એકલો આ આનંદમાં લાગ લઈ શકતો ન હતો. તે હમેશાં થોડું બોલતો અને જાણી જોઈને પાછળ રહી જતો. નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર તો ખરેખર મિત્રોજ બની ગયા. તેમનું જોઈને બેઉ સૈન્યના સરદારો અને સિપાઈઓ પણ એક ખીજ સાથે મિત્રભાવે વર્તવા લાગ્યા. જનશૂનીઓ અને લશ્કરી રમતગમતોના જલસા થવા લાગ્યા. બેઉ પ્રજાની જાવણી-આમાં ખરેખરો બહુભાવ પ્રવર્તી રહ્યો. “નેપોલિયન જીવો” “અને અલેક્ઝાન્ડર જીવો”ની મજાનાઓ ઓતપ્રોત થઈ ગઈ.

એક દિવસે નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર સાથે ફરતા હતા તે વખતે એક ફ્રેન્ચ સિપાઈએ તેમને શરૂઆતે સલામ કરી. તેના કપાળ ઉપર તલવારનો લાંબો અને હોડા ધા થવાથી તેનો ચહેરો ખીલામણો દેખાતો હતો. નેપોલિયને તેના તરફ પ્રેમાળ નજર નાખીને અલેક્ઝાન્ડરને કહ્યું, ભાઈ, “આવા ધાને પણ જે જીરવી શકે છે તે સિપાઈઓને તમે કેવા ધારો છો?”

અલેક્ઝાન્ડરે તે ધાની નિશાની તરફ જોઈને કહ્યું, “પણ મારા સિપાઈઓ આવા ધા મારી શકે છે તેમને તમે કેવા કહેશો?”

તે સિપાઈ પોતાની લોખન્ડી મૂર્તિ જેવી સુખાદૃતિની એક રેખા પણ બદલ્યા વગર ગભીર અવાજે બોલ્યો, “જો ધા મારનારા તો મરી ગયા-મરી.”

પળવાર સુધી તો અલેક્ઝાન્ડરને કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ. પણ તેણે નેપોલિયન

તરફ ફરીને વિવેકથી કહ્યું, “ભાઈ, તમે બીજે બધે ઠેકાણે જતો છો તેમ અહિં પણ તમારીજ જીત થઈ છે.”

નેપોલિયને તરતજ ચોગ્ધ ઉત્તર વાળ્યો કે “બીજે ઠેકાણે મને મારા સિપાઈઓ જીત અપાવે છે તેમ અહિં પણ આ સિપાઈઓજ મને જીત અપાવી છે.”

એજ જણ તેમની આગળ જગતનો નકરો રાખીને કલાકના કલાક સુધી વાતો કરતા. અલેક્ઝાન્ડર નેપોલિયનના નવા સુંદર વિચારો જાણીને મુગ્ધ બની ગયો. તેને ઈર્ષ્યાના પક્ષમાથી છૂટો પાડીને ક્રાન્સનો મિત્ર બનાવવાની નેપોલિયનની મોટી ઉમેદ હતી. તેણે એક દિવસ અલેક્ઝાન્ડરને કહ્યું, “ઈર્ષ્યાનો આશય શો છે? સમુદ્ર ઉપર બધી પ્રબળતાનો હક્ક છે તેને બદલે ઈર્ષ્યાને એકલે હાથેજ હક્ક ભોગવવો છે. દુનિયાનો વ્યાપાર પોતાનાજ હાથમાં લઈ લેવો છે. તટસ્થ રાજ્યો ઉપર પણ હમાણુ કરવું છે અને દેશાવરથી આવતા માલની મોં માગી કિંમત લેવી છે; યુરોપના તમામ દેશોમાં પગપેસારો કરવો છે અને વ્યાપારને લગતા પોતાના કાયદા આખી દુનિયા પાસે પઠાવવા છે!”

“મારા ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવે છે કે લગ્નકાંડ હું ઉભી કરું છું. હું તો સલાહ કરવા તૈયાર છું. તમે પોતેજ અમારા મધ્યસ્થ થાઓ. આવો હું માફા છોડી દઉં છું” પણ ઈંગ્લેન્ડ રમેન અને હોલેન્ડ પાસેથી જે સંસ્થાનો ઝુંટવી લીધાં છે તે પાછાં આપવા જોઈએ.”

“જો ઈર્ષ્યા આ સરતો નાકસુત કરે તો આપણે તેને તાબે થવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. આખી દુનિયાને તે વખતો વખત લગ્નકાંડોથી રળાયા કરે છે તે શું વાજબી છે? જો ઈર્ષ્યા આપણી વાજબી સરતો સ્વીકારવા ના પાડે તો તમારે ક્રાન્સના મિત્ર બનીને તેની સામે લગ્નકાંડ જાહેર કરવી. તેને જ્યારે એમ માલમ પડશે કે મારી સામે એકતુ ક્રાન્સ નહિ પણ આખો યુરોપ ઉભો થયેલો છે તો તેને કાયદેસર સલાહ કરવાની અને નહિ તો હારીને હથિયાર ચૂકી દેવાની ફરજ પડશે.”

તુર્કસ્તાનનો સવાલ ધણો તકરારી હતો. રશિયાને તુર્કસ્તાન ખાઈ જવું હતું અને યુરોપમાંથી મુમલમાન સત્તાનો પગજ કલાકી નાખવો હતો; પણ જો તેમ થાય તો તેની સત્તા હાલના કરતાં પણ વિશેષ લયપ્રદ થઈ જાય તુર્કસ્તાનને નવજીવન આપીને તેનો પુનરુદ્ધાર કરવાનું તો અશક્યજ હતું નેપોલિયન કહેતો કે એ રાજ્યને મૃત્તિમ ટેકા આપીને નિલાવી રાખવું નકાસુ છે. તે વહેલું મોઝું પડશે તો ખરું પણ તે વખતે તેનો મોટો ભાગ ઈર્ષ્યા ન પચાવી પડેતેલુંજ સાચવી લેવાની જરૂર છે.”

પ્રશિયાની ખૂબસુરત અને બાહોશ રાણીએ પોતાના સૈદ્ધ અને વાણીની છટાથી નેપોલિયનના મન ઉપર અસર કરીને પોતાના ખતિને માટે વધારે અનુકૂળ સરતો કરાવી લેવાને રાફાં માર્યા. જો તે વહેલી આવી હોત તો કદાચ તેણે કેટલોક ફેરફાર

કરાઓ હોત. પણ હવે કાંઈ વળે એ ન હતું એટલે પ્રશિયામાં અને તેથી કરીને આખા યુરોપમાં ઘવાણિ સળગાવનાર તે રાણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. પોતાની સંધળી આશાઉમેદ આ પ્રમાણે ભાંગી પડવાથી અને પ્રશિયાની અવનતિ તેના અભિમાની હૃદયથી ખમી નહિ શકાવાથી રોકની અસરથી તે થોડાજ વખતમાં મરણ પામી.

રશિયા, પ્રશિયા, અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ પ્રસંગે થયેલી સલાહ દતિહાસમાં " દિવિસટની સલાહ " ને નામે મરાહૂર છે. પ્રશિયાના રાજાને તેના રાજ્યનો અડધો ભાગ પાછો મળ્યો. પોલેન્ડનો જે મુલક તેણે તફાવી લીધો હતો તેનું એક જૂડું રાજ્ય બન્યું. નેપોલિયને શુભાભો રાખવાનો રિવાજ નાજૂદ કર્યો; મજૂરો પણ લગભગ શુભાભો અવસ્થામાં હતા તેમાંથી તેમને મુક્ત કર્યા અને ચાહુદીઓ ઉપર થતો અન્યાય અટકાવ્યો. નેપોલિયન અને અલેક્ઝાન્ડર એકબીજાને લડાઈમાં મદદ કરવાને બંધાયા. પ્રશિયા પાસેથી મેળવેલા મુલકનું એક નવું 'વેસ્ટફેલિયાનું' રાજ્ય બનાવ્યું અને જોસેફ બોનાપાર્ટ તેના રાજા થયો. આ પ્રમાણે નેપોલિયને પોતાની સ્થિતિ મજબૂત કરી દીધી.

નેપોલિયનને ફ્રાન્સ છોડવાને લગભગ એક વર્ષ થયું હતું. અત્યારે તે પોતાની રાજધાનીથી પંદરસો માઈલ દૂર આવ્યો હતો. યુરોપખંડમાં હવે તેણે સુલેહ પ્રવર્તિત કરી હતી. આ વખતે તેની સત્તા છેક ઉચામાં ઉચી અવસ્થાએ પહોંચી ગઈ હતી. યુરોપ તેના શુદ્ધિવૈભવથી અગ્રગણ્ય હતો, તેના સૈન્યથી પરાજિત થઈ ગયો હતો અને તેથી તેનો નૃપતિ તરીકે સ્વીકાર કરવાની એકલા ઈચ્છા સિવાય તમામ દેશના રાજાઓને ફરજ પડી હતી. એકલું ઈચ્છાંકુ પોતાના નૌજગૈન્યથી સુરક્ષિત હોવાથી તલવાર મ્યાન કરતું ન હતું. હજી પણ તે રાજખટપટ અને નાણાના જોરથી બીજાં નવાં રાજ્યો સાથે એકસ પી કરવા કાવાઘવા કરી રહ્યું હતું. ઈચ્છાંકુનો સમુદ્ર ઉપર અધિકાર છતાં હવે નેપોલિયનના શુદ્ધિબળથી તેની ગિચતિનું ગૌરવ ઉતરી ગયું હતું. પોતાની અભિમાની વર્તણૂકને લીધે તે સર્વત્ર અપ્રિય થઈ પડ્યું હતું. હેક્ટિફ લખે છે કે " ફ્રાન્સના રાજાએ ઈચ્છાંકુની બીજા રાજ્ય ઉપર ગેરવાજબી દબાવ્યું કરવાની નીતિ, તેની ઉદ્ધત વર્તણૂક અને લોભવિશે જે પોત્તર હોયો હતો તે ધણીજ વાજબી હતો. " બીજાં રાજ્યોના હક્ક મંજૂર કરવાની અને પોતાના લોહી નોંઘળી તલવાર મ્યાન કરવાની ઈચ્છાંકુને ફરજ પાડવાના ઉદ્દેશથી આખો યુરોપ હવે તેની સામે લડવા તૈયાર થયો હતો. પણ તેણે કોઈની પણ દરકાર કર્યા વગર પોતાનો દાક્તો તૈયાર રાખ્યો અને આખા જગતને પોતાની સાથે મુદ્દ કરવાને અદ્ધારસહિત નિમંત્રણ કર્યું.

સલાહના કાલકરારપર સહીઓ થયા પછી નેપોલિયન તગતજ પારિમ જવા નીકળ્યો અને જુલાઈની ૨૭ મી તારીખે સવારના ૭ વાગે તોપોના અવાજ ઉપરથી

લોકોને જાણુ થઈ કે શહેરમાં રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યો છે. ખાલી લલકા ઉપર તેને અણુગમે હોવાથી રાતે રાત મુસાફરી કરીને લોકોને અગાઉથી ખબર આપ્યા વગર સવારના પહોરમાં તે શહેરમાં દાખલ થઈ ગયો. આ સમાચાર શહેરમાં વિજ્ઞાનીને વેગે ફેલાઈ ગયા, અને શરીએ શરીએ લોકોએ પોતાના હૈયાના ઉમંગથી ઉત્સવ કરવા માંડ્યો. નેપોલિયને દેશને ઘરિદ્ર અને અરાજકતામાંથી મુક્ત કર્યો હતો અને સમૃદ્ધિ તેમજ ગૌરવના ચિખર ઉપર બેસાડ્યો હતો એટલું તો ગમે તે પ્રકારના રાજનૈતિકપક્ષના માણસને પણ કબૂલ કરવું પડતું. રાત પડતાંજ આખું શહેર રોશનીથી ઝળહળી રહ્યું; પણ લોકોનાં અભિનંદન સ્વીકારવાની તેને નવરાશ ન હતી. તે તો જાણે વિનોદને માટે ટુંકી મુસાફરી કરીને પાછો આવ્યો હોય તેમ એકદમ સેંટ ક્લાઉડ ગયો અને ત્યાં પ્રધાનમંડળની સાથે કામ કરવા મંડી ગયો.

જગતના ઇતિહાસમાં કદિ પણ જોવામાં ન આવી હોય એવી ઉપરાઉપરી લડાઈઓ જીતીને તે પારિસ આવ્યો હતો. તેના ચહેરા ઉપર આજે અપૂર્વ આનંદ અને સતોષ છવાઈ રહ્યો હતો. તેણે પોતાના પ્રધાનમંડળને કહ્યું, “ હવે યૂરોપમાં સુલેહ જળવાઈ રહેશે એમ આપણે ખાત્રીથી માનીએ છીએ. મમુર ઉપરની તકરારનો નિષ્કર્ષ થઈ જશે. માટે હવે વળી પાછા આપણે વેપાર અને ઉદ્યોગ તરફ વળીએ. હું મેનાપતિનું કામ કરીને ધરાઈ ગયો છું તેથી હવે લશ્કરની તપાસ ન લેતાં રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે રાજનૈતિક પ્રસંગોનું અવલોકન કરવા માગું છું ”

નેપોલિયનના રાજ્યની સ્થિરતા ઉપર લોકોને કેટલો વિશ્વાસ હતો તે સરકારી લેાનના ભાવ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તે ફર્ટ ડૉન્સલ થયો ત્યારે પાંચ ટકાના વ્યાજની પાંચસો ક્રાન્કની લેાન પાંસેક ક્રાન્કે વેચાતી હતી. તેજ લેાનનો ભાવ આજે ચારસો પાંસેકનો થયો હતો. તે જમાનામાં જીથી સાત ટકાનું વ્યાજ લોકોને સહેલાઈથી ઉપજતુ છતાં તેઓ પાંચ ટકાની સરકારી લેાન લેતા તે ઉપરથી રાજ્યનો સ્થિરતા ઉપર લોકોને દૃઢ વિશ્વાસ હતો એમ સાબિત થાય છે.

પ્રકરણ ૩૭ મું-નેપોલિયનના રાજનૈતિક અભિપ્રાય

—o.o.o.—

કે દિવસનો પણ આરામ લીધા વગર આવતાની સાથેજ ફ્રાન્સનું જેમાં ધણીમાં ધણું હિત સમાયતું હતું એવાં કાર્યોની અભિવૃદ્ધિ કરવા પોતાના તમામ માનસિક બળ અને ઉત્સાહસહિત નેપોલિયન કામે લાગી ગયો. યુરોપના તમામ દરબારોમાં ચૂટી કઢાડેલા પ્રતિનિધિઓને તેણે મોકલી દીધા. રશિયા જે સરતો રજૂ કરે તે સ્વીકારવાની ઈચ્છા ના પાડે તો પછી તેને સલાહ કરવાની ફરજ પાડવામાં તમામ રાજ્યોના સહકારની જરૂર હતી. દરેક અમુક રાજ્યો તટસ્થ રહે તે પરવડે તેમ ન હતું. જે રાજ્યો પોતાનાં બંદરોમાં ઈન્વેડેન્સો માથે આવવા દેતાં તે તેને સગીનમાં

સગીન મદદ આપતાં. માટે નેપોલિયને તો તટસ્થ રાજ્યોને તેમજ પોતાનાં મિત્ર-રાજ્યોને સર્વને ઈન્વેડેન્સો માથે ખરીદવાની મના કરી. આ પનપું ગેરવાજબી તો હતું પણ ફ્રાન્સનો વેપાર તોડી નાખવા ઈન્વેડેન્સો જે ઉપાય લીધો હતો તે પણ તેટલોજ ગેરવાજબી હતો, તેથી થાય તેવા થયા સિવાય બીજાં રસ્તોજ ન હતો.

નેપોલિયનનો બાકી લૂંટ લેવાનો રાગ હતો. હોલેન્ડ કેવળ વેપારી મુલક હતો. બાપાર વિષયક પ્રતિનયને લીધે ત્યાંની પ્રગતને થપ્પું મુકવાનું થતું હતું. લૂંટ પળો બનેા, પ્રમાણિક અને ક્ષમાશીલ માણસો હતા, તેથી ઈન્વેડેન્સો માં લેના બહિષ્કાર કરવાની રૂઢિનો ખરાબર અમલ કરતો ન હતો તેના ઉપર નેપોલિયને નીચે પ્રમાણે ધણોજ સચોટ પન લખ્યો.

“ રાજ્યોએ પોતાની રાજનીતિનું સ્વરૂપ માન એકલા વર્તમાન ઉપરજ નજર રાખીને ધરવાનું નથી; જીવિખ્યાની પરિણામ પણ તેમણે ખ્યાનમાં લેવાં પડે છે. યુરોપનો વર્તમાન સ્થિતિ કેવી છે તેનો વિચાર કરો. એક બાજુએ ઈંગ્લેન્ડ પોતાનાજ પ્રવાસથી આખા જગત ઉપર સામ્રાજ્ય મોતમે છે અને આખા જગતનો પોતાની હસ્તે વશ થવાની ફરજ પાડે છે. બીજી બાજુએ ફ્રાન્સ તથા બીજાં યુરોપીય રાજ્યો એકસાથે કરવાથી જગતનું જનતા હ અને ઈન્વેડેન્સો કરી પરિપક્વ

સ્વીકારી શકતાં નથી. એ રાજ્યો પાસે પણ એકવાર સરથાનો હતા. એકવાર તેઓ પણ ઇંગ્લંડની માફક વેપાર ખેડતાં હતાં. તેમના રાજ્યોનો સમુદ્રકિનારો ઇંગ્લંડના કરતા વધારે છે, પણ કુસપથી તેઓ બળહીન બની ગયાં અને ઇંગ્લંડે એક પછી એક રાજ્ય ઉપર આક્રમણ કરીને તેમનું નૌકાસૈન્ય નષ્ટ કરી નાખ્યું. રશિયા, સ્વીડન, ફ્રાન્સ, સ્પેન વગેરે રાજ્યો પાસે બળવાન કાફલો તૈયાર કરવાનાં પૂરતાં સાધન છતાં તેમનાં વહાણથી બંદરની બહાર ફરકાવું પણ નથી.”

“હું તો સલાહજી કરવા ઇચ્છુ છું ફ્રાન્સના ગૌરવને ક્ષતિ ન પહોંચે અને પ્રજાનું સ્વમાન સચવાય તેવા કાંઈ પણ બોજે હું સલાહ કરવા માગું છું. સલાહ થવાની જરૂર છે અને હું તથા યુરોપ ખંડના બધા રાજ્યો સલાહ કરવા ઇન્ટેન્ડર છીએ. મને ઇંગ્લંડ પ્રત્યે દ્રેષ નથી તેમ કોષ્ટવૃત્તિને વથ યર્ધને તેના તરફ હું અન્યાય પણ કરતો નથી. ઇંગ્લંડે મારા તરફ બહિષ્કારની નીતિ આદરી છે. તેની સામે મેં કોન્ટિનેન્ટલ પદ્ધતિ (યુરોપ ખંડમાંથી ઇંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર) રૂપી શસ્ત્ર વાપર્યું છે. મારા શત્રુઓ જણાવે છે તેમ ઇંગ્લંડ તરફ ઇર્ષ્યાથી પ્રેરાઇને નહિ પણ ઇંગ્લંડ અને ફ્રાન્સના હક્ક વચ્ચે જે કૃત્રિમ અને ગેરવાજબી ભેદ ઉભો થયો છે તેને રદ કરવાની ઇંગ્લંડને જરૂર લાગે એટલેજ મારો ઉદ્દેશ છે. બલે ઇંગ્લંડ પૈસે ટકે આખાદ થાય. તેમાં મને જરાએ વાધો નથી; પરંતુ ફ્રાન્સને તથા તેના મિત્રરાજ્યોને પણ તેટલાજ હક્ક મળવા જોઇએ.”

“કોન્ટિનેન્ટલ પદ્ધતિનો એકજ ઉદ્દેશ છે કે યુરોપની પ્રજાના અને ફ્રાન્સના જાહેર અધિકારનો કાયમને માટે નિર્ણય કરવાનો સમય જેમ બને તેમ નજીકમાં લાવી મૂકવો. ઉત્તરનાં રાજ્યોના રાજ્યો મારી સૂચવેલી બહિષ્કારની નીતિનો ચુસ્તપણે અમલ કરે અને પરિણામે તેમના દેશના વ્યાપારને ઘરૂં લાભ થયો છે. પ્રશિયાના કારીગરો હવે આપણા દેશના કારીગરોની બેરોબરી કરી શકે એવા થયા છે. તમને ખબર તો હશે કે ફ્રાન્સના કોષ્ટ પણ બદરે પરદેશમાં બનેલી બીજા દાખલ થઇ શકતી નથી. તેજ પ્રમાણે હું સ્પેનમાં પણ બંદોબસ્ત કરી દેવાનો છું. એટલે પોર્ટુગાલ ઇંગ્લંડથી છૂટું પડશે અને બેઉ રાજ્યો ફ્રાન્સની વ્યાપારનીતિનો સ્વીકાર કરશે. તેમ યર્તા તુર્કિસ્તાન સિવાય ચૂ. ના કોષ્ટ પણ દેશના બંદરે ઇંગ્લંડનો માલ જવા પામશે નહિ. તુર્કિસ્તાન યુરોપ સાથે વેપાર કરતું નથી એટલે તેની મને ઝાઝી પરવા નથી.”

“હોલેન્ડના રાજ્યમાં યર્ધને યુરોપ ખંડમાં પોતાનો માલ મોકલવાની અગ્રેજ વેપારીઓને તમે જે અનુકૂળતા કરી આપો છો, તેનું વિનાશકારક પરિણામ હવે તમને સમજાય છે? તેમ કરનાથી આપણી સામે લડવાનું બળ મેળવવાની અને બીજાં રાજ્યોને આપણી સામે ઉભાં કરવાની આપણે ઇંગ્લંડને અનુકૂળતા કરી

આપીએ છીએ. ઇંગ્લેન્ડના પ્રધાનમંત્રીની આજુકયનીતિની સામે બચાવ કરવાની જોટલી મને જરૂર છે તેટલીજ તમને છે. થોડાં વરસ તમે ગમે તેમ કરીને ટકી રહેશો તો અત્યારે આપણને જોટલી સલાહ કરવાની જરૂર લાગે છે તેટલી ઇંગ્લેન્ડને પણ લાગશે. તમારા દેશની વસ્તુસ્થિતિ તપાસશો તો માલમ પડશે કે મારી બહિષ્કારની નીતિથી મારા કરતાં તમારા દેશને વધારે લાભ છે. હોલેન્ડ નાવિકોનો અને વેપારીઓનો મુલક છે. હોલેન્ડ પસે ઉત્તમ બદરો, વહાણ, નાવિકો, સેનાપતિઓ અને પોતાના પગપર ઉભા રહી શકે એવાં સંસ્થાનો છે. અંગ્રેજોના જોટલોજ તમારા લોકો વ્યાપાર ખેડી જાણે છે, ત્યારે આ બધા લાભ સામ્યવચની હોલેન્ડને જરૂર નથી? જ્યારે મુલક થશે ત્યારે હોલેન્ડને તેની અસલની જોટલોજાલી પ્રાપ્ત થશે કે નહિ? થોડા વરસ કદાચ દુ.ખ વેકવું પડે પણ હોલેન્ડનો રાજ ઇંગ્લેન્ડના સુખા જોવો બની જાય અને આખો દેશ ઇંગ્લેન્ડના તાબાના મુલક જેવો બની જાય એ વધારે દુ.ખકર નથી? જનાં અંગ્રેજ વેપારીઓને તમે જે અનુકૂળતા આપો છો તેનું પરિશ્રામ તો મેં ઉપર કહ્યું તેજ આવનાર છે. સિસિલિ અને પોર્ટુગાલનાં દર્શાત તમારી તજજર આગળ મોળદ છે. ”

“ધીરજ રાખો. વખત ઘુ કરે છે તે જુઓ. તમારે તમારા દેશમાં બનતો દારૂ વેચવો છે અને ઇંગ્લેન્ડને તે ખરીદવો છે. તે માટે તમે એવી ગોઠવણ કરો કે અંગ્રેજ વેપારીઓ અમુક જગ્યાએ ચોરી છપીને આવે અને દારૂ લઈ જાય; પણ તેના બદલામાં પૈસાજ લેજો. તેમનો માલ કદી પણ લેતા નહિ. સલાહ તો આપરે થવાનીજ છે, પણ મારી સૂચના પ્રમાણે ચાલશો તો તેમના અને આપણા ખેડિનાં હિત જળવાય એવી રીતની સલાહ આપણે કરી ચકીશું. ઇંગ્લેન્ડનો સમુદ્ર ઉપરનો અધિકાર આપણને સ્વીકારવો પડશે તોપણ તે આપણે એવી રીતે સ્વીકારીશું કે આપણા વ્યાપારને નુકસાન ન કરી શકાય અને સમુદ્રમાં ફરતાં આપણાં વહાણોનું અપમાન કાદ પણ ન થાય. ”

ઇટાલિમાં ઇટુરિયાનું નાનું રાજ્ય છે. તેની ગાદી ઉપર નેપોલિયને રૂબેનના મંત્રકુમારને મૂક્યો હતો. તે આજસુ અને નિર્જળ મનનો રાજા મરી ગયા પછી તેની ગણી રાજ કરવા લાગી. તે પણ તેના પતિના જીવીજ હતી. નેપોલિયનની યોજનાનું સ્વરૂપ તેનાથી સમજાય એમ હતુંજ નાહ. તેથી ત્યાંના લેગલેન્ડનું ચહેરમાં અંગ્રેજ વેપારીઓ બેઠકક વેપાર કર્યા જતા હતા, અને ત્યાંથી તેમનો માલ આખા યુરોપમાં દેવાઈ જતો હતો. આમ થવાથી નેપોલિયનની મુંદર યોજના જરમાદ જતી હતી. નેપોલિયને એકદમ ૪૦૦૦ માણુઓ મોકલીને તે ચહેર કળજે કરી લીધું, અંગ્રેજ વેપારીઓની તમામ મિલકત જપ્ત કરી લીધી અને તેમના વ્યાપારનું આ દાર બંધ કરી દીધું. આ કામ આપણુદ સત્તાનું હતું. પોતાના બચાવમાં નેપોલિયને કહ્યું કે

"જગતને સલાહની જરૂર છે. ઇચ્છાંડને સલાહ કરવી નથી. તેનું સમુદ્ર ઉપર સર્વો-પરિપક્વ હોવાથી તેને હરાવી ચક્રાય એમ તો છેજ નહિ. તેને સલાહ કરવાની ફરજ પડે એવી રીતનું તેના ઉપર દયાળુ કરવું હોય તે તેના વેપારને તોડી પાડવો. આ કામ કરવા આખો યુરોપ એક થયો હતો. આવી ભય યોજનાનો શું એક નાનકડા રાજ્યની મૂર્ખ અને સ્વચ્છંદી રાણીને લીધે મારે બરબાદ કરી નાખવી?"

નેપોલિયને પોતાના પ્રધાનમંડળને માટે સલાહોની પસંદગી ધણીજ સંભાળથી કરતો. રાજ્યના દરેક પ્રકરણમાટે ખાસ યોગ્યતાવાળા માણસો જ્યાંથી મળી આવે ત્યાંથી વીણી વીણીને લઈ આવતો. પ્રધાનમંડળના સલાહોએ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, કાયદા, દિવાની અને લશ્કરી બાબતો તથા ધર્મ અને નૌકાસૈન્યનો વડીલ એટલી બાબતોવિષે હેવાલ રજૂ કરવાનો હતો. કોઈ નવો મુલક જીતાતો કે તરતજ ત્યાંના સારામાં સારા માણસોને પ્રધાનમંડળમાં જગ્યા મળતી, અને એ રીતે ત્યાં બહોલમાં બહોલ માણસોની હમેશાં ભરતી થયા કરતી.

સભાના પ્રમુખસ્થાને નેપોલિયન બેસતો. કોઇવાર કંઠાળો આવે એવી ચર્ચા ચાલતી હોય ત્યારે તે જાતી ઉપર ડોકું નમાવીને ઉઠા વિચારમાં ગરકાવ થઈ જતો; અને કોઇવાર પોતાના અદ્ભુત શક્તિસંપન્ન મન અને શુદ્ધિના ચમત્કારથી આખી સભાને વિજળીના પ્રવાહની માફક અગ્નયજ્ઞ જેવી શુદ્ધિ આપી દેતો. સભાની બેઠક ગમે તેટલા કલાક ચાલે તોપણ તે કદિ કંટાળતો નહિ. કોઈ કોઇવાર તો સવારના નવ વાગ્યાથી સાંજના પાંચસુધી સભાને કામમાં રોકી રાખતો. વચમાં માત્ર એકજ કલાકનો આરામ આપતો. કોઇવાર રાતના દસથી સવારના પાંચ સુધી સભાની બેઠક રાખતો. વચમાં તે એકવાર ઉઠીને રેનાન કરી આવતો અને પાછો પહેલાંના જેવો તાજે થઈને આવતો. તે કહેતો કે એક કલાક રેનાન કુંડમાં બેસીને રેનાન કરવાથી ચાર કલાકની ઉંઘનો બદલો વળે છે. તે પોતે જેટલું કાળજીથી કામ કરતો તેટલી કાળજીથી બીજાઓ પાસેથી પણ આશા રાખતો. કોઈ બાબતનો રિપોર્ટ તૈયાર કરવાનો હોય તો તે કાલે સવારે અથવા અમુક સમય સુધીમાં તે થઈ જવો એવુંજ એવી તાકીદ આવતો. કોઈ સલાહને નવા કાયદાનો ખરડો રજૂ કરવો હોય તો તેને બધા મુદ્દાઓ ગોઠવીને પોતાનું ભાષણ સમગ્રવડા માટે માત્ર એજ કલાક આપવામાં આવતા. સભામાં ચાલતા વિવાદો વખતે વક્તાઓને બસકવાળી ભાષા કે વાણીનો આડંબર ખતાવવાનો જરા પણ અવકાશ મળતો નહિ. જે કાંઈ બોલવું હોય તે સાદી ભાષામાં અને થોડામાં થોડા રાખવામાં બોલવાનો તેનો રિવાજ હતો. પોતાની વૃક્ત્યશક્તિને માટે નામકિત થએલો એક નવો સલાહ એકવાર પોતાની વાણીની છતાં અને કળા ખતાવવા ગયો પણ બધા હસી પડ્યા એટલે ઉત્સાહભરી વાતચીતની દગ્ગમાં બોલતાં શીખવાની તેને જરૂર

પડી. નેપોલિયનના પ્રધાનમંડળમાં સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન એમ દરેકે દરેક વિષયના પ્રતિનિધિઓ હતા એટલું જ નહિ પણ લિખ કિત્ત રાજનૈતિક માન્યતાઓના પણ પ્રતિનિધિઓ હતા. જૂદા જૂદા પક્ષના લોકોને સ્વદેશપ્રેમની સાંકળથી બાંધીને સર્વેક એકીકરણ કરવા માટે નેપોલિયન આસ ચત્ન કરતો હશે.

નેપોલિયન પોતાના ધાયર સિપાઇઓની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે નિરંતર કાળજી રાખતો અને માર્યા ગએલા યોદ્ધાઓનાં બાળકો તરફ સગા બાપના જેટલું હેત રાખતો. કદપનામાં પણ નહિ આવે એવાં દુઃખો અને લેખમો વેડનારા પોતાના સાચા સિપાઇઓને માટે શું શું કરવું જોઇએ તેના વિચાર તેના કૃતચ હૃદયમાં વારં-વાર આવ્યા કરતા હતા. એક વાર તેણે પ્રધાનમંડળ આગળ એવી દરખાસ્ત મૂકી કે રહેસુદ્ધી, આખકારી અને જકાત ખાતાની તમામ ખાલી પડેલી જગ્યાઓ ધાયર થવાથી લશ્કરી સેવા માટે નાલાયક બનેલા જૂના યોદ્ધાઓ અને સેનાપતિઓને આપવી કે નહિ ? સભાસભે એ સાંભળીને નારાજ થયા હતા એમ લાગવાથી નેપોલિયને સૌને પોતપોતાના અભિપ્રાય ખુલ્લી રીતે દર્શાવવાનો આમ્રહ કર્યો. એકે કહ્યું કે “લશ્કરી ધંધો કરનારાને વધારે પસંદગી આપવાથી બીજા ધંધો કરનારા લોકો નારાજ થશે.” નેપોલિયને કહ્યું કે “અત્યારે આપણે ત્યાં લશ્કરી ધંધો કરનારાઓનો જૂદો વર્ગ છેજ નહિ. આપણી સ્થિતિ જોતાં રાજ્યના દરેક માણસે રાત્ર ધારણ કરવાની જરૂર છે. જેમણે સ્વદેશના રક્ષણમાટે રાત્ર ધારણ કર્યાં છે તેઓમાંના બહુખરોને તેમના આજીવન ધંધો છોડી દેવા પડ્યા છે. તેને માટે તેમને યોગ્ય બદલો આપવોજ જોઇએ.”

એક બીજા સભાસભે પ્રશ્ન કર્યો કે આ ઉપરથી પ્રશ્ન એવો અર્થ નહિ કરે કે ભવિષ્યમાં પણ ઘણીખરી જગ્યાઓ આપ લશ્કરી માણસોથીજ પૂરવા પડેલા રાખો છો ? નેપોલિયને કહ્યું, “મારી ઇચ્છા છેજ. માત્ર સવાલ એ છે કે હું તેમ કંઈ તો તે વાજબી છે કે નહિ ? રાજ્ય બંધારણના નિયમ પ્રમાણે તમામ જગ્યાઓ પૂરવાનો મને હક્ક પણ છેજ. વળી જેમણે દેશને માટે ઘણામાં ઘણું સહન કર્યું હોય તેમને યોગ્ય બદલો આપવો એમ મારી ન્યાયચિત્તિ પણ આદેશ કરે છે.” યહી તેણે દીધું, અને ગંભીર સ્વરે કહ્યું, “જરૂરથી, લગ્ન એ કંઈ એકચારામતો ધંધો નથી. તમે તમારી ખુરશીઓપર સ્વસ્થ બિતે બેસો બેસો માત્ર વર્તમાનપત્રો તથા મારી આગાપત્રિકાઓદ્વારા લગ્નકર્તા સ્થિતિ વિષે જેટલું જાણી શકાય તેટલું જાણો છો, પણ અમે કેવી રીતે અખંડ ઉભરગરા કરીને રાત્રે ચોડી પહેરા કરીએ છીએ. રાત્ર લાંબી લાંબી મગસો કરીએ છીએ અને બીજાં અનેક પ્રકારનાં સંસ્કારો અને વિટંબણાઓ વેડીએ છીએ તેનો તમને ઘેર બેઠાં બેઠાં જરાએ ખ્યાલ આવી શકે નહિ. મેં તે સઘળું જોયું છે અને વેડ્યું છે, માટે હું તે સારી રીતે જાણી શકું છું.”

આ દરખાસ્ત પસાર કરાવવાની તેની ઘણી મરજ હતી છતાં સભાસદોની વિરુદ્ધતાને વશ થઈને તેણે તે ખાછી ખેંચી લીધી.

આસ્ટર્લિંટઝના સત્રામમાં મરણ પામેલા તમામ સિપાઈઓ અને અમલદારોનાં બાળકોને નેપોલિયને દત્તક લીધાં હતા અને તેઓ પોતાનાં નામની સાથે નેપોલિયનનું નામ જોડતાં હતાં. તેઓના એક છોકરાને તેણે પૂછ્યું કે તારે કયો ધર્મો કરવો છે ? છોકરો વિચાર કરવા રહ્યો તેથી નેપોલિયનેજ એક ધર્મો બતાવ્યો. છોકરાએ કહ્યું કે હું એ ધર્મમાં જોડાઈ ચકું તેટલી મારા પિતાની મિલકત નથી. નેપોલિયને કહ્યું, “તેની તારે શી ફિકર ?” છું તારા પિતાને ઠેકાણું નથી ?” આ પ્રમાણે નેપોલિયનના દૃઢ્યની ઉદારતા તેના બુદ્ધિબળના જોરલીજ અસામાન્ય હતી.

રાજ્યના રક્ષણમાટે તમામ વસ્તીનું લશ્કરી દૃષ્ટિમિત્તુથી વર્ગીકરણ કરવાનો નેપોલિયનને વિચાર થયો. આખી પ્રજાના તેણે ત્રણ વિભાગ કર્યા. પહેલા વિભાગમાં તરુણ પુરુષોનો સમાવેશ કર્યો. તેમની ફરજ જરૂર પડે તો રાજ્યની હદમુધી જઈને લડવાની હતી. બીજા વર્ગમાં પરણેલા આદેશ વયના પુરુષો હતા. તેઓ જે ધર્મો કરતા હોય તે કરતા રહીને તેમણે લશ્કરી તાલિમ લેવાની હતી. ત્રીજા વર્ગમાં વધારે મોટી વયના પુરુષો આવતા હતા. તેમણે માત્ર પોતાનાજ ગામ અથવા ચહેરો ખસાવ કરવાનો હતો. થોડાજ વખત પછી ફ્રેન્ચ પ્રજા ઉપર જે વિપત્તિનું વાદળ તૂટી પડ્યું તે નેપોલિયને પોતાની બવિધ્યવેધી દૃષ્ટિએ જાણી લીધું હતું. સભાસદોએ અનેક પ્રકારના વાધા દર્શાવ્યા, અને કહ્યું કે પ્રજામાં ગેરસમજ ઉભી થશે. નેપોલિયને કહ્યું કે “મારી પ્રજાનો મારા ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આવી રીતે લશ્કરી વ્યવસ્થાનો મારો બીજો ઉડો હેતુ હજી નહિ. હું જે કરું છું તે પ્રકટ રીતે કરું છું. મારો વિચાર રાજ્યની સનામતી અને સ્થિરતા જાળવી રાખવાનો છે. આદતને વખતે દરેક નાગરિક પોતપોતાની જગ્યાએ જઈને ઉભો રહે એવી રીતે પ્રજા-રક્ષક સૈન્યની વ્યવસ્થા કરી દો” પછી મુખ્ય પ્રધાન તરફ ફરીને તેણે કહ્યું કે જરૂર પડે તો તમારે પણ બંદુક ધારણ કરવા તૈયાર થવું પડશે. એમ કરીશું તોજ આખો દેશ લડવાનો દેશ બની રહેશે અને ચૂના તથા પત્થર ચણેલી પાકી ધમારતની માફક આપણી પ્રજા સમય અને મનુષ્યના આક્રમણની સામે ટકી રહેવા શક્તિમાન થશે.

નેપોલિયને જાહેર ઉપયોગના અસખ્ય બાધકામો તરફ પોતાની શક્તિ કામે લગાડી હતી. રાજ્યની અદર કુલ ચાળીશ હજાર માર્શલની લખાઈના રાજમાર્ગ બધાવી દીધા હતા. આદેશ પર્વતના ઘાટ ઉપર ચઢીને લઈ જવાની ચિરસ્મરણીય સડકો પણ હવે બનતી તાકીદે પૂરી કરાવવા માડી. ચૌદ ચિત્તાળ પૂલ બધાયા અને તેમાંના કેટલાક તો હજી આખા યુરોપમાં કીર્તિવંત બાંધ કામોમાં ગણાય છે.

આખા ફ્રાન્સને જળમાર્ગનું સાધન થઇ પડે એવી એ લાગ્ય નહેરો ખોદાવી એટલે જ યહેરમાં તેણે બધાવેનાં મજબૂર બાંધકામો જોઇને આજે પણ જગત તેની પ્રતિભા કરે છે. આખા રાજ્યના કિલ્લાની બારીક તપાસ કરાવીને મર્વને દુરસ્ત કરાયા. પારિસ નગરમાં મત દિવસ ચોદ પુવારા ઉઘાડા લાગ્યા. પ્રમારતો, મદિરો, કમાનો અને કીર્તિસ્તંભો પારિસમાં બહુઈ સૃષ્ટિની માફક એક પછી એક ઉભા થયા હાગ્યાં અને હજારો કારીગરોને રોજી મળી.

ફ્રાન્સ આટલું બધું પ્રશ્નિતમય અને આગાદ પૂર્વે કદી હતું નહિ. આખા રાજ્યમાં સર્વત્ર શાંતિ હતી. તમામ પક્ષના નેતા નેપોલિયન ઉપર ફિદા હતા. ઈગ્લેન્ડે ફ્રાન્સનો સમુદ્ર માર્ગ રૂંધી નાખ્યો પણ નેપોલિયનના શુદ્ધિબળથી તેને જીતીન માર્ગે વેપાર કરવાનું વિચારણ સ્તેન પ્રાપ્ત થયું. રસ્તાઓ ઉપર ગાઝની અને નહેરોમાં હોડીઓની સજ્જતજડી દારોની આવગળ થયા માડી ચિત્રકળા અને ચિત્રકળાને વિકાસ થયા હાગ્યો. ફ્રાન્સના વીરોના પરાક્રમ આરસપહાણ ઉપર ટાંકવાથી અને પશ્ચાત્ત ઉપર પીછીથી આનેખાવા હાગ્યાં. રૈદ્ધીય અભ્યાસ મારે રાજ્યના તમામ મુખ્ય શહેરોમાં મફત વૈદ્યશાળાઓ સ્થપાઇ જરૂરના વિપોતાના મામાન્ય જ્ઞાનનો દેનાવો કરવાની શરૂઆત થઇ.

ફ્રાન્સના પ્રધાને કરેલા વાર્ષિક રિપોર્ટમાંથી ઉપરની દળકતોથી ભરેલો એક લાખો ફક્કરો ટાંક્યા પછી અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન તેના ઉપર વિવેચન કરતા પ્રમાણિકપણે સ્વીકારે છે કે 'જ્યારે એક બાલુએ દિલ્મિટની સલાહ થઇ, પ્રશિયા જીતાયું, ફ્રાન્સના ખ્યાલમાટે પૂર્વમાં વેસ્ટ ફ્રેન્ચ અને યોર્મોનાં રાજ્યોની સ્થાપના થઇ ત્યારે તેજ વખતે દેશમાં આવા અત્યંત બળ અને સમીન સુધારણાનાં કામો થયાં તે જોઇને ફ્રેન્ચ પ્રજા અભાઈ જાય અને ખૂન તથા અત્યાચારમાં જન્મીને ઉછરેલો રાષ્ટ્રવિદ્યવ આવા અપૂર્વ યશસ્વી મુગ્ધા તેજમાં સમાઇ ગયો એમ તેઓ માનતા થાય એમાં કશુંજ આશ્ચર્ય નથી.

પોતાની જાતના સુખ અને વૈભવની જેણે સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરી હોય અને દેશને સમૃદ્ધ કરવા માટે જેણે અનન્ય દેવમક્તિથી પ્રેરાઇને પોતાની તમામ યત્નિઓનો ઉપયોગ કર્યો હોય એવો ગમ્મ નેપોલિયન સિવાય ખીજે દરે ખરો ? ફ્રેન્ચો તેો ઝોળખતા હતા તેથી તેને ચાહતા હતા અને તેના ખરા ચારિત્ર્યની જેમ જન્મ જગતને જાણુ વતી જન્મ તેમ તેમ હાર્ટોઈ દેશના ઉદાર માનુસો તેને ચાહ્યા વગર રહેરો નહિ.

માનસિક તેમજ નારીરિક શ્રમ કરવામાં થઇ પણ મજબૂત દૃષ્ટિથી નેપોલિયનની ખરોખરી દરી સમ્પૂર્ણ નથી તેના જે પગે પારિસના સરકારી દારોમાં મય વાઇ રહ્યા છે તેને એકલા કર્યા હોય તો નેકોટો મથોના જેટલા થયા જાય. એક

એ વિષય નહિ પણ મનુષ્યશુદ્ધિ જે જે વિષયોમાં પ્રવેશ કરી શકે તે સવળા વિષયોથી તે માહિતગાર હતો. શુદ્ધકળા, રાજનીતિ, કાયદા, કેળવણી, નાણાંપ્રકરણ, અર્થશાસ્ત્ર, ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન, સ્થાપત્ય-જે જે વિષયોમાં મનુષ્યશુદ્ધિ રસ લઈ શકે છે તે સર્વમાં તે નિપુણ હતો. તેના એકત્ર ચએલા શત્રુઓએ તેને લયંકર યુદ્ધો કરવામાં નિરતર રોકી રાખ્યો હતો અને તેનું વિશાળ રાજ્ય જેમાં કોઈ કોઈવાર તો આખા યુરોપખડનો સમાવેશ થઈ જતો હતો તેને લગતી અનેક પ્રકારની ચિંતાઓનો મોજો તેના ઉપર હતો; તે છતાં તેની કારકીર્દીનાં વીસ વર્ષની અંદર તેણે એટલા કાગળો લખ્યા અગર લખાવ્યા હતા કે તે સવળાને એકા કરીને છપાવ્યા હોય તો એકાદ આખી લાઇબ્રેરી ભરાઈ જાય. ૧૭૯૬ થી ૧૭૯૮ સુધીનાં બેજ વર્ષમાં લખાયેલા તેના ખાનગી પત્રો પ્રસિદ્ધ થયા છે તેના વડે પણ ઝીણે અક્ષરે છાપેલાં સાત પુસ્તક ભરાયાં છે.

નેપોલિયને આ વરસે હિસાબી ખાતામાં ઘણીજ ચોક્કસાઈ જળવાય તે માટે નામામાં 'બેવડી નોંધ' ની રીઠી દાખલ કરી. એ રીઠી આજે પણ ચાલુ રહી છે અને તેથી કરીને આખા યુરોપમાં મૈત્રી વધારે ચોક્કસ, વિશ્વાસપાત્ર અને ચોક્કસી નામાની પદ્ધતિ ક્રાન્સનીજ ગણાય છે.

બીજાઓની દરેક પ્રકારની સગવડ જળાવવાને તે હુમેશાં કાળજી રાખતો હતો; પણ પોતાના અંગત ખર્ચની બાબતમાં તે ઘણાજ સાદા અને પૂરે-પૂરે કરકસરીઓ હતો અને પ્રજાનાં નાણાંમાથી એક પાંચ પણ વ્યર્થ ન ખર્ચાય તેને માટે તે હમેશ સાવધ રહેતો હતો.

નેપોલિયને ધાગશાસ્ત્રીઓની સાથે મસનત કરીને ક્રાન્સને માટે જે દિવાની કચદો તૈયાર કર્યો હતો તેને માટે આખી પ્રજા મગરૂર હતી અને લોકોની એવી ઇચ્છા હતી કે એને 'નેપોલિયનનો કાયદો' એવું નામ આપવું પ્રજાએ પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરી છે અને એ કાયદો એવો મપૂર્ણ છે તેમજ મનુષ્યની સમાનતાના એવા ઉદાર ધોળણપર રચાયો છે કે યુરોપના ઘણાખરા દેશોમાં તે કાયદો માન્ય થઈ પડ્યો છે. નેપોલિયનની શુદ્ધિ અને મહાનુભાવતાના કાયમનાં રમરણુચિન્હ તરીકે તે સદાને માટે રહેલો, અને જ્યાં જગે ત્યાં મનુષ્યમાત્રના સમાન અધિવારનું રક્ષણ કરશે.

ક્રાન્સની રોજા અને મહત્તામાં વધારો ડરવાની તેને ઉત્કટ ઇચ્છા હતી અને તેથી કરીને શુદ્ધિનાં કાર્યોની તેના જેટલી કોઈ પણ રાજ્યએ ભાગ્યેજ દર કરી હતો. માહિત્ય, કળા, વિજ્ઞાનને તેણે દરેક રીતે ઉત્તેજન આપ્યું. પોતાના લશ્કરની સાથે સાથે પડિનો અને વિજ્ઞાનવેતાઓને લેતો જાય અને નવા મુસલ્માની સાથે રાતના પણ નવા નવા પ્રદેશ જીતે એવો સેનાપતિ તો જગતમાં તે પહે-

હોતો. તેના આશ્રયથી મજ્જિતવેતાએ ગણિતમાં ખગોળવેતાએ ગ્રહોની શોધ-ખોળમાં અને ભૂગર્ભશાસ્ત્રીઓએ પૃથ્વીની પૂર્વાવસ્થાની શોધ કરવામાં ધણુ નવુ અને મહત્વનું પરિણામ નીપજાવ્યું છે.

નેપોલિયન જે અચકાર થયો હોત તો એ દિશામાં પણ જગવિખ્યાત થવા વગર રહેત નહિ તેના પત્રો, જાહેરનામા, સરકારી આઘાપત્રિકાઓ, પ્રધાનોને લખેલી સૂચનાઓ-અર્થમાં તેની અપૂર્વ શુદ્ધિ અને વાણીની છટા દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. એ બધું સાહિત્ય ત્યારે પ્રસિદ્ધ થયે ત્યારે તેના શત્રુઓએ દ્વેષભાવથી તેની ઉત્તમવધ કીર્તિને કલકિત કરવા માટે જે અસત્ય અને નિદાત્મક વાતોનો ફેલાવો કર્યો છે તેનું પોકળ સર્વને આપોઆપ સમજાઈ જશે તેના પત્રો વાચતા તેની સર્વ વિષય-આહી શુદ્ધિની બબ્બતા જોઈ તેને નમ્યા વગર રહેવાયજ નહિ. થેર્સ નામનો વિદ્વાન તેના હસ્તલિખિત પત્રો વાંચ્યા પછી ઉદ્ગાર છડાડે છે કે “ અજ્ઞયમ જેવા પ્રાર-બ્ધયોગવડે તે સૌથી મહાન સેનાપતિ, સૌથી મહાન સ્મૃતિકાર અને સૌથી મહાન રાજ્યકર્તા ઉપરાંત સૌથી મહાન લેખક થવા પણ સરજાયો હતો.

કાઈ પણ વિદ્વાનની કે કળારસિકની યદેનચાહ પ્રશ્નસા કરે એ તેને મોટામાં મોટું ધનામ મળ્યું હોવાય ઉચિત નામના એક ચિત્રકાર નેપોલિયનના રાજ્યાભિષેકનું સુદર ચિત્ર અંકિત કર્યું હતું કળાને ઉત્તેજન આપવા માટે જોસેફાઇન તથા દરબારીઓને લખને તે હાકથી પેલા ચિત્રકારના કળાયદિરમાં ગયો, ચિત્રની પ્રશ્નસા કરી અને ટોપી ઉતારીને તેને વમન કર્યું ચિત્રકાર ઉચિતને તથા તેના સારા સારા શિષ્યોને સિદ્ધિપત્ર આપી આંતરની ટ્રેણીમાં તેણે દાખલ કર્યા.

રાષ્ટ્રવિશ્લવના આચાર્યથી ઉમરાવોના પક્ષપાતી શુર્ષોન વશીય નૃપતિઓનું રાજ્યાસન ગમડી ગયું હતું અને તેને ઠેકણે પ્રમુખ્ય આનીતા અને પ્રભુએ પતક ફરેલા રાજનું વધારે બપોદદાર રાજ્યાસન મળ્યું હતું. હવે તેની આસપાસ ખીરા-જવાને ઉમરાવમંડળની ઉજ્જુપ હતી. નેપોલિયન પ્રજાપ્રિય અને પ્રજામતથી ચૂંટા-યેલો રાજા હતો. લોકહિત તરફજ તેનું લક્ષ્ય હતું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યના ઉદાર સિદ્ધિતોને ક્ષતિ ન પહોંચે અને વંશપરપરાનું ઉમરાવપદ ન મળે એવી રીતે નવો ઉમરાવવર્ગ ઉભો કરવામાં તેણે પોતાની આશ્ચર્યકારક શુદ્ધિનું દર્શન કરાવ્યું. તેને માટે તેણે એવો નિયમ રાખ્યો કે સામાન્ય માણસોને ન મળી શકે એવા ખાસ અધિકાર આ નવા ઉમરાવોને આપવા નહિ અને પ્રજામાંથી દરેકાઈ માણસને તેની જાહેર સેવાના ખદનામાં ઉમરાવપદ આપવું. સ્વદેશને માટે પ્રાણ અર્પણ કરવા તૈયાર થએલા, રિવોલિ, ઇલાહ, વગેરે યુદ્ધોમાં સદાને માટે અમર રહે એવા પરાક્રમે કરનાર અનેક વીર નરિનાં નામ તેની પાસે હતાં. તેઓને તેણે ઉમરાવપદ આપ્યાં અને એ રીતે તેણે આનું જમાનાના ઉમરાવવર્ગની સ્થાપના કરી. તેમાંના કોઈ

ખલાસી હતા તો કોઇ વેપારી હતા; કોઈ કારકૂન હતા, તો કોઈ ચરવાદાર હતા; કોઈ દરજી હતા, તો કોઈ મોત્તી હતા; અને જુદી તથા પરાક્રમના પ્રભાવથી સમાજની ટોચપર આવ્યા હતા. જૂનાં ઉમરાવ કુટુંબો તેમના તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોતાં હતાં. નેપોલિયનને આ મુશ્કેલીની પૂરેપૂરી ખબર હતી. પ્રજાસત્તાક રાજ્યને યોગ્ય મનુષ્યમાત્રની સમાનતાનું ધોરણ, અને બાદશાહી કાઠ, એ બેઉનું સંમિશ્રન થઈ શકતું જ નથી. પોતાના રાજ્યાસનની સ્થિરતાને માટે નેપોલિયનને રાજદરબારી નીતિરીતિ ધારણ કરવાની જરૂર હતી, છતાં મનુષ્યની સમાનતાના ધોરણને ક્ષતિ ન પહોંચે, એક વર્ષને દબાવીને બીજો વર્ગ વધારા પડતી સત્તા ન પચાવી પડે તેની તેણે સંભાળ રાખી હતી. તે નાનામોટા બનાવોની એવી અગમ્યજાળ જેવી બળમાં ગૂંચવાઈ ગયો હતો કે ગમે તેટલા ડહાપણ અને દીર્ઘદષ્ટિથી પણ એ બળ ઉકેલાય એમ ન હતું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને માટે ફ્રાન્સ નાલાયક હતું એ તો દશ વર્ષની અરાજકતાએ સ્પષ્ટ રીતે પૂરવાર કરી દીધું હતું. નેપોલિયને બધી રાજસત્તા પોતાનાજ હાથમાં લઈ લીધી હતી; અને પ્રજાના હિતાથે તનમનથી તે પરિશ્રમ કરતો હતો છતાં તે ધીમે ધીમે નિરંકુશ રાજસત્તાનો પાયો ચણતો હતો. તેની આબુખાબુના સંજોગો એવા ગૂંચવણભરેલા હતા કે તેમ કયાં વગર બીજો રસ્તો જ ન હતો. ફ્રાન્સની ચારે દિશાએ ઝૂમી રહેલાં શત્રુસૈન્યની સામે તેની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા માટે એક બળવાન અને પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિના હાથમાં નિરંકુશ સત્તા આપવાની જરૂર હતી. રાજ્યનો દરેક કેળવાયેલો માણસ તેની અમત્ય સ્વીકારતો હતો. ઉપરાંત એટલું પણ કહેવું જોઈએ કે જે નિરંકુશ સત્તા નેપોલિયને પ્રાપ્ત કરી હતી તેના ઉપયોગ તેણે સ્વાર્થસાધનમાટે નહિ પણ સર્વોંશે દેશહિતાથે કર્યો હતો.

તેણે ઘડેલું અને નિભાવેલું રાજ્યતંત્ર ધણું જ સંજીવ હતું એની તો કોઈ ના પાડી શકતું જ નથી. ફ્રાન્સ ઉપર શત્રુ રાજઓએ કરેલા આંત્ર હુમલાઓને લીધે પ્રજાને નેપોલિયનનું અનન્ય શરણ લેવાની ફરજ પડી હતી. તેમ થયું તોજ વીશ વર્ષસુધી તે પોતાનાથી અનેક ધણા બળવાન નૃપતિમંડળની સામે એકલે હાથે ટકી રહ્યો. આખી પ્રજા સ્વસંરક્ષણને માટે તેની સામે જોઈ રહી હતી અને તેણે ધણીજ સુંદર રીતે પોતાની ફરજ બજાવીને પ્રજાનો વિશ્વાસ અસ્થાને ન હતો એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું.

રશિયાના ઝારના જેટલી નિરંકુશ રાજસત્તા નેપોલિયન ભોગવતો હતો; પણ ઝાર તેના ઉમરાવોના પક્ષપાતી હતા, ત્યારે નેપોલિયન પ્રજાનો પસંદ કરેલો અને પ્રજાના લાભનો હિમાયતી હતો. તેણે પોતાના હાથમાં જે સત્તા કેન્દ્રીભૂત કરી હતી તે ધણીજ જમરદસ્ત હતીજ. ધારાસભા, કાર્યવાહીમંડળ અને અધાનમંડળ સર્વની પસંદગી તેજ કરતો હતો. પોલિશખાતાના અમલદારો; ન્યાયાધીશો; જકાતખાતાના,

મહેસુલખાતાના, અને આખરની ખાતાના અમલદારો; ધર્મગુરુઓ, શાળાના શિક્ષકો, વિશ્વવિદ્યાલયોના અધ્યાપકો અને પોસ્ટમાસ્તરો; ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ તથા નહેર વગેરેની દેખરેખ રાખનારા અમલદારો—અર્થની નિમણૂક તે અને કરતો અથવા તેને જાણ કર્યા પછીજ થતી

સેટહેલેનાના દ્વીપમાં બન્દીવાન બનેલા નેપોલિયનના હાથમાં અગ્રેજ લખેલું તેનું જીવનચરિત્ર આવ્યું. એક સદસના જેવો નિષ્કુર માણસજ જેના પાપાયરણ કરી શકે તેવા પાપ કર્યાનો આરોપ તેના ઉપર એ પુસ્તકના લખનારે મૂક્યો હતો. અશુભ ચિત્તે તેણે પુસ્તક હેઠે મૂક્યું અને કહ્યું:—

“તેઓ સત્ય વાતને ગમે તેટલી મરડે મચડે, છુપાવે અને વિકૃત કરે તોપણ તેઓ મને તદ્દન અધારામાં રાખી શકશેજ નહિ. ફ્રાન્સના ઇતિહાસકારને મારા સામ્રાજ્યની સમાધાનના કર્યા વગર છુટકોજ નથી. જો તે પ્રમાણિક હશે તો તે મને જરૂર ન્યાય આપશે. ખરી હુકીકતો પોતે પોતાના મોજેજ બોલી ઉઠશે. તે સૂર્યના જેવી ઉજળી અને ઉઘાડી છે.”

“મેં અરાગજતાનું ઉકુ કાતર પૂરી નાખ્યું” અને તેને ઠેકાણે સુખવસ્થા કરી દીધી. મેં રાષ્ટ્રવિશ્વવત્ કલક ધોઈ નાખ્યું, પ્રજાઓને ઉન્નત કરી અને રાજાઓના ગળપાસન વધારે સક્ષાત્ બનાવ્યા. મેં પ્રજામાં સાચી બાનતત્વી સ્પર્ધા જાગૃત કરી અને દરેક જાતની આવડતની કદર કરીને ચોખ્ખું પુરસ્કાર આપ્યો. એ કાંઈ આછું ન કહેવાય. એવી કંઈ બાબત છે કે જેમાં પ્રમાણિક ઇતિહાસકાર મારો બચાવ ન કરી શકે ? શું મારો હેતુ શુદ્ધ ન હતો ? આ બાબતમાં તો મારા ઉપર દોષ મૂકી શકાય એમ હેજ નહિ. હું નિરંદુર સત્તા બોગવતો હતો એમ કહેવામાં આવશે ? એનો જવાબ એ છે કે મારા હાથમાં એટલી સત્તા આપવાની પૂરેપૂરી જરૂર હતી. શું મેં સ્વતંત્રતાનો નિરોધ કર્યો ? સ્વતંત્રતા, અરાગજતા અને ભયંકર ગેરવ્યવસ્થાનાં ભૂત સ્વતંત્રતાના અમિથા આગળ લમનાજ હોય છે તે ચાહ રાખજો અને લગાઈઓના અપરિમિત શોખ હતો ? મારા ઉપર પહેલો હુમલો થયો હશે ત્યારેજ હું લડ્યો છું એમ સાબિત થઈ શકે છે. મારે ચક્રવર્તી થવું હતું એમ કહેવામાં આવશે તો મારા શત્રુઓજ અને ધીમે ધીમે તેવા નિઃશયપર લઇ આવ્યા હતા એમ સાબિત કરી શકાશે. હું વણે મહત્વાકાંક્ષી હતો એવો આરોપ મારા ઉપર મૂકવામાં આવે તો હું કંડ છું કે હું પૂરેપૂરો મહત્વાકાંક્ષી હતો, અને મારે તેવા થવુંજ જોઈએ. પણ તેની સાથે મારે એટલું પણ કહેવું જોઈએ કે મારી મહત્વાકાંક્ષા ઉચામાં ઉચા પ્રકારની અને ઉદારમાં ઉદાર હતી. મનુષ્યની તમામ શક્તિઓનો સંપૂર્ણપણે ન્યાય ઉપયોગ અને ઉપયોગ માથે એવું શુદ્ધિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવામાંજ તે મહત્વાકાંક્ષાનો મેં ઉપયોગ કર્યો હતો. મારા સમગ્ર જીવનનો સક્ષિત ઇતિહાસ આ પ્રમાણે છે.”

પ્રકરણ ૩૮ મું-પારિસ નગરીનાં દર્ય

દરમી આગસ્ટ ૧૮૦૭ ને રોજ નેપોલિયનને આઝીર વર્ષ પૂરું થયાં. આખું પારિસ નગર તે દિવસે હર્ષધેજુ બનીને આનંદોત્સવ કરવા લાગ્યું. સંજને વખતે મહેલની આસપાસના વિશાળ ઉદ્યાનમાં હજારો માણસોનો જમાવ થયો અને નેપોલિયનનું મુખદર્શન કરવા માટે અધીરા બનીને લોકો પોકાર કરવા લાગ્યા. શહેનશાહબાનુનો હાથ પકડીને તે વારંવાર ઝૂપામાં આવતો અને લોકો તેને હર્ષનાદથી વધાવી લેતા. ત્યાર પછી લોકોમાં પોતાને વિષે શું બોલાય છે તે સાંભળવાને તે છુપે વેપે રાજ્ય મહેલમાંથી નીકળીને લોકોના ટોળામાં દાખલ થઈ ગયો. એક

નાતો છોકરો " શહેનશાહ નેપોલિયન ધણું જીવો ! " એવો પોકાર કરતો હતો તેને ઉચકી લઇને નેપોલિયને પૂછ્યું કે " તું શામાટે આ પ્રમાણે બૂમો પાડે છે ? " છોકરાએ જવાબ આપ્યો કે " મારાં માઆપે મને શીખવ્યું છે કે તારે રાજાનું કદયાણુ ધન્યજીવું. " નેપોલિયન તેનાં માઆપને મળ્યો. તેઓ ખિચારાં રાષ્ટ્રવિધેય વખતે આદિતનાં માઆં દેશાવર નાસી ગયાં હતાં, પણ નેપોલિયન ગાદીએ આવ્યા પછી પારિસ પાછાં આવી સારે ઉઘમે વળગીને સુખી થયાં હતાં. તેઓ તેનાં વખાણુ કરતાં થાકતાં ન હતાં. બીજા દિવસે તેમને જ્યારે નેપોલિયને મોકલેલી કિંમતી બેટ મળી, ત્યારેજ તેમણે જાણ્યું કે આગસ્ટ દિવસે શહેનશાહ પોતેજ તેમને ઘેર આવ્યો હતો અને તેનીજ આગળ તેમણે પોતાની કૃતચતા દર્શાવી હતી.

બીજા દિવસે નેપોલિયને હજારો માણસોની મેદની સમક્ષ પોતાના લશ્કરી અમલદારોસહિત ધારાસભા અને પ્રધાનમંડળના સભ્યોની મુલાકાત લીધી અને નીચે પ્રમાણે બાપણુ કર્યું:—

" ગૃહસ્થો ! તમારી ગયા વર્ષની એક પછી નવી લગ્નજો, નવી ફતેહો અને સયાહના નવા કાલકારોથી યુરોપની રાજનૈતિક અવસ્થામાં મહત્વના ફેરફાર થઈ ચૂક્યા છે. યુરોપ ખંડ ઉપર ઈંગ્લેંડ જે કાજ ધરાવતું હતું તે હમેશને માટે જતો ને ૨૭

રહ્યો તથા તમામ પ્રજાઓ પ્રસન્ન થઈ છે મરી પ્રજાનું ફત જે મને મારી કીર્તિના કરતાં વધારે પ્રિય છે તેના ઉપર હમેશા લક્ષ રાખીનેજ હું મારું સમગ્ર કાર્ય કરતો આ મેં છું જમીનપર જેવી સુલેહ થઈ છે તેવી સમુદ્ર ઉપર સુનેહ થએલી જોવાને હું ઇચ્છું છું દરિયાઈ યુદ્ધનું જે પરિણામ ઈશ્વરે નિર્માણ કર્યું હોય તે થાએ પણ મારી પ્રજાપ્રત્યેના મારો ભાવ જેવો તે તેવોજ રહેશે અને મારી પ્રજા પણ એવા સદ્ભાવને સદા યોગ્યજ રહેશે હું તમારાથી પદ્મસો માધ્યમ દ્વારા હોતો તે વખતનું તમારું વર્તન જોઈને તમારે માટે મને પણો ઉંચો મત બધાવ્યો છે.”

આપણા દેશની પ્રજાકીય સરચાઓને જેમ મને તેમ સારી બનાવવાને અને સુધારવાનું ધણી યોજનાઓ ધડી છે પ્રજામાંથી યોગ્ય વ્યક્તિઓને સન્માન આપવા માટે નવા ખિતાબો ઉત્પન્ન કર્યા છે કિમતી જાહેર સેવા કરનારને તેની સેવાના પ્રમાણમા માન મળે અને છતાં આપણે યુકર કરેલા રાજ્યબંધાનને વધેલા આવે એવો કૃત્રિમ ઉમરાવવર્મ ઉભો થવા ન પામે એવો મારો હેતુ છે. જાહેર પ્રજાને ઉપયોગી થાય એવા બાંધકામો તૈયાર થયાં છે અને ચર્તા જાય છે તેનો હેવાલ તમને રાજ્યના આંતરિક વિભાગના કરેલા રિપોર્ટમાંથી મળી શકશે મારી ઇચ્છા એવી છે કે મારા રાજના હરોળમાં ભાગમા, નાનમાં નાના ગામડામાં પણ દરેક જણનાં આવક અને જમીનની કિમત મેં ઘડેલી સામાન્ય સુધારણાની યોજનાને પરિણામે વધી જાય ! જરૂરથી આ મહત્વનું પરિણામ લાવવા માટે મારે તમારી મદદના જરૂર પડે અને તમારી મદદ ઉપર નિર્ભર રહેવાનો મારો હક્ક પણ છે.

આ મધ્ય લોકોએ ઉઠી લાગણીસહિત અને અનદના યોગ્યતા વધારી લીધે ત્યાર પછી ધારાસભાના પ્રયુક્ત જે ભાષણ કર્યું તેમાં આખા કાન્સના એકસામટા અવાજનો પ્રતિધ્વનિ થયો હોતો તે ભાષણ આ પ્રમાણે હતું —

આપણી આગળ જે હેવાન રજૂ કરવામાં આવ્યો છે તે જોતાં હમેશાં મને હતાં મમવમાંજ રાજ્ય કરનાર અને રાજ્યની કેવળ આંતરિક સુવવરધા તરફજ લક્ષ આપનાર રાજાનું આપણને જ્ઞાન થાય છે આવાં ઉત્તમ પરિણામને ઉત્પન્ન કરે તેવો સ્વિચ્છા લેનાર અને આટલી બધી દુરંદેશીઓએથી સુંદર યોજનાઓ ઘડનાર ને નૈપોલિયન નવા જીતાયના પ્રશિયાના સીમન્ત ભાગમાં અને રશિયાની સહદને પગ નીચે દશાવીને યુદ્ધના ભયાનક કોવાલહલી વચ્ચે રહ્યો રહ્યો આનાં અનૈકિક લોકોપયોગી કાર્ય કરાવી શક્યો છે જે માણુમ આપણાથી પદ્મસો માધ્યમે આતરે હતો છતાં યુદ્ધની જ જાળ અને પરિશ્રમમાંથી થોડા થોડા અવકાશ મેળવવાને આવાં કામ કરી શકે તે દેવે સુનેહના સમયમાં રાજધાનીમાં રહીને એથી પણ વધારે મહત્વના સામ આપણને આપ્યા વગર રહેશેજ નહિ. પ્રજાના કલ્યાણમાજ દેવે તેનું ચિત્ત સર્વદા ચોકાવતું રહેશે અને તેથી તેની કીર્તિ હજી પણ આપણાં હૃદય ઉપર

વધારે સચોટ અસર ઉપજાવી શકશે. "

" હવે સુલેહ થઇ છે. તેણે પોતાની તકવાર મ્યાન કરી છે. હવે આપણને માલમ પડશે કે તેની અભ્યક્ત શક્તિથી રાજ્યો અને રાજ્યાસનો દેલી જાય છે એટલુંજ નહિ પણ તે શક્તિની પાછળ ઉંડું ડહાપણ પણ રહેલું છે. તે સુલેહદાતિ જળવીને રાજ્યોને સુરક્ષિત રાખી શકે છે; ખેતી અને ઉદ્યોગનો ઉત્કર્ષ કરી શકે છે; લલિત કલાઓને પોષીને રાજ્યની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી શકે છે અને નીતિ તથા સુવ્યવસ્થાના બેવડા મળખૂત પાયા ઉપર રાજ્યની કાયમની ધમારત ચણે છે. "

સેન્ટ હેલેનામાં રહેતાં નેપોલિયને એક પ્રસંગે કહ્યું હતું કે " પારિસને યુરોપનું સર્વોપરિ નમર બનાવી મૂકવાનું સ્વમ મારી નજર આગળ હમેશાં રમ્યા કરતું. દાખલાતરીકે હું ઇશ્વીવાર એવી ઇચ્છા રાખતો હતો કે વીશ, ત્રીશ કે ચાળીશ લાખની વસ્તીવાળું શહેર બની જાય-હુંકામાં તે અત્યંત વિદ્યાળ, અદ્વિતીય અને આદર્શરૂપ થાય અને આટલી મોટી વસ્તીને યે.એ જાહેર સરચાઓ અને બાંધ-કામોથી ખરપૂર બની જાય. "

" જો ઈશ્વરે મને ખીજાં વીશ વર્ષ વધારે અવકાશ આપ્યો હોત તો જૂના પારિસનું નામનિશાન પણ બેત્રામાં આવત નહિ. આખા ફ્રાન્સનું સ્વરૂપ પણ હું ફેરવી નાખત. "

" પારિસના લોકો મારા માનમાં જાહેર ઉત્સવો કરતા તેની હું હમેશાં સામે પડતો. એવા ઉત્સવમાં લોકો સાફ સાફ ખાતા, નાચતા, ખાતશખાજ કરતા અને હજારો ફ્રાન્કો ખર્ચા કરી નાખતા. વળી એવા ઉત્સવની તૈયારી કરવામાં લોકોના રાજના કામમાં દશ બાર દિવસસુધી નાહક નડતર થતી અને ઉત્સવના સરસા-માનને સમેટી લેવામાં પણ વખતની અને પૈસાની ખરબાદી થતી. હું કહેતો કે એટલા ખર્ચમાં કેવી સુંદર અને સદા કાળ ટકે એવો લોકોપયોગી ધમારતો ચણાવી શકાય. "

" સાફ કામ કરવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ નડે છે તે મારા જોટલું જોને વીત્યું હોય તેજ જાણી શકે. બાદશાહી મહેલમાં જો મરામત કરાવવાની હોય, ફેરફારી કરવાની હોય, નવાં રાચરચીલાં બનાવવાં હોય તો તે કામ તરતજ બૂલચૂક વગર થઇ જતું, પણ જાહેર બાગમાં વધારો કરવાની, કેટલાક ગંદા લત્તાઓને સુધારવાનું, શહેરની ગંદકીને દૂર કરવાનું અથવા એણે કોઈ જાહેર ઉપયોગનું કામ કરવાનું હોય ત્યારે તો હું તેની પાછળ મારા સવગા ચારિત્ર્યબળથી મંડયો રહું, રોજના છથી દશ કાગળો લખું અને આખરે ગુસ્સે પણ થાઉં તોજ તે કામ થતું. આ રીતે શહેરની ગંદકી દૂર કરાવવા પાછળ મેં પણ કરોડ ફ્રાન્કો ખર્ચ કર્યો હતો અને તે માટે મારો કોઇ આભાર નહિ માને તે પણ

હું જાણુ તો હતો. મેં જે ક્યું તે ઘણું છે પણ મેં જે કરવા ધાર્યું હતું તે તો તેથી પણ વધારે છે. ”

નેપોલિયનની રાજ્યકર્તા તરીકેની શક્તિનો ઉપયોગ હેવાલ તેના એક મિત્રે લખેલો દોષથી તે અતિશયોક્તિવાળો હશે એવો કાંઈને શક જાય માટે આપણે એક અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર યુ કહે છે તે તરફ પણ જોઈએ. લૉકહાર્ટે લખેલા નેપોલિયનના જીવન-વૃત્તાંતના એક એક પૃષ્ઠમાં તેના તરફ અંગ્રેજ પ્રજાની દુરમનાવટની છાયા જોવામાં આવે છે. છતાં એ લૉકહાર્ટને પણ કબૂલ કરવું પડ્યું છે કે:—

“ રહેનશાહ નેપોલિયન મેં ત્યાં જતો ત્યાં રહ્યો રહ્યો લડાઈના કારણ પ્રસ-
ંગોમાં પણ પોતાના રાજ્યના વહીવટની ઝીણામાં ઝીણી ખાતરો ઉપર એવી ખારીક નજર રાખતો, કે ખીજ રાજ્યો જેમની પાસે એના કરતાં વધુ રાજ્ય પણ ન હતું તેઓ પૂરેપૂરી સુલેહશાતિના વખતમાં પણ રાજવહીવટ ઉપર તેટલી નજર રાખી શકતા ન હતા નવરાજના વખતમાં ખીજગણિત અને ભૂમિતિના પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તે સૌથી વધારે ગમ્મત માનતો હતો. તેના ચોક્કસ અને ઝીણવટની અસર રાજ્યના તમામ ખાતાઓ ઉપર મર્ધ મર્ધ હતી. તેના અમલની શરૂઆતમાં સરકારી હિસાબો ખાતામાં કેટલીક અમલની ભૂલો તેણે પકડી હતી. તે ઉપરથી દરેક ખાતાના ચોપડા એવા ચોક્કસ અને ચોક્કસ બની ગયા હતા કે શ્રીમંત વેપારીઓના ચોપડા પણ તેવા ઘણીવાર જોવામાં આવતા નથી. અમુક ખાખત નજીવી છે માટે તે ધ્યાનબહાર જવા કેવી એવું તો તે માનતોજ ન હતો, અને દરેક પ્રકારનું કામ કરવા માટે તે વખત પણ શોધી કાઢતો. ખાદ-
શાહની નજર માત્ર કામ ઉપર પણ છે એવું જાણીને નીચામાં નીચા દરજાને તેમજ પણ મનમાં રાજ્ય ઘડને સોપેલું કામ કરતો. રાજનૈતિક ખાખતો સિવાય ખીજ તમામ વિષયની ચર્ચામાં લખતો, બોલવાની અને કાપડા ધરવાની પ્રજાને જુદ હતી અને રાજદારી આરોપીઓ સિવાય ખીજ તમામ આરોપીઓની તપાસ પચની માગતોજ થતો ”

“ નેપોલિયનનો કાયદો, જે એક ધારાશાસ્ત્રનો પ્રમાણભૂત અને ધણીજ ઝીણ-
વટખરસો ગ્રંથ છે, જેને તૈયાર કરવા માટે તેણે યુરોપના મોટામાં મોટા કાયદાશાસ્ત્રીઓ સાથે બેસીને પુષ્કળ પરિશ્રમ લીધો હતો તે તેણે ક્રાન્સની પ્રજાને આપેલી અમૂલ્ય વસ્તુ ગણાય છે. તે પોતે સકારણ અભિમાનસંહિત કરેલો કે “ એ કાયદાવડે
દુ સવિધની પ્રજાની સાથે પણ જીવતો અને જામતો બેસવા પામીય. ” ને ક્રાન્સના
ગુજાર પાસે સપૂજ, એક સરખા અને ઘણાજ વિચારપૂર્વક ઘણવસા કાયદોના ગ્રંથ
દેવ તો તે આજ છે, અને એકલા ક્રાન્સમાં નહિ પણ યુરોપના ઘણા જાનમાં તે
મૂન થઈ પડે છે ”

“દરબારના ખાદશાહી દાકમાલબરેલા ઓરડાઓમાં જ્યાં અસલના રાજાઓ ધિંગામસ્તી કરતા ત્યાં નેપોલિયને પોતાકની અને જીવનની હમેશની સાદાઈ જાળવી રાખી હતી. આ મહાન યદેનસાહ પોતાનો કચેરીના નોકર કરતાં વધારે કલાક કાન કરતો હતો; મિત્રોને મળવું, હરવુંફરવું, જમવું, જમાડવું વગેરે સાંસારિક કાર્યો કરવાને તેને અવકાશ પણ ન હતો અને તેના અંગત મિત્રો પણ ઘણા થોડા હતા. તેના દિવસો કામકાજમાં અને રાત્રિઓ અલ્યાસમાં વ્યતીત થતી. લશ્કરની સાથે જવાની જરૂર ન હોય તેવા વખતમાં તે રાજ્યના પ્રાંત પ્રાંતમાં ફરી વળતો; ત્યાંની બ્યવસ્થાની ઝીણી ઝીણી ખામતોને જાતે તપાસી જતો અને જાવણીમાં રહ્યાં રહ્યાં એવા હુકમ પ્રકટ કરતો કે તે ઉપરથી તેણે કરેલું અવલોકન કેવું ચોક્કસ હતું અને કાન્સના એકે એક જણા, શહેર અને ગામડાંની હાલત સુધારવાને તે કેટલો ઇન્તેજાર હતો તે જણાઈ આવે છે.”

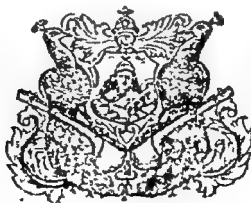
નેપોલિયનના ચતુરની કલમ પણ તેનું આવું સરસ વર્ણન કરે છે. ઈંગ્લંડની સાથે સલાહ કરવાને તેણે એક પણ યત્ન કર્યો જાડો રાખ્યો ન હતો. સમાધાન કરવા માટે જેટલી પણ કાળજી તથા કાર્યશીલ જતી શકે તે સંજ્ઞા તે કરી ચૂક્યો. ફ્રેન્ચ રાષ્ટ્રવિપ્લવના પછી યુરોપમાં જે જે યુદ્ધો થયા તેને માટે નેપોલિયનને જવાબદાર ગણવામાં મોટામાં મોટી ઐતિહાસિક ભૂલ થાય છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજ વકતા રિચર્ડ કાન્ડેન તેની પ્રખર ન્યાયવૃત્તિને જાજે એવા પ્રમાણિકપણાથી કહે છે કે—

“આપણા દેશમાં પ્રચલિત થઈ ગયેલી એને લોકોમાં આદર પામેલી એક માન્યતા એવી છે કે આપણા ઉપર વિના કારણે ગેરવાજબી હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો અને તેથી લડાઈ જાગી. આપણે તો સલાહ કરવા ધણાજ ખુશી હતા પણ આપણને લાચારીથી લડવાની ફરજ પડી; અને આપણે હેતુ શુદ્ધ અને વૈરથી મુક્ત હતા છતાં ફ્રેન્ચોએ આપણા કિનારા ઉપર ચઢાઈ લાઇ આવવાની ધમકી આપી હતી.”

“હવે હકીકત વસ્તુસ્થિતિથી એટલી જૂદી છે કે મારે દિલગીરીની સાથે જણાવવું પડે છે કે એ સત્યથી પૂરેપૂરી વિરુદ્ધ છે. હું બેઘડક કહી શકું છું કે ફ્રેન્ચોની સાથેની છેલ્લી લડાઈમાં અંગ્રેજોએજ પહેલ કરીને લડાઈ ઉભી કરી હતી. ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો તથા બેઉ દેશની સરકારે કરેલાં કાગેના પૂરાવા એવા મજબૂત છે કે તેના વડે મારો અભિપ્રાય નિર્વિવાદપણે સાબિત થઈ શકે છે. કાન્સે લડાઈ ઉભી કરી ન હતી એમ કહીએ તોપણ તેમાં પૂરે પૂરું સત્ય નથી આવી જતું. આપણી સાથે કસહ થતો અટકાવવાને આપણા પગે પડ્યા સિવાય બીજા બધા ઉપાય કાન્સ લઈ ચૂક્યું હતું.”

પાલ્મિન્ટના ધિમરલ મતના સલાસો સલાહ કરવાની તરફદારી કરતા. ઉમરાવોની સલામાં લેન્સડાઉન, બેડફોર્ડ, અને લોડોર્ડ તથા આમની સલામાં ફોક્સ, પ્રે

અન શેરિડન લાઈની વિરુદ્ધમાં ભારે જુએસ મચાવતા હતા પણ દો ૧૩ અક્ષરનાજ માણસો જેમને લશાકને લોકપ્રિય કરવાની કળા આવડતી હતી; તેઓ આ દંડોને હકાવના હતા. સલાહની તરફદારી કરનારાઓ પ્રત્યે અપમાનકારક કહ્યો વાપરીને તેમને તોડી પાડવામાં આવ્યા, તેમના જાનઆલની સલામતી રહી ન હતી અને તેમનાં કુટુંબોને તેમના ઉપર લોકો તથા ટોળાં લુલ્લમ ગુજારે એવી અરક્ષિત હાલમાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં એ ધર્મીજ સરમનરેવી અને દિલગીર ચલા જેવી વાન છે. છતાં કૃં તો છે તેવું, પૂરેપૂરું સાચ કહાડું પાડવા માયું છું—એટલા માટે કે જો તે જગજહર થાય તો ફરીથી, તેના જનાવ જનતા અટકે. ઇંગ્લંડને સામાન્ય લોકવર્ગ જે તે વખતે પૂરેપૂરું મિનદગાવણો હતો તેને કેટલાક નેતાઓએજ ઉરફેરી મૂક્યો હતો અને ક્રાન્સની સાથે લડી કરવીજ કરવી એવું જૂઝરાણુ તેમની પામે કનામ્યુ હતું. તેની સાથે બીજી પણ એક રીત વાત યાદ રાખવી જોઈએ કે લશકરે વરસ ચાલ્યા પછીજ તેની અમર લોકને જાણાઈ. અનાજ મોંઘું ઘણું મધું, રેશ ઘડી ગઈ અને મહેનતમજૂરી કરાને નિર્વાહ કરનાર લોકવર્ગના કુખને પાર ન રહ્યો ત્યારેજ લોકોનાં ટોળેટોળાં રાગતની ગાડી ઘેરી વળ્યાં અને “અનાજ ! અનાજ ! સલાહ કરો ! સલાહ કરો !” એવા પોકાર કરવા લાગ્યા. ” +

+ એ વાત કો વર્ગ રહીને જે છેવું મલાયુક મધું તેનાં પરિજાનો વળા એવો પણ વાપરે ખરાજ પ્રમાણ સર્વજન અનુમતિય રવાં છે. સંપાદક.

પ્રકરણ ૩૯ મું

ડેનિશ રાજધાનીપર અંગ્રેજોએ ચલાવેલો તોપોનો મારો

હિમટની સુવેદના કરાનામામા એક સરત એવી હતી કે જો અંગ્રેજોન્ડરની મમજાવટ ઈંગ્લેન્ડ ન માને તો ક્રાન્સ અને રશિયાએ મળીને તેની સાથે લડવા. તેજ પ્રમાણે જો તુર્કસ્તાન ક્રાન્સની સમજાવટ પ્રમણે તેની રશિયા સાથેની તગ્ગ ઝાડી ન દે તોપણ મેહિએ ભેગા થઈને તુર્કસ્તાન માથે લડઈ કરી.

વળી ઈંગ્લેન્ડ સલાહ કરવા ના પાડે તો તેના માનનો જલ્દીકાર કરવને સ્વીકાર, ડેન્માર્ક પોર્ટુગલ અને આસ્ટ્રિયાને સમજાવવાતું ક્રાન્સ અને રશિયા એ માથે થીડું હતું.

તેપોલિયને પોતાના એલચીને તુર્કસ્તાનના પ્રમારમા મોકલ્યા અને ગમે તેમ કરીને રશિયા અને તુર્કસ્તાન વચ્ચે સમાધાન કરવું. પણ ઈંગ્લેન્ડે તેન જૂનાં મિત્રરાજ્યોએ તજ દીકુ રોનાથી તેણે તુર્કસ્તાન સાથે દોરતી માવન મડી અને તેના મન ઉપર એવું દસાવી દીધું કે રશિયા તુર્કસ્તાનના કેટલક માગ નારા મુનક ખાધ જવાનો ઈગદો ગમે કે. આવી યુક્તિપ્રયુક્તિથી તુર્કસ્તાનનું મન નેણે ફેરવી નાખ્યું અને થોડા વખતમાજ તેને લડઈ કરવા પ્રેરું. આ માજુએ ઈંગ્લેન્ડ અને ક્રાન્સ વચ્ચે મતોહ દરોવત્રમાં અંગ્રેજોન્ડરને ફોલ મળી નહિ. ઈંગ્લેન્ડ નથમ તો સામણ્ય ન સામણ્ય મર્યા માડ્યું અને પાછળથી તો ગર્વ અને તિરકારસહિત સલાહ કરવની ચોકખી નાજ પાડી.

ઈંગ્લેન્ડ આણુ વલણુ જોને અખા યૂરોપને નવધ લાગી અને ન્યાર પડી તરતજ તેણે એવું એક કૃત્ય કયું કે તેથી દરેક નાજ્યને તેના ઉત્તર વાજની કોત ઉત્પન્ન થયો. ડેન્માર્ક આત્વારસુની સપૂર્ણ રીતે તટસ્થ રથ હતું. તેને કાંઈક ક્રાન્સ તરફની દહેસત હોવાથી તેણે લસકર મરહત્પર ઝોડવાઈ ગયું હતું પણ ઈંગ્લેન્ડ તગ્ગથી તો તે નિશ્ચિન્ત હોવાથી તેણે પોતાના નૌકામૈન્યનો ખચવ કરવા માટે કશુંજ મ્યું ન હતું. તેપોલિયને દલતાથી પણ વિરેક સાથે ડેન્માર્કને લખી જગાવ્યું કે જો ઈંગ્લેન્ડ સલાહ કરવા ના પાડશે તો તેની અને યૂરોપના ખીજ રાજો વચ્ચે

જીવસટોસટની લડાઈ ઉભી થશે તેમા તમારે એમાથી એકનો પક્ષ તો લેવોજ પડશે અત્યારસુધી ડેન્માર્ક અને ઈંગ્લેન્ડ વચ્ચે ઘણો સારો મળધે જળવાઈ રહ્યો હતો, પણ હવે ઈંગ્લેન્ડને એમ લાગુ કે વખતે નેપોલિયન તેને પોતાના પક્ષમા લઈ લે તેથી ડેન્માર્કના નૌમસૈન્યનો શુપયુષ કબજે લઈ લેવાની તેણે તદ્દમીર રચી આ નૌકાસૈન્ય અરક્ષિત હાલતમાં ત્યાંની રાજધાની કોપનહેગનના બદર આગળ લગરાયુ હતું

ઈંગ્લેન્ડનો સરકારે શુપયુષ લડાઈની તૈયારી કરી અને ત્રીશ હજાર સિપૌઓ ના સૈન્યસહિત નૌમસૈન્યનો મજબૂત કાફો કોપનહેગન તરફ રવાના કરી દીધો હિંદુસ્તાનમા ફટલીક લડાઈઓ જીતીને પ્રખ્યાત થએલા સર આર્થર વેલેરલી-જે પાછળથી ડ્યૂક ઓફ વેલિંગ્ટન બન્યો હતો-તેના સેનાપતિપણા નીચે એમએક આ સૈન્ય ત્યાં જઈ પહોંચ્યું અને તે નિરપરાધી શહેરને જમીન તેમજ દરિયા તરફથી ચારે માલુએથી ઘેરી લીધું કિંદો અને નૌકાસૈન્ય બેઉ અમને સોંપી દો, એવો મહેશો લઈને જેકસન નામના તોછડા અને ઝેરીલા માણસને ડેન્માર્કના દરબારમાં મોકલ્યો તેણે જણાવ્યું કે તમારો કિંદો અને કાફો ક્રાન્સના હાથમા આવી ગય તેવી ઈંગ્લેન્ડને હથેશત રહે છે, માટે એ બેઉ અમને સ્વાધીન કરી દો ધારતી પૂરી થયા પછી અમે તે બેઉ તમને પાછા આપીશું અને જોરાકાનો અર્થ પણ અપીશું આ વાત નહિ માનો તો આખા શહેરને અમે તોપને ધડાકે ઉડાવી દઈશું

ડેન્માર્કના રાજાએ ક્રોધે ભરાઈને કહ્યું કે તમારી આવી નામોશીભરેલી માગણીને તામે થવાથી અમારી આત્મક જાય તેના બદલામાં તમે શું આપવાના છો ?

જેકસન કહે લડાઈ તે લડાઈ છે એમાં તો નમજાએ સમજાને નમવુંજ પડશે ' આ પ્રમાણે કહવા અને તીખા શબ્દોની આપને થયા પછી આ મસલત પૂરી થઈ બચાવ કરવાનું સાધન ન હોવાથી ડેન્માર્કનો રાજા નિરાશાનો આશ્રય લઈને બેઠો અંગ્રેજ એન્ટી પોતાના મહેલા આગળ જઈ પહોંચ્યો કે તરતજ તેણે આપેલી ધમકીની બચકર પૂર્ણાવૃત્તિનું નિશાન બતાવવામાં આગ્યું અંગ્રેજે પોતાની સાથે પુષ્કળ ભારે તોપો લાવ્યા હતા, અને કર્નલ ક્રાન્સીવ પણ પોતે બનાવેલી વિનાશ કારક હવાઈઓનો પહેલો પ્રયોગ અજમાવવા ત્યાં હાજર હતો

ચાંતચિત્તે અંગ્રેજોએ શહેરની આસપાસ પેતાનું તોપખાનું ઝોડ્યું અને લાલ ધગધગતા ઝોળા તૈયાર રંગની બટ્ટીઓ ઉઠી કરી દીધી ચાંતિથી ઉત્સાહથી નિર્દયપણે તમામ નગરની તૈયારીઓ થયા લાગી મિત્યાગ ડેન્માર્કની નિરાધાર રાજધાની ઉપર વિનાશ અને મૃત્યુની ઝડી વરસાવવાની સપૂર્ણ તૈયારી થઈ રહેનાં સુધી અંગ્રેજોએ એક પણ તોપ છોડી નહિ

પછી નીચ વસ્તીથી ભરેલા નગર ઉપર જે મારો થયું થયો તેના કરતાં વિશેષ બચકર, વિશેષ જગલ્લી ફૂલ દેખનારા પણ આવી ચડતું નથી તોપના ઝોળાને દયા

હોતી નથી. તે તો માંદાની પચારીમાં અને ધાવણા બાળકના પારણા ઉપર પણ નિર્દયપણે જઈ પડે છે. માતાની અને બાળકોની દૈયાકાંટ ચીસની તેના ઉપર કશીજ અસર થતી નથી. કોપનહેગનમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હતી. લોકો ગિચારા શાંત અને સુખમય જીવન પસાર કરતા હતા. મંટેનરની બીજી તારીખે સાંજે તેમના ઉપર દાવાગિનો વરસાદ શરૂ થયો અને તેમની વિપત્તિનું પગથળું મંડાડું. તોપના ગોળા, બોમ્બ, હવાઇઓ વગેરે અનેક જાતનાં નાશકારક અસ્ત્રોનો ભયંકર પ્રસ્તાવ શરૂ થયો. એક સામટા સેંકડો ધડાકાથી પૃથ્વી ધ્રુજવા લાગી આખી રાત અને બીજે દિવસે બપોરસુધી આ નિર્દય કૃત્ય જારી રહ્યું. શહેરમાં અનેક ઠેકાણે આગ લાગી. હજારો મકાન બાગીને ચૂરેચૂરા થઈ ગયાં. સ્ત્રીઓ અને બાળકોનાં લોહીથી રસતા ખરડાઈ ગયા, બળતા શહેરમાંથી જ્વાલામુખીની માફક ધમાકડના ગોટગોટ નીકળવા લાગ્યા. આટલી શિક્ષા પછી ડેન્માર્કનો રાજા તાણે યાય છે કે નહિ તે નાણી જેવા માટે અગ્રેજ સેનાપતિએ તેનાં વિનાશકારક યંત્રો ચોભાવ્યાં. ડેન્માર્કનો સેનાપતિ દયા અને ભય ઉપજાવે એવું દશ્ય જોઈને શોક અને ક્રોધથી વિહવલ થતી ગયો, છતાં તેણે ગંભીર ઉદાસીનતાસુક્ત હલતા જળજી રાખી. એક બાલુથી રીમાતી પ્રભાવત્યે દયા અને બીજી બાલુથી ઉંચા પ્રકારના સ્વાભિમાનની લાગણી વચ્ચે તેના હૃદયમાં તુલુલ સંઘામ મચી રહ્યો હતો.

સાંજ પડ્યા પછી અગ્રેજોએ ફરીથી તોપનો મારો શરૂ કર્યો. આખી રાત, પછીનો આખો દિવસ અને ત્યાર પછીની આખી રાત તે ભાગ્યષ્ટીન શહેર ઉપર પ્રલયાગ્નિનો વરસાદ વરસી રહ્યો હજારો માણસો નાશ પામ્યા અને શહેરનો અડધો ભાગ સળગી ચૂક્યો હતો. બે હજાર મકાનોના ભૂકેલુકા થઈ ગયા હતા. ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિસુધી વિનાશકારક ભયંકર યંત્રોમાંથી છુટતા વજ્ર જેવા ગોળાનો વરસાદ આખા શહેર ઉપર વરસતો હતો અને સ્ત્રીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો, અશક્ત લોકો સર્વ એકસરખી રીતે તેના ભોગ થઈ પડતાં હતાં. લોકો બીકના માર્યા ભોંયરામાં ભરાઈ ગયા પણ દૈત્ય જેવા, બોમ્બ ગોળા છપરાં અને ત્રણ ત્રણ ચાર ચાર માળ બેઠીને છેક નીચે સુધી આવીને લયાનક ધડાકા સાથે ફાટતા હતા. ધાવણ થએલાં સ્ત્રીપુરુષો લોહીરુહાણ થઈને તરફડતાં હતાં અને બળતાં ઘરની સાથે બળાને ભરમ થઈ જતાં હતાં. માતાની આંખ આઝળ તેના વહાલા બાળકના કોમળ શરીરના ટુકડે ટુકડા થઈ જતા હતા. ભયત્રસ્ત થએલી છોકરીઓ બાપને વળગી પડતી અને નિરાધાર પિતા પુત્રીના નાલુક શરીરને ધુંધળું, કચરાળું, વીંધાળું જોઈને દુઃખથી ગાંઝા જેવો બનીને કાંટે ડોળે મનુષ્યની પૈશાચિક કૃતિનું કૂર નાટક જોતો હતો. રસ્તાઓમાં રૂધિરનાં ખાઓચીઆં બની ગયાં હતાં અને મનુષ્યદેહના છુટા છત્રાયા અવયવો જ્યાં ત્યાં રવડતા જણાતા હતા. આખરે ડેન્માર્કનો સેનાપતિ નિરપરાધી

ઝીઝો અને આળેકોની કતલ સહન કરી ચક્રો નહિ, અને કોપન્હેગન ઈંગ્લંડને તાબે થયું.

ડેન્માર્કનાં તમામ નાનામોટાં વહાણ અંગ્રેજોએ કબજે કરી લીધાં. વહાણ બાધવાનાં લાકડાં, ઓળર, નાકસૈન્યની તમામ સામગ્રી અને સાડત્રણ દળર તોપો સમગ્રું તેઓ પોતાનાં વહાણમાં ધસડી ગયા. અંગ્રેજ નૌકાસૈન્યાધિપતિએ કહેલી ગણતરી પ્રમાણે દરેક લાખ પાઉન્ડ જેટલી રકમ અંગ્રેજ ખલાસીઓને ઈનામ તરીકે અપાવી. આટલું કર્યા પછી ડેન્માર્કના લોહીથી ખરડાયલા પાટનગરમાંથી અંગ્રેજોને દાકુનો વિનાય થયો. તોપોના ધડાકા, અને ફન્ફરતી શ્વળપતાકાં સથે સ્થિતિ થઈ શકે. ચાંચીઆખાછ કરીને મેળવેલી પુષ્કળ લૂંટમહિત ટેમ્સ નદીના બારામાં પેડા.

કયૂક આદ વેતિંગ્ટન હિંદુસ્તાનમાં બેઠા ફેરોડો મેળવીને યુરોપ આવ્યો હતો. તેણે કોપન્હેગનનાં ચાકમાર પરાક્રમથી પોતાની યુરોપની ક્ષત્રીદોની ચરઆત કરી અને વૅટર્જુના સગ્રામમાં પૂર્ણ યશસ્વિત તેની પૂર્ણાકૃતિ કરી કોપન્હેગનને તોપને જોળે ઉઠારી દેવામાં નેણે જે કાચદન અને બાહોશી (1) બતાવી હતી તેને માટે ઇંગ્લિશ પાર્લામેન્ટે આભાર પ્રદર્શિત કર્યો. કોપન્હેગન અને વૅટર્જુનાં પરક્રમ ! એ બેઉ બનાવેનાં સ્મરણનાં ઈન્કંડને નીચું જોવાનો વખત હવે મહુ દૂર નથી.

આ કૃત્યના સંબંધમાં આખા યુરોપમાં ઈન્કંડને માટે એક પ્રકારની લાગણી જાહેર થવા લાગી અને તે તન્હ મૌથી વધારે તિરસ્કાર તો ખુબ ઈન્કંડ 1 પાર્લામેન્ટ-માંજ દર્શાવ્યો. આમની તેમજ ઉમશવોની બેક સમાના નેતાઓએ કોનના મખ્ત ઉદ્ગાર કહાડ્યા. શેરિડન, હૉર્ડ એન્ડ્રિયન વગેરે વક્તાઓએ સખ્તમાં મખ્ત બાપમાં આ કૃત્ય તરફ તિરસ્કાર દર્શાવ્યો. સલાહ કરવાનો હવે સભર રહ્યો નહિ. એક બાજુએ ઈન્કંડ અને બીજી બાજુએ નેપોલિયને તવા દારણ સંગ્રામની તૈયારીઓ કરવા મંડી.

રશિયા 1 ઝારની આખ ધણી વખતથી કાન્યૂન નહીને કિનારે આનેલા ટુર્કિસ્તાનના મે સુંદર પ્રાંતો ઉતર પડી હતી એ પ્રાંત એકવાર નેના કબજામાં આવે તો પછી તે ટુર્કિસ્તાનની રાજધાની કાન્ટેટિનોપલ તન્હ લાંબી હલમ મારી શકે. એકાં ટુર્કિસ્તાન તેની માથે પળચાર પણ ટકી શકે નહિ અણું હતું. ટુર્કિસ્તાનનું ગાજા ને રશિયા પચાની પડે તો તેનું બળ અત્યંત વધી જાય તેથી ઝારની અ પરજાને નેપે ક્લિયન પ્રુષ્ટિ આ રંગ ન હતો. પણ તેની સ્થિતિ ધણી ચૂંચરણ જરેડી જનની જતી હતી ઈન્કંડ સાથે લડવામાં તેને ઝાગની મેરી જાગવી રાખવાની જરૂર હતી અને ટુર્કિસ્તાનનું રાજ્ય પડાવી લેવામાં જરૂરે ઉત્તેજન આપણું એ જગવાન પ્રતિ-રૂપર્ષિ રાજ્યને વિશેષ જાગવાન જનાવવા જેવું હતું. આવી ચુચરણમાં એકવાર તેના મનનું એવું પણ કાર્કિક વશણ થયું હતું કે જાવે ઝાર તેની કબજા તમ કરે.

ઈન્કંડના પ્રધાનમંડળને રશિયા સાથે વૃદ્ધી મેરી સાપચાને આ સાત ડીક

લાગ્યો એક બાબુએ ઈંગ્લેન્ડના રાજદારીઓ તુર્કસ્તાનમાં જઈને ત્યાંના સુનાનને રશિયા અને ફ્રાન્સની સાથે વડા કરવા ઉદ્દેશના હતા ત્યારે મીજ બાબુએ અંગ્રેજ રાજદારીઓ રશિયાના ઝારની ખુશામત કરતા હતા, કેન્સલર ઉપર મુજબના જુનમની વાત શ્રેષ્ઠી જવાનું તેઓ તેને સમજાવતા હતા. એ દાર્ કરવા માં ઈંગ્લેન્ડનો હેતુ શુદ્ધ હતો અને કેન્સલર ફ્રાન્સની સાથે લડવા તૈયાર થાય તો તેનો કાફો જોમનો તેમ પામે આપવામાં આવશે, એવું ઝારના મન ઉપર કસાવવાનો પ્રયત્ન તેઓ કરતા હતા અને જો ઝાર ઈંગ્લેન્ડની સાથે મૈત્રી બાધે તો તુર્કસ્તાનના પ્રાંત તેને જીતારી આપવામાં ઈંગ્લેન્ડ તેને મદદ કરશે એવું પ્રતોજન બતાવતા હતા ઝાર ઈંગ્લેન્ડ ઉપર ક્રોધે બરાયો હતો તેથી તેણે એક ઘા અને બે કટકા જેવો જવાબ આપ્યો અને ત્યાર પછી થોડાજ વખતમાં એકે રાજા વચ્ચે વાવહાર બન થયો.

પછી ઝારે તરતજ નેપોલિયનના પ્રતિનિધિને તેડાવીને કહ્યું, “આપણે સુવેદ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાંથી લાગતું જાગી છે. હું તે જાણતોજ હતો, પણ અંગ્રેજો કેપ-હેમનમાં આવું કૃત્ય કરશે અને તેમનું પ્રધાનમંડળ આટલું હકી ગયું છે તે મારા ખ્યાનમાં પણ ન હતું. મારો નિશ્ચય હવે થઈ ચૂક્યો છે અને મારું વચન પાળવા હું તૈયાર છું. તમારા સહનસાહેબને જે માર્ગ દીક લાગે તે લે અને તેનું અનુવર્તન કરવાની મારી પૂરેપૂરી જ્ઞા છે દિલ્લિસ્ટમાં અમે મળતા તેમ અમે દરરોજ દર કલાકે મળીએ તો કેવું સારું થી તેની વાત કરવાની હશે. શી તેની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ ! તેના સહવાસમાં વનારે વખત રહું તો બેરોડા મને ઘણું લાભ થાય ! થોડા દિવસમાં પણ તેણે મને ઘણું ‘પણ’ શીખવ્યું છે, અમે કમન શીમે એકમીજાથી ઘણા દૂર હોએ, પણ હું થોડા વખતમાં તેને મળવાની આશા રાખું છું.”

ઝારની મૈત્રીથી નેપોલિયન રાજ થતો હતો પણ પ્રચંડ રાક્ષસ જેવું રશિયન સામ્રાજ્ય એક હાથમાં બાલિસ્ટિક સમુદ્ધ અને બીજા હાથમાં ડાર્ડન ધડીને બિન થાય તો એકવાર આખા જગતને પદ્મલન કરી શકે અને યુરોપમાં નવ દરજ્જા વિચરે જાગે એવી તેને દહેશત હતી. તેથી તેણે રશિયાના દરબારમાં કોનેન કોલ ન મના કુશળ રાજનીતિજ પુરુષને મોકલ્યો નેપોલિયનને તેને પોતાની બધી મુશ્કેલીને સમજાવતા અને કહ્યું કે તુર્કસ્તાનને દમાવવામાં ઝારને ઉત્તેજન આપ્યા વગર તે અપણી સાથે નોડાયલો રહે તેને માટે મનનો પ્રયત્ન કરવો.

ઝારની પોતાની મુશ્કેલીઓ કાઈ બાધી ન હતી તે નેપોલિયનને પૂજવાને પણ તૈયાર હતો, પણ રશિયાનો ઉમરાવતર્જ પ્રજામતક રાજાની ભાવનાઓના યુરોપમાં ફેલવો થતો જોઈને વુજ ગયો હતો ફ્રાન્સનો એવ રશિયામાં દાખલ થતા પામે તો ઉમરાવોનો દરજ્જો નીચો ઉતરે અને ગુલામ જેવા મજૂર લોકો ઉમરાવોના બરો-

જરીઆ બનીને સ્વતંત્ર નાગરિકપણાનો દાવો કરે. ઉમરાવોનો દોર ઓછો થાય અને મજૂરવર્ગ વધારે સ્વતંત્ર વિચારના થાય, તે ઝારને તો ગમતું હતું; પણ રશિયામાં તેની વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવનારો એક વધારે બળવાન પડ્ય હતા. ગર્વિષ્ઠ રાજમાતા તે પક્ષની આગેવાન હતી અને બધું ઉમરાવમંડળ તેની તરફેણમાં હતું, ઝારના વિચારોમાં દિલ્લિસ્ટની સલાહ પછી જે પરિવર્તન થયું તેની રશિયાનો તમામ ઉમરાવવર્ગ દીકા કરતો હતો, અને ઈંગ્લંડ સાથે લડાઈમાં હિતચાંચી રશિયાના વ્યાપારને નુકસાન પહોંચતું હતું તેના બદલામાં તુર્કસ્તાનના પેલા જે પ્રાંતો મળે તોજ નેઓ રાજ થાય એમ હતું. ફ્રાંસેન ફોર્ટ આ બધી મુશ્કેલીઓથી નેપોલિયનને વાકેફ કર્યો અને જણાવ્યું કે ઝાર સાચા હૃદયનો છે છતાં તેની મૈત્રી અને સહકાર ઉપર આધાર રાખી શકાશે નહિ. નેપોલિયને ધણો વિચાર કર્યો. રશિયાની મૈત્રી જેમ તેને બહુ કિંમતી હતી તેમ આખા યુરોપને આપખુદી રાજસત્તાના કાળા પડછાયાવડે ઢાંખી દેતી તેની રાજસત્તાની તેને ધાસ્તી પણ ધણી હતી. તુર્કસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજદરબારીઓ ખટપટ મચાવી રહ્યા હતા. તે અને ઈંગ્લંડ ક્રાન્સની સામે યુદ્ધ જાહેર કરવાની તૈયારીપર હતાં. ખરૂં જોતાં જે પ્રાંતો ઉપર રશિયાની દાદ હતી તે તુર્કસ્તાને તલવારના જોરથી પડાવી લીધેલા હતા, અને રશિયાના કરતાં ટૂંકા ઉપર તેનો વધારે ત્રાસદાયક જીલમ હતો; એથી કરીને રશિયા એ પ્રાંતો તુર્કસ્તાન પાસેથી હુટવી લે તેમાં નેપોલિયનને નીનિ-વિરુદ્ધ તો લાગતું ન હતું પણ એ પગલું ગમતીતિ વિરુદ્ધ હતું તેથી તે યંચવાતો હતો. વળા એ પ્રાંતો જે રશિયાના કબજામાં જાય તો તેથી કાન્યૂબતું મુખ, જેને આરિદ્રયા પોતાનો દરવાજો ખાનતું તે રશિયાની સત્તા નીચે જવાથી તેને પણ રશિયા તરફથી લવિષ્યમાં ખીવાતું રહે એ પણ ઉધાકું હતું. આ પ્રમાણે આ પ્રશ્ન ત્રણ ગણી રીતે યુગવચ્ચુબરેલો ચર્ચ થયો હતો.

આ પરિસ્થિતિમાં ઝાર અને આરિદ્રયાના ચક્રેતથાક સાથે મળીને મસક્ત કરવાનો નેપોલિયને વિચાર જણાવ્યો. તેણે એવી પણ યચના કરી કે આપણે ત્રણે મળીને એશિયામાં દાખલ થઈએ અને હિંદુસ્તાનમાં ઈંગ્લંડ જે રાજ્ય છતી લીધું છે ત્યાં જઈને અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ કરીએ. આરિદ્રયાને આ વિચાર ગમ્યો. ઝાર તો તુર્કસ્તાનનો શિકાર કરવાની પોતાની લાંબા વખતની અભિલાષા તૃપ્ત કરવાનો વખત નજીક આવતો જોઈને ખુશખુશ થઈ ગયો. એફ્ટ ચહેરમાં આ ત્રણ રાજાઓનું જે ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મમિલન થયું હતું તેની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થઈ હતી.

આ ત્રણ નૃપતિઓ મળે તે પહેલાં યુરોપની પૂર્વ તરફના પ્રદેશોને બહર બંદર કેવી રીતે વહેચી લેવા તેની જે યોજનાઓ ધરીને રશિયાના ઝારે નેપોલિયનને વાચવા માટે મોકલાવી. તેનો સાર એ હતો કે તુર્કસ્તાનનો યુરોપીય મુલક તેની પાસેથી ખુંચવી લેવો; ઈન્સ્ટેન્ટિનોપલ રશિયાએ લેવું; રાજમત્તાની મખાનતા માચવવા માટે ક્રાન્સને

આપારી અને લશ્કરી દૃષ્ટિએ અગત્યનો ગણાય એવો ડાઉનલસની આસપાસનો પ્રદેશ આપવો; અસ્તિત્વાને સર્વિયા વગેરે પ્રતિ આપવા અને ગ્રીસને તુર્કોના હાથમાંથી છોડાવીને સ્વતંત્ર બનાવવું.

આ યોજના ન સ્વીકારવી એવો નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો. રશિયા ભલે ફ્રાન્સનાં શત્રુરાજ્યોની સાથે જોડાયું હોય તો જોડાય તોપણ આ પ્રમાણે વગર કારણે કેવળ સત્તાના બળથી રાજ્યો પચાવી પાડવાનું કૃત્ય કરવા તેનો અંતરાત્મા રજા આપેનો ન હતો. આસ્તિત્વા પછી ગુચ્છાયું. ફ્રાન્સના સ્વતંત્રતાના વિચારોની તેને હમેશા ધાસ્તી રહેતી હતી કે રખેને મારી પ્રજા પછી તેવા વિચારની ચર્ચા જાય. અલ્મ અને આસ્ટ-ક્લિફ્ટના પરાજય હજી તેને સતત કરતા હતા. રશિયા તેની સાથે હોય તોપણ ઇંગ્લેન્ડની મદદ વગર તેનાથી ફ્રાન્સ સામે ટકી રાકાય એમ હતુંજ નહિ. નેપોલિયને નિખાલસપણે આસ્તિત્વાને પોતાની મુરકેલીઓ જણાવી અને લખ્યું કે રશિયા, ફ્રાન્સ અને આસ્તિત્વા ત્રણે મળીને ઇંગ્લેન્ડને વાળખી સરતોએ મલાહ કરવાની ફરજ પાડી રાકીશું.

નેપોલિયનને પોતાને તો સલાહની વર્ણીજ જરૂર હતી. ફ્રાન્સના સાધનોનો વિકાસ કરવાને અને આખો દેશ જાણે જગતનો બગીચો હોય તેવો સુદર અને પ્રકૃષ્ટિત બનાવવાને સલાહનીજ જરૂર હતી. તે લઘાઇથી એવો કટાણી ગયો હતો કે સવાક થાય તેટલા માટે ગમે તેટલું ઢીલુ મૂકવા તે ખુશી હતો. પછી આસ્તિત્વા હમેશની માફક આ સમયે પછી દગલમાજી રમ્યું. એક ખાનગી અને બીજો જાહેર એવા બે પત્રો આસ્તિત્વાએ ઈંગ્લેન્ડના પ્રધાનમંત્રી તરફ મોકલ્યા. એકમા એવું લખ્યું હતું કે રશિયાને મધ્યસ્થ પદ આપીને વાળખી મરતે સલાહ કરવા ફ્રાન્સ ખુશી છે અને હવે જો સુપેહ નહિ કરે તો અમે ત્રણ તમારી સામે લઘાઇ જાહેર કરીશું એવી ધમકી આપી આ પત્ર જાહેર હતો. બીજો પત્ર ખાનગી, તો પ્રપચથી ભરેલો અને બે ધારી તત્ત્વર એવો હતો, તેમાં લખ્યું હતું કે રશિયા અને ફ્રાન્સની સામે અમારા એકનાથી ટકી રાકાશે નહિ. પછી હવે ઇંગ્લેન્ડે પછી સલાહ કરવાની જરૂરજ છે. જના જો તમે લઘાઇ જારી રાખશો તો તમાગ ચુસ્તમાં ચુસ્ત મિત્રોને પછી તમારો પક્ષ લજી દેવાની ફરજ પડશે. આ પ્રમાણે ઈંગ્લેન્ડે ધમકી આપીને આસ્તિત્વાએ પોતાનું ગૌરવ માચવી રાખ્યું અને તેની સાથે ઈંગ્લેન્ડે એવું પછી ઈંગિત કર્યું કે હજી અમે તમારાજ પક્ષમાં છીએ.

પ્રકરણ ૪૦ મું-સ્પેનમાં રાજ્યવિપ્લવ

અસામાને પોલિયને જોસેફાઇન સાથે ઇટાલિયા પ્રવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો તે, પોતાની હમેશની ત્વરાથી સપાટાનું તમામ મુખ્ય મુખ્ય નગરોમાં ફરી આવ્યો અને દરેક દેખે સૌથી વિશેષ અગત્યનાં કર્યાં કર્યાં બહુર માધિકારો કરવાની જરૂર છે તે તેણે એક દૃષ્ટિપાતથી શોધીને તેનો ત્યાગ ત્યાજ નિષ્કર્ષ કરી નાખ્યો. સોળમી નવેમ્બરે પારિસ છોડ્યું અને એવીસમી તારીખે તેની ગડી ગડગડાટ કરતી મિલન નગરમાં

દાખલ થઈ તેના આવગની કશી ખચર ન હોવાથી ચુલ્લિન આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. જતાં વારનેજ તે મિલન નગરના પુણ્યપ્રસિદ્ધ દેવાનયમા ગયો, અને પ્રાર્થના સંભળી તેની કાંત, ગબીર અને વિચારમગ્ન પ્રકૃતિને દેવાલયના ધટનું ઘેરું ગર્જન ધણુજ રમ્યતુ હતું અને તે જ્ઞાન તેના કાનપર પડતા તેનામાં ધમ બાવના જાગૃત થતી ત્યાર પછી ત્યાંની ધારાસલા સમક્ષ તેણે બાંધ્યું કરતાં હતું કે ત્રણ વર્ષમાં તમે જે અમતિ કરી છે તે જોઈને હું ઘણું જીરો છું પણ આપણા પૂર્વજોએ કરેલી જુનો ધોષ નાખવાને તમારે હજી બધું કરવાનું જી મિથ્યાક્રિમાન અને સક્રિય દૃષ્ટિથી તેઓ આંતરિક કવક કરી પોતાના જન્મસિદ્ધ હક્ક ગુમવી બેધ હતા દેશનું પ્રાચીન ગૌરવ નષ્ટ થયું હતું, તેની કીર્તિ આપ્તિ થઈ ગઈ હતી તમારા પૂર્વજોએ બ્રાહ્મણ, શીર્ષ અને બીજા મર્દોની ગુણોવડે જગતમાં નામના મેળવી હતી. તે ગુણોના તમારામાં ફરીથી સચા કરવો એજ મારો હેતુ છે સેના સૈન્ય યર્ષા આવા બળપ્રેરક શબ્દો નગરવાસીઓને માને પડ્યા ન હતા

ત્યાર પછીના ત્રણ દિવસ તેણે કામમાં ગળ્યા અને તેટલા વખતમાં અનેક કાર્યોનો નિકાલ કરી નાખ્યો. આદ્યસ જોળગવા માટે નવી સડક તૈયાર થઈ હતી છતાં હજી કેટલીક પ્રતિકૂળતાઓ રહી ગઈ હતી. બરફમય પ્રદેશમાં મુસાફરાને માટે માર્ગમાં પૂરતી સગવડ ન હતી તેણે ત્રણ નવાં ગાય વસાવવાનો અને જે બેકુનો ત્યાં જઈને વસે તેમનું જમીન મહેસુલ તથા કર માફ કરવાનો વૃક્ષ કર્યો આવાં અનેક સેવાપ્રયોગી કામ જેમનો નિકાલ લાવતાં બીજાને અનેક મહિના લાગે તેમને ત્રણજ દિવસમાં જીલ્લી નાખીને નેપોલિયન વેનિસ જવા હિપડી ગયો, જ્યાં ગયો ત્યાં

લોકોએ તેને હર્ષ અને પ્રેમસહિત આવકાર આપ્યો. બાવેરિયાનાં રાજરાણી તથા ખીલું એક રાજયુગલ મળીને ત્યાં ત્રણ રાજકુલો એકત્ર થયાં હતાં અને તેમના ઉમરાવોની લગ્ન મંડળી તેમની સાથે આવેલી હોવાથી તેમના માનમાં વેનિસ નગર વાઘ, નાગ, અને સંઘીતથી ગાજી રહ્યું હતું.

એક ખાલુએ જય રે આવી આનંદ ઉલ્લાસની મિજલસો યની હતી ત્યારે નેપોલિયન પોતાના બાહોશ ઇજનેરોની સાથે ડક્કા, નહેરો અને તોપખાનાંની નિરીક્ષા કરવામાં ગયાથો હતો. વેનિસના ડક્કામાં બારેમાં બારે વહાણ દાખલ થઈ થઈ એવી એક યોજના ધડીને તેને તરતજ અમલમાં મૂકવામાં આવી. નહેરોનું સમારકામ સર થયું અને અખાતને વધારે વિશાળ બનાવવાની તૈયારી ચાલી રહી. કપરસ્તાનની જગ્યા દૂર ખસેડીને જાહેર તંદુરસ્તીમાં સુધારો કર્યો. તે ઉપરાંત લોકોને માટે વિનોદનાં રથજ અને દવાખાનાં રથખાવવાનું પણ તે બૂલી ગયો ન હતો.

વેનિસને નેપોલિયને આવા અનેક લાભ આપ્યા. આરિદ્ર્યાએ ત્યાં અનેક યુગ સુધી રાજ્ય કરવા છતાં જે કામ કરવાનો તેમને વિચાર પણ નહોતો આવ્યો તે નેપોલિયને થોડાજ દિવસની આલસક્ષાઉ સુલાકાત દરમ્યાન કરી બતાવ્યું. તેના બદલામાં પ્રજાએ તેને અંતઃકરણનો શુદ્ધ પ્રેમ અર્પણ કર્યો.

વેનિસથી મંદુઆ જઈને તે પોતાના બાઈ વૃક્ષિયનને મળી આવ્યો અને ત્યાંથી પાછો મિલન આવી પહોંચ્યો. અહિં આવતાંજ તેને પારિસથી આવેલા ધણીજ અગત્યના સરકારી ખતો મળ્યા. તેમાં અનેક પ્રકારના સમાચાર હતા ઇંગ્લિંડને ખર્સિન ડિકીના અમલથી ધણી સખત ફટકા વાગ્યો હતો અને તેની આર્થિક હાલત વિપત્તિ ભરેલી બની ગઈ હતી. તેનો બાપાર પડી બાગ્યો હતો; તેના માલની ખપત ન થવાથી ઉદ્યોગો અને કારખાનાં બંધ પડી ગયાં હતાં; અને મનુષ્યવર્ગ જૂએ મરવા લાગ્યો હતો. એથી કિલકું યૂરોપખંડના અન્ય દેશો ઉપર ઈલંડ સાથેનો વ્યવહાર બંધ થઈ જવાથી કશી માઠી અસર થઈ ન હતી; કેમકે નેપોલિયનને તેમને માટે બાપારનાં નવાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં હતાં. આવી રીતે સંઘડામણમાં આવી પડવાથી ઇંગ્લિંડે પ્રથમના કરતાં પણ વધારે સખ્તાઈ ભરેલું પગલું ભર્યું અને જાહેર કર્યું કે ફ્રાન્સ તથા તેના મળતીઆં રાજ્યોમાં જતાં વહાણોને તેમના માલસહિત પકડીને જમ કરવામાં આવશે. માત્ર તટસ્થ રાજ્યોને ચોનાના દેશને અથવા ઇંગ્લિંડ મિત્રાવના ખીજ દેશોનો માલ ફ્રાન્સ અથવા તેના મળતીયાં રાજ્યોમાં લઈ જવો હશે તો તેમને પચીસ ટકા જકાત ભરવી પડશે. આ પ્રમાણે જ્યારે ઇંગ્લિંડનો માલ ખરીદવાની જે જે રાજ્યોએ ના પાડી તેમના ઉપર પોતાના દરિયાઈ બળને લીધે પચીસ ટકાની જકાત ફાટી એસાડીને ઇંગ્લિંડે વેરની વસુલાત લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. નેપોલિયને પણ પ્રથમ જોગજ પણ વધારે બાપક કુકમ પ્રકટ કરીને ઇંગ્લિંડને

સામે ફટકો માર્યો અને તેના વ્યાપારના દાર વધારે સખ્તાઈથી રૂંધી નાખ્યાં.

મિલનથી ઉપડીને નેપોલિયન પિસ્મોન્ટ ગયો અને ત્યાંના ભવ્ય કિલ્લો જોતે બાંધવાનું કામ શરૂ થયું હતું નેતપાસી આગ્યો. ત્યાંથી માર્ગમાં ગામેગામ લોકકલ્યાણની વૃદ્ધિ વરસાવતો તે ટયૂરિન પહોંચી ગયો. પિસ્મોન્ટ અને ટયૂરિન વચ્ચે મોટાં વહાણુ આવળ કરી શકે તે માટે પો નદીને ખોદાવીને પહોળી અને ઉડી કરાવી. પો નદીને જૂમખસમુદ્ર સાથે જોડી દેવાને નહેર ખોદાવવાનો નકશો એક કુદ્યગ ઈજનેરની માફક તેણે પોતાને હાથેજ તૈયાર કર્યો. સુંદર કમાનદાર સાત નવ પૂલ બાંધાયા. આ સર્વ મહાભારત શાયેના ખર્ચને માટે પણ તેણે હુદ્દિપૂર્વક નાણાનો પ્રયત્ન કરી દીધો. આથી કરીને વિવિધ પ્રકારનાં હુન્દ્રિયસુખમાં રમ્યા પચ્યા રહેવામાં અને ખૂબસુરત સ્ત્રીઓ સાથે રમણુ કરવામાંજ જીવનની સાર્થકતા માનનારા વિષય-લપટ ગામઓ, પોતાનું સર્વસ્વ જીવન લોકાન્તતિના કાર્યમાટે અર્પણ કરનાર અને અગત સુખનો વિચાર પણ ક્યાં વચર પ્રજાને માટે અવિરત પરિશ્રમ લેનારા નેપોલિયનથી ડરે એ સ્વાભાવિકજ હતું.

નેપોલિયન જ્યારે ઇટાલિમાં પ્રવાસ કરતો હતો ત્યારે યૂરોપના પશ્ચિમ ભાગમાં એટલે રૂપેન અને પોર્ટુગાલમાં બયાનક વિદ્રોહનાં ખીજ રોપાઈ રહ્યાં હતાં. પોર્ટુગાલ સમુદ્રકિનારે આવેલો એક નાનો પ્રદેશ છે. તેની ત્રીશ લાખની વસ્તી અનેક નૈકાઓ યયાં ભુલભી રાજાઓની જહાગિરીનાં ચક્ર નીચે કચરામધી હોવાથી કંગાલ જિંદગી ગુજારતી હતી. તેમનું અનુખત્વ નીચોવાઈ ગયું હતું. એ દેશ જાણે ઈંગ્લંડનું એક સરથાન હોય તેમ તેના પૂરેપૂરા દમાણુ નીચે આવી ગયો હતો. ઈંગ્લંડના નૈકાસૈન્ય અને વ્યાપારી વહાણોમાટે તેના બંદરે ખુલ્લાં હતાં અને અગ્રેજ વ્યાપારીઓ ત્યાં મોટી મોટી વખારો નાખીને ત્યાંથી ખીજ દેશમાં પોતાનો માલ મોકલવાની પેરવી કરતા હતા.

નેપોલિયને પોર્ટુગાલના રાજાને લખ્યું કે તમારે કાં તો ઈંગ્લંડના અથવા અમારા, બેમાંથી એકના પક્ષમાં જોડાણુજ પડશે. જો તમારે અમારી સાથે જોડાણુ હોય તો તમારાથી ઈંગ્લંડના સૈન્યને તેમજ વ્યાપારીઓને આશ્રય આપી શકાશે નહિ. પોર્ટુગાલ સહકામણુમાં આવી પડ્યું જેહિ રાજ્યો વચ્ચે કેટલોક પત્રવ્યવહાર ચાલ્યો. પોર્ટુગાલ તરફના જવાન ઈંગ્લંડના પ્રધાનો લખાવતા હતા એ વાત મી. કેનિંગે પાર્લામેન્ટ વચ્ચે કબૂલ કરી દીધી હતી. આખરે નેપોલિયન કેટાલ્યો અને અગ્રેજોના પળમાંથી પોર્ટુગાલને મુક્ત કરવાને લશ્કર મોકલાવ્યું. કંગાલ પોર્ટુગાલ મામે થયું નહિ. તેનાથી સામે થવાય એમ હતુંજ નહિ નાનકડું ફ્રેન્ચ લશ્કર સપાટાખંધ રાજધાની લિસ્બોનની નજીક આવવા લાગ્યું અવનતિની સેલ્લી સ્થિતિએ પહોંચેલા દરિદ્ર, નિઃસત્ત્વ પોર્ટુગીઝો જાણે પોતાને કાઈ લેવા દેવા ન હોય તેમ ફ્રેન્ચ લશ્કર

કુચ કરવું હતું તે ઉભા ઉભા જોયા કરતા-હતા. સ્વનંત્રતાની તેમના દૃષ્ટ્યમાં અભિલાષા પણ ન જતી એવી અધમ દશાએ તેઓ જઈ પહોંચ્યા હતા.

ત્યાંની રાજસભામાં પણ એક્ય ન હતું. એક પક્ષ ઈંગ્લંડની સાથે જોડાઈ જવાની સલાહ આપતો હતો ત્યારે બીજા પક્ષને ફ્રાન્સની મૈત્રી વધારે લાભદાયક લાગતી હતી. કેટલાકનો મત એવો હતો કે રાજકુટુંબે અને તેટલી દોલત સાથે લઇને દેશ છોડીને અમેરિકામાં પોર્ટુગાલના તાબાનો પ્લાઝિલ દેશ છે ત્યાં ચાલ્યા જવું. છેલ્લો માર્ગ આખરે સૌને ગમ્યો અને ફ્રેન્ચ લશ્કર રાજધાની આગળ આવી લાગે તે પહેલાં અને તેટલી દોલત લઇને નાસી જવાની તૈયારીઓ ચલાવી. રાજકુટુંબને, ઉમરાવવર્ગને તથા જેને નાસી જવું હોય તેને લઈ જવાને બદરખર છત્રીશ વહાણોનો કાફલો તૈયાર થયો. રાજકુમારો, કુંવરીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, બાળકો, તેમના સરસામાનના ઢગલા વગેરેથી બંદર ભરાઈ ગયું અને દરેકને સૌથી પહેલાં વહાણમાં બેસી જવાની અધીરાઈ હોવાથી ધમ્માચકડી મચી રહી, સ્ત્રીઓ તેમના ધણીઓથી અને બાળકો તેમના માબાપથી વિપ્લવ પડી ગયા. કેટલાંક વહાણમાં સીધું સામાનજ મૂકવા રહી ગયાં. આખરે જેમ તેમ કરીને જેટલા માધ્યમો તેટલાં માણસો ભરીને કાફલો ઉપડ્યો અને તેમના અગ્રેજ મિત્રોનાં લગ્નચક્ર વહાણ તેમને પ્લાઝિલ પહોંચાડી આપ્યાં. તેઓ જરાક ચાલ્યા હશે ને તરતજ ફ્રેન્ચો લિસ્બોનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્રીજા લાખની પ્રજાએ સ્વતંત્રતા જાળવવા માટે આંગણી પણ ઉઠાવી ન કરી. તેઓ તેમના રાજકર્તાઓના જીલમથી પણ કાયર કાયર થઈ ગયા હતા. આ પ્રમાણે જાડુના બેલની માફક આખો પોર્ટુગાલ અગ્રેજોના હાથમાંથી નીકળી એકદમ નેપોલિયનના અધિકાર નીચે આવી ગયો.

હવે આપણે રૂપેન તરફ નજર કરીએ. ત્યાં એક જુર્બોન વંશીય રાજા રાજ કરતો હતો. એ ચાર્લ્સ રાજા અનિશ્ચય ખાવાથી તન અને મનથી નિર્જાળ બની ગયેલો, છુટ્ટો, કામ કરવાને નાલાયક અને નીતિમુદ્ર નરાધમ હતો. તેની રાણી નેપોલેસની શાહબદી હતી અને પ્રકટ રીતે રાજાના એક ખૂબસુરત અંગરક્ષક ગોડાયને પોતાનું શરીર અને ધિયજ અર્પણ કરી પાપાચરણમાં દિવસ ગુજારતી હતી. એમ કરતાં કરતાં રાણીને માનીતો બની ગયેલો ગોડાય રાણીને, રાજાનો અને રાજ્યનો પણ કુલ માલિક સમજાયો. નિર્જાળ થઈ ગયેલો રાજા પણ આ બાબતમાં સંમત થયો અને પોતાના માથા ઉપરથી રાજ્યનો બોલો ઝાઝો ચાલેલો જણીને પ્રસન્ન થયો. તેણે નેપોલિયનને કહ્યું હતું કે “ દરરોજ સવારથી બપોરસુધી હું શિકાર ખેલું છું, ત્યાંથી આવીને જમું છું અને પાછો સાંજસુધી શિકારે જઈું છું. સાંજે આવું છું ત્યારે ગોડાય મને રાજ્યનો હુકમો હેવાલ આપે છે તે સાંભળીને હું સમજું છું અને બીજા દિવસે ઉઠીને પાછો એવો એજ કાર્યક્રમ ચાલુ કરું છું. ”

આખો યુરોપ જ્યારે 'જેના' અને આસ્ટર્લિંટના સત્રામેની ગર્જનાથી ધ્રુવ રહ્યો હતો ત્યારે પણ સ્પેનનો રાજા તે આવીજ રીતે પોતાનો વખત પસાર કરતો હતો.

આ આર્સ રાજાને ત્રણ છોકરા હતા તેમાં ગાદીનો વારસ ફર્ડિનાન્ડ સોથી મોટો હતો તે પચીસ વર્ષનો યવા આવ્યો હતો પણ પિતાની નિર્જનતાનો અને માતાની નીતિબ્રજતાનો દાખલો તેણે પૂરેપૂરી રીતે અહણ્ય કર્યો હતો. રાણી કહેતી કે "મારા ફર્ડિનાન્ડને ગમેદાનુ હોતુ અને વાવનું દંડ્ય છે." આ સાહજબો ગાદીએ ખેસવા ધણે અધીરો બન્યો હતો પ્રભનો મોઢો બાગ તેના પક્ષમાં હતો. બ્યલિયારિણી ત્રણીથી લોકો ચરમાતા હતા, અને ગોડોયને ધિક્કારતા હતા સ્પેન જે એકવાર બળવાન રાજ્ય હતું તે અરાજકતા અને દારિદ્ર્યના ખાડામાં ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતું હતું.

સાહજબો ફર્ડિનાન્ડ ઉપર ગોડોયે રાજાને, રાણીને અને પ્રધાનને ઝેર દેવાનો આરોપ મૂક્યો અને કદાચ તે માયો પણ હોય તે પકડીને ફેદ કરવામાં આ ગો લોકો ગોડોયને ધિક્કારતા હોવાથી ઉશ્કેરાઈ ગયા અને ફર્ડિનાન્ડે લોકલાગણીને વધારે પાતો ચઢાવ્યો. હજારો માણસોના ટોળા હાથમાં છરા વગેરે લઈ ગોડોયના મહેલને ઘેરી વળ્યાં તે નાખીને કાતરીઆમાં બરાયો અને જૂની સાદીઓના ઢગલા નીચે દમાધ છુપાઈને પડી રહ્યો લોકોએ મહેલના ચતુરચીનાને લાંગી ફેડીને બૂધા ઝરી નાખ્યો પણ ગોડોય બચી ગયો. છત્રીશ કલાક સુધી તે બૂખ્યો, તરસ્યો બીકથી ધડકતે હૈથે શુપયુષ દમાઈને પડી રહ્યો આખરે તરમની વેદનાથી તે વધારે વખત ન રહી શક્યો તે શુપયુષ નીચે ઉતરતો હતો એવામાં કોઈએ તેને જોયો "મારો ! મારો ! પકડો ! પકડો !" ની બૂમ પડી રહી ટોળામધ લોકો ફેડી આ ધા કમીન ગોડોયને લોકો મઠા થેચ પ્રના લાગ્યા તેનાં કપડા ખરડાઈ ગયાં, ટોપી ક્યાંની ક્યાં હટી ગઈ, માથાના વાળ વેરણુ ઉરણુ થઈ ગયા અને બરસતમાં લોકો તેને ડાસે ચઢાવવા લાગ્યા એટલામાં હથીઆરમધ સરમરી સ્વારો તેની મદદે આવી પહોંચ્યા, અને એકે તેનો હાથ પકડી લીધો અને દોલતે થોડે તેને રસ્તાપર ધસડાતો ધસડાતો લઈ જઈને સવામતીની ખાતર કેદખાનામાં ખૂરીને દરવાજા બંધ કરી દીધા.

ખીજવાયતા લોકો રાજમહેલ તરફ ઉતર્યા, અને પારિસમાં ગળતવિપ્લવ વખતે યશ હતું તેવું માંડીકમાં પણ થવા લાગ્યું. રાજરાણી ભયથી ચતુર ધૂળવા લાગ્યા કેદખાનાનો અને જદલાદની કુદાડીનો ચિતાર તેમની આંખ આગમ તરવરવા લાગ્યો લોકોને યાત પાડવા માટે રાજાએ બહાર ક્યું કે ગોડોયને બરતરફ કરવામાં આવ્યો છે અને "મારા વહાલ દીકરા ફર્ડિનાન્ડ" ના લાજમાં રાજ્યામલ ઉપરથી હું હાથ લેવાતુ છું, પણ તેજ વખતે તેણે નેપોલિયનને મદદમાટે અરજ કરી આ એક કાકલુદીબરેલો પત્ર લખ્યો તેમાં જજ્જાગ્યું હતું કે મારા મહાન હિંદર સ્વમાવના

મિત્ર, શહેનશાહ નેપોલિયન સિવાય બીજા કોઈનો હવે મારે આધાર રહ્યો નથી. બીજી બાબુએ ફ્રાંસનાં પશુ તેવોજ આજીજીભરેલો. પણ નેપોલિયનને લખ્યો અને જણાવ્યું કે હું તમને પિતાતુલ્ય ગણીને હમેશાં પુત્રની માફક એકનિષ્ઠાથી તમારા પક્ષને વળગી રહીશ.

એજ દગાબાજ સ્પેનનો રાજા ઈગ્નેસીયો શીખવણીથી નેપોલિયન પ્રશિયામાં હતો ત્યારે તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને ફ્રાન્સ ઉપર ચઢાઈ કરવાની તૈયારી કરતો હતો. 'જેના' નો સંગ્રામ થયો તેની આગલી રાત્રે નેપોલિયનને આ વાતના સમાચાર મળ્યા હતા; પણ બીજેજ દિવસે પ્રશિયન લશ્કરનો કચ્છરધાણુ નીકળી ગયેલો. સાંભળીને વળી પાછો તે નેપોલિયનની ખુશામત કરતો થયો. જો જેનાના યુદ્ધમાં તેનો પરાજય થયો હોત તો સ્પેનનું લશ્કર ફ્રાન્સમાં ભરતીના પૂરની માફક ફરી વળ્યા વગર રહેતજ નહિ. નેપોલિયન સમજતોજ હતો કે એ દગાબોર રાજા તેના ઉપર કારી ધા કરવાનો લાગ મળે તેનીજ રાહ જોઈ રહ્યો છે. એલિસન પોતેજ કબૂલ કરે છે કે સ્પેન અને રશિયા વચ્ચે તે અરસામાં એક એવો છુપો કરાર થયો હતો, કે ફ્રાન્સનું સૈન્ય બર્લિન તરફ ખસી દૂર નીકળી ગયું હોય તે વખતે સ્પેને ફ્રાન્સ ઉપર દક્ષિણ દિશાએથી ચઢાઈ લઈ જવી અને એ કામમાં ઈગ્નેસીયો પશુ મદદ લેવી.

સ્પેનના રાજાનો તથા તેના દીકરાનો પણ વાંચીને નેપોલિયન ધણો ચુંચવાડામાં પડી ગયો. તેની જિંદગીમાં તે કદિ આવેર ચુંચવાયેર ન હતો. માર્ગ નક્કી કરવામાં તેણે કદિ પણ આટલી બધી ઢીલ કરી નથી. તે ધડીકમાં અમુક નિશ્ચય કરતો અને પાછો તેને ફેરવી નાખતો. અહિંથીજ તેની વિપતિઓની શરૂઆત થઈ અને સેન્ટ હેલેનાના વેરાન ખડક ઉપર તેનો છેલ્લો પડ્યો.

તેને માટે માત્ર બેજ માર્ગ હતા. એક તો સ્પેનના બુર્બોન વંશીય રાજકુળને પદમ્પટ કરવું અને તેમને ઠેકાણે પોતાના એવા કોઈ માણસને તે દેશની ગાદીએ બેસાડવો કે જે દેશની પ્રજામાં નવચેતન રેડી શકે; પરંતુ વંશપરંપરાથી ગાદીનો વહીવટ કરનાર રાજકુળના હાથમાંથી રાજ્યાસન ઝુટવી લેવાનું તેને અમલું ન હતું. વળી તેમ કર્યાથી યુરોપના તમામ રાજાઓ ક્રોધે ભરાય અને તેમની તથા ફ્રાન્સની દુશ્મનાવટમાં નવાં ઝેર રેડાય તેમ હતું.

બીજો માર્ગ એ હતો કે ફ્રાંસનાં સ્પેનની ગાદીએ બેસાડવો અને એવી એક ઉમદા ચારિત્ર્યવાળી બાઈ સાથે તેણે લગ્ન કરવું કે જે તેના નિર્જાળ મન ઉપર અમલ ચલાવી શકે અને તેને અસત્ય તથા અનીતિને રસ્તેથી વાળીને સાત્ય અને નીતિના માર્ગ ઉપર લઈ આવે. વળી તે બાઈ નેપોલિયનના જેવા વિચારની હોવી જોઈએ કે જેથી કરીને તે પોતાના વગને લીધે રાજ્યને અને રાજાને નેપોલિયનના પક્ષમાંથી અલિત થવા ન દે.

ધણે વિચાર કર્યા પછી તેને પાછલો માર્ગ રચ્યો. તેણે ફ્રિંનાન્ડને લખી જણાવ્યું કે તમારી સામે જે આરોપ મૂકાય છે તેના તપાસ કર્યા વગર બેઆમરે યએલા તમારા પિતાનો સાથે હું સામેલ થઈ શકતો નથી. દરમ્યાનમાં તેણે તેને માટે ટાઇ ચોગ્ય કન્યાનો તળવીજ કરવા માંડી. પારિસનાં પહેલા વર્ગના કુટુંબોમાં ઘણી ખૂબસુરત અને કુંવારી છોકરીઓ હતી, પણ નેપોલિયનના મહાન આદર્શ ગ્રીસી શકે એવી ન હતી. આખરે તેણે પોતાના બાઇ લુસિયનની પુત્રીને માટે વિચાર કર્યો અને તેના સ્વભાવ વગેરે જોઈ લેવા માટે તેને પારિસ તેડાવીને પોતાનો સાથે રાખી. થોડા દિવસના સહવાસ પછી જણાયું કે એ બાઇમાં પણ સ્પેનમાં નવી જાગૃતિ લાવે એવા ગુણ ન હતા. નેપોલિયન ધણે નામીપાસ થયો. સ્પેનની ગાદીપર કોને બેસાડવો એ સવાલ તો હજી ઉભોને ઉભોજ રહ્યો. વળી ફ્રિંનાન્ડને પક્ષ લેવો કે તેના બાપનો તેણે પણ નિરાકરણ કરવું મુશ્કેલ હતું.

આવી સ્થિતિમાં નેપોલિયન સ્પેન અને ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર પિરિનીઝ પર્વતની તળેટીમાં આવેલા બેયોન શહેરમાં આવ્યો અને ત્યાં તેને સ્પેનસંબધી ઘણા પરસ્પર વિરુદ્ધ સમાચાર મળ્યા. આ બાલુએ મૂર્ખ ફ્રિંનાન્ડ પોતાની માની ગેર-આખરૂ લોટામાં ઉધાડી પાડેલો હતો. નેપોલિયને તેને વિવેકથી માર્મિક રીતે સમજ પાડી કે તમારી માતાની ફજેતી કરવાથી તમે તમારા રાજ્યાસનપરના હક્કને જોખમમાં નાખો છો, કેમકે તેમ ક્યાંથી તમે તમારા પિતાના કાયદેસર પુત્ર નથી એમ સાબિત થઈ જાય છે. એ અધમ શાહજાદાને તો એમાં કશું લાંછન જેવું લાગતુંજ ન હતું. એની મા તો વળી તેના કરતાં પણ વધારે અધમતાની દશાએ પહોંચી મૂક હતી. તે તો દીકરાને ગોઠામોઢ કહેતી કે તું તો બ્યબિચારથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. મારો ઘણી તારો બાપ નથી. આવી લાયકાતવાળા રાજકુટુંબને સ્પેનની ગાદી પર સ્થિર કરવાને સ્વતંત્રતાને પૂજનારું ઇન્કલડ મથન કરી રહ્યું હતું!

નેપોલિયનના આવ્યાના સમાચાર મળતાંજ ફ્રિંનાન્ડ તેને મળવા માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને તેની પાછળજ સ્પેનનો રાજા, રાણી અને ગોડાઇ ત્રણે પણ દોડતા આવ્યા. નેપોલિયને તેમનો સર્વનો ચોગ્ય સત્કાર કર્યો.

અત્યારસુધી સ્પેનના મામલાના સંબંધમાં સું કરવું તેનેવિષે નેપોલિયન નિશ્ચય કરી શક્યો ન હતો. પણ હવે તો તેનો નિશ્ચય મધ્યજ થયો. સ્પેનનો જદ્દ રાજા પોતાના પુત્રને રાજ્યાસન આપવા કરતાં નેપોલિયન જેને પસંદ કરે તેના લાભમાં રાજનાયુ આપવા વધારે રાજી હતો. પછી નેપોલિયને ફ્રિંનાન્ડના શિક્ષક અને પ્રધાનને બોલાવ્યો અને કહ્યું:—

“મારા રાજ્યની સલામતી જાળવવા માટે મારા છદા યત્નુ જુર્બેન રામઓને સ્પેનની ગાદીપર નહિ રાખવાની અને જરૂર પડે છે. તમારી પ્રજાના હિતની ખાતર

પણ એવોજ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. હું રોપનને જે રાજ્ય આપીશ તે તેમને સારું રાજ્ય બધારણુ આપશે અને ક્રાન્સની સાથે અચળ મિત્રભાવ રાખીને તેને પરરાજ્યની ધારતીમાંથી મુક્ત કરશે. પોતાના પુત્રો આવા બ્યારીક સમયમાં રોપનનું રાજ્યતંત્ર ચલાવવા નાલાયક છે એમ રાજનને પણ ખાતરી થઈ છે તેથી તે પોતાના તથા પોતાના કુટુંબના તમામ હક મારા હાથમાં સ્વાધીન કરી દે છે.”

“ફર્ડિનાન્ડને પણ હું ચાહું છું અને જે તે રોપનની ગાદી ઉપરથી પોતાનો હાથ ઉઠાવે તો હું તેનો ખદ્દો આપવા ખુશી છું. તે પોતાને માટે તથા પોતાના વંશ-વારસાને માટે રોપનની ગાદી ઉપરથી હક ઉઠાવી લે તો હું તેને ઇંદુરિયાનું રાજ્ય અને મારી ભત્રીજી આપવા ખુશી છું; રોપનને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે અને તેના પોતાના કષ્ટદા, રીતરિવાજ અને ધર્મમાં કશું ફેરફાર કરવામાં નહિ આવે. મારે પોતાને માટે તો મારે રોપનનું એક ગામકું પણ નહિ જોઈએ.”

રાજા, રાણી અને ગોરોયને રાજ્યની જાળજ કરતાં દારૂ, શિકાર અને વિદ્યાસનાં ઉપકરણો વધારે પ્રિય હતાં તેથી તેમને આ બ્યવસ્થા ધણીજ ગમી અને નેપોલિયને આપેલું વર્ષાસન લઈને મોજ કરવા લાગ્યાં ફર્ડિનાન્ડ જરાક નારાજ હતો. પણ મા-બાપનું ખૂન કરવાનો આરોપ જે તેના ઉપર મૂકાયો હતો તેની તપાસ થાય તો તેનું પાપ ઉઘાડું પડી જાય એમ હતું. નેપોલિયને તેને ધમકી આપીને કહ્યું કે જે રાજનામું નહિ આપે તો એ આરોપની તપાસ કરવામાં આવશે. આથી અપરાધી શાહજોગે ધૂંટી ઉઠ્યો અને રાજનામું આપવા તૈયાર થયો. ઇંદુરિયાના રાજ્યને ખદ્દો તેણે દશ લાખ ફ્રાન્ક પોતાને માટે અને ચાર ચાર લાખ પોતાના દરેક ભાઈને માટે પેન્શન તરીકે લઈને ગાદી ઉપરથી હાથ ઉઠાવ્યો.

નેપોલિયને આ પ્રમાણે જે કુનેહથી રોપનના રાજકુલમાં પરિવર્તન કરી નાખ્યું તેમાં પણ તેનું અદ્ભુત બુદ્ધિબળ દેખાઈ રહે છે એક પણ બંદુકનો આર ક્યાં વગર તેણે સફાઈથી રોપનની રાજગાદી હથેલાવી નાખી. એનાથી વધારે આશ્ચર્યકારક ઘટના કેઈ કલ્પિત વાર્તામાં પણ લાગ્યેજ નોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી તેણે રોપનની પ્રજાને ગીચેનું જાહેરનામું પ્રકટ કર્યું :—

“રોપનના રહેવાસીઓ ! લાખા સમયની વિપત્તિની પર પરાનો ભોગ થઈ પડ્યા પછી તમારું પ્રજાકીય જીવન નષ્ટ થવાની તૈયારીમાં હતું. તમારી વિપત્તિઓ મારા નોવામાં આવ્યાથી હું તમારું રક્ષણ કરવા આવી પહોંચ્યો છું. તમારી મહત્તામાં અને તમારા જાતીય બળમાંજ મારી મહત્તા અને મારું બળ રહેલું હું માનું છું તમારા રાજ્યકર્તાએ રાજ્યની લગામ મારા હાથમાં સોંપી દીધી છે. તમારા દેશ ઉપર રાજ્ય કરવાની મને જરા પણ ઇચ્છા નથી. મને તો તમારી ભવિષ્યની પ્રજા હમેશાં પ્રેમ અને આભારસંહિત યાદ કરે તેટલીજ અભિલાષા છે. તમારામાં નવું ચેતન રેડવું

એજ માંડે અને આનવાતું પ્રયોજન છે હું તમારી જાતીય સરચાઓને સુધારીશ અને જો તમે મને સહાય આપશો તો નવીન સુધારાથી ઉત્પન્ન થતી અરાજકતા અને ઉત્પાત ન થવા દેતા, તમને તેનાથી મળતા તમામ સગીન લાભ અપાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ તમારા તમામ પ્રાંતો અને નગરોના પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ મેં બોલાવી છે તેમની સાથે જાતે વાતચીત કરીને તમારી મધ્યમ જરૂરીઆતો મારે જાણી લેવી છે તેમ કર્યા પછી સ્પેનની ગાદી ઉપરનો મારો અધિકાર હું છોડી દેશ અને રાજાની પવિત્ર અને લોકહિતકારક સત્તાની માથે પ્રજાના સ્વાતંત્ર્ય અને નૂજા હક્કોનું જોખમ યોગ્ય સમિતિન યથુ હોય એવું રાજ્યમધારણુ તમારા દેશને માટે ધડી આપ્યા પછી હું મારા પ્રતિષ્ઠિતુલ્ય કોષ્ટ રાજ્યને તમારા દેશનો રાજ-યુગ્મ પહેરાવીશ સ્પેનના રહેવાસીઓ ! તમારા પૂર્વજો કેવા હતા અને દાસ તમે કેવા છો તેનો વિચાર કરજો તમારી અવનતિ થઈ તેમા તમારી કમુર નથી તમારા દેશ ઉપર જે રીતે આજસુધી અમલ કરવામા આવ્યો છે તે પદ્ધતિજ દોષિત છે ભવિષ્યને માટે સુદરમા સુદર અને ઉજ્જવળમા ઉજ્જવળ આશાઓને તમારા ઉદ્દયમા સ્થાન આપજો, કારણ કે મારી એટલીજ ધમ્મજ છે કે તમારી ભવિષ્યની સતતિ મને યાદ કરીને કહે કે તેણે અમારા દેશનો પુનરુદ્ધાર કર્યો હતો "

હોલેન્ડના રાજા લૂઈ સાસારિક ઉપાધિયો અને માદ્રીડથી અલગત જતી ગયેો હતો તેથી તેણે સ્પેનની રાજગાદીની જવાનદારી લેવાની ના પાડી નેપોલિયને તર તજ થોડાના લાઘ જોસેફને નેપોલિયની લેખરી મગાવ્યો અને સ્પેનનું રાજ્યતંત્ર તેના હાથમા મૂક્યું

સ્પેનમા તે વખતે પ્રજાકીય મરચાઓ હતીજ નહિ. જાહેર જીવનમા પ્રજાને શો કિસ્મો મળતોજ નહિ તેનું રાજ્યમધારણુ રાજ્યકર્તાને નિરકુશ રાજસત્તા આપતું હતું ધમગુરુઓ તેમની લવાનક સત્તાના જોરથી નરી રાજનૈતિક અને ધાર્મિક ભાવનાઓને દગારી દેતા હતા જનસમૂહ અગ્નિ અને અધમતામા મગડોને હતા સ્પેનના વસ્તા વધારે સડી ગયેનું રાજ્યમધારણુ કોષ્ટપણ સુધરેલા ગણતા દેશમા કદિ જોવામા આવ્યું નથી સ્પેનનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનો નેપોલિયનની અભિલાષા સફળ થઈ હોત તો ત્યાંની સ્વતંત્ર ગયેની કૃતઘ પ્રજાએ તેના સ્મરણચિન્હોથી કમ ધમારતોથી દેશને રાજગારી મૂક્યો હોત પણ હાલ ' ગુલામી અનસ્થાનો મોગમાં મોટા દોષ જો છે કે ગુલામો પોતાને હાથેજ પોતાની જોડીઓને વગારે મજસૂત બનાવે છે, અને તેમનાં બંધનો લાખા કાગળના સહવાસને હીરે સોખને એવા પહોંચા અને આસ્થાપિત થઈ ગયાં હોય છે કે તેમને બંધનમુક્ત થયું' ગમતુજ નથી.

જોએક બોનાપાર્ટ ધણે ઉદાર રસિયો, જુદિશાળી અને નીતિપરાયણુ હતો

એવો સર્વનો અલિપ્રાય છે. તેની નીતિવિષે તેના શત્રુથી પણ સદેહ લાવી શકાતો નથી. તેના ઉદાર, ન્યાયી અને સુદૃઢ અમલ ને પદ્ધતિનું રાજ્ય થોડાજ વખતમાં આબાદ બની ગયું હતું.

જેસેફના આવતા પહેલાં સ્પેનના સૈન્યની, નૌકસૈન્યની, મહેર બાંધકામોની તથા પ્રજાની આર્થિક સ્થિતિની સાચી હકીકત મેળવીને તેનો રિપોર્ટ તૈયાર કરવાને નેપોલિયને બાહોશ બાણુસેને રાજ્યમાં જૂદે જૂદે ઠેકાણે મોકલી દીધા હતા. તે કહેતો કે “ મારે ક્યા ઉપાયો લેવા તે નક્કી કરવા માટે આ તમામ હકીકતો મારે પ્રથમથીજ જાણી લેવી જોઈએ. વળી સ્પેનનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું ત્યારે તેની કેવી દશા હતી તે જાણવાનું સાધન લવિષ્યની પ્રજાને માટે પણ મૂકી જવાની જરૂર છે. ” સ્પેનનું કલ્યાણ સાધવા માટે તેણે લગ્યમાં લગ્ય યોજનાઓ પોતાના મનમાં ધરી રાખી હતી. તેણે કશ્વેલી અને તરતજ અમલમાં મૂકેલી યોજનાઓ જોઈને તેના ઠંડા શત્રુઓને પણ તેની પ્રશંસા કરવી પડે છે. સ્પેનના સૌથી વધારે પ્રતિષ્ઠિત અને બુદ્ધિશાળી દોહસો પ્રતિનિધિઓની પરિપક્વ મેયોન મુકામે બસવામાં આવી. પોતાના દેશનું ઉત્તરજળ ભાગે જોઈને આ ઉચ્ચ સંસ્કારવાળા દેશભક્તો ધણાજ પ્રસન્ન થયા. સ્પેનના રીતરિવાજોને યોગ્ય અને તે જમાનાની ઉન્નતિશરક લાવનારોને અનુકૂળ થઈ પડે એવું ઉદાર રાજ્યવર્ધારણ્ય એ પરિપકે ધરી કહાડ્યું.

જેસેફ ત્યાં આવી પહોંચ્યો એટલે સ્પેનની રાષ્ટ્રીય પરિપકે તેને પ્રજા તરફથી સન્માન આપ્યું અને પોતાના દેશને માટે ઉત્તરજળ ભાગે ધડતાર નેપોલિયનનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો. ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ લશ્કર અને સેનાપતિઓના લગભગ દસાઢા સાથે જેસેફ સ્પેનની રાજધાની માફ્રીડ ગયો અને ત્યાં તેના રાજ્યાલિપેક કરવામાં આવ્યો.

આ સમાચાર તરતજ યૂરોપના તમામ રાજ્યકર્તાઓને મોકલવામાં આવ્યા. ઇંગ્લંડ સિવાય લગભગ તમામ યૂરોપીય નૃપતિઓએ જેસેફને ધણી ખુશીથી રાજ્ય તરીકે સ્વીકાર્યો. રશિયાના ઝારે તે ઉપરાંત જેસેફના ઉમદા ચારિત્ર્યની પ્રશંસા કરતાં તેને રાજ્ય તરીકે સ્વીકારતાં ઉઠી હાથ જણાવ્યો. નદરાયક રાજ્યોની વધારે ધાનાઈ એકલ ઇંગ્લંડજ અજગુ રહ્યું. પદ્મપ્રદ થએલા ફર્ડિનાન્ડે પણ જેસેફને અલિનદનપત્ર લખ્યો.

સ્પેનના રાજ્યોના હાથમાંથી રાજ્યાસન લઈને નેપોલિયને પોતાના ભાઈને આપ્યું તેમાં તેણે ન્યાય કર્યો કે અન્યાય એ પ્રશ્ન ઘણાજ ગુંચવણમરેસો છે. સ્પેનના રાજ્યની નાલાયકી તો ઉઘાડીજ છે. સ્પેનને પોતાનું હથિયાર બનાવીને નેપોલિયનના શત્રુ રાજ્યો તેની મુશ્કેલીમાં વધારો કરવાની પેરવી કરતા હતા અને કવચને પાછગથી હુપો ઘા કરાવવાના હતા એ વાત પણ ઉઘાડી છે. ‘જેના’ના દુર્લ વખતે

નેપોલિયનને મળેલા પેગામ એ વાતનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે. સ્પેનનો રાજા ગાદી છોડવા ખુશી હતો અને તેના દીકરાને ગાદી ન મળે એમ ઇચ્છતો હતો. ફર્ડિનાન્ડ પણ ગાદી છોડવા ખુશી હતો અને પોતાનો પિતા પદ્મપ્રદ થાય એવું માનતો હતો. જો નેપોલિયન નેપેક્ટને ફ્રેંચે ફર્ડિનાન્ડને રાજ્યાસન આપ્યું હોત તોપણ તેના શત્રુઓ તો એમજ કહેત કે તેણે પોતાનો સ્વાર્થ સાચવવા માટે ખરા રાજાને ઉગ્રી મૂકીને એક ખળવાખોર, પિતૃનાતક પુત્રને ગાદીએ બેસાડ્યો. વળી આજે જગતના નિષ્પક્ષ-પાત લોકો નેપોલિયનને પ્રજાપક્ષના અને સ્વાતંત્ર્યના રક્ષક તરીકે પૂજે છે તેઓજ તેને ધિક્કારત અને કહેત કે તેણે પોતાના લશ્કરના ખળવડે, પોતાના હાયમના સિદ્ધિતાનુ ખૂન કરીને ઘણાજ આપખુદી, અને સ્વતંત્રતાના કદામા કદા શત્રુ એવા રાજાના હાયમા રાજસત્તા આપી જો તેણે તેમ કર્યું હોત તો તેના નામ ઉપર કદિ પણ ન બૂસી શકાય એવું કલક સદાને માટે રહી જત માટે બધી બાબતો વિચાર કરીનેજ તેણે આ પગલું ભર્યું. શત્રુ રાજાઓની ખફગી આધી તેણે વહોરી લીધી, પણ પોતાના પ્રાણપ્રિય સિદ્ધાન્તોનું ખુન તેણે ન થવા દીધું.

આખા યુરોપના રાજાઓ એકત્ર થઇને કાવત્રાંથી, અનેક પ્રકારના દગા અને પ્રપચ કરીને તેને રાજ્યાસન ઉપરથી ગમડાવી પાડવા મથતા હતા. જગત ઉપર કદિ પણ કોઈ રાજાને કચરી નાખવા આવા મહાભારત પ્રયત્નો થયા નથી અને આખી પ્રજાના મતથી ચૂંટાયના નેપોલિયન કરતા રાજ્યાસન માટે વધારે હકદાર રાજા પણ કોણ થયો નથી. તેણે આત્મરક્ષણને માટે રોનના દમાખોર રાજાઓના હાયમાથી રાજસત્તા લઇ લીધી, પણ તેમને બિખારી અને નિરાધાર નહિ બનાવી દેતા તેમના નિર્વાહ અને સુખમાટે ઉદાર ગોવણુ કરી આખીને નેપોલિયન પોતાની સ્વાભાવિક ઉદારતા બતાવી આખી તેઓ પોને પણ તેના આ વર્તનથી સંતુષ્ટ થયા હતા અને તેને ચાહતા હતા. યુરોપના રાજાઓએ શુ કર્યું ? તેમણે આખરે નેપોલિયનને પદ બદલ કરવામા વિજય મેળવ્યો, પણ પછી તેમણે શુ તેને આરામના અને સુખનાં સાધનો લેશમાત્ર પણ આપ્યા હતાં કે ? તેને એક કંગાન કેદી તરીકે સેન્ટ હેલેનાના નિર્જન ટાપુમા, કોઈ પણ યુરોપિયનને માફક નહિ એવા હવાપાણીવાળા ગ્યાનમા સખત જાંતેતમા પૂરી રાખ્યો અને તેનુ અત કરણુ દુખાય એવું અપમાનમરેહું વર્તન તેની સાથે આખરસુધી ચલાવ્યું ક્યા ફર્ડિનાન્ડને આપેતો અન્ય મહેત ? અને ક્યા સેન્ટ હેલેનાનુ કંગાવ તમેના જેવું ધર ? વધારે ઉદાર થાય તેની તુલના હવે વાચક પોનેજ કરી લેશે.

પ્રકરણ .૪૧—મું સંકટમાં વધારો

એ

ચોનથી નેપોલિયન પારિસ પાછો આવ્યો. માર્ગમાં તેણે જ્યાં જ્યાં મુકામ કર્યો ત્યાં ત્યાં પ્રજાએ તેને પ્રેમ અને હર્ષથી વધાવી લીધો હતો. કોઈ પણ રાજ્યકર્તા પ્રજાનો આદરો બધો બેઠક પ્રેમ બોગવવા બાંધ્યાશો થયો નથી. થેર્સ નામનો એક લેખક લખે છે કે “ જે અદ્ભુત પુરુષે પ્રજાને આકર્ષતરિક કલકમાંથી છોડાવીને સુલેહ, શાંતિ, આબાદી અને પોતાને મન-માનતા ધર્મનું પાલન કરવાની સ્વતંત્રતા બક્ષી હતી તેને તેઓ દેવી પુરુષ—લગલગ દેવ જેવો માને એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી.” જેમણે ઈંગ્લંડ અને બુર્બોન રાજાઓએ પ્રકટ થવા દીધેનું

સાહિત્યજ વાંચું હોય તેમને આ વચનો અતિશયોક્તિભરેલાં લાગશે; પણ નેપોલિયનને પદબ્રુ કર્યા પછી પોતપોતાનાં રાજ્યોની સંધામતીને માટે ક્રાન્સ, ઈંગ્લંડ તથા અન્ય યુરોપીય રાજાઓને નેપોલિયનને વિષે પ્રજામાં ભ્રમ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર પડી હતી અને તેથી તેના વિષે તેમને ખોટી હકીકતોથી ભરપૂર સાહિત્ય પ્રકટ કરવું પડ્યું હતું એજ ખતાવી આપે છે કે તેની લોકપ્રિયતા અસાધારણ હતી. નેપોલિયનને લુલ્લમગાર તરીકે ચીતરાવ્યાથીજ તેઓ પોતપોતાની ગાદી ઉપર સહિ-સંધામત રહી શકે એમ હતું. એથી કરીને એવાં સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવા માટે યુરોપના રાજાઓએ મોકલે હાથે પૈસો વાપર્યો હતો. હજી પણ એ દુઃમત્તાના પડખા શમી ગયા નથી. એ સર્વ આક્ષેપો તેણે મૂઝે મોટે સહન કર્યા. પોતાના બચાવમાં એક અક્ષર પણ લખવાની તેને રજા આપવામાં ન હતી. છતાં આખરે પોતાના મરણ પછી તે પોતાનું રચાન પ્રાપ્ત કરતો જાય છે. તે કહેતો કે મારું સાચું રાજ્યાસન પ્રજાના હૃદયમાં છે અને પાર્થિવસિંહાસન જે કે તેણે મુખાવ્યું પણ એ અવિનાશી સિંહાસન તે અન્તે પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે.

ઈંગ્લંડ પોત્તર કરતું કે અમે યુરોપના સ્વતંત્રતાન બચાવને માટે નેપોલિયનની સાથે લડીએ છીએ. તેઓ લડ્યા અને જીત્યા; પણ ક્યાં છે તે સ્વતંત્રતા ? એવચની

ફ્રાન્સના ર્પેનમાં છે ? ભુર્મોન રાજાઓની જોડુકમી નીચે કચરાતા નેપલ્સમાં છે ? સૈબિરિયાના ખરકમય પ્રદેશોમાંથી ઝારની ખદ્ગીનો જોગ થઈ પડેલી રાંક પ્રજાના પોદારમાં એ સ્વતંત્રતાનો અવાજ સંભળાય છે " નહિ, નહિ વોલ્ટરના રજુક્ષેત્રમાં યૂરોપની સ્વતંત્રતા તો ક્યાં કચરાઈ ગઈ અને સેન્ટ હેલેનાના હીપમાં નેપોલિયનની કબરમાં તેની સાથેજ દટાઈ ગઈ !

બેયોનથી પારિસ આવતાં નેપોલિયને એક મોટો પૂલ બધાવવા માંગ્યો હતો તેની મુલાકાત લીધી. એ કાર્ય તપાસવાની અને જોજો પોતાની દેખરેખ નીચે તે તૈયાર કરાવ્યું હતું તેને યોગ્ય પારિતોષિક આપવાની તેને ઇચ્છા હતી. મુખ્ય ઈન્જનેર સાથે વાત કરતા ચતુર નેપોલિયને જાણી લીધું કે એ કામમાં ખર્ચ જોતાં તેણે કશું કશું નથી; પણ મધ્ય મહેનત તેના તાત્કાલિક એક ઈન્જનેરની છે, અને સમગ્ર યથા મુખ્ય ઈન્જનેર ખાટી જાય છે તેણે તેને તેડાવી મંગાવ્યો. અને તેની પાસેથી પૂલ સમઘી સંતોષકારક માહિતી તેને મળવાથી તે ધસ્યો ખુશ થયો. તેણે તેની યોગ્ય કદર કરી અને મુખ્ય ઈન્જનેરની પદવી આપીને પારિસ મોકલી દીધો.

સને ૧૮૦૮ના આગસ્ટમાં નેપોલિયન પારિસ પહોંચ્યો કે તરતજ તેણે પોતાની આસપાસ તોફાનનાં વાણ ઘેરાતાં જોયા આસિરૂપા બહારથી મૈરીમાવ રાખવું હતું છતાં તેનો પરાજય તેને માફના કરતો હતો અને ઉમરાવવર્ગ એકદમ્યા અધિકારના કદા વધુ તથા ગ્રન્થપક્ષના દિમાવતી નેપોલિયનપર પ્રહાર કરવાની તક જોવા કરતો હતો. ર્પેનમાં ઉત્પન્ન થયેલો અંબીર મામલો જોઈને તેણે એમ ધાર્યું કે નેપોલિયનને ત્યાજ રોકાઈ રહેવું પડશે. આજે નેપોલિયન ર્પેનની રાજગાદી ઉઘડાવી નાખે છે તો બલિષ્ઠમાં ખીજ રાજાઓની પણ તેરીજ વલે કેમ નહિ કરે એવી જાણ પોતાને ધારતી લાગી હોય તેવો તેણે ડાંગ કર્યો.

આસિરૂપામાં કેટલે કેટલે ધુકની તૈયારીઓ થવા લાગી. સાત લાખ માણસોના લશ્કરનો જમાવ થયો અને તેમને લશ્કરી તાલિમ અપાવા લાગી. ચોદ હજાર તે પેદ અને દસ લાખ બુદ્ધિ ખરીદ કરવામાં અવી કદાચ પરાજય થા. તો ખચાવ કરતા મુઠમ પડે તે મટે આસિરૂપા અને હઝરીનાં કિલ્લાનાં મચારશામ થરા લાન્નાં. લશ્કરની મજબૂત દુકડીઓ ફ્રાન્સની ગરદદ તરફ જોડવાઈ ગઈ

નેપોલિયન લડવાથી ઠાપર થયો હતો લડાઈથી તેને કમો ફાળો થસાનો ન હતો. ફ્રાન્સને સમૃદ્ધ કરવાની સુઠર ચોજનાઓમાં લગ્નછતે લીધે ભારે રિસેર પડ્યો હતો તે અતઃકરણથી સુલેદને આદતો હતો. તેણે આસિરૂપાના રાજ્યપ્રતિનિધિને તેમનીને ખીજ દેગાના પ્રતિનિધિઓની મમજા વિવેકઅર્થ પણ દસ રાજ્યોમાં પોતાના રિગાર જખાળ્યા.

" ખીરદર મેલર્નિંક, તમે અમારી સાથે કાં તે લડાઈની તૈયારી કરો કો નધરા અમને કાવના માગો ડા. "

“ સાહેબ, અમે બેમાંથી એક કરવા માગતા નથી. ”

નેપોલિયને કહ્યું, “ ત્યારે આટલી બધી લશ્કરી ધામધૂમનો શો અર્થ છે ? તેમ કર્યાથી સુન્દેહનો ભંગ થવાનો સંભવ છે અને નાણાંની ખરાબી થાય છે. ”

મેટર્નિકે કહ્યું, “ આ તૈયારી માત્ર રાજ્યના ખર્ચાવને માટેજ છે. ”

નેપોલિયને નરમાશથી પણ સુદઢ અવાજે કહ્યું:—

“ જો આ તૈયારીઓ માત્ર ખર્ચાવને માટેજ હોય તો તેમાં આટલી બધી હિતાવજ હોયજ નહિ. નવી વ્યવસ્થા હમેશાં ધીરે ધીરેજ થાય છે, દોડધામથી થતી નથી. ખર્ચાવને માટે દારૂગોળાના ભંડાર, લશ્કરની ભરતી, ધોગ અને ખાસ કરીને તોપો બેંચનાર ધોડા અને તોપોની ગંજવર ખરીદી કરવામાં નથી આવતી. તમારે લશ્કર હાલ ચાળીશ લાખ માણુમનું છે. હું જો તમારે અનુકરણ કરું તો મારે પણ ચાળીશ લાખ લઠી શકે એવાં માણુસ એકઠાં કરવાં જોઈએ. આ તો વિવેકની હદ ઓળંગવા જેવું છે. એમ કરતાં કરતાં તો આખરે સીઓ અને છોકરાંઓને પણ હથિયાર લેવડાવવાનો વખત આવે અને આપણે રાત્રી પશુઓ જેવા બની જઈએ. વળી તમારે આટલું મોટું લશ્કર અને યુદ્ધસામગ્રી એકઠી કરવાની જરૂરજ શી છે ? મેં તમારા કાંઈ પણ પ્રાંતમાં મોઘણી કરી છે ? પ્રેસબર્ગના કાલકરારથી તમારા અને મારા રાજ્યની વચ્ચેના તકરારી સવાલોનો નિર્ણય થઈ ચૂક્યો છે અને હજી જો કાંઈ પણ વાંધો હોય તો તમારા રાજ્યના એક શબ્દમાત્રથી બધી તકરારનું સમાધાન કરવા હું રાજી છું. મારે તમારી પાસેથી કાંઈ જોઈતું નથી. માત્ર બે રાજ્ય વચ્ચે સુલેહ-શાંતિ રહે એટલુંજ હું માગું છું, અને તમારે હજી કાંઈ પણ પ્રકારની અડચણ હોય તો તે અંધધડી દૂર કરવા હું તૈયાર છું. ”

મીસ્ટર મેટર્નિકે જવાબ દીધો કે “ ક્રાન્સ ઉપર હુમલો કરવાનો આસ્ત્રિયોની સરકારના મનમાં જરા પણ વિચાર નથી. હજી અમારા લશ્કરની કશી હિલચાલ કરવામાં નથી આવી. ”

નેપોલિયને મક્કમ અવાજે કહ્યું, “ તમારી જુલ થાય છે. ગેલિશિયા અને મોલ્દો-મિયામાં તમારા સૈન્ય ખરાબર કેન્દ્ર લશ્કરની સામે ગોડવાધ ચૂક્યાં છે. એ વાતની કાંઈ ના પાડી શકે એમ છેજ નહિ. તેનું તાત્કાલિક પરિણામ એ આવશે કે અમારે પણ તેટલુંજ લશ્કર તમારી સામે લાવીને ગોડવવું પડશે. મારે પણ મારી સરહદ-પરના કદલા તોડી નાખવાને બદલે સમરાવીને લશ્કર તથા લશ્કરી સામગ્રીથી ભરપૂર કરી દેવા પડશે. મારા ઉપર કદિ જાપો મારી ચકાતો નથી એ તમે સારી પેઠે જાણો છોજ. તમે રશિયાની કુમકપર ગાજતા હો તો તેમાં પણ તમારી જુલ છે. રશિયા તમારી હાલની વલણ તરફ સખત નાપસંદગી બતાવે છે. હું જાણું છું કે તમને લગાડ પસંદ નથી. તમારા રાજ્યને પણ પસંદ નથી. તમારા દેશના કેળવાયલા વર્ગને

પણુ તે પસદ નથી નવી ફેરફારીથી લડકી ગએલો ઉમરાવવર્ગજ દેશમાં બધે ઝેર રેડી રહ્યો છે. તેઓ વેતના વિચારો લોકમાં ફેલાવે છે એમ કરતાં કરતાં એવો વખત આવશે કે આપણે બેઠેને અસહ્ય સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાને માટે ઉપદ્રવો ઉપાય લેવો પડશે, અને તે ઉપાય લડાઈ છે. તમારી હાલની વર્તણૂક જોતાં મને તેનીજ ધારની લાગે છે. માટે હું તમને ફરીથી કહું છું કે મારે તમારી પાસેથી કંઈ નેમણું નથી-માત્ર સલાહજ નેમણે છે, પણુ જો તમે લશ્કરી તૈયારી ચાલુ રાખશો તો હું પણુ તેમજ ફરીશ, એટલે સલાહ કરવાને માટે આપણે ફરીથી લઠવું પડશે.”

આ વાતચીતના શબ્દે શબ્દે લખી લેવામાં આવ્યા અને આસ્ટ્રિયાના ચહેતચાહ તરફ રવાના થઈ ગયા.

પણુ તે દરમ્યાન સ્પેનના મામલાએ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ત્યાંના ધર્મ-શુરુઓ અગ્નિ અને ધર્માન્ધ બેડુતવર્ગમાં પુષ્કળ વચ્ચે ધરાવતા હતા. સ્વાભાવિક રીતેજ જૂના વિચારના ધર્મશુરુઓ પ્રતિનિધી, સ્વતંત્રતાની નવી ભાવનાઓના કદાચનુ હતા. તેમણે ફ્રેન્ચોની સામે લોકવર્ગને ઉત્ક્રેષ્ઠો. ફ્રેન્ચો તેમને પરાધીન કરવા આવ્યા છે એવો ઉપદેશ આપીને તેમની પ્રભાવી લામણીને ઉશ્કેરી આપી અને આખા દેશમાં બળવાનો પવન ફેલાઈ ગયો. ફ્રેન્ચો અને તેમના તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારા સ્પેનના રહેવાસીઓની નિર્દયપણે કતલ કરવામાં આવી.

આ બાબતે આસ્ટ્રિયા લડાઈ જાહેર કરવાની ધમકી આપતું હોવાથી તે તરફ ગાઢવેલા લશ્કરમાં ધરાડો થઈ શકે એમ ન હતું તેથી નેપોલિયનને લશ્કરમાં નવા દાખલ થએલા બિનઅનુભવી સિપાઈઓને સ્પેનનો બળવો શમાવવા મોકલવા પડ્યા. દિવસે દિવસે ત્યાંની સ્થિતિ જોખમભરેલી બનતી જતી હતી. ત્યાંના બેડુતો આગ્રહ અને નિઃશ્ચીની કાપર થઈ ગએલા હતા, અને હરફાઈ રીતે તોફાન કરવાનું અને ૧૮૧૮ કરવાનું બહાનુ ગોળી રહ્યા હતા. નેપોલિયનને તેમને બંધો રાખ અને મારે રાખ-બધારણ આપ્યું હતું પણુ તેમના કમનસીમે તેમણે જીલ્લમગાં રાજાઓની બેડીઓ પોતાને દાંચેજ પાછી પોતાના પગપર જટી દીધી.

આ દોળાને વધારે પ્રભાવિત કરવા ઈચ્છક તો તૈયારજ હતું. તેને સ્પેન સાથે લડાઈ હતી તે એકદમ બધે ચર્ચ મર્ચ અને સ્પેનિશ ક્રોડોને છૂટા કરીને યત્ર આપીને બળવાખોરોના લશ્કરમાં સામેલ થવા માટે એકદમ સ્વાભાવિક કરવામાં આવ્યા. સ્પેનના કિનારા ઉપર ઈંગ્લેન્ડનાં વહાણ મારફતે મુલસામથી ધમધામગ ઉતરવા લાગી અને ત્રીય દળર અંગ્રેજ સિપાઈઓનું લશ્કર ઝૂક એક વેદિન્ટની સર-દારી નીચે સ્પેનને કિનારે ઉતર્યું. રાખનદેશને તોપને ગોળ ઉગાવી દેવામાં તેણે બતાવેલી બાદોબી અને દહતા જોતાં આ કાર્યને માટે પણુ તે ચોન્નજ હતું.

નેપોલે બોનાપાર્ટ નરમ પ્રતિભા, બનેર, ફાગુ અને ન્યાયને આદાર દતેલ લગાડતું બધર વાચાઓ જોઈને તે નાછી ગયો. મારે નમરાટમાં તેણે નેપોલિયનને

લખ્યું કે “ મારા પક્ષમાં કાંઈ નથી. પચાસ હજાર અનુભવી સિપાઈઓ અને પાંચ કરોડ ફ્રાન્કની મારે જરૂર પડશે. એ મોકલતાં વિલંબ થશે તો એક લાખ સિપાઈઓ અને દશ કરોડ ફ્રાન્ક બોધશે ” તે પોતાની નવી રૈયતને એટલો બધો આહતો હતો કે ફ્રેન્ચોની યએલી કતલનું વેર લેવા તેના લશ્કરે બળવાખોરો ઉપર જે અત્યાચાર કર્યો હતો તે વિષે તેણે ભારે દિલ્લગીરી જાહેર કરી અને બળતામાં ધી હોમવા જેવું કયું. સ્પેનવાસીઓના ક્રોધ આથી થમી ન જતાં ઉલટો પ્રબલિત થયો. નેપોલિયને તેને લખ્યું કે “ ધીરજ રાખજો. હું લશ્કર તથા યુદ્ધના સાધનો મોકલાવીશ; પણ મારા સિપાઈઓને ઉતારી પાડશો નહિ. તેમને ઝૂનપર આવેલા ખૂતીઓ સાથે કામ લેવાનું છે અને તેમને દબાવી દેવાને માટે સખત ઉપાયો લેવાની પણ જરૂર પડે છે. તમારી રૈયતની પ્રીતિ મેળવવાનો યત્ન જરી રાખજો પણ લશ્કરને ત્રાહિંમત કરશો નહિ.”

ફ્રાન્સની ઉત્તર દિશાએ આસ્ટ્રિયા સૈન્યનો જમાવ કર્યો જતું હતું તેથી કસા-યલુ લશ્કર તો ત્યાંથી ખસેડાય એમ હતુંજ નહિ. નેપોલિયને નવું લશ્કર ઉભું કર્યું અને પૂરતી યુદ્ધસામગ્રી સાથે સ્પેન મોકલાવી દીધું. દિવસે દિવસે ત્યાંની રિયતિ વધારે બગડતી જતી હતી. ત્રીશ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ જનરલ કુચોની સરદારી નીચે સ્પેનમાં હતા. મંદવાડ અને પૂરતા ખોરાકને અભાવે તેઓ લેવાઈ ગએલા હોવાથી તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી. ફ્રેન્ચોની લશ્કરી કારકીર્દીને આ પહેલુંજ કમંકે લાગ્યું. આ સમયાર સાંભળીને નેપોલિયન ક્રોધથી કંપી ઉઠ્યો. ફ્રેન્ચ સૈન્ય તાબે થયું ! કપાઈ કેમ ન ગયું ! હારજીત તો લડવાના નસીમમાં લખેલીજ હોય છે, પણ શરમભરેલી રીતે તાબે થઈ જવું એ કલંકના કુહાડાના ધા કેમ રૂઝામ ! ફ્રેન્ચ નામને બદો લગાડ્યો ! એ કલંક હું એ હીયકારાઓના લોહીથી ધોઈ નાખીશ. સિપાઈઓ કપાઈ જાય તો તેમની જગ્યાએ નવા ગોઠવી શકાય છે પણ મએલી આખર પાછી નથી મળતી. આવા અનેક ઉદ્યાર તેના મોંમાંથી નીકળતા ગયા, પણ થોડી વાર પછી તેના ક્રોધનો ઉભરો થમી ગયો અને જનરલ કુચો તરફ તેને દવા પ્રગટી. “ કમનશીબ પુરુષ ! ફ્રેડેરિક અને બીજા અનેક યુદ્ધોમાં નામના મેળવનારનો આવો અધઃપાત ! લડાઈના કેવા ખેલ છે ! એકજ દિવસમાં આખી જિંદગીમાં મેળવેલી પ્રીતિ પૂળપાણી થઈ જાય છે ! ”

જોસેફે માફિડે ઊઝળું અને ઇસો નદીને કિનારે મોરચાખંદી લશ્કરી જાવણીનો આશ્રય લીધો. ત્યાંથી તેણે નેપોલિયનને લખ્યું કે—

“ મારા તરફ સહાનુભૂતિ રાખે એવો એક સ્પેનવાસી મારી પાસે રહ્યો નથી. એક સેનાપતિ તરીકે પણ હું મારું કાર્ય કરી ચકું અને તે કામ અધર નથી; કારણ કે તમારા કસામલા સિપાઈઓની મદદથી હું બળવાખોર સ્પેનવાસીઓને જર કરી ચકું, પણ રાજ તરીકેની મારી જવાબદારી અસલ થઈ પડી છે. મારી રૈયતના એક ભાગને તાબે કરવા માટે શુ મારે રૈયતના બીજા ભાગની કતલ કરવી ? માટે જે

લોકો મને રાજ ગણવા માગતા નથી તેમના ઉપર જળરાધથી મારે રાજ કરવું પણ નથી, પણ હારીને હું રપેન છોડવા ઇચ્છતો નથી તમારા કસાવતા સિપાઈઓની એકજ દુકડી મને મોકલાવેલા તો બસ યશે હું તેમને લખને માફિક જઈશ અને ત્યાં જઈને આમરજેર માફી છોડીશ મને મારું નેપોલિયન પાણુ આપવું જોઈશે. જે દેશ મારી ખરદાસ્ત નીચે રહેવામાં પોતાનું સુખ માને છે ત્યાં હું જઈશ અને પૂર્ણ શાંતિ જે મારી પ્રકૃતિને અનુકૂળ છે તે હું ભોગવી શકીશ "

આવા હતા રાખના અમન નીચે રહેવાનું કમનસીમ રપેનવાસીઓને ન ગમ્ય અને પોતાની ઉન્નતિ તેમણે પોતાને હાથેજ અટકાવી

જોસેફનો પત્ર વાંચીને નેપોલિયનનું દિવ ધણુ દુખાયું જોસેફને તે ચાહતો હતો. તેની ઈચ્છા શુદ્ધિને માટે તેણે ધણુ માન હતું, અને પોતાના બીજા ભાઈઓ કરતા તે તેની પાસેથી સહકાર મેળવવાની વધારે આસા રાખતો હતો તેણે જોસેફને ઉત્તેજિત કરવા માટે બીજે પત્ર લખ્યો અને તેમાં પોતાનું આત્મમળ રંગ્ય તેટલું રંગ્ય

પરતુ રપેનવાસીઓ ઉપર ગોળી છોડવાનું નરમ પ્રકૃતિના જોસેફને રુચુ જ નહિ, અને રપેનની સ્થિતિના બગાડમાં ચાલુ વધારો થતોજ ગયો આખરે આસ્ત્રિયા સાથે લડાઈ જગશે એવી ભારે ધારતી છતાં પણ હાઈન નહીં આગળ ગોવેશ લશ્કરમાંથી એક લાખ માણસો રપેન મોકલવાની નેપોલિયનને જરૂર પડી, અને તેમની જગ્યાએ એક લાખ નવા દાખન થએલા સિપાઈઓને ગોઠવવા પડ્યા

ફ્રાન્સની આર્થિક હાલત આ વખતે સારી ન હતી અને સરકારી ત્રિજોરી પણ ખાલી થવા આવી હતી દક્ષિણમાં ઈંગ્લેન્ડ, રપેન અને પોર્ટુગાલ ફ્રાન્સની માને લડના એકત્ર થયાં હતાં પરાજયથી માનભંગ થએલું પ્રશિયા યુમાવેની સપતિ પાછી મેળવવાનો લાગ જોઈ રહ્યું હતું ઉત્તરમાં આસ્ત્રિયાએ સાત લાખ માણસોના જમાવ કરી દીધાં હતાં રશિયનો ઝાર નેપોલિયનનો મિત્ર હતો પણ ત્યાંની રાજ માતા અને બધો ઉમંગત્વનું તેના કંઠા વેરી હતા ઝાર પોતે પણ તેમની બધાની સામે ક્યાંકથી ટકી રહેશે તે પણ શક પડતું હતું લોનચેરનો સહો કરનારાઓએ લોકોના મન ઉપા કરી નાખ્યાં હતા મરાઠી લોનનો ભાવ ચોરાપુથી ઉતરીને સીતર સુધી ગમડી ગયો હતો લગ્નનાં મેદાનમાં યનુસંનની ટકર કીનતી વખતે નેપોલિયન જેમ અદ્ભુત શક્તિનું દર્શન કરાવતો હતો તેમ આ વખતે આર્થિક યુદ્ધના પ્રયત્નમાં પણ તેણે પોતાની અતૈકિક શુદ્ધિનો પ્રભાવ સર્વને બતાવ્યો. એક ને મદિનાનુંથી તેણે મરાઠી લોનની ખરીદી એવી કુલગતથી કર્યા કરી કે તેણ મહીનો સદો કરનારાઓ આનાક છઠ્ઠા ખાઈ ગયા ગાન્યની પ્રતિષ્ઠા ભગવવા માટે સરકારી લોનનો લાભ નોટલો રહેલો જોઈએ તેટલો તેણે લારી નખ્યો. પણ સરકારીઓ પાપમાલ થઈ ગયા પણ મને પ્રમુખે ઉદારના બતાવનાર નેપોલિયનો તેમને થોડું ખાનગી વગતર અપાયું.

પ્રકરણ ૪૨ મું-શહેનશાહોનું સંમેલન

ને ૧૮૦૭-૦૮ની સાલમાં નેપોલિયનની ઉત્તતિને સૂચી પૂર્ણ-
તમ પ્રકારથી ઝળહળી રહ્યો હતો તેની સત્તા ઉઘાડી ઉઘાડી
શિખરપર પહોંચી ગઈ હતી, પણ હવે એ વર્ષથી તેનો
પ્રતાપલાનું નમવા લાગ્યો. બીજા ચાર પાંચ વર્ષ સુધી
તેના અદ્ભુત શુદ્ધિમળના પ્રભાવથી તેણે આ ફેરફાર ઉઘાડો
પડવા ન દીધો પણ અતે ૧૮૧૩ની માતથી તે સૂચી નમ્યો
તે નમ્યો અને અતે વાટનું સામ્રાજ્ય લાખો ફ્રેન્ચોના
લોહીથી ખરડાયવા રહ્યો અને તે સદાને માટે આયમી ગયો જે પહેલે તેને સ્પેનના
રાજ્યવિનવમાં હાથ લાલવાની જરૂર પડી તેજ પગથી તેની વિપતિની શરૂઆત થઈ.

એક માણસે ફ્રેન્ચ લશ્કર સ્પેનમાં ભંગેનો મળવો શમાવવામાં રોકાયેલું હતું,
બીજા બાણુએ આસિટ્રા લડવાને તાકી રહ્યું હતું અને રશિયાને ઝાર તુર્કસ્તાનનો
શિકાર કરવા દમટી રહ્યો હતો. લડાઈ કરી વગર ફ્રાન્સ, રશિયા અને આસિટ્રાના
તકરારી સવાલોનો સમાધાનીથી નિષ્ક્રિય લાવવાના હેતુથી નેપોલિયને ઝરતી સાથે
એક સુધાને ૧૮૦૮ના મધ્યેરની રાત્રી તારીખે મળવાની મોકલવા કરી હતી
આખા દુરોપની આખ આ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મેળાપ ઉપર કરી હતી તેના પરિણામ
ઉપર જગતનું પ્રારબ્ધ અવલમન હતું, અને આ અદ્ભુત પ્રસંગ જેવા માટે
રાજાઓ, ઉમરાવો અને દરબારીઓ દેશે દેશથી ત્યાં આવોને તે યાદગાર દિવસની
રાહ જોતા બેઠા હતા તે સમગ્ર ગળવશીઓ ફ્રાન્સના ગઢેનચાહના પરાણા હતા
તેણે ધણાજ લપકાદાર રમાલા સાથે પાગિસ છોડ્યું જેવા હાથથી ભાગ્યેજ બીજા
કોઈ રાજાની સ્વારી મદદ હશે ઉમંગવોના નૃપતિઓ કરતા પ્રગ્નના ચૂંલા નૃપતિનો
વિશેષ યાદ જોઈને પ્રગ્ન પણ મગરૂર થઈ

જેઓ આ ઠેકાણે કેવળ વિનાશને માટેજ આવ્યા હતા તેમને માટે પણ વિતાસની
અનેક પ્રકારની સામગ્રી નેપોલિયને ત્યાં મોકલારી દીધી હતી નેપોલિયનની સવારી
મવારના દૃશ્ય વાગ્યે ત્યાં આવી પહોંચી હતી તે વખતે શહેરના રસ્તા રાજાઓ, રાહ-
બદાઓ, ઉમંગવો, રાજદરબારીઓ, લશ્કરના અને ગળવના અનેક મોટા મોટા અધિકાર-

રીઓથી ભરાઈ ગયા હતા. તેને જોતાંજ ચારે દિશાએથી તાળીઓ અને હાઈના પોકાર થવા લાગ્યા. ત્યાર પછી સેકસની રાજની સાથે પોતાના રસાલાસહિત ઝાર અલેક્ઝાન્ડર ને ઉઘાડા રથમાં બેસીને આવતો હતો તેને લેવાને માટે નેપોલિયન સામે ગયો. એકઝ્યેથી છ માઈલને અંતરે બેઠે નૃપતિઓ મળ્યા, અને હૈવાના ઉમળકાથી એક ખીખરે બેટયા. પછી બેઠે જશુ થોડા ઉપર બેસીને મિનોની માફક વાતો કરતા કરતા ચહેરામાં દાખલ થયા.

ઝારને માટે નેપોલિયને બાદશાહી ઢગનાં રાચરચીલાં અને મુખનાં સાધનોથી ભરપૂર સુંદર ઉતારો તૈયાર કરાવ્યો હતો. ત્યાં ઝારની સ્વારી ગઈ અને બેઠે જશુ સાથે બેસીને જમ્યા. સાંજના દરબારી ઇકધી મિજમાની આપવામાં આવી; તેમાં ત્યાં આવેલા તમામ માનવતા પરોણાએને નોતરવામાં આવ્યા હતા રાતના ક્રાન્સથી આ પ્રસંગે માટે ખાસ રોડાવેલા ચારામાં સારા નાટકકારોએ મનુષ્યના ઉમદામાં ઉમદા શુણોનું દર્શન કરાવે એવું કરચુરસપ્રધાન નાટક લખતી ખતાવું. નાટકચાળા રાજવંશી અને ખાનદાની પ્રેક્ષકોથી સીઝર ભરાઈ ગઈ હતી. નાટક ચક્ર યથુ અને તેમાંના એક પ્રવેશમાં એક પાત્રના મુખમાંથી એવો ઉચ્ચાર નીકળ્યો કે—

“મહા પુરુષની મૈત્રી એ તો દેવોત્તો પ્રસાદી છે.”

આ વાક્ય બોલાયું કે તરત અલેક્ઝાન્ડર ઉભો થયો અને નેપોલિયનનો હાથ પકડીને તેણે કયું, “આ વાક્યનું રહસ્ય હું દરરોજ અનુભવું છું.” આ શબ્દો બોલાતાંજ તાળીઓ અને હાઈનારથી આખી રમજૂમિ માણી ઉઠી.

નેપોલિયનની ચિત્તશક્તિ નાચતમાશામાં હતી ન હતી. કાર્ય કરવામાંજ તેને તો મજા પડતી હતી. એટલે જે કાર્યને અર્થે તેનું આવવું થયું હતું તેનોજ નિઝાલ કરવામાં તે રોકાયો. દરરોજ બગલમ વીથ દિવસસુધી સાથે બેસીને ઝાર અને નેપોલિયન રાજદરબારી વાતચીત કરવામાં રોકાયા. તુર્કસ્તાન પાસેથી ક્રાન્સ્ટેન્ટિનોપલ સુધી લેવા ઝારને તીવ્ર અલિલાયા હતી, અને તેમાં જે ફાવે તો તે ધણોજ બળવાન બની જાય તે માટે નેપોલિયન તેની સખત વિરુદ્ધ હતો, છતાં ઝારનું મન મનવગાને તે ધણોજ આગુર હતો. આસ્ટ્રિયાના નૃપતિએ હમણાં હમણાં ક્રાન્સની વિરુદ્ધ વર્તન ખતાવવા માંડ્યું હતું તેથી આ પ્રસંગે તેને પણ નિમત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું; પણ પોતાના રાજ્યની નજીકમાં યૂરોપના જે મહામળવાન નૃપતિઓ મળવાના છે તેમને યોગ્ય માન આપવાને બદલે પોતાના તરફથી એક પ્રતિનિધિનેજ તેણે મોકલાવ્યો. તેનો અંદરખાનેથી એટલોજ હેતુ હતો કે બેઠે બાદશાહો વાતચીત કર્યા પછી છેવટે શા નિર્ણયપર આવે તે જાણી લેવું.

એકઝ્યે ચહેરા જર્મનીના ઉમરાવો, શ્રીમતો, સાક્ષરો, કવિવરો અને સુંદરમાં સુંદર મહિલાઓથી ભરાય ગયું હતું. તેમને માટે મિજબાનીઓ, ગાય અને ગાયનના

જેલસા વગેરેની નેપોલિયને મોટા પાયાપર સુંદર વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી; પણ જ્યારે આ મોજલા જીવો રંગરાગ અને નાચતમાચામાં રોકાઈ રહેતા હતા ત્યારે તે પોતે તો આખો વખત પોતે હાથ ધરેલા મહાભારત કાર્યમાં જ મુગ્ધાઈ રહેતો હતો.

નેપોલિયનના હિદ્દર આશ્રયથી મોહિત થએલા દેશ દેશના સાક્ષરો ત્યાં એકત્ર થયા હતા. જગત્પિપ્પાત જર્મન કવિવર ગિટે અને સ્વિટ્ઝર્લેન્ડનો નામીયો ઇતિહાસકાર મૂલર. પણ ત્યાં હતા—એ મૂલર એક ઠેકાણે નેપોલિયનના સમાગમની નીચેના શબ્દોમાં નોંધ લે છે.—

“તદ્વન નિષ્પક્ષપાતપણે અને ઈશ્વરની રૂપરૂપા બોલતો હોઈ તેમ હું સાચેસાચી વાત કહું છું. તેના જ્ઞાનની વિવિધતા, તેની તીક્ષ્ણ અવલોકન શક્તિ, અને દરેક વિષયનું રહસ્ય સમજી શકે એવી પરિપક્વ શુદ્ધિ જોઈને હું ચકિત થઈ ગયો. તેણે મારી સાથે એવી રીતે વાત કરી કે તેણે મારું હૃદય આકર્ષી લીધું અને મારો પ્રેમ જીતી લીધો. એ પ્રસંગને મારી જિંદગીના સૌથી વિશેષ યાદગાર પ્રસંગ હું માનું છું. પોતાની શુદ્ધિના પ્રભાવથી અને નિઃસ્વાર્થ સૌજન્યથી તેણે મને જીતી લીધો છે.”

તત્ત્વચિંતકો, કવિઓ, ઇતિહાસકારો, નાટકકારો સર્વની સાથે તે એકસરખી કુશળતાથી વાત કરતો, અને તેઓ પણ એના જ્ઞાનનું ઉદ્ગ્રણ અને શુદ્ધિની શ્રેષ્ઠતાની પ્રશંસા કરતા. ગ્રામીન સાહિત્યની ચર્ચા થતી હોય તો તેમાં પણ તે એકો હતો. ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન ધર્મની તુલના થતી હોય તો તેમાં પણ તે ગંભીર તત્ત્વચિંતકની માફક મૌન વિચારો દર્શાવતો. વર્તમાન સાહિત્યના દોષ ખતાવવામાં પણ એક બાહોશ વિવેચકને શોભા આપે એવી ટીકા કરતો તેને જોઈને સાક્ષરમંડળ ચકિત થઈ જતું. શેક્સપિયરના ધોરણ પર રચાતા જર્મન નાટકોપર વિવેચન કરતાં તેણે કવિવર ગિટેને કહ્યું કે તમારા જેવો સર્વોપરિ શુદ્ધિમાન પુરુષ પણ કરુણરસ અને હાસ્યરસ જેમાં મિશ્ર થયો હોય એવાં નાટક પસંદ કરે છે તે જોઈને મને ઘણી નવાઈ લાગે છે.

સાહિત્યના વિષયોના આવો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ તેણે ક્યારે કર્યો એવો પ્રશ્ન ત્યાં હાજર રહેલા વિદ્વાનમાંથી કાઢી ક્યો. નેપોલિયને જવાબ આપ્યો કે “એકવાર જ્યારે હું લસ્કરમાં લેફ્ટનન્ટ (નીચા દરજ્જાનો સરદાર) હતો ત્યારે મારા લસ્કરની ઇવણી વેલેન્સમાં હતી, અને મારો મુકામ ચોપડીઓ વેચનારના ઘરમાં હતો. મને લોકોમાં હળવું મળવું પસંદ ન હોવાથી હું એકલો ઘેર બેસીને વાંચાળ કરતો. તે દુકાનમાંના ઘણાં ખર્ચા પુસ્તકો મેં એક કરતાં વધારે વાર વાંચી નાખ્યાં અને યુદ્ધને લગતાં તથા બીજા વિષયને લગતાં જે જે પુસ્તકો મેં વાંચ્યાં હતાં તેમાંથી હું કંઈજ બૂલી ગયો નથી.” તેની રમરણચકિત અને હાથ લીધેલા કામમાં તદ્દત્તીન થઈ જવાની શક્તિ બેઉ અધાકિક પ્રકારનાં હતાં. ફ્રાન્સમાં એવો એક પણ આગળ

પડતો માણસ ન હતો કે જેના ખાનગી ઇતિહાસથી, ચારિત્ર્યથી અને લા-
યકાતથી નેપોલિયન અજાણ્યો હોય. તેણે પોતાના પ્રધાનો પાસે આગેવાન મા-
ણસોના ગુણદોષના કોઈ ધજાજ ચોક્કસપણે તૈયાર કરાવ્યા હતા. એ કદાચે તે
“ મારા રાજ્યના નૈતિક હિસાબના આંકડા ” કહેતો હતો. પ્રધાનોના હેવાલ
અને ખાનગી પત્રવ્યવહારથી નવી નવી હકીકતો જાણી લખતે એ કદાચોમાં તે વખતો-
વખત ફેરફાર કર્યા કરતો હતો. તે પોતાના કાગળો જાતેજ વાંચતો અને તેમાંની
મતલબ તેના મગજમાંથી ફરિ પાડી ખસી જતી નહિ. તેની નિદ્રા ઘણી અદ્ય
હતી અને પળેપળેના તે રૂડા ઉપયોગ કરતો. તેની સ્મરણશક્તિ એવી હતી કે
હિસાબના આંકડાપર તે એકવાર નજર ફેરવી જતો એટલે પછી તેની જાપ તેના
મગજ ઉપરથી ફરિ બૂંસાતી નહિ. પોતાની કારકીર્દી દરમ્યાન દરેકે દરેક વર્ષમાં
જૂઠા જૂઠા કરની ફેટથી ઉપજ ચક્ર હતી તેના આંકડા તેને મોઢેજ હતા. હિસાબી
ખાતાની ભૂલો તે અજાણ્ય જેવી રીતે પકડી આપતો. એકવાર લશ્કરી ખાતાના
ખર્ચનો હિસાબ તપાસતાં તેણે શક ઉઠાવ્યો કે અમુક પત્રદળનું ભથ્થું ખોટું ચક્ર-
વર્તનમાં આવ્યું છે; કારણ કે તે પત્રદળ હિસાબમાં ખતાવેથી જગ્યાએ હતીજ નહિ.
તપાસ કરતાં જણાયું કે હિસાબી ખાતાના એક કારકને ભથ્થાના પૈસા ખાઈ જવા
માટે ખોટો હિસાબ રજૂ કર્યો હતો. તેને તરતજ ખરતરફ કર્યો અને રાજ્યમાં દાખલો
સાડવા માટે એ હકીકત સર્વજન પ્રકટ કરવામાં આવી.

‘જેના’નો સત્તામ જે રમણ થયો હતો તે જગ્યાપર મોટા પાયાપર લશ્કરી સમત-
ગમત કરવામાં આવી. જે ટેકરીપર એસીને નેપોલિયને જે વરસપર પોતાનો તથા
શાંખો હતો અને જ્યાંથી સત્તુસંન્ય ઉપર નાથકારક તોપોનો માર ચલાવ્યો હતો ત્યાં
આગળજ રાજવંદી પદોજાઓમાટે એક ભવ્ય સમીઆણો બાંધવામાં આવ્યો.
આસપાસના પ્રદેશોના લગ્નરો તમાશગીનો ત્યાં આવ્યા હતા તેમણે નેપોલિયનને
જયતાદયી વધાની લીધી. મુઠ્ઠા વખતે જેના શહેરને બારે ગુસ્સાન થયું હતું તેના
બદલામાં નેપોલિયને ગામ લોખાને ત્રણ લાખ ફ્રાન્ક અપાવવાનો ‘અદોખસ્ત’ કર્યો.
પૃથ્વી ઉપર એવો કોયે રાજા છે કે જેણે સત્તુરાજ્યના શહેરને લગાઈમાં થએલી ગુસ્સા-
સાનીતો બદલો આપવાની ઉદારતા ખતાવી હોય ?

ધણા દિવસસુધી વાતચીત કર્યા પછી ગ્રાર અને નેપોલિયને પોતાના તમાસી
સવાલોનો નીચે પ્રમાણે નિર્ણય કર્યો. ફ્રાન્સ અને રશિયાને મેનીની દંઢ મંડિયી ખાંપી
દેવી અને લગાઈ તેમજ મુલેલ કરવામાં એઉ રાજ્યોએ સાથેજ ઉમા રહેવું. એઉ
રાજ્યએ સલાહમાટે ઇંગ્લંડ આગળ સામટી માગણી કરવી અને મદાદની સરતો
એની ન્યાયી માગણી કે ઇંગ્લંડના લોકો પાડી ત્યાંના પ્રધાનમંડળને સલાહ કરવાનો
અને રશિયાએ જોસેફને રૂપેનના રાજા તરીકે સ્વીકારવો અને રશિયા ફ્રિનલેન્ડ

તથા તુર્કિસ્તાનના મોહોલિયા અને વેલેલિયા નામના બે પ્રાન્તનો કબજો લે તેમાં ફાત્તે હરકત કરવી નહિ. ઈશ્વંડના રાજાને મોકલવાનો પત્ર નેપોલિયને પોતાને હાથે લખી આપ્યો અને તેના ઉપર તેણે તથા આરે સહીઓ કરી.

જ્યારે બેઉ નૃપતિઓ વચ્ચે રાજનૈતિક પ્રશ્નોની ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે તેની સાથે સાથે જોસેફાઇન સાથે લક્ષ્મણ ૨૬ કરીને નેપોલિયને આરની બેન સાથે લગ્ન કરવું એ પ્રશ્ન પણ ચર્ચાવા લાગ્યો. નેપોલિયનના ચારિત્ર્ય ઉપર એ મોટામાં મોટું અને નહિ ભૂંસી શકાય એવું કલંક છે. નમ્ર પ્રકૃતિની, પતિપરાયણ અને હિંદાર સ્વભાવની લલી જોસેફાઇને તો તેને આ અપરાધની ક્ષમા આપી, પણ જગત્ ક્ષમા નથી આપતું. એ જોસેફાઇન નેપોલિયનની તોફાની સમુદ્રના જેવી જિંદગીનાં પ્રયંત્ર તોફાનોમાં તેની સાથે સાચી પતિવ્રતા ઓની માફક અગ્ર ભક્તિથી સામેલ થઈ હતી, અને અનન્ય પ્રેમ અને ભક્તિથી વિપત્તિના અનેક પ્રસંગોમાં તેને વળગી રહી હતી. આવા પવિત્ર લક્ષ્મણને હાજર કરવાનો તેને કશો હક્ક ન હતો. દુનિયાદારીની નજરે તેમ કરવાની ગમે તેટલી જરૂર જણાઈ હોય તોપણ એ પાપ તે પાપજ. જ્યારથી તેણે એ વિચારને અંતઃકરણમાં સ્થાન આપ્યું ત્યારથી ઈશ્વરની તેના ઉપર કરડી નજર થઈ અને તેની વિપત્તિઓનો વધારો થતો ગયો. તે પોતે પણ કબૂલ કરે છે કે જોસેફાઇનનો ત્યાગ એ મારા ઉપરની મોટામાં મોટી વિપત્તિ હતી.

પણ એક બાલુએ આપણને નેપોલિયનને તેના આ કૃત્ય માટે સખતમાં સખત શબ્દોમાં વખોડીએ તે વખતે ન્યાયની ખાતર આપણે તેની પણ દલીલ સાંભળવી જોઈએ. પતિપરાયણ જોસેફાઇન પણ આંસુથી છલકાતી આંખે પોતાના પતિને ક્ષમા કરવા માટે જગત્તી પાયાના કરે છે અને તેનો પતિ તેને અનન્ય પ્રેમથી ચઢાતો હતો છતાં તેને તેનો લાચારીથી ત્યાગ કરવો પડ્યો છે એમ કહીને આપણને નેપોલિયનના મન ઉપર એ છે. જોસેફાઇનનો ત્યાગ એ નેપોલિયનના જીવનનો અત્યંત અદ્ભુત, લવ્ય અને કરણ પ્રસંગ છે. નેપોલિયન પોતાના ખયાલમાં શું કહે છે તે હવે આપણે સાંભળીએ. તે જોસેફાઇનને કહે છે, “ હું તને ચાહું છું અને તનેજ ચાહું છું. આ જીવનમાં મેં સુખની થોડી વણી પણ અનુભવી હોય તો તે માત્ર તારા પ્રેમને લીધેજ છે; પણ યુરોપના તમામ રાજાઓ મને—પ્રજાના ચૂંટાયેલા રાજાને કચરી નાખવા તૈયાર થયા છે. આખા યુરોપને મુખ્યારક્તથી રંગી નાખનાર અને હજારો સુખી કુટુંબોની પાયમાલી લાવનાર સુદોનો છેડો આવનાર નથી. જો હું રશિયા કે આરિસ્તાની સાહજદીને ખરેખરે તો હું રાજાઓની પંક્તિમાં સ્થાન પામી શકું અને મારા પુત્રને રાજા તરીકે સ્વીકારતાં તેઓ વધી ન હોવા. મારા પક્ષને સખળ ટેકા મળે અને યુરોપમાં સુલેહશાંતિ પથરાય. આપણે છતાં પડીશું તોપણ આપણે એક ખીજને ચાલી ચકીશું. બહારથી છતાં પણ અંતઃકરણથી એક રહીશું.”

આવા મહાન હેતુને સિદ્ધ કરવાને આપણે પતિપત્ની તરીકેનો સબધ તોડી ન શકીએ? માણુસજાતને માટે આપણું એ મોઢામાં મોટું બલિદાન કહેવાશે.

“હું અપુત્ર મરી જઈ તો મારા મરણ પછી ફ્રાન્સમાં દાવાનળ જાગશે. લોહીની નદીઓ વહેશે. ઈશ્વર જો મને પુત્ર આપે તો આવા હિતપાતનો સમવટળો જશે. ત્યારે આપણા દેશના કલ્યાણચત્રની વેદીઉપર આપણું બલિદાન આપણે શું ન આપી શકીએ? ફ્રાન્સ તેની જરૂર કદર કરશે અને ભવિષ્યની પ્રજા આપણને આશિષ આપશે.”

નેપોલેયોનનો ત્યાગ કરવામાં નેપોલિયનનો આવો સુદર ઉદ્દેશ હતો તે પોતે પણ પતિને! મનોરથ સમજતી હતી, પણ આટલું છતાં ઈશ્વરની નજરે એ પાપા-ચરણ હતું અને એના બદલામાં તેને કેવી લાયક શિક્ષા થઈ તે જગતે જોઈ. તે આસિદ્ધાંતી શાહજાદીને પરણ્યો, પુત્રનો પિતા થયો, એ પુત્ર રાજ્યાભિને આવશે એવા સ્વપ્ન રચવા લાગ્યો; પણ ડાહ્યામાં ડાહ્યા માણુસની નજર પણ કેટલીક બાબતમાં દુકી હોય છે. આગળ ચાલતાં આસિદ્ધાંતો રાજા—તેનો સસરાજ તેનો વિનાશ કરવામાં મામેલ થયો, અને તે પુત્ર અપ્રસિદ્ધ રીતે અઢાળમૃત્યુ પામ્યો. જેના જન્મ વખતે આખા ફ્રાન્સે ઉત્સવ કર્યો હતો તેના મરણની ડાહને જાણુ સરખી પણ થઈ નથી.

જારને પોતાને પણ નેપોલિયન માથે સમજાવવાની ચાંકી જોડાવાની અભિલાષા હતી નેપોલિયન તેના મિત્ર તો હતોજ પણ બનેલી થાય અને પોતે પારિસ આવે ત્યારે પોતાની બેનને ફ્રાન્સની રાજરાણી થએલી જુએ એ વિચાર તેને ઘણાજ ગમ્યો. નેપોલિયન આગળ આ વિચાર રજૂ કરવામાં આવ્યો. તેણે પોતે પણ અત્યાર આગમ્ય એ વિષે ઘણું વિચાર્યું હતું પણ પોતાની પત્ની તરફના અગાધ પ્રેમે તે સમયે એ વિચારને ગુચ્છકારી કહાડ્યો હતો.

નેપોલિયનનાં વખાણુ કરતાં જાર તો કદિ ચાકતોજ નહિ, તેની એકલી શુદ્ધિનીજ નહિ પણ તેની સબ્યતા અને માયાળુપણાની પણ તે પ્રલસા કરતો. તેણે કહ્યું હતું કે “તે આજના જમાનામાં માત્ર મોઢામાં મોટોજ નહિ પણ મારામાં સારો માણુસ છે. લોકો તેને લાગણી શોખીન અને કીર્તિલોભી કહે ॥ પણ એ ખોટી વાત ॥ તે કહે છે ખરો પણ રાજનૈતિક જરૂરીઆતોને તથા આસપાસના સને-જોને વલ્લય ધરતે કહે છે.”

છતાં પણવાને દિવસે નેપોલિયન અને જાર બેઠે થોડે બેસીને એકબીજાં વહેર બદાર તીકળ્યા. દગરો માણુસો આ દસ્ય જોવા ટોંગે મળ્યા હતાં. તેઓ થોડા માઈવસુધી મથા પછી હેડે ઉતર્યા. એક બીજાને પ્રેમથી બેટ્યા. પછી નેપોલિયન પોતાની ગાડીમાં બેઠો. છતાં પડતાં બેઠે એ દાઘ મેળવ્યા અને છેલ્લી વિદાય લીધી. પછી તેઓ ફરી મળ્યાજ નથી, પણ તેમના બેઠેનાં મૈત્ર્ય ગુપ્ત રહ્યુંસામ મચાવતા થોડાજ વખત પછી

રશિયાનાં લોહીથી રંગાયલાં બરફનાં મેદાનોમાં, અગ્નિથી બળીને ભસ્મ થઈ જતાં મોસ્કો નગર આગળ એકઠાં થયાં હતાં.

ઈંગ્લંડના રાજ્યને લખાયેલો પત્ર મુખ્ય પ્રધાન મી. કેનિંગને પહોંચાડવામાં આવ્યો. પત્ર લઈ જનાર દૂતને પણ ઈંગ્લંડને કિનારે ઉતરતાં અનેક હરકતો અને અપમાન વેઠવાં પડ્યાં. ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંત્રીએ તેનો હમેશની માફક તોછડો જવાબ વાળ્યો. અંગ્રેજ પ્રતિદાસકાર સ્પષ્ટવક્તા કર્નલ નેપિયર પણ પ્રધાન મિ. કેનિંગના જવાબની “ભાષા અપમાનજનક” હતી એમ સ્વીકારે છે. આવો ઉત્તર મળ્યા પછી સલાહનો સભવજ ન રહ્યો. યુરોપમાં ખૂન અને કતલનો પવન ફૂકવા લાગ્યો અને નેપોલિયનનો “કદિ પણ તૂટ ન થાય એવો લોભ” ચારે દિશાએ વગોવાવા લાગ્યો.

નેપિયર લખે છે કે “તેના (નેપોલિયનના) રાજ્યતનો મૂળ સિદ્ધાંત અને તેની લોકપ્રિયતાની ખરી ચાવી એ હતી કે તે ઉભરાવવર્ગનો નહિ પણ પ્રજાવર્ગનો રાજા હતો. એટલાજ કારણથી ઈંગ્લીશ પ્રધાન મી. પિટ્તે તેને “અભસતાક રાજ્ય તંત્રની ભાવનાનો પુત્ર અને રક્ષક” કહેતો હતો, કેમકે મી. પિટ્ત અને તેની જગ્યાએ આવનારા પ્રધાનો ઉભરાવવર્ગનાં હિત અને લાભ જાળવનારા હતા. એજ કારણથી આખા યુરોપનો ઉભરાવવર્ગ નેપોલિયનને સ્વાભાવિકરીતે પોતાનો કદામાં કદો દુરમન ગણીને તેને ધિક્કારતો હતો અને ફ્રાન્સના રાજ્યવિપ્લવપ્રત્યેનું તેમનું સંધુ વેર તેઓ નેપોલિયન તરફજ દાખવતા હતા; કારણ કે સત્ત્રતાની ભાવનાઓનો સમર્થ ગણક જો હોય તો તે એકલોજ હતો. એથીજ પ્રજાપક્ષનો હિમાયતી નેપોલિયન અને અમુક અધિકાર અમારા એકલાનાજ છે એમ માનનાર ઉભરાવવર્ગની હિમાયત કરનાર ઈંગ્લંડ હવે પ્રકટ રીતે સામસામાં આવી ગયા. ખીમ રાજ્યો નેપોલિયન સાથે સુલેહ કરવા રાજી હોવા છતાં ઈંગ્લંડ શામટે સમત મૂકતું ન હતું તેનું કારણ હવે ઉધાડું પડી ગયું ન્યાસુધી આ એક પક્ષમાં લડવાનું સામર્થ્ય રહે ત્યાં સુધી તેમની વચ્ચે મલાદ થવાનો હવે સભવજ ન હતો.”

પ્રકરણ ૪૩ મું-નેપોલિયન ફરીથી સ્પેનમાં

કે બાબુએ સ્પેનમાં લખકર બળવો સળગી ઉઠ્યો હતો અને બીજા બાબુએ આસ્ટ્રિયાનું વિશાળ સૈન્ય ફ્રાન્સની સરહદ ઉપર ઝડપી રહ્યું હતું; એ તકનો લાભ લઇને ઇંગ્લેન્ડે હવે બમણા ઉત્સાહથી હામ કરવા માંડ્યું. સ્પેનનો બળવો તેણે પ્રત્યક્ષિત કરી આપ્યો અને જ્યાં જ્યાં બની શક્યું ત્યાં બળવાખોરોને માટે શસ્ત્ર અને દારૂઓ પહોંચાડવા માંડ્યો. સલાહ ચલાવો તો હવે સંભવ રહ્યો ન હતો; તેથી નેપોલિયને તકરારનો નિકાલ લઝાર્ચ-ચીજ લાવવાની તૈયારી કરવા માંડી. ફ્રાન્સની પ્રજા જોમ એક ઉત્સાહપૂર્ણ જાહેરનામું તેણે પ્રકટ કર્યું અને તેવાજ એક બીજા જાહેરનામાથી સૈન્યને યશસ્વત્ત્વ અપાડ્યું.

પારિસથી માત્રિક સાતસો માઇલને અંતરે હતું. ચિંતાળાનો ઠંડો પવન સુસવાડ ફરતો વાનો હતો અને મુશળધાર વરસાદથી રસ્તા કાદવમય બની ગયા હતા. તોપોનાં ગાડાંના પૈડાં કાદવમાં ગરબી જતાં હતાં, તોપણ ધૂમકેતુના જ્વો ગતિથી તે પૃથ્વીપર ફોડવા લાગ્યો. શાક અને જોખમને તો તે ધોળાને પીજ ગયો હતો. અંધકાર અને વરસાદને પણ તે ગજુતો ન હતો. ચાર દિવસમાં તે બેંગોન ચહેરમાં આવી પહોંચ્યો.

આવતાં વારનેજ તેણે સ્પેનની વસ્તુસ્થિતિની ખરી હકીકત મેળવવા માંડી. તેને તરતજ ખબર પડી ત્રણ કે તેના દુકામેનું જરાગર પાલન કરવામાં સેનાપતિએ બેરકાર રહ્યા હતા. સિપાઇઓ ખાસે પૂરતાં કપડાં ન હતાં. ઘોડા અને અગ્ન્યરોની પણ તંગી હતી. ખોરાકની સામગ્રી પણ પૂરતા જગ્યામાં ન હતી. આખું લશ્કર એકજ રેડાણે સ્પેનના લશ્કરની વચમાં રાખવાનો નેપોલિયનનો દુકમ હોવા છતાં ઘેરાઇ જવાની હદેશની જોએકે લશ્કરની દુકીઓને વેરણ ખેરણ ચાડવી દીધી હતી. પારિસથી બેંગોનસુધીની મુસાફરીના થાકની પરવા કર્યા વગર નેપોલિયને કમર બાંધીને એવા તો ઉત્સાહથી હામ કરવા માંડ્યું કે તેના સ્વમયથી અગ્નપયા માણ-

સૌથી માની પણ ન શકાય. અનાજ, કપડાં, ધોડા, ખચ્ચર વગેરેની ખરીદીમાટે ગંજવર કબાલા તેણે તાબડોળ કરી નાખ્યા. સિપાઇઓને માટે જાવણીનું ખાંધકામ ધમધોકાર શરૂ થયું. નવા સિપાઇઓની ભરતી કરવા માટે દલાલોને ચારે દિશાએ મોકલી દીધા. ટપાલ, રસ્તા અને પૂલોનો વહીવટ કરનારા અમલદારો ઉપર ત્રીણી ત્રીણી બાબતોની સૂચનાઓથી ભરેલા સેંકડો કાગળો લખાવી દીધા. આખો દિવસ કામ કર્યા પછી જાણે આરામ લેતો હોય તેમ નેપોલિયન ઘોડે બેસીને ખડકાળ માર્ગ ઉપર પૂરવેગથી ઘોડો દોડાવતો સાક માઈલ દૂર આવેલા ટાલોસા ગામમાં ગયો, અને ત્યાંથી બીજે દિવસે તે તેટલીજ લાંબી મજલ કરીને વિટ્ટોરિયા પહોંચી જમને જોસેફને મળ્યો.

સ્પેનમાં બળવાખોરોની સંખ્યા પાંચ લાખ માણસોની હતી અને ધર્મશૂરુઓએ અત્યંત ગામડીઓએને ખૂબ ઝતુન ચલાવ્યું હતું. ઇંગ્લંડના લશ્કરની મદદથી તેમને ફતેહ મળી હતી તેથી તેઓ ખૂબ ફુલાઇ ગયા હતા. નેપોલિયનની પ્રથમની યોજના એવી હતી કે શત્રુસૈન્યના જમણા અને ડાબા ભાગ ઉપર એકઠીવખતે હુમલો કરીને તેમને છૂટા પાડી નાખવા. પછી એંશી હજાર માણસોવડે મધ્ય ભાગ ઉપર ત્રી પડીને તમામ સૈન્યને વેરણુ ખેરણુ કરી નાખીને શત્રુની એક પછી એક ટુકડીનો નાશ કરી નાખવો; પણ તેમ કરવાને તેની પાસે મધુ લશ્કર એકે જગ્યાે હોતું જોઇતું હતું અને જોસેફે લશ્કરને એવું છૂટું જવાયુ કરી મૂક્યું હતું કે આ યોજનાને હવે અમલમાં મૂકી શકાય એમ ન હતું, તોપણ તે અસલની યોજનાનેજ વળગી રહ્યો.

નેપોલિયને વિટ્ટોરિયા જતાજ ચારે દિશાએ પડેલા સેનાપતિઓને એકજ જગ્યાએ એકઠા થવાના હુકમ છોડી દીધા. એકદમ બે લાખ ત્રિપાઈ ઓનું ફ્રેન્ચ લશ્કર ચારે દિશાએથી એકઠું થવા લાગ્યું. આખા સૈન્યમાં નેપોલિયનના આવવાથી નવો ઉત્સાહ આવી ગયો. તે જોવે નિહર હતો તેવોજ દીર્ઘદષ્ટિવાળો હતો ભવિષ્યમાં કદાચ પાછા હડીને બચાવ કરવાનો વખત આવે તો તેને માટે પણ તે આગળ ધસતા પહેલાંજ તૈયારી કરી રાખતો. બાંશાહી જાવણીમાંથી હુકમપર હુકમ છૂટવા લાગ્યા. દવાખાનાં બધાઈ ગયાં, મુદ્દસામગ્રીના ભંડાર ભરાઇ ગયા અને વખતે પાછા હડતું પડે તો તેને માટે મજબૂત મેારચા પણ રચાઈ ગયા. પોતાના લશ્કરનું બેઉ બાજુથી રક્ષણ કરવાને મજબૂત ટુકડીઓ જોડવી દીધા પછી નેપોલિયને પચાસ હજાર ચૂંટી કહાડેલા સિપાઇઓવડે શત્રુ સૈન્ય ઉપર હુમલો શરૂ કર્યો. સ્પેનના મિનઅનુભવી ગામડીઓમાંથી તાલીમબાજ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓના ધસારા સામે ઉમા રહેવાયું પણ નહિ. હચીઆર, તોપો, વાવટાઓ વગેરે છોડી દઇને તેઓ ટેકરીઓપર નાસી ગયા. એમ કરતાં કરતાં નાસતા સ્પેનવાસીઓ અને તેમની પાછળ દોડ્યા આવતા ફ્રેન્ચો એરિપનોઝા ગામ આગળ આવી પહોંચ્યા, અહિં ત્રીશ હજાર બળવાખોરો અંગ્રેજ

સરદાર જનરલ બ્લેકની સલાહ પ્રમાણે મજબૂત મોરચો ગ્રાંધીને ઉભા તોપો અને બંદુકોના મારની પરવા કર્યા વગર હર્ષનાદ કરતાં હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ મોરચો મારીને ઉમેલ્યો ત્રીસ હજાર રપેનવાસીઓ ઉપર ધસ્યા. આખો દિવસ જંગ મચી રહ્યો. અંધારું થતાં તેઓ છૂટા પડ્યા, નેપોલિયનના સૈન્ય સામે પોતે ટકી ચક્રવા તેથી રપેનવાસીઓએ રાત્રે ઉત્સવ કર્યો અને ટેકરીઓ ઉપર તાપણું સળગાવીને વિજયની બધે બખર આપી. રાત્રે બીજા બાર હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ આવી પહોંચ્યા, અને સવાર પડતાંજ દારુણ સંગ્રામ ચરૂ થયો. રપેનવાસીઓને છેવટે તેમની મજબૂત જગ્યાએથી ખસવું પડ્યું અને ફ્રેન્ચોની સંગીનના પ્રહારથી તેમનામાં ભંજાણ પડ્યું. સેંકડો બળવાખોરો ગોળાઓથી વીંધાઈ ગયા અને નજીકમાં વેગખંધ વહેતી નદીના વહેણમાં પડીને તણાઈ ગયા. તેમનું બળ હવે પૂરેપૂરું તૂટી ગયું. હવે ફ્રેન્ચોને માફિક તરફ જતા અટકાવવાની તેઓ હિંમત કરી ચક્રવા નહિ. માત્ર એકજ ઠેકાણે પર્વતના સીક્રક ધાટ ઉપર મજબૂત તોપો ગોઠવીને તેમણે છેલ્લો પ્રયત્ન કરી નેયો, પણ ફ્રેન્ચ સ્વારો ત્યાં પણ તેમની તોપોની સામે ધસી ગયા અને આગલી હાર ગોળાથી છિન્નભિન્ન થઈ અર્ધ તોપણુ પાછલી હારે ઠેક તોપોના મોં આગળ પહોંચી જઈને ગોલંદાંનેની કતલ કરી નાખી. આટલું થતાંજ આખું સૈન્ય વેગખંધ આગળ ધસ્યું અને બળવાખોરો હથિયાર ફેંકી દધને ચારે બાલુએ વિખેરાઈ ગયા.

પોર્ટુગાલથી સર જૉન બુરની સરદારી નીચે ઈંગ્લેન્ડનું લશ્કર રપેનની મહત્તે આવ્યું હતું. તે આવી પહોંચે ત્યાર પહેલાંજ માફિક જમ પહોંચવાનો નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો અને ત્વરાથી કુચ કરીને તે ઠેક ચહેરની દિવાલ નજીક આવી લાગ્યો. ચહેરમાં સાંક હજાર બળવાખોરો એકઠા થયા હતા અને દિવાલના ખૂરજપર તોપો ગોઠવીને ફ્રેન્ચોનો સરહાર કરવા તૈયાર થઈને ઉભા હતા. નેપોલિયને આવતાં વારનેજ ચહેરની ચારે બાલુએ પોતાની તોપો ગોઠવાવી દીધી અને દિવાલ તોડીને ચહેરને સર કરવાની પૂરતી તૈયારી કરી દીધી. પછી નાહક મનુષ્ય હતા ન ત્યાં અને ચહેરના નિર્દોષ માણસોને ખમતું ન પડે તે માટે તેણે કહેવપ્રયુક્ત કે બળવાખોરો તાબે થશે તો કોઈને કંઈ ઈજા કરવામાં નહિ આવે. તેમણે તાબે થવાની ઝેરૂખી ના ખાટી તોપોનો મારો ચરૂ થયો અને કિલ્લોનો આગલો બાજ ફ્રેન્ચોએ સર કર્યો. મુખ્ય દવાકને તોડવા માટે મજબૂત તોપો ત્યાં ગોઠવાઈ ગઈ; તોપણુ નેપોલિયને બીજાવાર બળવાખોરોને એતરણી આપી કે હજી પણ તાબે થવાનો વખત છે. ચહેરના ધણી લોકો તાબે થયા ખુશી હતા, પણ બળવાખોરોએ તેમની નિર્દયપણે કતલ ચલાવી, બાકીના ઉપર ધાક ખેસાડી દીધી અને નેપોલિયન તેમની ધાર્મિક સ્વતંત્રતા છીનવી લેવા આગ્યો છે એમ સમજાવોને ધર્માન્ધ લોકોને સ્વાર્થાં ધર્મયુદ્ધોએ ઉદેરી આપ્યા. નેપોલિયને ધસી દહતાથી પોતાના સિપાઈઓને વારી રાખ્યા; કેમકે ચહેરપર

ધસી જવાને તેઓ ટમટમી રહ્યા હતા. બીજવાર પણ શહેર તરફથી નકારમાં ઉત્તર મળ્યો. એક દિવસ અને એક રાત રાહ બેસ્યા પછી નેપોલિયને દિવાલ ઉપર તોપનો મારો શરૂ કરવાની આજ્ઞા આપી. શહેરની વસ્તીને ધ્વજ ન થાય તેટલા માટે એક પણ ગોળો શહેરમાં ન પડે એવી રીતે તોપો ફેંડવાનો હુકમ કર્યો હતો. દિવાલ તૂટી ગઈ અને ફ્રેન્ચો હર્ષનાદ કરતા શહેરમાં ધસી ગયા. અહિંઆ પણ નેપોલિયને તેમને અટકાવ્યા અને ત્રીજવાર બળવાખોરોને તાબે થવાને નોટિસ મોકલી. હવે તેમને તાબે થયા સિવાય છુટકો ન હતો. તેમણે નેપોલિયન પાસે પોતાના તરફથી બે પ્રતિનિધિઓ મોકલ્યા. તેમાંના એક તો ફ્રેન્ચોની થોડાજ વખત પૂર્વે ધાતકીપણે હતલ કરાવનાર ગવર્નર મોર્લી હતો. નેપોલિયનને જોતાંજ તે ધૂજ ગયો. તેણે તાબે થવાનું કબૂલ કર્યું. માત્ર એટલું માગી લીધું કે સ્પેનની રાજસભા લોકોને શાંત પાડે ત્યાંસુધી ફ્રેન્ચ લશ્કરે શહેરમાં દાખલ થવું નહિ.

આ પ્રમાણે નેપોલિયને ઔદાર્ય દાખવીને થોડામાં થોડા જનના બોગે માફક શહેર સર કર્યું. એકદમ જાલુમ અસરની માફક શહેરમાં શાંતિ પથરાઈ ગઈ અને લોકોના જનમાલ સુરક્ષિત થઈ ગયા. બાજર ઉધડ્યા અને લોકોનો દૈનિક વ્યવહાર હમેશની માફક ચાલવા લાગ્યો. સર્વ પ્રકારના રાજકીય અપરાધીઓને મારી આપવામાં આવી. ધર્મશુરુઓના હાથમાં લોકોને કચરવાના ભયંકર હથિયારરૂપ ઈન્કવીઝિશનની સંસ્થા નાબૂદ કરી. આજસુ સાધુઓના મઠની સંખ્યા બે તૃતીયાંશ જેટલી ઠમી કરી નાખી. રફ કરેલા મઠની અડધી ઉપજમાંથી સારા સાધુઓના પગારમાં વધારો કર્યો અને બાકીની રકમ માત્ર સરકારે કરેલું દેવું વાળવા પાછળ ખર્ચો દીધી. દેશના વ્યાપારને નડતર કરનાર જહાતખાતું છોડાડી લીધું અને ઉમરાવો તેમના ખેડુને ઉપર જે સત્તા ભોગવતા હતા તે રદખાતલ કરી. સ્પેનની પ્રજાને માટે આ લાભ કાંઈ ઓછા ન હતા. તેનાથી ભવિષ્યમાં ધણાં સારા પરિણામ નીપજત; પરંતુ ઈંગ્લેંડે આવા લોકાપયોગી મુધારાનો નાશ કરી નાખે એવા રાજ્યોના હાથમાં એ દેશને સોંપા દઇને તેને મનુષ્યરક્તથી રંગી દીધો તથા ત્રણ સૈન્ય જેટલો તેને પાછળ પાડી દીધો. ખરેખર આ વિચારથી ગ્યાનિ ઉપભવ્યા વગર રહેતી નથી.

નેપિયરે આ યુદ્ધની તવારીખ લખી છે તે જોતાં સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે સ્પેનમાં ચાલેલી લડાઈ ખરે જોતાં પ્રજાપક્ષના અને રાજસત્તાના હિમાયતીઓ વચ્ચેની હતી. તેનું આ ખરે સ્વરૂપ જેહ પક્ષ સ્વીકારે છે. વેલિંગ્ટને લખેલા સરકારી પેગામમાં “ પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના જુસ્સાને દબાવી દેવાજ બેઠએ ” એવો ધણે ઠંકણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું અને ગરીબ તેમજ અમીર સર્વને માટે એક સરખા કાયદા રાખવાના વિચારનું જોસેફ સમર્થન કરતો હતો. ફર્ડિનાન્ડની બે-શરમી વર્તણૂકનો તો કોઈથી બચાવજ થઈ શકે એમ નથી. સ્પેનની રાણી “ ખરા-

ખર્ચા ખરામ સ્ત્રી " હતી એમ પણ વેલિન્ટન પોતેજ લખે છે, અને તે છતાં પણ આવા રાજ્યોનો પણ લઇને તેમના હાથમાં ઝેરતને સોપવા માટે ઇંગ્લંડ લગ્ન-ક્રમા ઉતરતું હતું !

આટલો ખટોમરત ક્યાં પછી નેપોલિયને લોકોના આગેવાનોને બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યું કે લોકોની મરજી વિરુદ્ધ હું જોસેફને સ્પેનની ગાદી આપવા ઈચ્છતો નથી. લોકો પોતે આવા ઉદાર અને સુધરેલા વિચારના રાજાને સ્વીકારવા રાજી હોય અને ફરીથી તેને પદમુદ્ર કરવાનો વિચાર ન કરે તોજ જોસેફ અહિં રહેશે. ત્યાર પછી સ્પેનના ૧૨૦૦ આગેવાનોનું પ્રતિનિધિમંડળ તેની પાસે મધુ પોતે સ્પેનને જો લાભ ક્યાં હતા તે ગણાવ્યા પછી નેપોલિયને છેવટમાં કહ્યું, " આજની પ્રજામાંથી મારેવિષે જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા અભિપ્રાયવાળા ઘણા નીકળી આવશે, પણ તમારી ભવિષ્યની સતતિ દેશને નવજીવન આપનાર તરીકે મને કૃતજ્ઞતાસહિત યાદ કરશે "

આ રીતે માત્ર પાંચજ અઠવાડીઆમાં સ્પેનમાં જાગેરો બળવો શમાવીને નેપોલિયને અડધા દેશ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો હવે તેને ઇંગ્લંડના લશ્કરની ખમર લેવાની રહી સર જોન મૂરની સરદારી નીચે નીચે હજાર અંગ્રેજ સિપાઇઓનું સૈન્ય પોર્ટુગાલથી અપાટામધ આશુ આવતું હતું. બીજી દિશાએથી સર ડેવિડ બેર્ડ નામનો બીજો અંગ્રેજ સેનાપતિ દશ હજાર સિપાઇઓ સાથે આશુ આવતો હતો આ કવાયતી જૈન્યો સ્પેનના હજારો બળવાખોરો સાથે સામેન થવા પામે તો જરૂર ફતેહ મળે, એવી અંગ્રેજ સેનાપતિઓ આશા રાખતા હતા, પણ તેમ થવાનો તો હવે સંભવજ ન ગ્યો નેપોલિયને બળવાખોરોને સહા પાનની માફક ઉડાવી દીધા તેથી ઇંગ્લંડના લશ્કરને હવે તો જેમ જલદી નસાય તેમ નારી જવા સિવાય બીજો માર્ગ રહ્યો નહિ

સર જોન મૂરે હવે કોરૂના તરફ ઝડપથી કુચ કરવા માડી ત્યાં આગળ પોતાના સૈન્યને માટે વહાણ તૈયાર રખાવાનાં હુકમ આપી દીધો આ બાલુએ પોતાના લશ્કરની સલામતીમાટે મજબૂત મોરચા અને તોપો જોડવાની દાધા પછી નેપોલિયન આલીશ હજાર સિપાઇઓ સાથે મૂરને મળવા આઘી નીકળ્યો. મિનક્રાચતી સ્પેનના ગામડીઆ સાથે નહિ પણ તાલિમગાજ અંગ્રેજ સિપાઇઓ સાથે લડવાનું હોવાથી તેણે બાદશાહી રજકોની પદટણુના સારામા સારા સ્વાર, ખ્યાદ, સિપાઇઓ અને તોપખાનાનો પુખ્ત સરળમ સાથે લીધો સ્પેનવાસીઓ જધા નારી ગયા અને તેમની મદદ આવેલા અંગ્રેજો હવે એક શ રહી ગયા નેપોલિયન વ ટ્રાળીઆની ઝડપથી તેમની તરફ ધસી આવવો હતો. અંગ્રેજોની સલામતીનો આધાર હવે તેમના હાથ કરતાં થગ ઉપર વધારે હતો તેઓ કોરૂના બદરે પહોંચી જાય ત્યાર પહેલાં તેમને પકડી પાડીને સમરોરનો સ્વાદ અખાડવાના વિચારથી નેપોલિયને અતિશય ત્વરાથી કુચ કરવા

માંડી. એકદમ ઝડપમાં ફેરફાર થઈ ગયો. ખરફ અને વરસાદનાં તોફાન શરૂ થયાં અને તોપોના ગાડાનાં પૈડાં કાઢવમાં ગરકી જવા લાગ્યાં. ઘોડેસ્વારો અને પાયદળની હારમાં ગોટાળો થઈ ગયો. બોમ્બીઆઓ કહેવા લાગ્યા કે આગળ જઈ શકાશેજ નહિ; પણ આદ્ય પર્વતનાં ખરફનાં તોફાનને ઘોળીને પી જનાર નેપોલિયનનો નિશ્ચય ડાળે નહિ. સ્વારો પોતપોતાના ઘોડા દોરવા માંડ્યા અને લોખંડ જેવા મજબૂત પગવાળા ઘોડાઓ ખરફને ધુંદતા, કચરતા આગળ ચાલવા લાગ્યા. એટલે પાછળ આવનારા માટે રસ્તો સરળ થતો ગયો. નેપોલિયન પણ લશ્કરની સાથે પગે ચાલતો હતો અને સામાન્ય સિપાઈની માફક ખરફ અને વરસાદની ઝડીઓ સહન કરતો હતો. આ જોઈને સૈન્ય પણ ઉત્સાહભેર પોતાના સેનાપતિની પાછળ આવતું ગયું. એકવાર લશ્કરનો મુખ્ય ભાગ પાછળ પડી ગયો અને નેપોલિયને તેની સાથેનાં ગાણુસો સાથે એક કગાલ ઝુંપડામાં રાતવાસો કર્યો. તેને માટે જે ખોરાકની સામગ્રી સાથે આણી હતી તેમાંથી તેણે તથા બીજાઓએ વહેચીને વાળુ કર્યું. પછી સગડીની આસપાસ બેસીને નેપોલિયને પોતે બ્રિચનની નિદાળમાં બાજુવા ગયો ત્યાંથી શરૂ થએલી અને “ તેનો કયાં અંત આવશે તે હું (નેપોલિયન) બાજુનો નથી” એવી અફમુન પોતાના જિંદગીના પ્રસંગોની વાતો કહેવામાં રાત્રિ પસાર કરી.

પર્વતો ઝોળંગ્યા પછી ખરફને ઠેકાણે હવે વરસાદની ઝડીઓ વરસવા લાગી અને તોપોનાં ગાડાં કાઢવમાં મધને ખેંચતા સિપાઈઓને ધણો થ્રમ પડવા લાગ્યો. મરના લશ્કરને પાછળથી ઘેરી લેવા માટે નેપોલિયને એક ટુકડી આડ માર્ગે મોકલી દીધી. હવે અંગ્રેજ લશ્કર તેનાથી એકજ મજલને છેટે રહ્યું હતું, અને નેપોલિયને પાથ-રેલી જળમા લગભગ ફસાઈ ગયું હતું. તેઓ જીવ લઈને દોડના તરફ નામતો હતા અને જતાં જતાં માર્ગમાંના પૂલોને ઘાટી ઉડાવી દેતા હતા.

સર જૉન મૂરે પોતાના સૈન્યને કાબૂમાં રાખવા માટે ખુબ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે ત્યાંની રૈયત ઉપર તો કેરજ વર્તાવી મૂક્યો. માર્ગમાં તેના સૈનિકોને જ્યાં ત્યાં દારૂ હાથ લાગતો અને તે પીને તેઓ છાકટા બની જતા તથા ગામનાં ગામ ભૂટતા અને સળગાવી મૂકતા. ધણી વાર તો તેઓ ચકચૂર હાલતમાં પોતે સળગાવેલી આગમાં જાતેજ બળી મરતા. આને લીધે સ્પેનના રહેવાસીઓ અને અંગ્રેજો વચ્ચે તિરસ્કરની લાગણી દૃઢ થતી ગઈ. અંગ્રેજો તેમને “ કૂતલ મંડળો ” કહેતા. સ્પેનના લોકો ઉત્તરમાં કહેતા કે “ અમે ચાના કૂતલ ? તમે તમારા સ્વાર્થમાટે અહીં આપ્યા હતા અને હવે અમારા અચાવ ન કરતાં નાસી જાઓ છો ! ” આખે રસ્તે અંગ્રેજ સૈન્યની ખરાબીની નિદાનીઓ ઠેકાણે ઠેકાણે જોવામાં આવતી હતી. તોપોનાં ભાગેલાં ગાડાં, સીધા સામાનના ખટારા અને માંદા, ધાયલ થએલા તથા છાકટા બનેલા સિપાઈઓ રસ્તામાં જ્યાં ત્યાં પડ્યા હતા.

મુશળધાર વરસાદ વરસતો હતો, અને સિપાઈઓ લીને કપડે ધ્રુજતા આગળ વધતા હતા. નેપોલિયન પણ તેમની સાથેજ હતો તે ઘોડાકાજ માઈક્ર ગયો હતો એટલામાં ફ્રાન્સથી અગત્યના પેગમ લઈને મારતે ઘોડે એક સ્વારે આવીને તેના હાથમાં કાગળ મૂક્યો. આસપાસ ફાઈલર તો હતુંજ નહિ. ધોર અધકાર હતો તેથી તેણે તાપણી સળગાવી અને તેને અજવાળે કામળ વાંચવા લાગ્યો. તેના સેનાપતિઓ તેની મુખાકૃતિને અત્યંત આતુરતાપૂર્વક નિહાળતા છેડે ઉભા રહ્યા, અને આખું લશ્કર પણ વરસાદ અને જરફની ઝડીમાં ત્યાંને ત્યાંજ ઉભું રહ્યું.

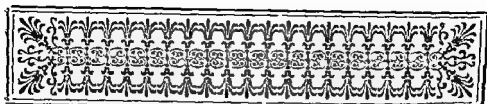
કાગળમાં લખ્યા માંદા સમાચાર હતા. સ્પેનના જળવાને લીધે લાઇન નદીને કિનારેથી એક લાખ સિપાઈઓ અસંકલ્પ પડ્યા તેથી ઉત્તેજિત થઈને આસ્થિયા ઇન્કિંડ સાથે ભેગાંયું હતું. ફ્રાન્સ અને રશિયાની મૈત્રીથી તુર્કસ્તાન પણ ખીજવાયું હતું. તુર્કસ્તાન પામેથી તેની રાજધાની ઝુંદવી લેવાની નેપોલિયને સંમતિ ન આપી તેથી રશિયાની રાજભાતા તથા ત્યાંનો ઉમરાવવર્ગ ઉચ્ચેરાઈ ગયો હતો અને ઝાર પોતે ફ્રાન્સના પક્ષમાં હતો તોપણ તેની વિરુદ્ધપણું જળ રોજ વધતું હતું અને ઝાર તેમના વિરોધની સામે મુરોઢીથી ટકી રહ્યો હતો.

આ પત્ર વાંચતાંજ નવા યૂરોપીય વિગ્રહનું જાવાનક દૃશ્ય નેપોલિયનનાં માનસમધુ આગળ તરવરવા લાગ્યું. આ ઐકાવનારા દૃશ્યથી તેની અમાતુષિક શક્તિઓ પગવાર કુટિત થઈ ગઈ. સ્પેનના મામલામાં હાથ ધામ્યો તેમાં પોતે મોટી ભૂલ કરી હતી એમ હવે તેને સમજાયું અને મજોજ પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો. હવે આ રિયતિમાં સ્પેનને એકદમ ઊઠાડી દેવામાં પણ ઝઠાપણ ન હતું; કારણ કે અમેલે અને સ્પેનવાસીઓ તરતજ એક થઈ જાય અને પિરિનીઝ પર્વત ઓળંગીને ફ્રાન્સના દક્ષિણ ભાગપર ધમ્મા આવે. યૂરોપમાં જે લડાઈની તૈયારી થતી હતી તેનું નિવારણ કરવું હવે અશક્ય હતું; કારણ કે પ્રગપણની હિમાયત કરનાર તે એકઠોજ આનેવાન રાજા હતો અને પ્રગત્વતંગતરી ભાવનાને કચરી નાખવા યૂરોપના તમામ નૃપતિઓ તૈયાર થવા હતા. ઉપર દિશાએ તેની સામે ઇન્કિંડ અને આસ્થિયા ઉર્તા થતાં હતાં; દક્ષિણે સ્પેન, પોર્ટુગાલ અને ઇન્કિંડ તેના ઉપર ઝગમગી રહ્યાં હતાં અને ખાકીનાં યૂરોપીય રાજ્યો તેનો જરફ પણ પરદાજ્ય થાય તો તેના પર વૂરિ પડવાની વાત ભેતાંજ ઉર્તા હતા. આ બધાંની સાથે એકતે હાથે ઝગમગમાં દારણ સાદસ હતું. નેપોલિયન લગ્નપથી કાપર થયો હતો. ફ્રાન્સ પણ કાપર થયું હતું. તેને માત્ર બેન્ માર્ગ ઉઘાડા હતા—કે તો ફ્રાન્સને યૂરોપના રાજ્યોથી દયા ઉપર ઊઠી વહતું અપદ તો ઉત્તરની પડીસુધી લટવું.

કામળ વાંચીને તરત તે ધોરસ્વાર થયો અને ઉદાસીનતામાં ગરમાવ થઈને ગઈ કાલે ત્યાં મુકામ કર્યો હતો ત્યાં ગયો. માર્ગમાં ફાઈલર એક ચળ પછે બેલાયો.

નહિ. તેના ચિત્તની એકાગ્રતાની મંબીર છાપ સર્વના ઉપર પડી હતી. એક કલાક પછી તેના મુખ ઉપરથી ચોક્કસ વાદળ ઉડી ગયું. તેની હમેશની પ્રસન્નતા ખીલી નીકળી, અને તેણે યુદ્ધની યોજના મનમાં ઘડી લીધી. નવા સંકટની સામે બાથ લેવા તે સિંહની માફક સજ્જ થઈ ગયો. હાથન નદી આગળ દોડી જવાની તેને પહેલી જરૂર હતી તેથી અંગ્રેજ લશ્કરની પૂંક જાતે ન લેતાં એ કામ માર્શલ સૌદનો સોંપી તે એકદમ પારિસ જવા તૈયાર થયો.

પ્રકરણ ૪૪ મું-યૂરોપના રાજાઓની નવી એકસંપી

નમાથી જે રીતે અંગ્રેજ સૈન્ય નાહું હતુ તેના જેવી યરમબરેલી નામલાગતુ વૃત્તિ આધુનિક ઇતિહાસમાંથી મળી આવવું મુશ્કેલ છે તેમને નાણાની બરેલી પેડીઓ પણ માર્ગમાં ફેંકી દેવી પડી અને ચળકતી મોના મોહોરો રસ્તામાં વેરાતી પડી હતી. માંદા અને ધાયલ થએલા સિપાઇઓ ધણીજ દયામણી હાલતમાં રસ્તામાં ન્યાં ત્યાં રવડતા હતા. માર્ગમાં જે જે ગામ આવે તેને અંગ્રેજ સિપાઇઓ લૂટતા અને ત્યાંના કમનસીમ રહેવાસીઓ ઉપર હરેક પ્રકારના અત્યાચાર કરતા. તેમનો સેનાપતિ તેપિયર પોને લખે છે કે "સર્વાશે યરમબરેલી રીતે નાસવાનો આવો ખીન્ને પ્રસંગ બાગ્યેજ બન્યો હશે."

સર જૉન મૂરે ધણીજ બાહોશીથી લશ્કરને પાછુ વાળ્યુ હતુ એમા તો વડક નથી. અંગ્રેજ સિપાઇઓ ન્યાં ન્યાં વેરાતા ત્યાં ત્યાં તેઓ અતિશય બહાદુરી અને દલતાથી લડતા હતા. એમ કરતાં કરતાં તેઓ ફાર્સી આગળ આવી પહોંચ્યા. ફાર્સી બરેલા ચાર હજાર થીપ સત્રુના હાથમાં ન લ્યવ માટે તે બધાને બચકર ધડાકા સાથે તેમજે સગાવાળી મૂક્યા. પૃથ્વી કપી હોડી મોટા મોટા ખડકો મૂગમાંથી ઉભડી ગયા અને સમુદ્ર ઉપર તરતાં વહાણુ પણ તોડાન વખતે જેમ ઝોલા ખાપ તેમ ઝોલા ખાવા લાગ્યાં.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે દારૂજી સમામ હરે થયે. નહાદૂર સર જૉન મૂરે તોપના એક ગોળાથી સખત ધાયલ થયે અને તત્કાલ મરણ પામ્યે. અધારૂં થયુ અને લડેવાઓ યાકમા ત્યારે ફ્રેન્ચ પડ્યા કમનસીમ સેનાપતિના વિદોજી થએલા યરીરને ગુપ્તપુષ ફાર્સીના જુરજ ઉપર દારી દીધુ તે વખતજુ દશ્ય થવુજ કરજાખનક હતુ. બાહાદૂર ફ્રેન્ચ નિપાહજોએ તેમના મારવીર પ્રતિરૂપીની યાદનીરી બજવવા ત્યાં તેના નામની એક દરગાહ બનાવી.

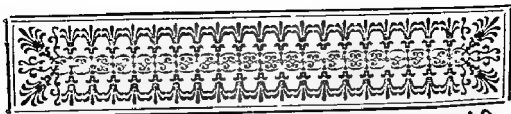
અંગ્રેજ લશ્કર પોતાની દિવ્યાલ પુષ્પવવા લશ્કરની તાપતીએ જેમની તેમ બજતી ગદેય હોને વહાણમાં ચડી બેઠું. તેમજે એકદર જ હજાર સિપાઇઓ અને

પુષ્કળ સુદસામગ્રી ગ્રામીણી. અંગ્રેજ હતિહાસકાર એલિમન લખે છે કે સર જૉન મરના સૈન્યને જેમણે વાળતે ગાળતે ફરફરતી ખવડાવતાકાસદિત, પૂર લરકરી દમામ સાથે રપેન જવું જોયું હતું તેમણે જ્યારે તે જ લરકરને બેઠાત થઇને પાણું આવેયું જોયું ત્યારે તેમને ભારે અચંબો અને ધારતી લાગ્યા વગર રહી નહિ. કર્નલ નેપિયરનો ભાર્ડ મેજર નેપિયરકા આ લગાર્ધમાં ધાયલ થઇને કેદ પડકાયો હતો તેની ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ જે ઉદારતાથી જરદારત લીધી હતી તેના કૃતગતા-ભર્યો ઉદ્દેશ્ય નેપિયર પોતાના હતિહાસમાં કરે છે; અને આવા ઉદાર દિલનો સાચો દેશભક્ત માર્શલ ને જે સ્વદેશને માટે પાંચસો સુદો લડ્યો હતો, તેને ધુર્જેન રાજ-ઓએ દેશદ્રોહી તરીકે ગાળામાર કરાવ્યો તે વિષે તે ધણો ખેદ દર્શાવે છે.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ ધીમે ધીમે આખો રપેન દેશ સર ક્યો. મારા-ગોસાના મજબૂત કિલ્લાનો આશ્રય લઇને અંગ્રેજોની મદદથી રપેનના બળવાખોરોએ લાંબા વખતસુધી બચાવ કર્યો પણ તેમને આખરે તાબે થવું પડ્યું અને તેઓનું છેલ્લું મથક ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યું. કેટલાક બળવાખોરોએ દવાખાનાઓમાં પેરીને માંદા અને ધાયલ ફ્રેન્ચ ગિપાઇઓની કનલ કરી હતી તેમને સખત શિક્ષા કરવામાં આવી. આ બધાનો અપજય અને જવાબદારી નેપોલિયને પોતાને શિર લીધી અને રપેનના લોકો જેસેફને ચલાય તેટલા માટે બધા દયાનાં કામનો યશ તેને અપાવ્યો, તોપણ લોકો જેસેફ કરતા નેપોલિયન તરફ વધારે આકર્ષાયા હતા.

ગયા પ્રકરણમાં જણાવેલા તાકીદના પેમામ વાંચ્યા પછી રપેનનો બંદોખરત કરી લેવામાં નેપોલિયન થોડા દિવસ ત્યાં રોક્યો. રસ્તામાં વેલેરોલિડ શહેરમાં તે પાંચ દિવસ થોડ્યો. ત્યાંથી તેણે યૂરોપનાં જૂદાં જૂદાં રાજ્યો ઉપર તાકીદના કાગળો લખી નાખ્યા અને બીજાને જે કામ કરતાં એક વર્ષ લાગે તે કામ તેણે પાંચજ દિવસમાં ઉકેલી નાખ્યું ક્રાન્સ, રપેન, હટાલિ, જર્મની વગેરે દેશોમાં તેનાં જે જે લરકરો હતા તેમને કપી કપી રીતે એકકા કરી શકાય તેની યોજના તેની આખ આગળ રમી ગઈ. આટલું કર્યા પછી તે ઘોડેસ્વાર થઇને પારિસ તરફ મારતે ઘોડે રવાના થઇ ગયો. પાંચ દલાકમાં તેણે પચાસી માઇલની મુમાફરી કરી. રસ્તામાં થોડે થોડે અંતરે તેને માટે તાજા ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા હતા. એક ઉપરથી ઉતરીને તરત તે બીજા ઉપર બેસી જતો અને એડી મારીને ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવી મૂકતો. જે લોકોએ તેને આ વખતે જોયો હતો તેઓ તેની નાની આકૃતિ, આરસપહાણ જેવો સફેદ ફિક્કો ચહેરો, પીસેલા હોઠ, ઘોખડના જેવી દંડતા સૂચવતી બ્રકુટિ અને અગ્નિના જેવી ચળકતી આખ કદિ પણ ભૂલ્યા ન હતા.

વીજળીના વેગે તે બેચોન આવી પહોંચ્યો. બાદશાહી રક્ષકોના સૈન્યને બનતી તાકીદે હાઈન તરફ ચાલ્યા જવાનો હુકમ કરીને તેણે પારિસ તરફ માડી દોડાવી

પ્રકરણ ૪૪ મું-યૂરોપના રાજાઓની નવી એકસંપી

નમાથી જે રીતે અંગ્રેજ એન્ડ નાકુ હવે તેના જેવી ધરમભરેલી નામજાગવું જતાંત આધુનિક ઇતિહાસમાંથી મળી આવવું મુશ્કેલ છે તેમને નાણાંની ભરેલી પગીઓ પણ માર્ગમાં ફેંટી ફેંટી પડી અને ચળમતી મોના મોહોરો રસ્તામાં પેરાતી પડી હતી નાથ અને ધાયલ યજ્ઞેલા મિપાઇઓ ધણીજ દયામણી હાલતમાં રસ્તામાં ભૂંડા ત્યા રવડતા હતા. માર્ગમાં જે જે નામ આવે તેને અંગ્રેજ સિપાઇઓ લૂટતા અને ત્યાંના કમનસીમ રહેવામીઓ ઉપર હરેક પ્રકારના અત્યાચાર કરતા તેમનો સેનાપતિ મેપિયર પોને લખે છે કે “સર્વારો લગભગરેલી રીતે નાસવાનો આવો ખીન્ને પ્રમુખ લાગ્યો”

બન્યો હશે”

મર જોન મૂર ધણીજ માહોરીથી લશ્કરને પાછું વાળ્યું હતું એમાં તો વધુ નથી. અંગ્રેજ સિપાઇઓ જ્યાં જ્યાં પેરાતા ત્યાં ત્યાં તેઓ અતિશય બહાદુરી અને હલ તાથી લડતા હતા એમ કરતાં કરતાં તેઓ કોઈના આચળ આવી પહોંચ્યા. કોઈના ભરેલા ચાર દળર પીપ વચુના હાથમાં ન જાય માટે તે બધાને બચકર ધડામ સાથે તેમણે સળગાવી મૂક્યા પૃથ્વી કપી હડી મોટા મોટા ખડો નુકસાંથી ઉખડી ગયા અને સમુદ્ર ઉપર તરતાં વહાણ પણ તોરાન વખતે જેમ જોવા ખાપ તેમ જોવા ખાવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે દારુજ સમામ વડે થયેલ મહાદુર મર જોન મૂર તોપના એક જોળાથી સખલ ધાયલ થયો અને તત્કાળ મરજી પામ્યો. અધાર્ક થયું અને હલેલાઓ માફમાં ત્યારે છતાં પણ કમનસીમ સેનાપતિના વિદીર્ણ થયેલા ચરીંગને યુવનુષ કોઈનાના શુરજ ઉપર દાગી દીધું તે વખતનું દસ્ય પવન કરજાજીક હતું બહાદુર ફ્રેન્ચ મિપાઇઓએ તેમના શત્રુની પ્રતિન્યૂતિની યાદગીરી જાગ્રતવા ત્યાં તેના નામની એક દરગાહ મંદિરની.

અંગ્રેજ લશ્કર પોતાની દિવસાલ ધુપાવવા લશ્કરની તાપત્તીઓ જેમની તેમ બગતી ગેરવા હથે વડાખમા ચડી બેઠું તેમણે એકદર ૭ દળર સિપાઇઓ અને

પુષ્કળ યુદ્ધસામગ્રી સુમાવી. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિમન લખે છે કે સર જૉન મૂરના સૈન્યને જેમણે વાળતે માગતે ફરફરતી ખ્વગ્નપતાકાસદિત, પૂર લરકરી દમામ સાથે સ્પેન જતું જોયું હતું તેમણે બ્યારે તેજ લરકરને બેઠાથ યઇને પાછું આવેયું જોયું ત્યારે તેમને ભારે અચંબો અને ધારતી લાગ્યા વગર રહી નહિ. કર્નલ નેપિયરનો ભાર્ડ મેજર નેપિયરકા આ લડાઈમાં ધાયલ યઇને કેદ પડ્યાયો હતો તેની ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ જે ઉદારતાથી જરદાસ્ત લીધી હતી તેનો દૃતચતાભર્યો ઉલ્લેખ નેપિયર પોતાના ઇતિહાસમાં કરે છે; અને આવા ઉદાર દિલનો સાચો દેશબક્ત માર્થલ ને જે સ્વદેશને માટે પાંચસો યુદ્ધો લડ્યો હતો, તેને છુર્મોન રાગ્ન-ઓએ દેશદોષી તરીકે ગોળાખાર કરાગ્યો તે વિષે તે લલો ખેદ દર્શાવે છે.

ત્યાર પછી ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓએ ધીમે ધીમે આખો સ્પેન દેશ સર ક્યો. સારા-ગોસાના મજબૂત કિલ્લાનો આશ્રય લઇને અંગ્રેજોની મદદથી સ્પેનના બળવાખોરોએ લાંબા વખતસુધી બચાવ ક્યો પશુ તેમને આખરે તાબે થતું પડ્યું અને તેઓનું છેલ્લું મથક ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવ્યું. કેટલાક બળવાખોરોએ દવાખાનાઓમાં પેસીને માંદા અને ધાયલ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની કનલ કરી હતી તેમને સખત શિક્ષા કરવામાં આવી. આ બધાનો અપજ્ઞ અને જવાબદારી નેપોલિયને પોતાને શિર લીધી અને સ્પેનના લોકો જોસેફને ચઢાય તેટલા માટે બધાં દયાનાં કામનો યથ તને અપાળ્યો, તોપણ લોકો જોસેફ કરતાં નેપોલિયન તરફ વધારે આકર્ષાયા હતા.

ગયા પ્રકરણમાં જણાવેલા તાકીદના પેગમ વાંચ્યા પછી સ્પેનનો બંદોબસ્ત કરી લેવામાં નેપોલિયન થોડા દિવસ ત્યાં રોક્યો. રસ્તામાં વેલેડોલિડ શહેરમાં તે પાંચ દિવસ થોભ્યો. ત્યાંથી તેણે યૂરોપનાં જૂદાં જૂદાં રાજ્યો ઉપર તાકીદના કાગજો લખી નાખ્યા અને બીજાને જે કામ કરતાં એક વર્ષ લાગે તે કામ તેણે પાંચજ દિવસમાં ઉઠેલી નાખ્યું. ફ્રાન્સ, સ્પેન, પ્રટાલિ, જર્મની વગેરે દેશોમાં તેનાં જે જે લરકરો હતા તેમને ક્ષી ક્ષી રીતે એકકા કરી ચકાપ તેની યોજના તેની આંખ આગળ રમી ગઈ. આટલું કર્યા પછી તે થોડેસ્વાર યઇને પારિસ તરફ ભારતે થોડે રવાના થઇ ગયો. પાંચ કલાકમાં તેણે પંચ્યાસી માઇલની મુસાફરી કરી. રસ્તામાં થોડે થોડે અંતરે તેને માટે તાજાં ઘોડા તૈયાર રખાવ્યા હતા. એક ઉપરથી ઉતરીને તરત તે બીજા ઉપર બેસી જતો અને એડી મારીને ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવી મૂકતો. જે લોકોએ તેને આ વખતે જોયો હતો તેઓ તેઓ તેની નાની આકૃતિ, આરસપહાણુ જેવો સફેદ ફિક્કો ચહેરો, પીસેલા હોઠ, લોખંડના જેવી દબતા સૂચવતી બ્રકુટિ અને અગ્નિના જેવી ચળકતી આંખ કદિ પણ જુલ્યા ન હતા.

વીજળીના વેગે તે જોયેલ આવી પહોંચ્યો. બાદશાહી રક્ષકોના સૈન્યને બનતી તાકીદે હાઈન તરફ ચાલ્યા જવાનો હુકમ કરીને તેણે પારિસ તરફ ગાડી દોડાવી

મૂઢી અને રાત્રે એકાએક સર્વની અગત્યની વસ્તુ દુષ્કલેગીમ આવી હતો. યૂરોપના જૂદા જૂદા રાજ્યોમાં પ્રવતી રહેલી કપટભળથી નેપોલિયને પ્રજાને ખિનવારે રાખી હતી માડિંગના માણ રાજ્યોની દગલખાણથી લોકો હજી પૂરેપૂરા અગત્યના હતા તેથી કરીને લોકો એમ માનતા હતા કે તેણે સ્પેનની ખટપટમાં હાથ ધાલીને પ્રજાનાં નાણાંની અને લશ્કરની વિના કાગળુ ખરમાદી કરી હતી તેને પોતાને પણ આ બામતમાટે ઉડો પથાત્તાપ ચતો હતો સ્પેનની પ્રજાને સારા અને સગીન લાગ કરી આપીશ કે તેઓ પોતાના નાલાયક અને જીવમગાર રાજાને જૂલી જશે એવી તે આશા રાખતો હતો છંપડે વચમાં માથું માર્યું ન હોત તો સ્પેનનો જરૂર ઉદ્ધાર થાત અને ત્યાંના લોકોને નવું જીવન મળત વળી જો નેપોલિયન સ્પેનનો બળવો શમાવવામાં રોકાયો ન હોત તો આસ્ટ્રિયા તેની સામે માથું ઉઘાડવાની હિમત કરત નહિ એ પણ બનવા નેમ જો પણ નેપોલિયનની જગત નમતી બાજુ થતા સ્પેનના રાજા ઈગ્નેસની સાથે મળી જઈને ફ્રાન્સની દક્ષિણ ઉપર જરૂર હુમલો કરત.

નેપોલિયન પોતે સ્પેનના રાજ્યોને પદમ્પદ કરવા માટે ધણીવાર પાછળથી પથાત્તાપ કરતો હતો તોપણ જેમાં સંપૂર્ણ જોખમ રહેતું ન હોય એવો તેને માટે એક પણ માર્ગ ન હતો. જો તેણે સ્પેનના મામલામાં હાથ ધાલ્યો ન હોત તો ત્યાંના રાજા અને તેના પુત્ર વચ્ચે લગાનક વિરોધ સળગ્યા વગર રહેતજ નહિ. ઈગ્નેસ જરૂર રાજપુત ફર્ડિનાન્ડનો પક્ષ લેત અને તેથી કરીને સ્પેન ઈંગ્લેન્ડના પૂરેપૂરા અધિકાર નીચે આવી જાત અને તે ઈંગ્લેન્ડ એક મસ્થાનજ બની જાત. જો તેણે પોતે ફર્ડિનાન્ડનો અથવા તેના બાપનો પણ લીધો હોત તો તેને એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રાજા તરીકે પોતાના સિદ્ધિતિથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવું પડત અને એક કંચ રાયલી, અદાન પ્રજા ઉપર જીવમગાર રાજાના અસહ્ય અધિકારને દંડ કર્યાનું અને ઇન્કિવજિસનના લગાનક કેદખાનાની પદ્ધતિને ટેકા આપ્યાનું તેના ઉપર મોટું કદક આવત નેપોલિયને સાગમાં સાથે માર્ગ પસંદ કર્યો પોતાનું આત્મરક્ષણ કરવા છતાં પણ તેણે સ્પેનને હિંદુ રાજ્યના ધાગણ અને હવાણુ તથા કેળવાપલો રાજા આપ્યો.

પારિસ આવ્યા પછી તેને બધી દિલાએથી પાકે પારે સમાચાર મળતા મયા કે આસ્ટ્રિયામાં નવેસરથી લડાઈ કરવા માટે ધમધોઢાર તૈયારીઓ ચાલી રહી છે જર્મનીના અનેક રાજ્યોમાંથી તેને આસ્ટ્રિયાની લશ્કરી તૈયારીના વિગતવાર હવાલ મળતા મયા. હવે તેની સ્થિતિ પૂરેપૂરી જોખમભરેલી હતી એમાં ચક ન હતો. ઈંગ્લેન્ડે સત્તાક કરવાની તો શુ પણ મલાદત કહેણ લઈ આવનાના દુનને પોતાના દિનારા ઉપર ઉતરવા દેવાની પણ પરવાનગી આપી ન હતી જીર્મન રાજાને જ્યારે ફ્રાન્સની પ્રજાએ પદમ્પદ કર્યો ત્યારે તો નેપોલિયન નીનો બાગક હતો અને પાછળથી આખી

પ્રજાએ એકેઅવાજે તેને પોતાના રાજ તરીકે ચૂંટી કહાડ્યો હતો; તેપણ ઈન્ડ તેને રાજગ્યાદી પચાવી પચાસ અને દાયદેસર રાજગ્યોના મુકુટ છીનવી લેનાર કહીને વગોવતું હતું. “ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રાજાને પૂરો કરી નાખો ” એવી ગર્જનાથી આસ્ત્રિયા ગાઝ રજું હતું અને રશિયાની રાજગ્યાતાએ તથા ત્યાંના ઉમરાવ-વર્ગે પણ એ ગર્જના ઝીલી લીધી હતી.

આસ્ત્રિયા સાથે કલદ ઉત્પત્ત ન થાય તે માટે નેપોલિયને જનતુ કયું હતું. તેણે ત્યાંના રાજપ્રતિનિધિને ખાતી આપી હતી કે મારે તમારી સાથે લગાષ કરવી નથી. આસ્ત્રિયાને કંઈ વંધો હોય તો તે મને જણાવો એટલે તેના તોડ કહાડી રાકાય. આસ્ત્રિયાએ કરવા માડેલી લશ્કરી તૈયારીઓ આખા યુરોપના જાણવામાં હતી અને તેનો હેતુ પણ કાંઈથી અજાણ્યો ન હતો. જો આસ્ત્રિયાને ખરેખરી એવીજ ધાસ્તી હોય કે મારા રાજ્ય ઉપર નેપોલિયન તરાપ મારશે અને તેથી સ્વરક્ષણને માટેજ તે તૈયાર થતું હોય તો તેનો સદેહ ટાળવા માટે તેના રાજ્યને જેવું ને તેવું રહેવા દેવા માટે નેપોલિયને પોતાની તેમજ રશિયાની બેવડી જામિન-ગીરી આપવા માંડી; પણ આસ્ત્રિયાને તો ઈટાલિ પાછું મેળવવું હતું. પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર્યની બાવનાને કચરી નાખવી હતી અને વંચપરંપરાથી ચાલ્યા આવેલા રાજના સિંહાસન ઉપર પ્રજાએ ચૂટેલો રાજા બેસે એવો દાખલોજ તેને યુરોપના ઇતિહાસમાંથી ભૂસી નાખવો હતો. આટલું જોઈ લીધા પછી આસ્ત્રિયાની વધારે ખુશામત કરવામાં સ્વમાન મચાવતું નથી એમ જાણીને નેપોલિયન ચૂપ રહ્યો અને હવે શું થાય છે તેની ચાંતિથી રાહ જોતો બેઠો.

એકવાર ટૂંકલેરોસના રાજમહેલમાં યુરોપનાં ગભ્યોના પ્રતિનિધિઓ તથા ખીજ દરબારીઓ બેઠા હતા, તેમની વચમાં નેપોલિયને કયું, “ આસ્ત્રિયા પાછલા અનુભ-વોના પાક બૂધી મધુ છે. તેને નવા પાઠજ શીખવાની પ્રવ્રજા તે હું તેમને આ વખતે તે ખરાખર શીખવીશ. મારે લગાષ કરવી નથી. આખો યુરોપ જાણે છે કે મારે તમામ લક્ષ ઈન્ડ રેનમા સળગાવેલી લગાષમાં રોકાયુ હતું. ન્યારે ૧૮૦૫ ની માલમા ઈંગ્લિશ ખાડી ઓળંગીને હું ઈન્ડ ઉપર ચઢાષ કરવાની તૈયારીમાં હતો તે વખતે આસ્ત્રિયાએ મારી માથે લગાષ જાહેર કરીને ઈન્ડને ખચાપી લીધું. આ વખતે હું કોરના આગળ અગ્રેજોની ખમર લેવા જતો હતો ત્યારે પણ તેણે માથું ઉંચકવાની તૈયારી કરીને મારા કામમા વિંધ નાખ્યું. મારે જો પારિસ આવવું પડ્યું ન હોત તો એક પણ અગ્રેજ ખચવા પામત નહિ. આ પ્રમાણે ફરીથી કનડગત કરવા માટે આસ્ત્રિયાને ખમવું પડશે. હાં તો તેણે એકદમ લશ્કર વિખેરી નાખવું અથવા તો દારણ સંગ્રામને માટે તૈયાર થવું. જો તે પોતાના લશ્કરને એટલે દરજ્જે ઓછું કરી નાખે કે મને તેના તરફ યક રાખવા જેવું ન રહે તો મારે તેની સાથે ને. ૩૦

આરિદ્રયા હવે લગ્નની તૈયારીમાં એટલું બધું આગળ વધી ગયું હતું કે તેનાથી હવે પાછા હાથ એમ હતુંજ નહિ. આખી આરિદ્રયન પ્રાંતને ગમગત કરવા એટલું કરી સકાય તેટલું કરવામાં આવ્યું હતું. લોકોના મન ઉપર એવું પણ દાસાગ્યું હતું કે નેપોલિયનને ઈંગ્લંડ તથા સ્પેને ગળાને સ્વચ્છ સપગાવી દીધો છે અને તેના હસાયલા સિપાઈઓ બધા સ્પેનમાં ચાલ્યા ગયા છે તેથી તેના ઉપર હુમલો કરવાની આ સારામાં સારી તક છે. વળી જર્મની પણ વખત આવે નેપોલિયનના પક્ષમાંથી ખસી જશે; પ્રશિયા પણ તેની સામે લડવાની રાહ ભેંસ રહ્યું છે; અને રશિયાના ઝારથી રાજમાતા તથા ઉમરાવવર્ગના દબાણને લીધે ક્રાન્સને લેશમાન પણ મદદ આપી શકાવાની નથી. ઈંગ્લંડના એન્ટો પણ વિચેનામાં જઈને પ્રાંતને ઉરોરવા મંડી ગયા હતા. ઈંગ્લંડે આરિદ્રયાને પોતાનું નાકસૈન્ય, લશ્કર તથા યુદ્ધસામગ્રી આપવાનું વચન આપ્યું. આવાં આવાં કારણોને લીધે આરિદ્રયાના સમગ્ર પ્રાંત લડવાને માટે એક પછે ધણ રહી. આખા દેશમાં સિપાઈઓનાં અને સ્વારોનાં અનેક દળ પૂરવા લાગ્યાં. પાંચ લાખ સિપાઈઓને રોજ લશ્કરી કબાયત અપાવા લાગી. હંગરીની આખી પ્રાંત ઉલટી. તુર્કસ્તાને ક્રાન્સની મેઝી તોડી અને ઈંગ્લંડ સાથે કોલકરાઈ કર્યાં. એક વર્ષ ઉપર તો તેમણે અંગ્રેજોના કાફલાને ફ્રેન્ચોની મદદથી ક્રાન્સરેન્ટિનોપલના બંદરેથી મારી હદાડ્યો હતો, પણ આજે તુર્કસ્તાન અને ઈંગ્લંડ ક્રાન્સના પ્રાંત-સત્તાક રાજ્યની સામે એક થઈ ગયાં.

રશિયાનો ઝાર નેપોલિયન તરફ માઠ મૈત્રી રાખતો હતો છતાં આ પ્રસંગે તેની વર્તણૂકમાં સિધ્ધિલતા જણાવા લાગી. તેને તુર્કસ્તાનની રાજધાની પડાવી લેવી હતી અને નેપોલિયન તેથી વિરુદ્ધ હતો. છતાં તુર્કસ્તાનના અન્યુખને કિનારે આવેલા બે પ્રાંત ઝાર છતી લે તેમાં નેપોલિયને દરકત ન કરવી એવો બે વચ્ચે કોલકરાઈ થયો હતો. ક્ષણ જળહેર કર્યા વગર એ કામ ખતે એમ ન હતું અને આરિદ્રયા, ઈંગ્લંડ અને તુર્કસ્તાન એક થયાં હતાં તેથી હવે તે પ્રાંત છૂતવાનું કામ સહેલું ન હતું. આટલા કારણથી ઝાર ધણો ચીડવાયો હતો અને નેપોલિયન તરફની તેની વર્તણૂક મોળી થવા લાગી હતી.

આરિદ્રયાના રાજાને ઝારની મુંઘવણની ખમર હતી તેથી બની શકે તો તેને પણ સમજાવીને પોતાના પક્ષમાં વાળી લાવવા માટે આરિદ્રયાએ પોતાના એકચીને રશિયાના દરબારમાં મોકલ્યો. તેણે આવીને તરતજ ભેઈ લીધું કે આખું રશિયા ક્રાન્સની વિરુદ્ધ છે—રાજકુટુંબનાં માણસોનું પણ તેવુંજ વલણ છે, પણ ઝાર એકલોજ અડમ રહ્યો. તેણે પોતાના ઉદાર સ્વભાવને અનુસરીને સ્પષ્ટ સંબંધોમાં જણાવી દીધું કે આરિદ્રયાની રીતભાતથી હું ઘણો નારાજ છું; અને જો ક્રાન્સ સાથે લડશો તો તેમાં જરૂર માર્ગો જશે અને તેથી આખા યુરોપખંડમાં તેનો કોષ હરિદ રહેશે નહિ,

લડવાનો વિચારજ નથી મારે તો ઈંગ્લેન્ડની માથે રચેનમાંજ લડવું છે જો તે લશ્કર કમી નહિ કરે તો આ વખતે હું એવી ઉવટની લડાઈ લડીશ કે જેથી અનિશ્ચયમાં કાંઈ પણ રાજ યુરોપખંડમાં તો ઈંગ્લેન્ડનો પક્ષ લેવાની હિમત નહિજ કરી શકે "

હજાઈ તો નેપોલિયનના પ્રારબ્ધમાં સરખાઈજ હતી ફ્રાન્સમાં રાજ્યપરિવર્તન થયા પછી તરતજ ત્યંત્રી રાજદૂત ધારણ કરીને તેણે યુરોપના તમામ રાજાઓની ખુશી વહોરી લીધી હતી કાં તો આપખુદ સત્તા ધરાવનારા રાજાઓને તાબે થવું અથવા તો પ્રજાવર્ગના હક્કનું રક્ષણ કરવા માટે લશ્કર હજાઈમાં ઝોકાવવું એ બે સિવાય ત્રીજો વસ્તોજ તેને મારે ન હતો.

તેણે રશિયાના ઝારને કહેવડાવી દીધું કે તમે જો મારી સલાહ પ્રમાણે આજ્ઞા હોત તો આપણે જૂદીજ સ્થિતિમાં હોત, અને આસ્ટ્રિયાની માથું ઉચકવાની હિમત જ ન ચાલત પણ આપણે કામ કરવાને બદલે વાતોમાંજ વખત ગાળ્યો અને હવે નવી લડાઈ જાગશે, માટે આપણી મરત પ્રમાણે તમારે બધું લશ્કર તમારે મને સોંપી દેવું હું પોતે ત્રણ લાખ ફ્રેન્ચો અને એક લાખ જર્મનો તૈયાર રાખીશ આ લશ્કરને નેતાંજ કદાચ આસ્ટ્રિયા દગાઈ જશે, અને તેમ નહિ થાય તો તેના ઉપર ખાજા અજમાવીને પણ આપણી યોજનાઓમાં તે હવે પડી કનડમત ન કરી શકે એવી સ્થિતિમાં તેને લાવી મૂકવું પડ્યો જર્મન રાજ્યોના પોતાના મિત્રરાજાઓને પણ પોતપોતાનાં મૈત્ર્ય તૈયાર કરવાને તેણે ફરમાન કરી દીધું અને પ્રશિયાના રાજાને તાબાઈ આપી દીધી કે તમે તટસ્થ રહેજો અને આપણા વચ્ચે ધમેકાં સલાહની સરત પ્રમાણે જો ૪૨૦૦૦ હજાર માણસ કરતાં વધારે લશ્કર તૈયાર કર્યો તો તરતજ તમારી માથે હજાઈ જાહેર કરવામાં આવશે.

આખા ફ્રાન્સમાં એકદમ જાગૃતિ આવી ગઈ રાજ્યના એકેએક પ્રાંત ઉપર નેપોલિયનની અત્યાધિક શક્તિની જાનુકું અસર થઈ ગઈ હતી. દેશનો લશ્કરમાં ભરતી કરવા મંડી ગયા રાજાઓ, નેનાપતિઓ, ઈંગ્લેન્ડે અને કદાકદરોને વરોજા સેન્ટો પત્રો વખાવા લાગ્યા, હાઝોળા અને તોપો બનાવવાનાં મારખાનાં ધમધોમર કામ કરવા મંડી ગયા. હજારો મિપદોની દુકાનીઓ દેશમાં ભૂમવા લાગી. ખાર હજાર તોપ બેચનારા ધોળાની ખરીદી થઈ હજારોની હરેક પ્રકારની વારાફરીને માટે હમેશા તૈયાર રહેનાર નેતૈતિયો પચાસ હજાર કોઇલગા અને પાત્રગ પણ વરકરની સાથે રાખ્યા અને તે પાત્રગથી રજા / ઉપયોગી થઈ પડ્યા. વગર વખતે ન્યૂન નહીતો વિશાળ પટ અતસાસપ ન થઈ પડે ને માટે જોતેલ જાદરથી ૧૨૦૦ ખદારીઓને પણ લશ્કરમાં સામેલ કર્યા પોતે જાણ જાહેર કર્યા વગર / આસ્ટ્રિયાનું ખ્યાન ખયાલ તેમ આવી ખરી તૈયારીઓ તેણે કરી દીધી. તેમ કરવાને તેના એટલાજ દેવું દેના ૬૯.૭૭ પણ આસ્ટ્રિયા ને તે તો તેને નેતાવડું અને હજાઈ અટકી શકે તો અટકાવડી.

આરિદ્રયા હવે સગંધની તૈયારીમાં એટલું બધું આગળ વધી ગયું હતું કે તેનાથી જે પાછા હાથ એમ હતુંજ નહિ. આખી આરિદ્રયન પ્રજાને જાગૃત કરવા જેટલું રી યથાવ તેટલું કરવામાં આવ્યું હતું. લેકિના મન ઉપર એવું પણ કસાવ્યું હતું : નેપોલિયનને ઇંગ્લંડ તથા સ્પેને મળાને સંબંધ સપડાવી દીધો છે અને તેના સાયદ્ધા સિપાઇઓ બધા સ્પેનમાં આઠ્ઠા ગયા છે તેથી તેના ઉપર હુમલો કરવાની બા સારામાં સારી તક છે. વળી જર્મની પણ વખત આવ્યે નેપોલિયનના પશુમાંથી ખસી જશે; પ્રશિયા પણ તેની સામે લડવાની રાહ જોઈ રહ્યું છે; અને રશિયાના ઝારથી રાજમાતા તથા ઉમરાવવર્ગના હાથાજુને લીધે ક્રાન્સને લેવામાન પણ મદદ આપી શકવાની નથી. ઇંગ્લંડના એજન્ટો પણ વિચેનામાં જઈને પ્રજાને ઉદ્ધેરવા મંડી ગયા હતા. ઇંગ્લંડે આરિદ્રયાને પોતાનું નાકસૈન્ય, લશ્કર તથા યુદ્ધસામગ્રી આપવાનું વચન આપ્યું. આવાં આવાં કારણોને લીધે આરિદ્રયાના સમગ્ર પ્રજા લડવાને માટે એક પગે થઈ રહી. આખા દેશમાં સિપાઇઓનાં અને સ્વારોનાં અનેક દળ પૂમવા લાગ્યાં. પાંચ લાખ સિપાઇઓને રાજ લશ્કરી કબાલત અપાવા લાગી. દંગરીની આખી પ્રજા ઉલટી. ટુર્કિસ્તાને ક્રાન્સની મંત્રી તોડી અને ઇંગ્લંડ સાથે ઠાકરાટી કર્યાં. એક વર્ષ ઉપર તો તેમણે અંગ્રેજોના કાફલાને ફ્રેન્ચોની મદદથી ક્રાન્સેન્ટોપોલના બંદરેથી મારી કઢાડ્યો હતા, પણ આજે ટુર્કિસ્તાન અને ઇંગ્લંડ ક્રાન્સના પ્રજા-સત્તાકે રાજ્યની સામે એક થઈ ગયાં.

અને જે મુલેદની ગૂંચાપને નશીબ જરૂર છે તે વધારેને વધારે આથે જતી રહેશે માટે જે ઝાઈ મુલેદનો ભગ કરવા તત્પર થશે તેને હું અગત દુસ્મન લેખીશ.

આ રાખેલ ધણા ઉદાર હતા પણ આસિરૂયા સાથે મુલેદ રહે તો પોતે તુર્કસ્તાન પામેથી વેશા બે પ્રાત મેગવી રહે એટલા હેતુથીજ બે ઝરે આપુ વતણ ન લીધું હોત તો આપણે તેની વિદ્યારતાના પૂરેપૂરાં વખાણુ કરન, પણ ઝાર તો પહેલીજ તકે તુર્કસ્તાનનો સિદ્ધાર કરવા તૈયાર હતો તેથીજ તેના ઉપલા ચખ્છોની ખુશી મારી જાય છે.

એક બાલુએ તેણે આસિરૂયાના પ્રતિનિધિને ધમમવી કહાડયો ત્યારે બીજા બાલુએ તેણે ક્રાન્સના પ્રતિનિધિ કૉલેનકેઈને કહ્યું કે મારા જૂના મિત્ર આસિરૂયાની સાથે લડવા ધણોજ નારાજ છું વળી આપણે જીતીએ અને આસિરૂયા કચરાઈ જાય તો તેમા પણ મને ધણો ભય રહે છે, ઝારણ કે તેથી કરીને ક્રાન્સનું બળ બેકદ વધી જાય માટે લડાઈ અટકાવવાને હું મારાથી બનવું કરી જોષરા, અને આસિરૂયાને ખાત્રી આપીશ કે તેના રાજ્યને કશી આથ આવનાર નથી.

આ વિચાર નેપોલિયનને પણ ગમ્યા લડાઈ અટકાવવાને તે પોતે પણ એટલો આતુર હતો કે તેણે પોતાના તરફથી ઘટલાં પમલા લેવાની ઝારને સત્તા આપી અને કહ્યું કે આસિરૂયાના રાજની સલામતીમાટે ક્રાન્સ અને રશિયાની બેવડી જામીનગિરી આપવી એટલુજ નહિ પણ આસિરૂયાની મરજી હોય તો જર્મનીના સમુક્ત રાજ્યોમાથી મારા તમામ લશ્કરને ખસેડી લેવા હું ખુશી છું.

પણ નેપોલિયનની સામે એકમતી કરી બેઠેલા રાજ્યોને ખાત્રી થઈ હતી કે ક્રાન્સમા હવે લડવાનું બળ રહ્યુંજ નથી અને નેપોલિયન જેમ જેમ સલાહ જાળવી રાખવાને યત્ન કરતો ગયો તેમ તેમ તેમને તેની નજાબાઈની અને પોતાની ફેતેહની વિશેષ ખાત્રી પડવા લાગી તેથી તેમણે યુદ્ધની તૈયારીનો ઉઘોગ ધમધોઝાર જરૂરી રાખ્યો નેપોલિયન તો પારિસમાજ હલો કથી બાલુએથી વાફલુ તૂરી પડશે તે હજી તે જાણી શક્યો ન હતો રોજના હબર જાતનાં કામો છતાં તેણે બધી બાલુએથી બચાવ કરવાની તૈયારી કરવા માડી તેની અદ્ભુત કાર્યશક્તિથી શક્તિ રપેન, ક્રાન્સ, ઇટાલિ, જર્મની, બધા દેશોમા ખૂબી વળી હતી સનાહની આશા તો હવે રહીજ ન હતી તેથી તેણે પણ પૂરઉત્સાહથી યુદ્ધ પર યુદ્ધ જોડવા માડયા.

ગાન્ઝમ નદીની નજીકમાં રેટિરમન આગળ એક લાખ ફ્રેન્ચ સિપાહઆની ટુકડીઓ ઝાકવાઈ ગઈ ત્યાંથી પારિસમુધી તારના દોરજ ન ખાઈ ગયા નેપોલિયન પારિસ છોડીને ત્યાં ઝપાટાનું ધ આવી શકે તેટલા માટે થોડે થોડે અતરે લોકા તૈયાર રખાયા આ પ્રમાણે પૂરી તૈયારી કર્યા પછી તે પારિસમા બેઠો બોલો રાજ્યના અનેક કામો હિંદના લાગ્યો.

ખાલેશિયાનું જર્મનરાજ્ય ક્રાન્સના પદમાં હતું તેની અને આસિરૂયાની સીમાએ

ઇન નદી વહે છે. જે લાખ આસ્ત્રિયનો ઇન નદી આગળ એકા થયા હતા. તેઓ નદી ઓળંગે એટલે લડાઇની ચરૂઆત થાય એમ હતું. આ લડાઇથી ખુદ આસ્ત્રિયાના પણ વિચારવંત માણસો વિરુદ્ધ હતા. તેમણે પોતાના રાજાને ધણોએ વાર્યો, પણ તેમની શિખામણુ તેણે તુચ્છકારી કહાડી અને કથું કે હવે નેપોલિયનથી કથું વળે એમ નથી. તેનું સારામા સારૂ લશ્કર તો રૂપેનર્મા છે.

૧૮૦૬ ના એપ્રિલ માસની ૧૦ મી તારીખે આસ્ત્રિયનોએ ઇન નદી ઓળંગી અને તે સમાચાર રાત્રે દૃઢ વાગે નેપોલિયનને તારથી મળ્યા. તેણે કથું કે “બહુ મારું ચાલે! ત્યારે આપણે ફરીથી વિયેના જઈએ. તેમને લડાઈ કરવીજ છે તો પેટ ભરીને કરવા દઇશું.” મધરાતે તે ગાડીમા બેઠો અને બાવેરિયા તરફ ચાલ્યો થયો.

ઇંગ્લેંડે આસ્ત્રિયાની મદદે નૌકામૈન્ય અને લશ્કર મોકલાવ્યું, અને તેનાં બધા મિત્ર-રાજ્યો “નેપોલિયનના અપાર લોભ” ને ચારે દિશાએ વગોવીને લઢવા ધસી આવ્યા. નેપોલિયને તેમના આક્ષેપોનો જવાબ ન આપતાં ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાઓ પોતાને ન્યાય આપતોજ એમ માનીને કમર બાધી. તેને પૂરેપૂરી ખાતી હતી કે ભવિષ્યની પ્રજા ખરા ઐતિહાસિક બનાવોષેજ તેની તુલના કરશે અને આપખુદ રાજાઓની તાકાત નથી કે તેઓ માયા ઐતિહાસિક પૂરાવાને દગાવી શકે.

પ્રકરણ ૪૫ મું- ' એકમૂલનો ' દારુણ સંગ્રામ

મેરિકાનાં સયુક્ત રાજ્યો જેવા સ્વતંત્રતા અને સમાનતાને પૂજનાગ્રેષ્ઠોમાં પણ હજી નેપોલિયનને કચરી નાખનારા યુરોપના ગળાઓ તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવનારા કોઈ મોટા નીકળા આવે છે પણ તેમની મજબૂતા ઘટતી જાય છે, કેમકે નેપોલિયનની અને ઉપરોક્ત રાજ્યોનાં હયાતીમાં અગત્ય મરણોને લીધે જે સ્ત્રાવ મેટ થઈ રાક્યુ ન હતું તે હવે ગહેર થતું જાય છે અમેરિકાએ જ ફ્રાન્સમાં સ્વતંત્રતાની તુલા જાળવત કરી હતી સ્વતંત્રતાને માટે વૉશિંગ્ટન અને નેપોલિયન બેઠેને ગળસતાની સામે નહતું પડ્યું હતું વૉશિંગ્ટન વિજયી થયો અને નેપોલિયન તેના અનેકગણા પ્રતિરુધ્ધીઓની સામે હેવટની પળસુધી એકલે હાથે નહિ કાવવાથી અતે પડ્યો.

‘ પ્રજાસત્તા રાજ્યની જાવનાના બાળક અને હિમાયતી ’ નેપોલિયનને યુરી નાખવા માટે આફ્રિકાનાં પાંચ લાખ માણસો ગ્રહ્યા હતાં તેમાંથી બે નાખ સારા કવાયતી સિપાઈઓ સાથે આર્ચર્યુક આર્સ ઇંગ નદી આજીને આગળ વધતો હતો નેપોલિયનનું લશ્કર સ્પેનમાં રોકાયેલું હોવાથી એટલું મોટું સૈન્ય તેનાથી આ વખતે લાવી રાખાય એમ ન હતું, તેપણ પોતાની ટુકડીઓની હિંમતથી એ પથી કંગાવીને ત્યાં જરૂર પડે ત્યાં સુનુની સામે મજબૂત સૈન્ય ગોઠવી દેવાની તેનામાં જે વિશ્વ રક્તિ હતી તેના ઉપર તેની ફતેહને આધાર હતો રાત્રે દર વાગે તાર નળતાજ તે તૈયાર થઈ ગયો અને પૂરવેગથી મુસાફરી કરતો તાઈન નદીપર આવેલી ફ્રેન્ચ સૈન્યનો મુખ્ય જાવણીમાં આવી પહોંચ્યો માર્ગમાં તેણે થોડા કનાક જર્મનીના એક નાના રાજ્યના જમના નોકીદારના ઘરમાં મુકામ કર્યો હતો તેની એક ખાસ વિરિષ્ટતા એ હતી કે આવા પ્રસંગોમાં પણ પોતાની આસપાસનાં માણસોની ઘર સસારની મુરદબીઓથી વોકેદ થવા પ્રયત્ન કરતો તે નોકીદારને તેણે કેટલીક બાબતો પૂછી લીધી અને તે ઉપરથી તેણે જાણી લીધું કે તેને પરણ્યાવા જેવડી એકતી એક પુત્રી હતી પણ પેસાના નજાવે તે તેને પરણવાના અશક્ત હતો નેપોલિયન તેજ પગે તે હોકરીને કિમતી પહેગમણી અપાવી લીધી અને ત્યાંથી થોડે બેસીને આમજ આવતો થયો.

લાગી. ક્રાન્સનું બાદશાહી રક્ષકોનું સૈન્ય કે જેનો ધસારો હમેશાં વિજયીજ થતો હતો તે અત્યારસુધી હુકમની રાહ જોતું ઉભું હતું. ચળકતા પોલાદનાં બખતર અને શિરોપવાળા આ યોદ્ધાઓ તેમના બંધિષ્ઠ ધોડા ઉપર સ્વાર થઈને ધસી જતા ત્યારે એકેકે સપાટે વાવાઝોડોનો ઝપાટો જેમ સૂડાં પાનને ઉડાવી દે તેમ શત્રુસૈન્યને તેઓ ઉડાવી દેતા. આ સ્વાર હવે ધીમી ચાલે દળદળાથી ટેકરીઓ ઉપરથી નીચેના મેદાનમાં ઉતરવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે તેમના ધોડાની ગતિ વધતી ગઈ. જેઉ તરફનાં સૈન્ય તેમને જોઈ શકે એવી જગ્યાએ તેઓ આવી લાગનાંજ આખા ફ્રેન્ચ લશ્કરે હર્ષના ઉદ્-ગારથી દિશાઓ ગજવી મૂકી, આ સ્વારો નેપોલિયનના જમણા હાથ જેવા હતા અને તેમની શક્તિથી સર્વ વાકેફ હતા. જ્યનાદ ઉપર જ્યનાદ થવા લાગ્યા અને તોપોના ધડાકા વચ્ચે પણ આ ધ્વનિ સ્પષ્ટ સંભળાયા લાગ્યા. આસ્તિત્વન સ્વારો પણ દહતાપૂર્વક તૈયાર થઈ ગયા. તેમની તલવારો અને શિરોપ આયમતા મૂર્ચનાં કિરણમાં ચળકવા લાગ્યાં. જેઉ સૈન્ય સામસામાં આવી ગયાં.

ધીમી રવાણમાંથી એકદમ ધોડા પૂરવેજે દોડતા થયા. અસંખ્ય રણતુરીઓ વાગી રહી, અને પૂર ઝડપથી ધસ્યા આવતા બને પક્ષના સ્વારો એક બીજાની સામે દૈત્યોની માફક અથડાઈ પડ્યા. આ દેખાવ એવો લગ્ય હતો અને આ યુદ્ધના પરિણામ ઉપરજા હેવટના વિજયપરાજયનો આધાર હતો તેથી જેઉ પક્ષના પાયદળ સિપાઈઓએ લડાઈ બંધ રાખી. તેઓ બંદુકનો ટેકો દઈને અને ગોલંદાજો તોપોને અટકેલીને એકામચિત્તે આ પ્રચંડ રણસંગ્રામ નિહાળતા ઉભા રહ્યા.

જેઉ પક્ષના સ્વારો અત્યંત ભયાનક વેગથી એક બીજાની સાથે અથડાયા. સેંકડો સ્વારો અને ધોડાઓ ગબડી પડ્યા અને તેમને છુંદતા કચરતા બીજા અનેક સ્વારો વાદળોના સમૂહની માફક ધસ્યા આવતા અને લહતા. પવનના સપાટાથી તોપોનો ધૂમાડો પણ ઉડી ગયો હતો, તેથી યુદ્ધનું દશ્ય બધાથી સારી રીતે જોઈ શકાતું હતું. પોતપોતાના સ્વારોના બાહુબળ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને આસ્તિત્વનો તેમજ ફ્રેન્ચો યુદ્ધ નિહાળતા ઉભા રહ્યા. તલવારની સાથે અજાણતી તલવારોના અને પોલાદના શિરોપ તથા બખતર ઉપર ચતા લોખંડી માહુઓના પ્રહારના અવાજ બિવાચ તથા વખતો વખત ચતા રણશિંગાના તીણા નાદ સિવાય બીજા લેશમાન અવાજ સંભળાતો ન હતો. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. અધકાર પથરાઈ ગયો પણ પોલાદનાં શસ્ત્રો અને બખતરોના અથડાવાથી નીકળતા અગ્નિના ઉજ્જવલ ચમકારા રણક્ષેત્રમાં ઝખ્ખ-કતા બંધ થયા નહિ. યોદ્ધાઓ અને તેમના ધોડાઓ રોળાઈ જવા લાગ્યા. તારા ઉઘ્યા; થોડીવારે ચંદ્ર પણ ઉઘ્યો. યુદ્ધનો ખડખડાટ કાંઈક નરમ ચતો ગયો પણ હજી કોણી જીતપર છે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું.

આસ્તિત્વન અથસૈન્યના જૈનતીયાંશ યોદ્ધાઓ રણમૂર્તિ ઉપર ચતા. પછી તેમનાથી

હતા તે તમે જાણો છો તથા તથા વિગ્રહોમાં વિજયી થએના વીરો આન્દ્રિયાના રાજા પાસે હાથ જે કાઢે છે તે માત્ર તમારી ઉદારતાને લીધેજ છે તથા તથા વાર તેણે આપણને દગો દીધો છે. ફિકર નહિ આપણે તથા વાર જાણ્યા છીએ તો એથી વાર પછી જીતીશું માટે સર્જી ચાએ અને શત્રુઓને ખતાવી આપો કે તેમનો પરાજય કરનારા વીર પુરુષો આવી પહોંચ્યા છે”

આટલું કયા પછી તેણે આસપાસના પ્રેક્ષકો નમ્રો બહુજ ધ્યાનથી તપાસી લીધો ત્યાર પછી તે ઘોડે બેસીને આખી જાવણીમાં બધે ફરી વળ્યો પાછા આવીને તેણે ખુરસીપર બેઠા બેઠા થોડા કનાકની નિદ્રા લીધી સવાર પડતા પહેલાં તો પાછો તે ઘોડેસ્વાર થઈ ગયો અને લશ્કરને નડાવે માટે ગોઠવવા મડી ગયો સુદર વનભૂમિ જે થોડાજ વખત પછી લોહીથી ખરડાઈ જવાની હતી તેના ઉપર અત્યારે ધાકું ધુમસ વરસતું હતું એકમૂલનાં રસાળ ખેતરોમાં એક લાખ આન્દ્રિયનો નિશ્ચિત પશુ સૂતા હતા ખીજા બાજુએ નેવું હજાર ફ્રેન્ચો નેપોલિયનની લશ્કરીબુદ્ધિવડે જૂદી જૂદી જગ્યાએ ગોઠવાતા હતા લીલા ખેતરો, વાકચૂમ વહેતા વહોળા, વાડીઓ ગામડાં વગેરેનો સુદર ચાંત દેખાવ નજરે પડતો હતો હજારો થોડા નિરાંત ધાસ ચરતા હતા સમજો દેખાવ ચાંત અને રમણીય હતો, પશુ લગાડેના દૈત્ય હવે થોડાજ કલાકમાં આ સુદર વનભૂમિને યુદ્ધની કારમી ચીસો અને લોહીની નદીઓવડે ખીલા મણી ખનાવી દેવાનો હતો

મેદાનની આજુબાજુ આવેલી ટેકરીઓ ઉપર ફ્રેન્ચ સૈન્ય ગોઠવાઈ ગયું શસ્ત્રોનો ખજાણો સંભળાવા લાગ્યો ગુણવરીનો તીણો નાદ થયો અને વીરભાવ પ્રદીપક રણવાદ્ય વાગવા લાગ્યા તોપખાનું, ઘોડેસ્વારો, પાયદળ, સર્વ પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયા હજી એક પછી તોપ કે બહુક દૂરતી ન હતી રમત ગમતની તૈયારી થતી હોય તેમ બેઠે પક્ષનાં સૈન્ય શાંતિથી પોતપોતાની જગ્યા લેતાં હતાં જાણે શૈન્યની બાજુ ગોઠવતો હોય તેમ નેપોલિયને પોતાની ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ પ્રમાણની યુદ્ધ કળા મુજબ તમામ દુશ્મીઓને લેશમાન પશુ ખૂલ કયાં વગર વ્યૂહમંદ કરી દીધી બગાવર બગોર ચર્તાજ પહેલો તોપનો ધડાકો સંભળાયો તેની સાથેજ ચારે દિશા એથી તોપ અને બહુમો પ્રચડ માર શરૂ થયો યુદ્ધોથી પાયમાલ થએલી દુનિયા ઉપર આવો દારણુ સમામ ખીજે લાગ્યેજ થયો હશે અનેક ખૂનખાર યુદ્ધોમાં લડીને રીઢા થઈ ગએલા થોડાઓ પશુ આ યુદ્ધના દેખાવથી લયભીત અને સ્તબ્ધ બની ગયા વગર રહેજ નહિ નેપોલિયનનું અદ્ભુત રણઘોષદાય આ પ્રસંગે તેના ખરે ખરા ઉચ્ચ સ્વરૂપમાં ઝગડી રણુ હતું પાય કલાકસુધી એકસરખી રીતે લગાડ ચાલુ રહી

સાંજ પડવા આની આન્દ્રિયન સૈન્યમાં કાંઈક સ્થિતિતાની નિશાની જણાવા

લાગી. ક્રાન્સનું બાદશાહી રક્ષકોનું સૈન્ય કે જેનો ધસારો હમેશાં વિજયીજ થતો હતો તે અત્યારસુધી ડુકમની રાહ જોતું હું હું. ચળકતા પોલાદના બખ્તર અને શિરદોષવાળા આ યોદ્ધાઓ તેમના બલિષ્ઠ ધોડા ઉપર સ્વાર થઈને ધસી જતા ત્યારે એકે સપાટે વાવાઝોડાનો ઝપાટો જેમ સૂકાં પાનને ઉડાવી દે તેમ ચતુસૈન્યને તેઓ ઉડાવી દેતા. આ સ્વાર હવે ધીમી ચાલે દમદમાથી ટેકરીઓ ઉપરથી નીચેના મેદાનમાં છતરવા લાગ્યા. ધીરે ધીરે તેમના ધોડાની ગતિ વધતી ગઈ. જે ઉતરનાં સૈન્ય તેમને જોઈ શકે એવી જગ્યાએ તેઓ આવી લાગનાંજ આખા ફ્રેન્ચ લશ્કરે હર્ષના ઉદ્-ગારથી દિશાઓ ગમવી મૂકી. આ સ્વારો નેપોલિયનના જમણા હાથ જેવા હતા અને તેમની શક્તિથી સર્વ વાકેફ હતા. જયનાદ ઉપર જયનાદ થવા લાગ્યા અને તોપોના ધડાકા વચ્ચે પથુ આ ખ્વનિ સ્પષ્ટ સભળાવા લાગ્યા. આરિદ્રુયન સ્વારો પથુ દહતાપૂર્વક તૈયાર થઈ ગયા. તેમની તલવારો અને શિરદોષ આથમતા સૂર્યનાં કિરણોમાં ચળકવા લાગ્યાં. જે ઉ સૈન્ય સામસામાં આવી ગયાં.

ધીમી સ્વાલમ્બાથી એકદમ ધોડા પૂરવેગે દોડતા થયા. અસંખ્ય રણતુરીઓ વાગી રહી, અને પૂર ઝડપથી ધસ્યા આવતા બને પક્ષના સ્વારો એક બીજાની સામે દૈત્યોની માફક અથડાઈ પડ્યા. આ દેખાવ એવો ભય હતો અને આ યુદ્ધના પરિ-ણામ ઉપરજ હેવટના વિજયપરાજયનો આધાર હતો તેથી જે ઉ પક્ષના પાયદળ સિપાઈઓએ લડાઈ બધ રાખી. તેઓ બંદુકનો ટેકો દઈને અને એલંદાને તોપોને અદેશીને એકાગ્રચિત્તે આ પ્રયંત રણસંગ્રામ નિહાળતા ઉભા રહ્યા.

જે ઉ પક્ષના સ્વારો અત્યંત ભયાનક વેગથી એક બીજાની સાથે અથડાયા. સેકડો સ્વારો અને ધોડાઓ ગબડી પડ્યા અને તેમને છુંદતા કચરતા બીજા અનેક સ્વારો વાદળોના સમૂહની માફક ધસ્યા આવતા અને લહતા. પવનના સપાટાથી તોપોનો ધૂમાડો પથુ ઉડી ગયો હતો, તેથી યુદ્ધનું દશ્ય બધાથી સારી રીતે જોઈ શકાતું હતું. પોતપોતાના સ્વારોના બાહુબળ ઉપર મપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને આરિદ્રુયને તેમજ ફ્રેન્ચો યુદ્ધ નિહાળતા ઉભા રહ્યા. તલવારની સાથે અજ્ઞાતી તલવારોના અને પોલા-દના શિરદોષ તથા બખ્તર ઉપર થતા લોખંડી માહુઓના પ્રદારના અત્રાજ મિવાય તથા વખતો વખત થતા રણશિમાના તીણા નાદ સિવાય બીજે લેશમાન અવાજ સંભળાતો ન હતો. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો. અધકાર પથગઈ ગયો પથુ પોલાદનાં શસ્ત્રો અને બખ્તરોના અથડાવાથી નીકળતા અગ્નિના ઉજ્જવલ ચમકારા રણક્ષેત્રમાં ઝળ-કતા બધ થયા નહિ. યોદ્ધાઓ અને તેમના ધોડાઓ રોળાઈ જવા લાગ્યા. તારા ઉઘ્યા; થોડીવાર અંદર પથુ ઉઘ્યો. યુદ્ધનો અડખડાટ કંઈક નરમ થતો ગયો પથુ હજી કાણુ જીતપર છે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું.

આરિદ્રુયન અથસૈન્યના બેનૂતીયાંશ યોદ્ધાઓ રણભૂમિ ઉપર સૂતા. પછી તેમનાથી

ક્રેન્ચોની સામે ટક્કર ઝીલી સફાર્થ નહિ તેઓ ડગમગ્યા, પાછા હાથા અને દોડતા ઘોડાની પડછીઓના અવાજ ઉપરથી માનુષ પડ્યું કે તેઓ નાહા. ફતેહમદ ક્રેન્ચ સ્વારો સહેનશાહ ધાવું જીવે ” એવો લીધણ નાહ કરીને તેમની પાછળ દોડ્યા અને નાસતા સ્વારો તથા ઘોડાઓને છુદતા, ઢચરતા, કાપતા પ્રલયના પૂરની પેઠે આગળ વધ્યા હતાશ થએનું આસ્ત્રિયાનું પાયદળ પણ પાછું હાંચું તરતજ ક્રેન્ચોની તોપોમાથી અગ્નિની વૃષ્ટિ સર થત ધૂમાડાથી તારા અને ચદ્દ કાપ ગયા અને નાસતા આસ્ત્રિયનોની પૂરેપૂરી ખરાબી નષ્ટ થઈ જેમ તેમ કરીને તેઓ ગન્યૂમની પેલીપાર જવા માટે રેટિસ્મન તરફ નાહા નેપોલિયને આ સમયે તેમની ઝાંઝી પૂઠ ન લેતાં સિપાઈઓને બોલાવ્યા અને તેઓ આખા દિવસના થાકેલા હોવાથી લોહીથી ખગ્ગ થઈ રજુબૂમિ ઉપરજ સૂતા અને ઉઘી ગયા

હવે આસ્ત્રિયન શાહજાદા ચાર્લ્સની સ્થિતિ બહુજ કઠોડી થઈ પડી તેના લશ્કરમા નાહમેની આવી ગઈ હતી નેપોલિયને બીજેજ દિવસે નામતા અસ્ત્રિયનમૈન્યન્સી પૂઠ પકડી જ્યાં જ્યાં તેઓ પગડાતા ત્યાં ત્યાં તેમને માર ખાઈને નાસવું પડતું આમ હોવાથી જનતી તાકી ગન્યૂમ નદી ઓળંગીને બોરેમિયાના જગનનો આશ્રય લેવા માટે ચાર્લ્સે નાસવા માડ્યું રેટિસ્મન આગળ એક પૂન તો હતોજ અને બીજો દોડીઓનો કામચલાઉ પૂન તૈયાર કરાની દીધા એ રીતે આસ્ત્રિયન સૈન્ય પૂત ઉપર થઈને રાતમાને રાતમા પસાર થઈ ગયું ક્રેન્ચોને છેતરવા માટે તેમણે પોતાનાં તા પશ્ચા સળગતા રાખ્યા હતાં એટલે સવારમા નેપોલિયનને ખબર પડી કે તરતજ તેનું ઘોડસ્વારનું સૈન્ય વેગભેર દોડતું આવ્યું અને રેટિસ્મન પાસે આસ્ત્રિયન લશ્કરના પાછલા ભાગ સાથે તેમનો મેળાપ થયો તેમને હારીને ચહેરમા ખરાઈ જવું પડ્યું ક્રેન્ચોએ તોપો ગોડવી અને દિવાલ તોડવા માંડી એવામા સંતુની એક તોપનો ગોળા નેપોલિયનના પગમા વાગ્યો અને તેથી તેને સખત ઈજા થઈ છતાં તેણે કંડે અવાજે કહ્યું ‘ ઓહો ! મને માર્યો તો ! ’ આ લેલો આટલે દુઝી પણ આપાદ નિશાન મારતા જણાય છે તે યોગ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેના જખમ ઉપર પાટો બાંધવામા આવ્યો ગોળા જતાકે વધારે ઉંચે વાગ્યો હોત તો આવો પગ કાપી નાખવો પડત

સહેનશાહ ધાવ્ય થયો છે એ સમાચાર લશ્કરમા ફેલાતાજ સિપાઈઓ પોતાની જોખમભરેલી સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર એક પિતાની આસપાસ બાળકો એકાં થઈ જાય તેમ ઇન્જેનરીભરેલે ચહેરે તેઓ નેપોલિયનની આસપાસ એકઠા થઈ ગયા તેણે તેમની સાથે પ્રેમલરી નજર કરી અને નજીકનાઓ સાથે હાથ મેળવ્યા તેમને ચિતા ન ચાય માટે સખત દર્દ થવા છતાં પણ તે ઘોડે બેઠો અને લશ્કરની હાર આગળ ગયો આખા સૈન્યે એકસામંદો જયનાદ કરીને તેને એવો ભારે આવ

કાર આખો કે એવો આવકાર કાઢ સેનાપતિને લાગ્યેજ નહોતો હશે. થોડીવાર પછી તેનું દર્દ વધવા લાગ્યું તેથી તેને એક ખેડૂતના કુંડામાં જઈને સૂઈ રહેવું પડ્યું અને ત્યાં તે થોડા કલાકસુધી બેસી પશુ ચામ ગયો; પરંતુ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી તે પાછો તરતજ ઘોડેસ્વાર થયો અને ચરીરે અચકત ખનેલો છતાં પણ ઘરકરની આગેવાની લીધી.

ક્રાંત્ય સરકાર રેલિંગ્મન શહેરમાં દાખલ થયું પણ ત્યારપહેલાં ધણાખરા આરિદ્ર્યમનો નદી ઓળંગીને બોહેમિયાનાં જંગલોમાં અદર્ય થઈ ગયા હતા, નેપોલિયને આ રીતે બાવેરિયાના રાજાને આપેલું વચન પાળ્યું. તેણે પંદર દિવસમાં તેના રાજ્યમાંથી આરિદ્ર્યન લોકરનો પગ કઢાડી નાખ્યો. પાર દિવસ ઉપર તો તે પારિસમાં હતો. ૭ દિવસમાં સેંકડો માણલની મુસાફરી કરીને તે ગ્રાન્ડુ નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યો. અઠતાળીસ કલાકમાં તેણે પોતાના ચોગરદમ વેશ્યબેરણી પહેલા લોકરને એકદું કર્યું અને તે પશુ નિરંતર ક્રબાકબી કરીને અને ફતેહ ઉપર ફતેહો મેળવીને અગમ્ય જગ્યા ઝડપથી લોકરની હિલચાલ કરીને તેણે 'એકમૂલ' ના મેદાનમાં નેતું હળર માણસો એકાં કરી દીધાં અને બે લાખ આરિદ્ર્યમનો ગ્રાન્ડુની પેલી પાર હાકી કઢાડ્યા. આવું આશ્ચર્યકારક વર્તણૂક સાચા કૃતિદાસને બદલે કાંઈ એક અલ્પિત વાર્તાના અશ્લુત પ્રકરણને માટેજ વધારે યોગ્ય દીપ્ત છે. મદમાતા આરિદ્ર્યમનો પૂર-દમામથી બાવેરિયામાં મોકા દના પણ હવે તેઓ માર આપીને તથા હળરો મોકા અને લોકરની અસખાળનો ભોગ આપીને વીલે મોકા નામવા લાગ્યા હતા.

આ આશ્ચર્યકારક સંચાલનમાં નેપોલિયને એટલો માનસિક તેમજ શારીરિક પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો કે તેને માનવાતે માટે સગીન પૂરાવા ન હોય તો કાંઈથી માની શકાય પણ નહિ. પારિસથી ગ્રાન્ડુસુધીની છસો માણલની મુસાફરી દરમ્યાન તેણે આડીમાં બેઠે બેઠે જે આરામ લીધો હોય તેજ. વચમાં માત્ર કોઈ કોઈ ક્ષિણી તપાસ લેવા અથવા ક્રાન્સ, સ્પેન, પ્રુશિય, જર્મની વગેરે રાજ્યોમાં રહેલા સેંકડો પ્રતિનિધિઓને કાગળો લખાવવા માટેજ તે ચાલ્યો હતો. જાવણીમાં આવીને તરતજ તેણે પાંચ દિવસ અને પાંચ રાત્રિસુધી મકાભારન પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો. આખો દિવસ કામ કરી રહ્યા પછી છેક અંધારતે કપડાં ઉતાર્યા વગર ખુરશી પર બેસી બેસી તે એકાદ કલાક આરામ લઈ લેતો, અને પાછો ઘોડે બેસીને વરસાદ અને વાવાઝોડાની પરવા કર્યા વગર જાવણીના એકેએક નાકાની તપાસ લઈ આવતો. આવી રીતે કોઈ કોઈ વાર પંદર પંદર કલાકની સ્વારી કરી આવ્યા પછી જાણે કશોજ થાક ન લાગ્યો હોય તેમ તે કાગળો અને લુકો લખાવવા બેસી જતો. આ પાંચ દિવસમાં તેણે જેટલા કાગળો લખાવ્યા હતા તે એકાદ કરવામાં આવે તો એકાદ મોટું પુસ્તક બરાબ.

ક્રેન્ચોની સામે ટક્કર ઝીલી ચક્રાર્થ નહિ. તેઓ કમમુખ્યા, પાછા હાથા અને દોડતા ધોડાની પડઘીઓના અવાજ ઉપરથી માલૂમ પડ્યું કે તેઓ નાહા. ફ્રેંચમંદ ક્રેન્ચ સ્વારો " ચહેનશાહ ધાયું જીવો " એવો લીધણ નાદ કરીને તેમની પાછળ દોડ્યા અને નાસતા સ્વારો તથા ધોડાઓને છુંદતા, કચરતા, કાપતા પ્રલયના પૂરની પેઠે આગળ વધ્યા. હતાશ ચએલું આસ્ટ્રિયાનું પાયદળ પણ પાછું હડ્યું. તરતજ ક્રેન્ચોની તોપોમાંથી અગ્નિની વૃષ્ટિ ચર ચર. ધૂમાડાથી તારા અને ચંદ્ર ઢંકાઇ ગયા અને નાસતા આસ્ટ્રિયાનોની પૂરેપૂરી ખરાબી ચમ્મ ચમ્મ. જેમ તેમ કરીને તેઓ ડાન્ચૂની પેલીપાર જવા માટે રેટિસ્ચન તરફ નાહા. નેપોલિયને આ સમયે તેમની ઝાંઝી પૂંક ન લેતાં સિપાઇઓને ઘોભાવ્યા અને તેઓ આખા દિવસના ચાકલા હોવાથી લોહીથી ખરખરેલી રજબૂમિ ઉપરજ સૂતા અને ઉંઘી ગયા.

હવે આસ્ટ્રિયન શાહજાદા ચાર્લ્સની સ્થિતિ બચ્ચીજ કહેડી ચમ્મ પડી. તેના લશ્કરમાં નાઉમેડી આવી ગઇ હતી. નેપોલિયને બીજેજ દિવસે નાસતા આસ્ટ્રિયનસૈન્યની પૂંક પકડી. જ્યાં જ્યાં તેઓ પકડાતા ત્યાં ત્યાં તેમને માર આપીને નાસવું પડતું. આમ હોવાથી બનતી તાકીડે ડાન્ચૂ નદી ઝોળાંગીને બોહેમિયાના જંગલોના આશ્રય લેવા માટે ચાર્લ્સે નાસવા માંડ્યું. રેટિસ્ચન આગળ એક પૂલ તો હતોજ અને બીજે દોડીઓનો કામચલાઉ પૂલ તૈયાર કરાવી દીધો. એ રીતે આસ્ટ્રિયન સૈન્ય પૂલ ઉપર ચઢીને રાતમાં રાતમાં પસાર ચમ્મ ગયું. ક્રેન્ચોને છેતરવા માટે તેમણે પોતાનાં તાપણાં સળગતાં રાખ્યાં હતાં, એટલે સવારમાં નેપોલિયનને ખબર પડી કે તરતજ તેવું ઘોડેસ્વારનું સૈન્ય વેગભેર દોડતું આવ્યું અને રેટિસ્ચન પાસે આસ્ટ્રિયન લશ્કરના પાછલા ભાગ સાથે તેમનો મેળાપ થયો. તેમને હારીને ચહેરમાં ભરાઈ જવું પડ્યું. ક્રેન્ચોએ તોપો ગોડવી અને દિવાલ તોડવા માંડી. એવામાં ચતુની એક તોપનો ગોળ નેપોલિયનના પગમાં વાગ્યો અને તેથી તેને સખત ઈજા ચમ્મ. છતાં તેણે હંડે અવાજે કહ્યું, " આહો! મને માર્યો તો! આ લેહો આટલે દૂરથી પણ આખા નિશાન મારતા જણાય છે." તે ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને તેના જખમ ઉપર પાટો બાંધવામાં આવ્યો. ગોળા જરાક વધારે ઉંચે વાગ્યો હોત તો આવો પગ કાપી નાખવો પડત.

ચહેનશાહ ધાયલ થયો ■ એ સમાચાર લશ્કરમાં ફેલાતાંજ સિપાઇઓ પોતાની જોખમભરેલી સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર એક પિતાની આસપાસ બાળકો એકઠાં ચમ્મ જાય તેમ ઇન્તેજારીભરેલે ચહેરે તેઓ નેપોલિયનની આસપાસ એકઠા ચમ્મ ગયા. તેણે તેમની સાથે પ્રેમજરી નજર કરી અને નજીકનાઓ સાથે હાથ મેળવ્યા. તેમને ચિંતા ન ચાય માટે સખત દર્દ થતા છતાં પણ તે ઘોડે બેઠો અને લશ્કરની હાર આગળ ગયો. આખા સૈન્યે એકસામટો જપનાદ કરીને તેને એવો મારે આવ-

પ્રદેશમાંથી પોતે મુસાફરી કરતો હોય તેનો સારામાં સારો નક્કો તે હમોશાં પોતાની સામે ટાંગી રાખતો.

તે જ્યાં જ્યાં મુકામ કરતો ત્યાં ત્યાં બધે બાદચ્છી ધોરણ પ્રમાણે તમામ વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી. નેપોલિયનની કચેરીમાં એક સારામાં સારો ઓરડો પસંદ કરવામાં આવતો. ઓરડાની વચમાં એક ટેબલ ઉપર, જે જે પ્રદેશોમાં લશ્કરો કામ કરી રહ્યા હોય તેના નકશા ચોક્કસ જતા. લશ્કરની તમામ ટુકડીઓ ક્યાં ક્યાં છે તે બધું નકશા ઉપર ટાંકણીઓ ખોસીને ખતાવવામાં આવતું. ઉપરાંત તમામ રસ્તાઓ, પૂલો ખીણો વગેરે વીગતો નકશામાં ખતાવવામાં આવતી. એજ પ્રમાણે સ્વતંત્ર લશ્કરે રોકેલી જગ્યા પણ જૂદા જૂદા રંગની ટાંકણીઓ ખોસીને એક નજર નાખતાંજ સમજાઈ જાય એમ ખતાવવામાં આવતી હતી. આ બધું કામ તેના ખાનગી મંત્રીઓ અને સેવકો અત્યંત પ્રેમપૂર્વક હોંસિતેર કરી નાખતા હતા, કે તે જગ્યાએ આવે ત્યારે તેને એ બાબતમાં કશું પૂછવાનું રહેજ નહિ; અને તેને પોતાનું કામ કરવામાં લેશમાત્ર દીક થાય નહિ.

નેપોલિયનના સેક્રેટરીઓ માટે ચાર ખૂણે ચાર ટેબલ રહેતાં. આ અમલદારોને પણ તેની સાથે રાતદિવસ કામ કરવું પડતું અને બધાને તે ઝોડીવખતે જૂદા જૂદા કુક-મેન્ટા ખરડા લખાવતો. જગા પણ ગુચવાયા વગર એકઠી વખતે અનેક બાબતોનો નિર્ણય કરી દેવાની તેનામાં અસાધારણ શક્તિ હતી. તે પીક પાછળ હાથ રાખીને ઓરડામાં, આંટા મારતો અને જોડેલી ઝડપથી બોલી શકાય એટલી ઝડપથી લખાવે જતો. ટુંકા અને લુસ્સાદાર વાક્યોમાં તે પોતાના અભિપ્રાય તેમજ ટુકમ લખાવી નાખતો. એક સેક્રેટરીને લશ્કરની દિલચાલ કરવા સંબંધી ટુકમો લખાવતો, તેજ વખતે ખીજને રાજ્યની નાણાં પ્રકરણી બાબતના અથવા રાજ્યકારોનારને લગતા ગુચવાડાબરેલા પ્રશ્નોના પણ ત્યાંજ નિર્ણય કરીને છેવટનો જવાબ લખાવતો. તેજ વખતે ત્રીજા તરફ ફરીને યુરોપના અનેક રાજ્યોમાં ગએલા પોતાના પ્રતિનિધિઓને પત્રો લખાવતો અને ચોથાને પોતાના ખાનગી પત્રો લખાવે જતો. આ પ્રમાણે અનેક પત્રો લખાવી દીધા પછી તે પોતેજ કલમ લઈને બાગ્યેજ વાંચી શકાય એવા અક્ષરથી ટુંકા પણ જ્વલંત ચપ્પોમાં નોંધેલા ઉપર એક કાગળ ધસડી કહાડતો, અને તરતજ ગાડીમાં કે ઘોડે બેસીને ખરતા તારાની પેઠે ઝડપથી ત્યાંથી ચાલ્યો જતો. આવા રોકાણના વખતમાં તેણે નોંધેલાનને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંનો એક નીચે મુજબ છે.

હાં-સવર્થ, ૧૮મી એપ્રિલ ૧૮૦૯

“ હું અહિં ગઈ કાલે સવારે ચાર વાગ્યે આવ્યો છું, અને હવે ઉપડી જવાની તૈયારીમાં છું. બધે દોઝ દોઝ થઈ રહી છે, લશ્કરી કામ પૂરવેગથી ચાલે છે. આજ-

પ્રકરણ ૪૬ મું-વિયેના જીતાયું .

ટર્જુના સંભ્રામ વખતે નેપોલિયનનો પરાજય થયા પછી તેના બીજા અસખાખની સાથે તેની મુસાફરી કરવાની ગાડી પથ્ય અંગ્રેજોના હાથમાં આવી હતી અને તે આજે લંડનના ષિટ્ટિંગ સંમંદરથાનમાં છે. તેની તમામ રચના નેપોલિયનના સ્વભાવને ખરાબર યોગ્ય હતી. દેખાવમાં તે ગાડી તદ્દન સાદી અને લખકા વગરની છતાં પથ્ય તેમાં એકાં એકાં કામ કરવાની પૂરતી સગવડ કરાયેલી હતી. તેમાં એક પાટીયું એવી રીતે ગોઠવ્યું હતું કે

લખતી વખતે તેનો ટેબલ તરીકે ઉપયોગ કરી શકાય અને ન લખવું હોય ત્યારે ઉંચે ચડાવી દેવાય. તેમાં એક નાની સરખી પેટી હતી જેની અંદર લખવાની તમામ સામગ્રી રહી શકતી હતી. બધી બાજુએ અનેક ખાનાં હતાં. તેમાં પુસ્તકો, નકશા, સરકારી પત્રો અને દૈનિક વર્તમાનપત્રો મૂકવામાં આવતાં હતાં, એકેની પાછળ દીવો મૂકવાની ગોઠવણ હતી; તેથી કરીને રાત્રે પથ્ય તે લખી વાંચી શકતો. એક જગ્યા નમતી ખનાવી હતી કે જેથી કરીને મુસાફરી દરમ્યાન ટદાર ન બેસવું પડતાં કાંઈક અટકીને આરામથી બેસી શકાય. ગાડીના આચકા ન હાથે તે માટે બધી બાજુએ નરમ ગાદી જડી લીધી હતી.

માર્ગમાં પૂરે ઝડપથી ચાલતી ગાડીમાં એકાં એકાં નેપોલિયન પણ પળતો ઉપયોગ કરી લેતો. ઘરકરી અને મુઠ્ઠી ઇજનેરોના, રાજદારી પુરુષોના તથા સરદારોના રિપોર્ટ તે તપાસી જતો, વાંચીને તે તરતજ તેના ઝીણા ઝીણા કડકા કરીને બારી-એથી ફેંકા દેતો, પથ્ય તેની સ્મરણશક્તિ એવી અદ્ભુત હતી કે તેને નાની નાની બાબત પથ્ય યાદ રહેતી. સાહિત્ય, વિજ્ઞાન કે ધર્મ કોઈ પથ્ય ત્રિપતને લગતાં જે જે નવાં પુસ્તકો દેશમાં પ્રકટ થતાં તેની નકલ તો તે અવશ્ય ખરીદતો. આખ દેસી જતાં જો તે પુસ્તક નિરુપયોગી જેવું લાગતું તો તેને ચાલતી ગાડીએ બારીમાંથી ફેંકી દેતો. આ રીતે કાગળોની કાપલીઓ અને માર્ગમાં વેરાતાં પુસ્તકો ઉપરથી તે ક્યે રસ્તેથી ગયો હશે તે જણાઈ આવતું હતું. જે

પ્રદેશમાંથી પોતે મુસાફરી કરતો હોય તેનો સારામાં સારો નકશો તે હુમેશાં પોતાની સાથે ટાંંગી રાખતો.

તે ત્યાં ત્યાં મુકામ કરતો ત્યાં ત્યાં બધે બાદશાહી ધોરણ પ્રમાણે તમામ વ્યવસ્થા કરવામાં આવતી. નેપોલિયનની કચેરીમાટે એક સારામાં સારો ઓરડો પસંદ કરવામાં આવતો. ઓરડાની વચમાં એક ટેમલ ઉપર જે જે પ્રદેશોમાં લશ્કરી કામ કરી રહ્યા હોય તેના નકશા ગોઠવાઈ જતા. લશ્કરની તમામ ટુકડીઓ ક્યાં ક્યાં છે તે બધું નકશા ઉપર ટાંકણીઓ ખોરીને બતાવવામાં આવતું. ઉપરાંત તમામ રસ્તાઓ, પૂલો ખીણો વગેરે વીગતો નકશામાં બતાવવામાં આવતી. એજ પ્રમાણે શત્રુનાં લશ્કરે રોકેલી જગ્યા પણ જૂદા જૂદા રંગની ટાંકણીઓ ખોરીને એક નજર નાખતાંજ સમજાઈ જાય એમ બતાવવામાં આવતી હતી. આ બધું કામ તેના ખાનગી મંત્રીઓ અને સેવકો અત્યંત પ્રેમપૂર્વક હોંસભર કરી નાખતા હતા, કે તે ત્યારે આવે ત્યારે તેને એ બાબતમાં કશું પૂછવાનું રહેજ નહિ, અને તેને પોતાનું કામ કરવામાં લેશમાત્ર દીન થાય નહિ.

નેપોલિયનના સેક્રેટરીઓ માટે ચાર ખૂણે ચાર ટેમલ રહેતાં. આ અમલદારોને પણ તેની સાથે રાતદિવસ કામ કરવું પડતું અને બધાને તે એકીવખતે જૂદા જૂદા ટુકડોના ખરડા લખાવતો. જરા પણ ગુચરાયા વગર એકડી વખતે અનેક બાબતોનો નિર્ણય કરી દેવાની તેનામાં અસાધ્ય શક્તિ હતી. તે પીઠ પાછળ હાથ રાખીને ઓરડામાં, બાટા ખારતો અને જેટલી ઝડપથી બોલી શકાય એટલી ઝડપથી લખાવ્યે જતો. ટુકડાં અને જુસ્સાદાર વાક્યોમાં તે પોતાના અભિપ્રાય તેમજ ટુકડાં લખાવી નાખતો. એક સેક્રેટરીને લશ્કરની દિલચાલ કરવા સંબંધી ટુકડો લખાવતો, તેજ વખતે ખીજાને રાજ્યની નાણાં પ્રકરણી બામતના અથવા રાજ્યકારોબારને લગતા ગુંથવાડલરેલા પ્રશ્નનો પણ ત્યાં ત્યાંજ નિર્ણય કરીને છેવટનો જવાબ લખાવતો, તેજ વખતે ત્રીજા તરફ ફરીને યુરોપના અનેક રાજ્યોમાં ગએલા પોતાના પ્રતિનિધિઓને પત્રો લખાવતો અને ચોથાને પોતાના ખાનગી પત્રો લખાવ્યે જતો. આ પ્રમાણે અનેક પત્રો લખાવી દીધા પછી તે પોતેજ કંઈક લખને બાગ્યેજ વાંચી શકાય એવા અસરથી ટુકડા પણ જવલત શબ્દોમાં જોસેફાઇન ઉપર એક કાગળ લસડી કહાડતો, અને તરતજ ગાડીમાં કે થોડે ખેસીને ખરતા તારાની પેઠે ઝડપથી ત્યાંથી ચાલ્યો જતો. આવા રોજાણના વખતમાં તેણે જોસેફાઇનને જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાનો એક નીચે મુજબ છે.

ડૉન્સવર્થ, ૧૮મી એપ્રિલ ૧૮૦૯

" હું અહિં ગઈ કાલે સવારે ચાર વાગ્યે આવ્યો છું, અને હવે ઉપડી જવાની તૈયારીમાં છું. બધે દોઝ દોઝ થઈ રહી છે, લશ્કરી કામ પૂરવેગથી ચાલે છે. આજ-

ની પણ સુધી નવો ખનાવ ખન્યો નથી મારી તળીયત સારી છે સર્વાંશે તારે-
નેપોલિયન. ”

રેટિસ્મન શહેરનો કમળે લીધા પછી તેણે લસ્કરમાં એક પ્રોત્સાહક જાહેરનામું ફેંચી દીધું તે નીચે પ્રમાણે છે —

“ મિપાઇઓ ! તમે મારા મનોરથ મિલક કરી આપ્યા છે તમારા રૌપ્યવડે તમારી સખ્યાની ઉણપ તમે જાણવા દીધી નથી થોડા દિવસમાંજ તમે એકબીજા તથા ખીજા પાંચ યુદ્ધોમાં ફોદ મેળવી છે. સૌ તોપ, ચાળીસ વાવટા, પચીસ હજાર કેદી, ત્રણ પૂલ બધાય એટલે સામાન, ત્રણ હજાર ગાડા અને તેમના થોડા તથા અનુસૈનની નાણાની તિબેરીઓ એ સર્વ તમારીજ બહાદુરી અને કુચ કળાની ઝડપનો ખદનો છે. વચન ભગ કરનાર આસિર્યાના પ્રધાનોએ ત્યાંના વસકરને એવું ભરમાની દીધું હતું કે તેઓ તમને જુલોળ ગયા હતા, પણ હવે તેમને જાન આપ્યું છે પહેલાંના કડતાં હવે તેઓ તમારાથી વધારે કડવા લાગ્યા છે થોડાજ દિવસ ઉપર તેઓ આપણા મિત્રના રાજ્યમાં ધસ્યા હતા, અને ઠેક આપણા ધરસુધી ધસી આવનાનો વિચાર તેમણે રાખ્યો હતો, પણ આજે તેઓ હાર ખાધને તમારાથી નાસતા ફરે છે. આપણી આગલી દુકડીઓ છન નહીને સામે કિનારે જઈ પહોંચી છે. એક મહિનામાં આપણે વિયેનામાં જમ્પને ઉભા રહીશું ”

ખીજે દિવસે નેપોલિયને લસ્કર તપાસી જોયું. થોડેસ્વાર અને પાયદળની દુકડીઓ પોતપોતાના સરદારની સાથે તેની નજર આગળથી પસાર થતી ગઈ તે વખતે આખી દુકડીમાંથી સાથી વધારે માનને લાયક કયા કયા સિપાઇઓ છે તે દરેક દુકડીના સરદારને તે પૂછી જોતો અને ખરેખરા બહાદુર મિપાઇઓના નિજયન ઓફ ઓનરની લાલ પટ્ટી તે પોતાને હાથે ચોટાડતો માત્ર સરદારોનેજ મળી શકે એવું આ માન આવી રીતે ધણીવાર તે સામાન્ય સિપાઇઓને પણ આપતો હતો આ પ્રસંગે એક જૂના સિપાઇના ડગલાને તે સિજયન ઓફ ઓનરની પટ્ટી લગાડતો હતો તે વખતે તે ધરડા સિપાઇએ નેપોલિયનને પૂછ્યું “આપ મને ઓળખો છો ? ” નેપોલિયને કહ્યું, “ કેવી રીતે ? ” સિપાઇએ કહ્યું, “ કેમ સાહેબ ? સિરિયાના રણમાં એકવાર આપ ધણીજ બૂખ્યા હતા ત્યારે જેણે પોતાના કાયામાંથી આપને ખાવાનું આપ્યું હતું તેજ હું ” નેપોલિયને તરતજ જવાબ આપ્યો, “ જસ હવે મે તમને ઓળખ્યા આજથી તમને સર નાઇટ ખનાવું છું અને એક હજાર ફ્રાન્કનું વાર્ષિક બક્ષિસ આપું છું ” આ પ્રમાણે તેણે સિપાઇઓમાં ઉદારવૃત્તિ અને સ્વમાનની આવના જગૃત કરી હતી અને તેથીજ તેઓ યુદ્ધમાં અસાધારણ ઉત્સાહ અને પરાક્રમ અતાવતા હતા

રેટિસ્મન શહેરનો મોટો ભાગ લગાઇ દરમ્યાન સળંગેલી આગને લીધે તારાજ

નેની ખારીએ ખારીએ સિપાઇઓ ફ્રેન્ચો પૂવ ઉપર પગ મૂકે તેની રાહ નેતા ઉભા હતા. પૂવ તદ્દન લાકડનો હોવાથી સહેલાઇથી ઉડાવી દેવાય એવો હતો.

સાદસિક અને નિડર ઉત્સાહથી ઉછળતો માસેના એક પળવાર પણ થોભ્યો નહિ. એક કસાકનો પણ વિલંબ થાય તો સત્રુ પૂલને ઉડાવી દે એવી તેને દહેશત હતી. શરીરે દી ગણો પણ ચૌધ અને પ્રતાપમા સ્થૂં જેવો તેજસ્વી જનરલ કેહેર્ન સૌથી આગળ ચાલ્યો. તરતજ સામે કિનારેથી નાના પ્રકારનાં અસ્ત્રો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધૂમાડાથી પૂલ ઢંકાઇ ગયો અને જાળીઓ તથા જાળાના મારથી ફ્રેન્ચોની હાર છિન્નભિન્ન થઇ ગઇ. સિપાઇઓના કુરચે કુરચા ઉડી જવા લાગ્યા. ત્રણેક દારૂગોળાના ગાર્ડ પણ સળગી ઉઠ્યા અને આસપાસ ખીચોખીચ ઉભેલા સિપાઇઓના અણુ અણુ જોટલા ઢુકડા યઇ ગયા મુઝાઓથી અને ધાયલ થઇને પડેલા સિપાઇઓથી પૂલ હવે ભરાઇ ગયો. પાછળ આવતા સિપાઇઓ તેમને ઉચકી ઉચકીને નદીમાં પધરાવવા લાગ્યા, અને તેમ કરતા તેઓ પડતા તો તેમની પણ તેવીજ વહે થતી. આમ કર્યા વગર છુટકોજ ન હતો, કેમકે નહિ તો થોડીજ વારમા આખો પૂલ ભરાઇ જાય અને જવાનો રસ્તોજ ન રહે ધૂમાડામાં ઢંકાયલા, તોપેના ધડાકાથી કાન બહેર મારી ગએતા, જાળા અને જાળાઓથી વીધાના અનેક સુકોમાં ધડાકાને રીઝ થઇ ગએલા સિપાઇઓ પોતાના મરી ગએલા તથા ધાયલ સોખતીઓને કચરતા છૂટતા, તેમની આજીજની પરવા કર્યા વગર તેમને નદીમાં પધરાવતા આગળ ને આગળ ધસ્યાજ ગયા અગ્રેજ સેનાધિપતિ વેલિંગ્ટન સત્તજ કહે છે કે “શુદ્ધ ખ્રિસ્તી ભાવનાવાળો (દામજી હદયનો) માણસ લશ્કરના ધધામટે પૂરેપૂરો નાલાયક છે.”

એમ કરતા કરતા તેઓ પૂલને સામે છેડે ચહેરના દરવાજા નજીક જઇ પહોંચ્યા. અહીં આવતાજ તેમની આગલી હાર તોપને ધડાકે ઉડી ગઇ પણ તેથી નાહિમત ન થતા પાછતી હારે ધસી જઇને દરવાજા ભાગી નાખ્યા અને સત્રુઓને મારી હાવીને જમનાદ ગજવતા ચહેરમા ધૂસી ગયા. આસ્ટ્રિયનો ચહેરમાં જ્યાં ત્યાં આગ સળગાવતા અને પગલે પગલે લડતા પાછા હડતા ચાલ્યા જતા મકાનોમાંથી સળગતા ભારવડીઆ પડતા ગયા અને શેરીએ શેરીએ દારૂજી મગામ થવા લાગ્યો. મુઝાનાં હથેલા યઇ ગયા. તેમને ખસેડવાનો વખત ન હતો આખરે મુઝા પણ આગમાં સળગવા લાગ્યા અને બળના માસની દુર્ગંધ આખા ચહેરમાં ફેલાઇ ગઇ. આ સર્વની વચમાં થઇને ફ્રેન્ચ સ્વાર, પાયદળ અને તોપખાનુ ધડધાટ પસાર થતુંજ ગયું. અડધાં બળી ગએલાં મુઝા, હાડકાં, અને બળતા મકાનોમાંથી, તથા વરસતા અગારામાં ચઇને લાગણીય-ય થઇ ગએનાં સિપાઇઓ મનની આફક ચાલ્યાજ ગયા !

નેપોલિયને તોપેના ધડાકા પછે દરથી સાંભળ્યા અને ઢોડને ઘોડે ત્યાં આની પહોંચ્યો. પોતાના પ્રાણતુલ્ય વ્હાલા સિપાઇઓની કતલ જોઇને તેનું અત કરજી ખિત

યષ્ટ ગયું. માસેના અને કોહોર્નને તેમના શરતનમાટે ધન્યવાદ આપનાં તેમના અવિચારિ સાહસને માટે તેણે તેમને સખત કપકો આપ્યો, અને કથું કે બીજું વરગર આવી પહોંચતાં સુધી તેઓ થોભ્યા હોત તો આવી ભારે ખુવારી ચાત નહિ. મુકદ્દતિ બાજુએ કરવા માટે પાવડા વગમાડના પડ્યા એ જોઈને નેપોલિયને કથું કે "લગાઈને ઉત્તેજન આપનારાઓ અહિં આવીને જુઓ અને તેમની મદદવાઈદાને લીધે માણુમ-જાત ઉપર કેટલી વિપત્તિ પડે છે તે સમજો તો કેવું સાઈ ?"

હવે ફ્રેન્ચ એન્યને માટે વિયેના જવાનો માર્ગ સરળ થઈ ગયો. નેપોલિયનની હરકોઈ પ્રસંગે નવું નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તૃષ્ણા આવાં યુદ્ધોના મામલામાં પણ દર્શાઈ જતી નહિ. માર્ગમાં આવતાં ઐતિહાસિક સ્થળોવિષે માહિતી મેળવી લેવા માટે તેણે એક ભોમીપરને સાથે લીધો હતો. દરથી નગરે પડના, ગોથિક ઢબથી બધા-વધા ફિરેટનના પ્રાચીન જુરજ તેને નવાવચામાં આગ્યા. આજ કિલ્લામાં ધિવડના મહા પરાક્રમી અને આખા યુરોપમાં સિંહના નામથી જાણીતા થયેલા રિચર્ડ રાજાને કેદ કરવામાં આવ્યો હતો. નેપોલિયને ઘોડો ઉભો રાખ્યો અને કિલ્લા તરફ નજર કરી, પાસે ઉભેલા સરદાર બર્ચિયર અને લાનીને સંબોધીને કહ્યું—

"રિચર્ડ પણ મારી માફક સિરિયા અને પાલેસ્ટાઈનમાં યુદ્ધ કરવા ગયો હતો અને તેણે એકર જીત્યું તેટલો તે મારા કરતાં વિશેષ લાભચાળો ગણાય, પણ મારા શરવીર લાની ! રિચર્ડ તારા કરતાં તો શીર્ષમાં વધી જાય એવો ન હતો પાલેસ્ટાઈન છોડીને યુરોપમાં આવતાંજ તેના કરતાં અનેકગણા ઉતરતા માણુમોએ તેને કેદ કર્યો, અને આરિસ્ટાના રાજાએ જર્મનીના રાજાને વેચ્યો. આવા હવકા કૃત્યના કરનાર તરીકેજ એ જર્મનીના રાજાનું નામ જળવાઈ રહ્યું છે. ધિવડની પ્રજાએ પણ પોતાના એ રાજાને છોડાવવાની ઝાઝી તકપરતા બતાવી નહિ "

થોડીવાર થોભ્યા પછી કિલ્લા તરફજ નજર ચોટાડી રાખીને તે આમળ બોલ્યો:—
"એ જમાનો સંસ્કૃતિમાં ધણે પછાત હતો. લોકો બધે શીર્ષનો જમાનો કહે પણ તે વખતે બાપ પોતાનાં બાળકોને સ્ત્રી પોતાના પતિને, પ્રજા પોતાના રાજાને અને સિપાઈ પોતાના સરદારને જરા પણ શરમ કે લાજન વગર ત્યજ દેતા ! આજે એ સમય કેટલો પડતાઈ ગયો છે ? તમે જુઓ છો કે મોટા મોટા રાજાઓ, સહેન-શાહો, અને તેમની રાજવાનીઓ મારા કબજામાં આવી જવા છતાં પણ કશોજ દડ લીધા વગર કે તેમની આમરને દાનિ પહોંચાડ્યા વગર મેં તેમને છોડી દીધા છે આરિસ્ટાના રાજાને હું કેદ કરી શકત છતાં હું તેની સાથે કેવી ઉદારતાથી વર્ત્યો છું તે જગતથી અજણ્યુ નથી. અત્યારે પણ એજ રાજા લગભગ અડધો તો મારા કબજામાં આવી ગયો છે અને તેણે આપણા ઉપર બેવચની થઈને ચઢાઈ કરી છે, તોપણ તેના તરફ હું અગાઉના કરતા ઓછી ઉદારતા બતાવવાનો નથી."

નેપોલિયનને ખિચારાને ખજર ન હતી કે તેને પોતાનેજ થોડાં વરસ પછી રિય-
ડના કરતાં પણ વધારે સખત કેદખાતું ભોગવવું પડશે અને સુધરેલા જન્માનામાં
વપરાતી નિર્દયતા બતાવવાની સુધરેલી પણ ખરે જોતાં વધારે જંગલી પદ્ધતિનો
ભોગ થવું પડશે.

તેણે એપ્રિલની ૧૦ મી તારીખે પારિસ ઉઘાડ્યું હતું અને ૧૦મી મેએ તે મૈન્-
સહિત વિગેના નમરના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો. યાદગદો આર્મી નવું લશ્કર
તૈયાર કરીને રાજધાનીનો ખચાવું કરવા માટે ઝન્યૂઝ નદીના સામા કિનારા તરફ ઝડપથી
કુચ કરતો ચાલ્યો આવતો હતો. યહોર ત્રણ માઈલના ઘેરાવાનું અને મજબૂત કિલ્લાથી
સુરક્ષિત હતું. તેમાં એક લાખ માણસની વસ્તી હતી. કોટની બહારની બાજુએ પા માઇલ
ચઢોળા મેદાનમાં સુંદર જણેની ઘટા આવી રહેલી હતી. તેની પાછળ યહોરનાં નાનાં-
મોટાં અનેક પરાં આવેલાં હતાં. તેમાં બે લાખ માણસ રહેતાં હતાં. તેમની આસપાસ
પણ મજબૂત દિવાલ બાંધેલી હતી.

યહોર ઉપર તોપોનો મારો ચાલુ કરીને નિર્દોષ રૈયતના જનમાલની ખુવારી
કરવી ન પડે તો સાફ એમ નેપોલિયન આતુરતાથી ધન્યજ્ઞો હતો. તેટલાં માટે સુલે-
હનો સફેદ વાવડો આપીને એક અમલદારને તેણે યહોર તરફ મોકલ્યો; પણ તેના
ઉપર હુકમો થયો અને તેને મારી નાખ્યો, અને જે કસાઈના છોકરાએ આ કૃત્ય
કયું હતું તેને ફ્રેન્ચ અમલદારના ઘોડાપર બેસાડીને બધા યહોરમાં ધામધૂમથી ફેરવ્યો.
નેપોલિયને આ સમાચાર જાણીને ક્રુમલો શરૂ કર્યો અને બહારનો કોટ સરૂં કર્યો; પણ
પરાંમાં ધઇને ફ્રેન્ચ લશ્કર જ્યાં જણેની ઘટાવાળા મેદાનમાં ઘાબલ થયું કે તરતજ
તેમના ઉપર કિલ્લાના છુરજ ઉપરથી અગ્નિનો વરસાદ વરસી રહ્યો. નેપોલિયને આગળ
ન વધતાં યહોરને ઘેરા નાખ્યો અને તાબે થવાની એતવણી આપી. આ વખતે સંદેશો
લઇ જવા માટે કોઇ ફ્રેન્ચ અમલદારને ન મોકલતાં પરાંની વસ્તીના આગેવાનને
શાહજાદા મેક્સીમિલિયન પાસે મોકલ્યો. આ સંદેશના પત્ર ઉપર સેનાપતિ બર્ધિ-
યરની સહી હતી અને તે નીચે પ્રમાણે હતો:—

"મહાશય—આજે સવારમાં આપ નામદાર તરફ સુલેહના વાવડાસહિત એક
અમલદારને મોકલવામાં આવ્યો હતો. તે હજીસુધી પાછો ફર્યો નથી. તેને આપ
ક્યારે પાછો મોકલવાના છો તે જાણાવવા કૃપા કરશો. આપ આ વખતે લડાઈના
નિયમવિરહ વર્ત્યા છો તેથી આ સંદેશ પહેંચાડવા માટે અમારા માણસ ન મોક-
લતાં આપની રૈયતના પ્રતિનિધિઓને અમે મોકલ્યા છે. મારા માલિક, ક્રાન્સના
સહેનશાહ એમ ધન્ય છે કે લડાઈની અનિવાર્ય વિપત્તિમાંથી, યહોરની નિર્દોષ વસ્તીનું
રક્ષણ થવું જોઈએ. તેથી તે નામદાર મારી મારફત આપને જણાવે છે કે જો આપ
રાજધાનીને ખચાવવાનો પ્રયત્ન કરશો તો યૂરોપના એક સુંદરમાં સુંદર યહોરનો નાશ

યશ અને વૃદ્ધ પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો જેમનું લગ્ન થાય તો પશુ અવશ્ય રક્ષણ કરવા આપણે બધાવલા છીએ. તેમના જનને આપ જેમમર્મા નાખશો. મારા માલિકને જ્યારે જ્યારે લગ્નને લીધે પરરાજ્યમાં લગ્ન થયું પડે છે ત્યારે તેઓ તે રાજ્યની નિઃશસ્ત્ર અને બિનલગ્નકાર રૂપને લગ્નની આદ્યતાથી ઉઠારી લેવા હમેશાં કાળજી રાખે છે. એમણે આગલી લગ્ન વખતે જે સહેરને જેણે તેનું રહેવા દીધું હતું તે સહેરનો આ વખતે નાશ કરવો પડે એ વિચાર મારા સહેરનાહને થયો. ખૂબ તેની આપને આ ઉપરથી ખત્રી થતી જોઈએ; છતાં પણ આપે કિલ્લે-ખાધી સહેરના રિવાજ વિરુદ્ધ વર્તીને આપનાજ સહેરનાં પરાં તરફ તોપોના ગોળા ફેંક્યા છે, તે વડે આપના યનુઓનાજ નહિ પણ આપના રાજ્યમક્ત નિર્દોષ સ્ત્રીમાનકોના પ્રાણ પણ ગયા હશે. મારે આપને જણાવવું જોઈએ કે અમારા લશ્કરમાંથી કોઈને પણ પરામાં લગ્ન થવાની અમારા સહેરનાહને મના કરી છે. માત્ર અમે પરાંના દરવાજા ઉપર પહેરો રખાવ્યો છે; છતાં પણ જે આપ સહેરને બચાવવાનો આમદ હોડશે નહિ તો તેમને સહેર ઉપર તોપનો મારો ચાલુ કરવાની ફરજ પડશે અને જીતી કલાકમાં અમારી તોપોના ગોળા અને બોંબવડે સહેર જમીનરાસત થઈ જવા ઉપરાંત આપની તોપોવડે પણ પરાંની વસ્તીનો અને મકાનોનો નાશ થયા વગર રહેશે નહિ. અમારા સહેરનાહ હજી એમ માને છે કે આપ નામદારના મન ઉપર આની શુભ અસર થશે અને જે સહેર હમણાં નહિ તો થોડા કલાક પછી અમારે તાબે થવાનું છે, તેનો મિથ્યા બચાવ કરવાની આપ હડ મૂકી દેશો.

કૃપા કરીને મને આપનો ઉવટનો નિર્ણય જણાવશો—“અર્થિથર”

પણ પ્રતિનિધિઓ આ પત્ર લઈને નગરમાં ગયા કે તરતજ કિલ્લા ઉપરની તોપો ખમણી ઝડપથી ફટવા લાગી અને પ્રતિનિધિઓમાના મધ્યને તો તેમના દેશી લાક-ઓએજ મારી નાખ્યા. હવે નેપોલિયનની ધીરજની હદ આવી ગઈ. છતાં પણ દયા વાપરીને પરાંની વસ્તીને કોઈ રીતે ઓછામાં ઓછું નુકસાન થાય એવો માર્ગ તેણે શોધવા માડ્યો. તે થોડે બેસીને માલેનાની સાથે કિલ્લાના ફક્ષિલ લાગતી આગપાસ ફરી આવ્યો અને તેણે જોઈ લીધું કે ત્યાં આગળ વસ્તી આછી હોવાથી કિલ્લાપરથી ફટતી તોપોના ગોળાથી થયેલા ચોડાં માથુસોને નુકસાન થાય એમ છે, તેથી પોતાની મજબૂત તોપો ત્યાં ઝેંકવારવાનો હુકમ કર્યો અને સહેરપર દાવાતળ વગસાવવાનાં એ રાક્ષસી યત્રો ગોઠવાઈ રહ્યા પછી પણ રાત્રે નવ વાગે એટલી એનવણી મોકલાવી તેનો જવાબ કિલ્લાપરથી ધડાધડ ફટતી તોપોએ વાળ્યો. ઉન્માર્કની રાજ્ય નીતે જે અગ્રેજ સેનાપતિએ તોપે ઉઠાવી હતી તેના અને નેપોલિયનના સ્વભાવ વચ્ચે કેટલું અંતર હતું તે આ ઉપરથી જોઈ શકાશે.

ત્યાર પછી સહેરપર તોપનો લવાનક માર ચાલ્યો. દશ કલાકસુધી સહેર ઉપર

પ્રત્યાગ્રીની ઝડી વરસી રહી શહેરના ઘીચોઘીય આવેલા મમનો ઉપર ત્રણ હજાર બેબગોળા ફેંકવામાં આવ્યા મધ્યરાત્રિનું આમશ ખરતા તારાની મારફ વક્રગતિથી જતા બલત ઝોળાઓથી અને તેમના પ્રયત્ન ધડાકાથી ગાજી ઉડ્યું શહેરમાં બધે દેકાણે આગ લાગી અને બગાળામુખી ફાટયો હોય તેમ શહેરમાંથી ધૂમાડાનાં વાદળાં નીકળવા લાગ્યાં ધડાકા ફાટતા ઝોળાઓની ગર્જના, બાગીને ભૂકો થઈ જતાં મકાનોના કડામ, ધામલ ચએલાં મનુષ્યોની ખૂમો અને બે લાખ ચોકાઓની મોન્મલ વીરહાથી ફાન પડ્યું સજળાતુ ન હતું બળતા મકાનોના બીહામણા પ્રકારથી ચારે દિશાઓ પ્રકાશી રહી હતી તે વખતે શહેરના દરવાજામાંથી એક ફૂત સુનેહનો વાવટો પકડીને બહાર આવ્યો તેને તરતજ શહેનશાહ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો તેણે જાહેર કર્યું કે ફ્રેન્ચોની તોપોની જરાબર સામે આવેના બાદશાહી મહેલમાં આસ્ત્રિયાની શાહજાદી માદગીને ગિજાને પડી છે રાત્રીકુળ નાસી ગયું છે પણ નાસવાની ઉતાવળને લીધે તેઓ ગિચારી રાજકુમારીને આવી હાનતમાં રહેવા દઈને નાસી ગયાં છે

નેપોલિયને તરતજ તે બાલુની તોપોના મોઢાં ફેરવી નાખવાનો હુકમ કર્યો આ પ્રમાણે જ શાહજાદીનો જાન તેણે ખચાવી લીધો હતો તેજ થોડા વખત પછી ફ્રાન્સની રાજસાગી બનવા ભાગ્યશાળી થઈ તોપોના ધડાકા અને અમિના વરસાદની વચ્ચે નેપોલિયને તે શાહજાદી મેરિયા લુઈસાના હૃદયમાં પોતાના પ્રતિ આકર્ષણનું બીજ રોધ્યું આખું નગર જ્યારે બળીને અને બાગીને ચૂર્ણવિચૂર્ણ થઈ જતું હતું ત્યારે તેનો મહેલ તજન સહિસલામત રહ્યો હતો. આ પણ રાજ્યક્રાંતિનીજ એક વિશિષ્ટતા હતી કે ફ્રાન્સિ મના હોપમાં જન્મેનો સામાન્ય દરજ્જાનો પણ યુદ્ધનિપુણતાથી સમાજની ટોચ પર આવેનો નેપોલિયન ગર્વિષ્ટ રાજકુમારી યુવતીના પતિ થઈ શક્યો

શાહજાદી મે સીમીલીયન હવે ગમશે અને કે પકાઈ જવાના બચથી પ્રાન્યૂમ નહીને સામે કિનારે નાસી ગયો જતા જતા તેણે નદી ઉપરનો પૂલ ઉઢાવી મૂક્યો. તેની પાછળ રહેવા અમનદારે તરતજ શરણ થવાનું કહેણું મોકલ્યું નેપોલિયને તેનો સ્વીકાર કર્યો અને જતા પણ આકરી ચરતો બતાવી નહિ ચાલસો તોપો, દારૂગોળાનો ખચાગ બહાર, તથા તમામ સરકારી કાપરનો તેણે કમળે લીધો. એ સિવાયની લોકોની ખાનગી મિલ્કતને હાથ નહિ લગાડવાનું અભયદાન આપ્યું આ રીતે પારિસ ઊડ્યા પછી એકજ મહિનાની અંદા નેપોલિયન વિજયકાકા વગાડતો વિચેન્સ નગરમાં દાખલ થયો, અને ત્યાંના બાદશાહી મહેલમાંથી તેણે પોતાના લશ્કર જોગ એક જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું જેના છેડા શબ્દો નીચે પ્રમાણે હતા —

સિપાઈઓ! વિચેન્સના રહેવાસીઓ તમને આપણે ખાસ વિવેક અને સલાહથી વર્તવું ધટે છે ધરનાવખરના થઈ ગયેલા કુટુંબો અને વિધવાઓને આપણે આશ્રય

આપવાનો છે. વિયેના શહેરના શાશ્વત વતનીઓને હું મારા ખાસ રક્ષણ નીચે મૂકું છું. માત્ર દુહાડખોર અને દુષ્ટ લોકોનેજ ખીન્નઓ ઉપર દાખલો ખેસી જાય એવી શિક્ષા કરીશ. સિપાઈઓ! ખેડૂત લોકો તરફ મયાનુષણે વર્તજો. તમારી ફતેહથી છલકાઈ ન જશો. તમારી ફતેહવિષે તમે એમ સમજજો કે કૃતદન અને બેવચની-ઓને ન્યાયી ધંધરે તમારી મારફતે શિક્ષાજ કરેલી છે.”

આસ્ટ્રિયાના દરબારમાં રહેલા ફ્રેન્ચ પ્રતિનિધિ જનરલ એન્ડ્રીએસીને નેપોલિયને વિયેનાનો સુખો નીચ્છો. શહેરના લોકોનો તેના તરફ ધણો સારો સદ્ભાવ હતો. પ્રજા-જનની મૈત્રી મેળવવા માટે અને તેમને તેમનો પરાજય હીણપદભરેલો ન લાગે તે માટે નેપોલિયને ખતલો પ્રયત્ન કર્યો. શહેરમાં બંદોબસ્ત જાળવવાનું કામ પોતાના લશ્કરને ન સોંપતાં તેણે શહેરના વતનીઓમાંથી જ હજાર સ્વયંસેવકોની દુકાડી ઉભી કરી. શહેરમાં ખોરાકનાં સાધનની અછત હતી અને તેમાં એક લાખ માણસોના વધારો થવાથી લોકોને મોંઘવારી વેડવી પડે એમ હતું તેથી તેણે હંગરીથી સંખ્યા-બંધ દોર અને પુષ્કળ અનાજ મંગાવી દીધું. નીચલા વર્ગના માણસોમાટે ઉલ્લોગનાં સાધન ઉભાં કર્યાં અને તેમને વાજખી મજૂરી આપી, અને ધણે પ્રસંગે તો શત્રુ-રાજની પાયમાલ થએલી રાજધાનીને દુરસ્ત કરવામાંજ તેમનો ઉપયોગ કર્યો.

આવી મોટી ફતેહો મેળવ્યા છતાં પણ હજી નેપોલિયનની સ્થિતિ ધણીજ ખારીક હતી. તેના કરતાં હજી આસ્ટ્રિયન લશ્કરની સંખ્યા ત્રણ ગણી હતી. ઈંગ્લેંડ તેની પાછળ કમર ખાંધીને મંડ્યું હતું. રશિયા સાથે તેને મૈત્રી હતી પણ તે ધણી મોળી અને ઉપર ઉપરની હતી. પોલેન્ડના એક વિભાગને તેણે પ્રશિયાના જુદામંથી છોડા-વીને સેકસનીના રાજના રક્ષણ નીચે મૂક્યો હતો. આસ્ટ્રિયાના રાજનો લાઠ ફ્રાન્સના સેકસનીમાં પેસીને રાજ્યની ધૂળધાણી કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયનને મદદ કરવાનો ડાળ કરવા માટે રશિયાના ઝારે એક નાનું સરખું લશ્કર પોલેન્ડમાં ઉતાર્યું હતું; પણ એકવાર આસ્ટ્રિયાના લશ્કરે સેકસનીના લશ્કરને સખત હાર ખવડાવ્યા પછી આસ્ટ્રિયાનો એક ફાત કેદ પકડાયો. તેની પાસેથી રશિયન સેનાપતિનો લખેલો કાગળ મળી આવ્યો. તેમાં તેણે ફ્રાન્સનાં મુખ્યારક્ષાદી આપી હતી અને એવી આશા ખતાવી હતી કે થોડાજ વખતમાં આસ્ટ્રિયા અને રશિયાનાં લશ્કર ફ્રેન્ચોની સામે એકત્ર થઈને લડશે. નેપોલિયને આ પત્ર કાંઈ પણ ટીકા કર્યાં મિવાય ઝારને મોક-લાવ્યો. તે બિચારો રાજમાતા અને ઉમરાવોની ખટપટથી કાપર ચર્ચા ગયો હતો તેથી ખીણ કાંઈ કર્યાં વગર તેણે તે સરદારને માત્ર પાછોજ ખેલારી લીધો.

નેપોલિયન ઝારની મુશ્કેલીઓ સમજતો હતો. પ્રજાસત્તાક ભાવનાઓના હિમાયતી-ઓની સામે લડવા બધો યુરોપ જોડાયો હતો અને દરરોજ ઝારને તેની રાજમાતા તથા ઉમરાવો મેણાં મારી મારીને કાપર કરી નાખતાં હતાં, તેથી હવે તેને ફ્રાન્સની

સાથે સજાદ કરવા માટે પરતાવે ચવા લાગ્યો હતો. માત્ર નેપોલિયનની પ્રતિજ્ઞાવડે ઝારના મન ઉપર જે ઉડી છાપ પડી તેનાવડેજ તે હજી અળગો રહ્યો હતો. પણ નેપોલિયનને સારી પેઠે ખમર હતી કે ઝારની મેળી મૈત્રી યોગ્ય વખતમા દુરમનાવટના રૂપમા ફેરવાઈ જશે. ઝારે માત્ર તેની મદદે પચાસ હજારજ માણસ મોકલ્યા હતા પણ મધ લડાઈમાં આસ્ત્રિયાની કુમકે તે બે લાખ માણસ લઇને જાતે આવ્યો હતો; તેથી નેપોલિયને પોતાના એક અમલદાર સેન્ટીને કહ્યું કે “ મારે મારા મિત્રોના ઉપર આધાર ન રાખતાં મારા પોતાના બગ ઉપરજ નિર્ભર રહેવાની જરૂર છે. ”

શેડી વાર વિચારમાં પડી ગયા પછી પાછો તે બોલ્યો કે, “ મે એવા મિત્રો ઉપર ભરાયો નહિ રાખવામાં કદાપણજ વાપર્યું છે. રશિયા સાથે સજાદ કરવાથી મને શો લાભ થયો અને સવાહ ન કરી હોત તો આના કરતા વધારે તુકમાન શુ ચલાવું હતું. ” માત્ર એ સવ હતી બાગી તુડી અસરથી ઝાર અચકાય છે નહિ તો તે ક્યારનેએ મારા શત્રુઓ સાથે લગ્યો હોત એ બધાએ આપણી પાવમાલી કરવાનીજ પેરરીમા છે પણ આગળ આવવાની દિ મત ચાલતી નથી. ”

પ્રશિયા પણ તેના હેતુ કાલકદારથી ક્રાન્સની સામે નહિ લડવા બધાજ ચૂક્યુ હતું; પણ તેની મહાનુભૂતિ આસ્ત્રિયા તરફ વિશેષ હતી. પ્રજાને ઉત્કેરવા માટે પ્રશિયામાં અમખ્ય કાવત્રા ચવા લાગ્યા. આખરે એક પ્રશિયન સેનાપતિએ ક્રાન્સની સામે ખુદશી રીતે લડાઈ જાહેર કરી. તેણે એમ પણ જાહેર કરી દીધું કે પ્રશિયાનો રાજ ક્રાન્સના શત્રુઓ સાથે જોડાવાની તૈયારીમાં છે. પ્રજાનુ જાત્યભિમાન જગૃત થયું અને હજારો માણસો તેને આ રી મળ્યા.

યુરોપના જે જે રાજ્યો નેપોલિયનના ગદ્ગદ નીચે હતાં ત્યાં બધે તેણે લોખને મન માનતો ધર્મ પાગવાની છટ આપી હતી. જૂના વિચારના, ધર્માન્ધ કૃષિાલિક ધર્મચુરુઓ આવી ધણા બળા રહ્યા હતા. તેમણે આ લાગ વિચારીને ટાઇરોલના લોકોને ઉત્કેર્યા અને તેમણે બળનો કરીને ટાઇરોલમાથી ટ્રેન્ચોને-નેમને સ્વાતંત્ર્ય આપનાર પ્રજાને મારી કહાડ્યા.

બેલ્જિયમમાં તેલ નદીને કિનારે એન્ટવર્પ શહેર આગળ ક્રાન્સનો દારૂગાળાનો અને દરિયાઈ યુદ્ધને લગતી સાધનોનો મોગો લગાર હતો. તેના ઉપર ઈંગ્લેંડે ચદાઈ મોકલી એન્ટવર્પમાં માત્ર બે હજાર અચકત સિપાઇઓજ હતા. નેપોલિયનથી અલારે બીજા મદદ મોકલાય એમ હતું નહિ. આવા નજવા સૈન્યની સામે પોણીનસે લડાયક વદાણ અને ખદસીઓ તથા સિપાઇઓ મળીને એક લાખ માણસોની ફાજ ચડી આવી. જો એન્ટવર્પ પડે તો ક્રાન્સનું દારૂગાળાનું તથા નાકસૈન્યનું સુખ્ય મયક જાય આખા જર્મનીને કુમક મળે અને આસ્ત્રિયામાં રહેતા ફ્રેન્ચ સૈન્યને ક્રાન્સમાંથી મળતી મદદ અટકી પડે. આ સંજયી વિવેચન કરતાં અંગ્રેજ પ્રતિદાસઝર રફાંટ

લખે છે કે " અગ્રેજ લશ્કર ઈટાલિ, સ્પેન, મીક્ષ, આસ્ટ્રિક મમુદ્ર ખધે ફરી વળ્યું હતું. ન્યાં ન્યાં નેપોલિયનની સામે યવાને લોકો જરા પણ ધિચ્છા ખતાવતા તેમને મદદ કરવાને ઈચ્છાંડ તૈયાર ને તૈયારજ રહેતું. "

ઇટાલિમાં આસ્ટ્રિયન ચાહનલો જૉન ૮૦૦૦૦ માણસો લખને યુગ્મિનની પાછળ પડ્યો હતો. યુગ્મિને યુદ્ધ કરવાનું સાહસ ક્યું અને તેમાં તેને સખત હાર ખમતી પડી. તેનો પરાજય એવો પૂરેપૂરો થયો હતો કે નેપોલિયનને ખધી વિગત કહેતાં તે ડ્યો. તેણે એટલુજ લખ્યું કે " પિનાજી, મને મદ્ કરજો. હું પાછો હું તો તમે હપકા આપો તેથી હું લંડો, પણ તેમાં હાર્યો છું. " નેપોલિયન ધણે શુન્ચવાગો. પરરાજ્યમાં કેટલી ખુતારી યધ તે વાત તેની જાણ બહાર હતી. યુગ્મિનના પરાજ્ય-થી નહિ પણ તે હપકાત ખુવાવે છે તેથી તેના ઉપર ધણે નારાજ થયો. તેણે જવાબમાં લખ્યું:—" તું હાર્યો. બહે. ખિનઅનુભવી યુવાનને સેનાપતિપણું આપવાનું શું પરિણામ આવે તે મેં પહેલેથી જાણ્યું હોત તો સાફ થાત. હું તને મદદ મોકલાવીશ. શત્રુની છતને નિષ્ફળ કરતાં મને આવડે છે; પણ મારે ખધી હપકાત જાણવી જોઈએ. કોઈ પણ શાણો સેનાપતિ ન કરે અને મેં પણ અગાઉ કહી ક્યું નથી એમ હું અત્યારે કહું છું. મારી આજુગાજુ શું થાય છે તે તરફ નજર કર્યા વગર આગળ દોડ્યોજ જાઉં છું; છતાં આ જોખમમાં ઉતરવા હું શક્તિમાન છું. તારી જગ્યાએ માસેના હોત તો આ પરિણામ ન આવત. તેની લશ્કરી જુદી આગળ તમે ખધા કયા હિસાબમાં નથી; છતાં તે માસેનાની અવગણના કરી. હું તને મદદ તો મોકલાવીશ, પણ વધારે જરૂર પડે તો સુરાની મદદ માગજો અને સરદારી તેનેજ સોંપી દેજો. "

નેપોલિય વિજયી થયો હતો છતાં તેની આસપાસ આવી આવી મુશીમતોનાં વાદળાં ઘેરાયાંજ કરતાં હતાં અને આવાં સંખ્યાખંધ મક્કમ વિચારનાં શત્રુરાજ્યોની સામે તે એકલે હાથે ખાય બખાં કરતો હતો.

પણ નેપોલિયને 'એફમલ'ના સમામમાં મેળવેલી ફતેહના અને તેણે વિયેના છત્યાના સમાચાર આખા યુરોપમાં ફેલાઈ ગયા. તેના મિત્રોને ધીરજ આવી અને શત્રુઓનાં કાગળમાં પાછો ધારકો પડ્યો. પ્રશિયામાં લાઈ જગાડનાર પ્રશિયન સરદારનું લશ્કર વેરજુખેરજુ મધ ગયું. ચાહનલ દુર્કિનાન્ડે વોસો છત્યા પછી એફમલના માદા સમાચાર સાંભળ્યા એટલે એકદમ તે પોલેન્ડ છોડીને ચાહર્સની મદદે આવવા નીકળ્યો. ઇટાલિમાં યુગ્મિનને ચાહનલ જૉન ઘેરી લીધો હતો તેથી તેણે ખીજ વાર લડવાનું સાહસ ક્યું. તેના કરતાં શત્રુની સખ્યા અનેકગણી વધારે હતી અને વિજયો-મત થએલા આસ્ટ્રિયનો તેનો ખીજવાર પણ પરાજય કરત; પરંતુ એવામાં દરથી તેઓના ધમકા સંભળાયા. આસ્ટ્રિયનો સમજ્યા કે અમારી મદદે ખીજું લશ્કર આવે

છે. ઇટાલિયનોને પણ એમજ લાગ્યું; પરંતુ તરતજ સમાચાર આવ્યા કે નેપોલિયનની મોટી ફતેહનો વેરોના શહેરમાં ઉત્સવ થાય છે તેના એ ઘડાકા હતા. એવામાં જર્મને આસિટ્રિયાની હાર થયાના અને વિયેના ગયાના સમાચાર મળ્યા. તેના લશ્કરમાં મલરાટ ફેલાઈ ગયો. ઇટાલિયનોએ હર્ષનાદ કર્યા. તરતજ બધું આસિટ્રિયન સૈન્ય લઘવું છોડી દધને ઉત્તર તરફ ચાલતું થયું અને યુગ્મિન તેમની પૂઠે પડ્યો.

એક ખાલુએ બ્યારે ડાન્યૂબને કિનારે નેપોલિયનની ફતેહની ગર્જના ગાજ રહી હતી ત્યારે ડાન્યૂબને સામે કિનારે શાહનશાહ આર્સે નવું લશ્કર જમાવીને વિયેના તરફ ચાલ્યો આવવો હતો. તેની મદદે દક્ષિણ દિશાએ શાહનશાહ જર્મન અને ઉત્તરેથી ફ્રાન્સના દોડ્યા આવતા હતા. નેપોલિયન વિજયી થયો હતો છતાં તે શત્રુઓના સૈન્ય વચ્ચે ઘેરાઈ ગયો હતો અને તેનું હવે આવીજ બન્યું એમ યૂરોપમાં બધા માનવા લાગ્યા. તેની જોખમભરેલી સ્થિતિ જોઈને પારિસના લોકો પણ ભયભીત બની ગયા અને છુર્બોન રાજાઓના હિનેમ્બુઓ આ લાગ સારો છે એમ ધારીને નવાં નવાં કાવત્રાં કરવા મંડી પડ્યા.

“એન્સાઇક્લોપીડિયા અમેરિકાના” માં આ પ્રસંગને માટે લખે છે કે:-

“નેપોલિયન અત્યારે પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સ સામે ચએલી યૂરોપના રાજાઓની સાતમીવારની એકસંધી સામે લડતો હતો. પહેલી એકસંધી ૧૭૯૨ માં રાજ્ય-ક્રાન્તિને દબાવી દેવા પ્રશિયા અને આસિટ્રિયાએ કરી. ૫મીજી ૧૭૯૩ જર્મની, પોર્ટુગાલ, નેપલ્સ, પોપ વગેરેએ મળી કરી હતી. ૩મીજી ૧૭૯૫ માં ઇંગ્લંડ, રશિયા અને આસિટ્રિયાએ કરી. તે વખતે નેપોલિયન બહાર આવતો હતો. તેણે હુલોન આગળ અંગ્રેજોનો પરાજય કર્યો અને ઇટાલિમાં આસિટ્રિયા ઉપર પ્રવેશ પ્રદાર કરીને એકસંધી તોડી નાખી. ચોથી વાર ૧૭૯૮ માં રશિયા, આસિટ્રિયા, પુર્કસ્તાન ઇંગ્લંડ અને નેપલ્સ એકઠાં થયાં. મારેન્ગોના યુદ્ધમાં નેપોલિયને તેમને ફરીથી વિભિન્ન કરી નાખ્યા. ચોડીવાર યૂરોપમાં સુલેહ રહી પણ પૂરું એક વર્ષ ચર્તા પહેલાં ઇંગ્લંડ, રશિયા, આસિટ્રિયા અને પ્રશિયા. પાંચમી વાર ૧૮૦૩ માં લડવા એકત્ર થયાં. અફમ અને આસ્ટર્લિટ્ઝ આગળ નેપોલિયને શત્રુઓને તલવાર ચ્યાન કરવાની ફરજ પાડી; પણ ત્યાર પછી તરતજ ઇંગ્લંડ, રશિયા, પ્રશિયા અને નાનાં જર્મન રાજ્યોએ છુટી એકસંધી કરી. જેના, ઈલાક અને ફ્રેડે-ડનાં યુદ્ધોમાં તેમનો ઘાણ નીકળી ગયો અને સલાહ કરવાની ફરજ પડી. ૧૮૦૭ માં ટિલિસટનું તકનામું થયું. એજ વર્ષ પછી સ્પેન અને આસિટ્રિયાએ ઇંગ્લંડની ઉશ્કેરણીથી સાતમી વાર લડક ઉભો કર્યો; પણ વામામના રજકેનમાં આસિટ્રિયાને એકમંધીમાંથી છૂટા થવું પડ્યું. ત્યાર પછી યૂરોપના તમામ રાજાઓ જેમાં ઇંગ્લંડ, સ્પેન, પોર્ટુગાલ, રશિયા, આસિટ્રિયા, સ્વીડન, નેપલ્સ, ડેન્માર્ક તથા બીજાં અનેક ગ્રાન્ડો જોડાયાં અને દલી લડીને યાદી રખેવા

ફ્રાન્સ ઉપર દસ લાખ સિપાઈઓનું દળ ઉતર્યું. આટલા બધા યત્નઓની સામે એકલે હાથે લડતા નેપોલિયન હાર્યો અને તે દિવસથી યુરોપની પ્રજા ઉપર ઉમરાવોની સત્તાની લોખંડી બેસીઓ જરૂર આ એકસંધીની રચના કરીને ઈંગ્લેન્ડ મનુષ્ય જાતિને જે નુકસાન થયું છે તેનો બદલો તે કરી વાળી ચકનાર નથી. આ પ્રમાણે ત્યારે પોતાની સામે એક પછી એક રાજાઓની એકસંધી થતી નેપોલિયને જોઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ હું એંથી વર્જનો ચમચ ત્યાંજી પશુ મારે તો લગાઈને કપા કરવાની. ”

પ્રકરણ ૪૭ મું-લેવોનો ટાપુ

ચેનામા તેપોલિયન પાસે નેવુ હમર સિપાઈઓ હતા ડાન્ચુ-
અને સામે કિનારે વિચેનાની બરાબર સામે શાહજાગે ચાલ્યા
એક લાખ સિપાઈઓ સાથે મળખૂત ખામ્બો બાંધીને બેઠા
હતા તેની કુમકે ચારે દિશાએથી નવુ નવુ લશ્કર આવ્યાજ
કરણ હવે વિચેના આગળ ડાન્ચુમનો પટ આશરે અધ
માઈલ ઉપરનો હતો અને પવતી ઉપરતુ બરફ પીગળવાથી
તેમા પૂર આવ્યુ હતુ સામે કિનારે ચતુની મળવાન ફોજ
અને તોપોની હાર ગાહવાઈ ગઈ હતી તેની સામે અધને નહી કેમ ઓગળવી એ
ધણેજ વિકટ પ્રશ્ન હતો.

વિચેનાથી નીચાણુ તરફ જ માઇલને છેડે ડાન્ચુ નદીમા એક મેરો દ્વીપ બન્યો
હતો અને પ્રવાહના બે ભાગ પડી ગયા હતા ત્યા આગળ પાણી ડાહજ હતું અને
વહેણતુ જોર પણ ચોકુ હતુ તેમા આશરે સાડા ચાર માઇલ લાંબો અને નજી
માઈલ પહોળો બોબો નામનો એક દ્વીપ હતો. ડાન્ચુને જમણે કિનારેથી ગોળોના
કિનારા સુધી નદીનો પટ નવસો વારનો હતો તેના ઉપર કામચલાઉ પૂલ બાંધ
વામા મુરોલી ન હતી કુમકે ટાપુને સામે કિનારે ઝાડી હતી તેથી ચતુની તોપોના
ગોળાથી બચાર થતો હતો તથા ફ્રેન્ચોની દિશ્યાલ તેમના જોવામાં આવતી ન હતી,
પણ તેને ખીજે કિનારેથી ડાન્ચુમના ડાળા કિનારાસુધીનો પૂલ બાંધવા માટે તો
ચતુની તોપો સામેજ ઉભા રહીને કામ કરવાનુ હતું.

આ કામ માટે હોડીઓ, દોરડા અને યાત્રીઓની જરૂર હતી. ઘણી મહેનતે
નેપોલિયને નેવુ હોડીઓ મેળવી ભારે લગર વિચેનામાં વપરાતાં ન હતાં એટલે તે
તો મળી સંક્યાજ નહિ તેથી લગરને ઠેકાણે ચારે તોપો અને ગોળાથી બરેલી
મેલખની પેનીઓનો ઉપયોગ કરવાનુ દરાબુ ચતુને જણ્યુ ન શક્ય તેમ ગુપ્તગુપ્ત
આ બધી ગોઠવણ અર્થ ગઈ બોલોનથી આણેલા ખલાસીઓ આ વખતે ખરેખરા
કામ આવી ગયા. સીપર હોડીઓ દારૂખ ઓઢવાઈ ગઈ અને તેના ઉપર પાગીઆ

ગોડવાયાં, વખતો વખત પાણીના જોરથી હોડીઓ ખેંચાઈ જતી હોવાથી ધણીજ મુશ્કેલીએ આ કામ પૂર્ણ થયું અને બધી હોડીઓ મન્નજીત લંગરાઈ ગઈ.

તેના ઉપર થઇને ફ્રેન્ચ લશ્કર રાત્રે દસ વાગે નદી ઉતરવા લાગ્યું. આગલી દુકડીએ જતાંની સાથેજ દોપને સામે કિનારે તોપો ચોક્કસને ઝાન્યૂનની ઝાંખી બાલુ ચોક્કસ કરી નાખી. ઈન્તેરે લાગલાગટ કામ કરવા લાગ્યા. બીજો દિવસે બપોર પહેલાં તો સાખી બાલુ ઉપરનો પૂલ પણ બંધાઈ ગયો અને દોપની અંદર મોટી સંકેત તૈયાર થઈ ગઈ. આ કામ બહુજ તાકીદે કરવાનું હતું. નદીમાં પાણી ચડતું હતું, તેથી નેપોલિયન જાતે ઉપર રહીને બધી દિલચાલ તપાસતો હતો અને દરેકને ઉત્તેજન આપતો હતો.

આટલા સાંકેત પૂલ ઉપરથી નેતું હજાર સિપાઈઓનું લશ્કર, ઘોડા, તોપો, દારૂગોળો અને સામાન ઉતારવાનું કામ ધણુંજ લાંબું અને કંટાળામય હતું. ૨૧ મી મેની સવાર સુધીમાં એમાંથી માત્ર વીસ હજાર સિપાઈઓજ ઝાન્યૂનને સામે કિનારે ગોડવાઈ ચકયા. ચાર્લ્સ પાર્સે એક લાખ માણસો હતાં. ફ્રેન્ચ લશ્કરનો મોટો ભાગ તો હજી પેલે કિનારે હતો. નેપોલિયનની રિયલિટી બપોરેલી હતી. કોઈ પણ વખતે યત્નસૈન્ય ધસી આવે અને આ નાની ફોજનો સંકેલાઈથી નાશ કરી નાખે તેમ હતું. વરસાદ ધોધમાર પડતો હતો અને નદીમાં પૂર વધતું હતું. આથી તે દિવસે બપોર પછી પૂલની નીચેની ટેલકે હોડીઓ ખેંચાઈ ગઈ. રાતોરાત પૂલની મરામત થઈ ગઈ અને પાણી કુચ ચડે થઈ.

ઝાન્યૂનને સામે કિનારે ઉતરેલા ફ્રેન્ચ લશ્કરે માઇલ માઇલને છોટા આવેલાં એસ્પર્ન અને એસ્લિંગ નામનાં બે ગામડાંઓ કબજે લીધાં. તેમની વચમાં નાતું જંગલ હતું અને બીજી બાલુએ વિશાળ પાથર મેદાન હતું. નેપોલિયને એ જંગલના સીમાડા આગળ મુદામ કર્યો અને યત્નની દિલચાલ તપાસવા રાતોરાત માણસો દોડાવ્યા. ઉત્તર દિશાનું તમામ ક્ષિતિજ યત્નનાં તાપણાથી ઝગદળી રહ્યું હતું. બીજો દિવસે બપોરે એસ્લિંગના મિનારા ઉપરથી નેપોલિયને દૂરબિનવડે દૂરથી ધૂળ ઉડતી જોઈ. પવનથી ધૂળ વિખેરાતી ત્યારે યસોનો ઝગઘટ પણ નજરે પડતો હતો. આર્સીનું લશ્કર ચાલ્યું આવતું હતું. નેપોલિયન લેશમાત્ર પણ મતારાપો નહિ. તેણે કહ્યું, " ચાલો આરિસ્ટોના હરાવવાની આપણને આજે એક વધારે તક મળશે. તેમની આ ઉલ્લીજ લગાઈ બાજુને. "

એવામાં સમાચાર આવ્યા કે નદીમાં પૂર ધણું આવ્યું છે, પૂલ છિન્નભિન્ન થઈ ગયો છે અને હોડીઓના બંધ તૂટતા જાય છે. આ સમાચાર ધણુંજ માડા હતા. આ બાલુએ માત્ર વીસજ હજાર માણસો હતાં. દારૂગોળો પણ પૂરતો ન હતો. સામેથી એક લાખ માણસો ચાલ્યાં આવતાં હતાં. પાછા ટાપુ ઉપર ચાલ્યા જવું કે એસ્લિંગ

અને એસ્પર્નનાં પત્થરનાં મકાનોને ઓથે રહીને લલ્લુ' એના નિપોલિયન વિચાર કરતો હતો એટલામાં બીજો પેગામ મળ્યો કે પૂલ સમરાષ્ટ્ર ગયો છે અને દાર્ગો-જાનાં ગાડાં આવવા લાગ્યાં છે. સાંજના ત્રણ વાગે યુદ્ધ શરૂ થયું. નાનકડા ફ્રેન્ચ લશ્કર ઉપર ત્રણસેં તોપોનો મારો શરૂ થયો. છત્રીશ હજાર આર્ટિલ્લરી અને સાત હજાર ફ્રેન્ચો બાઝયા. પાંચ કલાકકુધી એસ્પર્નના ઘોરી રસ્તા ઉપર તુમુલ્લ યુદ્ધ મચી રહ્યું. અડધો અડધ ફ્રેન્ચો માર્યા ગયા. એવામાં તાજી દુકડી લપ્પને માસેના આવી પહોંચ્યો અને આર્ટિલ્લરીને મારી હડાવ્યા.

આલુજ બીજું યુદ્ધ એસ્લિંગ ગામ આગળ તેજ વખતે શરૂ થયું. ત્યાં 'લાની' અડગ ધૈર્યથી શત્રુસમૂહની ટક્કર ઝીલતો હતો. બેઠે ગામનો બળીને, બાગીને બૂકેા ઉડી ગયો અને નેનાં બળતાં ખંડેર આગળ દારુણ સંગ્રામ આલુજ રહ્યો, અને તેજ વખતે ગામની નજીકના મેદાનમાં બેઠે પક્ષનાં ઘોડેસ્વાર લશ્કર પણ સામનામાં અથડાઇ પડ્યાં.

બીજાં વીશ હજાર આણસો જલદી આવી પહોંચે તોજ નેપોલિયનથી ટકી શકાય એમ હતું. આજ લડાઇના પરિણામ ઉપર લશ્કરની સલામતીને આધાર છે એમ જાણીને તે અગ્નિના વરસાદ વચ્ચે ખુલ્લા મેદાનમાં ઉભો રહેતો. નદીમાં પૂર વધતું હતું. પૂલ તૂટવાથી સિપાઇઓ અને ઘોડા પાણીમાં ધણીવાર ડૂબકા ખાતા હતા. શત્રુએ બળતી સામગ્રી અને બારે પાયરોથી ભરેલી હોડીઓ છોડી મૂકી હતી. તે પછી નદીના વહેણથી ખેંચાઈ આવીને પૂલની સામે જોરથી અથડાતી અને પૂલને ધ્વંસ કરતી.

આખરે અધાર્ડ' ચર્તા યુદ્ધ તો થઈયું. હકતરો ધાપલ ચએક્કા સિપાઈઓના અવધવની વહાડકાપ કરવા મંડી ગયા અને થાકી મએલા સિપાઇઓ લોહીથી ખર-ડાયલી જમીન ઉપર, ધૂંધવાતાં, ભાગેલાં ધરોની વચમાં જ્યાં ત્યાં ધસપસાટ ઉઘી ગયા; પણ નેપોલિયનને આરામ લેવાનો અવકાશ ન હતો. તેણે તો આખી રાત જાગીને ખતે તેટલું લશ્કર અને દાર્ગોજાનાં ગાડાં ઉતરવવા માંડ્યાં; પરંતુ હવે તો કુદરતજ તેની વિરુદ્ધ અને શત્રુઓની તરફેણમાં હતી. પાણીનું પૂર વધુને વધુ ચડવા લાગ્યું. પૂલને બળવવા બધાસીઓ તનતોડ મહેનત કરતા તોપણ બંધી-વાર પૂલ તૂટી જતો અને ક્ષમ અટકી પડતું. આખી રાતમાં કુલ ત્રીશ હજાર સિપાઇઓએ નદી ઝોળંગી. હવે એક લાખ આર્ટિલ્લરીની સામે તે સાડ દહાસ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ ગોડવી ચક્રો; પણ દહાસ માત્ર ૧૪૪ તોપો અને નદી જોવાજ દારૂ ગોળા આ પાર આવ્યો હતો. સવાર પડતાંજ પાછો સંગ્રામ શરૂ થયો. 'આમેના' એસ્પર્ન અચાવવા ઉભો. જનરલ 'ઓડે' ને 'એસ્લિંગ' સેંપવામાં આવ્યું. નેપોલિ-યનના પ્રેમમાં ગાડો બનેલો અતિ સાદાસક 'લાનિ' વીશ હજાર પાયદળ અને ૭

હમર સ્વાર લઇને યત્રુસૈન્યના મધ્ય ભાગ ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડ્યો. નેપો-લિયન ટેકરી ઉપર ઉભો ઉભો યુદ્ધ નિહાળતો હતો. તેના લશ્કરની બેઉ પાંખ અડગ ઉભી રહી અને ચરવીર લાનિએ યત્રુસૈન્યને સૂઝા ધાસની માફક ઉગ્રવી દીધું. તેના ધસારાને અટકાવવાનો ચાસ્તો ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો અને જાતે હાથમાં વાવટો લઇને આગળ ધસ્યો. પણ ધી તાકાત કે લાનિના ધસારા સામે ઉભા રહેવાય ? આસ્ત્રિયનો નાહા અને “ નેપોલિયન ધણું શ્રવે ” ના જયનાદ તોપોની ગર્જનાને પણ હમાવીને ચારે દિશાએ ગાજી રહ્યા !

આવી અણીને વખતે નેપોલિયનને ધણાજ માઠા સમાચાર મળ્યા. નદીમાં બેસુ-માર પૂર આવવાથી આખો પૂલ તથાઈ ગયો છે. પૂલ ઉપર જતું લશ્કર છિન્ન-ભિન્ન થઈ ગયું છે. હવે શું કરવું ? તેની પાસે જે દારૂગોળો હતો તે તો ખલાસ થવા આવ્યો હતો. દારૂગોળાનાં ધણા ખરા ગાર્ડ હજી તો સામે પારજી હતાં. નેપો-લિયન પાસે અડડું સૈન્યજ હતું. દારૂગોળો પૂરો થયો હતો અને એક લાખ આસ્ત્રિ-યનો સામે તેને લલવાનું હતું. આનાકરતાં વધારે માઠા સમાચાર ખીજી શા હોઈ શકે ?

જતાં તેણે પોતાની મુખાકૃતિમાં ગભરાટ અને ધાસ્તીની લેશમાત્ર પણ નિશાની ખતાવી નહિ. તેના મન ઉપર એવો આશ્ચર્યકારક કાણુ હતો કે આ ચોકિવનારા સમાચાર લડાઇને લમતી કોઈ સાધારણ નુકસાનની ખમર હોય એવી રીતે તેણે પૂછ્યું શાંતિથી સાંભળ્યા. લાનિને હવે તેણે હુકમ કર્યો કે આગળ વધવું નહિ, દારૂગોળાનો ખપખેગોજ ઉપયોગ કરવો અને યત્રુઓ પાછા દિશ્મતવાન ન જતી જાય એવી રીતે પાછા હટી જવું ખરેખરી ફતેહની ધડીએ આ સમાચાર મળવાથી લાનિને અસહ્ય નિરાશા થઈ. તે સિંહની માફક ધીરે ધીરે પાછો હટવા લાગ્યો, પણ આ પૂલ તૂટ્યા-ના સમાચાર આસ્ત્રિયાની છાવણીમાં પણ પહોંચી ગયા હતા. ફ્રેન્ચોના ધીમા પડેલા તોપોના અવાજ ઉપરથી પણ તેમની નિર્જાળતા ઉધારી પડી ગઈ. નાસતા આસ્ત્રિયનો પાછા વળ્યા અને હવે તેમની વારી આવી. ધીમે પગલે લાનિ પાછો હટતો હતો. ખસે તોપો તેના સૈન્યને વીંધી નાખતી હતી. સ્વારોના નિરતર ધસા-રાથી તેનો વ્યૂહ વારંવાર ભેદાતો હતો; પણ તૂટેલી હારને ગમે તેમ સાધી લઇને કવાયતમાં ચાલતા હોય તેવી શાંતિથી ફ્રેન્ચો પાછા હટ્યા જતા હતા.

એવામાં નેપોલિયનને આથી પણ વધારે માઠા સમાચાર મળ્યા—એક તોપના ગોળાથી લાનિના બેઉ પગ ઉડી ગયા હતા. આ ખખર તેને કહેવામાં આવતી હતી તેજ ધડીએ લાનિની ડોળા ત્યાં આગળથી પસાર થઈ. આ વખતે તેનું ધૈર્ય રહ્યું નહિ; મન ઉપરનો કાણુ પૂરેપૂરો ગયો. તેનો સિંહ જેવો સેનાપતિ મરણવેદનાથી તરફડતો ડોળામાં પડ્યો હતો. નેપોલિયનની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં. ને લાનિના હાથ પોતાના હાથમાં લઇને હુટણીએ પડીને ગદગદ સ્વરે બોલ્યો:—

“લાનિ ! તુ મને નથી જાણખતો ? હું બોનાપાર્ટ છું. તારો મિત્ર છું લાનિ ! હજી ઈશ્વર તને મારે માટે બચાવી લેશે.”

લાનિએ આંખ ઉઘાડી અને કહ્યું, “હું તમારી અને દેશની સેવા કરવા જીએ હોત તો મારું ચાત પણ ખરી આણીને વખતે તમને એક સમર્થગણના નિમક હલાથ સોખતીની અને વફાદાર મિત્રની ખોટ થડે છે ! તમે જીવતા રહો અને જીન્યતે બચાવો.”

નેપોલિયન વિદ્યુત ચઢ્યો, તોપણ આ વખત શોક કરવાનો ન હતો. ચતુર્તી તોપો ધડાધડ ફૂટતી હતી અને તેમના સ્વાર વાદળોની માફક ધસ્યા આવતા હતા તેણે પોતાના મરતા મિત્રની છેલી વિદાય લીધી લાનિના જેઠે પગ કાપી નાખવા થડ્યા અને તે થોડે દિવસે મરણ પામ્યો.

માસેના હજી ખૂનખાર હતલ છતાં એરપર્ન જાળવી રહ્યો હતો એરિનગપર આરિદ્યન લશ્કરનો અસલ ધસારો ચડ્યો થયો ફ્રેન્ચ લશ્કરની સનામતીનો આધાર એરિનગપર હતો. નેપોલિયને પોતાના સુનલ સિપાઇઓની દુકડી ઠોડી મૂકી. તેના સરદારને નેપોલિયને લખ્યું કે “લશ્કરને બચાવવા એક હેલ્થે પ્રયત્ન કરી લુઓ હવે મારી પાસે આખરની ધડીએ ઉપયોગમાં લેવા લાયક બાદલાઈ રહ્યો. સિવાય બીજી કંઈ રહ્યું નથી.”

પાય પાંચવાર આરિદ્યનો એગ્રિવગ આગળ વળ્યો દિવાલની માફક ઉમેલા નાનકડા, પચાપલા ફ્રેન્ચ લશ્કરપર ધસી આવ્યા પાંચ પાંચવાર તેમને ફ્રેન્ચોએ મારી હરાવ્યા. એક ફ્રેન્ચ સિપાઈની સામે ચાર ચાર આરિદ્યનો હતા. તેઓથી હવે વધારે ટકી નમય એમ ન હતું. એવામા નેપોલિયને મોકલેલી મદદ આવી પહોંચી ગોળા અને ગોળાઓના વરસાદને ન ગણીકારતા, ચતુરને સગીનથી લીધી નાખતા તેઓ મરણીયા ચઢને લટકી પડ્યા. આરિદ્યનોની સ્ત્રીઓનું ચાલુ હકકુ સોબોના ટાપુ ઉપર મોકલેલી ફ્રેન્ચોની તોપોએ તેમનો ધાણુ ફડાડી નાખ્યો, અને એરિવગ તો બચ્યું.

નીચ દનાશુધી લાગલામટ દારુણ સત્યામ મચી રહ્યો હતો. જેઠે પછાના મગાને પચાસ હજાર મુઠાં રઝગતાં ચઢ્યા ગયાં હતા. આખો દિવસ નેપોલિયન અત્યંત જોખમભરેલી જગ્યાએ ખુલ્લામાં ઉત્તો રહ્યો હતો. “તમારી મહામતી ઉપર અમારો મોનો આધાર છે માટે તમે દૂર ઉભા રહો” એમ તેના સરદારો વિનંતિ કરતા પણ તે ગણીકારતો નહિ તેની અલસપાસ સિપાઇઓ નો નમલદારો ટપટપ પડતા હતા આખરે જનરલ યોલ્ધરથી રહેવાયું નહિ. તેણે કહ્યું, “સાહેબ, તમે દૂર જાઓ. નહિ તો હું મારા સિપાઇઓવડે તમને જગલદારે ઉનકારી મોકલીશ.”

હવે સાંજ પડ્યા આવી નેપોલિયને રાત્રિની રાત્રા સોબોના ટાપુ ઉપર નામ્યા

જવાનો નિશ્ચય કર્યો. હજી એસ્પર્ન અને એરિલંગ ફ્રેન્ચોના હાથમાં હતાં તેથી એન્થને પાછા હાંવામાં જોખમ ન હતું. આસ્ત્રિયાની તોપોના ધડાકા ચાલુજ દતા પછુ ફ્રેન્ચો તેનો જવાબ આપી શકતા ન હતા. માસેનાને પૂછવું કે તમારાથી એસ્પર્ન ક્યાંસુધી જાળવી શકારો? જ્યારે આ સદેશો ઘર્ષ જનાર અમલદાર માસેના પાસે ગયો ત્યારે તે અડગ ધૈર્યવાન સરદાર થાકથી લેવાઈ ગયો હતો, તેનાં કપડાં ધૂમાડાથી કાળાં મેમ જેવાં ઘર્ષ ગયાં હતાં અને આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. એવી દાલતમાં કપાઈ ગએલા સિપાઇઓના દગલા વચ્ચે ધૂમાટા મકાનના ખંડીયેર ઉપર તે બેઠો હતો. તેણે હઠ આગ્રહપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે “ રાહેનશાહને કહો કે બે કલાક-૭ કલાક-ચોવીશ કલાક જ્યાં લગી લરકરની સલામતી માટે જરૂર હશે ત્યાં લગી હું અડગ ઉભો છું ”

પછી નેપોલિયન ટાપુ ઉપર ગયો અને પૂલ નવેસરથી બધાઈ રહેતાં સુધી થોડા દિવસ પોતાનું લરકર સહિસલામત રહી શકે એવી જગ્યા મુકરર કરવા થોડે બેસીને બધા ટાપુ ઉપર ફરી આવ્યો. તેણે તેવું એક રથળ પસંદ કર્યું. રાત પડ્યા પછી તેણે પોતાના સેનાપતિઓને એકઠા કર્યાં. આનો હેતુ તેમની સલાહ લેવાનો નહિ પણ પોતાનો જુરસો તેમનામાં રેડીને આવે અશૂની પ્રસંગે તેમનું ધૈર્ય ટકાવી રાખવાનો હતો. અધારે થયું હતું; વરસાદ વરસતો હતો, ધુધવાટ કરતી ડાન્યૂન નદી પૂર બેસતી વહેતી હતી. એવે મમથે તે ઝાડ નીચે માસેના, બાર્થિયર, રેવાકે વગેરે સેનાપતિઓની રાહ બેતો બેઠો.

આજે પણ તે હમેશના જેવોજ શાંત અને આત્મશ્રદ્ધાવાન હતો. મૃત્યુના મુખ આગળ ઉભા રહેવામાં તેમજ આપત્તિને ધા સહન કરવામાં તે એકસરખું ધૈર્ય ધારણ કરતો હતો. સેનાપતિઓ નાસીપાસ થઈ ગયા હતા. તેમણે વિચેના પાછા જવાની સલાહ આપી. તેમની દલીલ હેવટસુધી સાંભળી લીધા પછી નેપોલિયને તેમને સમજાવ્યું કે આપણે ટકી રહ્યા છીએ; હાર્યા નથી. આપણાં ધણાં માણસો માર્યા ગયા છે પણ શત્રુએ તે કરતા પણ વધારે ગુમાવ્યાં છે. તેઓ પણ હવે થાક્યા છે તેથી થોડા દિવસ તેઓ આપણને નહિ છેડી શકે. ત્યાંસુધીમાં ખીજો પૂલ બધાઈ જશે. ધાયલ ચએલા સિપાઇઓ પણ ત્યાંસુધીમાં સાગ થઈ જશે. છટાલિયી આપણી મદદે લરકર આવ્યું આવે છે આપણે વિચેના જમથે તો ત્યાંના લોકો આપણે માટે હવેકો મત બાંધશે અને ત્યાંથી પણ આપણને મારી કંહાડશે એટલે વિચેનામાં નહિ પણ આપણને ક્રાન્સની હદસુધી પાછા હાંવું પડશે. આપણી મદદે આવતું લરકર પણ એકલું પડી જમથે સપાઈ જશે. નાસીપાસ થવાનું કારણ નથી. પારિસથી પદરસો માઇલ દૂર આવ્યા આવીને શત્રુની રાજધાનીમાં દાખલ થઈએ, ડાન્યૂન જેની વિશાળ નદી શત્રુની તોપોની સામે ઉભા રહીને ઓળંગીએ

અને તેની સામી પાર જમને યુદ્ધ ખેલીએ તો વખતે જરા તરા છક્ક પથુ ખાવી પડે. આપણે જરા પથુ નજાણ બતાવીયુ તો આપણાં મિત્રરાજ્યો ગભરાઇને શત્રુની ડાવણીમાં જતાં રહેશે અને ફ્રાન્સની કીર્તિ ધૂળમાં મળી જશે. “માસેના ! કેવાઉ ! તમે હજી જીવતા છો. તમે જૈન્યને ખચાવી શકશો. તમારી પાછલી કીર્તિને જેમ આપજો.”

તેના શબ્દોથી દરેક સેનાપતિના હૃદયમાં નવું બળ આવી ગયું. સાહસિક નર-કેમરી માસેના ઉમંગમાં આવી ગયો. તેણે નેપોલિયનના હાથ ચોતાના હાથમાં ભડને ક્યું, “ખરેખરજ તમે અમારા નેતા થવાને લાયક છો નહિ, અમે ખાવલાની માફક પાછા નહિજ હડીએ જે શત્રુ આપણને ડાન્યૂબમાં ધકેલી મૂકવા આવ્યો હતો તેને આપણે પૂછ ચાટતો કરીને હજી અડગ ઉભા છીએ. હું પેલી પાર જાઉં છું અને લશ્કરને ટાપુ ઉપર સહિસલામત મોકલાવું છું. “જે કોઈ તેમની પૂઠ લેવા આવશે તેમને ડાન્યૂબમાં ન માફ તો માફ નામ માસેના નહિ.”

રાત અધારી ઘોર હતી. વરસાદ ધોધમાર વરસતો હતો. માસેના સામે કિનારે ફ્રેન્ચ ડાવણીમાં પાછો આવ્યો. શત્રુની તોપોના મારો ધીમે પથુ ચાલુ હતો. તેના ગોલદાગે પથુ ચાકી ગયા હતા. નદીમાં બચકર પૂર ચાલુ હતું છતાં હોડીમાં ખેસીને નેપોલિયન ડાન્યૂબને જમણે કિનારે ગયો અને ત્યાંથી ભૂખ્યા સિપાઇઓમાટે મિરિકટ દારૂ હોડીઓમાં ભરાવી ભરાવીને મોકલાવ્યાં. સાથે જેટલો મોકલાય તેટલો આવતી કાલને માટે દારૂગોળો પથુ મોકલાવ્યો. દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને સાથે આણેલા ખશારીઓ આ અણીને વખતે ખરેખરા કામ આવી ગયા.

મધરાત્રે ફ્રેન્ચ લશ્કરે પાછા વળવાનું શરૂ કર્યું. પહેલાં તો ધાયલ સિપાઇઓ અને યુદ્ધસામગ્રી રવાના થઇ. સવારનું ઝાણું અજવાળું થતાં આસ્ટ્રિયન સેનાપતિને આ વાતની જાણ થઇ. તેમની તોપો ધડાધડ ફટવા લાગી. આખું લશ્કર સહિસલામત પૂલપરથી પસાર થાય ત્યારપછી ઝાપી છેલ્લેજ પૂલપર પગ મૂકેલો એવો દંઠ નિશ્ચય કરીને માસેના ગોળીઓના વરસાદની ઝડીમાં ઉભો રહ્યો. મોતને તુચ્છમારતો તે ચારે બાજુએ ફરી ફરીને જોતો કે એક પથુ ધાયલ સિપાઇ અગર એક પથુ ખપતી ચીજ રહી ન જાય. બધું લશ્કર પસાર થઇ ગયા પછી તેણે પૂલપર પગ મૂકેલો અને તેની આસપાસ આસ્ટ્રિયન નિશાનખાનેની ગોળીઓ સહુસજાટ કરતી ઉડવા લાગી. પછી દોરડાં માપી નાખ્યાં અને આખો પૂલ નીચેની હોડીઓની સાથે સડસડાટ કરતો નામે કિનારે જઇ પહોંચ્યો.

નેપોલિયને ધાસના દગલા ઉપર થોડા કલાકની ઉંઘ લીધી અને પાછો ઘોડેસ્વાર થઇ ગયો. તેણે જેઈ લીધું કે પાંદો પૂલ બધાજ રહેતાં એક મદિનો લાગશે. તેણે મોટા પાના ઉપર જંગી પૂલ બાધવાનો દુકમ કરી દીધો; એ પૂલ તેના ઈંગ્લેન્ડની

કુશળતા અને નેપોલિયનના અઘાગ ઉત્સાહના કાયમના સ્મારક તરીકે હજી પણ એ સ્થળે સારી હાલતમાં ઉભેલો છે. આખું લસ્કર કામ કરવા મંડી ગયું. ત્રણ અડવાડીઆમાં તો ભારેમાં ભારે પૂરથી પથ આગ ન આવે એવો, ઉંચો મજબૂત પૂલ ઉભો થઈ ગયો! ત્રણ ગાડીઓ સાથે જઈ શકે એવો પહોળો અને ભારેમાં ભારે તોપોનો ભાર ખમી એવો સંગીન એ પૂલ બનાવવામાં આવ્યો. તેની નીચે પાયા-દળને જવા માટે વળી બીજો પૂલ પણ ઉભો કર્યો. આ રીતે એકી વખતે સંખ્યા-બંધ સિપાઈઓ જઈ શકે એવી સગવડ થઈ ગઈ. આ પૂલ બધાંતો હતો ત્યારે તેના દરેક વિભાગ ઉપર નેપોલિયન જાતે ફરી ફરીને દેખરેખ રાખતો હતો, અને બીજાવાર ડાન્યૂય ઓળંગતી વખતે લસ્કરને લેશમાત્ર પણ અડચણ ન પડે તે માટે દરેક પ્રકારની સાવચેતી રાખીને પૂલની રચના તેણે કરાવી હતી.

પ્રકરણ ૪૮ મું-વાગ્રામનો સંગ્રામ

૮૦૯ ના જુલાઈ માસની ૪થી તારીખનો આખો દિવસ આગાશમાં વાદળોના ધટાટોપ જામેલો રહ્યો હતો. રાત પડતાં પવનનું જોર વધું અને તોફાન શરૂ થયું. આકાશ ઝગાં વાદળાંથી છવાઈ ગયું અને વરસાદ પાંધમાર વરસવા લાગ્યો. વીજળી ઉપરાઉપરિ ઝંકુવા લાગી અને ભયંકર મેઘગર્જનાથી આકાશ અને પૃથ્વી ધ્રુવધી રહ્યાં. ડાન્યૂન ઓળંગીને સામે કિનારે જવાનો અત્યારેજ સારામાં સારો અવસર હતો. નેપોલિયનની

આજ્ઞા થતાંજ તેણે આખું લશ્કર ગતિમાં આવી ગયું. શત્રુને ગલરાટમાં નાખવા માટે એકે વખતે તેમની હાવણીની બધી બાલુએથી આક્રમણ શરૂ થયું. મોટામાં મોટી નવસો નેપોના ધડાકા થવા લાગ્યા. લાલચોળ ધમધમતા ઓળા વીજળીના ઝમકારાની સાથે, અને તોપોના ધડાકા મેઘગર્જના સાથે બળી જવા લાગ્યા. આકાશમાં અને પૃથ્વી ઉપર એકસરખી ભયાનક ધટના ચાલુ રહી. આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં નેપોલિયનનો જુરસો વ્યાપી ગયો હતો. શત્રુના ઓળા, ઓળાઓ, બોલિ સર્વને ફક્તની ટૂંકીની માફક વધાવી લેતું આખું લશ્કર અગાઉના સંકેત પ્રમાણે પૂલ ઓળંગવા લાગ્યું.

સવાર પડતાં તોફાન ધમી ગયું. રાતમાં ને રાતમાં સીતેર હાલર માણસો પૂલ ઓળંગીને બ્યૂદબદ્ધ થઈને ઉભાં રહ્યાં. બીજું લશ્કર હજી આંધુજન આવડું હતું. આ પ્રમાણે લશ્કરને સાગી બાલુએ સહિસલામત ઉતારવાની નેપોલિયનની કુચળતા આખા લશ્કરે વખાણી અને તે જ્યાં જતો ત્યાં “ચહેનચાહ બલું છયો” ના પોકારથી દર્પધેલા સિપાઈઓ તેને વધાવી લેતા. ટાહળતો આર્સી તો એમ સમજતો હતો કે ફ્રેન્ચ લશ્કરને પૂલ ઓળંગતાં ચોવીસ કલાક થયો અને લશ્કરનો બીજો ભાગ આવી પહોંચતાં પહેલાં તો એક લાગતે નું પૂરો કરી નાખીશ. પણ નેપોલિયને બૂદબદ્ધ સાત પૂલ ઉભા કરાવ્યા હતા અને અરિદ્યન હાવણીની પાછલી બાલુએ પણ ફ્રેન્ચો ગોડાઈ ગયા હતા. આખો દિવસ લાઝામટ ઝપાઝપી કરતા કંતા ફ્રેન્ચો વાગ્રામના ઝેડાનમાં ગોડવાઈ ગયા અને બીજા દિવસના ઘરખુ સમામની રાહ નેતા વરસાદમાં ખીને કપડે જઈને ત્યાં સમ્પ ગયા.

પણ નેપોલિયનને આરામ લેવાની દુરસદન હતી. લંબાજીમાં ના માફક અને

પહોળાઈમાં તથા ચાર માઇલ સુધી પચરાઇ ગએલા વિગ્રાળ લશ્કરની ગોઠવણુ તે જાતે તપાસી આવ્યો. પછી મધરાતે સેનાપતિઓને જોલાવીને તેમને આવતી કાલને માટે ઝીણી ઝીણી આમતોની સૂચના આપી. સેનાપતિઓ સમજી શકે એવી રીતે નહિ પણ જૂલ થવાનો જરા પણ સંભવ ન રહે એવી રીતે સૂચના આપવાની તેને ટેવ હતી. સવાર પડતાં દારણુ સંગ્રામ શરૂ થયો. બાર કલાકસુધી તથા લાખ યોદ્ધાઓનાં દળ સામસામાં અથડાયાં. તલવારની સામે તલવાર અને સંગીનની સાથે સંગીનો અથડાઇ. સ્વારોની દુકડીઓ એકબીજાની સામે દેતોની માફક ધસી ગઇ.

નરકેસરી માસેના ધાયલ થવા છતાં પણ પ.ટા મધારીને માડીમાં બેઠો બેઠો પોતાનું કામ કર્યો જતો હતો. નેપોલિયન ઘોડેથી ઉતરીને તેની સાથે માડીમાં બેઠો, પૂરે-પૂરો વિજય થાય એવી રીતની લશ્કરની હિંમત્યાલ તેણે તેને સમજાવી. જનરલ ડેવાઉ શત્રુની ડાબી પાંખની નજીક આવી પહોંચ્યો હતો. તેજ વખતે બારે તોપખાનું અને કસાયલું ફ્રેન્ચ પાયદળ મેફડોનહડની સરદારી નીચે શત્રુના મધ્યભાગને તોડી નાખવા માટે ધસી આવતું હતું. એટલામાં ધરતી ધુભવતું તોપખાનું પણ આવી પહોંચ્યું અને યુદ્ધનો છેલ્લો દાવ શરૂ થયો મેફડોનહડની ચોદ દુકડીઓ આગળ વધી. શત્રુઓએ તેના ઉપર બેહ બાલુથી તોપોનો ખાર શરૂ કર્યો. ફ્રેન્ચોની એક પછી એક હાર અદશ થવા લાગી પણ શત્રુના મધ્યભાગ તરફ લક્ષ રાખીને ગોળાના ધૂમકોટની સામે મેફડોનહડ તો આગળનો આગળ વધ્યોજ ગયો. તેઓ પંદર હજાર સિપાઇઓમાંથી માત્ર પંદરસોજ જીવતા રહ્યા હતા. પણ નિડર મેફડોનહડ આગળ જવાનીજ આતુ આપતો ગયો. પરિણામે આસ્ટ્રિયન સૈન્યનો મધ્યભાગ બેલાઇ ગયો. ડેવાઉના લશ્કરે પણ તેની એક પાખને સુવાડી દીધી. જનરલ બેસિયર્સના સ્વારો હવે વીરહાક ગાળવતા શત્રુ ઉપર તૂટી પડ્યા. બેસિયર્સ લોહીપ્રવાણ થઇ ગયો પણ તેથી પાછા ન હટતાં ક્રોધાન્મત થએલા સ્વારોએ તલવાર ચલાવી આસ્ટ્રિયનો નાડા. શહેનશાહ ઓન્સિસ નિરાશ થઈને પલાયન કરી ગયો. હવે આસ્ટ્રિયાનું જળ ખતમ થઇ ગયું અને આખું રાજ્ય નેપોલિયનના સ્વામિત્વ નીચે આવી ગયું !

પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ નેપોલિયન ધાયલ સિપાઇઓને આશ્વાસન આપતા તથા તેમની ખરાબર સારવાર થાય તેની દેખરેખ રાખતા આખા રજીસ્ટ્રમાં ફરી આવ્યો. કેટલોક વખત થયા ગેરસમજીતને લીધે તેને મેફડોનહડ સાથે અન્યમનસ્ક જેવું થયું હતું; પણ આજે નેપોલિયને તેના શૌર્યની કદર કરીને તેને માર્શલની પદવી આપી.

લગ્નપત્ની પહેલાં તેમજ લગ્નપત્ની પછી મળી નિરંતર કામ કરવા પાછળ એક પળનો પણ આરામ લીધા વગર નેપોલિયને તથા દિવસ કલાકના હતા અને સખત ગરમીમાં બટકયો હતો. તેને લીધે હવે તેને તાવ આવ્યો. થોડાક કલાકનો આરામ

લઈને તે પાછો ઘોડેસ્વાર થયો, અને ચતુના નાસતા લશ્કરની પૂઠે દોડતા પોતાના મૈન્ય સાથે સામેલ થઈ ગયો, પણ એવામાં આસ્ટ્રિયાના ચહેનચાહ તરફથી સલાહની યાચના કરવામાં આવી અને નેપોલિયને તેના તરતજ સ્વીકાર કર્યો. આ લડાઈમાં ઉતરવા તે ધણેજ નારાજ હતો. લડાઈ અટકાવવાને તેણે ખનતો પ્રયત્ન કરી ભેગો હતો છતાં તેના ચતુઓએ તેની ઉદારતાને નિર્મળતાની નિશાની ધારીને તેને લકવાની ફરજ પાડી. આજે આસ્ટ્રિયાનું રાજ્ય તેના પગ નીચે હતું. છતાં પણ નેપોલિયનને સલાહની પ્રાર્થનાનો તરતજ સ્વીકાર કર્યો. સેવરી લખે છે કે "નેપોલિયનને લડાવાવગર ચાલતુજ ન હતું એમ કહીને તેને વગોવવાની ફેશનજ પડી ગઈ છે. છતાં તેની આખી કારકીર્દી જોતાં જણાય છે કે સલાહ કરવાની માગણી કરવામાં તે પહેલ કરતો હતો અને જ્યારે તેને લડાઈમાં ઉતરવું પડતું ત્યારે તેના ચહેરામાં ઉંઘ અથવા મોસની નિશાનીઓ ધણીવાર મારા જોવામાં આવી હતી "

આસ્ટ્રિયા સાથેની તકરારનો કેવી રીતે નિર્ણય કરવો તે વિષે મસબત કરવાને નેપોલિયને પોતાના તથુમાં બધા મેનાપતિઓને એકઠા કર્યા અને ત્યાં એ વિષે ખૂબ ચર્ચા ચાલી. એક પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ફ્રાન્સના પ્રજાતંત્રનો જો કોઈ કદો ચતુ હોય તો તે આસ્ટ્રિયા છે. જ્યાંસુધી આપણે તેને પૂરેપૂરું બળહીન નહિ કરી નાખીએ ત્યાંસુધી તે આવી રીતે અતેકવાર મચાહ કરશે, તોડશે અને આપણને હેરાન કરશે. માટે તેના તથુ ભાગ પાડી નાખવા અને તેમાંથી તથુ નાના નાના રાજ્યો બનાવવા ખીજા પક્ષનો અભિપ્રાય એવો હતો કે તેમ કર્યાથી પ્રશિયા સાથે દુશ્મનાવટ થાય અને પ્રશિયા પણ તેમાં જોડાય. હજી સ્પેનમાં તો લડાઈ જારીજ છે તેથી આપણે એક્ટે વખતે ઉતરમાં અને દક્ષિણમાં બે ઠેકાણે પહોંચી વળીશું નહિ માટે આસ્ટ્રિયા સલાહ માગે છે તો સલાહ કરવી અને સ્પેનની લડાઈનું છેવટ લાવી નાખવું એટલે ત્યાં આપણા બે લાખ માણસો નામમાં રોકાઈ રહ્યા છે તે છૂટા થઈ જશે. નેપોલિયને જેઉ પક્ષની દલીલો ચાંતિથી સાંભળી લીધી અને સભા બરખાસ્ત કરતાં કહ્યું, "ગૃહસ્થો ! પૂરતી ખૂનરેણ થઈ ચૂકી છે મે સલાહ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે "

ત્યારપછી શાહજાદા ચાર્લ્સ સાથે સલાહના કોલકસરવિષે પત્રવ્યવહાર ચાલવા લાગ્યો, પણ વખતે સમાધાન ન ચાલ્યું તો કેમ કરવું. તેને માટે પણ નેપોલિયને તૈયારી કરવા માંડી. ભારે પરિશ્રમ કહીને તેણે તથુ લાખ સિપાઈઓનું સૈન્ય આસ્ટ્રિયાના મધ્યભાગમાં જોડાવી દીધું, નવા ઘોડા મગાવ્યા અને તોપખાનામાં પુષ્કળ વધારો કર્યો. આટલી તૈયારી રાખ્યા પછી જોમ ખને તેમ જલદી સલાહ કરવા માટે તેણે પેરવી કરવા માંડી પણ આસ્ટ્રિયાએ આટલું છતાં વખત જાળવવા માટે નવા નવાં બહાનાં બતાવ્યાં અને લશ્કર એન્ટવર્પ તરફ ચાલ્યું આવતું હતું. તેમાં જો ફ્રેન્ચોનો

પરાજય થાય તો વળી બીજાવાર લડવાની તક મળે એવી આસ્ત્રિયાની ધારણા હતી. એથી કરીને તેણે જીલાઈ અને આગરદ બે મહિના કઢાડી નાખ્યા.

આ તરફ ઈંગ્લેન્ડનું લશ્કર માત્ર વડા પ્રધાન પિટના પુત્ર લોર્ડ ચેંધામની સરદારી નીચે બેલ્જિયમ પર ચડી આવ્યું. ફ્રાન્સના એંશી હજાર સ્વયંસેવકો તેમને મારી કઢાડ્યા તૈયાર થયા; પણ નેપોલિયને તેમના સરદારને લખ્યું કે તમારું લશ્કર ખિનકવાયતી નવા સવા સિપાઈઓનું છે; વળી તમારી પાસે બેઝએ તેવું તોપખાતું તથા સારા સરદારો પણ નથી. માટે લડશોજ નહિ. લડશો તો જરૂર માર્યા જશો. અંગ્રેજોને ત્યાં પડાવ નાખવા દો. તમારે બદલે એ પ્રદેશનો જેરી તાવજ તેમની સામે લડશે અને એક મહિનામાં તેમને સાગી જવું પડશે.

નેપોલિયને ધાર્યું હતું તેમજ ચર્ચું. દરજા દિવસમાં પંદર હજાર અંગ્રેજ સિપાઈઓને તાવ લાગુ પડ્યો, અને દરરોજ સેંકડો મરવા લાગ્યા. લોર્ડ ચેંધામ નિરાશ થઈ ગયો. તેના ચાર હજાર સિપાઈઓ મરી ગયા, અને બાર હજારને માંદા માંદા ઈંગ્લેન્ડ મોકલાવ્યા; પરંતુ તેમાંના પણ ધણા ખરા રસ્તામાંજ મરી ગયા અને હજી પણ માંદગીના કેસ વધતાજ જતા હતા. આથી કરીને તેમણે પાછા જવાનું નક્કી કર્યું અને જેમ તેમ કરીને બેલ્જિયમ છોડીને ચાલ્યા ગયા !

આ બનાવથી આસ્ત્રિયાના હાથ હેરા પડ્યા. હવે તેને સલાહ ક્યાં સિવાય છૂટકોજ ન હતો. તેનું આખું રાજ્ય નેપોલિયનના પગ તળે આવી ગયું હતું; તેનું સૈન્ય હજી જીવુંને તેવું અપરાજિત હતું; રાજ્યની અગત્યની જગ્યાઓ બધી તેના હાથમાં આવી ગઈ હતી. આ પ્રમાણે હોવા છતાં પણ તેણે આસ્ત્રિયાના રાજા સાથે જે ઉદારતા અને મોટું મન બતાવ્યું તે બેઝને તેના શત્રુપક્ષના ઇતિહાસકારોને પણ તે ઉદાર હતો એમ કબજાજ કરવું પડે છે.

તેણે આસ્ત્રિયાના પ્રતિનિધિનો સત્કાર કર્યો અને તેની સાથે ખુલા દિલથી વાત કરવા માંડી. તેણે સરળ શબ્દોમાં તેને કહ્યું કે “ જો તમે મારી સાથે પ્રમાણિકપણે વ્યવહાર કરશો તો બેજ દિવસમાં બધો નિર્ણય થઈ જશે. મારે આસ્ત્રિયા પાસેથી કાંઈ બેઝવું નથી. મારું હિત બળવવા માટે મારી આગળ બે રસ્તા છે. કાં તો તમારા રાજ્યના આસ્ત્રિયા, બોહીમિયા અને હંગરી એવા ત્રણ ભાગ પાડી નાખવા અથવા તો આસ્ત્રિયા સાથે કાયમની મૈત્રી બાંધવી. પહેલા માર્ગ લેતાં વધારે લાઝમીઓ કરવી પડે છે અને જો કે તેમ હું કરી શકું છું તોપણ તમને વચન આપું છું કે એ માર્ગ હું નહિ સ્વીકારું.

બીજો માર્ગ મને વધારે અનુકૂળ છે, પણ તમારા રાજ્યની મૈત્રીની આશા કેવી રીતે રખાય ? તે પોતે ધણા શાણા છે પણ તેમની આસપાસના માણસોની ઉશ્કેર-શ્ચીથી દોરવાઈ જાય છે. આપણી સલાહ કાયમની રહે તેને માટે એકજ રસ્તો છે.

તમારા રાજ્યને રાજ્યનો કંટાળો આવ્યો છે એમ કહેવાય છે. તેમનો એક ભાઈ મારી સાથે સદ્માવ ધરાવે છે અને પછે કેળવાયેલો છે. ફ્રાન્સ તરફ તેને વેર નથી. પ્રધાનોથી કે અગ્રિયોથી દોરવાઈ જાય તેવો પણ તે નથી. જો તમારા રાજ્ય તેને મારી સોંપી દે તો હું આસિદ્ધતા છોડવા તૈયાર છું અને અમને અટલો જયો ખર્ચ થયો છે છતાં તુર્કસ્તાનોના બદલામાં એક પ્રાંત કે એક પૈસો પણ તમારી પાસેથી લઈશું નહિ. જમતને આ જનાવથી રાહત મળતો એજ મને મોટો સંતોષ છે. કદાચ એથી પણ હું એક પગતું આગળ વધીને હું તમને દાખરે લઈ પણ પાડું આપીશ.”

આસિદ્ધતાના પ્રતિનિધિએ કહ્યું કે “જો જની રાજ્ય દોષ તો તેમ કરવા અમારા રાજ્ય ખુશી છે; પણ તેઓ તો પોતે આદીપર રહેવા કરતાં પેતાના વંશજને મારી ઉપર કાયમ કરવા વધારે ઇચ્છે છે.”

નેપોલિયને કહ્યું કે “હું તમને મારું વચન આપું છું કે જો તમારા રાજ્ય તેમના બાકતે મારી આપી દે તો આના કરતાં પણ વધારે આજ્ઞા ખુશી છું. પણ એટલો સ્થાન તેઓ ઠરે એમ હું માનતો નથી અને તમારા રાજ્યના વિભાગ પાડવા હું ઇચ્છતો નથી. મારે તમારા બીજા કોઈ પ્રાંત જોઈતા નથી. માત્ર ફ્રાન્સની હદ તમારા રાજ્યથી દૂર જાય તે માટે તમારે આસિદ્ધતાનો થોડો ભાગ છોડવો પડશે. તુર્કસ્તાન સાથેના અમારા સંબંધ જાળવવા માટે આસિદ્ધતા સમુદાય કિનાર ઉપરના રાજ્યમાર્ગનો કમળો અમારા હાથમાં રહેવો જોઈએ. તમારા રાજ્યને અને ઉર્ગંડનો નાશ કરતાં બે વાર અટકાવે છે અને તુર્કસ્તાન ઉપર અમારો વજ્ર બેમાડવા માટે સમુદ્રને બદલે જમીન માર્ગનો આશ્રય લેવાની દરજ્જા પાડી છે. માટે થેકું થોડું આપણે બેઉ છોડી દઈએ. હું બોહિમિયાના ત્રણ પ્રાંત મારતો હતો તે હું જવા દઉં છું અને આસિદ્ધતાના રાજ્યમાંથી જે ત્રણ મથક મળે છે તે પણ છોડી દઉં છું. ઇટાલિયાથી કેતિનિયાનો એક ભાગ પણ તમને આપી દઉં છું. માત્ર મારા કમળમાં સોળ લાખ માણસની વસ્તીનો જર્મની તરફનો મુલક રહેવો જોઈએ.” આના જવાબમાં આસિદ્ધતાના ચક્રેન્દ્રાહે લખાવું કે નેપોલિયન જે છુટકાટ મૂકે છે તે નહિ જેવી છે. સવાહ કરવીજ હોય તો આથી વધારે લાભ અમને મળવા જોઈએ.

આ જવાબ વાંચીને નેપોલિયન પછોજી ગુસ્સે યઈ ગયો અને આસિદ્ધતાના પ્રતિનિધિને કહ્યું, “તમારા પ્રધાનો તમારા રાજ્યના જૂઓળ પણ જાણતા નથી. હું દર લાખ માણસોની વસ્તીવાળા પ્રદેશ જતો કરું છું. માત્ર ચતુર રાજ્યની હદને મારા રાજ્યની હદથી દૂર રાખવા જોઈશે મુલકજ હું મારા કમળમાં રાખું છું અને છતાં તમારા ચક્રેન્દ્રાહે લખે છે કે હું મારા હક્ક જતા કરું છું તે નહિ જેવા છે. આવીને આવી રીતેજ તમારા પ્રધાનો તમારા ચક્રેન્દ્રાહે લખાવે છે. આમ બોલું છોડું સમજાવીને તેમણે તેની ખાસે લકાઈ કરાવી અને આખરે તેના પાયમાલી

પણ કરવાના. ”

સલાહની સરતો નહીં કરવામાં જે વિલંબ થયો હતો અને આસ્ત્રિયાના દરબાર તરફથી જે બહાનાં બતાવવામાં આવ્યાં હતાં તે ઉપરથી નેપોલિયનને ખાતરી થઈ હતી કે પોને ગમે તેટલી ઉદારતા દાખવીને સમાધાન કરવા પ્રયત્ન કરે તોપણ સામા પક્ષને તો લડાઈ કરવીજ છે. તેથી તેણે લડાઈ ચાલુ કરવા ઘસઘસને સજ્જ કરવાની આજ્ઞા આપી. સલાહ કરવા તે ગમે તેટલો હિંમતુક છતાં જરૂર પડે ત્યારે લડાઈમાં ઉતરતાં પણ તે જરાએ ડરતો ન હતો. છેલ્લીબાર તેણે પોતાના પ્રતિનિધિને આસ્ત્રિયાના દરબારમાં મોકલતાં સૂચના આપી કે “આસ્ત્રિયા પાસે લડાઈના ખર્ચ પેટે જે દંડ લેવાનો છે તેમાં પંચ પચીસ લાખ ઓછા કરતાં પણ સલાહ થતી હોય તો કરવી. આ બાબતમાં ગમ્મું મૂકવું પડે તો મૂકવું. મારે હવે હેવટનો ફેંસલોજ લાગી નાખવો છે.” આખરે ૧૪મી ઓક્ટોબરે સલાહ થઈ. આસ્ત્રિયાએ છેલ્લાં સોળ વર્ષમાં કરેલી સલાહમાંની આ ચોથી સલાહ હતી, અને તેની પહેલાંની ત્રણ સલાહનો જેમ તેણે ભંગ કર્યો તેવી રીતે ચોડાજ વખતમાં પાછો આ સલાહનો પણ આસ્ત્રિયાએ ભંગ કર્યો.

વિયેના છોડીને જતા પહેલાં ચહેરનો કોટ દારૂગોળાથી ઉડાવી મૂકવાનો કુકમ નેપોલિયન આપતો ગયો. તે મુજબ વજ્ર જેવો મજબૂત કોટ, જેણે અનેક સૈન્યો સુધી લડાઈની ટકર ઝીલી હતી, મદોનમત ટુકડેસેનાની ભરતીને પણ જેણે ખાળી રાખી હતી તે મોટા ધડાકા સાથે હવામાં ઉડી ગયો. આ દૃશ્યને માટે નેપોલિયન ઉપર એલિસન તથા બીજા સામા પક્ષના ઇતિહાસકારો સખત કુમતો કરે છે. લડાઈની જરૂરીઆત જોતાં તેને આ પગલું લેવું પડ્યું હોય તોપણ સલાહ થઈ ગયા પછી તેણે વિયેનાની રાજધાનીને અપમાન પદોંચડ્યુ અને પરાજિત થએલા શત્રુને તેનો પરાજય વધારે સાહે એવું આચ-પણ કર્યું તેને માટે આપણે તેનો બચાવ કરી શકતા નથી.

વિયેના આગળ થએલી સલાહના કરાર મુજબ નેપોલિયને બાવેરિયાની સરહદ વધારી અને સેક્સનીના રાજ્યનો પણ વિસ્તાર કર્યો. તેમ કર્યાથી તેણે પોતાનાં મિત્ર-રાજ્યોને આસ્ત્રિયાના કુમલાથી વિશેષ સુરક્ષિત કર્યાં. તેજ રીતે ઈટાલિ અને પોલેન્ડને પણ આસ્ત્રિયાથી બચાવવા તે પ્રદેશોની સીમાનો વિસ્તાર કર્યો. સુલેહ કરવામાં જો આ કરતાં પણ તેણે વધારે દીકું મૂક્યું હોત તો જમત તેની મૂર્ખાઈને હસત. તેની ઉદારતા જોઈને તેના શત્રુઓ પણ ચકિત થઈ ગયા. વિરુદ્ધપક્ષના ઇતિહાસ-કારો નેપોલિયનની નૈસર્ગિક ઉદારતા હતી એવું તો સ્વીકારી શકતાજ નહિ; એટલે તેઓ કહેતા કે તેનામાં નવાં રાજ્યોની વ્યવસ્થા કરવાની હિંમત અને દહતા ન હતી; તેથીજ તેણે દાવમાં આવેલાં ગાંજો જવા દીધાં! એમાંના કાષ્ટએ તેની ઉદારતાને તો નજર વખાણી! આવીજ રીતે તેને પહેલેથી હેવટમુધી અન્યાય આપવામાં આવે છે. પોતાના દેશનું રક્ષણ કરવાના તેના પ્રયત્નોને રાજ્યસત્તાના લોભનું અને મનુ

પરકતની પિપાસાનું સ્વરૂપ અપાતું અને પરાજય પામેલા શત્રુ તરફ ન્યારે તે ઉદારતા બતાવતો અને હાથમાં આવેલાં રાજ્યો છોડી દેતો ત્યારે તે નિર્બળ, નાહિમ્મત અને રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાને અશક્ત કહેવાતો !

ઉપરના બનાવો ન્યારે આસ્ટ્રિયામાં બની રહ્યા હતા ત્યારે સ્પેનમાં પણ નવે-સરથી લડાઈ મચી રહી હતી. નેપોલિયનને સ્પેનથી દૂર રોકાયેલા બેઠને સ્પેનવાસીઓ અને અંગ્રેજોના હૃદયમાં નવી આશા જન્મ પામી હતી. જોસેફ બોનાપાર્ટે બંધે અને સાધુ પુરુષ હતો પણ યુદ્ધનૈપુરુષમાં કાચો હતો. સર્વમાન્ય નેતાને અમાલે ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ અંદર અંદર લદવા, ફરમાન અંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન ૩૦૦૦૦ અંગ્રેજ સૈનિકોની સાથે સ્પેનમાં આવી પહોંચ્યો અને ધર્માંધતાથી ઉન્મત થયેલા ૭૦૦૦૦ પોર્ટુગીઝ સિપાઈઓ તેને આવી મળ્યા. મહા બયાનક હત્યાકાંડ શરૂ થયો, ગામનાં ગામ બળી બસ્મ થઈ ગયાં, ઓછોની પવિત્રતા લૂંટાઈ, આળસ ઘોડાના પગ તળે છુંદાઈ કચરાઈ મરણ પામ્યાં. મહોન્મત અને ધર્મઝનુનથી છટી ગયેલા સિપાઈઓ કાબૂમાં ન રહ્યા. સેનાપતિ વેલિંગ્ટનને પોતાના સરકારી રિપોર્ટમાં પણ લખવાની ફરજ પડી કે અંગ્રેજ સિપાઈઓ હાર કે જીત બેમાંથી એકકે જીતવી શકતા નથી. લશ્કરની રીતભાત ધણીજ દુર્ભવરિચત અને અમર્યાદ છે. તેઓ ધાડપાડુઓની માફક ફરોને લૂંટ છે અને રંજાડે છે. તેમને મારણસાધમાં લાવવાનો મારો પાન ફેંકટ બાંધ છે અને હવે તો એકાદ બે દુકડીને શરમ-ભરેલી રીતે ખરતરફ કરીને ઘેર માકલવી પડશે.

અંગ્રેજ લશ્કરમાં દેશના હલકામાં હલકા વર્ગમાંથી બદમાસો જોવાઓનીજ પુષ્કળ બરતી થતી હતી, તેથી તેમના કરતાં ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ વધારે મર્યાદાબરી વર્તણૂક રાખી શકતા હતા; કેમકે ક્રાન્સમાં ફરજિયાત લશ્કરી નોકરીની પ્રથા હોવાથી તેમના લશ્કરમાં ફળવાયેલા અને સંસ્કારી વર્ગ પણ આવતો હતો. અંગ્રેજ અને પોર્ટુગીઝ સિપાઈઓના જીવમથી પોર્ટુગાલની અને સ્પેનની રૈયત ત્રાસ પામી ગઈ અને તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે ઈંગ્લેંડે પોતાનો વ્યાપાર અને સત્તા ભળવી રાખવા માટેજ આ લડાઈમાં માથું માર્યું છે. તેઓ ફ્રેન્ચોને આહતા ન હતા પણ ફ્રેન્ચોની રાજસત્તાને અંગ્રેજોના અમલ કરતાં ઓછી અશુભ ગણીને તે સ્વીકારવા તૈયાર હતા; કેમકે જો રાજનીતિની બેડીમાં તેઓ સૈધઓ ચર્ચા જડાવ્યા હતા તેના કરતાં વધારે ઉદાર રાજ્યજંધારણ તેમને ફ્રેન્ચોની પાસેથી મળવાની આશા હતી. વેલિંગ્ટને પોતે પણ સ્પેન અને પોર્ટુગાલની ર્યાનિક રાજસત્તા ઈંગ્લેંડપ્રત્યે કેટલી અમૂલ્ય છે તેની ફરિયાદ કરી હતી; કારણ કે ત્યાંનાં જીવમી રાજ્યાસનો ઉપર ઈંગ્લેંડે જીવમી રાજ્યોને બેસાડ્યા અને હવે તેજ રાજ્યો તેના તરફ અપમાન અને અત્યાચાર મુખરતા હતા.

નેપોલિયને હવે તેના શત્રુઓ ઉપર બીજાવાર જીત ગ્રેજી: છતાં પણ હજી તેની

સ્થિતિ અતિશય જોખમભરેલી હતી. બીજા બધા કરતાં તેને પોતાને આ વાતની વિશેષ ખબર હતી. ઈંગ્લેન્ડે હજી પોતાનો દુરાગ્રહ છોડ્યો ન હતો; સલાહના દરેક કહેણને તે તુરંજાણું હતું અને ક્રાન્સ ઉપરનાં આક્રમણ ચાલુ રાખતું હતું. યુરોપના રાજાઓની એક્સપી જિજ્ઞાસા લિન્ન થઇ ગઇ છતાં તેમને ફરીથી એકત્ર કરીને ક્રાન્સની સામે ગોઠવવાની રાજનૈતિક ભગ પાથરતા રહેવાનો આગ્રહ ઈંગ્લેન્ડે હજી છોડ્યો ન હતો. તે તે હજી પણ સ્પષ્ટપણે જાહેર કરતું કે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાંતોના પ્રચારથી યુરોપનાં રાજ્યાસનોને ઉથલી પડવાની ધાસ્તી છે.

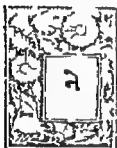
ષ્ટાસિનાં નેપદસ અને મિલ્કનનાં નવાં સ્થપાયેલાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો હતાં. નજીકમાં પોપનું રાજ્ય હતું. પોપે આ યુદ્ધમાં એક પણ પક્ષ તરફથી ભાગ લીધો ન હતો અને નેપોલિયનને પોપની ધર્મપરાયણતા અને સાધુતાને માટે ધણું માન હતું; તોપણ પોપના દરબારમાં ઈંગ્લેન્ડ અને આસ્ટ્રિયાના એલચીઓ પ્રપંચભળી રમતા હતા અને ઈંગ્લેન્ડને કાફલો આસ્ટ્રિયાને મદદ કરવાનો લાગ જોતો. ષ્ટાસિના કિનારા ઉપર ભગ્યાજ કરતો હતો. નેપોલિયને પોપને લખ્યું કે નેપદસ અને મિલ્કનની સલામતીને ખાતર તમારે તેમની સાથે અસ્પર્શ બચાવ કરવાના કોસકરાર કરવા જોઇએ. પોપે તેમ કરવા ના પાડી. અનેકનેક શત્રુઓની સામે એકલે હાથે ઝુઝતા નેપોલિયનને માટે બીજો ઉપાયજ ન હતો. કોઇ પણ વખતે જ્યો કે પાછળથી ધા કરે અને પોતાના શત્રુઓને છુપી રીતે મદદ કરે, એવા રાજ્યની હસ્તીથી તેની સલામતી જોખમમાં હતી. તેથી છેવટે ફ્રેન્ચ લશ્કર રોમમાં દાખલ થયું અને પોપ મહારાજને પદપ્રજ કરી નજરકેદ કર્યાં. નેપોલિયને તેમને વીશ લાખ ક્રાન્કતું વાર્ષિક પેન્શન બાંધી આપ્યું અને ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ આપી.

હવે તરતજ પ્રાચીન રોમની સુધારણા અને જીર્ણોદ્ધાર કરવાનાં અનેક કાર્યોની શરૂઆત કરવામાં આવી. નેપોલિયનની અદ્ભુત કાર્યકુશળતાને લીધે પ્રાચીન રોમન વીરોની દરગાહોમાં નવું ચેતન સિંચાયું. હુનર ઉદ્યોગના ધમધમાટથી રોમ નગરીની પુરાણી શેરીઓ માજી ઉઠી. સુંદરતા અને ઉપયોગીતા બેઉ તરફ સરખું લક્ષ આપવામાં આવ્યું. પ્રાચીન દેવદેવીઓની સુંદર ભવ્ય મૂર્તિઓ, દેવાલયો અને સ્મરણસ્તંભોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો. બૂનાં મકાનોને ઠેઠાણે નવાં રચાયાં. શહેરમાં રોગ ફેલાવતાં પાણીનાં ખાખેડીઓ અને બીનાશવાળી જમીનોને કારી કરી નાખવા ઈજનેરી ખાતું મોટા પાયાપર કામ કરવા મંડી ગયું. ટાઇપર નદી નીચે દટાઇ ગયેલી પ્રાચીન રોમ નગરીના કળાના સુંદર જોનમુન અવશેષો પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા માટે નદીના પ્રવાહને ખસેડી નાખવાની કોશિશ થવા લાગી. બ્યારે યુરોપના રાજાઓ એક્સપી કરીને તેનો વિનાશ કરવા મથતા હતા ત્યારે નેપોલિયન સાર્વજનિક કલ્યાણ માટે આવી આવી અનેક યોજનાઓ ધડીને તેમને બચાવવામાં મુદ્દી રહ્યો હતો.

પ્રકરણ ૪૯ મું

શહેનશાહ બાનુ જેસેશાહન સાથે છુટા છેડા

પે વિપ્લવે થુ થુ ક્યું છે અને થુ થુ ક્યું છે તેની નિષ્પક્ષ-
પાત રીતે નોંધ લેવાની તેના આરિગ્યલેખકની ફરજ છે
તેણે કરેલા મર્થો માટે તે બે મત હેજ નહિ તેના પ્રત્યેક
કાર્પમાં તેની આત્મચર્ચનાક પ્રતિભાની છાપ જોવામાં આવે છે.
તેના ઉદ્ગાર પછુ તેનાં કાર્યોના જોવાજ સ્પષ્ટ છે, પરંતુ
તેણે જે જે કાંઈ ક્યું તેમ કરવાનો તેને હક્ક હતો કે નહિ
તે વિષે પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવે છે

ક્યુંક ઑફ રા વિગે કે જે નેપોલિયનના આત્મચર્ચત વિચારગથી સારી રીતે વાંકે
હતો, તે નીચે પ્રમાણે લખે છે —

પર વર્ના લક્ષ્ય મધ્યમાં દહ યએલા બધન તોડવા માટે અને પેતાની પરમ-
પ્રિય સહચરીનો ત્યાગ કરવાના કારણુમાં કેટલાક એમ કહે છે કે રાજવશીય
શાહનશાહ સાથે પરણવાનો નેપોલિયનને લોભ લાગ્યો હતો પરંતુ આ અભિપ્રાય
વાસ્તવિક નથી આ દુ ખદ કાર્ય કરતા તેને તીવ્ર મનોવ્યથા થઇ હતી એ વાત
તદ્વન સય છે જ્યારે તે રાજ્યાસન ઉપર બેઠો ત્યારે પછુ લોકોએ તેનાપર સ્વાધી-
પણુનો આરોપ મૂક્યો હતો, પરંતુ અરે જોતા રાજ્યાસન ઉપર બેસવા માટે તે
મલો નારાજ હતો અને ક્રન્મ પ્રજાસત્તાક રાજ્ય હોઇ અદર અદરના વિદ્રેપથી
નિર્મળ બની જશે એવી તેની પૂરી ખાત્રી નહોત, તો તે પ્રયમના રાજ્યમંધારણમાં
કદિ ફેરફાર કરત નહિ ગાદીએ બેઠા પછી પછુ લોકમતને પુષ્ટિ આપનારી અને
સ્વતંત્રતા તથા સમાનતાના આદર્શને વિશેષરૂપે પ્રઠાવનારી સંસ્થાઓની ખિલવણી
કરવામાં તેણે કનાઇ રાખી ન હતી એથી કરીને ક્રાન્સમાં રાજસત્તાક રાજ્ય
હોવા છતાં પછુ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના સિદ્ધાંતો સારી પેઠે જગવામાં હતા પોતાના
મરણ પછી બિન્ન બિન્ન રાજનૈતિક પક્ષો પડી જઈ દેશ નિર્મળ ન બની
જાય તેટલા માટે એકલ રાજ્યતંત્ર જીવવાનું ખસ ન હતું પરંતુ તેને પોતાની
ખાછગ વારસ મૂકી જવાની પછુ જરૂર હતી તે વારસનો ગાદી ઉપરનો હક્ક સ્વત

સિદ્ધ અને દીવા જેવા હોય તોજ ગાદામાટે વલખાં મારતા બીજા ઉમેદવારોનું બેર ચાલી ન શકે. બેસેદાઇનની પુત્રી હોદેન્સના પુત્ર ઉપર તેણે આશા બાંધી હતી, પણ એ પુષ્પ તો અકાળે કરમાઇ ગયું. તેણે બેસેદાઇનના પુત્ર મુશ્તનને ગાદી આપવાનો વિચાર કર્યો, પણ તેમ કરવા જતાં તેના સગા ભાંઇજ નારાજ થાય અને તેના મરણ પછી વિદ્રોહ જાગે એવા ભયથી તે વિચાર પણ માંડી વાળવો પડ્યો. વળા બીજા બાબુએથી કોઇ બળવાન રાજ્યની સાથે સંબંધ બાંધવામાં તેને રાજનૈતિક લાભ પણ દેખાતો હતો કે ખરી આફતને વખતે તેનો આશ્રય મળે અને રાજ્યનો સંપૂર્ણ વિનાશ થતો અટકે, એવા સંબંધથી મુદ્દનો અંત આવી જવાની પણ તેણે આશા રાખી હતી. જૂનાં લક્ષ્મીના અને રત્નેહના સંબંધ ઉપર કુલાડો મારવાનાં તેને આવાં આવાં કારણો હતાં. છતાં આ વાત બેસેદાઇન આગળ ઉઘાડવાની તેની હિંમત ચાલતી ન હતી.

રાજ્યકાંતિ પછી ફ્રાન્સની પ્રજાનું નૈતિક ધોરણ ધણું હલકું પડી ગયું હતું અને લક્ષ્મીબેનની પવિત્રતાને પણ થોડાંજ માણુઓ સ્વીકારતાં હતાં. પ્રજા પણ બેસેદાઇન તરફ દયાની નજરથી જોઇને ઇચ્છતી હતી કે રાજ્યના વારસેને જન્મ આપવા માટે નેપોલિયન બીજા વાર પરણે તો સાહે. નેપોલિયને આખરે પોતાના વડા પ્રધાનને પોતાનો વિચાર જણાવતાં કહ્યું કે બેસેદાઇનને ત્રીસ લાખ ફ્રાન્કનું પેન્શન અને ભવિષ્યની શહેનશાહ બાનુથીજ ઉતરતી એટલે રાજ્યમાં પહેલા દરજ્જાની ઉમરાવ-ગાદીની પદવી આપીને બાદશાહી ઢખના નિવાસમાં રહેવા દેવી.

એમ કરતાં કરતાં ૧૮૦૬ ની ૩૦મી નવેમ્બરનો કમનમીય દિવસ આવી પહોંચ્યો. લોકોમાં ઉડતી અફવાઓ તો બેસેદાઇનને કાને આવી હતી અને તેથી તેનું કેમજા હૈયું સીંગાઇ જતું હતું. એ દિવસે રાજદંપતી ફ્રાન્સેસીના રાજમહેલમાં રહેતાં હતાં. ઉંડી ગમગીનીની ડાળી છાયા સર્વત્ર પથરાઇ હતી. પરાણાઓ ગયા હતા. ઠંડા પવનના સુસવાટ વાતા હતા. બેસેદાઇન એકલી આંસુ ટપકાવતી પોતાના ઓરડામાં બેસી રહી હતી. પોતાની દુઃખથી કચરાઇ ગયેલી પત્ની પાસે જતાં નેપોલિયનના પદ ઉપડતા ન હતા. તે પણ એકલો બેમી રહ્યો હતો. જમવાનો મમય થયો. તેઓ મૂઝાં મૂઝાં જમ્યાં. એક શબ્દ પણ બોલાયો નહિ. આંખે આંખ પણ મળી નહિ. બેડેનાં ફિક્કાં પડી ગયેલાં વદન તેમના હૃદયની પીડા જતાવી આપતાં હતાં. નોકરો ચાલ્યા ગયા. સર્વાંગે ચરચર ફ્રજતો નેપોલિયન છડીને ઉભો થયો અને પાપાણુમૂર્તિની માફક બેસી રહેલી બેસેદાઇન પાસે ગયો. તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ પોતાની છાતીએ આપીને તે દુઃખથી રૂંધાઇ જતા મદદ સ્વરે બોલ્યો:—

“ બેસેદાઇન, તું જાણે છે કે હું તને ચાહું છું. સંસારમાં થોડી ધણી સુખની પણ જો મેં દીડી હોય તો તે તારાજ સહવાસમાં; પણ મારું પ્રારબ્ધ મારા હૃદય

કરતા બળવાન છે ક્રાન્સના લક્ષ્મણે ખાતર મારે તારી સાથેના મારા પત્ની સંબંધનું બલિદાન આપવું પડે છે

જે પ્રદારની તે ધણી દિવસથી રાહ જોતી હતી તે આ પ્રમાણે આખરે પડ્યો તેનું પ્રેમાળ હૃદય વીંધાર્થે મૃત્યુ ને સંસ્કારન મૃત્તિમાં ચમકે પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડી નેપોલિયન બાવરો બાવરો માણસોને બોલાવવા દોડી ગયો એક પાર્ક અને તેણે નિયત બે થઈને બેસીને જોઈને તેના આરડામાં લઈ ગયા તે અર્ધગાંડી બનીને લવવા લાગી—“ ના, ના, તમારાથી એવું નહિજ થાય તમે મારી હત્યા નહિજ કરી શકો ” નેપોલિયન પણ ધણીજ પ્રમુખ બની ગયો ને સંસ્કારન શુદ્ધિમાં આવી અંતરે તે પોતાના આરડામાં જઈ ચોધાર આંસુએ રડતો ગયો અને આમ તેમ કરતો ગયો તેનું આખું શરીર કપડું હતું, કંક રૂંધાઈ જતો હતો અને આસપાસનાં માણસો સાંજે તેની પરવા કર્યા વગર તે અંતકાંઈ અંતકાંઈને આ પ્રમાણે બળ કરાડતો હતો—

“ ક્રાન્સનું હિત અને માઈ પ્રારબ્ધ બેઉ મારા હૃદયને વીંધી નાખે છે ને સંસ્કારનને ત્યાગ મને અનુલ્લંઘનીય આઠારૂપ છે તેમાંથી હું ચલિત નહિ થાઉં છતાં હમણાં જોએ તો બનાવ મારા આત્માને તારી નાખે છે ”

રાત્રે કલાકે કલાકે તે ને સંસ્કારનની ખબર પૂછાવતો યુવક હોર્ટોન્સ માની સાથે હતી યુજનને પણ ઇલાચિથી તેડાવ્યો હતો. માની અવસ્થા જોઈ પ્રથમ તો યુજન આનંદગ થયો નેપોલિયન પ્રત્યે નારાજ થયો અને માની સાથે જવા તૈયાર પણ થયો, પણ નેપોલિયને તેને આંખમાં આંસુ લાગીને મનઝળ્યો, મનાયો અને કશું કે એમ કર્યા વગર મારી પાસે ખીંચે ઊભા નથી શુ તું પણ મને મુકીને ચાલ્યો જઈશ ? મારા બરિખ્ખના યુવકને તારા વગર કાણ સલામત ? મારા મરણ પછી તેને કાણ કેળવણી આપશે ? વીરશિશુઓ નેપોલિયનની અર્ધાંગના ને સંસ્કારને પણ અદ્વિતીય સ્વાર્થપુ દાખવીને યુજનને સમજાવ્યો અને કશું કે શહેનશાહ તારા સગા પિતાતુલ્ય છે તું તેના અનેક રીતે કશું છે

પછરમાં ડિસેમ્બરે દરબારમાં છટા છેડાતો કરાર રીતસર લખાયો અને વચાયો ને સંસ્કારને રડતો આખે, ચીરાતા હૃદયે તે સાંભળ્યો અને સ્વીકાર્યો મૂળતે હાથે તેણે કલમ લીધી અને હૃદયના અત્યંત ક્રમણ સંબંધે છેદી નાખનાર એ લેખ ઉપર સહી કરી યુજન આ દેખાવ ન જોઈ શક્યો તેનું મગજ ધૂમવા લાગ્યું, હૃદય બધું ચમક ગયું અને તે નિરોષ થઈને ઢળી પડ્યો આવી રીતે આ અત્યંત કરુણ પ્રકરણને અંત આવ્યો.

કાળી રાત્રિ શહેરમાં પથરાઈ હતી. સંગમહેન સમજાનવત્ બની ગયો હતો. નેપોલિયન એકલો પોતાના બિજાનામાં તરફડતો પડ્યો હતો ધીમેથી તેનું એક પારણું

ઉધડ્યુ અને સર્વાંગે કપતી જોસેફાઈન દાખલ થઈ. રડીરડીને તેની આખો સજ્જ ગઈ હતી, વાળ વિખેરાયલા હતા અને વાણીથી ન વર્ણુવાય એવા શોક અને નાસી-પાસીની મૂર્તિરૂપ તે બની ગઈ હતી. તે લથડતે પગલે ખીતી ખીતી આગળ વધી. આજથી જોને પોતાનો પતિ કહેવાનો અધિકાર ટળી ગયો હતો તેની શબ્દો પાસે આવીને તે ઉભી રહી. મનમાં કાઈ લાગણીનો આવેશ આવી જવાથી તેણે હાથમાં મોં ઢાંકી ડસકે ડસકે રડવા માંડ્યું. એક પળવાર સમાજના નિયમોની મર્યાદાના વિચારવડે—હવે તેને નેપોલિયનના ઔરડામાં પેસવાનો અધિકાર રહ્યો નથી એ ભાવનાવડે—તે અટકી હતી, પણ રૂંધાયેલી-દમાયેલી લાગણીએ જોરથી ઉઠાળેા માર્યો, દુઃખના આવેશમાં વિવેકનું ભાન બૂલી જવાયું. જોસેફાઈને શબ્દોપર પડતું નાખ્યું અને નેપોલિયનને ગળે વળગીને ધૂસકે ધૂસકે રડવા લાગી. નેપોલિયનનો ખાદશાહી ભાવ હારીને આંધો ખસી ગયો અને તે પણ સામાન્ય મનુષ્યની માફક છુટી પેઠે રડવા લાગ્યો. તેણે પછી જોસેફાઈનને સાંત્વન આપવાનો દરેક પ્રયત્ન કર્યો. તેને પોતાના કાયમના રનેહની ખાત્રી આપી. થોડી વાર સુધી તો તેણે એક એકબીજાને આલિંગની જેમ બેસી રહ્યાં. ખિન્નમતદાર જે અચારસુધી હાજર હતો તેને રજા આપવામાં આવી. એકાદ કલાક સુધી છેલ્લી વાતચીત તેમણે કરી લીધી. પછી અતિશય દૃષ્ટાંત કરતી જોસેફાઈને પોતાના પ્રાણાધિક પતિની છેલ્લી વિદાય લીધી. નોકરે આવીને જોયું તો શહેનશાહ માથે મોઢે ઓઢીને સૂઈ ગયો હતો. તે દીવો લપ્પ ગયો અને નેપોલિયન તેના ઉદાસીન વિચારોમાં ગોચા ખાતો અધકારમાં એકલો શબ્દવત્ પડી રહ્યો. સવારમાં તેનો શબ્દવત્ ફિક્કો ચહેરો અને લાખી માંઢગી ભોગવીને ઉઠ્યો હોય એવી તેની કરમાયેલી દીન દીન મુખાકૃતિ ઉપરથી કેટલા દુઃખમાં, કલેશમાં તેની શત પીતી હશે તેનો જોનારને ખ્યાલ આવી જતો હતો. તેનો શોક સાચો હતો એમાં કશો શકજ નથી. તેણે હજી અન્ય સ્ત્રી સાથે પ્રેમ જોડ્યો ન હતો. તેણે થોડા દિવસ શોક પાળવા એકાંતવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જોસેફાઈન, તેને માટે નિર્માણ કરવામાં આવેલા નવા નિવાસમાં રહેવા ગઈ ત્યારથી આઠ દિવસ સુધી નેપોલિયને એકાંતવાસ સેવ્યો. તે અરસામાં તે દરરોજ જોસેફાઈનને મળી આવતો અને તેને પોતાને ત્યાં જમવા તેડી લાવતો. આ અઠવાડી-આમાં તેણે જોસેફાઈન ઉપર લખેલી એક ચિઠ્ઠી તેના અંતરની સાચી લામણી રજૂ કરે છે:—

“પ્રિય ! આજે તું હોવી જોઈએ તે કરતાં વધારે અશક્ત જણાય છે. તં બાલ્યુ ધૈય” બતાવ્યું છે પણ હજી એથીએ વધારે ધૈય” તારે ધારણ કરવું જોઈએ. શાંત થવાનો ચત્ન કરજે અને તારૂં આરોગ્ય જે મારા મનથી ધણુંજ મુશ્કેલ છે તેને જળવવા ખાસ કાશિય કરતી રહેજે. જે મને તું આહતી હોય તો તારૂં હમેશનું

હૃદયપૂજા બળતરી રાખજો અને પ્રસન્ન રહેજો. મારા પ્રેમરિષે અને તારા પ્રત્યેની મારી નિયમ મમતાવિષે તને કશો સંદેહ હોવો નજા જોઈએ. તારા તરફ મારી દેટલી ઉંડી લાગણી છે, તે તું સારી રીતે જાણે છે; તેથી તું સુખી હોઈ તોજા હું સુખી રહું અને તારૂં ચિત્ત કુપ્પલ હોય તો હું સુખે ન રહી શકું, એ તને યાદ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. સારી રહે નિદા લેજો. સદામ પ્રિયે ! ”—નેપોલિયન.

જોસેફાઈન તરફ અંતસુખી નેપોલિયનનો પ્રેમ અવિચળ હતો અને તેનો ત્યાગ કરવા માટે તેને સખળ રાજનૈતિક કારણો હતાં, તોપણ તેણે ઈશ્વરના સનાતન નિયમનો ભંગ કર્યો તે ન કર્યો નહિ કહેવાનું. દરેક પાપાચરણ, પ્રારંભમાં ગમે તેટલાં સુખ-જનક દેખાય તોપણ તેમથી અંતે વિનાશ અને પાપમાઘી આવ્યા વગર રહેજ નહિ. તે જમાનામાં લોકોનો નીતિનો આદર્શ શિથિલ થઈ ગયો હતો અને એવા વાતાવરણમાં તે ઉછરેલો હોવાથી તે પોતાના કૃત્યને તેના સાચા કાળા સ્વરૂપમાં જોઈ શક્યો નહિ. તે એમજ સમજતો હતો કે હું કંઈ છું તે ચોખ્ખું છે અને ક્ષાન્સના હિતમાટે એવા સ્વાર્થજીની જરૂર હતી; પણ એ પાપની અનિવાર્ય શિક્ષા તેને મળ્યા વગર ન રહી.

સેન્ટ હેલેનામાં બન્દીવાનની દશામાં પણ તે જોસેફાઈનનું અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરતો અને તેના ગુણની, સ્નેહની, બક્તિની પ્રશંસા કરતો. એક પ્રસંગે તેણે એવું પણ કહ્યું હતું કે “ જોસેફાઈનથી જો મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ હોય તો રાજનૈતિક દષ્ટિથીજ નહિ પણ સંસારિક દષ્ટિએ પણ હું સંપૂર્ણ સુખી થયો હોત.”

પ્રકરણ ૫૦ મું-આસિદ્ર્યાની શાહજાદી સાથે લગ્ન

સની રાજરાણી કોણુ થયો એ પ્રશ્નનું હજી નિરાકરણ આવ્યું ન હતું. એ વિષે પરસ્પર વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવામાં આવતા હતા, અને નેપોલિયન પોતે પણ કેટલોક સમય સુધી કશો નિશ્ચય કરી શક્યો ન હતો. ૧૮૧૦ ના જાન્યુઆરીની ૨૧ મી તારીખે ક્રાન્સને માટેના આ અમલના સવાલવિષે ચર્ચા કરવા માટે પ્રધાનમંડળની એક સભા રાજમહેલમાં મળી હતી. ગંભીર મુખાકૃતિ ધારણુ કરીને નેપોલિયન બાદશાહી અસન ઉપર

બેઠો હતો. રાજ્યના મુખ્ય મુખ્ય પદવીધારીઓ સઘળા ત્યાં હાજર હતા. ક'પૅની રાજઆત કરતાં નેપોલિયને જણાવ્યું કે, " રાજ્યના હિતનો એક સૌથી અગત્યનો પ્રશ્ન જે રાજ્યના વારસને જન્મ આપનારી રાણીની પસંદગીનો છે તે વિષે તમારા વિચાર જણાવવા મેં તમને આજે અહિં એકઠા કર્યા છે. હવે આ વિષે તૈયાર કરો. રિપોર્ટ તમે સાંભળો અને પછી નમે પોતપોતાનો અભિપ્રાય આપશો. "

રશિયા, આસિદ્ર્યા અને સેક્સની એ ત્રણે દેશની શાહજાદીઓ સાથેના લગ્ન-સંબંધથી થતા લાભાલાભાવિષે વિગતવાર હેવાલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. તે વંચાણ રચા પછી લાંબા વખતસુધી કોઇ કાર્ષિ બોલી શક્યું નહિ. તેથી નેપોલિયને ફરેકને વારાફરતી સંબોધીને તેમના અભિપ્રાય માગ્યા. આસિદ્ર્યાની શાહજાદી સાથે લગ્ન કરવા તરફ વધુમતી હતી. આ ચર્ચા ચાલી તે દરમ્યાન નેપોલિયન ઘાંત, આ-રસની મૂર્તિના જોવો નિશ્ચય વૃત્તિવાળો બનીને બેસી રહ્યો હતો. તેના ચહેરાની એક રેખા સરખી પણ બદલાતી ન હતી. તેથી તેનું પોતાનું વલણ જણવું અશક્ય હતું. સભા બરખાસ્ત કરતાં તેણે સર્વનો આભાર માન્યો અને કહ્યું કે તમારી દલીલોનો હું પૂરતો વિચાર કરીશ. તમારા અભિપ્રાય જૂઠા જૂઠા છતાં એટલી તો મારી ખાતરી થઇ છે કે ક્રાન્સના હિત તરફ નજર રાખીને અને મારાપત્ન્યે બક્ષિત રાખીને તમે તે અભિપ્રાય બાંધ્યા છે.

રશિયાનો કાર અથેક્ઝન્ડર નેપોલિયનનો મિત્ર અને સહાયક હતો. તેની બહેન

હૃદયબળ બળગરી રાખજો અને પ્રસન્ન રહેજો. મારા પ્રેમવિધે અને તારા પ્રત્યેની મારી નિમગ્ન મમતાવિધે તને કશો સંદેહ હોવો નજા નોંધજે. તારા તરફ મારી કેટલી ઊંડી લાગણી છે, તે તું સારી રીતે જાણે છે; તેથી તું સુખી હોઈ તોજા હું સુખી રહું અને તારું ચિત્ત સુખ્ય હોય તો હું સુખે ન રહી શકું, એ તને યાદ આપવાની જરૂર રહેતી નથી. સારી ચેડ નિદ્રા લેજો. સદામ પ્રિયે ! ”—નેપોલિયન.

જોસેફાઈન તરફ અંતઃસુખી નેપોલિયનનો પ્રેમ અવિચળ હતો અને તેનો ત્યાગ કરવા માટે તેને સખળ રાજનૈતિક કારણો હતાં, તોપણ તેણે ઈશ્વરના સનાતન નિયમનો ભંગ કર્યો તે ન કર્યો નહિ કહેવાનું. દરેક પાપાચરણ, પ્રારંભમાં મને તેટલાં સુખ-જનક દેખાય તોપણ તેમાંથી અંતે વિનાશ અને પાપમાલી આવ્યા વગર રહેજ નહિ. તે જમાનામાં લોકોનો નીતિનો આદર્શ સિધ્ધિ યથા મળે. હતો અને એવા વાતાવરણમાં તે ઉછરેલો હોવાથી તે પોતાના કૃત્યને તેનાં સાચા કાળા સ્વરૂપમાં જોઈ શક્યો નહિ. તે એમજ સમજતો હતો કે હું કંઈ છું તે યોગ્ય છે અને ક્ષાન્સના હિતમાટે એવા સ્વાર્પણની જરૂર હતી; પણ એ પાપની અનિવાર્ય શિક્ષા તેને મળ્યા વગર ન રહી.

સેન્ટ હેલેનામાં બન્દીવાનની દશામાં પણ તે જોસેફાઈનનું અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરતો અને તેના શુભની, સ્નેહની, ભક્તિની પ્રશંસા કરતો. એક પ્રસંગે તેણે એવું પણ કહ્યું હતું કે “ જોસેફાઈનથી જો મને એક પુત્રની પ્રાપ્તિ યથા હોય તો રાજનૈતિક દૃષ્ટિથીજ નહિ પણ સંસારિક દૃષ્ટિએ પણ હું સંપૂર્ણ સુખી થયો હોત.”

દાવાનળ સળગી હોયો અને ઇંચડે ખમણા જોસથી નેપોલિયનનો રાજ્યલોભ વગોવવા માંડ્યો.

યૂરોપના એક બળવાન રાજ્યની સાથે લગ્નસંબંધથી પોતે જોડાયો તેથી નેપોલિયન આશા રાખતો હતો કે યૂરોપના રાજ્યો હવે તેનું રાજ્યપદ સ્વીકારશે અને પ્રજાની પાયમાલી કરનારાં યુદ્ધોનો અંત આવશે. આથી કરીને ઇંગ્લંડ સાથે ફરીથી સલાહ કરવાની ઇચ્છાથી તેણે તનતોડ પ્રયત્ન કરી જોયો. પણ તે ફાટ ગયો. મિ. ફોર્સ્ટને પાર્લામેન્ટમાં એક વેળા કહ્યું હતું કે “ ફ્રાન્સે પોતે લડાઈ ઉભી નથી કરી એટલુંજ કહેવું ખસ નથી; પરંતુ ઇંગ્લંડ સાથે લડાઈ થતી અટકાવવાને તેણે માત્ર પગે પડવાનુંજ બાકી રાખ્યું હતું ” પણ ઇંગ્લંડે તો આખરસુધી લડવાનોજ હરાવ કર્યો હતો. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન લખે છે કે “ ડ્યુક આફ વેલિંગ્ટને ભાર મૂકીને જણાવ્યું હતું કે ઇંગ્લંડની આબાદ થતી આર્થિક સ્થિતિ અને આખી દુનિયાનો વેપાર તેના હાથમાં આવ્યો છે તે જોતાં ઇંગ્લંડ લડાઈમાં હાંખા વખતસુધી ટકી શકશે એવી તેની પૂરતી ખાતરી છે. ” ઇંગ્લંડનો કાફલો સમુદ્રે સમુદ્ર ધૂમી વળ્યો અને દેશાવરનાં ફ્રાન્સનાં સંસ્થાનો તેના હાથમાં આવતાં ગયાં. બાકી રહી ગએલા જવાના ટાપુ ઉપર પણ તેની આંખ ચણા વખતથી પડી ચૂકી હતી. મદ્રાસથી એક બળવાન કાફલો આ કામ માટે રવાના થયો અને જવાનો ટાપુ સર કર્યો. આ રીતે ફ્રાન્સે પોતાનું હેલ્થ સંસ્થાન ગુમાવ્યું. છતાં જો ઇંગ્લંડ આખો પૃથ્વીનો ગોળા પોતાની બાથમાં ઝડપી લેવા ટમટમી રહ્યું હતું તે જ્યારે બોનાપાર્ટ ઉપર અખૂટ લોભદૃષ્ટિનો આરોપ મૂકવા જતું ત્યારે તેની ગહેરહિંમતનાં વખાણ કર્યા વગર કોણ રહી શકે ?

ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લંડની વચ્ચેનું સમુદ્ર ઉપરનું યુદ્ધ તો આ કામ માટે ખનમ થઈ ગયું. એકનું બળ સમુદ્ર ઉપર હતું ત્યારે બીજાનું જમીન ઉપર હતું. હવે ઇંગ્લંડે ફ્રાન્સને જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોમાં પણ મદદ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. આ યુદ્ધ આખરું અને અત્યંત અચંડ હતું. ફ્રાન્સના સંસ્થાનો ગયાં હતાં; દરિયા ઉપર તેનો લેસમાત્ર પણ કાબૂ રહ્યો ન હતો; તેનો બાપાર તારાજ થઈ ગયો હતો; તેનાં ખંદરો ઉપર વારંવાર ગોળાનો વરસાદ વરસતો હતો; સલાહને માટે તેણે કરેલી દરેક પ્રાર્થનાને તુચ્છકારવામાં આવી હતી. હવે તેને માટે બીજો કશો મધાજ રહ્યો ન હતો. હવે માત્ર જો એકજ સળગ હથિયાર તેના હાથમાં હતું, તેનો નેપોલિયને મીજવાર ઉપયોગ કર્યો; અને તે એ કે યૂરોપીય રાજ્યોમાં ઇંગ્લંડના માલને દાખલ થતો અટકાવે. અજિત નૌકાબળથી બળવાન બનેલા ઇંગ્લંડને તેના માલના બહિષ્કાર સિવાય બીજો પ્રહાર વાગે એમ ન હતું.

હોલેન્ડનું રાજ્ય નેપોલિયને પોતાના લાઇ વખતે સોંપ્યું હતું. તે ભલો અને ને. ૩૩

પણ આ ઉમેદવારોમાંની એક હતી; પણ રશિયાની રાજમાતા લખની સાથે એવી સરત કરાવવા માગતી હતી કે રશિયા પોલેન્ડને સ્વાધી કરી જાય તેમાં નેપોલિયને મદદ કરવી અને સેકસનીના રાજ્યની સીમાનો વિસ્તાર ન વધારવો. તેની પહેલી માન્યુરી પ્રજાઓના સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ હતી, અને બીજી માન્યુરી ક્રાન્સનું દિત્ત બેખમમાં આવતું હતું. નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડરને ના લખી દીધી અને આરિદ્રવાની રાજકુમારીનું માથું સ્વીકાર્યું. તે મનોહર આકૃતિની, તંદુરસ્ત અને અઢાર વર્ષની યુવતી હતી. આ સમાચાર મળતા ઝાર નિરાશ થયો અને પોલેન્ડ પચાવી લેવાની તથા તુર્કોની રાજધાની ઇસ્તાંબુલ ખાતે જવાની તેની અભિલાષા બાગી પડી.

લખની તૈયારી તરતજ કરવામાં આવી. નેપોલિયન તો પારિસમાંજ રહ્યો; પણ પોતાના એકથી તરીકે સેનાપતિ બર્થિયરને તેણે આરિદ્રવાના રાજદરબારમાં મોકલ્યો. એકમુદ્ધ અને વામામના દારુણ સંભાષણમાં થોડા મહિના ઉપરજ નેપોલિયનનો કટો હરિફ થઇને ઉભેલો. આરિદ્રવન ચાહતો અલ્સ આજે તેના યત્નનો પ્રતિનિધિ બન્યો અને નેપોલિયનના વતી તેણે કન્યાદાનનો સ્વીકાર કર્યો. ક્રાન્સની નવી રાજરાણી મેરિયા લુઇસાની સ્વારી પારિસની નજીક આવી પહોંચી એટલે નેપોલિયન રસાધા સહિત તેને સામે લેવા ગયો. બેઉએ એક બીજાને નેપા ન હતાં. મેરિયા લુઇસાની ગાડી નજીક આવતાં નેપોલિયન તેની ગાડીમાં ચઢી બેઠો અને સ્નેહપૂર્વક અભિગન વડે તેનો સત્કાર કર્યો. પારિસ નગરમાં ધંટનાદ, રોસની અને મિજબાનીઓ થઈ તથા આખું રાજેર આનંદ સમુદ્રમાં ફૂળી ગયું.

લખ પછી તરતજ રાજદપતી રાજ્યના ઉત્તર પ્રદેશોની મુસાફરતે ગયાં. લોડોએ તેમનો સહર્પ સત્કાર કર્યો. ઈંગ્લેંડે હજી પણ યત્નતા મૂકી ન હતી. ક્રાન્સનો રાજ-વહીવટ ચલાવવા ઉપરાંત જમતણાં સૌથી બળવાન અને ધનવાન રાજ્યના અસામાન્ય આક્રમણની સામે તેને ટકર લેવી પડતી હતી. ઈંગ્લેંડનું નૌકામૈત્ર્ય ક્રાન્સના કિના-રાની આસપાસ મધમાખની માફક બમળું હતું અને જ્યારે લામ ફોર્સે ત્યારે બંદરો ઉપર 'ગોળાઓનો વરસાદ વરસાવતું' હતું. ઈંગ્લેંડ પોતાની તમામ લાગવગ અને નાણાંનો ઉપયોગ ક્રાન્સના રાજવિદ્રોહી પત્રને ઉત્તેજન આપવામાં અને ત્યાં આબ-તરિક કલહ જમાડવા પાછળ કર્યોજ હતું હતું. વળી બીજી બાજુએ તે સ્પેન અને પોર્ટુગાલમાં ધુધવાતો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવાની બાજી મોકલતું હતું; તેમજ યૂરોપમાં હમણાં ચાંત પડેલો દાવાનળ પાટો ફરીથી સળગાવવા યુક્તિપ્રયુક્તિ રચતું હતું. કોઇ કલ્યાણકરક કાર્યમાં આટલો ઉત્સાહ અને ચીવટપણું બતાવતું હોત તો તે અજબ વખાણુ અને માનને પાત્ર મણાત; પણ ઈંગ્લેંડને તો પોતાની તમામ શક્તિ ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ કરવા પાછળજ અર્થવી હતી અને તેમાં તેને વિજય પણ મળ્યો. લોડોથી અરબમત્રા યૂરોપમાં ફરીથી બમણાં બેસથી

દાવાનળ સળગી હોયો અને ઈગ્નિએ બમણા બેસથી નેપોલિયનનો રાન્યલોભ વગોવવા માંડ્યો.

યૂરોપના એક બળવાન રાજ્યની સાથે લગ્નસંબંધથી પોતે બેઠાંયો તેથી નેપોલિયન આશા રાખતો હતો કે યૂરોપના રાજાઓ હવે તેનું રાજ્યપદ સ્વીકારશે અને પ્રજાની પાલખાડી કરનારાં યુદ્ધોનો અંત આવશે આથી કરીને ઇંગ્લંડ સાથે ફરીથી સલાહ કરવાની ઈચ્છાથી તેણે તનતોડ પ્રયત્ન કરી બેઠો. પણ તે ફાટ ગયો. મિ. કાન્સેને પાર્લામેન્ટમાં એક વેળા કહ્યું હતું કે “ કાન્સે પોતે લડાઈ ઉભાં નથી કરી એકલું કહેવું બસ નથી; પરંતુ ઇંગ્લંડ સાથે લડાઈ થતી અટકાવવાને તેણે માત્ર પગે પડવાનું જ બાકી રાખ્યું હતું ” પણ ઇંગ્લંડે તો આખરસુધી લડવાનો જ ડરાવ કર્યો હતો. અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિસન લખે છે કે “ ડ્યૂક આફ વેલિંગ્ટને ભાર મૂકીને જણાવ્યું હતું કે ઇંગ્લંડની આખાદ થતી આર્થિક સ્થિતિ અને આખી દુનિયાનો વેપાર તેના હાથમાં આવ્યો છે તે જોતાં ઇંગ્લંડ લડાઈમાં હાંખા વખતસુધી ટકી શકશે એવી તેની પૂરતી ખાતરી છે. ” ઇંગ્લંડનો કાફલો સમુદ્ર સમુદ્ર ઘૂમી વળ્યો અને દેશાવરનાં કાન્સનાં સંસ્થાનો તેના હાથમાં આવતાં ગયાં. બાકી રહી ગયેલા જાવાના ટાપુ ઉપર પણ તેની આંખ બ્રહ્મા વખતથી પડી ચૂકી હતી. મદ્રાસથી એક બળવાન કાફલો આ કામ માટે રવાના થયો અને જાવાના ટાપુ સર કર્યો. આ રીતે કાન્સે પોતાનું હેતુ સંસ્થાન ગુમાવ્યું. છતાં જો ઇંગ્લંડ આખો પૃથ્વીનો ગોળો પોતાની બાથમાં ઝડપી લેવા ટમટમી ગયું હતું તે જ્યારે બોનાપાર્ટ ઉપર અખૂટ લોભદ્યતિનો આરોપ મૂકવા જતું ત્યારે તેની ગહેરહિંમતનાં વખાણ કર્યા વગર કોણ રહી શકે ?

કાન્સ અને ઇંગ્લંડની વચ્ચેનું સમુદ્ર ઉપરનું યુદ્ધ તો આ પ્રમાણે ખનમ થઈ ગયું. એકતું બળ સમુદ્ર ઉપર હતું ત્યારે બીજાનું જમીન ઉપર હતું. હવે ઇંગ્લંડે કાન્સને જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોમાં પણ મદદ કરવાનું બીકું ઝડપ્યું. આ યુદ્ધ આખરું અને અત્યંત પ્રચંડ હતું. કાન્સના સંસ્થાનો ગયાં હતાં; દરિયા ઉપર તેનો લેશમાત્ર પણ કાબૂ રહ્યો ન હતો; તેનો વ્યાપાર તારાજ થઈ ગયો હતો; તેનાં બંદરો ઉપર વારંવાર ગોળાનો વરસાદ વરસતો હતો; સલાહને માટે તેણે કરેલી દરેક પ્રાર્થનાને તુચ્છકારવામાં આવી હતી હવે તેને માટે બીજો કોઈ મદાજ રહ્યો ન હતો. હવે માત્ર જો એકજ સળગ હથિયાર તેના હાથમાં હતું, તેનો નેપોલિયને મીજવાર ઉપયોગ કર્યો; અને તે એ કે યૂરોપીય રાજ્યોમાં ઇંગ્લંડના માલને દાખલ થતો અટકાવે. અજિત નૌકાબળથી બળવાન બનેલા ઇંગ્લંડને તેના માલના અહિંકાર સિવાય બીજો પ્રહાર વાજે એમ ન હતું.

હોલેન્ડનું રાજ્ય નેપોલિયને પોતાના ભાઈ લૂડને સોંપ્યું હતું. તે બલો અને ને. ૩૩

પ્રજાવત્સલ હતો. હોલેન્ડનાં બંદરોમાં ઈંગ્લંડનો ખેસુમાર માત્ર હિતરીને ત્યાંથી બીજા દેશોમાં જતો, તે વ્યાપાર તૂટી પડવાથી હોલેન્ડના વેપારીઓને દેખીતું ભારે નુકસાન થવા લાગ્યું. નેપોલિયનની ઇચ્છા અને આજ્ઞા એવી હતી કે જે જે નાનાં નાનાં રાજ્યો તેના આશ્રયથી રચાયાં છે અને સુરક્ષિત રહ્યાં છે તે બધાં આ આખરના યુદ્ધમાં તેની સાથે સહકાર કરે; કારણ કે નેપોલિયનના અધ.પાતની સાથે યૂરોપની પ્રજાની રાજ-નૈતિક સ્વતંત્રતાનો પણ નાશ થાય એ પણ નક્કીજ હતું. આથી કરીને તેની આજ્ઞા એકે લુદ્ધી રાજાની આજ્ઞા જેવી બહારથી દેખાવા છતાં પણ અવિધ્યવેધી દૃષ્ટિએ તો તેમાં પ્રજા સમસ્તતું હિતજ રહેલું હતું. એ તમામ રાજ્યોએ તેની સાથે સહકાર કરવાનું વચન પણ આપેલું હતું. રશિયા અને પ્રશિયા પણ કોલકોરારથી બધાં ઝૂક્યાં હતાં. તેમણે આપેલાં વચન પાળ્યાં નહિ અને તેથી પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાનાં નેપોલિયને રચેલાં સુંદર સ્વપ્ન પણ ખાતલ ગયાં. નેપોલિયનનો વિનાશ કરવામાં જે લોકો રૂઝવું તેમાંથી અનેક યુદ્ધોનાં બીજ વચાયાં. હોલેન્ડના વ્યાપારીઓનું થતું નુકસાન બહા લુદ્ધથી ન ખમાયું અને તે રાજાનાં આપીને ચાલતો થયો. નેપોલિયનની રાજનીતિને અને પ્રજાવત્સલતાને તેથી કારી ધા વાગ્યો. તેણે કહ્યું કે “જ્યારે મારા સગાં ભાઈજી મારી સામે ક્રોધ કરે છે અને મારા ઉપર લોકવૃત્તિ અને અમલ લુદ્ધીપણાનો આરોપ મૂકે છે ત્યારે હવે મારે શું કહેવાનું રહ્યું ?”

નેપોલિયનની મુશ્કેલીઓ હવે વધતી જતી હતી. ઈંગ્લંડ સ્પેનમાં નોસબેર લગ્નજળ્યાડું હતું. રશિયાનો કાર બીજવાયો હતો અને જેમ વખત જતો હતો તેમ તે મિત્ર મરીને થતું જતો હતો. ફ્રાન્સનો તમામ સમુદ્ધિનારો ઘેરાઈ ગયેલા હોઈ તેના કોઈ પણ બંદરમાંથી એકે મછવો સરખો પણ બહાર કઢાડી શકતો નહિ. આથી કરીને ઈંગ્લંડના માલનો બહિષ્કાર કરાવીને તેનો વ્યાપાર તોડી પાડવા સિવાય નેપોલિયન પામે હવે બીજો કંલાજ રહ્યો ન હતો; પણ તેમ કરવા જતાં યૂરોપના બધા દેશોના વેપારને ધોડા પહોંચતો અને તેનાં મિત્રરાજ્યોનાં મન પણ ઉઘાં થતાં. ત્યારે હવે કરવું શું ? કાં તો લગાઈ પડી મુકવી, ઈંગ્લંડને પગે પડવું અને ફ્રાન્સને ઈંગ્લંડની દયા ઉપર ઊડીને ચાલતા થવું; કે કાં તો યૂરોપનાં બીજાં રાજ્યો બહિષ્કાર કરવાની પ્રયા ન સ્વીકારે તો તેમની પાસે બળબેરીથી તેનો સ્વીકાર કરાવવો અને તેમ ચતા અંદર અંદરના વિદેષ જાગે તેમાં છેવટસુધી લડતાં લડતાં મરવું.

આવી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓમાં, પોતાના વિચાર મુજબના કુન્નરકોમની ખિતવણી કરવામાં, ઈંગ્લંડના પ્રહારની સામે રક્ષણ કરવામાં, યૂરોપખંડના રાજ-ઓની સમાધાની કરીને તેમની મિત્રી સપાદન કરવામાં, અને સ્પેનમાં ચાલતી લગાઈ ઉપર દૂર રહ્યાં રહ્યાં લશ્વ આપવામાં એક વર્ષ જેત જેતામાં પસાર થઈ ગયું. જે કામનાને લીધે તેણે પ્રાણુપિય નોસેફાઇનનો ત્યાગ કર્યો હતો તે સમય હવે પહોં

યમ અને મેરિયા લૂપ્તસાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. ક્રાન્સની પ્રજાએ સહર્ષ ઉત્સવ પાળ્યો. પતિધેલી જોસેફાએ નેપોલિયન ઉપર પ્રેમપૂર્ણ અભિનંદન પત્ર લખ્યો અને રાજકુમારના જન્મની વધામણી લાવનાર દૂતને કિમતી બક્ષિસથી નવાઢ્યો.

રાજકુમારને માટે એક મુંદર મહેલ બધાવવાની નેપોલિયને આજ્ઞા કરી. તેને માટે જે જમીન પસંદ કરવામાં આવી હતી તેમાં એક પીપ બનાવનારનું ‘જીર્ણુ ઝુપકું’ આવેલું હતું. તેના માલિકે લાગ સાધીને દશ હજાર ક્રાન્ક માગ્યા. તે રકમ નેપોલિયને મંજૂર કરી ત્યારે તે ત્રીસ હજાર માગવા લાગ્યો તેની મંજૂરી આપી ત્યારે પચાસ હજાર માગવા લાગ્યો. આખરે તેટલો ભાગ પડ્યો મૂકીને મહેલ બધાવા લાગ્યો. નેપોલિયનની છેલ્લી હાર થઇ ત્યારે પણ એ મહેલ ચાલુતો હતો. યુર્બોન રાજાએ આવતાવારને તેને ભંગાવીને ખડિયેર કરી નાખ્યું અને બચારો પીપ બનાવનારો હાથ ધસતોજ રહ્યો !

પ્રકરણ ૫૧ મું-રશિયા સાથે પુનઃ યુદ્ધ

ગ્રેજ સેનાપતિ સર ચાર્લ્સ નેપિયરનો ઇતિહાસ પ્રમાણભૂત અને આદરપાત્ર મનાય છે એ નેપિયર પણ પોતાની તલ-વારવડે નેપોલિયનનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત થયો હતો, તે જોતા તે પોતાના હરિફનો અંધ પ્રહારી પૂજારી બની ગયો હતો એવો ચક્ર તો દ્રષ્ટ લાવી શકેજ નહિ એજ નેપિયર નેપોલિયનના ઉચ્ચ ચારિત્ર્યની અને જે પક્ષને માટે તે લડતો હતો તેની સમ્માનની સાબિતી આપે છે કે,—

“ પ્રજામતવડે નિયતિત થએલા રાજ્યજ્ઞધારણ તરફ ઉડી અને ટૂટી શનુતા એજ તે સમયના ઈંગ્લેન્ડના ટોરી પક્ષે આદરેલી રાજનીતિનો મૂળમત હતો. નેપોલિયન સાથે લડવાનું કારણ તેઓ જાહેરમાં જણાવતા કે તે બુદ્ધિમત્તા છે અને પરરાજ્યોને પચાવી ખાંડે છે પરંતુ એ તો હાહાકાર બૂકું કારણ હતું, કારણ કે નેપોલિયન તેવો હતોજ નહિ તેણે સ્પેન ઉપર કરેલી ચઢાઈ અન્યાયી હોવાનું કારણ પણ સાચું ન હતું, પરંતુ ઉમરાવ અને શ્રીમતવર્ગના વિશેષ અધિભરતો તે બળવાન અને વિજયી શત્રુ હતો તેમાંજ તેના પ્રત્યેની સઘળી દુશ્મનાવદન મૂળ કારણ રહેલું હતું ‘સ્પેન-પોર્ટુગાલની શાંતિ અને સ્વતંત્રતા, એ શબ્દો પણ માત્ર કાગળ ઉપરના અને ભાષણોમાં બોલવાનાજ હતા તેમાં કશોજ અર્થ હતો નહિ જે પ્રજાતંત્રની ભાવનાનો નાશ કરવા તેઓ મથતા હતા તે તો નેપોલિયનના પરાજય પછી ઉત્પત્તિ વધારે પ્રમળ થઈ હતી અને તે જોઈને તેમના ક્રોધનો અને નિરાશાનો પાર રહ્યો ન હતો.”

“ નેપોલિયન પોતાના જમાનાની વસ્તુસ્થિતિને સારી રીતે જોઈ શકતો હોવાથી તેની ખાતરી થઈ હતી કે પોતાના યુદ્ધ-કૌશલ્યમાં અને શત્રુના અપચાર અને નાસથી ખીજવાયલા ખેડૂતવર્ગના ક્રોધમાંજ તેના જાયાવની-એટલે કે તેના દેશના અજાવની-ચાવી રહેલી હતી તેની સમગ્ર રાજનીતિમાં પોતાનું અમત જેવું કંચુજ નહિ ટોંકતે ક્રાન્સની આજ્ઞાદીર્ઘાજ તે પોતાની આજ્ઞાદી સમજતો હતો આવી ઉચ્ચ ભાવનાવાળો અને આવો પરમ નિઃસ્વાર્થી પુરુષ જગતે ભાગ્યેજ જોયો હતો.”

“ ક્રાન્સમાં નેપોલિયને જે સત્તા સંપાદન કરી હતી તેનો ખરો આધાર તેની પોતાની લલાઈપર, અને તેને માટે લોકોના-એટલે ખાસ કરીને મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગના-આદરભાવ ઉપર હતો. ક્રાન્સની પ્રજા તેના તરફ પ્રેમ રાખતી અને હજીપણ તેનું પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરે છે. તેનું ખરું કારણ એજ છે કે મનુષ્યનો સમાનતાના સિદ્ધાંતને તે બરાબર વળગી રહેતો હતો. તે નિરતર પ્રજાકલ્યાણનાં કાર્યોમાં મગ્ન રહેતો; તેનું ખાનગી જીવન પરમ શુદ્ધ અને દુર્યુલ્લેખી રહિત હતું; અને સંખ્યા, ઉપયોગિતા અને લવ્યતા-ત્રણે રીતે જોતાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે એવાં તેનાં બહુરે કાર્યો અવિરતપણે એક પછી એક ઉભાં ચલાવ કરતાં; અને તે સર્વ જોઈને પણ પ્રજાને પ્રેમ તેના તરફ હજી જતો હતો. તેના રાજ્યમાં એક પણ ગરીબ માણસ ધંધા ન મળવાથી રખડતો નહિ. ક્રાન્સમાં તેણે જાણ્ય પ્રજાકીય મંર્યાઓની ઉત્પત્તિ કરી હતી, ખીજ દેશોને મુકાબલે વધારે ન્યાયી કાયદાઓ બાધી આપ્યા હતા અને સૈન્ય લોકોના સમય પછી કોઈ પણ પ્રજા મેળવી શકી ન હતી એવી કીર્તિ પોતાના દેશને તેણે અપાવી હતી. ”

“ તેના સિપાઈઓ તેના ઉપર દ્વિધ દ્વિધ હતા; તેને માટે તેઓ પ્રાણ આપવા તૈયાર હતા. તેના ઉમદા યુધ્ધ અને મહાનુભાવતા જોઈને તેની પાસે આવનાર યંત્રુ પણ યંત્રુતા બૂલીને તેને અનુકૂળ બની જતો હતો. લોકોને તે પરમપ્રિય એટલા માટે પણ હતો કે તેમણેજ તેને રાજા બનાવ્યો હતો. કોઈ પણ રાજ્યકર્તા પ્રજાને આપે પ્રિય ન હતો. એવાથી નાસી છૂટીને જ્યારે તે પારિસ આવતો હતો ત્યારે તેની આસપાસ લાખો ગરીબ માણસો હતાં અને તેઓમાંથી કોઈ પણ તેના સિપાઈ ન હતા, દોઢ મહિનાસુધી તેની હાલત એવી હતી કે કોઈ પણ બદમાસ તેનું ખૂન કરીને લુલ્લભગાર રાજા (!) ને મારનાર તરીકે નામના અને નેપોલિયનના નામથી નૂજતા યુરોપીય રાજાઓ અને ઉમરાવો પામેથી અઢળક ધનામ મેળવી શકત. એવું નીચ કામ કરે એવા બદમાસ તો ધણાજ હતા; પરંતુ તેમાંથી કોઈને પણ આ કૃત્ય કરવાની વૃત્તિ યથ નહિ અને પ્રજાની ઈચ્છાને આધારે તે ફરીથી ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે પાછો તેને ખસેડ્યા માટે દસ લાખ ચોદાની સંગીનોની જરૂર પડી ! હવે તેમણે તેને રાજ્યાસનપરથી ખસેડ્યો ખરો, પણ પ્રજાના હૃદયમાંથી તો નજ ખસેડી શક્યા ”

“ મે આગળ જણાવ્યા મુજબ નેપોલિયનની મહત્વાકાંક્ષા ક્રાન્સના ગૌરવ અને આનાદોને અર્થેજ હતી. યુરોપમાં નવજીવન લાવવું અને તે અર્થેજ રાજ્ય-તંત્ર તેણે ગોઠવ્યું હતું તેને સુદૃઢ કરવું, એજ તેની એક માત્ર કામના હતી; અને તેમાં અંગત સ્વાર્થ જેવું કંશું હતુંજ નહિ. આદલાજ કારણથી અનેક દેશોને લોકસમુદાય તેનું કુદરતી રીતે હજી પણ પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરે છે.

રશિયાના દરબારમાં રહેનાર ફ્રેન્ચ રાજપ્રતિનિધિ કૉલેક્ટર લખે છે કે, "ફ્રાન્સના કદાચ શત્રુ ઈંગ્લેન્ડે રશિયાના દરબારમાં પોતાના છુપા દલાલો મૂકી રાખ્યા હતા. તેઓ પોતાના કાવાદાવાથી રશિયામાં ઝર અને તેના ઉમરાવો વચ્ચે હિંચા મન કરાવવાની પેરવી કર્યાજ કરતા હતા. ઈંગ્લેન્ડના પ્રધાનમંડળને ખાતરી થઇ હતી કે જ્યાં મુઘી રશિયા તેની સાથે ન બેઠાય ત્યાંમુઘી ફ્રાન્સની સામે હુપડેલી ઝુંબેસ કાર્ય-સાધક નહિ નીવડે. આ વાત યૂરોપનો દરેક રાજકર્તા સ્વીકારતો હતો અને તેથી બધા રાજ્યો નેપોલિયનને આપેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી ચૂક્યા હતા. એક રશિયા હજી તેની મૈત્રી જાળવી રહ્યું હતું. તેને પણ ફ્રાન્સલાવીને પોતાનો કરી લેવો અને ન માને તો તેનો પણ ત્રિનાશ કરાવવો; આવી ઈંગ્લેન્ડ અને તેના મજબૂતીઆ રાજ્યોની દાનત હતી. ઝાર પોતે પણ પહેલાના જેવો ભોજો અને વિલાસપ્રિય રહ્યો ન હતો. આસપાસના સંબોગોએ તેને ધડીને વિચારવંત બનાવી દીધા હતા અને પોતાની હાલની સ્થિતિ કેટલી ભોખમભરેલી છે તે વાત તે સમજી ગયો હતો. તેણે મને ખાનગીમાં કહ્યું કે નેપોલિયનની વિરુદ્ધમાં જે જે કાવત્રા રચાય છે તેનાથી તેને વાકેફ કરવાની ધણી જરૂર છે. મેં તમારાથી કંઈ યુમ રાખ્યું નથી. કેટલીક વાર હડાપણની હદ ઝાળંગીતે મેં તમને કેટલીક છુપી વાતો કહી દીધી છે. મેં તમને જે જે કહ્યું છે તે સંધ્યું તેને કહેજો કે તમારા પગનીચે જવાલામુખી છે અને તેણે કરારનો ભંગ કરીને મારા પોતાના રાજ્યમાં મારી સ્થિતિ અસહ્ય કરી નાખી છે. માર્ફ આખરનું અને પ્રમાણિક કહેણ તેને કહી દેજો કે જો આખરે લડાઇ જગશે તો નેપોલિયનને અથવા અલેક્ઝાન્ડર બેમાંથી એકને રાજ ખોડવું પડશે."

જે કરારનો ભંગની વાત ઉપર કહેવામાં આવી છે તેમાં સત્ય હકીકત આટલી હતી કે ઈંગ્લેન્ડનો માલ ચોરીછુપીથી દાખલ થતો અટકાવવા માટે નેપોલિયને ઓલ્ડેન બર્ગના પ્રદેશનો બળભેરીથી કબજો લીધો હતો.

લડાઇની પૂનરેણ્થી નેપોલિયન એટલો તો કાયર થઇ ગયો હતો કે બીજાવાર લડવા તે ધોણજ નારાજ હતો. તેના રાજ્યને સર્વોચ્ચ સુદહ કરવા માટે શાંતિનીજ પૂરેપૂરી જરૂર હતી. વીચ વીચ વરસસુધી આખા યૂરોપની સામે ટકકર ઝીલ્યા પછી ફ્રાન્સ વિઘ્નાંતિ માગી રહ્યું હતું. આવા સંબોગોમાં લડાઇ ચતી અટકાવવા માટે નેપોલિયને પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો. રશિયાના દરબારમાં પોતાના એલચીઓ મોકલ્યા અને કહેવડાવ્યું કે હજી આપણો મૈત્રીનો સંબંધ કામમનોજ છે એમ બાજુએ. પોલેન્ડની પુનર્ધટનામાં પરોક્ષ કે અપરોક્ષ રીતે પોતે કશો ભાગ નહિ લેવાનું વચન ફરીથી આપ્યું. અંગ્રેજ માલના બહિષ્કારનો નિયમ પણ દીલો કર્યો અને રશિયાનાં અમુક બંદરોમાં પરવાનો ધરાવનાર વેપારીઓ અંગ્રેજ માલ ઉતારી શકે એવી સગવડ કરી આપવાનું વચન આપ્યું. પાછલી નુકસાનીનું વળતર આપવાનું કબજા કર્યું. પણ

રશિયા હવે ઇંગ્લેન્ડના પ્રધાનમંડળના દળાણ નીચે આવી ગયું હતું રશિયા નેપોલિયન ઉપર આક્રમણ કરે તોજ ઇંગ્લેન્ડથી ફ્રેન્ચ લશ્કરી સામે ટકી શકાય એમ હતું ઇંગ્લેન્ડના પ્રધાનમંડળમાં પણ લડાઈ કરવી એવા મતવાળા પ્રધાનોનું જોર વધારે હતું નેપોલિયને રશિયાની સાથે જે નમતુ આપ્યું તેમાં રશિયાને તેની ઉદારતાને ઠેમણે નમળાઈ જણાઈ તેથી તેણે પણ છડી જઈને એવી માગણી કરી કે જ્યારે જ્યારે પોલેન્ડ સ્વતંત્ર થવાને આયુ હોયકે ત્યારે નેપોલિયન તેમને દબાવી દેવાને બંધાય આ સરત પ્રત્યક્ષતા યના હિમાયતી નેપોલિયનથી પ્રાણતિ પણ સ્વીકારાય એવી નહિ હોવાથી તેણે ધસીને ના પાડી x

બેક પહેલે મળવડ ધોરણ ઉપર યુદ્ધની તૈયારીઓ કરવા માડી ક્રાન્સ ઉપરનો ઇંગ્લેન્ડનો દૂપ એજ આ સર્વ મુશીમતનું મૂળ મારણ હતું ઇંગ્લેન્ડ સાથે સલાહ થાય તોજ આખી દુનિયાને દાતિ મળે તેમ હતું નેપોલિયનની સ્થિતિ એવી હતી કે ઇંગ્લેન્ડનો કાફલો તેના રાજ્યને બંધી બાંધીએથી રમડી શકે, પણ તેનાથી ઇંગ્લેન્ડનો વાળ પણ વાઢો કરાય એમ ન હતું બાવીસ માઇલ પહોળા ઇંગ્લેન્ડ ખાડી ઓળંગીને ક્રાન્સની તોપનો ગોળો ઇંગ્લેન્ડના બદરને ધમ્મ કરે એ તો ખતવા જોમજ ન હતું પણ ઇંગ્લેન્ડનો કાફલો મરજીમાં આવે ત્યારે ક્રાન્સના અને તેના મિત્રરાજ્યોના બદરો ઉપર ગોળો વરસાવતો, તેમના સસ્થાનો લૂટતો અને તેમનો વેપાર તારાજ કરી નાખતો આવી સ્થિતિમાં ઇંગ્લેન્ડ સાથે સલાહ કરવા માટે નેપોલિયને ફરી પણ એકધાર પ્રયત્ન કરી જોયો

નેપોલિયનના મનમાં સલાહ કરવાની ખરેખરી ઇચ્છા ન હોત તો તે પોતાના દુગમઠી શત્રુઓના આટલી આવડથી મનાવાલા કરત નહિ તેની પ્રાર્થનાને તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો, તેનું અપમાન કરવામાં આવ્યું, નિવકુલ સરમ વગર આપેલાં વચનનો ભંગ કરવામાં આવ્યો અને તે છતાં પણ માણસ જાતના પ્રધાણીની ખાતર તેણે સલાહની પ્રાર્થના કર્યાજ કરી. વ્યથાખ સગીનોના પ્રહારથી છેવટે તેને કચરી નાખવામાં આવ્યો, અને તેનું ઉદાર અત કરણ સેન્ટ હેલેનાની જિંદગીનો ત્રાસ સહન કરી ન શકવાથી છેવટે જ્યારે તે હતાશ થઈને મરણ પામ્યો ત્યારે પછી જોયો પોતેજ હત્યાકાંડના અપરાધી હતા તેઓએ હત્યાકાંડનો આરોપ તેના ઉપર મૂકીને તેના નામને બહો લગાડવા પ્રયત્ન કર્યો આના કગતા વધારે અનુદાર દ્રષ્ટ જગતમાં ખીલતુ લાગેજ થયું હશે પણ ઈશ્વર ન્યાયી જ છેવટે ઇસકાઈ નાખર્વા

x યુરોપના છેલ્લા મહાયુદ્ધ વખતે મીકુ મીકુ બોલીને સદાય મળવવાના તથા તે માડી વાળવામાં મરજીને અંગે હાએહા કરી પાળવાથી સયોગ જોઈને ફરી જવાના ખનાવો બન્યા છે, તેથી નીતિવાળો નેપોલિયન હોત તો આ વખતે તે પણ ઝગની હાએહા કરીને પોતાનું કામ દહાડી લેવા ચૂકત નહિજ સ પાઠક

તે બરાબર રીતે તોળ્યા વગર રહેનાર નથી.

સલાહને માટે તેની બધી મહેનત ફેકટ ગઈ અને એક બાબતો સમુદ્ર ઉપર ઇંગ્લેન્ડની સાથે તથા બીજી બાબતો જર્મની ઉપર રશિયાના રાક્ષસી રાજ્યની સાથે અને ત્રીજી બાબતો ઇંગ્લેન્ડની ઉચ્ચેરણી, ઉત્તર અને મધ્યથી તેની મામે લડવાને તૈયાર થએલા સ્પેન અને પોર્ટુગાલના બળવાખોરોની સાથે એકી વખતે બાથ ભરવાની હવે બધારે નેપોલિયનને ફરજ પડી ત્યારે તે તેમ કરવાને પણ મંજૂર થઈ ગયો. દીનતાથી સલાહને માટે પ્રાર્થના કરનાર હવે સિદ્ધની માફક ગર્જના કરીને તૈયાર થઈ ગયો અને તેણે પોતાનું સંઘળ સામર્થ્ય એકત્ર કરવા માંડ્યું. આ કાર્ય બહુજાહેર હતું પણ એ કાર્યને પહોંચી વળવા જેટલું સામર્થ્ય પણ તેણે દાખવ્યું. તેના મિત્રરાજ્યો ઇસાહબેર તેની મદદે દોડી આવ્યાં. આ યુદ્ધ સ્વાતંત્ર્યવાદ અને રાજની નિરુદ્ધ સત્તાના વાદ વચ્ચે હતું. ઉદાર રાજ્યતંત્ર અને ઉમરાવોની જૂની જુદમજદામિરીની વચ્ચેનું હતું.

યૂરોપના દરેક દેશમાં તે વખતે બે પક્ષ હતા-શ્રીમત તથા ઉમરાવવર્ગ અને બીજો પ્રજાવર્ગ. નેપોલિયન પ્રજાવર્ગના મહામળવાન હૃદય સમાન હતો અને તેના પ્રયત્ન ધનકારની અસર આખા યૂરોપમાં સર્વત્ર પહોંચતી હતી અને ચેતન પ્રસંગવતી હતી ઇંગ્લેન્ડમાં તે વખતે ઉમરાવોનો પક્ષ જોરમાં હતો અને પ્રજાપક્ષ તેમના પગ નીચે દમાઈને કચરાઈ ગયા જેવો થઈ ગયો હતો. હવે ઉમરાવોથી નિયંત્રિત થએલું ઇંગ્લેન્ડ અને ઝારની એકહથ્થી સત્તાને અધીન થએલું રશિયા આગળ જણાવ્યું તેમ હવે દોરતીના કરારથી જોડાયા.

ઉમરાવવર્ગ સાથે સબધ ધરાવનારમાના કેટલાકે સૂચના કરી કે પારિસ હોડીને હજારો માધ્યમ દૂર જવામાં નેપોલિયન ઘણું લેખ્યું ખેડે છે, કેમકે તેની ગેરહાજરીને લાલ લઈને ધાવત્રાખોરવર્ગ ધવત્રા કર્યા વગર રહેશે નહિ. તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું કે “મારા રાજ્યમાં એવા પક્ષ હોજ નહિ માત્ર અમુક ગણ્યા ગાંધ્યા ઉમરાવો મારી વિરુદ્ધના રહ્યા છે, પણ મારી પડતીને જેટલે દરજ્જે તેઓ ચડાપ છે તેના કરતા તેનાથી તેઓ વધારે ડરે છે. મારી જિંદગીનું મોટામાં મોટું કાર્ય તે એ છે કે મેં રાજ્યકાંતિની વિનાશકારક ભરતીને ખાળી રાખી છે. જો હું ન હોત તો આખો યૂરોપ અને તમે બધા તેમાં સ્વાહા થઈ ગયા હોત મારી મદદ વગર તમે કદીજ કેમ રાક્ષસ ? અસંખ્ય પ્રજાવર્ગની મામે તમે મુઠીભર ઉમરાવો શા હિસામમાં ? પ્રજાવર્ગ અને ઉમરાવ વર્ગના કલકનો અત લાવવા માટે જે ઉર્વે વર્ગમાંથી જે ઉત્તમોત્તમ હોય તેમને એકમેક કરી નાખવાની જરૂર નથી ? હું તમને મૈત્રીભાવથી મારો હાથ આપું છું, છતાં તમે તે સ્વીકારતા નથી; તો પછી મારે પણ તમારી સી પરવાહ છે ? શું હું પ્રજાવર્ગનો રાજા નથી.”

નેપોલિયને પોતાનાં મિત્રરાજ્યોને મદદે બોલાવ્યાં. પ્રશિયા, આસ્ટ્રિયા, છટાલિ, ખાવેરિયા, સેક્સની, વેસ્ટફેલિયા અને બીજાં નાનાં નાનાં રાજ્યોએ તેની માગણીનો ઉદારતાથી જવાબ વાળ્યો. એ પૈકી પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા સિવાયનાં તમામ રાજ્યોમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યની ભાવના ઘાબઘ યથ્ ચૂકી હતી. આસ્ટ્રિયા તો હવે તેની સાથે લગ્નસબંધથી પણ જોડાઈ ચૂક્યું હતું. સ્વાતંત્ર્ય અને જોડાઈ વચ્ચે ઓકાં ખાતું પ્રશિયા પણ ક્રાન્સના વાવટા નીચે આવીને ઉભું રહ્યું. હવે નેપોલિયન પાસે ઉન્નાદ પૂર્ણ પાંચ લાખ માણસોનું સૈન્ય તેના હુકમ પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર થઈ ચૂક્યું.

પોલેન્ડ તો હર્ષથેનું જ બની ગયું. તેને તો એમજ લાગ્યું કે હવે મારા છૂટકારાનો શુભ દિવસ આવી પહોંચ્યો. આખી પ્રજા એકદમ તૈયાર થઈ ગઈ અને નેપોલિયનના વાવટા નીચે સંપૂર્ણ એકલિયથી જૂઠવા માટે ટમટમી રહી. માત્ર તેઓ એકલીજ ઇચ્છા રાખતા હતા કે નેપોલિયન તેમને તેમના જુદામી રાજ્યોનાં બંધનમાંથી છોડાવે. કારણ કે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા જેવાં બલિષ્ઠ રાજ્યોથી ઘેરાયેલી માત્ર એક કરોડ અને સાઠ લાખની વસ્તીવાળી એ પ્રજા સ્વાતંત્ર્યમાંટે જીવ આપવા તૈયાર થઈ હોય તોપણ બીજાની મદદ વગર તેનું કંઈ પણ એમ ન હતું. નેપોલિયનની સ્થિતિ હવે સૂડી વચ્ચે સોપારીના જેવી બની ગઈ. તે પોલેન્ડની પ્રજા તરફ તેની પૂરેપૂરી સહાનુભૂતિ હતી પણ આસ્ટ્રિયાને રાજ્ય હવે તેનો સસરો અને મિત્ર બન્યો હતો; છતાં જો નેપોલિયન પોલેન્ડવાસીઓને સ્વતંત્ર પ્રજા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે તરતજ જમાઈને તજી રશિયાના પક્ષમાં બળી જાય તેવો હતો.

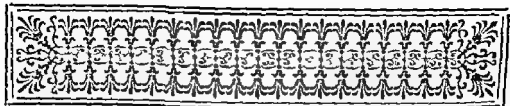
ઝાર અલેક્ઝાન્ડરે નિમેન નદીને કિનારે પોતાના સૈન્યને એકત્રિત કર્યું હતું અને એપ્રિલ અષ્ટમાસનાં તેણે પોતેજ આવીને તેની સરદારી લીધી. નેપોલિયન ક્રાન્સની આંતરિક રાજન્યવસ્થાને લગતી સૂચનાઓ આપ્યા પછી એ માસની ૬ મી તારીખે ડ્રેસડન જવા નીકળ્યો. તેના સૈન્યના કેન્દ્રસ્થાન તરીકે ડ્રેસડન નિર્માણ થયું હતું. સાથે રાજરાણી મેરિયા લખસા પણ હતી. આખે રસ્તે તેમને પ્રેમ અને ઉત્સાહથી લોકોએ ભારે આવકાર આપ્યો અને તેમનું દર્યાન કરવા લોકોનાં ટોળેટોળાં એકઠાં થતાં હતાં.

ડ્રેસડન સહેરમાં નેપોલિયનના સંઘના મિત્ર રાજ્યો તેને આવી મળવાના હતા. આસ્ટ્રિયાનાં રાજરાણી તો પુત્રી અને જમાઈનો સત્કાર કરવા માટે આગળથીજ આવી પહોંચ્યાં હતાં. ડ્રેસડનમાં નેપોલિયને એક પખવાડીયું ગાળ્યું. એ બધાજ દિવસ તેણે સ્પેન અને રશિયાની લડાઈને લગતા હુકમો લખાયા લખાવવામાં રાત્રિવસ સતત પરિશ્રમ કર્યા કર્યો. સિપાઈઓ, ઘોડા, ખચ્ચર, દારૂગોળા તથા અનાજનાં ગાડાં વગેરેનો પ્રવાહ યુરોપના અનેક સ્થળ તરફથી નિમેન નદી તરફ વહી જવા લાગ્યો. સંઘની તૈયારી કરી રહ્યા પછી તેણે ઉછીવાર ઝારને સલાહ કરવા સદેશો મોકલાવ્યો પણ

તેનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો. તરતજ સૈન્યને કુચ કરવાનો હુકમ થયો. નિમેન નદી ઓળંગતી વખતે તેણે ઑસ્ટરિલિંદક અને જોનાના સંગ્રામોનું સ્મરણ કરાવી થોડાઓમાં વીરવતો સંચાર કર્યો.

નેપોલિયને આશ્ચ રાખી હતી કે આખરે રશિયાને સલાહ કરવાની ફરજ પડશે અને પરિણામે આખા યુરોપને રાહત મળીને જે નવા સ્થપાયલા પ્રજામત્તાક રાજ્યો તેની પાસેથી રક્ષણ માગી રહ્યા હતાં તેમનું પણ કલ્યાણ થશે. પોલેન્ડ સ્વતંત્ર પ્રજા બની જશે. એ બે કરોડની પ્રજા સ્વતંત્ર થવાથી અને ફ્રાન્સ પાસેથી સ્વાતંત્ર્યલાવનાનું ધાવણ ધાવીને એવી બળવાન અને ચેતનવત બની જશે, કે ભવિષ્યમાં તે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાની એકસ પીને અટકાવનાર આઝખીનીરૂપ નીવડશે. આથી રશિયાને ઇંગ્લેન્ડના માર્કનો બહિષ્કાર કરવાની ફરજ પડતી ઇંગ્લેન્ડ પણ બૂખ-મરાતી પીડાથી મહારત થશે અને તેને પણ સલાહ કરવાની ફરજ પડશે. આ સ્વપ્ન ધણી ઉદાર, કલ્યાણુજનક અને લાભ્ય હતી. આફસોસ એટલોજ કે યુરોપની પ્રજાના હુકા નસીમને લીધે તે ફળીશ્રૂત ન થયા.

સેન્ટ હેલેનામાં એક પ્રસંગે નેપોલિયને કહ્યું હતું કે “ આ લડાઈ વર્તમાન સમયમાં ધણીજ લોકપ્રિય થવી જોઈતી હતી. સર્વની શાંતિ અને સલામતી માટે તથા સર્વના સાચા લાભના રક્ષણને માટે આ લડાઈ કરવામાં આવી હતી. તેમાં ફતેહ મળી હોત તો યુરોપના રાજાઓના બળનું સમતોલપણ બરાબર સચવાત, નવા પ્રકારના સંધિના કરારો રચાયા હોત અને હાલ સુલેહશાંતિના ભગની જે ધાસ્તી રખાય છે તે ટળી જઇને શાંતિનું સામાન્ય પ્રસર્યું હોત. મારે પોનાને તેમાં કરો. અગત લાલ કે ઇચ્છા હતીજ નહિ માત્ર લાલુ કામ કરવું અને ભવિષ્યની પ્રજાની આશિષ લેવી એજ મારી મહેચ્છા હતી; છતાં મારૂં આ કાર્ય નિષ્ફળ ગયું અને તેથી મારી પડતી થઇ. જાણે લોકમતને પણ ઉમરાવોનો એપ લાગ્યો હોય તેમ બધી તરફથી મારી સામે ફર્મિદના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા હું રાજાઓનો પેદા કરનાર હોય છતાં મારા ઉપર રાજદાતક હોવાનો આરોપ મૂકાયો, પ્રજાઓના હિતને ખાતર મેં મારૂં સર્વસ્વ જોખમમાં મૂક્યું હતું છતાં મને પ્રજાઓના હક્કના ઉચ્છેદક તરીકે વગોવ્યા અને રાજાઓ તેમજ લોકવર્ગ જોયો આજ સુધી એક બીજાના કદા દુશ્મન હતા તેઓ મારી સામે લડવા માટે એક થઇ ગયા ! મારાં ભૂતકાળનાં તમામ સંકટો ઉપર બેદરકારીનો પડો પાથરવામાં આવ્યો. હું કહેતો હતો કે જો હું જીતીશ તો પ્રજાવર્ગનો પ્રેમ અને વિશ્વાસ ફરીથી પાછો મારા તરફ વળશે પણ મારો પરાજય થયો અને એ પ્રેમ મારા ઉપરથી ખસ્યો તે ખસ્યોજ ! પણ જરૂર એક સમય એવો આવશે કે જ્યારે રાજાઓ તેમજ પ્રજાવર્ગને બેઉને મને કરેલા અન્યાય માટે પરતાવું પડશે ”

પ્રકરણ ૫૨ મું-મોસ્કો તરફ પ્રયાણ

‘ ધોલિયનવિધેની જે જે હડીકતોવિધે બધા ઇતિહાસકારો એક મત થયા છે તે વિષે પ્રમાણે ટાંકી ટાંકીને પુસ્તકના કદમાં મિનજરી વધારો કરવાનો લેખકનો મુચ્છા નથી. તેના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો દોવાની નયોત જેવા સ્પષ્ટ હોઈ પ્રમાણની અપેક્ષા રાખતા નથી. ઇટાલિનાં મુઢો, મિસરપર સ્વારી, આસ્ટર્લિંટજ ફેડેન્ડ અને વાગ્રામના સંગ્રામોમાટે તેણે કરેલી કુચ, સ્પેનનો વિમલ અને રશિયા ઉપર કરેલું આક્રમણ, એ સર્વ મિનતકારો સાબિત થઈ ચૂક્યાં છે તેમણે તેા માત્ર વર્ણન કરવાનું જ પ્રાપ્ત થાય છે. તકરારી સવાલો નહુજ થોડા છે તેણે પરત્વે અને સત્તા ખૂચવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો ? સત્તા મેળવ્યા પછી પણ જનતાના હક્ક છીનવી લેવામા તેણે પોતાની મત્તાને ઉપયોગ કર્યો હતો ? જે લગ્નપ્રતિષ્ઠા ઉતરવાની તેને ફરજ પડી હતી તે લગ્નપ્રતિષ્ઠા જમાવવા માટે તે જવાનહાર હતો ? ગદ્દાની કતલ, કાઉન્ટ એન્થિયેનને કરેલી દેહાતદાની સિદ્ધા અને નેસેફાઇનનો ત્યાગ એ વિષે ઇતિહાસ કારોને નિર્ણય આપવાનું રહ્યું છે.

આ તકરારી બાગતોવિષે લેખકે સ્પષ્ટપણે લખવાનો યત્ન કર્યો છે અને તે વિષે તેણે સગીત પ્રમાણે ટાંકવા તરફ ખત્ત લક્ષ આપ્યું છે હજી પણ કેટલાક એવા માણસો છે કે જેઓ આ મુઢોના ઉત્પાદકોવિષે લોકપ્રવાદથી ડરીને માથો મન દર્શાવતા અચાચ છે સુર્મેન વશીય રાખએએ તેમની દોલત, સત્તા, લાગવમ વગેરેનો યથેચ્છ ઉપયોગ કરીને તેપોલિયનના જીવન ઉપર કનકની કાળાચ ચઝાવ વામાં ખાડી રાખી નથી. તેમનો પ્રયાસ ધણે અરો સફળ થયો હતો અને પ્રજાવર્ગના અધિકાર અને સ્વાતંત્ર્યના સમર્થ રક્ષકને વિષે પ્રજાએ ધણા વર્ષ સુધી બૂલ થાપ ખાધી છે લેખકને પોતાને પણ સરૂઆતમાં કુસરકારને લીધે તેપોલિયન તરફ સખ્ત અણગમો ઉત્પન્ન થયો હતો, પણ તેના વિષેની હડીકતોનું બારીક પૃથક્કરણ કરતાં તેની ખાત્રી થઈ છે કે તે એક ઉદારમાં ઉદાર પુરુષ હતો અને એ માન્યતા બદલે કરતા લેખક જરા પણ અચકાતો નથી.

૧૧ મી જૂને તેણે ડેનિંગ્સ ઓફિસ અને બારમી તારીખે કોનિંગ્સમર્ગમાં દાખલ થયો. રશિયાના ઉત્તર પ્રદેશમાં પોતાના વિશાળ સૈન્યને અનાજ અને ખીજ જરૂરી વસ્તુઓની તંગી ન પડે તે માટે તેણે કોનિંગ્સમર્ગમાં સામગ્રીનો પુષ્કળ ભંડાર ભરાવી રાખ્યો હતો. તેનું અવિશ્રાંત મન આવા અગત્યના કામને લગતી ઝીણી ઝીણી બાબતોને પણ વિસારતું નહિ તેના આખો દિવસ અનાજ અને લશ્કરની વ્યવસ્થાને લગતા હુકમો લખવામાં પસાર થયો અને રાત્રિ તેનું પુનરાવર્તન કરવામાં પસાર થયું. એકના એક સેનાપતિને દિવસમાં છ હુકમો મળ્યા અને તે દરેકમાં તેની અત્યંત કાળજી તરવરી આવતી હતી. તેમાંના એક હુકમમાં લખ્યું હતું કે “આપણા વિશાળ સૈન્યને માટે, આપણે પૂરતી આગમચેતી નહિ વાપરીએ તો કોઈ પણ એક દેશનું અનાજ ખૂટવા વગર નહિ રહે. એકજ ઠેકાણે હું ચાર લાખ માણસો એકઠા કરવા માગું છું, અને એટલાં બધાં માણસોને માટે તેજ સ્થાનમાંથી પૂરતું અનાજ મેળવવાની આશા રાખી શકાયજ નહિ. માટે આપણે જોઈતી વસ્તુઓ સાથેજ લેવી પડશે.”

દરેક ઠેકાણેથી કોનિંગ્સના વિશાળ, ભવ્ય અને અપરંજિત સૈન્યની હિલચાલ થવા લાગી. તેમાં લગભગ પાંચ લાખ સૈનિકો તથા પૂર લશ્કરી દમામ અને આયુધોથી સજ્જ થયેલી એશી હજાર ધોડેસ્વારો હતા તેમની સાથે પૂલ બાંધવાની સામગ્રીના છ ભંડાર, કિલ્લો સર કરવાનાં સાધનો, હજારો સીધાસામાનનાં ગાડાં, તેરસો વીશ તોપો અને તેને ખેંચવાની તાલીમ પામેલા એક લાખ સત્યાશી હજાર ધોડા તથા હજારો બળદ અને ગાડી માડાંનો અસંખ્ય સમૂહ નિમેન નદીના ઉત્તર કિનારાની આસપાસ આવેલા ઉદ્યાનો અને રમણાન જેવા શાંત જંગલોની પ્રગટ શાંતિને ભેટતાં આગળને આગળ માર્ગ કાપવા લાગ્યાં.

જૂનની ત્રેવીશમી તારીખે ફ્રેન્ચ સેના નિમેનના ભયાનક, ઉત્તર ખાવા ધાય એવા કિનારા પાસે આવી પહોંચી. સામે કિનારે શત્રુસૈન્યનું નામનિશાન પણ ન હતું. બળવાન ફ્રેન્ચ સૈન્યનો અવરોધ કરવાનું પોતાનામાં સામર્થ્ય નથી એમ જાણીને રશિયનોએ, અર્ધસુધરેલ પ્રજાથી અને સંપૂર્ણ આપખુદ રાજસત્તાને અધીન દેશથીજ સાધી શકાય એવો એક ભયંકર ઉપાય ચોજી કઢાડ્યો હતો. ઝારે નિશ્ચય કર્યો હતો કે યુરોપ જીતનાર નેપોલિયનથી રશિયા નજીક જતાવો જોઈએ. તેથી તેણે પોતાના ત્રણ લાખ સૈનિકોને આગા આપી હતી કે ફ્રેન્ચ સૈન્ય સામે ન લડતાં પાછળને પાછળ હસતા જવું, માર્ગમાં આવતા એકેએક પૂલને દારૂબોળાથી ઉડાવી દેવા, શહેરો અને ગામડાઓને બાળીને વેરાન કરી નાખવા, જ્યાંથી જ્યાંથી શત્રુ સૈન્યને ખોરાક વગેરે મળી શકે તે સર્વનો નાશ કરવો અને આ રીતે તેમને જુએ મારીને જીવતા ન જવા દેવા.

નેપોલિયન કિનારા તરફ દોડી ગયો અને નદી ઓળંગવાના ત્રણ રથાન નક્કી કર્યાં. તરતજ નિમેન નદી ઉપર ત્રણ પૂન પથરાઈ ગયા અને “ યદેનશાહ ધણુ જીવે ” પોઝારતા સૈનિકોની હારની હાર પૂર્ણ ઉપરથી પસાર થવા લાગી બે દિવસ અને બે રાતસુધી આ પ્રવાહ નિરતર ચાલ્યાજ કર્યો. નાસતા રશિયનોને પકડી ખાડવા માટે તેણે લશ્કરને આગળ વધવાની આજ્ઞા આપી. માર્ગમાં વેગમધ બેઠેલી નદી આવી તરતના વરસેના વરસાદથી તેમા ભારે પૂર આવ્યું હતું કેટલાક પોલેન્ડના સ્વારોએ સાહસ કરીને પાણીમા ઝપલાવ્યું પણ પરપોટાની માફક તેઓ બેચાઈ ગયા થોડાક તરીને સામે કિનારે આવી ગયા પણ ધણુખરો તો ગયા તે ગયાજ, પરંતુ તે બધાએ ડૂનતા ડૂનતા નેપોલિયનનું દર્શન કરી લીધું અને “ શહે નશાહ ધણુ જીવે ” કહી જળસમાધિ લીધી આ કેસણે, ત્રણ દિવસસુધી નેપોલિયન રહ્યો હરમાન તેનું બધું લશ્કર આવી પહોંચ્યું. ત્યાં દવાખાનાં અને પાકી છાવણીઓ બધાબધા પછી તેણે વિલ્ના તરફ કુચ કરી

પોલેન્ડ પાસેથી રશિયાએ છીનવી લીધેલા મુલકનું વિલ્ના પાટનગર હતું નેપોલિયને પોતાના સૈન્યના કેન્દ્ર તરીકે તેને પસંદ કર્યું. કેન્દ્રે આવી પહોંચ્યાના મહા-આર જ્યારે ઝાર અલેક્ઝાન્ડરને મળ્યા ત્યારે તે પોતાના એક ઉમરાવના કિલામાં વૃત્ત કરતો હતો તેણે તરતજ પાછા હાજરી આપી અને પોતાના અનાજ વગેરે સામગ્રીના બહાર ચત્રુને હાથ ન લગ્ય તે માટે નામતા પહેલા તેમને સળગાવી શૂંકાવેલા હુકમ કર્યો

જૂનની અઢાવીશમી તારીખે પોલેન્ડના અગરક્ષકો સહિત નેપોલિયને વિલ્ના નગરમાં જાહેર રીતે પ્રવેશ કર્યો પોલેન્ડવાસીઓ તેને પોતાના મુક્તિદાતા તરીકે ગણતા હતા, અને હર્ષનાદસહિત પોતાના પ્રજાકીય વાવટા ફરજવતા હતા મુલાન પુરુષો હર્ષથેલા બની જઈ એકબીજાને આલિંગીને હર્ષાશ્રુ ટપકાવતા હતા. વૃદ્ધ પુરુષો પણ પોલેન્ડના પ્રજાકીય પોસાકમાં સજ્જ થઈને બહાર નીકળી પડ્યા હતા તેમની જાતીય મહાસભા મળી અને તેમણે જાહેર કર્યું કે પોલેન્ડ આજથી પુન સ્વતંત્ર રાજ્ય બની ગયું છે અને વધારામાં નેપોલિયનના વાવટા નીચે એકત્ર થવા માટે સઘળા પોલેન્ડવાસીએને આજ્ઞા કરી તેમનો આ પ્રસંગે આટલો બધો ઉત્સાહ હતો કે એકલા પોલેન્ડ તરફથીજ નેપોલિયનને ઝાંઝામાં ઝાંઝા ૮૫૦૦૦ સૈનિકો આવી મળ્યા

પ્રજાજન તરફથી નેપોલિયન પાસે એક ડેપ્યુટેશન આવ્યું. રશિયા અને આસ્ટ્રિયાએ પોલેન્ડના જે પ્રદેશોને સ્વાદા કર્યા હતા તેમને સ્વતંત્ર થવાના કાર્યમાં મદદને માટે પ્રાર્થના કરી તેમણે કહ્યું કે —

“ શા માટે અમારી જનમજૂમિને યુરોપના નકશામાંથી બૂસી નાખી ? શા હકથી તેમણે અમારા પ્રદેશ ઉપર ચપ્પડાઓ કરી, અમને લૂટ્યા, રાબડખા અને અમારી

માતૃભૂમિના દુકડે દુકડા કરીને તેને જેને જેમ ફાવ્યું તેમ વહેંચી લીધી ? અમે શો અપરાધ કર્યો છે ? અમારો ઇન્સાફ કરનાર જગતમાં અમારું સ્થાન નક્કી કરનાર એ કાણ છે ? અમારાં તમામ દુઃખ અને મુશીબતોનો પિતા રશિયા છે. નિર્દયપણે અમને છતીને વાગા સહેરની સમગ્ર વસ્તીનો જે હતભાગ્ય દિવસે આગ અને તલવારથી નાશ કરવામાં આવ્યો તે કમનસીબ દિવસના પ્રજાની ચીમોના બાણકારા હજી અમારા કાનમાં સંભળાય છે. પોલેન્ડ ઉપર રશિયા જે હક ધરાવે છે તે લોહી અને તલવારનો છે. બળવડે તેણે અમને છત્યા છે અને અમારી ડોક પર જડાયેલી બેડીઓ પણ અમારે બળવડેજ તોડવી પડશે. જે મહાન વ્યક્તિ વર્તમાન સમયના ઇતિહાસનો જનક છે, જેનામાં સર્વશક્તિમાન ઈશ્વરના જેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે તેની મદદની અમને અપેક્ષા છે; તે મળતાંજ અમારી જન્મભૂમિની સ્વતંત્ર પ્રજામાં ગણના થવા લાગશે.

નેપોલિયનના એક શબ્દમાત્રથી બે કરોડની પ્રજાનું સ્વરાજ્ય હસ્તીમાં આવ્યું હોત અને તેઓ કૃતમતાપૂર્વક તેના રક્ષણને માટે પ્રાણાર્પણ પણ કરત; પણ તેજ શબ્દથી પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા તેનાથી છટા પડત અને ઝારના મૈન્યમાં ભરતી કરત અને વધારામાં ઝારની શત્રુતામાં દશગણો વધારો ચાત.

ડીપુટેશનની માગણીનો નેપોલિયને જે શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો છે તેમાં મનની મુગ્ધવશુભરેલી સ્થિતિ ઉઘાડી રીતે જણાઈ આવે છે. પોલેન્ડવાસીઓને સ્વતંત્ર થવાના પ્રયાસમાં તે મદદ કરવા ઇચ્છતો હતો પણ તેનાં મિત્રરાજ્યોની રૈયતના બળવાને ઉત્તેજન નહિ આપવા તે બધાં ચૂક્યો હતો. તેણે જવાબ આપ્યો કે “ જ્યારે પોલેન્ડને પહેલી બીજ અને ત્રીજીવાર વહેંચી લેવામાં આવ્યું ત્યારે જો હું રાજા હોત તો મારી પ્રજાના લશ્કરી બળની મદદ હું તમને ખુશીથી આપત. મેં વારસો છતીને તરતજ તેને સ્વતંત્ર બનાવી દીધું. તમારો હિસાબ અને પ્રયત્નને હું પસંદ કરે છું. તમારા ઠરાવને ટેકા આપવા મારાથી બનતું હું કરીશ. જો તમે સંપીલા થશો તો તમારા શત્રુને તમારા હક્ક મંજૂર રાખવાની ફરજ અવરુપ પાડી શકશો. પણ ક્રાન્સથી આટલે દૂર અને ઘણા વિચાળ પ્રદેશમાં તમે રહેતા હોવાથી તમારે તમારા પોતાના પુરુષાર્થ ઉપરજ આધાર રાખવો પડશે. વારસોસા મેં જે બંકેર બુરસો લેયો હતો તે જો તમારા જીવનમાં ઉતારશે તો ઈશ્વર તમને તમારી વાજબી લડતમાં વિજય અપાવશે, સાથે સાથે મારે તમને પણ જાણવી દેવું જોઈએ કે આસ્ટ્રિયાના રાજ્યને છે તેવું અને તેટલું જાળવી રાખવાના કરાર ઉપર મેં સહી કરી છે, તેથી તેના હસ્તકનો પોલેન્ડનો પ્રવેશ તે ખોઈ બેસે એવી કોઈ પણ જાતની ચળવળને મારાથી ઉત્તેજન આપી શકાશે નહિ. ” x

x નેપોલિયન જરાપણ કપટી હોત તો આવો સાચો ઉત્તર આપવાને બદલે

છેલા ચપ્પો નેપોલિયને બારે હિંગની સાથે હિઆર્મી અને દરેક પોલેન્ડવાસીના હૃદયમાં પણ એ ચપ્પો સાંભળાને તેવીજ લાગણી પેદા થઈ. નવજીવનવંત પોલેન્ડની મૈત્રીને તે ધમ્મજોતો હતો, તે બાણુતો હતો કે જુદામની બેઠીઓમાંથી તરતની છૂટી થએલી સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પ્રભ, ક્રાન્સના રાજનૈતિક વિચારોનું ધાવણ ધાવ્યાથી તેની સાથે દૃઢ સ્નેહગાઠથી જોડાશે, પણ આસ્તિત્વ અને પ્રશિયા સાથે નહિ તોડી યકામ એવા કરારથી તે બધાઈ ચૂક્યો હતો; તેના જૈન્યને માટે ખોરાક વગેરે મેળવવાના, નવા હરબરને ખેલાવી મંગાવવાના, ક્રાન્સની સાથે બ્યવહાર ચલાવવાના અને પરાજય વખતે નાસી જવાના માર્ગ પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાના રાજ્યોમાં હતા અને તેથી તેના સૈન્યની સક્ષમતાનો કુલ આધાર એ જ રાજ્યોની મૈત્રી ઉપર હતો. તેથી પોલેન્ડવાસીઓની સ્વતંત્ર થવાની કાંચિપને તેનાથી ઉત્તેજન ન અપાતું.

નેપોલિયન હવે તેની રાજધાનીથી ઓછો માધ્યલ દૂર ઉત્તર અને નિ સીમ વેરાન જવા પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યો હતો. રશિયા તરફથી તેને ઘણી પગવધુ કરવામાં આવી હતી તોપણ રશિયા ઉપર સ્વારી લઈ જવામાં તેને વાંજળી કારણ હતું કે કેમ તેનો નિર્ણય આપતી વખતે નિબ્બલપાત ઇતિહાસકારના મનમાં બારે શુભચક્ષુ ઉત્પન્ન થયા વગર રહેતી નથી.

અગ્રગત, ઝાર અલેક્ઝાન્ડરે ક્રાન્સની સામે દુસ્મનાવટભરેલા ખરીતાઓ પ્રગટ કર્યા હતા અને ક્રાન્સના મહા બળશાન અને કદા શત્રુ ઇંગ્લંડની સાથે તેણે સંધિના કાલકારાર કર્યા હતા એ પણ સાચ છે; પરંતુ તેની સાથે એ પણ સાચ છે કે યુરોપના રાજ્યોમાંથી ઇંગ્લંડના માલને બહિષ્કાર કરાવ્યા વગર તેને મહાત કરી યકામ એમ હતુંજ નહિ. રશિયાએ આ બાબતમાં પ્રતિજ્ઞતા બતાવીને ક્રાન્સનું એક માત્ર બહિષ્કારનું હથિયાર નડાવું કરી નાખ્યું હતું અને તેના ઉપર ઇંગ્લંડ જે ઉપરાઉપરિ પ્રકાર કરી રહ્યું હતું તેનાથી બચવાનું તેની પાસે બીજું કોઈ સાધન પણ હતું નહિ.

આટલું છતાં એટલું તો કહેવુંજ પડે કે રશિયા ઉપર સ્વારી લઈ જવાનો નેપોલિયનને કશો હક્ક ન હતો. તેની કોઈ સ્થિતિને લીધે તેને આ પગલું લેવું પડ્યું એ તેનું બારે કમનસીમ હતું. રશિયાને ક્રાન્સના માલને બહિષ્કાર કરવાનો તેમજ ઇંગ્લંડના માલને પોતાના રાજ્યમાં દાખલ કરવાનો પૂરેપૂરો હક્ક હતો, અને તેમ ક્યોથી ક્રાન્સના પ્રબલસત્તાક રાજ્યનો વિનાશ થશે કે નહિ એ વિચારવાની તેની ફરજ ન હતી. આથી કરીને રશિયા ઉપર ચડાઈ લઈ જવા માટે નેપોલિયનને તકલી-રવાર કરાવતી વખતે તેમ કરવાની તેને જે અનિવાર્ય જરૂરીઆત પડી હતી તે યુરોપનાં રાજ્યોના અભ્યારસુધી ચાલતી આવેતી નીતિ પ્રમાણે તેણે પણ ગોળમટાળ અથવા જૂઠી આશા આપનારો ઉત્તર આપીને આ કરોડો મનુષ્યોની પૂરેપૂરી સદાચતા મેળવી લીધી હોત.

ધ્યાનમાં લેતાં તેના તરફ કુદરતી રીતે સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

અક્ષયત અલેક્ઝાન્ડરે પણ એ વખતે તે પોતાનો દેશ છોડીને ફ્રાન્સ ઉપર વિના કારણ ચડાઈ કરી હતી. આ વખતે પણ તે પોતે લીધેલી ગંભીર પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતો હતો અને નેપોલિયનના કટા શત્રુની સાથે મૈત્રીલાવથી જોડાયો હતો.

પણ ફ્રાન્સના લોકનિયુક્ત રાજાની સામે નિરંતર યુદ્ધ જારી રાખવા માટે ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને તો ઇતિહાસ દશગણી સખ્તાઈથી તકસીરવાર કસાવે છે. નેપોલિયનનો વિનાશ કરવા, ફ્રાન્સની ગાદી ઉપર જુઓન વંશીય રાજાઓને પુનઃ બેસાડવા અને સમુદ્ર ઉપર પોતાનો એકદુરથે અધિકાર જાળવી રાખવા માટે તેણે એક પછી એક અનેકવાર યુરોપના રાજાઓની સાથે એકસંધીના કોલકરાર કર્યા અને આખા યુરોપને મતુષ્યરક્તથી રંગી નાખ્યો. કાંઈ પણ રાજ્યકર્તા પોતાનું સ્વમાન જાળવીને સુલેહ કરવાને જે જે પ્રયત્ન કરી શકે તે બધા નેપોલિયનને ઈંગ્લંડની સાથે અજમાવી જોયા; પણ તે બધાએ બચ્ચ ગયા. વળી ઈંગ્લંડના ઉમરાવવર્ગનો ભયંકરમાં ભયંકર અપરાધ તો એ છે કે આ બધાં પુનઃપાર યુદ્ધો જેની માડી અસરમાંથી ઈંગ્લંડ તેની બૌદ્ધિગિદ્ધ રિપતિને લીધે મુક્ત હતું તે યુદ્ધો તેમજુજ ઉઠ્યાં કરાવ્યા છતાં તેના સુધગા દોષ મહાનુભાવ પણ હતાથ અને હતવીર્થ યથેશ્વા, સેન્ટ હેલેનામાં બંદીવાનની દશામાં સમડતા નેપોલિયનને માથેજ તેમણે મૂક્યો.

નેપોલિયન વિસ્તામાં અઢાર દિવસ રહ્યો. દશે વખત તેણે લશ્કરની જરૂરી-આતોમાટે તૈયારી કરવામાં, છતાંમલા અથવા સત્ય કહીએ તો તેની મદદથી સ્વતંત્ર પ્રજેશ્વા પ્રદેશોની રાજગ્યવસ્થા કરવામાં ગાળ્યો. તેની આટલી ક્ષણજી અને દીર્ઘદષ્ટિ છતાં પણ એક પણ લગાઈ લગાયા અગાઉ તો બૂખ અને શ્રમથી દગ હજાર ઘોડા મરી ગયા અને પચીસ હજાર માંદા સિપાઈઓથી દવાખાનાં ભરાઈ ગયાં! આ અરસામાં વખત લેવા માટે ઝારે સુલેહનું કહેણ મોકલ્યું. નેપોલિયને રાજદૂતને સત્કાર કર્યો પણ જ્યારે તેણે એવી સરત કરી કે ફ્રેન્ચો નિમેન નદીની પેલી પાર જાય તે પછીજ સલાહ કરવામાં આવશે; ત્યારે નેપોલિયનને હલતાથી ના પાડી અને કહ્યું કે સલાહ કરવીજ હોય. વિસ્તામાંજ કરવી પડશે. રશિયાને તો ફક્ત થાપજ ખવડાવવી હતી એટલે એ વાત અટકી. અલેક્ઝાન્ડરે પોતાના સૈન્યને વિસ્તાથી દોઢસો માઇલ દૂર આવેલા ડ્રિસા શહેર આગળ એકત્ર કરવા માંડ્યું હતું, પણ જેમ જેમ ફ્રેન્ચો આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ રશિયનો પાછા ને પાછાજ હડતા ગયા. તેઓ જે જે માર્ગે યમને નાહા ત્યાં ત્યાં બધે શહેર અને ગામડાંનાં બળાને તૂટી પડેલાં ખંડિયેર, સળગતાં ખેતરોની લ્તાળાઓ અને નિર્દયપણે હાથપગ વગેરે કાપ્યા પછી રજળતા મૂકેલા બિચારા પોલેન્ડવાસીઓના અર્ધમૃત દેહ-એવી એવી રશિયનોની પશુતા અને ગણસી પ્રકૃતિની નિશાનીઓ નજરે પડતી. ફ્રેન્ચો ડ્રિસા આગળ

આવી લાગ્યા ત્યારે રશિયનો પગી દેશના મધ્યભાગમાં સેા માધ્યમ વધારે દૂર નાસી ગયા. સત્તાવીશમી જુલાઈએ સવારના પહોરમાં નેપોલિયને એક ટેકરી ઉપર મજબૂત પડાવ નાખીને થોભેલા રશિયન સૈન્યને બેધું. વચમાં ક્વોના નદીને ઉડો વિશાળ પ્રવાહ વહો જતો હતો. રશિયનોએ તૈયાર કરેલી મજબૂત ખાખ્ખો વગેરે ઉપરથી નેપોલિયનને લાગ્યું કે તેઓ હવે લડવાને માટે તૈયાર થઈનેજ બેઠા છે.

ફ્રેન્ચ સૈન્યની અસંખ્ય ટુકડીઓ જૂદી જૂદી દિશાઓથી આવી પહોંચવા લાગી. આખા સૈન્ય પૈકી દરેક ટુકડીએ કયે રસ્તે ચાલે કુચ કરવી અને ક્યાં ક્યારે આવી પહોંચવું એ બધું નેપોલિયને એવી અદ્ભુત ચતુરાઈ, દીર્ઘદષ્ટિ અને ચોક્કસાઈથી ગોઠવી રાખ્યું હતું કે નજીસો માધ્યમની કુચ કરીને જે લાખ સિપાઈઓનું સૈન્ય એકજ દિવસે લગભગ એકજ વખતે ત્યાં આમળ આવી પહોંચ્યું. સવાર, પાપદળ, તોપખાતુ વગેરે વિવિધ ભારે યુદ્ધસામગ્રી આવી પહોંચતાં દેખીતી રીતે કોલાહલ અને ગરમ-કાંઠ દેખાયો; પણ એક મહાન વ્યગ્રિ તે સર્વનું નિયમન કરી રહી હતી, એટલે ગરમકાંઠ જોત જોતામાં શ્મી ગયો. સેગમેળ થઈ ગયેલી ટુકડીઓ સફાઈથી જરા પણ કોલાહલ વગર છૂટી પડી અને પૂર્ણ ચાતિથી વ્યૂદયલ ચાલે પોતાને માટે નિર્માણ થયેલી જગ્યાએ જઈને ઉભી રહી.

સવારમાં ઝપાઝપી શરૂ થઈ. રશિયનોને દરેક જાલુઓથી પાછા હટવું પડ્યું. અંધારૂં થતાં યુદ્ધ બધ થયું. આખો દિવસ રશિયન સિપાઈઓની ઉપરાઉપર ટુકડીઓ આબ્યાજ કરતી હતી; તે ઉપરથી નેપોલિયને ધારણા બાંધી હતી કે સવાર પડતાંજ વૃથાસ યુદ્ધ શરૂ થશે. સવાર પડતાં પહેલાં તો તે સવાર થયો અને વ્યૂહ રચના કરવા મંડી ગયો, પણ રશિયનો ક્યાં? તેઓ તો રાતમાં રાતમાંજ એવી સફાઈથી પલાયન કરી ગયા હતા, કે કયે રસ્તેથી ગયા તેની પણ નિશાની સરખી જણાઈ નહિ. નેપોલિયન સ્મશાન જેવા નિર્જન બની ગયેલા શહેરોમાં દાખલ થયો. તેનો માર્ગ રોકવા કોઈ ત્યાં હાજર ન હતું. શહેર ખાલી હતું. શત્રુઓ અનાજ વગેરે સામગ્રી સાથે લઈ ગયા હતા અને ન લઈ જવાય એવા પદાર્થોનો નાશ કરી ગયા હતા. ત્યાંના વતનીઓ જેઓ અસહનતા પોલેન્ડના રહેવાસીઓ હતા તેઓ નાશી ગયા હતા અથવા નાસતા રશિયનોએ તેમને શહેરમાંથી હાંકી મૂક્યા હતા.

નેપોલિયન હવે ભારી ઝુસ્કેલીમાં આગ્રી પડ્યો. હવે તે લગભગ નિ.સીમ ઉજ્જનક પ્રદેશમાં આવીને ફસાઈ પડ્યો. ત્યાંના રહેવાસીઓ નાશી ગયા હતા. ખોરાકનાં સાધન ત્યાં ક્યાં રહ્યાં ન હતાં. તેના ઘોડા ધાસ વગર અને સિપાઈઓ અનાજ વગર મરી જતા હતા. દિલ્લિસટથી પાચસો માઈલ દૂર તદ્દન ઉજ્જનક પ્રદેશમાં તે આવ્યો હતો. શત્રુઓનો પત્તો ન હતો. ઉંઘાળો અધવારો હતો પણ હજીસુધીએ એક પણ મહત્વનું કામ થયું ન હતું. તેણે સેનાપતિઓની સલાહ બેલાવી. મોટા બાગનો મત એવો હતો

કે શિયાળો ઉતરીને પાછી વસંતઋતુ આવતાં સુધી જ્યાં છીએ ત્યાં જ થોભી જવું. નેપોલિયનથી આ સલાહ સાંભળવા જેટલી પણ ધીરજ ન રખાઇ. સૈન્યની અત્યારસુધીની કીર્તિ જાળવી રાખવા તથા નિરુત્સાહી થતું અટકાવવા માટે કાંઈ પણ કરવું તો જોઈએજ; એવો તેનો દૃઢ અભિપ્રાય હતો.

રશિયન સૈન્ય વળી પણ ખીજ સો માઈલ દૂર જઈને એક મજબૂત કિલ્લેમંદી શહેર આગળ થોભ્યું હતું. ૧૩ મી આગસ્ટે ફ્રેન્ચ સૈન્ય જૂદી જૂદી ટુકડીઓમાં વિભક્ત થઈને જૂદે જૂદે રસ્તે ચંપને નાસતા શત્રુઓનો માર્ગ રોકી લેવા આવતું થયું. રસ્તામાં રશિયન સ્વારોનાં ટોળેટોળાં તેમની આગળ આગળ દોડતાં હતાં અને ખોરાક તેમજ આશ્રયના એકેકે એક સાધનનો નાશ કર્યેં જતાં હતાં. ગરમી સખત પડતી હતી અને માર્ગમાં ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ મોટી સંખ્યામાં મરણ પામતા હતા. ૧૬ મી તારીખે નેપોલિયન રશિયનો નજીક આવી પહોંચ્યો. ટેકરી ઉપર ચડીને તેણે દૂરથી શત્રુસૈન્યને પૂર લશ્કરી દમામમાં ગોઠવાયલું જોયું, અને તેને ઘણાજ સંતોષ થયો. “આખરે તેઓ મારા હાથમાં આવ્યા” એવો તેના મુખમાંથી સંતોષનો ઉદ્ગાર નીકળી ગયો. શહેરની દિવાલો ઉચી અને મજબૂત હતી અને બધી બાજુએથી મજબૂત છુરનેવડે સુરક્ષિત હતી. ફ્રેન્ચોએ હુમલો શરૂ કર્યો. દારુણ યુદ્ધ મચી રહ્યું. રાત્રિ પડી પણ લડાઇ તો ચાલુજ રહી. મધ્ય રાત્રિ પછી થોડીવારે એક લયાનક ધડાકો થયો. ધૂમાડાના ગોટગોટા નીકળવા લાગ્યા અને આખું શહેર દાવાનળના સ્વરૂપમાં ફેરવાઇ ગયું. મોટી મોટી ઈમારતો લડલડ સળગવા લાગી અને દાફગોળાના ભંડાર પ્રચંડ ધડાકાની સાથે આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા. નેપોલિયન તંત્રુની બહાર બેસીને આ દેખાવ જોઇ રહ્યો હતો. તેણે કહ્યું, “વિસુવિયસનો જ્વાળામુખી ફાટ્યો તે વખતે નેપલ્સના લોકોએ આવોજ દારુણ દેખાવ જોયો હતો.”

સવાર પડતાં નેપોલિયને એક મિનારાપર ચડીને દૂરજીનથી જોયું તો રશિયન સૈન્યનો એક ભાગ રાજધાની સેન્ટ પિટર્સ્બર્ગ તરફ અને બીજો મોઝો તરફ નાસતો હતો. તેણે તરતજ માર્શલ નેને મોસ્કો તરફ બનતી ઝડપે કુચ કરી શત્રુના પૂંઠ લેવાની આજ્ઞા આપી.

ફ્રેન્ચ લશ્કર નગરમાં તો લખાવ થયું પણ ત્યાં બળતાં ધર, મરી ગયેલા અને મરવા પડેલા સિપાઇઓનાં અડધાં બળી ગયેલાં અને બળતા શરીરો સિવાય તેમણે કાંઈ ન જોયું. તેઓ આ લયાનક દશ્ય જોઈને રતબ્ધ થઇ ગયા. કેટલાક બિચારાને તો કાંઈક કાંઈક લાન હતું અને તેઓ દુઃખના માર્ગો ખૂંસખરાડ પાડી રહ્યા હતા. નેપોલિયને ખીજ કથાપર લક્ષ્ય ન આપતાં પ્રથમ તો જેઓ જીવતા હતા તેમને બચાવી લઈને તેમની સારવાર કરવાની આજ્ઞા આપી. તેમના મિત્રો તેમને તણ ગયા હતા, પણ નેપોલિયનનું દયાળુ દૃઢ્ય શત્રુઓને પણ દુઃખી હાલતમાં

છાડી જવા ઈચ્છતું ન હતું.

એક ખ્રિસ્તી પાદરી સાચા ખ્રિસ્તીની માફક આવા આફતના સમયમાં બળતા શહેરમાં બહારથી રહીને પીડતા માનવબધુઓની સેવાચાકરી કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયન અને ફ્રેન્ચે તરફ રશિયન પ્રબળની અપીતિ ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી રશિયાના ઉમરાવવર્ગે એવી અફવા ફેલાવી હતી કે નેપોલિયન રાક્ષસનો અવતાર હતો, અને મનુષ્યોની કતલ કરવામાં તે આનંદ માનતો હતો. ઉમરાવો અને આપણુદી રાજસત્તાથી કાપર થઈ ગયેલો, સ્વત્વ ગુમાવી બેઠેલો અને ગુલામી હાલતમાં સમગ્રતા બેકુલવર્ગ નેપોલિયનના પક્ષમાં ન બાળી જાય તે માટે તેમને બડકાવવા સાફ આવી આવી નૂઠી વાતો તેમણે ફેલાવી હતી. ઉપર કહેલા પાદરીને કાને આ વાત આવી હતી. નેપોલિયનની ફરજમાં જઈને તેણે આ શહેરનો નાશ કરવા માટે તેને નિકરપણે ડપકો આપ્યો. તેની સઘળી વાત ધ્યાનથી તથા માનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા પછી નેપોલિયને તેને પૂછ્યું, “તમારું દેવળ બળી ગયું છે ?”

પાદરીએ જવાબ આપ્યો, “ના સાહેબ, તમારા કરતાં ધર્મર વધારે બળવાન છે. આ શહેરનો નાશ થવાથી જે જે ધરખાર વગરનાં ચર્ચાં તેમને મેં મારા દેવળમાં આશ્રય આપ્યો છે તેથી ધર્મર તેનું રક્ષણ કર્યા વગર નહિજ રહે.”

નેપોલિયને કાંઈક લાગણીસહિત કહ્યું, “સાચું કહો છો. લડાઈનો ભોગ થઈ પડેલાં નિર્દોષ માણસોની ધર્મર જરૂર સંભાળ લેશે. તમે દાખલેલા ધૈર્ય માટે તમને તે સારૂ ફળ આપશે. જાઓ, સાધુ પુરુષ ! તમારી પવિત્ર જગ્યાએ પાછા જાઓ. જે બધા પાદરીઓએ તમારી માફક પોતપોતાની જગ્યા ન છોડી હોત અને જે પવિત્ર કાર્ય તેમને પરમાત્મા તરફથી મળ્યું હતું તેને કાપરતાથી તજી દીધું ન હોત તો મારા સિપાઈઓ પવિત્ર દેવાલયોને છોડતજ નહિ. દેવાલયો તમારા જેવા સાધુચરિત સંતજનોને લીધેજ પવિત્ર હોય છે અને જ્યાં તેવા સંત નથી હોતા તે દેવાલયના નામને પણ ધોગ્ય નથી. મહાત્મન ! આપણે બધાએ ખ્રિસ્તનાજ અનુયાયીઓ છીએ. તમારો ધર્મર તેજ અમારો પણ ધર્મર છે.”

આટલું કહીને નેપોલિયને તે બધા પાદરીને થોડાક અગરફોકો અને જરૂરની વસ્તુઓસહિત માનભેર પાછો મોકલ્યો. દેવળમાં બરાબ બેઠેલા લોકોએ પાદરીની સાથે ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને જોઈને લયની કારમી ચીસ પાડી પણ પાદરીએ તેમને સર્વને સાત્વન આપતાં કહ્યું:—

“તમે ડરશો નહિ. હું નેપોલિયનને મળી આવ્યો છું. તેની સાથે વાત કરી આવ્યો છું. મારા બાળકો ! આપણે ધણી દુઃખા છીએ. ક્રાન્સના શહેનશાહવિપે આપણને જે કહેવામાં આવ્યું હતું તેવા તે છેજ નહિ. તે અને તેના સિપાઈઓ આપણાજ પ્રભુને બળે છે. જે લડાઈ તે લડવા આવ્યો છે તે ધર્મને લગતી લડાઈ

નથી. તે તો આપણા શહેનશાહ સાથે રાજનૈતિક કારણોને લીધે લડે છે તેના સિપા-
ઈઓ આપણા દેશના સિપાઈઓ સાથેજ લડે છે તેઓ નિરાશ પુરુષો, સ્ત્રીઓ
અને બાળકોની પણ કનવ કરે છે એમ જે આપણને કહેવામાં આવ્યું છે તે હુંક-
હુંકતું જુઠાણું છે ” પછી તેણે ઈશ્વરનો પાડ માનવાને એક ભગ્ન માધુ અને
આખમા અશ્રુસહિત સર્વ તેમા સામેલ થયાં

નામતા રશિયનોની ટુકડીઓ રેન્જોના સપાટામાં આવતી ગઈ અને ધાસની માફક
કપાઈ જવા લાગી નાસનારાઓ પૂર ઝડપથી નાસતા હતા અને તેમની પૂઠે
રેન્જો શિકારી ફેતરાની માફક દોડ્યા આવતા આટલી આટલી ફેતલ મેળવ્યા છતાં
પગજયમાથી ઉલટતી તમામ મુશીમતો નેપોલિયનને સહન કરવી પડતી હતી તેની
આસપાસના પ્રદેશને તે દેશના માલિકોજ લૂટી બાળી ઉભળ કરી નાખ્યો હતો,
તેથી સૈન્યને ખોરાકની વસ્તુઓ ઘણીજ મુશ્કેલીથી મળી શકતી હતી લશ્કરમા જૂખ
અને ઝમને લીધે ઝપાટાખંધ ઘટાડો થતો હતો બળતા શહેરના પદ્મ છોટી મકાન
ખૂંટ્યા હતા તે ખંધા માદા અને ધનાયક સિપાઈઓથી ભરાઈ ગયા હતા દાકતરો
પાસે પાટા બાંધવાના કાપડ ખૂટ્યા ત્યારે પોતાના ખમીસ ફાડી ફાડીને તેઓ પાટા
બાંધવા લાગ્યા આખરે તે પણ ખૂટ્યા ત્યારે કાગળ અને જગવી વનસ્પતીની રૂઆ
ટીનો ઉપયોગ તેમને કરવો પડ્યો કેવળ જૂખમરાથીજ ઘણા મિપાઈઓ મરી ગયા
શહેનશાહને આ જોઈને ધણો ઉઠો ખેદ થતો અને હાવણી ઉપર નિરાશાનુ ધેર
વાદળ છવાઈ ગયું પાછા ફરવાથી આખા યુરોપમા હનકા પડવાનું જોખમ હતું
હતા ત્યાં ત્યાં પડી રહેવાથી સર્વના આજુ જવાની ખાતરી હતી તેથી ગમે તેમ
થાય તોપણ આગળ વધવું એજ નિરાશાની હેવટની આગ હતી

અલેક્ઝાન્ડર પોતાના લશ્કરને અડધે રસ્તે છોડીને ઉતાવળે પગને ગશિયાની
પ્રાચીન રાજધાની મોસ્કો ગયો નેપોલિયને પોતાના કટાણી મેલેલા અને જૂખથી
અંધમુઝા થએલા સિપાઈઓ સાથે પાંચસો માઈલની મજલ કાપીને મોસ્કો જવાનો
નિશ્ચય કર્યો ત્યાં પોતાના સૈન્યને માટે પૂરતી ખોરાક અને આશ્રયસ્થાન મળી
રાકશે એવી તેની ધારણા હતી તેણે એમ કહિ પણ નહિ ધારેલું કે ઝાગ એ નણુ
લાખની વસ્તીવાળા શહેરને પણ સળગાવી મૂકશે !

અલેક્ઝાન્ડર થોડા દિવસ મોસ્કો રહ્યો અને જો તે શહેર નેપોલિયનના હાથમા
આવે તો તેને આજુને આજુ સળગાવી મૂકવાની પૂરતી તૈયારી કર્યા પછી તે પોતાની
રાજધાની સેન્ટ પીટર્સબર્ગ જવા ઉપડી ગયો ત્યાં જઈને રશિયાને મળેલી ઉપરા-
ઉપરિ ફેલ (૧) માટે તેણે ઈશ્વરનો જાહેર રીતે આભાર મનાવ્યો આ સમાચાર
માલગીને નેપોલિયને કહ્યું, “ તેઓ એકલા માણુમની આગળજ નહિ પણ ઈશ્વરની
આગળ પણ જુઠું જોવાના હિમન ચનાવે છે ! ”

આગસ્ટની ૨૮ મી તારીખે નેપોલિયને મોસ્કોનો રસ્તો લીધો, અને બચકર વિટબજીની ચરૂઆત યર્ષ દિવસ ને રાત કટાબેલા, ચાકેના, મુખથી તવાઈ ગયેના પજી ચહેનચાહનુ મુખદર્શન કરીને પોતાનુ બધુ દુઃખ બૂલી જતા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ દરેક પ્રગરની મુશ્કેલીઓની સામે માર્ગ કાપતા અને ચતુની હુકડીઓની સાથે ઝપાઝપી કરતા સંઘે મરની ચોથી તારીખ સુધી આગળ વધ્યા અહિ તેમણે બોરોડિનો ચાહેગની નજીક એક લાખ સીતેર હજાર રશિયન યોદ્ધાઓને મોઝો મારીને પકાવ નાખેલા જોયા રશિયન સેનાપતિ મોસ્કોના મચાવને માટે મજબૂત તૈયારી કરીને ફ્રેન્ચોની રાહ જોતો આ ઠેકાણે ઉભો હતો છતાં બારે તોપો વિકરાળ દૈત્ય જેવી હારખધ ગોઠવાઈ હતી અને આસપાસ ધણે દૂરસુધી તોપનો ગાળો મોકલી ચકામ એવી એક નજીકની ઉચી ટેકરી ઉપર કમચલાઉ પજી મજબૂત ધુરજ ઉભો કર્યો હતો.

એક લાખ વીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ ત્રણ લાખી હારમા વહેચાઈ જઈને રજીલેનમાં લખત થયા નેપોલિયન સૌની આગળ દોડી ગયો અને ટેકરી ઉપર ચડી બધુ મેદાન તપાસી વળ્યો કથી બાલુએથી ચત્રુ ઉપર ધસારો કરવો તેનો પજી તેણે ત્યાંતે ત્યાંજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો સેનાપતિઓને જરૂર પૂરતા હુકમો આપ્યા પછી તે પોતાના તણુમા ગયો અને લશ્કરમાં ફેલાવવા માટે નીચે મુજબ ઉદ્દેશોપજ્ઞા લખાવી.—

“ યોદ્ધાઓ ! જે નામની તમે લામા વખતથી રાહ જોઈ રહ્યા હતા તે હવે તમારી સામે આવી ઉભી છે ફતેહ મેળવવી એ તમારા પોતાના હાથમા છે આસ્ટર્લિફ્ટ્સ અને ટ્રિડલેન્ડના સત્રાઓની માફક આજે પજી તમારો પ્રતાપ ખતાવજો તમારા પુત્રો, પ્રપૌત્રો અને દૂરનાં ફરજદો તમારે આજનુ પરાક્રમ યાદ કરે અને તમારા દેશપ્રધવો તમારા તરફ આગળી ચીધીને કહે કે ‘ મોસ્કોની નજીક લડા મના સત્રામમાં આ હાજર હોયો એનુ વિજય મેળવજો ’ આ ઉદ્દેશોપજ્ઞા સિપાઈઓએ ઉસાહભેગ સાલળી અને “ ચહેનચાહ ધણુ જીતો ’ ની આકાશબેદી ગર્જનાથી ફ્રેન્ચ હાવણી ગાજી ઉઠી.

રાત્રિ ઠંડી અને અધારી હતી આકાશમાં માઠ વાદળ છવાયુ હતુ અને ઝરઝર ઝરઝર વરસાદ વરસતો હતો બોરોડિનોની વેરાન ટેકરીઓ ઉપર ઠંડા શરદ્ નકનુના પવનના સુસવાટ વાતા હતા ત્રિચાળ અર્ધગોળાકૃતિમાં રશિયન સેનાની તાપણીઓ સળગતી હતી. ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ પજી પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ જઈ તાપણીઓ સળગાવી પડયા હતા નેપોલિયને પોતાનો તણુ બાદશાહી સ્વારોની ચોરસ આકૃતિની વચમા ઠોકાવ્યો હતો રજોને હાથમા આવેનુ ચતુસૈન્ય ફરીથી નાસી જાય તે માટે તે એટલો બધો ચિતાતુર હતો કે ધણુ ધણુ સમજાયા છતાં

તેણે આરામ લેવાની યોજાણી ના પાડી. મંધરાત ચતાં સુધી તેણે હુકમે લખાવ્યા કર્યા અને રશિયનો હજી તેમની જગ્યાએ બેઠા છે કે કેમ તેની તપાસ કરવા માટે બનસુસો દોડાવ્યા. રાત્રિ ઘણી ગંભીર અને ઉદ્વેગિની હતી. નેપોલિયનના હૃદય ઉપર ઉદ્વેગનીતાના કાળા પડછાયા પડવા લાગ્યા હતા. થોડાજ વખતમાં તેની પાંચમાલી લાવનાર આપત્તિરૂપી રાહુની ઝાંખી કાળી હાથ તેના માર્ગ ઉપર પથરાવા લાગી હતી. વિપત્તિના સમાચાર એક પછી એક આવતાજ ગયા. તેજ રાત્રે એક ઘોડે-સ્વાર મારતે ઘોડે ચાલે એવો અવ્યો અને, રૂપેનમાં સાલામાંકના સંગ્રામમાં ફ્રેન્ચ સૈન્યના ચએક્ષા સંપૂર્ણ પરાજયના તથા વેલિંગ્ટને માર્કિડ જીત્યાના સમાચારના પત્રો તેના હાથમાં મૂક્યા. થોડા વખતપરજ તેને પેગામ મળ્યો હતો કે રશિયાએ તુર્કો સાથે સધિ કરી હતી અને તુર્કસ્તાન આગળથી છૂટું ચએક્ષું રશિયન સૈન્ય તેના તરફ ચાલુ આવતું હતું. બીજી તરફથી મિત્રદોષી સ્વીડનના રાજા બર્નાડોએ રશિયાના ઝાર સાથે શરમભરેલી સલાહ કર્યાના સમાચાર પણ તેને મળી ચૂક્યા. રશિયાના ઝારે પ્રકટ કરેલા બહેરનામાંની અંદર તથા તેની લડવાની પદ્ધતિમાં એવી દુષ્ટતા અને શૈતાનિયત જોવામાં આવતી હતી કે એકવાર તો પોતાનો વફાદાર મિત્ર આવે કહો શત્રુ સાથી બની ગયો હશે તે નેપોલિયનને ઘણું વિસ્મયકારક લાગ્યું અને પોલેન્ડનાસીઓને એજ ઝારની ખાતર પોતે મદદ ન આપી તે જૂલને માટે પોતે પસ્તાવો કરવા લાગ્યો.

આવા દુઃખદાયક સમાચારની વૃષ્ટિની સાથે તેજ ઘડીએ સુખની, સાંત્વનની રૂપેરી વાદળા પણ ચળકી. એક બીજને સ્વાર હાજર ગયો. તે રાજરાણી મેરિયા લૂઇસાનો પત્ર તથા નેપોલિયનના લાડકા પુત્રનું રમણીય ચિત્ર લાગ્યો હતો. સવાર થવાને અને દારુણ યુદ્ધની શરૂઆત કરવાને હવે થોડીજ વાર હતી. બધા એમ ધારતા કે રાજકુમારના ચિત્રવાળી પેટી હમણાં નેપોલિયન નહિ હિથકાવે; પણ તેણે તરતજ પેટી તોડવાની આજ્ઞા કરી અને પુત્રની પ્રતિકૃતિ જોઇ તેની આખમાંથી અશ્રુબિન્દુ ટપક્યાં. રાજકુમાર પારણામાં બેઠો બેઠો રમત કરી રહ્યો હોય એવો તેને ચીતર્યો હતો. પુત્રવત્સલ પિતાની એવી ઈચ્છા હતી કે બધા અમલદારો અને બની શકે તેટલા સિપાઇઓ આ ચિત્ર જુએ. તેથી તેણે તેને તંજુની બહાર ખુરશી ઉપર મૂકાવ્યું અને સેકડો લગાઈમાં ધરાઈ રીઠા ચએલા ખરબચડી આકૃતિવાળા સિપાઇઓ રાજપુત્રનું શાંત સુખી જીવનનું ચિત્ર નિહાળતા ઉભા રહ્યા. થોડીવાર પછી નેપોલિયને તેના ખાનગી મંત્રીને કહ્યું, "તેને અંદર લઇલો અને સાચીને મૂકી રાખો. લગાઈ જોવાને હજી તેને બહુ વાર છે."

પછી તે પોતાના તંજુમાં ગયો. ચાક અને ચિંતાથી તેનું મનું સ્ફાર્ધ ગયું હતું અને મનમાં અત્યંત અશાંતિ ચતી હતી. તેની ઉધ તો સાવ ઉડીજ ગઇ હતી. તેને

પોતાના યાદી મએલા અને જૂથથી નિર્માદ્ય થઈ ગએલા ગરીબ સિંપાઇઓમાંટે ધણીજ ચિંતા થતી હતી અને આજની લડાઈનો સખત પરિશ્રમ તેમનાથી સહન નહિ કરી શકાય એવી તેને ભારે ધાસ્તી હતી. આ અણીના વખતમાં તેનો છેલ્લો આધાર પેશા પ્રખ્યાત સ્વારોની પલટણ ઉપરજ હતો. તેણે દરેકને ત્રણ દિવસ ચાલે તેટલા બિસ્કિટ અને ચોખા અપાવવાનો હુકમ કર્યો અને વખતે તેમ કરવામાં બેદરકારી ન થાય તે માટે તે જાતે ઉઠ્યો અને જ્યાં તે સ્વારો પડ્યા હતા ત્યાં જઈને પૂછપરછ કરી આવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરીને તેણે થોડીવાર જેવી તેવી હાથ લીધી. પાછો તે બેઠો થયો અને બે હાથપર તાવથી ધગધગી ગયેલું માથું ટેકવીને ધણી ઉદ્દેગભર્યા વિચાર કરતો પથારીમાં બેસી રહ્યો. શોકાતુર અવાજ તે બોલ્યો, “લડાઈ એ જંગલી માણસોનો ધંધો છે. એક મહત્વની લડાઈ નજીક આવી ઉભી છે. ખરેખર બચકર લડાઈ લડવાની છે; તેમાં મારે વીચ હજાર સિંપાઇઓ ખોવા પડશે.”

આગલા દિવસથી તેના શરીરને ધણીજ તીવ્ર પીડા થતી હતી. સ્વારીપરથી ધણીવાર તે ઉતરી પડતો અને એકાદ તોપ સાથે માથું ટેકવીને બેસી જતો. તાવ, શ્રમ અને ચિંતાથી તેના શરીરમાં વ્યાધિએ ધર કર્યું હતું. તેથી તેના શારીરિક અને માનસિક બળને પણ ધસારો પહોંચ્યો હતો. ઉપરાંત સખત અને વારંવાર આવતી ઉધરસથી તેના આસ પણ રૂંધાઈ જતો હતો.

પ્રભાતનું પહેલું કિરણ ફૂટાંજ નેપોલિયન પાછો ઘોડેસ્વાર થયો અને તેના મુખ્ય સેનાપતિઓ પણ તેની આસપાસ આવી ઉભા. તેના અદ્ભુત મનોબળે શારીરિક પીડાને દબાવી દીધી. રાત્રિનો અધકાર દૂર થતો હતો અને ક્ષિતિજમાંથી સૂર્ય ધીમે ધીમે હાથે આવતો હતો. નેપોલિયને કહ્યું “જુએઃ આ આસ્ટર્લિંટના સૂર્યનું દર્શન કરો.” આ ઉત્સાહક શબ્દો આખા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં વીજળાની ઝડપથી ફરી વળ્યા અને ચારે તરફથી ઉત્સાહના પોશર સંભળાવા લાગ્યા. એક ટેકરીની ટોચ ઉપરથી તેણે રશિયન લશ્કરની ઝડપથી થતી હિલચાલ તપાસી. પોતે જોઈપાઈ ન જાય તે સારૂ તેણે માત્ર થોડાજ અંગરક્ષકો સાથે રાખ્યા હતા; તોપણ યંત્રસૈન્યે તેને જોઈપાઈ લીધો અને બચકર લડાઈની શરૂઆત કરનાર પહેલોજ તોપનો ગોળા આ નાનકડી ટોળીમાં થઈને સડસડાટ કરતો ચાલ્યો ગયો.

નેપોલિયનની આજ્ઞા થતાંજ અસંખ્ય વળનિનાદથી રણક્ષેત્ર ગાજી ઉઠ્યું અને બચાનક હવાઈડાને પ્રારંભ થયો. ત્રણ લાખ યોદ્ધાઓ, બળવાનમાં બળવાન નાશકારક યંત્રો અને આયુધોથી સજ્જ થઈને એક બીજા ઉપર તૂટી પડ્યા. સવારના પાંચથી પાછલા પહોરસુધી મનુષ્યરક્તનાં મોળાં સમુદ્રની ભરતીની માફક ધડીમાં ફ્રેન્ચો તરફ તો ધડીમાં રહિયો તરફ ધડકેલાવા લાગ્યાં. જનરલ ડેલાઉ ગોળાના પ્રહારથી ઘોડા ઉપરથી ગળડી પડ્યો. નેપોલિયનને તેના મરણના સમાચાર મળ્યા

પણ એટલામા તો-તે નિડર થોહો ધૂળ ખખેરીને ઉભો થયો અને કહેવાડાંનું કે હજી હું જીવતો છું. અને પાછો મોખરે જઈ હું. જનરલ રૂપને ચાર ધા વાગ્યા અને તેને લોહીલુહાણ હાલતમાં તંબુમાં આપ્યો. આ તેનો ખાવીશમો જખમ હતો. નેપોલિયન તેને જોવા ગયો અને પ્રેમથી તેનો હાથ પકડીને કહ્યું, “વારંવાર ધાયલ થવાનું તારાજ લાગ્યમાં લખ્યું છે કે શું ? આખા દિવસમાં ફોતેહના અને મૃત્યુના સેકડો પેગામ તેને મળતાજ ગયા. ઉદાસીન વૈરાગ્યવાન ચિત્તે તે સર્વ સદેશા સાંભળતો. પણ તેની નજર, તેનું ધ્યાન તે રણયુદ્ધમાંથી ખસતું નહિ. મનને અસ્થિર કરે એવા ગમે તેટલા સમાચાર મળ્યા છતાં તે અચૂકપણે પોતાના ભયાનક લશ્કરી ખળનું નિયમન કર્યેજ જતો હતો. લડાઈના આરંભથીજ તેણે લડાઈની રૂપરેખા ધડી ઢીધી હતી અને ફોતેહની તેને સંપૂર્ણ ખાતરી હતી. તેના ખાદશાહી સ્વારની પલટણો તો અનામત ખાતેજ ઉભી હતી. એકવાર દેખીતી રીતે બપોરેથી હાલત આવી ગઈ અને એ વીચ હજાર સ્વારોને છોડી મૂકવાને સેનાપતિ અર્થિયરે ધણુએ દયાણુ કહ્યું. પણ નેપોલિયને ઠંડે પેટે કહ્યું, “તેમના વગરજ આપણે જીતી શકીશું; કદાચ આવતી કાલેજ ખીજ લડાઈ લડવાનો વખત આવ્યો તો શું કરશો ? ખીજ વાર ફ્રેન્ચ લશ્કરની બચકર કતલ થવા લાગી અને તેઓ હકયા, હાર્યા એવું બધાને જણાવું. ત્યારે પણ તેણે ચાતિથી કહ્યું, “હજી ખરી લડાઈને વાર છે. બે કલાક પછી તમે જોઈ લેજો.”

તેની ગણતરી સાચી હતી ફ્રેન્ચોની સુબવસ્થિત ફિલચાલનું રશિયનો ઉપર વધારે વધારે દબાણ થવા લાગ્યું. દરેક કલાક તેમની ગભરાટમાં પડેલી અને અવ્યવસ્થિત થએલી દુકડીઓ ઉપર નવી નવી તોપોનો માર પડવા લાગ્યો. રશિયનો હવે હકંમા અને ખામ્પો તથા દિવાલોની પાછળ ભરાયા. નિડર ફ્રેન્ચો તેમના તોપખાના તરફ ધસી ગયા. તેઓ સગીનના પ્રહારથી ગભરાયલા રશિયનોને વીંધતા તથા ધાયલ થએલાને અને મરેલાને પગતળે છુદતા, કચરતા સમુદ્રની ભરતીના વેગથી ચાહોમ કરીને શત્રુના તોપખાના ઉપર તૂટી પડ્યા. છેવટે એક મજબૂત છુરજની આસપાસ મુદ્દના તમામ મોજ એકઠાં થતા ગયા અને મુદ્દની સમગ્ર બીજણતાનું ફ્રેન્સરથાન ત્યાંજ ખનશે એમ લાગ્યું એ છુરજ અને મોરચાની મજબૂત દિવાલોની ઉપર અને તેમની પાછળ રહીને એક લાખ થોહાઓ ખાચંબાયા આવી ગયા હતા. ગધકના ધૂમાડાનાં ગાઠ વાદળા નીચે તેઓ ઢંકાઈ ગયા હતા. તેની અદરથી વીજળીના જેવા ઝમકાગ અને પ્રચંડ ગર્જનાઓ થતી હતી. મધ્યરાત્રિના જેવો ઘોર અધકાર તે જગ્યાએ મચી રહ્યો હતો અને તેની અદર પાયદળ, સ્વાર, તોપો અને તોપ ફેડાનારા, માથુસો અને ધોડાઓ માંડની માફક એક ખીજ તરફ ધસ્યાં જતાં હતાં. આ ‘ગરજ નનાખામુખીનું’ નેપોલિયન ચાતિથી અવલોકન કરી રહ્યો હતો; પણ આ ભયા-

નકે કાર્ય લાગે વખત ચાલુ રહ્યું નહિ. મનુષ્યરક્તથી અગ્નિ હોલવાઈ ગયો. તોપણાનાના ધડાકા ચાત ચલા. પવનના ઝપાટાથી ધૂમાડાનાં વાદળાં વિખેરાઈ ગયા અને આથમતા સૂર્યના કિરણમાં વિગળી ચએલા કેન્દ્ર પોદાઓનાં હથિયાર, બખતર અને શિરપેચ ચળકતા લાગ્યા.

સૂર્ય આથમતો હતો. રશિયનો નાસતા હતા પણ તમુ તમુ જગ્યાને માટે મક્કમ-પછે લડતા જઈને નાસતા હતા. જો નેપોલિયને બાદચાહી સ્વારોની પડછણ છોડી નહીં હોત તો યતુસંન્યતી ઘણીજ ભારે ખુવારી ચાત, પણ ચાણુપણ અને દયામાવની પ્રેરણાને વચ મળતે તેણે તેમ કરવાની ના પાડી. વળી તેણે પોતાની હમેશની ટેવ મુજબ આ ફતેહનો થય પોતે ન લેતાં સેનાપતિઓને અને બહાદુર સિપાઈઓનેજ આપ્યો.

ફ્રેન્ચોને થય તો મળ્યો પણ આજે યશનો ઉલ્લાસ ન હતો. હડા ઉદારીન વિચારમા ગરજાવ થઈ ગએલો નેપોલિયન ચાંત ખેસી રહ્યો હતો. આજે કોષ્ટનો ભાષ, તો કોષ્ટનો મિત્ર હણાયા વગર ગયો ન હતો. ત્રેતાળીસ સરદારો મરાયા અથવા ધાયલ થયા હતા. ત્રીસ હજાર સિપાઈઓ ચતુની તલશર કે ગાળાથી કપાઈને કે વો ધાઈને રણક્ષેત્રમાં પડ્યા હતા. બોરાડિનોની ફતેહથી હજારો સ્ત્રીઓએ તેમના પતિ અને બાળકોએ તેમના પિતા ગુમાવ્યા એ દુખદ સમાચારથી આખા પારિસ નગર ઉપર શોકની ઝાપા ફરી વળી. રશિયાને થએલુ નુકમાન તો એથી એ ભારે હતું તેના પચાસ હજાર રશિયન સિપાઈઓ ભોલીનુહાણુ થઈને મેદાનમાં પડ્યા હતા.

સૂર્ય તો હજી આથમ્યોએ ન હતો નાસતા રશિયનો અને તેમની પૂઠે પડેલા ફ્રેન્ચોની તોપોનુ થેઈ ગર્જન હજી દૂરથી પણ સલાળાતુ હતુ છતાં નેપોલિયન ધોડે-સ્વાર થયો અને મરવા પડેલા તથા મરેલા સિપાઈઓથી છરાયલા રણક્ષેત્રમાં ફરવા લાગ્યો. આ દશ્યનો ભયાનકતા અને બીજાસતાની કલ્પના પણ થઈ શકે એમ નથી. આકાશમાં વાદળ ચડી આ-ચુ અને હડા પવનના સુસવાટ સાથે વરમાદનુ સખત ઝાપડુ પડવા લાગ્યુ ધાયલ થએલા સિપાઈઓ, જેમનામા ઉડવાની પણ તાકાત રહી ન હતી, અને જેમનામાંથી કોષ્ટના હાથ તો કોષ્ટના પગ કપાઈ ગયા હતા, તેઓ જેમ તેમ પેટે ચાલીને આસપાસના ખાડી કોતરોમાં બરાઈ જવા લાગ્યા. એવામાં એક ધાયલ થઈને પડેલા રશિયન સિપાઈ ઉપર નેપોલિયનના ધોડાનો પગ પડ્યો જેથી તે ત્રીસેત્રીસ પાડી ઉડ્યો. નેપોલિયન તેની આર્ત ત્રીસથી ચમકી ઉડ્યો અને તેની બરદાસ્ત કરવાની આજ્ઞા કરી કોષ્ટએ કયું કે, "એ તો રશિયન છે." નેપોલિયને ઉશ્કેરાઈને જવાબ આપ્યો કે, "લડાઈ પૂરી થયા પછી કોષ્ટને પણ રાતુ ન માનવો જોઈએ, પણ તેને મનુષ્ય ગણવો જોઈએ." તે પોતાના સિપાઈઓની સારવાર કરાવવા જેટલી કાળજી રાખતો હતો તેટલીજ કાળજી ચતુના ધાયલ

ચએલા સિપાઇઓની સારવારમાટે પણ રાખતો હતો.

રશિયન લશ્કર મોરકો તરફ નાસતું મથું. માર્ગમાં નવાં લાગ મળતો ત્યાં ત્યાં તોપો ગોડવી ફ્રેન્ચોને તેઓ અટકાવતા; નદી ઉપરના પૂલ ઉડાવી દેતા; ગામડાંઓ અને ખેતરો સળગાવી મૂકતા; અને બિચારા ગુલામી હાલત ભોગવતા ખેડુતોને ધર-બાર વગરના કરીને ગામમાંથી હાંપી મૂકતા. સાત સાત દિવસમુધી થાકેલા અને ખોરાક વગર સૂકાઈ ગએલા ફ્રેન્ચોએ તેમની પૂંડ લીધી. તેઓ નવાં નવાં લડ્યા ત્યાં છતાં ખરા , પણ તેમની હાલત સુધરી નહિ. અનાજનો એક દાણો કે ધાસનો એક પૂણો પણ તેમને મળ્યો નહિ. બીજી બાલુએ મોરકોનો મુખો પણ ચહેરને ખાલી કરાવી તેને સદંતર સળગાવી મૂકવાની જખ્ખર તૈયારી કરી રહ્યો હતો.

સપ્ટેમ્બરની ૧૪ મી તારીખે એક ટેકરીની ટોચ ઉપરથી નેપોલિયનની નજર મોરકોના ચળકતા ધુમ્મટ અને બિનારા ઉપર પડી. આ સમાચાર સૈન્યમાં પ્રસરી ગયા અને “મોરકો ! મોરકો !” ના હર્ષનાદ ચોતરફથી સંભળાવા લાગ્યા. મોરકોના દર્શનથી થાક્યા જૂખ્યા સિપાઇઓના મનમાં પેટભરીને ખાવાની અને નિરાંત વાળી સૂવાની આશા પ્રકટી. તેઓ શહેરની નજીક આવી પહોંચ્યા પણ ત્યાં તો બધું ચાંત અને ચૂપાચૂપ જણાયું; અને નેપોલિયનને ચોંકાવનારા સમાચાર મળ્યા કે શહેર તો ખાલીખમ થઈ ગયેલું છે. શહેરને આગ લગાડવા માટે કેદખાનામાંથી છોડી મૂકેલા માત્ર થોડા ઘણા બદમાશ કેનાલ માણસોજ ત્યાં જોવામાં આવતા હતા. તેઓ દારૂ પીને ચકચૂર હાલતમાં આવેલા હતા અને તેમનો દેખાવ ગદો, બીભત્સ અને ચીતરી ચડે એવો હતો. આખું શહેર સદંતર ખાલીજ થઈ ગયેલું જોઈને નેપોલિયનની અગમખીનો પાર ન રહ્યો. વળી શહેરને આગ લગાડવામાં આવનાર છે એવી અશ્વ પશુ તેને કાને આવી. કોઈ પણ પ્રજા આવો ઉમ્મ ભોમ આપવા તૈયાર થાય એમ તેણે કદિ પણ માન્યું ન હતું. અડધી જંગલી અને નિરંકુશ રાજસત્તા નીચે કચ-રાયલી પ્રજાજ આવું આખરનું ભયંકર પગલું લેવા તૈયાર થાય. શહેરમાંથી સિપા-ઇઓએ બંદુકના કુદાનો માર મારીને બિચારી રાંકડી રૈયતને ધરબાર વગરની કરીને કહાડી મૂકી હતી. તેમાંથી એક લાખ ઉપરાંત ઓગો, બાળકો અને વૃદ્ધો ઠડી અને જૂખમરાથી મોતને શરણુ થયાં. બાકીનાં જેમણે રશિયન સૈન્યની સાથે સાથે જવાનું પસંદ કર્યું હતું તેમાંથી પણ હજારો માણસો થાક અને ઠંડીથી મરણુ પામ્યાં. નેપોલિ-યનનો તો આવા રમચાન જેવા અને ગોઝારા શહેરમાં દાખલ થવા પગજ ન ઉપડ્યો, અને તેથી તે શહેર બહારજ રહ્યો. તેણે ટુકમ કર્યો કે સિપાઇઓ શહેર ન લૂટે. તેઓ બિચારા ખોરાક અને રહેઠાણ શોધવા શહેરમાં રખડવા લાગ્યા. ગામલોકોએ શહેર એટલી ઉતાવળમાં ખાલી કર્યું હતું કે ઓગોનાં કિંમતી ધરણું તેમનાં શય્યાગારનાં ટેબલો રજ એમનાં એમ પડ્યાં હતાં અને વેપારીઓના પત્રો અને સેનામેહોરોની

કાયમીઓ તેમની પેઢીઓ ઉપરજ પડી રહી હતી ।

નેપોલિયન હવે પારિસથી અઢી હજાર માઇલ દૂર આવ્યો હતો. કાષ્ટક આગામી લયકર આક્રમણ બહુમતે તેને સંભળાતા હતા અને તેથી તે ધણે ચિંતાતુર રહેતો હતો તે આરામ લેવા સુતો પણ આખ ન મીચાઈ તે વારવાર ઉઠી ઉઠીને પહેરા-વાળાને પૂછતો કે ત્યાં અકસ્માત તો થયો નથી ને ? સવારમાં રશિયાના પ્રાચીન રાજાઓના કબ્રોના નામના ઐતિહાસિક રાજમહેલમાં તે પોતાનો મુકામ લઈ ગયો ત્યાં ત્યાં પડી તેણે પોતાના હમેશના રિવાજ મુજબ અનુદાનરને નીચે મુજબ પત્ર લખ્યો અને એક રશિયન અમનદાર જે દ્વાખાનામાં હતો તેની મારફતે રવાના કર્યો.

“ લડાઈના તકકા હાથડી ગમે તે સ્વરૂપ લે પણ મારા એકવારના વિલિસ્ટ અને એઈર્થના મિત્રને માટે મારો સફલાવ લેશમાત્ર પણ ઓઠો યવાનો નથી ”

યશ્કરને તેમના નવા રહેઠાણમાં વ્યવસ્થિત રીતે જોડાવવામાં બીજો દિવસ આખો પસાર થઈ ગયો. સિપાઈઓ છૂટથી મોરકોની સુતી શેરીઓમાં રખડતા અને સુંદર સુદર રાતરચીલાવાળા મહેલોમાં મુકામ કરતા. જનસમાજનાં કચરા જેવાં અને કમકમાડી ઉપજાવે એવા દેખાવવાળા પીય હજાર બીપુરો તેમના સત્તાઈ રહેવાનાં રહેઠાણમાંથી છાનામાના નીકળી આવીને તેઓ પણ સિપાઈઓની સાથે ભળી ગયાં. દર હજાર કેહીઓ જેમને સંદેરને સળગાવી મૂકવા માટેજ છોડી મૂક્યા હતા તેઓ હવે તેમના બધકર કૃત્યની ગુપ્ત રીતે તૈયારી કરવા લાગ્યા કેમ્પીનનો મહેલ ન્યા, નેપોલિયનનો મુકામ હતો તેની નીચે તથા ન્યા સિપાઈઓના મુકામ હતા તે બધા મહેલની નીચે બોયરઓમાં ઘડનો અથાગ લડાર આગળથી મૂકી રાખ્યો હતો બોયર જોઈ તથા એવા બીજા નાતકરક યત્રો ઓરડા તથા બોયરમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં છુપાવી રાખ્યા હતા એ બધા સળગી ઉઠે તો આગ ફોલવવા જનતારાઓને પણ નાશ થાય પાણીના ટુબારા લાગી નાખ્યા હતા, નળ કાપી નાખ્યા હતા અને આગ હોનવવાના બધા પશુ ન-યા તેટલા ઉઘાવી જવા ઉપરાંત બાકીનાને લાગી ફેંકીને નકામાં કરી નાખ્યા હતા આવા રશિયાની આપખુદ સત્તા પોતાની કૈવલ ઉપર પણ આવી અદિતીય કરતા વાપરવામાં ચૂકી ન હતી.

આ બધી તૈયારીઓ એક તો દ્રષ્ટી રીતે કરવામાં આવી હતી અને વળી શહેરમાં દાખલ થવાની મરમડમાં ફ્રેન્ચ લશ્કરના જોવામાં પણ તે આવી ન હતી, તે પણ આગ લગાડવામાં આવનાર છે એવી અફવા અને તેની માથે તદ્દન ખાલી યઈ ગયેલું સનકાર જેલુ શહેર એ બેની બેગી અસરથી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ જેઓ છતનાર છતાં એક પ્રમાણના કેદીના જેવા હતા તેમના મનમાં નહિ સમજી શકાય એવી ધારતી પેડી હતી. છતાં દિવસ તો શાંતિમાં પગાર થઈ ગયો.

હવે ૧૮૧૨ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તારીખની લથાનક કાળરાત્રિનો અમત થય

યયો. આકાશમાં વાદળ ઘેરાયું હતું અને પવન પણ ફૂટયો હતો. કુદરત પણ રચિ-
યનોને મદદ કરવા આદતી હતી. નેપોલિયન જીતતો જીતતો તેની રાજધાનીથી અંદી
હમર માઇલ દૂર આવ્યો હતો. ઈંગ્લંડ, રુસ, પોર્ટુગાલ, સ્વીડન જેની કુમરે ઉભાં
હતાં અને યુરોપ ખંડમાંના સૌથી બળવાન રાજ્યની રાજધાની આજે જેના હાથમાં
હતી, તેનાં પરાક્રમ જોઈ સમગ્ર યુરોપ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હતો; પરંતુ તે
પોતે તો પોતાના વિજયના અવસરમાં પણ અત્યારે ગમગીન ચિત્તે બેઠો હતો. ભવિ-
ષ્યનાં અણુચિંતનનાં સંકેતના બાણકારા તેના મનને ઉદ્દિગ્ધ કરી નાખતા હતા.

અપ્રચારિએ શારીરિક અને માનસિક શ્રમથી યાદીને નરમ થઈ ગયેલો નેપો-
લિયન સૂવા ગયો. કેમ્પીનના રાજમહેલની આસપાસ પવનના કારમા સુસવાટા વાતા
હતાં. એવામાં એકાએક “આગ! આગ!” એવી બૂમ સંભળાઈ. પૂર્વ દિશામાં
ધણે દૂર સમુદ્રનાં મોજાંની આફકે ઉજળતા ધૂમાડાને ધટ સમૂહ નજરે પડ્યો અને
અમિની ભયાનકે જાણ તે ધૂમાડાને બેઠી બહાર ડાકીયાં કરવા લાગી. દારના બંડાર
સળગી ઉઠ્યા; હમરો બેબિગોળા ફાટ્યા, ઝળહળતા અંધમા મોટા મોટા સમૂહ
આકાશમાં ઉડવા લાગ્યા અને મકાનો તથા અનુષ્ઠેતો સંહાર થવા લાગ્યો. મોટાં
મોટાં મકાન ધડાકાની સાથે હવામાં ઉડી ગયાં અને નદિ હોલવી ચકાપ તથા ત્વ-
રાથી સળગી ઉઠે એવા પદાર્થોથી ભરેલી સળગતી દવાઈઓ આકાશમાં ચોતરફ
ઉડવા લાગી તથા તેઓમાંથી વરસતા અમિવડે બીજાં મકાનો સળગવા લાગ્યાં.
આરે દિશાએ સેંકડો તોપો ફૂટતી હોય તેવા ધડાકા સંભળાવા લાગ્યા અને પ્રચંડ
ધરતીકંપ થયો હોય તેમ પૃથ્વી ધ્રુજવા લાગી. જોતજોતામાં નવી નવી ધમારેતો
આગમાં સપડાતી ગઈ અને બધેજ દારૂ ભરેલો હોવાથી દરેક ઠેકાણેથી નવા નવા
જ્વાલામુખી ફાટતા હોય તેમ સદસિખાધુક્ત અમિની જાણ અને ધૂમાડાનાં
વાદળો ઉડવા લાગ્યાં. થોડાજ કલાકમાં આખું શહેર અમિથી ઢંકાયે ગયું. ધડાધડ
બેબિગોળા ફૂટતા અને દારૂનાં પીપ સળગી ઉડતાં. દ્રેન્ચ સિપાઈઓએ આગ સળ-
ગાવનારા બદમાસોને સગીનથી વીધી વીધીને મામાં, પકડી પકડીને બળતી આગમાં
હોમી દીધા પણ જીવતા રહેલાઓ દૈત્યોની આફકે તેમનું કામ કરતાજ રહ્યા.

ધડાધડ ચતા વિવિધ પ્રકારના ધડાકા અને કાલાહલથી નેપોલિયન જાગી ઉઠ્યો.
તેની જિંદગીમાં પહેલીજવાર, આજ પ્રસંગે તે ગભરાયો. તેની ભવિષ્યવેધી નજર
આગળ આગામી વિપત્તિઓ એક પળવારમાં ખડી થઈ ગઈ. તે ઝોરડામાં આટા
મારતો ગયો, હુકમો છોડતો ગયો અને વારેવારે બારીએ જમને આગ નિહાળતો
ગયો. કેમ્પીનના મહેલની આસપાસ વિશાળ બાગ હતો તેથી તે મહેલ તો સલામત
રહેશે એવી આશા તેણે રાખી હતી; પરંતુ તેનાં બોંબરાં પણ દારૂથી ભરેલાં હતાં
અને બધે આગ ફેલાવી દેવાને સળગી ઉઠે એવા પદાર્થો ન્યાં ત્યાં વેરી મહેલા હતા.

આ લયાનક બનાવવિષે જોણતાં નેપોલિયને કહ્યું હતું કે “ દ્રોણ નગરને ઓક સૈન્યે ખાળી બરમીજૂત કરી નાખ્યું તેનું કલ્પના અને કવિત્વશક્તિવડે જે અતિ-શયોક્તિ કરેલું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેના કરતાં પણ આ મારી નગર આગળ બનેલા બનાવની લયાનકતા વધારે હતી. ”

। સત્તરમી તારીખનો આખો દિવસ અને રાત્રિ પવન ભેરથી ધૂંકાયા કર્યો અને આગ જરા પણ નરમ પડ્યા વગર આખા નગરમાં સર્વત્ર ફરી વળવા લાગી. કદિ પણ ન હોયવાય એવો પ્રચંડ જવાળામુખી પર્વતનું રોદ્ર સ્વરૂપ મોરેકો નગરે ધારણ કર્યું. આકાશમાં ધણે ઉચેસુધી વિવિધ રંગની જવાળાઓ ઉડવા લાગી. કાન બહેરા કરી નાખે એવા ઘડના અને સુરાખારના ધડાકા ઉપર ધડાકા લાગ્યાગટ ચાલુજ રહ્યા. ઇમારતોના લોખંડના અને પથ્થરના વજનદાર ટુકડા ભેરથી આકાશમાં ઉછળતા અને જેની ઉપર પડતા તેના નિર્દયપણે ધણુ કહાડી નાખતા. સેંકડો માણુઓ સાંકડી ગલીઓમાં ઘેરાઈ જઈ નાસવાનો માર્ગ નહિ મળવાથી બળી-મુઝ્યાં. સિપાઈઓ પણ ધૂમાડાથી ગભરાઈ ગયેલા અને આગથી અડધા શેકાઈ ગયેલા બહાવરા બહાવરા આમતેમ દોડતા હતા. હતભાગ્ય સ્ત્રીઓ બગલમાં ખાળકોને લઈને ખીકથી ગાંડી બની જઈને ગમે તેમ નાસતી હતી અને આગમાં સપડાઈ જઈને દુઃખદાયક રીતે મરણ પામતી હતી. નેપોલિયને પોતાના સિપાઈઓને તથા ખાફી રહી ગયેલી શહેરની વસ્તીને બચાવી લેવા મહાભારત પ્રયત્ન જરી કર્યો.

આખરે એકાએક લયાનક સમાચાર મળ્યા કે કેમ્બીનને મહેલ પણ આગમાં મપડાઈ ગયો છે તેની આસપાસ ચારે દિશાએ આગ એવી વીંટળાઈ વળી હતી કે નાસવાનો માર્ગ રહ્યો ન હતો. પુષ્કળ તપાસ કર્યા પછી જાણ્યું કે પાછતે દરવાજો યદને કદાચ જવાય તો જવાય. નેપોલિયન તેના માણસો સાથે તે રસ્તે ચાલે જવા નીકળ્યા. તેમના માથા ઉપર અગારા વરસતા હતા, ઝરમી અને ધૂમાડાથી તેઓ યુગળાઈ જતા હતા. એવી હાલતમાં તેઓ આગળ ચાલ્યા અને ન્યા અગ્નિના પ્રચંડ અને નહિ જોળાઈ શકાય એવો સમુદ્ર બની ગયો હતો ત્યાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. ત્યાંથી તેમને આલુનાંબુએ બળતી મકાનોની વચમાં યદને એક સાંકડી અને વાંકીચૂડી ગલીમાંથી પસાર થવાનું હતું. આ માર્ગ એટલો ભેખમ-ભરેલો હતો કે જીવવાની આશા મૂક્યા પછીજ એ રસ્તે પથ મૂકવો જોઈએ; છતાં નેપોલિયન તેના સાથીઓ સાથે એ રસ્તે વળ્યો. આ પ્રમાણે તેઓ ઝરમી અને ધૂમાડાથી યુગળાતા અને માથાપર પડતા મોટા મોટા અગારાથી ઘટ્ટતા આગળ ચાલ્યા. થોડે ગયા પછી બોમીઓ ખૂલો પડ્યો અને બહાવરા જેવો યુગવાઈને ઉભો રહ્યો. સપાળાએ દબે બચવાની આશા નહીં દીધી; પરંતુ અથવા ભયકર અને અચ્છીના વખતમાં નેપોલિયને પોતાના ચિત્તની સ્થિરતા અને ધૈર્ય યુમાવ્યાં ન હતાં. એવામાં

“ ક્રાન્સની એક માત્ર આદા ” ને પ્રાણાન્તે પણ બચાવી લેવાની અથવા તો પ્રાણ-દાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને જનરલ ડેવાઉ બળતી આગમાં યાદોમ મુકારીને દોડી આવ્યો. નેપોલિયન તેને કૃતચતાપૂર્વક બેડી પડ્યો અને ડેવાઉની મદદથી બળતા મહેલમાંથી તે સહિસહામત બહાર આવ્યો.

એગણીસમી તારીએ છેવટે બળી શકે એવા પદાર્થ સીધીકર્માં ન રહેવાથી આગ પોતાની મેળેજ ચમી ગઈ. બળ મહેલો અને દેવાલયો, કળા અને વિદ્યાસના નાદર નમુનાઓ, અનેક સૈન્યો કાળની સામે ટકર ક્રીલીને ઉભી રહેલી ઇમારતો, પ્રાચીન બીર પુરુષોની દરગાહો વગેરે સર્વ બળીને બરમ થઈ ગયા અને મોસ્કોની અસહની બહોળાશાહીના સ્મરણ સિવાય બીજી કંઈજ અવશિષ્ટ ન રહ્યું.

ફ્રેન્ચ લશ્કરે હવે શહેર છોડીને ખુદ્દાં ખેતરોમાં મુકામ કર્યો. તેમની નવી છાવણી અત્યારે ધણી આશ્ચર્યજનક દેખાતી હતી. તેમની નજીકમાં કિંમતીમાં કિંમતી રાચરચીલાં બગબગ બળતાં હતાં. બાદશાહી મહેલના કિંમતી પદાર્થો તંબુઓ તેમને માટે ઉભા કરવામાં આવ્યા હતા. મોંઘામાં મોંઘી આરામખુરશીઓ અને પદ્મગા ઉપર સામાન્ય સિપાઇઓ આરામ લેતા હતા. ઉંચામાં ઉંચી કાશ્મીરી શાલો, સાઇબીરિયાના ઉમદામાં ઉમદા ફાંદીના પોતાક તથા હિંદુસ્તાન અને ઇગિપ્તના હીરામોતીના હાસા તેમની સામે પડ્યા હતા. આટલી બધી અધ્યાગ દોલત અને વૈભવની સામગ્રીઓ તેમની નજર આગળ હોવા છતાં તેઓને ખાવાને અન્ન ન હતું ! સોના ચાંદીની ધાળીઓમાં તેઓ ઘોડાઓનું મસિ તથા આગમાં શેકેલા કાચા પાકા રોટલાજ ખાતા હતા ! આખા લશ્કરમાં ગમરાટ ફેલાઈ ગયો હતો. તેઓ ક્રાન્સથી અઢી હજાર માઇલ દૂર તદ્દન જંગલી અને શત્રુઓથી ભરેલા પ્રદેશમાં આવી ગયા હતા અને તેમની આસપાસ બળવાન, ક્વાચતી અને કોષ પણ પ્રકારનો ભોગ આપવાને તૈયાર થએલું શત્રુસૈન્ય ઝુકુમી રહ્યું હતું. તિપાળાનાં વાળ વાગી રહ્યાં હતાં. મોસ્કોમાં તેમણે ખોરાક અને રહેઠાણની આશા રાખી હતી તે પણ આગની સાથે બળીને બરમ થઈ ગઈ.

કેમ્બીનનેતો મોટા ભાગે બચી જવા પામ્યો હતો. તેમાં નેપોલિયને ફરીથી પાછો પોતાનો મુકામ કર્યો. ત્યાં જતાં રસ્તામાં તેણે માગાપ વગરનાં રખડતાં બાળકોનો આશ્રમ લેયો. તેણે પોતાના ખાનગી કારભારીને કહ્યું કે જાઓ, આ બાળકો આગ-માંથી બચ્યાં છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવો. તેણે ત્યાંના અધ્યક્ષને મળી સવળી પૂછપરછ કરી અને નેપોલિયનને જણાવ્યું કે એક ફ્રેન્ચ પહેરેગીરની કાળજી અને મહેનતને લીધે બધાં બાળકો અને મકાન પણ બચી ગયાં છે. આશ્રમના અધ્યક્ષે કહેવડાવ્યું કે “ તમારા શહેનશાહે ઈશ્વરની માફક અમારે રક્ષણ કરાવ્યું છે. તેની મદદ ન હોત તો આ આશ્રમ લૂટાઈ જત અને આગમાં તેનો નાશ થયો હોત. ”

આ રથભેદી નેપોલિયને અલેક્ઝાન્ડરને સલાહ કરવા પત્ર લખ્યો અને તેના ઉત્તરની થોડા વખત રાહ પશુ જોઈ. દરમ્યાન તેણે લશ્કરની હાલત સંધારવા, અનાજ વગેરે મેળવવાની વ્યવસ્થા કરવા, અને ક્રાન્સના સંન્યવહીવટ સંબંધે આટલે દૂર રહ્યાં રહ્યાં જરૂરના કુક્રમે મોકલવા પુષ્કળ મહેનત કરી. સિઆયો બેસતાં પહેલાં મોરકો છોડાવતો તેના નિશ્ચય તો હતોજ તોપણ પોતે ત્યાંજ રહેવાનો છે, અને વસંતઋતુ બેસતાં લડાઈ ચાલુ કરનાર છે, એવો ખ્યાલ રશિયનોને રહે એવી મતલબથી તેણે સારી પેઠે બહારનો ડોળ કરવાનું જારી રાખ્યું.

અક્ટોબરની ચોથી તારીખસુધી ઝાર તરફથી કશો ઉત્તર મળ્યો નહિ ત્યારે રશિયન સેનાધિપતિની પાસે સલાહની સરતો આપીને નેપોલિયને પોતાના એક ઉમરાવને મોકલાવ્યો. તેણે એકવાર પોતાના સેનાધિપતિઓને કહ્યું હતું કે, “ ઝાર મારે મિત્ર છે, પણ તેની સલાહ કરવાની આતરેખ્જને વચ થઈને તે પોતે સલાહનું કહેણું મોકલાવે તો તેના દરબારના ઝતુની, જંગલી ઉમરાવો તેને પદમ્પટ કરીને તેને જાનથી માર્યા વગર રહે નહિ. તેને આ સંક્રામણથી ઉગારવાને માટે હું પોતેજ સલાહનું કહેણું મોકલાવું છું. ”

સલાહની સરતો લખને ગએલા ફ્રેન્ચ ઉમરાવને રશિયન સેનાપતિએ જવાબ આપ્યો કે સલાહ કરવાની અને સત્તા નથી. નેપોલિયને પોતે ઝારને જે પત્રો લખ્યા હતા તેનો તો કશો ઉત્તરજ આપવામાં ન આવ્યો. રશિયાની પ્રજાને મોટા જામ ગુલામના જેવી પરાધીન અને નિઃસર્વ હાલતમાં છે. નિરંકુશ રાજસત્તા હંમેશાં પ્રજાવર્ગની ઉત્પત્તિને અને સ્વતંત્રતાની ઈચ્છાને દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એટલા માટે રશિયન સરકારે પોતાના બેકુતો અને ફ્રેન્ચ સિપાઈઓનો સંસર્ગ થતો અટકાવવા માટે બનતો પ્રયત્ન કર્યો. ગામડાં બાળીને ઉજ્જડ કરી નાખ્યાં અને તેઓ ફ્રેન્ચોને જોવા પશુ ન પામે તેટલા માટે જે જે ગામો આમળ થઈને તેઓ કુચ કરવાના હતા ત્યાંના તમામ ઝરીબ રહેવાસીઓને ગામમાંથી હાંકી કહાડ્યાં. નેપોલિયન અને તેના સિપાઈઓ દૈત્યો જેવા છે એવું ગામડીઆઓને સમજાવવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો; તે છતાં પણ રશિયન ગુલામ જેવી રીકડી રૈયતમાંના કાષ કાષ માણસો ફ્રેન્ચોના સમાગમમાં આવવા પામ્યા અને સ્વતંત્રતા શી ચીજ છે તે જિંદગીમાં પહેલી વારજ શીખ્યા.

ફ્રેન્ચો માટે પ્રથમ તેમના મનમાં લાય હતો તેને ઠેકણે હવે આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને પછી આશ્ચર્યને ઠેકણે સન્માન ઉત્પન્ન થવા લાગ્યું. તેમણે જ્યારે જોયું કે નેપોલિયન દરેક લશ્કરમાં જીત્યોજ જાય છે અને ઝારના સૈન્યને સડા છાલાની મારફત ઉડાવતો ચાલ્યો આવે છે ત્યારે તેમણે પણ સ્વતંત્ર થવા માટે ઝારની સામે માયું ઉચકવાનો વિચાર કર્યો. તેમનામાં પણ કાષ કાષ લોકનાયકો થઈ શકે એવા

હતાં. તેમણે પોતાના મતિલાપ્તિએને જાગૃત કર્યા અને તેમના મનમાં સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરી. તેમણે નેપોલિયનને વારંવાર ચિનઓ કે જે તેમને અમને સ્વતંત્રતા અને અમારા મનુષ્ય તરીકેના કુદરતી અધિકાર અપાવે તો અમે લાખોની સંખ્યામાં તમારા લશ્કરમાં જોડાઈએ. નેપોલિયને તેમના કહેણોને અને મદદનો સ્વીકાર ન કર્યો. તેણે કહ્યું કે તેમ કરવાથી રશિયામાં માત્ર શુભાશો અને તેમના માલિકોનું યુદ્ધ જાગશે, અને રશિયાની માથે સવાહ કરવાનું આપણે માટે અસંભવિત બની જઈ આખા દેશમાં ખુનરેણ ફેલાઈ જશે.

તે કહેતો કે “ શુભાશી હાલતમાં આવી પડેલા ગામડીઆઓ સ્વતંત્રતા માટે પશુ તેને માટે તેઓ લાયક નથી. ઝરની રૂપરતને તેની સામે બળવો કરવામાં હું મદદ કરી તો પછી તેની મૈત્રીની તો મારે આશાજ છેડતરી પડે. ”

આ પ્રમાણે નેપોલિયનની સ્થિતિ સામરી રીતે જોતાં એરી મુંચવણીભરેલી હતી કે તેમથી મુક્ત થવાનો રસ્તોજ ન હતો. તેની જગ્યાએ એના કરતાં વધારે શાણપણ અને દીર્ઘદષ્ટિવાળો પુરુષ હોત તોપણ અતે તેની પશુ એજ વલે થાત. તેણે પોલેન્ડનું સ્વરાજ સ્થાપવાની ના પાડી અને તે બહાદુર પ્રજાને નિરુસાહી કરી તેમની સહાયતા શુભાવી; પરંતુ જે તેણે પોલેન્ડને સ્વરાજ અપાવ્યું હોત તો ખીજા હાથપર પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયા તેનાં કુસ્મન થાત ! અલેક્ઝાન્ડરની પ્રજાએ બળવો કરવાની ઇચ્છા કરી તેમાં જે નેપોલિયને તેમને મદદ કરી હોત તો રશિયાના આખા વિશાળ પ્રદેશમાં મનુષ્યરક્તોની પ્રચલ જીવ્યાજી રૂરી વળત અને જંગલો ઝડપી જનતાના બળવાની તમામ ભયાનકતા તેના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં દર્શન દેત. તેથી આખા યુરોપના રાજાઓનો ક્રોધ નેપોલિયન તરફ દશગણો વધી જાત. રશિયન જનતાની સ્વતંત્રતા મેળવવાની ઇચ્છાને ઉત્તેજન ન આપ્યાથી તેમની પશુ ધણીજ ઉપયોગી મદદ નેપોલિયને શુભાવી અને રશિયાના જંગલો ગામડીઆઓના હરાવડે હંડીથી મૂળતા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ માર્યા ગયા. નહિ સમજી શકાય એવી ઇશ્વરી યોજના પ્રમાણે હવે નેપોલિયનની પડતી નિર્માણ ચર્ચ ચૂકી હતી. ગમે તેવા દીર્ઘદર્શી પુરુષથી પશુ આ પરિસ્થિતિ અટકાવાત નહિ. નેપોલિયન વારંવાર કહેતો કે “ સેન્ટ હેલેના મારા પ્રારબ્ધમાં નિર્માણ ચર્ચ ચૂકીએજ હતો. ” સર રાંજર્ડ વિલ્સન જાતે આ પ્રસંગે રશિયામાં હતો. તે લખે છે કે “ નેપોલિયને રશિયાના બળવાખોરોને ઉત્તેજન ન આપ્યું તેનું કારણ માત્ર એટલુંજ હતું કે તે પોતે આબ્યતરિક વિદ્રોહને ધિક્કારતો હતો અને કોઈ પશુ દેશમાં ખુનરેણ થતી અટકાવવાની દયાર્દ્ર ઇચ્છાને તે તામે યથો હતો. ”

શિયાળો હવે નજીક આવવા લાગ્યો અને તેની સાથે ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર પડનારી આપત્તિનાં અશુભ ચિન્હ પશુ દેખાવા લાગ્યાં. નેપોલિયનના સૈન્યની સંખ્યાની દર-રોજ કમી થતી હતી ત્યારે શત્રુની વધતી જતી હતી. તેનો ક્રાન્સ સાથેનો અને

રશિયામાં જે જે ઠેકાણે હાવણીઓ હતી તેની સાથેનો વ્યવહાર સીધો અને સરળ રહ્યો ન હતો. હજારો રશિયન સ્વારો દેશમાં ધૂમી વળતા હતા; સીધાસામાનનાં ગાર્ડ લૂંટતા હતા અને નાની છૂટી છવાઈ દુકાનીઓ ઉપર લાગ મળે ત્યારે તૂટી પડતા હતા. આવા કંઈ સંજોગોમાં શું કરવું તે વિષે વિચાર કરવાને સેનાપતિઓની સલામતી. હાજી અને દુઃખદાયક ચર્ચા પછી એમ કરાવપર આવ્યા કે મોરકા છોડવું અને પોલેન્ડમાં શિયાળો બીતીત કરવો.

આખા જગતના ઇતિહાસમાં જેનો નોટો નથી મળતો એવા દારણ્ય યુદ્ધકાર્યમાં રોકામલો છતાં ક્રાન્સનો આર્થિક વહીવટ આટલે દૂર રહ્યો રહ્યો પણ નેપોલિયન એવી કુશળતાથી ચલાવતો હતો કે તેની પ્રજા બારે કરનાં દબાણમાંથી તદ્દન બચી જવા પામી હતી. કર્નલ નેપિયર એક અંગ્રેજ અને નેપોલિયનનો કટો પ્રતિસ્પર્ધી હોઈ તેનો નાશ કરવામાં પોતાની તલવાર વાપરી ચૂક્યો હતો. તે નેપિયર નેપોલિયનની કાર્યકુશળતા અને ચારિત્ર્યની પ્રશંસાપાત્ર પ્રમાણિકતાથી નોંધ લેતાં પોતાના ઇતિહાસમાં લખે છે કે “ ક્રાન્સનો વાર્ષિક ખર્ચ ઇંગ્લંડના કરતાં અડધો પણ ન હતો. દૈનિક પાસેથી રાજ્યની આર્થિક નીતિને ભ્રષ્ટ કરનારી લોભ લેવાની પદ્ધતિનો તે સ્વાકાર કરતો ન હતો. તે પોતાની પાછળ દેવું મૂકી ગયો નથી. તેના સમયમાં દોષ પણ માણસ પોતે ખાસ અધિકારવાળા વર્ગનો છે એવો દાવો કરીને પ્રજાકીય દ્રવ્યનો આગસુપણામાં દુર્વ્યય કરી શકતો નહિ. રાજ્યના નોકરોને સારો પગાર મળતો પણ તેની સાથે તેમને નોકરી પણ સારી રીતે બજાવવી પડતી. તેમનાથી રોટલા ખાંદને ઓટલા ભાંગાતા નહિ. તેણે ચોક્કસ સરકારી હિસાબ રાખવાની પદ્ધતિ સાદી, ચોક્કસાઈવાળી અને બધી બાબતોનો સમાવેશ કરે એવી હોવાથી તેમાં જરા પણ દગો કે ગોટાળો કરી શકાય એમ ન હતું. ક્રાન્સની આર્થિક, આલોગિક અને ખેતીવિષયક સ્થિતિ વિષેની હકીકતોનો સંગ્રહ કરવા માટે તેણે બતાવેલી રીતિ મુજબ તૈયાર કરેલું “ ફેલ્ડ ” નામનું દફતર એકલુંજ તેને પ્રજાપ્રિય બનાવવા માટે પૂરતું હતું. તેના વડે દરેક માણસ સમાજમાં પોતાનો દરજ્જો, પોતાની મિલકતની કિંમત, પોતાનું ખાનગી તેમજ પ્રજાકીય દેવું જોઈ શકતો હતો. તેના વડે વારસાદાર નકકી કરી શકતા, છેતરપિંડી થતી અટકતી, કચેરી ચકવાના પ્રસંગ ઓછા થતા, કરનો બોલો સર્વના ઉપર વાળખીપણે મૂકી શકતો, મહેસુલમાં ઘટાડો ન થાય અને તે છતાં મહેસુલ ખાતાના અમલદારો દૈનિક ઉપર સત્તાવહી કરી શકતા નહિ, અને ગરીબમાં ગરીબ માણસના પણ દુક અને મિલકતને પૂરતું રક્ષણ મળતું. ”

પ્રકરણ ૫૩ મું-ફ્રેન્ચો મોસ્કોથી પાછા ફર્યા

રોકો બરમીસૂત થયા પછી ફ્રેન્ચ સૈન્ય એક મહિના સુધી ત્યાં રહ્યું. નેપોલિયન ત્યાં એક લાખ ને વીસ હજાર માણસો સાથે ઘણા થયો હતો. તેણે આખો મહિનો યાદેલા સિપાઈઓને તાલમ કરવામાં, ખોરાક મેળવવાની જોગવાઈ કરવામાં અને માંદાઓને સાજા કરવામાં ગાળ્યો. ધાયલ સિપાઈઓની તે પ્રેમથી દેખરેખ અને ખરદાસ્ત કરતો. એકે એક સિપાઈ તેને દિલોઝનીથી આહતો હતો. તેમને ફવાખાનાઓમાં પડ્યા મૂકવામાં આવે તો જંગલી, નિર્દય રશિયનો તેમના ઉપર ધાતકીપણું શુભરે અને તેમને રીખાવી રીખાવીને મારે એવી હાલતમાં તેમને છોડી જવા કરતાં પોતાની જાત પર કોઈ પણ જાતનું સંકટ વેડી લેવાનું તે પસંદ કરતો હતો. વળી અલેક્ઝાન્ડર સાથે સમાધાની થઈ જશે એવી પણ તેના મનમાં મજબૂત આશા બંધાઈ હતી.

નેપોલિયનની કુશળ વ્યવસ્થાશક્તિને પરિણામે આખું સૈન્ય પાછું સતેજ થઈ ગયું અને નાસીપાસ તથા દયામણ્યા ન દેખાતાં બધા સિપાઈઓ હતા તેવા પાછા સજ્જનાં કાળજી કંપાવે એવા બની ગયા. તેમને સહેનશાહ ઉપર અનદદ વિશ્વાસ હોવાને લીધે તેઓ આનદી અને નિશ્ચિંત થઈ ગયા. માત્ર એકલા નેપોલિયનેજ માથે ઝગમગ રહેલા સંકટને પૂરેપૂરું જોઈ લીધું હતું. તેની ચિંતા અમાધારણ હતી. તે ફિક્કો, ફૂશ અને અસ્થિર બની ગયો હતો.

હવે અક્ટોબર માસ ખેઠો હતો. ઝાડ ઉપરનાં પાંદડાં ખરવા લાગ્યાં હતાં. ઉત્તર દિશાએથી ઠંડો પવન ફૂંકાવા લાગ્યો હતો. નેપોલિયને છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષનાં યુગ અને હવામાનનાં પત્રકો શિયાળો સાધારણ રીતે ક્યારે ચડે થાય છે તે જાણવા માટે તપાસી જોયાં હતાં, પણ આ વર્ષે તેરમી અક્ટોબરે એટલે અગાઉના કોઈ પણ વર્ષ કરતાં ત્રણ અઠવાડીયાં આગમ્ય ખરડું વરસ્યું.

આ દેખાવ જોઈ નેપોલિયન લચ્ચીત થયો. તેજ પછે મોસ્કો છોડીને પોલેન્ડમાં શિયાળો ગાળવાનો તેણે ઠરાવ કર્યો. પોલેન્ડ જવું સહેલું ન હતું. એક હજાર માણસ

જેટના વિશાળ ઉત્તમ વેરાન પ્રદેશમાં યદને પસાર થવાનું હતું માર્ગે ખરફથી પૂરાઈ ગયા હતા, રશિયન સ્વાયે તીડનાં ટોળાની માફક ચોતરફ દોડદોડ કરી રહ્યા હતા એવા સંજોગોમાં એક હજાર માઇલની મજલ કાપીને પાછા હાંવાની મુશ્કેલીનો વિચાર કરતાં પણ એન લયલીત યવા વગર રહેતું નથી, પણ ખચવાનો એજ નાત ઉપાય હવે રહ્યો હતો અને નેપોલિયનને તેજ સ્વીકારવો પડ્યો.

લશ્કર જતાં પણ નિરુત્સાહી ન થાય અને ચતુર એટલી ન જાય તે માટે અતિ લય દીર્ઘદષ્ટિથી અને ખહારથી બેપરવાઇનો ડાળ કરીને આ કામ લેવાનું હતું જે રસ્તે યદને ફ્રેન્ચ સૈન્ય મોસ્કો આવ્યું તેને રશિયનોએ બાળીને એવો સદ તર ઉત્તમ કરી નાખ્યો હતો કે તેથી બીજાને માર્ગે યદને જવાનું તેણે નહીં ક્યું અતિશય સલાહથી માદા અને ધાયલ સિપાઇઓને બની શકે તેવી સમવડ અને આરામવાળા ગાડીઓમાં બેસાડીને સારા રક્ષણ નીચે રવાના કરવામાં આવ્યા અઠારમી અક્ટોબરે ખાખીના લશ્કર સાથે નેપોલિયને મોસ્કો છોડ્યું. રશિયન સેનાપતિ તેની બધી કિલ ચાલ તપાસી રહ્યા હતા તે ફ્રેન્ચ સૈન્યને પાછળથી હરાન ન કરે તે માટે થોડું સૈન્ય મોર્ટિયરની સરદારી નીચે મોસ્કોમાં પણ રાખ્યું અને બની શકે તેટલો ટકાવ કર્યા પછીજ ઉકેલેલી ધડીએ મોસ્કો છોડ્યું એવી સૂચના તેને નેપોલિયને આપી

તે હથથુધી સમજે ઠેકાણે જતોજ આવ્યો હતો ચતુના રાજ્યના ખરાબર મધ્ય ભાગસુધી તે પહોંચી ગયો પણ તેની ગતિને માત્ર રોકી શક્યું ન હતું રશિયન સૈન્ય કેનોમાં આગળ મજબૂત પકાવ નાખીને ઉભું હતું તે તરફ હવે તે વિશ્વવધ્વજન ફફડાવતો જતો હતો અને ત્યાં પણ ચતુને છક્ક ખવરાવીને યોગ મહિના પોલેન્ડમાં ગાળવાના ઈરાદાથી તે નીકળ્યો હતો તેણે સૈન્ય વિનયવત સૈન્યની માફક હલતાથી અને મહાનગીથી કૃત્ય કરતું હતું મહારાટ, લય, અને નિરાશા તેમના હૃદયમાંથી ઉડી ગયા હતાં

ઓગણીસમી અક્ટોબરે ફ્રેન્ચ સૈન્ય નાની હાથમાં ગોડવાઇને બપવસાપૂરકે ચાનવા લાગ્યું. હવા ઠંડી હતી પણ આકાશ સ્વચ્છ હતું તારાઓ ક્રમક્રમતા હતાં થોડી વારે સૂય ઉગ્યો અને ખરફથી દકાયલી ટેકરીઓનો પ્રદેશ તેના તેજથી જળ હળી રહ્યો આ ચિન્હ આવાજનક હતાં જે દિવસસુધી વગર હગડે તેઓ આ ગળ વધ્યા આઠ હજાર સિપાઇઓની ટુકડી મોર્ટિયરની સગદરી નીચે મોસ્કોમાં રહી હતી રશિયન સૈન્ય એટલી ઓગી સખ્યામાં એકઠું થયું હતું કે તેઓ તરફથી ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર પાછળથી ડુમલો થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ હતો વળી મોસ્કોમાં દારૂઓના એટનો હજાર બેગે કરવામાં આવ્યો હતો કે બધા સાથે લાઇ જવાય એમ ન હતું તેમ તેને ચતુના હાથમાં જતો અદ્યવધાની પણ જરૂર હતી નેપોલિયન ખહાર અને રાજકીય સેનાપતિ મોર્ટિયરને એટલો અને તેમથી ઘણા પનાં

તેણે જેટલી પણ સરળભાવે ક્યું, “હું તમારી ફતેહ ઉપર આધાર રાખું છું. આપણે ધણીવાર આત્મચલિદાન આપનાં પડે છે.”

તે નિહર ચોદાએ જરા પણ ખમડયા વગર પોતાની જોખમભરેલી જગ્યા સ્વી-કારી લીધી. તેની આસપાસ રશિયન દળ અપાઠ માસના વાદળની માફક ગમતું ગયું. ક્રેન્ચ સૈન્યને સરસામાનનાં અગ્રસંહિત મોરકો છોડતાં ચાર દિવસ લાગ્યા ત્યાં સુધી તેણે દુસ્મનોને બહાદુરીથી ખાળી રાખ્યા. જે પુરમે ઉપર ઉમેા રહીને તે સડતો તેનાં બોંયરામાં હળરો ખાંડી દાડગોળા ભરેલો હતો. ચતુની તોપોના ગોળા ધડધડ વરસતા હોવાથી એક તણખો પણ તે દાડગોળાને લગે તો તે પોતે આપા સૈન્ય-સંહિત હવામાં ઉડી જાય તેમ હતું; છતાં પણ લેશમાત્ર પણ ડ્યાં વગર ચકેર-માંથી પસાર થતા પોતાના મિત્રોનું રક્ષણ કરવા માટે ઉકેલેલો માણસ નીકળી જતાં સુધી પણ તે અડગપણે ઉમેા રહ્યો. હવે આખરની પળ આવી પહોંચી, તેની ફરજ પૂરી થઈ. બોંયરામાં ભરેલાં દાડનાં પીપ સળગાવી મૂકવા માટેની જામ-ઝીઓ તેણે તૈયાર ગોઠવી રાખી હતી. માત્ર દીવાસળી ચાંપવાનીજ વાટ હતી. મોર્ટિયર અને તેનાં માણસો ઉત્તાવળે પગલે તે જવાલામુખીના શિખરપરથી ઉતરી પડ્યાં અને તરત દીવાસળી ચાંપાઈ. લૂટવાને અધીરા બનેલા રશિયનો લૂપ્પ્યા તીક્તી માફક આગળ ધસ્યા; પરંતુ પૃથ્વીનાં પડે પડે તોડી નાખે અને આકાશને પણ ચીરી નાખે એવો પ્રચંડ ધડાકો થયો. કેન્સલીનનો જખરદસ્ત મહેલ હવામાં ઉડી ગયો અને તેની સાથે હળરો રશિયનોના પણ પુરમે પુરયા ઉડી ન્યા. ભારવડીઆ, વાંલકા, પાંચરો જે આકાશમાં ઉડ્યા હતા તે ધડાધડ જમીનપર વરસવા લાગ્યા અને નીચે ઉમેલા રશિયન સૈન્યનો કચ્ચરઘાણુ નીકળી ગયો. આ વખતે નેપોલિયન મોરકોથી ત્રીશ માઇલને છેટે હતો. એટલે દૂરથી સમજાએ આ જયાનક ધડાકો સાંભળ્યો અને તે દાગ મોરકો પડ્યાના સમાચાર તેમણે જાણ્યા. મોર્ટિયરે હવે નાસવા માંડ્યું અને થોડા વખતમાં તે મુખ્ય સૈન્યને જમ મળ્યો.

૨૩ મી અક્ટોબરે નેપોલિયન મોરકોથી સાડ માઇલ દૂર નીકળી ગયો. અદાર હળર ક્રેન્ચ અને ઇટાલિયન સિપાઇઓ લઇને તેનો સાવકો પુત્ર સુજિન તેની મદદે ચાલ્યો આવતો હતો, અને માત્ર બારજ માઇલ દૂર હતો. ચાર વાગે તેના લાંબી મજલથી ચાકેલા સિપાઇઓ ઉધતા હતા. તેવામાં પચાશ હળર રશિયનોએ તેમના ઉપર છાપો માર્યો. સુજિને સમયસચકતા વાપરી લશ્કરને સાવધ કરી ચૂક્યહ કરી દીધું અને સખત લડાઈ લડ્યા પછી ભારે ખુવારી સાથે રશિયનોને તેણે જંગ-લોમાં મારી કહાડવા. નેપોલિયન ખીન્ને દિવસે ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને પુત્રને ગર્વ-સંહિત બેટીને ક્યું, “આજનું તારું પરાક્રમ સર્વોત્તમ ગણાયે.”

હવે તેમને સાંકડી ખાંણમાંથી પસાર થવાનું હતું. એ ખાંણમાં તેમના કરતાં

વધારે મોટું રશિયન લશ્કર ધણીજ મળખૂત જગ્યાએ ગોઠવાઇને તેમનો માર્ગ રોકીને ઉભું છે એવા સમાચાર મળ્યા. બાતમી મેળવવાને જનરલ બેસિયર્સને આગળથી મોઢલવામાં આવ્યો. તેણે કહેવડાવ્યું કે એક લાખ અને ત્રીસ હજાર રશિયનો ખીણે ખીણે અને ટેકરીએ ટેકરીએ ગોડવાઇ ગયા છે અને તેમણે પસંદ કરેલી જગ્યા એવી સુદૃઢ છે કે તેમના ઉપર દુમલો કરીને તેમને હાવાય એમ છેજ નહિ. આ સમાચાર સાંભળીને નેપોલિયન સ્તબ્ધ થઇ ગયો. તેનું માથું છાતીપર ઢળી પડ્યું અને અદ્યવાળી ધણીજ ઉંડા અને ઉદ્દેગલયાં વિચારમાં ડૂબી જઇને તે ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. તે આખી રાત ઉંઘેજ નહિ. પધારીમાં જરા આડો ઘયો પણ તરતજ પાછો ખેંચે યયો. નકશા જોઇ વળ્યો. હજાર જાતની પૂછપરછ કરી. તેના ચિંતાની ચંચળતાવડે તેની ચિંતાતુર હાલત જણાઇ આવતી હતી; પરંતુ જે મહાન આકૃતમાં તે ઘેરાયો હતો તે સંબંધી એક પણ શબ્દ તેના મોંમાંથી નીકળ્યો નહિ.

રશિયન સ્વારોનાં ટોળાં ઠેર ઠેર ધૂમતાં હતાં એવી ખબર હોવા છતાં તે ચાર વાગે અંધારામાં ઉડીને થોડા માઇલ ફરી આવ્યો. એટલામાં સેનાપતિ બેસિયર્સ પણ આવી પહોંચ્યો. અંધારામાં ને અંધારામાંજ નેપોલિયને સરદારાને એકા કપા ખીણોમાં ગોડવાયેલું રશિયન સૈન્ય અને તેમનું મળખૂત તોપખાતું જોતાં તે રસ્તે થઇને જવું એ આખા લશ્કરનો જણી જોઇને નાચ ફરી નાખવા જેવું સર્વને લાગ્યું.

આખરે ધણીજ નાસીપાસી અને ખેદ સાથે નેપોલિયને પોતાના મુકરર કરેલો માર્ગ છોડીને પ્રથમ પોતે જે રસ્તેથી મોસ્કો આવ્યો હતો તે રસ્તા તરફ વળવાનો ઠરાવ કર્યો. અહિંથી હવે તેના કમનસીબની શરૂઆત થઇ. અહિંથી તેનો સુખ નમ્યો. અત્યારસુધી તેણે કદી હાર ખાધી ન હતી. તેણે મોસ્કો છોડ્યું હતું પણ તે શત્રુથી હારીને નહિ પરંતુ પોલેન્ડમાં સિમાળો ગાળવા મરેજ છોડ્યું હતું; પણ આ પ્રસંગે ક્લેબાની ખીણ આગળ તેણે પહેલીજવાર શત્રુ સૈન્યને પોતાના કરતાં ઘણું બળવાન ધારીને પાછાં પગલાં ભર્યાં. અહિંથીજ તે અત્યંત દુઃખદાયક ક્લેવેલી કે જેનો ઈતિહાસમાં જોડો મળી આવતો નથી તેનું પથરણું મંડાવ્યું. સાતસો પચાસ માઇલના પ્રદેશમાં માત્ર બેજ ઠંઢાણે નેપોલિયનનાં લશ્કરી શાણાં અને અનાજના બંડાર હતા. ત્યાંજ માત્ર તેના સૈન્યને ખોરાક અને આરામ મળવાનો સંભવ હતો. બાકીના તમામ પ્રવાસ બરફવાળા પ્રદેશમાંથી જવાની મુશ્કેલી, અન્નવસ્ત્રની તંગી અને તે ઉપરાંત તેમને પળે પળે રંજાડતી શત્રુના સ્વારોની ટોળાઓ, એ સર્વ અસહ્ય મુશ્કેલીઓની વચ્ચે કરવાનો હતો.

છતાં પણ હજી નેપોલિયનના નામ માત્રથી તેના શત્રુઓના મનમાં જે ભય પેદા થતો હતો તે તો હજી કાંઈમજ રહ્યો હતો. આશ્ચર્યજનક ખીના એ બની કે આવો.

મગજન મોરચો નાખીને ઝાઝવાપણું રશિયન સૈન્ય નેપોલિયન નજીક આગ્યો છે એટલું સાંભળીનેજ મમરાઈ મયું અને પોતે લીધેલી મગજન જગ્યા છોડીને દૂર નારી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યું ! એક જાગ્યો ત્યારે તેમનાથી કરીને નેપોલિયન અવળે રસ્તે જવા લાગ્યો ત્યારે તેજ વખતે રશિયનો તેનાથી કરીને આપા જવા લાગ્યા હતા; પણ એકે પક્ષે પોતાની દિલ્લચાલથી સામા પક્ષને બિનવાકેફ રાખ્યો હતો. નેપોલિયનને યુગ્મસૈન્યની દિલ્લચાલની ખગર પડી હોત તો તે પોતાના અમલદારો પ્રમાણે બેધડક આગળ વધ્યો હોત અને ક્રેન્ચ સૈન્ય બંધકર વિપત્તિમાંથી બચી જત; પરંતુ કેટલીકવાર સાધારણ રીતે કેટલાક નજીક જવા બનાવોમાંથીજ જગતની મહાન ઘટનાઓ ધણ છે !

૨૬ મી અક્ટોબરે ક્રેન્ચ સૈન્યે પાછાં પગલાં ફર્યા. દરેક સિપાઈ તેના સરદારના જોડેલોજ પિન્ન થયેલો હતો. જે યુગ્મને તેમણે અનેકવાર સંઘ ધામની માફક ઉઘાડી દીધા હતા તેમની સામેથી તેઓ ચૂપચાપ નીચી નજર કરીને ઉઘાડીને પછે પાછે પગલે હડયા. ક્રેન્ચો પાછા હડયા છે એવી ખગર રશિયન સૈન્યને પડી કે તરતજ તેમણે તેમની પૂંક લીધી. કાંઈ પણ સંકેતને કંપારી ઉપજાવે એવી હેવાનિયતભરી વર્તણૂક આ પ્રસંગે રશિયાએ બતાવી. બીજા દાયકાના આ લડાઈમાં દયા અને સૌજન્યનો વધારો ઉપયોગ કરવામાટે નેપોલિયને પોતાથી બનતો સધળો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પોતે જે અદેશમાંથી પસાર થતો હતો તેને ખામમાલ કરવાની મનાઈને લગતું જે જાહેરનામું તેણે પ્રકટ કર્યું હતું તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે “ રશિયનાં સંકેતોમાં ઘટ્ટિ કરવા જતાં મારું હૃદય કંપે છે. થોડાક રશિયન બદમાશો જેઓ જંગલી અસભ્ય પ્રજાની નીચ યુદ્ધનીતિ મદલ્યુ કરે છે તેમને સજા કરવા જતાં હજારો ખેડૂતોને પામમાલ કરવાનું હું ઈચ્છતો નથી; અને મિત્રાણ બે લાખ ગુલામ જેવા મજૂરો જેઓ આ જંગલીપણામાં જાગીદાર નથી તેમને ગુજરાનના સાધન વમરના કરી મૂકવાનું હું પસંદ કરતો નથી. ” તેણે રશિયન સેનાપતિને પણ પત્ર લખીને લડાઈ વધારે મદાની ભરેલી રીતે ચલાવવા વિનંતિ કરી; પણ તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “ રશિયન પ્રજાના સ્વદેશપ્રેમને હું રોષી લાકતો નથી. ” અસ. પછી આસુરી વૃત્તિએ પૂરેપૂરો ઉછાળો માર્યો. ક્રેન્ચો ઉપર દરેક જાતનું ધાતકીપણું ગુજારવામાં આવ્યું અને તેના બદલામાં તેમણે પણ કેર વર્તાવ્યો.

૨૮ મી તારીખે ક્રેન્ચો બીજી વાર બોરોડિનોના મેદાન આગળ આવી પહોંચ્યા. હજી પણ વરઝોએ આંધાં કરડી ખાધેલાં હજારો મુસદ્દાં સ્થળને બચાનક બનાવી રહ્યાં હતાં. લડાઈમાં ધડાઈને રીઝ થઈ ગયેલા સિપાઈઓ પણ આ ત્રાસદાયક દેખાવથી કંપારી ખાઈને બોલ્યા ચાલ્યા વિના એ જગ્યા વટાવી જવા લાગ્યા. ૨૯ મી તારીખે તેઓ એક જૂના મક આગળ આવ્યા. એ મકનો હાલ લશ્કરી દવાખાના

તરીકે ઉપયોગ યોગ્ય હતો. પૂરતી ગાડીઓ મળી નહિ એ બદલે ધણી વાવલ થએલા સિપાઇઓને પડ્યા રહેવા દોવેના જોઇને નેપોલિયનને ઘણી નવાઈ લાગી તેણે હુકમ કર્યો કે ગમે તે પ્રકારની ગાડી હોય તોપણ તેમાં ઓછામાં ઓછા એક સિપાઇને તો મેસાડી લેવોજી આ હુકમનું પૂરેપૂરું પાલન થતાં સુધી તે જતે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

નેપોલિયન અત્યારસુધી લડકરના પાછલા ભાગ સાથે ચાલતો હતો. ૩૧ મી તારીખે વિયેરમા ગામ આગળ પોતાના ચક્રિયા સિપાઇઓને આરામ આપવા માટે તેણે બે દિવસ સુધી કુચ ચોખાવી પછી લડકરના પાછલા ભાગની સરદારીની જોખમ-ભરેલી જગ્યા માર્શલ તેને આપવામાં આવી. ૨ જી નેવેબરે પાછી કુચ શરૂ થઈ ફ્રેન્ચોના પાછલા ભાગમાં ત્રીશ હજાર માણસોનું મૈન્ય હતું તેના ઉપર સાઠ હજાર રશિયનો તૂટી પડ્યા. ફ્રેન્ચ સિપાઇઓમાંના ધણીકાના ધા હજી રૂઝાયા ન હતા કોઈના શરીર ઉપર પાટા હતા તો કોઈના હાથ ઓળામાં હતા એવી હાલતમાં પણ તેઓ સાત કનાક સુધી એવા મરણીયા યદને લલચા કે રશિયનોને નાસવું પડ્યું, અને ફ્રેન્ચો આગળ વધ્યા.

૬શ દિવસમાં નેપોલિયને ત્રણસો માઇલની મજલ તો કાપી નાખી તોપણ હજી ચાલવાનું બાકી હતું પાછળથી આવતું શત્રુસૈન્ય દિવસે દિવસે વધારે બળવાન અને હિંમતવાન મનતું હતું. પાંચમી નેવેબરની સાંજે આમરમાં વાદળ ઘેરાયું જંગનનાં ઝાડોમાં યદને પવન કારમી રીતે પુફકાડ કરતો વાવા લાગ્યો અને ચાક્રિયા સિપાઇઓ કડીથી કડી જવા લાગ્યા મધરાતે બરફનું લયકર તોફાન શરૂ થયું, ડાવણીનાં તાપણાં હોનવાઈ ભાં અને ઉઘાડ મેદાનમાં સૂતેલા સિપાઇઓ ઉપર બરફનો વર સાદ વરમરા લાગ્યો સવાર પડી પણ સ્થિતિમાં સુધારો થયો નહિ સૂર્ય તો દેખાતોજ નહિ આકાશમાંથી વરસાદની પેઠે વરસતા બરફથી સિપાઇઓની આંખો પૂરાઈ જવા લાગી તેઓ ગભરાયા અને કશી તરફ જવું તેની ગમ નહિ પડવાથી આમતેમ અથડાવા લાગ્યા પવન તેમના પાતળાં કપડાંમાં યદને સાસરો નીકળી જતો હતો તેમનો શ્વામ પણ મોમાંથી નીકળતાજ કડી જતો અને બરફ ખનીતે દાડીએ મોગી જતો તેમનાં અંગ કડીથી અકડાઈ ગયા અને હારમધ ચાલી ન શકવાથી અવ્યવસ્થિત ટેળાઓમાં તેઓ રૂંટો કાપવા લાગ્યા રસ્તામાં ગઈને દોષ્ટ વાગવાથી અથગ બરફથી ઢાકાયના ખાડામાં પગ પડનાથી જે પડી જતા તેમનાથી ઉઠીને ઉભા થવાનું નહિ બરફના પડ નીચે તે ચોડાજ વખતમાં ઢાકાઈ જતા અને નાનો સફેદ બરફનો ટેકરો બની જતા.

ઉપર તથા આમપાસ બગડતું તોફાન અને ઉજ્જડ વેરાન પ્રદેશ સિવાય બીજી કોઈ નજરે પડે એમ ન હતું ચોડાક પાઇન જાતિનાં વૃક્ષ તહિ ઉગેના જૂઠું રચળની વેરાનતામાં અને ઉદાસીનતામાં વધારો કરતાં હતાં. સખ્યાબધ સિપાઇઓ અને

ધોડાઓ ટપાટપ પડી પડીને મરી જતા સિપાઇઓના હરી ગએલા હાથમાંથી બદ્દકા પડી જતી અને ફેટલાકના હાથ હરી જમને હથિયાર ઉપરજ ચોંટી જતા. જંગલી કાગડાઓનાં ટોળાં ભયાનક ચીસો ખાડીને તેમની ઉપર ઉડાડ કરતાં અને જમીનપર પડેલા સિપાઇનો છવ જવા પહેલાંજ તેનું માસ કઢાડી ખાતા.

આ કુદરતી આફતમાં વધારો કરવા આવતા હોય તેમ રશિયન સ્વારોનાં ટોળે-ટોળાં મિચારા હરી જતા ક્રેન્ચ સૈન્યની આસપાસ ભમ્યાજ કરતાં અને વારંવાર તેમના ઉપર તૂટી પડતાં. આ જંગલી પશુદળ નરાધમો હાથન ધએલા અને મરવા પડેલા ક્રેન્ચ સિપાઇઓનાં કપડાં ઉતારી લેતા, પડેલા ઉપર તલવારના પ્રહાર કરતા, ઉપરાઉપરિ ચંગીનેના ગોદા મારતા અને અસલ વેદનાથી જ્યારે તે મિચારા તરફડતા અને બરફમાં ઉધાડા શરીરે મરી જતા ત્યારે દૈન્ય જેવા રશિયનો ખડખડ હસતા અને મરફરી કરતા.

રાત પડી-મમાનક રાત્રિનો અમલ શરૂ થયો. આરામ લેવાની કે બરફની વૃષ્ટિ-માંથી રક્ષણ મેળવવાની કોઈ પણ જગ્યા મળતી નહિ. તાપણી સળગાવવા બેટલાં સૂકાં લાકડાં પણ ભેવામાં આવતાં નહિ. બરફનાં તોફાન અને ઠંડા પવનના ધ્રુમવાટ તો નિર્દયપણે તેમનું કામ કર્યેજ જતાં હતાં. ચારે દિશાએ બરફ બરફને બરફજ પથ-રાઈ રહ્યું હતું. થાક્યા, જૂખ્યા, ઠીંધી મૂજતા ભાગ્યહીન ક્રેન્ચ સિપાઇઓ મરફથી ઢંકાયલી જમીન ઉપર સૂઈ જતા અને સૂતા તે સૂતાજ. તેમનામાંથી હળસે માણસો ફરી ઉઠવાજ પામતા નહિ. ધોડા પણ માણસોની માફકજ મરવા લાગ્યા. મરેલા ધોડાનાં આમડા સિપાઇઓ ઉખેડી લેતા અને તેના વડે પોતાનાં શરીર ઢંકતા. કોઈ કોઈવાર સિપાઇઓને જેવો તેવો પણ કાંઈક પૌષ્ટિક ખોરાક મળે તેટલા માટે જીવતા ધોડાઓને મારી નાખીને તેમનું ગરમાગરમ માંસ આપવામાં આવતું પોતાની સાથે કડીએ પ્રખળ અસહકાર સાધ્યો તે માટે રશિયનોએ ઈશ્વરનો અને તેમના સંતપુરુષોનો આભાર માન્યો અને કંડી વધારે વખત ચાતુ રહે તે માટે તેમની પ્રાર્થના કરી.

આખરે સોળ કલાકની લાંબી ભયકર રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ. જાવણી અને આસપાસનો ત્રાસજનક દેખાવ બેધને સખતમાં સખત દેખાનો માણસ પણ સ્તબ્ધ બની જતો. રાત્રે ગોળકુડાળામાં બેઠેલા સિપાઇઓ ત્યાંના ત્યાંજ હરી ગએલા હતા અને તેમના ઉપર બરફનો ચર જમી જવાથી ત્યાં નાના નાના અસખ્ય બરફના ટેકરાઓ બની જતા હતા.

માર્ચલ ને અસાધારણ પરિશ્રમ કરીને ઉપર કહી તેવી વિપત્તિમાં ધેરાયલા મૈન્યનું પાછળથી રક્ષણ કરતો આવ્યો આવતો હતો તેની આમખાસ શત્રુમૈન્યનું દળ જમતું હતું. તેઓ તેના ઉપર વારંવાર હુમલા કર્યાજ કરતા હતા. તેમની સાથે તે માધવે માધવે હોમો રહી રહીને વડતો; અળખમ જેવા લશ્કરી ઘવપેચથી શત્રુના બૂહને બેદીને

ધણે દૂરસુધી તેમના ધનસમૃદ્ધમાં તે ધૂસી જતો. આ પ્રસંગે તેણે બતાવેલું પરાક્રમ અને કૌશલ્ય જોઈને જંગલ ચક્રિત થઈ ગયું.

‘બયાનુક રોઝિ પૂરી થતાં પાંદું ફ્રેન્ચ સૈન્ય અવરજી વિટબ્જાઓની પરપરાઓ સહન કરતું આમળ આણ્યું. પગલે પગલે તોપોનાં અને સીધાસામાનનાં ગાડાં છોડી દેવાં પડતાં. બુવાન સિપાઈઓ હવે બેતાલીમ બની ગયા. અમલદારો અને સિપાઈઓ હવે અગ્યવરિયતપણે ગમે તેમ ચાલતા હતા. માત્ર બાદશાહી અંગરક્ષકોની પડતરોજ તેમની પ્રતિષ્ઠા અને તાલીમ બળવી રાખ્યાં હતાં.

લશ્કરની દુર્બલસ્થા અને પાયમાલીથી માર્શલ ને એટલો કાયર થઈ ગયો કે તેણે પોતાની હૃદયબેદક રિયલિતો હેવાલ કહેવા માટે એક અંગરક્ષકને નેપોલિયન પાસે મોકલ્યો. હવે આ વિપત્તિમાંથી બચવાનો કોઈ પણ ઈલાજ રહ્યો નથી અને પોતાને માથે એક પછી એક પડતી વિટબ્જાઓ મૂગે મોઢે સહન કર્યાં સિવાય તેમને છૂટકોજ નથી. માર્શલ તેનો સદેશો પૂરેપૂરો સાંભળવા જોટલી ધીરજ તેનાથી રાખી શકાઈ નહિ. તેણે કહ્યું, “સરદાર, હું તમારી પાસે એ બધી વિગતો સાંભળવા ચલાતો નથી.” આ વિપત્તિપૂર્ણ પ્રવાસમાં નેપોલિયન ચાંત, ગંભીર અને સર્વ પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરવાને તૈયાર થઈને બેઠો હતો. શારીરિક દુઃખની તો બધું તેના ઉપર લેથમાત્ર પણ અસર ન થતી હોય તેમ તેના મોંમાંથી કચવાઈતો ઉદગાર સરખો પણ કદિ સંભળાતો નહિ. માત્ર તેની નજીકનાં માણસોનેજ કોઈ કોઈવાર ખબર પડી જતી કે તેને અસાધારણ માનસિક પીડા થતી હતી.

નવેમ્બરની નવમી તારીખે તે રમ્બોલેરેક આવી પહોંચ્યો. અહિં તેણે પોતાના સિપાઈઓને માટે ખોરાક, વસ્ત્ર અને આશ્રય મેળવવાની આશા રાખી હતી પણ આવતાંની સાથેજ તેણે ખરાબી અને બનાજના સંપૂર્ણ અભાવની નિશાનીઓ જોઈ. માત્ર બંડારમાં પુષ્કળ દારૂ હતો. મરણીઆ થએલા સિપાઈઓએ તે દારૂ ઉપરાંત પીધો, છાંટા થઈ ગયા અને બરફવાળી ઉધાડી શેરીઓમાં પડીને દયામણી દ્વાલતમાં મરી ગયા. સવારમાં બુએ તો સડો ઉપર ત્યાં ત્યાં મુઠાં ને મુઠાંજ પડ્યાં હતાં. અહિંથી નેપોલિયને મેરડો જતી વખતે બનાજનો અથામ બંડાર બરાબી રાખ્યો હતો પણ તેમાંનું આ વખતે કશુંજ ન નીકળ્યું.

આ અણીને વખતે બનાજનાં ગાડાંની એક ટુકડી ત્યાં આવી પહોંચી. નેપોલિયને તરતજ માર્શલ તેના સિપાઈઓને માટે તે રવાના કરાવી દીધી અને કહ્યું કે “જેઓ અત્યારે આપણા રક્ષણને માટે લડે છે તેમને આપણે આપણા પહેલાં જમાવવા જોઈએ.” તેજ વખતે તેણે માર્શલ નેને કહેવડાવ્યું કે તમે રસિયન લશ્કરને થોડા દિવસ તો જરૂર રોકી રાખજો કે જેથી કરીને મને મારા લશ્કરને આરામ આપવાનો તથા તેમને મુઅવરિયત કરવાનો વખત મળે. આ દુકમ તે

અપરાજિત થોદાએ માથે ચડાવ્યો અને રશિયનોના હુમલા સામે માત્ર ખયાલ કરી-
નેજ બેસી ન રહેતાં તેણે તેમના ઉપર હુમલો પણ કરવા માંડ્યો અને એવો દૃઢ
આગ્રહ કરીને લડ્યો કે તેમને નાસવું પડ્યું. તેની પાસે, પૂરતી તોળો અને દારૂગોળો
પણ ન હતાં પણ કદિ પણ શિથિલ ન થાય એવું દૃઢ હૃદયબળ તેની પાસે
અનુભૂત હતું. સામાન્ય સિપાઇઓની દારમાં હાથમાં બંદુક લઇને જ્યાં ગોળાઓની
ઝડી વરસી રહેતી ત્યાં તે જીવની દરકાર કર્યા વગર ઉભો રહેતો. તેણે આ પ્રકારે
એક મરણીઆ સિપાઇની હિંમત ઉપરાંત સર્વ રીતે પ્રતીક્ષા સેનાપતિની કુશળતા
ખતાવી. અત્યંત ચાલાકીભરેલા લશ્કરી દાવપેચવડે તથા તેના સિપાઇઓ યાદોમ
કરીને મોતને તુચ્છકારીને લડતા હતા, તેથી તેણે રશિયનોને એવા તો હંફાવ્યા કે
જેથી નેપોલિયનના લશ્કરને ચોવીસ કનાકનો આરામ તો મળીજ ગયો.

સ્માલેસ્કમા નેપોલિયનને પારિસથી આવેલો ધણો જરૂરી પેગામ મળ્યો. રાજ-
ધાનીમાં મુશ્કેલીઓ વધતી જતી હતી. રશિયામાં ફ્રેન્ચ સૈન્ય ઉપર પડેલી મુશીબ-
તોથી થએલી ખુવારીનો લાભ લઇને કેટલાક કવત્રાખોરોએ રાજસત્તાને ઉચલાવી
નાખીને તેની જગ્યાએ ઘેરીઆ રાજતંત્ર સ્થાપવાની કોશિષ કરવા માંડી હતી માયેટ
નામના એક અધિકારીએ નેપોલિયનના મરણની અફવા ફેલાવી હતી, અને એવા
મમાચારથી પ્રજામાં જે ગભરાટ ફેલાયો તેનો તેણે લાભ લીધો હતો. થોડા પ્રજા-
કીય અગરક્ષકોને પોતાના પક્ષમાં ફેડી લીધા અને પોતાના હાથમાં રાજતંત્ર લઇ
શેવા તેણે ધણોજ ઉદ્ધતાઈભરેલો પ્રયત્ન કર્યો. તેને સત્તાધારીઓએ પકડીને રાજ-
દ્રોહી તરીકે ગોળીથી ડાર કરાવ્યો, પણ આ બનાવમાં એટલું તો સ્પષ્ટ સ્પષ્ટ રહે-
લુંજ હતું કે ફ્રાન્સની શાંતિનો આધાર માત્ર નેપોલિયનના આધુન્યપરજ રહેલો
છે, ફ્રાન્સમાં રાજસત્તા હજી પૂરેપૂરી જામી નથી, અને સહેનસાહતુ મરણુ નીપજ-
તાજ જૂદા જૂદા રાજનૈતિક પક્ષો વચ્ચે આભ્યંતરિક વિદ્રોહ જગ્યા વિના રહે-
વાનો નહિ.

આ પેગામ વાંચીને નેપોલિયનને ધણોજ દોભ થયો. તે સમજી ગયો કે તેના
મરણના સમાચાર ફેલાતાજ સામ્રાજ્યને ઉચલાવી નાખવાનો પ્રયત્ન થશે, ખૂનખાર
આભ્યંતરિક કલહ શરૂ થશે અને જે રાજ્યતંત્રને તેણે અત્યંત પરિશ્રમ અને કાળ-
જીથી પોષ્યુ હતું, જે રાજ્યતંત્ર ફ્રાન્સને માટે કલ્યાણુપ્રદ નીવડશે એવી તેણે
આશા રાખી હતી, જે રાજ્યતંત્રના જનક તરીકે લવિધ્યની પ્રજા તેણે કૃતઘતા-
પૂર્વક સ્મરણુ કરશે એવી તેને હિમેદ હતી, તે રાજ્યતંત્ર માત્ર તેના સર્વોપરિપણુ
ઉપરજ ટકી રહ્યું હતું અને તેના મરણુ પછી તરતજ છિન્નલિન્ન થઈ જવાનું
હતું. તેનો પરમ પ્રિય દેશ તેના મરણુ પછી પણ સુખશાંતિમાં રહે એવી આશાથી
રાજ્યતંત્રને મજબૂત અને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે તેણે અહોનિશ પ્રયત્ન કર્યો હતો.

તે હેતુની સિદ્ધિને અર્થે તેણે બારેમા બારે આત્મખલિત્વન આપ્યું હતું, પ્રાણુધિક ઉદારચરિતા જોસેફાઇનનો ત્યાગ કરીને, આસ્ટ્રિયાના પામર રાખની પુત્રી સાથે તેણે એજ હેતુથી વિવાહ કર્યો હતો, પરંતુ હવે તેને બારે નિરાશા અને ખેદ સાથે માનમ પડ્યું કે તેના પુત્રના હક્કની કાંઈ પરવા કરવું ન હતું હવે તેને સમજાયું કે બિચારી માનભગ યએલી જોસેફાઇન આસ્ટ્રિયાની રાજપુત્રી કરતાં તેને અને ક્રાન્સને વધારે સમજાઈએ આપી થકત જોસેફાઇનને અન્યાય આપવાનો તેનો લેશ માત્ર પણ ધગે ન હતો એ તો ગેરસમજ અને અજ્ઞાનથીજ યએલું પાપ હતું, પણ પાપ તો હતુંજ એ પાપ તેણે આખા જગત સમક્ષ કહ્યું હતું અને આખા જગત સમક્ષ તેને બચકર શિક્ષા પણ મળી. તેણે બારે પદ્ધત્તાપ અને ઉદ્વેગ સાથે કહ્યું કે મારી પોતાની ગજબાનીમાં, બાગ બાર વરસસુધી મારો અમલ ના પછી, મારા લગ્ન અને પુત્રજન્મ થયા પછી અને મારી આટઆટલી પ્રતિજ્ઞાઓ છતાં પણ મારા મગજ પછી મારી પ્રજાને ફરીથી રાજ્યકાંતિનાં બચાનક સહો સહન કરવાનાં રહે તો ખરેખર રાજમુકુટ ધારણ કરવાને હુ લાયકજ નથી પોતાના સ્વમા નને અને પ્રતિજ્ઞાને હાનિ ન પહોંચે એવી રીતે પહેલીજ તકે અત્રેથી મત્વ પારિત્ત ઉપડી જવાનો તેણે તરતજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો. તેણે જનરલ કંપને બોલાવીને કહ્યું કે “જ્યારે વિપત્તિ આવે છે ત્યારે ચોતરફથીજ સામગીજ આવે છે હું એકનો ખર્ષે હાજર ન રહી થકુ મારે અત્યારે તો હજાર કામ પડ્યા મૂકીને મારે પારિત્તજ જવું જોઈએ લોકમતને ફરીથી હોતો તેવો કરી દેવાને મારી હાજરી વિના આવે એમજ નથી આપણને સૈન્યની અને નાણાંની પણ જરૂર પડશે બીજી મોગી જીન મેળવશું એટલે જ કાંઈ જગડ્યું છે તે પણ સુધારી શકાશે.”

આ ઠરાવની માત્ર ઘોડાકનેજ જણ કરવામા આવી હતી, કેમકે એથી સૈન્યમાં વધારે ગભરાટ અને નિરાશા ફેલાઈ જાય.

ત્યાર પછી રમ્પાલેરકમા નેપોલિયન પાત્ર ફિવસસુધી રહ્યો. તેટલા વખતમા તેણે પોતાના વેરજુબેરજુ યએલા સૈન્યને એકત્ર કર્યું, સૈન્યની બીજી દુકડીઓ જે જુદે જુદે રસ્તેથી આવતી હતી તેમની સ્થિતિની તપાસ કરાવી અને આજે જતા વધારે વિપત્તિ ન પડે તેને માટે ખતતી તૈયારી કરી મુજબનું સૈન્ય તડતાં લડતાં ફીજુ થક નધુ હતું તોપો, દારૂઓના અને સામાનના ગાડાં તેને છોડી દેવા પડ્યા હતા કેવાક અને નેનાં સૈન્યની ચારે બાજુએ રશિયન સ્વારોના ટોળા ભમતા હતાં. ફ્રેન્ચો ઉપર હુમલો કરવાની તો તેમની છાતી ચાલતી ન હતી, પણ નદીનાળાંપરના પૂલ ભાગીને અને ગામડાઓ બાળીને તેમને બને તેટલું તેઓ પજવતા, અને જ્યારે જગલ, ટેકરી કે બીજીની અનુકૂળતા મળે જતી ત્યારે સામે મોટે હુમલો પણ કરતા અને પાછા તરતજ નાસી જતા.

ચોદમી નવેખરે સવારે ચાર વાગે નેપોલિયને પાછી કુચ શરૂ કરી. હવે તેના સૈન્યમાં ચાલીશ હજાર લઠી શકે તેવાં માણસો રહ્યાં હતાં. આખા સૈન્યના ચાર ભાગ પાડી મુરા, યુજન, ડેવાઉ અને નેની સરદારી નીચે એક વિભાગ સોંપવામાં આવ્યો. નેપોલિયન સૌથી આગલા ભાગ સાથે ચાલ્યો. માર્શલ ને સાથી પાછળ રહેવાનો હતો. બધું લશ્કર પસાર થઈ જાય ત્યાર પછી તમામ તોપો અને સર-સામાનનો નાશ કર્યા પછીજ રમોલેસ્ક છોડવાનો તેને હુકમ અપાયો હતો.

થોડાના નળ ધસાઈ ગયા હતા; ધણીકાના તો ખરી પડ્યા હતા. તે બિચારાં પ્રાણીઓ રસ્તામાં તરફડીને મરણ પામતાં. સિપાઈઓને તોપો અને ગાડાં હાથે ખેંચવાં પડતાં હતાં. ધણીવાર લપસણા જરૂર ઉપર ચાલતા નીચેના કોતરોમાં સિપાઈઓ તોપોસહિત ગબડી પડતા હતા. વારંવાર યંત્રુની તોપોના ગોળા અને બંદુ-કોની ગોળીઓ તેમના ઉપર ધડધડ વરસતી હતી. રશિયન સેનાપતિ નેપું હજાર સિપાઈઓનું લશ્કર લઇને ક્રેન્ચોથી થોડે થોડે અંતરે તેમની સમાંતર લીટીમાજ ચાલ્યો આવતો હતો. તેના સૈન્ય પાસે પૂરતા વજ્ર, હથિયાર, અને અનાજનાં ગાડાં હતા. તેઓ થોડીવારમાં આગળ નીકળી ગયા અને અનુકૂળ જગ્યા શોધી કહાડી ત્યાં તોપખાતું ગોઠવી ક્રેન્ચોનો રસ્તો રોકીને ઉભા; પણ બાદશાહી અગરક્ષકોની પલટણ તેમને ટુચકારીને, ચાહોમ આગળ ધસી અને એક સપાટામાં રસ્તો ખુદસો કરી નાખ્યો. રશિયનો નાદા પણ ટેકરીઓ ઉપર રહ્યા રહ્યા અગ્નિની ઝડી વરસાવવા લાગ્યા. નેપોલિયનને જળવવા માટે અગરક્ષકો મોટી સંખ્યામાં તેની આમપાસ એકઠમ વીટળાઈ વળ્યા અને એ પ્રમાણે પોતાના પ્રાણાવિઠ શહેનશાહેને જળ-નવા સાફ પોતાનાં અંગ ઉપર ગોળીઓના વરમાદ ઝીલતા તથા યુદ્ધગીત ગાતા ગાતા મર્વે આગળ ચાલ્યા.

આ પ્રમાણે પહેલો વિભાગ તો પમાર થઈ ગયો. હવે રશિયનોએ યુજનના વિભાગને રોકવાનો યત્ન કર્યો. તેઓ મજબૂત ખાઇઓ ખોદીને તેનો રસ્તો ઘેરીને ઉભા રહ્યા. ટુમુલ યુદ્ધ શરૂ થયું યુજનના પદરસો સિપાઈઓની એક ટુકડી સૌથી આગળ ચાલતી હતી તે વીચ હજાર રશિયનોના વ્યૂહમાં ઘેરાઈ ગઇ. તેમણે તામે યવાની મગરૂરીથી ના પાડી. નક્કર ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઈ જઇને તેઓ મરણીઆ થઇને દુરમનો ઉપર પૂરી પડ્યા અને તેમના વ્યૂહને બેદીને યુજન તરફ પાછા આવવા લાગ્યા. રશિયનોએ તેમને રસ્તો આપ્યો અને પોતાના સૈન્યની વચ્ચોવચ આવવા દીધા. પછી ટા તે આ નાનકડી નિઃસહાય ટોળી ઉપર દયા આવવાથી અથવા તેમના કૌર્મ્યને માટે સન્માન ઉત્પન્ન થવાથી રશિયન સિપાઈઓ તેમને તાબે થવાને વિનવવા લાગ્યા. આવા બહાદુર યોદ્ધાઓ ઉપર ગોળી ચલાવવા તેઓ અતિશય નારાજ જણાયા પણ ક્રેન્ચોએ શાંતિ અને દહતાથી આગળ વધીને અને સંગીનો

ઉઠી કરીને તેમની માગણીના જવાબ આપ્યો. યત્નસૈન્ય તેમનાથી થોડા વાનજ અંતરે હતું. જેવું તેમણે આગળ પગલું ભર્યું કે તરતજ તેમની ઉપર ચારે બાજુ એથી ધડાધડ ગોળીઓ વરસવા લાગી અને તેઓમાના અડધો અડધ તો પહેલેજ સપાટે જમીનદોસ્ત થઇ ગયા. બાકી રહેલા હજી પછુ કડ્યા નહિ. તેમનો નિશ્ચય શિથિલ થયો નહિ તેમણે પોતાની હારને સાંકડી કરીને મરણીઆ ખનીને આગળ વધવાનું આપુજ રાખ્યું. એમ કરતાં કરતાં લગભગ આખી ટુકડી ખતમ થઇ ગઇ અને માત્ર ગણગાંડયા સિપાઇઓજ યુજનના સૈન્ય પાસે જવા પામ્યા ।

તેવુ લશ્કર ધેરાઇ ગયુ હતું. યત્નસૈન્ય તેનાથી ખમણ મોટું હતું. તેમણે ટેકરીએ ટેકરીએ તોપો ગોડવી દીધી હતી. એમાંથી એક પછુ માથુસ જીવતો જાય એવો સંભવ ન હતો. કોઇ પછુ રીતે એ ટેકરીએતો કમળે તો લેવોજ નોખ્યો.

ત્રણસો માથુસોએ એ ખીકું ઝડપ્યું. તેઓ જીવપર આવીને ટેકરીપર ચડી ગયા પછુ તોપોમાંથી વરસતા ગોળાના મારથી તેમના દુરએ દુરઆ ઉડી ગયા. ત્રણ-સોમાંથી એક પછુ પાછો આવવા પામ્યો નહિ. રાત પડી. અધારી, ઠંડી અને લાંબી રાત્રિ યુજનની મદદે આવી પહોંચી. તેણે આ સંજોગનો લાભ લઇને નાસી જવાનો ઠરાવ કર્યો. સધળા યુવયુવ તૈયાર થઇ ગયા. તાપણીઓ સળગતી રહેવા દીધી પગ લાંબા અવાજ કર્યા વગર, દમ ધૂંટીને તેઓ યત્નના અભેદ કિલા જેવી ટેકરીને વટાવીને પસાર થવા લાગ્યા. એટલામાં વાદળ ખસી ગયું અને ચંદ્ર ઝળકી નીકળ્યો. રશિયન પહેરેગીર ચેતી ગયો અને ખૂબ પાડવા જતો હતો એટલામાંજ એક પોલેન્ડવાસીએ તેને રશિયન બાપામાં કહ્યું કે અમે તો રશિયનો છીએ અને યત્ન ઉપર છાપો મારવા જઇએ છીએ. ચોક્કીદાર હેતરાયો અને યુજન તેની ટુકડી સાથે ત્યાંથી પસાર થઇ જઇને ખીજે દિવસે નેપોલિયનને જઇ મળ્યો

હવે ડેવાઉ અને તેની સવામતીને માટે નેપોલિયનને એકદમ ચિંતા થવા લાગી તેની રિયતિ અલત ભયકર હતી, આમપાસ રશિયન સૈન્યનો જમાવ થવા કરતો હતો, છતાં પછુ એ ખેડે આવે ત્યારુધી આગળ ન જવાનો ઠરાવ કરીને તેણે ત્યાંજ પડાવ નાખ્યો. એ દિવસસુધી આ નાનકડું સૈન્ય ખુલા મેદાનમાં નિડરપણે ઉભુ રહ્યું તેમની આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર યત્નસૈન્ય ગોઠવાયું હતું પછુ તેનેપોલિયનની તેમને એટલી બધી ધાક પેસી ગઇ હતી કે નજીક આવવાની તેમની દિમત ચાલતી નહિ

એ દિવસ પસાર થઇ ગયા છતાં પછુ એ ખેડે સેનાપતિના કશા સમાચાર મળ્યા નહિ તેમને મદદ કરવા માટે પાછા જવાનો નેપોલિયને અત્યંત આશ્ચર્યજનક ઠરાવ કર્યો. આના કરતાં વધારે સાહસિક અને ઉદારતાભર્યું કાર્ય જગતના ઇતિહાસમાં ખીજું દષ્ટિએ નથી પડતું. તે પોતે અને તેનું નાનકડું સૈન્ય દં

સંપૂર્ણ રીતે સલામત હતું. શત્રુની હથોળામાં હેલ્લી હરોડને બેઠીને તે બહાર નીકળી ગયો હતો. ફ્રાન્સ જ્યાં માટે તેને પોતાને માટે તો માર્ગ મોકળો થઈ ગયો હતો. વધારે દિવસ રોકાવાથી શત્રુસૈન્ય તેની આગળ નીકળી જાય, નદીઓ ઉપરના પૂલ અને ખીણોનો કબજો તે લે અને તેનો માર્ગ પૂરેપૂરી રીતે બંધ કરી નાખે એવો સંભવ હતો. આ બધું જોખમ તે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શક્યો હતો અને તે છતાં પણ રશિયાના હિમમય પ્રદેશમાં પાછા જમને પોતાના સેનાપતિઓને હોશવવાનો અથવા તેમની સાથેજ ત્યાં મરવાનો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

નેપોલિયન તરફ તેના અનુયાયીઓ આવી અપૂર્વ ભક્તિ સાથે દાખલતા હતા તે વિષે ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાના લોકોને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે. તેનું કારણ તો એટલુંજ છે કે તે તેમના પ્રેમ અને ભક્તિને માટે સર્વ રીતે યોગ્ય હતો; તે સૌથી વિશેષ ઉદાર, સૌથી વિશેષ મહાતુલાય અને સૌથી વિશેષ સ્વાર્થત્યાગી પુરુષ હતો. જે નેપોલિયને બૂખમરો અને સખતમાં સખત હાડીની જરા પણ પરવા કર્યા વગર, પોતાને હજી એક હજાર માઇલ કાપવાના બાકી હોવા છતાં પણ બરફથી છવાયેલા પ્રદેશમાં જમનો ખર્ચાવ કરવાને ફરીથી દાખલ થવાની હામ બીડી તેને ડેવાડિ અગર ને કેમજ બૂલી શકે ! તેની પાસે બૂખમરથી તવાઈ ગયેલા, અશક્ત થઈ ગયેલા અને લગભગ નહિ જેવાં શસ્ત્રવાળા માત્ર નવ હજાર સિપા-ઇઓ રહ્યા હતા. આ નિર્જળ ફોજવડે તેણે તેનું હજાર રશિયનો ઉપર ધસી જવાનું અપૂર્વ સાહસ કર્યું. તેમના મોરચાઓની અને તોપખાનાંઓની લગોલગ જઈ લડવામાં તેને તેમના ગોળા અને તલવારોથી માર્યા જવાનો ભય હતો; પણ તેમ કરવાથી ડેવાડિ અને ને ઉપર થતું દબાણ કમી થાય એ પણ ચોક્કસજ હતું. જો નેપોલિયન આ બાબુથી રશિયનો ઉપર હુમલો કરે તો ડેવાડિ અને ને બે મળીને તેમના તરફ દાંડક કમી થએલા શત્રુસૈન્યને મારી હાડવી શકે તેમ હતું. આવા અસામાન્ય અને દેવતાઈ આરિયને લીધેજ માણસો એવી દિવ્ય વિભૂતિઓને નમે છે.

નેપોલિયન મારે બાબુએથી ઘેરાઈ ગયો હતો; તોપણ લેશમાત્ર કર્યા વગર તેણે શત્રુના સૈન્યને બેઠીને અદર ધૂરી જવાનો અસામાન્ય પ્રયત્ન આદર્યો. એક દિવસ પોતાના કંગાલ તણુમાંથી બહાર નીકળતાં તેણે કહ્યું, “ મેં ઘણાં વરસ બાદશાહતું કામ કરી લીધું. હવે પાછો સેનાપતિ બની જાઉં છું.”

શત્રુસૈન્યની એક મજબૂત ટુકડી નેપોલિયનની હાવણીની લગોલગ આવી પહોંચી હતી. તેણે જનરલ રેપને બોલાવીને કહ્યું, “ અત્યારે ને અત્યારે જાઓ અને અધારાનો લાભ લઇને તેમને સંગીનથી મારી કહાડો. મારી આટલી નજીક આવવાની ઉદ્ધતાઈ આજે તેઓ પહેલીજવાર ખતાવે છે. તેમને એવી શિક્ષા કરો કે ફરીથી મારી મુખ્ય હાવણીની નજીક આવવાની તેઓ જોડ બૂલી નહીં.”

સવારમાં ખરેખરી લડાઈ શરૂ થાય તે પહેલાં રાતમાં ને રાતમાં જ બે હુમલા કરવામાં આવ્યા અને તેમાં પૂરેપૂરી ફતેહ થઈ. ફ્રેન્ચોએ ખીલકુલ બંદુક ફોડ્યા વગર હાથમાં સંગીતના લાકડાં રાત્રીની ખીચોખીચ દારો ઉપર ધસારો કર્યો. તેમના ઝનુની ધસારાથી રશિયનો ગચરાયા અને નાદા.

સવાર પડી, નેપોલિયનનું નાનું સૈન્ય ત્રણ બાલુએથી ઘેરાયતું હતું. જ હાનર સિપાઈઓ લાકડાં તે યંત્રસમૂહના મધ્યભાગ તરફ દિશ્વતબેર આગળ વધ્યો. મોર્ટિયરે તેની જમણી પાંખ સાચવી અને બાદશાહી અગરફોકો વન્ડુર્ગ જેવી ચોરમ આકૃતિમાં મોડાપાઈ જઇને ડાબી બાલુએ કિલાની માફક ઉભા રહ્યા. દારણુ યુદ્ધ શરૂ થયું. રશિયન સૈન્યની સખ્યાજ એટલી મોટી હતી કે તેઓ શસ્ત્રોના ઉપયોગ કર્યા વિના એકલા પોતાના વજનથી પણ ફ્રેન્ચોને છુદી નાખવા શક્તિમાન હતા, પરંતુ તે છતાં પણ પોતાની ખાઇઓ છોડીને બહાર આવવાની તેમની હિંમત આશી નહિ. તોપોના મારથી તેઓ ફ્રેન્ચોનો સહાર કરતા ગયા તોપણ ફ્રેન્ચો તો બેધડક આગળ વધતાજ ગયા. પૂર્વ, પશ્ચિમ અને દક્ષિણ બાલુએથી યંત્રની તોપોની ધમધમક ગર્જનાઓ સંભળાતી હતી અને આગ ઉત્તર દિશાજ ઉઠાડી રહી હતી; પરંતુ હવે તે બાલુ પણ પૂરી લેવા માટે મજબૂત રશિયન દુકડી જતી હતી નેપોલિયન ચેતી ગયો. ચારે દિશાએથી ઘેરાઈ જવાય તો પછી નામવાનો માર્ગજ રહે નહિ. માટે ઉત્તર તરફ રશિયનોને ખાળવા માટે સાથી મજબૂત પલટણ તેણે મોકલી દીધી અને પોને માહોમ કરીને યંત્રના બુદ્ધને બેઠો આગળ વધ્યો ગયો.

ખપોરના બે સુધી ઘેર મઆમ મચી રહ્યો. નેપોલિયને રશિયનો ઉપર કરેલા ધસારાથી ડેવાઉ ઉપર દનાણુ ઓછુ થયું તે રશિયન રવારોને મારતો, વીખેરતો આવી પહેાચ્યો યંત્રની તોપોના ધડાકા વચ્ચે બેઠે સૈન્ય ભેગા થઈ ગયા અને ડેવાઉ તો બચ્યો, પણ હજી ને રહી ગયો. તેના કથા સમાચાર મળ્યા ન હતા. કદાચ તે માર્યો પણ ગયો હોય.

હજી પણ પોતાના બહાદુર સેનાપતિને યંત્રોની વચમાં એકબે પડેના મૂકીને ચાલ્યા જવાને નેપોલિયન નારાજ હતો. આખરે તેણે જોયું કે વધારે વખત થોભવાથી અધાએ માર્યા જશે એમ વિચારીને ક્રાન્સ તરફ જવા કમુન થયો તેણે મોર્ટિયરને પોતાની રૂબરૂમાં બોલાવીને ઘણીજ દિવગીરી ભરેલા અત્રાજે રણુ:—

“હવે આપણે એક પગ પણ યુમાત્તી ન જોઈએ. આપણે ચારે બાલુએથી ઘેરાતા જઈએ છીએ. આપણે માટે રશિયામાંથી બહાર નીકળવાનો ઓરિસ્થેનિસનો એકજ માર્ગ છે. કદાચ રશિયન સેનાપતિ આપણી આગળ નીકળી જાય તો તે માર્ગ પણ બંધ કરી દે. માટે હું અગરફોકોની દુકડી લાકડાં ઉતાવળે તમારી પહેલાં જાઉં છું. તમે અને ડેવાઉ અહિં રહીને રાત પડતાં સુધી યંત્રને આળી રાખજો.

પછી તમે પણ ચાલવા માંડજો અને મને પકડી પાડજો.”

બહાદુર નેને એકલો છોડીને જતાં તેનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું પણ નામલાજે તેણે રજુસેન છોડીને ચાલવા માંડ્યું. ડેવાહિ અને મોર્ટ્યર તથા હજાર માણસોવડે પચાસ હજાર રશિયનોને રોકવા લાગ્યા. જાણે બગીચામાં ફરવા નીકળ્યા હોય તેમ શત્રુના ગોળાના વરસાદથી જરા પણ ગમરાયા વગર અભિમાનપૂર્વક ધસેજ ધીરે પમલે પોતાના ધાયલ્લ યએલા સોમતીઓને જિયણી લેના તેઓ પાછા હડતા ગયા.

નેપોલિયન અને તેનું સૈન્ય આગળ નીકળી ગયું. તે હાથમાં ઝાંડની એક ડાળખી પકડીને સિપાઇઓની જોડે પગે ચાલતો હતો. હજી પણ જાણે તેના મનમાં તેની બોળ કરવા પાછા ફરવાનો વિચાર ચાલી રહ્યો હોય તેમ અનિશ્ચિતપણે અને ધીરે ડમલેજ તે માર્ગ કાપતો હતો. તે દરેક પગે માર્શલ નેને યાદ કરી તેને માટે જીવ બાળ્યા કરતો હતો. તે વારંવાર તેની હિંમત, શુદ્ધિ અને ચારિત્ર્યનાં વખાણ કર્યાંજ કરતો. ટુકો દિવસ પૂરો થયો અને લાંબી, ભયંકર કાળરાત્રિ પાછી આવી પહોંચી. તે પોતાના તંત્રમાં એકસો બેકો બેકો બનડતો કે “મારા સિપાઇઓની વિપત્તિ જોઇને મારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે.” તેણે મિન્સ્કમાં લશ્કરને રાહત આપવાની આશ્વા રાખી હતી; પણ નવા બેદળનક સમાચાર મળ્યા કે તે શહેર પણ શત્રુના હાથમાં ગયું છે. પળવાર તો આ સાંભળીને નેપોલિયન સ્તબ્ધજ થઇ ગયો પણ તરતજ તેણે સાવધાન થઇને કહ્યું, “કાંઈ ફિકર નહિ. આપણે આપણી સંગીનો-વડે રસ્તો કાપી લઈશું.”

એમ કરતા કરતા કીધુ થઈ ગયેલું કેન્થ સૈન્ય નીપર નદીની પેલી પાર આવેલા આર્યા શહેરમાં આવી પહોંચ્યું. મોસ્કો છોડ્યા પછી અહિંજ તેમને પહેલીવાર પેટપૂરવું ખાવાનું મળ્યું.

હજી પણ નેપોલિયન નેને માટે ઝંખ્યા કરતો હતો. આખા સૈન્યમાં ઉદાસી-નતા ફેલાઈ ગઈ હતી. તેની છેલ્લી ખજાર મળ્યાને ચાર દિવસ થઈ ગયા હતા. બધાએ હવે તેની આશ્વા છોડ્યા માંડી હતી; તોપણ હજી તેઓ નીપર નદીની પેલી પાર નજર નાખતા હતા, કાન માંડીને સાંભળતા હતા; પણ રશિયન સ્વારોનાં ટોળાં સિવાય બીજું કાંઈ તેમની નજરે આવતું નહિ અને પવનના સુસવાટ સિવાય બીજું કાંઈ મંભળાતું નહિ.

રાત પડી અને આજે સિપાઇઓને ધણે દિવસે આરામથી સૂવાનાં સાધન મળવાથી થોડીવાર તો તેઓ પોતાની બધીજ વિપત્તિઓ ભૂલી ગયા. નેપોલિયન વાળું કરતો હતો એટલામાં અવાજ સંભળાયો કે “માર્શલ ને સલામત છે!” એક પોલેન્ડવાસી અમલદાર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે ખબર આપી કે માર્શલ ને થોડાજ મામલને છેટે છે. રશિયન સ્વારો તેને કાયર કરે છે તથા તે મદદ મંગાવે છે. આ

સમાચાર સાંભળતાજ નેપોલિયન ખુરશી ઉપરથી કુદકો મારીને ઉભો થયો; અને લાગગીના જુસ્સાને વચ્ચે ચડીને બોલ્યો:—

“ શું આ વાત ખરી છે ? મારા દુષ્કલેરીસના ભોંયરામાંની બે અખચ-અધીજ સેના મોહોરો માર્શલ નેને ખચાવવા માટે હું ખર્ચી નાખવા તૈયાર છું. ”

રાત્રિ ધણીજ ઠંડી હતી અને ધણી દિવસથી ચાટેલા સિપાઇઓ ઉઘી ગયા હતા; પણ યુદ્ધની સૂચનાને માન આપીને જરા પણ બખડયા વગર પાંચ હજાર સિપાઇઓ ઉઠીને ઉભા થયા. તેઓ અંધારે અંધારે ખરડમાં અજાણ્ય રસ્તા ઉપર છ માર્શલસુધી ચાલ્યા. વચમાં વચમાં તેઓ ઉભા રહેતા અને ધન માંડીને સાંભળતા પણ કરો અવાજ ધારે આવતો નહિ. આખરે મધરાત થઈ ગઈ ત્યારે છેવટના ઉપાય તરીકે યુદ્ધને શોડાં તોપોના ખાર કાઢ્યા. ધણે દરથી તેના જવાબમાં સામડી બંદુકો ફૂટ્યાનો ધીમે અવાજ સંભળાયો. ખિચારા તેની પાસે એક પણ તોપ રહી ન હતી. બેઉ લશ્કર એક બીજા તરફ આવતા ગયાં. બહાદુર, નિડર, ઉદારચરિત યુદ્ધ તેના મિત્રને ભેટી પડ્યો અને સિપાઇઓ, સેનાપતિઓ અને અમલદારો એક બીજા તરફ ટોડી જઈ પેમચી ભેટી પડ્યા.

બેઉ સૈન્ય હવે હર્ષભેર ઝોચાં આવી પહોંચ્યાં. માર્શલ ને પોતાનાં સહોતું બપારે નેપોલિયન આગળ સવિસ્તર વર્ણન કરવા લાગ્યો ત્યારે તેણે તેનો હાથ પકડીને “ વીરશિરોમણિ ” ના ગૌરવયુક્ત નામથી બોલાવી અભિનંદન આપ્યું.

તે નિડર, અપરાજિત સેનાપતિએ પોતાનો જુસ્સો સઘળા સિપાઇઓમાં દાખલ કરી દીધો હતો અને તેથી તેમણે અદ્ભુત પરાક્રમે કરી બતાવ્યાં હતાં.

સ્પેલેરકથી ઝોચાં ૧૦૦ માઇલને છેડે હતું. એટલો પ્રવાસ કરતાં નેનાં છ હજાર માણસો પૈકી પંદરસો જીવતાં રહ્યાં હતાં. તેની પાસે એક પણ તોપ રહી ન હતી. માંદા અને ધાયલ થયેલાઓને શત્રુની દયા ઉપર રસ્તામાં છોડી દેવા પડ્યા હતા. આખે રસ્તે તેણે પોતાના દેશન ધુઓનાં, અને ધોડાઓનાં કરી ગએલાં શન, બાગિકાં હથિયાર અને ઉધાં પડી ગએલાં ગાડાં જોયાં. તે ઉપરથી તેને ફ્રેન્ચ સૈન્યની વિટંબણાનો ખ્યાલ આવી ગયો. આથી તેણે હિમ્મત છોડી નહિ પણ આગળ વધ્યો. ફ્રેન્ચો આગળ જ્યાં નેપોલિયને શોભીને પોતાના સરદારોના ખચાવ માટે પોતાનાથી દશગણા શત્રુસૈન્યને હંફાવ્યું હતું ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પણ તેણે ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની લાસોના દગથા જોયા. એવામાં એકાએક ખરડાં તોફાન થયું. રસ્તો સપ્તવા ન લાગ્યો; અને આવી સ્થિતિમાં તેમના કરતાં અનેકગણું મોટું શત્રુસૈન્ય મગ્નપૂત તોપખાના સાથે રસ્તો ચોરીને બેઠેલું તેમણે જોયું. એક રશિયન અમલદારે આવીને તેની તલવારની માગણી કરી. રશિયન સેનાપતિ ફ્રેન્ચ સેના પતિના અદ્ભુત ઓર્થથી સારી પેઠે વાકફ હતો તેથી આવી માગણી કરવા માટે

તેણે દિલ્લીગીરી પણ ખતાવી.

રશિયન દૂતે કહ્યું કે “ તમારા જેવા મહાન સેનાપતિ અને જગવિખ્યાત યોદ્ધા આગળ આવી નિર્દમ માગણી કરવાની અમારા સેનાપતિની જીભ પણ ન ઉપડત, પણ તમારે ખચવાનો એક પણ માર્ગ રહ્યો નથી એવી અમારી ખાત્રી ચુવાધીજ તમે તાપે થાઓ એમ અમારે કહેવું પડે છે. તમારી આસપાસ એંશી હજાર રશિયનોનું સૈન્ય ગોડવાઈ ગયેલું છે. તમને શક હોય તો તમારા કોષ પણ અમલદારને અમારી સાથે મોકલો. અમારા સેનાપતિ, તરફથી તેને અમારું સૈન્ય મથુવાની રજા છે.”

પણ તેણે તેના સુંદર જવાબ આપ્યો કે “ ક્રેન્ચનો સેનાપતિ કદિ તાપે તો થાયજ નહિ. ”

આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં કાં તો દગાથી અથવા ભૂલથી ક્રેન્ચ સિપાઈઓની ખરાબર છાતીની સામે તાડીને રશિયનોની આળાશ તોપો ફોડવામાં આવી. સેંકડો સિપાઈઓ આ અણધાર્યા હુમલાથી લોહીસ્રાવ્ય થઈને પડ્યા. આ વાત આટલેથીજ ન અટકી; પરંતુ જરા પણ રહેમ ખતાવ્યા વગર તેઓ ક્રેન્ચો ઉપર લાગલાગટ અગ્નિનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. એક નજરે જોનાર કહે છે કે “અમારી આસપાસની તમામ ટેકરીઓ જેઓ ઠંડી અને શીત દેખાતી હતી તે પણ-વારમાંજ જવાળામુખીની પેઠે ભજૂકવા લાગી; ” પણ આથી નિરુત્સાહી ન થતાં નેત્રું શૌર્ષ વધ્યું; તેની લડાયક શક્તિ હવે અપૂર્વ રીતે ખાત્રી નીકળી.

તેની સામે એંશી હજાર મહોન્મત, પ્રચંડ કદના અને સારામાં સારા હથિયારવાળા રશિયન સિપાઈઓની પથ્થરો ગોડવાઈ ગઈ હતી. તે ઉપરાંત સંખ્યાબંધ ઘોડેસ્વાર અને પુષ્કળ તોપખાનું પણ હતું. તેમણે લીધેલી જગ્યા પણ ધણી મજબૂત હતી. આ બાજુ ને પાસે ભૂખમરાથી નિર્માલ્ય થઈ ગયેલા પાંચજ હજાર સિપાઈઓ હતા. તેમનાં હથિયારની ખરાબમાં ખરાબ હાલત થઈ ગયેલી હતી અને તેમને ઉપાડવા જેટલું પણ સિપાઈઓમાં બળ રહ્યું ન હતું. તોપખાનામાં માત્ર છજ તોપો તેની પાસે રહેવા પામી હતી. તે છતાં પણ તેણે જરા પણ ક્ષોભ કર્યા વગર શત્રુપર ધસારો કર્યો. પાંચ હજાર સિપાઈઓથી એંશી હજાર સિપાઈઓનો કિલ્લા જેવો મજબૂત બૂંદ બેઠાયો નહિ. અંધારૂ થતાંસુધી તેઓ લડ્યા, પણ હતા ત્યાંને ત્યાંજ રહ્યા. આથી હવે તેણે સિપાઈઓને સ્કેલેન્ડક તરફ પાછા ફરવાની આજ્ઞા આપી.

આ હુકમ સાંભળીને તેઓ ચોક્યા, ગલરાયા; રશિયાનાં ખરદમય જંગલોમાં પાછા જવાની વાત સાંભળીને મુઝાયો; પણ બળડ્યા વગર તાપે થયા. ઉતાવળે પગલે અંધારામાં ને અંધારામાં તેઓ ચાલ્યા. બે એક કલાક ચાલ્યા પછી રસ્તામાં એક નાની નદી આવી. તેના ઉપર બરફનું પડ વણ્યું હતું. તેણે તેને ફાડી જોયું અને તે ઉપરથી નદીનો પ્રવાહ ક્યાં દિશાએ જાય છે તે શોધી કહાડ્યું. તેણે કહ્યું, “ આ

નદી નીપર નદીને મળતી હોવી જોઈએ. ” આખું લશ્કર તેને કિનારે કિનારે ચાલ્યું. ગરતામાં એક કંઈક હૈયાની સ્ત્રીએ તણ દીધું જાળક નેના જોવામાં આવ્યું. સિંહ જેવા થરવીર પણ સ્ત્રીના જેવા કામળ દિલના નેએ તે જાળકને ઉપાડી લીધું અને તેની માને સોંપ્યું. તે નિર્દય માતાએ તેને ફરીથી ફેંકી દીધું. સિપાઈઓ ખીજવાયા. તેમણે તે પિશાચિણીને પકડીને ખરકમાં ફેંકી દીધી અને જાળકને કામળામાં વીટાળી પોતાની સાથે લઈને ચાલતા થયા. રશિયનો તેમની પાછળ પડ્યા હતા. ને પાસે તોપો તો રહીજ ન હતી એટલે ફ્રેન્ચોની બુલ્ડોઝની ગોળી ન પહોંચે તેટલે દૂર રહીને તેઓ તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવતા હતા. આવી અવસ્થામાં તેઓ આગળ વધતા ગયા અને આખરે એમાં આવી પહોંચ્યા.

નેપોલિયન પાસે હવે લડી શકે એવી રિયતિના માત્ર જારજ હજાર સિપાઈઓ રહ્યા હતા. માર્શે જીતનાર એક લાખ ને વીસ હજાર સિપાઈઓ, જેમના પરાક્રમથી યૂરોપ અકિત થઈ ગયું હતું તેનો એ અવશેષ હતો. તેમની પાછળ બે મોટાં લશ્કર ચાલ્યાં આવતાં હતાં. તુર્કસ્તાન સાથે લડાઈ જામવાનો સંભવ હોવાથી સાંક હજાર સિપાઈઓની રશિયન ફોજ તે તરફ ચાલતી હતી. ઇંગ્લેંડે ચાલુક્યનીતિ આદરીને એ લડાઈ અટકાવી અને રશિયા તથા તુર્કી વચ્ચે સલાહ કરાવી. નેપોલિયનની સહીનો એક બનાવટી દસ્તાવેજ તૈયાર કરાવીને તુર્કીના સુલતાનને બતાવ્યો. તેમાં એવું લખ્યું હતું કે તુર્કીના રાજ્યના લાગવા પાડીને યૂરોપના રાજ્યોએ પોતપોતાની અતુલ્યતા પ્રમાણે વહેંચી લેવા સુલતાનને જ્યારે ખરી વાતની ખબર પડી કે તુર્કીના ભાગલા કરવાની નેપોલિયને તો ઉલટી ના પાડી છે, અને રશિયા ઉપર નેપોલિયને અડાઈ કરી છે, ત્યારે સુલતાને પેલી સલાહ મંજૂર રાખવાની ના પાડી. ઉલ્ટે ઇંગ્લેંડે સુલતાનને સખત ધમકી આપવાથી ગભરાઈને સુલતાને રશિયા સાથે સલાહ કરી. આ બનાવ બનવાથી તુર્કીમાં રોકાયેલું રશિયન સૈન્ય છૂટું થયું અને તે પણ હવે એમાં તરફ ચાલ્યું આવતું હતું.

હવે નેપોલિયન માત્ર બેરિસાંક શહેર તરફ આશાની નજરથી જોતો હતો. ત્યાં તેણે અનાજ, ટાપક, તોપો અને દારૂગોળાનો અચામ બંડાર ભગવી રાખ્યો હતો; પણ કમનસીબીસરેલા સમાચાર મળ્યા કે એ શહેર અને ત્યાં રાખેલા તમામ બંડાર યત્નના હાથમાં ગયા છે. પળવારસુધી તે સ્તબ્ધ બની રહ્યો; પણ પછી આકાશ તરફ આંખો ઝીંકીને કહ્યું કે, “ શું અમારે હાથે બૂલોજ યશે એવું નિર્માણ થયું છે ? ”

હવે નેપોલિયનના સૈન્યને માટે ક્રાન્સ જવાનો કશો રસ્તો રહ્યો ન હતો. હજી નીમેન નદી સાતસો માઈલ દૂર હતી. લશ્કરી અમલદારોએ આમદર્શક વિનયિત કરી કે પૃથ્વી ઉપરના રસ્તા પૂરાઈ ગયા હોય તો આપ આકાશમાર્ગે પણ ક્રાન્સ

ચાલ્યા જાઓ. અહિં રહેવા કરતાં પારિસ જવાથી આપ વધારે મદદ કરી શકશો.

નેપોલિયને નકશા મંગાવ્યા અને બેરિસોફના આગપાસના પ્રદેશનું અવલોકન કર્યું. તેણે ખીજા એક બે માર્ગ સૂચવ્યા; પણ તપાસ કરતાં જણાયું કે તે રસ્તા પણ શત્રુસૈન્યે બંધ કરી દીધા છે બૂખથી નમળા પડી ગયેલા સિપાઈઓમાં દુરમતોની તોપોની સામે યદ્યપે નદાં જાળગવા જેટલી તાકાત રહી ન હતી બેરિસોફથી થોડેક દૂર એક નાનું મામ હતું ત્યાં આગળ નહીંતું હિંડાણ છ ફૂટ જેટલું હતું. ત્યાં આગળથી પેની પાર જવાને નેપોલિયને નિશ્ચય કર્યો. પૂલ ન હતો. સામે કિનારે પગ કળી જાય એવો ભીનો પ્રદેશ હતો, અને પાસેની ટેકરીઓ ઉપર શત્રુસૈન્ય ગોઠવાઈ ગયું હતું. તેથી આ સાહસ પણ કંઈજેવું તેવું ન હતું; છતાં પણ નેપોલિયનને પોતાની બુદ્ધિ અને સિપાઈઓની દૃઢ ભક્તિ ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ હોવાથી તેણે સત્વર તૈયારી કરવા માંડી તૈયારી થઈ રહી એટલે પાછી રશિયાનાં જમતોમાં થઈને કુચ તરે થઈ. બેરિસોફની નજીક આવ્યા એટલે તેમણે પુષ્કળ ખૂમાખૂમ સાબળી. પ્રથમ તો એમ લાગ્યું કે એ ખૂમો રશિયન સિપાઈઓની હશે, પણ તરતજ ખુશખબર મળી કે ફ્રેન્ચ લશ્કરે બેરિસોફ પાછું જતી લીધું છે અને નેપોલિયનના આવ્યાની રાહ જોઈું બેઠું છે.

આ પ્રસંગેના આનંદ અને શોક વર્ણવી શકાય એમ નથી. બેરિસોફમાં રહેલા ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને મોરેકોથી આવતા તેમના ભાઈઓ ઉપર જે વિખતિ પડી હતી તેની કશી ખબર ન હતી. ત્યારે તેમણે પોતાના મિત્રોના ચીથરેહાલ વચ્ચે, જેને જોડાજ ન કહી શકાય એવા પગરખાં અને દુર્બળ હાડપિંજર જેવાં ફયામણાં ધરીર નેચાં અને મોરેકો જીતનાર સૈન્યમાંથી માત્ર આટલાજ જીવતા આવ્યા છે એવું તેમને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓ એકમીનને ગળે વળગીને રડવા લાગ્યા. નવા સૈન્યની ભરતી થવાથી હવે નેપોલિયન પાસે સત્તાવીસ હજાર સિપાઈઓ થયા.

બેરિસોફથી થોડે અંતરે બેરેસિના વેગમધ વહેતી હતી. રશિયનો તેના ઉપરનો પૂલ ભાંગી નાખીને સામે કિનારે તોપખાનું ગોઠવીને ઉભા હતા. નેપોલિયને બેરિસોફમાં બે દિવસ સુકામ કર્યો કરે ટેકાણેથી પોતે નદી જાળગવાના છે તે વિષે શત્રુને બૂલાવેા ખવરાવવા માટે તેણે બે દિવસમાં જૂદી જૂદી દિશામાં દિલચાલ દુકર્યા કરી. દરમ્યાન એક જગ્યાએ ગીચ ઝાડી હોવાથી ત્યાં શત્રુની નજર પડે એમ ન હતું. ત્યાં આગળ પૂલ ખાંધવાની તૈયારી છુપી રીતે કરી રાખી આ ઝાડીમાં ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ છુપાઈ રહ્યા અધાર ચાલ એટલે તરતજ તેઓ પૂલ બાંધવા મડી જવાના હતા. સૂર્ય આગમ્યો એટલે તરતજ તેઓ પોતપોતાને ધામે મડી ગયા. ફાનમ સળગાવાય એમ હતું નહિ. બધું કામ અધારામાંજ આટાપી લેવાનું હતું. તેઓ ધણી-વાર ગળા સુધી હિંદ પાછીમાં ઉભા રહી ખરફના મોટાં ગજાઓ આવીને અથડાવા

છતાં પણ કામ પાછળ મંડ્યા રહ્યા.

નેપોલિયન પોને પણ ઉભો ઉભો દેખાતો રાખતો હતો. આ સાહસમાં નિષ્ફળતા મળવાનો પોતાને લેશમાન પણ ચક્ર હોય એવી મતલબનો એક શબ્દ પણ તેના મોંમાંથી નીકળતો ન હતો. કેવળ એક લાખ ને પચાસ હજાર માણસોના સૈન્યની વચમાં તે ફસાઈ ગયો હતો. એક રશિયન ઇતિહાસકાર લખે છે કે “ તેને જિંદગીમાં આના કરતાં વધારે ભયંકર સંકટમણ્યમાં તે કદિ ફસાયો ન હતો. તેના કરતાં ઓછી અવ-
ગતવાળા, અને ઓછી દૃઢતાવાળા સેનાપતિને અવી સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાનો સંભવ પણ ન દેખાય; પણ નેપોલિયન એવી અનિવાર્ય ખુશ્કેલીઓને પણ પી જતો અને તેની ચમત્કારિક યુદ્ધિનંદે તેને નવા નવા ઉપાયો સૂઝી આવતા.”

ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે નદી ઝાળંગવાનું કામ અસંભવિત હતું. ડેપ, માર્ટિયર અને ને કહેતા કે આ વખતે અઢિથી જો પસાર થઈ જવાય તો શહેનશાહનો કેમ ઉત્તમ ગ્રહયોગ હોયો જોઈએ એમજ અમે તો માનીએ. મુરત જેવો બહાદુર અને તબ્બન મરણીઓ માણસ પણ કહેતા કે હવે આપણે બચવાના નથી. ને તો એમજ કહેતા કે લશ્કરને ખચવવાની વાત છોડી દેને એકલા શહેનશાહનેજ ગમે તેમ કરીને બચાવી લો; કારણ કે તેની સલામતી ઉપરજ ફ્રાન્સના ઉદ્ધારનો આધાર રહેલો છે. સામાન્ય મિપાઇઓને પણ એવીજ દોષલ હતી અને તેમની પણ તેવીજ ઈચ્છા હતી કે અમારૂં થવાનું હોય તેમ શાઓ પણ નેપોલિયન સામતીથી ફ્રાન્સ જાય તેમ કરવું. કેટલાએક પોર્ટેન્ડવાસી અમલદારોએ નેપોલિયનને છુપે રસ્તેથી પ્રશ્નિતાની સરહદસુધી પહોંચાડી આવવાનું માર્ગે પણ લીધું; પરંતુ એક નામદની પેડે પોતાની પ્રતિજ્ઞામાવીને નાસી જવાની સજા હને તેણે તરતજ ચિંકારી છાડી. પોતાના સૈન્યને સૌથી વધારે ભયભરેલી સ્થિતિમાં છોડીને નાસી જાય એવો તે હતોજ નહિ.

એમ કરતાં કરતાં રાત્રિ પૂરી થઈ અને અરુણનો ઝંખે પ્રકાશ પૂર્વ દિશા-
ઓથી આવવા લાગ્યો. નેપોલિયને અમલે દિવસે જે જે સિદ્ધાંતો કરી હતી તે વડે દુરમતો બચાવર છેતરાયા. જે ઘડીએ ફ્રેન્ચ સૈન્ય આવી આવીને ઝાડીમાં છુપાતું હતું તેજ વખતે રશિયન સેનાપતિ પોતાના લશ્કરને તે ડેકાજેથી અદ્યાર માધ્ય દૂર લઈ જતો હતો ! સચરના ઝાંખા અજવાળામાં ફ્રેન્ચ સરદારોએ પોતાના દુરબીનેથી જોયું તો રશિયન લશ્કર ટકરીએ ઉપરથી ઉતરીને આમવા લાગ્યું હતું. આ જોતાં તેમની અજબખીનો પાર ન રહ્યો.

આ ખુબ સમાચાર નેપોલિયનને તેમણે પહોંચાડ્યા એટલે તરતજ ઘોડેતારની એક ટુકડી નદી તરીને સામે કિનારે ગઈ. ઘોડીચારમાં એક પૂત અને બે તરાખા તૈયાર થઈ ગયા. તે ઉપરથી લશ્કર સપાટામય ઉતરવા લાગ્યું. ઘોડીચારમાં સામાનનાં

ગાડાં અને તોપોને માટે ખીજો પૂલ પશુ તૈયાર થઈ ગયો. આખો દિવસ અને ત્યાર પછીની આખી રાત આ પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહી. દરમ્યાન રશિયનો પાછા આવવા લાગ્યા. તેમણે પાસેની ટેકરીઓ ઉપર તોપો ગોઠવી અને પૂલ ઉપર ગોળાની ઝડી વરસાવવા લાગ્યા. ખીજો દિવસે સવારમાં તો તેઓ એટલી મોટી સંખ્યામાં એકઠા થઈ ગયા કે કેન્થો ઉપર નદીની બેઠિ બાબુએથી તેમણે હુમલો કરવા માંડ્યો.

અત્યંત દારણુ યુદ્ધ શરૂ થયું. રશિયનો જરૂર જીતીશું એવી ત્રહાથી અને કેન્થો નિરાશાને લીધે મરણીયા થઈને લડતા હતા. આ બચાનક પ્રવૃત્તિની સાથે જાણે કુદ-રતની ઈચ્છા હોય તેમ પ્રયત્ન વાવાઝોડું પણ શરૂ થયું. ગાડાં અને તોપોના વજનથી એક નિર્બળ પૂલ ભાગી ગયો. પૂલના છેડને વળગીને સિપાઈઓ તરફવા લાગ્યા. તોપોના ગોળા જીવતાં અને ધવાયદાં માણસોના સમૂહ ઉપર નિર્દયપણે વરસવા લાગ્યા. સિપાઈઓ ધમ્માચક્રી કરતા એક ખીજા ઉપર પડાપડી કરવા લાગ્યા. ધણાક નદીમાં પડી ગયા અને ચીસેચીસ પાડતા બરફથી ભરેલા પ્રવાહમાં ડૂબી મુઆ. આ વખતે નેપોલિયનનો યુદ્ધિરૈભવ તેના પૂર્ણતમ પ્રકાશમાં ઝગઝગી નીકળ્યો. તેના મિત્રો અને શત્રુઓ બેઉ કબૂલ કરે છે કે બેરેસિના નદી ઓળંગતાં તેણે જે મહાભારત ધરાકંઠ કયું છે તેણે ખીજો કોઈ માણસ નહિજ કરી શકે.

પોતાની આસપાસના બચાનક દશ્યથી અને મડાન બેખમથી લેશ પણ ગમગામી કે અસ્થિર થયા વગર તેણે પોતાના નિર્બળ સૈન્યવડે પોતાનાથી અનેકગણા શત્રુ-સૈન્યને હકારી નાખ્યું. તેની પાસે માત્ર સત્તાવીસ હજાર સિપાઈઓ હતા અને તે પણ ભૂખથી તવાઈ ગયેલા, ચીથલેલા કપડાં અને ખરાબ શસ્ત્રવાળા હતા. તેની સામે એક કિનારે સાઠ હજાર અને બીજા કિનારે ટાળીસ હજાર રશિયન સિપાઈઓ જૂઝતા હતા. નેપોલિયનના એક સેનાપતિ માર્ચલ ત્રિકટરે માત્ર છ હજાર સિપાઈઓવડે નદી ઓળંગના મૈન્યને બચાવ કર્યો અને સામે કિનારે વીરકેસરી નેએ અઠ હજાર સિપાઈઓવડે શત્રુમૈન્યને મારી હણાવ્યું.

આ અધો વખત લશ્કરી ઈજનેરો જરા પણ યર્થ વગર રિયર ચિતે પૂલને જળથી રાખતા હતા; અને મનામત કર્બજ કરતા હતા. દિવસ પૂરો થયો પણ યુદ્ધ પૂરું ન થયું. બરફથી ઢાકાયેલી નદીના ધોળા પટને લીધે પૂલનો અને પૂલને ઓળંગના સિપાઈઓનો ડાંગો લીંગ ચોકળો દેખાઈ આવતો હતો. તે તરફ તાકી તાકીને તેમણે તોપો અને બુફો ફેંકી ચાલુ રાખી. સેંકડો માણસો ધમ્માચક્રીમાં પડી જતા અને છુંદાઈ મરતા. તેમની પાછળ આવતા સિપાઈઓ માણીશાવ તણ દઈને ધાવત થયેલાઓને સમીનથી ખસેડી ખસેડીને પોતાને માટે રસ્તો કરતા હતા. આ રથજે મરેલાઓની ગણતરી કરી શકાઈ નથી પણ વસંતઋતુ બેસતાં બરફ પીગમ્યુ ત્યારે તેમાંથી આર હજાર મુઠાં બહાર કાઢવામાં આવ્યાં હતાં.

એંગલો-પ્રુશિયન યુદ્ધને નેપોલિયને આગળ કુચ કરી દરેક ક્લાકે તેમની વિપત્તિમાં વધારો જ ચલાવવા કરતો હતો. આર દિવસ સુધી તેઓ બરફ ઉપર ચાલ્યા. રસ્તામાં પ્રથમની માફક સિપાઇઓ ટપોટપ મરવા લાગ્યા એમ કરતાં કરતાં ત્રીજી નવેબરે તેમને વિલ્નાથી મોકલાવેલી મદદ મળી ત્યારે પાછા ધણે દિવસે તેઓ પેટ પૂરતું ખાવા પામ્યા.

એવામાં એક નવી આફતના સમાચાર મળ્યા. ક્રાન્સના લશ્કરની થએલી ખુવારીની વાત માંલખીને પ્રશિયાનાં કેટલાક રાજ્યો વડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતાં. ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યને લાગી પાડનારો આ લાગ ધણો સરસ એમ જાણીને આસ્ત્રિયા પશુ ચતુરતા જતાવવા લાગ્યું હતું. નેપોલિયને પોતાના સેનાપતિઓની સલાહ બોલાવી અને તેમને સધળા બચબરેલી રિયતિથી વાકેફ કર્યાં. છેવટે તેણે પોતાના તાબડોલ પારિસ ઉપડી જવાનો વિચાર પશુ જણાવી દીધો. આ વિચાર સધળાએ પસંદ કર્યો તોપણ તે લશ્કરની સાથે જો દિવસ વધારે ચોખ્ખો.

હવે જો કે તેઓ રશિયાની હદમાં હતા તોપણ તેઓ પ્રાચીન પોનેન્ડમાં આવી પહોંચ્યા હતા તેથી હવે કશો ભય રહ્યો ન હતો. એટલુંજ નહિ પણ સર્વ પ્રકારની મદદ મળે એમ હતું. નેપોલિયને સધળા સરદારો સાથે વાળુ કર્યું અને ઉત્તરી વેળાએ કહ્યું કે આજે રાત્રે જ ક્રાન્સ જવા ઉપડી જનાર છું, પણ ચોડાજ વખતમાં ત્રણ લાખ માણસો લઈને આવીશ અને જો જીત ઠંડીને લીધે નથી મળી તે આપણે જરૂર મેળવીશું.

આવા સંજોગમાં લશ્કરને છોડીને ચાલ્યા જવા માટે નેપોલિયન ઉપર ધણા સખ્ત આક્ષેપ કરવામાં આવે છે. તેતું આ કાર્ય શરમજરેલું અને નામદારીનું કેટલાક મણે છે, પણ એક રોમન ઇતિહાસકાર તેને વધારે સારો ઇન્સાફ આપે છે તે લખે છે કે —

“નેપોલિયન આવા સંજોગ વચ્ચે ચાલ્યો ગયો તે વિષે જૂદા જૂદા ઇતિહાસકારો જૂદા જૂદા મત ધાંધે છે, પરંતુ નેપોલિયન કેવળ સેનાપતિજ ન હતો, પરંતુ તેના ઉપર આખા ક્રાન્સની સલામતીનો આધાર હતો. તેથી ઠીકે તેના સૈન્યનાં જીવલેજી મકંટા જોવા કરતાં તેના દેશની સલામતી ઉપર લક્ષ આપવાની તેની વિશેષ ફરજ હતી.”

હુરિયેન કે જે પોતાના લખાણોમાં નેપોલિયન તરફનો દ્રવ્ય અને વૈરભાવ કદિ પણ શુભ સખતો નથી તે પણ આ પ્રમુખવિષે લખે છે કે —

“નેપોલિયન લશ્કરને છોડીને ક્રાન્સ ચાલ્યો આવ્યો તમાં તેતું હીચકારાપણું હતું એવું સાંભળી મને ક્રોધ ઉપજ્યા વગર નથી રહેતો. શુ નેપોલિયન નામદાર હતો ? એવું કહેનારાઓ તેને ઝાળખતાજ નથી.”

આવી રીતે તેની વિરુદ્ધ પક્ષના પશુ ઉદાર બુદ્ધિવાળા ઇતિહાસકારો તેનું ધૈર્ય, બુદ્ધિ, સમયસચ્ચતા, ઉદારતા, સ્વાર્પણ અને ગમે તેવી મુશ્કીલોના કુંગરના કુંગર પોતાના માર્ગમાં ઉઘા હોય તે છતાં તેમાંથી પોતાનો માર્ગ કાપી લેવાનું સામર્થ્ય એ સર્વ ગુણોની પ્રથમ સા કરે છે; અને એ સર્વ ગુણવડે વિભૂષિત થએલો નેપોલિયન ભૂતકાળના તેમજ વર્તમાન કાળના મહાપુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ હતો એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જાહેર કરે છે.

તે પોતેજ કહે છે કે " અત્યારે ધણી ગંભીર સ્થિતિ છે; પણ હું હિંમત હારતો નથી. મારા પ્રારબ્ધનો સૂર્ય ધેરાયો છે પણ હજી બધી બાજી હાથમાંથી નથી ગઈ. ત્રણ મહિનામાં હું દશ લાખ શસ્ત્રધારી નાગરિકોનું અને ત્રણ લાખ સારામાં સારા સિપાઈઓનું સૈન્ય તૈયાર કરી શકાય. હું ચહેનચાહ છતાં પણ મનુષ્યજ છું; પરંતુ આપું ક્રાન્તિ એમ સમજે છે કે આ એકજ માણસ ઉપર તેમનાં કુટુંબોની સલામતીનો આધાર રહેલો છે. "

નેપોલિયન ક્રાન્તિ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં તે રશિયનોના હાથમાં કેદ પકડાતો પકડાતો ધણીજ મુશ્કેલીથી બચ્યો. વિદ્વા આગળ યધને દશમી ડિસેમ્બરે તે વોરસો પહોંચ્યો; અને ત્યાંથી ધણીજ ત્વરાથી મુસાફરી કરતો આવેરિયાના રાજ્યમાં દાખલ થયો. આખે રસ્તે દોડતો સ્વાર પણ ન પકડી શકે એટલા વેગથી તેની ગાડી ધડ-ધડાટ દોડીજ ગતી હતી. તેને પોતાના મિત્રરાજાઓના પ્રપંચીપણાની પૂરેપૂરી ખબર હતી; અને જો તે આટલી ઝડપથી પસાર ન થયો હોત તો ઇંગ્લંડનો વીરકેસરી રાજા રિચર્ડ જેમ આસ્ટ્રિયાના કેદખાનામાં પૂરાયો હતો તેમ નેપોલિયન પણ પૂરાત.

રાતદિવસ કણુનો પણ આરામ લીધા વગર તે આગળ ચાલ્યોજ ગયો. ચૌદમી તારીખે તે ડ્રેડન આવી પહોંચ્યો. થોડાજ મહિનાની વાત ઉપર કોઈ પણ રાજા જેની ખરાબરી ન કરી શકે એવા બાદશાહી ઠાઠથી તેણે એ શહેર છોડ્યું હતું. ત્યાંના રાજા જે તેનો પરમ મિત્ર હતો તેની સાથે તેણે લાંબા વખતસુધી ખાનગી વાતચીત કરી અને તરતજ પાછો ગાડીમાં બેઠો અને ચારજ દિવસમાં પારિસ આવી પહોંચ્યો.

તે વખતે મધ્યરાત્રિનો સમય ચલા આલ્યો હતો. રાજરાણી મેરિમા લૂકસા માંદી હતી. ચિંતાના બોજથી તે ધણીજ અશક્ત અને નિરુત્સાહી હાલતમાં સૂવા ગઈ હતી. તે તો એમજ પારતી હતી કે ચહેનચાહ હજી રશિયાના જંગલોમાં દુશ્મનો સાથે લડતો દશે. એટલામાં પાસેના ઓરડામાં ગરબાડ મચી રહ્યો અને એક ઉમંગવળદી પરિચારિકાએ આવીને તેને જગાડી. તે સફાળી બેડી યથા. એટલામાં બારણું ઉઘડ્યું અને રવાંદીવાળા કાપડનો ડગલો પહેરેલા એક પુરુષે દોડતા આવીને તેને જાતી સરસી ચાંપી. તે પુરુષ તે ચહેનચાહ પોતેજ હતો.

નેપોલિયન આવી પહોંચ્યો છ એ વાત વીજળીને વેગે પારિસમાં ફરી વળી.

પાછલા ભાગમાંજ ચાલતો હતો અને પાછળથી સર્વત્ર રક્ષણ કરતો હતો.

દરરોજ સંજોના પાંચ વાગે તે સારી જગ્યા પસંદ કરતો હતો અને ત્યાં રહીને રશિયનોને ખાળતો હતો. ત્યાર પછી તેના સિપાઇઓ તે ઠેકાણે જંગલો મળે તેવો ખોરાક ખાઈ લખતે જરા આરામ લેતા હતા રાતે દશ વાગે પાછી કુચ શરૂ થતી, સવારમાં સાત વાગે પાછી કોઈ અનુકૂળ જગ્યા શોધી કહાડતો હતો અને ત્યાં દશ વાગ્યામુધી ચોલતો. તેના વખતમાં શત્રુમૈત્ર્ય આવી પહોંચતું, ને સાવધાનીથી લડતો જતો અને લશ્કરને ધીરે ધીરે પાડુ હાંપતો એ પ્રમાણે તેના આખો દિવસ લડવામાં જતો અને પાછો પચ વાગે મારી જગ્યા જોઈને ઉભો રહેતો. કોઈ કોઈ વાર રશિયનોને લડકાવવા માટે માગમા ફરે જરીને સળગાવી મૂતો ધૂમાડો જોઈને તેઓ દૂર રહેતા. એ પ્રમાણે એક મહિનામુધી રાતદહાડો તે લડવાજ કરતો.

નીમેન નદી ઓળંગતી વખતે તેણે સાતસો વીણી કહાડેલા તાજા સિપાઇઓ અને ચોવીસ તોપો લખતે એક જગ્યાએ મોરચો રાખ્યો. આખું લશ્કર પમાર થઇ ગયું ત્યાંમુઝી તેણે શત્રુસૈન્યને ખાળી રાખ્યું તેના સાતસો ચોદા ધીરે ધીરે ખપી ગયા અને માત્ર ત્રીશજ રહ્યા ત્યારે તે ૫૩ હાથમાં બંદુક લખતે ઉભો રહ્યો અને જ્યારે લશ્કરનો એકે એક સિપાઇ સામે કિનારે જઈ પહોંચ્યો ત્યારે શત્રુ તરફ પીડ ન ફેરવતા અભિમાનપૂર્વક પાછે પગે ચાલતા લાગ્યો. બંદુકની ગોળીઓ તેની આસપાસ સણસણાટ કરતી ચાલી આવતી હતી તોપણ તે મદા અભિમાની વીરપુરુષ ચ લવામાં જરા પશુ ઉતાવળ કરતો નહિ તેમ પીડ ફેરવતો નહિ તે ધીમે ધીમે ચાલતો ગયો અને નદી ઓળંગતા રશિયનો તરફ છેલ્લી ગોળી છોડી લીધી. પછી પોતાની બંદુક નદીમાં ફેંકી દેતે તે મામે કિનારે આવી પહોંચ્યો. નેપોલિયનના મહાન સૈન્ય પૈકી રશિયન સરહદ છોડનાર તેજ મૌથી છેલ્લો હતો.

જનરલ કુમા જર્મનીની સરહદપર આવેના એક ગામના ક્રેન્ચ વૈદ્યને ઘેર બેઠો હતો, એવામાં મોટો ડગલો પહેરેલો એક મણખ ત્યાં દખલ થયો તેની દાંદી લાખી વધેલી અને ઓળખા વગર ગુચ્છવર્ષ ગએલી હતી ચહેરા સૂમ્મ ગએલો અને બંદુકના દારૂથી દાળે પડી ગયો હતો, તેના મોપરના વળ ધણે ઠેકાણેથી બળી ગયા હતા પણ તેની આંખ કદિ પણ પરજન્યને ન સ્વીકારે એવા વીરત્વના તેજથી ચળંગતી હતી.

તેણે ખુરશીપર નખાતાં કહ્યું, "આખરે હું આવી પહોંચ્યો. કેમ, જનરલ કુમા ! તમે મને ન ઓળખ્યો ?"

"ના, તમે કોણ છો ?"

"ક્રાન્ચના મહાન સૈન્યમાં સૌથી પાછળ ચાલનાર વૃદ્ધ માર્દાવ ને છું. નીમેનના પૂલ ઉપરથી મેં છેલ્લો ગોળીગાર કરી લીધો, બંદુક નદીમાં નાખી દીધી અને ચાલ્યો ચાલ્યો અહિં આવી પહોંચ્યો છું."

પ્રકરણ ૫૪ મું-લ્યૂક્ષેન અને વોક્ષેનના સંગ્રામ

પોલિયનનની યુદ્ધવિપયક રચનાઓ કરતાં પણ તેના રાજ્યની આંતર્યવરમાની સંગીનતા અને તેમાં જાણીતી આવતો તેનો યુદ્ધપ્રભાવ વિશેષ અદ્ભુત હતાં. જે વખતે તે રશિયા સાથે મહાભારત યુદ્ધમાં શેકાયો હતો, અને જે વખતે યુદ્ધને માટે મોટા પાયાપર તૈયારી કરવામાં ક્રાન્સનું ધણુંજ ખર્ચ ખર્ચાઈ ગયું હતું તે વખતે પણ દેશ કેવો સમૃદ્ધ, સુખી અને સુવ્યવસ્થિત હતો. તે આંતરરાજ્ય વ્યવસ્થા ખાતાના પ્રધાને ધારાસભા સમક્ષ રજુ કરેલા વાર્ષિક રિપોર્ટ ઉપરથી જાણીતી આવે છે:-

“ દરિયા ઉપરના તથા જમીન ઉપરનાં યુદ્ધોને પહેાંચી વળવા માટે ગંગવર ઝૈન્યોને શેકવાની જરૂર પડી હતી તે છતાં દેશની વસ્તીમાં વધારો થતોજ આવ્યો છે. દુનરહિયોગમાં પ્રગતિ થઈ છે. અમાઢિના કોષ્ટ પણ જમાના કરતાં અત્યારે ખેતી અને ઉદ્યોગ ખેડમાં વિશેષ સફળતા મળી છે અને સમજાવના દરેક વર્ષમાં નાણાંની વહેંચણી વધારે સરખી રીતે થતી આવી છે. જે લાભ મળવાની ખેડુતોને આશા પણ ન હતી અને જેથી તેઓ કેવળ અગ્નિપથ હતા તે લાભ હવે તેમને મળવા લાગ્યા છે. તેઓના ખોરાક, તેઓનાં વસ્ત્ર અને તેઓનાં ઘરેમાં અમાઢિના કરતાં ધણો સુધારો થયો છે અને પરિણામે તેની તંદુરસ્તી અને સુખનાં સાધન અનેક રીતે વધી ગયા છે. ”

“ ખેતીમાં અને ઉદ્યોગમાં નવા સુધારા દાખલ થયા છે અને કોષ્ટ પણ ઉપયોગી કળાને નવી ગણીને તેના તરફ ખેદરક્ષારી રાખવામાં નથી આવી. મહેનતને આઢી કરવા માટે તથા તેને વિશેષ કાર્યસાધક બનાવવા માટે નવા નવા પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા છે અને ઉપયોગી જાણાતી દરેક નવી પદ્ધતિનો સ્વીકાર થયો છે. દેશને અરવાનાં ગાયદર્માં વધારો થયો છે; વાપેતરમાં કમવાર ફેરમાવી કરવાના ફાળદા ખેડુતો વધારે સારી રીતે સમજના છે અને ખેતી કરવાની નવી તથા સુધરેલી રીતો દાખલ થવાથી ખેતીની પેદાશ પણ વધી ગઈ છે. દેશની સંખ્યા વધી છે અને

તેમની ઓલાદમાં પણ વજો સુધારો થયો છે આ સર્વ આબાદી ખાસ કરીને રાજ્યના ઉદાર કાયદાઓને લીધે થયેલો છે એ કાયદાઓવડે મદિરાને લગતી જમીન પ્રજાની મિલકત બની છે અને ખેડુતો ખેતર ખેડનારા મજૂરો નહિ, પણ ખેતરના માલિક હયા છે આથી કરીને સેકડો બૂખે મરતા કુટુંબોને રાજ મળવા લાગી છે કચેરીના ચુકાદા પણ જલદી અપાય છે અને કચેરીમાં નોંધાતા દાવાની સખ્માં સારો ધટાડો થયો છે

જે મહાભારત યુદ્ધમાં નેપોલિયનને રાકણુ પડ્યું હતું તેમાં અઘાત નાણાનો વ્યય કરવો પડ્યો હતો તે છતાં પણ જાહેર સુખાકારીના ખાતાઓમાં નીચે ખતાવેલી રકમો ખર્ચવામાં આવી હતી રાજમહેલો અને સરકારી મકાનો ખાતે ૬૨૫૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક, કિલ્લો અને બચાવના સાધનો ખાતે ૧૩૫૦૦૦૦૦૦, ફ્રાન્ક, બંદરો ૩૫ અને ગાદી બધાવવા ખાતે ૧૨૫૦૦૦૦૦૦, રસ્તા અને સડકો ખાતે ૧૭૫૦૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક પારિસ શહેરના પૂલ તથા બીજા પરચુરણખાતામાં ૩૧૨૫૦૦૦૦, નહેરો, પાણી અને બેજવાળી જમીનમાંથી પાણી ઉલેચી નાખવા ખાતે ૧૨૫૦૦૦૦૦૦, અને જાહેર મકાનો ખાતે ૧૦૦૦૦૦૦૦૦ ફ્રાન્ક

આ આશ્ચર્યજનક કાર્ય નેપોલિયનની અનૌકિક શુદ્ધિ, એકનિષ્ઠા અને રાજ્યની જુન સત્તા તેના એકલાના હાથમાં હોવાને લીધેજ તેનાથી થઇ શક્યું હતું ગયા જમાનાનો કોઈ માણસ ફ્રાન્સ પાછો આવે અને આ અજબજબ જેવા કામો જોઈને પૂછે કે આ પરિણામ લાવતાં સુલેહશાતિના કેટલાં બધા વર્ષ અને કેટલા પ્રજાહિ તથિતક રાજ્યોની કારકીર્દી વીતી ગઇ હશે ? તો તેનો ઉત્તર એટલોજ આપી શકાય તેમ છે કે આ સર્વ કાર્ય લગાઈના બાર વર્ષ દરમિયાન એકજ રાજ કરી શક્યો છે ૧૮૧૩ ની સાલમાં ફ્રાન્સ તેની ઉન્નતિના શિખરે પહોંચ્યું હતું ત્યાર પછી તરતજ ફરીથી બચાનક દાવાનળ સળગી ઉઠ્યો અને અનેક પ્રકારની અસાધારણ વિપત્તિઓમાં નેપોલિયન ફસાઈ ગયો અને ધીમે ધીમે તેના રાજ્યની પડતી દશા થવા લાગી તેના પછી પદબ્રષ્ટ થયેના જુર્મેન વશીય રાજ્યો પુન ગાદીએ આવ્યા, તેમના પછી પણ અનેક યુગ્મતરો થયા પણ નેપોલિયનના સમયની જાહોજલાલી અને ચેતન તો ગયા તે ગયાજ

નેપોલિયન આખા ગળ્યના લશ્કરી તથા મુદ્દી વહીવટ ઉપર જાને દેખરેખ રાખતો દરેક ખાતાના પ્રધાનોએ ઘરેલી ચોજનાઓ તેની આગળ રજુ કરવામાં આવતી રાજ્યનો હિસાબ તે જાતેજ તપાસી જોતો સરકારી પત્રવ્યવહાર તે જોઈ જતો અને પોતાને હાથે તેમાં સુધારો કરતો કદી પણ થમિત થાય નહિ એવી તેની માનસિક અને શારીરિક શક્તિ જોઈને સર્વને અચ્ચો પેદા થતો રશિયામાં થયેલી ખુવારીથી આખું પારિસ ગભરાટમાં પડ્યું હતું તોપણ તેની શાંત મુખાકૃતિ

નોંધને અને એ ખુવારીનું બચકર સ્વરૂપ તેણે એવી સરળતાથી લેશમાત્ર પણ હકીકત છુપાવ્યા વગર સર્વને વિદિત ક્યું તેથી પ્રજાનો વિશ્વાસ પાછો સતેજ થયે અને પારિસનાં અગ્રગણ્ય પત્રોએ તેના જીલેટિનની સમાલોચના કરતાં તેની કુચળતાની અને ધૈર્યની પ્રશંસા કરી.

નેપોલિયનના શબ્દો સમસ્ત પ્રજાએ આતુરતાથી સાંભળ્યા અને આખા સામ્રાજ્યમાં ફેલાઈ ગયા. પારિસની અને આખા દેશની મુખ્ય મુખ્ય સંસ્થાઓએ પ્રેમ અને ભક્તિ દર્શાવનારા ઠરાવો કરીને તેના તરફ મોકલ્યા. રોમ, મિલન, ફ્લોરેન્સ, ટ્યુરિન, હેમ્બર્ગ, આમ્સ્ટરડામ અને મેન્સના નામરિકાએ રાજભક્તિનું સર્વોત્તમ દર્શાવ આપ્યું. તેઓ તેમના ઉદારચરિત નેતાની આસપાસ તેની ખરી આદરના વખતમાં ફાગનાપૂર્વક તેને સહાય આપવા એકઠા થયા તેમાં મુખ્ય સ્વભાવના ઉમદામા ઉમદા સ્વરૂપનું દર્શન થતું હતું. નમુના તરીકે મિલનના શહેરીઓએ નીચે મુજબનો સંદેશ મોકલ્યો હતો.

“ અમારા રાજ્યના આપ જન્મદાતા હો. અમારા રાજ્યના કાયદા, ઐતિહાસિક મકાનો, રસ્તા, ખેતી અને વ્યાપારની આગાહી, ઢળાનો વિકાસ, તેનું ગૌરવ અને સુલેહશાંતિ એ સર્વ અમને આપનાદારા પ્રાપ્ત થયાં છે. ઇટાલિની પ્રજા આખા જગત સમક્ષ જાહેર કરવા તૈયાર છે કે આપે ઈશ્વરની પ્રેરણાથી જે મહાન કાર્ય આરંભ્યું છે, તે સિદ્ધ થાય તે માટે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારનો ભોગ આપતાં અચકાતા નથી. અસાધારણ સંજોગોમાં અસાધારણ બલિદાનની જરૂર છે અને તે અર્થે અમે બેદર પરિશ્રમ લેવા તૈયાર છીએ. આપને હથિયાર, મૈત્ર્ય, નાણું અને અટળ ભક્તિની જરૂર છે. અમારી પાસે જે કાંઈ સાધન છે તે સર્વ અમે આપના ચરણ આગળ ધરીએ છીએ. આપે અમને રાજનૈતિક શુભ અર્થ ક્યું છે તેનું અમને ફૂલગતાપૂર્વક યાદ હોવાથી અમારા રાજ્યની સમસ્ત પ્રજાનો આ અવાજ છે. ”

પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાએ ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના મૈત્ર્ય સાથે ધણીજ નાખુશીથી સદહાર કર્યાં હતાં. હવે પ્રશિયાએ પ્રકટ રીતે ચતુરભાવ બતાવ્યો, અને થોડાજ સમયમાં તેમણે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ રશિયા અને ઇંગ્લંડ સાથે શેઠકરાર કર્યા. રશિયામાં ફ્રેન્ચ મૈત્ર્યની પાવમાલી યદ્ય તેથી પ્રશિયાના રાજાને દિંમત આવી અને તેણે પણ રશિયા માથે દરેક યુદ્ધમાં સામેલ થવાનું કળૂણ કરીને ફ્રાન્સ સાથે લડાઈ જાહેર કરી.

આ સમયાર ન્યારે પારિસમાં આવી પહોંચ્યા ત્યારે નેપોલિયને ક્યું કે “ રાષ્ટ્ર પડતા મિત્ર કરતાં પ્રકટ શત્રુ વધારે સારા. પ્રશિયાના રાજાને જે ધણીજ સહેલાઈથી પદમટ કરી ચકત પણ તે વખતે મેં તેમ ન ક્યું એ મારી મોટામાં મોટી બૂલ યદ્ય. જો મેં તેમ કરીને ત્યાંની પ્રજાને સંપૂર્ણ સ્વરાજ આપ્યું હોત તો

તેઓ યુવામગીરીમાથી છટા થાત અને સંતુષ્ટ રહેત. "

હજીપણ આગરબરેલી ઉદાર સરતો પ્રમાણે સલાહ કરવા નેપોલિયન રાજ હતો. સલાહને માટે તે ઘણી આગતમાં નમતું મૂકવા પણ તૈયાર હતો; પણ તેની સામે એક્સપી કરી બેઠેલા યૂરોપના આપખુદ રાજ્યો તેની ઉદારતા બેઈ શકતા ન હતા. નેપોલિયન સાનુંજ કહે તો હવે કે " ક્રાન્સની રાજ્યકાનિના શત્રુઓ મરતાંમુધી લડવાનો નિશ્ચય કરી મેકા છે. "

નેપોલિયનના પક્ષમાંથી પ્રશિયા છટું પડ્યું કે તરતજ ક્રાન્સની સામે એક્સપી કરનારા રાજ્યોએ એકરાર કર્યો કે જર્મનીનાં તમામ રાજ્યોએ નેપોલિયનની સામે લડવા માટે એકત્ર થઈ જવું અને જે ન જોડાય તેમને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવા. આની રીતે તેઓએ રાજ્યોની સ્વતંત્રતાને પગતળે છુદી નાખી અને ગંભીરમાં ગંભીર એકરારનો બજાતકારે લગ કરાવ્યો કેટલાક રાજ્યો આણું નીચ ફેલ્ય કરવા પ્રુથી ન હતા પણ તેઓ ડરના માર્યા આ એક્સપીમાં લગ્યા. સંકમનીના વૃદ્ધ અને સમજુ રાજ્યો પોતાના મિત્ર નેપોલિયનને જોઈ દેવાનો ના પાડી. તેથી તેની ગાદી બેખમમાં આવી પડી અને તેને પોતાની રાજધાનીમાંથી નાસી જવું પડ્યું.

યૂરોપનાં મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્ય એ રાજ્યના નાનકડા રાજ્ય ઉપર ઉતર્યા અને ત્યાંની રાજધાની ડ્રેડન કબજે કર્યું. ક્રાન્સમાંથી પ્રકટ થતા ઉદાર અને સ્વતંત્ર વિચારોથી જેમને ડરવાતું કારણ હતું તેવા પક્ષના લોકોએ તેમને આચકાર આપ્યો. નેપોલિયને જે જે નાનાં નાનાં રાજ્યોને નવજીવન આપ્યું હતું, જેમને આપખુદ રાજ્યોની બેઠીમાંથી છોડાવ્યો હતો તેમાંથી પણ કેટલાક ડરનાં માર્યા ખશી ગયા તદ્દરથ રાજ્યોને પણ ઇંગ્લેન્ડે ધમકાવીને આ એક્સપીમાં જોડવાની ફરજ પાડી. ઇંગ્લેન્ડે એક કાફલો ડેન્માર્કની રાજધાની કોપનહેગન આગળ જઈ પહોંચ્યો અને તમે આ એક્સપીમાં જોડાઓ છો કે નહિ તેના અડતાળીશ કલાકમાં હા કે નામાં ચોકજો જવાબ આપો, નહિ તો અમે શહેરને તોપને ધડાકે ઉગારી દઈશું, એવી ધમકી આપી. આ યૂરોપીય વિગ્રહમાં જે જીલમભરેલું આચીઆપણું કરીને ઇંગ્લેન્ડે અનેકવાર પોતાના નામને કલક લગાડ્યું છે તેમાં આ એક વધારે હતું બિચારું ડેન્માર્ક ગભરાઈ ગયું થોડા વખતપરજ ઇંગ્લેન્ડે તેના ઉપર વર્તાવેના ત્રામની નિશાનીઓ હજી તાજી હતી. હજી તેના પુત્રોનાં લોહી તેના રસ્તાઓ ઉપરથી સૂકાયાં ન હતાં.

ક્રાન્સ સાથેની લડાઈનો દિમાયતી અને પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રો વિરોધી ઇંગ્લેન્ડનો ટોરી પક્ષ હવે ખુશ ખુશ થઈ ગયો. આટલા બધાં વર્ષસુધી નામોશી અને નુકસાન સહીને તેમણે લડાઈ આપી રાખ્યા પછી હવે તેમને ફેતેહનો સબવ દેખાવા લાગ્યો. ઇંગ્લેન્ડની સરકારના દલાલો મારફતે ક્રાન્સના સમુદ્રકિનારાના તમામ પ્રાન્તોમાં હજારો લાખો પત્રિકાઓ છૂટથી વહેંચવામાં આવી. તેમાં નેપોલિયનની હલકામાં

હલકી બદનક્ષી કરવામાં આવી હતી. તે લોભી, લુલ્લભાગ અને લોહીનો તરસો છે-
વામાં આવ્યો હતો અને ક્રાન્સની રૈયતને તેની સામે બળવો કરવાની ઉત્કેષણી જ
તેમાં હતી. આ લાંબી લશ્કર લગ્નપત્ની તેણે જ ઉભી કરી છે, સલાહ કરવાની તમામ
માનદીઓ તેણે તરછોડી કાઢી છે, તેને સુલોખ બાળવાનો અને માણસોની કાલ
કરાવવાનો ચોખ્ખો અને લશ્કરી કૌતિ મેળવવાનો અને સત્તાધારી થવાનો લોભો
હીવે તે આખા યુરોપની પ્રજાને નવી નવી લગ્નપત્ની ઉભી કરીને રાંભડી રહે છે-
આવા આવા હાલોના જુદા આરોપ તેના ઉપર મૂકવામાં આવ્યા હતા. મુખ્યત્વે
પદ્ધતિના અને પ્રજાને હસ્તક ચાલતા રાજ્યતંત્રના નાચકને ક્યારી નાખવાના પ્રશ-
સમાં દૃઢથી નાણાંનો ઉપયોગ કરવા માટે ઇન્કારની પ્રજા ઉપર આધળાયા કરીને
દેવાના કુંગર બનાવી મૂક્યા હતા.

આસિરિયાને લલચારીને પોતાના પક્ષમાં વાળી લેવા માટે ઇન્કિડે તેને કહ્યું-
હારે લાંચ આપવા માંડી. " ઇન્કિડે રશિયાને સાડા સત્તર કરોડ ક્રાન્ક આપ્યા
તે ઉપરાંત તેણે અમને (આસિરિયાને) પણ પચીસ કરોડ ક્રાન્ક આપવા માંડ્યા
અમારી આર્થિક સ્થિતિ ધણીજ તો જતાં અમે તે લાંચ સ્વીકારી નથી " આવે
એકરાર આસિરિયાના રાજપ્રતિનિધિએ તેજ અરસામાં કર્યો હતો.

આ પ્રમાણે એક ખાલુએ બ્યારે ઇન્કિડે પોતાની દોલત, લાગવગ, નાકાબળ
અને ચાલુક્યનીતિવડે યુરોપના રાજ્યોની જબરદસ્ત એકમંપી રચી રહ્યો હતો
તે વખતે તે રાજ્યો પણ પોતાની રૈયતને નેપોલિયનનો વિરુદ્ધ ઉત્કેષવાનો પ્રયત્ન
કરી રહ્યા હતા. એ જમાનામાં દરેક દેશમાં પ્રજાવર્મનો મોટો ભાગ રાજકીય સ્વતં-
ત્રતા મેળવવા ધણે ઉત્સુક બન્યો હતો. રાજ્યોએ જાહેરનામા પ્રકટ કર્યા કે અ-
ન્યાયની લડાઈમાં પ્રજા સહાય આપશે તો તેમને લગ્ન પૂરી થયા પછી ક્યારેક
બધારણ મુજબની સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે એ વચન તેમણે કહી પણ પાળ્યું
નહિ અને અંગ્રેજ હિંદોસત્તર નેપિયરના સબોમાં કહીએ તો " લોકોને કનચનો
તેમણે પ્રથમથીજ ઇરાદો રાખ્યો હતો. તેથી તેમણે ધણીજ ધૂણાપાન નીચતા દાખ-
વીને ખોટી ખોટી આશાઓ આપીને લોકોને ફસાવ્યા અને આ કપટભગથી તેઓ
અમાઉના કરતાં વધારે બળવાન મૈન્ય એકઠાં કરી રહ્યા. "

નૈઋત્યમાં આવ્યા પછી તેમણે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ અસંખ્ય જાહેરનામા પ્રકટ
કર્યાં. પ્રશિયાના સેનાપતિએ જાહેર કર્યું કે " જર્મનો ! તમને પણ પ્રશિયનોના
જેટલાજ હક્ક અને દરજ્જા આપવામાં આવશે. * હવે મજૂનો ડોકરો પણ ચાલ-

* નાજ વખતે થોડી થોડી લલચાવનારી આશાઓ આપવામાં યુરોપના પ્રધાનો
આને પણ પાળી પાળી કરે એવા નથી એ છેલ્લી લડાઈ પૂરી થયા પછી આપણે
એક સલાહ બોલે

મદાના જેટલાજ હક ભોગવી શકશે. રાજ સ્વતંત્રતા, ઈજ્જત અને સ્વદેશની કદાર ભાવનાઓમાં મનુષ્યો વચ્ચેના ભેદ જૂંસાઇ જશે, માથુસ માથુસ વચ્ચે જે જરા પણ તફાવત રહેશે તો તે માત્ર યોછી વધતી શુદ્ધિનોજ અને આપણા સર્વના સામાન્ય હિતને માટે લડવાના યોજા વધતા ઉત્સાહનોજ રહેશે. "

આવાં આવાં જૂઠાં વચનોવડે આપખુદ સત્તાને જળવી રાખનારાઓએ અગાંવ લોકસમૂહને ફસાવ્યો, અને તેઓ સમાનતા તથા સ્વતંત્રતાના રક્ષણને માટે નેપોલિયનની સામે લડે છે એવી તેમના ભોળા મન ઉપર છાપ પાડીને તેમનાજ પગમાં બેડી ઠોકવાના કાર્યમાં તેમનેજ સાધનભૂત બનાવ્યા. તેમણે લોકોને ઠગવા માટે પ્રજાને આધીન રાજ્યતંત્રનો ઝુડો ઉપાડવાનો ઢોંગ કર્યો અને વિચારા ઉત્સાહી પણ ભોળા ગામડીઆઓ આ કપટજળમાં ફસાયા અને તેમણે પોતાને હાથે પોતાના હિતનો નાશ કર્યો; પોતાનાજ લોહીમાં સ્વતંત્રતાની ઉમતી આશાને સહાને માટે તેમણે ડૂબાવી દીધી. વળી ક્રાન્સના શહેનશાહની આસપાસ લય કર આફતોનાં કાળાં વાદળ ધેરાતાં ભેંસને આ પ્રસંગે તેને પકડે ઉભા રહેવાને બદલે તેઓએ એમજ માની લીધું કે એકલા માથુસો નહિ, પરંતુ ઈશ્વર પણ તેના ઉપર રૂંચ્યો છે અને એમ સમજીને તેમણે પોતાના એકના એક સાચા હિતેચ્છુને તજ દીધો.

પોતાની આસપાસ ચાલ્યા આવતા આફતોના વાવાઝોડાને નેપોલિયન ધૈર્ય અને શાંતિથી જોયા કરતો હતો. જ્યારે તેના શત્રુઓ છેકજ ફતેહની આસામાં છડી ગયા છે ત્યારે તેમને સહાહને માટે કહેણ મોકલવું એ વૃથા માનમંગ કરવા જેવું છે એમ તે જાણી ગયો હતો. તેથી તેમના પ્રયત્ન અને કાવાલવાને ધૂળધાણી કરી નાખવા માટે બમણા ઉત્સાહથી મંડી જવાનુંજ હવે તેને માટે રહ્યું હતું. ક્રાન્સની પ્રજાએ ઉત્સા-પુત્રોને અર્પણ કર્યા. શહેરે શહેર અને ગામડે ગામડે લડાઇનો તૈયારીની ધૂમ મચી રહી. જાણે જાદુગરની ઈર્મજળથી માયાવી સૈન્ય ઉભું થઈ ગયું હોય તેમ જોત-જોતામાં મોટું સૈન્ય તાલીમ લઇને તૈયાર થઈ ગયું અને એપ્રિલ અંધવારતા પહેલાં તો ત્રણ લાખ સિપાઇઓનું લશ્કર શત્રુઓની અગ્રંડ ભરતીને ખાળવા માટે જર્મની તરફ ચાલવું થઇ ગયું નેપોલિયનના કસાયલા પહેલવાન જેવા લડવૈયાઓ તો રશિયાનાં બરફમાં દટાઇ મુઝ્યા હતા. ગાડીના રપેનમાં રહ્યા રહ્યા ઈંગ્લંડ, પોર્ટુગાલ અને રપેનની સામે મહા મુશીબતે લડી રહ્યા હતા. તેથી કરીને આ નવું સૈન્ય " માત્ર છોકરાઓ"નુંજ બન્યું હતું એમ સર વૉલ્ટર સ્કૉટ કહે છે તે ખોટું નથી.

પંદરમી એપ્રિલે નેપોલિયને લશ્કરના મુખ્ય મથક તરફ જવાને રાજમહેલ છોડ્યો. જ્યારે તેની ગાડી ચાલવા લાગી ત્યારે તેણે તે મહેલ તરફ થોડી વારસુધી જોયા કર્યું; પછી તે કપાળપર હાથ દઇને ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો. તેણે કહ્યું

“ મને મારા રાજ્યના ગરીબમાં ગરીબ ખેડૂતના સુખની અદેખાઇ આવે છે. આ ઉમ્મરે તે પોતાના દેશનું દેશું અદા કરી નાખે છે અને પોતાની સ્ત્રી તથા બાળકો સાથે આનંદ કરતો હોય છે ત્યારે મારે સર્વને છોડીને લડવા જવું પડે છે ! મારા અત્યર્થ પ્રારબ્ધમાં એવુંજ નિર્માણ થયું છે. ”

તેણે પોતાના સૈન્યને એકઠું આગળ એકત્ર કરવાની આજ્ઞા આપી હતી. પચીસમી એપ્રિલે તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્ય ફોલ્લથી અને તેમની વિશાળ સંખ્યાથી ઉન્મત્ત થઇ ગયાં હતાં, અને ક્રાન્સમાં રાજ્યોના પક્ષના લોકો બળવો કરે એવી આશા રાખીને આગળ આવ્યાં આવતાં હતાં. નાની નાના કેટલીક ઝપાઝપી થઇ અને તેમાં યત્નસૈન્યની સંખ્યા મોટી જતાં નેપોલિયનનું સુદિબજ સર્વોપરિ નીવડ્યું.

એમ કરતાં કરતાં એક તરફનાં સૈન્ય ધણી મોટી સંખ્યામાં સ્વેચ્છેનના મેદાન આગળ સામસામાં આવી ગયાં. યત્નના હાથ તરફથી એકએક ઢુમ્સો કરવામાં આવશે એવું નેપોલિયને ધાર્યું ન હતું. તેથી તે નિઃશંકપણે કુચ કરતો હતો અને તેનું સૈન્ય લાંબી લાંબી હારમાં આલવું હોવાથી ઉંઘી દુકડી ત્રીસ માર્ધિને અંતરે હતી. માર્ગમાં કેટલાક નાના કુંગરચો આવેલા હતા. તેમની પાછળ મિત્રરાજ્યોનું એકી હબ્બર સિપાઈઓનું લશ્કર ચાર ચાર હારમાં ગોઠવાઇને ઉભું હતું. તેમનું બળવાન તોપખાતું સર્વને મોખરે હતું અને પચીસ હબ્બર સારામાં સારા ઘોડેસ્વારોની ફાજ અનામત ખાતે ઉભી હતી. રસ્તાનો વાંક પૂરો થતાંજ ફ્રેન્ચ લશ્કરની આગલી હાર તેમની સામે એકએક આવી ઉભી કે તરતજ આક્રમણે લીધે ગળ્ગના કરતા ભરતીના પ્રચંડ મહામોજના વેગથી તેમના ઉપર યત્નના સિપાઈઓ તૂંગ પડ્યા તોપખાના-ભાથી એકસામગે અગ્નિના વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ફ્રેન્ચોની આગલી હારના જોત-જોતામાં કુદરે કુદરના હડી, ગયા. તેણે સિયનને ખચર કરવા સ્વાર પર સ્વાર દોડવામાં આવ્યા, અને સેનાપતિએ હહેવડાવ્યું કે પાછળનું સૈન્ય જલદી આવી નહિ થકે તો ખતું થયું જાયજો. ઘોડીવારમાં તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેની પાસે માત્ર ચારજન હબ્બર સ્વાર હતા. ચાલિથી તેણે વસ્તુસ્થિતિ તપાસી લીધી અને પોતાના નાના સરખા સૈન્ય ઉપર ઉલટલા પ્રચંડ મહાસાગર જેવા યત્નસૈન્યને જોઈ જરા પણ ન ચલ-રાતાં તેણે કહ્યું —

“ આપણી પાસે સ્વાર નથી. કાષ્ટ દ્વિગર નહિ. મિસરમાં જેમ કહ્યું હતું તેમ આજે પણ ચલાવી લઇશું. ફ્રેન્ચ પાયદળ કાષ્ઠથી ઉતરે એમ નથી. મને મારા જીવાન સિપાઈઓની બહાદુરી ઉપર શંકા છે. ”

એમ કહીને તેણે ઘોડો દોડાવ્યો અને જ્યાં તોપોના અવિરત ઘડાયા તથા ધૂમાડાનાં ધામાં વાદળોવડે લાજુ સંભામ મચી રહેલો જણાઇ આવતો હતો ત્યાં જઈ

પહેાંચેા. ત્યાં મચી રહેલો મલરાટ અને કતલ બોઇને સખતમાં સખત દિલના માણસની પશુ હિંમત છૂટી ગય એમ હતું. નેપોલિયનના જીવાન નવા સિપાઇઓ રશિયન તોપોના ભયાનક અગ્નિવર્ષણથી મલરાઇ નાસાનાસ કરી રહ્યા હતા. માત્ર થોડીક ધડાયલા સિપાઇઓનીજ ટુકડીઓ લોહીલુહાણ અને ઊંન લિંન ચથેલી છતાં ધીમે ધીમે પાછળ હટતી હતી. બધા ઘરકરમાં નાસ ભાગ ચાપ એટલે તેમના ઉપર તૂટી પડીને ધાસની માફક કાપી નાખવા માટે પાસેની ટેકરીઓ ઉપર ઘોડે સવાર તૈયાર થઇનેજ ઉભા હતા.

નેપોલિયનને આવેલો જોતાંજ સિપાઇઓમાં નવો ઉત્સાહ આવ્યો અને બધા તેની આસપાસ ભેગા થઇ ગયા. તેના થોડા ઉત્તેજક શબ્દોવડે તેમની ગમેલી હિંમત પાછી આવી. વીખેરાઇને નાસી જતા સિપાઇઓ થોભ્યા અને તરતજ નાની નાની ચોરસ આકૃતિમાં ગોઠવાઇ ગયા.

તે ઝપાટામુઠ બધે ફરી વળ્યો. મરવાની અણીપર આવેલા સિપાઇઓના ચહેરા ઉપર તેનાં દર્શનથી આનંદનો ઉગ્મસ આવી જતો અને “ શહેનશાહ ધણું શ્રવે ” કહી તેઓ પ્રાણ છોડતા. સિપાઇઓ, અમલદારો અને સેનાપતિઓએ આ પ્રમંજે અપૂર્વ શૌર્ય દાખવ્યું. નવા સિપાઇઓ જેમણે ખરેખરી લડાઈ કદિ જોઇ ન હતી તેમને પોતાના ઉદાહરણથી ઉત્તેજન આપવા માટે નેપોલિયન ગોળીઓની ઝડીની વચમાં જઇને ઉભો રહેતો.

આઠ કલાકસુધી દારુણ સંગ્રામ મચી રહ્યો. મુઝદાં અને ધાયલ ચઇને પડેલા સિપાઇઓથી મેદાન છવાઇ ગયું. ફ્રેન્ચ સેનાપતિ જેમણે ઉપરાઉપરિ ગોળીઓ વાગવાથી લોહીથી ખરડાઇ ગયો હતો છતાં તે ઘરકરની આગળજ ઉભો રહ્યો હતો અને વારંવાર કહેતો કે “ ક્રાન્સના પુત્રો ! ખરી અણીનો વખત આજે આવ્યો છે. જેઓ પોતાના દેશને ચાહતા હોય તેમણે આજે શત્રુ કે મરવું. ”

નેપોલિયને પોતાના અપરાજિત શહેનશાહી રહસ્યોની ટુકડી અત્યારસુધી અનામત રહેવા ડીધી હતી. આઠ કલાકના સંગ્રામ પછી તેમને છોડી મૂકવાનો અવસર આવી પહેાંચ્યો. તેમની આગળ સાઠ તોપોની હાર રાખીને સજડા સજડી ગોઠવાયલી સોળ ટુકડીઓ મિત્રરાજ્યોના ચાકથી શિથિલ થયેલા સૈન્ય ઉપર વજ્રની માફક તૂટી પડી. અવિરત અગ્નિના લાગૂકા અને તોપોના ધડાકા તેમની આગળ આગળ થતા જ રહ્યા. કોઇની પણ તાકાત ન હતી કે આ ધસારાની સામે પળવાર પણ ઉભા રહે. પૂમાડાનાં અને ધૂળનાં વાળાંમાં દંકાયલા હોવાથી નેપોલિયન તેમને જોઇ શકતો ન હતો; પરંતુ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમની તોપોના ધડાકા વધારે ને વધારે દૂરથી સંભળાયા કરતા હતા. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવ્યું કે તેઓ દુશ્મનોને મારી હાલતા આગળ ધસ્યા જતા હતા. છેવટે નેપોલિયને પૂરેપૂરી કૃતેલ મેળવી.

તેની પાસે પૂરતા સ્વાર ન હોવાથી તેના ચતુની પૂંઠ ન લેવાઈ. ચતુઓ નાસીને લિપ્તિક ગયા અને ત્યાંથી ફેરફાર સુધી પાછા હટી ગયા. તેઓ ધારતા હતા કે કાન્મના સૈન્યની રથિયામાં પાવમાલી થએલી હોવાથી હવે તેને સહેલાઈથી છતી શકાશે, પરંતુ નેપોલિયનનું લશ્કરી બળ જોવું ને તેવું પ્રયત્ન જોઈને તેઓ ગભરાટમાં પડી ગયા.

ખીજે દિવસે સવારમાં ઘેાડે બેસીને નેપોલિયન રણક્ષેત્રમાં ફરી વળ્યો. પોતાના કાચી ઉમ્મરના છ હજાર જુવાન સિપાઈઓનાં મુઠાં જોઈને તેના અંતઃકરણમાં ઉડામાં ઉડી શોકની લાગણી પેદા થઈ. તેમની કામળ આકૃતિ અને નાજુક શરીર ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે તેઓ સારામાં સારાં ખાનદાન કુટુંબોના ફરજદ હતા અને લગ્નના રાક્ષસી કામને માટે અયોગ્ય હતાં દેશભક્તિના પ્રમળ લાગણીને લીધેજ તેમણે પોતાના પ્રાણની આકૃતિ આપી હતી. એક મરવા પડેલા જુવાન ઓઢવાદ પ્રશિયન સિપાઈ પોતાની છતી સાથે કાંઈક દાખી રાખીને પડ્યો હતો. તપાસ કરતા માયૂમ પકડ્યું કે તેની પ્રિયતમાએ રોડની નિશાની તરીકે રથમના ઠકકાનો વાવટો બનાવીને તેને ભેટ આપ્યો હતો અને તે વહાલી સ્ત્રીજને મરતી વેળા પછી તેણે છતીએથી અળગી કરી ન હતી. આ કરચ્છુ દૃશ્ય નેપોલિયન પળવાર જોઈ રહ્યો અને તેની આંખ બરાબ આવી. તેની દહતા અને સ્વદેશભક્તિનાં વખાણ કરી તેના ચમત્તે તેણે લશ્કરી માન સાથે દુઃખાવવાનો કુકમ કર્યો. આવી રીતે ચતુના સદ્ગુણ તરફ પછી તે માનની નજરેથી જોતો હતો.

લ્યુએનની લડાઈ નેપોલિયનની શુદ્ધિની અને તેના સિપાઈઓની ભક્તિની સારામાં સારી સામિતી તરીકે મનાય છે. તેના ચતુઓએ લડવાની જગ્યા આગળથી પકડ કરી રાખી હતી. ટેકરીઓની પાછળ છુપાઈને તેમણે ફ્રેન્ચો ઉપર હાથો માર્યો હતો. કુચ કરતાં કરતાં એકએક ચતુનો કુમરો થયો તે વખતે ફ્રેન્ચ સૈન્ય ત્રીલ માઈલ સુધી લખાઈ ગયેલું હતું અને ચતુનું સવળું બળ નેપોલિયનના સૈન્યના જમણા ભાગ તરફ તથા મધ્યભાગ તરફ એકત્રિત થઈ ચૂકેલું હતું. છતાં તેણે નવા, બિન-અનુભવી સિપાઈઓવડે પણ ચતુનો કુમરો ખાળી રાખ્યો. પાછલા લશ્કરને આવી પહોંચતાં આઠ કલાક લાગ્યા ત્યાંસુધી દક્ષવ કર્યો અને છેવટે સંપૂર્ણ ફેલ્ડ મેજરી. નેપોલિયન તરફ તેના લશ્કરની વ્યક્તિગત ભક્તિવરેજ આ પરિણામ આવી ચકડું હતું. આજ લગત દરબાન એક દુકડીને અત્યંત જોખમભરેલી જગ્યાએ એકલવાની જરૂર જણાઈ હતી. એ દુકડીના મરદાર ઉપર તમામ સિપાઈઓનો બેઠક ખાર હતો. તે સરદાર બહાદુર હોવા છતાં તેને કાષ્ટક દોષને લીધે તેના દરબાન ઉપરથી ઉતારી પાડવામા આવ્યો હતો. અનુપ્પ સ્વભાવની ચિચિત્તાને નેપોલિયન કુદરતી રીતે બધી સહેલાઈથી ઓળખી શકતો હતો. આ વખતે જ્યારે મુદ્દની રમજદ મગી રહી હતી.

તે વખતે સિપાઇઓના દેખતાં તેણે પેલા સરદારને મારી આપી તેના સાર્યાનાં વખાણુ કર્યાં; અને તે ચતામાંજ તોપોના ધડાકાને પશુ દમાવી દે એવો ગગનભેદી હર્ષનાદ તમામ સિપાઇઓએ એકસામટો ઉઠ્યાર્યો. તેઓના હાથમાં નવું જૈર આવ્યું અને નદીના ધોધની માફક જ્યાં તેમને મોકલવાના હતા ત્યાં હર્ષનાદ કરતા તેઓ ધસી ગયા.

મે માસની બીજી તારીખે નેપોલિયન પોતાના વિજયી સૈન્યસહિત કુદરતી શોભાથી રમણીય દેખાતા ફ્રેડન નગર આગળ આવી પહોંચ્યો. તેની આસપાસની, સુંદર ટેકરીઓ વચ્ચેના મેદાનમાં શહેર નાટકની મનોહર રંગભૂમિની પેઠે શોભી રહ્યું હતું. નજીકમાં એલ્મા નદીને પ્રવાહ શાંતપણે વહન કરતો હતો. તેના કિનારા ઉપર પુષ્પવાટિકાઓ અને ફૂલફળથી લગ્ગી રહેલાં વૃક્ષોની ધટા આવી રહી હતી. આથ-મતા સૂર્યની કિરણુ શહેરના મિનારાઓ, સુવર્ણિત ધુમ્મટો અને રમણીય હવેલીઓ ઉપર ચળકી રહ્યાં હતાં. તેનાથી થોડે દૂર નાસતા યતુસૈન્યનાં શસ્ત્રો ઝળકતાં હતાં; તેમની પૂંઠે પડેલા ફ્રેન્ચોની તોપોના ધડાકા સંભળાતા હતા; અને નેપોલિયનને તેના પરમમિત્રની રાજધાનીમાં આવકાર આપવા માટે ફ્રેડનના દેવળોમાં ધંટનાદ થતો હતો.

થોડાજ દિવસ અગાઉ શહેરના ઉમરાવ અને શ્રીમતવર્ગે રશિયા અને પ્રશિ-યાના લશ્કરને આવકાર આપ્યો હતો. આજે પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યના મહાન રક્ષક નેપો-લિયનને સાધારણ જનતા ઉલ્લાસથી વધાવી લેતો હતી. શહેરના માણસો અથવા મ્યુનિસિપાલિટીના સભાસદો જોમણે રાજતોહ કરીને (મિત્રરાજ્યનાં લશ્કરને આવકાર આપ્યો હતો તેઓ પાછા નેપોલિયનને પશુ સ્થામી આપવા હાજર થયા હતા !

રશિયાના લશ્કરે નાસતી વખતે એટલ નદી ઉપરના પૂલને લગભગ નકામો જોવો કરી નાખ્યો હતો અને હવે તેઓ બોએન આગળ મળખૂત ખાઇઓ બોહોને છેવટનાં લડાઈ લડવા તૈયાર થઇને બેસા હતા. ફ્રેન્ચ ઈજનેરોએ કપાટામધ પૂલની મરામત કરી નાખી અને સૈન્ય ત્વચ્છથી નદી બ્રોળંગવા લાગ્યું. નદીકિનારે એક પથર ઉપર બેસીને નેપોલિયન પોતાના જુના સિપાઇઓને ઉતેજન આપી રહ્યો હતો અને તેઓ હર્ષનાદ કરતા પૂરે હિમાલમાં તેની પાસેથી પસાર થતા હતા. એ પ્રમાણે આખું સૈન્ય તોપો અને તમામ મરંજનમસહિત એલ્મા નદીને મામે કિનારે જઈ પહોંચ્યું.

મેની ખારમી તારીખે નેપોલિયન અને સેકસનીના રાજાની સ્વારી રાજમહેલ તરફ જવા નીકળી. તોપોના ધડાકા થતા હતા, રણવાલ વાગતા હતાં, દેવળોમાં મંગલસૂચક ધંટનાદ થતા હતા અને લોકો તેમને હર્ષનાદથી વધાવી લેતા હતા. તેમના માર્ગે ઉપર પુષ્પટ્ટિ થતી હતી અને શહેરની સુંદરીઓ મધુર હાસ્ય કરતી અરખાઓમાં રૂમાલ હિઝવતી હોતી હતી. નેપોલિયને આવા અનેક શુભ પ્રસંગો અનુ-ભવ્યા હતા પશુ તેમનો આ છેલ્લોજ હતો. તેની આમપાસ ઘેરાતી વિપત્તિઓનું

ખરેખર મહત્વ તે સમજી ગયો હતો તેથી આગરે વિજય અને હર્ષના અવસરમાં પણ પોતાના માર્ગમાં આવી ઉભેલી સુલીનનોની પર્વતમાળા તરફ તેનું લક્ષ્ય જતું હતું અને તે ઉદારસીન તથા વિચારમગ્ન મનીને આવડતો હતો.

તેણે પાછળથી એકવાર કહ્યું હતું કે “ મને છેવટના ભયકર પરિણામનો દિવસ નજીક આવતો દેખાયો હતો મારા હાથમાંથી રાજ્યની લગામ જાહેર સરી પડતી હોય એમ મને લાગતું હતું હું જાણુતોજ હતો કે પોતાને જેથી લાભ થાય એવી સુરક્ષામાં હું સપડાઉં તરતજ આસ્તિત્વા પોતાનું વધણું ખદ્દમાં વગર નહિ રહે ”

પોતે જીતેતો છતાં હમેશના રિવાજ મુજબ તેણે સલાહને માટે કહેણું મોઝી નોંધુ સલાહ કરવા તે ખરા અત કરણથી રાજી હતો પણ સ્વમાન ગુમાવવા તે જરા પણ તૈયાર ન હતો. મિત્રરાજ્યોને ઉમેદ હતી કે આસ્તિત્વા તેમના પક્ષમાં ભળ્યા વગર નહિજ રહે તેથી તેમણે એવી આકરી સરતો બતાવી કે જેનો અર્થ નેપોલિયનની પૂરેપૂરી પામમાંથી કરતી એવોજ થતો હતો આ સરતો તેણે નજી સ્વીકારી યુગ્મનને તેણે ઇરાદા મોકલ્યો, કારણ કે આસ્તિત્વા પોતે એકવાર ગુમાવેલા પ્રદેશોનો કમળે પાછો મેળવવા ગ્રામ રીતે ખટપટ કરી રહ્યું હતું.

એક અઠવાડિયે આ રીતે ગયા પછી નેપોલિયને ઓઝેન તરફ ચાલવા નાંખ્યું માર્ગમાં લગામને લીધે ખળીને ઉઠ્યું થએલું એક ગામ આ યુ ત્યાના લોકોની સાચાર હાતત બેઠને તેને ઘણું લાગી આવ્યું લોકોને તેમની આંતુ જરૂરીઆતને માટે તેણે એક લાખ ફ્રાન્કની મદદ આપી અને તેમનાં ઘર ફરીથી બાંધી આપવનું વચન આપ્યું. એકવીસમી તારીખે સવારમાં ક્રૂઅ સૈન્ય મિત્રરાજ્યોની ખાબડો નજીક આવી પહોંચ્યું તેમની અગળ સ્ત્રી નહી વહેતી હતી જમણા ભાગની ટેકરીઓ ઉપર રશિયાનું જખમર તોપખાનું ચોકવાઈ ગયું હતું અને ડામી ખાનુએ આવેલી ખરમ-ચડી ટેકરીઓ ઉપર પ્રશિયાની તે પો ડાળા ધુરલાવી રહી હતી નેપોલિયને નજીર ફેકતામાજી બેઠ લીધું કે આ જમખૂન ડાવણી ઉપર સીધો હુમલો કરવા જતાં દ્વાવી ધમય એમ નથી તેણે જમણી ખાલુ તરફથી દુશ્મનોની નજીર ન પડે એટલે લાગે ચકાવે લખને ડાવણીના પાછલા ભાગ તરફ આવી પહોંચવા માર્શલ નેને મોકલી દીધો અને શત્રુનું ધ્યાન રોકી રાખવાને આ ખાલુથી પોને બીજા સેનાપ તિઓ સાથે હુમલો કરો.

ચાર કલાકસુધી ક્રૂઅએ શત્રુઓની અનેક રિલેનમદી ઉપર સમુદ્રના મોજા ની મારફત એક પછી એક હુમલા કર્યાજ કર્યા આખરે શત્રુના ડાવણીની પાછલી ખાલુ તરફથી નેના લશ્કરની રણતુરીનો નાદ સભગાયેલ ‘ સહેનચાહ ઘણું જીવો ની જયધોપણા અને તોપોના તથા ખડકોના પ્રચડ ધડાકા સાથે માર્શલ નેનું લશ્કર ચાકેતા દુશ્મનોની ડાવણી ઉપર તૂટી પડ્યું ચારે ખાલુએથી એકસામટો હુમલો

યજ્ઞેલો, બેઠને તેઓ મહારાજા, વીખેરાવા અને જન્મનાથી નસાયું તેઓ બોહીમિ-
યાનાં જંગલોમાં જરાઈ ગયા. નેપોલિયન બીજવાર પણ હત્યો. પૂરતા ઘોડેસ્વાર
ન હોવાથી આ વખતે યંત્રુની પૂંક ન લેવાઈ.

કેટલાક દિવસસુધી રાતદહાડો પળવારની પણ ઉધ કે આરામ લીધા વગર
નિરંતર કામ કરવાથી નેપોલિયન એટલો બધો થાકી ગયો હતો કે આખરે આ યુદ્ધ
દરમ્યાન તે એક તોપને અડીંગીને સૂતો અને તેપોના ધડાકા અને યુદ્ધનો ક્રાલાહલ
છતાં પણ ધસધસાઈ ઉઠી ગયો !

ફ્રેન્ચો હત્યા ખરા પણ તેમણે યંત્રુની તોપો ઉપર સીધો હુમલો કરેલો હો-
વાથી દુશ્મનો કરતાં તેમને યજ્ઞેલું નુકસાન વધારે હતું. પાંચ હજાર તો માર્યાજ
ગયા અને બીજા વીસ હજાર લોહીલુહાણ હાલતમાં દવાખાનાઓમાં ગયા.

આ લડાઈની યાદગીરી અને ક્રાન્સ તથા ઇટાલીની પ્રજાએ કરેલી સેવાની પિ-
છાન તરીકે એક કીર્તિસ્તંભ રચવાની આજ્ઞા કરી. દેશના રક્ષણ માટે ત્રણજ મહિ-
નામાં ખાર લાખ માણસો પ્રજાએ અર્પણ કર્યા, તે સ્વદેશસેવાના કાર્યને બલિબ્યતી
પ્રજા કૃતચતા અને અભિમાનપૂર્વક જુએ એ આ કીર્તિસ્તંભનો હેતુ હતો. નેપોલિયનની
પડતી ચવાથી આ પ્રયત્નનીય કામ અટકી પડ્યું અને પ્રજાસ્વાતંત્ર્યના હિમાયતીઓ,
સ્વદેશપ્રેમના પ્રયત્નકો અને સુંદર કળાના રસમ પ્રરુષો, મિત્રાન્વેષીની હતેકથી યજ્ઞેલી
એ નુકસાની તરફ ખેંચી લાગણીથી જુએ છે.

તે રાત્રે નેપોલિયને ઉધ લીધી ન હતી. તેણે બેઠાં બેઠાં હુકમો લખાવ્યા. પછી
ત્રણ વાગ્યા એટલે એક સેનાપતિને સાથે લઈને તે ગ્રસ્ટાવસ એડાલ્ફસની દરગાહનાં
દર્યાને ગયો. રાત્રિની શાંતિ, ચંદ્રના પ્રકાશમાં મંજરાનો હલ્લને નરમ કરી નાખે એવો
હેખાવ, જે લડાઈમાં પોતે રોમાયો હતો તે દરમ્યાન તેના મંજેગોની અત્યંત શુભ-
વણુ બરેલી સ્થિતિ—આ બધાવડે તેના વિચારશીલ મન ઉપર ઉદાસીનતાની ઘેરી
છાયા પથરાઈ. આ રીતે એક કલાકસુધી ત્યાં બેસીને બહાર આવ્યા પછી તેણે
કહ્યું કે " આ મહાપુરુષની સમાધિની યાત્રા વખતે મને અભ્યખ જ્યોત રીને બલિ-
બ્યતું યાન થયું હતું અને મારા ભાવિની પોથી મારી અગ્નિ ઉધડી ગઈ હતી."

સવાર પડતાંજ તેણે કુચ ચડે કરી અને યંત્રુસૈન્યના પાછલા ભાગને પકડી
પાડ્યો. સખત ઝખાઝખી હવે ચડે ચડે અને નેપોલિયન જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં ગોળા-
નો વરસાદ પડવા લાગ્યો. તેનો એક અંગરક્ષક માર્યો ગયો. પોતાની પાસે ઉમેલા
સરદાર ફૂરોને તેણે કહ્યું, " આજે તમે કે હું, બેમાંથી એકનો પ્રાણુ જરૂર જશે. "

બપોર પછી નેપોલિયન તેના અંગરક્ષકો સાથે દોડને ઘોડે એક કોતરમાંથી પસાર
યજો હતો તેનામાં એક ગોળો ઝડને વાગ્યો અને ત્યાં અચડાઈને તેના એક સરદા-
રના પ્રાણુ લીધા અને ફૂરોને એવો સખત જખમ ચગ્યો કે તેના પેદાં આંતરડાં

બહાર નીકળી ગયાં. નેપોલિયન શોકથી વિસ્ફુલ્લ થઈ ગયો અને બોલ્યો કે મારી ભવિષ્યવાણી ખરી પડી. તેણે નાના બાળકની માફક કદમાં કંપા કરવા માંડ્યું અને કહ્યું કે હું કાલે જીતીને પાછો દેશ જમ્યા પછી એ ફતેહથી મને આનંદ નહિ થાય. તે દુરોની મરણપથારી પાસે જઈ બેઠો અને તે મરવા પડેલા મિત્રના હાથ પોતાના હાથમાં લપાડે દાકનરોને વિનવવા લાગ્યો, પણ તેમણે આશા ન આપી. દૂરો પણ ગળગળો થઈ ગયો અને બોલ્યો કે મેં મારી આખી જિંદગી તમારી સેવામાં ગાળી છે અને હવે મારાથી તમારી સેવા નહિ થાય એટલા માટેજ મને મરવું નથી ગમતું. ”

નેપોલિયને ગદગદ સ્વરે જવાબ આપ્યો કે “ દૂરો ! આત્મા અમર છે. મૃત્યુ પછી પણ પરલોકમાં જીવવાનું છે. ત્યાં તું મારી રાહ જોજ. એક દિવસ ત્યાં પાછા આપણે એકઠા થઈશું. ”

દૂરોની પીડા વણી તીવ્ર હતી અને તે જોઈને નેપોલિયનની આંખમાં આંસુનાં પૂર ચડી આવતાં હતાં. અતે કાળજી કંડણ કરીને તે પોતાના મરતા મિત્રને બેટયો અને છોટા પડ્યો. લથડતે પગે અને રક્તી આંખે તે પોતાના તંજુમાં ગયો અને આખી રાત ઉદાસીનતામાં ગાળી, સવાર પડતા પહેલાં દૂરોએ ગ્રાણી છોડ્યા. તેની ચાદગીરી જાળવી રાખવા માટે તેણે થીય હનર ક્રાન્ક ખર્ચવાનો તથા તેની સુશિક્ષિતા પત્ની અને પુત્રીના ભરણપોષણની વ્યવસ્થા કરવાનો હુકમ કર્યો. જે ખેતરમાં દૂરોને દટાવ્યો હતો તે આખરે તેના માલિક પાસેથી વેચાતું લીધું અને ચાર હનર ક્રાન્ક તેની ચાદગીરીમાટે તખ્ત ધગેરે કરાવવા પાછળ તથા બાકીના સોળ હનર જમીનની કિંમત પેટે ખેતરના માલિકને આપ્યા. ત્યાર પછી થોડાજ વખતમાં નેપોલિયનનો પરાજય થયો અને -વાયને માટે લગાઈ કરનારા મિત્રરાજાઓ આ રકમ ખાઈ ગયા ! તેમ કરીને એક સારામાં સારા માણસનું સ્મરણચિન્હ થતું તેમણે અટકાવ્યું અને પોતાના પરમ મિત્રના શ્રાદ્ધ પાછળ નેપોલિયને ખર્ચવા ધારેલી રકમ ઉચાપત કરી જઈ પોતાની નીચતા બતાવી.

રશિયન મેનાપર્પિત કુટુંબો જે નેપોલિયનનો રશિયન લગ્ન વેળા ક્રો દરિફ હતો તે પણ થોડાજ દિવસપર એરી તાવની બિમારીથી મરણ પામ્યો હતો. તેની કબર ઉપર સ્મરણલેખ કેતરાવવાની કે મકબરો બંધાવવાની રશિયન સરકારને તો જરૂર જણાઈ જ ન હતી; પરંતુ નેપોલિયને પોતાને ખર્ચે તેણે પોતાના દરિફની કબર ઉપર સારો મકબરો બંધાવવાનો હુકમ કર્યો. તે કાર્ય પણ મિત્ર રાજાઓ સહન ન કરી શક્યા અને તેમણે ચલા ન દીધું. નેપોલિયનના અને તેના સન્નુઓના અરિન્ધ વચ્ચે કેટલો ભેદ હતો તેનું આ ઉદાહરણ છે.

જે લગ્નમાં સખત દાર ચરથી મિત્રરાજાઓ દરે પણ મજરાવા લાગ્યા. રશિયા અને પ્રશિયાથી તેમની કુમકે મોટા મૈન્ય ચાલ્યા આવતાં હતાં, પણ તેમને

આવતા કેટલાંક અઠવાડીયાં લાગે એમ હતું. તેઓ આવી પહોંચે ત્યાંસુધી વખત કઢાડાવી લેવા માટે તેમણે સલાહ કરવાનો દાંડ કરવા માંડ્યો, અને નેપોલિયનને કહેવડાવ્યું કે તમારી સરતો ઉપર વિચાર કરવા અને તૈયાર છીએ. માત્ર પેલાં સૈન્ય આવી પહોંચે અને આસ્ટ્રિયાને સમજાવીને તેમના તરફ વાળી લેવાય ત્યાંસુધી તેમને લડાઈ થોભાવવી હતી. તેથી તેમણે સલાહની સરતોવિષેની ચર્ચા અને તેટલી જાંખાડી. આસ્ટ્રિયાનો રાજ્ય મધ્યસ્થ થયો. આ પ્રમાણે તેમણે પોતાને જોષ્ઠતા હતો તેટલો વખત લઈ લીધો. છેવટે તેમણે નેપોલિયનને સલાહની સરતોનો કાચો ખરડો મોકલાવ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે ઇટાલિના લોમ્બાર્ડી, ઇલિરિયા વગેરે પ્રાંતો આસ્ટ્રિયાને આપી દેના, હોલેન્ડ, પોલેન્ડ અને જર્મનીની પૂર્વ સરહદપરના કિલ્લા મિત્ર-રાજ્યોને આપી દેવા, રપેન, પોર્ટુગાલમાંથી ફ્રેન્ચ લશ્કરને પાછું બોલાવી લેવું અને લાઇન નદીની આસપાસનાં સંયુક્ત રાજ્યો તથા બીજાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો ઉપરનો ઉપરિપક્ષાનો હક્ક નેપોલિયનને છોડી દેવો.

આવી બેહુદી સરતો તેમણે એટલાજ માટે કરી હતી કે નેપોલિયન ખીજવાઇને ના પાડે. તેણે કહ્યું કે “ આ સરતો હું કબૂલ કરું તોપણ ફ્રાન્સને તેથી શો લાભ હતો ? મારે નિર્ણયક સ્વમાન યુગ્માવડું અને આસ્ટ્રિયાને લવિબ્ધમાં આપી વધારે આકરી માગણી કરવાને તેના હાથ મજબૂત કરી આપવા ! એક વાર નમતું મૂકું તો આ લોકો આપી વધારે માગણી કરીને કરે અને એમ કરતાં કરતાં મારી પોતાની પ્રજા પણ મારા ઉપર ખીજવાય અને પરદેશીઓની સત્તા નીચે તેમને લાવી મૂકનાર હુંજ છું એમ માનીને મનેજ ફ્રાન્સમાંથી દેશનિકાલ કરે. ”

આ સરતો સ્વીકારવાની તો તેણે દબતાથી ના પાડી, પણ હવે તેને કેવળ ગભરાટજ નહિ પણ અતિશય હિંદોગ પણ થતો હતો. હવે કરવું શું ? શત્રુઓ જે સૈન્યની રાહ જોતા હતા તે હવે આવી પહોંચ્યા હતા. તે અત્યારે મિત્રરાજ્યોની સરતો પ્રમાણે સલાહ ન કરે તો આસ્ટ્રિયા તેનો ઇન્તુ બનીને તેના ઉપર પાછળથી હુમલો કરવાને તૈયારજ હતો. ટેલિરેન્ડ અને ફ્રાંચ જેવા તેના અંગના માણસો પણ સલાહ આપવા લાગ્યા કે આ સરતો હલકડતુ માનલગ કરનારી છે અને ફ્રાન્સને નુકસાનકર્તા છે તોપણ વખત વિચારી જાઓ અને અત્યારે તે કબૂલ કરી લો.

આ પ્રસંગવિષે પાછળથી સેન્ટ હેલેનામાં એકવાર વાત નીકળી ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે “ એ વખતે એ સરતો સ્વીકારી લેવામાં કેટલું જોખમ સમાવડું છે તે મારા સિવાય બીજા કોઇને સૂઝતુંજ ન હતું એ જણીને મારી મુંઝવણનો પાર રહ્યો ન હતો એક બાબુએ ફ્રાન્સના અસ્તિત્વનો નાશ કરવાનું પણ લઈ બેઠેલા રાજાઓ મને કાયર કરતા હતા અને બીજા બાબુએ મારા પોતાના માણસો નેમના અવાન અને દુકી નજરને લીધે શત્રુઓના ત્રાજવામાં બેસી જતા હતા. મારા દુશ્મ-

નેાને મારી પાપમાલી કરવી હતી, અને મારી પ્રજા અને મારા કેટલાક પ્રધાનોના પણ આગ્રહ એવો હતો કે મારે હવે મારા દુસ્મનોને શરણે જવું. હું જોઈ શકતો હતો કે ક્રાન્સનું અસ્તિત્વ, તેનું ભાવિ અને રાજ્યતત્ત્વવિષેના તેના સિદ્ધાંતો—સર્વના આધાર મારા એકલાપરજ હતો જે સંજોગોમાં મારે દેશ મૂક્યો હતો તે અસાધારણ અને તદ્દન નવાજ હતો. એવા પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ મેં ઠાંધ પણ પ્રજાના પ્રતિહાસમાં જોઈ નથી. ક્રાન્સના સામ્રાજ્યની ઇમારતની મુઠ્ઠિમાં મારા ઉપર અને મારી દરેક લડાઈના પરિણામ ઉપર અવલળતી હતી ૧૮૧૪ અને ૧૮૧૫ માં ક્રાન્સને જે વિપત્તિઓ સહન કરવી પડી છે તેવીને તેવીજ વિપત્તિઓ જોઈ મારે-ગોની લડાઈમાં હાર્યો હોત તોપણ સહન કરવી પડત માત્ર એક મુઠ્ઠીની વચ્ચેના ઝાળામાં ફેંચ્યોએ મદદ અને અનીચ્છિત પરાક્રમ લખવીને જગતમાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી તે લાજ તેમને ન મળત આસ્ટર્લિંદમ, જેના અને વામામના સમામ વખતે પણ એની એજ વસ્તુસ્થિતિ હતી અચાન લોકો એમજ માનતા કે આ બધી લડાઈઓ મેં જ ઉભી કરી હતી, પણ તે વખતના યુરોપના રાજનૈતિક વાતાવરણમાંથી સ્વાભાવિકરીતે આ કલહ ઉત્પન્ન થતા હતા જૂતકાળમાં થયેલી ભૂતો અને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થનાર પ્રમુખીય જગૃતિના મહાભોજનું ઉત્થાન એ એની વચ્ચે સંઘર્ષો થવાથી, અને ક્રાન્સના શત્રુઓ વેને કચરી નાખતા એકત્ર થયેલા હોવાથી અને એવા સંજોગોમાં મૂકયા કે લડયા વગર અમારો ઉદ્ધારજ ન હતો, અમો બીજાઓ ન જીતે તે માટે તેમને જીતવા વગર અમારે ચાલે તેમજ ન હતું ”

નેપોલિયન ખરા અત કરજથી સલાહ કરવા ખુશી હતો અને સનાહ થાય તે માટે તે કેટલાક પ્રકારનો ભોગ આપવા પણ રાજી હતો, કારણ કે તેણે યુરોપીય રાજ્યોને પેતાના તરફથી સલાહની સરતો જણાવી તેમાં અને તેના શત્રુઓએ કરેલી સરનોમાં મહત્વનો તફાવત ન હતો. તેના શત્રુઓમાં હવે બળતી તો ઉણપ ન હતી પણ જેને હાથે તેમણે અનેકવાર છક્કડ ખાધેની તેના પ્રતાપને લીધે હજી તેઓ કરતા હતા. તેથી આ સરતો ઉપર સહી કરવાની તેઓ તૈયારીમાંજ હતા; એટલામાં રપેનથી સમાચાર આગ્યા કે વિદોરિયાના સમામમાં ફ્રેન્ચ સૈન્યનો પૂરેપૂરો પરાજય થતા રપેનમાં તેમની સત્તા ઉપર પ્રાણનાતક પ્રહાર થયો છે પૂર્વ તરફ પેતાના બળને એકઠું કરવા માટે નેપોલિયને રપેનમાં લશ્કર ઓછું કરી નાખ્યું હતું તેને પરિણામે આ સંજોગ હાર તેમને ખમવી પડી હતી હવે અંગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન એક લાખ માણસોનું સૈન્ય લઈને પિરિનીઝ પર્વત ઝાળગીને ક્રાન્સના દક્ષિણ પ્રદેશ તરફ નદીના પૂર્વની બાફે આગ્યો આવ્યો હતો. આ સમાચાર આવતાજ મિત્રરાજ્યોની હાવણીમાં દર્દનાદ થતા લાગ્યા, અને તરતજ તેમણે મલાદની વાગે પડતી મુઠ્ઠીને લગવાતી તૈયારી કરવા માંડી

હવે મિત્રરાજ્યો લગાઇમાં જરૂર વિજય મેળવી શકે એવી સ્થિતિમાં હતાં. અલે-ક્ઝાન્ડરને ખીન્ન પચાસ હજાર માણુમની મદદ મળી ગઇ હતી. સ્વીડનતું સૈન્ય લઇને બર્નાડો તેના જૂના યુદ્ધના સોળતીની તથા જન્મજૂમિની સામે લડવા માટે આવી પહોંચ્યો હતો. માછ ફ્રેન્ચ સેનાપતિ મોરો જેને નેપોલિયને મારી આપવાની ઉદારતા દાખવી હતી તે અમેરિકાથી દોડ્યો આવ્યો, અને તેના પોતાનાજ દેશની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવા માટે લડતા યુદ્ધમાં સામેલ થવા મિત્રરાજ્યોની ઊપજીમાં હાજર થયો હતો. ફ્રેન્ચ સૈન્યના એક વિભાગનો મુખ્ય અમલદાર જનરલ બેમિનિ પણ આ આફતના વાવાઝોડ વખતે શત્રુને મળી ગયો અને નેપોલિયનની જે જે યોજનાઓ તે જાણી શક્યો હતો તે સર્વથી તેણે પોતાના દેશના શત્રુઓને વાકિફ કર્યાં.

આવી ઉપરઉપરિ અતુદ્ગતતાઓ મળી જાય એટલે પછી શામાટે નેપોલિયન સાથે સલાહ કરવાનો તેના દુસ્મનોને વિચાર પણ આવે ? આગરતની દશમી તારીખે રાત્રે આકાશમાં અસખ્ય ઝળહળતી હવાઇઓ બોહીમિયા અને સાઇલેશિયાની ટેકરીએ ટેકરીએથી લગાઇની ચર્રાતનો ડંકો વગાડતી ઉડવા લાગી. ખીજેજ દિવસે આસ્ત્રિયાએ લડાઇ જાહેર કરી. નેપોલિયને આ સમાચાર શાંતિથી સાંભળ્યા અને તેના મુખમાંથી નીચે મુજબ મંબીર ઉદાર ચબ્દો નીકળ્યા—

“સ્વમાનનો ભંગ થવા દઇ શત્રુની હઠીને અધીન થવું, તેના કરતાં શત્રુની ફતેહ થવાની હાથ તોપણ લગાઇમાં મર્દની માફક મરવાનું હું હજારવાર પસંદ કરું છું. બહાદુરીથી ઉવટની બીસુધી લડ્યા પછી કદાચ હાર થાય તોપણ લવિષ્યની પ્રજા એવા વીરપુરુષ તરફ માનની નજરથી જોશે. માટે મારે હવે લડવું જ છે. જો હું હારીશ તોપણ મારા શત્રુ રાજાઓના રાજનૈતિક લાભની સાથે માફ ભાવિ એવું અવિચિન્ન રીતે સંકળાયેલું છે કે તે જોતાં તેઓથી મારા પરજન્યનો ધણો લાભ નહિ લેવાય; અને છતીશ તો તો કશું નુકસાન ઉજ નહિ. હજી પણ સંજોગો મને અતુદ્ગત છે તેથી હું છેક્ક આશા છોડી દેતો નથી.”

આ આફતના સમાચાર નેપોલિયને પ્રથમ કૉલેનક્રાઈને મોટેથી સાંભળ્યા. એ મુદત્ય પોતેજ એ પ્રસંગે થએલી વાતચીત નીચે મુજબ હતી એમ લખે છે—
નેપોલિયને પૂછ્યું, “શુ આસ્ત્રિયાએ મારી સાથે સરકારી રીતે લગાઇ જાહેર કરી દીધી છે ?”

“હું માત્ર છું કે આસ્ત્રિયા પણ સંધિયા અને પ્રસિયાની સાથે સામેલ થઇ જશે.” પણ તેને અટકવીને નેપોલિયને કહ્યું, “તમે માનો છો એટલુજ પણ તેથી કાંઈ એ સાચી વાત નજર કહેવાય.”

“નહિ, સાહેબ, સાચીજ વાત છે; અને આપ નામદરે ખાતીપૂર્વક માનવું જોઇએ કે આવી મદત્વની ખામતોમાં હું કાંઈ અતુમાન કરીને અભિપ્રાય

બાધતો નથી ”

“ ત્યારે તમારી પાસે શી સાબિતી છે ? ”

“ મુદ્દવિરામની મુદત પૂરી થતા પહેલાં બે દિવસ અગાઉ પ્રશ્નિયન સેનાપતિ પ્લૂચર એક લાખ માણસોના લશ્કર સાથે માઇનેસિયામાં ગયો છે અને તેણે એરલ્ડ કમન્ડે ક્યું છે ”

“ આ કાર્ષ સાધારણ વાત ન કહેવાય, પણ તમે ખાતરીથી કહો છો ? ”

“ હું પ્રેમ જવા નીકળ્યો તેને આગતે દહાડે મારે અને મેટર્નિઝ વચ્ચે આ વિશે મરમાચરમ ચર્ચા થઈ હતી વળી એજ દહાડે જનરલ નોમિની માર્શલ તેની જાવણી છોડી ચાલ્યો ગયો અને આત્યારે ઝાર અને ફ્રાન્સર પાસે બેઠો છે ”

“ નોમિની ! જોને મે અનેકવાર મહેરબાની બતાવીને નવાજી નાખ્યો છે તે નોમિની દેશદ્રોહી થયો ! લડાઈની અણીને વખતે જાવણીમાંથી નાસી ગયો ! દુશ્મનોને આપણી બધી વસ્તુસ્થિતિ અને યોજનાઓ પણ મતાવી દેશે ! ખરેખર, આ માની શકાય એવું નથી ! ”

“ આ બપ્પે જ્યારે તેના મોમાંથી નીકળતા હતા ત્યારે અત્યત ક્રોધની સાથે ચિત્તની પ્રમળ અરવરથતા તેના ચહેરા ઉપરથી હું જોઈ શકતો હતો, તેની લામણીના આરેશ તેનાથી રોક્યો રામતો ન હતો, અને તેથી હું વધારે બોલી ન શક્યો ”

પણ થોડીવારમાં પાછું તેણે પૂછવા માંડ્યું “ બમ ? આટલુંજ તમારે કહેવાનું છે ? ક્રાનેનહાર્ટ ! બોલી જાઓ, તમે જાણતા હો તે બધુંએ કહી નાખો મારે બધું જાણી લેવું છે ”

“ સાહેબ યુરોપીય રાજાઓની એકસપેી વધારે બાપક બનતી જાય છે સ્વીડને પણ આપણી સાથે લડાઈ જાહેર કરી દીધી છે ! ”

તેણે ધીરજ બોધને મને એકદમ અટકાવ્યો અને કહ્યું, “ તમે આ કહો છો ક્રુ ! મનાડો ! બનાડો ફ્રાન્સ સાથે લડાઈમાં ઉતરે છે ! આ મર્દનું લક્ષણ નહિ પણ મધે ધાની માફક પાછળથી લાત મારવાની નીતિ ! ”

“ બનાડો તેના દેશની સામે લડાઈ જાહેર કરીનેજ ખેસી રહ્યો નથી પણ આપણને છોડીને નાસી જનારઓની તેણે પોતાના સૈન્યમાં ભરતી કરવા માંડી કે, અને પોતાના દેશમધુઓના સાપ જાણે પોતે એકત્રી સહન કરી શકતો ન હોય તેમ બીજાઓને પણ લાગીદાર બનાવતો જાય છે ”

એટલે શું ? ”

“ જનરલ મોરો મિત્રરાજ્યોની જાવણીમાં જઈ પહોંચ્યો છે ”

“ મોરો મિત્રરાજ્યોની જાવણીમાં ! આ મનાય એવું નથી. બનાડો કાલ પોતાના દેશદ્રોહનો દોષ પણ જોતા બહાના હેઠળ લાકપિછોડ કરે, પણ મોરો ! ”

મોરો પોતાના દેશ અને દેશીઓ ઉપર વેર લેવા તૈયાર થયો છે । હું એ નથી માની શકતો. મોરો નબળા મનનો છે, ચકિતહીષ્ટ યથા ગએલો છે; ધણે મહત્વાકાંક્ષી પશુ છે; છતાં જોમિની જેવા દેશલોહીમાં અને મોરોમાં ધણો તક્ષવત છે. નહિ, નહિ, આ હકીકત માની શકાય એવી નથી. તમે ક્યાંથી જાણી ?”

સલાહ કરવાની બાળતમાં નેપોલિયન અને મિત્રરાજાઓ વચ્ચે જે અરરપરસ સંદેશાઓ મોકલવામાં આવ્યા હતા તેમાં કાસેનકોર્ટે મહત્વનો ભાગ લીધો હતો. તે ચોતે એ વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“આસ્ટ્રિયા સાથે સલાહ કાયમ રહેશે એવી મેં ઘણી જાળ આશા રાખી હતી. રશિયા અને પ્રશિયાના સંબંધમાં તો મને મુદ્દે આશા ન હતી. નેપોલિયનને પોતાની આસપાસ ઘેરાતા તોફાનને રોકવામાં પૂરેપૂરી નિષ્ફળતા મળવાની છે એની મને એવી જાણી પ્રતીતિ થઇ ગઇ હતી કે ઉપર ઉપરથી કૃત્રિમ દ્વિંમત બતાવીને હું તે નાઉમેદી ધણીજ મુશ્કેલીથી છુપાવી શકતો હતો. નેપોલિયનના લખાવ્યા પ્રમાણે જ્યારે હું સલાહની સરતોનો કાચો ખરડો લખ્યે જતો હતો તેજ વખતે અમારા માથા ઉપર તોફાનનું વાદળ ધડાકા સાથે તૂટી પડ્યું એવી મારી ખાતરી હતી. વાજખી સરતો મુજબ સલાહ કરવાને તે કેટલો અંતઃકરણપૂર્વક ઉત્સુક હતો તેના કાયમના પૂરાવા તરીકે આ ખરડો સદાને માટે જગત સમક્ષ દીવાની જ્યોત જેવો જોએ રહેશે; પણ અમે ગમે તેટલું જતું કર્યું તોપણ અમારા હમેશના કદા શત્રુ ઇંગ્લેંડના દાવા દાવા આગળ અમારું કશું આવડુ નહિ. એકલા ફ્રાન્સની સામે પાંચ પાંચ રાજ્યો એકઠા થઇ ગયાં ! તેમના અત્યારમુધીના પરાજય અને અમારી આજ મુધીની તમામ ફતેહો વીથ લાખ સિપાઇઓના પગ નીચે કચરાઇ ગઇ. ફ્રાન્સના પુત્રોએ હમેશની માફક આ વખતે પણ શૈર્મની પરિસીમા બતાવી અને રણપટ્ટમાં તેમના રુધિરની આહુતિ આપીને અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું; પણ તેમની સામે આટલા બધાં રાજ્યો કમ્મર બાંધી તૈયાર થએલાં હોવાથી તેમનો પરાજય નિર્માણ થઇ ચૂક્યોજ હતો.

લ્યુએનની લડાઇ જત્યા પછી મેં અમારા ચહેનચાહને નામે રશિયા અને પ્રશિયાને સલાહનું કહેણ મોકલાવ્યું હતું; પણ મારું તેમણે સાંભળ્યુંજ નહિ થોડા દિવસ પછી અમે યોએનની લડાઇ પણ જત્યા, પરંતુ એ ફતેહ પણ અમે અમારા દેશના બહાદુરમાં બહાદુર પુત્રોના ભોગેજ ભેળવી હતી. ત્યાર પછી મને નેપોલિયને કહ્યું હતું કે આસ્ટ્રિયાના રાજપ્રતિનિધિ સાથેની વાતચીતનું કશું પરિણામ આવ્યું નથી. તેણે કહ્યું કે “જેઓ જન્મથી રાજા બનેલા હોય છે તેમને મન સગપણના કાંઇ કિંમત હોતી નથી. તેની પોતાની દીકરી અને દૌહિત્રના લાલનો પણ તેને કશો વિચાર નહિ આવે અને તેના પ્રધાનમંડળે બતાવેલી નીતિનુંજ તે અક્ષરે અક્ષર

પાલન કરશે. એમની નાડીઓમાં લોહી નથી વહેતું પણ રનેહયન્ય રાજનીતિજ્ઞ વહે છે. આસ્ત્રિયા એકલુજ મારા પક્ષમાં રહે તો હજી બધુંએ સાચવો લેવાય. ફ્રાન્સની સાથે નેપોલિયન આસ્ત્રિયા એવું બળવાન બની જાય કે રશિયા અને પ્રશિયા તેની આગળ પળવાર પણ ટકી ન શકે, પણ આસ્ત્રિયાની રાજગાદી ઉપર એક મહા લોબી અને દોહી પુરુષ બેઠેલો છે.”

આગળ ચાલતાં ફોલેનકોર્ટ લખે છે કે “આ લગાઈ દરમિયાન નેપોલિયને જે અધ્યાગ શારીરિક તથા માનસિક પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો તે જરૂરવાતુ સામર્થ્ય તેનામાં લી રીતે પેદા થયું તે કુ કદી સમજી શકાયો નથી જે દિવસ તો લગાઈમાં અને આ જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવામાં પસાર થયા આ જે દિવસ દરમિયાન તે દહાડે આખો વખત સ્વારી કરતો અને બધી રાત લખતો બોએનનું પાદમાર યુદ્ધ આશરે ચોનીશ કલાકસુધી પહોંચ્યું હતું અને તે બધા વખત તેણે જરા પણ વિરામ લીધો ન હતો. બીજો દિવસે થાક અને નયજાહેન લીધે તે લેવાઈ ગયો તેથી તે ધોડેથી હતર્યો અને તોપોના ધગાકા ચતા હતા છતાં એક કોતરના ઢાળાવ ઉપર લાંબો થઈને સૂઈ ગયો! લગાઈમાં આપણી જીત થઈ છે એમ કહીને મે તેને જગાડ્યો તેણે જાગીને કહ્યું કે “ઉધમાં આપણને લાભ થાય છે એમ કહેવાય છે તે આજે સાચુ પ્રાય.” એમ કહીને તે પાછો સ્વાર થઈ ગયો, કેમકે લગાઈનું પરિણામ આવી ગયું હતું છતાં સાજના પાચ વાગતાસુધી લડવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુજ રહી હતી.”

પ્રકરણ ૫૫ મું-પુનરાવલોકન

ચોક્ષિયનની છેલ્લી લક્ષણોનું દુઃખદ પ્રકરણ ઉઘાડવા પહેલાં તેના અત્યારસુધીના જીવન તરફ ફરીથી એકવાર નજર નાખી લઇએ અને આ ચમત્કારિક માણસને માટે તેના સૌથી મોટા અને ધર્મ્યાઃ ભર્યા શત્રુઓને પણ કેટલે દરજ્જે છૂટછાટ મૂકવી પડતી હતી તે જરા વિસ્તારથી અવલોકીએ. તેમણે એની વિરુદ્ધ શું શું લખ્યું છે તે નોંધવાની હવે અગત્ય રહી નથી. દુનિયામાં તેનો સર્વત્ર પ્રચાર થઇ ચૂક્યો છે.

એલિસન લખે છે કે “ ઉંચામાં ઉંચી કોટિની ભુદ્ધિ અને ટ્રેખમાં ટ્રેખ દરજ્જાની માનસિક શક્તિઓ આટલા ઓછા પ્રમાણમાં

કામમાં ફાઇલ મનુષ્યને કદરતે પ્રસેવી જોવામાં આવતી નથી; તેમ સારા અથવા નહારા કામમાં ફાઇલે આટલી બધી શક્તિ અને ભુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો હોય એમ પણ જણાતું નથી. રિચર વિચારશક્તિ, પ્રબળ કલ્પનાશક્તિ અને સંબોધન-ગુણનાશક્તિ, એ ત્રણેય એનામાં મિલન થયું હતું અને તે ઉપરાંત ઇટાલિની પ્રજામાં જોવામાં આવે છે તેવી બળવાન લાગણીઓ અને કવિત્વવૃત્તિની ડમક તેનામાં હતી; અને તે છતાં પણ લાગણી અને કવિતાના પૂરમાં તથાઈ ન જતાં તેના અત્યેક કાર્યમાં ઉંચામાં ઉંચા પ્રકારના વિચારક અને દિલ્લુદ્ધની છાપ જોવામાં આવતી હતી. તે કામજમાં કામજ અને ઉદારમાં ઉદાર મનોભાવને ચોપણ આપતો હતો; છતાં વિદ્યાનના ચુસ્ત અભ્યાસકર્માં હોવી જોઈએ તેવી ચોક્કસાઈ અને ગુણનાશક્તિ તેનામાં હતાં. તેનામાં વક્તાની છટા, કવિની કવિત્વવૃત્તિ અને પ્રબળ કલ્પના હોવા છતાં તે પોતાની કામજ વૃત્તિઓને ગંભીર ગુણનાશક્તિ અને ચોક્કસ અવલોકનશક્તિને વચ રાખીને તેમનો ઉપયોગ કરતો હતો.”

“ ચોક્કા તરફ તેણે મહાભારત કાર્યો કર્યા હતાં તેને લીધેજ તેને મદરવનું સ્થાન નથી અપાતું; પણ દેશની આબ્ય તરિક સ્થિતિ સુધારવા માટે તેણે આદરણી અનેક લેટાપટારક કાર્યો ઉપર તેની કાર્તિ અને શ્રેષ્ઠતાનો આધાર રહેલો છે. તે મહાન સેનાપતિ હતો કારણકે તે મહાપુરુષ હતો, પોતાના અત્યંત વિપુલ વિગ્રહોમાં જે

અલૌકિક કાર્યસાધક શક્તિ અને એકાગ્રતાનો ઉપયોગ કરીને આશ્ચર્યજનક પરિણામ લાવી શક્યો હોય તે તો તેની માનસિક શક્તિસમૃદ્ધિના નાના સરખા અંશનો પ્રતાપ હોય; અને લગભગ સિવાયનાં અન્ય કાર્યોમાં રાજ્યવહીવટમાં તેમજ તત્ત્વચિંતનમાં પણ એની એજ શક્તિઓનો સફળતા સાથે ઉપયોગ કરતો હોય. લગભગે પ્રસંગે સૈન્યની સામાન્ય ગોઠવણ અને દિલચાલ કરવામાં, અથવા તેમાં સફળતા મળે એવી આજ્ઞા સુક્તિ ધરાવતાં અથવા અનામત રાખેલા સૈન્ય વિલાગને ખરી અણીને વખતે છોડી મૂકવામાં—એ ત્રણમાંથી કોને લીધે તેને વિજય મળતો હતો તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે. ધારાસભામાં થતી રાજનૈતિક ચર્ચાઓ વખતે તેનો દીપી નીકળતો અગાધ જ્ઞાન-ભંડાર અને તેની તીક્ષ્ણ પ્રયત્નકરણ શક્તિ જોઈને જેમને આશ્ચર્ય થાય છે અને ‘પોતાના રાજ્યમાં જગ્યાએ જગ્યાએ લોકકલ્યાણનાં અને સમાજસુધારણાનાં વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો તેણે ચોખ્ખાં હતાં તે જોઈને જેઓ વિચારમાં પડી જાય છે, તેઓ તેણે સેન્ટ હેલેનામાં એકાંતવાસ દરમ્યાન રાજનૈતિક વિચારશ્રેષ્ઠિવિષે જે તત્ત્વચિંતનથી ભરપૂર વિચારો દર્શાવ્યા હતા તે જાણ્યા સિવાય તેની માનસિક શક્તિઓ વિષે ખરો અભિપ્રાય નહિજ બાંધી શકે. ઉંચા પ્રકારની જીવિવાળો મનુષ્ય ગમે તે કાર્ય હોય ધરે તેમાં તે સંપૂર્ણ સફળતા મેળવે છે અને જીવનના અવધાર્માં સંનેગેને લીધે અથવા કેવળ હિરેન્દ્રબળથીજ તે માણસ જીવતાના પ્રદેશમાં હોમર જેવો ચિરંજીવ કવિ, બેકન જેવો ફિલ્સુફ અથવા નેપેલિયન જેવો સેનાપતિ નીવડે છે; એ સિદ્ધાંતની સાચામાં સારી સાબિતી તેના જીવનના અભ્યાસમાંથી મળી આવે છે.”

“એના અગાધ અને અતેકરંગી ચારિત્ર્યનું નિરૂપણ સારામાં સારો અવલોકન-કાર અને કવિ હોય તેજ કરી શકે અને બાપ્પા ઉપર સારામાં સારો કાણુ ધરાવનારને માટે પણ બાપાના જીવંતો અને વાક્યોનો ભંડાર તેના ચારિત્ર્યસંજ્ઞામાટે લેખકના બધા વિચારો ત્રીસવા સામર્થ્યવાન ન થાય. કુદરતીયસ્વર્ગમાં મહાન સિદ્ધિદરનો સમેતવડીઓ, ધારાસભા તરીકે મહાન રોમન રજૂતિદાર જરિદનિયનથી પણ ચડીઆતો, રાજનૈતિક દુરદર્શિયણમાં કદાચ બેઝનથીજ બીજો નંનરે, અને રાજ્યઅવરથમાં સીઝરની બરોબરી કરનાર નેપોલિયનનું સ્થાન જગતના ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય છે. શારીરિક પરિશ્રમને તે લેખવતો નહિ; મુશ્કેલીમાં ધેરવાન હોય; કામથી તે કંટાળતો નહિ અને મુશ્કેલીઓ કરતો નહિ. જોરવાર માનસિક બળને લીધે મિસરનો તાપ અને રૂઝિયાની ઠંડી બેઉને વગર ઇજાએ ખમી લેવાનું તેનામાં સામર્થ્ય આશ્ચર્ય હનું. કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરવા પહેલાં પૂરતી તૈયારી કરતાં તે યાત્રો નહિ અને ખરેખર બપોને વખતે પણ તેની જીવિ જાંત અને ચિયર રહેતી. અઘાર અઘાર કલાકમુખી સ્થરી કરી આવતો અને પોણા ઉપરથી ઉતરીને તરતજ તે આખી રાત જગીને દુકામે લખા-વતો. લગભગની ખરી રમજદ જગી દોપ, તોપોણા ધમકા પર ધમકા થતો દોપ અને

તેની આસપાસ ઝાળાની ઝડી વરસતી હોય તેવા વખતમાં જરાક અવકાશ મળી આવે તો તે થોડુંક ઉઘી લેતો. લગભગ પતી ગયા પછીનો સુવેહનો સમય પશુ તેને માટે વિશ્રાન્તિનો સમય ન હતો. રાજરાજેન્દ્રને જાજે એવા કાકામાં રહેવા છતાં તે લોકકલ્યાણના કાર્યોની યોજના ઘડીને તેમનો અમલ કરાવવામાં તથા બિવિધમાં લગાવતું કારણ ન રહે તે માટે સધિના કારણે ઘડવામાં નિરંતર રોકાયેલા રહેતો.

“લશ્કરના હલકા દરજ્જાના સિપાઈઓમાંથી તથા સામાન્ય પ્રજાજનોમાંથી વિશેષ શુદ્ધિ અથવા લાયકાત કેનામાં છુપાયેલા છે તે જાણી કહાડવા અને તેમને યોગ્ય દરજ્જાને આપવા નેપોલિયન ખાસ મહેનત લેતો, અને તે ઉપરાંત વીરભાવનો ઉદ્દેશ કરે એવા નાટકોવડે તથા તેની ટુંકી જવલંત ઉદ્દ્યોધિઓવડે ફ્રેન્ચ સિપાઈઓને રશ્યુલેક્ષા બનાવી દેવાની તેનામાં ખાસ આવડત હતી. એ બેમાંજ તેણે મેળવેલી હતી. હતી ખરી ચાવી રહેલી છે. યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય શબ્દો વાપરવામાંજ જો વક્તૃત્વ-શક્તિની ખરી ખૂબી રહેલી હોય તો નેપોલિયન સિવાય બીજા કોઈ પણ માણસે એ કળા આટની પૂર્ણપણે પ્રાપ્ત કરી નથી.”

“શારીરિક તેમજ માનસિક પરિશ્રમને જીરવવાની તેનામાં એવી અદ્ભુત શક્તિ હતી અને અતિશ્રાંતપણે રાતદિવસ કામ કર્યા કરવાનું તેનામાં એવું અપૂટ બળ હતું કે તેનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી. ધારાસભામાં તે કામ કરતો ત્યારે તેમાં પશુ તેની મહેનત, આત્મબળ અને તીક્ષ્ણ શુદ્ધિ એવાં પ્રકટ રીતે દીપ્તી નીકળતાં કે જે કોઈ જોતા તે ચક્તિ થઈ જતા. જેમને એની સાથે વધારે નિકટના સમાગમમાં આવવાની તક મળી હતી તેઓ એની અત્યંત તીક્ષ્ણ શુદ્ધિના, તરતને તરત અવરમાં અવર પ્રશ્નોના ઉકેલ કરવાની શક્તિના અને તેના મગજમાંથી નીકળતા ઉમદા વિચારોના અપૂટ પ્રવાહના વખાણ કરતાં કહિ કટાણનાજ નહિ કોઈ પણ કામમાં વિજય મેળવવાની ચાવી, તેના અમતું દરેક કામ એકપણ એક પછી એ કળતાજ નહિ. કોઈ પણ કામમાં વિજય મળવવાની ચાવી, તેના અંગનું દરેક કામ એક પછી એક ક્રમનાર ઉપાડી લેવામાં અને એકી વખતે એકજ કામ પૂર્ણ એકાગ્રતાથી કરવામાં રહેલી છે, એ સિદ્ધાંતને તેણે પૂરેપૂરો પોતાનો કરી લીધો હતો. અમુક સેક્રેટરીઓની સાથે આખો દિવસ તે સરકારી પત્રવ્યવહાર વાંચતો અને તેના જવાબ લખાવતો; ત્યાર પછી જગ પશુ આરામ લીધા વખત બીજા સેક્રેટરીઓને બોલાવીને આખી રાત એવું એજ કામ જારી રાખતો. કોઈ કોઈ વાર વચમાં કોયપર કલાક બે કલાકનો આરામ લઈ લેતો. એ પ્રમાણે સતત ચર્તા સુધી તે કામમાં મગ્ન રહેતો. તેની કલ્પના એવી પ્રબળ અને જનવંત હતી, અને તેના નિશ્ચયો એવા મક્કમ હતા કે તેથી કરીને અમુક સમયપ્રધી તો તેને થાકનું જાનજ થતું નહિ.”

“તેની પ્રયત્નના ધણીખરા પ્રસંગો લગભગ એને લખતા છે; પરંતુ સનાદશાંતિના

વખતને પણ તેણે આરામનો માન્યો નથી. તેવા વખતમાં તે રાજનૈતિક કરાર કરવામાં, રાજ્યની આંતરિક સુધારણામાં કાર્યોમાં તથા ધારાસભાની ચર્ચાઓમાં તે એવો નિરંતર રોકાયેલો રહેતો કે તેને માટે એક પળવારનો પણ અવકાશ રહેતો નહિ. તે સવારમાં વહેંચે ઉઠતો અને નાસ્તો કરતાંસુધી પોતાના ખાનગી અમાત્ય સાથે મંત્રગૃહમાં કામ કરતો. અડધો કલાક નાસ્તો કરવામાં જતો. પછી લશ્કરની કવાયત જોવા જતો. ત્યાર પછી દેશવિદેશના રાજપ્રતિનિધિઓને મુલાકાત આપતો, તથા કચેરીનું કામકાજ કરતો. પછી ત્રણ વાગે ધારાસભામાં જતો અથવા સવાર ચક્રને ફરવા નીકળી પડતો. ત્યાંથી છ વાગે ઘેર પાછો ફરતો એટલે જમવાનો વખત થતો. જમતાં બરાબર આઠાસ મિનિટજ લાગતી. તેના મનમાં કંઈ વિચાર ધોળાતા ન હોય ત્યારે તો તે ખૂબ વાતે ચડતો, તોપણ મધ્યાં મારવાનો તથા ઢાઢા ઠીકી કરવાનો તો તેને કંટાળોજ હતો. તે જમીને તરતજ કાપી પીતો અને ત્યાર પછી સૂવા જવા પહેલાંના બાકીના વખતમાં એટલે રાતના અગીયાર વાગતાંસુધી તે રાજ્યના અમલદારો, દેશવિદેશના રાજપ્રતિનિધિઓ, પડિતો વિદ્યાનીઓ, પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારો તથા શિલ્પીઓ સાથે વાતચીત અથવા ચર્ચા કરતો. "

"વિકાનો રજનીતિનિપુણ પુરુષો, તરવેતાઓ, વિદ્યાનીઓ, અને કસારસિક પુરુષોના મહામહા તેને સાચી વિશેષ આનંદ પ્રાપ્ત થતો. એવે પ્રસંગે તે જાણી જોઈને ગંભીર અને ઉપયોગી વિષય ઉપર ચર્ચા ઉભી કરાવતો. ધર્મીવાર નીતિ-શાસ્ત્ર, બુદ્ધિપ્રધાન તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, રંગેર વિષય ઉપર રસભેર ચર્ચા ચાલતી; અને તે દરમિયાન તેણે અભ્યાસ અને મનનથી મેળવેલુ વિચાર જ્ઞાન તથા તેના સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો જોઈને સર્વને આશ્ચર્ય કિત્પણ થતું. ફ્રાંસમાં એવું ઘણું ઠંકણું અને છે કે યહૈનશહ કે એવો કોઈ મોટો માણસ સાધારણ જ્ઞાન કે બુદ્ધિનો ચમત્કાર ખતાવે છે તોપણ લોકો તેની વાદવાહ બેલે છે અને આથી કરીને ધણીને એવો શક જાય છે કે નેપોલિયનના સમગ્રલીન પુરુષો તેની ચર્ચા કરવાની શક્તિની જે તાર્કિક કરે છે તેમાં પશુ ધણું લાગે અતિશયોક્તિ થએલી હશે; પણ સેન્ટ હેલેનામાં કેદી તરીકેના એકાંતવાસ દરમિયાન તેના જે પ્રસંગો અને મહાપણો નોંધાયા છે તે વળી તેના અગાઉનાં સંજ્ઞાપણો કરતાં પશુ ચડી જાય તેવાં છે. તે જોતાં ઉપલા શકને સ્થાનજ રહેતું નથી. "

મનુષ્યની નીતિવૃત્તિને સંતોષ થાય એવી સાબિતીઓ આપવાનો આ પુસ્તકમાં સર્વ રીતે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અને ક્રાન્સમાં થએલી રાજ્યક્રાંતિ પછીની લડાઈઓમાં મૃદાપના મિત્રરાજાઓ એકલાજ જવાબદાર છે તેનાં પૂરતાં પ્રમાણ આપવામાં આવ્યાં છે. અમુક માણસો જોતા વલણથી 'દોરવાઈ જઈને બલે અને તે અનુમાનો બાપે; પરંતુ જે અતિવાસિક લખાણો મેળુદ છે તેના આધારે તો કોઈ પણ

બુદ્ધિમાન માણસ, ઉપર જે લખાયું છે તેનાથી વિરુદ્ધ મત આપી શકાશે નહિ. નેપોલિયનને “ રાક્ષસ, ” “ કદી પણ ધરાય નહિ એવો લોભી, ” “ લોહીનો તર-રો, ” “ ભુલમગાર, ” “ આપણુદ સત્તા ધરાવનાર, ” “ ખીખનાં રાજ્યો છીનવી લેનાર ” એવાં એવાં વિશેષણો જેને લખાયાં હોય તે લગાડી શકે છે; પણ એકંદરે નિરાધાર ક્રાન્સ પોતાના પ્રજાકાય સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરવા યૂરોપના એકંદર ચએલા રાજ્યોના હુમલાની સામે સ્વરક્ષણ કરવા પૂરતું જ બહાદુરીથી લડી રહ્યું હતું એ વાતની તો કાંઈથી ના પાડી શકાય એમ છેજ નહિ. લડાઈથી નેપોલિયનને લાભ કરતાં હાનિ વધારે હતી અને તે તેને પસંદ પણ ન હતી. તેની સામે યૂરોપના રાજ્યોએ ઉપરાઉપરિ એકસંધીએ કરીને વરસોનાં વરસસુધિ લડાઈ જારી રાખી. તેથી આખરે ક્રાન્સનું બળ ક્ષીણ થઈ ગયું અને લાંબા કાળસુધી ટકાવ કરી અમર છીર્તે પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેના અતેજાણુ શત્રુઓના અધિકતર સૈનિક બળ-ને લીધેજ તે લાચાર થઈ ગયું; અને યૂરોપના નૃપતિના તથા ઉમરાવોએ પ્રજાજનો ઉપર પોતાની સત્તા પાછી સ્થાપિત કરી ત્યાંસુધી યુદ્ધોની પરપરા ચાલ્યા કરી. ”

‘ તે સમયના યૂરોપના રાજ્યો પણ પોતાના વર્તનનો બચાવ કરવા જતાં એટલું તો કબૂલ કરી દે છે કે ક્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર આસપાસના રાજ્યકર્તાઓની સલામતીને માટે એવું જોખમભરેલું જખાણ હતું કે અમારે અમારી રાજગાદીનો બચાવ કરવા સાર તેનો નાશ કરવાની જરૂર પડી હતી તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે નેપોલિયન તેમના જેવો રાજ્યકર્તા ન હતો પણ એક પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાંત પાળનાર પ્રજાએ પોને પસંદ કરેલો રાજા હોય અને પ્રજાવગના અધિકારનો તે ચૂસ્ત હિમાયતી હોય, ઈંગ્લંડનો પ્રધાન વિલિયમ પિટ એકવાર બોલી ગયો હતો કે નેપોલિયન રાજા છતાં “ પ્રજાસત્તાક રાજ્યના રક્ષક હતો આ તેમાથીજ તેની સત્તાનો ઉદય થયો હતો ” માટે નેને દુઆવી દેવોજ જોઈએ, જ્યારે જ્યારે નેપોલિયન ઈંગ્લંડના પ્રધાનોને મુલોહનું કહેણ મોકળવે ત્યારે ત્યારે તેની માગણીનો અસ્વીકાર કરવાનું કારણ જણાવતાં તેઓ કહેતા કે ક્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્ર તરફના પ્રબળ વશજુને લીધે કાયદેસર સ્થપાયેલા રાજ્યોની સત્તાને તુકસાન પહોંચે છે અને તે ત્યાંસુધી કાયમ રહે ત્યાંસુધી સલાહ થઈ શકેજ નહિ. અંગ્રેજ પ્રધાન ગ્રેનવિલ કહેતા કે “ રાજ્યવિસ્તરણની શરૂઆત વખતે ક્રાન્સના પ્રજાના જે અભિપ્રાય હતા તેના તેજ હજી કાયમ રહ્યા છે. ”

આજ કારણથી યૂરોપના નિરકુશ રાજસત્તાના લોભી રાજ્યો ક્રાન્સના પ્રજા-સત્તાક તરફપ્રધાન રાજ્ય ઉપર ફરીથી જમણા બળથી પ્રહાર કરવા લાગ્યા. તેમના હુમલાનો પ્રતિકાર કરવા માટે ક્રાન્સને તલવાર ખેંચવી પડી કર્નલ નોંયર સફળ રૂપે જાજ તેવા પ્રમાણિકપણાથી લખે છે કે “ યૂરોપના ઉમરાવવર્ગની દુરમનાવટ-

ને લીધેજ ફ્રાન્સની પ્રજાનો લુસ્સો લગાઈ તરફ વળ્યો હતો. અને તે વીર્યવાન પ્રજાનું વર્તન ગમે તેવું લુસ્સાટલયુત્ હોવા છતાં પણ તેને બહારના સન્નિગે તે વશ થઈનેજ એવો આકરો ઉપાય લેવાની ફરજ પડી હતી. "

નેપોલિયને તેના લક્ષ્યજીત ઉદાર, સરળ અને ઉચ્ચ હૃદયના ભાવપૂર્વક અંગ્રેજ રાજપ્રતિનિધિ લોર્ડ વ્હીટવર્થને એમેન્સની સરહનો ઈન્દ્રક લગ ન કરે તે માટે સમજાવતાં ઘણાજ ઉમદા ચબ્દોમાં કહ્યું હતું કે " આપ સારી રીતે જાણો છો કે મેં જે કાંઈ કહ્યું છે તેનો હેતુ સલાહના કોલકરાર પ્રમાણે અમલ કરીને સર્વજ્ઞ શાંતિનો પ્રચાર કરવાનો છે હવે હું છીનવી લેવા માગતો હોઉં એટલે એક પણ રાજ્ય હોય તો મને ખતાવો. યુરોપનો નકશો તપાસી વળો આપ સારી રીતે જાણો છો કે એવું કહ્યું છેજ નહિ મિસરમાં ફ્રાન્સનું સરચાન સ્થાપવાની ખારી થોજના ઈન્દ્રકને ખૂચની હોય તો તે ખાનગરમાં પણ હું આપનો ખરખરો મદાકવા તૈયાર છું. મેં મિસરવિષે ઘણું વિચાર કર્યો છે અને જો મને આપ વડાધ કરવાની ફરજ પાડશે તો એથી પણ વધારે વિચાર કરવો પડશે. આટલું છતાં પણ તે સ્થળની ખાનગર જે સુવેદશાંતિ આપણે થોડા વખત ભોગવી છે તેનો લાભ હું નહિ યત્ન હઉં. "

પુર્કોની સત્તા બોખરી થઈ ગઈ છે અને પડવાની તૈયારીમાં છે તેને દમવી રાખવાને હું મારું મનનું કરીશ પણ તે છતાં જો તે પડી જાગશે તો ફ્રાન્સને તેમાંથી હિસ્સો આપવોજ પડશે, છતાં પણ ખાતરીથી માનજો કે એ પરિણામને તેના સમય કરતા વધારે જલદી નાવવાને હું કરીશ પ્રયાત્ન કરીશ નહિ. "

' ફ્રાન્સ અને યુરોપમાં જે મદા અને લાભવશ હું ધગવું છું તેના વિષે હું જીવજાંઘો ખ્યાલ ધરાવું છું એમ શું આપ માનો છો ? એ સત્તા એવી નથી કે વાજખી કારણ મળ્યા મિવાય હું કેઈ પણ રાજ્યને વચર એખમે કબાવી શકું. તેમ કરવા જતા આખા યુરોપનું વલણ ખારી રિજકમાં ફેરવાઈ જાય અને મારા રાજકીય સર્વોપરિપણાનો તેજ ધડીએ નાશ થાય. મારે ફ્રાન્સની પ્રજાને તો પૂરેપૂરી ખાતરી કરી આપનીજ જોઈએ કે લગાઈ ઉભી કરનાર આપણે નહિ પણ અપણા પાડોશી રાજાઓજ તેમ દરેકે તેજ આપ જ્યારે મને વચવાની ફરજ પડ્યા તે પ્રસંગે હું મારી પ્રજાની નસેનસમાં ચોખ્ખો સચાર કરી શકું મારી જરૂર પણ કસુર ન હોય અને બધી આપનીજ કસુર હોય ત્યારેજ એ પરિણામ આપી શકે આટલા કારણને લીધે બીજા નાનપો સાથે મારા તરફથી લડાઈ જમાવાનો હું વિચાર કરી શકનાર નથી. '

હું નેપોલિયન ફ્રાન્સનું રાજ્યમન પચારી પડ્યો હતો ? નેપોલિયનને તેના દેવીબાપ્તઓએ લગમમ સર્વાનુમતે રાન્સલ તરીકે અને પાછળથી વહેનલ તરીકે ન્યુંટી કલાડ્યો હતો એ વાત અગમલા પ્રકરણમાં આવી છેજ એટલુંજ નહિ, પણ તે

નેર્વિવાદપણે સિદ્ધ કરવામાં આવી છે. ક્રાન્સની પ્રજાએ પોતાનું રાજ્યતંત્ર ક્રાન્સના હાથમાં સોંપ્યું અને નેપોલિયનને મુખ્ય ક્રાન્સલની પદવી આપી તેમાં તેમણે હકાપણ વાપર્યું હોય, પણ એ કાર્ય પ્રજાના એકસામટા અવાજથી થયેલું હતું. તેણે પોતાના દેશીઆદ્યોને પરાધીનતાની બેડીમાંથી મુક્ત કરીને તેમને પોતાના રાજ્યકર્તાની ચૂંટણી કરવા સામર્થ્યવાન બનાવવામાં જે હિમ્મત બતાવી હતી તે જોઈને તેઓ ઉપકારવશ થઈ ગયા ત્યાર પછી ક્રાન્સની પ્રજાએ પોતાના સ્વનઃસિદ્ધ અધિકારની રૂએ નક્કી કર્યું કે તેમના પ્રજાસત્તાક રાજ્યની સામે યુદ્ધપના તમામ મુકુટધારી રાજાઓ હથિયાર લઈને ખડા થઈ ગયા છે; તેમના દેશમાં અને દેશની બહાર પદપ્રદ થએલા જુર્મેન વર્ણીય રાજાઓના પક્ષકારો બનતી ખટ-ખટ કરી રહ્યા છે, જરા પણ અરાજકતા ફેલાય તો લૂટફાટ કરવાની તક મળે તેની જોકોમિન પક્ષ રાહ જોઈ રહ્યો છે, એવા અનેક પ્રતિકૂળ સંજોગો તન્કે એતા પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રને નિભાવવા માટે એ માર્ગ ધણેજ હકાપણુભરેલો ન હતો એમ કોઈ પણ કહી શકતું નથી.

એલિમનને વિષે એટલું તો નક્કીજ છે કે તે અંગ્રેજ હોઈ નેપોલિયનનો અમાવ કરવા માટે સાચા અથવા ખોટા બહાના ખોળી કઢાડે એવો તો નથીજ. ક્રાન્સની તે સમયની હાનતત્ત્વ અવલોકન કરતા એલિમન લખે છે કે —

“ દશ વરસ દરમ્યાન અનેક સખન આબ્યવરિત્ત ઉત્પાત સહન કર્યા પછી ક્રાન્સનું પ્રજાસત્તાક રાજ્ય એવું અવ્યવસ્થિત અને નિર્બળ થઈ ગયું હતું કે તેમણે રાજ્યવિધ્ધન વખતે કરેલા અભ્યાસની તેમને વાજબી સિક્ષા મળી એમજ કહી શકાય. જોકોમિન પક્ષ રાજાના ડિરેક્ટરો તરફજ નહિ પણ મમાજધટનાના પાયારૂપ સર્વમાન્ય નિયમોની સામે પણ સખત મર્જના કરી રહ્યો હતો. તેમને કોઈ ખાસ કરીને સર્વ દેશમાં ગદ થએલા મિનકીતના માનિકપણા ઉપર વરસો હતો, અને ૧૭૯૩ માં થએલી કતન અને લૂંટફાટને આદર્શ તરીકે વધાની લેવામાં આતી હતી. અતૌકિક, પ્રતિભાશાળી અને સર્વને પોતાના પ્રતાપથી દનાતી શકે એવો કોઈ સેનાપતિ અવે, અને રાજ્યનું સુમન પોતાના હાથમાં લઈને પ્રજાસત્તાક રાજ્યના દુનતા વહાણને મચાવી લે એવો અણીનોજ એ વખત આવી ગયો હતો. રાજ્યની અંદરના અધ્યાપાર અને બહારની આપત્તિઓને લીધે ક્રાન્સ અધમમા અધમ દશને પામ્યું હતું ”

થેર્સ નામના બ્રીજે દનિદાસકાર એલિસનના કથનને ટેકા આપતા ક્રાન્સની તે વખતની હાલત નીચેના શબ્દોમાં વર્ણવે છે —

“ જે જે બક્ષિઓમાં હાથકાત હતી તેમના ઉપર જીવમનો વરસાદ વરસતો, દરેક આખરદાર માણસોને ખરતરફ કરવામાં આવ્યા હતા, લૂટારાઓ તેમના સાક્ષાત્ત નરક જેવા બ્રહ્મ અખાડાઓમાં એકા યતા હતા, ફુટોના હાથમાં તમામ સત્તા આવી

ગઇ હતી; અત્યાચાર અને મારકાડના ધોરણને ટેકા આપનારાઓ ધારાસભાઓમાં
 કર્તાકારવતા થઇ ગયા હતા; ફરજિયાત લેનની પ્રથા ઘખત કરીને લૂંટને નવું
 સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હતું; કતલની તૈયારી ચાલી રહી હતી; કતલખાનાના ભોમ
 બનાવવા માટે હમરો કમનસીબ માણસોનાં નામ નોંધાઇ ગયાં હતા, અને તેમને
 જામના નીચે રાખ્યા હતા; કતલ, લૂંટફાટ અને આગ એ ત્રણ પૈશાચિક સાધનોનો
 ઉપયોગ કરવા માટેના ક્રયાતાર તરીકે 'દેશ નોખમમાં છે' એવા સૂચક વાગ્યો અચરે
 મોલવામાં આવે તેની ઈનજનીયરી સહ જોવાતી હતી; મહાળાઓમાં ૧૭૯૩ ની સાલના
 જોવાળ કિદ્મર નીકળતા હતા; તના તેજ જલ્દાથી તૈયાર હતા અને તેનાં તેજ બહિષ્કરો
 પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતા, સ્વનત્રતા, અને પોતીછી ભદ્રકત એવું કંઈ રહ્યું
 ન હતું; નમરવાસીઓને માટે તેમના જાનની ખાત્રી અને રાજ્યને માટે તેની તિજો-
 રીની સલામતી રહી ન હતી; આખો યુરોપ ફ્રાન્સની સામે ઘડવા સજ્જ થઇ ગયો
 હતો; અમેરિકાએ પણ આપણા જુલમ સામે પોકાર ઉઠાવ્યો હતો; આપણાં લશ્કર
 હારીને વેરજુપેરણ થઇ ગયા હતા; આપણે જીનેના મુલક આપણા હાથમાંથી જતા
 ગયા હતા; અને આપણા પોતાના દેવ ઉપર ચડાઇ કરવાની વિદેશીઓ ઉપરાડપરિ
 વમકી આપી રહ્યા હતા."

આવા સંજોગોમાં ફ્રાન્સને પોતાનું રાજ્યતંત્ર જાલવાનું મુનાસિત્ત લાગે એ નવાઇ
 જેવું નથી, જના આ પગલુ જરવામાં તેણે ડહાપણ વાપર્યું હોય થા ન વાપર્યું હોય તે
 આપણે જોવાનું નથી; કેમકે તેમ કરવાનો તેનો નિર્વિવાદ હક હતો. નેપોલિયન તેના
 દેશીભાઈઓની મરજી અનુસાર વત્યો માટે તેને રાજ્ય પચાવી લેનાર હોવો એમાં
 મોકળો અન્યાયજ છે, કારણ કે તણે અગત્યકતાનેજ સ્થાનમ્નહ કરી હતી; રાજને
 નહિજ. ફ્રાન્સની પ્રજાએ જુર્જોન રાજાઓને પદમ્નહ કર્યા તે વખતે તો તેની સત્તાનો
 અને જાદર જીવનનો આરભ પણ થયો ન હતો.

જેમ હવેલર પંદરસો બદમાસોનું ટોણું આખા શહેરને રંજાડી શકે છે
 તેમ થાડાક દહ વિચારના માણસોના હાથમાં રાજ્યની સગામ આવે તો તેઓ
 પણ આખી પ્રજાને કચરી શકે છે. ફ્રાન્સનો અત્યત મોટો જામ આચળ પ્રગરની
 અરાજકતાની સામે પડ્યો હતો; નેપોલિયન અચરે ફ્રાન્સજ તરીકે ચૂંટાયો હતો
 ત્યારે તેની તરફેણમાં નિઃશસ્ત્ર અગ્રીઆરસો ને સાત મત નોંધાયા હતા અને રિજ-
 હમાં માત્ર પદરસો ને બાગેલ મત હતા. આથી એકમતી જગલના ઈતિહાસમાં
 પડેલીજ હતી; છતાં લગભગ પચામ વર્ષાધી આખો યુરોપ કહેતો આવ્યો હતો કે
 નેપોલિયન ફ્રાન્સની જગ્યા પચાવી પડ્યો !

ફ્રાન્સની પદરી રદ કરીને તેની જગ્યાએ ફ્રાન્સે ફરીથી રાજ્યતાળો રડીમાર
 ડ્યો તે માન યુરોપના રાજ્યોના મનનું સમધાન કરવા માટેજ હતું. આ દરમિયાન

હાપણબરલો ન હતો એમ કદાચ કબૂન કરીએ તોપણ એ સવાન ફ્રાન્સનો હતો અને એકના ફ્રાન્સનેજ તેનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર હતો સ્વતંત્ર પ્ર ન તરીકે તેમ કરવાનો તને રતો હક હતો અને અન્ય પ્રજાઓની પરવાનગી લેવા તે મધ્ય-પણ નહિજ હતુ. વળી પ્રજાસ્વાતંત્ર્યને દબાવી દેનારા કોઈ આપણુદ ગણના બળને તામે યદ લાચાર બનેલી પ્રજાએ આ ફે-ફાર કયો ન હતો. પરંતુ આખી પ્રજાએ એકે અવાજે પોતાની સંપૂર્ણ મરજીથી આ કામ કર્યું હતુ. તેમને તેમ કરવાનો હક ન હતો એમ કેલ્કુ કહી શકશે ? હવે એ કામમાં પણ શાણપણ ન હાય બલે તેથી મહત્વાકાંક્ષી નેપોલિયનની લોકમતિ તૃપ્ત થઈ હોય, છતાં પણ એ નવાન કેવળ ફ્રાન્સનેજ હતો અને તેજ તેનો નિર્ણય કરી શકે. તેઓએ એમ ધાર્યું કે રાજાની સત્તા સ્થાપવાથી આસપાસના રાજાઓના હુમલાઓની સામે પ્રજાવર્ગની સ્વતંત્રતાનું વધારે મારી રીતે રક્ષણ થઈ શકશે.

એલિસન લખે છે કે " મધી દિશાએથી—લશ્કર તરફથી, મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી, શહેરે શહેરથી, અને વેપારીઓના મહાજનો તરફથી નેપોલિયન રાજ્યાસન પર બેસે એની મન્યમના હાજરો વિનિતિપત્રો તેના ઉપર આપ્યા હતા " ધારામત્તાએ એક પણ વિરુદ્ધ મત વગર ઠરાવ પસાર કર્યો કે ' નેપોલિયન બોનાપાર્ટને શહેનશાહનું પદ આપવું અને તે હે દાની રૂપે ફ્રાન્સના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વર્હવટની સત્તા તેના હાથમાં આપવી " આ ઠરાવનો અમન કરતા પહેલાં વેકોને તે પસંદ છે કે નહિ તે બજાવા માટે ગામેગામે મી મ્યુનિસિપાલિટીઓ આગળ તે ઠરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો ત્યારે પણ તેની તરફેણમાં ત્રીશ લાખ પાંચસો અને મોતેર મત અને વિરુદ્ધમાં માત્ર બઢીહજાર અને અગણિતેર મત પડ્યા હતા કોઈ પણ નવા રાજ્યવંશની સ્થાપના આવી સર્વાનુમતિથી થએની હોય એવો દાખો કોઈ પણ દેશના ઇતિહાસમાં નોંધાયો નથી, છતાં નેપોલિયનને લગભગ દરેક ઇતિહાસકારે રાજ્યાસન પચાવી લેનાર તરીકે એવો વગોવી નાખ્યો છે કે કોઈ એથી હિનદુ કહેવાની હિમત ચલાવે તો તેને સાક્ષરમક-ળની અવકૃપાજ રહોરી લેવી પડે છે ! કેટલાક તો એવું પણ મારી મચરીને સામિત કરવા મથે છે કે ફ્રાન્સની પ્રજાને પોતાનું રાજ્યતંત્ર બદલવાનો અને પોતાની મોઢી સ્વતંત્રતા એક બ્યક્તિના હાથમાં સોંપી દેવાનો હક્કજ ન હવે તેઓ કહે છે કે " સ્વતંત્રતા અને પ્રજાકીય હક એ એની વસ્તુઓ છે કે જે પેઢી દર પેઢી વશ પરપરાગત આલ્યાજ કરે તેને ગુમાવવાનો કે કોઈને આ રીતે દેવાનો કોઈ પણ સમાજને હક નથી " પરંતુ એનો અર્થ તો એજ થાય છે કે પોતાના રાજાની અથવા પોતાની રાજ્યપદ્ધતિની પમદબી કરવાનો હક્ક ફ્રાન્સના લોકોને હોજ નહિ.

વારૂ, ફ્રાન્સની પ્રજાએ ખરી રીતે અથવા ખોટી રીતે પણ નેપોલિયનને પોતાના રાજા તરીકે સર્વાનુમતે ચૂટી કહાડ્યો. હવે સવાન એ રહ્યો કે તેના હાથમાં જે

અને જેની મમાધિનુ પણ આપી પ્રજા પ્રેમ અને કૃતજ્ઞતાપૂર્વક દર્શન કરે છે તે જીવમગાર દોષ શકેજ નહિ.

નેપોલિયનનો ઇતિહાસ લખનારાઓ પૈકી સર્વ વાંદર સ્ટ્રાંટ તેનો કદામા કદો વિરોધી હતો એ વાત તો જાણીતી છે. હવે એ સ્ટ્રાંટ શું લખે કે તે જોઈએ.

“ નેપોલિયન ક્રાન્સની ગાદી પચાસી પડેલા તેના બચાવમા અથવા એ અપરાધનું મહત્ત્વ આજી કરવાને તેણે પોતે અને તેના પ્રથમકોએ જે જવાબ ધડી કહાડ્યો છે તેને ધટતું વળૂદ આપવા આપણે તૈયાર છીએ. તેઓ ધણે અશે સાચુ અને સકલ્પ કહે છે કે બોનાપાર્ટની એકદર વર્તણૂક સ્વાર્થપરાયણ ન હતી અને પોતે મેળવેલી સત્તાનો તેણે જે સારો ઉપયોગ કર્યો હતો તે જોતાં તેણે સત્તા મેળવવા માટે અપમાન કરેલી નીતિનો દોષ ઓઠો થઈ ગઈ છે. આ વાત સાચી છે. દર-દર્શી ગજડારી પુરુષો માને છે કે જે રાજ્યોને ગાદી ઉપરનો હક્ક શક પડતો હોય છે તેઓ ખીજા કારણથી નહિ તો પોતાના સ્વાર્થને, માટે પણ એવી રીતે રાજ્ય ચલાવે છે કે તેથી લોકોને ખત્રી થાય કે આ રાજ્યને તામે ચલાવી આપણને લાભ છે; પરંતુ આમ કહીને અમે નેપોલિયને મેળવેલા ચક્ર કોઈ પણ રીતે ઓઠો કરવા ચાહતા નથી. અમે ધણીજ ખુશીથી કબૂલ કરીએ છીએ કે ક્રાન્સનો જેમા દિસ્સો ન હોય એવો કોઈ પણ અગત લાભ લેવા મેનાપાર્ટ ચાહતો ન હતો; ક્રાન્સની ક્રાંતિને વખતમાંજ તે પોતાનો સ્વાર્થ સમજતો હતો અને પોતાની ખાનગી દોહાળને પણ તે પોતાના ખાનગી ઉપયોગની વસ્તુઓ પાછળ ન અર્ચતાં ક્રાન્સની શોખા વધારવામાં અર્ચતો હતો. સુંદરમાં સુંદર કલાના નમુનાઓવડે પોતાના મહેલને ન શણગારતા તેમને માર્જનિક સમ્રાટ્યાનમાં તે મોઢવારી આપતો તેની સ્ત્રીને પોતાના અગીઆમાં ઘણા મોંઘા રોપા ઉગાડવાનો શામ હતો તે પણ તેને ખૂચતો હતો; કેમકે તેથી વનસ્પતિશાસ્ત્રને લગતા માર્જનિક અગીઆઓને ગેરનાશ થતા.”

ક્રાન્સ અને નેપોલિયનનાં હિત એક ખીજા સાથે જોડાઈને એવા એકાકાર થઈ ગયા હતા કે જેથી ક્રાન્સનું હિત સાધીને તે એકરીતે પોતાનો જ સ્વાર્થ સાધતો હતો; ક્રાન્સને સમૃદ્ધ કરીને પોતેજ સમૃદ્ધ બનતો હતો એમ પણ કેટલાક કહે છે, પણ આવી રીતે માણસના ચોક્ખાના ચોક્ખા ધરાવતી પણ છેડે ઉંડી પરીક્ષા લેવા બેસીએ તો દરેકમાં કાંઈને કાંઈ આડ-તરો સ્વાર્થ તો જણાયો વગર રહેજ નહિ. માણસ પોતાના સ્વાર્થમાં આખા દેશના હિતનો સમાવેશ કરી ગઈ છે તેના સ્વાર્થની લાવના પણ એવી ઉદાર, વ્યાપક અને શુદ્ધ છે કે તેને દેશલક્ષ કહેવામાં હરકત નથી. બોનાપાર્ટનો રાજ્ય ચલાવવાની નીતિમા નિરકુશલ તત્ત્વ તો હતુંજ, પણ પોતાના પુત્રને સુખી કરવાના હેતુથી એક

માયાણુ પિતા પુત્રને પોતાના કાણુમા ગમે છે તેમ નેપોલિયન પ્રજાને પોતાની ક્ષત્રીયતાને વશ વર્તાવતો હોવા છતાં પણ તનુ લક્ષ્ય તો તેમનાં સુખ અને ઇશ્વરના વધારવા હેતુરજ હતું ”

આ પ્રમાણે તેના એક કદા વિરોધીને પણ તેની રાજ્યકર્તા તરીકેની પ્રેક્ષતા નાણુદેકે સ્વીકારી પડે છે

સને ૧૮૨૧ ની સપ્તમા જ્યારે તે સેન્ટેલ્સેનામાં બંદીવાન હાલતમાં પડ્યો હતો તે વખતે આસ્ટ્રિયા રશિયા અને પ્રશિયાના નામજ્યોનુ સંમેલન લેમેચ શહેરમાં થયું હતું તે વખતે આસ્ટ્રિયાના રાજાએ ત્યજના વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપકો આગળ પોતાનુ પ્રખ્યાત બાપણુ આપનાં કહ્યું હતું કે —

“ તમારા વિદ્યાર્થીઓને તમે હવે કરતા વધારે ન શીખવી દો તેની સંભાળ રાખજો કે વિદ્વાનો અને વિદ્યાનીઓને નથી માનતો મારે તો મારા કુક્રમ માને એવી અશકિત પ્રજા જોઈએ છે ”

લેમેચ શહેરની પ્રજાને રાજનૈતિક અને ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો નેપોલિયને એપ લગાડ્યો હતો તેથી કરીને ઉપર કહેલા સંમેલન વખતે એ ત્રણે રાજાઓએ નેપોલિયન માટે નીચે બદનક્ષીભયું જાહેરનામું પ્રેટ કર્યું હતું તેના સખત જવાબ મેલાહનના વડા ધર્મચુરજ આપીને તેણે એકવાર નેપોલિયનને કહેલા અને ૧૪મી પ્રાચલિત કર્યું હતું તેમાં લખ્યું હતું કે —

“ જ્યારે નેપોલિયનના હાથમાં શિના કરવાની સત્તા હતી ત્યારે જ્યારે વર્ષો સુધી ફ્રાન્સની મારક તેના પણ આગળ આજોડ તે એમાં આજે હવે જ્યાં તે પોતાનો ખચાવ કરે તે પણ અલગત છે ત્યારે તેનું અપમાન કરવા ન કમ્યા છે ! હવે તો ગયો દેવાના વખત રચો નથી સવસ્ત્ર માણુસોએ નિશસ્ત્ર કુક્રમ સાથે માનથી વર્તવું જોઈએ પોતાને તામે થએલા શત્રુ તરફ અને ખામ કરી ને શત્રુને મહદીઆતા બુદ્ધિમણથી નહિ પણ મહદીઆતા પશુમણથી વશ કરી હાથ તેના તરફ આપ મરેલું વર્તન ગાખગાખજ જીતનારની શોભા છે આટલાં મધા વર્ષ સુધી જેમણે નેપોલિયનને ફ્રાન્સમાં અને તેથી કરીને યુરોપમાં સુવ્યવસ્થા પ્રવર્તાવનાર હોય, તેઓ હવે તેનું વિખવ કિતલ્લ કરનાર દેશ શોજ નાંદ હવે તે વખત ગયો જે લાખોએ એકવાર તેની સાથે મિત્રતાને હાથ મેળાવ્યો હાય તેની સાથે સહકાર કર્યો હોય અને પોતાની ડગમગી ગએલી રાજગાદીને ટકાવી રાખવા માટે જેમણે તેને પોતાની દીકરી પરણાવી હાય તેઓ આજે તેની પુક પાછળ બદનક્ષી કરે એ તો તપુજ હીણુપનજરેતુ ”

જે રાજ્યકાન્તિ અરાજકતા તરીકે નિહાય છે, તેના મુખ્ય પ્રતિનિધિ નેપોલિયન લડાઈઓના કોલાહલ અને વિદેશી રાજખટપટની જાણ હિન્નામાં રોકાયેલો હતો

તેવા સમયમાં પણ તેણે રોમન સ્મૃતિકાર જરિટનિયનની માફક ઘણીજ સંગીન, ઝો-
ખામાં ઝોછી ખામીવાળી અને રાજવ્યવહારમાં સૌથી ઐજ કંઈ સાધક ધારાપોથી
તૈયાર કરી હતી. આ રાજવ્યવહારનો પ્રતિનિધિ જેના ઉપર તમામ લોકો પકા-
રક સ્થાપ્યોનો નારા કરવાનો આરોપ મૂકાય છે, તેણે વિશ્વવિદ્યલયો સ્થાપ્યા
હતા, સાર્વજનિક શાળાઓ ખોલી હતી, આખા રાજ્યને કળાકૌશલ્યના નાદર નમુ-
નાઓથી શણગારી દીધું હતું અને માનવબુદ્ધિનો ઉચ્ચારો ઉચો ખ્યાલ અપાવે એવી
મહાન આશ્ચર્યકારક ઇમારતો ચણાવી હતી અલ્પસ પર્વતે જેની આગળે માન
આપીને માર્ગ આપ્યો; મેરબર્ગ, ફ્રાંકફર્ટ અને એન્ટવર્પ આગળ મહામાગર પણ
જેની આગળે આધીન થઈ ગયો, જેના, ખોદો અને ડ્યૂરિન અગમી જેણે રચાવેલા
જંગી સેતુઓ નદીઓને પોતાના મજબૂત પગ તળે દમાવના ઉભા રચ્યા છે. આખા
ફ્રાન્સમાં જેણે નહેરોની જાળ પાથરીને સમુદ્રે સમુદ્રને ભેડી દીધા હતા અને થોડાજ
વર્ષમાં પારિસ શહેરનું જેણે કહેવર ફેરવી નાખ્યું હતું; આવા પુરુષે જગતમાં વિનાશ
અને ઉત્પાત મિવાય કાંઈ પણ કંઈ નથી એમ કહેવું એ કેટલું અમત્ય, કેટલું અન્યાય
અને કેટલી ધૂષ્ટતા ? કેવા બુદ્ધિહીન આણુસોને ઇગત માટે આવું ઉઘાડું જુડાણું
ઉપગવી કહાડ્યું હશે ?”

હકીકત આ પ્રમાણે હોવા છતાં નેપોલિયન પ્રભુમનના આધાર વગર
ગાદીએ બેઠો એમ કહેનારાઓએ તેઓ વૈર અને ઈર્ષ્યાને લીધે પૂરેપૂરા વિવેક-
ન્ય થઈ ગયેલા હોવાથીજ આવો હડહડતો જૂઠો આલેખ કરવાની ધૂષ્ટતા કંદી કહી
શકાય. મમરતા દ્રેન્ય પ્રગ્નએ કોઈ પણ પ્રકારના દનાણુ વગર તેને દેશનું અધિપત્ય
સોંપી દીધું હતું એ વાત ખીજ અનેક ઐતિહાસિક ઘટનાઓની મફક નિર્વિવાદપણે
મામિન થઈ ચૂકી છે; અને તે છતાં પણ ‘નેપોલિયને ગાદી ઝુટવી લીધી હતી,’
એમ કહેવાનું જેઓ પાપ કરે તેમની જામ કપાઈ જવી જોઈએ.

પ્રકરણ ૫૬ મું-ડ્રેસડન આગલ મેલ્લેલી વધુ ફતેહ

ને ૧૮૧૩ની ૧૨મી આગસ્ટને રાજ નેપોલિયનને અને તેની સાથે યૂરોપમાં પ્રભુત્વની સ્થિતિ યથાની ઉગતી આશાને ધુન્ડી નાખવાનું યૂરોપીય રાજ્યોએ કરેલી જનરલિટ એક-સપી માથે આસ્પિન્ડ સામેલ થયું. નેપોલિયનને પણ આસ્પિન્ડના નરસ દાનિસે તણ દીધો છે, અને તેનું બે લાખ મિલિયન સૈન્ય હવે મિન રાજ્યોના સૈન્યમાં ઉમેરાયું છે એ આમળથી ધારી નાખેલા સમાચારને તેમણે બેદર ધુશાલીથી

વધાની લીધા તેમનાં સૈન્યની ટુકડી ટુકડીએ આ વચામણી પહોંચી ગઈ અને ચારે દિશાએથી દરેકદિગાર ઉડવા લાગ્યા રાત્રે આકાશમાં હાલો હવાપ્રયો. ઉડવા લાગી અને બોલિમિયાનો પર્વતમાળાના શિખર યુદ્ધના પ્રારભસૂચક હોવાએથી ઝળદળી રહ્યાં મિનરાજ્યો હવે પાંચ લાખ સિપાહીઓને લડાઈમાં ઉતારવા સમર્થ થયા હતા ત્યારે નેપોલિયન બે લાખ અને સાઠ હજાર સિપાહીઓ સાથે તેમની સામે ઉભો હતો જનરલ નેમિની તથા ખીજા ફ્રેન્ચ સેનાપતિઓ ને તેના શત્રુઓને મળી ગયા હતા તેમણે ફ્રેન્ચ સૈન્યની સ્થિતિ તથા નેપોલિયનની યુદ્ધવ્યવસ્થા વિષે શત્રુનામ્ઓને વાકેફ કરી દીધા અને જનરલ મોરો તથા બર્નાડોએ મળને હવે પછીના યુદ્ધની યોજના ઘડી દેહાડી.

નેપોલિયનનું સૈન્યમળ ક્ષીણ થવા છતાં પણ તેના આમલો પરાક્રમે સલારી તેના શત્રુગણોએ હજી તેનાથી મૂંઝતા હતા તેથી તેમણે જનરલ મોરો અને બર્નાડોને નેપોલિયનના દારપેયથી સારી રીતે વાકેફ બણીને તેમનાજ કાથમાં યુદ્ધનો સંઘર્ષ વહીવટ છોડી દીધો. તેમણે ને સૂચનાઓ પ્રકટ કરી હતી તે ઉપરની જાણાઈ આવે છે કે તેમને પેતાને પણ શત્રુ રાજ્યોની સપ્તામાં ચડીઆનાં સૈન્યો ઉપર ક્રોધ વિશ્વાસ ન હતો તેમણે હુકમ કર્યો કે કાષ્ટપણ સેનાપતિએ નેપોલિયનની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું નહિ, પણ લડવાનો દેખાવ કરીને ફ્રેન્ચોને બને તેટલા ગલનદવા અને આવી હીલચાલ કરતાં જો નેપોલિયન સૈન્યના મધ્ય ભાગથી દૂર નીકળી જાય તો તેની ગેરહાજરીનો લાભ લઈને તેના સેનાપતિઓ ઉપર તૂટી પડ્યું આ પ્રમાણે

તેમણે નેપોલિયનને ચક્રી નાખવાનો તથા તેની યુદ્ધસામગ્રી અને સૈન્યને ફીણ કરી નાખવાનો ઘાટ ઘડ્યો. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે તેનું હેઠળ બળ નરમ પડી જાય ત્યારે તેના ઉપર ચારે બાજુએથી હુમલો કરીને અતેકમણા સૈનિકબળવડે તેના વિનાશ કરવો અથવા તે તેને કેદ પકડવો.

આ યુક્તિ ધણીજ ઝાપણબરેલી હતી. નેપોલિયન તેનું રહસ્ય તરતજ સમજી ગયો અને પોતાના ઉપર આક્રમણ ચાલુ તે પહેલાં પોતેજ નિશાળાજ સેનાપતિ બલુચર ઉપર તુટી પડ્યો ! આગળથી કરી રાખેલી ગોઠવણ પ્રમાણે બલુચર નાકો કે તરતજ બે લાખ સિપાઇઓનું વિશાળ શત્રુસૈન્ય બે દિશિયાના પર્વતોની ખીણોમાંથી નીકળીને ડ્રેસન તરફ ચાલ્યું આવ્યું ! આ સ્થાન ધણું અગત્યનું હતું. પારિસ સાથેના વ્યવહારની તે ચાવીરૂપ હતું. ત્યાં માત્ર ત્રીસ હજાર સિપાઇઓ હતા. તેથી બલુચરને ઠીકત્રી માર્શલ મેકડોનાઇને ઉમેદ સમીને નેપોલિયન એટલી ઝડપથી ડ્રેસન તરફ પાછો વળ્યો કે તેની ત્વરાથી અણીતા ચએલા લોકો પણ આ વખતે અગત્ય-ખીમાં ગરકાવ થઈ ગયા.

આમસ્ટની રૂપથી તારીખની સાંજે ડ્રેસનની આસપાસની ટેકરીઓ. શત્રુસૈન્યનાં શસ્ત્રોથી ચળકવા લાગી. શહેરમાં બારે મમરાટ ફેલાઈ ગયો. મેતજેતામાં નજીકની ટેકરીઓ ઉપર બે લાખ સિપાઇઓ. તોપખાનાસહિત ગોઠવઈ જવા લાગ્યા. શહેરનો ખચાવ કરનાર માત્ર ત્રીસ હજાર સિપાઇઓજ હતા; તોપણ સેનાપતિ સેન્ટ કાયરે ઉવટની પળમુઠી ટકી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. શહેરના લોકો, બાગો અને સ્ત્રીઓ ચરધર દૂજવા લગ્યા અને તાબે થયા આતુર થયા. પણ સેનાપતિએ તેમનું કાંઈજ સાંભળ્યું નહિ. યુદ્ધના કડિન પ્રસંગમાં અવાં બચકર પમલાં લેવાની પણ જરૂર પડે છે.

સવાર પડતાંજ શહેર ઉપર આક્રમણ શરૂ થયું. પચાસ પચાસ તોપોમહિત શત્રુસૈન્ય છ વિલામમાં વહેચઈ ડ્રેસન કાઠ તરફ ધસ્યું. ઘરંગોગાનો વરમાદ વરસી રહ્યો. શહેરના રસ્તા નગરવાસીઓના લોહીથી ખરડાઈ ગયા. તેઓ બચતીત બની જમને તાબે થયા જૂમરાણુ કરવા લાગ્યા. દરમ્યાન પૂરે ઝડપથી નેપોલિયન શહેર તરફ ચાલ્યો આવતો હતો. રસ્તામાં તેને સંદેશ ઉપર સંદેશ મળવા લાગ્યા કે હવે વધારે વખત ટકી શકાયો નહિ. તે લશ્કરની પણ આગળ નીકળી આવ્યો અને એક ટેકરીના શિખર ઉપરથી દૂરબીનવડે જોયું તો દ્રેન્ય સૈન્ય શહેરની દિવાલોની પાછળ ચાહોમ કરીને લઢી રહ્યું હતું અને અસંખ્ય શત્રુસૈન્ય તેમનો થોડાજ વખતમાં નાશ કરવાની અત્યુ ઉપર હતું. તેને આવવાના રસ્તા ઉપર રહિયા અને પ્રશિયાની તોપોએ ઘરંગોગાની ઝડી વરસાવી મૂકી હતી; તોપણ તે વગર ધમજે તે રસ્તેથી તે પસાર થવા લાગ્યો.

હવે મધ્યાહનના સમય થવા આવ્યો હતો. એટલામાં નદી તરફ ઉમેશા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓએ તેમના શહેનશાહને જોયા અને “ શહેનશાહ ધણુ જીવે ” એવી ગર્જના ચઢી રહી. ચારે દિશાએથી જોસબેર ગગનભેદી નાદ નીકળવા લાગ્યા નેપોલિયન પહેલોજ ફ્રેન્ચના વૃદ્ધ રાજા પાસે ગયો અને તેને આત્રી આપી કે મારા સાડા હજાર સિપાઇઓ થોડાજ વખતમાં શહેરમાં આવી પહોંચશે.

આ પ્રસંગે કોલેનકોર્ટ નેપોલિયનની સાથે હતો તે વખતે છે કે “ શહેનશાહને પૂછતે સામે છેડે જોતાજ મૈનમાં જે આનંદ છવાઈ રહ્યો તેનું વર્ણનજ ચંપ શકે એમ નથી. તેઓ તેની સામે દોડી ગયા ‘ પેના આવે ! પેના આવે ! ’ એવો ઉદ્ઘોષ નદીને કિનારે દૂર દૂરથી ઉઠવા લાગ્યો. સિપાઇઓ ઉમમથી ધેના ચંપ ગયા અને તેમના અમલદારોથી પણ તેમને કાશુમા રખાયા નહિ ”

નેપોલિયને કહ્યું, “ તેમને રોકશે મા હમણાજ યંત્ર ઉપર ધસી જવા માટે તેઓ મારા રસ્તો ખુલ્લો કરી દે. ”

આ ચપ્પો આખા સૈન્યમાં ફેલાઈ ગયા અને તરતજ શહેનશાહને માર્ગ આપવા હર્ષધેરા સિપાઇઓ પકાપકી કરવા લાગ્યા નેપોલિયન શહેરમાં દાખન થયો તે વખતે દેખાવ જેણે જોયો હતો તેઓથી તે કદી વિસરાશે નહિ આખે રસ્તે તાળીઓના ગડગડટ અને હર્ષનાદ સિવાય બીજું કંઈ સંભળાતુજ નહિ. ઓઓ, પુરુષો, બાળકો સર્વ સૈન્યમાં સામેન ચંપ ગયા તેમને એટલો બધો આનંદ થયો અને નેપોલિયનના આવ્યાથી તેમને એટલી બધી ધીરજ મળી ગઈ કે તેઓ તેમને સંધળે લાય જૂસી ગયા

નેપોલિયને તરતજ બહાર આવીને ગાળાઓના વરસાદ વચ્ચે ઉભા રહીને કાટ કિલ્લાની રચિત તપાસી લીધી અને અને યંત્રસૈન્યને મારી હાં વવાની યોજના ધરી કહાડી થોડીવારમાંજ બાદશાહી અગરઝકાની પલટણે અને સૈન્ય નદીના પૂરની મારફત સપકટાનધ શહેરમાં આવી પહોંચ્યું લાખી મળ્યો ક્યાંથી તેઓ થામ્યા હતા શૂખ્યા થયા હતા તરસથી તેમના મોં સૂકાઈ ગયા હતા, છતાં પણ શહેરના લોકોએ તેમને માટે ખાવાપીવાની ગોઠવણ કરી રાખી હતી તેના તરફ તેમણે નજર પણ કરી નહિ કોળીઓ અનાજ ખાવા કે ધૂટડો પાણી પીવા પણ તેઓ થોમ્યા નહિ. જરાપણ ગડગડટ કે અવ્યવસ્થા વગર પાયદળ, સ્વાર અને તોપખાનાના સિપાઇઓ પોત પોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયા યંત્રરાજાઓની સાતસી તોપોનું જનરલસ્ટ તોપ ખાતુ અર્ધગોળાકૃતિમાં ગોઠવાયું અને ફ્રેન્ચ શહેરનાં ઘીઓઘીય આવેલાં મમતો ઉપર ઘરોજોળાને લાગટ વરસાદ વરસવાથી બચાનક ખરાબી થવા લાગી.

એક હજાર કરતાં વધારે તોપોના એકસામટા ધડાકા, ધડાધડ કાટતા જોતજોતાના ધન બહેરા કરી મૂકે એવા અવાજ, પચાસનો ઘટાટોપ, થોડાઓના કાલાહલ,

વાયલ થતાં નિર્દોષ નિઃશસ્ત્ર સીપુરોની અને બાળકોની કચ્છ નીસો, કમકમ તરી પડતી ધમારો, અભિવર્ણજીથી ચહેરમાં ચોતરફ સળગેલી આગ એ સર્વથી એક એવો ત્રાસ, બુધ્ધ અને રાક્ષસીયૃત્તિનો ધોર પાપમય દેખાવ બની ગયો કે જેનું વર્ણન વાણીથી કરી શકાયું નથી અને ક્ષપતામાં પણ જેનો સાચો ચિતાર આવી શકતો નથી. આ દારુણ સંઘ્રામના ભયાનક નાટકનો છેલ્લો પડો પડ્યા પછી પણ તેમાંથી પેદા થએલી વિપત્તિઓની પરંપરા ધણી વર્ષોથી ચાલુ રહી. હજારો પૈસે ટકે મુખી કુટુંબો ધરખાર વગરના નિર્ધન થઈ ગયા; હજારો સ્ત્રીઓ, પુરો અને બાળકો હાથ પગ કે આંખ વગરનાં અને જોતાં કમકમટી ઉપજે એવી ભેડાળ અને દયામણી આકૃતિનાં બની જઈ અત્યંત દુઃખ અને કંગાલિયતભરેલી બાકીની જિંદગીમાં રહજતાં રવડાં થઈ ગયા. યુરોપના રાજ્યોએ આવા ભયાનક, અમાનુષી અત્યાચારો કરીને તેમનાં રાજ્યાસનોને ઉચલાવી નાખવાનું વલણ ધરાવતા પ્રભાવી સ્વાતંત્ર્યના જુસ્સાને આ પ્રમાણે દમાવીને મુંઝવારી નાખ્યો.

નેપોલિયન ચહેરમાં આવી મળે છે તેની શત્રુપક્ષને ખમર પણ પડી ન હતી ત્યાર પહેલાં તો તેણે અત્યુદ્ધ તક જોઈને ત્રણે દિશાએ તેમના ઉપર એકસામે એવો પ્રયત્ન ધસારો કરાવ્યો કે તેમને નાસવું પડ્યું અને ફ્રેન્ચ સ્વારોએ નાસતા શત્રુએ ની બારે ખુવારી કરી નાખી. મેનાપર્ત સ્વાર્જનબર્ગ, ઝાર અલેક્ઝાન્ડર અને પ્રશિયાનો રાજા ફ્રેડરિક વિલિયમ એક ટેકરી ઉપર ઉભા હતા. તેઓ પોતાનાં સૈન્યોની ખુવારી જોઈને દત્તાશ થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું, “નેપોલિયન રૂસ્તનમાં જ હોવો જોઈએ. ચહેરને સર કરવાનો વખત ગયો. હવે તો આપણે આપણા વિખેરાયલા લશ્કરને વ્યવસ્થિત કરી શકીએ તોજ ધણું છે.”

આ દારુણ સંઘ્રામ દરમિયાન શત્રુએ જખરદમ્ત ધસારો કરીને જે ફ્રેન્ચ જુરજો કમજો કરી લીધા. આમાંથી આગળ જતાં ભયાનક પરિણામ આવશે એમ જાણીને નેપોલિયન જાને એક ટુકડી લઈને સૌથી આગળ ઘોડો દોડાવતો તે તરફ ધસી ગયો. તેમના ઉપર ગોળાઓની ઝડી વરસી રહી નેપોલિયનના લગભગ એકેએક અગરક્ષો માર્યા ગયા પણ તે છતાં તેણે પેલા જુરજો તો પાછા છતીજ લીધા.

કોલેનડોર્ટ લખે છે કે હલકામાં હલકા દરજ્જાના સિપાઈ અને અખિલ સત્તાધારી શહેનશાહ નેપોલિયન વચ્ચે જે છૂટ, પરસ્પર વિશ્વાસ અને પ્રેમ જોવામાં આવતો હતો તે ખરેખર અપૂર્વજ હતો. સિપાઈઓ તેની સાથે બોલવા ચાલવામાં મિત્રભાવે જે છૂટ લેતા હતા, તેટલી છૂટ લેવાની તેના અંગત મિત્રોની પણ કિંમત ચાલતી નહિ. તેમના સરઘરો સાથે તેઓ મોકળા મનથી અને સંપૂર્ણ છુટથી બોલી શકતા નહિ પણ નેપોલિયન તરફ તેઓ સર્વથી અનોખા પ્રકારના ભાવથી જોતા હતા. તેમને મનથી તે તેમનો રાજા પણ હતો, પિતા પણ હતો; અને મિત્ર પણ હતો.

દિવસ હવે આયમવા આવ્યો હતો પણ વરસાદ અને પવનનું તોફાન પૂરનેમૂઠી ચર ચુ અને નજી પારે મેઘ તૂટી પડ્યા હોય તેમ વરસાદ ધોધમાર વરસવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં પણ યુદ્ધ તો ચાલુજ રહ્યું હતું. વરસાદની મજાના સાથે તોપોના ધડાકા ભળી જતા હતા. નેપોલિયન સવારનો ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યો ન હતો, અને તેનાં કપડાં પલળીને તરમેળ થઈ ગયાં હતાં. ધણી દિવસનો અવિરત પરિશ્રમ અને અખડ ઉત્તમરાથી તેના શરીર ઉપર જળમાર ધસારો પડ્યો હતો. અને પોતાની શક્તિને ગમે તેમ દક્ષી રાખીને તે ફરતો ફરતો જતા તેની શારીરિક નિર્મળતા ખુલી જણાઈ આવતી હતી.

એક અગત્યના મથક ઉપર તેના ખાદ્યાહી સ્વાદેની ટુકડી પોના. તોપખના સાથે આખો દિવસ યત્રુના પ્રમળ ધમારા સામે દહર લેતી ઉભી હતી એ જગ્યા ધણીજ જગતી હતી તેથી નેપોલિયન તેમને ઉતેજન આપવા યેડી ગયો. તેના માર્ગમાં મરેલા અને મરવા પડેલા સિપાઇઓના હમવા થઈ ગયા હતા.

નેપોલિયને શોકાવુર અવાજે કહ્યું, ' આ જગ્યા જીતવા માટે આપણે ભારે ભોગ આપવા પડ્યો છે ' પછી પોતાના અવાજે સિપાઇઓ તન્હ સતેતપૂર્ણ દ્રષ્ટિપાત કરીને કહ્યું, ' હું જાણીતો હતો કે તમે આ જગ્યા રાખીને હાથમાં નહિ જવા દો '.

એક મિપાઈ જેના કપાળ ઉપર તનવારનો ભવકર જખમ લાગે હતો અને તેના ઉપર રૂમાલનો પાગો ગાંધેનો જતા હજી જખમમાંથી લહી દાઢતુ હતું તેણે કહ્યું, ' તેમનામાં હિમત હોય તો શીજવાર આવી જાન જીતાજન જવા જાયને ! પણ સાધુમ આ જગ્યા તમારે માટે નથી. તમે અમારે ફરેકના કરતા વધારે ચક્રિવા જણાઓ છો. જાઓ અને આરામ નો '.

નેપોલિયને કહ્યું, ' હું આરામ નહિ પણ આપણે જીતીએ ત્યાર પછીજ ' ખીજ સિપાઇએ કહ્યું, ' નહિ સાહેબ મા ! મિત્રનુ કહેવુ ખર છે આપ નામદાન રના કરકા પડણી ગયા છો મહેરબાની કરીને જાઓ અને કપકા તો નહોતો ' તેણે આ શબ્દ એક પુત્ર પોતાના ત્રિવ પિતાને કહે તેવી સહદયતા અને આજીજમરેલા અવાજે ઉચ્ચાર્યા.

નેપોલિયન બોલ્યો, ' આનામ લાઇચ પણ તમને સર્વને આરામ મળશે ત્યારે, એટલે લડાન જીત્યા પછીજ. '.

પડેલા સિપાઇએ કહ્યું, ' અમે તમારા મનની વાત સમજી ગયા. તમને આ જગ્યાની રિમર છે, પણ તે અમે જાગરી નાખીશું કેમ જાઇઓ ! તમે કહો છો ' ' ફરેકના મોમાંથી હાવાના અવાજ નીકળ્યા. તેણે પછી કહ્યું, ' હવે જાઓ, જગ્યા તથા તોપખાનામાં એફિકર રહો. '.

નેપોલિયન આ બહાર પુરો તરફ દૃઢતાભરી નજર કરી ચાલતો થયો. આ પ્રમાણે ઘડગોળાની ઝડીની વચમાં ઉભા રહીને દરેક જગ્યાએ ફરી ફરીને સિપાઈઓને દિંમત આપ્યા પછી તે પોતાને મુઠાએ ગણા.

રાત્રિ પડી પણ વરસાદનું જોર નરમ પડ્યું નહિ. અધકારનો કામ લઈને પરાજય પામેલું યતુસૈન્ય વળી પાછું ફેરડનની આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર એકઠું થવા પામ્યું. હજી નેપોલિયનને આરામ લેવાનો અવકાશ મળ્યો ન હતો. તેણે મોડી રાતસુધી બેસીને હુકમો લખાવ્યા. તેના મનઉપર ચિંતાનો અધામ બોળો હતો. તેની અનિવાર્ય મુશ્કેલીનું ખરું સ્વરૂપ સમજાઈ ગયું હતું. મધરાત થઈ મધ પછુ ઉતારણે પગલે, બોલ્યા ચાલ્યા વગર તે પોતાના ઓરડામાં આંટા મારવા લાગ્યો. તે એકાએક ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો, “ મુરા આવી પહોંચ્યો છે. ” વળી પાછો ઉંડા વિચારમાં પડી જઈ ચાલવા લાગ્યો; પાછો અટક્યો અને બોલ્યો, “ મેં તેને મારા સ્વારસની સરદારી આપી છે. તે મને દગો નહિ દે. મારો સિતારો પાંચરો છે ત્યાંસુધી તો મુરા મારોજ રહેશે; અને હાલની જંગળ એટલી બધી છે કે હું બચીશનો વિચાર કરવા ચાલતો નથી. ”

મધરાત વીતી ગઈ અને એક વાગ્યાનો સમય થયો. ઠંડા પવનના યુક્તવાદા વાતા હતા અને સિપાઈઓ પાણીથી દદડતે કપડે. વરમાદની ઝડીમાં ઠંડીથી ધૂનતા પોતાની જગ્યા સાચવી ઉભા રહ્યા હતા. સવાર થતાં કેવા ગંભીર બનાવો બનવાના હતા તે પોતે જાણતો હોવાથી વરસાદની પડવા કર્મી વગર નેપોલિયન સ્વાર થયો અને એકવાર ફરીથી સિપાઈઓને ઉતેજન આપવા ગયે ફરી વળ્યો. તેમના ઉપર ગુજરતી દરેક વિપત્તિ તેની સહાયતાને લીધે તેને પોતાના જેવીજ લાગતી, અને તેમને તે જણાવી દેતો કે તમે જ્યારે કાલમાં પડ્યા હો છો ત્યારે મારાથી નિરાતિ નરમ બિઝાનામાં સ્પષ્ટ થઈતું જ નથી. યતુની હાવણીમાં તાપણીઓ ઉપરથી તેણે તેમની સ્થિતિ તપાસી લીધી અને આવતી કાલને માટે લડવાની યોજના ધડી કઢાડી. સવાર થવા આવ્યું ત્યારે તે પોતાને ઉતારે પાછો આવ્યો.

ફેરડન શહેરથી થોડે થોડે દૂર જ્યાં જ્યાં ફેરડન હુકડીઓ હતી તે બધીને તેણે રાતોરાત તેડાવી લેવાના હુકમો મોકલ્યા અને સિપાઈઓએ તેનો એવો ઉદ્દત્તેજ અમલ કર્યો કે સવાર થવા પહેલાં તો એક લાખ અને ત્રીસ હજાર સિપાઈઓ ફેરડન શહેરની દિવાન આમળ જોઈવાઈ ગયા. યતુ રાજાઓએ પણ રાતમાં રાતમાં જ લાખ સિપાઈઓ ભેગા કરી દીધા.

વરસાદ અને પવનના તોફાન હજી સમ્યા ન હતાં. અજવાળું થતાંજ સંગ્રામ શરૂ થયો અને સાજના ત્રણ વાગતા સુધી તે એકસરખા બુસ્સાથી ચાલુ રહ્યો. દરેક જગ્યાએ નેપોલિયનની જીત થઈ. યતુ રાજાઓનાં સૈન્ય બોહિમિયાના પર્વતો તરફ

નદીનાળાં અને પાણીથી ભરાયલાં ખેતરો રાજતા નાકાં. રશિયા અને પ્રશિયાના રાજાઓએ ફરીથી એકવાર ફ્રેન્ચોના પરાજય બોલે અને નેપોલિયનના હુકમબધી પરાજય પામીને તેમને નાસવું પડ્યું.

દેશદ્રોહી, દગાખાજ, ફત્વન સેનાપતિ મોરોને તેના પાપનું ફળ મળ્યું. એકતોપના ગોળાથી તેના બેઠે પગ છડી ગયા. તેને રાજાના બેસાડીને લઇ ગયા અને આવી દુ.ખી હાલતમાં તેને એક ઝુપડામાં સતાડી રાખ્યો. દાકતરોએ તેના પગ મૂળમાંથી કાપી નાખ્યા. આ દુ.ખદાયક સમજાયા તેણે ધીરજથી સહન કરી, પરંતુ છેવટે આવી હાલતમાં પણ તેને ખસેડવો પડ્યો, કેમકે તે જગ્યા ઉપર ફ્રેન્ચોના ગોળા ધરાધક વરસવા લાગ્યા. બે દિવસ પછી તે મરણ પામ્યો. મરતાં મરતાં તેણે પોતાની સ્ત્રીને લખ્યું કે, “ ફ્રેન્ચન આગળના યુદ્ધમાં મારા બેઠે પગ છડી ગયા છે. હુઆ બોનાપાર્ટનું નમીન હજી પણ જીવે છે. અને પાછા હાથા છીએ પણ હાર્યા નથી. માત્ર સેનાપતિ બ્લૂચરની નજીક જવા માટે અને પાછાં પગલાં કર્યા છે. ”

મરતાંમુઠી મોરોએ દુ.ખ તરફ સંપૂર્ણ બેદરકારી બતાવી હતી અને ઈશ્વરનો તથા ભવિષ્યના અનંત જીવનનો પોતાના મનમાં વિચાર મરખો પણ આવવા દીધો નથી. તેના યમને લશ્કરી માન સાથે સેન્ટ પિટર્સબર્ગમાં દલાવ્યું અને તેના કુટુંબ તરફ સારું વર્તમાન બાધી આવ્યું. હજી તે તેના દેશના યત્નુઓના મુલકમાંજ સ્થિત છે. નેપોલિયનના મૃતદેહને તેની વહાલી જન્મભૂમિમાં સ્વાડવા આખા ફ્રાન્સે એકે અવાજે માગણી કરી ત્યારે નિમકહસમ મોરોનું યમ હજી તેમનું તેમ રશિયા-માંજ પડી રહ્યું છે !

આખા દિવસના પૂનખાર યુદ્ધના પરિશ્રમ પછી નેપોલિયન યાકીને સોથપોય થએલો, પાણીથી નીંગળતે કપડે ફ્રેન્ચન પાછો આવ્યો. શહેરના લોકોએ તથા રાજ કુટુંબે તેનો અત્યાનંદથી સત્કાર કર્યો. પોતાના મિત્રની રાજધાનીને તોપોના મારાથી થએલું ભારે નુકસાન દોષને તથા તેનું મૂળ કારણ ફ્રાન્સ હતું એ વિચારથી તેનું હૃદય દ્રવ્યું અને તેણે પોતાના દિલની સાચી દિલગીરી દર્શાવી. તેના ઉદાર વૃત્તિએ એકદમ સતેજ થઈ ગઈ જેનાં જેનાં ધર તૂટી ગયાં હતાં તેમને નુકસાની બદલ તેણે સારી રકમ આપી, સર્વને માયાળુપણે દિલાસો આપ્યો, પામલ થએલા શહેરો, પોતાના સિપાઇઓ તથા કેદીઓની પણ માવજત કરવાનો તેણે બદોખરત કરાવ્યો. જે દેશદ્રોહી ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ યત્નુઓને જઈ મળ્યા હતા અને તેમનાં કેદલાક આ વખતે કેદ પડ્યા હતા તેમને માટે ઘટોત બદોખરત કરાવી તેણે પોતાની અદ્ભુત ઉદારતાનું દર્શન કરાવ્યું. આ મહાપુરુષનું ઉદાર હૃદય કનેઈ પ્રગ્ન તરફ ટળવું હતું અને તેઓ અગાનને વધ થઇને તેની સામે યશ્ન ઉગામતા હતા તોપણ તેમના ઉપરથી તેના પ્રેમ ઓઝા થતા ન હતા.

ઉક મધરાત પછી નેપોલિયનને રાજમહેલ તરફ જવાનો અવકાશ મળ્યો. છત્રીય કક્ષાક દરમિયાન તેણે એક પળનો પણ આરામ લીધો ન હતો. તેના કપડામાથી પાણી નીંગળતું હતું અને ઠંડો પવન જેસબેર વાતો હતો. એવી હાલતમાં તેણે છત્રીશે ક્યાંક કામમાં ને કામમાં પસાર કર્યા હતા. મુકામપર આવીને તરતજ તે ઢુકમો લખાવવા જોઈ કોલેનફોર્ટ એટલો યાદી ગયો હતો કે તોપોના ઉપરાઉપરિ ધડાકા થતા અને ગોળીઓનો વરસાદ વરસતો હતો તે યોગ્યપરને યોગ્યપરજ તેની આંખ મીચાઈ જતી હતી. તે લખે છે કે “ ઉલ્લા પાંચ મહિનામાં જે પરિશ્રમ અમે સહન કર્યો હતો તે જીરવવાને માટે તો શરીર લોખંડુજ દોડુ જોઈએ, પરંતુ તદ્દરસ્તીને જોખમમાં નાખીને, સહેનશાહને મોતની સામે ઉભો રહેતો જોઈને અમને અમારો વિચાર પણ આવતો ન હતો. ”

ઉક ચાર વાગે નેપોલિયન કતાનના ખાટલા ઉપર સૂતો અને તરતજ ઉઘી ગયો, પણ માત્ર વીંછજ મિનીટની ઉધ લીધા પછી તે ઉઠીને ઉભો થઈ ગયો અને કોલેનફોર્ટને પોતાના સેનાપતિઓના લશ્કરની સખ્યા અને સ્થિતિની તપાસ કરી આવવાનો ઢુકમ કર્યો

પછી તે ખારીએ ગયો અને ઘણીજ ચિંતાસંહિત ઝડપની હાલત તપાસવા લાગ્યો. વરસાદ તો હજી પણ મુશ્કેલી વગસતો હતો અને પવનના કપાટા મુસવાદ કરતા ચાલ્યા આવતા હતા. રસ્તા ઉપર પાણી ધડધડત વહેતું હતું અને દીવા ઝાખા ઝાખા બળી રહ્યા હતા. સિપાઈઓનાં તોપણાં હોલવાઈ ગયા હતા અને તેઓ મિચારા ચાકીને કાઢવ ઉપર જેમ તેમ કરીને પડ્યા હતા તે નીચે ઉતર્યો પહેરા ઉપર તેના બદલ્યાની અગરફડાની પનટણ ઉભી હતી તેમણે આનો દિવસ સહેનશાહ સાથે દડમજલ કૂચ કરી હતી. તેમનાં કપડા ખરકાઈ ગયાં હતાં તોપણ પોતાનો મેંચાં દેખાવ નેપોલિયનની નજરે ન પડે અને પોતાના સાકસુક કપડાં જોઈને તે ખુલ્લો થા. તે માટે થાકને ન ગણકારીને તેમણે પોતાના પોશાકને જેમ તેમ કરીને ઠીકઠી કરવામાં કલાકના કલાક ગાળ્યા હતા સવારમાં તેઓ જાણે પારિસના ક્વાયતના મેદાનમાંજ ઉભા હોય તેમ ચોકખાં કપડા પહેરી લશ્કરી ઢગમા ઉભા હતા નેપોલિયન એ જોઈને તાનુમ થઈ ગયો

મનુષ્યહૃદયના ઉડામાં ઉડા લાગને રપઈ કરે એવા પોતાના હમેરાના માયાળુ અવાજથી તેણે કહ્યું, “ છોકરાઓ ! તમે આરામ લીધો નથી આખી રાત તમે કપડા સાફ કરવામાંજ ગાળી લાગે છે ”

એક સિપાઈએ કહ્યું, “ તેની કાંઈ ચિંતા નથી જોઈએ આપ નામદારે આરામ લીધો છે તેટલો અમે લીધો છે. ”

નેપોલિયને ઉત્તર આપ્યો, “ મને તો આરામ પગર ચલાવી લેવાનો અન્યાય

છે." એટલામાં તેની નજર એક જૂના સિપાઈ ઉપર પડી. તે મસરની યાદ ધણતે અને અણુકરના સંઘાતમાં હાજર હતો. નેપોલિયને તેની લાંબી સેવાની કદર કરીને ચાંદની બક્ષિસ આપી. સિપાઈ હર્ષિલેલો થઈ ગયો. તેણે કહ્યું, " આજે હું જરૂર આપને માટે મારો જીવ આપીશ. " એમ કહી આવેશમાં આવી જઈ તેણે નેપોલિયનના ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ જૂરા કગલને બચકું ભરી એક ટુકડો તોડી લીધો અને તેને ટાંકણીવડે પોતાની છાતી આગળ ચોંટાડી કહ્યું, " ચાંદ મળતાંસુધી આ ચાલશે. " આખી પથટણે હર્ષનાદ કર્યો.

નેપોલિયન પોતાના હમેશના રિવાજ પ્રમાણે રણક્ષેત્રમાં ફરી આવ્યો. માઇલના માઇલોસુધી રાખના ઢગલા, આણસ અને ઘોડાનાં શરીરના ટુકડાં જ્યાં ત્યાં પડ્યા હતા. લશ્કરની પાછળ ભરતો બદમાસ લૂંટારૂ સ્ત્રીપુરુષોએ ધણાનાં વસ્ત્ર ઉતારી લીધાં હતાં. શત્રુરાજ્યોએ એકઠી યૂરોપની પ્રજાઓમાંથી નહિ પણ એશિયાની જંગલી પ્રજાઓમાંથી પણ પોતાનાં સૈન્યની ભરતી કરી હતી. વરૂનાં જેવો જંગલી ઝતુની રશિયન, શાખિન અને સુધરેલા ઉમરાવની સાથે ધૂળ ભેગો થયેલો જણાતો હતો. માંજરી આંખવાળા ઝાંઝા ઘોડાઓ, ધજાં વધુ ઇટાલિયનો અને સમરકંદના જંગલી તાતાર ઘોડાઓ, સર્વ સાથે સેળભેળ થઈને ચાલતા હતા.

આખી રાક્ષસી કતલ કરાવીને યૂરોપના આપણા રાજ્યોએ તેમનું કાર્ય ઉઘટે ને કે સિદ્ધ કર્યું; પરંતુ તેમ કરીને તેમણે યૂરોપના વિકાસને અડધા સૈદ્ધાંતિક રોકી રાખ્યો અને હજી પણ આવાને આવી બપોલનક લગ્નઓ ફરીથી જાગવાનો દરેક સંભવ છે, પરંતુ પ્રગળે સમાન અધિકાર આપનારો, તથા યૂરોપને ખૂબી રાજ્યવિશ્લેષમાંથી ઉગારનારો ખાંડે નેપોલિયન તો પેલા ચતાર નથીજ. યૂરોપનું ભાવિ ખરેખર ઘણુંજ નિરાશાજનક છે. x

શોડીવારેસુધી રણક્ષેત્રના ત્રાસજનક દરખતું શોઝાર્ડઉદ્યો અવલોકન કર્યા પછી નેપોલિયન આગળ ગયા અને નાસતા ઝતુઓ કથી કથી દિશાએ છે તેની તપાસ કરીને તેમની ખરાબર પૂંક પકડવાની સૂચનાઓ આપવા લાગ્યો. વરસાદ અને ઠંડીમાં બીને કપડે આપેલા દિવસ ફરવાથી, તથા ધણા દિવસનો લાગત પરિયત્ન અને અખંડ ઉગ્રરસ સદન કરવાથી તે છેક લેવાઈ ગયો હતો. વરસાદની ઝડી અને ઠંડા પવનમાં તે થોડેક દૂર ગયો એટલામાં તેને પેટમાં ચૂંકની સખત અંકડી આવવા લાગી; તાવ ચડી આવ્યો અને તે ઉલટીપર ઉલટી કરવા લાગ્યો. તે ગાડીમાં બેસીને તરતજ

x ઈંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, નાપોલો, પોલેન્ડ તથા પ્રુસ્ટિયાના પરસ્પર અવિ-
શાસ અને દ્વેષનો સંતોષકારક અને સારિત્વ નિર્ણય ન કરાથી ઉપરું અવિશ્વસ્ય
સાચું પડ્યું તે આપણે જોયું; અને હજી પણ યૂરોપનો જવાબાધુખી ખરી રીતે
દોષવાયો નથીજ.

ફ્રેન્ડ પાછો ફર્યો. આ રીતે તે એકાએક સખત માંદગીને લીધે પધારીવરા થઈ પડ્યો. તેથી ચતુતી પૂંક લેવાનું કામ નાઈલાજે સેનાપતિઓને સોંપવું પડ્યું.

મંદવાડની આ અણધારી વિપત્તિ ન પડી હોત તો ચતુરાગઓ જરૂર મમરાઈ જાત અને તેમનેજ સલાહની માગણી કરવાની ફરજ પડત; પણ ક્રાન્સનું ભાવિ વિપરીત હતું. તેમના ઉપર એક પછી એક આફતો આવવા લાગી. ચતુરાગઓના મૈન્યમાં વધારો થયાજ કરતો હતો, અને દરેક લડાઈમાં તેઓના સિપાઈઓ હથાતા તોપણ રોજ રોજ નવા સિપાઈઓ ઉમેરાવાથી તેમનું સૈનિક બળ લીધું ન થતું. ઉલટું વધતું હતું. આ બાબુએ ક્રાન્સનું બળ લીધું થવા આશ્ચર્ય હતું. નેપોલિયન ઉપરાઉપરિ ફોટો મેળવતો હતો છતાં દરેક વિજયને અંતે તેનું સૈન્ય એકાએક યથું હતું, અને નવું લશ્કર તૈયાર કરવાનો પણેજ ઘોડો સંભવ હતો. ક્રાન્સ સાથે મૈત્રી રાખનારાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો બળવાન ચતુરઓથી ઘેરાઈ જઈ હતાં યથા યથા ગયાં હતાં અને તેઓમાં પણ રાજસત્તાનો પક્ષ લેનાર વર્ગ હવે જોરપર આવ્યો હતો.

ફ્રેન્ડ સેનાપતિ જનરલ વેન્ડેમ એક ધણીજ મજબૂત જગ્યા રોકી બેઠો હતો, અને તે એકલોજ મથળા ચતુતો નાથ કરી ચક્રો એવી નેપોલિયને તેના તરફથી આદા રાખી હતી, પણ એકાએક અનેકગણા ચતુરમૈન્યથી તે ઘેરાઈ ગયો અને કેદ પકડાયો. જનરલ ઓડિનોને ખર્નાડો મામે મોકલ્યો હતો. તેના ઉપર પણ એંશી હજારનું ચતુરસૈન્ય તૂટી પડ્યું અને તેને હાર ખાધને પાછો હાલતું પડ્યું. જનરલ જેરાડ અને મેકડોનલ્ડ પણ સપડાઈ ગયા અને તેમણે સખત હાર ખાધી.

ત્યારે નેપોલિયન સખત માંદગીના ભોગ થઈને ખિજાને પડ્યો હતો ત્યારે ઉપર જણાવેલી આફતોના મમાયાર તેને મળતા ગયા, જેમાં તેના એકંદર ત્રીસ હજાર સિપાઈઓ માર્યા ગયા હતા. તેણે મુરાને કહ્યું, “લડાઈમાં આમજ બને છે; સવારમાં ફોટો પણ સાંજ પડતા પહેલાં પાપમાલી! વિજય અને વિનાશની વચ્ચે માત્ર એકજ પગથાવું છેડું હોય છે.”

તેના ખાટલા પાસેના એક ટેનલપર જર્મનીનો નકશો પડ્યો હતો. તે નકશો હાયમાં લઈને તે ખ્યાનપૂર્વક જોવા લાગ્યો અને એક ફ્રેન્ડ કવિની નીચેની પંક્તિઓ ધીમે અવાજે ગણગણવા લાગ્યો:—

“મેં નોકરી કરી, સેનાપતિપણું કર્યું, ચૌદ વર્ષસુધી વિજયપર વિજય મેળવ્યા આખા જગતું ભાવિ મેં મારા હાથમાં મૂકાવ્યું જોયું; પણ મેં જોયું કે મોટાં મોટાં રાજ્યોનું પ્રારબ્ધ એક પણ માત્રમાં બદલાઈ જાય છે.”

તેની તબીયતમાં હજી સુધારો થયો ન હતો તોપણ આવા જવાનક સમાચારથી નીપજતી એવેની તેનાથી હવે સાંખી સ્પષ્ટ નહિ. ચરીરે માદો અને અશક્ત થએલો છતાં પણ તેણે ખિજાનું છોડ્યું અને આવીને આરી હાલતમાં તેણે લશ્કરની સરદારી

લઇને પોતાની સર્વોપરિ જીવિ, શોર્ષ અને ધૈર્યનું એવું તો અદ્ભુત દર્શન કરાવ્યું કે જગતના ઇતિહાસમાં તેનો જોડાજ નહતો નથી એવું તેના મિત્રો અને શત્રુઓએ જોઈએ કમૂલ કર્યું છે, પરંતુ નેપોલિયન એક પછી એક લાગતાગટ ફતેહો મેળવતો મેળવતો વિનાશનાજ કિનારા તરફ જતો હતો. ચારે બાજુએથી તેના ઉપર હુમલો કરનારા અનેકમથા શત્રુસૈન્યથી તે ઘેરાઈ ગયેલો હોવાથી તેને ફતેહથી કરો લાભ ન થતાં ઉધડું તેનું બળ ધીધુ થવા લાગ્યું, અને આજે પરાજય પામેલા શત્રુઓ બીજા દિવસે અખ્યામાં બમણા ચમકે તેની સામે લડવા માટે ઉભા રહેતા

પ્રકરણ ૫૭ મું

લિપ્તિક આગળ ફ્રેન્ચોની ખુવારી

૪૭૨ની ૪થી તારીખે નેપોલિયને બોર્ઝેન આગળ લશ્કરનું સેનાપતિપણ લીધું. પામેની ટેરીઓ ઉપર મળખૂત મેરચો નાખીને બ્લૂચરે પડાવ નાખ્યો હતો. નેપોલિયન આવ્યો કે તરત એક દલાકમાં સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું. ઇનુર્મેન્ડને તેમની જગ્યા છોડી નાસવું પડ્યું અને ફ્રેન્ચો તેમની પૂઠે દોડ્યા. એટલામાં પેમામ આવ્યો કે ઇનુઓની એક મોટી ફાજ ફ્રેડન તરફ ચાલી આવે છે. નેપોલિયન તરતજ પાછો ફર્યો અને ફ્રેડનથી પંદર માઇલને છેટે તેણે દુશ્મનોને આવતા જોયા. પછી તેઓ પશુ દિમત છોડીને નાગ. નેપોલિયને તેમને વીસ માઇલનુધી નસાડ્યા, પશુ ખીજ બાબુએથી પાછો બ્લૂચર ફ્રેડન તરફ આવતો જણાયો. નેપોલિયન તેના તરફ ફર્યો એટલે વળી પાછો બ્લૂચર નાહો. તેની પૂઠ લેતા નેપોલિયને આસ્ટ્રિયન સેનાપતિ શ્વાર્ઝનબર્ગને પકડી પાડી તેને સખત હાર ખવરાવી અને તેના સૈન્યને ત્રખેરી નાખ્યું.

પશુ ખીજવાર વરસાદની સખત દેલી થવાથી પાણું તેવું કામ બગડી ગયું. ફ્રેન્ચોથી ઇનુની પૂઠ ન લેવાય, અને આસ્ટ્રિયનો રસ્તાના વધારે જાણીતા હોવાથી નારી જવામાં ફાવ્યા નેપોલિયન લડાઈ જીતીને ફ્રેડન પાછો આવ્યો પશુ એ જીતથી તેને કરો લાઝ ન હતો ફ્રેડન આવતાજ સમયાર મળ્યા કે બર્નાડો એલમ નદી ઓળંગી ગયો અને ક્રાન્સ સાથેના બવહારનો માર્ગ રોકી બેઠો છે નેપોલિયન તેના બાણી દોડી ગયો પશુ પોતાના એક વખતના મિત્રના સપાટાથી ડરી જઈ બર્નાડો આવ્યો ખસીને ફ્રેડનની નજીક આવી ઉભો આ પ્રમાણે એક મહિનાસુધી ઇનુરાજઓએ ફ્રેડન લેવા ફાંફાં માર્યા અને નેપોલિયને તેમનો વારવાર પરાજય કર્યો છતાં તેમને આખરની લડાઈમાં ઉતરવાને તે લલચાવી શક્યો નહિ.

દરરોજ નેપોલિયનનું લશ્કર ઓછું થતું હતું અને તેના ઇનુઓ હારવા છતાં તેમનું લશ્કર વધ્યાજ કરતું હતું નેપોલિયનના લશ્કરમાં ક્ષાધન નદીની આસપાસનાં

જર્મન રાજ્યોએ મોકલેલા સિપાઈઓ ધણા હતા. તેઓ લાગણી વગરના હોવાથી જે સારો પગાર આપે તેના તરફ ઊઠી જતાં વાર લગાડે એવા ન હતા. નેપોલિયનને સંકટમાં ઘેરાયેલા જોઈને તેમણે વિચાર્યું કે હવે તેનું આવી બન્યું છે; અને તેમ સમજીને તેઓમાંના ધણાખરા ટોળાંબંધ ચતુરસૈન્યને જઈ મળ્યા. ઈંગ્લેંડે પોતાની તિન્નેરી ખુદી મૂકી અને પોતાને આજસુધી દહેશતમાં રાખનાર ચતુની સામે આ આખરની લડાઈમાં વિજયની લગભગ ખાત્રી હોવાથી તેના પક્ષમાં સામેલ થનાર સર્વને મોકળે હાથે નાણું આપવા માંડ્યું.

લૉર્ડ કૅથકર્ટ, સર રૅનલ્ડ વિલ્સન તથા બીજા ઈંગ્લેંડના એલ્ફીઓ ચતુરાશન-ઓની હાવણીમાં આવી પહોંચ્યા અને જોયો પોતે જાતે અથવા બીજાઓને તેમના પક્ષમાં વાળી હાવવાનું માથે લેતા તેમની સાથે મહેનતાણાના કનાવા કરવા લાગ્યા. હજારો પત્રિકાઓ અને ચોપાનીઆં આખા યુરોપમાં ફેલાવી મૂક્યાં. તેમાં નેપોલિયનની નીચમાં નીચ રીતે બદનકી કરી હતી; આ તમામ લડાઈઓ ઉભી કરનાર તે પોતેજ હતો એમ દાંડાઈ કરીને જણાવ્યું હતું; અને વધારામાં લખ્યું હતું કે જગતને ફરીથી શાંતિ અને સ્વતંત્રતા અપાવવા આખા યુરોપના અને ફ્રાન્સના લોકોએ પશુ તૈયાર થઈ જવું જોઈએ. બિચારા અસ્થિર ચિત્તના અગાન લોકો આ મિથ્યાવાદને સાચો માની ખેડા. તેઓ એટલુંજ જોતા હતા કે ધણાં વર્ષથી નેપોલિયન આખા યુરોપની સામે લડી રહ્યો છે. રાજ્યપ્રકરણી હાવણેને બિચારા સાદ્ય બોળા ખેડુનો થી રીતે પારખી રોકે? તેઓ એમ સમજ્યા કે નેપોલિયન માથે જાય તો ફ્રાન્સ અને જર્મનીને સુવેદશાંતિ મળી રહે. ઈંગ્લેંડના પ્રધાનમંડળની બી નીચ રાજનીતિને અમૃત ધતિદાસકાર એલિસન ધણીજ સખન ભાષામાં વખોડે છે.

સપ્ટેમ્બર પૂરો થતાં પહેલાં બાવેરિયાના રાજાનો પલ્લેજ રિલ્લીરીમરેકો પત્ર નેપોલિયનને મળ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું હતું કે વધારેમાં વધારે દોઢ મહિનાસુધીજ હું ફ્રાન્સની સાથે મૈત્રી રાખી ચક્રાક્ર ચતુરાશનઓનાં સૈન્ય આખા જર્મનીમાં મૂકી વળ્યાં હતાં અને દરેક જર્મન રાજ્યને ધમકી આપવામાં આવી હતી કે ફ્રાન્સનો પક્ષ છોડી અમારા તરફ નહિ આવે તો તમારા રાજ્યની પાપમાલી થઈ જવુંજો તટસ્થ રહેશે તે પશુ નહિ યાલે. નેપોલિયન અન્ધારે તેમનું રક્ષણ કરવાની રિયતિમાં ન હતો, તેથી બાવેરિયાને તેના પક્ષમાંથી ચલિત થવાની ફરજ આવી પડી.

રૅનલ્ડવિલ્સનને રાજા નેપોલિયનનો ગાંધ જરોમ હતો. પશુ ચતુરાશનઓનાં મોટાં મોટાં સૈન્ય જોઈને ત્યાંની રૈયત પશુ ચક્રાક્ર. તેમણે બળવો કર્યો; જરોમ નાહો અને એ રાજ્ય પશુ સાચા પક્ષમાં લાગી ગયું.

મેસનીનો રાજા અન્ધાર મુઠી ફ્રાન્સને નિમલ લક્ષિથી વગમી રહ્યો હતો; પશુ સેકસન પ્રાંત બીજા અગાન પ્રાંતઓની માફક અસ્થિર ચિત્તની હોવાથી નેપોલિયનના

હુતા વદાણને હોડી છતપર આવેલા પક્ષ સાથે સલાહ કરવા આતુરતા ખતાવવા લાગી. વર્ટેબર્ગના રાજા ફ્રેડરિકને શત્રુરાજ્યો ધમકાવવા લાગ્યા, કે અમારા પક્ષમાં નહિ જોડાઓ તો રાજ્યની પામમાલી કરી નાખીશું. અત્યંત રૈયત ગભરાઈ ગઈ અને સલાહ કરવા અધીરી બની ગઈ. નેપોલિયન અત્યારે તેમનો બચાવ કરવા સમર્થ ન હતો, અને તેઓ તટરથ રહે તે પણ શત્રુરાજ્યો સાખી શકતા ન હતા. આવા સંજોગોમાં વર્ટેબર્ગ પણ ગયું.

આવી આવી દુર્ઘર્થ મુશ્કેલીઓમાં નેપોલિયન ઘેરાયો જતો હતો; તોપણ તે ગભરાઈ નહિ જતાં પોતાની આસપાસ પથરાતી પ્રપંચની જળ શાંત ચિત્તે અવલોકતો અને તેના કદામાં રહે શત્રુઓને પણ જેનાં વખાણ કરવાં પડે છે એની ગભીરતા, નિઃ-રતા અને રિયરપ્રગાવડે આશાની છેલ્લી ચીજુગારી હોલવાતાંસુધી તેણે પુરુષાર્થ ચાલુ રાખ્યો.

કર્નલ નેપિયર લખે છે કે “તેણે હવે પોતાના મનમાં એવી ભળ્ય, વિશ્વાસ, અત્યંત સાહસિક અને તદ્દન અપૂર્વ યોજના ધડી કહાડી હતી કે તેના સમકાલીન સેનાપતિઓની કલ્પનામાં પણ તેનો ખ્યાલ આવા શકનો ન હતો. નેપોલિયન એટલ નહીને કિનારે પડી રહેવાની શામાટે છદ્દ લઈ બેઠો હતો તેનું કારણ વેલિંગ્ટન જેવા દૂરદર્શી સેનાપતિથી પણ કદાચી શકાયું નહિ; પણ નેપોલિયને જે જગ્યા પાંખી હતી તે વિષે તેણે વધારે હોડા વિચાર કરી લીધા હતા.”

જે અત્યંત આશ્ચર્યકારક યોજના નેપોલિયને કદાચી હતી તેની રૂપરેખા નીચે મુજબ હતી:—શત્રુરાજ્યોનાં સૈન્ય એટલ ઓળંગીને નેપોલિયનના સૈન્યની પાછલી ખાલુએ ગોડવાઈ ગયાં હતાં. તેથી આખરના પરાજય વખતે ફ્રાન્સ તરફ જતા રહે-વાનો રસ્તો બંધ થઈ ગયો હતો. આવા સંજોગોમાં ફ્રાન્સ તરફ પાછા ન હકતાં તેની સામી ખાલુએ ગોડવાયલાં શત્રુસૈન્યને બેદીને નિઃરપણે શત્રુના મુલકમાજ ધસી જવાનું સાહસ નેપોલિયને આદ્યું. તેની પાસે ફક્ત એક લાખ સિપાઈઓ હતા છતાં પોતાનાજ મુલક ઉપર આક્રમણ થવાથી પોતપોતાની રાજધાનીઓના બચાવને ખાતર શત્રુરાજ્યોને પોતાની જગ્યા એકદમ હોડી દેવાની જરૂર પડત.

કર્નલ નેપિયર લખે છે કે “આ મુક્તિમાં છેવટે નેપોલિયન ફાળ્યો હોત, પણ શત્રુરાજ્યો વગર શરમે નેપોલિયન ઉપર જે છળકપટો આરોપ મૂકતા આવ્યા હતા તેજ છળકપટ તેઓ પોતે કરતા હોવાથી તેની આવી સરમ યોજના ધૂળ મળી ગઈ.”

આ યોજના નેપોલિયને તરતજ અમલમાં મૂકી અને ફ્રેન્ચ સૈન્ય બર્લિન તરફ કુચ કરવા લાગ્યું, પણ એટલામાં ભયંકર સમાચાર મળ્યા કે બાવેરિયાનો રાજા તેના વચન પ્રમાણે દોઢ મહિનાસુધી ન થોભતા શત્રુપક્ષમાં ભળી ગયો છે. વર્ટેબર્ગના

રાત્રીએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું છે. આ રીતે નેપોલિયનના પોતાના મિત્રોજ તેના યત્નઓ ખતી ગયા છે અને તેના પાછલા ભાગને ઘેરી લઇને તેના બંધારમાર્ગ રોકી બેઠા છે. રશિયાના લશ્કરમાં બીજા એંથી હજાર સિપાઇઓની ભરતી થઇ છે; એક લાખ સિપાઇઓનું સૈન્ય ક્રાન્સના દક્ષિણ ભાગમાં દાખલ થઇ ચૂક્યું છે; અને યત્ન-રાત્રીઓ પાંચ લાખ સિપાઇઓના સૈન્યસંહિત કુચ કરે છે. આ સમાચાર એટલા દુઃખદ અને નિરાશાજનક હતા કે તે સાંલણીને બહાદુરમાં બહાદુર માણસ પણ નરમ થઇ ગયા.

છતાં પણ નેપોલિયને પોતાના ચિત્તની સ્થિરતા ગુમાવી નહિ. યત્નઓની સ્વા-રીની સામે ક્રાન્સનું રક્ષણ કરવા અસાધારણ પ્રયત્ન કરીને નવું લશ્કર તૈયાર કરવાની ક્રાન્સની પ્રગતિ તેણે વિનંતિ કરી. રાત્રીભર્યા મેરિયા લૂધસા જાતે સભામંદિરમાં ગઇ અને નેપોલિયને તેને માટે તૈયાર કરેલું ભાપણ વાંચી સંભળાવ્યું. ધારાસભાએ તરતજ ફરજિયાત લશ્કરી નોકરી લેવાની પદ્ધતિ ગ્રહણ કરી. એક લાખ અને એંથી હજાર સિપાઇઓનું લશ્કર તૈયાર કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો. એકદમ તેટલું સૈન્ય ફ્રેન્ચ પ્રજાએ ઉભું કર્યું અને અનેક ગણા યત્નસૈન્ય સામે લડતા પોતાનાં દેશમધુ-ઓને મદદ કરવા આદ્યતું થયું. ફરજિયાત લશ્કરી નોકરીના દુકમ કરવા માટે નેપો-લિયનને વજાવવામાં આવે છે પણ આવા અસાધારણ સંજોગોમાં તેને આ માર્ગ અદ્ય કરવો પડ્યો હતો. બવિખની પ્રજાની ન્યાયચિત્તિ તેને ન્યાય આપ્યા વગર નહિજ રહે.

પરંતુ ઉપરાઉપરિ આવી પડેલાં ભયંકર સંકટ જોઇને ફ્રેન્ચ સેનાપતિએ એટલા બધા નિરુત્સાહી થઇ ગયા હતા કે નેપોલિયને આદરેલું વિકટ સાહમ ખેડવાની તેમની આ વખતે હિંમત આતી નહિ. બર્લિન ઉપર સ્વારી કરવાની તેની કુક્તિની દૃષ્ટે તો બધા પ્રયત્નોજ કરે છે અને તેની અઢાલિક જુદાં તમામ અંગોનું આ યોજનામાં ફર્લિન થાય છે એમ બધા સ્વીકારે છે. તેણે ફરેક પ્રકારના સંજોગોને ખ્યાનમાં લઇને બધી બાબતોથી તેને તપાસી જોઇ હતી; પણ તેના સરદારો દબે ચાક્યા હતા, પોતાનાં મિત્રરાજ્યોની બદલાયથી જિંદગી નિરાશ થયા હતા અને પોતાની ચેગરદમ ઉમેલા અનેકગણા યત્નસમૂહને જોઈ નાહિંમત ખતી ગયા હતા. બર્લિનસુધી પહોંચી જવાનું સાહસ માથે લેવા તેઓ નારાજ હતા. તેઓ પોતાનો અસતોષ ખુદશા શબ્દોમાં બજાવવા લાગ્યા અને દુષ્ટન તરફ પાછા જવાનો આમદ કરવા લાગ્યા. પોતાનાજ સરદારોની આવી વર્તણૂક અને તેમણે નાખેલા વિરોધ જોઇને નેપોલિયનને ધણો ઉદ્વેગ થયો. આદ્યતના પ્રજા પાછળથી દબે તેના ઉપર પડવા લાગ્યા હતા અને લાંબી મુદતની કસોટીએ ચડેલા વિશ્વાસપાત્ર મિત્રો પણ દબે તેમની કક્ષિતમાં ન્યુનતા અને ચિયિલતા જતાવવા લાગ્યા હતા.

આખરે બધા સેનાપતિઓ પોતાનો વાંધો દર્શાવવા માટે એકઠા થઈને નેપોલિયન પાસે આઝ્યા, અને તેમણે જણાવ્યું કે બર્લિન તરફ ન જતાં અમને લિપ્તિક તરફ પાછા વાળવા લેઈએ. નેપોલિયનની પોતાની કચી કચર નહિ છતાં તેણે વિપરીત પ્રારબ્ધ લેઈને સેનાપતિઓ ગળથો કરવાનું વલણ બતાવવા લાગ્યા એ બાળુંજ હીથુ-પતભરેલું હતું. જે સરદારે આ સંભાષણ ચર કર્યું હતું તે હેવટે પોતાના કૃત્યને માટે પસ્તાવો કરતો કરતો મરી ગયો છે.

નેપોલિયને તેમની તકરાર ધણીજ શાંતિથી સાંભળી. માત્ર તેના ગાલ ઉપર આવેલી રતાશ અને આંખમાં અમકણું તેજ એ જે ઘડેજ તેના હૃદયમાં આવેલું લાગ-ણીનું તોફાન જણાઈ આવતું હતું. પોતાના મોંમાંથી કોંધનો એક ઉદ્ગાર પણ ન નીકળી નય એટલે તે પોતાની લાગણીઓ ઉપર કાણ રાખી શકતો હતો. બધા બોલી રહ્યા પછી તેણે શાંતિથી અને પોતાના દરબાનને ઝાજો તેની મંબીરતાથી જવાબ આપ્યો. માત્ર તેના અવાજના યડમટવડેજ તેના મનની સાચી સ્થિતિ જણાઈ આવતી હતી. તેણે કહ્યું:—

“મેં મારી યોજનાવિયે પાકા વિચાર કર્યો છેજ. બાવેરિયાના બદલાયલા વલ-જીને આપણા ગેરવાસના પલ્લામાં મૂકીનેજ હું હેલ્લા નિકમપર આવ્યો. હું બર્લિન ઉપર સ્વારી કરવાથી થતા લાભની મને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. આપણે હાલ જે (નેજો વચ્ચે ઉભા છીએ તે જોતાં પાછા હકવાથી ધણીજ નુકસાનકારક પરિણામ આવશે. જેઓ મારી યોજનાની સામે વાંધો ઉઠાવે છે તેઓ પોતાને માથે ધણી નમંકર જવાબદારી ખેંચી લે છે. છતાં મૃદરથો, તમે જે કહો છો તે વિષે હું ફરીથી વેચાર કરીશ.”

તે ઉઠ્યો અને પોતાના મંત્રણાગૃહનાં ખાસજા બંધ કરીને ત્યાં એકલોજ બેસી રહ્યો. કક્ષાકેના કક્ષાક વીતી ગયા પણ પોતે બહાર આવ્યો નહિ, તેમ કે.કે.ને અંદર આવવા દીધા નહિ. કૉલેનકૉર્ટની ચિંતા વધી અને શુ કરવું તેની સમજ ન પડવાથી તે બહારના ભાગમાં આંટા મારવા લાગ્યો. રાત્રિ ધણીજ ઠંડી અને અંધારી હતી. પવનના કારમા સુસવાટ તેમના શોકાવૃત્ત નિવાસને અથાણ આપ્યા જતા હતા. ધણીજ ઉઝા શોકનો આ સમય હતો અને સર્વનાં અંતઃકરણ ચિંતાના બોજ નીચે દબાઈ ગયાં હતાં. મધરાત થવા આવી પણ હજી નેપોલિયન મંત્રણાગૃહમાં એકલોજ બેસી રહ્યો હતો અને પવનના સુસવાટ સિવાય બીજા કશાથી સ્મરણરત મંબીર શાંતિનો ભંગ થતો ન હતો. આખરે કૉલેનકૉર્ટની ધીરજ ખૂરી. દરવાજા સાથે એક ચિઠ્ઠી મોકલીને અંદર આવવાની તેણે રજા માગી અને નેપોલિયને તે વાંચીને તરતજ તેને અંદર તેજવી લીધો.

તે એક કોચ ઉપર પડ્યો હતો. પાસેના એક ટેબલ ઉપર નકશાનો ઢગવો થયો.

હતો. તેની આંખો નિસ્તેજ અને બહાવરી બની ગઇ હતી અને હિંડ શોકની છાયા તેના ચહેરા ઉપર છવાઇ રહી હતી.

કોલેનકોર્ટે તેની નજીક જઈ આજીજીભરેલા અવાજે કહ્યું, “ સાહેબ, આ અવસ્થામાં રહેવાથી આપ હાલ સારી નહિ. ”

નેપોલિયને કહ્યું જવાબ ન આપતાં માત્ર ધમકાવતો કહ્યું કે “ કંઈ ફિકર નહિ. ” પછી કોલેનકોર્ટે તેને વાતે વળગાડવા માટે સેનાપતિઓએ બતાવેલા વાંધાનો કંઈક બચાવ કરવા માંડ્યો. તેણે કહ્યું, “ સાહેબ, તેમણે જે કંઈ કહ્યું છે તે માત્ર આપ તે ઉપર વિચાર કરો તેટલા માટેજ કહ્યું છે. ”

નેપોલિયને તેના તરફ ઉદાસીન નજરે જોયું હતું:—

“ કોલેનકોર્ટ, તમે ભાનિતમાં તો નહિ ગ્રામ્ય ખાતા હો. નહિ, તેમ બની ચકે જ નહિ. આ વિનાશકારી બળવાનો પવન મારા સરદારોમાં હમણાં ફેલાયો છે તેનાં માઠાં પરિણામ તમારા ધ્યાન બહાર નહિ જ હોય. ખાત્રીથી માનવો કે એમાંથી કશુંજ લાભ નહિ અને અગવ્ય વિપત્તિઓ ઉદ્ભવશે. જેમનું કામ માત્ર લડવાનું જ છે તેઓ જ્યારે આગ્રાનો અમલ ન કરતાં વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે રાજકર્તાના હાથ-માથી સત્તા ચાલી જાય છે. મારી આસપાસ હમણાં હમણાં જે જે બેદિલી જેઠું છે તે મને ઉઘાડા બળવા કરતાં પણ વધારે આપત્તિરૂપ લાગે છે. સૌ સેનાપતિઓ મારી સામે ખુલ્લો બળવો કરે તેથી કું જરા પણ મલકાઈ નહિ. સખતમાં સખત બળવો દાખી ફેવાની મારા સિપાઇઓ તાકાત ધરાવે છે. સિપાઇઓ ચર્ચા કરતા નથી, તેઓ તો આગ્રાનો અમલ કરે છે, અને પૃથ્વીના ઉડાસુધી મારી સાથે ઉલટમેર જવા તૈયાર થાય છે; પણ જે સંજોગોમાં આપણે મૂકાયા છીએ તે જોતાં લશ્કરના આગેવાનો અને મારી વચ્ચેની સંપૂર્ણ એકતા ઉપરજ દેશના જીવન અને મરણનો પ્રશ્ન અવલંબે છે, અવિશ્વાસ અને આનાકાનીવડે શત્રુઓની તકવાર કરતાં પણ વધારે ત્વરાથી આપણાં દેશની પાયમાલી થઇ જશે. ”

પછી તે હીને હોઠો ઘસે અને વિચારમાં તે વિચારમાં આંટા મારવા લાગ્યો. થોડીવાર પછી તે થોડો અને પોતાના મન સાથે બોલ્યો, “ હવે બધું થઇ ગયું ! કું પ્રારબ્ધની સામે ખાલી બાથો ભરે છે. કેવળ પ્રભને આપત્તિ સહન કરતાં આવડતું જ નથી. ” વળી પાછો તે કાંઈ ઉપર સૂઇ ગયો અને હિંડ વિચારમાં લીન થઈ ગયો.

એમ કરતાં સવાર પડી અને બીજે દિવસ પણ ધણાજ દુઃખદાયક સંદેશમાં પસાર થયો. નેપોલિયનના મનની મુંઝવણ બેઠક હતી. પોતાના સરદારોના સાચા દિલના ઉત્સાહપૂર્ણ સહકાર વગર તેનાથી બર્લિન તરફ આગળ વધવાનું બની શકે તેમ ન હતું. દ્વાપન તરફ પાછા હઠવાથી લશ્કરની અને તેની સાથે ક્રાન્સની પણ

પાયમાલી યશ એમ તેની ખાત્રી થઈ હતી. આખરે તે હેલ્થ નિર્ધારણ પર આવી ગયો. તેના મનનો ક્ષોભ હવે યમી ગયો. લિખ્તિક તરફ પાછા ફરવાનો અને સાચા મર્દની માફક હેવટની પળસુધી લડવાનો નિશ્ચય તેણે ધણીજ ચાતિ અને દહતાપૂર્વક કર્યો.

ભવિષ્યવેતાની માફક તેણે અતિ ગંભીરપણે કૉલેનકૉર્ટને કહ્યું:-

“ પ્રજનો વિનાશ પ્રારબ્ધની પોથીમાં લખાઈ ચૂક્યો છે. ”

“ પણ સાહેબ, ” કૉલેનકૉર્ટે કહ્યું, “ પ્રજનો નિશ્ચય પ્રારબ્ધના અક્ષરને પણ બૂસી ‘શકે છે. ’ નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, “ હા, પણ તેણે નિશ્ચય પ્રજનએ નથી ખતાવ્યો. કૉલેનકૉર્ટ, મારા સબ્દો યાદ રાખજો; ફ્રેન્ચો મારા મરણ પછી મને ચાપ ન આપે. જેઓ પાછા હડવાનો આમ્રહ કરી બેઠા છે તેમને પસ્તાવાનું કારણ ન મળે તો બધું સારું. ”

લશ્કરને પાછું હાલવાનો હુકમ તરતજ આપવામાં આવ્યો અને ૧૫ મી અક્ટોબરે સાંજે લિખ્તિકની દિવાલની આસપાસ નેપોલિયને પોતાનું નાનું પણ બહાદુર લશ્કર ગોઠવી દીધું. તેજ દહાડે સાંજે શત્રુરાજ્યોનું સૈન્ય પણ ચારે દિશાએથી નહીના પૂરની માફક ઝપાટાખધ આલ્યું આવ્યું અને જોતજોતામાં શહેરની આસપાસ તેમના ત્રણ લાખ અને પચાસ હજાર યોદ્ધાઓ ગોઠવાઈ ગયા. પોતાની આટલી મોટી સંખ્યા જોઈને તેમને આ વખતે ફતેહની ખાત્રી હતી. ફ્રેન્ચો કરતાં તેમના શત્રુઓ ત્રણગણા હતા અને ફ્રેન્ચોની પાસે માત્ર છસેંજ તોપો હતી; તોપણ જ્યાં નેપોલિયન હાજર હોય ત્યાં ફતેહ થવીજ જોષ્ઠએ એવું તેમનું દહ આકીન હોવાથી તેઓ જરા પણ નાકોમેદ થયા ન હતા તેણે આખી રાત સરદારોને સૂચનાઓ આપવામાં, સિપાઈઓને ઉત્તેજિત કરવામાં અને શત્રુસૈન્યે લીધેલી જગ્યાનું નિરીક્ષણ કરવામાં પસાર કરી. સિપાઈઓ તેની હાજરીયા અને તેના પ્રેરસાહક શબ્દોથી બારે ઉમગમાં આવી ગયા.

તેણે કહ્યું, “ સામે શત્રુઓ ઉમેલા છે. અધારે સોમંદ ખાઓ કે અમે મરીશું પણ ફ્રાન્સની અપકીર્તિ અમે નહિ જોષ્ઠએ. ”

“ અમે સોમંદ લઈએ છીએ, ” સિપાઈઓ પોકારી ઉઠ્યા અને “ શહેનશાહ બધું જીવો ” ની ગગનભેદી મળના ફ્રેન્ચ છાવણીમાંથી ઉડી અને તેના દીર્ઘ પ્રતિધ્વનિ ચકિત થએલા શત્રુઓને કાને પડ્યા.

પોતાનાથી અનેકગણા શત્રુસમૂહની સામે ભયકર સત્રામમાં ઉતરવાનું જોષ્ઠમ નેપોલિયન સારી રીતે સમજી શક્યો હતો અને પોતાના સરદારોને હુકમ આપતી વેળા તેની બોલવાની દમ ઉપરથી તેના મનનો ગભરાટ જણાઈ આવતો હતો.

કૉલેનકૉર્ટે લખે છે કે “ તેણે પોને દોરેલો લડાઈનો નકશો મને ખતાવતાં કહ્યું ‘ કોઈ પણ પ્રકારના સુદકાશલ્ય અને લાવણ્યથી આપણી અત્યંત ઓછી સંખ્યા-

ના ખાડો પૂરી સકશે નહિ. આપણે રાત્રીઓની મોટી સંખ્યાથીજ આજે મહાત્મ્ય જઈ રહ્યાં. એક લાખ અને ત્રીસ હજારની સામે સાઝનજી લાખ અને તે પણ રીતસરની લડાઈમાં ! કાંઈ ફિકર નહિ; તેમને (ફ્રેન્ચ સરદારોને) આજ પરિણામ લાવવું હતું. ' આ નિરાશાભર્યા શબ્દો મેં તેના મુખમાંથી બીજી વાર સાંભળ્યા અને હજી પણ તેના બચકર બહુદાર મારા કાનમાં અચ્છાદ્ય છે. ”

બીજે દિવસે નવ વાગે વિજિત્કનું બચકર મુઠ્ઠા શરૂ થયું. ધૂમાડા અને ધૂળનાં વાદળો પાછળ સૂર્ય આચમ્યો. ત્યાંસુધી દારુણ સંગ્રામ ચાલી રહ્યો. ફ્રેન્ચો બહાદુરીથી લડ્યા પણ રાત્રીઓની સંખ્યા વણી મોટી હોવાથી પૂરેપૂરી ફતેહ મળી શકે એમ ન હતું. રાત્રીઓમાં આ લડાઈમાં ત્રીસ હજાર સિપાઈઓ ગુમાવ્યા. ફ્રેન્ચો બાંધકામ પાછળ ઉભા રહી લડતા હોવાથી તેમને તેથી ઓછું નુકસાન થયું હતું. એક આસ્ટ્રિયન ઉમરાવ કેદ પડ્યો હતો. તેના તરફ વળું વિવેકભર્યું વર્તન રાખીને નેપોલિયને તેને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. પોતાનોજ સસરો આજે તેની સામે લડી રહ્યો છે એ વિચારથી તેને જે એક થતો હતો, તે તેણે આસ્ટ્રિયન ઉમરાવને ખુલ્લા દિલથી દર્શાવ્યો. રશિયાની આપખુદ સત્તાને લીધે આખા યુરોપને માથે કેટલો ભય છે તે સમજવતાં તેણે કહ્યું:—

ફ્રાન્સને નિર્જીવ કરવાથી આસ્ટ્રિયાને જરૂર દાનિ પડેલ્યશે. તમે વિચાર કરી શકો છો. આસ્ટ્રિયા, પ્રશિયા કે ફ્રાન્સ-ત્રણેમાંથી કોઈ પણ એક રાજ્યની તાકાત નથી કે રશિયાનાં અર્ધસુધરેલ જંગલી ટોળાંના આક્રમણ સામે ટકી શકે. રશિયાનું વલણ અસહ્યથીજ જીતવા તરફ છે અને ચીનસુધી તેના રાજ્યની સીમા પહોંચી ગઈ છે માટે સલાહનો સદેશો લઈને તમે જાઓ. જો તમે ફાવશે તો એક મહાન પ્રજા ગ્રેમ અને આમારસકિત તમારા તરફ જશે. હું પોતે અને ફ્રાન્સની પ્રજા સલાહ કરવા ધણુજ ઇતેમ્નર છીએ. હું તે માટે ધણા ભોગ આપવા પણ રાજી છું. જો પણ જો સામે પક્ષ સલાહ કરવા ના પાડશે તો અમારા શરીરમાં પ્રાણ રહેશે ત્યાં સુધી અમે અમારા રાજ્યનો ખત્યાવ કરીશું. ”

પ્રશિયાનો રાજા, ઝાર અલેક્ઝાન્ડર, અને આસ્ટ્રિયાનો રાજા, ત્રણે અમાઉ નેપોલિયનના સપાટામાં આવી ચૂક્યા હતા, અને તેમની સાથે જ્યારે જ્યારે તેણે સલાહ કરી હતી ત્યારે ત્યારે એવી ઉદાર ચરતો આવી હતી કે જ્યો આખા યુરોપને આશ્ચર્ય થયું હતું; પણ તેમના મહાનુભાવ ટનુ ઉપર વિપત્તિનાં વાદળ ધેરાવ્યાં જોઈને તેમણે તેના પ્રત્યે સામાન્ય વિવેક જતાવવા નેટલી પણ બલમનસાઈ દાખવી નહિ. નેપોલિયને કરેલી મુઠ્ઠાવિરામની પ્રાર્થનાને તેમણે જવાબ પણ આપ્યો નહિ.

રાત્રીઓ નેપોલિયનની સંકડામણ સમજી ગયા હતા અને તેને કચરી નાખવાનો આવો સારો લાગ જતો કરવા ઇચ્છતા ન હતા. ૧૭ મી તારીખે લડાઈ ખૂબ

રહી. તેમની સખ્યા ફ્રેન્ચો કરતાં વધારે હોવા છતાં આગલે દિવસે ફ્રેન્ચોએ બહાદુરીથી ટકાવ કર્યો હતો તે અનુભવથી તેઓ વિશેષ સાવધ થયા હતા, અને બનાંડો સાથે હજાર સિપાઇઓસહિત આવી પહોંચે તેની રાહ જોતા હતા. નેપોલિયન એમ સમજ્યો કે પોતે મોકલેલા સલાહના કહેણવિષે ચતુરાભિઓ વિચાર કરે છે અને તેથી લગાઈ બંધ રહી છે એમ સમજીને તેણે પણ હુમલો ન કર્યો; અને આખો દિવસ ખરાબમાં ખરાબ પરિણામને માટે તૈયાર થવામાં આવ્યો. થાક તો તેને લાગતોજ ન હતો અને બૂખ તથા ઉંઘની પરવા કર્યા વગર દરેક હિસમાસની તે જાતેજ દેખરેખ રાખતો.

રાત્રે ધણીજ દુઃખી અને બમ્મ હાલતે તે પોતાને તંબુએ પાઠો કર્યો, અને પેલા આસ્ટ્રિયન ઉમરાવના આવ્યાની રાહ જોવા લાગ્યો. જમતનું નહિ વર્ણવી શકાય એવું અત્યંત મહત્વનું હિત બારે જોખમમાં જોઈને તેનો આત્મા સંતાપથી બમ્મ બની ગયો હતો. બીજો દિવસે થનારી ફ્રેન્ચોની એકસામટી નિર્દય કતલ, મૈન્યની સંપૂર્ણ ખુવારી, ક્રાન્સ અને યૂરોપનાં બીજાં અનેક પ્રજાધીન રાજ્યોની સ્વતંત્રતાનો નાશ એ સર્વનું ભયાનક ચિત્ર તેના ચક્ષુ આગળ ખડું થઈ ગયું. પરિશ્રમ અને ઉત્તમગરામી તેનું શરીર ધસાઇ ગયું હતું અને વ્યાધિથી તેને પીડા થતી હતી. ઘણે ઘણે વધતી જતી ચિંતા હવે તે ગ્રામ રાખી શકતો નહોતો. તેનો ચહેરો ચૂકાઇ ગયો હતો અને વર્ણુ છેક શીક્ષો પડી ગયો હતો. તેણે પેટે હાથ દબાવે એક આરામ પુરશી ઉપર પાવું નાખ્યું. છેવટે તેનો જીવ લેનાર પેટના ભયંકર વ્યાધિની શરૂઆત થવા લાગી. છતાં ડૉક્ટરને તેજાવવાની તેણે સાફ ના કહી અને કહ્યું કે “સહેનશાહનો તંબુ કાચના જેવો પારદર્શક છે. હું તો હમણાંજ ઉઠીને બધા પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગયા છે કે નહિ તેની તપાસ કરી આવું છું.”

કૉલેનકૉર્ટ તેને સહ જવાને ધણી આજીજી કરી પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે માંદો સિપાઇ રજા ભોગવી શકે છે ખરો, પણ હું સામાન્ય સિપાઈના જેટલી છૂટ પણ ન ભોગવી શકું.”

કૉલેનકૉર્ટ લખે છે કે, “આ શબ્દો ઉચ્ચારતાં તેણે ઉડો નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને તેનું માથું જાતી ઉપર ઢળી પડ્યું. આ દસ્ય મારા રમરણમાંથી કદી દૂર નહિ થાય. ભયાનકમાં ભયાનક કસોટીના સમયમાં બ્યારે મારી ધીરજ ખપી જતી હતી ત્યારે ૧૭ મી અક્ટોબરની રાત્રે નેપોલિયનની સ્થિતિ માદ કરીને હું સોંવન મેળવતો હતો.”

પછી નેપોલિયનને કહ્યું, “ચિંતા કરવાનું કારણ નથી; મને હમણાં મટી જશે. કોઈને અંદર આવવા ન દેશો.”

અરથો કલાક સખત વેદના ખમ્યા પછી તે બેઠો થયો અને સરદારોને બોલાવી

તેમને આવતી કાલને માટે હુકમો આપવા લાગ્યો. અરણોદય થવા અગ્યો અને ભયકર કતલ શરૂ થવાની તૈયારી ચાલી રહી.

નેપોલિયને ઘોડેસ્વાર થતી વખતે પોતાના અગરસૂક મંડળને કહ્યું, “આજે એક મહત્વની બાબતનો નિર્ણય થઈ જવાનો છે. લિજ્ઞિકના રજીસ્ટ્રારમાં ફાન્સિયું પ્રારબ્ધ નિર્માણ થવાનું છે. આપણો નો આજે વિજય થશે તો હજી પણ આપણી બગડેલી રિયલિટી આપણે સુધારી શકીશું; અને નો હારીશું તો આપણા પરાજયમાંથી શા શા માટે પરિણામ ઉદ્ભવશે તેની અમે અટકળ પણ ચર્ચ શકે તેમ નથી.”

સૂર્યોદય થનાંજ શત્રુરાજ્યોનું તમામ સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું. લિજ્ઞિકના મિનારાઓ ઉપરથી આ દરમ્યાની બધાનક બચવાનું યથાસ્થિત દર્શન કરી શકાતું તુ. ચારે દિશાએ દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યાંસુધી શત્રુસૈન્યના મોટા સમૂહો શહેર તરફ ચાલ્યા આવતા હતા. પાંચ લાખ યોદ્ધાઓ, મનુષ્યશુદ્ધિએ રચેલાં ભયંકરમાં ભયંકર હથિપારાસહિન માત્ર ઘોડાજ માખનના ઘેરાવામાં સજ્જમગડી ગોઠવાઈ જતાં હતાં ઘોડીજ વારમાં હાંભરે, મેનગર્જનાના નાદ કરતાં પણ વધારે પ્રયત્ન ફડાકા થવા લાગ્યા. શત્રુના આવા મહા બળવાન સૈન્યની સામે માત્ર એકજ લાખ ફ્રેન્ચો દહતાથી ઉભા રહ્યા.

નેપોલિયન આખા રજીમંત્રામંત્રા મૃત્યુની પરવા કર્યા વગર મુડકાના ઢગલા ઉપર થઈને પથનવેગે બધે ફરી વળતો અને તેનું જીવન જાણે દૈવરક્ષિત હોય તેમ તેની અસપાસ હાંભરે માણુમેનો કચ્ચરધાણ નીકળી જતો; તોપણ તેને લેશ પણ ધ્રુમ થવા પામી નહિ. વિજયની અશ્વીને વખતે જે ચાંતિ, દહતા અને સમયસૂચકતા તેની ફરેક હીલચાનમાં જણાઈ આતનાં હતાં તેની તેજ શક્તિઓ આ પ્રસંગે પોતાના સૈન્યની સમામતીને માટે લહતી વખતે તેણે પ્રકટ કરી. પોતાનાથી અનેક ગણા શત્રુસૈન્યની સામે, લગાઇની બાજુ હાથથી ગએની છતાં જે કુશળતાથી તે પોતાની ધનાયકી, વિખરાએલી અને પહે પહે ક્ષીણ થતી દુનિઝીને ગોઠવી દેતો તે કુશળતા તો તેનાં આગલાં યુદ્ધોમાં પણ આ પ્રમંગના જેટલી પૂરેપૂરી પ્રકટી શકી ન હતી.

સાંજના ત્રણ વાગે બનાંડો સ્વીડન, રશિયા અને પ્રસિવાના સંયુક્ત સૈન્ય સાથે આવતો જણાયો. તેમને એતાંજ માર્ચાંસ તેના તામાના તમામ સંકસન સિપાઇઓ ફરી ગયા અને જતાં જતાં પોતાના અત્યારસુધીના સોમતીઓ ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની છાતી તરફ બંદુકો તાકી ઝોળાઓ વર્ષાવતા ગયા. અદ અનુકૂળ તક નોર્થ મિનરાજ્યોનાં સૈન્ય ફ્રેન્ચોને ઘેરી લેવા આગમ ધર્યા, છતાં પણ ફ્રેન્ચોએ પોતાની આગલી કીર્તિ જાળવી રાખી. અસાધારણ પરિશ્રમ અને ધૈર્યથી તેમણે પોતાની જગ્યા જાળવી અને ફરેક દેકાણેથી શત્રુસૈન્યને પાછાં હડવાની ફરજ પાડી.

આખરે રાત્રિએ આ બધાનક હત્યાકાંડ ઉપર પોતાનો કાળો પડદો પાડ્યો. બેઉ

સૈન્ય ચાકીને લોચ થઇ ગએલાં હતાં. સવાર ચતાંજ યુદ્ધ પુનઃ જરી રાખવાનો નેપોલિયનનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. એ પ્રમાણે પોતાના સેનાપતિઓને જરૂરી સૂચનાઓ આપી અને યુદ્ધનો ક્રમ ગોઠવવા સારૂ તે પોતાના તંત્રીમાં ગયો. માત્ર વાગે તેને અત્યંત દારણુ સમાચાર મળ્યા કે દારૂગોળા ખસાસ થવા આવ્યો છે અને જે છે તેટલાથી પૂરા એ કલાક પછી લડી શકાય એમ નથી. હવે પાછા હડવા સિવાય બીજો માર્ગજ હતો નહિ અને દારૂગોળા વગરના એક લાખ સિપાઇઓને સાડત્રણ લાખ વિજયોન્મત સિપાઇઓના દાવમાંથી બચાવીને નસાડી લઇ જવાનું કામ પછી કાંઇ સહેલું ન હતું.

તરતજ સેનાપતિઓની સભા બોલાવવામાં આવી. આ પ્રસંગના કરતાં વધારે ગમગીનીભરેલા ટેપાવની કથનના પછી યઇ શકતી નથી. યુદ્ધનો કોસાહસ સમી ગયો હતો અને રાત્રિની રમશાનવત્ ચાંતિનો ભંગ માત્ર ધાયલ સિપાઇઓની ચીસો-ધીજ થતો હતો. ફ્રેન્ચો પાસે અનામત લશ્કર હતું નહિ; બીજી મદદ આવી મળે એમ ન હતું. તેમનો દારૂગોળાનો ભંડાર ત્યાંથી ખસાસ માઇલને છેટે હતો. ખસા સેનાપતિઓ નેપોલિયનની આસપાસ નિરાશ થઇને બેસા હતા. કોઇને કશું કહેવાનું હતુજ નહિ. કોઇને આ મુશ્કેલી તરી જવાનો માર્ગ સૂઝતો ન હતો. યાકથી લેવાઇ ગએલો નેપોલિયન ખુરશી ઉપર ઉઠી ગયો. પા કલાક પછી તે બગ્યો, અને બોલ્યો, ' હું હું જાણું છું કે સ્વપ્ન જોઉં છું ? '

ખર્લિન તરફ કૂચ કરવાની ના પાડીને જે સરદારો આ આફતનું કારણ થઇ પડ્યા હતા તેમના સંતાપમાં વધારો કરવા નેપોલિયને એક પછી કપડાનો શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહિ; અત્યારે તો પોતાના સિપાઇઓના જન બચાવવાનો માર્ગ શોધવા-માજ તેની સઘળી શક્તિઓ રોકાઇ ગઇ હતી. એક કલાકમાં તો યાકેલા, ધવાએલા, બૂખ્યા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ રાતોરાત બનતી ઝડપથી પાછા હડવા પ્રવૃત્ત થઇ ગયા. ડાવણીનાં તાપણાં સન્તુને બૂલથાપ ખવરાવવાને સજમતાં રહેવા દીધાં. માર્શલ ને અને માર્મોન્ટ નાસતા સૈન્યનો બચાવ કરવા બેઠે બાલ્યુએ ગોઠવાઈ ગયા. નેપોલિયન આખી રાત જાતે ફરી ફરીને નાસતા સૈન્યપર ટેપરેખ સખવા લાગ્યો.

લિપ્તિક શહેર એલરટર નદીને કિનારે આવ્યું હતું. નદી ઉપર માત્ર એકજ પુલ હતો. તેના ઉપર થઇને લશ્કર અને તોપખાનું અપહ્વાનધ પસાર થવા લાગ્યાં. એ પ્રમાણે આખી રાત ફ્રેન્ચ સૈન્યે પુલ ઉપર થઇને વલ્લા કર્યું. સવાર ચતાંજ મિત્ર રાજ્યોને ફ્રેન્ચોની નાસભાગની ખબર પડી. રણવાલ વાગ્યાં અને તોપોના ધડાકા થવા લાગ્યા. જ્યનનાદ ગળવતા તેઓ આગળ ધસી આવ્યા પછી નેપોલિયને દીર્ઘદષ્ટિ વાપરીને ફરી રાખેલી ગોડવણથી તેમનો વેગ ચંકચો.

ફ્રેન્ચોનો પાછલો ભાગ અને સન્તુસૈન્યનો આગલો ભાગ ગિચારા લિપ્તિક શહે-

રની શેરીઓમાજ અથડાઇ પડશે એ નક્કી હતુ અને તેમ ચર્તા ત્યાના લોકો અને મહતોની ખુવારી થશે એ પણ નક્કી હતુ તેને જાણી લેવા માટે નેપોલિયને બુદ્ધ-વિરામમાટે યત્નઓ આગળ સફેદ વાવેલો ખતાવ્યો. પરંતુ તેઓ નાસતા ફ્રેન્ચોનો વિનાશ કરવા અધીરા થયેલા હોવાથી તેને ન મથુકારતા આગળ હોડ્યા આત્મા આ બાબુએ યત્નના વેગને ચોકવા માટે ચહેરના કેટલાક ભાગને સળગાવી મૂકવાની નેપોલિયનને પણ જરૂર હતીજ, પણ જે ઉદારતા તેના યત્નઓમા ન હતી તે એનામા હતી તેણે આ દૂર આગા નજ આપી પણ 'જર્મનીને જાણવવા નીકળેના' મિત્ર રાજ્યોને આ જર્મન ચહેરની પ્રતિબિંબ દયા નજ આવી, છતાં બના નેપોલિયનને તેમણે લોહીનો તરસો રાક્ષસ કહીને વગાડ્યો. પોતાના સૈન્યને કાંઈક જોખમમાં નાખીને પણ સિવિલિઝ્ડ ચહેરનુ રક્ષણ કરવાની તે આગા આપતો ગયો.

સંદેશનીનો વૃદ્ધ રાજા નેપોલિયનનો પરમ મિત્ર હતો. પોતાના સૈન્યે કરેલા દગાથી તે લજવાતો હતો. નેપોલિયને તેને હૃદયપૂર્વક દિવાસો આપ્યો અને કહ્યું, "તમે તમારાથી મન્યુ તેટલુ ક્યું છે અને હવે અમને થોડી વવારે પગની નિરાંત માટે તમને તમારી સલામતી જોખમમાં નાખવાનુ કહેવુ એ તો તમારી ઉદારતાને ગેરલાભજ લીધો કહેવાય."

ખેડે રાજ્યઓ ઉલટીવારના બેટલા અને છૂટા પડ્યા નેપોલિયનનો માર્ગ પાવડળ સ્વાગ અને તોપખાનાથી પૂગાઇ ગયો હતો અને યત્નઓની જોળીઓ તેની આસપાસ, સંયુક્તચાર હતી આથી આવતી હતી તેને એક બે વાર તો પાછા ફરવુ પણ છેવટે ચહેરની પ્રદક્ષિણા કરીને એક બવા જર્મનની મદદથી ઘણીજ મુલીખતે પૂતના નાશાસુધી તે જઇ રહ્યો.

એ પૂછ ઉપર મથને આપુ ફ્રેન્ચ સૈન્ય પસાર થવુ હતુ તેની નીચે દારૂનાં પીપ ગેઠની દીધાં હતા, અને એક સરદારને આગા પણ આપવામા આવી હતી કે છેડેનો ફ્રેન્ચ સિપાઇ પૂછ ઉપરથી પસાર થઇ રહે કે તરતજ દારૂનાં પીપને ધગાવી પૂછ ઉભી દેશે એ સરદારે આ કામ એક હવાલદારને સોંપ્યુ. નેપોલિયને સિવિલિઝ્ડ હોડ્યા પછી યત્નમૈત્ર સમુદ્ધતી બરતીનાં મોજની મદદ ચહેરમાં ઘખલ થઇ ગયુ અને તેમને આગળ ઉમેલી ફ્રેન્ચ ટુકડીઓ પાછી દડતી ગઇ તેની સાથે પૂવ ઉપર અને તેની આસપાસ મિપાઇઓ સ્વાર, ગાંડ અને તોપોની પ્રબળ બીક થવા લાગી હવાલદાર આ નેઈ મમરાયો અને મમરાટમાં દારૂનાં પીપને જામગરી આપી દીધી. પગદાની સાથે પૂછ હવામાં ઉડી ગયો. પચીસ હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઇ ઇઓ યત્નનો નેમ નિરાધાર અવસ્થામાં રહી ગયા ચારે દિશાએ મમરાટ ફેલાઈ નયો. નેપોલિયન નેમ નસાયુ તેમ સૈ નાસવા લાગ્યા.

મિત્રરાજ્યઓના સૈન્ય હવે સિવિલિઝ્ડ ચહેરમાં ઉમટ્યાં. નેજાના વાજથી મથાને

ભાંગી તૂટી પડિયેર જેવાં બની ગયાં; અને નિર્દોષ, નિઃશસ્ત્ર, નિરપરાધી પુરો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના આકન્દથી વાતાવરણુ બરાબ મધું. સહેરનો રાજભક્ત પક્ષ બારે ઉમંગમાં આવી ગયો અને તેમણે રસિયા, પ્રસિયા અને આશ્વિયાના રાજ્યોને સદર્પ આવકાર આપ્યો. સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાના દિમાયતીઓ નિરાશ થઇને પોતપોતાનાં ઘરમાં બરાબ બેઠા અથવા જેલ અગર ફસીધી બચી જવા પરદેશ નાસી ગયા. સ્વતંત્રતાનો ઉપાસક અને સંરક્ષક નેપોલિયન જેણે યુરોપના જીલમગાર રાજ્યોને આજસુધી પોતાના ધાકથી દમાવી રાખ્યા હતા તેની સત્તાનો આજથી નાશ થયો અને ત્રિચારી જર્મનીની પ્રજા તેમના જીલમગાર રાજ્યોને તાબે આવી પડી.

લાલકાત નહિ પણ જન્મવડે પોતાની ગેરતા માનનારા મિત્રરાજ્યોએ દેશ-દ્રોહી બનાડોનો તિરસ્કાર કર્યો; કેમકે તે ઉમરાવ નહિ હોઇને સામાન્ય જનતામાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેની સહાયતાનો લાભ લીધા પછી તેને એક દૂર આવેલા સ્થાનમાં જવા આજ્ઞા મળી.

દરમ્યાન નેપોલિયન પોતાના વેરણુબેરણુ થએલા સૈન્યને જેમ તેમ જળવીને એર્ફર્થ તરફ પાછો હકતો ગયો. તેણે પોતાના મિત્રોને ભોગે પોતાનો જ જનબચાવવા માટે પૂલ ઉરાડી મૂક્યો એવી જૂઠી વાત તેના શત્રુઓએ આખા યુરોપમાં ફેલાવી; પણ તેમનાં બીજાં જૂઠાણાંની માફક આ વાત પણ સત્યની કસોટી આગળ ટકી નથી.

ક્રેન્ચ સૈન્ય નિરાશ થએલું છતાં હજી વ્યવસ્થા અને દહતાપૂર્વક પાછું હકતું હતું. પાંચજ મહિના ઉપર જે લ્યુદ્ઝેનના મેદાનમાં તેમણે પૂરેપૂરી જીત મેળવી હતી તે મેદાન ફરી તેમણે જોમુ. મિત્રરાજ્યોના સૈન્ય તેમની પાછળ દોડ્યાં આવતાં હતાં. પાંચ દિવસમાં તેઓ એર્ફર્થ પહોંચ્યા. અહિં નવું સૈન્ય લઇ આવવાને બદલે નેપલ્સ જવાની મુશ્યે રજા માગી. નેપોલિયનની પડતી દશા જાણી ચૂકેલો હોવાથી પોતાની નેપલ્સની માદી સાચવી રાખવા માટે તેણે નીચતાપૂર્વક નેપોલિયનના દુશ્મનો સાથે છુપા કાલકરાર કર્યા અને નેપમ તરફ ચાલતો થયો. નેપોલિયનને આ વાતની ખબર હતી, છતાં તેની લચણુગત ઉદારતા તેની વિપતિના વખતમાં પણ તેને છોડી મઠ ન હતી. તેણે પોતાના દિવનું દુઃખ દબાવ્યું; મુશને એક ઠપકોનો શબ્દ પણ ન સહજાવ્યો અને છૂટા પડતો વેળા તેને પ્રેમથી બેઠયો. મુશ ગયો તે ગયોજ. મદદ તો બાલુએ રહી પણ યુજન જે નેપોલિયનનો મદદે આવતો હતો તેને પણ રોકી બેઠો! આ નીચતા અને મિત્રદ્રોહતા બદલામાં મિત્ર રાજ્યોએ મુશને નેપલ્સનું રાજ્ય વંશપરંપરાને માટે રહે એવું કબૂલ્યું, અને એ કરારનો પણ ઉલ્ટે તેમણે પોતાનાં બીજા વચનોની પેઠે થોડાજ વખતમાં ભંગ કર્યો. આ અત્યંત વિપતિના પ્રસંગમાં નેપોલિયન અનેકવાર અદ્વિતીય ઉદારતા બતાવી

હતી એમ એના શત્રુઓને પણ કમળ કરવું પડે છે. તેની પાસે હવે માત્ર એથી હજાર સિપાઇઓ રહ્યા હતા અને તેની પાછળ છ લાખ માણસોનું શત્રુસૈન્ય ચાલ્યું આવતું હતું. જો જર્મન સિપાઇઓ હજી પણ તેને વફાદારીથી વળગી રહ્યા હતા તેમને તેણે નૈતિક બંધનમાંથી મુક્ત કર્યા અને તેમને ઘેર પહોંચતાંસુધી ચાલે તેટલું નાણું અને અન્ન આપીને વિદાય કર્યા; જો કે તેને ખાતરી હતી કે એજ સિપાઇઓને તેમના રામના હુકમથી તેની મામેના પક્ષમાં જવું પડશે એજ પ્રમાણે તેણે ખાવેરિયાની પસંદગીને પણ મોકલી દીધી; જો કે ખાવેરિયાનો રાજ્ય ચેતવણી આપ્યા વગર શત્રુને જાંઘ મળેલો હોવાથી લડાઈના કામદા મુજબ જો ધારત તો એ લશ્કરને નેપોલિયન કેવી તરીકે રાખી શકત.

નેપોલિયન એકંદ્રે માત્ર બેજ દિવસ રહ્યો. પોશાકમાં અને સ્વભાવમાં રાત્રી પણ જોવા રહિયતો તેની ચારે બાજુએ ભક્તતા અને વારંવાર પજવણી કર્યા કરતા હતા. જ્યુથર તેનાથી ઘણું દૂર ન હતો અને નાસતા ફ્રેન્ચ સૈન્યનો નાશ કરવાનો લાગજ શોધ્યા કરતો હતો.

ખાવેરિયાનું રાજ્ય શત્રુને ચરણ મળેલું હોવાથી સાડ હજાર આસિરિયન અને ખાવેરિયન સિપાઇઓ મજબૂત તોપખાના સાથે તેનો માર્ગ રોકીને ઉભા હતા; પણ ફ્રેન્ચો તેમના તોપખાના ઉપર મરણીયાની પેઠે વૃદ્ધી પડ્યા અને તેમને મારી હાલીને પોતાનો માર્ગ મોકળો કરી શક્યા. બે દિવસમાં તેઓ ફ્રેન્કફર્ટ પહોંચ્યા અને બીજો દિવસે એટલે નવેબરની બીજી તારીખે સ્વાયરમાં તેઓ મેયેન્સમાં દાખલ થયા. અહિંયાં શત્રુઓને લાઈન નદી ઝાળમતા અટકાવવાનો બંદોબસ્ત કરી, સૈન્યને સુવ્યવસ્થિત કરી નેપોલિયન પોતે એકનો પારિસ તરફ ઝડપથી ચાલ્યો થયો.

રાત્રી મેરિયા હુલસાના મહારાટનો પાર ન હતો. પોતાનો પિતાજ પોતાના પતિને દગો દઈને હવે તેનો વિનાશ કરવા પારિસ તરફ ચાલ્યો આવે છ તેથી કરીને હવે કું કેવી રીતે નેપોલિયનને મારૂ મોં ખતાવું એ વિચારથી તે ખરી સંતપ્ત થતી હતી. તે તેના એકરામમાં દાખલ થયો કે તરતજ તે પતિની સાથે લપાઈ ગઈ અને તેની છાતી ઉપર માથું નૂકી ડસકે ડસકે રહ્યા લાગી. નેપોલિયને તેને સ્નેહાલિંગન દર્શ આશ્વાસન આપ્યું અને પુત્રની ખમર પૂછી. એટલામાં તે ખૂનસુરત રાજકુમારને કોઈ બોલાવી લાવ્યું અને ત્યાર પછી એક અતિ કઠણ અને પ્રીતિભર્યા માંસારિક પ્રકરણની ઉત્પત્તિ થઈ. હજી નેપોલિયનની સાતિ અખંડિત હતી. હજી તેની આશાનો સમૂહો વિશ્વવ્ય થયો ન હતો; તેથી વધારે સુખના દિવસની આશા મતાવી તે શોકમરત પત્નીના દિલને સાંત્વન આપવા લાગ્યો.

ક્રાન્સની પૂર્વ સીમા તરફ શત્રુજનનાં વાહન ઘેરતાં હતાં. તેમની ગતિને ખાળવા માટે ગોડવી રાખેલા ફ્રેન્ચ સરદારો બૂખમરો અને શત્રુના દગાના ભોગ થઈ તેમને

ચરણે જતા હતા. નાનાં મોટાં તમામ જર્મન રાજ્યો મિત્રરાજ્યોની ધમકીથી ડરી જઈ તેમના વાવટા નીચે આવી ગયાં હતાં. રૂપેનમાં ત્યાના પ્રજાકીય પક્ષને કચરી, ધુદી છગ્ગાંડ કરોડો પૌડો દૂમાડો કરી ભુલમગાર રાજ્ય અને ધર્માન્ધ ધર્મશુરુઓની એડીવડે રૂપેનની પ્રગ્નને જકડી રહ્યું હતું. ત્યાં અગ્રેજ સેનાપતિ વેલિંગ્ટન પોતાતુ બળ જમાવી રહ્યો હતો. નેપોલિયન આ બાલુએ વધારે ભયંકર લડાઈમાં રોકાયેલો હોવાથી તેનાથી રૂપેન તરફ વધારે લક્ષ આપી ચક્રાય એમ હતું નહિ. માત્ર જન-રક્ષ મૉસ્ટ ધણીજ મુશીમતે રૂપેનમાં પગ રાખી રહ્યો હતો. તેને भारी હાલી પિરિ-નીઝ પર્વત એળગી ક્રાન્સની દક્ષિણ સીમા ઉપર આક્રમણ કરવાનું વેલિંગ્ટન માટે હવે ઝાઝું મુશ્કેલ ન હતું.

પ્રકરણ ૫૮ મું-વઢી લડાઈ શરૂ થઈ

રૌપના રાજાઓનો હકવાનો હેતુ હવે એકજ હતો અને તે એજ કે નેપોલિયનને પદ્મપટ કરવો અને ફ્રેન્ચ રાજ્યકાન્તિએ ઉત્પન્ન કરેલા સ્વતંત્ર વિચારોને યૂરોપમાંથી નિર્મૂળ કરી નાખવા. દરેક રાજ્યતંત્ર ગમે તેટલું લોકપ્રિય હોય તોપણ તેને કાપને કાપ વિરોધી તો હોયજ. ફ્રાન્સ સાથે સંબંધ રાખતા દરેક યૂરોપિય રાજ્યમાં ધણી રાજભક્ત પુરુષો હતા. પોતાના વિશેષ અધિકારની પ્રાપ્તિની આશાએ તેઓ મિત્રરાજાઓના સૈન્યમાં સામેલ થવા તૈયાર હતા. તેની સાથે સ્વતંત્રતાને માટે અધીરો બનેલો એક બીજો બળવાન વર્ગ ઉઠ્યો મારી રહ્યો હતો અને નેપોલિયનના વિજયમાં પોતાના પક્ષનો વિજય સમજી તેને આવકાર આપવા તૈયાર હતો. ખુદ ઇંગ્લંડમાં પણ આવો પક્ષ હોવાથી ટોરી પ્રધાનમંડળને ગમે તે જોગે નેપોલિયનનો અને તેની સાથે સ્વતંત્રતાના વાતાવરણનો વિનાશ કરવાની અગત્ય લાગતી હતી.

મિત્રરાજાઓનાં મંચુક્ત સૈન્ય હવે દ્વારન નદી તરફ આવવા લાગ્યાં. નેપોલિયને આ વખતે તેની તમામ માનસિક શક્તિઓ જન્યુત કરી. વધતો ધસારો લાગવાથી તેની અંચળતા કાંઈક કમી થઈ દોય તોપણ અત્યારે તો સૌને તેનામાં હારજીવાનીનું જોમ પ્રકટી નીકળેલું જણાતું હતું. દ્વારનથી પિરિનીઝ સુધીનો ફ્રાન્સનો પ્રદેશ યુદ્ધના વિશાળ દારખાના જેવો બની ગયો. વડી ધારાસભાએ નેપોલિયનને સલાહ આપવા માંડી કે ફ્રાન્સની સીમા તરફ શત્રુસૈન્ય ચાલ્યાં આવે છે એ શરમજરેલા સમાચાર પ્રગળે જાહેર ન કરવામાંજ રહાયજી છે. તેણે તરતજ જવાબ આપ્યો કે “ શા માટે સાચી હકીકતથી પ્રગળે અજાણી રાખવી જોઈએ ? વેલિંગ્ટન દક્ષિણે, રશિયા ઉત્તરે, અને પ્રસિયા, આસ્ટ્રિયા અને બાવેરિયા પૂર્વ દિશાએ તમારા ઉપર તબી રહ્યાં છે. શરમ નથી આવતી ? દેશનો દરેક દરેક મર્દ આજે હડવા તૈયાર હોયો જોઈએ. તમે ધારાસભાના સભાસદો હોયિયાર ધારણ કરી પ્રગળે જાખલો આપો. આજે તો આખા દેશમાંથી યુદ્ધનોજ પડ્યો ગાજી રહેલો જોઈએ તેને બદલે લોકો સલાહની ખાવણી વાતો કરતા થયા છે ! ”

રાજમક્ત કુટુંબો જેમને ક્ષમા આપી નેપોલિયને ફ્રાન્સમાં પાછા આવવા દીધા હતાં અને તેમની જમ થએલી જગીરો તેમને સ્વાધીન કરી હતી, તેઓ આજે મિત્રરાજ્યો સાથે સદેશ ચલાવવા લાગ્યાં અને શસ્ત્રસજ્જ થવા લાગ્યાં. કેટલાએ ઉમરાવો વેલિંગ્ટનની હાવણી તરફ ચાલતા થયા. દુઃખાનજ ટેલિરેન્ડ નેપોલિયનની પડતી દયા કળા ગયો અને ભવિષ્યનો સ્વાર્થ સાધવા માટે મિત્રરાજ્યો સાથે પત્રવ્યવહાર જારી કરીને ધારાસભામાં પણ નેપોલિયનના પ્રયત્નને નિષ્ફળ કરવામાં પોતાની કૃદ્ધિ અને વાક્યાનુયાયો ઉપયોગ કરવા લાગ્યો !

૨૦ મી ડિસેમ્બરે નેપોલિયને ધારાસભા આગળ પ્રોત્સાહક બાપણ આપ્યું અને ફ્રાન્સનું ગૌરવ કેમ જળવાય તેનો ઉપાય વિચારી કઢાડવા વિચારિ કરી. તેજ વખતે પોતાની અને મિત્રરાજ્યોની વચ્ચે ચાલેલો પત્રવ્યવહાર પણ તેણે સમા આગળ રજુ કર્યો. પોતે સલાહ કરવા બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે અને તે નિષ્ફળ ગયા પછીજ યુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરી છે એ વાત પ્રજાના મન ઉપર ઠસાવવાની તેની ઈચ્છા હતી. ધારાસભાએ વિચાર કરવા માટે એક કમિટી નીમી. તેનો રિપોર્ટ નેપોલિયને આદરેલી નીતિના પદ્ધતિમાં હતો; પણ તેમાં વપરાયેલી દલીલો એવી હતી કે જનતા ઉપરનો તેનો કાણુ ઓછો થતો હતો. તે પોતે પ્રજાસત્તાક ગત્યતંત્રનો પ્રયત્ન દિમાયતી છતાં આસપાસના રાજ્યોના ચિંતાનું સમાધાન કરવા માટે અને રાજ્યની આંતરિક સ્થિતિનો વિચાર કરીનેજ તેણે રાજદંડ ધારણ કર્યો હતો. કમિટીના પ્રમુખે રિપોર્ટમાં લખ્યું કે નેપોલિયને ફ્રાન્સમાં રાજસત્તા સ્થાપીને તમામ નૃપતિમંડળને વિનાશમાંથી ઉગારી લીધા છે. લોકોને આ દલીલ ખૂંચી. રાજ્યોને ઉગારનાર નેપોલિયન ! તેના વિજયની આવી તો તેણે જનતાના અધિકારનું રક્ષણ કર્યું તેમાં હતી. આવી ભાવનાથી ઓતપ્રોત થએલી પ્રજા દુભાષ. જે અર્થે નેપોલિયને જોસેફાઇનનો ત્યાગ કર્યો, અને રાજચિન્હ ધારણ કરીને, રાજકન્યા પરણીને રાજ્યોમાં ભળવા પ્રયત્ન કર્યો તે પ્રયત્ન તેનો વ્યર્થ ગયો. રાજ્યોની મૈત્રી તેને ન મળી અને ઉઘડી પ્રજાની તેના ઉપરની મમતા કમી થઈ.

ફ્રાન્સમાં નિરાશા ફેલાઈ ગઈ હતી. એક સૈન્ય રશિયાના બરફમાં દટાઈ ગયું; અને બીજું જર્મનીના મેદાનોમાં તારાજ થઈ ગયું. સૈન્યની ફરજિયાત ભરતી અને ભારે કરથી પ્રજા હવે નીચેનાઈ ગઈ હતી. એકલા પ્રજાસત્તાક ફ્રાન્સની સામે આજો યુરોપ છતાં કેટલાએ વર્ષોથી કટિબદ્ધ થઈ રહ્યો હતો. હવે લગાઈ ચાલુ રાખવાનું ફ્રાન્સમાં બળ રહ્યું ન હતું. ધારાસભાએ પણ ઉપરોક્ત કમિટીનો રિપોર્ટ મંજૂર રાખ્યો અને ભલામણ કરી કે આપણે ફ્રાન્સની સીમા વધારવા માગતા નથી એમ જાહેર કરીને તેમને ભમચુકત કરવા અને તેમાંજ આપણી ખરી મોટાઈ રહેલી છે. આ સાંભળીને નેપોલિયનનું દિલ ઘણું દુભાયું. ધારાસભાના ફરાવમાં એવા પણ શબ્દો

હતા કે પોતાની સ્વતંત્રતાના રક્ષણને માટેજ પ્રજાનું લોહી રેડાય છે એવી પ્રજાની ખાત્રી કરી આપવી.

છતાં પણ નેપોલિયન ફ્રાન્સનું મૌરવ જાળવવાના આગ્રહને વળગી રહ્યો. તેણે પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને કહ્યું, “દેશને માથે કેટલું સંકટ છે તે તમે જાણો છો. તમારી સલાહ માગવા હું કાયદા પ્રમાણે અધાયલો નહિ છતાં પણ મેં તમને પૂછી નોંધું. તમે તો મને મદદ કરવાને બદલે ઉલટા મારા માર્ગમાં વિઘ્નો નાખવા માંડ્યા. અત્યારે ઘનુને અટકાવવાનો તમારો ધર્મ છે. તેમ ન કરતાં તમે તેને મારો-રસો મોકળો કરી આપો છો. આવા અણીના વખતે રાજ્યતંત્રને નિર્જળ કરી દેવાનો તમને શો અધિકાર છે? હું જે સત્તા ધરાવું છું તે મને તમોએ આપી નથી. મને તે સત્તા ઈશ્વરે અને પ્રજાએ આપેલી છે. હું કેવી રીતે રાજ્યાસન ઉપર આવ્યો છું તે તમે જૂઠી ગયા? તે વખતે પણ ધારાસભા તો હતીજ. તેના મત મેળવવાની અગત્ય જો મને જણાઈ હોત તો હું મેળવી ચકત; પણ તેમ ન કરતાં મેં દેશના એકે એક માણસનો મત માગ્યો હતો. રાજ્યાસન એટલે એક વ્યક્તિને માટે આખી પ્રજાએ સર્વાતુમતિથી ખતાવેલી ઇચ્છા. મારી સાથે એકમત થઈને તમે મને ધણીજ મદદ કરી હોત, છતાં ઠાંઠ ફિકર નહિ. મને મારા પોતાનાજ માણસો દસાંરશે નહિ તો હું ધાર છું કે ઈશ્વરની અને મારા સૈન્યની મદદથી હું આ મુશ્કેલીમાંથી પણ છૂટી જઈશ; અને જો હું નિષ્ફળ જઈશ તો તેને પરિણામે આપણા દેશપર જે જે વિ-પત્તિઓ પડશે તેના કારણજૂત તમેજ ગણાશો.”

મિત્રરાજાઓ અને ફ્રાન્સમાંના તેમના રાજસક્ત મિત્રોની તો દાનતજ એવી હતી કે ગમે તે રીતે નેપોલિયન અને પ્રજા વચ્ચે અંતર પડાવવું અને તે પોતાની પ્રજાને અજામણો થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો. તે અર્થે આખા ફ્રાન્સના મામાજીમાં નેપોલિયનની બદનક્ષીમરેલી કરોડો પત્રિકાઓ વહેવવામાં આવી. આ કામ માટે ઈંગ્લેંડે પોતાની તિબેરી ખુલ્લી મૂકી. મિત્રરાજાઓએ જાહેરનામાં અને ઉદ્ઘોષણ-દ્વારા લોકોને કહેવડાવ્યું કે અમે તો સુલેહશાંતિને માટે લડીએ છીએ; અને નેપોલિ-યન સત્તા વધારવાની તૃષ્ણાને લીધે લડે છે. અમે જનતાના અધિકારના રક્ષક છીએ; નેપોલિયન આપજીદ અને જુલમી રાજસત્તાના રક્ષણમાટે લડે છે. અમે તો હજીપણ મલાહ કરવા તૈયાર છીએ પણ સત્તાના મદથી છદ્મી ગએલો નેપોલિયન તલવાર મ્યાન કરતો નથી. વળી તેમણે ફ્રાન્સની પ્રજાને ખાત્રી આપી કે અમારે તમારી સાથે કંથુ વેર નથી પણ જે માણસ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર આખા યુરોપને રુધિર-પ્રદાવિત કરી મૂકે છે તેની સાથેજ અમારો કલહ છે. આવા જૂઠાણા ઈંગ્લેંડ, યુરોપ અને અમેરિકાના લોકોએ પણ સાચા માન્યાં અને હજીપણ તેની માફી બસર ધણાંનાં મન ઉપર રહી ગઇ છે.

કર્નલ નેપિયર પોને વેલિન્ડનના સૈન્યમાં સામેલ થઈને ફ્રાન્સ ઉપર ચઢાઈ કરવામાં મિત્રરાજ્યોનો સલાહકાર હતો. છતાં તે પ્રમાણિકપણે બહાર કાઢે છે કે ઉપસી બાબતો કેવળ જૂડી છે. મિત્રરાજ્યોને સલાહ કરવીજ નહોતી. તેમને તો માત્ર નેપોલિયન તરફ સેફ્ટોની કોષ્ટિકિતિ જાગૃત કરાવવી હતી. નેપોલિયન અને મિત્રરાજ્યો વચ્ચે જે સુલેહનો વિચાર આવ્યો તેમાં સામાયકે ‘ધરખાતથીજ કચાલ કરવા માંડી હતી.’ કારણ કે એક ખાલુએ જ્યારે સલાહની સરતો ચર્ચાતી હતી ત્યારે બીજી તરફ ઇન્ગ્લેન્ડનું પ્રધાનમંડળ તેથી ઉલટીજ દિશાએ કામ કરી રહ્યું હતું.

નેપોલિયને પોતાના એકથી ફોલેનફોર્ટને અને ત્યાંસુધી સલાહ કરવાની સત્તા આપીને સામાન્ય પક્ષની જાવણીમાં મોકલ્યો. પોતાનું અનામત લશ્કર જે પાછળ હતું તે આવી પહોંચે તેટલો વખત થઈ લેવા માટે યત્નપૂર્વે સલાહ કરવાનો ટોંગ કર્યો. ફ્રાન્સનું બળ ક્ષીણ થઈ ગયું હતું. આ લગાઈઓમાં મિત્રરાજ્યોને હાથે ફ્રાન્સનાં એટલાં તો માથુસોં માર્યાં ગયાં હતાં કે ત્યાંનાં ખેતરો પણ અણખેડ્યાં રહી જતાં હતાં; અને હજી બીજું દશ લાખ માથુસોંનું સૈન્ય તેની સ્વતંત્રતા લૂંટવા ચાલ્યું આવતું હતું; આવા સંબોગોમાં નેપોલિયન સલાહ કરવા રાજી ન હોય એ માનવા જેવુંજ નથી; પરંતુ માનભંગ કરતાં શત્રુને વરવાનો તેણે મર્દને હાજે એવો નિશ્ચય કર્યો હતો.

ફોલેનફોર્ટને વળાવતી વખતે નેપોલિયને કહ્યું હતું કે “મારે સલાહ તો કરવી છેજ; પણ માનભંગ થાય એવી સરતો હું કદી કબૂલ કરીશ નહિ. જો સલાહની સરતો વાજબી અને કોઈ પણ પક્ષને અન્યાયકર્તા નહિ હોય તોજ તે સ્થાયી નીવડશે. નહિ આપી શકાય એવી માગણીઓ કરવી અને ફ્રાન્સનું ગૌરવ અને હજીજાત ગુમાવ્યા વગર કબૂલ ન થઈ શકે એવી સરતો કરવી એનો અર્થ એજ કે મારી સામે પ્રાણાન્ત સુધીનું યુદ્ધ.”

ફોલેનફોર્ટ લખે છે કે ફ્રાન્સના ખરેખરા શત્રુઓ તો ઈંગ્લેન્ડ, આસ્ટ્રિયા, અને સ્વીડનનાં રાજ્યો હતાં. નેપોલિયનનું મૂળ ઉખેડી નાખવાનો તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો; તેથી સલાહ કરવાના બધા યત્ન ફેગટ ગયા. તેમણે ખતાવેલી સરતો અંગ્રેજો જોમ જોમ સ્વીકારતા મયા તેમ તેમ તેઓ વધારે આકરી માગણી કરતા ગયા અને એક મુશ્કેલીનો નીવેડો આવે કે તરત તેઓ બીજી ઉભી કરતા. તેથી આખરે મેં સહેન-શાહને લખી ઈર્ષ્ટું કે એમની દાનત સલાહ કરવાની છેજ નહિ. માત્ર આપણા ઉપર બધી બાલુએથી ચઢાઈ કરી શકાય તેની તૈયારી કરી લેવા માટેજ તેઓ સલાહ કરવાનાં બાનાં ખતાવે છે.

નેપોલિયનની ઇચ્છા એવી હતી કે પોતે રાજ થયો તે વખતે ફ્રાન્સનો જોટલો વિસ્તાર હતો તેથી ઓછો નજ થવા દેવો; કેમકે બીજાં રાજ્યોને મુકાબલે તે નમણું

પડી જઈ ભવિષ્યમાં મારું જીવ. તે કહેતા કે ફ્રાન્સનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું તે વખતે જેવું હતું તેવું તો મારે મૂઢી જવું જોઈએ; અને જો સામે પક્ષ તેટલું પણ રહેવા દેવા નહિ ઇચ્છે તો મારે માટે તથ્ય રસ્તા છે—લડીને જીતવું; લડતાં લડતાં આનંદોર મૃત્યુ માગી લેવું અથવા જો પ્રાણની મરજી હોય તો રાજ્યાસન છોડી દેવું. અને રાજ્યાસનનો મોહ નથી અને સ્વમાનનો ભોગ આપીને તો હું તે કદી પણ નહિ ઇચ્છું.

ફ્રાન્સના આ વિપત્તિના વખતમાં કેટલાક અંતર્ધર્મી નિઃસ્વાર્થપરાયણતાનાં અને સ્વ-દેશપ્રેમનાં ભવ્ય દર્શનો પણ નજરે પડે છે. કાર્નો નામે એક મૂઢશ્ય જે તેના પ્રમાણિકપણામાટે જાણીતો હતો તેણે પોતાના પ્રજાસત્તાક રાજ્યતંત્રના સિદ્ધાંતોને વળગી રહી રાજની સેવા કરવા ના પાડી અને નેપોલિયન સાથે અમલદાર કરીને ચાલ્યો ગયો, અને અપ્રસિદ્ધપણે ગરીબાઈમાં દહાડા પસાર કરતો રહ્યો. નેપોલિયનને તેના ગુણની કદર હતી તેથી તેણે એક માયાળુ પત્ર સાથે કાર્નોને પૂરતું પેન્શન મોકલાવ્યું. ત્યાર પછી વર્ષોનાં વર્ષો વહી ગયાં. નેપોલિયન અને ફ્રાન્સ ઉપર વિપત્તિનાં વાદળ ઘેરાવા લાગ્યાં, અને તેના પક્ષમાં ઉભા રહેવું એ પણ જોખમભરેલું મનાતું હતું. તે વખતે સાંઠ વર્ષનો મૂઢ કાર્નો રાજ સાથેના અમલદાર જાણીએ મૂકીને સ્વદેશના રક્ષણમાટે સંજ્ઞ થઈ ગયો. નેપોલિયનને તેને એન્ટરવર્ષનો જવાબ કરવા મોકલ્યો અને તે કાર્ય તેણે અતિ ઉત્તમ રીતે જાળવી પોતાના અનેક ગુણોનું દર્શન કરાવ્યું.

નેપોલિયનના શત્રુઓએ તેને અગ્રિય કરવા માટે જૂઠી પત્રિકાઓ દેશમાં ખસે વહેંચી તે છતાં ફ્રાન્સના ધણા જિલ્લાના લોકો ઉપર તેની અમર થવ પામી ન હતી. તેઓ ઉલટબેર ધસતી માગણી કરવા લાગ્યા અને કોઈ પણ વખતે દુસ્મનો સાથે મુકાબલો કરવા તૈયાર થઈને આગામી રાહ જોતાં ઉભા. જોકેખિન પક્ષના આગેવાનોએ ઇચ્છા દર્શાવી કે જે અમારા વક્તાઓને બોલવાની, લેખકોને લખવાની, અને ગાનારાઓને રસ્તામાં શુદ્ધીતો ગાવાની રજા આપવામાં આવે તે રાજ્યવિપ્લવ વખતે અમે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે આ વખતે નીચલા વર્ગનાં લોકોનાં ઝંતુની સ્વભાવને અમે સારી પેઠે ઉત્કરી મૂકીએ. નેપોલિયનને તેમનું કહેવું સાંભળી લીધા પછી એક પગવાર વિચાર કર્યો અને દંઢતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “ના, તેમ નહિ બને. ખરેખરી લડાઈ લડીને હજી મારે માટે ઉત્તરવાનો સભવ જો ખરા, પણ ઝંતુની યુગંધાહીના સરદારોની પાસેથી તો હું સનામતીની જરાએ આશા રાખતો નથી. તેઓ અને રાજ્યાસન વચ્ચે, ઝંતુની મંડળો અને પ્રધાનમંડળો વચ્ચે કરો સંબંધ હોઈ શકે નહિ. મારી પાડતી યાય તો ભલે યાય પણ જે વિપ્લવમાંથી મેં મારા દેશને ઉગાર્યો તેમાં હું તેને ફૂંવા નહિ દઉં.”

સ્વીડનનો પદ્મવ્રજ યજ્ઞેલો રાજા ગુસ્ટાવસ જે નેપોલિયનને “પથ” કહેતા

હતો તે હવે તેના પક્ષમાં જોડાવા તૈયાર થયો. પ્રજાએ પદ્મજી કરેલો જીલમમાર રાજા, પ્રજાના ચૂંટેલા રાજાની મદદ માગે એ જોણું નવાઈ જેવું છે. નેપોલિયને તેની મૈત્રી સાંધી હોત તો તે તેના ચતુરોને જરૂર મુંચવી શકત; પણ તેણે આ તકને પણ ઉદારતાથી પડતી મૂકી. પ્રજાનો ચૂંટાએલો રાજા પ્રજાપીડને મદદ કરે તો તેની આખી કારકીર્દી ઉપર કલંક લાગી જાય.

ઉત્તર અને પૂર્વ તરફ જ્યારે ક્રાન્સ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી તે વખતે દક્ષિણ દિશાએથી વેલિંગ્ટન અંગ્રેજો, પોર્ટુગીઝો અને સ્પેન-વાસીઓનું જળવાન લરકર લઈ ક્રાન્સમાં દાખલ થઈ ચૂક્યો હતો. સ્પેનમાંથી તેણે ફ્રેન્ચ સૈન્યને મારીને ધોડેલી મૂક્યું હતું. સ્પેન તેમના હાથમાંથી ગયું કે તરતજ નેપોલિયને ત્યાંના રાજકુમાર ફર્ડિનાન્ડને છોડે કર્યો અને તેને સ્પેનની માદી લેવા મોકલ્યો. આ વિશ્વાસઘાતી રાજાએ તરતજ ઈંગ્લેંડ સાથે મિત્રતા જાહેર કરીને પોતાની કૃતજ્ઞતા પૂરવાર કરી આપી. કર્નલ નેપિયર પણ તેના રચેલા ઇતિહાસમાં એ શાહજહાને ધણોજ નીચ, કૃતઘની, કાવત્રાખોર અને જીલમમાર રાજકર્તા તરીકે વર્ણવે છે. નેપોલિયનનો બાઈ જોસેફ બોનાપાર્ટ જેને એકલા ઈંગ્લેંડ સિવાય યુરોપના તમામ રાજકર્તાઓએ સ્પેનના રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો હતો તેના હાથ નીચે જો એ દેશ થોડાંજ વર્ષ રહ્યો હોત તો અનેક પ્રકારની મુદર આંતર્યવસ્થાને લીધે દીપી નીકળત; પણ ઈંગ્લેંડે કરોડો રૂપિયા અને હજારો માણસોના પ્રાણની આહુતિ આપીને તેને એક બહા રાજકર્તાના હાથમાંથી હોડવીને ફર્ડિનાન્ડ જેવા અત્યાચારી રાજાને સ્વાધીન કરી દીધો ત્યારથી તેની પ્રગતિ અટકી ગઈ છે. બસો જોસેફ બોનાપાર્ટ નેપોલિયનની પડતી પછી મુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં આવી રહ્યો હતો. મેક્સિકોની પ્રજાએ તેને પોતાનો રાજા થવા વિનંતિ કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો-

“ મેં એ રાજ્યના સુકુટ પહેર્યો છે. મને ત્રીજો પહેરવાની ઇચ્છા નથી. હું જ્યારે સ્પેનનો રાજકર્તા હતો તે વખતે જેઓ મારી સત્તા સ્વીકારતા ન હતા, તેઓ આજે હું દેશનિકાલ થયેલો છું તે છતાં મને રાજ્યાસન આપવા આવે છે એ મને પરમ સતોષનું કારણ છે; પણ હું માનું છું કે રાજ્યાસન પદ્ધતિથી તમે મુખી નહિ ચાઓ. અમેરિકાને માટે પ્રજાતંત્રની ઉત્તમતાની અને દિનપ્રતિદિન ખાતરી થતી જાય છે. તેને ઈશ્વરનો અમૂલ્ય બક્ષિસ તરીકે જાણવી રાખજો. તમારી અંદર અંદરની ગેરવ્યવસ્થાનો જાતે નિકાલ લાવજો; અને વેલિંગ્ટન જેવી હાથકાતવાળા કોઈ સજ્જનને તમારા પોતામાંથી ચૂંટીને તેને પ્રમુખપદ આપજો. ”

આમ કરતાં કરતાં જાન્યુઆરી માસની આખર આવી. ક્રાન્સના શહેનશાહી પ્રજાતંત્રની પાયમાલી કરવા માટે દશ લાખ માણસોનું સૈન્ય ઉત્તર, પૂર્વ અને દક્ષિણમાં ચાલ્યું આવવા લાગ્યું. સૈન્યનો આવો વિશાળ સમુદાય જગતમાં ખીજો બાગ્યેજ

જેવામાં આવ્યો હતો. નેપોલિયને પાંચ લાખ સિપાઈ રશિયામાં, ત્રણ લાખ જર્મનીમાં, અને અઢી લાખ સ્પેનમાં 'ઝુમાવ્યા હતા' અને તેના એક લાખ સિપાઈ જર્મનીના કિલ્લાઓમાં કેદ પૂરાયા હતા. આથી કરીને ભારેમાં ભારે પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ નેપોલિયન બે લાખ કરતાં વધારે સિપાઈ એકઠા ન કરી શક્યો અને તેમાંથી હિપર કલ્લા તેવા ગંભીર સંતુષ્ટિને રોકવા માત્ર સીતેર હજાર સિપાઈઓ લખેને તે મેદાન પડ્યો.

પ્રકરણ ૫૧ મું-પારિસ શરણ થયું

તે ૧૭૧૪ ના જાન્યુઆરીની ૨૪ મા તારીખે નેપોલિયને પોતાના રાજ્યના મુખ્ય દરબારીઓનો મેળાવડો કર્યો. તેમની સમક્ષ એક ટુંકા મંત્રી અને હાથપાલક બાપ્તિસ્ટાસેન્ટ રાણી મેરિયા લૂઈસાનો રાજ્ય પ્રતિનિધિ તરીકે અભિષેક કરાવ્યો અને તેની પાસે રીતસરના સોગંદ લેવડાવ્યા. આ પ્રસંગનું તેણે બાપ્તિસ્ટાસેન્ટની આંખો બરાબ આવી હતી. અભિષેકક્રિયા પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી તેણે સૌની વિદાય લેતાં કહ્યું, “ગૃહસ્થો ! આપણે કદાચ ફરી મળીશું.”

ત્યાર પછી તેણે પોતાના તમામ ખાનગી પત્રો બાળી નાખ્યા, સ્ત્રીપુત્રને પ્રેમથી હેલ્થીવારનું આલિંગન દઈ લીધું અને બીજા દિવસે સવારના ત્રણ વાગે રાજ્ય મહેલ છોડી બાવરિયા તરફ ચાલ્યો ગયો. આ તેમનો આખરનો સમાગમ હતો. ફરીથી તે સ્ત્રીનું તેમજ પુત્રનું મોં જોવા પામ્યો નહિ.

મિત્રરાજાઓનાં સૈન્ય હવે દ્વારન નદી બાજુની અખાધ મતિથી આગળ ચડતાં હતાં. માર્ગમાં એ રાજાઓએ અતિશય ત્રાસદાયક જાહેરનામું પ્રગટ કર્યું કે જે કોઈ ક્રાન્સવાસી સત્ત્વ ધારણ કરીને પોતાના દેશનો બચાવ કરતો પકડાયે તો તેને ધાડપાકુની માફક ગોળાગારથી હાર કરવામાં આવશે અને જે કોઈ ગામ જરા પણ સામે થવા પ્રયત્ન કરશે તેને બાળીને તારાજ કરવામાં આવશે. લોકહાટ જેવા અગ્રેજને પણ કળૂલ કરવું પડે કે “આ જાહેરનામાવડે માણસજાતના અતિ પવિત્ર અને સનાતન હક્કોનું ખૂન કરવામાં આવ્યું હતું.”

નેપોલિયને ઘોડાગાદીમાં સો માર્શલની મુસાફરી કર્યા પછી તેણે બ્લુચરના રશિયન સિપાઈઓની ટુકડીઓને ત્રિજેરી નાખી, ત્યાંથી પચાસ માઇલ દક્ષિણે દ્રોય આગળ બ્લુચરનું મજબૂત સૈન્ય પડ્યું હતું તેથી તેને મારી કહાડવા નેપોલિયન જગલને માર્ગે ચઢીને બરફ અને વરસાદની ઝડીની વચ્ચે દોડી ગયો. કાદવમાં તોપો ધસડાય નહિ છતાં સિપાઈઓમાં અજાણ્ય જેવો હિત્સાહ વ્યાપી ગયો. માર્ગમાં ગામડાંના લોકો પણ ગ્રેમ અને આહાર દર્શાવવા ચૂકતા નહિ. તા. ૨૯ મીએ બપોરે

નેપોલિયને પોતાના વીશ હજાર સિપાઈઓ બ્લુચરના સાઠ હજારની સામે જોડવી દીધા. યુનુસૈન્ય બિયેનના કિલ્લા અને ટેકરીઓવડે સુરક્ષિત હતું. આજ ન્યામ્ને નેપોલિયન બાળપણમાં લખ્યો હતો. તે વખતનાં સ્મરણને તાજાં કરાવનાર પરિચિત સ્થળ તરફ તેની પગવાર નજર નાખી અને સિપાઈઓને તેમનાં બીનાં કપડાં સૂકવવાની પથ્થુ રજ ન આપતાં વગર વિલંબે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. સાંજ પડવા પહેલાં તો બ્લુચરને નાસવું પડ્યું. ત્યાંથી થોડા માઈલને અંતરે સ્વાર્જનબર્ગને પડાવ હતો તેની સાથે જોડાઈ જવા બ્લુચર નાહો.

બીજે દિવસે તેઓ બેઠે બેગા થયા અને બિયેનથી નવ માઈલને અંતરે ઘોઢાખ સિપાઈઓસહિત તેમણે નેપોલિયન ઉપર આક્રમણ કર્યું. નેપોલિયન ઘણી મુશ્કેલીએ ત્યાં આગળ માત્ર આળીસ હજાર સિપાઈઓ ભેગા કરી શક્યો. આજે દિવસ શૈર્ષ અને દંડતાસહિત આટલા મોટા સૈન્ય સામે ફ્રેન્ચ પોતાનો બચાવ કરતા ઉભા રહ્યા. સાંજ પડી ત્યારે અધારાનો લાલ લાખને નેપોલિયને પોતાના છ હજાર બહાદુર સિપાઈઓ ગુમાવી દોવેનો આશ્રય લીધો. રશિયા અને પ્રશિયાના નૃપતિઓ પાસેની ટેકરી ઉપરથી પોતાના હરિફની હાર જોઈને ખૂબ ખુશ થયા અને બ્લુચરે તે રાત્રિ દારૂના ઉપરાઉપરિ સીસા ચટામટાવવામાં આજી. નેપોલિયનની મુઠ્ઠા વણીને હવે પાર ન હતો. તેના સૈન્ય કરતાં અનેકમણાં સૈન્યો જૂદી જૂદી દિશાઓથી પારિસ તરફ ચાલ્યા આવતાં હતાં. નવી નવી વિપત્તિઓના સમાચાર પળે પળે તેને મળ્યાજ કરતા હતા. હજી તેના અને મિત્રરાજાઓ વચ્ચે વિદિ ચાલતી હતી. તેણે કોલેનકોર્ટને વાળખી સરતે સલાહ કરી નાખવા લખ્યું.

પથુ તેના યુનુસૈન્યે તે સલાહ કરવીજ ન હતી. તેમને તો લોકોના મન ઉપર ઝેટલીજ અસર પેદા કરવી હતી કે નેપોલિયન સલાહ કરવા રાજી નથી; ખાફી અમે તો રાજી છીએ. તેથી તેમણે એવો સરતો ખતાવી કે તે કબૂલ કરતાં નેપોલિયનને સ્વમાન ગુમાવવુંજ પડે તેમણે જણાવ્યું કે નેપોલિયન ગાદીએ બેઠો તે વખતે ક્રાન્સની જે સીમા હતી તેટલીજ રહેવા ફ્રાન્સનો પ્રદેશ તેણે છોડી દેવો. એમ કરતાં ક્રાન્સની ઈજ્જત જાય. તેનું જળ ધરે; કેમકે એજ અરસામાં પોલેન્ડને ફોલી ખાઈને રશિયા, જર્મની અને આસ્ટ્રિયા પુછ થયા હતા; અને ઈંગ્લેન્ડે મરાઠા અને ટીપુનાં રાજ્યો સ્વાહા કર્યાં હતાં; છતાં તેણે પુષ્કળ વિચાર કરી જોયો. વિપત્તિ તેના માથા ઉપર બરડાના હુંગરની પેઢે ધસી આવતી હતી તેના સરદારો પથુ સુલેહ કરવાનીજ સલાહ આપ્યા કરતા હતા. તેના લાઇ બેસેફે પથુ લખ્યું કે અથા જાંજોમાં સલાહ કરવામાં નામોશી નથી. ગાદીનો ત્યાગ કરીને તમે અનેક લક્ષોને અસહાય કરી મૂકશો. આખરે તેણે એ સરતો કબૂલ પથુ કરી અને સુલેહ કરવાની કોલેનકોર્ટને સત્તા આપી.

પણ સલાહ કરવાનો મિત્રરાગ્યોને લેવામાં પણ વિચાર ન હતો. તેમણે હવે એવી માગણી કરી કે રાજ્યમાં નિ પહેલાં ક્રાન્સની જે હજી દની તેટલીજ રહેવા દઈ વધારાનો પ્રદેશ તેણે છોડી દેવો. આ સરત તો નેપોલિયન કદી પણ ન સ્વીકારે એવી હતી. જે સ્થિતિમાં ક્રાન્સ તેના હાથમાં આવ્યું તેના કરતાં તેને તમજું બનાવી મૂકીને પોતે કંઈ રીતે પ્રગ્મની સામું જોઈ શકે? વળી ક્રાન્સની સીમા પાછી હોઈ એટલે આરિદ્રમાં અને પ્રચિયાની વધે. તેણે કહ્યું, " હું દલદોહી અને દિવ્યકારાનો પ્રમ મારા કપાળપર કદી પણ નહિજ લાગવા દઉં. " તેણે આ સરતનો ઈન્કાર કર્યો.

મિત્રરાગ્યોની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો. ક્રાન્સની સ્વતંત્રતામાંટે લડીને મરવા તૈયાર થએલા નાનકડા સૈન્યને ઘેરી લેવા તેમણે પોતાનાં વિચાળ સૈન્યો આગળ ચલાવ્યાં. નેપોલિયન સાંઠ માધ્ય પાછો લડીને તેમને ખાળવા નોગે આમળ થોભ્યો. સ્વાર્ઝનખર્ગે પાછું દ્રોમ છૂટી લીધું. ત્યાંથી સીધા પારિસ પહોંચી જવાની તેની ધારણા હતી.

સેન નદીથી ઉત્તરે પચાસ માઈલને અંતરે માર્ન નદીની ખીણ આવેલી છે. એટલે નદીઓ પારિસ નજીક ભેગી થાય છે. એ નદીની ખીણમાં ચક્રને ખૂબસૂર સીતેર હળ્લર સિપાઈઓ સાથે પારિસ તરફ આવતો હતો. તેને ખાળનાર કાઈજ હતું નહિ. નેપોલિયનની સંક્રામણ બચકર હતી. વેલિંગ્ટન દક્ષિણેથી અને બર્નાડો ઉત્તરેથી આક્રમ્માં આવતા હતા. ખૂબસૂર અને સ્વાર્ઝનખર્ગ પૂર્વ દિશાએ પારિસની નજીક આવી લાગ્યા હતા. ઈંગ્લેન્ડનો કોક્સે ક્રાન્સના એકએક અરસિન બંદર ઉપર ગોળા વર્ષાવતો હતો અને તેના વ્યાપારણ સત્તાનાથ કહાડી નાખતો હતો. નેપોલિયનના મંત્રીઓ, પણ માથે હાથ દઈ બેઠા. તેઓ એમજ કહેવા લાગ્યા કે દુરમનો જે માંગે તે આપીને પણ આ વખતે સલાહ કરી દો.

આવા અમાધારણ યુવવણના પ્રસંગમાં નેપોલિયને બતાવેલી દહતા ખરેખર ભવ્ય અને અઢોઢિક છે. તેમની આજીજનો તેણે શાંતિપૂર્વક જવામ આપ્યો કે.—

“ ના, ના, એમ નહિ બને. હમણાં સલાહનો વિચાર પણ તમને ન આવવો જોઈએ. હું હમણાંજ ખૂબસૂરને મારી કહાડું છું. તે પારિસના રસ્તાપર છે. કાલે કે પરમ દિવસે તેને જરૂર મારી કહાડીશ. એમાં મને કોઈ મળશે તો બધી ખાજ પલટાઈ જશે. પછી શું થાય છે તે જોઈશું. ”

તેણે અગાઉ ધણીવાર ખરેખરા પરજબ્યને પૂરેપૂરા વિજયના રૂપમાં પોતાના અદ્ભુત દાવપેચવડે ફેરવી નાખ્યો હતો. તેવો દાવતેણે આ વખતે પણ અજમાવ્યો. સ્વાર્ઝનખર્ગને ખાળવા માત્ર દશજ હળ્લર માણસો નોગે આગળ રહેવા દઈ તે ત્રીજ હળ્લર માણસો લઈને માર્ન નદીની ખીણ તરફ પવનવેગે દોડ્યો. ૧૦ મી ફેબ્રુઆરી-એ સવારના પહોરમાંજ વાવાઝોડના ઝપાટાની માફક કેન્દ્ર સિપાઈઓ નારતો ખાતા

રશિયનો ઉપર તૂટી પડ્યા. થોડીવારમાં તેમનો મધ્યભાગ તૂટ્યો અને તેમની બેઠ પાળોને વારાફરતી વિખેરી નાખી નેપોલિયને એક રમતની માફક એ આખા સૈન્યની ધૂળધાણી કરી નાખી; પણ તેની પાસે અનામત લશ્કર નહિ હોવાથી શત્રુની પૂંક પકડાઈ નહિ. બીજો દિવસે ખૂબ્યાર પોતાના નાસતા લશ્કરમાંથી સાઠ હજાર માણસો એકઠાં કરીને પાછો બીજવાર લઢવા આવ્યો; પણ તેને બીજવાર પણ સખત હાર મળી. આ વિજયથી ફ્રેન્ચોમાં નવું જોર આવ્યું અને નેપોલિયનને પણ યુદ્ધ કે વખતે બગડી ગયેલી માણસો પાછી પધરી પધરી ગય.

નેપોલિયન જ્યારે આ રીતે પોતાના ઉપર આવી પડેલાં વિપત્તિનાં વાદળ વિખેરતો હતો તે વખતે ટ્રોય નગરના કેટલાક વફાદાર રાજાઓ ઝાર અલેક્ઝાન્ડરને વિનવવા ગયા અને પ્રાર્થના કરી કે વગર વિદ્યો છુર્બોન વંશી રાજના હક્કદાર વંશજને ફ્રાન્સના રાજા તરીકે જાહેર કરવા કૃપા કરે. એજ ગૃહસ્થાને નેપોલિયને દેશવટામાંથી છોડ્યા હતા અને જેમને એકવાર ખાવાના પણ સાંસા પડતા હતા તેમને તેમની અતલી જમીનો પાછી આપી આપાદ કર્યા હતા. એ ઉપકારનો તેઓ આજે આવો બદલો વાળતા હતા. ઝારે તેમને ઝાડું આપ્યું અને કહ્યું કે તમને હું ફતેહ મંજુ છું પણ લડાઈના મામલા એવા છે કે આજે શત્રુને કાલે હારી જાય અને તમારા જેવા સુપાત્ર માણસો નાહક માર્યા જાય.

દશ દહાડામાં નેપોલિયન પાંચ લડાઈઓ જીત્યો તોપણ હજુ શત્રુસૈન્યનો જીવાળ પારિસ તરફ આવ્યોજ જતો હતો. તેની આ વખતની શક્તિ અને ચપળતા જોતા અગાઉના મહાન સેનાપતિઓ ઝાંખા પડી જાય છે. ખૂબ્યારને મારી હઠાવી પાછો તે ઝડપથી સેનની ખીણ તરફ વળ્યો અને એક દિવસમાં ત્રોય માંદગની કુચ કરી પારિસથી સાઠ માંદગને અંતરે શત્રુને ખાજના માટે બહાદુરીથી ઉભો રહ્યો. બપોર સુદ શરૂ થયું. આરિદ્ર્યાની તોપોએ કેરવર્તાઓ કોઈ ફ્રેન્ચ તોપથી મરાનો તો નેપોલિયન અને તેની તોપ ફેડવા લાગતો. જાળાના વર્ષાથી સિપાઈઓ સંખ્યાપદ પડાપડ ઉડી જતા હતા; છતાં એ અગ્નિની રમઝટમાં નેપોલિયન ચાતિપૂર્વક ઉભો રહ્યો હતો, અને પોતાનાં માણસોને કહેતો કે “ ગભરાશો નહિ; મારો પ્રાણ લેનાર જોજો હજી લડાયો નથી.” સંજ પડતાંની સાથે લડાઈ પૂરી થઈ અને અહિં પણ નેપોલિયન નિર્વિવાદપણે જીત્યો.

આ રીતે ઉપરાઉપરિ માર પડવાથી મિત્રરાજાઓ ગભરાયા અને તેમનું તમામ સૈન્ય જીવ લઈને નાસવા લાગ્યું. નેપોલિયને કમાલ કરી. અને તેટલી મોટી સખ્યાથી પણ તે ગાંજ્યો ગયો નહિ. રાત્રિયા, પ્રતિયા અને આરિદ્ર્યાના રાજાઓ લમણે લાય હાં વિચા વા લાખ્યા કે હવે શરફરને શો નુકસ આપવો ? નેપોલિયન અગીય હજાર સિપાઈઓ લઈને શત્રુના એક લાખ માણસોને મારતો, વિખેરતો આવ્યો જતો હતો.

તેણે રાજધાનીનો આખા હ ખચાવ કરી નાખ્યો; પણ તેના વિજય મે તેવા આશ્ચર્યજનક અને ચમત્કારક હતા તોપણ તેમનાથી તેના વિનાશનો દિવસ બહુ તો થોડો પાછો હતો. જેની પાસે દસ લાખ સિપાઈઓ હાજર છે અને બીજા દસ લાખ અનામત છે તેમને બે લાખ સિપાઈઓ હારવાથી ઝાંઝું ડરવા જેવું ન હતું.

આવા કટોકટીના વખતમાં તે પ્રાણપ્રિય નેસેફાઈનને બૂલ્યો ન હતો અને તેને પત્ની મોકલ્યો હતો. એકવાર લડાઈની દિશ્યાલ કરતાં તે તેના ઘર નજીક આવી પહોંચ્યો એટલે લશ્કરથી છૂટી પડીને તેને મળી આવ્યો. આ તેમનો છેલ્લો મેળાપ હતો. એક પ્રસંગે ક્ષિયેન આમળ બચકર લડાઈ છૂટ્યા પછી તેણે ઉતાવળે અસરે ચિટ્ટી લખી નેસેફાઈનને મોકલાવી હતી. તેના છેલ્લા શબ્દો નીચે મુજબ હતા:—

“ મેં લખી લડાઈઓમાં મરણને શોધ્યું છે. મને હવે તેનો ડર રહ્યો નથી. મને તો તે આશીર્વાદપ્રદ લાગે છે. માત્ર એકવાર નેસેફાઈનને મળી લઉં એટલી ઇચ્છા થયા કરે છે. ”

પોતાની પાસે મોટાં મોટાં સૈન્યો છતાં મિત્ર રાજ્યો નેપોલિયનના અઘોરિક શુદ્ધિ-પ્રભાવથી ડરીને વધારે સારી તૈયારી થઈ રહેતા સુધી વખત મેળવી લેવા સલાહ કરવાના ફરી પાછા બહાનાં બતાવવા લાગ્યા. આસ્ટ્રિયન સરદારો તો જર્મનીસુધી પાછા હકી જવાની સલાહ આપવા લાગ્યા. નેપોલિયનને ભોળવવા તેના સસરા આસ્ટ્રિયાના રાજ્યે પત્ર લખ્યો. તેમાં તેનાં શીર્ષ અને યુદ્ધકૌશલનાં ખૂબ વખાણ કર્યાં. નેપોલિયને તેમની માગણી સ્વીકારી યુદ્ધવિરામ જાહેર કર્યો.

ત્યાંથી તે દોડ્ય ગયો. લોકો તેનો સત્કાર કરવા રસ્તામાં ટોળાખંધ ઉભા હતા. તેના હાથને ચુંબન કરવા, તેના ધોડાનો સ્પર્શ કરવા લોકોમાં પડાપડી થતી હતી. નગરમાં દાખલ થતામાજ તેણે પેલા અતિ રાજબક્ષ મુદરચોને પકડી મંગાવ્યા અને એવા દેશદોષીઓ ઉપર દાખલો બેસાડવા માટે નેમને ફરિયાનો લોકો લટકાવી દીધા.

એક બાળુએ ન્યારે સુલેહના કોશકરાર ઉપર ચર્ચા આલતી હતી તે વખતે રશિયા, પ્રશિયા અને આસ્ટ્રિયાના રાજ્યો તથા અંગ્રેજ એલબીઓ નવેસરથી લડવાનો ઘાટ ધકતા હતા. અંગ્રેજ પ્રધાનો સાફ કહેતા કે ક્રાન્સ તેના રાજ્યોને નહિ સ્વીકારે ત્યાંસુધી સુલેહની આચાજ ફેકટ છે. આમ વારંવાર દલા છતાં સુલેહ નહિ કરવાનો દોષ તેઓ નેપોલિયન ઉપર મૂકતા હતા. તેમના કૃત્યથી તેઓ પોતે પણ મનમાં ચરમાતા હતા અને તેથી ક્રાન્સ ઉપર ચલાઈ કરવાનો ખરો હેતુ તેમનાથી જાહેર કરાતો નહિ. તેમણે પોતાના મૈત્ર્યના બળથી લુર્મેન વંશી અદારમા લુઇને ગાદીએ બેસાડ્યા પછી પણ તેઓ બેધડક એમજ કહેતા કે ક્રાન્સની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારવાનો અમને લેશમાત્ર પણ વિચાર નથી. એ પછી થોડીજ મુદતમાં કંટાળેલી પ્રજાએ પાછો તેને હાંકી મૂક્યો કે તરતજ પાછા બધા રાજ્યો ભેગા થઈ ને. ૪૧

ગયા અને ફ્રાન્સના પુત્રોને મારી, છુંદી, કચરી એના એ રાખને માદીએ બેમાડ્યો ત્યારેજ જખા ! સ્વતંત્રતાનું ઉપાસક ઈશ્વંડ આ પાપયજ્ઞમાં બહાને પાટવે બેઠું. પન્ચીશ વર્ષ સુધી આખા યુરોપને લોહીથી ખરડી નાખ્યો અને જેણે યુરોપના સંયુક્ત રાજ્યોની સામે એકલે હાથે વીશ વર્ષ સુધી પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું તેની બહાદુરી અને સ્વદેશપ્રીતિને ન્યાય આપવાને બદલે ઉદઘા તેના ઉપર અનેક ભૂત આક્ષેપો મૂક્યા, પણ હવે એ જમાનો વીતી ગયો છે. હવે પ્રભાએ ભૂત-કાળના ઇતિહાસની તુનના કરવામાં પોતાનો હક્ક સ્થાપિત કર્યો છે. આપખુદ રાજ-ઓએ કરેલો અન્યાય તેઓ જરૂર ધોઈ નાખશે; એટલુજ નહિ પણ ધોઈ નાખ્યો છે. ફરેક દેશની પ્રજાના અંતઃકરણમાં નેપોલિયનને તેને લાયકનું સન્માન મળી ચૂક્યું છે.

મિત્રરાજ્યોએ નેપોલિયનને શુભવશમાં નાખવા પોતાના સૈન્યોના બે ભાગ કરી નાખ્યા. એક ભાગને લઈ બ્લુચર માર્ન નદીની ખીણમાં યદ્ય પારિસ તરફ ઝડપથી નીચ અને બીજો ભાગ લઈ સ્વાર્ઝનમર્ગે સેનની ખીણમાં ચાલ્યા આવ્યું, એવી યોજના ઘડી. સ્વાર્ઝનમર્ગને ખાળવા દૂંચ અમગ દશ હજાર સિપાહીઓ રહેવા હઈ ત્રીશ હજાર માણસોસહિત નેપોલિયન બ્લુચર તરફ દોડ્યો. વારંવાર માર ખાઈને હુમલો ખાઈ ગએલા પ્રશિયનો નાશ. હજી નેપોલિયનના નામનો એટલો ડરપ હતો કે એક લાખ માણસો તેના ત્રીશ હજાર યાકયાં પાકયાં માણસો આગળ ઉભાં પણ ન રહ્યાં.

બ્લુચર માર્ન જોળાંને નાડો અને જતા જતાં નદીનાળાંપરના પૂલ ભાંગતો ગયો. નેપોલિયને નવા પૂલ મધ્યથી તેની પૂઠ લીધી; અને અગ્રમ ચાલાકીમરેલી દિલચાલવડે તેને એવો અકળાવી નાખ્યો કે તેણે અચાવની આશા છોડી, એટલામાં ઉતરેથી બળવાન લશ્કર લઈને બનારો આવી પહોંચ્યો. તેમના એક લાખની સામે નેપોલિયને પચીસ હજાર ગેાળા. તેનું આક્રમણ એવું જબ્બર હતું કે યંત્રના તોપખાનાનો પ્રચંડ માર છતાં તેણે દુસ્મનોને ગલરાખ્યા; પણ આટલી મોટી સંખ્યા સામે એકલી દિમત કામ ન આવી, તોપણ યંત્રોએ ટકી રહેવા ઉપરતિ વધારે કરી ન શક્યા. અંધારૂ થતાં ફ્રીન્સનો નેપોલિયને આશ્રય લીધો. યંત્રથી તેની પૂઠ ન લેવાય.

સ્વાર્ઝનમર્ગે નેપોલિયનને બ્લુચરની પાછળ પડેલો જોષ સેનની ખીણમાં યદ્યને પારિસ તરફ બે લાખ માણસો લઈને આવવા માંડ્યું. દક્ષિણેથી ઝપાટામથ વગર અટકાવે વેલિંગ્ટન આવ્યો આવતો હતો. જુર્મોન વંશીય રાજકુમારે બળવાનો ઝુડો ફરકાવી રહ્યા હતા. એક બીલું સૈન્ય આફ્રિકાના પાટ જોળાંને ફ્રાન્સમાં દાખલ થઈ ચૂક્યું હતું. નેપોલિયન જ્યાં જ્યાં નજર નાખતો ત્યાં ત્યાં તેને યંત્રસૈન્યનો સમુદાય નજરે પડતો હતો. દેશની સ્થિતિના સમાચાર પણ તેને મુશ્કેલીથી પહોંચતા હતા. ધણી વારે તો તેને અટકળથીજ કામ લેવું પડ્યું. સેનાપતિઓ દત્તચ યદ્ય

ગયા હતા. ફ્રાન્સ બેમાફળું બની ગયું હતું.

આવે અણીને વખતે ધૈર્ય નહિ જોતાં નેપોલિયને સ્વાર્જનખર્ચના સૈન્યના પાછલા ભાગ ઉપર આક્રમણ કરી તેનો જર્મની સાથેનો સંઘર્ષ તોડી નાખવાનો બહાદુરી ભરેલો નિશ્ચય કર્યો. માર્નની ખીણમાંથી પવનવેગે સેનની ખીણમાં તે દાખલ થઈ ગયો અને પોતાના સૈન્યની પાછળ નેપોલિયનની તોપોના ધડાકા સાંભળીને સ્વાર્જન-ખર્ચ ગભરાઈ ગયો. તેઓ ગુચવાયા અને નાકા. રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાના રાજ્યોએ પારિસને બદલે હાઇન તરફ ઘોડા દોડવી મૂક્યા. સ્વાર્જનખર્ચનું નાસતું લશ્કર નેપોલિયનના સૈન્ય સાથે અકસ્માત રીતે અથડાઈ પડ્યું. તરતજ ખૂનખાર યુદ્ધ શરૂ થયું.

નેપોલિયન હવે કાંઈ પણ મુકરર યોજના વગર જીતવું કે મરવું એવો કરાવ કરીને ફાવે તેમ લડતો હતો. તેણે લોદી અને રિવોલ્વીના જર્મમાં બતાવેલા ચમત્કારો કરી તાજ કરી બતાવ્યા. હાઇનની ખરી રમઝટ વખતે એકાએક જ હજાર રશિયન સિપાઈઓની ઢુઢી શિથિલ થઈને ફ્રેન્ચ હારને વિખેરી ઝડપી ચીસો પાડતી ધસી આવી. આ અણુધારી આક્રમણે નેપોલિયનની તીક્ષ્ણ આંખે દૂરથી જોઈ લીધી. તરતજ ઘોડે ધોડે તે ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. લશ્કરમાં નાસનાસ અને ભારે ગેરવ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી. નેપોલિયન તેમના ટોળામાં દાખલ થઈ ગયો અને ઘોડાના પેનડાંપર ઉભો થઈ યુદ્ધના કોલાહલમાં પણ સંભળાય એવા તીણા અવાજે કહ્યું, “ સિપાઈઓ ! પાછા આવો ! હું ઉભો છું અને તમે નાસી જશો ? સજડામજડી ગોંડવાઈ ગયો અને આલો આગળ ! ”

તેનો બળીતો અને અતિશય વહાલો અવાજ સાંભળી સિપાઈઓ પાછા ફર્યા અને તરતજ હારખંધ ગોડવાઈ ગયા. નેપોલિયન કાચમાં તલવાર લઈ તેમની આગળ ચાલવા લાગ્યો અને “ શહેનશાહ ધણુ જીવે ” ના પોકાર કરતા એક હજાર ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ જ હજાર રશિયનોપર તૂટી પડ્યા અને તેમને મારી હઠાવ્યા; પણ દરેક કલાકે યતુસૈન્યની સંખ્યામાં વધારોજ થયા કરતો હતો. રાત્રિએ આ લશ્કર ઘસી ઉપર અધકાર ફેલાયો ત્યારે નિર્જળ બની ગયેલી ફ્રેન્ચ સેનાએ એક ગામ-ડાનો આશ્રય લીધો. હાઇન તરફ કુચ કરવાની નેપોલિયનની અતિ સાહસિક યોજનાથી મિત્રરાજ્યો એટલા બધા ડરી ગયા કે તેમણે માર્ન નદીપર આવેલા શેલોં ગામ આગળ પોતાના તમામ સૈન્ય એકત્ર કરવાનો વિચાર કર્યો. બહુચર અને બનીડો પણ પાછા ફરીને ત્યાં આવ્યા.

ખીજવાર તેમણે પોતાના સેનાપતિઓની સભા બોલાવી. તેમને નેપોલિયનનો ખેટલો તોડર લાગી ગયો હતો કે ધણુએ હાઇન સુધી પાછા ફરી જવાનો આશ્રય ર્યો; કેમકે નહિ તો નેપોલિયન સીધો જર્મનીમાં ધુસી જઈ પોતાના ત્યાં આગળ

ધેરાયલા લશ્કરને છોડ્યે અને નવા જુની કરી નાખે કેટલાકે ગમે તેમ ચાલે તો પણ મીઠા પારિસ તરફ જવું એવી સલાહ આપી. તેમની જાવણી નેપોલિયનથી ત્રીસ માઇલ ઉત્તરે હતી. માર્ચની ૨૫ મી તારીખે તેમણે માર્ન નદીની ખીણમાં યદ્યને પોતાના એકત્ર કરેલા સૈન્યને પારિસ તરફ બારતીના પૂરની માફક છોડી મૂક્યાં નેપોલિયન પારિસથી ખસે માર્ન દૂર હતો તેણે સેનની ખીણમાં યદ્યને ખમણી ઝડપથી કુચ કરી શત્રુઓની સાથેજ પારિસ પહોંચી જઈ પગરની દિવાન આગળજે છેલ્લું યુદ્ધ ખેનવાનો નિશ્ચય કરી ચાલવા માંડ્યું. સૈન્યને કુચ કરવાનો હુકમ આપી તેણે પોતાની ઓરડીના બારણા ખુલ્લું કરી નકશા તપાસવા માંડ્યા.

‘ગેનેરોટ’ કહે છે કે “ આ ખીણ બચાનક રાત્રિ પસાર થઈ એક શબ્દ પણ કોઈથી તેની સાથે બોનાતો નહિ તેની દુખથી રૂધાણ ગએની છાતીમાંથી ઉડા નિશ્વાસ નીકળી જતા હતા તેની શ્વાસ લેવાની શક્તિ પણ આવી ગઈ હોય એમ દેખાતું હતું બધા બચવાન ! તેને કેટલું દુઃખ થતું હતું ! ”

પારિસના રક્ષણનો બાર જોસેફ બોનાપાર્ટને માથે હતો તેના તરફ નેપોલિયને સ્વાર ઉપર સ્વાર દોડાવ્યા અને તેને લશ્કાજ આગ્રહમાં શત્રુઓમાં લખ્યું કે પ્રજાને ભયુત કરજો અને કંઈ ન બને તો મારા આવતાસુધી વિદ્રાથીઓને હથીઆર આપીને પણ ટકી રહેજો. તેણે ખાત્રી આપી કે જો તમે માત્ર બેજ દિવસ ટકી રહેશો તો હું આવી પહોંચીશ અને તેમને વાળજી શરૂતોએ છુટેલ કરવાની ફરજ પાડીશ મારા હેઠલેને વીલો મૂકતા નહિ. તે ફ્રાન્સના દુશ્મનોના હાથમાં પકડાઈ નય તે કરતાં તે સેનમાં ડૂબી મરે એ અને ગમે

નેપોલિયન તેના દુશ્મનો કરતા પારિસથી ચાર મજલ વધારે દૂર હતો. બેક પક્ષના લશ્કરની કુચને દેખાવ અદ્વિતીય હતો. એક બાજુએ માર્નની ખીણમાંથી ત્રણ લાખનું શત્રુસૈન્ય પારિસ તરફ ધસ્યું આવતું હતું ખીણ બાજુએથી નેપોલિયન તેના ચાકેલા ધવાએલા, લોહી નીગળતા ત્રીસ હજાર સિપાઈઓને લઈને સેનની ખીણમાં યદ્યને દોડ્યો આવતો હતો શિયાળાનું મરફ હવે એમજનું હોવાથી રસ્તા કદરથી બરાબ ગયા હતા અને બારે તોપોના ગોળને લીધે તેમાં ઉડા ઉડા ચીંટા પડી ગયા હતા. છતાં ફ્રેન્ચ સૈનિકો તેમની સાથે સાથેજ નેપોલિયનના ચાલને જોઈ એટલા ઉત્સાહમાં આવી ગયા હતા કે પોતાના બારે અશ્વમાનને કેવી દષ્ટને તેઓ રેળના પચાસ માઇલની ઝડપથી કુચ કરતા હતા નેપોલિયનની લડાયુગલ ઉત્તરતા આવા વિપત્તિના સમયમાં પણ સતેજ હતી તેણે પોતાનો યુગમ ઉપાડની વખતે લાયલ અને માર્ન સિપાઈઓની સાગરમાટે ખાતજી નિલકમાંથી ત્રિશ્શમળને ને હજાર ફ્રાન્ક બેટ કર્યા રહ મી તારીખે મધ્ય રાત્રિએ નૈન્ય પાડુ તોપ આપી પડોંચુ સવાર પડતા પહેલા ત્યાંથી આગળ કુચ કર મધ્ય નેપોલિયન તેના રથોડા

સાથે સૌથી આગળ આવતો હતો. પંદરેક માર્શલ ચાલ્યા પછી તેના મનની અધો-
રાષ એટલી વધી પડી કે નશીનળેગે મળી ગએલી એક માટીમાં બેસીને તે સેન્સ
ગયો. ત્યાંના આગેવાનોને પાછળ આવતા ઘસકરને માટે જમવાનું તૈયાર કરવાની
આજ્ઞા આપીને તે અધારી રાતે ઘોડેસ્વાર થઈ ફ્રાન્કેન્બર્ગ તરફ ચાલતો ગયો.

બરાબર આજ વખતે પારિસમાં ભયાનક ઘટના થઈ રહી હતી. ઇન્ટુસેન-
તોપનો ગોળો પહોંચે એટલે અંતરે આવી પહોંચું હતું. જનરલ મોર્ટિયર અને
માર્મેન્ટે મરણીયા થઈને બચાર કર્યો પણ વ્યર્થ ગયો. તેમનો દારૂગોળો ખૂટી
પડ્યો; ઇન્ટુના ભયંકર આક્રમણથી તેમનાં સૈન્ય છિન્નહિન્ન થઈ ગયાં. ઇન્ટુસેનને
તેમને મારી હાવી પારિસની શેરીઓમાં ફેંકી દીધા. બદાદર માર્મે દાયમાં ભાગલી
તલવાર લઈ ઇન્ટુની સાથે તક્ત તક્તે માટે યોગી યોગીને લડતો હતો. તેની ટોપી અને
કપડાંમાં બુંદુકની ગોળાઓથી કાણાં પડી ગયાં હતાં. ધમાકો અને દારૂની બૂધી ઉ-
ડવાથી તેનો ચહેરો કાળો મેશ થઈ ગયો હતો. આઠ હજાર પાયદળ અને આઠ
હજાર સ્વારવડે તેણે માર કલાકમુધી પંચાવન હમર 'માથુસેના ઇન્ટુસેનને ખાળી
રાખ્યું. શહેનશાહખાનુ, શ'હનદો અને મુખ્ય અધિકારીઓને તેણે દર બ્લોક
મામમાં નસાડી મૂક્યાં.

ત્રણ વરસનો કુમળો ખૂબસુરત શાહનદો મહેલ છોડતાં ખૂમ રડ્યો. પહેલાં તો
નહિ જવાની છંદ લઈ બેઠો. તેનામાં તેના બાપનો લુસ્સો હતો. તે મુસ્સાથી લાલચોળ
થતો બોલ્યો. "એ લુચ્ચાઓ મારા બાપાછને તજ દેવા બેઠા છે. હું તો અહિંજ રહીના.
બાપાછની ગેરહાજરીમાં હું રાજ છું."

મિત્રરાજાઓની તોપો પારિસની આસપાસની ટેકરીઓ ઉપર ગોઠવાઈ ગઈ
હતી અને શેરીઓમાં ગોળા ધડાધડ વરસતા હતા. જોસેફ અચવાની આશા છોડી અને
નિરપરાધી નગરવાસીઓના જન બચાવવા તેણે ચોવીસ કલાકની મહેતલ માગી.
તેજ વખતે માર્શલ માર્મે હતાશ થઈને ખૂબસરને એવીજ મતલમનો પેગામ મોક-
લવા મથતો હતો. તોપોના મુખમાંથી વરસતા અગ્નિની અગ્નિસ ધારાથી સાત સાત
રાજદતો હણાયા ત્યારે ખૂબસરને એ પેગામ પહોંચી ચક્ર્યો. દરમ્યાન માર્મે નગર
તરફ પાછો હડતો હતો. તેનો એક હાથ ધાયલ ગયો હતો અને બીજો બુંદુકની ગોળાથી
ફાટી તૂટી નકામો બની ગયો હતો.

દરમ્યાન નેપોલિયન મારતેથોડે અધારી રાતે પારિસ તરફ દોડ્યો આવતો હતો.
માર્ગમાં તેને કોઈ મળતું નહિ. બધે શૂન્યકાર હતો. દરનું સ્થિતિજ ઇન્ટુસેનના
તાપણાંથી ઝળહળી રહ્યું હતું. રાત્રિના પારના ટકારા વાગતા હતાં તે વખતે નેપો-
લિયન લાફર નામે ગામડામાં દાખલ થયો. ત્યાં આગળ તેને ફ્રાન્કેન્બર્ગ તરફ જતા
,૩૨૪ જવામા સિપાઈઓ મળ્યા.

નેપોલિયને પૂછ્યું, “આમ કેમ ? તમે પારિસ તરફ કેમ જતા નથી ?”
જનરલ બેલિયાર્ડે અધારમાં ચહેનચાહનો પરિચિત અવાજ ઓળખ્યો. તેણે
કહ્યું, “પારિસ શરણુ થયું છે. કાલે સૂર્યોદય પછી બે કલાકે શત્રુઓ નગરમાં પેસશે.
આ સિપાઈઓ મારો અને મોર્ટિયરના વિખરાયલા સૈન્યના અવસિષ્ટ માણસો છે. તેઓ
આપના સૈન્યમાં સામેલ થવા ફ્રાન્સ-જોડે તરફ જાય છે.”

આ સમાચારથી નેપોલિયનના ઉપર વજ્રપાત થયો. એક પળવારસુધી સંપૂર્ણ
ચૂપકી ફેલાઈ. સંતાપથી નીપજેલા ડંડા પરસેવાના ટીપાં તેના કપાળ ઉપર તરી
આયાં. પછી તે હિતાવળે પગલે આમતેમ ખૂન આંટા મારવા લાગ્યો; અને જાણે
પોતાનેજ પૂછતો હોય તેમ સામા માણસના ઉત્તરને માટે જાણે થોભ્યા વગર ઉપરા-
ઉપરિ સવાલ પૂછવા માંડ્યા—

“મારી બી ક્યા છે ? મારો છોકરો ક્યા છે ? લશ્કરનું શું થયું ? પારિસના
પ્રજાકીય રક્ષકો જોઓ એકેએક માણસ મરતાસુધી નગરની દિવાલ આમગ લદવાના
હતા તે ક્યાં ગયા ?”

એક પળવાર થોભ્યા પછી અધીરા અવાજ અને ભાવસહિત તે બોલ્યો,—
“હજી આખી રાત મારી છે. શત્રુઓ તો સવારેજ પેસવાના છે. ગાડી લાવો !
ગાડી ! અબઘડી દોડી જપ્તએ. બ્લૂયર અને સ્વાર્જનખર્ગના પહેલાં આપણે પહોંચી
જપ્તએ. બેલિયાર્ડ ઘોડે સ્વારની ટુકડી સાથે મારી પાછળ આવે. આપણે પારિસની
શેરીએ શેરીએ લડીશું. મારી હાજરીથી, મારા નામથી, મારા સિપાઈઓની બહાદુરીથી
પારિસ જીતી ઉઠશે. એટલામાં પાછળ આવતું લશ્કર પણ આવી પહોંચશે. શત્રુના
પાછલા ભાગ ઉપર તે વૃદ્ધી પડશે. ચાલો ! ચાલો ! હજી પાંચમાલીને છેલ્લે પગથીએ
પણ ફેરવે અને અવકાશ છે.”

બેલિયાર્ડે પછી ક્યાં શરતે પારિસ શરણુ થયું છે તેની વિગત કહી. વળી નેપો-
લિયન પળવાર થોભ્યો અને બોલ્યો—

“શત્રુને રાજધાની સોંપી દીધી ! કેવા ખામશ ! જોસેફ પણ નાસી ગયો !
મારો સગો ભાઈ ! તેઓ તાબે થયા ! તેમના બધુને, તેમના દેહને, તેમના રાજ્યને
ફસાવ્યો ! યૂરોપ આમળ ક્રાન્સની આજર લૂંટાવી ! આઠ લાખની વસ્તીવાળું
સહેર બંદુકોનો એક પણ ખાર કર્યા વગર સોંપી દીધું ! આ ભયંકર ખામત છે.
તોપખાતું ક્યાં બળી ગયું ? તેમની પાસે બસે તોપો અને એક મહિનો ચાલે તેટલો
દારૂઓ છે. હું નથી હોતો ત્યારે એ બાબુચકો છત્તરડા વાળી મૂકે છે.”

શેડીવારમાં એક પછી એક એમ ઘણા લશ્કરી અમલદારો ત્યાં ભેગા થઈ ગયા.
હવે નેપોલિયન ઈર્ષિક સાંત પણ થયો હતો એટલે તેમને પૂછીને આશ્વત્તી સળગી વિગતથી
વાકેફ થઈ ગયો. પછી ફ્રાન્સનકોર્ટને બાબુએ લઈ જઈ કહ્યું, “એકદમ મારને ઘોડે

એ રાજાઓની છાવણીમાં જા અને મારી સમતિ વગર, મારી વિરુદ્ધ જે તદનામા ઉપર સહી થાય છે તે અટકાવવાનો હજી વખત છે. તને હું કુલ સત્તા આપું છું. એક પણ પશુ યુમાવીશ નહિ. હું તારી અહિંજ રાહ જોઉં છું.

ડૉલેનકૉર્ટ ગયો પણ પહેરેગીરેએ તેનું નામકામ આપના છતાં તેને અંદર જવા ન દીધો. જે કલાકમાં તે પાછો આવ્યો. વળી તેમણે થોડીવાર મક્કલત કરી પત્ની નેપોલિયને અત્યંત દુઃખપૂર્વક તેને કહ્યું, "તું ફરી જા અને જાર અલેક્ઝાન્ડરને મળ. તને કુલ સત્તા છે. મને તારામાંજ હવે આશા છે.

આ ખતાવ ખન્યા પછી ઘણે વર્ષે ડૉલેનકૉર્ટ એ વિશે વાત કરતાં કહે છે કે "માફ માથું તપી જાય છે, મને તાવ ચડી આવે છે. હું સો વર્ષ જીવીશ તોપણ એ ખતાવ તો કદી નહિ વિસરાય. મારા સંસ્મરણો અતિ ભયાનક છે. માફ શરીર તેનાથી ખવાઇ જાય છે. આટલા આટલા સંતાપ પછી કબરની શાંતિ મધુર લાગ્યા વગર રહેજ નહિ."

રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પૂરો થવા આવ્યો હતો. ડૉલેનકૉર્ટ પાછો ખીજા ઘોડા પર પારિસને રસ્તે દોડી ગયો. નેપોલિયન સ્વાર થયો અને અત્યંત શોકમગ્ન સ્થિતિમાં ફ્રાન્સ-બોનો રસ્તો લીધો. તેના ચાકેલા, નિરાશ થયેલા, તથા દુઃખથી લેવાઇ ગયેલા સિપાઇઓ અને સરદારો તેની પાછળ પાછળ આલ્યા. સવારના ચાર વાગે તેઓ ક્રાન્સના પ્રાચીન રાજાઓના મહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા પોતાની પડતી ઘર્ષ ચૂકી છે તે જાણી રાજમાત્રવનું સ્મરણ કરાવનાર કોઇ પણ સ્ત્રીજથી તે મનથી આગો આગો રહેતો હતો. ફ્રાન્સ-બોનોના રાજમહેલનાં ભવ્ય દિવાનખાનાં, જે તેની કીર્તિથી હજી શોભી રહ્યાં છે અને દેશે દેશના પ્રવાસીઓને હજી આટલે વર્ષે પણ આકર્ષે છે. તેમાં દાખલ ન થતાં તેણે એક સામાન્ય પ્રજાજનની માફક કિલ્લાના ખુણામાં એક નાનો એકાંત ઓરડો પોતાને માટે પસંદ કર્યો. અહિં તે એક પલગપર સૂતો. તેનું ઉદાર હૃદય નહિ કંઈપી સહાય એવા દુઃખથી અત્યારે આરાધ જતુ હોવા છતાં તેની ખાલા-કૃતિ શાંત અને ગભીર હતી. દોષથી નીકળેલું તેનું સૈન્ય પણ હવે ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તે અને પારિસથી આલ્યા આવેલા સિપાઇઓ મળી પચાસ હજાર માણસોની ત્યાં જમાવ થયો. ચહેનચાહ તરફ તેમની ભક્તિ હમેશ કરતાં અત્યારે વધારે હતી અને પારિસમાં દાખલ થતા ચત્રુના ત્રણ લાખ સિપાઇઓની સામે ઝુઝવા અમને લઈ જાઓ, એવા પોઠાર તેઓ કરતા હતા.

પ્રકરણ ૬૦ મું-રાજ્યાસન છોડયું

પોલિયન ન્યારે અધારામાં યોગપૂર્ણ પગથે ફેરવેલો તરફ
ગરતો દાપતો હતો ત્યારે કોલેનકોર્ટ ઘોડે ઘોડે પારિસ તરફ
પ્રયાણ કરતો હતો. રાત્રિનો વન અધેશર નગરની આમપાસ
અર્ધગોળાકૃતિમાં પડેલા મૈન્યની તાપણીઓના પ્રકાશથી કાંઈક
કમી થતો હતો. માર્ગમાં તેને અમલદારો અને સિપાઈઓના
ટોળે ટોળા મળવા લાગ્યા ન્યારે ન્યારે તેઓ તેને ઓળખતા
ત્યારે તેને થોભાવી તેની આસપાસ ભેમા ઘડવતા અને અંત-
રના ઉમળકાથી બારેલી અધીરાઈથી તેને ઉપરાઉપરિ સવાસ
પૂછતા કે—

‘ શહેનશાહ ક્યા છે ? ’ અમે તો રાત પડતાં સુધી લડ્યા છો તે જવતા હોય
તો ફક્ત બહાર આવે અને પછી અમે જોઈ લઈએ તેમની હવે શી મરજી છે તેજ
બસ અમને જણાવી દે. શહેનશાહ અમને પારિસ લઈ જાય અને કાંયે સવારને
પહોંચી શકે તે પારિસમાં દાખલ થવું હોય તો ઉલ્લામાં ઉલ્લા ફ્રેન્ચ સિપાઈના
મુઠા ભિંપર પણ મૂકીને દાખલ થાય. જો શહેનશાહ આમાં ગયા હોય તો તે વાત પણ
અમારાથી છુપાવો નહિ, પણ અમને શકુની સામા લઈ જાઓ અમે નેમતુ વેર લેશું ”

આખા લશ્કરમાં નેપોલિયનને યાદે એકસરખો ઉત્સાહ જોવામાં આવતો હતો.
એ મૈનિકા બધા સામાન્ય પ્રજાસમૂહમાંથી આવેલા હતા ક્રાન્સ તરફ તેના દુરમ
નેએ દાખલેલી અવિરત શકુતાને લીધે લશ્કરી મેવા ફરજિયાત કરવી પડી હતી અને
તેમ યવાથી આખા રાજ્યના દરેકે દરેક નામના લોકો ત્યાં એકઠા થયા હતા. મારે-
ન્જો, ફ્રેડેરિક અને આસ્ટર્લિન્ટના સમગ્ર જીવનના વીરો તો રશિયાના બરફમાં
દટાયા હતા કે લિજ્ઞકની દારૂ કતલમાં ખુવાર થઈ ગયા હતા નેપોલિયનને
આત્યારે અટલ પ્રીતિથી વળગી રહેનારા તરફ મૈનિકામાંના કેટલાક દારખાનામાંથી,
કેટલાક મેડુલવર્નમાંથી તો કેટલાક શ્રીમત વર્નમાંથી પણ આવ્યા હતા શહેનશા-
હને તેઓ પોતાના પિતાની જેમ આદરતા હતા. જનતાના એકનિષ્ઠ મિત્ર નેપોલિય-

નના વફાદાર અનુયાયીઓ, જેમના ચહેરા શ્રમ અને ચિંતાથી સોરાષ ગયા હતા, કપડાં ફાડી ગયાં હતાં, જેમના જખમોમાંથી રુધિર ટપકતું હતું, તેઓ રસ્તાપર એકા એકા કે કાદવ ખૂંદતા તેમના પ્રાણાધિક પ્રિય ચહેનચાહના દર્શનની રાહ લેઈ રહ્યા હતા. કોલેનકોર્ટ કહેતો કે ચહેનચાહ શ્રવે છે અને ફોન્ટેન્યોમાં તમારી રાહ જુએ છે; કે તરત “ચહેનચાહ ધણું શ્રવે” ના પોષાર કરતા તેઓ યાક, બૂખ, અને જખમની વેદના બુલી જઈ હરખાતા હરખાતા ઘોડી જતા.

કોલેનકોર્ટ પારિસની પાસે આવી જોયું તો ચહેરને ચતુર્સૈની ઘેરી લીધું હતું. દરેક નાકેથી તેને હડસેલી કહાડ્યો સિપાઇઓને હુકમ મળ્યો હતો કે નેપોલિયનના કોષ પશુ ફત્તને અંદર આવવા ન દેવા. સવાર પડી એટલે આખી છાવણી હાઈના-દથી ગાજી ઉઠી. તોપોના ધડાકા, ધ્વજઓના ફડફડાટ અને રણવાદના અવાજો સાથે ચતુર્સૈન સૈન્ય પારિસના શરમ અને અપકીર્તિથી ઝાંખા થઇ ગયેલા રસ્તા પર ચઢતે પસાર થવા લાગ્યું. ગમગીન, અને નિરાશ થએલી જનતા તેમના સામે ઝૂકે મોઢે લેઈ રહી. પરદેશી તથાવારોના રક્ષણ નીચે ફરીથી રાજ્યાસનપર બેસવા આવતા જુબેઈન વંશીય સાહજદાઓને પણ તેમણે જોયા. રાજજકત પહે આનંદો-સવનો દેખાવ કરવાનો કરેલો પ્રયત્ન મુઝદાને લખના પોશાકમાં ચણુગારવા જેવો હતો; કેમકે આખી પ્રજા જાતીય શરમમાં ડૂબી ગઇ હતી. મુડીલર માખણદાસો “રાજ ધણું શ્રવે” ના પોષાર કરતા હતા પણ પ્રજાનો મોઢામાં મોઢો ભાગ તો ક્રાન્સની અવનતિ તરફ કોષ અને નિરાશાપૂર્વક લેઈ રહ્યો હતો.

નેપોલિયન સામે લડવા તૈયાર થએલા રાજાઓમાં ઝાર અલેક્ઝાન્ડર એકલાનીજ તેના તરફ કાંઈક સહાનુભૂતિ હતી. ખીજા બધા ન્યારે તેને પૂરેપૂરો કચરી નાખવા અને ક્રાન્સની ગરદનપર જુબેઈન રાજાઓની બેઠીઓ ઠોકી બેસાડવા તૈયાર થયા હતા ત્યારે એ એકલોજ અચકતો હતો. ગેરજુઝમથી ઠોકી બેસાડેલા રાજાને પ્રજા તાબે થશે કે નહિ તે વિષે તેને શક હતો. તેણે કહ્યું કે થોડાજ દિવસપર પાંચ છ હજાર તફત નવા ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની ટુકડી મારી આંખ આમળ કપાઇને મરી ગઈ, પણ એકજવાર ‘રાજ (આગેલા રાજ) ધણું શ્રવે’ એવું બોલીને પોતાનો જાન બચાવવાની તેમણે ઇચ્છા ન કરી તે નજ કરી !

આખો દિવસ કોલેનકોર્ટ ચહેરની પાસે એક બેહુતના ધરમાં ભરાઇ રહ્યો. માંજે ચતુર્સૈનના ઉત્સવનો કોલાહલ જરા ચાંત પકવા આવ્યો ત્યારે તેણે નગરમાં પેસવાનો બીજાવાર આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો. બધી જગ્યાએ તેને નિષ્ફળતા મળી. અતે નિરાશ થઈને તે પાછો ફરવા જતો હતો. એટલામાં રશિયાના ઝારને ભાઈ ડ્યુક કોન્સ્ટન્ટાઈન સામે મળ્યો. તેણે કોલેનકોર્ટને તરતજ આગળ્યો; કેમકે તે રશિયાના પારમાં રાજપ્રતિનિધિ તરીકે ઘણો વખત રહ્યો હતો. ડ્યુકે સાચી વાત કહી

રાજકુટુંબને ફરી ગાદી આપવાની અર્હિના એક વગવાળા પક્ષની ઇચ્છા છે. એ રાજ્યો ગાદીએ આવે તો ફરી લગાઇ જગવાનો સંલવ અમને લાગતો નથી. નહિ તો ફ્રેન્ચ પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ એ રાજ્યોને ગાદી ઉપર ઠોકી બેસાડવાની અમારી મરજી ચાત નહિ. તેમને પોતાનો રાજ્ય પસંદ કરવાની મારા જાહેરનામામાં કુલ સત્તા આપવામાં આવી છે. મને ખાતરી થઇ કે ક્રાન્સને એ રાજ્યો જોઇએ છે. પ્રજાને અવાજ તેમને પાછા બોલાવે છે.”

“સાહેબ ! આપને ધણીજ જોડી ખબર આપવામાં આવી છે. એ રાજ્યોને ક્રાન્સ સાથે કરીજ લેવા દેવા નથી. લોકો તેમને ચાહતાજ નથી. જે કૃતદન માણસો નેપોલિયનનું કાસળ કહાડી નાખવા માગે છે તેઓ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ નથી. જો આપને પ્રજાની મરજી જોવી હોય તો દરેક મ્યુનિસિપાલિટીની આદિસમાં મતપત્રો ખુલાસા મૂકી દો. પછી પ્રજા કોને પસંદ કરે છે તે માલમ પડે.”

અલેક્ઝાન્ડરના મનપર આ લીલની અસર થઇ. તેણે કહ્યું:—

“તમે કહો છો તે ખરૂં લાગે છે. તમારી સૂચવેલી રીત સારામાં સારી છે; પણ એમાં ઘણો વખત જાય. અમારાથી અર્હિં ઘણું ચોભાય એમ નથી. અમારે છેલ્લે દુરાવ કરી નાખવાની જરૂર છે. છટકો નથી. મિત્રરાજ્યોની આસપાસ ખુશામતીઓ પડ્યા ને પાથપાજ રહે છે; અને જુઓન રાજ્યોને ફરી રાજ્ય બનાવવાની વાત તેમના મન ઉપર ઠસાવ્યા કરે છે. આરિદ્યા નરેશ ગેરહાજર છે એ પણ નસીબનો અવશો પાસો છે. નેપોલિયનના હાકરોને રાજ્ય બનાવવાની કું દરખાસ્ત લાવું પણ ઠાઈ મને ટેકો નહિ આપે. તમને કું નહિ મળું એવું મારી પાસે તેમણે કબૂલાતું તે સકારણ હતું. તમારા દિલનો પ્રેમ, જેનાથી કરીને તમને અત્યારે લાગી આવે છે તે ચેપી છે. તમે મારી ઉદાર વૃત્તિઓને જાગૃત કરી છ. ઠીક છે, કું પલ્ત કરી જોઇશ. કાલની સભામાં કું રાજ્યપ્રતિનિધિ નીમવાની વાત કહાડીશ; તોપણ તમને અત્યારથી આશા નથી આપતો. જોઇએ શું થાય છે.”

હવે સવારના ચાર વાગવા આવ્યા હતા. જે ઝોરડામાં આ અગત્યની વાતચીત થઇ તે નેપોલિયનનો સવાનો ઝોરડો હતો. તેની પાછળ એક ખીંને નાનો ઝોરડો હતો જેમાં તે વાંચવા લખવા બેસતો. ઝારે કૉલેનકૉર્ટને જે ઝોરડામાં સંતાઇ રહેવાનું કહ્યું. તે અત્યંત ચાહેલો હોવાથી ઉઠી ગયો. જગ્યો ત્યારે આઠ વાગ્યા હતા. તેણે ખારીના ચકમાંથી જોયું તો જગીચો લશ્કરથી લગાઇ ગયો હતો. તેનાથી આ દુખાવ ન સંખાયો એટલે અંદર ડોકું ખેંચી લીધું.

તેણે આસપાસ જોયું તો નેપોલિયન તે ઝોરડો જેવી સ્થિતિમાં હાડ્યો હતો તેવેજ તે અત્યારે પણ હતો. ટેમલપર રહિયાના નકશા, લગાઈની ચોજનાઓ અને અન્ય કામો હતા. કૉલેનકૉર્ટ પ્રસ્તુતો અને નકશા ગાંઠવી દીધા અને કાગળીઓને

નાથ ક્યો. આખો દિવસ તે ઝારના ઝોરઘમાં ભરાઈ રહ્યો.

સાંજના ૭ વાગે ઝાર આવ્યો. તેણે કહ્યું, “તમારી ખાતર મેં આજે એકચીનો પાક બચ્ચ્યો. ગમે તેમ ખીજ મુશ્કેલીઓ ઉભી કરીને આખરે મેં તમારાવાળી વાત કબૂલ કરાવી છે. માટે જલદી નેપોલિયન પાસે જાઓ; તેને અહિંની સ્થિતિથી વાકેફ કરો. તેના પુત્રના લાભમાં તેનું રાજીનામું લઈને આસ્થા આવો.”

“સાહેબ! પણ નેપોલિયનનું પોતાનું શું કરવા પાર્યું છે ?” કૉલેનકૉર્ટે દયા-મણી અવાજે પૂછ્યું.

“તમે મારો સ્વભાવ જોટલે અંશે જાણો છો તેટલા પરથી તમારી ખાત્રી હોવી જોઈએ કે હું તેનું અપમાન તો નહિજ થવા દઉં. ગમે તે નિર્ણય આવે તોપણ તેના તરફ વિવેકમયું વર્તન રખાશે. જલદી જઈ આવો. ખાસ કારણસર તાકીદ કઈ છે.”

ખરાબર મધ્યરાત્રિએ કૉલેનકૉર્ટ ફોન્ટેન્ચો પહોંચ્યો. મહેલના અંગણમાં પડેલા સિપાઈઓ લડાઈમાટે અધીરા બન્યા હતા. તેમનામાં અતિશય ક્રોધ વ્યાપી ગયો હતો અને અમને લડવા લાઈ જાઓ એવા જૂઝરાણુ મચાવતા હતા. કૉલેનકૉર્ટને તેઓ નેપોલિયનનો એકનિઃ મિત્ર માનતા હોવાથી તેને ‘શહેનશાહ થયું છવે’ ના પો-કારથી તેમણે આવકાર આપ્યો.

નેપોલિયન હજી તેજ ઝોરઘમાં બેઠો બેઠો કાંઈક લખતો હતો. કૉલેનકૉર્ટ કહે કે, “એકજ દિવસમાં તેના શરીરને દસ વર્ષનો હાસરો લાગ્યો હતો. તેના જોરથી ખીડાયેલા હોઠ તેનો અંતરની બ્યથાનો ખ્યાલ આપતા હતા.”

તેણે પૂછ્યું, “શું થયું ? ઝારને મળ્યા ? તેણે શું કહ્યું ?”

કૉલેનકૉર્ટે દુઃખથી એટલો વ્યગ્ર થઈ ગયો કે તે બોલી શક્યો નહિ. નેપોલિયને કંપતા હાથે તેનો હાથ પકડી કહ્યું:—

“જોશ, કૉલેનકૉર્ટ, જોશ. હું માણમાં માણ સમાચાર માટે પણ તૈયાર છું.”

કૉલેનકૉર્ટે બોલવા માંડ્યું, “સાહેબ, હું ઝારને મળી આવ્યો. તેનાજ ઝોરઘમાં હું ચોવીસ કલાક છુપાઈ રહ્યો. તે તમારો શત્રુ નથી. તે એકલોજ તમારા લાભમાં ઉતરે એવો છે.”

નેપોલિયને સદેહસૂચક માથું હલાવી પૂછ્યું—

“તેની શી મરજી છે ? તેમનો શો મનસુબો છે ?”

કૉલેનકૉર્ટે મદમદ સ્વરે કહ્યું, “સાહેબ, આપ નામલારને ઝારે બોગ આપવો પડે છે—માપના પુત્રને રાજ્યાસન સોંપી નિવૃત્ત થવાનો.”

એક પળવાર નેપોલિયન ચૂપ રહ્યો. પછી અંતરના અગ્નિથી ધગધગતા શબ્દોમાં બોલ્યો—

દીધી કે દગાબાજ દેલિરેન્ડ મિત્રરાજ્યોને મળી ગયો છે અને તેના કહેવાથી નેપોલિયનના હાથને મિત્રરાજ્યોના મંત્રગૃહમાં પેશવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી. કોલેનકોર્ટની આજુબાજુ અને તેના લશ્ચ હૃદયને યતા દુઃખથી ડચકતું દિલ પલ્ક્યું. તેણે તેને પોતાનો રશિયન પોશાક પહેરાવ્યો અને અધારાનો લાત લપ્ક રશિયન સ્વારોના રસાલા સાથે એક રશિયન ઉમરાવ તરીકે તે બધાં નાકાં વટાવી ગયો.

તેની ગાડી એકવાર ન્યાં નેપોલિયનનો નિવાસ હતો તે મહેલ આગળ ઉભી. ડચ ગાડીમાંથી ઉતર્યો અને કોલેનકોર્ટને રશિયન પોશાકમાં છુપાઈ રહેવાનું કહી પોતાને હાથે ગાડીનું બારણું બંધ કર્યું. નોકરોને પશું કહેતો ગયો કે કોષ્ટને પશું ગાડી પાસે આવવા નહિ દેવો. એજ વખતે પાસેના ધડીઆળમાં દશના ટકોરા થયા. રાજમહેલ અપાર માણસોથી ભરપૂર બનીને રોચનીથી ઝળહળી રહ્યો હતો. અનેક ગાડીઓ આવતી હતી અને જતી હતી. રશિયાનો ઝાર, પ્રશિયાનો રાજા, આસ્ટ્રિયાના રાજાનો પ્રતિનિધિ શાહનશાહ સ્વાર્જનનર્ગ અને બીજાઓની સલાહ ભરાઈ હતી.

કલાકના કલાક પસાર થઈ ગયા પણ હજી ડચ ન આવ્યો. ગાડીમાં બેઠો બેઠો કોલેનકોર્ટ અનેક રાજ્યોના સેનાપતિઓ અને દરબારીઓની આવળ ભેળા કરતો હતો. છેક સવાર પડવા આવી ત્યારે ડચ આવ્યો. તેણે કહ્યું કે ઝારને મળવાની પરવાનગી ધણીજ મુશીબતે મળી છે. કોલેનકોર્ટ ગાડીમાંથી ઉતર્યો અને રશિયન પોશાકમાં છુપાઈ પોતાના રાજા અને મિત્રના શત્રુઓથી ભરેલા દિવાનખાનામાં થઈને ડચની સાથે છેક અંદરના ભાગમાં ગયો.

તેની આકૃતિ લબ્ધ હતી અને રીતભાતમાં ખાનદાની તથા છટા ભરેલાં હતાં. મોટા મોટા રાજાઓ પણ તેના અકૃત્રિમ પ્રતાપવાન ક્રાંતિ ભેદ નમી જતા. ઝારે તેનો વિવેક અને મમતાથી સંકાર કર્યો. ઝાર નેપોલિયનને ચાહતો હતો. તેની સાથે લડવાની તેના ઉમરાવોએજ તેને ફરજ પાડી હતી. નહિ તો નેપોલિયનના રાજનૈતિક સિદ્ધાન્તો તેને એટલા ગમી ગયા હતા કે જેથી રશિયામાં ઉદાર વિચારો ફાળ્ય કરીને તેના ઉપર આરોપ મૂકવામાં આવે છે. અત્યારે તે એકસોજ હતો. તેની સ્વાભાવિક ઉદારતા અને પોતાની હાલની વર્તણૂકનો બચાવ કરવાની ઇચ્છા વચ્ચે ભારે ખેંચતાણ મચી રહી હતી.

ઝારે કોલેનકોર્ટના બેઠ હાથને પ્રેમથી પકડી કહ્યું, “મારા વહાલા ડચ! તમારે માટે મને ખરેખરે લાગી આવે છે. મને એક લાખ ગણીને મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખજો. બોલો, હું તમને ક્યા રીતે ઉપયોગી થઈ શકું?”

“સાહેબ, મારે પોતાને માટે કંઈજ નહિ પણ મારા શહેનશાહમાટે બધું કરતું ભેદશે.”

“ મને જેની બીક છે તે એજ વાનની છે ને ? મારે ના પાડીને તમારું દિલ દુખવવું પડશે. નેપોલિયનમાટે મારાથી કંઈજ નહિજ થાય. હું મારા મળતીઆ રાજાઓ સાથે વચનથી બંધાઈ ચૂક્યો છું. ”

“ પણ આપ નામદારની ઇચ્છાનું પણ ધણું વજન પડે, અને કાન્સના લાભમાં આસ્ત્રિયા ઉતરે-કારણ કે આસ્ત્રિયાનો રાજા તેની પુત્રી અને દીદિતને રખડાવવાનું નજ ઈચ્છે-અને પછી બધાને શાંતિ મળે એવા ધોરણપર સુલેહ કરી શકાય. ”

“ મારા વહાલા ડ્યુક! કાન્સની ગાદી ઉપર નેપોલિયન રહે એ વાતને આસ્ત્રિયાનો ટેકો હોઈ શકેજ નહિ. યૂરોપની સુલેહને ખાતર ને પોતાના અંગત રનેહને ખાતર તે પોતાના અંગત રનેહનો ભોગ આપવા તૈયાર છે. મિત્રરાજાઓએ પાકો નહિ. ફ્રેન્ચી શકાય એવો ઠરાવ કર્યો છે કે નેપોલિયનને તો હમેશને માટે ઉખેડી નાખવો. એ ઠરાવ તો ફરી શકશેજ નહિ. ”

આ સાંભળી કાલેનફોર્ટ ઉપર તો વજ્રપાત થયો. આ લોકો આનું પગકું લેશે તેના તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો. વખત ખારીક હતો. થોડા કલાકમાં બધું નક્કી થઈ જવાનું હતું. એક પળવાર પછી તેણે કહ્યું,—

“ બહે તેમ. પણ શહેનશાહખાનુ અને શાહનશાહને પણ સપાટામાં લઈ લેવાં બે શું વાજબી છે ? તમારા મિત્રરાજાઓ નેપોલિયનના ઊકારાથી તો નજ ડરતા. કાય. તેને ગાદી—”

અલેક્ઝાન્ડરે તેને બોલતો અટકાવી કહ્યું, “ અમે તેના વિચાર કર્યો હતો પણ પછી નેપોલિયનનું શું કરવું ? હમણાં તો તે તાજે થાય પણ તેનો અખૂટ ઉત્સાહ તેની તમામ શક્તિઓને પાછી સચેત કરી શકે અને પાછો યૂરોપમાં દાવાનજ સળગી ઉઠે. ”

“ હવે હું સમજી ગયો. શહેનશાહની પાયમાલી કરવાનોજ તેમનો નિશ્ચય થઈ ચૂક્યો છે. ”

“ તેમાં હોય કાનો ? આ બયાનક પરિણામ અટકાવવા માટે મેં શું શું નથી કહ્યું ? મેં તેને કહ્યું હતું કે ‘ અપમાનથી કાયર થએલા રાજાઓ તમારી સત્તા તોડતા એક-સંધી કરી રહ્યા છે. તેમાં એકજ સહીની ઉણપ છે અને તે મારી છે. ’ જવાબમાં એણે મારી સાથે લગ્નજ મહેર કરી. છતાં તેના તરફ ક્રોધ લાવવા જેવું મારા હૃદયમાં કંઈ નથી. તેનું નસીબ મારા એકલાના હાથમાં હોત તો ધણું સારું થાત. ”

“ ઉદારશ્રેષ્ઠ નૃપતિ! આવા મોટા માણસને માટે હું આપની મદદ માગી રહ્યો છું અને મને ખાતરી છે કે હું મિથ્યા નથી માગતો. આપજ તેનો બચાવ કરો. આ ઉદાર કામ આપને થોભે એવું છે. ”

“ હું પણ ઇચ્છું છું કે હું તેમ કરું; પણ તેમાં કંઈ વળે એમ નથી. સુર્વોન્ન-

“એનો અર્થ એ કે તેઓ મારી સાથે સલાહ કરવા નથી માગતા, મારી તલ-વારના બળથી પ્રાપ્ત કરેલું રાજ્યપદ તેઓ મારી પાસેથી છીનવી લેવા માગે છે ? તેઓ મને એક શુદ્ધામ જેવો, સૌના તિરસ્કાર અને મસ્કરીને પાન બનાવવા માગે છે કે જેથી કરીને સડી ગએલાં રાજ્યાસનો ઉપર બેઠેલા માટીનાં પૂતળાં જેવા કાય-દેસર રાજ્યોને પોતાની બુદ્ધિના બળથી ડરાવવાની કોઈ દિગ્મત ન કરે; અને આ સમાચાર મને કહેનાર, ડૉલેનકોર્ટ ! તુંજ તેમને મળી આવ્યો ? ”

થોડીવાર નેપોલિયને આરામાં જોરથી આંટા માર્યા; પછી જાણે ધાકી ગયો હોય તેમ તે ખુરશીપર બેસી પડ્યો, અને હાથવડે મોં ઢાંકી દીધું. પછી તે થોડીવાર બોલ્યો—

“કેમ ભાઈ, તારામાં આગળ બોલવાની દિગ્મત નથી ? તારા અલેક્ઝાન્ડરે શું કહેવાડાંબું છે તે તો કહી દે ”

આ સખત શબ્દોથી ડૉલેનકોર્ટના હૃદયમાં ઉંડો જખમ વાગ્યો. તેણે કહ્યું, “સાહેબ, તમને મારી દયા નથી. આ કટોકે જે તમને હમણાં વાગે છે તેણે મારા હૃદયને તો ક્યારેનું એ ઘીરી નાખ્યું છે.” નેપોલિયન તરતજ હાથે. તેણે અત્યંત મમતાભર્યા શબ્દોમાં કહ્યું, “મારી જૂલ ઘમ. એકસામટી આફતો મને ઘેરી લે છે ત્યારે મારું મગજ એપરી ભાગીને બહાર નીકળવા જોર કરતું હોય એમ મને થાય છે. મારા મગજનું બહારનું એટલું મજબૂત છે કે મોટી મોટી લડાઈઓ અને જોખમોના આચ્છા સામે જે આજસુધી ટકી રહ્યું છે, તે ઉપરાઉપર પડતા દુરકા હવે નથી ખમી શકતું તારી વફાદારીમાં મને શ્રદ્ધા છે.”

ડૉલેનકોર્ટે કહ્યું, “સાહેબ, હું ધાકી ગયો છું. તમે ઉવટના નિર્ણયપર આવો તે પહેલા તમને બધી વિગતથી વાકેફ કરવા જોઈએ. મારી હાલની સ્થિતિમાં મારાથી તે નહિ બને.”

નેપોલિયને તેને આરામ લેવાની રજા આપી. દસ વાગે તેને ખેંચાવ્યો અને ખુરશી આપી કહ્યું, “બોલ, તમને શું જોઈએ છે ? આપણી પામેથી કપી કપી સરતો કરાવી લેવી છે ?”

ડૉલેનકોર્ટે પછી વિગત કહેવા માડી. યુર્બેન રાજ્યોને ગાદીએ બેસાડવાની બા ખતમાં મિત્રરાજ્યોની સલામાં ચએલી ચર્ચાની વાત આવી એટલે નેપોલિયન એકદમ ઉભો ઘસ ગયો અને બોલ્યો—

“તેઓ ગંદા ઘસ ગયા ! યુર્બેન રાજ્યો કાન્સની ગાદીએ ! એક વરસ પછી નહિ નહે ! તમને આખી પ્રજા ધિક્કારે છે, અને ઘસકરતું શું ? મારા સિપાઈઓ તમને કદિ પણ તામે નહિ થાય જે રાજ્યો વીશ વીશ વરસ સુધી પરરાજ્યોના રાટના ખાઈને રજદેશની બાદશી કરતા અને તેવું તુકસાન કરવાનોજ ધાટ ધડતા

તેમને ગાદીએ બેસાડવા । એમાં એકલું ગાંડપણ નહિ પણ ક્રાન્સ ઉપર દરેક પ્રકારનું દુઃખ નાખવાનો પણ સ્પષ્ટ હેતુ છે. શું તેઓ મંજીરપણે આવો વિચાર કરે છે ? કોલેનકોર્ટ ઉપરો હેતુ પાર પાડવા શાં શાં કાવત્રાં રચાયાં હતાં તેની બધી વિગત કાંઈ પણ યત્ન રાખ્યા વગર કહી.

નેપોલિયન કહે, “ આવો પાછા આપણે બીજા વાતપર આવીએ. તેમને મારું રાજનામું જોઈએ છે. હું રાજનામું આપું તો રાજ્યાસન મારા પુત્રને અને રાજ-પ્રતિનિધિત્વ શહેનશાહશાનુને મળે. રાજ્યપદનો ત્યાગ કરવાનો મારો અધિકાર છે ખરો ? બધી આશાઓ નિર્મૂળ થતાં સુધી તેમ કરવું વ્યાજબી પણ ગણાય ? હજી મારી પાસે પચાસ હજાર માણસો છે તેઓ હજી મને પોતાનો રાજા માને છે. તેઓ પારિસ જઈને લડવા ટમટમી રહ્યા છે. મારો તોપોના ધડાકાથી પારિસના પ્રજામાં ચૌર્યનો સચાર થયો; તેમનો પ્રજાક્રોધ છુસ્સો લશ્કરી ઉકારો; અને નગરમાં પરદેશીઓ મહાલે છે તે અપમાનનો કષ્ણ તેમને ખુંચ્યો. એકવાર ફતેહ મળ્યા પછી હું રાજ્યાસન નહિ છોડું—માત્ર ક્રાન્સના લોકો મને છોડવાનું કહે તોજી છોડું. ચાલ, બાર વાગ્યા છે. મારે લશ્કરની તપાસ લેવી છે.”

નેપોલિયનની આશાઓ હવાઈ કિંવા જેવી હતી અને યત્નઓના બળ આગળ હવે તેનું કાંઈ ચાલે એમ નથી એ કોલેનકોર્ટ જાણતો હતો અને તેથી તેની ચિંતા વધતી હતી.

શહેનશાહને જોઈ મિપાઈઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા. “ પારિસ લઈ જાઓ—અમને પારિસ ” એવા પોકાર ચારે દિશાએથી થતાં લાગ્યા.

નેપોલિયને કહ્યું, “ હા, મારા મિત્રો, આપણે પારિસને છોડવા જઈશું. કાલે જઈશું.”

આ વાક્ય પૂરું થતાજ “ શહેનશાહ બહુ જીવો ” એવા કાન બહેરા કરી નાખે એવા પોકારથી આકાશ ગાજી રહ્યું. સિપાઈઓમાં ફેલાઈ ગયેલો અદ્ભુત ઉત્સાહ જોઈને કોલેનકોર્ટને પણ લાગ્યું કે નેપોલિયનને હજી કાંઈક અવકાશ છે તો ખરો. તેણે ઘોડેથી ઉતરતાં કોલેનકોર્ટને પૂછ્યું, “ કેમ ? હવે તારો શો વિચાર થાય છે ? ” તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ આ બામતનો નિષ્ફળ આપે એકલાએજ કરવો ઘટે છે. ” પોતાની ખરી સ્થિતિની હજી નેપોલિયનને ખબર ન હતી. તરુણ સરદારો જેમને હજી કીર્તિ મેળવવાની બાકી હતી તેઓ પારિસ જવા એકંકે પગે તૈયાર હતા; પણ ધરડા સરદારો જેઓ કીર્તિ અને દોસ્ત બેઉ મેળવી ચૂક્યા હતા અને તેમને જાળવી રાખવા ઈન્તેજાર હતા, તેઓ જાણતા હતા કે હવે કાંઈ વળે એમ નથી તેથી ચૂપજ રહેતા. ધારાસભાનો પ્રમુખ ટેલીરેન્ડ હવે સામા પક્ષમાં બળી ગયો હતો અને તેણે પોતાની લાગવમથી નેપોલિયનને પદઅટ્ટ કરવાનો ઠરાવ ધારાસભામાં પમાર

કરાવ્યો નેપોલિયને એ કરાવની પરવાં પેણુ ન કરી, કારણ કે તેને ધારાસભાએ નહિ પણ લોકોએ રાખ બનાયો હતો, પરંતુ એ કરાવની માડી અસર એ થઈ કે લોકો હતાશ થયા, રાજભક્તોને જોર આવ્યું અને લશ્કરની વલણ ઉપર પણ ધણી ખરામ અમર નીપજી

ખીજે દહાડે બપોરે લશ્કરની તપાસ લીધા પછી નેપોલિયને ફ્રાન્સેન્સોના હતા તેટલા મુઠ્ઠી અને લશ્કરી અમલદારોની સલાહ કરી તેમા તેને ભારે નિરાશા મળી તેના ભારેમાં ભારે વગવાળા સરદારોએ પ્રથમ મુશ્કેલીઓ બતાવવા માંડી, પછી વાધા દર્શાવવા માડ્યા અને આખરે એમ પણ કહ્યું કે હવે કાંઈ વળે એમ નથી

જે તેણે બહાર આવીને જુવાન અમલદારોના મત લીધા હોત તો એકે એક માણસ જવા ઉભો થાત અને સિપાઈઓ આમળ ગયો હોત તો તેને હર્ષનાદથી વધારી લીધો હોત પણ પોતાની આસપાસના માણસોની જગતા જોઈ તે નિરાશ થયો અને નીચેના ભવિષ્યસૂચક શબ્દો બોલ્યો—

“તમારે આરામ લેવો છે તો લો હું લેવા દેશ, પણ તમારા આરામના પિઠાનામા કેટલો ભય, કેટલું સકટ છે તે તમે નથી જાણતા આટલી ભારે કિમતે જે આરામ તમે ખરીદો છો તેનાથી થોડાજ વર્ષમાં ખૂનરેણ જાગી ઉઠીને લગાઈ કરતા પણ વધારે જીવનની ખુવારી થશે”

એમ કહી ને પોતાના ઓરડામા ચાલ્યો ગયો થોડા કલાક માણસજાતથી નહિ સહન થઈ શકે એવો સતાપ મહન કર્યા પછી તેણે કૉલેનર્નને અદર તેડા પેલ તે વખતે તેની કાંતિમાં ભયકર ફેરફાર થઈ ગયો હતો, તોપણ વર્તનમાં શતિ અને દૃઢતા હતા તેણે ટેમલમાંથી પોતાનું રાજનામું દહાડી કૉલેનર્નને આપતાં કહ્યું,

મારા મિત્ર ધીરજ રાખ આ તુલ્ય લોકો ભલે જીવશે પણ તેમના કૃત્યને માટે પસ્તાશો”

રાજનામું નીચે મુજબ હતું—

મિત્રરાજ્યોએ જાહેર કર્યું કે મુલેહના માર્ગમાં માત્ર શહેનશાહ નેપોલિયનજી વિધનકર્તા છે, તો શહેનશાહ નેપોલિયન પોતે લીધેલા સોગંદનું પાલન કરવા માટે પોતે જાહેર કરે છે કે હું રાજનામનપરથી ઉતરવા તૈયાર છું મારા દેશના બચાને ખાતર કાનસ તો શું પણ જીદગી છોડવા તૈયાર છું માત્ર એટલીજ સરતે કે રાજનામન મારા પુત્રને અને રાજપ્રતિનિધિત્વ શહેનશાહનાનું મને અને રાજપના કાયદાઓનું પાલન થાય

સને ૧૮૧૪ ના એપ્રિલની ૪થી તારીખે અમારા ફ્રાન્સેન્સોના મહેલમા લખાયું” માર્શલ મેડોનલ અને માર્શલ ને એ જે સરદારોને નેપોલિયને પોતાના તરફથી કમીશનર નામા તેમણે કહ્યું, “સાહેબ, અમે આપને પોતાને માટે અમુક સરતો

કરાવી લેવા આમલ કરીએ. ? ”

નેપોલિયને તરતજ જવાબ આપ્યો, “ મારે માટે તો કંઈજ બોધતા ના, પણ કાનસને માટે સારામાં સારી સરતો માંગી લેજી. મારે પોતાને કશું માગતુ નથી. ”

તેઓ ગયા પછી નેપોલિયને માર્શલ માર્મેને બોલાવી લાવવા એક અમલદારને મોકલ્યો. તે બાર હજાર સિપાઈઓ સાથે પારિસ અને ફ્રાન્સેની બરાબર વચ્ચે આવેલા પ્રસોન ગામને સાચવીને બેઠો હતો. તે અમલદાર મોડી રાત્રે દોડતેધોડે પાછો આવ્યો અને સમાચાર લાવ્યો કે માર્મે પોતાના સૈન્ય માથે શત્રુઓને મળી ગયો છે અને સૈન્યને હેતરીને શત્રુનાં સૈન્યની વચ્ચેમાં ફસાની દીધું છે. એટલે હવે તો ફ્રાન્સેની અરક્ષિત થઈ ગયું.

પ્રથમ તો નેપોલિયને આ વાત માનીજ નહિ; પણ પછી જ્યારે તેને વારંવાર કહેવામાં આવ્યું કે એ વાત સાચીજ છે ત્યારે તે ખુરસીપર ફસાઈ પડ્યો અને સાંભળનારની આંખમાંથી આંસુ આવે એવા ઉદ્ગાર કહાડવા લાગ્યો. “ તે ! મારો શિષ્ય ! મારા બાળક જેવો ! કૃતદંત ! બલે, મારા કરતાં તે વધારે દુઃખી થશે ! ”

માર્શલ માર્મે એ શત્રુના હાથમાં સૈન્યને સોંપી દેવા માટે પોતાના તાબાના અમલદારોને બોલાવ્યા. તેઓ બધા શહેનશાહને માટે જન આપે એવા હોવાથી તેમને કશું કે આજે શહેનશાહ પારિસ તરફ કુચ કરવાના છે માટે આપણે આગળ ચાલો. “શહેનશાહ બાણુ જીવો” ના પોકાર સાથે તેઓ આખા લશ્કરસહિત તૈયાર થઈ ગયા. અધારી રાત્રે માર્શલ માર્મે તેમને શત્રુની છાવણીના મધ્ય ભાગ સુધી લઈ ગયો. સવારમાં તેમણે જ્યારે પોતાની આસપાસ રચિયન તોપો અને લશ્કરની ટુકડીઓ ગોઠવાયલી જોઈ ત્યારેજ તે લશ્કરને ખરી સ્થિતિતુ જાન થયું. એકેએકના મોંમાંથી ક્રોધ અને શોકના ઉદ્ગાર નીકળવા લાગ્યા. લશ્કરને પાછલો ભાગ ચેતી ગયો એટલે તે તો છેલ્લી ધડીસુધી શહેનશાહને મથાવવાનું વ્રત લઈને પ્રસોનના પૂલ આગળજ ઉભો રહ્યો.

સરદારો આ દેખો જોઈને ક્રોધે ભરાયા. સિપાઈઓ પણ ક્રોધથી ગાંડા જેવા થઈ ગયા. કર્નલ ઓર્ડિનરે ખીજ બધા સરદારોને બોલાવ્યા. તેમણે કર્નલ ઓર્ડિનરને પોતાનો સરદાર બનાવ્યો અને આખું ફ્રેન્ચ સૈન્ય ખીજવાયલા સિંહની માફક જીવપર આવીને, ચારે બાજુએ અસખ્ય શત્રુસૈન્ય હોવા છતાં નેપોલિયન પાસે પાછા જવા ચાલી નીકળ્યું.

આ ખતર જાણીને માર્મે તેજામાં તેજ ધોડાપર સ્વાર થયે અને પાછા વળતા લશ્કરને તેણે પકડી પાડ્યું.

તેણે ઓર્ડિનરને દુરથી જૂઠ મારી કહ્યું, “ ઉઠા રહો, નહિ તો હું તમને પોતાની મેળે સેનાપતિ થઈ પડવા માટે લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે શિક્ષા કરાવીશ. ”

એડિનરે જવાજ આપ્યો, “ તમારાથી યાચ તે કરી લેજો; પણ એવો કાયદો નથી કે લશ્કરે પ્રપંચને પણ તાબે ચલુ” અને કાયદો હોય તોપણ આમાંથી કંઈ માને એમ નથી. ”

પછી માર્શેલે સિપાઇઓને સમજાવ્યા. પોતાના જખમનાં ચામડાં ખતાવ્યાં; છેલ્લી લડાઈના નહિ રૂઝાવણા ધા ખતાવ્યા અને કથું કે સલાહ યદ યદ છે તેથી તમે ત્યાં જશો તો તમને અને શહેનશાહને નુકસાન થવાનું નથી. છેવટે કથું કે તમે મને-તમારા સેનાપતિને છોડી જાઓ તે પહેલાં મને મારી નાખો. સિપાઇઓને આઠા માનવાની ટેવ પડેલી હોવાથી તેમણે આ શબ્દો સાંચા માંચા અને પાછા શત્રુસૈન્યની વચ્ચે જઈને તેઓ ઉભા રહ્યા.

દરમ્યાન પેલા ત્રણ કમીશનરો નેપોલિયનનું રાજનામું લઈ પારિસ ગયા. ઉપર કહેલા દગાની તેમને કશી ખજરજ ન હતી. ફ્રાંસેનકોર્ટ પોતાના સોખ્તાઓને છોડીને સીધાજ અલેક્ઝાન્ડર પાસે ગયો. તેણે તરતજ જણાવી દીધું કે વસ્તુસ્થિતિ ફરી ગઈ છે.

ફ્રાંસેનકોર્ટ કહે, “ સાહેબ, હું નેપોલિયનનું રાજનામું લઈને આવ્યો છું. માર્શલને અને મેકડોનલ્ડ કમીશનર તરીકે આવ્યા છે. રીતસરનુંજ કરવાનું તે યદ ગયું છે. હવે તો મુસેહનો દસ્તાવેજ બહી તેના પર સહી કરવાનુંજ બાકી છે. ”

જાર કહે, “ જો મારા વહાલા કપૂક, તમે મારી પાસેથી ગયા તે વખતે નેપોલિયનની સ્થિતિ સામા પક્ષને ડર ઉપજાવે એવી હતી. તેનું લશ્કર, લશ્કરનો તેના પર નિઃસીમ પ્રેમ, તેની પોતાની હિંમત અને કુશળતા, એ બધાં ડરાવે તેવાં હતાં; પણ આજે તે સ્થિતિ રહી નથી. ”

ફ્રાંસેનકોર્ટ કહ્યું, “ આપ નામદારની બૂલ યાચ છે. હજી શહેનશાહ નેપોલિયન પાસે માત્ર યોગ્યજ માઇલના વિસ્તારમાં એંથી હજાર માણસો છે. તેઓ પારિસ ઉપર ચઢી આવવા ટમટમી રહ્યાં છે; અને શહેનશાહના રક્ષણમાટે એમાંનો છેલ્લો સિપાઇ મરતાં કુધી તેઓ પાછી પાની કરે એવા નથી. તેમના દાખલાથી પારિસમાં પણ નવચેતન આવે. ”

જાર કહે, “ તમને બધા આપવા માટે દિલગીર છું પણ તમને ખદલાવણી સ્થિતિની ખજર નથી. ધારાસભાએ નેપોલિયન પાસેથી રાજ્યાસન લઈ લેવાનો કરાર પસાર કર્યો છે. દરેક ટેકાણેના સેનાપતિઓ અને નાયકો તમા રાજ્યતંત્ર તરફ વશદારીના સંદેશ મોકલવા લાગ્યા છે. ધારાસભાની આઠા માથે ચડાવવાના બહાના ઉઠાજ તેઓ અત્યારે પોતાના કબજાસીન શહેનશાહને તણ દઈ પોતાની સ્થિતિ સલામત કરવાની આતુરતા છુપાવે છે. આવી કૃતદ્વ દુનિયા છે. અત્યારે, આપણે વાત કરીએ છીએ તે વખતે ફ્રાંસેનકોર્ટ અરક્ષિત થઈ ગયું છે અને નેપોલિયન અમારા કબજામાં છે. ”

કોલેનકોર્ટ તો આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું, “આ, બોલો છો શું ? વળા પાછો નવા દેશપ્રેક્ષીઓ જાગ્યા ?”

ઝારે વિચારપૂર્વક કહ્યું, “પ્રસેન ખાલી થઈ ગયું છે. માર્મે અને તેનું સૈન્ય બેઠું અમારી પાસે આવી ગયાં છે.”

આ સમાચારથી કોલેનકોર્ટના ઉપર વજ્રપાન થયો. તેણે શોકાતુર સ્વરે કહ્યું, “મને આપની ઉદ્ધરના સિવાય હવે બીજા કયાની આશા નથી.”

અલેક્ઝાન્ડર કહે, “ન્યાં સુધી નેપોલિયનને તેના લશ્કરનો ટેકો હતો લાંસુધી તેના શત્રુઓની સભા જરા તરા ડરતી હતી; પણ હવે તેના સેનાપતિઓ, સરદારો અને સિપાઈઓ તેને છોડતા જાય છે, તેથી હવે તેમની દૃષ્ટિમાં ફેર પડી ગયો છે. કોન્ટેન્પ્લે શહેર પણ હવે અગત્યનું લશ્કરી મથક નથી રહ્યું. ત્યાંના આગેવાનોએ પણ વફાદારીના પત્રો લખી મોકલ્યા છે. હવે તમે પોતા વિચાર કરો કે મારે શું કરવું ?”

કોલેનકોર્ટ એટલો બધો ગુચવાઈ ગયો કે તેનાથી કરો ઉત્તર ન અપાયો. અલેક્ઝાન્ડરે કહ્યું, “જે માણસોએ તેમની દોલત, તેમની કીર્તિ, તેમનું સર્વસ્વ નેપોલિયનદ્વારા મેળવ્યું છે તે નીચ કૃતઘ્નીઓએ આજે તેને ફસાવ્યો છે. અમને રાજ્યોને આમાંથી ધરો લેવાનો છે; પણ હિંમત રાખજો. હું તમારા પહેલા સહારમાં જઈશ અને મારાથી બની શકે તેટલું દબાણ કરીને હું તેને એકમા અથવા એવા કાંઈ ટાપુનું રાજ્ય અને શહેનશાહની પદવી એટલું તો અપાવીશજ.”

કોલેનકોર્ટ લાંબી ઉઠીને પોતાના સોબતીઓ પાસે ગયો, પણ માર્શલ માર્મેએ કરેલા દગાની વાત કહેવાની તેની જીભ ન ચાલી. તેઓ ત્રણે સહ ગદમા ગયા. લાં ક્રાન્સની સાથે શત્રુતા રાખનારાં તમામ રાજ્યાના મોટા મોટા પુરુષો એકઠા થયા હતા. અલેક્ઝાન્ડર પ્રશ્નિયાના રાજ્ય સાથે બારામાં ઉભો ઉભો વાત કરતો હતો, અને દેશદેશના દરવારીઓ રસ લઈ લઈને વાતો કરતા હતા.

ફ્રેન્ચ કમીશનરો દાખલ થયા એટલે તેમની વાતો અટકી. અલેક્ઝાન્ડર અને પ્રશિયાનો રાજ્ય એક લાંબા ટેબલ આગળ બેઠા અને બીજા બધા પણ પે નેપોનાની જગ્યાએ બેસી ગયા. આસ્ટ્રિયાનો રાજ્ય પોતાના જમાઈની પાંચમાતાની પૂર્ણાહુતિ વખતે હાજર ન રહેવાય તો સારું, એમ સમજીને ગેરહાજર હતો. ઈંગ્લંડનો પ્રતિનિધિ લોર્ડ કાસલરે હજી આવ્યો ન હતો. કોલેનકોર્ટે નેપોલિયનનું રાજનામું રજૂ કર્યું. એક પળવાર તો ગંભીર ચૂપડી ફેલાઈ. પછી પ્રશિયાનો રાજ્ય આના,

“હવે ચાલુ સ્થિતિમાં શહેનશાહ નેપોલિયન સાથે સુલેહ થઈ શકે એમ નથી. ક્રાન્સની તેના અસલી રાજ્યોને પાછા બોલાવવાની ઇચ્છા છે એવી સમિતીઓ બધી બાબુએથી મળતી જાય છે.”

આના જવાબમાં મેકડોનલ્ડ બોલ્યો, “ અમારા શહેનશાહને રાજ્યાસન ક્રાન્સની પ્રજાએ આપેલું છે. સર્વત્ર સુલેહ પ્રવર્તાવવાની ખાતરજ તે રાજ્ય છોડે છે. મિત્ર રાજ્યો એમ કહે છે કે તે એકલાજ સુલેહના માર્ગમાં વિધનકર્તા છે, તો પોતાના દેશના હિતની ખાતર પોતાની જાતને તે ખુશીથી હોમી દે છે; પણ જો મિત્રરાજ્યો તેના પુત્રનો રાજ્યાસન ઉપરનો હક્ક મંજૂર નહિ રાખે તો તેમાંથી બારે માંડું પરિણામ આવશે. અમારું લક્ષ્ય તેના માલિકના હક્કના રક્ષણમાટે શરીરમાં લોહીનું ટીપું હશે ત્યાંસુધી લડશે. ”

આ ઉદ્ગાર નીકળતાંની સાથેજ સભામાં ધણા તિરસ્કારયુક્ત ઉપહાસ કરવા લાગ્યા; કેમકે મેકડોનલ્ડને નેપોલિયનની અરક્ષિત હાલતની ખબર નથી એમ બધા સમજી ગયા. એટલામાં તો માર્શલ માર્મો પોતેજ ત્યાં આવ્યો અને ચારે ખાજુએથી તેને અભિનંદન મળવા લાગ્યા.

ખર્નાડોના એક મિત્રે પોતાના મિત્રને ક્રાન્સની ગાદી અપાવવાની આશાએ રાજપ્રતિનિધિત્વની સામે ખૂબ જખાળા કહાડ્યા અને નેપોલિયન ક્રાન્સનો રાજ્ય થાય કે તેનો પુત્ર; એ એક યુરોપની શાંતિને માટે સરખાંજ ઉપદ્રવકારક છે એમ બારે છટાથી જાહેર કર્યું.

પણ તેની દલીલોના રેલિરેન્ડે કટકે કટકા કરી નાખ્યા. તેણે વજનદાર બાપામાં કહ્યું કે ક્રાન્સને માટે બેજ રાજા હોઈ શકે—નેપોલિયન કે લુઈ ૧૮ મો. નેપોલિયનના પછી કાયદેસર રાજ્યવારન હોય તેજ રાજ્ય ચર્ચ થકે નેપોલિયનને બાદ કરીએ તો ક્રાન્સમાં—ખાખા જગતમાં એવો એકે માણસ નથી કે જેનો પ્રભુ ઉપર કાણ હોય. નેપોલિયન અને લુઈ એ બે સિવાય મને તેની વાત કરશે તો હું કહીશ કે તેમાં દગો છે. એટલે ખર્નાડોના સલાહ તો સધાને માટે ઉડી ગયો.

ક્રોસાન ખાલી થયું એટલે તરતજ સેન નદીને કિનારે કિનારે રશિયન ફોજ ગ્રાહવાઈ ગઈ. નેપોલિયનની સ્થિતિ હવે ઉપાડી રીતે નિરાશાજરેલી બની ગઈ. તેથી મિત્રરાજ્યો તેની પાસે કાંઈ પણ સરત વચર ચોકખું રાહનામુંજ માગવા લાગ્યાં. તેની પાયામાલી થઈ ચૂકી એ વાત હવે ઉપાડી પડી ગઈ અને આ ચર્ચા ચાલતી હતી તે વખતમાં પણ પડતા રાખને તજ દેવાની અતુરતાવાળા ધણા લોકો મિત્ર-રાજ્યોના પક્ષમાં એચાર્જ આવરા લાગ્યા.

કમીસનરો પાસે મિનસરતે રાહનામું માગવામાં આગું તેથી તેઓ પોતાના શહેનશાહની અંજલ સલામની જાગવવા કારે મલસદ સાથે ચાલતા થયા; કારણ કે હવે તે યુગ્મોના હાથમાં કેદ પડ્યાજ જન્ય એવી ચોકખી થાસતી હતી. તે અને મેકડોનલ્ડ પારિસ રહ્યા. ડોલેનકોર્ટ ફોન્ટેનબ્લો પહોંચ્યો, ત્યારે નેપોલિયન બારી આગળ બેઠો હતો. તેના ફિક્કો ચહેરો અને અઅવરિયન કપડાં ઉપરથી

જણાવું હતું કે તેને ગઈ રાતે ભાગ્યેજ આરામ મળ્યો હતો. /

ક્રોલેન્કોર્ટ તેની પાસે ઉભો રહ્યો પણ પેલા ભયંકર સમાચાર કહેવા તેની જીભ ન ઉપડી. એટલે નેપોલિયનેજ શાંતિનો ભંગ કરી પૂછ્યું:—

"ક્રોલેન્કોર્ટ સૈન્ય કરી ગયું એટલે હવે તેમને નથી સરતો કરવાનું બદલાવું જાયું. કેમ ખરી વાતને ? હવે મને મારાજ માણ્યોએ તજ્યો, મને ખુદ્દી રીતે સાંભળ્યો એટલે નવી સરતો થયીજ લેખ્યો. કેમ, હવે તેઓ શું માગે છે ? "

ક્રોલેન્કોર્ટ જે જે જોયું હતું તે બધું ધીમે રહીને તેને કહ્યું અને પછી જણાવ્યું કે હવે તેઓ આપની પાસે બિનસરતે રાજનામું માગે છે. આ શાંભળતાં તેના મોઢાનો પાર ન રહ્યો. તેની પ્રવૃત્તિગત અમાનુષી શક્તિ અને જુરસો જવાહરખીની માફક ભભૂકી ઉઠ્યાં. આખમાંથી અગ્નિ વરસવા લાગ્યો. અલૌકિક શુદ્ધિ અને દૃઢતાથી તેના ચહેરા ચળકી ઉઠ્યો.

તે બોલ્યો, "શું એ છઠ્ઠી ગએલાઓ એમ ધારે છે કે દેશદ્રોહીઓએ તેમને સારૂ પારિસના દરવાજા ઉઘાડ્યા એટલે તેઓ ફ્રાન્સના માલિક થઈ ગયા ? સુદીમર કુચ્છા કાવત્રાખોરોએ ખરાબીનો ખાડો ખોલ્યો એટલે શું પ્રભુએ તેમનું કાળું કૃત્ય મંજૂર રાખ્યું ? હું લોકોનો આશ્રય લઉંશ. મૂર્ખાઓ ! હજી તેઓ નથી સમજતા કે મારા જેવો માણસ તો કબરમાં દટાય ત્યારેજ ખજાણીન ચથો કહેવાય. કાલે, આવતી કાલે તેમને મારી આસપાસ જકડેલી બેડીઓ તોડીને ફેંકી દઈું છું અને એક લાખ ત્રીસ હજાર થોડાઓનો નાણક બની હમેશ કરતાં વધારે ભયાનક સ્વરૂપમાં પ્રકટ થાઉં છું."

"સાંભળ, આ પ્રમાણે મારી ગણતરી છે. મારી પાસે અત્યારે શત્રુઓને ધુળવનાર ૨૫૦૦૦ થોડાઓ છે. તે મારા સૈન્યનું મધ્યગિન્નું બનશે. શિયોમાં ૩૦,૦૦૦ છે ગ્રેનિયરના ૧૮,૦૦૦; સુશેટના ૧૫,૦૦૦ અને સોલ્ટના છૂટા છવાયા ૪૦,૦૦૦ મળી એક લાખ ત્રીસ હજાર થાય છે. હજી ફ્રાન્સ અને ઇટાલિના મુખ્ય સ્થળોનો હું માલિક છું. કદાચ ત્યાં પણ પારિસના જેવા ખૂની અને દેશદ્રોહીઓ વખતે હોય, પણ પાછો હું ઉભો થાઉં છું. હજી કદિ પણ જે હાર્યું નથી એવા બહાદુરમાં બહાદુર સૈન્યનો હું નાણક છું."

નેપોલિયન આ પ્રમાણે બોલતો હતો અને સપાટાખંધ આંટા માર્યો જતો હતો.

"લખી દે મેકડોનલ્ડ નેને કે ચાલ્યા આવે. મારે સુલેહ નથી કરવી. મેં ફ્રાન્સને સુલેહ અપાવવા સારૂ અંગત ભોગ આપ્યા તે તેમને કબૂલ નથી ! ચાલો, બચ્ચાઓ આવી જાઓ."

ક્રોલેન્કોર્ટ તેના મનની ઉશ્કેરાએલી સ્થિતિ અને એવે વખતે તેને શાંતિથી સમજાવવાની નિષ્ફળતા જાણતો હોવાથી સલામ કરી રમ માગી.

નેપોલિયન એકદમ માયાણુ અવાજે કયું, “ આપણે સરખા છીએ આપણી વિપત્તિઓ અસાધારણ છે જા આરામ લે મારે માટે તો આરામ છે નહિ ”

‘ગ્રેનગ્રાટ’ અગમ લેવા ગયો પણ તેણે ઘણા ઉદ્વેગમા વખત પસાર કરી શકેનશાક પુનઃ યુદ્ધ શરૂ કરીને મદુ તો લગ્ન લખાવે પણ તેને માટે ફતેહની આત્મા જેવું તો હતુંજ નહિ યત્નુરા છ લાખ સિપાઈઓ તો ફ્રાન્સમાજ હતા અને ખીજા બાર લાખ કાષ્ટ પણ વખતે કમનસીબ પ્રજાસત્તાક રાજ્યપર ઘૂરી પડવા તૈયાર હતા ફ્રાન્સના મોટા મોટા માણસો પણ હવે નવા રાજ્યતંત્રની કૃપા મેળવવા આતુર હતા નેપોલિયને ધણીવાર અતિ સાહસિક દિવસાવ કરીને યુરોપને આશ્ચર્ય અગ્નિ ઘેરી નાખ્યું હતું તેનું આચાર પણ તે કરી જેમે જેવી તેનામા શક્તિ અને શુદ્ધ હાવાની, તે ચારે બાજુએથી ઘેરાયેલો છતાં પણ તેની પાસે આવવાની મિત્ર રાજ્યોની હિંમત આત્મી ન હતી

ખીજે દિવસે ‘ગ્રેનગ્રાટ’ ફરીથી તેને સમજાવવા માડ્યું કે બગથી છૂટા થવાનો પ્રયત્ન કે શા તો દેશને, સૈન્યને અને પોતાની જાનને સર્વને જોખમમાં નાખશે એવી ભયભરેલી વાતની રિધતિ છે

નેપોલિયન ગ્રીકષ્ટ ગયે તે બોલી ઉઠ્યો, ‘ ભય વળી કેવો ? મને તેની પરવા નથી નહાખી જિંદગી બે જીવ છે, પણ બીજાઓને જોખમમા ઉતારતા પ હવા મારે તેમનો અભિગ્રામ પૂછવો જેમણે જેટલા સરદારો હજી રહ્યા છે તેમને તેણી લાખ ’

નિરાશ થએલા અને બહાવરા બની ગયેલા સરદારો થોડીજ વારમાં ત્યાં એકાઠ થયા તેમને સંબોધીને નેપોલિયને બોલવા માડ્યું — “ મે રાજનાત્ત આપ્યું પણ તેમને તો મારા કુટુંબ પણ રાજનાત્ત જોષએ છે તેઓ મને, મારા પુત્રને, મારી સ્ત્રીને અને મારા મર્વ કુટુંબીઓને પકડી કરવા પડે છે તેમ તેમ ધરા દેશે ! આપણી આસપાસ મેઠવાવલા યત્નુનૈયને બેઠીને બહાર નીકળી જવાના મારી પાસે ઉભા છે દુઃક્રાન્સમા ધૂમી વળીય અને આખા દેશને જગાડી મૂકીને આજ્ઞાઓ આપવા લાગ્યા અને ફ્રાન્સની પ્રજાઓ અત્યંત આપણને પાળ ન નોતરે ત્યાંમુખી આપણે પરદેશ નવા રાજ્ય રચાવી નહીં કીતિ મેળવીયુ કેમ મારી સાથે આવવાની તમારી મરજી છે ? ”

પરંતુ મરી ગયેલા ઉત્સાહવાળા સેનાપતિઓનાં દિલ આથી ઉરોરામાં નહિ તેમણે અનેક વાંધા બનાવ્યા ફ્રાન્સનો લાભ, ગિનજૂરી લાભ, પરંતુ સરકાર દશમાં રહેવાની યનાં ગુકમાન વગેરે અનેક બદાનાં બનાવ્યાં પણ જેણે ત્રીય વર્તમાન

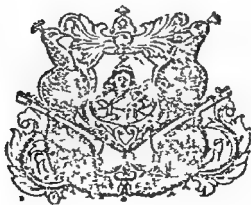
ફ્રાન્સની કીર્તિને ઉન્નતિ રાખી હતી અને જેણે તેમના ઉપર અનેક ઉપાર કર્યા હતા, તેની પડતીને વખતે એક પણ સહાનુભૂતિના સજ્જ તેમના મોંમાંથી નીકળ્યો નહિ. કોલેનકોર્ટથી ન રહેવાયું. તે જવા ઉઘ્યો. નેપોલિયને કહ્યું, “ કેમ રહો. ” એમ કહી તેણે ઝડપથી પોતાનું રાજનામું લખી કોલેનકોર્ટના હાથમાં મૂક્યું અને શાંતિ પણ અહંકારસહિત સેનાપતિઓ તરફ ફરીને કહ્યું, “ મૃદુરથો, મારે હમણું એકાંતની જરૂર છે. ” બધા ગયા પણ તેણે કહ્યું, “ આ માણસોને નથી ઉદય અને નથી સદ્ગુણ. હું મારા કમનશીખ કરતાં મારા સોજાતીઓના મિથ્યાભિમાન અને કૃતદ્વંતાથી વધારે હારી ગયો છું. આ અસહ્ય છે. ખસ, હવે પતી ગયું. ”

શંકાની સ્થિતિ પસાર થઇ ગઈ અને જે ચલાવું હતું તે થઇ ગયું. એટલે નેપોલિયનના હૃદયપરનો કેટલોક બાર ઓછો થયો. હવે તેણે મિથ્યા મનોઅથા કરવાનું મૂકી દીધું અને માથાપર આવેલી વિપત્તિ ધૈર્યથી અને પોતાના દરજ્જાને શોભે એવી રીતે સહન કરવા માંડી. મનને સમજાવી, સમાધાન કરીને તેણે પોતાના ચક્રેરા-પર સંતોષ અને પ્રસન્નતાની છાપ પાછી બેસાડી. તેના મોંમાંથી અસંતોષના ઉદ્-ગાર નીકળતા ન હતા પણ દરેકની સાથે વિવેક અને માયાથી તે વાતચીત કરવા લાગ્યો. તેની આવી બધી સમાધાનશક્તિ જોઇ સર્વ આશ્ચર્ય પામતા અને તેને માટે સૌને બધું માન ઉત્પન્ન થયું.

પણ નેપોલિયનને પદબદ્ધ કરીનેજ મિત્રરાજાઓને સંતોષ ન થયો. ફ્રાન્સની પ્રગતિના હૃદય ઉપર તેણે પોતાનું રાજ્યાસન મોંડ્યું હતું. એટલે મિત્રરાજાઓએ મેળવેલી ફતેહની પૂર્ણાકૃતિ કરવા માટે નેપોલિયનની પ્રતિજ્ઞાનું પણ ખૂન કરવાની અને ફ્રાન્સમાં તેને સ્વાર્થી નિર્દય રાક્ષસ જેવો માનતા થાય એવી રીતે લોકસત ફેરવવાની જરૂર હતી. હવે આખા યુરોપનાં છાપખાનાં તેમના હાથ નીચે આવ્યાં હતાં. બિચારો નેપોલિયન જેનો જગજગ પથ ન આપી શકે એવી બદનકીથી ભરેલી લાખો કરોડો પત્રિકાઓને આખા યુરોપમાં ફેલાવવાનાં તેમની પાસે સાધન હતાં. નેપોલિયનની કીર્તિને કલ્પકિત કરવા માટે, તેના ઉપર ખરાખોટા અનેક આરોપો ઠોકા બેસાડવા માટે મિત્રરાજાઓએ અનેક નીચ લેખકોની ઝેરમાં બોજેલી કલ્પમનો ઉપયોગ કર્યો.

આ પ્રકારે ઈંગ્લંડમાં ટોચી પક્ષનો, યુરોપમાં મિત્રરાજાઓનો અને ફ્રાન્સમાં શુભોર્ન વર્ગી રાજાઓનો વિજય થયો. નેપોલિયનનું મોં બધું થયું હતું; તેની સ્વાધી-નતા હુટાઇ ગઇ હતી; તેની શક્તિનો નાશ થયો હતો; તેના સન્નુઓના કોલાહલમાં તેના બચાવ કરનારનો અવાજ સંજોળાય એમ હતુંજ નહિ અને આજે પણ તેનો બચાવ કરનારે સામા પક્ષના હુમલામાટે તૈયાર રહેવું પડે છે; છતાં પણ જગતના લોકો તેને ચલાવે છે અને ચલાશેજ.

આ રીતે મિત્રરાજ્યોએ પોતાની ઇચ્છા સર્વાંશે પૂર્ણ કરી. નેપોલિયનના ઉપર આરોપ મૂકનાર તે વફીલ તે, પચ તે, ન્યાયાધીશ તે અને જલ્લાદ પણ તે; કેસનો હેવાલ લખનાર પણ તે અને તેનું જીવનચરિત્ર લખનાર પણ તેજ, પણ હવે એ વર્ષ સુધી મૌન ધારણ કર્યા પછી નેપોલિયનનો આત્મા ઇનવેલાઈડસના ધુમ્મટમાંથી નીકળી, નવી આલમને સંબોધીને કહે છે કે તમે મારો કેસ ફરીથી તપાસો. જેઓ સત્ય અને ન્યાયના પક્ષમાં હોય તેમણે ઘાતિથી પરતુ દડતાથી કહેતું જોઈએ કે તેની માગણી વાજમી છે અને કાંઈ પણ તેનો ઇન્કાર નહિ કરી શકે.

प्रकरण ६१ मुं-एल्वा तरफ प्रयाण

या अकरवना अतमां वलुंवेला जनाव ६६१ ऐत्रिये जन्मा.
भीजे दिवसे सवारै कोलेनकोर्ट पारिस गयो अने नेपोलियननु
भीछ वारतु राजनामु मित्रराज्योनी सभाभा रणू कर्तुं
आभा जगतमां जेनी कति ईवाध गछ हनी तेनी सपूज्य
अवनति जेष्ठ तेना यनुओनां छंय पीगल्यां ईानेन्कोना तरक
तेओ जैन्य मोकववाना हता ते एव्यार जध रवो अने हवे

शहेनशाह तथा तेना कुटुम्बनी शी व्यवस्था करी तेनी आतुरताथी अर्थां यथा लागी
सुमेन राजना पक्षकारे तेने क्रान्सी आयेमां आरे मोकववा छिछता हता
अने सेन्ट हेलेनानु नाम देवायु कोछये कोर्सिकानी बवामथु करी कोछये ऐन्मानु
नाम दीधु अने तेनी सारी आभोहवाना वप्पायु कर्थां 'नेनकोर्ट' आ तक् साधीने
ऐन्माने माटे हमायु कर्तुं सुमेन राजन्योना भाषयुदासे गवाराया क्रान्सीनी
अन्नते नेपोलियन तरक डेटले जेष्ठ छे ऐ तेओ सारी रीते ज्ञायता हता अने
तेना निवास आटने नञ्जक जेष्ठने तेओ उरता हता तेमछे सभत विरोध जनाओ,
पछु अलेक्षान्डर उदार यिते कोलेनकोर्टनी मदहे आओ गरमागरम तकरार यानी
परतु आभरे तेनु वणन पड्यु अने नेपोलियनने छवतासुधी ऐन्मानु रान्य,
अने शहेनशाहने पिताय जोगववा देवाने ठरान भयो

आ प्रभाछे सभत अर्थां अने मनने वनेची नाजे ऐची राजपटपटथी जरेला
डेटला दिवस वीत्या पछी सुलेहना कोलकरने भरडा तैमार भयो नेपोलियन अने
मेरिया लुछसाने छवनपर्यन्त शहेनशाह अने शहेनशाहमानुने पिताय, तेमज
नेपोलियननी माता लाछओ जहेने लत्रिज्जओ लत्रिज्जओ सरने राजकुमार अने
राजकुमारीने पिताय नेपोलियनने ऐन्मानु रान्य अने क्रान्सी आवकमाथी वार्षिक
पन्थीय लाय क्रान्कु चेन्शन मेरिया लुछसाने त्रणु गामनी नगरीर अने तेतापर
तेना पुत्रने लक्ष नेपोलियननां माता लाछओ जहेने वगेरेने पछु तेमना दरजन
प्रभाछे वार्षिक चेन्शन, आवी आवी डेटवीक व्यवस्था यध गया पछी ऐ भरडा
पर सही करवा माटे नेपोलियनने जे दिवसनी मुहत्त आपचाभां आवी

નેપોલિયન તરફ ઈંગ્લેન્ડે દાખલેથી અવિરત ચતુરતા તેની આવી દયામણી સ્થિતિમાં પણ કમી થઈ ન હતી. આવી નિષ્કુરતાનો નમુનો જગતના ઇતિહાસમાં ખીજે કેમણે લાગ્યેજ નોવામાં આવશે. યુરોપનાં તમામ રાજ્યોએ એક પણ અપવાદ વગર પ્રજાનો પોતાનો રાજ્ય ચુંટવાનો હક્ક સ્વીકાર્યો; ત્યારે એકલા ઈંગ્લેન્ડે એ હક્કનો સ્વીકાર ન કર્યો અને વારંવાર ફ્રેન્ચને બળવાખોર અને નેપોલિયનને રાજ્યાસન ચુંટવી લેનાર કહીને અપમાન પહેંચાડ્યું હતું. આવા યદારવી લોકમાન્ય નૃપતિને એભાનું નાનું સરખું રાજ્ય આપ્યું તે પણ ઈંગ્લેન્ડની આંખમાં ખટક્યું. જો સલામાં ઈંગ્લેન્ડના કમિશનરો હાજર હોત તો અલેક્ઝાન્ડર ગમે તેટલો ઉદાર છતાં પણ નેપોલિયનને કેદ અને અપમાનમાંથી નજ બચાવી શકત. x

સુલેહની સરતો ચર્ચાતી હતી તે દરમ્યાન નેપોલિયન કૉલેનકૉર્ટને વારંવાર કહે- વાળ્યું હતું કે મારે સલાહ નથી જોઈતી, તું ચાલ્યો આવ; પણ તે પોતાના ચહેના-શાહની જોખમભરેલી સ્થિતિ જાણતો હોવાથી પોતાની અકથ વાપરીને સુલેહનો ખરડો ધડાવી લાગ્યો.

૧૧ મી એપ્રિલે તે ફ્રાન્ક-પ્રેસો ગયો કે તરત તેને નેપોલિયને પૂછ્યું, “મારું રાજનામું પાછું લાગ્યો?” કૉલેનકૉર્ટે બણીએ ફલીલ કરી કે એ મારા હાથમાં ન હતું. આપનું રાજનામું છાપાઓમાં બહાર પડી ચૂક્યું હતું; પણ નેપોલિયન કહે તેમાં મારે શું? મારે સુલેહ નથી કરવી અને હું સહી કરવાનો નથી. ખૂબ ચર્ચા થઈ પણ કંઈ પરિણામ ન આવ્યું.

ખીજે દિવસે સાંજે ફરી પાછો કૉલેનકૉર્ટ નેપોલિયન પાસે ગયો. તે અત્યંત નિરાશામાં ગરકાવ બનીને બેઠો હતો. તેની ઉપર તૂટી પડેલો વિપત્તિનો હુમર જોઈ તે બહાવરો બની ગયો હતો. તેનું પ્રાણાધિક્રિમિ ક્રાન્સ જુર્બેન રાજ્યોને ઘરણે પડ્યું હતું; યુરોપનાં તમામ ઉદાર રાજતંત્રોનો નાશ થઈ ગયો હતો; તેના અનુયાયીઓની પણ તેની સાથે સાથેજ પાપમાલી થઈ ગઈ હતી. જગતની સ્વતંત્રતા ઉપર કાળામાં કાળા પ્રહારની છાયા પથરાઈ હતી. તેના મન ઉપર એવી જડતા બાપી ગઈ હતી કે તેને જગત કરવાનું કામ પણ સહજ ન હતું.

કૉલેનકૉર્ટ શોકથી ત્રિહ્વલ બની ગયો હતો. તેને ખબર હતી કે જો નેપોલિયન

x ઈંગ્લેન્ડના કમીશનર લૉર્ડ કાસલરે આ સલાહની સામે એ પ્રશરના વાંવા દર્શાવ્યા હતા. (૧) એથી કરીને નેપોલિયનનો ક્રાન્સના ચહેના-શાહ પદને દાવો જો, ઈંગ્લેન્ડે સીધી યા આડકતરી રીતે કદી સ્વીકાર્યો નથી તે સ્વીકારાય છે. (૨) હજી રાજ્યક્રાંતિનો જ્વાળામુખી હોલવાયો નથી તેના વખતમાં ક્રાન્સ અને ઇટાલિની નજીક એભાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય તેને આપવામાં આવ્યું છે. એલિસન.

આ સુલેહના ખરડાપર સહી નહિ કરે તો તેના આના કરતાંએ વધારે માડા હાલ થશે. બારે મુસ્લેલીથી તેણે મિતરાળઓ પાસે તેને માટે આટલી છૂટછાટ મૂકાવી હતી અને હવે નીમેલી મુદતમાં માત્ર થોડાક દયાકર બાકી હતા. જે સહી નહિ થાય તો નેપોલિયનને તેમની દયા ઉપરજ રહેવું પડશે અને તેઓ મરજમાં આવશે તેમ કરશે. તેણે અત્યંત દીન સ્વરે કહ્યું, “મારા શિરતાળ, હું આપને આપની કીર્તિના સમ દષ્ટને કહું છું કે છેવટના નિર્ણયપર આવી જાઓ. લાંબી ડુંકી કરવાનો આ વખત નથી. જ્યારે આ કોલેનકોર્ટ, આપનો દૃઢ વફાદાર ભક્ત ધુન્ટણીએ પડીને કાલાવાલા કરે ત્યારે કાંઈ ધણીજ ગંભીર મહત્વના કારણ હોવા જોઈએ.”

નેપોલિયને ઘેનમાં ઘેરાયેલી આંખો ઉઘી કરી કહ્યું, “તારે શું કરાવવું છે?” વળી થોડીવારે કહ્યું, “તેનું છેવટ આવવુંજ જોઈએ. મારો નિયમ થઈ ચૂક્યો. કાલે સહી કરી આપીશ.”

તે યહેનશાહની રજા લઈને ગયો પણ મધ્યરાત્રિએ તેને કાંઈએ જગાડ્યો અને કહ્યું કે તે સખત, ધારતી ઉપજાવે એવા મંદવાડના જોમ થઈ પડ્યા છે. વાંચનારને યાદ હશે કે ફ્રેન્ડના યુદ્ધ પછી તેને ચૂંકનો ભયંકર બાધિ થઈ આવ્યો હતો. થાક, ઉત્તમગરા અને ચિંતાથી એ રોજે બીજાવાર ઉઠ્યો માર્યો. જે શ્રવણેશુ રોગ, કેદ અને અપમાનની માઠી અસરને લીધે પાછળથી વધી પડ્યો અને અંતે તેના શ્રવ લીધે, તેના આ સૂચનાતો કુમલો હતો. યહેનશાહ પચારીમાં તરફડતો હતો. કપાળપરથી પરસેવાની ધારા છૂટતી હતી. વાળ ઉભા થઈ ગયા હતા અને ખૂંસો ન પડાય માટે દાંત વચ્ચે જોરથી રૂમાલ દબાવી રાખ્યો હતો. તેને લાગ્યું કે મારો અંતકાળ આવી પહોંચ્યો છે. કોલેનકોર્ટને કહ્યું, “હું જાઉં છું. મારી ઓ અને પુત્ર તને સોંપી જાઉં છું. મારી કીર્તિનું રક્ષણ કરજે.”

તેના દાકતરે માત્ર આઠ કરાવીને પાછાં. ધીમે ધીમે ચૂંક નરમ પડી અને કંપને લીધે અકાદાં ગએલા અવયવ પાછા સ્થિતિસ્થાપક થવા લાગ્યા.

કોલેનકોર્ટ હજી છે કે તેના મદવાડના દેખાવનું અને તેના દુઃખનું વર્ણનજ થઈ શકે એમ નથી. ઓરડામાં ગભીર શાંતિ ફેલાઈ રહી હતી. માત્ર ત્યાં ઉભેલાંઓનાં હસકાથીજ એ શાંતિનો ભંગ થતો હતો. આ ભયંકર દેખાવ જુઓ અને આંખમાંથી આંસુ ન પડે એવો કાષ્ઠ હોષ શકેજ નહિ.

આ મદવાડનો પણ તેના સનુઓએ અવળો અર્થ કર્યો અને તેણે આપવાત કરવાની કોશિશ કરી હતી એવી ખોટી અફવા ચારે દિશાએ ફેલાવી. તેમનાં બીજાં જૂઠાણાં જેમ ઉધાડાં પડી ગયાં તેમ આ વાત પણ છેવટે ખોટીજ ઠરી છે. તેના રોગનું નિદાન, દાકતરે આપેલી સાદી આહ, તેનું જલદી સારા થવું એ બધા સંજોગો ધ્યાનમાં લેતાં આ તહોમત જૂઠું કરે છે.

તેણે આખી રાત સારી નિદ્રા લીધી. સવારમાં કોલેનકોર્ટ તરફ ફરીને કહ્યું, “ હજી મારે જીવનું જોખમ એવી ધિરની ધમ્મ છે. હજી મારી પાસે મરણ ન આવ્યું. ” થોડીવાર પછી વળી તે જોયો, “ કોલેનકોર્ટ, આ હેલા દિવસોમાં કોઈ કોઈવાર મને એવું યર્ષ આવતું કે જાણે હું ગાંડો યથ જાણ. ” માથા તરફ આંગળી કરી કહ્યું, “ અહિં મને જીવલેણ ચરમી લાગે છે ! ગાંડપણ એ મનુષ્યની અવનતિની હેલામાં હેલી સ્થિતિ છે. એના કરતાં મૃત્યુ હજાર ગણું સારું. ” વળી એક ક્ષણ અત્યંત એકાગ્ર ચિત્તે વિચાર કર્યા પછી તે જોયો, “ હું આજે સુશેહના ખગડાપર સહી કરીશ. જા, જરા આરામ લે. ”

સહી કર્યા પછી તે ઊભો થયો અને મેક્ટોનફને જાગૃતિને જોયો, “ તમારી છેલ્લી અનન્ય સેવાના બદલામાં તમને આપવા જેટલું મારી પાસે ધન નથી હતાં આ પ્રસંગની યાદગીરીમાટે કાંઈક આપું. ” એમ કહી તેણે પોતાની જુની તલવાર મંગાવી મેક્ટોનફને આપતાં કહ્યું, “ આ તલવાર મને મિસરમાં મુરાદ બેએ આપી હતી. તમારા પ્રેમના બદલામાં હું તમને આ સિવાય બીજું આપી શકું એમ નથી. ”

મેક્ટોનફે તરવારને છાતી સાથે દમી અને કહ્યું કે મારા કુટુંબમાં આ અમૂલ્ય વસ્તુ હમેશને માટે પૂજાયા કરશે. ” નેપોલિયને તેને પ્રેમાશ્રુસંહિત આશિર્વાદ કર્યું. પોતાના કરતાં તેને પોતાના સૈન્યની સલામતીની વધારે ચિંતા હોવાથી તેણે બેકે કમીશનરને કહ્યું, “ મારે રાજીનામું અને સુલેહની સરતો મને ત્યારેજ બંધન કરતાં ગજુાય કે જ્યારે તેઓ ઘરકરને આપેલા વચન પાળે તે ન થાય ત્યાંમુધી આ દસ્તાવેજ તમારા હાથમાંથી જવા ન દેશે. ”

આ ખરડો મિતરાળએ તથા ક્રાન્સની કામચલાઉ સરકારના સલાસદે આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યો. જરૂરી બાબતોનો નિકાલ કરવામાં કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા હેતુના મોટા મોટા માણસોની સહાનુભૂતિની નવા સંભવતરને ધણી જરૂર હતી. તેમને લલચાવવા માટે સારાં સારાં ઇનામની લાલચો આપવામાં આવી તેમની સ્થિતિ સુધી વચ્ચે સોપારી જેવી હતી નેપોલિયનને પ્રકટ રીતે મદદ કરી શકાય એમ હતું નહિ અને નવી સરકારની હકુમત નીચે હોદ્દા ન સ્વીકારનાર ઉપર હમેશને માટે ચક્રની નજર રહે તેમ હતું, છતાં ધણી લોકોએ નેપોલિયન તરફ અત્યંત ભક્તિને લીધે જુર્મેન રાજ્યોની સાથે સહકાર કરવા ના પાડી; પરંતુ ધણી ખરાબે તો પોતાના મનનું સમાધાન કરી નવી સરકાર સાથે સંજોગ જોડ્યો.

બીજે પ્રશ્ન નેપોલિયનને સહીસવામત એવા નુધી વળાવવાનો હતો. એક તો તેને જોખને પ્રભુ ઉદ્ધેરાય નહિ અને બીજું જુર્મેન રાજ્યના મળનીઆમાંથી કાંઈ તેનું ખૂત ન કરી બેસે એટલા માટે તેની સાથે મજબૂત અગરજકોની ટુકડી મોકલવાનું હતું.

એપ્રિલની ૧૬ મી તારીખે કૉલેનકૉર્ટ ફ્રાન્સેન્સો ગયો. માત્ર ગણગણવા નિરાશ થઈ ગએલા સિપાઈએ જેઓ હજી પણ પદમ્પટ થએલા થહેનશાહને વફા-દારીથી વળગી રહ્યા હતા તેમના સિવાય ત્યાં બીજા કોઈ હવે રહ્યું ન હતું. જે મહેલનાં દિવાનખાના એકત્રાર દરબારના અલકાદાર મેળાવડાથી શોભી રહેતાં તે આજે સ્થગિત જેવા લાગતાં હતા. નેપોલિયન પોતે પણ હવે ફ્રાન્સ છોડી જવાને તૈયાર થઈ રહ્યા હતા ગયા હતા.

નેપોલિયનને તેના અગરક્ષકો પૈકી ચારસો માણસોને પોતાની સાથે રાખવાની છૂટ આપી હતી એ માન મેળવવા માટે ઘણાં ભક્ત હાજર હતા. જ્યારે નેપોલિયન અને કૉલેનકૉર્ટ બગીચામાંથી પાછા ફરતા હતા તે વખતે એક ધરડો સિપાઈ જે શહેનશાહ સાથે વાત કરવાનો લાગ જોવા કરતો તે બેખાકો તેમની પાસે દોડી આવ્યો.

તે ધૂનતો ધૂનતો આજીજી કરતો બોલ્યો, “નામદાર, હું ન્યાય માગવા આવ્યો છું મને જારે અન્યાય થયો છે. ખારીશ વરસ થયાં હું તોફારીમાં છું.” તેણે પોતાની પહેળી છાતીપર જોરથી પ્રહાર કરી કહ્યું, “મને ચાંદ પણ મળ્યો છે છતાં આપની સાથે આવનારા અગરક્ષકોમાં મારું નામ નથી. જે મને ટાળી મૂકશે તો એમાંથી ખૂન થશે જેઓ ચુટાયા છે તેમાંથી એકને મારીને હું મારે માટે જગ્યા કરી લઉંશ. એમ ક્યાં વગર નહિ છોકું.”

તેની ભક્તિ જોઈ નેપોલિયનને લાગી આવ્યું. તેણે કહ્યું, “તારે મારી સાથે આવવાનું બહુ મન છે? તે પૂરો વિચાર કર્યો છે? તારે ફ્રાન્સ, કુટુંબ અને ભવિષ્યમાં હિંમતી પાયરીએ ચડવાની આશા છોડી દેવી પડશે.”

સિપાઈ કહે, “મારા શહેનશાહ! મને મન છે! અરે! મારો હક્ક છે; મારો દાવો છે એમાંજ મારી આખર છે. મારે હિંમતી પાયરીએ નથી ચડવું. મારી પાસે ચાંદ છે તે બસ છે, અને મારે કુટુંબમાં તો આજે બાવીશ વરસ થયાં તમેજ છો.”

શહેનશાહ કહે, “ઠીક ત્યારે, તને મારી સાથે લઈ જઈશ, મારા બતા મિત્ર.”
“તમારી મોટી મહેરબાની, મોટી મહેરબાની” એમ કહી દરબારો અને મનમા ફૂલાતો ફૂલાતો તે સિપાઈ ચાલ્યો ગયો.

સામાન્ય સિપાઈની પણ આવી હોડી ભક્તિ જોઈને નેપોલિયનના હૃદયમાં પ્રેમ-તરંગો ઉછળ્યા, અને કહ્યું, “બધાને મારી સાથે લઈ જવાતા હોત તો કેવું સારું?”
જ્યારે ફ્રાન્સેન્સોમાં ઉપર કહ્યા તે બનાવો બનતા હતા ત્યારે શહેનશાહનાંતુ મેરિયા લુઇસા, શાહબદ્દ સાથે પારિસથી અગ્નિ કોણમાં ૧૮૦ માઈલ દૂર આવેલા બ્રોઇ ગામમાં ઘણા દુઃખી દિવસ ગાળતી હતી તેની ઉંમર માત્ર બાવીશ વર્ષની

હતી; દુનિયાનો અનુભવ તેને ધણેજ ધોડો હતો; અને સ્વાથયનો શુભ કેળવનારો પ્રસંગ તો તેને મળ્યોજ ન હતો; છતાં તેના ઉપર ભારેમાં ભારે આકૃત તૂટી પડી હતી. શહેનશાહને પદબ્રજ કરવામાં આવ્યા હો એ વાત તેણે માનવાનીજ સાફ ના પાડી. તેણે કહ્યું કે મારા પિતાએ અને ક્રાન્સની રાણી ખનાવી ત્યારે વારંવાર વચન આપ્યું હતું કે તારે માથેથી હું રાજ્યચુકટ નહિ ઉતરવા દઉં.

નેપોલિયન તેને વારંવાર પત્રો લખતો. ધણીવાર તો દિવસમાં એ ત્રણ ચિઠ્ઠીઓ પણ મોકલતો. તેણે પણ પોતાના પતિના આકૃતના વખતમાં તેની પાસે આવવાની પ્રમણ ઈચ્છા દર્શાવી; પણ રસતો સલામત ન હોવાથી નેપોલિયને તેને ના લખી. ૭ મી એપ્રિલે તેણે કહેવડાવ્યું કે “મારે ખરે રથાન તો તમારી પાસેજ છે. તમારા સહવાસમાં અને કેષ પછુ ઠેકાણે રહેવામાં સંતોષ છે.” આખરે તેના આચહને વચ ચક્રને તેને આર્થિકાં મુધી આવવાની નેપોલિયને સલાહ આપી. ત્યાં તેણે કેટલાક દિવસ ચિતા અને દહેશતમાં રડી રડીને ગાળ્યા. તેણે કહ્યું, “મારે હવે શું કરવું ? શહેનશાહની સલાહ મારું છે ત્યારે તે કહે છે કે તારા બાપને લખ. મારા ઉપર આટઆટલી વિપત્તિ નાખ્યા પછી મારા બાપ પણ શું કહેવાના હતા ? છોકરાને લખને એમની પાસે જઈ ? પણ વખતે એમને પોતાનો જન જવાવવા નહીં જવાને ! વખત આવે તો મને વળી ક્યાં આવે લઈ લખને ફરતા ફરે ? મોઈ હું ! રહવાને મોટેજ જીવી !”

તે મિચારી ખરેખર ઉપાયહીન હતી. એટલામાં મિત્ર રાગઓએ તેને મોટું રશિયન સિપાઈઓનો રસાએ મોકલાવ્યો અને તેમના રક્ષણ નીચે તે જમને પોતાના પિતાને મળ્યા. પછી ત્યાંથી વિથેના મંદ. ત્યાં તેણે બાકીનું જીવન જે રીતે ગાળ્યું તે તેની સ્વેચ્છાથી કે પિતાની ખમકીથી ગાળ્યું તે નક્કી કરી ચકાવું નથી.

શહેનશાહ નેપોલિયનને એદમામાટે પ્રયાણ કરવાનો દિવસ ૨૦ મી એપ્રિલનો સુકરર દરવામાં આવ્યો હતો. વચગાળાના દિવસ દરમ્યાન તે શાંત, ગંભીર અને નિશ્ચયી બની ગયો હતો; જાણે કશુંજ ન બન્યું હોય તેમ એદમાની મુંદર આબોહવા વિષે તે ચર્ચામાં ઉતરતો હતો. એજ ચર્ચા દરમ્યાન તેણે કહ્યું હતું કે “પ્રારબ્ધ કેની વસ્તુ છે ! હેલ્લી લગ્નમાં દેશની બુમિનુ પમલે પગલે રક્ષણ કરતાં કીર્તિ સાથે મરણુ પામના માટે મેં લણાંએ ફાંફાં માર્યાં. એજ ગોળા પાસે ઉભો રહ્યો. મારા ઘોડાને તેના સ્પર્શ થતાંજ ધોડો અને હું હવામાં અદર ઉડી ગયા; પણ હું સજા-મત ભોંયપરથી ઉડીને ઉભો થયો. મારી આસપાસ ગોળાઓનો વરસાદ વરસતો. મારાં કપડાં કાણાં કાણાં ચર્ધ ગયાં છતાં એક પણ ગોળા મને વાગી નહિ. નિરા-ચાનો ભોગ ચક્રને આત્મહત્યા કરવી એને તો હું લણુંજ નીચ કૃત્ય ગણું છું. આત્મહત્યા મારા મિહાંતની વિરુદ્ધ છે અને જયતલા તખ્તા ઉપર જે દરબાને હું

ભોગવું છું તેને સોજા આપતી નથી જગતમાં કોઈને જો જીવવાની સગ્ન થઈ હોય તો તે હું છું.”

એવામા સેનાપતિ મોન્થોલન આવી પહોંચ્યો. તેણે કશું કે દક્ષિણ વિભાગ તરફ જે સૈન્ય છે તેને ફરીથી ઉત્તેજિત કરીને બળવાન ફેંજ ભેગી કરી સમગ્ર નેપોલિયને કહ્યું, “ હવે ધણું મોટું ગઠ્ઠ ગયું છે. હું ધારત તો તેમ કરી સશ્ત્ર પશુ તેમની (સરદારોની) મરજી ન હતી હજી પણ હું એક વિમલ લખાવી શનુઓને હથેલી પશુ તેમ કરવા જતાં ક્રાન્સમા આબ્યતરિક વિદ્રોહ જાને અને તે હું નથી ધમ્મનો. વળી હું રાજનામું પણ આપી ચૂક્યો છું અને એક પગલું ભરી ચૂક્યા પછી પાછા હાલુ એ ઠીક નહિ. પ્રારબ્ધમાં સરજાયું હોય તે થવા દો ”

૧૬ મી તારીખે સવાર સુધીમાં જવાની બધી તૈયારી થઈ ગઈ હતી નેપોલિયનને એવી આશા હતી કે તેના સેનાપતિઓ તેની છેલ્લી મુલાકાત લેવા આવશે. પણ પછે ગાડીનો ખડખડાટ થાય એટલે તે કોઈના આવવાની ઉમેદ રાખતો; પણ કોઈને આવેલું નહિ જોઈને તેને ધણું આંધું આવ્યું.

જવાનો વખત જેમ નજીક આવતો ગયો તેમ તેમ જો કે તેનું બહારનું વર્તન સાત અને સમાધાનીભરેલું જણાતું હતું, તોપણ અંતરમાં તે ઘણીજ તીવ્રવેદના અનુભવતો હોય એમ દેખાઈ આવતું હતું.

કૉલેનકૉર્ટની વિદાય ઘણી હૃદયભેદક હતી. તેનાથી દૂટ પડતાં તેનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. તેણે સાથે આવવાની પણ ધમ્મજા દર્શાવી. તેના ઉત્તરમાં નેપોલિયને કહ્યું, ‘ તું અહિં રહ્યો રહ્યો અને વધારે ઉપયોગી થઈશ પોપેન્ડના સબધમાં જે બચરમાં કરવામાં આવી છે તેનું પાનન થાય છે કે નહિ તે જોનો મહેજે. ” એક પળવાર થોભ્યા પછી તેણે કહ્યું, “ થોડા દિવસ પછી તો હું એલમા પહોંચી જઈશ મારે મન હવે ત્યાં જવાને બંધીર થઈ ગયું છે. મેં ક્રાન્સને માટે સારી આશાઓ બાધી હતી, પણ હવે હું જોઈ શક્યો છું કે તેમને વિપત્તિ ખમતાં નથી આવડતું આખી દુનિયામાં સૌથી વધારે બુદ્ધિમાન અને બહાદૂર ફ્રેન્ચ પ્રજા લડાઈમાં ઝાંઝાવવા તૈયાર રહે છે, પણ જરા હાર થઈ એટલે સત્ત્વહીન બની જાય છે નોળ વરસ સુધી તેઓ મારી સાથે જીત ઉપર જીત મેળવતાજ ગયા પણ એકજ વરસ મુશીમનો વેકવાની આવી કે બધો પાછો પતિલાસ જાણે ભૂની ગયા ”

પછી તેણે એક ઉડા નિશ્વાસ મૂકીને કહ્યું—

“ તેઓ મારી સાથે અત્યંત નીચપણે વર્ત્યાં છે તેઓ અને મારી સ્ત્રી અને પુત્રની બળાહારે વિખૂટા પાડે છે. એક રાજાને તેના પિતા અને પતિ તરીકેના હક્ક પણ ન ભોગવવા દેવા એ ક્ષી જગતી પ્રજાના કાયદામાં લખાયેલું છે ? જેમને ઈશ્વરે નોડ્યાં છે તેમને છૂટા કરવાનો અધિકાર તેઓને ક્યા અમાનુષી કાયદાએ

આપો હશે ! ઇતિહાસ મને ન્યાય આપશે. તે કહેશે કે “ એક વિજયી થોડા તરીકે નેપોલિયન મોટા મનનો અને ઉદાર હતો. તે જ્યારે હાર્યો ત્યારે યુરોપના રાજ-ઓએ તેની સાથે અપમાનજરેખુ વર્તન ચલાવ્યું. ” તેણે થોડીવાર પછી કહ્યું, “ આમા તેઓની આગળથી નક્કી કરી રાખેલી તદ્દખીર છે. મને પિરતોલથી મારી નાખવાની તેઓમાં હિંમત નહિ હોવાથી મારૂ ધીમે ધીમે ખૂન કરવાની આ યુક્તિ છે. માણસને મારી નાખવાના હમ્મર રસ્તા છે. ”

ક્રાલેનકોર્ટે તેને દિવાસો આપવા કહ્યું કે હું ઘડેનચાહખાનુના પિતાને સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ. તે પોતે પણ મને ટેકા આપશે અને હું ધારૂ છું કે તે થોડા વખતમાં આપની પાસે આવી પહોંચશે. આમ બહારથી કહેવા છતાં તે મનમાં સમજતો હતો કે એ આશા બ્યર્થ હતી, પણ જો આસ્ટિયાના રાજાએ નેપોલિયનને તેના કુટુંબથી વિખૂટા ન પાડ્યો હોત તો કદાચ વોટરુ' ન ચપ્ હોત અને નેપોલિયન સેંટ હેલેનામાં બન્દીવાન બની મરણ પામ્યો ન હોત.

તેણે થોડીજવારમાં ચિત્તની સ્વસ્થતા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી અને જુર્નેન રાજાઓ તરફ કડવા ઉદ્ગાર કહાડ્યા વગર ‘ નવું રાજ્યતંત્ર કયી કયી મુશ્કેલીઓને લીધે કાયમનું નહિ રહી શકે ’ તે વિષે તેણે ચાતિથી ચર્ચા કરી. ત્યાર પછી ક્રાલેનકોર્ટનો હાથ પ્રેમપૂર્વક પકડીને તે જોત્યો—

“ મારા મિત્ર, આપણે દૂર પડ્યું જોઈએ. આવતી કાલે મારા સિપાઇઓની રજા ભેતાં મારામાં જેટલું ધૈર્ય હશે તે બધાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડશે મારા બહાદુર રક્ષકો ! મારી ચલતી તેમજ પડતીમા પણ મને એકનિશ્ચયથી વળગી રહેલા મારા મિત્રો ! કાલે મારે તેમની ઉલ્લી વિદાય લેવાની છે. બસ, એ એક ઉલ્લી મનોબળથી મારે સહન કરી લેવાની છે. ” તેને કહી રહ્યાં જયો, હોં કપવા લાગ્યા. પછી તે થોડીવારે જોત્યો, “ ક્રાલેનકોર્ટ, મારા મિત્ર, આપણે એકવાર મળ્યાશું. ” આટલું જોવાતાં તેનું હૃદય ખૂબ બરાબ આવ્યાથી તે ઉઠીને ખીજ ઓર-કામાં જતો રહ્યો.

ક્રાલેનકોર્ટ આ પ્રસંગવિષે કહે છે કે, “ ફ્રાન્સેજોથી હું ત્રણ માસ દૂર નીકળી ગયો ત્યારે મને બાન આપ્યું કે હું છું કર્યો હતો અને કર્યા હતા. ઘડેન-ચાહ મારી પાસેથી ઉઠીને ગયા એટલે હું મારી માડીમાં બેસી ગયો દાવાનજ હોલ-વાદ ગયો હતો. હજી આ વિપત્તિનું ઉડણું હું મારી આખે માપી શક્યો ન હતો. નેપોલિયનના ગુણની પ્રથમ જોટલી મે તે વખતે કરી તેટલી અગાઉ કરી કરી ન હતી અત્યારે ફ્રાન્સમાંથી ઢેરાવટો લેતી વખતે તેના ચારિત્ર્યની ભવ્યતા અગાઉના કરતાં સૌથી વિશેષરૂપે દીપ્તી નીકળતી હતી. મારે કંપો કરવાની જરૂર ન હતી પણ આરામની જરૂર હતી અને માણસોનો અને સર્વ વસ્તુનો

કંટાળો આવ્યો હતો. પણ તેના વગર મારા મનને આરામ રુએજ કેમ ? મેં પરદે-
શમાં પ્રવાસ કરવાનો વિચાર કર્યો. ભવિષ્યનો વખત મને યુગ જેટલો લાગ્યો અને
કંટાળાભરેલો લાગતો હતો, તેને કાષ્ઠક સુખમાં પસાર કરવા મેં બુદ્ધિના વિષયનો
અભ્યાસ કરવાનો વિચાર કર્યો.”

નેપોલિયનની ન્યાયવૃત્તિ કેટલી ઉચ્ચ પ્રકારની હતી તે તેણે પોતાના સેનાપતિ-
ઓને રજા આપતી વખતે વાપરેલી ઉદાર ભાષા અને નવા રાજ્યતંત્રને વફાદાર
રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. તેમણે સર્વને
એકઠા કર્યા અને સૌના તરફ સ્નેહપૂર્ણ દૃષ્ટિ કરી કહ્યું—

“યુદ્ધસ્થો ! જ્યારે હું તમારી પાસેથી દૂર જાઉં છું અને તમારા દેશ ઉપર
રાજ્ય કરવા નવું રાજ્યતંત્ર રચાયું છે ત્યારે મારા તરફ તમે જેટલી વફાદારી
દાખવી હતી તેટલીજ વફાદારીથી તેમની સેવા કરવામાં તમારી શોભા છે.
હું તમને વિનંતિ કરું છું—અરે, આજા કરું છું કે તમે તેમજ વર્તજો. માટે જેમને
પારિસ જવું હોય તેમને જવાની રજા છે અને જેઓ અહિં રહેવાના હોય તેઓ
પણ વફાદારીના પત્રકપર સહી કરી મોકલાવી દે.”

૨૦ મી એપ્રિલની સવાર પડી. નેપોલિયને બેપોરે નીકળવાનું ઠરાવ્યું હતું.
દેશનિકાલ થતા શહેનશાહને છેલ્લું માન આપવા બાદશાહી અગરફોકોની પતટણ
ગોઠવાઈ ગઈ હતી. આસપાસના ગામડાના અસખ્ય લોકોના સમુદાય પોતાના વહાલા
શહેનશાહનું છેલ્લીવારનું દર્શન કરવા એકઠા થયા હતા. ગંભીર અને શાંત ચહેરે
નેપોલિયન બહાર આવ્યો. દરેકનું હૃદય અવર્ણનીય ભાવથી હતકાઈ જવા લાગ્યું
અને ગંભીર શાંતિ છવાઈ ગઈ. નેપોલિયનના હાથને અનેકે સ્પર્શ કરી અશ્રુથી
ભીજવ્યો. દરેકનાં નેત્ર તેના ઉપર ધ્રુવાં હતા. મૃતદેહને દફન કરતી વેળા જેવી શાંતિ
પથરાય છે તેવી શાંતિ ત્યાં પથરાઈ હતી. બોલવાનો આ અવસર ન હતો. સિપાઈ-
ઓના ખડમચડા ગાત ઉપર અશ્રુધારા વહેવા લાગી હતી અને શહેનશાહની સાથે
જવાને ભાગ્યશાળી થએલા તેમના ચારસો સોળાતીઓની તેમને સૌને ઇર્ષ્યા આવતી હતી.

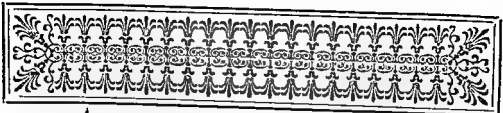
નેપોલિયને તેમને સર્વને પ્રેમપૂર્ણ નજરે જોઈ લીધા. તેનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું,
પણ મન દૃઢ કરીને આગળ આવ્યો, અને છેક છેછી હારના સિપાઈને પણ સબ-
ળામ એવા ચોખ્ખા અવાજે કહ્યું—

“સેનાપતિઓ, અમલદારો અને સિપાઈઓ ! હું તમારી રજા માગું છું. પ-
ચીસ વર્ષ થયાં મેં તમને જેવા અખડ કીર્તિની કમાણી કરતા જોયા છે; તેવીજ
રીતે મારી પડતીના છેછા દિવસમા પણ તમે ધૈર્ય અને વફાદારીનો ઉચો આદર્શ
જતાવ્યો છે. આખો યુરોપ આપણી સામે લડવા ઉતર્યો હતો. તે છતાં પણ તમારા
જેવાની મદદથી આપણે પરાજય કદી પણ નહિ ચાત. આપણે હજી પણ એક
ને. ૪૩

લાંચી લડાઈ ટકાવી રાખત, પણ તેમ કરતાં આપણા દેશને ઘણું સોસવું પડત. આવી કરીને ક્રાન્સનું હિત વિચારીને મેં આપણા હિતનો ભોગ આપ્યો. આજે હું તમારાથી દૂર જાઉં છું; પણ મારા મિત્રો ! જે નવા નૃપતિને ક્રાન્સે પસંદ કર્યા છે તેને વફાદાર રહેજો. ક્રાન્સનું કલ્યાણ એજ મારો નિરંતરનો વિષય હતો, અને હજી પણ મારી પ્રાર્થના વખતે હું એનુંજ કલ્યાણ વાંછીશ. મારે માટે ખેદ ન કરતાં તમે સુખી છો એવું જ્યાં લગી જાણ્યો તરીશ ત્યાં સુધી હું સુખીજ છું. મારી કીર્તિના વિનાશ પછી પણ હું જીવું છું તે માત્ર તમારી કીર્તિ વધારવાને મારેજ. આપણાં કામોનો પ્રતિહાસ ધખવાનો મારો ધરદો છે. કલ્યાણ ચાઓ ! મારા પુત્રો ! મને એમ થાય છે કે જાણે તમને સાને જાતી સરસા ચાંપુ; તેમ નહિ તો તમારા સૈના વતી તમારા સેનાપતિને અને તમારા નગરોને તો ભેટુંજ.” સૈની આંખમાંથી ચોધારાં આંસુ વહ્યાં જતાં હતાં અને ચોદાઓનાં કંઠથી દેખાં પણ લાગણીના વેગથી ઉછળતાં હતાં. નેપોલિયનની પ્રચારતથી પલટણુનો સેનાપતિ જનરલ પીટીટ જે એક કામળ હૃદયનો પણ લરકરી રૂઆપવાળો ચોદો હતો તે આગળ આવ્યો. નેપોલિયન અશ્રુપૂર્ણ આંખે તેને નિહાળી ભેટયો અને તે ધડાયેલો ચોદો પણ નાના બાળકની પેઠે રડી પડ્યો. નેપોલિયને પાછું મન કંઠથી કહ્યું અને ગરુડને પોતાની પાસે લઈ આવવા કહ્યું. એક સિપાઈ તે ચીજ લાવ્યો. નેપોલિયને તે મૂર્તિને જાતી સરસી ચાંપી અને તેની ચાંદીની ચાંચપર ચુંબન કરતાં કહ્યું—

“ પ્રિય ગરુડ ! આ મારું છેલ્લું આલિંગન મારા દરેક વફાદાર સિપાઈના હૃદયમાં કાયમને માટે જગૃત રાખજો. મારા મિત્રો ! તમારું પુનઃ કલ્યાણ હવેજ છું.”

હવે જોનારાઓથી લાગણી ન ખળાઈ. દરેક જેમ કાવે તેમ રડતા લાગ્યો. નેપોલિયન ગાડીમાં ચડી બેઠો અને બે હાથે મોં ઢાંકી દીધું. ગાડી ચાલવા લાગી અને પોતાની સાથે ક્રાન્સના મોઢામાં મોઢા અને ઉદારમાં ઉદાર પુત્રને તેની વફાદારી માન્ય બૂમિયી દરને દર લેતી ગઈ.

પ્રકરણ ૬૨ મું-નેપોલિયન એલ્વામાં

પોલિયન મિસરથી પાછો ફર્યો ત્યારે ફ્રેન્ચ બંદરે ઉતર્યો હતો. તેજ બંદરેથી આ પ્રસંગે તે એલ્વા જવા ઉપડવાનો હતો. તે પારિસથી સાતસો માઇલને અંતરે આવેલું છે અને આ લાખી મુસાફરી દરમિયાન લગભગ બધી જગ્યાએ લોકોએ તેને માટે અતિશય સન્માન અને પ્રીતિ દર્શાવ્યા હતા. અમુક ભાગમાં જ્યાં રાજબક્ત વર્ગનું ધણું જોર હતું ત્યાં આગળ તેને વળાવવા આવેલા કમીશનરોએ અગમચેતી ન

વાપરી હોત તો સંભવ છે કે તેની જિંદગી સલામત ન રહેત. રખમી તારીખે તે ફ્રેન્ચ પહોંચ્યો અને તેને માટે તૈયાર રાખેલા ક્રાન્સના વહાણમાં ન બેસતાં ઇંગ્લેન્ડના વહાણમાં મુસાફરી કરવાનું તેણે પસંદ કર્યું.

આવા સંજોગોમાં પણ તે જોસેફાઇનને જુલો શક્યો ન હતો. થોડા થોડા દિવસને અંતરે તેના ઉપર પ્રેમપૂર્ણ પત્રો મોકલતો હતો. ફ્રેન્ચેન્સેલો છોડતાં પહેલાં ચાર દિવસ અગાઉ તેણે નીચે મુજબ પત્ર લખ્યો હતો:—

“ પ્રિય જોસેફાઇન! મેં તને ગઇ ૮મી તારીખે પત્ર લખ્યો હતો પણ તે તને કદાચ નહિ મળ્યો હોય. તે વખતે લગ્ન ચાલુ હતી અને કદાચ રસ્તામાં કાઢીએ તેને અટકાવ્યો હોય. હવે એ સંજોગો દૂર થયા હોવા જોઇએ. મેં મારો નિશ્ચય કરી નાખ્યો છે. મારે મગજ અને મારો આત્મા એક ભારી બોજનાથી મુક્ત થઇ ગયા છે. મારી પડતી ધણી ભારે થઇ છે પણ તે કદાચ ધણી કાયદાકારક નીવડે. હું હવે તલવારને બદલે કલમ પકડવાનો છું. મારા રાજ્યનો ઇતિહાસ આતુરતાપૂર્વક વાંચવા જેવો થઇ પડશે. હજી દુનિયાએ મારા ચહેરાની એક જ બાબત દીડી છે. હવે હું તેને મારો આખો ચહેરો ગતાવવા ઇચ્છું છું. હજી મારે ધણી છુપી બાબતોનો ભેદ ખુલ્લો કરવાનો છે. દેશમાં એવી અનેક વ્યક્તિઓ છે કે જેઓ લોકોના માનને લાયક નહિ છતાં લોકમાં સન્માન પામે છે. મેં લાખો દેશનિશાલ થયેલા રાજબક્તોના ઉપર ઉપકારના વરસાદ વરમાયા પણ તેઓ અંતે મારા ન થયા અને મને ફસાવ્યો. માત્ર એમાંથી હું આપણા યુગ્મનને જ બાદ કરું છું.

" સલામ, મારી પ્રિય નેપોલિયન. મેં જન્મ મારા ચિત્તનું સમાધાન કર્યું છે તેમ તું પણ કરજે; અને જે તને બૂલી ગયો નથી અને બૂલી શકશે નહિ તેને તું પણ બૂલી નહિ. "—નેપોલિયન.

"તા. ૬. મને એટલામાં પત્રો મોકલતી રહેજે. મારું શરીર હવે નેપોલિયન તેવું સારું નથી. "

આ પત્ર વાંચીને નેપોલિયન ખૂબ રડી. તેના હૃદયની પ્રીતિનો સંસુદ્ર પોતાના અમાહિતા જીવનસંખાનું દુઃખ નેપોલિયન એકદમ ઉછળ્યો.

તેણે કહ્યું, " હવે મારાથી અહિં રહેવાય નહિ; મારી હાજરીની શહેનશાહને જરૂર છે. અક્ષય, મારા કરતાં મેરિયા લુઈસાની ફરજ વધારે છે, પણ શહેનશાહ એકલા છે—એમનું ત્યાં કોઈ નથી. મારાથી એમને છોડાય તો નહિજ. એ સુખી હોય ત્યાંસુખી હું એમની પાસે ન હોઉં તો આલે, પણ અત્યારે તો જરૂર તે મારી વાટજ ભેટા હશે. "

તોપણ નેપોલિયન માથેનો પોતાનો અત્યારનો બાલ સંબંધ કેવા પ્રકારનો હતો તેનો વિચાર તેને ગુસ્સાવળમાં મૂકતો હતો અને મેરિયા લુઈસા આ વખતે શું કરશે તે નહિ જાણી શકવાથી તે કશા નિશ્ચય પર આવી શકી નહિ. તેથી તેણે નેપોલિયનને નીચે પ્રમાણે લખ્યું :—

" મારો અને તમારો સંબંધ કાંઈ મુજબ તોડવાથી આપણને કેટલું તુકસાન થયું છે તે હું અત્યારેજ પૂરેપૂરું સમજી શકી છું. હવે તમારા ઉપર આવી પડેલી બારે અને અણધારી આકૃત નેપોલિયન માત્ર શોક કર્યાં સિવાય બીજું વધારે હું શું કરી શકું? કેમકે જન્મતની નજરે હું તમારી એક મિત્રજ ગણાઉં. મને એમ થાય છે કે હું તમારી પાસે ઉડીને આવું? હું એવી બાગ્યદીન છું કે હું તમારી પાસે આવીને તમને ખાત્રી નથી આપી શકતી કે દેશનિકાશ થતાં માત્ર અસંસ્કારી જીવજાગ્યા બંધ પામે છે અને શુદ્ધ પ્રેમ વિષયથી કંઈ ન થતાં ઉલટા વધારે બળવાન બને છે. હું ક્રાન્સ છોડીને મારું બાકીનું જીવન તમારીજ સેવામાં અર્પણ કરવાની તૈયારીમાં હતી, પણ એકજ બાબતના વિચારથી અટકી છું અને તમે તે સમજી ગયા હશે. જો તમારા તરફથી મને એવી ખબર મળશે કે તમારી સેવા કરવા માટે હું એકલીજ છું તો હું અહિં એક પળવાર પણ થોભીશ નહિ અને જ્યાં મારા બંધિયનાં સુખચાન્તિ રહેલાં છે એવા એકજ સ્થાનમાં ઘેડી આવીશ. તમે એક સ્વદેશીય કહેશો કે તરત હું ક્રાન્સ છોડીશ. હું જેટલું લખું તેટલું અધૂરું છે; કારણ કે મારી લાગણી મારે સંપ્તેથી નહિ પણ કૃતિથી દર્શાવવી છે અને તમને અત્યારે તેનીજ વધારે જરૂર છે. "

આ પત્ર લખ્યા પછી થોડાજ દિવસમાં બિચારી શોકથી ઘાયલ બનેલી નેપો

ફાઈન માંદી પડી અને સૌને તેનો અંતકાળ નજીક લાગ્યો. તેના છેલ્લા શબ્દોમાં પણ નેપોલિયન અને ક્રાન્સપ્રત્યેના તેના હિંડા પ્રેમનો રણધર ગુંજ રહ્યો હતો. મરતાં મરતાં પણ તેણે નેપોલિયનને યાદ કરી તેનું રક્ષણ કરવાની ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી અને તેની હામી પોતાની છાતી ઉપર રાખી. “એલ્બા-નેપોલિયન” એવા કામળ શબ્દોના ઉચ્ચાર સાથે આ મહાપતિપ્રતા સ્ત્રીએ પ્રાણ મુક્યો. સફેદ સંગે મરમરનો તેનાજ જોવા સાદો સ્વેત રોગે હજી પણ નેપોલિયનની એ જીવન સહ-ચરિતું રમરણુ જળવળી રહ્યો છે.

એલ્બાનો દ્વીપ ક્રાન્સના કિનારાથી ૨૦૦ માઇલને છેટે આવેલો છે. માર્ગમાં નેપોલિયન સૌની સાથે માથાજીપણે આનંદપૂર્વક અનેક વિષયોપર વાતો કરવા લાગ્યો. તેથી તે થોડાજ વખતમાં સૌને પ્રિય યદ્ધ પડ્યો. અગ્રેજ ખારવાઓ જેમને એમ બરમાવવામાં આવ્યું હતું કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટ તો હૈય જોવો છે તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે “ગમે તેમ હોય પણ બોની ઘણો ભલો માણસ છે.”

મે માસની ત્રીજી તારીખે એલ્બાના પર્વતોનાં શિખર દેખાયાં. વહાણ કિનારે લાંબુ એટલે ખલાસીઓને ધનામ આપવા માટે નાખુદાને સારી જેવી રકમ આપી. તે કિનારે ઉતર્યો. કિનારે ઉતરતાંજ તેને ઇંગ્લંડના વહાણમાંથી તેમજ એલ્બાની રાજધાની પોર્ટો ફેરાલેના ધુરજ ઉપરથી સો તોપોની સલામી આપવામાં આવી. બદર ઉપરથી સીધા મહેલમાં ન જતા સામાન્ય મુસાફરની માફક પોતાનો સામાન ઉતરાવવા કિનારા ઉપર થોભ્યો અને કાંઈ કાંઈવાર ખારવાઓને મદદ પણ આપતો.

ત્યાર પછી એક ટેકરીપર ચઢીને તેણે આખા દ્વીપનું અવલોકન કર્યું. તે સોળ માઇલ લાંબો અને બેથી બાર માઇલ પહોળો હતો. કુદ વસ્તી તેર હજાર માણસની હતી. થોડીવારસુધી ટાપુના વિસ્તાર તરફ તેણે નજર ફેરવી કહ્યું, “એટલું તો કબૂલ કરવું પડશે કે મારૂ રાજ્ય ધણું નાનું છે.”

એલ્બાના રહેવાસીઓએ તેનો ધણી પ્રેમથી સત્કાર કર્યો. આવતાવારનેજ તેની જનસુખાકારીમાં વધારો કરવાની શક્તિ અને કાર્યકારિણી શક્તિ કામે લાગી ગયાં. બે ત્રણ મહિનામાં તો ટાપુની એકે એક જગ્યા તે જોઈ વળ્યો. ખાણો, મીઠાના અગર, દ્રાક્ષની વાડીઓ, જંગલ, બદર, ફિલ્ના વગેરે દરેક સ્થળને વૈજ્ઞાનિક અને વ્યવહારિક દૃષ્ટિથી તે જોઈ વળ્યો. તેના નાના સરખા રાજ્યમાં એકદમ ચેતન આવી ગયું. નવી સડકો બનાઈ; નવી નહેરો ખોદાઈ; એક દવાખાનું સ્થપાયું; મીઠાની પેદાશમાં વધારો કરવા માટે નવા બાંધકામ બનાયાં. પોતાના નાનકડા રાજ્યની રેવ-તને આપાદ કરવા અને તેમના ઉદ્યોગની ખીલવણી કરવા પાછળ તેની તમામ શક્તિ વપરાવા લાગી.

નેપોલિયનની હાજરીને લીધે એલ્બાનો ટાપુ આખા યુરોપનું ધ્યાન ખેંચવા

લાગ્યો. દેશ દેશના પ્રવાસીઓનાં પગલાં તે તરફ વળવા લાગ્યાં. પોતે હુદ્દા ટાપુનો માલીક છતાં જે મહાપુરુષ પોતાની કીર્તિવરે આખા યુરોપના રાજાઓમાં પ્રથમ સ્થાન ભોગવતો હતો તેનાં દર્શન કરવા અનેક દેશના આગેવાનો ચાલ્યા આવતા. તેમની સાથે અભયજન જેની મનની મોડળાશ અને હૃદયની સરળતાસહિત તે ચર્ચામાં ઉતરતો અને પોતાનું રાજનૈતિક મૃત્યુ યર્ષ ચૂક્યું હોય અને પોતાનો વૃત્તાંત પણ જાણે ઐતિહાસિક બનાવ હોય તેમ તટસ્થપણે વાત કરતો. મનની ઉદારતા અને વચારની ઉચ્ચતાવડે તે સર્વનું સન્માન પ્રાપ્ત કરતો.

તેની પ્રકૃતિ હમેશાંજ ચાંત રહેતી. તેના મોમાંથી કદિ કડવો ઉચ્ચાર નીકળતોજ નહિ અને જેમણે તેનું ધણીમાં ઘણું ગુસ્સાન કપું હતું તેમનાં કૃત્યો ઉપર પણ તે ઉદારતાનોજ ઓછાડ ઓઢાડતો. ખેડુતોની સાદી રમતમખનોમાં તે રસ લેતો અને એકવાર શરીરખળની હરિશ્ચંદ્ર વખતે મોઝાના આગ્રહથી મધ્યસ્થ પણ તે થયો હતો. તે ધણુ થોડું ઉઘડતો. ધણીવાર તો કપડાં બદલ્યા વગરજ થોડીવાર પડી રહેતો અને પાછો ઉઠીને લખવા વાંચવા મંડી જતો. તેની રહેણી અને પાસાકમાં સાદાઈ નજરે પડતી હતી. તેના સ્વભાવના બંધારણમાં શુદ્ધિતરવ એટલું વિશેષ હતું કે શરીરની સ્થૂળ વાસનાઓને માટે અવકાશજ ન હતો.

આ રીતે તેના ઉનાળા આનંદમાં વધી ગયો. યુરોપન મિત્રરાજાઓ વિધેનાની રાજ્ય પરિવટમાં છતેલા પ્રદેશોની વહેંચણી કરતાં અંદર અંદર આઠમારી કરવા લાગ્યા. જુર્બેર્ન રાજાઓએ ક્રાન્સ ઉપર પ્રથમની માફક જુર્બેર્ન રાજનીતિ વાપરવા મંડી. થોડાક માપજુદાસો સિવાય પ્રગ્નતો મોટો ભાગ કાયર થઈ ગયો. અલેક્ઝાન્ડરે તેને ધણીએ રાખામણ દીધી કે લોકસાગરની માન આપતાં શીખ; ગાદીએ બેસતાં પહેલાં પ્રગ્નતે હાથે તારી ચૂંટણી કરાવ; અને છેલ્લાં પચીસ વર્ષના રાજ્યકાળમારને કાયદેમર ગણ; પણ એ રાજાઓ પચીસ વર્ષ પરદેશ રહ્યા તે દરમ્યાન કાંઈ ખૂટ્યા પણ ન હતા અને કાંઈ નવું શીખ્યા પણ ન હતા.

નેપોલિયનની જગ્યા લેનાર ૧૮ મે લુધ સાડ વર્ષની ઉમ્મરનો હતો. ઘરીરે એવો જાણે હતો કે તેનાથી પૂરું ચલાવું પણ ન હતું. તેણે પ્રથમ તો નેપોલિયનના યદેનધાહી રહેકોની પદ્ધતિને રખ આપી. ક્રાન્સના ત્રિરંગી વાવડાને બદલે જુર્બેર્ન વડતો જુનો વાવડો ચલાવ્યો. મતાધિકાર ઉપર એટલો કાપ મૂકી દીધો કે પચાસ લાખને દેશજુ મત આક લાખજ મતદારો રહ્યા. પાછલાં પચીસ વર્ષના કારોમારને ગેરમારદેમર ગણ્યો અને પોતાના રાજ્યના પહેલા વર્ષને ઓગસ્ટીયનું વર્ષ ગણાવી આખી પ્રગ્નનું અપમાન કર્યું. એ ઉપરાંત મિત્રરાજાઓએ જે જે માગ્યું તે આપીને આખા દેશને ધરમમાં દુમારી દીધો. રાજ્યશાન્તિ પછી ક્રાન્સે જે જે પ્રદેશ મેળવ્યા હતા તે જ્યાં છોડી દીધા. ખાર દાખર તોડે અને અધામ

દારૂગોળાની લઘાણી કરી કિલ્લા નાખૂદ કર્યા લશ્કર ઘસડી માત્ર એશીજ હબ્બરનું કરી નાખ્યું લોકોનો ખૂમાટો વધ્યો અને સૌની નજર એકમા તરફ વળી. લોક લાગણી એટલી બધી ઉશ્કેરાઈ ગઈ કે જાપાણના ઉપર અકુચ મૂકવાની જરૂર પડી.

દેશદ્રોહી બનાડિએ પોતે કરેલા દેશદ્રોહનું ઇનામ માગ્યું મિત્ર રાજ્યોએ સ્વી-ડનની સાથે નૉર્વેને બોડી દેવાનો તેની સાથે છુપો કરાર કર્યો હતો, પણ નૉર્વે કાંઈ તેમની મિત્રતા ન હતી, એટલે પોતે આપેલું વચન પાળવા માટે તેઓ ધાડપાડુનો ધધો કરવા તૈયાર થયા નૉર્વેની પ્રજા સ્વતંત્રતાનો બચાવ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ પરંતુ થવા કરતા મરવું તેણે પસંદ કર્યું ઉપદ્રવા ઉપાય તરીકે તેમણે સ્વતંત્રતાને પૂજનાર ઇન્ડિયની મદદ માગવા એક પ્રતિનિધિમંડળ મોકલ્યું તેમણે દુરમનને પણ દયા આવે એવા કાલાવાના કર્યા પણ અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એવિસનના કહેવા પ્રમાણે " મિત્રરાજ્યો સ્વીડન માથે એવા પક્ષ કોપકારથી બચાઈ ચૂક્યા હતા કે સ્વતંત્રતાને માટે મરવા તૈયાર થએલી શરવીર પ્રજાની હૃદયભેદક અરજ ઉપર ધ્યાન આપવાનો તેમને અવકાશજ ન હતો "

ઈન્ડિયને નૉર્વે સાથે યુદ્ધ જાહેર કરવાનું કશું કારણ ન હતું છતાં તેનો કાફલો એ ગરીબજા દેશના સમુદ્રકિનારાને ધેરી વળ્યો બનાડિએ તેનું બળવાન સૈન્ય નૉર્વેની પ્રજા ઉપર છોડી મૂક્યું તેઓ મરણીયા થઈને લડ્યા પણ અતે અનેક પ્રહારથી છિન્નભિન્ન થએલા સિંહની માફક પડ્યા મિત્રરાજ્યોએ તેમની લોહીથી ખંડા-યક્ષી તનવાર લુછીને તેમનો લોહીનુહાણુ ચએનો ચિકાર બનાડિના હાથમા આપ્યો ઇન્ડિયની પાર્લામેન્ટમા ઉદાર પક્ષે સખત ઝુંબેસ ઉઠાવી બ્રિટિશ સરકારની આપડ ઉપર આ ઝળામાં કાળુ કેનક છે એમ પણ કશું પણ સત્તાના મદથી છપી ગએલા સામા પક્ષે ધીરપણે પોતાનું બધાર્થું કર્યું એજ પ્રમાણે પોનેન્ડ, વોરસો, મિનન, સેકસની વગેરે જે જે રાજ્યોને નેપોલિયને ઉદાર રાજ્યત્વ અપ્યું હતું તેમના ઉપર પાછી આપખૂદ સત્તાની બેડીઓ ઠોડાઈ અને તેમના રાજ્યના ટુકડા મિત્ર રાજ્યો સ્વાહા કરી ગયા

એમ કરતા શિયાળો પૂરો થયો જે નાણું નેપોલિયન પોતાની સાથે લા યો હતો તે વપરાઈ ગયું અને તેને પૈસાની જારે તગી પડ્યા લાગી ફ્રાન્સેજનોની મુનેહની સરત પ્રમાણે નેપોલિયનને જે વાર્ષિક પેન્શન મળવું જોઈએ તે પેટ ૧૮ મા લૂંછીએ એક પાછ પણ પરખાવી નહિ આ નીચ કૃત્યમાટે મિત્રરાજ્યો પણ તેના ઉપર ક્રિટકાર વરસાવવા લાગ્યા ઇન્ડિયને પણ આ વચનભગથી શરમ ઉપજી લેઈ કામનવેએ લુછીને ધણુએ સમજાવ્યો પણ તે રહ્યું એકનો એ ન થયો.

હવે આખા ફ્રાન્સની નજર દિનપ્રતિદિન વધારે ને વધારે આતુરતાપૂર્વક એકમા તરફ વળવા લાગી લૂછીની રાજનીતિ સામે સખત પોકાર થવા લાગ્યા તે

અને તેના મિત્રો ગજારાખા રાજાહકત વર્ગને તો મૂળથીજ ભય હતો કે નેપોલિયનની લોકપ્રિયતા હજી પણ યૂરોપના રાજ્યકર્તાઓને ઠરીને એસવા નહિ દે. તેઓ તેને માર્ગમાંથી ખસેડી નાખવાની પેરવી કરતા હતા તેનું ખૂન કરવાના કાવત્રા રચાતાં પણ તેના મિત્રો ક્રાન્સમાં રહ્યા રહ્યા તેને ચેતાવી દેતા હતા આપારે તેની સ્થિતિ અરક્ષિત હતી અને ખૂનીનું ખબર તેના ઉપર નિરતર લટકતું હતું બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળને તેના નિવાસસ્થાનની આખતમાં ચૂંટીજી અસતોષ હતો, કારણ કે એ જગ્યા યૂરોપથી જોઈએ તેટલી દૂર ન હતી ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પાસેથી સેન્ટ હેલેનાનો ટાપુ મેળવવાને એ પેઢીના ભાગીદારો સાથે બ્રિટિશ પ્રધાનો પત્રવ્યવહાર કરતા હતા. એમ કહેવાય છે કે ડચ્ક ઓફ વેલિંગ્ટને હિંદુસ્તાન જતા આવતાં એ ટાપુ જોયો હતો અને નેપોલિયનને માટે આ જગ્યા ખુબજ મગજૂત કેદખાનું યથા પડ્યો એવી સમજના તેના તરફથી કરવામાં આવી હતી મિત્રરાજ્યો નેપોલિયનને સેન્ટ હેલેના લઈ જવાના છે એ વાત તો આખા યૂરોપમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, અને લૉર્ડ હોનેન્ડ જેવો વજતદાર અંગ્રેજ પણ એ વાતની માફી પૂરે છે. તે લખે છે કે —

‘ નેપોલિયન એટલા રહેવા ગયો ત્યાર પછી એકવાર મને મારી ઓએ ઈંગ્લેન્ડના વર્તમાન પત્રોના થોડાકે અકે મોકલાયા તેમાંના એકમાં તેને સેન્ટ હેલેના લઈ જવા મિત્રરાજ્યો વિચાર કરે છે એવી હકીકત છપાઈ હતી નેપોલિયને એટલામાંથી નાસી જવાનો વિચાર પણ કર્યો તે પહેલાં તેને સેન્ટ હેલેના લઈ જવાનો વિચાર મિત્રરાજ્યોએ વધાવી લીધો એ સરમઅરેલું અને વિશ્વાસનાતક છે, પણ એ હકીકત સાચી છે અમીરોની સલામાં જોનાપાર્ટ સાથે ચલાવેલા વર્તન વિષે અર્થ થતી હતી તે વખતે મેં આ વાત જાહેર કરી પણ એ વાત ખોટી છે એમ કોઈની કહેવાયું ન હતું. મને વિયેનાની રાજપરિષદમાં એસનાર વિશ્વાસપાત્ર અંગ્રેજ ગૃહસ્થે આ વાત વોટરૂની લગાઈ પહેલાં કરી હતી મિત્રરાજ્યો ઉપર કંઈ તેવું ફેલ્ય કરવાના છે એવો શક લાવવાના પૂરતા કારણ હોય તો પછી ફોન્ટેન્બોનોની સુલેહની સરતો તોડીને પોતે મુમાવેલું રાજ્ય પાછું મેળવવા કોશિય કરવાનો નેપોલિયનને હક્ક છે એમ કહી શકાય છે. ”

આ વસ્તુસ્થિતિમાંથી નેપોલિયનની અર્થદારક વકિતની સારામાં સારી સાબિતી મળી જાય છે. એટલે અસહાય પુરુષ, જેની પાસે નૈન્ય નથી, નાણું નથી, ને સમુદ્ધની વચ્ચે આવેલા નાનકડા ટાપુમાં પડ્યો પડ્યો પુરતકા વાંચ્યા કરે છે અને વાતો કર્યા કરે છે, છતાં તેના નામમાં એટલી વકિત છે, યૂરોપની પ્રજાનાં દિલ ઉપર હજી તેનો એટલો કબજો છે કે આખા યૂરોપખંડના ભેગા યજ્ઞેલા રાજ્યો તેમના મહાનગવન સૈન્યોથી સુરક્ષિત હોવા છતાં પણ તેની વકિતનો વિચાર કરી ભયથી ધ્રુગે છે ! ફોન્ટેન્બોનોની સુલેહની સરતો મામા પડે તોડી હતી તેથી નેપોલિયન તેનું પાલન

કરવા બંધાયેલો ન હતો. ફ્રાન્સમાં ખીજ વાર રાજ્યવિધવ થવાની તૈયારી થતી હતી. આખી પ્રજા પોતાના દેશપાર થએલા શહેનશાહ માટે અધીરી બની હતી. નેપોલિયન ફ્રાન્સનાં છાપાં વાંચતો અને ત્યાંની સ્થિતિનું અવલોકન કરતો.

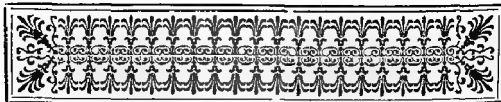
હવે ફેબ્રુઆરી માસ પૂરો થવા આવ્યો હતો. તેને એલ્યા આવ્યે દશ મહિના વધ ગયા હતા. તેના ચિરપરનું જોખમ પાર વિનાનું હતું. ખૂતીનું ખંજર કાષ્ટ પણ વખતે તેની છાતીમાં ભોંકાય અથવા બદમાસેની ટોળી તેને ગુપચુપ પકડી જઈ કેદ-ખાનામાં પટકી દે—એવી એવી ભાત કરતાં પણ ખૂંડી હળાર પ્રકારની દહેશતો વચ્ચે તે રહેતો હતો. તેથી તેણે હવે નિશ્ચય કર્યો કે ફ્રાન્સ જવું અને પ્રજા આગળ હાજર થવું. તેની મરજીમાં આવે તો રાજવાસન આપે અને નહિ તો તેનો વધ કરે તેમ કરવું એજ ઠીક છે.

તેની બેન પૌલાઈન યુરોપ જઈ આવી. તે સમાચાર લાવી કે પ્રજા તૈયાર છે, અધીરી છે. સામા પક્ષને મળી ગયેલા સરદારો હવે પરતાપ છે અને પોતાના નેતાની રાહ જુએ છે.

એજ અરસામાં એક ફ્રેન્ચ ઉમરાવ નેપોલિયનની મુલાકાતે આવ્યો. તેની સાથેની વાતચીતમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે “પારિસમાં મારે માટે અતેક જૂડી બનાવટી વાતો ફેલાવવામાં આવી છે. એમ પણ કહેવાય છે કે તેઓ મને માલ્ટા કે સેન્ટ હેલેના ઉપાડી જવાના છે; પણ યાદ રાખજો કે મારી પાસે હજી તોપો, બહાદૂર અંગરક્ષકો અને છ મહિના ચાલે તેટલો સરસામાન છે; અને એવું નીચ કૃત્ય કરવા આવનારને ભારે પડી જશે; પણ હું નથી માનતો કે મારા જેવો એકાકી માણસ જે કાષ્ટનું કાષ્ટ બગાડતો નથી તેની સામે લડવા જેટલી નીચતા તેઓ કરે. અલેક્ઝાન્ડરને આખરે ધણી વહાલી છે. સુલેહની સરત પ્રમાણે મને એલ્યાનું રાજ્ય આપવામાં આવ્યું છે. હું મારા ઘરમાં બેઠો છું. હું લડવાનું બાનું ન આપું ત્યાંસુધી મારા ઘરમાં આવીને મને હેરાન કરવાનો કેને અધિકાર હોય ?”

“હું માનતો હતો કે જુર્બેન રાજ્યો સુધર્માં હશે, પણ તેમણે એક પછી એક ભૂલોજ કાઢી છે. સત્તુઓને બેલજીયમ, તોપો અને ઘરંગોળો આપ્યાં તેમના કહેવા મુજબ કિત્તા, બંદરો અને મુદ્દસામગીના લંડાર ખરબાદ કર્યા. નામોશીલરેલી રીતે મેં સુલેહ કરી હોત તો હું હજી પણ ફ્રાન્સનો રાજા હોત; પણ હું તો હાથ કાપી નાખું. ફ્રાન્સને નામોશી લગાડવા કરતાં રાજ્યાસન બોવાનું પસંદ કરું.”

“મારા દુશ્મનોએ એવી પણ વાત ફેલાવી છે કે સુલેહ કરવાની મેંજ ના પાડી હતી. તેઓ મને એક પાજી અને નરહત્યાનો જાણે મને શોખ હોય એવો ચીતરે છે. તેમનાં કૃત્યો જોતાં તેઓ એમ કરે એમાં નવાઈ પણ નથી. ફ્રેંચને મારી નાખવો હોય તો મારનાર એમજ કહે કે તે હડકાયેલો છે; પણ હું ખરી હકીકત

પ્રકરણ ૬૩ મું-૯લ્વાથી ફાન્સ

ધુઆરી માસની ૨૬ મી તારીખે નેપોલિયનની બેન ખૌલાઇને માનવતા પરાશુઓને ખાલું આપ્યું હતું તેમની સાથે નેપોલિયને હમેશની હમે વાતચીત કરી તેની યોજના હતી તેના મનમાજ હતી સંજના તેણે પોતાના બે સેનાપતિઓને બોલાવીને કહ્યું —

“આપણે કાંયે એકમા છોડીએ છીએ બદરપર લગરાપલા વહાણ પર જાવો રાખજો. આ સમાચાર ફૂટી ન જાય અગરક્ષકોને સવારે વહાણમાં ચઢાવી દેવાના છે.”

બપોરે તોપોની સલામી સાથે તે પોતાના વહાણમાં દાખલ થયો ક્યાં જવાડું છે તેની સિપાઇઓને કશી ખબર ન હતી પણ આગાધ પાલન કરવા દેવાએલા હોવાથી તેઓ કશી પૂછપરછ કે વિલબ કર્યા વગર ચહેનચાહ જ્યાં લઇ જાય ત્યાં જવા લાગ્યા એકમાના પર્વતોના તિબર ક્ષિતિજમાં ઢાકાઇ ગયા એટલે નેપોલિયને કહ્યું, “પામે કે કયો” સાધારણ પોલીસની ટુકડી સામે પણ બચાવ કરવા પૂરતા નહિ એટલા ગણ્યાગાંઠ્યા માણસો લઇને આખા યુરોપની મદદથી ફ્રાન્સની માદીએ બેઠેલા યુર્બોન રાજાને ખસેડી તેની જગ્યા લેવા આજે ખાછો તે નિડરપણે ચાલ્યો

આતુ અદ્ભુત સાહસ તેના જીવનના અદ્ભુત સાહસોથી ભરેલા ઇતિહાસમાંથી બાગ્યેજ બીજી બેવામાં આવશે, છતાં તેમાં વગર વિચાર્યું કે મૂર્ખાઇભરેલું કશુંજ ન હતું. તેના સંનૈગાએ તેને ફરજ પાડી તેનાથી એકમામાં રહેવાય એમ હતુંજ નહિ. મિત્રરાજાઓને મન સોમદ મધનકર્તા હતાજ નહિ તેમણે પોતાના ગભીર કરાર તોડ્યા હતા અને નેપોલિયનને કેદી બનાવવા ચાચીઆખાજ કરવાની તૈયારીમાં તેઓ હતા બીજો સ્થળે પહોંચી જઇને છુપે વેશે ભટકતા ફરતુ અને હરપડીએ પકડાઇ જવાની દહેશતમાં રહેવું તે કરતા, ફ્રેન્ચ પ્રજા જે હજી તેને અટળા શ્રદ્ધા અને કાકિતી ચાહતા હતા તેનું જ બહાદુરીથી ઉઠાડી રીતે ચરજી લેવું તેજે ૪૪૬ કર્ડ તેનું આ પગલું આબરૂભરેલું અને મર્દને જાને એવુંજ હતું.

એકમાનો કિનારો દષ્ટિ બહાર ગયો એટલે તેણે તાક ઉપર પોતાના ચારસો

અંગરક્ષકોને એકઠા કરીને કહ્યું, “ મિત્રો ! આપણે ક્રાન્સ જઈએ છીએ—આપણે પારિસ જઈએ છીએ.” આ સાંભળતાં જ “ ક્રાન્સનો જય ! શહેનશાહ ધણું જીવે !” ના પોકાર ઉઠ્યા. સિપાઇઓમાં પાર વગરનો ઉત્સાહ આવી ગયો. જન્મભૂમિ ઉપર પગ મૂકતી વખતે બધા સ્વચ્છ લસ્કરી પોશાકમાં હોદ્દાએ તો કેવું સાફ એમ સમજી બધા વગર કહેલ દયિયાર સાફ કરવા અને કપડાં સમારવા મંડી ગયા. તેમોદિયન બધે ફરતો ગયો અને પિતા પુત્રો તરફ જુએ તેમ સૈના તરફ રોહપૂર્ણ નજર કરી કાંઈ કાંઈ બહાને બધા સાથે સાથા મિત્રભાવે વાત કરતો હતો. રાત્રે તેણે થોડાક લખનારાઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે હું લખાણું તે ફરેક જણુ લખ્યે મળ્યો. પછી તે આંટા મારતો ગયો અને ભાવપૂર્ણ છટાથી તેમજ ત્વરાથી એક અત્યંત જલ્દી અને ચેતનપ્રદ ઉદ્દેશપત્ર લખાવતો ગયો:—

સૈન્યને

“સૈનિકા ! આપણે કદી હયાંજ નથી. આપણામાંથી જે દેશદ્રોહીઓએ તેમના દેશને, તેમના રાજને, તેમના ઉપર ઉપકાર કરનારને ફસાવ્યા. જેમણે પચીસ વર્ષ સુધી યુરોપમાં રખડી રખડીને આપણા શત્રુઓને આપણી સામે લડવા ઉત્તેજિત કર્યા છે—જેમની આખી જિંદગી પરદેશીઓના સૈન્યમાં ગઈ છે, જેઓ ક્રાન્સને અપમાનિત કરે છે તેઓ શું આપણા કીર્તિવંતા ગરુડના પ્રજાકીય વાવટાની સ્વતંત્રતા લૂટે ? શું તેમને આપણા યશ:પૂર્ણ પરિશ્રમનાં ફળ આપણે આપવા દઈશું ? જો તેમનું રાજ્ય કાયમ રહ્યું—તો આપણી અને આપણા કામોની ચાલગીરી પણ નહિ રહેવા પામે. અત્યારથીજ તેમણે આપણા કાર્યોનો અવળો અર્થ કરવા માડ્યો છે. જેને જગત્ વખાણે છે, તેના ઉપર કાળી પીછી ફેરવવા તેઓ તૈયાર થયા છે.”

“સૈનિકા ! સ્વદેશથી દૂર રહ્યાં રહ્યાં મે તમારી હાકલ સાંભળી છે અને હું ફરેક પ્રકારનાં જોખમ અને અધ્યક્ષોનો વિચાર કર્યા વગર ચાલ્યો આવું છું. તમારો સર-દાર, જેને તમે લોકોએ સ્વેચ્છાથી રાજ્યાસનપર બેસાડ્યો હતો તે પાછો તમારી પાસે આવે છે. મારી પાસે દોડ્યા આવો. લોકમને જેનો બહિષ્કાર કર્યો છે તે વાવટાને ફેકી દો અને પચીસ વર્ષ સુધી આપણને વિજયમાળા પહેરાવનાર ત્રિરંગી વાવટો ચઢાવી દો. આપણે ખીજી પ્રજા ઉપર જીત મેળવી હતી એ વાત આપણે ભૂલી જઈએ પણ ખીજી પ્રજાને આપણા દેશના કારભારમાં કેમ હાથ ધાલવા દઈએ ? આપણા ઉપર રાજ્ય કરવાનો મિથ્યા દાવો કરનાર કોણુ છે ? કોની તાકાત છે ? આરટર્લિંટ્ઝ, જેના અને વાગ્રામના સંગ્રામ યુદ્ધના ગરુડના વાવટા ચઢાવી દો. ગણપા ગાંડયા દેશદ્રોહી કેન્સોથી તમારા પ્રનાયી વાવટાના તેજ સામે જોવાશે પણ નહિ.”

“તેઓ ન્યાયી આગ્રહ હોય ત્યાં ભલે ચાલ્યા જાય. હમણાં તેઓ જેમ છેલ્લા ઝગાણીરા વર્ષ ચર્ચા રાજ્ય કરવાનો ઢોંગ લઈ બેઠા છે તેમ ત્યાં રહ્યા રહ્યા ભલે

મિલકતની સલામતી તથા સૌનું સરખાપણું એ બે બાજતોમાં તમે નિર્ભય થઈ ગયા છો. જે હક તમે પચીસ વર્ષ યયાં લોગવ્યા છે અને જે નહિ મળવાથી તમારા પૂર્વજો ધણા નારાજ રહેતા હતા, તે હક હવે તમારા જેવું એક અંગ બની ગયું છે.”

અહિં પેલી અહેરબખરા છપાઈ અને લાગે પ્રતો સપાટબધ વહેવાઈ ગઈ. આસપાસના પ્રદેશની વસ્તી સ્વદેશપ્રેમથી ઉત્સાહમાં આવી ગઈ અને ગણ્યા મણ્યા નહિ એટલા માણસો યહેનશાહના સૈનિક બનીને તેની આગળ ચાલવા તૈયાર થયા. બપોરના બે વાગે લોકોના જયધોષ સાથે પ્રયાણુ તરફ ક્યું. તેના માર્ગમાં જુર્મેન સરદારોનાં બળવાન સૈન્યનાં યાણાં આવતાં હતાં. તેથી લોકોને તેની સલામતી માટે ચિન્તા થવા લાગી. રાજ્યક્રાન્તિના વખતમાં ક્યું હવું તેમ ગામે ગામ ઘટનાક્રમ કરીને આખી પ્રજાને એકદમ જાગૃત કરવી અને સૌએ હથિયાર પકડી યહેનશાહની સાથે જવું એવો ઘણાનો વિચાર હતો પણ તેણે ના પાડી અને લોકોને ક્યું—

“ તમારા મનનો અભિપ્રાય જાણ્યા પછી હવે મારી ખાત્રી થઈ છે કે મેં જીવનથી દરી વળી તેવોજ સદ્ભાવ મારા સિપાઈઓનો હશે એવું મને તમારા વર્તન ઉપરથી સમજાય છે. જેઓ અને દેખશે તેઓ મારા પક્ષમાં ચાલ્યા આવશે. માટે રસ્તામાં જેમ મોટા લશ્કર તેમ મારી કુતેહનો સભવ વધારે. વાસ્તે હાલ તો તમે તમારા ઘરમાંજ શાંતિપૂર્વક બેસી રહો. ”

થોડા વખતમાં તેઓ કોનાબલ શહેર નજીક આવી લાગ્યા. અહિં તેને અટકાવવા છ હજાર સિપાઈઓની ફોજ ગોઠવાઈ હતી. નેપોલિયનની હાર યશે કે જીત તે નક્કી કરવાની ખારીક કસોટીનો વખત અત્યાદેજ હતો. તેણે પોતાનાં માણસોને થોભાચ્યાં અને એકલોજ ધોડે બેસીને ધીમી ગતિથી સામે ગોઠવાયલા લશ્કર તરફ જવા લાગ્યો. આ અદ્ભુત દશ્ય જોવા આજુબાજુના ગામડાના હજારો લોકો પણ ભેગા થઈ ગયા હતાં. તેમણે “ યહેનશાહ પણ જીવે ” ના પોકાર કરી આકાશ ગંજવી મૂક્યું.

નેપોલિયન જરાપણુ ક્ષોભ પામ્યા વગર તેની સામે ઉભી કરવામાં આવેલી ચળકતી સગીનોની દિવાલની નજીક જઈ પહોંચ્યો. પછી તે ધોડેથી ઉતર્યો અને વમર હથિયારે આખા લશ્કરની સામે માત્ર દશજ કગવાને છોટે નિર્ભયપણે ઉભો રહ્યો. દરેક ક્રાન્તિવાસી એજાપી શકે એવો પોતાનો હમેશનો સાદો પોચાક તેણે પહેર્યો હતો. સેનાપાતએ ગોળી ચલાવવાની આજ્ઞા આપી. સિપાઈઓ તેની આસાનું પાલન કરતા હોય એમ દેખાયું. એક એક જંદુક તેની છાતી સામે તાકવામાં આવી. આખી ફોજ માથી એક પણ નીચ માણસે તેને ગોળા મારી હોત તો જુર્મેન રાજ તરફથી તેને ધણુ બારે ધનામ મળત, અને એકજ જંદુકના ખારથી ક્રાન્સનું ભવિષ્ય નક્કી થઈ જત.

છતાં પણ નેપોલિયનના ચહેરા ઉપર લેશમાત્ર પણ લાચની નિશાની જણાઈ નહિ. તે તો નિડરપણે તેની સામે તકાવથી બંદુકોની નજીક જઈ, ડગલાનાં બટન કઢાડી, છાતી ખુલ્લી કરી, એકવાર કાને પડ્યા પછી કદિ પણ નહિ વિચારાય એવા અવાજે બોલ્યો:—

“સૈનિકો ! જો તમારામાંથી કોઈને પોતાના શહેનશાહને મારવાની મરજી હોય તો હું અહિં તમારી સામે ઉભો છું.”

પણવાર સુધી તો તે જગ્યાએ સ્થગીત જેવી ગભીર શાંત વ્યાપી મઠ્ઠ. પછી ધીમે રહીને એક બંદુક નીચા નમી, પછી બીજી; પછી ત્રીજી; એમ તેનાં છાતી સામે ધરાયથી બંદુકો એક પછી એક જમીનપર પડવા લાગી. લડી લડીને રીકા યહ ગએલા સિપાઈઓની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. એક સિપાઈએ મદમદ કંઠે “શહેનશાહ કાલુ છવો” એવો પોકાર કર્યો. તેના સાથેજ બીજા સિપાઈઓ અને ગામડીઆઓના મુખમાંથી તે પોકારનો પ્રચંડ પડથો ઉઠ્યો. એનો મધનુ સૈન્ય, નેપોલિયનની સાથે આવેલા સિપાઈઓ, ગામડીઆઓ, સર્વ હર્ષધેસા યહ તેની પાસે દોડી આવ્યા અને તેણે હાથ પહોળા કરી જે હાથમાં અ.વ. તેમને ખેટવા માંડ્યું. જુર્મોન સેનાપતિ તો ઘોડાને એડી મારીને નાકો કોલાહલ સમ્યા પછી નેપોલિયનને એક જૂના સિપાઈના ચેલોઆ ધીમેથી ખેંચીને પૂછ્યું—

“અત્યા ! x નાનકડા હવાસદાર તરફ બંદુક તાકવાનું તારૂ જીવન કેમ ચાલ્યું ?”

તે સિપાઈની આંખમાંથી દડદડ આંસુ ટપકવા લાગ્યા. તેણે બંદુકની નળા ઉપર ટકોરો મારી તે ખાલી છે એમ બતાવી કહ્યું, “હવે વિચાર કરો, એનાથી આપને ઇજા માપ એમ છે ? બધીએ બંદુકો એવીજ છે.”

પછી તે સાને ગાળ કુડાળામા ઉભા રાખી નેપોલિયન કયું—

“હું ગણ્યાગાઠ્યાં માણસ ક્રમને આંખો છું કેમકે મને તમારા ઉપર અને મારી પ્રજા ઉપર વિશ્વાસ છે. જુર્મોન રાજ્યોને માઠી ઉપર રંગે અધિકાર નથી, તેઓ પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ રાજ્ય પચાવી બેસા છે, કેમકે તેમની રાજ્યપદ્ધતિ થોડા અમીરોનેજ લાભની હોય જનસમૂહને પાયમાલ કરનારી છે. અત્યારે થી સ્થિત છે તેની તપાસ કરો. ખેડુતો ઉપરના વેડવેરા, ઉમરાવોના ખેડુતવર્ગ ઉપરના આમ દમ એ બધી બદીઓ જેમાંથી તમે તમારા પરાક્રમવડે છૂટા થયા હતા તે પાછી લાખસ થવાની તૈયારીમાં છે.”

તેણે આમજી ચાલવા માંડ્યું. એનોખલવાળું લસ્કર હવે તેના સૈન્યના આગના ભાગના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયું. ચહેરા નજીક આવ્યું એટલે એક મદેશી લાવનારે કયું,

x યહા વર્ષ અગાઉ સિપાઈઓએ લાડમા પાડેલું નેપોલિયનનું નામ તે ૪૪

એમના મનથી રાજ્ય કર્યા કરે. સૈનિકો તમારા નાપકના વાવટા નીચે પાછા એકાઠા થઈ જાયો તેનું તમારાથી જુદું અસ્તિત્વ હોઈ ચક્રેજ નહિ. તેના હક્ક એટલે તમારા હક્ક અને પ્રજાના હક્ક તેના સ્વાર્થ, તેનું માન, તેની કીર્તિ એ તમારામાંજ સમાઈ જાય છે. આપણો પ્રજાકીય વાવટો મિનારે મિનારે અને ધુરન્ને ધુરન્ને ફરકી રહેશે; અને થોડાજ વખતમાં પારિસના નોટરડેમના ધુરજ ઉપર પણ ચડી જશે. ત્યારે તમે લોકોને તમારા જખમ આખરેબેર ખતાવજો; તમારા પરાક્રમની વાતો કરજો, કેમકે તમે દેશને છોડાવ્યો હશે.”

“તમે ધરડા થશે ત્યારે લોકો તમારો આસપાસ એકઠા થશે અને તમારાં પરાક્રમની કથા તમારે મોટેથી માનપૂર્વક સાંભળશે તે વખતે તમે છાતી ઠોકોને કહી ચક્રશે કે ‘હું’ તે મૈન્યમાં હતો કે જે મેં વાર વિચેના છૂતી આબુ, રોમ, બર્લિન, માડ્રિડ અને મોસ્કોની ખગર લઈ આબુ, અને દેશરોહીઓને નોતરેલા શત્રુની હાજરીથી પારિસને ચોરેલી અપવિત્રતા જેણે ધોઈ નાખી.’ ધન્ય છે તે વીર પુરુષોને! ફ્રાન્સ તેમની કીર્તિથી ઉજળવળ છે! અને ફ્રાન્સના હરામખદા પુત્રો જેઓ પોતાની જાતે જાતેની છાતીમાં ખંજર બોકવા પચ્ચીસ વર્ષસુધી પરદેશીઓની હુકે પોતાના બાઇઓની સાથે લડ્યા તેમને સદાનો ધિક્કાર હોજો!”

આવાજ પ્રકારનું જ્વનત સંબોધી બરપૂર, અને ભાવથી હવકાનું એક બીજું જાહેરનામું તેણે મમસ્ત પ્રજાનેજ લખાવ્યું. તેમાં પ્રજામાં ઉત્સાહ રેડ્યા ઉપરાંત શત્રુપક્ષમાં ચાલ્યા મુએલા અમલદારોને પૂરેપૂરી માત્રી આપવાનું સૂચન પણ તેણે વ્હાપણ વાપરીને કર્યું હતું.

જેઉ જાહેરનામાં લખાઈ રહ્યા એટલે જોટલા ખલાસીઓને અને સૈનિકોને લખતા આવડતું તેઓ તેની નકલો કરવા મક્યા. ફ્રાન્સને કિનારે ઉતરીને તરત વહેચવા માટે મખ્યામક નકલો તૈયાર થઈ મધ. સાંજે એક ફ્રેન્ચ વહાણના સદ દેખાયા અને થોડીજવારમાં જેઉ વહાણ પાસે પાસે આવી પહોંચી. વહેમ ન આવે એટલા માટે નેપોલિયને સિપાઇઓને સંતાઇ જવાનો દુકમ કર્યો. સામેના ખલાસીએ નેપોલિયનના વહાણના ખલાસીને ચહેનચાદની ખગર પૂછી. નેપોલિયને તરતજ તેના દાયમાંથી વાત કરવાનું જૂંગણું ઝુટવી લીધું અને કહ્યું, “તે ખૂબ મજામાં છે.”

બીજે દિવસે સાંજે ફ્રાન્સના જૂરા પર્વતોના ઘિખર દેખાવા લાગ્યા વહાણમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. ચહેનચાહે કહ્યું, “આપણો દેશ આપણને ઝાળખે એટલા માટે આપણો પ્રજાકીય નિરંગી વાવટો ચલાવી દે.” બીજે દિવસે એટલે માર્ચની ૧ લી તારીખે સવારના કાને ગામની પાસેના નિર્જન જાદા ઉપર તેમણે પત્ર ચક્ર્યો.

પાસેના ગામમાં થોડાક લોકો લસકરને જોઈ ખીત ખીત ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમાંનો એક જણ અઝાઉ નેપોલિયનના લસકરમાં હતો. તેણે તે ચહેનચાદને

ઓળખ્યો. અને કહ્યું કે મને પણ તમારા સૈન્યમાં સામેલ થવા દો. નેપોલિયને પોતાના સરદારને હસીને કહ્યું, “ જોયું ? આપણી ફેાજમાં ભરતી થવા લાગી. ”

થોડાજ વખતમાં છસો સિપાઇઓ પોતાની સાથે બે ત્રણ નાની તોપો લઈને કિનારે ઉતર્યા. ત્રણ કરોડની વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં થઈને આખા યુરોપમાં સૌથી પહેલા નંબરની મશાતી રાજધાની જીતવા તેમને જવાનું હતું. માર્ગમાં એક ધણાજ મજબૂત કિલ્લાની અંદર બે લાખ સૈનિકો તેમને માટે તૈયાર હતા; અને યુરોપના રાજાઓની પાસે પણ હજી વીસ લાખ યોદ્ધાઓ જુઓન રાજાઓના પાપી અમલદારો બચાવ કરવા સજ્જ હતા. કલિપત કથાઓમાં પણ આવું સાહસ લાગ્યેજ નેવામાં આવે છે; છતાં એ સાહસ ખેડનારે પુરતો વિચાર કર્યો હતો. ક્રાન્સનો લોકસમૂહ નેપોલિયનને પૂજતો હતો. તે પોતે પણ આ વાત જાણતો હતો અને તેમના પ્રેમને પોતે લાયક છે એમ પણ તે માનતો હતો.

રાત્રે અગીઆર વાગે તેમણે કુચ શરૂ કરી. એલ્માથી થોડા તો ન લવાયા પણ થોડાનાં જીન આપ્યાં હતાં. તે ખાંધે મૂકીને તેમણે ચાલવા માડ્યું. રસ્તામાં થોડો દોડા કે તરત નેપોલિયન તેને મેચાતો લઈ લેતો. એમ ધીમે ધીમે તેણે દરેક સ્વારને થોડો અપાવ્યો. મોટાં શહેરોમાં જુઓન પક્ષનું બળ વિશેષ હોવાથી તેમને બાજુપર રહેવા દેતો. કતારેથી પચાસેક માઇલ ચાલી આવ્યા. નેપોલિયનના આવ્યાની ખબર વીજળીને વેગે પ્રસરી ગઇ. દરેક ડેગણે લોકોએ તેને સાનંદાશ્વચથી વધાવી લીધો અને ધણા તો તેની સાથે જોડવા તૈયાર થયા.

તેની મરજી હોત તો તે પોતાની સાથે વીસ લાખ ખેડુતોને લઈને પારિસ ગયેા હોત પણ આ વખતે સૈન્યબળથી જીતવાનો તેનો ધરાદો ન હતો. ક્રાન્સની પ્રીતિ એજ માફ ત્રિશુવન વિજયી અડગ છે એમ તે માનતો હતો. ખીજા પસાસ સાક માઇલ આગળ વધ્યા પછી લોકોમાં એવો પ્રમળ ઉત્સાહ નેવામાં આવ્યો કે જુઓન પોલિસની તો દશી ધાસ્તીજ રહી નહિ. લોકોની ગંગવર સંખ્યા અને તેમનો ઉત્સાહ જોઈ “કાયદેસર” રાજ્યાસન પચાવી પાડનાર રાજાના અમલદારોજ ઉલટા ગભરાઇ ગયા. નેપોલિયનની આગળ જવાની આતુરતા એટલી ખંધી હતી કે નૈનિકાને પાછળ મૂકી પોતે જ સ્વાર અને બાવીશ અંગરક્ષકોને લઈને આગળ નીકળી ગયો. ગેપ શહેરમાં હજારો સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને બાળકોએ તેને ઘેરી લીધો. પ્રેમ અને આનંદનો તરંગ ઉછળી રહ્યો. જુઓન રાજાના અમલદારો તો ત્યાંથી જીવ લઈને નાદા. નેપોલિયને લોકોને સમોાધીને કહ્યું—

“ પ્રજાજનો ! તમે મારે માટે જતાવેલો સફલાવ જોઈ મને ધણું લાગી આવે છે. તમે અને તમારો પિતા માનો છો એ વાજળી છે; કારણ કે હું ક્રાન્સની આગર અને કીર્તિને માટેજ જીવું છું. મારા આવવાથી તમારી અશાંતિ ચાલી ગઇ છે અને

“આપને હથિયારની કશી જરૂર નથી. જુર્જેન રાજાને તથા તેના અમલદારોને હાંકી કહાડવા માટે માત્ર આપની ચાલુકજ પૂરતી છે. જ્યાં જશે ત્યાં લશ્કર આપનું જ છે.”

શહેરમાં આનંદોત્સવ ચમ્પ રહ્યો. સિપાઇઓ અને શહેરીઓ પરસ્પર ભેટવા લાગ્યા. સિપાઇઓ કહે કે અમે શું અમારા લાઇઓ ઉપર ગોળા છોડીશું? કદિ નહિ. પ્રજાપ્રેમનો પ્રવાહ ઉલટયો. તેને જુર્જેન પક્ષના અમલદારોથી તે કેમ ખળાય? તેઓ દરવાજા બંધ કરી, ફુંગીઓ સંતાડી નાહ્યા. લોકોએ દરવાજા ઉતારી નાખ્યા અને ફુંગીઓને બદલે દરવાજાની નેપોલિયનને ભેટ કરી. તેણે કહ્યું, “અસ, હવે હું પારિસ પહોંચી ગયો એમ સમજવું.”

એક દિવસ યકિલા સિપાઇઓને આરામ આપી તેણે લીઓ તરફ ચાલવા માંડ્યું. આખે રસ્તે ટેકરીએ ટેકરીએ પ્રજાને ભગૃત કરવા હોળીઓ સળગી રહી અને આખો દેશ હર્ષધેલો બની નેપોલિયન તરફ પ્રીતિનો પ્રવાહ વહેવાડાવવા લાગ્યો. પારિસમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો. રાજા લૂઇ અને તેના મિત્રો બાવરા બની ગયા. શહેરમાં બળવો ન જાગે તે માટે જે જે આગેવાનો નેપોલિયનના પક્ષના લાગતા તેમની દિલ્લચાલ તરફ ખૂબ નજર રખાવા લાગી. લીઓ નગરને સાચવવા મજબૂત સૈન્ય મોકલ્યું. બીજી જગ્યાએથી પણ લવાય તેટલી દુકડીઓ ત્યાં લાવીને એકી કરવા માંડી. સિપાઇઓને ખવાડી પીતાડીને રાજી રાખવાની પણ યુક્તિ કરી; પણ તેઓ ખાતા ગયા અને “શહેનશાહ ધણું જીવો” એવા પોશાર કરતા ગયા. તેઓ પ્રકટ રીતે બોલવા લાગ્યા કે “અમે અમારા બાપની સામે નહિ લડીએ. શહેનશાહ ધણું જીવો!”

નેપોલિયનનું નામ સાંભળી લૂઇ ધૂનવા લાગ્યો હતો. તે જતાં તેણે છટ્ટી માર્ચનાં વર્તમાન પત્રોમાં નીચેની દર્જીકત જાપાવી. તે દર્જીકત તદ્દન જૂઠી છે એ આપોઆપ સાબીત થાય છે; પણ નેપોલિયનના દુરમતો કેટલી જ સુધી જૂઠું લખતા તેના નમુના તરીકે એ લખાણ આપવામાં આવે છે.

“બેનાપાર્ટે મિત્રરાજાઓનાં રાજ્યોની પાલખાલી કરી હતી તેના બદલામાં તેમણે ઉદારતા ખતાવીને તેને એટલાનું રાજ્ય આપ્યું હતું. ત્યાંથી તે નાસી ગયો છે. એ સખતે પોતાની સત્તાનું રાજીનામું આપ્યું પણ તેના લેખ અને રાજસી રૂતિ તો કાયમજ રાખ્યાં હતાં. એ માણસ, જેના માથા ઉપર વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચક્ર-વેલી કતલનાં પાપ ચેરિયાં છે તે પોતાની ખુની અને લોના રૂતિ સિવાય બીજા કશું પણ પ્રકારના અધિકાર વગર કાન્સના રાજાની ‘કામરેમર રચપાવણી’ રાજ્યસત્તાની સામે યથા પાલે આવે છે. જે દેશે તેને દબેદને માટે દેશનિઘલ કર્યો છે તે દેશની બુમિ ઉપર ગળા ગાંઠા પ્રદાનિયનેને સધને વગ નૂકવાનું તેણે આદય કર્યું છે;

તેણે ક્રાન્સની પ્રગ્નને કરેલા જમખ, જેમને રૂઝવાનો ક્રાન્સનો રાજ દરરોજ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, અને જે અડધા રૂઝાવા આવ્યા છે તેને ફરીથી તાગ્ન કરવા તે આવ્યો છે. તેના ગાંડા બનેલીએ ઇટાલિમાં સહેજ જમક્યું કર્યું અને અહિં તહિં ઘોડાક દેશદ્રોહીઓએ નજીવા પ્રયત્ન કર્યા એટલે તે નામદ્ ફલાઈ ગયો છે અને મનમાં એમ સમજવા લાગ્યો છે કે હું એક ચરવીર પુરુષની માફક મૃત્યુની સામે ચાલ્યો આવું છું; પણ તેનો મનસુખો ફાગટ છે. એ દેશદ્રોહીને માટે ફાંસીનું લાકડું રાહ જુએ છે; ક્રાન્સે તેને કહાડી મૂક્યો છે, છતાં તે પાડો આવ્યો છે તો ક્રાન્સ તેના નાશજ કરશે. "

તેજ દિવસના છાપામાં છપાયું હતું કે ગમ્બો પસ મર્ગન વિજયી થયો છે, નેપોલિયનનાં માણસો પેરણુ ખેરણુ થઈ ગયાં છે અને તે પર્વતમાં નાસતો ફરે છે ત્યાંથી રાજ્યની પોલિમ તેને ચોથજ વખતમાં પકડીને કેદ કરશે.

જનરલ મેક્રોનલ્ડના પછી માર્ગદર્શક નેનો વારે આગ્યો. નેપોલિયનની પ્રગતિ અટકાવવા તેને ફરમાન થયું. ખરી ઇમાનદારીથી તેણે એ કામ હાથમાં લીધું હાલથીમાં જતજ તેને સરદારોએ કહ્યું કે સિપાઇઓને ગમે તેટલા સમજાવો પણ શહેનશાહની મામે તેઓ કશુંવાર પણ લદવા હિસા રહેશે નહિ. તે હાથગની ક્યામત જોવા ગયો, પણ સિપાઇઓએ તો તેને પણ “શહેનશાહ ધણું” જીવે ‘ના પોકારથી વધાવી લીધો. દર કપાકે તેને શહેનશાહની અગમ ફતેહના સમાચાર મળ્યાજ જતા. તેના માર્ગમાં જે જે ગામ કે શહેર આવતાં તે બધાં તેનાંજ થઈ જતાં હતા આખી પ્રજા તેને આવકાર દેતી હતી અને હરકર પણ તેનુંજ બની જતું હતું. માર્ગદર્શક નેની મુઝવણુ અસહ્ય થઈ પડી. એક તરફથી ઇમાનદારી તેના જીગરને ખેંચતી હતી અને બીજી તરફથી જે શહેનશાહે તેને છોડવા માત્ર દત્તજ હજાર સિપાઇ સાથે એક્કી હજાર રશિયનોના બળવાન તોખખાના ઉપર હુમલો કરીને તેને ઉગાર્યો હતો, તે પોતાના મિત્ર અને સ્વમી તરફની ભક્તિ તેને બીજી બાજુએ ખેંચતી હતી. તે પોતેજ કહે છે કે આ મનોવ્યથામાંથી મને મૃત્યુએ આવીને ઉગાર્યો હોત તોપણ ધણું સાર થાત. તેણે પોતાના તાખાના સરદારોને બોલાવીને કહ્યું, કે “હુ થુ કરી શકું ? મહામાગર ઉનડ્યો છે તે કંઈ ખારી હથેળીથી ખજાવાનો હતો.” તેનું પોતાનું મન પણ ધ્રુવ તરફ લોહડ્યુ બકની માહલી ખેંચાય તેમ નેપોલિયન તરફ ખેંચાતું હતું. નેપોલિયનજ આપણે સાચો સ્વમી છે અને તેનેજ સહાય કરવા આપણે જઈએ છીએ એવી મતલમનુ જાહેરનામું તેણે સૈન્યમાં ફેલાવી દીધું. સિપાઇઓ બારે” ઉમંગમાં આવી ગયા અને આખી હાલથીમાં “શહેનશાહ ધણું” જીવે “ના પોકાર સિવાય બીજી કાઈજ સંભળાતું નહિ.

તેજ દહાડે નેપોલિયને લીઓ છોડ્યું. તે વખતે તેણે ઝંખામાં હિસા રહી એકઠા થએલા લોકોના ટોળા સમક્ષ દુકું પણ અસરકારક હાલથી આપ્યું તેની લોકો ઉપર ધણી ઉડી અમર થઈ હજારો આખોમાંથી આસની ધાર ચાલી અને ગફગફ કરી તેમણે વિદાયના શબ્દો ઉચ્ચાર્યા ત્યાંથી નીકળી તે શેલોં મયો તેના માર્ગમાં ધણીજ ગીચ વસ્તીવાળા ગામ આવતાં હતાં રસ્તાની બેઉ બાજુએ આપુર લોકો ટોળાં બંધ ઉમાને ઉમાજ રહેતા અનેક જગ્યાએ કમાનો અને તોરણોથી તેના માર્ગ સુશોભિત કરવામાં આવતો હતો અને ધણે ધણે આવકારના પોકાર મલજાતા હતા તે શેલો પહોંચ્યો ત્યારે વાવાઝોડા સાથે બારે વરસાદ પડવા લાગ્યો હતો છતાં શહેરની આખી વસ્તીજ તેને આવમર આપવા બહાર નીકળી આવી હતી

ત્યાંના આગેવાનોએ આપેલા અભિનંદનનો જવાબ આપતાં તેણે કહ્યું હતું કે:-

“ મારો દરબાર અલ્પજન લભ્ય હતો; પણ તે મારે પોતાને માટે નહિ. સામાન્ય સિપાઈનો ડગલો મારે માટે તો પૂરતો છે; પરંતુ દેસની અનેક કળાઓ ખીલે તેટલા માટેજ હું અવ્યતાને મારા દરબારમાં રચાવ આપતો હતો. મેં લીઓમાં હમણાં દૃત્રિમ ઉમરાવપદને નાણુદ ક્યું છે. ઉમરાવપદ એ જામ છે. અમુક માણસો જન્મથીજ ઉમરાવ અથવા નીચ હોય છે એવું માને એવા લોકો હવે મૂર્ખ રહ્યા નથી. માણસ માણસ વચ્ચેનો ભેદ માત્ર બુદ્ધિ અને સ્વદેશરેવા કરવાની શક્તિ પરત્વેજ હોઈ શકે.”

હવે તો તે ખુદશી ગાડીમાં બેસીને આગળ વધતો ગયો. લોકોનું વલણ તેના પક્ષમાં એવું બળવતર હતું કે હવે તેની અંગત સલામતીને માટે કશી સાવચેતી રાખવાની જરૂર ન હતી. માત્ર થોડાક મિત્રોને લઈને સ્વેચ્છાથી આગળ આગળ તે ચાલ્યો જતો હતો. લીઓથી નીકળ્યા પછી તેને માર્શલ ને આવી મળ્યો. ફ્રાન્સ-જોના ઉદ્દેશ પ્રસંગ વખતે તેણે નેપોલિયનને મળ્યા આવવા જેટલી કૃતચતા બતાવી ન હતી તેથી તેને કાંઈક શોભ થતો હતો, પણ તે પોતાની વર્તણૂકનો લૂતો બચાવ કરવા જ્યારે તે આગમ્ય તો નેપોલિયનનેજ તેનો હાથ પકડીને કહ્યું, “ મારા વહાલા ને! મને બેટી પડ તને બોધ હું અત્યંત રાજી થયો છું. તને આવકાર આપવા માટે મન હમેશાં તલપી રહે છે; કેમકે તું હજીજે વીરસિરોમણિ છે. ” કેટલીક વાતચીત થયા પછી તેણે મૂછપુ કે પારિસમાં રાજના પક્ષકારો મારી સામે થવા તત્પર થાય એમ છે? તેણે જવાબ આપ્યો કે એ અનવાજોગ નથી. તે ઉપરથી નેપોલિયને કહ્યું કે મને પારિસથી એવા સમાચાર મળ્યા છે કે ત્યાંના સ્વદેશ-વત્સલ પુરુષો મારી આતુરતાથી રાહ જુએ છે અને બળવો કરવાની તૈયારીમાં છે. મારા આવવાથી મહાપરકાતું એક ટીપું પણ રેડાય એ હું નથી હમ્મતો. માટે તમે તમારા મિત્રોને લખી દો કે હું એક પણ બંદુકનો અવાજ કરાવ્યા વગર ત્યાં આવી પહોંચીશ. માટે બધા ગમે તેમ કરીને લાહી ન રેડાય અને સુલેહ જળવાય એવો પ્રયત્ન કરો. આપણો લડવાનો હેતુ જોવો શુદ્ધ છે તેવી આપણી ફતેહ પણ શુદ્ધ અને દોષરહિત હોવી જોઈએ.

માર્ગમાં તેનું ખૂન કરાવવા માટે રાજપક્ષકારોએ કેટલાએ કાવત્રા રચ્યા પણ તેના મિત્રોએ તેને બચાવી લીધો, તેને પોતાને તો કશી ચિન્તા કે ડર હતોજ નહિ. તે તો વગર શંકાએ લોકોનાં રાજામાં ઘુસી જતો હતો સિપાઈઓ બળવો કરવાની તૈયારીમાં છે એવા સમાચાર મળવાથી તેણે તેમના સરદારોને લખી દીધું કે તમારા સિપાઈઓને કાશુમાં રાખજો, અને તેઓને ચીક ચડે એવી ખબરોને ખોટી પાડવા પ્રયત્ન કરજો. બાદ રાખજો કે આપણે એક પણ લોકોનું ટીપું રેડવું નથી; કારણ

પ્રકરણ ૬૪ મું- પુનઃ પારિસમાં

ઈની ૧૦ મી તારીખે નેપોલિયન ઓઓ, બાળકો અને પુત્ર પોના અપૂર્વ રસાલા સાથે હોન નદીને કિનારે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં આગળ તેનો માર્ગ રોકવાનું કામ તેના એકવારના પરમ બક્ષા જનરલ મેક્ડોનલ્ડને સોંપાયું હતું. તેણે નવા રાજાને વફાદાર રહેવાના સોગંદ લીધા હતા તેથી એક પ્રમાણિક સેવક તરીકે તે પોતાના સ્વામીની સામે લડવા ઉભો હતો, પણ નેપોલિયનને જોતાજ એકેએક સિપાઈ “શહેનશાહ લણું છવો”ના

પોકાર કરતા પ્રેમના પ્રમળ આવેશમાં આવી જઈને સમુદ્રનાં પહાડી મોજાની પેઠે તેની પાસે પહોંચી ગયા, અને આનંદની હેલી મચી રહી ! મેક્ડોનલ્ડને પણ થયું કે ઝાઝીવાર ઉભો રહીશ તો મારું મન પણ કાણમાં નહિ રહે અને લીધેલા શપથ તોડવા પડશે, તેથી ધર્મસંકટમાંથી બચી જવા મારે તે નાસી ગયો.

નેપોલિયને પછી લીઓ નગરમાં મુકામ કર્યો અને ત્યાંના આગેવાન માણસો મારફતે દેશની અને દેશનાયકોની સ્થિતિ સમજી લીધી. પછી તેણે પૂછ્યું, “મારા આગામી લીધે મિત્રરાજ્યો શું કરશે તે વિષે દેશમાં શા શા વિચાર ચાલી રહ્યા છે ?” ફેલ્ડયરી નામનો એક ગૃહસ્થ જે પ્રધાનમંડળનો એકવાર મંત્રી હતો તેણે જવાબ આપ્યો, “એમ કહેવાય છે કે આસ્ટ્રિયા આપના પક્ષમાં આવશે અને રશિયા તટસ્થપણે જુઓન રાજાઓની ફજેતી જોયા કરશે; ફ્રાન્સ કે એ લોકોનો ઈન્કંદ તરફનો પક્ષપાત જોઈ અલંકૃજાન્તર તો તેમનાથી કંટાળી ગયો છે.”

નેપોલિયન લીઓ નગરમાં ચાર દિવસ રહ્યો તેટલા દિવસમાં જાહેર આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો. રાત્રે આખું શહેર રોશનીથી ઝગદગાઈ રહેતું. રસ્તા, દુકાનો, કારખાનાં, ગોદીઓ હર્ષના અને આવકાસ્ના પોકારથી ગાજી રહેતાં. શેઠ અને સેવક એકબીજાના હાથ પકડી ગાતા, નાચતા અને આનંદસાગરમાં તરતા. તેમનો હર્ષ દિલમાં સમાતો નહિ. અજણ્યા માણસો પણ માર્ગમાં એક બીજાને ભેટીને દિલનો ઉતારો ખાલી કરતા. નેપોલિયનની પધરામણીને દહાડે લીઓની વસ્તીએ ઉત્સવ કર્યો અને ગયો તે દહાડે જાણું શહેર શોકમાં ડૂબી ગયું.

એ ચાર દિવસ તેણે આરામમાં ગાળ્યા ન હતા. તેના મનની સર્વ શક્તિઓ પોતાના રાજ્યાસનને લોકનિયુક્ત બનાવવાની યોજના ધડવામાં રોકાઈ ગઈ હતી. તેની કંઠમાંથી એક પછી એક એવા કુક્રોમો નીકળતા ગયા કે તેના શત્રુઓ દિશ્-મૂઠા ખની ગયા અને પ્રજાના ઉત્સાહનો વેગ વધ્યો. તે પોતાના લક્ષ્યગત સરળમા-વથી સૌને કહેતો કે—

“ ક્રાન્સ ઉપર ગુજરાલી વિપત્તિમાં મારો પણ હાથ છે, પણ મારા સંતોગો એવા હતા કે રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યા વગર મારે ખીજો ધ્યાનજન ન હતો. એ વિચાર મેં હવે છોડી દીધો છે. હવે ક્રાન્સને વિશ્વાન્તિની જરૂર છે. મને મારા લોભે પાછો નથી બોલાવ્યો. પણ મારા દેશ તરફના ગ્રેમથી ખેંચાઈને આવ્યો છું. ક્રાન્સ કુખી છે અને તેને મારી મદદની જરૂર છે એમ જો મારા જાણવામાં ન આવ્યું હોત તો એમ્માની શાંત, સુખરૂપ જિંદગીના કુંડલિ ત્યાગ ન કરત. રાજ્યકાન્તિએ જે જે હકનું પ્રજાને બાન કરાવ્યું છે તે હક્કોના ખચાવ કરવા માટે જ કું આવ્યો છું. પ્રજાએ ચૂંટેલા પ્રતિનિધિઓ કુંડુંબભાવનાથી સંગઠિત થાય અને તેઓ પ્રજાના હક્ક અને સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરે એજ મારો અભિલાષ છે. જે મહાન પ્રજાનું મારા ઉપર અનેક પ્રકારનું ઋણ છે, તેને સુખી કરવા પ્રયત્ન કરવો એજ મારી મહેનજ છે અને એમાંજ મારી કીર્તિ છે એમ કું માનું છું. ” તેના વડ કુક્રમની પ્રસ્તાવનામાં તેણે સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દીધું કે નવા રાજાએ નીમેલી ઉમરાવોની સમા પ્રજાના શત્રુઓની બનેલી છે; ઉમરાવો અને જમીનદારોના વિશેષ અધિકાર સ્વીકારાય, જૂઠા જૂઠા વર્ગના લોકોના સમાન હક્કોના મિદાંત રદ થાય અને લોકોએ પચીસ વર્ષ સુધી દેશના શત્રુઓની સામે લડીને જે હક્ક મેળવ્યા છે તેના ઉપર પાણી ફરી વળે તેમાંજ એ સમાસંદોનો સ્વાર્થ સમાયલો છે. ઉમરાવવર્ગની પુનઃ સ્થાપના કરીને પ્રજામતથી ચાલતા રાજ્યજધારણ્યને રદ કરીને, પરદેશી રાજાઓએ ફ્રેન્ચોની સામે લડવા માટે કરેલું દેવું ફ્રેન્ચ પ્રજા ઉપર મઢી દઈને બુર્જોઈ રાજાઓને કાયદેસર અને ફ્રેન્ચ પ્રજાને બળવાખોર જાહેર કરીને અને “પ્રજા રાજાને માટે છે પ્રજાને માટે રાજા નથી ” એવા મતને ટેકા આપીને—એવાં એવાં અનેક કુષ્કૃત્યો કરીને એ સભાએ પ્રજાનો વિશ્વાસ ગ્રામ્યો છે.

એક માણસે જ્યારે નેપોલિયન પોતાની બુદ્ધિ અને યોજનાશક્તિવડે બુર્જોઈ રાજાઓની રાજસત્તાને ઉખેડી નાખવા લાગ્યો હતો અને જ્યારે તેઓના પોતાના ગભરાટનો પાર ન હતો, તે વખતે તેમણે પારિસનાં વર્તમાન પત્રોમાં “ પાછા બહાર-વટીઆ અને તેની ટેળા ” ને વિશે સરકારી આગ્રા પ્રકટ કરાવી. તેમાં નેપોલિયનને બહારવટીઓ ગણ્યો હતો, તેનું માથું લાવનારને અમુક ધનામ આપવામાં આવશે એવું જાહેર કયું હતું. જે દિવસે તે ગ્રેનોમલ શહેરમાં બારે ક્લોક સાથે દાખલ થયો

કે આપણી સામે થનારા પણ આપણા લાઠજોજ છે. ક્રાન્સના એક પણ પ્રવૃત્તિ બલિદાન આપ્યા વગર ક્રાન્સનું રાજ્યાસન લેવું છે.

યોઝાફ ઘોડેસ્વારો આગળ રાખીને તે એકાદ મિનની સાથે ખુલ્લી ગાડીમાં બેસીને હવે ફ્રાન્કો-પ્રેસો તરફ જવા લાગ્યો. તેનું ઘરકર યોઝાફ કલાકના અંતરે પાંચ હડ. માર્ગમાં તેને જુબોર્ન રાજાનું એક બળવાન સૈન્ય સાથે મળ્યું, પણ તે તો “સફે-નસાહ ધણુ જીવો” ના પેકાર કરતું તેની આગળ આવી હતું. બાળકો સાથે પિતા વાત કરે તેવા પ્રેમાળ શબ્દોથી તેણે એ સિપાહીઓને સંબોધ્યા કે જે સંમગી તેમનો ઉત્સાહ મમલો થયો. આખી રાત પ્રસસ કરી સવારના ચાર વાગે તે ફ્રાન્કો-પ્રેસોમાં હાબલ થયો.

હજી બગીચામાં અંધારૂં હતું. શાંત, વિચારમય સ્થિતિમાં કેટલીકવાર લુધી તેણે ત્યાં ર્થા કર્યું. આજ રથે તેણે રાજ્યાસનનો ત્યાગ કરતી વખતે મનુષ્યથી નહિ સહન થાય એવી અતિ તીવ્ર વેદના સહન કરી હતી. ત્યાંથી તે પોતાના વાચનગૃહમાં ગયો. અહિં જોસેફાઇનની સાથે બેસીને તેણે કેટલીએ વાર ક્રાન્સની શોકા વધારવાની યોજનાઓ ધડી હતી. પછી તે પેલી ખુણાવાળા ઝોરડી કે જ્યાં તેણે અગ્નીઆર મહિના ઉપર ગાડીનું રાજનામું લખી આપ્યું હતું ત્યાં જઈને એક ખાટલા ઉપર સૂઈ ગયો અને થોડા કલાકની નિદ્રા લીધી.

જ્યારે નેપોલિયન ફ્રાન્કો-પ્રેસો તરફ વધતો હતો, તેજ વખતે રાજા લુઈ પ્રગ્મએ નેપોલિયનને આપેલો ઉત્સાહભરેલો આવકાર જોઈને ગજસહ ગયો, અને પોતાની પાસે કશો ઉપાય ન હોવાથી જે રાજાઓની લોહીથી ખરડાયેલી સગીનાની મદદથી તેને ક્રાન્સનું રાજ્યાસન મળ્યું હતું તેની મદદ લેવા દોડી ગયો. ફરીથી ક્રાન્સ ઉપર આગ અને તલવારથી કેર વર્તાવી મૂકવા યુરોપના આપણુદ રાજાઓ આગળ તેણે પ્રાર્થના કરી.

ખપોર થયા એટલે નેપોલિયને ગાડીમાં બેસી પારિસ જવા માંડ્યું, અને હવે તેનાં તમામ પરાક્રમોમાં પહેલે નખરે આવે એવું અદ્ભુત અને આશ્ચર્યકારક પરાક્રમ તેણે કરી ખતાવ્યું. પારિસ અને ફ્રાન્કો-પ્રેસોની વચમાં રાજપક્ષકારોએ નેપોલિયનને રોકવાનો ઉદ્દેશો પ્રચલ કરવાનો ઘાટ રચ્યો હતો. સ્વયંસેવકો, પ્રગ્મકીય સૈન્ય વગેરે મળીને એક લાખ માણસનું લશ્કર ત્રણ દારમાં એ રથે જોડવાયું હતું અને તેમની વચમાં તથા બાજુએ મજબૂત તોપખાનું રાખ્યું હતું. ફ્રાન્કો-પ્રેસોથી આવતો માર્ગ જગલ છાંડ્યા પછી એક ટેકરી ઉપરથી ઉતરતો હતો. તેથી કરીને એ રસ્તે આવનાર માણસને નીચેનું મેદાન અને નીચેના મેદાનમાં ઉભેલાઓને ટેકરી ઉપરથી આવતો માણસ સહેલાઈથી દેખાય એમ હતું.

પોતાની સામે આવું બળવાન સૈન્ય ઉભેલું જો તે જાણ્યા જરા એક સામાન્ય

માણસનો પોશાક પહેરી માત્ર થોડાક સ્વાર સાથે રાખીને નેપોલિયન આગળ વધ્યો. જુર્બેન સેના ગંભીર સાંતિપૂર્વક ઉભી હતી; માત્ર વચમાં વચમાં સૈન્યને ઘર ચડાવવા માટે જૂના સમયના રાજ્યલક્ષિતાના ગીતોના સુર વાગતા હતા. એવામાં એક ઉઘાડી ગાડી થોડાક સ્વારસહિત ઘસની ઘટામાંથી નીકળીને ટેકરી ઉપરથી ઉતરવા લાગી. તેની અંદર બેઠેલા તેમના પ્રાણપ્રિય શહેનશાહનો ખૂરો કમલો અને ટોપી સિપાઈ-ઓએ ઝોળખ્યાં. એકે વખતે સૌના મુખમાંથી એકજ સજ્જ નીકળી ગયો. ગાડી ધીમી અતિથી આગળ આવતી ગઈ. હવે તેમણે નેપોલિયનની આશ્રિતિ સ્પષ્ટ રીતે લેઈ. તે ગાડીમાં બેઠો થયો હતો. કોટનાં ખટન ઉઘાડી નાખ્યાં હતાં અને જાણે પોતાનાં છાત્રાને બેટવા દોડ્યો આવતો હોય તેમ બેઠે હાથ પહોળા કર્યા હતા. સિપાઈઓએ અત્યારમુખી દબાવી રાખેલું પ્રેમ અને ઉત્સાહનું પૂર હવે ખંધનમાંત્રે તોડી નાખી વેગસેર ઉઠળા ઉઠળાને વહેવા લાગ્યું. “શહેનશાહ ધણું જીવો” ના પોકારથી મેદાન માંજ રથું. તાલીમના તમામ નિયમો તૂટી ગયા અને સિપાઈઓ પોતપોતાની હાથે તોડીને શહેનશાહ તરફ દોડી ગયા. તે પશુ વારાફરતી જોટલાને બેટાય તેટલાને બેટયો. પછી સિપાઈઓ ગાંઘની માફક અંદર અંદર એકમેકને બેટવા લાગ્યા. જુર્બેન સરદારો ગભરાઈને નાહા, અને નેપોલિયને હવે સૈન્ય સાથે પારિસ તરફ ચાલવા માંડ્યું. પછી તો તેણે સૈન્યને પણ પાછળ રહેવા હર્ષ પોતે એકલાએજ ઝડપથી આગળ વધવા માંડ્યું અને રાત્રે નવ વાગ્યે પારિસ પહોંચી ગયો.

રાજમાર્ગની બેઠે જાણે લોકોની કંઠ જામી હતી. તેમની વચમાં ચઢને આવ-કાર અને હર્ષની ગગનભેદી ગર્જનાઓ સાંભળતો તે રાજમહેલ આગળ પૂરવેગથી થોડો દોડાવતો આવી પહોંચ્યો. આ પ્રસંગનું વર્ણન કરતાં અંગ્રેજ ઇતિહાસકાર એલિ-સન લખે છે કે:—

“જેવી તેની ગાડી ઉભી રહી કે તરતજ ગાડીના ખારણાં પાસે વાટ જોઈને બેઠેલા લોકોએ તેને પકડી લીધો અને તાળીઓ તથા હર્ષનાદની ગર્જનાઓ વચ્ચે તેને હંચકાતે, લોકોની ગીચ મેદનીમાં ચઢને તેને રાજમહેલના સુરોક્ષિત દિવાનખાનામાં લઈ ગયા. અહિં આખા પારિસ નગરની સુંદરીઓના મંડળે તેનાં એવારણાં લીધાં.”

આ પ્રમાણે માત્ર વીસજ દિવસમાં ફ્રાન્સના ખરેખરા મધ્ય ભાગમાં ચઢને સાત-સો માઈલની મજલ કરીને નેપોલિયન દુધલેરીસના રાજમહેલમાં પાછો આવી પહોંચ્યો. આખે રસ્તે સૈનિકોએ તથા નાગરિકોએ તેને અનકદ પ્રેમથી વધારી લીધો હતો. તેને તલવાર ખેંચવાની કે અંકુસનો એક પણ જહાર કરવાની જરૂર પડી ન હતી. ત્રણ કરોડની વસતીવાળા પ્રદેશ ઉપર આ પ્રમાણે તેણે વગર હથિયારે સ્વારી કરી અને લોકોનું એક ટીપુ પણ રેડ્યા વગર તેની સામે જે જે લશ્કરો આવ્યાં તે સૌને જીતી વધ્યો અને પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ રાજવાસન પચાવી પાડનાર લૂંટને પ્રજાના પ્રેમથી

જાદુવડે ક્રાન્સમાંથી હાંકી દહાડ્યો. આવી ચડાઈ અને આવી અપૂર્વ છત દુનિયાના ઇતિહાસમાં બીજા કોઈએ કરી નથી. કોઇ પણ રાજ્યકર્તાની પસંદગી પ્રભુએ આવા સખળ અને એકસામટા અવાજે નથી કરી. સમસ્ત પ્રજાનો ટેકો એજ નેપોલિયનની રાજ્યાસનમાટે લાયકાત સિદ્ધ કરે છે; છતાં દશ લાખનાં સૈન્યવડે પ્રજાના હૃદયમાં દિરના એ દેવતાને પદચ્છેદ કરનારા રાજાઓ પોતાના તે દુષ્કૃત્યનો બચાવ કરતાં નિર્લજ્જપણે કહેતા કે અમે તો એક લુલ્હમગારના જુલમમાંથી પ્રજાને છોડાવવા માટેજ લડ્યા હતા !

યુર્મેન રાજ્યએ તો નેપોલિયનનું માથું લાવનારને માટે ધનામ જાહેર કર્યું હતું; પરંતુ તેના બદલામાં નેપોલિયને આખા રાજ્યમાં આઠા ફેરવી દીધી કે યુર્મેન રાજ્ય તથા તેના મિત્રોને કોઇએ અપમાન કે ઇજા કરવી નહિ. તે ધારત તો તેમને ધણીજ સહેલાઈથી કેહી બનાવન અને તેમને પોતાના ઘણાં રાખીને મિત્રરાજાઓ પાસે વાજખી સરતો કરાવી લેત; પણ તેની અસાધારણ ઉદારદત્તિને આવો માર્ગ સ્વયંજ નહિ.

પદરામણી અને સત્કારની ક્રિયા પૂર્ણ થઇ કે તરતજ તેની હમેશની રીત પ્રમાણે રાજ્યને પુનઃ સુવ્યવસ્થિત કરવા અને યુર્મેન રાજ્યએ કરેલા નુકસાનને ધોષ નાખવા મંડી ગયો. તેના ફળદ્રુપ મગજમાંથી કુકમપર કુકમ દટતા ગયા; રાજ્યતંત્ર ગોઠવાઈ ગયું અને પ્રધાનમંડળની ચૂંટણી કરી નાખી. કામ કરવા એસતો ત્યારે આરામ કે નિદ્રાની તો તેને જરૂરજ પડતી નહિ. તે ધણીવાર કહેતો કે ચાવીશ કલાકમાંથી બાવીશ કલાકનો તો રૂડો ઉપયોગ મારે કરવોજ જોઈએ.

સવાર થતાં તો મહેલની આસપાસ અસંખ્ય ગાંડાંતર અનેકાં સીપુરોની કંઠ જામી. તેમના અતિ આગ્રહને વશ થઇને બ્યારે તેમને દર્શન આપવા તે ગ્રજામાં આવતો ત્યારે તાળીઓ અને જ્યથોપથી આદાશ ગાજી રહેત. એટલામાં ફોટોગ્રાફો વાળું સૈન્ય પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યું અને જે જગ્યાએ ગયે વર્ષે શત્રુસૈન્યે પડાવ નાખ્યો હતો ત્યાં આગળ ગોઠવાઈ ગયું. આખો દિવસ જૂદી જૂદી જગ્યાએથી અનેક ટુકડીઓ થોડા થોડા વખતને અતરે આવતી ગઇ. બપોરે નેપોલિયન પોતાના સેનાપતિમંડળસહિત બહાર આવ્યો એટલે જ્યથોપથી ગર્જનાઓ થઇ રહી. સૈન્યની સલામી લેવાઇ રહ્યા પછી નેપોલિયનની મૂર્તિને યુર્મેન રાજ્યોએ સ્થાનપ્રદ કરી નાખી હતી તેને તેના અસલ સ્થાનપર બેસાડવાની ક્રિયા કરવા લશ્કર તૈયાર થઇ ગયું પણ નેપોલિયને તેમને અટકાવી કહ્યું કે એ કામ કરવું કે નહિ તેનો નિર્ણય પ્રભુ આગળ ઉપર કરી લેશે. આજે પ્રભુએ નિર્ણય કરી નાખ્યો છે અને એ મૂર્તિની પ્રભુએ પ્રેમથી પ્રતિષ્ઠા કરીને તેને સ્તંભના સિખર ઉપર પદરાવી છે. નેપોલિયનને જે પ્રજાકીય ખીલો અતિ આનંદ આપતો, તેના આત્માને નાશૂત કરી

મૂકતાં તેજ ગીતો આજે પણ દરરોજ ત્યાં ગવાય છે અને એ લોકપ્રિય રાગેન્દ્રના આત્માનું હજી પણ ક્રાન્તિમાં એ રીતે પૂજન થાય છે. તેની જ્યન્તીને દિવસે પણ હજી હજારો નરનારીઓ તેને પુષ્પમાળાઓથી ચણુગારી તેનું શ્રાદ્ધ ઉજવે છે.

છતાં હજી તેપોલિયન તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોનારા છતાં પણ છે. તેઓ દોષ કરતાં દયાને વિશેષ પાત્ર છે. કોઈ કોઈ માણસોને જેમ રંગની પારખ નથી હોતી: કેટલાકો જેમ સૂરીસો કે બેસૂરો શ્વનિ નથી ઓળખી શકતા, તેનીજ રીતે કેટલાકથી આક્રિયની ભવ્યતા પણ જોઈ શકાતી નથી. માટે તેમના ઉપર દોષારોપણ કરવાની કશીજ જરૂર નથી. તેઓ બાપડા કમનશીય છે.

પ્રકરણ ૬૫ મું—મિત્રરાજાઓની શત્રુતા જેવી ને તેવીજ

ન્ય તો હવે આનંદથી ઉન્મત્ત બની ગયું હતું. લુઈના વાવટાને તેમણે ઉખેડીને પગતળે છુંદી નાખ્યો; ક્રાન્સના ત્રિરંગી વાવટાને લપ્પ જ્ય-ધોપસદિત આખા પારિસ નગરમાં ફળી વળ્યા; અને શહેનશાહને સલામી આપવાની બેહદ ઉત્સાહથી માગણી કરવા લાગ્યા. તેપોસિયન ધોડેરવાર ચઢને તેમની સન્મુખ આવ્યો કે તરતજ આખા સૈન્યમાંથી જ્યધોપની ગર્જના ઉપર ગર્જના ઉઠવા લાગી. તેણે હાથની ધસારત કરી કે આપું સૈન્ય ચૂપચાપ ઉભું રહ્યું. પછી સૌ સાંભળે એવી રીતે તેણે કહ્યું:—

“ સૈનિકા ! હું માત્ર હસોજ સિપાઇઓ લઇને ક્રાન્સ પાછો આવ્યો; કેમકે પ્રજા અને સૈન્યના પ્રેમ ઉપર અને વિશ્વાસ હતો. અને સમગ્રય છે કે મેં તેમાં બૂદ નથી કરી. સૈનિકા ! હું તમારો આભાર માનું છું. મારા કામનો યશ તમે અને પ્રજાએ જ કરી ખતાવ્યું તેનેજ આપવો ઘટે છે. મારો યશ તો એટલોજ કે હું તમારી પ્રીતિનું માપ કઢાડીને તેની ખુબી સમજી શક્યો છું.”

“ સુર્મેન રાજાઓનો રાજ્યાસનપરનો દાવો કાયદેસર હતોજ નહિ; કારણ કે દરેક જાતીય સમિતિઓદ્વારા જાહેર ચએસો પ્રજામત તેની વિરુદ્ધ છે; અને પ્રજા સમૂહના હિતવિરુદ્ધ થોડાક દુમાખી માણસોનેજ લાભ મળે એવા ધોરણુપર તેમનું રાજ્યતંત્ર રચાયું હતું.”

“ સૈનિકા ! હજી પરદેશી રાજાઓ સાથે મૈત્રી રાખનારા રાજવંશીઓ આપણા દેશમાં કે તેમને હાંકી કઢાડવા આપણે જવાનું છે. આખી પ્રજા જરૂર આપણને ટેકા આપશે. હું તેમજ સમસ્ત પ્રજા તમારા ઉપરજ આધાર રાખીએ છીએ. ખીજાં રાજ્યોની ખાજતોમાં આપણે વચ્ચે માથું મારવા નથી ઇચ્છતા. પણ આપણા કામમાં જેઓ દખલ કરવા આવે તેમને તો આપણે જતાવીજ આપીશું કે એ કામ સિંહના મોંમાં હાથ ધાલવા જેવું છે.”

જ્યધોપની ગર્જનાઓ સાથે તે પોતાના મંત્રણામંદિરમાં પેડા. ત્યાં માજી રાજા લઇનું સ્મરણ કરાવનારી ધણી વસ્તુઓ પડી રહી હતી. એક ખુણામાં તેની આરામ

પુરશી હતી કે જેના ઉપર તે પોતાની અતિશય ભારે અને રાગીષ્ટ કાયા ગોઠવતો. ટેમલપર તેના ખાનગી કાગળોઆનો પોર્ટફોલિયો (ખાધેલો થોકડો) જૂલમાં રહી ગયો હતો, પણ નેપોલિયને પોતાના શત્રુની ખાનગી બાબતો ઉપર નજર પણ ન કરતાં તેના ઉપર સરકારી સીલ કરાવી તેના માલિકને મોકલવાની દીધા.

પછી નેપોલિયને ફ્રાન્સનો નકશો મગાવી તેને એક ટેમલપર પહોંચા કરાવ્યો. તેનો એકદમ ધડી ગએલો વિસ્તાર જોઈને તેનું હૈયુ ભરાઈ આવ્યું; અને કોલેન-ડોર્ટને કહ્યું, " હું આખે રસ્તે સુલેહનો મત્ર જોલતો આવ્યો છું, અને મારા હાથમાં હશે ત્યાંસુધી તો હું તેનો ભગ નહિજ થવા દઉં. હું પારિસની સુલેહના કલકારાર કબૂલ રાખીશ. મારે પોતાને હાથે ફ્રાન્સની સીમા ઉપર છરી મૂકવાની મે ના પાડી હતી એટલાજ માટે કે તેમ કરતા મારા નામને કલક લાગે, પણ ખીજને હાથે એ કાપ મૂકાઈ ચૂક્યો છે એટલે હવે દોષપાત્ર હું નહિ ગણાઉં. ફ્રાન્સને ભોગ આપવાની જરૂર પડી અને તેણે તે આપી દીધી છે મારે રાજ્યામન સાચવવા માટેજ મારાથી ફ્રાન્સને ભોગ આપવાનું ન કહેવાત પણ હવે તો દેશ જે સ્થિતિમા મારા હાથમાં આવે છે તે સ્થિતિમા લેવા હું પુરશી છું અને સુલેહ જળવાઈ રહે એવું હું છું. મિત્રરાજઓમા ડહાપણ હશે તો તેઓ ફરીથી લડાઈ નહિ સળગાવે. "

નેપોલિયનને તો સુલેહની ગરજજ હતી. હવે ફ્રાન્સનો વિસ્તાર ધણેજ ઓછો થઈ ગએલો હોવાથી મિત્રરાજઓ તેની સ્વતંત્રતા મજૂર રાખશે એવી તેને આશા હતી એથી કરીને લડાઈને માટે કશી પણ તૈયારી ન કરવી એની પૂરેપૂરી જરૂર હતી અને ખીજ ખાલુનો વિચાર કરતા એમ કરવાથી ભારેમા ભારે તુકસાન પણ હતું મિત્રરાજઓ પામે તો તેમના વિશાળ સૈન્યો તૈયાર હતાં. ફ્રાન્સનું લશ્કર તો વેરણુ ખેરણુ થઈ ગયું હતું અને યુદ્ધસામગ્રીનું પણ કશું ઠેકાણું ન હતું જો નેપોલિયન સૈન્ય ભેડ કરવાની જરા પણ હિલચાલ કરે તો તરત પેલા આખી દુનિયામાં દાડી પીગી મૂકે કે તેના " અખૂટ લોસની અને નરહત્યાના શોખની " સામિતી જેવી હોય તો જોઈ જશે. તેથી કરીને તેણે પોતાની પ્રતિજ્ઞ જળવવાની ખાતર લડાઈની તૈયારી ન કરતાં પોતે મોકલેલા સુલેહના કહેણનો શો જવાન આવે છે તેનીજ રાહ જોવાનું રાખ્યું.

રાજ્યની આંતર્યવરયા તેણે નહિ માની તકાય એવી ત્વરાથી પાછી હતી તેની પદ્ધતિસર ખનાવી દીધી. ધારાસભાના સભાસદો અને મંત્રીઓ પણ સવળા પ્રતિ-ખાવાન, અને પ્રજાની દાઝ જાણનારાજ ચૂટાયા હતા. પ્રજાના અવાજથી તે રાજમ-હેવમા પુનઃ દાખત્ર યયો હતો છતાં પણ સહેનચાહ તરીકે તેણે ખીજવાર પાછી જાહેર ચૂટણી કરાવી અને દેશમાં ચાર રાજકીય પક્ષ હોવા છતાં તેની વિરુદ્ધ કરતાં તેની

તરફથી દસ લાખ મત વધારે મળ્યા.

હજી યુરોપના રાજ્યોની પરિષદ જે વિધેનામાં મળી હતી તે પૂરી થઈ ન હતી. લોકપ્રેમની સ્વતંત્રતા ઉપર કુદાડો મૂકી મેળવેલી દુનંત વહેચતાં તેઓ ધણી મહિના થયાં અંદર અંદર ખૂબ અસહ્યતા હતા. સાતસો રાજપ્રતિનિધિઓ એ પરિષદમાં એમતા હતા અને સભામાંથી કંટાળતા ત્યારે આરિદ્રયાના બંધા રહેતવાઈ તેમની મહેમાની માટે તૈયાર રાખેલી તૃત્ય, ગીત, વગેરે વિવિધ પ્રકારની વિલાસની સામગ્રીઓથી યાકેલા મનને વિનોદ કરાવતા હતા. આ પરોણાઓના ભોજનના ખર્ચ માટેજ આરિદ્રયાની તિજોરી ઉપર રોજ સવા લાખ ફ્રાન્કની કાતર મૂકાતી હતી !

મિતરાણ્યો પોલેન્ડ, ઝેકસની અને ઇટાલિની વહેચણી કરતાં અંદર અંદર ખૂબ લડાલડી કરતા હતા અને પરિષદને વિખેરી નાખી એક નવી જાહેરાતચી ખેલવાની તૈયારી કરતા હતા. એટલામાં એક કાસ્ટે આવીને ડૉક્ટ કાસતરેને મમાયાન ર આખ્યા કે નેપોલિયન એજ્યાથી નીકળી ચૂક્યો છે. ટેલિરેન્ડ તે વખતે તૃત્યમંદિરમાં જવા થયુમારે સજનો હતો. એટલામાં તેને પશુ એના એજ સમાચાર મળ્યા. તેની ખૂબસુરત બનિજીને પોતાનો નાચ મુલતથી રહેશે તેની ફિકર થવા લાગી !

એલિસન તેના હતિહાસમાં લખે છે કે “ વિધેનાના બાદલાહી તૃત્યમંદિરમાં એકાં થએલાં સુસન્નિજત ઓપુરોની વચમાં એકાએક વીજળી પડી હોત તોપશુ તેઓ નેપોલિયનના સમાચાર સાંભળીને જોટલાં ગભરાયાં તેટલાં ગભરાત નહિ. ”

ટેલિરેન્ડ અને અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ લૉર્ડ કાસલરે ધણી કલાકસુધી વિચાર કર્યા પછી લખ રાખને કહેવડાવ્યું કે ગભરાશો નહિ. મિતરાણ્યો તમને મદદ આપ્યા કરશે પણ ફ્રાન્સનાં ભેદિા ઉપર વિશ્વાસ રાખશો નહિ.

નેપોલિયન એજ્યાથી નીકળ્યો છે પણ ક્યાં તરફ જવાનો છે તેની જાણને કશી ખબર ન હતી. શંકા, અટકળ અને સખત ચિંતામાં તેમના પાંચ દિવસ ગયા પછી થીજ નવાં મમાચાર આવ્યા. એટલે તરતજ સઘળા નાચ તમાશા બૂધ થઈ ગયા અને આખો યુરોપ પાછો એકજ માણસનો વિચાર કરતો થઈ ગયો. દેશનિકાલ થઈ ગએલો નેપોલિયન વગર લસકરે, વગર નાણે, માત્ર પોતાના નામની જાદુઈ શક્તિ વડે પાછો આખા યુરોપના સેનાપતિઓ અને રાજનીતિજ પુરોગામે ગભરાવવા લાગ્યો.

માર્ચની ૫ મી તારીખે વિધેનાની પરિષદને સમાચાર મળ્યા કે નેપોલિયન ફ્રાન્સને ફિનારે ઉતર્યો અને પ્રજાના અનંદદ પ્રેમના તરંગ વચ્ચે પારિસ તરફ ચાલ્યો જાય ■ દરેકના ચહેરા ઉપર અજાયબી અને ગભરાટનાં ચિન્હ પ્રકટી નીકળ્યા. એકદમ મિતરાણ્યો એકલા થઈ ગયા. સૌએ પોતપોતાની તકરારો બાજુએ મૂકી દીધી અને યજુતો પરાજય કરવાનો ઘાટ ઘડવા લાગ્યા. તેમને ખરેખર કોષ તો ફ્રાન્સની પ્રજા ઉપર ચઢ્યો, કારણ કે નેપોલિયન ઉપર તેઓ અટળ પ્રીતિ રાખતા

હતા તેમને અને તેમની સ્વતંત્રતાની ભાવનાને તોપોનાં ગાડાં અને ઘોડાના પગ તળે છુદી નાખવા તેઓ ફરીથી સંજ્ઞા ચર્ચ ગયા. જે ક્રાન્સે જે જે વખત નેપોલિયનને મુકુટ પહેરાવવાનું સાદસ કર્યું હતું તેનાજ પ્રથમ પરાજય કરવો, અને પછી તેને એવી રીતે વહેંચીને કંકડેકંકડા કરી નાખવા કે અતીય ભાવનાથી પ્રેરાઈ તેઓ ફરીવાર કદિ ભેગાજ ચર્ચ શકે નહિ. આવા પ્રકારના કરાવ તેમણે પોતાના મન સાથે કરી નાખ્યા. યુર્બેર્ન રાજાઓનો અમલ ફરીથી સ્વીકારવાની ક્રાન્સને ફરજ પાડવાનું તો હવે ખતી શકે એમજ ન હતું. બધા રાજાઓને હવે એમજ થયા કરતું હતું કે તેમને પક્ષ છોડી દેવો અને પોલેન્ડની માફક બધાએ મળીને ક્રાન્સને વહેંચી ખાવું. અલેક્ઝાન્ડર કહે, "જેને નથી આવડતું રાજ્ય કરતાં અને નથી આવડતું લડતાં તેને ગાદી અપાવવા માટે શું મારે જીવતાસુધી લડવાજ કરવું, અને મારા સંભવનું બધું બળ એવી લડાઈ લડવામાજ વાપરી નાખવું ? હું તો હવે કંટાળ્યો છું."

યુર્બેર્ન રાજાઓની વકીલાત કરનાર આખી પરિપક્ષમાં એકલો ટેલિરેન્ડાજ હતો. આઠ દિવસ સુધિ હિમત ન હારતા ચાલિથી, કુનેહથી, વિવિધ પ્રકારોની ફસીલોવડે આખી સભાનો અભિપ્રાય તેણે ફેરવી નાખ્યો. ક્રાન્સને વહેંચી લેતાં આપણે અદર અદર લડી મરશું એવો ભય તેણે બતાવ્યો. યુર્બેર્ન વશી રાજાઓનો કાયદેસર હક્ક તમે નહિ સ્વીકારો તો તમારો પોતાનો હક્ક પણ પછી ક્યાં રહેશે ? યુર્બેર્ન રાજાઓ પદબદ્ધ થતાં યૂરોપના એકે એક રાજાને પણ માદી છોડવાનો વખત આવશે એવી બચસૂચક આગાહી કરી. એ રીતે સૌના વિચારમાં પલટો કરી નાખ્યા પછી તેણે છેવટમાં કહ્યું.—

"માત્ર એકજ માર્ગ વાજમી અને ડહાપણ ભરેલો છે. તે એ કે બેનાપાર્ટ અને ફ્રેન્ચ પ્રજાને છૂટાં પાડી નાખવા. એમજ જાહેર કરવું કે અમારે ક્રાન્સ સાથે સુલેહ છે, લડાઈ એકલા બેનાપાર્ટ સાથેજ છે એમ કરવાથી લોકોના મન ઉપર એવી અસર થશે કે સુલેહ કરવામાં એકલો બેનાપાર્ટજ આડમીવીરૂપ છે. એમ સમજી ધણા માણસો તેના પક્ષમાંથી નીકળી જશે એટલે બેનાપાર્ટનું બળ તૂટી જશે અને ક્રાન્સને પણ લડવાનું કારણ રહેશે નહિ. પછી છેવટે આપણે ક્રાન્સની પ્રજાને કહેવું કે તમે યુર્બેર્ન રાજાઓને નહિ સ્વીકારો ત્યાસુધી યૂરોપ તમારા કોષ પણ રાજાને મજૂર રાખશે નહિ."

મિત્રરાજાઓનાં મન પલટ્યા. તેમણે ટેલિરેન્ડાની સલાહ માન્ય રાખી અને દેશે દેશ નીચેનું પાપિષ્ટ જાહેરનામું ફેલાવ્યું.—

"મિત્ર રાજાઓને જણાવ્યું થઈ છે કે નેપોલિયન બેનાપાર્ટ નામી આવ્યો છે અને જોર જીલમથી ક્રાન્સમાં પેસી ગયો છે. તેથી કરીને તેમની પ્રતિષ્ઠા અને જન-સમાજના ભલાને ખાતર પોતાનો અભિપ્રાય જબીરપણે જાહેર કરવાની તેઓ

પોતાની ફરજ સમજે છે જે સરત પ્રમાણે તેને જોવાનો ટાપુ આપવામાં આવ્યો તે સરત તેણે પોતે તોડી છે તેથી કરીને જીવતા રહેવાનો જે કાર્ક તેને હક હતો તે પણ તેણે ગ્રામાલ્યો છે ક્રાન્સમાં તોફાન જમવા અને તેને તામે કરવા તે આવેતો હોવાથી તેણે હાથે કરીને કાયદાનું રક્ષણ ગ્રામ્યું છે અને જમતને જણાવી દીધું છે કે હવે તેની સાથે મુનેહ કરી અલગ છે તેથી મિતરાળઓ જાહેર કરે છે કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટે સુધરેલી દુનિયા સાથેનો સમઘ પોતાને હાથે તોડ્યો છે અને તેને દુનિયાનો દુશ્મન અને દુનિયાને રાજાનાર ગણીને તેને શિક્ષા કરવાની જાહેર પ્રતિજ્ઞા ફરજ છે "

પછી તેમણે એક બીજાને મળીને પ્રતિજ્ઞાવડે માંધી લીધા કે " નેપોલિયનની છેવટ સુધી આપણે પૂઠ લેવી અને તેમ કરવામાં આપણે આપણા રાજ્યનું તમામ બળ ખર્ચવું પડે તો ખર્ચવું " આ કરારનામાં ઉપર આરિદ્યા, રપેન, ઇન્ડિઝ, પોર્ટુગાલ રશિયા, પ્રશિયા અને સ્વીડને સહી કરી.

નેપોલિયનને હમેશાને માટે કરી નાખવાને અમખ્ય સિપાઇઓના સૈન્ય હવે એકન થવા લાગ્યા આરિદ્યાએ સ્વાર્ઝનખર્ગની સરદારી નીચે સાગ્ર તથા લાખ સિપાઇ આપ્યા ઇન્ડિઝ અને પ્રશિયાએ મગા વેલિગ્ટન અને બ્લ્યારની સરદારી નીચે અઢી લાખ માણસો મોકલ્યા જે લાખ રાત્રી રશિયને લઇને અને ફ્રાન્ક્રીક જાતે મેદાન પડ્યો, અને બીજી પ્રતિજ્ઞાનું મળાને દર લાખનું લશ્કર ભેટુ થઈ ગયું રપેને નેપોલિયન નાસી જાય તે માટે ઈંગ્લેન્ડના વહાણ ક્રાન્સના કિનારા પર તોડી કરવા લગ્યા માત્ર એક જ માણસને લોકોના હૃદયમાંથી બળાતકારે દૂર કરવા માટે આટઆટલી યુક્તિમયી અને બળ એમાં થવા લાગ્યા આવી બહુ સ્થિતિ બીજા કોઇએ પ્રાપ્ત નથી કરી એના એક યંત્રએ બહુ અસરકારક રીતે કહ્યું છે કે

જે નેપોલિયનનો ડમ્બો અને ટાંપી એક લાકડી પર ભેરવીને કોઈ પણ જગ્યાએ મૂકી આવે તો આખો યુરોપ એકદમ એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી સઘળા બની જાય.

ક્રાન્સની સ્વતંત્રતા ઉપર કુદાડો મારનાર મિતરાળઓનું જાહેરનામું જોઈને ઇન્ડિઝના પ્રતિનિધિઓ બહુ સુચવણમાં આવી પડ્યા વેલિગ્ટન અને મસલરે બેઠેલા અમત અભિપ્રાય જનસમૂહની સ્વતંત્રતાની વિરુદ્ધ તો દતાળ પણ ઇંગ્લેન્ડની પ્રતિજ્ઞા આખમાં તેમનાથી ધૂળ ન ખાય એમ ન હતું ત્યાં તો ઉત્તર રાજ્યખંધારણ આમતી સલા, હાપાનું દૂટાપણ અને પૂછપરછ કરનારા લોકો દતા તેથી ત્યાંના પ્રધા નોએ પ્રજાને ડમ્બો માટે એમ જણાવ્યું કે અમે માત્ર સામાન્ય યંત્રની સામે લડવા પૂરતા યુરોપી રાજ્યો સાથે જોડાયા છીએ ક્રાન્સની પ્રજાને પોતાનો રાજ પસંદ કરવાનો હક્ક છે તેમાં અમે દખલ કરવા માગતા નથી

આવું આશ્ચર્યકારક કથન કર્યા પછી ઇંગ્લેન્ડની સરકારે લડાઈના એક વર્ષના

ખર્ચ પેટે ૪૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક કાઢવા માટે, ૬૯૫,૦૦૦,૦૦૦, ફ્રાન્ક સૈન્ય માટે અને ૨૭૫,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક ખીજાં રાજ્યોને મદદ આપવા માટે મંજૂર કર્યાં. તે વર્ષનો લગાડનો કુલ ખર્ચ ૨૭૫૦,૦૦૦,૦૦૦ ફ્રાન્ક થઈ ગયો હતો. જનતાના હક્કનું રક્ષણ કરનાર તેરેસિયનને કચેરી નાખવા આટલા અચાગ્ર ખર્ચની અને આવા અતિ વિશાળ સૈન્યપ્રજ્ઞની જરૂર જણાઈ. યુરોપમાં આપખુદ રાજ્યપદ્ધતિ જાળવી રાખવા માટે ઈંગ્લંડની પ્રજા પાસેથી આવી અંજલિ રકમ ત્યાંની સરકારે કઢાવી લીધી.

એક બાલુએ નવારે યુરોપના રાજ્યો જરા પણ ઈલાલા વગર લગાડની જ તૈયારી કરવા લાગ્યા હતા ત્યારે તેરેસિયન સુલેહ કરવા માટે ફાર્ફા મારી રહ્યો હતો ! એક તરફથી શત્રુસૈન્ય, જર્મનીમાં થઈને ફ્રાન્સની સીમા તરફ આવવા લાગ્યા હતા, બીજી તરફથી ઈંગ્લંડનો કાફલો ફ્રેન્ચ વહાણોને ફાવે ત્યાંથી ઝડપી લેતો હતો; તોપણ ફ્રાન્સ અને યૂરોપને લગાડની આફતમાંથી ઉગારી લેવા માટે વાજખી સરતે સુલેહ કરવાની ઉપરાઉપરી માગણી તે કર્યાં કરતો હતો. આસ્ત્રિયાના રાજાને સમજાવવા તેણે પોતાની ફરજી મેરિયા લક્ષ્મી ઉપર પત્ર મોકલ્યો પણ તેના ચાલાક પિતાએ તે પત્ર પુત્રીના હાથમાં જવાજ ન દીધો. તેની એકએક પ્રાર્થનાને મિત્રરાજ્યોએ નિર્દયપણે તરછાડી દીધી. એસેફ ખોનાપાર્ટ, જે પોતાના ઉન્નત ધારિયને લીધે યુરોપના દરેક દરબારમાં આદરમાન પામતો હતો તેને વિષેના મોકલ્યો તે પણ બર્ધ ગયું. ત્યાર પછી તેણે યુરોપના એકએક રાજાને અત્યંત નમ્રતાથી પત્ર લખીને મોકલાવ્યાં. તેમાં જુઓન રાજ્યો પ્રજાને કેવા અણબુલતા હતા, પ્રજાનો દુઃખગુણિ તાબે ફાટીને પ્રજાના દુઃખાણને અર્થે તજેણું રાજ્યાસન કેવા સંજોગોમાં તેણે સાધું મહણું કર્યું છે, પોતે સુલેહ કરવા કેવો આગ્રહ છે, એ બધું દુઃસ્મનને પણ દયા ઉપજાવેલી બાબામાં લખ્યું હતું, પણ તેના તરફનો કોઈ પણ સંજોગ નહિ સાંભળવાનો નિશ્ચય કરી બેઠેલા રાજ્યોના હાથમાં એ પત્ર જવા માર્યા જ નહિ. ફ્રાન્સની હદ છોડ્યા પછી એ પત્ર લઈ જનાર અમલદારને અપમાન સૂચે પાછા વાળવામાં આવ્યા.

આ દુઃખદ સમાચારનાં હેવાકને અતે કોલેનેકોર્ટે લખ્યું કે “કાફલો તેમજ ખુરડી લસકર વધારવાનાં દુકમ ઈંગ્લંડમાં અપાઈ ગયા છે. ફ્રાન્સને મધી બાલુએરી સાવચેત રહેવાની જરૂર છે. હાં તો જમીનમાંજે આખો યુરોપખંડ તેના ઉપર ધસી આવે અથવા તો શત્રુસૈન્ય સમુદ્ર કિનારે આવેલા કોઈ સ્થળ આગળ ઉતરી પડે; અસ્ત્રિયા, પ્રિસિયા, રસિયા અને જર્મનીના એકએક રચર્ગમાં-જ્યાં જુઓ ત્યાં યુદ્ધની તૈયારી ચાલી રહી છે અને લસકરની હોડધામ મચી રહી છે.”

મિયાદા ફ્રાન્સને માટે આ સમાચાર ચોક્કસવાર હતા. મિત્રરાજ્યોએ તેને કંટકાંમાં પોંચ્યાં એક પછી એક સુદ્ધોમાં ઉતરવાની ફરજ પાડી હતી તેથી લડી લડીને તે

બળ એટલું તો કોણ ચુકી હતું કે નવી લડાઈ લડવા જેટલી તેનામાં હવે તાકાત રહી ન હતી. દર લાખ માણસો તેના રમણીય દ્રાક્ષના માડવા અને સુંદર ખીણોને ઉભરાડ કરવા ચાલ્યાં આવતાં હતાં. મિત્રરાજ્યોએ વળી નેપોલિયન અને ફ્રાન્સને છૂટા પાડી ગુહર કર્યું હતું કે અમારી લડાઈ તો માત્ર એની એકલાની સાથે જ છે. તેથી લાખો માણસો નિરાશાપૂર્વક એવો વિચાર કરવા લાગ્યા કે દેશને, ખુનરેશમાંથી ઉગારી લેવા આપણે વઢવાણ ચહેનશોહને આખરે છોડી દેવો પડશે; છતાં પણ ચોધાર આસિંએ રડતી માતાઓએ પુત્રોને રથસન્નામમાં જવા વળાગ્યા અને ઘરના ડાકાઓ તેમની આ વાજખી લડાઈમાં જીત થાય તે માટે ધ્રુજતે પગે દેવળમાં જઈને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

આટલું છતાં પણ મિત્રરાજ્યો જેમના હાથમાં યુરોપનાં તમામ જાપાઓ હતાં તેમાં તેમણે નફટપણે છપાલ્યું કે મહાલોભી અને લોહીતો તરસો નેપોલિયન સુલેહ કરતો નથી અને તેને શિકારી જનવરની માફક મારી નાખવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી તે દુનિયાને જ પવા દેનાર નથી ઈગ્લેન્ડમાંથી તો પુસ્તકો, પત્રિકાઓ, અને ચિત્રોનાં રાફડોજ ફાટયો. કારણ કે આ લડાઈમાં તલવારના જેટલીજ કલમતી પણ જરૂર હતી. પોતાની ઉપર આ પ્રમાણે નિદા અને મદનહીનો દુરમાઠ વરસવા છતાં પણ નેપોલિયનને, યુરોપ વિશ્વાસ હતો કે તેની પ્રતિષ્ઠાને લેશમાત્ર પણ ડાઘો નહિ લાગે.

સુલેહ કરવાની સંજ્ઞા પ્રયત્ન જમારે ફેલટ ગયા ત્યારે તેણે લડાઈની તૈયારી કરવામાં શીઘ્ર મિત્રરાજ્યોએ મગદ કરેલા જૂઠા જહેનનાં માનો જવાખમાં તેણે લેશ માત્ર મેણે ખરી હાઈકોલ છુપાવ્યા વગર પોતાને એકા છોડવાના કારણે જુહર કર્યો. ફરીથી ફ્રાન્સનાં નહીસો વહેશે અને યુરોપની જર્જરિત ચુએલો પ્રળ ઉપર નવેસરથી વિટંબણાઓ પૂરશે, એ ખ્યાલથી તેને ઘણા સંતાપ થતો હતો. પણ જર્મનીની સ્વતંત્રતાનું ખૂન કરવા તૈયાર થએલા યત્રુરાજ્યોનો પાપી નિશ્ચય શિથિલ થતો ન હતો.

નેપોલિયને કહ્યું કે “જો આસ્ટ્રિયા મારી બાબુમાં આવે તો અમે જે મળીને રશિયાના પંજમાંથી યુરોપને ઉગારી ઘટીએ. મારા સિવાય તેને બાળપર કોઈ હેજ નહિ. મારો નાશ થયા પછીજ તેમને મારી ખરી કિંમત સમજશે, પણ કાંઈ ફિકર નહિ. હજી તેમણે સિદ્ધો જંગલોમાંથી જોયો. તેમને મારા બળનો ખ્યાલ નથી. ૧૭૯૩ની સાલની રાજ્યકોન્ટિસ્યંક “લાલ ટોપી” પહેરી દઉં તો એક તડામાં એ બધાનાં ખારં વમાડી દઉં.”

તે આ વાત સાચી હતી. જો લાલચને વશ થાને નેપોલિયને રાજ્યવિધ્વનને દારૂગોળો સળમાવી મૂક્યો હોત તો ફ્રાન્સનાં એકેએક તુમાખા ઉમરાવનાં માથા રવડી જતાં અને પ્રબળ કોપાગ્નિની બળવાન રેલ આખા યુરોપમાં અધ્ધાળી ધૂમી વેગે ફેલાતી. આ મહાપુરુષ એવી લાલચને વશ થયો નહિ તે જનતાનાં સ્વતંત્રતા

અને કાયદેસર વ્યવસ્થા એ બેઉનો હિમાયતી હતો. એક બાબુથી ઉમરાવવર્ગની સ્વાર્થી લેભવૃત્તિને અને બીજી બાબુથી ઉસ્કેરાયદી, ઝડુની યુગશાહીની સર્વનાશક રાક્ષસી વૃત્તિને એકસરખી રીતે ખાળી રાખવાની નીતિ તેણે આદરી હતી. આખી પુરી રાજસત્તા તેમજ રાજવિશ્વવની આંધી એ બેઉનો તે કદો વિરોધી હતો. બારેમાં બારે લાલચથી પશુ તે પોતાના નિશ્ચયમાંથી ડગે તેમ ન હતું.

તેની એવી ઈચ્છા હતી કે રાજ્યાભિષેકની ધણીજ ગંભીર અને ભવ્ય ક્રિયા કરાવીનેજ ક્રાન્સનો રાજમુકુટ પુનઃ ધારણ કરવો. તેને માટે ૧ લી જૂનનો દિવસ ઠરાવવામાં આવ્યો. “દાં દે મોર” નામક મહેલની આસપાસના વિશાળ આગણામાં નાગરિકો અને સૈનિકોનો ભવ્ય સમુદાય એકત્ર થયો હતો. આખા રાજ્યના મનદાર મંડળોના, મતપ્રેક્ષક ધારાસભાના અધ્યક્ષે જાહેર કર્યાં. તેમાં તેની વિરુદ્ધ કરતાં તરફેણમાં દશ લાખ મત વધારે માલૂમ પડ્યા.

શહેનશાહ રાજવંશી પોતાકમાં સંજળ થઈ સર્વની નજર તેના ઉપર પડી શકે એવા ઉંચા મંચ ઉપર ચડ્યો. મુખ્ય ધર્માંધ્યક્ષે ધર્મક્રિયા કરતાં ક્રાન્સની જાતીય-ધ્વજને મંત્રાચ્ચારથી પવિત્ર કરી, અને આ ન્યાયી લડાઈમાં પ્રજાના સૈનિકો વિજયી થાઓ એવો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી પારિસના મતદાર મંડળ તરફથી નીચેનું માનપત્ર શહેનશાહને એનાયત કરવામાં આવ્યું :-

“ક્રેન્સ પ્રજાએ આપને રાજમુકુટ પહેરાવ્યો હતો તે આપને મુખીની સમર્તિ વગર ઉતારી નાખ્યો હતો. આજે એજ પ્રજા પોતાના હક્કની રૂએ આપુંતે એ રાજ-ચિન્હ ધારણ કરવાની ફરજ પાડે છે. મિત્રરાજ્યોના સમૂહની શી ઈચ્છા છે? અમારા દેશ ઉપર આક્રમણ કરવાનું અમે તેમને કશું કરણ આપ્યું નથી. માત્ર એટલુંજ કે જે રાજાને અમારા ઉપર અમુક કરવા તેમને મોકલવો છે તે અમને પસંદ નથી અને જે રાજા અમારે જોષએ છીએ તે તેમને પસંદ નથી. અમાગ ઉપર ચડાઈ કરવામાં આવશે એવી ધાસ્તી છે, પણ અમારી ઈજ્જત અને સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવા અમે સર્વસ્વની આદૃતિ આપવા તૈયાર છીએ. પરાધીનતાની ઝુંસરીને અમે ગમે તે ઉપાયે પણ માથું નહિ નમાવીએ. પરદેશી સૈન્યે સુથાપેલું રાજ્યાસન એકે પણ-વારમાં, આપના આવવાની સાથેજ ક્યાંતું ક્યાં જતું રહ્યું. કરણ કે ખરી કીર્તિનો મહામંત્ર, પ્રજાની સાચી સમૃદ્ધિની ચાવી આપ અમારે માટે એમાના એકાંતરાસ-માંથી લેતા આવ્યા છો.”

એનો જવાબ આપવા નેપોલિયન ઉભો થયો તેની સાથેજ મેઘમળનાને વેગળા બેસાડે એવો તાળાઓનો ગડગડાટ થયો. તેણે કહ્યું :-

“શહેનશાહ, ક્રાન્સ અને સેનાપતિ તરીકે મેં જે કાંઈ કંઈ છે તે જો લો. એનેજ આશરી છે. મુખના અને દુઃખના દિવસમાં, રણસંગ્રામમાં અને સલામત

દિરમાં, સિંહાસન ઉપર બેસતા અને દેશનિકાલ યદ્ધ પરદેશ રક્ષણતા, મારા વિચાર અને મારાં કાર્યોનું કેન્દ્ર ફ્રાન્સ અને એકલુ ફ્રાન્સજ ચલું આવ્યું છે.”

પછી રાજ્યવંશી ઝખ્મો બાલુએ, મૂંઝીને તે પોતાના રાજના સાદા પોશાકમાં હિમો રહ્યો એટલે વર્ણ અપૂર્વ અને અદ્વિતીય જયપોષથી લોકોએ તેને વધારી લીધેલ તેણે સૈન્ય તરફ ફરીને કહ્યું:—

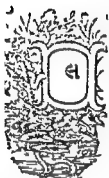
“ સૈનિકો અને નાવિકો! સ્વદેશ મૈયાની ધ્વજના રક્ષણને બાર હું તમારે શિર મૂકું છું. તમે પ્રતિજ્ઞા લો કે દેશના દુસ્મનોની સામે અમારા પ્રાણના બોજે પણ અમે તેને બળવીશું.”

હજારો સૈનિકાના મુખમાંથી “ અમે સોગદ લઈએ છીએ ” એવા શબ્દ નીકળતાં જ પ્રલયકાળની મેઘગર્જના જેવો ગંભીર, બયસયક શ્વનિ ધમ રહ્યો. પછી મંચ ઉપર ઘણે ઉંચે ગોઠવેલા સિંહાસન ઉપર તે આરૂઢ થયો. પોતાની ચારે બાલુએ પયરાયલા અતિ ભગ્ન દશ્ય તરફ તેણે એકવાર નજર કરી લીધી. મંચના નીચલા ભાગ આગળ લશ્કરી વાજનગાઓ બેસી હતી તેમણે અદ્ભુત અને પ્રેરણાદાયક ગાયનોની રેલડેલ કરી મૂકી. શહેનગરે પછી ગૈન્યના દરેક વિભાગને તેમના વાવટા આપ્યા અને તે આપના એવા ચર ચડાવે એવા શબ્દો કહ્યા કે દરેક સિપાઇના નિગરના તાર ઝલુઝલું રહ્યા. “ શહેનસાહ ધણું જીવો ” ના જયપોષથી આગળ ગાજી ઉઠ્યું. તે વખતનો નાગરિકો અને સિપાઇઓનો એકલ ઉત્સાહ જેમણે જોયો હતો તેઓ કદિ બૂલી શક્યા નથી. પોતાની ઇજાત અને સ્વતંત્રતાને ખાતર મરી શીલ્યા આજના જેટલી તત્પરતા કેન્ય પ્રજાએ રાજ્યકાન્તિના આખા ઇતિહાસમાં કદિ ખેંચાવી નથી તેમણે દર્શાવેલી લાગણી ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને નેપોલિયને ‘શા દે માર’ છાડ્યો, અને બેદિગ્ધ્યમમાં ઘેરાતા વટોગીઓની સામે બચાવ કરવાની તૈયારીમાં ચિત્ત પરોવ્યું.

પ્રકરણ ૬૬ મું-વૉટર્લુ

ઝાઈની તૈયારી કરવામાં એક પણ પશુ યુમાવવાનો અરસર ન હતો. નેપોલિયનને પુષ્કળ મહેનતને પરિણામે એ લાખ અને એંશી હજાર સૈનિકો મળી આવ્યા. તેમાંથી એક લાખ અને વીસ હજારનેજ યંત્રુના દશ લાખ સિપાઈઓના પૂરને ખાળવા લાખ જવાય એમ હતું. યંત્રુસૈન્યના જૂદા જૂદા વિભાગ અનેક દિશાએથી પારિસ તરફ ચાલાઈ આવતા હતા. એ લાખ અને સાઠ હજાર સિપાઈઓ સાથે સ્વાર્ડનખર્ગ દ્વાર નદી સુધી આવી લાગ્યો હતો. વેલિંગ્ટન અને બ્લચર દરેક એક એક લાખ સિપાઈઓ માથે ધમે-

દસની નજીકમાં હતા. એ લાખ જંગલી રચિયતોનું લશ્કર જર્મનીની જૂમિને પગતળે છુંદતું મોટી મોટી મજલે ચાલ્યું આવતું હતું. ફ્રાન્સની દક્ષિણ દિશાએથી પશુ ચલાઈ લાખ જવા માટે ત્રીસ હજાર સિપાઈઓ આવતાનું મિત્રગળ્યોએ સ્પીટ્ઝર્ગેન્ડ ઉપર પશુ દબાવ્યું કર્યું હતું. તેની સાથે આસ્ટ્રિયાના સાઠ હજાર સિપાઈઓ સામેલ થયા હતા. ઇંગ્લેન્ડનું બલિષ્ઠ નૌકાસૈન્ય સિપાઈઓને લઈ જવાના, ફ્રાન્સના વહાણ લૂટવાના અને તેના બંદરે ઉપર તોપનો મારો ચલાવવાના કામમાં પૂર જોસથી મડી ગયું હતું. આ પ્રમાણે આખા યુરોપખંડનાં બળવાન રાજ્યોનું ટકામ બળ એકજ માથુસને મદાત કરવા માટે પ્રવૃત્ત થઈ ચૂક્યું હતું.

તેને માથે લારેમા લારે સકટ ઝંઝુમતું હતું. આખું જગત આજે પણ જેને માટે તેને ધન્યવાદ આપે છે, એવા અનુપમ ધૈર્ય અને બહાદુરીથી એ ૨ મટની સામે તે વીર ઉભો રહ્યો. અત્યારે તો તે ખરેખર એકલોજ હતો. જેમેક્કાન પરલોકવાસી થઈ હતી. મેરિયા લુઈઝા અને તેનો અતિ પ્યારો પુત્ર તો આસ્ટ્રિયાના રાજમહેલમાં કેદી હતાં. યુજન પદ્મપ્ર યઈ ગયો હતો અને બાવેરિયામાં સપડાઈ ગયો હતો. મુરા તેના તરફ એકવાર દગો કર્યા પછી મનમાં ઝંખવાણો પડ્યો હતો. નેપોલિયને રાજ્યાસનનો ત્યાગ કર્યાની વાત જાણી તેને લારે પસ્તાવો થયો હતો. વિયેનાની પરિપદમાં તેને ઠગવાની તદ્દખીર થાય છે એ જાણી તેનો ક્રોધાગ્નિ સળગી વેઠ્યો હતો. નેપોલિયન પાછો પારિસ આવ્યો છે એ સમાચાર મળતાંજ જૂલકાળની

જૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા બધાની સલાહ વિરુદ્ધ તેણે મિત્રરાજ્યોના પ્રદેશ ઉપર ચડાઈ કરી અને સખત હાર ખાધી. આજે તે રાજપાટ ખોધ નાસતો દૂરતો હતો + એટલે તેના તરફથી પણ મદદની આશા ન હતી. લાની, 'જેસિયર્સ', ફ્રેંચ અને એવા બીજા સેકડો લડાઈઓમાં ધડાયલા સેનાપતિઓ ગરી પરવાયા હતા. બર્ધિયર શરમતો મર્યો મો ખતાવી શકતો ન હતો. માર્મે તો ગયા વર્ષથીજ દેશદોહી ખન્યો હતો. ઓડિનો અને મેકડોનાહ ધણા પ્રમાણિક માણસો હોઈ એકવાર યુરોપન રાગને વફાદાર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી એટલે તેને વળગી રહેવાની પોતાની ફરજ સમજતા હતા. માસલ તે પોતે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કર્યો તેથી તેજહીન અને નાઉમેદ બની ગયો હતો અને શક્તિ ગુમાવી ખેંદો હતો.

નેપોલિયને લડાઈનો બે યોજનાઓ મનમાં વિચારી રાખી હતી. એક એ કે પોતાનું નાનકડું સૈન્ય પારિસની આસપાસ એકઠું કરી રાખવું; યુનુસૈન્યને નિરાતે ત્યાં લગી આવેલા દેવું અને પછી રાજધાનીનો દિવાલ આગળજ યાદોમ કરીને છેવટનું ભયંકર યુદ્ધ લડી લેવું. બીજી યોજના એ હતી કે અત્યંત ત્વંચથી ફ્રાન્સની હદ ઓળંગીને યુનુસૈન્ય નિઃશંકપણે કુચ કરતું હોય તેના ઉપર જાયો મારવો. પ્રથમ એક, પછી બીજું એમ એક પછી એક યુનુસૈન્ય ઉપર તૂટી પડી તેમને વેરણુખેરણુ કરી નાખવા અને એમ કરીને યુનુઓને સુલેહ કરવાની ફરજ પાડવી. બેઉ યોજનાઓમાં મરણીઆ ચક્રને લડવા જેવું હતું પણ પહેલા કરતાં બીજી યોજનામાં ઝાંખી ફેલેહની આશા રહેતી હતી; નેપોલિયને દુરમતોને ખબર ન પડે પૂર્વેથી રીને એકદમ બેલિજમ રાહી જવાનો અને વેલિંગ્ટન તથા બ્લૂચર ભેગા થઈ જાય તે અગાઉજ બેઉનાં લશ્કરનો જૂથ કઢાડી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

૧૧ મી જૂનની આખી રાત્રિ નેપોલિયને પોતાના મંત્રણાગૃહમાંજ પસાર કરી. મંખ્યાબંધ દુક્રમે લખાવ્યા અને પ્રધાનમંડળને ખાતરી ધરનાઓ આપી. તેમની વિદાય લેતી વખતે તેણે કહ્યું, "હું સવાર પકાતાં પારિસ છોડું છું. તમે તમારી ફરજ બજાવજો. લશ્કર અને હું અમારી બળતીશું. તમે સંપ, ઉગાદ અને ખંતથી કામ કરજો. ગૃહસ્થો! હુંનેહથી કામ લેજો. સ્વતંત્રતા ફ્લેન્ડરું ૧૪ ધારણુ ન કરે અને અરાજકતા બ્યવસ્થાની જગ્યા ન લે તેની ખૂબ સંભાળ રાખજો. એટલું ખૂબ યાદ રાખજો કે સંપના ઉપરજ આપણા પરિશ્રમની સફળતાનો આધાર છે."

જૂનની ૧૨ મી તારીખે મળદ્ધાના ત્રણ વાગ્યે નેપોલિયન તેની હતી લડાઈમાં જતા દુક્રમેરીસના દાહથી નીચે ઉતર્યો. ગાડી નીચે તૈયાર હતી. તેણે દાસેનકોર્ટને પોતાનો દાય આપતાં શોકપૂર્ણ પણે દદ અવાજે કહ્યું "દાસેનકોર્ટ, રજા લઉં છું."

+ આખરે મુદ્દા પકડાયો અને ૧૪ મી અક્ટોબર ૧૮૧૫ ને ગેલ ને નાઉર રીતે ઓળાપી દાર કરવામાં આવ્યો હતો.

કાં તો જીતીશુ કે મરીશું.” ઘરને છેલ્લે પગથીએ તે ઉભો રહ્યો અને જો મહેલમાં તે કદિ ફરીથી પગ મૂકનાર ન હતો તેને એકવાર નજર લરીને જોઇ લઇને ગાડીમાં ચડી બેઠો. આખો દિવસ અને આખી રાત્રિ લાગત મુસાફરી કરી ન પારિસથી દોઢસો માઇલ દૂર આવેલા એવેરને ગામ આગળ તે આવી પહોંચ્યો. અહીં તેણે બની શકે એટલું સૈન્ય એકત્ર કરાવ્યું હતું. આ લડાઇની ફતેહનો આધાર માત્ર ત્વરા ઉપર હતો. થોડા કલાકની જ દીલ યાચ તો ચતુસૈન્ય એટલી મોટી સંખ્યામાં ભેગાં થઇ જાય કે તેની ચટણી કરી નાખે.

આખા લશ્કરે તેને જયધોષથી વધાવી લીધો. ચાલાક અને ચરવીર ફ્રેન્ચ સિપાઇઓ તેમના ચતુઓની વિશાળ સંખ્યા અને બળ સારી પેઠે જાણતા હતા, છતાં હિંમતભરે આખા યુરોપની સામે ટક્કર લેવા તેઓ મર્દની માફક ઉભા થયા હતા. નેપોલિયન જ્યાં ગયો હતો ત્યાંથી પચાસ માઇલ ઉત્તરે ઘસેલ્સ આગળ એક લાખ કરતાં વધારે સૈનિકો સાથે વેલિંગ્ટને પડાવ નાખ્યો હતો. તેનાથી થોડાક માઇલ દૂર એક લાખ ત્રીસ હજાર પ્રશિયનોનું લશ્કર તેમના સરદાર બ્લૂચર સાથે ઉભેલું હતું. એ એક સૈન્ય ભેગાં થઈ જવાની અણીપર, હતાં; પણ નેપોલિયને પારિસ છોડ્યું છે તેની બેઠ સેનાપતિઓને ખબર ન હોવાથી બે લાખ પ્રશિયન સિપાઇઓની રાહ જોતા તેઓ પોતપોતાને સ્થાને નિરતિ બેઠા હતા. આ બેકે સૈન્યની વચમાં એક લાખ અને વીસ હજાર માણસોને લઇને ઘૂસી જવાનું સાહસ નેપોલિયને આપ્યું. તે જાવણીમાં આવ્યો કે તેની આસપાસ તેના સિપાઇઓ એકઠા થઇ ગયા. થોડાક નિમિષ ત શખ્દો વડે તેણે તેમનામાં અલૌકિક ઉત્સાહ પ્રેર્યો. તેમણે આકાશ ફાડી નાખે એવા જય-ધોષથી એના મંત્રાપણુનો પડવો પાડ્યો. તેમનો વહાલો સેનાપતિ મરે તેવા બારેમાં બારે મંકટ તરફ લઇ જાય તો ત્યાં દોડી જવાને તેઓ આતુર બની ગયા.

એક કલાકમાં બધું સૈન્ય ગતિમાં આવી ગયું. દરેક ટુકડી જૂદે જૂદે રસ્તે થઇને ત્યાંથી પાત્રીશ માઇલ દૂર આવેલા શાર્લેશાય આગળ મુકર વખતે આવી પહોંચે તે માટે ઝીણામાં ઝીણી બાબતની સૂચનાઓ આપી તેમને કુચ કરવાનો હુકમ આપ્યો. જનરલ બાર્મે એક સૈન્ય વિભાગનો નાયક હતો. અત્યારસુધી તે સુસ્ત રાજબક્ત હતો પણ નેપોલિયન એટલાથી પ્રાણો આવ્યો ત્યારથી તે પાછો પ્રબળના વિચાર સાથે મળી ગયો હતો. નેપોલિયનને તેના વિશ્વાસ ન હતો પણ તેના આગ્રહથી તેને એક ટુકડીની સરદારી આપી. એ હુજ બાર્મે ખરી અણીને વખતે બ્લૂચરને જઇ મળ્યો અને વધારામાં નેપોલિયનની લડાઇની યોજનાની વિગતોથી તેણે ચતુરતાને વાકેફ કર્યો. આથી કરીને છેલ્લી ઘડીએ નેપોલિયનને પોતાની યોજનામાં એકદમ ફેરફાર કરી નાખવો પડ્યો.

૧૪ મી તારીખે નેપોલિયન સાંજના શાર્લેશાય આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં

આમળ પ્રશિયનોનો અગ્રહામ મજબૂત મોરચો નાખીને પડ્યો હતો. સવારમાં તેના ઉપર આક્રમણ કરીને ફ્રેન્ચોએ તેમને મારી હણવ્યા અને સાર્લેશિયનો કબજે લીધેા. તે ઇસેક્સથી ત્રીસ માર્શલને અંતરે આવેલું છે. મેઉ સ્થળની વચમાં 'કવાટ-આર્સ' નામે 'ચાર' રસ્તાપર આવેલું એક નાનું ગામડું છે. એ જગ્યા ધણીજ અગત્યની હોવાથી માર્શલ નેને ૪૦,૦૦૦ માણસો આપી તેને એકદમ કબજે કરવા મોકલ્યો. જતી વખતે તેને નેપોલિયને કહ્યું કે એ જગ્યા એવી મજબૂત બનાવી દેજ કે મને તેના સખત દુમલાને પણ પત ન કરે.

જૂલ્યર નામૂરના કિલ્લામાં તેનું લગભગ બધું સૈન્ય ગોઠવીને ઉભો હતો. કવાટ-આર્સ ફ્રેન્ચોના હાથમાં આવે તો વેલિંગ્ટનને જૂલ્યરનાં એક લાખ ત્રીસ હજાર માણસોની મદદ મળતી અટકી જાય. નેપોલિયનની તદ્દમીર એવી હતી કે એ જગ્યાએ જૂલ્યરને ખાળી રાખવા જેટલા માણસો રહેવા દઈને બાકીનું બધું સૈન્ય લઈને ઇસેક્સ આમળ વેલિંગ્ટન ઉપર તૂટી પડી તેના લશ્કરનો ચૂરો કરી નાખવો અને પછી જૂલ્યરની પણ તેવીજ દયા કરી નાખવી. આ યોજનામાં નિષ્ફળ થવા જેવું કશું હતુંજ નહિ. શત્રુસૈન્ય ઉપર એક જબરો ફટકો વાગતાંજ બેલ્ગ્રયમ અને ચૂરોપના ઉદાર પક્ષનાં રાજ્યો જે મિત્રરાજ્યોની ધારે દબાઈને બેસી રહ્યાં હતાં અથવા જેમને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ નેપોલિયનની સામે લડવાની ફરજ પડી હતી તેઓ પાછાં તેના પક્ષમાં આવી જાય. સંકસની, ઇટાલી, હંગરી, પોલેન્ડ પાછાં ટદાર થઈ જાય અને શુદ્ધામીની બેઠીઓ તોડીને છૂટી થતી અગતો કોપાનક બેલ્ગ્રયમનાર રાજ્યો ફૂટા ઉઠે. પંદરમી તારીખની સાંજ સુધી નેપોલિયનની યોજનાઓ સફળ થતી આવી.

સવારમાં તેને માર્શલ નેનો પેગામ મળ્યો કે કવાટઆર્સ કબજે કર્યું છે એટલે ૧૬ મી તારીખે તે ખીજે રસ્તે કવાટઆર્સ અને નામૂરની વચ્ચે આવેલા સિમની તરફ આમળ વધ્યો. અર્ધે એકએક તે જૂલ્યરના લશ્કર સાથે અથગ્રહ પડ્યો. તેની પામે સાઠ હજાર મૈનિકો હતા. ભયંકર યુદ્ધ ચરૂ ચડ્યું. આખો દિવસ સમુદના તરમની માફક એકે મૈન્ય ઘંડીમાં એક જાણુએ તો ઘડીમાં ખીજી જાણુએ ધડેલાવા લાગ્યાં સ્પર્શસ્ત યના નેપોલિયન જીત્યો અને પ્રશિયનો હમેશાંની માફક તેની જુદિયા બળથી મહાત ઘણે આ વખતે પણ હારીને નાકા માર્શલ નેને તેણે દુકમ કર્યો હતો કે કવાટઆર્સ સાચવી રાખવા જેટલા માણસોને લાં ગોઠવીને બાકીનું સૈન્ય લઈને આવ્યો આવ્ય પણ તે આવી ન સક્યો. બે આગ્યો હોત તો એક પણ પ્રશિયન જીવતો જાત નહિ અને "વૅલ્ડુ" મવા પામત પણ નહિ.

હવે માર્શલ નેએ શું કર્યું તે જોઈએ. પંદરમી તારીખે સાંજે ને કવાટઆર્સ તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં સખત વાચાગ્રોમ સાથે વરસાદ પડ્યો અને રાત અં-

ધારી હતી. તેના સિપાઇઓ આગલા બે દિવસ સખત કુચ કરી ચાકી ગયેલા હતા. તેણે તપાસ કરાવી તો માલૂમ પડ્યું કે ક્વાટર્સમાં ખાલી હતું તેથી તેણે લસકરને એક રાત આરામ આપી સવારે ત્યાં જવાનો વિચાર રાખ્યો; અને તે જગ્યા કબજે કરવાની તેની ખાતરી હોવાથી નેપોલિયનને એમ પણ કહેવડાવી દીધું કે ક્વાટર્સમાં મારા કબજામાં આવી ગયું છે. આટલું કર્યા પછી તેણે સૈન્યને આરામ લેવાની રજા આપી. ચાકીને લોચ જેવા યદ્ય ગયેલા સિપાઇઓ કાદવની પધારી ઉપર ઉઘી ગયા. તેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે માત્ર થોડાજ કલાકનો આરામ લાંબને તેઓ નેપોલિયનનું રાજ્યાસન, ક્રાન્સનું સામ્રાજ્ય અને આખા યુરોપની સ્વતંત્રતા-એ સર્વની કબજે ખેંચતા હતા !

તે અને તેના સૈનિકો ક્વાટર્સમાંની નજીક આરામ લેતા હતા ત્યારે ઇસેલ્સના વિવિધ વિલાસસામગ્રીથી ભરેલા મહેલમાં વેલિંગ્ટન નૃત્યની મજા માણતો હતો. નૃત્યની રમઝટ મચી રહી હતી એવામાં એક બસસે તેને કાનમાં કહ્યું કે નેપોલિયને ક્રાન્સની સીમા ઓળંગી છે અને ઇસેલ્સથી દશજ માઇલને છેટે છે. વેલિંગ્ટન તો શીકાજ પડી ગયો. એ અગ્રેજ ઉમરાવ એવો તો સફાળો ઉડીને ઉભો થઇ ગયો કે તેના ઓળામાં છોકડે ઉઘી ગયું હતું તે પણ જુલી ગયો અને તે બાળક જોરથી ભોંપર અડળાધું. વેલિંગ્ટન અને બીજા લસકરી અમલદારો એકઠમ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. તેની પ્રત્યક્ષ કાર્યકારિણી શક્તિ પૂરેપૂરા પ્રભાવમાં બમ્બડી નીકળી. રણતુરી વાગી, પડધમે ગડગડી, સિપાઇઓ હારમથ બેગા થઇ ગયા, અને પાવડળ, સ્વાર, તોપખાનું તથા દારૂગોળાનાં ગાડાં વરસાદની હેલીમાં ઘેર અધારી રાતે ધમધોકાર કરતાં ચાલતાં થઇ ગયાં.

રાત્રી અધારી હતી; વરસાદનું તોફાન ચાલુ હતું. ત્રણ દિવસ થયાં લાગટ હેલી ચાલુ રહેવાથી રસ્તા પાણી અને કાદવથી ભરાઇ ગયા હતા. ઇસેલ્સથી ક્વાટર્સમાં પંદર માઇલને છેટે હતું. એ જગ્યાની અગત્ય જોટલી નેપોલિયનને હતી તેટલીજ વેલિંગ્ટનને પણ હતી. આખરે તેણે તે સ્થળ તરફ સૈન્યનો પ્રવાહ વહેવડાવી મૂક્યો. સવારમાં જાગીને નેએ જોયું તો ક્વાટર્સમાંની આસપાસ અગ્રેજોની તોપોનો સમૂહ ગોઠવાઇ ચૂક્યો હતો. આ દૃશ્યથી તેના બચનો પાર રહ્યો નહિ. 'દુશ્મનોએ રાતોરાત પોતાની જગ્યા એટલી મજબૂત કરી લીધી હતી કે સખતમાં સખત હુમલો કરીને પણ એ જગ્યા લેવાય કે નહિ એ શક પડતી વાત હતી.

એટલામાં તો શહેનશાહનો બીજો પેગામ આવ્યો કે ક્વાટર્સમાં આગળ વેલિંગ્ટનને અટકાવવા પૂરતાં માણસો મૂકીને બાકીનું સૈન્ય લઇને ચાલ્યો આવ હવે તો માર્ચલને રડવા જેવો થઇ ગયો. શહેનશાહે કહાવ્યું હતું કે " ક્રાન્સનું પ્રારબ્ધ હવે તારાજ હાથમાં છે. "

માર્ચલ નેએ જો ઉપલી કમનસીબ જૂલ ન કરી હોત તો બહુચરના સૈન્યનો

તેજ દહાડે ચૂકા નીકળી જત. બીજા દહાડે નેપોલિયન પોતાનું બધું સૈન્ય લઈ વેલિંગ્ટનની ખખર લેત અને પરિશુભ થું આવત તે સહજ કળી શકાય એમ છે. સત્તુસૈન્યને એક બે સખત ફટકા પડત એટલે, જર્મન અને બેલ્જિયમના સૈન્ય તેના તરફ ફરી જત અને આખા જંગતરો ઇતિહાસક્રમ બદલાઈ જત. આમ કેટલીકવાર દેખીતા નહવા બનાવ ઉપરજ માણસજાતનાં પ્રારબ્ધ અવલંબતાં હોય છે.

તેથી બહુચરને ઘેરવા ન અવાધું અને તેનો આખો દિવસ ક્વાટર્માસ ઉપર નિબળી હુમ્મસા કરવામાં ગયો. વેલિંગ્ટનને પણ તેની જમણરેલી રિયતિની ખખર હોવાથી તેણે ત્યાં લશ્કરનો જમાવ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. દરેક કક્ષકે અંગ્રેજોનું બળ વધ્યાજ કરતું હતું. પોને કરેલી ગફલતને માટે તેનો જીવ બળીને ખાખ થઈ જતો હતો. તેણે પોતાના એક સરદારને કહ્યું, “આ તોપોના ગોળા મારા શરીરના ચૂરે-ચૂરા કરી નાખે તો કેવું સાફ?” કેલરમેનને કહ્યું, “એકવાર પ્રયાન કરી લુઓ. હું તમને મદદ કરીશ પણ એકવાર અંગ્રેજ સૈન્યપર ધસારો કરી તેનો બ્બહ ભેદી નાખો. આપણો દેશ આપણી પાસે આટલી સેવા માગી રહ્યો છે.”

કેલરમેને અંગ્રેજ સેના ઉપર ઘરેણુ ધસારો કર્યો પણ તેના સૈન્ય ઉપર ગોળા, ગોળાઓ, બોમ્બગોળાનો વરસાદ વરસી રહ્યો ધોધ અને સ્વાર ઋષિરખાવિત ભેદાનમાં ગરોળાણાઈ ગયા અને કેલરમેનના સૈનિકો અંગ્રેજોના અસ્તના આરથી ડિલ લિજ ચક્રને પાછા હાંક્યા.

અભયમ જેવા પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધના ચોચને લીધે નેપોલિયને ધણાજ વિચાર-પૂર્વક રચેલી આ યોજના આ પ્રમાણે ધૂળ મળી ગઈ. બાર્મેએ દમો કર્યો ન હોત તો બહુચર બચત નહિ. નેએ ક્વાટર્માસ કમળે ક્યું નહિ અને કમળે ક્યું છે એવી શહેનશાહને ખોટી ખખર આપી તેથી તેના હાથમાં આવેલી પૂરેપૂરી જીત નકામી થઈ ગઈ. આટલું જતાં પણ આ મહાપુરુષે પોતાના પ્રારબ્ધને હોય ન દીધો; બહુમકાદનો એક ચબ્દ પણ ન કિઆયો. તેની ઘનત સાફ હતી એમ તે જાણતો હતો. તેથી તેને ઉલટો દિવાંસાનો સંદેશ મોકલ્યો અને બદલાયલા સંજોગો પ્રમાણે હવે જે કાંઈ કરી શકાય તે કરવાને તેણે પોતાનું સખતું બળ એકત્ર કર્યું.

પાછી રાત પડી અને વરસાદનું તોફાન તો જેવું ને તેવુંજ રહ્યું. તે ૧૬ મી જૂનની રાત્રિ હતી. કેન્ય સિપાઈઓ ચાકેલા, બૂખ્યા, પલળી મએલા, ધવાયલા, મરતા-મધા અંગ્રેજ સેનાની સામે કાદવમાં સતા. લિગની આગળ નેપોલિયન જતો હતો. ક્વાટર્માસ આગળ નેનું પાણી અંગ્રેજ સેનાએ ઉતાર્યું હતું. બહુચર રાતો-રાત પાછો હડીને વાવરે આગળ સદિસવાગત જઈ પહોંચ્યો હતો. વેલિંગ્ટનને આ હિથયાધની ખખર હોવાથી તે પાછો હડીને વોટર્સ આગળ ચાલ્યો અને બહુચરની તાલ જોતો ઉઘો. નેપોલિયને ત્રીજા હજાર સિપાઈઓ આપીને બહુચરની પૂંઠે પડી

તેને કાયર કરવા અને તેને વેલિંગ્ટનની મદદે આવવો અટકાવવા માર્શલ આઉ-
ચીને મોકલ્યો.

૧૭ મી જૂનની સવાર પડી. હજી વરસાદ અને પવનનું તોફાન જેવાં તે તૈવાંજ
હતાં. આઉચીના સૈનિકો છેલ્લા ચાર દિવસ થયાં માણસ જાતથી નહિ ખમી શકાય
એટલે અમ ઉડાવીને ધોધપોય થઈ ગયા હતા. તેથી તેઓ ત્વરાથી નાસતા પ્રશિય-
નોને પકડી ન શક્યા. નેપોલિયન ક્વાટર્માસ જમ નેને મળ્યો અને એકંદરે સીતેર
હજાર સિપાઇઓ લખને વેલિંગ્ટનની પૂઠે પડ્યો.

વેલિંગ્ટન ઘસેલસથી નવ માઇલ દૂર-આવેલા વોટલુંના વિશાળ મેદાનમાં ધોળ્યો
હતો. અહિં તેણે કાળજીપૂર્વક જમીન પસંદ કરી આગળથી સૈન્ય ગોઠવી મૂક્યું
અને બહુચરને સંદેશો કહેવડાવ્યો કે મારી મદદે જેમ અને તેમ જલદી આવો.
બેઉનાં સૈન્ય ભેગાં થાય તો દોઢ લાખ સિપાઇઓ થઈ જાય અને તે વડે તેઓ
ફ્રેન્ચોના સીતેર હજાર કરતાં સંખ્યામાં બમણા થઈ શકે.

સાંજ પડતાં એજ ગ્રાણધાતક મેદાનમાં નેપોલિયનનું સૈન્ય કાદવ ખૂંદતું આવી
પહોંચ્યું. ધણી ટુકડીઓ છેક મોડી રાતે આવી શક્યાથી વરસાદ અને અંધકારને
લીધે તેમને ગોઠવતા નેપોલિયનને ધણીજ મુશ્કેલી પડી. તેણે શત્રુસૈન્યનાં તાપણાં
ઉપરથી જોઈ લીધું કે તેઓ મજબૂત બુદ્ધિમાં ગોઠવાય ગયા છે અને લગાઇમાં ઉત-
રવા તૈયાર થઇને બેઠા છે તેથી તે પહેલાંની અધારે અંધારે આખું મેદાન તપાસી
વળ્યો અને જેમ જેમ ટુકડીઓ આવતી ગઇ તેમ તેમ સૌને ગોઠવતો ગયો. માર્શલ
આઉચીને તેણે પેગામ મોકલ્યો કે પ્રશિયનોની ખૂબ પૂક પકડજે અને મારી સાથે
સામેલ થઈ જવાય એવી જગ્યાએ ઉભો રહેજે. છેલ્લા અઢાર કલાક થયાં તે ઉંઘ,
આરામ અને ખોરાક લઈ શક્યો ન હતો. તેનાં વસ્ત્ર વરસાદથી પતળી ગયા હતાં
અને કાદવથી ખરડાઈ ગયાં હતાં. થાક અને શરદીની તેને પરવા ન હતી. શરદીથી
મૂંઝતા સિપાઇઓની તાપણા પાસે પળવાર ઉભા રહી હુકમ લેવા જોડેલી તેને દુર-
સદ ન હતી. આખી રાત ધોધમાર વરસાદ વરસ્યોજ મયો અને નેપોલિયને આવતી
કાસના યુદ્ધની ગોઠવણ કરવા આખી રાત જાગીન ખડે પડે કામ કર્યું.

વેલિંગ્ટનના બોતેરથી તેવું હજાર સૈનિકો દોઢ માઇલ લાંબી સાધારણ ઉંચા-
ઇની ટેકરીની ધારપર ગોઠવાયા હતા. તેની પાછળ ન્યા જમીન નીચી હતી ત્યાં
ગાદ જગલ હતું. તેના વડે ટેકરી સિવાયનું વ્યાકીનું જમું સૈન્ય ઢંકાઈ ચકતું હતું.
નેપોલિયને તેના પાસેથી પચોતેર હજાર સૈનિકો શત્રુની હારની સમાતરે ગોડરી દીધા.

વોટલુંનું મેદાન આઠ આઠ દિવસની લાગટ હેઠી, અસંખ્ય સૈન્યનો પગરવ
અને હજારો તોપોનાં ગાંઠ ફરવાથી કાદવમય બની ગયું હતું. ધોળાના પગ દીવણ
નુધી ગરકી જતા હતા અને તોપોનાં પૈડાં તેના ઉપર અત્યંત કાદવ ચોટી જવાથી

બહુજ મુશ્કીમતે ગખડતા હતાં આવા સમ્મેલોમાં ફ્રેન્ચને કાલ્કુલા ચાનીને, યત્રુની તોપ, બહુકના સીધા મારની સામે યદને એક પછી એક ટેકરીઓ ઉપરથી યત્રુ સૈન્યને મારી હરાવવાનું હતું, ત્યારે વેલિગ્ટનને તો બહુચરના આવતા સુધી બચાવજ કરવાનો હતો.

૧૮ મી જૂનની વાદગાર સવાર પડી, આ વાગે વગસાદ થયો, આકાશ ઉધડી ગયું અને સૂર્યનો ખુલ્લુમા પ્રકાશ થોડાજ વખતમાં મનુષ્ય રક્તથી ખરડાઇ જનાર મેદાન ઉપર પથરાવા લાગ્યો તે દિવસે ખ્રિસ્તીઓનો વિશ્રાન્તિ વાર (રવિવાર) હતો જાણે ઈશ્વર અને તેના ફિરસ્તાઓ મનુષ્યની મનુષ્યપ્રત્યેની ક્રૂરતાનું બચાવ દસ્ય જોવા છાંછતા હોય તેમ વાદળનો પડદો ચીગાઇ ગયો.

લડાઇની શરૂઆત થવા પહેલાં નેપોલિયને મુખ્ય સરદારોને એકઠા કરી તેમને જે કાંઈ જરૂરી સૂચનાઓ આપવા જેવી હતી તે આપી તે વખતે તેણે કહ્યું, “ યત્રુસૈન્ય આપણા કરતા લગભગ સવાયુ છે. છતાં આપણે માટે જીતવાનો નેહ ટકા સભવ છે અને હારવાનો દશ ટકા સભવ છે ”

એટલામાં ત્યાં માર્શલ ને આવી પહોંચ્યો તેણે કહ્યું, “ ખરાબર છે, પણ ડચ્ક ઓફ વેલિગ્ટન આપ નામદારના કુમલાની વાટ લુએ એવો ભોળો નથી. હું તો એ કહેવા આવ્યો છું કે તેના લશ્કરે ક્યારેનું એ નાસવા માંડ્યું છે અને પેલી ટેકરી પાછળ આવેલા જખનમાં તે અદસ્ય થયું જાય છે ”

નેપોલિયને શાંત આત્મવિશ્વાસપૂર્વક જવાબ આપ્યો, “ તમે જોવામાં બૂત કરી છે તેનાથી હવે નસાય એમ છેજ નહિ એમ કરવા જતાં તો જરૂર તે માર્યો જાય. તેણે પાસો ફક્યો છે, અને હવે તે આપણા હાથમાં આવ્યો છે ”

સાડા દશ વાગતાં જરૂરની હિલચાલો થઇ ગઇ અને બધી ટુકડીઓ પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ ગઈ આખા મેદાનમાં ઝબીર શાંતિ પથરાઇ હતી સિપાઇઓ મિન અવાજે પોતાની જગ્યા લેતા હતા પાછલા ભાગમાં દવાખાનાં ઉભા થઇ ગયાં હતાં અને દાકતરો તેમનાં નસ્તર, કરવત તથા પાટ બાંધવાનાં કપડાં તૈયાર રાખી, ખમીસની નાંધ અગ્રવી તેમનું શોમનીય પણ દવાનું કામ કરવા સજ્જ થઈને ઉભા હતા. ચહેનચાહ થોડે બેસી તેના ઉપર ગ્રાણ્ઝ ઓવારનારા સૈનિકોની પસ્ટલો આગમ કરી આવ્યો દરેકની આખ તેના ઉપર હતી હતી અને દરેક અત કરજમાયી “ ઈશ્વર તેને વિજય આપો ” એવોજ આશીર્વાદ નીકળી જતો હતો એકસરખી પ્રીતિ, એકજ આશા અને એકજ આત્માથી પ્રેરાયલાં સૈતર હજાર મનુષ્યોના મુખ માંથી નીકળતા જયજોષના પડવા દીર્ઘકાળસુધી મેદાનમાં ગાજ રહ્યા અને આમે ઉમેલા યત્રુસૈન્યને લાયભીત કરવા શાખા

અગીયાર વાગે ભયાનક કાંદ લાઇ થઇ માણસનાં જન, નાગ અને દિમત્તી જે

યથ શકે તે બેઉ પક્ષના સૈનિકોએ કરી બતાવ્યું. “શહેનસાહ ધણું જીવો” ના જયઘોષ ગળવી ફ્રેન્ચો વારંવાર અંગ્રેજોની તોળોનાં મોઢાં સુધી ધસી જતા અને તેમાંથી વરસતા અગ્નિવર્ષણથી ક્યાં ના ક્યાંય હડી જતા. ત્રણ ચાર કલાક સુધી દારણું કતલ મચી રહી અને હળ્મરો સ્ત્રીઓના પતિ, હળ્મરો માતાઓના પુત્રો, હળ્મરો બાળકોના પિતા હતા ન હતા યથ ગયાં ગોળા, ગોળાઓ અને બોમ-ગોળાની અજસ્ર ધારા વરસી રહી અને સમુદ્રનાં મોજાંની માફક હોડતા સ્વારના પગ તળે પણુ પુષ્કળ સિપાઇઓ કચરાઇ ગયા. બેઉ પક્ષનાં મળીને ચાલીશ હળ્મર મનુષ્યો લોહીલુહાણુ યથ ગયાં.

ખયોરના બે ત્રણને સુમારે જ્યારે ઉપર વણુવેલી બયાનકં કતલ મચી રહી હતી અને વેલિંગ્ટનનો બૃહ ભેદાવાની તૈયારી યથ રહી હતી; તેના સૈનિકો હારીને નાસભાગ કરવાની આશી ઉપર હતા અને નેપોલિયનને પોતાની ફતેહની ખાત્રી યથ ગઇ હતી; તેજ વખતે તેની જમણી બાજુએ ધણે દૂરથી ત્રીસેક હળ્મર સિપાઇઓનું ટોળું જંગલમાંથી નીકળીને મેદાન તરફ આવતું તેની ચાલાક આંખે જોઇ લીધું. પ્રથમ તો તેણે આશા રાખી કે એ હરકર આઢિચીતું હશે અને જો તેમ હોય તો ફતેહનો પણુ શક ન રહ્યો; પણ બીજજ પળે જ્યારે તેના સૈન્ય ઉપર તે બાજુએથી ધડાધડ ગોળા આવવા લાગ્યા, ત્યારે ખમર પડી કે પ્રશિયન સેનાનો અગ્રભાગ લઇને ખૂલો વેલિંગ્ટનની મદદે આવતો હતો.

આ ખનાવથી ચતુરું બળ અતિશય વધી ગયું. નેપોલિયન પાસે હવે પૂરા સાઠ હળ્મર સિપાઇ રહ્યા ન હતા અને નવા આવેલા હરકર સાથે વેલિંગ્ટન તેમની સામે હવે એક લાખ સિપાઇ ગોઠવી શકે; છતાં પણ તે ગભરાયો નહિ. તેણે શાત રીતે માર્શલ સૉલ્ડને કહ્યું, “આજે સત્તારમાં જીતનો સંભવ નેવું ટકાંઠેજો; છુવોના આવવાથી તેમાંથી ત્રીસ ટકા નીકળી જાય છે; તોપણુ હજી આપણા લાલમાં સાઠ ટકા છે અને જો આઢિચી વેળાસર આવી પહોંચે તો આપણી ફતેહ વધારે સંપૂર્ણ થાય; કેમકે વેલિંગ્ટન અને જુલો બેઉનાં સૈન્ય આપણા હાથમાંથી ખચવાનાં નથી.”

નવાં ચાલાં આવતાં ત્રીશ હળ્મર માણસોને મારી કહાડવા નેપોલિયનને દશ હળ્મર સિપાઇઓ મોકલવા પડ્યા. તેથી વેલિંગ્ટનના વૃદ્ધતા બૃહ ઉપર દનાણુ જરા આછું કરવું પડ્યું. પોતાની લડાઇનો હેતુ ન્યાયી છે એ ભારનાથી ફ્રેન્ચોના હાથમાં એટલું બળ આવ્યું હતું કે તેમણે નવા ચતુર્મૈન્યને પાછું જંગલમાં નમાડી મૂક્યું. આ બાજુએ નેપોલિયને ધડાડેલા સૈન્યથી પણ ચતુર ઉપર સખત ધસારો ભરી રાખ્યો. તેની આંખ તો આઢિચીની ચળકતી ધ્વજા જોવાને આતુરતાથી ક્ષિતિજ પરજ હરી રહેતી હતી. તે અત્યારે વોટરુથી બહુ દૂર ન હતો. યુદ્ધમાં વારંવાર ફૂટતી તો-પોના ધડાડા પણ તેણે સાંભળ્યા હતા. તેના તાજાના સેનાપતિઓએ ક્યું કે

અહુજ મુશીમતે ગખડતા હતી આવા સંજોગોમાં ફ્રેન્ચોને કાલ્વર્માં ચાલીને, શત્રુની તોપ, અહુકના સીધા મારની સામે થઇને એક પછી એક ટેકરીઓ ઉપરથી શત્રુ સૈન્યને મારી હરાવવાનું હતું; ત્યારે વોલ્ગટનને તો ખુશ્ચરના આવતા સુધી બચાવજ કરવાનો હતો.

૧૮ મી જૂનની ચાલ્યાર સવાર પડી, આઠ વાગે વરસાદ થયો, આકાશ ઉલટી ગયું અને સૂર્યનો ખુશુભા પ્રકાશ યોગ્ય વખતમાં મનુષ્ય રક્તથી ખરડાઇ જનાર મેદાન ઉપર પથરાવા લાગ્યો. તે દિવસે ખ્રિસ્તીઓનો વિશ્રાન્તિ વાર (રવિવાર) હતો જાણે ઈશ્વર અને તેના ફિરસ્તાઓ મનુષ્યની મનુષ્યપ્રત્યેની કૂરતાઈ બમંકર દશ્ય જોવા ઇચ્છતા હોય તેમ વાલ્ગનો પડો યોગ્ય થયો.

લડાઈની તરફાત ચવા પહેલાં નેપોલિયને મુખ્ય સરદારોને એકઠા કરી તેમને જે કાર્ષ જરૂરી સૂચનાઓ આપવા જેવી હતી તે આપી. તે વખતે તેણે કહ્યું, "શત્રુસૈન્ય આપણા કરતા લગભગ સવાય છે. છતાં આપણે માટે જીતવાનો તેડ ટકા સંભવ છે અને હારવાનો દશ ટકા સંભવ છે."

એટલામાં ત્યાં માર્શલ ને આવી પંહોચ્યો. તેણે કહ્યું, "બરાબર છે, પણ ડપ્ક ઓફ વેલિગ્ટન આપ નામદારના કુમ્હાની વાટ જુએ એવો જોશો નથી. હું તો એ કહેવા આવ્યો છું કે તેના લશ્કરે ક્યારનું એ નાસવા માંડ્યું છે અને પેલી ટેકરી પાછળ આવેલા જમદમા તે અદશ્ય થતું જાય છે."

નેપોલિયને શાત આત્મવિશ્વાસપૂર્વક જવાબ આપ્યો, "તમે જોવામાં બૂલ કરી છે. તેનાથી હવે નસાય એમ છેજ નહિ એમ કરવા જતાં તો જરૂર તે માર્શે જાય. તેણે પાસો ફેંક્યો છે, અને હવે તે આપણા હાથમાં આવ્યો છે."

સાંઘ દશ વાગતાં જરૂરની દિલચાલો થઇ ગઇ અને બધી ટુકડીઓ પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવાઈ મર્ષિ ઓખા મેદાનમાં મજીર શાંતિ પથરાઇ હતી. સિપાઈઓ બિન અવાજે પોતાની જગ્યા લેતા હતા. પાછલા ભાગમાં દવાખાનાં ઉભા થઇ ગયાં હતાં અને દાકતરો તેમના નસ્તરે, કરવત તથા પાટા બાંધવાનાં કપડાં તૈયાર રાખી, ખમીસની નાંચ ચક્રવી તેમનું શોચનીય પણ દવાનું કામ કરવા સજ્જ થઈને ઉભા હતા. શહેનશાહ ઘોડે બેસી તેના ઉપર પ્રાણુ આવારનારા સેનિટારી પલટણો આમગ કરી આવ્યો દરેકની આખ તેના ઉપર ઠરતી હતી અને દરેક અત કલ્પમાથી "ઈશ્વર તેને વિજય આપે" એવોજ આત્મવાદ નીકળી જતો હતો. એકસરખી પ્રીતિ, એકજ આદા અને એકજ આત્માથી પ્રેરાયલાં સીતર હજાર મનુષ્યોના મુખ માંથી નીકળતા જયોપના પડવા દીર્ઘાજસુધી મેદાનમાં ગાજ રવા અને શામે ઉમેલા શત્રુસૈન્યને લપલીટ કરવા લાગ્યા.

અગીઆર વાગે ભપાનક કાંવ શરૂ થઇ માનુષ્યનાં જન, જગ અને દિમદયી જે

જનરલ જોમિનિ જે મિત્રરામજીએ મળી ગયો હતો અને આ વખતે અંગ્રેજ-
જાન્ડરને અંગરક્ષક બન્યો હતો તે કહે છે કે “ ફ્રેન્ચ સૈન્યના પાછલા ભાગ તરફ
૬૫૦૦૦ પ્રશિયનો આવી ન પહોંચ્યા હતા તે નેપોલિયન વોટલુંની હાથ જીત્યો-
જ હતો.”

તેનું સૈન્ય આઠ કલાક સુધી ઇતિહાસમાં ભાગ્યેજ જોયું હોય એવું અતિ
ધોર યુદ્ધ કરીને થાકી ગયું હતું. તેના વીર હજાર સિપાઇઓ તે યુદ્ધથી અથવા
જખમથી રક્તભૂમિમાં રોળાઇ ગયા હતા. દોઢ લાખની સામે યુદ્ધ કરવા તેની પાસે
હવે પચાસ હજાર જ માણસો રહ્યા હતા.

ચાલાક ફ્રેન્ચ સૈનિકો તેમની ભયંકર સ્થિતિ તરતજ ભણી ગયા તોપણ લેશ-
માત્ર પણ ગભરાયા વગર તેમના શહેનશાહની આજ્ઞાની શરૂ નેતા દહતાથી ઉભા
રહ્યા. અંગ્રેજ અને પ્રશિયન સેનાએ એક દરિયાતટથી પોતાનો ચઢતો પાસો નેઈ.
લીધો અને સૌના મુખમાંથી એકઠું વખતે હર્ષનો પોકાર નીકળી ગયો. શહેનશાહ
નેપોલિયને આ બહુને વખતે પણ આશ્ચર્યકારક રીતે મનની સ્થિરતા સાચી રાખી;
એકસામંત્રી ધનારો કરવાને આપેલા હુકમ એકઠમ પાછો ખેંચી લીધો અને આશ્ચ-
ર્યકારક કુશળતા અને ત્વરાથી ભદ્ર મન્દારની પેઠે તેણે આખા લશ્કરનું મોં
એવું ફેરવી નાખ્યું કે પ્રશિયનો અને અંગ્રેજો બેઉની સામે મોઢે તે ઉભું રહ્યું.

હવે પ્રશિયનો વેલિંગ્ટનના સૈન્ય સાથે નોંડાઈ જાય તે પહેલાં બાદશાહી રક્ષકોના
મુખ્ય ધમારાના પરિણામ ઉપર હારજીતનો આધાર હતો. એ અજખ પક્ષજીને મોખરે
તે પોતે ઉભો અને આ છેલ્લા હુમલાની સરદારી પોતે લેવાનો હોય તેમ અંગ્રેજ
સેના તરફ ધસવા જતો હતો પણ તેના સરદારોએ આજીજી કરી કે ક્રાન્સની સલા-
મતીનો આધાર આખા ઉપર છે. તેથી તેમના આમદને વશ થઈને તેણે એ કામ
ને તે સોંપ્યું.

જમતૂર્તી મદાન ધુફીની તવારીખમાં પહેલું રચાન છે એવો ખરોખરો ભવ્ય
ખતાવ હવે મનના લાગ્યો. એ રક્ષકોની પવટજીનો ધમારો કહી ખાલી ગયોજ ન હતો.
એ યથારી ચોદાઓ જે વિલાસમાં વહેંચાઈ જઈ ચતુરનાં અગ્નિવર્ષજીની સામે પોતાની
પહોળા જાતી ધરીને યાદોમ કરીને ધમ્મા ત્યારે યુદ્ધ ચંબુ અને બેઉ પક્ષનાં સૈન્ય
આ મહા પરાક્રમીઓનું પરાક્રમ નિહાળવા ચૂપચાપ ઉભાં રહ્યા. નેપોલિયન અને
ક્રાન્સનું ભાવિ આ હુમલાના પરિણામ ઉપર અવલગતું હતું. આખા જમતૂર્તી
ભવિષ્ય ઝાલે ચડ્યું હતું. પચમનાં વાઘ ચંબાં હતાં અને કામના મોમાંથી એક
રાખ પણ નીકળતો ન હતો. ઘાંતિથી, ખરેખરા વીર પુરુષના ડરામણા રવાજસહિત,
લેશમાત્ર પણ ક્ષોભ પામ્યા વગર તેઓએ ઘોડાં દોડાવ્યા અને વેલિંગ્ટને પોતાની
ખધી છુદિ વાપરીને ગોડલેલા, તોપો અને સંગીનોના દુર્ગ જેવા સમૂહ ઉપર ધમ્મા.

આપણે ત્યાં જવું જોઈએ, પણ તેણે કહ્યું કે મને શહેનશાહનો હુકમ નથી મળ્યો. તેને તેડી લાવવા નેપોલિયને સવારથી જ કાસ્ટ દોડાવ્યા હતા પણ કા તો તેઓ દગા ખાળ નીવડ્યા અથવા તો ચત્રુના હાથમાં પકડાઈ ગયા. આઠિયીને શહેનશાહનો પેગામ નજ મળ્યો. અત્યારે તેની ફરજ શી હતી તે તેના સિવાય કોને રસ હતો સમજાવતું હતું તેના ઉપર લોકો દેશબોહનો આરોપ મૂકે છે પણ નેપોલિયન તો ઉદારતાથી કહે છે કે તેણે અક્કન ન વાપરી એક અનુભવી સરદારે કહ્યું કે “અત્યારે શહેનશાહ અંગ્રેજ મૈન્ય સાથે લડી રહ્યા છે આવું બચકર ગર્જન સામાન્ય ઝપા ઝપીનું નજ હોય. માટે ચાલો, આપણે બે કલાકમાં ત્યાં પહોંચી જઈશું.” પણ આઠિયીની અક્કન મારી ગઈ હતી તેની નજર આગળથી બૂચર જતો રહ્યો હતો તોપણ તે ખસ્યો નહિ બે તેણે બીજા સરદારોનું કહ્યું માન્યું હોત તો એક પણ અંગ્રેજ કે પ્રશિયન વોલ્ટર્સના મેદાનમાંથી જીવતો જાત નહિ, પણ નેપોલિયનના પ્રારબ્ધમાં ‘વોલ્ટર્સ’ અને ‘હેલેના’ લોકોને અક્ષરે લખાયા હતાં તે કાણ મિથ્યા કરી શકે ?

ફ્રેન્ચ સિપાઈઓએ જોયું કે છુલો આ પેા કે તરતજ તેને નાસવું પડ્યું છે અને હવે શહેનશાહ ચત્રુ ઉપર હેલેના હુમલો કરવા માટે બાદશાહી રક્ષિતની પદરણુ જેનો ધસારો કદી પણ નિષ્ફળ ગયો નથી, તેનું છોડી મૂકે છે, એટલે તેઓ સમજી ગયા કે ફતેહ થઈ ચૂકી તોપોની ગર્જનાને પણ ડૂંકાડી દે એવા તેમના પ્રયત્ન બચ્ચોપ ગાજી રહ્યા અને તેમના દીર્ઘપ્રતિજ્ઞવનિએ ચત્રુમૈન્યનાં ગાત્ર દીધા કરી નાખ્યા. અંગ્રેજો બચ્ચીત થયા. તેમની ધટ્ટી પનટલો તો છેક ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી અને કેટલીક તો વ્યવસ્થાનો ભંગ કરીને નાસાનાસ કરવા મડી ગઈ હતી અંગ્રેજોનાં કસકરના પાછલા ભાગમાં નાસતા સિપાઈઓએ બચકર ગોટાળો મચાવી મૂક્યો હતો.

વેલિંગ્ટન એક ટેકરી ઉપર ચડી વારવાર ધડીઆળ જોતો અને અતિશય અધીરાઈથી બૂચરના આવવાના માર્ગ તરફ નજર કરતો પોતાના મૈન્યનો બ્લક ડિલિમિટ થઈ જતો જોઈ તીવ્ર માનસિક સતાપથી ઉત્પન્ન થતો પ્રસ્વેદ છુલતાં તે ગોત્યો “હવે તો બૂચર આવે કે રાત પડે !”

આ અણીના વખતે, જ્યારે નેપોલિયન પોતાના મૈન્યને અંગ્રેજો ઉપર ચારે બાજુએથી એકસામેથી ધસારો કરવાની આજ્ઞા આપતો હતો તેમાં ત્રીસ ત્રીસ હજાર સિપાઈઓની બે લાગી કાળી દારૂ ફૂરની ટેકરીઓ ઉપરથી ઉતરીને થાકેલા ફ્રેન્ચો ઉપર ધસી આવતી દેખાઈ નેપોલિયન પાસે લગાઈના આરબમાં નેટલાં માણસો હતાં તેટલાજ તાજા માણસોનું સૈન્ય પ્રયત્ન બચ્ચીનાં કરતું, તોપોના ધસારા સાથે મેદાનમાં ચાલ્યું આવતું, ડુંડું ચડામાં ચડી ચાલુમનાં પણ ગાત્ર દીધાં કરી નાખે એવો આ અરસર નો જાતો પાગલોજ આજ્ઞાનાથી વળાવત કપો દોમ અધી આ આજ્ઞા હતી

નેપોલિયને થોડુંક લશ્કર અનામત રાખ્યું હતું તેને ચોરસાકૃતિમાં ગોઠવી તેની સરદારી પોતે લઈ શત્રુસૈન્યના ધીરોધીય સમૂહમાં ખૂસવા માંડ્યું. પોતાના રક્ષકોની પલટણની માફકજ તેણે પણ મૃત્યુના મુખમાં હોમાવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો; પણ એ દુકડીના થરા સરદાર જનરલ કેમ્પોને તેના ઘોડાની લગામ પકડી અને દયામણુ અવાજે કહ્યું, “બાપુ! મૃત્યુ તો આપનાથી દૂરજ નાસે છે; અને તેથી જશે તો ઉલટા ફેરી બનશે.” નેપોલિયને ડોકુ હલાવ્યું અને જરા અચકાયે વધારે વિચાર કરતા તેને સમજાયું કે આ પ્રભાણે જિંદગી ફેડી ફેરી એ એક પ્રકારની આત્મહત્યા કર્યા બરામર છે. સ્વદેશસેવાની છેલ્લી આકૃતિમાં પોતાના પ્રાણુ હોમનાર બહાદુર વીર નરોને નેપોલિયને આસુથી છલકાતી આંખે અને શોકચ્છન્ન વદને પ્રણામ કર્યા. હેવટની પણ સુધી તેની સેવામાં નિશ્ચળ ભક્તિથી ટકી રહેનાર યોદ્ધાઓએ કરેણુ અવાજે “શહે નશાહ ધણુ છવો” એવો નરમ હિંજાર કહાડ્યો. આ તેમના છેલ્લા શબ્દો હતા અને તેમની છેલ્લી વિદાય હતી. હતાસ યદને નેપોલિયને ઘોડાને એક મારી અને આ હત્યાર રણક્ષેત્ર છોડ્યું. તેજ ધડીથી તેની સેન્ટ હેલેનાની ઝુસાફરી શરૂ થઈ.

પછી તે મુઠીબર સૈનિકો વજ્જની દિવાલ માફક પોતાના નાસતા સોબતીઓનું રક્ષણ કરવા ઉભા રહ્યા અગ્રેજો અને પ્રશિયનોએ તેમને ત્રણે બાજુએથી ઘેરી લીધા. તેમના શરીર ઉપર અત્યંત નાશકારક અત્રોનો વરસાદ વરસાડ્યો. તેમના ઉપર ઘોડે-સ્વારની દુકડીઓ દોડાવી. આટલું થયું છતાં પણ તેઓ જેવા ને તેવા ઉભા તે ઉભાજ. તેમની સામે તોપો ગોઠવી અને છેક નિર્દયપણે તેમના ઉપર ગોળાની-ઝડી વરસાવી. તે છતાં આ અજન્મ વીર મુરખો, બાદશાહી રક્ષકોના છેલ્લા અવશેષ, તેમના મહાનુભાવ ઉત્પાદકના પ્રાણુથી પ્રાણુવત બનેલા યોદ્ધાઓ, જેમ જેમ પોતાના સાથીઓ પડતા ગયા તેમ તેમ તેમની જગ્યા પૂરતા ગયા, પોતાની દાર સકડાવતા ગયા, અને વ્યવસ્થિતપણે સિંહની માફક પાછા હઠતા ચાલી લડતા ગયા. જનરલ કેમ્પોને પોતે જ જગ્યાએ જખમી થયો હતો. તેની પાસે હવે માત્ર સો દોઢસો લોકોલુદાણ અએલા વીરો રહ્યા હતા અગ્રેજો અને પ્રશિયનો તેમના શૌર્યની મનમાં રતુતિ કરવા લાગ્યા અને તેમની નાહક કતલ કરવા રાજી નહિ હતા તેથી ગોળાવર્ષણુ તેમણે ચલાવ્યું અને તમને તાને થવા સમજાવ્યા. જનરલ કેમ્પોને અમર શબ્દોમાં ઉત્તર આપ્યો કે “અમને મરતાં આવડે છે; તાપે થતાં નથી આવડતું.” થોડીક બંદુકોની ગોળાઓ થોડાક તોપના ગોળા પડ્યા અને તે યોદ્ધાઓ અમરત્વ પામ્યા ! આ રીતે નેપોલિયનની દિગ્ગન્ત વિજયી રક્ષકોની પનટણુ વોટલુંની હત્યારી બૂમિ ઉપર નાસ પામી. તેનો અદ્ભુત સુદ્ધિવડેજ એ અજીત મૈત્ર્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું હતું; તેના પ્રાણુવડે પ્રાણુવાન થયું હતું અને તેની પડતી પછી હયાત રહેવાને પણ તે રાજી ન હતું.

ફ્રેન્ચ સૈન્ય હવે ચારે બાજુએ વેરણુખેરણુ થઈ ગયું હતું એટલે હવે તો પારિસ

એકદમ અત્યંત તેજસ્વી વીજળીના જેવો ચમકાર થયો. સખતમાં સખત મેલચર્જનાને બૂલાવે એવા વર્ણનનાદથી મેદાન ધણધણી રહ્યું વિવિધ પ્રકારનાં અગ્ન્યાંશ આ વીર પુરુષોના અગ્ર ઉપર વરસી રહ્યાં, અને તેમના માર્થિકી વીધાશ આખી હારની હારો કા તો અદસ્ય થઈ જતી અથવા ખૂળમાં રગદોળાઈ જતી. મૃત્યુ ને તુચ્છ-કારતા તેઓ સ્થિતિય વ્યૂહને બેદતા, વિખેરતા, હણાયલા યોદ્ધાઓની જગ્યા પૂરી દઈને પોતાની હારની સુદૃઢતા જળવી રાખતા આગળને આગળજ વધતા ગયા. થોડીવારમાં માશર્લ નેના પાંચ ધોડા હણાયા, ત્યારે હાથમાં નાગી તનવાર લઈને તે વીર શિરો-મથિ પોતાના સ્વારોની આગળ આગળ પગપાળો દોડવા લાગ્યો. આખી પવટણુ ધુમાડાથી ઢંકાઈ ગઈ ત્યાંથી તેમની પ્રગતિને નેપોલિયન અતિશય અધીરાઈથી નિહાળતો ઉભો રહ્યો.

તેજ પળે ચાકીને નિર્મળ થએલા ફ્રેન્ચોને હડસેવતા, ઊત્તભિન્ન કરી નાખતા પ્રશિયનોનું, આખું સૈન્ય-પાયદળ, સ્વાર, તોપખાનું બધું ધસીરાબધ દોડી આવ્યું. પવનના ઝપાટાએ ધુમાડાનું વાદળ વીખેરી નાખ્યું અને લડાઈની ધમ્માંચકડીમાં નેપોલિયને પોતાના રક્ષકોની પવટણુને શોધી કહાડવા નજર માડી, પણ તેઓ રણ-ક્ષેત્રમાં શોધ્યા જડયાજ નહિ. વગભગ એકેએક વીર મૃત્યુના મુખમાં હોમાઈ ગયો. નેપોલિયનનો અહેરો આ જોતાજ ધોળો પૂછી જોયો થઈ ગયો. રક્ષાની આખી પવટણુની પવટણુ હોમાઈ ગઈ એ ફ્રેન્ચ મૈનિકા પણ જાણી ગયા. તેમના દાળ ગગડી ગયા. હર્ષનાદ કરતા અગ્રેએ અને પ્રશિયનો હવે બચાવ કરવો રહેવા દઈ મેદાનમાં દોડી આવ્યા અને પછી શુ થયું તેનો ખ્યાલ કરતાં માનવકંઠ્ય કંપી ઉઠે છે. આપખુદ પ્રશિયા અનેસ્વતંત્રતાના ઉત્સાહ ઈન્ડી પ્વજાઓ એક થઈ ગઈ અને યુરોપની જર્નતાની સ્વતંત્રતા લોહીથી ખરજાએવા રણક્ષેત્રમાં દૃઢતાઈ ગઈ. બહુચર અને વેનિગટને દરેકમિલનથી એક બીજાને મુનારકમાદી આપી બેઠાએ મળીને મેળવેલી જીતના માન ઉપર પોતાનો એકલાનોજ હક્ક હોય એવો મેઠાએ દાવો કર્યો હતો. વેનિગટનું સૈન્ય તો એવું ચક્રાને લોચ થઈ ગયું હતું કે તેનાથી નાસતા ફ્રેન્ચ લશ્કરની પૂક લેવાય એમ હતું જ નહિ. બહુચર કહે, "એ કામ મારું છે હું તેમની પાછળ દરેક દરેક સિપાઈને તેમજ સ્વારને દોડવું પડે." આ વચન તેણે પોતાના નામ સ્વભાવને શોભા આપે એવી મૂર્તાસહિત પાળ્યું. દયા ને તેણે બતાવીજ નહિ, પરંતુ નિઃશ્ચય મૈનિકાને અને કેદીઓને પણ કાંપી નાખ્યા.

અગ્રેજ સિપાઈઓ, તેમના રિવાજ મુજબ, ના વખતે પણ લડાઈમાં જીતા પછી થયુંએ સારું દયા અને ઉદાગતાથી પર્ણ તેઓમાંના બધા રણક્ષેત્રમાં ફરી વળ્યા અને એકલા જીતમાઈઓનેજ નહિ પણ ઘરાણવા અને મરતા કુશમનોને પણ તેઓ ખાતરા અને મદદ આપવા લાગ્યા.

તેનું સ્વાગત કરવા હાજર હતો. જતાં વારતેજ નેપોલિયન એક ડોચ ઉપર પડ્યો અને હાથવડે છાતી દબાવતાં બોલ્યો.—

“ મને અહિં ઘણું દરદ થાય છે. લશ્કરે તો યૌર્વની કમાન કરી બતાવી છે. આટલા આટલા પરાક્રમે કર્યા પછી આપણે હાર્યા એ વિચારજ દુઃખદાયક છે. ફ્રાન્સના લશ્કરની કારકીર્દી વોટર્જના પરાજયથી નેટલી ઉજ્જવળ થઇ છે તેટલી તો મારી મોટામાં મોટી કૃતેદથી પણ નથી થઇ. આપણ સૈન્ય હાર્યું જ નથી. સત્તુની ગંખ્યા બેહદ વધી જવાથી તેઓ હોમાઇ ગયા, ખુવાર થઇ ગયા. રક્ષકોની પતટણના તો ટુકડા ટુકડા થઇ ગયા પણ તે તાબે નજ થયા. મને કહેતા કે “તમે આપા જાઓ, મૃત્યુ તો તમારાથી આતુને આવુંજ છે” એમ કહેતા જાય અને મારી આસપાસ તેમનાં શરીરની દિવાલ ઉભી કરતા જાય. મારા બહાદુર, અતિપ્રશસનીય રક્ષકો કપાઇ મુઆ અને હું અભાગીઓ તેમની સાથે ન મુઓ! ”

આટલું બોલતાં તે રોકવિહવવ થઇ ગયો અને એક દોર નિશ્વાસ નહીં બોલ્યો, “મારે હમણાં એકમાજ એમતુ છે.” એમ કહી તે પોતાના શાત, નિર્જન મત્રણા-અદિરમાં ભરાઇ બેઠો.

જવું અને યત્નને ખાળવા ખીલું સૈન્ય ઉભું કરવાની પેરવી કરવા સિવાય નેપોલિયનથી ખીલું કાંઈ યશ શકે એમ ન હતું. આ રીતે મિત્રરાજ્યોએ જનતાની સ્વતંત્રતાની જવાબાને મનુષ્યરક્તાના પ્રવાહમાં હોલવી નાખી. રશિયા, આસ્ટ્રિયા અને પ્રશિયાની આપણુદ રાજસત્તાને દૃઢ બનાવી. ઈંગ્લંડ આ કાળા કૃત્યમાં સામેલ થયું તેથી તેની કીર્તિ કલંકિત થઇ છે.

રાત્રે એક વાગે નેપોલિયન ક્વાટર્ટ્રાસ પહોંચ્યો. નાસતા ફ્રેન્ચ સૈન્યમાં ઘણી ખુવારી ન થાય અને તેઓ ફરીથી એક જગ્યાએ એકઠા થઇ શકે તેને લગતી સૂચનાઓ આપવા તે ત્યાં એક કલાક ચંબ્યો. ત્યાંથી થોડાં માણસો સાથે રાખીને તે પાછો શાર્લેરૌય જવા નીકળ્યો. આખી રાત ચાકેલા, ભૂખ્યા નેપોલિયને બારે સંતાપ અને ખેદ સાથે દોડયાજ કર્યું.

શાર્લેરૌય પહોંચ્યો તે વખતે સવાર થવા આવી હતી. ભૂખ અને યાકંથી અચક્ત થએલો હોવાથી તે થોડીવાર આરામ લેવા સૂતો; પણ તેના માથા ઉપરના આકૃત એવી બારે હતી કે આરામ કે નિદ્રાનો સંભવજ ન હતો. તેના કેટલાક અમલદારો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમની આંખો સુષુ ગર્ભ હતી, મુખ કરમાઇ ગયાં હતાં અને વસ્ત્ર રધિર તથા કાઢવથી ખરડાએલાં હતાં. આ શોકજનક દેખાવ જોઇને અને ફ્રાન્સ ઉપર આવી પડેલી બારેમાં બારે વિપત્તિનો ચિતાર તેની નજર આગળ ખરો થતાં તેની હિંમત તદ્દન છૂટી ગઇ. એક મિત્રનો હાથ પકડી તે બોધાર આસુએ રડી પડ્યો.

ત્યાંથી વળી પાછો થોડે બેસીને તે લીઝોંતરફ જવા નીકળ્યો જ્યાં તે સંજના ચાર વાગે પહોંચ્યો. ત્યાં બેસીને તેણે વૉટર્સના યુદ્ધનો સરળ તેમજ પ્રામાણિક દેવાલ લખી કઢાડ્યો. પ્રગ્ન ઉપર આવી પડેલી અમાપ આકૃતનો આંક કઢાડતાં તેણે લેશમાત્ર પણ હકીકત છુપાવી નહિ. તેણે એક સરદારને કહ્યું, “સાંભળો, હું વૉટર્સનો દેવાલ વાંચું છું. જરૂરી હકીકત રહી જતી હોય તો મને સંભારી આપજો, મારે કશું છુપાવવું નથી. જેમ મૉરકોવાળો દેવાલ તેના ખરા સ્વરૂપમાં પ્રગ્ન આગળ મૂક્યો હતો તેમ આ પણ મૂકવાનો છે. હું નેના માથા ઉપર આ આકૃતની કેટલીક જવાબદારી મૂકી શકત પણ તેની ખૂલ થઇ તે યઇજ મઇ. તે વિષે ચૂંચણ કરવા એ ઠીક નહિ.”

થોડા કલાક જેવો તેવો આરામ લઈ તે પારિસ જવા નીકળ્યો અને ૨૧ મી તારીખે એક વાગ્યાને સુમરે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. હવે દૂધલેરીસમાં મુકામ કરવાઈ તેને અંયોઅજ લાગ્યું તેથી તે ખીજા સામાન્ય મહેલમાં જઇ રહ્યો. થમ અને સંતાપથી તે છેડજ અશક્ત થઈ ગયો હતો. ચાલતી વખતે પગ લથડીમાં ખાતા હતા અને ડોકું ખમા ઉપર ટળી પડ્યું હતું. કૉલેનકૉર્ટ, તેનો સહનો વફાદાર મિત્ર,

આગેવાનો કાયદાકાનુનની તથા બધારણની અને બારીકીઓ કહાડીને તેમને આજી દેતા હતા. અત્યારની ગંડગંડ અને ઉચ્ચપાથલમાં હિમગયોની સજાને તો કાઈ પૂજુજ ન હતુ. બધી મત્તા પ્રતિનિધિઓ પોતાની કરી બેઠા હતા.

નેપોલિયને પોતાની વડી ધારાસભા બોલાવી તેને તો ખાતરી હતી કે આવી ભયકર સ્થિતિમાં ચર્ચાઓમાં વખત કહાડવાથી સર્વસ્વનો નાશ થવાનો છે. તેના પોતાના હાથમાં કુદ અને બિનજવાબદાર સત્તા આપવામાં આવે તોજ દેશનો બચાવ થઈ શકે એમ તે સારી પેઠે સમજતો હતો, પણ બેઠે મજાના સભાસંગે એ સત્તા આપે તોજ તે લેવા ચાહતો હતો. તેણે વૉટર્ડુનો હેવાન રજૂ કરતા કહ્યું, “ કાષ્ટક અશે હશે, કાષ્ટક અશે જીવચૂક અને કિસ્મતના વિપરીત સંજોગોને લીધે લશ્કરે ગૌરવીની કમાન દરી તોપણ તેવું કશું ફળ નથી મળ્યું; પરંતુ જો મારા પ્રયત્નને દેશનો ટેકો મળે તો હજીએ બગડેલી બાજી સુધરે એમ છે હું તમારી ઉદાર વૃત્તિ-એને જગાડવાને પારિસ આવ્યો છું. નાહકની ચર્ચા અને વિચારમાં વખત બરમાલ ન કરો. દુશ્મનો આપણા દેશમાં વૂર્યા છે. આફળ દિવસમાં તે રાજધાનીના દગવાળ આગળ આવીને ઉભા રહેશે દેશને ઉગારવો હોય તો મને કુલ સત્તા—અદમત યોદ્ધા વખતનેજ માટે બનજવાબદાર કુલ સત્તા આપો. ”

ઉદાર કાર્તો બોની ઉઠ્યો, “ હું જણાવું છું કે આ વખતે શહેનશાહના હાથમાં કુલ મત્તા આપવાની અનિવાર્ય અમત્ય છે, માટે તે મળવી જોઈએ. ”

ધણાએ આ દરખાસ્ત ઉત્સાહભરે વધાવી લીધી, તેથી ફ્રાંસ અને તેની ટોળાથી ઉધાડો વિરોધ ન બતાવ્યો પણ એક જણે બીતા બીતા કહ્યું કે “ મને માનવાનું કારણ છે કે જો આપ નામદાર સ્વેચ્છાથી રાજ્યાસનનો ત્યાગ નહિ કરો તો પ્રતિનિધિઓની સજા આપને તેમ કરવાની ફરજ પાડશે ”

આનો રદીઓ તરતજ મળી ગયો કે “ ફ્રાન્સને બચાવવા માટે પ્રતિનિધિઓ શહેનશાહ સાથે એકમત નહિ થાય તો તે એકલા દેશનો બચાવ કરી લેશે તે પોતાને હાથે બધી સત્તા વધ લેશે આખા ફ્રાન્સને દુશ્મનોથી ઘેરાયેલા બહાર કરીને દરેક ફ્રાન્સવાસીઓને શત્રુ ધારણ કરવાનો હુકમ કરશે. ”

નેપોલિયને કહ્યું, “ પ્રજાએ તેમને ચુટ્યા છે ને મને મદદ કરવા ચુટ્યા છે, નહિ કે મને પદમ્પટ કરવા દુશ્મનો દેશમાં છે તોપણ હજી તેમની દેશભક્તિ ભગતી નથી ? હું જરા ધમકાત કરું તો એ સભા અને સભાસદો પ્રજાના કોપાગ્રિમાં ભસ્મ થઈ જાય, પણ મારે તેમ કરવું નથી ” પછી તેણે વૉટર્ડુની વિપત્તિને ધોઈ નાખવા પોતે ધડેલી યોજના ધણીજ સુદર દનીલથી સમજાવી આખી યોજના તેના મનમાં એવી રમી રહી હતી કે ઝીણી ઝીણી બામતો પણ રહી ન ગઈ. ઉત્સાહથી તેની કાંતિ ઝગઝગી ઉઠી હતી. નવીન પ્રકટેલી આશાથી તેના અવાજ બળવાન

પ્રકરણ ૬૭ મું-વીજી વારનો રાજ્યત્યાગ

રિસની પ્રજા હવે ખરેખરી ઉત્કેરાઈ ગઈ હતી. દશ લાખ સૈનિકો ક્રાન્સની ભૂમિ છુંદતા રાજધાની તરફ આક્રમણ આપતા હતા. આઠજ દિવસમાં બ્લુચર અને વેલિંગ્ટન પારિસમાં દાખલ થઈ જવાનાં એ નક્કીજ હતું. નેપોલિયનના રાજકીય પ્રતિરુપ્તિઓએ આ ભયનો પૂરેપૂરો લાભ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. “મિત્રરાજાઓ એકલા નેપોલિયન સાથે લડે છે. ક્રાન્સને આવા બળવાન શત્રુને મારી ફેલાડો હોય તો તેને લોહીના સમુદ્ર ઓળંગવા પડે, પણ એમ કરવુંજ શામાટે જોઈએ ? આપણે નેપોલિયનને તણ દબાવે એટલે દુરમનો રાજ રાજ થઈ જશે, અને પછી આપણી મરજી પ્રમાણે કાં તો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપીશું અથવા એકાદ રાજા પસંદ કરી લઈશું.” નેપોલિયનના પ્રતિરુપ્તિઓ આવા વિચાર લોકોમાં ફેલાવવા લાગ્યા હતા.

વળી આ ગરબડમાં ક્રાન્સની દરેક રાજકીય, રોળી પોતાની મનકામના સફળ કરવાની આશા રાખતી હતી. જુર્બેન પક્ષવાળા લૂઈને ગાદીએ બેસાડવાની, લા ફાયેટ જેવા ફરેલ અને પ્રમાણિક માણસો પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવાની અને જોકેબિન પક્ષવાળાઓ ઉકે નીચલા વર્ગના લોકોને રાજકીય સત્તા અપાવવાની આશા રાખી બેઠા હતા. ધારાસભાઓમાં આ ત્રણે રોળીઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ ટોવા છતાં નેપોલિયનને ઉથલાવી નાખવાની યાત્રાતરમાં એક થઈ ગઈ. ક્રાન્સને માટે આ ભયાનક અવસર હતો. કોઈની જીવિ રિયર ન હતી. દેશદોહી ફેંચ, લૂઈને ફરીથી રાજ્યાસન અપાવવાની પેચી કરી રહ્યો હતો અને પુષ્કળ લાંચ રૂથવત આપીને પ્રતિનિધિઓની સભામાં તેણે પોતાની વગ વધારી મૂકી હતી. ક્રાન્સના પ્રતિનિધિઓની સભા અને ઉમરાવોની સભા એ બંને ઈશ્વંડતી આમની અને ઉમરાવોની સભાના જેવી સંસ્થાઓ હતી. પ્રતિનિધિઓની સભામાં પાંચસો સભાસદો હતા. તેઓમાંના ઘણા ખરા કાચા, ઉત્સાહી, હલપારના પ્રજાસત્તાક રાજ્યના વિચારવાળા અને નવાસવાજ ચૂટાપટ્ટા હતા. તેથી કરીને થોડાક લુચ્ચા અને અનુભવી

આગેવાનો કાયદાકાનુનની તથા અધારણી અને ખારીકીઓ કહાડીને તેમને આજ્ઞા દેતા હતા. અત્યારની મઝબૂ અને હિયલપાયલમાં ઉમરાવોની સલાને તો કાઈ પૂઝ-ગુંજ ન હતું. બધી સત્તા પ્રતિનિધિઓ પોતાની કરી બેઠા હતા.

નેપોલિયને પોતાની વડી ધારાસભા બોલાવી. તેને તો ખાતરી હતી કે આવી ભયંકર સ્થિતિમાં ચર્ચાઓમાં વખત કહાડવાથી સર્વસ્વનો નાશ થવાનો છે. તેના પોતાના હાથમાં કુલ અને બિનજવાબદાર સત્તા આપવામાં આવે તોજ દેશનો બચાવ થઈ શકે એમ તે સારી પેઠે સમજતો હતો; પણ બેકે સભાના સભાસદો એ સત્તા આપે તોજ તે લેવા ચાહતો હતો. તેણે વૉટર્સની હેવાલ રજૂ કરતાં કહ્યું, “ કાંઈક અંશે હજો, કાંઈક અંશે બૂલચૂક અને કિસ્મતના વિપરીત સંજોગોને લીધે લશ્કરે શૌર્યની કમાલ કરી તોપણ તેવું કશું ફળ નથી મળ્યું; પરંતુ જો મારા પ્રયત્નને દેશનો ટેકો મળે તો હજીએ બગડેલી બાજી સુધરે એમ છે. હું તમારી ઉદાર વૃત્તિ-ઓને જગાડવાને પારિસ આવ્યો છું. નાહકની ચર્ચા અને વિચારમાં વખત ખરવાઈ ન કરે. દુશ્મનો આપણા દેશમાં ઘૂસ્યા છે. આડળ દિવસમાં તે રાજધાનીના દરવાજા આગળ આવીને ઉભા રહેશે. દેશને ઉમારવો હોય તો મને કુલ સત્તા—અલમત થોડા વખતનેજ માટે બનજવાબદાર કુલ સત્તા આપો. ”

ઉદાર કાર્તો બોલી ઉઠ્યો, “ હું જણાવું છું કે આ વખતે શહેનશાહના હાથમાં કુલ સત્તા આપવાની અનિવાર્ય અમત છે, માટે તે મળવી જોઈએ. ”

ધણીએ આ દરખાસ્ત ઉત્સાહભરે વધાવી લીધી, તેથી ફોરા અને તેની ટોળાથી ઉઘાડો વિરોધ ન બતાવાયો પણ એક જણે ખીર્તા ખીર્તા કશું કે “ મને માનવાનું કારણ છે કે જો આપ નામદાર સ્વેચ્છાથી રાજ્યાસનનો ત્યાગ નહિ કરો તો પ્રતિનિધિઓની સલા આપને તેમ કરવાની ફરજ પાડશે. ”

આનો રદીઓ તરતજ મળી ગયો કે “ ફ્રાન્સને બચાવવા માટે પ્રતિનિધિઓ શહેનશાહ સાથે એકમત નહિ થાય તો તે એકલા દેશનો બચાવ કરી લેશે. તે પોતાને હાથે બધી સત્તા લઈ લેશે. આખા ફ્રાન્સને દુશ્મનોથી ઘેરાયેલો બહાર કરીને ફરેક ફ્રાન્સવાસીઓને સજા ધારણ કરવાનો હુકમ કરશે. ”

નેપોલિયને કહ્યું, “ પ્રજાએ તેમને ચુંટ્યા છે ને મને મદદ કરવા ચુંટ્યા છે, નહિ કે મને પદભ્રષ્ટ કરવા. દુશ્મનો દેશમાં છે તોપણ હજી તેમની દેશભક્તિ બગતી નથી ? હું જરા ધસારત કંઈ તો એ સલા અને સલાસદો પ્રજાના કોપાગ્રિમાં ભરમ થઈ જાય, પણ મારે તેમ કરવું નથી. ” પછી તેણે વૉટર્સની વિપત્તિને ઘોષ નાખવા પોતે ધડેલી યોજના ધણીજ સુંદર દલીલથી સમજાવી. આખી યોજના તેના મનમાં એવી રમી રહી હતી કે ઝીણી ઝીણી બાબતો પણ રહી ન ગઈ. ઉત્સાહથી તેની કાંતિ ઝડપી ઊડી હતી. નવીન પ્રયત્નો આચારી તેનો અવાજ બળવાન

બન્યો હતો. આફત અને પરાજયના ભયકર વાવાઝોડના આઘાતથી શિથિલ થએલી તેની મહામળવાન મગજશક્તિ જે પાછી મતેજ યષ્ટ હતી તેની અદ્ભુતતાના વિચારમાં સૌ તદ્દલીન મની ગયા, અને તેની યોજનાને સંપૂર્ણ ટેકા આપવાને કસાવ પણ થઈ ગયો.

એજ વખતે પ્રતિનિધિઓની સભામાં લા ફાયેટે નેપોલિયનની વિરુદ્ધ કેટલાક કસાવ પસાર કરાવ્યા હતા તેની દાનત સાફ હતી, તેના હેતુ ઉદાર હતા. મિતરાળ-ઓ ક્રાન્સને પ્રજાસત્તાક રાજ્ય સ્થાપવા દેશે એવી ખોટી આશાથી તે કામો હતા. પોતાની ધારણા ઠેઘી ખોટી હતી તે જોવા અને સૌને જાહેર કરવા જેટલું તે જાણી હતો. નેપોલિયને તરતજ પ્રતિનિધિઓની સભાને કહેવડાવ્યું કે “ હું મારા સેનાપ-તિઓ સાથે મસખત કરવા આવ્યો છું. મારે લશ્કર પાછું એકઠું થઈ ગયું છે, અને જાહેર સલામતીને લગતી જરૂરી વ્યવસ્થા કરવા પૂરતાજ અહિં ચોલાવાનો છું. ” પણ સભામાં એટલી બધી ગરબડ મચી રહી હતી કે આ સદેશો કાંઈથીજ સ-લજાયાજ નહિ અને આખો દિવસ એની એજ ધમ્માચક્રીમાં પસાર થઈ ગયો.

નેપોલિયન પાછો આવ્યો છે એ વાત જાણી, પારિસ તથા આમસાસના ગામ-ડાંની વસ્તી તેના મહેલની આસપાસના યોગાનમાં એકઠી થઈ હતી અને “ શહેન-શાહ ધાડુ જીવે ! ” ના પોકાર સિવાય કાન પડ્યું સલજાવુંજ નહિ. તેના દર્શન કરવાને અધીરા થએલા લોકો નજીકનાં ઘરના છપરા, ઝાડ અને મહેલના આંગ-ણાના કંઠરાપર ચડી ચડીને ડાકીઆ કરતા હતા. સાંજને પહેાર નેપોલિયન તેમ જ બાઈ લુશીયન સાથે બગીચામાં ફરવા નીકળ્યો એ લુશીયન આકરા પ્રજાસત્તાક વિચારવાળો હતો અને એ વિચારને વળગી રહી કેટલીએ રાજગાદીઓને તેણે વાત મારી હતી એ લુશીયન તેને સમજાવતો હતો કે પ્રતિનિધિઓની સામે થાઓ અને કુલ સત્તા તમારા હાથમાં લઈ દેશને ઉગારી લો તેણે કયું, “ આ લોક તરફ નજર કરો. તેઓ નિસ્વાર્થ પ્રેમલાવનાથી અહિં દોડ્યા આવ્યા છે તેઓ આ વખતે તમારું એકલામાંજ તેમના દેશને અને દેશની સ્વતંત્રતાને જુએ છે તેમની ખૂંચો સાંભળો. તેઓ હયાંઆર આગી રહ્યા છે. આખા દેશમાં બધે એજ સ્થિતિ છે થું તમારે ક્રાન્સને પરદેશીઓની દયાપર તજ દેવું છે ? ”

તોપણ આજ્યતરિક કલહ નહિ જગાડવાનો તેનો નિર્ણય નહિજ ડગ્યો. તેને લોભાવનારી લાલચ ધણી પ્રમળ હતી તે ધારત તો એક ધતારતથી બધા દેશગોલી-ઓના માર્યા એક પળવારમાં ઉડાવી દેત, પણ તે માનતો હતો કે હું દેશ્ય પ્રજાને રાહેનદાહ તે વળી એક ટોળાનો નાયક સાઉં ? વળી તેની બધિબ્યવેધી નજર જોઈ શકતી હતી કે આખા દેશના પરસ્પર સહકારથીજ તે ઉગરી ચકે જ્યાં ચાર ચાર રાજકીય પક્ષ હોય અને યત્ન પક્ષને લાલચ આપે કે તમે નેપોલિયનને છોડી દો

તો અમે સલાહ કરીએ, ત્યાં પછી જીતવાની આશાજ શી ?

એવામાં એક સભાસદ ખપ્પર લાવ્યો કે પ્રતિનિધિઓ આપનું રાજનામું માગવાનો ઠરાવ પસાર કરવાની તૈયારીમાં છે. નેપોલિયને નરમાશથી કહ્યું, “ પશુ તેમને તેમ કરવાનો હક્કજ શો છે ? તેમને શી સત્તા છે ? ” તેને પ્રતિનિધિઓએ નહિ પશુ પ્રબળ રાજ્યાસને બેસાડ્યો હતો. પછી જયધોષની ગર્જનાઓ કરતા લોકોના ટોળા તરફ આંગળી કરી તે બોલ્યો:—

“ આ ગરીબ લોકો આજે મને દિવાસો આપવા આવ્યા છે. મેં તેમને ખિતાબો નથી આપ્યા તેમ ધન પણ નથી આપ્યું. જેવા હતા તેવા ને તેવા તેમને ગરીબીમાં મૂકીને હું જઈશ; પશુ તેમનો અવાજ એ પ્રબળો અવાજ છે. હું હમણાં એક શબ્દ બોલું તો પ્રતિનિધિઓ આ દુનિયાપર જીવતા પંથુ રહેવા ન પામે; પશુ નહિ, મારે માટે કાષ્ઠનો પશુ જાન નહિ જવા દઉં. હું એભ્યાથી આવ્યો છું તે પારિસમાં લોહી વહેવડાવવા નથી આવ્યો. ”

તેની આ પ્રસંગની ઉદારતાની તો તેના દુશ્મનોને પણ તારીફ કરવી પડે છે. તેના જેટલો અહંભાવત્યાગ, શુદ્ધ નિઃસ્વાર્થતા અને દેશના હિતમાંજ સંપૂર્ણ તનમયતા ખીજે શોધ્યાં જડે એમ નથી.

આ પ્રમાણે ૨૧ મી જૂનનો દિવસ પૂરો થયો. પ્રતિનિધિઓની સભામાં આખી રાત ધમ્માચક્રી મચી રહી. જો સભામાં અતલિનિતતા ન હોત, દેશદોષીઓએ તેના માર્ગમાં વિઘ્નો ઉભા ન કર્યા હોત અને તેની યોજનાને બહાલી આપી હોત તો તેની મદદ બળવાન શુદ્ધિના પ્રભાવથી ગડબડ ગોટાળાની જગ્યાએ વ્યવસ્થા આવી જત, આખું ફ્રાન્સ સચેત બનીને ખડું થઈ જત અને કદાચ તે ઉગરી જત; પણ તેમણે જગતના સર્વત્રિષ્ટ શુદ્ધિમાન પુરુષની શક્તિને ઠોકર મારી અને તેની પાસે રાજનામું લખાવી લેવાનાજ ઠરાવપર તેઓ આવ્યા. ખીજે દિવસે તેણે ફરીથી કહેવડાવ્યું કે તમે મારી સાથે એકમત થાઓ તો હજી પણ ફ્રાન્સ બચે એમ છે. પોતાની પાસે હજી કેટલું સૈન્ય છે, કેટલા સાધન છે તે બધું તેણે કહેવડાવ્યું, પણ સલાસદોની મતિ બ્રમિત થઈ ગઈ હતી; તેઓ ઉરકેરાઈ ગયા હતા; બહાવરા બની ગયા હતા. સખત ગરમાગરમ ચર્ચા પછી તેમણે ચહેનચાહને નીચેનો જવાબ મોકલ્યાવ્યો કે જે તેમના સમજવા પ્રમાણે ઘણી નમ્ર ભાષામાં લખાયો હતો:—“ જે લડાઈમાં ફ્રાન્સ ખીજવારનું સંડોવાયુ છે તેની સાથે ચહેનચાહ કરતાં પ્રબળે ઘણી થોડી લેવાદેવા છે. મિત્રરાજ્યોએ ફ્રાન્સની સાથે સુલેહ રાખીને એકલા નેપોલિયન સાથે લડાઈ માંડી છે. જો ચહેનચાહ દેશને બચાવી લેવા માટે ખીજવાર આત્મલિદાન આપે તો તરતજ સુલેહ થાય એમ છે. ”

બસ, હવે તેને કાંઈ કરવાનું હતુંજ નહિ. તેણે તરતજ લુશીયનને કહ્યું કે લખવા

માંડ, પછી તે આંટા મારતો ગયો અને વિચારપૂર્વક નીચેનો ખરડો લખાવતો ગયો.—

“ફ્રાન્સવાસીઓ ! પ્રજાકીય સ્વતંત્રતાના રક્ષણમાટે યુદ્ધની શરૂઆત કરતી વખતે મને એવો વિશ્વાસ હતો કે સર્વની ઇચ્છા, અને મહેનત એકજ દિશાએ વળશે અને પ્રજાનાં સંઘર્ષો મંડળો તેને ટેકા આપશે. ફતેહની આશા રાખવાનાં પૂરતાં કારણ હોવાથી મિત્રરાજ્યોએ મારી વિરુદ્ધ પ્રકટ કરેલા જાહેરનામાની મેં પરવા પણ ન કરી; પરંતુ આજે સંજોગો બદલાઈ ગયા છે. ફ્રાન્સના શત્રુઓના વેરની વેદીમાં હું મારી જાતને દોમું છું. હું ઇચ્છું છું કે તેઓ જોને છે તે પ્રમાણેજ વર્તે અને મને એકલાનેજ પોતાનો દુરમન ગણે !”

“મારું રાજનૈતિક જીવન આજે પૂરું થાય છે અને હું મારા પુત્રને ફ્રાન્સનો શહેનશાહ જાહેર કરું છું. હાલ પ્રધાનો છે તેઓનું જ કામચલાઉ કારોબારી મંડળ બની જાય. મારા પુત્રમાં મને સ્વાર્થ રહેલો છે તેથી પ્રતિનિધિઓની સભાને વિનવું છું કે તેઓ રાજપ્રતિનિધિ મંડળ નીમવાનો કાયદો પસાર કરે. દેશની સહાયતાને ખાતર પરસ્પર સંપ રાખજો અને સ્વતંત્રજ રહેજો. તા. ૨૨-૧-૧૮૧૫—નેપોલિયન.”

વયોદૃઢ, સ્વદેશવત્સલ કોનો આ રાજનામું સાંભળીને પોક મૂકીને રડી પડ્યો. ત્યારે તે પ્રતિનિધિઓની સભામાં વચ્ચાડ ત્યારે સૌના મન ઉપર ઉંડી અસર થઈ. આ પ્રસંગની અને વિષયની ગંભીરતાથી એક સભાસદનું દિલ એવું તો ઉકળી આવ્યું કે તેણે ઉઠા થઈને ભાષણ કર્યું અને ઘણીજ અસરકારક અને લાગણીથી ઇશકાતી ભાષામાં નેપોલિયને ફ્રાન્સ ઉપર કરેલા ઉપકાર, તેના ઉદ્ધા કાર્યમાં રહેલું અતિ બળ્ય નીતિબળ, તેણે બિનસરતે પ્રજાના સુખને ખાતર પોતાના સર્વસ્વની કેવી આહુતિ આપી અને હવે તે દેશનિકાલ થઇને કોણ જાણે ક્યાં ભટકશે, કેવા કેવા સિતમ તેના માથા ઉપર ગુજરશે તેનું એવું આખા દ મિત્ર ખડું કર્યું કે આખી સભાની આંખમાં આંસુ આપ્યાં અને નેપોલિયનના કદામાં કદા શત્રુઓનાં દિલ પણ નરમ થઈ ગયાં. તેમણે સર્વાનુમતે ઠરાવ કર્યો કે પ્રજાનાં સુખ અને સ્વતંત્રતાને ખાતર તેનો આભાર માનવો.

આ ઠરાવની રૂપે તેનો આભાર માનવા જે ગૃહસ્થો ગયા હતા તેમનું કહેવું સાંભળી લીધા પછી તેણે ધીમા અને ગંભીર અવાજે જવાબ આપ્યો:—

“મારે માટે તમોએ જે લાગણી ખતાવી છે તે બદલ હું તમારો આભાર માનું છું. હું આશા રાખું છું કે મેં રાજનામું લખ્યું ત્યારે કોઈ તેથી ફ્રાન્સ સુખી થાય પણ એ આશા ફળીયૂત થાય એમ મને લાગતું નથી. એથી રાજ્ય નેતા વગરનું, અને રાજનૈતિક જીવન વગરનું થઈ ગયું છે. રાજસત્તાને નિર્મૂળ કરવામાં હાલ જે વંચત ખરબાદ કરવામાં આવ્યો તેનો ઉપયોગ શત્રુને મારી હાથે એવી સ્થિતિમાં પ્રજાને મૂકવા પાછળ જો થયો હોત તો સાફ થાત. હું પ્રતિનિધિઓની સભાને

બહામણે કંઈ છું કે હમણાં હમણાં નવું લક્ષ્મી કરે. જેને સુતેલ જોઈતી હોય તેણે લગાડને માટે પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. પરદેશીઓની દયાપર દેશને છોડી દેતા નહિ. તમારી આશા તમને હોય નહિ તેની સંભાળ 'રાખજો. ખરેખરી ધાસ્તી તો ત્યાં છે. માફે ગમે તે થાઓ પણ ફ્રાન્સ સુધી હશે તો મને સંતોષજ છે.”

૨૩ જુનની સવાર થઈ. મિત્રરાજ્યોનાં સૈન્યે કુચ ચડે કરી હતી, પણ પ્રતિનિધિઓની સલાની મોહનિકા હજી ઉડી ન હતી. જાત જાતની દરખાસ્તો આવતી પણ એકનો અમલ થતો નહિ. જૂદી જૂદી ટાળાઓ પોતાની ધારણા પાર પાડવા ખેંચતાણ કરતી હતી. ચતુસૈન્ય આવી પહોંચે ત્યાંસુધી આવું અધેર રહે એવું ફ્રાંસ અને તેની ટાળા ઇચ્છતી હતી. કામચલાઉ રાજ્યતંત્ર રચાયું અને ફ્રાંસ તેના પ્રમુખ ચૂંટાયો. એ હુઆઓ અને દેશદોષી માણસ જુર્મેન રાજાને ફરીથી રાજ્યાસને ખેસાડવાની મતલબથી વેલિંગ્ટન સાથે ધણીજ ચતુરાઈબરેલા કાવાદાવા કરી રહ્યો હતો. નેપોલિયનપ્રત્યે લોકો બેહદ પ્રેમ રાખતા હતા એજ તેના માર્ગમાં મોટી મુશ્કેલી હતી. લોકોનાં ટાળેટાળાં મહેલ પાસે બેગાં ચલાવ કરતાં અને રાજનામું પાછું ખેંચી લખતે; પ્રજાની મદદથી ચતુરને મારી કહાડો એવું નેપોલિયનને કહાજ કરતા. સ્વયંસેવકોની બે પલટણો તેની પાસે આવી ગઈ. તેમણે કહ્યું કે પ્રતિનિધિઓ તો લાંચ લખતે ફ્રાન્સને જુર્મેન રાજાના હાથમાં સોંપવાના છે. માટે આપ કુલ સત્તા આપના હાથમાં લઈ લો અને દેશને બચાવો. નેપોલિયન પાસે એકજ ઉત્તર આપવાનો હતો કે અંગત લગાડને માટે હું એક પણ લોહીનું ટીપું નહિ પડવા દઉં.

તોપણ હજી ફ્રાંસની ટાળા નિશ્ચિંત રહી શકતી નહિ. તેમને ધાસ્તી હતી કે હજી પણ જો નેપોલિયન લોકોની ઇચ્છાને અનુકૂળ થઈ જાય તો તેમની બધી આશાઓ ધૂળધાણી થઈ જાય. તેના મિત્રોને એવી પણ દહેશત રહેતી હતી કે વખતે એ હુઆઓ એવું ખૂન પણ કરાવે. લોકોનાં ટાળાનો જમાવ અને તેમનો પોકાર પણ તેના મહેલની આસપાસ દહાડે દહાડે વધતો જવાથી ચતુરોની કુશ્મનાવટથી નહિ પણ લોકોના પ્રેમમાંથી બચી જવા તે છુપે વેશે મહેલની બહારનીકળી ગયો અને માદમોઈઝનમાં રહેવા ગયો.

તેની સાવકા પુત્રી દૌર્લેન્સ ત્યાં અમાઉથી ગઈ હતી તેણે પોતાની આંખમાંનાં આંસુ મનોનિયંત્રક વડે ખાબાઈ હત્યા-ગણે ફિસ્સુકવું યાન અને ફિરરતાની મધુરતાવડે તે સર્તને પંખરની ઇચ્છાને રાજી પુછીથી તાણે ધવાળે ઉપદેશ આપતી હોય એવું તેનું વર્તન હતું.

જેસેફાઈઝનના સ્નેહના સ્મરણવડે પ્રિય થઈ પડેલા ઓરડા અને વાડીમાં ઉદાસીન પગલે ચહેનચાહ ફર્યો. તેણે કહ્યું, “ અહિંની એકએક ચીજ કાંઈ કાંઈ સંસ્મરણ તાળાં કરી આપે છે. આ જગ્યા મેં મારી પહેલી કમાણીમાંથી ખરીદી

હતી. અહિં મેં ઘણાંએ સુખના વર્ષ પસાર કર્યાં છે, પણ જેના વડે આ સ્થાન શોભી રહેતું હતું તે આજે અહિં નથી. મારા ઉપર પડેલી આફતના સંતાપથી એનો જીવ ગયો.”

તે હવે ફ્રાન્સને છેલ્લી સલામ કરીને અમેરિકા જવાની તૈયારી કરતો હતો. પારિસના કામચલાઉ રાજકારણવારી મંડળે આશરે એસી હજાર સિપાઈઓ ઉભા કરી રાખ્યા હતા. નેપોલિયનને હૈયે સ્વદેશનું હિત એવું ઊંડું વસી ગયું હતું અને સ્વાર્થવૃત્તિ એવી નિર્ભૂળ થઈ ગઈ હતી કે તેણે પોતાના સૈન્યની વિદાય લેતી વખતે નવા રાજ્યતંત્રને વફાદાર રહેવાનો અને સ્વદેશની ઇનજ્જત ગમે તે ભોગે જળવવાનો આગ્રહપૂર્વક ઉપદેશ કર્યો.

પારિસના કામચલાઉ રાજકારણવારી મંડળે મિત્રરાજ્યોની જાવણીમાં સુલેહની પ્રાર્થના કરવા પોતાના એલચીઓ મોકલ્યા. યત્નઓનું વૈર નરમ કરવા માટે નેપોલિયનના રાજ્યાસન લાગની ખપર તો તેમને તરતજ અપાઈ ચૂકી હતી. સુલેહની મુખ્ય સરતોમાં ફ્રાન્સની હાલની અર્થાદ કાયમ રહેવા દેવી, નેપોલિયનના પુત્રને બિવિધના રાજ્ય તરીકે કબૂલ કરવો અને જુર્જોન રાજ્યઓનો સહાને માટે બદિખાર કરવો એ ત્રણ સરતો હતી; પણ એ તો પ્રગ્લને કવવા માટે બનાવી કઢાડેલું જાણ્યું હતું; કારણ કે ફોર્સી તેજ દિવસે લૂધને પારિસમાં તેડી લાવવા દૂત મોકલ્યો હતો; અને તેની સાથે, કહેવડાવ્યું હતું કે “ત્રણ મહિના થયાં મેં તમારે માટે માફ માગ્યું જોખમમાં મૂકીને કામ કર્યું છે. પ્રતિનિધિઓની સલામને નેપોલિયનના પુત્રને રાજ્ય તરીકે જાહેર કર્યો છે; પણ એ તો માત્ર તમારે માટે રસ્તો કરવાની યુક્તિજ છે. પ્રગ્લસત્તાક રાજ્યતંત્ર અને યુરોપના રાજ્યઓનો કેદી બનેલો એક બાળક તેનો નિયામક, એવી આશા આપાવી પ્રગ્લ ચાંત રહી છે. બલે તેઓ થોડા દિવસ એવી આશામાને આશામાં રમ્યા કરે. નેપોલિયનને પૂરેપૂરો ખસેડી નાખતાં સુધી પ્રગ્લને આવી જોડી આશા આપવાની જરૂર છે.”

લૂધને ફોર્સી ઉપરનો સંદેશ કહેવડાવ્યો અને નેપોલિયનને કહેવડાવ્યું કે એક ઓછો સુલેહ માગવા ગયા છે અને આપના પુત્રને રાજ્યાસન આપવાની સરતે સુલેહ કરવાની છે. નેપોલિયને કહ્યું, “જુર્જોન રાજ્યઓને ફ્રાન્સનું રાજ્ય અપાવવામાં મિત્ર રાજ્યઓનો એટલો બધો સ્વાર્થ સમાવલો છે કે તેઓ મારા પુત્રનો વિચાર પણ નહિ કરે. ફ્રાન્સનો રાજ્ય તો આખરે તેજ થવાનો છે પણ દજ તે વખત નથી આવ્યો.” તેના ચબ્દો જરાખર સાચા પડ્યા. તેનો પુત્ર નહિ તેપણ તેનો જાનીને તો * અત્યારે ફ્રાન્સની ગાદીએ બેઠો છે.

* મૂળ પુસ્તક લખાયું ત્યારે એટલે કે ફ્રાન્સ પ્રગ્લસત્તાક બન્યું તે પહેલાં ઉપલા ચબ્દો લખાયા હતા.

મિત્રરાજ્યો પાસે સુલેહના કાલકરાર કરાવવા માટે જવા પહેલાં બેન્ગલમિન કોન્સ્ટન્ટ નામનો એક એલચી ચહેનશાહને મળવા આવ્યો હતો. તેણે પૂછ્યું “આપ હવે ક્યાં નિવાસ કરવાં ઇચ્છો છો?”

તેણે આ બાબત જરા પણ મદત્વની ન હોય તેમ તેણે બેપરવાઈથી જવાબ આપ્યો, “હજી મેં નક્કી નથી કર્યું. નાસી જવાનો મને તિરસ્કાર છે. અહિં રહું તોપણ શું? મારા જેવા નિઃશસ્ત્ર માણસને મિત્રરાજ્યો શામાટે હેરાન કરે? અહિં હું એકાંતમાં મારું જીવન પસાર કરું. ઈંગ્લંડ મહિં છું તો હું મારા મિત્રોની સ્થિતિ કંદોડી કરી મૂકું છું. મને ફ્રાન્સ તેડી જવાની પેરવી કરવાનો તેમના ઉપર વારંવાર શક આવ્યાજ કરે. વળી લોકો વારંવાર એવી વાતો ઉડાવે તો વખતે મને પણ મન થઈ જાય. અમેરિકાજ મારે માટે બહુ યોગ્ય સ્થાન છે. ત્યાં હું માનપૂર્વક નહીં શકીશ.”

“પણ તેમ છતાં હું અહિં રહું તો તેમાં પણ મારે ડરવા જેવું શું છે? કાષ્ટ રાજ્ય મને સતાવે તો તેની ગેરઆબરૂ થયા વિના રહેજ નહિ. એકને મેં તેવું અડધું રાજ્ય પાછું આપ્યું છે. બીજાએ કેટલીએવાર મારા જેવાની મૈત્રીના પ્રસંગને અહોભાગ્ય માન્યું છે! લોકોએ મને જેટલી ત્વરાથી આવકાર આપ્યો તેટલીજ ત્વરાથી તેમણે પાછો મને છોડી પણ દીધો. હવે આ અસ્થિરતાનું બમણું કલંક તેઓ કીર્તિવંશે ઘોષ નાખે એવું હું ઇચ્છું છું; પણ મને આશા નથી. આજે ફ્રાન્સને બચાવવા તેમણે મને છોડી દીધો તો કાલે તેમની જીતને બચાવવા ફ્રાન્સને પણ તેઓ છોડી દેશે.”

મિત્રોની સાથે ખાનગી વાતચીતમાં કયા દેશમાં રહેવા જેવું તેની ચર્ચા તે કરતો હતો. ઈંગ્લંડની પ્રજા તેને માનભર્યો આવકાર આપશે એવું તે શ્રદ્ધાપૂર્વક બોલતો હતો. તેના મિત્રો કહેતા કે ઈંગ્લંડની સરકારનો કદી વિશ્વાસ ન રાખશો. કેટલાક અમેરિકન ગૃહસ્થોએ તેને ખાત્રી આપી કે સુચકત રાજ્યની સરકાર અને પ્રજા બેઉ તેને સારો આવકાર આપશે. એજ વખતે પ્રતિનિધિઓની સભાએ જણાવી દીધું કે મિત્રરાજ્યો સાથે સુલેહ થાય તે માટે તમારે ફ્રાન્સ છોડવાની આવશ્યકતા છે. તેણે જવાબ આપ્યો કે મને જે વહાણ અપાવે એટલે હું અમેરિકા ચાલ્યો જઈશ. પરરાજ્ય ખાતાના પ્રધાને કહેવડાવ્યું કે વહાણ તૈયાર છે પણ ફ્રાન્સનો કિનારો ઈંગ્લંડના કાફલાએ ઘેરી લીધો છે તેથી વેલિંગ્ટનની સહીતો પાસપોર્ટ મેળવવા પત્ર લખ્યો છે. દરમ્યાન રજેને લોકો નેપોલિયનને પાછો રાજ્ય બનાવવા હુકમ ન મળ્યાવે તેથી પ્રધાનમંડળે મજબૂત લશ્કરની ટુકડી સાથે જનરલ બેકરને માલ્મોઇઝન મોકલ્યો. નેપોલિયનના માનને ખાતર આ લશ્કર મોકલ્યું છે એ બહાનું હતું, પણ ખરું કારણ તો તેને ઉપર સખત બપોરો સખવાનું હતું.

પાસપોર્ટ આપવાની વેલિંગ્ટને ધસીને ના પાડી, અને ઈંગ્લેન્ડની સરકારે ક્ષણમાં બમણા વધારા કર્યો. ફ્રાન્સને ૩૨ લાખો કે વખતે નેપોલિયન આખરે અકળાઇને વળી પાછો પ્રબળની સરદારી લે તો કિનારે આવેલું વહાણ ઈપ્સી'બમ; તેથી ફરીને તેણે ક્ષમ્યું કે વહાણ તૈયાર છે. વગર પાસપોર્ટ પછી તમે જઈ શકો છો. જનરલ બેકરને તેની સાથે રાયફાઈ બંદર સુધી જવાનો હુકમ કર્યો.

જે પ્રદેશમાં યદને તેમને જવાનું હતું, ત્યાંના વતનીઓના નેપોલિયન તરફ પ્રબળ પ્રેમ હતો, અને તેને જોઇને તેઓ ઉત્કેશાષ્ટ જાય એ વાત પણ બનવાજોગ હતી. તેથી નેપોલિયન અને પારિસનું કારોબારી મંડળ બેઠાએ સમજી જઇને એવો ઠરાવ કર્યો હતો કે નેપોલિયને જનરલ બેકરના ખાનગી સેક્રેટરી તરીકે મુસાફરી કરવી.

વૉટલુંથી પાછા હકતા લશ્કરના કેટલાએ સેનાપતિઓ તેની પાસે આવી ગયા અને બધાની એકજ પ્રાર્થના હતી કે હજી કશું બગડ્યું નથી. હજી પણ લશ્કરની સરદારી સ્વીકારે અને યત્નને મારી કહાડો; પરંતુ તેણે જવાબ આપ્યો, “તમારો આભાર માનું છું પણ હું તમારું કશું નથી કરી શકતો. મારે આખા ફ્રાન્સના ટેકાની જરૂર છે, પણ અત્યારે તો અધેર છે અને કાંઈને કશી પડી નથી. થોડાક સિપાઈઓ લઈને આખા યુરોપ સામે હું કેવી રીતે લડી શકું?”

મિત્રરાજ્યોનું લશ્કર હવે પારિસથી બે મજલને અંતરે આવી પહોંચ્યું હતું. તેમની તોચના ધડાકા નેપોલિયનને ધને પડતાં તેણે આત્મા સજગી ઉઠ્યો. તેની તમામ શક્તિઓ પ્રચલ સ્વરૂપમાં જાગૃત થઈ ગઈ. જનરલ બેકરને બોલાવીને તેણે કહ્યું:—

“યતુસૈન્ય કાલે સવારે પારિસના દરવાજા આગળ ઉભુ રહેશે. અત્યારના રાજ્યપત્રને ખરી વસ્તુરિધિત કેમ સૂઝતી નહિ હોય? મિત્રરાજ્યોના બેવચનીપણા વિષે જેને શક હોય તે કાં તો નામદ્ કે કાં તો દેશદોષી હોવો જોઈએ. ફ્રાન્સનો રાજ્યબાર પોતાને માથે તાણી લેનારાઓને પોતાના કામની કશી આવડત નથી મૂખાંઓ બધાએ શુભાવશે! કામચલાઉ કારોબારી મંડળને મારા વતી જઈને કહો કે મને લશ્કરનો સેનાપતિ નીમે તેમને સમજાવે કે મારે ફરીથી રાજસત્તા નથી લેવી, મારે તો યતુને હાર ખવડાવવી છે અને એકવાર તેનું બળ નરમ પાડીને તેની પાસે વધારે ઉદાર થરતો કરાવી લેવી છે. એટલું થયા પછી હું વચને બંધાઈ છું કે હું શાંતિથી ફ્રાન્સ બહાર ચાલ્યો જાઉં.”

જનરલ બેકરે જઈને આ વાત સમજાવી. ઉદાર ધારેને તે ગળે ઉતરી પડ્યો ફ્રાન્સ જેના કાવત્રાની પ્રજ્વળિત હવે થવા આવી હતી તેણે એવો વાધો ઉઠાવ્યો કે નેપોલિયનજી લગ્નનું કારણ છે. એને સેનાપતિની જગ્યાએ બેઠને યતુએ પાછા વધારે ખીજવાશે અને સુલેહને માટે વધારે આકરી ઘરતો બતાવશે; અને જો એ

જીતશે તો એની જીતવડેજ પાછો રાજ્ય મધ જવાનો.

નેપોલિયનની દબાઈ ગયેલી સંકીર્તિઓ પાછી પૂર ભલકામાં ઝળગી નીકળી. તેને આશા હતી કે કારોબારી મંડળને ગળે પાણી આવી ગયાં છે એટલે મારી સેવા સ્વીકારશે. બહુર અતે વેલિંગ્ટન, પોતાની સામે લડનાર કાર્પ નહિ હોવાથી બેપર-વાધથી ચાલ્યા આવે છે તેમના ઉપર એકએક વડોળીઆની માફક તૂટી પડીરા. અને વોલ્ટર્સનો અપકીર્તિ ધોધ નાખીરા. લડાઈનો પોશાક પહેરીને તે તૈયાર થઈ ગયો. પણ એટલામાં જ જનરલ બેકર જવાળા લાગ્યો કે તેમણે નેપોલિયનની સેવાનો વિવે-ક્યા પરંતુ દરતાથી અસ્વીકાર કર્યો છે. તેણે આ સમાચાર જરા પણ ક્ષોભ વગર સાંભળ્યા અને પછી શાંતિથી બોલ્યો:—

"બહુ સાફ. તેઓ. પરતાવાના છે. ચાલો, આપણે જવાની તૈયારી કરીએ." પછી એકાંતમાં તેણે એક મિત્રને કહ્યું:—

"એ લોકોને સત્તા મેળવવાની ઘેલછા લાગી છે. તેઓ જાણે છે કે જો હું મારી જગ્યા પાછી મેળવું તો એ બધાએ મારા પગલાં જોવા બની જાય. તેઓ પોતાના ખોટા મિથ્યાભિમાનને તૃપ્ત કરવા અને અને સ્વદેશને બેઠેને હોમી દે છે પણ ચાલ રાખજો, તેમને પાંધડી ઉતારીને લાકડે પાછો મારીએ બેસાડવો પડશે."

વળી પાછો મનમાં કાંઈક નિશ્ચય કરી દીધો હોય તેમ તે બોલ્યો:—

"જો તમારા પાંચ * હથેલિઓ મને દેશનું રક્ષણ નહિ કરવા દે તો હું તેમની રાજ વગર પણ ચલાવી લઉં. હું જઈને મારું મોં ખતાવું એટલીજ વાર. લડકડ અને પ્રભ મને બીજી વાર પોતાને પરાધીનતામાંથી હોડવનાર મણીને આવકાર દેશે."

પેલા મિત્રે કહ્યું, "મને તેમાં કાંઈ શક નથી; પણ બેઠે સલાઓ આપની વિરુદ્ધ દરાવ કરશે—કદાચ આપને કામદાના રક્ષણની બહાર પણ મુકી દે, અને એમ કરતાંએ આપને નસીબે ચારી ન આપી અને સૈન્ય બહાદુરીની કમાલ કરી ખતાવતાં છતાં શત્રુની મોટી સખ્યાને લીધે હારી મરું તો પછી આપનું અને ક્રાન્સનું શું થાય ? મહોન્મત શત્રુ કેર વતીવે અને આપના દેશના સલાતા વિનાશના આપ કારણુ થઈ પડવા માટે આપને કદાચ પરતાવું પડે."

ચોડીવાર સુધી કાંઈ પણ બોલ્યા વગર તે હંડા વિચારમાં પડી ગયો. અનેક વ્ય-ક્રિતઓનાં હિત કેટલાં જોખમમાં આવી પડે તેના ચિંતનમાં તેનો આત્મા ધ્યાનમગ્ન બની ગયો. પછી તેણે કહ્યું, "તમારું કહેવું ખરું છે; સલા, સૈન્ય અને પ્રભ એ ત્રણના નિમંત્રણ વગર આવી બારે જવાબદારી મારા માથા ઉપર લેવાની જરૂર નથી."

એવામાં તેનો એક પરમ ભક્ત ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું કે શત્રુઓનું

લશ્કર પારિસની નજીક આવી પહોંચ્યું છે અને અહિં રહેવું ચહેનશાહને માટે સલામતી ભરેલું નથી. નેપોલિયન કહે “હું તો આજે અહિંથી ઉપડી જવાનો છું. મને ટ્રાન્સ-નો, પારિસનો અને મારો પોતાનો હવે કંટાળો આવી ગયો છે.”

નવા આવનારે પૂછ્યું, “આપ કયા દેશમાં જવા ધારો છો?”

નેપોલિયને જવાબ આપ્યો, “સાચી વાત તો એ છે કે મારો માર્ગ વિખરી ભરેલો છે પણ નસીબ અનુકૂળ થાય તો હું અમેરિકાના સંયુક્ત રાજ્યોમાં જવા ધારું છું. ત્યાંની સરકાર મને જમીન આપશે, અથવા તો હું ખરીદી લઇશ અને ખેતી કરીશ.”

“પણ ઇંગ્લંડ આપને નિરાંતે ખેતી નહિ કરવા દે. આપનાથી તે ડરતું આવ્યું છે. જ્યાં સુધી આપ છૂટા હો અમર જીવતા તો ત્યાંસુધી તેને ડર રહેવાનોજ. વળી અમેરિકાના લોકો આપને ચઢાય છે; આપના યુધ્ધની સ્તુતિ કરે છે. આપ કદાચ તેમને ઇંગ્લંડની સામે ઉશ્કેરો.” નેપોલિયને કહ્યું, “અંગ્રેજો સારી પેઠે જાણે છે કે અમેરિકાનો પોતાનો દેશની સ્વતંત્રતા જાળવવા મરવું પડે તો મરવાને પણ તૈયાર છે પણ તેઓ પરદેશમાં જઈને લડાઇ લડે એવા નથી, અંગ્રેજોને ચિંતા ઉપજાવે એવી તેમની હજી સ્થિતિ પણ નથી. ભવિષ્યમાં તેઓ ઇંગ્લંડ સમુદ્રના અધિકારની બાબતમાં કરેલા અન્યાયની શિક્ષા તેને કરી શકે ખરા. એવો વખત નજીકમાં આવે એવું કરવાનાં મારી પાસે સાધન પણ હતાં, પણ હવે તે વખત દૂર ગયો છે. અમેરિકાનો બહુ ધીમી પ્રગતિ કરે છે.”

“આપ કહો છો તે કબૂલ કરીએ; તોપણ આપ તે સંયુક્ત રાજ્યોમાં છો એટલા કારણથી પણ ચૂરેપના રાજ્યએને તેમની સામે લડવાનું બહાનું મળશે. તેઓ તમને તેમના હાથમાં સોપી દેવાની અથવા તો તેમના પ્રદેશમાંથી કઢાડી મૂકવાની દરજ્જા પાડશે.”

“ત્યારે હું મેક્સિકો, કેલિફોર્નિયા, ગમે તે રાજ્યમાં જઈશ, દેશ દેશ અને દરિયે દરિયે ભટકીશ.”

“પણ આપ એમ માનો છો કે આપ હમેશાં એમની જાળમાંથી, એમનાં વઢાણનાં પટ્ટામાંથી બચી શકશો?”

“નહિ બચું તો મને પકડશે. ઇંગ્લંડની સરકાર તો ઉદાર નથીજ પણ ત્યાંની પ્રજા ઉચ્ચ આદર્શવાળી છે. મારો તેઓ ઠીક સંતકાર કરશે; પણ નહિ તો હું મરું એ શું? મને વેલિંગ્ટન બચ્ચાની માફક બધાને જતાવવા, તેની ફનેદની સાથે વધારેથી પકડીને લાંડન લઈ જાય તે તમને પસંદ પડે? મારે મારે એકજ મામ છે કે અહિંથી ચાલ્યા જવું. બાકીનું પ્રારબ્ધ કરી લેશે. જો મારાથી ડર છે તેમને હું બચુકાં મરું છું” એમ કહીને દેનીગ્રાલની માફક હું પણ આપવાત કરી

ચક્રું છું; પણ હું માનું છું કે નમ્રગા મનના અને અધમ આત્માઓજ એ કામ કરી શકે. મારા ઉપર ગમે તેવી આફત પડે તોપણ હું મારા આધુષ્યને એક પગવાર પણ ઓછું નહિ કરું. "

જમણી પ્લૂયર ત્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં લોકો ઉપર જંટકાટ અને પાયમાલી વરસાવવા લાગ્યો. તે ખુલ્લું બોલતો કે જો નેપોલિયન મારા હાથમાં આવે તો જોડે સંન્યતા દેખતાં હું મારે હાથે તેને ફાંસી દઉં. વેલિંગ્ટનને તેના રાની મિત્રની ધમકી અને વર્તણૂકની યરમ આવતી.

જનરલ બેકર જેને નેપોલિયન ઉપર નજર રાખવા મૂક્યો હતો તે તેનો એવો પરમ ભક્ત બન્યો હતો કે તેની સલામતીમાટે તેણે જોઈતી તમગીજ કરી રાખી હતી. મધ્ય રાત્રે કેટલાક મિત્રો પારિસથી આવ્યા. તેમણે ખંચાર આપી કે મિત્રરાજ્ય-ઓએ નેપોલિયનને પાસપોર્ટ આપવાની ના પાડી છે અને હવે નાસવાનો પણ ભાગ્યેજ વખત રહ્યો છે. નેપોલિયને આ સમાચાર જરા પણ ચિંતાના ક્ષોભ વગર શાંતિથી સંભળ્યા.

પ્રકરણ ૬૮. સું-શહેનશાહ કેદી વન્યો

નની રહી મી તારીખની સવાર પડી. યહેનશાહ ચિતા અને શોકથી સતમ બનીને બેઠો હતો. દાર્દરુદ ૬ ને પ્રેમ અને ભક્તિમાં તેની બધી માનાની બરોબરી કરે એવી હતી અને જેણે રડી રડીને આંખો અને મોં સુગવવી દીધાં હતાં, તે પોતાના દુખી પિતાના દુખમાં દિલાસો આપવા એક દોકરીથી ને કાંઈ થઈ શકે તે સધળુંજ કરવા ચૂકી ન હતી. યોગ્ય બરેબરા ચૂસ્ત સ્ત્રીઓ જેઓ નેપોલિયનને અટકાવે ભક્તિથી વળગી રહી તેના ઉપર આવી પડનારા તમામ દુખો અને મુશીબતો સહન કરવાને તૈયાર હતા તેઓ આંધાન વધને તેની નજીક બેઠા હતા. તે પોતે કડપથી કંઈક લખી રહ્યો હતો. એવામાં કોલેનકોટ આવ્યો. હજારો આબારનાં સરમરવોથી તેને અત્યંત પ્રિય થઈ પડેલા મિત્રને જોતાં તેણે કંઈક હેઠે મૂકીને કહ્યું —

“કોલેનકોટ ! આજે દુખના આનાનું છેલ્લું દીપ્તિ પશુ પી લીધું. હજારની સરદારી લઈને યંત્રની સાથે લડવા માટેજ મેં જવાનું માંડી વાળ્યું હતું. યંત્રને મારી દહાવવામાં મદદ કરવાનીજ મારી હેઠા હતી. મેં યહેનશાહ તો ધણી બોમ્બી લીધી. હવે દુઃખાર્થ મરેા છું—કટાણી મરેા છું. મારે હવે તે નહિ જોઈએ. હું રામન મરી મરેા પણ સિપાઈ નરી મરેા છું ! યંત્રની તોપો સાકળને અને મારું સૈન્ય સેનાપતિ વગરનું છે તથા વગર લડને તેમના પગલેયજ કંઈક આવે છે એ વિચારથી મારું લોહી ઉડગા આપ્યું. મારે માત્ર મારા સૈનિકોની સાથે અગરબેર મરવું હતું; પણ દેવદોષીઓએ કવચ કરી મારી મદદની અવગણના કરી, કાંસને તેના યંત્રોના હાથમાં વેળી દીધું. તથા કોટની પ્રગલ્ભ નજરે જરા પણ લડવા વગર પોતાના દુશ્મનને માથું નમાવે છે. આવો શરમભરેલો બનાવ કાંસના ઇતિહાસમાં આ પહેલોજ છે.”

સાથે કેટલાં દુઃખદ સંસ્મરણો અત્યારે તાજાં યદ્ય જાય છે ! અરે ! તમને બધાને તેઓ રંગરશો. બસ, હવે બધું પતી ગયું. કૉલેનકૉર્ટ, હું તો થોડા દિવસમાં ફ્રાન્સ છોડીને અમેરિકા ચાલ્યો જઈશ, અને ત્યાંજ રિયર યદ્ય જઈશ. થોડાજ વખતમાં ત્યાં મારે ઘેર મારા સૈન્યના યુનંદ હીરાઓ એક પછી એક આવી જશે, અને સા મારા ઘરને પોતાનું ઘર માનીને રહેશે.”

એટલામાં ખારણા આગળ થોડાનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. તેમને સૌને લઈ જવાને ગાડીઓ આવી પહોંચી. નેપોલિયનના મુખમાંથી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નીકળી ગયો અને થોડી વારસુધી તો તેનું હૃદય વલોવાઈ ગયું. કૉલેનકૉર્ટનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, શબ્દથી નહિ દર્શાવી શકાય એવા પ્રેમથી તેની તરફ તે પળવાર નેમ્મ રહ્યો. તે શહેનશાહી રવાનાનો માણસ આજે પ્રેમ અને શોકથી વિહ્વલ બની ગયો હતો અને ભારે પ્રયત્નથી દબાવી રાખ્યા છતાં તેની આંખમાં વારંવાર આંસુ ભરાઈ આવતાં હતાં.

પછી તે હાર્ટિન્સને બેટયો. તે બિચારી શોકથી બ્યાકુલ બની ગઈ હતી. ત્યાર પછી બીજા મિત્રો જેમને તે આ જિંદગીમાં કદિ પણ મળવાનો ન હતો. તેમની તેણે વિદાય લીધી. જે બગીચામાં તેણે પ્રિય નેસેકાઈન સાથે કેટલાએ સુખમય કલાક પસાર કર્યા હતા, ત્યાં આગળ તે એક ઘણુવાર થોભ્યો અને એ અતિ ખારા સ્થાન તરફ એક નજર કરી લીધી. તેને તે વખતે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે સેન્ટ હેલેનાના ઉત્તમ ઓડક ઉપર એક બાથૂંડું ઝૂંપડુંજ હશે તેનું દેહ-ખાનું અને કબર બનવાનું છે !

એક ગાડીમાં શહેનશાહ, જનરલ બેકર સેવરી અને કાઉન્ટ બર્ટ્રેન્ડ બેઠા. તેની પાછળ બર્ટ્રેન્ડની આ અને તેનાં છોકરાં, મોન્થોલન, તેની સ્ત્રી અને છોકરું લાકા-સાસ તથા પદમ્પટ યએલા રાજના દુઃખના ભાગીદાર થવા આવેલાં બીજાં માણસો-ની ગાડીઓ, એટલેા રસાલો હતો. પારિસથી રૉચફોર્ટ ગયેલાં માણસ દૂર હતું. તેમને ધારતી હતી કે રસ્તામાં કદાચ નેપોલિયનનું ખૂન કરવાનો દુસ્મનો પ્રયત્ન કરે તેથી તેમણે છુપી રીતે હથિયાર પણ સાથે આપ્યાં હતાં. શહેનશાહને પોતાને તો કાંઈજ લાગતું ન હોય એવો તેનો દેખાવ હતો.

૧ લી જુલાઈએ સમી સાંજે તે નીચેર શહેરમાં દાખલ થયો. તેને કેટલાકે ઝાળખ્યો. એટલે તેના આબ્યાની વાત શહેરમાં ફેલાઈ ગઈ. “શહેનશાહ ઘણું જીવો” ની ગર્જનાઓ સંભળાવા લાગી અને તેના મુકામની આસપાસ લોકોનું મોટું ટોળું એકઠું થઈ ગયું. લશ્કરના તથા બીજાં ખાતાંના અમલદારોથી તેનો ઝોરડો ભરાઈ ગયો. અહિં તેને સમાચાર મળ્યા કે રૉચફોર્ટ આગળ તેને માટે જે બે વહાણ તૈયાર રાખ્યાં છે તેને ઈંગ્લેન્ડનાં વહાણોએ ઘેરી લીધાં છે. તેથી તેમનાથી બંદર ને ૪૭

છોડાય એમ નથી. આ વખતે તેની સ્થિતિ સૌથી વધારે ગુંચવણભરેલી હતી. એક બાબત એ તેના જવાનો માર્ગ રૂધિ લઈ તેને વાસ્તવિકરિતે દેદી બનાવવામાં આવ્યો હતો; ત્યારે બીજી બાબત એ લશ્કરી અમલદારો અને લોકનાયકો તેને વિનવી રહ્યા હતા કે આપ સૈન્યની સરદારી લો અને જુઓ કે એકેએક સિપાઈ અને જનતા આપને અટળ લાગિતથી સહાય આપે છે કે નહિ.

હજી પણ તે ધારત તો આખા ફ્રાન્સને ઉત્કેરિતે એવું બળ જમાવત કે તેને હરાવતાં ધણા લાંબા સમય સુધી મિત્રરાજ્યોને ખૂનખાર લડાઈઓ લડવી પડત, અને તેતુ એટલું બળ જોયા પછી તેઓ તેને સહીસલામત જગ્યાએ માનભેર રહેવા દેત; પણ પોતાની સલામતીમાટે એક પણ માણસના જનની ખુવારી નથી કરવી એવા ઉદાર નિશ્ચયને તે અતસુધી વળગી રહ્યો.

જનરલ બેકરે પારિસ ખખર આપી કે રૉયલ્ટીસ્ટ્સ બંદર ઘેરાયલું છે, અને નેપોલિયન એક સેનાપતિ તરીકે દેશને ઉપયોગી થવા ખુશી છે. તેને એવી આશા હતી કે છેલ્લી ધડીએ પણ બેઉ સલાઓ તેની મદદ સ્વીકારશે. પણ ફ્રાંચને જવાબ આવ્યો કે “નેપોલિયને વહાણમાં બેસવુંજ પડશે. જો તે ન બેસે તો તમે (જનરલ બેકર) તમારી સત્તાને ઉપયોગ કરીને પણ તેને વહાણમાં ચડાવી દેજો. એમણે સેવા કરવાની ઈચ્છા બતાવી તેના સંબંધમાં જણાવવાનું કે અમારી ફ્રાન્સ પ્રત્યેની ફરજ વિચારતાં અને પાડોશી રાજ્યોને આપેલા વચનો જોતાં અમે તેના લાભ લઈ શકતા નથી.”

ફ્રાંચ નેપોલિયનને કેદ પકડીને તેના ઇનુઓના હાથમાં સોંપવાને માટેજ કાવત્રું કરી રહ્યો હતો એ હવે પૂરવાર અર્થ ચૂક્યું. તે જાણ્યો હતો કે ત્યાંસુધી નેપોલિયનને પાછો બોલાવવાને લેઈ માન પણ સભવ છે ત્યાંસુધી મિત્રરાજ્યોનાં અગણિત સૈન્ય હોવા છતાં જુર્બોન ગળ્યોને આદી મળવાનો સભવ નથી. તેથી નેપોલિયન તેના ઇનુઓનો ફેદી બને એવોજ પેરવી તે ક્યાં કરતો હતો. પારિસમાં ઇનુસૈન્ય દાખલ થાય ત્યાંસુધી તો તેને કેદ પકડવાની તેની હિંમત ન આવી, ત્યારે પારિસમાં નેજવવાને બદલે તેણે થોડા દિવસ ગુમાવ્યા અને પછી ત્યારે રૉયલ્ટીસ્ટ્સ બંદર પણ અંગ્રેજોનાં વહાણથી બરાબર ઘેરાઈ ગયું ત્યારે તેને વહાણમાં ચડવાની તે ફરજ પાડવા લાગ્યો. નેપોલિયન વહાણમાં કેદ પકડાય તો ત્યાં લોકો ન દોવાયી લોકનાગણી ઉત્કેચ નહિ. આવી ફ્રાંચની મુક્તિ હતી.

જુલાઈની નવમી તારીખે નેપોલિયને પોતાને વળાવવા આવેલા મિત્રોની રજા લીધી. બદરના ડકા ઉપર મોઢાર આંસુએ રડતાં અને “ગદેનચાહ પણ” છતાં “ના પોકાર કરી ચીંચતા બિઝરના બાવ બક્ત કરતાં માણસોનાં રાજા” એમાં થયાં હતાં. તેમને સીને છેલ્લી સલામ કરી તે પોતાને માટે રાહ જોતા એક વહાણમાં

બેઠો, અને રાત્રિ વહાણમાં જ આળો. તેનાં વહાણ ઉપરનો જાપતો ચાલુ જ હતો છતાં તેને આશા હતી કે હવે પોતે નિવૃત્ત થઈ સંયુક્ત રાજ્યોમાં રહેવા જાય છે તેથી અને તેણે કરેલા સ્વાર્થાણુથી તેના શત્રુઓનાં દિલ પલળશે અને તેને હવે હેરાન નહિ કરે.

તેણે બે દિવસ વહાણમાં પસાર કર્યા. ક્રાન્સની જૂમિ સાથે આ તેનો છેલ્લો સંબંધ હતો. ક્રાન્સના નાવિકા, અમલદારો તથા લોકોએ તેને માન આપીને સાબીત કરી બતાવ્યું કે તે દેશનિકાલ ચલેલો છતાં ક્રાન્સના હૃદય ઉપરનું તેનું રાજ્ય હજી કાયમજ રહ્યું છે. ૧૧ મી તારીખે તેણે પોતાના બે અનુયાયીઓને સુવેદનો સફેદ વાવટો આપીને ઇંગ્લેન્ડના રાફલાના સેનાપતિ પાસે મોકલ્યા અને તેમની મારફતે પૂછાવ્યું કે શહેનશાહ ક્રાન્સના કે કોઈ તટસ્થ રાજ્યના વહાણમાં બેસીને અમેરિકા જાય તો જવા દેશે નહિ. તેઓ અંગ્રેજ નાવિક કેપ્ટન મેટલેન્ડને મળ્યા. તેણે કહ્યું કે મને તો આ બંદરમાંથી પસાર થતા કોઈપણ વહાણને પકડવાનો હુકમ મળેલો છે. પછી તેમણે પૂછ્યું કે બે શહેનશાહ પોતાના સોળતીઓ સાથે ઇંગ્લેન્ડ આવવાનો વિચાર કરે. તો તમે તેમને તમારા વહાણમાં બેસાડી લેશો ? કેપ્ટન મેટલેન્ડે સરળતાથી અને પ્રામાણિકપણે જવાબ આપ્યો કે હું હમણાં જ મારા ઉપરી અમલદારને પૂછાવું છું. દરમ્યાન બે શહેનશાહની મારા વહાણમાં આવવાની મરજી હશે તો હું, મારી પોતાની જવાબદારી ઉપર તેમને લેવા તૈયાર છું.

નેપોલિયને આ વાત ઉપર થોડીવાર વિચાર કરી જોયો અને પછી નિશ્ચય કર્યો કે ઇંગ્લેન્ડનાં વહાણ બે રોકે તોપણ તેમની સાથે લડીને રસ્તો કરી લેવો. આ ઠરાવ કરીને તેણે પોતાના વહાણના નાખુદાને વહાણ હંકારવાની આજ્ઞા કરી, પણ તેણે જવાબ આપ્યો કે મારે વહાણ નહિ જ હંકારવું એવો મને સરકારી હુકમ મળેલો છે. નેપોલિયન કહે = મારો અંતરાત્મા મને આજ વાત રહ્યા કરતો હતો; પણ હું તે ખોટું સમજતો હતો. ફેરા કેવો અધમ ચાંડાળ છે તે જોયું ?”

એટલામાં તેના બીજા વહાણનો નાખુદો હાજર થયો. શહેનશાહની સલામતી આગળ બીજા બધી બાબતોનો વિચાર બાબુએ મૂકી તેણે પ્રાર્થના કરી કે આપ મને રગ્ગ આપો તો હું ઇંગ્લેન્ડના વહાણ સાથે દંડયુદ્ધ ખેલું. મારું વહાણ ૬૦ તોપનું છે અને તે ૭૪ તોપનું છે તોપણ તેની સાથે હું બે કલાક તો ટકી રહીશ અને મારું વહાણ ભાગી જાય તે પહેલાં હું ઇંગ્લેન્ડના વહાણને એવું નકાચું બનાવી દઈશ કે તે આપના વહાણને પકડી જ નહિ શકે. નેપોલિયનના મોંમાંથી એક શબ્દ નીકળ્યો હોત તો તેજ વખતે પેલો દેશદ્રોહી નાખુદો દરીયાના તળાએ બેઠો હોત. અને તેનાજ વહાણમાં બેસીને તે પસાર થઈ જાત; પણ પોતાનો જન બચાવવા બીજાના જનને જોખમમાં મૂકવામાં તે કદી સમત થાય જ નહિ. તેણે નાખુદાનો આભાર માન્યો અને કહ્યું કે બીજાના ભોગે મારે મારો જન નથી બચાવવો.

ડે-માર્કના એક વહાણના નાખુદાએ કહ્યું કે મારા વહાણમાં આપને લઈ જવા હું તૈયાર છું અને મારા વહાણમાં એવું કુપું સોંપી દે કે આખું વહાણ દુરમતો ભેઠ વળે પણ તે જગ્યાનો પતોજ ન લાગે. જેસેફ બોનાપાર્ટે શહેનશાહને માટે બોર્ડો ખંદર આગળથી અમેરિકા ચાલ્યા જવાનો બંધોખસ્ત કર્યો હતો અને યોજના એવી હતી કે નેપોલિયને જેસેફનું નામ ધારણ કરીને નાસી જવું અને જેસેફ તેની જગ્યાએ કેદી બનવું. બેઉ ભાષા દેખાવમાં ધણા મળતા હતા. નામ બદલીને કે વેશ બદલીને નાસી જવું એ તેના દરબજાને અને અત્યારસુધીની કાર્તિને ક્લાંદિત કરે એવું હતું અને વળી પોતાના ચિર ઉપરની આકૃત પોતાના ભાષા ઉપર નાખવાની નીચ કાયરતા પણ તેના સ્વભાવમાં હતી નહિ. આથી તેણે એ બેઠે યુક્તિઓને નાપસંદ કરી. ત્રીજો માર્ગ ક્રાન્સને કિનારે જઈ ફરીથી એકવાર રાજ્યવિશ્વવત્તા દાવાનળ સળગાવવાનો હતો. પણ તેણે કહ્યું કે તેમ કર્યાથી માત્ર એકજ લાભ છે અને તે એ કે હું મારી અંગત સલામતી મેળવી શકું છું; પરંતુ તેટલા માટે મારા મિત્રોના પ્રાણ ભેખમમાં નાખવા, ક્રાન્સની કુંદર ભૂમિને તેના પુત્રોના રુધિરથી ખરડી નાખવી અને તેનાં હજારો કુટુંબોને પાપમાલ કરવા એ હું કેવી રીતે કબૂલ કરું? કેપ્ટન મેટલેન્ડનો જવાબ આવ્યો કે જો મારા વહાણમાં જેસીને ઈંગ્લંડ જવાની શહેનશાહની મરજી હોય તો તેમને લઈ જવાની મને મારા ઉપરી અધિકારીએ સત્તા આપી છે. આ જવાબ મળ્યા પછી તેણે પોતાના સોબતીઓની સલાહ લીધી. ઈંગ્લંડની આખર અને પરાણાગત ઉપર વિશ્વાસ રાખવાની ધણાખરાએ સલાહ આપી. માત્ર બેજ જણે વિરુદ્ધ મત આપ્યો. તેમણે કહ્યું કે ઈંગ્લંડની પ્રજા ઉદાર છે પણ ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ આપણા સિદ્ધાન્તનું ઘેરી છે અને ઈંગ્લંડ અને આયર્લેન્ડની પ્રજા આપને ચલાવે તેથી તો આપને ઈંગ્લંડ રાખતા પ્રધાનમંડળને ઉઘટો વધારે લય લાગશે. નેપોલિયને કહ્યું, “જો ક્રાન્સને ખચાવવાનો જરા પણ સંભવ હોત તો હું એજાથી પાછો આવ્યો તેમ કરી પાછો ક્રાન્સ જાઉં; પણ આ તો મારી પોતાનીજ સલામતીને સલાહ છે. જો હું એક પણ ખંડકનો ખાર કરાવું તો દુરમતો મારા ચારિત્ર્યને દિપ્ત કરવામાં ફાટી જાય. મારે તો હવે નિરાતિ ખેસીજ રહેવું છે અને ઈંગ્લંડમાં મને એકાંત નિવાસ-સ્થાન આપવામાં આવે છે. હું ત્યાંના મુવરાજને નથી ઝોગખતો; પણ મેં તેને વિશે જ દાંધ સમજ્યું છે તે ઉપરથી તેની ઉદારતા ઉપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકું છું. આજે હું તેને પત્ર લખું છું અને કાલે સવાર ચર્તાજ આપણે ઇંગ્લંડના વહાણમાં ચાલ્યા જઈશું.”

તેણે તરતજ ઇંગ્લંડના મુવરાજને પત્ર લખવા માંડ્યો અને ચંદની પસંદગી કે પ્રાગત ન્યાય ત્રીજો માર્ગ ચંદ જવાથી તેની દયાલીલા તેના પુત્ર રાજપ્રતિ-નિધિ નિમાયો હતો તે.

વિચારની ગોઠવણીને માટે એક પળનાર પણ થોભ્યા વગર તે લખ્યોજ ગયો. એ પત્ર તેની પ્રૌઢ, પ્રયાત અને શોકપૂર્ણ સૈદ્ધીનો નમુનો છે અને સર્વત્ર વખણાયો છે.

“નામદાર મુવરાજ ! મારા દેશમાં અનેક રાજડીય પણ પડી જવાથી અને આખા યુરોપના રાજાઓની મારાપ્રત્યે દુરમનાવટ હોવાથી મેં મારા રાજનૈતિક જીવનને ખતમ કર્યું છે, અને હું અંગ્રેજોનો અતિથિ થવા ઈચ્છુંક આપું છું. મારા સર્વ જનુઓમાં આપને સૌથી વધારે બગચાન, મૈથી વગારે ઉદાર અને સૌથી વધારે એકવચની માનીને હું આપની મારફતે ઈચ્છુંક કામદાનું રસુ ભાગું છું.”

સાજ પડ્યા પછી ત્યાં ફ્રાન્સના નૌકાખાતાના ઘણા અમલદારો આવીને કહેતા લાગ્યા કે રાત્રિને વખતે કિનારે કિનારે ધણે દૂર નીકળી જવાથી અને ઈચ્છકની સરકાર ઉપર ભરોસો ન મૂકો. આખર અને ઉદારતાની તેની પાસેથી આશા રાખીજ દેહકટ છે. એવામાં જનરલ બેકર દોડતો આવ્યો. તેણે કહ્યું કે શહેનશાહને કેદ પકડવા માટે જુર્જોન રાજાએ મોકલેલા અમલદારો રૉયફોર્ટ સુધી આવી પહોંચ્યા છે. આ સાંભળતાજ તેણે કપડાં પહેર્યાં અને એક મજવામાં બેસી ઈચ્છુંક બેસેરોફોન વહાણ તરફ ચાલવા મોકલ્યું.

તેની નજીક પહોંચતાજ વહાણના ખલાસીઓ, અમલદારો તથા નાપુદાએ તેને પહોંચી, કૃતિ અને હાલની પડતીને યોગ્ય ભવેકપૂર્વક માંન આપ્યું. તેણે નાપુદાને કહ્યું, “કેપ્ટન મેટલેન્ડ ! હું તમારા વહાણમાં ઈચ્છુંક કામદાનું રસુ લેવા આવ્યો છું.” એના ઉત્તરમાં તેણે નીચા વળીને નમન કર્યું. પછી વહાણના ખીળ અમલદારો તેને એક પછી એક આવી આવીને નમન કરી ગયા. સદે છટ્યા અને વહાણ ઈચ્છુંક તરફ હંકારાયું. માંજના એક ખીલું ઈચ્છુંક વહાણ તેમને રસ્તામાં મળ્યું. તેના નાપુદાએ આવીને તેપોલિયનને વંદન કર્યું અને પોતાના વહાણમાં આવવા નિમંત્રણ કર્યું. ત્યાં તે જતો હતો તે વખતે તેને માન આપવા ખલાસીઓ હારબંધ ગોઠવાઇને ઊભા હતા. તે ઉભો રહ્યો અને કવાયતના લુકમ આપવા લાગ્યો. તેમની અને ફ્રેન્ચ સિપાઇઓની કવાયતની ઢગમાં ફેરફાર જોઈ તેણે એક ખલાસીના હાથમાથી પોતાને હાથ બંદુક લઈને તેણે પોતે કવાયત કરી ખતાવી. પ્રભસતાક રાજ્યની લાવનાવાળા શહેનશાહને સિપાઇની માફક કવાયત કરતો જોઈ અંગ્રેજ ખલાસીઓ અને અમલદારો ચકિત થઈ ગયા.

બેસેરોફોનને ઈચ્છુંક કિનારે પહોંચતાં નવ દિવસ થઈ ગયા. દરમ્યાન તેપોલિયનને યૌનું ચિત્ત હરી લીધું. તેના મન ઉપરથી પણ ચિંતાનો ખારે બેઠો હતો જવાથી તે પોતે પાછો આનંદી બનવા લાગ્યો હતો, અને વિવેકભર્યો સત્કાર મગવાથી તેના મનમાંથી વહેમ પણ નીકળી ગયો હતો. આખે રસ્તે તે શાંત ખુશનુમા રહ્યો હતો અને ઉદરો તેના મિત્રોને દિવાસો આપતો હતો. તેણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને પોતાની

ડેન્માર્કના એક વહાણના નાણદારે કહ્યું કે મારા વહાણમાં આપને લઈ જવા
 હું તૈયાર છું અને મારા વહાણમાં એવું છુપું ભેંધે છે કે આખું વહાણ દુશ્મનો
 જોઈ પણ પાછું તે જગ્યાનો પતોજ ન લાગે, જેસેફ બોનાપાર્ટે શહેનશાહને માટે બોર્ડો
 ખંદર આગળથી અમેરિકા આદ્યા જવાનો બદોબસત કર્યો હતો અને ચોજના એવી
 હતી કે નેપોલિયને જેસેફનું નામ ધારણ કરીને નાસી જતું અને જેસેફે તેની જગ્યાએ
 કેદી બનવું. બેઉ લાકડાં દેખાવમાં ધણા મળતા હતા. નામ બદલીને કે વેશ બદલીને
 નાસી જતું એ તેના દરબારને અને અત્યારસુધીની કાર્તિને કલ્પિત કરે એવું હતું અને
 વળી પોતાના ચિર ઉપરની આકૃત પોતાના લાકડા ઉપર નાખવાની નીચ કાયરતા પણ
 તેના સ્વભાવમાં હતી નહિ. આથી તેણે એ બેઉ યુક્તિઓને નાપસંદ કરી. ત્રીજો માર્ગ
 ક્રાન્સને કિનારે જઈ ફરીથી એકવાર રાજ્યવિધવનો દાવાનળ સળગાવવાનો હતો.
 પણ તેણે કહ્યું કે તેમ ક્યાંથી માત્ર એકજ લાભ છે અને તે એ કે હું મારી અંગત
 સલામતી મેળવી શકું છું; પરંતુ તેટલા માટે મારા મિત્રોના પ્રાણ ભોખમમાં નાખવા,
 રાજાની નુકર ભૂમિને તેના પુત્રોના સ્થિરથી ખરડી નાખવી અને તેના હજારો કુટુંબોને
 પામમાલ કરવા એ હું કેવી રીતે કબૂલ કરું? કેપ્ટન મેટલેન્ડનો જવાબ આવ્યો
 કે જો મારા વહાણમાં જેસીને ઈંગ્લંડ જવાની શહેનશાહની મરજી હોય તો તેમને
 લઈ જવાની મને મારા ઉપરી અધિકારીએ મતા આપી છે. આ જવાબ મળ્યા પછી
 તેણે પોતાના સોળતીઓની મલાહ લીધી. ઈંગ્લંડની આગર અને પરાણમત ઉપર
 વિશ્વાસ રાખવાની ધણાખરાએ સલાહ આપી. માન બેજ જાણે વિરુદ્ધ મત આપ્યો.
 તેમણે કહ્યું કે ઈંગ્લંડની પ્રજા ઉદાર છે પણ ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ આપણા સિદ્ધાન્તનું
 વેરી છે અને ઈંગ્લંડ અને આયર્લેન્ડની પ્રજા આપને મદાય છે તેથી તો આપને
 ઈંગ્લંડ રાખતા પ્રધાનમંડળને ઉત્તરો વધારે લય લાગશે. નેપોલિયને કહ્યું, "જો
 ક્રાન્સને જવાવવાનો જરા પણ સંભવ હોત તો હું એદમાંથી પાછો આવ્યો તેમ
 ફરી પાછો ક્રાન્સ જાઉં; પણ આ તો મારી પોતાનીજ મલામતીનો સવાલ છે. જો
 હું એક પણ ખંદુકનો ખાર કરાવું તો દુશ્મનો માગ આરિખને દ્વિપ કરવામાં ફાળી
 જાય. આરે તો હવે નિરાતે જેસીજ રહેતું છે અને ઈંગ્લંડમાં મને એકાંત નિવાસ-
 ગ્યાન આપવામાં આવે છે. હું ત્યાંના યુવરાજને નથી ઝોળખતો; પણ એ તેને
 વિશે જે કાંઈ સંભળ્યું છે તે ઉપરથી તેની ઉદારતા ઉપર હું વિશ્વાસ યદી શકું છું.
 આજે હું તેને પત્ર લખું છું અને કાલે સવાર ચર્તાજ આપણે ઇંગ્લંડના વહાણમાં
 ચારવા જઈશું."

તેણે તરતજ ઈંગ્લંડના યુવરાજને પત્ર લખવા માંડ્યો અને ચમ્પની પસંદગી કે

ચરામ જ્યોજ ત્રીજો મડિા થઈ જવાથી તેની હવાતીમાં તેના પુત્ર રાજમતિ-
 નિધિ નિમાયો હતા તે.

ઝાંઝ વેલિંગ્ટન, ઈલિંગ્ટનો ગર્વિષ્ટ ઉમરાવ, જેણે પોતાના હૃદયમાં વગર કારણે પ્રજા-સત્તાક રાજ્યના યશસ્વી રાજપ્રત્યે અણુછાજતો વૈરભાવજ પોખ્યો હતો તેણે પોતાના પત્રોમાં લખ્યું હતું કે “ ભયંકર અને ખૂની દરાવ ઉપરજ આવજો. ” * આખરે કયુક ઝાંઝ સસેકસની ખરા જુગરની અને દયાભાવથી પ્રેરાયલી દલીલો સાંભળ્યા પછી તરતજ અંત લાવનારી બંદુકની ગોળાથી નહિ મારતાં તેને ધીમે ધીમે રીખાવી રીખાવીનેજ મારવાનો ઈલિંગ્ટની સરકારે નિશ્ચય કર્યો.

ટાઈમ્સ કરતાં પ્લીમથના બંદર ઉપર તો હોડીઓનો અતિશય જમાવ થયા હાજો. આસપાસની ત્રીશ ત્રીશ માઇલની વરતી નેપોલિયનને જોવા માટે ત્યાં એકઠી થવા લાગી. તેની મોટાદને બધા લોકો મનથી પૂજતા હતા અને તે પ્રજાનો પરમ શુભેચ્છક છે એ વાત તેઓ વગર કહે આપોઆપ સમજી જતા હતા; તેથી તેઓ જોસભેર બધેબધે ઉચ્ચારતા તેના વહાણને ઘેરી વળતા. ખુદ ક્રાન્સમાં પણ તેને આના કરતાં વધારે સાચા દિલનું અભિવંદન નહિજ મળ્યું હોય. તેના આવ્યાના સમાચારથી આંધ્રું ઈલિંગ્ટ ઘેણું બની ગયું. પ્રધાનોએ તેની નિંદા અને બદનકી કરવામાં બાકી રાખી ન હતી, તોપણ લશ્કરમાંથી પાછા ફરેલા સિપાઇઓએ તેની દયા અને ઉદારતાની તથા ગરીબ અને જુલમથી દબાઈ ગયેલી પ્રજાની વહારે ધાવાની તેની તત્પરતાને લગતી વાતો ઝુંપડે ઝુંપડે ફેલાવી હતી. તે પ્રજાનો નાયક હતો તેથી પ્રજાનો પ્રેમ તેના તરફ સ્વાભાવિકરીતે વળતો હતો. કોઈ કોઈવાર તો એક હજાર હોડીઓ તેના વહાણને ઘેરી વળતી. તેના વહાણથી ત્રણસો વારને અંતરે રહેવાનો સરકારી હુકમ હતો. કોઈ કોઈવાર આગળ ધસી જતા લોકોને રોકવા ગોળાબાર થઈ ફેટલાઈના બળ પણ ગયા તોપણ લોકોનો જમાવ કમી થતો નહિ. આખરે હેડીનો અતિશય, હિંસાહ જોઇને પ્રધાનોને ખરેખરી ધારતીજ લાગી કે લોકો નેપોલિયનને ક્ષિટિશ વહાણમાંથી અને ક્ષિટિશ બંદર ઉપરથી જરૂર છોડાવીને લઇ જશે !

શહેનશાહ પોતે તો દહ, વિચારમગ્ન અને શાંત હતો. તેના સોળતીઓ અગ્રેજ વર્તમાન પત્રોની અફવાઓ સાંભળીને ધણાજ મલારાઈ ગયા હતા. આખરે જુલાઈની ત્રીસમી તારીખે સાંજે એડમિરલ ક્રીચ અને ઇંગ્લંડનો ઉપમંત્રી તેની પાસે આવ્યા અને એક કાગળના કકડાપર લખેલું વગર સહીનું લખાણ જેમાં નીચેની કાયદા વિરુદ્ધ અને નીચ હકીકત હતી તે વાંચી બતાવ્યું:—

x “ ક્ષિટિશ સરકારે કરેલો દરાવ જનરલ બોનાપાર્ટને વગર વિલંબે જણાવ-

* ૧૮૧૫ ના જુલાઈ માસના “ ટાઈમ્સ ” પત્રના ૨૪ મી અને ૨૫ મીના અંકો જોતાં આ વાતની સામિતી મળી આવે છે.

x ક્રાન્સની ગાદી ઉપર અગાઉના વર્ષ સુધી બેસનાર અંકવર્તી નેપોલિયનને

શ્રી અને પુત્રની છાત્રી બતાવી અને જે તેને અત્યંત વહાલાં હતાં તેમનો વિયોગ સાબરતાં તે પ્રેમાળ પતિ અને પિતાની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં.

રસ્તામાં વહાણના બધા અમલદારો તથા ખધાસીઓ નેપોલિયનને તેના પોતરાના અનુયાયીઓની માફક સંબોધવા લાગ્યા. તે બહાર આવતાં એટલે સૌ ઉભા થઈને ટોપી ઉતારતા અને તેને “આપ નામદાર” કહીને સંબોધતા. જુલાઈની ૨૫ મી તારીખે તેઓ ઇંગ્લંડના રોર્મે બંદર આગળ આવી પહોંચ્યા. વહાણમાં શહેનશાહ નેપોલિયન છે એ વાતની જાણ થતાં જ નેની કીર્તિ આખા જગતમાં ગાજી રહી હતી તેનું દર્શન કરવાને આતુર બનેલાં જૂદી જૂદી એલ્ફીનાં શ્રીપુરુષોથી ભરેલી હોડીઓથી બંદરનો ઉપસાગર ભરાઈ ગયો. તેઓના આમહને વરા થઈને નેપોલિયન તેમને દર્શન આપવા કેટલીએવાર તુતકપર આવી ગયો. એક ગૃહસ્થે તેને ફળના કંડીઆ મોકલાવ્યા. અંગ્રેજ મહિલાઓએ રૂમાથ દલાવીને તેમના દિલની સહાનુભૂતિ દર્શાવી.

અંડસિરસ કીચ જે થોડાક માઈલ દૂર પ્લીમથ બંદરે હતો તેણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને કહેવડાવ્યું કે “શહેનશાહને કહેલે કે હું તેમની સાથે ઝાળખાણ કરીને કૃતાર્થ થઈશ અને તેમની મરજી સાચવવાને મોંઝાથી બનતું કરીશ. મારો ભત્રીજો વોટર્સની લડાઈમાં ધાયલ થયા પછી ફ્રેન્ચોના હાથમાં કેદ પડ્યોયો હતો ત્યારે તેની માયાશુ-પણે બરદારત લેવાનો હુકમ તેમણે પોતે આપ્યો હતો એ ઉપદેશ હું કદી પણ નહિ બૂલું.”

એજ દિવસે રાત્રે પાછું વહાણ ઉપડ્યું અને બીજે દિવસે બપોરના પ્લીમથ બંદરે જઈ પહોંચ્યું. તરતજ શહેનશાહને તથા તેના સોબતીઓને સમગ્ર યુદ્ધ કે વહાણનાં માણસો આજે તેમની સાથે અગાઉની માફક વર્તતાં નથી. કેપ્ટન મેટલેન્ડ પોતે પણ ધણેજ ઉદાસીન અને વિચાર તથા ચિંતામાં રૂબી મએલો બણાતો હતો. એલેક્સાન્ડરની આસપાસ સંખ્યાબંધ હથિયારબંધ હોડીઓ ચોકી પહેરા કરવા લાગી, અને નૌકાસૈન્યધિપતિના પરવાના વગર કોઈને પણ નજીક જવાની મનાઈ થઈ. જે ઇંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને એવો વહેમ પડી ગયો હોત કે ઇંગ્લંડની પ્રજા બળવો કરવાની છે અને નેપોલિયનને પકડીને તેને પોતાનો રાજા બનાવી દેવાની છે તોપણ તેઓ અત્યારના કરતાં સાવચેતીના વધારે આકરસ ઉપાય ન લઈ ચક્રા હોત. ઇંગ્લંડના કેટલાક રોજાઈ જાપાઓમાં પ્રકટ થયેલી અફવાઓ કેક વહાણસુધી આવતી કે નેપોલિયનને કેદ કરીને સેન્ટ હેલેનાના ઉબ્બડ, વેરાન ટાપુમાં જન્મ-કેદની સજા કરીને મોકલી દેવો કે તેને ક્રાન્સના રાજા બદારમાં વધને સોંપી દેવો કે જે તેના ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં કેસ ચલાવીને તેને ઝાળાથી મારી નાંખાવે એ બેમાંથી કયો માર્ગ ચૂંટી કરવો તે વિષે પ્રધાનો વિચાર ચલાવતા હતા. ડ્યુક

માટે અજગા યર્ષ જવું ! આ કરતાં તો મને જુઓન રાજને સોંપ્યો હોત તો સાફ થાત. મને તેઓ બનરહ કહે છે ! મને ધર્મચુરુ થા માટે નથી કહેતા ? મને લંડનના કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો હોત તોપણ હું આટલો નારાજ ન થાત; પણ ગરમમાં ગરમ પ્રદેશમાં મને ધોકથી મૂક્યો ! મારા જેવો માણસ ત્યાં કેમજ જીવી શકે ? ”

પણ થોડી વાર પછી તે શાંત થઈ ગયો. તેના મનમાંથી ક્રોધ અને સંતાપનો વંદાળો શમી ગયો. તેણે કહ્યું, “ કીક, આપણે આપણા ચિત્તને કામમાં પરોવીશું. આપણી જીવનકમા લખીશું. માણસે તેના પ્રારબ્ધને બોગવી લેવુંજ જોઈએ, તો હું મારું બોગવી છૂટીશ. ” તરતજ તેણે હમેશની પ્રમનતાથી બધાની સાથે વાત કરવા માંડી.

બેલેરોફોનના બધા અમલદારોને તે એટલો બધો પ્રિય થઈ પડ્યો હતો કે આ વાત સાંભળીને તેમની શરમ અને ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. જેટલાક અંગ્રેજ ગૃહસ્થોએ તેને ઈંગ્લંડના કાપડાનું રક્ષણ અપાવવા માટે ફેવેચીએ ખટપટ કરવા માંડી. લંડનના બે દૈનિક પત્રોએ ઉદારતાથી તેનો પક્ષ લીધો અને પ્રધાનોના કૃત્યની સખા બાપામાં સમાલોચના કરી. પ્રમના ક્રોધનો અવાજ વધારે ગંભીર બનતો ગયો. બંદર ઉપર હોડીઓની સંખ્યા એકદમ વધી પડી અને તેમના ઉપર જોખાવાર થવા લાગ્યા. જ્યારે જ્યારે તે તૂટકપર આવતો ત્યારે જ્યથોપથી દિશાઓ ગાજી ઉડતી. આથી તેને પણ આશા ઉત્પન્ન થઈ કે લોકમતને વશ થઈને પ્રધાનોને પોતાનું પગજી કદાચ ફેરવવું પડશે.

તેને “ નોર્થઅર્સેન્ડ ” નામના વહાણમાં બેસાડીને સેન્ટ હેલેના લઈ જવાનો હતો પણ તે વહાણ હજી લાંબી મુસાફરીને માટે તૈયાર ન હતું. દરમ્યાન તેની તરફેણમાં લોકમતનો અવાજ એવો પ્રબળ થઈ ગયો કે પ્રધાનોને ડર પેડો. તેથી તેને જેમ અને તેમ જલદીથી ઈંગ્લંડના કિનારાથી દૂર લઈ જવો એવો લુકમ તેણે નાકાખાતાના અમલદારને મોકલાવી દીધો. આવા સંજોગમાં નેપોલિયને એક અંગ્રેજ વહીવટી સલાહ લઈ પિાટલ સરકારના ઉપલા હરાવ સામે પોતાનો વાધો દર્શાવ્યો. તેમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે હું ઈંગ્લંડનો પરોણો છું. મારી રાજબુદ્ધીથી હું તમારા દેશના કાયદાનું રક્ષણ લેવા આવ્યો છું; કારણ કે મને તમારી આખરે ઉપર વિશ્વાસ હતો. ઈંગ્લંડના વહાણમાં આવ્યો એટલે ઈંગ્લંડની પરોણાગત ઉપર મારો હક્ક છે. જો બેલેરોફોનના નાણુદારને અને વહાણમાં બેસાડવાનો લુકમ આપીને ઈંગ્લંડની સરકારે મને કેદ પકડવાની બાજી રચી હોય તો તેણે પોતાનું નામ ફાંસી છે, અને હવે તેમને સત્ય, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની મોટી મોટી વાતો કરવાનો કશોજ હક્ક રહેવાનો નથી. ઉવટમાં તેણે લખાવ્યું કે:—

“ હું ઇતિહાસ પાસે ન્યાય માગું છું. ઇતિહાસ કહેશે કે ઈંગ્લંડનો રાજુ કે જે

વ્યાધી તેને પોતાને કદાચ સગવડભરેલું થઈ પડે માટે તેને વારંવાર કર્મો કે અમારા દેશ તરફની અને અમારા મહારાજાના મિત્રરાજાઓ પ્રત્યેની ફરજ વિચારતાં જન-રહ બોનાપાર્ટ બીજીવાર યૂરોપની શાંતિનો ભંગ કરે એવા સાધનો અમે તેની પાસે રહેવા દઈ શકતા નથી. આ હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે તેની અંગત સ્વતંત્રતા ઉપર દબાણ કર્યા વગર અમને ચાલે તેમ નથી. તેના હવે પછીના રહેણાં માટે મેન્ટ હેલેનાનો ટાપુ પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. તેનાં હવાપાણી સારા છે અને તે એવી જગ્યાએ આવેલો છે કે બીજી જગ્યા કરતાં ત્યાં તેને વધારે છૂટછાટ આપી શકાય એમ છે; કારણ કે એ ત્યાં રહે ત્યાં તેને સાચી રાખવાને સાવચેતીના ઉપાય લીધા વિના ચાલે એમજ નથી.”

તેને સેન્ટ હેલેના પેરોગ્યાડી આવવાનો સર જ્યોર્જ કાકબર્નને હુકમ થયો હતો. તેને સાફ કહેવામાં આવ્યું હતું કે નેપોલિયનને કદી પણ શહેનશાહ તરીકે ન ઓળખવો. પણ જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે જનરલ ચમ્પેજ તેના નામ આગળ લગાડવો. તેની પેડીઓ, કપડાં, નાણાં, દાગીના, કુંડીઓ જે શંકા તેની પાસે હોય તેની ઝડતી લઈને ઈંગ્લંડના પ્રધાનમંડળને એ તમામ ચીજો સોંપી દેવી અને તેઓ આ વસ્તુઓ વેચી અને તેના વ્યાજમાંથી તેના કેદખાનાનો ખર્ચ વસુલ કરશે.

આ પ્રમાણે ઈંગ્લંડના ન્યાય અને કાયદાને કાત મારીને ઈંગ્લંડના પ્રધાનોએ એક અતિ પ્રસિદ્ધ અને માનનાય વિદેશીને વગર આરોપે, વગર તપાસે જન્મકેદની શિક્ષા કરી. આ કૃત્ય કેટલું ગેરકાયદે છે. તે પ્રધાનો સારી પેઠે જાણતા હોવાથી એ કાગળ ઉપર સહી કરવાની પણ તેમની દિશ્મત ચાલી ન હતી. નેપોલિયને આ અતિ નીચ લખાણ વંચાણું તે લેશમાન પણ ઉરકેગ્રયા વગર ગંભીર શાંતિથી સાંભળ્યા હતા. તેણે પોતાની મનોવૃત્તિ ઉપર ભારે ધણ મેળવ્યો હતો. કાગળ વંચાઈ રહ્યા પછી તેણે નમ્ર અને શાંત પરંતુ પોતાના દરજ્જાને જાળે એવા અવાજે કહ્યું:—

“હું ઈંગ્લંડનો પેરોગ્યાડી છું; કેદી નથી. હું મારી ખુશીથી ખ્રિસ્તી કાયદાનું રક્ષણ લેવા આવ્યો છું. મારી બાબતમાં તમારી સરકારે તેમના પોતાના કાયદાનો, આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો અને, પેરોગ્યાગતના નિયમનો ચોક્કસ ભંગ કર્યો છે. આ કૃત્ય કરવાના તેમના અધિકાર સામે હું વાંધો ઉઠાવું છું અને અંગ્રેજ પ્રજાની સ્વ-માનવૃત્તિને સતેજ કરી હું તેની મદદ આપું છું.”

અંગ્રેજ અમલદારો ગયા પછી નેપોલિયને અત્યંત સંતાપપૂર્વક બોલવા માંડ્યું:—
 “સેન્ટ હેલેનામાં દેશનિકાલ થવાનો વિચાર પણ કેટલો ભયંકર છે? ઉચ્ચક-ટિબ્બમાં આવેલા એક ટાપુમાં પૂરાઈ રહેવું, અને દુનિયાથી, સ્વચ્છ નથી સદાને રાજ્ય નહિ પણ સેનાપતિજ કહેવો એવો ઈંગ્લંડના પ્રધાનોનો આગ્રહ નોંધી હસવું આવ્યા વગર નથી રહેવું.”

માટે અજગા થઈ જવું ! આ કરતાં તો મને જુઓન રાજને સોંપ્યો હોત તો સારું આત. મને તેઓ જનરલ કહે છે ! મને ધર્મચરુ શા માટે નથી કહેતા ? મને લંડનના કિલ્લામાં કેદ રાખ્યો હોત તોપણ હું આટલો નારાજ ન થાત; પણ ગરમમાં ગરમ પ્રદેશમાં મને ધકેલી મૂક્યો ! મારા જોવો માણસ ત્યાં કેમજી જીવી શકે ? ”

પણ થોડી વાર પછી તે શાંત થઈ ગયો. તેના મનમાંથી ક્રોધ અને સંતાપનો વંદોળો શમી ગયો. તેણે કહ્યું, “ હીક, આપણે આપણા ચિત્તને કામમાં પરોવીશું. આપણી જીવનકથા લખીશું. માણસે તેના ! પ્રારબ્ધને ભોગવી લેવું જ જોઈએ, તો હું મારું ભોગવી છૂટીશ. ” તરતજ તેણે હમેશની પ્રમનતાથી બધાની સાથે વાત કરવા માંડી.

એકેદોકેનના બધા અમલદારોને તે એટલા બધા પ્રિય થઈ પડ્યો હતો કે આ વાત સાંભળીને તેમની શરમ અને ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. કેટલાક અંગ્રેજ ગૃહસ્થોએ તેને ઇનિંગ્સના કાપડાનું રક્ષણ અપાવના માટે સ્વેચ્છાએ ખર્ચ કરવા માંડી. લંડનના બે દૈનિક પત્રોએ ઉદારતાથી તેના પક્ષ લીધો અને પ્રધાનોના કૃત્યની સખત બાબમાં સમાલોચના કરી. પ્રજાના ક્રોધનો અવાજ વધારે ગંભીર બનતો ગયો. બદર ઉપર હોદીઓની સંખ્યા એકદમ વધી પડી અને તેમના ઉપર ગોળીમાર થવા લાગ્યા. જ્યારે જ્યારે તે ઘાતપર આવતો ત્યારે જ્યારેથી દિશાઓ ગાજી ઉઠતી. આથી તેને પણ આશ્ચર્ય પૂર્વક લોકમતને વચ્ચે રહેને પ્રધાનોને પોતાનું પચાણ કદાચ ફેરવવું પડશે.

તેને “ નોર્થમપ્ટોન્ડ ” નામના વહાણમાં બેસાડીને સેન્ટ હેલેના લઈ જવાનો હતો પણ તે વહાણ હજી લાંબી મુસાફરીને માટે તૈયાર ન હતું. દરમ્યાન તેની તરફેણમાં લોકમતનો અવાજ એવો પ્રજાળ થઈ ગયો કે પ્રધાનોને ડર પેડો. તેથી તેને જોમ અને તેમ જલહીથી ઇનિંગ્સના કિનારાથી દૂર લઈ જવો એવો હુકમ તેણે નાકખાતાના અમલદારને મોકલવા દીધો. આવા સંભોગમાં નેપોલિયને એક અંગ્રેજ વડીલની સલાહ લઈ પ્લિઝન્ટ સરકારના ઉપલા ઠરાવ સામે પોતાનો વાધો દર્શાવ્યો. તેમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે હું ઇનિંગ્સનો પરોણો છું. મારી રાજ્યપ્રથીથી હું તમારા દેશના કાયદાનું રક્ષણ લેવા આવ્યો છું, કારણ કે મને તમારી આમર ઉપર વિશ્વાસ હતો. ઇનિંગ્સના વહાણમાં આવ્યો એટલે ઇનિંગ્સની પરોણાગત ઉપર મારો હક્ક છે. જો બેલેરોડેનના નામુદાને મને વહાણમાં બેસાડવાનો હુકમ આપીને ઇનિંગ્સની સરકારે મને કેદ પકડવાની બાજી રચી હોય તો તેણે પોતાનું નામ ફજાવ્યું છે, અને હવે તેમને સત્ય, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની મોટી મોટી વાતો કરવાનો કશોજ હક્ક રહેવાનો નથી. ઉવટમાં તેણે લખાવ્યું કે:—

“ હું ઇનિંગ્સ પામે ન્યાય માગું છું. ઇનિંગ્સ કહેશે કે ઇનિંગ્સને શત્રુ કે જ

તેની સાથે વીસ વરસ સુધી લડ્યો હતો; તોપણ તે આફતના વખતમાં ચોતાની રાજધાનીથી તેના કાયદાનું રક્ષણ માગવા આવ્યો હતો. ઈંગ્લેન્ડના ઉપર તેને દટલો વિશ્વાસ હતો, ઈંગ્લેન્ડને માટે તેને કેવો સહભાવ હતો, તેને માટે આના કરતાં વધારે સમગ્ર પૂરાવો કયો હોઈ શકે ? પણ આવી ઉદારતાનો જવાબ ઈંગ્લેન્ડે વી રીતે આપ્યો ? તેણે આશ્રય આપવાનો ઢોંગ કર્યો અને તેણે વિશ્વાસ મૂકીને આશ્રય લીધો એટલે તેને પકડીને હતો ન હતો કરી નાખ્યો. ”

લંડનના વકીલોએ તેને પ્રધાનોના પબમાંથી છોડાવીને બ્રિટિશ કાયદાના રક્ષણ નીચે મૂકવા માટે બે યુક્તિઓ રચી. એક તો હિબ્રિસ કોર્પસ કાયદા પ્રમાણે વારંટ કહાડાવીને તેનો કબજો લેવો, અને બીજી યુક્તિ એ હતી કે કેન્સ નોંધસંચયની સ્થિતિ નુકસાન કરવાને સાબતી તપાસમાં તેને સાફી તરીકે ઉભો રાખવા માટે એક વાર ઈંગ્લેન્ડને કિનારે ઉતારવાં. બ્યારે મનન્સ બજાવવાને બેલિફ ત્યાં આવ્યો ત્યારે ત્યાંથી લોર્ડ કીચ નારો અને તે ઉપરથી બેલિફ અને લોર્ડ કીચ ખૂબ નાસો ગોસો રચ્યા. છેવટે લોર્ડ કીચ નજ પકડાયો અને એ સમન્સની બજાવણી ન થઈ.

નેપોલિયનને કેદમાંથી અને રીખાવી રીખાવીને મારવાના યત્નમાંથી બચાવવાને બ્યારે ઉપરાઉપરિ પ્રયત્નો થવા લાગ્યા ત્યારે પ્રધાનો ખરેખરા ગભગભા તેમણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને એકદમ દુકમ કર્યો કે નેપોલિયનને સેન્ટ હેલેના લઈ જનારા વહાણ આવી પહોંચતા સુધી દરિયામાં ફેંચી કરો, પણ કિનારો છોડો. ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાને માટે એટલું રોજાકારપદ છે કે કોઈ પણ બહાર આગળ તે વહાણને નહિ લઈ જવાનો કેપ્ટન મેટલેન્ડને દુકમ કરવો પડ્યો.

આગસ્ટની ૭ મી તારીખે નોર્થમ્પ્ટરનેન્ડ તથા તેની સાથે આવનારા બીજાં બે વહાણ આવી પહોંચ્યાં. એડમિરલ કીચ ચોતાને માથે આવી પડેલું નીચ કૃત્ય કરતા શરમાયો. તે પૂરેપૂરો વિવેકી મનુષ્ય હતો. શહેનશાહનું અનેકરીતે અપમાન થયું હતું તેથી તેને ઘણું લાગી આવતું હતું. ઘરમથી તેના મોપર રોડમાં પડતા હતા અને જીભ ચડાતી હતી. તેણે કહ્યું કે મારે આપનો મરસામાન તપાસવો પડશે અને નાણું અથવા વેચી શકાય એની જોટલી ચીજો હશે તે મારે લઈ લેવી પડશે, પણ હું આપને એટલી ખાતરી આપું છું કે ઈંગ્લેન્ડની મરકાર જનરલ બોનાપાર્ટને લૂટવા માગતી નથી, પણ કેદખાનામાંથી નાસી જવામાં એ નાખ ખરચી ન નાખે તેટલા માટે જાળની રાખવા માગે છે. વળી ઈંગ્લેન્ડની સરકારે કહેવાયું છે કે “ જનરલ બોનાપાર્ટ મરતી વખતે વસિયતનામું કરી જાય તે પ્રમાણે તેની મિલકતની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. ” શહેનશાહ તથા તેના નોખતીઓને તેમની તરવારો આપી દેવાનો દુકમ થયો. જનરલ બોનાપાર્ટને કહેવામાં આવ્યું કે જો તને નાખી જવાનો પ્રયત્ન કરશે તો સખત જાતમાં સાથે કેદ કરવામાં આવશે.

તેની એકેએક પેટી ખોલી નાખી અને બરાબર ઝડપી લીધી. એક લાખ ક્રાન્ક પેટીઓમાંથી નીકળ્યા. નેપોલિયનના મજબમાં હાથ નાખવાની લૉડ કીધતી હિંમત ન ચાલી; તેવી ચાળીસ લાખ ક્રાન્કના હીરા અને હુડીઓ બચી ગઇ. એક હીરાનો હાર જે તેને જતી વખતે હાર્ટેન્સે પરાણે પરાણે વળગાડ્યો હતો તે તો તેણે અગાઉથીજ સંતાડી દીધો હતો; એટલે તે પણ બચી ગયો. તે મારી આગળ શાંત ઉદાસીન ભાવે ઉભો હતો ત્યાં લૉડ કીધે બીનાં બીનાં આવીને ક્યું, “ ઇગ્નંડ તમારી તકવાર માગે છે ! ”

આ વિચિત્ર માગણી સાંભળીને નેપોલિયનની વિચારમાળા તૂટી અને તે જાગી ઉઠ્યો. જાણે વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ વચવારની મૂં ઉપર હાથ મૂકીને તેણે લૉડ કીધતી સામે એવી બળતા અગરા જેની નજર નાખી કે જેની સામે ભાગ્યેજ ડાઘ સામે મોઢે ઉભો રહી શકે. લૉડ કીધ ડાઘ ગયો. પોતાની ‘સામે ઉમેલા કમનમીય પણ પ્રૌઢ પુરુષના હૃદયમાં એ વધારે જખમ કરવા તેના અતરાત્માએ રમ ન આપી. તે નીચો નમ્યો અને એક શબ્દ બોલ્યા વિના ચાલ્યો ગયો. તેના સેક્રેટરીએ પૂછ્યું કે નેપોલિયનની તકવાર લેવાની પ્રધાનોની આજ્ઞા હતી ને ? લૉડ કીધે તેના તરફ ક્રોધથી ફરીને કહ્યું, “ તું તારૂં કામ કર્યા કર.”

પછી તેણે કેપ્ટન મેટલેન્ડને બોલાવ્યો અને ક્યું કે તમારા વહાણમાં મને જે ગ્રેમપૂર્ણ સહકાર મળ્યો છે તેને માટે હું તમારો અને તમારા વહાણમાંના સર્વનો આભાર માનું છું. હું ધારતો હતો તેના કરતાં મને ઇગ્નંડ ઉત્તેજક આવકાર આપ્યો છે, પરંતુ દોષ પણ રાજ્યતંત્રના વર્તન ઉપરથી પ્રજાના શુભચિંતની તુલના નજર કરાય એ નુ જાણું છું.

ત્યાર પછી તેના જે મોમતીઓને તેની સાથે આવવાની રમ ન હતી તેમની તેણે વિદાય લીધી. તેઓ પોકેપોક મૂકી રડવા લાગ્યા. તેઓથી ક્રાન્સ તો જવાય એમ હતુંજ નહિ. દેશમાં તેમની માલમિલકત જમ થઇ ગઇ હતી, અને હવે તેમને બાકીની જિંદગી પરદેશમાં રવડી રજીની પૂરી કરવાની હતી. એનેરોફેનના અમલદારો તથા ખલાસીઓએ તેને જતી વખતે માન આપ્યું. તેણે પણ પ્રથમ અમલદારોને માટે અને પછી ખલાસીઓને માટે દોષી ઉતારી સૌનો એકવાર ફરીથી આભાર માન્યા. પછી તે નોર્થમ્પ્ટોન્ડ વહાણ ઉપર ચડ્યો તે વખતે ત્યાં ગંભીર શાંતિ વ્યાપી ગઇ. ત્યાં પણ તેને માન આપવામાં આવ્યું. આસપાસના માણુઓને થોડા અતિ વિવેકભર્યા ચબ્દો કહીને તે પોતાના ઝોરડામાં ચાલ્યો ગયો.

જે મહાપુરુષે યુરોપના મોટા ભાગ ઉપર રાજ્ય કર્યું, જેણે કેટલાયને રાજ બનાવ્યા, અને જેની રાજ તરીકેની પદવી ઇગ્નંડ સિવાય યુરોપનાં તમામ રાજ્યોએ સ્વીકારી હતી તેને રાજ નહિજ કહેવો, એ વાતને ઇગ્નંડના પ્રધાનો એટલી બધી

અગત્યની માનતા કે તે જોઈને હસવું આવ્યા વગર નથી રહેતું. નેપોલિયન તો એવી હુદ્રતાની પરવા પણ કરતો ન હતો. તે પોતે તો કર્નલ હૂરો અથવા મૂંઝરાન એવું તખ્તનું ધારણ કરવા ઇચ્છતો હતો.

એક ઉદાર કાર્ય કરીને પોતાના ઇતિહાસની શોભા વધારવાની ઇચ્છા એક સુંદરમાં સુંદર તક આ પ્રમાણે યુગાવી. તેને માટે જેટલો શોક કરીએ તેટલો આઠા છે. જો નેપોલિયનની પ્રાર્થનાનો ઇચ્છા ઉદાર હિતર વાલ્યો હોત તો ઇચ્છાની સરકારે અત્યારસુધી કરેલા અન્યાય ખુલાષા જાત; પણ હવે તો જેનામાં ન્યાય અને સ્વમાનની લાગણી મરી ન ગઈ હોય એવો ઇચ્છાનો એક પણ શુભેચ્છક નથી કે જે નેપોલિયન અથવા એંટ દેલેનાનું નામ બોલતાં ચરમથી ડાકા મારી વગર રહે.

જે વહાણ અને માત લડાયક મહાબળે બધાં લશ્કરથી ભરેલાં હતાં તેમનો કાફલો એકજ માણસને સાચવતો સેન્ટહેલેના તરફ ચાલ્યો. તેનું ચારિત્ર્ય કેવું જાણ હતું અને યુરોપની પ્રજાનાં દિલ ઉપર તેણે કેવો કાબુ મેળવ્યો હતો તેને માટે આના કરતાં બીજો વધારે મજબૂત પૂરાવો શો હોઈ શકે ? ક્રાન્સથી જે હજાર માઈલ દૂર આવેલા એકાંત ટાપુમાં તેને મોકલી દેવાની જરૂર પડે, તેના એકાંત હુપડાની આસપાસ કાયમ લશ્કર બેસાડી રાખવું પડે, અને તે ટાપુની આમપાસ લડાયક વહાણો પ્રદક્ષિણા કરતાજ રહે એ શુ ખતાવે છે કે તે એકલો આખા યુરોપને ડરાવવા સમર્થ હતો.

એક ખાલુએ જ્યારે ઉપલા બનાવો જાનતા હતા ત્યારે બહુચર અને વેલિંગ્ટનનાં મૈત્ર્ય પારિસ તરફ જોસભેર ચાલ્યાં આવતાં હતાં. જંગલી બહુચર તો રત્તે જેટલાં ગામ આવે તેટલાં લૂટતો અને ખાળતો. પોતાના સહેનસાદના જવાથી ફ્રેન્ચ સિપાઈઓ નાહિંમત બની ગયા અને કામચલાઉ રાજ્યતંત્રને માટે લડતા રાજી પણ ન હતા. તેથી થોડી નિરાશાભરેલી લડાઈઓ જિત્યા પછી શત્રુઓ પારિસમાં પેડા. ક્રાન્સ નિસ્તેજ બની ગયું.

મિત્રરાજ્યો પણ તેમનાં અગણ્ય દળસહિત પારિસમાં આવી 'પરોન્ચા બિચારા ક્રાન્સને તેમણે કહડે કહડા કરીને વહેંચી લીધું. તેના મજબૂત દિલના હુંડવી લીધા. તેના સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો અને કળાના નાદર નમુનાઓ છીનવી લીધા. તેની રત્નતંત્રા હરી લેવા માટે મિત્રરાજ્યોને યએલા ખર્ચના વળતર પેટે ૧, ૫૩૭, ૫૦૦, ૦૦૦ ફ્રાન્કનો તેના પાસેથી દંડ લીધો. ક્રાન્સના લોકોનેજ ખર્ચે દેશને તામે રાખવા માટે ત્રણથી પાંચ વર્ષ સુધી દોઢલાખ સિપાઈઓનું મિત્રરાજ્યોનું લશ્કર ક્રાન્સનાં કિલ્લામાં ધર્યું. આટલાથીજ જાણે ક્રાન્સની અપકીર્તિનો ખાલો ન બરાવો હોય તેમ કાઝ્યા ઉપર કામ દેવા માટે આખા રશિયન સૈન્યને એક મોટા મેદાનમાં ઉભું કરવામાં આવ્યું. એક તોપનો ધડાકો ચતાજ આખા લશ્કરે એકઠે અવાજે ત્રણ દર્પના પોદાર

કર્પા, આ લયાનક ગર્જના જેમણે સાંકળી તેઓ જિંદગીમાં કદિ બૂલ્યા નથી. પરાધીન બનેલી પ્રબળને તેમાં મોતનાં નગારાના અવાજ સંભળાતો હતો. એમાં આપખુદીપણાની કારમી ચીસના ભણકાર હતા. ત્યારેજ શુર્બોન રાજાઓના મળ-તીઆઓ સિવાય બીજા બધાને સમજાયું કે નેપોલિયનને ટેકો આપ્યો હોત અને તેની ઇલાખણુભરેલી સલાહ માની હોત તે ફ્રાન્સ જરૂર ખચત. તેમને ઘણાંએ પચા-ત્તાપ થયો. હવે તેમને સમજાયું કે આસપાસ બળવાન ચતુરાંજીની સામે ટકી શકે એવું કોઈ પણ રાજ્યતંત્ર હોય તો તે નેપોલિયનનુંજ હતું; પણ હવે પચાતાપ નકામે હતો. તે બિચારો કેદી બનીને નિર્દય કેદખાનામાં રિખાઈ રિખાઈને મરવા માટે નિષ્ણીત કરેલા કાશમાર તરફ જતો હતો. ફ્રાન્સ ધવાઈ ધવાઈને નિર્જળ બની ગયું હતું, હાથે પગે બધાઈ ગયું હતું. તેથી તેનાથી ચેં કે ચું કરી શકાય એમ ન હતું.

પારસ શરણે ચયું તે વખતે ચોકખી સરત કરવામાં આવી હતી કે "કોઈ પણ માણસને તેના રાજનૈતિક અભિપ્રાયને માટે અથવા * સો દિવસ દરમિયાન ચલાવેલી વર્તણૂકને માટે કોઈને પણ સતાવવામાં આવશે નહિ." વેલિગ્ટન અને બ્લ્યરે આ કરારનામાં ઉપર સહી કરી હતી અને તેમના રાજાઓએ એ કરાર મંજૂર રાખ્યા હતા; તોપણ તેને "કાગળનાં ચીથરાં" ગણીને ૫૮ માણસોને દેશનિકાલ કર્યા અને ત્રણને મોતની શિક્ષા કરવામાં આવી. આ ત્રણમાં માર્શલ ને પણ આજી ગયો હતો. તેના અપરાધ એટલેજ કે કોઈ પણ ઉદાર પ્રકૃતિના માણસના મનમાં ઉપડી આવે એવી પ્રમળ લાલચને વશ થઈને તે પોતાના હૃદયના માલીકની સેવામાં હાજર થયો હતો. લૂંટની જગ્યાએ નેપોલિયન દોત તો અવા અપરાધ જરૂર માફ કરત. વીર શિંગેમણિ ને જે ફ્રાન્સને માટે સેંકડો લડાઈઓ લડ્યો હતો અને તેની વિરુદ્ધ એક પણ લડ્યો ન હતો તેને દેશકોઈ ગણીને કૂતરાને મોતે મારી નાખવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. નાસ્તિકતાના જમાનામાં પણ તે સાચો ખ્રિસ્તી હતો. મરતી વખતે તેણે ધર્મવિધિ પ્રમાણે બાઈબલ અને ઇસુનું શરણુ લીધું અને પોતાને ગોળીથી મારનાર સિપાઈઓની સામે ટટાર હલો રહ્યો. એક પળવાર તેણે પોતાની તીક્ષ્ણ નજર ચળકતી બહુકો ઉપર સ્થિર કરી કહ્યું, "મારા સોમતીઓ ! તમારી ગોળીઓ આવવા દો." તેની છાતીમાં દસ ગોળીઓ વાગતાં તે તરફળ મરણ પામ્યો. એના કરતાં રોયર્માં, દયાળુપણામાં અને સ્વદેશ ભક્તિમાં ચંદી જ્ય એવો માણસ ભાગ્યેજ કોઈ હશે. તેની ઓંચે ઘૂટણીએ પડીને લૂંટના કલાવાલા કર્યા પણ તેનું

* નેપોલિયને એદખાથી આની રાજ્યનાં ચૂર પોતાના હાથમાં લીધાં અને તેને બીજવાર પરાજય થયો એની વચ્ચેના સમયને "સો દિવસ" કહે છે.

દિલ ન પીગળ્યું. રતિના મૃત્યુના સમાચાર મળતાં તેને મુઝા આવી ગઈ અને થોડાજ દિવસમાં ઝુરી ઝુરીને તે પોતાના વહાણની પાછળ ચાલી ગઈ.

ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રતિજ્ઞા આવી રીતે હલકી કરવામાં અપરાધભરે વેનિઝ ને માશી નજ આપી શકાય. માર્શલ નેને મિનરામ્બો બને અપરાધી મળે પણ જે કરાર ઉપર વેનિઝને પોતે સહી કરી હતી તે કરાર પ્રમાણે ને બચી જતો હતો. બ્યૂચર જેવા માણસ પાસેથી તો જંગલીપંથુા મિવાય બીજાની આશાજ ન શખી શકાય એટલે બધો દોષ ઈંગ્લેન્ડના ગર્વિષ્ઠ ઉમરાવ વેલિઝનને માથેજ આવે છે.

પ્રકરણ ૬૯ મું-સેન્ટ હેલેના

તે ૧૮૧૫ ના ઑગસ્ટની ૯ મી તારીખે નેપોલિયનને લખેને નેપોલિયન-૩ તથા તેની સાથે આવનારા વહાણોનો કાફલો સેન્ટ હેલેના માટે ઉપડ્યો. નેપોલિયન પોતાની વહાલી જન્મ-જૂમિતુ ઉદ્ધુ દર્શન કરી લેવાને તુતક ઉપરજ ઉભો રહ્યો હતો. આખરે એકેએક વાદળું વિખરાઈ જતા ફ્રાન્સનો કિનારો નજરે પડ્યો. તેણે જે જૂમિ ઉપર દીર્ઘ સમયસુધી યશસ્વી-પણે રાજ્ય કર્યું હતું તેના તરફ થોડીવાર સુધી શાંતિપૂર્વક જોયાં કર્યાં; પણ ફ્રાન્સની ટેકરીઓને ટોપી ઉતારી નમન

કરતાં ઉડી લાગણીસહિત કહ્યું, “વીરપુરુષોની જન્મજૂમિ ! હું તને વંદન કરું છું ! ફ્રાન્સ ! મારી છેલ્લી સલામ સ્વીકારજે.”

આની સધળા માણસો ઉપર વીજળીના જેવી અસર થઈ. અગ્રેજ અમલદારોએ પણ આ સ્વાભાવિક અને લગ્ય વદન જોઈને આપોઆપ ટોપીઓ ઉતારી દીધી અને પોતાના મહાનુભાવ બન્દીવાનના પવિત્ર શોક તરફ ઉડી માનની લાગણી દર્શાવી.

ચહેરશાહે અદ્ભુત ધૈર્યવડે પોતાની ચિત્તવૃત્તિને નવા સંયોગોને અનુકૂળ કરી લીધી અને તેની છુદ્દની મૌના ઉપર એવી જાદુઈ અસર થઈ ગઈ કે તેના તરફ સૌના સન્માન અને પૂજ્યભાવમાં ફરરોજ વધારોજ થતો ગયો. તે આર વાગ્યાસુધી વચવામાં રોકાઈ રહેતો, અને ૧૪ી થોડો વખત બહાર આવીને ગમ્મતને માટે રોજન રમી લેતો. પાંચ વાગે તેને જમવાનું તેડું આવતું. તે અત્યંત સાદો ખોરાક લેતો અને કોઈપણ પદાર્થને વખાણતો પણ નહિ તેમ વખોડતો પણ નહિ. તે ઉઠતો એટલે સૌ ઢબા થતા અને તેના જતાં સુધી ઢબા રહેતા. આ ઉદાર અગ્રેજ અમલદારો જંગલના આ સર્વકેઈ પુરુષને પોતાના ઉપર પડેલી અપર્વ વિપત્તિ આમ ચિત્તની પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરતો જોઈને સ્વાભાવિકરીતે નમી પડતા.

એક દિવસ તેણે જોયું કે તે વહાણનો એક ઉતરતી પકિતો અમલદાર જેના ઉપર વહાણની મલામતીનો આધાર હતો તેને નૌદાવિપતિ તથા બીજા અમલદારો

પોતાની સાથે જમાડતા નહિ; કેમકે તેનો દરબજો તેમના જોટલો ઉંચો ન. હતો. તેને નેપોલિયને કહ્યું કાલે મારી સાથે જમવા આવજો. તેણે જવાબ દીધો કે મને નૌકાધિપતિ અને બીજા અમલદારો પોતાની જોડે નહિ બેસાડે. નેપોલિયન કહે "તે ન બેસવા દે તો ઘેર ગયા. મારા ઓરડામાં જમવા આવજો. આ કામ નેપોલિયનને માટે તો રોજનું અને સાધારણ હતું; પણ રિવાજ અને મિથ્યાલિમાનને પોપનારા નિયમોથી જકડાય ગયેલા અંગ્રેજોને માટે તો એ શહેનશાહ સાધારણ માણસ જોડે જમવા બેસે એ નવાઈ જેવું જ હતું ! એ વાત આખા વહાણમાં ફેલાઈ ગઈ અને તેનાથી શહેનશાહ અને ખલાસીઓ વચ્ચે ઐક્યની સાંકળ શુધાઈ. સેન્ટ હેલેનામાં તેના કેદખાનાની આસપાસ પહેરો ભરનારા અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ખલાસીઓ, કેન્ડી સિપાઈઓ અને ખલાસીઓની માફકજ તેને ચાહવા લાગ્યા હતા.

સાંજને પહોર તે છુતકપર ફરતો અને એક તોપ, જે પાછળથી શહેનશાહની તોપ કહેવાતી, તેના પર બેસીને ખૂબ રસભર વાંતચીત કરતો. લા ક્રાસાસ આ વાતોની ગજ નોંધ શખતો. તેને આ વાતની ખબર પડી એટલે તે નોંધ મંગાવીને વાંચતો અને પછી પોતાની લાકડખીનો પ્રતિલાસ લખાવતો.

અકોટાખંર માસની પંદરમી તારીખે સેન્ટ હેલેનાના વેરાન ઉંચા ખડકા દરિયે પડ્યા. એક મોટા કેનરની બાજુમાં કેમ્બલ વસ્તીવાળું ગામ દેખાતું હતું. ટેકરીની ધારે ધારે તોપો ગોઠવેલી હતી. તેના સમુદ્રકિનારા ઉપર ખડકની ઉભી દિવાલ બની ગઈ હતી. ફક્ત ત્રણ જગ્યાએજ વહાણથી જઈ કાઢાય એમ હતું. તેનાં હવાપાણી ધણુજ ખરાબ હોવાથી યદ્દતો રોગ અને મરડો એ તો ત્યાંને માટે ધણુ સાધારણ વ્યાધિ હતા. ત્યાંનો કોઈ પણ વતની કે વિદેશી ત્યાં રહીને પચાસ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યો હોય એવો એક પણ દાખલો નથી.

૧૬મી અકોટાખંરે સાંજે નેપોલિયને વહાણમાંથી નૌકાધિપતિને તથા ખલાસીઓનો આભાર, માફતીને કિનારા ઉપર પત્ર મૂક્યો. જે આંખોમાંથી લાગ્યેજ આંસુ વહેતાં તે પછુ અત્યારે અમુકની બની ગઈ હતી. નેપોલિયન બાજુ પોતાની કબરમાં દલાવાનેજ જતો હોય તેમ તે વખતે અતિગંભીર શાંતિ અને ગમગીની વ્યાપી રહી હતી. ગામનું નામ જેમ્સ ટાઉન હતું. તેના ટીંગાટોરારાજાં રસ્તાપર યદ્દને તે પંજે ચાલીને પોતાના મુશ્કે જવા નીકળ્યો. ત્યારે સૂર્ય આયમી ગયો હતો. ઇંગ્લેન્ડની સરકારે પોતાના રાજવંશી કેદીને માટે એક નાનું ચમરમીઠા વગરનું ઝૂંપડું ખાલી કરાવો રાખ્યું હતું. ત્યાં તેના સોબતીઓએ તેના મુશાફરીના લોખંડનો ખાટલો પહોળો કર્યો અને તેના ઉપર એક એક ઝૂંપડું મુક્યું. વહાણમાંથી ત્યારે આવેલી શેડી સળે જોડારને તેમણે એ ઝૂંપડાને રહેઠાણનો કાંઈક દેખાવ આપ્યો. ઝૂંપડાની આસપાસ સંજીનોવાળા સંજીઓ મોડી કરવા ઉભા હતા. યુરોપના તમામ આપખુદ રાજાઓના સંયુક્ત ખજાને પણ નહિ

नेपालियन सेन्टदेवीनामा ३६

પત કરનાર મહાપુરુષનાં દર્શન કરવા આખું ગામ ત્યાં ભેગું થઈ ગયું. નેપોલિયન ચોડીવાર શાંત અને રોકાતુરભાવે બેસી રહ્યા પછી દીવો હોલવીને આવી સ્થિતિમાં જોવા આરામ લઈ ચક્રાય તેવો લેવા માટે બિજાના ઉપર સૂઈ ગયો.

આ ઉત્તર અને ખડકાળ ટાપુ ઉપર જેમ્સ ટાઉનથી ત્રણ માઇલને છેટે સમુદ્રની સપાટીથી ૧૫૦૦ ફુટ ઉચે ખડક ક્ષેત્રે ટેકરાઓની વચમાં, જ્યાં આવજનાં કંગાલ, દુર્બળ ઝાડવાં સિવાય બીજું કંઈ ઉત્તરું નહિં ત્યાં એક પકું પકું થઈ ગયેલું મુંપકું હતું. અસહ્ય તેનો ઢોર બાંધવાના કામમાં ઉપયોગ થતો હતો. પાછળથી તેમાં થોડો સુધારો કરીને ગરમીના વખતમાં ત્યાં કોઈ પડી રહેવા આવતા. આ મકાન નેપોલિયનને રહેવા માટે નિર્ણયિત થયું હતું.

બીજો દહાડો નેપોલિયન તે જગ્યા, જે હાલ તેનું કેમ્પાનું અને પછીથી તેની કબર, થવાની હતી, તે જોવા ગયો. તેના ખૂરા હાલ કરવા માટે યત્નઓ કરી રાખેલી ગોઠવણ જોઈ તેના હૃદયપર ભારે આઘાત થયો; પણ પોતાના મનનો ઉદ્વેગ મોટા માણસને છાજે તેવી શાંતિથી તેણે દબાવી રાખ્યો. આ મકાન એકાદ બે મહિનામાં દુરસ્ત થઈ જાય એમ હતું. તેટલો વખત તેણે એક બહા અગ્રેજ ગૃહસ્થના મેમાન થવાનું કબજા કર્યું. તેનું ઘર તો નાનું હતું પણ તેની વાડીમાં એક નાની બંગલો હતી. તેમાં તેણે પોતાનો મુકામ કર્યો. અહિંજ તે જમતો, સૂતો અને લા કાસાસને પોતાનો છતિદાસ લખાવતો. અહિં પણ સંત્રીને પેશ તો હતોજ, લા કાસાસ તેની સ્થિતિનું નીચે પ્રમાણે ચિત્ર આંકે છે:—

“ચહેરનાદ નેપોલિયન જે હોડાજી વખત અગાઉ અમર્યાદિત સત્તા ભોગવતો હતો, અને રાજ્યોના રાજ્યોની લઘાણી કરતો હતો તે આજે એક વેરાન ખડકની ટોચપર આવેલા સંકેત ગોઠારા મકાનમાં પડ્યો છે. નથી તેના ઔરડામાં બેસવા ઉડવાના સાધન અને નથી ત્યાં આરોગ્ય સચવાય તેવી સગવડો. એકના એક ઔરડામાં તે વાચે છે, બેસે છે, કપડાં બદલે છે, જાગે છે અને રાત્ર સૂઈ રહે છે. ક્યારે વાળવા નોકર આવે છે ત્યારે બિચારો બહાર જતને ઉભો રહે છે. તેને ખોરાકમાં પણ હલકા માથુસો ખાય એવી વસ્તુઓ અપાય છે અને તે પણ જાણે તે જલ્દી પૂરેલો ગુન્હેગાર હોય તેમ દૂરથી લાવવામાં આવે છે તેને જિંદગીની જરૂરિયાતો પણ પૂરી પાડવામાં નથી આવી. પાણી, દારૂ, માખણ, તેલ તથા એવી બીજી ચીજો કાં તો મળતીજ નથી અને મળે છે તો મોઢામાં પેસે એવી જાતની હોતી. તેની તખીયતને માટે નહાવાના ઔરડાની ખાસ જરૂર છે પણ તેની સગવડ નથી, અને થોડે બેસીને કચ્છરત કરવાની તો વાતજ શી?”

“તેના સાળાઓ અને નોકરોને તેનાથી બે માઇલ દૂર રાખ્યા છે. તેમને મળવા આવવું હોય તોપણ જોડે સિપાઇ તો ખરોજ. ફરાવેલા વખતથી તેમને પાછાં ને. ૪૮

આવતાં મોડું થાય તો આખી રાત તેમને ચોકીમાં પૂરાઈ રહેવું પડે છે. પહેરે-ગીરની હાકના જવાબમાં જે સખ્દ કહેવો જોઈએ તેમાં જે જૂલસૂક થાય, અને એવી જૂલ તો ઘણી વાર ચતી, તોપણ એજ વલે.”

એક દિવસ બધા તેની આસપાસ એકઠા થયા અને પોતપોતાનાં વીતકની કથા કહેવા લાગ્યા. નેપોલિયન અત્યારસુધી પોતાના ઉપર ગુજરતું દુઃખ અને અપમાન મૂકે મોઢે સહન કરી રહ્યો હતો; પણ પોતાના સોળતીઓની વિટબણાઓની વાત સાંભળી તેવું લોહી ઉઠળી આવ્યું. બ્રિટિશ પ્રધાનોને આપવા માટે તેણે એક લાંબો ખરડો તૈયાર કરાવ્યો અને નૌકાધિપતિ ટૉકમર્નના હાથમાં આપ્યો. તેમાં તેણે પોતાના ઉપર ગુજરતી સઘળી વિટબણાઓનું ખ્યાન કર્યું. તેણે જણાવ્યું કે હું ઈંગ્લંડની ન્યાયશુદ્ધિ ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને રહિયા કે આસિરવાને યરણે ન જતાં ઈંગ્લંડનો આશ્રય લેવા આવ્યો હતો. જે તમે મને તમારો કેદી સમજતા હો તો પણ સુધરેલા દેશોએ લગાઇના કેદીઓ તરફ કેમ વર્તવું તેના કાયદા ધડાયા છે, તેમના એક તમે પાળ્યો નથી અને લગાઇ પૂરી થયા પછી તો મને કેદ કરી ‘રાખવાનો’ તમને અધિકારજ નથી. આના કરતાં તો જંગલી પ્રજાઓ પોતાના કેદીઓને મારી નાખે છે તેમ મને મારી નાખ્યો હોત તો મારા તરફ વધારે ન્યાય અને કથા ખતાવ્યા કહેવાત; એવા મૃત્યુને આખી નિદેય કેદને મુકાબલે હું આશીર્વાદરૂપ માનત. ખિસ્તી ધર્મની પહેલી આઠા એ છે કે ભારેમા ભારે દુઃખ પડે તે સહન કરવું પણ પોતાના દુખી જીવનને પોતાને હાથે પળવાર પણ હુકું ન કરવું. આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે હું વર્ત્યો છું એમ હું ગર્વ સાથે બાહેર કહે છું, પણ જે બ્રિટિશ પ્રધાનો મારા તરફ આવો અન્યાય અને છુનમ આપુ ગખશે તો પછી તેઓ મને મારી નાખે એમાંજ મારે મુખ માનવું પડશે.

એમ કરતાં અકોટખર માસની આખર આવી. જેમના ઉપરના ઉપદ્રવોમાં અજ-યખ રીતે વધારો થવા લાગ્યો હતો. દરરોજ વેમને માટે નવાં નવાં નિયમો ધડાતા અને નવી નવી આગાઓ નીકળતી. અંગ્રેજ અમલદારોના મનમાં એકજ જૂત ભરાઇ ગયું હતું કે રખેને નેપોલિયન નારી જાય ! તેના મઠાનની આસપાસ સત્રીઓનો પહેરો હતો. આખા ટાપુની આસપાસ લકમક વંદાણોના કાક્યો ઘૂમતો હતો અને તે ટાપુ પણ પાસેમાં પાસેના દેશથી એક હજાર માઇલ દૂર હતો. છતાં પૂરેપૂના રાજાઓને આ એકના, નિ સહાય, નિ શસ્ત્ર કેદીને હમેશાં ડર રહેતો એજ તેના ચારિત્ર્યની અપૂર્વ લબ્યતાનો પૂગવો છે. તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા કે તમામ રાજ્યોની જીભથી સતત ઘસેલી પ્રજા તેના એક સખ્દથી હર્ષોન્મત્ત બની જશે.

કસરત અને ખુદશી હવા વગર તેની તખીયત બગડતી હતી; પણ નિયમ એવો હતો કે તે દરવા નીકળે ત્યારે તેની સાથે એક અંગ્રેજ અમલદાર હોવોજ જોઈએ.

આથી કંટાળીને તેણે ફરવા જવાનું માંડી વાળ્યું હતું. તે કહેતો કે જે દરવું તે ગણતરી અને ગુલતા કરીને ફરવું. જે ખુશી હવા અને કસરતના આનંદ કરતાં મારા પહેરેગીરની હાજરીથી મારા જીવને વધારે સંતાપ થતો હોય તો એ આનંદ જતો કરવો. હા ટાસાસે અંગ્રેજ અમલદારને ધણીજ વિવેકથી આ દરકત સમજાવી. તેને પણ દયા આવી. તેણે કહ્યું કે-હું મારા પોતાના નોખાને એમને ફરવા જવા દઉં પણ એવી ગેરવાળખી મહેરબાનીનો લાભ લેવા નેપોલિયને ના પાડી, અને ઘોડા પાછા મોકલાવ્યા.

નવેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે તે લા ટાસાસ સાથે પગે ચાલીને ફરતો હતો. જે અંગ્રેજ ગૃહસ્થે તેને પોતાના ઘરમાં રાખ્યો હતો તેની ત્રી તથા એક અંગ્રેજ બાપ જે મુખ્યથી વિશ્વાસત જતાં ત્યાં ઉતરી હતી તેમની માથે તે વાત કરતો હતો. એવામાં પુષ્કળ ભારે બોલો ઉચ્છીને ઉંચા ઢોળપર અત્યંત મુશ્કેલીથી ચડતા કેટલાક શુદ્ધાભો આવતા દેખાયા. પેલી અંગ્રેજ સ્ત્રીએ તેમને ચીડવાઈને વેગળા રહેવા કહ્યું, પણ નેપોલિયન તેમને રરતો આપવા એક બાલુએ ખસી ગયો અને બોલ્યો, “તેમના માથા ઉપરનાં બોળને માન આપો.” મુખ્યથી આવેલી સ્ત્રી જેણે એમજ સાંભળ્યું હતું કે નેપોલિયન દૈવ્ય જેવો છે તે તો આ બનાવ જોઈને ચક્રિતજ થઈ ગઈ. તેણે પોતાની બહેનપણીને ધીમે અવાજે કહ્યું, “કેવો એનો ચહેરો અને એનો ઉમદા સ્વભાવ ! મેં ધાર્યું હતું તે કરતાં તો બધું જૂઠુંજ નીકળ્યું.”

નવેમ્બરની ૨૫ મી તારીખની નોખમાં લા કમામ લખે છે કે “સહેનતાહની તખીયત છેક લયડી ગઈ છે. કેટલાક દિવસ થયાં તો ચાતુ મદવાડ મોગવે છે અને કેદી તરીકેની તેની એકસરખી રસદીન જિંદગીની તેના ચરીર ઉપર માંડી અસર થવા લાગી છે. લોકો માને છે તેવું તેનું શરીર કાંઈ બહુ મજબૂત નથી. ઘરદીની અસર તો તેને હમેશ ગ્લાજ ટરે છે. સાધારણ બનાવોનો પણ તેના શરીરને ધસારો પહોંચે છે. રગની વાસથી પણ તેની તખીયત બગડી આવે છે. તેના ખાવામાં અમુક ચીજ આવી હોય અથવા ધગમાં સહેજસાજ ભેજ હોય તો તેની પણ તેના શરીર પર ધણી માંડી અસર થાય છે. તેનું શરીર લોખંડ જેવું મજબૂત છે એવું લોકોમાં કહેવાય છે તે ખોટી વાત છે. તેનું બધું બળ તો તેના મનમાંજ રહેલું છે. સ્વદેશમાં અને સ્વદેશ ખટાર તેણે કેવો લાગટ અને બારેમાં બારે પરિશ્રમ સહન કર્યો હતો એ તો બહુલીતી વાત છે. કોઈ પણ રાજ્યકર્તાએ આવો શારીરિક પરિશ્રમ નથી ઉઠાવ્યો. મેં તેને રાજ્યકર્તામાં કે ધારાસભામાં આઠ કે નવ કલાક મુખી લાગટ કામ કરતો જોયો છે અને ત્યાંથી બ્યારે તે ઉઠતો ત્યારે બહુ કાંઈજ કામ ક્યું ન હોય એવું તેનું મગજ તાલુને તાલુજ દવું. મેં તેને સેન્ટ હેલેનામાં પણ લેશમાન ચાકયા વગર અધરામાં અધરા વિષયનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરતો જોયો છે. માથુમ

જાત ઉપર પડી ચકે એવી બારેમા બારે વિપત્તિઓનો ઘસારો તેણે વિનાશોને સહન કર્યો છે; પણ આ બધાએ શમ તેના શરીરની નિર્મળતા છતાં કેવળ મનોમજને પ્રતાપે જ તે કરી ચક્યો છે.”

“ચહેરનાહને આહાર અતિ અલ્પ છે. તે ધણીવાર કહે છે કે માણસ ઘણું ખાકને માંદા પડે છે, પણ થોડું ખાવાથી માંદા પડ્યા હોય એવું મેં કદી સાંભળ્યું નથી. બીજો દહાડે મારી બૂખ લાગે એટલા માટે કાષ્ટ કાષ્ટ વાગ તે એવીજ કતાકના ઉપવાસ કરે છે. તેની નિદ્રા પણ અતિ અલ્પ અને અનિયમિત છે. ધણીવાર તે સવારમાં નહેલો છિડીને લખવાચાચવામાં રાગાય છે અને પછી પાછો સૂઈ જાય છે.”

“ચહેરનાહને દવા ઉપર શ્રદ્ધા નથી, અને પોતે કદિ દવા લેતો નથી. ‘તેણે પોતાને માટે વ્યાધિ મટાડવાની, નવીન રીત શોધી કઢાડી છે. તે એ છે કે જે કારણથી શરીર ખગડ્યુ હોય તેનાથી તદ્દન ઉલટી, રહેણીકરણી રાખવી, એટલે કુદરતનું સમતોલપણુ પાછું આવી જાય છે એમ તે માને છે. દાખલા તરીકે જો અમુક વખત આજમમા ગયો હોય તો કાં તો આખો દિવસ તે શિકાર કરતો અથવા તો દોડતે થોડે સાડ સાડ માછલ ફરી આવતો. એને જો એમ લાગતું કે શરીરને ઘણો ત્રમ પહોંચ્યો છે તો એવીજ કતાકસુધી પૂરેપૂરો આરામ લેતો. તે કહેતો કે હુંને મને બે ગુણુ ખણેલા છે—એક તો જ્યારે મારે આરામની જરૂર હોય ત્યારે ગમે ત્યાં અને ગમે તે વખતે હું ઉઘી ચકું છું. અને બીજું એ કે ખાવા-પીવામાં લેશમાત્ર પણ જૂન થાય છે તો તરત મારે જરૂર મને ચેતવી દે છે.”

એકવાર તેણે વાતચીતને પ્રસંગે કહ્યું હતું કે—

“મને દવા ઉપર જરાએ આકાંક્ષા નથી. મારે મારે તો ઉપવાસ અને ઉંણુ-મનાન એજ ઔપત્તિ પૂરતાં છે છતાં બીજા ક્ષણ કરતાં વૈદોમાટે મને વધારે માન છે. દરણુ કે તેમનો ક્ષયો વકીતની સાક્ષ એક, બીજાને લગાવી મારવાનો નથી; પણ સાણસને સુખ આપવાનો છે. વધીજ્ઞાતનો ક્ષયો મનુષ્ય સ્વભાવને ખગાડ્યા વગર રહેતોજ નથી. જેને વારવાર સામાને જૂડું કહેવાની ટેવ પડે અને અવળો ઈન્સાફ થાય ત્યારે જે રાજી થાય તે કદિ સત્યાસત્યની ધરખ કરી ગતોજ નથી.”

જે ગૃહસ્થે તેને પોતાના ધરમાં આશ્રય આપ્યો હતો તેને ત્યાં એક હબસી ગુનામ હતો તેના હતિહાસ તેણે પૂછી લીધો અને તેને સુખી કરવાની તેને પ્રયત્ન ઈચ્છા થઈ આથી તે મનાયાનો વતની હતો અને ત્યાંથી અંગ્રેજ ખારવાઓ તેને પકડી લાવીને અદિંગ વેચી ગયા હતા. તેની દયામનક વાત સાંભળીને ચહેરનાહને જાણ દવા આવી. ગુનામ પણ તેના તરફ વદાલ રાખતો અને તેની સાથે વાતો

કરવા આવતો. તેઓ બેઠે કેદી હતા-ચહેરણાહ અને ગુલામ !

એકવાર આ ગુલામવિષે તે લા કાસાસ સાથે વાત કરતો હતો તે વખતે તેણે કહ્યું, “ તમે ધારો છો કે હું અને તે ગુલામ બેઠે એકસરખા કેદી છીએ; પણ મારામાં અને તેનામાં ધણો ફેર છે. તેના કરતાં મારા ઉપર ભુલમ વધારે થયો હતો પણ મારી સહનશક્તિ પણ વધારે છે. તેના જોડે આપણને ચારીરિક દુઃખ નથી અને જો તેણે દુઃખ દેવાનો અખતરો કરવામાં આવે તો આપણામાં એટલું આત્મબળ છે કે આપણા ઉપર ભુલમ કરનારાઓના પ્રયત્નને આપણે જરૂર નિષ્ફળ કરી મૂકીએ. ખીજું આપણી હાલની સ્થિતિમાં પણ એક વિશેષ ખુબી છે. આખા જગતની આંખ આપણા ઉપર છે. આપણે માટે કરોડો માણસો સહાનુભૂતિ રાખે છે, અને તેમના હૃદયની શુભેચ્છાઓ આપણા તરફ વરસી રહી છે. વળી જો હું મારો એકલાનો જ વિચાર કરું તો કદાચ હું આ સ્થિતિમાં આનંદ માની લઉં. મારી કારકીર્દીમાં વિપત્તિનો અભાવ હતો. જો હું રાજ્યાસિન અને મારી અસલની સત્તા ભોગવતો જ મરી ગયો હોત તો ધણા મને પૂરેપૂરો ઓળખી જ ન શકત; પણ આજે વિપત્તિએ તે પડો ખાલી નાખ્યો છે અને હું જેવો છું તેવો જગતની નજરે પડું છું.”

ચહેરણાહે તે ગુલામને ડોડવણાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પણ સેન્ટ હેલેનાના વડા અધિકારીએ જવાબ આપ્યો કે જનરલ બોનાપાર્ટ આ કામ કરીને આખી દબસી કામને આભારી કરવા માગે છે. માટે હું તે નહિ થવા દઉં. આ જવાબથી ચહેરણાહ આશ્ચર્ય પામ્યો; નિરાશ થયો અને ક્ષિયારો ગુલામ જિંદગીસુધી ગુલામનો ગુલામ જ રહ્યો.

પ્રકરણ ૭૦ મું—લોંગવુડમાં પહેલું વર્ષ

૨૨ ટાઉનથી ત્રણ માઇલ દૂર આવેલું 'જી' થઈ ગયેલું ધર જેની વાત આગલા પ્રકરણમાં આવી ગઈ છે તેનું નામ લોંગવુડ હતું. તે હવે દુરસ્ત થઈ ગયેલું હોવાથી નેપોલિયન સને ૧૮૧૫ ના ડિસેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે ત્યાં રહેવા ગયો. 'ધર સાંકડું' હતું તેથી તેના કેટલાક સોળતીઓને ધર બહાર તંબુમાં તથા કેટલાકને એથીએ દૂર રહેવું પડ્યું.

અહિં આખા પછી તેમની સતાવણીમાં દરરોજ ઉમેરો થતા હતા. તેઓ ફરવા જતા ત્યારે બરીબંદુકવાળા સિપાઈઓ આખે રસ્તે ઉભા રહેતા. અમુક વખત પછી તેમને બહાર તીક-જવાની મના હતી. ટાપુના કોઈ પણ રહેવાથી સાથે તેઓને વાત કરવાની પરવાનગી ન હતી. સમુદ્રકિનારે જવું એ તેમને માટે ચુનહો હતો. શહેનશાહની બારીનીએ પણ સંત્રીનો પહેરો તો ખરોજ. જતી આવતી વખતે પહેરેગીરને કહેવાના ચબ્દોમાં વારંવારે સુધારા વધારા થયાજ કરે. શહેનશાહના સોળતીઓ બખડતા, પણ તે પોતે એવી પ્રૌઢ શાંતિથી સહન કરતા કે તેને થતા એકે એક અન્યાય અને અપમાનની કથા તેના જીવનચરિત્રના સુંદરમાં સુંદર પ્રકરણનો વિષય થઈ પડે. સેન્ટ હેલેનામાંજ તેના આચર્યના ખરેખરા બાદશાહી લક્ષણો ઝળકી નીકળ્યાં હતાં.

એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થે તેને કહ્યું કે આપને માટે જે જે વાતો અમારા દેશમાં ફેલાઈ છે તે બધી હું સાચી માનતો, એમ આજે તે પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે આપની આગળ કબૂલ કરે છું. તેણે કહ્યું, “હું માનું નહિ તો શું કરે ? અમારાં વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકોમાં જમ એની એન્જ વાત ! બધાને મોટે પણ એકડું એકજ નિંદાપુરાણ ! એક પણ માણસ આ વાતને ખોટી ન પાડે. ”

નેપોલિયને તેના બધા સ્વભાવ મુજબ હસીને કહ્યું કે “આ બધી મહેરબાની માટે હું તમારા દેશના પ્રધાનોનો આભારી છું. તેમણે મારા વિષેની નિંદાથી બરેલી પત્રિકાઓ આખા યુરોપમાં વેરી મૂકી હતી. મને કોઈએ કહ્યું કે એ બધાણાં બંડન તમે કેમ નથી કરતા ? મેં કહ્યું કે આંતે બહુ વાહી બાંધે છે અને શાંત

કરી રહે છે. આ જમાનાના શાણા માણસો અને ભવિષ્યની પ્રજા સત્ય હકીકત જોઈને ન્યાય કરશે. વાદળો તો અત્યારથીજ ફાટવા લાગ્યા છે. અજવાળાનાં કિરણો તેમાંથી નીકળવા મંડ્યાં છે અને માફે ચારિત્ર્ય હવે ધીમે ધીમે લોકોને સ્પષ્ટ દેખાતું જાય છે. થોડાજ વખતમાં મને ન્યાય આપશે એ યૂરોપમાં એક દેશનું ઘર્ષ પડશે, અને માત્ર કુચ્ચાઓ અથવા મૂર્ખાઓજ મારા ઘનુ રહેશે. વળી મારી નિંદા કરવા પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચાદ કરવામાં આવ્યા છે, છતાં મેં બધાવેલી પ્રમારતો અને સ્થાપેલી જાહેર સંસ્થાઓ ભવિષ્યની પ્રજા આગળ મારો ઇતિહાસ આરસી જેવો ચોક્કસ બતાવી આપશે.

સેન્ટ હેલેનાના અંગ્રેજ સિપાઈઓ અને ખલાસીઓ તેના ઉપર દિદા હતો. એક અંગ્રેજ ખલાસી, પહેરેગીર ન જોઈ શકે તેવી રીતે તેનું દર્શન કરી ગયો અને ખોસ્યો, “બસ, હવે હું નિરાંતે મરીશ. ઈશ્વર મેપોલિયનને વધારે સુખ આપે એવી મારી પ્રાર્થના છે.” આવા બનાવ તો ઘણીવાર બનતા. કોઈ તેને માટે ફૂલના ગુચ્છ પણ ગૂંથી ગૂંથીને મોકલી દેતા. એક ખલાસીની આંખમાંથી તેને જોતાંજ પ્રેમાશ્રુ નીકળી પડ્યાં અને તેણે લા દાસાસને કહ્યું, “ને વહાલા જિગરને કહેજો કે એને લેશ પણ દુઃખ થાય એ હું નથી ઇચ્છતો. એને સુખ મળે એવી મારી પ્રાર્થના છે. અમે બધા એમજ ઇચ્છીએ છીએ. ઈશ્વર એને લાંબું આયુષ્ય અને તનદુરસ્તી બક્ષે !”

લોંગવુડની આસપાસ આઠા દલાકમાં જવાય એટલા અંતર સુધીજ મેપોલિયનને પહેરેગીર વગર ફરવાની છૂટ હતી. અંગ્રેજ અમલદારને સાથે રાખ્યા વગર એથી વધુ દૂર આ નાના ટાપુના કોઈ પણ ભાગમાં જવાની તેને મનાઈ હતી. આથી તેની લાગણી ઘણી દુખાતી અને તે ફરવા જવાનુંજ માંડી વાળતો. તેના સોનતી-ઓએ નીકાષિપતિને ઘણાંજ વિનંત્યો પણ તેણે આ અપમાનજનક નિયમને હીલો નજ ક્યો. મેપોલિયનને ધણું લાગી આવ્યું અને ઠરાવેલી સીમા કરતાં આગળ જવુજ નહિ એવોજ તેણે નિશ્ચય ક્યો. આવા અપમાનથી તેમજ જિંદગીની જરૂરીઆતો પણ નહિ મળવાથી તેની તબીયત ખગડવા લાગી હતી.

× ૧૫ મી જાન્યુઆરી. “બોનાપાર્ટને હુવો ઇતિહાસ” એ નામનું એક પુસ્તક તેના હાથમાં આવ્યું. એ જૂઠું, અને અતિદાય બીભત્સ નિંદાથી ભરપૂર હતું. તોપણ તે હસતો ગયો અને વાચતો ગયો. તેની પોતાની માની દલકરી નિંદા જે પ્રકરણમાં કરી હતી તે વાચતાં તેનાથી ન રહેવાયું. પોતાના વ્યભિચારનો હેવાલ વાંચીને તેણે કહ્યું કે, “આખી દુનિયા જાણે છે કે મેં તો નીતિનો ફેલાવો ક્યો છે. વ્યભિચાર તરફ માફે સ્વભાવથીજ વલણ નથી અને હોત તોપણ મારે માથે

× આ અવતરણો ‘લા કાસાસ’ અને ટોં ૦ બો મીરાની રોજનિરીમાથી લીધેલા છે.

એટલા બધા કામ હતા કે તે સબધી વિચાર કરવાની મને ધુરસદ પશુ ન હતી
૧૧ મી માર્ચ કે ઇએ તેને અજના દિવસની યાદ દેવાથી ત્યારે તેણે ઉત
રમા કંથુ કે —

‘ ગયે વર્ષે તો હું આજે વિરોધમાં હતો રાજ્યમાં અને લોકો ખેડ મારાથી
ડર્યા અને યૂરોપમાં સુવેદ અને સમતા જાળવવા માટે મારું રાજ્ય બહુજ જરૂર
છે તે એ ખેડથી નજ સમજાયુ તેમણે એ મોટી જૂલ કરી છે અને તેમને સો
સબુ પડશે ’

‘ ગળાઓને નાની ખીક હતી કે શું તેમને એવી ધારણી હતી કે હું રાજ્ય
વિશ્લેષકારી વિચારો દેલાવીને તેમના રાજનાસન ઉથલાવી નાખીશ, કેટલીએ વાર તેમનાં
રાજ્યો મારા હાથમાં આયાં હતાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય માટે તેમની કૈયત માગણી
કરતી પશુ મે તેમને ઉત્તેજન આપ્યું ન હતું જો મે તેમ કંઈ હોત તો અત્યારે
પશુ હું રાજગજ હોત અને તેઓ કચારનાએ રાજ્યાસન વગરના થઈ ગયા હોત
કાં તો ગમને કૈયત પોતાનો ધર્મ જાળવવાની ફરજ પાડે અથવા તો રાજની
મારફતે પ્રજા પોતાનું કત્યાણ સાધે આ બેમાથી બીજો રસ્તો મને હજુ લાગે છે
કારણ કે એટવાર પ્રજાનું બળ પ્રકટ થયા પછી તે કયા જન્મે અટકશે તે
કહી શકાતું નથી ”

મે રાજાઓને અને ઉમરાવોને નિર્ભય કર્યા હતા આજે હું જતા એ ખેડની
સ્થિતિ જોખમમાં છે મે લોકોની સત્તા અને તેમના વાજની હક્ક મયમને માટે
મર્યાદિત કરી લીધા હતા આથી રાજા અને પ્રજા બેઉની તકરારોનો નિવેડો આવી
ગયો હતો હવે ખેડે ખેડે પોતપોતાની મર્યાદા તોડી છે અને હવે પાડો એ ઝગડો
નવેમરથી શરૂ થવાનો છે તેઓ ધારતા હશે કે હવે સુનેહચાતિ થઈ ગઈ છે
પશુ ખરે જોતા એકજ તણખો પડતાં આખું યૂરોપમાં ઘવાનળ સગળી ઉઠે એવી
સ્થિતિ અત્યારે છે ’

૧૦ મી એપ્રિલ યૂરોપથી એક વહાણ આપુ તેમાં વર્તમાનપત્રો પશુ
આગ્યા હતા તેની અદર ક્રાન્સમાં વધતા જતા અસતોષની ખમરો હતી આ
મમાયાર વાચતાં નેપોલિયન ધણે ઉરકેરાઈ ગયો અને બોલ્યો કે “ સ્વતંત્રતાના
વિચારો મટે દબાયજ નહિ ઉદાર વિચારો ઇંગ્લેન્ડમાં ઉઘા છે અને અમેરિકામાં
અજવાળું પાડે છે પશુ ક્રાન્સમાં તો પ્રજાએ તેમને પોતાના કરી લીધા છે, અને
એ તણુ દેશની બનેલી દીપમાળામાંથી આખા જગતને અજવાળે એટલો પ્રદાશ
નીકળે છે જતે દિવસે એ વિચારો દરેક પ્રજાના ધર્મ, અને નીતિનું રથાન લેશે
અને સામા પક્ષવાળા ગમે તેટલાં ફક્ત મારે તોપશુ તે મારા નામની સાથે અવિ
ચિન્નપણે જોડાયલા રહેશે કારણ કે એ રાજાની મેજ સજાગી અને મેજ તેને

પવિત્ર કરી એની કાષ્ઠી ના નહિજ પડાય.”

૧૭ મી એપ્રિલ. સેન્ટ હેલેનાનો નવો સુખો સર હસન લો આજે મુલાકાતે આવ્યો. તેનો દેખાવ કંટાળો ઉપજાવે એવો છે. તેના ગયા પછી ચહેનચાહે ક્યું, “એ દેખાય છે તો ધણેજ ભંચકર અને એનો ચહેરો પણ દુષ્ટ માણસના જેવો લાગે છે, પણ અત્યારથી આપણે અભિપ્રાય ન બાંધવો.”

૧૮ મી એપ્રિલ. સર હસન લોએ નેપોલિયનના તમામ સોજતીઓને એક કાગળ વંચાઓ. જેમાં લખ્યું હતું કે તેમને સ્વદેશ પાછા જવું હોય તો જવાની છૂટ છે, પણ જો આ બેટ ઉપરજ રહેવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો હોય તો તેમણે લખી આપવું પડશે કે ચહેનચાહના ઉપર જે જે પ્રકારના અપ્તા રાખવામાં આવશે તે બધા અમે સહન કરવા કબૂલ છીએ. એનો અર્થ એવો હતો કે જીવતા સુધી તેમણે અનેક પ્રકારનાં જીલમ, અપમાન મહન કરવાં. છતાં તેમણે બધાંએ તરતજ એ કારનામાં ઉપર સહીઓ કરી દીધી.

૧૯ મી મે. સર હસન લો અને નેપોલિયનના સોજતીઓ વચ્ચે હવસે દિવસે કુવાટ વધવા લાગ્યો.

૧૬ મી મે. સર હસન લો લોંગવુડ આવ્યો અને બોલ્યો કે મારે જનરલ યોનાપાર્ટને મળવું છે. ધણા વખત સુધી બેઠિ વચ્ચે કોર મંલાપણુ ચાલ્યું. તેના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યું:-“અમારે બેને ખૂબ ગરમાગરમ તકરાર થઈ. મારો મિલજળ પણ હાથમાં ન રહ્યો. તેમણે (શિથિલ સરમારે) મારે માટે જેલરના કરતાં પણ વધારે ખરાબ માણસ મોકલ્યો છે. તે પૂરેપૂરો જલ્લાદજ છે. x x x x બસ, તેઓ જરૂર મારો અંતજ લાવશે.”

૨૮ મી મે. આજે ચહેનચાહ ઘોડે બેસીને ફરવા ગયા હતા. રસ્તામાં અંગ્રેજ લશ્કરની છાવણી આવી. સિપાઇઓ તેને જોતાજ તેની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા. તેણે એ સંબંધમાં કહ્યું, “મને જોઈને જેના દિલમાં માન પેદા ન થાય એવો કોઈ પણ દેશનો સિપાઇ હોયજ નહિ.” સિપાઇઓને ઉશ્કેરવાનું તહોમત પોતાના ઉપર ન આવે તે માટે તેણે એ પછીથી એ છાવણી તરફ જવાનું છોડી દીધું.

૧૮ મી જુન. આજે વોટર્સના સમામને એક વર્ષ પૂર્વે થયું. એ વાત યાદ આવતા ચહેનચાહના મુખ ઉપર શોકનું વાદળું છવાઈ ગયું. તેમણે ધીમે અને અતિ ગંભીર અવાજે કહ્યું, “નહિ સમજી શકાય એવી આકૃતનો દિવસ ! અપૂર્વ નસીબીની પરંપરા ! ગાઉચી અને ને ! શું હતો ? દેશનો કે પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ ? ! અફસોસ ! રાક ક્રાન્સ !”

૧૮ મી આગસ્ટ. આજે વળા પાછો મર હસન લો નેપોલિયનને મળવા આવ્યો. વાત કરતાં કરતાં બેઠિ તપી ગયા. ચહેનચાહ પણ અત્યારસુધી જીલમ

અને અપમાન વેડી વેડીને એવો કામર થઇ ગયો હતો કે આજે તેનો કોઇ કાશુમાં ન રહ્યો. હડસન લોએ તેને કહ્યું કે તમારા ખર્ચ માટે તમારે વરસ દહાડે ત્રણ લાખ ફ્રાન્ક આપવા અને તમારા, ધરખર્ચમાં ઘટાડો કરો. નેપોલિયને પોતાના માટે મિનજરૂરી અને અપમાનભરેલા નિયમો આપવા માટે ગવર્નરને ખૂબ ખમણ્યો. એક જાણ એક ખીજાથી વધારે ખીજામાંને છૂટા પડ્યા.

ખીજો દિવસે મર હડસન લો ડૉ. ઓ'મીરાને કહેવા લાગ્યો કે “તમે જનરલ બોનાપાર્ટને કહી દેજો કે તેના સુખ અને આરામનો આધાર માત્ર મારી મદદરવાની ઉપર છે. જો તે આ રીતે માફે અપમાન કર્યા કરશે તો મારી સત્તા કેટલી છે તેની તેને ખમર પાડી દઇશ. તે મારો કેદી છે અને જેવી તેની ચાલચલગત તેવી રીતે તેની સાથે વર્તવાનો મને અધિકાર છે. હું તેની અક્કલ ઠેકાણે લાવી દઇશ. તેણે લાખો માણસોની ખુવારી કગવી છે અને છૂટે તો ફરી પાછો તેમજ કરે.”

૩ જુન સપ્ટેમ્બર. રાજ્યવિશ્લેષણે વાત કરતાં નેપોલિયને કહ્યું.—“રાજ્ય-વિશ્લેષ એ ઈશ્વરના સાપથી પ્રજ્ઞના ઉપર પડનારી મોટામાં મોટી આફત છે. સમાજમાં એક પ્લેગમ્પ છે. સમાજજનું ખર્ચ મુખ્ય તો પ્રજ્ઞનો દરેક વર્ગ એક ખીજાને મુખ્ય આધે અને લે અને સમાજજનું ખર્ચનું સુવ્યવસ્થિત રહે તેમાંજ રહેલું છે. હું ગરીબોને માટે દરવર્ગે લાખોની રકમ ખર્ચતો હતો; તોપણ ફ્રાન્સ ૧૭૮૭ની સાલમાં હતું; તેના કરતાં વધારે નિર્ધન રહ્યું છે. એવું કારણ એ છે કે રાજ્યવિશ્લેષ ગમ તેટલો ડહાપણપૂર્વક કપોં ટાપ તોપણ પ્રજા શરીરને તેથી એટલો આંચકો લાગે છે કે તેની ઉત્પાદક શક્તિનો નાશ થઇ જાય છે અને ઘણે વર્ષે તે કાંઈક ઠેકાણે આવવા લાગે છે. ફ્રાન્સની રાજ્યકાન્તિ એ આખા પ્રજા શરીરને લાગેલો લપકર આંચકો હતો અને વિસુવિયસ જ્વાળામુખીના પ્રચંડ ઉત્થાનના જેવી તેની અસર આપક અને આનવાર્ષ હતી. જ્યારે સમાજમાં વ્યાપી રહેલી સૂક્ષ્મ અસરો પરિપક્વ થાય છે ત્યારેજ રાજ્યકાન્તિ લાલુકી નીકળે છે.”

“જો જુર્મેન રાજ્યો એમ સમજતા હોય કે તેઓ રાજ્યામન ઉપર સુદૃઢપણે સ્થાપિત થઇ ગયા છે, તો તે તેમની મોટી ખૂલ છે. હું તો વખને ફરીથી જોવા ન પામું પણ એટલું તો મોક્કસ જાણ છું કે જે રાજ્યદંડ ફ્રાન્સના શત્રુઓએ તેમના હાથમાં મૂક્યો છે તેમને એક દિવસ પ્રજા તોડ્યા વગર નહિ રહે લોકો જરૂર જાણી જશે કે મારા વશજના રાજન વગર તેમનું દિત જળવાય એમ છેજ નહિ.”

સર હડસન લોએ નેપોલિયનને ખબર આપી કે તમારે ખર્ચમાં ઘટાડો કરવો અને નોકરો ઓછા રાખવા. તમારો મૌસિક ખર્ચ પચીસ હજાર ફ્રાન્કથી વધારે નજ આપવો જોઈએ અને વધારે કરવો હોય તો વધારાની રકમ તમારે પોતાને આપવી પડશે. નેપોલિયને જવાબ દીધો કે “લડન, પારિસ કે સેન્ટ હેલેના એમાંથી

ખ્રિસ્તિય પ્રધાનોની નજરમાં આવે તે ગામની બેન્ક સાથે મને વ્યવહાર કરવા દો અને મારા કાગળો સીલપખ નળ અને આવે તેમાં દબાવ ન કરો, તો હું મારો સંબંધો ખર્ચ ઉપાડી લેવા તૈયાર છું. તેણે પોતાના તરફથી વચન આપ્યું કે એ પત્રોમાં નાણાં મિત્રાય બીજી બાજતને લગતો પત્રવ્યવહાર નહિ કરે; પણ હડસન લોએ ના પાડી, અને કહ્યું કે ખર્ચ ઘટાડવોજ પડશે. લાખી કડવાચભરેલી તકરાર ચાલી. હડસન લો એકનો બે નજ ચયો. કાઉન્ટ મોન્થોલને તેને ધણોએ સમજાવ્યો કે રાહેનચાહને ખ્રિસ્તિય સરકાર તેની પોતાની મિલકત વાપરવા દેતી નથી અને તેથી કરીને ધરખર્ચ ચસાવવાને માટે તેના પાસે સોનાચાંદીનાં વાસણુ રહ્યાં છે તે વેચી નાખવાં પડશે. ખરેખર દર મહિને વાસણુ વેચાતાંજ ગયાં અને હ તોકરને રમ આપીને ખર્ચ કમી કરવો પડ્યો.

તેણે એકવાર ડૉ. ઓ'ગીરાને કહ્યું કે, “ મને તમારા દેશના (ઇંગ્લેન્ડના) પ્રધાનોની રીતભાતમાં કાંઈ સમજ નથી પડતી. તેઓ દર વર્ષે મારી પાછળ ખાર લાખ ક્રાન્ક ખર્ચવાનો દેખાવ કરે છે અને અહિં તો મને તોળી તોળીને ખાવાની અને તોકરને કહાડી મૂકવાની ફરજ પાડે છે. એક બાલુએ નકામો ગળવર ખર્ચ કરવાનો ડોળ અને બીજી બાલુએ જોનો જોટો પણ શોધ્યો ન જડે એવી નીચતા અને સાંકડું મન ! મારા કાગળ સીલપખ ન જવા દે તો એવો કાલુ મૂખ હોય કે જુર્જેન રાજાની આજે ચડવા અને પોતાની મિલકતને જોખમમાં નાખવા તેને મને જવાબ આપે. વળી એકવાર જો પ્રધાનોએ મને બેલેરાફેન વહાણમાં લૂંટી લીધો તેઓ જો જાણે કે મારી ખાનગી મિલકત અમુક ટેકાણે છે તો તેઓ લૂંટી લીધા વગર રહે પણ ખરા ? પણ તેઓ આટલા ખર્ચનો ડોળ ચામાટે કરે છે તે હું સમજું છું. એ લોકો ઇંગ્લેન્ડની પ્રજાને કંઈ છે. ત્યાંના લોકો આટલા મોટા ખર્ચના આક્રમ્ય લુએ અને મારે માટે સરસામાન તૈયાર કરાવવાની ખોટી ધમાક લુએ એટલે એમ જાણે કે હું અહિં સુખમાં છું. જો તેઓ એમ જાણે કે મને અહિં આવી વિટબણુ પડે છે, અને તેમની જાતીય પ્રતિષ્ઠા ઉપર કલંક લાગે છે, તો તેઓ તે સાખી ન રહે. ”

ત્રણ મહિનાની અદર રૂપાના ઢોળવાળા વાડકા સિવાય બધા કિમતી વામણુ વેચાઈ ગયા અને હવે તેને સાધારણ ધરમાં વપરાતાં ધાતુનાં વામણુમાં ખાવાનો વખત આવ્યો. આથી તેના મન ઉપર એટલી બધી માડી અસર થઈ કે અનાજનો કાળોઓ પણ તેને ગળે ઉતરતો નહિ.

આખરે સર હડસન લોની ખફગી નરમ પડી. આ વાતને આટલી હદસુધી લઈ જવા માટે તેણે દિલગીરી બતાવી અને કહ્યું કે લોગવુડમાં પુષ્કળ સોડું છે એવી મારી સમજ હોવાથી મેં આવું પગલુ ભર્યું હતું, અને “ જો મને ખબર હોત

પ્રકરણ ૭૧ મું—કેદનું વીજું તથા ત્રીજું વર્ષ

૨૧

હેનરાહની તળીયત હવે દિવસે દિવસે બગડતી ચાલી, અને તે જોઇને તેના નોખતીઓને ઘણો શોક થતો હતો. અંગ્રેજ અમલદારને સાથે રાખ્યા વગર તેને પગે ચાલીને કે ઘોડે બેસીને ફરવાની મના હતી. હાથમાં ભરેલી બંદુકો લઇને સત્રીઓ તેના ધરતી ખારીઓ અને ખારણા આગળ રાતદહાડે ઉભાને ઉભાજ રહેતા. ત્યારે અંગ્રેજ અમલદાર સાથે ન હોય ત્યારે ટાપુના કોઇ પણ વતના સાથે તેને બોલવાની છટ ન હતી. સર હસસન લોએ શહેનશાહના તમામ સોખતીઓએ નીચેના કરારનામા ઉપર સહી કરવીજ પડશે, એવી છદ લીધી.

“ હું નીચે સહી કરનાર આ ઉપરથી બહાર કડે છું કે મારે સેન્ટ હેસેનામાં રહેવું છે અને બોનાપાર્ટના ઉપર જે જે અંગત અંકુશ મુજબમાં આવે તે બધા મારા ઉપર મુકાય તોપણ તે મહન કરવા હું ગચ્છ છું. ”

તેઓ આના કરતાં પણ વધારે આકરી મરતો ઉપર સહી કરવા તૈયાર હતા પણ જે લખાણમાં શહેનશાહના સંમતિમાં ધણીજ તોછડાઇ વાપરી હોય તેના ઉપર તેઓ સહી નગ કરે. તેમણે સહી તો કરી પણ બોનાપાર્ટને ખદ્દે શહેનશાહ ચખ્દ લખ્યો. સર હસસન લોએ કાગળો પાછા મોકલ્યા અને કહ્યું કે લખાણ છે તેમનું તેમજ રહેવા દહને સહી કરવી પડશે તેઓ બધા ગુચવાયા અને નેપોલિયનના ઝોરડામાં ભેગા થયા તેણે કહ્યું —

■ મારા તરફ ગ્રેમ રાખનારાઓ ઉપર અપમાનનો વરસાદ વરસાવવામાં આવ્યો અને હજી પણ તેમાં વધારો ચવાતો સંજવ છે. તેથી હું હવે તે સહન કરી શકતો નથી. મધા અહિંથી જાઓ. હું અહિં એકલોજ રહીશ. તમારા ઉપર આટલો આટલો અંકુશ તો છે અને તેમાં વધારો ચવાજ કરે છે તે હું જોઇ શકતો નથી. તમે યુરોપ જાઓ અને અહિં મારા ઉપર કેવો બધકર જીલમ વરસી રહ્યો છે તે બહાર કરી દો. હું કમોતે મરવાની તૈયારીમાં છું તેની સૌ આગળ સાક્ષી પૂરજો. હું

તમને આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી કરવાની મના કરું છું.”

પણ સર હંસન લોએ કહેવડાવ્યું કે તમારે માટે વહાણ તૈયાર છે અને તમારે બધાએ અહિંથી કેપ ઓફ ગુડ હોપ ચાલ્યા જવું. આ જવાબ સાંભળીને તેમના હોય કાશ ઉડી ગયા. શહેનશાહની સેવા છોડવા કરતાં તેઓ કાઈ પણ જાતનું અપમાન ખમવા રાજી હતો. તેમણે નીચી ગરદને સહી કરી આપી. પછી નેપોલિયને કહેવડાવ્યું કે તમારે મારા નામ સાથે “શહેનશાહ”ની પદવી નજીબોદી દોષ તો અને કર્નલ દૂરો કે મુરિયોન કે એવું કાંઈ તખલ્લુસ ધારણ કરવા દો. હંસન લોએ જવાબ આપ્યો કે આ બાબત બહુ અગત્યની છે તેથી મારે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની મંજૂરી મેળવવી પડશે.

આ સંબંધી વાત કરતાં નેપોલિયને ડૉઝ આંખોમાં કંઈ કે—

“મેં રાજ્યાસન છોડ્યું પણ શહેનશાહની પદવી છોડી નથી. રાજાઓ હમેશાં એ પદવી પોતાના નામ સાથે જોડેજ છે. રચેનના રાજાએ રાજ છોડ્યું પણ પોતાને રાજા તો કહેવડાવતોજ હતો; પરંતુ તમારા પ્રધાનોને તો એવું કહેવડાવવું છે કે મને રાજ આપવાનો ફ્રેન્ચ પ્રબળને હક્કજ ન હતો; પણ તમારી સરકારે કાને એવો અન્યાય નથી આપ્યો? જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનને પણ તમે બળવાખોરને સરદાર કહેતા અને તેના રાજ્યતંત્રને ઝાળખવાની પણ ના પાડતા; પણ જ્યારે તેણે તમારા દાંત ભાંગી નાખ્યા ત્યારે સંયુક્ત રાજ્યોને અને વોશિંગ્ટનને તેમનું અર્ધ સ્થાન તમારે સ્માધને આપવું પડ્યું. તમારા પ્રધાનોનો આવો દુરાચલ ન હોત તો આવી અવસ્થામાં હું પોતાને શહેનશાહ કહેવડાવું એવો હું મૂર્ખ નથી.”

૧૪ મી નવેમ્બર. વળી પાછું સર હંસન લોએ કંઈ નવું બતાવું રોપી દેવાયું. લા દાસાસે પૂછ્યું, “તેનાં આવાં કૃતોત્તમી આપનો અંગ્રેજો તરફનો વિચાર પછા વધી ગયો હતો!”

શહેનશાહે પ્રસન્ન વદને જવાબ આપ્યો, “જો કાંઈ એવી શક્તિ રાખે તો તે હક્ક અને તિરસ્કારને પાત્ર કહેવાય હા, એમ કહો કે અમુક અંગ્રેજોને માટે વ્યક્તિગત વિચાર વધે. એ વાત ખરી છે. ત્યારે વાત નીકળી ત્યારે કહું છું કે માણસ-જો ખરેખરે માણસજ હોય તે કદી કોઈને વિચારતો નથી; અને તેનો કોપ પણ માત્ર ક્ષત્રીવારનો-વિજ્ઞાનીના તારના તણખા જેવો હોય છે. ઉંચા પ્રકારનાં કામે કરવા માટે અને આંધકાર ભોગવવા માટે સરસ્વતી માણસ હમેશાં પોતાનું કાર્ય, તેનું મહત્ત્વ, અને પરિણામનોજ વિચાર કરે છે.”

૨૦ મી નવેમ્બર. લા દાસાસે હંસન લોને બતાવ્યા વચર એક પત્ર યુરોપ આલાલ્યો. તેમાં તેણે શહેનશાહની માફી દાવતના સમાચાર લખ્યા હતા. આ અપરાધને માટે તેને જરા પણ એતરબી આપ્યા વચર તેના પુત્રની સાથે એક મ-

હિના સુધી સખત બંદીબાને પૂરી રાખ્યો અને કેપ આફ ગુડ હોપ મોકલાવી દીધો, જતી વખતે તેને સહેનસાહેને મળવા પણ ન દીધો. નેપોલિયનપર આ મંદવાડ અને દુઃખતા વખતમાં લા ક્રાસાસ જેવા મિત્રના વિયોગનો તેને કારી જખમ લાગ્યો. સહેનસાહે પોતાના દુઃખી યએલા મિત્રને નીચેના લાવનો પત્ર લખ્યો.

“મારા પ્રિય કાઉન્ટ લા ક્રાસાસ, -તમારા ઉપર અત્યારે જે આક્રમ પડી છે તે જોઈને મારું હૃદય ત્રીરાષ્ટ્ર બન્યું છે. તમારું વર્તન તદ્દન નિષ્પાપ અને આત્મ-હરેલું છે. તમારા કાગળ પડવી-લેવાનું તેમને બહાનું જોઈતું હતું. તમારા કાગળમાં કાંઈ કાવત્રા જેવું તો હતુંજ નહિ. માત્ર તેમાં સાચા અને ઉદાર દિલની લાગણીનો ઉભરો હતો.”

“તમારા કાગળની સાથે સાથે મારા પર કેટલાક કાગળો છે તે વાત તેઓ જાણતા હતા તેથી મારા કાગળ પણ તેઓ લઈ ગયા. મને તે વાતનાં પાછળથી ખબર પડી. મેં બારીથી તમને લઈ જતા જોયા તે વખતે પોતાના કેદીને શેષ્ટાને ખાઈ જતા પહેલાં જંગલી મનુષ્યાદારીઓ ટૂંક કરે છે તેવુંજ કાંઈક દૃશ્ય મારી આંખે દેખાયું.”

“તમારો સમાગમ મને બહુજ જરૂરનો હતો. તમે એકલાજ અગ્રેજી વાંચી, લખી અને સમજી શકતા હતા. તમે મારા મંદવાડમાં કેટલીએ રાત્રિના અખંડ ઉગમરા કર્યા હતા. હવે તમે યુરોપજ જન્મે. તમે કોઈ સુખમય સ્થાનમાં છો એ જાણીને મને ઘણું આશ્વાસન મળશે. જો કોઈ દિવસ તમે મારી ઓ અને પુત્રને મળી શકો તો મારો પ્રેમ તેમને પહોંચાડશે. જે વરસ થયાં મને તેમના પરાક્ષ કે અપરાક્ષ કથાજ સમાચાર મળ્યા નથી. એક જર્મન વનસ્પતિશાસ્ત્રી અહિં ૭ મહિનાથી છે. તેણે દેશ છોડ્યો તે પહેલાં તેણે તેમને એકવાર જોયાં હતાં એમ કહેવાય છે; પણ આ જંગલીઓ તેને મારી પાસે આવવા દેતાજ નથી.”

“દરમિયાન, તમે ધીરજ રાખજો અને મારા સ્વજનને આશ્વાસન આપજો. મારું શરીર તો શત્રુઓની દુસ્તમનાવટનો બોગ થઈ પડ્યું છે. તેમની વૈરટતિને તૃપ્ત કરવા તેઓ ખનતું કરી છૂટે છે. તેમની ઈચ્છા તો એવી છે કે હું લાંગા વખત સુધી રીખાયાજ કરું; પણ ઈશ્વર એવો ન્યાયા છે કે આટલું કટ તે મને ઝાઝો વખત નહિ. જ સહન કરવા દે. અહિંની પ્રતિફૂળ આબોહવા, જિંદગીને ટકાવી રાખનારી દરેક ચીજનો અભાવ, અને સંતાપ એ ત્રણવડે મારો અંતકાળ થોડા વખતમાં આવશે એમ લાગે છે.”

નેપોલિયને આ પત્ર પોતાની સીલ મારીને મોકલાવ્યો. પણ હડસન લોએ પાછો મોકલાવ્યો અને દહેવડાવ્યું કે અમે વાંચીએ અને અમને વાંધાભરેલો ન લાગે તો તેનાં માલિકને આપવામાં આવશે. નેપોલિયને આ કાગળ પાછો લાવનારના સામે

પણુ જોયું પણ કાગળ ઉપરની સીલ ઉખેડી લઈ કાગળ પાછો આપ્યો. ૩૦ મી ડિસેમ્બરે લા કાસાસને લઈ ગયા. પછી નેપોલિયને ૩૦ ઓગોસ્ટને ક્યુ કે "હવે મોન્થોલનનો વારો આવશે, કારણ કે તેઓ જાણે છે કે લા કાસાસના ગયા પછી મને જોઈ વધારે ઉપયોગી અને વિશ્રાન્તિ આપનાર એ છે. એ પ્રમાણે બધાના ગયા પછી તમને તેઓ ઉપાડી જશે એટલે તેમના પાપની પૂર્ણાકૃતિ થઈ જશે."

"મારા પોતાના માટે તો હું ફર્માઈ કરજ નહિ, પણ કદાચ ઈંગ્લેન્ડની પ્રજા મારે વિશે પ્રધાનોને મનાવ પૂછે તો તેઓ એમજ જનામ આપે કે નેપોલિયને ફર્માઈ કરી નથી એટલે સુખીજ હોવો જોઈએ. ફર્માઈને એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવો એ મારા ફરજખતે હાજર નહિ. બાકી હું તો એટલો કાપર થઈ ગયો છું કે મને જોળીનાર કરવાનો હુકમ નીકળે તો હું તેને સુખરૂપ માવું."

૧૯ મી માર્ચ. ૩૦ ઓગોસ્ટ લખે છે કે—"આજે મેં સહેનશાહને બાઈમસ વાંચતા જોયા. મને એમજ થયું કે આ વાત ઘણા માણસો નહિ માની શકે, કારણ કે લોકોમાં એમ કહેવાતું હતું કે તે નાસ્તિક છે."

તેણે હસતે મોઢે જવાબ દીધો, "લોકો તેમ કહેતા હોય તો પણ એ વાત સાચી નથી હું નાસ્તિક તો છું જ નહિ. ધર્મશુદ્ધોનો ઢોંગ અને તેમના પાપકાંડ જાણું છું તો પણ મેં ક્રાન્સમાં ધર્મની પુનઃ આપના રાચી હતી ધર્મવડે પ્રજાની સામાજિક નીતિને પોષણ મળે એમ હું ઇચ્છતો હતો. માણસને કાષ્ટક અનૈતિક તત્વની જરૂર પડે છે. વળી ધર્મવડે ઘણાને આશ્વાસન અને ધૈર્ય મળે છે"

૩ જી એપ્રિલ. સહેનશાહે ક્યુ કે "મારા પહેલાના રાજાઓ એવી પ્રતિષ્ઠા લેતા હતા કે અમે મધળા નાસ્તિકોનો નાશ કરીશુ ગાદીએ બેસતી વેળા મેં એવી પ્રતિષ્ઠા લીધેલી કે હું તમામ મતસપ્રદાયોને અમરદાન આપીશ."

૪ થી એપ્રિલ. ૩૦ ઓગોસ્ટ સહેનશાહે રહેવાના મકાનનું વર્ણન કરતા લખે છે કે.—"ઉદરો અતિસમ વધી પડ્યા છે પાટીમાંના પડદા અને માળના પાટીમાં તેમણે કેચી કેચીને કાણુ કરી નાખ્યાં છે. આખી રાત રોડરોડ અને કુદા કુદ કરીને તેઓ એટનો તો કચકચાટ કરી મૂકે છે કે જેમણે સભાના હોય તેમને જ તેનો ખ્યાલ આવે રાત્રે તેઓ બ્યારે મારા સવાના ઓરડામાં પેનીને ગરબડ મચાવે છે ત્યારે હું ચીઝખને જૂટ અથવા જે કાષ્ટ હાથમાં આવે ને ફેંકી છું પણ તેનથી એ હરામખોરો જરા પણ ડરતા નથી એટલે આખરે મને હાકી કહાડવા મારે પયાગીમાંથી ઉઠવું પડે છે"

"એક તો જુડું પુરાણું મકાન, બાપર અને છત દલકાં લાકડાનાં. તેના ઉપર કામરવાળા કાગળ ચોટાડેલા, પડદા તે પણ લાકડાના, તેથી કમીને ઘણી સહેલાઈથી ઉદર આવી રહ્યા, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી બીજી પણ અમરવડ પેદા થઈ હતી."

અરમીથી ઝમર ઓગળી જતો અને તેથી પાટીઆની ફાટો ઉઘાડી થઈ જતી. તેમાંથી વેરસાદનાં આપટાં ને આપટાં ધરમાં ચાલ્યાં આવતાં. મો-થોલનની શ્રી મિચારી રાતમાં ઉઠી ઉઠીને છોકરાંને બીનામાંથી ફાટામાં સુવાડતી. આ જોડ સુધરે એમ હવુંજ નહિ; કારણ કે જરા તડકા પડતો એટલે નવી નવી ફાટો પડતી. આ વાન કદાચ કોઇના માનવામાં ન આવે તો તેઓ તેમની સુસાદૂરી દરમ્યાન તેમનું વડાણ સેન્ટ હેલેના આગળ થોભે ત્યારે જે ધરમાં કાન્સનો દેશનિકાલ ચએતો પાદચાલ વરસ કેદ રહી મરણ પામ્યો હતો તે ધરની સ્થિતિ જાતે જોઇ આચરે તો ખાતરી થશે. ”

“ ૨ છ બુલ્લાહ. દિંડુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ લૉડ આમહસ્ટ વિલાયત જતાં ત્યાં થોભ્યો અને નેપોલિયનની સુલાકાતે આગ્યો. સાધારણ વાતચીત થઇ રહ્યા પછી તેણે કહ્યું કે જો ઇંગ્લંડના સુવરાજને કાંઈ ખામ કહેવું હોય તો હું ખુશીથી કહીશ. નેપોલિયને પોતાના દરજ્જાને છાજે તેના પ્રાદ પછુ ત્રીન મનોવ્યયાગતિત સ્વરે કહ્યું:—

“ તમારા રાજાને તેમજ તમારા દેશની પ્રજાને મને કેદ કરવાનો હક્ક નથી. જે કરોડ માણસો એક વ્યક્તિને કેવી રીતે સંતાપે તેનું ઉદાહરણ ઇંગ્લંડે આપ્યું છે. વહેલાં મોડાં ઇંગ્લંડને આ કૃત્યને માટે સરમાવુંજ પડશે. તમારી પાલામેન્ટ આ દરખાસ્તને ટોકા આપતી વખતે ધારાસભા તરીકેની પોતાની પવિત્ર પદવી ભૂલી ગઇ અને ઇંગ્લંડની પ્રજાને નામોદી લગાડે એવા કૃત્યને સંમતિ આપવા દોરવાઇ. ”

જે પછી પોતા ઉપરના જામાઓ વગેરેની હકીકત કહ્યા પછી તેણે કહ્યું કે “ આ ઉપરાંત હજી પણ ત્રીલુ કહ્યું તેઓ કરવા ઇચ્છે છે. મારો દેશ જોને માટે મગર છે તે વાતનો તેમને મારે મોટે ધનકાર કરાવવો છે અને તેને લાંછન લાગે એવી ખોટી વાત મારી પાસે કસુલ કરાવવી છે. તેમને મારી પાસે એવું કચ્છ કરાવવું છે કે મને રાજ્યચુક્ર પહેરાવવાનો કાન્સને હક્ક ન હોય અને સર હડસન લોની કલમના ગોદાવડે, મારે કપાળે રાજ્યચુક્ર કરેવું રાજરિન્દ બૂંસી નાખવું છે. કેમ્પે ફોર્નિયો અને લૂનેવાર્ધ આગળ ભ્યારે મેં આસ્ટિયાના ચહેનશાહને સુલેહ કરવાની ફરજ પાડી ત્યારે હું જનરલ બોનાપાર્ટ કહેવાતો હતો. ભ્યારે મેં ઇંગ્લંડની સાથે એમેન્સની સુલેહ પર સહી કરી ત્યારે પણ હું તેજ નામથી ઓળખાતો હતો. હજી પણ હું એ નામ ધારણ કરવા મગર છું પણ તે નામ જો હું ધારણ કરું તો ફ્રેન્ચપ્રજાએ કરેલા કામને રદ અને ઝેરકાયદે ગણવાનો ઇંગ્લંડના રાજાને હક્ક છે એમ મેં કચ્છ કર્યું કહેવાય. હું તો ફ્રેન્ચ અથવા એવું કાંઈક તખલ્લુસ ધારણ કરવાનો હતો પણ તમારા પ્રધાનો તથા તેમનો બાકુતી પૂતી સર હડસન લો, આ બાબતમાં તરેહ તરેહના ચેપરોણા કરીને મને ચહેનશાહની પદવી પકડી રાખવાની ફરજ પાડે છે. જો તમારા દેશની સરકાર એમ કહેવા માગતી હોય કે હું કાન્સનો પાદચાલ હતોજ નહિ, ત્યારે તો જારે મેં એમેન્સની ને. ૪૯

સુલેહ ઉપર મલી કરી અને લૉર્ડ કાસલર અને લૉર્ડ લૉડો'લ મારા એલચી-ઓ સાથે સધિવિચાર કરતા હતા ત્યારે ક્રાન્સનો રાજા હું નહિ તો કાણુ લૂપ્ત હતો ?

“હું ઇંગ્લંડ માથે ચૂંકાઈને સાચા દિલથી સુલેહ રાખવાજી ઇચ્છતો હતો. મારે તો રાજ્યવિશ્લવથી પહેલાં મોટાં મોટાં કાતરો પૂરી નાખવાં હતાં અને કાયદેસર બધારણવાળું રાજ્યતંત્ર જે તમારું અને મારું દેશે લખ કર સામાજિક અશિલ્પન કરીને મેગલ્યું છે તે યુરોપના રાજાઓની મારફતે યુરોપનાં રાજ્યોને અપાવીને યુરોપની રાજનૈતિક ઇમારતોને દલાવ્યા વગર તેની પુનર્ધારના કરવાની મને અભિલાષા હતી. હું ફરીથી કહું છું કે મારે સુલેહજી જોઈતી હતી અને તે મેળવવાને મોટેજી હું લડતો હતો. વિચેનાની રાજપરિપક્વ એમ મમજતી હતી કે યુરોપમાં હવે સુલેહ ચક્ર ચૂપી છે. પણ તેની બૂલ થાય છે. એક અતિ લયકર લગાઇ મારા માત્રાજ્યની ભરમની અંદર છુપાઇને પોપાર્શ્વ રહી છે. જે રાજાઓને માફ કરી કરીને તેમનાં ગળથો મેં પાછાં આપ્યાં હતા તેમણે મારા પ્રત્યે બતાવેલી કૃતધનતાનું વૈર વહેલી મોઢી પ્રગલ્ભીયા વગર નહિજ રહે રાજપુતરાજને કહેજો કે—“જે પાલ્મિરેના તમે મુખ્ય સલાસદ હો તેને કહેજો કે મારા જેલરના જુલમમાંથી મને છુટો કરવા મહુરખાની કરીને મારે માટે જલસાદનો કુહારો તૈયાર કરાવો એટલુંજ હું માગી લઉં છું.”

મેનપોલિયન લખે છે કે “આ પ્રાદ અને મર્મવિદ્ આત્માના દુઃખની કથા સંજોગોને લૉર્ડ આમહર્સ્ટને ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે પોતાના મનનાં લાગણી ન છુપાવી. તેણે વચન આપ્યું કે આ બધી હકીકત હું સુવરાજને કહીશ અને આપની રમ્મ હોય તો સર હડસન લોને પણ કાપક કહું.”

નેપોલિયને કહ્યું, “એમાં તો કાઇજી વળે એમ નથી. એ માણસના સ્વભાવમાં પાપત્રાત અને મારા પ્રત્યે વૈર વગી રહ્યું છે. જેમ વાલ્ક પોતાના શિકારને નખવડે ફાડીને તેના દુઃખને લાંબો વખત પરાચાડવામાં મગ્ન માને છે તેમ આ માણસને પણ પોતાની મજાને આતર મને પીડવાની જરૂર પડે છે.”

અક્ટોબર માસના અરમામાં ૫૦ ઓગીસ નોંધ કરે છે કે “સહેનશાહની તખીયત ઘણીજ ખરાબ રહે છે.” એમાં વળી સર હડસન લોને બેગમાં નવો તરંગ આવ્યો. તેણે હુકમ કર્યો કે જનરલ બોનાપાર્ટની તખીયતને મને ગળ કોળી રિપોર્ટ કરવો. નેપોલિયને વાંધા લીધો. જવાબ મળ્યો કે નેપોલિયનના નામ સાથે “સહેનશાહ” શબ્દ તો નહિજ લખાય. એકલું નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જેમ તો લખો. આ વાત ૩૦ ઓગીસએ તેને કહી પણ તેણે કબૂલ ન કરી. તે કહે કે એ લોકો જેમ મારે વધારે વધારે અપમાન કરતા જશે તેમ હું પણ સહેનશાહની પદવી પકડી રાખવા વધારે જીદ કરીશ. આખરે તેણે કહ્યું કે રિપોર્ટમાં દરદી બોનાપાર્ટ

લખો, પણ આ રીત પણ સર હસન લોએ નામંજૂર કરી. તેણે કહ્યું કે બસ "નનરમ બોનાપાટ" સિવાય બીલુ' કંઈ લખાશે નહિ. !

નેપોલિયને તે ઉપરથી દયા ખ.વાનીજ સાફ ના પાડી, એમ કેટલાક દિવસ નીકળી ગયા. આખરે સર હસન જરા નરમ પડ્યો, અને નેપોલિયનની તમીચાનો દૈનિક રિપોર્ટ માગવાનું જોડી દીધું. ૩૦ ઓ' મીરા પાસે તેની સારવારમાં ઢાઝર વધે. તે લખે છે કે "જમણી બાલુએ થોડું દુઃખ નો તેને થયાંજ કરતું; તેની બૂખ ધડી ગઈ હતી; હજી પગે સોજા હતા અને કોઈ કોઈવાર ઉઘડી આવે એમ થતું અને ઉંપ તો છેક ઉડીજ ગઈ હતી."

હવે લા કાસાસની પછી આ દાકતરની વારી આવી. નેપોલિયનને સંતાપવામાં તેણે સર હસનને મદદ ન કરી એટલે હવે તેના બોગ ફરી વળ્યા. તે અંગ્રેજ અમલદાર હતા તો પણ તેને એકદમ કેદ કર્યો. આ ઉપરથી તેને રાજીનામું આપવું પડ્યું અને તે માંદા અને મરવા પડેલા પાદશાહનો રત્ન લેવાં ગયો.

નેપોલિયને કહ્યું, " ડાક્ટર, ત્યારે તમે જાઓ છો. મારા ડાક્ટરને પણ તેમજે ન જાણ્યો એ વાત દુનિયાના માન્યામાં આવશે ? તમે મારી બરદસ્ત લીધી તે માટે આભારી છું. જાઓ, આ અધિકાર, અને પાપની બોડમાંથી છૂટા થઈ જાઓ. હું તો મારા રોગથી ગજાઈ ગજાઈને આ જોદડી. ઉપરજ વગર દવાએ બલે મરી જઈશ; પણ મારા મોતનું કલક તમારા દેશને માથે સલાને માટે ચોટિયુંજ રહેશે."

નેપોલિયન તરફ જે જે દયા બતાવે તે સર હસનના ખપ્પરમાં આવી જાય. ઓ'મીરાએ સત્તાવીશ દિવસ કેદ નોગરી, આખરે યુરોપના રાજાઓના કમિશનરો સેન્ટ હેલેનામાં ગહેલા હતા તેમજે સખત વાંધે ઉઠાવ્યો ત્યારેજ એ હસન સાહેબ જરા નરમ પડ્યા અને ઓ'મીરાને છૂટા કરી તેને નેપોલિયનની સારવાર કરવા જવા દીધો; પરંતુ એ પણ જાત્રો વખત ન નબળું. લુધાર્ધની રૂપ મી તારીખે તેને હુકમ મળ્યો કે તમારે કોઈની સાથે પણ કશી વાતચીત કર્યા વગર એકદમ સેન્ટ હેલેના છોડીને ચાલ્યા જવું.

ડાક્ટર ઓ'મીરા લખે છે કે "મારા ધંધાનો, નેપોલિયનની તખીયતની ખરેખરી સ્થિતિનો અને એક મનુષ્ય તરીકેની મારી ફરજનો વિચાર કરતાં મને એમજ લાગ્યું કે મારે આ નિર્દય હુકમ નજ માનવો. એક પળવારમાં મેં કરાવ કરી નાખ્યો. ગમે તેમ થાય તોપણ આ હુકમ તો નહિ માનું એવો સંકલ્પ મેં મારા મનમાં ધડી કઢાડ્યો; છતાં પણ આખરે સર હસનની સત્તા પ્રમુખ થઈ અને ઓ'મીરાને સેન્ટ હેલેના છોડવોજ પડ્યો.

છેલ્લી વિધાય આપતાં તેને નેપોલિયને કહ્યું કે.—

"યુરોપ પહેલો એટલે તરતજ મારાં સર્ગાસંબંધીઓને મળજો અને તેમને—

સમજાવળે કે મારી વિપત્તિઓ અને મારા અપમાનનાં ભાગીદાર થવા તમે અહિં આવો એમ કુ નથી ધ્યક્ષતો. મારી ભત્રીજી * લૂઇસી, મારી પૂજ્ય માતા, અને બેન પાઉલાઈનને મારો રોકે પહોંચાડળે. જો કદી મારા પુત્રને તમે મળી શકો તો તેને મારાવતી આલિંગન દેળે. તે દેવ્ય રાજકુમાર છે એ વાત તે કદી પશુ ન જૂલે. તેને હાથ કેવી કેળવણી મળે છે તેની ખરેખરી વિશ્વાસપાત્ર હકીકત મને મોકલળે. આપણે કહે નહિ મળીએ. તમારું કલ્યાણ ચાહ્યો !”

જે મહિના સુધી નેપોલિયનને અંગ્રેજ દાકતર પાસે સારવાર કરાવવાની ફરજ પાડવા સર હડસને ધણીએ માથાકુટ કરી પશુ તેણે ક્વા લેવાનીજ ના પાડી. એમ કરતાં સપ્ટેમ્બરની અખરે તેની તખીયત એકદમ છેકમ જગડી ગઈ ત્યારે સર હડસને થોડીક છૂટછાટ મુકી અને સહેનશાક પોતાની વાડીમાં જરા ફરતો. ફરતો થયો.

તેની તખીયત તો દહાડે દહાડે અગતીજ હતી તોપશુ છ મહિના સુધી તેણે દાકતરને પોતાની પામે આવવા નજ દીધો આ રીતે કેટલું ત્રીજું વર્ષ પસાર થઈ ગયું.

પ્રકરણ ૭૨ મું-કેદનું ચોથું અને પાંચમું વર્ષ

સ. ૧૮૧૮ ના નવેમ્બર અને ડીસેમ્બરની નેધિમાં મંદવાડ દુઃખ અને અપમાન નેપોલિયને કેવા ધૈર્યથી સહન કર્યા તેની શેષકથા કથા છે. આખરે ૧૦ મી જાન્યુઆરીએ તેની હાલત એવી લખાઈ ચર્ચ પડી કે એક અંગ્રેજ ડૉક્ટરને બોલાવવાની તેના મિત્રોને જરૂર લાગી. એ ડૉક્ટર તેને એક બે વાર જોઈ ગયો પણ નેપોલિયનને ધૂળથી પણ હલકો કરી મૂકવાને નિશ્ચય લઈ બેઠેલા સર હડસને પછી તેને પણ

જતો અટકાવ્યો. તેણે સર હડસનને બહુ લાગણીપૂર્વક લખ્યું પણ જોને દયા નહીં આવી. આખરે ૨૧ મી જાન્યુઆરીએ તેણે પોતાના દરદીની રજા લીધી અને વળી પાછો નેપોલિયન દવા વગર મંદવાડનું કષ્ટ વેઠતો મોતને બિછાને પડ્યો રહ્યો.

આ રીતે દુઃખમય એકાંત જીવનના લાંબા મુગ જેવા નવ મહિના વીતી ગયા; દરમ્યાન નેપોલિયન અતિશય કષ્ટ સહન કરતો. ધીમે ધીમે તેની કબરમાં ઉતર્યો જતો હતો. સર હડસન લોની નિર્દયતામાં હજી ઘટાડો થયો ન હતો. તેના મંદવાડ વખતે પણ આ નિર્દય માણસ તેના ઝોરમાં આગળ આવી આવીને ધાકલ મઢાવી ગયો ત્યારે આખરે યાદીને અંદરથી બારણાને સકળ હાથ રાખવી પડી.

બ્રિટિશ સરકારે અંતે તેની સારવાર માટે એક ફ્રેન્ચ દાકતર પસંદ કરવાની રજા આપી; જે ઉપરથી ડૉ. એન્ડો માર્ટી ૧૮૧૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં સેન્ટ હેલેના આવ્યો. નેપોલિયનને એવી ઇચ્છા હતી કે તેના ઘરમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ પણ નિયમસર થવી જોઈએ તેથી આ ડૉક્ટરની સાથે બે ધર્મગુરુઓ પણ આવ્યા હતા.

૨૨ મી સપ્ટેમ્બર. આજે ડૉ. એન્ડોમાર્ટીની પહેલી મુલાકાત હતી. જે ઝોરમાં શહેનશાહ બોલો હતો તેમાં એટલું અધાર હતું કે ડૉક્ટર તેને જોઈ ચક્રોળ નહિ. જો કે તે વખતે જોરના સવા બે વાગ્યા હતા. પ્રથમ ડૉક્ટરની તમામ આગલી પાછલી હકીકત તથા તેણે આ દુઃખદાયક રચાનમાં આવવાનું શામાટે કબૂલ કર્યું તે સત્રણું પૂછી લીધા પછી તેણે બે ધર્મગુરુઓ સાથે વાત કરી અને કહ્યું કે હવે આપણે દર રવિવારે ઈશ્વરોપાસના કરીયું.

મે-ન્યોલન નાસ્તિક હતો. તે ખુદી રીતે કહેતો કે “ હું મારા ધર્મ હાથથી મૂકી આવ્યો છું.” સાંજે તે અને નેપોલિયન એકલા બેઠા હતા તે વખતે ધર્મની વાત નીકળતાં નેપોલિયને પોતાના ધર્મવિચાર સંબંધી ઘણા અમત્યનો ખુલાસો કર્યો:—

“ હું કબૂલ કરું છું કે જ્યારે હું સંજ્યાસતપર હતો ત્યારે નાસ્તિક સેનાપતિઓની આગળ, હું લોકપ્રવાદથી કરતો હતો અને મારા વિચારો ખુદી રીતે જાહેર કરવા જેટલું મારામાં બળ ન હતું તેથી ‘ હું ઈશ્વરને માનું છું ’ એમ પ્રકટ રીતે મેં કહ્યું નથી. મેં કહ્યું હતું કે ધર્મ એક શક્તિ-નાજનૈતિક એનજીન છે; પરંતુ તે વખતે પણ કોઈએ મને સીધો સવાલ પૂછ્યો હોત તો હું તેને કહેત કે હા હું ખ્રીસ્તી છું.’ વળી એટલો એકરાર કરવા મઠિ જે મારે ખુવાર થકને મરી છૂટકું પડત તો તે વખતે મારી હિંમત અને દહતાનું ખરું માપ હું જોઈ શકત. હું ખુદ સહન કરત પણ ઈશ્વરને નથી માનતો એવો જૂઠો એકરાર નજ કરત. ”

જનરલ બર્ટેન્ડ નિરીશ્વરવાદી હતો. એક દિવસ આ અરસામાં નેપોલિયન તેની સાથે નિરીશ્વરવાદવિષે ચર્ચામાં ઉતર્યો. બર્ટેન્ડે દલીલ કરી કે “ આપનો અને એક ગોવાળીઆનો આત્મા એક કેવી રીતે ? એકની વચ્ચે કેટલો અંતર ? વળી આપ પોતાના કે બીજાના આત્માને જોઈ તો શકતાજ નથી. તો પછી આત્માનું અસ્તિત્વ માનવાનું પણ કારણુજ શું ? ” એના જવાબમાં નેપોલિયને કહ્યું કે “ તમે ગોવાળીઆ સાથે વાતચીત કરો ત્યારે તેના જવાબ ઉપરથી કેવો માણસ છે તેની તમે તરતજ જુલના કરી શકો છો. તમારી વિચારશક્તિ, તુલનાશક્તિ અને તમારી બીજી અનેક શક્તિઓ તેના કરતાં મટીઆવી છે, એ તમે જોમ કબૂલ કરો છો; તેની રીતે હું પણ પાંચે પાંચે અનુમાન કરું છું. જે અમાનુષિક (મનુષ્યથી નહિ બની શકે એવું કાંઈ હું જોઈ રહ્યો છું તે ઉપરથી મને તેના અદરશ કારણુનું પણ અસ્તિત્વ સ્વીકારવાની ફરજ પડે છે. દરશ વિધેનું એ અદરશ કારણુ એજ સર્વનું મૂળ કારણુ છે; એજ અનંત સત્તા છે; એજ અનંત ચિત્તશક્તિ છે; અને તેની સાથે સરખાવતાં તમે પશુ આજુ સમાન છો અને હું; નેપોલિયન, મારી આટલી જુદી છતાં એ કાંઈજ હિસાબમાં નથી. એ અનંત શક્તિને હું ઈશ્વર કહું છું. હું તેને માનું છું, હું તેને સમજી શકું છું અને હું તેની મદદ ચાહું છું. જે તેનું અસ્તિત્વ તમારી સમજમાં ન હોતનું હોય, જો તમે તેને ન માની શકતા હો તો એટલું તમારું કમ લાગ્ય છે; પણ ઈશ્વર છે એમ એકવાર તમે પણ કબૂલ કરીશજ હું તમને અપરાધ મા કરી શકું છું પણ નાસ્તિક અને જડવાદથી તો હું કંઈ છું. જેને આત્માના અસ્તિત્વમાં શંકા નથી તેની સાથે હું લગભર પણ સહાનુભૂતિ નથી રાખી શકતો. જે માણસ પોતાને એક માટીનું પૂતળું માને છે અને

પોતાની માફક મને પણ માટીનું પૂતળુંજ ગણે છે. તેની સાથે માફ મન મળી શકતુંજ નથી.”

જનરલ બર્ટ્રેન્ડ અને નેપોલિયન ધણીવાર ધર્મનિષેધ કર્યા કરતા. એક વાર બર્ટ્રેન્ડે કહ્યું, “ધર્મર મનુષ્યાવતાર ધારણ કરે એ આપના જેવો બુદ્ધિસંપન્ન પુરુષ માનીજ કેમ શકે ? ઇસુખ્રિસ્ત બુદ્ધિમાં અને ચારિત્ર્યમાં ઉચામાં ઉંચી કાટિનો મનુષ્ય હોય, અને દરેક જાળતમાં તેની જરાજરી કરી શકે એવા કાષ્ઠ મનુષ્ય ન હોય, એ હું કબૂલ કરું; પણ ગમે તેવો તોપણ તે એક માણસજ હતો. જો તણે મનુષ્યોની પ્રીતિ મેળવી હોય અને તેમને ભક્તિદેશાં બનાવાને પોતાના પગલે ચાલતાં કર્યાં હોય તો એ ચમત્કાર તેના બુદ્ધિબળનો અને તેની પ્રતિભાનો છે; કેમકે એ એ ગુણવડે જન્મતને તાણે કરી શકાય છે. સિ કદરે, સીઝરે, અને આપે પોતે પણ એજ ગુણવડે જન્મતને વશ કર્યું હતું.” એના જવાબમાં નેપોલિયને તરતજ કહ્યું કે:-

“હું મનુષ્યસ્વભાવને ઝોળખું છું અને હું તમને ખાતરીથી કહું છું કે ઇસુ ખ્રિસ્ત આપણા જેવો મનુષ્ય નથી. ઉપલક્ષીઆ જોનારને ઇસુ અને મારા કે સીઝર જેવા સામાન્યસ્થાપકોની વચ્ચે મળતાપણુ દેખાય, પણ એ મળતાપણું ખોટું છે. રોમ અને ક્રીસતા મહાપુરુષો સ્મૃતિકારો અને લોકનાયકો માટે અને ધણ માન છે. તેમને હું અન્યાય નથી કરતો. તેમની ખુબી હું જાણું છું. તેઓ મારી માફક મહત્વનાં કામ કરી ગયા છે, પરંતુ તેઓ પશુ દેવાંથી તો નહોતાજ, મેં અને તેમણે એવી એવી ભૂલો કરી છે, એવી એવી નિર્જનતા બતાવી દીધી છે કે અમારામાં અને ઇસુખ્રિસ્તમાં કેટલું અગાધ અંતર છે તે ઉઠાડું પડી જાય છે

ઇસુખ્રિસ્તે કદિ પણ માનુષી નિર્જનતા નથી બતાવી. તેણે એકેએક કામ જોઇને હું ચકિત થઈ જાઉં છું તેના આત્માનો પ્રતાપ જોતાં હું અમર્ષ જાઉં છું. આખા જગતમાં કોઈની સાથે તેની સરખામણી થઈ શકે એમ હેજ નહિ ઇસુ તે ઇસુજ. તેના આદર્શ, તેના જીવ, તેના મુખમાંથી નીકળતાં પરમ સત્યો અને લોકોના ઉપર તે સત્યો હાસવવાની તેની અપૂર્વ રીતિ એ સર્વ મનુષ્યની ચકિત ઉપરાંતનું છે. વિજ્ઞાન અને દર્શનશાસ્ત્ર તેના ઉપદેશની આધ્યાત્મિકતા આગળ પડી જાય છે. આત્મા ગિવાય બીજા કાષ્ઠ અનાત્મ પદાર્થની તેને કશી પરવા નથી; આત્મજ્ઞાન અને આત્મમાણ્સાદારજ તેને માટે અતિમ લક્ષ્ય છે. x તેના જન્મ પહેલાં કેટલું લક્ષ્ય આત્મા તરફ વળ્યું ન હતું. અને ભૌતિક પદાર્થોએજ જન્મતને મોહિત કરી નાખ્યું હતું. તેના આદેશથી મૈને સૌની ચોગ્યતાના પ્રમાણમાં રચાન મળી ગયું.

x આ અને હવે પછીના કથન એકલા યુરોપનેજ લગુ પડે છે એમ સમજવું. યુરોપની બહાર થએલા ધાર્મિક વિદ્વાસવિષે નેપોલિયનને પૂરતું જ્ઞાન નહિ હોવાથીજ તેની નજર માત્ર ઇસુ ઉપરજ ઠરી છે અને તે વાજબી છે.

વિદ્યાન અને દર્શનશાસ્ત્રને ધર્મથી બીજા નંબરનું સ્થાન મળ્યું. આત્મતાનું સામાન્ય પાછું ફરીથી દબ થયું. એકલી શ્રદ્ધાના બહુ પ્રભાવથી મોટા મોટા પડિતોની પડિતાઈનાં બીંતડાં જમીનદોસ્ત બની ગયાં. હસુના શબ્દમાં કેટલી શક્તિ છે ? તેના શબ્દથી જગતના વિચારમાં આમમાન જમીન જેટલો ફેરફાર થઈ ગયો. એના એક શબ્દ તો બહુ ઈશ્વરનો આદેશ ! આવું અપૂર્વ કાર્ય ઈશ્વર સિવાય કોણ કરી શકે ?

“ તેના મરતી વખતના શબ્દો કેવા છે ? તેની કુમક દરનાર કાંઈ નથી. થોડાક કંઠાક એલાઓ સિવાય તેનું કાંઈ નથી. ચાહુદી ધર્મશુરોએ તેના ઉપર કોષે ભરાવ્યું છે. આખી દુનિયાનો તેના ઉપર દિટ્ઠાર વરસી રહ્યો છે. આ વખતે પણ તેનું વર્તન અને તેના શબ્દો જુઓ:—‘ભલે તેઓ અને થોડાજ વખતમાં પકડીને ફાંસ ઉપર જડી દેતા; ભલે આખું જગત મારો ત્યાગ કરે અને મારો મુખ્ય શિષ્ય પણ શુદ્ધોહી બને; પણ મારો મરણથી હું માણસજાતનું પાપ ધોઈશ અને ઈશ્વરથી વિમુક્ત થઈ ગયેલાં મનુષ્યો ફરીથી ઈશ્વરશિષ્ય બનશે.’ માફ મૃત્યુ મારો શિષ્યોને નવજનન આપશે, અને તેઓ હાલ છે તે કરતાં વધારે આત્મમુક્ત પામી બનશે. હું સ્વર્ગમાં રહ્યો રહ્યો તેમની બુદ્ધિને પ્રેરિશ. ફાંસનું માહાત્મ્ય તેમને નવીન બળ આપશે અને તેઓ ચારે દિશાએ સદર્શનો પ્રચાર કરશે. પશ્ચત્તત્ત ઉપર શરીરો ચડીને ગ્રાણ્થ્યાગ કરવા દુનિયાની નજરે એક દનબાગી માણસના શબ્દો આજે અશ્વરે અશ્વર ખરા પડ્યા છે. ”

“ એકાદ લગાઈથી કે એકાદ દિવસમાં આ મહત્ત્વ પરિણામ નથી આવ્યું. એકજ મનુષ્યના જીવનમાં આ ફેરફાર નથી થયો. હસુના દેહાવમાન પછી પણ ત્રણ ત્રણ સૈંકા સુધી તેના ચેલાઓએ પોતાના ઈશ્વરથી હસાઈ ધર્મના પાયા ચડ્યા છે. આ મહાન ધર્મશુદ્ધમાં તમામ રાજાઓ અને દુનિયાની તમામ શક્તિઓ તેમની સામે ગોઠવાઈ ગઈ હતી. તેમની પાસે લશ્કર ન હતું. જગત જેને બળ કહે છે તેમાંનું કશુંજ ન હતું; પણ એક મહા બળવાન, ગૂંદ અને દિવ્ય શક્તિ તેમનામાં જ્વલંત-ભાવે લાલુડી નીકળી હતી. તેમની સખ્યા ઝાઝી ન હતી. છતાં છવાયા પ્રભુના પાજ-લખાનાના થોડા ઘણા મહેમાનોજ માત્ર ઈસુના જૈનપના સૈનિકો હતા. શ્રદ્ધા એજ તેમને સૌને સાંધનારી સાંઠળ હતી.

“ પણ ફાંસનાં બગથી તેઓ બળવાન હતા. કેવું ચલસવી ચુક ! એક બાલુએ ક્રોધ, તિરસ્કાર અને વૈરનાં આગુરી બળ તેમના ઉપર વૂટી પડ્યાં હતાં. બીજી બાલુએ ધૈર્ય, સદનધીલતા, ક્ષમા, અને નમ્રતા તેમનો દૈવી પ્રભાવ શત્રુપક્ષ ઉપર પાડી રહ્યાં હતાં. ત્રણ ત્રણ સૈંકા સુધી ચરીરબળ અને આત્મમજા, જુલમ અને સદૃષ્ટિ, તામસિક આગુરી સંપત્તિ અને સાત્વિક દૈવી સંપત્તિ વચ્ચે સંગ્રામ મચી

રહ્યા. ઇસુના ચેલાઓનાં માથાં વધસ્તબ ઉપર રવડવા લાગ્યાં. તેમનાં લોહીની નીકા વહી. હસતે મુખડે, ઇશ્વરનાં ભજન ગાતા, જલ્લાદના હાથને યુગ્મન કરતા તેઓ અમરત્વ પામ્યા. તેમનાં શરીર શરણ મતાં પણ તેમનો બળવાન આત્મા સદાને માટે વિગ્રી રહેતો. ઇસાઇઓ દણાયા પણ જ્યાં જ્યાં તેમનાં લોહી રેડાયાં ત્યાં ત્યાં તેઓ કુનેકનાં શ્રીજ વાવતા ગયા.”

“તમે સિડંદર અને ઇસુની સરખામણી કરો છો અને બંનેએ તેમના સૈનિકોમાં શૌર્યનો સચાર ધ્યોઈ હતો તેની વાત કરો છો; પણ કેઈ પણ માણસે સિડંદરના મરણ પછી તેને માટે સર્વસ્વ હોમી દેવા તૈયાર હોય એવા ભક્તોનું સૈન્ય તૈયાર કરી છત મેળવી હોય એવું તમારા માનવામાં આવી શકે છે? જુઓ હું પોતે હજી જીવના છું તોપણ મારા સૈનિકોએ મને યિસારી મૂક્યા. આટલુંજ અમારું બળ અને આટલોજ લોકો ઉપર અમારો કાણુ! એકજ ઘડામાં હર યજ એટલે બસ અમારી મર્ સત્તા આવી ગઇ, અને અમારા મિત્રો વેરણુખરણુ થઇ ગયા !” +

“પણ ઇસુની છત કેવી રચાઈ છે તે જુઓ. મોટી મોટી પ્રજાઓનાં નામ-નિશાન ન રહ્યાં, મોટાં મોટાં મહારાજાઓનાં હાડકાં રવડી મયાં પણ ઇસુનું રાજ્ય તો અમરવેશીની માફક જીવંત અને પ્રગતિમાનજ રહ્યું છે. કયી શક્તિએ એ ધર્મને મોટી મોટી સહેનશાહતેના બોક્ષની સામે, અને પશુબળની પ્રચંડ હસ્તીની સામે ટકાવી રાખ્યો? કયી શક્તિ અશ્વર્યો વરમ થયાં અનેકનેક નાશક શક્તિઓની સામે એ ધર્મને બાગી રહી છે.”

“એમાજ ઇસુનું ઇશ્વરવ રહેલું છે. તેના મોંમાંથી એક શબ્દ નીકળે છે, અને તરનજ સગપણના કરતા વધારે સુદૃઢ, પવિત્ર અને સાચત સખંધથી પ્રગમમુદ્દ એકબીજા જોડે સંધાઇ જાય છે. તેના આત્મભયોતિના કિરણથી મનુષ્યમાં રહેલો પોતાની જાત તરડનો પ્રેમ બળીને હસ્ત મઇ જાય છે.” *

+ અર્થાં અનેકગણા વરમો વીતવા છતાં અને પરધર્મીઓના સર્વથી વધારે આઘાત સહેવા છતાં પણ ક્રિષ્ણમુનિઓના ધર્મ આર્યસંતાનોમાંથી નટ યઈ શક્યો નથી. વળી એજ પ્રમાણે જુદાં અને જગ્યુરતના અનુયાયીઓ પણ ખિસ્તી બાઇઓ કરતાં તો પ્રાચીનતાની ખાતતમાં અધિક ગૌરવ લઇ રહે. સંપાદક.

* કેરલાક સસાશોખીન મારોટ જેવા માણસો વખાણનારો નીકળ્યા આવે એટલે ખિયારા સામાન્ય જનવર્ગના એકાદ અસામાન્ય માણસને પણ ઇશ્વર અથવા તેનો અવતાર દેવ માટે પરતુ સુઝ આર્યસંતાન તો ઇસુખિસ્તની આટલી મહત્તા છતાં પણ તેને ઇશ્વર કે ઇશ્વરનો અવતાર માને તેમ નથી. એ કરતાં અનેકગણી મહત્તા દર્શાવી આપનારા દંધીથી, રામ, કૃષ્ણ, જુદાં અને પ્રદ્વાદ જેવાઓને પણ ઇશ્વર

“પણ હવે મારી હકીકત તરફ જુઓ, મારે માટે પ્રાણ આપતાં પણ અચકાવ નહિ એટલે મુઠી મેં મારા અનુયાયીઓમાં હકિતનો સંચાર કર્યો હતો. પણ મારા સૈનિકો અને ઇસિના, ચેલાઓની સરખામણી કરવા જેટલી ધૃષ્ટતામાંથી મને પ્રભુ બચાવે! મારા સૈનિકોને હું પાણી ચડાવી શકતો, પણ તે મારી સમક્ષતા પૂરતું. મારા સખ્તનો પ્રભાવ, મારી આંખમાંથી ઝરતો વિજળીનો પ્રવાહ, મારો પ્રતિભા-ભર્યો આદેશ એ વડે તેમના હૃદયમાં પવિત્ર અગ્નિ જાગૃત થતો. બીજાના આત્માને જાગૃત કરવા જેટલી મારામાં જાદુઈ શક્તિ છે, પણ તે શક્તિ ઇશુની માફક બીજાઓમાં રચાયેલી વારસાકી છે. ઉતરે તેટલે દરજ્જે હું ન આપી શક્યો; અને મારા સરદારો પણ એ શક્તિ મારી પાસેથી એટલે દરજ્જે નજ મેળવી શક્યા. મારી હાજરી ન હોય ત્યારે, તેમજ મારા સખ્તમાં કે મારી દૃષ્ટિમાં જે શક્તિ હતી તેની મદદ લીધા વગર હું મારા સૈનિકોનો પ્રેમ કાચમને માટે નથી જાળવી શક્યો.”

“સમરત મહારાજાઓનો જીતનર હું આજે સેન્ટ હેલેનામાં સડું છું. આજે માફ કોણ છે! મારે માટે લડનાર, મારે માટે શક્યો જીતી આપનાર આજે કોણ છે? મારા દરબારીઓમાંના કોઈ પણ આજે મારી આંખમાં ઉભેલા છે? અને યાદ પણ કોણ કરે છે? યુરોપમાં મને છોડાવવા કોઈ પણ પ્રયાત કરે છે?”

“ફુનીયાઇ મહાપુરુષોની આજ સ્થિતિ છે! સીઝર અને સિકંદરનું પણ તેમજ થયું છે. મને પણ જગત બહી જવા આવ્યું છે. મારા જેવા ફિઝિયોલોજી શ્રેણશાહતા નામ અને ઇતિહાસ માત્ર શાળાના વિદ્યાર્થીઓજ યાદ રાખશે અમારાં પરાક્રમેને માત્ર મહેતાજીઓજ તેમના વિદ્યાર્થીઓને યાદ આપવા માટે ઉપયાગમાં લેશે! બસ! બિચારા એ મહેતાજીઓજ માત્ર અમારાં કામોની તુલના કરશે અને અમને ધન્યવાદ આપશે અથવા અમને વખોડી કહાડશે! ઇંગ્લેન્ડ ઉમરાવવર્ગે માફ ખૂન કરાવ્યું છે અને હું અજાણે મરણ પામું છું. માફ શરીર હવે થોડાજ વખતમા કમરમાં દેનાઇ જશે અને તેને કાગ કોતરી ખાશે જુઓ, એકવાર જે મહાન નેપોલિયન કહેવાતો હતો તેની આ દશા! ઇશુનું શાશ્વત સાક્રાન્ત્ય અને મારી દુર્દશા એ જે વચ્ચે કેટલું વિશાળ અંતર? ઇશુનું મરણ તે મરણ નહિ પણ સાચું જીવન છે.”

એક પળવાર સાંત રજા પછી તેણે જ્યેષ્ઠ કે બર્ટ્રાન્ડે કમ્પા ઉત્તર ન આપ્યો ત્યારે નહિ પણ ઇશુની દિવ્ય વિશ્વતિ તરીકેજ તેણે પૂછે છે. (સ પ્રદાનને આધીન બહુ-સખ્યક જનસમૂહની આ વાત નથી.) મદર્પિ વસિલ સાફ જણાવે છે કે રામખુજાદિ તો હું પણ યજ્ઞા વિધ્ય જેવા પણ પોતાના અસામાન્ય પુરુષાચારને લીધેજ તે તે પદને પામેલા છે.

તે બોલ્યો:—

“ ઇસુને તમે ઈશ્વરાવતાર માનતા નથી ત્યારે ખરેખર મેં તમને સેનાપતિ બનાવ્યા એજ મારી બૂલ. ”

૨૨ મી સપ્ટેમ્બર. ડૉં ૦ એન્ટોમાર્કી પોતાની સાથે ચોપડીઓની પેટીઓ ભરીને લાવ્યો હતો. તેપોલિયને તે પેટીઓ મગાવી અને બોલાવી. એક જણે તેમાંથી પુસ્તકોનો થોડોડો કઢાડીને તેના હાથમાં મૂક્યો. પણ તેણે કંઈ કે હમણાં મારે ચોપડીઓ નથી જોવી. ચૂરોપથી આવેલા પાર્સલમાં બીજું કંઈએ હોય. એવું ધારણું ખરું પડ્યું. ચોપડીઓની અંદર ગોઠવી રાખેલી એક સુદર છાત્રી નીકળી. તે તેના પ્રાણુધિક પ્રિય પુત્રની હતી. તે જોતાજ તેની આંખમાંથી અશ્રુ નીકળી પડ્યાં. તે ધણી વારસુધી તે બાળકના સુંદર મુખ સામે એકી નજરે જોઈ રહ્યો, અને તેને વદાલથી મુખી કરતાં બોલ્યો, “ કોઈ રાજખટપટને બોગ નહિ ચક્ર પડે તો તે પોતાના બાપનું નામ કઢાડે એવો ચરો. ”

૮ મી ઓક્ટોબર. આજે શહેનશાહની તબીયત સારી હતી. આજે જનરલ બર્ફેન્ડનાં છોકરાને તેણે પોતાને ઘેર તેડ્યાં હતાં. તેઓ હરખાતાં હરખાતાં આવ્યાં અને હસાહસ કુહાકુદથી ધમાચકડી કરવા લાગ્યાં. શહેનશાહ પણ તેમની રમત અને મસ્તીમાં નાના બાળકની માફક રસ લેવા લાગ્યો. તેઓ સાંજે જમીને ગયા પછી તેણે કહ્યું:—

“ એમને હું તોંતરે છું અને એમની સાથે હું રમું છું ત્યારે એ છોકરાં કેવાં ખુશ થાય છે ! હજી તેમના દિવમાં પાપનો પ્રવેશ નથી થયો. તેમના જીવડો હતો ત્યારે હું પણ તેવોજ હતો. પણ પછી મારા જીવનમાં કેવા કેવાં તોફાન જાગ્યાં ! ”

૧૩ મી નવેમ્બર. શહેનશાહની તબીયતમાં હવે ધણોજ ગંભીર બગાડો થવા લાગ્યો. દરરોજ દર્દ અને નબળાઈ વધતાંજ ગયાં. આજે તે ધણોજ અશક્ત હતો અને વાડીમાં પણ વિનાકષ્ટે ચાલી ચકતો ન હતો. તે ખેસી ગયો અને આસપાસના ઉજ્જડ વેરાન ટેકરાઓ તરફ નજર કરીને શોકપૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો:—

“ અરે ડોક્ટર ! ક્યાં ક્રાન્સ અને ક્યાં તેનાં રમણીય આમોહવા ! એકજવાર તે જમીનાં દર્શન કરવા પામ્યું તો કેવું સદ્ભાગ્ય ! ત્યાંથી આવતી હવાનો એક શ્વાસ પણ મને મળે તો કેવું સાડું ? જન્મભૂમિ એ સો ઝોપાપથનું ઝોપાપથ છે ! ”

૧૮ મી નવેમ્બર. આજે શહેનશાહ અશક્ત તો હતો પણ એકદર આરામ હતો. વાડીમાં ડોક્ટરની સાથે ફરતાં તેને અતિશય નબળાઈ જગ્યાઈ તેથી રોકટરને પૂછ્યું, “ આ અશક્તિનો શો ઉપાય ? ”

“ આપે કસરત કરવી એમ્મ. ”

“ આ સિપાઈ ઓની વચમાં હું શી રીતે કસરત કરું ? ”

“આપ વાડીમાં ખોદવાની કસરત કરો. કાલથી કાદાળી લઇને માટી તળે ઉપર કરી નાખો એટલે આજસ અને અપમાન બેઠિમાંથી બચી શકાશે.” બીજે દિવસથી તેણે ખોદવાનું કામ શરૂ કર્યું. ક્યારા બનાવવા, ફૂલગ્રાસ રોપવાં, પાણી સીંચવું એવાં કામોમાં ઘોરો વખત તો આનંદમાં પસાર થવા લાગ્યો; પરંતુ સર હડસન લોને તેના આટલા મુશ્ખની પણ અદેખાઈ આવી. તેનાથી મના તો ન કરાઈ પણ ખોલ્યો કે આ બધી જૂડી મહેનત છે. કશુંજ ઉભવાનું નથી. આટલું છતાં પણ દિવસે દિવસે તેનું શરીર ધસાતું ગયું. એવી અવસ્થામાં ફેટલાએ દુઃખ અને કંટાળાભર્યા મહિના વીતી ગયા. તે એક દિવસ તેના પ્રકાશદીન, બેજવાળા અને જૂના પુરાણાં એરકમાં દૈન્ય ઉપર ઉદાસીનભાવે સૂતો હતો. એવામાં તેને પોતાની માતાનું સ્મરણ થયું, એ બધી માતાએ તેના તરફ જે પ્રેમ રાખ્યો હતો અને અતિથય વહાલથી ખરદાસ્ત લીધી હતી તેનું સ્મરણ કરતાં તેનું હૈયું બરાધ આવ્યું.

તેને બાળકો ઘણાં ગમતાં. જનરલ બર્ટ્રન્ડનાં છોકરાંને તે વખતો વખત નોતરતો. તેમની ધીંગામસ્તીથી આપું ઘર ગાજી રહેતું ત્યારે તેના જીવને ઘણી રાહત મળતી. તેમની સાથે તે પણ રમવા લાગતો, અને તેમના નાના કણ આ પતાવતો. જ્યારે કુટુંબની રૂપેરી માલ્લીઓની કુદાકુદ એવા છોકરાંને તેડી જતો. એક દિવસ ત્યાંથી ઘર તરફ પાછાં ફરતાં તેણે બર્ટ્રન્ડની છોકરી હોટેન્સને પકડી રાખી અને ડોઁ એન્ટોમાર્ટીને ખોલાવી કહ્યું કે આ છોકરીના કાનમાં ઉક પાડો. મારી પાસે પરવાળાંની બે જુદીઓ છે તે એને પહેરાવી દઇએ. મોન્થોલને તે છોકરીને પકડી રાખી અને ડાકટર તેના કાન વીંધવા તૈયાર થયે. આ દેખાવ જોઇને છોકરીનો નાનો ભાઈ શરસાથી લાલચોળ થઇ ગયો. તેણે પમ પછાડ્યો અને નેપોલિયનને પોતાનો નાનો મુકો ખતાવ્યો. નેપોલિયને તેને કહ્યું, “ચૂપ રહે. ગરબક કરીશ તો તારા કાન પણ વીંધી નંખાવીશ.” હોટેન્સના કાન વીંધાયા, નેપોલિયને તેને બેઠે કાને જુદી પહેરાવી અને તે ખૂબસુરત દસબુખી છોકરીને બચ્ચી કરીને કહ્યું, “જા, માતે ખતાવજે અને જો તે નારાજ થાય તો કહેજે કે મેં નહિ પણ ડાકટરે કાન વીંધ્યા હતા. છોકરી દસતી ફૂટતી આ પાસે હોડી મઈ. તેના ગયા પછી નેપોલિયને કહ્યું, “ચેલો છોકરો બેથો ? કેવો મેહાદુર અને નિડર હતો ? એના નેટલી ઉમ્મરે હું પણ એવોજ હતો. પણ મારી માતા લેટીલીઆ અમારી સાથે પ્રેમ અને ધાક બેઠેના ઉપયોગ કરતી. અમે સારું કે જોડું કાંઈ પણ કરતા તો તે મારી માતાના ધ્યાન બદાર હોયજ નહિ. દરેક દલકા વિચારને, અપવિત્ર રૂઝિને તરતજ તે રૂખાવી દેતી અને અમારા મન ઉપર બન્ધ અને મદાન કામોનીજ ડાપ પડવા દેતી. અસત્યને તે ધિક્કારતી, આગાહીને માટે સિદ્ધ કરતી અને અમારી એક પણ કમુર તરફ આંખ આડા કાન કરતી નહિ.”

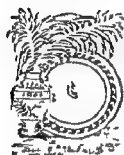
એમ કરતાં ઇ. સ. ૧૮૨૦ નો સપ્ટેમ્બર માસ પૂરો થયો. હવે તેનું શરીર ધીમે ધીમે પણ દેખાતી રીતે ગળતું હતું. એક દિવસ તેને ડોક્ટરે મતેલો જોઇને જગાડ્યો. તેણે જાગીને કહ્યું, “ડોક્ટર, શાફ કરો. ઉંઘમાં આપણે સુખી હોઇએ છીએ. ગરીબાઇ, ભૂખમરો, ચિંતા જંગળ સૌ વિસારે પડી જાય છે.” ડોક્ટરે કહીને તે પાછો ઉઘરા મંડ્યો.

પરાય જાતુને લીધે તેને ઘણા દિવસ સુધી ઘરમાં ભરાઇ રહેવું પડ્યું. મુઠ્ઠાના જેવી ફિક્કાશ તેના ગાલ ઉપર છવાઇ ગઇ હતી. ધણીવાર તેને ટાઢ ચડી આવતી. તમળાઇ એટલી બધી વધી ગઇ કે પથારીમાંથી ઉઠવું પણ તેને માટે અધર્મ થઇ પડ્યું હતું. એવી સ્થિતિમાં ૧૪ મી અગ્ટોબર આવી પહોંચી એટલે તેના ઉપર અન્યાય અને જોરજુલમથી ટોડી ખેસાડેલી કેદની શિક્ષાનાં પાંચ વર્ષ પૂરાં થયાં.

પ્રકરણ ૭૩ મું-છેલ્લા દિવસ

વે તેના નિર્દય કેદખાનાનું છંદુ વર્ષ બેઠું, પશુ કમરે તેના ઉપર દયા લાવીને તેના કુખની અવધ દુકી કરી અને બીજા, જ મહિનામાજ તેનો છૂટકા કર્યો. ૨૨ મી અક્ટોબરે દઈનું જોર કાંધક થયું અને થોડા સમયને માટે તે કુશીઆ થતો જણાયો.

તેણે કાકરને કહ્યું કે “હું એકવાર સાળે ચાલે પછી મારે તમારું કામ નથી હું તમને આ વેશન જમ્યામા પૂરી ગમના ચાહતો નથી તમે એકવાર કહેતા હતા કે હજુ મેં ક્રાન્સ જોયું નથી માટે જમને જોઈ આવજો. મારા રાજ્યનાં સાચા સ્મરણચિન્હસરખી ત્યાની રણીઆ-મણી નહેરા જોજો. મારી કાન્કીદી વીજળીના ઝમકારા જેવી હતી-દુકી પધું દેહીપ્રમાન, ઉપયોગી સરથાન આન બાધકામોથી મેં દેશને સાચુગારી નાખ્યો હતો.”

“મેં મુરર અપદાઓ ધરીને રાત્ર્યાવધવને પવિત્ર બનાવી દીધો. મારી રના વેની ધારાપોથી, એ તો ક્રાન્સની શવત્તોરી નીવડશે અને લવિષ્યની પ્રજા મને આશી વાંદ આપશે. આદ્ય પર્વતને જોદાવીને પારિસ સુધીની સડા મેંજ કંપી અને બધાવા દેશન નદી જે અટકમા થઈને વહેતી હતી તેને તોડી પડાવીને આખી નદીને નાકાબવહારને માટે યોગ્ય મનાવી.”

૧૬ મી નવેમ્બરે તેની ઘણીએ રાત્રિઓ બિલકુલ નિદ્રા વગર પસાર થતી, અને યકૃતમા થતું ચાલુ દઈ તેને હરઘડીએ ખીડા કરતું હતું. સરીગમાં બળ અગર બુરસો રહ્યો ન હતો.

તે જોણ્યો, “કાકર, આરામ તો એક અશીવાંદ છે. અત્યારે તો એકથી પચા-રીજ મને સુખનું સાધન થઈ પડી છે. જયતના રાજ્યોને સાટે પશુ હું તેને છોડવા નથી પચ્છતો. એક દિવસ એવો હતો કે મારી પ્રજાને કદી અટકતીજ નહિ, માર મન કદી ચાકીને આરામ લેતુજ નહિ, પરંતુ તેજ હું આજે સુસ્ત જડ જેવો પડી રહ્યો છું અને આખના પોપચા ઉઘાડતાં પશુ મારે જોર કરવું પડે છે. આ તેર,

કાંઈ જેવી તેવી પડતી ! એકવાર હું એકી વખતે આરખાય મત્રીઓને જૂદા જૂદા વિષયો ઉપર લખાવતો તે તેઓ પણ શબ્દે શબ્દે બોલાય કે તરત લખી લે એવા ચાલાક લખનારા હતા. તોપણ એ પાંચે જણને હું થકવી નાખતો. પણ તે વખતે હું નેપોલિયન હતો. આજે તો હું કાંઈજ નથી. આજે તો હું જીવતોજ નથી પણ ફક્ત અસ્તિત્વ ધરાવું છું એટલુંજ. ”

૨૬ મી ડીસેમ્બર-યૂરોપથી વર્તમાનપત્રો આવ્યાં તેમાં તેની બેન ઇલિઝાના મૃત્યુના મમાચાર હતા. તેના સ્વભાવની પ્રશંસા કર્યા પછી તે બોલ્યો, “ ઇલિઝાએ પહેલ કરીને માર્ગ મોકળો કર્યો છે. આપાર સુધી અમારા કુટુંબ તરફ મૃત્યુએ જોયું નથી, પણ હવે શરૂઆત થઈ છે. હવે મારા વારો બહુ દૂર નહિજ હોય. નથી મારામાં બળ અને નથી મારામાં કશું ચેતન. હવે હું નેપોલિયન નથી રહ્યો. તમે આશા આપો છો એ બધું ફેગટ છે. વહી જતા જીવનઝોતને ખાળવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે. પ્રારબ્ધના હાથ નહિ ટલાય. તેના ચૂંકાદા નહિ ફરે. હવે મારા કુટુંબમાંથી ઇલિઝાની પાછળ જનાર એક સમયનો મહાન નેપોલિયનજ છે કે જે આપારે અતિશય કંગાલ નિહાળીને બાર વહી રહ્યો છે. તેથી દશામાં પણ યૂરોપને લખમાને લખમાજ રાખે છે. ”

૪ થી માર્ચ. શહેનશાહના મદવાડના ઝોરડામાં લલિત કમાઓત્રિયે વાન નીકળ્યા. એક જણે સંગીતની કિમત બહુ ઓછી આંકી. તે ઉપરથી નેપોલિયને કયું “ બીજી બંધી લલિત દયાઓ કરતાં સંગીત મનુષ્યહૃદય ઉપર ઘણામાં ઘણી અસર ઉપજાવી શકે છે અને સમાજનાયકે એ કળાને સૌથી વિશેષ ઉત્તેજન આપવું જોઈએ એક મુદ્દર ગીતની સ્વર લહરી એકદમ ચિત્તવૃત્તિને મૂક બનાવી દે છે અને નીતિ સંબંધી ક્રોધ પણ પુસ્તક કરતાં તેની નૈતિક અસર વધારે બળવાન હોય છે. પુસ્તકો ગમજશક્તિ ઉપર કાણ મેળવી શકે છે પણ તેનાથી સંગીતના જેવી ત્વરાથી અને ઉઝાણથી લાગણીઓ જન્મત નથી થતી. ”

૩૧ મી માર્ચ. નેપોલિયનના મંત્રન ઉપર ઓછી કગવા બેમનાર અમલદારને મર હાસન લોએ ફક્ત મ્યો કે તમારે જનરલ મોનાપાર્ટને દરરોજ જાતે જઈને રિપોર્ટ કરવો. તે ૧૭ મી માર્ચથી તો પચારીમાજ હતો. તે અમલદાર સજ્જન હોવાથી માંદા માણસના ઝોરડામાં ધુમી જઈ તેણે દિલ દુખવવા નારાજ હતો. નેપોલિયન હવે માત્ર શાંતિથી મરવાનીજ રજા માગતો હતો, અને તેના મદવાડના ઝોરડામાં આવીને જેલર તેને ત્રાગ ન આપે એટલીજ માત્ર તેની ધૃત્તિ હતી. પણ સર હાસન લોને કોઈ કાણુમાં ન રહ્યો. તે સિપાઈઓ અને અમલદારોનું ઘાડું લઈને આવ્યો, આખા ઘરની આમપાસ ફરી વળ્યો અને પેલા અમલદારની ધૂજ કહાડી નાખી.

નેપોલિયનનું દિન ન દુખાય અને પેલા અમલદારને કપકો ન મળે એવો વચલો

રસ્તો મોન્થોલને સૂચવ્યો. સવારમાં શહેનશાહ પથારીમાંથી ઉઠે તે વખતે મોન્થોલને કાંઈ કામને બહાને પકડે બાલુએ કરવા અને એ વખતે પેલા અમલદાર નેપોલિયનને જોઈ લે. પણ સર હડસનને આથી એ સંતોષ ન થયો. તેણે કહ્યું કે જો તમે મારા માણસને જનરલ બોનાપાર્ટના ઝોરડામાં નહિ દાખલ થવા દેશો તો હું સિપાઈઓ લઈને આવીશ. અને ખારણાં કાગીને ખંદર આવીશ. મોન્થોલને તેને ધણેએ સમજાવ્યો, વિનવ્યો; જેની દુર્દશા યઈ હોય એવા માણસનું અપમાન કરવામાં ધણું પાપ છે, મિત્રારા મરવા સુતેલા શહેનશાહને આથી ધણે ક્લેશ થશે, એવું એવું ધણુંએ કહ્યું પણ તેના વજ્ર જેવા હૃદયને કશીજ અસર ન થઈ. એટલામાં પોતાના પૂત્ર અને બિમાર શહેનશાહ ઉપર ચતા લુલ્લમથી ચાલે પીળો યઈ ગમ્યો. ડાહ્યો એનોમાઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને રૂ. હડસન સાથે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

“ક્યાં ગયો જનરલ બોનાપાર્ટ ?”

“અહિં જનરલ બોનાપાર્ટ નામનો કોઈ માણસ રહેતોજ નથી.”

“તે ક્યારનો નાસી ગયો છે ?”

“મને મરાખર થાક નથી, પણ જનરલ બોનાપાર્ટ તેની હેલ્થી લગાઈ અખૂર છે આજળ લડ્યો હતો. તે લડતો હતો સંસ્કૃતિને માટે અને તમે લડતા હતા જગ્ની-પણાના બચાવ માટે. તેણે તમને અને તમારા મિત્રોને મારી હડમેલીને સમુદ્રમાં ફેંકી દીધા હતા. તમારો યુરસો હંથ પણ ચાન્ત ન થતો હોય તો શહેનશાહના આકુષ્પના જે થોડા દિવસ બાકી રહ્યા છે તે આજેજ પૂરા કરી દો.”

“શહેનશાહ ? ક્યો શહેનશાહ ?”

“જેણે ઈશ્વરને ધૂળવું હતું અને જેણે તમારા ઉમરાવવર્ગના વહેલા મોઝા બાર વગાડી દે, એવું હથિયાર ચૂરાપની પ્રજના દાયમાં નક્કું છે તે શહેનશાહ. ન એવા મહાપુરુષના મરણ વખતે પણ આવી આવીને બોલી પહેરે કરે તે માણસ દેખસના કાદવનોજ બનેલો હોવો જોઈએ.”

૧૫ મી એપ્રિલ. સવારનો બધો વખત નેપોલિયને પોતાનું મૃત્યુપત્ર (વસિયતનામું) લખાવવામાં ગાળ્યો. તે નીચે પ્રમાણે હતું:—

૧. હું જન્મથી રોમન ઈથાલિક છું અને તેજ ધર્મ પાળતો મરણ પામું છું.
૨. મારી હત્યા છે કે મારો મૃતદેહ મારા વહાલા કાનસર્માં સેન નદીને કિનારે દટાવ.
૩. મને મારી પરમપ્રિય પત્ની શહેનશાહબાલુ મેરિયા લુઈસા તરફથી હરેકા

+ આ વાક્યમાંથી ક્ષિત ચતુર્થ બંધિય કેવું ખરું પડ્યું છે અને સ્વાર્થ અને આપણે ઉમરાવો, પૈસાદારો અને શહેનશાહોની સગા ઉપેડી નાખવાનું ક્રમ અત્યારે જમતમાં આવી રહ્યું છે તેનાં બીજા વાવનાર પણ મહાન નેપોલિયનજ હતો તે વાત હવે પ્રત્યેકને સમજાવ તેવી છે.

પરમ સતોપ હતો અને મારી હેલ્થી પણ સુધી તેને હું ઘણાજ પ્રેમથી માદ કરું છું. મારા પુત્રને તે સંભાળપૂર્વક સાચવે અને આસપાસની રાજખટપટથી તેને જાળવે એવી મારી તેને વિનંતિ છે.

૪. મારા પુત્રને હું ભલામણ કરતો જઈ છું કે પોતે ફ્રેન્ચરાજકુમાર છે એ વાત તે કદી પણ ન વિસારે, અને યુરોપની પ્રજાઓને કનકનાર રાજાઓના ત્રેખાનો કદી હથિપાર ન ખેંચે. તે કદી પણ ફ્રાન્સની સાથે ન લડે અથવા તો તેને લેશ માત્ર પણ તુકસાન ન થવા દે, અને “બંધુ ફ્રેન્ચ પ્રજાના કિર્તાર્થેજ છે એવા મારા મુદ્રાલેખને પોતાનો બનાવે.”

ત્યાર પછી તેણે પોતાના હયાત મિત્રોને અને મરી ગયેલા મિત્રોની વિધવાઓ અને બાળકોને યાદ કરીને તેમને સૌને ઉદારતાથી જે આપવું હોય તે આપ્યું.

એટલું કરી રહ્યા પછી તેણે પોતાના પુત્રને માટે નીચે મુજબ એક લાગો કાગળ લખાવ્યો:--

“મારા પુત્રે મારા મૃત્યુનું વૈર લેવાનો કદી પણ વિચાર ન કરવો. હું શું શું કરી ગયો છું તેનું તેણે કદી પણ વિસ્મરણ થવા ન દેવું. તેણે મારી પેઠે આશુચ્છે આશુમાં પૂરેપૂરા ફ્રેન્ચ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો. સુલેહસાતિથી રાજ્ય કરવા તરફજ તેણે પોતાની બધી પ્રવૃત્તિઓને વાળી દેવી. જે માફ માત્ર અનુકરણ કરીનેજ અને ખામુ જરૂર વગર પણ તે લગાડ્યો લડવા જશે તો તેણે મારી વાંદરનકસ કરી એમજ ગણાશે. મેં જે જે ક્યું તે તે કરીથી કરવું એનો અર્થ એજ કે મેં કાંઈજ ક્યું નથી. એકતા એક એકમાં એક બનાવ બે વાર બનતો નથી. યુરોપને શાન્ત બાળથી ડરાવવાની મારે જરૂર હતી, પણ અત્યારે તો તેની સમજયક્તિ ઉપર કાશુ મેળવવાની જરૂર છે. મેં ફ્રાન્સમાં તેમજ યુરોપમાં જે નવીન વિચારોના બીજ વાવ્યા છે તેમની ગતિ પાછી ફરે એમ છેજ નહિ. મેં વાત્યું છે તે મારો પુત્ર ઉછેરે અને ખીનવે. ફ્રાન્સમાં રહેલાં સમૃદ્ધિનાં મૂળતત્ત્વોનો વિકાસ કરે અને તેમ કરીને તે નામદિત રાજ્ય બની ચકશે.”

“મારા મરણ પછી જુર્મેન રાજાઓથી પોતાનું રાજ્યાસન જાળવી રાખવાનું નથી. દરેક દેશમાં મારી તરફેણમાં પ્રત્યાઘાત થઈ ચશે. ઈંગ્લેન્ડમાં પણ થયા વિના નહિ રહે. એજ મારા પુત્રને માટે સુદર ચારસો છે. અંગ્રેજો, કદાચ તેમણે કરેલાં પાપ ઘોષ નાખવા માટે મારા પુત્રને ફ્રાન્સમાં આવવા દેવાનું વલણ બતાવે, પણ એ દેશની સાથે મૈત્રી જાળવવી હોય તો તેના વ્યાપારની આટે ન આવવું. માટે જે માંથી એક માર્ગ ચઢણ કર્યેજ છુટકો-કો તો ઈંગ્લેન્ડ સાથે લડાઈ કરવી અથવા તો જગતના વ્યાપારમાં તેના ભાગીદાર બનવું. હાલ તો આ બીજો માર્ગજ ચઢણ કરી ચકાય એવો છે. ફ્રાન્સની અંદર આખ્યતરિક કરતાં દેશાવરના પ્રશ્ન હજી

વખત સુધી વધારે અગત્યનું રચાન લેશે.”

“મારો પુત્ર ક્રાન્સની ગાદીએ આવશે તે વખતે આભ્યંતરિક ઝગડા પૂરા થઈ રહ્યા હશે. માત્ર એકજ યુદ્ધ એક જ આર્થિકવાળા પક્ષથીજ તેને સમાપ્તવાનું રહે છે. તેણે કોઈ પણ પક્ષની પરવા ન કરતાં ફક્ત જનતા ઉપરજ નજર રાખવી. માત્ર જેમણે દેશદ્રોહી થઈને ક્રાન્સને તેના ચતુના હાથમાં ફસાવ્યું હોય તેમના સિવાય બીજા બધાની વર્તણૂક તરફ તેણે આંખ આડા કાન કરવા. ચેટાલિયેન્ડે મારા વિશે અતિશય ખરાબ અને હલકી નિંદાભરેલી પત્રિકા લખી હતી છતાં ગમે તેવા તોપણ આખરે તે ક્રાન્સવાસી છે એમ જાણવું.”

“ક્રાન્સ એ એવો દેશ છે કે જ્યાં રાજકીય પક્ષના નામોનું બહુ ચાલતું નથી. તેમના ઉપર આધાર રાખવો એ રેતી ઉપર ઇમારત ચણવા જેવું છે. માત્ર જનતાની મદદવડેજ ક્રાન્સમાં મોટાં મોટાં કામ થઈ શકે એમ છે. વળી રાજ્ય-તંત્રને તો જ્યાંથી ટેકા મળતો હોય ત્યાંથી તેણે લાઇ લેવો જોઈએ. નૈતિક નિયમ પણ કુદરતના જેવાજ સાબિત અને અનિવાર્ય હોય છે. યુર્બેર્ન રાજ્યો, દેશનું રાજ્ય-પ્રધારણુ ગમે તે હોય તોપણ ઉમરાવો અને ધર્મગુરુઓના ઉપરજ આધાર રાખવાના. પાણીને સંચાની મદદથી ગમે તેટલું ઉંચે ચડાવીએ પણ આખરે તેની મૂળ સપાટી ઉપર આવ્યા વગર રહેજ નહિ. મેં એથી ઉલટું ક્યું હતું. મેં લેક્ષમાત્ર પણ અપવાદ વગર જનસમૂહની મદદ ઉપરજ આધાર રાખ્યો હતો. સૌનું હિત જળવાય એવું રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાનો મેં હાખલો ખેસાડ્યો હતો. મેં ઉમરાવો, ધર્મગુરુઓ, વેપારીઓ, નગરવાસીઓ એમાંના કોઈ એકાદના ટેકાથી કે તેના પક્ષ લઈને રાજ્ય ક્યું નથી; પણ આખા પ્રજાસમૂહનું—સમગ્ર ક્રેન્ચ પ્રજાનું જે સંયુક્ત હૃદય તેણે હિત જળવાય તેવી રીતેજ મેં રાજ્ય ક્યું છે.”

“ક્રાન્સના ઉમરાવવર્ગ તરફથી મારા પુત્રે મદદની આશા ન રાખવી. એક જમાનો વીતી ગયા પછીજ તેઓ નાશ્ટકે મારી નૈતિક કૃતેહ સ્વીકારતા થયા હતાં પણ ૧૮૧૫ પછી તો તેઓ બધાજ સામા પક્ષમાં જતા રહ્યા છે. મને મોટા મોટા સેનાપતિઓ ઉપર પણ પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ન હતો. માત્ર આખું સૈન્ય અને લોક-સમૂહજ મારા પક્ષમાં ઉભા રહ્યાં હતાં. હું તેમનો સાચો પ્રતિનિધિ હતો. તેમને મારી અબાધિત સત્તા જરૂરની લાગતી હતી. એની સાબીતી એ છે કે હું માગતો તે કરતાં લોકો મારા હાથમાં વધારે સત્તા ચૂકતા હતાં; પણ મારા પુત્રના વખતમાં એની એ સ્થિતિ નહિ રહે. તેની સત્તાની સામે ચનાર આજુસો નીકળી આવશે. લોકોમાં વિશેષપણે પ્રકટ થતી સ્વતંત્રતાની તરફને તેણે પોતાની ગણતરીમાં લેવી પડશે. સાધારણ વખતમાં ધારાસભાની મદદથી રાજ કરવું અશક્ય નથી; કેમકે રાજની જવાબદારીનો ધણો ભાર ધારામભાએ પોતાને માથેજ લઇ લે છે અને બેક સ-

ભામાં પોતાના તરફથી વધુમતી મેળવવી એ રાજ્યને માટે મુશ્કેલ હોતું નથી; પણ લાંચનો ઉપયોગ કરીને રાજ્યતંત્રને કદી પણ નીતિબ્રષ્ટ ન કરવું. રાજા માત્ર રાજ્યસત્તા ભોગવવાનેજ નહિ પણ રાજ્યમાં જ્ઞાન, નીતિ અને કલ્યાણનો ફેલાવો કરવા માટે રાજ્ય કરે છે.”

“મારી જુવાનીમાં લાંચ રૂથવતનો ઉપયોગ કરવાની મને લાલચ થઈ આવી હતી પણ પાછળથી મેં એ ઇચ્છાને દબાવી દીધી. મોટા મોટા વક્તાઓ, જેઓ પોતાની વાણીની છટાથી સભાને પોતાની કરી લે છે તેઓ કાંઈ અસાધારણ શક્તિવાળા નથી હોતા. તેમને હરાવવા માટે વકતૃત્વનો ઉપયોગ ન કરવો, પ્રશ્ન કે આપણા કરતાં તેમની પાસે સારા સારા ચબ્દો અને વાક્યોનો ભંડોળ વધારે હોય છે. તેમને તો સાદી, સીધી અને સંગીન દલીલોથીજ તોડી પાડવા. તેમનું બળ મુદ્દા વગરનો લવારો કરવામાં હોય છે. તેમની સાથે ચોક્કસી હક્કિતોજ રજુ કરવી. મેં મારા કરતાં સારા સારા વક્તાઓને એ ચાર સાદી દલીલોથીજ મહાત્ કરી નાખ્યા હતા.”

“ફ્રાન્સ દેશમાં ઘણા બુદ્ધિમાન અને વ્યવહારકુશળ માણસો છે. માત્ર તેમને શોધી કહાડીને તેમને યોગ્ય જગ્યાએ ગાઠવી દેવા જોઈએ. હમણાં પ્રધાનમંડળમાં એવો એક માણસ છે કે જેનામાં હળ ખેડવા કરતાં વધારે આવડત નથી અને એક માણસ જે હળ ખેડી રહ્યો છે તે પ્રધાન થવાને લાયક છે. દેખીતી રીતે ધણાજ વિચારશીળ માણસો પણ કેવળ અસંભવિત ચોજનાઓ લાગે તો તેથી વિરમય પામવું નહિ. ફ્રાન્સ એ એક એવો દેશ છે કે જ્યાંથી ખેડૂતને સ્વતંત્ર બનાવવાના કાયદાથી માંડીને તે તુર્કસ્તાનના સુલતાનની આપખુદ સત્તાને મોઢો આપવા સુધીના દરેક પ્રકારના રાજનૈતિક સિદ્ધાંતને ટેકા આપનારા કોઈ ને કોઈ તો નોકળી આવશેજ. મારા પુત્રે બધાની વાત સાંભળવી; દરેકની વાજબી કિંમત આંકવી અને દેશના બાહોશમાં બાહોશ માણસોને પોતાની આસપાસ એકઠા કરવા. સૌની નજરમાં જેઓ માન અને પારિતોષિકને યોગ્ય હોય તેમનેજ તે આપવાં.”

“મારા પુત્રે વર્તમાનપત્રોને સ્વતંત્રતા આપીજ પડશે આજના સમયમાં આ બાબત બહુજ જરૂરી છે. રાજ્ય કરવું એટલે થોડે ધણે અંશે ખરા હોય એવા કોઈ નિયમને અનુસરવું એમ નહિ પણ જે સાધન હોય તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરી રાજ્યતંત્રની ઈમારત ચણવી, જરૂર પડે લારે નખી જવું અને તેવા અવસરનો પણ લાભ લઈ લેવો. વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતા એ તો આખા દેશમાં બધે ઠેકણે ખરા અને સંગીન વિચારોનો ફેલાવો કરનારું સરકારના હાથમાં સારામાં સારું સાધન થઈ પડવું જોઈએ. તેના તરફ દુર્લભ આપવું એટલે એક દારૂગોળાના ઢગલા

ઉપર ઉઘી જવા જેવું છે મારી એવી ધારણા હતી કે સુલેહ થઈ રહ્યા પછી આખા દેશના સારામા સારા પનકારોનું એક મડગ સ્થાપવું અને તેમનાદ્વારા મારા વિચારો અને યોજનાઓનો નાનામા નાના ગામડા સુધી ફેલાવો કરી દેવે. ત્રણસે વર્ષ અગાઉ આવતું તેમ હવે સામાજિક ફેરફારોને મૂળા મૂળા નોંધા કરવાનું પરવડે તેમ નથી. હવે તો જીવને જોખમે પણ કા તો તેની ગતિને પ્રેરવી અથવા તો એન્દમ અટકાવીજ દેવી "

" મારા પુત્રે નવા વિચારોને પોપચા અને જો પસંદ મેં બધે સમજા બતાવેા હતા તેને ટકાવી રાખવો વેડવારા દૂર ચાલ, મનુષ્યમાત્રની પદવી ઉચ્ચતર ચાલ અને સમૃદ્ધિ વધે, એવી મન્યાઓ તેણે સ્થાપવી અણુમુદ્રણ પ્રદેશોમા ધર્મ અને સસ્કૃતિનો પ્રકાશ ફેલાવવો આજ કારણને લીધે ઉમરાવવર્ગના તિરસ્કારનો દુ મોગ થઈ પડ્યો છું. મારા શત્રુઓ તે મનુષ્યસમાજના શત્રુઓ છે લોકોને દાસ બનાવવા એજ તેમનો હેતુ છે. લોકોને તેઓ પણ સમાન ગણે છે

" વિરુદ્ધ વિચારના માણસો પણ અથડાયા વગર પોતાના રાજ્યમા સમાધાનીથી રહે એવો મારા પુત્રે પ્રયાન કરવો સમાજને સખત આગત કર્યા વગર નવીન વિચારો ફેલાય અને ઉર્ધ્વ મૂળ ધાલે એવી પ્રગતિ કરવી સમાજમા જૂઠા જૂઠા વિચારના અને પરસ્પર વિરુદ્ધ હિતના માણસો ખૂનામરડી ન કરી એસે તેની ખાસ કાળજી રાખવી માતા મરણ પછી લોકોના મનમાં રાજ્યોપ્રત્યે અવિચારી શત્રુતા ગાયમ રહેશે તો માફ વેર તો લેવાશે, પરંતુ નિર્દયપણે લેવાશે લોકોની નદીઓ વહેશે અને વિજ્ઞાન તથા સસ્કૃતિનો પ્રકાશ હોલવાઈ જશે "

" મારા પુત્રે ઇતિહાસ વાચવો અને તેના ઉપર ખૂબ મનન કરવું 'અરેખરૂ' તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસમાંજ રહેલું છે. મોટા મોટા સેનાપતિઓની લડાઈઓના હેવાલ તેણે વાંચવા અને તેના ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો. મુઢસાઅ શીખવાનું સારામાં સારું એજ સાધન છે, પણ તેના અત કરણના ઉડાણમા સત્ય અને ન્યાય તરફ ઊંટ વનથુ નહિ હોય તો બધું વાચેયુ અને જાણેયુ નમયુ છે એ બે શુભગતિઓ વડેજ મોટા દામ ચર્ચ શકે છે અને ઉમેદ છે, કે એ પોતાના ઉચ્ચ ભાવિને મોગ નીવડશે. "

૨૦ મી ડિસેમ્બર. આજે ચહેનશાહને કાષ્ઠક આગમ હતો તેની પ્રકૃતિ પણ આજે હમેશ કરતા વધારે પ્રસન્ન હતી તેના મિત્રો આથી આશા રાખતા હતા કે તે કાયમને માટે સાજો થઈ જશે. તે ઉપરથી તેણે હસીને ક્યું —

" મારા મિત્રો, તમારી બૂલ ચાલ છે આજે મને સાફ તો છે તોપણ મારા અતકાળ મને પાસજ લાગે છે. મારા મરણ પછી તમે જ્યાં સુએથી યુરોપ જાવો અને તમારા સર્ગવહાલને મળીને સુખી થાવો છું પણ બીજી દુનિયામાં

મારા શરવીર મિત્રોને મળીશ. કલેબર, ડીસે, બેસિયર્સ, ફૂરો, ને, મૂરા, માસેના, ખર્ચિયર, લાની, બધા મને મળવા આવશે. અમે સાથે મળીને શું શું કર્યું હતું તેની અમે વાતો કરીશું અને મારી જિંદગીના છેલ્લા બનાવોની હકીકત હું તેમને કહીશ. મને લેઈને તેઓમાં ફરીથી શાંતિ અને ઉત્સાહનો સંચાર થઈ જશે. વળી ત્યાં અમને સીઝર, હેનિબલ, સિકંદર વગેરે મોટા મોટા સેનાપતિઓનો મેળાપ થશે અને અમે બધા અમારી લડાઈઓની વાતો કરીશું.” પછી તેણે હસીને ઉમેર્યું, “આટલા બધા યોદ્ધાઓને પિતૃલોકમાં એકલા ચએલા લેઈને ત્યાંના લેકોને ને ધારતી નદિ લાગે તો અમને ખૂબ મજા પડશે.”

એટલામાં ડૉ. આર્નો આવ્યો. તે અગ્રેજ દાકતર હતો. તેને નેપોલિયને કહ્યું, “દાકતર, બસ માઈ હવે આવી બન્યું છે. છેલ્લો પ્રહાર થઈ ચૂક્યો. હું હવે જઈ છું.” પછી તેણે પોતાના ઉપર ચુબરેલા જીલમમાટે છેલ્લી વારનો રાખ દર્શાવવા કહ્યું:—

“હું સ્વિટ્ઝર પ્રજાની પરોણાગતની આશા રાખીને આવ્યો હતો. મને તેઓ ઉદારભાવે રક્ષણ આપે એવી મારી પ્રાર્થના હતી. મનુષ્યના અધિકાર જે સર્વત્ર પવિત્ર મનાય છે તેનું ખૂન કરીને મારો પ્રાર્થનાના જવાબમાં મને બેઠીઓ પહેરાવવામાં આવી. અલેક્ઝાન્ડર પાસે જો હું ગયો હોત તો તે મારા તરફ આવું આચરણ ન કરત. આરિસ્ટોનો સહેનશાહ ક્રાન્સિસ અને પ્રશિયાનો રાજા બેદરબે મારા તરફ માયાળુ અને ઉદાર વર્તન રાખ્યું હોત. આખા યુરોપને હેતરીને ઉશ્કેરવાનું અને એક વ્યક્તિની સામે ચાર મોટા મોટા રાજ્યોને લડવા ઉભા કરવાનું માન એકલા ઇંગ્લેન્ડને જ લાગે આવે છે. તમારા દેશના પ્રધાનોએ મારે માટે એવું સ્માન પસંદ કર્યું છે કે જ્યાં કોઈ યુરોપવાસી ત્રણ વર્ષની અંદર તો તદ્દન અસહ્ય થઈ જાય. એનો અર્થ એ કે તેઓ માઈ ખૂન કરવા માગતા હતા, અને હું અહિં આવ્યો ત્યારના તેઓ મારી સાથે કેવી રીતે વર્તતા આવ્યા છે તે તો જુઓ! તેમણે માઈ અપમાન કરવામાં, મને હક્કો પાડવામાં કંઈ બાકી નથી રાખી. મારાં મર્ગા સંબંધીઓ માથેનો વ્યવહાર તેમણે અટકાવ્યો છે. મારા ધરના સમાચાર અને પત્રો મને મળવા દીધાં નથી મારી સ્ત્રી અને પુત્ર તો જાણે મારે મનથી જીવતાં જ નથી. સખત કેદની વ્યથા હું છ વરસ યમાં વેડતો આવ્યો છું. ખરાબ આબોહવાવાળા ટાપુમાં પણ ખરાબમાં ખરાબ જગ્યા-જ્યાં ઉષ્ણ કટિબંધની ગરમ હવાની અસર ઘણી સખત રીતે લાગુ પડે એ જગ્યા મારે રહેવા માટે નક્કી કરી છે. હું ઘોડે બેસીને આખા યુરોપમાં ફરી વળનાર તેને આ ચાર દિવાલની હદમાં જોવામાં રહેવું પડે છે. ધીમે ધીમે માઈ મરણ નીપજે એવી ખૂની યોજના ધડીને માઈ કાંડે કાંડે ખૂન કરવામાં આવ્યું છે. નીચ હડમન લોકોએ તમારા પ્રધાનોની ખૂની

યોજનાને અમલમાં મૂકી છે. પણ, ઇંગ્લંડ ! મહાનમત વેનિસના જેવા ખૂબ હાલ થયા તેવાજ તારા પણ થશે; અને હું, મારા સર્ગા વહાલાંથી વિખૂટા, એકલો આ ઉગ્ગડ ટાપુમાં મરવા પડ્યો છું પણ મરતાં મરતાં ઇંગ્લંડના રાજકુળને મારા અંતરનો શાપ આપતો મરું છું.”

૨૫ મી એપ્રિલ. શહેનશાહને આખી રાત સારી નિદ્રા આવી હતી. સવારમાં ચાર વાગે તે જાગી ઉઠ્યો અને અર્ધજાગૃત અવસ્થામાં બોલવા લાગ્યો:—

“ મેં હમણાજ મારી બાવી નેસેફાઇનને દીધી, પણ તે મને ભેટી નહિ. હું તેને ભેટવા જતો હતો એટલામાં તો તે અદસ્ય થઈ ગઈ. તે પહે આગળ ખેડી હતી. તેનામાં કશો ફેરફાર થયો નથી. જાણે હું તેને ગઈ કાલેજ મળ્યો હોઉં એવી તે દેખાતી હતી. તેણે મને કહ્યું કે હવે આપણે શેડાજ વખતમાં મળીશું અને પછી કદી પણ છૂટાં નહિ પડીએ. તમે તેને જોઈ ! આટલું બોલીને તે પાછો ઉઘી ગયો.”

૨૮ મી એપ્રિલ. નેપોલિયને કહ્યું, મારા મરણ પછી ડૉન આર્નો સિવાય કોઈ પણ અંગ્રેજ દાકતર મારા શબને ન અડકે. મારે શરીર ચીરતો અને હાલ કહાડી, અર્કમાં રાખીને મારી સ્ત્રી મેરિયા લુઇસાને પડોચાડી આવશે. તેને કહેજો કે હું તેને ધણોજ આહતો હતો—છેવટની પણ સુધી આહતો હતો. મારે જરૂર તપાસજો. તેમાં કયા પ્રકારનું દર્દ છે તે નક્કી કરીને તેમાંથી કેમ બચાય તે વિધેની જરૂરી સૂચનાઓ મારા પુત્રને આપજો. હું ધારું છું કે મારા પિતા પણ એજ વ્યાધિથી મરણ પામ્યા હતા. મારી માતાને તથા બીજાં સગાંધીઓને મળજો અને તેમને મારી હાલતની, મારા મંદવાડની અને મારા મૃત્યુની બધી હકીકતથી વાકેફ કરજો.”

૨૯ મે. તાવ સખત હતો અને સનિપાત શરૂ થઈ ચૂક્યો હતો. તેવું ચિત્ત જૂતકાળના બનાવો, તેવું પ્રાણાધિક પ્રિય ફ્રાન્સ, વહાલો પુત્ર અને મિત્રોએ સર્વમાં વારાફરતી બટકવું. જૂતકાળના બનાવો તેના માનસિક ચિત્રપટ ઉપર તરવરતા હતા અને તે જૂના યુદ્ધો ફરીથી લડતો હોય તેમ તે લપરી કરતો હતો—ડિસે ! માસેના ! સાપ્તાહ ! આપણે જીત્યા છીએ. દોડો ! ધસો ! એક છેલ્લો હુમલો કરી નાખો અને આપણે તેમને એક તડાકામાં ચોળી નાખીશું.”

૩૦ મે. બપોર પછી તેની તખીયતમાં કોઈક સુધારો થયો હતો અને તેણે નીચે પ્રમાણે વિચાર રિયર ચિત્તે જણાવ્યા:—

“ હવે મારું શરીર છૂટી જશે. તમે બધા યુરોપ જાઓ મેં જનસમાજનું દિલ કરે એવા સિદ્ધાંતોને પોષ્યા છે અને કાયદાઓવડે તેમને સુરક્ષિત કર્યા છે. કમન-શીમે મારા સંજોગો એવા પ્રતિકૂળ હતા કે મારે કોઈ કોઈ વાર સખ્તી કરવી પડી હશે અથવા તો મારી ચોજનાઓનો અમલ કરતાવિવંજ થયો હશે તો એટલામાં મારી ખરાબી થઈ ગઈ અને જે કમાન મે ચડાવી હતી તેની પશ્ચ હીલી કરવાનો મને

વખત ન મળ્યો. તેથી દરીને જે ઉદાર સંજ્ઞાતત્ર મારે ક્રાન્સને આપી જવું હતું તે તેને નથી મળ્યું. મને તે માફ કરશે. મારા હેતુ તરફ નજર કરીને મારો આભાર માનશે. તમે બધા મારૂ સ્મરણ જનનવજો. જે વિચારો મેં પોપીને ફેલાવ્યા છે તેને વળગી રહેજો.”

પ મી. મે. ચોથી તારીખે રાત્રે આકાશમાં વાદળ ચડી આવ્યું. અંધકાર છવાઈ ગયો અને સખત પવન ફૂંકવા લાગ્યો. નેપોલિયનનાં વહાનાં ઝાડ ઉખડી ગયાં. તે પથારીમાં ફુ.ખથી તરફડતો હતો. ખર્ટ્ઝના બાળકો તેમના વહાલા મિત્રનું છેલ્લોવારનું મોં જોવા આવ્યાં. તેની આકૃતિ એટલી બધી બદલાઈ ગઈ હતી કે તેઓ તેને ઓળખી શક્યા નહિ. મિચારા બેમાઠનાં જેવાં તેની સામે જોઈ રહ્યાં. પછી ચોધાર આંસુએ રડતાં તેઓ તેના બિજાના પાસે ગયાં અને તેના હાથ ઉપર અશ્રુ અને સુખનો વરસાવવા લાગ્યાં. આ નિર્દોષ, નિસ્વાર્થી ભક્તિઓની પ્રીતિ જોઈને સૌને લાગી આવ્યું. આખા ઓરડામાં જેટલાં હાજર હતાં તે સૌનાં હૈયાં ચીરાઈ જવા લાગ્યાં. એક બાળકને તો મૂર્છા પશુ આવી ગઈ.

આખી રાત્રિ આ સ્થિતિમાં પસાર થઈ ગઈ. ક્રાન્સનો ચહેતશાહ મૃત્યુને બિજાને પડ્યો હતો તેને શ્વાસ ઉપડ્યો હતો અને તે વારવાર લવરી કરતો હતો. મોન્થોલને નીચેના શબ્દ સ્પષ્ટ સાંભળ્યા—“ક્રાન્સ-સૈન્ય-જોસેફાઇન.”

ઉપલો બનાવ પાંચમી તારીખે સવારમાં છ વાગ્યે બન્યો. એ પછી આખો દિવસ તે ચતો પડી રહ્યો. તેનો જમણો હાથ પથારીની બહાર લપડતો હતો. તેનાં નેત્ર સ્થિર હતાં અને તે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો હોય, તેમજ તેને કશીએ પીડા ન થતી હોય એમ જણાતું હતું તેના મુખ ઉપર મધુર, શાંત સ્મિત છવાઈ રહ્યું હતું. સંજો સુપાંસત સમયે તેનો આત્મા નાશવત શરીરમાંથી મુક્ત થઈને કોઈ અન્ય અંગોચર સૃષ્ટિમાં ચાલ્યો ગયો.

જોસેફાઇનના મરતી વખતના બોલ, “એલ્મા-નેપોલિયન” હતા. નેપોલિયનના મનમાં જો કોઈ વિચાર છેવટની પળ સુધી શુભવાઈ રહ્યો હોય તો તે “ક્રાન્સ-સૈન્ય-જોસેફાઇન” ને લગતા હતા.

નેપોલિયને પોતાના મૃત્યુપત્રમાં ખાસ આગ્રહપૂર્વક લખ્યું હતું કે મારા દેહને સેન નદીને કિનારે, મારા વહાલા ક્રાન્સની બુમિમાંજ દાટવો. તેમ કરવાની રજા ન મળે તો મારી જન્મભૂમિ કૉર્સિકામાં તેના અવશેષ લઈ જવા. આ માગણી પશુ

× ડૉ. એટોમાર્કાએ નેપોલિયનનો પ્રાણુ ગયા પછી તેના મોં ઉપર મીથુ દાખીને એક આકૃતિ પાડી લીધી હતી. તેનાં અનેક બીમાં જોવામાં આવે છે. તે જોતાં અંતઃક્રાળને સમયે નેપોલિયને હસતે મોઢે, પ્રસન્ન ચિત્તે પ્રાણુ મૂક્યો હતો એ સાબિત થાય છે. થોડાં વર્ષપર “આફ્રિક” પત્રમાં આ દર્શીકત પ્રકટ થઈ છે. લા. ૦ ૬૦

ને ઈંગ્લંડના પ્રધાનો ન સ્વીકારે તો જે ઝરાએ મને ઘણીવાર શીતળ પાણી પાંચું છે તેને ડિનારે મને દાટવો. તેની આ ધમ્મી મુજબ સર હડસન લોને અરજી કરવામાં આવી કે તેના મૃત દેહને યુરોપ લઈ જવાની પરવાનગી આપો. જવાબ મળ્યો કે બ્રિટિશ સરકારનો જોગો જોગો કુકમ છે કે તેને સેન્ટ હેલેનામાં જ દાટવો. નેપોલિયનના મિત્રોએ આખમાં આંસુ લાવીને હડસન લોના કાલાવાલા કપાં કે તેનાં અવશેષ તેનાં સગાં વહાલોને મોંપવા દો; પણ તે એકનો બે નજ થયો. નેપોલિયનનો મૃત દેહ પણ આ પ્રમાણે યુરોપના ઉમરાવવર્ગને ધૂળવતો હતો.

પછી તેના મૃતદેહને અંતિમ સંસ્કારને માટે તૈયાર કર્યું. જે ડગલો તેણે મારેન્ગોના સંગ્રામ વખતે પહેર્યો હતો તે ડગલો, ચક્રે પાટલુન, લાંબા ખુદ, ટોપી વગેરે તેના ચપને પહેરાયા. બન્દીખાનામાં રહ્યાં રહ્યાં પણ તેણે આ કીપવાસી-ઓનાં દિલ જીતી લીધાં હતાં. છઠી અને સાતમી તારીખે તેના મૃત દેહનાં દર્શન કરવા માણસોનાં ટોળે ટોળાં આઘ્યાં આવતાં હતાં અને મંબીર, પવિત્રભાવે નમન કરી આઘ્યાં જતાં હતાં. ઉવટની ધગીએ સર હડસન લોનું દિલ પણ પીમળ્યું તેણે કહ્યું:—

“તે ઈંગ્લંડનો મોટામાં મોટો ચતુ હતો; મારો પણ ચતુ હતો; પરંતુ હું આજે તેને માફ કરું છું.”

આઠમી મેને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં તેના મૃતદેહને દાટવાની ક્રિયા કરવાની હતી. તોફાન સમી મધ્ય હતું. આકાશમાં એક પણ વાદળું ન હતું. સમુદ્ર શીતળ પવનની લહરીઓ મેરી રહ્યો હતો. પોતાના કીપને અમર કરનાર મહાત્મભાવ કેદીના ચપને છેલ્લું માન આપવા સેન્ટ હેલેનાની બધી વરતી લાં એકડી ચક્ર હતી. બપોરે સાથ બાર વાગે તેના ચપને કસક, સીસું અને લાકડાની ત્રેવડી પેરીમાં મૂક્યું. તેને ચાર થોડાની માડીમાં જોડ્યું. તેના મિત્રો, તથા કીપના અંગ્રેજ અમલદારો એ માડીની સાથે શોકના પોશાક પહેરી આવતા હતા. અડી હજાર સિપાઈઓનું અંગ્રેજ મૈન્ય માર્ગની ડાબી બાજુએ દારખંધ ઉછું હતું. શોકમય સ્વરો વાગતા હતા. આખું લોકર ચપની માડી પાછળ આઘ્યું. પર્વતની બાજુમાં તેને માટે ખોડો ખોદી રાખ્યો હતો ત્યાં તે પેરી મૂકી અને અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા ચક્ર દલા પછી તેને અદ્યંત ધાર્મિક અને મંબીરભાવે ખાડામાં ઉતારી દાખી. તેજ વખતે દિલ્લામાંથી અને બ્રિટિશ મનવા-રમાંથી એકસામટા તોપોના ધમધમ કરીને તે મહાન ચક્રવર્તી નરેશને ઉલ્લું માન આપ્યું.

નેપોલિયનના મિત્રોએ તેની કબર ઉપર ચપવા માટે નીચે મુજબનો એક સારો રમરખમેખ કાતરાખ્યો હતો:—

નેપોલિયન.

જન્મ:—એન્જેરિયો, તા. ૧૫-૮-૧૭૬૯

મરણ:—સેન્ટ હેલેના, તા. ૫-૫-૧૮૨૧.

સત્રાટે ઉપર પ્રમાણે સ્મરણલેખ પત્થર ઉપર કાતરી દહાડયો; પરંતુ એટલામાં સર હડસન લોએ કહેવડાવ્યું કે સિદ્ધિ સરકારનો સખત હુકમ છે કે નેપોલિયનની કબર ઉપર “ જનરલ બોનાપાર્ટ ” સિવાય બીજું કંઈજ લખવા દેવામાં નહિ આવે. પોતાની સત્તાના બોમ યદ્ પડેલા કમનશીબ માણસના મરણ પછી પણ તેની પૂઠ ન છોડતી એના કરતાં વધારે દૂરતા બીજી કી હોય ? વિનવણીની કશી અસર ન થઈ. આખરે કબર ઉપર લેખ વગરનો સારો પત્થર નકવાની રજા મળી, મેની રજૂ મી તારીખે નેપોલિયનના મિત્રો યુરોપ જવા ઉપડી ગયા. જતા પહેલાં તેઓ પોતાના પ્રાણપ્રિય મિત્ર અને શહેનશાહની કબરનું અશ્રુ અને પુષ્પથી પૂજન કરી આત્યા; પણ સાર્જન્ટ લુખર્ટે તે પોતાના માલિકની કબરને પણ ત્વજી નહિ. અટળ પ્રેમથી ઓગણીસ વર્ષ સુધી તેણે નેપોલિયનની સમાધિનું સાન્નિધ્ય છોડ્યું નહિ, અને જ્યારે આખી ફ્રેન્ચ પ્રજાની સામટી ઇચ્છાના પ્રભાવે એ કબર ઉપરનો પત્થર ઉઘડાયો અને તેમાંના કિમતી પવિત્ર અવશેષ નેન નદીને કિનારે ઇનવેસ્ટાઇડસના ધુમટ નીચે પધરાવાયાં ત્યારે પણ તે નિમકલલાલ સેવક તેની સાથે સાથે ત્યાં તેના કાપમના આરામગાહની સમીપ રહેવા ગયો.

પ્રકરણ ૭૪ મું-શહેનશાહનાં અસ્થિને માટે માગણી

જ્યાં ખરાં માણસોનો ઇતિહાસ તેમના મરણની સાથેજ સમાપ્ત થાય છે, પણ નેપોલિયનની બાબતમાં તેમ નથી. તેની અદ્ભુત વીરરસથી ભરેલી કથાના પડધા તેની કબરમાંથી પણ જગતને કાને અચકાય છે. તેના મરણ પછી ત્ર વર્ષ વીતી ગયાં. તે દરમિયાન તેણે દીર્ઘશયનવર્ષનું બોગવેશ દુખ તરફ જગતનું ધ્યાન દિવસે દિવસે વધારે પ્રમળપલ્લે બેસાવા લાગ્યું, અને પ્રત્યેકના દિવસમાં તેના પ્રત્યેની અનુ-

કંપા વધવા લાગી.

ઈ. સ. ૧૮૩૦ ના જુલાઈ માસમાં ફ્રાન્સે જુર્બેન રાજાઓની સામે ત્રીજવાર બળવો કર્યો અને તેમને દેશમાંથી હાંકી દહાડ્યા. નેપોલિયનની આગાહી પ્રમાણે હજુ દિલ્લિપ ડયુક આદિ ઔર્લિયાને ફ્રેન્ચ પ્રજાએ સુકુટ પહેરાવ્યો. આ બનાવ બન્યા

પછી બેન્ગ મહિનાની અંદર પ્રતિનિધિઓની સમીક્ષાને કહેવામાં આવ્યું કે નેપોલિયનનાં અસ્થિ ક્રાન્સને પાછાં સોંપવા માટે બ્રિટિશ સરકાર પાસે માગણી કરતી. તેની કીર્તિના સ્મરણથી ફ્રેન્ચ પ્રજાના અંતરમાં ઉઠળનો પ્રેમનો ઝરો જે લુઓન રામ્પોના અમલથી દર્શાઈ ગયો હતો તે પૂર જોડથી છત્રકાષ્ટ જવા લાગ્યો.

આના પછી ઉપરાઉપરિ અરજીઓ આવવા લાગી અને પ્રજાના દિલમાં એવી જ્વાળા પ્રકટી કે કેમે કરી હોલવાયજ નહિ. નેપોલિયનના સ્મરણ માટે લોકોના હિત્તાહનો વેગ જોઈ લૂછ ડરવા લાગ્યો. પણ તેને સતોષ્યા સિવાય બીજો ઉપાયજ હતો નહિ.

શત્રુના અપવિત્ર હાથે ગમડાવી પાડેલી નેપોલિયનની મૂર્તિને તેની અસદ જગ્યાએ પધરાવવાનો ઠરાવ ૧૮૩૧ ના જુલાઈ માસમાં પમાર થયો, અને ભારે કાંડ તથા જયધોપની દિગંતજાપી ગર્જનાઓ સાથે તેને પધરાવવામાં આવી. તેજ રીતે ઇનવેસ્ટાઈડમાં તેની બીજી એક મૂર્તિ પધરાવાઈ તથા ક્રાન્સના વરિષ્ઠ ન્યાય-મંદિરમાં તેની સુંદર છબી ખુશ્તી મૂકવામાં આવી. એ છબીમાં નેપોલિયન ગણે પોતે રચાવેલી ધારાપોથી લખને બેઠો હોય એવો તેને ચીતર્યો હતો. એ ધારાપોથીએ આખા જગતનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તેનું સ્થાન સદાને માટે અદિતીય જ રહેશે.

એ પછી બીજાં કેટલાક વર્ષ વીત્યાં. દરમ્યાન ૧૮૩૨ માં નેપોલિયનનો પુત્ર તેના મોસાળમાં વાસ્તવિકરીતે કેદીની હાલતમાં એકવીશ વર્ષની વયે મૃત્યુ ગયો. ૧૮૪૦ ની સાતમાં નેપોલિયનની સંવત્સરીને દિવસે પ્રખ્યાત ઇતિહાસકાર ગીઝોને હાથે બ્રિટિશ સરકાર પાસેથી નેપોલિયનનાં અસ્થિ પાછાં માગવાનો રીતસરનો સર-કારી પત્ર લખાવ્યો.

હવે સમય બદલાઈ ગયો હતો તેથી આ માગણીનો અસ્વીકાર ન થઈ શક્યો, તરતજ લાગણીભર્યો ઉત્તર લૉર્ડ પામરટનની આરક્ષિતે બ્રિટિશ સરકારે મોકલાવ્યો. તેમાં ક્રાન્સના મથાવી શહેનશાહ તરફ કર્યા નિંદા-વચનો ન હતાં, તે શહેનશાહ નહિ પણ રાજ્યાસન પચાવી પડનાર “જનરલ બોનાપાર્ટ” હતો એવી મતલમનો ઇશારો પણ તેમાં ન હતો. ક્રાન્સ અને ઈંગ્લંડ વચ્ચેની દુસ્મનાવટ ધોષ નાખવાની અને “લેશમાન પણ દુસ્મનાવટ રહી ગઈ હોય તો ‘શહેનશાહ નેપોલિયન’ ની કબરમાં દાટી દેવાની” ઇચ્છા તેમાં દર્શાવવામાં આવી હતી. x

x ઈંગ્લંડના વર્તનમાં ફેરફાર થવાનું પ્રારંભ એ હતું કે ટોરી પક્ષની પાતંગ-ન્ટમાં હાર થઈ હતી અને રહિયાનું બજા એટલું બધું વધી પડ્યું હતું કે નેપોલિયનની આગાહી પ્રમાણે આખા શ્રેષ્ઠને અને હિંદુસ્તાનને સ્ત્રીને ખાસ કરીને ઈંગ્લંડને ધાસ્તી પેદી હતી. તેથી કરીને ક્રાન્સની મહેરજાની મેળવવા ઈંગ્લંડ ઇનેગર હતું.

ઈંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચ પ્રાંતની સ્વતંત્રતા લૂંટવાનો જે અક્ષમ્ય અપરાધ કર્યો હતો તેનું આખરે તેણે આટલા સખ્તોથીજ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. નેપોલિયન કમરમાં સૂતો સૂતો પણ આખરે તો જીત્યોજ. ફ્રાન્સની પ્રાંતોએ ચૂંટેલા શહેનશાહનો રાજ્યાસન પરનો હક્ક આ પ્રમાણે ઈંગ્લેન્ડને આખરે પણ સ્વીકારવોજ પડ્યો.

જે મનવાર સાથે નેપોલિયનના કેદખાનાના કેટલાક સોજતીઓ-લા કાસાસ, જનરલ ઈટેન્ડ તથા ફ્રાન્સનો એક શાહજોદો, એટલા સેન્ટ હેલેના જવા ઉપડી ગયા. નેપોલિયનના મૃતદેહને માટે સુદરમાં સુદર નક્કીદાર પેટી બનાવી હતી અને તેના ઉપર સોનેરી અક્ષરે “નેપોલિયન” એટલા અક્ષરો કાતર્યા હતા. આદશાહી મુકુટ અને ચારે ખુણે ગરુડની મૂર્તિઓ તેના ઉપર ખેમાડી હતી.

૮ મી ઓક્ટોબરે આ કાફલો સેન્ટ હેલેના જમ પહોંચ્યો. ૧૫ મી ઓક્ટોબર કે જે દિવસે ૨૫ વર્ષ અગાઉ નેપોલિયને આ ટાપુને કિનારે પગ મૂક્યો હતો તેજ દિવસે તેની કબર ઉઘાડવાનો ઠરાવ હતો. મધ્ય રાત્રિએ આ ગંભીર કામ કરવાનું હતું. નવ કલાક લાગટ ખોદકામ કર્યા પછી જે પેટીમાં તેના મૃતદેહને રાખવામાં આવ્યો હતો તેના ઉપરનો ભારે પથ્થર ઉંચકાયો. ખ્રિસ્તી ધર્માનુસાર પ્રાર્થના કર્યા પછી તે પેટીને ખદાર કઢાડી. ગભીરભાવે સૌ ત્યાં ઉભા રહ્યા. લોકકું, જસત અને કસાર્ધના ત્રેવડા પડવાળી પેટી ઉઘડી અને નેપોલિયનના રાજ ઉપર આદારકું સંદેહ વશ ખસેડ્યું એટલે જાણે હમણાંજ ઉઘી ગયો હોય એવો શહેનશાહનો આરસ-પદ્માણુની મૂર્તિ જેવો દેહ સૌની નજરે પડ્યો. તે હવા અને ભેજથી એવો સુરક્ષિત રહ્યો હતો કે જેમણે તેને જીવનો જોયો હતો તે અધા તેને સહેલાઈથી ઝાળખા શક્યા. જે મિનિટ સુધી રાખને ઉનાકું રહેવા દીધા પછી તેને પાણું ફરીથી કાળજી પૂર્વક પેટીમાં મૂકી તેના ઉપર ધણુજ મજબૂત રેણુ દબને તેને માટે પારિસથી આણેલી પેટીમાં મૂક્યું.

ત્યાંથી ઉઠાવીને તેને ફ્રેન્ચ વહાણમાં લઈ જતી વખતે અંગ્રેજ લશ્કરે હથિયાર નમાવી માન આપ્યું, અને કિલ્લામાંથી તથા બ્રિટિશ મનવારમાંથી તેના માનમાં તોપો ફૂટી, નેપોલિયનના અવશેષને વળાવવા માટે સેન્ટ હેલેનાની તમામ વસ્તી બહાર ઉપર એકઠી થઈ. અંગ્રેજ મહિલાઓએ પોતાને હાથે ગુથેલો રેશમી વાવટો તેના માનમાં અર્પણ કર્યો.

૧૮ મી ઓક્ટોબરે ફ્રેન્ચ કાફલાએ સેન્ટ હેલેનાનો ટાપુ છોડ્યો. ૨ જી નવેંબરે તેમને સમાચાર મળ્યા કે મિસર અને તુર્કી વચ્ચે થયેલી સલાહની લાંબગડને લીધે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે ધણું કરીને લડાઇ ભગી છે. કેદ પકડાય જવાનો ભય નજીક અને ચોક્કસ હતો, પણ નેપોલિયનના મિત્રોએ આ વખતે નિશ્ચય કર્યો હતો કે તેના રાખને લઈને દરિયામાં ફેંચી મરવું, પણ અંગ્રેજોના હાથમાં તો તેને નજી

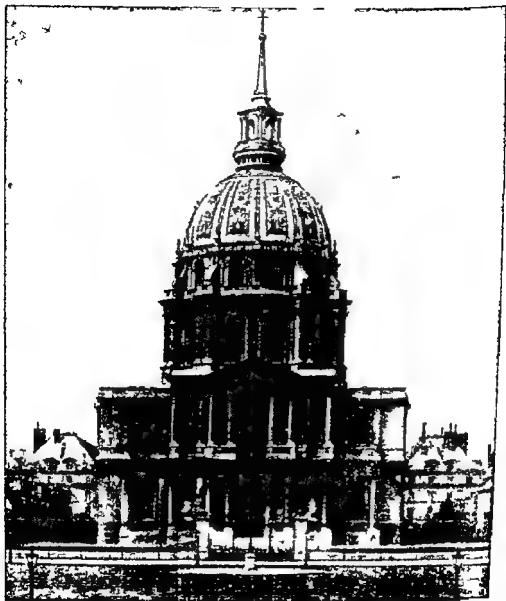
જવા દેવું. ઉવટે સારા નસીબે ધારતીનું વાદળું વેરાઈ ગયું.

૨ જુલિએ, આસ્ટર્લિંટના સંગ્રામની જયન્તીને દહાડે ફ્રેન્ચ વહાણ શેર-ખોર્ગ ખંદરે નાંગ્યાં. ત્યાં તેમને ૨૧ તોપનુ માન મળ્યું. ૯ મી તારીખે તેઓ સેન નદીના મુખમાં દાખલ થયાં. હાવરે ખંદર આગળ આખું શહેર દર્શન કરવાને બહાર આવ્યું હતું. દેવળમાં શોકસૂચક ઘંટારવ થયા, ખંદર અને કિલ્લા ઉપરથી તોપો ફૂટી અને લશ્કરી વાગ્ગવાળાઓએ કબ્જા સ્વરોની હેલી મચાવી.

ત્યાંથી પારિસ સો માઈલ દૂર હતું. નદીને કિનારે કિનારે લાખો માણસો એકઠા થયાં હતાં. આસપાસના જિલ્લાઓ લગભગ ખાલી થઈ ગયા હતા અને ત્યાંના બધા લોકોનો સેન નદીને કિનારે જમાવ થયો હતો. કમાનો, તોરણો, પિરામિડો, જેમની ખનાવટમાં રેશમ અને કિનખાનનો છૂટથી ઉપયોગ થયો હતો અને કારીગરોએ તેમની પૂરેપૂરી કુશળતા વાપરી હતી એવી અનેક રમણીય વસ્તુઓથી ડકા અને એવારા શણગારાઈ ગયા હતા.

પ્રમુખીય રક્ષકો અને નેપોલિયનના નૈન્યના જૂતા સિપાઈઓ આનંદથી હાથકાતે દૈયે અને અશ્રુશીની આખે પોતાના વહાલા સરદારના મૃતદેહને આવકાર આપવા હાજર થયા હતા. તેઓજ તેના સાચા પુત્રો હતા. સેન નદીના વિશાળ, પારદર્શક પટ ઉપર થઇને દશ વહાણો ભારે દનદ્યાસહિત આત્માં આવતાં હતાં. મૈા ખરામર નોંધ શકે તે માટે તેમની ગતિ ધીમી કરી હતી, આજે ક્રાન્સનો સાચો શહેનશાહ પોતાની વહાલી જન્મભૂમિને ખોળે સૂવા આવતો હતો. આજે ક્રાન્સની ગયેલી પ્રતિષ્ઠા તાજ થઈ હતી. હજારો તોપોના ધડાકા અને ઘટનાદ આ મંગળ અવસરની ઉર્-ધ્વાયણ કર્યા કરતા હતા. “શહેનશાહ બહુ જીવો” ની ગગનભેદી ગર્જનાઓથી દિશાઓ ગાજી ઉઠતી હતી. હયાતીના સમયમાં એજ ગર્જના અને પડનાં નેપોલિ-યનનું હૃદય આનંદથી ઉછળી રહેતું હતું. આ પ્રસંગે પશુ તેના આત્મા પિતૃલોકમાં રહી રહી આ દશ નોંધને અવસ્ય પ્રસન્ન થવો હોવો નોંધ્યો. તેની હયાતીમાં જેટલું મનમાન તે પામતો તેટલુંજ આજે તેના અસ્થિને લોહો આપી રહ્યા હતા ! લોકોની આંખો આનુયી ઉમરાઈ રહી હતી અને કંઠ ગૂંચડ થઈ જતા હતા, તોપણ “શહેનશાહ બહુ જીવો” ના પોદાર દર્પથી ગાંડાં તૂર થઈ ગએલાં હજારો મનુ-ષ્યોનાં મુખમાંથી નીકળતા હતા.

૧૮ મી તારીખે સંજના ચાર વાગે કાફો પારિસથી ચાર માઇલને અંતરે આવી પહોંચ્યા. પારિસથી દરેક માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા હતાં. તોપોની ગર્જના અને ઘટનાદથી આકાશ ગાજી રહ્યું હતું. આજે ક્રાન્સના લોકમતની ફતેહ થઈ છે, આજે પ્રજાનો ચૂરેલો રાજા આજે જાણે ફરીથી ક્રાન્સના પાતખત ઉપર તિરાજતો દોષ એવો બાસ યુરોપના અર્થશક્તિ યજ્ઞે આપખુદ રાખ્યોને

પારીસમાની નેપોલિયનની પ્રખ્યાત કબર

પ્રજનો પ્રેમોન્માદ જોધને થતો હતો. જોસેફાઇન જાણે પોતાના ભત્રીસે આવકાર આપવા ઉભી હોય તેવા આકારની એક નેની મોટી મૂર્તિ ઉભી કરી હતી. પિતાને ઘેર સળગતી બિચારી મેરિયા લૂહસાને તો કોષ્ટએ યાદ પશુ ન કરી !

“ મારી ઇચ્છા છે કે મારો મૃત દેહ મારા વહાલા ક્રાન્સમાં સેન નદીને કિનારે દટાય ” એ શબ્દો દોહસો ફૂટ ઉંચા એક રતલ ઉપર કોતરવામાં આવ્યા હતા અને તેના ઉપર ગરુડની સુવર્ણમૂર્તિ બેસાડી હતી. આખી રાત આખો કાફરો શેશનીથી ઝળહળી રહ્યો હતો. એક અકવાડીઆ સુધી ક્રાન્સ તેમજ દેશવરના લોકો આ અપૂર્વ દ્રશ્ય જોવાને આવ્યા કર્યા. ચાર ચાર માઈલ સુધી રરતાની બેઠે બાબુએ લોકોની મેદની જામી હતી. પારિસમાં આજે દસ લાખ કરતાં વધારે માણસો એકત્ર થયાં હતાં. રાજા લુઈ પશુ રાજકુટુંબ તથા ધારાસભાના સભાસભે સાથે ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો.

મેળ ધોડાની ગાડીમાં બેસાડીને નેપોલિયનના સમને તેને માટે નિર્ણીત કબ્રસ્તાનમાં લઈ જવામાં આવ્યું. આ વખતે પ્રજનો ઉત્સાહ વર્ણુવી શકાય એવો ન હતો. તેઓ હર્ષોન્માદમાં આવી ગયા હતા. કોષ્ટ ગાતા, કોષ્ટ રડતા, તો કોઈ પોકાર કરતા હતા.

નેપોલિયનની છેલી ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. ઈન્વેલાર્ડસના દેવજમાં તેનાં અસ્થિતે પધરાવવામાં આવ્યાં અને પ્રજાએ પાંજળથી તેના ઉપર કંગોડો ક્રાન્ક ખરચી સુંદરમાં સુંદર શેજો બધાવ્યો. આ પ્રમાણે મરણ પાંડી પશુ તેણે શત્રુઓ ઉપર ફતેહ મેળવી, અને પ્રજાના હૃદયમાં તે પોતાનું પાયતપ્ત હમેશને માટે સ્થાપિત કરી ગયો. અણપિ સુધી દેશપરદેશનાં બનેક પ્રવાગીઓ તેની કચરને લક્ષિભાવથી વંદન કરવા; અને તેમાંથી પ્રેરણા મેળવના માટે આવે છે અને ભવિષ્યમાં પશુ આવ્યા કરશે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે ચક્ર કંપેલા

ઉત્તમ અને સસ્તા ગ્રંથો

અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ કદ ઈંચ મૂલ્ય પોસ્ટેજ
શ્રીવાદિમકી રામાયણ-મોટા બેભાગમાં... ૧૪૦૦... ૬૩૩x ૧૦ ...૬)	૧૮
મહાભારતનાં આદિ અને સભાપર્વ ... ૬૦૦...	૦૧૮
શ્રીદાસબોધ-નવી આવૃત્તિ... ૬૨૦... ૫૩૩ x ૮ ...૨૩૩	૦૮
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આવૃત્તિ... ૭૦૦... ૫૩૩ x ૮૩૩...૨૩૩	૦૧
શ્રીમદ્ ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર ... ૭૦૦... ૮ x ૧૧...૫)	૧)
શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-બે ભાગ ભેગા... ૬૫૦... ૫૩૩ x ૮ ...૨૩૩	૦૮
સ્વામી રામતીર્થ ગ્રંથ ૧ ભા. ભા ૧થી ૫... ૫૦૦... ૫૩૩ x ૮ ...૨)	૦૮
" " ગ્રંથ ૨ ભા. ૬ થી ૯... નવી આવૃત્તિ સત્વર પ્રસિદ્ધ થશે.	
" " ગ્રંથ ૩ ભા. ૧૦-૧૧... ૫૦૦... ૫૩૩ x ૮ ...૨)	૦૮
સ્વામી વિવેકાનંદ ગ્રંથ ૧ ભા. ભા. ૧-૨-૩... ૫૭૫...	૦૮
" " ગ્રંથ ૨ ભા. ૪-૫ ... ૬૦૦...	૦૮
" " ભાગ ૬ થી ૮ નોખા ... ૧૦૦૦... ૫ x ૬૩૩...૩)	૦૮
" " ભાગ ૯ મો-સ પૂર્ણચરિત્ર ... ૭૪૦...	૦૮
" " ભાગ ૧૦ મો રાજયોગ... ૩૦૦...	૦૮
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ ... ૨૦૦... ૫ x ૮ ...૦૧૮	૦૮

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

આગળ ધસો... .. ૫૮૪... ૫ x ૬૩૩...૧)	૦૮
ભાગ્યના સૂત્રાઓ... .. ૭૨૦...	૦૮
સુખ સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ... .. ૫૫૨...	૦૮
પ્રભુમય જીવન... .. ૨૧૬...	૦૮

વૈદિક સંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો

આર્યભટ્ટ અથવા દિગ્વિજય વૈદ્યરાજ ... ૧૦૦૦... ૫૩૩ x ૮૩૩...૪)	૦૧૮
આરોગ્યવિશે સામાન્ય જ્ઞાન-ગાંધીજી... ૧૪૦... ૫ x ૬૩૩ ...૦૧૮	૦૮

ઉત્તમ બોધદાયક જીવનચરિત્રો

કાઉન્ટ ટોલસ્ટોયલું જીવનચરિત્ર... ..	૬૨૦...	પા ૪ x ૮ ...	૨૧૧	૦/૩
સ્વામી વિવેકાનંદનું સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર... ..	૭૪૦ .	૫ x ૬ ૧/૨ ...	૨૧૧	૦/૮
જગતનો મહાન પુરુષ (મ૦ ગાંધીજી)	૩૫૦...	"	૧	૦/૭

સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો માટે બોધપ્રદ વાર્તાઓ

ટુકડી વાર્તાઓ લાગ ૧, ૨, ૩, ૪ થોડા માસ પછી છપાઈ બહાર પડશે				
ટુકડી વાર્તાઓ-આ. ૫ મો-૨૮ વાતો.....	૩૦૪...	૫ x ૬ ૧/૨ ...	૦૧૧	૦/૩
ટુકડી વાર્તાઓ-આ. ૬ થો-૨૭ વાતો ...	૩૬૦...	"	૦૧૧	૦/૩
ટુકડી વાર્તાઓ-આ. ૭ મો-અનેક વાતો...	૩૫૦ ..	"	૧૧	૦/૩
દયાળુ માતા અને સદ્ગુણી પુત્રી	૧૬૮...	૪ x ૭ ૧/૨ ...	૦૧	૦/૮

બાળકો માટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદ્ગુણી બાળકો-૬૯ ખરાબ અને શા પનાવો...	૧૨૮...	૫ x ૭ ૧/૨ ...	૦૧	૦/૮
બાળસદ્બોધ-વાર્તાઓએ ધાર્મિક શિક્ષણ...	૧૧૨...	"	૦૧૦૧	૦/૮
બાળકોની વાતો-૨૬૬ વાતચીતરૂપે ૨૧ પાક	૬૬...	૫ x ૬ ૧/૨ ...	૦૧	૦/૮
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ-સર્વોદ સાચાં દષ્ટાંતો.....	૬૦...	પા ૪ x ૮ ...	૦૧	૦/૮

લગવદ્ગીતા, ૫ ચરત્ન ગીતા, ઈત્યાદિ

	કદ ઈંચ	સાકુપૂરું	પાકુપૂરું	પૌ.
લગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરલ ટીકા સહિત-	૩૧ x ૫	૦/૩	૦૧	૦/૩
" મરાઠી સુબોધ ટીકા સહિત-	"	૦/૩	૦૧	માફ
" હિન્દી સરલ ટીકા સહિત-	"	૦/૩	૦૧	"
લગવદ્ગીતા-મૂલમાત્ર-નાના અક્ષરમાં ગુટકો	"	૦/૩	...	"
" " મધ્યમ અક્ષરમાં	"	૦/૮	૦/૩	"
" " મોટા અક્ષરમાં	૫ x ૭	૦/૩	૦/૧૧	"
૫ ચરત્નગીતા-મૂલમાત્ર-નાના અક્ષરમાં	૩૧ x ૫	૦/૮	૦/૩	"
" " મધ્યમ અક્ષરમાં	"	૦/૧	૦/૧૧	"
" " મોટા અક્ષરમાં	૫ x ૭	૦/૧૧	૧/૩	"

ગીતાનો ૧૮ મો અધ્યાય-ત્રણેમાંની હરકોઈ ટીકા સાથે ૦/૧૧, ૧૦ નો ૩ ૦
છબીઓ { ૧-લગવાનની, ૨-વ્યાસ તથા ગણેશની ૩-બહાદુર
 સર્વદમનની, દરેકનું કદ ૭ x ૧૦, મૂલ્ય ૦/૮, પ્રત ૧૦ નો ૦૧

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

અમાવાદમાં-ત્રણદરવાળા બહાર, નદીને રસ્તે, સેશન કોર્ટ પાસે.

સુબધ-કાલબાદેવી રોડ, હનુમાન મંદીર નાકે. કાલબાદેવીના મંદિર આગેની દુકાન.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયે ચૂકટ કરેલા ઉત્તમ અને સસ્તા ગ્રંથો

અતિ ઉત્તમ ધાર્મિક ગ્રંથો

ગ્રંથનું નામ	પૃષ્ઠ	કદ	દીર્ઘ	મૂલ્ય	પોસ્ટેજ
શ્રીવાદિમકી રામાયણ-મોટા બેભાગમાં... ૧૪૦૦...	૬૩૩x	૧૦	...૬)	૧૮	
મહાભારતનાં આદિ અને સભાપર્વ ... ૬૦૦...	"		...૨	૦૧૮	
શ્રીદાસબોધ-નવી આવૃત્તિ... .. ૬૨૦...	૫૩ x	૮	...૨૩	૦૮	
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્ગીતા-નવી આવૃત્તિ... ૭૦૦...	૫૩ x	૮૩૩	...૨૩	૦૧	
શ્રીમદ્ ભાગવત-ઉત્તમ ભાષાંતર	૭૦૦...	૮ x	૧૧ ...૫)	૧)	
શ્રીરામકૃષ્ણકથામૃત-ખતે ભાગ ભેગા..... ૬૫૦...	૫૩ x	૮	...૨૩	૦૮	
સ્વામી રામતીર્થ ગ્રંથ ૧ ભા. ભા ૧થી ૫... ૫૦૦...	૫૩ x	૮	...૨)	૦૮	
" " ગ્રંથ ૨ ભા. ૬ થી ૯... નવી આવૃત્તિ સત્વર પ્રસિદ્ધ થશે.					
" " ગ્રંથ ૩ ભા. ૧૦-૧૧... ૫૦૦...	૫૩ x	૮	...૨)	૦૮	
સ્વામી વિવેકાનંદ ગ્રંથ ૧ ભા. ૧-૨-૩... ૫૭૫...	"		...૨૩	૦૮	
" " ગ્રંથ ૨ ભા. ૪-૫ ... ૬૦૦...	"		...૨૩	૦૮	
" " ભાગ ૬ થી ૮ તોખા ... ૧૦૦૦...	૫ x	૬૩૩	...૩)	૦૮	
" " ભાગ ૯ મો-સ પૂર્ણચરિત્ર ... ૭૪૦...	"		...૨૩	૦૮	
" " ભાગ ૧૦ મો રાજયોગ... ૩૦૦...	"		...૧૧	૦)૮	
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ	૨૦૦...	૫ x	૮	...૦૧૮	૦)૮

ઉત્સાહ અને ચેતનાપ્રેરક પુસ્તકો

આગળ ધસો... .. ૫૮૪...	૫ x	૬૩૩...૧)	૦)૮
ભાગ્યતા સુપ્રાઓ... .. ૭૨૦...	"	...૧૧	૦૧
ગુપ્ત સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ... .. ૫૫૨...	"	...૧)૮	૦)૮
પ્રભુમય જીવન... .. ૨૧૬...	"	...૦૧	૦)૮

વૈદક સંબંધી ઉપયોગી પુસ્તકો

આર્યભટ્ટ ગ્રંથવા હિંદો વૈદ્યજ્ઞ... ૧૦૦૦...	૫૩ x	૮૩૩...૪)	૦૧૮
આરોગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન-ગ્રાધીજૂત... ૧૪૦...	૫ x	૬૩૩ ...૦૧૮	૦)૮

ઉત્તમ બોધદાયક જીવનચરિત્રો

કાઉન્ટ ટોલસ્ટોયલું જીવનચરિત્ર...	૬૨૦...	૫૫ x ૮	...૨૫	૦/૪
સ્વામી વિવેકાનંદનું સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર...	૭૪૦...	૫ x ૬૫	...૨૫	૦/-
જગતનો મહાન પુરુષ (મ૦ ગાંધીજી) ...	૩૫૦...	"	...૧)	૦/૨

સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો માટે બોધપ્રદ વાર્તાઓ

ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪ થોડા માસ પછી છપાઈ બહાર પડશે.				
ટુંકી વાર્તાઓ-આ. ૫ મો-૨૮ વાતો.....	૩૦૪...	૫ x ૬૫	...૦૫	૦/૨
ટુંકી વાર્તાઓ-આ. ૬ થો-૨૭ વાતો ...	૩૬૦...	"	...૦૫	૦/૨
ટુંકી વાર્તાઓ-આ. ૭ મો-અનેક વાતો...	૩૫૦...	"	...૧૧	૦/૨
દયાળુ માતા અને સદૃશુણી પુત્રી.....	૧૬૮...	૪ x ૭૫	...૦૧	૦/-

બાળકો માટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તકો

સદૃશુણી બાળકો-૬૯ ખરાબનેલા બનાવો.....	૧૨૮...	૫ x ૭૫	...૦૧	૦/-
બાળસૂબોધ-વાર્તાઓએ ધાર્મિક શિક્ષણ...	૧૧૨...	"	...૦૧	૦/-
બાળકોની વાતો-રસિક વાતચીતએ ૨૧ પાક	૯૬...	૫ x ૬૫	...૦૧	૦/-
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ-સચેત સાચા દર્શાવો.....	૯૦...	૫૫ x ૮	...૦૧	૦/-

ભગવદ્ગીતા, પંચરત્ન ગીતા, ઇત્યાદિ

	કદ ઈંચ	સાદુપૂંકું	પાકુપૂંકું	પો.
ભગવદ્ગીતા-ગુજરાતી સરલ ટીકા સહિત-	૩૫ x ૫૫	૦/૨	૦૫	૦/૨
" મરાઠી સુબોધ ટીકા સહિત-	"	૦/૨	૦૫	માફ
" હિન્દી સરલ ટીકા સહિત-	"	૦/૨	૦૫	"
ભગવદ્ગીતા-મૂલભાષા-નાના અક્ષરમાં ચુટકો	"	૦/૨	૦૫	"
" " મધ્યમ અક્ષરમાં	"	૦/-	૦/૨	"
" " મોટા અક્ષરમાં	૫૫ x ૭૫	૦/૨	૦૫	"
પંચરત્ન ગીતા-મૂલભાષા-નાના અક્ષરમાં	૩૫ x ૫૫	૦/-	૦/૨	"
" " મધ્યમ અક્ષરમાં	"	૦/૧	૦/૨	"
" " મોટા અક્ષરમાં	૫૫ x ૭૫	૦/૨	૧/૨	"

ગીતાનો ૧૮ મો અધ્યાય-ત્રણેમની હરકોઈ ટીકા સાથે ૦/૦૫, ૧૦ નો ૩ ૦
છબીઓ { ૧-ભગવાનની, ૨-વ્યાસ તથા ગણેશની ૩-બહાદુર
 સર્વદામનની, દરેકનું કદ ૭x૧૦, મૂલ ૫૦/- પ્રત ૧૦ નો ૦૫

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

અમાવાહમાં-ત્રણદરવાજા બહાર, નદીને રસ્તે, સેશન કોર્ટ પાસે.
 સુખર્ષ-કલ્યાણેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાકે. કલ્યાણેવીના મંદિર સામેની દુકાન.

હવે પછી વહાર પડનારો ગ્રંથો

નીચલામાના ધણાખરા ગ્રંથો ચાલુ તેમજ આવતા-૧૯૮૧ ના વર્ષમાં વિવિધ ગ્રંથમાળાદ્વારા તેમજ છુટા નીકળશે અને તરતમા લેનારને ફિઝાયલે મળશે

ભારતનાં સ્ત્રીરત્નો-૭પાંચ છે
અંકિમનિબધમાળા-માછ આટલિ
રુમતીથી-ભાગ ૧૨ થી ૧૪
મહાન અકમર
ગિરરરકૃત શુદ્ધ રામાયણ
પદિયારનાં સ્વર્ગનાં પુસ્તકો
ટુકી વાતોના તહિ મગતા ભાગો
ભારતના સંતપુરુષો

ગ્રીગોરોન મહાપ્રભુતુ મોટુ ચરિત્ર
સંતવાણીસંગ્રહ-અનેક ભાગોમાં
તુલસીકૃત રામાયણ-મૂળ તથા ટીકા
રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ અને ભાગ
આખની વાણી-૭પાંચ છે
યોગવાસિષ્ઠ અને ભાગ-નવી આવૃત્તિ
ભગવતી ભાગવત-નવી આવૃત્તિ
મહાભારતનાં અગરે પર્વ

સંપૂર્ણ મહાભારત

આ ગ્રંથ કહાડવાની યોજના અમાઉ આ સરચાએ પડતી મૂકી તે પાછી નવેસરથી વર કરવાની તૈયારી ચાલે છે ધૃષ્ટદેવના તો આવતા વર્ષમાં તેની યોજના ચલુ કરાશે અને મનતામુખી એકાદ વરસમાજ આખો ગ્રંથ ૩૨૫)માં મહાર પડી જશે.

પુસ્તકો મંગાવનારને ખાસ સૂચના

૧-પોસ્ટેજ ઉપરાંત રજીસ્ટર તથા વી પી. ખર્ચ પણ રૂ. ૧૦ સુધીનું રૂ. ૦૮ જાડુ ભાગે છે. ૨-મુખર્ષમાં પણ બહાગનામનીજ (અમદાવાદથી સહજ વધુ) કિંમત લેવાતી હોવાથી બહારથી મંગાવનારે અમદાવાદજ લખવું. ૩-મંગાવેલામાંથી જે પુસ્તક ન આવે તે ખવાસ સમજવું. ૪-૨ ૧) થી ઓછાના પુસ્તકાદિ નોંધાયેલા વી પી. થી ન માગતા મ. એલ. કે ટીકીટજ મોકલવી. ૫-પૂર્વે મૃત્યુ તથા વધારાના પેઠીમર્ષન બદલના ગ્રંથમયીજ મોકલવીને ફોટક રૂ. ના સામટાં પુસ્તકાદિ રેલરસ્તે મંગાવનારને ખર્ચ બહુ ઓછો આવશે. ૬-કમમાં કમ ૨૫) નાં પુસ્તકાદિ લેનારને કમીસન પણ મળશે. ૭-મહારના પુસ્તકો લાવીને મોકલશે નહિ.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય

અમદાવાદમાં-નજીરવાડા બહાર, નદીને રસ્તે, સેચન મોર્ટ ખાસે
મુખર્ષમાં-ગાંધીવાડેવી રોડ, હનુમાન ગલીને નાજે કાશ્યાપેવીના મંદિર સામે.

વિવિધ વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકો પૂરાં પાડનારી, આખા હિંદમાં
સર્વથી સસ્તી અને ૧૪ વર્ષથી ૫૦૦૦ પ્રતમાં નીકળતી

વિવિધ ગ્રંથમાળા

ચાલુ ૧૯૮૦ નાં વર્ષમાં ઈચ પાર્ટ ના કદનાં
૧૫૦૦ પૃષ્ઠ નાં ઉત્તમ પુસ્તકો રૂ. ૪ માં અને
પાકાં પૂઠાં સાથે ૫ માં અપાશે. પો. ૦ માર્ક

ચાલુ ૧૯૮૦ નાં પુસ્તક-સ્વામી રામતીર્થ ભાગ ૧૦-૧૧, પૃષ્ઠ ૫૨૮,
તેજોલિપ્ત બોનાપાર્ટનું વિસ્તૃત ચરિત્ર પૃષ્ઠ ૮૪૦, નીચું પુસ્તક પણ સત્વર હપારો.
'વિવિધ ગ્રંથમાળા'ના સં. ૧૯૮૧ નાં પુસ્તકો:—સ્વામી રામતીર્થ ભાગ
૧૨-૧૩ મો, સત્યાગ્રહ અને અસહકાર, યોગી રામચરકનું આરોગ્યવિધેયું ઉત્તમ
પુસ્તક, ટુંકી વાર્તાનો નવો ભાગ, દર્શાતસંગ્રહ, ઋષિયન વીર મંડળ, સત્ય નિર્બંધા-
વલિ, અકિમકૃત ધર્મતત્ત્વ, લઘુલેખસંગ્રહ, ભગવાન શુદ્ધ, ટાગોરકૃત ભારતધર્મ,
સંતવાણીસંગ્રહ, ભારતીયનીતિ કથાઓ, મુસલમાન મહાત્માઓ, શ્રીગૌરામ ભગવાનનું
વિસ્તૃત ચરિત્ર, સ્વામી વિવેકાનંદ ભા. ૧૧ મો ચાનયોગ. એમાંથી તેમજ વધુ
પસંદગી ભરી રહી તેમાંથી પણ નીકળશે.

સૂચના ૧—ગમે તે માસમાં આહ્વાનનારને પુસ્તકો આખા વર્ષનાંજ અપાઈ
શ્વાન્નમ પણ વર્ષનુંજ લેવાય છે. વર્ષવીત્યા પછી તે વર્ષના સંતનું પો. જુદું ચડે છે.
૨—આ માળાનાં પુસ્તકો મહિને મહિને નહિ પણ વર્ષ દિવસમાં મોટાં
મોટાં ત્રણથી ચાર પુસ્તકો નીકળે છે; અને તે તૈયાર થતાં ચાલે તેમ તેમ એકસાથે છે.
૩—માળા ઉપરાંત બીજા પણ જે નાનામોટા ગ્રંથો નીકળે છે, તેની ખબર
માળાનાં પુસ્તકોમાં હપાક તરતમાં લેનારને ખાસ ક્ષિપ્રતે અપાય છે.

આગલાં વર્ષોના હજી મળતા સેટ

સંવત ૧૯૭૬ નાં ત્રણ પુસ્તક—(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦, સાદાં પૂઠાં સાથે રૂ. ૧૫, પો. ૦) ||
સ્વામી વિવેકાનંદ ભાગ ૬-૭ મો, ભાગ્યના સપ્તાઓ, ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૬ થી.
સંવત ૧૯૭૭ નાં ત્રણ પુસ્તક—(પૃષ્ઠ ૧૫૦૦, સાદાં પૂઠાં રૂ. ૩૫ પો. ૦) ||
ટુંકી વાર્તાઓ ભાગ ૭, કોલિન ટોલ્સ્ટોય, સ્વામી વિવેકાનંદ ભાગ ૧૦ મો.
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને
મુંબઈ નં. ૨

વિજ્ઞાન, શુદ્ધિ અને અનુભવનાં પુષ્કળ દ્રષ્ટાંતો આપી ઋષિ-મુનિઓના ઉત્તમ
સિદ્ધાંતોને સચોટ રીતે સમજાવનાર, માનવહૃદયને અપૂર્વ જ્ઞાન,
હિસાહ અને મનોબળથી ભરપૂર બનાવી મૂકનાર,
તથા અનેક મનુષ્યોનાં જીવન પલટાવી નાખનાર

સ્વામી રામતીર્થ ના ઉપદેશ

ગ્રંથ ૧ લો-ભાગ ૧ થી ૫

ઇંચ પાા x ૮નાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પો. બા

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયોનાં નામ:-સ્વામીશ્રીનું જીવન ચરિત્ર, આત્મકૃપા,
બ્રહ્મચર્ય, નગદ ધર્મ, ભારતનો બિવિધકાળ, હિંદની જરૂરીઆતો, યજ્ઞનું રહસ્ય, રાષ્ટ્રીય
ધર્મ, ઉત્કર્ષનું રહસ્ય, સુધારક, પાપનું નિદાન, આપણું સત્યસ્વરૂપ, સત્યનો માર્ગ, ધર્મનું
લક્ષ્યબિંદુ, માનસિક શક્તિઓ, સ્વર્ગનું રાજ્ય, પવિત્ર પ્રભુવ, હૃદયસ્થ હરિ, સાક્ષાત્કાર-
ની વિધિ, આત્મભાવ, પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ, સર્વ ધર્મનું સમાધાન.

ગ્રંથ ૨ જો-ભાગ ૬ થી ૯

ઇંચ પાા x ૮ માં થોડા વખતમાં બહાર પડશે.

આ ગ્રંથમાંના કેટલાક વિષયો:-સર્વ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાનો માર્ગ, વિજયી
આધ્યાત્મિક શક્તિ, મોઝીસનો દંડ, જગત્ ક્યારે અને શા માટે? કુટુંબ થી રીતે મુખી
કરવા? દુઃખમાંથી ઉત્કર્ષમાં, રામનો સદેશ, આર્થાવર્તની પ્રાચીન દિબ્બદષ્ટિ, જગત્પર
હિંદનું કાજ, હિમાલયનાં દસ્યો, સ્વામીશ્રીના વાંચવા યોગ્ય પત્રો. ઈ. ઈ.

ગ્રંથ ૩ જો-ભાગ ૧૦-૧૧

ઇંચ પાા x ૮નાં પૃષ્ઠ ૫૦૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પો. બા

ગ્રંથ ૪ થો-ભાગ ૧૨ થી ૧૪

આ-ભાગ પણ કદ, મૂલ્ય, વગેરેમાં ત્રીજા ભાગના જેવોજ હોઇ ૧૯૮૧ માં નીકળશે.
સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

શ્રીરામકૃષ્ણ કથામૃત-બંને ભાગ

બંનેભાગ ભેગા, કંદ પા ૪૮, પૃષ્ઠ ૬૫૦. મૂલ્ય રૂ ૨૫. પોસ્ટેજ ૦૮
સ્વામીશ્રીવિવેકાનંદજીના જન્મપ્રસિદ્ધ ગુરુદેવ શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસજીવા અદ્વિત્યુત-
પુરુષની જૂદા જૂદા જગત્સુઓ તથા વિદ્વાનો સાથેની અતિસરળ અને બોધપ્રદ વાતચીતો,
તે દરમિયાન અપાપલાં સચોટ દર્શાવે, ગવાયલાં અસરકારક ભજનો, તથા વખતો
વખત તેમને યથા આવેલી ભાવસમાધિઓનું આબેહુલ વર્ણન આ અંકમાં છે.
પોતાની સહી પણ ન કરી જાણવા છતાં જીવન-મુક્તિ દશાને પ્રાપ્ત થએલા આ પરમ-
પૂજ્ય મહાત્માનાં કૃત્યોમાં જે ઉપદેશામૃત, મીઠાચ અને અસર રહેલાં છે, તે
વાચનાથીજ સમજાય તેમ છે. આમાંની થોડીક વાખતોનાં નામ:-પુરતોકા
વિના પણ જ્ઞાન થઈ શકે? જ્ઞાની કોણુ ને અજ્ઞાની કોણુ? પ્રતિમાપૂજન
કેવી ભાવનાથી કરવું જોઈએ? શું કરીએ તો ઈશ્વરમાં ચિત્ત પરાવાય? વિષમી
લોકા નિંદા. મરકરી કરે ત્યારે શું કરવું? દુષ્ટ લોક ઇત્ત કરવા આવે તો શું કરવું?
ચાર પ્રકારના જીવ. સંસારીમાટે મુક્તિનો ઉપાય. અજ્ઞાનું મહાત્મ્ય. સત્સંગનું વ્યવસ્થા.
ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ પ્રમાણે ત્રિગુણાત્મક ભક્તિ. શરીરત્યાગ કે આત્મહત્યા? ગુરુ કોણુ?
સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ. નિષ્કામ કર્મ અને કર્મત્યાગ. ભગવત્સેવા અને
કૃત્યસેવા. ત્રણ જાતના આચાર્ય. પાત્રાપાત્રનો વિચાર. ખ્રિસ્તીધર્મ અને પાપનો
સિદ્ધાંત. જ્ઞાનોન્માદ અને જીવન-મુક્તિ. અમલદારી અને અહંકાર. યોગ અને ભોગ.
ત્યાગની પરાધાષ્ટા અને સાચો સંન્યાસ. અનંતતત્ત્વ દર્શન. રામાનુજ અને વિશિષ્ટાદિત.
ઈશ્વરપ્રાપ્તિ અને દુનિયાદારી. કાચો અહંકાર અને પાકો અહંકાર. સાચી ભક્તિ અને
દેખાડવાની ભક્તિ. ખરો દરિદ્રી કોણુ? હરિશ્ચંદ્રની કથા અને ભાવસમાધિ. ગુરુરૂપા અને
અભયદાન. સંસારનું રામજાણુ ઔપધ. ગુરુપણુ અને નીચતા. ગૌરાંગપ્રભુનું દર્શન-
મહાન ભક્ત જન્યમલનું ચરિત્ર. જનક ને શુકદેવ પ્રારબ્ધ અને વામાચાર. જટિલ છા-
કરાની વાત. અનાદત ચમ્પદ સિદ્ધિ અને અહંકાર. નાટકશાળામાં સમાધિ. શ્રીગૌરાંગનો
પ્રેમોન્માદ. સર્વપર પ્રેમ શી રીતે રાખવો? માતાના પ્રેમની વાતો. સાધકે સ્ત્રી પ્રતિ
કેમ વર્તવું? દેવી ચૌધુરાણીની વાત. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ એજ ખરી ચાતુરી. પૈસાનો, અર્થનો
અને સિદ્ધિનો ઉપયોગ. કર્મબંધનનું અમોઘ ઔપધ. ખરો વૈષ્ણવ કોણુ? પ્રભુને
જાણો એટલે ખપું જાણાઈ રહેશે. જીવનનીમાંજ ત્યાગવૈરાગ્યની જરૂર. સંસારી અને
પ્રભુપ્રેમી વચ્ચેનો ભેદ. છકારસેવામાં પણ કુચલી? સાધના અને સાક્ષાત્કાર
વિષે ગુલ વાતચીત. પરમહંસદેવના અદ્વિત્યુત અનુભવો. ઈશ્વરને ઓળખ્યા પછીજ
સંસારમાં પ્રવેશ કરો. ઈશ્વરી આનંદ અને સંસારમુખ વચ્ચેનો તફાવત.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-અમદાવાદ અને મુંબઈ.

માગ આઠમો

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૫૮૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પો. ૦૧

આમાંના કેટલાક વિષયો - પૂર્વ અને પશ્ચિમ ભક્તિયોગ, ભક્તિ અને મૂર્તિપૂજા-
કે કર્મના આદર્શો ચિંતોસોશીલિયે વિચારો. જડભરતની વાર્તા. પ્રહલાદની વાર્તા
જાણતા મહાન આચાર્યો

માગ ૯ મો-સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૭૪૦, મૂલ્ય રૂ ૨) પાકું રા. પો. ૦૧-

અનેક પ્રયોગે આધારે લખાયેલા આ ચરિત્રમાં સ્વામીજીના જીવનની તમામ
ગતિવા જેની ખામતો સમાપ્ત થય છે. કેટલાક બાબતોનાં નામ - કુલવૃત્તાન્ત. બાલ્યા-
વસ્થા અને વિદ્યાર્થી અવસ્થા આવી પડેલી વિપત્તિઓ. જન્મીત થયેલી સત્યની
જિજ્ઞાસા. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે સમાગમ. સાધક દશા નિર્વિકલ્પ સમાધિ.
દિમાલયમાં અને દેશના જૂદા જૂદા ભાગોમાં પ્રવાસી સાધુ તરીકેનું જીવન. અમેરિ-
કાનો પ્રવાસ અને મુશ્કેલીઓ. સર્વધર્મપરિષદના સર્વોપરિ ધર્મવક્તા અને વેદાન્તના
અદ્વૈત ઉપદેશક બેંગ્લોર મંડળ અને રામકૃષ્ણ મિશનની સ્થાપના. ભગિની નિવેદિતા વગેરે
સાથેની ચર્ચાઓ મરકી, દુષ્કાળ વગેરે પ્રસંગોમાં તેમની સેવાઓ. અનાયાશ્રમે, સેવાશ્રમે
વગેરેની સ્થાપના ફરીથી અમેરિકા જવું. બેંગ્લોર મંડળમાં જીવન. મહાસમાધિ ઉપસહાર.

માગ ૧૦ મો-રાજયોગ

છંદ્ય પૃષ્ઠાનાં પૃષ્ઠ ૩૦૦, મૂલ્ય રૂ ૧) પાકું ૧૧ પો. ૦) =

આમાં સ્વામીજીનાં રાજયોગ ઉપરના આઠ મહત્વપૂર્ણ ભાષણો ઉપરાંત યોગદર્શનનાં
તમામ મૂળ સૂત્રો તેના અર્થ તેમજ વિવેચન સાથે આપેલા છે. યોગશાસ્ત્રને લગતા
અનેક રહસ્ય તથા ખુલાસાઓ આમાં આવી ગયા છે.

માગ ૧૧-૧૨-૧૩ તથા ૧૪

આ ભાગો હવે પછી વિવિધ પ્રયત્નોના દ્વારા નીકળશે અને તેમાં સ્વામી વિવેકા
નંદજીનો જ્ઞાનયોગ તથા જીજ્ઞા બાકી રહેલા વિષયો આવશે

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય { અમદાવાદ અને
મુંબઈ નં. ૨